



HOCA AHMET YESEVİ
Uluslararası Bilimsel
Araştırmalar Kongresi

26-27 Ağustos 2019
Gölbaşı, Adıyaman
TÜRKİYE

ISBN-978-605-7695-30-7

KONGRE KİTABI

KONGRE TAM METİN KİTABI

HOCA AHMET YESEVİ *Uluslararası Bilimsel* *Araştırmalar Kongresi*

26-27 Ağustos 2019

Adıyaman, TÜRKİYE

Editörler

Dr. Öğr. Üyesi Fatih Çağatay BAZ

Merve KIDIRYÜZ

Institute Of Economic Development And Social Researches
Publications® (The Licence Number of Publicator: 2014/31220)

TR: +90 342 606 06 75

E posta: kongreiksad@gmail.com

www.iksad.com

www.iksadkongre.org

**Bu kitabın tüm hakları İKSAD'a aittir. İzinsiz
kopyalanamaz ve çoğaltılamaz.**

**Kitapta bulunan eserlerin yasal ve etik sorumluluğu
yazarlara aittir.**

İksad Publications - 2019©

Yayın Tarihi 02.09.2019

ISBN : 978-605-7695-30-7

KONGRE KÜNYESİ

KONGRE ADI

HOCA AHMET YESEVİ ULUSLARARASI BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR
KONGRESİ

TARİHİ VE YERİ

26-27 Ağustos 2019, Adıyaman, Türkiye

DÜZENLEYEN KURUMLAR

İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü

DÜZENLEME KURULU ÜYELERİ

Doç. Dr. Dınara FARDEEVA
Doç. Dr. Sehrana KASIMİ
Dr. Bauryzhan BOTAKARAYEV
Sefa Salih BiLDiRiCi
Mustafa Latif EMEK

KONGRE BAŞKANI

Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK

GENEL KOORDİNATÖR

Merve KIDIRYÜZ

ULUSLARARASI KONUŞMACILAR / KATILIMCILAR

Musa MURSAQULİYEV & Səadət ƏLİYEVƏ (Azerbaycan)-36. S.

Dınara FARDEEVA (Rusya)- 446. S.

Н.П. БОЗОПОВА (Özbekistan)- 735. S.

Оқытушы Исаева Жақсыгүл Ибадуллаевна(Kazakistan)- 1182. S.

Nargiz ALİYEVƏ (Türkmenistan)- 198. S.

KONGRE DİLLERİ

Türkçe ve tüm lehçeleri, İngilizce, Rusça, Çince, Arapça

Sunum Şekli

Sözlü Sunum

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

**Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK - Kongre Bilim Kurulu Başkanı
Namık Kemal Üniversitesi**

Dr. Adil AKINCI Kırklareli University

Dr. Ali Rıza ÖZTÜRKMEN, Harran University

Dr. Amanbay MOLDİBAEV, Taraz State Pedagogy University

Dr. Botagul TURGUNBAEVA, Russia Natural Sciences Academy

Dr. Bayram POLAT, Omer Halisdemir University

Dr. Elvan YALCINKAYA, Omer Halisdemir University

Dr. Durmuş Çağrı YILDIRIM, Namık Kemal University

Dr. Maha Hamdan ALANAZI, Riyadh King Abdulaziz University

Prof. Dr. Mehmet EROĞLU, Fırat University

Doç. Dr. Mehmet YOLCU, Bitlis Eren University

Dr. Misliiviy VLADEMİR, Ukraine Technic University

Dr. Mustafa TALAS, Ömer Halisdemir University

Dr. Umran TURKYILMAZ, Gazi University

Dr. Salih OZTURK, Namık Kemal University

Dr. Sehrana KASIMI, Azerbaijan National Academy of Sciences

Dr. Shara MAZHİTAEVA, Karaganda State University

Dr. Sarash KONYRBAEVA, Kazakh State Women's Pedagogy University

Dr. Zhaparkwlova N. İKSANOVA, Al Farabi State National University

Dr. Çağla GÜR, Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi











HODJA AHMET YASSAWI

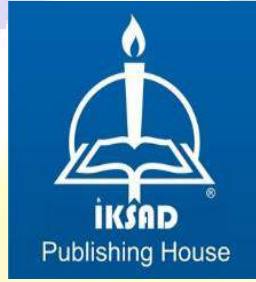
International Conference on Scientific Researches

August 26-27, 2019

Golbasi, Adiyaman - TURKEY



KATILIMCI ÜLKELER: TÜRKİYE, KAZAKİSTAN, AZERBAYCAN, UZBEKİSTAN, RUSYA



- Program bilimsel DİSİPLİNLER gözetilerek hazırlanmıştır. Lütfen programı dikkatlice kontrol ediniz. Programda çalışmanıza ilişkin eksiklik/hata olduğunu düşünüyorsanız en geç 2 AĞUSTOS tarihine kadar iksad43@gmail.com adresi ile iletişime geçiniz. Programın yoğunluğu sebebiyle **saat değişikliği** taleplerinin karşılanamayacağını özellikle belirtmek isteriz
 - Her bir sunum için ayrılan süre **10 dk**'dır. Lütfen sürenizi aşmamaya özen gösteriniz
 - Oturumun başlatılması, sunum sıralamasının belirlenmesi, soru cevap alınması, ara verilmesi oturumun kapatılması ve oturuma ilişkin tüm hususlarda Kongre Tüzel Kişiliği'ni temsilen **Oturum Başkanları TAM YETKİLİDİR**
 - **Katılım belgeleri, gün sonunda YESEVİ SALONUNDA (Yesevi oturumu sonrası) teslim edilecektir**
 - Kongre özet ve tam metin kitapları, kongre takviminde belirtilen süre içerisinde yayınlanacaktır
 - Diğer yayın alternatifleri için kongre sonrasında ayrıca bilgilendirme mesajı gönderilecektir
 - Kongreyle ilgili her konuda düzenleme ve yürütme kurulu üyelerimiz ile koordinatörlerimizin sizlere hizmet etmekten kıvanç duyacağını ayrıca belirtmek isterim.
- Çok değerli çalışmanızla kongremize katılarak katkıda bulunduğunuz için yürekten teşekkür ederim.

Düzenleme Kurulu Başkanı

HOCA AHMET YESEVİ ULUSLARARASI BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ

27.08.2019

SALI/ 09⁰⁰-12:30

Bu oturum esnasında Moderatör ara verebilir.

SALON-1 OTURUM-1	MODERATÖR: Dr. Musa MURSAQLIYEV
Güray KARACIL	ADİYAMAN'IN TAŞINMAZ KÜLTÜR VARLIKLARININ ve SİT ALANLARININ KÜLTÜR TURİZMİ POTANSİYELİ KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ
Arş. Gör. Cenk Cuma ÇADIR	GEOSENTETİK SARGILI TEKİL TAŞ KOLON İLE İYİLEŞTİRİLEN YUMUŞAK KİLLİ ZEMİNLERDE KOLON ÇAPI VE UYGULAMA DERİNLİĞİNİN TAŞIMA GÜCÜ ÜZERİNE ETKİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YEĞİN	GELENEKSEL YALVAÇ EVLERİNDE AHŞAP KONUT SİSTEMİ
Öğrt. Yusuf SÖYLEMEZ	GÖRSEL İLETİŞİMDE ÇOCUK AFİLLERİNİN BİLİM VE SANAT MERKEZİ GÖRSEL SANATLAR DERSİNDE UYGULANMASI
Dr. Musa MURSAQLIYEV Dr. Səadət ƏLİYEVA	AZƏRBAYCANIN AĞSTAFƏ VƏ QAZAX BÖLGƏLƏRİNDƏ ARXEOLÖJİ QAZINTILARIN DÜNƏNİ VƏ BU GÜNÜ
Dr. Öğr. Üyesi Taleh HALİLOV	MİLLİ LİDER HAYDAR ALİYEV'İN EĞİTİM VE TERBİYE İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ
Prof. Dr. Hasan KAVRUK Fatih SOLMAZ	TÜRK KÜLTÜRÜNDE TAŞLAR ve MALATYA BATTALGAZİ'DE MİSAFİR TAŞI GELENEĞİ
Tahsin BOZDAĞ	GELENEKSEL TÜRK EBRU SANATINDA ÇİÇEKLİ EBRULARDAN "NECMEDDİN EBRULARI" LALE EBRUSU
Doç. Dr. Toğrul HALİLOV	ARABA MƏDƏNİYYƏTİNİN NAXÇIVAN ABİDƏLƏRİNDƏ İZLƏRİ (ERKƏN TUNC DÖVRÜNÜN MATERİALLARI ƏSASINDA)
Dr. Evrim KABUKCU	ANALİTİK HİYERARŞİ PROSESİ İLE MODA ÜRÜNLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ
Arş. Gör. Hüseyin YILMAZ	KLASİK GİTARIN TARİHİ GELİŞİMİ VE TÜRKİYE'DE KLASİK GİTAR EĞİTİMİ
Öğr. Gör. Erhan MERT	YAN FLÜT ÖĞRETİMİNDE DİYAFRAM NEFESİ KULLANIMININ ÖNEMİ

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

2010

HOCA AHMET YESEVİ ULUSLARARASI BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ

27.08.2019

SALI / 09:30-12:30

Bu oturum esnasında Moderatör ara verebilir.

SALON-2, OTURUM-1	MODERATÖR: Prof. Dr. Nargiz ALİYEVA
Dr. Öğr. Üyesi Abdulbasit SALTEKİN	İSLAM HUKUKUNDA PARA VE FAİZ İLİŞKİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Nazım BAYRAKDAR	DİN DERSİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ DERSEYÖNELİK MOTİVASYON OLUŞTURMA KONUSUNDAKİ YETERLİK DURUMLARI
Arş. Gör. Halis ÇAVUŞOĞLU	KÖTÜLÜK PROBLEMİ VE TEODİSE
Dr. Öğr. Üyesi Hacı ÇİÇEK	NEHCU'L-BELAĞA'DA HZ. ALİ'NİN, TARAFTARLARINA VE MUHALİFLERİNE KARŞI TUTUMU
Dr. Öğr. Üyesi Hacı ÇİÇEK	TESNİYE/İKİL FORMATINDA VURGULANAN ARAPÇA SÖZCÜK VE DEYİMLERE DAİR BİR MÜLAHAZA -ED-DURRETU'L-FAHİRA ÖRNEĞİ
Dr. Yasin ULUTAŞ	İLK DÖNEM TEKFİRCİ FİKİRLERE IŞIK TUTAN NÂFİ BİN EZRÂK ÖRNEĞİ
Tuğsat GÜZELOĞLU	YAS İLE DİNİ BAŞA ÇIKMA
Dr. Öğr. Üyesi Üzeyir KÖSE	İSLAM HUKUKUNDA AKIL HASTALIĞI VE BUNAMANIN VASİYETLERE ETKİSİ
Prof. Dr. Mehmet YOLCU Arş. Gör. Ayşe TOKAY	ABDULLAH CİBRÎN'İN MUHAMMED ALÎ ES-SÂBÛNÎ'YE YÖNELTİĞİ TENKİTLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ
Dr. Ali FARHADOV	AZERBAYCAN'DA DİNLER: BAHÂİLİK ÖRNEĞİ
Prof. Dr. Nargiz ALİYEVA	ŞEYH ES-SİLEFİ'NİN "MUCEM ES-SEFER" ESERİNDE AZERBAYCAN KÜLTÜRÜNE BAKIŞ



HOCA AHMET YESEVİ ULUSLARARASI BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ

27.08.2019

SALI/ 09³⁰-11:00

SALON-3, OTURUM-1	MODERATÖR: Prof. Dr. Abdullah SOYSAL
Prof. Dr. Abdullah SOYSAL Aysel KETENCİOĞLU	BAZI DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERE GÖRE İŞ GÜVENLİĞİ KÜLTÜRÜ ALGISI: HEMŞİRLER ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA
Prof. Dr. Abdullah SOYSAL Zuhal KURTOĞLU	BİLGİ GÜVENLİĞİ VE HASTA MAHREMİYETİ: SAĞLIK YÖNETİMİ BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA
Arş. Gör. Nurdilan ŞENER Öğr. Gör. Yasin ÇETİN	EŞCİNSELLİK TUTUMU VE HEMŞİRELİK 2019 İCN TEMASI IŞIĞINDA HEMŞİRELERİN LİDERLİK ROLLERİNİN ÖNEMİ
Prof. Dr. Zekai ÖZTÜRK Öğr. Gör. Gülhan GÖK	HEMŞİRELERİN MOBBİNGE MARUZ KALMA DURUMLARI VE MOBBİNGE İLGİLİ DEĞERLENDİRMELERİ
Uzm. Mesut KARAMAN Selin COŞKUN Hasret ALDAL Asiye KÖKKAYA Eda OBUZ	DUYGUSAL ZEKÂNIN PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA
Uzm. Mesut KARAMAN Asiye KÖKKAYA Eda OBUZ Selin COŞKUN Hasret ALDAL	KONTROL ODAĞI: SAĞLIK YÖNETİMİ BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNDE BİR UYGULAMA
ИСАЕВА ЖАҚСЫГҮЛ ИБАДУЛЛАЕВНА	«СӨЙЛЕУ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ ҚҰНДЫЛЫҚТЫҚ ҚАТЫНАС» ФЕНОМЕНІНІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТАЛДАУЫ
Dr. Öğr. Üyesi Ömer Lütfi ÖZKAN Doç. Dr. Cengiz Haluk İNCE	ADLİ TIP KURUMU İHTİSAS KURULLARINDA İŞ ANALİZİ VE ANALİZ SONUÇLARININ STANDARDİZASYON UYGULAMALARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

27.08.2019

SALI/ 09:30-11:00

SALON-4, OTURUM-1	MODERATÖR: Dinara Fardeeva
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KARAAĞAÇLI	ÖĞRETMENLİK UYGULAMASI DERS SUNUMLARINDA GAGNE MODELİNİN UYGULANABİLİRLİĞİ
Doç. Dr. Mahmut SAĞIR Öğrt. Ebru Can BİÇKES	EĞİTİM VE OKUL SİSTEMİNDEKİ DEĞİŞİMLER KONUSUNDA OKUL YÖNETİCİLERİNİN MAARİF MÜFETTİŞLERİNDEN ALDIKLARI MESLEKİ YARDIMA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ
Dr. Öğr. Üyesi Levent YAKAR	DERSE GİTMESEM DE OLUR (MU?)
Doç. Dr. Mahmut SAĞIR Pınar KAYNARCI	ÖĞRETMENLERİN ÖRGÜTSEL SİNİZM TUTUMLARININ ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ
Dr. Öğr. Üyesi Züleyha YILDIRIM YAKAR	MATEMATİK DIŞI İLİŞKİLENDİRME AÇISINDAN ORTAOKUL SAYILAR VE İŞLEMLER ÖĞRENME ALANI KAZANIMLARININ İNCELENMESİ
Doç. Dr. Mahmut SAĞIR Pınar KAYNARCI	ÖĞRETMENLERİN ÖRGÜTSEL ÖÇ ALMA DAVRANIŞLARININ ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ
Aysel ARSLAN Ali Osman ENGİN	ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN DİJİTAL TEKNOLOJİYE YÖNELİK TUTUMLARININ BELİRLENMESİ

HOCA AHMET YESEVİ ULUSLARARASI BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ

27.08.2019

SALI/ 09:30-11:00

SALON-5, OTURUM-1	MODERATÖR: Doç. Dr. İbrahim USTA
Nurlane MEMMEDOVA	MESUT ALIOĞLU VE KARŞILAŞDIRMALI EDEBİYYAT SORUNU
Nərgiz KƏRİMOVA	MÜASİR ÇİN ŞEİRLƏRİ AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ
Dr. Nermin XUDAVERDİYEVA	SENKRETİZM
Öğr. Gör. İbrahim DAĞILMA	DÖRT DAĞ İÇİNDE BİR BELDE: BİNGÖL/ÇABAĞÇUR
Arş. Gör. Dr. Alparslan OYMAK	DÜĞMELER VE BAŞKA ŞEYLER
Dr. Öğr. Üyesi Osman ASLANOĞLU	ABDURRAHMAN AKTEPİ'NİN DİVANINDAKİ HAYVAN MAZMUNLARI
Doç. Dr. İbrahim USTA	ARAP EDEBİYATINDA DESTAN GELENEĞİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER
Dr. Yakup AÇAR	ERZURUM TÜRKÜLERİ ÖRNEKLEMİNDE TÜRK HALK MÜZİĞİNDE TERENNÜMLER
Doç. Dr. Dinara FARDEEVA	XV ULUSLARARASI KAZAN MÜSLÜMAN SINEMA FESTİVALI

27.08.2019

SALI / 12:30-15:00

Bu oturum esnasında Moderatör ara verebilir.

SALON-1, OTURUM-2	MODERATÖR: Prof. Dr. İsmail BAKAN
Prof. Dr. Sait PATIR Doç. Dr. Mehmet KARAHAN Şule Nur ŞEYHVELİOĞLU	GİRİŞİMCİLİĞİN SOSYO KÜLTÜREL YAPISININ BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ALAN ARAŞTIRMASI: BİNGÖL ÖRNEĞİ
Mustafa SERT Doç. Dr. Orhan BAYTAR	TÜRKİYE'DE MEDYA İŞLETMELERİNDE ÇALIŞAN GAZETECİLERİN MOTİVASYON VE İŞ TATMİNİ
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Çağatay BAZ	TAGUCHI METODU VE KALİTE EVİ MODELİ YAKLAŞIMLARININ SEKTÖRLERDE KULLANIMLARINA YÖNELİK BİR ÇALIŞMA
Dr. Öğr. Üyesi Murat ÇAKIRKAYA	BİR KARGO ŞİRKETİNDEN HİZMET SATIN ALAN TÜKETİCİLERİN DENEYİMSEL PAZARLAMA UYGULAMALARINA YÖNELİK ALGILARININ SOSYO-DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ
Dr. Öğr. Üyesi Osman YILMAZ Muhammed Mahsun ŞAHİN	ÇALIŞANLARIN EĞİTİM DÜZEYLERİ ÜZERİNDEN SOSYAL SERMAYE, MOTİVASYON VE İŞ TATMİNİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ; BATMAN ÜNİVERSİTESİ ÇALIŞANLARI ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA
Prof. Dr. İsmail BAKAN Mustafa Tuncer OKUMUŞ Merve Rabia KUTLUK	MİKROKREDİ KULLANAN KADINLARIN GİRİŞİMCİLİK PROFİLLERİ
Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk DEMİRKOL Öğr. Gör. Abdulrezzak İKVAN	MARKA DEĞERİNİN FİNANSAL BOYUTUYLA (HİROSE YÖNTEMİ) İNCELENMESİ: BİST İNŞAAT ve BAYINDIRLIK İŞLERİ SEKTÖRÜNDE UYGULAMA
Dr. Öğr. Üyesi Selçuk KORUCUK Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ERGÜN Dr. Öğr. Üyesi Salih MEMİŞ	4 ve 5 YILDIZLI OTEL İŞLETMELERİNDE İNOVASYON ÇEŞİTLERİNİN ENTROPİ YÖNTEMİ İLE ÖLÇÜLMESİ: DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ ÖRNEĞİ
Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk DEMİRKOL Öğr. Gör. Abdulrezzak İKVAN	SÜRDÜREBİLİRLİK RAPORLARININ İŞLETMENİN SÜREKLİLİĞİ KAVRAMI KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ
Prof. Dr. İsmail BAKAN Makbule OGUZ Hamran AMIRLI	PATERNALİST LİDERLİĞİN MOTİVASYON ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

HOCA AHMET YESEVİ ULUSLARARASI BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ

27.08.2019

SALI / 12:30-15:00

Bu oturum esnasında Moderatör ara verebilir.

SALON-2, OTURUM-2	MODERATÖR: Dr. Öğr. Üyesi Hande İNAN
Dr. Öğr. Üyesi Hande İNAN	BEDEN EĞİTİMİ VE SPOR YÜKSEKOKULUNDA OKUYAN ÖĞRENCİLERİN YARATICI KİŞİLİK DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ
Arş. Gör. Hakan BÜYÜKÇELEBİ Doç. Dr. Mahmut AÇAK Doç. Dr. Zeki COŞKUNER	FUTBOL TARAFTARLARININ ŞİDDET VE ÖFKE İLİŞKİSİNİN BAZI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ
Öğr. Gör. Ramazan BAYER Öğr. Gör. Abdullah ALTUNHAN Ercan DOĞAN	AKTİF OLARAK SPOR YAPAN VE YAPMAYAN LİSE ÖĞRENCİLERİNİN BEDEN EĞİTİMİ DERSİNE KARŞI TUTUMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI
Öğr. Gör. Ramazan BAYER Kemal KURAK	SPOR YAPAN VE YAPMAYAN ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN BENLİK SAYGISI DURUMLARININ İNCELENMESİ
Haci YILDIZ Doç. Dr. Mahmut AÇAK Öğr. Gör. Mehmet SARIKAYA	BEDEN EĞİTİMİ VE SPOR YÜKSEKOKULLARINDA EĞİTİM GÖREN FERDİ VE TAKIM SPORLARIYLA UĞRAŞAN ÖĞRENCİLERİN STRESE KARŞI KOYABİLME DÜZEYLERİNİN KARŞILAŞTIRMASI
Öğr. Gör. Mehmet SARIKAYA Ercan DOĞAN Doç. Dr. Zeki COŞKUNER	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN ENGELLİLERE OLAN TUTUMU
Doç. Dr. Mahmut AÇAK Doç. Dr. Zeki COŞKUNER Tahir Volkan ASLAN	SPORUN LİSE ÖĞRENCİLERİNİN ÖZGÜVEN DÜZEYLERİNE ETKİSİ
Öğr. Gör. Abdullah ALTUNHAN Haci YILDIZ Tahir Volkan ASLAN	BEDEN EĞİTİMİ ÖĞRETMENİ ADAYLARININ ÖĞRETMENLİK MESLEĞİNE İLİŞKİN TUTUM VE BENLİK SAYGILARININ İNCELENMESİ

27.08.2019

SALI / 11:30-13:00

Bu oturum esnasında Moderatör ara verebilir.

SALON-3, OTURUM-2	MODERATÖR: Prof. Dr. Fikriye KIRBAĞ ZENGİN
Öğrt. Rabia ERİŞ	ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN OKUL MÜDÜRÜ KAVRAMINA YÖNELİK METAFORİK ALGILARI
Serhat DAĞHAN	YÖNETİCİLERİN KAYIRMACILIK TUTUMUNUN ÖĞRETMENLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ÇETİN Sami AYDIN	YENİ EĞİTİM-ÖĞRETİM ÇALIŞMA TAKVİMİ MODELİ'NİN ÖĞRETMEN VE ÖĞRENCİLERE YANSIMALARI
Doç. Dr. İbrahim Yaşar KAZU Öğrt. Hüseyin ÇAM	ÖĞRETMENLERİN YAŞAM BOYU ÖĞRENME EĞİLİMİ İLE KİTAP OKUMA ALIŞKANLIĞI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ (ELBİSTAN ÖRNEĞİ)
Selin YILDIZ Prof. Dr. Fikriye KIRBAĞ ZENGİN Prof. Dr. Raşit ZENGİN	ORTAOKUL MATEMATİK ÖĞRETMEN ADAYLARININ SAHİP OLDUKLARI ÖĞRENME STİLLERİ VE KULLANDIKLARI BİLİŞÜSTÜ ÖĞRENME STRATEJİLERİ
Doç. Dr. Serkan ÜNSAL Faruk YÜKSEK	ÖĞRETMENLERİN NÖBETÇİ ÖĞRETMENLİĞE İLİŞKİN ALGILARININ METAFORLAR YOLUYLA İNCELENMESİ
Öğrt. Derya SÖNMEZ	SINIF ÖĞRETMENİ ADAYLARININ ÇEVREYE YÖNELİK ETİK FARKINDALIKLARI
Öğr. Gör. Ahmet UYAR Öğr. Gör. Akın KARAKUYU	ON LİSANS ÖĞRENCİLERİNİN DERSTE TEKNOLOJİ KULLANIMLARINA YÖNELİK EĞİLİMLERİNİN İNCELENMESİ
Н.П. БОЗОРОВА	АЛИШЕР НАВОИИ ШЕЪРИЯТИДА ЛИРИК ҚАҲРАМОН

HOCA AHMET YESEVİ ULUSLARARASI BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ

27.08.2019
SATURDAY / 11:30-13:00

SALON-4, OTURUM-2	MODERATÖR: Prof. Dr. Sevda KIRBAĞ
Dr. Öğr. Üyesi Cevher İlhan CEVHERİ	ORGANİK TARIM SİSTEMİ VE BU SİSTEM İÇİNDE ORGANİK PAMUĞUN YERİ VE ÖNEMİ
Doç. Dr. Ali Rıza ÖZTÜRKMEN	YAŞAM KAYNAĞIMIZ TOPRAĞIN GAP'TA KULLANIMI
Dr. Öğr. Üyesi Fatih TUFANER	TÜRKİYE'DE ENDÜSTRİYEL BÜYÜME YOLUNDA SU KAYNAKLARININ MEVCUT DURUMU VE KULLANIM ALANLARI
Prof. Dr. Sevda KIRBAĞ Doç. Dr. Mehmet AKYÜZ	TIBBİ ŞAPKALI MANTAR HERICIUM AMERICANUM GINSS' IN MİSEL VE TOHURLUK MİSEL ÜRETİMİ
Dr. Öğr. Üyesi Sedat BİLGİÇ	SIÇANLARDA TİMOKİNON'UN EŞZAMANLI TEDAVİSİ İLE OLANZAPİN'E BAĞLI BEYİN HASARI VE METABOLİK YAN ETKİLERİ
Doç. Dr. Alaadin VURAL	SİĞIRKUYRUĞU (<i>Verbascum speciosum</i>) BİTKİSİN ELEMENT BİRİKTİRME KAPASİTESİ
Doç. Dr. Alaadin VURAL	SARI KANTARON (<i>Hypericum perforatum</i>) BİTKİSİN BİYOJEOKİMYASAL ÖZELLİKLERİNİN ARAŞTIRILMASI

27.08.2019
SATURDAY / 11:30-13:00

SALON-5, OTURUM-2	MODERATÖR: Dr. Öğr. Üyesi İbrahim AKTAŞ
Arş. Gör. Murat AÇIK Arş. Gör. Murat ALTAN Prof. Dr. Funda Pınar ÇAKIROĞLU	İNSAN DİYETİNDE İNÜLİN: GENEL ÖZELLİKLERİ, BESİN BİLEŞİMİ VE TERAPÖTİK ETKİLERİ
Arş. Gör. Aylin BAYINDIR GÜMÜŞ Doç. Dr. Hülya YARDIMCI	ERKEN VE ORTA ADÖLESAN ÇAĞDAKİ ÖĞRENCİLERİN YEME TUTUMLARI
Arş. Gör. Murat ALTAN Arş. Gör. Murat AÇIK	ÇAY VE KARDİYOVASKÜLER HASTALIKLAR
Doç. Dr. Serap KILIÇ ALTUN Arş. Gör. Mehmet Emin AYDEMİR Prof. Dr. Hisamettin DURMAZ	GELENEKSEL VE FABRİKASYON YÖNTEMLERLE ÜRETİLMİŞ İSOT BAHARATI VE SALÇASI KULLANILARAK HAZIRLANAN LAHMACUNLARIN DUYUSAL VE MİKROBİYOLOJİK YÖNDEN KARŞILAŞTIRILMASI
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim AKTAŞ	DENEYSEL DİYABETİK SIÇAN TESTİSİNDE BAİBA VE TİMOKİNONUN KORUYUCU ETKİSİNİN ARAŞTIRILMASI
Arş. Gör. Mehmet SARIAYDIN Uzm. Öğr. Gör. Ayşe ŞAHİN TUTAK	PEPTİK ÜLSERLİ YAŞLI HASTADA MİDE PERFORASYONU: OLGU SUNUMU

HOCA AHMET YESEVİ ULUSLARARASI BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ

27.08.2019

SALI / 13:30-15:30

Bu oturum esnasında Moderatör ara verebilir.

SALON-3, OTURUM-3	MODERATÖR: Doç. Dr. Seyit TAŞER
Öğr. Gör. Baybarshan ALİ KAZANCI İlteriş Kaan BARUN Metem ÇAPAR	TÜRKİYE'DE SAVUNMA SANAYİ YAPILANMASININ GENEL BİR ANALİZİ
Prof. D. İrfan Kaya ÜLGER Merve EROL	AKTAU HAZAR DENİZİNİN STATÜSÜ SÖZLEŞMESİ: ARKA PLANI VE TEMEL HÜKÜMLERİ
Dr. Öğr. Üyesi Abbas KARAAĞAÇLI	IRAK VE YAKIN COĞRAFYASINDA YAŞANAN GELİŞMELERDE HAŞDİ ŞABİ ORDUSUNUN ROLÜ
Doç. Dr. Fatma NİSAN Emre GÖKTAŞ	TANZİM SATIŞLARININ KARİKATÜRLERE YANSIMASI ÜZERİNE BİR SÖYLEM ANALİZİ ÇALIŞMASI
Doç. Dr. Seyit TAŞER	MEDENİYETLER VE SOSYAL BİLİMLER ALGISI
Öğr. Üyesi Mehmet DİKKAYA Shamsi RZALI	TÜRKİYE'NİN NÜKLEER ENERJİ PROJELERİNİN ANALİZİ: AKKUYU ÖRNEĞİ
İbrahim AYTEKİN Arş. Gör. Bayram Veli DOYAR	TÜRKİYE'DE DÖVİZ KURU DALGALANMALARININ SANAYİ ÜRETİMİ VE TÜKETİCİ GÜVENİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: (2008-2019)
Fatma Zehra DURNA	SEKÜLERLEŞMENİN ANLAM VE KURAMINI SOSYOLOJİK BİR BAKIŞ AÇI İLE DEĞERLENDİRME
Melike KAYIRAL	BİR İNSANLIK SUÇU OLARAK SOYKIRIM: ARAKAN ÖRNEĞİ
Hacer TOMAN Melike KAYIRAL	AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİNDE METROPOLİTEN KENT YÖNETİMİ



HOCA AHMET YESEVİ ULUSLARARASI BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ

27.08.2019

SALI / 13:30-15:30

Bu oturum esnasında Moderatör ara verebilir.

SALON-4, OTURUM-3	MODERATÖR: Prof. Dr. Mehmet EROĞLU
Doç. Dr. Maharram ZARBALI Esra ASLAN Öğr. Gör. Dr. Ahmet TUMBUL Prof. Dr. Mehmet EROĞLU	TİTANYUM KATKILI In ₂ S ₃ İNCE FİMLERİN HAZIRLANMASI VE KARAKTERİZASYONU
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet TEBER Ahmet KARAKAŞ	EFFECT OF MOLYBDENUM ON THE INTERCRITICAL HEAT-AFFECTED ZONE OF Cr-Mo STEELS
Dr. Öğr. Üyesi Arif DOLMA Aybike Nur CİNGÖZ	SMART METODU KULLANARAK ADAY ÖNLİSANS ÖĞRENCİLERİ İÇİN ALTERNATİF ENERJİ KAYNAKLARI TEKNOLOJİSİ PROGRAMI TERCİH REHBERİ
Arş. Gör. Dr. Hasan ARSLANOĞLU	FİBER OPTİK AĞ SİSTEMLERİ VE ANALİZİ
Arş. Gör. Dr. Tuba ÇAYIR TAŞDEMİRCİ	YAVAŞ SALINIMLI GÜBRELER
Dr. Öğr. Üyesi Arif DOLMA Cemre DEMİREL	SILAR METODU İLE NİKEL SÜLFİT İNCE FİMLERİN BÜYÜTÜLMESİ VE KARAKTERİZASYONU
Prof. Dr. Mehmet MISIR Prof. Dr. Nuray MISIR Araş. Gör. Abdullah YILDIZ	RADYOLİNK BÜTÇELEME
Dr. GUNAY ABDIYEVA- ALIYEVA	DETERMINING OF CARBON STORAGE USING REMOTE SENSING
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Nilay GÜVENÇ	COMPUTER MODELLING OF CANCELING AND LIMITATION OF FIRES IN BUILDINGS
Oğuzhan ÇELEBİ Prof. Dr. Kemal BEYEN	Helichrysum arenarium (Altınotun'un) MİKROBİYOLOJİK KALİTESİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
Prof. Dr. Nuray MISIR Prof. Dr. Mehmet MISIR Araş. Gör. Abdullah YILDIZ	3 KATLI BETONARME BİNANIN VAN DEPREMİ ETKİSİ ALTINDA MODAL ANALİZİ
	BIODIVERSITY OF ARAKLI FOREST MANAGEMENT CHIEF

HOCA AHMET YESEVİ ULUSLARARASI BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ

PROGRAM AKIŞI:

KAPANIŞ -16:00-17:30
ÖZEL AÇIK OTURUM - YESEVİ OTURUMU
SERTİFİKALARIN TAKDİMİ
GALA YEMEĞİ
19:30 -21:00

YERİ: BELEDİYE KONFERANS BİNASI- KONFRANS SALONU

YESEVİ SALONU	MODERATÖR: Prof. Dr. Musa Mursaqliyev
Doç. Dr. Dinara FARDEEVA	XV ULUSLARARASI KAZAN MÜSLÜMAN SINEMA FESTİVALI
Dr. Öğr. Üyesi M. Askeri KÜÇÜKKAYA	HOCA AHMED YESEVİ'NİN DIVAN-I HİKMET'İNDE KULLANDIĞI BAZI TASAVVUFİ SEMBOLLER
Doç. Dr. Reşad ZÜLFÜGAROV	AHMED YESEVİ ESERLERİNDE KULLANILAN ORTAK TÜRK LEKSİKASI
Öğr. Gör. Ayten ÇALIŞ	AHMED YESEVİ ÖĞRETİSİNİN OLUŞTURDUĞU DOĞAL İLETİŞİM STRATEJİSİNİN VE YESEVİ Dervişlerinin İSLAM'IN YAYILMASINDAKİ ROLLERİNİN HALKLA İLİŞKİLER PERSPEKTİFİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

İÇİNDEKİLER

KONGRE KÜNYESİ	i
BİLİM KURULU	ii
FOTOĞRAF GALERİSİ	iii
KONGRE PROGRAMI	iv
İÇİNDEKİLER	v

BİLDİRİ ÖZETLERİ

Güray KARACIL <i>ADİYAMAN'IN TAŞINMAZ KÜLTÜR VARLIKLARININ ve SİT ALANLARININ KÜLTÜR TURİZMİ POTANSİYELİ KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ</i>	1
Mustafa YEĞİN <i>GELENEKSEL YALVAÇ EVLERİNDE AHŞAP KONUT SİSTEMİ</i>	9
Yusuf SÖYLEMEZ <i>GÖRSEL İLETİŞİMDE ÇOCUK AFİLLERİNİN BİLİM VE SANAT MERKEZİ GÖRSEL SANATLAR DERSİNDE UYGULANMASI</i>	26
Musa MURSAQULİYEV & Saadet ƏLİYEVƏ <i>AZƏRBAYCANIN AĞSTAFƏ VƏ QAZAX BÖLGƏLƏRİNDƏ ARXEOLÖJİ QAZINTILARIN DÜNƏNİ VƏ BU GÜNÜ</i>	36
Taleh HALİLOV <i>MİLLİ LİDER HAYDAR ALİYEV'İN EĞİTİM VE TERBİYE İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ</i>	40
Hasan KAVRUK & Fatih SOLMAZ <i>TÜRK KÜLTÜRÜNDE TAŞLAR ve MALATYA BATTALGAZİ'DE MİSAFİR TAŞI GELENEĞİ</i>	47
Tahsin BOZDAĞ <i>GELENEKSEL TÜRK EBRU SANATINDA ÇİÇEKLİ EBRULARDAN "NECMEDDİN EBRULARI" LALE EBRUSU</i>	65
Evrin KABUKCU <i>ANALİTİK HİYERARŞİ PROSESİ İLE MODA ÜRÜNLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ</i>	77
Hüseyin YILMAZ <i>KLASİK GİTARIN TARİHİ GELİŞİMİ VE TÜRKİYE'DE KLASİK GİTAR EĞİTİMİ</i>	86
Erhan MERT <i>YAN FLÜT ÖĞRETİMİNDE DİYAFRAM NEFESİ KULLANIMININ ÖNEMİ</i>	98
Abdulbasit SALTEKİN <i>İSLAM HUKUKUNDA PARA VE FAİZ İLİŞKİSİ</i>	108
Nazım BAYRAKDAR <i>DİN DERSİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ DERSEYÖNELİK MOTİVASYON OLUŞTURMA KONUSUNDAKİ YETERLİK DURUMLARI</i>	113
Hacı ÇİÇEK	

NEHCU'L-BELAĞA'DA HZ. ALİ'NİN, TARAFTARLARINA VE MUHALİFLERİNE KARŞI TUTUMU	123
Hacı ÇİÇEK TESNİYE/İKİL FORMATINDA VURGULANAN ARAPÇA SÖZCÜK VE DEYİMLERE DAİR BİR MÜLAHAZA -ED-DURRETU'L-FAHİRA ÖRNEĞİ	135
Yasin ULUTAŞ İLK DÖNEM TEKFİRCİ FİKİRLERE IŞIK TUTAN NÂFÎ BİN EZRÂK ÖRNEĞİ	147
Tuğsat GUZELOĞLU YAS İLE DİNİ BAŞA ÇIKMA	154
Uzeyir KOSE İSLAM HUKUKUNDA AKIL HASTALIĞI VE BUNAMANIN VASİYETLERE ETKİSİ	162
Mehmet YOLCU & Ayşe TOKAY ABDULLAH CİBRÎN'İN MUHAMMED ALÎ ES-SÂBÛNÎ'YE YÖNELTİĞİ TENKİTLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ	175
Ali FARHADOV AZERBAYCAN'DA DİNLER: BAHAILİK ÖRNEĞİ	192
Nargiz ALİYEVA ŞEYH ES-SİLEFÎ'NİN "MUCEM ES-SEFER" ESERİNDE AZERBAYCAN KÜLTÜRÜNE BAKIŞ	198
Abdullah SOYSAL & Zuhâl KURTOĞLU BİLGİ GÜVENLİĞİ VE HASTA MAHREMİYETİ: SAĞLIK YÖNETİMİ BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA	202
Abdullah SOYSAL & Aysel KETENCİOĞLU BAZI DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERE GÖRE İŞ GÜVENLİĞİ KÜLTÜRÜ ALGISI: HEMŞİRLER ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA	219
Nurdilan ŞENER EŞÇİNSELLİK TUTUMU VE HEMŞİRELİK	228
Yasin ÇETİN 2019 ICN TEMASI IŞIĞINDA HEMŞİRELERİN LİDERLİK ROLLERİNİN ÖNEMİ	234
Zekai ÖZTÜRK & Gülhan GÖK HEMŞİRELERİN MOBBİNGE MARUZ KALMA DURUMLARI VE MOBBİNGE İLGİLİ DEĞERLENDİRMELERİ	238
Ömer Lütfi ÖZKAN & Cengiz Haluk İNCE ADLİ TIP KURUMU İHTİSAS KURULLARINDA İŞ ANALİZİ VE ANALİZ SONUÇLARININ STANDARDİZASYON UYGULAMALARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	255
Mustafa KARAĞAÇLI ÖĞRETMENLİK UYGULAMASI DERS SUNUMLARINDA GAGNE MODELİNİN UYGULANABİLİRLİĞİ	275
Mahmut SAĞIR & Ebru Can BİÇKES EĞİTİM VE OKUL SİSTEMİNDEKİ DEĞİŞİMLER KONUSUNDA OKUL YÖNETİCİLERİNİN MAARİF MÜFETTİŞLERİNDEN ALDIKLARI MESLEKİ YARDIMA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ	292
Levent YAKAR DERSE GİTMESEM DE OLUR (MU?)	311

Mahmut SAĞIR & Pınar KAYNARCI ÖĞRETMENLERİN ÖRGÜTSEL SİNİZM TUTUMLARININ ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ	318
Mahmut SAĞIR & Pınar KAYNARCI ÖĞRETMENLERİN ÖRGÜTSEL ÖÇ ALMA DAVRANIŞLARININ ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ	339
Züleyha YILDIRIM YAKAR MATEMATİK DIŞI İLİŞKİLENDİRME AÇISINDAN ORTAOKUL SAYILAR VE İŞLEMLER ÖĞRENME ALANI KAZANIMLARININ İNCELENMESİ	359
Aysel ARSLAN & Ali Osman ENGİN ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN DİJİTAL TEKNOLOJİYE YÖNELİK TUTUMLARININ BELİRLENMESİ	367
Nurlane MEMMEDOVA MESUT ALİOĞLU VE KARŞILAŞDIRMALI EDEBİYYAT SORUNU	377
Nərgiz KƏRİMOVA MÜASİR ÇİN ŞEİRLƏRİ AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ	383
Nermin XUDAVERDİYEVA SENKRETİZM	389
İbrahim DAĞILMA DÖRT DAĞ İÇİNDE BİR BELDE: BİNGÖL/ÇABAĞÇUR	396
Alparslan OYMAK DÜĞMELER VE BAŞKA ŞEYLER	405
Osman ASLANOĞLU ABDURRAHMAN AKTEPİ' NİN DİVANINDAKİ HAYVAN MAZMUNLARI	418
İbrahim USTA ARAP EDEBİYATINDA DESTAN GELENEĞİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER	427
Yakup AÇAR ERZURUM TÜRKÜLERİ ÖRNEKLEMİNDE TÜRK HALK MÜZİĞİNDE TERENNÜMLER	438
Dınara FARDEEVA XV ULUSLARARASI KAZAN MÜSLÜMAN SINEMA FESTİVALI	446
Sait PATIR & Mehmet KARAHAN & Şule Nur ŞEYHVELİOĞLU GİRİŞİMCİLİĞİN SOSYO KÜLTÜREL YAPISININ BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ALAN ARAŞTIRMASI: BİNGÖL ÖRNEĞİ	450
Mustafa SERT & Orhan BAYTAR TÜRKİYE' DE MEDYA İŞLETMELERİNDE ÇALIŞAN GAZETECİLERİN MOTİVASYON VE İŞ TATMİNİ	468
Fatih Çağatay BAZ TAGUCHI METODU VE KALİTE EVİ MODELİ YAKLAŞIMLARININ SEKTÖRLERDE KULLANIMLARINA YÖNELİK BİR ÇALIŞMA	483
Murat ÇAKIRKAYA BİR KARGO ŞİRKETİNDEN HİZMET SATIN ALAN TÜKETİCİLERİN DENEYİMSEL PAZARLAMA UYGULAMALARINA YÖNELİK ALGILARININ SOSYO-DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ	491
Osman YILMAZ & Muhammed Mahsun ŞAHİN	500

ÇALIŞANLARIN EĞİTİM DÜZEYLERİ ÜZERİNDEN SOSYAL SERMAYE, MOTİVASYON VE İŞ TATMİNİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ; BATMAN ÜNİVERSİTESİ ÇALIŞANLARI ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA	
İsmail BAKAN & Makbule OĞUZ & Hamran AMIRLI PATERNALİST LİDERLİĞİN MOTİVASYON ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	512
İsmail BAKAN & Mustafa Tuncer OKUMUŞ & Merve Rabia KUTLUK MİKROKREDİ KULLANAN KADINLARIN GİRİŞİMCİLİK PROFİLLERİ	524
Ömer Faruk DEMİRKOL & Abdulrezzak İKVAN MARKA DEĞERİNİN FİNANSAL BOYUTUYLA (HİROSE YÖNTEMİ) İNCELENMESİ: BİST İNŞAAT ve BAYINDIRLIK İŞLERİ SEKTÖRÜNDE UYGULAMA	534
Ömer Faruk DEMİRKOL & Abdulrezzak İKVAN SÜRDÜREBİLİRLİK RAPORLARININ İŞLETMENİN SÜREKLİLİĞİ KAVRAMI KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ	548
Selçuk KORUCUK & Mustafa ERGÜN & Salih MEMİŞ 4 ve 5 YILDIZLI OTEL İŞLETMELERİNDE İNOVASYON ÇEŞİTLERİNİN ENTROPİ YÖNTEMİ İLE ÖLÇÜLMESİ: DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ ÖRNEĞİ	562
Hande İNAN BEDEN EĞİTİMİ VE SPOR YÜKSEKOKULUNDA OKUYAN ÖĞRENCİLERİN YARATICI KİŞİLİK DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ	571
Hakan BÜYÜKÇELEBİ & Mahmut AÇAK & Zeki COŞKUNER FUTBOL TARAFTARLARININ ŞİDDET VE ÖFKE İLİŞKİSİNİN BAZI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ	582
Abdullah ALTUNHAN & Hacı YILDIZ & Tahir Volkan ASLAN BEDEN EĞİTİMİ ÖĞRETMENİ ADAYLARININ ÖĞRETMENLİK MESLEĞİNE İLİŞKİN TUTUM VE BENLİK SAYGILARININ İNCELENMESİ	590
Ramazan BAYER & Kemal KURAK SPOR YAPAN VE YAPMAYAN ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN BENLİK SAYGISI DURUMLARININ İNCELENMESİ	600
Ramazan BAYER & Abdullah ALTUNHAN & Ercan DOĞAN AKTİF OLARAK SPOR YAPAN VE YAPMAYAN LİSE ÖĞRENCİLERİNİN BEDEN EĞİTİMİ DERSİNE KARŞI TUTUMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI	607
Hacı YILDIZ & Mahmut AÇAK & Mehmet SARIKAYA BEDEN EĞİTİMİ VE SPOR YÜKSEKOKULLARINDA EĞİTİM GÖREN FERDİ VE TAKIM SPORLARIYLA UĞRAŞAN ÖĞRENCİLERİN STRESE KARŞI KOYABİLME DÜZEYLERİNİN KARŞILAŞTIRMASI	612
Mehmet SARIKAYA & Ercan DOĞAN & Zeki COŞKUNER ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN ENGELLİLERE OLAN TUTUMU	619
Mahmut AÇAK & Zeki COŞKUNER & Tahir Volkan ASLAN SPORUN LİSE ÖĞRENCİLERİNİN ÖZGÜVEN DÜZEYLERİNE ETKİSİ	628
Rabia ERİŞ ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN OKUL MÜDÜRÜ KAVRAMINA YÖNELİK METAFORİK ALGILARI	634
Serhat DAĞHAN	649

YÖNETİCİLERİN KAYIRMACILIK TUTUMUNUN ÖĞRETMENLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ	
Abdullah ÇETİN & Sami AYDIN YENİ EĞİTİM-ÖĞRETİM ÇALIŞMA TAKVİMİ MODELİ ' NİN ÖĞRETMEN VE ÖĞRENCİLERE YANSIMALARI	664
İbrahim Yaşar KAZU & Hüseyin ÇAM ÖĞRETMENLERİN YAŞAM BOYU ÖĞRENME EĞİLİMİ İLE KİTAP OKUMA ALIŞKANLIĞI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ (ELBİSTAN ÖRNEĞİ)	678
Selin YILDIZ & Fikriye KIRBAĞ ZENGİN & Raşit ZENGİN ORTAOKUL MATEMATİK ÖĞRETMEN ADAYLARININ SAHİP OLDUKLARI ÖĞRENME STİLLERİ VE KULLANDIKLARI BİLİŞÜSTÜ ÖĞRENME STRATEJİLERİ	690
Serkan ÜNSAL & Faruk YÜKSEK ÖĞRETMENLERİN NÖBETÇİ ÖĞRETMENLİĞE İLİŞKİN ALGILARININ METAFORLAR YOLUYLA İNCELENMESİ	700
Derya SÖNMEZ SINIF ÖĞRETMENİ ADAYLARININ ÇEVREYE YÖNELİK ETİK FARKINDALIKLARI	714
Ahmet UYAR & Akın KARAKUYU ÖN LİSANS ÖĞRENCİLERİNİN DERSTE TEKNOLOJİ KULLANIMLARINA YÖNELİK EĞİLİMLERİNİN İNCELENMESİ	729
Н.П. БОЗОРОВА АЛИШЕР НАВОИЙ ШЕЪРИЯТИДА ЛИРИК ҚАҲРАМОН	735
Cevher İlhan CEVHERİ ORGANİK TARIM SİSTEMİ VE BU SİSTEM İÇİNDE ORGANİK PAMUĞUN YERİ VE ÖNEMİ	736
Ali Rıza ÖZTÜRKMEN GAP BÖLGESİ'NDE TOPRAK KAYNAKLARI ve KULLANIMI	745
Sevda KIRBAĞ & Mehmet AKYÜZ TIBBİ ŞAPKALI MANTAR HERİCIUM AMERICANUM GİNSS ' İN MİSEL VE TOHURLUK MİSEL ÜRETİMİ	750
Sedat BİLGİÇ SIÇANLARDA TİMOKİNON ' UN EŞZAMANLI TEDAVİSİ İLE OLANZAPİN ' E BAĞLI BEYİN HASARI VE METABOLİK YAN ETKİLERİ	755
Alaaddin VURAL SARIKANTARON (Hypericum perforatum) BİTKİSİNİN BİYOJEOKİMYASAL ÖZELLİKLERİNİN ARAŞTIRILMASI	760
Alaaddin VURAL SİĞİRKUYRUĞU (Verbascum speciosum) BİTKİSİNİN ELEMENT BİRİKTİRME KAPASİTESİ	774
Murat AÇIK & Murat ALTAN & Funda Pınar ÇAKIROĞLU İNSAN DİYETİNDE İNÜLİN: GENEL ÖZELLİKLERİ, BESİN BİLEŞİMİ VE TERAPÖTİK ETKİLERİ	783
Aylin BAYINDIR GÜMÜŞ & Hülya YARDIMCI ERKEN VE ORTA ADÖLESAN ÇAĞDAKİ ÖĞRENCİLERİN YEME TUTUMLARI	797

Murat ALTAN & Murat AÇIK ÇAY VE KARDİYOYASKÜLER HASTALIKLAR	806
Serap KILIÇ ALTUN & Mehmet Emin AYDEMİR & Hisamettin DURMAZ GELENEKSEL VE FABRİKASYON YÖNTEMLERLE ÜRETİLMİŞ İSOT BAHARATI VE SALÇASI KULLANILARAK HAZIRLANAN LAHMACUNLARIN DUYUSAL VE MİKROBİYOLOJİK YÖNDEN KARŞILAŞTIRILMASI	820
İbrahim AKTAŞ DENEYSEL DİYABETİK SIÇAN TESTİSİNDE BAİBA VE TİMOKİNONUN KORUYUCU ETKİSİNİN ARAŞTIRILMASI	827
Mehmet SARIAYDIN & Ayşe ŞAHİN TUTAK PEPTİK ÜLSERLİ YAŞLI HASTADA MİDE PERFORASYONU: OLGU SUNUMU	835
Baybarshan ALİ KAZANCI & İlteriş Kaan BARUN & Mete ÇAPAR TÜRKİYE'DE SAVUNMA SANAYİ YAPILANMASININ GENEL BİR ANALİZİ	839
İrfan Kaya ÜLGER & Merve EROL AKTAU HAZAR DENİZİNİN STATÜSÜ SÖZLEŞMESİ: ARKA PLANI VE TEMEL HÜKÜMLERİ	850
Abbas KARAAĞAÇLI IRAK VE YAKIN COĞRAFYASINDA YAŞANAN GELİŞMELERDE HAŞDİ ŞABİ ORDUSUNUN ROLÜ	865
Fatma NİSAN & Emre GÖKTAŞ TANZİM SATIŞLARININ KARİKATÜRLERE YANSIMASI ÜZERİNE BİR SÖYLEM ANALİZİ ÇALIŞMASI	878
Seyit TAŞER MEDENİYETLER VE SOSYAL BİLİMLER ALGISI	892
Mehmet DIKKAYA & Shamsi RZALI TÜRKİYE'NİN NÜKLEER ENERJİ PROJELERİNİN ANALİZİ: AKKUYU ÖRNEĞİ	898
İbrahim AYTEKİN & Bayram Veli DOYAR TÜRKİYE'DE DÖVİZ KURU DALGALANMALARININ SANAYİ ÜRETİMİ VE TÜKETİCİ GÜVENİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: (2008-2019)	913
Hacer TOMAN & Melike KAYIRAL AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİNDE METROPOLİTEN KENT YÖNETİMİ	924
Melike KAYIRAL BİR İNSANLIK SUÇU OLARAK SOYKIRIM: ARAKAN ÖRNEĞİ	939
Maharram ZARBALI & Esra ASLAN & Ahmet TUMBUL TİTANYUM KATKILI In2S3 İNCE FİMLERİN HAZIRLANMASI VE KARAKTERİZASYONU	950
Mehmet EROĞLU EFFECT OF MOLYBDENUM ON THE INTERCRITICAL HEAT-AFFECTED ZONE OF Cr-Mo STEELS	956
Ahmet TEBER & Ahmet KARAKAŞ SMART METODU KULLANARAK ADAY ÖNLİSANS ÖĞRENCİLERİ İÇİN ALTERNATİF ENERJİ KAYNAKLARI TEKNOLOJİSİ PROGRAMI TERCİH REHBERİ	963
Arif DOLMA & Aybike Nur CİNGÖZ	968

FİBER OPTİK AĞ SİSTEMLERİ VE ANALİZİ	
Arif DOLMA & Cemre Demirel RADYOLİNK BÜTÇELEME	980
Hasan ARSLANOĞLU YAVAŞ SALINIMLI GÜBRELER	987
Tuba ÇAYIR TAŞDEMİRCİ SILAR METODU İLE NİKEL SÜLFİT İNCE FİMLERİN BÜYÜTÜLMESİ VE KARAKTERİZASYONU	1009
Mehmet MISIR & Nuray MISIR & Abdullah YILDIZ DETERMINING OF CARBON STORAGE USING REMOTE SENSING	1016
Nuray MISIR & Mehmet MISIR & Abdullah YILDIZ BIODIVERSITY OF ARAKLI FOREST MANAGEMENT CHIEF	1024
Gunay ABDİYEVA-ALİYEVA COMPUTER MODELLİNG OF CANCELİNG AND LİMİTATION OF FİRES İN BÜİLDİNGS	1036
Ayşe Nilay GÜVENÇ Helichrysum arenarium (Altınotun'un) MİKROBİYOLOJİK KALİTESİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	1042
M. Askeri KÜÇÜKKAYA HOCA AHMED YESEVİ'NİN DİVAN-I HİKMET'İNDE KULLANDIĞI BAZI TASAVVUFİ SEMBOLLER	1047
Reşad ZÜLFÜGAROV AHMED YESEVİ ESERLERİNDE KULLANILAN ORTAK TÜRK LEKSİKASI	1059
Ayten ÇALIŞ AHMED YESEVİ ÖĞRETİSİNİN OLUŞTURDUĞU DOĞAL İLETİŞİM STRATEJİSİNİN VE YESEVİ DERVİŞLERİNİN İSLAM'IN YAYILMASINDAKİ ROLLERİNİN HALKLA İLİŞKİLER PERSPEKTİFİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ	1064
Cenk Cuma ÇADIR GEOSENTETİK SARGILI TEKİL TAŞ KOLON İLE İYİLEŞTİRİLEN YUMUŞAK KİLLİ ZEMİNLERDE KOLON ÇAPI VE UYGULAMA DERİNLİĞİNİN TAŞIMA GÜCÜ ÜZERİNE ETKİSİ	1081
Fatih TUFANER TÜRKİYE'DE ENDÜSTRİYEL BÜYÜME YOLUNDA SU KAYNAKLARININ MEVCUT DURUMU VE KULLANIM ALANLARI	1088
Halis ÇAVUŞOĞLU KÖTÜLÜK PROBLEMİ VE TEODİSE	1098
Feray KABALCIOĞLU BUCAK & Hüseyin ERİŞ ŞANLIURFA'DA ANEMİYİ ÖNLEMEDE KULLANILAN GELENEKSEL TEDAVİLER	1106
Mesut KARAMAN & Selin COŞKUN & Hasret ALDAL & Asiye KÖKKAYA & Eda OBUZ DUYGUSAL ZEKÂNIN PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA	1112
Mesut KARAMAN & Asiye KÖKKAYA & Eda OBUZ & Selin COŞKUN & Hasret ALDAL KONTROL ODAĞI: SAĞLIK YÖNETİMİ BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNDE BİR UYGULAMA	1120

Oğuzhan ÇELEBİ & Kemal BEYEN	
3 KATLI BETONARME BİNANIN VAN DEPREMİ ETKİSİ ALTINDA MODAL ANALİZİ	1127
Fatma Zehra DURNA	
SEKÜLERLEŞMENİN ANLAM VE KURAMINI SOSYOLOJİK BİR BAKIŞ AÇI İLE DEĞERLENDİRME	1154
Toğrul XƏLİLOV	
ARABA MƏDƏNİYYƏTİNİN NAXÇIVAN ABİDƏLƏRİNDƏ İZLƏRİ (ERKƏN TUNC DÖVRÜNÜN MATERIALLARI ƏSASINDA)	1175
Оқытушы Исаева Жақсыгүл Ибадуллаевна	
«СӨЙЛЕУ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ ҚҰНДЫЛЫҚТЫҚ ҚАТЫНАС» ФЕНОМЕНІНІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТАЛДАУЫ	1182-1185

ADIYAMAN'IN TAŞINMAZ KÜLTÜR VARLIKLARININ ve SİT ALANLARININ KÜLTÜR TURİZMİ POTANSİYELİ KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Güray KARACIL
Necmettin Erbakan Üniversitesi

ÖZET

Adıyaman farklı kültür ve medeniyetlere ev sahipliği yapmış önemli destinasyonlardan biri olarak görülmektedir. Zengin tarihi ve kültürel varlıklarının yanında doğal güzellikleri de bünyesinde barındırmaktadır. Kültür turizminden inanç turizmine, sağlık turizminden av turizmine, yayla turizminden spor turizmine birçok alternatif turizmin türünü barındırmasına rağmen, çoğunlukla kültür turizmi ile anılmaktadır. Bu çalışmanın amacı Adıyaman'ın kültür turizmi potansiyelinin sahip olduğu taşınmaz kültür varlıklarının ve sit alanlarının açısından değerlendirilmesidir. Bu amaçla doküman incelemesiyle elde edilen 344 adet ikincil veri içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, Adıyaman'daki taşınmaz kültür varlıklarının ve sit alanlarının büyük çoğunluğunun Merkez, Besni, Kâhta ve Samsat ilçelerinde yer aldığı görülmüştür. Adıyaman'ın sahip olduğu taşınmaz kültür varlıklarının ve sit alanlarının türlerine bakıldığı; höyük, nekropol alanı, türbe, yerleşim alanı, köprü, kaya mezarı, harabe, cami, tümülüs taşınmazlarının yarısından fazlasını oluşturduğu tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda taşınmaz kültür varlıklarının büyük bir çoğunluğunun 1. Derece Arkeolojik Sit alanı olduğu ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Adıyaman, Taşınmaz Kültür Varlıkları, Kültür Turizmi.

GİRİŞ

Farklı kültürleri tanıma istediği insanların seyahat etmedeki en önemli dürtüleri içerisinde yer almaktadır (Yıldırım Saçılık ve Toptaş, 2017: 108). İkinci dünya savaşı sonrası teknolojinin ve ulaşım araçlarının gelimi seyahatin kolaylaşması, turizmin gelişmesine ve önemli sektörlerden biri haline gelmesine olanak sağladığı düşünülmektedir (Timothy ve Boyd, 2006: 1). İlk turizm seyahatlerinin farklı kültürleri tanıma amacıyla yapılması kültür turizminin hem geçmişte hem de günümüzde en önemli alternatif turizm türleri içerisinde yer almasını sağlamıştır (Yıldırım Saçılık ve Toptaş, 2017: 108). Bir destinasyonun sahip olduğu kültürel değerlere bağlı olarak gelişen kültür turizmi, turistlerin her zaman yaşadıkları yerlerden kültürel ihtiyaçlarını karşılamak ve farklı kültürler hakkında bilgi sahibi olmak amacıyla yapmış oldukları seyahatleri içermektedir (Alaeddinoğlu vd., 2011: 22; Yıldırım Saçılık ve Toptaş, 2017: 109).

Bir toplumun sahip olduğu sanat, gelenek, yetenek ve becerisi topyekûn yaşam tarzı o toplumun kültürünü oluşturmaktadır (Meydan Uygur ve Baykan, 2007: 4). Toplumun sahip olduğu bu değerler turistik ürünleri oluşturmaktadır. Turizmden daha fazla pay almak isteyen destinasyonlar için kültürel değerlerin geliştirilmesi ve pazarlanması destinasyonların cazip hale gelmesine olanak sağlamaktadır (Meydan Uygur ve Baykan, 2007: 4).

Bu bağlamda birçok medeniyete ev sahipliği yapmış Adıyaman'ın sahip olduğu tarihi ve kültürel değerler turizm potansiyeli açısından son derece önem arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı, Adıyaman'ın sahip olduğu taşınmaz kültür varlıkları ve sit alanlarının kültür turizmi potansiyeli kapsamında değerlendirilmesinden oluşmaktadır. Bu kapsamda taşınmaz kültür varlıkları ve sit alanların sayısı ilçelere, türlerine ve arkeolojik durumlarına göre sınıflandırılmış ve sonuçlar yorumlanarak önerilerde bulunulmuştur.

KURAMSAL ÇERÇEVE

Adıyaman

Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesinin batısında yer alan, birçok medeniyete ev sahipliği yapan Adıyaman, tarihin en eski yerleşim yerleri arasında yer almaktadır. İlin 8 km kuzeyinde bulunan Palanlı Mağarasında yapılan incelemelerde Adıyaman'ın tarihinin M.Ö. 40000 yıllarına kadar uzandığı görülmektedir (Adıyaman Valiliği, 2019). Tablo 1'de

Adıyaman'ın ev sahipliği yaptığı medeniyetler kronolojik olarak gösterilmiştir (Adıyaman Valiliği, 2019);

Tablo 1: Adıyaman'ın Ev Sahipliği Yapıtığı Medeniyetler ve Tarih Kronolojisi

Medeniyetler	Kronoloji
Paleolitik	M.Ö. 40000- M.Ö. 7000
Neolitik	M.Ö. 7000 - M.Ö. 5000
Kalkolitik	M.Ö. 5000 - M.Ö. 3000
Hititler	M.Ö. 3000 - M.Ö. 1200
Asurlular	M.Ö. 1200 - M.Ö. 750
Frigler	M.Ö. 750 - M.Ö. 600
Persler	M.Ö. 600-M.Ö. 334
Makedonlar	M.Ö. 334-M.Ö. 69
Kommagene Krallığı	M.Ö. 69-M.S. 72
Roma imparatorluğu	72-395
Doğu Roma (Bizans)	395-670
Emeviler	670-758
Abbasiler	758 – 926
Hamdaniler	926- 958
Bizanslılar	958 –1114
Eyyubiler	1114 –1204
Anadolu Selçuklular	1204 –1298
Memlûklular	1298 –1516
Osmanlı imparatorluğu	1516 –1923

Kaynak: adiyaman.gov.tr (Erişim Tarihi: 12.07.2019)

Tablo 1'de de görüldüğü üzere Adıyaman'da, tarihi çağların birçoğuna ait izlerin ve eserlerin bulunduğu, içerisinde tarihi, kültürel ve turistik değerleri barındıran, aralarında Hititler, Asurlular, Frigler, Persler, Makedonyalılar, Kommagene Krallığı, Roma ve Bizans İmparatorluğu, Emeviler, Anadolu Selçuklu Devleti ve Osmanlı Devleti gibi devletlerin yer aldığı 19 farklı medeniyete ev sahipliği yapmış dünyanın en eski yerleşim yerleri arasında yer almaktadır (Adıyaman Valiliği, 2019; Dalyan, 2017:5; Sucu, 2008: 5; Ukav, 2014: 22).

Oldukça yüksek bir turizm potansiyeline sahip olan Adıyaman aynı zamanda tarihsel ve kültürel açıdan da önemli stratejik merkezlerden biridir (Yılmaz ve Çalışkan, 2015: 6587). 20 Ocak 1988 yılında UNESCO Dünya Kültür Miras listesine alınan ve dünyanın 8. harikası içerisinde yer alan Nemrut Dağı Milli Parkında yer alan tarihi ve kültürel varlıkları ile açık hava müzesi konumundadır (Şahin Güçhan, 2008: 2; Ukav, 2014: 22; Yılmaz ve Çalışkan, 2015: 6587). 2150m yüksekliğinde Doğu Toros Sıradağları üzerinde yer alan Nemrut Dağı Milli Parkı, Kommagene Kralı 1. Antiochos'a (Antikos) yapılan büyük kırma taşlar yığılarak tepede biçiminde oluşturulan tümülüstü oluşturmaktadır. Tümülüsün Doğu Batı ve Kuzeyine günümüze kadar gelmiş 9-10 metre boyutlarında dev tanrı, kral, kartal ve aslan heykelleri yerleştirilmiştir (Adıyaman Valiliği, 2019).

Adıyaman, Türkiye Turizm Stratejisi 2023 eylem planında belirtilen 9 tematik bölgeden biri olan GAP Kültür ve Turizm Gelişim Bölgesi içerisinde yer almaktadır (Türkiye Turizm Stratejisi 2007). Bununla birlikte, Türkiye'deki 15 marka kent içerisinde de yer almaktadır (Yılmaz ve Çalışkan, 2015; 6587).

Hem iç hem de dış turizmde Türkiye'nin en önemli turizm destinasyonları içerisinde yer alan Adıyaman; tarihi, kültürel ve doğal güzellikleriyle birçok alternatif turizm türünü (kültür turizmi, doğa turizmi, av turizmi, sağlık turizmi, inanç turizmi, yayla turizmi vb.) bünyesinde barındırmasına rağmen destinasyon çoğunlukla kültür turizmi için ziyaret edilmektedir

(Adıyaman Belediyesi, 2017; Uğurlu ve Kafa, 2016: 304-310; Ukav, 2014: 22; Yeşilyurt, 2016: 60).

Taşınmaz Kültür Varlıkları ve Sit Alanları

Etimolojik açıdan Latincedeki “tarım” anlamına gelen “cultura” kökünden türeyen kültür kelimesi Fransızca bir kelime olup ekin ekmek, yetiştirmek, terbiye etmek, ikamet etmek ve korumak gibi anlamları içermektedir (Olçay vd., 2017: 95). Kavram olarak 19. yüzyılın sonlarında antropologlar tarafından ortaya atılan kültür kavramı, ilk defa İngiliz antropolog Sir Edward Burnett Tylor tarafından yapılmıştır. Tylor’a göre kültür, “kişinin, toplumun bir üyesi olarak kazandığı bilgi, inanç, sanat, hukuk, ahlak, adalet, gelenek, alışkanlık ve yeteneklerinin karmaşık bir bütünüdür” şeklinde tanımlanmıştır. 1982’de UNESCO tarafından düzenlenen Dünya Kültür Politikaları Sonuç Bildirgesi’nde kültür, “bir toplumu ya da toplumsal bir grubu tanımlayan belirgin maddi, manevi, zihinsel ve duygusal özelliklerin bileşiminden oluşan bir bütündür” şeklinde ifade edilmiştir (Yıldırım Saçılık ve Toptaş, 2017: 108).

Bir toplumun kültürünün oluşumunda etkili olan özelliklerden dolayı, günümüzde birçok insan, toplumun sahip olduğu kültürü tanıma amacıyla seyahat etmektedir. Bu seyahatler ve konaklamalar sonucu ortaya çıkan turizm türü “kültür turizmi” olarak ifade edilmektedir (Meydan Uygur ve Baykan, 2007: 4). Kültür turizmi, “ çağdaş ve geçmiş kültürlerle ait somut ve somut olmayan değerlerle ilgili olarak, onları görme, haklarında bilgi ve deneyim edinme amacıyla gerçekleşen ve bununla ilgili ürün ve hizmetlerin satın alınmasına bağlı olarak doğrudan ve dolaylı faaliyetlerden oluşan bir turizm olgusudur” şeklinde tanımlanmıştır (Gülcan, 2010: 102).

Kültür turizmini diğer turizm türlerinden ayıran en önemli fark kişilerin öğrenme fonksiyonu sonucu ortaya çıkmasıdır (Keçe, 2015: 132). Bununla birlikte kültür turizmi, hem toplumda gelir sağlayıcı bir etkinin ortaya çıkmasında hem de kültürel değerlerin korunması açısından önemli hale gelmektedir (Gülcan, 2010: 102). Kültür turizminin en önemli boyutları arasında; tarihi alanları, arkeolojik siteleri, müzeleri ziyaret etmek; yerel mimariyi incelemek; festivallere katılmak; geleneksel dansları ve kutlamaları seyretmek ve el yapımı yerel sanat eserlerini satın almak yer almaktadır (Duman ve Kozak, 2013: 116).

Tarihi, arkeolojik, kentsel ve doğal sitler, külliye, anıt, cami, ören yeri, höyük, Tümülüs, kilise, mezar, yapıt vb. somut kültürel varlıklar bir toplumun kültürel mirasını oluşturmaktadır (Keçe, 2015: 132). Geçmişten günümüze kalan bu somut varlıklar bir toplumun taşınmaz kültür varlıklarını oluştururlar (Timothy ve Boyd, 2006: 2). Türkiye’de kültür varlıklarını korumak için çıkarılan 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Konuna göre Kültür Varlıkları; “tarih öncesi ve tarihi devirlere ait bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgili bulunan veya tarih öncesi ya da tarihi devirlerde sosyal yaşama konu olmuş bilimsel ve kültürel açıdan özgün değer taşıyan yer üstünde, yer altında veya su altındaki bütün taşınır ve taşınmaz varlıklar” olarak tanımlanmıştır (2863 Kanun, Madde: 3). T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğünden alınan bilgilere göre, Türkiye’de bulunan tescilli taşınmaz kültür varlıkları ve sit alanları Tablo 2’de gösterilmiştir (kulturvarliklari.gov.tr, Erişim Tarihi: 05.07.2019).

Tablo 2: Türkiye’deki Tescilli Taşınmaz Kültür Varlıkları ve Sit Alanları

Türü	Sayısı
Sivil Mimari Örnekleri	69.104
Dinsel Yapılar	10.147
Kültürel Yapılar	12.530
İdari Yapılar	2.985
Askeri Yapılar	1.252
Endüstriyel ve Ticari Yapılar	4.171
Mezarlıklar	5.169

Şehitlikler	307
Anot ve Abideler	375
Kalıntılar	2.702
Korumaya Alınan Sokaklar	71
Arkeolojik Sit Alanları	
<i>1. Derece Arkeolojik Sit Alanı</i>	12.091
<i>2. Derece Arkeolojik Sit Alanı</i>	788
<i>3. Derece Arkeolojik Sit Alanı</i>	2.134
<i>Karma Arkeolojik Sit Alanları</i>	2.128
<i>Derecelendirme Çalışmaları Devam Eden Arkeolojik Sit Alanları</i>	817
Kentsel Sit Alanları	299
Tarihi Sit Alanları	171
Kentsel Arkeolojik Sit Alanları	35
Karma Sit Alanları	95
Çalışkan Sit Alanları	375
Toplam	127.746

Kaynak: kulturvarliklari.gov.tr (Erişim Tarihi: 05.07.2019)

Tablo 2’de görüldüğü üzere Türkiye taşınmaz kültür varlıkları ve sit alanları bakımında çok büyük bir potansiyele sahiptir. Türkiye’nin turistik açıdan tercih edilmesinde kültürel varlıkların zenginliği doğal çekicilikten daha önemli bir role sahip olduğu ifade edilmektedir (Alvarez ve Koray, 2011: 426). Öyle ki Türkiye’nin imajını oluşturan en belirgin altı unsurun ikisini “medeniyetlerin beşiği ve tarihi ve doğal harikalar” oluşturduğu ifade edilmiştir (Olca vd., 2017: 96). Bununla birlikte Türkiye’nin Şanlıurfa ilinin 20 km kuzeydoğusunda yer alan ve Türkiye’nin Dünya Miras Listesi’ndeki 18. varlığı olan Göbekli Tepe, 12 bin yıl öncesinde inşa edilen dünyanın ilk tapınağı olarak kabul edilmektedir (kulturportali.gov.tr, Erişim Tarihi: 12.07.2019).

YÖNTEM

Bu çalışma ile Adıyaman’ın kültür turizmi potansiyelinin sahip olduğu taşınmaz kültür varlıkları açısından değerlendirmesi yapılmıştır. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış, doküman incelemesi ile toplanan ikincil veriler içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Bu doğrultuda Kültür ve Turizm Bakanlığı, Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğünden alınan ikincil veriler analiz edilmiştir.

BULGULAR

Araştırmada elde edilen verilerin analizi 3 bölüm halinde incelenmiştir. İlk bölümde Adıyaman’daki taşınmaz kültür varlıklarının ve sit alanlarının ilçelere göre dağılımına ilişkin genel ifadelere yer verilmiştir. İkinci bölümde Adıyaman’da bulunan taşınmaz kültür varlıkları ve sit alanlarının türlerine göre dağılımından oluşmaktadır. Son bölümde ise, Adıyaman’da bulunan taşınmaz kültür varlıkları arkeolojik durumlarını ifade eden verilere yer verilmiştir.

Tablo 3: Adıyaman’da Bulunan Taşınmaz Kültür Varlıklarının ve Sit Alanlarının İlçelere Göre Dağılımı

İlçeler	Frekans	Yüzde
Merkez	125	36,34
Besni	104	30,22
Kâhta	51	14,83
Samsat	29	8,43
Gölbaşı	18	5,23
Gerger	6	1,75
Tut	6	1,75
Sincik	4	1,16

Çelikhan	1	0,29
Toplam	344	100

Tablo 3’de görüldüğü üzere, Adıyaman’daki taşınmaz kültür varlıkları ve sit alanların %36,34’ü (125 adet) Adıyaman merkezde, %30,22’si (104 adet) Besni ilçesinde, %14,83’ü (51 adet) Kâhta ilçesinde, %8,43’ü (29 adet) Samsat ilçesinde, %5,23’ü (18 adet) Gölbaşı ilçesinde, %1,75’i (6 adet) Gerger ilçesinde, %1,75’i (6 adet) Tut ilçesinde, %1,16’sı (4 adet) Sincik ilçesinde ve %0,29’u (1 adet) Çelikhan ilçesinde bulunduğu görülmektedir.

Tablo 4: Adıyaman’da Bulunan Taşınmaz Kültür Varlıklarının ve Sit Alanlarının Türlerine Göre Dağılımı

Türü	Frekans	Yüzde
Höyük	72	20,94
Nekropol Alanı	29	8,44
Türbe	26	7,56
Yerleşim Alanı	20	5,82
Köprü	19	5,53
Kaya Mezarı	15	4,37
Harabe	15	4,37
Cami	14	4,07
Tümülüs	12	3,49
Düz Yerleşme	12	3,49
Çeşme	11	3,20
Konut	10	2,90
Kale	10	2,90
Ören Yeri	6	1,74
Mezar	5	1,46
Lojman	4	1,16
Hamam	4	1,16
Höyük – Kaya Mezarı	3	0,87
İşlik	3	0,87
Mozaikli Alan	3	0,87
Minare	3	0,87
Kilise	3	0,87
Dükkân	3	0,87
Han	2	0,58
I. Grup Yapı	2	0,58
Kalıntı	2	0,58
Kaya Mezarı ve Sarnıçlar	2	0,58
Kaya Yerleşimi	2	0,58
Mağara	2	0,58
Tepe	2	0,58
Yazıt	2	0,58
Ziyaret	1	0,29
Roma Yerleşim Alanı	1	0,29
Su Deposu	1	0,29
Su Yolu	1	0,29
Taş Ocağı	1	0,29
Burç	1	0,29
Okul	1	0,29

Otel	1	0,29
Mozaik,	1	0,29
Mozaik Tabanlı Yapı	1	0,29
Değirmen	1	0,29
Gar Binası	1	0,29
Havuz	1	0,29
Han Kalıntıları	1	0,29
Han Yapıları	1	0,29
Kaya Anıtı	1	0,29
Kaya Anıtı – Kaya Mezarı	1	0,29
Kaya Mezarı ve İşlikler	1	0,29
Kaya Resimleri	1	0,29
Kentsel Sit	1	0,29
Konak	1	0,29
Kubbeli Yapı	1	0,29
Mabet	1	0,29
Mağara ve Kaya Mezarı	1	0,29
Mağara ve Nekropol Alanı	1	0,29
Manastır	1	0,29
Toplam	344	100

Tablo 4’de görüldüğü üzere Adıyaman’daki taşınmaz kültür varlıkları türlerine göre sırlanmıştır. Buna göre, %20,94’ü (72 adet) höyük, %8,44’ü (29 adet) nekropol alanı, %7,56’sı (26 adet) türbe, 5,82’si (20 adet) yerleşim alanı, %5,53’ü (19 adet) köprü, %4,37’si (15 adet) kaya mezarı, %4,37’si (15 adet) harabe,%4,07’si (14 adet) cami, %3,49’u (12 adet) tümülüs, %3,49’u (12 adet) düz yerleşme, %3,2’si (11 adet) çeşme, %2,9’u (10 adet) kont, %2,9’u (10 adet) kale, %1,74’ü (6 adet) ören yeri, %1,46’sı (5 adet) mezar, %1,16’sı (4 adet) lojman, %1,16’sı (4 adet) hamam bulunmaktadır. Bununla birlikte, höyük – kaya mezarı, işlik, mozaikli alan, minare, kilise ve dükkân %0,87 (3 adet), han, 1. grup yapı, kalıntı, kaya ve sarnıçlar, kaya yerleşimi, mağara, tepe, yazıt varlıkları %0,58 (2 adet) bulunmaktadır. Son olarak; ziyaret, Roma yerleşim alanı, su deposu, su yolu, taş ocağı, burç, okul, otel, mozaik, mozaik tabanlı yapı, değirmen, Gar binası, havuz, han kalıntıları, han yapıları, kaya anıtı, kaya anıtı – kaya mezarı, kaya mezarı – işlikler, kaya resimleri, kentsel sit, konak, kubbeli yapı, mabet, mağara ve kaya mezarı, mağara ve nekropol alanı ve manastır taşınmaz kültür varlıkları %0,29 (1 adet) bulunduğu tespit edilmiştir.

Tablo 5: Adıyaman’da Bulunan Taşınmaz Kültür Varlıklarının Arkeolojik Durumuna Göre Dağılımı

Arkeolojik Durumu	Frekans	Yüzde
I. Derece Arkeolojik Sit	137	39,82
Tescil	62	18,02
I. Grup Yapı	53	15,41
Arkeolojik Sit	49	14,24
II. Derece Arkeolojik Sit	20	5,82
II. Grup Yapı	12	3,49
I. ve III. Derece Arkeolojik Sit	5	1,46
III. Derece Arkeolojik Sit	4	1,16
I. II. Derece Arkeolojik Sit	1	0,29
Kentsel Sit	1	0,29
Toplam	344	100

Tablo 5’de görüldüğü üzere Adıyaman’daki taşınmaz kültür varlıkları arkeolojik durumlarına göre sınıflandırılmıştır. Buna göre, %39,82’si (137 adet) I. Derecede Arkeolojik Sit, %18,02’si (62 adet) Tescil, %15,41’i (53 adet) I. Grup Yapı, %14,24’ü (49 adet) Arkeolojik Sit, %5,82’si (20 adet) II. Derece Arkeolojik Sit, %3,49’u (12 adet) II. Grup Yapı, %1,46’sı (5 adet) I. Ve III. Derece Arkeolojik Sit, %1,16’sı (4 adet) III. Derece Arkeolojik Sit, %0,29’u (1 adet) I. II. Derece Arkeolojik Sit ve %0,29’u (1 adet) Kentsel Sit alanının olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Bir toplumdaki yerel halkın yaşamı ve göreneklerini turistlere en iyi şekilde aktaran turizm türü olarak kültür turizmi kabul edilmektedir. Aynı zamanda hem yerel halkın ekonomik olarak gelişimine hem de kişilerde kültür bilincinin oluşmasında kültür turizmi son derece önemlidir (Yıldırım Saçılık ve Toptaş, 2017: 109). Bu bağlamda bir destinasyonun sahip olduğu kültürel değerler o destinasyonun kültür turizmi potansiyelini oluşturmaktadır. Adıyaman’ın sahip olduğu taşınmaz kültür varlıkları ve sit alanları bakımında kültür turizmi açısından son derece önemli bir potansiyelinin olduğunu göstermektedir. Özellikle Dünya Miras Listesinde yer alan Nemrut Dağı Milli Parkı hem yerli hem de yabancı turistlerin sıklıkla ziyaret ettiği yerler arasındadır. Tablo 1’de görüldüğü üzere Adıyaman’daki taşınmaz kültür varlıklarının ve sit alanlarının 309 Adet Adıyaman merkez, Besni, Kâhta ve Samsat ilçelerinin sınırları içerisinde yer almaktadır. Adıyaman merkezin tarihine bakıldığında palanlı mağarasındaki yerleşim alanlarının M. Ö. 40000 yılına kadar gittiği görülmektedir. Aynı şekilde Besni ilçesinin tarihine bakıldığında ilk yerleşimlerin M. Ö. 5000 yıllarına kadar gittiği görülmektedir. Kahta ve Samsat ilçeleri ise özellikle Kommangene Krallığına ait eserlerin yer aldığı ve biri Kommangene Krallığına yazlık (Samsat) diğer kışlık (Kahta- Arsemia) başkenti olduğu bilinmektedir. Ayrıca bu ilçelerde birçok medeniyetin eserlerinin olduğu görülmektedir. Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre “tarih boyunca türlü nedenlerle yıkılan yerleşme bölgelerinde, yıkıntıların üst üste birikmesiyle oluşan ve çoğu kez içinde yapı kalıntılarının gömülü bulunduğu yayvan tepe” olarak tanımlanmıştır (TDK, 2019). Adıyaman’daki höyük ve arkeolojik şehirlerdeki mezarlıkların veya toplu mezar yerlerinin bulunduğu alanları oluşturan nekropol alanlarına bakıldığında 101 adet olduğu görülmektedir (Bkz, Tablo 4). 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanuna göre sit “tarih öncesinden günümüze kadar gelen çeşitli medeniyetlerin ürünü olup, yaşadıkları devirlerin sosyal, ekonomik, mimari ve benzeri özelliklerini yansıtan kent ve kent kalıntıları, kültür varlıklarının yoğun olarak bulunduğu sosyal yaşama konu olmuş veya önemli tarihi hadiselerin cereyan ettiği yerler ve tespiti yapılmış tabiat özellikleri ile korunması gerekli alanlar” olarak tanımlanmıştır (2863 Kanun, Madde: 3). Adıyaman’daki sit alanlarına bakıldığında 217 adet sit alanının ve 62 adet tescillenmiş taşınmaz kültür varlığının olduğu tespit edilmiştir (Bkz, Tablo 5). Görüldüğü üzere Adıyaman ili birçok medeniyete ait kültür varlıklarını bünyesinde barındırdığı için kültür turizmi açısından son derece önemli destinasyonlardan birini oluşturmaktadır. Son olarak bu çalışma, Adıyaman’daki tescilli taşınmaz kültür varlıkları ile sınırlandırılmıştır. Gelecekte bu konuda çalışma isteyen araştırmacılara daha geniş bir bölgenin ve daha detaylı taşınmaz kültür varlıklarının incelenmesi önerilmektedir. Ayrıca bu alanda çalışacak araştırmacılara bir ilin taşınmaz kültür varlıkları potansiyelinin ziyaret etmedeki etkisinin araştırılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Adıyaman Belediyesi, (2019). <http://www.adiyaman.bel.tr/> (Erişim Tarihi: 12/07/2019).
- Adıyaman Valiliği, (2019). <http://www.adiyaman.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 12/07/2019).
- Alaeddinoğlu, F. ve Yıldız, M. Z. (2011). *Türkiye’de Kültür turizmi ve Algılanışı*, 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 10-15.09.2007, Ankara, Türkiye.
- Alvarez, M. D. ve Korzay, M. (2011). Turkey as a Heritage Tourism Destination: The Role of Knowledge, *Journal of Hospitality Marketing and Management*, 20(3-4), 425-440.
- Besni Valiliği, (2019). <http://www.besni.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 12/07/2019).

- Dalyan, M. G. (2017). *Başlangıcından 1570 Yılına Kadar Adıyaman Tarihi*, Yeni Reform Matbaacılık, Ankara.
- Duman, T. ve Kozak, M. (2013). Türk Turizm Ürünü: Rekabet ve Farklılaştırma, *Anatolia: Turizm araştırmaları Dergisi*, 24 (19), 109-121.
- Emekli, G. (2006). Coğrafya, Kültür ve Turizm: Kültürel Turizm, *Ege Coğrafya Dergisi*, 15, 51-99.
- Gülcan, B. (2010). Türkiye'deki Kültür Turizminin Ürün Yapısı ve Somut Kültür Varlıklarına Dayalı Ürün Farklılaştırma İhtiyacı, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 99-118.
- Kahta Valiliği, (2019). <http://www.kahta.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 12/07/2019).
- Keçe, M. (2015). Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Ankara'nın Tarihi ve Kültürel Turizm Değerlerine Yönelik İlgisi ve Farkındalıkları, *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(1), 131-149.
- Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, (2019). kulturvarliklari.gov.tr (Erişim Tarihi: 05.07.2019).
- Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, (2863 Sayılı Kanun)
- Meydan Uygur, S. ve Baykan, E. (2007). Kültür Turizmi ve Turizmin Kültürel Varlıklar Üzerindeki Etkileri, *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 30-50.
- Olçay, A., Özekici, Y. K., Toz, N. ve Karacıl, G. (2017). Eski Türk Eserlerine Yönelik Eğitimin Kültürel Edinim ve Seyahat Eğilimi Üzerindeki Rolü, *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 1, 93-120.
- Şahin Güçhan, N. (2008). *Nemrut Dağı Tümülüsü'nde turizm Kaynaklı Sorunlar ve Ziyaretçi Yönetimi*, II. Ulusal Medeniyetler Kavşağı Adıyaman Sempozyumu 10-12 Ekim 2008, Adıyaman, ss. 1-23.
- Sucu, M. (2008). *Kültürel ve Turistik Değerleriyle; Adıyaman*, Neta Matbaacılık, İstanbul.
- Timothy, D. J., Boyd, S. W. (2006). Heritage Tourism in The 21st Century: Valued Traditions and New Perspectives, *Journal of Heritage Tourism*, 1(1), 1-16.
- Türkiye Turizm Stratejisi 2023, (2007). Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.
- Uğurlu, K., Kafa, N. (2016). Turizm Sektöründe Niş Pazarlama: Adıyaman Örneği, *International Congress of Tourism and Management Researches*, ss. 301-316.
- Ukav, İ. (2014). Adıyaman İlinde Kırsal Turizm Potansiyeli ve Geliştirme Fırsatları, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(51), ss. 15-33.
- Yeşilyurt, H. (2016). Adıyaman'da Doğa Turizmi, *Akademi Adıyaman Üniversitesi Bilim Kültür Dergisi*, 5(10), ss. 1-136.
- Yıldırım Saçılık, M. ve Toptaş, A. (2017). Kültür Turizmi ve Etkileri Konusunda Turizm Öğrencilerinin Algılarının Belirlenmesi, *Turizm Akademik Dergisi*, 4 (2), 107-119.
- Yılmaz, İ., Çalışkan, C. (2015). Turizm Potansiyeli Olan Bölgelerde Toplumsal Kapasite Algısı: Adıyaman Örneği, *Journal of Yaşar University*, 10(39), ss. 6555-6611.

GELENEKSEL YALVAÇ EVLERİNDE AHŞAP KONUT SİSTEMİ WOODEN HOUSE SYSTEM İN TRADİTİONAL YALVAÇ HOUSES

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YEĞİN

Çukurova Üniversitesi

ÖZET

Türk evi ve yaşama kültürünün göstergesi günümüze ulaşan konutlardır. Türk evleri acımasız bir inat ve ısrar ile yok edilmekte geride kalanlar ise yıkılmaya terk edilmektedir. Literatürde geleneksel mimari, yöresel mimari, halk yapı sanatı, vernaküler mimari, kendiliğinden mimari vb. gibi değişik isimlerle karşımıza çıkabilen halk mimarisi, Tarım Çağında, çağın imkanları, gereksinimleri ve bilgi birikimi doğrultusunda “resmi” yâda “anıtsal” mimarinin dışında yaratılıp, Endüstri Devrimi ile birlikte yaşanan sosyal, kültürel ve teknolojik değişim sonucu yok olmaya başlayan bir olgudur. Günümüze ulaşan örneklerin kimlikleri korunarak yaşatılması, geleneksel ev kültürümüzün aydınlatılması açısından olduğu kadar, dünya kültürü için de önemlidir. Çünkü Anadolu, artık yerine koyulması imkânsız olan bu zenginliğin sınırlarında bulunmaktadır.

Bir coğrafyanın tinsel mirasını, kültürel gelişimini öğrenmenin en iyi yolu, konut mimarisinden geçer. Isparta Yalvaç bölgesi konutları bu kapsamda incelenmiş mekân analizleri yapılarak yüzyıllardır bu coğrafyada yaşayan insanların yaşama ve barınma kültürü (konut kültürü) ve yapım sistemi ortaya konulmuştur. Yalvaç merkezde ilk yerleşim yeri Pissidia Antiocheia’dır. Pissidia Antiocheia’dan sonra farklı Türk boyları farklı bölgelere yerleşmişlerdir. Bu nedenle ikinci yerleşim alanları desantralize bir yapı arz etmektedir. Yalvaç ilçesinin kültürel ve mimari miras açısından köklü bir geçmişi vardır. İlçe merkezinde 4500 civarında konut vardır. Bu evler özellikle Salur ve Sofular, Pazar yukarı, Çarşı, Görgü, Müderris, Kızılcı gibi eski yerleşim yerleri olan mahallelerde yaygındır. Diğer gelişim bölgeleri bu eski mahallelerin çevresinde oluşmuştur. Tescil edilmemiş ancak, mimari ve tarihi değeri yüksek sivil mimarlık ürünleri mevcuttur. Yalvaç evleri, yapım özellikleri açısından bulunduğu bölgede kolayca elde edilebilen malzemelere göre geliştirilmiş bir yapım tekniğine sahiptir. Evlerin plan şemaları bölge halkının yaşam koşullarına göre belirlenmiştir.

Yalvaç, geleneksel yaşam biçimi, doğal güzellikleri, tarihi anıtları, organik sokak dokusu ve özgün sivil mimari örneği olan geleneksel konutları ile ulusal ve uluslararası alanda kültürel miras olarak önem taşıyan bir yerleşimdir. Akdeniz Bölgesi’nde yer alan ve Isparta’nın bir ilçesi olan Yalvaç ise, 2012 yılında Uluslararası Cittaslow Birliği’ne üye olmuştur. Yalvaç’da Osmanlı dönemi kırsal mimarisinin önemli örnekleri olan geleneksel ahşap konutlar bulunmaktadır.

Tarihi dokuda rölöve çalışmaları yapılarak saptamalarda bulunulmuştur. Alan araştırmasına dayalı gözlem ve tespitlerle incelemeler yapılmıştır. Geleneksel Yalvaç evleri bölgesel olarak çok iyi korunmuşlardır. Yapım tekniği olarak taş temel üzerine kerpiç duvar örgüsü ile üretilmişlerdir. Duvarlar, ahşap elemanlarla güçlendirilmiş, döşemelerde yine ahşap kullanılmıştır. Çalışma kapsamında tarihi dokuda yer alan geleneksel sivil mimarlık örneklerinin geleneksel yapım teknikleri ve malzemeleri, (yerel teknikleri) tanıtılarak ortaya konulmuştur. Seçilen yapı örneklerinin, özel sıva, harç, taş, tuğla, ahşap ve metal gibi özgün yapı malzemelerinin fiziksel kimyasal ve mekanik yöntemlerle mümkün olduğunca tahribatsız tespiti yapılmıştır. Bu çalışmada Yalvaç geleneksel ahşap konut sisteminin incelenmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yalvaç Evleri, Geleneksel Konut, Ahşap Konut Sistemi

ABSTRACT

Turkish house and living culture are indicative of the dwellings that have reached today. Turkish houses are destroyed with a relentless stubbornness and insistence, while those left behind are left to collapse. Traditional architecture in literature, vernacular architecture, folk building art, vernacular architecture, spontaneous architecture, etc. folk architecture, which can be seen with different names, is a phenomenon that was created outside of the “formal” or “monumental” architecture in terms of the opportunities, requirements and know-how of the age of Agriculture and started to disappear as a result of the social, cultural and technological change that took place with the Industrial Revolution. It is important for the world culture as well as for the illumination of our traditional home culture to preserve the identities of the specimens that have survived to the present day. Because Anatolia is at the limits of this wealth, which is now impossible to replace.

The best way to learn the tinsel heritage and cultural development of a geography is through residential architecture. The housing of Isparta Yalvaç region has been examined in this context and the living and housing culture (housing culture) and construction system of our people have been living in this geography for centuries. The first settlement in Yalvaç center is Pissidia Antiocheia. After Pissidia Antiocheia, different Turkic tribes settled in different regions. For this reason, the second residential areas have a decentralized structure. Yalvaç district has a history rooted in the pain of cultural and architectural heritage. There are around 4500 housing units in the district centre. These houses are especially common in neighborhoods with old settlements such as Salur and Sofular, Pazaryukari, Çarşı, Görgü, Müderris, Kızılca. Other development zones were formed around these old neighborhoods. Although not registered, civil architecture products with high architectural and historical value are available. Yalvaç houses have a construction technique developed according to the materials that can be easily obtained in the region in terms of their construction characteristics. The plan schemes of the houses were determined according to the living conditions of the people of the region. Yalvaç is one of the most significant cultural heritages of Turkey and the world with its traditional lifestyle and natural beauties and historical monuments, organic streets, traditional houses which are examples of civilian unique architecture. Yalvaç, a district of Isparta in the Mediterranean region, became a member of the International Cittaslow Union in 2012. In Yalvaç residential, there are existing traditional wooden houses that are important examples of the countryside architecture of Ottomans.

In the historical tissue, relay studies were made and determinations were made. Investigations were conducted with observations and determinations based on field research. Traditional Yalvaç houses are very well preserved regionally. As a construction technique, they were produced with mudbrick masonry on a stone foundation. The walls were reinforced with wooden elements and Wood was again used in the flooring. Within the scope of the study, the traditional construction techniques and materials of the traditional civil architecture examples in the historical texture were introduced and put forward by introducing (local techniques). The physical chemical and mechanical methods of the original building materials such as special plaster, mortar, stone, brick, wood and metal were determined as non-destructive as possible. This study aims to examine that traditional wooden house system in Yalvaç.

Keywords: Yalvaç Houses, Traditional House, Wooden House System

1. GİRİŞ

Türk evi ve yaşama kültürünün göstergesi günümüze ulaşan konutlardır. Türk evleri acımasız bir inat ve ısrar ile yok edilmekte geride kalanlar ise yıkılmaya terk edilmektedir. Günümüze ulaşan örneklerin kimlikleri korunarak yaşatılması, geleneksel ev kültürümüzün aydınlatılması açısından olduğu kadar, dünya kültürü için de önemlidir. Çünkü Anadolu, artık yerine koyulması imkânsız olan bu zenginliğin sınırlarında bulunmaktadır. Bir coğrafyanın tinsel mirasını, kültürel gelişimini öğrenmenin en iyi yolu, konut mimarisinden geçer. Isparta Yalvaç bölgesi konutları bu kapsamda incelenmiş mekân analizleri yapılarak yüzyıllardır bu coğrafyada yaşayan insanlarımızın yaşama ve barınma kültürü (konut kültürü) ve yapım sistemi ortaya konulmuştur. Yalvaç merkezde ilk yerleşim yeri Pissidia Antiocheia'dır. Pissidia Antiocheia'dan sonra farklı Türk boyları farklı bölgelere yerleşmişlerdir. Bu nedenle ikinci yerleşim alanları desantralize bir yapı arz etmektedir. Yalvaç ilçesinin kültürel ve mimari miras açısından köklü bir geçmişi vardır. Akdeniz Bölgesi'nde yer alan ve Isparta'nın bir ilçesi olan Yalvaç, 2012 yılında da Uluslararası Cittaslow Birliği'ne üye olmuştur. Çalışma kapsamında tarihi dokuda yer alan geleneksel sivil mimarlık örneklerinin geleneksel yapım teknikleri ve malzemeleri, (yerel teknikleri) tanıtılarak ortaya konulmuştur. Bu çalışmada Yalvaç geleneksel ahşap konutları ve mimari özellikleri bu çalışmada incelenmiştir.

2. YALVAÇ ve GELENEKSEL KENT DOKUSU

Yalvaç, Akdeniz Bölgesi'nin batı bölümünde, Göller Yöresi'nin en kuzeyinde Isparta İli'ne bağlı bir ilçedir. Sultan Dağları'nın güney eteklerinde ve 1100 m yükseklikte 1415 km²'lik bir alanı kaplayan Yalvaç, 44.097 nüfusa sahip, köyleri ile birlikte 123.009'luk nüfusla Isparta İli'nin en büyük ilçesi olup, kuzeydoğuda Konya, kuzeybatıda Afyon ve güneyde Isparta ile sınırlanmıştır.



Şekil 1. Isparta /Yalvaç Tarihi kent Dokusu (URL 1)

Yalvaç ve yakın çevresinde yer alan kültür varlıkları, Pisidia Antiocheia, Men Mabedi, Hoyran Gölü'nde bulunan Limenia Adası ve kalıntıları, Hoyran Gölü'nün Dutlubük mevkiinde bulunan kaya mezarlıklarıdır (Anonim, 1997). Yöre sahip olduğu doğal ve arkeolojik değerlerinin yanı sıra Yalvaç ilçe merkezinde bulunan, kültürel ve mimari özellikleri ile büyük öneme sahip cami, medrese, hamam, türbe ve geleneksel konutlar ile farklı peyzaj özelliklerine de sahiptir. Tarihi en iyi bilinen Yalvaç, ilkçağdaki Pisidia Antiocheia kenti olup bugünkü Yalvaç İlçesi'nin

yaklaşık olarak 1 km. kuzeyinde ve Sultan Dağları'nın güney yamaçları boyunca uzanan verimli bir alanda yer almaktadır. Deniz seviyesinden 1236 m. yükseklikte, Sultan Dağları'nın bir kolu üzerinde kuzey-güney yönünde uzanan Anthios Vadisi'ne hakim bir tepe üzerinde kurulmuştur (Taşlıalan, 1988). Antiocheia surlarının bugünkü durumuna üç aşamada geldiği bilinmektedir. Bunlar; şehrin ilk kuruluş yıllarına ait Hellenistik döneme ait surlar, şehrin büyümesiyle inşa edilen Roma dönemine ait surlar ve daha sonraki yıllarda ihtiyaç nedeni ile yapılan Geç Roma dönemine ait surlardır. Üç ayrı yer ve yapıdaki bu surlar birleşerek tüm kenti çevrelemektedir. Yapılan araştırmalar sonucunda batı surlarının M.Ö. 2. yüzyılın sonlarında, diğer surların ise M.S. 1. ve 4. yüzyıllarda yapılmış olduğu tahmin edilmektedir (Taşlıalan, 1988).

Yalvaç İlçesi Isparta'nın hem yüzölçümü hem de nüfus oranı açısından en büyük ilçesi konumundadır. İlçenin tarihi çok eskilere kadar uzanmaktadır. İlçe merkezinde tescilli yapılmış pek çok ev bulunmaktadır. Eski evler oldukça fazla sayıda ve pek çok mahalleye dağılmış durumdadır. Yalvaç Osmanlı dönemi kırsal örneklerini bütüncül olarak içermesi bakımından Isparta kenti için özel bir önem taşımaktadır. Yerleşim, barındırdığı özgün geleneksel ahşap konutlar nedeniyle bu araştırmanın örneğini oluşturmaktadır. Yalvaç merkezde ilk yerleşim yeri Pisidia Antiocheia'sıdır. Pisidia Antiocheia'dan sonra farklı Türk boyları farklı yerlere yerleşmişlerdir. Bu nedenle ikinci yerleşim alanları desantralize bir yapı arz etmektedir. İlçe merkezinde 4500 civarında konut vardır. Eski evler genellikle bahçeli tek veya iki katlı yapılardır (Şekil 1.).

Bu evler özellikle Salur ve Sofular, Pazaryukarı, Çarşı, Görgü, Müderris, Kızılca, Kaş gibi eski yerleşim yerleri olan mahallelerde yaygındır. Diğer gelişim bölgeleri bu eski mahallelerin çevrelerinde oluşmuştur. Tarihi kent dokusu içinde tescil edilmemiş ancak mimari ve tarihi değeri olan eski konutlar mevcuttur (Şekil 2,3).



Şekil 2. ve Şekil 3. Yalvaç Evlerinden Örnekler (M. Yeğin Fotoğraf Arşivi)

3. YALVAÇ EVLERİNDE AHŞAP KONUT SİSTEMİ

Ülkemizde yer alan ve geçmişten günümüze kadar olabildiğince korunarak ulaşabilen geleneksel ahşap konutların büyük bir çoğunluğu Osmanlı dönemi örnekleridir. Yalvaç Yerleşkesinde bulunan geleneksel konutlar, Osmanlı sivil mimarisinin özelliklerini gösteren ve aynı zamanda halk kültürünün de yansıması niteliğini taşıyan yapılardır. Genellikle sokağa tek cumbayla çıkma yapmaktadırlar. Zemin katta yer alan büyük ölçülerdeki kapıların, bu katlarda tarım ve hayvancılık gibi günlük yaşamda kullanıldıklarını göstermektedir. Kat çıkmalı ya da düz hareketsiz cephelere sahip olan ev tipleriyle nadiren karşılaşmaktadır. Cumba ile sokağa çıkma yapan evlerin cumbalarının üzerlerinde genellikle üçgen alınlıklar vardır. Ahşap, tarihin ilk dönemlerinden günümüze, insanın barınma ihtiyacını karşılamakta kullandığı doğal, sıcak

ve canlı bir yapı malzemesidir. Strüktürel, işlevsel ve dekoratif anlamda geniş bir uygulama alanı bulmuş olan ahşap yapı malzemesi, değişik ustaların elinde farklı yorumlar kazanmıştır. Türk ve Müslüman ailelerin oturduğu bu tip evlerde, evi kullanan ailenin sosyo-ekonomik yapısından kaynaklanan özellikler olduğu gözlenmektedir. Zengin ve varlıklı ailelerin oturdukları evler ile daha az gelire sahip olan ailelerin oturdukları evlerde hem işlevsel, hem de fiziksel farklılıklar görülmektedir. Taş ve kerpiç Yalvaç evlerinin geleneksel yapı malzemeleridir. Ağaç malzeme olarak bölgede yetişen veya yakın bölgelerden temin edilen kavak, ardıç, söğüt, çam ve katran kullanılmıştır. Taş malzeme zeminde belli bir yüksekliğe kadar kullanılırken avlu ve mabeynlerin döşenmesinde daha çok Sille taşı tercih edilmektedir.



Şekil 4. Yalvaç 1924



Şekil 5. Yalvaç Evi (M. Yeğin Fotoğraf Arşivi)

Sokağa tek cumbayla taşkınlık yapan evler iç sofalı evler olup kat çıkmalı ve düz cephe evlerin dış sofalı tipte oldukları anlaşılmaktadır. Evlerin genelinde yapım malzemesi aralarında ahşap hatıl kullanılmış kerpiç malzemedir. Kerpiç malzeme genelde Orta Anadolu Bölgesinde görülür. Taş malzeme duvarlarda ve daha çok zemin kat uygulamalarında görülür. Ahşap karkaslarda boşluklar çeşitli dolgu gereçleri ile doldurularak duvarlar oluşturulur ve “bağdadi” denilen ahşap karkas duvar tekniği uygulanır (Yazıcı, 2010: 20). Yer katı ve zemin katlarda ahşap hatıllar kullanılmış zemin katları moloz taş örgü duvar, üst katları ise hımış tekniğinde duvar örgüleriyle evler inşa edilmiştir. Zemin katı moloz taş üst katları hımış tekniğiyle inşa edilmiş Yalvaç evlerinde ahşap yığma konut sistemini görmek mümkündür (Şekil 4,5). Ahşap: Taşıyıcı yapıda, kat bölmelerinde ve kapı ve pencere kasa, doğrama ve kanatlarında kullanılmıştır. Üst kat bölmelerinin ve hanay çıkmalarının bağdadi duvar olarak yapıldığı görülür. Evler oldukça büyük boyutlarda olup, adeta konak biçiminde düzenlenmişlerdir. Evlerin ana kitleleri sokaklar üzerindedir. Aralarında bahçeleri kalmaktadır. Birbirlerinin görüş, hava ve güneşini kesmemektedirler. Yalvaç’taki evler, tüm yaşamlarıyla içe dönüktürler. İç avlulu hayatlı evler çoğunluktadır (Şekil 6, 7).



Şekil 6. Kış Mah. Menzilci Sok. No:2’de Hanay



Şekil 7. Menzilci Sok. No:4 Hanay Çıkması

Yalvaç evlerinin dikkat çeken özelliklerinden biriside evlerin ikinci katında bulunan ve “hanay” adı verilen kısımdır. Evlerin daima güney cephesine ve çoğu bahçeye bakan hanaylar, açık veya

kapalı hanay şeklinde inşa edilmiştir. Kapalı hanaylar daha ziyade camekânla kapatılmıştır. Üst kattaki odaların pencereleri hanaya bakmaktadır. Türk evinin en belirgin özelliği olarak ön plana çıkmış olan “cumba (çıkma)”, Yalvaç evlerinde de yaygın olarak görülmektedir. Bu tip evlerde “hayat” adı verilen bahçeye geçiş, evlerin içinden bahçeye açılan kapıdan yapılabildiği gibi, o günlerin taşıma aracı olan atların da geçtiği, sokağa açılan servis kapısından sağlanmaktadır. Zengin ve varlıklı ailelerin oturdukları bu tip evlere konak, ağa evi, bey evi gibi isimlerde verilmektedir. Gelir düzeyi daha az olan ailelerin oturdukları evler, daha sade bir görünüme sahiptir. Bu tip evlerde, evin kapladığı alan küçülmekte, yapı malzemesindeki kalite düşmekte, süslemeler azalmaktadır. Eve ait işler aile bireyleri tarafından görüldüğünden, hizmetkârlar için ayrı bir bölüme de ihtiyaç duyulmamaktadır. Zemin katlarda samanlık ve ahır bulunmaktadır. Konutlarda yer katının günlük tarım işlerinde kullanıldığı anlaşılmaktadır.



Şekil 8. Kaş Mah. Dolap Sok. No:1
Ahşap Taşıyıcılar ve Hayat (M Yeğin F. Arşivi)



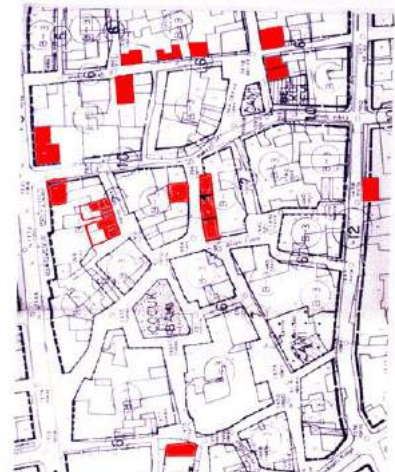
Şekil 9. Çeşme Sok. No: 19 Hanay ve Köşk
(M Yeğin F. Arşivi)



Şekil 10. Çeşme Sok. No:13 Cephesi ve Köşk
(M Yeğin F. Arşivi)



Şekil 11. Dedeönü Sok. No:15 Giriş Cephesi
(M Yeğin F. Arşivi)



Şekil 12. ve Şekil 13. Çalışma Kapsamında İncelenen Kaş Mah. Hava Fotoğrafı ve Konutların gösterildiği Kaş Mah. Yerleşim Planı (M. Yeğin Arşivi)

Evlerdeki ahşap aksamların hemen tamamı söğüt ve kavak ağaçlarından elde edilmiştir. Genellikle dış cephesi, iç kısımları ve tavanları gibi bölümlerinde süsleme elemanlarına fazlaca yer verilmez. Ahşabın getirdiği sınırlamalar yapım sisteminde her yerde görülür. Yüzyıllardan beri Yalvaç da yaşayan dar gelirli aileler biri birlerine benzer evlerde yaşamışlardır. Gelir düzeyi yüksek olan ailelerin evleri (konak mimarisi) daha geniş iki üç katlı ve büyüktür. Hayat ve avlu evin ayrılmaz bir parçasıdır. Avlu evin geometrik merkezidir. Avlu kapatılarak mahrem hale getirilmiştir. Odalar avluya yönlendirilmiştir. Mutfak kiler abdesthane avlu çevresine yerleştirilmiştir. Geleneksel avluların bir ocağı, kuyusu, havuzu, bahçesi bulunur ve öğeler avluya karakter kazandırmıştır. Kamelya gibi gölgelikler, köşkler, suyolları avluyu zenginleştiren öğelerdir. Şekil ve düzenlemeleri evden eve değişen köşkler esneklik gösterir. Bazı evlerin birden fazla köşkü vardır. Her oda birden çok işlevi yerine getirir. Yalvaç geleneksel konutlarına çift kanatlı ahşap avlu kapılarından ulaşılmaktadır. Sofadan ulaşılan odalarda sedirler ve günümüzde kullanıma kapatılmış olan ocaklar bulunmaktadır. Alt katlarda arazi formuna uyumlu olan mekânlar, üst kat odalarında sokağa doğru yapılan çıkmalar ile dikdörtgen ve kareye yakın formlara dönüşmüştür. Yalvaç evlerinin ahşap konut sistemi; duvarlar, döşemeler, çatılar, merdivenler, kapılar, pencereler ve iç mekan özellikleri olmak üzere yedi başlık altında ele alınarak incelenmiştir (Şekil 12.).



Şekil 14. Kaş Mah. Kasap Sok. No:2-4 Çıkmalar ve Duvar sistemi (M. Yeğin Arşivi)



Şekil 15. Traşzade Konağı (M. Yeğin Arşivi)



Şekil 16. ve Şekil 17. Taş Duvar ve Kerpiç Dolgulu Ahşap İskelet Sistem (M. Yeğin Arşivi)

3.1. DUVARLAR

Yalvaç konutlarının zemin kat duvarlarının su basmanı seviyesine kadar ahşap hatıllı moloz taş duvar olduğu bilinmektedir. Genellikle yakın çevreden devşirilen taş malzemeler örgüde kullanılmıştır. Zemin kat duvarlarının kalınlıkları 65 – 85 cm arasında değişmektedir. 1 mt yüksekliğe kadar devam eden taş örgüden sonra ahşap hatılla desteklenmiş kerpiç örgü devam etmektedir. Kerpiç duvar içerisinde düşeyde taşıyıcı olan ahşap ayaklar taş örgü seviyesinde düzenlenmiş olan hatılların üzerine yerleştirilmiştir. Yapı yükleri ahşap direklerle zemine aktarılmakta kerpiç örgü hem bölücü hem de taşıyıcı olarak yığma yapım sistemi içinde yer almaktadır (Şekil 16, 17). Yerleşke genelinde konutlarda zemin katta yaklaşık 100 cm'lik bir subasmanın üzerinde ahşap iskelet sisteminin oluşturulduğu görülmektedir. Zeminde yer alan taş duvarın veya subasmanın üzerine ahşap hatıl veya taban kirişi atılmıştır. Bu taban kirişi üzerine genellikle 16/16 cm, bazen de 18/18 cm'lik ana dikmeler yerleştirilmek suretiyle kerpiç duvar içerisindeki ahşap strüktür oluşturulmuştur. Üst katlarda da kerpiç örgü sisteminin içine düşeyde ve yatayda çapraz yerleştirilen ahşap direklerle rüzgar ve deprem yüklerine karşı yığma sisteminin stabilitesi sağlanmaktadır. Dikme üstleri ahşap üst taban kirişi ile birleştirilmiştir. Ana dikme, ara dikme ve payandalar arasına gerekli yerlerde yatay ve düşey kuşaklar yerleştirilmiş, böylece pencere ve dolgu malzemesi için boşluklar tanımlanmıştır (Perker 2004).



Şekil 18. ve Şekil 19. Yalvaç Konutlarında Taşıyıcı Duvar ve Farklı Çıkma Örnekleri

İncelenen konutlarda temeller taş duvarlardan örülmüştür. Yapıların temellerinde duvar örgüsüne pek özen gösterilmemiştir, taşlar irili ufaklı rastgele yerleştirilmiş ve genel olarak taş örgüsünde yatay hatların oluşturulmasına çalışılmamıştır. Malzeme olarak bölgede bulunabilen taşlar ile zaman zaman antik kentten getirilenler kullanılmıştır. Temeli oluşturan taş duvarlar üzerine bağlantıların yapılabileceği ahşap hatıllar ile çerçeveler yapılmıştır (Şekil 18, 19, 20).



Şekil 20. Taşıyıcı Duvara Yerleştirilen Dikme Şekil 21. Dört Pencere Köşk Örneği (M.Yeğin)

Su basmanına kadar iri moloz taş ve üst katları kerpiç ve bağdadi olarak inşa edilmiştir. Konutların temelleri taştan, çatıya kadar olan kısmı ise kerpiçten, dikmeler ve hatıllar ile çatı ahşaptan yapılmıştır. Genellikle belli yüksekliğe kadar taş kullanılırken ahşap takviyeli kerpiç ve tuğla dolgulu hımsıdır. Çıkmalar hımsı ya da bağdadi tarzda sıvalı ahşap karkas olarak yapılmışlardır. Bazı bölgelerde yağmur suyunun temas etmediği yerlerde taş yerine kerpiç malzemenin kullanıldığı ve ahşap malzeme ile takviye edildiği görülmektedir. Geleneksel Yalvaç konutlarının dolgu malzemesi yörede bulunan topraktan yapılmış olan kerpiçtir. Saman ve toprak karışımının kalıplarda kurutulması ile elde edilmiş olan kerpiç, bu yapılarda düz ve balıksırtı örgü ile iskelet sistem boşluklarındaki yerini almaktadır. Ahşap iskelet arasında kerpiç dolgu malzemesi görülmektedir. Çıkmalarda ahşap duvar sistemi bağdadi olarak yada duvar yüzeylerine içte ve dışta ahşap kaplanma yapılarak bitirilmektedir. Bağdadi tekniğinde; 1,5 – 2 cm kalınlığa, 2 – 2,5 cm genişliğe, 1,5 – 4 m uzunluğa sahip olan ahşap çitelerin, iskeletin iç ve dış yüzeyine aralıklarla çakılması ve üzerinin sıvanması ile duvar oluşturulmaktadır. Dış yüzeyler çinko veya saç levalarla da kaplanarak yağmur ve neme karşı korunmaktadır. Konsollar üzerindeki yapı yükünü azaltmak için kerpiç dolgu kullanılmamaktadır (Şekil 21,22, 23.).



Şekil 22. ve Şekil 23. Cephede Çıkmalar ve Çinko Kaplama (M.Yeğin Arşivi)

Evlerin dış cephesi çamur ile sıvanmış, iç kısımları kıtık sıva üzerine kireç badana yapılmıştır. Dış yüzü kerpiç harcıyla sıvalı, sıvanın da üzeri de farklı renklerde boyalıdır.

3.2. DÖŞEMELER

Yalvaç geleneksel konutlarının zemin kat döşemeleri genellikle kayrak taşıdır. Toprak döşemeli örneklere de rastlanmaktadır. Üst katlarda ise yapının alt kat sistemine göre; kerpiç duvar

üstündeki alt taban kirişine veya ahşap iskelet olan alt katın üst taban kirişine oturtulacak şekilde ahşap döşeme kirişleri atılmıştır. Şekil 24. de yalvaç evlerinin ahşap döşeme kurgusundan bir örnek görülmektedir. Evlerin taban ve tavanları samanla karıştırılmış çamur ile örtülüdür. Örtü malzemesi olarak hasır, üstünde de kilim bulunur. Tabanlar günümüzde tahtadır.



Şekil 24. ve Şekil 25. Tavan Döşeme örnekleri ve Hanayda Köşk Döşemesi (M.Yeğin Arşivi)

Tek yönde atılan ve 16/16 cm, 20/20 cm gibi kesitlerde olan ahşap döşeme kirişleri 40 – 50 cm aralıklı olarak düzenlenmiştir. Döşeme kirişlerinin dik geldiği cephelerde genellikle ikinci bir taban kirişi kullanılmış, üst kat dikme ve payandaları ikinci taban kirişine oturtulmuştur. Çıkmalar ise döşeme kirişlerinin dışa doğru yaklaşık 20 – 80 cm uzatılması ile oluşturulmuştur. Dikdörtgen prizma şeklindeki çıkmalar zengin perspektifler verir. Pencere ve kapı boyutları benzerdir. 18. yüzyıla ait olan en eski tiplerin çatıları toprak damlıdır.

Tavan ve tavan kenarlarında yer alan süslemelerde ahşap, alçı kabartmalar ve boya malzemeleri kullanılmıştır. Evlerin duvarlarında ahşap dolaplar ve raflar vardır. Bu dolap ve raflar ahşap oymalar ve kabartma süsler ile süslenmiştir. Damlar özellikle yıkanan buğdayların kurutulmasında, bulgurların serilmesinde, kışlık sebzelerin kurutulmasında bugünkü balkonun işlevini görmektedir. “Ayak damı” denilen bu yerlerde evin tuvaleti de yer almaktadır. Yağışlı havalarda akıntıyı önlemek için “yoğu taşı”(lov taşı) ile damlar yoğulanmaktadır.



Şekil 26. ve Şekil 27. Çatı Sistemi Baçalar ve İç Mekan Tavan Döşemesi (M. Yeğin)

3.3. ÇATILAR

Eski konutların temelleri taştan, çatıya kadar olan kısmı kerpiçten, dikmeler ve hatıllar ile çatı ahşaptan yapılmıştır. En eski olan evlerin çatıları toprak damlıdır. Çatısı kiremitli evlere geçildikten sonra da toprak dam kullanımı devam etmiştir. Ahşap kırma çatılı ve oluklu kiremit

kaplıdır. Beşik ve kırma çatı formuna sahip olan konutların çatı örtü malzemesi alaturka kiremittir. Genellikle oturtma çatı konstrüksiyonuna sahip olan geleneksel konutlarda, 14/14 cm, 16/16 cm doğal çaplarda ahşap kirişler, uçları taşıyıcı duvarlar üstündeki taban kirişine oturacak şekilde yerleştirilmiştir. Araları her bir konuttaki mekân genişliğine ve çatı yüküne bağlı olarak değişmektedir. Genellikle 14/14 cm kesitlerinde olan aşıklar 14/14 cm kesitlerindeki ahşap dikmeler yardımıyla bu kirişlere taşınmıştır. Yaklaşık 2,5 – 3 m aralıklar ile düzenlenmiş olan aşıklar üzerine dik ya da ikincil aşıklar yardımıyla paralel olarak genellikle 12/12 cm kesitindeki mertekler yerleştirilmiştir. Ahşaplar doğal kesitleriyle çatı strüktüründe kullanılmaktadırlar. Saçak altları genellikle kaplamasız bırakılmıştır (**Şekil 26, 27**).

3.4. DÜŞEY SİRKÜLASYON ELEMANLARI MERDİVENLER

Yalvaç geleneksel konutlarında merdiven malzemesinin ahşap olduğu bilinmektedir. Merdivenlerin ilk basamakları genellikle taş malzemeden yapılmıştır. Merdiven genellikle 15-20 cm genişliğine sahip olan iki limon kirişine oturan 2 – 3 cm kalınlığındaki rıht ve basamak tahtalarından oluşturulmuştur. Limon kirişinin yüksekliği merdivenin eğimine bağlı olarak değişmektedir. Genellikle bir tarafı duvar ile sınırlı olan merdivenin diğer tarafında ya 80 – 90 cm yüksekliğinde sade ahşap bir korkuluk ya da üst kat döşemesinin 80 – 90 cm üstüne kadar uzanan yaklaşık 8/8 cm, 10/10 cm kesitlerdeki ahşap elemanların düşey konumda 15-25 cm aralıklı düzenlenmesiyle oluşan sürekli bir korkuluk bulunmaktadır. Küpeşteler de genellikle süslemesiz ahşap elemanlardan oluşturulmuştur (**Şekil 28, 29**).



Şekil 28. ve **Şekil 29.** Hanayda Limon Kirişli Merdiven ve Korkuluğu (M.Yeğin Arşivi)

Hanayın bir köşesinde bulunan ahşap merdivenlerle, üst katlara çıkılır. Hanay, dikdörtgen biçimlidir. Güney kenarı, alçak bir korkuluk duvarı hariç açıktır ve bahçeye bakar. Burada, genellikle, ahşap abdestlik vardır. Abdestlik, yaklaşık 50 cm. genişliğinde, ön kısmı, suyun akması için bahçeye doğru eğimli düzenlenmiştir.



Şekil 30. ve Şekil 31. Hanayda Oda Kapısı ve Odaya geçişte iç ve dış kapı (M.Yeğin Arşivi)

3.5. KAPILAR







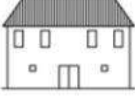








Giriş ya doğrudan sokaktan ya da bahçe üzerinden olmuştur. Yalvaç geleneksel ahşap konutlarının dış kapıları yola veya bahçeye açılmaktadır. 2 kanatlı olan bu kapılar yaklaşık 20–30 cm genişliğinde, 3–4 cm kalınlığında ve 180 – 200 cm yüksekliğindeki ahşapların yan yana getirilmesiyle oluşturulmuştur. Bu ahşaplar arka yüzeyde bulunan ahşap kuşaklara demir başlı çiviler ile tutturulmuştur. Dış kapıların her bir kanadı 90–110 cm arasında değişmektedir. Kapı kasasında ise 12/12 cm veya 16/16 cm kesitindeki ahşap elemanlar kullanılmıştır. Tokmakları dövme demirden yapılan dış kapıların üstünde avlunun hava ve ışık almasını sağlayan boşluklar bulunmaktadır. Şekilde Yalvaç geleneksel konutlarının ahşap dış kapılarından örnekler görülmektedir. Kapıların çoğunda özenle işlenmiş süslemeler mevcuttur. Demir ve bronzdan yapılmış kapı tokmakları bu güzelliğin tamamlayıcısıdır. Yalvaç konutlarının iç kapıları ise genellikle tablalı olup bazı örneklerde ahşapların düşey olarak yan yana gelmesiyle oluşturulmuştur. Tek kanatlı olan iç kapılarda kanat genişliği 75 – 90 cm arasında değişmektedir. Kapı yüksekliklerinin ise yaklaşık 190–200 cm olduğu bilinmektedir (Şekil 30,31). Genellikle ahşap eşikli olan iç kapıların kasasında yaklaşık 14/14 cm kesitlerindeki ahşap elemanlar kullanılmıştır. İç Kapılar: Çalışma alanındaki iç kapılar dikdörtgen biçiminde ve tek kanatlıdır. Kapı yükseklikleri 180–195cm arasında değişmektedir. Bu ölçü kemerli kapılarda 175 cm'e kadar düşer. Kapı genişlikleri ise 80–100 cm arasında değişir. Oda kapıları odanın bir köşesinde dolap derinlikleri içerisinde bırakılan yere açılır. Çok sade olanların yanında, süslemesi ile dikkat çeken kapılar mevcuttur (Şekil 32, 33).



Şekil 32. ve Şekil 33. İki Kanatlı dış kapı ve İç Giriş kapıları

3.6. PENCERELER



























Zemin katlarda pencereler daha küçük tutulmuştur. Mahremiyet olgusu nedeniyle fazlaca boy hizasında pencereye rastlanmamaktadır. Zemin katlarında yalnızca hava almayı sağlayan boşluklar bulunmaktadır. Sokağı görmek pencerelerle olur. Köşk pencereleriyle sokağı görecektir. Evlere yanından ya da altından girilmektedir, evlerin alt katları en azından bir yanları hayat olarak bahçeye açılmaktadır. Evlerin ölçülü çıkmaları, bağdadi süslemeli saçakları, yerli kiremit çatı örtüleri, insancıl ölçüleri, sıcaklıklarıyla hiç de bıkkınlık uyandırmazlar. Sokakların açık kapalı değişik köşe çözümleri vardır. Pencerelerin boyu uzun eni dardır (80-90 / 150-160). Genellikle demir parmaklıklar ile muhafaza edilmişlerdir. Bu evlerin taban ve tavanları samanla karıştırılmış çamur ile örtülüdür. Yalvaç geleneksel konutlarının üst katlarında bulunan pek çok pencerenin önünde mahremiyet nedeniyle ahşap kafes ve parmaklıkların olduğu görülmektedir.

CEPHE TİPOLOJİSİ							
	ÇIKMASIZ	ÇIKMALI				TESTERE	
		Tek Kenar	Ortada	Tüm Katta	Tek testere	Çift Testere	
							
TEK KATLI							
İKİ KATLI							
3 KATLI							

Şekil 34 Yalvaç Evleri Cephe Tipolojisi (URL1)

3.7. YALVAÇ EVLERİ İÇ MEKAN ÖZELLİKLERİ

Yalvaç evlerinde odalar ev olarak isimlendirilir. Hanaya açılır ve geleneksel Türk evinde olduğu gibi her oda başlı başına bir yaşama mekânıdır. Çalışma alanında yer alan iç hanaylı plan tipi, kalabalık ailelerin tercihi olarak düşünülmektedir. İklimsel özellikler de bu planlamayı etkilemiştir. Dış sofalı plan tipine göre daha çok odaya sahiptir. Evlere sokaktan çift kanatlı kapıyla girilir. Kapı ya bahçeye açılıp, buradan hayata geçer ve üst katlara ulaşılır; ya da doğrudan hayata açılır, bazen bahçeye açılan ayrı bir kapısı da vardır. Hayat ise yarı açık bir mekândır. Yörede dericilik yüzyıllardır süre gelen bir sanat olduğu için bazı işlevleri evlere yansımış; bu işle uğraşanların evlerinde döğer adı verilen bir oda deri kurutmak için ayrılmıştır (URL 1).

PLAN TİPOLOJİSİ										
	DIŞ HANAYLI					İÇ HANAYLI			İÇ HANAY + DIŞ HANAY	
	SIRA ODALI					KÖŞE HANAYLI				
	Tek odalı	İki odalı	Üç odalı	Dört odalı	Üç odalı eyvanlı	Dört odalı	İKİ KOLLU ODA SIRALI	iki odalı	çok odalı	
 İki katlı										
 Ara katlı										
 İki kat farklı										
 Bodrum + İki katlı										
 Üç katlı										

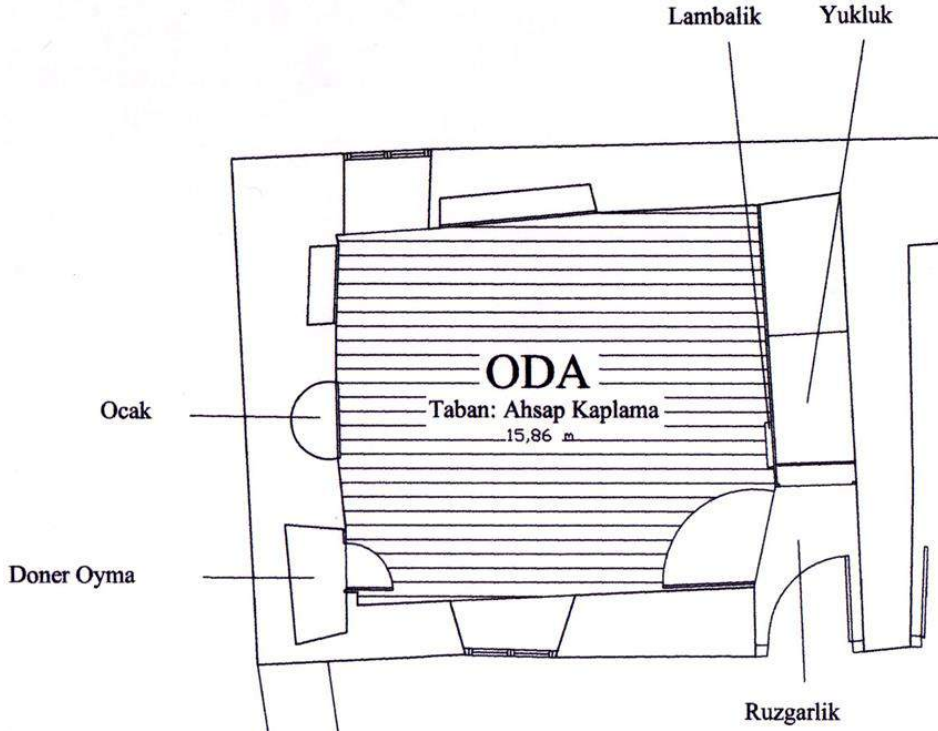
Şekil 35. Yalvaç Geleneksel Konutlarında Plan Tipolojisi (URL 1)

Hanay, hayat, köşk, ayak damı, serpin, baş oda, sütlük, döner oyma (gusülhane), dolap, yüklük, baca başı, lambalık, çanaklık-fincanlık Yalvaç evlerinin iç mekânlarda kullanılan donatılarını

ve özgün mekanların yerel isimleridir. Yalvaç'ta soğuk kış koşullarına rağmen dış sofalı plan tipi hâkimdir. İç sofalı evlere genelde geç dönem yapılarında rastlamaktayız. Yörede sofa yerine kullanılan kelime hanaydır. Sokak kapısından avluya çıkılır. Buradan ahşap bir merdivenle "hanaya" ulaşılır. Hayat bölümü hanayların altında kalan bahçeye açık mekanlardır. Bu bölümde ahır ve çeşitli amaçlar için kullanılan oda ve ambarlar mevcuttur. Odadaki yüklükler yatak ve yorganın konulduğu yerlerdir. Yüklüklerin bir kısmını "döner oyma" denilen gusülhaneler oluşturur. Odaların bir bölümünde ocak, ocağın üstünde ahşap süslemeli bacabaşı vardır. Tavanın hemen altında iki ve üç duvarı çevreleyen raflar bulunur. Rafların altında duvara gömülü dolaplar bulunur. Hanaya oda kapıları açılır. Oda kapıları iki tanedir. İç ve dış kapı arasında rüzgarlık görevini göreceğ bir iç mekan oluşturulmuştur (Şekil. 30). Hanayların diğer tarafında sokağı enine boyuna görebilmek için "köşkler" mevcuttur. Baş oda, günlük odalar ve mutfak köşke yakın düzenlenmiştir. Köşklerde sedirler mevcuttur. Bölücü duvar ve cumbaların dış cepheleri bağdadi sıva ile sıvanmıştır.



Şekil 36. ve Şekil 37. Serpin Görünüş ve Hanayda Serpin (M.Yeğin Arşivi)



Şekil 38. Yalvaç evi Oda Tip Planı (M.Yeğin Arşivi)

Evlerin hanaylarının veya oturma odalarının hizasından bahçeye veya avluya uzanan toprak damların altları ahır ve oda olarak kullanılmaktadır. Hanaylar geniş tahtalarla kaplanmıştır.



Şekil 39. ve Şekil 40. Tip oda düzenlemesinde Raflar ve İç mekanda Ahşap Gömme Duvarlar

Hanayların bir tarafı açıktır ve genellikle güneye bakar. Bir köşesinde tahtadan yapılmış ve kuyu şeklinde aşağıya sarkan serpinler mevcuttur (Şekil 36, 37). Odalar yüksek tavanlı ve loşur. İnsan ölçeğinde loş prizmatik odalar, iyi düşünülmüş, iyi dengelenmiş ve huzur vericidir. Ahşap tavanlı ve ahşap döşemelidir. Yalvaç evlerinin odaları ortak özelliklere sahiptir. Evin yapıldığı zamana göre ve yaptırana göre özellikleri çok değişmemektedir. Her odanın iki ya da üç yanında ahşap sedirler ve duvarlarda dolaplar yüklükler yer almaktadır (Şekil 38.). Dolaplar lambalıklar, tabaklıklar ve dolap içlerinde düzenlenmiş olan döner oymalar (abdestlikler) ahşaptır. Ahşap yüzeylerdeki motifler ahşapların işlenmesi veya boyanması ile elde edilmiştir (Şekil 39,40). Kapı pencere ve diğer yüzey elamanları bu armoni içerisinde ayrılmaz bir parça olarak yorumlanmıştır. Oda tavanları da ahşapla kaplanarak dikkatle ele alınmıştır. İyi düşünülmüş mimari ayrıntıları ile tasarımların renkliliği ve çeşitliliği insanların evlerine olan sevgi ve bağlılığını işaret eder. Evlerin kapılarında, tavanlarında ve dolaplarının kapaklarında ahşap oymacılığının güzel örnekleri mevcuttur. Odalarda ocaklar bulunur yine ocakların üstünde baca başı denen ahşap süslemeli öğeler mevcuttur. Uyumlu keskin çizgileriyle görülmeye değerdir. Her ev çok sade ve yalındır cephelerde süsleme görülmez. Yaşama, doğaya uygunluk, gerçekçilik, akılcı davranış, biçimden önce işleve önem veriş, yapısal açıklık, içtenlik, yalınlık, olduğu gibi görünme, kolaylık, gereçleri yakından seçme, yapısal esneklik, tutumsallık Yalvaç evlerinde de görülmektedir.

4. SONUÇ

Yalvaç'taki halk yapı sanatı, ürünlerince yalın, başarılı, gerçekçi, güzel ve yaşam dolu örneklerdir. Geleneksel sivil mimarının korunarak yaşatılmasında ön koşullardan birinin özgün özelliklerin tanımlanmasıdır. Bu çalışmada ülkemiz geleneksel ahşap konut geleneğinin gelecek kuşaklara aktarılabilmesine katkıda bulunulması amacıyla Osmanlı sivil mimarisinin önemli örneklerinden olan Yalvaç evlerinin ahşap konut sistemi araştırılmıştır. Yalvaç evlerinin incelenmesinde oluşumlarındaki ilkelerin bütün sivil mimarlık ürünlerinde geçerli genel ilkeler olduğunu görüyoruz.

Yalvaç evlerinin sade dış görüntüleri, çarpıcı iç mekânlarıyla mimarlarımıza esinti kaynağı olacak niteliktedirler. Zengin bir miras bugün yok olmak üzeredir. Korunamayan yaşatılmayan örnekler çoğunluktadır. Bu değerler bir an önce korunmalı, belgelenmeli ve kültür arşivindeki yerini almalıdır.

Geleneksel Yalvaç evlerinde daha çok yapı malzemesi olarak ahşap, taş ve kerpiç kullanılırken, toprak ve tuğladan da yararlanılmıştır. Yapıların inşasında bölgede bulunan ve bölgeye yakın olan yapı malzemeleri kullanılmıştır.

Özellikle kentsel silüetin bozulmaması açısından yeni yapılanmaya ilişkin kat yüksekliklerinin belirlenmesi gerekmektedir. Yalvaç Belediyesi, gereken hassasiyeti göstermekte ve ilçede beş kattan daha yüksek binalara yer vermemektedir. Yeni yapılan imar alanlarında ise, iki ve üç katlı, bahçeli binaların yapılması sağlanmaktadır. Özellikle Yalvaç gibi tarihi dokuya sahip kentlerde, yeni yapılar tarihi yapıyla görsel anlamda zıtlık yaratmamalıdır. Bütüncül planlama gereği kent bir bütün olarak ele alınmalı, sadece antik kent değil, Yalvaç içinde bulunan geleneksel konutlar, güzergahlar ve diğer yapılar bütünüyle korunmalıdır. Böylece planlama faaliyetleri, koruma hedeflerini yitirmeden gelişme hedeflerine yönlendirilmiş olacaktır. Yalvaç'ta yer alan bazı geleneksel konut örnekleri belediye tarafından koruma altına alınmıştır. Diğer nitelikli tescil edilmiş konutlarda işlevlendirilerek koruma altına alınmalıdır.

Bu tespitlere göre uyumlu onarım malzemelerinin ortaya konulması, üretim ve uygulanmasına yönelik teknik ve teknolojilerin tanımlanması ve standartların belirlenmesi mümkün olabilecektir. Yerel yönetimler tarafından bu kapsamda yapılan sağlıklaştırma ve sokak ıslah projeleri, bir an önce hazırlanmalıdır. Yalvaç yerleşimi geleneksel konutları sayılan değerler açısından korunması gereken önemli yapılardır.

KAYNAKÇA

Anonim. 1997. Isparta Turizm Envanteri. Isparta Valiliği İl Turizm Müdürlüğüne Hazırlanmış ve Bastırılmıştır, Isparta, 48 s.

Anonim. 1999. 1989-1999. Yalvaç Belediyesi Faaliyet Raporu, Yalvaç, 2, 4, s.

Taşlıalan, M. 1988. Pisidia Antiocheia'sı Mimari ve Heykeltıraşlık Eserleri. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 20, 23, 52 s.

Perker, Z.S. (2004) Geleneksel Ahşap Yapılarımızda Kullanım Sürecinde Oluşan Yapı Elemanı Bozulmalarının Cumalıkızık Örneğinde İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi (yayınlanmamış), Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Bursa.

Yazıcı, B., 19.YY. Geleneksel Konya Konutlarında İşlev Dönüşümü ve Etkileri, Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

URL 1 <https://docplayer.biz.tr/65073717-Yalvac-koruma-alanlari-1-5000-olcekli-nazim-imar-plani-ve-1-1000-olcekli-uygulama-imar-plani-degisikligi-arastirma-raporu.html>

**GÖRSEL İLETİŞİMDE ÇOCUK AFİLLERİNİN BİLİM VE SANAT MERKEZİ
GÖRSEL SANATLAR DERSİNDE UYGULANMASI**

THE IMPLEMENTATION OF CHILD POVERTY IN VISUAL COMMUNICATION
IN THE SCIENCE AND ART CENTER VISUAL ARTS COURSE

Yusuf SÖYLEMEZ

Malatya Bilim Ve Sanat Merkezi Görsel Sanatlar Öğretmeni

ÖZET

Ülkemizde son yıllarda afişlerde ve reklamlarda çocuklara yönelik çok fazla ileti olduğu görülmektedir. Çocukların görsel tasarımda kullanılması ne kadar etkili olmaktadır? Afiş hazırlanırken tasarımcı çocuk figürünü görselde ne kadar yansıta bilmiş ve alıcı mesajı ne ölçüde algılamış, afişler çocuk objesinde ne şekilde yer edinmiştir?

Görsel iletişimde çocuk afişlerinin Bilim ve Sanat merkezi görsel sanatlar dersinde uygulanması, iletişim tanımı, tasarımın tanımı, iletişimin bileşenleri, afişin tanımı, afişin tarihçesi ve ülkemizde afişin gelişimi ele alınmış olup bilsem görsel sanatlar dersi öğrencilerinden 3,4,5,6,7,8. Sınıf gruplarından oluşan 25 öğrenciye uygulanmıştır. Bu çalışma temelini oluşturmuştur. Bu araştırma, Bilim sanat merkezine devam eden görsel sanatlar öğrencilerinin iletişim tasarımı açısından 25 adet “çocuk” konulu afişin. görsel iletişim tasarımının vazgeçilmezi olarak kabul edilen “afiş” görsel iletişim tasarımı açısından incelenmiştir.

Çalışmada, Görsel iletişimde çocuk afişlerinin Bilim ve Sanat merkezi görsel sanatlar dersinde uygulanması öğrencilerine tanıtmak, iletişim ve tasarım değerleri afiş temel öğeleriyle bir arada kullanılmasını sağlayarak görsel iletişime ilişkin farkındalık oluşturmak amaçlanmıştır. Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden “yarı yapılandırılmış görüşme” yöntemi kullanılmıştır. Çocuklarla çalışma sonrası yapılan görüşmede, çalışmaya ilişkin yorumlarında hemen hepsi grafik dallarından afiş sanatını duyduklarının ancak daha önce hiç yapmadıklarını ifade etmişlerdir. Çocukların tümü afiş tasarım uygulamasını çok severek, oyun gibi eğlenerek yaptıklarını bilgisayar tasarım programlarına aktarımında üzerindeki renk geçişlerinin çok şaşırtıcı olduğunu belirtmişler ve çalışmayı anlam ve amacına uygun bir biçimde gerçekleştirmişlerdir.

Sonuç olarak; görsel iletişim tasarımı açısından Bilsem öğrencilerinde tasarımcılar

tarafından hedef öğrenci grubuna sunulan afişler; sosyolojik, tasarım, estetik ve kullanılan objelerin konu, kompozisyon, renk, tipografi açısından incelenmiştir. Afiş çalışmaları yapılan araştırmalar sonucunda elde edilen bilgilerde kullanarak değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Tasarım, Görsel iletişim, Afiş Tasarım.

ABSTRAC

In recent years, it is seen that there are too many messages about children in posters and advertisements in our country. How effective is the use of children in visual design? To what extent did the designer know the figure of the child while the poster was being prepared and how the receiver perceived the message and how did the posters take place in the children's object?

Application of children's posters in visual communication in visual arts course, definition of communication, definition of design, components of communication, definition of poster, history of poster and development of posters in our country, and if we know, visual arts students 3,4,5,6,7,8 . It was applied to 25 students composed of class groups. This study formed the basis. This research includes 25 lar children Bilim posters on the communication design of the visual arts students attending the science and arts center. The olarak poster iletişim which is considered as indispensable for visual communication design has been examined in terms of visual communication design.

In this study, it is aimed to introduce students to visual arts in visual communication and to create awareness about visual communication by introducing communication and design values together with poster elements. In the study, “semi-structured interview el method was used among qualitative research methods. At the meeting held after working with the children, almost all of them commented that they had heard about the art of graphics from the branches of art but never before. All of the children loved the banner design application and they said that the color transitions on the transfer of their games to the computer design programs were very surprising and realized the study in a meaningful and meaningful way. As a result; In terms of visual communication design, posters presented to the target student group by designers in Bilsem students; The subject, composition, color, typography of sociological, design, aesthetic and used objects were examined. The posters were evaluated by using the information obtained as a result of the researches.

GİRİŞ

Grafik Tasarım:

Grafik kelimesini;“Grafik sözcüğü, Yunanca’da, yazmak, resim çizmek, işaret, desen anlamına gelen“grafikos” yada “graphein” sözcüğünden türetilmiştir” (Temel Britannica, Temel Eğitim ve Kültür Ansiklopedisi 7. Ana Yayıncılık A.Ş. ve Encyclopoedia Britannica Inc, İstanbul 1992: 220). İfadesiyle açıklamaktadır.

“Grafik kelimesi, resim veya yazıya ait, tam tasvir olunmuş canlı, yazıya uygun şekillere ait, şekli çizgili olarak tarif edilmektedir. Grafik kelimesi genel anlamı ile tüm sanatsal teknik ve endüstriyel resim yazı ve çizimleri, çoğaltma tekniklerini, baskı için boyama ve çizim teknikleriyle yapılan resimleri kapsayabilmektedir. Bu nedenle grafik sanatlar denince yazılmış, çizilmiş baskı amacıyla resmedilmiş özgün resimlerle bunların üretilmişleri anlaşılmaktadır” (Odabaşı, 2002.17) sözleriyle ele almaktadır.

“Grafik tasarım, görsel bir iletişim sanatıdır. Birinci işlevi de, bir mesaj iletmek ya da bir ürün ya da hizmeti tanıtmaktır. Grafik tasarım terimi ilk kez 20. Yüzyılın ilk yarısında metal kalıplara oyularak yazılan ve çizilen ve daha sonra da çoğaltılmak üzere basılan görsel malzemeler için kullanılmıştır” (Becer, 2013: 33) ifadesiyle yer verir.

Sanat Ansiklopedisi Grafik tasarımı konusuna; “Grafik tasarıma, “Görsel iletişim tasarımı” da denir. Grafik tasarım bir mesajı görsel iletişim yoluyla hedef kitleye duyurma işlevini, güzel sanatların estetik nitelikleriyle birlikte, resim ve yazıyı birbirini tamamlayan bir düzenleme içinde kullanarak yerine getirir.” (Eczacıbaşı, 1997: 702.)

“Günümüzde artık insanlar arası iletişim aracı olarak grafik tasarımının önemi bilinmektedir. Grafik ürünlerinin anlatım gücü, söze dayalı anlatım gücünü aşmıştır. Aynı dili konuşmayan, yazmayan hatta okuma-yazma bilmeyen insanlara, grafik simgelerle aynı şeyleri anlatma olanağı vardır. İşte bu olanak, grafik tasarımını çeşitli uzmanlık dallarını kapsayan bir meslek durumuna getirmiştir.” (www.wikipedia.org/wiki/Grafik_tasarm.)

Değiştirmeyi ya da yeniden oluşturmayı hedefler. Herhangi bir ürünün satışına, düşüncenin yaygınlaşmasına, hizmet ya da aktivitelerin talep edilmesine yönelik olan bir tanıtım sürecini içerir. Alıcının bütün bu kavramlara daha ilgili ve olumlu bakmasını, bilgi sahibi olmasını ve edinmek istemesini sağlar.” (Tepecik, 2002: 75.)

“Grafik tasarım tanımlaması ve kullanıldığı -etkin olduğu- alan olabildiğince genişlemiştir. Bugünün grafik tasarımcısı, yıllarca bu görevi üstlenen kaligrafi sanatçıların, baskı ustalarının ve zanaatçıların geleneğini devam ettiren bir meslek adamıdır. Genel olarak bütün görsel sanatlar, özel olarak ise iki boyut içinde var olan görüntü sanatları hemen hemen tümünde aynı dili kullanırlar. Fotoğrafçılar, heykeltıraşlar, ressamlar, seramikçi ve diğer meslek kuruluşlarının oluşturduğu profesyonel sanatçılar grubunun yeni üyesi olan grafik tasarımcılar da birçok tasarım problemini çözerken bu ortak dilden yararlanır. Grafik tasarımın en önemli problemi iletişimle ilgilidir. Tasarımcı uygulama yöntemlerinin yanı sıra görsel yanılmanın rolünü ve sözel ile görsel iletişim arasındaki ilişkileri de bilmek göz ardı etmemek zorundadır. İletişim, grafik tasarımın hayati unsurudur. Aslında grafik tasarımı bu denli ilginç, önemli, dinamik ve çağdaş kılan da iletişime yönelik en etkin öğelerden biri olmasındandır.”(Ketenci, Bilgili, 2006: 278-279)

“Grafik tasarımda bir amaç vardır. Bu amaç sunulan mal ve hizmetin en iyi şekilde tanıtılması veya satışdır. Aynı zamanda bir gerekliliktir, bir ihtiyaçtan doğmuş altında yatan bir bilinç vardır. Tasarımda “ne için tasarım yapıyoruz” sorusu hareketlerimize yön veren bir çıkış noktasıdır. Yapılan çalışmanın tasarım olabilmesi için işlevsellik yükümlülüğünü taşıması gerekmektedir” (Odabaşı,2002:18) görüşleriyle yaklaşmaktadır.

Grafik tasarım, iletişim kurma kaygısı duyarak, estetik kaliteyi en üst düzeye çıkarmaya çalışmaktadır. Grafik tasarımcı, tasarımında var olan görsel öğelerin, görüntülerin tasarımından sorumlu kişidir. Afiş tasarımı, grafik tasarımın etki alanı içerisinde yer alır.

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, Grafik tasarımda etkin ve halen geçerliliğini sürdüren görsel iletişim açısından afişin BİLSEM öğrencilerine farkındalık uyandırmak, afişler; sosyolojik, tasarım, estetik ve kullanılan objelerin konu, kompozisyon, renk, tipografi açısından estetik ve sanatsal bir değer kazanabilecek eserler tasarlanıp görsel sanatlar dersinde afiş tasarımına ilişkin

farkındalık bilinci oluşturmak. Bu temel amaçtan yola çıkarak öğrencilerin yaptıkları afiş çalışmasına ilişkin görüşlerini belirlemek amacıyla aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır: • Afiş tasarlarken çalışma sırasında neler hissettin? • Sence afiş yapmanın diğer çalışmalardan (manzara, karakalem ,pastel boya, sulu boya v.b. ile yapılan resimlerden) farkı nedir? • Afiş başka nerelerde kullanabilirsin? • Bundan sonra Afiş tasarlamayı devam etmek ister misin?

Yöntem

Araştırmada, betimsel yöntem kullanılmıştır. Verilerin toplanması, çözümlenmesi ve yorumlanmasında nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır.

Örneklem

Araştırmada, uygulamanın yapılacağı okulun belirlenmesinde amaçlı örnekleme kullanılmıştır. Ölçüt örnekleme yöntemindeki temel anlayış önceden belirlenmiş bir dizi ölçütü karşılayan bütün durumların çalışılmasıdır. Burada, önceden hazırlanmış bir dizi ölçüt kullanılabileceği gibi ölçütler araştırmacı tarafından da geliştirilebilir (Yıldırım ve Şimşek, 2004: 87). Bu araştırmada Malatya şehir merkezinde yer alan BİLSEM örneklem olarak alınmıştır. Seçilen okulun 3.4.5.6.7.8 öğrenci gurubunda gerçekleştirilen çalışma, 25 kişiden oluşan atölye öğrencilerine uygulanmıştır.

Verilerin Toplanması

Araştırmanın verileri nitel veri toplama tekniklerinden “yarı yapılandırılmış görüşme” ve “doküman incelemesi” yoluyla toplanmıştır. Görüşme ile elde edilen verilerin toplanmasında yazılı materyaller kullanılmıştır. BİLSEM öğrencilerine ilk önce Afiş tasarımı yapımı hakkında bilgi verilmiş ve her öğrenciye afiş tasarımı uygulaması yaptırılmıştır, ardından yapmış oldukları Afişleri günlük kullanım objelerine (kitap kapağı, görsel sanatlar panolarına vb.) alanlara asılması istenmiştir. Son olarak da çocukların bu çalışmayla ilgili görüşlerini almak için dört sorudan oluşan görüşme yapılmıştır.

Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması

Öncelikle çocuklardan yapmış oldukları Afiş tasarımlarını eskiz aşamasından görselin nasıl yerleştirmesine ve kullanılacak sloganın hedef kitle üzerindeki etkisine kadar tasarım sürecinde günlük hayatta kullanılan (manzara, karakalem ,pastel boya, sulu boya v.b.) objelerinde kullanmaları istenmiştir. Uygulamanın bitiminde, yaptıkları çalışmaya ilişkin düşüncelerini belirlemek amacıyla “yarı-yapılandırılmış görüşme” uygulanmıştır. Son aşamada ise görüşme ve doküman incelemesinden elde edilen bulgular, frekans dağılımı olarak sunulmuştur. Araştırma verileri 11 Mart-15 Nisan tarihleri arasında toplanmıştır. Görüşmelerin tümü, araştırmanın yapıldığı dönemde araştırmacı tarafından yapılmıştır. Her bir görüşme 15 dk arasında sürmüştür. Görüşmeler sırasında sorulan sorulara verilen cevaplar araştırmacı tarafından yazılmış, çözümlenmiş ve dökümleri yapıldıktan sonra, görüşme yapılan her bir çocuk için “görüşme kodlama anahtarı” hazırlanmıştır. Görüşme kodlama anahtarı görüşme soruları temel alınarak ve bu soruların yanıtlarını kapsayacak seçeneklere yer verilerek oluşturulmuştur.

Bulgular

Öğrencilere, “Afiş tasarlarken çalışma sırasında neler hissettin?”, “Sence afiş tasarımı yapmanın diğer çalışmalardan (manzara, karakalem ,pastel boya, sulu boya v.b. ile yapılan resimlerden) farkı nedir?”, “Afiş tasarımı başka nerelerde kullanabilirsin?”, “Bundan sonra ebru çalışmaya devam etmek ister misin?” gibi, yapmış oldukları çalışmayla ilgili dört soru yöneltilmiştir. Bu sorulara ilişkin öğrencilerin görüşleri çizelge 1,2,3,4’de yer almaktadır. Öğrencilerin Afiş yaparken çalışma sırasında neler hissettiklerine ilişkin bulgular çizelge-1’de verilmiştir.

öğrencilerin görüşleri çizelge 1,2,3,4’de yer almaktadır. Öğrencilerin Ebru yaparken çalışma sırasında neler hissettiklerine ilişkin bulgular çizelge-1’de verilmiştir.

Tablo 1. Ebru yaparken çalışma sırasında neler hissettin?

Afiş tasarlarken neler hissettim	1 (f)
----------------------------------	-------

Üç Boyutlu Etki Hissettim	1
İlk Defa Çok Güzel Bir şey Yaptığımı Hissettim	1
Farklı bir deneyim	1
Afiş tasarımın iletişimle olan ilişkisini kavrar	3
Hayal Dünyası Oluşturmak	6
Şaşırtıcı ve Zor	5
Değişik Bir His	12
Eğlenceli ve Zevkli	21
Oyunu Anımsatıyor	10
Çok Güzel Farklı Bir Çalışma	19

Çizelge-1 incelendiğinde araştırmaya katılan öğrencilerin büyük bir çoğunluğu “çok güzel farklı bir çalışma”, “oyun anımsatıyor” ve “eğlenceli ve zevkli” şeklinde görüş belirtirken, 10 öğrenci “değişik bir his” bir çalışma olarak, 12 öğrenci “şaşırtıcı ve zor” bir çalışma olarak görüş belirtmiştir. Öğrencilerden 6’i ebru yaparken hayal dünyası oluşturmak ifade etmiş, 3’ü afiş tasarımın iletişimle olan ilişkisini kavradığını belirtmiştir. 1 öğrenci afiş tasarlamayı “sihir li bir yolculuk” şeklinde, bir diğer öğrenci “ilk defa çok güzel bir şey yaptığımı hissettim” şeklinde, 1 öğrenci “üç boyutlu etki hissettim” şeklinde ve bir başka öğrencide “suyun üstüne resim yaptığımı hissettim” şeklinde görüşlerini belirtmişlerdir. “Sence ebru yapmanın diğer çalışmalardan (manzara, karakalem, pastel boya, sulu boya v.b. ile yapılan resimlerden) farkı nedir?” sorusuna ilişkin verdikleri yanıtlar ve frekans dağılımları çizelge 2’de görülmektedir.

Tablo 2. Sence Afiş tasarımı yapmanın diğer çalışmalardan (manzara, karakalem,pastel boya, sulu boya v.b.gibi) farkı nedir?

Yapımının Kişide Huzur Verdiği	8 (f)
Formların ve Değişik Biçimlerin Oluşması	12
Görsel imgeler kullanılarak Sonuca Ulaşıldığı	15
İletişimde afişin ne kadar önemli bir yeri olduğuna ulaşıldı	11
Afişte kullandığım görselleri etkili bir şekilde kullanamıyorum	21

Çizelge-2 incelendiğinde, afiş tasarlamının diğer çalışmalardan farklı öğrencilerin büyük çoğunluğu 21 öğrenci “Afişte kullandığım görselleri etkili bir şekilde kullanamıyorum ” şeklinde ifade etmişler, 11 öğrenci İletişimde afişin ne kadar önemli bir yeri olduğuna ulaşıldı belirtmiş, 15 öğrenci diğer çalışmalardan farklı olarak görsel imgeler kullanılarak Sonuca ulaştıklarını dile getirmiş, 12 öğrenci formların ve değişik biçimlerin ortaya çıktığını ifade etmiş, 8 öğrenci de yapımının kişide huzur verdiği olmasını diğer çalışmalardan ayrılan yönleri olarak görüşlerini ifade etmişlerdir. Öğrencilerin “Afişleri başka nerelerde kullanabilirsin? Sorusuna verdikleri yanıtlar ve frekans dağılımları çizelge-3’de görülmektedir

Tablo 3. Afişi Başka nerelerde kullanabilirsin?

Kitap ve Defterlerimin Kapağında kullanırım	15 (f)
Tiştörtüme basarım	8
Aksesuar Yaparım	8
Kumaşa Yaparım	8
Odama asarım	1
Uçurtma yaparım	1

Çizelge-3’de görüldüğü gibi öğrencilerin büyük çoğunluğu ebruyu kitap ve defterlerinin kapağında, 8 öğrenci tiştörtlerinde, 2 öğrenci küpe, kolye gibi aksesuarlarda, yine 2 öğrenci farklı kumaşlarda ebruyu kullanabileceklerini ifade etmişlerdir. Bunların dışında 1 öğrenci yaptığı afişi Odama asarım, bir başka öğrencide uçurtma yapımında kullanabileceğini belirtmiştir. Öğrencilerin “Bundan sonra Afiş tasarlamaya devam etmek ister misin?” sorusuna verdikleri yanıtlar ve frekans dağılımları çizelge 4’de görülmektedir.

Tablo 4. Bundan sonra Afiş tasarlamaya devam etmek ister misin?

Afiş Tasarlamayı Hayatımın Her Döneminde her zaman Yapmak İsterim	25 (f)
---	--------

Çizelge-4’de görüldüğü gibi bu soruda çocukların tümü Afiş Tasarlamayı Hayatının Her Döneminde her zaman Yapmak İsterim yönünde görüş belirtmişlerdir. Bu çalışmaya 15 çocuk kitap ayraç yaparak, 7 çocuk yaptığı afişi okul panosuna yada görsel sanatlar panolarına asmak istediler, 4 çocuk kalemlik, 3 çocuk da kağıt ayraç yaparak katılmışlardır. Çocuklardan 11’si yaptığı afişi odasına asmak istedikleri için herhangi bir objeye dönüştürmek istememişlerdir. Bu bulgular sonucunda, öğrencilerin tümünün ebru yapmaktan büyük keyif aldıkları aynı zamanda ebruyu oyun gibi eğlenceli buldukları görülmektedir.

Sonuç

Afişler; Grafik tasarım ve görsel tasarım açıdan incelenmiş. Görsel iletişimde çocuk afişlerinin Bilim ve Sanat merkezi görsel sanatlar dersinde uygulanması Afişi Bilsem öğrencilerine tanıtmak ve afişlerin etkileyici bir görsel araç olduğu, Hayatımızda (yolda, okulda, caddede, işte, alışverişte v.s) geniş bir kullanım alanı olduğunu Bilsem öğrencilerinde farkındalık oluşturmuştur. Bu çalışmada 3.4.5.6.7.8 öğrenci gurubunda gerçekleştirilen çalışma düzeyinde 25 çocuğa afiş yaptırılmış, ardından yaptıkları afiş çalışmalarına ilişkin görüşlerini belirlemek amacıyla görüşme düzenlenmiştir. Görsel sanatlar dersinde yapılan afiş çalışması sonrası yapılan görüşmede çalışmaya ilişkin yorumlarda çocukların büyük bir çoğunluğu afiş tasarımının farkında olduklarını ancak tasarlama imkanı ve uygun ortam bulamadıklarını ifade etmişlerdir. Çocukların tümü afiş tasarım sanatını görsel iletişimin etkili bir duyuru olduğunu belirtmişlerdir Görsel, iletişim, estetik ve kültürel değerlere sahip çıkarak farklı bir yorumlama tarzının oluşturulmaya çalışıldığı görsel sanatlar dersinde çocuklar afiş tasarımı ile tanıştırılmışlardır. Bu çalışma aynı zamanda, bilimsel verilerde zorlu ve emek isteyen bir tasarım süreci olarak geçen afişler, BİLSEM dersi uygulamalarında, ders süreleri ve fiziki koşullar dikkate alınarak, bu çalışmada yapıldığı afiş örnekler photoshop ve ilistratör programların yüklü olduğu bilgisayar programlarda kullanılmıştır.

Sonuçlar yukarıda da görüldüğü gibi afiş tasarımını uygulayan öğrencilerde çoğunluk tarafından beğenildiğini ortaya konulmuştur.

Kaynakça

Barnard, M. (2002). *Sanat, Tasarım ve Görsel Kültür*. G. Korkmaz (çev.), Ankara: Ütopya.

- Becer, E. (2013). *İletişim ve Grafik Tasarım*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları
- Bektaş, Dilek (1992 ve 2000) *Çağdaş Grafik Tasarımın Gelişimi*. Yapı Kredi Yayınları.
- Buhler-Oppenheim, K. (1971). *Signs, Brands Marks*. Stuttgart: Hasting House
- Carter, R., Day, B. and Meggs, P.B. (1985), *Typographic Design: Form and Communication*. New York: Van Nostrand Reinhold Company.
- Eczacıbaşı, Ş. (1997). *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi. Cilt 3*, İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi (YEM) Yayınları.
- İstek, R. (2005). *Görsel İletişimde Tipografi ve Sayfa Düzeni*. İstanbul: Pusula Yayıncılık
- Ketenci, H.F. , Bilgili, C. (2006). *Görsel İletişim & Grafik Tasarımı*. İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım.
- Odabaşı, H.A. (2002) *Grafikte Temel Tasarım*, İstanbul: Yorum Sanat ve Yayıncılık.
- Öztuna, Y.H. (2007). *Görsel iletişiminde Temel Adımlar*. İstanbul: Tibyan Yayıncılık.
- Tepecik, A. (2002). *Grafik Sanatlar Tarih-Tasarım-Teknoloji*. Ankara: Detay & Sistem Ofset.
- Tepecik, A. (2002). *Grafik Sanatlar*. Ankara: Sistem Ofset.
- Uçar, T.F. (2004). *Görsel iletişim ve Grafik Tasarım*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Usluata, A. (1995). *İletişim*. İstanbul: İletişim Yayınları, Cep Üniversitesi.
- Weill, A.(2009). *Grafik Tasarım Genel Kültür Dizisi*. (3. Baskı). İstanbul: YKY
- Becer, E. (2007). *Grafik Tasarım Dergisi*. 6, 74.
- Çam, A.T. (2007). *Çağdaş Türk Grafik Tasarımında İlk İmza İhap Hulusi Görey Grafik Tasarım Dergisi*, 6, 25-29.
- Ertep, H. (2007). *Günelik Yaşamımızın Ucundan Tutunan Bir Tasarım Nesnesi: Afiş*. *Grafik Tasarım Dergisi*. 13, 80-84.
- Bahar, T. (2006). Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümleri, Grafik Atölye Derslerinde Afiş Konusunun Ele Alınış Biçimleri Üzerine Bir Araştırma. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi
- Temel Britannica, *Temel Eğitim ve Kültür Ansiklopedisi 7*. Ana Yayıncılık A.Ş. ve Encyclopoedia Britannica Inc, İstanbul 1992, s. 220).
- Bektaş, D. (1997), Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi.

**AZƏRBAYCANIN AĞSTAF A VƏ QAZAX BÖLGƏLƏRİNDƏ
ARXEOLJİ QAZINTILARIN DÜNƏNİ VƏ BU GÜNÜ**

Dr. Musa MURSAQULİYEV

Azərbaycan Respublikası “Keşikçidağ” Dövlət Tarix-Mədəniyyət Qoruğunun Direktoru

Dr. Səadət ƏLİYEVA

Azərbaycan Respublikası “Avey” Dövlət Tarix-Mədəniyyət Qoruğunun Direktoru

Açar sözlər: tarix, qoruq, abidə

Azərbaycan xalqının çox qədim və zəngin tarixi vardır. Vətənimizin keçmişini öyrənmək işində tarixi abidələrin, elmi tədqiqatların, arxeoloji qazıntıların çox böyük əhəmiyyəti var.

Azərbaycanda daş dövrünə aid 20-dən çox düşərgə və yaşayış yeri vardır. Düşərgələrin bir qismi arxeoloji qazıntılar zamanı üzə çıxarılmışdır.

Bunlardan biri də “Damcılı mağara düşərgəsi”dir ki, bu düşərgə Qazax rayonu ərazisində Avey Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğu daxilində qeydiyyatla alınmış dünya əhəmiyyətli arxeoloji abidədir.

Damcılı mağara düşərgəsi Qazax rayonunda Daşsalahlı kəndi ərazisində Avey dağının ətəklərində qalın qaya qatlarının altında 1950-ci illərdə qeydə alınıb öyrənilmişdir. Bu ərazidə ilk kəşfiyyat xarakterli tədqiqat işləri, arxeoloji tədqiqatlar 1953-cü ildə professor S.N.Zamyatin və Məmmədali Hüseynov tərəfindən Avey dağındakı mağaralarda Azərbaycan daş dövrünün öyrənilməsi ilə əlaqədar aparılmışdır.

Sonralar Azərbaycan ərazisində daş dövrünün elmi tədqiqi 1956-cı ildən başlanmışdır. Keçən müddətdə bu ərazidə daş dövrünün ayrı-ayrı mərhələlərinə, xüsusən paleolit və mezolit dövrlərinə aid bir sıra qiymətli abidələr üzə çıxarılmış və öyrənilmişdir.

1958-ci ildə Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Tarix İnstitutu tərəfindən Qazax arxeoloji ekspedisiyası təşkil edilmişdir. Ekspedisiyanın təşkil edilməsində məqsəd bölgədəki paleolit abidələrini öyrənmək olmuşdur. Həmin il arxeoloq Məmmədali Hüseynov, Cəfərqulu Rüstəmov Damcılı mağara düşərgəsinin yaxınlığında yerləşən Daş Salahlı mağarasında mustye düşərgəsi aşkar etmişdir. Həmçinin Avey dağının ətəklərində qaya altı, çardaq və zağaların bir neçəsində əşyavı dəlillərin tapılması ilə, nəhayət Azərbaycan daş dövrünün mövcudluğu sübuta yetirilir.

Buradakı sıldırım qaya çıxıntısının altında 80 min il əvvəl yaşamış neandertal tipli insanların məskəni açılmışdır. Həmin sığınacaqda daş dövrünün sonrakı pillələri və yazılı tariximizin ilk səhifələrinə aid maddi-mədəniyyət nümunələri də üzə çıxmışdır.

1956-58-ci illərdə aparılan arxeoloji qazıntılar nəticəsində mağaralardan qarışıq təbəqələrdən 8 mindən artıq daş, kəsici alətlər, müxtəlif heyvanlara aid sümüklər, kül izləri tapılmışdır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi Avey dağının Damcılı mağarasında əldə olunan Daş dövrü yadigarları forma və müqayisəsinə görə alt paleolit, üst paleolit, mezolit və neolit dövrlərini əhatə etmişdir.

Aparılan bu tədqiqatlara 60 il fasilə verilmiş, 60 ildən sonra “Avey” Dövlət Tarix-Mədəniyyət qoruğunun ərazisində arxeoloji qazıntı işlərinin ikinci mərhələsinə başlanılmışdır. Belə ki, 2015-ci ilin yayında Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin, Avey qoruğunun təşəbbüsü ilə Yaponiyanın Tokio Universitetinin daş dövrü mütəxəssisi professor Yoşihiro Nişiakinin rəhbərliyi ilə böyük bir heyət Avey dağı ətəklərində kəşfiyyat xarakterli axtarış aparmaq üçün qoruq ərazisinə dəvət olundu. Damcılı mağarası və mağara düşərgəsinin ətrafında dünya əhəmiyyətli arxeoloji irsi kompleks tədqiq etmək üçün 3 tərəfli 5 illik beynəlxalq memorandum imzalandı. Bu memorandum Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən “Avey” Dövlət Tarix-Mədəniyyət qoruğu, AMEA –nin Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu, Yaponiyanın Tokio Universitetinin Universitet Muzeyi arasında bağlandı.

2016-cı ilin avqust ayında “Avey” DTMQ-nın ərazisində yerləşən dünya əhəmiyyətli Damcılı mağara düşərgəsində arxeoloji qazıntılara başlanmışdır. İlk tədqiqatlar zamanı kəşfiyyat xarakterli 10-a yaxın müxtəlif istiqamətlərdə qazıntı işləri aparılmışdır. Yaponiyalı və yerli arxeoloqların birgə işlədiyi ərazinin 4m dərinliyində qazıntı işləri aparılarkən orta əsrlərə, tunc dövrünün sonuna aid, daha dərinə isə neolit dövrü qalıqları, ocaq yerləri, fauna nümunələri (sümüklər), təxminən yarım metr dərinədə lal təbəqədən aşağıda isə orta paleolit dövrünün son mərhələsini əks etdirən qəlpə, nüvə tullantıları və alət nümunələri əldə olunmuşdur.

2017-ci ilin iyul ayında artıq 2-ci dəfə beynəlxalq ekspedisiya qoruq ərazisində qazıntılara başladı. Bu il sadəcə bir quyu üzərində işlənərək 5 metrədək dərinlikdə qazıntı işləri aparıldı. Qazıntılar zamanı torpaq horizontal təbəqəyə bölündü. 2016-cı ildə olduğu kimi neolit təbəqəsində saxsı qalıqlar az sayda aşkar olundu. Lakin aşkar olunmuş saxsı nümunələri xüsusyyətlərinə və hazırlanma üsuluna görə Tovuz rayonundakı Göytəpədən aşkar olunmuş saxsı qalıqları ilə eynilik göstərdi. Təbəqədən aşkar olunan obsidian alətlər də təbəqənin bu xronoloji dövrə aid olduğunu göstərir. Eyni zamanda bu təbəqədən tapılan və təhlil olunan nümunələr təbəqənin yarısını mezolit dövrünə aid edir. Təbəqədən bir neçə, orta paleolit dövrünə aid levallua tipli alət aşkar olunmuşdur.

Əldə olunmuş nümunələrin mütləq tarixi yaşının müəyyənləşməsi üçün Yaponiya laboratoriyalarına göndərildi. Aparılan tədqiqatlar zamanı bu təbəqənin mütləq yaşının e.ə. VII minilliyə aid olduğu qənaətinə gəlinmişdir.

2018-ci il tarixində beynəlxalq ekspedisiya Damcılı mağara düşərgəsində növbəti qazıntı işlərinə start verdi. Aparılan tədqiqatlar nəticəsində burada orta əsrlər, tunc, neolit, mezolit və orta paleolit təbəqələri ardıcıl olaraq aşkarlandı. Tapılan maddi-mədəniyyət nümunələrinin dövrlərini müəyyənləşdirmək məqsədi ilə Yaponiya laboratoriyalarına göndərildi.

Beynəlxalq ekspedisiyanın məqsədi ərazinin qədim insan məskəni olduğunu bir daha təsdiqləmək, bundan başqa neolitdən əvvəlki dövrlərə aid maddi sübutlar əldə etməkdir. Tədqiqatların növbəti illərdə də davam etdirilməsi qərara alınıb.

Qeyd edək ki, Azərbaycan ərazisində Qobustandan sonra ilk dəfə Damcılı düşərgəsində toxunulmamış mezolit təbəqəsi qeydə alınıb.

Qazax rayonu ərazisində müxtəlif dövrlərdə aparılan arxeoloji tədqiqatların nəticəsində ərazidə “Avey” Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğu yaradılmış, Ağstafa rayonu ərazisində isə Qatardağ silsiləsinin unikal görünüşünü, əsrarəngiz relyefini, arxeoloji abidələrlə zəngin olduğunu nəzərə alaraq bir qədər gec 2007-ci ildə burada “Keşikçidağ” Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğu yaradılmışdır.

Bu ərazilər 1948-ci ildən 90-cı ilə qədər SSR-nin ən böyük poliqonu olub, ona görə Keşikçidağ mağaralar kompleksinin yerləşdiyi ərazidə elmi tədqiqat işləri qadağan edilmiş, heç zaman bu ərazidə tədqiqatlar aparılmamışdır. Ərazi qoruq elan edildikdən sonra elmi araşdırmaların aparılması üçün AMEA-nın Arxeologiya və Etnoqrafiya, Memarlıq və İncəsənət İnstitutlarına müraciət edilmişdir. Müraciət əsasında 2008-ci ilin iyun ayında AMEA-nın Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun daş dövrü üzrə mütəxəssisi t.ü.f.d. Mənsur Mənsurov, Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun sənətsünaslıq üzrə mütəxəssisi s.ü.f.d., dosent İmaş Hacıyev elmi tədqiqatların aparılması üçün iki aylıq qoruq ərazisinə ekspedisiyaya göndərilmişdir. Tədqiqatçılar Saqqızlı, Qaradüz, Qarabığ ərazilərində aşel dövrünə aid açıq yaşayış düşərgələri aşkar etmişdirlər.

2009-cu ilin mart ayında qoruq ərazisində olan mağaraların birində qoruq əməkdaşları tərəfindən aparılan təmizlik işləri zamanı mağaradan 3 ədəd yeraltı qəbir aşkar edilmişdir. Elmi-arxeoloji tədqiqatın aparılması məqsədi ilə AMEA-nın Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun əməkdaşları Nəcəf Müseyibli, Dmitri Kriçenko və Anar Ağalarzadə tədqiqat məqsədilə 2009-cu ilin dekabr ayında “Keşikçidağ” Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğunda arxeoloji qazıntı işlərinə başlamışdılar. Qəbirlər mağaranın şimal və qərb hissələrini əhatə edir. Onlar qum daşlarından ibarət döşəmədə səliqə ilə qazılmışdır. Qəbirlərin ağız-yuxarı hissəsi kənarlara doğru pilləşəkili qaydada genişləndirilmişdir. Bunda məqsəd iri sal daşlarını aşağı pillədən qoymaqla qəbirlərin ağzının mağaranın döşəməsinin səthi ilə eyni səviyyədə bağlanması idi. Qəbir kameralarının hamısı şimal-qərb və cənub-şərq istiqamətlidir. İki qəbirdə insanlar dəfn edilmişdir. Qəbirlərdən sərdabə kimi istifadə edilmişdir. Üçüncü qəbir isə tamamilə boş olub və burada dəfnin icra edilmədiyi məlum olmuşdur. Üçüncü qəbirlə yanaşı, giriş qapısına yaxın yerdə daha bir qəbrin 6-7 sm dərinlikdə və 10 sm enində kanal vasitəsilə konturları qazılmışdır. Lakin burada qəbir kamerasının qazılması işi sona çatdırılmamışdır. Qəbir kamerası narın torpaqdan təmizlənməyə onun döşəməsində 3 insana məxsus skletlər aşkar edilmişdir. Sümüklər qarışmış və onların nizamı pozulmuşdur. Kəllə sümükləri bir-birinə yanaşı şəkildə qəbir kamerasının şimal-qərb hissəsində aşkar edilmişdir. Burada insanlar ayrı-ayrı vaxtlarda dəfn edilmişdir. Sümüklər təmizləndikdən sonra qəbir kamerasının üstü sal daşlarla qapıldı. Qəbirlər son orta əsrlər dövrünə aiddir. Onların dəqiq yaşı barədə konkret fikir söyləmək çətinidir. Qəbirlərin heç birində materiallar aşkar edilməmişdir.

Qoruq əməkdaşlarının yeni abidələrin aşkarlanması istiqamətində apardıqları axtarışları zamanı “Keşikçidağ” mağaralar kompleksindən 3 km cənubda “Keşikçidağ” kurqanlar vadisində 100-ə yaxın qutu qəbir, katokomba və kurqan aşkarlanmışdır. Bununla əlaqədar olaraq AMEA-nın Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun əməkdaşları Nəcəf Müseyibli və Anar Ağalarzadə yenidən 2011-ci il iyul ayında qoruq ərazisində olmuşdurlar.

Elmi-tədqiqat işləri zamanı belə qənaətə gəlinmişdir ki, buradakı qəbirlər bir neçə hektar ərazini əhatə edən kurqanlardan ibarətdir. Burada onlarla kurqan tipli qəbirlərin olduğu müəyyənləşdirildi. Sahədə heyvandarlıqla əlaqədar olaraq süni göllərin yaradılması zamanı qədim qəbir abidələri dağıntıya məruz qalmışdır.

Kurqanlar örtüyünün diametri 10-12 m-ə yaxınlaşır. Kurqan örtükləri çay daşlarından ibarətdir. Bu kurqanlardan birində aid olduğu dövrü müəyyənləşdirmək üçün qazıntı işləri aparıldı. Qəbirdə insan skletinə rast gəlinmədi. Bir neçə saxsı qab nümunəsinə rast gəlini. Qəbirdə aşkar edilmiş qabların hər ikisi qara cilalıdır. Onlardan biri darboğazlı ,küpə tiplidir. Qabın bütün səthi cila üsulu ilə çəkilməmiş naxışlarla örtülmüşdür. Qabın üstədən görünüşü günəş təsvirini xatırladır. İkinci qab bardaq tiplidir. Dar boğazlı olub, ağız kənarını çiyinlə birləşdirən qulplara malikdir. Qabın gövdəsində və oturacağa yaxın yerdə dəşiklər açılmışdır. İkinci bir kurqanda yaşı 3 min ildən artıq olan son tunc, erkən dəmir dövrünə aid su bardağı, küplər və digər maddi mədəniyyət nümunələri götürülərək qoruğun fonduna verilmişdir. Haqqında bəhs edilən bu kurqanlar son tunc-erkən dəmir dövrünün maldar əhalisinə aiddir.

2012-ci il iyul ayında AMEA-nın Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun əməkdaşları professor Arif Məmmədov və s.ü.f.d. dosent İmaş Hacıyev Qatardağ silsiləsində düzənlik boyu zolaqda arxeoloji tədqiqatlar apararkən yeni kurqanlar aşkar etmiş və son-ilk dəmir dövrünə aid xeyli sayda maddi-mədəniyyət qalıqları əldə edilmişdir.

Mərhələlərlə aparılan bu elmi-tədqiqat işlərindən əldə olunan nəticələr göstərir ki, Keşikçidağ Dövlət Tarix Mədəniyyət Qoruğunun ərazisi orta tuncun son mərhələsi, son tunc-ilk dəmir dövrlərindən başlayaraq inkişaf etmiş orta əsrlərə qədərki bütün mərhələləri əhatə edən abidələrlə zəngindir.

Keşikçidağın ətəyində, Ceyrançöl adlanan sahədə (Kurqan çölündə) onlarla səpələnmiş kurqanlar vardır. Onlardan bəzilərinə aparılmış tədqiqatlar qəbirlərin son tunc-ilk dəmir dövrünə aid olduğunu söyləməyə əsas verir. Bu kurqanlardan bəziləri vaxtilə maldar əhali tərəfindən qarət edildiyindən içərisi boşdur. Tədqiqatlar göstərir ki, bu ərazidə kurqanların çoxluğu e.ə. II minilliyin ortalarından başlayaraq cəmiyyətdəki sosial və əmlak bərabərsizliyinin yüksək inkişaf mərhələsinə qədəm qoyması, məhsuldar qüvvələrin sürətli inkişafı ilə bağlıdır. Keşikçidağın son tunc-ilk dəmir dövrü abidələri yaşayış məskənləri və qəbirlərdən ibarətdir. Azərbaycanın digər düzən bölgələrində olduğu kimi Kurqan çölündə də yaşayış məskənləri azdır.

Aparılan elmi araşdırma və arxeoloji tədqiqat işləri göstərir ki, “Avey” və “Keşikçidağ” Dövlət tarix-mədəniyyət qoruqlarının ərazilərində müxtəlif dövrlərə aid çoxsaylı tarixi, arxeoloji abidələr vardır və bu ərazinin qədim tarixinin araşdırılması baxımından olduqca əhəmiyyətlidir.

MİLLİ LİDER HAYDAR ALİYEV'İN EĞİTİM VE TERBİYE İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

NATIONAL LEADER HEYDAR ALIYEV HIS VIEWS ON EDUCATION AND TRAINING

Dr. Öğr. Üyesi Taleh HALILOV
Nahçıvan Devlet Üniversitesi

ÖZET

Makalede milli lider Haydar Aliyev'in eğitim ve terbiye konusundaki fikirleri toplanılmış ve analiz edilmiştir. Bu zaman saptanmıştır ki, bugünkü geleceğimiz olan nesiller arasında milli lider Haydar Aliyev'in düşüncelerinin anlaşılır ve tutarlı tebliğine, onlarda terbiye niteliklerinin daha iyi formalaşdırmaq, bu yönde amaçlı çalışma yapmak, devletimize ve halkımıza sadakatli kişilikler yetiştirmek tehsilimizin ve öğretmenlerimizin karşısında duran esas önemli hususlardandır. Aynı zamanda makalede tanınmış devlet adamı Haydar Aliyev'in zengin teorik görüşlerine ve politik faaliyetindeki eğitim konularına özel önem verilmektedir. Büyük lider, eğitimin ülke ve halkın kaderi, kapsamlı ilerleyişindeki özel rolünü ve önemini her zaman takdir etmiştir.

Bağımsız Azerbaycan'ın eğitim sisteminin karşı karşıya olduğu amaç ve hedeflerden bahseden milli lider Haydar Aliyev, eğitim sürecinin uygun şekilde düzenlenmesinin, büyük eylemlerin, görüşlerin ve görevlerin, bir bütün olarak, halkın ve ülkenin gelecekteki kaderinin gerçekleşmesinde büyük önem taşıdığına dikkate çekmiştir. Eğitim ve öğretim açısından zengin kuramsal mirası göz önüne alındığında, uzun yıllardır eğitimimizin gelişimini üstlenmiştir ve bu alanda ilerleme kaydetmiştir.

Büyük liderin milli eğitim ve yetiştirme konusundaki teorik anlayışı her zaman değerini ve önemini koruyabilmiştir. Bu kavram, her gencin, eğitilen her öğretmenin ve genel olarak her Azerbaycan vatandaşının sloganı ve yaşam tarzı olmalıdır. Bugün bağımsız Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ndeki milli lider Haydar Aliyev'in siyasal seyri tüm alanlarda başarıyla sürdürülmektedir. Eğitim alanında alınan ana önlemler de bu politikanın organik bir bileşenidir.

Bugün, milli lider Haydar Aliyev'in Azerbaycan'ın sosyo-ekonomik ve kültürel gelişimi üzerindeki tarihsel özelliklerinin analitik analizi yapıldığında, yapılan çalışmaları ulusal ve devlet çıkarları açısından değerlendirirken, bu yıllarda Azerbaycan'ın hızlı gelişmesine tanık oluyoruz.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan, Haydar Aliyev, eğitim, terbiye, öğretmen, öğrenci

ABSTRACT

In this article, ideas of national leader Heydar Aliyev on education and training were collected and analyzed. This time has been determined that the generations of today's future, the leader of the national leader Heydar Aliyev to understand and consistent notification, better formalization of their qualifications, to work purposefully in this direction, to raise faithful personalities to our state and our people are the main issues facing our threat and teachers. At the same time, special attention is given to the educational issues in the rich theoretical heritage of the well-known statesman Heydar Aliyev and the splendid activities of the national leader of the Azerbaijani people. The great leader has always appreciated the special role and importance of education in the fate and comprehensive progress of the country and the people.

Speaking about the goals and objectives of the education system of independent Azerbaijan, Heydar Aliyev pointed out that the proper organization of the education process, the great actions, ideas and tasks, as a whole, the realization of the future fate of the people and the country. Given its rich theoretical heritage in terms of education and training, it has undertaken the development of our education for many years and has made progress in this area.

The great leader's theoretical understanding of national education and training has always been able to maintain its value and importance. This concept should be the motto and lifestyle of every young person, every teacher trained and every Azerbaijani citizen in general. Today, the political course of the national leader Heydar Aliyev in the Nakhchivan Autonomous Republic, which is an integral part of independent Azerbaijan, has been successfully carried out in all areas. The main measures taken in the field of education are an organic component of this policy.

Today, when analytical analysis of the historical characteristics of national leader Heydar Aliyev on the socio-economic and cultural development of Azerbaijan, we see the rapid development of Azerbaijan in these years while evaluating the studies in terms of national and state interests.

Key words: Azerbaijan, Heydar Aliyev, education, nurture, teacher, pupil

1. GİRİŞ

Dünya kültürünün tarihsel deneyimi, bilimi ve eğitimi takdir eden devlet başkanlarının basitçe ülkelerinin ekonomik ve kültürel gelişimini sağladığını, aynı zamanda kültüre de büyük bir ivme kazandırdığını göstermektedir. Bu anlamda milli lider Haydar Aliyev'in milli eğitimin gelişimine gösterdiği özen seçilmiştir. Böylece, 1969 yılında büyük lider Haydar Aliyev iktidara geldiğinde başlayan tarihsel aşama, modern Azerbaycan biliminin gelişme dönemi olarak algılandı.

Haydar Aliyev'in Azerbaycan'daki eğitim geliştirme alanındaki hizmetleri iki yöndedir:

1. Haydar Aliyev'in milli eğitim ve öğretime dair teorik talimatı.
2. Haydar Aliyev'in milli eğitim binasında, çeşitli eğitim alanlarında, uyumlu gelişim üzerine çalışmaları.

Eğitimin toplumun gelişimindeki rolünden bahseden büyük lider Haydar Aliyev, "Bu eğitim sisteminin değeri, Azerbaycan'ın yüksek eğitim, nitelikler ve yüksek bilim insanlarına sahip olması ve toplumun çoğunluğunu oluşturması gerçeğinden görülebilir. Böyle olmasaydı, Azerbaycan ekonomisi gelişmeyecekti. Onlar olmadan, şimdi Azerbaycan'ı bağımsız bir devlet olarak yönetemezdik. Değerlendirilmesi gerekiyor" (Aliyev, 1997: 48).

Milli lider Haydar Aliyev her zaman eğitimin ulusal ilerlemedeki rolünü, bağımsız devlet inşasını, vazgeçilmez bir rol olarak vurgulamıştır. Ülkemizde ulusal bir eğitim kavramı bulunmaktadır. Sayın Haydar Aliyev'in konuşma ve sunumlardaki önerileri, görüşleri eğitim sürecinin içeriğini ve uygulama yollarını belirliyor.

Eğitimin her devletin, ülkenin ve toplumun önemli bir alanı olması önemlidir. Azerbaycan'ın son 30 yıllık tarihinde milli eğitimimizin aşağıdaki aşamalardan geçtiğini gösteriyor:

1. Azerbaycan'da eğitimin gelişiminin artırılması (1970-1982);
2. Azerbaycan eğitimi (1982-1987);
3. Azerbaycan'ın depresyon sırasındaki eğitimi (1988-1993) (Talibov, 1997: 23).

Ulusal tarihimizde gerçek bir rönesans yılı olarak yükselişe geçen Azerbaycan eğitiminin ilk aşaması, Haydar Aliyev'in Azerbaycan'daki liderliğinin ilk dönemine denk geliyor.

İkinci aşama 1982-1987 yılları arasında, Haydar Aliyev'in eski SSCB'nin üst yönetiminde çalıştığı yılları kapsamaktadır. O yıllarda, diğer alanlarla birlikte Haydar Aliyev devletin eğitim sisteminden sorumluydu. Bu yıllarda bile, Azerbaycan gençliği sadece Azerbaycan'da değil, Azerbaycan sınırlarının ötesinde de eğitilecektir. Sık sık Azerbaycanlı öğrencilerle tanışır, kişisel olarak onların bakım ve problemlerini önemser ve çözümleri için tüm fırsatları kullanır.

Üçüncü aşama, çağdaş eğitim tarihimizin en zor kriz dönemindeki gerileme ve depresyon yıllarını kapsar (1988-1993). Bu aşamada, Azerbaycan'ın eğitiminin liderleri toplumdaki rolünü doğru bir şekilde değerlendiremedi. 1992'de, eğitimin "devrimci yolunu" yeniden kurmaya çalışan "Eğitim Yasası" nı kabul ettiler.

Milli lider Haydar Aliyev, Azerbaycan'ın 1970'lerde ve 1980'lerde Azerbaycan'ın girişimi ve bakımı sayesinde, eğitimin gelişiminde en büyük başarılarından biri bilim, eğitim ve kültür alanını kapsayan yüksek öğretim kurumlarının yükseköğretime ihtiyaç duyan 250'den fazla, uzmanlık alanında ise 15.000'den fazla gencin hazırlama fırsatı da sağlamıştır. Haydar Aliyev, 1970'lerde ve 1980'lerde Azerbaycan dışında eğitilen yüksek vasıflı uzmanları "Azerbaycan'ın ulusal zenginliği" (Aliyev, 2005: 95) olarak takdir etmiştir.

2. EĞİTİMLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Amaçlı politika ve ulusal lider Haydar Aliyev'in örgütsel yeterliliği sayesinde, Azerbaycan'ın Nahçıvan dahil tüm alanları oldukça gelişmiştir. Bağımsızlık sırasında Nahçıvan'ın karşılaştığı ana görevlerden biri genç neslin eğitimini geliştirmek, onunla ilgilenmek ve gençliğimizin geleceğini yaşamda değerli bir yer haline getirmek için çaba göstermektir. Büyük lider Haydar Aliyev bu zor fakat görkemli eserin ana ağırlığını aldı.

Büyük lider, kaderin eğitimin, ülke ve halkın genel gelişimi ve başarısındaki özel rolünü ve önemini her zaman takdir etmiştir. Lider: “Her devlet, isterse kendi ülkesinin gelişmesini sağlamalı, ulusunun bilim ve kültürünü dünya standartlarına getirmeli, elbette eğitime odaklanmalı, eğitimin gelişmesi için çaba sarf etmeli ve eğitim için tüm fırsatları yaratmalı” Aliyev, 1999: 75) dedi. Büyük lider, içeriğin, özün, hedeflerin, eğitimin verimli bir şekilde düzenlenmesi, öğretmen emeğinin onuruna ve öğrencilerin sorumluluklarına dair değerli bilgiler vermiştir. Azerbaycan eğitiminin kapsamlı bir şekilde yetişmesine özen göstermiş ve bu alanda büyük gelişmeyi teşvik eden sistematik etkinlikler gerçekleştirmişti.

Azerbaycan'ın birinci ve ikinci liderliği boyunca, büyük lider Haydar Aliyev eğitim ve yetiştiriciliği her zaman stratejik bir alan olarak görmüştü, halkın ülke ve millet ilerlemesindeki rolünü takdir etmişti (Cafarov, 2000: 17). “Eğitim milletimizin, devletimizin geleceği için çok önemli bir alandır” (Aliyev, 2007: 93) diyen büyük lider Azerbaycan eğitiminin gelişimi için çok şey yaptı. Büyük devlet adamı, eğitimin, öğrenmenin, bilgi edinmenin ve bilimi incelemenin tek yolu olduğunu, eğitimin her insanın hayatının bütünlüğünde, aktif bir toplumsal konumun oluşumunda ve toplumda ilerleme sürecine aktif katılımın önemli bir rolü olduğunu belirtmiştir. Bu süreçte başarılı olabilmek için bir kişinin modern gereklilikleri karşılayan bir eğitime sahip olması gerekir” (Aliyev, 2005: 110).

Milli liderin Azerbaycan'a önderlik ettiği yıllarda, ülkenin genel gelişimi uğruna bilim ve eğitim her zaman devletin ön saflarında yer aldı. Akıllı ve uzak görüşlü siyasetçi Haydar Aliyev, her açıdan Azerbaycan'ın gelişmesinde yüksek nitelikli ve yurtsever uzmanların gelişimi için gerekli koşullardan birini düşündü. Bu amaçla, her şeyden önce, ülkemizdeki mevcut eğitim kurumlarındaki maddi-teknik ve eğitim üssü, ülkede bile güçlendirilmiş ve bir dizi yeni eğitim kurumu oluşturulmuştur.

Bağımsız Azerbaycan'ın eğitim sisteminin karşı karşıya olduğu hedefler ve hakkında konuşan büyük kişiliğe sahip Haydar Aliyev, eğitim sürecinin uygun bir şekilde düzenlenmesinin, büyük eylemlerin, fikirlerin ve görevlerin gerçekleştirilmesi için, genel olarak halk ve ülkenin geleceği kaderi için büyük önem taşıdığını özellikle belirtmiştir: "Şimdi hedefimiz genç nesli eğitmek, çocukları eğitmek ve geleceğe hazırlamaktır. En büyük amaç Azerbaycan vatandaşını hazırlamak, bağımsız bir Azerbaycan toplumunun onurlu üyesini hazırlamaktır” (Aliyev, 2007: 77).

Ortaöğretim okullarında edinilen bilgilerin özünü ve içeriğini takdir eden büyük liderin, ortaöğretimdeki eğitimin, her bir insanın yaşam biçimini şekillendirmede ve toplumdaki

yerini almasında büyük önem taşıdığıının altını çizdiği belirtilmelidir. Büyük liderin aşağıdaki değerli fikirleri bu açıdan tipiktir: “Ortaokulda insan eğitimi temelleri ve temel, köklü bir orta öğretimi varsa, kendisini toplumda bulacak, çalışacak ve toplumumuzun bilinçli bir üyesi olacak ”(Aliyev, 2007: 81).

Ortaokullar da dahil olmak üzere büyük liderin öğrencileri, ilgili tüm bilimler için gerekli bilgileri öğrenmek, seçtikleri konular hakkında daha fazla bilgi edinmek ve her öğrencinin mükemmel bir şekilde bilmesi için kesinlikle gerekli olan konuları vurgulamak zorunda kaldı: Dedi ki: "Çocuklarımız, gençlerimiz her bilimi bilmeli ve özellikle bu kurslarda uzmanlaşmak isteyenleri daha iyi bilmeli ... Ancak ortaokullarımız için uygulamaları gereken birkaç şart var. Ana dillerini, edebiyatımızı, tarihimizi ve kültürümüzü bilmeleri gerekiyor ”(Aliyev, 1997: 64-65).

Şunu da belirtelim ki, tüm bunlar eğitimin milli içeriğini belirleyen çok önemli faktörler olarak düşünülmüş, ciddi bir görev olarak öne sürülmüştür. Eğitim içeriğinin ana yönlerini bile ulusal bağımsızlık ilkeleri doğrultusunda yönlendirmek, özellikle Azerbaycan dili, tarihi ve edebiyatı olmak üzere insanlık konularının öğretiminin esasen yenilenmesidir. Çünkü gelecek nesillerin ulusal ideolojilerin yeni nesli okulla başlıyor. Bu nedenle, milli liderimiz önerdi: "Ulusal ideolojimizi her yere uygulayabilmek için okullardaki Azerbaycan halkının tarihini öğretmeye çok dikkat etmek gerekiyor. Gençlerimiz tarihlerini ve geçmiş tarihlerini bilmeli" (Aliyev, 2005: 33).

3. TERBİYE İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Ülke çapında lider daima ulusal fikirli eğitimimizin ve ulusal ahlaki değerlerimizin merkezinde olmuştur. Büyük lider, "Bağımsız Azerbaycan'ın geleceği gençlerin elindedir ... Bu nedenle, okulumuzdaki gençlerimizi daha iyi ve iyice hazırladıktan sonra, bağımsız Azerbaycan'ın geleceği şanslı ve parlak olacaktır" dedi. Halkımızın 20. yüzyılda edindiği doğuştan gelen yetenek ve deneyimin, ortaya çıkan okulların potansiyelinin ve yüksek eğitim seviyesinin Azerbaycan'a genç neslin orta öğretimin geleceği için kapsamlı bir hazırlık sağladığına inanıyorum "(Aliyev, 1996: 45-46).

9 Şubat 1996'daki Gençlik'in ilk formunda, büyük liderin “Bağımsız Azerbaycan'ın Geleceği Gelecek” başlıklı konuşmasında şöyle dedi: “Gençliğimizi yüksek maneviyat ruhu içinde eğitmemiz gerekiyor. Evrensel değerler, Azerbaycan halkının ulusal ve ahlaki değerleri her genç erkeğin ustası olmalıdır. Ahlakın yokluğunda hiçbir şey olamaz ...

Gençliğimiz ulusal ruh içinde, ulusal-ahlaki değerlerimiz temelinde eğitilmeli. Gençlerimiz tarihimizi bilmeli, geçmişimizi bilmeli, dilimizi iyi bilmelidir. Ulusal değerlerimizi iyi bilmelidir. Ulusal değerlerimizi, geleneklerimizi ve tarihimizi iyi bilmeyen genç bir vatansever olamaz. Herkes vatansever olmalı. Yurtseverlik harika bir kavramdır, sadece orduya hizmet etmek anlamına gelmez, aynı zamanda vatanına bağlı olmak, vatani sevmek, toprağa bağımlı olmak demek - yurtseverliktir.

Gençlere ne söylemek istiyorum? Azerbaycan'ın bağımsızlığını sağlamak için her genç, vatani sevmeli, ülkeyi sevmeli, dilimizi sevmeli ve ulusal geleneklerimizi sevmelidir. Onları sevemeyen bir kişi, genç bir insanda kendisini ahlaki bir temel haline getiremeyen ve hiç şüphesiz, sosyal-politik sürece, bağımsız Azerbaycan'ın gelişimine katılamayacak bir yer bulamayacak "(Aliyev, 1996, ss. 56-57).

Bildiğimiz gibi, eğitimin kalitesi, yüksek okuryazarlık ve derinlemesine bilgi, modern gereksinimler düzeyinde öğrencilerin ve oluşumunun tek şartı değildir. Bu konuyla ilgilenen büyük lider, eğitimcilerin ahlaki üstünlüğünde ve vicdanın saflığında bir başka önemli faktör gördü. Ulusal liderin, eğitim kurumlarının eğitim işlerine yaptığı vurgu, bu gerçeğin bir ifadesidir: "Gençleri, halkımızın manevi değerlerine, ahlaki ve sağlıklı insanlara göre yetiştirme konusu büyük önem taşımaktadır" (Aliyev, 1999: 102).

Eğitim ve yetiştirme sürecinde öğretmenin mesleki eğitimi ve maneviyatının büyük önem taşıdığı belirtilmelidir. "Kendisini öğretmeye adanmış her kim en onurlu kişidir" dehamızın akıllıca tavsiyesidir (Aliyev, 1999: 112). Öğrencilere kusursuz, kapsamlı bilgi vermek ve onları asil manevi faaliyetlere sadakat ruhuna getirmek için gerçek bir eğitimci olabilmek için iyi bir ortam yaratılmalı, öğretmenin kendisi bu yüksek niteliklere hakim olmalı ve onu özümsemelidir. Büyük lider: "Genç, üniversitenin genç bir vatandaşı ve Azerbaycan'ın gelecekteki bir vatandaşı ahlaki olarak saf olmalıdır. Bu nedenle, manevi saflık üniversitelerde ve ortaokullarda hüküm edilmelidir ... Bu nedenle, öğretmenlerin, eğitimcilerin vatansever olması ve gençlere vatanseverlik aşılması gerekir" (Aliyev, 1999: 28-29).

Bu arada, sadece okulun değil, eğitim alanında çalışan pedagojik personelin de eğitim ve yetiştirme sürecinde önemli ve çok yönlü görevlerin başarılı bir şekilde uygulanmasında yeterli olmalıdır. Bütün topluluk, özellikle ailenin ortak faaliyetleriyle gençleri eğitimi bir uzman ve değerli bir vatandaş olarak eğitmekle ilgilenmelidir. Büyük liderimiz, "Okulun yoğun, yakın bir ilişkisi olmadan okula mükemmel bir şekilde gelmek imkansızdır, çünkü bu yaygın bir uygulamadır, ebeveynlerinin ve pedagoğların ortak çabalarıyla etkinliği artırılmalıdır" (Aliyev, 1997, 36).

Büyük liderin bu belirgin sözleri, eğitimcilerin önüne büyük ve sorumlu görevler getirdi. Şimdi, yeni nesil ortaokul ve okulların kapsamlı hazırlanmasında öğretmenlerimiz Haydar Aliyev örneğindeki öğretmen ve öğrencilerin eğitimine daha fazla dikkat etmelidir. Çünkü büyük lider örneğini eğitime gücü var.

Nahçıvan'da bağımsızlığımızın ilk yıllarında Azerbaycan halkının büyük lideri, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin cumhuriyet olarak güçlenmesini sağlamıştır. Büyük lider, bu bölgenin tüm alanlarında olduğu gibi eğitimin gelişimine de büyük önem vermiş ve bu alanda büyük çaba sarf etmiştir (Talibov, 1997: 23).

Özellikle Özerk Cumhuriyeti'nin bütün eğitim kurumlarında büyük liderin yaşamını ve faaliyetini yansıtan konferanslar, köşeler, odalar ve müzeler oluşturuldu. Aynı zamanda, tüm

eğitim kurumlarında öğretilen konular ulusal liderin konuyla ilgili kelimeleri ve fikirleriyle bağlantılıdır. Aynı zamanda ders kitapları da büyük kişiliğin hayatından ve faaliyetlerinden bölümlerle zenginleştirilmiştir.

4. SONUÇ

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra, eğitim alanında Büyük liderimiz Haydar Aliyev'in politikasının etkisinin bir sonucu olarak, orta ve yüksek eğitim kurumlarında yapısal değişiklikler, eğitim kurumlarının maddi ve teknik temelini güçlendirmek için ciddi yapısal çalışmalar, sorunun çözümü için etkili yöntem ve yöntemlerin tanıtımı yapıldı.

Milli lider ayrıca, eğitim sisteminde çeşitli reformlar yaptı. Yeni orta öğretim okullarının inşası, mevcut okulların elden geçirilmesi ve modern öğretim teçhizatı sağlanması, özel yetenekleri olan çocukların yaratıcı potansiyellerinin geliştirilmesi yapılan işin bir parçasıdır.

Günümüzün geleceği nesiller arasında, eğitimimizin ve öğretmenlerimizin karşılaştığı en önemli konulardan biri, büyük lider Haydar Aliyev'in fikirlerinin tutarlı bir şekilde propagandasını anlamak, onları eğitimlerinde daha iyi hale getirmek, bu yönde amaçlı çalışmak, ülkemizi ve insanlarımızı sadık tutmaktır. Büyük liderin milli eğitim ve yetiştirme konusundaki teorik anlayışı her zaman değerini ve önemini koruyabilmiştir. Bu kavram, her gencin, eğitilen her öğretmenin ve genel olarak her Azerbaycan vatandaşının sloganı ve yaşam tarzı olmalıdır.

KAYNAKLAR

1. Cafarov, H. Haydar Aliyev'in Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde eğitim ve bilime olan ilgisi. Nahçıvan Devlet Üniversitesi Bilimsel Çalışmalar. Özel baskı. Nahçıvan: Gayret, No 4
2. Aliyev, H. Eğitim ulusun geleceğidir. Bakı
3. Aliyev, H. Azerbaycan Birinci Gençlik Forumu'nda Konuşma / Azerbaycan'ın geleceği güvenilir ellerde. Bakü: Azərneşr
4. Azerbaycan Cumhuriyeti Ulusal Bilimler Akademisi Nahçıvan Şubesi / Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi Nahçıvan Şubesi'nin yaratılmasına adanmış konferansta Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in açılış konuşması. Bakü: Nurlan
5. Aliyev, H. Bağımsızlığımız sonsuzdur. Konuşmalar, nutuklar ve beyanatlar. Bakü: Azərneşr
6. Aliyev, H. Nahçıvan Devlet Özerk Cumhuriyeti'nin 75. Yıldönümü'nde Nahçıvan Devlet Üniversitesi'nde konuşma. Antik Nahçıvan'da tatil. Nahçıvan MR-75. Bakü: Azərneşr
7. Talibov, Y. Haydar Aliyev cenablarının siyasi fəalliyətinin Nahçıvan döneminin bilim ve aydınlanma sorunları // Nahçıvan Devlet Üniversitesi Bilimsel Çalışmaları, № 1

TÜRK KÜLTÜRÜNDE TAŞLAR ve MALATYA BATTALGAZİ'DE MİSAFİR TAŞI GELENEĞİ

STONES IN TURKISH CULTURE AND GUEST STONE TRADITION IN
MALATYA BATTALGAZİ

Prof. Dr. Hasan KAVRUK
İnönü Üniversitesi
Fatih SOLMAZ
Fırat Üniversitesi

ÖZET:

Tabiatta sağlamlığın, kalıcılığın ve zamana karşı direncin simgesi olan taş, insanlar tarafından geçmişten günümüze, pek çok amaçla kullanılmıştır. İnsanlık tarihinin ilk çağlarında temel savunma aletlerinin yapımında öncelikli olarak kullanılan taşlar, Tunç ve Demir çağının sonrasında, yazılı kültürün ortaya çıkmasını müteakiben üzerlerine tarihin kazındığı edebî birer gösterge olmuşlardır. Bu bağlamda taşın tarihi süreç içerisinde birçok amaçla kullanıldığı görülmektedir.

Türk milleti tarih sahnesindeki ilk dönemlerinden itibaren tabiatın temel unsurlarına her zaman saygı göstermiş ve onları korumuştur. Tabiata bağlı göçebe hayat yaşayan bu millet, dağların ve taşların birer iyesi olduğuna inanmış ve bu taşları kült haline getirmiştir. Medeniyet tarihimizin taşla yakın bir ilgisi vardır. Yazılı edebî mahsullerin ilk önce taşlara işlenmesi, “yada” gibi taşların kutsal sayılması, efsanelerde taş kesilme motifleri, masallardaki dönürcü taşları vb. örnekler Türk milletinin hayatındaki taşın önemini gösteren işaretlerdir. Bu çalışmada, taşların Türk kültüründeki önemi ile ilgili kısa bilgiler verildikten sonra şimdiye kadar başka bir yerde örneğine rastlayamadığımız; Malatya'nın Battalgazi ilçesinde bulunan Toptaş Camii'nin saçağı altındaki misafir taşları tanıtılacak ve Türk milletinin misafirperverliği, bu taşlar çerçevesinde ele alınmaya çalışılacaktır. Türk Kültüründe misafir ağırlamanın, uğurlamanın en güzel örneği olan bu taşlar Türk Misafirperverliğinin en güzel örneği olarak tarihte yerini alacaktır. Misafirperverliğin güzel örneği olan bu Toptaşlar günümüzde kullanılmamakla birlikte bir geleneğin izlerinin örnekleridir. Toptaş Camii en son 2015 yılında restorasyon geçirmiş olup bakımdan sonra tekrar ibadete açılmıştır. Bu cami toplamda üç restorasyon geçirmiş olmasına rağmen dayanıklılığı ve sağlamlığıyla da güçlü bir mimari örneği göstermekte ve günümüze kadar bir geleneğin tarihini yansıtmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Kültürü, Taş, Misafir Taşı, Battalgazi Toptaş Camii.

ABSTRACT:

Stone, which is the symbol of durability, persistency and resistance to time in nature, has been used by people for many purposes from past to present. The stones used primarily in the construction of basic tools of defense in the early ages of human history were the literary signs of history after the emergence of the written culture in the wake of the Bronze Age and the Iron Age. In this context, it is seen that the stone has been used for many purposes in the historical process.

The Turkish nation has always respected and preserved the basic elements of nature since the early stages of the history. This nation, which lived a nomadic life depending on nature believed that mountains and stones also had a soul and made these stones as cults. Our history of civilization has a close relationship with stones. First, the writing of literary crops to stones, or stones' such as "ya da", stone cutting motifs in legends, alliance Stones in fairy tales and similar examples are the signs of the importance of the stones in the life of the Turkish nation. In this study, after giving brief information about the importance of stones in Turkish culture,. The guest stones under the overflow of the Toptas Mosque in Battalgazi district of Malatya –about which we haven't found any other examples until now - will be introduced and the hospitality of the Turkish nation will be studied within the framework of these stones. These stones, which are the most beautiful examples of hospitality and farewell in Turkish Culture, will take their place in history as the most beautiful example of Turkish Hospitality. These Toptaş, which is a good example of hospitality, are not used today but they are examples of the traces of a tradition. Toptaş Mosque was last renovated in 2015 and reopened for worship after the maintenance. Although this mosque has undergone three restorations in total, it shows a strong architectural example with its durability and robustness and reflects the history of a tradition to date.

Key Words: Turkish Culture, Stone, Guest Stone, Battalgazi Toptaş Mosque.

GİRİŞ

Taş, sert bir element olması dolayısıyla pek çok kullanım alanına sahiptir. Bu özelliği taşların birçok millet için farklı amaçlarla kullanımını sağlamıştır. Taşlar ilkel bir avcı için silah olabilirken, Mısır’da piramit, Asur kültüründe kaya mezarı, Yunan Medeniyetinde lahit mezar olarak kullanılmıştır. Bunlara ilaveten, taşlar şehirlerin mimarisinde vazgeçilmez malzeme olmuş ve yontulmuş heykellerde ham madde olmuştur. Eski medeniyetlerde taşın bu kadar yaygın kullanımı Türklerde de görülmektedir. Türk tarihinde VI. ve VII. yüzyıllarda kaya mezarları ve mezar taşları olarak kullanılan taş, VII. yüzyıldan itibaren edebî metinlerin üstüne işlendiği yazıtlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türk kültüründe taşlar kullanımlarına göre, fonksiyonellik, kutsallık ve yardım amaçlı taşlar (Acun, 2010) başlığı altında üçe ayrılmıştır. Fonksiyonel taşların en temel özellikleri pratik bir amaç için üretilip sosyal hayata kolaylık sağlamasıdır. Süzek taşı, nişan(menzil) taşı, soku(dibek) taşı, seten(dibek) taşı, lo(loğ) taşı, değirmen taşı, bulgur(el değirmeni) taşı, çöpür taşı, taş testi, sancı taşı, ibret taşı, hürmet taşı, anı taşı, ana taşı ve kapı taşı fonksiyonel taşlar olarak bilinmektedir. Bu taşlar pratik amaçlarla üretilmiş olup gerek insan gerekse hayvanlara fayda sağladığı için Anadolu’nun birçok bölgesinde kullanılmıştır. Kutsal taşların yaygın kullanımının temelinde inanç vardır. Türk toplumunda İslamiyet’ten önce ve sonra da dinî amaçlı kullanılan bu taşlar önemini korumuştur. Bengü taşları, Hacerü’l -Esvet, namaz/secde taşı, şifa taşı, istek taşı, bereket taşı, teslim(tılsım taşı), yad(yada-yağmur) taşı, Ayşe-Fatma taşı, istihare taşı, mezar taşı, musalla taşı, üzerlik taşları ise inançla ilişkili taşlara örnektir.

Türk milleti tarih süreci içerisinde hem mazlum, ihtiyaç sahibi fertleri korumayı görev edinmiş hem de toplumun geneline ulaşarak adalette, yardımlaşmada ve kardeşlikte çevresine karşı görevler üstlenmiştir. Bu hassasiyeti gözeterek Anadolu’yu imar eden devlet görevlileri, mimarlar, tekke ve zaviyeler kuran mutasavvıflar, ihtiyaç sahiplerinin faydalanacakları taştan hayratlar yapmışlardır. Nitekim Anadolu’yu Türk yerleşkesi yapan sultanlar saraylar, kümbetler, kervansaraylar yaparlarken; mutasavvıflar da güvensiz dağ başlarını ve toprakları işleyerek tekke ve zaviyeler kurmuşlardır. Bu bağlamda Türk milleti sosyal hayatta pratik bir amaca yönelik hizmetlerde taşlardan oldukça faydalanmıştır. Fakir ve ihtiyaç sahiplerine yardımcı olmak için “sadaka taşları”, ticaret merkezlerinde hayvanlara daha kolay binilmesi için üstüne çıkılan “binek taşları”, ağır işler yaparak para kazanan hamal gibi taşıyıcıların yüklerini yere indirip dinlenerek tekrar kaldırma zorluğundan kurtarmak için yerden yüksekçe olan “dinlenme taşlarını” inşa etmişlerdir. Kayıp eşya bulanların bulduklarını emanet olarak

telakki edip sahibine ulaştırmak için şehrin kalabalık yerlerinde inşa edilmiş “yitik taşları”, minaresi olmayan camilerde müezzinlerin halka namaz vakitlerini ve salâları duyurmak için inşa ettikleri “ezan taşları” Türk kültüründe yardımlaşma amacıyla yapılan taş yapıların önemini gösteren belli başlı örneklerdir.

Atlı-göçebe bir hayat süren ve sürekli olarak bir savaş hâlinde yaşayan Türkler, ölümlerinin ardından kahramanlıklarının bir nişanı olarak mezarlarına *balbal* adı verilen taşlar diktirmişlerdir. Türk destanlarında taşın öneminden bahseden pek çok olay mevcuttur. Örneğin; Uygurlara ait *Göç Destanı*’ında Çinli prenses karşılığında verilen bir dağın, Çinlilerce eritilip taş parçaları haline getirildikten sonra Çin’e taşınması sonucunda Uygurların başına gelen felaketleri konu alır. Bu destan milli bilincin oluşmasını sağlamasının yanı sıra milletin değersiz gördüğü taşın parçalanarak götürülmesi sonucunda devlet bütünlüğünün nasıl zarar gördüğünü belirtmesi bakımından dikkat çekicidir. *Göç Destanı*’nda söz konusu edilen taş parçaları âdeta Türk milletinin herhangi bir bireyidir. Bireylerin bir araya gelmesiyle oluşan millet, aslında dağ ile sembolleştirilmiştir.

Gerek ilkel gerekse gelişmiş medeniyetlerde taşlar, dinî ve dünyevi pek çok amaçla kullanılmıştır. “*Taş, yüksek kültürlerde de önemli bir rol oynamakta, çoğu zaman ibadet yerini teşkil etmektedir. Örneğin Eski Yunanistan’daki Hermeler, Romalıların sınır taşları, İslâmiyetteki Hacer-i Esved (Karataş); Yahudilerde Yakub’un taşı gibi*” (Örnek, 2014: 99).

Türk Kültüründe Taşlar

İnsanlık tarihinin her döneminde hayati fonksiyon üstlenen taş, yapı malzemesi vb. genel kullanımların dışında kullanım açısından şu şekillerde karşımıza çıkar:

1. Fonksiyonel Taşlar

Fonksiyonel taşlar fayda amacıyla inşa edilmiş malzemelerdir. Bu taşların sağlık amaçlı inşa edilmiş olanlarının yanı sıra tarımla uğraşan halkın hayatına kolaylık getiren belli başlı süzek taşı, dibek ve seten taşları, loğ taşı, değirmen taşı, bulgur taşı, çöpür taşı, sancı taşı, ibret taşı, saygı taşı, anı taşı, kapı taşı, dünürücü taşı gibi çeşitleri de bulunmaktadır. Aşağıda bu taşlarla ilgili kısa bilgiler verilecektir.

1.1. Süzek Taşı

Sağlık amacıyla inşa edilmiş taşlardan biri *süzek* taşıdır. Kirli ve bulanık suların arıtılması için kullanılan bu taş volkanik ve ince gözenekli bir yapıya sahiptir. Bu taşın şekli kurna taşı gibi ortası oyuk olup alt kısmı sivri süzeğe benzemektedir. Taşın yapısında yer alan kalsiyum

suyu arıtarak temizler. Süzek taşının üstüne konulan su, sivri gözenekten arınarak içme suyu haline gelir. Günümüzdeki su arıtma cihazları hiç şüphesiz süzek taşından hareketle yapılmış teknolojik ürünlerdir (Acun, 2010: 2).

1.2. Dibek ve Seten Taşları

Buğdayın daha kolay kabuğundan ayrılması için yıkanıp kurutulduktan sonra tokmakla dövüldüğü oyuk taş a dibek taşı denilir. Kullanımı yaygın olan dibek taşı Anadolu'nun pek çok yerinde kullanılmıştır. Dibek taşının genellikle harman yerleri, pınar kenarları ve mahalle boşluklarında yer aldığı görülmektedir (Acun, 2010: 6).

Seten taşları dibek taşlarından daha büyük olup buğdayı kabuğundan ayırmak için yapılmıştır. Seten taşları daha çok buğdayı daha kısa zamanda öğüttüğü için birçok bölgede görülmektedir. Bu taşlar at, eşek, öküz gibi hayvanların yardımıyla taşın ortasına bağlı sırığı çevirerek buğdayın öğütüldüğü bir sisteme bağlıdır. Bu taşlar genellikle köy meydanlarında ve umuma açık mahalle aralarında yer almaktadırlar (Acun, 2010: 7).

1.3. Loğ/Yuvak (Lo) Taşı

Anadolu'da toprak evlerin damını sertleştirmek için kullanılan yuvarlak geniş taşlardır. Bu taşlar kar, yağmur sonrasında damların sertleştirilip toprağının sıkıştırılarak damın su akıtmasını engellemek için kullanılan bir araçtır. Loğ taşları iki ucundan delikleri olan "Y" şeklinde demir veya tahta vasıtasıyla çekilip yuvarlanarak kullanılan taşlardır.



Loğ Taşları

1.4. Değirmen Taşı

Tahılların öğütülmesinde kullanılan taşlara değirmen taşı denilir. Değirmen taşları genel olarak 1 m. çapında olan silindirik biçimindeki iki parçadan meydana gelmektedir. Altta sabit olup üstteki taş değirmene yüksekten çarpan suyun çevirdiği bir çarkla harekete geçerek tahılın ayrışmasını sağlayan mil sistemiyle çalışmaktadır (Acun, 2010: 9).

1.5. Bulgur Taşı (El Değirmeni)

Günümüzde artık birçok evin bahçesinde antik eserler olarak sergilenen değirmen taşları, geçmişte insanların her zaman kullandığı en önemli, vazgeçilmez araçlardandır. Nitekim küçüklüğü ve taşınabilirliği, bu el değirmenlerinin çokça kullanılmasının temel nedenidir. Üst üste getirilen gözenekli iki taşın arasında tahılı ayrıştıran bu taş değirmen, üstteki taşa bağlı bir sap veya dal parçasının dönmesiyle işlevini yerine getirmektedir.

1.6. Çöpür Taşı

Taşlar hakkında önemli bilgiler veren Acun, çöpür taşlarıyla ilgili olarak şunları söyler; *“Dere veya çay akan şehirlerin bazılarında sular küçük arklarla(yollarla) avlu, bağ ve bahçe içerisinden geçirilirdi. Bu sular temizlik ve sulamada kullanılırdı. Evlerin avlularından geçirilen sular değişik kademelenme ile akıtılırdı. Bu kademelerin her birine muhtelif delikli taşlar konularak sular bunların içerisinden geçirilirdi. Taşların delikleri ses çıkarması için dışarıda bırakılarak bu deliklerden geçen sular her kademede farklı ses çıkartarak bir melodi oluştururdu”*(Acun, 2010: 10).

1.7. Sancı Taşı

Sancı taşları uzun yoldan gelmiş hayvanların sağlığını korumak amacıyla yapılmış işlevsel bir taştır. Ticaret merkezleri, panayır veya pazarların etrafına kurulan bu dikili taş, hayvanların terinin soğuması ve hararetinin düşürülmesi amacıyla inşa edilmiştir. Yoldan gelen hayvan sancı taşının etrafında harareti düşene kadar dolaştırılırdı. Sancı taşları, Türk toplumunun göçebe hayatından artakalan alışkanlık olup Türk milletinin ata verdiği değer göstergesidir.

1.8. İbret Taşı

İbret taşları şehirlerin giriş-çıkış ve meydanlarında yer almakta olup insanlara karşı suç işleyenlerin, adaletsizlik ve haksızlık yapanların suçları, akıbetleri hakkında bilgi veren yapılarıdır. Bu taşlar yerden yüksekçe ve duyurulmak istenen bilgilerin, mesajların herkesin

görebileceği, okuyabileceği bir mesafededir. Ağır suçlar işlemiş kimselerin gövdelerinden ayrılan başlarının ibret olması için bu taşların üstüne konulduğu bilinmektedir.

1.9. Saygı Taşı (Seng-i Hürmet)

Bugün şikâyet kutusu olarak devlet kurumlarında ve özel sektör binalarında yer alan sistemin geçmişi saygı taşlarına dayanmaktadır. Şehrin belli yerlerinde dikili bulunan saygı taşları halkın istek ve şikâyetlerinden haberdar olmak ve bu yönde önlemler almak için inşa edilmişlerdir.

1.10. Anı Taşı

Osmanlı Döneminden kalma bir gelenektir. Bir şehri ziyaret eden sultan anısına dikilen bu taşlar, şehrin tarihi kimliğine ve bilincine sahip olunduğunu gösteren birer nişandır. Geçmişteki bu gelenek hâlâ sürmekte olup şehirlere, yerleşim birimlerine anı taşı yerine bazen devlet büyüklerinin büstleri dikilmektedir.

1.11. Kapı (Dayak) Taşı

Acun, dayak taşlarıyla ilgili şu bilgileri verir; “*Cami, tekke, türbe, konut gibi mimari yapıların kapı ve pencere kanatlarına, kapının cereyandan şiddetli kapanarak zarar görmesini veya kapının açık kalmasını, devamlı açılıp kapanmasını önlemek için önlerine konulan ağırlıklardır. Bu ağırlıklar bazen işlemeli güzel olduğu gibi bazen de gayet sade yapılmıştır*”(Acun, 2010: 33).

1.12. Dünürcü Taşı

Evlenme çağında kızı olan aileler dış kapılarının önüne oturmaya uygun yükseklikte bir taş koyarlar. Eve dünürcü gelecek damat adayı bu taşa oturarak niyetini belirttiği bu taşlara dünürcü taşı denir. Dünürcü taşı masal vb. edebi metinlere de konu olmuştur.

Şimşek tarafından hazırlanan *Yukarıçukurova Masallarında Tip ve Motif* İadlı çalışmada; bir masalda *Dünürcü* taşıyla ilgili bilgiler şu şekilde yer almaktadır. Dünürcü taşının kullanım amacı; saraya dünürcü olan damat adayının saray kapısı önündeki bu taşa oturarak ziyaretinin amacını belirtmektir. Saray önünde iki taş bulunmaktadır birinin adı istek diğzerinin adı ise dünürcü taşıdır. İstek taşı ihtiyaç sahiplerinin, yolda kalmışların, fakir ve yardıma muhtaç kimselerin oturduğu bir taştır. İstek taşına oturan kimselerin ihtiyaçları karşılanmakta ve uğurlanmaktadır. Dünür taşı ise padişahın kızına dünürcü olmak isteyen adayın niyetini aşikâr eden sözsüz bir belirtke olarak görülmektedir. Dünürcü taşına oturan aday padişah tarafından

bazı sınavlara tabii tutulur ve bu sınavlar sonucunda başarılı olursa saraya damat olma şansına sahiptir.

Yukarıçukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması kitabındayer alan “Değirmen ile Tilki” masalında dünürücü ve istek taşlarını görmekteyiz. Masalın genel konusu bie değirmencinin günlük erzakını yiyen tilki ile arkadaşlıklarını anlatmaktadır. Nitekim tilki yine bir gün değirmencinin erzakını yer ve yakalanır. Değirmenci tilkiyi cezaya çarptırarakken akıllı hayvan Değirmenciye biz seninle kardeşlik yapalım der. Bundan sonra ki olaylar masalın başlangıç serüvenini oluşturur. Bu arkadaşlığın akabinde tilki bekâr değirmenciye padişahın kızını isteyeceğini bildirir. Padişahın kızını istemeye gittiklerinde muratlarını belirlemek için sarayın kapısında yer alan taşlara otururlar. İstek ve dünürücü taşının masalda kullanımını şöyledir:

“Bu dilki, bir gün gediyor, varıyor padişahın gapısına. Padişahın gapısında da iki tene daş varımış. Biri ‘dünür daşı’ yımış öteki de ‘isdek daşı’ yımış. Dilki varıyor, ‘isdek daşı’ nın üsdüne oturuyor.

Padişah diyor ki: "Çağırın bakıyım, şu dilki biyayi. İsda neyise, onu yerine getirin," diyor. Uşaklar, bunun yanına varıyorlar: "Buyur dilkim" diyorlar.

Dilki:"Valla padişahım, biraz altınımız varıdı, onu ölçcektik da sizin şiniğimizi isdiyom," diyor. "verin," diyor padişah.

Şiniği, bu dilkinin guyruğuna bağlıyorlar. Dilki, alıp geliyor. Biraz beriye gelişin, şiniğin arkasına bir tene altın yapışdırıyor, eletiyor geri teslim ediyor.

Sabahısı gün oluyor, gene varıyor padişahın yanına, ‘isdek daşı’ nın üsdüne oturuyor. Çağırıyor padişah bunu yanına.

Diyor ki: "Valla, dün vak'dımız olmadı, yetişdiremedik. Biraz da gümüşümüz varıdı da, onu ölçecek da, şiniğin için geldim," diyor.

Şiniği gene götürüyor. Bu sefer de arkasına bir g ümüş yapışdırıp getiriyor. Avrat gızına diyor ki: "Görüyon mu gızım, meğer bunnar na gadara zenginlerirniş. Bir gün altın ölçdüler, bir gün gümüş ölçdüler," diyor.

Devliğisi gün oluyor, gene varıyor dilki, ‘dünür daşı’ nın üsdüne oturuyor.

Padişah diyor ki: "Çığırın dilkiyi ,"

Dilki geliyor : "Buyur dilki biya, emrini bekliyorum," diyor padişah.

"Padişahım, benim emrim; Allah ' in emriyinen, gızınızı gardaşırın darmençiye isdemeye geldim. Gardaşımın otürü düğürçüyörn," diyor.”(Şimşek 1. Cld, 2001: 13).

Yukarıda bilgi verdiğimiz taşlar Anadolu’da en yaygın kullanılan ve adı en bilinen fonksiyonel işleve sahip taştan araçlardır. Yapılan araştırmalarla bu listeye birçok taşın daha ekleneceği hiç şüphesizdir.

2. Kutsal Taşlar

Türk kültür tarihinde dağların ve taşların iyeleri olduğuna inanılmış ve bundan ötürü saygı gösterilmiştir. İslamiyet’ten önce “Yada” taşı, İslamiyet’ten sonra “Hacerü’l- Esvet” bunlara

örnektir. Kutsal taşların temelinde Türk milletinin inanç unsuru yer almaktadır. Nitekim Türklerde “Yada” taşının kar, yağmur, rüzgâr çıkarıp yangın söndüreceğine inanılırken Mekke’de Kabe’nin duvarında bulunan “Hacerü’l- Esvet” de mahşerde şefaatchi olacağı inancı bunlara saygı gösterilmesinin altında yatan sebeptir. İnanç temelli bu iki taşın yanı sıra şifa taşı, bereket taşı, bengü taşı, teslim taşı, istihare taşı, Aişe-Fatma taşı, mezar taşı, musalla taşı (Acun, 2010) ve nazar taşı gibi pek çok taş da kutsal sayılmakta ve kimi zaman dinî törenlerde kullanılmaktadır.

2.1. Yad(Yada/ Yeşil Taş) Taşı

Türklerin önem verdiği bir diğer taş da “yada”, “cada”, “yad”, “cay”, “sata” adlarıyla bilinmekte olup bu taşın Tanrı tarafından kendilerine verildiğine inanmaktadırlar. “*Türk kavimlerinde çok eski devirlerden beri yaygın bir inanca göre, büyük Türk tanrısı Türkleri’ in cediti âlâsına yada (yahut cada, yat) denilen bir sihirli taş armağan etmiştir ki bununla istediği zaman yağmur, kar, dolu yağdırır, fırtına çıkarırdı. Bu taş her devirde Türk kamların ve büyük Türk kumandanların ellerinde bulunmuştur*”(İnan, 2017: 153).

Yada taşının, Türk toplumuna Tanrı tarafından verilmiş olması bu taşın kutsiyet görmesinin aslî sebebidir. Yaylak-kışlak göçebe hayat süren Türkler, ilkbaharda havaların ısınmaya başlayıp tabiatın canlanmasıyla birlikte katarlarıyla, sürüleriyle yüksek yaylalara çıkarlar ve hayatlarını sonbahara kadar bu yaylaklarda geçirirlerdi. Tabiata böylesine bağlı bir hayat süren Türkler, tabiatı korumuşlar ve ona kutsiyet atfetmişlerdir. İklim şartlarının iyi olmadığı kuraklık ve sıcak havalarda tabiata bağlı hayatlarını devam ettirmek için *Yada* taşıyla Tanrıya dua ederek kurbanlar sunmuşlar ve yağmur yağdırmaya çalışmışlardır. Tabiatla bütünlüğün sihirli nesnesi olan *yada* taşı, gizli güçleri harekete geçirip yağmur yağdırmaya, rüzgâr çıkarmaya muktedir bir nesnedir.

Tanyu, *yada* taşıyla ilgili şunları ifade eder: “*Kaşgarlı Mahmut’un Divanu lügati’t-Türk eseri, yat hakkındaki araştırmalarda önemli bir mevkie sahiptir. Bu hususta önce onun tarafından verilen bilgiler üzerinde duracağız : " yat: Bir türlü kamlıktır (kahinliktir). Belli başlı taşlarla (Yada taşı ile) yapılır; rüzgar estirilir. Bu, Türkler arasında tanınmış bir şeydir. Ben bunu Yağma ülkesinde gözümle gördüm. Orada bir yangın olmuştu, mevsim yaz idi; bu suretle kar yağdırıldı ve Ulu Tanrı'nın izniyle yangın söndürüldü. "gene aynı eserde:" Yat ûl, : Taşlarla yağmur ve rüzgâr getirmek için yapılan kamlık." deniliyor. Aynı eserin (Dizin) inde bu bilgi şöyle özetleniyor : "Yat = taşlarla yağmur ve rüzgâr için yapılan kamlık; yada taşı ile yapılan bir türlü kamlık, kahinlik"*”(Tanyu, 1968: 41).

Günümüzde Anadolu'nun birçok yöresinde yağmur duası ritüellerinde *yada* taşının değişime uğramış farklı bir uygulama yöntemi görülmektedir. Duaya çıkan topluluk torba içine koydukları belirli veya belirsiz sayıdaki taşları torbasıyla beraber suya bırakmakta ve cemaat duaya başlamaktadır. Yağmur şiddetli yağarsa topluluktan herhangi birisi çayın kenarına gidip suya bırakılan torbayı kenarı çekerek yağmurun şiddetini azaltmaya çalışmaktadır. Bu yöntem bilinen en yaygın taşla yağmur yağdırma yöntemidir. Bu ritüelin hiç şüphesiz Eski Türklerdeki *yada* taşı ile yağmur yağdırmakla yakından ilişkisi vardır.

2.2. Bengü Taşı ve Balbal Taşları

Orhun Abideleri adıyla da bilinen kalıcı ve baki anlamlarına gelen Bengü taşları, Türk kültür ve medeniyet tarihinde önemli bir yere sahiptir. Türklerin ilk olarak edebi bir dille tarihlerini üzerlerine yazdıkları Köktürk Yazıtları geçmişten günümüze kadar varlığını korumuştur yazılı taş bloklardır. Bunlar Kültigin(732), Bilge Kağan(735), Vezir Tonyukuk(720-25) adına Orhun Nehri kenarına dikilmişlerdir. Bir tarafı Çince bir tarafı Türkçe yazılan Bengü taşlar Türk milletinin ilk yazılı tarihî ve edebî eserleridir.

Balballar, Türk komutan ve alplerin ölümünün ardından mezarların yanına koyulan taşlardır. Bu taşlar o mezarda yatan şahsın kahramanlığını gösteren birer anıttır. Kahraman hayattayken öldürdüğü düşman sayısı kadar balbal kahramanın ölümünden sonra mezarının etrafına dikilirdi. Bu taşların çokluğu kahramanın büyüklüğü ve saygınlığını göstermektedir.

2.3. Mezar Taşı

İslamiyet'ten önce mezar taşları olarak *Bengü taşları* ve balballarla yerini tespit ettiğimiz mezar taşları İslamiyet'ten sonra ise vefat eden kimsenin adının ya da soyunun yazıldığı anıt taşlar olarak görülmektedir. Bu taşlara en güzel örnek olarak her biri birer sanat harikası olan ve taş işçiliğinin zirve noktası sayılan Bitlis'in Ahlat ilçesindeki Selçuklulara ait mezar taşları gösterilebilir.

2.4. Musalla Taşı

İslam dinine göre vefat eden bir Müslüman, cenaze namazı kılınarak toprağa verilmelidir. Bu dinî ritüel musalla taşlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Zira ruhu çıkmış olan beden namazını kaldırmak için yerden yüksek bir taş sedyeye ihtiyaç duyulmuş ve bu da Türklerde İslam inancının etkisiyle musalla taşının insanın ebediyete son yolculuğunda önemli bir unsur olarak ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

2.5. Bereket Taşı

Tahıl torbaları ve tahıl haznelerinin içine koyularak buğday, arpa, mercimek, nohut gibi ürünlerin bereketinin artması amacıyla kullanılan *Bereket* taşı kutsal kabul edilen taşlardandır. Anadolu’da Hz. Hızır bereketi arttıran yüce bir şahıs olarak bilinirken bu inanç ekseninde bazı taşların da bereket sağladığı kabul görmektedir. Bereket taşları inançla ilgili bir kullanıma sahip olmasının yanı sıra şekil olarak değişik biçimlere sahiptir. Bu taşlar biçim olarak küçük-orta-büyük boyutlarda olabildikleri gibi şekilli- şekilsiz biçimleri de Anadolu’da mevcuttur.

2.6. Aişe(Eşe)- Fatma Ana Taşı

Bereket amacıyla kullanılan Ayşe-Fatma taşı, kutsal kabul edilen taşlar arasında yer almaktadır. Bu taşın tahıl ambarlarında, un haznelerinde, evlerin erzak odalarında saklanıp muhafaza edildiği görülmektedir. Fatma Ana taşı, beyaz bir taş olup çaylarda, deniz ve göl kalıntılarının olduğu alanlarda bulunmaktadır. Yukarıda ifade edilen bu taş şu anda nesli tükenmiş olan bir deniz hayvanının fosilidir. Uğur böceğine benzediği için bereketin sembolü olarak pek çok yerde kullanılan Ayşe-Fatma taşı avuç içi kadar büyüklüğe sahiptir (Tanyu, 1982:487).



Aişe-Fatma taşı.

2.7. Şifa Taşı

Sağlık amaçlı kullanım işlevine sahip olan *şifa* taşları genellikle tekke, yadır, türbe gibi kutsal kabul edilen yerlerin yakınında yer almasına rağmen, bazı bölgelerde pınar, akarsu kenarlarında yer aldığı da görülmektedir. Malatya’nın *Venk* köyünde bir akarsuyun yanında bulunan taş buna örnektir. Bu taş sel nedeniyle kaybolmuştur. *Venk* ahalisi, kaybolan bu taşın altından geçen kadınların çocuk sahibi olacaklarına inanmaktadırlar. Bazı türbe, zaviye ve

tekkelerde de bulunan şifa taşlarının, insanların vücutlarındaki ağrılara iyi geldiği inancı vardır.

2.8. Teslim Taşı

Alevî-Bektaşî tarikatlarında nefsin varlığını, kulluğun görevlerini, insan olmanın erdemlerini hatırlatan bir simge olarak kullanılan *Teslim* taşı, genellikle akikten yapılmış olup *On İki İmam*'ı sembolize eden on iki köşeye sahiptir ve inanç işleviyle kullanılan bir taştır.

2.9. Beşik Taşı

Beşik taşı, Malatya'nın Battalgazi ilçesinde *Kırk Kardeşler* mezarlığı içinde bulunmakta ve şekil yönüyle de bir beşiğe benzemektedir. Bu tarihî taşa karşı çocuğu olmayan anne adayları belli ritüeller yaparak dua ederler. Bu taşın adının; anne adaylarının taşı beşik gibi sallamasından almış olduğu görüşü yaygındır. Beşik taşıyı sallayıp dua ederek etrafında üç defa dönmelerinden sonra çocuğu olmayan kadınların anne olacağına dair bir inanç bu taşın kutsiyet görmesini sağlayan etmendir.



Malatya Battalgazi Kırk Kardeşler Mezarlığında yer alan Beşik Taşı

2.10. Hırs Taşı

Halk arasında Hırs taşı veya Hırslı Baba adıyla anılan bu yapının, yaramaz, hırçın, zapt edilemeyen ve çok hareketli çocukların sakinleştirilmesi için faydalı geldiği inancı vardır. Ebeveynlerin yaramaz çocuklarını Hırslı Baba'nın türbesine getirerek bu çocukların ayaklarının iple mezar taşına bağlanarak bekletildiği yöre halkı tarafından ifade edilmektedir. Ayakları iple bağlanan çocukların ipi kırdıkları takdirde hırslarının dineceğine ve uysallaşacaklarına inanılır. Bu taş Malatya'nın Battalgazi ilçesindeki Gazi İlköğretim Okulu'nun bahçesinde bulunmaktadır. Hırs taşı üstüne efsaneler oluşmuş ve taşın bulunduğu yer türbe haline getirilmiştir. Günümüzde türbe yıkılmış olmasına rağmen Hırslı Baba'ya ait

bir mezar bulunmaktadır. Halkın ifade ettiğine göre Hırslı Baba Battalgazi döneminde yaşamış saygın ve âlim bir zattır.



Hırslı Baba/ Hırs taşı Malatya/Battalgazi

3. Yardım Amaçlı Taşlar

Taşlar fonksiyonel, kutsal amaçlı kullanıldıkları gibi yardım amaçlı da inşa edilip kullanılmıştır. Yardım taşları insan hayatına birçok kolaylıklar sağlamıştır. Bu taşlar: binek, dinlenme, sadaka, istek, yitik, ezan taşı en bilinenleridir (Acun, 2010). Bunların yanı sıra dilek taşı ve Malatya Battalgazi'deki *Misafir taşı* yardım amaçlı kullanılan taşlara örnektir.

3.1. Binek ve Dinlenme Taşı

Binek taşları günümüzde kullanılmamasına rağmen, tarihin eski zamanlarda ticaret merkezleri, mahalleler ve konakların yanı sıra birçok yerde yapılmış yardım amaçlı taşlardır. *Binek* taşları, at, eşek, deve vs. hayvanlara daha kolay binilmesi veya onlardan inilmesi için yapılmıştır. Bu taşların özellikleri genel olarak diz boyu yükseklikte olmaları ve pratik bir amaca hizmet etmeleridir. Anadolu'da birçok bölgede, kapı önlerinde, avlu girişlerinde, mahalle ve sokak aralarında bu taşlar bulunmaktadır.



Binek Taşı

Dinlenme taşları, Anadolu insanının ne kadar ince düşünceli olduğunun bir göstergesidir. Bu taşlar geçimini hamallık yaparak sağlayanlarla beraber halktan kimselerin de uzun yürüme mesafelerinde yüklerini yere bırakmadan yükseğe koyup dinlenmeleri için yapılmıştır. *Dinlenme* taşları yerden bel hizası yüksekliğinde olup duvara geçkin veya yerden bel hizası yüksekliğinde dik bir taş da olabilir. Bu taşlar uzun mesafelerde yükün indirilip kaldırılmasındaki zorluktan insanları kurtarmak amacıyla yapılmıştır.

3.2. Yitik Taşı

Yerden yaklaşık olarak 1.25 m. yükseklikte olan *yitik taşı*, herhangi bir eşyayı bulanın üstüne koyduğu, kaybedenin bu taşların üstüne bakarak eşyalarını aradığı yardım amaçlı işlevsel bir taştır. Yitik sahipleri, kaybettiği eşyayı bu taşlardan buldukları gibi eşyalar kendilerine ait değilse de onlara dokunmazlardı (Acun, 2010: 100). Bu taşlar bir duvarın içine yapılmış oyuklar şeklinde olduğu gibi yüksek bir taşın üstüne eşya koyulacak biçimde de yapılmıştır. Yitik taşları, halkın sık kullandığı caddelerin, camilerin ve tekkelerin bulunduğu kalabalık yerlere inşa edilmiştir.

3.3. Ezan Taşları

Ezan taşları hem fonksiyonel hem de yardım amaçlı olarak kullanılan taşlardandır. Bunlar minaresi olmayan taşra camilerinin önünde yer alan ve ezan okumak için üstüne çıkılan bir sütun veya birkaç basmakla üstüne çıkılan taş parçalarıdır.

3.4. Sadaka Taşı

Anadolu'da pek çok bölgede örneğine rastlanan *Sadaka* taşı, yardım amaçlı inşa edilmiş hayrat yapılarıdır. Bu taşlara kimin sadaka koyup kimin sadakayı aldığı belli olmadığından insanları incitmeden yapılan bir yardım şeklidir.

3.5. Misafir Taşı

Malatya'nın Battalgazi ilçesinde yer alan *Misafir* taşı, Türk kültür ve medeniyetinin misafire verdiği değerini âdeta bir anıttır. Tarihi Toptaş Camii'nin saçağının altında yer alan bu taşlar Malatya'daki misafir ve misafirperverlik kültürünün yaşayan canlı bir örneğidir. *Misafir taşları* tarihi Toptaş Camii'nin sol cephe duvarının saçağı altında olup 1 adet binek taşının yanında olmak üzere toplam 11 adettir.

Toptaş Camii'nin yapım tarihi tam olarak bilinmemekte beraber, ilk onarım tarihi M.S 1588 olarak kayda geçmiştir. Malatya'nın Battalgazi ilçesinin Toptaş Mahallesi'nde yer alan

bu camii zamanla mahallenin adının da aynı isimle anılmasına sebep olmuştur. Toptaş Camii'nin duvarları moloz taşlarından örülmüş olup, kemer ve pencere kenarlarında kesme taşlar kullanılmıştır. Sade bir mimariye sahip olan bu camide süslemeler yer almamaktadır. Toptaş Camii'nin giriş kapsının üstündeki sağ ve sol basık kemerlerde Hz. Süleyman'ın mührü işlenmiş şekilde yer almaktadır.

Halk arasında günümüze kadar gelen bir efsaneye göre Toptaş Camii'nin hikâyesi şöyledir:

“Toptaş Camii yanında bir meydan varmış. Bu meydanın dört tarafından sırayla dizili taşların her biri o yöredeki zenginleri temsil edermiş. Misafir olarak gelen kişiler, hangi taş üzerine oturursa o taşın sahibi, o kişiyi misafir eder ve ziyafet verirmiş.

Aralarında misafiri sevmeyen varlıklı bir kişi, adet yerini bulsun fakat kimse oturmasın diye toptaş yerine, sivri bir taş koymuş. Günün birinde bir fakir taşlardan birine oturmak isterken gözleri sivri taşa ilişmiş ve duraksamış. Adamı gören sivri taşın sahibi, ‘sivri taş, sivri taş’ diye seslenmiş. Adam(misafir) mahcup olmasın diye sivri taşa yaslanmış. Taşın sahibi hemen adamı evine götürmüştü. Misafire yemekler pişirmek, ikramlarda bulunmak için hazırlıklara başlamış. Ancak fakir adam çaba gösteren ev halkının bu çabasını engellemeye çalışarak; ‘Benim yiyeceğim en fazla bir tabak yemek, bu kadar israfa, zahmete gerek yok’ demiş. Bunu duyan ev sahibi yaptığı hatanın farkına varmış. Ertesi gün meydana koyduğu sivri taşı kaldırarak yerine toptaş koymuştur.”

Toptaş Camii hakkında bir başka efsane de bu taşların on iki kardeş tarafından yapıldığına dairdir:

“Battalgazi’de bir zaman yaşayan on iki kardeş varmış. Her biri kendi adına yardım amacıyla meydana bir taş dikmiştir. Bu taşlar misafirleri ağırlamak ve yardım etmek için kullanılacaktır. Nitekim bu bölgeye gelen misafir hangi taşa oturursa o taşın sahibine misafir olurmuş. Bundan dolayı buraya Toptaş Mahallesi denilmiştir. Halen burada on iki adet toptaş bulunmaktadır.”

Toptaş Camii'nin yanında yer alan 11 adet kesme oturma taşı, dönemi içinde misafirlere ve ihtiyaç sahiplerine yardım etmek amacıyla yapılmışlardır. Nitekim günümüzdeki gibi otellerin olmadığı zamanlarda, ticaret ve yolculuk yapan insanlar kervansaray veyahut konaklarda kalarak dinlenmekteydiler. Bunlar gibi güvenli kalacak yerlerin olmadığı bölgelerde, misafirler o yörenin ileri gelenleri tarafından ağırlanmaktadır. Öyle ki günlük bu taşlara oturan misafirler taş sahibinin evinde ağırlanırdı. Bu taşların mimari uzantısı hiç şüphesiz köy ve kasabalardaki misafir/konuk odalarıydı.



Toptaş Camisinin sol cephesinde yer alan Misafir taşları.

Toptaş Camii'nin sol saçağının altında bulunan *misafir taşları*, ihtiyaç sahipleri, düşkünler, yolcular vs. birçok nedenle yolda kalmış veya durup dinlenenlerin güvenle kalması için yapılmış hayır amaçlı yapı taşlarıdır. Şekil bakımından top şeklinde oval olan bu taşların her birinin bir sahibi bulunmaktadır. Günün her vaktinde bu taşların sahibi olan aileler, çocuklarını misafirlerinin olup olmadığını kontrol ettirmek için göndermektedir. Vakit namazlarından sonra aile büyüklerinin de aynı şekilde taşlarında oturmuş bir misafirlerinin olabileceği düşüncesiyle kontrol ettikleri bilinmektedir. Türk misafirperverliğinin en güzel örneği olan bu Toptaşlar günümüzde kullanılmamakla birlikte bir geleneğin izlerinin örnekleridir. Toptaş Camii en son 2015 yılında restorasyon geçirmiş olup bakımdan sonra tekrar ibadete açılmıştır. Bu cami toplamda üç restorasyon geçirmiş olmasına rağmen dayanıklılığı ve sağlamlığıyla da güçlü bir mimari örneği göstermektedir.



Toptaş Camii'nin sol saçağı ve oval Misafir taşları.

Malatya Battalgazi'deki Misafir taşları, günümüzde yardım amaçlı kullanılmamakta olup bir geleneğin anıtları olarak korunmaktadır. Taş olması nedeniyle yaklaşık 500 yıllık bir

tarihi olan bu Toptaşlar bundan sonra da korunacak ve Türk misafirperverlik geleneğinin en güzel anıtları olarak yaşayacaktır.



Sol baştaki binek taşıdır. Diğer on bir taş Misafir taşıdır.

Konya'nın Seydişehir ilçesinde yer alan Eşrefoğlu Camii'nde de Battalgazi'de yer alan Misafir taşı geleneğine benzer ağaçtan yapılmış kütükler yer almaktaymış. Camii'nin ahşaptan yapılmış olması kütüklerin konulmuş olması ihtimalini güçlü kılmaktadır. Bu kütüklere oturanlar bölgenin ileri gelenleri tarafından misafir edilir ve ağırlandırılmış. Kütüğün iklimin etkisiyle zamanla çürümüş olduğu belirtilmektedir. Günümüzde bu kütüklerin yerine caminin avlusuna divanlar ve banklar konulmuştur.

Sonuç:

Taşlar ve taşların kullanım amaçları farklı olmakla birlikte dünya medeniyetleri tarafından taşlar, pek çok amaçla kullanılmıştır. Bu bağlamda Türk milleti de taşları birçok amaçla mimaride ve sosyal hayatta değerlendirmiştir. Nitekim taşlardan binalar, camiler, saraylar, kervanlar, kervansaraylar, surlar, kaleler inşa etmişlerdir. Türkler de taşları yalnız mimaride değil aynı zamanda inanç temelli olarak sosyal hayatta bazı ritüellerde de kullanmışlardır. Yad(yada) taşı, Hacerü'l-Esved, Aişe-Fatma taşı bu taşlara örnektir.

Malatya Battalgazi'de yer alan Misafir taşı, kendisine has belli bir geleneğin kalıntıları olması dolayısıyla önemlidir. Battalgazi'nin Toptaş Mahallesi'nde bulunan Toptaş Camii'nin saçağı altında yer alan bir Binek taşı ve başka bir yerde örneğine rastlamadığımız 11 adet Misafir taşının kültür tarihimiz açısından önemi yadsınamaz.

Kaynakça:

ACUN, Hakkı (2010), **Türk Kültüründe Taşlar**, Ankara, Atatürk Kültür Yayınları.

Merkezi

İNAN, Abdülkadir (2015), **Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar**, Ankara, Türk Tarih kurumu Yayınları.

ÖRNEK, Sedat Veysi (2014), **100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane**, Ankara: Bilgesu Yayıncılık.

ŞİMŞEK, Esmâ (2001), **Yukarıçukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması, 1Cild**, Ankara, Kültür Bakanlığı yayınları.

TANYU, Hikmet (1968), **Türklerde Taşla İlgili İnançlar**, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları,

TANYU, Hikmet (1968), "II. Milletler Arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri", Ankara, Gazi Üniversitesi Yayınları.

**GELENEKSEL TÜRK EBRU SANATINDA ÇİÇEKLİ EBRULARDAN
“NECMEDDİN EBRULARI” LALE EBRUSU**

TULIP MARBLING “NECMEDDİN MARBLING ”FROM FLOWERING
MARBLING IN TRADITIONAL TURKISH MARBLING ART

Tahsin BOZDAĞ
Erzurum Üniversitesi

ÖZET

Kâğıt süsleme sanatlarından biri olan ebru, doğal güzelliklerin sanatçının gönlünden eline elinden de suya yansımaya oradan da kâğıtla buluşan eşsiz bir sanattır. Bu sanatın çeşitlerinden biriside lale ebrusudur. Lale ebrusu yani değerli üstat Necmeddin ebruları olarak bilinen ebrulardan biri olmakla beraber manayı ehemmiyet açısından en önemli örneklerden birini teşkil etmektedir lale ebrusu. Çalışmada ebru sanatının tarihsel sürecinin yanında değerli üstadın ismiyle anılan çiçekli ebrulardan lale ebrusunun başta üstadın olmak şartıyla bazı değerli üstatların örnekleri ve lale ebrusunun motif örnekleri incelenmektedir. Bu çalışmayla ebru sanatının sadece renklerin suya yansımından ziyade her motifin her damlanın eşsiz bir sırı vakıf olduğu ve ebru sanatının gelecek kuşaklara geleneksel manada tam yansımaya bu sanatı tanımak isteyenlere yol göstermesi açısından bir kaynak teşkil etmesi çalışmanın amacıdır.

Anahtar Kelime: Lale, Ebru, Çiçek.

ABSTRACT

Ornament art of paper marbling, which is one of the natural beauty of the artist's hands away from your heart and from there to meet at the reflection in the water is a unique paper art. One of this art kind of Tulip marbling. Tulip marbling so precious master known as the one of marbling significance the most important example of the magnitude of pain constitutes one of the Tulip marbling. In addition to the valuable historical process of marbling in the study of the master's name is mentioned in the beginning of the flowering Tulip marbling from master to master some precious examples of the motif is to review examples of marbling and Tulips. This work is just the art of marbling colors with reflection in the water, rather than a unique mystery of every drop of each motif is the Foundation and future generations of traditional marbling sense for those who want to get to know this art full reflection of a pain resource guide the aim of the study is to constitute.

Key Words: Tulip, Marbling Flowers

GİRİŞ

Sanat, birey ve toplumların duygu, düşünce, örf-adet, inanış ve tasavvurlarını, çeşitli malzeme, araç, teknik ve yöntemleri kullanarak, gören ve işitenlerde hayranlık uyandıracak bir ahenkle ortaya koymasıdır (Can, 2006:11) . Sanat kelimesinin lügat manası, marifet, hüner, ustalık olarak verilmektedir. Sanatla meşgul olan kimseyeyse sanatkâr denilmektedir (Biol, 2008:14). Sanat, içinde bulunduğu topluluğa ayna tutarak, bu aynada toplumun gelenekleri, tarihi, inanışları, felsefesi, kültür seviyesi, kısaca maddi, manevi bütün dünyası seyredilir. Onun için sanat eserlerinin önemli görevlerinden biri de birçok konuda gelecek kuşaklara belge teşkil etmesidir.

Türkler dünya üzerinde en geniş alana yayılmış ve gittikleri bölgelerde dönem dönem uzun süreli devletler kurmuşlardır. Bu kadar geniş alana dağılmalarına ve bazen azınlıkta kalmalarına rağmen hem kültürlerini korumuşlar hem de geliştirmişlerdir (Özkeçeci, 2007:14).Büyük bir zenginliğe sahip kültür ve sanat mirasımızın varlığı ve günümüze ulaşması bize bunların korunması, yaşatılması ve gelecek nesillere aktarılması gibi kültürel sorumlulukları yüklemektedir. Kültürel sorumluluklarımızdan olan Güzel sanatlarımızın önemli kollarından birini “Türk Süsleme Sanatları” oluşturur. Çok çeşitli dalları bulunan Türk süsleme sanatlarının büyükçe bir bölümünü de “kitap sanatları” teşkil eder (Cunbur, 1990:153). Özellikle Türklerin İslamiyet’i kabulünden sonra yazı ve kitap kültürü büyük bir gelişme göstermiştir. Buna bağlı sanat dallarında da büyük ustalar yetişmiş ve nadide eserler ortaya konmuştur (Gürel, 1999:199).Kitap sanatları, bir bölümü esas, diğeri yardımcı/yan olmak üzere ikiye ayrılabilir. Bunlardan Esas Kitap Sanatları; Hat (Yazı), Tezhip, Minyatür, Cilt ve Kat’ şeklinde sıralanabilir. Yardımcı/Yan Kitap Sanatları ise Kâğıt sanatları (Aharcılık mıstarcılık, zervarakçılık, kâğıt makasçılığı), Ebrûculuk, mürekkepçilik, kalemcilik ve kalemtraş ılıktır. Birbiriyle bağlı olarak gelişen bu sanatların bir kısmı günümüzde tamamıyla unutulmuşlardır (Cunbur, 1990:154).Kültürel sorumluluk adına yazma eserlerdeki ebrû örneklerini ortaya çıkararak günümüzdeki araştırmacılara ve bireye sunmakla yükümlülüğün bir kısmınıyerine getirmeyi amaçlamaktayız.

1.EBRU SANATI

Kâğıt süsleme sanatlarımızın en değerlilerinden biri olan ebrunun ilk kez ne zaman yapıldığına dair kesin bir bilgi yoktur. Ebru kelimesinin asıl olarak Ab-ru'dan geldiğini, bunun Farsçada isim tamlaması karşılığının “yüzsuyu”, sıfat tamlaması karşılığının “su yüzü” demek olduğunu, çünkü bu sanatın su yüzünde icra edildiğini savunanlar da vardır (Aritan, 2002:329).Görmek isteyen bir gözle bakıldığında insana gökyüzünde ahenkli bir bulut kümesi, bir mermer kesitindeki hareli billurlar veya bir damar, bazen suya susamış toprağın yüzündeki çatlaklar manzumesi, bazen bir avuç kumda oluşuvermiş ahenkli bir desen, bazen rengârenk bir çiçek bahçesi etkilerini aktarabilen ve sanatkâra sonsuz anlatım imkânları sağlayan, her devre uyan bir sanattır (Tanarşlan, 1988:56). Ebru sanatı aslı itibariyle suyun yoğunlaştırılarak boyaların su yüzeyinde durmasını ve icra edilmesidir. Kitre veya benzeri maddelerle yoğunluğu artırılan su üzerine serpilerek boyaların şekillenmesi ile oluşturulan desenlerin kâğıda alınması ile oluşturulan bir sanattır. Bunun yanı sıra Avrupalılarda ebruya çeşitli benzetmeler yaparak isimlendirmişlerdir. Kâğıt üzerinde mermerdekine benzer damarlar görüldüğü için, Avrupalılar ebru kâğıdına mermer kâğıdı “papier marbre, marmor papier, marbled paper...” demişlerdir. Araplar ise “varakü'l-mücezza” damarlı kâğıt adını vermişlerdi (Ersoy, 1989:17).

2.Mehmed Necmeddin OKYAY (1883-1976)

28 Ocak 1883'te Üsküdar'ın Toygartepe semtinde doğdu. Babası Üsküdar Mahkeme-i Şer'iyeye başkâtibi ve Yeni Vâlîde Camii imam-hatibi Abdünnebî Efendi, annesi Binnaz Hanım'dır. Karagazi (Karakadı) mahalle mektebini bitirdikten sonra Kasapzâde Hâfız Mehmed Efendi'nin yanında hıfza başladı. Ravza-i Terakkî Mektebi'nde tahsilini sürdürürken hocasının vefatı üzerine hıfzını bu mektebin hocası Hâfız Şükrü Efendi'den tamamladı. Mektebin hat muallimi Hasan Talat Bey'den rik'a, divanî, celî divanî yazılarını rüşdiye seviyesinde meşkederek icâzet aldı. Hasan Talat Bey, 1902 yılında onu Nuruosmaniye Medresesi'ndeki “yazı odası”na götürerek Filibeli (Bakkal) Hacı Ârif Efendi'nin derslerine devam etmesini sağladı. Üsküdar İdâdisi'ndeki tahsilinin ikinci yılında hat meşkine gitmesine müsaade edilmeyince mektebi bıraktı. Bu sırada eline geçen bir ebru kâğıdı onu bu sanata yönlendirdi. 1903 yılında Sultantepe'deki Özbekler Tekkesi şeyhi Edhem Efendi'ye devam ederek ondan ebru sanatını, kâğıt boyama ve âharlama usullerini, biraz da ince marangozluğu

öğrendi. Ertesi yıl hocasının vefatının ardından ebruyu kendi gayretiyle ilerletti. Toygartepe’de komşusu olan ressam Hoca Ali Rızâ Bey’den bu konuda renk zevkini geliştirdi. Edhem Efendi’nin delâletiyle meşhur celî üstadı Sâmi Efendi’den ta‘lik hattını meşkedip 1905 yılında bu yazıdan, ertesini yıl da sülüs-nesih yazılarından icâzet almaya hak kazandı. Bu arada Konyalı müderris Mehmed Vehbi Efendi’den is mürekkebi imalini, Sultan Abdülaziz’in okçubaşısı Seyfeddin Bey’den kemankeşliği öğrendi. Kaptanpaşa Camii imamı Ahmed Nazîf Efendi’den aşere ve takrîb, Çinili Camii imamı Nûri Efendi’den ilmiye icâzetnâmelerini aldı. 1907’de babası vefat edince Yeni Vâlîde Camii’nin ikinci imamlığı kendisine intikal etti. Daha sonra tayin edildiği birinci imamlık ve hatiplik vazifelerini 1947 yılına kadar sürdürdü. Necmeddin Efendi genç yaşlarından itibaren eski hat üstatlarının icâzetnâmelerini ve sanat hayatlarının muhtelif devrelerine ait örnekleri titizlikle toplamaya başladı. Hoca olarak davet edilip yanlışlıkla talebe kaydedildiği Medresetü’l-hattâtîn’de Hacı Kâmil Efendi’den (Akdik) sülüs hattını ilerletti, Tuğrakeş İsmail Hakkı Bey’den de (Altunbezer) celî sülüs ve tuğra meşketti. Medresetü’l-hattâtîn’den diploma almasından iki yıl önce 22 Mayıs 1916’da ebru ve âhar muallimliğine tayin edildi. Daha sonra buranın mubassırlık vazifesini de üstlendi. Yine aynı yıllarda Süleymaniye’deki Kanûnî Sultan Süleyman Mektebi ile Bostancı ve Erenköy mekteplerinde rik‘a yazısını öğretti. Medresetü’l-hattâtîn’deki hocalığı sırasında yazılı ebru denilen tarzı ve çiçekli ebruyu buldu. Lâle, karanfil, sümbül gibi çiçekleri aslına uygun şekilde ebru teknesinde resmetmeyi başardı. Bundan dolayı çiçekli ebrulara sanat çevrelerinde “Necmeddin ebrusu” adı verildi. Medresetü’l-hattâtîn’in 1925’te Hattat Mektebi, 1929’da Şark Tezyînî Sanatlar Mektebi ismiyle devamında da öğretim vazifesini sürdürdü. Bu arada hat ve kitap sanatlarına dair tabir ve ıstılahları başta Bahâeddin Efendi (Tokathioğlu) olmak üzere eski üstatlardan tesbit etme yolunda çalışmalara başladı. Celâl Esat Arseven’in Sanat Ansiklopedisi’ne ve Mehmet Zeki Pakalın’ın Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü’ne bu konularda şifahî kaynaklık etti. 1925’te eski bir mücellit terekesinden eline kadîm tarzda cilt kalıplarının geçmesiyle mücellitliğe heves eden Necmeddin Efendi, Bahâeddin Efendi’nin yardımıyla bu meslekte de kendini geliştirdi. Elindeki eski kapların tamiri dışında yeni cilt kalıpları elde etmek için galvanoplasti metodunu öğrendi ve bu sahada da başarılı oldu, 1926 yılından itibaren kadîm tarzda kitap kapları ve deriden yazı çerçeveleri imal etti. 1927’de Reiscumhur Gazi Mustafa Kemal’in lüks baskılı Nutuk nüshalarına biri ötekine benzemeyen desenlerle cilt kalıpları hazırladı. Yaptığı yirmi

kitap kabı karşılığında verilen 400 lira ile Şeyh Hamdullah'ın II. Bayezid için yazdığı mushafı Salacak'taki Çürüksulu ailesinden satın alıp kendi koleksiyonuna kattı. Bu mushaf şimdi Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndedir (Yeniler, nr. 913). 1930'ların son birkaç yılında saray kütüphanesindeki tamire muhtaç kıymetli kitapların cilt bakımını yapmaya memur edildi. Okçuluğa olan sevgisini soyadı kanunu çıktığında Okyay soyadını alarak ispatlayan ve yaşlı hâlinde bile yay çekmeyi meraklılara heyecanla gösteren Necmeddin Efendi vakıf arazisi olan Okmeydanı'nın ilki 1920'de, ikincisi 1940'ta olmak üzere satışını Devlet Şûrası'na kadar takip ederek önledi. 1926'da Gülcü Şükrü Baba ve Tuğrakeş İsmail Hakkı Bey'in (Altunbezer) teşvikiyle Toygartepe'deki dört dönümlük bahçesinin bir bölümünü gül yetiştirmeye ayırarak 400 çeşit gül yetiştirdi. Katıldığı gülcülük müsabakalarında madalyalar kazandı. Bu zevkini 1950'li yıllara kadar sürdürdü. Şark Tezyînî Sanatlar Mektebi'nin Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'ne Türk Tezyînî Sanatları Şubesi adıyla bağlanmasının (1936) ardından muallimlik hizmetine burada da devam etti. Ocak 1948'de emekliye ayrıldıktan sonra sanat faaliyetlerini daha ziyade evinde öğrencileriyle çalışarak ve isteyenlere levhalar yazarak sürdürdü. Dostlarının ve yerli yabancı sanatseverlerin uğrak yeri olan evi âdeta bir kültür ve sanat merkeziydi. 1956'da tanıştığı Muhammed Hamîdullah İstanbul'a geldiğinde kendisini ziyaret etmekten hoşlanır ve onu "bakıyyetü's-sâlihîn" olarak anardı. Çok cepheli oluşundan dolayı hocası Edhem Efendi gibi "hezarfen" lakabıyla anılan Necmeddin Okyay'ın önemli bir meziyeti de imzasız hüsn-i hat eserlerinin kime ait olduğunu büyük bir isabetle tayin edebilmesiydi. Şeyh Hamdullah, Hâfız Osman, İsmâil Zühdü, Mustafa Râkım, Kazasker Mustafa İzzet, Mehmed Şevki ve Sâmi gibi hayranı olduğu üstatların hatlarını yazdıkları yılı da bazan aynen, bazan küçük bir farkla söyleyebilirdi. Bunu zekâ ve hâfızasına olduğu kadar hem kendisindeki hem de başka koleksiyonlarda gördüğü eserleri tedkik edişine ve bir hattatın yazı karakterini zihnine kaydedişine borçlu olduğunu belirtirdi. Okyay'ın bir başka hususiyeti de Osmanlı topraklarında yaşayan muhtelif halkların konuştuğu Türkçe'yi lehçe farklarıyla taklit edebilmesiydi. Ayrıca hocalarından Sâmi, Ârif ve Edhem efendilerle İbnülemin Mahmud Kemal, Gülcü Şükrü Baba gibi kişilerin konuşmalarını da mimiklerine kadar aksettirirdi. Kur'an-ı Kerîm'i "Üsküdar ağzı" ile tiz perdeden okuyuşuyla tanınır, mûsiki tahsil etmediği halde tabii makam seyriyle okuması erbabınca çok takdir edilirdi. Hadiseler karşısında ebedle irticâlen tarih düşürür, tarih düşürmek için çaba sarfettiği takdirde muvaffak olamadığını söylerdi.

Gözlerine ârız olan glokom hastalığı, son yıllarında hüsn-i hat seyrinden kendisini mahrum bırakmakla beraber ziyaretine gelen sevenlerine birikimlerini aktararak bahtiyar olurdu. 5 Ocak 1976 tarihinde Haydarpaşa Numune Hastahanesi'nde vefat eden Okyay ertesi günü, kırk yıl imamlık yaptığı Yeni Vâlîde Camii'nde öğle namazını müteakip kılınan cenaze namazından sonra Karacaahmet'teki aile kabristanına defnedildi.

Necmeddin Okyay, hocası Sâmi Efendi'nin tavsiyesi üzerine daha ziyade ta'lik hattına yönelmiş, eserlerini o yolda vermiştir. Sınırlı sayıda sülüs ve celf sülüs levhaları da vardır. Ta'lik ve celf ta'lik eserlerine, bir kısmı kendi ebrularıyla bezenmiş olarak müze ve özel koleksiyonlarda rastlamak mümkündür. Elli altmış sene içinde oluşturduğu koleksiyonunun büyük bölümü 1960 yılında Topkapı Sarayı Müzesi'ne intikal etmiş, kalanların bir kısmı 1974'te Ziya Aydın'a geçmiş, metrûkâtı ise 1977'de Türk ve İslâm Eserleri Müzesi ile Türkp petrol Vakfı'nda toplanmıştır. Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nden ayrılırken eski personel kanununa tâbi oldukları için emekli maaşı alamayan birkaç hoca arasında yer alan Necmeddin Okyay, devrin Maarif vekili Hasan Âli Yücel'in bu haksızlığı gidermek için başlattığı bir uygulamayla her ay 178 Türk lirası karşılığında bir eserini akademiye vermeye başlamış, bunu sürdürdüğü 1960 yılı sonuna kadar 150'nin üzerinde yazısı Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde toplanmıştır. Bu yazıların bir kısmı mezuniyet ödevi olarak öğrencilere tezhip ettirilmiş olup hâlen Resim ve Heykel Müzesi koleksiyonundadır. Tezhip edilmeyen diğer yazılar 2001 yılında Mimar Sinan Üniversitesi Rektörlüğü'nden çelik dolabıyla birlikte kaybolmuştur. Okyay'ın hem celf ta'lik hem de Latin harfleriyle yazdığı tek bina kitâbesi Çemberlitaş'taki Piyer Loti'nin evi üzerindedir. Mezar kitâbelerine örnek olarak Cerrahpaşa'daki Mustafa Ağa Mescidi hazîresinde Keçecizâde İzzet Molla'nın, Karacaahmet'te Adliye Vekili Pîrîzâde İbrâhim Bey'in ve Tuğrakeş İsmâil Hakkı Bey ile babası Mehmed İlmî Efendi'nin taşları ilk hatırlanacaklardandır. A. Süheyl Ünver, Topkapı Sarayı Müzesi müdür muavini Lutfi Bey, Ressam Şefik Bursalı, Muhsin Demironat, Fatma Rikkat Kunt, Feyzullah Dayıgil, M. Emin Barın, Kerim Silivri, oğulları Nebih, Sâmi ve Sâcit, yeğeni Mustafa Düzgünman, Ali Alparlan, Mesud Kacaralp, M. Bekir Pekten, Numan Buharalı ve M. Uğur Derman Okyay'ın muhtelif dallarda yetiştirdiği sanatkârlar arasında zikredilebilir (Derman, 2007:343,345).

3.LALE ÇİÇEĞİNİN TASFİRİ

İslam Tasavvufunda lâle Allah'ı; gül ise Hz. Muhammed'i remzeder. İslam tasavvufunda Allah'ı remzeden lâle bitkisinin, mitolojide de, adı "Efendi" mânâsına gelen Güneş Tanrısı Adonis'i remzetmesi bir tesadüf değildir (Erhat 1993:83). Mitolojinin güneş Tanrısı Adonis ile tasavvuf geleneğinde ilahi aşkla yanarak, etrafına ziya saçarak can vermesiyle, adeta bir güneş (şems) olarak nitelenen, "Efendi" arasında çeşitli açılardan benzerlikler kurulabilir. Adonis, bir tanrıça değil, tanrıdır: yani erkektir; dölleyerek hayat kazandırandır. Tasavvuf geleneğinde de güneş ile remzedilen Efendi, Adonis gibi, "er" kişidir; yani dişinin (döllenebilir/hayat bulabilir olanın) karşısındaki erkektir (dölleyici/hayat verici olan). Adonis'in bazı kaynaklarda Afrodit'in oğlu olarak geçmesi de mânidardır. Buna göre, Aşk (Afrodit), Güneş'i (Adonis'i); diğer bir tabirle, dişil olan (Afrodit), eril olanı (Adonis'i) doğurur. Başka bir deyişle de, Afrodit, kendi kanından -yani canından- olana âşık olur diyebiliriz. Adonis söylencesinde dikkati çeken bir diğer nokta, Adonis'in güzelliği ve etrafında –aşk tanrıçası da dahil– âşıklarının olmasıdır. Tasavvuf geleneğinde ise, benzer şekilde, Efendi'nin güzelliği dillere destandır ve peşinde kendisine hayran âşıkları vardır. Âşıkların, maşukları olan Efendi'ye kavuşmak için düştükleri yolda sıkıntılara katlanmalarını sağlayan tek şey, aşkıdır. Bu durum, Afrodit'in Adonis'e kavuşmak için koştuğu yolda gül dikenleri tarafından yara bere içinde kalmasına rağmen aşkının verdiği güçle yola devam etmesine benzer. Nasıl ki Adonis'in gelmesiyle bahar gelir ve Adonis baharın müjdecisidir; lale de doğada baharın, yani yeniden dirilişin müjdecisi olan çiçektir. Efendi de bu açıdan laleye benzer; gelişi em kışın bitişinin hem de baharın dirilişinin müjdecisidir. Ve Efendi de lale gibi, eksi derecelerden etkilenmez ve donmaz. Tasavvuf geleneğinde, İnsan-ı Kamil yani Efendi, Arap harfleri arasında Elif harfi ile remzedilir. Botanik âleminde de, tek dallı bir çiçek olması, gövde kısmının dimdik olması, soğanının dallanmayıp tek bir sap ve bir çiçek vermesinden ötürü lâle çiçeği ile Elif harfi arasında bir ilişki kurulabilir. Arap harfleriyle lâlenin yazılımı ile Allah kelimesinin yazılımı ile aynı harflerle yapılır: 1 Elif, 2 lâm, 1 he. Elif harfinin ebced değeri 1; lâm harfinin 30; he harfinin ise 5'tir. Buna göre, Lâle ile Allah kelimelerinin ebced hesabıyla sayı değeri 66 eder. Bu sebepten, İslam tasavvufunda, lâlenin, Allah'ı ve onun birliğini ve güzelliğini simgelediği düşünülmüştür. Lâle, Arap harfleri ile yazıldığında tersten okunursa ortaya Hilâl yani Ay kelimesi çıkar. Dolayısıyla burada kalb sanatı yapılmaktadır. Kalb sanatı, bir sözcüğün harflerinin yerlerini değiştirerek yapılan cinastır. Ancak, bu yolda ortaya çıkan yeni sözcüğün anlamlı olması gerekir. Kalb sanatı iki ayrı şekilde yapılır. Bunlardan ilki, bir kelime

tersten okunduğu zaman yine anlamlı bir kelimenin çıkmasıdır ki buna kalb-i kül denir: Hilâl: / Lâle : İkincisi ise bir kelimenin harflerinin düzenli olarak değişmediği sanattır ki buna da kalb-i ba'z denir: Allah / Lâle Lâle harfinin tersten okunduğunda Hilâl kelimesini oluşturması oldukça mânidardır (Tak, 2008:34). Hilâl, mitolojide, Venüs gezegeninin simgesinde, erkeği temsil etmektedir. Babil kaynaklarında da, canlılığın erkek ilkesi olarak Adonis ve dişi ilkesi olarak da Astarte (İştar, Aştart) gösterilmektedir (Adonis, 2009:36). Dolayısıyla bu durum, lâlenin eril olanı temsil ettiğine dair düşünceyi güçlendiren bir kanıt niteliğindedir. İştar'ın temsil ettiği Venüs gezegeninin simgesinde, üstteki hilâl erkeği, alttaki artı işareti kadını, halka ise her iki yanında birbirini dengeleyen birer cinsiyetin bulunduğu bireyi temsil eder. Yunan mitolojisinde Hermes ve Afrodit, Hermafroditus adını verdikleri bir çocuk sahibi olurlar. Bu çocuk, hem erkek hem kadın organlarına sahip olan bir çocuktur. Lâle, klasik Türk edebiyatında, özellikle de şiirde renginden dolayı, kan, mum, şarap, yanak, yara, taç, kadeh, sevgilinin yüzü gibi unsurlara benzetilmiştir. Bunlarla birlikte, hizmetçi, insan, maşraba, mızrak gibi kelime ve kavramlarla da birlikte düşünülmüştür (Önal, 2009:18) . Anadolu'da, lâleyi şiirlerinde ilk kez kullanan kişi Hz. Mevlâna Celaleddin Rumi'dir (Yıldırım, 2004:69). Hz. Mevlâna'nın lâle çiçeği ile ilgili şiirlerine örnek vermek gerekirse: "Bize kadehsiz olarak, lâle renkli şarabı sun; sun da, gül, bizim kızarmış yüzümüzü görsün, secdeye kapansın." "Mademki, aşk yoluna düştün gidiyorsun, eteğini topla; çünkü bu yolun toprağı kanla yoğrulmuştur. Görmüyor musun? Lâle, gül renkli etekliğiyle gidiyor. Ama topraktan kanlara bulanmış olarak bitiyor. Başkaldırıyor. Benim canım, o gönüle doğru kanat çırpıp gitmede; çünkü o, pek güzel, pek neşeli, pek ölçülü gidiyor." "Sevgilinin, yüzlerce ilkbaharın gül bahçelerine benzeyen yüzünü görmezsem, lâle gibi gönlüme ateş düşer yanar, kararırım." "Ecel gelip çattığı için yüzün safran gibi sararıp soldu ise üzülme, ötelerde erguvan renkli lâlelikte oturmaya başlarsın." ¹"Sen nesen? Nereden geldin? Nerelisin? Asıl vatanın neresidir? Nasıl bir cevhersin, madenin nerededir? Ancak, aşk yol gösterdi de beni çekti, sana getirdi. Bu yüzden ben önce aşkın kuluyum, kölesiyim. Sonra senin o elini, benim kan ağlayan gönlümün üstüne koydu da; "Bu kimindir?" diye sordu. Ben utanarak ona yavaşça; "Senindir." dedim. Sonra güzel gözleri ile gözlerime baktı. "Peki, bunlar nedir? Kimindir?" diye sordu. "Bunlar senin inciler saçan iki nemli bulutundur dedim. Zagferan renginde olan ve kan ağlayan gönlümü, lâle bahçesi sandı. Ona; "Ey gül yanaklı, yanılma, bu gördüğün lâle bahçesi değil, bunlar senin gül bahçesi gibi olan güzel yüzünün aksidir, nakşıdır." dedim. 19 "Onun

güzel yüzünden, o gül yanaklarından şarap üstüne şarap içelim, biz de gül ve lâle gibi birbirimize yakın dost olalım. Çünkü dünyada dostluktan daha güzel bir şey yoktur". "Bütün bağlar, bahçeler, gönülleri avlamak için tuzak olmuşlar; her yer yeşil bir renge bürünmüş! Gül ile lâle, ellerine şarap kadehlerini almışlar, insanlara sesleniyorlar: "Buraya gelin; neyiniz var, söyleyin!" diyorlar!" "Ey bizim yapma gücümüzü, cüz'î irademizi elimizden alan! Aslında, bizim irademiz yoktur; bizim irademiz Sen'sin! Biz, safran dalları gibiyiz; bizim lâle bahçemiz Sen'sin!" (Can, 2000:138) . Lâlenin açtığı çiçek 6 yapraklıdır. Allah'ın zati sıfatları 6 tanedir; insan 6 yönlü bir varlıktır; Kâbe 6 yönlü bir geometrik yapıdır; Arapça'da velayeti sembolize eden Vav harfinin ebced değeri 6'dır; lalenin ebced değeri 66'dır; Allah'ın ebced değeri 66'dır. Lâle, "sevgilinin, aşğını yaralayan gül renkli çehresidir"; lâle Elif'tir, lâle Efendi'dir; lâle Hakk cemalidir.

3.1.LALE EBRUSU

Gelenekli Türk ebrûsunda usluplaştırılarak resmedilebilen ilk çiçek lâledir. Osmanlı tarihinde bir devre adını vermiş bu nadide çiçek, zamanımızda o kadar iyi resmedilmektedir ki, adeta Türk ebrû sanatının sembolü haline gelmiştir. Gerek Osmanlı toplumunda gerekse Batı toplumlarında o kadar çok sevilmiştir ki, Batı'da "tulipominia" (lâle çılgınlığı) adı verilen bir dönemin nedeni olmuştur. Osmanlı sanatında en erken görülen çiçeklerdendir. Lâle cinslerinin çeşitliliği sanata da yansımıştır. Bunun neticesinde zaman içinde süsleme sanatlarında lâlenin şekli de değişmiştir. XVI. asırda yumurtaya benzer bir şekildeyken, XVIII. asırda ise tamamen uzun bir şekil almıştır. XIX. asırda ise sanat sahnesinden çekilerek yerini rokoko güllerine bırakmıştır. Ebrûda lâlenin yapılışı şöyledir: Zemin ebrûsu yapılmış bir teknede yapraklara denk gelmesini istediğimiz yere üst üste orta boy iki damla koyalım. Damlalar tek seferde istenilen büyüklüğe ulaşmazsa iç içe birkaç defa boya bırakarak damlamızı büyütebiliriz. Küçük bız'la küçük, büyük bız'la büyük damlalar elde edebiliriz. Öd'ün yüzeyde damlalar arasında görünmeyen bir sınır oluşturarak birbirinin içine geçmesini önlediğini daha önce zikretmiştik. Bu sebepten büyük bir damla için ince bızı kullanırsak her defasında damlatılan boyaların arasında oluşacak sınır boşlukları damlamızın damarlı görünmesini sağlayacaktır. Üstteki damlamızın ortasından kalın bız'la ileriye doğru bir sap çıkarırız. Şayet ince olursa aynı işlemi bir kere daha yaparak kalınlaştırabiliriz. Sapın her iki yanından, dışarıdan içeri, sapa yakın olarak merkeze doğru ve oradan da alttaki damlanın ortasından aşağıya kadar çizeriz.

Ortasından kalınca çizgi geçen üst üste iki kalp gibi duran yaprakların uç kısımlarını ince bız'la dışarı doğru kıvrıdığımızda yapraklarımız oluşacaktır. Bız'ı tekneye her dokundurup çıkardığımızda mutlaka kâğıt peçeteyle iyice kurulmalıyız. Bız'da kalacak ıslaklık yüzeyde istenmeyen boşluklar oluşturabilir. Sapın ucunun birkaç milimetre yukarısına, çiçek renklerimizi oluşturacak damlaları iç içe koyarız. Tam ortasından dıştan içe doğru damlanın ortasına kadar kalın bız'la çizdiğimizde kalp şeklini alan damlamızın uçlarını içten dışa ve ileri doğru çizdiğimizde lâlemiz ortaya çıkacaktır. Yaprak sayısı isteğe bağlı olarak değişebilir. Yeri gelmişken hareli çiçeklerin nasıl yapıldığını da anlatalım. İki rengin yüzeyde birbirinin içine girmiş gibi harelendirilmesiyle oluşan çiçeklere hareli çiçekler denmektedir. İki ayrı renge batırılmış iki bız, birbirine değdirilerek yüzeye dokundurulduğunda harenleme oluşur. Çarpıcı harenlemeler elde edilmek isteniyorsa kontrast renkler seçilmelidir.

SONUÇ

Ebru sanatını ve diğer sanatları birey ve toplumların duygu, düşünce, örf-adet, inanış ve tasavvurlarını, çeşitli malzeme, araç, teknik ve yöntemleri kullanarak, gören ve işitenlerde hayranlık uyandıracak bir ahenkle ortaya koymasıdır. Sanat kelimesinin lügat manası, marifet, hüner, ustalık olarak verilmektedir. Tamda bu noktada geleneksel Türk ebru sanatı çıraklıktan ustalığa yani hamlıktan olgunluğa gidişin en güzel yansımasıdır. Sanat, içinde bulunduğu topluluğa ayna tutarak, bu aynada toplumun gelenekleri, tarihi, inanışları, felsefesi, kültür seviyesi, kısaca maddi, manevi bütün dünyası sanatçıya ve sanatsevere sunar. Onun için sanat eserlerinin önemli görevlerinden biri de birçok konuda gelecek kuşaklara belge teşkil etmesidir. Türkler dünya üzerinde en geniş alana yayılmış ve gittikleri bölgelerde dönem dönem uzun süreli devletler kurmuşlardır. Bu kadar geniş alana dağılmalarına ve bazen azınlıkta kalmalarına rağmen hem kültürlerini korumuşlar hem de geliştirmişlerdir. Büyük bir zenginliğe sahip kültür ve sanat mirasımızın varlığı ve günümüze ulaşması bize bunların korunması, yaşatılması ve gelecek nesillere aktarılması gibi kültürel sorumlulukları yüklemektedir. Kültürel sorumluluklarımızdan olan Güzel sanatlarımızın önemli kollarından birini "Türk Süsleme Sanatları" oluşturur. Çok çeşitli dalları bulunan Türk süsleme sanatlarının büyükçe bir bölümünü de "kitap sanatları" teşkil eder. Özellikle Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra yazı ve kitap

kültürü büyük bir gelişme göstermiştir. Buna bağlı sanat dallarında da büyük ustalar yetişmiş ve nadide eserler ortaya konmuştur bunlardan bir tanesi de merhum Mehmed Necmeddin Okyay'dır.

Türk Kültür mirasımız ve Geleneksel Türk sanatları adına değerli üstadımızın çiçekli ebrular yani Necmeddin ebrularının örneklerini ortaya çıkararak günümüzdeki araştırmacılara ve bireye sunmak onları bu eşsiz çalışmalarla buluşturup tarifi kelimelerle imkânsız olan değerli üstadı genç nesillere bir nebze olsa tanıtmak ebru sanatına olan yükümlülüğümüzün bir kısmını yerine getirmeyi amaçlamaktayız.

KAYNAKÇA

- ARITAN, Ahmet Sami (2002) *Türk Ebru Sanatı, Türkler Yayınları, Konya.*
- Can, Yılmaz, Gün, Recep (2006) *Ana Hatlarıyla Türk İslâm Sanatları ve Estetiği,* Kayıhan Yayınları, İstanbul
- Can, Şefik (2000).Divan-ı Kebir Seçmeler 2. (1. Baskı), Ötüken Yayınları, İstanbul
- Cunbur, Müjgan (1990). *Milli Kültür Unsurlarımız Üzerine Genel Görüşler,* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara
- Cunbur, M. *Age,* s.154.
- Derman, M. Uğur (2007) Mehmed Necmeddin Okyay TDV İslam Ansiklopedisi, C.33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul
- Erhat, Azra (1993) *Mitoloji Sözlüğü (5. Baskı),* Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul:
- ERSOY, A.Sevgi(1989). *Ebru Sanatı,* İlgı Yayınevi, İstanbul
- Gürel, Peyami(1999) “Ebrû”, *Osmanlı,* C.XI, Bilim Teknik Yayınları, Ankara
- Önal, Sevda (2009) *Klasik Türk Edebiyatında Lâle ve Edebi Bir Tür Örneği Olarak Lâle Şiirleri,* Dil Yayınları, Ankara
- TANARSLAN, Taner (1988) *Bir Ebrucu Gözüyle Ebru Sanatı,* Antika Yayınları. İstanbul
- Tak, Sevim (2008)*Tasavvufta Lâleye Bakış,* Ney Yayınları , Ankara

Yıldırım, Mehmet, (2004) Lâle Devrinde Kültür ve Edebiyat. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi

İnternet Kaynak

<https://www.kb.nl/en/themes/book-art-and-illustrated-books/decorated-paper/figurative-marbled-papers> Erişim:04/04/2019

<http://www.design-is-fine.org/post/67975078113/necmeddin-okyay-necmeddin-ebur-marbled-paper> Erişim:04/04/2019

<https://www.zdergisi.istanbul/makale/turk-ebur-sanati-ve-cicek-43> Erişim:04/04/2019

Adonis (b.t.). <http://www.felsefekibi.com/mitoloji/adonis.html> Erişim: 10/ 04/ 2019

ANALİTİK HİYERARŞİ PROSESİ İLE MODA ÜRÜNLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF FASHION PRODUCTS WITH ANALYTICAL HIERARCHY PROCESS

Dr. Evrim KABUKCU¹

Manisa Celal Bayar Üniversitesi

ÖZET

Moda endüstrisinde, tasarımı yapılan bir giysinin bedene göre ölçeğinin ne olacağı, bir kumaşın drapesinin veya strüktürünün giyildiğinde ilave ne tür işlevler üstleneceği ve kumaşın kesim ve bitim işlemlerinin nasıl yapılması gerektiği ve bunun gibi teknik konularla ilgilenen tasarımcılar, giysileri bilip anlamamanın ve diğer tasarımcıların çalışmalarını ve ürünlerini takip etmenin yanı sıra yaratıcılıklarını kullanarak ürün ve süreç için yeni bir şeyler üretmek zorundadır. Moda yaratılması, tasarlanması ve üretilmesi gereken bir süreçtir. Bu sürecin bir marka değeri taşıması ise tamamen pazarlamaya dair bir konudur. Bu bağlamda, moda pazarlaması; hızlı değişim ve yaratıcılığı simgeleyen moda ürünlerinin potansiyel müşterilerini merkez alan, hem teknik hem de sosyal yönü olan bir pazarlama uygulamasıdır. Bu çerçevede, İzmir’de faaliyet gösteren uluslararası bir moda markasının kreasyonundan seçilmiş olan ürünler değerlendirilmeye alınmış ve firma çalışanlarının yorumlarıyla belirlenen kriterler doğrultusunda Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) yöntemi ile önceliklendirmeler gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Analitik hiyerarşi Prosesi (AHP), Moda, Pazarlama

ABSTRACT

In the fashion industry, designers who are interested in technical issues such as the scale of a designed garment according to the body, what additional functions will be undertaken when a drape or structure of a fabric is worn, and how the fabric should be cut and finished, must know and understand the clothes and follow the work and products of other designers, as well as using their creativity to produce something new for the product and the process. Fashion is a process that needs to be created, designed and produced. The brand value of this process is a matter of purely marketing. In this context, fashion marketing is a marketing application with both technical and social aspects centered on the potential customers of fashion products that symbolize rapid change and creativity. In this framework, products selected from the creations of an international fashion brand operating in İzmir were evaluated and prioritizations were made with the Analytical Hierarchy Process (AHP) method in line with the criteria determined by the company employees' comments.

Keywords: Analytical Hierarchy Process (AHP), Fashion, Marketing

1. GİRİŞ

¹ İlgili çalışma, Dr. Evrim Kabukcu'nun 2015 yılında İzmir Yaşar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Doktora Programında tamamladığı doktora tez araştırmasının bir bölümünden türetilmiştir.

Moda endüstrisinde faaliyet gösteren markaların varlıklarını sürdürebilmeleri, büyük ölçüde müşteri beklentilerini tatmin etmedeki başarılarına bağlıdır. Moda endüstrisi, modanın doğası gereği hızlı değişimi ve dönüşümünü gerçekleştirebilmek için hızlı değişen müşteri beklentilerini tanımlayabilmeli ve değişen sürece çevik bir şekilde adapte olabilmelidir (Kabukcu, 2017). Müşteri odaklı, daha rekabetçi, teknik ve estetik anlamda daha güvenilir tasarımlar oluşturmada iki önemli adım; ürünün daha iyi tasarlanması ve yeni ürün geliştirme prosesinin daha sistematik hale getirilmesidir. Bu bağlamda, moda endüstrisinde bu adımları gerçekleştirebilmek için gerekli *kilit beklentileri önceliklendirmek ve kritik beklentiler üzerindeki yeniden tasarım gereksinimini ortadan kaldırmak* gerekmektedir.

2. MODA ENDÜSTRİSİNDE ANALİTİK HİYERARŞİ PROSESİ UYGULAMASI

Bu çalışma kapsamında, Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) yöntemi kullanılarak araştırma kapsamındaki moda ürünlerini değerlendiren uzmanların, öncelikli kriterlerinin ortaya çıkmasını sağlamak ve böylece uzmanların ürünle ilgili teknik görüşlerini elde edebilmek amaçlanmıştır.

Araştırmanın amaçlarına ulaşabilmesi için Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) yöntemi kullanılarak moda ürünleri ile ilgili karşılaştırmalı bulgular elde edilmiştir. “Çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemlerinden biri olan AHP yöntemi, 1977 yılında Thomas L. Saaty tarafından geliştirilmiştir” (Saaty,1990: 9-26; Saaty, 2002; 215-229). Karar verme süreçlerinde insan yargılarının kullanıldığı bir yöntem olan AHP, “aynı zamanda çok kompleks olan beyin süreçlerini organize etmek, karar verme durumunda olan kişi ve kuruluşlar için problemdeki karışıklığı gidermek için önemli bir metottur. Bu yöntemle kişilerin daha etkin karar vermeleri amaçlanmıştır” (Saaty, 2000; Kabukcu, 2013; 559- 570). Çalışılan konuyla doğrudan ilgili olan kişilerle yüz yüze görüşülerek bir anket veya mülakatla onların seçenekler karşısındaki yargıları öğrenilir. AHP’de sonuçların tutarlı olabilmesi için bu kişilerin konularında uzman veya orta derecede bilgili olmaları tercih edilir. Çünkü AHP’ nin sonuçları, tamamen bu kişilerin vereceği ikili karşılaştırma yargılarına bağlıdır. Bu yargılara bağlı olarak AHP’de üstünlük, yargı veya ikili karşılaştırma matrisi oluşturulur. Sözü edilen bu matris, yargıların sayısal değerlere dönüştürülmesiyle oluşturulur (Saaty 2000; Harker ve Vargas, 1987: 1383- 1403; Saaty 1990: 9-26).

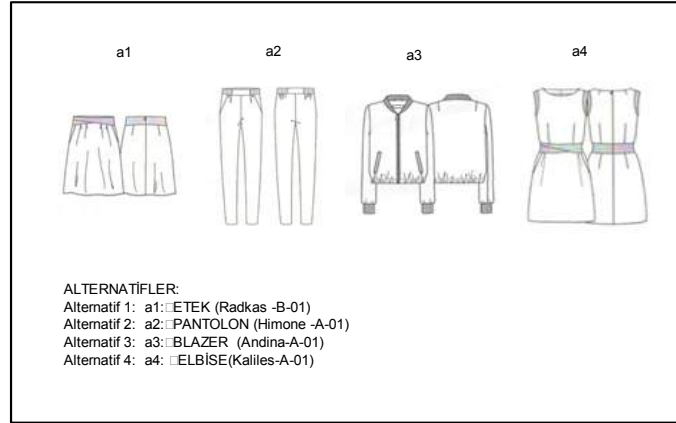
AHP yönteminde karar verici konumundaki kişiler analitik (sayısal) yaklaşımlarla karar vermek durumundadırlar. Böylece yöntem, çok kriterli bir karar problemini basit bir hiyerarşi şeklinde yapılandırılmasıyla nicel ve nitel değişkenlerin bir arada değerlendirilmesini sağlar. Hiyerarşik yapı, problemin parçalar halinde çözülmesine ve ardından da birleştirilmesine olanak sağlamaktadır. Yöntem, kriterlerin tümünün eş anlı olarak düşünülmesini gerektirmediğinden uygulama kolay hale gelmektedir.

Hiyerarşinin en üstünde açıkça ifade edilen bir hedef, hedefin altında hedefe doğrudan etki edecek kriterler, en altta da seçim yapılacak olan alternatifler bulunmaktadır. Hiyerarşinin tüm parçaları birbirleri ile ilgilidir ve böylece bir kriterdeki değişimin diğer kriterleri nasıl etkilediği görülmektedir.

Araştırmanın gerçekleştirileceği firma seçilirken, teknik anlamda destek alınabilecek ve seçilen ürünlerle ilgili uzmanların hepsine bir arada ulaşılabilme amaçlanmıştır. Bu anlamda, uzun ve zorlu bir sürecin sonunda ilgili moda firmasında araştırmanın gerçekleştirilmesi için gerekli izin

alınmıştır. Bu bağlamda; araştırmanın evreni, moda markasının *İzmir Üretim Birimi*'nde faaliyet gösteren mavi ve beyaz yakalı uzmanlar biçiminde tanımlanmıştır.

Şekil 1'de teknik çizimleri ve fotoğrafları görülen ilgili moda markasının kreasyonundan %100 ipek artikelden üretilmiş alternatifler olarak seçilen, *Radkas-B-01 Etek*, *Himone-A-01 Pantolon*, *Andina-A-01 Blazer* ve *Kaliles-A-01 Elbise* ürünleri araştırma konusu olarak seçilmiş ve araştırma, 4 ürünle sınırlandırılmıştır. Bu sınırlandırma doğrultusunda; araştırma örnekleme, araştırmaya uygunluğu nedeniyle tesadüfi olmayan (Yargısal/Kasıtlı/Amaçlı/İradi) örnekleme yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Bu anlamda, amaçlı örnekleme (Purposive Sampling) tekniği, “yargısal (judgemental) örnekleme olarak da adlandırılır. Araştırmacılar kendi yargılarını veya önceden edinmiş oldukları bilgilerini kullanarak örnekleme seçerler, yani araştırmanın amacına hizmet edecek kişileri seçmeyi tercih ederler “ (Monette, Sullivan ve Dejong, 1990; Özen ve Gül, 2007: 414). Bu bağlamda araştırmanın örnekleme, araştırma konusu moda ürünlerinin üretimine katılan *mavi ve beyaz yakalı uzmanlar* olarak belirlenmiştir.



Şekil 1. Araştırma konusu Alternatiflerin Teknik Çizimleri

Araştırma için özel olarak tasarlanmış olan anket formları, araştırma süresince her hafta uzmanlarla yüz yüze görüşülerek, uzmanların konu ile ilgili düşünceleri sözlü olarak da alınarak aşamalı olarak araştırmaya dahil edilmiştir. Tasarlanan anketlerde ikili karşılaştırma ölçeği kullanılmıştır. “Yargı yaklaşımından ikili karşılaştırma yöntemi, Thurstone tarafından geliştirilmiştir ve psikolojik araştırmalarda, özellikle bilişsel alanlarda kullanılmaktadır (Bradley, 1984; Nishisato, 1994; Martignon ve Hoffrage, 2002; Güvendir ve Özkan, 2013: 106). Bu yöntem basit bir ikili karşılaştırmadır. İkili karşılaştırma yaklaşımı ile uyarıcı kümesine veya maddelere (kriterlere) karar verilir. Gözlemciler bu uyarıcıların mümkün olan tüm ikili çifti verilir ve onlardan verilen bu çiftleri daha iyi belirlenmiş seçim ölçütüne göre karşılaştırmaları istenir. Yargıcı kararları için geliştirilmiş olan bu yöntemin bir avantajı basit ve karşılaştırmalı yargıların tümünü kapsamasıdır (Brown ve Peterson, 2009; Güvendir ve Özkan, 2013: 106).

Anket tasarımları iki ana kısımdan oluşmaktadır. Tasarlanmış olan anket formlarının ilk kısmı 3 ana bölümden oluşmaktadır. Kişisel bilgilerin yer aldığı bir kapak sayfası, ilgili kriterlerin ikili olarak nasıl karşılaştırılacağını açıklayan bir açıklama sayfası ve ardından belirlenmiş olan 9 kriterin kendi aralarında ikili olarak karşılaştırılmalarını sağlayan ve toplam 36 ikili karşılaştırmadan oluşan ana bölüm yer almaktadır. İkinci kısımda ise kriterler baz alınarak belirlenmiş olan alternatifler arası ikili karşılaştırma yapılmaktadır. İki ana bölümden oluşan bu kısımda, ilgili alternatiflerin nasıl karşılaştırılacağını açıklayan bir açıklama sayfası ve

ardından belirlenmiş olan 4 alternatifin 9 kriteri baz alarak kendi aralarında karşılaştırılmalarını sağlayan ve toplam 54 ikili karşılaştırmadan oluşan ana bölüm yer almaktadır.

Araştırma sorularının belirlenmesi, üzerinde en titizlikle durulan ve araştırmanın en kapsamlı aşamalarından bir tanesidir. Çünkü araştırma soruları, araştırma kapsamında incelenen ürünlerle ilgili özelliklere ulaşmak için alanla ilgili uzmanları, bilimsel literatürdeki tanımları, kategorileri ve süreçleri içeren kavramlar üzerinde müşteri gözüyle yeniden düşünmeye zorlamaktadır.

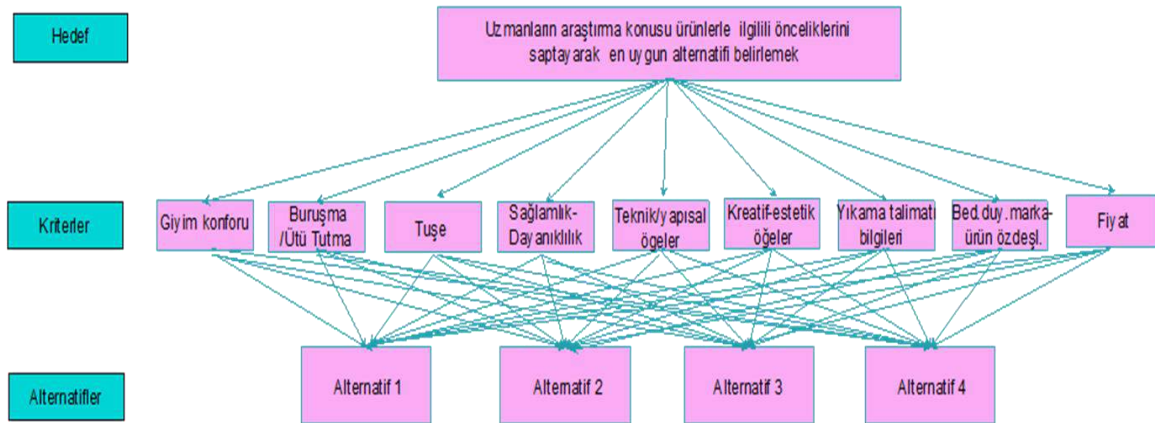
Tablo 1’de moda endüstrisinde çalışan farklı disiplinlerden gelen 10 adet odak grup üyelerinin tartışma anahtarı sorularına verdikleri cevapların oluşturduğu havuzun kategorilere (kriterlere) ayrılmış hali görülmektedir. Toplamda belirlenen 9 ana kriter ve kriterlerin kapsadığı alt başlıklar tabloda yer almaktadır. Odak grup üyelerince belirlenmiş olan kriterler, Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Odak Grup Üyelerince Belirlenen Kriterler

Kriterler	İçeriği
Giyim Konforu	-Termo fizyolojik giyim konforu (ısı ve nem açısından konfor /ısı ve sıvı transfer mekanizmaları) -Ergonomik giysi tasarımı (vücut hareket konforu, giysinin vücut hareketlerine imkan tanınması, vücuda uygulanan basıncı minimuma indirmesi) -Kalıp serilerinin tutarlılığı -Fitting -Kullanım sırasında deformasyon vb.
Buruşma/ Ütü Tutma	Esnekliğini ve formunu koruyabilme
Tuşe	Dökümlülük, Sertlik/Yumuşaklık, Dolgunluk, Hareketlilik, Kayganlık, Dirilik vb.
Sağlamlık/Dayanıklılık	Zorlanma, Gerilim, Sürtünme, Yırtılma, Kopma, Dikiş yerlerinde açılma, Dış doğanın etkileri, Kirlenme (kir tutma), Kuru temizlemede görünüm ve boyut değişimi (paça etek dönmesi vb.)
Teknik /Yapısal Öğeler	Kombinlenen kumaşların uyumu, Destekleyici kumaşların uyumu (tela, astar vb.), Kullanılan bobin renkleri, Astandan görülen saçaklanma, Astarın görünmesi vb.
Kreatif /Estetik Öğeler	Desen, Stil, Renk, Parlaklık, Ritm,,Derecelendirme, Yayılma, Kontrast, Uyum, Denge, Oran vb.
Yıkama Talimatı Bilgileri	Üretilen ülke, Kumaş/astar karışımı yüzdeleri, Ürünün sadece kuru temizleme yapılması vb.
Bedensel Duyumsama ve Marka ile Ürünü Özdeşleştirme	Deri ile materyalin teması sonucu (pürüzlü/süzlük, vücutta tahriş, tırmalanma, batma, kaşıntı, yapışkanlık ve sarmalanma, statik elektriklenme vb.) olumlu/olumsuz ortaya çıkan nörolojik algılar ile marka ile ürünü özdeşleştirme
Fiyat	İpek Etek: 252.00 TL İpek Pantolon:336.00 TL İpek Blazer:672.00 TL İpek Elbise: 642.00TL

Araştırma konusu ürünlerin üretiminde yer alan araştırma sürecinin başında, 113 adet mavi ve beyaz yakalı uzmanın araştırma konusu ürünlerle ilgili görüşlerini tasarlanan anket vasıtasıyla almak planlanmıştır. Araştırma kapsamında 106 adet uzmana yüz yüze görüşme yöntemiyle tasarlanan anket uygulanmış ve uygulanan anketlerden 99 adedi geçerli sayılmıştır

AHP’de problem hiyerarşik (Şekil 2) olarak belirlendikten sonra, hiyerarşiyi oluşturan öğelerin göreceli üstünlükleri hesaplanır. Göreceli üstünlükler, karar verme sürecinde matrislerle ifade edilen sayılara dönüştürülür. Bu aşamadan sonra, problemin çözümü için matematiği kullanmanın geçerli sebepleri vardır. Bu şekilde kararı tanımlamaya çalışan metodlar, bilindiği gibi analitiktir (Saaty, 1999; Saaty, 2000; Barbeau, 1987: 321-325).



Şekil 2. Problem Hiyerarşisi

Karşılaştırmalar bir üst düzey, başka bir deyişle hedef düşünülerek yapılmıştır. Yargılar verilirken uzmanlara şu soru sorulmuştur: “Genel hedef düşünülduğünde her bir kriter bir değerinden ne kadar önemlidir?” Yargılar, AHP için önerilen temel ölçek tablosu kullanılarak verilmiştir.

AHP, grup kararlarında kullanıldığında, kolektif yargıların da ters değerli olma aksiyomunu sağlaması gerektiğinden grup bireylerinin kişisel yargıları geometrik ortalama alınarak bütünleştirilir (Saaty, 1986: 841-855). Bu incelemede, birden çok karar verici olduğu için ikili karşılaştırmada, her bir ikili karşılaştırma değeri için tek bir değer olması gerektiğinden 1-9 aralığında verilen her bir ikili karşılaştırma değerinin çarpımının o kadar dereceden kökü alınarak tek bir değer elde edilmiştir.

AHP’nin bu aşamasında karar vericilerin değerlendirmeleri sonucu oluşan ikili karşılaştırma matrislerinin tutarlılıkları test edilmelidir. AHP ile yapılan değerlendirmeler karar verici/lerin yargılarından oluştuğu için subjektif olduğundan yöntem belirli bir düzeyde tutarsızlığı tolere eder. Diğer bir ifadeyle, belirli bir seviyenin altında tutarsızlık olması kabul edilebilir niteliktedir (Gümüšoğlu, Tütek ve Özdemir, 2012: 347). 0,10 tutarlılık için üst sınır olarak kabul edilmiştir (Saaty, 1991: 1-9).

Hesaplanan tutarlılık oranı kabul edilebilir maksimum düzey olan 0,10’dan düşük olduğu için matrisin kendi içinde tutarlı olduğu söylenebilir. Yargı matrisi, kendi içinde tutarlılık gösterdiğinden nihai sonuca gidebilmek için bu matris kullanılarak kriterlerin öncelik veya

HOCA AHMET YESEVİ
ULUSLARARASI BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ
26-27 Ağustos 2019, Gölbaşı - ADIYAMAN

önem sıraları elde edilebilir. Kriterlere ilişkin öncelik değerleri vektörleri, matris elemanlarının ilgili sütun toplamına bölme ile normalizasyonu ve buradan da satırların aritmetik ortalamasını alma yoluyla (sütun normalizasyonu) sağlanmıştır.

Kriterlere ilişkin öncelik değerleri vektörleri, ikili karşılaştırma matrislerinin her bir sütun elemanının, o sütun toplamına bölünmesi ile normalize edilerek ve elde edilen matristeki her bir satırın ortalamasının alınması yoluyla (Tablo 2) elde edilebilmektedir. Tutarsızlık düzeyi çok yüksek olmadığında daha kısa süren bu işlemle elde edilen öncelik değerleri, özdeğer vektör yöntemi ile elde edilecek değerlere yaklaşır (Gümüsoğlu, Tütek ve Özdemir, 2012: 350).

Tablo 2. Sütun Normalizasyonu ile Belirlenen Öncelikler

KRİTERLER	Giyim konforu	Bururma/Ütü tutma	Sağlamlık/Dayanıklılık	Tuşe	Teknik/Yapısal Özellikler	Kreatif Özellikler	Yıkama Talimatı Bilgileri	Bed. Duy. Marka	Fiyat	Toplam	Toplam/9	Giyim konforu	Öncelik
Giyim konforu	0,1694801	0,22598468	0,1986069	0,16881954	0,18385315	0,14246142	0,133482285	0,1213332	0,130705212	1,474699	0,163855412	Giyim konforu	1
Bururma/Ütü tutma	0,106011854	0,141683156	0,210158464	0,171873001	0,16209956	0,138006138	0,139885943	0,115721452	0,109242225	1,292903	0,14465587	Bururma/Ütü tutma	3
Sağlamlık/Dayanıklılık	0,123454699	0,097619722	0,144864552	0,238909229	0,20873401	0,170775171	0,149122247	0,131791514	0,140078844	1,40035	0,155594443	Sağlamlık/Dayanıklılık	2
Tuşe	0,089585397	0,073875262	0,055388259	0,089517501	0,12499472	0,12563126	0,115039514	0,106368956	0,097352849	0,876896	0,097402623	Tuşe	6
Teknik/Yapısal Özellikler	0,081117697	0,07795258	0,061233841	0,053467028	0,0822232	0,152737153	0,13844558	0,115112202	0,207692459	0,86945	0,096482764	Teknik/Yapısal Özellikler	5
Kreatif Özellikler	0,117527519	0,101000119	0,083876575	0,070549791	0,057168064	0,099000999	0,152633259	0,146841255	0,11782742	0,946434	0,105159344	Kreatif Özellikler	4
Yıkama Talimatı Bilgileri	0,080948349	0,064607538	0,062002028	0,049592695	0,040494045	0,041382041	0,063836578	0,113170649	0,09434954	0,630383	0,067820385	Yıkama Talimatı Bilgileri	9
Bed. Duy. Marka	0,118543807	0,103954666	0,093437636	0,071524483	0,065308072	0,057321057	0,047941217	0,085026783	0,115374507	0,758273	0,084252543	Bed. Duy. Marka	8
Fiyat	0,113463167	0,11348824	0,090540345	0,080655268	0,071724746	0,072666073	0,059240345	0,064535329	0,08760403	0,753918	0,083768616	Fiyat	7
										Toplam	1		

Öncelik değeri vektörü elde edildikten sonra tutarlılığının test edilmesi için *maksimum özdeğer* λ_{max} hesaplanmalıdır (Tablo 3). Bunun için, ikili karşılaştırma matrisinin öncelik değerleri vektörüyle çarpılması, elde edilecek yeni vektördeki her bir değer için öncelik değerleri vektöründeki ilgili elemana bölünmesi ve bu işlemle bulunacak sonuçların ortalamasının alınması gerektiğini göstermektedir.

Tablo 3. Maximum Özdeğer λ_{max} Hesaplaması

Kriterler	Giyim konf.	Bu/Ütü tut.	Sağ/Day	Tuşe	Tek.Yapı/Öğ.	Krea.Öğ.	İnk.Tal.Bil	Bed.Duy.Mar	Fiyat	Ön. Değ. Vekt.	Sonuç	Son/önc. Değ. Vekt.
Giyim konforu	1	1,595	1,371	1,887	2,084	1,439	2,091	1,427	1,492	0,164580244	1,532637479	9,31240251
Bururma/Ütü tutma	0,626	1	1,451	1,92	1,817	1,394	2,191	1,361	1,247	0,145013556	1,350424599	9,31240251
Sağlamlık/Dayanıklılık	0,729	0,689	1	2,613	2,366	1,725	2,336	1,55	1,599	0,157012703	1,462165489	9,312402511
Tuşe	0,529	0,52	0,382	1	1,41	1,269	1,802	1,251	1,109	0,097472119	0,907699603	9,312402512
Teknik/Yapısal Özellikler	0,479	0,55	0,422	0,709	1	1,543	2,175	1,355	1,229	0,098110849	0,913647719	9,312402512
Kreatif Özellikler	0,694	0,713	0,579	0,788	0,648	1	2,391	1,727	1,345	0,104069134	0,969133667	9,312402511
Yıkama Talimatı Bilgileri	0,478	0,456	0,428	0,554	0,459	0,418	1	1,331	1,077	0,066826774	0,622317821	9,31240251
Bed. Duy. Marka	0,7	0,734	0,645	0,799	0,738	0,579	0,751	1	1,317	0,083439739	0,777024438	9,312402509
Fiyat	0,67	0,801	0,625	0,901	0,813	0,734	0,928	0,759	1	0,083474881	0,777351695	9,312402509
											Toplam	83,81162259
											Toplam/9	9,312402511

n=9 için **RI** (Rassal İndeks)

$$\lambda_{max} = 9,312402511$$

$$CI \text{ (Tutarlılık İndeksi)} = \lambda_{max} - n / n-1 = 0,039050314$$

$$CR \text{ (Tutarlılık Oranı)} = CI / RI = 0,039050314 / 1,45 = 0,026931251$$

olarak bulunmuştur.

$$0,026931251 < 0,10 \text{ (Tutarlı)}$$

Bu aşamada, belirlenmiş olan 9 kriter baz alınarak moda markasının kreasyonundan seçilen %100 ipek artikelden üretilmiş alternatifler olarak seçilen, Radkas-B-01 Etek, Himone-A-01 Pantolon, Andina-A-01 Blazer ve Kaliles-A-01 Elbise ürünlerine, bu ürünlerin üretimine dahil olan çalışanlarının ankete verdikleri ikili karşılaştırma değerlerinden yararlanılarak alternatifler arası ikili karşılaştırma matrisleri (yargı matrisi) oluşturulmuş ve tutarlılıkları test edilmiştir.

Kriterlere ve alternatiflere ilişkin öncelik değerleri hesaplandıktan sonra elde edilen sonuçlar sentezlenir. Diğer bir ifadeyle, elde edilen sonuçlar sentezlenir (Tablo 4). Hiyerarşi boyunca yukarı doğru ilerlerken ağırlıklandırma yapılarak ilgili düzeydeki öncelik değerlerinin çarpımı alınarak ilerlenir. Son olarak hedefe gelindiğinde tek bir hedef olduğundan ağırlıklandırma 1 değeriyle yapılmış olur. Diğer bir ifadeyle, hiyerarşide en alt seviyede yer alan her bir

alternatifin önceliği alt kriterin önceliği ile çarpılır, ardından bu değer bir üst seviyedeki kriter öncelikleriyle çarpılarak ağırlıklandırma yapılır. Son olarak her alternatif için bu çarpım işlemleri tamamlandıktan sonra tüm kriterler için elde edilmiş olan çarpım değerleri toplanarak alternatiflerin global öncelikleri ya da skorları hesaplanmış olur. Bu aşama hiyerarşik sentezi ifade eder (Gümüoğlu, Tütek ve Özdemir, 2012: 356).

Tablo 4. Sütun Normalizasyonu Yöntemine göre Elde Edilen Öncelik Değerleri ve Sentez Sonuçları

KRITER/ALTERNATİF	Giyim konforu	Buruşma/Ütü tutma	Sağlamlık/Dayanıklılık	Tuşe	Teknik/Yapısal Öğeler	Kreatif Öğeler	Yıkama Talimatı Bilgileri	Bed. Duy. Marka	Fiyat	ALT. SKORU TOPLAMI	Önc. Sırası
Kriterin Önc. Değeri	0,162855412	0,14365587	0,155594443	0,097410623	0,098482764	0,105159344	0,067820385	0,084252543	0,083768616		
Etek	0,303492233	0,312516264	0,292083115	0,326889284	0,300445842	0,333542681	0,284342506	0,303216646	0,294901037	0,306110949	1
Pantolon	0,31413066	0,319207259	0,341932692	0,29100104	0,280492509	0,246760769	0,279036138	0,272576565	0,264383186	0,296486924	2
Blazer	0,19471376	0,186556164	0,203744339	0,18323706	0,220949455	0,216570507	0,22835878	0,221558356	0,236814767	0,206781521	3
Elbise	0,187663347	0,181720312	0,162239854	0,198872616	0,198112194	0,203126043	0,208262576	0,202648433	0,20390101	0,190620607	4
	0,049728845	0,044894796	0,04544651	0,021842489	0,029888737	0,03507513	0,019284218	0,025546773	0,024703452	0,306110949	
	0,051472009	0,045855997	0,053202827	0,028346593	0,027623678	0,025949201	0,018924338	0,022965269	0,022147014	0,296486924	
	0,031904903	0,026799888	0,031701487	0,017849236	0,021759713	0,022774413	0,01548738	0,018666855	0,019837645	0,206781521	
	0,030749655	0,02610519	0,02524362	0,019372305	0,019510637	0,021360602	0,014124448	0,017073646	0,017080505	0,190620607	
CR (TUTARLIK OR.)	0,055574815	0,052917707	0,069875536	0,079238805	0,053192411	0,058401411	0,021286781	0,037956247	0,023154108		

Sütun normalizasyonu yöntemine göre de kriterlerin öncelik değerleri ve alternatiflerin öncelik değerlerinin sentezlenmesiyle oluşan alternatif skor toplamları Tablo 4’de sütun normalizasyonu yöntemine göre elde edilen öncelik değerleri ve sentez sonuçları görülmektedir. Bu yöntemle göre oluşan sıralama, özdeğer vektör yöntemiyle aynı olmakla beraber alternatiflerin skor toplamlarının da birbirine son derece yakın olduğu gözlemlenmiştir. En yüksek alternatif skoruna sahip olan ürün, *Radkas-B-01 etek* olmuş; ardından *Himone-A-01 pantolon*, *Andina-A-01 blazer* ve sonuncu olarak *Kaliles-A-01 elbise* sıralanmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma konusu ürünler üzerinden yola çıkarak araştırmanın sonuçlarını özetlediğimizde:

Uzman gözüyle müşteri beklentilerinin önceliklendirilmesinde, en önemli kriter *giyim konforudur*. Ardından sırasıyla sağlamlık/dayanıklılık, buruşma/ütü tutma, kreatif/estetik öğeler, teknik/yapısal öğeler, tuşe, fiyat, bedensel duyumsama ile marka ile ürünü özdeşleştirme ve yıkama talimatı bilgileri gelmektedir.

Sonucu yorumlamak gerekirse, yıkama talimatı bilgilerinin sonuncu sırada olması, araştırmanın Türkiye’de yapılıyor olmasından ve değerlendiricilerin Türkiye’den uzmanlar olmalarından kaynaklanmaktadır. Ürün değerlendirilirken, tüketici nezdinde ise ürünün üretildiği ülke, önemli bir kriterdir.

Fiyat kriterinin daha öncelikli olacağı düşünülürken son sıralarda yer almıştır. Aslında bu açıdan yaklaşıldığında, ürünün üretim kalitesini en yakından bilen uzmanlar tarafından bu şekilde değerlendirilmesi, ürünün kalitesi hakkında bir fikir vermektedir.

Uzman gözüyle, ilgili kriterler baz alınarak yapılan alternatifler arası önceliklendirmede ortaya çıkan alternatif skorlarına göre belirlenen sıralama; *Radkas-B-01 Etek*, *Himone-A-01 Pantolon*, *Andina-A-01 Blazer* ve *Kaliles-A-01 Elbise* olmaktadır. Buradaki sıralama yorumlandığında; uzmanların, ana materyalin (%100 ipek) vücutta tek parça kullanımı durumunda üretilecek olan elbisede zaman içinde deformasyonlar görülebileceğinden, giysisinin tek bir bütün (elbise) halinde olmayıp, alt veya üst olarak üretilmesinin daha uygun olduğunu düşündükleri sonucuna varılmaktadır.

Kreatif (Yaratıcı) Endüstriler kapsamında yer alan moda endüstrisi, moda kavramının değişkenliği, sürekli tazelenme ve yenilenme ihtiyacı ile her sezon, inovatif ürünlerle modanın doğasına ve değişen müşteri beklentilerine uyum göstermek durumundadır.

Bu araştırma kapsamında, analitik hiyerarşi prosesi (AHP) yöntemi kullanılmıştır. Bundan sonra yapılacak araştırmalarda, literatürde yer alan ağırlıklı toplam yöntemi, ağırlıklı ürün yöntemi, PROMETHEE, TOPSIS, ELECTRE, VIKOR, analitik serim (ağ) süreci ve çok nitelikli fayda teoremi kullanılabilir. Böylece artan teknolojik gelişmeler ve rekabet ortamının etkisiyle oluşan karmaşanın etkisini azaltabilmek amacıyla tasarlanan çok amaçlı karar verme ve çok nitelikli karar verme modelleri uygulanarak optimizasyon sağlanabilir.

KAYNAKLAR

- Barbeau, E. (1987). Reciprocal Matrices of Order 4. *Mathematical Modelling*, 9/3-5, 321-325.
- Bradley, R. A. (1984). Paired comparisons: some basic procedures and examples. *Handbook of Statistics 4*. (Edt: P. R. Kirshnajah & P. K. Sen). Amsterdam: Elsevier, 299-326.
- Brown, T. C., & Peterson, G. L. (2009). An enquiry into the method of paired comparison: reliability, scaling, and Thurstone's law of comparative judgment. *Gen Tech. Rep. RMRS-GTR-216WWW*. Fort Collins, CO: U.S. Department of Agriculture, Forest Service, Rocky Mountain Research Station, . Güvendir ve Özkan, 2013: 106
- Gümüsoğlu, Ş., Tütek, H. ve Özdemir, A. (2012) *Sayısal Yöntemler Yönetmelik Yaklaşım* İstanbul: Beta Basım.
- Güvendir, M. A. ve Özkan, Y. Ö. (2013). İki Ölçekleme Yönteminin Karşılaştırılması: İkili Karşılaştırma ve Sıralama Yargıları. *Journal of Educational Sciences Research*, 3 (1), 105–119.
- Harker, P. T. & Vargas L. G. (1987). The Theory of Ratio Scale Estimation: Saaty's Analytic Hierarchy Process. *Management Science*, 33/11, 1383-1403.
- Kabukcu, E. (2013). Analitik Hiyerarşi Prosesi Yöntemi ile Duyusal Marka Değerlendirmesi. 12. Ulusal İşletmecilik Kongresi Bildiriler Kitabı, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayın No:192, 559-570.
- Kabukcu, E. (2017). *Moda Pazarlama*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Martignon, L., & Hoffrage, U. (2002). Fast, frugal, and fit: Simple heuristics for paired comparison. *Theory and Decision*. 52 (1), 29–71.
- Monette, D. R., Sullivan, T. J., & De Jong, C. R. (1990). *Applied Social Research*. New York: Harcourt Broce Jovanovich.
- Nishisato, S. (1994). *Elements of dual scaling: An introduction to practical data analysis*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Özen, Y. ve Gül, A. (2007). Sosyal ve Eğitim Bilimleri Araştırmalarında Evren-Örnekleme Sorunu. *Journal of Kazım Karabekir Education Faculty*, Sayı 15, 394-422.
- Saaty T. L. (1999). *The Seven Pillars of the Analytic Hierarchy Process*, 322 Mervis Hall, Pittsburg.
- Saaty T. L. (2002). Decision Making with the Analytic Hierarchy Process. *Scientia Iranica*. 9(3), 215-229.

Saaty T. L. (2000). Decision Making for Leaders, Pittsburg: RWS Publications.

Saaty T. L. (2000). Fundamentals of Decision Making and Priority Theory. Vol. 6, Pittsburg: RWS Publications.

Saaty T. L. (1990). How to Make a Decision: The Analytic Hierarchy Process. European Journal of Operations Resesarch, 48(3), 9-26.

Saaty T. L. (1986). Axiomatic Foundation of the Analytic Hierarchy Process. Management Science,32 (7), 841-855.

Saaty T. L. (1991). Some Mathematical Concepts of the Analytic Hierarchy Process. Behaviormetrica, no.29, 1-9.

KLASİK GİTARIN TARİHİ GELİŞİMİ VE TÜRKİYE’DE KLASİK GİTAR EĞİTİMİ

HISTORICAL DEVELOPMENT OF CLASSICAL GUITAR AND CLASSICAL GUITAR EDUCATION IN TURKEY

Arş. Gör. Hüseyin YILMAZ

Kafkas Üniversitesi

ÖZET

Tarih boyunca pek çok filozof, eğitimci ve devlet adamı müziğin eğitimdeki yeri ve önemine inanmış, müziğin gelişmesine yardım ve hizmette bulunmuşlardır. Geçmişten günümüze kadar bu hizmet içerisinde var olan topluluklar müziğin biçimlerine, armonik yapılarına, ritimlerine, çalgı özelliklerine, şarkılarına, neşelerini ve hüznelerini melodilerle dışa aktararak kendi zenginlikleri ile büyük katkı sağlamışlardır. Her ulusun kendine özgü bir müziği ve çalgısı var olmuştur. Bunlar ülkelerin kendi müziklerinde yer edinin farklı boyutlar içerisinde eğitimde sunulmuşlardır. “Müzik eğitiminin önemli boyutlarından birini de çalgı *eğitimi/öğretimi* oluşturmaktadır. Müzik eğitiminin üç ana türünde de etkin bir role sahip olan çalgılar insan tarafından ortaya çıkarılarak geliştirilmiştir” (Yılmaz, 2015: 2). Çalgı eğitimi, müzik eğitimi ile birlikte, bireyde müziksel ve toplumsal bilinçlendirme, duygu ve düşünceleri dışa aktararak bir davranış gösterimi olarak açıklanabilir.

Bu araştırmada, insanın doğumundan ölümüne kadar, yaşamı boyunca en önemli unsurlardan olan eğitim ve öğretim kavramlarının tanımı ve önemi; insanın doğum öncesinde anne karnında başlayan ve ömür boyu belli aşamalarda devam eden sessel ve müziksel gelişimi içerisinde müzik eğitiminin yeri ve önemi ile klasik gitar enstrümanının tarihçesine değinilmiştir. Bu amaçla Türkiye’de klasik gitarın gelişimi ve örgün eğitimdeki yeri ve öneminden bahsedilmiştir. Köklü tarihi, çok sesli müziğe elverişliliği, ses güzelliği, kolay taşınabilirliği ve kolay satın alınabilirliği ile zaman içerisinde popüler olmuş olan klasik gitar; geçmişten günümüze müzik eğitimi veren tüm eğitim-öğretim ortamlarında, özengen (amatör) müzik merkezlerinde, sıkça tercih edilen bir enstrüman olmuştur.

Bu çalışmada genel tarama modeli kullanılmıştır. Yöntem olarak da literatür tarama yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sürecinde, klasik gitar ile ilgili literatür (kitap, makale, tez, bildiri, internet kaynakları) incelenmiş olup, klasik gitar enstrümanının tarihsel gelişimi, eğitim boyutunda kullanılabilirliği ile ilgili bilgiler açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Müzik, Eğitim, Gitar, Klasik Gitar.

ABSTRACT

Throughout history, many philosophers, educators and statesmen have believed the importance of music in education, and helped and contributed to develop music. The communities that have existed in this service from the past to the present day have contributed greatly to the music forms, harmonic structures, rhythms, instrument features, their songs, joys and sadness with their riches by exporting melodies. Every nation has its own music and instrument. “The music and instruments of nations were included in their own music style and presented in different dimensions in education. One of the important dimensions of music education is instrument education and training. The instruments, which have an active role in all three main types of music education, were found out and developed by human beings” (Yılmaz, 2015:2). Instrument education, together with music education, can be explained as

an expression of behavior by expressing emotions and thoughts, musical and social awareness in the individual.

In this research, the definition and importance of education and training concepts, which are the most important elements throughout life, from birth to death; the place and importance of music education in the vocalic and musical development of the human being, which started in the womb before birth and continued at certain stages of life were mentioned, and this research informed the history of classical guitar instrument. For this purpose, the development of classical guitar and its place and the importance of it in formal education in Turkey have been discussed. Classical guitar, which has become popular over time with its long history, convenience to polyphonic music, sound beauty, easy portability and easy affordability has become a frequently preferred instrument in all educational and teaching environments, from the past to the present, and in the amateur music centers.

In this study, general survey model was used. Literature survey method was used as the method. In the research process, literature related to classical guitar (books, articles, theses, papers, internet sources) has been examined and the historical developments of classical guitar instrument and information about its usability in education have been explained.

Keywords: Music, Education, Guitar, Classical Guitar.

1. GİRİŞ

1.1. EĞİTİM VE ÖĞRETİM

Eğitim, bireyleri ve toplumları biçimlendirme, yönlendirme, değiştirme, geliştirme ve yetkinleştirmede en etkili süreçtir. Eğitimle bireylerin bedensel, devinimsel, duyuşsal ve bilişsel yönleriyle dengeli birer bütün halinde en uygun ve ileri düzeyde yetiştirilmeleri amaçlanır (Uçan, 1997: 59-60).

Eğitim, bir toplumun yeniliklere ve uygarlığa ayak uydurmasının en önemli araçlarından biridir. Bireyin kendini ifade etmesinin sağlanmasında eğitimin rolü tartışılmazdır. Eğitim insana yapılan uzun vadeli bir yatırımdır. Bu nedenle eğitim çok doğru planlanmalı, amaçları çok iyi saptanmalıdır (Özsoy, 2003: 25). Eğitim, bireyin içinde yaşadığı toplumda davranış biçimleri edindiği süreçlerin toplamıdır (Varış, 1997: 13). Olarak ifade etmişlerdir.

Yapılan literatür sonucunda eğitim ile ilgili bir çok tanım bilim insanları tarafından yapılmıştır. Bu tanımlardan örnek vermek gerekirse ; Kişinin davranışlarında, kendi yaşantıları yolu ile istendik yönde ve bir dereceye kadar kalıcı değişimler meydana getirme süreci olan eğitim, ürün olarak ele alındığında oluşan davranışdaki değişimlerdir (Bloom, 1979: 300). Eğitimin insanla birlikte başlayan uzun tarihi geçmişi, bir çok farklı yaklaşımları da beraberinde getirmektedir. Örneğin bugünkü eğitimci anlamını karşılamaktan çok uzak olan “pedagog” kavramının, eski Yunan şehir devletlerinde çocukların bakımı görevini üstlenen insanlara verildiğini görüyoruz. Günümüzde pedagoji kavramı, eğitimle ilgili kavram yer almamaktadır (Kıncal, 1998: 1). Yapılan tanımlar sonucunda eğitim insan hayatında duruş, düşünce, davranış, yeniliklere açık olma, eğitimsel aktarım gibi durumlarda davranış sergileme veya davranış değiştirme olarak açıklanabilir.

Öğretim, öğrenci gelişimini amaçlayan ve öğrenmenin başlatılması, sürdürülmesi ve gerçekleştirilmesi için düzenlenen planlı etkinliklerden oluşan bir süreç olarak ele alınabilir. Öğretim, amaçlı ve planlı öğretme sürecidir (Açıkgöz, 1999). Fidan’ın (1996) tanımına göre öğretim “tüm öğretme faaliyetlerinin önceden belirlenmiş hedefler doğrultusunda planlı ve

kontrollü olarak düzenlenmesi ve yürütülmesidir”. Yani önceden belirlenen hedefler doğrultusunda planlı ve kontrollü biçimde öğrenmenin gerçekleşmesi sürecidir.

Öğretim, eğitimin planlı ve programlı bir şekilde belirli bir zaman diliminde ve belirli bir mekânda gerçekleştirilen bölümüne denir. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere, öğretim, eğitimden daha dar kapsamlıdır. Eğitim kavramı öğretimi kapsayabilir, fakat öğretim kavramının eğitimi kapsamaması mümkün değildir. Öğretim, eğitimin okulda planlı ve programlı olarak yürütülen kısmına denir (Kıncal 1998: 3).

1.2. MÜZİK VE MÜZİK EĞİTİMİ

Müzik, duygu, düşünce, izlenim ve tasarımları; başka gereçlerinde yardımıyla ya da katkısıyla belli olay, durum ve olguları veya gerçekleri, belirli amaç ve yöntemle, belirli bir güzellik anlayışına göre oluşturulup birleştirilmiş seslerle işleyip biçimlendiren, yansıtan, anlatan ve etkileyen estetik bir bütündür. Müzik iletişim ve etkileşim sistemidir (Uçan, 1997: 125).

Müzik, ses yüksekliği (diklik-perde) (incelik-kalınlık) ve tartım (ritim) bağıntıları içinde düzenlenmiş seslerin sanatıdır. Müzik, insan sesinin, insan kulağının ve de seslerin daha zengin, daha karmaşık biçimde düzenlenmesine olanak veren, yalnızca işitme duyumuz aracılığı ile yorumlanabilir, müziksel işitme farkı ile sınırlanır, dolayısıyla da insan sesinin ve insan kulağının daha iyi gelişmesini sağlayan çalgıları yapma becerilerinin bir gelişimi olarak ifade edilir (Finkelstein, 2000: 9-10, Burge, 1983: 13).

Müzik hem sanattır, hem bilim ve aynı zamanda seslerle anlatılan bir sanat ve kültürel bir olgudur. Dolayısıyla hem duygusal olarak algılanabilmeli, hem de akıl ile kavranabilmelidir. Geçmiş ile gelecek arasında bağlar kurar, Herhangi bir sanat ya da bilim dalındaki gibi müzikte de, bilgelige ve ustalığa giden yolda “kestirmeler” yoktur (Karolyi, 1996: 7, Say, 2001: 17-19).

Müzik, normal veya özel eğitim gereksinimi olan tüm çocukların eğitiminde kullanılması gereken ve çocukların tüm gelişim alanlarını destekleyen etkili ve önemli araçlardan biridir. Küçük yaşlardan itibaren müziksel aktivite içinde bulunarak müzikle beslenen ve desteklenen çocukların ruhsal ve bedensel yönden daha sağlıklı bir gelişim sergiledikleri gözlenmektedir. Müziğin, çocukların gelişimine etkileri şu şekilde sınıflandırılabilir;

1. Dil Gelişimi
2. Duygusal ve Sosyal Gelişim
3. Bedensel ve Psikomotor Gelişim (Yıldız, 2002: 6).

Müzik gelişimini farklı bir şekilde ifade etmek gerekirse;

İnsan yavrusunun sessel ve müziksel gelişimi doğum öncesinde başlar ve bütün yaşamı boyunca en son aşamasına ulaşıncaya kadar sürekli ilerleyerek devam eder. Bebeğin, anne karnındayken, annesinin kalp atışlarından ve annesinin dinlediği müziklerden etkilendiği, böylece sese karşı ilk tepkilerini verdiği yapılan deneylerle kanıtlanmıştır. Anne karnında başlayan bu ilişki, bebeğin dünyaya gelişiyle birlikte kendini farklı bir ortama taşır. Bebek, yeni geldiği bu ortamda kendisini bir ses dünyasının içinde bulur. Bu ses dünyasına kendisi de sesiyle katılmaya başlar. İnsanın ses ile olan bu iç içeliği zamanla onun kendisini ifade etmesinin, iletişim kurmasının ayrılmaz bir parçası olur. Çevresinde olup biteni ses ile algılar. Kendi isteklerini ve tepkilerini de yine kendi sesi yoluyla verir. Böylece, bebeğin sessel ve müziksel gelişim süreci, her geçen gün olgunlaşma ve yeni öğrenmelerle ilerleyerek devam

eder. Ancak, çocuğun müziksel gelişim sürecinde, büyüme, olgunlaşma ve öğrenmelerin yanı sıra kalıtsal özellikler ve çevre etmenleri de önemli rol oynar (Yıldız, 2002).

Dünyanın eski ve yeni bütün toplumları, tarih boyunca müziğin eğitimdeki yeri ve önemine inanmışlar ve ona bir eğitim aracı olarak büyük önem vermişlerdir. Tarih boyunca pek çok filozof, eğitimci ve devlet adamı müziğin eğitimdeki yeri ve önemine inanmış, müziğin gelişmesine yardım ve hizmette bulunmuşlardır.

Müzik Eğitimi, çok kapsamlı ve geniş bir eğitim sürecidir. Müzik Eğitimi; genel, özengen (amatör) ve meslekî (profesyonel) olmak üzere üç ana türden oluşur.

Genel müzik eğitimi, toplumda ortak kültür oluşturması, bu kültür ve geleneğin yani halk kültürünün gelecek nesle aktarılması bakımından önemlidir. Bireylere halk kültürü yanında evrensel müzik kültürü ile ilgili bilgilerin verilmesi de yine bu bağlamda önemlidir. Genel müzik eğitimi, bireyleri müzik alanında sanatçı yapmaz; ancak, müzik alanında neyin sanat olduğu ya da sanatın ne olduğu konusunda bireyleri düşündürür. Müzik alanındaki yetenekleri, amatör veya meslekî müziğe yönlendirmesi gibi bir işlevi de vardır. Bu nedenle bireyin genel müzik eğitimi alabilmek için onun ne derece bu eğitimi alabileceğini belirleyebilecek bir yetenek sınavından geçmesi gerekmez. Çünkü genel müzik eğitimi, amacı ve kapsamı bakımından yalnızca bu alana yatkın kişiler için değil, örgün eğitim alan herkesi kapsar. Özengen (amatör) müzik eğitimi herkes için zorunlu olmayıp kişinin isteği doğrultusunda müziğin herhangi bir alanında genel müzik eğitiminden daha derinlemesine, o alanı daha iyi tanınmasına fırsat veren bir eğitimidir. Meslekî müzik eğitimi ise müzik alanının bütününü, bir kolunu ya da dalını, o bütün kol ya da dal ile ilgili bir işi meslek olarak seçen, seçmek isteyen, seçme eğilimi gösteren, seçme olasılığı bulunan ya da öyle görünen, müziğe belli düzeyde yetenekli kişilere yönelik olup dalın, işin ya da mesleğin gerektirdiği müziksel davranışları ve birikimi kazandırmayı amaçlar (Uçan, 1997: 30).

Sanatın yaygınlaşmasında, amatör müzik eğitimi veren kuruluşların önemi büyüktür. Yurdumuzdaki bu tür kurum ve kuruluşlar; TRT'nin gençlik ve çocuk koroları, Kültür Bakanlığı'nın gençlik ve çocuk koroları, belediye ve devlete bağlı bazı resmi kurumların bünyesindeki korolar ve özel dershanelerdir. Bu kurumlar bireysel dersler, toplu müzik etkinlikleri, koro ve çalgı toplulukları oluşturmak gibi sanat etkinliklerinde de bulunmaktadır (Şengül, 2001: 3).

Müzik Eğitimi, temelde, bir müziksel davranış kazandırma, bir müziksel davranış değiştirme veya bir müziksel davranış değişikliği oluşturma, bir müziksel davranış geliştirme sürecidir. Bu süreçte daha çok, eğitim gören bireyin kendi müziksel yaşantısı temel alınır, bu temelden yola çıkılarak belirli amaçlar doğrultusunda planlı, düzenli ve yöntemli bir yol izlenir ve bu yolla belirli hedeflere erişilir. Müzik eğitimi yoluyla, birey ile çevresi, özellikle müziksel çevresi arasındaki iletişim ve etkileşimin daha sağlıklı, daha düzenli, daha etkili ve daha verimli olması beklenir (Uçan, 1997: 14).

2. GİTAR

Gitar, parmakla veya pena ile çalınan, esasen sekiz şekline benzeyen, yan kısımları oval, sap üzerinde ses perdeleri olan, telli bir çalgı türü. Gitarlar genelde altı tellidir ve farklı çeşitlerdeki ağaç türlerinden yapılabilirler. Gitar neredeyse her türlü müzik türünde kullanılan bir müzik aletidir (İnternet kaynak no: 1).

Gitar, gerek çok sesli müzik yapmaya elverişliliği, gerek eşlik çalgısı özelliği, gerekse taşınabilirliği ile diğer ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de çok yaygın bir enstrümandır. Fakat gitarın klasik müzik içindeki kullanımının, ülkemizde yeterince tanındığını söylemek güçtür. İncelenen araştırmalardan da anlaşılmıştır ki, ülkemizdeki örgün eğitim kurumlarında verilen genel müzik eğitimi içerisinde çalgı eğitimi yeterli düzeyde değildir.

Halvası (1999) ve Kıvrak'ın (2003) araştırmasında; gitar enstrümanı ile ilgili şu ifadeler yer vermektedir; klasik gitar, taşınabilir piyano olarak nitelendirilebilir, çalgının taşıdığı avantajlar ve duyulan ilgi doğrultusunda, okul müzik eğitiminde, çalgı eğitimine, okul şarkılarında olağanüstü güzellikte bir eşlik çalgısı kullanılabilen, klasik gitardan yararlanabilen şeklinin, Piyano ile çalınabilen pek çok eser gitarla da çalınabilir.

Gitar, bir öğretmen çalgısının temel işlevleri göz önünde bulundurulduğunda, “ritimsel, ezgisel, tınısal ve armonisel” tüm işlevlere sahip bir çalgıdır.

Erdoğan (2007) yaptığı araştırmada, gitarın piyano gibi bir görev üstlenerek, bir eşlik çalgısı olarak kullanılabileceği sonucuna varmıştır. Akbulut (2001) ise öğrencilerin işitsel becerilerini geliştirerek, armoniyi hissetmelerini sağlayan bir çalgı olduğunu belirtmektedir. Gitar, zengin bir ses rengi imkânına sahip olduğundan değişik tınılar elde edilerek, çalınan şarkılar farklı efektlerle zenginleştirilebilir. Üç buçuk oktavlık ses genişliğine sahip olmasıyla da piyano için yazılmış bazı parçaların ve eşliklerin gitara uyarlanıp çalınmasına olanak sağlar.

2.1. GİTARIN TARİHSEL GELİŞİMİ

Yorumculuğun tarihsel gelişimine paralel olarak, gitarda ilk ortaya çıkışından günümüze kadar, farklı biçimler ve değişik isimlerle gelişim süreci yaşamıştır. “Hitit Gitarı, gitar tipi enstrümanlar içerisinde, en eski olarak bilinenidir. Gitar çalan insane oymalı kaya, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndedir. Yaklaşık 3300 yıl (M.Ö. 1400) öncesine ait olan bu kaya, Alacahöyük civarında yapılan kazılarda çıkmıştır (Kanneci, 1988: 4).

Gitara benzer enstrümanlar 12. ve 13. yüzyıl Fransa ve İspanya katedrallerindeki kabartmalarda da görülmüştür. Bu enstrümanlar İspanya'da guitarra morisca ve guitarra latina olarak iki ayrı adla bilinmektedir (Yöndem, 2003).

Moore (1999) ‘un açıklamasına göre XIII. ve XIV. yüzyıldan kalma betimlemeler, kuş tüyü bir pena ile çalınan ‘8’ şeklinde bir enstrümanın varlığını gösterir. Yine de bu döneme ait bazı kaynaklar, guittara latina adlı bir Latin gitarından bahseder. Gitar için müzik içeren ilk kitapların tarihi, XVI. yüzyıla kadar uzanır. Bu kitaplarda her üç veya dört teli de, ünison bir biçimde akort edilen çiftlerden oluşmak üzere, dört telli bir gitardan söz edilir. En alt tel bazen bir oktavlık aralıkla akort edilirken, en üst tel çoğunlukla tektir (s. 14).

Noad (1974) ise tarihte somut olarak ilk kez, 14. yüzyılda, şekli fazla bilinmese de Guitem diye bir çalgıdan bahsedilir. El Vihuelası olarak 13. yüzyıldan beri tanınan bu çalgı, 1500'lerin sonuna doğru, bugünkü gitarın doğmasındaki ilk ipuçlarını vermektedir. Geçmişten günümüze düşünüldüğünde modern gitara en yakın enstrüman olarak M.S. 1500 yıllarında ve İber yarımadasında oluşan “Vihuela” denilen çalgıdır. Vihuela; gövdesi gitardan küçük ve ince olan, 6 çift teli bulunan bir enstrümandır. Vihuela'nın akordu modern gitardan farklı olarak üçüncü telin yarım ses daha düşük akort edilmesiyle gerçekleşir.

Klasik gitarın bugün ki klasik şeklini alana kadar, değişik dönemlerde almış olduğu isimler ise;

Yöndem (1992)'e göre; bugün gelişim evrelerine göre şekil, teknik ve dağar açısından XVI. yy'da kullanılan Vihuela'dan günümüz gitarına kadar olan gitar ailesini, şekil, elde bulunan notalar göz önünde bulundurularak, üç bölümde inceleyebiliriz. Rönesans döneminde Vihuela, Barok dönemde Lavta ve Luth, günümüze kadar dönemde ise Gitar'dır (s. 5).

Bugün ki modern görüntüsüyle gitar;

Elmas (1994)'a göre bugünkü klasik şekliyle gitarın babası İspanyol Antonio Torres'tir. 1817 yılında Almeria'da doğmuş, 1892'de ölmüştür. Torres profesyonel bir gitarist değil her şeyden önce bir alet yapımcısıdır. Kendi zamanının gitarlarının çalgı biçimi ve form yönünden yanlış olduğuna ve belli bir standardın getirilmesi gerektiğine inanıyordu. Özellikle ses açısından üst tablanın gitarın en önemli bölümü olduğunu öne sürerek, geliştirilmesi konusunda çalışmalar yapmış ve bir teori öne sürmüştür. Bunu ispatlamak için 1863 yılında yanlığını ve alt tablasını mukavvadan yaptığı bir gitarın üst tablasını, kendi geliştirdiği sistemle ladinden yaparak, üst tablanın alt tarafına da yelpaze destek kirişlerini yerleştirmişti. Yapmış olduğu bu mukavva gitarla güzel tonlu sesler elde etmiş böylece üst tablanın önemini vurgulamıştır (s. 23-24).

Elmas (1994)'a göre Torres üst tablaya konulan destek kiriş sayısını yediye çıkarmış ve konumlarını çok iyi ayarlayarak gitarın altı telinin de en iyi biçimde titreşim yapmasını sağlamıştır. Ayrıca ses deliğinin iki yanına da iki çubuk eklemiştir (s.23-24).

Elmas (1994)'a göre Torres enstrümanın ölçülerini çok az büyütmüş ve sapını genişletmiştir. Standart tel uzunluğu olan 65 cm'yi saptamış ve modern eşiği bularak, daha önce çivilere tutturulan tellerin köprüye bağlanmasını sağlamıştır. Torres'in standardize ettiği ölçüler sonraki yapımcılar için esas olmuştur" (s. 23-24).

Gitar tarih içerisinde çeşitli evrimler geçirerek değişik modellere ve özelliklere sahip olmuştur. Bunlar; klasik, akustik, elektro, jazz, bas, 7 telli gitar olarak adlandırılabilir.

2.2. GİTARIN ÖNCÜLERİ

Gitarın atası olan enstrümanlar devamlı değişim gösterdiler, gitar bugünkü halini alana kadar çok değişim yaşadı. Günümüzdeki gitardan çok farklıydı yani Hititlerde günümüzdeki gitar kullanılmıyordu tabi ki, 12.yüzyılda mağrip ve Latin gitarları görülür. İlk kez 14.yüzyılda Guitem diye bir sazdan bahsedilir, 15.yüzyılda gitar gelişerek lavtaya doğru ilerler Mandola ya da Mandora adını alır. Gitarın günümüzdeki ana çizgilerinin olduğu dönemde Latin gitarı Vihuela adını alır ve Flemenk vihuelası Avrupa lavtasının kendisidir. Yani gitarın atasının lavta olduğunu söyleyebiliriz. Lavta günümüzde halen kullanılan bir enstrümandır. Udun daha hacimsiz gövdelisi, perdelisi ve de gövdesine oranla daha uzun saplısıdır.1500lerin sonlarına doğru günümüzdeki gitarın doğuşuna dair önemli ipuçları verilir ve gitar artık iyice oluşmaya başlamıştır ([İnternet kaynak no: 2](#)).

Gitarın öncüsü sayılan Lut'un ise M.Ö. 1000 yılında Mısır ve Babil medeniyetleri zamanında ortaya çıktığı sanılmaktadır (Küçükay, 1992). Haçlı seferlerinden sonra Avrupa'ya yerleşen çalgı "Lut" (Lavta) tur (Say, 1992). 17. yüzyılda çok kullanılan lut, doğudaki Ud'a çok benzeyen fakat sapı daha uzun ve sapının üzerinde perdeler bulunan bir çalgıdır (Selanik, 1996). Lavta, Araplar tarafından Avrupa'ya getirilen udun değiştirilmiş şeklidir ve İspanya'da adına laud denilmiştir. Lavta'da perde sistemi kullanılmış ve eşit tamperaman sağlanmıştır.

Lavta, değişik ülkelerde farklı şekillerde kullanılmıştır. Bu sebeple çok çeşitli tel ve akort sisteminin kullanıldığı görülmektedir (Noad, 1974: 12).

14. yy.'da Lauta'nın Avrupa'da en yaygın çalgı olarak kullanılmasının önemli sebeplerinden biri troubadur adı verilen ozan-müzisyenlerin kendi şarkılarını gitar eşliğinde ülke ülke dolaşarak söyleyip lavta müziğini tanıtmış olmalarıdır. Lavta Avrupa'nın her yerinde yayılırken, 16. yy.'ın ikinci telli enstrümanı olan vihuela 14. yy.'dan itibaren gelişmeye başlamış fakat yalnızca İspanya ve İtalya'da tutulmuştur" (Elmas, 1986: 21).

2.3. GİTAR İLE İLGİLİ METOTLAR

Gitar büyük zaferine 17. yüzyılda ulaşmıştır. Bu durum o yüzyıldan günümüze kadar gelmiş çok sayıdaki gitar bestelerinden anlaşılmaktadır. 17. yüzyılda gitar, kralların saraylarına, zengin ailelerin salonlarına girmiş, sosyetenin geniş kitlelerine hitap etmeye başlamıştır. Gitar müziği, 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar ya Tabulatur (ses perdeleri yerine parmak pozisyonlarını gösteren nota yazım sistemi) biçiminde ya da alfabetik akor simgeleri sistemiyle yazılıyordu. 1586 yılında çıkarılan ilk gitar metodu "İspanyol Gitarı" olarak adlandırılan beş çift telli çalgı içindir. Daha önceki gitarlar dört, Vihuela ise altı çift tellidir. Dört telli gitar bestelerini içeren ilk kitabı Fransız Master Guillaume Morla'dır. Juan Bermudo ve Vicente Espinel (1551-1624) ise beş telli gitar besteleri yapan ilk sanatçılardandır. Juan Carlos Amat'ın beş telli gitar için 1596 'da yazdığı ve 1627'de yayımlattığı Guitarra Espanola y Vandola Cinco Ordenes y de Quatro adlı eseri bu alanda yapılan ilk kayıtlı eser olmuştur. Günümüzde kullanılan klasik gitarlar ise tek altı tellidir ve bunun 18. yüzyıldan bu yana böyle olduğu Fernando Sor'un altı telli Romantik Gitar kullanmasıyla anlaşılmaktadır. Gitar, 18. yy. sonlarına kadar pek çok aşamadan geçmiş ve altıncı telinin eklenmesiyle günümüzde kullanılan şeklinin ilk örneklerini oluşturmuştur (Küçükay, 1992, Elmas, 1994).

1750'li yıllardan sonra popülerliğini yitiren Lavta'nın ardından, Luys Milan, Miguel de Fuellana gibi dönemin önemli bestecileri vihuela için eserler yazmışlardır. Bu eserler Vihuela, modern gitar literatürünün gelişimine kaynak olmuştur. 18. yy.'ın başlarında vihuelanın ardından Barok gitar popüler olmuştur. Beş çift telli olan bu gitarın akort sistemi ise dörtlü aralıklara göre düzenlenmiştir. İspanya ve Fransa'da kullanılan Barok gitarının dağarının genişlemesinde özellikle süit ve sonat formunun şekillenmesi çok yardımcı olmuştur (Noad, 1974: 4-15).

Gitarın değişik müzik türlerinde farklı kullanım şekilleri ve farklı çalım üslupları vardır. Bu kullanım şekilleri ve üsluplar, gitarın geçmişten gelen gelişim sürecinde icracıların beklenti ve ihtiyaçlarına göre şekillenmiştir. Klasik gitar 18. yüzyılda bazı önemli besteciler sayesinde gelişmeye başlamıştır. D. Aguado, M. Giulliani ve F. Sor gibi sanatçılar belirgin bir teknik virtuoze gerektiren müzik eserleri üretmişlerdir (Chapman, 1999).

19. yüzyıl boyunca gitarın popülerliği artmış, yeni çalım teknikleri geliştirilmiş ve repertuarına yeni parçalar eklenmiştir. İspanyol besteci ve gitarist Fransisco Tarrega hem icracı hem de eğitmen olarak o güne kadar klasik müzik içinde bestelenmiş birçok eseri gitara uyarlamıştır. Aynı zamanda yeni bir gitarist kuşağı yetişmiştir. Daniel Fortea (1878-1953), Domingo Prat (1886-1944), Emilio Pujol (1886-1980), Miguel Llobet (1878-1938) onun öğrencileridir (Elmas,1994).

XVIII. yy'ın sonları ve XIX.yy.'nin ortalarına rastlayan romantik dönemde, gitarın gelişimine önemli katkılar sağlayan temsilciler; İtalya'dan Carulli (1770-1841), Carcassi (1792-1853) ve Giuliani (1781-1829) ile İspanya'dan Aguado (1784-1849) ve Sor (1778- 1839) dur. Bu

sanatçılar zamanlarının en iyi çalıcıları olarak kabul edilirler. Fakat bugün bize öncelikle pedagojik materyal yazarı olarak ulaşımlardır. Ferdinando Carulli, 1810'da Paris'te basılan *Method Complete pour la Guitare* adlı metodunda, Czerny ve Clement'nin büyüyle gitar tekniğinin ilkelerini systematize etmiştir. Carcassi, Carulli'nin gitar tekniği sistemizasyonuna olan pedagojik ilgisini devam ettirmiştir. Op.59 *Method Complete pour la Guitare* adlı metodunda, çalgıyı bütün tonlara götürerek, akorların, arpejlerin gam bilgisinin ve gitarın temel olanaklarını egzersiz etmenin önemini vurgulamıştır (Küçükay, 1992: 5).

2.4. TÜRKİYE'DE KLASİK GİTAR TARİHİ

Gitarın ülkemizde yer alması son otuz-kırk yılı kapsamaktadır (Kıvrak, 1997). Türkiye'de önceleri yalnızca eğlence müziğinde bir çalgı olarak görülen gitar, zamanla ülkemize konser vermeye gelen yabancı gitaristler ve radyo yayınları ile işlevini değiştirmeye başlamıştır. 1930'lu yıllarda ciddi olarak gitar çalan ve öğrenci yetiştiren ilk isimler arasında Dr. Fazıl Abrak, İlya Ksantapulos, Mario Parodi, Andrea Paleologos, Ertuğrul Şatıroğlu, Rıfat Esenbel ve Can Aybars görülmektedir (Elmas, 2003: 54).

Ülkemizde bilinen en eski klasik gitar öğretmeni, o dönemde İstanbul'da yaşayan Andrea Paleologos (1911-1997)'dur. Paleologos, yeni bir teknik olan destekli vuruş sistemini benimsemiş olan "Tarrega Yöntemi"ni kabullenir. Daha sonra özellikle İstanbul'da yoğunlaşan konserler verir (1931-1942). 1964 yılında Yunanistan'a göç eden Paleologos'un yetiştirdiği öğrenciler arasında, İstanbul'da yaşayıp, daha sonra Arjantine'e giden, gitar repertuarına birçok beste ve düzenlemeler kazandırmış olan Mario Parodi; gitarı Ankara'ya götürenlerden Can Aybars; ilk Türkçe gitar metodunu yazan Ziya Aydınant; o dönemin güzel gitar çalanlarından Sava Palasis ve daha sonraki yıllarda Türkiye'ye birçok gitarist kazandıran Savaş Çekirge sayılabilir (Kanneci, 2001: 19).

Can Aybars, Rusya'daki ihtilal nedeniyle ülkemize göç eden ailesiyle İstanbul'a gelmiştir (1921). Andrea Paleologos ile çalışmış, daha sonra yüksek tahsil nedeniyle Ankara'ya göç etmiş ve burada özel gitar dersleri vermeye başlamıştır. Bu ustanın ders verdiği öğrenciler arasında yeğeni İrkin Aktüze, Nejat Başar, Alpkağan Taçoy, Atilla Argın gibi daha sonraki yıllarda gitara çok hizmet etmiş gitaristler vardır. Ziya Aydınant 1970'li yılların başından bu yana ülkede gitarın bilinçli yayılmasında çok etkili olan ilk Türkçe "Klasik Gitar Metodu" nu ve arkasından "Klasik Gitar Albümü" nü yayınlamıştır. Bu kaynaklar Türkiye'de gitar eğitimi alanında oldukça önemli bir yer tutmaktadır" (Kaptan, 2001: 5).

Günümüz 21. yüzyılda teknolojinin gelişimiyle ülkemizde virtüöz gitarcular rol model olmuştur. Müzik bölümü olan her üniversitede klasik gitar ve diğer gitar modelleri ile ilgili gelişimlerin arttığı görülmektedir. Araştırma süresince yapılan incelemelerde ülkemizde profesyonel gitar eğitimi/ konserler uluslararası anlamda önem arz etmektedir.

2.5. GİTARIN EĞİTİM KURUMLARINDAKİ GELİŞİMİ

Klasik gitar eğitimi, uzun yıllar özel dersler şeklinde devam ederken, zamanla konservatuarlara ve eğitim fakültelerinin müzik eğitimi bölümlerine girmeye başlamıştır. Müzik eğitimi kurumlarında klasik gitar eğitiminin programa alınışı ilk olarak Mimar Sinan Üniversitesi Devlet Konservatuvarı'nda (1977-1978), ardından İstanbul Üniversitesi Devlet Konservatuvarı'nda (1985-1986) gerçekleşmiştir. Bunları Hacettepe Üniversitesi Devlet Konservatuvarı (1985) ve Bilkent Üniversitesi Müzik ve Sahne Sanatları Fakültesi (1986-1988) izlemiştir. (Yöndem, 1998; Elmas, 2003).

Eğitim fakülteleri içinde ilk defa Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Müzik Eğitimi Bölümü'nde 1983-1984 eğitim-öğretim yılında klasik gitar eğitimi verilmeye başlanmıştır Ardından sırasıyla Gazi Üniversitesi, Uludağ Üniversitesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Niğde Üniversitesi, Pamukkale Üniversitesi, İnönü üniversitesi, Atatürk üniversitesi ve Cumhuriyet Üniversitesi'nde gibi eğitim kurumlarında bireysel çalgı- gitar dersleri verilmeye başlanmıştır (Kaptan, 2001: 6, Elmas, 2003: 32).

1985 yılında gitarist-besteci Bekir Küçükay Ankara'da Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Müzik Bölümü'nde, ilk kez ana çalgı olarak gitar sınıfını kurmuştur. Öğrenci yetiştirmenin yanı sıra konser ve kayıt etkinlikleri gerçekleştiren sanatçı, beste yapmayla çok meşgul olmuş ve Türk gitar repertuarına birçok gitar eseri kazandırmıştır. Türkiye'deki klasik gitar anlayışının oldukça geliştiği görülmektedir. Yurtdışından gelen ya da kendini yetiştirmiş ülkemiz gitaristleri verdikleri konserlerle klasik gitara karşı olan ilgiyi arttırmaktadırlar. Savaş Çekirge, Ahmet Kanneçi, Hüsrev İsfendiyaroğlu, Bekir Küçükay, Muzaffer Çorlu, Cem Duruöz, gibi ülkemiz gitaristleri, konserler vererek, jürilerde görev alarak, gitar etkinliklerine destek vererek ülkemizde klasik gitarın gelişimine destek vermektedirler (Elmas, 2003: 55).

3. YÖNTEM

3.1. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırma, klasik gitarın tarihi gelişimi, teknik gelişimi, klasik gitar ile ilgili metotların oluşumu, Türkiye de klasik gitarın tarihi gelişimi ve Türkiye de klasik gitarın eğitim kurumlarındaki gelişimi ile ilgilidir. Bu nedenle araştırmada genel tarama modeli kullanılmıştır. Yöntem olarak literatür tarama yöntemi kullanılmıştır.

Araştırma sürecinde, klasik gitar ile ilgili literatür (kitap, makale, tez, bildiri, internet kaynakları) incelenmiş olup, klasik gitar enstrümanının tarihsel gelişimi, eğitim boyutunda kullanılabilirliği ile ilgili bilgiler açısından önem arz etmektedir.

Tarama modelleri araştırmaya konu olan durumu veya nesnelere geçmişte ya da hala var olduğu şekliyle herhangi bir değiştirme veya etkileme çabası olmadan betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Tarama modellerinde önemli olan var olan durumu olduğu gibi gözlemleyip betimlemektir (Karasar, 2005; 80).Var olan kaynak ve belgeleri inceleyerek veri toplamaya literatür tarama denir. Bilimsel alanda, bir bilim dalının çeşitli konularında kitap, dergi, makale gibi çeşitli biçimlerde verilmiş yapıtların tamamını dile getirir (Çolak, 2012). Literatür taraması, belirli bir konuda önceden yapılmış çalışmalarda elde edilmiş bilgilerin incelenmesi, önemli noktalarının gözden geçirilmesi ve özetlenmesidir. Araştırma problemi belirlenmeden önce araştırmacı bir ön literatür taraması yapar. Araştırma problemini oluşturduktan sonra ilgili literatürü detaylı bir şekilde inceler, problemini gözden geçirir ve ilgili literatürle ilişkilendirir (Savran, 2010).

4. SONUÇ

Geçmiş net olarak bilinmemekle birlikte, ilk kalıntılarına M.Ö. 1700 yıllarında rastlanan, bu varsayımla bugün yaklaşık 3700 yıllık kültür birikimine ve bu birikime destek veren geniş bir soy ağacına (guitarra morisca, guitarra latina, vihuela, lut, barok gitar, romantik gitar, vb.) sahip olan gitar, hiç şüphesiz ki bugünlere görkemli tarihinde kendisini yalnız bırakmayan; gerekli özen, disiplin, gayret ve yeteneğe sahip insanoğlu sayesinde gelmiştir. İcat edildiği günden bugüne insanoğlu gitarı sevmiş, sevdirmiş, geliştirmiş ve bu süreçte öğrendiklerini metot haline getirerek bir sonraki kuşağa emanet etmiştir. İşte bu yüzdendir ki, geçmişi bu kadar eskiye dayanmasına rağmen bugün dünyanın en yaygın müzik enstrümanlarından

biridir ve hakkında yayınlanmış olan araştırmaların çokluğu, insanoğlunun kendisi hakkındaki merakının sona ermediğinin ve ermeyeceğinin işaretidir.

Bütün bu merak ve emek; gitarın sadece sevilen bir müzik enstrümanı olmasından değil, 3700 yıllık köklü kültüründen kaynaklanmaktadır. Bu nedenle müzik tarihinde gitar, çalındığı her dönemde geçmişinin esintilerini taşıyan ve o dönemin sanatsal anlayışını gelecek dönemlere taşıyarak zenginleştirebilen bir rol üstlenmiştir. Bütün bu anlatılanlar ışığında, geleceğin müziğinde de gitarın tarihsel rolünü tekrarlayabilmesi için klasik gitar eğitiminin boyutlarının eğitimci ve öğrenci tarafından doğru biçimde kavranması gerekmektedir. Bugünün gitar eğitimcilerinin ve öğrencilerinin de amacı; geçmişte olduğu gibi, emanet aldıkları gitar müziği kültürünü bozmadan, geliştirerek ve yaygınlaştırarak sonraki kuşaklara aktarmak olmalıdır (Önder ve Yıldız, 2008: 131).

Sonuç olarak; Gitarın dünyada ve ülkemizde yaygınlaşmasının en önemli sebeplerinden bazıları; polifonik (çok sesli) bir enstrüman olması, kolay taşınabilir olması, her bireyin ekonomik olarak rahatlıkla ulaşabileceği bir enstrüman olması, eğitim kurumlarında kullanılması ve zaman içerisinde popüler kültür ile birlikte çok çeşitli türlerin ortaya çıkması (bas gitar, elektro gitar, akustik gitar, klasik gitar vb.) olarak sıralanabilir. Gitar enstrümanının müzik eğitimi kurumlarına girmesi ile akademik boyutta yaygınlaştığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

1. Açıkgöz Ün, K. (1999). *Etkili Öğrenme ve Öğretme*, Kanyılmaz Matbaası, İzmir
2. Akbulut, F. (2001) *Gitar Eşlikli Okul Şarkılarının Müzik Eğitimindeki Önemi*, İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
3. Burge, D. L. (1983). *Perfect Pitch February*, American Educational Music Publication, (Ali Sevgi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Müzik Eğitimi Sempozyumu 97, Bildiri Metni “Çeviri-Alıntı”).
4. Bloom, B. (1979). *İnsan Nitelikleri ve Okulda Öğrenme*, (Çev. D. Ali Özçelik). Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
5. Chapman, R. (1993). *Bütün Yönleriyle Gitarlar*, Dost Yayıncılık, Ankara.
6. Çolak, R. (2012). *Literatür Tarama Nasıl Yapılır*, Samsun.
7. Erdoğan, C. (2007). *Duyuş Eğitiminde Eşlik Çalgısı Olarak Klasik Gitarın Kullanımı*, Mersin Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin.
8. Elmas, Y. (1994). *Sorularla Gitar*, Pan Yayıncılık, Birinci Basım, İstanbul.
9. Fidan, N. (1996). *Eğitim Psikolojisi Okulda Öğrenme ve Öğretme*, Alkım Yayınevi, Ankara.
10. Finkelstein, S. (2000). *Müzik Neyi Anlatır*, (Çev: M. Halim Spatar), Kaynak Yayınları; (3. Basım), İstanbul.
11. Gönç Savran, T. (2004). *Literatür Taraması*.
12. Halvası, A. (1999). “*Türkiye’de Gitar*”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

13. Kanneçi, A. (2001). “*Gitar İçin Beste Yapmış Türk Bestecilerinin Eğitimleri ve Gitar Yapıtlarının Uluslararası Gitar Repertuarındaki Yeri*”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
14. Karasar, N. (2005). *Bilimsel Araştırma Yöntemi; Kavramlar, İlkeler, Teknikler* (14. bs.). Ankara: Nobel Yayınları.
15. Karolyi, O. (1996). *Müziğe Giriş*, Pan Yayıncılık, İstanbul.
16. Kıncal, R. Y. (1998). *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*, Erzurum.
17. Kıvrak, Y. (2003). *Müzik Eğitimi Çalgılarımız*, Cumhuriyetimizin 80. Yılında Müzik Sempozyumu, İnönü Üniversitesi, Malatya.
18. Küçükay, B. (1992). *Klasik Gitar İçin Başlangıç Metodu*, Evrensel Müzikevi, Ankara.
19. Moore, S. (1999). *Bütün Yönleriyle Gitarlar*, (Çev: Cüneyt Karul), Dost Kitapevi Yayınları, Ankara.
20. Noad, F. (1974). *The Renaissance Guitar, A Division Of Music Sales Corporation*, New York.
21. Noad, F. (1974). *The Classical Guitar*, Ariel, New York.
22. Özsoy, V. (2003). *Görsel Sanatlar Eğitimi, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık*, Ankara.
23. Say, A. (2001). *Müziğin Kitabı, Müzik Ansiklopedisi Yayınları*, Ankara.
24. Say, A. (1992). *Müzik Ansiklopedisi, Müzik Ansiklopedisi Yayınları (Cilt 2)*, Ankara.
25. Say, A. (1992). *Müzik Ansiklopedisi, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, (Cilt 4)*, Ankara.
26. Şenoğlu, Ö. C. & Yıldız, G. (2008). "*Klasik Gitar Eğitiminin Boyutları*, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesidergisi, S .131. Burdur.
27. Şengül, C. (2001). *Müzik Eğitimi Bölümlerinin Giriş Yetenek Sınavlarına Başvuran Adayların Müziksel İşitme-Yineleme Sınavındaki Soru Tiplerine Göre Başarı Durumlarının Belirlenmesi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
28. Uçan, A. (1996). *İnsan Ve Müzik, İnsan ve Sanat Eğitimi, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, (2. Basım)*, Ankara.
29. Uçan, A. (1997). *Müzik Eğitimi-Temel Kavramlar- İlkeler- Yaklaşımlar*, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, 2. Basım, Ankara.
30. Varış, F. (1997). *Eğitimde Program Geliştirme*, Alkım Kitapçılık Yayıncılık, Ankara.
31. Yıldız, G. (2002). *İlköğretimde Müzik Öğretimi Birinci Kademe*. Anı Yayıncılık Ankara.
32. Yılmaz, H. (2015). *Üniversite Öğrencilerinin Görüşleri Doğrultusunda Gitar Çalgısının Popülerlik Durumunun İncelenmesi*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

33. Yöndem, S. (2003). *Anadolu Güzel Sanatlar Lisesi Gitar Lise Hazırlık Kitabı*, M.E.B. Devlet Kitapları, Birinci Baskı, İstanbul.
34. Yöndem, S. (1992). “*Eğitim Fakülteleri Müzik Eğitimi Bölümlerinde Ana Dal Gitar Eğitimi Nasıl Olmalıdır*”, İnönü Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya.
35. Yöndem, S. (1998). *Türkiye’deki Mesleki Müzik Yüksek Öğretim Kurumlarındaki Klasik Gitara Uyarlanmış Türkü Kaynaklı Eğitim Müziklerinin Öğretiminde Ve Seslendiriminde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
36. URL 1. İnternet Kaynak No:1 [Http://Tr.Wikipedia.Org/Wiki/Gitar](http://Tr.Wikipedia.Org/Wiki/Gitar) (Erişim Tarihi: 28.06.2019)
37. URL 2. [Http://Blog.Milliyet.Com.Tr/GitarinTarihcesi/Blog/?Blogno=227941](http://Blog.Milliyet.Com.Tr/GitarinTarihcesi/Blog/?Blogno=227941) (Erişim Tarihi: 28.06.2019)

YAN FLÜT ÖĞRETİMİNDE DİYAFRAM NEFESİ KULLANIMININ ÖNEMİ
IMPORTANCE OF DIAPHRAGM BREATH IN CROSS FLUTE TEACHING

Öğr. Gör. Erhan MERT
Kafkas Üniversitesi

ÖZET

Bu araştırmada yan flüt çalımında diyafram nefesinin ne ölçüde kullanıldığı ve önemi araştırılmıştır. Araştırmada diyafram ve kullanımı üzerine kaynak taraması yapılarak yan flütle ilişkilendirilmesi hedeflenmiştir. Çalışmada diyafram, nefes kullanım eğitimi, diyafram kullanımının yan flüt çalımındaki etkisi ve teknik açıdan nasıl daha uygun icra edilebileceğine yönelik faydaları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu araştırmada yan flüt çalımında diyafram nefesi kullanımı üzerine anket çalışması yapılmıştır. Yapılan ankete Atatürk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Müzik Eğitimi Bölümü, Güzel Sanatlar Fakültesi Müzik Bilimleri Bölümü ve Kafkas Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Müzik Bölümünde öğrenim gören ve ulaşılabilen 22 (yirmi iki) yan flüt öğrencisi katılmıştır. Anket uygulamasıyla yaptığımız araştırmada; öğrencilere diyafram nefesi hakkındaki bilgilerinin ve yan flüt çalımında kullanılan diyafram nefesi tekniğinin diğer flüt çalım teknikleri ile birleştirilerek doğru ton ile çalmaları amaçlanmıştır.

Çalgı çalma becerilerinin verimli olarak geliştirilmesini sağlaması açısından bu tekniklerin başlangıç dönem flüt öğretiminde edinimi oldukça önemlidir. Bu başlangıç dönemin önemli çalışma konusu olan duruş ve tutuş pozisyonlarının problem haline gelmeden önce doğru öğretim yöntemleriyle ilerletilmesi ve aynı zamanda öğrencilerin bu doğru yöntemi koruyabilmesi için ayna karşısında çalışma yapmaları daha doğru olacaktır. Üfleme tekniğini bilmeyen öğrenci havayı oldukça savurgan bir şekilde harcayabilmektedir. Göğüs nefesinin kapasite bakımından diyafram nefesine oranla daha düşük olduğu göz önünde bulundurulursa, doğru ses çıkarma çalışmaları diyafram nefesinin kullanılmasıyla çok daha kolaylaşacaktır. Diyafram nefesinin önemli olduğu ve uygulanmasında dikkat edilmesi gereken bir konu da oturarak çalma pozisyonunda vücudun dik durmasıdır. Bu duruş, çalmada hem vücudun kasılmaması, hem de diyafram nefesinin doğru ve rahat kullanılması için önemlidir.

Yapılan anketin sonuçlarına göre flüt icrasında, diyafram tekniğinin önemli bir yöntem olduğu belirlenmiş ve bu veriler sonuç bölümünde istatistiksel olarak ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yan Flüt, Diyafram, Nefes, Teknik

ABSTRACT

In this research, the importance of diaphragm breathing and to what extent it is used in cross flute playing is investigated. In the research, reviewing the literature on the subject of the diaphragm and its usage, it is aimed to associate it with the cross flute. In the study, diaphragm, breathing training, the effect of the diaphragm using on cross flute playing and from the technical aspect its benefits on performing properly are tried to be determined.

In this research, a survey study was conducted on the use of diaphragm breath in the cross flute playing. The survey included 22 (twenty-two) cross flute students who are accessible and studying at Atatürk University, Faculty of Education, Department of Music Education, Ataturk University, Faculty of Fine Arts, Department of Music Sciences and Kafkas University, State Conservatory, Department of Music. In the research we conducted with the questionnaire technic; it is aimed that students play with the right tone by combining their knowledge of diaphragm breathing and the diaphragm breathing technique used in cross flute playing with other flute playing techniques.

The acquisition of these techniques in early flute teaching is very important in terms of providing the efficient development of instrument playing skills. In order to provide improvement to students with the right teaching methods and that the students maintain the correct method before posture and holding positions become important problems in the beginning period, it will be more appropriate for students to practice in front of the mirror. Students who do not know the technique of blowing air can spend quite prodigally. Considering that the chest breath is lower than the diaphragm breath in terms of capacity, correct voice producing exercises will be easier with using the diaphragm breath. Another important consideration for the application of diaphragm breathing is holding the body straight in the sitting position. This posture is important both for relaxing the body while playing and for the correct and comfortable use of the diaphragm breath.

According to the results of the survey, it has been determined that the diaphragm technique is an important method in the flute performance and these data are expressed statistically in the conclusion section.

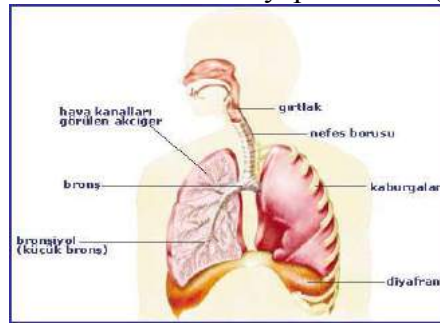
Keywords: Cross Flute, Diaphragm, Breath, Technique

1. GİRİŞ

Yan flüt öğretiminde diyafram, kişinin icra halinde nefesini daha uzun soluklu ve dengeli olarak kullanılmasıdır. İçerikte de görüleceği gibi diyaframın akciğer nefesiyle kıyaslandığında daha büyük hazneye sahip olduğu ve daha hâkimiyetle kullanıldığı düşünülmektedir.

2. DİYAFRAM

Nefes alma sırasında ciğerlerin alt kısmında bulunan kubbe şeklindeki diyafram kası kasılıp düzleşerek akciğerlerin alt kısmına genişletici bir baskı uygular. Bu şekilde hava, ciğerlerin daha çok bu açılan, genişleyen kısmına dolar. Ciğerlerin üst kısmına kontrolsüz bir şekilde alınan göğüs nefesine oranla daha çok havanın alınıp, kontrollü bir şekilde verilmesini, kullanılmasını sağlar. Başka bir şekilde açıklanacak olursa, nefes verme işleminin daha kontrollü bir şekilde gerçekleşmesine faydalı olur, çünkü gevşeyip doğal halini almaya çalışan diyafram kası doğal olarak nefese alttan bir baskı yapmaktadır (Toff, 2012, s.86).



Şekil 1. Solunum Organları

Diyafram, karın boşluğunu göğüsten ayıran güçlü bir soluma kasıdır. Soluk alırken ciğerlere hava dolmasına, soluk verirken havanın dışarı atılmasına katkıda bulunur (Dural, 2007, s.12).

2.1. DİYAFRAM NEFESİNİN ÖZELLİKLERİ

Bu bölümde diyafram nefesinin özelliklerine değinilmiştir. Diyafram nefesinin insan vücuduna etkileri aşağıdaki gibidir;

- Vücuttaki kan kalitesi, artmış olan oksijen nedeniyle yükselir. Bu da sistemden toksinlerin atılmasına yardımcı olur.
- Besinler daha iyi emilir ve sindirilir. Mide gibi sindirim sistemi organları daha fazla oksijen alır ve daha fazla çalışır.
- Beyin, omurilik, sinir merkezleri ve sinirler dâhil olmak üzere sinir sisteminin sağlığında düzelme sağlanır. Bunun nedeni artan oksijen girişiyle sinir sisteminin iyi beslenmiş olmasıdır. Bu da vücudun her bölgesine ulaşan sinir sisteminden tüm vücuda sağlık yayılması anlamına gelir.
- Beyin, omurilik, sinir merkezleri ve sinirler dâhil olmak üzere sinir sisteminin sağlığında düzelme sağlanır. Bunun nedeni artan oksijen girişiyle sinir sisteminin iyi beslenmiş olmasıdır. Bu da vücudun her bölgesine ulaşan sinir sisteminden tüm vücuda sağlık yayılması anlamına gelir.
- Vücudun salgı bezlerinde gençleşme görülür. Bunun nedeni şudur: beyin diğer organlara nazaran üç kat daha fazla oksijene ihtiyaç duyar. Bu da yeterince beslendiğinde kontrol ettiği bezlerin iyi çalışarak metabolizmanın gençleşmesine yardımcı olacağı anlamına gelir.
- Cilt gençleşir, kırışıklıklarda azalma yaşanır ve cilt pürüzsüzleşir.
- Derin solunum sırasında diyaframın hareketi iç organlara masaj etkisi yaparak bu organlardaki kan dolaşımını uyarır (Dural, 2007, s.16).

2.2. YAN FLÜT EĞİTİMİNDE DİYAFRAM TEKNİĞİ VE ÖNEMİ

Yan flüt bakır üflemler müzik aletlerinden biridir. Birçok müzik aleti ve ses eğitiminde olduğu gibi bu çalgı da uzun süren ve sabır isteyen çalışmalar gerektirmektedir. Bu eğitim süresince birey, müzik aletinden doğru ve temiz ses üretme çalışmalarını sürdürmektedir. İyi bir icracı olabilmek için bütün teknikleri en iyi şekilde öğrenmek ve teknik açıdan gelişmiş bir durumda olmak gerekmektedir.

Güzel ve doğru ses üretimi için dikkat edilmesi gereken hususların en başında nefes gelmektedir. Çünkü nefes, çalıcının en temel malzemesidir ve onu en iyi şekilde alıp kullanmayı bilmek ilk görevlerden biri olmalıdır. Yan flüt öğrenmeye yeni başlayan bir birey için doğru ses çıkarmak ilk amaçtır ve bu uzun uzun ses üfleme çalışmasıyla gerçekleşmektedir. İlk adımda birey flütü el yordamıyla dudağına yerleştirip ses çıkarmaya çalışmaktadır. Göğüs nefesi için herhangi bir eğitim ya da egzersize gerek yoktur ve bu nefes tamamen doğal olarak kendiliğinden gerçekleşen bir yaşamsal faaliyettir (Dural, 2007, s.19).

Üfleme pozisyonunda dudakların arasında oluşan delik, flütün ağızlığındaki delikten daha geniş olmamalıdır. Eğer daha geniş olursa, önemli bir miktar hava fazla olan yerlerden kaçacak, hava kaybı yaşanmış olacaktır. Odaklanılmamış bir nefes ile beraber zayıf ve güçsüz bir ton olarak duyulacaktır. (Harrison, 1982, s. 8).

Ağızlığa üflediğimizde, hava ilk olarak deliğin içindeki duvara çarpar, daha sonra ağızlığın içine girer. Bu aşamada ağızlığa üflenen havanın flütün ağızlık kısmına sorunsuz ve odaklanmış halde ulaşması hedeflenmektedir. Nefes küçük bir delikten, odaklanmış ve kontrollü bir halde çıkar ve doğru bir pozisyon ile ulaşır ise, sesin, tonun verimi güzel olacaktır (Kolat, 2018, s.13).

Flütte ağız “pi” sesini çıkarır gibi kapalı olmasına karşın, havayı rahat kullanmak için boğazın “o-ho” der gibi açık olması gerekir. Şanda boğazı açık tutan harfler (örneğin “a-ö” gibi) tiz seslerde çok rahat söylenmesine karşın “i-ü” gibi harfler yüksek tonlarda söylenemez. (Akıncı, 1994, s.9).

Üfleme bilmeyen bir kişi havayı oldukça savurgan bir şekilde harcayabilmektedir. Göğüs nefesinin kapasite bakımından diyafram nefesine oranla daha düşük olduğu göz önüne alınırsa, doğru ses çıkarma çalışması diyafram nefesinin kullanılmasıyla çok daha kolaylaşacaktır. Çünkü birey her nefesinde biraz daha efor sarf etmekte ve yorulmaktadır. Nefes verme işleminde de diyafram kasının yaptığı baskı, nefesin kontrollü bir şekilde verilmesini sağlamaktadır. Yan flüt eğitimine başlarken diyafram nefesinin öğrenilmesi, bu eğitim süresince edinilebilecek yanlış nefes alma becerilerinin de baştan önüne geçilmesini sağlar (Dural, 2007, s.19-20).

Diyafram nefesinin kullanılmaması veya yanlış kullanılması sonucunda iyi ve güzel bir tonun elde edilemeyeceği sonucunu ortaya çıkarır. Ton kavramı üfleme çalgı çalan bir sanatçı için çok önemlidir. Çünkü ton, çalınan eserin güzelliğini ortaya çıkarır. Müzisyenin duygularını anlatan sestir (Demirbaş, 2015, s.23).

Üfleme üzerine üretilen fikirlere ortaya çıkan en önemli nokta, nefes alıp-verme sırasında omuzların yukarıya kaldırılmasının sakıncalı olduğudur. Üfleme sırasında omuzların bilinçsizce yukarıya kaldırılması, havanın ciğerlerden kontrollü bir şekilde dışarıya verilmesini imkânsız kılar. Aynı zamanda vücudun, dudak ve boğazın üfleme sırasında kasılması seslerin titreşim ve sıkı çıkmasına neden olur. Bu da bir flütçünün tonunun gelişmesine en büyük engeldir (Akıncı, 1994, s.9).

Güçlü bir nefese sahip olan öğrenci, güzel bir ton elde etmenin ardından parmak tekniğini de rahatlıkla geliştirebilecektir. Bunun yanında nüanslar da, staccatolar da, aksanlarda, legato çalımında, oktav atlamalarında diyafram nefesini geliştirmiş olan bir öğrenci, çok daha iyi bir flüt icracısı olma yolunda sağlam adımlarla ilerleyebilir.

Flüt eğitimi alacak öğrencide bulunması gereken özellikler ile alakalı fiziki yapısının elverişli olması gerektiği düşünülmektedir. Flüt çalacak bireyde birtakım fiziksel ve müziksel özelliklerin bulunması gerekmektedir. Bireyde ses bozukluğu, kekemelik, işitme kaybı gibi kusurların bulunmaması, parmakların yumuşak, hafif ve normal, parmak uçlarının duyarlı ve hassas olması gerekir. Dudakların ince veya normal, diş yapısının düzgün olması ve ayakta durmayı engelleyici bir sakatlığın bulunmaması önemli özellikler arasındadır. Bireyin ezgi-ritim duygusu, nota okuyabilme gibi müzikal özelliklerini geliştirip iyi bir seviyeye getirmesi çalgı eğitiminde büyük önem taşımaktadır (Üstün, 2007, s.109).

3. ÇALIŞMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Çalgı eğitiminde icracılık boyutunda dikkat edilmesi gereken önemli unsurlar, izlenecek yolun etraflı araştırmalarla belirlenmesi ve kullanılacak yöntemlerin içerdiği materyallerin doğru bir şekilde tespit edilmesidir. Bu çalışmada, yan flüt çalımında diyafram nefesinin tüm özelliklerinin bilinmesi, öğrenilmesi ve diyafram nefesinin kullanımı ile birlikte diğer flüt çalım tekniklerinin birleşmesi ve istenilen seviyede çalınması amaçlanmıştır.

Araştırma modeli araştırma tümüyle betimsel bir çalışmadır. Çalışmada genel tarama modeli kullanılmıştır. “Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey veya nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır” (Kıncal, 2010, s. 109).

4. BULGULAR

Bu bölümde yapılan anketlere yönelik istatistiksel sonuçlara yer verilmiştir. Anket 10 sorudur, beşli kert ve kapalı uçlu cevap seçeneğidir. Yapılan ankete Atatürk Üniversitesi eğitim fakültesi müzik eğitimi bölümü, güzel sanatlar fakültesi müzik bilimleri bölümü ve Kafkas Üniversitesi Devlet Konservatuvarı müzik bölümlerinden toplam 22 (yirmi iki) yan flüt öğrencisi katılmıştır.

Tablo 1.Anketin birinci sorusunun oran tablosu

1. Soru	f	%
Enstrümanı sevdiğim için	20	91
Flüt hocası tavsiyesi üzerine	1	4,5
Yan flüt çalan sayısının az olması sebebiyle	1	4,5
Öneri üzerine	0	0,0
Diğer	0	0,0
Toplam	22	100

Tablo 1’de “neden enstrüman olarak yan flütü seçtiniz?” sorusuna % 91 oranla 20 öğrencinin “enstrümanı sevdiğim için”, % 4.5 oranlarla birer öğrencinin “flüt hocası tavsiyesi üzerine” ve “yan flüt çalan sayısının az olması sebebiyle”, “öneri üzerine ve “diğer” seçeneklerinin ise tercih edilmediği tespit edilmiştir.

Tablo 2.Anketin ikinci sorusunun oran tablosu

2. Soru	F	%
Tamamen	1	4,5
Büyük ölçüde	3	13,6
Kısmen	15	68,3
Çok az	3	13,6
Hiç	0	0,0
Toplam	22	100

Tablo 2’de “yan flütü enstrüman olarak seçmeden önce bu enstrüman ile alakalı bilgi sahibiydim” sorusuna %68.3 oranla 15 öğrencinin kısmen cevabını, %13.6 oranla 3 öğrencinin büyük ölçüde cevabını, %13.6 oranla 3 öğrencinin çok az cevabını verdiği, hiç seçeneği ise öğrencinin tercih etmediği sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3.Anketin üçüncü sorusunun oran tablosu

3. Soru	f	%
Tamamen	20	91
Büyük ölçüde	1	4,5
Kısmen	1	4,5
Çok az	0	0,0
Hiç	0	0,0
Toplam	22	100

Tablo 3’de “yan flütü seçerken üfleme teknikleri hakkında gerekli bilgiye sahibim” sorusuna %36.4 oranla 8 öğrencinin kısmen cevabını, %31.8 oranla 7 öğrencinin büyük ölçüde cevabını, %18.2 oranla 4 öğrencinin çok az cevabını, %9.1 oranla 2 öğrencinin tamamen cevabını, %4.5 oranla 1 öğrencinin hiç cevabını verdiği tespit edilmiştir.

Tablo 4.Anketin dördüncü sorusunun oran tablosu

4. Soru	F	%
Göğüs nefesi tekniği	0	0,0
Kaburga nefesi tekniği	0	0,0
Diyafram tekniği	20	91
Serbest şekilde	1	4,5
Üst ciğerleri kullanarak	1	4,5
Toplam	22	100

Tablo 4’de “yan flüt çalarken en uygun üfleme tekniği hangisidir?” sorusuna % 91 oranla 20 öğrencinin “diyafram tekniği” cevabını, %4.5 oranla 1 öğrencinin “serbest şekilde” cevabını, %4.5 oranla 1 öğrencinin “üst ciğerleri kullanarak” cevabını verdiği tespit edilmiştir. Tamamen ve büyük ölçüde seçeneğinin tercih edilmediği tespit edilmiştir.

Tablo 5.Anketin beşinci sorusunun oran tablosu

5. Soru	F	%
Tamamen	1	4,5
Büyük ölçüde	1	4,5
Kısmen	4	18,2
Çok az	9	41
Hiç	7	31,8
Toplam	22	100

Tablo 5’de “üfleme tekniklerinden diyafram tekniğini öğrenmede güçlük çekiyorum.” sorusuna %41 oranla 9 öğrencinin çok az cevabını, %31.8 oranla 7 öğrencinin hiç cevabını, %18.2 oranla 4 öğrencinin kısmen cevabını, %4.5 oranla 1 öğrencinin tamamen cevabını, %4.5 oranla 1 öğrencinin büyük ölçüde cevabını verdiği tespit edilmiştir.

Tablo 6.Anketin altıncı sorusunun oran tablosu

6. Soru	F	%
Tamamen	2	9,1
Büyük ölçüde	2	9,1
Kısmen	5	22,7
Çok az	6	27,3
Hiç	7	31,8
Toplam	22	100

Tablo 6’da “diyafram tekniğini uzun sürede öğrendim” sorusuna % 31.8 oranla 7 öğrencinin hiç cevabını, %27.3 oranla 6 öğrencinin çok az cevabını, %22.7 oranla 5 öğrencinin kısmen cevabını, %9.1 oranla 2 öğrencinin tamamen cevabını, %9.1 oranla 2 öğrencinin büyük ölçüde verdiği tespit edilmiştir.

Tablo 7. Anketin yedinci sorusunun oran tablosu

7. Soru	F	%
Tamamen	17	77,3
Büyük ölçüde	5	22,7
Kısmen	0	0,0
Çok az	0	0,0
Hiç	0	0,0
Toplam	22	100

Tablo 7’de “yan flüt çalarken diyafram tekniği kullanmak önemlidir” sorusuna %77.3 oranla 17 öğrencinin tamamen cevabını, %22.7 oranla 5 öğrencinin büyük ölçüde cevabını verdiği tespit edilmiştir. Kısmen, çok az ve hiç seçeneklerinin tercih edilmediği tespit edilmiştir.

Tablo 8. Anketin sekizinci sorusunun oran tablosu

8. Soru	f	%
Dudakları sıkarak	4	18,2
Diyafram nefesini kullanarak	17	77,3
Göğüs nefesini kullanarak	0	0,0
Kaburga nefesini kullanarak	0	0,0
Gırtlığı kullanarak	1	4,5
Toplam	22	100

Tablo 8’ de “yan flüt çalarken vibrasyon yapmak için en uygun teknik hangisidir?” sorusuna %77.3 oranla 17 öğrencinin “diyafram nefesini kullanarak” cevabını, %18.2 oranla “dudakları sıkarak” cevabını, %4.5 oranla “gırtlığı kullanarak” cevabını verdiği tespit edilmiştir. Göğüs nefesini kullanarak, kaburga nefesini kullanarak seçeneklerinin tercih edilmediği tespit edilmiştir.

Tablo 9. Anketin dokuzuncu sorusunun oran tablosu

9. Soru	f	%
35 dakikanın üstü	7	31,8
25-35 dakika	8	36,4
15-25 dakika	3	13,6
5-15 dakika	2	9,1
5 dakikadan az	2	9,1
Toplam	22	100

Tablo 9’da “diyafram tekniğini kullanmak koşu ile oturarak ne kadar süre yan flüt çalınabilir?” sorusuna %36.4 oranla 8 öğrencinin “25-35 dakika” cevabını, %31.8 oranla 7 öğrencinin “35 dakikanın üstü” cevabını, %13.6 oranla 3 öğrencinin “15-25 dakika” cevabını, %9.1 oranla 2 öğrencinin “5-15 dakika” cevabını, %9.1 oranla 2 öğrencinin “5 dakikadan az” cevabını verdiği tespit edilmiştir.

Tablo 10. Anketin onuncu sorusunun oran tablosu

10. Soru	f	%
Tamamen	12	54,5
Büyük ölçüde	8	36,5
Kısmen	1	4,5
Çok az	1	4,5
Hiç	0	0,0
Toplam	22	100

Tablo 10’da “eğitim-öğretim süresince verilen eserler diyafram tekniği üzerinde olumlu yönde etkili olmuştur.” sorusuna %54.5 oranla 12 öğrencinin “tamamen” cevabını, %36.4 oranla 8 öğrencinin “büyük ölçüde” cevabını verdiği, %4.5 oranla 1 öğrencinin “kısmen” cevabını verdiği, %4.5 oranla 1 öğrencinin “çok az” cevabını verdiği tespit edilmiştir. Hiç seçeneğinin tercih edilmediği tespit edilmiştir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Yapılan anketin birinci sorusunda “neden enstrüman olarak yan flütü seçtiniz?” sorusuna % 91 oranla 20 öğrencinin “enstrümanı sevdiğim için” cevabı verilmiştir. Bu durumda öğrencilerin yan flütü sevdikleri ve bu öğrencilerin gelecekleri için daha çabuk gelişebilecek durumda oldukları düşünülmektedir.

Yapılan anketin ikinci sorusunda “yan flütü enstrüman olarak seçmeden önce bu enstrüman ile alakalı bilgi sahibiydim” sorusuna %68.3 oranla 15 öğrencinin kısmen cevabını verdiği tespit edilmiştir. Bu durumda yan flütü seçen öğrencilerin flüt hakkında orta düzeyde bilgi sahibi oldukları tespit edilmiştir.

Yapılan anketin üçüncü sorusunda “yan flütü seçerken üfleme teknikleri hakkında gerekli bilgiye sahibim” sorusuna %36.4 oranla 8 öğrencinin kısmen cevabını verdiği tespit edilmiştir. Bu durumda öğrencilerin üfleme teknikleri çeşitlerini ve tekniklerin özellikleri hakkında orta düzeyde bilgiye sahip oldukları düşünülmektedir.

Yapılan anketin dördüncü sorusunda “yan flüt çalarken en uygun üfleme tekniği hangisidir?” sorusuna % 91 oranla 20 öğrencinin “diyafram tekniği” cevabını verdiği tespit edilmiştir. Bu durumda flüt çalarken en uygun tekniği diyafram tekniğinin olduğu tespit edilmiştir.

Yapılan anketin beşinci sorusunda “üfleme tekniklerinden diyafram tekniğini öğrenmede güçlük çekiyorum?” sorusuna %41 oranla 9 öğrencinin “çok az” cevabını verdiği tespit edilmiştir. Bu durumda diyafram tekniğini öğrenme sürecinin uzun olmadığı tespit edilmektedir.

Yapılan anketin altıncı sorusunda “diyafram tekniğini uzun sürede öğrendim” sorusuna % 31.8 oranla 7 öğrencinin “hiç” cevabını verdiği tespit edilmiştir. Bu durumda diyafram tekniğini öğrenmenin uzun bir süre gerektirmediği tespit edilmektedir.

Yapılan anketin yedinci sorusunda “yan flüt çalarken diyafram tekniği kullanmak önemlidir” sorusuna %77.3 oranla 17 öğrencinin “tamamen” cevabını verdiği tespit edilmiştir. Bu durumda flüt çalarken diyafram tekniğini kullanmanın tamamen gerekliliği tespit edilmektedir.

Yapılan anketin sekizinci sorusunda “yan flüt çalarken vibrasyon yapmak için en uygun teknik hangisidir?” sorusuna %77.3 oranla 17 öğrencinin “diyafram nefesini kullanarak” cevabını verdiği tespit edilmiştir. Bu durumda flüt çalımında iyi vibrasyon yapabilmek için en uygun tekniğin diyafram tekniği olduğu tespit edilmektedir.

Yapılan anketin dokuzuncu sorusunda “diyafram tekniğini kullanmak koşu ile oturarak ne kadar süre yan flüt çalınabilir?” sorusuna %36.4 oranla 8 öğrencinin “25-35 dakika” cevabını verdiği tespit edilmiştir. Bu durumda oturarak flüt çalımında ideal sürenin “25-35 dakika” olduğu tespit edilmektedir.

Yapılan anketin onuncu sorusunda “eğitim-öğretim süresince verilen eserler diyafram tekniği üzerinde olumlu yönde etkili olmuştur.” sorusuna %54.5 oranla 12 öğrencinin “tamamen” cevabını verdiği tespit edilmiştir. Bu durumda öğrencilerin öğrenimleri süresince icra ettikleri eserlerin diyafram tekniğine uygun olduğu ve teknik açıdan gelişmiş düzeye gelindiği tespit edilmektedir.

Sonuç olarak öğrenciler yan flüt enstrümanını sevdikleri ve yan flüt hakkında orta düzeyde bilgi sahibi oldukları, çeşitli üfleme teknikleri hakkında orta düzeyde bilgiye sahip oldukları, üfleme tekniklerinden en uygun tekniğin diyafram tekniği olduğunu bildikleri, diyafram tekniğini öğrenmekte zorluk çekmedikleri ve tamamen gerekli olduğunu düşünmeleri gibi olumlu yönde bilgilere ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

1. Akıncı, Ç. (1994), “Yan Flüt Tekniği Ve Flüt Dağarcığının İncelenmesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Gazi Üniversitesi, Ankara.
2. Dural, T. (2007). “Yan Flüt Eğitiminde Diyafram Nefesinin Önemi Ve Diyafram Nefesinin Türkiye’de Müzik Öğretmeni Yetiştiren Kurumlardaki Yan Flüt Dersi Öğretim Programlarındaki Yeri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Gazi Üniversitesi, Ankara.
3. Harrison, H. (1982). “How To Play The Flute, Everything You Need To Know To Play The Flute”, New York: St. Martin’s Press.
4. Demirbaş, İ. (2015). “Müzik Anasanat Dalı Klarinet Eğitimine Yönelik Diyafram Geliştirme Yöntemleri Ve Başlangıç Seviyesi İçin Metot Örneği”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
5. Kıncal, R. Y. (2010), “Bilimsel Araştırma Yöntemleri”, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
6. Kolat, P. (2018). “Flüt Eğitiminde Diyafram Nefesi Öğretimi Ve Doğru Nefes Kullanımı İle Diyaframdan Üfleme Çalışmaları”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
7. Toff, N. (2012). “The Flute Book, A Complete Guide for Students and Performers” New York: Oxford University Press.
8. Üstün, E. (2007). “Flüt Eğitiminde Temel Beceriler ve Dil Teknikleri”. İDİL, 2012, C.1 S.1.

İSLAM HUKUKUNDA PARA VE FAİZ İLİŞKİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Abdulbasit SALTEKİN
Batman Üniversitesi

ÖZET

Liberal ve kapitalist ekonomik doktrinler ile İslam'ın ekonomik önerisi şekli olarak bir örtüşme göstermektedir. Bu doktrinlerle çatışan ana iki problem olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi, zekatın farz kılınması ki bu liberalistlerin kabul ettiği vergiden farklıdır. Vergi daha çok devlete karşı bir borç ve ödev iken, zekat, toplumdaki fakir ve ihtiyaç sahibi gerçek kişilere yönelik dini bir görevdir. Diğer farklılık ise İslam'da faizin yasaklanmış olmasıdır.

Sanayi devrimiyle beraber, ekonomik yapının geleneksel şeklini terk ederek, eski dönemden çok farklı bir yapıya büründüğü rahat bir şekilde söylenebilir. Fıkıhın teşekkülü geleneksel ekonomik yapının hakim olduğu döneme denk geldiğinden, günümüz problemlerinin fıkıh külliyyatı üzerinden okunmaya çalışılması ciddi bazı sorunlar doğurmaktadır. Yaşanan bu problemlerin aşımı gelenekle irtibatı koparmadan, fıkıhın teşekkül döneminin temel felsefesinin iyi kavranması ve sosyolojik yapının iyi tahlil edilmesiyle mümkün olacaktır.

Tebliğimizin ana amacını, paranın günümüz dünyasındaki kazandığı içeriğin, klasik dönem fıkıh kitaplarının argümanlarıyla tam anlamıyla anlaşılamayacağını ortaya koymaya çalışmak olacaktır. Bu anlamıyla mezheplerin, özellikle altın ve gümüş dışında diğer değersiz madenlerden oluşan, hatta günümüzde tamamen elektronik bir boyut kazanma özelliği taşıyan para ile faiz ilişkisine, yaklaşımlarını ortaya koymaya çalışacağız. Bu kapsamda amacımız çözüm öneri sunmaktan çok problemin fark edilmesini sağlamaya çalışmak olacaktır.

Anahtar kelimeler: Riba, İlet, Para

1. FAİZİN SÖZLÜK VE TERİM ANLAMI

Faiz, Arapçada riba olarak ifade edilir. Riba sözlükte, ziyadeleşme, nemalanma anlamlarında kullanılır.¹ Sözlükteki bu asli anlamı Kuran-ı Kerimde de kullanılmıştır. Örneğin, Hac süresinin 5. ayetinde, "... üzerine yağmur indirdiğimizde ise (bir de bakarsın) canlanıp kabarıyor..." sözlük anlamıyla kullanılmıştır. Nahl süresinin 95. ayetinde de buna benzer bir kullanımdan bahsedebiliriz.

Faiz anlamında kullanımı, İslam öncesi dönemde de yaygın olarak kullanılan riba kelimesinin bu kullanımı Kuran-ı Kerim'in birçok ayetinde geçmektedir. Dolayısıyla riba kelimesinin, hukuki ve ticari bir kavrama dönüşmesinin İslam öncesi döneme denk geldiği rahat bir şekilde söylenebilir.²

İslam Hukuk literatüründe, her mezhep, ribanın çeşit ve şartlarını kuşatacak şekilde tanım yapmaya çalıştıkları görülür. Bu da mezheplerin kendi bakış açılarına göre riba kavramının farklı şekilde tanımlanmasına yol açacaktır. Örneğin, Hanefiler faizi, ivazlı satışlarda, karşılığı olmayan fazlalık şeklinde tanımlarlar.³ Hanbeliler, "Şeri olarak belirlenmiş mallardaki ziyade"⁴ şeklinde çok genel bir tanım vermektedirler. Şafiiler ise biraz daha karmaşık bir tanım ortaya koyarlar. Onlara göre faiz "Sözleşme anında şeri ölçülere göre belirli bir eşitliğe sahip olmayan has bir şey karşılığında verilen şey veya verilen iki şeyden ikisinin veya birinin ödemesinin ertelenmesi"⁵ şeklinde tanımlarlar.

¹ Muhammed b. Mukrim b. Manzûr Mısırî, **Lisânu'l-Arab**, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971, 14/371.

² İsmail Özsoy, "FAİZ", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/faiz> (07.07.2019).

³ Muhammed Emin İbn Abidin, **Redd al-Muhtar 'ala Durri'l-Muhtar**, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003, 7/399

⁴ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme, **el-Muğni (thk. Muhammed Abdulkadir Ata)**, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009, 5/153

⁵ Süleyman b. Muhammed Buceyremi, **Tuhfetü'l-Habib ala Şerhi'l-Hatib**, Beyrut: Darü'l- Kütübü'l-İlmiyye, 2011, 3/295.

2. FAİZ ÇEŞİTLERİ

İslam öncesinde bilinen iki türlü faizden bahsedilir. Birincisi, fazlalık faizi olarak tanımlayabileceğimiz, ribeu'l-fadl ile vadeden kaynaklanan ribeu'n-nesiedir.⁶ Bütün mezhepler faizin bu iki şeklini kabul ederler ve tasniflerini fazlalık ve vadeye dayalı faiz üzerine teorilerini kurarlar.

3. RİBEVİ MALLAR

Faiz kapsamına giren malların belirlenmesinde Ubade b. Samit'in rivayet ettiği riba hadisi esas alınır. Ubade Hz. Peygamber'den (sav) şu hadisi rivayet eder: “Altına karşılık altın, gümüşe karşılık gümüş, buğdaya karşılık buğday, arpaya karşılık arpa, hurmaya karşılık hurma, tuza karşılık tuz cinsi cinsine birbirine eşit ve peşin olarak satılır. Malların sınıfları değişirse peşin olmak şartıyla istediğiniz gibi satın” (Müslim, “Müsâkât”, 81; Tirmizî, “Büyû”, 23)

Fıkıh kitapları ribanın cari olduğu malların tespitinde bu hadise dayanarak, meseleyi tartışır. Ribevî malların tespitinde, “hadiste sayılan altı şey yani altın, gümüş, buğday, arpa, hurma ve tuz örnek olarak mı zikredilmiş yoksa sadece bu şeylerde mi faiz cari olmaktadır?” tartışması için temelini oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle hadiste zikri geçen şeyler tahdidi mi yoksa ta'dadi midir?

Fıkıh ekollerinin genel yaklaşımı hadiste zikredilen şeylerin ta'dadi yani örnek kabilinden olduğunu ifade etmişlerdir. Özellikle Zahiri mezhebi, ribanın hadiste zikredilen altı madde ile sınırlı olduğu, bunların dışında kalan şeylerde fazlalık ve nesie faizinin gerçekleşmeyeceği görüşündedirler. Zahirilerin olaya bu şekilde yaklaşımının temel sebebi kıyası ve dolayısıyla naslarda illetlendirmeyi kabul etmeyen yaklaşımlarından kaynaklandığı rahat bir şekilde söylenebilir.⁷

Zahiriler dışında kalan diğer ekoller, kıyası kabul ettiklerinden, hadiste örnek olarak zikredilen altı şeyin illetini tespitinde farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Tebliğimizin ana konusunu oluşturan, günümüzde revaç bulan paranın ribevî mallar arasında olup olmadığının tespiti konuyla yakından ilişkilidir.

4. RİBEVİ MALLARIN İLLETİ

Ubade hadisinde zikri geçen altı şeyin illeti belirlenirken, altın ve gümüş aynı kapsamda, geri kalan diğer dört şey ise kendi aralarında gruplandırılarak talil edilmeye çalışılmıştır.⁸

Hanefilerin genel yaklaşımına göre hadiste zikredilen, altın ve gümüşün ribevî olması vezni olması dolayısıyladır. Bu anlamıyla piyasada tartı ile satılan bütün mallar bu illet esas alınarak ribevî mallara dahil edilirler. Geri kalan dört şeyin illeti ise keyli olmalarıdır. Yani hacim ölçüsüyle satılan mallar ribevî mallar kabul edilir. Keyli ve vezni olan ve aynı cins malların bir biriyle satışı esnasındaki fazlalık, faiz olarak isimlendirilir. Ribeu'l-fadıl gerçekleşmiş olur. Fakat cinsleri farklı fakat ölçü birimi aynı olan mallar arasında fazlalık faizi gerçekleşmez. Nesa faizi ise, her iki durum için söz konusu olur.⁹

Şafii ve Malikilerde, altın ve gümüşün illeti cevheriyetu'l-esman/tabiatı bakımından para olmalarıdır. Dolayısıyla kıymetli madenler içinde sadece altın ve gümüş bu özelliğe sahiptir. Nevevî bu illeti altın ve gümüşe has kasıra bir illet olduğunu söyler.¹⁰ Diğer dört

⁶ İbn Kudame, Muğni, 5/153; Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâ'î u's-sanâ'î fi tertibi's-şerâ'î*, Beyrût: Darü'l- Kütübî'l-İlmiye, 2010, 7/252-255; Buceyremi, 3/296;

⁷ İbn Kudame, Muğni, 5/155.

⁸ İbn Kudame, Muğni, 5/156.

⁹ İbn Abidîn, Reddû'l-Muhtâr, 7/407.

¹⁰ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Mecmû', şerhu'l-Mühezzeb*, (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, ty.),9/393.

şeyde ise illet tu'm/yenilebilir değildir. Malikiler, Şafililerden farklı olarak yenilebilir vasfı yanına depolanabilme şartını da eklerler.¹¹

Ahmet b. Hanbel'den konuyla ilgili üç görüş aktarılmıştır. Bu görüşlerin birincisi mezhep içinde kabul edilen görüş, illetin keyl ve vezin olmasıdır. Bu rivayet ile Hanefilerin illeti örtüşmekte ise de Hanbeliler, vezni sadece altın ve gümüşe, keylide diğer dört şeye has kılarlar.¹²

İkinci görüş ise Maliki ve Şafililerin ileri sürdüğü, altın ve gümüş için, semeniyet, diğer dört şeyin illeti ise tu'm değildir. Burada Hanbeliler semeniyeti, mutlak olarak almamakta, cevheriyetu'l-esman/tabiatı bakımından para olma şartını ileri sürmektedirler.¹³

Üçüncü görüş te altın gümüşte semeniyet, diğer dört maddede tu'm ile beraber, ölçü birliğinin bulunması görüşüdür.¹⁴

5. PARANIN RİBEVİLİK DURUMUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ

Abdölmelik b. Mervan'ın Müslömanlara ait ilk parayı bastırmasından öncesine kadar Bizanslıların para birimi, hammaddesi altın olan dinar ile gümüş olan dirhem kullanılmaktaydı. Yaygın olarak kullanılmayan ve bakır sikkelere basılan fels denilen paralarda ticarete kullanılmaktaydı. Felslerin, kıymetsiz madenlere basılı olması erken dönemler için ticari hayatta kabul görmelerini engelledi.¹⁵

İslam hukukçuları altın ve gümüşün ribevi mallardan olduğu konusunda ittifak halinde olsalar da bakır, kurşun gibi sikkelere basılı madenlerin ribevi mallardan sayılıp sayılmayacağı konusunda farklı görüşler ileri sürdüler. Yukarıda ribevi malların illetlerini özetlemiştik. Ribevi malların illetleri iyi bilindiğinde mezheplerin konuya yaklaşımları da daha iyi bir şekilde anlaşılacaktır. Felslerin durumu bu bağlamda tartışılmıştır. Konuyla ilgili İslam Hukuk ekollerinin yaklaşımı şu şekilde olmuştur:

Hanefiler, altın, gümüş ve bunların basılmış hallerinin ribevi olduğu konusunda ittifak halindedir. Kıymetsiz madenlere basılı olan felsler konusuna yaklaşımları farklılık göstermektedir. Hanefi mezhebinin genel yaklaşımı, felslerin, birbirlerine mukabil vadeli satışlarını caiz görmezler. Yani nesie faizi felslerde geçerli olur. Çünkü nesie faizinin gerçekleşmesi için, cinslerinin aynı olması veya ölçü birimlerinin (keyl veya vezin) aynı olması yeterlidir. Yani aynı cins bütün mallarda nesie faizi vardır.¹⁶

Fazlalık faizinde ise, aynı cins olma ve ölçü birliğinin aynı anda bulunma şartı bulunmaktadır. Yani sadece ölçü birliği fazlalık faizinin oluşması için yeterli değildir. Aynı zamanda cinslerinin de bir olması gerekir.

Ebu Hanife ve Ebu Yusuf, bir felse karşılık, peşin olmak kaydıyla iki fels alınabileceği görüşündedirler. Çünkü felsler, cinsleri bir olmakla beraber, keyli veya vezni olmadıkları için ribevi mallardan sayılmazlar. Felslerin ölçü birimi adettir. Yani adet olarak satılırlar. Durum böyle olunca Hanefilerin genel yaklaşımına uygun olarak, altın ve gümüş dışındaki paralarda fazlalık faizinin bulunmadığı söylenebilir.¹⁷

İmam Muhammed ise bir felsin, iki fels karşılığında satışını caiz görmez. Hanefiler, İmam Muhammed'in bu görüşünün ribanın illeti ile ilgili mezhebin görüşüne aykırı olması sebebiyle tevil etme ihtiyacı hissetmişlerdir. Onlara göre İmama Muhammed'in bu görüşü şöyle anlaşılmalıdır: Felsler dinar ve dirhem gibi değer ölçüsü olarak kullanılması hasebiyle, para olma özelliğine sahiptir. Dolayısıyla, dinar ve dirhem ile ilgili hükmü alır. Faiz daha

¹¹ Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî, **Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-mukteşid**, Kahire: Daru'l-Hadis, 2004, 3/149.

¹² İbn Kudame, **Muğnî**, 5/157.

¹³ İbn Kudame, **Muğnî**, 5/157.

¹⁴ İbn Kudame, **Muğnî**, 5/158.

¹⁵ İbrahim Artuk, "FELS", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/fels> (07.07.2019).

¹⁶ İbn Abidîn, Reddü'l-Muhtâr, 7/407.

¹⁷ Kâsânî, **Bedâ'iu's-sanâ'i**, 7/64.

önce de ifade edildiği gibi, ivazlı alışverişlerdeki her türlü fazlalık ise bir felse mukabil iki fels almakta bu manada faiz sayılır.¹⁸

Hanefilerin, İmam Muhammed'in görüşünü bu şekilde tevil etmeleri kanaatimizce tutarsızdır. Çünkü felsin para özelliğinin öne çıkarılması, Hanefilerin ribevi mallarda kabul ettiği illet ile örtüşmemektedir. Yani felsin değer ölçüsü olarak düşünülmesi, onu vezni veya keyli kılmaz.

Kanaatimizce İmam Muhammed'in görüşünün şöyle anlaşılması daha doğru olur: İmam Muhammed'e göre Ubade hadisinde zikri geçen maddeler, tayin ile taayyün eden (para dışındakiler) ve kabz/teslim alma ile taayyün eden (para cinsinden olan her şey) mallar şeklinde bir tasnife tabi tutulmuştur. İkinci kısımdakiler para olarak kullanılan her şeyi kapsamaktadır. İmam Muhammed'e göre birinci kısımdaki malların illeti keyl ve vezn iken, ikinci kısımdaki malların illeti mutlak semeniyettir. Bu şekilde düşünülmediğinde, onun görüşünün mezhebin ribevi malların illetleri ile ilgili görüşü ile telif edilmesi imkânsız hale gelecektir.

Şafii ve Maliklerin konu ile ilgili yaklaşımları nettir. Onlar felsleri hiçbir şekilde ribevi saymadıklarından, onlarda ne nesie ne de fazlalık faizi gerçekleşmez. Nevevî, altın ve gümüş dışındaki paralar revaç bulsa dahi bunlarla yapılacak işlemlerin faiz kapsamında değerlendirilmeyeceğinin mezhebin sahih ve makbul görüşü olduğunu ifade eder. Sadece Horasan bölgesi alimlerinden, şaz bir görüş olarak altın ve gümüş dışında revaç bulan paralarda da faiz gerçekleşeceğini aktarır.¹⁹

Hanbelilerde, Şafii gibi altın ve gümüş dışında paralarda revaç bulsa dahi ne nesie ne de fazlalık faizinin olmadığı kanaatindedir.²⁰

SONUÇ

Sanayi devrimi sonrası, kıymetsiz madenlere basılan paraların yaygınlaşmış olması, eski dönemlerde karşılaşılmayan yeni bir durum ortaya çıkardığı söylenebilir. Klasik fıkıh eserlerinde para daha çok altın ve gümüşe basıldığından bunlar dışındaki değersiz madenlere basılı paralar ile ilgili görüşlerinin günümüz ekonomik ilişkilerini izah edemediği rahat bir şekilde ortaya konuluş oldu.

Kuran'ın faiz ile ilgili şiddetli yasağına karşılık mezheplerin kıymetsiz madenlere basılı paralar ile ilgili yaklaşımları vicdanları rahatsız etmektedir. Mezheplerin genel yaklaşımı sesiz bir şekilde görmezden gelinmekte ve bütün mezhepler içinde sadece İmam Muhammed'in felsleri ribevi mallar içinde saymış olması görüşü ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu şekilde kabul edilmediği takdirde faiz yasağının günümüz şartları açısından bir anlamı kalmayacaktır.

KAYNAKÇA

- Artuk, İbrahim "FELS", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/fels> (07.07.2019). Buceyremi, Süleyman b. Muhammed, **Tuhfetü'l-Habib ala Şerhi'l-Hatib**, Beyrut: Darü'l- Kütubi'l-İlmiye, 2011
- Buhuti, Mansur b. Yunus,,**Keşşafu'l-Kina' (thk. Muhammed Abdulkadir Ata)**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2009
- İbn Abidin, Muhammed Emin, **Redd al-Muhtar 'ala Durri'l-Muhtar**, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed, **el-Muğni**, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009

¹⁸ Kâsânî, **Bedâ'i'u's-sanâ'i**, 7/64.

¹⁹ Nevevî, **el-Mecmû'**, 9/395.

²⁰ Mansur b. Yunus el-Buhuti,,**Keşşafu'l-Kina' (thk. Muhammed Abdulkadir Ata)**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2009, 3/306-307.

- İbn Manzur, Muhammed b. Mukrim Mısrî, **Lisânu'l-Arab**, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî, **Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muḫteşid**, Kahire: Daru'l-Hadis, 2004.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed, **Bedâ'î'u's-sanâ'î' fî tertîbi's-şerâ'î'**, Beyrût: Darü'l- Kütübi'l-İlmiye, 2010.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, **el-Mecmû'**, *şerhu'l-Mühezzeb*, Dimeşk: Dâru'l-Fikr, ty.
- Özsoy, İsmail, "FAİZ", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/faiz> (07.07.2019).

DİN DERSİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ DERSEYÖNELİK MOTİVASYON OLUŞTURMA KONUSUNDAKİ YETERLİK DURUMLARI

THE CANDIDATES OF RELİGİON TEACHERS' COMPETENCE İN
CREATING MOTİVATION FOR THE COURSE

Dr. Öğr. Üyesi Nazım BAYRAKDAR
Uşak Üniversitesi

ÖZET

Teknolojik araçlar bakımından zengin bir çevrede büyüyen, farklı kültürlerle sürekli etkileşim halinde bulunan ve çeşitli güç odaklarının etkisine maruz bırakılan bireyler için geleneksel inançlarla, değer yargılarıyla ve yaşam tarzıyla barışık bir hayat yaşamak kolay olmasa gerektir. Zira içerisinde yaşadıkları bu çevrenin vaat ettiği eğlence, lüks ve gösteriş, onlara hayatın asıl anlamını ve gayesini sorgulamayı dahi unutturabilmektedir. Din alanıyla ilgili derslerin önemi işte tam da burada ortaya çıkmaktadır. Zira bireylerin öyle ihtiyaçları vardır ki ancak din kaynağından istifade edilerek giderilebilir; öyle problemleri de vardır ki ancak din kaynağına yönelerek sağlıklı şekilde çözüme kavuşabilir. Din derslerinde öğrencilerin bu gerçeği fark etmeleri son derece önemlidir. Bu gerçeğin fark edilmesi din derslerinde motivasyon probleminin çözümünü kolaylaştıracaktır. Motivasyon probleminin çözüme kavuşmasının din derslerinin verimliliğine doğrudan yansıtacağı açıktır. Bu çalışmada din dersi öğretmen adaylarının derse yönelik motivasyon oluşturma konusundaki yeterlik durumlarının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Araştırmada veri toplama tekniği olarak gözlem ve mülakat kullanılmıştır. Örneklem olarak seçilen grubun Özel Öğretim Yöntemleri dersinde yaptıkları uygulamalar, araştırmacı tarafından bir dönem boyunca gözlemlenmiştir. Yapılan gözlemler, din dersi öğretmen adaylarının çok büyük bir kısmının derse yönelik motivasyon oluşturma meselesini ihmal ettiklerini ortaya çıkarmıştır. Yapılan mülakatlarda onların bu ihmale gerekçe olarak almış oldukları eğitim hizmetlerinin niteliksizliğini ön plana çıkardıkları tespit edilmiştir. Araştırmanın ortaya koyduğu sonuçların yüksek din öğretimi kurumlarında görev yapmakta olan öğretim elemanlarına ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın ilgili birimlerinde çalışmakta olan uzmanlara yüklediği bazı sorumluluklar olduğu değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din dersi, öğrenci, motivasyon, yüksek din öğretimi kurumu.

ABSTRACT

It is not easy for people who grow up in an environment rich in technological tools, constantly interact with different cultures and are exposed to the influence of various power centers, to live in peace with traditional beliefs, value judgments and lifestyle. Because the entertainment, luxury and pretension promised by the environment in which they live can even make them forget to question the true meaning and purpose of life. This is where the importance of religious studies emerges. Because individuals have such needs that they can only be removed by benefiting from the source of religion; there are also problems that can be solved in a healthy way by turning to the source of religion. It is very important that students realize this fact in religious classes. Recognition of this fact will facilitate the solution of the motivation problem in religious classes. It is clear that the solution of the motivation problem will directly reflect on the efficiency of religious lessons. In this study, it was aimed to determine the competence status of prospective teachers of religious knowledge about

creating motivation for the lesson. Observation and interview were used as data collection techniques. The applications of the selected group in the Special Teaching Methods course were observed by the researcher for a period. The observations revealed that most of the pre-service religion teachers neglect the issue of motivation for the lesson. In the interviews, it was determined that they highlighted the unqualification of the educational services they had taken as the reason for this neglect. It is considered that the results of the study have some responsibilities on the teaching staff working in higher religious education institutions and the experts working in the related units of the Ministry of National Education.

Keywords: Religious lesson, student, motivation, higher religious education institution.

1.GİRİŞ

Ülke olarak eğitim alanında ciddi sorunlar yaşadığımız malumdur. Bu sorunlara çözüm bulmak adına sınav sistemleri ve öğretim programları sürekli değiştirilmektedir. Müfredata yeni derslerin eklenmesi, bazı derslerin müfredattaki ağırlığının artırılması ya da azaltılması, okulların teknolojik altyapısının güçlendirilmesi gibi girişimleri de bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. Bu girişimler belirli bir eğitim felsefesi doğrultusunda ve bilimsel veriler esas alınarak yapılıyorsa kuşkusuz takdir edilmelidir. Bununla birlikte öğretmen yetiştirme ve mevcut öğretmenlerin mesleki donanım açısından daha ileri bir noktaya gelmelerini sağlama işinin ihmal edilmesi halinde bu tür girişimlerden olumlu netice alınması beklenmemelidir. Zira eğitim sistemlerinin başarıya ulaşmasında en kritik faktör, öğretmendir (Aşikoğlu, 2011: 7). Eğitim sisteminin üzerine kurgulandığı eğitim anlayışı / felsefesi ile bu sistemi hayata geçirecek öğretmenlerin eğitim anlayışları arasındaki uçurum giderilmediği sürece eğitim alanındaki sorunlara kalıcı çözümler getirmenin mümkün olmayacağını bilmesi gerekir.

Mesele din dersi öğretmenliği ise öğretmen yetiştirme meselesi çok daha önemli hale gelmektedir. Zira dini öğretime konu etmek oldukça hassas bir iştir. Bu hassasiyet dinin mahiyetinden, insan üzerindeki çok yönlü ve derin etkisinden ve toplumu oluşturan fertlerin din anlayışları ile din olgusuna verdikleri tepkilerin çeşitlilik arz etmesinden kaynaklanmaktadır. Milli eğitim sistemi ile öğrencilere kazandırılmak istenen milli ve manevi değerlerin tarihi süreç içerisinde halkımızın dini inançları ile adeta ayrılmaz bir bütün haline gelmiş olması da söz konusu hassasiyeti arttıran bir başka unsurdur. Böylesine hassas bir olgunun, yeterli mesleki donanıma sahip olmayan kişiler tarafından öğretime konu edilmesi telafisi oldukça güç olumsuzluklara yol açabilir. Hal böyle iken gözler ister istemez din dersi öğretmeni yetiştirme sorumluluğunu üstlenmiş olan yüksek din öğretimi kurumlarına, bu kurumlarda verilen eğitimin kalitesine çevrilmektedir.

Din dersi öğretmen adaylarının mesleki donanım kazanmalarını sağlamak üzere yüksek din öğretimi kurumlarının müfredatlarında genel kültür, özel alan bilgisi ve pedagojik formasyon olmak üzere üç temel alana ait dersler yer almaktadır. Bu alanların her birinin müfredattaki ağırlığı farklı olsa da öğrencilerin mesleki gelişimlerine yapacağı katkı su götürmez bir gerçektir. İçerikleri dikkate alınarak derslerin farklı alanlara dâhil edilmiş olması bunların en nihayetinde aynı amaca hizmet ettiği ve bir bütünün parçası oldukları gerçeğini değiştirmez. Zira söz konusu alanlardan herhangi birindeki yetersizlik, öğretmenlik mesleği icra edilirken ciddi sorunlarla karşı karşıya kalınmasına yol açabilir. Bu durum, yüksek din öğretimi kurumlarında derse giren öğretim elemanlarının din dersi öğretmeni yetiştirme meselesinde işbirliği içerisinde olmalarının önemini göstermektedir. Farklı alanların uzmanı olan akademisyenler arasında söz konusu meselede sağlanacak eşgüdüm, din dersi öğretmen adaylarının mesleki gelişimlerine önemli katkılar sağlayacaktır.

Pedagojik formasyon kapsamında okutulan derslerin din dersi öğretmen adaylarının mesleki gelişimleri açısından arz ettiği ehemmiyet oldukça büyüktür. Bu derslerde öğrenciler eğitimin ve öğrenmenin mahiyetini, birey ve toplum açısından arz ettiği ehemmiyeti kavramakta; eğitim sürecinin verimliliği için esas almaları gereken ilkeleri, benimsemeleri gereken anlayışları / yaklaşımları ve kullanmaları gereken öğretim yöntem ve tekniklerini öğrenmektedirler. Bu derslerde uygulama yapma imkânı da verilerek onların özel alan bilgisi derslerinde öğrendikleri bilgileri öğrencilere en doğru yollarla kazandırma konusunda beceri kazanmaları da sağlanmaktadır. İşte bu kapsamda ön plana çıkan derslerin başında Özel Öğretim Yöntemleri (ÖÖY) gelmektedir.

ÖÖY yüksek din öğretimi kurumlarında genellikle son yarıyıldan alınan 2 saati teorik, 2 saati ise uygulama olmak üzere haftada 4 saat okutulan bir derstir. Öğrencilere genel kültür, özel alan bilgisi ve pedagojik formasyon alanında edindikleri bilgileri bütünleştirip sentezleme imkânı vermesi yönüyle ÖÖY oldukça önemli bir derstir. Bu derste öğrenciler dinin inanç, ibadet ve ahlak boyutlarına ait içeriğin mahiyetine ve öğrencilerin gelişim dönemi özelliklerine uygun şekilde nasıl öğretime konu edileceğini bizzat uygulama yaparak öğrenmektedirler.

ÖÖY dersinde öğrenciler ortaokul ya da lise düzeyinde okutulan din alanıyla ilgili derslerin öğretim programından bir konu seçerek sınıf arkadaşlarının huzurunda ders işleme uygulaması yapmaktadırlar. Öğrenci sayısı fazla olduğu için her öğrenciye uygulama için 20 dakika süre verilmektedir. Öğrencilerin uygulama sürecinde sergiledikleri performans, uygulama biter bitmez değerlendirilmektedir. Değerlendirme sürecinde öncelikle sınıftaki öğrencilere söz hakkı verilmesine özen gösterilmektedir.

Öğrencilerin ÖÖY dersinde sergileyecekleri performans öğretmenlik mesleğine ne kadar hazır olduklarını, hangi konularda / alanlarda eksikleri olduğunu göstermesi ve buna göre gerekli tedbirlerin zamanında alınmasına imkân verecek olması yönüyle üzerinde hassasiyetle durulması gereken bir meseledir. Hazırladığımız bildiri esasen bu meselenin ehemmiyetine duyulan inancın bir ürünüdür. Bildiriye esas teşkil eden araştırmada, “din dersi öğretmen adaylarının derse yönelik motivasyon oluşturma konusundaki yeterlik durumları nedir?” sorusuna cevap aranmıştır.

2.MOTİVASYON KAVRAMI VE EĞİTİMDE MOTİVASYONUN ÖNEMİ

İnsan davranışlarının en önemli özelliklerinden biri, amaçlı olmasıdır. Çeşitli ihtiyaçlara sahip olması ve bu ihtiyaçların pasif bir şekilde bekleyerek giderilememesi, insanı davranışta bulunmaya sevk eden en temel faktördür. Sürekli çevre ile etkileşim halinde bulunması ve bu nedenle çevreden gelen etkilere tepki vermek durumunda kalması da insan davranışlarının kaynağında yer alan bir başka önemli unsurdur.

İhtiyaç sahibi bir varlık olmasına bağlı olarak insan, hayatın çeşitli alanlarıyla ilgili beklentiler geliştirmektedir. Beklentilerinin karşılanmasına katkı sağlayacağına inandığı unsurlara yönelme de insanda bulunan fitri bir özelliktir. İşte bu noktada ön plana çıkan kavramın adı motivasyondur.

Motivasyon, davranışların yönünü, şiddetini ve kararlılığını belirleyen en önemli güç kaynağıdır (Öncü, 2000: 114). Motivasyon; dürtü, istek, arzu, inanç, ilgi ve beklenti gibi unsurları kapsayan genel bir kavramdır (Cüceloğlu, 1996: 229). İnsanın belirli davranışlarda bulunmak üzere motive olması en temelde bu unsurların etkisinden kaynaklanmaktadır.

İnsanın olumlu ya da olumsuz hemen her davranışının geri planında motivasyon olgusu bulunmaktadır. Bu durum sınıf ortamındaki öğrenci davranışları için de geçerlidir. Sınıfın, öğrencileri olumlu davranışlara motive edici nitelikte bir öğrenme ortamı haline getirilmesi bu bakımdan son derece önemlidir. Eğitim hizmetlerinin verimliliği de esasen buna bağlıdır.

Nitekim araştırmacılar, öğrencilerin olumsuz davranışları ve başarısızlıklarının onlara sağlanan öğrenme çevresi ile yakından ilişkili olduğunu belirtmekte ve uygun bir öğrenme çevresi hazırlanabilmesi için de öğrencilerin gelişim dönemi özelliklerinin ve ihtiyaçlarının farkında olunması gerektiğini vurgulamaktadırlar (Çelik, 2005: 42).

Sınıfın, öğrencileri olumlu davranışlara motive edici bir ortam haline getirilmesinde en büyük sorumluluk kuşkusuz öğretmene aittir. Zira öğrencileri bireysel farklılıklarıyla ve çeşitli yönleriyle en iyi tanıması gereken kişi öğretmendir. Ayrıca ders esnasında davranışları yönetme / yönlendirme konumunda bulunan ve öğrencilerin yeni davranışlar öğrenmesinden sorumlu olan da odur. Ondan bu nedenle öğrencilere ilgi, ihtiyaç ve beklentileri ile uyumlu bir eğitim hizmeti sunması beklenmektedir. Bunu başaramadığı takdirde onun, dersin hedefleri ile uyumlu bir sınıf atmosferi oluşturarak öğrencileri derse motive etmesi mümkün olmayacaktır. Bunlar, öğretmen adaylarına kazandırılması gereken mesleki becerilerin başında, derse yönelik motivasyon oluşturmanın geldiğini göstermektedir.

3.YÖNTEM

Araştırma sürecinde veri toplama tekniği olarak gözlem ve mülakat kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini 2018-2019 eğitim-öğretim yılı Bahar yarıyılında ÖÖY dersini alan Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi öğrencileri oluşturmuştur. Evreni oluşturan öğrenciler ÖÖY dersini beş farklı şubede almışlardır. Örneklem olarak bu şubelerden ikisi seçilmiştir. Bu şubelerde toplam 92 öğrencinin kayıtlı bulunduğu ve bunların 85'inin devam mecburiyeti olduğu tespit edilmiştir.

Öğrencilerin ÖÖY dersinde yapmış oldukları ders işleme uygulamaları bizzat araştırmacı tarafından gözlemlenmiştir. Gözlem sürecinde tespit edilen hususlar gözlem formuna titizlikle işlenmiştir. Gözlem sürecinde tespit edilen sorunlar sınıf ortamında gerçekleştirilen toplu mülakat sürecinde öğrencilerle müzakere edilmiştir. Araştırma sürecinde elde edilen veriler değerlendirilirken öğrencilerin mülakat sırasında dile getirdikleri hususlardan özellikle yararlanılmıştır. Gözlem sürecinde şu temel sorulara cevap aranmıştır:

1. Din dersi öğretmen adaylarının ÖÖY dersinde uygulama yapmaya isteklilik durumları nedir?
2. Din dersi öğretmen adaylarının ÖÖY dersinde uygulama yaparken derse yönelik motivasyon oluşturma meselesini ciddiye alma durumları nedir?
3. Din dersi öğretmen adayları ÖÖY dersinde yaptıkları uygulamada derse yönelik motivasyonu hangi yollarla sağlamaya çalışmaktadırlar?
4. Din dersi öğretmen adaylarının ÖÖY dersinde yaptıkları uygulamalarda derse yönelik motivasyonun devamlılığını sağlama konusundaki başarı durumları nedir?

Öğrencilerin derse yönelik motivasyonları üzerinde kuşkusuz birçok farklı değişkenin etkisinden söz edilebilir. Öğretmenin kişilik özelliklerinden sınıfın fiziki imkânlarına ve hatta dersin hangi saatte işlendiğine varıncaya kadar birçok faktör öğrencilerin derse yönelik motivasyonunu çeşitli şekillerde etkileyebilir. Ancak bu çalışmada bu faktörlerden sadece derste ele alınan konunun öğrenciler için arz ettiği ehemmiyetin ortaya konulma ve yine ders konusunun öğrencilerin hayatıyla ve güncel olaylarla ilişkilendirilme durumu araştırılmıştır.

4.BULGULAR VE YORUM

Gözlem sürecinde yapılan tespitler ve ulaşılan sonuçlar şunlardır:

1.Din dersi öğretmen adaylarının ÖÖY dersinde yapacakları uygulamaya genel itibariyle istekli oldukları gözlenmiştir. Uygulama sürecinde büyük bir heyecan yaşadıkları onların her

halinden belli olmuştur. Yaşadıkları bu heyecanı, yapacakları uygulamayı ciddiye aldıklarının bir işareti olarak değerlendirmek mümkündür. Diğer yandan yapılan mülakatlar, onların heyecanı bu denli yüksek düzeyde yaşamalarında öğrencilik hayatları boyunca böyle bir tecrübe yaşamamış olmalarının da önemli bir etken olduğu tespit edilmiştir. Zira mülakat sırasında onlardan bazıları öğrencilik dönemi boyunca yazı tahtasının önüne çıkarak sınıf arkadaşlarıyla bir konuyu paylaşma tecrübesini hiç yaşamadığını belirtmişlerdir. Sınıftaki arkadaşlarını ortaokul ya da lise öğrencisi olarak görmekte yaşadıkları güçlüğü de yaşadıkları bu heyecanda önemli bir faktör olabileceği anlaşılmıştır. Zira birçok öğrenci, Öğretmenlik Uygulaması dersi kapsamında ve gerçek okul ortamlarında uygulama yaparken daha rahat ve başarılı olduklarını belirtmiştir.

Din dersi öğretmen adaylarının uygulama sürecinde yaşadıkları heyecanın performanslarına zaman zaman olumsuz yansıdığı gözlenmiştir. Onların çoğu ders öncesi hazırlıklarını güzel bir şekilde yaptıklarını ancak yaşadıkları heyecan dolayısıyla yapmaları gereken birçok şeyi unuttuklarını belirtmişlerdir. Onların, yaşadıkları bu heyecandan dolayı uygulama sürecinde zaman zaman tıkanmalar yaşadıkları ve bu nedenle de uygulamayı başa alıp yeniden başlatmak durumunda kaldıkları gözlenmiştir. Hatta onlar arasından, uygulama dersindeki performansını beğenmediği için kendisine bir şans daha verilmesini ısrarlı şekilde talep edenler de olmuştur.

2.Din dersi öğretmen adaylarının tamamına yakın bir kısmının uygulama dersine başlarken öğrencilerin dikkatini çekme hususuna ehemmiyet verdikleri görülmüştür. Ancak onların 2/3'ten fazlasının derse yönelik motivasyon oluşturma meselesini ihmal ettikleri tespit edilmiştir. Onların çok büyük bir kısmı uygulamaya, işleyecekleri konunun ne olduğu hususunda öğrencileri bilgilendirerek başlamışlar ve işleyecekleri konu başlığını soru haline getirip öğrencilere yönelterek devam etmişlerdir. Onların, öğretime konu ettikleri içeriğin ne işe yarayacağı, hangi açılardan önem arz ettiği, hangi sorunların çözümüne katkı sağlayacağı, bunların öğrenilmemesi durumunda ne kaybedileceği gibi hususlarda farkındalık oluşturmaya yönelik etkinlikler yapmadan ders konusuna direkt giriş yapmayı tercih ettikleri gözlenmiştir. İşin daha düşündürücü tarafı ise onların çoğunun yapılan tüm uyarılara ve hatırlatmalara rağmen bu tercihte ısrar etmeleri olmuştur.

Din dersi öğretmen adaylarının derste işleyecekleri konuyu belirttikten sonra konu başlığını soru haline getirip öğrencilere yöneltmelerinin, derse yönelik ilgi, merak ve beklenti oluşturma bakımından isabetli bir tercih olmadığı açıktır. Zira yöneltilen soruların genelliği ve soyutluğu arttıkça öğrencilerin soru üzerinde düşünme ve soruya cevap verme ihtimalleri azalacaktır. Tek başına konu başlığı, öğrencilerin derse motive olmalarını sağlamaya yetseydi, öğretmenlerin motivasyon konusunda ekstra bir çaba içerisine girmelerinin bir anlamı zaten gerek kalmayacaktır. Ancak durumun böyle olmadığı, öğrencilerin derse motive edilmesi için öğretmenlerin ciddi bir çaba sarf etmeleri gerektiği herkesin malumudur. Bu nedenle din dersi öğretmen adayları tarafından sınıfa yöneltilen “Doğruluk deyince ne anlıyorsunuz? Sizce oruç nedir? Kurban kelimesi size neleri çağırıştırıyor?” gibi soruların, öğrencilerin derse motive edilmeleri bakımından işlevsel olmadığı değerlendirilmektedir.

3.Uygulama sürecinde derse yönelik motivasyon oluşturma işini önemseyen öğretmen adaylarının önemli bir kısmının motivasyon probleminin üstesinden sınav başarısını gündeme getirmek suretiyle gelmeye çalıştıkları tespit edilmiştir. Zira onlar işleyecekleri konuyu dikkatle takip etmeleri gerektiğini; çünkü sınavda bu konudan soru çıkacağını henüz dersin başında öğrencilere hatırlatma gereği duymuşlardır. Yapılan mülakatlarda bunun gerekçesi olarak onlar, öğrencilerin en büyük arzularının sınavda başarı sağlamak, en büyük kaygılarının da sınavda düşük not almak olmasını öne sürmüşlerdir.

Sınav başarısı çoğu öğrenci için gerçekten de birinci öncelik olabilir. Eğitim sistemimizin yapısı ile ebeveynlerin ve öğretmenlerin yaklaşım tarzları onların böyle bir anlayış

geliştirmelerine yol açmış olabilir. Ancak bunun sağlıklı bir anlayış olmadığı açıktır. Hayatta sınav başarısından çok daha önemli meseleler vardır. Özellikle de din alanıyla ilgili bilgilerin sadece sınav başarısı için öğrenilmesi kabul edilebilir bir durum değildir. Sınav başarısı için öğrenilen bilgilerin sınavda başarı elde edildikten sonra önemini büsbütün yitirip unutulduğu hemen herkesin tecrübe ettiği bir gerçektir. Bu nedenle din dersi öğretmen adaylarının, öğrencilerin bu çarpık anlayışına teslim olmak yerine onunla mücadele etmeyi tercih etmeleri en isabetli tercih olacaktır.

Din dersi öğretmen adayları arasında -az da olsa- derse yönelik motivasyonu, öğrencileri dersin hedeflerinden haberdar etmek suretiyle sağlamaya çalışanların olduğu da gözlenmiştir. Bu esasen her öğretmenin derse başlarken yerine getirmesi gereken bir sorumluluktur ve öğrencilerin derse motive olmaları açısından son derece önemlidir. Zira öğrenciler dersin hedeflerinden haberdar edildiklerinde -en azından- işlenecek 40 dakikalık bir derste kendilerinden beklenen davranışların neler olduğunu fark etmiş olacaklardır.

Öğrencilerindersin hedeflerinden haberdar edilmeleri önem arz etmekle birlikte motivasyon için tek başına yeterli olmayabilir. Zira derste hedeflenen kazanımlar bazı öğrencilere pek de cazip gelmeyebilir. Bu nedenle söz konusu uygulamanın merak uyandırıcı nitelikte etkinliklerle desteklenmesi yerinde olacaktır. Yöneltilecek ilginç bir soru, gündeme getirilecek dikkat çekici bir sorun, paylaşılacak ibretlik bir olay, kıssa ya da hikâye, izletilecek kısa bir video, sergilenecek kısa bir oyun –ders konusu ile ilgili olmak koşuluyla- öğrencilerin merak duygularının uyandırılmasına ve düşüncelerini ders konusu üzerine yoğunlaştırmalarına önemli katkılar sağlayacaktır.

Yapılan gözlemlerde din dersi öğretmen adaylarının az bir kısmının derse çikolata gibi bazı yiyecekler getirerek ders sonunda yöneltecekleri sorulara doğru cevaplar verenlere ödül olarak bunlardan ikram edeceklerini belirttikleri ve öğrencileri bu şekilde derse motive etmeyi denedikleri gözlenmiştir. Niçin böyle bir tercihte buldukları sorulduğunda ise onlar; bu şekilde bir yandan öğrencilerin derse motive olmalarını sağladıklarını diğer yandan ise cömertliklerini göstererek örnek bir davranış ortaya koyduklarını belirtmişlerdir.

Bazı öğrencilerin öğretmen tarafından vaat edilen ödüllerle derse motive olmaları mümkün olsa da eğitimde aslolanın içsel motivasyon olduğu gerçeğinin unutulmaması gerekir. Zira dışsal motivasyonun söz konusu olduğu durumlarda öğrencilerin bütün dikkatleri elde etmeyi arzuladıkları ödülde ya da maruz kalmaktan korktukları cezada olacaktır. İçsel motivasyonun söz konusu olduğu durumlarda ise dikkatin ders konusu üzerine yoğunlaşması ve bunun ders boyunca devam ettirilmesi çok daha kolay olacaktır (Akbaba, 2006: 345). Diğer yandan yüksek not alma ve sevdiği bazı yiyecekleri kazanma gibi beklentilerle derse motive edilebilecek öğrenci sayısı oldukça sınırlı kalması da kuvvetle muhtemeldir. Akademik başarı düzeyi ve benlik saygısı düşük öğrencilerin bunlarla derse motive edilmeleri oldukça güçtür. Ayrıca bu şekilde sağlanacak bir motivasyon, ödül kazanma beklentisinin azalması ile birlikte yok olmaya mahkumdur. Derse yönelik motivasyona merak etme, başarı duygusunu tatma, kendini geliştirme ve gerçekleştirme gibi içsel durumların kaynaklık etmesi durumunda ise durum değişecektir.

Derse yönelik motivasyon oluşturmak üzere ödül ve ceza gibi dış faktörlere müracaat etmenin, öğrenciler arasındaki ilişkilere zarar verme ihtimali de söz konusudur. Zira çok arzu ettiği ödülünden çeşitli nedenlerle mahrum kalan öğrenciler hayal kırıklıkları yaşayabilir, kıskançlık ve öfke duygularının baskısı altında kalabilirler. Ödül kazanan öğrencilerin arkadaşlarına yönelik aşağılayıcı tavırlar içerisine girmeyeceklerinin de hiçbir garantisi yoktur. Bu tür yaşantılara bağlı olarak bazı öğrencilerin din dersine yönelik olumsuz tutumlar geliştirmesi dahi söz konusu olabilir.

Din derslerine yönelik motivasyonun ödül ya da ceza verme gibi yollarla sağlanmaya çalışılması akla ister istemez şu soruyu getirmektedir: Din derslerinde işlenen konular acaba öğrencilerin ilgisine ve merakına mazhar olmaktan çok mu uzaktır? Bu konuların hayatın anlamlı ve huzurlu şekilde yaşanmasına yapacağı katkı konusunda öğrencileri ikna etmek gerçekten imkânsız mıdır? Din alanıyla ilgili derslerin öğrencilerin arayışına, ilgi ve beklentilerine cevap verir hale getirilmesinin daha sağlıklı bir yolu gerçekten yok mudur?

Bu sorulara olumsuz cevaplar vermek, din gerçekliğini tanımamak demektir. Zira din, insan için fitri bir ihtiyaçtır; insanın anlam arayışına cevap veren önemli bir kaynaktır. İnsanın kendine ve çevresine zarar verecek tercihlerden uzak durmasında; evrensel ahlak ilkelerini benimseyip hayatını bu istikamette yaşamasında; karşılaştığı zorlukları sabır ve metanetle göğüslemesinde; geleceğe yönelik ümitlerini muhafaza etmesinde sahip olduğu dini inançların katkısı yadsınmaz. Ayrıca bireysel ve toplumsal hayatta öyle problemler vardır ki, bunların çözüme kavuşmasında dinin katkısına başvurulması elzemdir. Hal böyle iken öğrencilerin din derslerine motive edilmelerinin ancak ödül ve ceza gibi sun'î yollarla mümkün olacağını söylemek temelsiz bir iddia olmaktan öteye gitmeyecektir.

4.Din dersi öğretmen adaylarının çok büyük bir kısmının motivasyon oluşturma konusunda olduğu gibi motivasyonun devamlılığını sağlama konusunda da başarılı bir performans ortaya koyamadıkları görülmüştür. Zira onların uygulama yaparken ders konusu ile alakalı olarak hazırladıkları ya da ezberledikleri bilgileri sınıftaki arkadaşlarıyla kesintisiz şekilde paylaşarak üzerlerindeki yükten bir an önce kurtulma ve aynı zamanda sınıfta gözlem yapan öğretim elemanına işledikleri konu hakkında yeterli bilgiye sahip olduklarını kanıtlama arzusu doğrultusunda hareket ettikleri anlaşılmıştır. Asıl maksadın bu olmasına bağlı olarak uygulama sürecinde yerine getirilmesi gereken birçok sorumluluğun göz ardı edildiği gözlenmiştir. Onların uygulama sürecinde öğrencilerin derse aktif şekilde katılmalarını sağlayacak yöntem ve tekniklerle ders işlemek, ders konusunun güncel olaylarla ve öğrencilerin hayatıyla ilişkilendirilmesini sağlamak, merak uyandırıcı sorular hazırlayıp öğrencilere yöneltmek gibi uygulamalara pek yer vermemelerinde bu durumun önemli bir etken olabileceği anlaşılmıştır.

Din dersi öğretmen adaylarının derse yönelik motivasyon oluşturma işini yeterince ciddiye almamaları, üzerinde durulması gereken bir problemdir. Zira öğrencilerin derse yönelik motivasyon durumları ile dersin verimliliği arasındaki ilişki oldukça güçlüdür. Motivasyon yokluğu, öğrencilerin derse aktif şekilde katılmalarının önündeki en büyük engellerden biridir. Öğrencilerin ders esnasında istenmeyen davranışlara yönelmelerinin kaynağında da büyük ölçüde motivasyon yokluğu ya da eksikliği bulunmaktadır. Öğrencileri ders motive etme konusunda gösterecekleri başarı öğretmenlerin mesleklerinden doyum almalarına, bu konuda yaşayacakları başarısızlık ise duygusal açıdan yıpranmalarına ve zamanla mesleklerinden soğumalarına neden olabilir (Bayrakdar, 2018: 88). Meslekleri ile aralarındaki duygusal bağların zayıflaması durumunda onların mesleki performanslarının bu durumdan olumsuz etkilenmesi de kuvvetle muhtemeldir. Bu nedenle öğretmen adaylarına mesleğe hazırlık sürecinde bu alanda nitelikli bir rehberlik hizmeti sunulması için gerekli tedbirlerin alınması gerekmektedir.

Yapılan toplu görüşmelerde din dersi öğretmen adaylarına, yapılan tüm hatırlatmalara rağmen uygulama sürecinde derse yönelik motivasyon oluşturma meselesini yeterince ciddiye almamalarının nedeninin ne olduğu sorusu yöneltilmiştir. Onların bu soruya cevap olarak dile getirdikleri hususlar aşağıda dört maddede özetlenmiştir:

1.İşleyeceğimiz konunun niçin ehemmiyet arz ettiğini, müfredata hangi amaçla yerleştirildiğini gerçekten biz de bilmiyoruz. İşlediğimiz konuyu öğrenmemeleri durumunda bunun öğrenciler için gerçekten büyük bir kayıp olacağından emin değiliz. Önemini takdir

etmediğimiz konuların gerçekten öğrenilmeye değer olduğu hususunda öğrencileri ikna etmemiz nasıl mümkün olacak, gerçekten bilmiyoruz.

2. Öğrenilmeye değer olduğuna ikna edildikten sonra öğrendiğimiz dini bilgiler bugüne kadar pek olmadı. Dini bilgileri, hayatımızda ne işe yarayacağını; sağlıklı, başarılı, onurlu ve huzurlu bir hayat yaşamamıza katkısının ne olacağını bilmeden öğrendik. Sınavlarda başarılı olmak ya da toplum önünde mahcup duruma düşmemek için öğrendiğimiz dini bilgilerin çoğunu da zaten unuttuk. Eminiz ki öğrencilerimiz de bizden öğreneceklerini çok geçmeden unutacaklar. Unutulmaya zaten mahkûm olan bilgilerin din derslerinde niçin öğretime konu edildiği meselesine anlam vermekte zorlanıyoruz.

3. Derse yönelik motivasyon oluşturma konusunda model alabileceğimiz hocalarımızın sayısı yok denecek kadar az maalesef. Bizim derse yönelik motivasyonumuzu önemseyen bugüne kadar kaç hocamız oldu ki, bizden bu konuda başarı bekliyorsunuz? Fakültede dersimize giren hocalarımızın çoğu, işleyeceği konunun önemini ortaya koymadan ders anlatmaya başlıyor. Öğretmenlik Uygulaması dersi kapsamında gittiğimiz okullarda derslerini takip ettiğimiz öğretmenlerden de öğrencileri derse motive etmeye yönelik girişimlerde bulduklarını pek göremiyoruz. Öğretmenler, öğrencilerin dersi dikkatle takip etmelerini, başka şeylerle meşgul olmamalarını sağlamak için genellikle tehditkâr bir üslup kullanmayı tercih ediyorlar. Yıllarca din dersi öğretmenliği yapmış kişiler böyle yapıyorsa bize bu konuda bir şey demeye hakkınız yoktur diye düşünüyoruz.

4. Din alanıyla ilgili derslerde işlenen konuların çoğu kanaatimizce öğrenciler için cazibesini yitirmiş durumda. Bunun en önemli sebeplerinden biri, öğrencilerin bu ve benzeri konularla geçmişte tekrar tekrar karşılaşmış olmaları. Bu durum din dersinde işlenen konuların öğrencilere yeni ve ilginç gelme ihtimalini düşürmektedir. Dine karşı zaten mesafeli duran öğrenciler söz konusu olduğunda ise durum çok daha vahim bir hal alabilir. Zira din ile arasına mesafe koymuş öğrencilere din ile ilgili ayrıntılı bilgiler kazandırmaya çalışmak hiç de kolay olmayacaktır. Böyle bir durumda onların din dersine motive edilmeleri nasıl mümkün olacak? Din derslerinin, din ile arasına mesafe koymuş öğrencilere vaat ettiği şeyler gerçekten var mıdır? Bu sorulara ikna edici cevaplar verecek durumda değiliz maalesef.

Din dersi öğretmen adayları tarafından belirtilen bu düşüncelere hak vermemek elde değildir. Onların dile getirdikleri bu hususlar din eğitimi hizmetlerinden istenilen verimin niçin alınmadığı sorusuna cevap olması bakımından son derece önemlidir. Bu nedenle tespit edilen bu hususların din eğitimi hizmeti veren herkes tarafından dikkate alınması ve gereğinin yapılması gerekmektedir.

Öğrenciler, aldıkları herhangi bir dersin gerçekten takip edilmeye değer olduğu hususunda ikna edilme ihtiyacı duyarlar. Bu durum din alanıyla ilgili dersler için de geçerlidir. Önlerinde çok sayıda seçenek varken ve bu seçeneklerin her birinin çeşitli yönlerden cazibesi bulunmakta iken öğrencilerden bütün bunları bir kenara iterek din dersini dikkatle takip etmeyi tercih etmeleri isteniyorsa bu tercihin haklı gerekçelerinin mutlaka ortaya konulması gerekir. Günümüzde öğrencilerin hemen her şeyi sorgular hale gelmiş olmaları bu işin önemini daha da arttırmaktadır. “*Sen madem Müslüman’sın, o halde dinini öğrenmen gerekir; dinini öğrenmen için de derslerimi ya da anlattıklarımı dikkatle takip etmen şarttır*” gibi bir mesaj tek başına bireyin din dersine motive olmasına yetmeyecektir. Din eğitimi faaliyeti yürüten kişilerin bu konuda daha somut ve ikna edici gerekçeler ortaya koymaları şarttır. Bunun kolay olmadığı, çaba gerektiren bir durum olduğu açıktır. Ancak bu çabayı göstermeleri durumunda onların birçok konuda işlerinin kolaylaşacağı da bir gerçektir.

5.SONUÇ

ÖÖY dersi kapsamında yapmış oldukları ders işleme uygulamaları, din dersi öğretmen adaylarının derse yönelik motivasyon oluşturma konusunda henüz kat etmeleri gereken büyük bir mesafe olduğunu göstermiştir. Onların ders işlemeyi, ders konusu ile ilgili bilgileri derleyip öğrencilere aktarmaya çalışmaktan ibaret bir etkinlik olarak gördükleri anlaşılmıştır. Uygulama esnasında ders içeriğini düz anlatım yoluyla, projeksiyon cihazıyla tahtaya yansıtmak suretiyle ya da ders kitabından okutarak aktarma kaygısı gütmeleri bu durumun açık bir göstergesidir. Ders içeriğini bu kadar önemserken öğrencilerin zihinsel ve duygusal açıdan bu içeriği öğrenmeye hazır olup olmadıklarını göz ardı etmeleri onların pedagojik formasyon alanıyla ilgili derslerden yeterli verimi alamadıklarına işaret etmektedir. Ders aldıkları öğretmenlerin ve öğretim elemanlarının genel itibariyle öğretmen ve kitap merkezli eğitim anlayışına sahip olmaları onların söz konusu derslerden istenilen verimi alamamalarında kanaatimizce önemli bir etkidir. Nitekim onların mülakatlar esnasında dile getirdikleri hususlar bu duruma işaret etmektedir.

ÖÖY dersinin fakültenin son döneminde okutulan derslerden biri olduğu göz önünde bulundurulursa din dersi öğretmen adaylarının derse yönelik motivasyon oluşturma konusunda yetersiz kalmalarının ne kadar büyük bir sorun olduğu daha net görülecektir. Anlaşılan o ki din dersi öğretmen adaylarının söz konusu meselede yetkinlik kazanmaları sadece bir dönem okutulan ÖÖY dersi ile gerçekleşebilecek bir durum değildir. Derse giren diğer öğretim elemanlarının da bu konuda onlara rehberlik yapmaları gerekmektedir. Motivasyon oluşturma konusunda model teşkil etme, bu konuda yapılacak rehberliğin amacına ulaşma ihtimalini güçlendirecektir. Zira din dersi öğretmen adaylarının eğitim anlayışlarının oluşmasında, derslerine giren öğretim elemanlarının sahip oldukları eğitim anlayışının rolü yadsınamaz (Ev, 2015: 91).

Din dersi öğretmen adaylarının derse yönelik motivasyon oluşturma konusunda yetkinlik kazanmalarına önemli katkılar sunabilecek derslerden biri Din Eğitimi'dir. Zira bu derste din eğitiminin gerekliliği psikolojik, sosyolojik, kültürel, felsefi açılarından temellendirilmektedir (Akyürek, 2015: 96-110; Aşıkoğlu, 2011: 8,9; Çelikel, 2014: 537-547). Bu kapsamda dile getirilen görüşler, alınacak sağlıklı bir din eğitimi hizmetinin bireyin hayatında dolduracağı boşluğu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Ancak anlaşılan o ki, bu kapsamda öğrenilen bilgilerin din dersi öğretmen adayları tarafından farklı ünitelere ve konulara transfer edilmesinde sıkıntılar yaşanmaktadır. Bu durum Din Eğitimi dersine giren öğretim elemanları tarafından mutlaka dikkate alınmalıdır.

Din dersi öğretmen adaylarının derse yönelik motivasyon konusunda bilgi sahibi olmaları ve beceri kazanmaları için ÖÖY dersi kapsamında da bazı çalışmalar yapılabilir. Din eğitimi programlarında yer alan bazı konu başlıklarının seçilerek öğrencilerin bu konuların işlendiği derslere nasıl motive edileceğine dair etkinlik örneklerine yer verilmesi bu çalışmalardan sadece birisidir. Öğretmen adayları tarafından yapılan uygulamaların derse yönelik motivasyon oluşturma açısından değerlendirilmesi ve öğrencilere bu konuda yol gösterilmesi de asla ihmal edilmemesi gereken hususlardan biridir.

Din dersi öğretmen adaylarının derse yönelik motivasyon oluşturma konusunda yetkinlik kazanmadan yüksek din eğitimi kurumlarından mezun olmaları Milli Eğitim Bakanlığı'nın ilgili birimlerinde görev yapmakta olan yetkililerin tedbir almalarını da elzem kılmaktadır. Derse yönelik motivasyon oluşturma konusunda hizmet içi eğitim programları hazırlanıp din dersi öğretmenlerinin istifadesine sunulması bu tedbirlerden biri olabilir. Din alanıyla ilgili derslerde işlenen her bir ünitenin ve hatta ünite içerisinde yer alan her bir konu başlığının öneminin, değerinin, vazgeçilmezliğinin bu derslerin öğretim programlarında net bir şekilde ortaya konulması bu kapsamda yerine getirilmesi gereken bir sorumluluktur. Öğretim programları içerisinde, öğrencilerin derse motive edilmelerini sağlayacak etkinlik örnekleri

için özel bir bölüm ayrılması da bu konuda atılabilecek önemli adımlardan biri olacaktır. Bu bölüm oluşturulurken derse yönelik motivasyon oluşturma konusunda başarılı olduğu alan araştırmaları ile tespit edilmiş din dersi öğretmenlerinden ve onlar tarafından kullanılan etkinliklerden yararlanmanın yerinde olacağı değerlendirilmektedir.

Kaynakça

1. Akbaba, Sırrı (2006). “Eğitimde Motivasyon”, *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, S 13, ss. 343-361.
2. Akyürek, Süleyman (2015). “İlk ve Ortaöğretimde Din Eğitimi: Kuramsal Çerçeve”, *Din Eğitimi*, Ed. Recai Doğan, Remziye Ege, Grafiker Yayınları, Ankara, ss. 89-112.
3. Aşıkoğlu, Nevzat (2011). “Din Öğretiminde Öğretmenin Rolü ve Din Dersi Öğretmeni Yeterlikleri (Türkiye Örneği)”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C 15, S 1, SS. 5-13.
4. Bayrakdar, Nazım (2018). *Kutsallığı Ölçüsünde Hassas Bir Meslek Din Dersi Öğretmenliği*, Kimlik Yayınları, Kayseri.
5. Cüceloğlu, Doğan (1996). *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
6. Çelik, Vehbi (2005). *Sınıf Yönetimi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
7. Çelikel, Bülent (2014). “Din Eğitiminin Psikolojik Temeli Üzerine Bir Değerlendirme”, *EKEV Akademi Dergisi*, S 58, ss. 537-549.
8. Ev, Halit (2015). “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin yeterlikleri Bağlamında İlahiyat Fakülteleri ve Öğretmen yetiştirme Sistemini Yeniden Yapılandırma”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 13, S 4, ss. 83-100.
9. Öncü, Hüseyin (2000). “Motivasyon (Güdülenme)”, *Sınıf Yönetimi*, Ed. Leyla Küçükahmet, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, ss. 113-132.

**NEHCU'L-BELAĞA'DA HZ. ALİ'NİN, TARAFTARLARINA VE MUHALİFLERİNE
KARŞI TUTUMU***
HZ. ALİ'S ATTITUDE TOWARDS HIS SUPPORTERS AND OPPONENTS IN
NAHCU'L-BALAGA

Dr. Öğretim Üyesi Hacı ÇİÇEK
Adıyaman Üniversitesi

ÖZET

Hız. Ali, bir devlet adamı ve idareci olmasının yanı sıra aynı zamanda Arap dili ve edebiyatının öncüleri arasında yer almaktadır. Onun devlet adamlarına ve siyasî rakiplerine gönderdiği mektup ve emirnamelerde edebî birçok ayrıntılar mevcuttur. Onun mektup ve emirleri, ölümünden sonra bir araya getirilmiştir. eş-Şerîf Radî tarafından toplanan ve Hız. Ali'ye nisbet edilen *Nehcu'l-Belâga* adlı eserde, onun kendi ailesine; gerek sivil gerekse askerî memurlarına yaptığı birçok öğüt bulunmaktadır. Eser, hem anlamca hem Arap dili ve belagati bağlamında önemli bir yere sahiptir. Hız. Ali, mektuplarında hiçbir zaman dengeli olmayı terk etmemiştir. Sivil hayatında olduğu gibi askeri hayatında da dengeli davranmıştır. İslâm ahlakına bağlı kalmıştır. Hız. Ali, savaş öncesi, rakiplerine nasihat etmiş, fayda vermediğinde ise onlarla savaşmaktan geri durmamıştır. Hız. Ali, sözlerine Allah'ı överek başlamıştır. Hem dostuna hem düşmanına, güzel tavsiyelerde bulunmuştur. O, ölüm döşğinde iken oğulları Hasan ve Hüseyin'e tavsiyelerde bulunmuştur. Valilerine, halka yumuşak davranmasını ve hazinenin sırtından zengin olmamalarını öğütlemiştir. Komutanlarına savaşta taşkınlık yapmalarını emretmiştir. Ailesine her konuda diğer insanlara model olmalarını tavsiye etmiştir. Siyasî rakiplerine de güzel tavsiyelerden geri durmamıştır. Biz, bu çalışmamızda Hız. Ali'nin belagat içerikli mektup, emirname ve hutbeleri doğrultusunda etrafına ve rakiplerine karşı takındığı tutum ve davranışlarını ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: Hız. Ali, *Nehcu'l-Belâga*, Tavsiyeler, Mektuplar, Hitabeler.

ABSTRACT

Hız. Ali in addition to being a statesman and administrator, is also one of the pioneers of Arabic language and literature. There are many literary details in his letters and orders to his statesmen and political rivals. His letters and orders were put together after her death. Collected by the co-Sharif Radi and Hız. Ali Nahcu'l-Belâga in his work relative to his own family; there are many counsels he gave to both civilian and military officers. The work, has an important place both in meaning and in the context of Arabic language and rhetoric. Hız. Ali in his letters never ceased to be balanced. He acted balanced in his military life as in his civilian life. Adhered to Islamic morality. Hız. Ali, before the war, advised his rivals, but when he did not benefit, he did not stop fighting them. He gave good advice to both his friend and his foe. When he was on his deathbed, he gave advice to his sons, Hassan and Husayn. He advised his governors to be gentle to the public and not to be rich from the back of the treasury. He commanded his commanders to outrun the war. He advised his family to be a model to other people on everything. He did not give up on good advice to his political rivals. We, in this study Hız. Ali's we will discuss attitudes and behaviors towards his rivals around him in line with his eloquent letters, orders and sermons.

Key Words: Hız. Ali, Nahcu'l-Balaga, Recommendations, Letters, Speeches.

* Bu çalışmamızda Muhammed b. Huseyn Şerîf er-Radî'nin (*Nehcu'l-Belâga*, thk. Muhammed Abduh, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1992) nüshası esas alınmıştır.

GİRİŞ

Arap dili ve edebiyatı alanında önemi haiz *Nehcu'l-Belâga* adlı eser, Şerîf er-Radî (ö.406/1015)¹ tarafından derlenmiştir. Eser, Hz. Ali (ö.40/661)'ye nisbet edilen görüşleri ihtiva etmektedir. Müellif, derlediği esere “*belâgat yolu, belâgat çığırı*” anlamına gelen bir isim vermiştir. Eser, Arap dili ve edebiyatı alanında önemi haiz bir yere sahip olup hutbeler, hitabeler ve emirnameler, resmî ve özel mektuplar, vecizeler ve öğütler olmak üzere üç bölümden oluşmuştur. Onda Hz. Ali'ye atfedilen yetmiş dokuz mektup, emirname ve tavsiye ile dört yüz seksen hikmetli öğüt ve mevize mevcuttur.²

Malum olduğu üzere Hz. Ali, çocukluk yaşında Hz. Peygamber'e iman eden ilk Müslümanlardandır. Kendisi hem ilim hem Arap dili ve belagati planında önde gelen sahabilerdendir. Aynı zamanda Raşit halifelerin dördüncüsüdür.

Hz. Ali'nin iktidar dönemi, yoğun siyasî mücadeleyle geçmiştir. Hz. Osman'ın katledilmesinden sonra Müslümanlar siyasî planda ayrışmaya başladılar. Hz. Ali halife seçildiği süreçte İslâm toplumu üç gruba ayrılmıştı. Büyük çoğunluğu Hz. Ali'ye beyat ederken, Hz. Osman'ın öldürülmesinden rahatsızlık duyan ikinci grupta yer alanların bir kısmı, olacakları görmek için bekleme; bir kısmı da yeni halifeye tavır koyma yolunu tercih etmişlerdi. Aralarında Ashâbın ileri gelenlerinden bazı kişilerin de bulunduğu üçüncü grup ise tarafsız kalmayı uygun görmüştü. Hz. Ali, halife olduktan sonra Hz. Osman dönemi valilerinin tümünü görevden almak gibi radikal kararlar aldı. Mesela Şam'da valilik yapan Muaviye'nin yerine gönderilen Sehl b. Huneyf görev yerine ulaşamadı. Muaviye, Hz. Ali'ye beyat etmeyi Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılması koşuluna bağladı.³

Hz. Ali dönemi, çalkantılı bir dönem olmasına, siyasî muhaliflerin kırmızıçizgileri bulunmamasına rağmen kendisi, hiçbir zaman inancının savaş ve barış ahlakından sapmamış, haddi aşmamış, insaf ölçüleri dışına çıkmamıştır, denilebilir. *Nehcu'l-Belâga*'da geçenler, bunun en bariz bilgi ve belgeleri durumundadır.

Biz, şimdi Hz. Ali'nin memurlarına, yakınlarına ve muhaliflerine yaptığı tavsiyeleri içeren belgelerin analizini yapmaya çalışacağız.

1.SAVAŞ ARİFESİNDE VE SÜRECİNDE BAZI MEMURLARINA YAPTIĞI TAVSİYELER

1.1.KUFE VALİSİ EBU MUSA EL-EŞARİ'YE TAVSİYELERİ⁴

¹ Asıl adı, Ebû'l-Hasan Muhammed b. el-Huseyn b. Musa b. Muhammed eş-Şerîf er-Radî (ö.406/1015)'dir. Bağdat'ta doğmuştur. Baba tarafından soyu imam Mûsâ el-Kâzım yoluyla Hz. Huseyn'e, annesi Fâtma bint Huseyn yoluyla Hz. Hasan'a dayanır. Ebû Ali el-Fârisî ve İbn Cinnî gibi meşhur âlimlerden Arapça dersleri almıştır. Ebû Bekir Muhammed b. Mûsâ el-Hârizmî, Kadî Abdullâh el-Ekfânî'den Şâfiî, Hanefî ve Mâlikî fikhni öğrenmiştir. Kadî Abdalcabbâr'dan Mu'tezile kelâm ve fıkıh usulü, Merzubânî ile Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cerrâr'dan ahbâr ve ensab derslerini öğrenmiştir. Mustafa özel, “Şerîf er-Radî” maddesi, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXIX/4. Hz. Ali'nin konuşma, mektup, öğüt, vasiyet, emir ve hikmetli sözlerini derleyen ve yorumlayan kişidir. Bkz. Muhammed Cemâluddîn b. Muhammed Said el-Kâsımî, *Kavâ'idü't-Tahdîs min Funûni Mustalahi'l-Hadîs*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts. s. 231.

² Geniş bilgi için bkz. Mustafa b. Abdullâh Hacı Halife (Katib Çelebî), *Keşfu'z-Zunûn'an Esâmi'l-Kutubve'l-Funûn*, Mektebetü'l-Musennâ, Bağdâd, 1941, II/1991; İsmail Durmuş, “Nehcu'l-Belâga” maddesi, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII/538-540; Bkz. Ebû'l-Hasan Muhammed b. Huseyn b. Mûsâ Şerîf er-Radî, *Nehcu'l-Belâga*, thk. Muhammed Abduh, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1992, s. 537-678.

³ Adnan Demircan, Hz. Ali'nin İktidar Yıllarında İslâm Toplumunda Siyaset, *Anemon, Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2013, s. 173.

⁴ Asıl adı Ebu Musa Abdullah b. Kays el-Eş'arî'dir (ö.42/662-63). Hakem Vak'ası'nda Hz. Ali'yi temsil etmiştir. Kur'an'ı güzel okuyan sahabilerden biridir. Yemen'in Eş'ar kabilesine mensuptur. Ebu Musa, birçok gazve ve seriyelere katılmıştır. Zekât memurluğu yapmıştır. Ridde olaylarında sahte peygamber Esved el-Ansî ile mücadele etmiştir. Hz. Ömer tarafından Basra vali ve kadılığına tayin edilmiştir. Ahvaz ve İsfahan'ı fethetmiştir. Hz. Osman devrinde Basra ve Küfe valiliği yapmıştır. Cemal olayında tarafsız kaldığından Hz. Ali onu valilikten azletmiştir. Sıffin'de Hz. Ali'nin hakemi olmuştur. Miladî (662-63) yılında onun Kufe'de ya da Mekke'de vefat ettiği konusunda ihtilaf edilmiştir. Geniş bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, *DİA*, “Ebu Musa el-Eş'arî” maddesi, İstanbul, 1994, X/190-192.

Hız. Ali, kendisinin yanında yer almak amacıyla Cemel Savaşı'na katılmak isteyenleri Ebu Musa el-Eşarî'nin engellemeye çalıştığını duyar ve ona iğneleyici, tarizkâr bir üslupla şu uyarıda bulunur: "Senin yaptıklarını bana rapor ettiler. Elçim sana geldiği zaman şahsiyetini koru, cesaretini topla, ininden çık, yanında olanları harekete geçir! Azimli olursan, bize katıl; korkarsan da bizden uzak dur! Allah'a yemin ederim ki nereye gidersen, seni oradan alırım! Hatta o koltukta oturma fırsatı da bulamazsın! Bu, sandığın gibi basit bir şey değildir!"⁵

Hız. Ali, hakem olayında ise ona şunları yazmıştır: "İnsanların birçoğu, ellerine geçen fırsatları, hakka yardım ederek ebedi mutluluğu kazanma yolunda kullanacaklarına, kalkıp dünyadan yana tavır koyma ve arzularına göre konuşma yönünde kullandılar. Ben, insanların uğrunda üşüştükleri bu hilafet makamına oturdum. Ümmetin birliğini sağlamada benden daha duyarlı bir kimse yoktur, bunu böyle bilesin! Kendi adıma verdiğim sözü yerine getireceğim. Bilmelisin ki ben, kişinin, boş konuşmasına çok kızarım. Allah'ın düzeltmiş olduğu bir işi de bozmam! Bilmediğin şeyin ardına da düşme!"⁶

1.2. MEKKE'DEKİ VALİSİ KUSEM B. ABBAS'A⁷

Hız. Ali, Mekke valisi Kusem b. Abbas'a gönderdiği bir mektupta ona şu emirleri vermiştir: "İnsanlarla birlikte hac yap, önceki ümmetlerin başına gelenleri onlara hatırlat! Sabah, akşam onlarla otur; fetva isteyene, fetva ver; cahil kimseye ilim öğret; âlimler ile istişare et! İnsanlarla kendi aranda, dilinden başka bir elçi; yüzünden başka bir muhafız/emirber olmasın! İhtiyacı olanların meramını anlatmasına engel olma! Çünkü daha işin başında çare kapılarını kapatırsan, ihtiyaçları yerine getirildikten sonra da kimse seni takdir etmez."

1.3. HALİFE OLMADAN ÖNCE SELMAN-I FARİSİ'YE GÖNDERDİĞİ MEKTUP⁸

Hız. Ali, Selman-ı Farisi'ye ise şu tavsiyelerde bulunmuştur: "Dünya; dokununca yumuşak gelen; zehiri ise öldüren bir yılan benzer. Dünyada sahiplendiğin, hayran olduğun az bir şey olsa da, ondan uzak dur! Dünyadan ayrılacağını kesin olarak bildiğinden, onun kaygılarından uzaklaş ve dünyanın renkten renge girmesine de ilgi gösterme! Dünya ile en fazla samimiyet kuracağın an, ondan en çok kaçınacağın zaman olsun! Dünyanın dostu; içtenlikle ona güven duyduğu sürece, dünya onu tehlikelere götürür; candan dost diye inandıkça da, onu ıssız yaban ellere atar. Vesselam."⁹

1.4. MEDİNE VALİSİ SEHL B. HUNEYF EL-ENSARİ'YE GÖNDERDİĞİ MEKTUP¹⁰

⁵ er-Radî, *Nehcu'l-Belâga*, s. 660-661.

⁶ er-Radî, *Nehcu'l-Belâga*, s. 677-678.

⁷ Kusem b. el-Abbas b. Abdumuttalib el-Haşimî (ö.57/676)'dir. Sahabidir. Hız. Peygamber'in amcası Abbas'ın oğludur. Hız. Ali'nin hilafeti döneminde Mekke valiliğine tayin edilmiş, onun ölümüne kadar bu görevini sürdürmüştür. Muaviye'nin 39 (659) yılında Yezid b. Şecre er-Ruhavi'yi hac emiri olarak tayin etmesine karşı çıkmıştır. Bunun üzerine Yezid b. Muaviye kumandasında 3000 kişilik bir ordu Mekke'ye doğru hareket etmiş, herhangi bir mukavemetle karşılaşmadan Mekke'ye girmiştir. Kusem, Semerkant seferine katılmış (56/675) ve Semerkant'ta şehid olmuştur. Geniş bilgi için bkz. Abdülhalik Bakır, *DİA*, "Kusem b. Abbas" maddesi, İstanbul, 2002, XXVI/462-463.

⁸ İran asıllı bir sahabidir. Asıl adı Mahbe b. Buzehmeşan b. Mürselan b. Yehbuzan'dır. Müslüman olduktan sonra kendini Selman İbnü'l-İslam diye tanıtmıştır. Selmanü'l-Hayr, Selmanü'l-Pâk veya Selmanü'l-Hâkim diye de anılmıştır. Daha çok, Selmanü'l-Farisî (ö.36/656 [?]) diye bilinmektedir. Mecusi iken Hıristiyanlığı seçmiş, daha sonra ise Müslüman olmuştur. Selman, Hendek Gazvesi'ne ve ondan sonraki bütün savaşlara katılmıştır. Hendek kazılımasını teklif eden odur. Bazı eyaletlerde valilik yapmıştır. Medain'de vefat etmiştir. İbrahim Hatiboğlu, *DİA*, "Selman-ı Farisi" maddesi, İstanbul, 2009, XXXVI/441-443.

⁹ er-Radî, *Nehcu'l-Belâga*, s.668-669.

¹⁰ Asıl adı Ebu Sa'd Sehl b. Hunevf b. Vahib el-Ensarî'dir (ö.38/658-59), sahabidir. Sehl'in, hicretin ilk yıllarında gece gizlice kavminin putlarını kırdığı ve yakması için Kuba'ya götürüp dul bir kadına verdiği rivayet edilmektedir. Bedir Gazvesi başta olmak üzere bütün savaşlara katılan Sehl, Uhud Gazvesi'nde İslam ordusu bozguna uğradığında Resulullah'ın yanından ayrılmayarak onu korumaya çalışanlar arasında yer aldı. İyi bir ok atıcısı olduğu için Hız. Peygamber, "Sehl'e ok yetiştirin çünkü o 'Sehl'dir, kolay ve isabetli ok atar" diyerek onu takdir etmiştir. Hız. Ali, Basra'ya giderken yerine onu bırakarak Medine'ye vali tayin etmiştir. Ayrıca Sıffin

Medinelilerden bir grup, Muaviye'ye katılınca Hz. Medine Valisi Sehl b. Hunejf el-Ensari'ye şunları yazmıştır: “Senin yanında bulunan adamlarının, birer birer Muaviye'ye katıldıkları raporunu aldım. Onların sayısının azalmasına ve yardımlarından da yoksun kalmana hiç üzülme! Onların, hidayet ve haktan kaçarak körlük ve cehalete doğru koşmaları, onlar için bir sapıklık; senin için ise onlardan kurtulmana bir sebep olarak yeter! Onlar, sadece dünya ehlidirler; dünyaya yöneliyor ve ona doğru koşuyorlar. Onlar, kişisel çıkarları peşinden koşarak bizden uzaklaştılar. Bizden uzak olsunlar! Allah'a yemin ederim ki onlar, zulümden nefret etmediler, adalete tutunmadılar. Biz, Allah'ın, bu işin üstesinden gelmemizi nasip etmesini, zorluklarını da bize kolaylaştırmasını diliyoruz. Allah'ın dediği olur. Vesselam.”¹¹

1.5. ZİYÂD B. EBÎH'E TAVSİYELERİ¹²

Muaviye, hilekârlıkla Ziyâd'ı kendisine kardeş ilan edince Hz. Ali, ona şu mektubu gönderir: “Muaviye'nin, aklını çelmek, zorla boyun eğdirmek için sana mektup yazdığını duydum! Ondan kesin olarak sakın! O, şeytanın ta kendisidir. İnsanı, gafil avlamak ve toyluğundan yararlanmak için *önünden, arkasından, sağından ve solundan yaşar*.¹³ Ebu Süfyân'ın, Ömer b. Hattâb döneminde şeytanın kışkırtmasına uyararak kendince uydurduğu bir sözle¹⁴ soy tespit edilmez, miras gerçekleşmez. Böyle bir şeye tutunma, sofraya hücum eden davetsiz misafire, deveye asılan küçük zembilin sallanmasına benzer.

Ziyad bu mektubu okuyunca: “*Kâbe'nin Rabbine yemin ederim ki, çok doğru söylüyorsun, bu aynen böyledir*” demiştir. Fakat Muaviye bu konuda ısrar edince onun tarafına geçmekten kurtulamamıştır.¹⁵

Başka bir yerde ise ona şunları demiştir: “Bütün samimiyetimle Allah'a yemin ederim ki şayet Müslümanların ganimetlerine -az veya çok olsun- ihanet ettiğini duyarsam; sana öyle sert davranırım ki azıcık malın bile senden uzaklaşır, önemsiz işler sana ağır gelir ve belini kırar! Vesselam.”¹⁶

1.6. AZERBAIJAN VALİSİ EŞAS B. KAYS'A TAVSİYESİ¹⁷

Savaşı'nın ardından Fars'a vali tayin edilmiş, ancak Farşlılar'ın kabul etmemesi üzerine bu görevi gerçekleştirilmemiştir. Sehl, 38/658-59 yılında Kufe'de vefat etmiştir. Hz. Ali, onun cenaze namazını beş veya altı yahut daha fazla tekbirle kırdırılmıştır. Rivayetleri *Kütüb-i Sitte'de* ve diğer hadis kaynaklarında yer almaktadır. Bkz. Tevhid Bakan, *DİA*, “Sehl b. Hunejf” maddesi, İstanbul, 2009, XXXVI/320.

¹¹ er-Radî, *Nehcu'l-Belâga*, s.671-672.

¹² Asıl adı Ebu'l-Mugire Ziyâd b. Ebî Süfyân (ö.53/673) olup Emevîler'in meşhur Irak valisidir. Hicretin birinci yılında (622) Tâif'te doğmuştur. Annesi İranlı bir devlet adamının Hâris b. Kelede'ye hediye ettiği Sümeyye adlı bir cariyedir. Hz. Ebû Bekir döneminde Müslüman olmuştur. Basra vilayetinde kâtiplik ve valilik yapmıştır. 44 (664) yılında Muâviye b. Ebû Süfyân tarafından Ebû Süfyân'ın nesebine bağlanınca Ziyâd b. Ebû Süfyân olarak adlandırılrsa da Ziyâd b. Ebîh adıyla şöhret kazanmıştır. Yönetimde oldukça sert ve acımasız davranmıştır. Ziyâd, Hz. Ali taraftarlarına ve Hâricîler'e yönelik sert davranmış, onların Kûfe ve Basra'daki etkinliklerini ortadan kaldırmıştır. 53/673 tarihinde Kûfe'de vefat etmiştir. Bkz. İrfan Aycan, *DİA*, “Ziyâd b. Ebîh” maddesi, İstanbul, 2013, XXXIV/480-482.

¹³ Hz. Ali, burada “*Sonra elbette onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından sokulacağım ve sen, onların çoklarını şükredenlerden bulmayacaksın*” (Araf, 7/17) ayetine telmihte bulunmuştur.

¹⁴ Ebu Süfyân'ın, Ziyâd b. Ebîh hakkında söylediği söz şudur: “Ben, onun kim tarafından annesinin rahmine bırakıldığını biliyorum.” Ebu Süfyân, bu sözle, Ziyad'ın gayri meşru babasının, kendisi olduğuna işaret etmiştir.

¹⁵ er-Radî, *age*, s.605-606.

¹⁶ er-Radî, *age*, s. 555.

¹⁷ Asıl adı Ebu Muhammed Ma'dikerib b. Kays el-Eş'as el-Kindî'dir (ö.40/661). Cengâver sahabilerdendir. Miladî 600 yılında doğmuştur. 15/636 yılında İran'ın fethine katılmıştır. Kadisiye, Medain, Celûla ve Nihavend savaşlarında bulunmuştur. 17/638 yılında Halid b. Velid kumandasında Suriye'nin fethine katılan Eş'as Yermük Savaşı'nda bir gözünü kaybetmiştir. Azerbaycan ve İrminiye'ye vali olarak gönderilmiştir. Hz. Ali'nin hilafeti döneminde bu bölgelerin valisi olan Eş'as, halktan halife için biat almıştır. Hz. Ali onu ve ordusunu Muaviye, onu kendi safına almak veya tarafsızlığını sağlamak istediye de Eş'as Hz. Ali'ye bağlı kalmıştır. Sıffin'de önemli başarılar elde etmiştir. Hakem olayından sonra ordunun yorulmuş olduğunu ileri sürerek Hz. Ali'yi Kûfe'ye çekilmeye zorlamış; Nehrevan ve Haruriye'de Hâricîler'e karşı yapılan mücadelelere katılmıştır. Kûfe'de vefat etmiştir. Geniş bilgi için bkz. Asri Çubukçu, *DİA*, “Eş'as b. Kays” maddesi, İstanbul, 1995, XI/455-456.

Azerbaycan valisinin parasal noktada zafiyetini duyar duymaz Hz. Ali'nin ona gönderdiği mektup:

“Senin işin, kendini zengin etmek değildir. Senin sorumluluğun, boynundaki bir emanettir. Unutma ki sen, senden daha yetkili kimsenin denetimi altındasın. İdaren altındakilerin cesaretini kırma, sağlam bir gerekçe olmadan onları tehlikeye sokma! Elinde, Yüce Allah'ın malından bir mal var; onu bana teslim edinceye kadar sen, o malın bekçisisin. Dilerim ki ben, senin üzerinde kötü amirlerden birisi olmam. Vesselam.”¹⁸

1.7. MA'KIL B. KAYS ER-RİYÂHÎ'Yİ ÜÇ BİN ASKERLE ŞAM'A GÖNDERİRKEN ONA TAVSİYESİ¹⁹

“Mutlak manada kavuşacağın ve ondan başka sığınacağın olmayan Allah'tan kork! Seninle savaşıp başkasıyla savaşma. Ordunu, sabah ve akşam serinliğinde yürüt, öğle sıcağında mola ver, kendini ve bineğini yorma, gecenin başında da askerini yürütme. Çünkü Allah, geceyi yürüme zamanı değil, uyku ve konaklama vakti olarak takdir etmiştir. O esnada vücudunu dinlendir, kendini yorma. Seher vakti açıldığında veya şafak söktüğünde, Allah'ın bereketini umarak hareket et. Düşmanla karşılaştığında, askerinin ortasında dur, savaş ateşini kızıştıran kimse gibi düşmana yaklaşma. Beladan korkan kimse gibi de uzak durma. Emrim gelinceye kadar bekle. Onlara olan düşmanlığınız, onları doğru yola çağırmadan ve mazeretlerini dinlemeden, sizi savaşa sürüklemesin. Vesselam.”²⁰

1.8. MEŞHUR KOMUTANLARINDAN MALİK B. EŞTER'E UYARILARI²¹

Hz. Ali, en yakın komutanlarından olan Malik'e oldukça uzun bir mektup göndermiştir. Nehcu'l-Belağa'daki en uzun iki mektuptan biridir. Özetle buraya alıyoruz.

“Ey Malik! Şunu bil ki ben seni, daha önce adaletle ve zulüm ile hüküm süren devletlerin gelip geçtiği bir ülkeye gönderiyorum. Sen, kendinden önceki idarecilerin icraatlarını düşündüğün gibi insanlar da senin yaptıklarına dikkat edeceklerdir. Onlar hakkında dediklerini, halk da senin hakkında söyleyecektir. Onlar iki kısımdır: Bir kısmı, dinde kardeşindir; diğer kısmı da insan olma noktasında senin gibidir. Onların hata ve kusurları olabilir, bilerek veya bilmeyerek ellerinden bir kötülük çıkabilir. Yaptıklarından dolayı, Allah'ın seni bağışlamasını ve hoş görmesini istediğin gibi sen de onları bağışla ve hoş

¹⁸ er-Radî, *Nehcu'l-Belâga*, s. 542.

¹⁹ Ma'kıl, Hz. Ali döneminin önde gelen askeri ve sivil memurlarındandır. Cemal ve Siffine katılmış, Haricilere karşı son derece mücadele vermiştir. Hz. Ali, Ma'kıl'ı Haricî isyancı Hırrî'te üzerine göndermiştir. Hırrî'te, bozguna uğratılmış ama bazı adamlarıyla Basra körfezi kıyılarına kaçmayı başarmıştır. Hırrî'te, birçok farklı Hâricîler'i, Hz. Ali'ye karşı kışkırtmaya devam etmiştir. Hatta bazı mürtedleri ve Hıristiyanları kendi safına çekmeyi başarmıştır. Bunun üzerine Ma'kıl, Hırrî'te karşı harekete geçmiş, meydana gelen çarpışmada Hırrî'te öldürülmüştür. Ma'kıl, hicrî kırk yılında vefat etmiştir. Vefat zamanı hakkında bir iki yıl farklılıkla muhtelif görüşler vardır. Geniş bilgi için bkz. Ebu'l-Muzaffer Şemsuddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türki Sıbt İbnu'l-Cevzî el- Bağdâdî, *Mir'âtu'z-zamân fî târihi'l-a'yân*, Dâru Risale el-Alemiyye, Dimaşk, 2013, VI/402; Ebû'l-Hasan Alî b. Ebû'l-Kerem Muhammed el-Cezerî İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târih*, Dâru'l-Kuttâbi'l-Arabî, Beyrût, 1997, II/717-722; Şemsuddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehebî, *Târîhu'l-islâm ve vefayâtü'l-meşâhîri ve'l-a'lâm*, Dâru'l-Kuttâbi'l-Arabî, Beyrut, 1993, IV/116; Ebû'l-Fidâ İmâduddîn İsmâil İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, 1988, VIII/28; Ebû Zeyd Veliyyuddîn Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn, *Divânu'l-Mubtedeve'l-Haber fî Eyyâmi'l-Arabve'l-Acem ve'l-Berber ve men-Asârahum min-Zevi's-Şe'ni'l-Ekber*, Dâru'l-Fıkr, Beyrût, 1988, III/178.

²⁰ er-Radî, *Nehcu'l-Belâga*, s.548.

²¹ Asıl adı, Malik b. el-Haris b. Abdiyegus el-Eşter en-Nehai'dir (ö.37/657 [?]). Hz. Ali'ye oldukça sadık bir komutandır. Cengâverliğiyle meşhur olmuştur. Yemen asıllıdır. Hz. Ömer'in Cabiye'deki toplantısına katılan emirler arasında yer almıştır. Hz. Ali halife seçilince Eşter, Kufeliler adına ona biat ettiği gibi bazı muhalifleri de biate zorlamıştır. Eşter Cemal, Sıffîn, Nehrevan savaşlarına katılmış ve önemli görevler üstlenmiştir. Sıffîn'de Hz. Ali'nin süvari ve piyade kuvvetlerine kumanda etmiştir. Mısır valiliği yapmıştır. Muaviye'nin azmettirmesi sonucu, zehirli bal şerbeti ile 38/658-659 yılında şehit edilmiştir. Muaviye, Malik b. Eşter'in ölüm haberini Dimaşk Camii minberinden ilan ettirmiş ve “Ali'nin iki sağ kolu vardı; biri (Ammar b. Yasir) Sıffîn'de kesilmişti, diğeri de bugün kesildi” demiştir. Geniş bilgi için bkz. Abdülkerim Özeydî, *DİA*, “Eşter” maddesi, İstanbul, 1995, XI/486-487.

gör. Çünkü sen, makam olarak onların üstündesin, seni bu işe tayin eden de, makamca senin üstünde; Yüce Allah da seni görevlendirenin üstündedir.

Askerlerini, toplumun yiğit, şerefli, salih aileye mensup, geçmişi temiz olan kimselerden seç. Komutanlara iyi davranman, kalplerinin sana yönelmesine neden olur. Vatandaşların isteklerini yerine getir, onlara güzellikle övmeye devam et, sıkıntılara maruz kalanların sabrını dile getir. İçinden çıkmadığın sorunları, sana karışık gelen işleri, çözüm için Allah'ın Kitabı'na ve Resulü'nün sünnetine götür. Allah'a götürmek ise O'nun Kitabının açık hükümlerini almaktır. Resule götürmek ise üzerinde ittifak edilen kuşatıcı apaçık sahih sünnetine sarılmaktır. Memurlarının uygulamalarını denetle. Kötü yardımcılarından sakın. Vergi işini ve vergi memurlarını da kontrol et. Kâtiplerini denetle. İşlerinin başına, onların en dürüst olanlarını geçir. Tüccarlara ve zanaatkârlara özen göster, onlara iyi davran. Yetimlerin, çaresiz kalmış yaşlıların ve dilenmeyenlerin hakkını gözet! Vatandaşlarından uzun süre uzak olma. Halkın önüne çıkmamak, idarecilerin daha birçok şeyi öğrenmelerine mani olur. İdareci, nihayetinde bir insandır; insanlara görünmediği zaman, olayları bilemez. Akraban da olsa, özel adamların da olsa sana düşen böyle adaletle hareket etmelidir. Vatandaşlar, senin hakkında *"adil davranmıyor"* diye düşünürlerse, onlara gerekçeni izah et! Vesselam."²²

2.SAVAŞ ESNASINDA ARKADAŞLARINA TAVSİYESİ

Hız. Ali, savaş esnasında da arkadaş çevresine nasihat etmekten geri durmamış, onları hep cesaretlendirmiş; cesaretlendirirken de savaş hukuku sınırlarını aşmamalarını emretmiştir.

Kendisi, askerlerine "Bozgundan sonra geriye çekilip tekrar saldırmak, dönüp yine hücum etmek, sakın size ağır gelmesin! Kılıçlarınızın hakkını verin, düşmanlarınızı yere serin! Şiddetli darbelere karşı direnin, fazla bağırp çağırmayın, çünkü bağıрма; savaşta cesaretin kırılmasına yol açar. Tohumu yaran ve rüzgârı yaratan Allah'a and olsun ki, onlar Müslüman olmadılar; ancak otoriteye teslim oldular; küfürlerini gizlediler. Kendilerine yardımcı bulduklarında da küfürlerini açığa vurdular"²³ şeklinde tavsiyelerde bulunmuştur.

3.DÜŞMANLA KARŞILAŞTIĞINDA BİR SAVAŞÇI OLARAK YAPTIĞI DUA

Hız. Ali, düşmanla karşılaştığında hep metanet sahibi olmuş, merhameti elden bırakmamış, insaf ölçüleri dışına çıkmamıştır demek mümkündür. O, düşmanla karşılaştığında şunları terennüm etmiştir:

"Allah'ım, gönüller sana bağlanmış, boyunlar senin önünde bükülmüş, gözler sana dikilmiş, ayaklar senin için yol almış ve bedenler senin uğrunda yorulmuştur. Allah'ım, aramızdaki düşmanlık ortaya çıktı, kin kazanları coşup taşı. Allah'ım, Peygamberimizin aramızda bulunmayışını, düşmanlarımızın çok oluşunu ve arzularımızın dağınlığını sana şikâyet ediyoruz."²⁴ Daha sonra ise şu ayeti okumuştur: "*Rabbim, bizimle milletimiz arasında hak ile sen hüküm ver. Sen hükmedenlerin en hayırlısıdır.*"²⁵

4.HZ. ALİ'NİN SAVAŞTAKİ AHLAKİ KİŞİLİĞİ VE TAVRİ

Hız. Ali, büyük oğlu Hasan'a (ö.49/669) savaşta kimseyi mübarezeye/düelloya çağırmasını tavsiye etmiş; ama kendisini çağırana da karşılık vermesini söylemiştir. Çünkü ona göre savaşa çağırana asidir; asinin ise öldürülmesi gerekir.²⁶ Ayrıca ona, düşmanlıkta aşırılık yapmamasını ama düşmana gereken tepkiyi göstermesini aksi takdirde zulme uğrayacağını vurgulamıştır.²⁷

Örneğin Hız. Ali, Nahravan günü savaşta öldürülen Haricilerin yanından geçerken "Beter olun, sizi aldatan, sizi zarara soktu" demiştir. "Onları kim aldattı ya Emirel-müminin?"

²² er-Radî, *age*, s. 621-649.

²³ er-Radî, *age*, s. 551.

²⁴ er-Radî, *age*, s. 550.

²⁵ *Araf*, 89.

²⁶ er-Radî, *age*, s. 729.

²⁷ er-Radî, *age*, s. 749.

diye sorulunca da: “Şeytan ve kötülüğü emreden nefisleri, onları aldattı. Onlara kötülük yollarını açtı, üstün geleceklerini va’ d ederek onları ateşe attı” diye karşılık vermiştir.²⁸

Muhammed b. Ebu Bekir’in (ö.38/658)²⁹ şahadetini duyduğu zaman ise “Ona olan üzüntümüz, onun ölümüne sevinenlerin sevinci kadardır. Ancak onlar, bir düşmanı azalttı; biz ise bir dostumuzu kaybettik”³⁰ şeklinde hikmetli bir sözle hissiyatını paylaşmıştır.

“Ey müminler! Her kim, yapılan bir düşmanlık ve kendisine çağrılan bir kötülük görür de kalbiyle ondan nefret ederse, günah ve cezadan muaf olur. Her kim diliyle karşı çıkarsa, bundan dolayı mükâfat alır ki, bu da öncekisinden daha iyidir. Her kim Allah’ın adını yükseltmek ve zalimlerin adını alçaltmak için kılıcı ile karşı koyarsa, o hidayet yoluna girmiş, doğru yolda yürümeye ve kalbinde iman ışığı yanmaya başlamıştır. Vesselam.”³¹

5. İBN MÜLCEM ONU YARALADIKTAN SONRA HZ. ALİ’NİN HZ. HASAN, HZ. HÜSEYİN VE ÇEVRESİNE VASIYETİ³²

Hz. Ali, İbn Mülcem tarafından hançerle yaralandığı esnada bile kendi çocuklarına adaletten sapmamalarını tavsiye etmiştir. Onun bu asil davranışı, kendisinden sonra gelen bütün idarecilere bir vesika durumundadır. Kendisi, bu konuda, oğulları şahsında bütün çevresine şunları tavsiye etmiştir:

“Allah’tan korkmanızı ve dünyaya rağbet etmemenizi tavsiye ederim. Zalimin düşmanı, mazlumun yardımcısı olunuz. İkinize, bütün çocuklarıma, aileme ve mektubumun ulaştığı herkese Allah’tan korkmayı, işlerinizde düzenli olmayı, aranızda uyumlu davranmayı vasiyet ediyorum. Dedenizin (sav) şöyle dediğini duydum: “İki kişinin arasını bulmak, bütün kılınan namazlardan ve tutulan oruçlardan daha üstündür.”

“Cihadı bırakmayın, onun uğrunda mallarınız ve canlarınızla savaşınız! Birbirinizle ilişkilerinizi kesmeyiniz! İyiliği emretme ve kötülükten sakındırma görevinizi ihmal etmeyiniz, yoksa başınıza kötüleriniz geçer ve dua ederseniz de artık dualarınız kabul edilmez! “Müminlerin emiri öldürüldü” diyerek Müslümanların kanını dökmeye kalkışmayasınız! Dikkat edin, katilimden başkasını öldürmeyiniz! Bir süre bekleyin, şayet onun bu darbesinden ölürsem, siz de buna karşılık ona bir darbe vurun! Adama -kulak burun keserek- *müsle* yapmayınız! Çünkü ben, Resulullah’ın “Azgın bir köpek bile olsa, ona işkence etmekten sakının” dediğini duydum. Muhammed’in sünnetini terk etmeyiniz!”³³

6. RAKİPLERİNE KARŞI TUTUMU VE ONLARA TAVSİYELERİ

6.1. TALHA B. UBEYDULLAH³⁴ VE ZÜBEYR B. AVVAM’A³⁵ TAVSİYELERİ

²⁸ er-Radî, *age*, s. 754.

²⁹ Asıl adı Ebu'l-Kâsım Muhammed b, Ebî Bekr es-Sıddîk el-Kureşî’dir. Hz. Ebûbekir’in oğludur. Mısır valiliği yapmıştır. Siyasî çalkantılar döneminde Hz. Osman’a ve Muaviye’ye karşı çıkmış, Hz. Ali’ye bağlı kalmıştır. Mısır’da Muaviye taraftarlarınca yakalanmış, hunharca öldürülmüş, cesedi yakılmıştır.

³⁰ er-Radî, *age*, s. 754.

³¹ er-Radî, *age*, s. 764-765.

³² Asıl adı, Abdurrahman b. Amr b. Mülcem el-Muradi el-Himyeri’dir (ö.40/661). İbn Mülcem, Sıffin’de Hz. Ali’nin saflarında savaşmış ama Hakem Vak’ası’ndan sonra diğer Hariciler’le birlikte ona karşı cephe almıştır. 40/661 tarihinde Hz. Ali’yi şehit etmiş, kendisi de öldürülmüş ve cesedi yakılmıştır. Geniş bilgi için bkz. Ethem Ruhi Fırlalı, *DİA*, “İbn Mülcem” maddesi, İstanbul, 1999, XX/220.

³³ er-Radî, *Nehcu'l-Belâga*, s. 613-615.

³⁴ Asıl adı, Ebû Muhammed Talha b. Ubeydillâh b. Osmân et-Teymî el-Kureşî’dir (ö.36/656). Nesebi Hz. Peygamber ile Mürre’de; Hz. Ebû Bekir ile Amr b. Kâ’b’da birleşir. Müşriklerden işkence görmüş, Medine’ye hicret etmiştir. Hz. Osman’n öldürülmesinden sonra Ali’ye biat ettiyse de bu biatin kendisinden zorla alındığını söylemiştir. Hz. Ali’nin yeni valiler tayin edeceğini öğrenince kendisine ait geniş toprakların ve taraftarların bulunduğu Basra valiliğini istemiş ama halife bunu kabul etmemiştir. Bunun üzerine Zübeyr b. Avvâm ile birlikte hareket ederek Hz. Osman’n katillerinin cezalandırılmasını isteyen Hz. Aişe’nin safına katılmıştır. Basra Valisi Abdullah b. Amir’in ısrarı üzerine gittikleri Basra yakınlarında Hz. Ali’nin ordusuyla karşılaşmışlardır. Burada Ali ile görüşen Talha, savamaktan vazgeçmiş ve geri safta durmuştur. O sırada genellikle bir çarpışmanın gerçeklemeyeceği düşünülmüş ancak umulanın aksine iki ordu arasında Cemel Vak’ası olarak bilinen çarpışma meydana gelmiş ve Talha bu sırada kendisini Hz. Osman’ı öldürenler arasında

Adı geçen iki şahıs, Hz. Ali'nin siyasî rakipleridir. Onlara şu nasihati yapmıştır: “Gizleseniz de, insanlar kendi tercihleriyle beni istemedikçe istemediğimi; bana biat etmedikçe biatlerini almadığımı da biliyorsunuz. İkiniz de beni isteyen ve bana biat eden kimselerdendir. Halk, ne zorba bir idareci olmam ne de hazır bir mal için bana biat etmedi. Şayet bana isteyerek biat etmişseniz, bu tavrınızdan vazgeçin ve hemen Allah’a tövbe edin! Yok, eğer istemeyerek bana biat etmişseniz, sureta bana uymanız ve isyanınızı da gizlemenizden dolayı size karşı hareket etmeme yol açtınız!”

Yemin ederim ki, takiyye yapmak konusunda Muhacirlerin en haklı olanları, ikiniz değilsiniz. Bana biat etmeden önce bu hilafet işine yeltenmiş olsaydınız, bana biat edip sonra da karşı çıkmanızdan daha inandırıcı olurdu. Osman’ı, benim öldürdüğümü ileri sürüyorsunuz; öyleyse benimle ikiniz arasında, Medinelilerden her iki tarafa da katılmayanlar hakem olsun! Sonra, onların verdiği karar doğrultusunda herkes Osman’ın katline ilişkin ceremesini çeksin! Bu görüşlerinizden vazgeçin! Zira şimdi sizin yaptığınız, en utanç şeydir. Bu utançla cehennem, bir araya gelmeden geri dönün! Vesselâm.³⁶

6.2. AMR B. AS’A GÖNDERDİĞİ MEKTUP³⁷

Hz. Ali’nin rakipleri arasında Amr b. As da bulunmaktadır. Amr, ortağı Muaviye gibi siyasi manevralara sahip birisidir. Hz. Ali, onu şu sözlerle uarmıştır: “Sen; dinini, doğru yoldan sapan, ayıplarını örten elbisesi yırtılan, meclisinde saygın kimseye leke süren, yumuşak huylu arkadaşını aşağılayan kimsenin dünyasına uydurdun. Aslanın av artığını yemek için onun pençesine sığınan ve avından arta kalandan pay bekleyen köpek gibi onun peşinden gittin! Böyle yapmakla hem dünyanı hem ahretini kaybettin. Eğer hakka sarılmış olsaydın, kârlı çıkardın. Allah, bana, seni ve Ebu Süfyan’ın oğlunu (Muaviye’yi) cezalandırmak için bir imkân verirse, sizi cezalandırırım. Şayet bunu başaramaz, benden sonra dünyada kalırsanız, bilin ki önünüzdeki ceza günü, sizin için daha çetindir. Vesselâm.³⁸

6.3. YAPTIĞI ÇEŞİTLİ YAZIŞMALARDA MUAVİYE B. EBU SÜFYAN’A NASİHATLERİ³⁹

yer almakla suçlayan Mervân b. Hakem tarafından 36/656 yılında öldürülmüştür. Bünyamin Erul, *DİA*, “Talha b. Ubeydullah” maddesi, İstanbul, 2010, XXXIX/504-505.

³⁵ Asıl adı Ebû Abdullah ez-Zübeyr b. el-Avvâm b. Huveylid el-Kureşî (ö.36/656)’dir. Mekke’de doğmuştur. İslâm’a davetin ilk günlerinde on altı yaşında iken yedinci Müslüman olarak İslâmiyet’i kabul etmiştir. Ok atmayı, kılıç kullanmayı ve ata binmeyi öğrenerek yetişen Zübeyr, Medine’de de Hz. Peygamber’in yakın çevresinde bulunmuş, birçok savaşa katılmıştır. Hz. Ebû Bekir devrinde mürtetlere karşı mücadeleye etmiştir. Hz. Osman’ın şehadetinin ardından Hz. Ali’ye biat etmiş ve ondan halifeyi şehid eden kişileri bulmasını talep etmiştir. Olaylar, onun istekleri doğrultusunda gelişmeyince Talha b. Ubeydullah ile Mekke’de Hz. Aişe ile buluşmuşlardır. Hz. Osman’ın katillerinin cezalandırılmasını sağlamak amacıyla bir ordu hazırlamaya karar vermişlerdir. Hazırlık yapmak için Basra’ya geçmişlerdir. Cemel olayında Hz. Ali, Zübeyr b. Avvam ile konuştuktan sonra Zübeyr, Medine’ye dönmek için savaş alanını terk etmiştir. Zübeyr’in, savaş alanından ayrıldığını gören Mervân b. Hakem tarafından okla vurulup şehid edildiği de nakledilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Mehmet Efendioğlu, *DİA*, “Zübeyr b. Avvam” maddesi, İstanbul, 2013, XXXIV/522-524.

³⁶ Muhammed b. Huseyn Şerîf er-Radî, *Nehcu’l-Belâga*, thk. Muhammed Abduh, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1992, s. 650.

³⁷ Asıl adı, Ebû Abdullah Amr b. el-Âs b. Vâil es-Sehmî el-Kureşî (ö.43/664)’dir. Mısır’ı fetheden komutan ve aynı zamanda devlet adamıdır. Mekke’de doğmuş, Kureyş kabilesinin Sehm koluna mensuptur. Mekke’nin ticaret ve siyaset hayatında önemli rol oynamış birisidir. Siyasî ayrışmalarda Muaviye’nin yanında yer almıştır. Mekke fethinden önce Müslüman olmuştur. Ticari seyahatler sırasında Habeşistan Hükümdarı Necaşi ile dost olmuştur. Uhud ve Hendek savaşlarında Kureyş ordusunun süvari birliklerine kumanda etmiştir. Ancak Cemel Vak’ası’ndan sonra. Hz. Osman’ın intikamını almak üzere Muaviye b. Süfyan’ın saflarına katılmış ve ona büyük destek sağlamıştır. Hz. Ali ile Muaviye arasındaki ihtilaf diplomatik yollarla çözülemeyince Suriye ordusunu Hz. Ali’ye karşı savaşa hazırlamak için büyük gayret sarf etmiştir. Sıffin Savaşı’nda Şam süvari birliklerine kumandanlık yapmıştır. Amr b. As, bu olaydan üç yıl sonra Mısır’da bir ramazan bayramı günü doksan yaşını aşmış olduğu halde vefat etmiştir. Geniş bilgi için bkz. Ahmet Önkâl, “Amr b. As” maddesi, *DİA*, İstanbul, 1991, III/79-81.

³⁸ er-Radî, *Nehcu’l-Belâga*, s. 599.

³⁹ Ebu Abdurrahman Muaviye b. Ebu Süfyan Sahr b. Harb (ö.60/680)’dir. Emevi hilafetinin kurucusu (661-680) olup Mekke’de doğmuştur. Ümmü Habibe’den dolayı Hz. Muhammed’in kayınbiraderidir. Uzun süre Şam

Hilafeti döneminde Hz. Ali'yi en çok uğraştıran kişinin, Muaviye olduğunu söyler isek, doğru bir tespitte bulunduğumuzu söyleyebiliriz. Hz. Ali'nin, Muaviye ile farklı zamanlarda yapmış olduğu birçok yazışmadaki mesajları şu şekilde özetlemek mümkündür:

“Allah'ın kulu, Müminlerin Emiri Ali'den Muaviye b. Ebu Süfyan'a: Ebubekir, Ömer ve Osman'a biat edenler, onlara biat ettikleri şartlar üzere bana da biat ettiler. Orada hazır bulunan başkasını seçmedi, bulunmayan da biatı reddetmedi. Şura, ancak Muhacirler ve Ensar'dan oluşur. Eğer onlar, bir kimse için toplanıp onu İmam diye nitelerlerse bu, Allah'ın razı olduğu bir şey olur. Eğer bir kimse onların yaptığının dışına çıkar, razı olmayıp kınar veya bir bidate uyup onların verdikleri karardan ayrılırsa, onu çıktığı yere geri çevirirler. Israr ederse, müminlerin yoluna uymadığından dolayı onunla savaşılır. Allah da, onlara sırtını döndüğü müddetçe ona sırtını dönecektir. Bana hayatı verene and olsun ki, ey Muaviye! Şayet ihtiraslarına değil aklına göre hareket edersen, beni, Osman'ın öldürülmesi konusunda insanların en masumu olarak görürsün. Sen de biliyorsun ki ben, ondan uzaklaşmış, bir kenara çekilmişim. Buna rağmen eğer bu cinayeti, benim gibi suçsuz birine yıkmak istiyorsan, o zaman gerçeği dilediğin kadar gizle!⁴⁰

Kavmimiz, Peygamberimizi öldürmeyi, kökümüzü kurutmayı istemişti. Bize komplolar kurmuş, kötü muamelelerde bulunmuş, hayatı yaşanmaz kılmış, terör estirmiş, sarp dağlara çıkmaya zorlamış, aleyhimize savaş ateşini yakmıştı. Hz. Peygamber, savaş şiddetlenip insanlar geri çekilince ashabını, Ehl-i Beyt'iyle korur, mızrak ve kılıçlara karşı onları ileri sürerdi. Ubeyde b. Haris Bedir Günü'nde; Hamza, Uhud Günü'nde ve Cafer b. Ebu Talib, Mute'de şehit edildiler.

Ey Muaviye! Geçmişte bir hakkınız ve yüce bir şerefiniz olmadığı halde ne zamandan beri halkın idaresini ve ümmetin velayetini ele aldınız! Kötülüğe düşüren etkenlerden Allah'a sığınırız. Gizli olsun, açık olsun kuruntuların aldatmasına habire devam etmekten seni sakındırıyorum.

Beni savaşa çağırmışsın, halkı bir tarafa bırak, tek başına karşıma çık! Ben, *Hasan*'ın babasıyım, Bedir gününde başlarını kopararak deden, dayın ve kardeşini öldüren kimseyim. O kılıç hala yanımdadır ve bu yürekle düşmanımla tekrar karşılaşacağım! Dinimi değiştirmedim ve yeni bir peygamber de uydurmadım. Ben, sizin isteyerek terk ettiğiniz ve istemeyerek girdiğiniz yol (İslâm) üzerindiyim.

Bizde, cahiliye üstünlüğüyle övüneni zelil; aşağılanana da aziz eden nübüvvet şerefi vardır. Allah, Arapları gruplar halinde dinine getirdiğinde bu ümmet, ister istemez Müslüman oldu. Siz de, gönüllü ya da korkarak bu dini kabul edenler arasında yer aldınız. İslâm'a ilk girenler, bu üstünlüğü elde ettiler. İlk muhacirler, büyük mükâfatı elde ettiler. Şeytanın seni aldatmasına ve özüne galip gelmesine fırsat verme!⁴¹

Hz. Peygamber bizden, yalanlayan (Ebu Cehil) sizden; Allah'ın aslanı (Hz. Hamza) bizden, dönek mütteliklerin aslanı (Ebu Süfyan) sizden; cennet ehlinin iki efendisi (Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin) bizden, cehennem çocukları sizden; dünya kadınlarının en hayırlısı (Hz.

valiliği yapmıştır. Muaviye, Hz. Osman'ın ardından Medine'de halife seçilen Hz. Ali'ye, Hz. Osman'ın öldürülmesi konusunda ilgisiz kaldığını ve suç ortağı olduğu isyancıları ordusunda barındırdığını ileri sürerek biat etmemiştir. Her şeye rağmen Hz. Ali, onu kendisine biat etmeye çağırmış ama o, buna yanaşmamıştır. Onun bu tavrı iki tarafı Siffin'de karşı karşıya getirmiş, aralıklarla üç ay süren çarpışmaların son gününde Hz. Ali'nin kumandanı Malik ei-Eşter, Muaviye'nin ordusuna kesin darbeyi vurma noktasına gelmiş, hatta ümidini kaybeden Muaviye kaçmaya karar vermiştir. Fakat yanında savaşan Amr b. As ona, mızrak uçlarına Kur'an-ı Kerim sayfaları taktırarak karşı tarafı anlaşmazlığı Allah'ın kitabının hakemliğinde çözmeye çağırmasını önermiştir. Bu taktik işe yaradığı ve Muaviye ağır bir mağlubiyetten kurtulmuştur. Kısacası Hz. Ali'yi en çok uğraştıran kişi, Muaviye olmuştur. Muaviye, 60/680) yılında Şam'da vefat etmiştir. Geniş bilgi için bkz. İrfan Aycan, *DİA*, “Muaviye b. Ebu Süfyan” maddesi, İstanbul, 2005, XXX/332-334.

⁴⁰ er-Radî, *age*, s. 542-543.

⁴¹ er-Radî, *age*, s.552-553.

Fatıma) bizden, Hammâletu'l-hatab/odun hamalı kadın (Ümmü Cemil)⁴², sizden iken bizimle nasıl eşit olabilirsiniz? Bizim üstünlüklerimiz pek çok, sizin aşağılıklarınızın ise haddi hesabı yok. Müslümanlığımız nam salmıştır. Allah'tan kork, Allah'ın, üzerindeki hakkına bak, cehaletinden ötürü mazeret gösteremeyeceğin şeyi anlamaya çalış! Her kim o yoldan saparsa haktan ayrılır, sapıklıkta kaybolur. Allah, elindeki nimetini alır ve azabını ona helal kılar. Kendini tanı, kendini! Allah, gideceğin yolunu sana açıklamış, işlerinin nasıl biteceğini beyan etmiştir. Sen, zararın en büyüğüne ve küfür durağına koşmuşsun! Nefsin seni kötülüğe gömmüş, sapıklığa atmış, yokluklara düşürmüş ve yollarını engebeli hale getirmiştir.⁴³ Ey Muaviye, deden Utbe b. Rabia, dayın Velid b. Utbe ve kardeşin Hanzala'ya peş peşe indirdiğim kılıcım yanımdadır!⁴⁴

Biraz bekle, savaş başlayacak, istediğin kimse, seni çağıracak; hesaba katmadığın şey, sana yaklaşacaktır. Muhacir, Ensar ve güzellikle onlara uyanlardan oluşan bir orduyla sana doğru yol alıyorum. Onlar kefenlerini giymiş, en sevdikleri karşılaşma ise rablerine kavuşmaktır. Onlara, Bedir Savaşı'na katılanların çocukları ile Haşim Oğullarının kılıçları eşlik etmektedir. Onların savaş meydanında senin kardeşine, dayına, dedene ve soyuna neler ettiklerini hatırlamışsındır.⁴⁵ Yüce Allah buyurur ki: “*Ve o, zalimlerden uzak değildir.*”⁴⁶

7.SİFFİN'DE DÜŞMANLA KARŞILAŞMADAN ÖNCE ASKERLERİNE TAVSİYESİ

Onlar savaşa başlamadıkça siz savaşa başlamayın. Çünkü siz, -Allah'a hamd olsun- kesin bir delile sahipsiniz. Onlar savaşa başlayınca kadar beklemeniz, onlara karşı sizin için ikinci bir delil olacaktır. Allah'ın izniyle düşman yenilgiye uğradığında kaçan, çaresiz kalan ve yaralıları sakın öldürmeyin. Şerefimize ve komutanlarınıza sövseler bile kadınlara eziyet etmeyin. Çünkü onlar, ruh, beden ve duygusallık noktasında zayıftırlar. Bize, kadınlar müşrikken bile onlara dokunmamamız emredilmişti. Cahiliye döneminde bir erkek, taş veya sopayla dövmedikçe, bir kadın o erkeğe sövmezdi.⁴⁷

SONUÇ

Ebu Talib'in en küçük oğlu olan Hz. Ali, küçüklüğünden beri gerek ailevî gerekse toplumsal bağlamda sorumluluk sahibi bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Hz. Peygamber, amcası Ebu Talip çok yoksul olduğundan amcaoğlu Ali'yi yanına almış, dolayısıyla amcasının maddî yükünü hafifletmeye çalışmıştır. Hz. Ali, ilk Müslüman olanların içinde çocuk yaş grubundaki tek kişidir.

Çalışmamıza esas aldığımız *Nehcu'l-Belâga* adlı eserde dikkatimizi çeken birçok ayrıntıya şahit olduğumuzu söyleyebiliriz. Mesela Hz. Ali'nin dost olsun düşman olsun, her kesime gönderdiği her mektup ve emirnamenin başına besmele yazdığı görülecektir.

Kufe valisi Ebu Musa el-Eşari'ye tavsiyelerde bulunurken “*Senin yaptıklarını bana rapor ettiler*” demek suretiyle valilerini ve icraatlarını takip ettiğini anlıyoruz.

Mekke'deki valisi Kusem b. Abbas'a “İnsanlarla birlikte hac yap, önceki ümmetlerin başına gelenleri onlara hatırlat! Sabah, akşam onlarla otur; fetva isteyene, fetva ver; cahil kimseye ilim öğret; âlimler ile istişare et” derken, idareci ile milletin iç içe olmasını ve dayanışmasını amaçladığını söyleyebiliriz.

Medinelilerden bir grup, Muaviye'ye katılınca Hz. Medine valisi Sehl b. Huneyf el-Ensari'ye “Senin yanında bulunan adamlarının, birer birer Muaviye'ye katıldıkları raporunu aldım. Onların sayısının azalmasına ve yardımlarından da yoksun kalmana hiç üzülme”

⁴² Müşrik kadınları arasında en azılı denebilecek bu kadının asıl adı Erva olup, Ebu Leheb'in karısıdır. Aynı zamanda Ebu Süfyan'ın kız kardeşi, Muaviye'nin de halasıdır.

⁴³ er-Radî, *age*, s. 571-572.

⁴⁴ Ayrıca bkz. Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, *Tarîhu't-Taberî, Tarîhu'r-Rusûl ve'l-Mulûk, Dâru't-Turâs, Beyrût, 1387, II/445.*

⁴⁵ er-Radî, *age*, s.565-570.

⁴⁶ (11/Hud 83).

⁴⁷ er-Radî, *age*, s. 549

şeklinde resmî mektup yazarken, hem devlet erkleri arasında enformatik alana hâkim olduğunu hem bir valisine bazı aksi olaylardan dolayı ümitsizliğe kapılmamasını tavsiye ettiğini anlayabiliyoruz.

Ziyâd b. Ebîh'e Muaviye'den uzak durmasını tavsiye ederken, aslında onun için hayırhah düşündüğünü, asiler arasında bulunmaması yönünde uyardığını kolaylıkla sezebiliyoruz.

Dünya malına meyleden valilerinden Azerbaycan valisi Eşas b. Kays'a "Senin işin, kendini zengin etmek değildir. Senin sorumluluğun, boynundaki bir emanettir. Unutma ki sen, senden daha yetkili kimsenin denetimi altındasın" demekle, ona bir ultiatom verdiğini demek mümkündür.

Hız. Ali, İbn Mülcem tarafından hançerle yaralandığı esnada bile kendi çocuklarına adaletten sapmamalarını tavsiye etmiştir. Kendisi, bu konuda, oğulları şahsında bütün çevresine şunları tavsiye etmiştir: "Allah'tan korkunuz, dünyaya rağbet etmeyiniz. Zalimin düşmanı, mazlumun yardımcısı olunuz. İkinize, bütün çocuklarıma, aileme ve mektubumun ulaştığı herkese Allah'tan korkmayı, işlerinizde düzenli olmayı, aranızda uyumlu davranmayı vasiyet ediyorum. Dedenizin (sav) şöyle dediğini duydum: "İki kişinin arasını bulmak, bütün kılınan namazlardan ve tutulan oruçlardan daha üstündür."

Son söz olarak Hız. Ali'nin, her yazışmanın sonunda ise "vesselâm" sözcüğünü eklediği; gerek darlıkta gerekse bollukta olsun memurlarını ve ev halkını sürekli Allah'ın Kitabı'na ve Resulü'nün sünnetine davet ettiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Abdulbâkî**, Muhammed Fuâd (ö.1967), *el-Mu'cemu'l Mufehres li Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerîm*, el-Matba'atu'l-İslâmiyye, İstanbul, 1982.
- Âmilî**, Şeyh Bahâuddîn Muhammed b. Huseyin b. Abdussamed (ö.1031/1622), *el-Keşkül*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1998.
- Aycan**, İrfan, *DİA*, "Muaviye b. Ebu Süfyan" maddesi, İstanbul, 2005.
- Aycan**, İrfan, *DİA*, "Ziyâd b. Ebîh" maddesi, İstanbul, 2013.
- Bakan**, Tevhid, *DİA*, "Sehl b. Huneyf" maddesi, İstanbul, 2009.
- Bakır**, Abdülhalik, *DİA*, "Kusem b. Abbas" maddesi, İstanbul, 2002.
- Çubukçu**, Asri, *DİA*, "Eş'as b. Kays" maddesi, İstanbul, 1995.
- Demircan**, Adnan, Hız. Ali'nin İktidar Yıllarında İslâm Toplumunda Siyaset, *Anemon, Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2013.
- Durmuş**, İsmail, *DİA*, "Nehcu'l-Belâga" maddesi, İstanbul, 2006.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî**, Ahmed b. Abdullah b. İshak b. Musa b. Mehrân, *Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Esfyâ*, Dâru'l-Kuttâbi'l-Arabî, Beyrut, ts.
- Efendioğlu**, Mehmet, *DİA*, "Zübeyr b. Avvam" maddesi, İstanbul, 2013.
- Erul**, Bünyamin, *DİA*, "Talha b. Ubeydullah" maddesi, İstanbul, 2010.
- Fığlalı**, Ethem Ruhi, *DİA*, "İbn Mülcem" maddesi, İstanbul, 1999, XX/220.
- Hacı Halife**, Mustafa b. Abdullâh (ö.1067/1657), *Keşfu'z-Zunûn'an Esâmi'l-Kutubve'l-Funûn*, Mektebetu'l-Musennâ, Bağdâd, 1941.
- Hatiboğlu**, İbrahim, *DİA*, "Selman-ı Farisî" maddesi, İstanbul, 2009.
- İbn Asâkir**, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hibetullâh (ö.571/1176), *Târîhu Dimaşk*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1995.
- İbn Haldûn**, Ebû Zeyd Veliyyuddîn Abdurrahmân b. Muhammed (ö.808/1406), *Divânü'l-Mubtede ve'l-Haber fî Eyyâmi'l-Arabve'l-Acem ve'l-Berber ve men-Asârahum min-Zevi's-Şe'ni'l-Ekber*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1988.
- İbn Kesîr**, Ebu'l-Fidâ İmâduddîn İsmâîl (ö.774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, 1988.

- İbn Teymiyye**, Takıyyuddîn Ahmed (ö.728/1328), *Minhâcu's-Sunneti'n-Nebeviyye fî Nakzi Kelâmi's-Şî'ati'l-Kaderiyye*, Camiatu'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1986.
- İbnu'l-Esîr**, Ebu'l-Hasan Alî b. Ebû'l-Kerem Muhammed el-Cezerî (ö.630/1233), *el-Kâmil fî't-Târîh*, Dâru'l-Kuttâbi'l-Arabî, Beyrût, 1997.
- Kandemir**, M. Yaşar, *DİA*, "Ebu Musa el-Eşarî" maddesi, İstanbul, 1994.
- el-Kâsımî**, Muhammed Cemâluddîn b. Muhammed Saîd (ö.1913), *Kavâidu't-Tahdîs min Funûni Mustalahi'l-Hadîs*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, ts.
- Önkal**, Ahmet (ö.2019), *DİA*, "Amr b. As" maddesi, İstanbul, 1991.
- Özaydın**, Abdülkerim, *DİA*, "Eşter" maddesi, İstanbul, 1995.
- Özel**, Mustafa, "Şerîf er-Radî" maddesi, *DİA*, İstanbul, 2010.
- Sıbt İbnu'l-Cevzî**, Ebu'l-Muzaffer Şemsuddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî (ö.654/1256), *Mir'âtu'z-zamân fî târihi'l-a'yân*, Dâru Risale el-Alemiyye, Dimaşk, 2013.
- Şerîf Radî**, Ebu'l-Hasan Muhammed b. Huseyn b. Mûsâ (ö.406/1015), *Nehcu'l-Belâga*, thk. Muhammed Abduh, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1992.
- Taberî**, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd (ö.310/923), *Tarîhu't-Taberî*, *Tarîhu'r-Rusûl ve'l-Mulûk*, Dâru't-Turâs, Beyrût, 1387.

TESNİYE/İKİL FORMATINDA VURGULANAN ARAPÇA SÖZCÜK VE
DEYİMLERE DAİR BİR MÜLAHAZA
-ED-DURRETU'L-FAHİRA ÖRNEĞİ-[®]
A CONSIDERATION ON ARABIC WORDS AND PHRASES HIGHLIGHTED IN
DEUTERONOMY/BINARY FORMAT
-EXAMPLE OF ED-DURRATU'L-FAHİRA-

Dr. Öğretim Üyesi Hacı ÇİÇEK
Adıyaman Üniversitesi

ÖZET

Arapça, İslâm öncesi asırlardan beri etnik kökeni farklı birçok toplum tarafından önemsenen, hizmet edilen ve halen bu süreci yoğun yaşayan dillerden biridir. Hatta Arap dili ve edebiyatı, Arap dili ve belagatine hizmet edenlerin, daha çok, Arap olmayanların olduğu söylenebilir. Arapça, bu yönüyle diğer dillerden daha şanslıdır demek mümkündür. Arapçaya bu şansı kazandıran ise Kur'an-ı Kerim'in dilinin Arapça olmasıdır. Arapçanın, Kur'an sayesinde lokal bir dil olmaktan kurtulup evrensel bir boyut kazandığı da eklenebilir. İslâm, Hicaz yarımadasına egemen olduktan sonra Arap dili ve edebiyatına dair birçok çalışma yapılmaya başlandı. Öyle ki Arapçanın grameri belli bir metodolojiye kavuşturuldu. Kelime bilgisi (sarf/morfoloji) ve cümle bilgisi (nahiv/sentaks) ilim dalları hakkında eserlere imza atıldı. Sözcük ve deyimler, kalıp ve vezinlerine göre bir araya getirildi. Bazı sözcük ve deyimler çoğul, bazıları ikil, bazıları da efalü vezninde derlendi. Bunu yapanlardan birisi de Ebû Abdullâh Hamza b. Hasan el-İsfahânî'dir. O, sözcük ve deyimleri ed-Durretu'l-fâhira fi'l-emsâli's-sâira adlı eserinde kayıt altına almıştır. Bu çalışmada eserde ikil kalıbında geçen bazı sözcük ve deyimler ele alınacak, onların analiz ve tahlilleri yapılacaktır.

Anahtar kelimeler: Arapça, Sarf, Nahiv, Hamza el-İsfahânî, ed-Durretu'l-fâhira

ABSTRACT

Arabic is one of the languages that have been cared and served by many societies with different ethnic origins since pre-Islamic centuries. In fact, it can be said that those who serve Arabic language and literature, Arabic language and eloquence, are mostly non-Arab. In this respect, Arabic is more fortunate than other languages. What gives Arabic this chance is that the language of the Holy Quran is Arabic. It can also be added that Arabic, thanks to the Qur'an, has ceased to be a local language and gained a universal dimension. After Islam dominated the Hejaz peninsula, many studies on Arabic language and literature began. So much so that the grammar of Arabic was given a certain methodology. Works on vocabulary (consumables / morphology) and sentence knowledge (nahiv / syntax) were signed. Words and phrases were brought together according to the patterns and viziers. Some words and idioms were compiled in plural, some in binary, some in afalü. One of those who did this was Abu Abdullah Hamza b. Hasan al-Isfahani. He has recorded words and phrases in ed-Durretu'l-fâhira fi'l-emsâli's-sâira. In this study, some words and idioms in binary form will be discussed and their analysis and analysis will be done.

Key Words: Arabic, Morphology, Syntax, Hamza el-İsfahânî, ed-Durratu'l-Fahira.

GİRİŞ

[®] Bu çalışmada Ebû Abdullâh Hamza b. Hasan el-İsfahânî'nin (*ed-Durretu'l-fâhira fi'l-emsâli's-sâira*, thk. Abdülmecîd Katâmiş, Daru'l-Ma'arif, Kâhire, ts.) eseri esas alınmıştır.

Arapça için “Kendisine katkı verilmesi bağlamında dünyanın en şanslı dilidir”, denirse mübalağa yapılmış olmaz. Bu şansını, Kur’an sayesinde kazandığını da eklememiz yerinde olacaktır. Çünkü Arapça, Müslüman toplumların kitabı olan Kur’an’ın dilidir. Bu itibarla Müslüman etnik grupların tümü, imkânları oranında Arap dili ve edebiyatına katkıda bulunmaya gayret etmişlerdir. Hatta söz konusu hizmetlerini ibadet aşkıyla icra etmişlerdir.

Mekke’de İslâm’ın doğuşundan sonra Arap dili ve edebiyatı, belagat ve fesahatine dair çalışmalar oldukça ivme kazanmıştır. Gerek Arap gerekse Arap olmayan bütün Müslüman çevreler, neredeyse Arap dili ve edebiyatına katkıda bulunma yarışına girmişlerdir.¹ Hatta Arap dili ve edebiyatına en çok emeği geçenlerin, Arap olmayanların olduğunu söylemek mümkündür. Mesela *el-Kitâb* adlı eserin sahibi Sîbeveyhi (ö.194/809), Rum asıllı İbn Cinnî er-Rumî (ö.395/1005) ve Ebû’l-Kâsım Mahmûd ez-Zemahşerî (ö.538/1143) onlardan bazılarıdır. Onlardan her biri, Arap dili ve edebiyatına farklı boyutlarda katkıda bulunmuş, kendi alanlarında eserler vermişlerdir.

Biz, bu çalışmamızda Ebû Abdullâh Hamza b. Hasan el-İsfahânî’nin (ö.360/971) *ed-Durretu’l-fâhira fi’l-emsâli’s-sâira* adlı eserinde tesniye formatında söz konusu ettiği bazı deyimleri ele alacağız. Öncelikle tesniye/müsenna sözcüğünün ne anlama geldiğine açıklık getirmeye çalışalım.

1.TESNİYE/MÜSENNA/İKİL NEDİR

Aslı Arapça olan bu kelimenin sözlükteki anlamı “iki kısım veya iki parçadan oluşan, ikili, iki katlı” anlamındaki müsenna kelimesi terim olarak “düz istifli veya girift, çift ve karşılıklı şekilde yazılmış yazı, aynalı yazı” demektir.² Matematiksel bağlamda iki şeyi gösteren bir kelime olup “ikişer” anlamına gelmektedir.³ Bu kelime, aynı zamanda bir şeyi ikişer ikişer şeklinde sayma olarak zihinlerde yer edinmiştir.⁴

Kur’an’da bu kelimenin çoğulu “mesânî” şeklinde gelmiştir.⁵ Hatta namazların her rekâtında okunduğundan, hadislere⁶ ve bazı rivayetlere göre ise iki kez nazil olduğundan Fatiha suresine “Sebû’l-mesânî” denmiştir.⁷

Biz, tesniye kelimesinden hareket ederek, el-İsfahânî’nin *ed-Durretu’l-Fâhira fi’l-Emsâli’s-Sâira* adlı eserinde geçen bazı meselleri alfabetik irdelemeye çalışacağız.

1.ASRÂN/العَصْرَان

Sözlük anlamı bağlamında “gece-gündüz” manasına gelen bu kelimeye “el-asrân” yani “iki ikindi” de denmiştir.⁸ Hasan Basrî bu zaman dilimini, “öğlenin zevalinden sonra güneşin

¹ Örnek olarak bkz. Mehmet Yolcu, İbn en-Nedîm ve el-Fihrist’inin İslam Kültür Tarihindeki Yeri (İslam Kültür Tarihinin Zamansal Haritası), *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, cilt: IV, sayı: 1, s. 111-154; Mehmet Yolcu, Ragıb el-İsfahani ve el-Müfredat fi Garibi’l-Kur’an’ı, *Hikmet Yurdu*, 2008, cilt: I, sayı: 1, s. 109-147.

² Bkz. Ali Alparslan, “Müsenna” maddesi, *DİA*, XXXII/87-88, İstanbul, 2006.

³ Nisa, 4/3; Sebe, 34/46; Fatır, 35/1.

⁴ Ebû Fadl Cemâluddîn Muhammed İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrût, 1414, II/124; Mecduddin Muhammed b. Yakup Firûzâbâdî, *el-Kamusu’l-Muhit*, Beyrût, 2005, s. 484; Muhammed Murtazâ ez-Zebidî, *Tâcu’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, Dâru’l-Hidâye, Kâhire, ts, X/465.

⁵ Hicr, 15/87.

⁶ Buhârî, *Tefsir* 1; Nesâî, *İftitah* 26; Ebû Dâvud, *Vitr* 15.

⁷ Ebu Muhammed el-Hüseyin b. Mesud el-Ferra el-Bağavî, *Mealimü’t-Tenzil*, Daru İhya Türesi’l-Arabî, Beyrût, 1420, I/61; Ebu’l-Kasım Mahmud ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf an Hakaiki’t-Tenzil ve Uyuni’l-Ekavil*, Daru’l-Kutubi’l-Arabî, Beyrût, 1407, II/587; Muhammed b. Ahmed el-Kurtûbî, *el-Câmi’u li Ahkâmi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Kutubi’l-Misriyye, Kâhire, 1964, I/93, 108, 112, 115; Şihabuddîn Mahmud Alusî, *Ruhu’l-Meani fi Tefsiri’l-Kur’ani’l-Azim ve’s-Sebi’l-Mesani*, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût, 1415, I/35; Ahmed b. Mustafâ el-Merâğî, *Tefsiru’l-Merâğî*, Mektebetu ve Matba’atu Mustafâ el-Babî el-Halebî, Mısır, 1946; I/23; XIV/44.

⁸ Aynı şekilde zaman bağlamında kendilerini sürekli yeniledikleri için, yani gençleştikleri için gece ve gündüzü “*feteyân/iki genç*” de denmiştir. Bkz. Firûzâbâdî, *el-Kamusu’l-Muhit*, s. 1702.

batışına kadar” şeklinde tanımlarken; Katade ise onu “gündüzün son demleri” şeklinde tanımlamıştır.⁹

2.CEDİDÂN/ الْجَدِيدَان

Aslı, sözlükte “yeni” anlamına gelen bu kelime de “gece-gündüz” manasına gelmektedir. Çünkü gece ve gündüz, yaratılışlarından kıyamete değin habire yenilenip durmaktadır.

Şajr, gece-gündüz (*el-cedidan*) mefhumunu şu şekilde tanımlamıştır:

الْحَيْرُ وَالشَّرُّ مَقْرُونَانِ فِي قَرْنٍ ... بِكُلِّ ذَلِكَ يَأْتِيكَ الْجَدِيدَانِ

“Hayr ve şer, aynı zaman dilimine bağlıdır.

Onları sana getiren ise gece ve gündüzlerdir.”¹⁰

Zamanla “*el-cedidân*” kelimesi, yemin etme noktasında bir sözcük haline gelmiştir. Kimi Araplar, bir konuda kararlılıklarını vurgulayacaklarında “gece-gündüz, dönüp dolaştıkları sürece bu işi yapmayacağım” deme gereğini duymuşlardır.¹¹ Gece ve gündüzün “*el-cedidân*” diye adlandırılmasının başka bir nedeni ise onların yazın ve kışın, kısıklıkta ve uzunlukta yenilenmeleridir. Malum olduğu üzere gündüzler kışın kısa, yazın uzun; geceler ise kışın uzun, yazın ise oldukça kısa olur.¹²

Gündüz ve gecelerin eskimemesinden, sürekli kendilerini yenilemelerinden dolayı “*el-cedidan*” diye tesmiye edildiğini söyleyenler de vardır.¹³

3.EBREDÂN/ الْأَبْرَدَان

Tesniye formatında gelen bu sözcük, ılık ve soğuk olmaları dolayısıyla “sabah ve akşam” demektir.¹⁴ Aynı sözcük, sabah ve akşam zamanındaki “gölge” anlamına da gelmektedir.¹⁵

4.EBYEDÂN/ الْأَبْيَضَان

Arap dili ve edebiyatı bağlamında anlamca en geniş kapsama sahip sözcüklerden biri de “*ebyedân*” sözcüğüdür. Arap aşiret ve oymaklarının her birisi, kendi kültür ve hayat tarzlarıyla ilintili olarak bu sözcüğe farklı birçok anlam yüklemiştir. Onları şu şekilde özetlemek mümkündür:

Onlar; su ve buğday, yağ ve süt¹⁶; ekmek ve su¹⁷; süt ve su¹⁸; şarap¹⁹; et ve içki²⁰ ile güneş ve ay objeleridir.²¹

⁹ Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim İbn Kuteybe, *Edebu'l-Kâtib/Kuttâb*, Muessesetu'r-Risale, Beyrût, ts., I/42; Ebû Hilâl el-Hasan b. Abdullah b. Sehl el-Askerî, *Cemheretu'l-Emsâl*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, ts., II/281; Ebu İshâk İbrâhîm b. Ali el-Hasrî el-Kayravânî, *Zehru'l-Adâb ve Semeru'l-Elbâb*, Dâru'l-Ciyl, Beyrût, ts., I/70; Ebû Alî el-Hasen b. Reşîk el-Kayrevânî, *el-Umde fi Mehâsini's-Şi'r ve Adâbih*, Daru'l-Ciyl, Beyrût, 1981 XVIII/404.

¹⁰ el-Askerî, *Cemheretu'l-Emsâl*, I/543; Rağîb el-İsfahanî, *el-Mufredât*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1412, s.188.

¹¹ Muhammed b. et-Tayyib b. Muhammed Bakillânî, *el-İntisâr li'l-Kur'an*, Daru İbn Hazm, Beyrût, 2001, II/586-587; Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1418, II/276; Ebû Ömer Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed İbn Abdi Rabbihi, *el-İkdu'l-Ferîd*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1404, IV/192; Bahâuddîn Muhammed b. Huseyn b. Abdussamed el-Âmilî, *el-Keşkül*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1998, II/35.

¹² Ebu'l-Hasan Ali b. İsmâîl b. Sîde Mursî, *el-Muhassas*, Dâru İhyâ et-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, 1996, II/397.

¹³ Ahmed Muhtâr Abdulhamîd Ömer, *Mu'cemu'l-Lugati'l-Arabiyye el-Mu'âsıra*, Alemu'l-Kutub, Beyrût, 2008, I/349.

¹⁴ Ebu'l-Bekâ Muhibbuddîn Abdullah b. el-Huseyin b. Abdullâh Ukberî, *Şerhu Divan el-Mutenebbî*, Daru'l-Marife, Beyrût, ts., II/354; Abdülkadir b. Ömer Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb ve Lubbu Lisâni'l-Arâb*, Mektebetu'l-Hâncî, Kâhire, 1991, I/33.

¹⁵ Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim İbn Kuteybe, *eş-Şi'ru ve's-Şu'arâ*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 1423, s.494.

¹⁶ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî, *Tehzibu'l-Luğa*, Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, 2001, XII/61; Mursî, *el-Muhassas*, II/443.

¹⁷ Mursî, *el-Muhassas*, II/149.

¹⁸ Ebû Fadl Cemâluddîn Muhammed İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdir, Beyrût, 1414, IV/208.

¹⁹ Ezherî, *Tehzibu'l-Luğa*, XII/61.

²⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/208.

²¹ Ahmed Rızâ, *Mu'cemu Metni'l-Luğa*, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrût, 1958, I/371.

Görüldüğü üzere “ebyedân” sözcüğünün anlamı, çok farklı nesne ve objelere yüklenmiştir.

5.EHDERÂN/ الأَخْضَرَانِ

Bu kelimenin dar kapsamda kullanıldığını söylemek mümkündür. Bazılarına göre “deniz ve gece”²² bazılarına göre ise “ekin ve ağaç”²³ anlamlarına gelmektedir.

6.EHMERÂN/ الأَحْمَرَانِ

Arap edebiyatında birçok anlam yüklenen kelimeler arasında yer alan “ehmerân” kelimesi, “iki kırmızı” manasına gelmektedir. Kırmızı, neredeyse bütün milletlerin kültür ve edebiyatında ana renkler arasında bulunduğu için, tarihî süreç içinde Araplar da bu kelimeye farklı anlamlar vermiştir. Biz, onların bu kelimeye yüklediği anlamları şu şekilde tasnif etmek istiyoruz.

Örneğin Leys (ö.175/791), ehmerân’ı *أَهْلَكَ النَّسَاءَ الْأَحْمَرَانِ، الذَّهَبُ وَالزَّرْعَفَرَانِ* “Kadınları iki faktör helak etmiştir: Altın ve zaferan”²⁴ şeklinde nitelerken, Ebu Ubeyde (ö.209/824-828) onu “şarap ve et” diye tavsif etmiştir. Altın ve zaferan ikilisinin, kadınları perişan etmesindeki ana neden, altının her dönemde insanlar arasında kıymetli olması, süslenmenin başat objesi olması; zaferanın da çok güzel kokmasıdır. Şimîr ise İbnu’l-Arabî’nin (ö.543/1148) aynı kelimeyi şarabın özü olan “nebîz ve et” diye yorumladığını söylemiştir.²⁵

Cevherî ise (ö.396/1005) aynı şekilde ehmerân’ı “et ve içki” şeklinde anlamlandırmış ama onların, erkeklerin felaketine yol açtığını söylemiştir.²⁶ Arap edebiyatında şiddetli ve çekilmez bir duruma dair “kırmızı ölüm” deyiimi kullanılmıştır.²⁷

Bir hadiste Hz. Peygamber, kendisine “kırmızı ve beyaz” şeklinde iki hazinenin verildiğini haber vermiştir.²⁸ Buradaki kırmızıdan kasıt altın; beyazdan kasıt ise gümüşür. Nitekim Allah, Rum hazinelerini ganimet olarak Hz. Peygambere vermiştir.²⁹

Ehmerân hakkında yukarıda verdiğimiz bilgilere şu notu da eklememiz mümkündür: Ehmerân kelimesi, arap edebiyatında kimi yerde “altın-gümüş”, kimi yerde “altın-zaferan”, kimi yerde “ekmek-et”, kimi yerde ise “et-şarap” şeklinde anılmıştır.³⁰

7.EKREMÂN/ الأَكْرَمَانِ

Daha cömert-çok cömert; daha değerli-çok değerli anlamlarına gelen bu kelimenin, Arap edebiyatında farklı formlarda nitelendirildiğini söylemek mümkündür. Bu kelime “ırz, namus, asalet”, “kalp-ciğer”; Kâbe’deki “Rûkn ve Hacerü’l-Esved”³¹; görme ve duyma

²² Ahmed Muhtâr Abdulhamîd Ömer, *Mu‘cemu’l-Lugati’l-Arabiyye el-Mu‘âsıra*, I/656.

²³ Seleme b. Muslim el-Avtebî Suhârî, *Kitabu’l-İbane fi’l-Lugati’l-Arabiyye*, Vizaretu’t-Turâs el-Kavmî ve’s-Sakafe- Maskat/Umman, 1999, II/41.

²⁴ Bu bitki, ülkemizde safran diye bilinir. Zaferân (*crocus sativus*) kelimesi, en güvenilir görüşe göre kökeni bağlamında Arapça bir kelimedir ve süsengiller ailesindedir, çok güzel bir kokusu ve sarı bir rengi/boyası vardır. Aslanın da rengi sarı olduğundan Arapçada aslanın bir ismi de “muza’ferân”dır. Bu kelime, birçok Avrupa ülkesi diline girmiştir. İnsanın cilt rengini güzelleştirmesi ve ona canlılık kazandırması; bağırsakları ve vücut organlarını güçlendirmesi; cinsel dürtüyü harekete geçirmesi; gözlerin akıntularına engel olup ferini artırması; tümörlerin giderilmesine katkıda bulunması; dalak şişmesini önlemesi, makat ve rahim ağrılarını hafifletmesi; ciltteki mantarları gidermesi; idrarın kolaylıkla dışarı atılması ve yemeğin sindirilmesi gibi yararları vardır. Geniş bilgi için bkz. Ebû Mansûr Mevhûb b. Ahmed b. Muhammed el-Hudar el-Cevâlîkî, *el-Mu‘arrab min Kelâm el-A‘cemî Alâ Hurûf el-Mu‘cem*, Dâru’l-Kalem, Beyrût, 1990, 353; Abdurrahmân b. Ebûbekir Celâluddîn es-Suyûtî, *Makâmâtu’s-Suyûtî*, Matba‘atu’l-Cevâib, Kustantiniyye, 1298, s. 9; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, s. 400; Zebidî, *Tâcu’l-Arûs*, XI/428; Ragıp Şentürk, *Şifalı Bitkiler Ansiklopedisi*, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2009, s. 239.

²⁵ Ezherî, *Tehzibu’l-Luğa*, V/39.

²⁶ Ebû Nasr İsmâîl Ali b. Hammâd Cevherî, *es-Sihâh Tâcu’l-Luğa ve Sihâhu’l-Arabiyye*, Kâhire, 1958, II/636.

²⁷ Ebû Saîd Neşvân b. Saîd b. Sa‘d b. Ebî Himyer b. Ubeydillâh el-Himyerî, *Şemsu’l-Ulûm ve Devâu Kelâmî’l-Arab mine’l-Kulûm*, Dâru’l-Fikr el-Mu‘âsır, Beyrût, 1999, III/1369.

²⁸ Muslim, *Fiten* 19; Ebu Davud, *Fiten* 1; Tirmizi, *Fiten* 14.

²⁹ Zebidî, *age*, XI/74.

³⁰ Ahmed Muhtâr, *age*, I/557.

³¹ Ahmed Muhtâr, *age*, III/1923.

eyleminden kinaye “göz ve kulak”³²; “din ve namus”³³ anlamlarında kullanılmıştır. Çünkü adı geçen bütün nesnelere her biri, sosyal ve kültürel fonksiyonları noktasında değerlidir. Nitekim Arap dili ve edebiyatında öteden beri gelen “Malını koruyan kimse, iki değerli şeyini, din ve namus korumuştur” sözü, pek meşhurdur.³⁴

Burada “ehmerân” kelimesinin, ayrıca zalim ve gaddar Firavun ve çevresine karşı birlikte mücadele veren kardeş peygamberler Hz. Musa ve Hz. Harun hakkında da telaffuz edildiğini eklemekte yarar vardır.³⁵

8.ESFERÂN/ الأصفران

“İki sarı” anlamına gelen bu kelime de Arap edebiyatında bazı nüanslar ile adlandırılmıştır. Daha “ehmerân” başlığı altında verdiğimiz “Kadınları iki faktör helak etmiştir: Altın ve zaferan” sözü, esferân hakkında da kullanılmıştır. Çünkü her iki objenin rengi de sarıdır.³⁶

Beyaz üzümünden yapılan kuru üzüm de, sarı renginden dolayı “esferân” kapsamında kabul edilmiştir.³⁷

9.ESĞERÂN/ الأصغران

“İki küçük” anlamına gelen bu kelimeye bazı manalar yüklenmiştir. O manalardan en meşhurları ise “kalp ve dil” objeleridir. Bunlar, hacimleri noktasında her ne kadar küçük iseler de, insan fitratına uygun bir şekilde görevlerini icra ettiklerinde, sahibini yüceltir, toplumun parmakla gösterdiği şahsiyetler arasına sokar.³⁸

Malum olduğu üzere insan, biyolojik bağlamda sözü edilen iki küçük sayesinde hayatini sürdürmektedir. Bu itibarla dil ve kalp, bir arada zikredilmiş, önemleri vurgulanmıştır, demek mümkündür.³⁹ İnsan, vücuttaki kalp ve dil gibi iki küçük et parçasıyla kişilik kazanmaz. Aksine iman ve amel ikilisiyle değer kazanır. İman ile amel, ona bir değer katmadıkça, kalp ile dilin hiçbir katkısı olmayacaktır.⁴⁰ Kişi, fizikî yapısı itibarıyla ne kadar gelişirse gelişsin, ne kadar güçlü bir yapıya sahip olursa olsun, onun ideal bir şahsiyet olmasının ölçüsü, ancak dilini ve kalbini doğası gereğince kullanmasına bağlıdır.⁴¹

Nitekim Hz. Peygamber, kişinin dil ve kalbine hâkim olması noktasında şu tavsiyelerde bulunmuştur: “Kim bana iki çenesi arasındaki (dili) ile iffet ve nâmusunu koruma sözü verirse, ben de ona cennet sözü veririm.”⁴²

10.ESVEDÂN/ الأسودان

Ebu Bürde, Hz. Peygamber döneminde giysilerinin koyunun yününden veya keçinin kılından; yiyeceklerinin ise su ve hurmadan oluştuğunu söylemiştir.⁴³

³² Suhârî, *Kitabu'l-İbane fi'l-Lugati'l-Arabiyye*, II/41.

³³ Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb Câhız, *el-Buhalâ*, Dâru ve Mektebetu'l-Hilâl, Beyrût, 1999, s. 249.

³⁴ Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali İbnu'l-Cevzî, *Keşfu'l-Muşkil min Hadîsi's-Sahihayn*, Dâru'l-Vatan, Riyâd, ts., III/142; Câhız, *el-Buhalâ*, s. 249; Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1418, I/351; Ebu'l-Kâsım Mahmûd ez-Zemahşerî, *Rabiu'l-Ebrâr ve Nusûsu'l-Ahbâr*, Muessesetu'l-Alamî, Beyrût, 1412, V/81.

³⁵ Ahmed Muhtâr Abdulhamîd Ömer, *age*, III/1923.

³⁶ Ezherî, *Tehzibu'l-Luğa*, V/39; İbnu'l-Cevzî, *Keşfu'l-Muşkil min Hadîsi's-Sahihayn*, IV/7344; Mursî, *el-Muhassas*, III/273; Cevad Ali, *el-Mufasssal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Daru's-Sakî, Beyrût, 2001, VIII/255.

³⁷ Ahmed Rızâ, *Mu'cemu Metni'l-Luga*, III/463.

³⁸ Zebidî, *Tâcu'l-Arûs*, XII/324; Ahmed b. Mustafa el-Lebâbidî, *el-Letâif fi'l-Luğa (Mucemu Esmâi'l-Eşyâ)*, Daru'l-Fadile, Kâhire, ts., s. 163.

³⁹ Bkz. el-Mufaddal b. Muhammed b. Ya'lâ Dabiy, *Emsâlu'l-Arab*, Dâru'r-Râid el-Arabî, Beyrût, 1983, s. 55; Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, Dâru'l-Hilâl, Beyrût, 2003, I/154, 201.

⁴⁰ Ebu'l-Kâsım Mahmûd ez-Zemahşerî, *Atvâku'z-Zeheb fi'l-Mevâ'iz ve'l-Hutab*, Dâru'l-Fadile, Kâhire, ts., s. 30.

⁴¹ Ebû Ali Nüreddîn Hasen b. Mes'ûd b. Muhammed el-Yûsî, *Zehru'l-Ekem fi'l-Emşâl ve'l-Hikem*, Dâru's-Sakâfe, Fas, 1981, I/12, III/175; Abdurrahmân b. Hasan Habannake el-Meydânî, *el-Belâğatu'l-Arabiyye*, Dâru'l-Kalem, Dîmişk, 1996, I/590.

⁴² Buhârî, *Rikâk*, 23.

Kimilerine göre “gece ve gündüz”⁴⁴; kimilerine göre “su ve buğday”⁴⁵, kimilerine göre ise “şarap ve bal”⁴⁶ demektir. Bazıları da, cumhurun görüşleri dışında bu kelimenin “kömür ve kül” anlamına geldiği görüşündedirler.⁴⁷

Şu hadis, iki siyahın, genelde “hurma ve su” şeklinde anlaşıldığına dair en büyük delildir. Hz. Aişe’ye “Siz, kendi döneminizde ne yerdiniz?” diye sorulduğunda şu cevabı vermiştir: “İki siyah: Hurma ve su! Ancak, Ensardan komşularınız vardı. Onlar sadakatli komşulardı. Onların sağmal hayvanları vardı. Bunlar hayvanlarının sütünden Hz. Peygambere gönderirlerdi. (O, bize de içirirdi)”⁴⁸

Zübeyir b. Avvâm, Tekâsür suresinde geçen “Andolsun o gün elbet ve elbet nimet(ler)den hesaba çekileceksiniz” (8. âyet), âyeti ile ilgili olarak Hz. Peygamber’e şunu sormuştur: “Ey Allah’ın Resülü! (yeyip içtiğimiz) hurma ve su olan iki siyahtan ibaretken, hangi nimetlerden hesaba çekileceğiz?” Bunun üzerine Hz. Peygamber, şu cevabı vermiştir: “O, mutlaka olacak!”⁴⁹

Yani insanlar, az olsun çok olsun, kendi ölçülerine göre değerli ya da değersiz olsun, tükettikleri her şeyden hesaba çekileceklerdir.

11.EZHERÂN/ الأَزْهَرَانُ

Saf, beyaz, arı duru anlamlarına gelen ve z-h-r fiil kökünden türemiş olan “ezher” kelimesinin müennesi/dişili “zehra” vezninde gelir. Örneğin Hz. Peygamberin kızı Hz. Fatma’nın lakabı, buradan gelmektedir. Arap edebiyatında ayın ilk üç gününe de “el-leyâlî’s-selâs” denir. Aynı fiil kökünden türemiş olan “zehrevân” kelimesi ise Kur’an’ın ikinci ve üçüncü sureleri olan Bakara ve Al-i İmrân için bir isim olmuştur.⁵⁰ Yüzü parlak erkekler için “ezher”, yüzü parlak bayanlar için ise “zehra” kelimesi kullanılır.⁵¹

Arapçada bir bahçenin rengârenkliği, bir yeşilliğin parlaklığı ve yıldızların doğuşu gibi tabiat güzellikleri de “z-h-r” fiili ile telaffuz edilir. Hatta Arap kültüründe bir kimse, bir konudaki kararlılığı için “Güneş ve ay doğduğu sürece, ben bu işi yapmayacağım” sözünü söyler.⁵²

Bu kelimeye, tesniye/ikil formatında genellikle “ay ve güneş” şeklinde anlamının verildiğini söyleyebiliriz.⁵³

12.MAŞRIKÂN/ المَشْرِقَانُ

Maşrikân kelimesi, ş-r-k fiil kökünden türemiş olup “parlamak, doğmak ve ışıltamak” anlamlarına gelir. Mesela şark, doğu; şarkı, doğuya ait müzik; şarkiyat, doğubilim; müsteşrik, oryantalist kelimeleri de bu fiilden türemiştir. Bu nedenle doğduklarından dolayı güneş ve aya “maşrikân” denmiştir. Kur’an’daki “iki doğu ve iki batının rabbi”⁵⁴, yaz ve kış

⁴³ Ebu’l-Meâlî Bahâuddîn Muhammed b. Hasan İbn Hamdûn, *et-Tezkiretu'l-Hamdûniyye, Dâru Sâdır, Beyrût, 1998*, VIII/80; Şihâbuddîn Ahmed b. Abdulvahhâb Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb fi Funûni'l-Edeb, Dâru'l-Kutub ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, Kâhire, 1423, XVIII/280.*

⁴⁴ Ebu Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî, *Şerhu'l-Kasaidi's-Seb'i't-Tivâli'l-Câhiliyyât, Dâru'l-Ma'arif, Kâhire, ts., s. 490.*

⁴⁵ Ezherî, *Tehzibu'l-Luğa, XII/293*; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab, IV/376.*

⁴⁶ Abdurrahmân b. Ebûbekir Celâluddîn es-Suyûtî, *el-Muhâdarât ve'l-Muhâvarât, Daru'l-Garb el-İslâmî, Beyrût, 1424, s. 278*; Selâhuddîn Halîl b. Aybek b. Abdullâh es-Safedî, *A'yânu'l-Asr ve A'vânu'n-Nasr, Dâru'l-Fikr el-Muâsır, Beyrût, 1998, IV/189.*

⁴⁷ Ebû Hayyân Alî b. Muhammed b. Abbâs et-Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-Zehâir, Dâru Sâdır, Beyrût, 1988, VI/192.*

⁴⁸ Buhârî, *Et'ime* 23, *Rikâk* 17; Muslim, *Zuhd* 20-27; Tirmizi, *Zuhd* 38.

⁴⁹ İbnü Mâce, *Zuhd*, 12; Ahmed b. Hanbel, *Musned, Muessesetu'r-Risâle, 2001, III/25, XIV/293, XV/148.*

⁵⁰ Ahmed Muhtâr, *age, IV/1003.*

⁵¹ Cevherî, *es-Sihâh, II/674*; Mursî, *el-Muhassas, II/377.*

⁵² Ebu'l-Kâsım Mahmûd ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1998, I/425.*

⁵³ Ezherî, *Tehzibu'l-Luğa, VI/89*; Ahmed Muhtâr, *age, IV/1003.*

⁵⁴ *Rahmân, 17.*

mevsimlerindeki doğuşları; “doğunun ve batının rabbi”⁵⁵ ise yazın ve kışın bütün günlerdeki doğuşları ifade etmektedir.⁵⁶

Ebu Hayyan (ö.745/1344), “maşrikân” kelimesinin “şafakın sökmesi”, “güneşin doğması”; “mağribân” kelimesinin de “şafakın batması” ve “güneşin batması” anlamına geldiğini belirtmiştir.⁵⁷

Ahmed Abdullah el-Bedevî ise (ö.1964), kelimedeki kastın, güneşin doğuşunun yaz mevsiminde, batışının ise kış mevsiminde gerçekleşmesidir.⁵⁸

Kur’an’da ise bu kelime bir yerde “uzaklık” ve “mesafe” anlamlarında kullanılmıştır. “Huzurumuza gelince şöyle diyecektir: “Keşke benimle senin aranda doğu ile batı kadar bir mesafe olsaydı! Bu ne kötü bir birliktelikmiş!”⁵⁹

13.NECDAN/ النَّجْدَان

N-C-D fiil kökünden türemiş ve sözlük anlamı “yol, döşeme, plato, yardım etmek” demektir.⁶⁰ Buradaki yoldan kasıt; hem hayırlı hem kötü olan apaçık yollardır.⁶¹

Kur’an’da “Ve ona iki yolu göstermedik mi?”⁶² mealinde bir soru cümlesi mevcuttur. Aynı zamanda yerden yükseltisi fazla olan bitek yerlerdir.⁶³

14.NAHSÂN

Sıkıntı, bela, musibet, kara gün ve uğursuzluk anlamlarına gelen ve N-H-S fiil kökünden türemiş olan bu kelimenin tesniyesi/ikili, Arap kültüründe bazı objelere nispet edilmiştir. Bu kelime, “saadet/mutluluk” kelimesinin zıddıdır. Nitekim Araplar “belalı günler, kara günler, uğursuz günler” deyiminde bu kelimeyi kullanırlar.⁶⁴ Nitekim Kur’an’da aynı fiilden gelen “Onların üzerine bitmek bilmeyen o kara günde şiddetli bir kasırga gönderdik”⁶⁵ mealindeki ayet, bu görüşü desteklemektedir.

Malum olduğu üzere İslam öncesi Cahiliye dönemi Araplarına göre yıldızlardan dolayı uğursuzluğa uğrama inancı oldukça yaygındı. Bu itibarla onlar, bu kelimeyi bazı gezegenlere vermişlerdir. Onlar, Zuhâl ve Merih gezegenleridir.⁶⁶ Öyle ki Babil/Mezopotamya bölgesinde Merih gezegeni görüldüğünde bu, bir uğursuzluğun yaklaştığı ve ondan sakınılması gerektiği şeklinde algılanırdı.⁶⁷ Hatta bu rutin ve doğal tabiat olaylarını, bir kanser hastalığının

⁵⁵ Şuara, 28.

⁵⁶ Geniş bilgi için bkz. Ebu’l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdulcebbar et-Temîmî el-Mervezî es-Sem’ânî, *Tefsîru’l-Kur’an*, Daru’l-Vatan, Riyâd, 1997, III/326; Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdurrahmân el-Muhâribî, *el-Muharrer el-Vecîz fi’t-Tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût, 1422, V/227.

⁵⁷ Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer b. Nûreddîn Alî b. Âdil en-Nu’mânî ed-Dımaşkî, *el-Lubâb fi Ulûmi’l-Kitâb*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût, 1998, XVIII/318..

⁵⁸ Ahmed Abdullah el-Bedevî, *Min Belagati’l-Kur’an*, Nahdatu Mısır, Kâhire, 2005, s. 111.

⁵⁹ *Zuhruf*, 38.

⁶⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, III/416.

⁶¹ Ebû Abdurrahmân Halîl b. Ahmed b. Amr el-Ferâhîdî, *Kitâbu’l-Ayn*, Dâru Mektebeti’l-Hilâl, ts., VI/84; Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdî İbn Dureyd, *Cemheretu’l-Luğa*, Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, Beyrût, 1987, I/451; Eyyûb b. Mûsâ el-Huseynî el-Kırîmî Ebu’l-Bekâ el-Kefevî, *el-Kulliyât Mu’cemun fi’l-İstihâd ve’l-Furûk el-Lugaviyye*, Mu’essesetu’r-Risâle, Beyrût, ts., s. 915.

⁶² *Beled*, 10.

⁶³ Ezherî, *Tehzibu’l-Luğa*, X/350.

⁶⁴ Ferâhîdî, *Kitâbu’l-Ayn*, I/321.

⁶⁵ *Kamer*, 19.

⁶⁶ Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Yûsuf el-Kâtib el-Hârizmî, *Mefâtihu’l-Ulûm*, Daru’l-Kuttâb el-Arabî, Beyrût, ts., s. 250; Reinhart Pieter Anne Dozy, *Tekmiletu’l-Me’âcim el-Arabiyye*, Vizâretu’s-Sekâfe ve’l-İlâm, Irak, 1979, X/178.

⁶⁷ Ebu’l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. el-Kâsım b. Halîfe b. Yûnus İbn Ebû Usaybia, *Uyûnu’l-Enbâ fi Tabakâti’l-Enbâ*, Dâru Mektebeti’l-Hayât, Beyrût, ts., s. 45.

habercisi olduğuna⁶⁸ inanalar olduğu gibi o gezegenlerin evreni idare ettiğine bile inananlar vardı.⁶⁹

Eski kaynakların bildirdiğine göre buldukları konumları itibariyle daha yüksekte (*el-Kevâkibu'l-uleviyye*) ve daha aşağıda olan gezegenler mevcuttur. Başlıkta “Naḥsân” diye nitelenen *Zuhal* ve *Merih* gezegenleri, daha yukarılarda bulunan gezegenler arasındadır. Onların arasında Müşteri gezegeni de var sayılmaktadır.⁷⁰

15.SA'DÂN/ السَّادَان

Araplar *Zuhal* ve *Merih* gezegenlerine “naḥsân” adını verirken, *Zühre* ve *Müşteri* gezegenlerine ise “sa'dân” adını vermişlerdir.⁷¹ Çünkü “naḥsân” ve “sa'dân” kavramları, birbirine zıttır.⁷²

Kur'an'da geçen “Allah, bütün göklerin ve yerin nurudur. Onun nuru, içinde kandil bulunan bir oyuğa benzer. O kandil cam fânûs içindedir. O fânûs, inci gibi parıldaayan bir yıldızdır”⁷³ ayetindeki “yıldız”, bazı müfessirler tarafından *Zühre* ve *Müşteri* gezegenleri ile tefsir edilmiştir.⁷⁴ Çünkü adı geçen gezegenlerin ışığı diğerlerine göre daha fazla ve parlaktır. Bu nedenle bazı kimseler “*Zühre*” adından hareket ederek adı geçen iki gezegene “*Zehratân*”⁷⁵ ve “*Meşbûbetân*”⁷⁶ demişlerdir. Nitekim önceki bilim adamları *Müşteri* ve *Zühre* gezegenleri; *Merih*, *Güneş*, *Zühal*, *Utarid* ve *Ay* ile birlikte “*el-Kevâkibu's-Seyyare/hareket halinde olan*” gezegenler arasında saymışlardır.⁷⁷

SONUÇ

Arap dili ve edebiyatıyla ilgilenme süreci her dönemde devam etmiştir. İslam coğrafyasının her yerinde asırlarca İslâm ilimleri, Arap dili ve belagatine dair çalışmalar yapılmış, eserler telif edilmiştir. Bunda her Müslüman topluluğun payı vardır demek mümkündür.

Arap dili ve belagati sahasında nazım kalıbındaki şiirlerin yanı sıra aynen şiirin armonisine benzer nitelikte insana haz veren makâmât, keşkül, hutbe, mektup ve makale gibi edebî yazı türleri vardır.

Her dil ve edebiyatın kendine has özellikleri olduğu gibi Samî diller ailesinden olan Arapçanın da kendine has özellikleri bulunmaktadır. Nitekim belagat bağlamında Arap dili ve edebiyatında tesniye/müsenna/ikil veznindeki meseller ve kavramlar, oldukça yekûn tutmaktadır. Ayrıca onların her biri, kendi içinde bir insicam ve anlam barındırmaktadır. Mesela “*er-Rafidân*”, Fırat ve Dicle nehirleri; “*et-Tayyibân*”, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer; “*er-Rihletân*”, yaz ve kış mevsimi; “*el-Hasanân*”, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin; “*el-Kıbletân*”, Mescidü'l-Haram ve Mescidü'l-Aksâ; “*el-Halilân*”, Hz. İbrahim ve Hz. Muhammed ve “*el-Melekân*” kavramı ise Hârût ile Mârût adlı iki melek için vurgulanmıştır.

Çalışmamıza esas aldığımız Hamza el-İsfahânî'nin *ed-Durretu'l-fâhira fi'l-emsâli's-sâira* adlı eserinde farklı format ve vezinlerde vurgulanan darbimeseller ile deyimler bulunmaktadır. Adı geçen eserde yaklaşık iki bin altı yüz darb-ı mesel/atasözü, “ef'alu” (ism-i tafdil) vezninde derlenmiştir. Aynı eserde tesniye vezninde renk, huy/karakter, yiyecek-

⁶⁸ Selahuddîn Halîl b. Aybek b. Abdullâh es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefayât*, Dâru İhyai't-Turâs, Beyrût, 2000, XXVIII/80.

⁶⁹ Ömer b. Süleyman b. Abdullah el-Eşkar el-Uteybî, *el-Akidetu fillah*, Daru'n-Nefâis, Ürdün, 1999, s. 264.

⁷⁰ el-Hârizmî, *age*, s. 250; Neşvân b. Said el-Himyerrî, *Şemsu'l-Ulûm*, V/2767.

⁷¹ Zebidî, *Tâcu'l-Arûs*, XVI/538.

⁷² Mecduddin Muhammed b. Yakup Firuzâbâdî, *Besâir Zevey et-Temyîz fi Letâif el-Kitâb el-Azîz*, İhya Turasi'l-Arabî, Kâhire, 1996, V/24.

⁷³ *Nur*, 35.

⁷⁴ Muhammed et-Tâhir b. Muhammed ibn Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâru't-Tûnusiyye, Tunus, 1984, XVIII/238.

⁷⁵ Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, I/411; Zebidî, *age*, III/99.

⁷⁶ Ahmed Rızâ, *Mu'cemu Metni'l-Luga*, III/265.

⁷⁷ Cevherî, *es-Sihâh*, III/925; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/72.

içecek, zaman-mekân, özel isim, meyve-sebze, beş duyu organı, düşünce-tefekkür, insan ve hayvan organizmasına dair yüzlerce deyim ve sözcük (s. 509- 552) bir araya getirilmiş, tasnif edilmiştir. Biz onlardan bazılarını çalışmamıza söz konusu ederek tahlil ve analizlerini yaptık.

Son söz olarak, Arap dili ve edebiyatı alanında bu formatta ve daha başka format ve vezinlerde geçen deyim, sözcük ve mesellere dair bilimsel makalelerin kaleme alınmasında birçok faydanın olacağı inancını taşıyoruz.

KAYNAKÇA

- Abdulbâkî**, Muhammed Fuâd (ö.1967), *el-Mu‘cemu’l-Mufehres-li-Elfâzi’l-Kur’ani’l-Kerîm*, el-Matbaatu’l-İslâmiyye, İstanbul,1982.
- el-Âbî**, Ebu Sa'd Mansûr b. el-Huseyn (ö.421/1030), *Nasru'd-Durr fi'l-Muhâdarât*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût,2004.
- Abyârî**, İbrâhîm b. İsmail (ö.1993), *el-Mavsûatu’l-Kur’aniyye*, Muessesetu Sicilli’l-Arab, Kâhire, 1405.
- Ali**, Cevad, *el-Mufasssal fi Tarihi’l-Arab Kable’l-İslâm*, Daru’s-Sakî, Beyrût,2001.
- Alparslan**, Ali, “Müsenna” maddesi, *DİA*, İstanbul, 2006.
- el-Alusî**, Şihabuddin Mahmud (ö.1270/1854), *Ruhu’l-Meani fi Tefsiri’l-Kur’ani’l-Azim ve’s-Sebi’l-Mesani*, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût,1415.
- el-Âmilî**, Bahâuddîn Muhammed b. Huseyn b. Abdussamed (ö.1031/1622), *el-Keşkûl*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût, 1998.
- el-Askerî**, Ebû Hilâl el-Hasan b. Abdullah b. Sehl b. Said (ö.395/1010), *Cemheretu’l-Emsâl*, Dâru’l-Fikr, Beyrût, ts.
- el-Bağavî**, Ebu Muhammed el-Hüseyn b. Mesud el-Ferra, (ö.516/1112), *Mealimu’t-Tenzil*, Daru İhya Tûrasi’l-Arabî, Beyrût,1420.
- el-Bağdâdî**, Abdülkadir b. Ömer (ö.1093/1682), *Hizânetu’l-Edeb ve Lubbu Lisâni’l-Arâb*, Mektebetu’l-Hancî, Kâhire, 1997.
- el-Bakillânî**, Muhammed b. et-Tayyib b. Muhammed (ö.403/1013), *el-İntisâr li’l-Kur’an*, Daru İbn Hazm, Beyrût,2001.
- el-Bedevî**, Ahmed Abdullah (ö.1964), *Min Belagati’l-Kur’an*, Nahdatu Mısır, Kâhire, 2005.
- el-Buhârî**, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl (ö.256/870), *Sâhîhu’l-Buhârî*, el-Mektebetu’l-İslâmî, İstanbul, 1979.
- el-Câhiz**, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb (ö.255/869), *el-Buhalâ*, Dâru ve Mektebetu’l-Hilâl, Beyrût, 1999.
- , *el-Beyân ve’t-Tebyîn*, Dâru’l-Hilâl, Beyrût, 2003.
- , *el-Hayavân*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût, 2004.
- el-Cevherî**, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd (ö.396/1005), *es-Sihâh Tâcu’l-Luğa ve Sihâhu’l-Arabiyye*, Daru’l-İlm li’l-Melâyîn, Beyrût, 1987.
- el-Cevâfîkî**, Ebû Mansûr Mevhûb b. Ahmed b. Muhammed el-Hudar (ö.540/1145), *el-Mu‘arrab min Kelâm el-A‘cemî ‘alâ Hurûf el-Mu‘cem*, Dâru’l-Kalem, Beyrût, 1990.
- Dabiy**, el-Mufaddal b. Muhammed b. Ya‘lâ (ö.168/785), *Emsâlu’l-Arab*, Dâru’r-Râid el-Arabî, Beyrût,1983.
- Dozy**, Reinhart Pieter Anne (ö.1300/1883), *Tekmiletu’l-Me‘âcim el-Arabiyye*, Vizâretu’s-Sekâfe ve’l-İ‘lâm, ‘Irak, 1979.
- Ebû Ali el-Merzûkî**, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. el-Hasen (ö.421/1030), *el-Ezmine ve’l-Emkine*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût,1417.
- Ebû Dâvûd**, Suleymân b. Eş‘âs (ö.275/888), *Sunen*, Mısır, 1280.
- Ebu Gazvân**, Muhammed Nesîb b. Abdurrezzâk b. Muhyiddin er-Rifâî (ö.1993), *et-Tavassul ilâ Hakikati’t-Tevevssul- el-Meşru ve’l-Memnu’*, Daru Lübnân li’t-Tibaa ve’n-Neşr, Beyrût,1979.
- Ebu Ubeyd**, Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî, (ö.224/838), *el-Emsâl*, Dâru’l-Me’mûn li’t-Turâs, Dimaşk, 1980.

- Ebû Hayyân**, Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf (ö.745/1344), *el-Bahru'l-Muhît*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1420.
- Ebu'l-Bekâ el-Kefevî**, Eyyûb b. Mûsâ el-Huseynî el-Kırmî (ö.1095/1684), *el-Kulliyât Mu'cemun fi'l-İstlahât ve'l-Furûk el-Lugaviyye*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrût, ts.
- el-Enbârî**, Ebu Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed (ö.328/940), *Şerhu'l-Kasaidi's-Seb'î't-Tivâli'l-Câhiliyyât*, Dâru'l-Ma'arif, Kâhire, ts.
- el-Ezherî**, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî (ö.370/980), *Tehzibu'l-Luğa*, Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût,2001.
- Ferâhîdî**, Ebû Abdurrahman Halîl b. Ahmed b. Amr (ö.170/787), *Kitâbu'l-Ayn*, Dâru Mektebeti'l-Hilâl, ts.
- Firuzabadî**, Mecduddin Muhammed b. Yakup (ö.817/1414), *el-Kamusu'l-Muhît*, Beyrût,2005.
- , *Besâir Zevey et-Temyîz fi Letâif el-Kitâb el-Azîz*, İhya Turasi'l-Arabî, Kâhire, 1996.
- el-Harirî**, Ebû Muhammed Kâsım b. Ali b. Muhammed b. Osman (ö.516/1122), *Makâmâtü'l-Harîrî*, Matbaatu'l-Ma'arif, Beyrût,1873.
- el-Hârizmî**, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Yûsuf el-Kâtib el-Hârizmî (ö.387/997), *Mefâtihu'l-Ulûm*, Daru'l-Kuttâb el-Arabî, Beyrût, ts.
- İbn Abdî Rabbihi**, Ebû Ömer Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed (ö.328/940), *el-İkdu'l-Ferîd*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût,1404.
- İbn Âdil**, Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer b. Nûreddîn Ali b. Âdil en-Nu'mânî, *el-Lubâb fi'ulûmi'l-Kitâb*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût,1998.
- İbn Aşûr**, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnusî (ö.1973), *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâru't-Tûnusiyye, Tunus, 1984.
- İbn Atıyye el-Endelusî**, Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlib b. Abdurrahman (ö.541/1147), *el-Muharrer el-Vecîz fi't-Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1422.
- İbn Ebû Usaybia**, Ebu'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. el-Kasım b. Halîfe b. Yûnus es-Sa'dî (ö.668/1269), *Uyûnu'l-Enbâ fi Tabakâti'l-Etubbâ*, Beyrût, ts.
- İbn Dureyd**, Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdî (ö.321/933), *Cemheretu'l-Luğa*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrût, 1987.
- İbn Hamdûn**, Ebu'l-Me'âlî Bahâuddîn Muhammed b. el-Hasan b. Ali el-Bağdâdî (ö.562/1167), *et-Tezkiretu'l-Hamdûniyye*, Dâru Sâdır, Beyrût, 1417.
- İbn Kuteybe**, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim (ö.276/889), *Edebu'l-Kâtib/Kuttâb*, Müessesetu'r-Risale, Beyrût, ts.
- , *Uyûnu'l-Ahbâr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût,1418.
- , *eş-Şi'ru ve'ş-Şu'arâ*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 1423.
- , *el-Meani'l-Kebîr fi Abyâti'l-Meanî*, Matbaatu Daireti'l-Maarif el-Osmaniyye, Haydarabad, 1949.
- İbn Manzûr**, Ebû Fadl Cemâluddîn Muhammed (ö.711/1311), *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrût,1414.
- İbn Reşîk el-Kayrevânî**, Ebû Alî el-Hasen el-Ezdî (ö.456/1064), *el-Umde fi Mehâsini's-Şi'r ve Adâbih*, Daru'l-Cîyl, Beyrût,1981.
- İbn Side**, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmâîl (ö.458/1066), *el-Muhassas*, Daru İhya Turasi'l-Arabî, Beyrût,1996.
- İbnu'l-Cevzî**, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali (ö.597/1201), *Keşfu'l-Muşkil min Hadîsi's-Sahihayn*, Dâru'l-Vatan, Riyâd, ts.
- İbnu's-Şecerî**, Ziyâuddîn Ebu Seadat Hibetullâh b. Ali b. Muhammed (ö.542/1148), *el-Emâlî*, Mektebetu'l-Hâncî, Kâhire, 1991.
- el İsfahanî**, Rağîb (ö.502/1108), *el-Mufredât*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk, 1412.

- el-Kayravânî**, Ebu İshâk İbrâhîm b. Ali el-Hasrî (ö.453/1061), *Zehru'l-Adâb ve Semeru'l-Elbâb*, Dâru'l-Cîyl, Beyrût, ts.
- el-Kurtûbî**, Muhammed b. Ahmed (ö.671/1272), *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kâhire, 1964.
- Lebâbîdî**, Ahmed b. Mustafa (ö.1318/1901), *el-Letâif fi'l-Luğa/Mucemu Esmâi'l-Eşyâ*, Daru'l-Fadile, Kâhire, ts.
- el-Merâğî**, Ahmed b. Mustafâ (ö.1371/1952), *Tefsiru'l-Merâğî*, Mektebetu ve Matba'atu Mustafâ el-Babî el-Halebî, Mısır, 1946.
- el-Meydânî**, Abdurrahmân b. Hasan Habannake (ö.2004), *el-Belâğatu'l-Arabiyye*, Dâru'l-Kalem, Dımışk, 1996.
- el-Meydânî**, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Muhammed, (ö.518/1124), *Mecmau'l-Emsâl*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, ts.
- el-Mubberred**, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdulkber el-Ezdî (ö.286/900), *el-Fâzil*, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kâhire, 1421.
- el-Munâvi**, Zeynuddin Muhammed Abdurrauf b. Tacularifin b. Ali (ö.1031/1622), *et-Tevkif ala Mühimmâtî't-Taarif*, Alemu'l-Kutub, Kâhire, 1990.
- el-Mursî**, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmâil b. Sîde (ö.458/1066), *el-Muhassas*, Dâru İhyâ et-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, 1996.
- en-Neseî**, Ebû Abdurrahmân Ahmed (ö.303/915), *Sunen*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, ts.
- Neşvân el-Himyerî**, Ebû Saîd Neşvân b. Sa'd b. Ebû Himyer (ö.573/1178), *Şemsu'l-Ulûm ve Devâu Kelâmi'l-Arab mine'l-Kulûm*, Dâru'l-Fikr el-Mu'âsır, Beyrût, 1999.
- en-Nuveyrî**, Şihâbuddîn Ahmed b. Abdulvahhâb (ö.733/1334), *Nihâyetu'l-Ereb fi Funûni'l-Edeb*, Dâru'l-Kutub ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, Kâhire, 1423.
- Ömer**, Ahmed Muhtâr Abdulhamîd (ö.1424/2003), *Mu'cemu'l-Lugati'l-Arabiyye el-Mu'âsıra*, Alemu'l-Kutub, Beyrût, 2008.
- Rızâ**, Ahmed, *Mu'cemu Metni'l-Luga*, Dârü Mektebeti'l-Hayât, Beyrût, 1958.
- es-Safedî**, Selahuddîn Halîl b. Aybek b. Abdullâh (ö.764/1363), *A'yânu'l-Asr ve A'vânu'n-Nasr*, Dâru'l-Fikr el-Muâsır, Beyrût, 1998.
- , *el-Vâfi bi'l-Vefayât*, Dâru İhyai't-Turâs, Beyrût, 2000.
- es-Sem'anî**, Ebu'l-Muzaffâr Mansûr b. Muhammed b. Abdulcebbâr el-Mervezî (ö.489/1096), *Tefsiru'l-Kur'an*, Daru'l-Vatan, Riyâd, 1997.
- es-Suhârî**, Seleme b. Muslim el-Avtebî, *Kitabu'l-İbane fi'l-Lugati'l-Arabiyye*, Vizaretu't-Turâs el-Kavmî ve's-sakafe- Maskat/Ummân, 1999.
- es-Suyûtî**, Abdurrahmân b. Ebû Bekir Celâluddîn (ö.911/1506), *el-Muzhir fi Ulûmi'l-luğati ve Envâihâ*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1998.
- , *Makâmâtu's-Suyûtî*, Matba'atu'l-Cevâib, Kustantiniyye, 1298.
- et-Tevhîdî**, Ebû Hayyân Ali b. Muhammed b. Abbâs (ö.400/1010), *el-Besâir ve'z-Zehâir*, Dâru Sâdır, Beyrût, 1988.
- Ukberî**, Ebu'l-Bekâ Muhibbuddîn Abdullah b. el-Huseyin b. Abdullâh el-Bağdâdî (ö.616/1219), *Şerhu Divan el-Mutenebbî*, Daru'l-Marife, Beyrût, ts.
- el-Uteybî**, Ömer b. Süleyman b. Abdullah el-Eşkar, *el-Akidetu fillah*, Daru'n-Nefâis, Ürdün, 1999
- el-Yûsî**, Ebû Ali Nûreddîn Hasen b. Mes'ûd b. Muhammed (ö.1102/1691), *Zehru'l-Ekem fi'l-Emsâl ve'l-Hikem*, Dâru's-Sakâfe, Fas, 1981.
- Yolcu**, Mehmet, İbn en-Nedîm ve el-Fihrist'inin İslam Kültür Tarihindeki Yeri (İslam Kültür Tarihinin Zamansal Haritası), *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, cilt: IV, sayı: 1.
- , Ragîb el-İsfahani ve el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an'ı, *Hikmet Yurdu*, 2008, cilt: I, sayı: 1.

- ez-Zebidî**, Muhammed Murtazâ (ö.1205/1791), *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l-Hidâye, Kâhire, ts.
- ez-Zemahşerî**, Ebu'l-Kâsım Mahmûd (ö.538/1143), *Rabiu'l-Ebrâr ve Nusûsu'l-Ahbâr*, Muessesetu'l-Alamî, Beyrût,1412.
- , *el-Mustaksâ fi Emsâli'l-Arâb*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût,1987.
- , *Esâsu'l-Belâğa*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût,1998.
- , *el-Keşşâf an Hakaiki't-Tenzil ve Uyuni'l Ekâvil*, Daru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrût,1407.
- , *Atvâku'z-Zehab fi'l-Mevâ'iz ve'l-Hutab*, Dâru'l- Fadîle, Kâhire, ts.

**İLK DÖNEM TEKFİRCİ FİKİRLERE IŞIK TUTAN
NÂFÎ BİN EZRÂK ÖRNEĞİ**
NÂFÎ' BİN EZRAK EXAMPLE THAT ENLIGHTENS FIRST ERA TAKFIRERS

Dr. Yasin ULUTAŞ
Şehit Necati Sayın Anadolu İmam Hatip Lisesi

ÖZET

İslam düşünce tarihinde kendisine muhalif olanları tekfir eden ilk akım, Harici düşünce ve uzantılarıdır. Hz. Osman'ın öldürülmesiyle Müslümanlar arasında meydana gelen siyasi ihtilaflar çok geçmeden iç savaflara yol açmıştır. Yaşanan bu savaşlarda ölen ve öldürülen insanların durumu itikadi açıdan tartışılarak dini bir boyut kazandırılmıştır.

İlk olarak Hariciler, Sıffin savaşı neticesinde oluşan tahkim hadisesi sebebiyle ortaya çıkarak, büyük günah işleyenleri tekfir etmişlerdir. Bu tekfiri ekolün birçok kolu olmasına rağmen sayı ve kuvvet olarak en büyüğü Nâfi b. el-Ezrâk el-Hanefî'nin liderliğindeki Ezârîka grubudur. Bunlar kendisine muhalif olan Müslümanları müşrik olarak kabul ederler. Kendileriyle aynı görüşleri paylaşmakla birlikte onlarla beraber hareket etmeyip yurtlarında oturanları da müşrik olduklarını savunmuşlardır. Muhaliflerin kadın ve çocuklarını da tekfir ederek ebedi olarak cehennemde kalacaklarını iddia etmişler. Kur'an-ı Kerim'de yer verilmediği gerekçesiyle zina edenin "Recm" edilmesini kabul etmezler. Hiçbir şartta takıyyeyi caiz görmezler. Allah nübüvvetten önce veya sonra kâfir olacağını bildiği birini Peygamber olarak göndermesi mümkündür. İttifak ettikleri bir konu da büyük günah işleyen herkesin kâfir ve ebedi cehennemlik olduğunu iddia etmeleridir.

Böyle tekfiri bir akımın ilk dönem İslam düşünce tarihinde meydana gelmesinin birçok nedeni vardır. Bu anlayışın daha çok siyasi, sosyal, kültürel ve dini birçok etkenden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Ne yazık ki az da olsa bu düşünce, varlığını farklı adlarla sürdürmeyi başarmıştır. Bu akımın günümüzdeki yansımaları da farklı adlar altında örgütlenerek birçok masum insanın haksız olarak öldürülmesine yol açmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kalam, Tekfir, Akım, Nâfi b. el-Ezrâk el-Hanefî.

ABSTRACT

The first movement in Islam history which declares the ones who opposes to it as takfirers (non-believers) is "kharijites"(externals) and its extensions. The political conflicts which started among Muslims after Osman's being killed soon led to civil wars. The situation of the people who died and who were killed during these civil wars Has been discussed in terms of faith and has been given a religious dimension.

First, because of the fortification event as a result of Sıffin war kharijites have declared people who committed big sins as non-believers. Although there are many branches of this takfir movement the biggest one in terms of number and influence was Ezarika group, with the leadership of Ezrak el-Hanefi. They regard the ones who opposed to them as nonbelievers. They have claimed that the ones who share the same opinions with them but don't act with them and live in their territory as polytheists. They have also claimed that these people's families are non-believers and will also go to hell with them and stay in hell forever. They don't accept the stoning of a person who has committed adultery as it isn't mentioned in the Quran. Under no circumstances do they regard hypocrisy proper. It is possible that Allah will promote someone for whom it is possible to deny or not as a prophet. Another thing they agree on is that anybody who commits a big sin is a non-believer and will go to hell. There are a lot of reason why such takfiri movement occurred in first Islamic philosophy history. It is possible to say that such a concept results from many factors such as political, social, cultural and religious ones. Unfortunately such a movement survives today with different

names. This movement's reflections have been grouped with different names and have caused many innocent people's deaths unfairly.

Key words: Euphemism, takfir, movement, Nâfi b. el-Ezrâk el-Hanefi.

1. Giriş

İslam düşüncesinin ilk döneminde başta hariciler olmak üzere tekfiri akımlar, daha çok çölde yaşayan "Bedevi" olarak adlandırılanlar arasında hayat bulduğunu söylemek mümkündür. Bunlar konuları yüzeysel olarak değerlendirip sadece dilsel olarak lafzın ifade ettiği anlamın kesin bilgi verdiğini savunmuşlardır. Nitekim Sıffin savaşında Muaviye taraftarlarının aramızda Allah'ın kitabı hakem olsun teklifinin bir tuzak olduğunu, tahkimi kabul etmekle insanın dinden çıkmayacağını anlamamışlardır.¹ Tahkim sebebiyle Hz. Ali ve Muaviye ile taraftarlarını tekfir eden on iki bin kişilik ilk Harici ordusu Hz. Ali'nin ikna çabasıyla sekiz bini haricileri terk etmiştir. Geriye kalan dört bin kişi Hz. Ali ile savaşıyor bu savaşta sadece dokuz kişi sağ olarak kurtulmayı başarır. Sağ kurtulan bu dokuz kişi İslam coğrafyasına dağılarak tekfiri düşüncelerini yaymışlardır.² Muhakkimetu'l-Ûlâ olarak adlandırılan bu ilk hariciler, tahkimi kabul eden bütün Müslümanları kâfir olarak kabul etmişlerdir.

Bu hastalıklı zihniyet kendisini çok geçmeden Nâfi b. El-Ezrâk el-Hanefi liderliğindeki grupla devam ettirmiştir. Bunlar da kendisinden olmayan ve kendileriyle beraber hareket etmeyen bütün Müslümanları Müşrik olarak kabul etmişlerdir. Müslümanların eşlerini ve çocuklarını da aynı şekilde tekfir ederek öldürmüşlerdir. Gittikleri bölgelerde yol kesip gasp, adam kaçırma, hırsızlık, yağma gibi suçları helal kabul ederek yaygın bir şekilde uygulamışlardır.

Nâfi ve lideri olduğu Ezârîka'nın görüşlerini bizzat Nâfi'in çeşitli sebeplerle yazdığı mektuplardan öğrenmek mümkündür. Kendisinden ayrılan Necde b. Âmir'e yazdığı mektupta kendisi ile beraber hareket etmeyenleri tekfir etmiş, bunların mallarına el konulması gerektiğini bildirmiştir. Abdullah b. Zübeyir'e gönderdiği risalede Hz. Osman'ın öldürülmesini savunmuş, İbn Zübeyir'in Hz. Osman haksız yere öldürüldüğü şeklindeki görüşünden dolayı eleştirmiştir. Ayrıca Basralılara yazdığı mektuplarda da Basra'nın ileri gelenlerini zulme karşı savaşmaya çağırmış, onları dünyanın cazibesine karşı uyarmıştır.³ Biz Nâfi b. Ezrâk'ın bu risalelerini birinci elden kaynak olması nedeniyle önemli olduğunu düşünerek yer yer bu mektuplara başvurduk. Ancak üzülecek belirtmek gerekirse Müslümanlar arasındaki bu tekfiri damar farklı isimlerle varlığını her zaman sürdürmeyi başarmıştır.

2. NÂFİ' B. EL-EZRÂK'IN HAYATI

Nâfi b. Ezrâk'ın mensup olduğu kabile ile ilgili Belâzurî iki farklı görüşün mevcut olduğunu söyler. Bir görüşe göre Nâfi'in babası Ezrâk, Rum asıllı olup Taif'te demircilik yapıyordu. Konu ile ilgili diğer bir görüş ise Ezrâk'ın Benî Hânife'nin mevlası olduğu şeklindedir. Hz. Peygamber Tâif şehrini kuşattığı zaman isteği ile gelip Müslüman olmuştur.⁴

Nâfi'in nerede doğduğu, nasıl bir eğitim aldığı ve hangi ortamda yetiştiği ile ilgili kaynaklarda fazla bir bilgi olmamakla beraber Abdullah b. Abbas'a sorduğu sorulardan yola çıkarak onun Kur'an-ı Kerim'i anlama gayreti içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Zira Suyûti konu ile ilgili şu bilgileri verir. Nâfi b. Ezrak Kur'an-ı Kerim'i anlamaya gayret

¹ İrfan Abdülhamid, *İslam'da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları*, trc. Mustafa Sami Yeprem (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014), 85.

² Abdülkadir el-Bağdadi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, trc. Ethem Ruhi Fıglalı (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014), 58.

³ Nâfi b. Ezrâk, "Risâletü Nâfi İla Necde", *el-Kamil fi Luğeti ve'l-edeb*, thk. Abdülhamid Hendâvi (Riyad: Vizaretü'l-evkaf es-Suudiyye, 1419/1998), III, 104-107.

⁴ Ahmed b. Yahya b. Cabir el-Belâzurî, *Fütuhu'l-Buldân*, thk. Abdullah Enis et-Tebâ' (Beyrut: Müesseset'ü-Me'ârif, 1407/1987), 75.

göstermiştir. Özellikle bazı ayetlerdeki garip kelimelerin hangi anlama geldiğini ve daha önce Araplar arasında bu kelimelerin bilinip bilinmediğini Abdullah İbn Abbas'a sormuştur. Örneğin sorduğu ayetlerden biri şöyledir. "Allah'a ulaşmak için vesile arayın." (el-Maide 5/35). İbn Abbas'ın da bunun "İhtiyaç" olduğunu ve Araplar arasında şiirlerde kullanıldığını belirtir. Buna benzer birçok ayeti sorup cevabını almıştır.⁵

Nafi Mekke'de birçok konuda Abdullah ibn Zübeyir ile tartışmıştır. Bazı konularda aynı görüş birliği içerisinde olmakla beraber Hz. Osman'ın icraatları konusunda ihtilaf etmişler. Zira Hariciler Hz. Peygamber'in İslam'ı getirdiğini ve uyguladığını Hz. Ebu Bekir ve Ömer'in de bu uygulamayı sürdürdüklerini, ancak Hz. Osman'ın bunu terk ederek zulme dayalı bir sistem kurduğunu bu sebeple de kâfir olduğunu iddia etmişlerdir. Abdullah İbn Zübeyir ise Nafi'nin Hz. Osman konusundaki görüşlerin yanlış olduğunu, haksız yere öldürüldüğünü savunmuştur.⁶

Nafi bu tartışmadan sonra adamlarıyla beraber Mekke'den ayrılarak Basra'ya gelir. Haricilerin Mekke'ye gitmesinin farklı sebepleri olmakla beraber Emeviler'in Irakta uyguladığı otoriter tedbirlerine karşı Abdullah b. Zübeyir'in yardımını almak amacıyla gittiklerini söylemek de mümkündür. Ancak İbn Zübeyir'in devleti parçalayıcı tutumlara taviz vermediğini anladıklarında Mekke'den ayrıldıklarını düşünebiliriz.⁷ Basra'ya dönen Hariciler, Yezid b. Muaviye'nin son dönemlerinde faaliyetlerine başlar. Dönemin Valisi, Basra'da toplanıp Kur'an-ı Kerim'i okuyan, ondan hüküm çıkarmaya çalışan ve zulmü eleştiren Haricilerle beraber hareket ettiği iddiasıyla Nafi'yi bir müddet tutuklar. Bu tutuklama Nafi'nin Hariciler'e daha da yakınlaşmasına neden olmuştur. Öyle ki görüş ayrılığından dolayı babasının cenaze namazına dahi katılmamıştır.⁸ Yezid b. Muaviye ölünce, dönemin Basra valisi Ubeydullah bin Ziyad mahiyetiyle beraber Şam'a gider. Basra'da meydana gelen bu idari boşluktan faydalanmak isteyen Basra Haricileri, Nafi b. El-Ezrak'ın etrafında toplanıp isyan ederler. Basra Haricileri, diğer şehirlerdeki Haricilere de mektuplar göndererek kendilerine katılmalarını isterler. Hicri 64 yılında Basra'da şehrin idaresini ele geçirirler. Çok geçmeden Abdullah İbn Zübeyir, Abdullah bin Ma'mer et-Temimi'yi vali olarak Basra'ya gönderir. Yeni Vali, halkın yardımıyla haricileri Basra'dan çıkarır. Hariciler Nafi'in liderliğinde Basra dışında yirmi bin kişilik bir orduyla savaşıma devam ederler. Nihayetinde Hariciler tekrar Basra'ya ele geçirirler. Bunun üzerine İbn Zübeyir, Abdullah b. el-Haris'i Basra'ya vali olarak gönderir. Vali olarak atanan Abdullah b. Haris, Haricilerle savaşır, meydana gelen bu savaşların birinde İbn Hacer'in bildirdiğine göre Nafi H. 66 yılında öldürülür.⁹ Nafi'nin ölümünden sonrada yerine geçenler onun üslendiği misyonu devam ettirmişler. Nafi, akademik veya teori anlamında bir bilgin olmamakla beraber, onu siyasi ve askeri bir lider olarak görmek mümkündür.¹⁰ Hariciler çok yüzeysel düşünüp ayetlerin lafızlarına bağlı kalmışlardır. Çoğunluğu da bedevi bir anlayışa sahip olduklarını söylemek mümkündür. Haricilerin bu düşünce yapısını bilen el-Muhalleb b. Ebi Sufra, onlarla savaşmadan önce onları birbirine düşürecek bir iddia ortaya atıp onların bu konuyu tartışıp

⁵ Celalettin es-Suyûti, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Şuayb Arnavuti (Beyrut: Müesseset'ü er-Risale, 1429/2008), 260-263.

⁶ Ebi Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Tâberi, *Tarih-i Tâberi*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim (Kahire: Darü'l-Me'ârif, 1387/1967), V, 564-568.

⁷ Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, trc. Ethem Ruhi Fıçlalı (Ankara: Umran Yayınları, 1981), 25-26.

⁸ Mustafa Öz, "Nafi' b. Ezrak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32: 290.

⁹ Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askâlani, *Lisânü'l-Mizân*, thk. Abdulfettah Ebi Ğudde (Beyrut: Mektebetü'l-Matbûatü'l-İslamiye, 1423/2002), VIII, 247; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberi, *Tarih-i Taberi Tercemesi* (İstanbul: Elif Ofset Tesisleri, 1983), III, 267.

¹⁰ Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 25.

ayrılmalarını beklerdi. Onlar kendi aralarında mücadeleye giriştiklerinde onlara saldırıp yenmeye çalışmıştır.¹¹

Nafî'nin daha çok küçük fakat tek tipleştirilmiş bir topluluk oluşturma gayreti içerisinde olduğunu görmek mümkündür. Hüküm sadece Allah'ındır soluganı etrafında birleşerek insan düşüncesini idari yapı içerisinde silmeyi hedeflemişlerdir. Devlet idaresinin her aşamasının mutlaka Kur'an'a dayanmasının zorunluluğunu savunmuşlardır.

3. NÂFİ B. EL-EZRÂK'IN GÖRÜŞLERİ

Nâfi b. el-Ezrak ve lideri olduğu Ezârîka grubunun sahip olduğu görüşlerle ilgili bilgileri ilk dönem kaynaklarında bulmak mümkündür. Nitekim Haricilerin İbâdî'ye grubuna mensup olan Sâlim b. Zekvân yazdığı "es-Sîre" adlı eserinde Nafî b. Ezrâk'ın görüşlerini tek tek ele alarak bazı ayetleri ve hadisleri delil getirerek eleştirmiştir. Şüphesiz Salim'in Nafî ile çağdaş olması H. 70 yılına kadar meydana gelen olaylara şahit olması, bunları yazması ve günümüze kadar bu eserin gelmesi önemlidir. Bu nedenle Nafî b. Ezrâk'ın görüşleri anlatılırken Salim b. Zekvân'ın konu ile ilgili görüşlerine de yer vereceğiz. Nafî b. Ezrâk'ın savunduğu görüşleri şöyle sıralamak mümkündür.

Nafî kendisinden ayrılan Necde b. Âmir'e gönderdiği mektupta kendi isyan hareketine katılmayıp tarafsız kalan kişileri tekfir eder. Bu konudaki görüşlerini şöyle temellendirir. Ona göre kendi döneminde tarafsız kalanlarla Hz. Peygamber döneminde Mekke'de tarafsız kalanların durumu bir değildir. Hz. Peygamber döneminde tarafsız olanlar güçsüz, ezilmiş, hakları elinden alınmış kimselerdi. Onların Hz. Peygamber'e katılmaları mümkün değildi. Ancak kendi döneminde tarafsız kalanların böyle bir durumda olmadığını, bunların Kur'an-ı Kerim'i okuduklarını, dini bildiklerini, topluma önderlik ettiklerini isterlerse savaşa katılabileceklerini savunur.¹² Bu görüşlerinin doğruluğunu şu ayetleri delil getirerek ispat etmeye çalışır. Ona göre Allah, tarafsız kalanlar hakkında şöyle buyurmuştur: "Bizler yeryüzünde zayıf kimselerdik. Onlara şöyle denilir: "Allah'ın arzı geniş değil miydi? Oraya hicret etseydiniz ya!" (en-Nisa 4/97). Ve yine Allah şöyle buyurdu: "Allah'ın Resulüne karşı gelerek geri bırakılanlar, oturup kalmalarına sevindiler." (et-Tevbe 9/81). Yine Allah şöyle buyurdu: "Bedevilerden mazeret illeri sürenler, kendilerine izin verilsin diye geldiler." (et-Tevbe 9/90). Uyarıldıklarını onlara haber verdi. Onlar, Allah'ı ve Resulünü yalanladılar. Allah şöyle buyurdu: "Onlardan inkâr edenlere elem verici bir azap isabet edecektir." (et-Tevbe 9/90). Necde b. Amir ise Nafî'yi Şeytan'a uymakla itham ederek savaştan geri kalanların tekfir edilemeyeceğini savunur. Görüşlerini temellendirmek için şu ayetleri delil olarak getirir.¹³ Tarafsız kalıp savaşa gitmeyenler hakkında Allah şöyle buyurdu: "Allah'ın sözü hak ve vadi doğrudur. "Allah'a ve Resulüne karşı sadık ve samimi oldukları takdirde, güçsüzlere, hastalara ve (seferde) harcayacakları bir şey bulamayanlara (sefere katılmadıkları için) bir günah yoktur." (et-Tevbe 9/91). Sonra onları en güzel şekilde isimlendirdi. Ve şöyle dedi: "İyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanların kınanması için de bir sebep yoktur." (et-Tevbe 9/91).

Aynı dönemde yaşayanların bildirdiğine göre ve yukardaki bilgilerden hareketle Nafî b. Ezrâk'ın, kendisiyle beraber hareket etmeyenleri müşrik saydığı, kanlarını akıtmayı, mallarına el koymayı, meşru bir hak olarak gördüğünü söylemek mümkündür. Ayrıca onlarla dostluk kurmayı ve onlar için istiğfar etmeyi de yasakladılar. Haricilerin bu kendileriyle beraber savaşa katılmayanların kâfir olduğu ile ilgili düşüncelerinde samimi olmadıklarını söylemek de mümkündür. Zira kendileriyle savaşa katılmayıp ancak kendilerinden yardım gördükleri kimseleri tekfir etmemişler, öldürmemişler ve mallarına el koymamışlardır. Onlara

¹¹ Muhammed Ebu Zehra, *Mezhepler Tarihi*, trc. Hasan Karakaya-Kerim Aytekin (İstanbul: Hisar Yayınevi, 1983), I, 87.

¹² Nâfî, "Risâletü Nâfî İla Necde", *el-Kamil fi Luğeti ve'l-edeb*, 104-107.

¹³ Necde b. Âmir, "Risâletü Necde İla Nafî", *el-Kamil fi Luğeti ve'l-edeb*, thk. Abdülhamid Hendâvi (Riyad: Vizaretü'l-evkaf es-Suudiyye, 1419/1998), III, 103-104.

karşı bir kin beslemedikleri gibi, onlar hakkında istiğfarda bulunmayı da helal kabul etmişlerdir.¹⁴

Başta Nafi olmak üzere Ezarik'a kendilerine muhalif olanların çocukları ve hanımlarının öldürülmesini helal sayarlar. Nafi, Necde b. Amir'e yazdığı mektupta şöyle der: Ey Necde! Allah'a yemin olsun ki Allah'ın Peygamberi Hz. Nuh, bu konuyu benden ve senden daha çok biliyordu. Hz. Nuh şöyle dedi: "Ey Rabbim! Kâfirlerden hiç kimseyi yeryüzünde bırakma!" "Çünkü sen onları bırakırsan, kullarını saptırırlar; sadece ahlâksız ve kâfir kimseler yetiştirirler." (Nuh 71/26-27). Allah onları kâfir olarak isimlendirdi, hâlbuki onlar henüz doğmayan çocuklardı. Nuh'un kavmi hakkında böyle bir şey nasıl geçerli oluyor da bu durum kavmimiz için geçerli olmuyor deriz? Allah şöyle buyuruyor: " (Ey Mekkeliler!) Sizin kâfirleriniz onlardan daha mı hayırlı? Yoksa sizin için kitaplarda bir berat mı var? (el-Kamer 54/43). Bunlar Arap Müşrikleridir onlardan cizye kabul etmeyiz. Bizimle onlar arasında Müslüman olmak veya savaşmaktan başka bir yol yoktur.¹⁵ Necde ise bu görüşleri çürütmek amacıyla şunları söyler: Hâlbuki Allah Resulü (s.a.v.) çocukların öldürülmesini yasakladı.¹⁶ Yine Allah da şöyle buyurdu: " Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın günah yükünü yüklenmez." (el-En'âm 6/164).

Nafi'in delil olarak getirdiği bu ayetlerden suçsuz çocukların öldürülmesiyle ilgili bir hüküm çıkarmak mümkün değildir. Zira çocuklar herhangi bir dini kabul etmekle mükellef değildir. Hz. Nuh'un bu duası hiçbir çocuğun öldürülmesine delil olamaz. Hz. Nuh'un yaptığı dua bir dine inanmakla mükellef olan insanların iradeleriyle inkâr ettiklerini ve kendilerinden sonra gelen nesillere de kötü örnek olduklarını vurgular. Bu şekilde düşüncelerinin temelinde şu gerekçeyi görmek mümkündür. Hariciler kendilerine tümüyle bağlı tek vücut olan bir toplum inşa etmeyi düşünmüş olabilirler.¹⁷ Onlar tek düşünce etrafında oluşturulacak bir toplumun başarılı olacağını düşündüklerinden dolayı Kur'an-ı Kerim'i kendi düşüncelerine uygun bir şekilde anlamaya çalışmışlardır.

Nafi'nin savunduğu görüşlerden biri de kendilerine muhalif olan Müslümanların mallarının kendilerine helal olduğudur. Bu konudaki görüşleri şöyledir. Bize muhalif olanların emanetlerinin helal olmasına gelince; şanı yüce olan Allah onların kanını bize helal kıldığı gibi mallarını da helal kılmıştır. Onların kanlarının akıtılması helaldir. Malları ise Müslümanlar için feydir.¹⁸

Bu tekfiri grubun saydığımız bu görüşlerinin yanı sıra onlar hakkında şunları söylemek mümkündür. Nafi ile çağdaş ve farklı bir harici gruba mensup olan Sâlim b. Zekvân, Nafi ve müntesipleri hakkında şu bilgileri verir. Bunlar kendi halkına karşı besledikleri kin, onları putperest olarak görmeye yol açtı. Bu nedenle onlarla miras ve nikâh bağlarını kestiler. Halkı esir etmeyi, kadınları cariye edinmeyi, mallarını yağmalayıp beşe bölmeyi, çocukları öldürmeyi helal saydılar. Halktan biri kendilerine sığındığında onu Müşrik olarak kabul ettikleri için sığınma hakkı tanımadılar. Taraftarlarını namaz ve zekât gibi ibadetlerle imtihan ettiler. Kur'an-ı Kerim'de yer almadığı gerekçesiyle "Recm" etmeyi kabul etmediler. Özel yaşamlarında bedevilerle dost oldukları halde onlardan uzak durdular. Hem söz hem de fiili olarak takıyye yapmayı kabul etmeyerek haram saydılar. Kendi bölgelerinde çıktıklarında dinleri konusunda kettum davrandılar. Dinleri hakkında sorulan soruları, cevap verdiklerinde kâfir oluruz gerekçesiyle cevapsız bırakarak, muhatapların cevap vermesini istediler. Verilen cevaplar görüşlerinin dışında ise muhatabını hemen öldürdüler.¹⁹ Çalınan şeyin miktarına bakmaksızın hırsızın elini kesmişler. Namuslu bir adama zina iftirasında bulunan erkeğe, Kur'an-ı Kerim de yer almadığı gerekçesiyle iftira cezasını

¹⁴ Salim b. Zekvân, *es-Sîre*, trc. Harun Yıldız (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 73.

¹⁵ Nâfi, *Risâletü Nâfi İla Necde*, *el-Kamil fi Luğeti ve 'l-edeb*, 104-107.

¹⁶ Necde, "Risâletü Necde İla Nafi", *el-Kamil fi Luğeti ve 'l-edeb*, 103-104.

¹⁷ Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 27.

¹⁸ Nâfi, *Risâletü Nâfi İla Necde*, *el-Kamil fi Luğeti ve 'l-edeb*, 104-107.

¹⁹ Sâlim, *es-Sîre*, 71-74.

uygulamamışlardır. Ancak namuslu bir kadına zina iftirasında bulunan erkeğe, iftira cezası vermişlerdir.²⁰ Ayrıca Nâfi, Allah'ın nübüvvetten önce veya sonra kâfir olacağını bildiği birini peygamber olarak göndermesinin mümkün olduğunu savunur. Büyük günah işleyen her insanı tekfir etmişlerdir.²¹

Bu tekfiri fırka Yahudi ve Hıristiyanlar gibi gayrimüslimleri zimmet ehli olarak kabul ederek himaye ve koruma altına almışlardır. Ancak aynı hoş görüyü kendi insanlarına göstermemişler. Bir insanla karşılaştıklarında Müslüman olan bir köleyi getirip öldürmelerini isterlerdi. Kendilerince bu şekilde imtihana tabi tutmuşlardır. Özellikle kendisine katılmak isteyenleri sınamak için daha çok kendi kabilesinden birini öldürmelerini isterlerdi. Bunu yaptığı takdirde aile bağlarının kesileceğini ve kendilerine daha fazla bağlanacağını düşünmüşlerdir.²²

SONUÇ

İslam dini geldiği ilk günden Hz. Peygamber'in vefatına kadar süren süreçte Müslümanlar, Hz. Peygamber'in etrafında kenetlenerek ideal bir İslam topluluğu meydana getirdiler. Bilindiği gibi Hz. Peygamber hem nübüvvet görevini icra ediyordu hem de kurulan İslam devletini idare ediyordu. Nübüvvet görevi, Hz. Peygamber'in vefatıyla sona ermişti. Ancak kurulan İslam devleti varlığını devam ettirmek zorunda idi. Hz. Peygamber kendisinden sonra hangi usul ve esaslar çerçevesinde kimin devlet başkanı olacağıyla ilgili herhangi bir bilgi de vermemişti. İlk iki halife toplumun dinamiklerini gözeterek devleti idare ettiler. Ancak üçüncü halife devlet yönetiminde toplumda var olan dengeleri iyi gözetemediğinden dolayı toplumda itirazlar ve ihtilaflar meydana geldi. Meydana gelen kargaşa sonucunda üçüncü halife öldürüldü. Halifenin öldürülmesiyle Müslümanların birlik ve beraberliği bozuldu. Dördüncü halifede bütün çabalarına rağmen bu birliği sağlayamadı.

Hariciler ana akım Müslümanlardan ayrılırken şunu amaçlamışlardı. Tıpkı Hz. Peygamber'in döneminde olduğu gibi Müslümanları, Kur'an-ı Kerim'in öğretileri etrafında bir liderin öncülüğünde, toplamayı düşünmüşlerdir. Ancak başta Nâfi olmak üzere bu amacı güden diğer Hariciler, bunu gerçekleştirecek ne bir bilgi birikimine nede bir kültüre sahiptiler. Ancak bu ideal amacı taşıyan haricilerin çoğu yerleşik hayata alışmamış, toplumdaki siyasi dinamikleri bilmeyen, kabile asabiyetinden kurtulamayan, taassup ve saplantı içerisinde olan, nasları literal olarak anlamaya çalışan, cahil bedevilerden oluşuyordu. Buna münafıkların İslam toplumunu yok etme gayretleri de eklenince hariciler kendilerine göre yüce bir amacı gerçekleştireceğini düşünerek Müslümanlarla bağlarını kesip, onları müşrik olarak görmeye başladılar. Müslümanları haksız olarak tekfir ederek kadın, erkek, çocuk ayırımı yapmadan her kesi öldürmeye ve mallarını yağmalamaya başladılar. İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren Müslümanların içerisine giren bu tekfiri anlayış, her ne kadar çoğunluk sağlayamamışsa da marjinal olarak her dönemde farklı adlarla varlığını sürdürmüştür. Günümüzde de bu akımların yansımaları farklı adlar altında Müslümanların yaşadığı farklı coğrafyalarda meydana gelen idari zafiyetlerden yararlanarak haricilerin yaptığı eylemlerin benzerlerini yapmaktadırlar.

KAYNAKLAR

- Abdülhamid, İrfan. *İslam'da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları*. Trc. Mustafa Sami Yeprem. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014.
- Âmir, Necde. "Risâletü Necde İla Nafi". *el-Kamil fi Luğeti ve'l-edeb*. Thk. Abdülhamid Hendâvi. Riyad: Vizaretü'l-evkaf es-Suudiyye, 1419/1998.
- el-Askâlani, Ahmed b. Ali İbn Hacer. *Lisânü'l-Mizân*. Thk. Abdulfettah Ebi Ğudde . Beyrut: Mektebetü'l-Matbûatü'l İslamiye, 1423/2002.

²⁰ el-Bağdadi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 61; Muhammed eş-Şehristani, *Milel ve Nihal*, trc. Mustafa Öz (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015), 113.

²¹ eş-Şehristani, *Milel ve Nihal*, 113-114.

²² Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 26-27.

- el-Bağdadi, Abdülkadir. *Mezhepler Arasındaki Farklar*, Trc. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014.
- el-Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Cabir. *Fütuhu'l-Buldân*. Thk. Abdullah Enis et-Tebâ'. Beyrut: Müesseset'ü- Me'ârif, 1407/1987.
- Ebu Zehra, Muhammed. *Mezhepler Tarihi*. Trc. Hasan Karakaya-Kerim Aytekin. İstanbul: Hisar Yayınevi, 1983.
- es-Suyûti, Celalettin. *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*. Thk. Şuayb Arnavuti. Beyrut: Müesseset'ü er-Risale, 1429/2008.
- eş-Şehristani, Muhammed. *Milel ve Nihal*. Trc. Mustafa Öz. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015.
- et-Tâberi, Ebi Ca'fer Muhammed b. Cerir. *Tarih-i Tâberi*. Thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. Kahire: Darü'l- Me'ârif, 1387/1967.
- et-Taberi, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir. *Tarih-i Taberi Tercemesi*. İstanbul: Elif Ofset Tesisleri, 1983.
- Ezrâk, Nâfi. "Risâletü Nâfi İla Necde". *el-Kamil fi Luğeti ve'l-edeb*. Thk. Abdülhamid Hendâvi. Riyad: Vizaretü'l-evkaf es-Suudiyye, 1419/1998.
- Öz, Mustafa. "Nafi' b. Ezrak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 289-290. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Watt, Montgomery. *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*. Trc. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: Umran Yayınları, 1981.
- Zekvân, Salim. *es-Sîre*. Trc. Harun Yıldız. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.

YAS İLE DİNİ BAŞA ÇIKMA
RELİGİOUS COPİNG WITH MOURNING

Tuğsat GÜZELOĞLU
Uludağ Üniversitesi

ÖZET

İnsan için kaçınılmaz bir olay olan ölüm, insanın biyolojik varlığının son bulmasıdır. Her insan yaşamı boyunca ölüm ile sevdiği birilerini kaybetmekte ve bunun doğal sonucu olarak yas tutmaktadır. Dolayısıyla yas, bireyin yaşadığı kayba karşı verilen doğal bir tepkidir. Bireylerin yaşamındaki önemli kayıplar (ölümler) çok çeşitli yas tepkilerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu tepkiler bilişsel ve davranışsal semptomlarla kendini göstermektedir. Bireylerde bilişsel olarak, ölümü kabullenmeme ve inkâr görülürken, davranışsal olarak ise uyku bozuklukları, dalgınlık, üzüntü, öfke, yalnızlık, sosyal çekilme ve ağlama çok fazla görülen semptomlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kayıp sonrası bu semptomlar karşısında birçok birey, ortaya çıkan bu yas tepkileri ile çeşitli yollarla baş etmektedir. Bununla birlikte, bazı bireyler, kayıpları sonucu ortaya çıkan yas tepkileri ile baş etme sürecinde birçok sorun yaşayabilmektedir. Bu zorluklar bireyin hayatında büyük sıkıntılar ve olumsuzluklar meydana getirmektedir. Aynı zamanda bu durum bireyin hayatında bir parçalanma durumunu ön plana çıkarmaktadır. Bu bağlamda dini başa çıkma, bu sorunların üstesinden gelme noktasında önemlidir. Dini başa çıkma, din sayesinde var olan olumsuz durumların ortadan kaldırılmasını ifade etmektedir. Dini başa çıkma yas sürecindeki güçlükleri hafifletmektedir. Dini başa çıkma, bireye yas sürecini daha sağlıklı bir şekilde geçirme imkânı vermektedir. Ayrıca, dini başa çıkma, bireyin yas süresinin uzamasına sebep olan faktörlerin etkisini azaltmaktadır. Dini başa çıkma sayesinde yas tepkileri ortadan hızlı bir şekilde kaybolmaktadır. Böylece birey yaşama devam etmek için hayatın parçalarını dini başa çıkma ile yeniden bir araya getirmektedir. Sonuç olarak dini başa çıkma sayesinde birey yaşadığı kayıp sonrası ölümü kabullenmektedir ve yaşamı normal olarak devam ettirme eğilimi göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ölüm, Yas, Dini Başa Çıkma.

ABSTRACT

Death, which is an inevitable event for man, is the end of human biological existence. Every person loses someone he loves with death and mourns as a natural consequence. Therefore, mourning is a natural reaction to the loss of the individual. Significant losses (deaths) in individuals' lives lead to a wide range of mourning reactions. These reactions are manifested by cognitive and behavioral symptoms. While cognitive refusal and denial of death are seen in individuals, behavioral sleep disorders, thoughtfulness, sadness, anger, loneliness, social withdrawal and crying are common symptoms. In response to these post-loss symptoms, many individuals cope with these mourning reactions in various ways. However, some individuals may experience many problems in the process of dealing with mourning reactions resulting from their loss. These difficulties create great difficulties and negativity in the life of the individual. At the same time, this situation brings to the fore a fragmentation in the life of the individual. In this context, religious coping is important in overcoming these problems. Religious coping is a concept that expresses the elimination of negative situations that exist through religion. Religious coping alleviates difficulties in the mourning process. Religious coping allows the individual to pass the mourning process more healthily. In addition, religious coping reduces the effect of factors that prolong mourning. Thanks to religious coping, mourning reactions disappear quickly. Thus, the individual reunites the parts of life with religious coping to continue life. As a result, through religious coping, an individual accepts post-mortem death and tends to continue living normally.

Key Words: Death, Mourning, Religious Coping

YAS İLE DİNİ BAŞA ÇIKMA

“...yası tutulmayan kayıplar yaşamımızı gölgeler, enerjimizi tüketir, bizim bağlanma yeteneğimizi zedeler. Eğer yas tutamıyorsak, eski meselelerin kölesi olarak kalırız ve şimdiki zamana ayak uyduramayız çünkü hala geçmişten gelen bir ezgiyle dans etmekteyizdir.”¹

Ölüm, kişinin biyolojik varlığının son bulmasıdır. Ölümlü bir varlık olarak insan, sevdiklerinin ve kendinin bir gün öleceğini bilebilecek bilişsel bir zihniyete sahiptir. Bu zihniyetle birlikte birey, yaşadığı kayıplar sonrası doğal bir süreç olan yas sürecine girmektedir. “İngilizcede yas için kullanılan grief sözcüğü Latince gravis sözcüğünden gelmektedir ki bu sözcük de gravity sözcüğünün köküdür ve “dayanmak; hayatta kalmak” anlamına gelmektedir.² “Yas, kişinin bir yakınının ya da sevdiği bir nesnenin kaybına karşı verdiği tepkilerin bütünüdür içeren düşünce, duygu ve davranış sürecidir. Yas kavramı ise kayıp yaşayan kişilerde bu kayba karşı verilen uyum tepkilerini ifade eder.”³ Yas ve yas süreci kavramları çok farklı şekillerde tanımlanabilmelerine rağmen “Genel anlamda yas, herhangi bir kayıp (özellikle sevilen ya da kişiye yakın birinin ölümü) sonrasında gösterilen normal ve doğal bir tepki olarak değerlendirilmekle birlikte, yas süreci bir kayıp ya da kayıp tehdidi sonrası başlar.”⁴

Kayıba verilen duygusal tepkilerin yoğun olduğu yas süreci bireyleri birçok yönden etkilemektedir. Fakat bu etkilerle birlikte bireyin bu etkilere gösterdiği tepkilerin varlığı kişiden kişiye göre değişiklik göstermektedir. Kaybedilen kişinin ardından her kayıp sahibi aynı tepkileri vermemektedir. Nitekim her insan kendine özgüdür, bu nedenle yas tutmada birçok bireysel farklılıklar vardır. “Kayıp sonrası ortaya çıkan tepkileri fiziksel tepkiler (nefes alamama, çabuk yorulma gibi), bilişsel tepkiler (inanmama, kayba yönelik zihinsel meşguliyet gibi), duygusal tepkiler (şok, üzüntü, suçluluk gibi) ve davranışsal tepkiler (uyku düzensizliği, sosyal içe çekilme gibi) olarak gruplamak mümkündür.”⁵ Buradan hareketle yas bir ölüm sonrası kayıp yaşayan birey tarafından gösterilen fiziksel, duygusal, bilişsel ve davranışsal tepkiler olarak nitelendirilebilir.

Bu tepkilere yasin ilk dönemlerinde bakıldığında bilişsel olarak şok, şaşkınlık, inanmama, inkar, hafıza zayıflığı, konsantrasyon bozukluğu yaygın olarak görülmektedir. Benzer şekilde yorgunluk, uyku problemleri, iştah kaybı, hissizlik, gerginlik, göğüste sıkışma, boğazda kuruluk hissi gibi belirtiler fiziksel belirtiler olarak görülürken, duygusal olarak ise korku, öfke, ağlama, gibi belirtiler ağırlıklıdır. Yas sürecinin ilerleyen zamanlarında bu belirtiler yerini başka belirtilere bırakmaktadır. Bu yeni evrede dünya bireye daha anlamsız ve boş bir halde görünecek ve birey zihninden kaybettiği kişiyi atamayacaktır. Buna bağlı olarak ölene karşı suçluluk ve öfke duyguları gibi duygular zihinde karmaşıklık içerisinde yer edinecektir. Süreci bu şekilde evrelere ayırmak mümkün olmakla birlikte genel anlamda bu evrelerde hissizlik duygusu egemendir ve kaybedilen kişiye büyük bir özlem duyulmaktadır. Bu özlem kaybedilen kişiye karşı kızgınlık ve umutsuzluk durumunu da beraberinde getirmektedir. Nitekim kişinin bu sürece girmesi ölümün kabullenilmemesi ile ilgilidir. Ölen kişinin öldüğünü inkâr etmek ya da bir yanlışlık olduğunu düşünmek bireyi bir şok durumunun içine götürmektedir. Bunu izleyen dönem ise bir depresyon dönemidir. Bireyin bu

¹Maraş, A. *Komplike Yas: Derleme ve Vaka Çalışması*, Ayna Klinik Psikoloji Dergisi, 2014,44.

²Hollis, J. *Ruhun Kaygan Kumları*. Çev. Toksoy, S. Erendağ, Birinci Basım. Sistem Yayıncılık: İstanbul,2004.

³Bildik, T. *Ölüm, Kayıp, Yas ve Patolojik Yas*. *Ege Tıp Dergisi*, 2013. 52,4.

⁴Mestçioğlu, Ö. ve Sorgun, E. *Travmatik yas*. İçinde Aker T. ve Önder M.E. (Ed.), *Psikolojik Travma ve Sonuçları*, İstanbul: 5US Yayınları, 2003,179-193.

⁵Gizir, C.A. “*Bir Kayıp Sonrasında Zorluklar Yaşayan Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Yas Danışmanlığı Modeli*”, Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, 2006,195-213.

durumdan çıkmasının yolu ölmek kavramına alışmak ve durumunu kabullenmek olacaktır. Buradan hareketle buna benzer şekilde “İlk olarak, Kubler-Ross (1969) ölmekte olan farklı yaşlardaki 200'den fazla insanla yaptığı gözlemler sonucu, kişilerin beklenen ölümlerine yaklaşırken 5 dönemden geçtikleri sonucuna varmıştır. Bu evreler şunlardır:

1. İnkâr ve izolasyon: Hasta ölümün yaklaştığına inanmaz ve bir yanlışlık olduğunu ümit eder. Bu süreçte hâkim olan tepkiler inkâr ve şoktur.

2. Öfke: Hasta durumun gerçekliğini kabul eder fakat planlarını gerçekleştirecek yaşam süresine sahip olanlara karşı kıskançlık ve öfke duyar. “Neden ben?” sorusunu sorar ve öfkesini, sağlıklı olan herhangi bir kişiye yöneltebilir.

3. Pazarlık: Ölümün gerçekliği ile baş etmek için sağlıklı bir girişim olarak doktorlarla, aile üyeleriyle, din adamlarıyla ve Tanrı ile anlaşarak umutsuzca zaman kazanmaya çalışır.

4. Depresyon: Pazarlık işe yaramayınca ve zaman akıp geçtikçe birey artık düzeltilmesi mümkün olmayan hatalar ve başarısızlıklar için ağlayarak yas tutarak depresyona yenilir. Bu aşamada hastalar kendi ölümlerinin yasını tutarlar.

5. Kabullenme: Durumunu kabullenen hasta, daha gerçekçi davranmaya, yarım kalan işlerini düzene sokmaya başlar. Bu aşamadaki hasta artık "ölmek" kavramına da alışmıştır. Yorgun ve zayıf düşmüş birey kadere boyun eğerek “sessiz bekleyiş” dönemine girer.”⁶

Bireyin yas sürecinden etkilenerek tepki göstermesi durumu gibi, yas sürecinin de uzamasına ya da kısalmasına neden olan birçok faktörün varlığından bahsetmek mümkündür. “Worden (2001) yas sürecini etkileyen yedi temel faktör belirlemiştir. Bunlar;

1- Ölen kişinin kimliği: Kayıp yaşayan bireyin yasa yönelik tepkilerini anlayabilmek için öncelikle ölen kişinin kim olduğuna yönelik bilgiye ihtiyaç vardır. Yas tutan birey ile ölen kişi arasındaki akrabalık düzeyi (eş, ana-baba, çocuk, sevgili, kuzen, arkadaş vb.) ve aralarındaki ilişkinin niteliği bireyin yas sürecini etkileyebilmektedir. Yaşlılık ve normal sebeplerden ölen bir büyükanne ile bir trafik kazası sonucu aniden ölen bir çocuğa yönelik yas tepkilerinde farklılıklar olabilir. Aynı zamanda, babaları ölen iki kardeşin yas tepkilerinde de önemli farklılıklar görülebilir. Bu farklılıklar, her iki çocuğun babaları ile olan ilişkilerindeki yakınlık düzeyi ile babalarına yönelik beklenti ve ihtiyaçlarının farklı olmasından kaynaklanmaktadır.

2- Ölen kişi ile ilişkinin doğası: Ölen kişi ile ilişkisinin doğası da bireyin yas sürecini etkilemektedir. Ölen kişi ile çatışmalı bir ilişkisi olan birey, geçmişte ölen bireyle ilişkisinde varolan bitmemiş işlerin [unfinished business] de etkisiyle suçluluk duyguları yaşayabilir ve buna bağlı olarak yas sürecini uzatmaya çalışabilir. Aynı zamanda, kayıp sonrasında kendini rahatlamış, çatışmalı ilişkiden kurtulmuş hisseden birey zaman içinde pişmanlık, kaygı ve çökkünlük yaşayarak, iç diyalogları ile ölen kişi ile olan çatışmalarını devam ettirebilmektedir (Mestçioğlu ve Sorgun, 2003).

3- Ölüm biçimi: Genel anlamda ölüm biçimi, normal ölüm, kaza, özkıyım ve cinayet sonucu ölüm olmak üzere 4 temel kategoriye ayrılmaktadır. Dolayısıyla, ölüm şekli doğal olarak bireylerin yas sürecini ve kayba yönelik uyumu etkilemektedir. Bunun yanı sıra, kaybın travmatik ya da beklenmedik oluşu da yas sürecini etkilemektedir. Aslında, ölümü önceden bilmek bireyin kaybı sonrasında çekeceği acıyı azaltmasa bile, bireyin yas sürecine hazırlanmasına, sosyal destek ağının oluşturulmasına, ölen kişi ile o güne dek konuşamadıklarını dillendirmesine olanak tanımaktadır (Mestçioğlu ve Sorgun, 2003).

⁶ Cesur, G. *Yetişkinlerde Travmatik Yasın ve Travma Sonrası Büyümenin Psikososyal Belirleyicileri*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012,9.

4- Geçmiş kayıpların varlığı: Kayıp yaşayan bireyin daha önce kayıplarının olup olmaması, bireyin önceki kayıplara gösterdiği yas tepkileri ve önceki kayıplara yönelik yas sürecinin tam olarak tamamlanıp tamamlanmadığı gibi etkenler de yas sürecini ve kayba yönelik uyumu etkilemektedir. Bu noktada, bireyin geçmişinde herhangi bir psikolojik sorun yaşayıp yaşamadığının değerlendirilmesi de önem arz etmektedir.

5- Kişilik özellikleri: Bowlby (1980), yas sürecindeki bireyin kişilik özelliklerinin, bireyin kayba yönelik tepkilerinin anlaşılmasındaki önemine dikkat çekmiştir. Bu kişilik özellikleri, bireyin cinsiyeti, yaşı, zorluklarla baş etme biçimi [coping style], bilişsel yaklaşım biçimi [cognitive style], bağlanma biçimi [attachment style] ile inanç ve değerleri olarak nitelendirilmiştir.

6- Sosyal destek: Kayıp yaşayan bireyin, aile ya da çevresinde bir sosyal destek ağının olması, bireyin yas sürecini ve kayba yönelik uyumunu önemli derecede etkilemektedir. Sosyal desteğin varlığı kadar, yas tutan kişinin algıladığı desteğin derecesi de büyük önem arz etmektedir.

7- Yas sürecinde oluşan sıkıntılar: Bir kaybın ardından meydana gelen yaşam olayları, ani değişiklikler ve krizler yas sürecini önemli ölçüde etkilemektedir. Kayıp sonrası bireyin yaşamında kaçınılmaz olarak bazı değişiklikler gerçekleşecektir. Bununla birlikte, yaşanabilecek ciddi ekonomik sorunlar gibi ikincil kayıplar, bireylerde ya da ailelerde önemli zorlukların deneyimlenmesine yol açabilmektedir.”⁷

Birey, yas tutma sürecinde yaşadığı kayıptan dolayı birçok olumsuz duygu yaşamakta ve olumsuz davranışlarda bulunabilmektedir. Bu durum yas sürecinde bireyin normal yaşamında aksamalara neden olmaktadır. Günlük hayatın getirdiği normal davranış ve sorumluluklarında sorunlar yaşayan bireyin hayatını normal ve sağlıklı devam ettirebilmesi için yas sürecini tamamlaması gerekmektedir. Yas sürecinin tamamlanması ise bir başa çıkma mekanizmasını gerekli kılmaktadır. “Başa çıkma kavramı Compas tarafından (Compas ve diğ., 2001) "stresli olaylar veya durumlarla bilişsel, duygusal, davranışsal, fizyolojik ve çevresel düzenleme yapma çabası ile cevap vermek" olarak bütüncül bir şekilde tanımlanır.”⁸ Başa çıkma şekilleri ile birey günlük hayata uyum sağlamaktadır. Dolayısıyla bu süreç sonunda yas tutan kişi yaşadığı kayıp duygusunun hayatındaki olumsuz etkileriyle başa çıkmayı ve kayıpla yaşamayı, günlük yaşamına devam etmeyi öğrenmektedir.

Yas sürecinde başa çıkma söz konusu olduğunda önemli bir faktör kişinin dini inanç sistemidir. “Din bireyin hayatı anlamlandırma, sıkıntılardan sıyrılma, sığınma vb. başka hiç bir kimsenin kendisine sunmadığı hizmetleri görmekte ve insan ruhunun en derin tabakalarına kadar nüfuz edebilmektedir. Ayrıca din bireyin kişiliğinin parçalanması tehlikesine karşı onu koruyan en büyük kalkandır. Bu anlamda bütün dinler bireyin mutluluğunu ve huzurunu sağlama; insanı koruma, dünya hayatının sıkıntıları ile daha güçlü şekilde başa çıkmada ona yardımcı olma amacındadır.”⁹ Birey, din ile dünyaya bir anlam yüklemektedir. “Din anlam duygusu açısından güçlü bir kaynaktır.”¹⁰ Dolayısıyla, dini inanç sisteminin, kişinin genel anlamlar dünyasında önemli bir yeri ve anlamı vardır. Çünkü “dini inanç ve pratikler hayatı pek çok açıdan kuşatmasına rağmen temel işlevlerinden biri

⁷ Gizir, C.A. *Bir Kayıp Sonrasında Zorluklar Yaşayan Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Yas Danışmanlığı Modeli*, Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, 2006,195-213.

⁸ Eryücel, S. *Yaşam Olayları ve Dini Başa Çıkma*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktor Tezi, 2013,4.

⁹ Akyüz, N. *İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Din Anlayışı Ölçeği Üzerine Bir Pilot Araştırma*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi C. 43 Sayı 1, 2002,123-134.

¹⁰ Bahadır, A. *Hayatın Anlam Kazanmasında Psiko-sosyal Faktörler ve Din*, Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, Bursa,1999.

sıkıntıların zararlı etkilerine karşı yardım etmektir.”¹¹ Bu yer aynı zamanda kişinin yas ile başa çıkmasında etkili olmaktadır. Yani dini başa çıkma yas sürecine uyum sağlamayı ve kabullenmeyi hızlandırmaktadır. Bu hızlandırma dinin sabırlı olma ilkesi ile yakından ilgili olarak bireyin olumsuzlukları kabul etmesinden ve çözüme yönelmesinden kaynaklanmaktadır.

Dini başa çıkma hayattaki karşılaştığımız güçlüklerle dini değerler aracılığıyla baş etme eğilimi olarak adlandırılır. O halde dini başa çıkma bireyin stresten ve sebep olduğu olumsuz duygulardan kaçınmalarına yardımcı olan düşünce ve ya davranış biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Pargament’e göre “dinin, başa çıkma sürecinde “teselli verme”, “kontrol hissi kazandırma”, “anlam sunma”, “sosyal destek sağlama” ve “hayatı dönüştürme” ve “olgunlaştırma imkânı kazandırma” fonksiyonları bulunmaktadır.”¹² O halde Dini başa çıkma, güçlükleri hafifletme gibi bir özelliğe sahiptir. Dolayısıyla birey dini başa çıkma sayesinde rahatlama imkânına kavuşmaktadır. Ayrıca bu başa çıkma mekanizması ile birey güvensizliğe, sarsıntı, korku ve kaygıya karşı bir güç elde etmektedir.

¹¹ Akyüz, N. ve Çapcıoğlu, İ. *Ana Başlıkları ile Din Sosyolojisi*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık Ankara,2011, 355-371.

¹² Ayten, A. *Tarıya Sığınmak: Dinî Başa Çıkma Üzerine Psiko-sosyal Bir Araştırma*, İstanbul 2012, 15-50.

SONUÇ

Yıkıcı kayıplara neden olan ölüm, insan hayatının kaçınılmaz bir parçasıdır. Ölüm gibi duygusal ya da fiziksel olabilen her kayıp, insanı olumsuz etkilemektedir. Kayıp sonrası üzülmek doğal olduğu gibi bu üzüntünün belli bir süre devam etmesi de normal bir süreci oluşturmaktadır. Yas, herhangi bir kayıp sonrasında gösterilen normal ve doğal bir tepki olarak ifade edilmektedir. Bu süreç genel anlamda kayba karşı tepkinin verildiği yas süreci olarak adlandırılmaktadır. Yas sürecinde birey kayıp sonrası mücadele etme içerisindedir. Bu anlamda yas güçlü ve yoğun tepkiler içermektedir. Bu tepkilerin bilişsel, fiziksel ve davranışsal olarak karşımıza çıkması mümkün olabilmektedir. Bu yüzden yasta çeşitli duygular, hisler ve davranışlar deneyimlenmektedir.

Yas tepkileri ile birlikte bu tepkilerin sağlıklı bir şekilde başkaları ile değiştirilmesi sürecinde bireye büyük işler düşmektedir. Nitekim birey bulunduğu durumdan belli başlı yöntemlerle çıkmak için belli arayışlardan destek almak durumundadır. Yas ile baş etme de karşımıza çıkan önemli faktörlerden biri de din olgusudur. Bir inanca ve bununla birlikte bir dine sahip olan birey ölüm sonrası yas ile baş etmede dini olumlu bir araç olarak kullanabilmektedir. Nitekim yaşanan bir ölüm olayı dine göre tesadüfe bağlı olmadığı gibi var olan planın bir parçasını oluşturmaktadır. Bu yüzden din ile bir anlamlandırma mekanizması oluşmaktadır. Bu mekanizma inançlı insanların yaşadığı olumsuz durumların inancın bakış açısıyla anlamlandırmasıdır. Böylece dini başa çıkma ile yas sürecinde yaşanan olumsuzlukların üstesinden gelmek mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla dini başa çıkma ile yas durumu yerini olumlu hayat görüşlerine bıraktığı gibi bireyin yaşamında yeniden bir anlam ve amaç bulmalarını desteklemektedir.

KAYNAKÇA

1. Akyüz, N. *İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Din Anlayışı Ölçeği Üzerine Bir Pilot Araştırma*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi C. 43 Sayı 1, 2002.
2. Akyüz, N. ve Çapcıoğlu, İ. *Ana Başlıkları ile Din Sosyolojisi*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık Ankara, 2011.
3. Ayten, A. *Tanrıya Sığınmak: Dinî Başa Çıkma Üzerine Psiko-sosyal Bir Araştırma*, İstanbul, 2012.
4. Bahadır, A. *Hayatın Anlam Kazanmasında Psiko-sosyal Faktörler ve Din*, Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, Bursa, 1999.
5. Bildik, T. *Ölüm, Kayıp, Yas ve Patolojik Yas*. *Ege Tıp Dergisi*, 2013.
6. Cesur, G. *Yetişkinlerde Travmatik Yasın ve Travma Sonrası Büyümenin Psikososyal Belirleyicileri*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012.
7. Eryücel, S. *Yaşam Olayları ve Dini Başa Çıkma*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktor Tezi, 2013.
8. Gizir, C.A. *Bir Kayıp Sonrasında Zorluklar Yaşayan Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Yas Danışmanlığı Modeli*, Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, 2006.
9. Hollis, J. *Ruhun Kaygan Kumları*. Çev. Toksoy, S. Erendag, Birinci Basım. Sistem Yayıncılık: İstanbul, 2004.
10. Maraş, A. *Komplike Yas: Derleme ve Vaka Çalışması*, Ayna Klinik Psikoloji Dergisi, 2014.
11. Mestçioğlu, Ö. ve Sorgun, E. *Travmatik yas. İçinde Aker T. ve Önder M.E. (Ed.), Psikolojik Travma ve Sonuçları*, İstanbul: 5US Yayınları, 2003.

İSLAM HUKUKUNDA AKIL HASTALIĞI VE BUNAMANIN VASIYETLERE ETKİSİ

THE EFFECT OF MENTAL İLLNESS AND DEMENTIA ON THE WİLL OF ISLAMIC LAW

Dr. Öğr. Üyesi Üzeyir KÖSE
Kilis 7 Aralık Üniversitesi

ÖZET

Vasiyet, hemen hemen bütün toplumlarda kabul edilen hukuki bir işlemdir. Bu akdin sahih bir şekilde kurulabilmesi vasiyette bulunanın, lehine vasiyette bulunulmanın ve vasiyete konu olan mal veya menfaatin birtakım özellikleri taşımasına bağlıdır. Öncelikle vasiyette bulunacak olan kimsenin teberru ehliyetine sahip olması şarttır. Bunun temel şartlarından biri ise akıldır. Bu noktada mezhepler ittifak halindedirler. Buluş noktasında ise Hanefilerle diğer mezhepler arasında ihtilaf olduğu görülmektedir. Hanefiler vasiyetin geçerliliği için aklın yanında buluşu da şart koşmuşlardır. Ancak her insan tam eda ehliyetini yaşamının sonuna kadar koruyamayabilir. Kişinin karşı karşıya kaldığı fiziksel ve ruhsal durumlar ile yaşlılığa bağlı olarak ortaya çıkan zihinsel problemler tam eda ehliyetinin kaybedilmesi sonucunu doğurabilir. Bu durumda kişilerin sağlıklı oldukları zaman dilimi içerisinde yapmış oldukları ve geçerlilik kazanması vefat anına bağlanan vasiyet gibi tasarruflar nasıl değerlendirilecektir? Hanefiler, vasiyetin kurulması aşamasında aranan şartların vasiyetin hüküm ifade edeceği zamana kadar devam etmesini gerekli görmektedirler. Bu sebeple vasiyette bulunanın eda ehliyetini ortadan kaldıran sürekli akıl hastalığını vasiyeti iptal eden bir sebep olarak değerlendirmişlerdir. Diğer mezhepler ise akitlerin kuruluş aşamasına vurgu yapmışlardır. Vasiyet yapılırken kişi akıllı ise vasiyet geçerlidir. Sonradan meydana gelen akıl hastalığı vasiyeti iptal edecek değildir. Bunama durumunda ise, bunamanın akıl hastalığı ile aynı kategoride mi yoksa ondan farklı bir kategoride mi olduğu tartışması bunların yapmış oldukları vasiyetlerin nasıl değerlendirileceğini belirlemektedir. Bunama, akıl hastalığı ile aynı kategoride değerlendirildiğinde bunların yaptıkları vasiyet geçerli değildir. Bir akıl zayıflığı olarak değerlendirildiğinde ise her bir hastanın kendi özel şartları dikkate alınmalı ve hüküm buna göre verilmelidir. Zira akıl zayıflığı olmakla birlikte bazı şeylerin bilincinde olan kimselerin akıl hastaları ile aynı kategoride değerlendirilmesi insan onuru açısından da uygun değildir.

Anahtar Kelimeler: İslam hukuku, akıl hastalığı, bunama, vasiyet, vasiyetin iptali.

ABSTRACT

The testament is a legal procedure adopted in almost all societies. The ability to establish this contract in an authentic way depends on the characteristics of the testator, the testator in favor and the property or interest subject to the testament. First of all, it is essential that the person who will be testator has the qualifications. One of the basic conditions of this is the mind. At this point, the sects are in alliance. At the point of puberty, there is a conflict between Hanafi and other sects. Hanafis stipulated adolescence as well as reason for the validity of the will. However, not every person will be able to maintain their full capacity to act until the end of their lives. The physical and mental conditions faced by the person and the mental problems arising from old age may result in the loss of a full license. In this case, how will the savings such as a testament made by people during the period of their health be valid and passed to the moment of death? The Hanafis deem it necessary that the conditions sought during the

establishment of the testament should continue until the will of the testament will prevail. For this reason, the deed of the will of the de facto capacity to eliminate the permanent mental illness as a reason to cancel the testament they considered. The other sects emphasized the establishment phase of the contracts. The testament is valid if the person smart when making a testament. Subsequent mental illness does not cancel the will. In the case of dementia, the debate over whether is considered to be in the same or different category with mental illness determines how these wills will be evaluated. When dementia is a evaluated in the same category as mental illness, their will is not valid. When considered to be a mental weakness, each patient's own special circumstances should be taken into account and the provision should be made accordingly. It is not appropriate for human dignity to be evaluated in the same category as mental patients with people who are conscous of some things, although they are mentally weak.

Keywords: Islamic law, mental illness, dementia, testament, cancellation of testament.

1. GİRİŞ

Hayatının büyük bir bölümünü mal varlığını artırma ya da elde ettiği malları koruma çabası içerisinde geçiren insanoğlunun eşyayla olan mülkiyet ilişkisi genel olarak yaşamıyla sınırlı kalmaktadır. Ancak oldukça eski zamanlara uzanan vasiyet müessesesi, kişiye öldükten sonra da malları üzerinde birtakım tasarruflarda bulunma hakkı vermektedir. Aslına bakılırsa vasiyet, başlangıç anı itibarıyla kişinin ölmeden önce kendi mal varlığı üzerinde yapmış olduğu bir tasarruftur. Yürürlük kazanma açısından bakıldığında ise vasiyetin ölüme bağlı bir tasarruf olduğu görülmektedir. Vasiyet, vasiyette bulunanın vefatıyla birlikte yürürlük kazanır. Bu sebeple kişi vefatından önce herhangi bir sebeple vasiyetini değiştirebileceği gibi onu tamamen iptal de edebilir. Vasiyetin değiştirilmesi durumunda önceki vasiyet geçerliliğini kaybedecek, yeni vasiyet ölüm anında hüküm ifade etmek üzere onun yerini alacaktır. Mûsînin vefatıyla bağlayıcı hale gelen vasiyetin yerine getirilmesi tayin edilmişse vasiyin, vasi tayin edilmemişse mûsînin geride kalan akrabalarının sorumluluğundadır.¹

Vasiyetin geçerliliği mûsînin vasiyette bulunduğu zaman edâ ehliyetine sahip olmasıyla yakından ilgilidir. Edâ ehliyetinin temel şartı da akıl ve buluğdur. Ancak her insan âkil ve baliğ olarak kazanmış olduğu edâ ehliyetini yaşamının sonuna kadar muhafaza edemeyebilir. Bu durumda kişinin tam edâ ehliyetine sahip olduğu dönemde yapmış olduğu vasiyetlerin nasıl değerlendirileceği problemi ortaya çıkmaktadır. Mûsînin vasiyeti yaptığı zamanki durumu dikkate alınarak vasiyet geçerli mi kabul edilecek yoksa vefatından önce edâ ehliyetinin yitirilmiş olmasına istinaden ölümle birlikte hüküm ifade edecek olan vasiyet iptal mi edilecektir? Vasiyetin iptal edilmesi durumunda vasiyette bulunulan açısından (mûsâ leh) birtakım hak kayıpları ortaya çıkabileceği gibi vasiyetin geçerli kabul edilmesi durumunda da mûsînin mirasçuları hak kaybına uğradıklarını iddia edebileceklerdir. Bu çalışmada İslâm hukuku açısından tam edâ ehliyetine sahip bir kişinin vasiyette bulunduktan sonra kendisine ârız olan akıl hastalığı ve bunama gibi hallerin vasiyetine ne şekilde etki ettiği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. İSLÂM HUKUKU AÇISINDAN AKIL HASTALIĞININ VASİYETLERE ETKİSİ

İslâm hukuku açısından vasiyetin yapılmasından sonra meydana gelen akıl hastalığının vasiyete ne şekilde etki ettiğini açıklamadan önce vasiyet kavramıyla kastedilenin ne olduğu

¹ Abdüsselam Arı, "Vasiyet", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 553.

ortaya konulacak, arkasından vasiyetin kuruluş aşamasında akıl sağlığı yerinde olmayan kimselerin yapmış oldukları vasiyetlerin geçerli kabul edilip edilmeyeceği tartışmalarına temasta bulunulacaktır. Vasiyetin sıhhati için gerek mûsâde gerek mûsâ lehte gerekse mûsâ bihte bulunması öngörülen diğer şartlara ise çalışmamızın sınırları gereği yer verilmeyecektir.

2.1. VASİYET

Arapça (v-s-y) kökünden türetilmiş bir mastar olan vasiyet, fiil olarak kullanıldığında “bağlamak, bitıştirmek, tavsiye etmek, önermek” vb. anlamlar ifade eder.² Bu fiillerin Kur’an’daki kullanımlarının Allah’a nisbet edildiğinde “emretti, farz kıldı, buyurdu”³ manasında; Allah’tan başkasına nisbet edildiğinde ise “tavsiye etti, öğütledi, vasiyet etti”⁴ manasında olduğu görülmektedir. Kelimenin *vasiyyet* şekli ise Kur’an’da “vasiyet, vasiyette bulunmak”⁵ ve “vasiyete konu olan mal ya da menfaat”⁶ gibi anlamları ifade edecek tarzda kullanılmıştır. Hadislerde ise Hz. Peygamber’in vasiyetlerin sağlıklı günlerde hazırlanmasını emretmesi,⁷ vasiyeti terikenin üçte biri ile sınırlandırması⁸ ve mirasçılara mal vasiyet edilmemesi gerektiğini bildirmesi⁹ örneklerinde görüldüğü üzere terim anlamını yansıtabilecek tarzda kullanılmıştır.

Vasiyet tanımlarında mezhepler arasında tam bir ittifak olmamakla birlikte tanımların birbirine benzer oldukları görülmektedir.¹⁰ Genel olarak vasiyet “bir mal veya menfaati ölümden sonraya bağlı olmak üzere karşılıksız olarak bir şahsa ya da hayır cihetine temlik etmek”¹¹ şeklinde tanımlanmaktadır. Tanımdaki “ölümden sonraya bağlı olmak üzere” ibaresiyle hibe gibi hemen geçerlik kazanan teberrular; “karşılıksız olarak” kaydıyla da satım ve kira gibi karşılığı olan akitler kapsam dışında bırakılarak araştırma konumuzun sınırları içinde kalmış oluyoruz. Vasiyette bulunan kişiye mûsâ; vasiyetten yararlanacak şahıs veya

² Ebi'l-Faql Cemâlidîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, “Vasiyyet”, *Lisânu'l-'Arab*, (Suudi Arabistan: Vizâratü'ş-Şu'ûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf, ts.), 20: 273-274; Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb Fîrûzâbâdî, “Vasiyyet”, *el-Kâmûsu'l-muhît*, (Kahire: Hey'etü'l-Mişriyyeti'l-'Âmme, 1980), 4: 392.

³ en-Nisâ 4/11; el-En'âm 6/144, 151.

⁴ el-Bakara 2/132.

⁵ el-Bakara 2/180, 240; el-Mâ'ide 5/106.

⁶ en-Nisâ 4/11, 12.

⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, 2. Baskı (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Vesâyâ” 1; Ebu'l-Huseyn Müslim b. El-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâburî Müslim, *el-Câmi'u's-şâhîh*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), “Vasiyye” 1.

⁸ Buhârî, “Vesâyâ” 2; Müslim, “Vasiyye” 5.

⁹ Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Kitâbü's-Sünen*, Tahkik: Muhammed Avvâme, 2. Baskı (Beirut: Müessesetü'r-reyyân, 2004), “Vesâyâ” 6; Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre Tirmizî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, 2. Baskı (Beirut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1998), “Vesâyâ” 5.

¹⁰ Toplu halde vasiyet tanımları için bkz. Muhammed Mustafa Şelebî, *Ahkâmu'l vasâyâ ve'l-evkâf beyne'l-fikh ve'l-kânûn*, (İskenderiye: Matbaatü dâri't-te'âlîf, 1963), 19; Ali b. Abdurrahmân b. Ali Rabi'a, *Ahkâmu'l-vasâyâ fi'l-fikhi'l-İslâmî* (Doktora Tezi, Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Saûdü'l-İslâmiyye ed-Dirâsâtü'l-Ulyâ, Riyad, 1984), 31-36; Ârif Ebû 'İyd, “*el-Vasiyyetü li'l-vâris beyne'l-hazr ve'l-ibâha*”, *Mecelletü Külliyyeti's-Şerî'a ve'd-Dirâsâtü'l-İslâmiyye* 25 (2007): 332-336. Ebû Zehrâ fakihlerin yaptıkları tarifleri genel olarak eksik görmekte ve Mısır vasiyet kanununun yapmış olduğu tarifi tercih etmektedir. Bkz. Muhammed, Ebû Zehrâ, *Şerhu kânûni'l-vasiyye*, 2. Baskı (Kahire: 1978), 9-11.

¹¹ Karşılaştırınız İmâm 'Alâuddîn Ebî Bekr b. Mes'ûd Kâsânî, *Kitâbü bedâi'u's-sanâi'i fi tertîbi's-şerâi'i*, 2. Baskı (Dâru'l-kütübi'l-'Arabî, 1974), 7: 330, 333; Muvaffakuddîn Ebî Muhammed Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, *el-Muğnî*, tahkik: Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî, 3. Baskı (Riyad: Dâru 'alemi'l-kütüb, 1417/1997), 8: 389; Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd Mevşilî, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-muhtâr*, Ta'lik: Şeyh Mahmûd Ebû Daqîkah (Kahire: Dâru'l-fikri'l-'Arabî, ts), 5: 62; Fetâva'l-Hindiyye, Tashih: Abdullatîf Hasan Abdurrahmân, 2. Baskı (Beirut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2000), 6: 109.

hayır kurumuna mûsâ leh; vasiyete konu olan mal veya menfaate de mûsâ bih denilmektedir.¹²

2.2. AKIL HASTALARININ YAPMIŞ OLDUKLARI VASİYETLER

Türkçede akıl hastalığı veya delilik olarak adlandırılan akıl bozukluğunun Arapçadaki karşılığı cünûndur. Cünûn sözlükte “örtmek, örtünmek, gizlemek, saklanmak, aklını kaybetmek” anlamlarına gelmektedir.¹³ İslâm hukukçularının cünûn için “Söz ve fiillerin nadir zamanlar dışında normal olarak cereyan etmesine engel olan akıl bozukluğu”¹⁴, “bedeni yapısında bir zayıflık veya diğer organlarında bir bozukluk bulunmaksızın, aklın neticelerini ortadan kaldıran ve insanı aklın gereğine ters düşecek fiiller yapmaya sevk eden mana”¹⁵ vb. yakın tanımlar yaptıkları görülmektedir. Fikhî sonuçları bakımından aklî bir rahatsızlığın cünûn kapsamında değerlendirilebilmesi için bu rahatsızlığın kişiyi temyiz gücünden yoksun bırakacak derecede olması gerekir.¹⁶

İslâm hukukçuları vasiyetin sahih kabul edilebilmesi için her şeyden önce ehli tarafından yapılmış olmasının gereğine vurgu yapmışlardır.¹⁷ Bu sebeple mûsînin teberru ehliyetine sahip olması şart koşulmuştur. Akıl hastalarının teberru ehliyetlerinin olmadıkları noktasında mezhepler aynı kanaati paylaşmaktadırlar. Bunlardan sadır olan ifadeler hüküm ifade etmez ve bunların sözleriyle bir akid de kurulamaz. Akıl hastalarının sözlü tasarruflarının tamamen faydalarına olması ile hem faydaya hem de zarara ihtimali olması arasında da söze hüküm bağlanması açısından bir fark yoktur.¹⁸ Teberru ehliyetine sahip olmayan akıl hastalarının yapmış oldukları vasiyetler, teberru ehliyeti kazanmaları durumunda da geçerlik kazanmaz. Yani vasiyette bulunan akıl hastasının şifa bulmasının önceden yapılmış vasiyetleri geçerli kılmaya bir etkisi yoktur. Ancak bu kimselerin daha önce yapmış oldukları vasiyetleri yinelemeleri halinde bu vasiyetler ölüm anında hüküm ifade etmek üzere geçerlilik kazanır.¹⁹

Mısır Vasiyet Kanununda da mûsînin yapmış olduğu vasiyetin geçerliliği, teberru ehliyetinin bulunmasına bağlanmıştır. Bu durum beşinci maddede “mûsînin kanunen teberrua ehil olması şarttır” şeklinde maddeleştirmiştir.²⁰ Türk Medeni Kanunu ise vasiyette bulunabilmek için

¹² Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Basımevi, 1970), 5: 115-116; Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 9. Baskı (İstanbul: İz Yayıncılık, 2016), 1: 435; Arı, “Vasiyet”, 42: 553.

¹³ İbn Manzûr, “Cünûn”, 16: 244.

¹⁴ Ali b. Muhammed eş-Şerîf Cürcânî, *Kitâbü't-ta'rifât* (Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1985), 82-83; ‘Abdülkerîm Zeydân, *el-Vecîz fî Uşûli'l-fikh* (Beyrut: Müessesetü Kurtûba, 1987), 102.

¹⁵ ‘Alâeddîn b. Ahmed ‘Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr ‘an usûli Fâhrü'l-İslâm el-Pezdevî* (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1997), 4: 371.

¹⁶ İbrahim Kâfi Dönmez, “Cünûn”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 125.

¹⁷ Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Hâbib el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr fî fikhî mezhebi'l-İmâm Şâfiî*, 1. Baskı (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1414/1994), 8: 189; Ebî Zekeriyâ Yağyâ b. Şeref Nevevî, *Ravdatü't-tâlibîn*, thk. Şeyh Ahmed ‘Adil ‘Abdülmevcûd (Riyad: Dârü ‘âlemi'l-kütüb, 2003), 7: 93; İbn Kudâme, *el-Mugnî*, 8: 510; Mevşilî, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-muhtâr*, 5: 64; Şihâbü'd-Dîn Ahmed b. İdrîs Karâfî, *ez-Zahîra*, thk. Muhammed Bûhubze, 1. Baskı (Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1994), 7: 10; ‘Abdülğani el-Ğanîmî Ğuneymî el-Meydânî, *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb*, thk. Muhammed Muhyiddîn ‘Abdülhamîd (Beyrut: Mektebetü'l-ilmîyye, ts.), 4: 178; Heyet, “Vasiyyet”, *el-Mevsû'atü'l-fikhîyye*, (Kuveyt: Vizâratü'l-evkâf ve ş-şüni'l-İslâmiyye, 2005), 43: 235.

¹⁸ İbn Saîd et-Tennûhî Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ li'l-İmâm Malik b. Enes*, 1. Baskı (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1994), 4: 345; Vehbe Zuğaylî, *el-Fıkhü'l-Mâlikîyyü'l-müeyesser* (Şam: Dârü'l-kelîmeti'ttayyib, 2010), 3: 318; Şelebî, *Ahkâmu'l vasâyâ ve'l-evkâf*, 59; Rabî'a, *Ahkâmu'l-vaşâyâ fî'l-fikhî'l-İslâmî*, 162.

¹⁹ Mevşilî, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-muhtâr*, 5: 64; Fetâva'l-Hindiyye, 6: 111.

²⁰ Ebû Zehrâ, *Şerhu kânûni'l-vaşiyye*, 274.

ayırt etme gücüne sahip olmanın yanında kişinin onbeş yaşını doldurmuş olması şartını da gerekli görmektedir.²¹

İslâm hukukçuları vasiyetin geçerliliği için mûsînin vasiyette bulunduğu zaman akıllı olmasının gereğine vurgu yaparken bu noktada farklı görüş bir dönem Emevilerin Basra kadılığı görevini de üstlenen İyâs b. Mu'âviye'den (ö.121/739 veya 122/740) nakledilmiştir. Ona göre akıl hastalarının hayır sayılabilecek vasiyetleri sahihtir. Ancak bu görüş pek kabul görmemiştir.²² Zira akıl hastalarının eda ehliyetleri yoktur. Bu sebeple vasiyet gibi tamamen kendilerinin ve mirasçılarının zararına olacak bir tasarrufun bunlar hakkında düşünülmesi söz konusu değildir. Diğer taraftan akıl hastalarının velilerinin vermiş olduğu onay da bunlardan sadır olan vasiyeti geçerli hale getirmez.²³

İslâm hukukçularının neredeyse tamamı akıl hastalarının yapmış oldukları vasiyetlerin hukuki açıdan bir bağlayıcılığının olmadığı noktasında birleşmektedirler.²⁴ Bunun İslâm hukuku açısından birtakım delilleri vardır. “Allah'ın geçiminize dayanak kıldığı malları sefihlere vermeyin. O mallarla onları yedin, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin.” (en-Nisâ 4/5). Ayet, mallarını idare noktasında yeterli olgunluğa sahip olmayan sefihlere mallarının teslim edilmemesini emretmektedir. Bu noktada akıl hastalarının malları üzerindeki tasarruflarına kısıtlama getirilmesi, sefihlere nazaran çok daha önceliklidir. Hz. Âişe'nin rivayet etmiş olduğu “Üç kişiden kalem (sorumluluk) kaldırılmıştır: Uyanıncaya kadar uyuyandan, ergenlik çağına gelinceye kadar çocuktan ve akıllanıncaya kadar akıl hastasından” (Buhârî, “Hudûd” 22, Talâk” 11; Ebû Dâvûd, “Hudûd” 17) şeklindeki hadis de akıl hastalarının sorumlu olmadıklarını, dolayısıyla sorumluluk gerektiren fiilleri yapmaya da ehil olmadıklarını ifade eden önemli bir delildir.

Mülkiyetin bir kimseden diğerine nakli (istimlâk, cebrî satış ve şuf'a gibi istisnalar olmakla birlikte) ancak rıza ile mümkün olmaktadır.²⁵ Akıl hastalarının içinde buldukları zihinsel durum dikkate alındığında onların sahih bir rızalarının olmadığı açıkça görülecektir.²⁶ Bu durum da onların yapmış oldukları vasiyetlerin sahih kabul edilmesinin aklen mümkün olmadığını göstermektedir. Buraya kadar bahsedilen durumlar uzun süreli akıl hastaları için geçerlidir.

Kısa süreli akıl hastalarının diğer bir tabirle bazen iyileşip bazen de akıl hastalığına duçar olan kimselerin sıhhat buldukları zaman dilimi içerisinde yapmış oldukları vasiyetler ise İslâm hukukçularının çoğunluğu tarafından sahih kabul edilmiştir.²⁷ Zira yukarıdaki hadis akıl hastasından sorumluluğun akıllanıncaya kadar kaldırıldığını ifade etmektedir. Akıl hastasının mükellef tutulmamasının illeti kendisine arız olan hastalık durumudur. Hastalık durumu ortadan kalktığında hükmün illeti de ortadan kalkmış olmakta ve “hüküm illeti ile varlık veya

²¹ TMK Madde 502.

²² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8: 510; Hâlid b. 'Ali b. Muhammed el-Maşıkah, *el-Câmi 'u li-Ahkâmi'l-vakf ve'l-hibât ve'l-vaşâyâ*, 2. Baskı (Riyad: Dârü müesseseti sâ'â, 1440/2019), 6: 245-246.

²³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8: 510; el-Maşıkah, *el-Câmi 'u li-Ahkâmi'l-Vakf ve'l-hibât ve'l-vaşâyâ*, 6: 245; Hüsâm Süheyl en-Nûrî, *Eserü'l-cünûn fi't-tasarrufâtî'l-kavliyye ve'l-fi'liyye fi's-şer'i'ati'l-İslâmiyye* (Yüksek Lisans Tezi, Câmi' atü'n-Necâhi'l-Vaşaniyye Filistin, 2013), 44.

²⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8: 510; Mevşilî, *el-İhtiyâr li ta'lili'l-muhtâr*, 5: 64; Heyet, “Vasiyyet”, *el-Mevsû'atü'l-fikhiyye*, 43: 235.

²⁵ Rahmi Yaran, “İnsan Hakkı Olarak Mülkiyet Hakkı”, Kur'an ve Sünnete Göre Temel İnsan Hakları, (İstanbul: 2014), 438.

²⁶ el-Maşıkah, *el-Câmi 'u li-Ahkâmi'l-Vakf ve'l-hibât ve'l-vaşâyâ*, 6: 245-247.

²⁷ Ebi'l-Velîd Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd el-Cedd, *el-Muqaddimât el-mümeħhidât*, thk. Muhammed Hüciyy, 1. Baskı (Beirut: Dârü'l-ğarbi'l-İslâmî, 1988), 3: 113; el-Maşıkah, *el-Câmi 'u li-Ahkâmi'l-Vakf ve'l-hibât ve'l-vaşâyâ*, 6: 248.

yokluk ifade eder” genel kuralı işlerlik kazanmaktadır. İlet yoksa illete bağlı olarak konulan hüküm de yok demektir. Bu durumda akıl hastasının iyileşmesi mükellef tutulmasının bir şartıdır.²⁸ Mükellef tutulan kimselerin ise fiili tasarruflarına hüküm bağlandığı gibi vasiyet gibi sözlü tasarrufları da geçerlidir.²⁹ Diğer taraftan kısa süreli akıl hastalığına yakalanmış kimseler, iyileştikleri zaman dilimi içerisinde gerçek manada akıl hastası (mecnûn) olarak adlandırılmazlar. Bu itibarla yukarıdaki hadisin kapsamına da dâhil değillerdir.³⁰

Bu konuda İmâm Mâlik şöyle demektedir. “Akıl zayıflığı bulunanın, sefihlin ve bazen şifa bulup bazen akıl hastalığına yakalanan kimselerin yapmış oldukları vasiyetler geçerlidir. Ne vasiyette bulduklarını bilen kimselerin vasiyetleri geçerli; ne vasiyette bulduklarını bilmeyenlerin vasiyetleri ise geçersizdir.”³¹

Hanefilerden bazıları ise bazen iyileşip bazen akıl hastalığına yakalanan kimselerin vasiyetlerinin geçerliliği konusunda birtakım ayrıntıya girmişlerdir. Akıl hastasının iyileşme durumu belli bir zaman diliminde ise bu zaman diliminde yapılan vasiyetler sahihtir. İyileşme belli zaman dilimi içerisinde değilse bu kimselerin yapmış oldukları vasiyetler mevkuftur. Bu vasiyetler akıl hastasının velisi icazet verirse geçerli aksi halde geçersiz kabul edilir. Bu görüş tercihe şayan bulunmamıştır.³²

Mûsâ leh ile mirasçılar mûsînin vasiyette bulunduğu zaman akıl sağlığının yerinde olup olmadığı noktasında ihtilafa düşebilirler. Mûsînin vasiyetini yaptığı zaman akıl sağlığı yerinde kabul edildiğinde mûsâ leh birtakım haklar elde edecek ve mirasçıların paylarında bir azalma meydana gelecektir. Aksi durumda mûsâ leh herhangi bir pay alamazken mirasçıların hisselerinde bir artış söz konusu olacaktır. Bu durumda iki taraftan hangisinin delilinin esas alınacağına ihtilaf vardır. İlk görüşe göre mûsâ lehin sözüne itibar edilir. Zira sık vuku bulan ve asıl olan, vasiyetlerin akıl sağlığı yerinde iken yapılmasıdır. Akıl hastalığı ise ârızı bir durumdur. Bu ihtilafta her iki taraf da kendi iddiasını ispatlamak için şahit getirdiğinde yine vasiyetin akıl sağlığı yerinde iken yapıldığına şahitlik edenlerin iddiası kabul edilir. Bununla birlikte vasiyetin cünûn halinde yapıldığına şahitlik edenlerin iddiasının kabul edileceği de ifade edilmiştir.³³

2.3. VASİYETİN YAPILMASINDAN SONRA MEYDANA GELEN AKIL HASTALIĞININ VASİYETE ETKİSİ

Zihinsel açıdan normal olarak dünyaya gelen kişilerin bedensel gelişimlerine paralel olarak akılları da gelişir. Bedensel ve akli gelişimleri belli bir düzeye gelen kişiler tam edâ ehliyetine sahip olurlar. Ancak tam edâ ehliyetini haiz olan kimselerin tamamı, bu özelliklerini yaşamlarının sonuna kadar devam ettiremeyebilir. Kişiye ârız olan ağır bir hastalık, geçirilen bir kaza ya da hayatın doğal akışının bir parçası olan yaşlılık kişinin akli gücünün tamamının veya bir kısmının kullanılamaz hale gelmesine sebep olabilir. Akli melekesini tamamen kaybetmiş olan kimselerin edâ ehliyetleri yok olduğundan sözlü tasarrufları hükümsüz kabul edildiği gibi başkalarının mal ve can emniyetini ihlal eden davranışları da tam edâ ehliyetine

²⁸ Ali Ahmed en-Nedvî, *el-Kavâ'idü'l-fikhiyye (mefhûmuhâ, neş'etuha, te'tavvuruhâ)*, 3. Baskı (Şam: Dârü'l-kalem, 1994), 425-426.

²⁹ el-Maşıkah, *el-Câmi'ü li-Ahkâmi'l-Vakf ve'l-hibât ve'l-vaşâyâ*, 6: 248-249.

³⁰ el-Maşıkah, *el-Câmi'ü li-Ahkâmi'l-Vakf ve'l-hibât ve'l-vaşâyâ*, 6: 249; en-Nûrî, *Eserü'l-cünûn fi't-tasarrufâti'l-kavliyye ve'l-fi'liyye fi's-şer'i'ati'l-İslâmiyye*, 35.

³¹ İmâm Mâlik b. Enes, *el-Muva'tta*, 2. Baskı (Beyrut: Dârü'l-garbi'l-İslâmî, 1997), 2: 311; Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ li'l-İmâm Malik b. Enes*, 4: 345.

³² el-Maşıkah, *el-Câmi'ü li-Ahkâmi'l-Vakf ve'l-hibât ve'l-vaşâyâ*, 6: 249.

³³ el-Maşıkah, *el-Câmi'ü li-Ahkâmi'l-Vakf ve'l-hibât ve'l-vaşâyâ*, 6: 250.

sahip kimselerden farklı hükümlere tabidir. Bu kimselerin akıl sağlıkları yerinde iken yapmış oldukları vasiyet gibi tasarrufların geçerliliğini koruyup korumayacağı ise mezhepler tarafından farklı değerlendirilmiştir.

Gayri lazım bir akit³⁴ olan vasiyet ancak mûsînin ölümünden sonra ve mûsâ lehin vasiyeti kabulüyle lazım hale gelir. Gayri lazım akitlerin kurulması aşamasında aranan şartların vasiyetin hüküm ifade edeceği zamana kadar devam etmesinin gerekliliğine vurgu yapan Hanefiler, mûsînin edâ ehliyetini kısıtlayan veya tamamen ortadan kaldıran akıl hastalığının yapılan vasiyet üzerinde de etkili olacağını savunmuşlardır.³⁵ Onlara göre akıl hastalıkları, hastalığın süresine göre cünûn-ı mutbik ve cünûn-ı gayri mutbik şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Cünûn-ı mutbik kişinin temyiz kudretini tamamen ortadan kaldıran uzun süreli akıl hastalığıdır. Bu hastalık doğuştan olabileceği gibi kişiye sonradan da ârız olabilir. Hanefiler arasında bir akıl hastalığının uzun süreli kabul edilebilmesi için hastalığın bir yıldan fazla, bir yıl, bir ay, bir gün bir gece kesintisiz devam etmesi gibi farklı zaman dilimleri belirleyenler olmakla birlikte mezhepte genel kabul bu sürenin bir ay olduğu şeklindedir.³⁶ Hanefi mezhebi esas alınarak hazırlanmış olan Mecelle, mecnûn-ı mutbak için “cünûnu bütün vakitlerini kapsayan kimse” ifadesini kullanırken³⁷ Mecelle şerhlerinde bu ifadenin hastalığın bir ömür sürmesinden ziyade uzun süre devam etmesi şeklinde anlaşılmasının daha isabetli olacağı ifade edilmektedir.³⁸

Kural olarak hukuki bir işlem sahih bir şekilde tamamlanmışsa bu işleme bağlanacak hükümler de meydana gelmiş demektir. Hukuki işlemi yapanın veya sözleşmelerde olduğu gibi tarafların daha sonra akıl hastalığına yakalanmasının bu işleme bir etkisi yoktur. Ancak Hanefiler, bağlayıcı olmayan akidlerde akıl hastalığının etkisinin varlığını kabul etmişlerdir. Onlara göre mûsînin vasiyetten sonra mutbik akıl hastalığına yakalanması vasiyeti iptal eden bir sebeptir. Bu akıl hastalığının ölüme kadar devam etmesi de şart değildir. Hanefiler, görüşlerini gerekçelendirirken vasiyet akdinin niteliğine vurgu yapmışlardır. Onlara göre vasiyet, gayri lazım bir akit olup mûsînin istediği zaman bu tasarrufundan dönme hakkı vardır. Akıl hastalığı mûsînin bu hakkını kullanmasına engel bir durumdur. Diğer taraftan gayri lazım akitlerin bekası, inşası halindeki hükümlere tabidir. Vasiyetin inşası aşamasında mûsînin teberru ehliyetinin bulunması şart olduğu gibi vasiyetin sıhhati açısından da bunun vefat anına kadar devam etmesi şarttır.³⁹ Ayrıca Hanefiler, müvekkilin sürekli akıl hastalığına yakalanmasının vekâleti iptal eden bir sebep olarak kabul edilmesine kıyasla mûsînin akıl

³⁴ Gayri lazım akid: Bağlayıcı olmayan, yerine getirmekten dönülebilen akid. İâre, karz, vedia akitleri her iki taraf için de bağlayıcı olmayan akid örneklerindedir. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 5. Baskı (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 19.

³⁵ Heyet, “Vasiyyet”, *el-Mevsû'atü'l-fikhiyye*, 43: 270; Rabî'a, *Ahkâmu'l-vaşâyâ fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 163-164.

³⁶ Şemsü'l-Eimme Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrût: Dâru'l-mârifet, 1989), 19: 13; Muhammed Emîn İbn 'Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-dürri'l-muhtâr*, Özel Baskı (Riyad: Dâru âlemi'l-kütüb, 2003), 10: 163; Dönmez, “Cünûn”, 8: 126; H. Yunus Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, 2. Baskı (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2016), 180.

³⁷ Mecelle, md. 944.

³⁸ Ali Hâidar, *Dürerü'l-hükkâm şerhu mecelleti'l-Ahkâm*, Özel Baskı (Beyrut: Dâru âlemi'l-kütüb, 2003), 2: 655-656.

³⁹ Kâsânî, *Bedâ'u's-sanâ'i*, 7: 394; Heyet, “Vasiyyet”, *el-Mevsû'atü'l-fikhiyye*, 43: 270; Ebû Zehrâ, *Şerhu kâmunî'l-vaşâyâ*, 61; Zekiyüddîn Şa'bân-Ahmed Ğandûr, *Ahkâmu'l vaşâyâ ve'l-mîrâs ve'l-vaqf*, 1. Baskı (Beyrut: Mektebetü'l-felâh, 1984), 179-180; Şelebî, *Ahkâmu'l vasâyâ ve'l-evkâf*, 60; Muştafâ İbrâhîm Zalmî, *Ahkâmu'l-mîrâs ve'l-vaşâyâ ve hakku'l-intikâl fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 1. Baskı (Tahran: Dâru neşri ihsân, 2012), 195-196; Rabî'a, *Ahkâmu'l-vaşâyâ fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 163-164.

hastalığına yakalanmasının da vasiyeti iptal eden bir sebep olacağı sonucuna varmışlardır. Zira hem vekâlet hem de vasiyet gayri lazım akitlerdendir.⁴⁰

Hanefilerin bu kıyası, gayri sahih bir kıyas olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir. Müvekkilin akıl hastalığına yakalanmasıyla vekâletin iptal olmasının sebebi vekilin vekâlet yetkisini müvekkilden almasıdır. Müvekkilin ehliyetini kaybetmesiyle vekilin vekâleti de doğal olarak iptal olur. Bu durum vasiyet için ise söz konusu değildir. Vasiyeti vekâlete kıyas etmek kıyas maa'l-fârik olduğundan ulaşılan hüküm de isabetli değildir.⁴¹

Hanefilerden nakledilen bir görüşe göre ise vasiyetten sonra mûsîye arız olan mutbik akıl hastalığı doğrudan vasiyetin iptalini gerektirmez. Bu durumda vasiyet mevkuf olarak varlığını devam ettirmektedir. Vasiyetin iptaline veya devam etmesine karar verecek merci mahkemedir. Hâkim onay verirse vasiyet geçerli, aksi halde geçersizdir.⁴²

Cünûn-ı gayri mutbik ise kısa süreli akıl hastalığıdır. Bu hastalığın arız olduğu kişiler akli melekelerini kullanamaz. Ancak bu geçici bir durumdur. Bunların hastalık zamanlarındaki sözlü tasarrufları hukuki açıdan hüküm ifade etmezken tam iyileşmenin olduğu devrelerde akıl sağlığı yerinde olan kimselerle aynı hükümlere tabidirler. Vasiyet yapıldıktan sonra meydana gelen bayılma, vasiyeti iptal eden bir durum olarak değerlendirilmediği gibi⁴³ baygınlık mesabesinde değerlendirilen cünun-ı gayri mutbik de Hanefiler tarafından vasiyetin iptalini gerektiren bir durum olarak görülmemiştir. Ancak bu durumda vasiyetin devam etmesi, vasiyetten rücu edildiğine dair bir delilin (işaretin) olmamasına bağlıdır.⁴⁴

Cumhur ise mûsînin yakalandığı akıl hastalığını vasiyetin iptalini gerektirecek bir durum olarak kabul etmemektedir. Mûsînin yakalandığı akıl hastalığının ölüme kadar sürmesi ile mûsînin ölümden önce şifa bulması arasında bir fark olmadığı gibi akıl hastalığının mutbik veya gayri mutbik olmasının da bir önemi yoktur. Zira vasiyetin sıhhati mûsînin vasiyette bulunduğu zamanki ehliyetiyle ilgilidir. Vasiyetin inşası anında mûsînin teberru ehliyetine sahip olması vasiyetin ehliyetinden sadır olduğunun delilidir. Vasiyetin iptal edilmesini gerektiren başka bir durum yoksa sırf mûsînin vasiyetten sonra ehliyetini kaybetmesi vasiyeti hükümsüz kılmaz. Bu durum tıpkı bey' (alışveriş), icâre (kira), hibe, vakıf vb. tasarrufların, tasarruf sahibinin ehliyetini kaybetmesiyle hükümsüz kılınmaması gibidir.⁴⁵

Hanefilerin görüşünün daha isabetli olduğunu ifade eden İslâm hukukçuları karşı tarafın görüşlerine eleştiride bulunurken kendilerine yöneltilen eleştirinin argümanlarını kullanmışlardır. Cumhurun vasiyeti bey' icâre, hibe, vakıf gibi akitlere kıyas etmesi, kıyas maa'l-fâriktir. Bunların tabiatları farklıdır. Bu akitler kuruldukları anda lazım olurlar. Vasiyet ise ancak mûsînin ölümü ile lazım hale gelir. Ayrıca mûsînin her zaman vasiyetinden rücu hakkı vardır. Mûsînin ehliyetini kaybetmesi bu hakkı iptal etmektedir. Bu sebeple vasiyetin

⁴⁰ Şa'bân-Ġandûr, *Ahkâmu'l vaşiyye ve'l-mîrâs ve'l-vakf*, 180.

⁴¹ Şa'bân-Ġandûr, *Ahkâmu'l vaşiyye ve'l-mîrâs ve'l-vakf*, 180; Rabî'a, *Ahkâmu'l-vaşâyâ fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 164.

⁴² el-Maşıkah, *el-Câmi'u li-Ahkâmi'l-Vakf ve'l-hibât ve'l-vaşâyâ*, 7: 431.

⁴³ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'i*, 7: 394.

⁴⁴ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'i*, 7: 394; Heyet, "Vasiyyet", *el-Mevsû'atü'l-fikhiyye*, 43: 270; Şa'bân-Ġandûr, *Ahkâmu'l vaşiyye ve'l-mîrâs ve'l-vakf*, 180; Şelebî, *Ahkâmu'l vaşâyâ ve'l-evkâf*, 60; Rabî'a, *Ahkâmu'l-vaşâyâ fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 164-165; Ebû Zehrâ, *Şerhu kânûni'l-vaşiyye*, 59.

⁴⁵ Ebû Zehrâ, *Şerhu kânûni'l-vaşiyye*, 62; Şa'bân-Ġandûr, *Ahkâmu'l vaşiyye ve'l-mîrâs ve'l-vakf*, 180; Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmiyyü ve edilletuhu*, 2. Baskı (Şam: Dârü'l-fikr, 1985), 8: 113; el-Maşıkah, *el-Câmi'u li-Ahkâmi'l-Vakf ve'l-hibât ve'l-vaşâyâ*, 7: 431-432.

yapılmasından sonra meydana gelen akıl hastalığı vasiyeti iptal eden bir özür olarak kabul edilmelidir.⁴⁶

Vasiyetten sonra meydana gelen akıl hastalığının vasiyete etkisi noktasında Mısır Vasiyet Kanununun orta bir yol tercih ettiği görülmektedir. Mısır Vasiyet Kanunu, ölüme kadar devam eden akıl hastalıklarının vasiyeti iptal edeceğini kabul ederek Hanefilerin görüşünü benimserken, ölüme kadar devam etmeyen akıl hastalıklarının vasiyete etki etmeyeceği noktasında Mâlikî ve Hanbelîlerin görüşünü tercih etmiştir. Ebû Zehra da Mısır Vasiyet Kanununun bu yaklaşımını uygun bulmaktadır. Zira ölüme kadar devam etmeyen akıl hastalıklarında mûsînin vasiyetini değiştirmek için fırsatı var demektir. Mûsî vasiyetini değiştirmiyorsa bu durum onun vasiyetinde kararlı olduğunu göstermektedir.⁴⁷

2.4. MA‘TUHLARIN YAPMIŞ OLDUKLARI VASİYETLER

Semâvi ehliyet arızalarından biri olan ‘ateh kelime olarak “aklı zayıflamak, azalmak, bunamak, bir şeye düşkünlük göstermek” anlamlarına gelmektedir.⁴⁸ Fıkıh usulünde de ‘ateh tabiriyle “akıl karışıklığı, kişinin sözlerinde istikrar bulunmayışı ve bazen akıllı kimselerin bazen de akıl hastalarının söyleyebileceği tarzda sözler sarf etme durumu” kastedilmektedir.⁴⁹ Bu durumdaki kişi ma‘tûh olarak adlandırılır. Ma‘tûhun anlayışı kıt, söz ve davranışları tutarsız ve işlerinde tedbiri eksiktir.⁵⁰ Bu durum Mecelle’de şöyle ifade edilmiştir. “Ma‘tûhun fehmi kalîl, sözü müşevveş ve tedbîri fâsîd olur.”⁵¹ ‘Atehlilik durumu anne karnında veya doğumdan sonraki yıllarda akıl ve zekânın yeteri kadar gelişmemesinden kaynaklanabileceği gibi yaşlılıkla birlikte aklın kısmen veya tamamen kullanılamaz hale gelmesi neticesinde de oluşabilir. İkinci durum daha yaygın olarak gözlenmektedir.⁵²

İslâm hukukçularının ma‘tûhların yapmış oldukları vasiyetler konusunda iki temel yaklaşım benimsedikleri görülmektedir. Esasında bu görüş farklılığın temel sebebi ma‘tûhun akıl hastaları ile aynı kategoride mi yoksa onlardan farklı bir kategoride mi ele alınması gerektiği tartışmasıdır. Ma‘tûhu akıl hastaları ile aynı kategoride değerlendiren İslâm hukukçuları onun vasiyet gibi sözlü tasarruflarının geçersiz olduğunu ifade etmişlerdir. Ma‘tûhun velisinin bu vasiyete onay vermesi onu geçerli hale getirmez. Mâlikîler, Şâfiîler ve Hanbelîler bu görüşü benimsemişlerdir.⁵³

İkinci görüş ise ma‘tûhun tasarrufları açısından âkil-sâbi gibi olduğu yönündedir. Bu sebeple ma‘tûhun vasiyet gibi sözlü tasarrufları mümeyyiz çocuğun tasarrufları ile hüküm açısından aynıdır. Ma‘tûhun kendilerinin teçhiz ve defin gibi cenaze işlemleri için yapmış oldukları vasiyetler istihsanen geçerli kabul edilirken diğer vasiyetleri geçersizdir. Bu görüşü Hanefiler benimsemişlerdir.⁵⁴

Eski Mısır Medenî Kanunu akıl hastalığı (cünûn) ile ‘atehi farklı değerlendirirken yeni kanun ‘atehi, akıl hastalığının (cünûn) bir türü olarak kabul etmiştir. Bu sebeple mahkemenin

⁴⁶ Zalmî, *Ahkâmü'l-mîrâs ve'l-vasiyye ve hakkü'l-intikâl*, 196; el-Maşıkhah, *el-Câmi'u li-Ahkâmi'l-Vakf ve'l-hibât ve'l-vaşâyâ*, 7: 432.

⁴⁷ Ebû Zehrâ, *Şerhu kânûni'l-vasiyye*, 62.

⁴⁸ İbn Manzûr, “‘Ateh”, 17: 407.

⁴⁹ Mezheplerin yaptıkları ateh tanımları için bkz. Ahmed b. ‘Abdullah er-Râcihî, *‘Avârîdu'l-ehliyyeti's-semâviyye ve eseruhâ fi bâbi'l-mu'âmelât* (Yüksek Lisans Tezi, Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, 2013), 63-64.

⁵⁰ ‘Abdulkâdir ‘Üdeh, *et-Teşri'u'l-cinâiyyi'l-İslâmî* (Beyrut: Dârü'l-Kâtibi'l-‘Arabî, ts.) 1: 587.

⁵¹ Mecelle, m.945.

⁵² Büyük Haydar Efendi, *Usul-i Fıkıh Dersleri*, nşr. M. Çevik-K. Meral, İkinci Baskı (İstanbul: Meral Yayınları, ts.), 484.

⁵³ el-Maşıkhah, *el-Câmi'u li-Ahkâmi'l-Vakf ve'l-hibât ve'l-vaşâyâ*, 6: 252.

⁵⁴ el-Maşıkhah, *el-Câmi'u li-Ahkâmi'l-Vakf ve'l-hibât ve'l-vaşâyâ*, 6: 253.

kısıtlama kararından sonra, ma'tuhun rahatsızlığının derecesini dikkate almaksızın, akıl hastaları ile ma'tuhların aynı hükümlere tabi olacağı benimsenmiştir.⁵⁵

SONUÇ

Kur'an ve sünnetten kaynağını alan ve doğum öncesinden başlamak üzere insan hayatının her alanında etkisi bulunan İslâm hukukunun bu etkisi ölümle sona ermemektedir. Vasiyet gibi geçerlilik kazanması ölüme bağlı tasarruflar bunun örneğini teşkil etmektedir. İslâm hukukuna uygun ve geçerli bir vasiyetin nasıl olması gerektiği, nelerin hangi oranda vasiyete konu olabileceği, kimlerin vasiyette bulunabilecekleri ve lehine vasiyette bulunulan kimselerin sahip olması gereken nitelikler İslâm hukuku eserlerinde ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Mûsînin teberru ehliyetine sahip olmasının gerekliliği üzerinde mezheplerin ittifak ettikleri görülmektedir. Ancak vasiyetin geçerliliği için mûsînin teberru ehliyetini vefat anına kadar devam ettirmesinin şart olup olmadığı mezhepler arasında tartışma konusudur. Bu tartışmanın temel sebebi konuyu doğrudan düzenleyen bir nassın bulunmamasıdır. İkinci sebep ise istediği zaman vasiyeti değiştirme veya iptal etme hakkına sahip olan mûsînin, akıl hastalığı gibi bir sebeple bu hakkını kaybetmesidir.

Mûsiye ârız olan akıl hastalığının vasiyete etkisi İslâm hukukçuları tarafından iki açıdan ele alınmıştır. İlki mûsînin hangi tür akıl hastalığına duçar olduğudur. Kısa süreli akıl hastalığının vasiyeti iptal etmeyeceği noktasında, ayrıntıda farklılıklar olsa da, mezhepler ittifak halindedirler. Uzun süreli akıl hastalığını ise Hanefiler vasiyeti iptal eden bir sebep olarak değerlendirirken, diğer mezhepler vasiyet yapıldığında mûsînin eda ehliyetinin varlığını yeterli görerek, akdin in'ikad aşamasında var olan teberru ehliyetinin sonradan kaybedilmesini akdi iptal ettirecek bir durum olarak değerlendirmemişlerdir. Mezheplerin görüşleri ve delilleri incelendiğinde cumhurun görüşünün tercihe şayan olduğunu ifade edebiliriz. Zira akidlerde esas olan akdin inşası aşamasında tarafların sahip oldukları ehliyet durumudur. Akid yapıldıktan sonra meydana gelen durumlar akdin sıhhatini etkilemez. Burada mirasçılardan haklarının gasp edilmesi durumu da söz konusu değildir. Çünkü yapılan vasiyet, mirasçılar izin vermedikçe, en fazla malın üçte birini kapsayacaktır. Vasiyetin yapılmasından sonra meydana gelen akıl hastalığını vasiyete engel bir durum olarak değerlendirdiğimizde ise mûsâ leh kendisine verilmiş bir haktan mahrum kalacaktır.

'Atehlere gelince bunların durumlarının tek tek incelenmesi halinde rahatsızlıklarının aynı seviyede olmadığı açıkça görülecektir. Ma'tuh olarak kabul edilen kimselerin bazılarındaki akıl zayıflığı, idrak ve temyiz kudretini yok edecek seviyeye ulaşmışken, bazılarındaki ise bu mümeyyiz çocukların idrak seviyesindedir. İdrak seviyesi mümeyyiz çocuğun idrak seviyesinde olan kimseleri akıl hastaları (mecnun) ile aynı hükümlere tabi tutmak insan onuru bakımından uygun olmasa gerektir. Bu sebeple akıl zayıflığı bulunan kimseleri peşin hükümle akıl hastası kabul etmek yerine her bir hastanın durumunun incelenmesi ve ona göre hüküm verilmesi daha uygundur diyebiliriz. Aynı şekilde yaşlılık veya başka bir sebeple bunama seviyesine gelmiş kimselerin akıl sağlıkları yerinde iken yapmış oldukları vasiyetlerin de sonradan akıl hastalığına yakalanmış kimseler gibi değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Ali Haydar. *Dürerü'l-ḥükkâm şerḥu mecelleti'l-Aḥkâm*. Özel Baskı. Beyrut: Dârü âlemi'l-kütüb, 2003.

⁵⁵ Zekiyüddin Şâban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*, trc. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 389.

- Apaydın, H. Yunus. *İslam Hukuk Usulü*. 2. Baskı. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2016.
- Arı, Abdüsselam. “Vasiyet”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 42: 552-555. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen Basımevi, 1970.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ‘îl. *el-Câmi‘u’s-şahîh*. 2. Baskı. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Buhârî, ‘Alâeddîn b. Ahmed ‘Abdulazîz. *Keşfü’l-esrâr ‘an usûli Faḥru’l-İslâm el-Pezdevî*. Beyrut: Dârü’l-kütübi’l-ilmîyye, 1997.
- Büyük Haydar Efendi. *Usul-i Fıkıh Dersleri*. Nşr. M. Çevik-K. Meral. 2. Baskı. İstanbul: Meral Yayınları, ts.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf. *Kitâbü’t-ta’rîfât*. Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1985.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî. *Kitâbü’s-Sünen*. Thk: Muhammed Avvâme, 2. Baskı. Beyrut: Müessesetü’r-reyyân, 2004.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. “Cünûn”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 8: 125-129. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Ebû ‘İyd, ‘Ârif. “el-Vasiyyetü li’l-vâris beyne’l-hazır ve’l-ibâha”. *Mecelletü Külliyyeti’s-Şerî‘a ve’d-Dirâsâti’l-İslâmiyye* 25 (2007): 327-372.
- Ebû Zehrâ, Muhammed. *Şerhu kânûni’l-vaşîyye*, 2. Baskı. Kahire: 1978.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. 5. Baskı. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- Fetâva’l-Hindiyye. Tashih: Abdullatîf Hasan Abdurrahmân. 2. Baskı. 6 Cilt. Beyrut: Dârü’l-kütübi’l-ilmîyye, 2000.
- Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya’kûb. “Vasiyyet”. *el-Kâmûsu’l-muhît*. 4: 392-393. Kahire: Hey’etü’l-Mışriyyeti’l-‘âmme, 1980.
- Karaman, Hayreddin. *Mukayeseli İslâm Hukuku*. 9. Baskı. 3 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.
- Heyet. “İstihlâk”. *el-Mevsû‘atü’l-fıkhiyye*. 43: 221-301. Kuveyt: Vizâratü’l-evkâf ve’s-şüûni’l-İslâmiyye, 2005.
- İbn ‘Âbidîn, Muhammed Emîn. *Reddû’l-muḥtâr ‘ale’d-dürri’l-muḥtâr*. Özel Baskı. 10 Cilt. Riyad: Dârü âlemi’l-kütüb, 2003.
- İbn Kudâme, Muvaffaḫuddîn Ebî Muhammed Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed. *el-Muḡnî*. Thk: Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî. 3. Baskı. 15 Cilt. Riyad: Dârü ‘alemi’l-kütüb, 1417/1997.
- İbn Manzûr, Ebi’l-Faḍl Cemâlidîn Muhammed b. Mükerrrem. “Vasiyyet”. *Lisânu’l-‘Arab*, 20: 273-274. Suudi Arabistan: Vizâratü’s-şu‘ûni’l-İslâmiyye ve’l-evkâf, ts.

_____, “Cünûn”. *Lisânu'l-‘Arab*. 16: 244-246. Suudi Arabistan: Vizâratü’ş-şu‘ûni’l-İslâmiyye ve’l-evkâf, ts.

_____, “Ateh”. *Lisânu'l-‘Arab*. 17: 407-408. Suudi Arabistan: Vizâratü’ş-şu‘ûni’l-İslâmiyye ve’l-evkâf, ts.

İbn Rüşd el-Cedd, Ebi’l-Velîd Muhammed b. Aḥmed. *el-Mukaddimât el-mümeḥhidât*, thk. Muhammed Ḥuciyy. 1. Baskı. 3 Cilt. Beyrut: Dârü’l-ğarbi’l-İslâmî, 1988.

İmâm Mâlik b. Enes. *el-Muvaḥḩa*. 2. Baskı. 2 Cilt. Beyrut: Dârü’l-ğarbi’l-İslâmî, 1997.

Ḳarâfî, Şihâbü’d-Dîn Aḥmed b. İdrîs. *ez-Zahîra*. Thk. Muhammed Bûḩubze, 1. Baskı. 14 Cilt. Beyrut: Dârü’l-ğarbi’l-İslâmî, 1994.

Kâsânî, İmâm ‘Alâuddîn Ebî Bekr b. Mes‘ûd. *Kitâbü bedâi’u’s-sanâi’i fî tertîbî’ş-şerâi’i*. 2. Baskı. 7 Cilt. Dârü’l-kütübi’l-‘Arabî, 1974.

el-Maşîkah, Ḩâlîd b. ‘Ali b. Muhammed. *el-Câmi’u li-Ahkâmi’l-Vakf ve’l-ḩibât ve’l-vaşâyâ*. 2. Baskı. 8 Cilt. Riyad: Dârü müesseti sâ‘â, 1440/2019.

Mâverdî, Ebi’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ḩabîb. *el-Hâvi’l-kebîr fî fîkhi mezhebi’l-İmâm Şâfîi*. 1. Baskı. 18 Cilt. Beyrut: Dârü’l-kütübi’l-ilmîyye, 1414/1994.

Mevşîlî, Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İḩtiyâr li ta’lîli’l-muḩtâr*. Ta’lik: Şeyḩ Mahmûd Ebû Daḩîkah. 4 Cilt. Kahire: Dârü’l-fikri’l-‘Arabî, ts.

Meydânî, ‘Abdülğanî el-Ğanîmî Ğuneymî. *el-Lübâb fî Şerḩi’l-Kitâb*. Thk. Muhammed Muḩyiddîn ‘Abdülḩamîd. 4 Cilt. Beyrut: Mektebetü’l-ilmîyye, ts.

Müslim, Ebu’l-Huseyn Müslim b. El-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâburî. *el-Câmi’u’s-şahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.

Nedvî, Ali Aḥmed. *el-Ḳavâ’idü’l-fîkhiyye (meḩḩumuhâ, neş’etuha, teḩavvuruhâ)*, 3. Baskı. Şam: Dârü’l-ḩalem, 1994.

Ebî Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref Nevevî, *Ravdatü’t-tâlibîn*, thk. Şeyḩ Aḥmed ‘Adil ‘Abdülmevcûd. 8 Cilt. Riyad: Dârü ‘âlemi’l-kütüb, 2003.

en-Nûrî, ḩüsâm Süheyl. *Eserü’l-cünûn fî’t-tasarrufâti’l-ḩavliyye ve’l-fî’liyye fî’ş-şerî’ati’l-İslâmiyye*. Yüksek Lisans Tezi, Câmî’atü’n-Necâḩi’l-Vaḩaniyye Filistin, 2013.

Rabî’a, Ali b. Abdurrahmân b. Ali. *Ahkâmu’l-vaşâyâ fî’l-fîkhi’l-İslâmî*. Doktora Tezi, Câmîatü’l-İmâm Muhammed b. Saûdü’l-İslâmiyye ed-Dirâsâtü’l-Ulyâ, Riyad, 1984.

er-Râciḩî, Aḥmed b. ‘Abdullah. *Avâriḩu’l-ehliyyeti’s-semâviyye ve eseruhâ fî bâbi’l-mu’amelât*. Yüksek Lisans Tezi, Câmî’atü Ümmi’l-Ḳurâ, 2013.

Sahnûn, İbn Saîd et-Tennûhî. *el-Müdevvenetü’l-kübrâ li’l-İmâm Malik b. Enes*. 1. Baskı. 4 Cilt. Beyrut: Dârü’l-kütübi’l-ilmîyye, 1994.

Seraḩsî, Şemsü’l-Eimme Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl. *el-Mebsût*. 31 Cilt. Beyrût: Dârü’l-mârifet, 1989.

Şâban, Zekiyüddîn- Ğandûr, Aḥmed. *Ahkâmu’l vaşîyye ve’l-mîrâs ve’l-vakf*. 1. Baskı. Beyrut: Mektebetü’l-felâḩ, 1984.

Şâban, Zekiyüddin. *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*. Trc. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.

Şelebî, Muhammed Mustafa. *Ahkâmu'l vasâyâ ve'l-evkâf beyne'l-fıkh ve'l-ķânûn*. İskenderiye: Matbaatü dâri't-te'âlif, 1963.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsâb. Sevre. *el-Câmiu's-Sahîh*. 2. Baskı. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1998.

Ûdeh, Abdulkâdir. *et-Teşri'u'l-cinâiyyi'l-İslâmî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kâtibi'l-'Arabî, ts.

Rahmi Yaran, "İnsan Hakkı Olarak Mülkiyet Hakkı", Kur'an ve Sünnete Göre Temel İnsan Hakları, (İstanbul: 2014), 431-443.

Zalmî, Muştafâ İbrâhîm. *Ahkâmü'l-mîrâs ve'l-vaşiiye ve haķķu'l-intikâl fi'l-fıkhî'l-İslâmî*. 1. Baskı. Tahran: Dâru neşri ihsân, 2012.

Zeydân, Abdülkerîm. *el-Vecîz fi uşûli'l-fıkh*. Beyrut: Müessesetü Kurtuba, 1987.

Zuhaylî, Vehbe. *el-Fıkhü'l-İslâmiyyü ve edilletuhu*. 2. Baskı. 8 Cilt. Şam: Dâru'l-fıkr, 1985.

_____, *el-Fıkhü'l-Mâlikiyyü'l-müeyesser*. 4 Cilt. Şam: Dâru'l-ķelîmeti't-tayyib, 2010.

ABDULLAH CİBRİN'İN MUHAMMED ALÎ ES-SÂBÛNÎ'YE YÖNELTİĞİ TENKİTLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF THE CRITICISMS DIRECTED BY ABDULLAH CIBRIN TO
MOHAMMED ALI ES-SABUNI

Prof. Dr. Mehmet YOLCU
Bitlis Eren Üniversitesi
Arş. Gör. Ayşe TOKAY
Ankara Üniversitesi

ÖZET

İlmin ve düşüncenin gelişmesi ve derinleşmesi için tenkit çok etkileyici bir rol üstlenmiştir. Sokrat (mö:469-399), Platon (mö: 427-347) ve Aristo (mö: 384-322) birbirine zemin hazırlamış insanlar gibi bir etkileşim süreci içinde mülhaza edilmektedir. Bu gelenek Fârâbî (872-950), İbn Sînâ (980-1037) ve İbn Ruşd (1126-1198) için de geçerlidir. Bu ilim ve düşünce adamlarının her biri kendi üstadından istifade ettiği gibi onların kimi görüşlerini tenkit etmekten de çekinmemiştir. Tenkidin tenkidi üzerinde en iyi düşünenlerden biri de Popper'dir (1902-1994). O, tenkidin anayasasını yazmış gibidir.

İslam dünyasında tenkidin kitabını fakihler ve muhaddisler tebarüz ettirmiştir. Bazı bilim dallarında, kimi zaman tenkitler bir anlamda ölçsüz ve ilkesiz seyretmiş olabilir. Disiplinler arasında da birbirini anlamaktan çok anlamamaya azimli kimi şahsiyetler çıkması da mümkündür. Bu tür durumlarda muhalefet daha sert ve gergin biçimde somutlaşan bir serüvene sahiptir. Yani orada muhalifi “yoldan çıkma” ve “kâfirlik” ile suçlama ön plana çıkmıştır. Ne kadar farklı bakış ve düşünceye sahip olunursa olunsun meseleyi ve konuyu geniş perspektiften değerlendirip gergin havayı yumuşatmayı başaran ilim ve düşünce adamları da az değildir. İbn Arabî (1165-1240), Celalettin-i Rûmî (1207-1273), Şa'rânî (1493-1565) ve Dehlevî (1702-1766) gibi bilginler sayesinde farklı disiplinler ve düşünceler birbirlerine sevgi ve saygıyla bakmanın engin hissiyatını yaşama imkânı bulmuştur.

Tefsir alanında da durum bundan farklı değildir. Abdullah b. Abbâs ile Abdullah b. Mes'ûd, Âişe ile Ebû Hureyre (ra) arasında tefsir ve izah açısından birbirine zıt görüşlerden kaynaklanan tatsızlıklar olmamış mıdır? Tabiûn müfessirleri hep aynı görüş ve düşünceleri mi paylaşmıştır? Tefsir, Hadis ve Fıkıh öncüleri bütün kanaat, görüş ve düşüncelerinde muttefik midir? İttifak, kabulün kaçınılmaz şartı mıdır?

Bu incelemede Abdullah Cibrîn'in Muhammed Alî es-Sâbûnî'ye yönelttiği tenkitler ele alınmıştır. Öncelikle eleştirinin ana mihverleri belirlenmiş ve kalkış noktaları tespit edilmiştir. Bu eleştirilere Muhammed Alî'nin ne şekilde cevap verdiği ve savunma mantığı netleştirilmeye çalışılmıştır. Neticede varılan kanaat, her iki tarafın da kendisini sonuna kadar haklı gördüğü, karşı tarafı kimi zaman ağır bir biçimde suçladığı müşahede edilmiştir. Sonuç olarak bu tür eleştiri ve tartışmaların ilme ve ümmetin hal-i pürmelâline ciddi manada bir katkı sağlamadığı, aksine, çoğun, zararlı tarafgirliklere yol açtığı kanaatine varılmıştır. Bu tür tenkit yerine aklîselim ve insafî esas alan, değerlendirmelerde adalet ve hakikate gölge düşürmeksizin iyi niyet ve hakkı tavsiye bağlamında değerlendirilebilecek eleştirilerin ilim, ümmet ve insanlık için öne çıkarılması gerektiği bir öneri olarak sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Safvetu't-Tefâsîr, Tenbîhâtun Hâmmeh, Keşfu'l-İftirâât, Ölçülü Tenkit.

ABSTRACT

Criticism has played a very impressive role in the development and deepening of science and thought. Socrates (BC: 469-399), Plato (BC: 427-347) and Aristotle (BC: 384-322) are the people who laid the ground for each other. This tradition is also valid for Farabi (872-950), Ibn Sina (980-1037) and Ibn Rushd (1126-1198). Each of these scholars and thinkers benefited from their own masters and did not hesitate to criticize some of their views. One of the best thinkers of criticism of criticism is Popper (1902-1994). He seems to have written the constitution of criticism.

In the Islamic world, the book of criticism was made by the jurists and muhaddis. In some disciplines, sometimes criticisms may have been in some sense disproportionate and unprincipled. It is also possible that there are personalities between the disciplines who are determined not to understand each other rather than to understand each other. In such cases, the opposition has a more rigid and tense adventure. In other words, it was in the foreground to accuse the dissident with corruption and disbelief. Regardless of how many different views and thoughts, the scholars and thinkers who have managed to soften the tense atmosphere by evaluating the issue from a broad perspective are not few. Thanks to scholars such as Ibn Arabi (1165-1240), Celalettin-i Rumi (1207-1273), Sha'rani (1493-1565) and Dehlevi (1702-1766), different disciplines and thoughts had the opportunity to experience the great feeling of looking at each other with love and respect.

In the field of exegesis, the situation is no different. Hasn't there been any unpleasantness between Abdullah b. Abbas and Abdullah b. Mes'ud, Aisha and Abu Hurairah (ra) from the opposite views in terms of interpretation and explanation? Did the Tabiun Muhaddises always share the same views and thoughts? Have the pioneers of Tafsir, Hadith and Fiqh reconciled all their opinions, views and thoughts? Is the Alliance an inevitable condition of acceptance?

In this study, the criticisms directed by Abdullah Cibrin to Mohammed Ali al-Sabuni were discussed. First of all, the main axes of the criticism were determined and the starting points were determined. It was tried to clarify how Mohammed Ali responded to these criticisms and the logic of defense. As a result, the conclusion is that both sides consider themselves to be right until the end and sometimes blame the other party heavily. As a result, it was concluded that such criticisms and debates did not make a significant contribution to the science and the state of the Ummah, on the contrary, they lead to harmful biases. This kind of criticism is presented as a suggestion based on reason and mercy that criticisms that can be evaluated in the context of goodwill and right advice without compromising justice and truth should be emphasized for science, ummah and humanity.

Keywords: Tafsir, Safvetu't-Tafasir, Tenbihatun Hammeh, Kesfu'l-Iftiraat, Measured Criticism

GİRİŞ

Muhammed Alî es-Sâbûnî (d.1930) Ezher'de ihtisas yapmış ve Suriye'ye dönüşünde çeşitli okullarda önemli görevler üstlenmiş Halepli bir âlimdir. Suud Krallığı, Mekke Ummu'l-Qurâ Üniversitesini kurduktan sonra dışarıda yetmiş hoca ayırışına girmiştir. Bu bağlamda 1963 senesinde Suriye'de söz konusu amaca hizmet etmek üzere bir ulema heyeti oluşturulmuş ve oraya gönderilmiştir. Bunlardan biri de es-Sâbûnî'dir. Orada yaklaşık 25 sene üniversite hocası olarak çalışmıştır. Mescid-i Harâm ve Cidde'de fahri dersler de veren M. Alî, özellikle tefsir sahasında dört önemli eser yazmıştır: Tefsirlerden derlenen *Safvetu't-Tefâsir*, Ahkâm

ayetleri hakkındaki 70 konferanstan oluşan *Revâi'ü'l-Beyân*, Taberî ve İbn Kesîr tefsirlerinin muhtasarları.¹ Bunların dışında da pek çok eseri bulunan Sâbûnî, birçok ülkeye konferans vermek ve sempozyumda tebliğ sunmak için de gitmiştir. Uluslararası Kuveyt Sempozyumunda Afgan Mücahitlerine, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat dışında kaldıkları, itikat açısından Eş'arîlik ve Mâtürîdîlik Mezheplerine meylettikleri gerekçesiyle zekât, fitne ve sadaka verilmesinin sakıncalı olduğunun konuşulduğunu duyduğunda buna şiddetle karşı çıkmıştır. Bu ihtifalde Afgan Mücahitlerini savunmuştur; onları Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaatten saymıştır. Buradan çıktıktan sonra da Kuveyt'te çıkan "el-Muctema" dergisinde 4 makale yayınlatarak Eş'arîliği makul delillerle savunmuştur.

Bu tutum onu Suudi Rejimin sözcüleri ve temsilcileri tarafından ilgili mercilere taşınmıştır. Hem çalıştığı Ummu'l-Qurâ Üninersitesi hem de yargı bu işin peşini bırakmamış savunma ve sorgulardan sonra görevden uzaklaştırılmıştır.

Muhammed Alî, bilinen ve sevilen bir âlim olduğu için Suudi Rejimi onu halkın nazarında mahkûm etmek ve yanlış, sakat, tutarsız görüşlere meylettiği ve Ehl-i Sünnet ile Selefin çizgisinden saptığı imajını desteklemek için ilimle iştigal eden birçok kişiyi görevlendirerek onu tenkit etmelerini istemiştir. Dini kurum ve kuruluşların başında bulunan her görevliye onun hakkında eleştiri yazmasını telkin etmiştir.²

İşte Abdullah Cibrîn de Suud Rejimi'nin "*Safvetu't-Tefâsîr*"i tenkit etmekle görevlendirdiği heyetin üyelerinden biridir. Bu heyet kendi aralarında işbirliği yaparak söz konusu eseri kendi görüş ve düşünceleri süzgecinden geçirerek bununla örtüşmeyen ifade, açıklama ve tevillerini gün yüzüne çıkarmış ve onları delillerle çürütmek için uğraşmıştır.³

Biz bu tebliğde Abdullah Cibrîn'nin, *Rudûd Serî'ah ve Muhtasarah* (Hızlı ve Muhtasar Reddiyeler) başlığıyla kaleme aldığı tenkitlerini kısaca ortaya koyup "mizan-ı itidal" ile değerlendireceğiz.⁴

ABDULLAH CİBRİN'İN TENKİTLERİ

1-) M. Alî, hadis ilmine ve verdiği hadisleri kaynaklarından almaya özen göstermez; Zemahşerî, Râzî ve Beydâvî gibi zayıf ve mevzu hadisleri de rahatlıkla nakleden tefsirlerden aktarma yoluna gitmiştir.⁵ Hâlbuki istese onların kaynaklarını bulabilir ve gösterebilir.

¹ Bkz. Ebû Zeyd, Bekr b. Abdullah, *et-Tahzîr min Muhtasarâti Muhammed Alî es-Sâbûnî fi't-Tefsîr*. Kitabın tamamı bu konuya tahsis edilmiştir.

² Bu türden tenkitler ilme ve insanlığa fayda sağlamaz. Çok farklı mezhepler ve ekoller bile kendi aralarında ihtilafa düştükleri gibi, aynı mezhep ve ekol içinde yer alan alimler de anlaşmazlığa düşebilirler. Bu mutlak manada bir imha ve silip süpürmeyi gerektirmez. Bunun için iyi bir numune-i misal için bkz. Kaya, Osman- Çiçek, Hacı, "İsa Suresi 70. ayeti Bağlamında Efdaliyet Meselesi", 565.

³ Bu şekilde iddialaşma ve hasımlaşma hakikatin gün yüzüne çıkmasına yardım etmez. İyi bir karşılaştırma ve görüş farklılıklarını değerlendirme için bkz. Çiçek, Hacı, "Umar Ferrûh ile Şewqî Dayf'ın Cahiliyye Şiirine Dair Görüşleri", 172-173. Bu makalede Umar Ferruh kudemayı, Şevkî Dayf ise modernistleri temsil ettikleri halde aynı konuyu ele almaları ve görüş ayrılıkları tarafsız, insafli ve yumuşak, tatlı bir dille ifade edilebilmiştir.

⁴ Tenkit konusunda bir usul denemesi için bkz. İbrahim Barca, "Çeviri Eleştiriciliğine Uygulamalı Bir Örnek Olarak eş-Şâmî'nin "Sübülü'l-Hüdâ e'r-Reşâd fi Sireti Hayri'l-İbâd" Adlı Eserinin Türkçe Çevirisinin Eleştirisi", *Şarkiyat Mecmuası*, Sayı 24 (2014-1) 1-32.

⁵ Muhammed Alî, *Safvetu't-Tefâsîr*, 106, 116 vd.

Burada nispeten haklı bir tenkit vardır. Müfessir, aktardığı hadisin sıhhat derecesini dikkate almak zorundadır. Zayıf ve mevzu hadislerle tefsir yapılmaz.⁶

2-) M. Alî, Mutezile ve benzeri kelamcılarının tefsirlerinden çok nakil yapar.⁷ Zemaşerî, Râzî, Beydâvî ve Sâvî gibi Kur'ân'ı rey ile tefsir eden kişilere Selefin, İmamların ve Ehli Sünnetin tefsirlerinden daha fazla dayanır, güvenir ve itimat eder.⁸

Buradaki tenkit esaslı ve tutarlı değildir. M. Alî, mezhebi değil, tefsiri ve tutarlı açıklamaları seçmiştir. Burada sayılan dört kişiden üçü Ehl-i Sünnet âlimidir. Yazar bunların hepsini bid'at ehli sayıyor ki, bu doğru değildir. Bir mutedil te'vîl vardır bir de aşırı te'vîl.⁹ Bunlar mutedil çizgidedir.

3-) M. Alî, Bazı şüpheli kıssalara yer verir.¹⁰ Bunları, çoğun, Zemaşerî'ye dayandırmaya çalışır. Bu ise doğru bir yöntem değildir. Çünkü Zemaşerî, hadis ve rivayetlerde güvenilir bir ehliyete sahip sayılmamıştır. Kıssaların büyük çoğunluğu Yahudi ve Hıristiyan kültür mirasına dayanır ve içinde çok fazla asılsız, ilkesiz, tutarsız laflar vardır. Onları süzgeçten geçirmek gerekir.¹¹

Burada tenkit yerinde görünüyor. Bir kıssayı sırf kadim dönem müfessirlerinden biri kaydetti diye alıp tefsirine koymak makul değildir. Mutlaka akıl ve nakil süzgecinden geçirilmelidir. Zira müfessir yazdığı her şeyin hesabını verebilmelidir.

4-) M. Alî, “Yasal nizam ve kanunlar”dan bahseder.¹² Bunlar beşerin ortaya koyduğu ilkelerdir. “Şer’î hükümler” denmelidir; “nizam” ve “kanun” ise bidattir. Şer’î hükümler değişmez; nizam ve kanun ise ülkeden ülkeye, cemiyetten cemiyete farklılık gösterir ve zamanla değişebilir. Yasa ile Şeriati ayırmak ve farkını hissettirmek önemlidir. Kavram kargaşasına yol vermek iyi olmaz.¹³

Bu tenkit yerinde bir uyarıdır. Kavramları birbirinin yerine koymamak ve karıştırmamak lazımdır. Müfessir bu konuda daha hassas olmalıdır.

5-) M. Alî, *“أُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ”* (İşte onlar, Rablerinden gelen bir hidayet üzereyler ve kurtuluşa erenler de ancak onlardır) (2/Bakara 5) ayette Kur'ân'ı, hidayet veren olarak gösterir ve bu “aklî mecâzdır”, der.¹⁴ Bu fiilin sebebe isnadı kabilindedir ama doğru değildir. Kur'ân, şaşkınlığın kendisiyle yön ve yol bulacakları bir rehber, kılavuzdur ya da onda hidayet vardır. Dolayısıyla “mecâzdır” demeye gerek yoktur. Hidayet Allah'ın işi ise delalet ve tevfiik manasında diğerleri hakkında kullanıldığında delalet ve irşat anlamını taşır.

⁶ Bu konudaki bir tenkit için bkz. N. el-Elbânî, *Da'ifu'l-Câmi'i's-Sağîr ve Ziyâdetuh*. Yazar, Sâbûnî'yi birçok defa açıkça hadis konusunda cahillikle suçlar.

⁷ M. Alî, *Safvetu't-Tefâsîr*, 31, 34, 35.

⁸ Heyet, *Tenbîhâtun Hâmme*, 110.

⁹ Bu konuda bkz. el-Mâtûrîdî, *Tefsîru'l-Mâtûrîdî (Te'vilâtu Ehli's-Sunne)* ve el-Mâverdî, *Tefsîru'l-Mâverdî en-Nuket ve'l-'Uyûn*.

¹⁰ M. Alî, *Safvetu't-Tefâsîr*, 1/268.

¹¹ Bu konuda derli toplu bir çalışma için bkz. Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrailiyat*; İdris Şengül, *Kur'ân Kıssaları Üzerine*.

¹² M. Alî, *Safvetu't-Tefâsîr*, 1/29.

¹³ Bu konuda hatırı sayılır bir eser için bkz. er-Râğîb, *Müfredât: Kur'ân Kavramları Sözlüğü*.

¹⁴ M. Alî, *Safvetu't-Tefâsîr*, 1/32.

Bu tartışma mecazın olup olmadığından kaynaklanan bir meseledir¹⁵ ve furuattan sayılır; tenkit konusu yapılmaya değmez. Her iki görüş de makul delillere dayanmaktadır.

6-) M. Alî es-Sâbûnî, *”Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Onların gözlerine de bir çeşit perde gerilmiştir ve onlar için (dünya ve ahirette) büyük bir azap vardır”* (2/Bakara 7) Allah’ın kâfirlerin kalplerini mühürlemesi ve gözlerine perde indirmesi birer “istiaredir” der.¹⁶

Beyan ehli ise, bunu belagat türlerinden biri saymıştır. Yani onlar, sıfat naslarına bu açıdan yaklaşmış onları kendi anlamları dışına taşımış ve zahir manalarını tahrif etmişlerdir. Hâlbuki “hatm”in (mühürleme) hakiki manada olmasında bir sakınca yoktur. Çünkü Allah, kalplerin hastalıklarından, kilitlenmesinden, reyninden (رَيْن), zeyğinden (زَيْغ) ve kasvetinden (قَسْوَة) bahsetmiştir. Mana anlaşılıyor, “istiare” demeye gerek yoktur.¹⁷

Bu tenkit de furuat konusudur ve tartışılmaya değmeyen meselelerden biridir. Onu burada tenkit konusu yapmak hiç de makul değildir.

7-) M. Alî, Bakara suresinde müminler ve kâfirlerden sonra söz konusu edilen münafıklar (2/8-20) hakkında açıklama yaparken Sebeb-i Nüzûl bağlamında Ehl-i Kitab’ın münafıklarından söz etmiş ve İbn Ubey, Muattib ve el-Cedd b. Qays’i (الجدُّ بن قَيْس) misal vermiştir.¹⁸ Bu konuda Râzî, Beydâvî ve İbn Kesîr Muhtasarını merci olarak göstermiştir.¹⁹ Ne var ki, Yahudilerden münafıklar olduğu hiçbir tarih kitabında yer almaz. Onların hepsi kâfir olduklarını ilan etmişlerdir. Elbette onlardan Abdullah b. Selâm gibi “Onun na’ini kitaplarımızda gördük” deyip Müslüman olanlar da vardır.²⁰ Ama bunların içinde nifakla damgalanan kimse olmamıştır.

Bu konu siyer bilgilerine dayanır. Sâbûnî, konuyu iyice tetkik etmeden bir tefsirde geçen bilgiyi özetleyip geçmiştir; meseleyi çok önemli görmemiştir. Münekkit ise, burada onu sıkıştırmaya çalışmaktadır. Onun muaheze edilebileceği şey, tefsirlerde gördüğü kimi rivayetlere itimat etmesidir. Rivayetleri tetkik etmesi beklenirdi.

8-) M. Alî, *”Allah onlar konuşmaz ve onlara bakmaz”* (3/Âl-i ‘İmrân 77, 2/Bakara 174) gibi ifadelerin gazabın ve kızgınlığın şiddetini anlatan *mecazlar* olduğunu söyler.²¹ Bu te’vîl, Allah’ın konuşma ve görme sıfatlarını inkâr anlamına gelir. Hâlbuki kıyamette Allah’ın müminlere bakması ve onlarla konuşması bir nimet, lezzet, sevinç kaynağı iken kâfirlerle bu tür temaslara girmemesi de onlar için bambaşka bir mahrumiyet ve azabı ifade eder.

¹⁵ Kur’ân’da mecâz olmadığını savunma üzerine bkz. Şenqîti, *Men’u Cevâzi’l-Mecâzi fi’l-Munezzeli li’t-Te’abbud ve’l-Î’câz*. Krş. en-Nedîm, *el-Fihrist*, 131-132.

¹⁶ M. Alî, *Safvetu’t-Tefâsîr*, 1/33.

¹⁷ Heyet, *Tenbîhâtun Hâmmе*, 111-112; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/46.

¹⁸ M. Alî, *Safvetu’t-Tefâsîr*, 1/35.

¹⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 2/61; Beydâvî, *Envâru’l-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 1/11 ve M. Alî, *Muhtasaru Tefsiri İbn Kesîr*, M. Alî, *Safvetu’t-Tefâsîr*, 1/33.

²⁰ Heyet, *Tenbîhâtun Hâmmе*, 112.

²¹ M. Alî, *Safvetu’t-Tefâsîr*, 1/213.

Bu konudaki anlaşmazlık, Allah'ın sıfatları meselesine dönüktür. “Selefiler”, Kur’ân veya Hadislerde söz konusu edilen tüm sıfatların kabul edilmesi gerektiği görüşündedir.²² Bunun dışına çıkanları bidat ve dalalet ehli sayarlar. Bu da aşlamayacak bir mesele değildir.²³

9-) Sâbûnî, *Ehl-i kitaptan her biri, ölümünden önce ona muhakkak iman edecektir. Kıyamet gününde de o, onlara şahit olacaktır*” (4/Nisâ 159) ayetini, Ehl-i Kitap’tan hiç kimse İsa’ya gerçek manada iman etmeden ölmez, der.²⁴ Bu ayetin izahıyla ilgili iki görüşten zayıf olanıdır. Racih olanı tercih etmek, mercuha bağlanmaktan evladır. Bu konuda Sünnet ve cumhurun görüşü, bu işin ahir zamanda İsa’nın nüzülü sırasında gerçekleşeceği şeklindedir. Hadisler bunu destekler. İbn Cerîr ve İbn Kesîr de bunu tercih etmiştir.²⁵

Burada söz konusu olan mesele “doğru” ile “daha doğru” arasındaki nüansa dayanmaktadır. Her iki görüş de makbul sayılabilir.

10-) *إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةٌ فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ*

“Allah bir sivrisineği veya bunun üstünde olanı misal vermekten utanmaz” ayetindeki (لَا يَسْتَحْيِي) ifadesini Zemahşerî’ye dayanarak “terk etmez” diye te’vîl eder.²⁶ Burada temsil ve teşbihe düşmeden kelimeyi olduğu gibi kabul etmek evladır.²⁷

Bu da Allah’ın sıfatları ile ilgili bir meseledir ve farklı görüşlerin olmasında tenzih ve tevhid korunup teşbih ve tescime düşülmediği sürece sakıncası yoktur.

11-) Sâbûnî, *وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ* “Allah, O’ndan başka tanrı yoktur; O, hayydir, kayyümdür. Kendisine ne uyku gelir ne de uyuklama. Göklerde ve yerdekilerin hepsi O’nundur. İzni olmadan O’nun katında kim şefaate edebilir? O, kullarının yaptıklarını ve yapacaklarını bilir. (O’na hiçbir şey gizli kalmaz.) O’nun bildirdiklerinin dışında insanlar O’nun ilminden hiçbir şeyi tam olarak bilemezler. O’nun kürsüsü gökleri ve yeri içine alır, onları koruyup gözetmek kendisine zor gelmez. O, yücedir, büyüktür” (2/Bakara 255) ayetinde geçen Allah’ın (الْعَلِيُّ) “uluvv” sıfatını “Makam ve şanın yüceliği” şeklinde te’vîl eder.²⁸ Ehl-i Sünnet ise Allah için hem yüce makam, hem yüce güç hem de yüce zat diye niteler. Bunun delillerini akaid kitaplarında sergiler.²⁹

Bu da Allah’ın sıfatları meselesindeki ihtilafı ilgilidir.

12-) Sâbûnî, *يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْفَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ فَأَمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةً انْتَهُوا خَيْرًا لَكُمْ إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهٌ وَاحِدٌ سُبْحَانَهُ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ لَهُ مَا آتَاكُمْ مِنْهُ فَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّكُمْ بِلَهُكُمْ عَلِيمُونَ* “Ey ehl-i kitap! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında, gerçekten başkasını söylemeyin. Meryem oğlu İsa Mesih, ancak Allah’ın resûlüdür, (o) Allah’ın, Meryem’e ulaştırdığı “kün: Ol” kelimesi(nin eseri)dir, O’ndan bir ruhtur. (O’nun tarafından gönderilmiş yahut teyit edilmiş yahut da Cebrail tarafından üfürülmüş bir ruhtur). Şu halde Allah’a ve peygamberlerine iman edin. “(Tanrı) üçtür” demeyin, sizin için

²² Krş. *el-Miğrâvî, el-Mufessirün Beyne’t-Te’vîl ve’l-İsbât fi Âyâtî’s-Sifât*.

²³ Bu konuda makul bir çalışma için bkz. Veli Ulutürk, *Kur’ân-ı Kerim Allah’ı Nasıl Tanıtıyor?*

²⁴ M. Alî, *Safvetu’t-Tefâsîr*, 1/317.

²⁵ Heyet, *Tenbîhâtun Hâmmе*, 113.

²⁶ M. Alî, *Safvetu’t-Tefâsîr*, 1/24.

²⁷ Heyet, *Tenbîhâtun Hâmmе*, 113-114.

²⁸ M. Alî, *Safvetu’t-Tefâsîr*, 1/162.

²⁹ Heyet, *Tenbîhâtun Hâmmе*, 114.

hayırlı olmak üzere bundan vazgeçin. Allah ancak bir tek Allah'tır. O, çocuğu olmaktan münezzehtir. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Vekil olarak Allah yeter" (4/Nisâ 171) ayetini yani: "Allah terkipten ve terkinin ona nispet edilmesinden münezzehtir" der.³⁰ Ehl-i Sünnet hem nefy hem de ispatta bu tür sonradan çıkan kavramlardan sakınmış ve kaçınmıştır. Bidatçılar buradan yol bularak tüm sıfatları inkâr yoluna girmişlerdir.³¹

Allah'ın sıfatlarını sonradan çıkan kavramlarla tanımlamaktan sakınmak eslem ve ahvet sayılmıştır. Onun için tenkit makuldür.

13-) M. Alî, *S. Tefâsîr*'de "Ebrâr'ın hasenâtı, mukarrebûn'un seyyiâtıdır" sözünü nakleder.³² Bu sufilerin nezdinde meşhur bir sözdür ancak dinde bir dayanağı yoktur. Ne kadar hoş anlamlar vermeye çalışsalar da, bu boş bir laf olup bidattir.³³

Sâbûnî, bu tür kelimeleri kibar kullanmada bir sakınca görmez. Genelde onlara sahip çıkar ve savunur. Bu da tenkit edilir.

14-) قَالَ يَا إِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِإِيْدِي أَسْتَكْبَرْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَالِينَ

Sâbûnî, "Allah! Ey İblis! İki elimle yarattığıma secde etmekten seni meneden nedir? Böbürlendin mi, yoksa yücelerden misin? dedi" (38/Sâd 75) ayetini, "bizzat ben yarattım, vasitasız, anasız, babasız" şeklinde te'vîl eder.³⁴ Bu apaçık bir te'vîldir ve batıldır. Zira Allah şeytani da kendi elleriyle vasitasız, anasız, babasız yaratmıştır. Ayrıca "el" sözcüğü hem Kitapta hem de Sünnet'te çokça geçmektedir. Bu konuda İbn Hacer'in bu ayeti izah edişine bakmak gerekir.³⁵

Bu mesele de Allah'ın sıfatlarıyla ilgilidir ve tartışılmasında bir sonuca varmak adeta mümkün değildir. Esas olan tevhid ile tenzihi açıkça savunup teşbih ve tecsimden sakınmaktır.

15-) Sâbûnî, "Güneşler" ve "Aylar"dan bahseder.³⁶ Bu ise zandır. Allah sadece bir Güneş ve bir Ay'dan bahsetmiştir. Duyu organları da sadece bir Güneş ve bir Ay müşahade ederler. Kim bunlardan başkaları da olduğunu ileri sürerse, delilini getirmelidir.³⁷

Burada nasların mantuk ve mefhumuna dikkat etmek ve hassas davranmak gerektiği vurgulanmaktadır ve bu anlaşılabilir bir tenkittir. Nispeten haklılık payı vardır.

16-) إِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنْكُمْ وَلَا يَرْضَىٰ لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ وَإِنْ تَشْكُرُوا يَرْضَهُ لَكُمْ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ

Sâbûnî, "Eğer inkâr ederseniz, şüphesiz Allah, size muhtaç değildir. Bununla beraber O, kullarının küfrüne razı olmaz. Eğer şükrederseniz sizden bunu kabul eder. Hiçbir günahkâr diğerinin günahını çekmez. Nihayet hepinizin dönüp gidişi, Rabbinizedir. Yaptıklarınızı O size haber verir. Çünkü O, kalplerde olan her şeyi hakkıyla bilendir" (39/Zümer 7) ayetini

³⁰ M. Alî, *Safvetu't-Tefâsîr*, 1/322.

³¹ Heyet, *Tenbihâtun Hâmmе*, 114.

³² M. Alî, *Safvetu't-Tefâsîr*, 3/55.

³³ Heyet, *Tenbihâtun Hâmmе*, 114.

³⁴ M. Alî, *Safvetu't-Tefâsîr*, 3/65; Kurtubî: "Bu Âdem için bir onurlandırmadır. Rûh, Beyt, Nâqa ve Mescitleri kendi nefesine izafe etmesi gibidir" der.

³⁵ Heyet, *Tenbihâtun Hâmmе*, 114-115; İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*.

³⁶ M. Alî, *Safvetu't-Tefâsîr*, 3/68.

³⁷ Heyet, *Tenbihâtun Hâmmе*, 115.

“kâfirleri övmez ve onlara mükâfat vermez” diye te’vîl eder.³⁸ Bu ise sözü manasından saptırmaktır. Ehl-i Sünnet Allah için hem rıza hem de gazap sıfatlarını kabul eder. Tabii ki bu sıfatlar yaratılmışların sıfatlarına benzemez, Kendi şanına yakışacak niteliktedir.³⁹

Bu mesele de Allah’ın sıfatlarıyla ilgilidir ve tartışılmasında bir hayır mülahaza edilmemiştir. Esas olan tevhid ve tenzihi dile getirip teşbih ve teccimden uzak durmaktır.

وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ (-)17

Sâbûnî, “Onlar Allah’ı hakkıyla tanıyıp bilemediler. Kıyamet günü bütün yeryüzü O’nun tasarrufundadır. Gökler O’nun kudret eliyle dürülmüş olacaktır. O, müşriklerin ortak koşmalarından yüce ve münezzehdir” (39/Zümer 67) ayetini, “Onun kabzasının ve hâkimiyetinin altındadır” şeklinde te’vîl eder. “Gökler de sağ elinde dürülmüştür”⁴⁰ ifadesini “kudretiyle” diye açıklayıp bundan maksat Allah’ın azametini, “kabza” ve “sağ el” ile bir tarafa yönelmeksizin, tasvir etmektir, der.⁴¹ Bu tür ifadeler, Cehmiyye’nin Allah’ın eli, yüzü gibi bir şey söz konusu değildir, görüşüne dayanmaktadır. Ehl-i Sünnet bu tür görüşleri reddetmiş ve bunun delillerini ortaya koymuştur. İbn Huzeyme’nin “Kitâbu’t-Tevhîd”i bu delilleri en güzel şekilde sergilemiştir. Bunların hepsini te’vîl etmek mümkün değildir.⁴²

Burada münekkit kendince makul olan çözüm yolunu herkese teşmil etmek istemektedir. Ama bu her zaman mümkün olmamaktadır. İhtilafa müsamaha ile bakıp, eleştirilere tahammül etmek erdemlidir.

رَفِيعُ الدَّرَجَاتِ ذُو الْعَرْشِ يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ لِيُنْزِرَ يَوْمَ التَّلَاقِ (-)18

Sâbûnî “Dereceleri yükselten, Arş’ın sahibi Allah, kavuşma günüyle korkutmak için kullarından dilediğine iradesiyle ilgili vahyi indirir” (40/Mu’min 15) ayetinin izahı için Ebû’s-Su’ûd’tan “Arş”ın anlamına ilişkin bir açıklama⁴³ aktarır ve onu kabul eder. Buna göre Arş, Allah’ın eşsiz büyük ululuk ve hâkimiyetinin sınırsızlığını ifade eden bir semboldür.⁴⁴ Hâlbuki Ehl-i Sünnet Allah’ın yücelik ve üstünlüğünü kabul etmiş, bu konuda müstakil eserler yazmıştır. Sarih akıl da buna muhalif değildir. Allah’ın zatının sınırsız ve ulu olduğunu kabul etmenin ne sakıncası var ki böyle tevellere sığınılsın.⁴⁵

Bu konu da Allah’ın sıfatları meselesiyle alakalıdır ve bu konuda iki makul yöneliş vardır; kimse bunlardan birini tercih etti diye muaheze edilemez.

فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ (-)19

³⁸ M. Alî, *Safvetu’t-Tefâsîr*, 3/71. Bu, Râzî’nin görüşüdür. Bkz. *Mefâtihu’l-Ğayb*, 26/246. Muhammed Alî onu aktarmıştır.

³⁹ Heyet, *Tenbîhâtun Hâmmе*, 115.

⁴⁰ M. Alî, *Safvetu’t-Tefâsîr*, 39/67.

⁴¹ M. Alî, *Safvetu’t-Tefâsîr*, 3/87.

⁴² Heyet, *Tenbîhâtun Hâmmе*, 115. Burada ileri sürülen görüşün kabul edilemez oluşu ile ona karşı gösterilen tepki arasında muvazene kaybedilmiş gibidir. Görüşü tenkit etmek ayrı, görüş sahibini tenkit etmek ayrı şeydir. Makul ve mutedil bir tenkit numunesi için bkz. Çiçek, Hacı, “Yesteftünek” ve “Yüftiküm” Kelimelerinin Türkçeye Çeviri Sorunu, 206-207. Bir kelimeye farklı manaların verilebilir olduğu, belki bunlar içinde bir tercih yapılabileceği vurgulanıyor.

⁴³ Ebû’s-Su’ûd, *İrşâdu’l-Aqli’s-Selîm*, 5/5.

⁴⁴ M. Alî, *Safvetu’t-Tefâsîr*, 3/96.

⁴⁵ Heyet, *Tenbîhâtun Hâmmе*, 115-116.

Sâbûnî “(Resûlüm!) Şimdi sen sabret. Çünkü Allah’ın vâdi gerçektir. Günahının bağışlanmasını iste. Akşam-sabah Rabbini hamd ile tesbîh et” (40/Mu’min55) ayetinin tefsiri bağlamında Sâvî’den Nebî’nin (sas) hem nübüvvetten sonra hem de bundan önce küçük günahlardan masum olduğunu⁴⁶ aktarır.⁴⁷ Hâlbuki Cumhur masumiyetin büyük günahlar hakkında olduğunu, küçük günahların ise, peygamberlerden hâsıl olduğunu ancak bunların Allah tarafından gösterilip tashih edildiği kabul etmektedir. Şerhu’t-Tahâvî ve benzeri eserlerde bu konu detaylı işlenmiştir.⁴⁸

Burada münekkî, itidal çizgisini göstermekte ve aşırı kutsayıcı tutum ve davranışları hoş karşılamak istememektedir ki, doğru olan da budur.

ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ (-20)

“Sonra duman halinde olan göğe yöneldi, ona ve yerküreye: İsteyerek veya istemeyerek, gelin! dedi. İkisi de “İsteyerek geldik” dediler” (41/Fussilet 11) ayetini, bundan maksat Allah’ın kudretini, ortada herhangi bir hitap ve cevap olmaksızın, tasvir etmektir, diye açıklar. Bu doğru bir tespit değildir. Zira ilk akla gelen bunun gerçek bir söz ve hitap olduğu şeklindedir. Çünkü Yüce Allah başka bir ayette şöyle buyurur:

تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَاوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا

“Yedi gök, yer ve bunlarda bulunan herkes O’nu tesbih eder. O’nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ne var ki siz, onların tesbihini anlamazsınız. O, halîmdir, bağışlayıcıdır” (17/İsrâ 44). Ayet, Ona her şeyin secde ettiğini beyan etmiştir. Her şeyin salâtını ve teşbihini bildiğini de vurgulamıştır. Dolayısıyla bunun bir hakikati ifade ettiği de anlaşılabilir.⁴⁹

Bu mesele de İlâhi Sıfatlarla ilgilidir. Bu konuda iki farklı yol vardır. Tefvid yolu daha eslem, tevil yolu daha makuldür. Her iki kesimin de delilleri vardır. Yeniden tartışmaya açmaya lüzum yoktur.

وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكْلِمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بآذنيه مَا يَشَاءُ إِنَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (-21)

Sâbûnî “Allah bir insanla ancak vahy yoluyla veya perde arkasından konuşur yahut bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahyeder. O yücedir, hakîmdir” (42/Şûrâ 51) ayetinin izahı için yaptığı tefsirde velilere de tıpkı nebilere gibi ilham veya rüya ile vahy geldiğini ifade eder.⁵⁰

Bu yanlış bir görüştür. Allah’ın veli kulları tüm müminler ve muttakilerdir. Eğer onlara da vahy gelseydi şeriate muhtaç olmaz, aldıkları vahy ile Kitap ve Sünnetten müstağni olur ve insanlar ihtilaf ettiklerinde onların sorunlarını çözmeye kendileri birer merci olurlardı. Hâlbuki bu nebilere mahsustur ki, onların rüyaları da vahy idi.⁵¹

Bu konuda Sâbûnî, kendisinden önceki bazı âlimlere mesela Râzî’ye tabi olmuştur. Konuyu ya enine boyuna incelememiş ya da incelemeyen sonra bu yöndeki görüşün delillerini makul

⁴⁶ Sâvî, *Hâşiyetu’s-Sâvî alâ’l-Celâleyn*, 4/11.

⁴⁷ M. Alî, *Safvetu’t-Tefâsîr*, 3/106.

⁴⁸ Heyet, *Tenbîhâtun Hâmm*, 116.

⁴⁹ Heyet, *Tenbîhâtun Hâmm*, 116.

⁵⁰ M. Alî, *Safvetu’t-Tefâsîr*, 3/146.

⁵¹ Heyet, *Tenbîhâtun Hâmm*, 117.

görmüştür. Her iki ihtimal de Sâbûnî açısından mazeret sayılmaz. Bu konuda çelişkili ifadeler yerine açık ve net biçimde veli ile Resulü ve Nebiyi birbirinden ayırt etmesi beklenirdi.⁵²

22-) وَلَا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ (43/Zuhruf 86) ayetini “Allah’ın dışında ibadet ettikleri onlara şefaate edemez ancak bilerek Hakka tanıklık edenler müstesna, bunların şefaati Allah katında fayda verir” şeklinde açıklar.⁵³ Bunun açık anlamı, Hakka tanıklık eden herkesin, şartlarını tamamlamasa da, şefaati fayda verir ve bu mutlaka gerçekleşecek demektir. Sahih olan ise bunun, İbn Kesîr tarafından tercih edildiği gibi, “munkatî müstesna” olmasıdır. O zaman manası, Hakka tanıklık edecekler tanıklıklarının mükâfatı ve iyiliklerinin sevabı verilecektir, şeklinde olur.⁵⁴

Bu mesele furuatla alakalı bir konudur. Bir şekilde çözüme kavuşturulabilir. Kendi haline de bırakılabilir.

23-) فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ وَمَا كَانُوا مُنظَرِينَ

Sâbûnî “Gök ve yer onların ardından ağlamadı; onlara mühlet de verilmedi”(44/Dûhan 29) ayetindeki (فَمَا بَكَتْ) “ağlamadı” kelimesini kimse onları yitirdiğinde üzülmeyen ve ölümlerinden müteessir olmaz şeklinde te’vîl eder.⁵⁵ Hâlbuki bu te’vîle gerek yoktur. Zira İbn Kesîr’in de kaydettiği birçok hadis ayetin zahiri manasını desteklemiştir.

Tefsirin ana umdelerinden biri de hadiste yer alan açıklamaları hesaba katmaktır. Bunlarla yapılan tefsir daha makbul ve makuldür.

24-) يَوْمَ لَا يُغْنِي مَوْلَى عَنْ مَوْلَى شَيْئًا وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ

Sâbûnî “O gün, dostun dosta hiçbir faydası olmaz, kendilerine yardım da edilmez” (44/Dûhan 41) ayetini: “Bu muttasıl istisnadır, birbirlerine şefaate ederler” şeklinde açıklar.⁵⁶ Bu da şefaati, şartlarına riayet etmeksizin, mutlak manada savundu anlamına gelir. Sahih olan ise bu istisnanın “munkatî” olduğudur. Buna göre manası şöyledir: Allah’ın rahmet ettikleri bağışlanır ve onlar Allah’ın rahmetinden başka bir şeye ihtiyaç duymazlar.⁵⁷

Bu mesele furuatla ilgilidir ve ihtilafa mahal olabilir; farklılık burada tefrikaya yol açmaz; rahmet kapsamında değerlendirilmelidir.

25-) سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ إِذَا انطَلَقْتُمْ إِلَى مَعَانِمِ لِتَأْخُذُوا بِهَا دَرُونََا نَتَّبِعُكُمْ يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ فَلَنْ تَتَّبِعُونَا كَذَلِكُمْ قَالَ اللَّهُ مِنْ قَبْلُ فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنَا بَلْ كَانُوا لَا يَفْقَهُونَ إِلَّا قَلِيلًا

Sâbûnî “Siz ganimetleri almak için gittiğinizde seferden geri kalanlar: Bırakın, biz de arkanıza düşelim, diyeceklerdir. Onlar, Allah’ın sözünü değiştirmek isterler. De ki: “Siz asla bizim peşimize düşmeyeceksiniz! Allah daha önce sizin için böyle buyurmuştur.” Onlar size: Hayır, bizi kısıyorunuz, diyeceklerdir. Bilâkis onlar, pek az anlayan kimselerdir”

⁵² Bu konuda tefrik edici bazı çalışmalar: Şadi Eren, *Kur’ân’da Gayb Bilgisi*; İlyas Çelebi, *İslam İnancında Gayb Problemi*; Sadık Kılıç, “Kur’ân’da Gayb Âlemi”; Sadık Kılıç, *Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur’ân-ı Kerîm*; Maşallah Turan, “Gayb İlminin Yorumlanmasındaki Tutarsızlıklar - Muhammed Ali Sâbûnî Örneği-”. Krş. Ersan Özten, *Peygamberlerin Gaybı Bilme İmkânı*, 117-144.

⁵³ M. Alî, *Safvetu’t-Tefâsîr*, 3/167.

⁵⁴ Heyet, *Tenbîhâtun Hâmmе*, 117.

⁵⁵ M. Alî, *Safvetu’t-Tefâsîr*, 3/174.

⁵⁶ M. Alî, *Safvetu’t-Tefâsîr*, 3/176.

⁵⁷ Heyet, *Tenbîhâtun Hâmmе*, 117-118.

(48/Fetih 15) ayetini, *Allah'ın vadini ve hükümünü değiştirirler* şeklinde te'vîl eder.⁵⁸ Bu Allah'ın kelam sıfatını açıkça inkâr manasına gelir. Çünkü (كَلَامَ اللَّهِ) “kelam”ı vaat, (قَالَ اللَّهُ) “söz”ü de hüküm manasında te'vîl etmiştir. Bu da ayetin zahirinin hilafına olduğu gibi Ehl-i Sünnet'in “Allah konuşandır” ve “gerçekten konuşur” şeklinde formüle edilen görüşüne terstir. Elbette ki Allah'ın sıfatları ile yaratılmışların sıfatları apayrıdır.⁵⁹

Bu konu da İlahi Sıfatlarla alakalıdır. Ümmetin sevad-ı azamı onları tecsim ve teşbihe düşmemek için makul ve mutedil biçimde tevil etmeyi benimsemiştir. Çok sayıdaki bir kesim yine teşbih ve tescime düşmeden onları olduğu gibi kabul etmeyi, keyfiyetlerini ise Allah'a havale etmeyi tercih etmiştir. O nedenle kimsenin kimseyi bu yüzden tenkit etmemesi beklenir.

26-) وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ حِينَ تَقُومُ

Sâbûnî, *İnkâr edilmiş olana (Nuh'a) bir mükâfat olmak üzere gemi, gözlerimizin önünde akıp gidiyordu* (54/Kamer 14) ayetinde geçen (فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا) “Gözlerimizin önündesin”⁶⁰ ifadesini gözetim, koruma ve himaye etme şeklinde te'vîl eder.⁶¹ Burada M. Alî, Allah'ın gözü var dese mesele bitecekken o lafı uzatır. Hâlbuki Ehl-i Sünnete göre Allah'ın hem “ayn” hem de “basar” sıfatı vardır ama yaratılmışlarınkilere benzemez.⁶²

Bu konu da İlahi Sıfatlarla alakalıdır ve pek çok açıklaması ve izahı yapılmış bulunuyor.

27-) هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يَعْلَمُ مَا يَلْجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

Sâbûnî, “O, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra Arş'in üzerine istivâ edendir. Yere gireni ve ondan çıkanı, gökten ineni ve oraya yükseleni bilir. Nerede olsanız, O sizinle beraberdir. Allah yaptıklarınızı görür” (57/Hadîd 4) ayetinin izahında Allah'ın Kitâbullâh'taki ifadeleri te'vîle karşı çıkanlara genel bir cevap verir.⁶³ Hâlbuki te'vîl, sözü bağlamından koparmak ve zorlama anlamlara yönlendirmektir. Bize göre (وَهُوَ مَعَكُمْ) yani “maiyet” (beraberlik) ise bir gerçekliktir ve gereği de bilmek, görmek ve yakınlıktır. Bunlar ise te'vîl değildir.⁶⁴

Bu mesele de İlahi Sıfatlarla alakalıdır ve birçok defa açıklaması ve izahı yapılmış bulunuyor.

27-) قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ

Sâbûnî, “Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyette bulunan kadının sözünü Allah işitmiştir. Allah, sizin konuşmanızı işitir. Çünkü Allah işitendir, bilendir” (58/Mucâdele 1) ayetinin izahında: “Onun duyması sadece bunu bilmesi değil, onun duasını kabul etmesidir” der. Bu görüşü Zemahşerî'den nakleder ve kabul eder.⁶⁵ Hâlbuki bu uzak bir te'vîldir. Çünkü Allah “sem'i” (duyma, işitme) mazi, muzari ve ism-i fail kalıplarında kullanmıştır. Âişe (ra)

⁵⁸ M. Alî, *Safvetu't-Tefâsîr*, 3/211.

⁵⁹ Heyet, *Tenbihâtun Hâmmе*, 118.

⁶⁰ Aynı temayı işleyen ayetler için bkz. 11/Hûd 37; 23/Mu'min 27; 52/Tûr 48; 54/Kamer 14.

⁶¹ M. Alî, *Safvetu't-Tefâsîr*, 3/269.

⁶² Heyet, *Tenbihâtun Hâmmе*, 118.

⁶³ M. Alî, *Safvetu't-Tefâsîr*, 3/321. Buna benzer açıklamalara Râğîb da *Müfredat*'ta değinmiştir. Bkz. 936.

⁶⁴ Heyet, *Tenbihâtun Hâmmе*, 118-119.

⁶⁵ M. Alî, *Safvetu't-Tefâsîr*, 3/335.

de (ra) bunu: “İşitmesi tüm sesleri kuşatan Allah her tür noksan sıfattan münezzehtir” sözüyle teyit etmiştir.⁶⁶

Bu konu da İlahi Sıfatlarla ilgilidir ki açıklaması ve izahı yapılmış bulunuyor.

28-) *وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِّلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَتَ فِرْعَوْنَ إِذْ قَالَتْ رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ وَنَجِّنِي مِّنْ فِرْعَوْنَ وَعَمَلِهِ وَنَجِّنِي مِّنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ*

Sâbûnî, “Allah, inananlara da Firavun’un karısını misal gösterdi. O: Rabbim! Bana katında, cennette bir ev yap; beni Firavun’dan ve onun (kötü) işinden koru ve beni zalimler topluluğundan kurtar! demişti.” (66/Tahrîm 11) ayetinin izahında: “Cennette rahmetinin civarında bir ev hazırla” der.⁶⁷ Bu uzak bir te’vîldir. Zira Allah Teâlâ bazı yaratılmışların Rabbinin katında olduklarını özellikle belirtmiştir.

فَإِنِ اسْتَكْبَرُوا فَالَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ يُسَبِّحُونَ لَهُ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُمْ لَا يَسْأَمُونَ

Eğer insanlar büyüklük tasarlarsa (bilsinler ki) Rabbinin yanında bulunan (melekler) hiç usanmadan, gece gündüz O’nu tesbih ederler” (41/Fussilet 38).

Bazı âlimler bunun Allah için “الفوقية”in delillerinden biri olduğunu belirtmişlerdir.⁶⁸

Bu mesele de İlahi Sıfatlarla ilgilidir ve defalarca izahı yapılmış bulunmaktadır.

29-) Sâbûnî, *لَاخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ*, “Ondan sağ elle kesin olarak alırdık” (69/Hâkka 45) ayetinin açıklamasında: Bu “الْيَمِينِ” lafzı kuvvet ve kudretten kinayedir, der.⁶⁹ Ne dersek diyelim bu da bir te’vîldir. Hâlbuki Yüce Allah kendisi için “الْيَمِينِ” kavramını kullanmıştır. Hadiste de: “Onun her iki eli de yemîndir” denmiştir.⁷⁰

Bu konu da İlahi Sıfatlarla ilgilidir ve izahı yapılmış bulunmaktadır.

30-) Sâbûnî, *وَحَلَقْنَاكُمْ أَزْوَاجًا*, “Biz sizi çiftler olarak yarattık” (78/Nebe 8) ayetini: “Yani bu Arz Kevkebi (gezegeni) üzerinde hayat kesintiye uğramayacaktır” şeklinde açıklar.⁷¹ Burada Arz’ı, “kevkeb” diye nitelemiştir ki, bu varit olanın hilafıdır. Ayrıca bu ifadede bu dünyada hayatın devamlı olacağı da yer bulmaktadır ki, böyle bir mana ayetten çıkmaz.⁷²

Bu tenkitte naslarda belirtilmemiş şeyleri, serbest bir şekilde izah edemeyeceğimiz vurgulanmıştır. Bu da hassasiyet açısından önemli bir konuya dikkat çekmektedir.

31-) Müellif (M. Alî) kitabının başında eserini abartılı bir şekilde över. Bu da ilim adamına yakışmaz ve hiç hoş bir tutum değildir. Eserinde haşv (işe yaramayan boş laf),⁷³ ta’qîd (zor anlaşılan ağdalı ifade), tatvîl (gereksiz uzatma) ve tekellûf (zorlama ifade) olmadığını, açık üslup ve mükemmel beyanla yazıldığını ifade edip şimdiye kadar bunun bir benzerinin

⁶⁶ Heyet, *Tenbihâtun Hâmmе*, 119; 146-147.

⁶⁷ M. Alî, *Safvetu’t-Tefâsîr*, 3/412.

⁶⁸ Heyet, *Tenbihâtun Hâmmе*, 119.

⁶⁹ M. Alî, *Safvetu’t-Tefâsîr*, 3/440. Buna benzer açıklamalara Râğîb da *Müfredat*’ta değinmiştir. Bkz. 1113-1114.

⁷⁰ Muslim, *İmâre* 4 (Hn: 1827), 3/1458.

⁷¹ M. Alî, *Safvetu’t-Tefâsîr*, 3/508.

⁷² Heyet, *Tenbihâtun Hâmmе*, 119.

⁷³ el-Curcânî, *et-Ta’rifât*, 118.

yazılmadığını ileri sürer.⁷⁴ Nefsini tezkiye eder. Hak etmediği övgüler kullanır. Bu ise öncekilerin hakkını yemek ve onların değerini yok saymak anlamını mündemiçtir.

Münekkit burada kerameti kendinden menkul türü şeylerin yersizliğini ifade etmeye çalışmıştır ki, bu gayet yerinde bir tenkittir. Eser bir eser takdir edilip övülecekse bunu yapacak en son kişi onun yazarı olmalıdır. Yazar eserini ortaya koyar, âlimler, öğrenciler ve halk alır, okur ve değerlendirir. Asıl takdir ve övgü garazsız, ivazsız ve samimiyetle yapılmış olanlardır. Kişinin kendi eserini övmesi ise hiç hoş karşılanmaz.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Prof. Dr. Muhammed Alî es-Sâbûnî (d.1930) , tefsir alanına önemli katkıları olan çağdaş bir âlimdir. Tefsirle doğrudan ilgili dört önemli eseri mevcuttur. Bunların ilki *Revâiu'l-Beyân* isimli eseridir. Bu ahkâm ayetlerini 70 konferans şeklinde yazdığı iki ciltlik bir eserdir. İbn Cerîr et-Taberî'nin tefsirini ile İbn Kesîr'in tefsirlerinin muhtasarlarını yazmıştır. Bu bir çeşit kısaltma ve özetleme faaliyetidir. Dördüncü eseri ise meşhur *Safvetu't-Tefâsîr* adlı tefsiridir. Özellikle birinci ve dördüncü kitabı dünyada hüsnü kabul ile karşılanmış ve nedenle büyük bir şöhrete kavuşmuştur.

Tefsir dışında başka alanlarda da kitaplar yazan M. Alî, tefsir alanındaki tespit, tercih ve savunduğu görüşleriyle içinde yaşadığı çevrenin fanatik ve dar görüşlerine ters düşmüştür. O inanç sistemi açısından Eş'arîliğe benzer bir inanç sistemini benimsemiş ve onu eserlerinde dile getirip savunmuştur. Buna bağlı olarak tefsirle ilgili eserlerinde bu görüşlerini diğer tefsirlerden de destek alarak serdetmiştir.

Çevresindeki üniversite mensupları ve dini işlerle doğrudan ilgili kurumlar onun özellikle Allah'ın isim ve sıfatlarını te'vîl etmesini rahatsız edici bulmuş ve kendisini uyarılmışlardır. İleri aşamalarda bu tür görüş ve tutumlarını bidat ve delalet olarak göstermişlerdir. Fakat o bu tür uyarı ve eleştirileri ciddiye almamış ve adam akıllı üzerinde durmamıştır. Bu da karşı tarafı huzursuz etmiş hatta çok kızdırmıştır. M. Alî'nin kimi zaman dakik olmayan aktarımları da işin içine girince mesele daha da içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Buralarda büyük imam ve üstat kabul edilen ve Seleflerin piri sayılan İbn Teymiyye'nin kitaplarından yaptığı nakillerde kimi asılsız ilaveler yaptığına ilişkin iddialar⁷⁵ üzerinde tahkikat başlatılmış ve Fakülte Yönetim Kurulu tarafından yürütülüp saatler süren sorgudan sonra öğretim üyesi görevinden ihraç edilmesine karar verilmiştir. M. Alî buna bağlı olarak 1404 hicri senesinde görevinden ayrılmıştır.

Yapılan tenkitler, verilen cevaplar, neticede yapılan muhakeme ve mülahazalar Muhammed Alî'nin, Ummu'l-Qurâ Üniversitesi Şeriat Fakültesindeki görevinden el çektirmeyi gerektirecek derecede ağır bir suç işlemediğini göstermektedir.

Yapılan tenkitlerin bir kısmı temel konularla kimisi ise teferruatla ilgilidir. Teferruat konularında baştan sona birbirine mutabık iki tefsir var mıdır? Bilinmez. Her müfessirin kurgusu, usulü ve metodu farklıdır. Bu nedenle çıkarımları ve izahları da farklılık arz etmektedir. Her bir müfessirin ağırlık noktası farklıdır. Önemsediği ve öne çıkardığı konular kendisine, ilgisine, zaman ve çevresine mahsustur ve tefsiri de buna uygun biçimde şekillenmiştir.

Hal böyle iken M. Alî'ye yöneltilen tenkitlerin en ağırları şöylece özetlenebilir:

⁷⁴ Bkz. M. Alî, *Safvetu't-Tefâsîr*, 1/20.

⁷⁵ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ'sı* hakkında.

1-) M. Alî, Ehl-i Sünnet akidesinden ayrılmıştır. Allah'ın isim ve sıfatlarından söz eden ayet ve hadisleri te'vîl yoluna gittiğinden bidat ve dalalet ehlinde sayılmalıdır. Çünkü o, Taberî ve İbn Kesîr gibi Seleflerin büyüklerini bile, te'vîl ehli olarak göstermeye çalışmıştır. Bu asla kabul edilemez. Mutlaka ifşa ve teşhir edilmelidir ki, halk ondan uzaklaşsın.

2-) M. Alî, yaptığı nakillerde dürüst davranmamış, kimi hadislerin, görüşüne uymayan taraflarını, hafz ederek vermiştir. Bu da ilim ahlakı, doğruluk ve objektiflik ilkeleriyle bağdaşmaz. İlim adamı, hakka ve gerçeğe her şeyden daha çok bağlıdır. Mezhep veya meşrep için kimi belgeleri göz ardı etmek, karartmak ve yok saymak asla kabul edilemez.

3-) M. Alî, kendini beğenen ve başkasını rahatlıkla hor görecektir, aşağılayacak bir mizaca sahiptir. Bu nedenle kendisine ve hatalarına yönelik tavsiye, hatırlatma ve uyarıların hiçbirini kabule yanaşmamıştır. Bu da İslami ahlak ve ilim adabına uygun değildir. Ondaki beklenen bu türden uyarılara memnuniyetle kulak vermesi ve hatalarını düzeltmesiydi.

Bu tür tenkitleri yapanlar ilke olarak Kur'ân-ı Kerîm'in, Sünnet-i Nebeviyye, Sahâbe, Tâbiûn ve güvenilir müfessirlerin görüşlerine uygun sahih tefsirini öğrenmek isteyenlere yardımcı olmak ve yanlış görüşlerden sakındırmak için bu tenkitleri yaptıklarını beyan ederler.

Allah'ın isim ve sıfatlarını ölçülü ve İslam'ın temel ilkelerini zedelemeyecek biçimde te'vîl etmeyi mutlak manada bidat ve dalalet saymak başlı başına bir sorunsaldır. Ümmetin kahir ekseriyeti ve ulemanın geneli bu konuda mutedil bir çizgide durmakta ve bu yönde fikir beyan etmektedir. Bu nedenle M. Alî'yi, Ümmetin kahir ekseriyetinin benimsediği bir görüşü savunuyor diye taciz etmek ve bu yüzden tazyiklerle görevden almak akıllıca değildir ve bu baskıcı tutum İslam'ın ahlak ve kültürüyle bağdaşmaz. Bu tamamen bağnazca, tahammülsüz ve entegrist bir tavrıdır. Müslümanlıktan çok ilkelikle, bedevilikle ve medeni açıdan geriye gitmekle alakalıdır. İslam, hiç kimsenin savunmadığı aykırı bir görüşü savunmayı bile müsamaha ile karşılar. Müslümanlar bu tür fikirleri kabul etmez, eleştirir ve doğru olanı delillerle ortaya koyar. Ne ki, bu eylemde asla şiddet olmaz; tutum ve tavırda şiddet, söz ve davranışta şiddet asla kabul edilemez.

Kaynakları ve görüşleri çarpıtmak ise büyük bir hatadır ve hiçbir zaman ne mazur görülebilir ne de kabul edilebilir. Kişi kendi görüş ve düşüncelerini akıl ve mantık açısından tutarlı, mesnet ve delil açısından sağlam temellere dayandırmalıdır. Bir müellif veya metnin söylemediğini ona söyletmek ilim adamına yakışmaz. Kaynaklar ve şahsiyetlerin görüşleri birer emanettir. Bu emanetlere riayet etmek herkesten önce ilim adamlarına düşer.

Tenkid de Ümmet ve Müslümanlar arasında kadim bir tarihi geçmişe sahiptir. Elbet tenkidin şefkat, sevgi ve saygı, karşı tarafı hor görmeme ve hakaret etmeme gibi tartışmasız kuralları vardır. Her eleştiri bu kaidelere bağlı kalmakla çok şey kazanır; onların dışına çıkmakla ise çok şey kaybeder.

Muhammed Alî'nin genelde eleştirilere açık olmadığı, onları gönül rahatlığıyla kabul etmediği ve kimi zaman da bilerek naslarda ve metinlerde zahir olanın dışına meylettirdiği tespit edilmiştir. Mutezile uzun zamanlardan beri "Şayet bir nass akla ve makule uymazsa, onu akla ve makule uygun biçimde te'vîl ederiz" demiştir ve bunu uygulamalarında da göstermiştir.

Muhammed Alî ise "Ben Kur'ân ve Sünnete bağlıyım; onun dışına çıkmam" diye açık beyanlarına rağmen, kimi zaman Kitap ve Sünnetin zahirinden kaçarak te'vîl yoluna gitmiştir. İnsan te'vîl yolunu seçebilir ve bunu savunmak da zor değildir. Ama nassın zahirini görmemek ve metnin bir kısmını kasıtlı olarak yok saymak ilim adına hoş karşılanmaz. Bir ayet veya hadisi delil gösterirken önce bütünü vermek, sonra üzerinde muhakeme ve akıl yürütmek makuldür. Ama onun bir kısmını görmezden gelmek hoş olmaz.

Bu tür asabi veya taassuba dayalı tutumlar M. Alî'yi normal bir hakkı kullanmışken haksız konumuna düşürmüştür. Bir hiç uğruna görevinden alınmak, eserlerinin müsaderesine yol açmak ve halk nezdindeki itibarından olmak ona dokunmuştur. O da can havliyle eleştirilere eleştirilerle cevap vermiş ve böylece polemik uzayıp gitmiştir. Bir yerde noktayı koyup kendi işine bakması daha iyi olurdu. Haklıyken bile kimi zaman susmak ve işi zamana ve ahvale havale etmek bazen tartışma ve didişmeyi sürdürmekten iyi gelebilir.

KAYNAKÇA

Aydemir (v.1991), Abdullah. *Tefsirde İsrailiyyat*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1979.

Aydın, Hayati. *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*. Ankara: Fecr Yay. 2018.

Aydın, Hayati. *Kur'an'da Psikolojik İkna*. Ankara: Fecr Yay. 2018.

el-Beydâvî (v.685), Nâsiruddîn Ebû Sa'îd 'Abdullah eş-Şîrâzî. *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*. Thk. Muhammed 'Abdurrahmân el-Mar'aşlî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1418.

el-Curcânî (v.816), Alî b. Muhammed. *et-Ta'rîfât*. Thk. İbrahim el-Ebyârî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1405.

Çelebi, İlyas. *İslam İncasında Ğayb Problemi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Vakfı Yayınları, 1996.

Çiçek, Hacı. "Umar Ferrûh ile Şewqî Dayf'ın Cahiliyye Şiirine Dair Görüşleri". *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2013): 145-176.

Çiçek, Hacı. "Yesteftünek" ve "Yüftüküm" Kelimelerinin Türkçeye Çeviri Sorunu". *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2011): 193-211.

Demir, İbrahim. *Muhammed Alî es-Sâbûnî ve Tefsir Metodu*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: 2000.

ed-Derrâz (v.1958), Muhammed Abdullah. *En Mühim Mesaj Kur'an*. İzmir: Akçağ Yayınları, 1994.

Ebû Zeyd, Bekr b. Abdullah. *et-Tahzîr min Muhtasarâti Muhammed Alî es-Sâbûnî fi't-Tefsîr*. Mekketu'l-Mukerreme: Gözden geçirilmiş ve önemli ilaveler yapılmış 2. Baskı, 1410.

Ebû's-Su'ûd (v.982) el-'Îmâdî, Muhammed b. Muhammed. *Tefsîru Ebi's-Su'ûd (İrşâdu'l-'Aqli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, trz.

el-Ebyârî, İbrâhîm b. İsmâ'îl. *Mevsû'atu'l-Qur'âniyye*. Muessestu Sicilli'l-'Arab, 1405.

el-Elbânî (v.1420), Ebû 'Abdurrahmân Muhammed Nâsiruddîn. *Da'ifu'l-Câmi'i's-Sağîr ve Ziyâdetuh*, thk. Zuheyr eş-Çâvîş. el-Mektebetu'l-İslâmiyye, basım yeri ve tarih yok.

Eren, Şadi. *Kur'an'da Gayb Bilgisi*. İzmir: Işık Yayınları, 1995

el-Ferrâ (v.207), Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd ed-Deylemî. *Me'âni'l-Qur'an*. Thk. Ahmed Yûsuf en-Necâtî - Muhammed Ali en-Necâr - 'Abdulfettâh İsmâ'îl eş-Şelebî. Mısır: Dâru'l-Misriyye li't-Te'lîf ve't-Terceme, trz.

Heyet (Zeynû – Fevzân – Zallâm - Cibrîn). *Tenbîhâtun Hâmmе alâ Kitâbi "Safvetu't-Tefâsir" li'ş-Şeyh Muhammed Alî es-Sâbûnî*. Mekketu'l-Mukerreme: 4. Baskı, 1407.

Hikmet b. Beşir b. Yâsîn. *Mevsû'atu's-Sahîhi'l-Mebsûr mine't-Tefsîr bi'l-Me'sûr* (1-4). Beyrut: Dâru'l-Meâsir li'n-Neşri ve't-Tevzî' ve't-Tibâ'a, 1420/1999.

İbn 'Âşûr (v.1393), Muhammed et-Tâhir b. Muhammed. *et-Tahrîr ve't-Tenvîr (Tahrîru'l-Ma'nâ ve Tenvîru'l-'Aqli'l-Cedîd min Tefsîri'l-Kitâbi'l-Mecîd* (1-30). Tûnus: ed-Dâru't-Tûnisiyye li'n-Neşr, 1984.

İbn Atiyye (v.542), Ebû Muhammed Adu'l-Hak b. Gâlib el-Muhâribî el-Endelusî. *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. Thk. 'Abdusselâm, 'Abdu's-Şâfi Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1422.

İbn Cuzey (v.741) el-Gırnâtî, Ebû'l-Qâsım Muhammed b. Ahmed. *et-Teshîl li-'Ulûmi't-Tenzîl*. Thk. 'Abdullâh el-Hâlidî. Beyrut: Şeriketu Dâri'l-Erqam b. Ebi'l-Erqam, 1416.

İbn Hacer (v.852) el-'Asqalânî, Ahmed b. Alî. *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (1-13). Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379.

İbn Kesîr (v.774), Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Umar. *Tefsîru'l-Qur'âni'l-'Azîm* (1-8). Thk. Muhammed Huseyn Şemsuddîn. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1419.

İbn Teymiyye (v.728), Takiyuddîn Ebû'l-'Abbâs Ahmde b. 'Abdulhâlim. *Mecmû'u'l-Fetâvâ*. Thk. Enver el-Bâz ve 'Amir el-Cezzâr. 3. Baskı. Riyâd: Dâru'l-Vefâ, 1426/2005.

Kaya, Osman - Çiçek, Hacı. "İsa Suresi 70. ayeti Bağlamında Efdaliyet Meselesi", *Route Educational and Social Science Journal Volume* 6(3). (February 2019): 554-567.

Kılıç, Sadık. "Kur'an'da Ğayb Âlemi". *Kur'an ve Tefsîr Araştırmaları V: İslam Düşüncesinde Ğayb Problemi*. Ed. Bedrettin Çetiner. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2003.

Kılıç, Sadık. *Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerîm*. İzmir: Nil Yayınları, 1993.

el-Mâturîdî (v.333) Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Tefsîru'l-Mâturîdî (Te'vilâtu Ehli's-Sunne)*. Thk. Mecdî Bâ-Selûm (1-10). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1426/2005.

el-Mâverdî (v.450), Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Basrî el-Bağdâdî. *Tefsîru'l-Mâverdî en-Nuket ve'l-'Uyûn*. Thk. İbn 'Abdulmaqsûd b. 'Abdurrahîm (1-6). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, trz.

el-Mevdudî, Seyyid Ebû'l-A'lâ. *Tefhîmu'l-Qur'ân* (1-7). Çeviren: Heyet (Muhammed Han Kayani ve diğerleri). İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.

el-Miğrâvî, Muhammed Abdurrahman. *el-Mufessirûn Beyne't-Te'vil ve'l-İsbât fî Âyâtî's-Sıfât*. Tûnus: 1985.

Muslim b. el-Haccâc (v.261), Ebû'l-Hasen en-Neysâbûrî el-Kuşeyrî. *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar bi-Naqli'l-'Adli mine'l-'Adl ilâ Rasûlillâh Sallâlahu 'Aleyhi ve Sellem*. Thk. Muhammed Fuâd Abdalbâqî (1-5). Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, trz.

Önkal, Ahmet. "Sâriye Olayı Üzerine Bir Rivayet Araştırması". *İSTEM*, yıl 3, Sayı: 6, Konya, 2005. ss. 9-49.

Özten, Ersan. *Peygamberlerin Gaybı Bilme İmkânı*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009.

er-Râğîb el-İsfahânî (v.425), Ebû'l-Qâsım el-Huseyn b. Muhammed. *Tefsîru'r-Râğîbi'l-İsfahânî* (1-3). Thk. Muhammed 'Abdu'l-'Azîz Besyûnî. Mısır: Tantâ Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1420-1424/1999-2003.

Er-Râğıb el-İsfehânî, *Müfredat: Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, terc. Abdalbaki Güneş – Mehmet Yolcu, İstanbul: Gözden geçirilmiş 4. Baskı: Yarı Yay., 2015.

AZERBAJCAN'DA DİNLER: BAHAILİK ÖRNEĞİ
RELIGIONS IN AZERBAIJAN: BAHAI FAITH EXAMPLE

Dr. Ali FARHADOV

Milli Azerbaycan Tarihi Müzesi

ÖZET

Azerbaycan tarih boyunca farklı dinlerden insanlar için bir vatan olmuştur. Orta çağlardan, İslam'ın güçlü bir etkiye sahip olmasına rağmen, 19. yüzyıldan beri İran'da doğan Babilik ve onun devamı olan Bahai dini akımları da ülkemizde belirli rol oynamıştır. 70 yıllık Sovyet dönemi insanları belirli tarzda dinden uzaklaştırırsa da, bağımsızlık sonrası insanların dini eğilimi yeniden arttı. Azerbaycan'daki güçlü çokkültürlü çevre, diğer dinlerle birlikte, Bahailiğin de yeniden bölgeye yayılmasına neden oldu. İran'daki dini radikalizm ile mücadelede ve insan haklarına, kadınların aydınlanmasına ve dini önyargıya karşı savaşta önemli bir unsur olmuştur. Babilik'in kurucusu Mirza Ali Muhammed Bab, Güney Azerbaycan'da tutuklu olmuş, bu bölgede dini fikirlerini yaymıştır. Onun Azerbaycanlı temsilcileri, özellikle de Zerrintac Tahire hanım, ilerici dini aydınlanma faaliyeti ile özellikle Azerbaycanlı ve İranlı kadınların sözcüsü oldu. Azerbaycan'ın tüm bölgelerinde, özellikle Güney Azerbaycan ve Nahçıvan'da, Babilik ve Bahailik özellikle etkindi ve üyeleri dini cehalet ve baskıya karşı insan haklarını savundu. Bahailiğin önde gelen liderlerinden Abdülbaha, Azerbaycan aydınları ile yakın temas halinde idi ve Türkçe eserler de yazdı. Tüm baskılara rağmen, Mirza Feth Ali Ahundov, Ahmet Ağaoğlu, Mirza Kazimbey gibi entelektüeller Bahailiyi ilerici bir dini hareket olarak övdüler, yardımsever Musa Nagiyev maddi destek sağladı. Mirza Ali Akber Sabir şiirlerinde Babilik'in aydınlanma yönünden bahsetti. Sovyet döneminde toplumsal ve politik baskılara rağmen, Hüseyin Cavid ve Mikayil Muşfiq gibi şairler Bahailiye duydukları sempatiyi dile getirdiler. Bu dönemde, Bahai'ler, diğer dini akımlar gibi, varoluşlarının en kötü döneminde hayatta kaldılar, ancak bağımsızlıktan sonra özgürlüklerini geri kazandılar. Diğer dinlere ek olarak, Bahai dini cemaati, Azerbaycan'ın çok kültürlü ortamının gelişmesinde, dini önyargı ve cehalete karşı mücadelede özel bir rol oynamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, dinler, Babilik, Bahailik, Mehdilik

ABSTRACT

Throughout history Azerbaijan had been homeland to people of various religions. From the Middle Ages although Islam had strong impact, Babism emerged in Iran and its successor Bahai faith had played a necessary role in our country since the 19th century. Though 70-year Soviet period backslid people from the religion, after gaining the independence the tendency towards religion had increased significantly again. The powerful multicultural environment in Azerbaijan brought about the spread of Bahai faith as well as other religions again. The Babism emerged as a result of the struggle against religious radicalism and its successor Bahai faith played important role in the struggle against human rights, enlightenment of women, religious prejudices. The founder of Babism Mirza Ali Mohammad was in the jails in Southern Azerbaijan and disseminated his religious ideas in this region. His representatives especially Zarrintaj Tahira khanum was notable for her progressive religious enlightenment activities and became the liberty forerunner of women in Azerbaijan and Iran. Babism and Bahai faith spread widely in all regions of Azerbaijan particularly in Southern Azerbaijan and Nakhchivan, members of them protected human rights against religious ignorance and pressures. One of the prominent leaders of Bahai faith Abdülbaha had strong relations with educated men of Azerbaijan and wrote works in Azerbaijani as well. Despite all pressures Azerbaijani educated men such as Mirza Fatali Akhundov, Ahmad Aghaoghlu, Mirza Kazimbey praised bahai faith as a progressive religious movement and even philanthropist Musa Naghiyev rendered financial support. Mirza Alakbar Sabir mentioned enlightenment aspects of Babism in his poems. In spite of politico-social pressures during the Soviet period poets such as Huseyn Javid, Mikayil Mushfig appreciated Bahai faith. Even though the members

of Bahai faith had a rough time of it as other religious movements during this period, they became active again following the independence. As well as other religions Bahai faith plays special role in the development of multicultural environment of Azerbaijan and the struggle against religious prejudices and ignorance.

Keywords: Azerbaijan, religions, Babism, Bahai faith, Mahdi faith

1. GİRİŞ

Azerbaycan, Sovyetler Birliği döneminde fiziki ve manevi baskıya en çok maruz kalan bölgelerden biri olmuştur. Sovyet rejiminin dinden mahrum bir toplum oluşturma çabası ve dini-millî geleneklerine sadık insanları cezalandırma politikası 1980'li yıllara kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra toplumsal direnişe ve dış baskılara dayanamayan Sovyet hükümetinin *perestroyka* (yeniden yapılanma) ve *glasnost* (açıklık) politikaları sonucunda diğer bölgelerde olduğu gibi Azerbaycan'da da dini ve manevi canlanma süreci hızlanmıştır.

Azerbaycan'da dini teşkilat denilince ilk akla gelen *Kafkas Müslümanları İdaresi*'dir. Bu idarenin görevleri arasında Azerbaycan'daki dini teşkilatlara rehberlik etmek, dini meselelerin İslam dinine uygun olarak yerine getirilmesini kontrol etmek ve camilere din görevlisi yetiştirmek ve tayin etmek gibi maddeler sıralanabilir (Kahraman, 2007).

Azerbaycan'da halkın yüzde 96'sının Müslümanlardan teşkil etmektedir. Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra geleneksel dini inançların yanında, yeni dini inançlarda da bir canlanma yaşandı. Halk arasında İslami bilginin yetersizliği gayri İslami veya heteredoks olarak ifade edilen inanç türlerinin de gelişimi ve yaygınlaşması için uygun bir ortam oluşturdu.

Konu ile ilgili olarak makalenin bundan sonraki kısmında Azerbaycan'da mevcut olan Bahailik akımı konusunda bilgi vermeye çalışılacak; eserleri ve öğretileri konusu tartışılacaktır. Konunun objektif bir şekilde anlaşılabilmesi için bu öğretilerin kendi kaynaklarına daha fazla önem verilecek ve daha sonra ise bu öğretilere yapılan eleştiriler ele alınacaktır.

2. XIX VE XX. YÜZYILIN BAŞLARINDA AZERBAYCAN'DA BABİLİK VE BAHAILİK

Azerbaycan'da dini hoşgörüden istifade ederek faaliyet gösteren dini akımlardan biri Bahailik'tir. XIX. yüzyılın ortalarında İran'da ortaya çıkmış olan Bahailik bağımsız bir dini öğreti olmasına bakılmaksızın, bazen İslam dahilinde bir yenilenme hareketi veya bir tarikat gibi takdim edilmektedir.

Bahailiğin kutsal simaları Seyyid Ali Muhammed Bab (1819-1850) ve Mirza Hüseyin Ali Bahauallah (1817-1892) olup kutsal kitapları Bab'ın *Beyan* ve Bahauallah'ın *Akdes*, *İkan* gibi kitaplarıdır.

XIX. yüzyılın başları, birçok ülkede bir kurtarıcıya yönelik beklentiler dönemi idi. Yahudi ve Hıristiyanlar kendi kutsal eserlerinde belirtilen son günlerin geldiğine ve Mesih'in dönüşünün yakın olduğuna ilişkin iddialarını destekleyen kanıtlar bulduklarına inanıyorlardı (Fırlalı, 1991). Aynı şekilde İslam dünyasında da Şiiler arasında Kuran ve hadislerle dayanarak bin yıl önce kaybolan 12. imam Mehdi'nin zuhurunun beklentileri vardı. Mehdi, yeryüzünde adaleti inşa edecek ve zulme son verecekti. Şirazlı genç bir tüccar olan Seyyid Ali Muhammed 23 Mayıs 1844'te İran'ın Şiraz kentinde kendisini Mehdi ve *Bab*, yani gelecek peygamberin kapısı ve müjdeçisi olarak ilan etti (Esslemont, 2003).

Bab'ın manevi yükselişe, hurafattan, mevhumattan uzaklaşmağa, adalet ve kardeşliğe, kadınların esaretten kurtuluşuna davet eden bildirimleri, İran'da Doğu dünyasını alevlendiren *Babiler* hareketine sebep oldu. Bab'ın kutsal görevi insanlığı bu gelişmelerin özünde yatan olay için, yani tüm dindarlar tarafından beklenen ve "Tanrı'nın göndereceği şahıs" olan, o evrensel Tanrı elçisinin gelişine hazırlamaktı. Bab şöyle diyordu: "Ben ancak bu kudretli kitabın bir harfiyim ve bu hudutsuz deryanın bir damlasıyım. O zuhur edince, benim asıl doğam, benim sırlarım ve düşüncelerim daha iyi anlaşılacaktır" (Caferov, 2005). Bu iddia, İlahi Vahiy sürecinin Hz. Muhammed ile son bulduğunu ve aksine bir iddianın dinden dönme olacağını ve ölümle cezalandırılabilceğini ileri süren Müslüman din adamlarının şiddetli muhalefetine ve düşmanlığına sebep oldu. Bab'a yönelttikleri suçlamalar kısa bir süre içinde İran hükümetinin de desteğini kazandı. *Babiler* hareketinin yayılmasından korkan İran'ın şah hükümeti ve resmi din adamları Bab'ın öldürülmesi için fetva verdiler. Yeni dinin binlerce taraftarı ülkenin her yerinde bir dizi dehşet verici katliamda yok edilirken, Bab da 9 Temmuz 1850'de halkın önünde Tebriz şehrinde kurşuna dizildi. Bu arada Bab'ın 150 bin taraftarı da katledilmişti ("Hz. Bahauallah"). Bab'ın yaşam ve öğretilerinin soyluluğu, *Babilerin* kahramanlığı ve karanlığa boğulmuş bir ülkede alevlendirdikleri umut Avrupa'da da nüfuzlu çevrelerde ilgi ve acıma duyguları uyandırmış, Ernest Renan ve Lev Tolstoy gibi şahsiyetlere çok çekici gelmişti (Zerendi, 2003, 2009).

Güney Azerbaycan'da bu harekete Bab'ın en yakın arkadaşı, ünlü şaire Tahire Hanım Kurretul-ayn ("Göz nuru") liderlik ediyordu. Tahire Hanımın gerçek ismi bazı kaynaklara göre Zerrintac, bazılarına göre Fatime idi. Tahire Hanım Bab'ın getirdiği yeni dini kurallara uygun olarak İslam aleminde çarşafını çıkarıp atan ilk Müslüman kadın idi. 1852 yılında İran Şahı Nasreddin Kaçar'ın emriyle Tahire Hanım'ı Tahran'da öldürmüşlerdir (Zerendi, 2003; "Tahire"). Kadın hakları savunucusu olan Tahire Hanım'ın şahsiyetine Mirza Kazım Bey (1802-1870), Mirza Feth Ali Ahundov (1812-1878) gibi Azeri düşünürleri büyük önem vermiştir. Azeri milletinden olan Tahire Hanım eserlerini Fars dilinde yazmıştır (Ceferzade, 1991; 1996).

O dönemde *Babiler* hareketi Kuzey Azerbaycan'da da kendi taraftarlarına sahiptir. Bab'ın taraftarlarından Molla Sadık Venendli, Nahçıvan'ın Ordubad ilçesindeki Venend köyünde ve komşu köylerde *Babiler* hareketini başlatmıştır (Ordubadi, 1996; Ceferov, 2005).

Bab'ın faal taraftarlarından olan Mirza Hüseyin Ali 21 Nisan 1863'de Bahauallah ("Allah'ın nuru) ismi ile kendisini *Bab*'ın müjdelediği peygamber ve yeni dinin kurucusu olduğunu ilan etmiştir ("Bahai Dini Hakkında açıklamalar"; Caferov, 2005). Bab'ın kendisi de dualarında Hz. Bahauallah'ın ilahi zuhurunu belirtmiş ve şöyle demişti: "Hz. Bahauallah'ı takip edenlere ne mutlu!" ("Merkezi simalar").

Bab'ın yenilgisinden sonra onun ekser taraftarlarını kendi etrafında toplayan Bahauallah'a göre onun amacı "geçmiş dinleri yok etmek değil, onları çağa uygun hale getirmektir; günümüz toplumunu parçalayan, birbirleriyle çatışan inançlar arasındaki farklılıkları şiddetlendirmek değil, onları barıştırmaktır." Kendisinden önce gelen dini öğretilerin içerdiği temel gerçekleri, içinde yaşadığımız çağın ihtiyaçları ve kapasitesiyle uyum içinde, sorunlarına, hastalıklarına ve karışıklıklarına uygulanabilir bir biçimde yeniden ifade etmektir" ("Ortak Bir Din").

Bahauallah kendisini önceki peygamberlerin devamı ve halefi ve onlarla aynı öze sahip bir şahıs sayarak şöyle diyordu: Tanrı'nın mahlukatından herhangi biri "ben Hakk'ım" derse,

haklıdır, buna şüphe yoktur. Çünkü O'nun isim ve sıfatları ile tezahür ederler. Kur'an'da da "Attığın zaman sen atmadın, Allah attı" (Enfal, 17), "Sana beyat edenler, şüphesiz ki Allah'a beyat etmiş olurlar" (Feth, 10) ayetleri insanın Tanrı tezahürü olduğuna kanıttır. Buna göre de, tüm peygamberler tek bir şahıs, tek bir ruh, tek bir peygamber, tek bir Tanrı zuhurudurlar (Bahauallah, 2008).

Bahauallah 1892 yılında öldü. Onun oğlu, Bahailiğin sonraki lideri *Abdülbaha*, Azerbaycan aydınları ile yakın temas halinde idi ve Türkçe eserler de yazdı. Şu an her beş yılda bir dünya Bahaileri tarafından seçilen 9 kişilik *Yüce Adalet Evi* tüm dünya Bahailerinin tek yasama ve yürütme organı ve ruhani rehberi olarak göreve devam etmektedir. Aynı şekilde yerli Bahai mahfillerinin rehberleri de seçim yolu ile yönetime gelmektedirler.

XIX. yüzyılın sonlarında Bahai toplumları Kuzey Azerbaycan'ın Bakü, Balahani, Gence, Berde, Şeki ve diğer yerlerinde faaliyette idi. Bakü ve Balahani cemaatleri dünyanın en eski Bahai cemaatlerinden sayılmaktadır. 1860-1870 yıllarında Bakü Bahai topluluğunun oluşmasında Azeri şairi Mikail Müşfik'in (1908-1938) babası Hızılı Mirza Abdülkadir İsmailzade'nin büyük rolü olmuştur. 1880 yıllarında bu cemaate mensup yüzlerce insan vardı. Bakü Bahai cemaatinin arşivinde bu cemaat için 1887 yılında alınmış Çadrovı sokağındaki (şimdiki Mirzağa Aliyev) 216 no'lu apartmanın belgeleri bulunmaktadır. Bu ev, 1938 yılında devlet tarafından Bahai toplumunun elinden alınmıştır ("Azerbaycan'da Bahai Dininin Tarihi").

Bahai toplumları Azerbaycan'da ortaya çıktığı andan itibaren her türlü dini yobazlığı, çok eşliliği, mevhumat ve cehaleti kötülemiş, eğitime, özellikle kadınlara eğitim verilmesine, kadınların toplumda ve ailede haklarının korunması için çağrıda bulunmuş, dinlerarası diyaloga önem vermişti. Bu tür eylemler muhafazakâr din adamlarının tepkisine yol açmış, hatta bunlar Bahailere karşı ciddi baskılarla neticelenmiş, onların öldürülmesi için fetvalar verilmiş ve bir çok Bahai öldürülmüştür (Caferzade, 1998).

Bahai dininin düşünceleri, eğitime ve kalkınmaya verdiği önem Azerbaycan'ın birçok aydın insanının saygısını kazanmıştır. Seyit Azim Şirvani (1835-1888), Mirza Ali Ekber Sabir (1862-1911) Bahai dini ile ilgilenmiş ve Bahailerle arkadaşlıklar yapmışlar. Lakin onların Bahailiği kabul ettiğine dair elimizde yeterli bilgi bulunmuyor. Azerbaycan halkının eğitiminde büyük rol oynamış yardımsever petrol zengini Musa Nağıyev (1842-1919) Bakü Bahai cemaatinin üyesi idi. O, Bahailere karşı şiddetli baskıların önlenmesinde büyük rol oynamıştır. Şair Hüseyin Cavid (1882-1941) ve bestekar Üzeyir Hacıbeyov (1885-1948) da Bahailikle ilgilenmişlerdir. Rafael Hüseyinov'un *Vakitten Yüce* (Zamandan öte) isimli eserinde bu konuda bilgiler var ("Azerbaycan'da Bahai Dininin Tarihi").

3. SOVYET DÖNEMİ VE SONRASI AZERBAYCAN'DA BABİLİK VE BAHAILİK

Sovyetler döneminde diğer dinlere karşı olduğu gibi, Bahai dinine ve mensuplarına da baskılar uygulandı. Öyle ki Bahailerin kapitalist sistemin ajanları olduğu ileri sürülmüştü. 1937-1949 yıllarında *Stalinizm*in baskıları neticesinde Azerbaycan'daki Bahai cemaatleri lağvedildi ve Bahailer sürgüne ve hapisanelere gönderildi. Bu arada 38 Bahai de idam edildi ("Azerbaycan'da Bahai Dininin Tarihi"). Stalin'in ölümünden sonra siyasi baskılar azalsa da, toplumların etkinliği mümkün olmadı. Bahailer sadece gizli olarak kendi evlerinde

toplantılabiliyor, ülke içindeki ve dışındaki Bahailerle kurumsal ilişkilere girmekte zorlanıyorlardı.

1988'den sonra Bakü Bahai toplumu yeniden ortaya çıkmıştır. 1990 yılından sonra Bakü, Gence, Sumgayıt, Nahçıvan ve diğer kentlerdeki Ruhani Mahfillerine ("Meclis"), 1992 yılında ise Azerbaycan *Milli Ruhani Mahfilline* seçimler yapılmıştır. 1993 yılında Bakü cemaati, Adalet Bakanlığı tarafından dini bir cemaat olarak resmen tanındı. Bu dönemden sonra cemaatin faaliyeti için uygun ortam oluşmuş, konferanslar, merasimler açık bir şekilde gerçekleştirilmeye başlanmıştır. 1993 yılında Yüce Adalet Evi'nin temsilcisi Ruhiye Hanım Rabbani'nin Azerbaycan'a gelmesi, onun bazı devlet adamları ile görüşmesi ve Bakü Devlet Üniversitesi öğrencileri karşısında yaptığı konuşmalar Bahai cemaatinin hayatında en önemli olaylardan idi.. 1997 yılında ise Özel Bahai Enstitüsü kurulmuş, özel dini eğitimlerle Bahai dininin tebliğine devam edilmiştir ("Azerbaycan'da Bahai Dininin Tarihi"). Bakü Bahai cemaati, 2001 yılında *Dini Kurumlarla İş Üzere Devlet Komitesi* (bundan sonra Dini Komite) tarafından resmen tanınmıştır. Bunun akabinde 2002'de de Sumgayıt cemaati resmen tanınmıştır. Halihazırda Bahailer Azerbaycan'ın 9 ilinde kurumsal olarak varlıklarını devam ettirmekte, diğer bölgelerde ise kurumsal yapıları olmasa da inançlarını yaşamaktadırlar ("Azerbaycan'da Bahai Dininin Tarihi").

Son yıllarda Azerbaycan toplumunda Bahai dinine ilgi artmıştır. Gazete ve dergilerde Bahai dini konusunda bilginin artması, Bahailerin resmi ve gayri resmi konferanslara katılımı ve açık bir şekilde kendilerini ifade etmeleri açısından uygun ortam yaratmıştır. Ancak devletin Bahailiğe İslam ve diğer semavi dinler kadar önem vermediği, Bahai cemaatine devlet televizyonu kanallarında ve basın yayında yeteri kadar kendisini ifade etme imkanı sunulmadığı söylenebilir. Bunun sonucunda halk arasında da Bahailik aşağılanmakta ve Bahailerin kendi inançlarına uygun yaşamaları, nikah veya defin merasimleri hor görülmektedir.

Babilik ve Bahailiği ilk araştıran, Petersburg Üniversitesi Doğu Bilimleri profesörü Azeri asıllı Mirza Kazım Bey, 1865 yılında *Bab ve Babiler* adlı eserinde konuyu derinlemesine işlemiştir. Daha sonra yazar Mirza Feth Ali Ahundov və Ahmet Ağaoğlu bu konu ile ilgilenmiştir. Onlar Bahailiyi ilerici bir dini hareket olarak övdüler, yardımsever Musa Nagiyev maddi destek sağladı. Ziya Bünyadov (1923-1997) gibi çağdaş Azeri tarihçileri Bahailiyi İslam'ın bir kolu sapsalar da (Caferov, 2005) Bab ve Bahauallah'ın öğretileri bu inancın bir tarikatten ziyade yeni bir din arayışı olduğuna işaret etmektedir. Bahailer, Bab ve Bahauallah'ı kendi dinlerinin kurucusu ve peygamberleri sayarak, Bab'ın *Beyan* ve Bahauallah'ın *Akdes, İkan* ve diğer eserlerini İlahi vahyin eserleri olarak kabul etmektedirler. İslam dini kurallarının Bahauallah'la sona erdiğini savunan Bahai dininin kendine özel inanç ve hukuk kuralları vardır. Buna göre Bahailer kendi inançlarını İslam içinde bir mezhep olarak değil, bağımsız bir dini öğreti şeklinde sunmaktadırlar (Esslemont, 2003).

4. SONUÇ

Genel olarak Azerbaycan'da din-toplum ilişkilerinin olumlu olduğunu söylemek mümkündür. Fakat insanların gerçek dini bilgilerle donatılması doğrultusunda yapılacak daha pek çok işin olduğu bir gerçektir.

Azerbaycan Cumhuriyeti yaptığı yasal düzenlemelerle, tüm dinlerin kanun önünde eşit olduğunu, herhangi bir dinin veya dini kurumun özel imtiyaza sahip olmadığını ve dini eğitimin isteğe bağlı olarak yapılabileceğini kabul etmiştir. Anayasada geçen "Tüm dinler ve dini

kurumlar kanun karşısında eşittir” hükmüyle Azerbaycan, farklı din ve mezhepler karşısında laik ve tarafsız bir tutum benimsemiştir (Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, madde 18, 47-48). Lakin devlet ve toplum tarafından İslam`a gösterilen önem maalesef İslam dışı dinlere, akımlara fazla gösterilmiyor. Bu konuda halkın bilinçlenmesine, hoşgörüsüne, yeni ilmi, dini araştırmalara ve laik devletin daha tarafsız tutumuna ihtiyaç vardır.

KAYNAKLAR

1. “Azerbaycan'da Bahai Dininin Tarihi”, http://www.bahai.az/lib/articles/histofaz/history_az.shtml
2. “Azerbaycan'da Bahai Dininin Tarihi”,
http://www.bahai.az/lib/articles/histofaz/history_az.shtml
3. “Bahai Dini Hakkında Açıklamalar”, <http://www.bahaitr.org/yayinlar/bahaidinihak.htm>
4. “Hz.Bahaullah”, <http://www.bahaitr.org/yayinlar/hzbahaullah.htm>
5. “Merkezi Simalar”, <http://www.bahaitr.org/>
6. “Ortak Bir Din”, <http://www.bahaitr.org/yayinlar/tekortakdin.htm>
7. “Tahire”, <http://www.bahaitr.org/yayinlar/tahire.htm>
8. Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, madde 18, 47-48
<http://scwra.gov.az/view.php?lang=az&menu=206&id=97>
9. Bahaullah. (2008), *Kitab-i İkan*, II. http://www.bahai.az/lib/bha/kitab-i-iqan02_az.shtml
10. Caferov, A. (2005), *Bahai Dini*, Bakü: Nurlan.
http://www.bahai.az/lib/books/05_bahai_faith_by_jafarov_az.doc.
11. Caferzade, A. (1991), *Azerbaycan'ın Aşık ve Şair Kadınları*, Bakü: Gençlik.
12. Caferzade, A. (1998), *Işıka doğru*, Bakü: Şirvanneşr.
13. Caferzade, A. (1996), *Zerintac Tahire*, Bakü: Göytürk.
14. Esslemont, C.E. (2003), *Bahaullah ve Yeni Era*,
http://www.bahai.az/lib/promin/esslem_az_00.shtml
15. Fıçlalı, E.R. (1991), *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, İstanbul: Selçuk Yayınları.
16. Kahraman, A. (2007), “Azerbaycan'da Dini Hayat”. *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu*, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Isparta, Türkiye, 31 Mayıs-Haziran, <http://ilahiyat.sdu.edu.tr>
17. Ordubadi, M.S. (1996), *Hayatım ve Muhitim*, Bakü: Azerveşr.
18. Zerendi, M.N. (2009), *Nebil Tarihi*, <http://www.bahaitr.org/yayinlar/nebil.htm>
19. Zerendi, N. (2003), *Dan Yerinin Şafakları*,
http://www.bahai.az/lib/promin/nabil/dawn_breakers_az_00.shtml

**ŞEYH ES-SİLEFİ'NİN “MUCEM ES-SEFER” ESERİNDE AZERBAYCAN
KÜLTÜRÜNE BAKIŞ
REVIEW OF AZERBAIJANI CULTURE IN THE WORK “MUCEM –AS-SAFAR” BY
SHEİKH AL-SİLAFİ**

Prof. Dr. Nargiz ALİYEVA
Milli Tarih Müzesi

ÖZET

Makalede XII. yüzyılda Azerbaycan'da olmuş İsfahanlı tasavvuf bilim adamı ve gezgin Şeyh es-Silefinin "Mucem es-Sefer" eseri temelinde Azerbaycan'ın kültürel hayatı tetkik edilir. Eserde Azerbaycan'dan çıkmış 117 muhaddis, fakih, mutasavvıf şeyh, hafız, şair, sekreter, edebiyatçı hakkında bilgi veriliyor. Eser Azerbaycan aydınlarının ve ünlü şahsiyetlerinin isimlerinin ortaya çıkarılması ve Azerbaycan'la müslüman dünyası ülkeleri arasındaki edebi ilişkileri öğrenmek açısından oldukça değerli bir kaynaktır. Hilafet devrinde çeşitli ülkelerinde yaşayıp faaliyet göstermiş bilim adamları yeni bilgiler kazandırır, sorularına cevap alabilir, kısacası, gerçeği ortaya çıkarmak için her azap ve sıkıntıya katlanarak uzun mesafeler kat ediyor, haberini aldıkları alimleri ziyaret eder, onlardan yararlanmaya çalışıyorlardı. Bu tür bilim adamlarından biri de Azerbaycan tarihi ve medeniyeti hakkında geniş bilgiler vermiş İsfahanlı es-Silefidir.

Anahtar kelimeler: es-Silefi, İslam, Azerbaycan, kültür, medrese

ABSTRACT

The article examines the cultural life of Azerbaijan on the basis of the Isfahanid Sufi scientist and traveler Sheikh al-Silafi's "Mucem al-safar" in Azerbaijan in the 12th century. It contains information about 117 hadith scholars, fuqih, sufi sheikh, hafiz, poet, secretary and writer from Azerbaijan. The work is a very valuable source for revealing the names of Azerbaijani intelligentsia and prominent personalities and studying the scientific and cultural relations between Azerbaijan and the Muslim world. During the Caliphate, scientists who lived and worked in different countries gave new information, responded to their questions, in short, faced with every distress and suffering to expose the truth, visited the scholars they had received, and tried to use them. One such scientist is Isfahanid al-Silafi, who gave extensive information about the history and culture of Azerbaijan.

Key words: al-Silafi, Islam, Azerbaijan, culture, madrasah

1. GİRİŞ

Orta çağda güçlü İslam hilafeti eğitim ve bilimsel bilgilerin gelişmesi için en uygun ortamı yaratmıştır ve bu süreçte müslüman alimleri, tüm hilafet arazisinde bilim ve kültürün gelişimi açısından büyük rol oynamışlardır. Hilafet devrinde el-İstahri, İbn Havkal, es-Semani, İbn Makula, İbn Nokta, Yakut el-Hamevi ve dönemin diğer tanınmış Arap dilli yazarları seyahatleri sırasında gerçeği ortaya çıkarmak için yerli alimlerle görüşür, onların bakışları ile tanışıyor, burada deneyim ve bilgi alışverişi yapıyor, yeni bilgilere ulaşıyor, ayrıca kendi öğretilerini öğretiyorlardı. Onlar kendilerinden önce yaşamış faaliyet göstermiş yazarların eserlerini şu veya bu derecede kullanarak kendi kişisel gözlemlerini de ortaya koyuyorlardı. Onların içerisinde döneminin çok ünlü mutasavvıf şeyh-alimlerinden İsfahan şeyhi Ebu Tahir es-Silefi'nin (h. 478/1085-576/1180) özel bir yeri olmuştur. Bilim ve irfan alanında ünlü alim

gibi tanınmış bu sufi şeyh Bağdat, Kahire, Nişapur, Buhara vb. kültür merkezlerinde çeşitli halkların bilim temsilcileri ile görüşerek onların biyografisini yazmıştır.

2. ES-SİLEFİ VE “MUCEM ES-SEFER” ESERİNDE AZERBAYCAN KONUSU

Es-Silefi kendisinin uzun süreli seyahatleri ile de meşhur olmuştur. Onun seyahat ettiği ülkelerden biri de Azerbaycan idi. XI.-XIII. yüzyıllara ait tarihi edebiyatta dönemin birçok bilim adamlarının Azerbaycan'ı ziyaret etmesi hakkında bilgiler var. Es-Silefini ise diğerlerinden ayıran özellik onun Güney Azerbaycan'la birlikte Aras nehrinden kuzeye de seyahat etmesidir. Kuzeyli-güneyli Azerbaycan'la yakından ilgili olan bu şahsiyetin Azerbaycan'ın bilimsel-kültürel ortamının araştırılmasında büyük rolü olmuştur. Onun verdiği haberler Azerbaycan'ı yakından tanıyan bir yazarın bilgisi olarak kabul edilebilir. Es-Silefinin Azerbaycan'la bağlılığında belki onun Arapça öğretmeni Hatip Tebrizi'nin de rolü olmuştur. Yeri gelmişken belirtelim ki, es-Silefi'nin "Mucem es-Sefer" eserinde Hatip Tebrizi'nin ders verdiği diğer şahıs hakkında bilgi veriliyor. Bu, İskenderiye'li alim Ebu'l-Hasan Ali ibn Müslüm ibn Saleb el-Esgalani idi (es-Silefi). Şafii mezhebinden es-Silefinin diğer öğretmeni, Bağdat'ta Ebu'l-Hasan Ali bin Muhammed bin Sehl el-Gaznevi ile birlikte fıkıh dersleri aldığı ünlü Kiya Ebu'l-Hasan el-Herrasi idi. Birçok azerbaycanlı alimin öğretmeni kısmında, hemşerilerimizin adam gibi şekillenmesinde Kiya el-Herrasi'nin büyük hizmeti olmuştur. Öğretmeni hakkında iyi sözler söyleyen es-Silefi onun zeki olması, derste ortağı olan gazi İbn Şehrezuri'nin müzahibi olması konusunda yazıyor (es-Silefi). Bir alim gibi, döneminin eşsiz şahsiyeti idi.

İskenderiye'de adına medrese açılmış es-Silefi öğrencileri arasında da büyük saygı kazanmıştı. Hilafetin birçok ülkelerinin ilim ve irfan alanı ile ilgilenenler onunla görüşerek ondan faydalanmak için İskenderiye'de onun adına açılmış medresini ziyaret ediyorlardı. Bu medrese bugün de ünlüdür (Mehbube). Azerbaycan'da da adlarına medreseler açılan birçok ünlü kişiler olmuştur. Bu medreselerden birkaçı hakkında es-Silefi haber verir. Nizamülmülk'ün Gence'de açtığı medrese hakkında ilk olarak es-Silefi "Mucem es-Sefer" eserinde bilgi veriyor. Es-Silefi gösteriyor ki, Nizamulmülk Gence'de gazı Ebu Abdullah Muhammed bin Ali bin Muhammed et-Taberi gibi müderrisinin babası için medrese yaptırmıştı. Es-Silefi Gence medresesindeki eğitimin düzeyi hakkında da güzel sözler söylüyor. O, fıkıh ve ahlak bilgisi derslerinin müderrisi "parlak zekalı" Ebu Abdullah buradaki eğitime başkanlık ederken iyi çalışmış, onun yönetim kabiliyeti daha da artmıştı (es-Silefi). Diğer bir medreseyi es-Silefi'nin "Azerbaycan'ın öncü kişilerinden ve İmam-ı Şafii taraftarlarının başkanlarından biri" olarak takdim ettiği Ebu'r-Ruh Ferec bin Übeydullah bin Halef el-Hoyi açmıştı. Bu ünlü kişi Bağdat'ta Ebu İshak eş-Şirazi'den eğitim aldıktan sonra kendi kendine dönmüş ve orada medrese açmıştı. Es-Silefi yazıyor, sahabilerden bir grup faziletli insan medresede eğitim alarak ileri gitmiştir. "Mucem es-Sefer" eserinde azerbaycanlı müderrislerle beraber Azerbaycan şehirlerinde faaliyet göstermiş seçkin müderrislerin de isimleri çekiliyor. Es-Silefi eserinde tasavvuf şeyhlerine, hanegahlara da büyük yer vermiştir. Tetkik edilen eserde yazarın sufilere, onların yaşadıkları ve faaliyet gösterdikleri hanegah ve ribatlara daha geniş yer vermesi onun kendisinin de sufi şeyhi olması ve ziyaretlerinin de esasen bu göreve hizmet etmesi ile ilgilidir.

Es-Silefi'nin "Mucem es-Sefer" eserinde onun çağdaşı olduğu dönemde veya ondan önce ziyaret etmiş ve aslı Azerbaycan'dan olan 117 seçkin kişinin adı çekiliyor. Onların arasında şeyh, müderris, edebiyatçı, şair, fakih ve dilbilimcilere daha fazla yer ayrılmıştır. Bu listede şeyhler, müheddisler önemli yer tutuyor. Genelde hicri V. (XI) yüzyılda şeyh, ilahiyatçı, akademisyen ve hafızlar büyük nüfuz sahibi olmuşlardır. Bu açıdan es-Silefi de kendi dönemi için eşsiz idi.

Es-Silefinin "Mucem es-Sefer" eseri Azerbaycan aydınlarının isimlerinin ortaya çıkarılması ile birlikte hayat ve faaliyetini öğrenmek açısından oldukça değerli bir kaynaktır. Yazar sadece kendi dönemi değil, belli noktalarda yaşadığı dönemden önceki dönemlerde Azerbaycan'ı ziyaret etmiş birçok ünlü kişinin isimlerini çekiyor.

Es-Silefi tanık olduğu olaylar hakkında yazmıştır. O, bilgilerinin çoğunu çeşitli şehirlerde görüştüğü kişilerin kendisine ithaf ettiği şiirlerle başlıyor. Eser Azeri aydınların söyledikleri aforizmalarla zengindir. Örneğin, Urmiye sekreteri Mansur ibn Mumkan el-Merendi'nin kendisi hakkında yazdığı bu şiirde denir: "Bana diyorlar dürr, inci toplamak kalbi kuvvetlendirir, bu mümkün değil, aklım bunu kabul etmiyor, çünkü ben kalbimi akıl ve zeka dürrü ile doldurdum, bu dürrü o kadar çoğaltabilirim ki, hastalıktan şifa bulayım" (es-Silefi). Bu gibi vecizeler genç neslin terbiyesi için önem arz etmektedir.

Es-Silefi'nin kendisi birçok azerbaycanlı alimden faydalanarak onların bilgilerinden istifade etmiştir. O, "Mucem es-Sefer" eserinde Hilafetin diğer bölgelerinin birçok aydını hakkındaki bilgiyi aslı Erdebil'den olan Ebu'l-Gasım el-Erdebili'den (467/1074 - 524/1129) aldığını bildiriyor (es-Silefi).

Hoy kenti sakini, es-Silefinin "temkinli, yaşlı bir şeyh" olarak lanse ettiği Ebu'l-Hasan Ali ibn Ebi Bekir en-Nişapuri es-Silefi'ye üstad Ebu Osman İsmail bin Abdurrahman en-Nişapuri hakkında bilgi vermişti. Ebu Osman Nişapurda büyük sufi şeyhi Ebu Said Fazlullah ibn Ebu'l-Hayr el-Meyheni ile birlikte bir saat sohbet etmişler. Bu sırada onlar Serahs'da görüştikleri şeyh Ebu Ali Zahir bin Ahmed'in bildirdiği hadisi hatırlıyorlar. Bu hadise göre "dünya sevgisi her günahın başlangıcıdır". Üstadın söylediği başka hadisler de onları "zenginleştirmiştir". Es-Silefi bu satırları yazarken o artık dünyasını değiştirmiştir (es-Silefi).

Ebu Tahir es-Silefi'den sonra yaşayıp yaratmış Arap dilli yazarlardan Bin Nokta, es-Semani, Yakut el-Hamevi, İmadeddin el-Hanbeli, İbn el-Fuvati, İbn es-Sabuni ve diğerleri onun eserlerinden istifade etmiştir.

Ebu Tahir es-Silefi gibi alim şeyhlerin Gence ziyaretinde yerel akademisyenlerle görüşerek bilimsel alışveriş yapması yerel kültürel ortamın abu havasından haber verir.

Eserde zıyahıların isimleri ile beraber nisbeleri, bir nevi kökenleri veriliyor. Bu, sadece yer (ülke, vilayet, şehir, köy) adı değil, bazen kabile, aşiret, lakap vs. de ait olabilir (Eliyeva, 2010). Ebu Tahir es-Silefi'nin "Mucem es-Sefer" eserinde aydınların kökeni bildirilir. Es-Silefi Mısır'da doğan Erdebilli Yusuf ve babası Ebu Muhammed bin Yusuf'u (h.467-524) doğduğu yere ve kökenine göre "Azerbi" adlandırmış ve bunun babasının hattı ile yazıldığını görmüştü (es-Silefi). Es-Silefi'nin Azerbaycan'da bulunması, elde ettiği bilgilere eleştirel yaklaşımı onun verdiği bilginin güvenilir olduğu sonucunu gösterir.

Şeyh es-Silefi "Mucem es-Sefer" eserinde Arapça'dan Fars diline geçiş konusuna da değinmiştir. Yazar halkın yerel özelliğine uygun Arap dili ve kişi isimlerinin yazılış biçimi ve Fars diline geçişin nedenini Arap devletinin yıkıma uğraması ile ilişkilendiriyor: Ebherde gazı olmuş Nesir es-Serevi adının böyle basit seçenekte denilmesini yerel özellik olarak adlandırıyor. Diyor ki, Azerbaycan, Erminiye ve Şirvan bölgesinde baba, büyükbaba adı ve künyesi söylenmiyor, sadece şahsın ismi denir. Öte yandan gazı Ebu Sead Bedir ibn Hızır es-Serevi'nin şiirine dayanarak es-Silefi yazıyor ki, hatta gazı bile "nahiv (arap dili qramatikası) konularını öğrenmek istemiyor, onun hesabı ve Fars dilini öğrenmek istiyor". Yazar ekliyor ki, "bu tür yapmak herkes için şarttır, çünkü, bugün Arap devleti ortadan kalkmıştır" (es-Silefi).

3. SONUÇ

XI.-XII. yüzyıla ait biyografik biçimde yazılmış eserlerin azlığını dikkate alırsak "Mucem es-Sefer" eserinin Azerbaycan'ın IX.-XII. yüzyıllar aydın muhitinin araştırılmasında eşsiz

hizmeti bir daha anlaşılır. "Mucem es-Sefer" eseri Hilafetin diğer halkları ile birlikte bilimin bu veya diğer alanlarında çalışmış Azeri aydınların özgeçmişini da kapsıyor. Tabii ki, eserde sufiler, hafızlar ön plana çekilmiştir, ama bununla birlikte azerbaycanlı dilbilimcilerin biyografisine da eserde yer ayrılmıştır. Bilimleriyle uğraşan bilim adamları ise eserde kayda alınmamıştır. Nisbenin tayin edilmesinde bilginin titizliğine çalışan yazar her aydınının ölüm, bazen de doğum tarihini de kaydetmiş, onlara özgü nitelikleri açıklamıştır. Aydınların tanımını yaparken yakından tanıdığı, hadislerini dinlediği, hadisın aktarma zinciri olarak isnat ettiği alimleri göstermesi yazarın titizliği beklemek isteğini sergiliyor. Bilginin alındığı kaynağının gösterilmesi eserin doğruluk derecesini daha da artırıyor. Keza Es-Silefi'nin "Mucem es-Sefer" eserinde birçok değerli bilgiler vardır, aynı zamanda bu eserde, Azerbaycan kentlerinin kültürel hayatı da dahil olmakla, müslüman dünyası ülkeleri ile bilimsel ve edebi ilişkilerin gelişimini izlemek mümkündür.

KAYNAKLAR

1. Eliyeva N.A. (2010), Es-Semaninin "Kitab el-Ensab" eseri Azerbaycanın medeniyet tarihine dair menbe kimi. Bakı, "Şerq-Qerb".
2. Es-Silefi. Mucem es-Sefer. www.mostafa.com
3. Mehbube E. El-Harake el-'ilmyye fi miet el-hemsiyye el-hicriyye va eseru-n-Nizamulmulk. Bağdad.

**BİLGİ GÜVENLİĞİ VE HASTA MAHREMİYETİ: SAĞLIK YÖNETİMİ BÖLÜMÜ
ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA**
KNOWLEDGE LEVELS OF HEALTH MANAGEMENT STUDENTS ABOUT
INFORMATION SECURITY AND PATIENT PRIVACY

Prof. Dr. Abdullah SOYSAL
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Zuhal KURTOĞLU
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

ÖZET

Tanımlayıcı tipteki bu araştırma Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sağlık Yönetimi öğrencilerinde sağlık bilgi sistemlerinde bilgi güvenliği ve hasta mahremiyetine yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla yapılmıştır. Çalışmaya katılmayı kabul eden 129 öğrenci ile çalışma gerçekleştirilmiştir. Verilerin değerlendirilmesinde sayı yüzdelik hesaplama, Mann Whitney U testi, Kruskal Wallis testi analiz yöntemleri tercih edilmiştir. Bu çalışmada katılımcıların cinsiyetlerine, kullandıkları sağlık güvencesine, sağlık hizmeti almış olma durumlarına göre bilgi güvenliği ve hasta mahremiyeti konusundaki görüşleri anlamlı düzeyde farklılaşma göstermez iken, katılımcıların sınıf düzeylerine ve e-nabız uygulaması kullanma durumlarına göre bilgi güvenliği ve hasta mahremiyeti konusundaki görüşleri anlamlı düzeyde kısmen bir farklılaşma göstermiştir. Sonuç olarak geleceğin sağlık yöneticileri olan öğrencilere hasta mahremiyeti ve bilgi güvenliği ile ilgili farkındalık ve bilgi düzeyinin artırılması gerektiği ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Hasta Mahremiyeti, Bilgi Güvenliği, Sağlık Bilgi Sistemleri, E-nabız Kullanımı.

ABSTRACT

This descriptive study was conducted to determine the attitudes of Kahramanmaraş Sütçü İmam University Health Management students towards information security and patient privacy in health information systems. The study was conducted with 129 students who agreed to participate in the study. In the evaluation of the data, number-percentage calculation, Mann Whitney U test and Kruskal Wallis test analysis methods were preferred. In this study, participants' opinions about information security and patient privacy did not differ significantly according to gender, health security and health status. Participants' views on information security and patient privacy differed partially according to class levels and the use of e-pulse. As a result it can be stated that awareness and knowledge level should be increased to students who are health managers of the future regarding patient privacy and information security.

Key words: Patient Privacy, Information Security, Health Information Systems, E-pulse Usage.

1.GİRİŞ

Sağlık hizmeti bilgilerin yoğun bir şekilde üretildiği bir sektördür. Günümüzde tüm kurumlar gibi sağlık kurumları da verilerini elektronik ortamda bulundurmakta ve bu verileri bilgi sistemleri alt yapısı kullanarak işlemektedir. İletişim ve bilgisayar teknolojilerindeki gelişim, toplumda artan internet ve sosyal medyanın kullanımı, tüm sektörlerin yanı sıra sağlık sektöründe de önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. Elektronik sağlık hizmetleri sağlık süreçlerinin hem temel özelliklerinde hem de süreçlerinde bir çok değişikliğe neden olmuştur. Bu değişiklikler hasta mahremiyeti ve bilginin gizliliğini de tehdit eden riskleri de beraberinde getirmiştir (Altındış, 2018: 207; Mizani, 2006:6 ; Sevimli, 2018:3).

Gelişen teknolojiyle beraber insanlar; gündelik hayatlarını kolaylaştırmak ve hızlandırmak amacı ile kendilerine ait bilgileri vermekte ve bu bilgilerin kayıt altına alınmasını istemektedirler. Bununla birlikte kişisel sağlık verilerinin, kayıtlarının tutulması hem insanın yararı, zarar görmemesi hem de toplumun (kamu) yararı açısından önemli ve gereklidir (Şenyürek, 2017: 152-154).Sağlık hizmetleri sunumunda dikkat edilmesi gereken en önemli konulardan biri de hasta mahremiyetinin korunmasıdır (Arslan ve Demir, 2016:195). Sağlık hizmetlerinin sunumunda kullanılan sağlık verileri kişisel ve hassas olduğu için bilgi güvenliğinin sağlanması ve hasta mahremiyetinin korunması son derece önemlidir (Sevimli, 2018:3).

Bu çalışmada bilgi güvenliği ve hasta mahremiyeti konularının kavramsal çerçevesi ardından konuyla ilgili literatür incelemesi araştırmanın yöntemi bulguları ve sonuç bölümlerine yer verilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Mahremiyet Kavramı

Yaşamı boyunca maddi ve manevi varlığını en iyi şekilde korumak ve devam ettirmek, onurlu ve insani şartlarda bir yaşam sürmek her insanın en temel haklarından biridir. Mahremiyet hakkı da insan olmanın gereği niteliğinde olan, insan hayatının her alanında geçerliliğini koruyan ve hukukunun muhafazasının gerekli olduğu bir haktır (Arslan ve Demir, 2016:192). Sağlıklı olmak için tedavi süreçleri dâhil kişinin, özel alandan kamu alanına doğru, hayatının her devresinde mahremiyetinin bulunması, insan olmasının da bir gereğidir. İnsanın sahip olduğu mahremiyet alanlarının ve özel hayatının gizliliği, hastanın beden mahremiyeti ve kendine ait bilgi mahremiyeti kendi hakkıdır (Şen, 2015:404). Hasta haklarında önemli bir boyutu oluşturan mahremiyet kavramı Arapça *haram* kelimesinden gelmektedir. Türkçede mahremiyet kelimesi; genel olarak dokunulmazlık anlamında kullanılmakla ve bu anlamdan hareketle kişinin özel alanı ve gizlilik gibi ifadeleri içermektedir. Bu durumda mahremiyet, insan vücudundan bakılması, dokunulması ve hakkında konuşulması yasak olan bölgeleriyle alakalı dokunulmazlık halidir. Türkçemizde mahremiyet kelimesi bu anlamda kullanılmakla birlikte, anlamdan hareketle kişinin özel alanı, gizlilik gibi anlamlarda da kullanılmaktadır (Özata ve Özer, 2016 :13).

Sağlık hizmetlerinde mahremiyet hakkı temel bir hak olarak tanımlanmakla birlikte sağlık hizmeti sunumunda hasta mahremiyetin sınırlarının ne olacağı konusunda farklı görüşler vardır. Bu görüşlerden ilki hastanın sırlarının ne olursa olsun gizlenmesi gerektiğini savunurken bu görüşe karşıt görüş olarak da hastanın sırrının ancak yasaların öngördüğü hallerde ve toplum faydası söz konusu ise meslek sırrının açıklanabileceği görüşüdür (Akten, 2017:26).

Bilindiği üzere hasta mahremiyeti, hastanın sağlığı ile ilgili bilgilerin gizliliği ile birlikte bedensel ve manevi değerlerinin de mahremiyetini ve korunmasını güvence altına almayı gerekli kılar. Hasta mahremiyeti uluslararası sözleşmeler ve evrensel hukuk normları ile güvence altına alınmış ve bizim hukukumuzda da başta Anayasamız olmak üzere, birçok mevzuat ile söz konusu mahremiyetin sağlanmasına yönelik düzenlemeler yapılmıştır.

Ülkemizde, 1 Ağustos 1998 tarih ve 23420 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan **Hasta Hakları Yönetmeliği**’nde de bu konu 4. bölümde **Hasta Haklarının Korunması** başlığı altında ele alınmaktadır. 21. maddeye göre hastanın mahremiyetine saygı esastır. Aynı Yönetmelik’in **Bilgilerin Gizli Tutulması** başlığını taşıyan 23. maddesine göre de sağlık hizmetinin verilmesi sebebiyle edinilen bilgiler, kanun ile müsaade edilen durumlar dışında, hiçbir şekilde açıklanamaz. Kişinin rızasına dayansa bile, kişilik haklarından bütünüyle vazgeçilmesi, bu hakların başkasına devri veya aşırı şekilde sınırlandırılması neticesini doğuran hâllerde, bilginin açıklanması, bunları açıklayanın hukuki sorumluluğunu kaldırmaz.

2.2. Bilgi Güvenliği Kavramı

Bilgi güvenliği, bilginin oluşabilecek ihmallerden korunması, doğru teknolojinin, doğru amaçla ve doğru şekilde kullanılarak bilginin her türlü ortamda, istenmeyen kişiler tarafından elde edilmesini önlemek olarak tanımlanır. Özellikle sağlık kurumları gibi teknoloji yoğun ve bilgisayar teknolojilerinde güvenliğin amacı ise, kişi ve kurumların bu teknolojilerini kullanırken karşılaşılabilecekleri tehdit ve tehlikelerin analizlerinin yapılarak gerekli önlemlerin önceden alınması ve hastaya ait bilgilerin korunması şeklindedir (Varol vd., 2016:156). Bilgi güvenliği, her organizasyonun sürekliliğinin sağlanmasında büyük bir role sahiptir ve organizasyonun başta elektronik olmak üzere, çeşitli ortamlardaki kritik bilgilerinin ve diğer bilgi varlıklarının korunmasını sağlar (Erdoğan, 2017:19). Sağlık sektöründe güncel teknolojinin etkin bir şekilde kullanılmasıyla birlikte teknolojinin taşıdığı bazı risklerle de yüz yüze gelinmiştir. Elektronik ortamdaki tüm veriler gibi, kişisel sağlık bilgilerini tehdit eden riskler için güvenlik önlemlerinin alınması zorunlu hale gelmiştir (Akten, 2017:33).

Türkiye’de uzun süren tartışmalardan sonra bilgi güvenliği konusunda 2016 yılında ‘Kişisel Verilerin Korunması Kanunu’ kabul edilmiştir. Kanunda, kişisel veri, verilerin kaydedilmesi, depolanması ile ilgili birçok düzenlemeye yer verilmektedir. Kanunda, kişisel veri tanımı (Madde 3(1) d) “Kimliği belirli veya belirlenebilir gerçek kişiye ilişkin her türlü bilgiyi” şeklinde yer almaktadır. “Kişisel veriler ilgili kişinin açık rızası olmaksızın işlenemez” (Madde 5(1)) derken sağlıkla ilgili bilgilerini rıza aranmadan işlenmesine ise bazı istisnalar getirmiştir: “Sağlık ve cinsel hayata ilişkin kişisel veriler ise ancak kamu sağlığının korunması, koruyucu hekimlik, tıbbi teşhis, tedavi ve bakım hizmetlerinin yürütülmesi, sağlık hizmetleri ile finansmanının planlanması ve yönetimi amacıyla, sır saklama yükümlülüğü altında bulunan kişiler veya yetkili kurum ve kuruluşlar tarafından ilgilinin açık rızası aranmaksızın işlenebilir” (İleri ve Uludağ, 2017:323).

3. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Yapılan literatür araştırması sonucunda sağlık hizmetlerinde hasta mahremiyeti ve bilgi güvenliği konusunda sınırlı sayıda çalışmaya rastlanmıştır.

Hajbaghery ve Faraji (2016) İran’daki Kashan Üniversitesi Tıp Bilimleri Fakültesi’nde 60 hemşirelik öğrencisi üzerinde grup tartışması ve eğitim kitapçığı şeklindeki adlandırdıkları iki grup üzerinde yaptıkları çalışmada hasta mahremiyetine yönelik anlamlı bir fark bulunmadı. Müdahale sonrası ortalama tutum puanı iki grupta anlamlı olarak arttı. Ayrıca, tartışma grubunda öğrencilerin uygulama puanları artmış, kitapçık grubunda ise anlamlı bir değişiklik olmamıştır.

Özata ve Özer (2016) Konya il merkezinde faaliyet gösteren 2 Üniversite hastanesi, 4 devlet hastanesi ve 9 özel hastanede görev yapan, 471 sağlık personeli üzerinde, anket tekniği kullanılarak gerçekleştirdikleri çalışmada araştırma kapsamındaki hastanelerin hasta mahremiyetinin sağlanması noktasında genel olarak gerekli özeni gösterdiği ve yapılması gereken düzenlemeleri yaptığı saptanmıştır. Kurumlar karşılaştırıldığında hasta mahremiyetinin sağlanması için en fazla özeni özel hastanelerin, en az özeni ise üniversite hastanelerinin gösterdiği tespit edilmiştir.

Akten (2017) Antalya il merkezinde faaliyet gösteren devlet ve özel hastanelerde yatarak tedavi gören hastalarda 503 kişilik bir örneklem grubu üzerine yapılan çalışmada araştırmaya katılan hastaların mahremiyetlerine gösterilen özenin özel hastanelerde devlet hastanelerine göre daha iyi durumda olduğunu gözlemledikleri, özel hastanelerde yatan hastaların mahremiyet bilgi düzeylerinin devlet hastanelerindeki hastalardan daha yüksek olduğu ayrıca fiziki ortam açısından değerlendirildiğinde de özel hastanelerin fiziki mekanlarının hastaların mahremiyetlerini korumak açısından daha uygun fiziki şartları taşıdığı tespit edilmiştir.

Arslan ve Demir (2017) 4 klinik sorumlusu (üroloji, gastroenteroloji, kadın doğum, nöroloji) ve 6 hekim (kadın hastalıkları ve doğum, kalp damar cerrahisi, dâhiliye, kulak-burun-boğaz) ile yüz yüze mülakat tekniğinden faydalanılarak derinlemesine, bireysel, yarı-yapılandırılmış

görüşmeler ekinde yaptıkları nitel çalışmalarında elde ettikleri analiz sonucunda hekim ve klinik sorumlularının hasta mahremiyetine ilişkin tutumlarının olumlu olduğu; farklı birimlerde çalışan sağlık çalışanlarının tutumları arasında farklılık olmadığı ve aynı şekilde farklı meslek gruplarından sağlık çalışanlarının tutumları arasında farklılık olmadığı ortaya konmuştur.

Sevimli (2018) Marmara Üniversitesi'nde bilgisayar mühendisliği (n=163) ve tıp fakültesi (n=65) öğrencileri üzerinde yaptığı hasta mahremiyeti ve bilgi güvenliği konulu çalışmasında "Dokordan başka bir sağlık çalışanının sağlık kayıtlarına erişiminden" Bilgisayar Mühendisliği öğrencilerinin (%93,3); Tıp öğrencilerine (%78,5) göre daha fazla rahatsız olduğu belirlenmiştir (p=0.003). Benzer şekilde Bilgisayar Mühendisliği öğrencileri (%87,1); Tıp öğrencilerine göre (%66,2) "Doktor ile elektronik ortamda daha fazla iletişim kurmayı" istemektedir (p=0.001). Bilgisayar Mühendisliği (%40,5) ve Tıp öğrencileri (%35,4) elektronik sağlık kayıt sistemi üzerinden "İletişim bilgilerinin" erişiminin kısıtlanmasını istemektedir (p>0.05). Bu bulgular sonucunda Bilgisayar Mühendisliği öğrencileri, sağlık yönetiminin multidisipliner yapısı içinde gelecekteki hem iç hem dış paydaşlardır. Sağlık bilgi sistemlerinde güvenlik ve mahremiyet ile ilgili sorunların olabileceğini düşünmektedirler. Bilgisayar Mühendisliği öğrencilerinin sağlık hizmetleri ile mesleki eğitimleri arasındaki ilişki, sağlık yönetimi perspektifinden oldukça önemlidir.

Başdinkçi (2017) Adana ilinde iki sağlık tesisinde bilgi güvenliği risk değerlendirmesi yapma ve kullanıcıların bilgi güvenliği farkındalık düzeyini ölçme amacıyla 251 kişiye yaptığı çalışmada katılımcılara göre en önemli tehdit olarak, şifrenin paylaşılması ve hasta verilerinin sızdırılması olmuştur. Araştırmaya katılanların büyük bir kısmı (% 70,9) güçlü şifreler belirlemekte ve şifresini hiç kimseye paylaşmamaktadır. Şifreyi en çok paylaşan meslek grubunun ise doktorlar olduğu ve şifrelerini yardımcıları ile paylaştıkları sonucu ortaya çıkmıştır.

4. YÖNTEM VE BULGULAR

Tanımlayıcı tipteki bu araştırma tarama modeli ile gerçekleştirilmiştir. Bu araştırma Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sağlık Yönetimi öğrencilerinde sağlık bilgi sistemlerinde bilgi güvenliği ve hasta mahremiyetine yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırma evrenini Sağlık Yönetimi Bölümü öğrencilerinin tamamı (600) oluşturmaktadır. Araştırmada bir örneklem seçilmemiş olup bütün evrene ulaşılmaya çalışılmıştır. Katılımcılardan gönüllülük esas alınarak 129 kişiye ulaşılmıştır. Araştırmada gelecekteki sağlık yöneticisi öğrencilerinin, sağlık bilgi sistemlerinin bilgi güvenliğini ve hasta mahremiyetini değerlendirmesi amaçlanmıştır.

Sevimli (2018: 94-96) tarafından tek boyutlu olarak geliştirilen 14 maddelik Sağlık Bilgi Sistemlerinde Bilgi Güvenliği ve Hasta Mahremiyetine yönelik bilgi düzeyi ölçeğinin Cronbach's Alpha katsayısı bu çalışmada 0,71 olarak bulunmuştur.

Araştırmanın anket uygulaması katılımcılar üzerinde 03.12.2018-14.12.2018 tarihleri arasında uygulanmıştır. Verilerin değerlendirilmesi SPSS 22 programında analiz edilmiştir. Uygun analiz yönteminin seçiminden önce verilerin normal dağılım analizi yapılmıştır. Verilerin normal dağılım gösterebilmeleri için George & Mallery (2010)' e göre (www.ders.es/istatistik/skewness.html, 2019) değişkenlerin -2,0 ile +2,0 arasında değerler almaları gerekmektedir. Yapılan normal dağılım analizi sonucunda değişkenlerin -2,0 ile +2,0 arasında normal dağılım göstermedikleri görülmüştür.

Araştırma kapsamında aşağıdaki hipotezler geliştirilmiş ve test edilmiştir.

Hipotez 1: Katılımcıların cinsiyetlerine göre bilgi güvenliği ve mahremiyet konusunda görüşleri anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

Hipotez 2: Katılımcıların kullandıkları sağlık güvencesine göre bilgi güvenliğinin ve hasta mahremiyetinin korunması konusundaki görüşleri anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

Hipotez 3: Katılımcıların sağlık hizmeti almış olmaları durumuna göre bilgi güvenliği ve hasta mahremiyeti ile ilgili görüşleri anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

Hipotez 4: Katılımcıların sınıf düzeylerine göre bilgi güvenliği ve hasta mahremiyeti görüşleri anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

Hipotez 5: E-nabız uygulaması kullanımı durumuna göre bilgi güvenliği ve hasta mahremiyeti ile ilgili görüşleri anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

Aşağıdaki Tablo 1’de öğrencilerin sosyo-demografik özellikleri gösterilmiştir.

Tablo 1: Demografi Bilgiler

		N	%
Cinsiyet	Kadın	91	70,5
	Erkek	38	29,5
Sınıf	2. sınıf	24	18,6
	3. sınıf	49	38
	4. sınıf	56	43,4
Sosyal güvence	SGK	107	82,9
	Özel sağlık sigortası	4	3,1
	Sosyal güvencem yok	17	13,2
Son 6 ay içerisinde sağlık hizmeti aldınız mı?	Evet	89	69
	Hayır	40	31

Katılımcıların %70,5’i kadın %29,5’i erkektir. Öğrencilerin %18,6’sı 2. sınıf, %38’i 3. sınıf, %43,4’ü 4. sınıftır. Katılımcıların %82,9’u SGK ‘ lıdır. %3,1’i özel sağlık sigortası kullanmaktadır ve %13,2’si sosyal güvenceye sahip değildir. Öğrencilerden %69’u son 6 ay içerisinde sağlık hizmeti aldıklarını belirtmişlerdir.

Aşağıdaki Tablo 2’de Sağlık Yönetimi öğrencilerinin “*elektronik sağlık kayıt sistemi üzerinden erişim sağlanan bilgi türlerine*” ilişkin görüşleri değerlendirildiğinde öğrenciler sistem üzerinden “*kimlik bilgilerini*” (%14,3 n=120); “*iletişim bilgilerini*” (%14 n=118); “*muayene bilgilerini*” (%13,9 n=117) daha yüksek oranda hastane çalışanları tarafından erişilebilir olduğunu düşünmektedir.

Tablo 2: Araştırma Grubunun Elektronik Sağlık Kayıt Sistemi Üzerinden Erişim Sağlanan Bilgi Türleri ile İlgili Görüşleri

Değişkenler	N	%
İletişim bilgileri	118	14
Kimlik bilgileri	120	14,3
Muayene bilgileri	117	13,9
Ameliyat raporları	94	11,2
Laboratuvar sonuçları	102	12,1
Önceden geçirilen hastalıklar	95	11,3
Sosyal güvence bilgileri	110	13,1
Ödeme bilgileri	85	10,1

* Bu soruda araştırma grubu tarafından birden fazla seçenek işaretlenmiştir.

Tablo 3’te katılımcıların “*elektronik sağlık kayıt sistemi üzerinden erişimin kısıtlanması gereken bilgi türlerine*” ilişkin görüşleri değerlendirildiğinde Sağlık Yönetimi öğrencileri

sistem üzerinden (%23 n=70) “kimlik bilgilerini” ; “iletişim bilgilerini” (%13,4 n=41); “ödeme bilgilerini” (%12,8 n= 39); “önceden geçirilen hastalıklar” (%11,1 n= 34) daha yüksek oranda erişimin kısıtlanmasını istemektedir.

Tablo 3: Araştırma Grubunun Elektronik Sağlık Kayıt Sistemi Üzerinden Erişimin Kısıtlanması Gereken Bilgi Türleri ile İlgili Görüşleri

Değişkenler	N	%
İletişim bilgileri	41	13,4
Kimlik bilgileri	70	23
Muayene bilgileri	29	9,5
Ameliyat raporları	33	10,8
Laboratuvar sonuçları	33	10,8
Önceden geçirilen hastalıklar	34	11,1
Sosyal güvence bilgileri	26	8,5
Ödeme bilgileri	39	12,8

* Bu soruda araştırma grubu tarafından birden fazla seçenek işaretlenmiştir.

Tablo 4’te araştırma grubumuzun kişisel sağlık verilerinin korunması ve verilere erişim konusundaki görüşleri incelendiğinde “doktoradan başka sağlık çalışanının sağlık kayıtlarına erişiminden “ öğrencilerin %85,3’ü (n=110) rahatsız olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte öğrencilerin %31,8’i (n=41) elektronik sağlık kayıtlarının eksik ya da yanlış bilgi içerdiğini düşünmektedir.

Sağlık Yönetimi öğrencilerinin %55,8’i (n=72) kullanılan sistem üzerinden kişisel sağlık verilerine erişimin denetlendiğini düşünmektedir. Kişisel sağlık verilerinizin paylaşımı için onamlarının alınmadığını belirten öğrenciler % 51,9 (n=67) oranındadır. Katılımcıların %68,2’si (n=88) kişisel sağlık verilerinin nerelerde kullanılabileceği konusunda bilgilendirme yapılmadığını belirtmiştir. Kişisel sağlık verilerinin sağlık kurumlarıyla paylaşılmasından rahatsızlık duyan öğrenciler %63,6 (n=82) oranındadır.

Tablo 4: Araştırma Grubunun Kişisel Sağlık Verilerinin Korunması ve Verilere Erişim Konusundaki Görüşleri

Değişkenler		N	%
Kullanılan sistem üzerinden kişisel sağlık verilerine erişimin denetlendiğini düşünüyor musunuz?	Evet	72	55,8
	Hayır	57	44,2
Kişisel sağlık verilerinizin paylaşımı için onamınız alınıyor mu?	Evet	62	48,1
	Hayır	67	51,9
Kişisel sağlık verilerinizin nerelerde kullanılabileceği konusunda bilgilendirme yapılıyor mu?	Evet	41	31,8
	Hayır	88	68,2
Kişisel sağlık verilerinizin diğer sağlık kurumlarıyla paylaşılmasından rahatsızlık duyar mısınız?	Evet	82	63,6
	Hayır	47	36,4
Sağlık kayıtlarınıza doktorunuzdan başka bir sağlık çalışanının erişiminden rahatsız olur musunuz?	Evet	110	85,3
	Hayır	19	14,7
Elektronik sağlık kayıt sistemindeki sağlık kayıtlarınızın, eksik ya da yanlış bilgi içerdiğini düşünüyor musunuz?	Evet	41	31,8
	Hayır	88	68,2

Tablo 5: Araştırma Grubunun E-nabız Uygulaması ile İlgili Görüşleri

Değişkenler		N	%
Kendinize ait tüm sağlık verilerine E-nabız uygulaması gibi internet üzerinden erişmek ister misiniz?	Evet	118	91,5
	Hayır	11	8,5
Bu tür bir erişim bilgi güvenliği ve mahremiyet açısından sorun yaratır mı?	Evet	55	42,6
	Hayır	74	57,74
Doktorunuzla sağlık sorunlarınızla ilgili olarak elektronik ortamda iletişim kurmak ister misiniz?	Evet	106	82,2
	Hayır	23	17,8

Tablo 5’te araştırma grubunun e-nabız uygulaması ile ilgili görüşleri değerlendirildiğinde Sağlık Yönetimi öğrencilerinin %91,5’i (n=118) kendilerine ait tüm sağlık verilerine e-nabız uygulaması ile internet üzerinden erişmek istemektedir. Katılımcıların %57,74’ü (n=74) bu tür bir erişimin bilgi güvenliği ve mahremiyet açısından sorun yaratmadığını belirtmiştir. Sağlık sorunlarıyla ilgili öğrencilerin %82,2’si (n=106) doktoruyla elektronik ortamda iletişim kurmak istediğini belirtmiştir.

Tablo 6: Araştırma Grubunun Hastanede Yaşanan Mahremiyet İhlalleri ile İlgili Görüşleri

*Hastanede yaşanan mahremiyet ihlallerinin nedenleri hangileri olabilir?	N	%
Çalışanların bilgisizliğinden kaynaklı hatalar	106	27,5
Yoğunluk	81	21
Dikkatsizlik	111	28,8
Sistemselsel problemler	88	22,8

* Bu soruda araştırma grubu tarafından birden fazla seçenek işaretlenmiştir.

Tablo 6’da araştırma grubunun hastanede yaşanan mahremiyet ihlallerinin nedenleri ile ilgili görüşleri değerlendirildiğinde öğrencilerin çoğunluğu mahremiyet ihlali nedenlerini “dikkatsizlik” %28,8 (n=111); “çalışan bilgisizliğinden kaynaklı hatalar” %27,5 (n=106); “sistemselsel problemler” %22,8 (n=88); ve “yoğunluk” %21 (n=81) olarak belirtmiştir.

Tablo 7: Araştırma Grubunun Mahremiyetlerinin İhlali Halinde Başvurmayı Düşündükleri Birimler

*Mahremiyetinizin ihlal edildiğini düşündüğünüz bir durumda nerelere başvurursunuz?	N	%
Hastane yönetimine	116	37,2
Doktorunuza	54	17,3
Hasta ve hasta hakları derneğine	74	23,7
Sağlık bakanlığına	68	21,8

* Bu soruda araştırma grubu tarafından birden fazla seçenek işaretlenmiştir.

Tablo 7’de araştırma grubunun mahremiyet ihlali halinde başvurmayı düşündükleri birimler ile ilgili görüşleri incelendiğinde öğrencilerin %37,2’si (n=116) hastane yönetimine; %23,7’si (n=74) hasta ve hasta hakları derneğine ; %21,8’i (n=68) sağlık bakanlığına; %17,3’ü (n=54) doktoruna başvurulması gerektiğini düşünmektedir.

Tablo 8: Araştırma Grubunun Sağlık Kayıtlarının Güvenliği ile İlgili Görüşleri

*Sağlık kayıtlarının güvenliğini sağlamaktan	N	%
--	---	---

kimler sorumludur?		
Devlet	67	23,2
Hastane	122	42,2
Sağlık personeli	80	27,7
Kişinin kendisi	20	6,9

* Bu soruda araştırma grubu tarafından birden fazla seçenek işaretlenmiştir.

Tablo 8’de araştırma grubunun sağlık kayıtlarının güvenliği ile ilgili görüşleri değerlendirildiğinde Sağlık Yönetimi öğrencilerinin %42,2’si (n=122) hastanenin sorumlu olduğunu düşünürken %27,7’si (n=80) sağlık personelinin sorumlu tutmaktadır. %23,2’si (n=67) devletin ve %6,9’u da kişinin kendisinin sorumlu olduğunu düşünmektedir.

Tablo 9’da araştırma grubunun hasta hakları ile ilgili görüşleri değerlendirildiğinde ; ‘‘Hasta hakları ile ilgili bilgiye sahip olma’’ ifadesine öğrencilerin %88,4 (n=114) oranında bilgiye sahip olduğu belirlenmiştir. Öğrencilerin %62’sinin (n=80) ‘‘Hasta hakları biriminin çalışma alanı ile ilgili bilgiye’’ sahip olduğu da görülmektedir.

Katılımcıların %70,5’i (n=91) ‘‘Mahremiyet ihlali olduğunda hizmet alımında sorun olmasın diye şikâyet edilmediğini’’ belirtmektedir. ‘‘Sağlık kurumlarında hastalara bilgi güvenliği ve mahremiyet konusunda farkındalık artırmanın gerekli olduğunu’’ düşünen öğrencilerin katılım oranı %96,9 (n=125) dur.

Tablo 9: Araştırma Grubunun Hasta Hakları ile İlgili Görüşleri

Değişkenler		N	%
Mahremiyet ihlali olduğunda, hizmet alımında sorun olmasın diye şikâyet edilmediği olur mu?	Evet	91	70,5
	Hayır	38	29,5
Sağlık kurumlarında hastaların bilgi güvenliği ve mahremiyet konusunda farkındalığını artırmak gerekli mi?	Evet	125	96,9
	Hayır	4	3,1
Hasta hakları konusunda bilginiz var mı?	Evet	114	88,4
	Hayır	15	11,6
Hasta hakları biriminin çalışma alanı ile ilgili bilginiz var mı?	Evet	80	62
	Hayır	49	38

Tablo 10: Araştırma Grubunun Cinsiyete Göre Madde Puanlarının Karşılaştırılması

Değişkenler	Cinsiyet	Ortalama	Standart Sapma	P değeri
Sağlık kurumuna verdiğim bilgiler, benim bilgi vermek istemeyeceğim başka kuruluşlarla da paylaşılabilir.	Kadın	1,78	1,21	0,571
	Erkek	2,07	1,54	
Sağlık kurumları iznim olmadan üçüncü kişilerin benim kişisel bilgilerine ulaşmasına izin verebilir.	Kadın	1,50	0,91	0,529
	Erkek	1,89	1,44	

HOCA AHMET YESEVİ
ULUSLARARASI BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ
 26-27 Ağustos 2019, Gölbaşı - ADIYAMAN

Bilgisayar korsanları sağlık kuruluşlarının bilgi sistemlerini ele geçirerek, kişisel bilgileri rahatlıkla çalabilir.	Kadın	2,98	1,16	0,277
	Erkek	3,21	1,27	
Bir E-sağlık hizmetini kullanıp işlem yaparken kendimi savunmasız hissediyorum .	Kadın	2,62	1,01	0,066
	Erkek	3,00	1,18	
E-sağlık hizmetleri üzerinden işlem yapmak bana göre güvenli değildir.	Kadın	2,58	1,04	0,118
	Erkek	2,67	1,08	
Bilgi ve iletişim teknolojileri kullanarak, hekimin hasta ile ilgili tedavi planını oluşturması kolaydır.	Kadın	3,75	1,06	0,394
	Erkek	3,97	0,97	
Bilgi ve iletişim teknolojileri kullanarak, hekimler arasında bilgi alışverişinin yapılması kolaydır.	Kadın	3,92	0,99	0,539
	Erkek	3,94	1,20	
Bilgi ve iletişim teknolojileri kullanarak hasta verilerinin transferinin yapılması, mahremiyet açısından sorun yaratmaz.	Kadın	2,96	1,06	0,835
	Erkek	2,97	1,32	
Hastalar mahremiyet hakkı konusunda bilgi sahibidirler .	Kadın	3,03	1,07	0,766
	Erkek	2,97	1,10	
Hasta yakınları mahremiyet hakkı konusunda bilgi sahibidirler.	Kadın	2,82	0,98	0,969
	Erkek	2,84	1,15	
Mahremiyet ihlalleri ile karşılaşmamak için sağlık kurumları gerekli önlemleri alır.	Kadın	3,21	1,03	0,524
	Erkek	3,31	1,01	
Hasta verileri güvenli bir şekilde kayıt altına alınır.	Kadın	3,53	0,95	0,675
	Erkek	3,60	0,85	
Hastaların sağlık verilerine, yetkisiz kişilerin erişimi olmaz	Kadın	3,74	0,94	0,179
	Erkek	3,42	1,15	

Mobil teknoloji kullanımı, bilgi güvenliği ve mahremiyeti olumsuz etkilemez.	Kadın	3,05	0,94	0,167
	Erkek	2,78	1,09	

Mann Whitney U Testi uygulanmıştır.

Tablo 10’da araştırma grubunun cinsiyete göre madde puanları karşılaştırıldığında tüm maddelerde istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmamaktadır. Hipotez 1 reddedilmiştir.

Tablo 11: Araştırma Grubunun Sağlık Güvencesine Göre Madde Puanlarının Karşılaştırılması

Değişkenler	Sağlık Güvencesi	Ort.	Standart Sapma	P değeri
Sağlık kurumuna verdiğim bilgiler, benim bilgi vermek istemeyeceğim başka kuruluşlarla da paylaşılabilir.	SGK	1,82	1,30	0,351
	Özel Sağlık Sigortası	1,50	1,00	
	Sosyal Güvencem Yok	2,29	1,53	
Sağlık kurumları iznim olmadan üçüncü kişilerin benim kişisel bilgilerime ulaşmasına izin verebilir.	SGK	1,63	1,15	0,852
	Özel Sağlık Sigortası	1,50	1,00	
	Sosyal Güvencem Yok	1,58	0,87	
Bilgisayar korsanları sağlık kuruluşlarının bilgi sistemlerini ele geçirerek, kişisel bilgileri rahatlıkla çalabilir.	SGK	3,02	1,18	0,799
	Özel Sağlık Sigortası	3,25	1,50	
	Sosyal Güvencem Yok	3,11	1,31	
Bir E-sağlık hizmetini kullanıp işlem yaparken kendimi savunmasız hissediyorum .	SGK	2,68	1,05	0,161
	Özel Sağlık Sigortası	3,75	0,95	
	Sosyal Güvencem Yok	2,82	1,18	
E-sağlık hizmetleri üzerinden işlem yapmak bana göre güvenli değildir.	SGK	2,66	1,14	0,853
	Özel Sağlık Sigortası	2,75	0,50	
	Sosyal Güvencem Yok	2,70	0,84	
Bilgi ve iletişim teknolojileri kullanarak, hekimin hasta ile ilgili tedavi planını oluşturması kolaydır.	SGK	3,80	1,09	0,925
	Özel Sağlık Sigortası	3,75	0,95	
	Sosyal Güvencem Yok	3,94	0,74	
Bilgi ve iletişim teknolojileri	SGK	3,93	1,08	

HOCA AHMET YESEVİ
ULUSLARARASI BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ
 26-27 Ağustos 2019, Gölbaşı - ADIYAMAN

kullanarak, hekimler arasında bilgi alışverişinin yapılması kolaydır.	Özel Sağlık Sigortası	3,75	0,95	0,802
	Sosyal Güvencem Yok	3,94	1,02	
Bilgi ve iletişim teknolojileri kullanarak hasta verilerinin transferinin yapılması, mahremiyet açısından sorun yaratmaz.	SGK	2,96	1,09	0,756
	Özel Sağlık Sigortası	2,75	1,25	
	Sosyal Güvencem Yok	3,17	1,38	
Hastalar mahremiyet hakkı konusunda bilgi sahibidirler .	SGK	3,01	1,08	0,951
	Özel Sağlık Sigortası	3,00	0,81	
	Sosyal Güvencem Yok	3,00	1,22	
Hasta yakınları mahremiyet hakkı konusunda bilgi sahibidirler.	SGK	2,79	0,99	0,642
	Özel Sağlık Sigortası	2,75	1,25	
	Sosyal Güvencem Yok	3,11	1,21	
Mahremiyet ihlalleri ile karşılaşmamak için sağlık kurumları gerekli önlemleri alır.	SGK	3,25	1,01	0,156
	Özel Sağlık Sigortası	2,25	1,25	
	Sosyal Güvencem Yok	3,41	1,00	
Hasta verileri güvenli bir şekilde kayıt altına alınır.	SGK	3,56	0,91	0,598
	Özel Sağlık Sigortası	3,00	1,63	
	Sosyal Güvencem Yok	3,64	0,86	
Hastaların sağlık verilerine, yetkisiz kişilerin erişimi olmaz	SGK	3,65	0,97	0,356
	Özel Sağlık Sigortası	4,25	1,50	
	Sosyal Güvencem Yok	3,52	1,23	
Mobil teknoloji kullanımı, bilgi güvenliği ve mahremiyeti olumsuz etkilemez.	SGK	3,00	0,99	0,610
	Özel Sağlık Sigortası	3,25	0,50	
	Sosyal Güvencem Yok	2,76	1,14	

Kruskal Wallis Testi uygulanmıştır.

Tablo 11’de araştırma grubunun sağlık güvencesine göre madde puanları karşılaştırıldığında sağlık güvencesi grupları arasında tüm maddelerde istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmamaktadır. Buna göre H2 hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 12: Araştırma Grubunun Son 6 ay İçinde Sağlık Hizmeti Alma Durumuna Göre Madde Puanlarının Karşılaştırılması

Değişkenler	Son 6 ayda sağlık hizmeti alma	Ort.	Standart Sapma	P değeri
Sağlık kurumuna verdiğim bilgiler, benim bilgi vermek istemeyeceğim başka kuruluşlarla da paylaşılabilir.	Evet	1,88	1,38	0,820
	Hayır	1,82	1,19	
Sağlık kurumları iznim olmadan üçüncü kişilerin benim kişisel bilgilerime ulaşmasına izin verebilir.	Evet	1,62	1,14	0,757
	Hayır	1,60	1,03	
Bilgisayar korsanları sağlık kuruluşlarının bilgi sistemlerini ele geçirerek, kişisel bilgileri rahatlıkla çalabilir.	Evet	3,08	1,20	0,520
	Hayır	2,97	1,20	
Bir E-sağlık hizmetini kullanıp işlem yaparken kendimi savunmasız hissediyorum .	Evet	2,69	1,08	0,466
	Hayır	2,82	1,05	
E-sağlık hizmetleri üzerinden işlem yapmak bana göre güvenli değildir.	Evet	2,64	1,11	0,557
	Hayır	2,75	1,03	
Bilgi ve iletişim teknolojileri kullanarak, hekimin hasta ile ilgili tedavi planını oluşturması kolaydır.	Evet	3,78	1,14	0,910
	Hayır	3,90	0,77	
Bilgi ve iletişim teknolojileri kullanarak, hekimler arasında bilgi alışverişinin yapılması kolaydır.	Evet	3,94	1,11	0,459
	Hayır	3,90	0,92	
Bilgi ve iletişim teknolojileri kullanarak hasta verilerinin transferinin yapılması, mahremiyet açısından sorun yaratmaz.	Evet	3,02	1,16	0,324
	Hayır	2,85	1,09	
Hastalar mahremiyet hakkı	Evet	3,02	1,11	0,845
	Hayır	3,00	1,01	

konusunda bilgi sahibidirler .				
Hasta yakınları mahremiyet hakkı konusunda bilgi sahibidirler.	Evet	2,77	1,01	0,268
	Hayır	2,95	1,06	
Mahremiyet ihlalleri ile karşılaşmamak için sağlık kurumları gerekli önlemleri alır.	Evet	3,26	1,05	0,684
	Hayır	3,20	0,96	
Hasta verileri güvenli bir şekilde kayıt altına alınır.	Evet	3,53	0,94	0,760
	Hayır	3,60	0,90	
Hastaların sağlık verilerine, yetkisiz kişilerin erişimi olmaz	Evet	3,66	0,98	0,951
	Hayır	3,62	1,10	
Mobil teknoloji kullanımı, bilgi güvenliği ve mahremiyeti olumsuz etkilemez.	Evet	3,04	0,97	0,204
	Hayır	2,82	103	

Mann Whitney U Testi uygulanmıştır.

Tablo12’de araştırma grubunun son 6 ay içinde sağlık hizmeti alma durumuna göre madde puanları karşılaştırıldığında tüm maddelerde istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmamaktadır. Buna göre H3 hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 13: Araştırma Grubunun Sınıf Düzeylerine Göre Madde Puanlarının Karşılaştırılması

Değişkenler	Sınıf	Ort.	Standart Sapma	P değeri
Sağlık kurumuna verdiğim bilgiler, benim bilgi vermek istemeyeceğim başka kuruluşlarla da paylaşılabilir.	2. sınıf	1,91	1,28	0,549
	3.sınıf	1,65	1,09	
	4.sınıf	1,03	1,51	
Sağlık kurumları iznim olmadan üçüncü kişilerin benim kişisel bilgilerime ulaşmasına izin verebilir.	2. sınıf	1,79	1,14	0,167
	3.sınıf	1,30	0,61	
	4.sınıf	1,82	1,34	
Bilgisayar korsanları sağlık kuruluşlarının bilgi sistemlerini ele geçirerek, kişisel bilgileri rahatlıkla çalabilir.	2. sınıf	3,04	1,16	0,945
	3.sınıf	3,04	1,22	
	4.sınıf	3,07	1,21	
Bir E-sağlık hizmetini kullanıp işlem yaparken kendimi savunmasız hissediyorum .	2. sınıf	2,66	1,00	0,544
	3.sınıf	2,64	1,12	
	4.sınıf	2,83	1,07	
E-sağlık hizmetleri üzerinden işlem yapmak bana göre güvenli değildir.	2. sınıf	2,79	1,21	0,915
	3.sınıf	2,63	0,97	
	4.sınıf	2,66	1,13	
Bilgi ve iletişim teknolojileri	2. sınıf	3,33	1,16	

kullanarak, hekimin hasta ile ilgili tedavi planını oluşturması kolaydır.	3.sınıf	3,91	0,83	0,044
	4.sınıf	3,94	1,10	
Bilgi ve iletişim teknolojileri kullanarak, hekimler arasında bilgi alışverişinin yapılması kolaydır.	2. sınıf	3,47	1,08	0,043
	3.sınıf	4,08	0,90	
	4.sınıf	3,98	1,13	
Bilgi ve iletişim teknolojileri kullanarak hasta verilerinin transferinin yapılması, mahremiyet açısından sorun yaratmaz.	2. sınıf	3,08	1,13	0,751
	3.sınıf	2,97	1,14	
	4.sınıf	2,91	1,16	
Hastalar mahremiyet hakkı konusunda bilgi sahibidirler .	2. sınıf	3,50	1,06	0,051
	3.sınıf	3,02	1,07	
	4.sınıf	2,80	1,05	
Hasta yakınları mahremiyet hakkı konusunda bilgi sahibidirler.	2. sınıf	2,87	0,99	0,858
	3.sınıf	2,89	1,02	
	4.sınıf	2,75	1,06	
Mahremiyet ihlalleri ile karşılaşmamak için sağlık kurumları gerekli önlemleri alır.	2. sınıf	3,08	1,28	0,169
	3.sınıf	3,48	0,89	
	4.sınıf	3,10	0,98	
Hasta verileri güvenli bir şekilde kayıt altına alınır.	2. sınıf	3,12	1,22	0,062
	3.sınıf	3,77	0,74	
	4.sınıf	3,55	0,87	
Hastaların sağlık verilerine, yetkisiz kişilerin erişimi olmaz	2. sınıf	3,45	1,10	0,325
	3.sınıf	3,81	0,99	
	4.sınıf	3,58	1,00	
Mobil teknoloji kullanımı, bilgi güvenliği ve mahremiyeti olumsuz etkilemez.	2. sınıf	3,00	0,88	0,686
	3.sınıf	3,06	1,00	
	4.sınıf	2,89	1,03	

Kruskal Wallis Testi uygulanmıştır.

Tablo 13’de araştırma grubunun sınıf düzeylerine göre madde puanları karşılaştırıldığında “Bilgi ve iletişim teknolojileri kullanarak, hekimin hasta ile ilgili tedavi planını oluşturması kolaydır. “ ifadesinde(p:0,044) ve “Bilgi ve iletişim teknolojileri kullanarak, hekimler arasında bilgi alışverişinin yapılması kolaydır.” İfadesinde (p:0,043) istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur. Bu durumda H4 hipotezi büyük oranda reddedilmiştir.

Tablo 14: Araştırma Grubunun E-nabız Uygulaması Kullanma Durumuna Göre Madde Puanlarının Karşılaştırılması

		Ort.	Standart Sapma	P Değeri
Doktorunuzla sağlık sorunlarınızla ilgili olarak elektronik ortamda iletişim kurmak ister misiniz?	Evet	3,00	0,45	0,686
	Hayır	2,99	0,36	
Kullanılan sistem üzerinden kişisel sağlık verilerine erişimin denetlendiğini düşünüyor musunuz?	Evet	3,07	0,45	0,033
	Hayır	2,89	0,40	
Sağlık kayıtlarınıza doktorunuzdan	Evet	2,98	0,45	0,124

başka bir sağlık çalışmasının erişiminden rahatsız olur musunuz?	Hayır	3,09	0,36	
E-nabız uygulaması bilgi güvenliği ve mahremiyet açısından sorun yaratır mı?	Evet	2,95	0,45	0,516
	Hayır	3,03	0,42	

Tablo 14’de araştırma grubunun e-nabız uygulaması kullanma durumuna göre madde puanları karşılaştırıldığında “*Kullanılan sistem üzerinden kişisel sağlık verilerine erişimin denetlendiğini düşünüyor musunuz?*” ifadesinde (p:0,033) istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur. Bu durumda H5 hipotezi büyük oranda reddedilmiştir

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Son yüzyılda önemi gün geçtikçe artan insan hakları kavramının toplumları etkilemesi ve birey kavramının merkeze yerleşmesi hasta hakkı kavramını ve en önemli haklardan biri olan mahremiyet kavramının da içselleştirilmesini sağlamıştır. Bununla birlikte aynı süreçte teknolojinin hızlı gelişimiyle insanlar, günlük yaşamlarını daha rahat sürdürme, yaşam kalitelerini artırma ve birey haklarını kullanabilme gibi gerekçelerle kişisel verilerini kendileri paylaşmaktadır (İzgi,2014: 27). Bu konular da hasta mahremiyeti ve bilgi güvenliği kavramlarını önemli hale getirmiştir.

Sağlık bilgi sistemleri, sağlık verilerini üretir, yönetir ve iç ve dış paydaşlarla paylaşımında yer alır. Bilgi sistemlerinin sağlık alanındaki temel kullanımı, hasta bilgilerinin elektronik ortama kaydedilmesi ile gerçekleşmektedir. Kişisel sağlık verilerinin, kayıtlarının tutulması hem insanın yararı, zarar görmemesi hem de toplumun (kamu) yararı açısından önemli ve gereklidir (Şenyürek,2017: 154). Bununla birlikte kişisel sağlık verilerinin elektronik ortamdaki varlığı ise bilgi güvenliği ve hasta mahremiyeti açısından tehdit oluşturmaktadır. Bu sebeple de bilgi güvenliği ve mahremiyeti, sağlık hizmetlerinin sunumunda önemli bir yere sahiptir (Sevimli,2018:75).

Günümüzde bütün sektörlerde olduğu gibi sağlık sektöründe de yönetim bilişim sistemlerinin kullanımı ve bu sistemlere düzenli olarak yatırım yapılması kurumların rekabetin içerisinde yer alabilmesi açısından kritik öneme sahiptir. Sağlık bakımı ve yönetimi bilişim sistemlerinin kullanımı sayesinde maliyetleri azaltıcı, kaliteyi ve etkinliği artırıcı, aynı kaynaklarla daha fazla hastaya bakabilme imkanını veren bir etkiye sahiptir (İleri ve Uludağ,2017: 319).

Bu çalışmada katılımcıların cinsiyetlerine, kullandıkları sağlık güvencesine, sağlık hizmeti almış olma durumlarına göre bilgi güvenliği ve hasta mahremiyeti konusundaki görüşleri anlamlı düzeyde farklılaşma göstermez iken, katılımcıların sınıf düzeylerine ve e-nabız uygulaması kullanma durumlarına göre bilgi güvenliği ve hasta mahremiyeti konusundaki görüşleri anlamlı düzeyde kısmen bir farklılaşma göstermiştir. Bu kapsamda hastanelerde bilgi güvenliği ve hasta mahremiyeti konusunda sağlık yöneticilerinin aktif rol alması oldukça önemlidir. Sağlık sektörünün önemli paydaşlarından sağlık yönetici adaylarının bilgi güvenliği, hasta mahremiyeti ve uygulamaları konusunda verilecek olan eğitimler, hastanelerde mahremiyet ihlallerini azaltıp ve hastaların insan onuruna yaraşır sağlık hizmeti alma kalitesini yükseltebilir. Öğrencilere hastalarla ilgili bilgilerin ve mahremiyetinin önemi ve konudaki mevzuat hükümlerine yönelik eğitimler verilebilir. Geleceğin sağlık çalışanları olan öğrencilere hastaya mahremiyetinin ve bilgi güvenliğinin bir hak olduğunun benimsenmesi ve bu hakkın korunması için hangi yolları izlemesi gerektiği ile ilgili farkındalık ve bilgi düzeyinin artırılması oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

Akten, Refik (2017) , “**Hastanelerde Hasta Mahremiyetine Gösterilen Özenin Hasta Bakış Açısıyla Değerlendirilmesi (Antalya Örneği)**”, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi.

Altındış, Selma (2018),” **Büyük Verinin Sağlık Hizmetleri Kalitesindeki Rolü**”, Sakarya Tıp Dergisi , cilt: 8(2), ss. 205-213.

Arslan, Elif Türkan ve Demir, Hüseyin (2017), “ **Sağlık Çalışanlarının Hasta Mahremiyetine İlişkin Tutumu: Nitel Bir Araştırma**”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c.17, sayı 4, ss. 191-220.

Başdinkçi, Nazlı (2017), “**Sağlık Kurumlarında Bilgi Güvenliği Risk Değerlendirilmesi Ve Kullanıcıların Bilgi Güvenliği Farkındalık Düzeyinin Ölçülmesi**”, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi.

Demir, Hüseyin ve Arslan Elif Türkan (2017), “**Mobil Sağlık Uygulamalarının Hastanelerde Kullanılabilirliği: Hastane Yöneticileri Üzerine Bir Araştırma**”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, cilt: 19 (33), ss. 71-83.

Erdoğan, Atılgan (2017), “**Üniversite Öğrencilerinin Bilgi Güvenliği Kazanımlarının, Farkındalıkları Üzerindeki Etkilerinin Analizi: Afyon Kocatepe Üniversitesi Örneği**”, Yüksek Lisans Tezi.

Hajbaghery, Mohsen Adib ve Faraji, Mona (2016), “**İranlı Hemşirelik Öğrencilerinin Grup Tartışmalarıyla Eğitim Kitapçığı Arasındaki Etkisinin Ve Hasta Mahremiyetine Yönelik Uygulamalarına Etkisinin Karşılaştırılması**”, Kashan Üniversitesi.
<https://www.ders.es/istatistik/skewness.html> (11.05.2019).

İleri, Yusuf Yalçın ve Uludağ Ayhan (2017),” **E-Nabız Uygulamasının Yönetim Bilişim Sistemleri Ve Hasta Mahremiyeti Açısından Değerlendirilmesi**”, *Uluslararası Sağlık Yönetimi Ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, cilt:3 (3), ss. 318-325.

İzgi, M. Cumhuriyet (2014), “ **Mahremiyet Kavramı Bağlamında Kişisel Sağlık Verileri**”, *Türkiye Biyoetik Dergisi*, cilt:1 (1), ss. 25-37.

Mizani, Mehrdad Alizadeh (2006),”**Xacml Tabanlı Yapılandırılmış Hasta Mahremiyeti Poliçesi (Yhmp) Sistemi**”, Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu ve Teknik Üniversitesi.

Özata, Musa ve Özer, Kubilay (2017), “**Sağlık Çalışanlarının Hasta Mahremiyeti Konusundaki Tutumlarının İncelenmesi**”, *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, cilt:20 sayı:1, ss. 1-21 .

Sevimli, Esra (2018), “**Sağlık Yönetiminin Gelecekteki Paydaşlarından Bilgisayar Mühendisliği Öğrencilerinin Sağlık Bilgi Sistemlerini Bilgi Güvenliği Ve Hasta Mahremiyeti Açısından Değerlendirmesi**”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi.

Şen, Yusuf (2015), “**İslâm Hukûkuna Göre Sağlık Hizmetlerinde Mahremiyet Hakkı**”, *Ekev Akademi Dergisi*, cilt: 19(61), ss. 403-428.

Şenyürek, Gamze (2017), “**Etik Açıdan Kişisel Sağlık Verileri ve Korunması, Kişisel Sağlık Verileri**” II. Ulusal Kongresi, ss. 151-157.

Varol, Şemsettin- Orhan Fatih- Tuncer Selahattin- Akyüz, Selahattin (2016), “**Sağlık Kurumlarında Bilgi Güvenliği Bağlamında Biyometrik Sistemler**”, Sağlık Akademisyenleri Dergisi, cilt: 3(4), ss. 155-162.

**BAZI DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERE GÖRE İŞ GÜVENLİĞİ KÜLTÜRÜ
ALGISI: HEMŞİRLER ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA**
PERCEPTION OF OCCUPATIONAL SAFETY CULTURE ACCORDING TO SOME
DEMOGRAPHIC VARIABLES: A RESEARCH ON NURSES

Prof. Dr. Abdullah SOYSAL
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Aysel KETENCİOĞLU
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

ÖZET

Bu çalışmada hemşirelerde iş güvenliği kültürü algısının ne düzeyde olduğunu saptamak ve bazı demografik değişkenlere (cinsiyet, medeni durum, çalışılan birim, eğitim, meslekte bulunma süresi ve görev) göre hemşirelerde iş güvenliği kültürü algısının bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Adıyaman Eğitim ve Araştırma Hastanesi çalışan 217 hemşireye Güvenlik Kültürü algısını ölçmek amacıyla 8 boyuttan oluşan ve 40 maddenin bulunduğu Güvenlik Kültürü Ölçeği uygulanmıştır. Çalışmadan elde edilen veriler SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) paket programı ile analiz edilmiştir. Elde edilen veriler ışığında, frekans analizi, güvenilirlik analizi, t analizi, anova analizi, Mann-Whitney U, Kruskal-Wallis gibi istatistiksel yöntemler kullanılmıştır. Araştırmada, katılımcıların güvenlik algıları ile alt boyutlar arasında cinsiyet, yaş, çalışma süresi, çalışma şekli ve çalışma saatleri açısından anlamlı fark olmadığı bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: İş güvenliği, Güvenlik Kültürü, Hemşirelik, Demografik değişkenler

ABSTRACT

This study aimed to determine the level of perception of occupational safety culture in nurses. The aim of the study was to determine whether nurses' perception of occupational safety culture differed according to some demographic variables (gender, marital status, unit worked, education, occupation period and duty). For this purpose, a "scale of security culture" were applied to 217 nurses working at Adıyaman education and Research Hospital. In order to measure the perception of security culture, a security culture scale consisting of 8 dimensions and 40 items was applied. Data from the study were analyzed using SPSS (statistical Package for the Social Sciences). In the light of the data obtained, statistical methods such as frequency analysis, reliability analysis, t analysis, anova analysis, Mann-Whitney U, Kruskal-Wallis analysis were used. As a result, In the study, it was found that there was no significant difference between the participants' security perception and sub-dimensions in terms of gender, age, working time, working style and working hours.

Keywords: Job security, Safety Culture, Nursing, Demographic variables

1.GİRİŞ

Sağlık hizmetlerinin gerçekleştirilmesinde sağlık kurumlarında çalışanların varlığı yaşamsal önem arz etmektedir. Sağlık çalışanları özellikle sağlık hizmetlerinin çoğunluğunu sağlayan 24 saat sürekli hasta bakımından sorumlu olan hemşireler bir taraftan sağlık hizmeti sunarken, diğer taraftan hizmetin özelliğinden kaynaklanan nedenlerden dolayı bir takım risk ve tehlikelere maruz kalmaktadır. Sağlık kurumları iş kazaları ve mesleki risk açısından çok önemli bir sektördür. Sağlık işletmelerinde meydana gelen iş kazası ve meslek hastalıklarının doğurduğu sonuçlar hemşirelerin güvenliğinin yanında hastalıkları ve genel olarak kurum güvenliğini de tehdit etmektedir.

Sağlık kurumlarında başarılı bir iş sağlığı ve güvenliğinin gerçekleşmesi için öncelikle ilgili yöneticinin ve çalışanların görev, yetki ve yükümlülüklerinin analiz edilmesi yarar sağlayacaktır. Sağlık kurumlarında iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili yapılacak iyileştirme faaliyetlerinde risklerin değerlendirilmesi, çalışanların eğitimi, korunma önlemlerinin geliştirilmesi, sağlıklı ve güvenli bir çalışma ortamının sağlanması açısından hem çalışanlara hem de kuruma önemli katkılar sağlayacaktır (Devebakan, 2007: 3).

Sağlık sektöründe verilen hizmetlerin en temel hedefi hasta ya da sağlıklı bireylere gereksinim duydukları sağlık hizmetlerini istediği nitelik, zaman ve en uygun maliyetle sunmaktır. Günümüzde sağlık hizmetlerinin karışık bir hale gelmesinde hızlı değişen teknolojinin, daha iyi hasta bakımı talebinin artmasının, hasta şikayetleri ve maliyetlerin çoğalmasının etkisi büyüktür (Altıntaş, 2011: 6). Ayrıca sektördeki şartlar altında çalışanların isteklerinin karşılanmaması kişilerin çalıştıkları kuruma ve yaptıkları işe karşı davranış ve düşünceleriyle beraber motivasyon ve performanslarını da negatif yönde etkilemektedir. Güvenli ve sağlıklı bir çalışma ortamının olması, o işte çalışanların sağlık kalitelerinin yüksek olmasını işe gelme oranlarının artmasını, çalışanların çalışma verimliliğinin artmasını, çalışma memnuniyeti ve motivasyonlarının yüksek olmasını sağlayacak etkileri de beraberinde getirmektedir. Çalışanlar üzerinde çalıştıkları iş yerinde olumlu ve güvenilir bir iş ortamının olması hem işveren hem de çalışanın o işte daha verimli sonuçlar almasını sağlamaktadır (Devebakan, 2007: 5).

Sağlık kurumları iş kazaları ve mesleki risk açısından çok önemli bir sektördür. Sağlık işletmelerinde meydana gelen iş kazası ve meslek hastalıklarının doğurduğu sonuçlar hemşirelerin güvenliğinin yanında hastalıkları ve genel olarak kurum güvenliğinizde tehdit etmektedir. Hasta ile daha fazla bakım gereği zaman harcama durumunda kalan hemşire grubunun enfeksiyona yakalanma riskleri daha fazladır (Yetginlioğlu, 2009: 1). Hemşireler uzun süreli çalışma, özellikle gece çalışmaları, aşırı iş yükü, karmaşık görevler, yetersiz araçlar gibi iş stresi ile ilgili risk faktörlerini taşımaktadır. Uygulamalar sırasında, hizmet yoğunluğundan dolayı uzun süre ayakta kalma, nöbetlerde uykusuzluk, beslenme düzensizlikleri ile karşı karşıya kalmaktadır. Ayrıca fiziksel olarak hemşirelerde bel, sırt ve mide ağrısı gibi bozukluklarla, çabuk sinirlenme, moral bozukluğu, tükenmişlik sendromu yaşandığı görülmektedir. Şiddet, kişiye karşı fiziksel, psikolojik olarak zarar veren eylemdir. Hemşireler de özellikle hastalar ve çalışanlar tarafından daha fazla şiddete maruz kalmaktadır. Bu risklerin ve alınacak önlemlerin belirlenmesi hem temel bir hak olan sağlıklı ve güvenli koşullarda çalışma hakkının kullanılabilmesi, hem de hizmetlerin sürdürülebilmesi açısından önemlidir (Sezgin, 2007: 9).

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Amacı Kapsamı ve Yöntemi

Bu çalışmada hemşirelerde iş güvenliği kültürü algısının ne düzeyde olduğunu saptamak ve bazı demografik değişkenlere (cinsiyet, medeni durum, çalışılan birim, eğitim, meslekte bulunma süresi ve görev) göre hemşirelerde iş güvenliği kültürü algısının bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amaçlanmıştır.

Araştırmada bir ana hipotez ve onbir alt hipotez test edilmiştir. Hipotezler aşağıda verilmiştir.

Hipotez 1: Katılımcıların Güvenlik Kültürü algısı ile demografik özellikleri (cinsiyet, medeni durum, yaş, çalışılan birim, eğitim durumu, mesleki deneyim, kurumdaki görev, kurumdaki çalışma süresi, çalışma statüsü, çalışma şekli, çalışma saati) arasında anlamlı farklılık vardır.

H1a: Güvenlik Kültürü Ölçeği boyutlarından Yönetimin Tutumu boyutu ile demografik özellikler arasında anlamlı farklılık vardır.

H1b: Güvenlik Kültürü Ölçeği boyutlarından Yönetimin Davranışı boyutu ile demografik özellikler arasında anlamlı farklılık vardır.

H1c: Güvenlik Kültürü Ölçeği boyutlarından Güvenlik Önceliği boyutu ile demografik özellikler arasında anlamlı farklılık vardır.

H1d: Güvenlik Kültürü Ölçeği boyutlarından Güvenlik İletişimi boyutu ile demografik özellikler arasında anlamlı farklılık vardır.

H1e: Güvenlik Kültürü Ölçeği boyutlarından Güvenlik Eğitimi boyutu ile demografik özellikler arasında anlamlı farklılık vardır.

H1f: Güvenlik Kültürü Ölçeği boyutlarından Güvenlik Farkındalığı ve Yetkinliği boyutu ile demografik özellikler arasında anlamlı farklılık vardır.

H1g: Güvenlik Kültürü Ölçeği boyutlarından Çalışanların Katılımı boyutu ile demografik özellikler arasında anlamlı farklılık vardır.

H1h: Güvenlik Kültürü Ölçeği boyutlarından Raporlama Kültürü boyutu ile demografik özellikler arasında anlamlı farklılık vardır.

H1i: Katılımcıların güvenlik kültürü algısı ve alt boyutları ile çalışma statüsü değişkeni arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H1j: Katılımcıların güvenlik kültürü algısı ve alt boyutları ile çalışma şekli değişkeni arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H1k: Katılımcıların güvenlik kültürü algısı ve alt boyutları ile çalışma saati değişkeni arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Araştırmanın evrenini, Adıyaman ilinde bulunan Adıyaman Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nde çalışan hemşireler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise, bu hemşirelerin içerisinden basit tesadüfî örneklem yöntemi ile seçilen 217 hemşire oluşturmaktadır. Veriler, araştırmacı tarafından geliştirilen hemşirelerin tanımlayıcı bilgilerini içeren soru formu ve Dursun'un (2013) çalışmasında yer alan Güvenlik Kültürü Ölçeği kullanılmıştır. Güvenlik kültürü literatürde yedi alt boyutta ele alınmış ve araştırmada ise bu alt boyutlar veri olarak kabul edilmiştir. Bu alt boyutlar aşağıda verilmiştir.

- **Yönetimin Bağlılığı:** Yönetimin bağlılığını ölçmede Muniz, Peon ve Ordas'ın 2007 yılında geliştirdiği 8 sorudan oluşan ölçek kullanılmıştır. **Güvenlik Önceliği:** Bu ölçek Cox ve Cheyne tarafından 1999 yılında geliştirilmiş ve 4 sorudan oluşmaktadır. **Güvenlik İletişimi:** Bu ölçek Neal, Griffin, ve Hart tarafından 2000 yılında geliştirilmiş olup 4 sorudan oluşmaktadır. **Güvenlik Eğitimi:** Yine Neal, Griffin ve Hart tarafından 2000 yılında geliştirilen bu ölçek 4 sorudan oluşmaktadır. **Güvenlik Farkındalığı ve Yetkinliği:** Lin, Tang, Miao, Z. M. Wang ve P.X. Wang tarafından 2008 yılında geliştirilen ve 5 sorudan oluşan bir ölçektir. **Çalışanların Katılımı:** Çalışanların katılımını ölçmede Muniz, Peon, ve Ordas'ın 2007 yılında geliştirdiği ve 4 sorudan oluşmaktadır. **Raporlama Kültürü:** Havold ve Nessel tarafından 2009 yılında geliştirilen ve 10 sorudan oluşan ölçektir. Ölçeklerde sorulara hiç katılmıyorum (1), katılmıyorum, kısmen katılıyorum, katılıyorum, tamamen katılıyorum (5) cevaplarından oluşan 5 kategori yer almıştır.

Araştırmada Güvenlik Kültürü Ölçeği ve alt boyutlarının Cronbach-Alfa katsayılarına bakıldığında; yönetimin bağlılığı 0,88, güvenlik önceliği 0,82, güvenlik iletişimi 0,86, güvenlik eğitimi 0,80, güvenlik farkındalığı ve yetkinliği 0,78, çalışanların katılımı 0,90, raporlama kültürü 0,88 ve güvenlik kültürü ölçeği (genel) 0,84 olarak bulunmuştur. Bu sonuçlar anketin yüksek derecede güvenilir bir ölçek olduğunu göstermektedir.

Güvenlik Kültürü Ölçeğinin KMO değeri olan 0,643'ün 0,60'den büyük olması, değişkenler arasında faktör analizine uygun orta düzeyde korelasyon olduğunu göstermektedir. Bartlett küresellik testindeki p değeri olan 0,000'ın 0,05'den küçük olması, değişkenler arasındaki ilişkinin faktör analizi yapmaya yeterli düzeyde olduğunu doğrulamaktadır. Veri faktör analizi için uygundur. Araştırmada Güvenlik Kültürü Ölçeğinin geçerliliğini tespit etmek amacıyla öncelikle doğrulayıcı faktör analizi uygulanmış, Güvenlik Kültürü Ölçeği geçerliliğinin 8 boyutta olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada değişkenlere ait

soruların faktör ağırlıklarının 0,4'ten büyük olduğu gözlenmektedir. Güvenlik Kültürü Ölçeği tek başına toplam varyansın %67,216 kısmını açıklayabilmektedir. Değişkenlerin varyansı açıklama yüzdeleri yüksektir.

Araştırmada toplanan verilerin istatistiksel analizi, bilgisayar ortamında (SPSS 21.0) gerçekleştirilmiş ölçeklerden elde edilen puanlar, ortalama ve standart sapma olarak sunulmuştur. Araştırmada frekans ve yüzde değerler, Student's t testi, tek yönlü varyans analizi, Tukey çoklu karşılaştırma testi, Mann-Whitney U testi, Kruskal-Wallis varyans analizi, Bonferroni düzeltmeli Mann-Whitney U testi kullanılmıştır. Ölçeklerin güvenilirliklerini belirlemek amacıyla Cronbach Alfa katsayıları ve ölçekler arasındaki ilişkileri incelemek için ise Pearson korelasyon analizi yöntemi kullanılmıştır. Bütün istatistiksel analizlerde önemlilik seviyesi olarak $p < 0,05$ değeri kabul edilmiştir.

Güvenlik Kültürü ölçeği normallik testi yapılmış ve normallik testi için çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri incelendiğinde; Güvenlik Kültürü (Skewness= -0,180; Kurtosis= -0,139), yönetimin Tutumu (Skewness=-0,782; Kurtosis=0,619), yönetimin Davranışı (Skewness=0,156; Kurtosis=0,002) güvenlik önceliği (Skewness=-0,528; Kurtosis=-0,413), güvenlik iletişimi (Skewness=-0,482; Kurtosis=-0,209), güvenlik eğitimi (Skewness=-0,173; Kurtosis=0,815), güvenlik farkındalığı (Skewness=-0,639; Kurtosis=-0,157), çalışanların katılımı (Skewness=-0,711; Kurtosis=-0,119), ve raporlama kültürü alt boyutlarında (Skewness= -0,415; Kurtosis=-0,484) değerler aldıkları görülmektedir. Tabachnick & Fidell (2013)'e göre verilerin -1,5 ile +1,5 arasında dağılması verilerin normal dağılımdan sapmadığını göstermektedir.

3. BULGULAR

Araştırma sonucunda katılımcıların demografik özellikleri ile ilgili elde edilen veriler aşağıda sunulmuştur.

Katılımcıların %37,8'i (n=82) dahili birimlerde, %32,3'ü (n=70) cerrahi birimlerde, %11,5'i (n=25) yoğun bakım ünitesinde, %10,6'sı (n=23) polikliniklerde, %7,8'i (n=17) acil serviste çalışmaktadır. Katılımcıların %52,5'i (n=114) 26-35 yaş, %22,1'i (n=48) 25 yaş ve altı, %19,8'i (n=43) 36-45 yaş, %5,5'i (n=12) 46 yaş ve üzerindedir. Katılımcıların %80,6'sı (n=175) bayan, %19,4'ü (n=42) erkektir. Katılımcıların %67,7'si (n=147) lisans, %16,6'sı (n=36) ön lisans, %12,4'ü (n=27) SML, %3,2'si (n=7) lisansüstü mezundur. Katılımcıların %65'i (n=141) evli, %35'i (n=76) bekardır. Katılımcıların %31,3'ü (n=68) 1-5 yıl, %30,0'u (n=65) 6-10 yıl, %15,7'si (n=34) 11-15 yıl, %14,7'si (n=32) 16 yıl ve üzeri, %8,3'ü (n=18) yıldan az mesleki deneyime sahiptir. Katılımcıların %78,3'ü (n=170) servis-ünite hemşiresi, %14,3'ü (n=31) diğer, %7,4'ü (n=16) servis sorumlu hemşiresidir. Katılımcıların %47,9'u (n=104) 1-5 yıl, %24,0'ü (n=52) 6-10 yıl, %19,8'i (n=43) 1 yıldan az, %4,6'sı (n=10) 11-15 yıl, %3,7'si (n=8) 16 yıl ve üzeri çalıştıkları kurumda mesleki deneyime sahiptir. Katılımcıların %80,6'sı (n=175) kadrolu (657'li), %15,2'si (n=33) sözleşmeli, %4,1'i (n=9) şirket elemanı sözleşmeli (30.04.2018-30.07.2018 tarihleri arasında kurumda şirket elemanı çalıştırıldığı için bu statüde belirtilmiştir) personeldir. Katılımcıların %57,6'sı (n=125) bazen gündüz-bazen gece, %40,6'sı (n=88) sürekli gündüz, %1,8'i (n=4) sürekli gece olarak çalışmaktadır. Katılımcıların %87,6'sı (n=190) 40-50 saat, %9,2'si (n=20) 40 saat altı ve %3,2'si (n=7) haftada 50 saat üzeri çalışmaktadır.

Araştırmada güvenlik kültürü alt boyutları ile ilgili sorulara verilen cevapların frekans, yüzde, ortalama ve standart sapma değerlerine bakıldığında; Güvenlik kültürü ölçeğinde **yönetimin tutumuna** yönelik sorulardan, "yöneticiler çalışanların eğitimini güvenli bir iş yeri başarmada esas olarak görmektedir" sorusuna katılımcıların %50,2'si katılıyorum cevabını vermişlerdir. Sorulara verilen yanıtların ortalamasına bakıldığında, yönetimin tutumuna yönelik tüm sorular içerisinde "Yöneticiler iş kazaları oranını azaltmada, çalışanların katılımını, bağlılığını ve iştiraklerini sağlık ve güvenlik faaliyetlerinin temeli olarak görmektedirler"e verilen yanıtın en yüksek orana sahip olduğu görülmektedir. Araştırmada güvenlik kültürü ölçeğinin alt boyutlarından olan **yönetimin davranışına** yönelik sorulara

verilen yanıtların frekans değerlerine bakıldığında, “Yöneticiler, düzenli olarak iş koşullarını kontrol etmek ya da çalışanlarla konuşmak için iş yerlerini ziyaret etmektedirler” sorusuna çalışanların %44,7’si katılıyorum cevabını vermişlerdir. Sorulara verilen yanıtların ortalamasına bakıldığında, yönetimin davranışına yönelik tüm sorular içerisinde “Yöneticiler, düzenli olarak iş koşullarını kontrol etmek ya da çalışanlarla konuşmak için iş yerlerini ziyaret etmektedirler”e verilen yanıtın en yüksek orana sahip olduğu görülmektedir. Araştırmada güvenlik kültürü ölçeğinin alt boyutlarından **güvenlik önceliğini** ölçmek için sorulan sorulara verilen yanıtlara bakıldığında “Yönetim, çalışanların güvenliğinin büyük bir önemi olduğunu düşünmektedir” sorusuna çalışanların sadece %40,6’sı tamamen katılıyorum yanıtını vermiştir. Sorulara verilen yanıtların ortalamasına bakıldığında, yönetimin davranışına yönelik tüm sorular içerisinde “Yönetim çalışanların güvenliğinin büyük bir önemi olduğunu düşünmektedir”e verilen yanıtın en yüksek orana sahip olduğu görülmektedir. Güvenlik kültürü ölçeğinin alt boyutlarından olan **güvenlik iletişimini** ölçmeye yönelik sorulardan “Çalışanlar ilgilendikleri güvenlik konuları hakkında üst yönetimle müzakere edebilir” sorusuna katılımcıların sadece %45,2’si katılıyorum yanıtını vermiştir. Sorulara verilen yanıtların ortalamasına bakıldığında, yönetimin davranışına yönelik tüm sorular içerisinde “Çalışanlar ilgilendikleri güvenlik konuları hakkında üst yönetimle müzakere edebilir”e verilen yanıtın en yüksek orana sahip olduğu görülmektedir. Güvenlik kültürü ölçeğinin bir diğer alt boyutlarından **güvenlik eğitimi** ölçmeye yönelik olan sorulardan “İşyeri sağlık ve güvenlik eğitimi çalışanların işlerinde karşılaştıkları çeşitli durumları kapsar” sorusuna katılımcıların %57,1’si katılıyorum yanıtını vermişlerdir. Sorulara verilen yanıtların ortalamasına bakıldığında, yönetimin davranışına yönelik tüm sorular içerisinde “İşyeri sağlık ve güvenlik eğitimi çalışanların işlerinde karşılaştıkları çeşitli durumları kapsar”e verilen yanıtın en yüksek orana sahip olduğu görülmektedir.

Güvenlik kültürü ölçeği alt boyutlarından **güvenlik farkındalığını** ölçmeye yönelik sorulardan “İşyerimde güvenlik konusunda sorumluluklarımın ne olduğunu biliyorum” sorusuna katılımcıların sadece %57,6’sı katılıyorum yanıtını vermişlerdir. Sorulara verilen yanıtların ortalamasına bakıldığında, yönetimin davranışına yönelik tüm sorular içerisinde “Çalışırken güvenliğin en önemli şey olduğunu düşünüyorum”e verilen yanıtın en yüksek orana sahip olduğu görülmektedir. Güvenlik kültürü ölçeğinde **çalışanların katılımını** ölçmeye yönelik sorulardan “Çalışanlar güvenlik yönetmeliklerine uymaktadırlar” katılımcıların %56,7’si katılıyorum cevabını vermişlerdir. Sorulara verilen yanıtların ortalamasına bakıldığında, yönetimin davranışına yönelik tüm sorular içerisinde “Çalışanlar güvenlik yönetmeliklerine uymaktadırlar”e verilen yanıtın en yüksek orana sahip olduğu görülmektedir. Güvenlik kültürü ölçeğinde çalışanların **raporlama kültürünü** ölçmeye yönelik sorulardan “Kazaların/olayların bildirilmesi organizasyonumuzda güvenli çalışmada önemlidir” sorusuna katılımcıların %59,0’u katılıyorum cevabını vermiştir. Sorulara verilen yanıtların ortalamasına bakıldığında, yönetimin davranışına yönelik tüm sorular içerisinde “Kazaların/olayların bildirilmesi organizasyonumuzda güvenli çalışmada önemlidir”e verilen yanıtın en yüksek orana sahip olduğu görülmektedir.

Aşağıda güvenlik kültürü algısı ile ilgili hipotez testlere yer verilmiştir.

H1a: Katılımcıların güvenlik kültürü algısı ve alt boyutları ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Güvenlik kültürü algısının **cinsiyet** ile ilişkili olup olmadığını saptamak için bağımsız değişken t testi uygulanmıştır. Bağımsız değişken t testi sonucuna göre katılımcıların güvenlik kültürü algısı ve tüm alt boyutlarında cinsiyet ile ilgili istatistiksel olarak anlamlı derecede bir farklılık ortaya çıkmadığı belirlenmiştir ($p>0,05$). Buna göre H1a hipotezi red edilmiştir. Ortalamalara bakıldığında genel olarak güvenlik kültürü ve yönetim tutumu, yönetim davranışı, güvenlik önceliği, güvenlik iletişimi alt boyutlarında erkek hemşire ortalamalarının kadın hemşirelere göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. Buna karşılık kadın hemşirelerin ise güvenlik eğitimi, güvenlik farkındalığı ve yetkinliği, çalışanların katılımı ve raporlama

kültürü alt boyutlarındaki puan ortalamalarında erkek hemşirelerden daha yüksek olduğu bulunmuştur.

H1b: Katılımcıların güvenlik kültürü algısı ve alt boyutları ile medeni durum değişkeni arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Medeni durum ile güvenlik kültürü algısı arasında bir ilişki olup olmadığını saptamak için bağımsız değişken t testi uygulanmıştır. Genel güvenlik kültürü algısının evlilerde daha yüksek olduğu görülmüştür. Analizde bağımsız değişken t testi bulgusu “Raporlama Kültürü” alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı derecede farklılık ortaya çıktığı ($t:2,031$; $p(,043)<0,05$), diğer alt boyutlar ile medeni durum arasında anlamlı bir farklılaşma görülmediği belirlenmiştir ($p>0,05$).

H1c: Katılımcıların güvenlik kültürü algısı ve alt boyutları ile yaş değişkeni arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Güvenlik kültürü algısı ve **yaş** arasında bir ilişki olup olmadığını saptamak için One Way Anova analizi yapılmıştır. Genel güvenlik kültürü algısının 46 yaş ve üzeri hemşirelerde daha yüksek olduğu görülmüştür. İstatistiksel olarak güvenlik kültürü ve tüm alt boyutları ile yaş arasında anlamlı bir farklılaşma olmadığı görülmüştür ($p>0,05$). Buna göre H1c hipotezi red edilmiştir.

H1d: Katılımcıların güvenlik kültürü algısı ve alt boyutları ile çalışılan birim değişkeni arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Güvenlik kültürü algısı ile **çalışılan birim** değişkeni arasında bir ilişki olup olmadığı One Way Anova ile analiz edildiğinde “Raporlama Kültürü” alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı derecede farklılık ortaya çıktığı görülmektedir ($t:2,541$ $p(0,041)<0,05$). Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla yapılan Tukey testi sonucuna göre katılımcıların raporlama kültürü algısında çalışılan birime ait alt gruplarda; cerrahi birimlerde çalışanlar ile poliklinikte çalışanlar arasında ilk grup lehine anlamlı düzeyde bir farklılık saptanmıştır. Katılımcıların güvenlik kültürünün diğer alt boyutları ile çalışılan birim değişkeni arasında anlamlı bir farklılaşma görülmemiştir ($p>0,05$).

H1e: Katılımcıların güvenlik kültürü algısı ve alt boyutları ile eğitim değişkeni arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Güvenlik kültürü algısı ile **eğitim** değişkeni arasında bir ilişki olup olmadığı One Way Anova ile analiz edildiğinde “Yönetimin Tutumu” alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı derecede farklılık ortaya çıktığı görülmektedir ($t:4,962$, $p(0,002)<0,05$). Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla yapılan Tukey testi sonucuna göre katılımcıların Yönetimin Tutumu algısında eğitim durumuna ait alt gruplarda; Sağlık Meslek Lisesi mezunları ile ön lisans mezunları çalışanlar arasında ikinci grup lehine anlamlı düzeyde bir farklılık saptanmıştır. Katılımcıların güvenlik kültürü algısı ve diğer alt boyutları ile eğitim değişkeni arasında anlamlı bir farklılaşma görülmemiştir ($p>0,05$).

H1f: Katılımcıların güvenlik kültürü algısı ve alt boyutları ile meslekte bulunma süresi değişkeni arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Güvenlik kültürü algısı ile **meslekte bulunma süresi** arasında ilişki olup olmadığını saptamak için One Way Anova ile analiz edildiğinde “Çalışanların Katılımı” alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı derecede farklılık ortaya çıktığı görülmektedir ($t:2,815$, $p(0,026)<0,05$). Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla yapılan Tukey testi sonucuna göre katılımcıların Çalışanların Katılımı algısında mesleki deneyime ait alt gruplarda; 1 yıldan az çalışan hemşireler ile 6-10 yıl çalışanlar arasında ilk grup lehine anlamlı düzeyde bir farklılık saptanmıştır. Genel güvenlik kültürü algısının 1 yıldan az çalışan hemşirelerde daha yüksek olduğu görülmüştür. Katılımcıların güvenlik kültürü algısı ve diğer alt boyutları ile meslekte bulunma süresi değişkeni arasında anlamlı bir farklılaşma görülmemiştir ($p>0,05$).

H1g: Katılımcıların güvenlik kültürü algısı ve alt boyutları ile yapılan görev değişkeni arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Güvenlik kültürü algısının katılımcıların kurum içinde yaptıkları **görevi** ile bir farklılık olup olmadığını belirlemek için One Way Anova ile analiz edildiğinde “Çalışanların Katılımı” ($t:5,055, p(0,007)<0,05$) ve “Yönetimin Tutumu” ($t:3,228, p(0,042)<0,05$) alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı derecede farklılık ortaya çıktığı görülmektedir. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla yapılan Tukey testi sonucuna göre katılımcıların Çalışanların Katılımı algısında kurumdaki göreve ait alt gruplarda; servis sorumlu hemşiresi ile servis-ünite hemşiresi çalışanları arasında ilk grup lehine anlamlı düzeyde bir farklılık saptanmıştır. Genel güvenlik kültürü algısının servis sorumlu hemşirelerde daha yüksek olduğu görülmüştür. Katılımcıların güvenlik kültürü algısı ve diğer alt boyutları ile kurum içinde yaptıkları görev değişkeni arasında anlamlı bir farklılaşma görülmemiştir ($p>0,05$).

H1h: Katılımcıların güvenlik kültürü algısı ve alt boyutları ile çalışma süresi değişkeni arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Güvenlik kültürü algısı ile kurumdaki **çalışma süresi** arasında ilişki olup olmadığını saptamak için One Way Anova ile analiz edildiğinde istatistiksel olarak güvenlik kültürü ve tüm alt boyutlarında anlamlı bir farklılaşma olmadığı görülmüştür ($p>0,05$). Buna göre H1h hipotezi red edilmiştir. Genel güvenlik kültürü algısının kurumda 1 yıldan az çalışan hemşirelerde daha yüksek olduğu görülmüştür.

H1ı: Katılımcıların güvenlik kültürü algısı ve alt boyutları ile çalışma statüsü değişkeni arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Güvenlik kültürü algısının çalışma statüsü ile bir ilişkisinin olup olmadığını belirlemek için One Way Anova ile analiz edildiğinde “Yönetimin Tutumu” alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı derecede farklılık ortaya çıktığı görülmektedir ($t:3,260, p(0,040)<0,05$). Genel güvenlik kültürü algısının kurumda kadrolu (657’li) hemşirelerde daha yüksek olduğu görülmüştür. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla yapılan Tukey testi sonucuna göre katılımcıların Yönetimin Tutumu algısında çalışılan birime ait alt gruplarda; kadrolu (657’li) çalışan hemşireler ile şirket elemanı olarak çalışanlar arasında ilk grup lehine anlamlı düzeyde bir farklılık saptanmıştır.

H1i: Katılımcıların güvenlik kültürü algısı ve alt boyutları ile çalışma şekli değişkeni arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Kurumdaki çalışma şekline ile güvenlik kültürü algısı arasında bir ilişki olup olmadığını saptamak için One Way Anova ile analiz edildiğinde istatistiksel olarak güvenlik kültürü ve tüm alt boyutlarında anlamlı bir farklılaşma olmadığı görülmüştür ($p>0,05$). Buna göre H1i hipotezi red edilmiştir. Genel güvenlik kültürü algısının sürekli gece çalışan hemşirelerde daha yüksek olduğu görülmüştür.

H1j: Katılımcıların güvenlik kültürü algısı ve alt boyutları ile çalışma saati değişkeni arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Kurumdaki çalışma saati ile güvenlik kültürü algısı arasında bir ilişki olup olmadığını saptamak için One Way Anova ile analiz edildiğinde istatistiksel olarak güvenlik kültürü ve tüm alt boyutlarında anlamlı bir farklılaşma olmadığı görülmüştür ($p>0,05$). Buna göre H1j hipotezi red edilmiştir. Genel güvenlik kültürü algısının 50 saat üzeri çalışan hemşirelerde daha yüksek olduğu görülmüştür.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada hemşirelerde iş güvenliği kültürü algısının ne düzeyde olduğunu saptamak ve bazı demografik değişkenlere (cinsiyet, medeni durum, çalışılan birim, eğitim, meslekte bulunma süresi ve görev) göre hemşirelerde iş güvenliği kültürü algısının bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amaçlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, Adıyaman ilinde bulunan Adıyaman Eğitim ve Araştırma Hastanesi’nde çalışan hemşireler oluşturmaktadır. İş sağlığı ve güvenliği uygulamalarını değerlendirmek amacı ile yürütülen bazı çalışmalarda çalışma sonuçları ile paralel biçimde çalışanların iş güvenliği algısı düşük bulunmuştur (Tüzüner ve Öztaşlan 2011). Bahçecik ve Öztürk’ün çalışmasında da (2009)

üniversite hastanesindeki sağlık çalışanlarının yarıdan fazlası iş güvenliğinin sağlanmadığını ifade etmiştir. Karabulak ve Kılıç (2015)'in, Dikmetaş Yaradan ve diğerlerinin (2013) çalışmasında da hemşirelerin iş güvenliği ölçeği puan ortalaması düşük bulunmuştur. Bu çalışmada da hemşirelerin iş güvenliği ölçeği puan ortalamasının düşük bulunmuştur. Çalışma sonuçlarından farklı olarak iş güvenliğinin sağlandığı ve iş güvenliğinin yeterli olarak değerlendirildiği çalışmalar da bulunmaktadır (Bahçecik, Öztürk 2009; Öztürk, Babacan, Anahar 2012).

Araştırmada katılımcıların güvenlik kültürü algısı ve alt boyutlarının cinsiyet, yaş çalışma süresi, çalışma şekli ve çalışma saati ile ilgili istatistiksel olarak anlamlı derecede bir farklılık ortaya çıkmadığı belirlenmiştir ($p>0,05$). Bu sonuçlara göre; H1a, H1c, H1h, H1i ve H1j hipotezleri red edilmiştir. Diğer taraftan araştırmada katılımcıların demografik değişkenlerinden **medeni durum değişkeni** ve **çalışılan birim değişkeni** ile güvenlik kültürü alt boyutu olan "Raporlama Kültürü" arasında, **eğitim değişkeni** ve **çalışma statüsü değişkeni** ile güvenlik kültürü alt boyutu olan "Yönetimin Tutumu" arasında, **meslekte bulunma süresi değişkeni** ile güvenlik kültürü alt boyutu olan "Çalışanların katılımı" arasında ve **yapılan görev değişkeni** ile güvenlik kültürü alt boyutları olan "Çalışanların Katılımı" ve "Yönetimin Tutumu" arasında istatistiksel olarak anlamlı derecede farklılık ortaya çıktığı belirlenmiştir ($p>0,05$).

Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla yapılan Tukey testi sonuçlarına göre katılımcıların raporlama kültürü algısında çalışılan birim açısından cerrahi birimlerde çalışanlar ile poliklinikte çalışanlar arasında ilk grup lehine anlamlı düzeyde bir farklılık saptanmıştır. Yönetimin Tutumu algısında eğitim durumu açısından; Sağlık Meslek Lisesi mezunları ile ön lisans mezunları çalışanlar arasında ikinci grup lehine anlamlı düzeyde bir farklılık bulgulanmıştır. Çalışanların Katılımı algısında mesleki deneyime ait alt gruplarda; 1 yıldan az çalışan hemşireler ile 6-10 yıl çalışanlar arasında ilk grup lehine anlamlı düzeyde bir farklılık saptanmıştır. Genel güvenlik kültürü algısının 1 yıldan az çalışan hemşirelerde daha yüksek olduğu görülmüştür. Çalışanların Katılımı algısında kurumdaki göreve ait alt gruplarda; servis sorumlu hemşiresi ile servis-ünite hemşiresi çalışanları arasında ilk grup lehine anlamlı düzeyde bir farklılık saptanmıştır. Genel güvenlik kültürü algısının servis sorumlu hemşirelerde daha yüksek olduğu görülmüştür. Yönetimin Tutumu algısında çalışılan birime ait alt gruplarda; kadrolu (657'li) çalışan hemşireler ile şirket elemanı olarak çalışanlar arasında ilk grup lehine anlamlı düzeyde bir farklılık saptanmıştır. Genel güvenlik kültürü algısının kurumda kadrolu (657'li) hemşirelerde daha yüksek olduğu görülmüştür.

Sağlık sektöründe hizmet sunum kalitesini önemli ölçüde etkileyen, iş görenlerin işe ve örgüte karşı tutumlarıdır. Araştırmanın sonuçları göstermektedir ki iş güvenlik algısı ve alt boyutları çok yönlü bir olgudur. Yapılan analizler göstermektedir ki iş güvenlik kültürü algısı alt boyutları kendi içinde birbiriyle yüksek düzeyde ilişki içindedir. Yani iş güvenlik kültürü algısı, iş yerlerinde ki yönetimin tutum ve davranışları, verilen güvenlik eğitimleri, iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili iletişim tarzı, kaza ve hastalıkların rapor edilmesi, çalışanların iş sağlığı ve güvenliğine verdiği önem ve öncelik ile çok yakın ilişkidir. Bu nedenle de güvenlik kültürü algısının oluşmasında bu kavramların önemli bir yeri vardır. Bu çalışmadaki sonuçlara göre şu önerilerde bulunabiliriz;

- Hemşirelerin çalıştıkları kurumda güvenliğine yönelik olarak çalışanın güvenliğini sağlayan politikaların belirlenip yazılı hale getirilmesi için çalışmalar yapılmalı, çalışan güvenliğine yönelik komiteler oluşturulmalı, hasta/ hemşire oranları uygun olmalı, kurum sağlık çalışanlarına yönelik sosyal etkinlikler düzenlenmelidir.

- Güvenlik kültürü ile ilgili hizmet içi eğitim programlarının sürdürülmesi ve bu programlara sağlık çalışanlarının katılımının sağlanması,

- Konunun özel sektörde ve daha büyük örneklem gruplarında da araştırılarak test edilmesi önerilebilir.

KAYNAKÇA

- ALTINTAŞ, N., 2011. “Hemşirelerde İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi: GATA Hastanesinde Bir Uygulama”, Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- BAHÇECİK, N., ÖZTÜRK, H., 2009. “The Occupational Safety and Health in Hospitals From the Point of Nurses”, Coll. Antropol, 33(4), ss. 1205–1214.
- COX, S., CHEYNE, A., 1999. Assessing Safety Culture in Offshore Environments. HSE Offshore Research Report, Loughborough University, UK.
- DEVEBAKAN, N., 2007. “Özel Sağlık İşletmelerinde İş Sağlığı ve Güvenliği”, Dokuz Eylül Üniversitesi, Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- DİKMETAŞ YARDAN, E., KÖKSAL, F., YARDAN, T. 2013. Hemşirelerin Hastane İş Güvenliğine İlişkin Algı Düzeylerinin Araştırılması. TC. Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, IV. Uluslararası Sağlıkta Performans ve Kalite Kongresi Sözel Bildiriler. Ankara
- DURŞUN, S., 2013. “İş Güvenliği Kültürünün Çalışanların Güvenli Davranışları Üzerine Etkisi”, Sosyal Güvenlik Dergisi (SGD), 3(2), ss. 61-75.
- HAVOLD, J.I., ve NESSET, E. (2009), “From safety culture to safety orientation: Validation and simplification of a safety orientation scale using a sample of seafarers working for Norwegian ship owners”, Safety Science, 47, s:305–326.
- KARABULAK, H., KILIÇ, D. 2015. Birinci ve İkinci Basamak Sağlık Kurumlarında Çalışan Hemşirelerin İş Güvenliğinin ve Çalışma Ortamının Sağlık Davranışlarına Etkisi. I. Ulusal Halk Sağlığı Hemşireliği Kongresi Poster Bildirisi. İzmir.
- LİN S.H., TANG W.J., MIAO J.Y., WANG Z. M., WANG P.X., Safety climate measurement at workplace in China:A validity and reliability assessment, Safety Science, 46, 1037–1046, (2008).
- MUNİZ, B.F., PEON, J.M.M., ORDAS, C.J.V. 2007. “Safety Culture: Analysis of the Causal Relationships Between its Key Dimensions”, Journal of Safety Research, 38, ss. 627-641.
- NEAL A., M. A. GRIFFİN, P.M. HART (2000), “The Impact of Organizational Climate on Safety Climate and Individual Behaviour”, Safety Science, pp 99–109.
- ÖZTÜRK, H., BABACAN, E., ÖDAŞ ANAHAR, E., 2012. “Hastanede Çalışan Sağlık Personelinin İş Güvenliği”, Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 1(4), ss. 252-268.
- SEZGİN, B., 2007. “Kalite Belgesi Alan Hastanelerde Çalışma Ortamı ve Hemşirelik Uygulamalarının Hasta ve Hemşire Güvenliği Açısından Değerlendirilmesi”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- TABACHNICK, L.S., FIDELL, B.G., 2013. Using Multivariate Statistics (Sixth Ed.) Pearson, Boston.
- TÜZÜNER, V.L., ÖZASLAN, B.Ö., 2011. “Hastanelerde İş Sağlığı ve Güvenliği Uygulamalarının Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma”, İstanbul University Journal of the School of Business Administration, 40(2), ss.138-154.
- YETGİNLİOĞLU, Ö., 2009. “Sağlık Kurumlarında Hasta Güvenliğinin Sağlanmasında Kalite Ve Akreditasyon Çalışmalarının Önemi: Ankara İlindeki İki Hastanede Hasta Güvenliği Çalışmalarının Değerlendirilmesine Yönelik Mukayeseli Bir Uygulama”, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

EŞCİNSELLİK TUTUMU VE HEMŞİRELİK
HOMOSEXUALITY ATTITUDE AND NURSING

Arş. Gör. Nurdilan ŞENER
Fırat Üniversitesi

ÖZET

Dezavantajlı gruplar olarak bilinen eşcinsel bireyler cinsel yönelimleri sebebi ile hayatın her alanında çeşitli olumsuz davranışlara maruz kalmaktadır. Eşcinsellik bazı toplumlarda hoşgörülle karşılanırken, toplulukların çoğunluğunda saygınlığı düşük, sapkın ve hasta olarak kabul edilmektedir. Eşcinsel bireylere karşı gösterilen homofobik durumlar, kişilerde damgalanma, ayrımcılık ve sosyal dışlama kimliklerinin ve kişiliklerinin önemli bir parçası olan cinsel yönelimlerini gizlemek zorunda kalmalarına neden olmaktadır. Bu durum bireylerin başkaları tarafından olduğu gibi kabul edilmesinin önüne geçerek bireyin de kendisini olduğu gibi kabul etmesini, kendisi olabilmesini engellemektedir. Kendi olabilmesi ve kendini gerçekleştirebilmesi güçleştikçe bireylerin özgüvenleri ve özsaygıları azalarak stres, depresyon, anksiyete bozuklukları, madde kullanımı, intihara meyilli davranışlar gibi psikolojik problemler heteroseksüellere oranla çok daha fazla görülmektedir. Eşcinsel bireylerde görülen sağlık sorunlarına ve eşitsizlikleri için çözüm üretmekte tüm sağlık özellikle de hemşirelere büyük oranda rol ve sorumluluk düşmektedir. Hemşireler bireylerle en çok kişilerarası iletişim ve etkileşimden bulunan aynı zamanda pek çok farklı topluluğa bakım veren sağlık profesyonellerindedir. Hemşirelerin verdikleri bakımlarının etkili ve eşit olabilmesi için bakım verdikleri kişilerin etnik ve kültürel farklılıkların göz önüne alıp, bakımları altında olan bireylerin doğalarının da farkında olmaları gerekmektedir. İnsanların tümünün kadın/erkek olarak kategorilendirilmesi ve heteroseksüel olarak kabul edilmesi özellikle bilgi alma, tıbbi form doldurma esnasında hemşireler ile eşcinsel bireyler arasında set oluşmasına neden olabilmekte ve bu durum eşcinsel bireylerin tam anlamıyla değerlendirilmesine, karşılaştırılmasına ve tanı konulmasına yani bütüncül sağlık hizmetlerinden yararlanmalarının önüne geçmektedir. Aynı zamanda Eşcinsel bireylerin sağlık hizmeti almaları kapsamında araştırma eksikliklerinin olması da sağlık hizmeti almanın önünde bulunan başka bir sorundur. Hemşirelik uygulamalarının ve prosedürlerinin heteroseksist devam etmesi eşcinsel bireylerin daha fazla dışlanmasına ve sağlık hizmetlerinden daha az yararlanmalarına neden olmaktadır. Toplumun genel sağlık seviyesinin yükseltilmesi ve tüm bireylere eşit ve adil sağlık hizmetinin sunulması için bu konuda araştırmalar yapılmalı ve hizmet içi eğitimler verilerek hemşirelerin eşcinsel bireylere bütüncül yaklaşımı sağlanmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Eşcinsellik; Eşcinsellik tutumu; Hemşirelik.

ABSTRACT

Homosexual individuals known as disadvantaged groups are exposed to various negative behaviors in all areas of life due to their sexual orientation. While homosexuality is tolerated in some societies, homosexuals are seen as discredited, deviant and sick individuals in most of the communities. Homophobic attitudes, stigmatization, discrimination and social exclusion towards homosexuals lead them to hide their sexual orientation, which is an important part of their identity and personality. This prevents these individuals from accepting themselves as they are by preventing them from being accepted as they are by others. Self-esteem and self-respect of individuals decreases as it becomes difficult for them to be self and self-fulfilling, and thus psychological problems such as stress, depression, anxiety disorders, substance use, suicidal behaviors can be seen more common than heterosexuals. All healthcare professionals, especially nurses, have a large role and responsibility to provide solutions for health problems in homosexuals and inequalities towards them. Nurses are one of the health professionals who

communicate and interact closely with individuals and provide care for different communities. In order for nurses to provide effective and equal care, they need to be aware of the nature of individuals that they provide care and take into account their ethnic and cultural differences. Categorizing all people as women/men and accepting them as heterosexuals can lead to the formation of a set between nurses and homosexual individuals, especially during information retrieval, and filling out medical forms, and this prevents them from being fully evaluated, compared and diagnosed in other words benefiting from holistic healthcare services. At the same time, the lack of research in the context of homosexuals receiving health care is another problem in the field of health care. Heterosexist approaches in nursing practices and procedures lead to greater exclusion of homosexuals and their less access to health care. In order to increase the general health level of the society and to provide equal and fair health services to all individuals, researches should be conducted on this subject and in-service trainings should be provided for nurses to show holistic approach towards homosexuals.

Keywords: Homosexuality; Homosexuality attitude; Nursing.

1. GİRİŞ

Cinsel yönelim; Belli bir cinsiyetteki bireylere karşı süregelen derin duygusal, romantik ve cinsel çekimi ifade eden bir kavramdır. Cinselliği oluşturan dört unsurdan biri olup geriye kalan diğer üç unsur ise biyolojik cinsiyet, cinsiyet kimliği (erkek ya da kadın olmaya ilişkin psikolojik duyum) ve toplumsal cinsiyet rolüdür (erkeksi ya da kadınsı davranışları belirleyen kültürel normlara uyum). Üç çeşit cinsel yönelim türü bulunmaktadır. Bunlar eşcinsellik, heteroseksüellik ve biseksüelliktir. Bu kavramları kısaca tanımlamak gerekirse;

Kişinin kendi cinsiyetinden birine yönelmesine eşcinsellik (homoseksüellik); kişinin karşı cinsiyetten birine yönelmesi heteroseksüellik; kişinin her iki cinsiyete de yönelmesi biseksüellik olarak ifade edilir. Cinsel yönelim duyguları, sürekliliği ve kendilik-kendiliğindenlik kavramlarını içerdiği için cinsel davranıştan farklıdır. Benliğin ve kişiliğin değiştirilemez bir bileşenidir. Bununla birlikte, bireyler davranışlarıyla cinsel yönelimlerini ifade edip etmeyeceklerini tercih etme hakkına sahiptir (1).

Eşcinsellik: Cinsel yönelimi kendisi ile aynı cinsiyetteki kişiye karşı olan bireydir. Eşcinselliğin kalıtsal bozukluklara, hormonal düzensizliğe, sosyal öğrenmeye, yanlış ebeveyn tutumlarına, kültürel etkenlere, beyinle ilişkili hasarlara ve çeşitli duygusal sorunlara bağlı olarak ortaya çıktığı iddia edilmiştir (2, 3).

Eşcinsellik gay ve lezbiyen olmak üzere iki çeşittir. Gay; Gey kavramı erkek eşcinselleri ifade eder. Türkiye’de eşcinsel hareketin başlamasıyla kullanılmaya başlayan gey sözcüğü başlangıçta hem kadın hem de erkekler için eşcinselliği ifade ederken, daha sonraları sadece erkek eşcinselleri tanımlamak için kullanılmıştır. Lezbiyen sözcüğü ise kadın eşcinselini ifade eder. Sözcüğün kökeni M.Ö. 6. yüzyılda yaşamış Yunan kadın şair Sappho’nun yaşadığı Lesbos (Midilli) adasından gelmektedir (1). Eşcinsellik kavramı ise Avrupa’da 19. yüzyılda erkek eşcinselliğini tanımlamak için kullanılmıştır ancak 20. yüzyıla doğru bu kavram artık kadınlar için de kullanılmaya başlanmıştır (4).

Eşcinsellik terimi önceleri farklı psikiyatrik hastalık sınıflandırmalarında yer almıştır. Amerikan Psikiyatri Birliği, 1952 yılında Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı-I’de (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders – DSM) eşcinselliği sosyopatik kişilik bozukluğu kategorisinde değerlendirirken, DSM-II’de (1968) cinsel sapma olarak sınıflandırmıştır. 1970’lerde dile getirilmeye başlanan karşıt görüşlerin etkisiyle 1973

yılında DSM-II’de eşcinsellik kategorisi yerini cinsel yönelim bozukluğu kategorisine, bu kategori de DSM-III’de (1980) yerini egodistonik eşcinsellik kategorisine bırakmıştır. DSM-III-R’de (1987) eşcinselliğin ruhsal bozukluk olarak tanımlanması anlayışı tamamen terk edilmiştir. Türkiye’de eşcinsellik kavramı 1980’lerin ortalarından itibaren toplumun dikkatini çekmeye başlamıştır. Bu tarihten günümüze özellikle büyük kentlerde gerek haklar gerekse anlaşılma biçimleri açısından önemli değişiklikler olmasına ve eşcinselliğin açık bir biçimde tartışılması konusunda hoşgörü gelişmesine rağmen toplumda eşcinsellere yönelik kimi önyargılar, baskılar ve olumsuz tutumlar devam etmektedir (3, 5).

Eşcinsellere karşı tutum/homofobi

Cinsel yönelimlerin, eşcinsellik kadar heteroseksüelliğin de, kökenleri henüz bilimsel olarak ortaya çıkarılmış değildir. Tüm cinsel yönelimlerle ilgili genel kabul cinsel yönelimin bir seçim-tercih sonucu olmadığıdır, zira bireyler hayatlarının herhangi bir döneminde hangi cinsiyetten kişilerden hoşlanacaklarına, âşık olacaklarına, cinsel olarak uyarılacaklarına karar vermezler. Böyle bir karar süreci heteroseksüel bireyler için geçerli olmadığı gibi heteroseksüellik dışında cinsel yönelimi olan kişilerde de söz konusu değildir (6).

Eşcinsellere yönelik korku, ön yargı ve öfke; homoerotikfobi, heteroseksizm, homoseksfobi, homoseksizm, homonegativizm, antieşcinsellik gibi farklı bir takım kavramlarla tanımlanmıştır ve homofobi, bütün bu kavramlar arasında en yaygın olanı ve kabul görenidir (7). Eşcinselliğe ve eşcinsellere karşı akılcı olmayan şekilde duyulan korku, tikslenme ve nefrete “homofobi” denilmektedir (8). Bir başka homofobi tanıma daha verecek olursak; “Toplumsal yaşamın her alanında eşcinsellere karşı genel bir korku, kaygı, hoşgörüsüzlük süregelmekte, insanlar bunu tutum ve davranışlarına çeşitli biçimlerde yansıtmaktadırlar. Bu durum “homofobi” olarak adlandırılmaktadır.” (9). Eşcinsel bireylere yönelik önyargı ve ayrımcılık, günümüz toplumları içerisindeki önemli sorunlar olarak ortada durmaktadır (10).

Cinsel yönelimini gizlemeyen bireylerin ise toplumun çeşitli alanlarında dışlanma, damgalanma, sözel-fiziksel saldırılar ve nefret suçları ile karşı karşıya kaldıkları ifade edilmektedir. Bu türden ayrımcılık ve dışlanma sorunları ile karşılaşmak eşcinsel bireylerin depresyon, alkol ve madde kullanımı gibi psikolojik sorunlar yaşamalarına neden olabilmekte, hatta onları intihara kadar sürükleyebilmektedir (11). Eşcinsel bireylerin sağlık hizmeti alımında eşitsizlik yaşadıkları görülmektedir. Eşcinsel bireylerin sağlık hizmetinden eşit yararlanamamasının nedenlerinin başına homofobi gelmektedir. Aynı zamanda stres, damgalama ve sosyal destek azlığının da sağlık sistemlerinden eşit derecede yararlanamamalarına neden olduğu düşünülmektedir. Eşcinsellerin aldıkları sağlık hizmeti ile ilgili tatminsizlik yaşadıkları bildirilmiştir. Eşcinsel bireylerin heteroseksüellere göre daha az sıklıkta sağlık hizmeti arayışına girdikleri, sağlık hizmetlerinden daha az yararlandıkları ve sağlık profesyonelleriyle iletişimlerinde negatif deneyimler yaşadıkları saptanmıştır. Yapılan çalışmalarda eşcinsel kadınların, heteroseksüel olanlara göre PAP smear ya da mamografi gibi kanser tarama hizmetlerinden daha az yararlandıkları bildirilmiştir. Benzer şekilde geylerin de koruyucu sağlık hizmetlerini heteroseksüel erkeklerden daha az aldıkları gösterilmiştir. Lezbiyen ve biseksüel kadınların cinsel sağlık, serviks sağlığı, üreme sağlığı gibi özel spesifik alanlarda da sağlık bakım gereksinimleri vardır. Eşcinsellerde heteroseksüellerden daha fazla görülen sağlık sorunları, intihar, sigara, alkol, madde kullanımı, depresyon, HIV/AIDS olarak saptanmıştır (10, 12).

Tüm sayılan problemlere ve bazı ülkelerce yasal düzenlemelerin yapılmasına rağmen günümüzde eşcinsel bireyler sağlık, eğitim hakkı gibi temel insan haklarından mahrum kalmaya devam etmektedir. Homofobiye bağlı olarak bireyler direk sağlık profesyonellerinden, öğretmenlerden, polisten yani çevrelerindeki herkesten ayrımcılık, dışlanma, şiddet gibi olumsuz tutum ve davranışlara maruz kalmakta ve temel haklarını elde

etmede önlerine pek çok engel çıkmaktadır. Bu durum eşcinsel bireyleri toplumun dışına itmektedir (10, 13).

Eşcinsel bireylere hemşirelik yaklaşımı

Eşcinsel bireylerinin sağlık sorunlarına ve eşitsizliklerine çözüm üretmekte diğer sağlık profesyonelleri gibi hemşirelere de pek çok sorumluluk düşmektedir. Hemşireler bireylerle en çok kişilerarası etkileşimde bulunan ve pek çok farklı topluluğa bakım veren sağlık profesyonellerindedir. Hemşirelerin verdikleri bakımlarının etkili ve adil olabilmesi adına etnik ve kültürel farklılıkların yanı sıra bireylerin doğalarının da farkında olmaları gerekmektedir. Eşcinsel bireylerin ihtiyaçları değerlendirilirken heteronormatif varsayımlara veya bilgi eksikliklerine bağlı olarak gözden kaçırılabilen veya ihmal edilebilmektedir. Bütün bireylerin kadın/erkek olarak kategorilendirilmesi ve heteroseksüel olarak kabul edilmesi özellikle bilgi alma, tıbbi form doldurma esnasında hemşirelerle eşcinsel bireyler arasında sınır oluşturabilmekte ve bu durum eşcinsel bireylere tam anlamıyla değerlendirme, karşılaştırılma ve tanı konma yani tam sağlık bakımı hizmeti vermenin önüne geçmektedir. Eşcinsel bireylerin sağlık hizmeti almaları kapsamında araştırma eksikliklerinin olması da sağlık hizmeti almanın önünde bulunan başka bir sorundur. Araştırma eksikliklerinin bulunması hemşirelik müfredatındaki bilgi eksikliklerinin esas nedeni olup geleceğin hemşirelerini yetiştirecek olan öğretim üyelerinin eşcinsel bireylerin sorunlarının tam olarak belirlenememesinden kaynaklanan yeterli bilgiye sahip olamamalarına ve öğrencilerini bu konuda yeterli donanıma sahip olmadan yetiştirmelerine neden olmaktadır. Bu durumda hemşirelik uygulamalarının ve prosedürlerinin heteroseksist devam etmesine neden olmaktadır (14-16).

Eşcinsel bireye önyargısız yaklaşım, iletişim, etik kurallar ve sağlık hakkı konularının sağlık profesyonellerinin mezuniyet öncesi ders müfredatlarında, mezuniyet sonrası ise hizmet içi eğitimlerinde yer verilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Bir sağlık profesyoneli olan hemşireler, eşcinsel bireyi bakım verici, danışmanlık, eğitici, hasta haklarını savunucu rollerini aktif olarak kullanarak sağlık bakım hizmeti kapsamında bütüncül olarak değerlendirmelidir (17).

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'nin 2012 yılı Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Cinsel Yönelim ve Cinsiyet Kimliği raporu 'Born Free and Equal' (Herkes özgür ve eşit doğar) bildirgesi eşcinsel bireyler için basamakta sürmesi gereken sistemli bir yaklaşımın önemini ortaya koymaktadır; **Koruma:** İnsanların homofobik ve transfobik şiddetten korunmasıdır. Nefret içerikli şiddet olaylarının kayıt altına alınması ve rapor edilmesi için etkili sistemler kurulmalıdır. **Önleme:** Devlet görevlilerinin her türlü kötü muamelesi soruşturulmalı ve sorumlular adalet önüne çıkarılmalıdır. **İptal etme:** Aynı cinsiyetten yetişkinlerin rıza göstererek mahrem cinsel ilişkiye girmelerini suç sayan kanunları da içerecek biçimde, eşcinselliği suç sayan tüm kanunların iptal edilmesidir. Bireyler cinsel yönelimlerinin tespiti niyetiyle temelsiz ve onur kırıcı fiziksel muayeneye tabi tutulmamalıdır. **Yasaklama:** Cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğine dayalı ayrımcılığın yasaklanmasıdır. Özellikle de, istihdam ve sağlık hizmetleri bağlamındaki dâhil, temel hizmetlere erişimde ayrımcılık yapılmaması garanti altına alınmalıdır. Eşcinsel bireylerin ayrımcılığa uğramasını ve damgalanmasını engellemek üzere eğitim ve öğretim sağlanmalıdır. **Güvence altına alma:** eşcinsel bireylerin ifade özgürlüğü, örgütlenme ve barışçıl toplanma haklarının güvence altına alınmasıdır. Bu haklara getirilebilecek herhangi bir kısıtlama uluslararası hukuka uygun olmalı ve ayrımcı olmamalıdır. Bu yaklaşımın her bir basamağı için hemşireler kendi sorumluluklarını değerlendirebilmeli ve farkındalıklarını eyleme dönüştürebilmelidir. Tüm bu basamaklarda işlevsel olabilmek için hemşirelerin karar verici ve kararı uygulayıcı bir güce sahip olmaları gerekmektedir. Bunun için örgütlenmeden, eylemler mümkün olamaz. Bugün internet ve sosyal medyadan edinilebildiği kadarıyla örgütlü olarak eşcinsel hakları ve uygun hemşirelik bakımı için çalışan ulusal herhangi bir

oluşum bulunmamaktayken, ülkemiz sınırları dışında bölgesel nitelik taşıyan yalnızca birkaç küçük organizasyon tanınmaktadır. Bu kapsamda ulusal gücü ve birlikteliği sağlamış olan sivil toplum kuruluşları ile örgütlü bir mücadele, insan hakları kapsamında gerekli hemşirelik bakımının sağlanması için olduğu kadar, hemşirelik mesleğinin profesyonelleşmesi yolunda da önemli bir adım olacaktır. (18).

KAYNAKLAR

1. http://www.kaosgldernegi.org/resim/yayin/dl/aspb_lgbt_haklari_el_kitabi.pdf erişim tarihi: 07.07.2019.
2. Güney N, Kargı E, Çorbacı OA. Üniversite Öğrencilerinin Eşcinsellik Konusundaki Görüşlerinin İncelenmesi. *Turkish Journal Of Hiv/Aids*, 2004; 7: 131-137
3. Duyan V, Gelbal, S. Lezbiyen ve Geylere Yönelik Tutum (LGYT) Ölçeği: Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması. *Hiv/Aids Dergisi*, 2004;7.3: 106-112.
4. King M, Bartlett, A. British psychiatry and homosexuality. *British Journal of Psychiatry*, 1999; 175, 106-113.
5. Türkiye’de Cinsel Yönelim Veya Cinsiyet Kimliği Temelinde Ayrımcılığın İzlenmesi Raporu
6. Tanaydın YE. Lezbiyen, Gey Ve Biseksüel Örnekleminde İçselleştirilmiş Homofobi ve Cinsiyet Roller Arasındaki İlişki. İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul, 2017
7. Ertan C. Homofobi: İnternet Gazetelerinde Okuyucu Yorumlarındaki Eşcinsellere Yönelik Tutumlar ve Söylemler. *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 2010;3(2), 1-17.
8. Yalçınoğlu N, Önal AE. Eşcinsel ve biseksüel erkeklerin içselleştirilmiş homofobi düzeyi ve sağlık üzerine etkileri/The internalized homophobia level of the homosexual and bisexual men and its effect on the health. *Turkish Journal of Public Health*, 2014;12(2), 100-112.
9. Saraç L, Ebem R Z. Sporda Homofobi: Erkek ve Kadın Üniversite Öğrencilerinin Eşcinsel Sporculara Karşı Tutumlarının Karşılaştırılması. *Spor Bilimleri Dergisi Hacettepe*. 2009; 20.3, 104–116.
10. Şah U. Eşcinselliğe, biseksüelliğe ve transeksüelliğe ilişkin tanımlamaların homofobi ve LGBT bireylerle tanışıklık düzeyi ile ilişkisi. *Psikoloji Çalışmaları/Studies in Psychology*, 2012; 32(2), 23-48.
11. Orta İM, Camgöz SM. Türkiye’de yapılan homofobi çalışmalarına genel bir bakış. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2018;58(1), 409-439.
12. Çelik, Dilek Bilgiç; Şahin, Nevin Hotun. Cinsel Yönelimler: Sağlık Personelinin Yaklaşımı. (Sempozyum).
13. Müler, A. Scrambling for access: availability, accessibility, acceptability and quality of healthcare for lesbian, gay, bisexual and transgender people in South Africa. *BMC International Health and Human Rights*, 2017; 17, (1), 16.
14. Brennan A, Barnsteiner J, Siantz M, Cotter V., Everett, J. Lesbian, gay, bisexual, trans gendered or intersexed content for nursing curricula. *Journal of Professional Nursing*, 2012; 28(2), 96-104
15. Lunn MR, Cui W, Zack MM, Thompson WW, Blank MB, Yehia BR. Sociodemographic characteristics and health outcomes among lesbian, gay and bisexual US adults using Healthy People 2020 leading health indicators. *LGBT Health*, 2017; 4(4), 283-294.
16. Carabez R, Pellegrini M, Mankovitz A, Eliason M, Clano M, Scott M. ‘‘Never in all my years...’’: nurses’ education about LGBT health. *Journal of Professional Nursing*, 2015; 31(4), 323-329

17. Küçükkaya B. Hemşirelik Bölümü Öğrencilerinin Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Transgender ve İnterseks (EŞCİNSEL) Bireylere İlişkin Tutumları. STED/Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi, 27(6), 373-383.
18. Beycan EG, Çam MO. Bakım Sürecinde Zorlandığımız Alan EŞCİNSEL'ye Yönelik Bir Gözden Geçirme. Journal of Psychiatric Nursing/Psikiyatri Hemşireleri Derneği, 2017;8(3).

2019 ICN TEMASI IŞIĞINDA HEMŞİRELERİN LİDERLİK ROLLERİNİN ÖNEMİ
IMPORTANCE OF NURSING LEADERSHIP ROLES IN THE LIGHT OF ICN THEME
2019

Öğr. Gör. Yasin ÇETİN
Adıyaman Üniversitesi

ÖZET

Bu çalışmada, Uluslararası Hemşireler Konseyi'nin 2019 yılına özgü belirlediği "Herkes İçin Sağlık" temasında, hemşirelik sesinin duyurulmasına yönelik önemli olan liderlik rollerinin önemini vurgulamak amaçlanmıştır. "Herkes İçin Sağlık" vizyonunda hemşirelerin, topluma koruyucu sağlık hizmetleri sunması, sosyal, sağlık ve ekonomik eşitsizlikler yaşayan toplumların eşitsizliklerini en düşük seviyeye indirme çalışmaları ön plana çıkartılmıştır. Bununla birlikte topluma yönelik sürdürülebilir çalışmalarda engellerden ve hepsinin ötesinde tüm çalışmaların organizasyonu açısından yönetici hemşirelerin liderlik rollerinin önemi vurgulanmıştır. Sadece mesleğe geçiş sürecinde değil ayrıca geleceğin meslek üyelerini yetiştirirken rol-model olarak eğitim müfredatlarında liderlik konularının üzerinde durulması gerekmektedir. Bu doğrultuda sağlık meslek gruplarının en büyüklerinden olan hemşirelerin liderlik rollerinin sahada ve eğitimdeki etkilerine, davranış biçiminin kazanılmasına, liderlik rollerine yönelik 2019 Uluslararası Hemşireler Konseyi (ICN) teması bakış açısıyla bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hemşirelik, Yönetici Hemşireler, ICN, Liderlik.

ABSTRACT

In this study, it was aimed to emphasize the importance of leadership roles which are important for the announcement of nursing voice in the theme of "Health for All" which is determined by International Council of Nurses for 2019. In the vision of "Health for All", it is emphasized that nurses provide preventive health services to the community and effort to minimize the inequalities of societies experiencing social, health and economic inequalities. In addition to this, the importance of the leadership roles of the executive nurses is highlighted in terms of the obstacles in the sustainable works towards the society and above all in the organization of all studies. Leadership issues need to be emphasized not only in the transition to the profession, but also as a role-model in training curriculum for future professionals. In this direction, a framework has been tried to be drawn from the perspective of 2019 International Council of Nurses (ICN) theme regarding the effects of leadership roles in the field and education, gaining the behavior style and leadership roles of nurses, one of the biggest health care groups.

Keywords: Nursing, Nurse Managers, ICN, Leadership.

1.GİRİŞ

1.1.Uluslararası Hemşireler Konseyi (ICN)

Uluslararası Hemşireler Konseyi (ICN), 1899 yılında kurulan ve tüm dünya ülkelerinde hemşirelik meslek örgütlerinin üyesi olduğu hemşireler tarafından yönetilen bir örgütlenmedir. Ülkemizde Türk Hemşireler Derneği ve dünyadaki 128'den fazla ülke ICN üyesidir. ICN; dünyadaki herkes için kaliteli hemşirelik bakımı sağlamak, küresel sağlık politikalarında eşitsizliği önlemek, hemşirelik mesleğinin saygınlığını kazandırmak amacıyla sürekli çalışır. ICN ayrıca, hemşirelik uygulamalarında uluslararası bir standart oluşturmak, güncel bilgileri paylaşmak, dünyadaki farklı toplumların sağlık ihtiyaçlarına odaklanıp politikalar geliştirmek, araştırmalardan elde edilen verileri hemşirelik bakımına entegrasyonunu sağlamak, geleceğin hemşirelerini yetiştirmede güncel yaklaşımlar kullanmak vizyonu ile hareket eder (THD).

ICN, Florence Nightingale'nin doğum günü olan her 12 Mayıs'ta Dünya Hemşireler Günü için bir tema belirler. ICN, 2017'de, "Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine Ulaşılmasındaki

Hemşirelik Rolü”, 2018’de, “İnsanların Sağlık Hakkı” konularını vurgulamıştır. 2019 yılı için ise hemşirelik sesini “Herkes İçin Sağlık” bakış açısından duyurmaya çalışmıştır. ICN, 2019 yılı teması olan “Herkes İçin Sağlık” vizyonunda; koruyucu sağlık hizmetlerinden, dünyadaki sağlık, ekonomik ve sosyal eşitsizliklerinin azaltılması, hemşirelerin sağlık politikaları gerçekleştirmede rol almaları gerektiğini ve son olarak dünyadaki en büyük sağlık meslek örgütü olan hemşirelerin liderlik rollerinin uygulamaya geçirmelerinin önemini vurgulamıştır (ICN, 2019).

1.2.Liderlik

1800’ lü yıllarda ortaya çıkan “Liderlik” kavramı örgütsel anlamda büyük bir öneme sahiptir. İngilizce “Leadership” olarak kullanılmakta Türkçeye ise “Yederlik”, “Önderlik” gibi kavramlarının kullanılması gündeme gelmesine rağmen “Liderlik” olarak yerleşmiştir (TDK; Canpolat, 2012; Gültaş, 2009). Belirli amaçlara ulaşabilmek için bir grup insanı organize ederek harekete geçirebilme yeteneklerinin tamamı liderlik felsefesini oluşturur (Bayram, 2013). Ayrıca liderlik, örgüt üyelerinin göremediği örgüt yararı için fırsatları yakalayabilme ve kullanabilme becerisidir. Bununla birlikte liderlik, örgüt içerisinde başkalarını etkileme ve birlikte oluşturulan vizyon ile örgüt üyelerinin güdülenmesini sağlar (Soyluer, 2010). Literatürde birçok araştırmacı tarafından farklı yönlerde ele alınan liderlik kavramı, örgüt üyelerinin organize edilmesi, belli bir amaç etrafında toplanması, örgüt üyelerinin motive edilmesi, liderlerin yeteneklerini örgüt üyelerine aktarması gibi ortak özellikler ön plana çıkmaktadır. Örgüt üyeleri üzerinde bu davranışları sergileyen kişi ise “Lider” olarak adlandırılmaktadır (Eren, 2011; Koçel, 2011).

Liderlik konusunun kapsamlı olması ve sosyolojik bir kavram olması nedeniyle sürekli tazeliğini korumuş, araştırmacıların dikkatini oldukça çekmiş ve birçok sorulara yanıt aramaya yönlendirdiği için liderlik kuramları geliştirilmiştir. Liderlik kuramları “Özellikler Kuramı”, “Davranışçı Liderlik Kuramı” ve “Durumsal Liderlik Kuramı” olmak üzere başlıca üç grupta incelenebilir.

Özellikler Kuramı, liderlik davranış biçiminin doğuştan var olan beceriler olduğu ve çocukluk yıllarında pekiştirilme yeteneği olduğunu savunmaktadır.

Davranışçı Liderlik Kuramı, liderlik davranışlarının sahip olunan özelliklerden ziyade liderin sergilediği davranışların önemini vurgulamaktadır.

Durumsal Liderlik Kuramı, liderlik davranışlarının örgüt içerisinde koşullara bağlı olarak farklılık gösterebileceğini savunmaktadır (Koçel, 2011; Eren, 2011; Genç, 2012).

Lider veya liderlik yetenekleri olan yöneticilere her örgütte ihtiyaç olduğu gibi sağlık hizmeti sunan örgütlerde de ihtiyaç vardır. Sağlık meslek grupları içerisinde çoğunluğu oluşturan hemşireler için ise özellikle yönetici hemşirelerde liderlik oldukça önemli bir kavramdır. Örgüt içerisinde sergilenen liderlik davranışlarının yanında hemşirelerin sağlık sistemi karar aşamalarında, sağlık politikalarında yer alması ve uluslararası hemşirelik alanlarında varlığı oldukça önemlidir. (Öztürk ve ark., 2012). Hemşirelikte liderlik; yetki ve bilgi paylaşma, teşvik etme, güven verme, hasta ve hasta yakınına destekleme, çok yönlü ve yapıcı iletişim, değişimi algılama ve değişime yönelik planlama yapma becerilerini kapsar (Serinkan ve İpekçi, 2005). Liderlik davranışlarının kontrollü sergilendiği örgütlerde grup içi dayanışmaların arttığı, stresin azaldığı, hemşire devir hızının azaldığı, hasta memnuniyet oranının arttığı, hemşirelerin motivasyonunun arttığı, tükenmişliğin ise azaldığı tespit edilmiştir (Yiğit ve Yazarkan, 2014; Vatan, 2009).

Ülkemizde, hemşirelerin 2010 yılında 27515 sayılı Resmi Gazete’ de yayınlanan Hemşirelik Yönetmeliği’nde “Birey, aile, grup ve toplumun sağlığının geliştirilmesi, korunması, hastalık durumunda iyileştirilmesi ve yaşam kalitesinin artırılması amacıyla hemşirenin yerine getirdiği bakım verme, hekimce hazırlanan tıbbî tanı ve tedavi planının oluşturulması ve uygulanması, güvenli ve sağlıklı bir çevre oluşturma, eğitim, danışmanlık, araştırma, yönetim,

kalite geliştirme, işbirliği yapma ve iletişimi sağlama” rollerinin vurgulanmış olması liderlik davranışlarının yasal dayanağının olduğunun göstergesidir (Hemşirelik Yönetmeliği, 2011). ICN, modern hemşirelikte yöneticilik ve liderliğin temel bileşeni olduğunu, sağlık hizmetlerinde yöneticilik pozisyonlarına hazırlanan hemşirelere liderlik davranışı kazandırma adına çalışma yapılması gerektiğini vurgulamıştır (ICN, 2014). Nightingale, temsil ettiği hemşirelerin güvenini kazanarak çalışmış ve hiçbir zaman liderliğin amacını çalışma felsefesinden çıkarmamıştır. Ayrıca Nightingale’nin liderliğe olan bakış açısı kabul görmüş ve hemşirelik liderliğinin “Herkes İçin Sağlık” konusunda sürdürülebilirlik açısından başarıya ulaşmıştır (ICN, 2019).

Nightingale’in liderlik görüşü, sürekli gelişim göstermesi ve bu süreçte engelleri bertaraf eden stratejiler ile hem destekçileri hem de rakiplerinin bakış açılarına yönelik bireysel değerlendirme yeteneği kazandırma çabası içerisinde olmuştur. Nightingale, amaç odaklı liderlik için gereksinimleri;

- Sorunu tespit etmek,
- İnsanların hikâyelerini bilmek,
- Konulara daha geniş bir perspektiften bakarak anlamak,
- Konuları kanıtlarla birlikte gündeme getirerek harekete geçmek,
- Kişilerin güvenini sağlamak,
- Tüm paydaşlarla iş birliği içerisinde olmak şeklinde özetlemiştir. (ICN, 2019)

2.SONUÇ

Çoğu ülkede hemşireliğin en güvenilir meslek olarak kabul edildiği, liderlik için bu güvenden ve onurlandırma ayrıcalığı ve sorumluluğundan yola çıkarak hemşirelerin, adaletsizlikler ve eşitsizlikler karşısında “Herkes İçin Sağlık” sesini duyurmaya yönelik sürekli bir çaba içerisinde olması kaçınılmazdır. Tüm sağlık çalışanları içinde hemşireler, en savunmasız ve dışlanmış olanlara söz hakkı vermede en yetkin pozisyonda olan meslek grubudur. Hemşireler, hizmet verdiği kişilerin hikâyelerini, “Herkes İçin Sağlığı” gerçekleştirmek amacıyla gerekli politika ve sistemlere dönüştürmeye yardımcı olmalıdır. Bu süreçte yönetici ve lider hemşireler, hemşirelik mevzuatına hâkim olmalı, sağlık politikalarını yakından takip etmeli, hemşirelik öğrencilerine sürekli motive eden liderlik davranış kazanımları sağlamalı, onlara mentor olmalı, eğitim müfredatında liderlik konusu üzerinde çokça durulmalı ve geleceğin hemşireleri “Herkes İçin Sağlık” temasına uygun liderlik saha örnekleriyle teşvik edilmelidir.

3. KAYNAKLAR

Bayram, Ş. (2013). “Liderlik Kavramı ve Liderlik Türlerinin İnovasyon Üzerindeki Etkileri”. Gebze Yüksek Teknoloji Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Gebze.

Canpolat, Z. (2012). “Hemşirelerde Liderlik ve Örgütsel Bağlılığın Değerlendirilmesi”. İstanbul Bilim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Eren, E. (2011). Yönetim ve Organizasyon. İstanbul: Beta Basım.

Genç, N. (2012). Yönetim ve Organizasyon: Çağdaş Sistemler ve Yaklaşımlar. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Gültaş, K. (2009). “Yönetici Hemşirelerin Yaratıcılık Düzeyleri ve Liderlik Tarzlarının Belirlenmesi”. Haliç Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Hemşirelik Yönetmeliği (2011).

<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.aspx?MevzuatKod=7.5.13830&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=hem%C5%9Firelik> (Erişim: 24.06.2019)

ICN. (2019). International Council of Nurses. <https://2019.icnvoicetolead.com/> (Erişim: 26.06.2019).

Koçel, T. (2011). İşletme Yöneticiliği. İstanbul: Beta Yayınları.

Öztürk, H., Bahçecik, N., Gürdoğan, E.P. (2012). Hastanelere göre yönetici hemşirelerin liderlik yaklaşımlarının değerlendirilmesi. İstanbul Üniversitesi Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi, 20:1, 17-25.

Serinkan, C., İpekçi, İ. (2005). “Yönetici Hemşirelerde Liderlik ve Liderlik Özelliklerine İlişkin Bir Araştırma”. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 10 (1): 281-294.

Soyluer, B. (2010). “Özel Hastanelerde Yönetici Hemşirelerin Liderlik Davranışlarının Hemşirelerin Motivasyonları Üzerindeki Etkisi (Bayındır Hastanesi Örneği)”. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Türk Dil Kurumu. <http://sozluk.gov.tr/>. (Erişim: 20.06.2019)

Türk Hemşireler Derneği. <http://www.turkhemsirelerdernegi.org.tr/tr/thd/ilgili-kuruluslar/uluslararasi-hemsirelik-kuruluslari/icn-international-council-of-nurses.aspx>. Erişim: (23.06.2019)

Vatan, F. (2009). “Hemşirelerde Liderlik Geliştirmede Formal Mentorluk Programı: Eylem Araştırması”. Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir.

Yiğit, S., Yazarkan, H. (2014). “Liderlik Tarzı ile Mesleki Bağlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 41: 71-84.

HEMŞİRELERİN MOBBİNGE MARUZ KALMA DURUMLARI VE MOBBİNGLE İLGİLİ DEĞERLENDİRMELERİ

MOBBING EXPOSURE OF NURSES AND THEIR ASSESSMENT OF MOBBING

Prof. Dr. Zekai ÖZTÜRK

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Öğr. Gör. Gülhan GÖK

Amasya Üniversitesi

ÖZET

İş yerinde psikolojik yıldırma davranışı (mobbing) hem personel hem de işletme sahipleri açısından birçok olumsuz sonuç ortaya çıkarmaktadır. Bu olumsuz sonuçlar arasında personel açısından psikolojik ve fizyolojik rahatsızlıkların görülmesi ya da görülme sıklığında artış söz konusu iken işletme açısından olumsuz sonuçlar arasında personel devir hızında artış, örgütsel bağlılık düzeyinde azalma, personel verimliliğinin azalması gibi durumlar yer almaktadır. Ayrıca hastanelerde hastalara bakım vermekten birinci derecede sorumlu olan hemşirelerin mobbing davranışına maruz kalması hasta bakım kalitesini de olumsuz etkilemektedir. Bu durum hastalar açısından da büyük bir problemdir. Bu nedenle hemşirelerin mobbing davranışına maruz kalma durumlarının belirlenmesi ve mobbing olarak nitelenebilecek davranışlar hakkında hemşirelerde bir farkındalık oluşturulması son derece önemlidir. Bu bağlamda çalışma ile hemşirelerin mobbinge maruz kalma durumlarının ve mobbing hakkındaki değerlendirmelerinin saptanması amaçlanmıştır.

Araştırma hemşirelerin mobbinge maruz kalmaya yönelik algılarını ve mobbingle ilgili değerlendirmelerini içeren tanımlayıcı ve betimsel bir modele sahiptir. Anket yönteminin kullanıldığı çalışmada 315 hemşireye ulaşılmıştır. Hemşirelerin mobbinge maruz kalma durumlarını değerlendirmede Leymann'ın Psikolojik Yıldırma Envanteri kullanılmıştır. Toplanan verilerden tanımlayıcı istatistiklere ait verilerin frekans ve yüzdelik dağılımları verilmiştir. İki den fazla değişkenli veriler ile mobbinge maruz kalma durumu arasındaki farklılığı saptamak amacıyla Tek Faktörlü ANOVA Testi yapılmıştır. İki değişkenli verilerin analizinde Tek Örneklem t Testi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular sonucunda hemşirelerin bir davranışın mobbing olarak değerlendirilebilmesi için taşıması gereken özelliklere yönelik bilgi düzeylerinin düşük olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğu yöneticiler tarafından mobbing uygulandığını ve yöneticilerini hiçbir zaman adil bulmadıklarını belirtmişlerdir. Yine katılımcıların büyük çoğunluğu yöneticileri ile her zaman sorun yaşadığını ifade etmişlerdir. Ayrıca katılımcı hemşirelerin yarısından fazlasının mobbinge maruz kaldığını ifade etmesine rağmen mobbinge maruz kalma durumlarının düşük olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mobbing, Psikolojik Yıldırma, Psikolojik Şiddet, Hemşire.

ABSTRACT

Mobbing in the workplace has many negative consequences for both staff and business owners. Among these negative results, while the incidence / incidence of psychological and physiological disorders increase in terms of the personnel, among the negative results for the enterprise, there are increases in personnel turnover speed, decrease in organizational commitment level and decrease in personnel productivity. In addition, exposure to mobbing behavior of nurses who are primarily responsible for providing care to patients in hospitals has a negative impact on patient care quality. This is also a major problem for patients. For this reason, it is very important to determine wedge status of nurses exposed to mobbing behavior and to raise awareness among nurses about behaviors that can be described as

mobbing. In this context, the aim of the study was to determine the nurses' exposure to mobbing and their evaluations about mobbing.

The research has a descriptive and definitive model that includes nurses' perceptions of mobbing and their evaluations about mobbing. In this study, 315 nurses were reached by using questionnaire method. Leymann's Psychological Mobbing Inventory was used to evaluate the mobbing exposure of nurses. The frequency and percentage distributions of the descriptive statistics are given. One-Factor ANOVA Test was performed to determine the difference between mobbing and data with more than two variables. In the analysis of two variable data, Single Sample t Test was used. As a result of the findings, it was found that the knowledge level of nurses about the characteristics of a behavior to be evaluated as mobbing was low. Most of the participants stated that they were mobbing by the managers and they never found their managers fair. Again, the majority of the participants stated that they always had problems with their managers. In addition, although more than half of the participating nurses stated that they were exposed to mobbing, their exposure to mobbing was low.

Keywords: Mobbing, Psychological Intimidation, Psychological Violence, Nurse.

1. GİRİŞ

Sağlık personelinin çalışmalarını sinerjik koşullarda yürütebilmesi için fiziksel olduğu kadar psikolojik açıdan da olumlu bir ortama, işbirliğine ve karşılıklı saygıya ihtiyacı vardır. Çoğu zaman, işbirliği bir kuruluşun başarısının anahtarıdır. Ancak, buradaki işbirliğinden kastedilen olumlu yönde yapılan işbirliğidir. Çünkü çalışanların olumsuz bir tutum etrafında işbirliği gerçekleştirmeleri işletme varlığını olumsuz yönde etkileyebilir ve baltalayabilir. Böyle bir durumda işbirliğinin olmaması arzu edilir. Kötü amaçlar için gerçekleştirilmiş işbirliğinden işteki işlevsiz ilişkileri, mobbing, zorbalık veya herhangi bir saldırganlık şeklini, olumsuz bir çalışma ortamını, saygı eksikliğini anlayabiliriz. Tüm bunlar işletmenin üretkenliğinin düşmesine ve çalışanlar arasında olumsuz tutum, davranış ve duyguların ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Cornoiu ve Gyorgy, 2013: 708). Leymann'da (1996) çalışmasında mobbing uygulamalarının toplum üzerinde, organizasyon üzerinde ve mobbinge maruz kalan kişi üzerinde etkileri olduğunu belirtmiştir. Özellikle mobbinge maruz kalan birey için mobbing davranışına maruz kalmanın sonuçlarının son derece yıkıcı olduğunu ifade etmiştir.

İşletmelerdeki olumsuz davranış şekillerinden mobbing, etkilenen kişiler üzerinde sadece ciddi sosyal kısıtlamalara değil aynı zamanda sağlık sorunlarına da yol açmaktadır (Anjum ve ark., 2011: 81; Nielsen ve ark., 2012: 38; Tong, Schwendimann ve Zuniga, 2017: 73). Literatürde mobbing davranışının sebep olduğu olumsuz sonuçlarla ilgili birçok çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalarda mobbingin bilinçli veya bilinçsizce uygulandığı işletmelerde personelin yaşadığı birtakım fizyolojik bozukluklardan bahsedilmekle birlikte iş tatminsizliği, örgütsel bağlılıkta azalma, motivasyon kaybı ve verimsizlikle karşı karşıya kalma gibi mobbingin bazı iş davranışlarıyla olan ilişkisinin incelendiği de görülmektedir (Aydan ve ark, 2012: 4859; Elçi ve ark., 2014: 1301; Manotas, 2015: 1608). Bu çalışmalardan bazılarını örneklemek gerekirse; Karcıoğlu ve Akbaş (2010: 155) tarafından sağlık çalışanlarına yönelik gerçekleştirilen çalışmada iş tatmini ile mobbing davranışına maruz kalma arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu saptanmıştır. Zapf (1999: 72) tarafından gerçekleştirilen çalışmada mobbing davranışının mağdurda psikosomatik şikâyetler, depresyon, kaygı, travma sonrası stres bozukluğu ve takıntı şeklinde sağlık sorunlarına sebep olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bu tür sorunların mağdurda görülmesiyle mağdurun daha fazla mobbing davranışına maruz kaldığı ve bunun bir kısır döngü olarak devam ettiği söylenmiştir. Gumbus ve Lyons (2011: 76) tarafından yapılan çalışmada da benzer bir açıklama yapılarak tacize uğrayan personele yöneticileri tarafından destek

sağlanmaması ya da yardımcı olunmaması durumunda tacize maruz kalan kişinin agresif davranışlarının teşvik edileceği açıklanmıştır (Gumbus ve Lyons, 2011: 81). Einarsen ve arkadaşları (1994: 397) tarafından gerçekleştirilen çalışmada da zayıf liderlik özelliği gösteren yöneticilerin iş yerinde görülen mobbing davranışının artmasına neden olduğu belirtilmiştir. Mayhew ve Chappell (2001: 12) tarafından gerçekleştirilen çalışmada ise yönetim tarzı ve örgüt kültürünün bir işletmede mobbing davranışlarının görülmesinde merkezi öneme sahip olduğu ifade edilmiştir. Kelly (2006: 275) tarafından yapılan çalışmada ise işyerinde mobbingin, çoğunlukla yöneticiler tarafından astlarına yönelik olarak gerçekleştirilen hedefli, kalıcı ve yıkıcı davranışlar dizisi olarak belirtilmiş olup bireyler, işyerleri ve organizasyonlar için maliyetli olduğuna değinilmiştir. Ayrıca Gumbus ve Lyons (2011: 76) tarafından yapılan çalışmada mobbinge maruz kalan birçok kişinin işletmeden ayrıldığına veya işletmeden ayrılmayı düşündüğüne değinilmiştir (Gumbus ve Lyons, 2011: 81). Aynı çalışmada kurbanların uyuma eğilimlerinden, depresyona girdiklerinden, işe gitmek istemediklerinden, iş yerindeki faaliyetleri yapmak istemediklerinden ve kendilerini zayıf hissettiklerinden bahsedilmiştir.

Mobbing davranışının işverenler için de çeşitli olumsuz sonuçları olduğu; işletmeye birçok etkene bağlı olarak önemli maliyetler yüklediği yapılan çalışmalarla tespit edilmiş durumdadır (Anjum ve ark., 2011: 81; Tong, Schwendimann ve Zuniga, 2017: 73). Bu araştırmalar doğrultusunda mobbingin işletmeye maliyetleri arasında, personel devrinde artışın beraberinde getirmiş olduğu yeni personel bulma maliyetlerinin, mobbing davranışına tanık olan kişilerin dikkatinin dağılmasına bağlı verimsizlik maliyetlerinin ve mobbinge maruz kalan kişinin yaşamış olduğu çeşitli sağlık sorunlarından kaynaklı maliyetlerin, adaletsiz işten çıkarmaya bağlı işçi tazminatları ve bunların davalarıyla ilgili maliyetlerin yer aldığı söylenilebilir (Altuntaş, 2010: 3010; Gumbus ve Lyons, 2015: 72; Kelly, 2006: 275). Bununla birlikte hesaplanması zor ancak işletmeyi olumsuz yönde etkileyen iş kalitesinde azalma, hata oranlarında artma, personel devamsızlığında artış ve işletmenin itibarının olumsuz etkilenmesine bağlı müşteri sadakatinde azalma gibi maliyetlerin de olduğu görülmektedir (Gumbus ve Lyons, 2015: 72).

Mobbingin olumsuz etkileri göz önüne alındığında tüm sektörlerde olduğu gibi sağlık sektöründe de çalışanların mobbinge maruziyet düzeylerinin incelenmesi son derece önemlidir. Bu çalışma kapsamında da sağlık sektöründe en fazla mobbinge maruz kaldığı düşünülen hemşirelerin mobbinge maruz kalma düzeyleri belirlenmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda mobbing davranışıyla ilgili bilgi düzeyleri incelenerek mobbingi doğru tanımlayıp tanımlamadıkları belirlenmek istenmiştir. Bir çok çalışmada mobbinge yöneticilerin ilişkilendirilmesi sebebiyle hemşirelerinde yöneticilerine ilişkin değerlendirmeleri ile mobbinge maruz kalma durumları arasında bir farklılık oluşup oluşmadığı saptanmaya çalışılmıştır.

2.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1.MOBBİNG (PSİKOLOJİK YILDIRMA DAVRANIŞI) KAVRAMI

Mobbing, kelimesinin İngiliz dilinde psikolojik şiddet anlamında ilk olarak, bir grup küçük hayvanın daha büyük bir hayvanı tehdit etmeye yönelik yaptıkları davranışlarını açıklamak amacıyla Konrad Lorenz tarafından kullanılmıştır. Daha sonra, çocukların ders saatleri arasında birbirlerine neler yapabileceklerine ilgi duyan İsveçli bir doktor, bu terminolojiyi kullanarak küçük bir çocuk grubunun (genellikle) tek bir çocuğa yönelik çok yıkıcı davranışlarını açıklamak için kullanmıştır (Leymann, 1990: 165; Manotas, 2015: 1608). Leymann (1990) ise bu terimi iş yerinde benzer davranışlar görmesiyle 1980'lerde kullanarak literatüre kazandırmıştır.

Mobbing kavramının ifade edilişi ile ilgili literatürde tam bir fikir birliği yoktur (Hegney ve ark., 2003: 261). Zorbalık (Jackson ve ark., 2002: 15; Lippel ve ark., 2016: 74), işyerinde taciz (Hegney ve ark., 2003: 261), duygusal taciz (Lippel ve ark., 2016: 74),

psikolojik terör (Einarsen ve ark., 2003: 3) şeklinde farklı farklı isimlerle ifade edildiği çalışmalar görmek mümkündür. Kavram olarak ise iş hayatında psikolojik yıldırma ya da mobbing, bir ya da birkaç kişi tarafından (esasen bir kişi tarafından), çaresiz ve savunmasız bir pozisyona itilen bir kişiye doğru sistematik bir şekilde gerçekleştirilen düşmanca ve etik dışı iletişimi içerir. Mobbing olarak adlandırılan durum, çok sık meydana gelir (istatistiksel tanım: haftada en az bir kez) ve uzun bir süre boyunca (istatistiksel tanım; en az altı aylık bir sürede) gerçekleştirilir (Leymann, 1996: 168). Bununla birlikte, çoğu zaman, maruz kalınan düşmanca davranış bir davranışla sınırlı değildir (Cornoiu ve Gyorgy, 2013: 709; Zapf, 1999: 70). Taciz özelliği taşıyan birkaç davranış bir arada uygulanabilir. Birkaç davranışın birleşimi, tek bir davranışın ortaya çıkardığı etkilerden daha ciddi etkiler yaratabilir (Cornoiu ve Gyorgy, 2013: 709).

Mobbing kavramının iş yerinde yaşanan çatışmalarla karıştırılmaması gerekir. Çatışma ve mobbing arasında sıklık ve süre açısından farklılıklar bulunmaktadır. Başka bir deyişle, “çatışma” ve “mobbing” arasında ayırım yaparken ne yapıldığına veya nasıl yapıldığına değil, ne yapıldığının sıklığına ve süresine odaklanılır (Leymann, 1996: 168). “Mobbing” terimiyle kastedilen bilimsel tanım, bir kişinin (nadiren daha fazla kişinin), neredeyse günlük olarak bir veya daha fazla kişi tarafından aylarca süren saldırılara maruz kalması yönündeki sosyal bir bütünleşmeyi ifade eder (Leymann, 1996: 168). Mobbingde olumsuz davranışlar sürekli tekrarlandığı için tehlikeli sonuçlar ortaya çıkarmaktadır (Cornoiu ve Gyorgy, 2013: 709). Leyman (1990)’a göre bazı durumlarda başlangıçta kurbanın (mağdurun) kim olacağı belli değildir ve yaşanan çatışma sonunda üstünlük kazanan taraf tacizci olur. Başa çıkma kaynaklarını kaybeden kişi ise kurban (mağdur) olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle mobbing davranışında bulunan kişinin sadece üst, ast ya da meslektaş olması gibi bir ayırım yoktur (Erdoğan ve Yıldırım, 2017: 932; Yıldırım, 2009: 505). Ayrıca mobbing davranışı hiyerarşik bir özellik göstermez. Yani şiddetin yönü her zaman üstten astlara doğru yönelen gücün, kötüye kullanımıyla sınırlı değildir. Bazen çalışanlar da çeşitli gerekçelerle üstlerini taciz edebilir (Mayhew ve Chappell, 2001: 12). Mobbing davranışı bazen gizli olarak uygulanabilir bazen ise son derece açıktır ve herkes tarafından fark edilebilir (Dellasega, 2009: 53; Mayhew ve Chappell, 2001: 12). Ayrıca Leymann (1996) psikolojik terör davranışlarının beş farklı olumsuz etkisini tanımlamıştır. Leyman (1996)’ın belirttiği beş olumsuz etkiye bağlı olarak mağdurlar, iletişim kurmak, sosyal temasları sürdürmek, kişisel itibarlarını korumak, kötü mesleki durumları ve fiziksel sağlık sorunları ile uğraşmak için büyük bir mücadele içindedirler.

2.2.HEMŞİRLERDE MOBBİNGE MARUZ KALMA VE SONUÇLARI

Tüm sektörlerde mobbing davranışlarına maruz kalan personelin olduğunu görmek mümkündür. Fakat yapılan araştırmalarda sağlık kurumlarında görülen mobbing olaylarının göz ardı edilmeyecek düzeyde olduğu saptanmıştır. Sağlık sektöründeki hemen hemen her kurumda diğer birçok sektöre göre yoğun ve stresli bir iş ortamının varlığı söz konusudur. Ayrıca çalışma şartlarının da birçok sektöre göre son derece ağır olduğu söylenilebilir. Bununla birlikte sağlık kurumlarında yaşanan bazı sorunların da mobbingi tetiklediği anlaşılmaktadır. Bu sorunlara gece mesai, ücret düzeyindeki yetersizlikler, akademik kariyer ve yükselme sırasında yapılan adaletsizlikler, hemşirelerin küçük yaşlarda çalışma hayatına başlamaları ve saldırı ve tacize karşı kendilerini koruyamamaları, idareye yakınlık ve yöneticiye kişisel yaklaşım nedeniyle ayrımcılık yapılması, hizmet verilen hastaların olumsuz kişilik özellikleri, hasta sayısının fazla olmasından kaynaklanan yorgunluk gibi sebepler örnek olarak verilebilir (Karsavuran, 2014: 276). Bu bağlamda mobbingin, sağlık sektöründeki bütün personeli ve çalışma ortamlarını etkilediği söylenilebilir (Karsavuran, 2014: 277). Her ne kadar sağlık çalışanlarının mobbinge maruz kalma oranları yüksek olsa da bu çalışanlar arasında hemşirelerin diğer sağlık personeline göre mobbinge maruz kalma

riskinin daha yüksek olduğu görülmüştür (Ferrinho ve ark., 2003: 5; Görgülü ve ark., 2014: 506; Karsavuran, 2014: 277; Jackson ve ark., 2002: 13; Rutherford ve Rissel, 2004: 6).

Hemşireler çalıştıkları kurumlarda fiziksel şiddet, sözlü taciz, mobbing, cinsel taciz, ırksal taciz olmak üzere birçok şiddet türüne maruz kalmaktadır (Chen ve ark., 2009: 2816). Bazen bu şiddet türlerinden sadece birine maruz kalırken bazen ise birden fazla şiddet türünün eşlik ettiği görülmektedir. Hemşirelerin maruz kaldığı şiddetin uygulayıcısının ve sebeplerinin ise çok çeşitli olduğu yapılan araştırmalarla ortaya konulmuş durumdadır. Chen ve arkadaşları tarafından yapılan çalışmada (2009: 2818) hemşirelerin kaygı düzeylerinin yüksek olmasının iş yerinde şiddete maruz kalma risklerini arttırdığı belirtilmiştir. Dellasega (2009: 54) tarafından yapılan çalışmada ise hemşirelerin yaptığı işlerin sürekli denetlenmesinin mobbinge maruziyet için uygun bir atmosfer oluşturduğuna dikkat çekilmiştir. Mobbinge maruziyetle ilgili yapılan çalışmalarda cinsiyet değişkeninin önemli bir faktör olduğu görülmektedir. Bu araştırmalarda kadın personelin mobbinge maruz kalma oranlarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Karsavuran, 2014:288; Kök, 2006: 446; Tutar, 2004: 117). Hemşirelerin büyük çoğunluğunun kadınlardan oluşması da hemşirelerin maruz kaldığı mobbing oranının diğer sağlık personeline göre daha fazla olmasıyla ilişkilendirilebilir.

Jelic ve arkadaşlarının yapmış oldukları çalışmada (2005: 349) sağlık kurumlarında çalışan personelden mobbing mağduru olanlarda görülen tıbbi bozukluklar ve semptomlar, kurumdaki olaylara karşı duygusal donukluk, hastalara ilgi eksikliği ve çalışma koşullarının ve performansının iyileştirilmesinde ortaya çıkan sosyal ve duygusal düzeydeki bozukluklar; hastalık oranını arttıran ve sıkça işe devamsızlığa neden olan fiziksel ve tıbbi düzeydeki bozukluklar; saldırganlık, pasif tutum, sık alkol kullanımı, sigara içimi, ilaç kullanımı dahil olmak üzere davranışsal sorunlar şeklinde üç düzeyde ortaya çıktığını belirtmişlerdir.

Pranjic ve arkadaşlarının mobbing davranışına maruz kalan doktorlar üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmada (2006: 754) mobbing yaşayan 387 doktordan 238'inde (% 61) iş motivasyonunda azalma, 199'unda (% 51) güven kaybı, 119'unda (% 31) tipik bir depresyon belirtisi olarak uykusuzluk, 88'inde (% 23)) endişe durumlarının görüldüğü saptanmıştır. Öfke hissi 150 (% 39), depresyon bozukluğu 75 (% 19), yorgunluk ise 191 (% 49) hekim tarafından bildirilmiştir. Yıldırım (2009: 508) tarafından gerçekleştirilen çalışmada da mobbinge maruz kalan hemşirelerde de doktorların yaşadıkları sorunlara benzer şekilde iş performansında azalma, iş motivasyonunda düşme, enerji düzeyi ve işe bağlılık düzeyinde azalma gibi olumsuz etkilerin olduğu saptanmıştır. Ayrıca mobbing davranışı depresyonla, iş motivasyonu, iş konsantrasyonu ve üretkenlikle ilişkilendirilmiştir.

Aksakal ve arkadaşları tarafından hemşirelere yönelik gerçekleştirilen çalışmada (2015: 1364) herhangi bir sözel şiddet ya da mobbing yaşamamış olan hemşirelerin mesleğinden önemli ölçüde daha tatmin oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Sözlü şiddet ve mobbinge maruz kalan hemşirelerin büyük çoğunluğu ise çalıştıkları yeri değiştirmek istediklerini ve fırsat bulduklarında mesleklerini ya da çalıştıkları kurumu değiştireceklerini belirtmişlerdir.

3.ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

3.1.Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırma, Türkiye'deki hemşirelerin mobbinge maruz kalma durumlarını ve mobbinge ilgili değerlendirmelerini tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Mobbing davranışına maruz kalmanın birçok olumsuz sonucu bulunmaktadır. Bu sonuçlar arasında işten ayrılma, psikolojik ve fizyolojik rahatsızlıkların görülmesi, personelin verimliliğinde azalma, örgütsel bağlılık düzeyinde azalma, motivasyon kaybı gibi birçok durum yer almaktadır. Özellikle sağlık sektöründe hasta ve hasta yakınlarıyla doğrudan ilişkili olan hemşirelerde mobbinge maruziyetin değerlendirilmesi önemlidir. Çünkü hastalara bakım vermektan birinci derecede sorumlu olan personel grubunu hemşireler oluşturmaktadır. Hemşirelerin mobbinge ilgili değerlendirmelerinin verdikleri bakımın kalitesini de

etkileyeceği düşünülmektedir. Bu sebeple hemşirelerin mobbing davranışıyla ilgili bilgilerinin tespit edilerek doğru bildikleri yanlışların düzeltilmesi gerekmektedir.

3.2. Araştırmanın Modeli ve Yeri

Araştırma hemşirelerin mobbinge ilgili değerlendirmelerini tespit etmek ve mobbinge maruz kalma durumlarını belirlenmesine yönelik durum tespitine dayalı tanımlayıcı bir çalışmadır ve betimsel, ilişkisel tarama modeline sahiptir.

3.3. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırma Türkiye genelinde görev yapmakta olan hemşirelere yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla Google Dokümanlardan oluşturulmuş olan anket formları sosyal medya üzerinden hemşirelerle ilgili gruplarda paylaşılmıştır. Ayrıca sosyal ilişkilere bağlı olarak tanıdık hemşirelerden ve onların tanıdıklarından anketleri doldurmaları talep edilmiştir. Anket verilerinin toplanmasında çalışmaya gönüllü katılım sağlanması esas alınmıştır. Araştırma anketinin paylaşımı 01 Nisan-01 Mayıs 2019 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Bu tarihler süresince 315 hemşireden geri dönüt alınmıştır. Anket sorularının tamamının doldurulması zorunlu olması nedeniyle veri kaybı oluşmamıştır.

3.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma Türkiye genelindeki hemşirelere yönelik gerçekleştirilmesi planlanmış olmasına rağmen yeterli katılımcı sayısına ulaşamaması nedeniyle araştırma kapsamında elde edilen sonuçlar genellenemez. Araştırmanın en büyük sınırlılığını araştırma sonuçlarının genellenemez olması oluşturmaktadır.

3.5. Veri Toplama Aracı

Verilerin toplanmasında üç bölümden oluşan bir anket formu kullanılmıştır. Birinci bölümde yer alan sorularla hemşirelere yönelik demografik değişkenler (yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi, çalışma yılı, çalıştığı kurum) belirlenmeye çalışılmıştır. Anket formunun ikinci bölümünde mobbing davranışına yönelik bilgi durumlarını ve genel değerlendirmelerini belirlemeye yönelik sorular yer almaktadır. Üçüncü bölümde ise Leymann'a ait Psikolojik Yıldırma Envanteri kullanılmıştır. Ölçeğe ait Cronbach Alpha Değerleri aşağıdaki gibidir:

	Cronbach Alfa Değeri	Güvenirlilik Düzeyi
Psikolojik Yıldırma Envanteri	.966	Yüksek

Üçüncü bölümde yer alan önermeler 1'den 5'e doğru "Hiçbir Zaman", "Yılda Birkaç Kez", "Ayda Birkaç Kez", "Haftada Birkaç Kez", "Her Gün" şeklinde beşli likert tipi olarak derecelendirilmiştir.

3.6. Verilerin Analizi

Araştırma doğrultusunda toplanan verilerin analizinde bir paket program kullanılmıştır. Toplanan verilerden tanımlayıcı istatistiklere ait verilerin frekans ve yüzdeler dağılımları verilmiştir. İki den fazla değişkenli verilerle mobbinge maruz kalma durumunu saptamak amacıyla Tek Faktörlü ANOVA Testi; iki değişkenli verilerin analizinde ise Tek Örneklem t Testi kullanılmıştır.

3.7. Araştırmanın Hipotezleri

H₁: Mobbing davranışının özelliklerini bilme durumuna göre mobbinge maruz kaldığını değerlendirebilme arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₂: Mobbing davranışının özelliklerini bilme durumuna göre iletişim imkânlarına saldırı durumunu değerlendirebilme arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₃: Mobbing davranışının özelliklerini bilme durumuna göre sosyal ilişkilere saldırı durumunu değerlendirebilme arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H4: Mobbing davranışının özelliklerini bilme durumuna göre itibara saldırı durumunu değerlendirebilme arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H5: Mobbing davranışının özelliklerini bilme durumuna göre mesleki duruma saldırı durumunu değerlendirebilme arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H6: Mobbing davranışının özelliklerini bilme durumuna göre sağlığa saldırı durumunu değerlendirebilme arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H7: Yöneticilerini adil bulma durumuna göre mobbinge maruz kalma durumu arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H8: Yöneticileri ile ilişkilerini değerlendirme durumuna göre mobbinge maruz kalma durumu arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H9: Yöneticileri ile sorun yaşama durumuna göre Mobbinge maruz kalma durumu arasında anlamlı bir farklılık vardır.

4.BULGULAR

Bu bölümde araştırmaya katılan hemşirelere ait demografik değişkenlerin frekans ve yüzdeler dağılımları ile araştırma kapsamında elde edilen verilerin analizi sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcılara Ait Tanımlayıcı Değişkenler ve Frekans Dağılımları

Değişkenler	Gruplar	n	%	Birikimli %
Yaş	20-30	201	63,8	63,8
	31-40	83	26,3	90,2
	41-50	31	9,8	100
	Toplam	315	100	
Cinsiyet	Kadın	211	67	67
	Erkek	104	33	100
	Toplam	315	100	
Medeni Durum	Evli	164	52,1	52,1
	Bekar	151	47,9	100
	Toplam	315	100	
Eğitim Düzeyi	Lise	41	13	13
	Ön Lisans	68	21,6	34,6
	Lisans	180	57,1	91,7
	Yüksek Lisans	23	7,3	99
	Doktora	3	1	100
	Toplam	315	100	
Sektör	Özel Hastane	13	4,1	4,1
	Devlet Hastanesi	242	76,8	81
	Üniversite Hastanesi	33	10,5	91,4

	Diğer	27	8,6	100
	Toplam	315	100	
Deneyim Süresi	0-5 yıl	141	44,8	44,8
	6-10 yıl	90	28,6	73,3
	11-15 yıl	44	14	87,3
	16-20 yıl	16	5,1	92,4
	21 ve üstü	24	7,6	100
	Toplam	315	100	

Araştırmaya katılan katılımcıların büyük çoğunluğunu 20-30 yaş grubundaki katılımcılar oluşturmaktadır. Cinsiyet değişkeni bakımından katılımcıların % 67'si kadındır. Katılımcıların yarısından fazlasının medeni durum değişkenine göre evli olduğu görülmektedir. Eğitim düzeyi değişkenine göre ise en fazla katılımcı lisans düzeyinde eğitim alan hemşirelerden oluşmaktadır. Devlet hastanesinde çalışan katılımcı oranının diğer hastane türlerinde çalışan katılımcılara oranla daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Deneyim süresi değişkeni bakımından ise 0-5 yıl aralığında çalışan hemşirelerin daha fazla katılım gösterdiği görülmektedir.

Tablo 2. Katılımcı Hemşirelerin Mobbingle İlgili Bilgi Durumu

	n	%
Sistemik Olarak Uygulanır.	223	70,8
En Az 6 Ay Devam Eder.	96	30,5
Tehdit, şiddet, aşağılama, hakaret, ayrımcılık, ağır eleştiri, sözel ya da fiziksel taciz, çalışma şartlarının kötüleştirilmesi mobbing davranışına girer.	284	90,2
Sadece Üst Tarafından Uygulanır.	32	10,2

Araştırmaya katılan 315 hemşirenin mobbing olarak nitelenecek bir davranışın taşınması gereken özelliklerden en fazla fikir birliğine sahip oldukları özellik tehdit, şiddet, aşağılama, hakaret, ayrımcılık, ağır eleştiri, sözel ya da fiziksel taciz, çalışma şartlarının kötüleştirilmesi olarak tanımlanan mobbing davranışları hakkında olmuştur. Katılımcıların yaklaşık %10'u ise sadece üstü tarafından mobbing uygulanacağını belirtmiştir.

Tablo 3. Mobbing Davranışının Özelliklerini Bilen Hemşirelerin Dağılımı

	n	%	Birikimli %	
Bilme Durumu	Hayır	242	76,8	76,8
	Evet	73	23,2	100,0
	Toplam	315	100,0	

Araştırmaya katılan hemşirelerden sadece %23,2'sinin mobbing davranışının özelliklerini doğru tanımladığı belirlenmiştir.

Tablo 4. İş Yerinde Mobbing Uyguladığı Düşünülen Tarafların Belirlenmesi

	n	%
Yöneticiler Tarafından Uygulanır.	254	80,6
İş Arkadaşları/Meslektaşlar Tarafından Uygulanır.	122	38,7
Astlar Tarafından Uygulanır.	18	5,7

Araştırma kapsamında hemşirelere “İş yerinde en fazla kimler tarafından mobbing uygulandığını düşünüyorsunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya verilen cevaplara bıkıldığında katılımcıların yaklaşık %81’inin yöneticiler tarafından mobbing uygulandığını belirttiği saptanmıştır.

Tablo 5. Mobbinge Maruz Kaldığına Yönelik Düşüncenin Dağılımı

		n	%	Kümülatif %
Mobbinge Maruz Kalma	Evet	186	59,0	59,0
	Hayır	129	41,0	100,0
	Toplam	315	100,0	

Araştırmaya katılım sağlayan hemşirelerin %59’u mobbinge maruz kaldığını belirtmiştir.

Tablo 6. Katılımcıların Yöneticileri ile ilgili Değerlendirmelerinin Dağılımı

Yöneticileri İle İlgili Değerlendirmeler		İfadeler				
		Her Zaman	Sıklıkla	Bazen	Nadiren	Hiçbir Zaman
Yöneticilerini Adil Olarak Değerlendirme Durumu	n	5	103	78	77	52
	%	1,6	32,7	24,8	24,4	16,5
		Çok İyi	İyi	Fena Değil	Kötü	Çok Kötü
Yöneticileri ile İletişimini Değerlendirme Durumu	n	15	148	111	28	13
	%	4,8	47	35,2	8,9	4,1
		Her Zaman	Sıklıkla	Bazen	Nadiren	Hiçbir Zaman
Yöneticileri ile Sorun Yaşama Durumu	n	6	30	85	150	44
	%	1,9	9,5	27	47,6	14

Araştırma kapsamında hemşirelerin yöneticileri ile ilgili değerlendirmelerini tespit etmeye yönelik sorulardan elde edilen veriler sonucunda katılımcı hemşirelerin sadece %1,6’sının yöneticilerini her zaman adil buldukları, yaklaşık %5’inin yöneticileriyle iletişimlerini çok iyi olarak değerlendirdikleri ve %14’ünün yöneticileri ile hiçbir zaman sorun yaşamadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 7. Mobbing Davranışının Özelliklerini Bilme Durumuna Göre Mobbinge Maruz Kaldığını Değerlendirebilme Durumunun İncelenmesi

Mobbing Davranışını Bilme		n	Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata	sd	t	p
Mobbing Davranışına Maruz Kalma	Hayır	242	1,3773	,52927	,03402	120	-0,79052	0,43
	Evet	73	1,4327	,52264	,06117			
İletişim İmkânlarına Saldırı	Hayır	242	1,5421	,61317	,03942	111	-0,89307	0,374
	Evet	73	1,6205	,67019	,07844			
Sosyal İlişkilere Saldırı	Hayır	242	1,2562	,64614	,04154	115	0,06949	0,945
	Evet	73	1,2500	,67443	,07894			
İtibara Saldırı	Hayır	242	1,3409	,57010	,03665	116	-0,92416	0,357
	Evet	73	1,4129	,58748	,06876			
Mesleki Duruma Saldırı	Hayır	242	1,4793	,67151	,04317	112	-1,00909	0,315
	Evet	73	1,5753	,72438	,08478			
Sağlığa Saldırı	Hayır	242	1,1966	,55004	,03536	173	0,188873	0,85
	Evet	73	1,1859	,37622	,04403			

Katılımcıların mobbing davranışını bilme durumlarına göre mobbing davranışına maruz kalma durumları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını tespit etmek amacıyla bağımsız örneklem t testi yapılmıştır. Analiz sonucunda araştırmaya katılan hemşirelerin mobbing davranışlarına yönelik alt boyutlardan hiçbirinde anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Ayrıca katılımcıların mobbing davranışına maruziyet durumları düşük düzeyde bulunmuştur. Bu sonuçlara göre H₁, H₂, H₃, H₄, H₅ ve H₆ hipotezleri reddedilmiştir.

Tablo 8. Yöneticilerini Adil Bulma Durumuna Göre Mobbinge Maruz Kalma Durumunu Değerlendirme

	N	Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata	F	p
Sıklıkla	103	1,1613	0,14888	0,01467	15,103	0,00
Bazen	78	1,3540	0,46347	0,05248		
Nadiren	77	1,6189	0,66591	0,07589		
Hiçbir Zaman	52	1,5671	0,66926	0,09281		
Toplam	310	1,3915	0,52909	0,03005		

Yöneticilerini adil bulma durumuna göre araştırmaya katılan hemşirelerin mobbinge maruz kaldığını değerlendirme durumları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi yapılmıştır. Analizde “her zaman” ifadesini kullanan katılımcı sayısının (n=5) az olması normallik dağılımını bozduğu için analizden çıkarılmıştır. Analiz sonucunda yöneticilerini adil bulma durumuna göre mobbinge maruz kaldığını değerlendirme arasında anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır (F değeri: 15,103; p<0,05). Katılımcıların yöneticilerini adil bulmadığına yönelik derecelendirme

değerleri arttıkça mobbinge maruz kaldıklarına yönelik değerlendirmelerinin de arttığı tespit edilmiştir. H_7 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 9. Yöneticileri ile İlişkilerini Değerlendirme Durumuna göre Mobbinge Maruz Kalma Durumu Değerlendirme

	N	Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata	F	p
Çok İyi	15	1,1967	0,26212	0,06768	12,331	0,00
İyi	148	1,2653	0,48677	0,04001		
Fena Değil	111	1,4122	0,37242	0,03535		
Kötü	28	1,9129	0,84000	0,15874		
Çok Kötü	13	1,7205	0,66196	0,18360		
Toplam	315	1,3902	0,52743	0,02972		

Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizinde katılımcı hemşirelerin yöneticileri ile ilişkilerini değerlendirme durumuna göre mobbinge maruz kaldığını değerlendirme durumları arasında anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır (F değeri: 12,331; $p < 0,05$). Hemşirelerin yöneticileri ile ilişkilerine yönelik değerlendirmeleri “Çok İyi”den “Çok Kötü”ye doğru ilerledikçe mobbinge maruz kaldıklarına yönelik değerlendirmelerinin de arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgular doğrultusunda H_8 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 10. Yöneticileri ile Sorun Yaşama Durumuna göre Mobbinge Maruz Kalma Durumu Değerlendirme

	N	Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata	F	p
Her Zaman	6	1,8496	0,93239	0,38064	15,580	0,00
Sıklıkla	30	1,9382	0,80292	0,14659		
Bazen	85	1,4766	0,45671	0,04954		
Nadiren	150	1,2641	0,43311	0,03536		
Hiçbir Zaman	44	1,2167	0,31306	0,0472		
Toplam	315	1,3902	0,52743	0,02972		

Yöneticileri ile sorun yaşama durumuna göre hemşirelerin mobbinge maruz kaldığını değerlendirme durumları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda yöneticileri ile sorun yaşama durumuna göre mobbinge maruz kaldığını değerlendirme arasında anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır (F değeri: 15,580; $p < 0,05$). Araştırmaya katılan hemşirelerin sorun yaşama durumları azaldıkça mobbinge maruz kaldıklarına yönelik değerlendirmelerinin de azaldığı saptanmıştır. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda H_9 hipotezi kabul edilmiştir.

5.SONUÇ VE TARTIŞMA

Günümüzde insanlar zamanlarının önemli bir kısmını iş yerlerinde geçirmektedirler ve işleri hayatlarının önemli bir parçası durumundadır. İş yerinin fiziksel koşulları, iş arkadaşları ile olan ilişki şekilleri, iş arkadaşlarının ve hizmet verilen kişilerin kişilik özellikleri gibi

birçok faktör personelin gerek iş yaşamını, gerek sosyal yaşamını ve gerekse de sağlığını olumlu ya da olumsuz etkileyebilmektedir. Bu nedenle iş yerinde personel için sağlanan koşulların onların çalışmalarını destekler ve motivasyonlarını artırıcı özellikte olması hem işletme hem de personel açısından son derece önemlidir. Fakat bazen tüm önemine rağmen birçok sektörlerde personelin çalışmasını, verimliliğini, psikososyal ve fizyolojik sağlığını olumsuz yönde etkileyen tutum ve davranışlara maruz kaldığı bilinmektedir. Özellikle sağlık sektöründe hemşireler çoğu kez bu tutum ve davranışların hedefi olmaktadır. Bu olumsuz tutum ve davranışlar arasında mobbing uygulamaları da yer almaktadır. Bu araştırmayla hemşirelerin mobbinge maruz kalma durumları, bilgi düzeyleri ve yöneticileri ile ilgili değerlendirmeleri belirlenmeye çalışılmış olup 315 hemşirenin katılımından elde edilen veriler kullanılmıştır. Bu bağlamda araştırmaya katılan 315 hemşirenin mobbinge ilgili bilgi yetersizliği olduğu anlaşılmaktadır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre katılımcı hemşirelerin sadece %23,2'sinin mobbing davranışının özelliklerini doğru tanımladığı belirlenmiştir. Bununla birlikte araştırmaya katılım sağlayan hemşirelerin %59'u mobbinge maruz kaldığını belirtmiştir. Bu durum çoğu zaman bazı çatışmaların mobbing olarak değerlendirildiği şeklinde açıklanabilir. Yılmazel (2013: 58) tarafından hemşirelerin psikolojik yıldırma davranışına maruz kalmalarıyla ilgili yapılan çalışmada katılımcı hemşirelerin %92,2'si mobbinge maruz kaldığını belirtmiştir.

Hemşirelerin mobbinge maruz kalmamasına rağmen işyerinde yaşadığı sorunları mobbing olarak değerlendirmesi birçok sorunu beraberinde getirmektedir. Kendisine mobbing uygulandığını düşünen personelde bu yanlış değerlendirmesine bağlı olarak mobbinge maruz kalan kişilerde görüldüğü gibi tükenme, duygusal duyarsızlaşma (Dursun, 2012: 111), işe devamsızlığında artma, kaygı düzeyinde yükselme, uyku sorunları, depresyon (Jackson ve ark., 2002: 17), örgütsel bağlılıkta azalma (Karcıoğlu ve Çelik, 2012: 71), saldırgan tutum sergileme, kendini tehdit altında, dışlanmış, aşağılanmış hissetme, mide rahatsızlıkları, baş ağrısı gibi çeşitli problemler ortaya çıkması muhtemeldir (Tutar, 2004: 116,117). Bu durumun personel açısından yıkıcı olduğu açıktır. Bununla birlikte işletme açısından da ek maliyetler oluşturması nedeniyle problem oluşturduğu, yapılan araştırmalarla ortaya konulmuştur (Bkz.: Altuntaş, 2010; Anjum ve ark., 2011; Gumbus ve Lyons, 2015; Kelly, 2006; Tong, Schwendimann ve Zuniga, 2017). Sağlık kurumlarının bir hizmet işletmesi olması ve insan sağlığıyla ilgilenilmesi nedeniyle personelin yaşamış olduğu sorunlar ya da sorun yaşadığına yönelik algıları hastalara verilecek olan bakıma da olumsuz olarak yansımaktadır. Mobbinge maruz kalan kişilerde görülen uykusuzluk, dikkat eksikliği, enerji düşüklüğü, motivasyon kaybı, depresyon, gerginlik ve buna benzer sorunlara bağlı olarak tıbbi hata oranlarında artma, bakım verilen hastanın anksiyetesinde artma, hastaya yönelik olumsuz iletişim şeklinde yansımaları olasıdır. Ayrıca hemşirelerin yaptıkları iş gereği stres düzeyleri yüksektir ve stres düzeyinin yüksek olmasına bağlı olarak bazı davranışları mobbing olarak değerlendirdikleri bazı araştırmalarla ortaya konulmuştur. Bu nedenle hastanelerde personel açısından stres yaratıcı durumların belirlenerek ortadan kaldırılması yararlı olacaktır (Kırel, 2007: 331). Hastanelerde mobbing davranışından etkilenen gruplar ve mobbing davranışının sonuçları dikkate alındığında mobbing davranışlarının sağlık kurumlarında ortaya çıkmasının önlenmesi son derece önemlidir. Fakat bu yeterli değildir. Çünkü mobbinge uğradığına yönelik personelin yanlış algıları da bu sorunların ortaya çıkmasına eşlik edecektir. Bu bağlamda yöneticilerin personelin mobbinge ilgili farkındalığını artırması gerekmektedir. Sağlık kurumlarının yöneticileri ve personel, çalışma ortamındaki çatışmaları tehlikeli bir seviyeye ulaşmadan önce tanımlayabilmeli ve çatışmaların kaynağını tanıma konusunda yeterli bilgi ve beceriye sahip olmalıdır.

Katılımcıların mobbing davranışını bilme durumlarına göre mobbing davranışına maruz kalma durumları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını tespit etmek amacıyla bağımsız örneklem t testi yapılmıştır. Analiz sonucunda araştırmaya katılan hemşirelerin mobbing davranışlarına yönelik alt boyutlardan hiçbirinde anlamlı bir farklılık olmadığı

belirlenmiştir. Ayrıca katılımcıların mobbing davranışına maruziyet durumları düşük düzeyde bulunmuştur. Çarıkçı ve Yavuz (2009)'un sağlık çalışanlarına yönelik gerçekleştirmiş olduğu çalışmada da katılımcıların mobbinge maruziyet ortalamaları düşük bulunmuştur. Bu durum personelin mobbingi bilmemesi, maruziyet varsa bile bunu açıklamak istememesi ya da gerçekten personelin mobbinge maruz kalmadığı şeklinde açıklanmıştır. Karcioğlu ve Çelik (2012: 68) tarafından banka çalışanlarına yönelik yapılan çalışmada da personelin mobbing maruziyet algıları düşük düzeyde bulunmuştur.

Araştırmaya katılan hemşirelerin yaklaşık %81'i yöneticiler tarafından mobbing uygulandığını ifade etmiştir. Bu durum literatürdeki diğer araştırmalarla benzerlik göstermektedir. Tutar (2004: 118)'in yapmış olduğu çalışmada mobbing mağdurlarının yarısından fazlasına yöneticiler tarafından mobbing uygulandığına değinilmiştir. Çarıkçı ve Yavuz (2009: 59)'un çalışmasında katılımcıların yarısına yakını yöneticileri tarafından mobbing uygulandığını ifade etmiştir. Çakıroğlu ve Tengilimoğlu (2014) tarafından tıbbi sekreterlere yönelik gerçekleştirilen çalışmada mobbing davranışı uygulayıcısı olarak yöneticiler, iş arkadaşları ve astlar grupları içerisinde en fazla mobbing davranışında bulunduğu ifade edilen grubu yöneticilerin oluşturduğu belirtilmiştir. Karcioğlu ve Akbaş (2010)'ın sağlık çalışanlarına yönelik gerçekleştirmiş olduğu çalışmada ise hemşirelerin mobbing davranışı uygulayıcısı olarak öncelikle hasta ve hasta yakınlarını daha sonra ise yöneticileri belirttiği görülmektedir. Diğer sağlık çalışanlarının (doktor, sağlık memuru, diğer sağlık çalışanları) ise öncelikli olarak yöneticilerin mobbing davranışında bulunduğunu belirttiği tespit edilmiştir. Anjum ve arkadaşları (2011: 85) tarafından yapılan çalışmada da öncelikli olarak yöneticilerin ikinci olarak iş arkadaşlarının daha sonra astların mobbing uyguladığı belirlenmiştir. Jackson ve arkadaşları (2002: 13) tarafından yapılan çalışmada ise hemşirelere yönelik en yaygın mobbing uygulayıcılarının diğer hemşireler olduğu belirtilmekle birlikte bazı durumlarda eşit derecedeki ve statüdeki insanlar arasında ve aynı zamanda güç ve sıralama farklarına sahip kişiler arasında meydana geldiğine değinilmiştir.

Mobbing davranışı ile yöneticilerin ilişkilendirilmesi nedeniyle araştırma kapsamında hemşirelerin yöneticileri ile ilgili değerlendirmelerini belirlemek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda elde edilen bulgular sonucunda katılımcı hemşirelerin sadece %1,6'sı yöneticilerini her zaman adil bulduklarını ifade etmişlerdir. Bununla birlikte katılımcı hemşirelerin yaklaşık %5'inin yöneticileriyle iletişimlerini çok iyi olarak değerlendirdikleri ve %14'ünün yöneticileri ile hiçbir zaman sorun yaşamadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca araştırma sonucunda hemşirelerin mobbinge maruz kalma durumları ile yöneticilerini adil bulma, yöneticileri ile ilişkilerini olumsuz değerlendirme ve yöneticileri ile sorun yaşama durumları arasında anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir. Karakuş (2011: 96) tarafından yapılan çalışmada da benzer bir sonuca ulaşılmıştır. Karakuş'un çalışmasına katılan hemşirelerin %65,3'ü kurumsal adaletin var olmadığını, %66,5'i yönetimin şeffaflık anlayışından yoksun olduğunu, %42,5'i yönetimin şikâyetlerini dinlemediğini, %50,2'si yönetimle olan iletişimin açık olmadığını belirtmişlerdir. Bu bağlamda hemşirelerin yöneticilerin adil davranmadığına yönelik algılarının değiştirilmesi kendilerine mobbing uygulandığı ile ilgili düşüncelerinin azalması üzerinde de etkili olabilir. Bu algının değiştirilmesi için personelin görev tanımları yapılarak yetki ve sorumlulukları belirlenmelidir. Yöneticiler tarafından personele, bu görev tanımları kapsamında iş verilmelidir (Kirel, 2007: 331). Birbiri ile tutarlı personel politikaları oluşturulmalıdır. Yönetimin karar alma süreçlerinde şeffaflık esas alınmalıdır ve tüm personelin kararlara katılması için demokratik bir karar alma yapısı oluşturulmalıdır (Akbolat ve Tutar, 2010: 3012). Akbolat ve Tutar (2012: 27) tarafından yapılan çalışmada da yöneticilerin astları ile olan ilişkilerine dikkat etmemeleri durumunda astların bazı olayları yanlış değerlendirdiklerine değinilmiştir.

Çalışma hayatında yöneticilerin astlarına adil davranmaları ve astlarının güvenini kazanmaları son derece önemlidir. Karar alırken şeffaf olmaları ve herkese eşit davranmaları

beklenilir. Bu durum özellikle çıktısı insan sağlığı olan, sağlık kurumlarında personelin yüksek verimlilikle ve motivasyonla çalışmasının sağlanmasında bir gerekliliktir. Aksi takdirde personel yöneticileri ile ilgili olumsuz değerlendirmelerin söz konusu olacağı ve bunun hasta, işletme, personel ve toplum olmak üzere birçok kesimi olumsuz etkileyeceği söylenilebilir.

KAYNAKÇA

- Aksakal, F. N. B., Karaşahin, E. F., Dikmen, A. U., Avcı, E., ve Özkan, S. (2015). Workplace Physical Violence, Verbal Violence, and Mobbing Experienced by Nurses at a University Hospital, *Turkish Journal of Medical Sciences*, 45(6): 1360-1368.
- Altuntaş, C. (2010). Mobbing Kavramı ve Örnekleri Üzerine Uygulamalı Bir Çalışma, *Journal of Yasar University*, 18(5): 2995-3015.
- Anjum, A., Yasmeen, K. and Yasmeen, K. (2011). Bullying at Work: A Comprehensive Definition and Consequences Based on an Empirical Study,
- Aydan, A. Mustafa, O. and Tuna, S. (2012). Behaviors Perceived as Mobbing by the Instructors Assigned in Special Education Institutions, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, (46): 4858-4863.
- Chen, W. C., Sun, Y. H., Lan, T. H. and Chiu, H.J. (2009). Incidence and Risk Factors of Workplace Violence on Nursing Staffs Caring for Chronic Psychiatric Patients in Taiwan, *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 6: 2812-2821.
- Cornoiu, T.S. and Gyorgy, M. (2013). Mobbing in Organizations. Benefits of Identifying the Phenomenon, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, (78): 708-712.
- Çakıroğlu, E. ve Tengilimoğlu, D. (2014). Mobbing (Yıldırma) Davranışlarının Tıbbi Sekreterlerin Tükenmişliği Üzerine Etkisi, *Electronic Journal of Vocational Colleges - Ağustos 2014 BÜROKON Özel Sayısı*: 167-189.
- Çarıkçı, İ. H. ve Yavuz, H. (2009). Çalışanlarda Mobbing (Psikolojik Şiddet) Algısı: Sağlık Sektörü Çalışanları Üzerine Bir Araştırma, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (10): 47-62.
- Dellasega, C. A. (2009). Bullying Among Nurses, *AJN, American Journal of Nursing*, 109(1): 52-58.
- Dursun, S. (2012). İşyeri Şiddetinin Çalışanların Tükenmişlik Düzeyi Üzerine Etkisi: Sağlık Sektöründe Bir Uygulama, *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 3(1): 105-115.
- Einarsen, S., Raknes, B. I., and Matheisen, S. B. (1994). Bullying and Harassment at Work and Their Relationships to Work Environment Quality: An Exploratory Study. *The European Work and Organization Psychologist*, (4)4: 381-401.
- Einarsen, S., Hoel, H., Zapf, D. and Cooper, C. (2003). *Bullying and Emotional Abuse in the Workplace*, First published 2003 by Taylor & Francis, 11 New Fetter Lane, London EC4P 4EE.
- Elçi, M., Karabay, M.E., Alpan, L. and Şener, İ. (2014). The Mediating Role of Mobbing on the Relationship Between Organizational Silence and Turnover Intention, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, (150): 1298-1309.
- Erdoğan, V. ve Yıldırım, A. (2017). Healthcare Professionals' Exposure to Mobbing Behaviors and Relation of Mobbing with Job Satisfaction and Organizational Commitment, *Procedia Computer Science*, (120): 931-938.
- Ferrinho, P., ve arkadaşları. (2003). Patterns of Perceptions of Workplace Violence in the Portuguese Health Care Sector, *Human Resources for Health*, 1: 1-11.

- Görgülü, N., Beydağ, K. D., Şensoy, F. ve Kıyak, M. (2014). The Effects of Mobbing (Bullying) on Health Employees, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 152: 503-509.
- Gumbus, A. and Lyons, B. (2011). Workplace Harassment: The Social Costs of Bullying, *Journal of Leadership, Accountability and Ethics*, 8(5): 72-90.
- Hegney, D., Plank, A. and Parker, V. (2003). Workplace Violence in Nursing in Queensland, Australia: A Self-Reported Study, *International Journal of Nursing Practice*, 9(4): 261-268.
- Jelic, Z. J., Stoini, E. and Bunikic, S. C. (2005). The Effect of Mobbing on Medical Staff Performance, *Acta Clin Croat*, (44): 347-352.
- Jackson, D., Clare, J. and Mannix, J. (2002). Who would Want to be a Nurse? Violence in the Workplace - a Factor in Recruitment and Retention, *Journal of Nursing Management*, 10(1): 13-20.
- Karakuş, H. (2011). Hemşirelerde Kurum ve Yönetimin Etkisine Bağlı Olarak Yaşanan Mobbing Davranışları, *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (Akad)*, 3(5): 83-103.
- Karcioğlu, F. ve Akbaş, S. (2010). İşyerinde Psikolojik Şiddet ve İş Tatmini İlişkisi, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(3): 139-162.
- Karcioğlu, F. ve Çelik, Ü. (2012). Mobbing (Yıldırma) ve Örgütsel Bağlılığa Etkisi, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(1): 59-75.
- Karsavuran, S. (2014). Sağlık Sektöründe Mobbing: Hastane Yöneticileri Üzerinde Bir Uygulama, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(26): 271-296.
- Kelly, D. (2006). Workplace Bullying – A Complex Issue Needing IR/ HRM Research?, *University of Wollongong Research Online*.
- Kırel, Ç. (2007). Örgütlerde Mobbing Yönetiminde Destekleyici ve Risk Azaltıcı Öneriler, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2): 317-334.
- Kök, S. B. (2006). İş Yaşamında Psiko-Şiddet Sarmalı Olarak Yıldırma Olgusu ve Nedenleri, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.
- Leymann, H. (1990). Mobbing and Psychological Terror at Workplaces, *Violence and Victims*, 5(2): 119-126.
- Leymann, H. (1996). The Content and Development of Mobbing at Work, *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5(2): 165-184.
- Lippel, K., Vézina, M., Bourbonnais, R. and Funes, A. (2016). Workplace Psychological Harassment: Gendered Exposures and Implications for Policy, *International Journal of Law and Psychiatry*, 46: 74-87.
- Manotas, E. M. A. (2015). Mobbing in Organizations: Analysis of Particular Cases in a Higher Education Institution, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, (191): 1607-1612.
- Mayhew, C. and Chappell, D. (2001) Occupational Violence: Types, Reporting Patterns and Variations Between Health Sectors, (139). *School of Industrial Relations, University of New South Wales*.

Nielsen, M. B., Hetland, J., Matthiesen, S. B. and Einarsen, S. (2012). Longitudinal Relationships Between Workplace Bullying and Psychological Distress, *Scandinavian Journal of Work, Environment & Health*, 38(1): 38-46.

Pranjic, N., Bilic, L. M., Beganlic, A. and Mustajbegovic, J. (2006). Mobbing, Stres and Work Ability Index among Physicians in Bosnia and Herzegovina: Survey Study, *Croat Medical Journal*, (47): 750-758.

Rutherford, A. and Rissel, C. (2004). A Survey of Workplace Bullying in a Health Sector Organisation, *Australian Health Review*, 28(1): 65-72.

Tong, M., Schwendimann, R. ve Zuniga, F. (2017). Mobbing among care workers in nursing homes: A cross-sectional secondary analysis of the Swiss Nursing Homes Human Resources Project, *International Journal of Nursing Studies*, (66): 72-81.

Tutar, H. (2004). İşyerinde Psikolojik Şiddet Sarmalı: Nedenleri ve Sonuçları, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(2): 101-129.

Tutar, H. ve Akbolat, M. (2012). Sağlık Çalışanlarının Yönetici Cinsiyetleri Bakımından Mobbing Algıları, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (28): 19-29.

Yıldırım, D. (2009). Bullying Among Nurses and Its Effects, *International Nursing Review*, 56(4): 504-511.

Yılmazel, G. (2013). Hemşirelerde Psikolojik Yıldırma, İş Doyumu ve Etkileyen Faktörler, *Türkiye Klinikleri Hemşirelik Bilimleri*, 5(2): 55-63.

Zapf, D. (1999). Organizational, Work Group Related and Personal Causes of Mobbing / Bullying at Work, *International Journal of Manpower*, 20(1/2): 70-85.

ADLİ TIP KURUMU İHTİSAS KURULLARINDA İŞ ANALİZİ VE ANALİZ SONUÇLARININ STANDARDİZASYON UYGULAMALARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

BUSINESS ANALYSIS AND EVALUATION OF THE RESULTS IN TERMS OF STANDARDIZATION PRACTICES IN FORENSIC MEDICINE INSTITUTION

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Lütfi ÖZKAN
Adıyaman Üniversitesi
Doç. Dr. Cengiz Haluk İNCE

ÖZET

Giriş-Amaç: Adli Tıp Kurumu (ATK) , mahkemeler ile hâkimlikler ve savcılıklar tarafından Adli Tıp ile ilgili sorulan konularda bilimsel ve teknik görüşlerini bildirmekle yükümlü, topluma bilirkişilik hizmeti veren bir kamu kurumudur.

Metot: Burada yapılan kesitsel araştırmada ATK'na gönderilen Birinci İhtisas Kuruluna 2007-2008 ve 2009 yılları Şubat ayı içerisinde kayıt edilen dosyaların kurum içerisindeki süreçleri, dosyaların birikme noktaları tespit edilerek dosyaların girişi ile çıkışı arasında ne kadar bir sürenin geçtiğini, süreci oluşturan her bir bekleme noktasındaki geçen süreler (Gün olarak) analiz edilerek sürecin nasıl daha hızlı hale getirilebileceği irdelenmiştir.

Bulgular: Kesitsel araştırma yöntemi ile çalışmaya alınacak dosyaların kriterleri belirlenmiş, süreç analizinde dosyaların kuruma geliş süresi, kurumdan Birinci İhtisas Kuruluna geliş süresi, raportöre verilmiş süresi, raportörün raporunu hazırlama süresi, daktilo edilme süresi, imza süresi hesaplanmıştır. Ayrıca dosyaların rapor veya müzekkere şeklinde neticelenmelerine göre uzman, asistan arasındaki farklılıklar, dosyaların tekid alma durumları, müzekerelerin içeriğine göre eksik olan hususlar belirlenmiştir. 2007 yılında raporlar $88,3 \pm 32,2$ gün, müzekereler $74,0 \pm 32,2$ gün, 2008 yılında raporlar $96,0 \pm 29,9$ gün, müzekereler $53,7 \pm 25,0$ gün, 2009 yılında $110,4 \pm 46,4$ gün, müzekereler $65,1 \pm 43,7$ gün olarak olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç: Bu hizmeti yerine getirirken gerçekleştirmiş olduğu bilirkişilik görevinde Adli Tıp Kurumu bilimsel, doğru ve tarafsız olması, sonuca ulaşmada teknolojinin tüm olanaklarından yararlanması, gerçeği ortaya çıkarması ne kadar önemli ise bu sürecin en hızlı bir biçimde ifa etmesi mahkeme ve savcılıklara dolayısıyla halka hizmet noktasında da o kadar önem teşkil etmektedir.

Anahtar Kelime: Adli Tıp, İş analizi, Süreç Analizi, Strateji Yönetim

ABSTRACT

Aim and scope: Forensic Medicine Institution (FMI) is a public institution which gives expertise service to the society and is responsible to deliver an opinion on the scientific and technical issues about the Forensic Medicine Institution asked by the courts, the judicatures and prosecution offices.

Method: In this cross-sectional research, the processes of the recorded and sent files to FMI and First Expert Committee in 2007-2008 and in February, 2009, the time between the entry and exit of the files by identifying the accumulation points, the time passing (as days) in each waiting point creating the process was analyzed and how to make this process more faster was examined. The survey method was used, in the scope of Forensic Medicine Institution Implementing Provision interviews were made and observation was done in General Documents and First Expert Committee. Then the workstream schema was drawn.

Result: The criteria for the files to be involved was identified with cross-sectional research method. In the process analysis the arrival time of the files, the arrival time from the institution to First Expert Committee, the issuing time to the reporter, the reporter's report preparing time, the typewriting time, the signature time were calculated. Also the differences between experts and assistants according to the files ending up being reports or warrants, the files taking reiteration situations, the deficient matters according to warrants' contents were determined. In 2007 the reports were identified as $88,3 \pm 32,2$ days, warrants $74,0 \pm 29,9$, in 2008 the reports as $96,0 \pm 29,9$ days, warrants as $53,7 \pm 25,0$ days, in 2009 the reports as $110,4 \pm 46,4$ days and warrants as $65,1 \pm 43,7$ days .

Conclusion: While giving expertise service, Forensic Medicine Institution's being scientific, accurate and objective, using the latest technology to reach conclusion, revealing the truth are very important on this mission. Also the fulfilling of this process in a fast way is vital in terms of giving service to the courts and prosecutions offices and therefore the society.

Key Words: Forensic Medicine, Work Analysis, Process Analysis, Strategic Management

GİRİŞ

Hukuki açıdan adalet toplum içinde yaşayan insanın, hakkının hak sahibine verilmesi demektir (2). Adalet kavramı hukukun temeli, ideali ve son amacıdır. Günümüzde adaletin hak sahiplerine tam ve zamanında verilmesi için devletlerin adalet sistemlerini en etkili ve en iyi şekilde düzenlemesi gerekmektedir.

Adalet sisteminin işleyişinde yargılamanın hatasız bir şekilde yapılmasının önemi tartışılmaz bir konudur. Bunun için bilimsel görüşlerini yasal makamlara aktarmak durumunda olan güvenilir bilirkişilere duyulan ihtiyaç ortadadır (3).

Bundan dolayı mahkemeler çeşitli bilim dallarını içeren konular hakkında adaletli karar verebilmek için bilirkişilerden görüş almak zorunda kalmaktadır.

Adli Tıp yasal makamların karşılaştıkları tıbbi sorunların aydınlatılması ile uğraşan bir bilim dalıdır. Adli tıbbın konuları arasında tıp ve hukuk bilimlerinin bir çok alanı yer alır (3).

ATK birçok konuda gerçeğin ortaya çıkarılması, böylece adaletin tecelli etmesi bakımından zorunlu, vazgeçilmez bir hizmet görmektedir. Bu kurumun görevini en iyi şekilde yapabilmesi için hem yeterli olanaklarla donatılması hem de bu olanakların verimli ve etkili bir şekilde kullanılması gerekmektedir (4).

Adli Tıp Kurumu (ATK) , mahkemeler ile hâkimlikler ve savcılıklar tarafından Adli Tıp ile ilgili sorulan konularda bilimsel ve teknik görüşlerini bildirmekle yükümlü, topluma bilirkişilik hizmeti veren bir kamu kurumudur (1).

Ancak Adli Tıp Kurumu halen 1982 yılında çıkarılan Adli Tıp Kurumu Kanunu ve bu kanunun Uygulama Yönetmeliğine göre görev yapmaktadır. Aradan geçen zaman içerisinde bu kanunun eskiyen, günün gereksinimlerine cevap vermeyen çeşitli yönleri de çıkmaktadır (4).

Adaletin olabildiğince kısa süre içerisinde gerçekleşmesi, davaların olabildiğince süratle sonuçlandırılması, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne göre de makul süre içerisinde bitirilmesi gerekir (4,5).

Bu çalışmanın amacı Adli Tıp Kurumuna gönderilen bir dosyanın kurum içine girdiği andan itibaren geçtiği noktaları, bu noktalarda bekleme sürelerini analiz etmek, bekleme süreleri ile ilgili tespitleri yapmak, süreç analizini göstermek, süreç analizindeki her bir bekleme süresini kısaltmak için neler yapılabileceğini ortaya çıkarmak amacı ile planlanmıştır.

Gelecekte duyulabilecek çalışan ihtiyacını ve bu çalışanların ihtiyacını saptayarak insan kaynakları planlamasına yardımcı olmak, şu andaki ya da gelecekte ortaya çıkabilecek eğitim ihtiyacını tespit etmek, performans standartlarını belirlemek amacıyla yapılan iş analizi, süreç analizi, stratejik yönetim ve planlama, bilirkişilik hizmetlerinin genel çerçevesi, Adli Tıp Kurumu'nun yapısı ve görevleri hakkında genel bilgiler verilmeye ve ihtisas kurullarında iş analizi ve analiz sonuçlarının standardizasyonu amaçlanmıştır (6,7).

GEREÇ VE YÖNTEM

Çalışmamız kesitsel ve tanımlayıcı araştırma yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Adli Tıp Kurumunda muayene bazında bakıldığında “*muayene yapılan*” ve “*muayene yapılmayan*” kurullar olarak ikiye ayırabilmekteyiz. Muayenesi olan kurullar 2., 3., 4., ve 6. Kurullar iken muayene yapılmayan kurullar ise 1. ve 5. Kurullardır. Birinci İhtisas Kurulunu seçmemizdeki en temel neden muayeneli kurullara göre süreç analizi daha az kompleks olmasıdır. Adli Tıp Kurumunda Ulusal Yargı Ağı Projesi (UYAP) 04.Şubat.2008 tarihi itibari ile uygulanmaya başlanmıştır. Bu tarihten bir yıl öncesini ve bir yıl sonrasını içine alan dönem çalışmamıza alınmıştır. Bundan dolayı araştırma için 2007-2009 yılları Şubat ayları tercih edilmiştir. 2007-2009 yıllarında Adli Tıp Kurumu’na 223114 adet dosya mahkemeler, savcılıklar tarafından gönderilmiştir. Bunlardan 12853 tanesinin Birinci Adli Tıp İhtisas Kurulundan görüş alınmak üzere tevzisi yapılmıştır. Birinci Adli Tıp İhtisas Kuruluna Şubat ayında dağıtımı yapılan 1264 dosyadan çalışmanın kriterlerine uyan 825 adet dosya çalışmaya dâhil edilmiştir. Burada dışlanma kriterlerinde geçen hususlar çalışmanın kısıtlılığını oluşturmaktadır.

Çalışmaya Alınma Kriterleri:

- Mahkeme veya Savcılıklardan gönderilen sadece Birinci Adli Tıp İhtisas Kurulunu ilgilendiren dosyalar,
- 2007-2008-2009 Şubat ayları içerisinde Birinci Adli Tıp İhtisas Kuruluna kayıt edilen dosyalar,
- Birinci Adli Tıp İhtisas Kurulundan ilgili Mahkeme / Savcılığına Rapor veya Müzekkere şeklinde gönderilen dosyalar,

Dışlanma Kriterleri:

- Morg İhtisas Dairesinden kurum içinden direk olarak Birinci Adli Tıp İhtisas Kuruluna görüş alınmak üzere gönderilen dosyalar,
- Diğer ihtisas kurullarından kurum içi Birinci Adli Tıp İhtisas Kuruluna görüş alınmak üzere gönderilen dosyalar,
- Birinci Adli Tıp İhtisas Kurulundan Preparat incelenmek üzere Morg İhtisas Dairesine görüş alınmak üzere kurum içi yazışma ile gönderilen dosyalar,

Bu çalışmada değerlendirilmeye alınan dosyaların temel özelliği Adli Tıp Kurumuna giriş sırasında Birinci İhtisas Kuruluna gönderilmiş ve kurum içerisinde herhangi bir şekilde başka bir ihtisas kurulu veya ihtisas dairesinden inceleme ve görüş alınmamış ve Birinci İhtisas Kurulundan rapor veya müzekkere şeklinde mahalline gönderilmek üzere gönderilen dosyalar değerlendirmeye alınmıştır.

Değişkenler:

- Mahkeme/Savcılık üst yazılarının tarihleri,
- Adli Tıp Kurumu Genel Evrak Birimine dosyanın kayıt ediliş tarihi,
- Birinci Adli Tıp İhtisas Kuruluna dosyanın kayıt ediliş tarihi,

- Birinci Adli Tıp İhtisas Kurulundaki raportöre dosyanın hazırlanmak üzere verilmiş tarihi,
- Raportörün dosyayı Birinci Adli Tıp İhtisas Kuruluna sunuş tarihi,
- Daktilo biriminin raporu yazış tarihi,
- Rapor/Müzekkerenin imzalarının tamamlanmış bir şekilde Adli Tıp Kurumundan postaya verilmiş tarihi,

Çalışmaya dâhil edilen dosyalarda mahkeme veya savcılık ayırımı yapılmamıştır.

Tanımlar:

Mahk/Savc.-ATK Süresi : Mahkeme/Savcılık tarafından gönderilen dosya ile ilgili istek belgesinin tarihi ile Adli Tıp Kurumu'nda kayda alındığı tarihler arasındaki süre (gün).

ATK-1.ATİK Süresi : Adli Tıp Kurumu'na kayıt edilmiş tarihi ile Adli Tıp Birinci İhtisas Kurulu kaleminden kayda girilen tarihler arasındaki süre (gün).

1.ATİK-Raportör : Adli Tıp Kurumu Birinci İhtisas Kurul Başkanı tarafından kurula gelmiş ve kaydı yapılmış dosyanın raportöre verilmeye kadar geçen süre (gün).

Raportör-Celse : Raportöre zimmet edildiği tarih ile raportörün dosyayı hazırlayıp kurulun toplandığı bir celse (oturum) tarihinde sunması, tartışılması ve karara bağlandığı tarihler arasındaki süre (gün).

Celse-Daktilo : Raportörün hazırlanmış olduğu raporun, karara bağlandığı gün ile Birinci İhtisas Kurulu daktilo biriminin karara bağlanmış ve müsvedde evrak olarak yazılmış raporun bilgisayar ortamında daktilo edildiği tarihler arasındaki süre (gün).

İmza : Daktilo birimi tarafından bilgisayar ortamında yazılmış, printerden çıkarılmış raporun tarihi ile kurul üyeleri tarafından kontrol edilip imzalandığı ve kurumu terk etmek üzere postaya verildiği tarihler arasındaki süre (gün).

ATK Giriş-Çıkış : Adli Tıp Kurumu'na kayıt edilmiş tarihi ile Adli Tıp Kurumu'ndan postaya verilmiş tarihleri arasındaki süre (gün) anlamına gelmektedir.

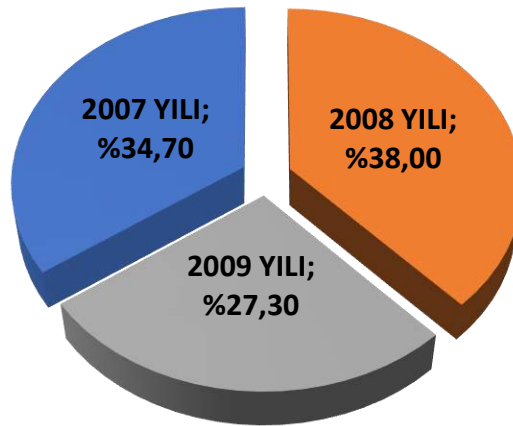
Daha sonra kurulda raportör olarak görevli olan uzman/asistana dosyanın hazırlanması için verilen tarih bulunarak kurul kaleminden raportöre teslim edildiği tarih arasındaki fark bulunmuştur. Bundan sonraki aşamada ise raportörün dosyayı hazırlayıp kurula sunduğu ve karar verildiği celsenin tarihi ile kurul kaleminden uzman/asistana verilmiş tarihleri arasındaki fark hesaplanmıştır. Kurul işleyişi içinde celsede karar verilmesini takip eden aşama olan uzman/asistanın celsede verilen kararın yazılması için dosyanın kurul kalemine teslim edilme tarihi arasındaki fark bulunmuştur. Daha sonra dosyanın kurul kalemine teslim edilme tarihi ile kurul kaleminden raporun yazılıp bitirilme tarihleri arasındaki fark tespit edilmiştir. Son olarak da kurul üyelerinde imza için geçen süre hesaplanmıştır.

Bunların dışında çalışma süresi içinde mahkeme/savcılık tarafından dosyalarının akıbetini sormak için yazılan tekidlerin olup olmadığı, raporların uzman veya asistan tarafından işlemlerinin yapıp yapılmadığı, hazırlanan görüşün rapor olarak mı yoksa müzekkere olarak mı çıktığı, müzekkere olarak çıkmış ise genel olarak müzekkere içeriğinde mahkeme tarafından istenen eksik belgelerin ve materyallerin neler olduğu kayıt edilmiştir.

Tarama yöntemi (8) kullanılarak Adli Tıp Kurumu Kanunu Uygulama Yönetmeliği çerçevesinde işlev gören kurumun Genel Evrak ve Birinci Adli Tıp İhtisas Kurulu uygulayıcıları ile görüşme ve gözlem yapılarak iş akış şeması, süreç analizi çıkarılmıştır. Çalışmaya dahil edilen dosyalarda tüm bu süreler ile tespit edilen kriterler SPSS programına aktarılmıştır. İstatistiksel metotlardan sıklık, en az ve en çok geçen süreler, sürelerin ortalaması ile ortalama süreler arasındaki farkların anlamlı olup olmadıklarına yönelik non parametrik testlerden Kruskal Wallis Testi, çapraz tablolar için kıkare testleri uygulanmış sonuçlar veya tablolar halinde sunulmuştur.

BULGULAR

Adli Tıp Kurumu Birinci Adli Tıp İhtisas Kurulu'na 2007 Yılı Şubat ayında gönderilen 287 adet, 2008 Yılı Şubat ayında 312 adet, 2009 Yılı Şubat ayında 226 adet dosyanın süreçleri değerlendirilmiştir. Bunlara ait veriler Şekil 4,1'de gösterilmiştir.



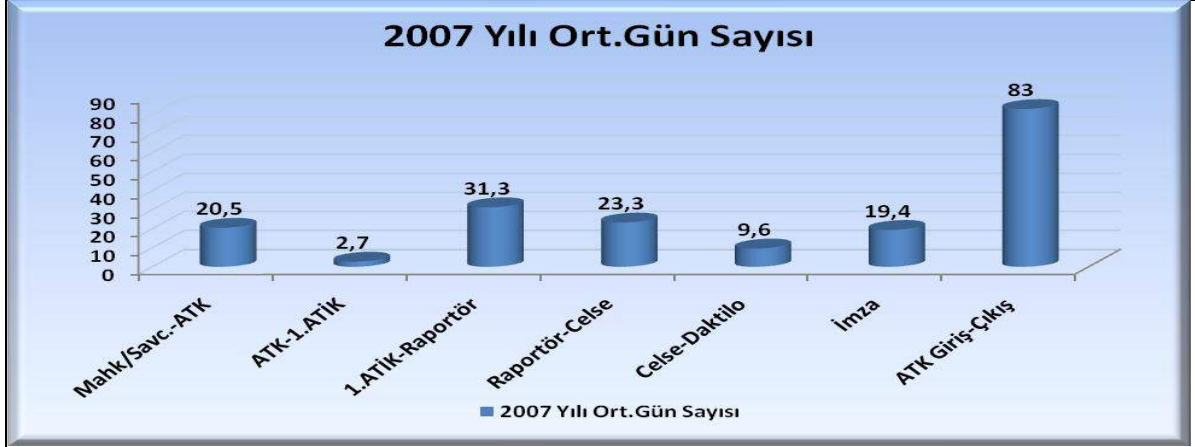
Şekil 4.1: Çalışmaya Dahil Edilen Dosyaların Yıllara Göre Dağılımı

Tablo 4.1'de yıllara göre çalışma kriterleri olarak belirlediğimiz aşamalara ait sürelerin minimum, maksimum, ortalamaları ile standart sapmaları saptanarak gösterilmiştir. Tablo 4.1'e bakıldığında mahkemelerden Adli Tıp Kurumu'na gönderilen dosyaların postada geçen süreleri ile ATK içi aşamalardan olan kurul kaleminden raportöre dosya dağıtım sürelerinde azalma saptanırken diğer tüm süreçlerde süre açısından artış olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 4.1: Yıllara Göre Çalışma Kriterleri Olarak Belirlediğimiz Aşamalara Ait Sürelerin Minimum, Maksimum, Ortalamaları İle Standart Sapmaları

		Mahk/Savc.- ATK	ATK- 1.ATİK	1.ATİK- Raportör	Raportör- Celse	Celse- Daktilo	İmza	ATK Giriş-Çıkış
2007	n	286	287	287	286	227	228	287
	Min	1	0	2	1	1	0	19
	Maks	232	24	73	136	54	56	218
	Ort	20,5	2,7	31,3	23,3	9,6	19,4	83
	SS	24,3	3,6	21	22,7	6,4	8,5	32,9
2008	n	311	312	312	312	312	312	312
	Min	0	0	1	0	1	0	16
	Maks	89	16	36	123	121	75	271
	Ort	15,0	2,5	10,6	22,2	28,6	20,0	84,1
	SS	12	1,9	5,8	18,6	21	9,9	34,4
2009	n	226	226	226	226	225	225	226
	Min	4	0	0	0	0	0	23
	Maks	78	27	49	145	108	162	257
	Ort	17,4	5,3	12,5	27,9	20,1	30,4	96,2
	SS	11,4	3,9	9,2	30,4	18,2	25,6	50,1

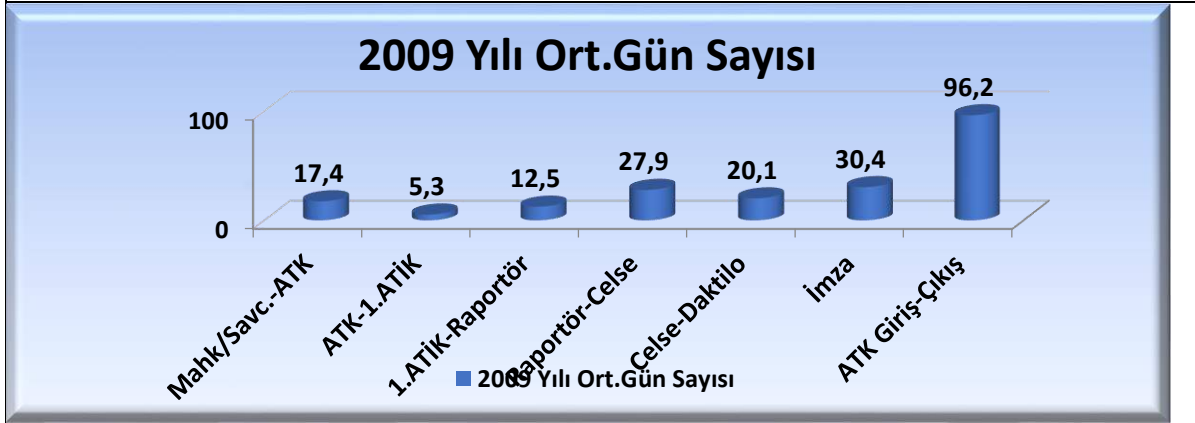
Şekil 4.2 - 4.4'de yıllara göre dosyaların ATK dosya işlem aşamalarının ortalama süreleri gösterilmiştir. ATK'ndaki aşamalarda en çok sürenin aldığı aşama 2007 yılında kurul kaleminden dosyanın raportöre teslimi olurken bu 2008 yılında dosya hakkında kurulda karar verildikten sonraki aşama olan daktilo yazım süresi ve 2009 yılında ise kurul üyelerinin imzası için geçen süre olarak tespit edilmiştir. Yine ATK'ndaki aşamalarda en az sürenin aldığı aşama ise 2007-2008 ve 2009 yıllarında ATK'nca kayıt yapıldıktan sonra kurula teslim süresi olarak tespit edilmiştir.



Şekil 4.2: 2007 Yılında Dosyaların Süreç İçerisinde Ortalama Bekleme Süreleri



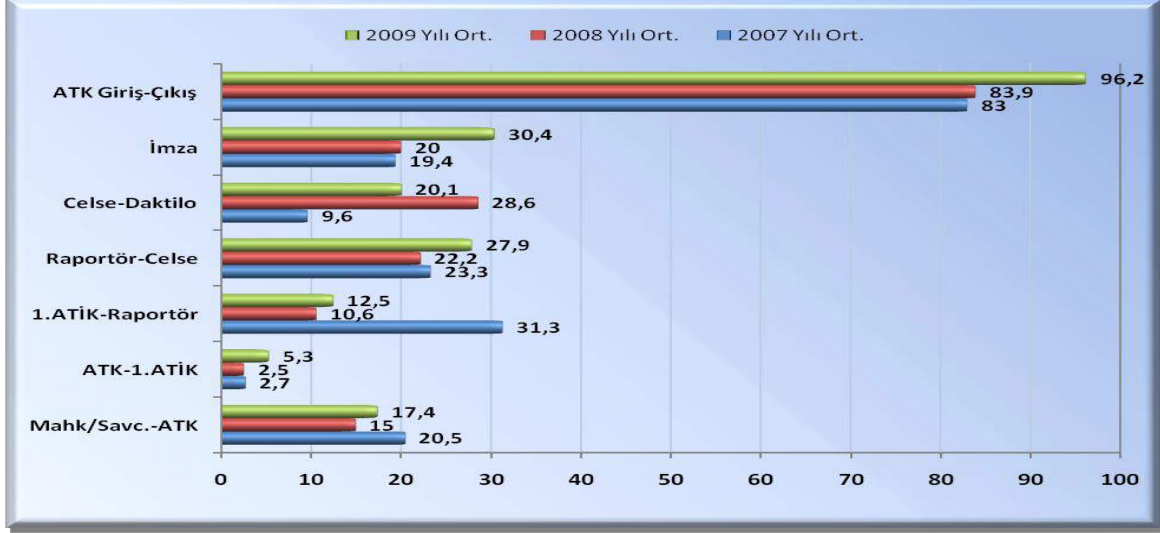
Şekil 4.3: 2008 Yılında Dosyaların Ortalama Bekleme Süreleri



Şekil 4.4: 2009 Yılında Dosyaların Ortalama Bekleme Süreleri

Şekil 4.5’de 2007-2009 yılları arasındaki ortalama işlem sürelerinin karşılaştırılması gösterilmiştir. Yıllara göre kurum içindeki dosya işlem safhaları arasındaki farklar incelendiğinde yıllar arasında sadece uzman/asistana dosya teslim edilmesinden uzman/asistanın dosyayı hazırlayıp kurul oturumuna sunulmasına kadar geçen sürede istatistiksel bir anlamlı fark bulunmamış olup (Ki Kare 0,018; p: 0,99), kuruma kayıt yapıldığı

tarih ile kurumdan sonuç olarak mahalline gönderilme arasında geçen sürelerin arasında anlamlı bir fark bulunmuştur (Ki kare 6,456; p: 0,040). Bunların dışında kalan işlem aşamalarının hepsinde istatistiksel olarak çok anlamlı farklar bulunmuştur (Ki kare 21,140-672,596; p:0,000).



Şekil 4.5: 2007-2008-2009 Yıllarına Ait Dosyaların Ortalama Bekleme Süreleri

Kurumdan gerek rapor gerekse de müzekkere olarak sonuçlandırılmalarına göre mahalline gönderilmiş dosyaların süreç içerisindeki ortalama zaman değerleri Tablo 4.2’de gösterilmiştir.

Tablo 4.2: Rapor Veya Müzekkere Olarak Sonuçlandırılan Dosyaların Kurum İçindeki Aşamalarının Yıllara Göre Dağılımı

	2007		2008		2009	
	Rapor	Müzekkere	Rapor	Müzekker e	Rapor	Müzekker e
Raportör/ Celse	23,3±21,8 (n:180)	23,1±24,2 (n:106)	23,5±18,6 (n:224)	18,9 ±18,4 (n:88)	26,8±28,3 (n:155)	30,1±34,8 (n:71)
Daktilo	11,5±6,0 (n:178)	2,8 ±2,1 (n:49)	37,7±16,9 (n:224)	5,3 ±9,3 (n:88)	24,8±18,5 (n:154)	9,7 ±12,2 (n:71)
İmza	22,3 ±7,0 (n:179)	8,8 ±4,2 (n:49)	21,4 ±9,2 (n:224)	16,7±11,1 (n:88)	40,3±25,0 (n:154)	8,9 ±6,9 (n:71)
ATK Giriş- Çıkış	88,3±32,2 (n:181)	74,0 ±32,2 (n:106)	96,0±29,9 (n:224)	53,7± 25,0 (n:88)	110,4±46,4 (n:155)	65,1±43,7 (n:71)

2007 yılında rapor ve müzekkerelerde geçen en çok süre raportörden celseye sunulması iken 2008 yılında geçen en çok süre raporlarda ortalama 37,7 gün ile daktilo yazım aşamasında olurken müzekkerelerde 18,9 gün ortalaması ile raportörün dosyayı hazırlayıp celseye sunması arasında geçen sürede olduğu, 2009 yılında ise en çok sürenin raporlarda 40,3 gün ile raporların imza aşaması olurken müzekkerelerde yine raportörün dosyayı hazırlayıp celseye sunma süresi olduğu tespit edilmiştir. Yine en az geçen süreler açısından bakıldığında 2007 yılında raporlarda ve müzekkerelerde daktilo aşamasında olduğu, 2008 yılına raporlarda imza aşamasının en kısa, müzekkerelerde ise daktilo aşamasında olduğu, 2009 yılında yine en az geçen sürenin raporlarda daktilo aşaması, müzekkerelerde ise imza aşaması olduğu ortaya çıkarılmıştır.

Yıllara göre uzman veya asistanların kendilerine teslim edilen dosyaların işlem aşamalarında geçen sürelerin karşılaştırılması Tablo 4.3 de gösterilmiştir.

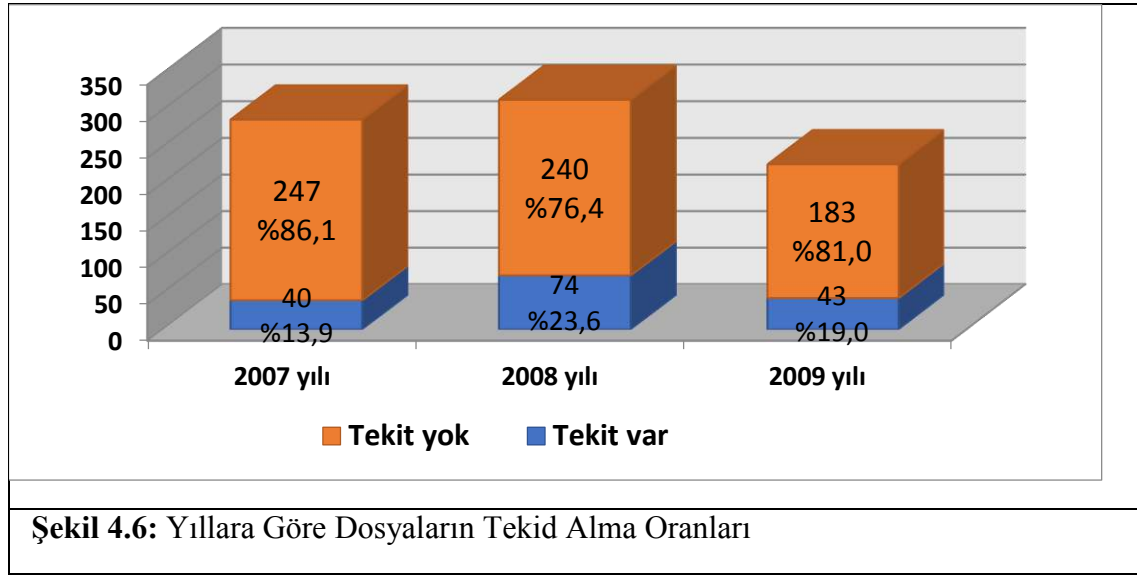
Tablo 4.3: Yıllara Göre Uzman/Asistanların Dosya Teslim Süreleri

	2007		2008		2009	
	Uzman	Asistan	Uzman	Asistan	Uzman	Asistan
Raportör-Celse	24,0±21,0 (n:160)	22,3±24,8 (n:126)	24,0±19,8 (n:208)	18,6±15,6 (n:104)	29,4±31,6 (n:187)	20,4±22,8 (n:39)
Daktilo	9,4±6,7 (n:131)	9,9±6,2 (n:96)	29,0±21,8 (n:208)	27,6±19,3 (n:104)	21,3±18,9 (n:187)	13,8±12,1 (n:38)
İmza	20,6±8,2 (n:132)	17,7±8,6 (n:96)	20,3±9,8 (n:208)	19,6±10,4 (n:104)	31,1±26,1 (n:187)	6,8±22,9 (n:38)
ATK Giriş-Çıkış	79,0±27,4 (n:160)	88,1±38,1 (n:127)	86,4±36,1 (n:208)	79,4±30,1 (n:104)	100,3±50,0 (n:187)	76,2±46,1 (n:39)

2007 yılında uzman ve asistanlarda geçen en çok süre uzmanlarda 24,0 gün ortalaması ve asistanlarda 22,3 gün ortalaması ile raportörden celseye sunulması iken, 2008 yılında uzman ve asistanlarda geçen en çok süre uzmanlarda 29,0 gün ortalaması ve asistanlarda 27,6 gün ortalaması ile daktilo aşamasında geçtiği, 2009 yılında uzman ve asistanlarda geçen en çok süre uzmanlarda 31,1 gün ortalaması ve asistanlarda 26,8 gün ortalaması ile imza aşamasında beklediği görülmüştür. Yine en az geçen süreler açısından bakıldığında 2007 yılında uzman ve asistanlarda daktilo yazım aşaması olduğu, 2008 yılında uzmanlarda 20,3 gün ortalaması ile imza aşamasında ve asistanlarda 18,6 gün ortalaması ile raportörden celseye sunulma aşaması olduğu, 2009 yılında uzman ve asistanlarda daktilo yazım aşaması olduğu ortaya çıkmıştır. Toplam sürelerle bakıldığında ise 2007 yılında asistanlarda dosyanın

bekleme süresi 88,1 gün ortalaması iken 2008 yılında 86,4 gün ortalaması ve 2009 yılında 100,3 gün ortalaması ile uzmanlarda en çok olduğu tespit edilmiştir.

Görüş alınmak üzere mahkeme ya da savcılıklar tarafından Adli Tıp Kurumuna gönderilen dosyaların gecikmesi durumunda mahkeme ya da savcılıkların dosyaların akıbetlerini sormak amacıyla Adli Tıp Kurumuna tekid yazısı göndermektedirler. 2007-2009 yıllarında Adli Tıp Kurumu Birinci Adli Tıp İhtisas Kuruluna gelen tekidler Şekil 4.6 'da gösterilmiştir. 2008 yılında tekid oranları 2007 yılına göre çok artmış iken 2009 yılında ise özellikle Adalet Bakanlığı Ulusal Yargı Ağı Projesi (UYAP) ile tekid oranlarında tekrar bir azalma olduğu görülmüştür.



Tablo 4.4 'de yıllara göre dosyanın uzman/asistana verilmesinin dosyanın gecikmesi nedeniyle tekid alıp almaması incelenmiştir. Uzmanların tekid alma oranları 2007 yılında asistanlardan daha az iken 2008 ve 2009 yıllarında asistanların tekid alma oranlarından daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca hem uzmanlarda hem de asistanlarda 2008 yılında alınan tekid oranlarının diğer yıllara göre daha fazla olduğu görülmüştür.

Tablo 4.4: Yıllara göre uzman veya asistanlardaki dosyalara tekid gelme oranları.

		TEKİT VAR		TEKİT YOK		TOPLAM	
		n	%	n	%	n	%
2007	Asistan	19	15,0	108	85,0	40	% 13,9
	Uzman	21	13,1	139	86,9		
2008	Asistan	21	20,2	83	79,8	74	% 23,7
	Uzman	53	25,5	155	74,5		
2009	Asistan	5	12,8	34	87,2	43	% 19,0
	Uzman	38	20,3	149	79,7		

Yıllara göre tekid alan ve almayan dosyaların kurumda kaldığı ortalama sürelerine göre değerlendirildiğinde tekid alan dosyaların 2007 yılından 2009 yılına doğru kurumdaki ortalama kalma sürelerinin artarak devam ettiği tespit edilmiştir (Tablo 4.5).

Tablo 4.5: Yıllara Göre Tekid Alan Ve Almayan Dosyaların Kurumdaki Ortalama Kalma Süresi

		Dosya sayısı (n)	Ortalama Çıkış Süreleri	Standart Sapma
2007	Tekid almayan dosyalar	247	80,5	32,1
	Tekid alan dosyalar	40	99,0	33,2
2008	Tekid almayan dosyalar	238	77,5	30,6
	Tekid alan dosyalar	74	105,3	37,2
2009	Tekid almayan dosyalar	183	88,7	46,6
	Tekid alan dosyalar	43	128,1	52,7

Adli Tıp kurumuna değerlendirilmek üzere gönderilen dosyaların incelenmesi esnasında bazı eksikliklerden dolayı eksikliklerin tamamlanmasına yönelik olarak mahalline gönderilmektedir. Bu nedenler yıllarla göre karşılaştırıldığında 2007 yılında müzekkere ile dosyalarda en çok % 57,54 oranında dosyadaki tıbbi belgelerin eksikliğinden dolayı mahalline iade edildiği, en az % 0,94 oranında dosya incelenirken olayla ilgili giysinin incelenmek üzere kuruma gönderilmesi ile müzekkere yazılmıştır. 2008 yılında ise yine % 68,18 oranında tıbbi belge eksikliği nedeni ile en az da % 1,13 oranında grafiler ile giysilerin incelenmek üzere kuruma gönderilmesi için müzekkere ile mahallinden istenilmiştir. 2009 yılında da yine en çok % 60,56 oranı ile dosyada tıbbi belge eksikliğinden dolayı müzekkere yapıldığı, en az müzekkere nedeni olarak da % 1,40 oranında *Mernis Kaydı*, fethi kabir yapılması, giysilerin incelenmek üzere kuruma gönderilmesi gerektiği ortaya çıkmıştır. Tablo 4.6 'da müzekkere nedenleri ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Tablo 4.6: Yıllara Göre Müzekkere Sayıları ve Müzekkere Nedenleri.

	2007	2008	2009
Müzekkere Sayısı	106	88	71
Tıbbi Belge	61	60	43
Adli Dosya	21	14	3
Blok Preparat	10	17	10
Görüntüleme kayıtları(grafi,MR,BT..)	16	1	3
Mernis	12	8	1
Otopsi Raporu	12	8	2
Otopsi Fotoğrafı	3	5	3
Fethi Kabir	5	3	1
Olay yeri Fotoğrafı	3	0	4
Olay yeri Videosu	3	0	0
Giysi	1	1	1
İfade	2	0	4

TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Adli Tıp Kurumu (ATK), mahkemeler ile hâkimlikler ve savcılıklar tarafından Adli Tıp ile ilgili sorulan konularda bilimsel ve teknik görüşlerini bildirmekle yükümlü, topluma bilirkişilik hizmeti veren bir kamu kurumudur (1). Her ne kadar Adli Tıp Kurumu Kanunda “merkez teşkilatı” ve “taşra teşkilatı” olarak belirtilmiş olmamasına rağmen Kurum’un teşkilat yapısının kavranması ancak, Kanun’un bütünlüğü dikkate alınarak yapılacak yorumlar yoluyla mümkün olabilmektedir. Bu nedenle merkezi İstanbul olarak belirtilmemiş olmasına rağmen uygulamada İstanbul merkezli olup, evrak üzerinde 14 grup başkanlığı olmasına rağmen ancak 8 Grup Başkanlığı ve 46 İl Şube Müdürlükleri ile “Adalet Bakanlığına bağlı kuruluş” olarak yurt genelinde hizmet vermektedir. ATK Uygulama Yönetmeliği’ne göre “alınan dosya 15 gün içinde sonuçlandırılarak teslim edilir.” denir. Ancak her kurul için sürenin değişken olması ve bu güne kadar bu süreç analizi yapılmadığı için sonuçları gecikmesi yönünde şikâyetler olmaktadır (1).

ATK’ na 2007-2008 ve 2009 yılları Şubat ayı içerisinde Birinci Adli Tıp İhtisas Kurulu (1. ATİK)’ na kayıt edilen dosyaların giriş-çıkış sürelerine bakıldığında 2007 yılında dosyalar $83 \pm 32,9$ gün, 2008 yılında $84,1 \pm 34,4$ gün, 2009 yılında ise $96,2 \pm 50,1$ gün olarak olduğu tespit edilmiştir. 2007 yılından 2009 yılına doğru gidildikçe dosyaların çıkış süresinin arttığı, süreç içerisindeki dosya bekleme noktalarına bakıldığında dosyaların daktilo aşamasında ve imza aşamasında ciddi manada sürelerinin uzadığı görülmüştür. Bunun en önemli bir nedeni de 2007 yılında elle yapılan birçok işin UYAP üzerinden yapılmasına gösterilen dirençtir. Zaman içinde UYAP’ın daha kolay kullanılmasına başlanarak sürenin kısaltılabileceğidir. Elle çalışmaktan bilgisayar sistemine geçen tüm sistemlerde bu direnç görülmüştür (5,9).

Dosyaların 1.ATİK’den raportöre verme süresi kısalmış olduğu görülse de bu sefer de dosyalar raportörde birikmesine neden olmaktadır. Bu sebepten dolayı raportördeki dosyanın bekleme süresinin uzamasına neden olmuştur. Bu bekleme süresini yıllara göre değerlendirdiğimizde %95’lik bölümünün 2007 yılında $77 \pm 22,7$ gün; 2008 de $61 \pm 18,6$ gün; 2009 yılında da $97 \pm 30,4$ gün olduğu tespit edilmiştir.

“Geciken adalet, adalet değildir”, “Geciken adalet, adaletsizliktir” sözleri dikkate alındığında; gerçekleştirmiş olduğu bilirkişilik hizmetinde ATK, bilimsel, doğru ve tarafsız olmalıdır. Sonuca ulaşmada teknolojinin tüm olanaklarından yararlanmalı, gerçeği ortaya çıkarması ne kadar önemli ise bunun için geçen sürecin en hızlı bir biçimde sürdürülmesi mahkeme ve savcılıklara dolayısıyla halka hizmet noktasında şikâyet edilmeyecek sürede işlerin sonlandırılması o kadar önem teşkil etmektedir (5, 10).

Sunulan bu çalışmada Adli Tıp Kurumu’na mahkeme ve savcılıklarca gönderilen işlerin çok önemli bir kısmı, evrak eksikliği gibi nedenlerle rapora bağlanamamakta ve dosyalar, müzekkere düzenlenmek suretiyle (eksikliklerin giderilmesini teminen) ilgili adli makama iade edildiği tespit edilmiştir. Bu durum, bir yandan yargılama sürecinin uzamasına bir yandan da (aynı dosyanın mukerreren incelenmesi nedeniyle) ATK’un iş yükünün artmasına sebebiyet verdiği belirlenmiştir.

ATK'na gelen tüm dosyalar genel evrak birimince kayıt edilmesiyle ATK'undaki süreç başlamış ve mahalline gönderilmesi ile süreç tamamlanmış olmaktadır. Süreç içerisindeki aşamalar birbirini takip eden bir basamaklar silsilesi ile gerçekleşmekte ve her bir aşama bir önceki aşamanın ancak bitmesi ile başlayabilmektedir. Bundan dolayı hızlı bir sonuç alabilmek için her bir aşamanın en hızlı ve efektif bir şekilde gerçekleştirilebilmesi durumunda istenen doğrultuda sonuca ulaşılabilir. Sunulan bu çalışmada 2008 ve 2009 yıllarında dosyaların ortalama bekleme sürelerine bakıldığında 2007 yılından 2009 yılına doğru gidildikçe dosyaların ATK'nda bekleme sürelerinde artış görülmektedir. Diğer yıllara göre 2009 yılında artışın sebebine bakıldığında dosyaların imza aşamasında ve daktilo aşamasında daha uzun süre beklediği, az da olsa genel evraktan 1. ATİK'e gönderilmesinde de sürenin uzadığı tespit edilmiştir.

Bilgisayar teknolojisinde yaşanan gelişme ile birlikte bilgiye doğrudan doğruya, güvenli ve hızlı bir biçimde ulaşma ihtiyacı bilgi teknolojilerinin önemini ortaya koymuştur. Bu gelişmeye paralel olarak bürokrasi anlayışı değişmiş, elektronik devlet (e-devlet) politikası tüm dünya devletlerinin hedefi olmuştur. Adaletin temel prensiplerinden en önde geleni şüphesiz süratli ve ekonomik olmasıdır (11). Bu husus yargı faaliyeti açısından Anayasa'mızın 141. maddesi son fıkrasında " Davaların en az giderle ve mümkün olan süratle sonuçlandırılması, yargının görevidir."(12) şeklinde hükme bağlanmıştır. Ancak günümüze baktığımızda merkez ve taşra teşkilâtında çalışmaların yoğun emek harcanarak yapıldığı, çok sayıda belge ve kayıt kullanıldığı görülmektedir. Bunun ise, zaman ve emek kaybına neden olduğu, işlemleri daha da masraflı hale getirdiği ve hata riskini arttırdığı düşünülmektedir (13). Ancak Adalet Bakanlığının 2000 yılında başlatmış olduğu Ulusal Yargı Ağı Projesine (UYAP) Adli Tıp Kurumu Şubat 2008 tarihinde tam anlamıyla tüm işlemler bazında hayata geçmiştir. UYAP'ın temelde kuruluş gayesi adliyelerin ihtiyaçlarına cevap vermesi içindir. Ancak ATK'nun adliyelerden daha farklı bir işleyiş yapısına sahip olduğu için UYAP; çalışmamızdaki bulgulardan da anlaşılacağı gibi ATK'nda işlerin daha karmaşık ve daha uzun bir zaman dilimi içerisinde işlemlerin gerçekleşmesine sebep olmuştur. Daha uzun olmasındaki temel neden dosya kapsamına giren tüm belge ve verilerin elektronik veri tabanı ile gönderilememesi (grafî, BT, MR, önemli evrak, ıslak imzalı belge, matbu belge haricinde el ile yazılmış belgeler, vb..) ve bilgisayarda basit işlemlerin bile çok uzun ve karmaşık basamaklar halinde dizayn edilmesi ile birlikte yetersiz derecede bilgisayar alt yapısına sahip olmasıdır (5).

Tablo 4,2 'de ATK'ya gelen dosyaların sonuçlarının rapor veya müzekkere olma durumlarına göre ne kadar sürede işlemlerinin tamamlandığı gösterilmeye çalışılmıştır. Şu bilinmektedir ki raporlama süreci genel olarak her zaman müzekkere sürecinden daha uzun ve daha zahmetli bir iştir. Tablo 4.2 'ye bakıldığında gerçekte müzekerelerin daha kısa sürede çıktığını görmekteyiz. Ancak rapor olarak çıkan dosyalar ile müzekkere olarak çıkan dosyaların arasındaki süre fark ve toplam süreye bakıldığında ciddi manada müzekerelerin çıkış sürelerinin çok uzun olduğu da gözden kaçmamaktadır. 2007 yılında raporlar ortalama 88,3±32,2 gün gibi bir sürede çıkarken rapor hazırlama sürecine göre daha kolay, daha basit, daktilo aşaması daha kısa, kurul üyelerinin imzasına gerek duyulmadan sadece kurul başkanının onayı ile mahalline gönderilebilen müzekerelerin ortalama 74,0±32,2 gün gibi ciddi uzun bir sürede ATK'da sürecinin tamamlanmış olduğu görülmektedir. Aynı tarihte

dosyaların %95'i 77±22.7 gün içinde bir dosyayı sonlandırmaktadır. 2008 yılında raporlama aşaması 96,0±29,9 gibi bir süreye çıkarken müzekkere aşaması 53,0±25,0 gün ortalamasına inmiştir. Ancak bu süre 2009 yılında raporlama aşamasında 110,4±46,4 gibi ciddi sayılabilecek süre uzunluklarına ulaşmıştır. Burada gerek ülkemizde artan dava sayılarının dolaylı olarak ATK'nu ilgilendiren dosyaların artması, gerek ATK'nun personel yetersizliği, gerek müzekkere yapılan dosyaların geri dönüşlerinin artı bir iş yükü oluşturması, gerek UYAP sisteminin alt yapısının hantal, ağır ve karmaşık yapısının olması ve halen UYAP uyum süresinin tamamlanamamış olması sebep olmaktadır.

Günümüzde büyük işletmelerin veya kurumların işletme mantığı çağın gereklerine uygun bir şekilde düzenlenmektedir. Şirketler maliyeti azaltmak ve verimliliği yükseltmek için devamlı gelişim içerisinde olduğu için işletmelerin ve kurumların işlevselliklerinin en verimli biçimde sağlanması için iş etüdü, iş analizi ve yönetim bilimi yaklaşımları doğrultusunda geliştirilmiş organizasyon yapıları ve organizasyondaki birim içi ve birimler arası iş akışı yapılandırılmaları sürekli analiz edilmelidir. Süreçlerin aralıklı olarak ölçümleri yapılarak analizleri ortaya konmalıdır. Tüm birim ve alt birimlerde iş verimi ve kalitesinin sağlanması amacı ile çalışanlarında problemlerin kaynaklarına yönelik çözüm üretmeleri sağlanmalıdır.

Bu bağlamda, örgüt yönetimleri insan kaynaklarının gereksinimlerini ve bu gereksinimlerin nasıl karşılanması gerektiğini sürekli biçimde araştırmak ve yeniden değerlendirmek durumundadır. Öte yandan, örgütlerin uygun gördükleri özel konularda teknolojik bilgi birikimi oluşturarak ve insan kaynaklarının değerleri ve gereksinimlerini örgütsel vizyon ve değerlerle bütünleştirerek programları hazırlamaları gerekmektedir (14).

Tablo 4.3 'te asistanlar ve uzmanlardaki dosyaların bekleme sürelerine bakıldığında uzmanlarda bekleyen dosyaların asistanlardan daha uzun oldukları görülmüştür. Her ne kadar bu durum uzmanların daha uzun sürede dosya çıkardığını göstermekteyse de durumu genel olarak değerlendirdiğimizde istatistiksel olarak ölçülemeyen bir gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü asistanlık süreci bir eğitim süreci olduğu için kurul başkanınca asistanlara verilen dosyaların içeriği göz önüne alınarak dosyaların anlaması ve kurula sunulması noktasında daha basit ve kompleks olmayan dosyalar gözetilmektedir. Buna karşılık uzmanlara ise hem daha zor, daha karışık dosyalar verilmektedir. Bundan dolayı Adli Tıp Kurumu Döner Sermaye İşletmesi Yönetmeliğine göre her bir kurulun iş alanına giren dosyalar sınıflandırılarak dosyaların zorluk ve fazla emek gerektirmelerine göre puanlaması yapılmıştır. Bu puanlamanın yeniden düzenlenerek belirtilen süre içindekilere puan verilmesi bunu dışındakilerin ise puanlama dışında tutulması gerekmektedir. 1.ATİK'nu ilgilendiren işlerin Dosya Puanlama Cetvelinde değerleri belirlenmiş Müzekkere ve Ek Mütalaanın değeri 1 puan, Meslek Hastalığı dosyası 2 puan, Trafik kazası dosyası 3 puan, Zehirlenme, Atış Mesafesi ve Diğer Ölüm Nedeni sorulan dosyalar 4 puan olurken, en yüksek değer olarak Ölüm Mekanizması dosyasına 5 puan verilmektedir (1). Performansa dayalı bir süreç olduğu uzmanların temel performans ölçüğü olan dosya puanlaması asistanlarda farklı olduğu bilinmektedir. Uzmanların aylık ortalama performans puanını yakalayabilmesi için daha fazla dosya yapmasını gerektirdiği bilinmektedir. Bundan dolayı daha fazla dosya verilen

uzmanlarda dosya birikmesinin neticesi olarak dosya çıkış süreleri artmaktadır. Bu yapının iş analizi yönünden yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir.

İnsan kaynaklarının, toplumun beklentilerine en iyi şekilde cevap verebilmesi için çok iyi bir şekilde planlanarak, uygun işe uygun personelin alınması ve yönetilmesiyle mümkün olacaktır. Bu maksatla günümüz organizasyonları amacı ne olursa, ister kamu kuruluşu olsun isterse özel sektör olsun uygun nitelikte personeli bulup kullanabilmek için iş analizi çalışmalarını düzenli ve etkin olarak kullanmalıdır.

Tekid kelimesinin hukukta anlamı “bir mahkemenin bilgi amacıyla yazdığı müzekkereye cevap gelmezse "uyarı" anlamında bir önceki müzekkere'nin tekrarı içerikli resmi yazı”sı olarak kullanılmaktadır (15). Tablo 4.5'te 1. İhtisas Kuruluna gelen ve tekid alan dosyalar ile tekid almayan dosyaların ATK'da bekleme sürelerinin karşılaştırıldığında tekid alan dosyaların ciddi manada uzun sürede çıktıkları görülmüştür. Dolayısı ile mahkemelerin ATK'na göndermiş oldukları tekidlerin gerçekten de geciken dosyalara geldiği, kurulun mahkemelerden gönderilen bu tekidleri ATK Kanunu dikkate alındığında hak ettikleri tespit edilmiştir. Ancak dosyaların gerçek çıkış süreleri mahkemelere daha öncesinde bildirilebilirse bu süre sonrasında tekidlerin gelmesi ve buna bağlı zaman kaybının engellenmesi sağlanabilir.

Beklenti standardizasyonu sağlanabilirse şikayetin ve tekidlerin önüne geçilebileceği görülmektedir. Şekil 4.6'da yıllara göre gelen dosyaların ne kadarının tekid aldığı gösterilmektedir. 2007 yılında 40 tekid alan dosya sayısı ile toplamda % 13,9 oranında olurken 2008 yılında tekid alan dosya sayısında ciddi bir artış meydana gelerek 74 dosya ile %23,6 oranına çıkmıştır. Burada ATK'nun UYAP sistemine yeni geçmesi ve alt yapısının yetersiz olmasından kaynaklanmıştır. Zamanla UYAP sistemindeki problemlerin giderilmesi, alt yapının düzeltilmeye çalışılması ve UYAP kullanıcılarına yönelik seminerler verilmesi tekid sayısını 2009 yılında azalmasına neden olmuştur. Ancak 2007 yılında tekid alan dosya sayısına rakamsal olarak yaklaşmış olmasına rağmen oransal olarak bakıldığında yüksek oranlarda olduğu görülmüştür. Burada gerek UYAP sisteminin etkileri gerekse ATK'nun kronikleşmiş problemlerinin devam ettiği anlaşılmaktadır.

Tablo 4.6 da ise müzekkere sebeplerine bakıldığında mahkemelerin ve savcılıkların ATK'na eksik veri ve belge gönderdiklerinden dosyanın sonuçlanması gecikmektedir. Verilere bakıldığında 2007 ve 2008 yılında gönderilen yaklaşık her 3 dosyanın 1 tanesi müzekkere olurken bu oran 2009 yılında yaklaşık her 4 dosyanın 1 tanesi müzekkere olmuştur. 2008 yılında hem oransal olarak hem de rakamsal olarak bir azalış tespit edilmiştir. Ancak bu oranlar bile hiçte önemsenmeyecek derecede yüksektir. Müzekkere olan her bir dosya tekrar ATK'na geleceğinden artı bir iş yükü ve emek anlamına gelmektedir. Müzekerelerin içeriğine bakıldığında ise tıbbi bir konu hakkında görüş soran mahkemelerin dosyaları gönderirken yarıdan fazlasında tıbbi belgelerin eksik olduğu anlaşılmıştır. Beraberinde adli dosyanın gelmemesi, Mernis tutanağının olmaması, varsa otopsi raporunun veya otopsi fotoğrafları, olay yeri inceleme kayıtlarının bulunmaması da dosyanın niteliğine göre önemli eksiklikler arasında yer almaktadır.

ATK her bir ihtisas kurulunun & dairesinin görevlerini, süreci gösteren iş analizi diyagramlarını, ortalama dosya çıkış süreleri tespit edilmelidir. ATK'na gelen dosyaların %90-95 için belirlenen dosya çıkış süresi değerleri belirlenmeli ve dosyanın adli makamdan gönderilmeden önce temin edilmesi gereken belgeleri bildirir bir kılavuz kitapçık oluşturması ve bu kitapçığı Adalet Bakanlığı kanalı ile adli makamlara gönderilmesi gerekmektedir.

Adli Tıp Kurumunda ihtiyaç duyulan sayı ve nitelikte uzman personelin yetiştirilmesi sağlanamamakta; yetişmiş uzmanlar ise Kurum bünyesinde istihdam edilememektedir. Bu durum dolayısıyla, Kurum'un hemen hemen bütün birimlerinde ciddi düzeyde personel eksikliği çekilmektedir. "İkinci görevli" statüsündeki uzmanların kurumda çalıştırılması suretiyle bu eksiklikler giderilmeye çalışılmakta ise de; bu kişiler de mesailerinin ancak kısıtlı bir bölümünü kurumsal hizmetlerin yürütülmesine ayırabilmektedir. İK politikaları oluşturarak, hedeflerinin gerçekleştirilmesi için yoğun çaba harcamalıdır. Bunun için iş analizi yapılmasını temel ilke olarak benimsemeleri gerekmektedir. Çünkü doğru kararlar alabilmek için iş görenlerin işletme hedeflerini gerçekleştirecek şekilde etkin kullanımı esas olacaktır. Bu maksatla ihtiyaç duyulacak veriler ise, iş analizi çalışmaları sonucunda elde edilecektir.

Adli Tıp Kurumunun her bir ihtisas kurulu ve ihtisas dairesinin yapması gereken görevleri Adli Tıp Kurumu Kanununda ve Uygulama Yönetmeliğinde belirtilmiştir. Buna yönelik her bir İhtisas Kurulu ve İhtisas Dairesi görev alanına giren konu başlıkları için bir an önce adaletin tecelli etmesi, sürecin uzamaması ve sağlıklı sonuçların verilebilmesi için mahkeme ve savcılıklara bir kılavuz kitapçık hazırlayıp birinci planda dava konusu olayın niteliğine uygun hangi veri ve belgelerin gerekli olduğu yazılmalıdır. İlgili mahkeme veya savcılık bu belgeleri tamamladıktan sonra Adli Tıp Kurumuna göndermesi dosyaların daha hızlı bir şekilde sonuçlanmasına yardımcı olacaktır.

Sonuç ve öneriler: Sunulan bu çalışmada teknik ve bilgi akışındaki yetersizlikten kaynaklanan nedenlerle tüm süreçlerde gecikme olduğu belirlenmiştir. Sürecin kısaltılması ve doğru raporlandırma yapılabilmesi için; İlgili mahkeme ve savcılıklarca da dosyanın gerekli ve yeterli bilgi içeriğine sahip olmadan, Adli Tıp Kurumunca cevaplanması istenen hususlara ilişkin veriler hazırlanmadan gönderilmemelidir. Bunun için oluşturulacak bir kontrol listesinin mahkeme kalemlerine gönderilerek eksik evrak yüzünden dosya çevrilmesinin önüne geçilmelidir. Ayrıca, Adli Tıp Kurumu'nda çalışacak tüm çalışanlar için tanıtım ve uyum eğitimi verilmeli, Basılı malzeme ile ATK İhtisas kurullarının iş akış şeması ve ortalama zaman sürelerini de belirtir tüm süreçlerin yargı mensuplarına ulaştırılmalı, UYAP 'nin ATK uygulamalarına yönelik alt yapısının düzenlenerek hızlı bir şekilde bütünleşmesi sağlanmalı, Kontrollü olarak UYAP sistemine üyelerin ATK dışında erişiminin sağlanmalı, Adli Tıp Kurumu Kanunu ve Türkiye de Adli Bilimlerin yeniden yapılanma süreci zaman geçirmeden tamamlanmalıdır.

Bu çalışma, Ömer Lütfi Özkan'ın 2010 yılı, Adalet Bakanlığı, Adli Tıp Kurumu Başkanlığı, "Adli Tıp Kurumu İhtisas Kurullarında İş Analizi Ve Analiz Sonuçlarının Standardizasyon Uygulamaları Açısından Değerlendirilmesi" başlıklı tez çalışması verilerinden üretilmiştir.

KAYNAKLAR

1. Adli Tıp Kurumu.(2007) Adli Tıp Kurumu Kanunu ve Uygulama Yönetmeliği, İstanbul: Adli Tıp Kurumu Yayınları,
2. URL 1. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/772/9836.pdf>
3. Sosyal Z.Çakalır C. (1999) Adli Tıp, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları No:224.Cilt-1, ss:17-30
4. Türk HS. (2002) Adli Tıp Konuşmaları.İstanbul:Adli Tıp Kurumu Yayınları,.s3-5
5. ÖZKAN ÖL.,(2010) Adli Tıp Kurumu İhtisas Kurullarında İş Analizi Ve Analiz Sonuçlarının Standardizasyon Uygulamaları Açısından Değerlendirilmesi, Adli Tıp Kurumu, Uzmanlık Tezi;İstanbul,
6. Sardarov Elnur ,(2013) İş Analizi, Personel Seçme , Performans Değerlendirme, Kariyer Planlama, Ücret ve Ücret Sistemleri, Endüstri İlişkileri, Stress ve Disipli, İş Güvenliği , Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği İnsan Kaynakları Yönetimi , Yüksek Lisans Tezi; İzmir,
7. Kevser Köklü , (2018) "İş Analizi, İş Analistliği ve İş Zekası" , Lectio Socialis July, Volume 2, Issue 2, 121-142
8. Baloğlu B.,(2002) Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri. İstanbul: Der Yayınları,.s62. (Tarama Yöntemi)
9. URL 2. [http://en.wikipedia.org/wiki/Information_systems_\(discipline\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Information_systems_(discipline)) 12.12.2010
10. Arslaner H. ve ark. "Türkiye'de Adalet Hizmetlerinin Niteliği ve Bu Hizmetlerin Bütçe Üzerindeki Yükü", Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1 (Sf:31-48) <https://dergipark.org.tr/download/article-file/166374>
11. <http://uyap.blogspot.com/2007/10/uyap-genel-bilgi.html>
12. Rüzgaresen C. (2016) "Usul Ekonomisi İlkesinin İhlaline Karşı Başvuru Yolları". Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 4: 173-213 <<http://dergipark.org.tr/sduhfd/issue/22956/245676>>
13. Kozak MA., (2001) "Konaklama işletmelerinde iş Analizi", Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları No 1325,.s.6

14. Kaptangil K.(2012)” İşletmelerde İnsan Kaynakları Eğitiminin Çalışanların Performansları Üzerine Olan Etkileri” Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:2, Sayı: 2, ss. 25-44, Güz
15. Adalet, Müracaat Ve Soruşturma İşlemleri, (2018) Ankara Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, ss.51-58

**ÖĞRETMENLİK UYGULAMASI DERS SUNUMLARINDA
GAGNE MODELİNİN UYGULANABİLİRLİĞİ**
THE ISSUE OF HAVING SCIENTIFIC WILLPOWER IN LIFE AND EDUCATION, AND
ESTABLISHING SPIRAL SCIENTIFIC DIALOGUE

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KARAAĞAÇLI
Gazi Üniversitesi

ÖZET

Öğretmenlik Uygulaması derslerine ait yapılan çalışmalarda sıklıkla öğrencilerin, uygulama öğretmenlerinin ve öğretim elemanlarının görüşleri alınırken; öğretmen adaylarının ders sunumlarında bütünsel olarak nasıl davrandıkları konusunda ise analiz ve değerlendirme eksikliği gözlenmektedir. Bu nedenle bu çalışmada “öğretmen adayları, öğretmenlik uygulaması ders sunumlarında Gagne Modeli’ne göre nasıl davranıyorlar? konusu problem olarak incelenmektedir.

Araştırmanın temel amacı, öğretmenlik uygulaması ders sunumlarında Gagne Modeli’nin uygulanabilirliğini ortaya koymaktır. Araştırmanın önemsenen yönü; Öğretmenlik Uygulaması Ders sunumlarının niteliği konusunda belirleyici olabilecek ve ilgili öğretme-öğrenme süreçlerinin toplam kalite standartlarına doğrudan katkılar sağlayabilecek olmasıdır.

Tarama modeli çerçevesinde yürütülen araştırmanın veri kaynaklarını gözlem listesinden elde edilen veriler ve literatür oluşturmaktadır. Araştırmada Öğretmen adaylarının dokuz aşamalı Gagne Modeline göre tam olarak (%100) gerçekleştirdikleri eğitsel etkinliğin “kalıcılığı ve transferi sağlama”, %25 düzeyinde gerçekleştirilen etkinliğin ise “dikkat çekme” olduğu sonuçlarına varılmaktadır.

Araştırmada, öğretmen adaylarının ders sunularında dersin giriş kısmında dikkat çekme etkinliği için farklı uyarıcılar kullanmaları”, “performansa bakma ve davranışı açığa çıkarma etkinliği için; öğrencilere soru sorma, uygulama yapma, işbirlikli çalışma, problem çözme ve kısa süreli tartışmalar planlama etkinliklerine yer vermeleri” önerilmektedir.

Anahtar kelimeler: Öğretmenlik Uygulaması, Gagne’nin Öğretim Etkinlikleri Modeli

ABSTRACT

Having scientific willpower is related to being open-minded and patient, having a purpose and abilities of critical thinking; however, lacking scientific willpower brings about the issues not being able to think systematically, having an open discussion, controlling the resources and generalizing. In the research, with the purpose of contributing to solve these issues, “The issue of having scientific willpower in life and education and establishing spiral scientific dialogue” is dealt with as the problem.

The main aim of the research is to reveal the structure and the functions of having scientific willpower and establishing spiral scientific dialogue. The research is significant in terms of human behaviors associated with having scientific willpower and establishing spiral scientific dialogue. The study group of the research carried out in a depictive form consists of 73 students taking the class, Scientific Research Methods during summer program in the academic year of 2017 in Gazi Education Faculty in Gazi University.

In the research carried out based on literature and questionnaire data, while all of the participants (f=73, %100) involved in the research agreed on the statement “The most trusted way of producing scientific knowledge is problem solving through scientific method in showing scientific willpower”, the lowest agreement (f=2, %3) became obvious on the statement “There are indirect relations between science oriented person and showing scientific willpower”

In the research, the suggestions are presented, which supports the idea “scientific knowledge, skills and approaches should be prioritized” primarily for the class Scientific Research Methods as well as others to show scientific willpower in life and education.

Keywords: Showing scientific willpower, establishing scientific spiral dialogue

1.GİRİŞ

Öğretmenlik Uygulaması Ders Sunumlarında Gagne Modelinin Uygulanabilirliği konulu bu araştırma, (1)Giriş, (2)Problem durumu, (3)Amaçlar, (4)Gerekçe ve Önem, (5) Sınırlılıklar, (6)Tanımlar, (7)Yöntem, (8) Bulgular ve Yorumlar, (9)Sonuç ve Öneriler alt başlıklarında raporlaştırılmaktadır.

2.PROBLEM DURUMU

Öğretmenlik Uygulamasında öğretmenin temel işi öğrencilerin öğrenmesi yönünde içeriğin sunulmasıdır. Bu sunumda içeriğin nasıl aktarıldığı? sorusunun cevapları da bilimsel olarak sunumların etkililik durumlarının karşılığı olmaktadır. Çünkü; nasıl? sorusu eğitim durumlarının karşılığı olarak daha bilimsel nitelik ve değerde görülmektedir. Öğretmenlik Uygulaması süreçlerinde öğretmen adaylarının ders sunuları yapması beklenmektedir.

Ders sunumlarında daha çok uygulama okullarında dolayısıyla da sınıflarında olmaları gerekmektedir. Bu gerekliliğin yerine getirilmesi için “en az üç defa sınıfta ders sunmaları” Öğretmenlik Uygulama Yönergesi'nin bir ilkesi olarak dikkati çekmektedir. Öğretmen adaylarının ders sunumlarını yapmaları, uygulama okullarındaki uygulama rehber öğretmenlerinin ve Eğitim Fakülteleri Uygulama Öğretim Elemanları tarafından izlenerek değerlendirilmektedir.

Öğretmenlik Uygulaması derslerine ait gerek öğrencilerin gerekse uygulama okullarındaki uygulama rehber öğretmenlerinin ve Eğitim Fakülteleri Uygulama Öğretim Elemanlarının görüşleri alınırken, öğretmen adaylarının ders sunumlarında aşamalı ve bütünsel olarak ve nasıl davrandıkları ise özel olarak değerlendirilmemektedir. Bunun nedenleri arasında uygulama okullarındaki sınıflardaki öğrenci sayılarının çokluğu, eğitsel fizik-mekan özellikleri, sınıf yönetimi açısından önlemsel ve tepkisel davranış kalıplarının farklılıkları ilk gözlenenlerdendir.

İlgili alan yazında Öğretmenlik Uygulaması derslerine ait yapılan çalışmalarda ve sınıf içi uygulamalarda sıklıkla öğrencilerin, uygulama öğretmenlerinin ve uygulama öğretim elemanlarının görüşleri alınırken, anılan kesimlerin uygulamaya bakış açıları ve beklentileri ortaya konulmaktadır. Buna karşın öğretmen adaylarının ders sunumlarında aşamalı ve bütünsel olarak ve nasıl davrandıkları konusunda ise analiz ve değerlendirme eksikliği dikkati çekmektedir.

Oysa, Öğretmenlik Uygulaması derslerinde öğretmen adaylarının yaptıkları sunularında belirli bir öğretme-öğrenme modeline göre nasıl davrandıklarının belirlenmesi, ders sunularının niteliği konusunda belirleyici olabilecek ve öğretme-öğrenme süreçlerinin toplam kalite standartlarına doğrudan katkılar sağlayabilecektir. Bu nedenle, bu araştırmada “öğretmen adaylarının Öğretmenlik Uygulaması Ders Sunumlarında Gagne Modelinin eğitsel etkinliklerine göre nasıl davrandıklarının belirlenmesi” problem olarak ele alınmaktadır.

3.AMAÇLAR

Araştırmanın temel amacı öğretmenlik uygulaması dersinde bu araştırmada öğretmen adaylarının ders sunumlarında dikkate alınan Gagne Modeli'nin uygulanabilirliğini ortaya koymaktır. Araştırmada bu temel amaca ulaşmak için şu alt amaçların gerçekleştirilmesine özel bir önem verilmektedir:

- 1-Gagne Modeli'nin öğrenme ürünlerini ortaya koymak.
- 2-Gagne Modeli'nin öğrenme becerilerini ortaya koymak.
- 3-Öğretmenlik uygulaması dersinde öğretmen adaylarının ders sunularında Gagne Modeli'ne göre eğitsel etkinlikleri yerine getirme durumlarını saptamak

4.GEREKÇE ve ÖNEM

Araştırmalar ile bir probleme çözümler bulma ve durumu iyileştirmeler beklendiğinden bu araştırmada da “Öğretmenlik Uygulaması derslerinin seçilmiş bir öğretim modeline göre nasıl gerçekleştiğinin belirlenmesine” çalışılmaktadır. Çünkü; öğretim uygulamaları ancak, yeterli ve bilimsel olarak “belirli bir model ya da yaklaşım ile karşılaştırılarak ve ölçülerek değerlendirilebilir. Bu nedenle araştırmada elde edilen veriler ile aşağıdaki yönlerde katkılar beklendiğinden araştırma kendi özel koşulları içinde önem taşımaktadır.

- Problem olarak seçilen Öğretmenlik Uygulaması Ders Sunumlarında öğretmen adaylarının Gagne Modelinin eğitsel etkinliklerine göre nasıl davrandıkları belirlenebilecektir.
- Öğretmenlik Uygulaması Dersinde öğretmen adaylarının ders sunumlarında aşamalı ve bütünsel olarak ve nasıl davrandıkları konusunda analiz ve değerlendirme yapılabilecektir.
- Öğretmenlik Uygulaması Dersinde gerçekleştirilen ders sunularının niteliği konusunda belirleyici olabilecek ve öğretme-öğrenme süreçlerinin toplam kalite standartlarına doğrudan katkılar sağlayabilecektir.

5.SINIRLILIKLAR

Araştırma şu yapısal sınırlılıklar içinde gerçekleştirilmiştir:

- **Konu kapsamı olarak;** Öğretmenlik Uygulaması Ders Sunumlarında öğretmen adaylarının Gagne Modelinin uygulanabilirliği ile
- **Veri toplama araçları olarak;** ilgili basılı materyaller ve internette bulunan sayısal bilgi kaynaklarına ek olarak; Gözlem Listesiyle elde edilen verilerle ve
- **Araştırma süresi olarak;** Araştırma, 08 Ocak – 29 Nisan 2018 tarihleri arasında tarihleri arasında geçen 16 haftalık süreyle sınırlıdır.

6.TANIMLAR

Araştırma raporunda sıkça yer alan kavramlar öğretimde açıklık ilkesinin bir gereği olarak aşağıda verilen anlamlarıyla kullanılmaktadır:

Uygulama okulu: Öğretmen adaylarının Pedagojik Formasyon Sertifika Eğitim Programında Öğretmenlik Uygulaması Dersinde Uygulama yaptıkları MEB'liğine bağlı okullardır.

Öğretmenlik Uygulaması Dersi: Öğretmen adaylarının Pedagojik Formasyon Sertifika Eğitim Programında 2 saat (T) Fakülte, 6 saatini (U) uygulama okulunda haftalık toplam 8 saat olarak aldıkları öğretim kredisi (K) 5 olan derstir. Öğretmenlik Uygulaması Dersi, haftada bir tam gün ya da iki yarım gün öğretmen adaylarının bizzat sınıf içinde öğretmenlik bilgi, beceri ve tutumları kazanması, belirli bir dersi planlı bir biçimde sunması ve uygulama deneyimlerini fakülte içi haftalık seminerlerde paylaşmasıdır (Gazi Üniversitesi, 2018a).

Öğretmen adayları: Pedagojik Formasyon Sertifika Eğitim Programına kayıtlı olan öğrencilerdir(Gazi Üniversitesi, 2018b).

7.YÖNTEM

Araştırma raporunun bu kısmında araştırmanın gerçekleştirilmesinde izlenen yöntem; araştırma modeli, çalışma grubu, veri toplama araçları, gözlem listesinin hazırlanması, verilerin toplanması, verilerin çözümü ve yorumlanması ve araştırmanın süresi alt başlıklarında açıklanmaktadır.

7.1.Araştırma Modeli: Araştırma tarama modeli çerçevesinde yürütülmüştür. Tarama modellerinde bir durum varolduğu biçimiyle betimlenerek araştırmaya konu olan olay, birey ve nesne kendi koşulları içinde olduğu gibi ortaya konulduğundan; “durum nedir?”, “yapılmak istenen nedir?”, ve “nelerden oluşmaktadır?” gibi sorulara yanıtlar aranmaktadır (Karasar, 1991: 77-79; Kaptan, 1983: 63).

Bu yaklaşım içinde araştırmada aşağıdaki boyutların incelenmesine özel bir önem verilmiştir:

- Öğretmen adaylarının Pedagojik Formasyon Sertifika Eğitim Programında uygulama okulundaki ders sunumlarında nasıl davrandıklarını gözlem listesiyle belirlemeye
- Öğretmen adaylarının Pedagojik Formasyon Sertifika Eğitim Programında uygulama okulundaki ders sunumlarında bir dersin sunum aşamalarındaki etkinlikleri yerine getirme durumlarını gözlem listesiyle belirlemeye özel bir önem verilmiştir.

7.2.Çalışma Grubu: Araştırmanın çalışma grubunu Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Pedagojik Formasyon Sertifika Eğitim Programında Öğretmenlik Uygulaması Dersini alan Öğretmen Adayları oluşturmaktadır. Araştırmanın çalışma grubunu oluşturan öğrenciler derse kayıt olma, dersle ilgili çalışmaları yerine getirme ve derse devam durumunu yerine getirme yeterliklerini karşılayan Felsefe Lisans Bölümünden mezun 9 ve son sınıfta öğrenim gören 3 öğrenci olmak üzere toplam 12 öğrenciden oluşmaktadır.

7.3.Veri toplama araçları: Araştırmanın başlıca veri kaynaklarını araştırma için hazırlanan gözlem listesinden elde edilen veriler ve ilgili literatür oluşturmaktadır. Gözlem listesinin Gagne'nin Öğretim Etkinlikleri Modelinde yer alan dokuz aşamalı eğitsel etkinlikler esas alınmıştır.

7.4.Gözlem Listesininin Hazırlanması

Gözlem listesi gözlem yapmayı kolaylaştırmak amacıyla öğretmen adaylarının ders sunumlarında yapmaları gereken eğitsel etkinlikler dikkate alınarak hazırlanmıştır. Gözlem listesinin hazırlanmasında ilgili literatür incelenerek gerekli veriler toplanmıştır. Gözlem listesinde yer verilecek aşağıdaki eğitsel etkinlikler sıralanmıştır.

**“Gagne’nin Öğretim Etkinlikleri Modeli’nin Uygulanabilirlik Durumuna İlişkin”
GÖZLEM LİSTESİ**

No	Eğitsel Etkinlikler	Etkinlikleri Yerine Getirme Durumu	
		1	0
1	Öğrencileri öğrenme birimine yönelik tetikte bulundurmak için “dikkat çekmede çeşitli uyarıcılar kullanır.”		
2	Öğrencilerin dersle ilgili beklentilerini karşılamak için “hedeften haberdar eder”		
3	Öğrencilere önceki öğrendiklerini hatırlatmak için “ön koşul öğrenmeleri hatırlatır.”		
4	Öğrencilerin öğrenme birimine yönelik seçici algılamalarını kolaylaştırmak için “uyarıcı materyaller kullanır.”		
5	Öğrencilerin öğrenme birimiyle ilgili anlamlı öğrenmelerini sağlamak için kavram haritaları, görseller ve ipuçları vererek “öğrenmede rehberlik eder”		
6	Öğrencilerin öğrenme birimiyle ilgili tepkisini almak ve öğrenmeyle ilgili davranışı ortaya çıkarmak için “performanslarına bakar.”		
7	Öğrencilere öğrenme birimiyle ilgili gösterdikleri davranışlardan hemen sonra gösterilen davranışın doğruluğu ya da yanlışlığı hakkında “dönütler verir”		
8	Öğrenme birimiyle ilgili bilgi, beceri ve tutumları yoklamak ve kazanımların gerçekleştiğini anlamak için “değerlendirme yapar.”		
9	Öğrencilerin yeni öğrenmelerini güçlendirmek için öğrenme birimiyle ilgili alıştırma, örneklendirme, proje ve eğitsel değeri olan ödevler vererek “kalıcılığı ve transferi sağlar.”		

Gözlem Listesi’nde yer verilen eğitsel etkinlikleri yerine getirme durumunun değerlendirilmesinde gözlemi yapan Fakülte Uygulama Okulu Öğretim Elemanı tarafından yapılan etkinlik (1) ve yapılmayan etkinlik ise (0) olarak işaretlenmiştir.

Gözlem listesinin uygulanmasına ait ön denemenin yapılması: Gözlem Listesinin aşağıda sıralanan noktaları açığa kavuşturmak amacıyla ön denemesi yapılmıştır:

- Gözlem Listesinin uygulanmasında ortaya çıkabilecek aksaklıkları belirlemek.
- Gözlem Listesinde yer alan işlemeyen ve uygun olmayan etkinlikleri gözden geçirmek.
- Gözlem Listesinin uygulanmasında kullanılacak süreyi belirlemede yardımcı olmak.
- Ön deneme sonucunda Gözlem Listesinin her öğretmen adayı için ortalama 40 dakikalık sürede doldurulmasının yeterli olacağı ortaya somut olarak çıkmıştır.

7.5.Verilerin Toplanması: İlk aşamada araştırmada literatüre dayalı veriler toplanmış ve araştırma raporunun ilgili kuramsal yapısının oluşturulmasında yararlanılmıştır. Verilerin

toplanmasında ikinci aşamada ise gözlem listesine dayalı olarak elde edilen veriler araştırmannın amaçları doğrultusunda analiz edilerek gerekli yorumlarına yer verilmiştir.

7.6.Verilerin Çözümü ve Yorumlanması: Araştırmada Gözlem Listesinde yer verilen eğitsel etkinlikler bütünsel olması amacıyla bir çizelgede toplanmıştır. Eğitsel etkinliklerin tüm grup (N=12) yerine getirilme durumlarına göre frekans (f) ve yüzde (%) değerleri belirlenerek, etkinliğe uygun gerekli yorumlarına yer verilmiştir.

7.8.Araştırmanın Süresi: Araştırma, 07 Ocak – 09 Haziran 2019 tarihleri arasında tarihleri arasında toplam 22 haftalık sürede gerçekleştirilmiştir. Araştırmada yürütülen işler ve bunların gerçekleştirilmesinde geçen zaman Çizelge 1’de verilmektedir.

ÇİZELGE 1
ARAŞTIRMADA KULLANILAN SÜRENİN İŞLERE GÖRE DAĞILIMLARI

İşler	Birim Zaman (Hafta)
Planlama ve literatür taraması	3
Gözlem Listesinin hazırlanması	2
Çalışma grubunun oluşturulması	1
Araştırma İçin “Yasal Olur”un alınması	3
Gözlem Listesinin ön denemesinin yapılması	1
Gözlem listesine göre öğretmen adaylarının uygulama okullarında gözlenmesi	5
Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması	4
Araştırma Raporunun Yazılması	3
TOPLAM	22

8. BULGULAR ve YORUMLAR

Araştırmanın bu kesiminde literatüre ve Gözlem Listesine göre elde edilen verilere yer verilerek yorumlanmaktadır.

8.1.Literatüre Dayalı Veriler ve Yorumlar: Gagne’nin Öğretim Etkinlikleri Modeli; Robert Gagné eğitim bilimlerinde önce davranışçı, sonra ise bilişsel akım ile ilgili bulgular ortaya koymuş ve öneriler geliştirmiştir. Bu eğitim bilim yaklaşımı ile Gagne Davranışçılık ile Bilgi İşlem Süreci ilkelerini kendi adıyla anılan Gagne’nin Öğretim Etkinlikleri Modeli’inde sentezlemiştir. Gagné öğrenmeyi hem ürün hem de süreç olarak ele aldığından öğrenmenin gözlenebilir davranışlardan dolayı olarak anlaşıldığını vurgulamıştır.

Gagne Öğretim Etkinlikleri Modeli şu üç boyutta incelenir:

- 1-Öğrenme ürünleri
- 2-Öğrenmede zihinsel beceriler
- 3-Öğretim etkinlikleri

Gagne’nin Öğrenme Ürünleri: Gagne’nin Öğrenme Ürünleri Çizelge 2’de verilmektedir.

ÇİZELGE 2

GAGNE’NİN ÖĞRENME ÜRÜNLERİ

Öğrenme Ürünleri	Özellikleri	Örnekleri
Sözel Bilgiler	Tanımlama ve açıklamaya dönük bilgilerdir. Terimler, olguları genellemeleri kapsar. Genelde önkoşul öğrenmeleri kapsar.	Tereyağının bir gıda olduğunun bilinmesidir.
Zihinsel Beceriler	Öğrenme birimiyle ilgili ayrıntılı bilgiler, ileri düzeyde kazanımlardır. Eş deyişle entelektüel bilgilerdir. Bilginin kullanılması ve uygulanmasıdır.	Tereyağının ayrıntılı özelliklerinin bilinmesidir.
Bilişsel Stratejiler	Dikkat etme, kodlama, geri getirme, transfer ve problem çözme becerilerini kapsar. Bu beceriler, öğrencinin öğrenmesine, düşünmesine rehberlik eder.	Tereyağının beslenme ilkeleri açısından değerlendirilmesidir.
Devinsel	Konunun psikomotor kazanımlarıdır.	Tereyağını ekmeğe sürüp yemidir.
Tutumlar	Konuyla ilgili takdir etme, olumlu bakış gösterme, değer verme gibi duyuşsal özelliklere sahip olmadır.	Kahvaltıda tereyağlı ekmek yemeyi sevmedir.

Çizelge 2’ incelendiğinde Gagne’ye göre; öğrenme ürünleri sözel, zihinsel (entelektüel), bilişsel stratejiler, devinsel beceriler ve tutumlar olmak üzere beş boyutta toplandığı görülmektedir. Bu sınıflamanın geleneksel olarak Bloom ve Öğrencilerinin yaygın kullandıkları bilişsel, devinsel ve duyuşsal alan sınıflamalarına ”sözel bilgiler ve zihinsel beceriler” olarak katkı getirdiği dikkati çekmektedir.

Gagne’nin Öğrenme Becerileri: Gagne’nin Öğrenmede Zihinsel Becerileri Çizelge 3’de verilmektedir.

ÇİZELGE 3 GAGNE’NİN ÖĞRENMEDE ZİHİNSEL BECERİLERİ

Öğrenme Becerileri	Özellikleri	Örnekleri
İşaret öğrenme	Öğrenmenin en alt basamağıdır. Otomatik verilen tepkiler ve algılardır.	Sesin, ışığın ve rengin farkına varmadır.
Uyarıcı davranım öğrenme	Çevresel uyarıcılarla davranımlar arasındaki bağlarını kurulum öğrenilmesidir.	Trafikte, trafik lambalarının uyarıcı renklerine göre tepkilerde bulunmadır. Sarı “hazırlan”, yeşil “geç” ve kırmızı “dur”
Basit zincirleme	Sözel ve işaretsel uyarıcı-tepki bağlarını bir sıra içinde kullanmayla ilgili öğrenmelerdir.	*Deney yapma *Kapı açma *Arabayı çalıştırma.
Sözel bağ kurma	Sözcüklerin anlamsal bağlarını kurarak öğrenmedir.	*İstiklal Marşı ile bağımsızlık sorumluluk *Atatürk’ün Gençliğe Hitabe’siyle *Hz. Peygamber’in (SAV) veda Hutbe’siyle insani ve evrensel değerler ilişkileri kurma.
Ayırt etmeyi	Nesneleri, ilişkileri, araçları ve olguları birbirinden ayırt ederek	*Kediyi köpekten *Anneyi babadan

öğrenme	öğrenmedir.	*Masayı sandalyeden *Kapıların anahtarları ayırt etme
Kavram öğrenme	Kavramların anlamlarını öğrenmedir.	*Devlet, hükümet ve yönetim *Okul, sınıf ve eğitim *Isı, sıcaklık ve derece *Bitkiler, hayvanlar, insanlar ve canlılar *Sağlık, hastane, sağlık ocağı ve tedavi kavramlarının anlamlarını bilme.
İlke öğrenme	Kavramlar arasındaki ilişkileri, neden-sonuç ve öncelik-sonralık bağlarını öğrenmedir.	*Öğrenmede davranışçı, bilişselci ve yapılandırmacı kuramları bilme *Suyun kaldırma kuvvetini anlama *Üretimsel arz –talep ilişkisini kurma *Bilimsel yönteme hipotezler kurma *Bilimsel genellemelere varma.
Problem çözme	Disiplin alanıyla ilgili kuramlar, kanunlar, ilkeler ve genellemeleri kullanarak bir problemi çözmeyi öğrenmedir.	Matematik, fizik, kimya, astronomi, uzay, biyoloji, felsefe, psikoloji ve sosyoloji gibi disiplin alanlarında beliren problem durumlarını çözme.

Çizelge 3 incelendiğinde, Gagne'nin sınıflandırdığı öğrenme becerilerinde en kolay öğrenilenin işaret öğrenme en zorunun ise problem çözme olduğu görülmektedir. Her beceri aşamalı ilerler ve sonunda becerilerin birikimliliği ile problem çözme becerisine ve yeterliğine ulaşılır.

Gagne'nin sınıflandırdığı öğrenmede zihinsel becerilerde en kolay öğrenme olarak uzaklık kavramı fark edilir, sonra iki uzaklık arası öğrenilir, daha sonra ise uzaklık ile ilgili ilkeler anlaşılabilir ve uzaklık problemleri çözülür. Böylece öğrenme becerilerinin “hiyerarşiklik ve birikimlilik” özellikleri kullanılmış olur. Eş deyişle öğrenmede zihinsel beceriler bilgiler, beceriler ve tutumlar olarak somut biçimde gösterilmiş ve gözlenmiş olur. Çünkü, öğrenme, birikimli bir süreç olup, her yeni öğrenmeler daha önceden öğrenilmiş bilgiler, beceriler ve tutumlar üzerinde inşa edilir.

Gagne'nin Öğretim Etkinlikleri Modelindeki Etkinlikler ve Süreçler: Gagne geliştirdiği modelde bir öğretim durumunda yer alan öğretim etkinliklerini belirleyerek bu etkinlikleri aşamalı olarak vermiştir.

Gagne'ye göre;

- Öğrenme, gözlenen davranışlardan anlaşılır.
- Öğrenme, yalnız dış etkilerle değil, iç faktörlerin de etkisiyle oluşur.
- Öğrenmede, farklı kuramlar bir arada uygulanabilir.
- Öğrenme, öğretmenin yaptıklarından çok öğrencilerin kendi yaptıkları ile oluşur.

Gagne'nin Öğretim Etkinlikleri Modelindeki Etkinlikler ve Süreçler Çizelge 4'de verilmektedir.

ÇİZELGE 4 GAGNE'NİN ÖĞRETİM ETKİNLİKLERİ MODELİNDE ETKİNLİKLER ve SÜREÇLER

No	Etkinlikler -Dışsal-	Süreçler -İçsel-	Özellikler
----	-------------------------	---------------------	------------

1	Dikkat çekme	Öğreneni tetikte bulundurma	<ul style="list-style-type: none">• Ses değişimleri, ışık durumu, öğrenciye ismiyle seslenme• Harita sunma, öykü ve fıkra anlatma.
2	Hedefden haberdar etme	Beklentiyi karşılama	<ul style="list-style-type: none">• Öğrenciye neyi öğreneceğini, öğrendiklerini nerede nasıl kullanacağını söyleme
3	Ön Koşul Öğrenmeleri Hatırlatma	Kısa Süreli Belleğe getirme	<ul style="list-style-type: none">• Önceki öğrenilenleri hatırlatma• Önceki öğrenilenleri işleyen yani kısa süreli belleğe getirme.
4	Uyarıcı Materyal Kullanma	Seçici algılamayı kolaylaştırma	<ul style="list-style-type: none">• Öğrenilecek hedef-davranışlarla ilgili uyarıcılar kullanma.• Bilişsel kazanımlar için; sembol, nesne, işitsel görsel uyarıcılar kullanma.• Devinsel kazanımlar için; gösteri, modeller ve benzetim ortam ve araçları kullanma.• Duyuşsal kazanımlar için; sevilen örnek insan modelleri, çizgi filmler, iyi seçilmiş öğretim konusuna uygun hareketli filmler kullanma.
5	Öğrenmede Rehber Olma	Bilgiyi kodlama	<ul style="list-style-type: none">• Öğrenilenleri uzun süreli belleğe anlamlandırarak aktarma.• İpuçları vererek geçici yardımlar sağlayarak cevabı öğrencinin kendisinin bulmasını sağlama.
6	Performansı Ortaya Çıkarma	Tepkide bulunma	<ul style="list-style-type: none">• Öğrenme birimiyle ilgili tepkisini alma• Öğrenmeyle ilgili davranışı ortaya çıkarma
7	Dönüt Sağlama	Geri besleme	<ul style="list-style-type: none">• Öğrenmeyle ilgili davranışlardan hemen sonra gösterilen davranışın doğruluğu ya da yanlışlığı hakkında öğrenciye bilgi verme.• Doğruları pekiştirme (afetin, çok güzel..). Yanlışları düzeltme için yeni uyarıcılar (ipuçları) verme.
8	Değerlendirme	Kazanımların düzeyini ve derecesini belirleme	Öğrenme öğeleriyle ilgili bilgi, beceri ve tutumları yoklama
9	Kalıcılığı ve Transferi Sağlama	Hatırlama ve transferi sağlama	<ul style="list-style-type: none">• Yeni öğrenmeleri güçlendiren alıştırtma, örneklendirme, proje ve eğitsel değeri olan ödevler verme.• Bu etkinlikleri öğrenmeyi izleyen aynı gün ve hafta içinde yapılmasına özen gösterme.

*Gagne, 1970'deki verilerden oluşturulmuştur.

Çizelge 4’de yer verilen bir öğretim durumundaki dışsal etkinlikler ve içsel süreçler günümüzde ders planlarında da kullanıldığından Gagne’nin geliştirdiği bu model, eğitim bilimlerinde oldukça önemsenmektedir. Bu modelin etkinlikleri Öğretmenlik Uygulaması Dersinde öğretmen adaylarının ders sunumları uygulama okullarındaki sınıflarda gözlenerek Çizelge 5’deki görünüm ortaya çıkmıştır.

8.2. Gözlem Listesine Dayalı Bulgular ve Yorumlar: Gözlem Listesine dayalı olarak elde edilen bulgular bütünsel olarak görülebilmesi amacıyla Çizelge 5’de verilmektedir.

ÇİZELGE 5
ÖĞRETMEN ADAYLARININ DERS SUNUMLARINDA
GAGNE’NİN ÖĞRETİM ETKİNLİKLERİNİ YERİNE GETİRME
GÖRÜNÜMLERİ (N=12)

No	Eğitsel Etkinlikler	Etkinlikleri Yerine Getirme Durumu	
		f	%
1	Öğrencileri öğrenme birimine yönelik tetikte bulundurmak için “dikkat çekmede çeşitli uyarıcılar kullanır.”	3	25
2	Öğrencilerin dersle ilgili beklentilerini karşılamak için “hedeften haberdar eder”	9	75
3	Öğrencilere önceki öğrendiklerini hatırlatmak için “ön koşul öğrenmeleri hatırlatır.”	10	84
4	Öğrencilerin öğrenme birimine yönelik seçici algılamalarını kolaylaştırmak için “uyarıcı materyaller kullanır.”	7	59
5	Öğrencilerin öğrenme birimiyle ilgili anlamlı öğrenmelerini sağlamak için kavram haritaları, görseller ve ipuçları vererek “öğrenmede rehberlik eder”	8	67
6	Öğrencilerin öğrenme birimiyle ilgili tepkisini almak ve öğrenmeyle ilgili davranışı ortaya çıkarmak için “performanslarına bakar.”	7	59
7	Öğrencilere öğrenme birimiyle ilgili gösterdikleri davranışlardan hemen sonra gösterilen davranışın doğruluğu ya da yanlışlığı hakkında “dönütler verir”	7	59
8	Öğrenme birimiyle ilgili bilgi, beceri ve tutumları yoklamak ve kazanımların gerçekleştiğini anlamak için “değerlendirme yapar.”	9	75
9	Öğrencilerin yeni öğrenmelerini güçlendirmek için öğrenme birimiyle ilgili alıştırmalar, örneklendirme, proje ve eğitsel değeri olan ödevler vererek “kalıcılığı ve transferi sağlar.”	12	100

1.Etkinlik-Dikkat çekme: Dikkat, zihinsel uyanıklık hali olup, dikkat çekme öğreneni tetikte bulundurmaz. Dikkat çekme dersin giriş kısmında öğrenciyi derse zihinsel olarak hazırlamanın ilk adımıdır. Zihinsel hazırlamada dikkat çekme oldukça önemli değerli bir etkinliktir. Çünkü, insan zihni aynı anda bir uyarıcıya dikkatini verebilmektedir.

Dikkatini veremediği nesnelere ve uyarıcılar ise anlaşılmasında dolayısıyla öğrenilememektedir. Öğretimin hedefler doğrultusunda gerçekleşmesi için, öncelikle öğrencinin dikkatinin öğretilecek materyale çekilmesi gerekir (Karaağaçlı, 2011:95).

Çizelge 5 incelendiğinde öğretmen adaylarından sadece 3'ünün (%25) ders sunumlarında dikkat çekme işlemini gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Üç öğretmen adayının afiş ve resimle derse giriş yaptıkları diğerlerinin ise "soru sorma" dışında farklı bir uyarı ile derse giriş yapamadıkları gözlenmiştir.

Oysa dikkat çekmede sadece soru sormadan farklı olarak; ses değişimlerinden yararlanma, ışık durumunu açma ve kapama, öğrenciye isimle seslenme, resimler, posterler afişlerle haritalar sunma, öykü ve fıkra anlatma başlıca etkinliklerdendir. Eş deyişle dikkat çekmede resim temelli görsellerden fıkralar ve güncel olaylar temelli günlük yaşantıdan seçilecek bir örnek) sözel uyarıcılar işe katılabilir. Konuyla ilgili olabilecek yaşanmış örnek kısa hikayeler de bir kaç dakikalık süre içinde sunulabilir (Canfield and Hansen, 1999).

2.Etkinlik-Hedeften haberdar etme: Hedeften haberdar etme etkinliği genelde öğrencinin beklentisini karşılamaz.

Hedeften haberdar etme ile özelde öğrenci şu sorulara cevaplar bulur:

- Bu konu nedir?
- Günlük hayatta ne işime yarar?
- Nerede kullanılır?
- Bu konuyu öğrenince ne olur?
- Bu konudan sınavlarda kaç soru gelir?

Görüldüğü gibi birden çok sorunun karşılığı olan hedeften haberdar etme sadece dersin hedeflerini ya da kazanımlarını belirtmekten ibaret işlevde değildir.

Çizelge 5 incelendiğinde öğretmen adaylarından 9'unun (%75) ders sunumlarında hedeften haberdar etmeyi yerine getirdikleri gözlenmiştir. Hedeften haberdar etme etkinliği ile dersin giriş kısmında öğrenciye öğrenmesinde de "kendi öğrenme gereksinimine göre ders sunusunu izleyip notlar alabileceği, bireysel sorumluluklarını ve öğrenme hızını kendisinin ayarlayabileceği" iletisi de verilmiş olur.

Hedeften haberdar etme ile şu eğitsel katkılar da sağlanmış olur.

- Öğrencinin dersi izleme yönetimini ve yöntemini harekete geçirir.
- Öğrenciyi konu dışına çıkmaktan kurtarır.
- Dersle ilgili uyarıcıların önemini daha kolay kavrar.

3.Etkinlik-Ön koşul öğrenmeleri hatırlatma: Ön koşul öğrenmeleri hatırlatma etkinliği ders sunusuyla ilgili yeni bilgilere geçmeden önce önceden öğrenilen bilgileri, becerileri ve tutumları işleyen belleğe yani kısa süreli belleğe getirerek hatırlatmaları sağlama işlemidir. Bir öğrenme birimiyle ilgili kazandırılacak bilgiler, beceriler ve tutumlar daha önceden kazanılmış davranışlara bağlı olduğundan, ilgili ön öğrenmeler öğrenciye hatırlatılmalıdır.

Çizelge 5 incelendiğinde öğretmen adaylarından 10'unun (% 84) ders sunumlarında konunun ön koşul öğrenmelerini hatırlatma etkinliğini yerine getirdiği gözlenmiştir.

Gözlemlerde öğretmen adaylarının dersin giriş kısmında ön öğrenmelerin hatırlatılması için öğrencilerin önce kazanmış oldukları yeterlilikleri sorularla ve kısa iletilerle belirledikleri dikkati çekmiştir.

4.Etkinlik-Uyarıcı materyal kullanma: Uyarıcı materyal kullanmanın amacı, seçici algılamayı kolaylaştırmaktır.

Uyarıcı materyal kullanma etkinliğinde istendik bilgi, beceri ve tutumların öğrencilerin düzeyine uygun eğitsel araçlar, gereçler ve materyallerle sunulması gerekir.

Öğrenilecek hedef-davranışlarla ilgili uyarıcılar kullanmaya örnekler

Kazanım Alanı	Uyarıcı Materyal Örnekleri
Bilişsel	Semboller, imgesel nesnelere
Devinsel	Gösteriler, modeller ve benzetim ortamları ve araçları
Duyuşsal	İyi seçilmiş örnekler ve rol modeller

Çizelge 5'deki verilere göre; öğretmen adaylarından 7'sinin (% 59) ders sunumlarında uyarıcı materyal kullandığı gözlenmiştir. Bu sonucun konuya uygun materyal seçme ve kullanma durumlarından kaynaklandığı söylenebilir. Konuya uygun uyarıcı materyallerin verilmesinde çeşitli örneklerin yer alması ayrı bir önem taşıdığı göz ardı edilmemelidir.

5.Etkinlik-Öğrenmede rehber olma: Öğrenmede rehber olma etkinliğinin amacı öğrenilenlerin kodlamasını kolaylaştırmaktır. Kodlamayı kolaylaştırmak için öğrenme birimlerinin uzun süreli belleğe anlamlandırarak aktarılması gerekir. Öğrenilenlerin kodlanmasını ve dolayısıyla uzun süreli belleğe anlamlandırarak depolandırılmasını sağlamak için; konuyla ilgili İpuçları verme, kavram, bilgi ve zihin haritaları kullanma, içerik yerine yönetime ağırlık verme anlayışlı öğrenci merkezli süreçleri yani etkinlik temelli süreçleri izleme etkinlikleri yapılmalıdır.

Öğrencilerin öğrenme birimiyle ilgili eksik, hatalı ve kavram yanlışlığı bilgiler, beceriler ve tutumlar edinmesini önlemek için eğitsel rehberlik gereksinimleri vardır. Bu nedenle, öğretmen adaylarının uygulama okullarında öğrencilere ilgili örnekler, ipuçları ve görseller kullanarak ve kısa açıklamalar yaparak başarılı olmalarını sağlamalıdır.

Çizelge 5 incelendiğinde öğretmen adaylarından öğrenmede rehber olma etkinliğinin 8'i (% 67) tarafından yerine getirildiği gözlenmiştir. Öğrenmede rehber olma etkinliğinde konuya ait kısaltmalar, anahtar kavramlar ve amaçlara göre soru-cevap ve kısa süreli tartışmalar etkili ve kalıcı izli öğrenmelere sağlamaktadır. Geçici yardımlar sağlayarak cevabı öğrencinin kendisinin bulmasına yöneltme de işlevsel öğrenmelere katkı getirmektedir. .

6.Etkinlik-Performansı ortaya çıkarma: Performansı ortaya çıkarmanın amacı, tepkide bulunmayı sağlamaktır.

Tepkide bulunmayı sağlamak için sunumu yapılan konuyla ilgili bilgi, beceri ve tutumları açığa çıkaracak eğitsel etkilere yer verilmesi gerekir. Bu konuda yapılabilecek bazı eğitsel etkinlikler şunlardır (Savery& Duffy, 1995; Harmin, 1994):

- Soru sorma
- Uygulama yapma
- İşbirliği isteme
- Problem çözme

- Kısa süreli tartışmalar planlama.

Çizelge 5 incelendiğinde öğretmen adaylarının 7'sinin (% 59) tarafından performansı ortaya çıkarma etkinliğini gerçekleştirdiği gözlenmiştir. Performansı ortaya çıkarma dersin gelişme kısmında yapılan etkinliklerdendir. Öğretmen adaylarının performansı ortaya çıkarmayı dersin sonunda soru sorma yaklaşımıyla uygulamaları da bu sonucun ortaya çıkmasında etkili olduğu söylenebilir. Öğrenme, gözlenen davranışlardan anlaşıldığından, performansı ortaya çıkarmada öğrencinin öğrenme birimiyle ilgili davranışlarının dersin gelişme kısmında ortaya çıkarılmaya çalışılması ve gözlenmesi ilgili dönüt ve düzeltmelerin yapılması için daha etkili olmaktadır.

Çünkü; her yeni davranış öğretildikten sonra, öğrencilerin bu davranışı ne derecede kazandıklarının yoklanması ya da gözlenmesi durumuna göre yeni bir davranış örüntüsüne geçilmesi gerekir. Öğretmen adayları da uygulama okullarındaki ders sunumlarında öğrencilere yazılı ve sözlü sorular sorarak davranışı ortaya çıkarmaya çalışmalıdır. Öğrencilerde kazandırılmak istenen davranış gözlemlenmez ise yeni yöntem, teknik ve düzenlemelerle öğretim ortamı zenginleştirilmeli ve gerekli yeni ipuçları verilmelidir.

7.Etkinlik-Dönüt sağlama: Öğrenmeyle ilgili davranışlardan hemen sonra gösterilen davranışın doğruluğu ya da yanlışlığı hakkında öğrenciye bilgi vermek amacıyla doğruları pekiştirme ve yanlışları düzeltme için yeni uyarıcılar ve ipuçları verme işlemidir.

Çizelge 5 incelendiğinde öğretmen adaylarının 7'sinin (% 59) tarafından dönüt sağlama etkinliğinin yapıldığı gözlenmiştir. Bu sonuç önceki performansı ortaya çıkarma işlemiyle benzer olup, öğrencilerin sorulara verdikleri cevaplara ilişkin öğretmen adaylarının ilgili açıklamalarını ve aydınlatıcı yanlıklarını kapsamaktadır.

Öğrenci gösterdiği bilgiler, beceriler ve tutumlarla ilgili olarak gösterdiği davranışların doğruluğu ya da yanlışlığı hakkında bilgi almak ister. Öğrenci gösterdiği davranışın doğru olduğunu bilirse, davranışı pekişir ve öğrenmeye karşı isteği artar. Eksik ya da hatalı davranış formlarını düzeltmeye yönelir. Dönüt verilmesinde farklı yollar kullanılmakla birlikte; öğrencinin davranışlarına ve açıklamalarına dönük olarak beden diliyle onay verme, jestler, mimikler kullanma, gülümseme, sözlü olarak teyit etme türünden davranışlardan yararlanılabilir.

Dönüt etkinliklerinin bütünsel görünebilmesi amacıyla Çizelge 6'da Kullanım Durumlarına Göre Dönüt Çeşitleri verilmektedir.

ÇİZELGE 6 KULLANIM DURUMLARINA GÖRE DÖNÜT ÇEŞİTLERİ

Amaçlar	Özellikleri
Teyitci	Öğrenciye öğrenme sonuçları hakkında bilgi verilen dönüttür.
Teşhisci	Öğrencinin, öğrenme birimiyle ilgili yanlış öğelerin düzeltilmesi ve yanlışlığı gidermesi için yapması gerekenlerin önerildiği dönüttür.
Düzeltilici	Öğrenciye öğrenme sonuçlarıyla birlikte doğru cevabın ne olduğunun da verildiği dönüttür. Teyit edici dönütle birlikte kullanılması düzeltme işleminin eğitsel değerini artırır.
Açıklayıcı	Öğrenciye öğrenme sonuçlarıyla ilgili doğru ya da yanlış cevapların nedensel açıklamalarının yapıldığı dönüttür.

Genişletici	Genişletici eş deyişle eklememeli dönüt, öğrencinin var olan bilgisini genişletmesini sağlamak için kullanıldığından; öğrencini sahip olduğu eski bilgi ve yeni bilgi arasındaki ilişkiler kurmaya dolayısıyla bilişsel şemalarının kapsamını genişletmeye yarar.
--------------------	---

Çizelge 6 incelendiğinde öğretme-öğrenme süreçlerinde kullanım yerlerine göre dönütlerin teyitci, teşhisçi, düzeltici, açıklayıcı ve genişletici işlevlerde olduğu görülmektedir.

Kullanım yerlerine göre dönüt çeşitlerinden sonra Çizelge 7’de Amaçlarına Göre Dönüt Çeşitleri verilmektedir.

ÇİZELGE 7 AMAÇLARA GÖRE DÖNÜT ÇEŞİTLERİ

Amaçlar	Özellikleri
Yönlendirmek	Bilgi, beceri ve tutumlarla ilgili hedef davranışlara ulaşmak için öğrencileri harekete geçirmek amaçlı kullanılan dönüttür.
Pekiştirmek	Öğrenme birimleriyle ilgili yanlış ya da eksik öğrenmelerin yerini doğru öğrenmeler ile sağlanıp pekiştiren dönüttür.
Güdülemek	Öğretme-öğrenme süreçlerinin başında ve sonunda verilen dönütler öğrenmeye karşı isteklendirme sağlayan dönüttür.
Tamamlamak	Öğrenme birimiyle ilgili hedefler ve davranışların eksik kalan yerlerini, aşamalarını ve içerik desenlerini tamamlama amaçlı kullanılan dönüttür.
Özendirmek	Öğrenmede en iyi ödül öğrenip başarılı olmaktır. Öğrencileri başarıya duygusunu harekete geçirmek için kullanılan dönüttür.

Çizelge 7 incelendiğinde öğretme-öğrenme süreçlerinde dönütlerin yönlendirmek, pekiştirmek, güdülemek, tamamlamak ve özendirmek amaçlı kullanıldığı anlaşılmaktadır. Dönüt genelde öğretmenden öğrenciye verilmekle birlikte, zaman içinde öğrenciden öğrenciye ve öğrencinin kendisine dönüt verme düzeyine gelmesi beklenir.

8.Etkinlik-Değerlendirme: Değerlendirme, ölçme verilerini bir ölçüt ile karşılaştırarak ölçülen nitelik hakkında bir değer yargısında bulunmadır (Çağlar, 1970: 22).

Eğitimde değerlendirme üç amaçla yapılmaktadır. Bunlar;

- Tanıma-Yerleştirme,
- Biçimlendirme-Yetiştirme ve
- Başarı belirtme amaçlı değerlendirmedir (Tekin, 1987: 24).

Değerlendirme, öğrenme öğeleriyle ilgili bilgi, beceri ve tutumları yoklama işlemi olup, hedeflerin ya da kazanımların ne ölçüde gerçekleştiğini belirlemede kullanılır.

Çizelge 5 incelendiğinde, öğretmen adaylarının 9’unun (%75) değerlendirmede bir test kullandığı gözlenmiştir. Bu sonuç, dersin sonuç kısmında yapılan değerlendirme sürecinde öğretme öğrenme durumuyla ilgili test verildiğini göstermektedir. Diğer üç öğretmen adayının ise değerlendirme sürecinde ders konusuyla ilgili bir test kullanmadığı ya da soru yöneltmediği dikkati çekmektedir. Bu durumun öğretmen adaylarının değerlendirme sürecini “ders ve sunu sonunda “bugün ne gördük? sorusunu değerlendirme olarak algılamış

olabilecekleri şekilde yorumlanabilir. Bilimsel olarak, değerlendirme sürecinin hedeflere, içeriğe ve eğitim durumlarına uygun planlı yapılması gereken bir sistemli ve süreç olduğu göz ardı edilmemelidir.

Öğretme-öğrenme sürecinin içinde ve sonunda değerlendirme yapılır. Süreç içinde yetiştirme, süreç sonunda ise başarı saptama özellikli değerlendirme yapılır. Çağdaş değerlendirme süreç ve ürüne bakar. Değerlendirmede hem süreç hem ürüne bakmak için formal olarak izleme testlerinin kullanılması öznel kanaat ve ölçmelerden kaçınılması gerekir. Yapılandırmacı yaklaşımda öğrencilerin öznel yorumları alınırken de öğrencinin açıkladığı kişisel görüş ve yorumların bir bilgi temeline dayalı olmasına bakılmalıdır.

9.Etkinlik-Kalıcılığı ve transferi sağlama: Kalıcılığı ve transferi sağlamanın amacı, yeni öğrenmeleri güçlendirmek ve destekleyici çalışmalarla öğrenilenlerin transferini kolaylaştırmaktır. Öğrenilenlerin aralıklı olarak değişik durumlar içinde tekrar edilmesiyle kalıcı izli öğrenmeler artar ve bilgiler, beceriler ve tutumların yeni bağlamlarda kullanılması kolaylaşır. Hatırlama ve transferi sağlamak amacıyla yeni öğrenmeleri güçlendiren konuyla ilgili okuma, alıştırma yapma, örneklendirme, proje ve eğitsel değeri olan çalışmalar verilmelidir (Karağaçlı, 2011: 108).

Kalıcılığı ve transferi sağlama amacıyla verilen çalışmaların öğrenmeyi izleyen aynı gün ve hafta içinde yapılmasına özen gösterilmelidir. Çünkü, öğrenme birimiyle kalıcı izli öğrenmelerin uzun süreli belleğe kodlanarak depolanması aynı gün ve aynı hafta içinde daha kolay ve kalıcı olmaktadır. Bunun nedenlerinden biri de: “öğrenmeden bir süre sonra yapılan aralıklı tekrarların, öğrenmenin hemen ardından yapılanlardan daha etkili olduğu” bulgusudur.

Çizelge 5 incelendiğinde öğretmen adaylarının tamamının (% 100) tarafından kalıcılığı ve transferi sağlama etkinliğini yerine getirdiği ortaya çıkmaktadır. Bu sonuçla birlikte; öğretmen adaylarının ders sunumları sonunda öğrencilere öğrenme birimiyle ilgili okuma, proje ve farklı problem durumları verdikleri gözlenmiştir.

9.TARTIŞMA

Eğitim-öğretim süreçlerinde bütün diğer ögelere anlam katan, planlayan, uygulayan ve değerlendiren “öğretmendir.” Eş deyişle öğretmen, süreçlerin “işletmecisidir.” Böylesine önemde ve değerde olan öğretmenlerin yetişmelerinde gerek Eğitim Fakülteleri gerekse Pedagojik Formasyon Ders Programlarında “Öğretmenlik Uygulaması” derslerinin yaşamsal önemi vardır. Çünkü, “Öğretmenlik Uygulaması” dersleri öğretmen adaylarının yetişmelerinde bir eğitim programının şu dört temel ögesi olan (1)hedef, (2)içerik, (3)eğitim durumları ve (4)değerlendirme süreçleri açısından etkin işlevlere sahiptir.

Yaygın literatürde Öğretmenlik Uygulaması derslerine ait öğrencilerin,uygulama okullarındaki uygulama rehber öğretmenlerinin ve Eğitim Fakülteleri Uygulama Öğretim Elemanlarının görüşleri ve beklentileri alınırken, “öğretmen adaylarının ders sunumlarında nasıl davrandıklarının?” da ayrı ve özel olarak analiz edilip değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bu gerekliliğin yerine getirilmesi sonucunda ise Öğretmenlik Uygulaması ders sunularının niteliğine ait belirli özel ipuçları alınabilecek, uygulamalara ışık tutabilecek ve bütünsel olarak öğretme-öğrenme süreçlerinin toplam kalite standartlarına doğrudan katkılar sağlanabilecektir.

Bu nedenle, bu araştırmada “öğretmen adayları Öğretmenlik Uygulaması Ders Sunumlarında Gagne Modelinin eğitsel etkinliklerine göre nasıl davrandıkları?” konusu ilgili paydaşlarının görüşlerine ve değerlendirmelerine açılmaktadır.

10.SONUÇLAR ve ÖNERİLER

10.1. SONUÇLAR

Araştırmanın sonuçları Literatüre ve Gözlem formuna dayalı sonuçlar olarak aşağıda sıralanmaktadır.

Literatüre dayalı sonuçlar: Gagne'nin Öğretim Etkinlikleri Modeli ile ilgili literatür ışığında varılan sonuçlar şunlardır:

- Uygulama okulunda gerçekleştirilen Öğretmenlik Uygulaması dersleri öğretmen adaylarına ders sunma ve sınıf yönetimi deneyimleri kazandırmaktadır.
- Öğretmenlik Uygulaması derslerinde öğretmen adaylarının dersi planlama, uygulama ve değerlendirmede Gagne'nin Öğretim Etkinlikleri Modeli dersin giriş, gelişme ve sonuç kısımlarında yapmaları gereken etkinliklerin özel ipuçlarını vermektedir.
- Gagne'nin Öğretim Etkinlikleri Modeli öğrenme ürünleri, öğrenmede zihinsel beceriler ve öğretim etkinlikleri olarak yapılanmıştır.
- Gagne'ye göre; öğrenme ürünleri sözel, zihinsel (entellektüel), bilişsel stratejiler, devinsel beceriler ve tutumlar olmak üzere beş boyutta toplanmaktadır.
- Gagne'nin sınıflandırdığı öğrenme becerilerinde en kolay öğrenilen işaret öğrenme en zor öğrenilen ise problem çözmedir.
- Gagne'nin Öğretim Etkinlikleri Modeli 9 aşamalı etkinliklerden oluşmaktadır.

Gözlem formuna dayalı sonuçlar: Gagne'nin Öğretim Etkinlikleri Modeli'nin 9 aşamalı etkinlikleri esas alınarak oluşturulan gözlem formuyla elde edilen sonuçlar şunlardır:

- Öğretmen adaylarından sadece 3'ünün (%25) ders sunumlarında dikkat çekme işlemini gerçekleştirdiği gözlenmiştir.
- Öğretmen adaylarından 9'unun (%75) ders sunumlarında hedeften haberdar ettiği gözlenmiştir.
- Öğretmen adaylarından 10'unun (% 84) ders sunumlarında konunun ön koşul öğrenmelerini hatırlattığı gözlenmiştir.
- Öğretmen adaylarından 7'sinin (% 59) ders sunumlarında uyarıcı materyal kullandığı gözlenmiştir.
- Öğretmen adaylarından öğrenmede rehber olma etkinliğinin 8'i (% 67) tarafından yerine getirildiği gözlenmiştir.
- Öğretmen adaylarının 7'sinin (% 59) tarafından performansı ortaya çıkarma ve yine 7'sinin (% 59) tarafından dönüt sağlama etkinliklerinin yapıldığı gözlenmiştir.
- Öğretmen adaylarının 9'unun (% 75) değerlendirmede bir test kullandığı, tamamının (% 100) ise kalıcılığı ve transferi sağlama etkinliğini yerine getirdiği gözlenmiştir.

10.2.ÖNERİLER

- Öğretmen adayları ders sunularında dersin giriş kısmında dikkat çekme etkinliğini yapmada farklı uyarıcılar kullanılmalıdır.

- Öğretmen adayları ders sunularında uyarıcı materyal kullanmada görsel materyallere ek olarak semboller, gösteriler, modeller, benzetim ortamları ve araçları, iyi seçilmiş örnekler ve rol modeller kullanılmaya ağırlık vermelidir.
- Öğrenmede rehber olma etkinliğinde, öğretmen adayları etkili ve kalıcı izli öğrenmelere sağladığı için konuya ait kısaltmalar, anahtar kavramlar ve amaçlara göre soru-cevap ve kısa süreli tartışmalardan yararlanmalıdır.
- Öğretmen adaylarının performansla bakma ve davranışı açığa çıkarma etkinliği için; öğrencilere soru sorma dışında uygulama yapma, işbirlikli çalıştırma, problem çözme ve kısa süreli tartışmalar planlama etkinliklerine de yer vermelidir.
- Öğrenci gösterdiği bilgiler, beceriler ve tutumlarla ilgili olarak gösterdiği davranışların doğruluğu ya da yanlışlığı hakkında bilgi almak istediğinden öğretmen adayları ders sunularında öğrencilere sözel iletiler yanında beden diliyle onay verme, jestler, mimikler kullanma ve gülümseme gibi davranışlara da yer vermelidir.
- Öğretmen adayları değerlendirmede hem süreç hem ürünü dikkate almak için öznel kanaat ve ölçmeler yerine formal olarak izleme testleri kullanılmalıdır.
- Öğretmen adaylarının tamamının yerine getirdiği etkinlik olan kalıcılığı ve transferi sağlamada “ödev” yerine öğrenme birimini destekleyici eğitsel değeri olan ilgili okuma, proje ve farklı problem durumlarını çeşitlendirerek sürdürmelidir.

KAYNAKLAR

Canfield, J. ve M. V. Hansen. (1999). **Tavuk Suyuna Çorba. Yüreğinizi Isıtacak Öyküler.** Çeviren: Ş. Küçükakal. Ankara: HYB Yayıncılık.

Çağlar, D. (1970). **Başarının Ölçülmesi ve İstatistik Metotlarla Değerlendirme.** Ankara: Çağdaş Eğitim Kitapları. Ayyıldız Matbaası.

Gagne, M. R. (1970). **Learning Hierarchies in the Conditions of Learning.** Second Edition. New York: Holt RinheHart and Wiston.

Kaptan, S. (1983). **Bilimsel Araştırma Teknikleri ve İstatistik Yöntemleri.** Ankara: Ulus, P.K. 429.

Karasar, N. (1991). **Bilimsel Araştırma Yöntemi.** Ankara: 3A Araştırma Eğitim Danışmanlık Ltd. Şti.

Karaağaçlı, M. (2011). **Öğretimde Kuramlar ve Yaklaşımlar.** Ankara: SA-GE Yayıncılık.

Savery, J.R. and Duffy, T.M. (1995). **Problem Based Learning: An Instructional Model and Its Constructivist Framework.** Educational Technology, 35, 31-38.

Tekin, H. (1987). **Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme.** Beşinci Baskı. Ankara: MESO Yayınevi.

Gazi Üniversitesi, (2018a). **Öğrenci Rehberi.** Ankara: Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi
Ders Tanımları

Gazi Üniversitesi, (2018b). **Öğrenci Kayıtları.** Ankara: G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Öğrenci İşleri.

**EĞİTİM VE OKUL SİSTEMİNDEKİ DEĞİŞİMLER KONUSUNDA OKUL
YÖNETİCİLERİNİN MAARİF MÜFETTİŞLERİNDEN ALDIKLARI MESLEKİ
YARDIMA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ**

THE VIEW OF SCHOOL MANAGERS ABOUT THE PROFESSIONAL ASSISTANCE
RECEIVED FROM THE EDUCATION INSPECTORS ABOUT THE CHANGES IN THE
EDUCATION AND SCHOOL SYSTEM

Doç. Dr. Mahmut SAĞIR

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Ebru Can BİÇKES

Hacımustafa İlkokulu

Bu çalışma birinci yazarın danışmanlığında ikinci yazarın “Eğitim ve Okul Sistemindeki Değişimler Konusunda Okul Yöneticilerinin Maarif Müfettişlerinden Aldıkları Mesleki Yardıma İlişkin Görüşleri” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, eğitim ve okul sistemindeki değişimler konusunda okul yöneticilerinin maarif müfettişlerinden aldıkları mesleki yardıma ilişkin görüşlerini ortaya koymaktır. Nitel bir çalışma olan araştırmada fenomenolojik (olgubilimsel) desen kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu Kahramanmaraş ili Onikişubat ve Dulkadiroğlu merkez ilçelerinde görev yapan 27 okul yöneticisi oluşturmaktadır. Çalışma grubunun belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme kullanılmıştır. Veri toplama aracı olarak, eğitim ve okul sistemindeki değişimler konusunda okul yöneticilerinin maarif müfettişlerinden aldıkları mesleki yardıma ilişkin görüşleri belirlemeye yönelik araştırmacı tarafından geliştirilen 6 soru içeren yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme yoluyla elde edilen veriler, içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir.

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre; okul yöneticileri eğitim ve okul sistemindeki değişimlerin plansız ve ani yapıldığını belirtmişlerdir. Maarif müfettişlerinin bazı zamanlar eğitim ve okul sistemindeki değişimleri takip etmede yetersiz kaldıkları; denetim etkinlikleri sırasında soruşturma-inceleme görevlerini ön planda tuttıkları; okul ziyaretlerinde görev çokluğu ve müfettiş sayısı azlığı nedeniyle zamanlarının kısıtlı olduğu söylenebilir. Tüm bu nedenlerden dolayı maarif müfettişlerinin okul yöneticilerine mesleki yardım yapmadıkları sonucuna ulaşılabilir. Ayrıca müfettişlerin soruşturma ve mesleki yardım görevlerinin birbiriyle çeliştiği, bu çelişkiden dolayı okul yöneticilerinin maarif müfettişlerinden yardım talep etmediği söylenebilir. Benzer şekilde bazı okul yöneticilerinin eğitim ve okul sistemindeki değişimler konusunda kendilerini donanımlı gördükleri; bazı okul yöneticilerinin ise değişimler ile ilgili bilgiye internetten ya da başka birimlerin yaptığı toplantılardan ulaştıkları ve mesleki yardım talep etmedikleri sonucuna ulaşılabilir. Bu sonuçlarla birlikte yöneticilerden az kısmının bireysel arkadaşlığından yararlanıp telefon açarak; az bir kısmının ise sene başı seminerlere katılarak müfettişlerden mesleki yardım aldığı sonucuna varılabilir.

Araştırma bulgularına dayalı olarak araştırmacılara ve uygulayıcılara yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Maarif Müfettişi, Mesleki Yardım, Değişim Süreci.

ABSTRACT

The aim of this study is to reveal the opinions of school administrators about the professional assistance received from the education inspectors about the changes in education and school system. The research is constituted as a qualitative study and phenomenological design was adapted. The study group of the research consists of 27 school administrators who work in the central districts of Kahramanmaraş, Onikişubat and Dulkadiroğlu. Maximum diversity sampling as one of the purposeful sampling methods, was used to determine the study group. As a data collection tool, a 6 item semi-structured interview form which was developed by the researcher to determine the opinions of the school administrators about the vocational help received from the school inspectors about the changes in education and school system was used. The data obtained through interviews were analyzed by content analysis method.

According to the findings; school administrators stated that changes in education and school system were made in an unplanned and sudden way. Education inspectors sometimes fail to follow the changes in the education and school system; prioritize investigation and investigation duties during auditing activities; and also it can be mentioned that due to the shortage of duties and the number of inspectors during school visits, their time is limited. For all these reasons, it can be concluded that education inspectors do not provide professional assistance to school administrators. In addition, it can be said that the investigators' investigative and professional aid duties contradict each other, and because of this contradiction, the school administrators do not request assistance from the education inspectors. Similarly, some school principals consider themselves well equipped for changes in education and school system; it can be concluded that some school administrators have access to information about the changes from the internet or meetings held by other units and do not request professional assistance. With these results, few of the school administrators can receive professional help by making use of the personal friendship and via phone calls or again a few of these can receive professional help via attending the seminars at the beginning of the year. Suggestions are given at the end of the study for researchers and practitioners based on research findings.

Key Words: Education Inspector, Professional Assistance, Change Process

1. GİRİŞ

Eğitim sistemimizin son döneminde yapılandırıcı yaklaşımın benimsenmesi, zorunlu eğitimin 12 yıla çıkarılması, okul sisteminin 4+4+4 şeklinde zorunlu kademeli olması, okula başlama yaşına getirilen güncellemeler, ortaöğretim ve yükseköğretime geçiş sınavında yapılan düzenlemeler, lise türleri arasındaki dönüşümler, okul müfredatlarında düzenlemeler gibi değişiklikler yapılmıştır. Bunların yanı sıra MEB'in teşkilat ve görevleri hakkında mevzuat çalışmaları, okul yönetimine e-okul, MEBBİS gibi dijital içeriklerin sunulması, FATİH Projesi, EBA gibi projelerle bilişim teknolojileri araçlarının öğrenme-öğretme sürecine katılması, öğretmen ve okul yöneticilerinin göreve seçilmeleri ve mesleki gelişmelerinin yapılandırılması gibi kapsamlı yenilikler gerçekleştirilmiştir. Eğitim sistemindeki yenilikleri ve değişimleri kurumlara iletmek, fiziki yapıyı ve olanakları en etkili şekilde kullanmak, yönetici, öğretmen ve diğer personel arasında işbirliği sağlamak, problemleri önlemek ve mevcut problemlerinin çözülmesine yardımcı olmak maarif müfettişlerinin varlığı ile gerçekleşmektedir (Taymaz, 2015:133). Okul yöneticilerine bu konudaki desteği sağlamak, maarif müfettişlerinin görev ve yetkileri arasındadır. Değişim okulun “amaç, insan, teknoloji, yapı” boyutlarını kapsamalıdır. Bu boyutları göz ardı eden yenileşme çabalarının başarısız olması muhtemeldir. Değişimle gelen yenilikler taraflar tarafından net anlaşılmadıysa ve kurumun fiziki altyapısı tam hazır değilse belirsizlikler ve karmaşa yaşanabilir. Bu karmaşa kontrol altına alınana kadar kurum beklemek durumunda kalabilir. Bekledikçe yeni sorunlar açığa çıkabilir. İşte bu yüzden değişimler hakkında okul yöneticilerinin bilgilendirilmesi gerekmektedir. Bilgilendirilme ile değişim benimsenecektir. Okul yöneticilerinin bilgiyi edindiği, mesleki yardım aldığı mercii özel olarak uzmanlık taşımasa da donanımlı olması beklentiler arasındadır (Erdoğan, 2002: 53-68). Galpin (1996)'e göre bireyler değişim sürecinde ilk olarak yenilikler hakkında bilgiye ihtiyaç duyarlar. Daha sonra gerekiyorsa çalışanlar değişimler hakkında eğitim alabilirler (Akt. Toprak, 2015:52).

İlgili yasal dayanaklar temel alınarak müfettişlerin görev boyutu “inceleme-araştırma, kurum ve ders teftişi, rehberlik ve mesleki yardım, soruşturma” olarak sıralanabilir (Taymaz, 2015:50). Denetimin önemi, lüzumu ve hatta zorunluluğu konusunda eğitimin her kesimi tarafından ortak bir şekilde üzerinde uzlaşılmıştır. Tam da bu noktada maarif müfettişlerinin kurumlarda yapacağı her türlü denetim faaliyeti büyük önem arz etmektedir. Yapılan değişimlerin yarattığı belirsizlikler ve sorunlar hızlı biçimde ortadan kaldırılmalı, okul ve eğitim sistemini iyileştiren güçlü tarafları hem okul yöneticisi hem maarif müfettişi boyutu açısından kavranmalıdır. Okul yöneticileri karşılaştıkları sorunların ve belirsizliklerin çözümü için bilgilendirilmeyi ve mesleki yardımı talep etmelidir. Maarif müfettişleri de denetim sistemimizde değişimler karşısında okul yöneticilerine rehberlik ve mesleki yardım faaliyetlerini odak noktası haline getirmeli, değişimleri uygulamaya çalışan okul yöneticilerine yapıcı bir tutumla rehberlik ve mesleki yardım yapmalıdır. Bazı durumlarda okul yöneticileri değişimler hakkında kendilerini donanımlı ve yeterli görseler de bu süreçte değişimin başarıyla gerçekleşmesi, planlanan hedeflere ulaşılması için maarif müfettişlerinin mesleki yardım ve bilgilendirme yapmalarının önemi göz ardı edilmemelidir.

Değişim sürecinde önemli rolleri ve sorumlulukları olan okul yöneticilerinin maarif müfettişlerinden aldıkları rehberlik ve mesleki yardıma ilişkin yaşantıların neler olduğunu ortaya koymanın, yönetici görüşlerini derinlemesine belirlemenin önemli olduğu düşünülmektedir.

Okul yöneticisinin başında bulunduğu, görev ve yetkilere sahip olduğu eğitim kurumunda değişimler konusunda bilgilendirilme durumu, karşılaştığı belirsizlikleri ve sorunları çözmede mesleki yardım alıp almadıkları, bu mesleki yardımlar hakkında deneyimleri ve görüşleri merak konusu olmuş ve çalışmanın esasını oluşturmuştur. Bu çalışmada eğitim ve okul sistemindeki değişimler konusunda okul yöneticilerinin maarif müfettişlerinden aldıkları mesleki yardıma ilişkin görüşleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu araştırmada okul yöneticilerinin, eğitim ve okul sisteminde değişen mevzuat, değişen eğitim ve öğretim teknolojileri, değişen öğretim programları, değişen okul yönetimi, değişen eğitim politikaları hakkında maarif müfettişlerinden aldıkları mesleki yardıma ilişkin görüşleri ortaya koymak amaçlanmıştır.

Eğitim sistemimizde her daim var olan değişim girişimleri sürecinde maarif müfettişlerinin önemli görev alanlarından biri olan mesleki yardıma ilişkin okul yöneticisi deneyim ve yaşantılarını ortaya koymanın alana ve ilerdeki araştırmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmada “Eğitim ve okul sistemindeki değişimler konusunda okul yöneticilerinin maarif müfettişlerinden aldıkları mesleki yardıma ilişkin görüşleri nedir?” problemine dayalı olarak aşağıdaki alt sorulara cevap aranmıştır:

1. Okul yöneticilerinin değişen mevzuat hakkında maarif müfettişlerinden aldıkları mesleki yardıma ilişkin görüşleri nedir?
2. Okul yöneticilerinin değişen eğitim ve öğretim teknolojileri hakkında maarif müfettişlerinden aldıkları mesleki yardıma ilişkin görüşleri nedir?
3. Okul yöneticilerinin değişen öğretim programları hakkında maarif müfettişlerinden aldıkları mesleki yardıma ilişkin görüşleri nedir?
4. Okul yöneticilerinin değişen okul yönetimi hakkında maarif müfettişlerinden aldıkları mesleki yardıma ilişkin görüşleri nedir?
5. Okul yöneticilerinin değişen eğitim politikaları hakkında maarif müfettişlerinden aldıkları mesleki yardıma ilişkin görüşleri nedir?

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. TÜRK EĞİTİM SİSTEMİ VE EĞİTİM SİSTEMİNDE SON DÖNEMDE YAPILAN DEĞİŞİMLER

Değişimlerin başarılı olması için önce ihtiyaçların doğru bir şekilde belirlenmesi gerekmektedir. Türk eğitim sisteminde ihtiyaçların doğru ve net bir şekilde tespit edildiği söylenemez (Erdoğan, 2002:92). Genellikle eğitimde planlanan ya da gerçekleşen değişimlerde olayın “program, araç-gereç boyutu” üzerinde durulurken insan faktörü göz ardı edilmektedir. Ayrıca Türkiye’de, genel olarak kamu çalışanlarında “kurum olmazsa biz de olmayız” tarzında bir anlayış hakim değildir. Ülkemizde devlet-işletme zarar görse de

başarısızlığa sebep olan personelin korunması gerektiğine inanılmıştır. Bu durum eğitim çalışanları için de geçerlidir. Başarılı ya da başarısız öğretmen yoktur. Herkes aynı maaşa tabidir, aynı sosyal haklara sahiptir. Bu anlayışa sahip eğitim sisteminin başarılı ve etkili eğitim değişimleri yapması zor görünmektedir (Özdemir, 2000b).

Türk eğitim sisteminde Milli Eğitim Şûraları başlıca bir yere sahiptir. Millî Eğitim Bakanlığı ve Türk Milli Eğitim sisteminin en yüksek danışma organı niteliğinde olan şuralar, milli eğitim politikalarını geliştirmelere göre yönlendirmek ve uygulamaktan sorumlu birçok bürokrat ve akademisyenin katılımıyla gerçekleşir (Aydın, 1998: 4). Şuralarda eğitim ve öğretimle ilgili hususlarda toplantılar yapılır. Tavsiye niteliğinde sistemi geliştiren, iyileştiren, sorunlara çözüm üreten kararlar alınır. Milli Eğitimde yapılan bütün düzenlemeler genellikle şuralarda ele alınmış ve tartışılmıştır. Erdoğan, değişim uygulamalarının bu kadar fazla olmasına rağmen eksik, heyecansız olmasını ve sonuca ulaşmamasını, değişimin etkili biçimde yönetilmesi noktasında modellerin geliştirilmemesine bağlamıştır. Değişim nasıl gerçekleşmeli noktasında bir arayışın olmadığını ifade etmiştir (2002:91).

Türk eğitim ve okul sisteminde değişim, genellikle merkezi otoriteden yani tepeden başlatılır. Eğitim tarihimiz incelediğinde Osmanlı'dan bu güne merkezden başlatılan ve yürütülen sınırsız değişim çabalarının olduğunu görmek olasıdır. Değişim faaliyetlerine günümüzde dahi bir merkezden karar verilmesi ve başlatılması dikkat çekicidir. Zaman içinde hızlıca ortaya çıkan gelişmelere uyumlu olabilmek için eğitim ve okul sisteminin değişmesi konusunda inisiyatifin sadece merkezde olması çok da işlevsel değildir (Erdoğan, 2002:91).

2018 Eylül ayında Millî Eğitim Bakanı Ziya Selçuk, mevcut çalışan 1 milyona yakın öğretmenin fikirlerini Bakanlığa doğrudan aktarabilmeleri için "birmilyonfikir.meb.gov.tr" adresi üzerinden dijital platform kurulduğunu açıklamıştır. Türkiye'nin 81 ilinde bulunan öğretmenlerin eğitim ve öğretim alanındaki "fikir, proje ve önerilerini", Millî Eğitim Bakanlığına sunabilmeleri için hayat verilen "Bir Milyon Öğretmen Bir Milyon Fikir" projesinin önem arzettiği söylenebilir.

2.2. MÜFETTİŞLERİN REHBERLİK VE MESLEKİ YARDIM GÖREVLERİ

Taymaz (2015:49); ilgili yasal dayanağı temel alarak müfettişlerin görev boyutunu "inceleme-araştırma, kurum ve ders teftişi, rehberlik ve mesleki yardım, soruşturma" olarak sıralamıştır. Bilginin her an katlanarak artması ve çeşitliliği, eğitim vizyonunun yenilenmesi, eğitim teknolojilerindeki ilerlemeler, eğitim-öğretim programlarında farklılaşan ihtiyaçlar, okul yönetimine getirilen yeni anlayışlar, planlanan değişiklikler eğitim çalışanlarının bu değişimlerden haberdar edilmesini ve değişim sürecinde rehberlik ve mesleki yardımı gerekli kılmaktadır.

Okul yöneticilerin değişimin başarılı şekilde gerçekleşmesinde önemli rolü vardır. Değişimin hedefini, kapsamını, okula etkilerini net olarak anlamalı ve bazı bilgi, beceri, davranışlarla donanımlı hale gelmelidir. Müfettiş bu süreçte okul yöneticileri ile teftiş hizmetleri aracılığıyla etkileşim içinde olup mesleki yardım faaliyetlerini gerçekleştirmelidir.

Karagözoğlu (1972) teftişi okulda yapılan eğitim-öğretim uygulamalarının verimini artırmak gayesiyle maarif müfettişleri veya uzmanlar aracılığıyla öğretmenlere ve diğer çalışanlara

sağlanan mesleki yardım ve rehberlik hizmetlerinin tamamını kapsayan bir süreç şeklinde tanımlamıştır. Kepenekçi (1995:137) mesleki yardımı, öğretmenlerin bilgi birikimlerini çoğaltma, varsa yetersizliklerini giderme, öğretim uygulamaları ile ilgili destekte bulunma, mesleğe ve ortama uyum sağlama bakımından yapılan yardım olarak ifade etmiştir. Rehberliğin birçok tanımı olmasıyla birlikte Başar'a göre (2000:70) eğitimde rehberlik "karara giden yolda danışma hizmetleridir."

Eğitim sisteminde maarif müfettişleri ders teftişlerinde, öğretmenlerin öğretme becerilerini değerlendirmenin yanı sıra; öğretmenlerin davranış hatalarını düzeltme, öğretmenlik becerilerini geliştirme, meslek ve çevrelere uyum gösterme, eğitim ve okul sistemindeki reform ve gelişmeleri öğretmenlere tanıtmaya şeklinde onlara mesleki yardımda bulunurlar (Bolatoğlu, 1985:66).

Arslantaş (2007), rehberliğin uzmanlaşmış bir alan olmasına rağmen, müfettişlerin yaptığı her yönlü yardımın rehberlik etkinliği olarak görülebileceğini ve zaten müfettişlerin de yeterli uzmanlık bilgisine sahip olmadıklarını öne sürmüştür.

Burgaz (1992) ise, müfettişlerin mesleki yardım ve rehberlikle ilgili rol ve görevlerini verilen şekilde sıralamıştır:

1. Öğrenme konusuna, ortamına ve hedefine uygun araç-gereç belirlenmesi ve kullanılması noktasında öğretmenlere yardımcı olmak,
2. Öğrenme konusuna, ortamına ve hedefine uygun yöntem ve teknik belirlenmesi ve uygulanması konusunda öğretmenlere yardımcı olmak,
3. Eğitim amaçlarına uygun yıllık, ünite ve ders planlarının oluşturulmasında öğretmenlere yardımcı olmak,
4. Öğretmenlere meslekle ilgili yayınları tanıtmaya ve onların mesleki yayınları okumalarına teşvik etmek,
5. Uygun tekniklerle öğrencilerin başarı seviyelerini belirlemede ve değerlendirmede öğretmenlere yardımcı olmak,
6. Okul ve çevre ilişkilerinde iyi bir iletişim ve işbirliği oluşturulmasında öğretmenlere yardımcı olmaktır.

2014 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanan 29009 sayılı yönetmelik ile ders denetimi müfettişin görevleri arasından çıkarılmıştır. Kurum denetimini müfettişler yapmaya devam etmekte, bununla birlikte lüzum gördüğü haller haricinde düzenli olarak ders denetimi yapmamaktadırlar. Burada müfettişin rehberlik ve mesleki yardım etkinlikleri okul yöneticileri ve kurum teftişi açısından ifade edilecektir.

Mesleki yardımla ilgili tanımları çoğaltmak mümkün olduğu gibi tanımların çoğunda sorunların çözümünde yardımcı olma ifadesi vardır. Bu sorunlar sadece mevcut problemler değil, ileride ortaya çıkabilecek sorunların tespit edilmesiyle bağlantılı yardımları da kapsamalıdır. Bu doğrultuda değişim sürecinde de mesleki yardım almak vazgeçilmez bir önem taşımaktadır. Çünkü değişim girişimleri, eğitim ve okul sisteminde başlı başına kaos ortamı yaratmakta ve belirsizlikler gün yüzüne çıkmaktadır. Denetim yoluyla denetlenenleri yenileşme ve büyümelerden haberdar ederek onların bilgi ve birikimlerini artırma rehberlik ve mesleki yardımlar sayesinde gerçekleşir (Kepenekçi,1995:142). Değişim sürecinde

kurumlarda değişimin kavranması, uygulanması, değişime uyum sağlanması, değişimin değerlendirilmesi gerekmektedir. Değişim ve gelişmeleri okulda gerçekleştirmek, bir okul yöneticisinin en başlıca rollerinden biridir ve bu değişimi gerçekleştirmede yeterlikler çok önemlidir. Gerekli yeterlikleri kazanamayan kurum çalışanları ile değişimde istenilen sonucuna ulaşamaz (Taymaz, 2000:62). Müfettişten beklenen, değişim sürecinde de yöneticiye mesleki yardıma bulunmasıdır. Çünkü sadece soruşturma mantığıyla hareket edildiğinde denetim hizmetinin amacına ulaşmadığı söylenebilir. Müfettiş görev ve rollerinin ne olması gerektiği hususunda çeşitli görüşler mevcuttur. Günümüz teftiş sisteminde yöneticilerin karşısına çıkan sorunları çözmeleri, eğitim çalışanlarının mesleki gelişmelerini sürdürmeleri, eğitim-öğretim etkinliklerinden yüksek verim alınması gibi hususlarda mesleki yardıma ihtiyaç olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir. Değişim sürecinde bu yardımlara olan ihtiyaç artmakta ve çeşitlenmektedir.

3. YÖNTEM

3.1. ARAŞTIRMANIN MODELİ

Bu araştırma, eğitim ve okul sistemindeki değişimler konusunda maarif müfettişlerinden alınan mesleki yardımlara ilişkin okul yöneticilerinin görüşlerini ortaya koymayı amaçlayan nitel bir çalışmadır.

Nitel araştırmanın temeli anlama ve yorumlamaya dayanır. Nitel yöntem, gözlem, empati ile görüşme yapma ve tekrar yapılandırılan bilginin araştırmacı tarafından yorumlanarak zengin hale getirilmesi etkinliklerini içerir (Bal, 2016:72).

Araştırmanın deseni olgubilimsel (fenomenolojik) nitel araştırma deseni olarak şekillendirilmiştir. Yıldırım ve Şimşek' e göre olgubilim deseni, “yaşadığımız dünyada olaylar, deneyimler, durumlar, kavramlar, algılar ve yönelimlerin” her ne kadar farkında olsak da derinlemesine kestiremediğimiz yönlerini açığa çıkarmayı, bu olgular hakkında yorumlamalar yapabilmeyi sağlar. Bununla birlikte olgubilim çalışmalarda net ve genellenen sonuçlar ortaya konmasa da olguyu daha iyi anlamamıza katkı sağlar (2011: 72-75). Bu deseni, gerçekleşen olguyu doğrudan ele alan yüzeysel bir çalışma yerine eleştirel bir bakış açısıyla daha derinlemesine analizlerin yapılabileceği dile getirilmektedir (Aysevener, 1994). Ayrıca bu desende bir olguyla ilgili çalışma grubundan elde edilen verilerle neyi, nasıl deneyimledikleri betimlenebilir (Bal, 2016:112). Bu çalışmada değişimler hakkında müfettişlerden alınan mesleki yardım araştırılan olgudur.

3.2. ARAŞTIRMANIN ÇALIŞMA GRUBU

Araştırmanın çalışma grubunu, Kahramanmaraş ilinde bulunan 12 resmi ilköğretim okulunda görevli müdür ve müdür yardımcısı olmak üzere 27 okul yöneticisi oluşturmaktadır. Araştırmanın çalışma grubuna giren okul yöneticileri amaçlı örnekleme yöntemlerinden “Maksimum Çeşitlilik Örnekleme” yoluyla belirlenmiştir.

Maksimum çeşitlilik örneklemesinde amaç genelleme yapmadan, göreceli olarak küçük bir örneklem oluşturmak ve katılımcıların çeşitliliğini maksimum düzeyde yansıtmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2011:109). Bu çalışmada maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi; çeşitlilik

içinde hangi tür benzerlikler ve farklılıkların mevcut olduğu bulmak ve problemin farklı boyutlarını belirlemek amacıyla tercih edilmiştir. Çalışma grubunun belirlenmesinde gönüllülük esas alınmıştır. Bu kapsamda, görüşme yapılacak yöneticilere araştırmanın amacı hakkında detay verilmiş ve araştırmaya katılmaya gönüllü olup olmadıkları sorulmuştur. Görüşme; açıklık, güven ve saygı çizgisinde yürütülmüştür.

3.3. VERİ TOPLAMA ARACI VE VERİLERİN TOPLANMASI

Bu araştırmada; verileri toplamada okul yöneticilerinin eğitim ve okul sistemindeki değişimler konusunda maarif müfettişlerinden aldıkları mesleki yardıma ilişkin görüşlerinin neler olduğunu belirlemek maksadıyla araştırmacı tarafından 6 sorudan oluşan “Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu” geliştirilmiş ve uygulanmıştır.

Görüşme formu, problem durumunun tüm boyutlarını kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2011:122). Yarı yapılandırılmış görüşme formu önceden hazırlanmış olsa da esnek, görüşme süresince farklı fikirlere ulaşılması için şartlara göre soruların yeri değişebilir, kısa ek sorular eklenebilir (Merriam, 2018:88).

Araştırmanın veri toplama aracı olan “Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu” geliştirilme aşamasında önce ilgili alanyazın taraması yapılmış, kavramsal çerçeve incelenmiştir. Ayrıca araştırmacı tarafından alan uzman görüşleri alınıp gerekli düzeltmeler yapılarak aşağıdaki sorular belirlenmiştir. Veriler, bu yarı yapılandırılmış görüşme formu yoluyla toplanmıştır.

1. Türk Milli Eğitim ve okul sistemindeki değişimler beraberinde mevzuat değişikliklerini de getirmektedir. Değişen Milli Eğitim mevzuatı konusunda maarif müfettişlerinden ne tür yardımlar alıyorsunuz?
2. Değişen ve gelişen eğitim-öğretim teknolojileri kullanımı konusunda maarif müfettişlerinden aldığınız yardımlar hakkında ne söyleyebilirsiniz?
3. Değişen öğretim programlarının tanıtımı ve uygulanması ile ilgili maarif müfettişlerinden yardım konusunda neler söyleyebilirsiniz?
4. Değişen ve gelişen okul yönetimi hakkında maarif müfettişleri tarafından okul yöneticilerini bilgilendirilme durumu hakkında ne düşünüyorsunuz?
5. Maarif müfettişleri Milli Eğitim Bakanlığının eğitim politikaları hakkında sizlere hangi bilgilendirmeleri yapmaktadırlar?

Nitel araştırmalarda araştırma sonuçlarının doğruluğu, inandırıcılığı için gerekli tedbirlerin alınması “geçerlik”, araştırma sonuçlarının tekrar edilebilmesi ve araştırma aşamalarının ayrıntılı biçimde açıklanması “güvenirlik” ile ilişkilidir (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 274). Diğer bir ifadeyle geçerlik, belirlenmiş aşamalar yoluyla bulguların doğruluğunu araştırmacının kontrol etmesi; güvenilirlik ise başka çalışmalar ve başka araştırmacılara göre araştırmacı yaklaşımının tutarlı olmasıdır (Bal, 2016:103).

Guba (1981), Lincoln ve Guba (1986); nitel araştırma yöntemlerinde “geçerlik ve güvenilirlik” kavramları yerine “inandırıcılık, aktarılabilirlik (nakledilebilirlik), teyit edilebilirlik, tutarlık” kavramlarını tercih etmişlerdir. Güvendiuyulabilirlik ifadesi ise bu kavramların hepsini kapsamaktadır (Akt. Arastaman vd., 2018:49).

İnandırıcılıkta (iç geçerlilik) olguların gerçek durumu yansıtabilmesi önemlidir, bulguların dış dünyadaki gerçekliğe uyup uymadığına bakılır (Yıldırım ve Şimşek, 2011:265). Bu araştırmada; inandırıcılığı sağlamak için ilgili kuramsal çerçeve belirlenerek ve alan uzmanlarının görüşleri dikkate alınarak görüşme soruları hazırlanmıştır. Görüşme sonrasında katılımcılara düzeltmek istedikleri yerlerin olup olmadığı sorulmuştur. Görüşme metinleri oluşturulunca, bazıları katılımcılara gösterilerek kendilerine ait olduklarının onayı alınmıştır. Maksimum çeşitleme örneklem yöntemiyle yöneticiler, çeşitli okul türlerinden ve çeşitli çalışma süresinden seçilmiştir.

Aktarılabirlik (dış geçerlilik), bir araştırmanın sonucunun farklı koşullarda ne düzeyde uygulanabileceği ile ilişkilidir (Merriam, 2018:214). Araştırma bulgularının benzeyen ortamlara genellenebilmesi söz konusuysen nitel araştırmalarda genelleme yapılmasından bahsedilmez. Bu araştırmanın aktarılabirliğini sağlamak için araştırma sürecinde; “yapılan araştırmanın modeli, çalışma grubunun seçimi, veri toplama aracı ve verilerin toplanması, verilerin çözümlemesi” şeklinde veri analiz aşamaları detaylı şekilde açıklanmıştır.

Tutarlık (iç güvenilirlik), çalışma yeniden yapılırsa aynı sonuçların ortaya çıkıp çıkmayacağı ile ilgilidir (Merriam, 2018:211). Zamana ve mekana bağlı olarak gelişen olay ve olguların tekrar edilmesinin mümkün olmamasından dolayı güvenilirlik yerine tutarlıktan bahsedilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 271). Bu araştırmanın tutarlılığını sağlamak için, bulgularla ilgili veriler doğrudan alıntılarla aktararak sonuçlara gidilmiştir. Ses kaydı cihazı kullanılarak verilerin kaybolması engellenmiştir. Veri toplama, analiz ve yorumlama aşamalarında tutarlılığı sağlamaya özen gösterilmiştir.

Teyit edilebilirlikte (dış güvenilirlik), araştırmacı ulaştığı sonuçları, topladığı verilerle teyit ederek okuyuculara akla yatkın açıklamalar sunar (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 272). Bu araştırmada teyit edilebilirliği sağlamak için araştırmacı kişisel yargılarını ve tahminlerini araştırma sonuçlarına yansıtılmaya dikkat etmiştir. Ayrıca araştırmacı tarafından ham veriler saklanmış, bir sınıf öğretmeninden yardım istenmiş, ham kayıtlar ile düz metinler kontrol edilerek aynı olduğu teyit edilmiştir.

3.4. VERİLERİN ÇÖZÜMLENMESİ VE ANALİZİ

Bu çalışmada veriler içerik analizi ile çözümlenmiştir. Olgubilim araştırmalarında veri analizi, tecrübeleri ve algıları ortaya çıkarır. İçerik analizi; “kalıpları, temaları, önyargıları ve anlamları” belirlemek amacıyla belirli dokümanların dikkatli, detaylı ve sistematik biçimde incelenmesi ve yorumlanmasıdır (Bal, 2016: 258). İçerik analizinde toplanmış verilerle kod (kavram) oluşturulması, daha sonra ortaya çıkan kodlara göre anlamlı bir şekilde organize edilmesi ve buna göre veriyi açıklayan temaların oluşturulması söz konusudur. Her katılımcının görüşme formu Y1 (Yönetici 1), Y2 (Yönetici 2)... Y27 (Yönetici 27) şeklinde isimlendirilmiş ve çözümleme aşamaları aşağıda belirtildiği gibi dört adımda gerçekleştirilmiştir.

1. Verilerin Kodlanması: Metinler derinliğine incelenmiş, benzeyen ve ortak noktalar barındıran yanıtlar arasında ilişki kurulmuştur. O bölümü en iyi yansıtan kodlar verilmiştir.

2. Temaların Bulunması: Kendi aralarında anlamlı ilişki olanlar ve bütünlük oluşturan kodlar bir araya getirilmiştir. Bu kodların yoğunluğuna göre frekansları çıkarılmış ve belli kategori altında toplanarak temalar oluşturulmuştur.
3. Verilerin Düzenlenmesi ve Tanımlanması: Veriler tanımlanmış, kavram ve temalara göre bilgileri sunulmuştur. Araştırmacı, kendi görüşünü katmadan verilerden doğrudan alıntılar yapmıştır.
4. Bulguların Yorumlanması: Bulgulardan olası sonuçlar çıkarılmış ve yorumlamaları yapılmıştır. Sonuçlarla ilgili açıklamalar yapılmıştır.

4. BULGULAR

Bu bölümde, eğitim ve okul sistemindeki değişimler konusunda maarif müfettişlerinden alınan mesleki yardımlara ilişkin okul yöneticilerinin görüşlerine yer verilmiştir. Araştırma sonucu elde edilen bulgular alt problemlere göre sunulmuş olup tablolar halinde gösterilmiştir ve doğrudan alıntılarla desteklenmiştir.

4.1. DEĞİŞEN MEVZUAT HAKKINDA MESLEKİ YARDIMA İLİŞKİN BULGULAR

Araştırmanın; “Okul yöneticilerinin değişen mevzuat hakkında maarif müfettişlerinden aldıkları mesleki yardıma ilişkin görüşleri nedir? şeklindeki birinci alt problemine ait bulgular Tablo 1.’de verilmiştir.

Tablo 4.1. Değişen Mevzuat Hakkında Mesleki Yardıma İlişkin Bulgular

Tema	Kodlar	f
Yardım almıyoruz	İnternette faydalanmayı tercih etme	8
	Mevzuat sık değiştiği için takipte zorlanma	5
	Maarif müfettişlerinin soruşturmacı tutum ile hareket etmesi	4
	Maarif müfettişlerinin zaman kısıtlılığı	3
	Maarif müfettişlerinin sayı azlığı	1
Yardım alıyoruz	Toplantı ve seminerlerde bilgilendirme	4
	Telefonla müfettişe ulaşma	2

Tablo 4.1.’de görüldüğü gibi değişen Milli Eğitim mevzuatı hakkında maarif müfettişlerinden yardım almıyoruz teması altında görüşler; internette faydalanmayı tercih etme, mevzuat sık değiştiği için takipte zorlanma, maarif müfettişlerinin soruşturmacı tutum ile hareket etmesi, maarif müfettişlerinin zaman kısıtlılığı, müfettişlerin sayı azlığı kodları altında toplanmıştır. Değişen Milli Eğitim mevzuatı konusunda maarif müfettişlerinden mesleki yardım alıyoruz teması altında görüşler; toplantılar ve seminerlerde bilgilendirme ve telefon ile müfettişe ulaşma kodları altında toplanmıştır.

Oluşturulan bu kodlara ait yönetici cevaplarından bazı örnekler aşağıda yer verilmiştir:

Y6, “Değişen mevzuat hakkında Bakanlığın her sözü dikkatimizi çekiyor. Her gün interneti takip ediyoruz. Her gün bakanın söylediklerini takip ediyoruz.” (**İnternette Faydalanmayı Tercih Etme**)

Y13, “Yönetmelik ve yönergeler o kadar hızlı değişiyor ki müfettişlerin de bizim de kaçırdığımız çok bilgiler oluyor.” (Mevzuat Sık Değiştiği için Takipte Zorlanma)

Y23, “Maarif müfettişleri bilgi vermek yerine “Ne yaptınız?” diye soruyorlar. Mevzuat konusunda yardım alamıyoruz bu yüzden.” (Maarif Müfettişlerinin Soruşturmacı Tutum İle Hareket Etmesi)

Y10, “Müfettişler bir hayli meşguller. Okula geldiklerinde zamanımız kısıtlı. Mevzuat hakkında yardım alma şansımız olmuyor.” (Maarif Müfettişlerinin Zaman Kısıtlılığı)

Y25, “Maarif müfettişlerini sayısı yetersiz, bundan dolayı mesleki yardım konusunda zayıflar.” (Maarif Müfettişlerinin Sayı Azlığı)

Y15, “Toplantılarda kafamıza takılan soruları soruyoruz. Sağ olsunlar mevzuat değişiklikleri konusunda yardımcı oluyorlar.” (Toplantı ve Seminerlerde Bilgilenme)

Y11 “ Maarif müfettişleriyle telefonla görüşerek hem mevzuat hem uygulamaları hakkında destek ve yardım almaktayız.” (Telefonla Müfettişe Ulaşma)

4.2. DEĞİŞEN EĞİTİM VE ÖĞRETİM TEKNOLOJİLERİ HAKKINDA MESLEKİ YARDIMA İLİŞKİN BULGULAR

Araştırmanın; “Okul yöneticilerinin değişen eğitim ve öğretim teknolojileri hakkında maarif müfettişlerinden aldıkları mesleki yardıma ilişkin görüşleri nedir? şeklindeki ikinci alt problemine ait bulgular Tablo4.2.’de verilmiştir.

Tablo 2. Değişen Eğitim-Öğretim Teknolojileri Hakkında Mesleki Yardıma İlişkin Bulgular

Tema	Kodlar	f
Yardım almıyoruz	Bilgilendirmeyi başka birimden sağlama	13
	Maarif müfettişlerinin teknoloji konusunda yetersiz bulunması	9
	Teknoloji konusunda yardıma ihtiyaç duymama	3
Yardım alıyoruz	Telefonla yardım isteme	2

Tablo 4.2.’de görüldüğü gibi değişen ve gelişen eğitim-öğretim teknolojileri hakkında maarif müfettişlerinden yardım almıyoruz teması altında görüşler; bilgilendirmeyi başka birimden sağlama, maarif müfettişlerinin teknoloji konusunda yetersiz olması, teknoloji konusunda yardıma ihtiyaç duymama kodları altında toplanmıştır. Değişen ve gelişen eğitim-öğretim teknolojileri hakkında maarif müfettişlerinden yardım alıyoruz teması altında görüşler; telefonla yardım isteme kodu altında toplanmıştır.

Oluşturulan bu kodlara ait yönetici cevaplarından bazı örneklere aşağıda yer verilmiştir:

Y12, “Bu konuda müfettişlerden yardım almıyoruz. MEM’den başka personeller seminerler düzenliyor.” (Bilgilenmeyi Başka Birimden Sağlama)

Y13, “Maarif müfettişleri eğitim teknolojileri konusunda acaba yeterli mi?” (Maarif müfettişlerinin teknoloji konusunda yetersiz bulunması)

Y20, “Biz kendi okulumuzda eğitim teknolojilerini hemen hemen tüm sınıflarımızda kullanıyoruz. Mesleki yardım almaya ihtiyaç duymuyoruz.” (**Teknoloji Konusunda Yardıma İhtiyaç Duymama**)

Y18, “İçinden çıkamadığımız durumlarda müfettiş arkadaşlarımızdan çözüm yolları arıyoruz telefonla.” (**Telefonla Yardım İsteme**)

4.3. DEĞİŞEN ÖĞRETİM PROGRAMLARI HAKKINDA MESLEKİ YARDIMA İLİŞKİN BULGULAR

Araştırmanın; “Okul yöneticilerinin değişen öğretim programları hakkında maarif müfettişlerinden aldıkları mesleki yardıma ilişkin görüşleri nedir?” şeklindeki üçüncü alt problemine ait bulgular Tablo4.3.’te verilmiştir.

Tablo 4.3. Değişen Öğretim Programları Hakkında Mesleki Yardıma İlişkin Bulgular

Tema	Kodlar	f
Yardım almıyoruz	Mesleki yardıma ihtiyaç duyulmaması	13
	İlgili birime başvurma	1
	Müfettişlerin soruşturma yaklaşımı	1
Yardım alıyoruz	Okullara yapılan rehberlik ziyaretleri	7
	Sene başında yapılan toplantılarda bilgilenme	5

Tablo 4.3’te görüldüğü gibi değişen öğretim programları hakkında mesleki yardım almıyoruz teması altında görüşler; mesleki yardıma ihtiyaç duyulmaması, ilgili birime başvurma, müfettişlerin soruşturma yaklaşımı kodları altında toplanmıştır. Değişen öğretim programları hakkında mesleki yardım alıyoruz teması altında görüşler; okullara yapılan rehberlik ziyaretleri, sene başında yapılan toplantılarda bilgilenme kodları altında toplanmıştır. Oluşturulan bu kodlara ait yönetici cevaplarından bazı örnekler aşağıda yer verilmiştir:

Y22, “Mesela değişen eğitim programıyla birlikte öğrencilerin seçmeli dersleri işleyecekleri mekan sıkıntısı var. Bu konuda maarif müfettişlerinden yardım istemedik.” (**Mesleki Yardıma İhtiyaç Duyulmaması**)

Y3, “Maarif müfettişlerinden ziyade il Milli Eğitim’in eğitim-öğretim bölümüne başvuruyoruz.” (**İlgili Birime Başvurma**)

Y25, “Maarif müfettişleri rehberlikten ziyade denetleme amacıyla geldikleri için onlardan eğitim-öğretim programlarıyla ilgili yardım almıyoruz.” (**Müfettişlerin Soruşturma Yaklaşımı**)

Y5, “Değişen öğretim programları konusunda okul ziyaretlerinde yardımcı olmaya çalışıyorlar. Yardım talebimizi olumlu karşılıyorlar.” (**Okullara Yapılan Rehberlik Ziyaretleri**)

Y18, “Sene başlarında seminerler verildi. Biz zaten seminer öncesinde Bakanlığın göndermiş olduğu genelgeleri inceleyerek kafamızda oluşan çekinceleri belirlemiştik. Müfettişler

tarafından gerekli aydınlatmalar yapıldı.” (Sene Başında Yapılan Toplantılarda Bilgilenme)

4.4. DEĞİŞEN OKUL YÖNETİMİ HAKKINDA MESLEKİ YARDIMA İLİŞKİN BULGULAR

Araştırmanın “Okul yöneticilerinin değişen okul yönetimi hakkında maarif müfettişlerinden aldıkları mesleki yardıma ilişkin görüşleri nedir? şeklindeki dördüncü alt problemine ait bulgular Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. Değişen Okul Yönetimi Hakkında Mesleki Yardıma İlişkin Bulgular

Tema	Kodlar	f
Yardım almıyoruz	Yöneticilerin kendini yeterli görmesi	10
	Okul müdürleri toplantıları	7
	Müfettişlerin soruşturmacı tutumu	6
Yardım alıyoruz	Arkadaşlık ilişkilerinden yararlanma	4

Tablo 4.4.’te görüldüğü gibi değişen okul yönetimi hakkında yardım almıyoruz teması altında görüşler; yöneticilerin kendini yeterli görmesi, okul müdürleri toplantıları, müfettişlerin soruşturmacı tutumu kodları altında toplanmıştır. Değişen eğitim ve okul yönetimi konusunda yardım alıyoruz teması altında görüşler; arkadaşlık ilişkilerinden yararlanma kodu altında toplanmıştır.

Oluşturulan bu kodlara ait yönetici cevaplarından bazı örneklerle aşağıda yer verilmiştir:

Y16, “*Yönetim ayrı bir tarz. İnsanın mevzuat bilgisinin yanında tavrı çok önemli. Okul içerisinde liderlik vasfı gerekli. Ben bu konuda çok birebir yardım istediğimi söyleyemem. Kendim çözmeye çalıştım.*” (**Yöneticilerin Kendini Yeterli Görmesi**)

Y7, “*Milli Eğitim Müdürlüğünde şube müdürleriyle toplantılarımız oluyor. Müfettişlerden bilgi almıyoruz.*” (**Okul Müdürleri Toplantıları**)

Y19, “*Okul ziyaretlerinde kontrolcü davranırlar, diyelim ki okuldaki müdür yardımcısı sayısına göre görev dağılımı nedir, bu görev dağılımında bana düşenler nelerdir, yaptığım çalışmalara bakar ve gider.*” (**Müfettişlerin Soruşturmacı Tutumu**)

Y25, “*Müfettişler içinde arkadaşlarımız var, onlara ulaşıp, kendi grubumuzda olmasa dahi yönetim konusunda fikir alışverişi yapıp uygulamaya çalışıyoruz.*” (**Arkadaşlık İlişkilerinden Yararlanma**)

4.5. DEĞİŞEN EĞİTİM POLİTİKALARI HAKKINDA MESLEKİ YARDIMA İLİŞKİN BULGULAR

Araştırmanın “Okul yöneticilerinin değişen eğitim politikaları hakkında maarif müfettişlerinden aldıkları mesleki yardıma ilişkin görüşleri nedir?” şeklindeki altıncı alt problemine ait bulgular Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 4.5. Değişen Eğitim Politikaları Hakkında Mesleki Yardıma İlişkin Bulgular

Tema	Kodlar	f
Yardım almıyoruz	Müfettiş görevlerinin birbiriyle çelişmesi	12
	Okul yöneticisi toplantıları	6
	Yöneticilerin, diğer okul yöneticileri ile istişare yapması	4
Yardım alıyoruz	Güncel projeler hakkında yapılan bilgilendirme	5

Tablo 4.5’te görüldüğü gibi değişen eğitim politikaları hakkında yardım almıyoruz teması altında görüşler; müfettiş görevlerinin birbiriyle çelişmesi, okul yöneticisi toplantıları, yöneticilerin başka okul yöneticileri ile istişare yapması kodları altında toplanmıştır. Maarif müfettişleri eğitim politikaları hakkında mesleki yardım yapıyorlar teması altında görüşler; güncel projeler kodu altında toplanmıştır.

Oluşturulan bu kodlara ait yönetici cevaplarından bazı örnekler aşağıda yer verilmiştir:

Y17, “Müfettişler, MEB eğitim politikası hakkında bizi bilgi verici şeyler söylemiyorlar. Onların işi teftiş yapmak. Onlar soruşturma yaparken biz yardım isteyemiyoruz.” (**Müfettiş Görevlerinin Birbiriyle Çelişmesi**)

Y18, “Eğitim politikaları ile bilgileri biz genelde müdürler toplantısında alıyoruz, maarif müfettişlerinden almadık. (**Okul Yöneticisi Toplantıları**)

Y22, “Başka okullardaki arkadaşlarımızla konuşarak değişim sürecinin üstesinden geldik. Yani müfettişlerin çok yardımı olduğunu düşünmüyorum.” (**Yöneticilerin, Diğer Okul Yöneticileri ile İstişare Yapması**)

Y10, “Değerler Eğitimi, Okullar Hayat Olsun, Hayat Boyu Öğrenme gibi projelerle ilgili konuşuyoruz. Mesleki yardım aldığımı söyleyebilirim.” (**Güncel Projeler Hakkında Yapılan Bilgilendirme**)

5. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Çalışmanın bu bölümünde; araştırmanın bulgularına dayalı olarak ulaşılan sonuçlara, sonuçlarla ilgili tartışmalara ve araştırmanın sonuçlarına dayanarak geliştirilen önerilere yer verilmiştir.

5.1. SONUÇ

Değişen mevzuat konusunda mesleki yardıma ilişkin bulgularda; mevzuatın sık değişmesinden dolayı maarif müfettişlerinin bazen güncel mevzuattan haberdar olamaması, maarif müfettişlerinin soruşturmacı yaklaşım ile hareket etmesi, maarif müfettişlerinin zaman kısıtlılığı ve sayı azlığı nedeniyle mesleki yardım alamadıkları sonucuna varılabilir. Buna karşın mesleki yardım aldığını ifade eden katılımcıların toplantı ve seminerlerde bilgilendikleri; müfettişler ile telefon görüşmesi yaptıkları sonucuna ulaşılabilir.

Değişen eğitim-öğretim teknolojileri konusunda mesleki yardıma ilişkin bulgularda; müfettişlerden rehberlik ve mesleki yardım almak yerine MEM’de konu ile ilgili görevli birime ve görevli formatöre başvurulması, bazı müfettişlerin teknoloji konusunda yetersiz

bulunması, bir kısım yöneticilerin ise okulunu ve kendini eğitim teknolojileri konusunda donanımlı görmeleri nedeniyle mesleki yardım almadıkları sonucuna varılabilir. Buna karşın yöneticilerden bazılarının arkadaşlığı bulunan maarif müfettişlerine telefon ile ulaşarak mesleki yardım aldığı sonucuna ulaşılabilir.

Değişen öğretim programları konusunda mesleki yardıma ilişkin bulgularda; yöneticilerin mesleki yardıma ihtiyaç duymaması, katılımcıların MEM’de ilgili birime başvurmaları, müfettişlerin denetim etkinlikleri sırasında soruşturmacı tavır ile hareket etmeleri nedeni ile mesleki yardım almadıkları söylenebilir. Bununla birlikte bazı okul yöneticilerinin ise okullara yapılan rehberlik ziyaretleri ve sene başında yapılan toplantılarda mesleki yardım aldığı sonucuna varılabilir.

Değişen okul yönetimi konusunda mesleki yardıma ilişkin bulgularda; yöneticilerin okul yönetimi konusunda kendini yeterli görmeleri, il MEM bünyesinde yapılan okul yöneticisi toplantıları, müfettişlerin soruşturmacı tutumu nedeni ile yöneticilerin mesleki yardım almadıkları sonucuna varılabilir. Buna karşın bazı okul yöneticilerinin ise e arkadaşlık ilişkilerinden yararlanarak müfettişlerden mesleki yardım aldıkları sonucuna ulaşılabilir.

Değişen eğitim politikaları konusunda mesleki yardıma ilişkin bulgularda; müfettişlerin soruşturma ve rehberlik görevlerinin çelişmesi, okul yöneticilerinin MEM’de ilgili birimler tarafından toplantılar ile bilgilendirilmeleri ve okul yöneticilerinin diğer yönetici arkadaşları ile görüş alışverişi yapmaları nedeni ile maarif müfettişlerinden mesleki yardım almadıkları sonucuna varılabilir. Bununla birlikte bazı müfettişlerin “Değerler Eğitimi, Okullar Hayat Olsun, Hayat Boyu Öğrenme” gibi projeleri tanıttığı ve bilgilendirme yaptığı sonucuna ulaşılabilir.

Araştırmadan elde edilen tüm bulgular bir arada değerlendirildiğinde;

- okul yöneticilerine göre eğitim ve okul sistemindeki değişimlerin plansız ve sık yapılmasından dolayı maarif müfettişlerinin bazı zamanlar eğitim ve okul sistemindeki değişimleri takip etmede yetersiz kalması;
- denetim etkinlikleri sırasında yöneticilerde olumsuz imaj bırakmaları ve soruşturma-inceleme görevlerini ön planda tutmaları;
- okul ziyaretlerinde görev çokluğu ve sayıca az olmaları nedeniyle müfettişlerin zamanlarının kısıtlı olması;
- müfettişlerin soruşturma ve mesleki yardım görevlerinin birbiriyle çelişmesi;
- bazı okul yöneticilerinin eğitim ve okul sistemindeki değişen okul yönetimi, eğitim teknolojileri gibi konularda kendilerini donanımlı görmeleri, müfettişleri yetersiz bulmaları;
- bazı okul yöneticilerinin değişimler ile ilgili yaşadıkları bazı belirsizlikleri meslektaşlarına danışarak çözdükleri ve mesleki yardım talep etmedikleri sonucuna ulaşılabilir.
- Bu sonuçların yanı sıra yöneticilerden bir kısmının bireysel arkadaşlığından yararlanıp telefon açarak ve bölgelerinde yapılan sene başı toplantılarına katılarak müfettişlerden mesleki yardım aldığı sonucuna varılabilir.

5.2. TARTIŞMA

Bu araştırmanın maarif müfettişlerinin rehberlik ve mesleki yardım yapamama nedenlerinden birinin eğitim sistemimizin plansız değişimi olduğu sonucu; Akkan (2013), Karabay ve Ak (2012), Akdeniz (2009), Sönmez (2005), Cenker (2005) tarafından yapılan ilgili çalışmalarda değişimin plansız, sık yapıldığı ve katılımın yetersiz olduğu sonucu ile örtüşmektedir.

Bu araştırmanın müfettişlerin denetleme etkinlikleri sırasında inceleme-araştırma, soruşturma görevlerine daha ağırlık verdikleri, bunun yöneticilerde olumsuz etki bıraktığı ve değişimler hakkında mesleki yardım alınmadığı sonucu; Dinç (2016), Sağır vd. (2012), Gürer (2017) ve Bayar (2014) tarafından yapılan ilgili araştırmalarda rehberlik çalışmalarının yetersiz olduğu; denetim etkinliklerinin soruşturma değil rehberlik amaçlı olması gerektiği; müfettişlerin hoşgörülü kişilikte olması gerektiği sonucu ile paralellik göstermektedir.

Bu araştırmaya göre müfettişlerin iş yükü fazlalığı, sayıca az ve zamanlarının kısıtlı oldukları, görev boyutlarından mesleki yardımın ihmal edildiği sonucu; Şahin (2017) tarafından yapılan ilgili çalışmada maarif müfettişlerinin çok yoğun bir şekilde çalışmak durumunda kaldıkları için rehberlik faaliyetlerini yeterince yerine getiremedikleri sonucu örtüşmektedir.

Bu araştırmanın müfettişlerin soruşturma görevleri ile mesleki yardım görevlerinin çeliştiği ve bu çelişkinin mesleki yardım hizmetlerini zayıflattığı sonucu; Turan (2012)'in çalışmasında rehberlik ve işbaşında yetiştirme ile soruşturma görevlerinin rol çatışmasına yol açtığı sonucu ile; Demir ve Tok (2015)'un araştırmalarında açık arayan bir teftiş yerine, müfettişlerin eksik gideren mesleki gelişimlerine katkı sağlayan rehberlik rolü bekledikleri sonucu ile ve Memişoğlu ve Sağır (2008)'in çalışmalarında rehberlik ve mesleki yardım görevlerinin beklenen düzeyde yapılmadığı sonucu ile örtüşmektedir.

Araştırmaya göre bazı okul yöneticilerinin, maarif müfettişlerini değişen eğitim-öğretim teknolojileri hakkında mesleki olarak yetersiz gördükleri ve donanımsız buldukları sonucu; Özdemir ve Seraslan (2012)'in müfettişlerinin kendileri hakkında görüşlerini içeren çalışmasında rehberlik ve iş başında yetiştirme çalışmaları sırasında gerekli bilgi birikimine ve donanımına sahip olmadıkları, çok çeşitli görev alanlarının tekrar yapılandırılarak branşlaşma yoluna gidilmesi gerektiği sonucunu destekler niteliktedir.

Bu araştırmanın okul yöneticilerinin değişimler hakkında sorun yaşadıkları konularda birbirleri ile istişare yaptıkları sonucu; Tekin Bozkurt (2015)'un çalışmasında yöneticilerin problemleri meslektaşlarıyla görüş alışverişi yaparak çözmeye çalıştıkları bulgusu ile örtüşmektedir.

Araştırmaya göre bazı yöneticilerin bazı maarif müfettişleri ile bireysel arkadaşlıkları olduğu, iş arkadaşlığı dışında da görüştükleri ve telefon açarak mesleki yardım aldıkları sonucu; Ünal ve Özaslan (2017)'in yaptığı çalışmada okul yöneticilerinin, maarif müfettişi ile yakınlık kurmak için taktikler kullandıkları sonucu ve Ateş (2008)'in araştırmasında okul yöneticilerinin, maarif müfettişlerinden insancıl yeterliklerini geliştirmesini beklediği sonucu benzerlik göstermektedir.

5.3. ÖNERİLER

1. Araştırmanın değişimlerin sık ve plansız yapıldığı sonucuna göre eğitimin tüm paydaşlarının değişimler hakkında düşüncelerinin alınması ve değişim sürecine katılması için politika yapıcılar tarafından önlemler alınabilir.
2. Araştırmanın müfettişlerin soruşturma-araştırma görevlerini daha baskın yaptıkları sonucuna göre politika yapıcılar tarafından teftiş sistemindeki değişimlerde denetim etkinlikleri rehberlik, liderlik, geliştirme temelli yapılandırılabilir.
3. Değişimler hakkında maarif müfettişlerinin daha donanımlı olması için eğitim ve okul sistemindeki değişimler hakkında hizmet içi eğitim almaları sağlanabilir. Maarif müfettişliği uzmanlık gerektiren bir meslek kabul edilebilir, müfettişlere de yüksek lisanslı olma zorunluluğu getirilebilir.
4. Araştırmada okul yöneticilerinin bazı konularda müfettişlerden mesleki yardım talep etmedikleri belirlenmiştir. Okul yöneticileri rehberliğe ihtiyaç duydukları konuları önceden raporlaştırılıp, rehberlik ve teftiş gruplarına iletebilirler.
5. Araştırmanın müfettişin soruşturma ve mesleki yardım görevlerinin çeliştiği sonucuna göre görev boyutları farklı denetim grupları oluşturulabilir ya da müfettişler farklı görev alanlarında uzmanlaşabilirler.
6. Çalışma grubu okul yöneticileri olan nitel yöntem kullanılan bu araştırma konusu; nicel veya karma yöntemler kullanılarak ve araştırmaya müfettişler dahil edilerek çeşitlendirilebilir.

KAYNAKLAR

- AK, M., 2006. “Okul Yöneticilerinin Değişimi Yönetme Yeterlikleri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- AKDENİZ, T., G., 2009. “Ortaöğretim Kurumlarındaki Eğitim Programlarında Yapılan Değişimlere Yönetici ve Öğretmenlerin Uyumunda Karşılaşılan Sorunlara Yönelik Bir Araştırma”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- AKKAN, E., 2013. “4+4+4 Eğitim Modelinin Değişim Yönetimi Bakımından İncelenmesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak.
- ARASTAMAN, G., ÖZTÜRK FİDAN, İ., FİDAN, T., 2018., “Nitel Araştırmada Geçerlik ve Güvenirlik: Kuramsal Bir İnceleme”, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 15 (1), 37-75.
- ARSLANTAŞ, H. İ., 2007. “Maarif müfettişlerinin Mesleki Yardım ve Rehberlik Rollerinin Öğretmen Algılarına Göre Değerlendirilmesi (Bir Model Örneği)”, Doktora Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- ATEŞ, B., 2008. “Okul Yöneticilerinin İlköğretim Müfettişlerinin Yeterliklerine İlişkin görüş ve Beklentileri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- AYDIN, A., 1998. “Şûra Kararlarının Demokratiklik ve Bilimsellik Nitelikleri”, Eğitim ve Bilim Dergisi, 22 (107), ss. 4-7.
- BAL, H., 2016. Nitel Araştırma Yöntem ve Teknikleri, Sentez Yayın, İstanbul, s.412
- BAŞAR, H., 2000. Eğitim Denetçisi, Pegem Yayıncılık, Ankara, s. 184.
- BOLATOĞLU, F., 1985. “Milli Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Birimlerinde Teftiş Sistemi”, TODAİE Uzmanlık Tezi, Ankara, s.66.
- BURGAZ, B., 1992, “Türk Eğitim Sisteminde Denetmenlerin Başarılarını Etkileyen Nedenler”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- CENKER, B., 2008. “İlköğretim Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerin, Okulda Değişim Yönetiminin Gerçekleştirilmesine Bakış Açılarının İncelenmesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- DEMİR, M., ve TOK, T. N., 2016. “Lisansüstü Öğrenci Görüşlerine Göre Eğitim Denetimi”, Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 6 (2), ss. 102-125
- DİNÇ, M. 2016. “Okul Müdürlerinin Maarif Müfettişlerine İlişkin Görüşlerinin Meteforik Olarak İncelenmesi (Denizli İli Merkezefendi İlçesi Örneği)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli
- ERDOĞAN, İ., 2002. Eğitimde değişim yönetimi, PegemA Yayıncılık, Ankara, s.144.
- GÜRER, G. T., 2017. “Maarif Müfettişlerinin, İlkokul Yöneticilerinin Mesleki Gelişimine Katkısının Belirlenmesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- KARABAY, Ö. ve AK, Ö. F., 2012. “İl Eğitim Denetmenlerinin Değişim Yönetimi Yeterliklerine İlişkin Okul Yöneticilerinin Görüşleri”, IV. Uluslararası Katılımlı Eğitim Demetimi Kongresi Bildiri Kitabı, 22-54, Ankara: Temsen.
- KARAGÖZOĞLU, G., 1972. Türk Eğitim Düzeninde Bakanlık Müfettişlerinin Rolünün Araştırma Özeti. MEB PAK Dairesi, Ankara.
- KEPENEKÇİ, Y., 1995. “Teftişin yasal dayanakları ve maarif müfettişlerinin görevleri”, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 28 (2), ss. 125-145.
- MEB, (Milli Eğitim Bakanlığı), 2019. 2023 Eğitim Vizyonu. http://2023vizyonu.meb.gov.tr/doc/2023_EGiTiM_ViZYONU.pdf (01.03.2019)

- MEB, 2014. Millî Eğitim Bakanlığına Bağlı Eğitim Kurumları Yönetici Ve Öğretmenlerinin Norm Kadrolarına İlişkin Yönetmelik, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/3.5.20146459.pdf> (Erişim Tarihi: 15.03.2019)
- MEB, 2019. Haber Arşivi, <http://www.meb.gov.tr/bir-milyon-ogretmen-bir-milyon-fikir/haber/17150/tr> (Erişim tarihi 16.03.2019).
- MEMİŞOĞLU, S. ve SAĞIR, M., 2008. “İlköğretim Kurumlarında Görevli Öğretmenlerin İşbaşında Yetişmelerinde Müfettişlerin Denetim Rolüne İlişkin Yönetici Algıları”, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 8 (2), 69-84.
- MERRİAM, S., 2018. Nitel Araştırma, Çev. Ed. S.Turan, Nobel Yayınları Ankara, 292s.
- ÖZDEMİR, S., 2000b. Etkili Okullar Ve Öğretim Liderliği, Pegem Yayıncılık, Ankara, s. 268.
- ÖZDEMİR, T. ve SERASLAN, D., 2012. “İl Eğitim Denetmenlerinin Değişim Yönetimi Yeterliklerine İlişkin Okul Yöneticilerinin Görüşleri”, IV. Uluslararası Katılımlı Eğitim Demetimi Kongresi Bildiri Kitabı, 118-129, Ankara:Temsen.
- SAĞIR M., GÖKSOY, S., ve DÖŞ, İ., 2012. “Ortaöğretim Kurumları Rehberlik ve Denetiminden Sorumlu Müfettişlerde Olması Gereken Niteliklere İlişkin Öğretmen Görüşleri”, IV. Uluslararası Katılımlı Eğitim Demetimi Kongresi Bildiri Kitabı, Ankara:Temsen, ss. 140-145.
- ŞAHİN, İ., 2017, “Eğitim Müfettişlerinin Öğretmenlere Rehberlik Etme Görevlerini Yerine Getirme Durumu” Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 37 (1), ss. 263-288.
- SÖNMEZ, Y., 2005. “Eğitim Örgütlerinde Değişim Sürecinde İnsan Unsuru ve Okul Yöneticilerinin Rollerini”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- TAYMAZ, H., 2000. Okul Yönetimi. 5. Baskı, Pegem Yayıncılık, Ankara, s. 273.
- _____, 2015. Eğitim sisteminde teftiş: kavramlar, ilkeler, yöntemler, Pegem A Yayıncılık, Ankara, s. 252.
- TEKİN BOZKURT, A., 2015. “Okul Yöneticisi Ve Öğretmenlerin Değişime Hazır Bulunuşluk Durumları Ve İlgili Temel Etkenlerin İncelenmesi (Fatih Projesi Örneği)”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep
- TOPRAK, M., 2015. “Öğretmenlerin Eğitimsel Değişime Katılım Ve Bağlılık Algıları: Kamu Okullarında Bir Karma Yöntem Çalışması”, Doktora Tezi, Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep
- TURAN, F., 2012. “İl Eğitim Denetmenlerinin Soruşturma Görevleri” , IV. Uluslararası Katılımlı Eğitim Demetimi Kongresi Bildiri Kitabı, Ankara:Temsen, ss. 325-343.
- ÜNAL, A. ve ÖZASLAN, G., 2017. “Okul Yöneticilerinin Maarif Müfettişlerine Yönelik Etkileme Taktikleri”, Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 13 (1), ss. 176-195
- YILDIRIM A. ve ŞİMŞEK H., 2011. Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri, Seçkin Yayıncılık, Ankara, s. 427.

DERSE GİTMESEM DE OLUR (MU?)

WHAT IF NOT ATTEND CLASS?

Dr. Öğr. Üyesi Levent YAKAR

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

ÖZET

Bu araştırmanın amacı üniversite lisans öğrencilerinin devamsızlık sayılarının akademik başarılarına etkisinin olup olmadığını incelemektir. Araştırmayla devamsızlık konusundaki öğretim kurumları tarafından alınan tedbirlerin gerekliliği ve öğretim elemanlarının devamsızlık konusundaki tutumlarının gerekliliği konusunda fikir edinilecek olması araştırmanın önemini yansıtmaktadır. Araştırmanın örnekleme araştırmacının 2017-2018 Bahar yarıyılında verdiği Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme dersini alan ve ara sınava katılan 217 öğrenci oluşturmaktadır. Ders yoklama listesi ve 0,68 iç tutarlık güvenirlik katsayısına sahip ara sınavın sonuçları analize tabi tutulmuştur. Analiz sonuçlarında ara sınava kadar olan haftalarda öğrencilerin çoğunun devamsızlık konusunda sorun yaşamadığı tespit edilmiştir. Ayrıca, devamsızlık ile akademik başarı arasında orta düzeyde negatif bir ilişki olduğu görülmüştür. Destekler nitelikte devamsızlık sayılarına göre akademik başarının anlamlı şekilde farklılaştığı bulunmuştur. Literatür taramasında sonuçlara muhalif farklı sonuçların bulunamaması devamsızlık konusunda öğretim kurumlarının aldıkları önlemlerin gerekli olduğuna, belki de yetersiz olduğuna işaret etmektedir. Benzer şekilde öğretim elemanlarından devamsızlık konusunda sıkı tutum takınanların öğrenci başarılarını öncelediği düşünülebilir.

Anahtar Kelimeler: Devamsızlık, Akademik başarı, Anova

SUMMARY

The aim of this study is to investigate whether the number of absenteeism of university undergraduate students has an effect on their academic achievement. The idea that the measures taken by the educational institutions about absenteeism and the attitudes of the lecturers about the absenteeism should be obtained reflects the importance of the research. The sample of the study consists of 217 students who took the Measurement and Evaluation in Education course given by the researcher in the spring semester of 2017-2018. The results of the midterm exams, which have the course attendance list and the internal consistency coefficient of 0.68, were analyzed. The results of the analysis showed that most of the students did not have any problems about absenteeism in the weeks until the midterm. In addition, there was a moderate negative relationship between absenteeism and academic achievement. It was found that academic achievement significantly differed according to the absenteeism numbers. The absence of different results in opposition to the results in the literature review indicates that the measures taken by the educational institutions on absenteeism are necessary and perhaps insufficient. Similarly, it can be thought that those who have strict attitudes about absenteeism prioritize student achievement.

Keywords: Absenteeism, Academic achievement, Anova

1. GİRİŞ

Öğrencilerinin akademik başarılarını etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Derse yönelik ilgi ve tutum, derse ve sınavlara hazırlanma düzeyi, ders tekrar etme, hazır bulunuşluk düzeyleri gibi pek çok etmen bunların arasında sayılabilir. Bu sayılan etmenler doğrudan ölçümü yapılamamaktadır. Sayılanların yanı sıra başka etmenler de dersteki akademik başarıya etkilemektedir. Devamsızlık tüm okullarda yaşanan sorun olması yanı sıra akademik başarıya etki eden en önemli faktörler arasında yer almaktadır. Üstelik doğrudan ölçülebilir imkânı sayesinde, akademik başarıya ne derece etki ettiği tam ve net bir şekilde anlaşılabilir.

İlkokuldan doktora seviyesine kadar devamsızlık tüm okul seviyeleri için sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (Aküzüm, Yavaş, Tan, Uçar, 2015; Çoruk, Çağatay ve Öztürk, 2016). Eğitim-öğretimi olumsuz etkileyen ve çeşitli sebepleri bulunan devamsızlığın sonuç olarak akademik başarı üzerine yansımaları olmaktadır. Eğitim kurumları bu olumsuz çıktıları engellemek adına devamsızlığı sınır koyma yoluna gitmektedirler. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) okulöncesinde 30, ilköğretimde 20, ortaöğretimde ise 30 gün derse devam etmeyenlerin başarısız sayılacağına yönetmeliklerinde yer vermiştir (MEB OÖEİKY 2014; MEB OKY, 2016).

Devamsızlık sorunu sadece MEB’ni değil aynı zamanda yükseköğretim kurumlarını da yakından ilgilendirmektedir. Üniversiteler de bu sorunun önüne geçmek için devam zorunluluğu uygulaması yapmaktadırlar. Üniversitelerdeki genel uygulamaya bakıldığında, öğrencilerin teorik derslerin en az %70’ine, uygulamalı derslerin ise en az %80’ine devam etme zorunlulukları bulunmaktadır. Bu durum ön lisans, lisans ve lisansüstü için aynıdır (KSÜ LEÖY, 2017; KSÜ ÖLEÖY 2019).

Eğitim ve Öğretim kurumlarının bu denli önem verdikleri ve olası zararları azaltmak adına önlem aldıkları devamsızlık konusunda öğrencilerin tutumu da önem arz etmektedir. Öğrencilerin devamsızlık konusundaki davranışları ve sergiledikleri davranışların somut yansımalarını incelenmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda üniversite öğrencilerinin devamsızlık düzeylerinin tespiti ve devamsızlıkların akademik başarılarına yansımaları araştırılması düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bu araştırma ile akademik başarı ile devamsızlık arasındaki ilişki ortaya konularak, öğretim kurumlarının ve bu konuda titiz davranan öğretim elemanlarının devamsızlık konusundaki önlemlerinin gerekli olup olmadığının anlaşılmasına yardımcı olunacaktır.

Bu araştırmanın amacı üniversite lisans öğrencilerinin devamsızlık sayılarının akademik başarılarına etkisinin olup olmadığını incelemektir. Bu ana amaç çerçevesinde şu alt problemlere yanıt aranmıştır.

- a) Öğrencilerin devamsızlık sayıları nedir?
- b) Devamsızlık sayısı ile sınav puanı arasındaki ilişki düzeyi nedir?
- c) Öğrencilerin devamsızlık sayılarına göre sınav puanları anlamlı bir şekilde farklılaşmakta mıdır?

2. YÖNTEM

Bu çalışmada üniversite lisans öğrencilerinin devamsızlık sayılarının akademik başarılarına etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeli araştırma deseni olarak tercih edilmiştir.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini uygun örneklem tekniğine uygun olarak

belirlenmiştir. Örneklemi araştırmacının 2017-2018 Bahar yarıyılında verdiği Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme dersini alan ve ara sınava katılan 217 öğrenci oluşturmaktadır.

Veri Toplama Aracı

Araştırma kapsamında akademik başarı verileri 25 sorudan oluşan ara sınav sonuçlarından elde edilmiştir. Sınavda, ara sınav zamanına kadar işlenen ilk beş konudan beşer soru bulunmaktadır. Bu konular, Ölçme ve Değerlendirmede Temel Kavramlar, Davranışların Sınıflandırılması, Güvenirlilik, Geçerlik ve Objektif Puanlanan Ölçme Araçlarıdır. Ölçme aracının iç tutarlık katsayısı 0,68 olarak gerçekleşmiştir. Ölçme aracının kabul edilebilir güvenilirliğe sahip olduğu söylenebilir. Öğrencilerin devamsızlık sayıları ise ders yoklama listeleri yardımıyla elde edilmiştir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

7 hafta süren ara sınav öncesi ders sürecindeki ilk hafta çoğu öğrencinin gelmemesi nedeniyle ders işlenmediğinden devamsızlık dikkate alınmamış, geri kalan haftalarda ders yoklama listesi devamsızlığı ortaya koymuştur. 4 ve 5 hafta devamsızlık yapan sadece birer öğrenci bulunmuştur. Parametrik analiz gereği bu öğrenciler 3 hafta devamsızlık yapan öğrencilerin grubuna alınmış ve grup 3 ve daha fazla devamsızlık yapanlar olarak nitelendirilmiştir. Akademik başarı verileri ara sınav uygulamasıyla elde edilmiş ve madde ve test analizleri yapılmıştır.

Verilerin analizinde araştırmadan elde edilen veriler bilgisayar ortamına aktarılmış ve SPSS 25 programı yardımıyla çözümlene yapılmıştır. İlk alt problem için betimsel istatistik, ikinci alt problem için Pearson korelasyon katsayısı ve üçüncü alt problem için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulamaları yapılmıştır. Araştırmanın amaçları doğrultusunda verilerin analizinde çok değişkenli istatistik varsayımları karşılandığı görülmüştür.

Hangi gruplar arasında farklılık olduğunu belirlemek için varyansların eşit olması nedeniyle Bonferroni istatistiğine başvurulmuştur. Varyans analizi sonuçları etki büyüklüğü ile ifade edilerek daha da anlamlı hale getirilmeye çalışılmıştır. Buna göre kısmi eta kare (η^2) etki büyüklüğü, $\eta^2 < 0,06$ küçük, $0,06 \leq \eta^2 < 0,14$ orta ve $\eta^2 \geq 0,14$ olması halinde büyük etki olduğu yorumu getirilmiştir (Cohen,1977, Akt:Stevens, 2009).

3. BULGULAR

İlk alt probleme ilişkin öğrencilerin kaç hafta devamsızlık yaptıklarına ilişkin betimsel istatistikler Tablo 1.de verilmiştir.

Tablo 1. Devamsızlıklara İlişki İstatistikler

Devamsızlık Sayısı	Devam Yüzdesi	N	%
0	100	70	32
1	83,3	88	41
2	66,7	39	18
3 ve fazlası	50	20	9
Ortalama	82,4		

Tablo 1 incelendiğinde öğrencilerin çoğunun devam zorunluluğu olan %70 seviyesinin üzerinde derse devam ettiği görülmektedir. İki hafta devamsızlık yapanlarında devam zorunluluğu sınırına çok yakın olduğu düşünüldüğünde ara sınava kadar devamsızlık sorunu olan öğrenciler grubun %9'unu oluşturmaktadır. Devamsızlık ortalamasının yaklaşık 1 hafta olduğu görülmüştür.

İkinci alt probleme ilişkin devamsızlığa göre başarı puanları ve ilişki düzeyi Tablo 2. de verilmiştir.

Tablo 2. Devamsızlık Sayısına göre Başarı Puanları ve İlişki Düzeyi

Devamsızlık Sayısı	N	Puan Ortalamaları	Ss
0	70	73,2	3,44
1	88	68,2	3,31
2	39	65,24	3,45
3 ve fazlası	20	53	3,31
Toplam	217	67,88	3,63
Korelasyon	217	-0,37 p<0,01	

Tablo 2 incelendiğinde puan ortalaması 67,88 olan ara sınavın öğrencilere biraz kolay geldiği söylenebilir. Tablodan ayrıca devamsızlık sayısı arttıkça puan ortalamalarının düzenli bir şekilde azaldığı görülmektedir. Bu düzenli azalış korelasyon katsayısına da anlamlı bir şekilde yansımıştır. Devamsızlık sayısı ile puanlar arasında -0,37 düzeyinde negatif bir ilişki olduğu bulunmuştur.

Araştırmanın üçüncü alt problemine ilişkin analiz sonuçları Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. Devamsızlık Sayısına göre Başarı Puanlarının Varyans Analizi

Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Sig.
Gruplar arası	418,198	3	139,399	12,236	,000
Gruplar İçi	2426,576	213	11,392		
Toplam	2844,774	216			

Tablo 3 incelendiğinde devamsızlık sayısına göre başarı puanlarının anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmektedir $F_{(3,213)} = 12,236, p < 0.01$. Anlamlı bulunan farkın etki büyüklüğüne bakıldığında

$$\omega^2 = \frac{KT_{Ga} - sd_{Ga} \cdot KO_{Gi}}{KT_{Toplam} + KO_{Gi}} \text{ formülü uygulandığında } \omega^2 = \frac{418,198 - 3 \cdot 11,392}{2844,774 + 11,392} = 0,134 \text{ olarak}$$

hesaplanmaktadır. Etki büyüklüğü yorumlandığında yükseğe yakın orta düzeyde bir etki görülmüştür.

ANOVA sonucunda ortaya çıkan anlamlı farkın hangi gruplar arasında olduğunu tespiti için Bonferroni yöntemi ile çoklu karşılaştırma uygulamasına gidilmiş, sonuçlar Tablo 4.'de sunulmuştur.

Tablo 4. Gruplar Arası Fark Karşılaştırmalarına İlişkin Sonuçlar

(I) Devamsızlık	(J) Devamsızlık	Ortalama Fark (I- J)	Std. Hata	p
0	1	1,255	,541	,127
	2	1,992*	,674	,021
	3	5,050*	,856	,000
1	2	,738	,649	1,000
	3	3,795*	,836	,000
2	3	3,058*	,928	,007

* p<0,05

Anlamlı görülen farkın hangi gruplardan kaynaklandığını görmek için Tablo 4'e bakıldığında 3 ve daha fazla hafta devamsızlık yapanların diğer tüm gruplardan anlamlı bir şekilde daha düşük puana sahip oldukları görülmüştür. Anlamlı görülen diğer fark ise hiç devamsızlık yapmayanların 2 hafta devamsızlık yapanlardan daha yüksek puana sahip olmalarından kaynaklanmaktadır.

4. TARTIŞMA ve ÖNERİLER

Bu araştırmada üniversite öğrencilerinin devamsızlık sayılarının akademik başarı puanlarına etkisi incelenmiştir. Araştırma sonuçlarında ara sınava kadar olan haftalarda öğrencilerin çoğunun devamsızlık konusunda sorun yaşamadığı tespit edilmiştir. Sadece % 9 öğrencinin sınırı aştığı görülmüştür. Ele alınan sınavın ara sınav olması nedeniyle tüm ders dönemi boyunca olan devamsızlıklar incelenmemiştir. Ancak, özellikle havaların ısınmasıyla devamsızlık oranlarının artması beklenebilir. KSÜ Eğitim Fakültesinde (EF) yapılan bir araştırmaya göre öğrencilerin %38'i devamsızlık sınırı olan 4 hafta devamsızlık yapmaktadırlar (2019).

Araştırmanın ikinci alt probleminde devamsızlık ile akademik başarı arasında orta düzeyde negatif bir ilişki olduğu görülmüştür. Buna göre devamsızlık arttıkça akademik başarı puanı düşmektedir. Üniversite düzeyinde KSÜ EF(2019), Uğurlu, Usta ve Şimşek (2018) ve Rençber (2012) benzer şekilde lise düzeyinde Altinkurt (2008) ve Özkan (2018) yaptıkları araştırmalarda benzer ilişki düzeyleri tespit etmişlerdir. Araştırmada elde edilen bulgunun sadece üniversite düzeyinde değil lise kademesi için de önem arz ettiği söylenebilir.

Devamsızlık sayılarına göre akademik başarının anlamlı şekilde farklılaştığı bulunmuştur. Buna göre devamsızlık sınırını aşanların diğer öğrencilerden anlamlı bir şekilde daha düşük puana sahip oldukları görülmüştür. Bu sonuç ilişki analizi sonucunun varyans analizi sonucuna yansması olarak ele alınabilir. Benzer şekilde KSÜ EF hiç devamsızlık yapmayanların 4 hafta yapanlara göre anlamlı bir şekilde daha yüksek genel ortalamaya sahip olduğu bulunmuştur. Bu sonuca göre öğretim kurumlarının başarılı bireyler yetiştirmek adına uyguladıkları devam zorunluluğunun gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Devam zorunluluğuna

ilişkin farklı görüşler taşıyan öğrenci ve öğretim üyelerinin (Uğurlu, Usta, Şimşek, 2015) bulunduğu göz önüne alındığında devamsızlık konusuna ciddiyetle yaklaşanların akademik başarıyı artırdıkları düşünülebilir.

Araştırmanın bir fakültedeki bir dersi kapsamı devamsızlık konusunda fakülteler arasında farklılık olduğu (Usta, Şimşek ve Uğurlu 2014) göz önüne alındığında bir sınırlılık olarak ifade edilebilir. Araştırmanın diğer bir sınırlılığı ise dönem sonu sınavı puanlarının elde olmamasından dolayı sadece ara sınav dönemine kadar olan süre kapsamı olarak değerlendirilebilir.

Bu sınırlılıklardan da hareketle sonraki araştırmalar için şu önerilerde bulunulabilir;

- Farklı fakülte ve dersleri de kapsayacak şekilde araştırmalar yapılabilir.
- Ara sınav ve final dönemlerine ayrı ayrı ulaşılarak araştırmalar yapılabilir.
- Devamsızlık nedenleri ve bunların etkilerine ilişkin öğrenci ve öğretim üyesi görüşlerine de başvurularak nicel sonuçlar derinlemesine ele alınabilir.
- Derse karşı tutumun akademik başarı ve devamsızlıkla ilişkisi birlikte ele alınabilir.

KAYNAKÇA

- Aküzüm, C., Yavaş, T., Tan, Ç., & Uçar, M. B. (2015). İlköğretim kurumu öğrencilerinin devamsızlık ve okul terki nedenleri. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 167-191.
- Altınkurt, Y. (2008). Öğrenci devamsızlıklarının nedenleri ve devamsızlığın akademik başarıya olan etkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (20) 112-142.
- Çoruk, A., Çağatay, Ş. M., & Öztürk, H. (2016). Lisansüstü eğitimde kayıt ve devam sorunları. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 165-178.
- KSÜ EF – Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Eğitim Fakültesi (2019). KSÜ Eğitim Fakültesi öğrencilerinin akademik başarılarının devamsızlık durumuna göre incelenmesi. <https://www.kutolom.com/degerlendirme> adresinden alınmıştır.
- KSÜ LEÖY - Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği. (2017). T.C. Resmî Gazete. 30142. 02/08/2017.
- KSÜ ÖLEÖY - Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Ön Lisans ve Lisans Eğitim-Öğretim Yönetmeliği (2019). T.C. Resmî Gazete. 30810. 23/06/2019.
- MEB OKY - Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği (2016). T.C. Resmî Gazete. 29871. 28/10/2016.
- MEB OÖEİKY - Millî Eğitim Bakanlığı Okul Öncesi Eğitim Ve İlköğretim Kurumları Yönetmeliği (2014). T.C. Resmî Gazete. 29072. 26/07/2014.
- Özkan , U.B. (2018). Devamsızlık ve akademik başarı: Seçilmiş ülkeler ve Türkiye arasında karşılaştırmalı bir değerlendirme. *Yaşadıkça Eğitim Dergisi*, 32(2), 53-70.
- Rençber, B. A. (2012). Üniversite öğrencilerinin akademik başarılarını etkileyen faktörler. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 191-198.
- Uğurlu, C. T., Usta, H.G., & Şimşek, A.S. (2015). Yükseköğretimde devamsızlık olgusu ve nedenlerine ilişkin öğretim üyeleri ve üniversite öğrencilerinin görüşleri. *Electronic Turkish Studies*, 10(3). 1009-1030.
- Uğurlu, C.T., Usta, H.G., & Şimşek, A.S. (2018). Üniversite öğrencilerinin devamsızlık eğilimleri: Lojistik yordayıcılık. *Kastamonu Education Journal*, 26(2), 345-354. doi:10.24106/kefdergi.389778

Usta, G. H., Şimşek, A. S., & Uğurlu, C. T. (2014). Üniversite öğrencilerinde devamsızlık davranışları: Nedenler ve tutum düzeyleri. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 4(3), 182-190.

**ÖĞRETMENLERİN ÖRGÜTSEL SİNİZM TUTUMLARININ ÇEŞİTLİ
DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ**
ANALYSIS OF TEACHERS' ORGANIZATIONAL CYNISM ATTITUDES ACCORDING
TO VARIOUS VARIABLES

Doç. Dr. Mahmut SAĞIR
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Pınar KAYNARCI
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Bu çalışma birinci yazarın danışmanlığında ikinci yazarın “Öğretmenlerin Örgütsel Sinizm Tutumları ile Örgütsel Öç Alma Davranışları Arasındaki İlişki” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

ÖZET

Bu çalışmanın genel amacı, öğretmenlerin örgütsel sinizm tutumlarını çeşitli değişkenler açısından incelemektir. Araştırmanın evrenini 2018-2019 eğitim öğretim yılında Kahramanmaraş ili Onikişubat ve Dulkadiroğlu merkez ilçelerinde, ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarında görev yapan 7350 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise evrenden basit seçkisiz örnekleme yöntemiyle belirlenen 463 öğretmen oluşturmaktadır. Çalışmada veri toplama aracı olarak öğretmenlerin örgütsel sinizm tutumlarını ölçmek amacıyla, Brandes (1997) tarafından geliştirilen ve Kalağan (2009) tarafından Türkçe'ye uyarlanan “Örgütsel Sinizm Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçlar cinsiyet değişkenine göre; kadın öğretmenlerin örgütsel sinizm tutum düzeylerinin erkek öğretmenlere göre daha yüksek olduğunu göstermektedir ancak bu fark istatistiksel olarak anlamlı değildir. Kıdem değişkenine göre, “6-10 yıl” kıdeme sahip olan öğretmenlerin bütün alt boyutlarda diğer öğretmenlere göre daha fazla örgütsel sinizm tutum düzeyine sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır ve bu fark istatistiksel olarak anlamlıdır. Öğrenim durumu değişkenine göre ise örgütsel sinizm ölçeği ve alt boyutlarına ilişkin elde edilen veriler istatistiksel olarak anlamlı değildir. Alt boyutlar açısından bakıldığında ise öğretmenlerin örgütsel sinizm tutumlarının en yüksek davranışsal, en düşük duyuşsal alt boyutta yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sinizm, Örgütsel Sinizm, Öğretmenlerin Sinizm Tutumları.

ABSTRACT

The purpose of this study is to examine the teachers' organizational cynicism attitudes in terms of various variables. The population of the study consists of 7350 teachers working in primary and secondary schools in Onikişubat and Dulkadiroğlu central districts of Kahramanmaraş province during the 2018-2019 academic year. The sample of the study consisted of 463 teachers selected by simple random sampling method. In the study, Organizational Cynicism Scale, which was developed by Brandes (1997) and adapted to Turkish by Kalağan (2009), was used to measure teachers' attitude towards organizational cynicism. The results of the study show that female teachers' organizational cynicism attitude levels are higher than male teachers' but this difference is not statistically significant. According to the professional seniority variable, it was concluded that the teachers having “6-10 years” seniority had more organizational cynicism attitude level in all sub-dimensions than the other teachers and this difference was statistically significant. According to the educational status variable, the data about organizational cynicism scale and its sub-dimensions are not statistically significant. In terms of sub-dimensions, it was concluded that teachers' organizational cynicism attitudes were the highest in behavioral subscale and the lowest affective subscales.

Keywords: Cynicism, Organizational Cynicism, Teachers' Cynicism Attitudes.

1. GİRİŞ

Türk Millî Eğitimi'nin genel amaçları ve toplumun ihtiyacı ışığında, okullar belirlenen hedeflere ulaşılması için oluşturulan yapılardır. Okullar, bireylere karşılaştıkları sorunları çözme becerisi kazandırmak, onları bilinçli üretici ve tüketici yetiştirmeyi, onlara iletişim becerisi kazandırmayı, kişisel gelişimlerini sağlamayı ve onları hayata hazırlamayı amaçlar (Sağır, 2011). Okul, hammaddesi insan olan bir örgüttür (Bursalıoğlu, 2013). Hammaddesi insan olan bu örgütlerin başlıca işgöreni öğretmenlerdir. Öğretmenler, okul örgütünün en önemli öğelerinden bir tanesidir. Çünkü okul örgütünün en stratejik ögesi öğretmendir ve öğretmenin bir okuldaki sosyal rolü ve statüsü çok önemlidir (Bursalıoğlu, 2013). Eğitim örgütü olan okulların amaçlarına ulaşabilmesi ve eğitimin hedeflerini gerçekleştirmesi için örgüt içi uyum, iletişim, performans, adalet ve güven gibi unsurların da sağlam olması gerekmektedir (Özer vd., 2006). Bazı değerlerin eksilmesi ya da zedelenmesi örgütte birtakım olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir. Bir örgütün yapısal, fizikî, ekonomik imkânları olgunlaşmış olsa da o örgütte çalışanların yaptıkları işe veya örgüte karşı göstermiş olduğu tutum ve davranışlar, o örgütün başarıyı yakalaması ile yakından ilgilidir (Yüksel, 2005). Örgütler daha önceden belirlemiş oldukları amaçlar doğrultusunda etkililiğini ve verimliliğini yükseltmeye çalışırken, bir yandan da çalışanların beklentilerine önem vererek onların örgütün bir parçası olmaktan dolayı mutlu olmalarını sağlamalıdır (Yılmaz ve Altinkurt, 2012). Bu çalışmada, diğer örgütlerde olduğu gibi eğitim örgütü olan okullarda karşılaşılan örgütsel sinizm kavramı incelenmiştir. Henüz Türkçe karşılığı olmayan 'sinizm' kavramının gizlice ve kurnazca kötülük yapan, konuşmaları ile yaptıkları farklı olan, güven vermeyen ve karşıdakine de güvenmeyen kişiler için kullanılan "sinsi" kelimesine yakın bir anlam taşıdığı görülmektedir (Pelit ve Pelit, 2014: 74). Örgütsel sinizm ise; bireylerin, örgütlerinin ahlakî bütünlükten yoksun olduğu ve hakkaniyet, dürüstlük ve samimiyet gibi ilkelerin örgütsel çıkarlar lehine feda edildiği yönündeki inançlarıdır (Bernert vd., 2007: 311). Buna göre, örgütsel sinizm; kişi, grup, ideoloji, sosyal yetenekler veya kurumların güvensizliğine yönelmenin yanı sıra; kırgınlık, ümitsizlik, hayal kırıklığıyla şekillendirilen genel veya spesifik tutumlar olarak tanımlanmıştır (Özgener vd., 2008: 55). Örgütsel sinizmin işgörenele olduğu kadar kurumlara ve işletmelere de olumsuz etkileri vardır. İşletmeler de tıpkı bireyler gibi örgütsel sinizmden dolayı maddî ve manevî kayıplar yaşayabilmektedirler (Pelit ve Pelit, 2014: 101). Örgütsel sinizmin yarattığı bu olumsuz sonuçlarından dolayı yöneticiler tarafından gerekli adımların atılması örgüt etkililiği ve verimliliği açısından oldukça önemlidir. Çünkü örgütsel sinizm sonuçları uzun süre devam ederse, örgütlerin etkililiği ve devam edebilirliği tehlikeye girebilir (Naus, 2007).

Konu ile ilgili yurtdışı alanyazın incelendiğinde; Minnesota Üniversitesi'nde 1940 yılında karakter üzerine yapılan çalışma ile oluşturulan "Minnesota Çok Ölçekli Kişilik Envanteri" sinizm ölçekleri için temel teşkil etmiştir. Bu çalışma örgütsel sinizm ile ilgili yapılmış ilk modern çalışma olarak kabul edilmektedir (Delken, 2004, 12). Brandes vd. (1999), örgütsel sinizm ile örgütsel bağlılık, örgütsel vatandaşlık, işgören ve yönetici katılımı, yönetici davranışları arasındaki ilişkileri; Eaton (2000), örgütsel sinizm kavramı için ölçek geliştirerek onu daha işlevsel yapmayı; Delken (2004), çağrı merkezinde çalışan bireylerin demografik özellikleri ile örgütsel sinizm algıları arasındaki ilişkiyi; James (2005), okul sisteminde örgütsel sinizmin sonuçlarını tespit etmeyi; Johnson ve O'Leary- Kelly (2005), banka çalışanlarının psikolojik sözleşme ihlali, örgütsel sinizm, iş doyumu, örgütsel bağlılık, duygusal tükenmişlik, örgütsel vatandaşlık, işten kaytarma ve görev performansı arasındaki ilişkileri; Scott ve Zweig (2008), örgütsel sinizm ile öz değerlendirme, negatif duygu durumu ve iş tatmini arasındaki ilişkiyi; Ye ve Min (2014), anaokulları ve çocuk bakım merkezleri müdürlerinin hizmetkâr liderliği, öğretmenlerin örgütsel sinizmi güçlendirme ve örgütsel bağlılık arasındaki yapısal ilişkiyi; Yim ve Moses (2016), büyük eğitim dönüşüm planı ve iş tatminine, öğretmen sinizminin etkisini incelemişlerdir.

Konu ile ilgili yurtiçindeki alanyazın incelendiğinde; Erdost vd. (2007), sinizm ve örgütsel sinizm terimlerini Türkçe yazına tanıtmayı; Güzeller ve Kalağan (2008), Vance, Brooks ve Tesluk (1997) tarafından oluşturulan örgütsel sinizm ölçeğini test edip Türkçe'ye uyarlamayı; Tokgöz ve Yılmaz (2008), otellerdeki işgörenlerin sinizm düzeylerini belirlemeyi; Efildi vd. (2008), yönetici sekreterinin örgütsel sinizm düzeylerini belirlemeyi; Öğüt vd. (2008), stratejik insan kaynakları yönetimi açısından örgütsel sinizm ile psikolojik sözleşme ihlali arasındaki etkileşimi; Kalağan (2009), araştırma görevlilerinin örgütsel destek algıları ile örgütsel sinizm tutumları arasındaki ilişkiyi; Tükeltürk vd. (2009), örgütlerde psikolojik kontrat ihlalleri ve sinizm ilişkisini; Arabacı (2010), eğitim müfettişlerinin duyarsızlaşma ve örgütsel sinizm düzeylerinin iş tatmini üzerindeki etkisini ölçmeyi; Dikmetaş vd. (2010), hastane personeline örgütsel sinizmi belirlemeyi; Polat vd. (2010), personel güçlendirme-örgütsel sinizm ilişkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracılık etkisini incelemeyi; Kalağan ve Güzeller (2010), öğretmenlerin örgütsel sinizm düzeyleri üzerinde demografik özelliklerinin etkisini incelemeyi; Şirin (2011), ilköğretim okullarındaki öğretmenlerin okul kültürü algıları ile örgütsel sinizm tutumları arasındaki ilişkiyi; Polatcan (2012), okul yöneticilerinin liderlik davranışları ile öğretmenlerin örgütsel sinizm tutumları arasındaki ilişkiyi; Nartgün ve Kartal (2013), öğretmenlerin örgütsel sinizm ve örgütsel sessizlik hakkındaki görüşlerini; Yıldız (2013), örgütsel bağlılık ile örgütsel sinizm ve örgütsel muhalefet arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu çalışmada ise bu çalışmalardan farklı olarak, öğretmenlerin örgütsel sinizm tutumlarının çeşitli değişkenlere göre incelenmesine yer verilmiştir. Bu bağlamda çalışmanın problem cümlesi “Öğretmenlerin örgütsel sinizm tutumlarına ilişkin görüşleri çeşitli değişkenlere göre farklılık göstermekte midir?” şeklinde ifade edilebilir.

1.1. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışmanın genel amacı, öğretmenlerin örgütsel sinizm tutumlarına ilişkin görüşlerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesidir. Bu genel amaç kapsamında aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Öğretmenlerin örgütsel sinizm tutumlarına ilişkin görüşleri nelerdir?
2. Öğretmenlerin örgütsel sinizm tutumlarında;
 - a. Cinsiyetlerine göre,
 - b. Öğrenim durumlarına göre,
 - c. Mesleki kıdemlerine göre anlamlı ilişki var mıdır?

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. SINİZM

Sinizm, olumsuz duyguların eşlik ettiği hayal kırıklığı ve şüpheden meydana gelen bir tutumdur (Kart, 2015: 73). Sinizm, özellikle son yirmi yıldır yönetici kontrol girişimlerine bir direnç olarak var olmaktadır. Gittikçe yaygınlaşan sinizm kavramı, dalga geçmek, şüphe duymak, güvenmemek ve her şeyi sorgulamak tutumlarıyla günümüz modern iş örgütlerinde yerini almaktadır (Kart, 2015: 73). Sinizm kavramı Antik Yunan'a kadar dayanmaktadır.

Türkçe bir kavram olmayan sinizm kelimesine Türk Dil Kurumu (TDK) tarafından Türkçe bir karşılık henüz geliştirilememiştir. Sinizm kelimesi Türkçe dilinde gizlice kötülük yapan, kurnaz, çıkarıcı, güven vermeyen kişiler için kullanılan “sinsi” kelimesi ile kısmen karşılık bulmaktadır (Pelit ve Pelit, 2014; 74). Sinizm çok boyutlu bir kavram olup; felsefe, din, politik bilimler, sosyoloji, yönetim ve psikoloji gibi farklı disiplinlerin konusu olmuştur. Sinizm, “kuşkuculuk”, “şüphencilik”, “güvensizlik”, “inançsızlık”, “kötümserlik”, “olumsuzluk” sözcükleriyle yakın anlamlara sahip olmakla beraber, modern yorumunda, bireyin “kusur bulan, zor beğenen, eleştiren” anlamlarını da ağırlıklı olarak taşımaktadır (Erdost vd., 2007).

Yapılan tanımlar ve ilgili alanyazın incelendiğinde siniklerin özelliklerini genel olarak bu şekilde sıralamak mümkün olmuştur:

- Yalancılık ve sahte yüzlü olmak, diğerlerini istismar etmek insanın ana karakteri olduğunu düşünürler (Çağ, 2011: 54),
- Tercih yaparken insanoğlunun bencil olduğunu, güvenilir ve tutarlı olmadıklarına inanırlar.
- İnsanların davranışlarının altında genellikle saklı hislerinin olduğunu düşünürler (Brandes vd., 1999: 5),
- Birey, toplum, kurum gibi psikolojik bir obje düşündüklerinde utanma ve tikslenme hissederler,
- Psikolojik objenin samimiyet ve doğallıktan yoksun olduğunu düşünürler,
- Psikolojik obje ile ilgili yaşanmışlıklarını anlatırken alaycı bir mizah kullanırlar (Mirvis ve Kanter, 1991: 51),
- Başkalarına karşı güvensiz, ilgisiz, baskıcı, bencil ve kabadırlar,
- Başkalarının hedeflerinin sorgulayan ve sorumluluk alamayan bireylerdir (Pelit ve Pelit, 2014; 75)

2.2. ÖRGÜTSEL SİNİZM

1980’li yıllardan itibaren örgütsel sinizm kavramı yaygınlaşmış ve örgütlerde sıkça görülen tutum ve davranışlardan olmuştur. Kanter ve Mirvis’in 1989 yılında çıkarttıkları kitaplarında artan örgütsel sinizm tutumlarına ve bunun nedenlerine değinmişlerdir (Dean vd., 1998). Bu çalışma ile örgütsel sinizm terimi gelişmiştir.

Örgütsel sinizm birçok farklı şekilde tanımlanmıştır. Turner ve Valentine (2001), örgütsel sinizmi; aşırı güvensizlik, kuşku, düşmanlık, diğer insanların motivasyonun bozma gibi özelliklerden oluşan ahlâki karar vermenin boyutu olarak tanımlamışlardır. Johnson ve O’Leary-Kelly (2003) örgütsel sinizmi, “örgütün bütünlükten yoksun olduğu inancı” olarak tanımlamışlardır. Valentine ve Elias (2005) ise örgütsel sinizmi, kurumların çıkarları için çalışan ve ahlâki ve adil özellikleri olmayan, işgörenlerine dürüst davranmayan yerler olarak düşünüldüğüne ilişkin oluşturulan inanç olarak açıklamışlardır. En çok kullanılan tanımları Dean vd. (1998) yapmıştır; örgütsel sinizmi, bireylerin örgüte karşı olan olumsuz tutumları olarak tanımlamışlardır. Bu olumsuz tutumlar ise bireyin örgüt bütünlüğünün olmadığı inancı, örgüte karşı beslenen negatif duygu ve örgüte karşı sergilenen negatif davranışlar olarak üçe ayrılmaktadır.

2.2.1. ÖRGÜTSEL SİNİZMİN BOYUTLARI

Örgütsel sinizm, bir tutum olarak değerlendirilmektedir (Kalağan, 2009: 46). Tutum, kişinin kendisine, çevresine ya da çevresindeki herhangi bir konu, nesne ya da olaylara karşı bilgi, duygu ve deneyimlerine dayanarak oluşturduğu zihinsel, duygusal ve davranışsal tepkinin ön eğilimidir (İnceoğlu, 2010: 13). Bir tutum olarak kavramlaştırılan örgütsel sinizm için de tutum gibi inançla başlayan ve davranışla sona eren sürecin bir parçası olduğu düşünülmektedir (Kalağan, 2009: 46). Düşünce davranış süreci; inanç, tutum, niyet/kasıt, davranış aşamalarından oluşur. Tutumları oluşturan duygusal, düşünsel ve davranışsal ögeler bulunmaktadır. Bir tutumun oluşmasında bu ögelerin üçünün bir arada olması gerekmemekte, bazen biri ya da ikisi daha baskın olabilmektedir (Pelit ve Pelit, 2014; 97). Dean vd. (1998) tarafından ortaya konan örgütsel sinizmin üç boyutu hakkında açıklamalar aşağıdaki gibidir:

2.2.1.1. ÖRGÜTSEL SİNİZMİN İNANÇ (BİLİŞSEL) BOYUTU

Tutumlar, bilgi ve inanç düzeyine göre şekillenirler (Köklü, 1995: 82). İnanç, örgütsel sinizmin ilk boyutudur. Sinik kişiler, örgütte bütünlüğün olmadığına inanmaktadırlar. Örgütün adalet, samimiyet, dürüstlük gibi özelliklerden yoksun olduğunu düşünmekte, bu yoksunluğun sebebi

olarak ise yönetici ya da örgütün çıkarı için bu tür erdemli davranışların göz ardı edilmesi olarak görmektedirler. Sinik bireylerde her davranışın altında bir menfaat olduğu inancı vardır. Ayrıca örgüt yöneticilerinin örgüt çıkarılarını değil kendi menfaatlerini düşündüklerine, böylece ahlâksız ve vicdansız tercihler yaptıklarına inanmaktadırlar. Bu inançlar kişinin hem yöneticilere hem örgüte karşı güvensiz duygular beslemesine sebep olmaktadır (Dean vd., 1998: 346). Kurumlarına karşı negatif hisler (kaygı, kızgınlık, sinir, güvensizlik vb.) besleyen örgütsel sinikler, kurumları hakkında olumsuz bir haber ya da sonucu duyduklarında da üzülebilirler; eleştirdiği kurumlarının üstünlüklerinin de gizli olarak sevincini yaşayabilmektedirler (Dean vd., 1998: 346).

2.2.1.2. ÖRGÜTSEL SİNİZMİN DUYGUSAL (DUYUŞSAL) BOYUTU

Tutumu oluşturan bu boyutta hissi etmenler ön plandadır; bireyin olaya ya da objeye olan heyecanları anlatılmaktadır ve tutumun sürekliliğini sağlayan faktör duygusal boyuttur (Erdoğan, 1994: 366). Bu boyutta, örgütsel sinizmin dürüstlükten mahrum olduğu düşüncesi vardır. Örgütsel sinizmin duygusal boyutunda dokuz temel duygunun ön planda olduğu düşünülmektedir:

- İlgi- heyecan,
- Zevk-neşe,
- Sürpriz- şaşkınlık,
- Acı- ıstırap,
- Kızgınlık- öfke,
- Tiksini-me- nefret,
- Hor görme- küçümseme,
- Korku,
- Dürüstlük (Brandes, 1997: 31).

Duygusal öğelerin, bilişsel öğelere göre daha önemsiz olduğu düşünülse de duygusal yönü güçlü olan tutumları değiştirmenin daha zor olduğu belirtilmektedir (Göksu, 2012).

2.2.1.3. ÖRGÜTSEL SİNİZMİN DAVRANIŞ (DAVRANIŞSAL) BOYUTU

Tutumun davranış faktörü, bireyin inanç, bilgi ve duyguları sonucu ortaya çıkan yargısı sonucu objeye yönelik olumlu veya olumsuz hareket eğilimidir (Pelit ve Pelit, 2014; 99). Tutum, davranışa tek başına değil ortamsal etkenler ile etki eder; süreçte etkin rol alan başka etmenler de bulunabilmektedir (Tütüncü ve Küçükusta, 2008). Örgütlerinde sinik davranışta bulunan işgörenler bunu direkt olduğu gibi dolaylı da yapabilmektedirler. Karamsar tahminler, kişileri küçük düşürecek söz tavır ve olumsuz konuşmaların yanı sıra; çalışanların birbirleri ile bakışması, sırtması, alaycı duruşları ile de sözlü olmayan sinik davranışlar yapılabilmektedir (Brandes vd. 2006: 240).

2.2.2. ÖRGÜTSEL SİNİZMİ OLUŞTURAN TEMEL FAKTÖRLER

Örgütsel sinizmi oluşturan faktörler ilgili alanyazın incelendiğinde bireysel ve örgütsel faktörler olarak iki ana başlık altında incelenmiştir. Bireysel faktörler olarak cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, gelir ve mesleki kıdem altı başlıkları yer almaktadır. Örgütsel sinizmi oluşturan örgütsel faktörler ise örgütsel adalet, psikolojik sözleşme ihlali ve iletişimsizlik alt başlıklarında incelenmiştir.

2.2.2.1. ÖRGÜTSEL SİNİZMİ OLUŞTURAN BİREYSEL FAKTÖRLER

Literatür incelendiğinde örgütsel sinizm ile bireysel faktörler arasındaki ilişkiyi inceleyen fazla çalışma olmadığı görülmekte olup, yapılan çalışmalarda ise örgütsel sinizm ile bireysel faktörler arasında çoğunlukla ilişki olmadığı yönünde sonuçlara ulaşılmıştır (Pelit ve Pelit, 2014; 90). Örgütsel sinizm kavramının kapsamından dolayı, çalışanları sinikleştirmede bireysel

faktörlerden ziyade örgütsel faktörler olduğu belirtilmiştir. Örgütsel sinizmin oluşmasında etkili olduğu düşünülen faktörler ve sonuçları, bu düşünceyi destekleyen bazı çalışmalar ile maddeler halinde verilmiştir.

Cinsiyet: Sosyal hayattaki cinsiyet-rol eşleşmesinden dolayı erkek ve kadın çalışanlar, hem iş ortamın ve çalışma koşullarını farklı değerlendirmekte hem de iş hayatından beklentilerini birbirinden farklı olmaktadır. Erkekler iş hayatına daha çok başarı odaklı bakarken, kadınlar ilişki odaklı bakmaktadır (Lambert, 1991: 342). Yapılan çalışmaların birçoğunda cinsiyet ile örgütsel sinizm arasında anlamlı bir ilişki bulunamazken Lobnika (2004), çalışmasında anlamlı bir ilişki bulmuştur. Araştırmacı kadın çalışanların, erkek çalışanlara göre örgütsel sinizm düzeylerinin yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır (Pelit ve Pelit, 2014; 91).

Eğitim Durumu: Eğitim değişkeni ile örgütsel sinizm arasında yapılan çalışmalara göre bu değişkenler arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu yönündedir. Eğitim seviyesi arttıkça sinik tutumlar da artmıştır. Tıpkı yaş değişkeninde olduğu gibi eğitim durumunda da beklentinin yüksek oluşu, işgörenin potansiyelinin farkında olması ve yaptıkları iş için eğitim düzeylerinin fazla olduğuna inanmaları işgörenlerde sinik davranışlar meydana getirmektedir (Pelit ve Pelit, 2014; 92).

Mesleki Kıdem: İşgörenin ne kadar zamandır o örgütte çalıştığını gösteren kritere mesleki kıdem denmektedir (İpek, 2018). Bazı çalışmalarda (James, 2005; Naus vd., 2007) mesleki kıdem ile örgütsel sinizm arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma yılı arttıkça örgütsel sinizmin de arttığı belirtilmiştir. Ancak yapılan diğer araştırmalarda ise mesleki kıdem ile örgütsel sinizm arasında negatif yönde bir ilişki olduğu şeklindedir. Holzman ve Armandi (1986), işe yeni başlayan bireylerin ideallerinin ve beklentilerinin yüksek olması ve bu beklentilerin karşılanmaması sonucu hayal kırıklığına uğradıkları sonucuna ulaşmışlardır (akt. Brandes, 1997).

Örgütsel sinizmi oluşturan bireysel faktörlere bakıldığında ve yapılan çalışmalar incelendiğinde birbirini destekleyen veya desteklemeyen çalışmalar olduğu görülmektedir. Örgütsel sinizme etki eden faktörlerin kişisel faktörlerden ziyade örgütsel faktörler olduğu literatürde belirtilmiştir. Örgütsel sinizmi oluşturan örgütsel faktörler aşağıdaki gibidir.

2.2.2.2. ÖRGÜTSEL SİNİZMİ OLUŞTURAN ÖRGÜTSEL FAKTÖRLER

Örgütsel sinizmi oluşturan örgütsel faktörler ile ilgili literatür incelendiğinde birçok faktör görülmektedir. Adaletsizlikten uzun çalışma saatlerine, yetersiz düzeyde terfiden yıldırımlara kadar birçok unsur örgütsel sinizme sebep olmaktadır (Pelit ve Pelit, 2014; 93). Örgütsel sinizme yol açan en belirgin nedenler ise örgütsel adalet, psikolojik sözleşme ihlali, iletişimsizlik, örgütsel performans ve lider-üye alışverişi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Örgütsel Adalet: Örgüt yöneticilerinin işgörenleri ve kurumlarını ilgilendiren kararlarının işgörenler tarafından olumlu karşılanması, uygulanan ödül, ceza, terfi, ücret gibi konularda kararların nasıl alındığı ve uygulamaların yapılacağı, çalışanlara bu tür konular hakkında bilginin nasıl verildiği ve bu bilgi ve kararın işgörenlerce nasıl algılandığı örgütsel adalet kavramını açıklamaktadır (İçerli ve Yıldırım, 2012). Örgütsel adalet kavramı, işgörenlerin üzerinde önemli bir faktör olduğu belirtilmektedir. Örgütsel adalet ile çalışanların tutum ve davranışları arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda (Tutar 2007; Özdevecioğlu, 2003; Kutanis ve Çetinel, 2010) örgütsel adalet algısının iş tatminini ve işe bağlılığı arttırdığı; adaletsizlik algısının ise saldırganlık, sinik davranışlar ve misilleme duygularını tetiklediği yönündedir. Örgütsel sinizmin, örgütsel adaletle bağlı oluşması aslında örgütte iş görenin yaşadığı olumsuzluklar ve adaletsizliklerin sonucu olarak görülmektedir. Adalet algısı arttıkça örgütsel sinizm tutumları azalmakta; adalet algısı azaldıkça örgütsel sinizm tutumları da artmaktadır (Pelit ve Pelit, 2014; 94).

Psikolojik Sözleşme İhlali: İlk olarak Angrys (1960) tarafında ortaya bahsedilen psikolojik sözleşme işgören ile işveren arasındaki ilişki temeline dayanan ve yazılı olmayan birtakım beklentiler olarak tanımlanmaktadır. İşverenin, çalışandan beklentisi, fazla mesai yapması,

sadık olması, sıkı çalışması, üretmesi, şikayetçi olmaması ve greve gitmemesi olarak tanımlanmaktadır (İpek, 2018). İşgören açısından ise psikolojik sözleşme, yüksek ücret, terfi, eşitlik, adalet, iş güvencesi ve kişisel konularda destek almak olarak tanımlanmaktadır (Tükeltürk vd., 2009: 688). Bu yönde beklentileri karşılanmayan işgörende psikolojik sözleşmenin ihlâl edildiği düşüncesi oluşur. Bu düşünce sonucunda ise işgörende örgüte karşı kızgınlık, kırgınlık, hayal kırıklığı, işten ayrılma veya gelmeme durumları gibi sonuçlara yol açmaktadır (Kalağan, 2009). İşgörenlerde meydana gelen bu tür sinik davranışlar örgütteki verimin düşmesine ve kalitesiz işlerin yapılmasına sebep olmaktadır (Kalağan, 2009). İletişimsizlik: Örgütleri meydana getiren kişilerin iletişim hâlinde olmaları gerekmektedir. Örgütün verimliliği, çalışanların motivasyonu ve gelişmesi için iletişim doğrudan etkili bir faktördür (Efil, 1994: 17). Çalışanlar arasındaki doğru ve olumlu iletişim iş verimliliğini arttıracak gibi işgörenlerin işe mutlu gelmelerini ve hayatlarına dair pozitif bir duygunun oluşmasını sağlar (Pelit ve Pelit, 2014; 94). İyi iletişimin hatayı en aza indireceği düşünülmektedir. Etkili bir iletişim ile örgütler başarıya ulaşabilirler. Etkili iletişim yoksa yönetici ile işgören arasında çatışmalar, birbirini anlamamaktan kaynaklı güvensizlikler oluşur; örgütte samimiyet ve dürüstlük kavramları yetersiz hâle gelir ve bunun sonucunda da sinik davranışlar oluşur (Kavak ve Vatansever, 2010: 169).

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu araştırma öğretmenlerin örgütsel sinizm tutumlarını cinsiyet, mesleki kıdem ve öğrenim durumu değişkenleri açısından incelemeyi amaçlanmaktadır. Bu araştırmada tarama modeli kullanılmıştır. Tarama araştırmaları geçmişte ya da hâlen var olan bir durumu betimlemeye çalışan araştırmalardır (Karasar, 2005).

3.1. ARAŞTIRMANIN EVREN VE ÖRNEKLEMİ

Araştırmanın evrenini 2018-2019 eğitim öğretim yılında Kahramanmaraş ili Onikişubat ve Dulkadiroğlu merkez ilçelerinde ilköğretim ve ortaöğretimde görev yapan 7350 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise evrenden basit seçkisiz örnekleme yöntemiyle belirlenen 463 öğretmen oluşturmaktadır. Her bir örnekleme birimine eşit seçilme ihtimalini vererek seçilen birimlerin örnekleme alındığı yonteme basit seçkisiz örnekleme denir (Büyüköztürk vd., 2015: 85). 6000-8000 evren üzerinden seçilmesi gereken en az örneklem sayısının 361, en fazla örneklem sayısının 615 kişi olması gerektiği (Büyüköztürk vd., 2015: 98) belirtilmektedir. Bu durumda örneklem, evreni temsil etme gücüne sahiptir. Tablo 1’de araştırmaya katılan öğretmenlerin demografik özelliklerine ilişkin verilerin dağılımı gösterilmektedir.

Tablo 1. Öğretmenlerin Demografik Özelliklerine İlişkin İstatistikler

<i>Değişkenler</i>	<i>Gruplar</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
Cinsiyet	Kadın	265	%57,4
	Erkek	198	%42,6
Mesleki Kıdem	1-5 Yıl	76	%16,5
	6-10 Yıl	106	%23
	11-15 Yıl	114	%24,7
	16-20 Yıl	99	%21
	21 Yıl Üzeri	68	%14,8
Öğrenim durumu	Lisans	433	%93,7
	Lisansüstü	30	%6,3
Toplam	463	%100	

Tablo 1 incelendiğinde, araştırmanın örnekleminde kadın öğretmen sayısının erkek öğretmenlerden daha fazla olduğu; mesleki kıdemi 11-15 yıl olan öğretmenlerin, diğer

öğretmenlerden fazla olduğu ve lisans mezunu öğretmenlerin yüksek lisans mezunlarından daha fazla olduğu görülmektedir.

3.2. VERİ TOPLAMA ARACI

Araştırmanın veri toplama aracının birinci bölümünde, öğretmenlerin demografik özelliklerine ilişkin bilgileri toplamak amacıyla “kişisel bilgi formu”; ikinci bölümünde, öğretmenlerin örgütsel sinizm tutumlarını ölçmek için “Örgütsel Sinizm Ölçeği” kullanılmıştır.

3.2.1. KİŞİSEL BİLGİ FORMU

Araştırmada kullanılan kişisel bilgi formu, araştırmaya katılan öğretmenlerin cinsiyet, öğrenim durumu ve mesleki kıdem gibi demografik özellikleri hakkında bilgi verdikleri veri toplama aracının ilk bölümüdür.

3.2.2. ÖRGÜTSEL SİNİZM ÖLÇEĞİ

Araştırmaya katılan öğretmenlerin örgütsel sinizme ilişkin tutumlarını ölçmek amacıyla kullanılan veri toplama aracı, ilk olarak Brandes (1997) tarafından 14 madde olarak geliştirilmiştir. Brandes, Dharwadkar ve Dean (1999) tarafından geliştirilen ölçek Kalağan (2009) tarafından Türkçe’ye uyarlanmıştır. Açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleriyle geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmış ve davranışsal boyutta yer alan bir maddesi çıkarılmıştır. 13 maddeden oluşan “Örgütsel Sinizm Ölçeği” bu çalışmada veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Örgütsel sinizm veri toplama aracında bilişsel, duyuşsal ve davranışsal olmak üzere üç alt boyut yer almaktadır. Veri toplama aracının bilişsel alt boyutuna ait beş madde (1, 2, 3, 4, 5); duyuşsal alt boyutuna ait dört madde (6, 7, 8, 9) ve davranışsal boyutuna ait dört madde (10, 11, 12, 13) bulunmaktadır. Brandes ve diğerleri (1999) bilişsel boyuttaki maddelerin faktör yüklerinin 0,63 ile 0,81; duyuşsal boyuttaki maddelerin faktör yüklerinin 0,75 ile 0,80 ve davranışsal boyuttaki maddelerin faktör yüklerinin 0,54 ile 0,80 arasında değiştiğini hesaplamışlardır (Kalağan, 2009). Ayrıca, alt boyutların Cronbach Alpha İç Tutarlılık Katsayıları bilişsel alt boyutun 0,86; duyuşsal alt boyutun 0,80 ve davranışsal alt boyutun 0,78 olarak hesaplanmıştır. Veri toplama aracında; (1) “Hiç Katılmıyorum”, (2) “Katılmıyorum”, (3) “Kısmen Katılıyorum”, (4) “Katılıyorum” (5) “Tamamen Katılıyorum” şeklinde sıralanan beşli Likert tipi derecelendirme ölçeği kullanılmıştır. Veri toplama aracından alınabilecek en düşük puan 13 ve en yüksek puan 65’tir. Katılımcıların veri toplama aracından yüksek puan alması, örgütsel sinizme yönelik algılarının yüksek olduğu şeklinde yorumlanırken, düşük puan alması ise katılımcıların algılanan örgütsel sinizm düzeylerinin düşük olduğu şeklinde değerlendirilmektedir. Brandes vd. (1999), örgütsel sinizm veri toplama aracının bilişsel alt boyuttaki maddelerin faktör yüklerinin 0,63 ile 0,81; duyuşsal alt boyuttaki maddelerin faktör yüklerinin 0,75 ile 0,80 ve davranışsal alt boyuttaki maddelerin faktör yüklerinin 0,54 ile 0,80 arasında değiştiğini hesaplamışlardır. Ayrıca ölçek alt boyutların Cronbach Alpha İç Tutarlılık Katsayıları sırasıyla 0,86; 0,80 ve 0,78 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin Türkçe’ye uyarlanabilmesi için dilsel eşdeğerlik analizleri yapılması amacıyla çeviri-geri çeviri tekniği kullanılmış, ölçek uygulanmış ve Pearson korelasyon katsayılarının anlamlı olması* sonucunda geçerlik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır (* $p < 0,05$). Kalağan (2009), Türkçe’ye uyarladığı örgütsel sinizm ölçeğinin, bilişsel boyuttaki maddelerin faktör yüklerinin 0,76 ile 0,81; duyuşsal boyuttaki maddelerin faktör yüklerinin 0,73 ile 0,88 ve davranışsal boyuttaki maddelerin faktör yüklerinin 0,66 ile 0,89 arasında olduğunu hesaplamıştır. Veri toplama aracının tümü için ise elde edilen faktör yükü değeri 0,66-0,89’dur. Örgütsel sinizm veri toplama aracının alt boyutları için Cronbach Alpha İç Tutarlılık Katsayıları alt boyutlar için sırasıyla 0,91; 0,94 ve 0,86 olarak hesaplanmıştır (Kalağan, 2009). Yapılan analiz sonucunda, ölçeğin toplam varyansı açıklama oranı %78,67 olarak hesaplanmıştır. Beş maddeden oluşan bilişsel alt boyutun açıkladığı varyans oranı %29,09; dört maddeden oluşan duyuşsal alt boyutun açıkladığı varyans oranı %27,17; ve yine dört maddeden oluşan davranışsal alt boyutun açıkladığı varyans oranı %22,39’dur. Faktör yükleri değerleri incelendiğinde değerlerin 0,66

ile 0,89 arasında değiştiği görülmektedir. Bu değerler, maddelerin faktör yüklerinin yeterli düzeyde olduğunu göstermektedir. Ölçeğin üç faktörlü yapısı, doğrulayıcı faktör analizi ile doğrulanmıştır (Kalağan, 2009). Bu araştırma kapsamında örgütsel sinizm veri toplama aracına ait Cronbach Alpha iç tutarlık katsayıları tekrar ölçülmüştür. Veri toplama aracının bilişsel alt boyutu için Cronbach Alpha değeri 0,95; duyuşsal alt boyutu için 0,97 ve davranışsal alt boyutu için 0,88'dir. Ölçeğin tamamından alınan Cronbach Alpha iç güvenilirlik katsayısı ise 0,95 olarak hesaplanmıştır. Bir ölçeğin güvenilir olarak kabul edilmesi için Cronbach Alpha katsayısı'nın 0,70 ve daha yüksek olması gerektiği (Büyüköztürk, 2011: 171) göz önüne alındığında veri toplama aracının bu araştırma için güvenilir olduğuna karar verilmiştir. Araştırmada kullanılan kişisel bilgi formu ve veri toplama aracı Ek-1'de verilmiştir.

3.3. VERİ TOPLAMA ARAÇLARININ UYGULANMASI ve VERİLERİN ANALİZİ

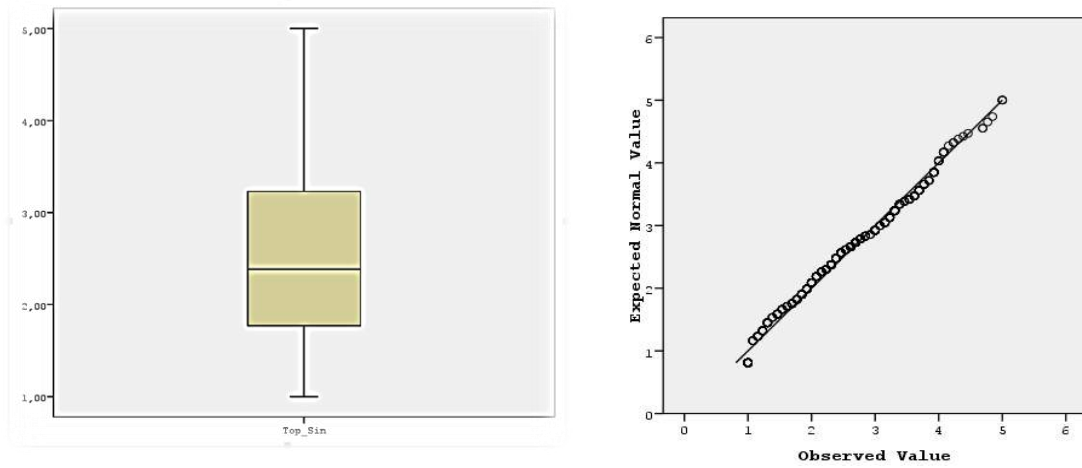
Öğretmenlerin örgütsel sinizm tutumları incelemek amacıyla hazırlanan bu çalışma 2018-2019 eğitim-öğretim yılında görev yapan öğretmenlere uygulanmıştır. Veri toplama aracının öğretmenlere uygulanması için gerekli izinler alınmış ve öğretmenlerin görev yaptıkları okullarda eğitim- öğretimi aksatmayacak şekilde araştırmacı tarafından uygulanmıştır. Veri toplama aracı öğretmenlere uygulandıktan sonra araştırmacı tarafından kontrol edilmiş ve bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Eksik doldurulduğu tespit edilen 12 veri toplama aracı araştırmaya dahil edilmemiştir. İstatistiksel analizlerde anlamlılık düzeyi .05 olarak kabul edilmiştir. Araştırmada kullanılan veri toplama aracının 5'li Likert tipi ölçek olduğu ve puan sınırları aralıkları tespit edilmiştir.

Tablo 2. Veri Toplama Aracının Likert Tipi Ölçek İçin Puan Aralıkları.

<i>Örgütsel Sinizm Ölçeği Düzeyleri</i>	<i>Puan Sınırları Aralığı</i>
Hiç katılmıyorum	1,00-1,79
Katılmıyorum	1,80-2,59
Kısmen katılıyorum	2,60-3,39
Katılıyorum	3,40-4,19
Tamamen katılıyorum	4,20-5,00

Tablo 2 incelendiğinde birinci puan sınır aralığı "1,00-1,79"dur ve örgütsel sinizm ölçeği için "hiç katılmıyorum" düzeydedir. İkinci puan sınır aralığı "1,80-2,29"dur ve "katılmıyorum" düzeyindedir. Üçüncü puan sınır aralığı "2,60-3,39"dur ve "kısmen katılıyorum" düzeyindedir. Dördüncü puan sınır aralığı "3,40-4,19"dur ve "katılıyorum" düzeyindedir. Beşinci puan sınır aralığı ise "4,20-5,00"dir ve "tamamen katılıyorum" düzeyindedir.

Araştırmanın sonucunda elde edilen verilerin normal dağılım gösterip göstermediklerini belirlemek amacıyla veri toplama araçları için normallik testi yapılmıştır. Yapılan testler sonucunda veri toplama aracının normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Örgütsel sinizm veri toplama aracının çarpıklık katsayısı ($\text{ÇK}=0,27$) bulunmuştur. Elde edilen değer dağılımın normal olduğunu göstermektedir. Çarpıklık katsayısı, sürekli bir değişkenden elde edilen puanların normal dağılım gösterip göstermediğini tespit eden bir yöntemdir. Çarpıklık katsayısı +1 ile -1 arasında değer alıyorsa normal dağılım gösterdiği söylenir (Büyüköztürk, 2015: 63). Aynı zamanda dağılımın normallğine bakmak amacıyla veri toplama aracı için "normal Q-Q plot" grafiği kullanılmıştır. "Normal Q-Q plot" grafiğinde noktalar 45 derecelik doğru üzerinde veya yakın bir konumda ise dağılımın normal olduğu söylenebilir (Büyüköztürk, 2015: 64). Araştırmaya ait örgütsel sinizm veri toplama aracı Q-Q plot dağılım grafiği Şekil 1.'de verilmiştir. Şekilde görüldüğü gibi elde edilen grafik sonucu dağılımın normal olduğunu göstermektedir.



Şekil 1. Örgütsel Sinizm Veri Toplama Aracı Kutu-Çizgi Grafiği ve Q-Q Grafiği

Araştırmanın “Öğretmenlerin örgütsel sinizme ilişkin görüşleri nedir?” şeklindeki birinci alt problemi için verilerin aritmetik ortalaması ve standart sapmaları hesaplanmıştır.

Araştırmanın öğretmenlerin örgütsel sinizme ilişkin görüşlerinde;

- Cinsiyet değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı fark olup olmadığını tespit etmek için bağımsız örneklem t-testi yapılmıştır.
- Mesleki kıdem değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı fark olup olmadığını tespit etmek için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır.
- Öğrenim durumu değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı fark olup olmadığını tespit etmek için bağımsız örneklem t-testi yapılmıştır.

4. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde, öğretmenlerin örgütsel sinizm tutumları cinsiyet, mesleki kıdem ve öğrenim durumu değişkenlerine göre incelenmiştir. Araştırmanın alt problemlerine göre elde edilen bulgular sırasıyla verilmiştir.

4.1. ÖĞRETMENLERİN ÖRGÜTSEL SİNİZME İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

Araştırmanın; “Öğretmenlerin örgütsel sinizme ilişkin görüşleri nedir?” şeklindeki birinci alt problemi için verilerin aritmetik ortalaması ve standart sapmaları hesaplanmıştır. Öğretmenlerin örgütsel sinizm tutumlarına ilişkin bulgular; bilişsel, duyuşsal ve davranışsal alt boyutlarında incelenmiştir. Çeşitli kademelerde görev yapan öğretmenlerin örgütsel sinizm tutumlarını belirlemek amacıyla örgütsel sinizm ölçeğini oluşturan “bilişsel”, “duyuşsal” ve “davranışsal” alt boyutlarından ve ölçeğin tamamından elde edilen veriler Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Öğretmenlerin Örgütsel Sinizm Tutumlarına İlişkin Veriler

Ölçek/Alt Boyutları	N	\bar{X}	ss
Örgütsel Sinizm Ölçeği	463	2,38	0,94
Bilişsel Alt Boyut	463	2,51	1,06
Duyuşsal Alt Boyut	463	1,98	1,07
Davranışsal Alt Boyut	463	2,86	1,06

Tablo 3 incelendiğinde, öğretmenlerin örgütsel sinizm veri toplama aracından aldıkları puanların aritmetik ortalaması ($\bar{X}= 2,38$)’dir. Öğretmenlerin örgütsel sinizm tutumlarının ($\bar{X}= 2,38$) ortalama ile “katılmıyorum” düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Ölçek alt boyutlarından

alınan puanların aritmetik ortalamasına bakıldığında, bilişsel alt boyut için aritmetik ortalama ($\bar{X}=2,51$)'dir ve "katılmıyorum" düzeyinde olduğu görülmektedir. Öğretmenlerin duyuşsal alt boyut için aldıkları puanın aritmetik ortalaması ($\bar{X}= 1,98$)'dir ve "katılmıyorum" düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Davranışsal alt boyuta bakıldığında ise, alınan puanların aritmetik ortalaması ($\bar{X}= 2,86$)'dır ve "kısmen katılıyorum" düzeyindedir. Öğretmenlerin örgütsel sinizm ölçeği ve ölçek alt boyutlarından aldıkları puanlar incelendiğinde en yüksek değeri davranışsal alt boyut alırken en düşük değeri ise duyuşsal alt boyut almıştır. Bu durumda öğretmenlerin örgütsel sinizm tutumları daha çok davranış alt boyutunda görülürken, en az duyuşsal alt boyutta görülmektedir. Bu durumda, öğretmenlerin örgütsel sinik bakış açılarının düşük olduğu söylenebilir.

4.2. ÖĞRETMENLERİN ÖRGÜTSEL SINIZM GÖRÜŞLERİNİN CİNSİYET DEĞİŞKENİNE İLİŞKİN BULGULARI

Araştırmanın; öğretmenlerin örgütsel sinizme ilişkin görüşlerinde, cinsiyet değişkenine göre istatistiksel anlamlı fark var mıdır? şeklindeki alt problemi için bağımsız örneklem t-testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Öğretmenlerin Örgütsel Sinizm Tutumlarının Cinsiyet Değişkenine İlişkin t- Testi Verileri.

<i>Boyutlar</i>	<i>Cinsiyet</i>	<i>N</i>	\bar{X}	<i>ss</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Bilişsel	Kadın	265	2,54	1,06	0,799	0,62
	Erkek	198	2,46	1,07		
Duyuşsal	Kadın	265	2,06	1,12	1,785	0,03
	Erkek	198	1,88	1,00		
Davranışsal	Kadın	265	2,88	1,06	0,310	0,41
	Erkek	198	2,85	1,07		
Örgütsel Sinizm Ölçeği	Kadın	265	2,50	0,96	1,082	0,23
	Erkek	198	2,40	0,91		

Tablo 4 incelendiğinde, örgütsel sinizm ölçeğinin bilişsel, duyuşsal ve davranışsal alt boyutlarında kadın öğretmenlerden elde edilen aritmetik ortalamaların sırasıyla ($\bar{X}=2,54$), ($\bar{X}=2,06$), ($\bar{X}=2,88$); erkek öğretmenlerin ortalamasından ($\bar{X}=2,46$), ($\bar{X}=1,88$), ($\bar{X}=2,85$) daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Yapılan t testi sonuçlarına göre, bilişsel [$t(463) = 0,799$; $p>0,05$] ve davranışsal [$t(463) = 0,310$; $p>0,05$] alt boyutlarda, cinsiyet değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı farkın olmadığı bulunmuştur. Ancak duyuşsal alt boyutta [$t(463) = 1,875$; $p<0,05$] fark istatistiksel olarak anlamlıdır ve kadın öğretmenlerin ortalaması erkek öğretmenlerden daha yüksektir. Bu durum kadın öğretmenlerin erkek öğretmenlere göre örgütsel sinizmi duyuşsal alt boyutta daha fazla yaşadıklarını göstermektedir. Ayrıca elde edilen verilere göre bilişsel ve duyuşsal alt boyutta kadın ve erkek öğretmenlerin örgütsel sinizm tutumlarının "katılmıyorum" düzeyinde olduğu görülmektedir. Davranışsal alt boyutta ise kadın ve erkek öğretmenlerin örgütsel sinizm tutumlarının "kısmen katılıyorum" düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Örgütsel sinizm veri toplama aracının tamamına ait verilerde kadın öğretmenlerden elde edilen aritmetik ortalama ($\bar{X}=2,50$)'dir; erkek öğretmenlerden elde edilen aritmetik ortalama ise ($\bar{X}=2,40$)'tır ve her ikisi de "katılmıyorum" düzeyindedir. Örgütsel

sinizm veri toplama aracının genelinden elde edilen t testi sonuçlarına doğrultusunda, öğretmenlerin örgütsel sinizm tutumlarında cinsiyet değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p>0,05$). Bu bulgu, öğretmenlik mesleğinde, öğretmenlerin mesleki rollerinin cinsiyete göre değişmemesi ile ilgili olabilir (Kalağan ve Güzeller, 2010).

4.3. ÖĞRETMENLERİN ÖRGÜTSEL SİNİZM GÖRÜŞLERİNİN MESLEKİ KIDEM DEĞİŞKENİNE İLİŞKİN BULGULARI

Öğretmenlerin örgütsel sinizme ilişkin görüşlerinde, öğrenim durumlarına göre anlamlı ilişki var mıdır? şeklindeki alt problemi için tek yönlü ANOVA yapılmış ve sonuçlar Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Öğretmenlerin Örgütsel Sinizm Tutumlarının Mesleki Kıdem Değişkenine İlişkin Verileri

<i>Ölçek ve Alt boyutları</i>	<i>Mesleki Kıdem</i>	<i>N</i>	<i>\bar{X}</i>	<i>ss</i>	<i>F</i>	<i>p</i>
Örgütsel Sinizm Ölçeği	1-5 Yıl	78	2,55	1,12	6,56	0,00
	6-10 Yıl	106	2,80	0,92		
	11-15 Yıl	114	2,23	0,85		
	16-20 Yıl	97	2,39	0,88		
	21 Yıl ve üzeri	68	2,27	0,80		
	Toplam	463	2,46	0,94		
Bilişsel Alt Boyut (1)	1-5 Yıl	78	2,61	1,23	4,60	0,00
	6-10 Yıl	106	2,81	0,97		
	11-15 Yıl	114	2,22	0,99		
	16-20 Yıl	97	2,49	1,05		
	21 Yıl ve üzeri	68	2,44	1,03		
	Toplam	463	2,51	1,06		
Duyuşsal Alt Boyut (2)	1-5 Yıl	78	2,20	1,22	6,42	0,00
	6-10 Yıl	106	2,33	1,13		
	11-15 Yıl	114	1,82	0,91		
	16-20 Yıl	97	1,81	1,03		
	21 Yıl ve üzeri	68	1,69	0,95		
	Toplam	463	1,98	1,07		
Davranışsal Alt Boyut (3)	1-5 Yıl	78	2,83	1,16	5,99	0,00
	6-10 Yıl	106	3,27	1,09		
	11-15 Yıl	114	2,65	1,03		
	16-20 Yıl	97	2,85	1,01		
	21 Yıl ve üzeri	68	2,65	0,87		
	Toplam	463	2,86	1,06		

Tablo 5 incelendiğinde, öğretmenlerin örgütsel sinizm ölçeğinden aldıkları puanların ortalaması, 5 yıl ve altında görev yapan öğretmenler için ($\bar{X}=2,55$)'tir; 11-15 yıl görev yapan öğretmenler için ($\bar{X}=2,23$)'tür; 16-20 yıl görev yapan öğretmenler için ($\bar{X}=2,39$)'dur; 21 yıl ve üzeri görev yapan öğretmenler için ($\bar{X}=2,27$)'dir ve "katılmıyorum" düzeyindedir. Sadece 6-10 yıl arası mesleki kıdeme sahip olan öğretmenlerin aldıkları puanların ortalaması ($\bar{X}=2,80$)'dir

ve “kısmen katılıyorum” düzeyindedir. Elde edilen veriler, 6-10 yıl arası mesleki kıdeme sahip olan öğretmenlerin, diğer öğretmenlere oranla, örgütsel sinizm tutum düzeylerinin daha yüksek olduğunu göstermektedir. Kıdem değişkenine göre veri toplama aracının tamamından elde edilen verilerin ortalaması ($\bar{X}=2,46$)’dır ve “katılmıyorum” düzeyindedir.

Ölçeğin alt boyutları açısından bakıldığında üç alt boyutta da en yüksek ortalama ölçeğin tamamında olduğu gibi “6-10 yıl” mesleki kıdem için çıkmıştır. Alt boyutlara ait en yüksek ortalamalar sırasıyla ($\bar{X}=2,81; 2,33; 3,27$)’dir. Bilişsel ve davranışsal alt boyutlarda “kısmen katılıyorum” düzeyinde iken, duyuşsal alt boyutta “katılmıyorum” düzeyindedir. Elde edilen veriler, “6-10 yıl” kıdeme sahip olan öğretmenlerin bütün alt boyutlarda diğer öğretmenlere göre daha fazla örgütsel sinizm tutum düzeyine sahip olduklarını göstermektedir. Bu durumda mesleki kıdemleri az olan öğretmenlerin örgütsel sinik bakış açılarının daha yüksek olduğu söylenebilir. En düşük aritmetik ortalamalar ise, bilişsel alt boyutta “11-15 Yıl” ($\bar{X}=2,22$)’dir ve “katılmıyorum” düzeyindedir. Duyuşsal alt boyutta “21 Yıl ve üzeri” ($\bar{X}=1,69$)’dur ve “hiç katılmıyorum” düzeyindedir. Davranışsal alt boyutta ise “11-15 Yıl” ve “21 Yıl ve üzeri” ($\bar{X}=2,65$)’tir ve “kısmen katılıyorum” düzeyindedir. Alınan puanlar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı test edilmiş ve Tablo 6’da verilmiştir. Tablo 6 incelendiğinde, öğretmenlerin örgütsel sinizm tutumları ile öğretmenlerin mesleki kıdem yılı arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur, [$p=0,00<0,05$]. Farklılaşmanın hangi grup ya da gruplardan kaynaklandığını tespit etmek amacı ile Scheffe analizi yapılmış ve analiz sonuçları Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Öğretmenlerin Sinizm Tutumlarına İlişkin Kıdem Değişkenine Göre Scheffe Analizi Sonuçları

<i>Mesleki</i>	<i>Kıdem</i>	\bar{X}	<i>Ortalamalar arası fark(I-J)</i>	<i>p</i>
1-5 Yıl	6-10 Yıl	2,80	-0,253	0,493
	11-15 Yıl	2,23	0,324	0,222
	16-20 Yıl	2,39	0,160	0,859
	21 Yıl ve üzeri	2,27	0,277	0,508
6-10 Yıl	1-5 Yıl	2,55	0,253	0,493
	11-15 Yıl	2,23	0,577*	0,000
	16-20 Yıl	2,39	0,414*	0,038
	21 Yıl ve üzeri	2,27	0,531*	0,009
11-15 Yıl	1-5 Yıl	2,55	-0,324	0,222
	6-10 Yıl	2,80	-0,577*	0,000
	16-20 Yıl	2,39	-0,163	0,799
	21 Yıl ve üzeri	2,27	-0,046	0,999
16-20 Yıl	1-5 Yıl	2,55	-0,160	0,859
	6-10 Yıl	2,80	-0,414*	0,038
	11-15 Yıl	2,23	0,163	0,799
	21 Yıl ve üzeri	2,27	0,117	0,957
21 Yıl ve üzeri	1-5 Yıl	2,55	-0,277	0,508
	6-10 Yıl	2,80	-0,531*	0,009
	11-15 Yıl	2,23	0,046	0,999
	16-20 Yıl	2,39	-0,117	0,957

Tablo 6’da verilen Scheffe analiz sonuçlarına göre 6-10 yıl arası kıdeme sahip öğretmenlerin, örgütsel sinizm tutum puanlarının; 11-15, 16-20, 21 yıl ve üzeri kıdeme sahip öğretmenlere göre anlamlı derecede yüksek olduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$).

4.4. ÖĞRETMENLERİN ÖRGÜTSEL SINIZM GÖRÜŞLERİNİN ÖĞRENİM DURUMU DEĞİŞKENİNE İLİŞKİN BULGULARI

Araştırmanın; öğretmenlerin örgütsel sinizme ilişkin görüşlerinde, öğrenim durumu değişkenine göre istatistiksel anlamlı fark var mıdır? şeklindeki alt problemi için bağımsız örneklem t-testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Öğretmenlerin Örgütsel Sinizm Ölçeği ve Alt Boyutlarına İlişkin Öğrenim Durumu Değişkenine Göre t- Testi Sonuçları

Ölçek ve Alt Boyutları	Öğrenim Durumu	N	\bar{X}	ss	t	p
Örgütsel Sinizm Ölçeği	Lisans	433	2,45	0,96	-0,548	0,452
	Yüksek Lisans	30	2,55	0,91		
Bilişsel	Lisans	433	2,50	1,05	-0,563	0,217
	Yüksek Lisans	30	2,60	2,26		
Duyuşsal	Lisans	433	1,96	1,06	-1,223	0,141
	Yüksek Lisans	30	2,21	1,23		
Davranışsal	Lisans	433	2,87	1,05	0,365	0,180
	Yüksek Lisans	30	2,80	1,20		

Tablo 7 incelendiğinde örgütsel sinizm ölçeğinin bilişsel alt boyutundan yüksek lisans öğrenim durumuna sahip öğretmenlerin aldıkları puanların aritmetik ortalaması ($\bar{X}=2,60$) ile “kısmen katılıyorum” düzeyinde iken; lisans öğrenim durumuna sahip öğretmenlerin aritmetik ortalaması ($\bar{X}=2,50$)’dir ve “katılmıyorum” düzeyindedir. Duyuşsal alt boyuttan yüksek lisans öğrenim durumuna sahip öğretmenlerin aldıkları puanlarının aritmetik ortalaması ($\bar{X}=2,21$)’dir; lisans öğrenim durumuna sahip öğretmenlerin puanlarının aritmetik ortalaması ($\bar{X}=1,96$)’dir ve her ikisi de “katılmıyorum” düzeyindedir. Davranışsal alt boyutundan yüksek lisans öğrenim durumuna sahip öğretmenlerin puanlarının aritmetik ortalaması ($\bar{X}=2,80$)’dir; lisans öğrenim durumuna sahip öğretmenlerin puanlarının aritmetik ortalaması ($\bar{X}=2,87$)’dir ve her ikisi de “kısmen katılıyorum” düzeyindedir. Bilişsel ve duyuşsal alt boyutta yüksek lisans öğrenim durumunda olan öğretmenlerin örgütsel sinizm tutum puan ortalamalarının daha yüksek olduğu, davranışsal alt boyutta ise tersi durum olduğu görülmektedir. Öğretmenlerin örgütsel sinizm ölçeğinin tamamından, öğrenim durumu değişkenine göre aldıkları puanların aritmetik ortalaması yüksek lisans ve lisans için sırasıyla ($\bar{X}=2,55$) ve ($\bar{X}=2,45$)’tir ve her ikisi de

“katılmıyorum” düzeyindedir. Örgütsel sinizm ölçeği ve alt boyutlarına ilişkin elde edilen veriler, öğrenim durumu değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p>0,05$).

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Öğretmenlerin örgütsel sinizm tutumlarını çeşitli değişkenler açısından ortaya koymak amacıyla yapılan bu araştırmada elde edilen sonuçlar ve devamında tartışmalara yer verilmiştir. Öğretmenlerin örgütsel sinizme ilişkin tutumlarını tespit etmek amacıyla “Örgütsel Sinizm Ölçeği” kullanılmıştır. Veri toplama aracından elde edilen bulgulara göre öğretmenlerin sinizm tutumlarının toplamı “katılmıyorum” düzeyindedir. Bu sonuç öğretmenlerin var oldukları örgütlerde genel anlamıyla sinik tutumlar sergilemediklerini ifade etmektedir. Kullanılan veri toplama aracı bilişsel, duyuşsal ve davranışsal olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır. Öğretmenlerin örgütsel sinizm tutumlarına bakıldığında en yüksek aritmetik ortalamaya sahip sinizm düzeyi “davranışsal” alt boyuttur ve “kısmen katılıyorum” düzeyindedir; en düşük ortalamaya sahip sinizm düzeyi “duyuşsal” alt boyuttur ve “katılmıyorum” düzeyindedir. En yüksek ortalamanın davranışsal alt boyutta olması sonucu, Yetim ve Ceylan (2011), Ergen (2015) ve Üreten (2016) ile benzerlik göstermektedir. Kalağan (2009), Altınöz, Çöp ve Sığındı (2011), Gün (2015), FitzGerald (2002), Özgan, Külekçi ve Özkan (2011) ise çalışmalarında sinik davranışların en fazla bilişsel alt boyutta olduğu sonucuna ulaşmış; Brandes (1997), Johnson ve O’Leary-Kelly (2003) ise “duyuşsal” alt boyutta örgütsel sinizmin en fazla olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Öğretmenlerin örgütsel sinizm tutumları cinsiyet değişkenine göre incelendiğinde, verilerde istatistiksel olarak anlamlı fark yoktur. Ancak ölçek alt boyutlarına bakıldığında bilişsel ve davranışsal boyutlarda cinsiyet değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark yokken, sadece duyuşsal boyutta anlamlı fark bulunmaktadır ve bu fark kadınlar lehinedir; bu boyutta kadınların erkeklere göre daha fazla sinik tutum içinde oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Gün (2015), çalışmasında aynı sonuca ulaşırken; Ergen (2015), Yalçın (2017), Çopur (2018) duyuşsal ve bilişsel boyutlarda cinsiyet değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark gözleyememişlerdir. Ancak davranışsal boyutta cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir fark olduğunu tespit etmişlerdir. Kalağan (2009), Andersson ve Bateman (1996), Bernerth vd. (2007), Bommer vd. (2005), Efilti vd (2008), Erdost vd. (2007), Fero (2005), Güzeller ve Kalağan (2008), James (2005), Tokgöz ve Yılmaz (2008) ise çalışmalarında cinsiyet değişkeninin örgütsel sinizm tutumlarına etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Öğretmenlerin örgütsel sinizm tutumları mesleki kıdeme göre incelendiğinde sonuçlarda istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur. Kıdem değişkeninde bu farklılaşma “6-10 yıl” arası kıdeme sahip öğretmenlerin örgütsel sinizm tutumlarının, diğer öğretmenlere göre anlamlı derecede yüksek olduğu tespit edilmiştir. Araştırma bulgularına göre, genellikle öğretmenlerin mesleki kıdemleri azaldıkça örgütsel sinizm düzeylerinin arttığı gözlenmiştir. Bu sonuç Tınaztepe (2012), Topkaya vd. (2013) ve Kalağan (2010)’ın çalışması ile benzerlik göstermektedir; kıdemi “6-10 yıl” olan öğretmenlerin aritmetik ortalaması “16-20 yıl” ve “21 yıl ve üzeri” olan öğretmenlerin aritmetik ortalamasından daha büyüktür. Kalağan (2010) bu durumu mesleğe yeni başlayan öğretmenlerin kurumlarına karşı yenileşme ve değişme inancının, kıdemi yüksek olan öğretmenlere göre daha yüksek olması ihtimalinden kaynaklandığını; yüksek kıdeme sahip öğretmenlerin çalıştıkları kurumları daha iyi tanıdıkları için sinizm etkisinin de buna bağlı olarak olarak azalacağı şeklinde yorumlamıştır. Ancak Fındık ve Eryeşil (2012) ve Balay vd. (2013) öğretmenlerin mesleki kıdemi ile örgütsel sinizm düzeyleri arasında doğru orantı tespit etmişlerdir. Kantarcıoğlu (2016), Helvacı ve Çetin (2012), Nartgün ve Kartal (2013) ve Kılıç (2011) çalışmalarında öğretmenlerin sinizm tutumlarının kıdeme göre değişmediği sonucuna ulaşmışlardır.

Öğretmenlerin örgütsel sinizm tutumları, öğrenim durumu değişkenine göre incelendiğinde; ölçek genelinde, bilişsel alt boyutta ve duyuşsal alt boyutta yüksek lisans öğrenim düzeyinde olan öğretmenlerin örgütsel sinizm tutumları puan ortalaması, lisans öğrenim durumunda olan

öğretmenlerden yüksektir. Sadece davranışsal alt boyutta lisans öğrenim düzeyine sahip öğretmenlerin puan ortalaması, yüksek lisans öğrenim durumunda olan öğretmenlerden yüksektir. Ancak öğrenim durumu değişkenine göre, öğretmenlerin örgütsel sinizm tutumları arasındaki farklar istatistiksel olarak anlamlı değildir. Böylece öğretmenlerin sinizm tutumlarının öğrenim durumuna göre değişmediği sonucuna ulaşılmıştır. Benzer sonuçlara (Andersson ve Bateman (1997), Bommer vd. (2005), Efilti vd. (2008) ve James (2005) ulaşılmıştır; çalışmalarında örgütsel sinizm ile öğrenim durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır. Fakat Fero (2005), Güzeller ve Kalağan (2008), (2010), Tokgöz ve Yılmaz (2008) çalışmalarında öğrenim düzeyi arttıkça sinizm düzeyinin de arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu araştırmacılar yüksek lisans ya da doktora mezunu öğretmenlerin, önlisans mezunu olan öğretmenlere göre daha yüksek düzeyde sinik tutum sergiledikleri sonucuna ulaştıklarından; bu durumun sebebi olarak, öğretmenlerin öğrenim düzeyi arttıkça akademik anlamda donanımlı, bireysel özellikler açısından daha sorgulayıcı ve mevcut durumu kabullenmelerinin daha zor olduğu yorumunu getirmişlerdir (Kalağan, 2009). Mirvis ve Kanter (1991), Lobnika (2004) ise çalışmalarında öğrenim durumu daha düşük olan çalışanların, örgütsel sinizm tutumlarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

6. ÖNERİLER

6.1. ARAŞTIRMACIYA YÖNELİK ÖNERİLER

- Bu araştırmada veriler Kahramanmaraş ili Onikişubat ve Dulkadiroğlu ilçelerinden toplanmıştır, araştırma verileri diğer ilçelerden de toplanarak genel bir profil çıkarılabilir.
- Araştırma bulgularına göre, öğretmenleri sinik tutuma iten sebepler daha ayrıntılı incelenebilir.
- Öğretmenlerin örgütsel sinizmi en fazla davranışsal boyutta yaşadıkları göz önüne alındığında, kuruma ve okul yöneticilerine yönelik oluşabilecek olumsuz davranışların önüne geçilmesi için çalışmalar yapılmalıdır.
- Bu araştırmanın evreni öğretmenler ile sınırlıdır. Yapılacak başka araştırmalarda okul yöneticileri ve diğer personeller de araştırmaya dahil edilebilir.
- Araştırma sadece devlet okullarında çalışan öğretmenler için yapılmıştır. Özel ve devlet okullarında görev yapan öğretmenler için kıyaslamalı bir araştırma desenlenebilir.
- Bu araştırmada öğretmenlerin örgütsel sinizm tutumları cinsiyet, mesleki kıdem ve öğrenim durumu değişkenlerine göre incelenmiştir. Benzer araştırmalar öğretmenlerin yaş, okul kademesi bulunduğu kurumdaki hizmet süresi, medenî durum gibi diğer demografik özelliklerine göre yapılabilir.
- Bu araştırmada öğretmenlerin örgütsel sinizm tutumları incelenmiştir. Yapılacak farklı çalışmalarda eğitim yöneticilerinin örgütsel sinizm tutumları incelenebilir.
- Yapılan bu nicel çalışma, nitel çalışmalar ile desteklenebilir.

6.2. UYGULAYICILARA YÖNELİK ÖNERİLER

- Öğretmenlerin bu tutumları ve davranışları sergilemesine sebep olan değişkenler okul yöneticilerinin öz eleştiri yaparak eksiklerini ve yanlışlarını düzeltmesiyle azaltılabilir.
- Okul yöneticileri, öğretmenlerin sinik tavırlar sergilemelerine neden olabilecek her türlü eylemden kaçınmalı, onlara değerli olduklarını hissettirmeli, örgüt içerisinde adil bir iş bölümü yapmalı, onlara adaletli davranmalı ve öğretmenlerin kendilerini okulun bir parçası olarak hissetmelerini sağlamalıdır.

KAYNAKLAR

1. ALTINÖZ, M., ÇÖP, S., SİĞİNDİ, T., 2011. “Algılanan Örgütsel Bağlılık Ve Örgütsel Sinizm İlişkisi: Ankara’daki Dört ve Beş Yıldızlı Konaklama İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma”, SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 15(21), 285-315.
2. ANDERSSON, L. M., 1996. “Employee cynicism: An Examination Using a Contract Violation Framework. Human Relations”, 49(11), ss. 1395-1418.
3. BALAY, R., KAYA, A., CÜLHA, A., 2013. “Örgüt Kültürü ve Örgütsel Sinizm İlişkisi”, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi, 14 (2). 123-132.
4. BERNERTH, J. B., ARMENAKİS, A. A., FEILD, H. S., WALKER, H. J., 2007. “Justice, Cynicism, And Commitment: A Study of Important Organizational Change Variables”, The Journal of Applied Behavioral Science, 43 (3), 303-326.
5. BOMMER, W. H., RICH, G. A. ve RUBIN, R. S., 2005. “Changing Attitudes About Change: Longitudinal Effects of Transformational Leader Behaviour on Employee Cynicism About Organizational Change”, The Journal of Organizational Behaviour, 26 (7), ss. 733-753.
6. BRANDES, P., DHARWADKAR. R., DEAN. J.W., 1999. “Does Organizational Change Cynicism Matter? Employee and Supervisor Perspectives on Work Outcomes”, Eastern Academy of Management Proceedings, 150–153. Outstanding Empirical Paper Award.
7. BRANDES, P., VE DAS, D., 2006. “Locating Behavioral Cynicism at Work: Construct Issues and Performance Implications”, In Employee Health, Coping and Methodologies Emerald Group Publishing Limited, ss. 233-266.
8. ÇAĞ, A., 2011. “Algılanan Örgütsel Adaletin, Örgütsel Sinizme Ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma”. Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
9. DEAN W.J., BRANDES P., DHARWADKAR R., 1998. “Organizational Cynicism”, The Academy of Management Review, 23(2) ,352s.
10. DELKEN, M., 2004. “Organizational Cynicism: A Study Among Call Centers”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, University of Maastricht.
11. DİKMETAŞ, E., TOP, M., DURUKAN, S., ERGİN, G., YİĞİT, V., 2010. “Hastane Personelinde Örgütsel Sinizm”, 8. International Knowledge, Economy & Management Congress, İstanbul, ss. 28-31.
12. EATON, J. A., 2000. “A Social Motivation Approach To Organizational Cynicism”, (Dissertation of Master of Arts). York University, Faculty of Graduate Studies, Toronto.
13. EFİL, İ., 1994. “Yönetimde kalite kontrol çemberleri ve uygulamadan örnekler”, Uludağ Üniversitesi.
14. EFİLTİ, S., GÖNEN, Y., & ÖZTÜRK, F., 2008. “Örgütsel Sinizm: Akdeniz Üniversitesinde Görev Yapan Yönetici Sekreterler Üzerinde Bir Alan Araştırması”, Ulusal Büro Yönetimi ve Sekreterlik Kongresi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, ss. 1-14.
15. ERDOST E, H., KARACAOĞLU K., REYHANOĞLU M., 2007. “Örgütsel Sinizm Kavramı ve ilgili Ölçeklerin Türkiye’deki Bir Firmada Test Edilmesi”, 15. Ulusal Yönetim Ve Organizasyon Kongresi, Bildiriler Kitabı, Sakarya Üniversitesi 2007, Sakarya, ss. 514- 524.
16. ERGEN, S., 2015. “Öğretmenlerin Örgütsel Sinizm Düzeyleri İle Örgütsel Bağlılıkları Arasındaki İlişki”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
17. FERRO, H. C., 2005. “Flow and Cynicism in the Workplace (Dissertation of Doctor of Philosophy)”, Claremont Graduate University, Claremont, California.

18. FINDIK, M. ve ERYEŞİL, K., 2012. “Örgütsel Sinizmin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma”, International Iron & Steel Symposium, Karabük, Türkiye.
19. FITZGERALD, M. R., 2002. “Organizational Cynicism: Its Relationship to Perceived Organizational Injustice and Explanatory Style. Yayınlanmamış Doktora Tezi, University Of Cincinnati.
20. GÖKSU, T., 2012. Tutumlar. <http://www.turgutgoksu.com/FileUpload/ks7441/File/5tutum11.pdf> (22.12.2018).
21. GÜN, F., 2015. “Öğretim Elemanlarının Algılarına Göre Örgütsel Sinizm İle Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
22. İÇERLİ, L. ve YILDIRIM, M. H., 2012. “Örgütsel Sinizm Ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Arasındaki İlişki: Sağlık Sektöründe Bir Araştırma.” Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 4(1), 167-176.
23. İNCEOĞLU, M., 2010. Tutum Algı İletişim. Beykent Üniversitesi Yayınevi, http://www.academia.edu/12628801/MET%C4%B0N_%C4%B0NCEO%C4%9ELU_TUTUM_ALGI_%C4%B0LET%C4%B0%C5%9E%C4%B0M
24. İPEK, Z. H., 2018. “Lise Öğretmenlerinin Duygusal Zekâ Ve Örgütsel Sinizm Düzeyleri Arasındaki İlişki”, Yüksek Lisans Tezi, Ahi Evran Üniversitesi, Kırşehir.
25. JAMES, M. S. L., 2005. “Antecedents and Consequences of Cynicism in Organizations: An Examination of the Potential Positive and Negative Effects on School System”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). The Florida State University, Florida.
26. KALAĞAN, G., 2009. “Araştırma Görevlilerinin Örgütsel Destek Algıları İle Örgütsel Sinizm Tutumları Arasındaki İlişki”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
27. KALAĞAN, G., ve GÜZELLER, C. O., 2010. “Öğretmenlerin Örgütsel Sinizm Düzeylerinin İncelenmesi”, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 27, ss. 83-97.
28. KANTARCIOĞLU, J., 2016. “Örgüt Kültürü ve Örgütsel Sinizm İlişkisi: Ermeni Azınlık Okulları”, Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
29. KARASAR, N., 2005. Bilimsel Araştırma Yöntemi, Nobel Yayıncılık, Ankara.
30. KART, M., E., 2015. Örgütsel Sinizm Bağlamsal Performans ve Etik İdeoloji, Nobel Yayıncılık, Ankara, 167s.
31. KAVAK, B., ve VATANSEVER, N., 2007. “Hizmet Sektöründe Örgüt İçi İletişim Bileşenleri ve İşgören Verimliliği Üzerindeki Etkileri: Ankara'daki Beş Yıldızlı Otel İşgörenlerinin Düşünceleri”, Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi, 2(2), ss. 120-140.
32. KILIÇ, Ş., 2011. “İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Örgütsel Sinizm ve Örgütsel Bağlılık Düzeyleri Arasındaki İlişki: Keçiören İlçesi Örneği”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
33. KÖKLÜ, N., 1995. “Tutumların Ölçülmesi ve Likert Tipi Ölçeklerde Kullanılan Seçenekler”, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 28(2), ss. 81-93.
34. LAMBERT, S. J., 1991. “The Combined Effects of Job and Family Characteristics on the Job Satisfaction, Job Involvement, and Intrinsic Motivation of Men And Women Workers”, Journal of Organizational Behavior, 12(4), ss. 341-363.
35. LOBNIKA, B., 2004. “The Prevalence and Nature of Police Cynicism in Slovenia (From Policing in Central and Eastern Europe: Dilemmas of Contemporary Criminal Justice)”, (Edt. Gorazd Mesko, Milan Pagon, and Bojan Dobovsek), The Faculty of Criminal Justice, University of Maribor, Slovenia, ss. 103-111.

36. MIRVIS, P. H., ve KANTER, D. L., 1991. "Beyond Demography: A Psychographic Profile of the Workforce", *Human Resource Management*, 30(1), ss. 45-68.
37. NARTGÜN, S. Ş., ve KARTAL, V., 2013. "Öğretmenlerin Örgütsel Sinizm Ve Örgütsel Sessizlik Hakkındaki Görüşleri", *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2), ss. 47-67.
38. NARTGÜN, S. Ş., ve KARTAL, V., 2013. "Öğretmenlerin Örgütsel Sinizm Ve Örgütsel Sessizlik Hakkındaki Görüşleri", *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2), ss. 47-67.
39. NAUS, F., 2007. "Organizational Cynicism on the Nature, Antecedents, and Consequences of Employee Cynicism Toward the Employing Organization.",
40. ÖGÜT, A., ÖZGENER, Ş., KAPLAN, M., 2008. "The Interaction Between Organizational Cynicism and Psychological Contract Violation in Terms of Strategic Human Resource Management", 4.International Strategic Management Conference, Sarajevo, Bosnia Herzegovina.
41. ÖZDEVECİOĞLU, M., 2003. "Algılanan Örgütsel Adaletin Bireylerarası Saldırgan Davranışlar Üzerindeki Etkilerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma", *Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (21), ss. 77- 86.
42. ÖZER, N., DEMİRTAŞ, H., ÜSTÜNER, M. ve CÖMERT, M., 2006. "Ortaöğretim Öğretmenlerinin Örgütsel Güven Algıları", *Ege Eğitim Dergisi*, 7 (1), 103- 124.
43. ÖZGAN, H., BOZBAYINDIR, F., ÜNAL, H., 2011a. "İlköğretim Öğretmenlerinin Etkili Okul ile Örgütsel Sinizm Algıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", 20. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı.
44. ÖZGAN, H., ÇETİN, B., KÜLEKÇİ, E., 2011b. "İlköğretim Kademesinde Görev Yapan Öğretmenlerin Örgütsel Sinizm Düzeyinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 11(17), ss. 69-84.
45. ÖZGENER, Ş., ÖGÜT, A. ve KAPLAN, M., 2008. "İş Gören-İşveren İlişkilerinde Yeni Bir Paradigma: Örgütsel Sinizm", M. Özdevecioğlu ve H. Karadal (Ed.). *Örgütsel Davranışta Seçme Konular: Organizasyonların Karanlık Yönleri ve Verimlilik Azaltıcı Davranışlar*. İlke Yayınevi, Ankara.
46. PELİT, E. (2008). "İşletmelerde İşgören Güçlendirmenin İşgörenlerin İş Doyumuna Etkisi: Otel İşletmelerinde Bir Araştırma", *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
47. PELİT, N., ve PELİT, E., 2014. *Mobbing ve Örgütsel Sinizm*, Detay Yayıncılık, Ankara, 158s.
48. POLAT, M., MEYDAN, C. H., TOKMAK, İ., 2010. "Personel Güçlendirme-Örgütsel Sinizm İlişkisinde Örgütsel Özdeşleşmenin Aracılık Etkisi", 9. Ulusal İşletmecilik Kongresi, Zonguldak.
49. POLATCAN, M., 2012. "Okul Yöneticilerinin Liderlik Davranışları ile Öğretmenlerin Örgütsel Sinizm Tutumları Arasındaki İlişki (Karabük İli Örneği)", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
50. SAĞIR, M., 2011. "İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Öğretimsel Liderlik Rollerini Ve Karşılaştıkları Sorunlar", *Doktora Tezi*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
51. SCOTT, K. A. ve ZWİG, D., 2008. "Dispositional predictors of organizational cynicism", *ASAC*, 29(5), ss. 95-113.
52. ŞİRİN, E., 2011. "İlköğretim Okullarındaki Öğretmenlerin Okul Kültürü Algıları İle Örgütsel Sinizm Tutumları Arasındaki İlişki (İstanbul İli, Esenyurt İlçesi Örneği)", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

53. TDK (Türk Dil Kurumu), 2018. Sinizm, http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c166e48b2c4f8.55083450 (16.12.2018).
54. TINAZTEPE, C., 2012. “Örgüt İçi Etkin İletişimin Örgütsel Sinizme Etkisi. Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi”, 4 (1).
55. TOKGÖZ, N. ve YILMAZ H., 2008. “Örgütsel Sinizm: Eskişehir ve Alanya’daki Otel İşletmelerinde Bir Uygulama”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(2), ss. 283-305.
56. TOPKAYA, N., ALTINKURT, Y., YILMAZ, K., DİLEK, S., 2013. “Saygınlığı Yitirme Kaygısı ile Örgütsel Sinizm Arasındaki İlişkiler”, Akademik Bakış Dergisi, 36.
57. TURNER, J. H. ve VALENTINE. S. R., 2001. “Cynicism as a Fundamental Dimension of Moral Decision-making: A Scale Development”, Journal of Business Ethics, 34(2), ss. 123-136.
58. TUTAR, H., 2007. “Erzurum’da Devlet ve Özel Hastanelerde Çalışan Sağlık Personelinin İşlem Adaleti, İş Tatmini ve Duygusal Bağlılık Durumlarının İncelenmesi”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12(3).
59. TÜKELTÜRK, Ş. A., PERÇİN, N. Ş., GÜZEL, B., 2009. “Örgütlerde Psikolojik Kontrat İhlalleri ve Sinizm İlişkisi: 4-5 Yıldızlı Otel İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma”, 17. Yönetim ve Organizasyon Kongresi Kongre Kitabı, Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, ss. 688-692.
60. TÜTÜNCÜ, Ö., ve KÜÇÜKUSTA, D., 2008. “Organizasyonlarda Bireyler, Davranış, Tutum ve Motivasyon”, 2. Uluslararası Katılımlı Sterilizasyon Konferansı, İzmir, ss. 15-16.
61. VALENTINE, S., ve ELIAS, R. Z., 2005. “Perceived Corporate Ethical Values and Individual Cynicism Of Working Students”, Psychological Reports, 97(3), ss. 932-934.
62. YE, N. ve MIN, H., 2014. “The structural relationship between director’s servant leadership, teacher’s empowerment and organizational cynicism affecting on teacher’s organizational commitment at kindergartens and child care center”, Korean Journal of Child Studies, 35(3), ss. 119-35.
63. YETİM, S. A., ve CEYLAN, Ö. Ö., 2011. “Örgütsel Sinizm ve Örgütsel Vatandaşlık Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye İlişkin Bir Araştırma”, E-Journal of New World Sciences Academy, 6(1), ss. 682-695.
64. YILDIZ, K., 2013. “Örgütsel Bağlılık ile Örgütsel Sinizm ve Örgütsel Muhalefet Arasındaki İlişki”, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/6 Spring 2013, ss. 853-879.
65. YIM, S. G, ve MOSES, P., 2016. “Work factors and teacher satisfaction: The mediating effect of cynicism toward educational change”, Issues in Educational Research, 26(4), ss. 694-709.

EK-1 KİŞİSEL BİLGİ FORMU VE ÖRGÜTSEL SİNİZM ÖLÇEĞİ

BÖLÜM I – KİŞİSEL BİLGİLER: Bu bölümde kişisel özelliklerinize ilişkin bilgiler sorulmaktadır.

Size yöneltilen her soru için, durumunuza uygun olan seçeneğe (X) işareti koyunuz.

1-Cinsiyetiniz <input type="checkbox"/> Erkek <input type="checkbox"/> Kadın	2- Medeni Durumunuz <input type="checkbox"/> Bekâr <input type="checkbox"/> Evli
3- Yaşınız <input type="checkbox"/> 25 Yaş ve Altı <input type="checkbox"/> 26-35 Yaş Arası <input type="checkbox"/> 36-45 Yaş Arası <input type="checkbox"/> 46-55 Yaş Arası <input type="checkbox"/> 56 Yaş ve Üzeri	4-Eğitim Durumunuz <input type="checkbox"/> Ön Lisans <input type="checkbox"/> Lisans <input type="checkbox"/> Yüksek Lisans <input type="checkbox"/> Doktora
5-Kıdem Durumu <input type="checkbox"/> 1-5 Yıl <input type="checkbox"/> 6-10 Yıl <input type="checkbox"/> 11-15 Yıl <input type="checkbox"/> 16-20 Yıl <input type="checkbox"/> 21-25 Yıl <input type="checkbox"/> 26-30 Yıl <input type="checkbox"/> 31 Yıl ve üzeri	6-Bu Kurumdaki Hizmet Süresi <input type="checkbox"/> 1-5 Yıl <input type="checkbox"/> 6-10 Yıl <input type="checkbox"/> 11-15 Yıl <input type="checkbox"/> 16-20 Yıl <input type="checkbox"/> 21-25 Yıl <input type="checkbox"/> 26-30 Yıl <input type="checkbox"/> 31Yıl ve üzeri

BÖLÜM II- ÖRGÜTSEL SİNİZM ÖLÇEĞİ

<p>Açıklama: Bu bölümde yer alan ifadeler arasında doğru ya da yanlış yoktur. Lütfen, aşağıdaki ifadeleri dikkatle okuyarak, her ifadenin sizin durumunuzu yansıtmaya derecesini karşısındaki seçeneklerden uygun olanı işaretleyerek belirtiniz. Sizden, her ifadeyi yanıtlarken sizin duygu ve düşüncelerinizi (durumunuzu) yansıtmaya özen göstermeniz beklenmektedir. Burada önemli olan sizin görüşlerinizdir. Yapacağınız işaretlemelerde göstereceğiniz samimiyet ölçme aracının başarısını yükseltecektir.</p>	<p>1=Hiç Katılmıyorum 2=Katılmıyorum 3=Kısmen Katılıyorum 4=Katılıyorum 5=Tamamen Katılıyorum (Durumunuza uygun olan seçeneğe (X) işareti koyunuz.)</p>
---	--

	1	2	3	4	5
1- Çalıştığım kurumda, söylenenler ile yapılanların farklı olduğuna inanıyorum.					
2- Çalıştığım kurumun politikaları, amaçları ve uygulamaları arasında çok az ortak bir yön vardır.					
3- Çalıştığım kurumda, bir uygulamanın yapılacağı söyleniyorsa, bunun gerçekleşip gerçekleşmeyeceği konusunda kuşku duyarım.					
4- Çalıştığım kurumda, çalışanlardan bir şey yapması beklenir, ancak başka bir davranış ödüllendirilir.					
5- Çalıştığım kurumda, yapılacağı söylenen şeyler ile gerçekleşenler arasında çok az benzerlik görüyorum.					
6- Çalıştığım kurumu düşündükçe sinirlenirim.					
7- Çalıştığım kurumu düşündükçe hiddetlenirim.					
8- Çalıştığım kurumu düşündükçe gerilim yaşıyorum.					
9-Çalıştığım kurumu düşündükçe içimi bir endişe duygusu kaplar.					
10- Çalıştığım kurum dışındaki arkadaşlarıma, işte olup bitenler konusunda yakınırım.					
11- Çalıştığım kurumdan ve çalışanlarından bahsedildiğinde, birlikte çalıştığım kişilerle anlamlı bir şekilde konuşuruz.					
12- Başkalarıyla, çalıştığım kurumdaki işlerin nasıl yürütüldüğü hakkında konuşurum.					
13- Başkalarıyla, çalıştığım kurumdaki uygulamaları ve politikaları eleştiririm.					

**ÖĞRETMENLERİN ÖRGÜTSEL ÖÇ ALMA DAVRANIŞLARININ ÇEŞİTLİ
DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ**
ANALYSIS OF TEACHERS' ORGANIZATIONAL CINISM ATTITUDES ACCORDING
TO VARIOUS VARIABLES

Doç. Dr. Mahmut SAĞIR
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Pınar KAYNARCI
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Bu çalışma birinci yazarın danışmanlığında ikinci yazarın “Öğretmenlerin Örgütsel Sinizm Tutumları ile Örgütsel Öç Alma Davranışları Arasındaki İlişki” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

ÖZET

Bu çalışmanın genel amacı, öğretmenlerin örgütsel öç alma davranışlarını çeşitli değişkenler açısından incelemektir. Araştırmanın evrenini 2018-2019 eğitim öğretim yılında Kahramanmaraş ili Onikişubat ve Dulkadiroğlu merkez ilçelerinde, ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarında görev yapan 7350 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise evrenden basit seçkisiz örnekleme yöntemiyle belirlenen 463 öğretmen oluşturmaktadır. Çalışmada veri toplama aracı olarak öğretmenlerin örgütsel öç alma davranışlarını ölçmek amacıyla, Nayır (2016) tarafından geliştirilen “Örgütsel Öç Alma Ölçeği” kullanılmıştır. Öğretmenlerin örgütsel öç alma davranışları cinsiyet değişkenine göre incelendiğinde, sonuçlarda istatistiksel olarak anlamlı fark olmadığına ulaşılmıştır. Öğretmenlerin örgütsel öç alma davranışları mesleki kıdeme göre incelendiğinde sonuçlarda istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur. Öğretmenlerin örgütsel öç alma davranışları öğrenim durumu değişkenine göre incelendiğinde istatistiksel olarak anlamlı fark yoktur. Veri toplama aracından elde edilen bulgulara göre öğretmenlerin öç alma davranışlarının toplamı “az katılıyorum” düzeyindedir. Öğretmenlerin örgütsel öç alma davranışlarının alt boyutlarına bakıldığında en yüksek aritmetik ortalamaya sahip öç alma düzeyi duygusal tepkiler alt boyutudur; en düşük aritmetik ortalama davranışsal tepkiler alt boyutundadır.

Anahtar Kelimeler: Öç Alma, Örgütsel Öç Alma, Öğretmenlerin Örgütsel Öç Alma Davranışları.

ABSTRACT

The purpose of this study is to examine the organizational revenge behaviors of teachers in terms of various variables. The population of the study consists of 7350 teachers working in primary and secondary schools in Onikişubat and Dulkadiroğlu central districts of Kahramanmaraş province during 2018-2019 academic year. The sample of the study consisted of 463 teachers selected by simple random sampling method. In order to measure organizational revenge behaviors of teachers, “Organizational revenge scale developed by Nayır (2016) was used as data collection tool. According to the gender variable, the organizational revenge behaviors of the teachers were analyzed and no statistically significant difference was found in the results. According to professional seniority, the organizational revenge behaviors of the teachers were analyzed and statistically significant difference was found in the results. According to the learning status variable, the organizational revenge behaviors of the teachers were analyzed, no statistically significant difference was found in the results. According to the findings, the total revenge behaviors of the teachers were at the “less agree” level. The sub-dimensions of teachers' organizational revenge behaviors are analyzed and emotional responses has the highest arithmetic mean; behavioral responses has the lowest arithmetic mean.

Keywords: Revenge, Organizational Revenge, Teachers' Organizational Revenge Behaviors.

1. GİRİŞ

Kişilerin, toplumların, ve dünyanın değiştiği 21. yüzyılda, toplumların hayatta kalabilmesi; küreselleşen dünyaya uyum sağlayabilmesi ve ekonomik, sosyal ve kültürel olarak da varlığını sürdürmesi eğitim örgütlerinin etkililiğine bağlıdır (Tabancalı ve Korumaz, 2014). Eğitim örgütlerini; okullar, özel öğretim merkezleri, halk eğitim merkezleri, kurslar ve yüksek öğrenim kurumları oluşturmaktadır. Türkiye’de 65.568 okul, 17.885.248 öğrenci ve 991.433’ü kadrolu olmak üzere 1.030.130 öğretmen bulunmaktadır (MEB, 02.02.2019; <http://sgb.meb.gov.tr>). Türkiye’de bulunan ilkökul, ortaokul ve lise kademelerini kapsayan 65.568 okul, Türk Millî Eğitimi’nin amaçlarını gerçekleştirmek için bir araya gelmiş yönetici, öğretmen ve diğer personelden oluşan eğitim örgütleridir. Eğitim örgütlerinin en önemli öğelerinden biri olan öğretmenler; öğrenciler ile sürekli etkileşim hâlinde bulunan, eğitim programını uygulayan ve öğrencileri bizzat değerlendiren kişidir.

Eğitim örgütlerinin temel ögesi olan öğretmenler; diğer örgüt ya da kurumlardaki iş görenler gibi yönetilmektedir. Öğretmenler; yöneticiler, diğer öğretmenler, okul çalışanları, öğrenciler ve veliler olmak üzere birçok kişi ile iletişim hâlinindedir. Örgütlerin verimliliğini etkileyen en önemli unsurlardan birisi iletişimdir (Efil, 1994: 17). Etkili bir iletişim eğitim örgütünü başarıya götürebilirken, iletişimsizlik; çatışmalara, güvensizliklere sebep olabilmektedir. Bunun yanı sıra örgüt içindeki adaletsizlik algısı, hak edilen değeri görememek gibi sebeplerle de işgörenler bazı olumsuzluklar yaşayabilmektedir (Pelit ve Pelit, 2014; 101). Beklentileri karşılanmayan işgörenlerde, yaşadıkları hayal kırıklığı sonucunda depresyon, hayal kırıklıkları, iş tatminsizliği, örgüte karşı yabancılaşma, endişe, gerilme ve öfke duyguları, güvensizlik ve kuşkuculuk hisleri gibi çeşitli psikolojik sonuçlar meydana getirmektedir (Pelit ve Pelit, 2014; 101). Ayrıca işgörenlerde yaşadıkları maddî veya manevî zarara karşılık, kişide meydana gelen ceza verme veya misilleme yapma duygusu baş göstermekte ve bu da onları öç almaya yöneltmektedir (Şener, 2013: 16).

Eğitim örgütlerinde görev yapan öğretmenlerde görülen örgütsel öç alma davranışları bu araştırmada ele alınmıştır. Araştırma bulguları öğretmenlerin örgütsel sinizm tutumları ile örgütsel öç alma davranışları arasındaki ilişkinin yönünün ve boyutunun ne olduğunu; cinsiyet, mesleki kıdem ve öğrenim durumuna göre farklılaşıp farklılaşmadığı ortaya koyma açısından önem taşımaktadır. Çalışmanın, okullarda eşitlik ve adalet algısının oluşmasına, uyum içinde çalışılabilecek bir okul ortamı oluşmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Konu ile ilgili yurtdışı alanyazın incelendiğinde; konu ile ilgili çalışmaların 1996 yılından sonra artmaya başladığı görülmektedir. Kramer ve Tyler (1996)’ın editörlüğünü yaptığı “Trust in Organizations: Frontiers of Theory and Research” adlı kitapta Bies ve Tripp (1996) tarafından yazılan “Beyond Distrust: “Getting Even” and the Need for Revenge” isimli bölümde insanın öç alma duygusunu harekete geçiren en önemli etkenin kişinin öz kimliğine yönelik yapılan zararlar olduğu belirtilmiştir. Robinson ve Greenberg (1998), “Employees Behaving Badly: Dimensions, Determinants And Dilemmas in The Study Of Workplace Deviance” isimli araştırmalarında iş yerlerindeki olumsuz davranışları altı başlıkta toplamışlardır: İşyerinde sapma, anti-sosyal davranış, örgütsel saldırganlık, misilleme davranışı, örgütsel aksaklık ve örgütsel saldırganlık. Öç almanın ise çalışma ortamındaki sapma davranışlarından (örgütte şiddet, sabotaj, vandalizm, öç alma, sahtekârlık, nezaketsizlik, çalışan hırsızlık, devamsızlık ve çekilme) biri olduğu belirtilmiştir. Sommers vd. (2002), örgütsel öç almada bireysel farklılıkları belirlemek amacıyla “kıskançlık, affetme ve öç alma niyeti” alt boyutlarından oluşan bir ölçek geliştirmeyi amaçlamışlardır, araştırmada cinsiyet ve yaş değişkeninin örgütsel öç almada belirleyici olduğu; erkek katılımcıların öç alma tutumları kadın katılımcılara göre daha yüksek çıktığı ve yaş ile örgütsel öç almanın ters orantılı olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Stuckles ve

Goranson (1992), kişilik özelliklerin de öfke ile örgütsel öç alma arasında doğru bir orantı olduğu bulgusuna ve erkek katılımcıların öç alma tutumlarının kadın katılımcılara göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Aquino vd. (2006), araştırmalarında kıdemi düşük olan işgörenlerin daha çok öç alma eylemlerinde buldukları ve yönetsel adalet ortamının bu tutumlarda etkin öge olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Konu ile ilgili yurtiçindeki alanyazın incelendiğinde; Akın vd. (2012), çalışmalarında kendini affetme ile intikam niyeti arasında ve kendini affetme ile kişinin ruh sağlığı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğunu ve kişinin diğerlerini affetmesi ile öç alma niyeti arasında negatif yönde, ruh sağlığı ile pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu sonucunu bulmuşlardır. Ruh sağlığı olumlu yönde oldukça, öç alma niyetinin azalmakta olduğu ve diğer kişileri affetme eğiliminin arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Özdevecioğlu vd. (2011), duygusal yaratıcılık ile intikam niyeti arasında negatif yönde; duygusal yaratıcılık ile affetme eğilimi arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Bununla birlikte intikam niyeti arttıkça affetme eğiliminin azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Özdevecioğlu (2008), çalışmasında kişilerin öç alma niyetleri ile adalet algıları arasında negatif yönde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulmuştur. Kişilerin adalet algısı arttıkça öç alma niyetleri azalmakta, adalet algıları azaldıkça öç alma niyetleri artmaktadır. Çetin (2015), doktora tezinde örgüt ikliminin, “deneyime açıklık” ve “duygusal dengesizlik” kişilik özellikleri ile örgütsel intikam niyeti ilişkisinde tam aracılık etkisine sahip olduğu; “dışa dönüklük”, “sorumluluk” ve “uyumluluk” kişilik özellikleri ile örgütsel intikam niyeti ilişkisinde ise kısmî aracılık etkisine sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Bu araştırmada ise bu çalışmalardan farklı olarak, öğretmenlerin öç alma davranışlarının çeşitli değişkenlere göre incelenmesine yer verilmiştir. Bu bağlamda çalışmanın problem cümlesi “Öğretmenlerin örgütsel öç alma davranışlarına ilişkin görüşleri çeşitli değişkenlere göre farklılık göstermekte midir?” şeklinde ifade edilebilir.

1.1. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışmanın genel amacı, öğretmenlerin örgütsel öç alma davranışlarına ilişkin görüşlerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesidir. Bu genel amaç kapsamında aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Öğretmenlerin örgütsel öç alma davranışlarına ilişkin görüşleri nelerdir?
2. Öğretmenlerin örgütsel öç alma davranışlarında;
 - a. Cinsiyetlerine göre,
 - b. Öğrenim durumlarına göre,
 - c. Mesleki kıdemlerine göre anlamlı ilişki var mıdır?

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. ÖÇ ALMA

TDK'nin öç alma ile ilgili tanımına bakıldığında “öç alma kötü bir davranış veya sözü cezalandırmak için kötülükle karşılık verme isteği ve işi” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 14.01.2019, www.tdk.gov.tr). Osmanlıca-Türkçe sözlükte “öç alma; kendisine, bulunduğu topluluğa ve benimsediği şeye karşı yapılan tecavüze, kötülüğe karşılık verme, misillemede bulunma” şeklinde açıklanmıştır (14.01.2019, <http://www.osmanlicaturkce.com>). Arapça “nukum” kökünden gelen intikam kelimesi ile aynı anlamda kullanılan öç alma, cezalandırma anlamına gelmektedir (Çetin, 2015: 24). Türkçe’de öç, hınç, garaz ve buğz gibi karşılıkları olan bir kelimedir (TDK, 14.01.2019, www.tdk.gov.tr).

Öç alma, yapılan bir kötülüğün karşılığını vermektir (Şener, 2013: 16). Psikoloji sözlüğünde, öç ve intikam aynı tanımla sunulmakta ve şöyle denilmektedir: İntikam; bireyin kendisine

yapılan gerçek ya da hayali kötülüğü yapan kimselere duyduğu hınç ve zarar verme arzusu. Fransızca “revanche”, İngilizce “revenge” olan intikam Türkçe’de “rövanş” olarak yıllardır kullanılmaktadır. Kelimenin kökü, İngilizce “revengier”: “re+vengier”, latince “vindicare”, “to avenge again”, “vindicate”dir.

2.1.1. ÖÇ ALMA KAVRAMI

Öç alma kavramı ile ilgili alanyazın incelendiğinde ilk tanımlardan biri Stuckless ve Goranson (1992) tarafından yapılmıştır: Öç alma, yapılan olumsuz bir davranışa karşı kurgulanan ve karşdakine zarar vermeyi amaçlayan düşüncelerin tamamıdır. Aquino vd. (2006)’ne göre öç alma, maddî veya manevî olarak yaşanan bir zarara karşılık, kişide meydana gelen ceza verme veya misilleme yapma duygusu olarak tanımlanmaktadır. Little (2007)’a göre öç alma, bozulmuş beklenti sonucu oluşan kızgınlık ile meydana gelen davranışlar bütünüdür. Kwan ve Wu (2010)’ya göre öç alma, bireye başkalarının yaptığı olumsuz davranış sonucu bireyin kendini tehlike altında hissetmesi ve bunun neticesinde karşılık verme güdüsüdür. Yılmaz (2014), insan doğasının bir gereği olan karşılık verme dürtüsünden geldiğini belirtmektedir. Öç alma kavramı üzerine yapılan tanımlar incelendiğinde; ödeşme isteği, misilleme yapma ve yaptığını yaşatma arzusu, yaşanan mağduriyeti gurura dönüştürme isteği, benzerini yaşatma düşüncesi gibi kavramlarda birleştiği görülmüştür (Şener, 2013: 16).

2.2. ÖRGÜTSEL ÖÇ ALMA

Örgütler, işgörenlerin hayatında önemli bir yere sahiptir. Günlük yaşamlarının büyük bir kısmını örgüt içinde geçiren kişi hem kendi hedeflerine ulaşmak hem de bulunduğu örgütün amaçlarına ulaşması için çalışır. İşgören ile örgüt arasında psikolojik bir sözleşme vardır. Sözleşmeye uyulması her iki taraf için de sorunsuz bir iş hayatı sağlarken; sözleşmenin ihlâli durumunda çatışmalar, saldırgan davranışlar, sabotaj, görevi ihmâl gibi sonuçlar meydana gelmektedir. Nedeni ne olursa olsun bu tür davranışlar işgörenin örgüte olan bağlılığını, iş tatminini, motivasyonunu etkilemektedir (Özdevecioğlu ve Aksoy, 2005). Bulunduğu örgütte yaşadığı bazı durumlardan sonra öç alma duygusuna sahip olan kişi aşağıdaki öç alma yöntemlerini kullanmaktadır:

- Diğer çalışanlarda ilişkisini kesme,
- Başkaları görmeden hesaplaşma,
- Herkesin içinde çatışma ve hesaplaşma,
- Yardımları reddetme (pasif saldırgan davranış),
- İşten ayrılma,
- İşte iyi performans göstermeme (Tripp ve Bies, 2009).

2.2.1. ÖRGÜTSEL ÖÇ ALMA DUYGUSUNUN BELİRLEYİCİLERİ

Öç almanın kaynağı ilk olarak kişilerin algıladığı adaletsizliktir. Kurumları yöneten kişiler adil olduğu sürece öç alma davranışları en aza inecektir (Özdevecioğlu vd., 2011). Örgütlerde öç almaya yönelen üç faktör bulunmaktadır:

- Hedeflerin engellenmesi,
- Kuralların ihlâli,
- Onurun zedelenmesi (Tripp ve Bies, 2009).

Öç alma duygusunu harekete geçiren ilk nokta ise suçlamadır. Algılanan suçlama ve adaletsizlik düzeyine göre kişi öç alma yönünde güdülenir. Zayıf bir güdülenme affetme ve uzlaşmayı getirirken; güçlü bir güdülenme ise öç almaya yönlendirir (Tripp ve Bies, 2009). Öç almaya yönelmede güdülenmenin yanı sıra kişilerarası yakınlık, güç, örgütsel normlar, kişilik özellikleri ve cinsiyet gibi değişkenler de etkilidir (Tripp ve Bies, 2009). Tripp ve Bies (2009) tarafından geliştirilen öç alma modelinde, öç almayı belirleyici örgütsel kavramlar aşağıdaki gibidir:

- Örgütsel adalet,
- Affetme,
- Güç-etki,
- Onur,
- Ceza hukuku,
- Sosyal biliş,
- Oyun teorisi,
- Çatışma çözme,
- Müzakere,
- Motivasyon,
- Liderlik,
- İletişim,
- Tüketici davranışlarıdır.

2.2.2. ÖRGÜTSEL ÖÇ ALMA DAVRANIŞLARI

Bulunduğu örgütte, intikam alma duygusu olan işgörenler birtakım davranışlar sergilemektedirler. Bu davranışlar Amaç/Üretim Karşıtı Davranışlar, Çalışan Hırsızlığı, Sabotaj ve Dedikodu başlıkları altında gruplandırılmıştır.

2.2.2.1. AMAÇ/ÜRETİM KARŞITI DAVRANIŞLAR

İşgörenin, örgütün çıkarlarına ters düşecek ve kasıtlı olarak sergilediği davranışlardır. Amaç karşıtı davranışlar modelleri aşağıdaki gibidir:

- Doğrudan veya dolaylı hırsızlık (para veya eşya çalmak, verilen indirimleri kötüye kullanmak, mal veya hizmet hediye etmek),
- Kuruma somut ve maddi zarar vermek (üretilen mala veya binaya kasten zarar vermek),
- Bilgi sızdırmak (gizli belgeleri ortaya çıkarmak veya evrakta sahtecilik),
- Zamanı kötüye kullanmak (çalışma saatlerinde kendi özel işlerini yapmak)
- Güvenlik önlemlerine uymamak,
- İşe vaktinde ve düzenli gelmemek,
- Kasten yavaş ve kalitesiz iş yapmak,
- İşe alkollü gelmek veya iş yerinde alkol kullanmak,
- İş arkadaşlarını sözleriyle rahatsız etmek,
- İş arkadaşlarını davranışlarıyla rahatsız etmektir (Sackett ve Vore, 2009).

Görüldüğü gibi işgören hem üretime karşı hem de mülkiyete karşı zarar verici davranışlar sergilemektedir. Üretim karşıtı davranışlar, bireyler arası üretkenlik karşıtı davranışlar ve örgütsel boyutta üretkenlik karşıtı davranışlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

2.2.2.1.(1). BİREYLER ARASI ÜRETKENLİK KARŞITI DAVRANIŞLAR

İşgörenlerin kendi aralarındaki ilişkilerin bozulması sonucu ortaya çıkmaktadır. İşgörenler zamanla birbirlerine karşı kötü niyetli davranmaktadır (Demirel, 2009). Çalışanlar arasında yapılan ayrımcılık, kötü niyet, iş performansını da olumsuz etkilemekte ve örgüt üyeleri zamanla kendi çıkarlarını örgüt çıkarının üzerinde tutmaya başlamaktadır. Bunun sonucunda da azalan iş performansı, hırsızlık, şakalaşmalar, lekelemeler meydana gelmekte ve bireyler arası üretkenlik karşıtı davranışlar oluşmaktadır (Demirel, 2009).

2.2.2.1.(2). ÖRGÜTSEL BOYUTTA ÜRETKENLİK KARŞITI DAVRANIŞLAR

Örgütün tamamını hedefleyen olumsuz davranışlara örgütsel boyutta üretkenlik karşıtı davranışlar denir. İşgörenin sergilediği asosyal davranışlar, saldırganlık, misilleme ve itaatsizlik gibi davranışların tamamıdır (Demirel, 2009). İşgören açıkça öç almayı tercih

edeceği gibi bu davranışı dolaylı olarak da sergileyebilmektedir. Acı çekmekten kaçınmak ve kendilerini ceza alma, kovulma gibi durumlardan korumak için işgörenler, dolaylı olarak öç almayı seçmektedirler (Demirel, 2009).

2.2.2.2. ÇALIŞAN HIRSIZLIĞI

İşgörenin, çalışma arkadaşlarının özel eşyalarını çalmak, saklamak veya eşyalarına zarar vermek amacıyla yapılan öç alma davranışıdır. İşgörenlerin önlük, kalem, defter, çanta gibi başkalarına ait eşyaları çalması ya da saklamasıdır (Jones, 2009). Kasıtlı olarak zaman öldürmek, verilen görevleri aksatmak, çalışanlar arasındaki birliği bozmak, kurum çıkarlarına ters davranmak gibi kuruma zarar veren ve suç boyutuna ulaşabilecek davranışlardır (Karaca, 2007). Çalışan hırsızlığının en önemli sebebi algılanan adaletsiz olarak görülmektedir. Düşük maaş ise en önde algılanan adaletsizliktir (Yücel, 2008).

2.2.2.3. SABOTAJ

Sabotaj, işgörenin kendi çıkarları için örgüte ve üretime zarar vermesi, işi geciktirmesi, yavaşlatması ve üretime zarar vermesi olarak tanımlanmaktadır (Crino, 1994). İşgörenin örgüt içinde algıladığı güçsüzlük, hayal kırıklığı, işi kolaylaştırma düşüncesi, örgüt içi adaletsizlik duygusu onu sabotaja yöneltmektedir (Özdevecioğlu vd., 2011). Sabotaj eğilimde olan işgören aslında örgütün gizli bir düşmanı olarak tanımlanmaktadır. Öç alma, tembellik ve misilleme gibi davranışların örgüt içinde sayılmasına sebep olan işgörenin beklentilerinin karşılanmamasından ve maddî kazanç gibi sebeplerle sabotaj eylemleri sergiledikleri belirtilmiştir (Altıntaş, 2009). Sabotaj türleri aşağıdaki gibidir:

- Tahrip: Bir kurumdaki eşyalara, makinelere ya da kişilere yönelik maddî veya manevî zarar vermeye yönelik sabotajlardır.
- Faaliyetsizlik: Görev ve sorumluluklarını tam olarak yapmamak, çalışmaya isteksiz olmak ve başkalarının da çalışma isteğini kırmaya yönelik sabotajlardır.
- Gereksiz Sarfıyat: Örgüte ait hammaddeyi israf etmek; elektriği suyu boşa harcamak ve böylece kurumu zarara uğratmaya yönelik sabotajlardır (Altıntaş, 2009).

2.2.2.4. DEDİKODU

Örgütsel öç alma davranışlarından bir diğeri de örgüt içinde dedikodu yayarak kişilere ya da kuruma zarar vermektir. Dedikodu ya da söylentilerin hem kuruma hem de kişilere olumsuz etkileri olmaktadır (Eğinli ve Bitirim, 2008). Dedikodu kurum içinde yayıldığında bireyler arasındaki ilişkiyi zedelemekte ve örgütün işleyişini olumsuz etkilemektedir. Dedikoduya maruz kalan kişi ya da kişiler, işe karşı olumsuz bir tutum içine girmekte, görevini aksatmakta hatta işe gelmeme durumu yaşanmaktadır. Bunun sonucunda ise kurum içi iletişim kopmakta ve kurumun kalitesi düşmektedir (Eğinli ve Bitirim, 2008). Dedikodunun artık bir iletişim biçimi hâline gelerek yaygınlaşması, doğal karşılanması ise kurumu gitgide zehirleyen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır (Eğinli ve Bitirim, 2008). Öç almada “vurmak, kırmak, saldırmak” somut davranışlar aktif ve etkili araçlar olarak görülse de “beddualar, küfürler, dedikodu, iftira ve yalanlar, tehditler, hakaretler, iğnelemeler, alaylar, homurdanma ve söylenmeler” pasif ama etkili öç alma araçlarıdır; “çünkü laf, bıçak gibi sokulabilir; taş gibi atılabilir” (Bostancı, 2011).

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmada, öğretmenlerin örgütsel öç alma davranışlarını cinsiyet, mesleki kıdem ve öğrenim durumu değişkenleri açısından incelemek amaçlanmaktadır. Araştırmada tarama modeli kullanılmıştır. Tarama araştırmaları geçmişte ya da hâlen var olan bir durumu betimlemeye çalışan araştırmalardır (Karasar, 2005).

3.1. ARAŞTIRMANIN EVREN VE ÖRNEKLEMİ

Araştırmanın evrenini 2018-2019 eğitim öğretim yılında Kahramanmaraş ili Onikişubat ve Dulkadiroğlu merkez ilçelerinde ilköğretim ve ortaöğretimde görev yapan 7350 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise evrenden basit seçkisiz örnekleme yöntemiyle belirlenen 463 öğretmen oluşturmaktadır. Her bir örnekleme birimine eşit seçilme ihtimalini vererek seçilen birimlerin örnekleme alındığı yonteme basit seçkisiz örnekleme denir (Büyüköztürk vd., 2015: 85). 6000-8000 evren üzerinden seçilmesi gereken en az örneklem sayısının 361, en fazla örneklem sayısının 615 kişi olması gerektiği (Büyüköztürk vd., 2015: 98) belirtilmektedir. Bu durumda örneklem, evreni temsil etme gücüne sahiptir. Tablo 1’de araştırmaya katılan öğretmenlerin demografik özelliklerine ilişkin verilerin dağılımı gösterilmektedir.

Tablo 1. Öğretmenlerin Demografik Özelliklerine İlişkin İstatistikler

<i>Değişkenler</i>	<i>Gruplar</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
Cinsiyet	Kadın	265	%57,4
	Erkek	198	%42,6
Mesleki Kıdem	1-5 Yıl	76	% 16,5
	6-10 Yıl	106	%23
	11-15 Yıl	114	%24,7
	16-20 Yıl	99	%21
	21 Yıl Üzeri	68	% 14,8
Öğrenim durumu	Lisans	433	%93,7
	Lisansüstü	30	%6,3
Toplam	463	%100	

Tablo 1 incelendiğinde, araştırmanın örnekleminde kadın öğretmen sayısının erkek öğretmenlerden daha fazla olduğu; mesleki kıdemi 11-15 yıl olan öğretmenlerin diğer öğretmenlerden fazla olduğu ve lisans mezunu öğretmenlerin yüksek lisans mezunlarından daha fazla olduğu görülmektedir.

3.2. VERİ TOPLAMA ARACI

Araştırmanın veri toplama aracının birinci bölümünde, öğretmenlerin demografik özelliklerine ilişkin bilgileri toplamak amacıyla “kişisel bilgi formu”; ikinci bölümünde, öğretmenlerin örgütsel ölç alma davranışlarını ölçmek için “Örgütsel Ölç Alma Ölçeği” kullanılmıştır.

3.2.1. KİŞİSEL BİLGİ FORMU

Araştırmada kullanılan kişisel bilgi formu, araştırmaya katılan öğretmenlerin cinsiyet, öğrenim durumu ve mesleki kıdem gibi demografik özellikleri hakkında bilgi verdikleri veri toplama aracının ilk bölümüdür.

3.2.2. ÖRGÜTSEL ÖÇ ALMA ÖLÇEĞİ

Bu araştırmada öğretmenlerin örgütsel ölç alma davranışlarını ölçmek amacıyla Nayır (2016) tarafından geliştirilen “Örgütsel Ölç Alma Ölçeği” kullanılmıştır. Nayır (2016) tarafından geliştirilen ve 45 maddeden oluşan veri toplama aracının, açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri yapılmıştır. Veri toplama aracının üç alt boyut ve 25 maddeden oluştuğu saptanmış ve model doğrulanmıştır. Örgütsel ölç alma ölçeğinde ölç alma nedenleri, duygusal tepkiler ve davranışsal tepkiler olmak üzere üç alt boyut yer almaktadır. Ölçeğin “ölç alma nedenleri” alt boyutuna ait on bir madde (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11); “duygusal tepkiler” alt boyutuna ait 5 madde (12, 13, 14, 15, 16) ve “davranışsal tepkiler” alt boyutuna ait 9 madde (17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25) bulunmaktadır. Veri toplama aracında (1) “Hiç Katılmıyorum”, (2) “Az

Katılıyorum”, (3) “Orta Derecede Katılıyorum”, (4) “Çok Katılıyorum” ve (5) “Tamamen Katılıyorum” şeklinde sıralanan beşli Likert tipi derecelendirme ölçeği kullanılmıştır.

Nayır (2016)’ın elde ettiği ölçek alt boyutlarının Cronbach Alpha katsayıları sırasıyla birinci alt boyut için 0,94; ikinci alt boyut için 0,67 ve üçüncü alt boyut için 0,89’dur. Veri toplama aracının tamamından elde edilen Cronbach Alpha katsayısının 0,88’dir. İki yarı güvenilirliği analiz değerleri ise birinci alt boyut için 0,90; ikinci alt boyut için 0,70 ve üçüncü alt boyut için 0,87’dir. Veri toplama aracının tamamından elde edilen iki yarı güvenilirlik katsayısı ise 0,84 olarak hesaplanmıştır. Her bir faktörün açıkladığı varyansa bakıldığında ise birinci alt boyut olan “öç alma nedenleri” için %27,08; ikinci alt boyut olan “duygusal tepkiler” için %8,95, üçüncü alt boyut olan “davranışsal tepkiler” için %20,41; ve ölçeğin açıkladığı toplam varyansın %56,45 olduğu bulunmuştur (Nayır, 2016). Ölçeğin güvenilirliği için yapılan analizler incelendiğinde Cronbach Alpha katsayısının ve iki yarı güvenilirliği katsayılarının 0,70 sınırında ve üzerinde olduğundan ölçeğin güvenilir olduğu söylenebilir. Büyüköztürk (2005: 171), hesaplanan güvenilirlik katsayılarının 0,70’in üzerinde olmasının yeterli olduğunu belirtmiştir. Böylece 25 madde ve üç faktörden oluşan “Örgütsel Öç Alma Ölçeği”nin geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğunu söylemek mümkündür. Ölçekteki 25 maddenin madde toplam korelasyonları incelendiğinde en düşük değer 0,312 olduğu tespit edilmiştir. Özdamar’a (2004) göre madde toplam korelasyonlarının .25’ten büyük olması ve negatif olmaması gerekmektedir. Başka bir deyişle veri toplama aracında yer alan her bir maddenin ayırt ediciliğinin yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumda veri toplama aracının yapı geçerliğine sahip olduğu söylenebilir. Ölçeğe verilen puanlar en düşük 1 ile en yüksek 5 arasında değer almaktadır. Maddelerin ortalamaları 3,33 ile 1,78 arasında; standart sapmaları ise 1,02 ile 1,35 arasında değişmektedir. Daha sonra uç değer analizi yapılmış ve verilerin normalliği analiz edilmiştir. Veri toplama aracının doğrulayıcı faktör analizine bakıldığında faktör yük değerlerinin birinci alt boyut olan öç almanın nedenlerine ilişkin maddelerde 0,69 ile 0,84; ikinci alt boyut olan duygusal tepkilere ilişkin maddelerde 0,30 ile 0,81; üçüncü alt boyutu oluşturan davranışsal tepkilere ilişkin maddelerde 0,54 ile 0,82 arasında değiştiği tespit edilmiştir (Nayır, 2016).

Bu araştırma kapsamında örgütsel öç alma veri toplama aracına ait Cronbach Alpha iç tutarlık katsayıları tekrar ölçülmüştür. Ölçeğin öç alma nedenleri alt boyutu için Cronbach Alpha değeri 0,97; duygusal tepkiler alt boyutu için Cronbach Alpha değeri 0,67 ve davranışsal tepkiler alt boyutu için Cronbach Alpha değeri 0,92’dir. Ölçeğin tamamından alınan Cronbach Alpha iç güvenilirlik katsayısı ise 0,92 olarak hesaplanmıştır. Bir ölçeğin güvenilir olarak kabul edilmesi için Cronbach Alpha katsayısının 0,70 ve daha yüksek olması gerektiği (Büyüköztürk, 2011: 171) göz önüne alındığında, kullanılan veri toplama aracının bu araştırma için güvenilir olduğuna karar verilmiştir. Dağılımın normalliği incelendiğinde basıklık ve çarpıklık katsayılarının 0,011 ve 0,209 olduğu, aritmetik ortalama (\bar{X} = 64,11) ve ortanca (64,00) değerlerinin birbirine eşit olduğu görülmüştür. Verilerin analizinde anlamlılık düzeyi 0,05 olarak alınmıştır. Elde edilen bulgular bütünsel anlamda değerlendirildiğinde, ölçeğin üç alt boyuttan ve 25 maddeden oluştuğu saptanmış ve model doğrulanmıştır (Nayır, 2016). Bu ölçekten alınabilecek en düşük puan 25 ve en yüksek puan 125’tir. Öğretmenlerin ölçekten aldıkları puan arttıkça, örgütsel öç alma davranış düzeylerinin artacağı, düşük puan aldıklarında ise katılımcıların örgütsel öç alma düzeylerinin düşük düzeyde olacağı ifade edilebilir. Araştırmada kullanılan kişisel bilgi formu ve veri toplama aracı Ek-1’de verilmiştir.

3.3. VERİ TOPLAMA ARAÇLARININ UYGULANMASI ve VERİLERİN ANALİZİ

Öğretmenlerin örgütsel öç alma davranışlarını incelemek amacıyla hazırlanan bu çalışma 2018-2019 eğitim-öğretim yılında görev yapan öğretmenlere uygulanmıştır. Veri toplama aracının öğretmenlere uygulanması için gerekli izinler alınmış ve öğretmenlerin görev yaptıkları

okullarda eğitim- öğretimi aksatmayacak şekilde araştırmacı tarafından uygulanmıştır. Veri toplama aracı öğretmenlere uygulandıktan sonra araştırmacı tarafından kontrol edilmiş ve bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Eksik doldurulduğu tespit edilen 12 veri toplama aracı araştırmaya dahil edilmemiştir. İstatistiksel analizlerde anlamlılık düzeyi .05 olarak kabul edilmiştir. Araştırmada kullanılan veri toplama aracının 5’li Likert tipi ölçek olduğu ve puan sınırları aralıkları tespit edilmiştir.

Tablo 2. Veri Toplama Aracının Likert Tipi Ölçek İçin Puan Aralıkları.

<i>Örgütsel Öç Alma Ölçeği Düzeyleri</i>	<i>Puan Sınırları Aralığı</i>
Hiç katılmıyorum	1,00-1,79
Az katılıyorum	1,80-2,59
Orta derecede katılıyorum	2,60-3,39
Çok katılıyorum	3,40-4,19
Tamamen katılıyorum	4,20-5,00

Tablo 2 incelendiğinde birinci puan sınır aralığı “1,00-1,79”dur ve “hiç katılmıyorum”; ikinci puan sınır aralığı “1,80-2,29”dur ve “az katılıyorum”; üçüncü puan sınır aralığı “2,60-3,39”dur ve “orta derecede katılıyorum”; dördüncü puan sınır aralığı “3,40-4,19”dur ve “çok katılıyorum”; beşinci puan sınır aralığı ise “4,20-5,00”dir ve “tamamen katılıyorum” düzeyindedir.

Araştırmanın sonucunda elde edilen verilerin normal dağılım gösterip göstermediklerini test etmek amacıyla veri toplama araçları için normallik testi yapılmıştır. Yapılan testler sonucunda verilerin normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Örgütsel öç alma veri toplama aracının çarpıklık katsayısı (ÇK=0,13) bulunmuştur. Elde edilen değerler dağılımın normal olduğunu göstermektedir. Çarpıklık katsayısı, sürekli bir değişkenden elde edilen puanların normal dağılım gösterip göstermediğini tespit eden bir yöntemdir. Çarpıklık katsayısı +1 ile -1 arasında değer alıyorsa normal dağılım gösterdiği söylenir (Büyüköztürk, 2015: 63). Aynı zamanda dağılımın normalliğine bakmak amacıyla veri toplama aracı için “normal Q-Q plot” grafiği kullanılmıştır. “Normal Q-Q plot” grafiğinde noktalar 45 derecelik doğru üzerinde veya yakın bir konumda ise dağılımın normal olduğu söylenebilir (Büyüköztürk, 2015: 64). Araştırmaya ait örgütsel öç alma ölçeği Q-Q plot dağılım grafikleri Şekil 1.’de verilmiştir. Şekilde görüldüğü gibi elde edilen grafik sonuçları dağılımın normal olduğunu göstermektedir.



Şekil 1. Örgütsel Öç Alma Veri Toplama Aracı Kutu-Çizgi Grafiği ve Q-Q Grafiği

Araştırmanın “Öğretmenlerin örgütsel öç almaya ilişkin görüşleri nedir?” şeklindeki birinci alt problemi için verilerin aritmetik ortalaması ve standart sapmaları hesaplanmıştır. Araştırmanın öğretmenlerin örgütsel öç almaya ilişkin görüşlerinde;

- a. Cinsiyet değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı fark olup olmadığını tespit etmek için bağımsız örneklem t-testi yapılmıştır.
- b. Mesleki kıdem değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı fark olup olmadığını tespit etmek için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır.
- c. Öğrenim durumu değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı fark olup olmadığını tespit etmek için bağımsız örneklem t-testi yapılmıştır.

4. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde, öğretmenlerin örgütsel öç alma davranışları cinsiyet, mesleki kıdem ve öğrenim durumu değişkenlerine göre incelenmiştir. Araştırmanın alt problemlerine göre elde edilen bulgular sırasıyla verilmiştir.

4.1. ÖĞRETMENLERİN ÖRGÜTSEL ÖÇ ALMAYA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

Araştırmanın; “Öğretmenlerin örgütsel öç almaya ilişkin görüşleri nedir?” şeklindeki birinci alt problemi için verilerin aritmetik ortalaması ve standart sapmaları hesaplanmıştır. Öğretmenlerin örgütsel öç alma davranışlarına ilişkin bulgular; öç alma nedenleri, duygusal tepkiler ve davranışsal tepkiler alt boyutlarında incelenmiştir. Çeşitli kademelerde görev yapan öğretmenlerin örgütsel öç alma davranışlarını belirlemek amacıyla örgütsel öç alma ölçeğini oluşturan “öç alma nedenleri”, “duygusal tepkiler” ve “davranışsal tepkiler” alt boyutlarından ve ölçeğin tamamından elde edilen veriler Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Öğretmenlerin Örgütsel Öç Alma Davranışlarına İlişkin Veriler

<i>Ölçek/Alt Boyutları</i>	<i>N</i>	<i>\bar{X}</i>	<i>SS</i>
Örgütsel Öç Alma Ölçeği	463	2,27	0,66
Öç Alma Nedenleri	463	2,41	1,06
Duygusal Tepkiler	463	2,78	0,82
Davranışsal Tepkiler	463	1,83	0,69

Tablo 3 incelendiğinde, öğretmenlerin örgütsel öç alma veri toplama aracından aldıkları puanların aritmetik ortalaması ($\bar{X}= 2,27$)’dir. Öğretmenlerin örgütsel öç alma davranışlarının ($\bar{X}= 2,27$) ortalama ile “az katılıyorum” düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Bu veriler, öğretmenlerin örgütsel öç alma davranışlarını düşük düzeyde gösterdiklerini ifade etmektedir. Ölçek alt boyutlarından alınan puanların aritmetik ortalamasına bakıldığında, öç alma nedenleri alt boyut için aritmetik ortalama ($\bar{X}=2,41$)’dir ve “az katılıyorum” düzeyinde olduğu görülmektedir. Duygusal tepkiler alt boyuta bakıldığında ise alınan puanların aritmetik ortalaması ($\bar{X}= 2,78$)’dir ve “orta düzeyde katılıyorum” düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Öğretmenlerin örgütsel öç alma ölçeğinin davranışsal alt boyutu için aldıkları puanın aritmetik ortalaması ($\bar{X}= 1,83$)’dir ve “az katılıyorum” düzeyindedir. Öğretmenlerin örgütsel öç alma veri toplama aracının tamamından ve alt boyutlarından aldıkları puanlar incelendiğinde en yüksek değeri duygusal tepkiler alt boyutu alırken, en düşük değeri ise davranışsal tepkiler alt boyutu almıştır. Araştırmaya göre, öğretmenlerin örgütsel öç almayı daha çok duygusal tepkilerle, en az ise davranışsal tepkilerle gösterdikleri ifade edilebilir.

4.2. ÖĞRETMENLERİN ÖRGÜTSEL ÖÇ ALMA GÖRÜŞLERİNİN CİNSİYET DEĞİŞKENİNE İLİŞKİN BULGULARI

Araştırmanın; öğretmenlerin örgütsel öç almaya ilişkin görüşlerinde, cinsiyet değişkenine göre istatistiksel anlamlı fark var mıdır? şeklindeki alt problemi için bağımsız örneklem t-testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. Öğretmenlerin Örgütsel Öç Alma Davranışlarının Cinsiyet Değişkenine İlişkin t-Testi Verileri.

<i>Boyutlar</i>	<i>Cinsiyet</i>	<i>N</i>	\bar{X}	<i>ss</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Örgütsel Öç Alma Ölçeği	Kadın	265	2,29	0,70	0,519	0,26
	Erkek	198	2,25	0,59		
Öç Alma Nedenleri	Kadın	265	2,44	1,12	0,696	0,008
	Erkek	198	2,37	0,97		
Duygusal Tepkiler	Kadın	265	2,81	0,81	0,809	0,405
	Erkek	198	2,75	0,83		
Davranışsal Tepkiler	Kadın	265	1,80	0,72	-0,864	0,380
	Erkek	198	1,86	0,66		

Tablo 4 incelendiğinde, öğretmenlerin örgütsel öç alma ölçeğinin; öç alma nedenleri ve duygusal tepkiler alt boyutlarında kadın öğretmenlerden elde edilen aritmetik ortalamalar sırasıyla ($\bar{X}=2,44$) ve ($\bar{X}=2,81$)’dir ve erkek öğretmenlerin ortalamasından ($\bar{X}=2,37$), ($\bar{X}=2,75$) daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Davranışsal tepkiler alt boyutunda ise erkek öğretmenlerin aldıkları puanların aritmetik ortalaması ($\bar{X}=1,86$); kadın öğretmenlerin ortalamasından ($\bar{X}=1,80$) daha yüksektir. Elde edilen veriler, öğretmenlerin örgütsel öç alma nedenleri ve duygusal tepkiler boyutunda kadın öğretmenlerin, davranışsal tepkiler alt boyutunda ise erkeklerin daha yüksek ortalamaya sahip olduğunu göstermektedir. T testi sonuçlarına göre öç alma nedenleri alt boyutunda cinsiyet değişkenine göre fark istatistiksel olarak anlamlıdır [$t(463) = 0,696$; $p < 0,05$], bu fark kadın öğretmenlerin lehinedir. Ancak duygusal tepkiler [$t(463) = 0,809$; $p > 0,05$] ve davranışsal tepkiler [$t(465) = -0,864$; $p > 0,05$] alt boyutlarında, cinsiyet değişkenine göre fark istatistiksel olarak anlamlı değildir. Elde edilen verilere göre öç alma nedenleri ve davranışsal tepkiler alt boyutlarında kadın ve erkek öğretmenlerin örgütsel öç alma davranışlarının “az katılıyorum” düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Duygusal tepkiler alt boyutunda ise kadın ve erkek öğretmenlerin örgütsel öç alma davranışlarının “orta düzeyde katılıyorum” düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Örgütsel öç alma ölçeğinin tamamına ait verilerde kadın öğretmenlerden elde edilen aritmetik ortalama ($\bar{X}=2,29$)’dur; erkek öğretmenlerden elde edilen aritmetik ortalama ise ($\bar{X}=2,25$)’tir ve her ikisi de “az katılıyorum” düzeyindedir. Elde edilen t testi sonuçları, öğretmenlerin örgütsel öç alma davranışlarının cinsiyet değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olmadığını göstermektedir ($p > 0,05$).

4.3. ÖĞRETMENLERİN ÖRGÜTSEL ÖÇ ALMA GÖRÜŞLERİNİN MESLEKİ KIDEM DEĞİŞKENİNE İLİŞKİN BULGULARI

Öğretmenlerin örgütsel öç almaya ilişkin görüşlerinde, öğrenim durumlarına göre anlamlı ilişki var mıdır? şeklindeki alt problemi için tek yönlü ANOVA yapılmış ve sonuçlar Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Öğretmenlerin Örgütsel Öç Alma Davranışlarının Mesleki Kıdem Değişkenine İlişkin Verileri

<i>Ölçek ve Alt Boyutları</i>	<i>Mesleki Kıdem</i>	<i>N</i>	<i>\bar{X}</i>	<i>ss</i>	<i>F</i>	<i>p</i>
Örgütsel Öç Alma Ölçeği	1-5 Yıl	78	2,17	0,64	2,69	0,03
	6-10 Yıl	106	2,44	0,75		
	11-15 Yıl	114	2,19	0,58		
	16-20 Yıl	97	2,29	0,66		
	21 Yıl ve üzeri	68	2,25	0,61		
	Toplam	463	2,27	0,66		
Öç Alma Nedenleri Alt Boyut (1)	1-5 Yıl	78	2,32	1,02	3,20	0,01
	6-10 Yıl	106	2,69	1,19		
	11-15 Yıl	114	2,32	0,86		
	16-20 Yıl	97	2,46	1,14		
	21 Yıl ve üzeri	68	2,16	1,00		
	Toplam	463	2,41	1,06		
Duygusal Tepkiler Alt Boyut (2)	1-5 Yıl	78	1,61	0,61	3,85	0,00
	6-10 Yıl	106	2,00	0,80		
	11-15 Yıl	114	1,83	0,65		
	16-20 Yıl	97	1,77	0,65		
	21 Yıl ve üzeri	68	1,86	0,67		
	Toplam	463	1,83	0,69		
Davranışsal Tepkiler Alt Boyut (3)	1-5 Yıl	78	2,94	0,85	8,25	0,00
	6-10 Yıl	106	2,70	0,80		
	11-15 Yıl	114	2,50	0,77		
	16-20 Yıl	97	2,84	0,76		
	21 Yıl ve üzeri	68	3,14	0,81		
	Toplam	463	2,78	0,82		

Tablo 5 incelendiğinde, öğretmenlerin örgütsel öç alma ölçeğinden aldıkları puanların ortalaması 5 yıl ve altında görev yapan öğretmenler için ($\bar{X}=2,17$)'dir; 6-10 yıl arası görev yapan öğretmenler için ($\bar{X}=2,44$)'tür; 11-15 yıl arası görev yapan öğretmenler için ($\bar{X}=2,19$)'dur; 16-20 yıl arası görev yapan öğretmenler için ($\bar{X}=2,29$)'dur; 21 yıl ve üzeri görev yapan öğretmenler için ($\bar{X}=2,25$)'tir ve tümü için “az katılıyorum” düzeyindedir. Elde edilen veriler “6-10 yıl” mesleki kıdeme sahip olan öğretmenlerin, örgütsel öç alma veri toplama aracının tamamından aldıkları puan ortalamasının daha yüksek olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu durum “6-10 yıl” mesleki kıdeme sahip olan öğretmenlerin, diğer öğretmenlere göre örgütsel öç alma davranış düzeylerinin daha yüksek olduğunu ifade etmektedir. Kıdem değişkenine göre veri toplama aracının tamamından elde edilen verilerin ortalaması ($\bar{X}=2,27$)'dir ve “az katılıyorum” düzeyindedir.

Ölçeğin alt boyutlarına bakıldığında ise, birinci alt boyut olan öç alma nedenlerinin en yüksek aritmetik ortalaması “6-10 yıl” mesleki kıdem grubuna aittir ($\bar{X}=2,69$) ve “orta derecede katılıyorum” düzeyindedir. En düşük ortalama ise “21 yıl ve üzeri” mesleki kıdem grubuna aittir ($\bar{X}=2,16$) ve “az katılıyorum” düzeyindedir. Duygusal tepkiler alt boyutunda en yüksek

aritmetik ortalama “6-10 yıl” mesleki kıdem grubuna aittir ($\bar{X}= 2,00$) ve “az katılıyorum” düzeyindedir; en düşük ortalama ise “1-5 yıl” arası mesleki kıdem grubuna aittir ($\bar{X}= 1,61$)’dir ve “hiç katılmıyorum” düzeyindedir. Davranışsal tepkiler alt boyutunda en yüksek aritmetik ortalama “21 yıl ve üzeri” mesleki kıdem grubuna aittir ($\bar{X}= 3,14$) ve “orta derecede katılıyorum” düzeyindedir; en düşük ortalama ise “11-15 yıl” mesleki kıdem grubuna aittir ($\bar{X}= 2,50$) ve “az katılıyorum” düzeyindedir. Öç alma davranışlarını; öç alma nedenleri ve duygusal tepkiler alt boyutunda en fazla “6-10 yıl” kıdeme sahip olan öğretmenler gösterirken; davranışsal alt boyutta ise en çok “21 yıl ve üzeri” kıdeme sahip olan öğretmenler göstermektedir. Veri toplama aracından alınan puanlar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı test edilmiş ve Tablo 5’te verilmiştir. Tablo 5 incelendiğinde, öğretmenlerin örgütsel öç alma davranışları ile öğretmenlerin mesleki kıdem yılı arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur [$p=0,00<0,05$]. Farklılaşmanın hangi grup ya da gruplardan kaynaklandığını tespit etmek amacı ile Scheffe analizi yapılmış ve analiz sonuçları Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Öğretmenlerin Öç Alma Davranışlarına İlişkin Kıdem Değişkenine Göre Scheffe Analizi Sonuçları

<i>Mesleki Kıdem</i>	\bar{X}	<i>Ortalamalar arası fark(I-J)</i>	<i>p</i>	
1-5 Yıl	6-10 Yıl	2,44	-0,268	0,11
	11-15 Yıl	2,19	-0,014	1,00
	16-20 Yıl	2,29	-0,116	0,85
	21 Yıl ve üzeri	2,25	-0,074	0,97
6-10 Yıl	1-5 Yıl	2,17	0,268	0,11
	11-15 Yıl	2,19	0,254	0,08
	16-20 Yıl	2,29	0,152	0,60
	21 Yıl ve üzeri	2,25	0,193	0,46
11-15 Yıl	1-5 Yıl	2,17	0,014	1,00
	6-10 Yıl	2,44	-0,254	0,08
	16-20 Yıl	2,29	-0,101	0,87
	21 Yıl ve üzeri	2,25	-0,060	0,98
16-20 Yıl	1-5 Yıl	2,17	0,116	0,85
	6-10 Yıl	2,44	-0,152	0,60
	11-15 Yıl	2,19	0,101	0,87
	21 Yıl ve üzeri	2,25	0,041	0,99
21 Yıl ve üzeri	1-5 Yıl	2,17	0,074	0,97
	6-10 Yıl	2,44	-0,193	0,46
	11-15 Yıl	2,19	0,060	0,98
	16-20 Yıl	2,29	-0,041	0,99

Tablo 6’da verilen Scheffe analiz sonuçlarına göre kıdemler arası istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir ($p>0,05$).

4.4. ÖĞRETMENLERİN ÖRGÜTSEL ÖÇ ALMA GÖRÜŞLERİNİN ÖĞRENİM DURUMU DEĞİŞKENİNE İLİŞKİN BULGULARI

Araştırmanın; öğretmenlerin örgütsel öç almaya ilişkin görüşlerinde, öğrenim durumu değişkenine göre istatistiksel anlamlı fark var mıdır? şeklindeki alt problemi için bağımsız örneklem t-testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Öğretmenlerin Örgütsel Öç Alma Ölçeği ve Alt Boyutlarına ilişkin Öğrenim Durumu Değişkenine Göre t- Testi Sonuçları

<i>Ölçek ve Alt Boyutları</i>	<i>Öğrenim Durumu</i>	<i>N</i>	<i>\bar{X}</i>	<i>ss</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Örgütsel Öç Alma Ölçeği	Lisans	433	2,27	0,64	-0,180	0,22
	Yüksek Lisans	30	2,29	0,84		
Öç Alma Nedenleri	Lisans	433	2,41	1,04	0,097	0,06
	Yüksek Lisans	30	2,40	1,31		
Duygusal Tepkiler	Lisans	433	2,78	0,81	-0,075	0,10
	Yüksek Lisans	30	2,80	0,98		
Davranışsal Tepkiler	Lisans	433	1,82	0,69	-0,502	0,42
	Yüksek Lisans	30	1,89	0,74		

Tablo 7 incelendiğinde örgütsel öç alma ölçeğinin, öç alma nedenleri alt boyutundan, yüksek lisans öğrenim durumuna sahip öğretmenlerin aldıkları puanların aritmetik ortalaması ($\bar{X}=2,29$); lisans öğrenim durumuna sahip öğretmenlerin aritmetik ortalaması ($\bar{X}=2,27$)’dir ve her ikisi de “az katılıyorum” düzeyindedir. Duygusal tepkiler alt boyutundan yüksek lisans öğrenim durumuna sahip öğretmenlerin aldıkları puanlarının aritmetik ortalaması ($\bar{X}=2,80$); lisans öğrenim durumuna sahip öğretmenlerinki ($\bar{X}=2,78$)’dir ve her ikisi de “orta derecede katılıyorum” düzeyindedir. Davranışsal tepkiler alt boyutundan yüksek lisans öğrenim durumuna sahip öğretmenlerin puanlarının aritmetik ortalaması ($\bar{X}=1,89$); lisans öğrenim durumuna sahip öğretmenlerinki ($\bar{X}=1,82$) ve her ikisi de “az katılıyorum” düzeyindedir. Öğretmenlerin örgütsel öç alma ölçeğinin tamamından, öğrenim durumu değişkenine göre aldıkları puanların aritmetik ortalaması yüksek lisans ve lisans için sırasıyla ($\bar{X}=2,29$) ve ($\bar{X}=2,27$)’dir ve her ikisi de “az katılıyorum” düzeyindedir. Genel anlamda öğrenim durumu arttıkça öç alma davranışları artmaktadır denilebilir ancak her iki gruptan elde edilen değerler birbirine yakındır denilebilir. Ancak örgütsel öç alma ölçeği ve alt boyutlarına ilişkin elde edilen veriler, öğrenim durumu değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p>0,05$).

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Öğretmenlerin örgütsel öç almaya ilişkin davranışlarını tespit etmek amacıyla araştırmada “Örgütsel Öç Alma Ölçeği” kullanılmıştır. Kullanılan veri toplama aracı; öç alma nedenleri, davranışsal tepkiler, duygusal tepkiler olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır. Veri toplama aracından elde edilen bulgulara göre öğretmenlerin öç alma davranışlarının toplamı “az katılıyorum” düzeyindedir. Öğretmenlerin örgütsel öç alma davranışlarının alt boyutlarına bakıldığında en yüksek aritmetik ortalamaya sahip öç alma düzeyi, duygusal tepkiler alt boyutudur ve “orta düzeyde katılıyorum” düzeyindedir; en düşük aritmetik ortalama davranışsal tepkiler alt boyutundadır ve “az katılıyorum” düzeyindedir. Elde edilen sonuçlar; öğretmenlerin örgütsel öç alma davranışlarını daha çok duygusal olarak yaşadıklarını ancak daha az davranışa dönüştürdüklerini ifade etmektedir. Örgütsel öç alma ölçeğini geliştiren

Nayır (2016), “Örgütsel Öç Alma Ölçeğinin Geliştirilmesi ve Öğretmenlerin Örgütsel Öç Alma Davranışına İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi” isimli çalışmada öğretmenlerin öç alma davranışlarının toplamını “az katılıyorum” düzeyinde bulmuştur ve sonuçlar bu çalışma ile örtüşmektedir. Nayır (2016)’ın çalışmasında elde edilen sonuçlar alt boyutlar açısından incelediğinde, en yüksek aritmetik ortalamaya sahip öç alma düzeyi, duygusal tepkiler alt boyutudur ve “orta düzeyde katılıyorum” düzeyindedir; en düşük aritmetik ortalama öç alma düzeyi davranışsal tepkiler alt boyutudur ve “az katılıyorum” düzeyindedir ve araştırmanın sonuçları ile örtüşmektedir.

Öğretmenlerin örgütsel öç alma davranışları cinsiyet değişkenine göre incelendiğinde, sonuçlarda istatistiksel olarak anlamlı şekilde fark olmadığına ulaşılmıştır. Kadın ve erkek öğretmenlerin veri toplama aracı toplamından aldıkları puan ortalamaları “az katılıyorum” düzeyindedir. Ölçek alt boyutlarından elde edilen bulgulara göre, öç alma nedenleri ve davranışsal tepkiler alt boyutlarında her iki cinsiyet için “az katılıyorum” düzeyindedir; duygusal tepkiler alt boyutunda ise her iki cinsiyet için “orta derecede katılıyorum” düzeyindedir. Ancak cinsiyet değişkenine göre bu iki alt boyutta istatistiksel olarak anlamlı bir fark yokken, öç alma nedenleri boyutunda anlamlı fark bulunmaktadır ve bu fark kadınlar lehinedir. Öç alma nedenleri alt boyutunda, kadınların erkeklere göre öç alma davranış düzeylerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Nayır (2016), örgütsel öç alma veri toplama aracı ve alt boyutlarından elde ettiği bulgulardan, öğretmenlerin öç alma görüşlerinin cinsiyet değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşmıştır. Nayır (2015), Satıcı vd. (2015), Cota-McKinley vd. (2001), Brown (2003) ve Yılmaz (2014) çalışmalarında cinsiyet değişkeninin öç alma üzerinde etkili olduğu, erkeklerin kadınlara göre daha fazla öç alma duygusu hissettiği sonucuna ulaşmışlardır.

Öğretmenlerin örgütsel öç alma davranışları mesleki kıdeme göre incelendiğinde sonuçlarda istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur. Ölçek genelinden elde edilen bulgulara göre en yüksek ortalamanın “6-10 yıl” mesleki kıdemi olan öğretmenlere ait olduğu bulunmuştur ve “az katılıyorum” düzeyindedir. En düşük ortalama ise “1-5 yıl” mesleki kıdemde olan öğretmenlerindir ve “az katılıyorum” düzeyinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ölçek alt boyutlarına bakıldığında ise birinci alt boyut olan öç alma nedenlerinin en yüksek aritmetik ortalaması “6-10 yıl” mesleki kıdem grubuna aittir ve “orta derecede katılıyorum” düzeyindedir. En düşük ortalama ise “21 yıl ve üzeri” mesleki kıdem grubuna aittir ve “az katılıyorum” düzeyindedir. Duygusal tepkiler alt boyutunda en yüksek aritmetik ortalama “6-10 yıl” arası mesleki kıdem grubuna aittir ve “az katılıyorum” düzeyindedir. En düşük ortalama ise “1-5 yıl” mesleki kıdem grubuna aittir ve “hiç katılmıyorum” düzeyindedir. Davranışsal tepkiler alt boyutunda en yüksek aritmetik ortalama “21 yıl ve üzeri” mesleki kıdem grubuna aittir ve “orta derecede katılıyorum” düzeyindedir. En düşük ortalama ise “11-15 yıl” çalışanlara aittir ve “az katılıyorum” düzeyindedir. Farklılaşmanın hangi grup ya da gruplardan kaynaklandığını tespit etmek amacı ile Scheffe analizi yapılmış ve analiz sonucunda kıdemler arası istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Nayır (2016), çalışmasında ise mesleki kıdem değişkenine göre öğretmenlerin öç alma davranışlarının “davranışsal tepkiler” boyutunda anlamlı şekilde farklılaştığı sonucuna ulaşmıştır. Kıdemi 10-19 yıl arasında olan öğretmenlerin, kıdemi 20 yıl ve üzerinde olan öğretmenlere göre öç alma duygusu hissettiklerinde daha fazla davranışsal tepki gösterdiği sonucuna ulaşmıştır.

Öğretmenlerin örgütsel öç alma davranışları öğrenim durumu değişkenine göre incelendiğinde istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmamıştır. Sonuçlar, yüksek lisans öğrenim düzeyinde olan öğretmenlerin örgütsel öç alma puanlarının, lisans öğrenim düzeyine sahip öğretmenlerden daha yüksek olduğunu göstermektedir. Ancak her ikisinin de “az katılıyorum” düzeyinde olduğu görülmüştür. Ölçek alt boyutlarına bakıldığında ise öç alma nedenleri alt boyutunda;

lisans öğrenim durumuna sahip öğretmenlerin ortalamasının yüksek lisans öğrenim durumuna sahip öğretmenlerden yüksek olduğu ve her ikisinin de “az katılıyorum” düzeyinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Duygusal tepkiler alt boyutunda yüksek lisans öğrenim düzeyinde olan öğretmenlerin, örgütsel öç alma davranış puanlarının lisans öğrenim düzeyine sahip öğretmenlerden daha yüksek olduğu ve her ikisinin de “orta derecede katılıyorum” düzeyinde olduğu görülmektedir. Davranışsal tepkiler alt boyutunda ise yüksek lisans öğrenim düzeyinde olan öğretmenlerin örgütsel öç alma davranış puanlarının, lisans öğrenim düzeyine sahip öğretmenlerden daha yüksek olduğu ve her ikisinin de “az katılıyorum” düzeyinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda, öğretmenlerin örgütsel öç alma davranışlarının öğrenim durumu değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı şekilde farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bunun sonucunda öğretmenlerin öğrenim durumu düzeyinin artmasının örgütsel öç alma davranışlarına ilişkin görüşlerinde, bir farklılık yaratmadığı yargısına varılabilir. Nayır (2016) da çalışmasında; örgütsel öç alma ölçeği, öç alma nedenleri, davranışsal ve duygusal tepkiler boyutlarına ilişkin olarak öğretmenlerin görüşlerinin öğrenim durumu değişkenlerine göre anlamlı bir fark göstermediği sonucuna ulaşmıştır.

6. ÖNERİLER

6.1. ARAŞTIRMACIYA YÖNELİK ÖNERİLER

- Bu araştırmada veriler Kahramanmaraş ili Onikişubat ve Dulkadiroğlu ilçelerinden toplanmıştır, araştırma verileri diğer ilçelerden de toplanarak genel bir profil çıkarılabilir.
- Araştırma bulgularına göre, öğretmenleri örgütsel öç almaya iten sebepler daha ayrıntılı incelenebilir.
- Öğretmenlerin örgütsel öç almayı en fazla duygusal tepkiler alt boyutunda yaşadıkları göz önüne alındığında, kuruma ve okul yöneticilerine yönelik oluşabilecek olumsuz davranışların önüne geçilmesi için çalışmalar yapılabilir.
- Bu araştırmanın evreni öğretmenler ile sınırlıdır. Yapılacak başka araştırmalarda okul yöneticileri ve diğer personeller de araştırmaya dahil edilebilir.
- Araştırma sadece devlet okullarında çalışan öğretmenler için yapılmıştır. Özel ve devlet okullarında görev yapan öğretmenler için kıyaslamalı bir araştırma desenlenebilir.
- Bu araştırmada öğretmenlerin örgütsel öç alma davranışları cinsiyet, mesleki kıdem ve öğrenim durumu değişkenlerine göre incelenmiştir. Benzer araştırmalar öğretmenlerin yaş, okul kademesi bulunduğu kurumdaki hizmet süresi, medenî durum gibi diğer demografik özelliklerine göre yapılabilir.
- Bu araştırmada öğretmenlerin örgütsel öç alma davranışları incelenmiştir. Yapılacak farklı çalışmalarda eğitim yöneticilerinin örgütsel öç alma davranışları da incelenebilir.
- Yapılan bu nicel çalışma, nitel çalışmalar ile desteklenebilir.

6.2. UYGULAYICILARA YÖNELİK ÖNERİLER

- Öğretmenlerin bu davranışları sergilemesine sebep olan değişkenler okul yöneticilerinin öz eleştiri yaparak eksiklerini ve yanlışlarını düzeltmesiyle azaltılabilir.
- Okul yöneticileri, öğretmenlerin örgütsel öç almasına sebep verecek tutum ve davranışlar sergilemekten kaçınmalı, onlara değerli olduklarını hissettirmeli, örgüt içerisinde adil bir iş bölümü yapmalı, onlara adaletli davranmalı ve öğretmenlerin kendilerini okulun bir parçası olarak hissetmelerini sağlamalıdır.
- Çalışanların ceza, intikam alay edilme gibi korku ve endişe duymadan rahat bir şekilde akıllarından geçeni özgürce ifade edebileceği örgütlerin yaratılması önerilmektedir.

- Örgütsel öç alma sürecindeki öğretmenler arasındaki iletişimi uzlaşma lehine çözecek örgütsel oluşumlar (arabulucu, uzlaştırıcı, mentor, affetme terapisi gibi) profesyonel destek ile planlanmalıdır.

KAYNAKLAR

1. AKIN, M., ÖZDEVECİOĞLU, M., ÜNLÜ, O., 2012. “Örgütlerde İntikam Niyeti ve Affetme Eğiliminin Çalışanların Ruh Sağlıkları ile İlişkisi”, *Amme İdaresi Dergisi*, 45(1), ss. 77-97.
2. ALTINTAŞ, F. Ç., 2009. “Kişiliğin Algılanan Örgütsel Sabotaj Davranışları Üzerindeki Etkisi”, *H.U. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. 27/1, ss. 95–111.
3. AQUINO, K., TRIPP, T. M., BIES, R. J., 2006. “Getting Even or Moving on? Power, Procedural Justice, and Types of Offense as Predictors of Revenge, Forgiveness, Reconciliation, and Avoidance in Organizations”, *Journal of Applied Psychology*, 91(3), ss. 653.
4. BOSTANCI, G. Ç., 2011. “Bir İntikam Hançeri Olarak Kelimeler”, *Acta Turcica*, Ocak III, S. 1/2, ss. 255–275.
5. CRINO, M. D., 1994. “Employee Sabotage: A Random or Preventable Phenomenon?” *Journal of Managerial Issues*, 6, p. 312.
6. ÇETİN, O. I., 2015. “Kişilik Özelliklerinin Örgütsel İntikam Niyetine Etkisinde Örgüt İklimi Ve Bağlamsal Performansın Rolü”. Doktora Tezi. Trakya Üniversitesi İşletme Anabilim Dalı, Edirne.
7. DEMİREL, Y., 2009. “Örgütsel Bağlılık Ve Üretkenlik Karşıtı Davranışlar Arasındaki İlişkiye Kavramsal Yaklaşım. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (15), ss. 115-132.
8. EFİL, İ., 1994. “Yönetimde kalite kontrol çemberleri ve uygulamadan örnekler”, *Uludağ Üniversitesi*.
9. EĞİNLİ, A. T., BİTİRİM, S., 2008 “Kurumsal Başarının Önündeki Engel: Zehirli (Toksik) İletişim”. *Selçuk İletişim*, c. 5, S. 3, ss.132.
10. JONES, D. A., 2009. “Getting Even With One’s Supervisor And One’s Organization: Relationships Among Types Of Injustice, Desires For Revenge, and Counterproductive Work Behaviors.” *Journal of Organizational Behavior*, 30, ss. 525–542.
11. KARACA, M., 2007. “Organizasyonlarda Saldırgan Davranışlara Maruz Kalma ve Mağdurların Kişiliğiyle İlişkisi: Kayseri’de İmalat Sektöründe Bir Araştırma”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kayseri*.
12. KARASAR, N., 2005. *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Nobel Yayıncılık, Ankara.
13. KRAMER, R., Tyler, T., 1996. *Trust in Organizations: Frontiers of Theory and Research*, Chapter 12, SAGE Publications.
14. LITTLE, L. M., SIMMONS, B. L., NELSON, D. L., 2007. “Health Among Leaders: Positive and Negative Affect, Engagement and Burnout, Forgiveness and Revenge”. *Journal of Management Studies*, 44(2), ss. 243-260.
15. MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI, 2019. Millî Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 2017-2018. http://sgb.meb.gov.tr/www/icerik_goruntule.php?KNO=327 (02.02.2019)
16. NAYIR, K. F., 2016. “Developing Organizational Revenge Scale and Examining Teachers' Opinions about Organizational Revenge”, *International Online Journal Of Educational Sciences*, 8(3) ss. 128-142.
17. NAYIR, K.F, 2015. “Öğretmen Adaylarının Öç Alma Davranışına İlişkin Görüşleri”, *Turkish Studies -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, (10/11), 1205 – 1216.

18. ÖZDEVECİOĞLU, M., 2003. “Algılanan Örgütsel Adaletin Bireylerarası Saldırgan Davranışlar Üzerindeki Etkilerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma”, Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (21), ss. 77- 86.
19. ÖZDEVECİOĞLU, M., 2008. “Organizasyonlarda İntikam Niyeti (Revenge Intention) ve Adalet Algılamasının Rolünü Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma, 16. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongre Kitabı, ss.381-385.
20. ÖZDEVECİOĞLU, M., 2008. “Organizasyonlarda İntikam Niyeti (Revenge Intention) ve Adalet Algılamasının Rolünü Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma, 16. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongre Kitabı, ss.381-385.
21. ÖZDEVECİOĞLU, M., AKIN, M., KAYA, Y., 2011. “Duygusal Yaratıcılık, İntikam Niyeti ve Affetme Eğilimi Arasındaki İlişkiler, 19. Yönetim ve Organizasyon Kongre Kitabı, ss. 485–488.
22. ÖZDEVECİOĞLU, M., VE AKSOY, M. S., 2005. “Organizasyonlarda Sabotaj: Türleri, Amaçları, Hedefleri Ve Yönetimi”.
23. PAUL R. SACKETT, CYNTHIA J. DE VORE, 2009. “İş Yerinde Amaç Karşıtı Davranışlar, Endüstri İş ve Örgüt Psikolojisi El Kitabı”, 1. Cilt, Personel Psikolojisi (Ed.: Neil Anderson, Deniz S. Öneş, Handan Kepir Sinangil, Chockalingam Viswesvaran) Literatür Yayınları, Birinci Basım, 180s.
24. PELİT, E. (2008). “İşletmelerde İşgören Güçlendirmenin İşgörenlerin İş Doyumuna Etkisi: Otel İşletmelerinde Bir Araştırma”, Yayımlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
25. ROBINSON, S. L., GREENBERG, J., 1998. “Employees behaving badly: Dimensions, determinants and dilemmas in the study of workplace deviance”, Journal of Organizational Behavior.
26. STUCKLESS, N., ve GORANSON, R., 1992. “The Vengeance Scale: Development of a Measure of Attitudes Toward Revenge”, Journal of Social Behavior and Personality, 7(1), ss. 25.
27. ŞENER, E., 2014. “Örgütsel İntikam Üzerine Nitel Bir Araştırma”, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
28. ŞENER, E., 2015. Örgütsel İntikam. Beta Yayınları, İstanbul.
29. TABANCALI, E., ve KORUMAZ, M., 2014. “Eğitim Örgütlerinde Yetenek Yönetimi”, International Journal of Social Science, 25, ss. 139-156.
30. TDK (Türk Dil Kurumu), 2018. Öç, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c3cdcebb7c896.42023431 (14.01.2019).
31. TRIPP, T. M., ve BIES, R. J., 2009. Getting Even: The Truth About Workplace Revenge--and How to Stop It. John Wiley & Sons.
32. YILMAZ, Ö. D., 2014. "Algılanan Mağduriyetin Affetme Eğilimi ve İntikam Niyeti Üzerindeki Etkisi: Konaklama İşletmeleri Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma". AKÜ İİBF Dergisi, XVI(1), ss. 87-105.
33. YÜCEL, E. B., 2008. “Örgütlerde Saldırgan Davranışlar: Nitel Bir Araştırma”, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.

EK-1 KİŞİSEL BİLGİ FORMU VE ÖRGÜTSEL ÖÇ ALMA ÖLÇEĞİ

Sayın Meslektaşım;

Doç. Dr. Mahmut SAĞIR danışmanlığında yürütmüş olduğum yüksek lisans tez çalışmamda öğretmenlerin örgütsel sinizm tutumları ile örgütsel öç almaları arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Aşağıdaki sorulara vereceğiniz cevaplar, yalnızca bilimsel çalışma amacıyla kullanılacak olup başka hiçbir kişi veya kurum/kuruluşla paylaşılmayacaktır. Bu nedenle forma, adınızı ve çalıştığınız okulu yazmayınız. Araştırmanın amacına ulaşması için, soruları boş bırakmadan ve samimi bir şekilde yanıtlamanız önem taşımaktadır.

Yardımlarınız için şimdiden teşekkür ederim.

Pınar KAYNARCI
KSÜ SBE Eğitim Bilimleri Bölümü
Eğitim Yönetimi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi
e-posta: p.kaynarci@gmail.com
Cep Tel: 0 541 571 93 66

BÖLÜM I – KİŞİSEL BİLGİLER: Bu bölümde kişisel özelliklerinize ilişkin bilgiler sorulmaktadır.

Size yöneltilen her soru için, durumunuza uygun olan seçeneğe (X) işareti koyunuz.

1-Cinsiyetiniz <input type="checkbox"/> Erkek <input type="checkbox"/> Kadın	2- Medeni Durumunuz <input type="checkbox"/> Bekâr <input type="checkbox"/> Evli
3- Yaşınız <input type="checkbox"/> 25 Yaş ve Altı <input type="checkbox"/> 26-35 Yaş Arası <input type="checkbox"/> 36-45 Yaş Arası <input type="checkbox"/> 46-55 Yaş Arası <input type="checkbox"/> 56 Yaş ve Üzeri	4-Eğitim Durumunuz <input type="checkbox"/> Ön Lisans <input type="checkbox"/> Lisans <input type="checkbox"/> Yüksek Lisans <input type="checkbox"/> Doktora
5-Kıdem Durumu <input type="checkbox"/> 1-5 Yıl <input type="checkbox"/> 6-10 Yıl <input type="checkbox"/> 11-15 Yıl <input type="checkbox"/> 16-20 Yıl <input type="checkbox"/> 21-25 Yıl <input type="checkbox"/> 26-30 Yıl <input type="checkbox"/> 31 Yıl ve üzeri	6-Bu Kurumdaki Hizmet Süresi <input type="checkbox"/> 1-5 Yıl <input type="checkbox"/> 6-10 Yıl <input type="checkbox"/> 11-15 Yıl <input type="checkbox"/> 16-20 Yıl <input type="checkbox"/> 21-25 Yıl <input type="checkbox"/> 26-30 Yıl <input type="checkbox"/> 31Yıl ve üzeri

BÖLÜM II- ÖRGÜTSEL ÖÇ ALMA ÖLÇEĞİ

Açıklama: Bu bölümde yer alan ifadeler arasında doğru ya da yanlış yoktur. Lütfen, aşağıdaki ifadeleri dikkatle okuyarak, her ifadenin sizin durumunuzu yansıtmaya derecesini karşısındaki seçeneklerden uygun olanı işaretleyerek belirtiniz. Sizden, her ifadeyi yanıtlarken sizin duygu ve düşüncelerinizi (durumunuzu) yansıtmaya özen göstermeniz beklenmektedir. Burada önemli olan sizin görüşlerinizdir. Yapacağınız işaretlemelerde göstereceğiniz samimiyet ölçme aracının başarısını yükseltecektir.

1=Hiç Katılmıyorum
2=Az Katılıyorum
3=Orta Derecede Katılıyorum
4=Çok Katılıyorum
5=Tamamen Katılıyorum
(Durumunuza uygun olan seçeneğe (X) işareti koyunuz.)

	1	2	3	4	5
1. Bana karşı adaletsiz bir uygulama yapıldığında öç almak istiyorum.					
2. Değer görmediğimde öç almak istiyorum.					
3. Herhangi bir sebepten ayrımcılık yapıldığında öç almak istiyorum.					
4. İhtiyacım olan durumlarda izin verilmediğinde öç almak istiyorum.					
5. Hakkımda dedikodu yapıldığında öç almak istiyorum.					
6. Bana saygısız davranıldığında öç almak istiyorum.					
7. Bana hakaret edildiğinde öç almak istiyorum.					
8. Cinsiyetçi ifadeler kullanıldığında öç almak istiyorum.					
9. Herhangi bir sebepten dolayı dışlandığımda öç almak istiyorum.					
10. Ortak alınması gereken kararlarda sürece dahil edilmediğimde öç almak istiyorum.					
11. Özlük haklarım keyfi olarak engellendiğinde/ kullanılmadığında öç almak istiyorum.					
12. Öç almak istediğimde bu duyguyu bastırmaya çalışıyorum.					
13. Öç almayı unutmaya çalışıyorum.					
14. Öç alma duygusundan utanıyorum.					
15. Öç almanın ilkel bir davranış olduğunu düşünüyorum.					
16. Bana öç almayı hissettiren kişinin açığını arıyorum.					
17. Öç alma duygusunu hissettiğimde okuldaki herkesten nefret ediyorum.					
18. Öç almayı hissetmeme neden olan kişiyi bir üst kuruma şikâyet ediyorum.					
19. Öç alma duygusunu hissettiğimde okulda çatışma ortamı yaratıyorum.					
20. Öç alma duygusunu hissettiğimde görevimi aksatıyorum.					
21. Öç alma duygusunu hissettiğimde okulda çözebileceğim sorunları çözmiyorum.					
22. Bana öç almayı hissettiren kişiyle ilgili dedikodu yapıyorum.					
23. Bana öç almayı hissettiren kişiye zarar vermek istiyorum.					
24. Bana öç almayı hissettiren kişinin dışlanmasına yol açacak ortamlar hazırlıyorum.					
25. Öç alma duygusunu hissettiğimde okulda sürekli her şeyi eleştiriyorum.					

MATEMATİK DIŞI İLİŞKİLENDİRME AÇISINDAN ORTAOKUL SAYILAR VE İŞLEMLER ÖĞRENME ALANI KAZANIMLARININ İNCELENMESİ

INVESTIGATION OF SECONDARY NUMBER AND OPERATIONS LEARNING AREA ACQUISITIONS IN TERMS OF NON-MATHEMATICAL CONNECTION

Dr. Öğr. Üyesi Züleyha YILDIRIM YAKAR

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

ÖZET

Bu çalışmada ortaokul sayılar ve işlemler öğrenme alanında yer alan kazanımlar matematik dışı ilişkilendirme (gerçek hayat ile ilişkilendirme-diğer disiplinlerle ilişkilendirme) bağlamında ele alınmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden biri olan durum çalışmasının kullanıldığı araştırmada veriler doküman incelemesi ile elde edilmiştir. Veri kaynağı olarak kullanılan doküman 2017 yılında yayımlanan Ortaokul Matematik dersi Öğretim Programı(5,6,7,8) dir. Her bir sınıf düzeyi için sayılar ve işlemler öğrenme alanında bulunan kazanımların matematik dışı ilişkilendirme kapsamında nasıl bir dağılım gösterdiği belirlenmiştir. Elde edilen verilerin analizinde frekans değerleri alınmıştır. Sonuç olarak 5.sınıf kazanımlarının %24,2 si, 6.sınıf kazanımlarının %44,8 i, 7.sınıf kazanımlarının %40'ı ve 8.sınıf kazanımlarının ise sadece %6,25'inin gerçek yaşam ile ilişkilendirmeyi kapsadığı belirlenmiştir. Her bir sınıf düzeyindeki kazanımlarda diğer disiplinlerle ilişkilendirmeye ise hiç yer verilmediği sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre ortaokul matematik öğretim programında matematik dışı ilişkilendirmeye yapılan vurgunun yetersiz olduğu söylenebilir. Program kazanımlarının, matematiksel ilişkilendirme becerisinin gelişimine vurgu yapan programın amaçlarını tam olarak yansıtmaması dikkat çekicidir. Çalışmada elde edilen bulgular, programda var olan eksiklikleri giderme noktasında matematik öğretim programlarını hazırlayanlar tarafından veri kaynağı olarak kullanılabilir.

Anahtar Kelimeler: Matematiksel ilişkilendirme, sayılar ve işlemler, kazanım.

SUMMARY

In this study, acquisitions in the secondary school numbers and operations learning field are discussed in the context of non-mathematical connection. Case study, which is one of the qualitative research methods, was used and the data were obtained through document analysis. The document used as data source is Middle School Mathematics Course Teaching Program (5,6,7,8) published in 2017. For each grade level, it is determined how the gains in the field of numbers and operations are distributed within the scope of non-mathematical association. Frequency values were taken in the analysis of the obtained data. As a result, it was determined that 24.2% of the 5th grade acquisitions, 44.8% of the 6th grade, 40% of the 7th grade and only 6.25% of the 8th grade included real life connections. It was concluded that there is no place to connections with other disciplines in each grade level. Accordingly, it can be said that the emphasis on non-mathematical connection in the secondary school mathematics curriculum is insufficient. It is noteworthy that program acquisitions do not fully reflect the objectives of the program, which emphasizes the development of mathematical connection skills. The findings obtained in the study can be used as data source by the preparers of mathematics curriculum in order to eliminate the deficiencies in the program.

Keywords: Mathematical connection, numbers and operations, acquisition.

1. GİRİŞ

Sosyokültürel, bilimsel ve teknolojik alanlarda yaşanan gelişmeler, öğrencilerin gelecekte toplumun üretken üyeleri olması için sahip olmaları gereken vasıfları ve nitelikleri değiştirmiştir (MEB, 2018). Bir toplumun tüm alanlarda küresel rekabet gücü elde edebilmesi her bir ferдинin üst düzey eleştirel düşünme, yaratıcı problem çözme, bağlantı kurma becerileri geliştirmesine ve inovasyon yapabilme sine olanak tanıyan eğitim fırsatlarının sunulması oldukça önemlidir (Eli, Mohr-Schroeder ve Lee, 2013). Bu nedenle, birçok ülke yenilikçi öğrenme öğretme yaklaşımlarına göre eğitim programlarını yeniden yapılandırmıştır (Bulut, 2004). Ülkemizde de üst bilişsel becerilerin gelişimini destekleyen, önceki öğrenmelerle ilişkilendirilmiş anlamlı ve kalıcı öğrenmeyi sağlayan, diğer disiplinlerle ve günlük hayatla bütünleşmiş öğretim programları geliştirilmiştir (MEB, 2018).

Bu doğrultuda geliştirilen mevcut ortaokul matematik öğretim programının amaçları incelendiğinde öğrencilere kazandırılması hedeflenen en önemli becerilerden birinin matematiksel ilişkilendirme olduğu söylenebilir. Literatürde, matematiksel kavramların kendi içinde ilişkilendirilmesi ve matematiğin matematik dışı alanlarla ilişkilendirilmesi olmak üzere iki temel matematiksel ilişkilendirme türü öne çıkmaktadır (Blum, Galbraith, Henn ve Niss, 2007). Programda da matematiksel kavramlar arasında, matematik ve diğer disiplinler arasında ve matematik ile günlük yaşantı arasında ilişki kurmaya yönelik amaçlar öne çıkmaktadır.

Matematiksel ilişkilendirmenin öğrencilerde geliştirilmesi büyük öneme sahiptir. Çünkü bu beceri sayesinde öğrencilerin bir kavramı anlamaları kolaylaşacak ve matematiksel kavramların diğer kavramlarla bağının kurulmasıyla diğer bilim anlayışları da geliştirebilecektir (Hendriana, Slamet ve Sumarmo, 2014). Bingölbali ve Coşkun'a (2016) göre gerçek yaşam birçok olgu ve olay arasında bağlantılar kurmayı gerektirdiğinden matematiksel ilişkilendirme matematik süreç becerisi olmasının yanı sıra aynı zamanda bir yaşam becerisidir. İlişkilendirme becerisi öğrencilerin gerçek yaşamlarında oldukça önemli olan problem çözme, muhakeme ve iletişim gibi becerilerinin gelişimine de katkı sunar. Bu nedenle öğretmenlerin öğrencilerde matematiksel ilişkilendirme becerisini geliştirmeye yönelik olarak öğrenme öğretme sürecini tasarlaması gerekmektedir.

Öğretmenlerin öğretim programında yer alan amaçlar doğrultusunda bilgi ve becerileri kazandırabilmeleri ancak kazanımların bu amaçlara uygun olarak hazırlanmasıyla mümkündür (Zorluoğlu, Kızılasalan ve Sözbilir, 2016). Bu nedenle bir öğretim programında yer alan kazanımların programın amaçları ile ne derece örtüştüğünün ortaya çıkarılması ve niteliklerinin belirlenmesi yönünde çalışmaların yürütülmesi önem taşımaktadır. Bu düşünceden hareketle çalışmada ortaokul matematik öğretim programında yer alan kazanımlar matematik dışı ilişkilendirme (gerçek hayat ile ilişkilendirme-diğer disiplinlerle ilişkilendirme) bağlamında ele alınmıştır.

Ortaokul matematik öğretim programında yapılan güncellemeler araştırmacıların yeni programların öğeleri ile ilgili çalışmalara ağırlık vermesine sebep olmuştur. Alanyazında öğretim programlara ait kazanımların karşılaştırmalı analizlerinin (Danışman ve Karadağ, 2015; İlhan ve Aslaner, 2019) ve bilişsel alanlara göre sınıflandırılmasının (Çelik, Kul ve Çalık Uzun, 2018; İncikabı, Ayanoglu, Aliustaoğlu, Tekin ve Mercimek, 2016; Kaplan, Baran ve Hazer, 2013) yapıldığı ve yeni programlara dair öğretmenlerin görüşlerinin (Bilen ve Çiltaş, 2015; Eski, 2017; Öz, 2018 ve Orbeyi, 2007) incelendiği çalışmalar olduğu görülmüştür. Ortaokul matematik öğretim programı kazanımlarında temel matematiksel becerilerin ele alınma durumlarını inceleyen çalışmaya ise rastlanmamıştır.

Bu araştırma matematiksel ilişkilendirme becerisi bağlamında kazanımların programın amaçlarına katkı sağlayıp sağlamadığını belirleyen ilk çalışmadır. Elde edilecek sonuçların, programın hazırlayıcıları veya uygulayıcıları olan birey ve kurumlara programın kazanımlar noktasında zayıf veya güçlü yönleri hakkında fikir vermesi ve program iyileştirme çalışmalarına ışık tutması beklenmektedir.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan durum çalışması kullanılmıştır. Araştırmanın verileri ise doküman incelemesi ile elde edilmiştir. Doküman incelemesi, araştırılacak olgu hakkında bilginin yer aldığı yazılı materyallerin analizini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Doküman incelemesinde, ilk olarak dokümanların yüzeysel bir incelemeden geçirilmesi daha sonra kapsamlı incelemenin yapılması ve sonuçların yorumlanması gerekmektedir (Bowen, 2009).

Bu çalışmada veri kaynağı olarak kullanılan doküman 2017 yılında yayımlanan Ortaokul Matematik dersi Öğretim Programı(5,6,7,8) dir. Programın her bir sınıf düzeyi için sayılar ve işlemler öğrenme alanında bulunan kazanımların matematik dışı ilişkilendirmenin bileşenleri (matematiği ile gerçek yaşam ile ilişkilendirme-matematik ve diğer disiplinleri ilişkilendirme) kapsamında nasıl bir dağılım gösterdiği belirlenmiştir. Elde edilen verilerin analizinde frekans değerleri alınmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde matematik dersi öğretim programında sayılar ve işlemler öğrenme alanında yer alan 5.sınıf düzeyinde 33, 6.sınıf düzeyinde 29, 7.sınıf düzeyinde 25 ve 8.sınıf düzeyinde 16 kazanımın ait oldukları konulara göre matematik dışı ilişkilendirme bileşenlerine dağılımları verilmiştir.

Tablo1. 5.sınıf MÖP’de yer alan Sayılar ve İşlemler öğrenme alanı konularına ait kazanımların matematik dışı ilişkilendirme bileşenlerine dağılımı

	Matematiği gerçek yaşam ile ilişkilendirme	Matematiği diğer disiplinlerle ilişkilendirme
Doğal Sayılar(3 kazanım)	2	-
Doğal sayılarla İşlemler(12 kazanım)	3	-
Kesirler(6 kazanım)	-	-
Kesirlerle İşlemler(2 kazanım)	2	-
Ondalık gösterim(6 kazanım)	1	-
Yüzdeler(4 kazanım)	-	-
Toplam(33 kazanım)	8	-

Tablo1 ‘e göre 5.sınıf Matematik Öğretim Programı’nda sayılar ve işlemler öğrenme alanında yer alan toplam 33 kazanımın 8 tanesinde(%24,2) gerçek yaşam ile ilişkilendirme ifadelerine yer verildiği diğer disiplinlerle ilişkilendirme ile bağlantılı her hangi bir kazanımın ise yer almadığı belirlenmiştir. Gerçek yaşam ile ilişkilendirmenin yer aldığı kazanımlar; doğal sayılar(2), doğal sayılarla işlemler(3), kesirlerle işlemler(2) ve ondalık gösterim(1)

konularında yer almaktadır. Kesirler ve yüzdeler konularında ise gerçek yaşam ile bağlantısı kurulan kazanıma rastlanmamıştır. Doğal sayılar konusunda gerçek yaşam ile ilişkilendirmenin tespit edildiği örnek bir kazanım aşağıda verilmiştir.

M.5.1.1. Doğal Sayılar

M.5.1.1.3. Kuralı verilen sayı ve şekil örüntülerinin istenen adımlarını oluşturur.

b) Şekil örüntülerine tarihî ve kültürel eserlerimizden örnekler (mimari yapılar, halı süslemeleri, kilim vb.) verilir.

Tablo2. 6.sınıf MÖP’de yer alan Sayılar ve İşlemler öğrenme alanı konularına ait kazanımların matematik dışı ilişkilendirme bileşenlerine dağılımı

	Matematiği gerçek yaşam ile ilişkilendirme	Matematiği diğer disiplinlerle ilişkilendirme
Doğal sayılarla İşlemler(1 Kazanım)	1	-
Çarpanlar ve Katlar(5 Kazanım)	1	-
Kümeler(1 Kazanım)	-	-
Tam Sayılar(3 Kazanım)	3	-
Kesirlerle İşlemler(8 kazanım)	5	-
Ondalık Gösterim(8 kazanım)	1	-
Oran(3 Kazanım)	2	-
Toplam (29 kazanım)	13	-

Tablo2 incelendiğinde 6.sınıf sayılar ve işlemler öğrenme alanındaki 29 kazanımın 13’ünde (%44,8)gerçek yaşam ile ilişkilendirmenin yer aldığı görülmektedir. Bu 13 kazanımın konular bazında dağılımı; doğal sayılarla işlemler-1, çarpanlar ve katlar-5,tam sayılar-3,kesirlerle işlemler-5,ondalık gösterim-1,oran-2 şeklinde olup kümeler konusundaki 1 kazanım gerçek yaşamla ilişkilendirme içermemektedir. 6.sınıf sayılar ve işlemler öğrenme alanındaki 29 kazanım içinde diğer disiplinler ile ilişkilendirmenin yer aldığı ifadelere rastlanmamıştır. Tam sayılar konusunda gerçek yaşam ile ilişkilendirmenin tespit edildiği örnek bir kazanım aşağıda verilmiştir.

M.6.1.4. Tam Sayılar

M.6.1.4.1. Tam sayıları tanıır ve sayı doğrusunda gösterir.

b) Pozitif ve negatif tam sayıların zıt yön ve değerleri ifade etmede kullanıldığı vurgulanır. Örneğin asansörde katların belirtilmesi, hava sıcaklıkları vb.

Tablo3. 7.sınıf MÖP’de yer alan Sayılar ve İşlemler öğrenme alanı konularına ait kazanımların matematik dışı ilişkilendirme bileşenlerine dağılımı

	Matematiği gerçek yaşam ile ilişkilendirme	Matematiği diğer disiplinlerle ilişkilendirme
Tam Sayılarla İşlemler(5 Kazanım)	2	-
Rasyonel Sayılar(4 Kazanım)	-	-
Rasyonel Sayılarla İşlemler(5 Kazanım)	1	-

Oran ve Orantı(7 kazanım)	6	-
Yüzdeler(4 Kazanım)	1	-
Toplam(25 kazanım)	10	-

Tablo3'e göre 7.sınıf sayılar ve işlemler öğrenme alanında yer alan 25 kazanımın 10'u(%40) matematiği gerçek yaşam ile ilişkilendirme içermektedir. Bu kazanımların konulara göre dağılımı ise; tamsayılarla işlemler-2, rasyonel sayılarla işlemler-1, oran ve orantı-6 ve yüzdeler-1 şeklindedir. Matematiği diğer disiplinlerle ilişkilendirme ile bağlantılı herhangi bir kazanım bulunmamaktadır. Oran ve Orantı konusunda gerçek yaşam ile ilişkilendirmenin tespit edildiği örnek bir kazanım aşağıda verilmiştir.

M.7.1.4. Oran ve Orantı

M.7.1.4.2. Birbirine oranı verilen iki çokluktan biri verildiğinde diğerini bulur.
Günlük hayat durumlarına ilişkin örnekler üzerinde çalışmalar yapılır.

Tablo4. 8.sınıf MÖP'de yer alan Sayılar ve İşlemler öğrenme alanı konularına ait kazanımların matematik dışı ilişkilendirme bileşenlerine dağılımı

	Matematiği gerçek yaşam ile ilişkilendirme	Matematiği diğer disiplinlerle ilişkilendirme
Çarpanlar ve Katlar(3 Kazanım)	1	-
Üslü İfadeler(5 Kazanım)	-	-
Kareköklü İfadeler(8 Kazanım)	-	-
Toplam(16 kazanım)	1	-

Tablo4 de 8.sınıf sayılar ve işlemler öğrenme alanında yer alan 16 kazanımın sadece 1 (%6,25) tanesinde gerçek yaşam ile ilişkilendirmenin yer aldığı, diğer disiplinlerle ilişkilendirme ile bağlantılı kazanımın ise olmadığı görülmektedir. Çarpanlar ve katlar konusunda gerçek yaşam ile ilişkilendirmenin tespit edildiği kazanım ise şöyledir;

M.8.1.1. Çarpanlar ve Katlar

M.8.1.1.2. İki doğal sayının en büyük ortak bölenini (EBOB) ve en küçük ortak katını (EKOK) hesaplar, ilgili problemleri çözer.

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Matematik eğitimi alanında son yıllarla matematiği gerçek yaşam durumlarıyla ve diğer derslerle ilişkilendirmenin önemi üzerinde durulmaktadır. Gerçek hayat bağlamında gerçekleştiren öğretim öğrencilerin matematiğe karşı ilgisini artırmanın (Stylianides ve Stylianides, 2008) yanı sıra öğrencilerin akademik başarılarında olumlu etkiye sahiptir (Kaplan, Duran, Doruk ve Öztürk 2015; Özdemir ve Üzel, 2011). Benzer şekilde matematiğin diğer disiplinlerle ilişkilendirilmesi ve bu disiplinlere ait kavramların birlikte ele alınması sonucunda daha zengin içerikli anlamlı ve kalıcı öğrenme gerçekleşebilir (Furner ve Kumar, 2007; Özgen, 2017) . Bu nedenle Elçi, Bukova-Güzel ve Alkan, (2006)'a göre matematik eğitiminde öğretmenlerin öğrenme etkinlikleri hazırlarken matematik ile gerçek yaşam ve diğer bilim dalları arasında ilişki kurması oldukça önemlidir. Bu noktada öğretmenlerin

çalışmalarını planlamalarında yol gösterici olan kazanımlarda matematik dışı ilişkilendirmelere ağırlık verilmesi gerekmektedir.

Ancak bu çalışmada ulaşılan bulgulara göre sayılar ve işlemler öğrenme alanında 5.sınıf kazanımlarının %24,2 si, 6.sınıf kazanımlarının %44,8 i, 7.sınıf kazanımlarının %40'ı ve 8.sınıf kazanımlarının ise sadece %6,25'i gerçek yaşam ile ilişkilendirmeyi kapsamaktadır. Her bir sınıf düzeyindeki kazanımlarda diğer disiplinlerle ilişkilendirmeye ise hiç yer verilmediği sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre ortaokul matematik öğretim programında matematik dışı ilişkilendirmeye yapılan vurgunun yetersiz olduğu söylenebilir. Program kazanımlarının, matematiksel ilişkilendirme becerisinin gelişimine vurgu yapan programın amaçlarını tam olarak yansıtmaması dikkat çekicidir.

Öğretmenlerin programda yer alan kazanımlar doğrultusunda çalışmalarını yürüttükleri düşünüldüğünde kazanımların gerçek yaşam ve diğer disiplinlerle ilişkileri içermesinin ne kadar önemli olduğu ortadadır. Kazanımlarda matematiksel dışı ilişkilendirme becerisinin kullanımını vurgulayan ifadelere yer verilmesi sayesinde öğretmenlerde ilişkilendirme becerisine yönelik farkındalık artabilecek ve öğretim sürecinde bu becerinin gelişimi için planlamalar yapılmasının önemi hissedilebilecektir.

Çalışmada elde edilen bulgular, programda var olan eksiklikleri giderme noktasında matematik öğretim programlarını hazırlayanlar tarafından veri kaynağı olarak kullanılabilir. Ayrıca bu çalışma, program kazanımlarını temel matematik becerileri bağlamında inceleyen ilk çalışma olması nedeniyle alandaki boşluğu gidermeye katkı sunacaktır.

KAYNAKÇA

- Bilen, N., ve Çiltaş, A. (2015). Ortaokul matematik dersi beşinci sınıf öğretim programı'nın öğretmen görüşlerine göre matematiksel model ve modelleme açısından incelemesi. *Kafkas Üniversitesi, e-Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 2(2).
- Bingölbali, E., ve Coşkun, M. (2016). İlişkilendirme becerisinin matematik öğretiminde kullanımının geliştirilmesi için kavramsal çerçeve önerisi. *Eğitim ve Bilim*, 41(183).
- Blum, W., Galbraith, P. L., Henn, H. W., ve Niss, M. (2007). *Modelling and applications in mathematics education* (pp. 3-33). New York: Springer.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative research journal*, 9(2), 27-40.
- Bulut, S. (2004). İlköğretim programlarında yeni yaklaşımlar-matematik. *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, 5, 54-55.
- Çelik, S., Kul, Ü., ve Uzun, S. Ç. (2018). Ortaokul matematik dersi öğretim programındaki kazanımların yenilenmiş Bloom taksonomisine göre incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*.
- Danişman, Ş., ve Karadağ, E. (2015). Öğrenme alanları ve kazanımlar bağlamında 2005 ve 2013 beşinci sınıf matematik öğretim programlarının karşılaştırılması. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, 6(3), 380-398.

Elçi, A. N., Bukova-Güzel, E. ve Alkan, H. (2006, Nisan). *Yapılandırmacı öğrenme yaklaşımına uygun çalışma yapıları*. Eğitimde Çağdaş Yönelimler-III: “Yapılandırmacılık ve Eğitimde Yansımaları” Sempozyumu’nda sunulan bildiri, Tevfik Fikret Okulları, İzmir.

Eli, J. A., Mohr-Schroeder, M. J., and Lee, C. W. (2013). Mathematical connections and their relationship to mathematics knowledge for teaching geometry. *School Science and Mathematics*, 113(3), 120-134.

Eski, C. (2017). *Ortaokul matematik dersi öğretim programına ilişkin öğretmen ve uzman görüşlerinin değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Furner, J. M., and Kumar, D. D. (2007). The mathematics and science integration argument: a stand for teacher education. *Eurasia journal of mathematics, science & technology education*, 3(3).

Hendriana, H., Slamet, U. R., and Sumarmo, U. (2014). Mathematical connection ability and self-confidence (an experiment on junior high school students through contextual teaching and learning with mathematical manipulative). *International Journal of Education*, 8(1), 1-11.

İlhan, A., ve Aslaner, R.(2018). 2005’ten 2018’e Ortaokul Matematik Dersi Öğretim Programlarının Değerlendirilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 46(46), 394-415.

İncikabı, L., Ayanoğlu, P., Aliustaoğlu, F., Tekin, N., ve Mercimek, O. (2016). Ortaokul matematik dersi öğretim programı kazanımlarının TIMSS bilişsel alanlarına göre değerlendirilmesi. *İlköğretim Online*, 15(4).

Kaplan, Z., Baran, T.,ve Hazer, Ö. (2013). İlköğretim matematik 6-8 öğretim programında hedeflenen davranışların bilişsel süreçler açısından incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 14(1), 347-366.

Kaplan, A., Duran, M., Doruk, M., ve Öztürk, M. (2015). Gerçekçi matematik eğitimi destekli öğretimin matematik başarısına etkisi: Bir meta-analiz çalışması. *Journal of Human Sciences*, 12(2), 187-206.

Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) (2018). *Matematik dersi öğretim programı (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*. Ankara.

Orbeyi, S. (2007). *İlköğretim matematik dersi öğretim programının öğretmen görüşlerine dayalı olarak değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.

Öz, E. (2018). *2005-2018 yılları arasında değişen ortaokul matematik öğretim programlarının öğretmen görüşleri ve içerik boyutları açısından değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bayburt Üniversitesi, Bayburt.

Özgen, K. (2017). Öğretmen adaylarının matematiği farklı disiplinler ile ilişkilendirme etkinlikleri tasarlama becerileri. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(1), 101-118.

Stylianides, A. J., & Stylianides, G. J. (2008). Studying the classroom implementation of tasks: High-level mathematical tasks embedded in ‘real-life’ contexts. *Teaching and Teacher Education*, 24(4), 859-875.

Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.

Zorluoğlu, S. L., Kızılaslan, A., Ve Sözbilir, M. (2016). Ortaöğretim kimya dersi öğretim programı kazanımlarının yapılandırılmış Bloom taksonomisine göre analizi ve değerlendirilmesi. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 10(1). 260-279.

ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN DİJİTAL TEKNOLOJİYE YÖNELİK TUTUMLARININ BELİRLENMESİ

DETERMINATION OF THE ATTITUDES OF SECONDARY SCHOOL STUDENTS
ABOUT DIGITAL TECHNOLOGY

Aysel ARSLAN
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Ali Osman ENGİN
Atatürk Üniversitesi

ÖZET

Bu çalışmanın amacı; ortaokul öğrencilerinin teknolojiye yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından belirlenmesidir. Araştırmada nicel araştırma yöntemleri arasında yer alan betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmaya ilişkin veriler, 2018-2019 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde Sivas il merkezinde bulunan üç farklı ortaokulda öğrenimine devam eden 162 kız, 140 erkek olmak üzere toplamda 302 öğrenciye Cabı (2016) tarafından geliştirilen “*Dijital Teknolojiye Yönelik Tutum Ölçeği*” uygulanarak elde edilmiştir. Ölçek sekiz faktör ve 39 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin toplam güvenirliği .90 olarak bu çalışmada ise 79 olarak belirlenmiştir. Araştırmaya ilişkin verilerin analizinde aritmetik ortalama, yüzde, bağımsız gruplar T-testi, ANOVA ve TUKEY analiz teknikleri kullanılmıştır. Öğrencilerin dijital teknolojiye yönelik tutum puan ortalamalarının yüksek düzeyde olduğu; cinsiyet, sınıf düzeyi, anne ve baba eğitim durumu değişkenlerine göre anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Öğrenme stili, Öğrenme, Üniversite, Öğrenci

ABSTRACT

The aim of this study; The aim of this study is to determine the attitudes of secondary school students towards technology in terms of various variables. In this study, descriptive scanning model, which is one of the quantitative research methods, was used. Data related to the study were obtained by applying the um Attitude Scale towards Digital Technology tarafından developed by Cabı (2016) to 302 students (162 girls and 140 boys) who were attending three different secondary schools in Sivas in the spring term of 2018-2019 academic year. The scale consists of eight factors and 39 items. Total reliability of the scale was .90 and 79 in this study. Arithmetic mean, percentage, independent groups T-test, ANOVA and TUKEY analysis techniques were used in the analysis of the data. It was found that the students' attitude towards digital technology was high; gender, class level, education level of the mother and father showed significant differences according to the variables.

Keywords: Learning style, Learning, University, Student

1. GİRİŞ

Günümüzde teknoloji bireylerin ve toplumların hayatlarında ve yaşam şartları üzerinde oldukça büyük ve belirleyici etkisi olan bir güç olarak kabul edilmektedir (Afshari, Bakar, Luan, Samah & Fooi, 2009). Teknolojinin; bireylerin günlük işlerinin yürütmelerini kolaylaştırması, yaşam kalitelerini artırması, kısa sürede istenilen sonuçların elde edilmesi gibi pek çok etkisi bulunan farklı düzey ve yeterliklerdeki araç-gereç ve yöntemler bütünü olduğu ifade edilmektedir (Şad & Arıbaş, 2010; Çetin Yılmaz, 2008). Barnett (2001) teknolojinin sadece kullanılan araç-gereçlerden ibaret olmayıp bu araç-gereçlerin kullanılmasını sağlayan her türlü teknik donanım ve bilgiyi de içerdiğini belirtmektedir. Teknolojinin çok farklı boyutlarının olması nedeniyle bilim, sosyal, siyasal, ekonomik, eğitim

vb. birbirinden bağımsız pek çok alanda etkisinin görüldüğü ifade edilmektedir (Şad & Arıbaş, 2010).

Geçmişten bu güne her dönemde çağın en ileri materyal ve donanımlarının eğitim ortamlarında kullanılmasının, temelde var olan teknolojinin eğitime yansımaları olarak kabul edilmektedir. Ancak günümüzde teknoloji denilince ilk akla gelen araç bilgisayar ve onunla bağlantılı diğer araçlar olduğu için eğitim ortamlarındaki beklentiler de bu yönde gelişmektedir (Aksoy, 2005). İletişim alanında kullanılan teknolojinin dijitalleşmesi sonucunda dijital teknoloji kavramı ortaya çıkmış ve diğer pek çok alan gibi eğitim ortamlarında da bu kavram kullanılmaya başlanmıştır (Cabı, 2016). Dijital teknolojiyle bağlantılı olarak etkileşimli tahtalar, geliştirilebilir yazılımlar, eğitsel oyunlar vb. eğitim ortamlarında yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Gün geçtikçe de bu alanda daha ileri uygulamaların geliştirildiği, eğitim ortamlarına aktarıldığı görülmektedir (Gokhale, Brauchle & Machina, 2013).

Yapılandırmacı eğitim anlayışı çerçevesinde öğrenciyi aktif hale getiren, ihtiyaçları doğrultusunda bilgiye ulaşmasını sağlayan, işbirliği ve iletişim becerisini geliştiren uygun nitelikteki dijital teknolojiyle uyumlu materyallerin kullanılması gerekmektedir (Afshari ve diğerleri, 2009). Bu doğrultuda okulda sadece öğrencilerin değil okuldaki diğer eğitim paydaşlarının da kullanılan teknoloji hakkında yeterli bilgi ve donanıma sahip olmaları, öğrencileri bu konuda yönlendirme becerisini gösterebilmeleri oldukça önemli bulunmaktadır (Gokhale ve diğerleri, 2013). Öğrencilerin eğitim ortamlarında kullanılan dijital teknolojiye uyumlu materyallerden üst düzeyde yarar sağlayabilmesi için bu konuda olumlu bir tutuma sahip olmalarının da oldukça önemli olduğu ifade edilmektedir (Cabı, 2016). Öğrencilerin teknolojiye yönelik tutumlarını etkileyen bireysel ve sosyal alanlarda farklı etkenler bulunmaktadır. Bu çalışmada da ortaokul düzeyindeki öğrencilerin dijital teknolojiye yönelik tutumlarının cinsiyet, sınıf düzeyi, anne ve baba eğitim düzeyi değişkenleri açısından belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda aşağıdaki sorulara yanıt aranmaktadır.

a) Ortaokul öğrencilerinin dijital teknolojiye yönelik tutumlarına ilişkin puan ortalamalarının düzeyi nedir?

b) Ortaokul öğrencilerinin dijital teknolojiye yönelik tutum puan ortalamaları, cinsiyet, sınıf düzeyi, anne ve baba eğitim düzeyi değişkenlerine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

2. YÖNTEM

2.1. Evren Örneklem

Araştırmaya ilişkin veriler 2018-2019 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde Sivas il merkezindeki üç farklı ortaokulda öğrenimine devam eden 162 kız, 140 erkek olmak üzere toplamda 302 öğrenciye ölçeğin uygulanmasıyla elde edilmiştir. Araştırma için gerekli izinler alınmış olup uygulama sürecinde öğrenci gönüllülüğüne riayet edilmiştir. Katılımcılara ilişkin demografik bilgiler Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1.
Örneklem İlişkin Betimsel İstatistikler.

Değişkenler	(f)	(%)	
Cinsiyet	Kız	162	53.64
	Erkek	140	46.36
Sınıf	5. Sınıf	60	19.87
	6. sınıf	82	27.15
	7. Sınıf	72	23.84

	8. Sınıf	88	29.14
Anne Eğitim Durumu	İlkokul	32	10.60
	Ortaokul	64	21.19
	Lise	140	46.36
	Üniversite	66	21.85
	İlkokul	18	5.96
Baba Eğitim Durumu	Ortaokul	56	18.54
	Lise	140	46.36
	Üniversite	88	29.14

2.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmaya ilişkin verilerin toplanması amacıyla Cabı (2016) tarafından geliştirilen “*Dijital Teknolojiye Yönelik Tutum Ölçeği*” kullanılmıştır. Ölçek yetkinlik, sosyal ağlar, derste teknoloji kullanımı, teknolojiye yönelik ilgi, benim için teknoloji, olumsuz yönler, eğlence amaçlı kullanım ve bilinçli kullanım olmak üzere sekiz faktör ve toplamda 39 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin toplam güvenilirliği .90 olarak bu çalışmada ise 79 olarak belirlenmiştir. Ölçek maddeleri “Hiç katılmıyorum=1” ile “Tamamen katılıyorum=5” arasında derecelendirilmiştir. Ölçeğin tamamından alınabilecek en yüksek puan 195, en düşük puan 39 olmaktadır.

2.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma, Sivas il merkezinde bulunmakta olan farklı eğitim bölgelerinde yer alan üç farklı ortaokulda gerekli izinler alınmak suretiyle 2018-2019 eğitim öğretim yılının bahar döneminde yapılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçekler toplamda 313 öğrenciye uygulanmış ancak uygulanan ölçeklerden 12 tanesi gerekli özellikleri taşımadığı için araştırmaya dahil edilmemiştir. Araştırma 5. sınıf düzeyinde 60, 6. sınıf düzeyinde 72, 7. Sınıf düzeyinde 82 ve 8. sınıf düzeyinde 88 olmak üzere toplamda 302 öğrenciden elde edilen verilerle yapılmıştır. Verilerin analizinde SPSS 25.0 istatistik programı kullanılmıştır. Puanların normal dağılıp dağılmadığının belirlenmesi amacıyla normallik analizleri yapılmış ve katılımcı sayısı 50’den fazla olduğu için Kolmogorov-Smirnov (K-S) testi sonuçları dikkate alınmıştır. K-S testinde verilerin normallik değerlerini karşıladığı görüldüğü için analizlerde bağımsız gruplar t testi ve ANOVA testi kullanılmıştır. ANOVA testinde anlamlı farklılık belirlenen değişkenlerde anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında olduğunun tespiti amacıyla TUKEY analiz testi uygulanmıştır.

3. BULGULAR

Araştırmada kullanılan ölçeklerin betimsel istatistikleri ve verilerden elde edilen buğular aşağıda tablolar halinde sunulmaktadır. Ölçeklere ilişkin betimsel istatistikler Tablo 2’de verilmektedir.

Tablo 2.
Ölçeklere İlişkin Betimsel İstatistikler.

Ölçekler	N	En düşük puan	En yüksek puan	\bar{x}	ss
Toplam	302	191	115	148.80	14.39
Yetkinlik	302	50	23	38.52	6.25
Sosyal ağlar	302	20	6	16.30	3.51
Derste tek. kul.	302	20	7	16.31	2.66
Teknolojiye yön. ilgi	302	25	12	19.93	2.80
Benim için tek.	302	20	9	17.11	2.06

Olumsuz yönler	302	24	5	12.52	3.79
Eğlence amaçlı kul.	302	20	8	15.16	2.65
Bilinçli kul.	302	15	6	12.96	1.75

Ortaokul öğrencilerinin teknolojiye yönelik tutumlarına ilişkin tutumlarının ölçeğin toplamında yüksek düzeyde (75.90), yetkinlik faktöründe yüksek düzeyde (77.04), sosyal ağlar faktöründe yüksek düzeyde (81.50), derste teknoloji kullanımı faktöründe yüksek düzeyde (81.55), teknolojiye yönelik ilgi faktöründe yüksek düzeyde (79.72), benim için teknoloji faktöründe yüksek düzeyde (85.55), olumsuz yönler faktöründe orta düzeyde (50.08), eğlence amaçlı kullanım faktöründe yüksek düzeyde (75.80), bilinçli kullanım faktöründe yüksek düzeyde (86.40) olarak belirlenmiştir. Öğrencilerin aldıkları en yüksek puan ortalamasının ölçeğin bilinçli kullanım faktörüne en düşük puan ortalamasının ise ölçeğin olumsuz yönler faktörüne ilişkin olduğu görülmektedir.

Ortaokul öğrencilerinin cinsiyet değişkeni açısından dijital teknolojiye yönelik tutumlarının farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi amacıyla uygulanan bağımsız gruplar t testi sonuçları Tablo 3'te sunulmaktadır.

Tablo 3.

Ortaokul Öğrencilerinin Cinsiyet Değişkenine Göre Dijital Teknolojiye Yönelik Tutumları Bağımsız Gruplar T Testi Bulguları.

	Cins.	N	\bar{x}	ss	t	p
Toplam puan	Kız	162	145.95	14.95	-3.824	.000*
	Erkek	140	152.10	12.99		
Yetkinlik	Kız	162	37.07	6.32	-4.496	.000*
	Erkek	140	40.20	5.75		
Sosyal ağlar	Kız	162	16.46	3.53	.847	.398
	Erkek	140	16.11	3.48		
Derste tek. kul.	Kız	162	15.85	2.67	-3.292	.001*
	Erkek	140	16.84	2.55		
Tekn. Yön. ilgi	Kız	162	19.35	2.75	-3.989	.000*
	Erkek	140	20.60	2.70		
Benim için tek.	Kız	162	16.78	2.20	-3.059	.002*
	Erkek	140	17.49	1.83		
Olumsuz yönler	Kız	162	12.81	3.01	1.434	.153
	Erkek	140	12.17	4.51		
Eğlence amaçlı kul.	Kız	162	14.64	2.46	-3.697	.000*
	Erkek	140	15.76	2.74		
Bilinçli kul.	Kız	162	12.99	1.88	.295	.768
	Erkek	140	12.93	1.59		

*p<.05

Ortaokul öğrencilerin dijital teknolojiye yönelik tutumlarının ölçeğin tamamı ve yetkinlik, derste teknoloji kullanımı, teknolojiye yönelik ilgi, benim için teknoloji, eğlence amaçlı kullanım faktörlerinde erkek öğrenciler lehine anlamlı farklılık olduğu p<.05, diğer faktörlerde ise anlamlı farklılık olmadığı p>.05 saptanmıştır. Erkek öğrencilerin dijital teknolojiye yönelik tutumlarının genel olarak kız öğrencilere göre daha olumlu olduğu görülmektedir.

Ortaokul öğrencilerinin sınıf düzeyi değişkeni açısından dijital teknolojiye yönelik tutumlarının farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi amacıyla uygulanan tek yönlü ANOVA testi sonuçları Tablo 4'te sunulmaktadır.

Tablo 4.

Ortaokul Öğrencilerinin Sınıf Düzeyi Değişkenine Göre Dijital Teknolojiye Yönelik Tutumları ANOVA Testi Bulguları.

	Sınıf	N	\bar{x}	ss	F	p	Anlamlı Fark TUKEY
Toplam Puan	5.Sınıf	60	146.00	12.18	1.73	.162	Yok
	6.Sınıf	82	147.61	14.92			
	7.Sınıf	72	149.94	14.84			
	8.Sınıf	88	150.88	14.71			
Yetkinlik	5.Sınıf	60	37.07	6.59	5.70	.001*	5-8*, 6-7*, 6-8*,
	6.Sınıf	82	36.93	6.76			
	7.Sınıf	72	39.69	5.58			
	8.Sınıf	88	40.05	5.53			
Sosyal ağlar	5.Sınıf	60	15.87	4.33	.42	.741	Yok
	6.Sınıf	82	16.49	2.98			
	7.Sınıf	72	16.29	3.34			
	8.Sınıf	88	16.42	3.50			
Derste teknoloji kul.	5.Sınıf	60	16.03	3.05	1.79	.148	Yok
	6.Sınıf	82	16.88	2.41			
	7.Sınıf	72	16.03	2.69			
	8.Sınıf	88	16.20	2.53			
Tek. yön. ilgi	5.Sınıf	60	20.80	2.32	2.84	.038*	5-6*
	6.Sınıf	82	19.54	2.59			
	7.Sınıf	72	19.61	3.01			
	8.Sınıf	88	19.95	2.99			
Benim için tek.	5.Sınıf	60	17.37	1.81	.47	.701	Yok
	6.Sınıf	82	17.07	1.78			
	7.Sınıf	72	16.94	2.36			
	8.Sınıf	88	17.09	2.21			
Olumsuz yönler	5.Sınıf	60	11.03	3.19	5.21	.002*	5*7*, 5-8*
	6.Sınıf	82	12.32	3.25			
	7.Sınıf	72	13.46	4.15			
	8.Sınıf	88	12.94	4.04			
Eğlence amaçlı kul.	5.Sınıf	60	14.33	2.71	4.47	.004*	5*7*, 5-8*
	6.Sınıf	82	14.80	2.58			
	7.Sınıf	72	15.56	2.56			
	8.Sınıf	88	15.73	2.59			
Bilinçli kul.	5.Sınıf	60	13.50	1.40	11.26	.000*	5*7*, 5-8* 6-7*, 6-8*,
	6.Sınıf	82	13.59	1.20			
	7.Sınıf	72	12.36	1.93			
	8.Sınıf	88	12.50	1.96			

*p<.05

Ortaokul öğrencilerinin teknolojiye yönelik tutumlarının sınıf düzeyi değişkenine göre ölçeğin yetkinlik, teknolojiye yönelik ilgi, olumsuz yönler, eğlence amaçlı kullanım, bilinçli kullanım faktörlerinde anlamlı farklılık bulunduğu $p < .05$, ölçeğin toplam puanı ve diğer faktörlerinde ise anlamlı farklılık bulunmadığı $p > .05$ belirlenmiştir. Farklılık olan faktörlerde farklılığın hangi gruplar arasında olduğunun belirlenmesi amacıyla yapılan TUKEY testi sonucuna göre yetkinlik faktöründe “5-8, 6-7 ve 6-8” grupları arasında üst sınıflar lehine; teknolojiye yönelik ilgi faktöründe “5-6” arasında beşinci sınıflar lehine, olumsuz yönler ve eğlence amaçlı kullanım faktörlerinde “5-7 ve 5-8” arasında beşinci sınıflar aleyhine, bilinçli kullanım faktöründe “5-7, 5-8, 6-7 ve 6-8” arasında üst düzeydeki sınıflar aleyhine anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. toplam puan açısından bakıldığında sınıf düzeyine göre en yüksek puan ortalamasına sahip grubun sekizinci sınıflar, en düşük puan ortalamasına sahip grubun ise beşinci sınıflar olduğu görülmektedir.

Ortaokul öğrencilerinin anne eğitim durumu değişkeni açısından dijital teknolojiye yönelik tutumlarının farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi amacıyla uygulanan tek yönlü ANOVA testi sonuçları Tablo 5’te sunulmaktadır.

Tablo 5.

Ortaokul Öğrencilerinin Anne Eğitim Durumu Değişkenine Göre Dijital Teknolojiye Yönelik Tutumları ANOVA Testi Bulguları.

	Anne Eğitim	N	\bar{x}	ss	F	p	Anlamlı Fark TUKEY
Toplam Puan	1.İlkokul	32	139.25	11.24	19.08	.000*	4 ile 1, 2, 3 arasında 1 ile 3 arasında
	2.Ortaokul	64	145.38	12.75			
	3.Lise	140	147.96	14.82			
	4.Üniversite	66	158.55	10.79			
Yetkinlik	1.İlkokul	32	33.25	5.31	25.31	.000*	4 ile 1, 2, 3 arasında 1 ile 2, 3 arasında
	2.Ortaokul	64	37.44	5.49			
	3.Lise	140	38.06	6.03			
	4.Üniversite	66	43.12	4.89			
Sosyal ağlar	1.İlkokul	32	14.31	2.56	8.06	.000*	3 ile 1, 2 arasında 4 ile 1, 2 arasında
	2.Ortaokul	64	15.28	3.74			
	3.Lise	140	16.81	3.12			
	4.Üniversite	66	17.15	3.89			
Derste teknoloji kul.	1.İlkokul	32	16.00	2.51	10.41	.000*	4 ile 1, 2, 3 arasında
	2.Ortaokul	64	16.00	2.46			
	3.Lise	140	15.80	2.83			
	4.Üniversite	66	17.85	1.92			
Tek. yön. ilgi	1.İlkokul	32	17.88	2.59	11.02	.000*	4 ile 1, 2, 3 arasında 1 ile 2, 3 arasında
	2.Ortaokul	64	19.75	2.24			
	3.Lise	140	19.90	3.06			
	4.Üniversite	66	21.15	2.11			
Benim için tek.	1.İlkokul	32	15.50	2.13	22.50	.000*	4 ile 1, 2, 3 arasında 1 ile 2, 3 arasında
	2.Ortaokul	64	16.81	2.07			
	3.Lise	140	16.91	1.90			
	4.Üniversite	66	18.58	1.40			
Olumsuz yönler	1.İlkokul	32	10.00	3.75	20.65	.000*	4 ile 1, 2, 3 arasında 1 ile 2, 3
	2.Ortaokul	64	13.41	2.94			
	3.Lise	140	12.63	3.60			

	4.Üniversite	66	15.44	3.49			arasında
Eğlence amaçlı kul.	1.İlkokul	32	14.63	1.68	16.66	.000*	4 ile 1, 2, 3 arasında
	2.Ortaokul	64	14.22	2.26			
	3.Lise	140	14.84	2.76			
	4.Üniversite	66	17.00	2.29			
Bilinçli kul.	1.İlkokul	32	12.25	1.46	7.85	.000*	4 ile 1, 2, 3 arasında
	2.Ortaokul	64	12.47	1.78			
	3.Lise	140	13.00	1.88			
	4.Üniversite	66	13.70	1.23			

*p<.05

Ortaokul öğrencilerinin dijital bağımlılıklarına ilişkin puan ortalamalarının anne eğitim durumu değişkenine göre ölçeğin toplam puan ve faktörlerine ilişkin puan ortalamalarında anlamlı farklılık p<.05 gösterdiği tespit edilmiştir. Bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğunun tespiti amacıyla uygulanan TUKEY test sonuçlarına göre toplam, yetkinlik, derste teknoloji kullanımı, teknolojiye yönelik ilgi, benim için teknoloji, olumsuz yönler, eğlence amaçlı kullanma, bilinçli kullanma faktörlerinde “üniversite ile ilkokul, ortaokul, lise” arasında üniversite lehine; yetkinlik, teknolojiye yönelik ilgi, benim için teknoloji, olumsuz yönler faktörlerinde “ilkokul ile ortaokul, lise” arasında ilkokul aleyhine; toplam puanda “ilkokul-lise” arasında ilkokul aleyhine, sosyal ağlar faktöründe “lise ile ilkokul, ortaokul” arasında lise, “üniversite ile ilkokul, ortaokul” arasında üniversite lehine anlamlı farklılık olduğu saptanmıştır. Toplam puan açısından bakıldığında en yüksek puan ortalamasına annesi üniversite mezunu olan grubun en düşük puan ortalamasına ise annesi ilkokul mezunu olan grubun sahip olduğu görülmektedir. Anne eğitim durumu yükseldikçe öğrencilerin dijital teknolojiye ilişkin tutum puanlarında artış olduğu belirlenmiştir.

Ortaokul öğrencilerinin baba eğitim durumu değişkeni açısından dijital teknolojiye yönelik tutumlarının farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi amacıyla uygulanan tek yönlü ANOVA testi sonuçları Tablo 6’da sunulmaktadır.

Tablo 6.

Ortaokul Öğrencilerinin Baba Eğitim Durumu Değişkenine Göre Dijital Teknolojiye Yönelik Tutumları ANOVA Testi Bulguları.

	Baba Eğitim	N	\bar{x}	ss	F	p	Anlamlı Fark TUKEY
Toplam Puan	1.İlkokul	18	140.56	13.51	4.32	.005*	4 ile 1 arasında
	2.Ortaokul	56	145.36	15.84			
	3.Lise	140	149.56	13.03			
	4.Üniversite	88	151.48	14.85			
Yetkinlik	1.İlkokul	18	35.67	5.44	2.48	.061	Yok
	2.Ortaokul	56	37.43	6.60			
	3.Lise	140	38.80	5.33			
	4.Üniversite	88	39.36	7.30			
Sosyal ağlar	1.İlkokul	18	14.33	3.66	3.36	.019*	4 ile 1 arasında
	2.Ortaokul	56	15.64	2.93			
	3.Lise	140	16.50	3.26			
	4.Üniversite	88	16.80	4.01			
Derste teknoloji	1.İlkokul	18	15.00	2.47	1.71	.166	Yok
	2.Ortaokul	56	16.39	2.33			

kul.	3.Lise	140	16.49	2.68			
	4.Üniversite	88	16.25	2.82			
Tek. yön. ilgi	1.İlkokul	18	18.22	2.46	7.10	.000*	1 ile 3, 4 arasında 2 ile 4 arasında
	2.Ortaokul	56	19.04	3.10			
	3.Lise	140	19.99	2.70			
	4.Üniversite	88	20.75	2.52			
Benim için tek.	1.İlkokul	18	14.89	3.12	17.92	.000*	4 ile 1, 2, 3 arasında 3 ile 1, 2 arasında
	2.Ortaokul	56	16.21	2.28			
	3.Lise	140	17.23	1.65			
	4.Üniversite	88	17.93	1.71			
Olumsuz yönler	1.İlkokul	18	16.56	3.15	13.73	.000*	1 ile 2, 3, 4 arasında 2 ile 3, 4 arasında
	2.Ortaokul	56	13.79	3.90			
	3.Lise	140	12.26	2.95			
	4.Üniversite	88	11.30	4.56			
Eğlence amaçlı kul.	1.İlkokul	18	14.56	2.06	1.86	.137	Yok
	2.Ortaokul	56	14.54	2.43			
	3.Lise	140	15.30	2.62			
	4.Üniversite	88	15.45	2.88			
Bilinçli kul.	1.İlkokul	18	11.33	1.68	13.56	.000*	4 ile 1, 2, 3 arasında 3 ile 1, 2 arasında
	2.Ortaokul	56	12.32	2.18			
	3.Lise	140	13.00	1.54			
	4.Üniversite	88	13.64	1.42			

* $p < .05$

Ortaokul öğrencilerinin dijital bağımlılıklarına ilişkin puan ortalamalarının baba eğitim durumu değişkenine göre ölçeğin toplam puan, sosyal ağlar, teknolojiye yönelik ilgi, benim için teknoloji, olumsuz yönler, bilinçli kullanma faktörlerine ilişkin puan ortalamalarında anlamlı farklılık $p < .05$ gösterdiği tespit edilmiştir. Bu farklılıkların hangi gruplar arasında olduğunun tespiti amacıyla uygulanan TUKEY test sonuçlarına göre toplam puan ve sosyal ağlar faktöründe “üniversite-ilkokul” arasında üniversite lehine; teknolojiye yönelik ilgi faktöründe “ilkokul ile lise, üniversite” arasında ilkokul aleyhine, “ortaokul-üniversite” ortaokul aleyhine; benim için teknoloji, bilinçli kullanma faktörlerinde “üniversite ile ilkokul, ortaokul, lise” arasında üniversite lehine, “lise ile ilkokul, ortaokul” arasında lise lehine; olumsuz yönler faktöründe “ilkokul ile ortaokul, lise, üniversite” arasında ilkokul aleyhine, “lise ile ilkokul, ortaokul” arasında lise lehine anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir. Toplam puan açısından bakıldığında en yüksek puan ortalamasına babası üniversite mezunu olan grubun en düşük puan ortalamasına ise babası ilkokul mezunu olan grubun sahip olduğu görülmektedir. Baba eğitim durumu yükseldikçe öğrencilerin dijital teknolojiye ilişkin tutum puanlarında artış olduğu belirlenmiştir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Ortaokul öğrencilerinin teknolojiye yönelik tutumlarına ilişkin tutumlarına ilişkin puan ortalamalarının ölçeğin toplamında, yetkinlik, sosyal ağlar, derste teknoloji kullanımı, teknolojiye yönelik ilgi, benim için teknoloji, eğlence amaçlı kullanım ve bilinçli kullanım faktörlerinde yüksek düzeyde; olumsuz yönler faktöründe ise orta düzeyde olduğu belirlenmiştir. Öğrencilerin aldıkları en yüksek puan ortalamasının ölçeğin bilinçli kullanım faktörüne en düşük puan ortalamasının ise ölçeğin olumsuz yönler faktörüne ilişkin olduğu görülmektedir.

Ortaokul öğrencilerin dijital teknolojiye yönelik tutumlarının ölçeğin tamamı ve yetkinlik, derste teknoloji kullanımı, teknolojiye yönelik ilgi, benim için teknoloji, eğlence amaçlı kullanım faktörlerinde erkek öğrenciler lehine anlamlı farklılık olduğu, diğer faktörlerde ise anlamlı farklılık olmadığı saptanmıştır. Erkek öğrencilerin dijital teknolojiye yönelik tutumlarının genel olarak kız öğrencilere göre daha olumlu olduğu görülmektedir. Volk, Yip ve Lo (2003) tarafından yapılan araştırmanın sonuçları incelendiğinde bu çalışmayla uyumlu olarak erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre teknolojiye yönelik tutumlarının daha olumlu olduğu belirlenmiştir. Kalanda (2005), tarafından yapılan çalışma sonuçlarına göre öğrencilerin teknolojiye yönelik tutumlarının kız öğrenciler lehine olmak üzere anlamlı farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Erkek öğrencilerin dijital teknolojiye daha olumlu tutuma sahip olmalarının geçmişe oranla azalmakla birlikte toplumun kültürel yapısıyla da ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Ortaokul öğrencilerinin teknolojiye yönelik tutumlarının sınıf düzeyi değişkenine göre ölçeğin yetkinlik, teknolojiye yönelik ilgi, olumsuz yönler, eğlence amaçlı kullanım, bilinçli kullanım faktörlerinde anlamlı farklılık bulunduğu, ölçeğin toplam puanı ve diğer faktörlerinde ise anlamlı farklılık bulunmadığı belirlenmiştir. Toplam puan açısından bakıldığında sınıf düzeyine göre en yüksek puan ortalamasına sahip grubun sekizinci sınıflar, en düşük puan ortalamasına sahip grubun ise beşinci sınıflar olduğu görülmektedir. Becker ve Maunsaiyat (2002) tarafından yapılan çalışma bulgularında öğrencilerin sınıf düzeyi değişkeni açısından teknolojiye yönelik tutumlarında anlamlı farklılık bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Ortaokul öğrencilerinin dijital bağımlılıklarına ilişkin puan ortalamalarının anne eğitim durumu değişkenine göre ölçeğin toplam puan ve faktörlerine ilişkin puan ortalamalarında anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Toplam puan açısından bakıldığında en yüksek puan ortalamasına annesi üniversite mezunu olan grubun en düşük puan ortalamasına ise annesi ilkököl mezunu olan grubun sahip olduğu görülmektedir. Anne eğitim durumu yükseldikçe öğrencilerin dijital teknolojiye ilişkin tutum puanlarında artış olduğu belirlenmiştir. Annenin eğitim düzeyinin yükselmesinin öğrencilerin dijital teknolojiye yönelik tutumlarında olumlu etkisi olduğunun belirlenmesi oldukça önemlidir.

Ortaokul öğrencilerinin dijital bağımlılıklarına ilişkin puan ortalamalarının baba eğitim durumu değişkenine göre ölçeğin toplam puan, sosyal ağlar, teknolojiye yönelik ilgi, benim için teknoloji, olumsuz yönler, bilinçli kullanma faktörlerine ilişkin puan ortalamalarında anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Toplam puan açısından bakıldığında en yüksek puan ortalamasına babası üniversite mezunu olan grubun en düşük puan ortalamasına ise babası ilkököl mezunu olan grubun sahip olduğu görülmektedir. Baba eğitim durumu yükseldikçe öğrencilerin dijital teknolojiye ilişkin tutum puanlarında artış olduğu belirlenmiştir.

Teknolojinin yaygın olarak kullanılması bireylerin kariyer olanakları üzerinde de belirleyici bir etkisinin oluşmasına neden olmaktadır. Volk ve Ming (1999) tarafından yapılan çalışmada da öğrencilerin teknolojiye yönelik tutumlarının olumlu olmasının temel nedeninin gelecekte bu alanda iş olanaklarının daha fazla olacağına inanmaları olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öğrencilerin günümüzün ve özellikle de geleceğin mesleklerinin teknoloji kaynaklı olacağına farkında olarak olumlu tutum geliştirmeleri oldukça önemli bulunmaktadır. Bu doğrultuda ülkemizde de geleceğin teknolojiyle uyumlu mesleklerinin öğrencilere tanıtılmasının onların farkındalıklarını artıracığı düşünülmektedir. Anne ve baba eğitim durumu yükseldikçe öğrencilerin dijital teknolojiye ilişkin tutum puanlarında artış olduğu belirlenmiştir. Annenin eğitim düzeyinin yükselmesinin öğrencilerin dijital teknolojiye yönelik tutumlarında olumlu etkisi olduğunun belirlenmesi oldukça önemlidir. Ancak bu olumlu tutumun öğrenmeye

yönelik olması ve oyun temelli olmaması da önemlidir. Yapılacak farklı bir çalışma karma olarak yapılandırılarak öğrencilerin dijital teknolojiyi kullanma alanlarının nitel sorularla belirlenmesi ve nicel verilerle karşılaştırılması yapılabilir. Bu doğrultuda eğitilmiş anne ve baların çocuklarının dijital teknolojiyi bilinçli kullanıp kullanmadıkları belirlenebilir.

5. KAYNAKÇA

Afshari, M., Bakar, K. A., Luan, W. S., Samah, B. A., & Fook, F. S. (2009). Technology and school leadership. *Technology, Pedagogy and Education*, 18(2), 235-248.

Aksoy, H. H. (2005). Medya ve bilgisayar teknolojisinin eğitimde kullanımının etkileri üzerine eleştirel görüşler. *Eğitim Bilim Toplum*, 3(11), 54-67.

Barnett, H., (2001). ERIC clearinghouse on information and technology syracuse. 17 Temmuz 2019 tarihinde <http://www.eric.ed.gov/PDFS/ED457858.pdf>, 05/10/2012 adresinden alınmıştır.

Becker, K. H., & Maunsaiyat, S. (2002). Thai students' attitudes and concepts of technology. *Journal of Technology Education*, 13(2), 6-20.

Cabı, E. (2016). Dijital teknolojiye yönelik tutum ölçeği. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(3), 1229-1244.

Çetin Yılmaz, S. (2008). *İlköğretim okulu yöneticilerinin bilgisayar teknolojisini kullanma yeterliklerinin değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Gokhale, A. A., Brauchle, P. E., & Machina, K. F. (2013). Scale to measure attitudes toward information technology. *International Journal of Information and Communication Technology Education (IJICTE)*, 9(3), 13-26.

Kalanda, K. (2005). *Factors influencing college students' attitudes toward technology*. MSc Thesis, University of South Africa.

Şad, S. N. ve Arıbaş, S. (2010). Bazı gelişmiş ülkelerde teknoloji eğitimi ve Türkiye için öneriler, *Milli Eğitim Dergisi*, 185, 280-281.

Volk, K. S., & Ming, Y. W. (1999). Gender and technology in Hong Kong: a study of pupils' attitudes toward technology. *International Journal of Technology and Design Education*, 9(1), 57-71.

Volk, K., Yip, M. W., / Lo, T. K. (2003). Hong Kong pupils' attitudes toward technology: the impact of design and technology programs. *Journal of Technology Education*, 15(1), 48-63.

MESUT ALIOĞLU VE KARŞILAŞDIRMALI EDEBİYYAT SORUNU
MASUD ALIOĞLU AND COMPARATIVE LITERATURE PROBLEM

Nurlane MEMMEDOVA
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası

ÖZET

Edebiyat eleştirisi tarihini modern çağın çevresinden incelemek ve bu tarihi modern ölçüler açısından şekillendiren eleştirmenlerin yaratıcılığını değerlendirmek önemli konulardan biridir. Bu açıdan bakıldığında, edebi süreçte özgün yazma stiliyle hatırlanan Mesut Alioğlunun edebi ve eleştirel görüşlerinin araştırmak her zaman ilgi predmeti olmuştur. Mesud Alioğlu'nun bilimsel mirasını araştırmak, 20. yüzyılın 50. ve 70. yılları edebiyat-estetik fikrimizi ortaya koymak açısından önemlidir.

Mesut Alioğlunun edebi eleştirel mirası çok kültürlü ve evrenseldir. Azerbaycan edebiyatının güncel sorunlarının çözümünde eleştirmenin hizmeti büyüktür. Bu açıdan edebi ilişkiler sorununa yaptığı dokunuş Azerbaycan-Türkiye edebi-kültürel ilişkilerinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Makalede Mesut Alioğlu'nun sanatsal yaratıcılığın temel sorunlarına yaklaşımına, Hüseyin Cavidin romantizminin felsefesine, Azerbaycan romantizminin ulusal karakteri hakkındaki görüşlerine dikkat edilmektedir.

Mesut Alioğlunun Türk edebiyatı temsilcilerine yönelik tutumu ve bunların Azerbaycan edebiyatı üzerindeki etkileri incelemekte, Tefvik Fikret, Namık Kemal, Abdülhak Hamid ve Hüseyin Cavid karşılaştırmalı olarak analiz edilmektedir. Eleştirmen Hüseyin Cavidin yazdığı dramalarda Abdülhak Hamidin, felsefi tarzındaki eserlerinde Tefvik Fikretin, vatanseverlik tarzında yazılmış şiirlerde Namık Kemalın yaratıcılığında etkilendiğini söylemiştir. Türk edebi ortamının Hüseyin Cavidin eserindeki etkisi inkar edilemez. Mesut Alioğlunun araştırmasına dayanarak Hüseyin Cavidin romantizmine türk romantik edebiyatının etkisi konusu açıklığa kavuşuyor, Hüseyin Cavidin yaratıcılığında türk yazarlar tarafından dokunuluyor, benzerlik ve ayırteci özellikler ortaya çıkarılıyor ve bunun ulusal zeminin birliğinden ibaret olduğu sonucuna varılıyor. Tefvik Fikretin "Şermin balama" şiiri ile Huseyn Cavid'in "Kız Okulunda" şiiri arasında anolojiler yapılıyor. Cavidin şiirinin Tofik Fikret'ten önce yazılmış olması öne çıkarılıyor. Bu yazılardaki ortak özelliklere rağmen, sanatçının düşünce tarzı ve stil kimliği bu eserlerin özgünlüğünü yansıtıyor. Bu sepele çalışmada Mesud Alioğlu'nun Türk romantik edebiyatının Hüseyin Cavidin yaratıcılığına etkileri konusunu inceleyerek ulusal özelliklere odaklandığı sonucuna varılıyor.

Anahtar Kelimeler: Mesut Alioğlu, Karşılaştırmalı Edebiyat, Hüseyin Cavid, Tefvik Fikret, Namık Kemal

ABSTRACT

Studying the history of literary criticism from the periphery of the modern era, and evaluating the creativity of critics who have shaped this history in terms of modern criteria is one of the important issues. In this respect, Mesut Alioğlu's literary and critical views, which are remembered in the literary style in the literary style, have always been the prediction of interest. Investigating Mesud Alioğlu's scientific heritage is important in terms of revealing our literary-aesthetic idea of the 50th and 70th centuries of the 20th century.

Masud Alioğlu's literary-critical heritage is multicultural and universal. The role of the critic is great in solving the current problems of Azerbaijani literature. From this point of view, his touch on the problem of literary relations contributed to the development of Azerbaijani-Turkish literary and cultural ties. The article focuses on Massoud Alioğlu's approach to the fundamental problems of artistic creativity, his views on the national character of Azerbaijani romance, the philosophy of Hussein Javid's romance.

The article discusses Masud Alioglu's attitude to representatives of Turkish literature, their influence on Azerbaijani literature. Tofiq Fikret, Namik Kemal, Abdulkhak Hamid and Hussein Javid are comparatively analyzed. In the dramas written by critic Huseyn Javid, Abdulhagq Hamid said that in his works of philosophical style, he was influenced by the creativity of Namik Kemal in poems written in patriotic-style poems. The influence of the Turkish literary environment in the work of Huseyn Javid is undeniable. Based on the research of Masud Alioglu, Huseyn Javid's novel is clarified under the influence of Turkish romantic literature, when Huseyn Javid's work is touched by Turkish writers, similarities and distinctive features appear, and it is concluded that this is a unity of the national field. Anthologies are made between Tofiq Fikret's poem "The Balma of the Truth" and Huseyn Javid's poem "The Girl's School". The fact that Javid's poem had been written before Tofiq Fikret was prominent. Despite the common features of these works, the style of thinking and the style of the artist reflect the originality of these works. In this study, it is concluded that Masud Alioglu focuses on national characteristics by studying the effects of Turkish romantic literature on the creativity of Hussein Javid.

Key words: Masud Alioglu, Comparative Literature, Huseyn Javid, Tofiq Fikret, Namik Kemal

Məsud Əlioğlu qısa ömrü ərzində (1928-1973) milli ədəbiyyatşünaslığın aktual nəzəri problemləri ilə maraqlanmış, məhsuldar bir yaradıcılıq irsi qoyub getmişdir. Ömrünü ədəbiyyat tarixinin öyrənilməsinə sərf edən Məsud Əlioğlu özünüifadə etmə qabiliyyəti güclü olan tənqidçilər sırasında yer almaqdadır. O, məqalələrində ədəbiyyatşünaslığın ümumi mənzərəsini dolğun şəkildə işıqlandıra bilmiş, araşdırdığı hər bir yaradıcılıq probleminin əsas xüsusiyyətlərini diqqət mərkəzinə çəkmişdir. Ədəbi əlaqələr probleminə toxunması onun tənqidçilik istedadının universallığından irəli gəlir. Çünki “müqayisəli ədəbiyyat mədəniyyətlərarası qarşılıqlı münasibətlərin ədəbi əsərlərə təsir edən istiqamətlərini araşdırmaqla, ədəbiyyat tarixinə, sosial tarixə və mədəniyyət dəyişikliyinə tarixinə işıq tutmaq məqsədi daşıyan bir sahədir” (Kefeli 2006:332).

Hüseyn Cavidin mövzular aləmini təhlil edən Məsud Əlioğlu onun yaradıcılığının türk romantizmindən, bu romantizmin ideya, mövzu və üslub xüsusiyyətlərindən qaynaqlandığını izah etməyə çalışmışdır. Tənqidçi Hüseyn Cavidin tarixi səpkidə yazdığı dramlarında Əbdülhəq Hamidin, bəşəri fikirləri fəlsəfi üslubda tərənnüm edən əsərlərində Tofiq Fikrətin, vətənpərvərlik ruhunda yazılmış şeirlərində Namiq Kamalın yaradıcılığının təsiri olduğunu qeyd etmişdir. Hüseyn Cavid yaradıcılığında türk ədəbi mühitinin təsiri danılmazdır. Hələ 1926-cı ildə Hənəfi Zeynallı “Hüseyn Cavidin yazdığı “Peyğəmbər” haqqında mülahizələrim” məqaləsində Hüseyn Cavid yaradıcılığına türk ədəblərinin təsiri məsələsinə toxunmuşdur: “Cavid əşkal cəhətdən nə qədər Hamidanə isə üslub cəhətdən Fikrətanə və fəlsəfə cəhətdən Tofiqanə bir əsər yaratmaq istəmişdir. Bəlkə yazarkən bu üç şairin heç birini düşünməmiş, fəqət bunların cızdığı dairə xaricinə də çıxmağa müvəffəq olmamışdır” (Cavidi xatırlarkən 1982:20).

Hənəfi Zeynallı Hüseyn Cavid yaradıcılığına fəlsəfi cəhətdən Rza Tofiqin yaradıcılığının təsirinin olduğunu xüsusilə vurğulayırsa, Məsud Əlioğlu bu məsələdə Rza Tofiqin adını çəkmir. Onu da qeyd edək ki, Hüseyn Cavid Türkiyədə olarkən Rza Tofiq onun müəllimi olmuş, fəlsəfə və ədəbiyyat dərsi demişdi. Tənqidçi şairin fəlsəfi üslubda yazdığı şeirlərində Tofiq Fikrət şeirlərinin izlərinin olduğunu qeyd edir. O, Tofiq Fikrətin “Tarixi-qədim”, “Millət Şərqisi”, “Rucu” kimi əsərlərinin Hüseyn Cavid romantizminə təsirinin aydın hiss olunduğunu diqqət mərkəzinə çəkir. Hüseyn Cavid yaradıcılığında elə fikirlərə təsadüf edilir ki, həmin fikirlər Tofiq Fikrət yaradıcılığında da mövcuddur. Tofiq Fikrətin anasına ithaf etdiyi “Bacım üçün” şeirində belə bir misra var:

Əlbət, degil nəsibi məzəllət qadınlığın,
Əlbət, deyil mələkliyin ümidini zülmü şər,
Əlbət, səfil olarsa qadın, alçalır bəşər (Fikrət 2006:69).

Hüseyn Cavidin “Peyğəmbər” əsərində Tofiq Fikrətin bu şeirdə irəli sürüdüğü fikirlərə təsadüf etmək mümkündür:

Qadın gülərsə şu ıssız mühitimiz güləcək,
Sürüklənən bəşəriyyət qadınla yüksələcək... (Cavid 2005:III, 192)

Və ya Hüseyn Cavidin “Səyavuş” əsərində həmin fikirlər bu şəkildə ifadə olunmuşdur:

Əvət, qadın incə xilqət,
Alçalırsa, hiçdir fəqət. (Cavid 2005:IV. 185)

Tofiq Fikrətin “Tarixi-qədim” əsərində işlənən “Ən açıq hikmət: Əzməyən əzilir” misrası Hüseyn Cavidin “Məzlumlar için” şeirində aşağıdakı şəkildə işlənmişdir:

Bir həqiqət: həqiqəti-zəncir,
Bir bəlağət: bəlağəti-şəmşir,
Həqq, demək, güclünün-şəririndir,
Ən açıq hikmət: əzməyən əzilir (Fikrət 2006:154)

Yaşamaq istəsən çalış, çabala,
Rəd olub gurla, bərq olub parla,
Yoqsa fəryadü nalə zaidir,
Bir həqiqətdir bu: “əzməyən əzilir” (Cavid 2005:I, 73)

Tofiq Fikrətlə Hüseyn Cavid yaradıcılığı arasında olan oxşarlıq yalnız misraların bir-birinə uyğunluğunda deyil, eyni zamanda mövzularda eyniliyin olmasındadır. Hər iki şairin lirikasında uşaq psixologiyasının, uşaq ruhunun problemləri özünəməxsus şəkildə əks olunmuşdur. Tofiq Fikrətin 1914-cü ildə çapdan çıxmış “Şərmin” şeirlər toplusu uşaqlara həsr olunmuş şeirlərdən ibarətdir. Onun “Şərmin balama”, “Yetim”, “Xəstə çocuq”, “Mələkin quzusu”, “Gəlin bahar”, “Qırıq at”, “İki yolçu”, “Quşlarla yarış” kimi şeirlərində uşaq psixologiyası məsələsi ön plana çəkilir. Hüseyn Cavidin də lirikasında uşaqların romantik dünyasını açan şeirlərə təsadüf olunur. Onun “Kiçik sərsəri”, “Öksüz Ənvər”, “Qız məktəbində”, “Vərəmli qız” şeirlərində kimsəsizlik nəticəsində həyatın sərt üzünü görmüş yetimin taleyi tərənnüm olunur. Bu şeirləri diqqətlə nəzərdən keçirdikdə bu yaxınlığı görmək mümkündür. Hüseyn Cavidin “Öksüz Ənvər” şeiri ilə “Yetim” şeiri, “Qız məktəbində” şeiri ilə “Şərmin balama” şeiri, “İlk bahar” şeiri ilə “Gəlin bahar” şeiri, “Vərəmli qız” şeiri ilə “Xəstə çocuq” şeiri arasında olan oxşarlıq tənqidçinin fikirlərini təsdiq edir. Hüseyn Cavidin “Qız məktəbində” şeirində Gülbaharın şairə dediyi “Bir qızın ancaq bilgidir, təmizlikdir zinəti” misrası Tofiq Fikrətin “Şərmin balama” şeirində başqa quruluşda Şərminə bu şəkildə ünvanlanmışdır:

Öyrənərsən - hiss etmədən,
Zəhmət nədir, sənət nədir,
Böyüklərə hörmət nədir. (Fikrət 1972:3)

Bu mövzu yaxınlığını türk ədibinin Hüseyn Cavid yaradıcılığına birbaşa təsiri kimi qiymətləndirmək düzgün olmaz. Çünki 1913-cü ildə çap olunan “Keçmiş günlər” şeirlər

kitabının son şeiri olan “Qız məktəbində” şeiri Tofiq Fikrətin “Şərmin balama” şeirindən əvvəl yazılmışdır. Hüseyn Cavidin şeirinin Tofiq Fikrətdən tez yazılması faktı sübut edir ki, belə mövzuları romantizm cərəyanının nümayəndələrinin yaradıcılığında görmək mümkündür: “Məsumluq rəmzi olan körpələri və himayəsiz qalan qəlbqırıq yetimləri öz əsərləri üçün qəhrəman seçərkən romantiklərin fəlsəfi-estetik prinsipləri bu olmuşdur ki, uşaqlar mənəvi paklığın və ruhi təmizliyin simvolu kimi humanist-romantik bədii məqsədin ifadəsi üçün daha müvafiqdirlər. İctimai həyatdakı ziddiyyətlərdən, real varlıqda hökm sürən rəzalətlərdən və insanlar arasında yaranmış qorxunc laqeydlikdən cana doyan romantik sənətkarların hamısı mənəvi təsəlli olaraq uşaqların qəlb dünyası, düşüncə və meyilləri ilə məşğul olmağa haqq qazandırmışlar” (Məsud 1975:32).

Məsud Əlioğlu Əbdülhəq Hamidlə Hüseyn Cavidin yaradıcılığını bir-birinə yaxınlaşdıran əsas cəhət kimi əsərlərində cərəyan edən hadisələrin tarixi fonunu diqqət mərkəzinə çəkmişdir. O, Əbdülhəq Hamidin “Elxan”, “Turhan”, “Tariq”, “Təzər”, “Əşbər”, “İbn Musa”, “Fintən” kimi əsərlərinin təsirinin Hüseyn Cavidin tarixi səpkidə yazdığı dramlarda daha çox hiss olunduğunu qeyd etmişdir. Tənqidçi bəşəri humanist ideyaları nüfuzlu tarixi şəxsiyyətlərin simasında əks etdirmək ənənəsinin Hüseyn Cavidlə yanaşı, Əbdülhəq Hamidin də əsərlərində olduğunu vurğulamışdır. Onu da qeyd edək ki, onların yaxınlaşdıran yalnız tarixi səciyyəli mövzular deyildir. Qadının daxili dünyası, şəxsi azadlığı hər iki sənətkarın yaradıcılığında əsas mövzu olmuşdur. Enver Uzun “Hüseyn Cavid və Türkiyə edebiyatı” adlı tədqiqat işində bu məsələyə belə aydınlıq gətirir: “Türk romantizminin təsiri ən çox Hüseyn Caviddə özünü göstərir. Onun şeirlərində A.Hamitin təsiri estetik cəhətdən açıq bir şəkildə görünməklə bərabər, mənəvi və düşüncə tərzi ilə Cavid ətrafına sadıqdır” (Enver 1998:100).

Enver Uzunun bu sözləri sübut edir ki, Hüseyn Cavid nə qədər türk ədəbiyyatına bağlı olsa da, öz milli çərçivəsini unutmamışdır. Məsud Əlioğlu da bu cəhəti diqqət mərkəzində saxlamış, milli xüsusiyyətləri və türk ədəbiyyatının təsirini qarşılıqlı şəkildə araşdırmışdır. Buna görə də bu iki sənətkarın yaradıcılığı arasında olan fərqli cəhətlər də Məsud Əlioğlunun nəzərindən yayınmamış, fikri konkretlik və reallıq cəhətdən onun Əbdülhəq Hamiddən fərqləndiyi fikrini irəli sürmüşdür. Onun fikirlərinə əsasən bu fərqləri belə müəyyənləşdirmək olar:

- Əbdülhəq Hamidin mənzum dramlarından fərqli olaraq, Hüseyn Cavid uzaq tarixi keçmişlərdən, əfsanə və rəvayətlərdən aldığı mövzuları müasir səpkidə işləmişdir.

- Əbdülhəq Hamidin mənzum dramları teatr sənətinin tələblərinə cavab vermədiyi halda, Hüseyn Cavidin dramlarının çoxu səhnələşdirilmişdir. Tənqidçi səbəb kimi Əbdülhəq Hamidin dramlarının süjetinin mürəkkəb olduğunu, cərəyan edən hadisələrin çoxluğunu qeyd etmişdir.

- Əbdülhəq Hamid dramlarının süjetini İslam tarixindən, Türkiyə mühitindən götürürsə, Hüseyn Cavid Şərq tarixində baş verən hadisələri mövzu seçmişdir.

Məsud Əlioğlunun irəli sürdüyü bu qənaətlər reallığı əks etdirməklə yanaşı mühüm bir cəhəti də göstərirdi. İlk dəfə idi ki, tənqidçi iki dramaturqun yaradıcılığında olan fərqləri üzə çıxarmağı bacarmışdır. “Maraqlıdır ki, türk şeirinin dahilərindən biri olan Hamidin dramaturgiyasındakı kəsirlər barədə Məsud Əlioğlunun 60-cı illərdə söylədiyi bu həqiqətlərə müasir Türkiyə ədəbiyyatşünaslığı daha geniş müstəvidə son onilliklərdə nəzər yetirməyə başlayıb” (Azər 2008).

Məsud Əlioğlu Hüseyn Cavidin vətənpərvərlik mövzusunda yazılmış əsərlərində Namiq Kamalın izlərini görür. Hüseyn Cavid yaradıcılığında birbaşa Namiq Kamalla bağlamaq düzgün olmazdı. Namiq Kamalın “Vətən mərsiyəsi”, “Vətən şərqi”, “Vətən türküsü”, “Hürriyyət qəsidəsi”, “Vaveyla” şeirlərinin izləri müəyyən qədər Hüseyn Cavidin “Hali-əsəf – istimalımı təsvirdə bir ahi-məzlumanə” şeirində görünməkdədir. Vətənin sevgili canan obrazında təqdimi bu tipli şeirlərin əsas istiqaməti olmuşdur:

Bana layiq görürsə əhli-qərəz,
Bənzətim yarımı çəmən gülünə.
İstəməm, versələr cihanı əvəz,
Dağım q zülfünün kəsik telinə (Cavid 2005:I, 124)

Fəminin rəngi əks edib təninə
Yeni açmış gülə misal olmuş
İnitafiyə bax nə al olmuş
Sərvi-simin səfalı gərdəninə (Anar 1999:497)

Enver Uzun tədqiqatlarında türkü türkə qırdırmaq yolu ilə türk qanı axıdılması məsələsinin təsvirinə əsasən Hüseyn Cavidin “Topal Teymur” əsəri ilə Namiq Kamalın “Cəlaleddin Xarəzmşah” əsəri arasında oxşarlıq tapır. Onu da qeyd edək ki, Hüseyn Cavidin “Xəyyam” əsərinin qəbiristanlıq səhnəsini Namiq Kamalın “Gülnihal” əsərinin qəbiristanlıq səhnəsinə bənzədirlər. Bu isə Şekpirin “Hamlet” əsərindən gələn bir süjetdir.

XX əsrdə təhsil almaq üçün dünya ölkələrinə üz tutan gənclər həmin ölkənin mədəniyyəti, dövrün tanınmış ədiblərinin yaradıcılıqları ilə tanış olur və bu müəyyən dərəcə də onların həyatlarında və fikirlərində iz qoyurdu. Hüseyn Cavid də belə gənclərdən idi. O, 1905-1909-cu illərdə Türkiyədə təhsil almış, Əbdülhəq Hamid, Namiq Kamal, Rza Tofiq kimi şəxsiyyətlərlə ünsiyyətdə olmuş, onların yaradıcılığı ilə tanış olmuş, bu mədəniyyəti mənimsəmişdir. Türk romantiklərinin Azərbaycan ədəbiyyatına təsiri tarixi şəraitlə əlaqədar idi. Romantizm bir cərəyan kimi Azərbaycandan əvvəl Türkiyə ədəbi mühitində formalaşmışdı. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı üçün XX əsrin əvvəllərində yeni olan bu hadisə artıq Türkiyə ədəbiyyatında yüksəliş mərhələsini yaşayırdı və bu oxşarlıqlar təsirdən çox romantizm cərəyanının xüsusiyyətlərindən asılı olaraq irəli gəlirdi.

Türk romantik ədəbiyyatın Hüseyn Cavid yaradıcılığına təsiri məsələsinin araşdırılması göstərir ki, Məsud Əlioğlunun ədəbi əlaqələr probleminə toxunması ədəbi cərəyanları lokal çərçivədən çıxarıb qlobalaşdırmışdır. Çünki Azərbaycan romantizminin nümayəndələrini yalnız milli zəminlə təhlil etmək düzgün nəticə hasil etmir. “Heç bir hadisə, heç bir ədəbiyyat digər hadisələr və ədəbiyyatlarla əlaqəsi olmadan kifayət qədər başa düşülə bilməz” (Arnold 1857). Ona görə də ümumdünya konteksti də nəzərə alınmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Anar (1999). Min beş yüz ilin oğuz şeiri. Antologiya, I kitab. Bakı: “Azərbaycan” nəşriyyatı. 912 s.
2. Cavid xatırlarkən: Məqalələr və xatirələr (1982). Redaktoru və ön sözün müəllifi: A.Zamanov; tərtib edən: İ.Orucəliyev. Bakı: Gənclik. 392 s.
3. Enver, Uzun (1998). Hüseyn Cavid və Türkiyə edebiyatı. Bakı: Güneş. 168 s.
4. Əlioğlu, Məsud (1975). Hüseyn Cavidin romantizmi. Bakı: Azərənəşr. 213.
5. Hüseyn, Cavid (2005). Əsərləri. Beş cildə. I cild. Tərtib edən: T.Cavid; redaktoru: T.Kərimli. Bakı: Lider. 256 s.
6. Hüseyn, Cavid (2005). Əsərləri. Beş cildə. III cild. Tərtib edən: T.Cavid; redaktoru: T.Kərimli. Bakı: Lider. 303 s.
7. Hüseyn, Cavid (2005). Əsərləri. Beş cildə. IV cild. Tərtib edən: T.Cavid; redaktoru: T.Kərimli. Bakı: Lider. 254 s.
8. Kefeli, Emel (2006). “Karşılaştırmalı Edebiyat: Tanım, Yöntem ve İncelemeler”. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi. 4 (8), 331-350.
9. Matthew, Arnold (1857). On the Modern Element in Literature. Inaugural Lecture Delivered in the University of Oxford, 14 november.

<https://ru.scribd.com/doc/11554174/Matthew-Arnold-On-the-Modern-Element-in-Literature> (15.08.2018).

10. Tofiq, Fikrət (1972). Şərmin uşaq şeirləri. Tərcümə edəni: F.Sadiq; elmi redaktoru: Ə.Salahzadə. Bakı: Gənclik. 26 s.

11. Tofiq, Fikrət (2006). Seçilmiş əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb, 176.

12. Turan, Azər (2008). Fikir həyatımızın Məsudu. Ədəbiyyat qəzeti, Bakı, 10 oktyabr.

MÜASİR ÇİN ŞEİRLƏRİ AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ
MODERN CHINESE POEMS LANGUAGES IN AZERBAIJAN

Nərgiz KƏRİMOVA

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası

ÖZET

Azərbaycan Orta Çağda ve daha sonra dünyada bir çok ülke ile ticari-ekonomik ve kültürel ilişkiler kurmuştur. Bu açıdan Azerbaycan-Çin kültürel ilişkileri özellikle ilgi çekiyor ve ülkelerimiz arasındaki ilişkilerin tarihi gelenekleri eski İpek Yolundan başlayarak bugün de gelişmektedir. Bütün bunlara rağmen, Azerbaycan-Çin edebi-kültürel ilişkileri Sovyet döneminde daha da gelişti. Edebi ilişkilere esasında edebi çeviri duruyor. Çeviri, geniş anlamda, insanlar arasında bir iletişim aracıdır. Sanatsal çeviri edebi yaratımdır ve bir dilin edebi eserini başka bir dile çevirir.

Sovyet döneminde ise sanatsal metinler esasen Rus dilinden Azerbaycan diline, Azerbaycan dilinden Rus diline ve rus dilinden ise dünya dillerine çevrilmiştir. Dünya edebiyatı örnekleri de bizim dilimizden Rusça'ya çevrildi. Çin edebiyatı çalışmaları sırasında daha fazla Rusça kaynak kullanılmıştır. Temel ilkelerden biri, özgün kaynaklara dayanan modern araştırmanın incelenmesi, araştırma ve karşılaştırmalı araştırmalarıdır. Dilin mükemmel bir şekilde öğrenilmesi, ülkeler arasındaki bağların güçlendirilmesini teşvik eder. 7 Ekim 1958'de Taşkent'te düzenlenen Asya ve Afrika Yazarları Konferansı, Azerbaycan-Çin edebi ilişkilerinin gelişiminde istisnai bir rol oynadı. Konferansın sonucunda yazarlar birbirlerini daha yakından tanıdılar.

1932'den beri Çin masalları, efsaneler, hikayeler Azerbaycan diline çevrilmeye başlandı. Du Fu, Li Bo, Emi Syao, Mao Tsze Dun, Lu Sin, Lu Tsi, Tyan Tszyan, Vey Yan, Kı Con Pin, Ko Mo Jo, Lyuy Tszyan, Şa Ou, Yan Çen, Çju Din, Li Di, Van Yapin ve Sha Ou gibi şiir şairleri dilimize çevrilmiştir.

Modern zamanlarda, çeviri işlemi diğer dillerde değil doğrudan orijinalden yapılır. Zeynal Halil, Adil Babayev, Ramiz Memmedov, Enver Alibeyli, Talat Eyyubov, Ələkbər Ziyatay, Mikail Rzaquluzadə, İlyas Tapdıqov, Nigar Rəfibəyli ve Nebi Xezrinin çevirileri Azerbaycan-Çin edebi ilişkilerinin gelişmesine, Çin edebiyatının ülkemizde öğrenilmesine olumlu etkisini göstermiştir.

Anahtar kelimeler: Edebi İlişkiler, Edebiyat, Çeviri, Şiir

ABSTRACT

Azerbaijan established commercial-economic and cultural relations with many countries in the Middle Ages and later in the world. In this respect, the Azerbaijani-Chinese cultural relations are of particular interest and the historical traditions of the relations between our countries are still developing from the old Silk Road. In spite of all these, the Azerbaijani-Chinese literary-cultural relations developed further during the Soviet period. In fact, literary translation stands for literary relations. Translation, in the broadest sense, is a means of communication between people. Artistic translation is literary creation and translates the literary work of one language into another.

In the Soviet period, the artistic texts were translated from Russian to Azerbaijani, from Azerbaijani to Russian and from Russian to world languages. Examples of world literature were translated from Russian into Russian. More Russian sources were used during Chinese literature studies. One of the basic principles is the study, research and comparative research of modern research based on original sources. The excellent learning of the language encourages the strengthening of ties between countries. The Asian and African Writers Conference held in Tashkent on October 7, 1958 played an exceptional role in the

development of Azerbaijani-Chinese literary relations. As a result of the conference, the authors knew each other more closely.

Since 1932, Chinese tales, legends and stories have been translated into Azerbaijani language. Du Fu, Li Bo, Emi Syao, Mao Tsze Dun, Lu Sin, Lu Tsi, Tyan Tszyan, Vey Yan, Ki Con Pin, Ko Mo Jo, Lyuy Tszyan, Sha Ou, Yan Chin, Chju Din, Li Di, Van Do and Sha Ou.

In modern times, translation is done directly from the original, not in other languages. The translations of Zeynal Halil, Adil Babayev, Ramiz Mammadov, Enver Alibeyli, Talat Eyyubov, Zləkbər Ziyatay, Mikail Rzaquluzadə, İlyas Taptıqov, Nigar Rəfibəyli and Nebi Xezrî have shown the influence of the Chinese literature on the development of the Chinese literature.

Key words: literary relationships, literature, translate, poetry

Azərbaycanla Çin arasındakı münasibətlərin tarixi çox qədimdir. Azərbaycan orta əsrlərdə və sonrakı dövrdə dünyanın bir çox ölkələri ilə ticarət-iqtisadi və mədəni əlaqələr yaratmışdır. Bu baxımdan Azərbaycan-Çin mədəni əlaqələri xüsusilə diqqəti cəlb edir və ölkələrimiz arasında olan münasibətlərin tarixi ənənələri qədim İpək Yolundan başlayaraq bu gün də inkişaf etməkdədir. Bütün bunlara baxmayaraq, Azərbaycan-Çin ədəbi-mədəni əlaqələri Sovet dövründə daha da yüksək inkişaf etmişdir. Belə ki, qarşılıqlı səfərlər, görüşlər, ezamiyyətlər nəticəsində əlaqələr daha da sıx olmuş, iki ölkənin şair və yazıçıları bir-birilərini yaxından tanımışlar. Bu dövrdə Azərbaycan şair və yazıçılarının əsərləri çin dilinə, Çin şair və yazıçılarının əsərləri isə Azərbaycan dilinə tərcümə edilmişdir.

Sözsüz ki, ədəbi əlaqələrin əsasında bədii tərcümə durur. Tərcümə, geniş mənada, insanlar arasında ünsiyyət vasitəsidir. Bədii tərcümə isə ədəbi yaradıcılıq növü olub bir dildəki bədii əsərin başqa dilə çevrilməsidir. "Tərcümə həm böyük coğrafi məkanda, ölkələr və xalqlar arasında, həm də keçmişlə bu gün arasında əsas ünsiyyət vasitəsidir, gediş-gəlişi təmin edən körpüdür. Tərcümə bir yerdə və ya bir dövrdə əldə olunmuş məlumatları, elmi-texnoloji nailiyyətləri, bədii gözəllikləri başqa yerə və ya başqa dövrə daşıyan zəhmətkeşdir. Puşkin gözəl demişdir: "tərcüməçilər maarifin poçt atlarıdır"."(1)

Azərbaycanda tərcümə sənətinin tarixi ərəb və fars dilindən edilən tərcümələrin ənənəsi ilə bağlıdır. Sovet dövründə isə tərcümələr əsasən rus dilindən və əksinə edilirdi. Dünya ədəbiyyatı nümunələri də dilimizə rus dili vasitəsilə çevrilirdi. Çin ədəbiyyatının tədqiqi zamanı da daha çox rusdilli mənbələrdən istifadə olunmuşdur. Müasir dövrimizdə tədqiqatların orijinal mənbələr əsasında öyrənilməsi, araşdırmaya cəlb olunması və müqayisəli şəkildə tədqiq edilməsi əsas prinsiplərdən sayılır. Dilin mükəmməl öyrənilməsi xalqların əlaqələrinin möhkəmlənməsinə rəvac verir. Çin dilindən Azərbaycan dilinə bir çox bədii nümunələr, eləcə də, Azərbaycan ədəbiyyatından çin dilinə müxtəlif əsərlər Sovet dövründən başlayaraq tərcümə edilmişdir. Eyni zamanda, 1958-ci il 7 oktyabr tarixində Daşkənddə keçirilmiş "Asiya və Afrika ölkələri yazıçıları"nın konfransı da Azərbaycan-Çin ədəbi əlaqələrinin inkişafında müstəsna rol oynamışdır. Konfrans nəticəsində yazıçılar bir-birini daha yaxından tanımışlar. Görkəmli şair Mao Dun deyir: "Bu konfrans nəinki yazıçıların, həmçinin bu ölkələrin xalqları arasında dostluq münasibətlərini möhkəmləndirəcək, bütün dünyada mədəni əlaqələrin inkişafına və sülhün qüvvətlənməsinə kömək edəcəkdir". (6)

1932-ci ildən başlayaraq Çin nağılları, əfsanələri, hekayələri Azərbaycan dilinə tərcümə edilməyə başlamışdır. Du Fu, Li Bo, Emi Syao, Mao Tsze Dun, Lu Sin, Lu Tsi, Tyan Tszyan, Vey Yan, Ki Con Pin, Qo Mo Jo, Lyuy Tszyan, Şa Ou, Yan Çen, Çju Din, Li Di, Van Yapin, Şa Ou kimi görkəmli şairlərin şeirləri dilimizə tərcümə edilmişdir.

Çin şairi Li Bo 701-762-ci illərdə Tan sülaləsi dövründə yaşamışdır. Şeirlərində daosizmi tərənnüm edən şairin dövrümüzə kimi təqribi 1100-ə qədər şeirləri gəlib çatmışdır.

Li Bonun haqqında dramlar və povestlər yazılmış, əfsanələr qoşulmuşdur. "Rəvayətə görə Li Bo qayıqla çayda üzərkən əyilib ayın sulardakı əksini tutmaq istəyib, bu zaman çaya yığılıb, boğulub ölüb". (3)

Li Bonun yaradıcılığı mövzu, obraz və təsvirlərlə fərqlənir. Onun şeirlərinin mövzusunu səyahət və şərab təşkil edir. O, əsasən, dördlülər yazmışdır. Şairin yaradıcılığı haqqında Du Fu yüksək fikirdə olmuş və "Çin ədəbiyyatına Li Bo kimi şairin birdə gəlməyəcəyini yazmışdır". (4,374)

Li Bonun, "Dağlarda tək-tənha oturmuşam", "Çağlayan sular", "Şərq dağlarını xatırlayıram" kimi şeirləri dilimizə tərcümə edilmişdir. "Lazım olsan vətənə" adlı şeirini 1952-ci ildə rus dilindən dilimizə Zeynal Xəlil tərcümə etmişdir. "Sakit gecədə düşüncələr" şeirində şairin duyğuları, düşüncələri şeirdə öz əksini tapır:

Çarpayının yanında
Ay işığı çığırtək
Ya bəlkə bu qırovdur
Mən də yaxşı bilmirəm
Başımı qaldırıram
Pəncərəmdə aydır bax
Başımı endirirəm
Vətən yadıma düşür. (3)

Çin poeziyasının "qızıl dövrü" VIII-IX əsrlərdir. VIII əsrdə dirçəliş dövrünün ən yaxşı şairlərindən biri olan Du Fu 712-770-ci illərdə yaşayıb yaratmışdır. Du Funun yaradıcılığını üç dövrə bölürlər. Yaradıcılığının birinci və ikinci dövründə imperatora həsr etdiyi sülalənin çiçəklənməsini arzu etmişdir. Üçüncü dövrü isə Çen əyalətinə gələndən sonrakı dövrüdür. Du Fu "Cəng arabaları haqqında mahnı" poemasında mübarizə aparən kəndliləri müdafiə edirdi.

Du Funun "Yaz günü Li Bonu xatırlayıram", "Yırtıcı pələng", "Ağ at" adlı şeirləri Azərbaycan dilinə tərcümə edilmişdir.

Ey Li Bo!
Şeirin necə də kamil
Fikrin necə azaddır
Üslubun nə gözəldir! (3)

Yazıçı Qo Mo Jo çin tarixçisi və dövlət xadimi kimi fəaliyyət göstərmişdir. O, 1892-ci il noyabr ayının 16-da Sıçuan əyalətində anadan olmuş, 1912-ci ildə orta məktəbi bitirmiş, 1923-cü ildə isə Yaponiyanın Kyuso Universitetində ali təhsil almışdır. Dövlət əleyhinə fəaliyyətinə görə 1927-ci ildə Yaponiyaya köçməyə məcbur olmuşdur. 1978-ci ildə isə Pekində vəfat etmişdir.

Qo Mo Jo bir tarixçi kimi "Çinin qədim tarixinə aid tədqiqatlar" adlı ilk əsərini 1928-1932-ci illərdə çap etdirərək məşhurluq qazanmışdır. O, Çin tarixinin bir sıra qaranlıq səhifələrini işıqlandırmış, bu əsərlər ona təkcə Çində deyil, bütün dünyada şöhrət qazandırmışdır. Eyni zamanda, Qo Mo Jo uzun illər Çin Elmlər Akademiyasının prezidenti olmuş, çoxlu şeir kitablarının, poema və pyeslərin müəllifi olmuşdur. Lakin daha çox "Quldarlıq dövrü" və "Tunc dövrü" adlı əsərləri onun yaradıcılığının şah əsərləridir.

1958-ci ildə B.Adil tərəfindən şairin "Vətənə dönərkən" adlı şeiri, Ramiz Məmmədov "Ana torpaq" şeirini, M. Rzaquluzadə "Raket aydadır" şeirini, Zeynal Xəlil isə "Mao Tsze Dunun bayrağı dalğaları" və "Puşkinin heykəli yanında" adlı şeirləri tərcümə olunmuşdur. Şair "Ana torpaq" şeirində Vətənə, torpağa dərin məhəbbət hissini oxucuya çatdırıb bilmişdir:

Ana torpaq! Sən vermişən
Paltarımı, çörəyimi.
De, borcundan necə çıxım?
Yoxsa verim ürəyimi?
Ana torpaq! Qəlbim sənə
Bağlanıbdır incə tellə.

Mən könlümü uçurmaram
Özgə yurda, özgə elə. (10,1)

Şair, yazıçı, tənqidçi, tərcüməçi olan Çin ədəbiyyatının banisi, yazıçı-inqilabçı Lu Sin 25 sentyabr 1881-ci ildə Şaosin əyalətində anadan olmuşdur. 1936-cı ildə 55 yaşı olarkən vərəm xəstəliyindən Şanxay şəhərində vəfat etmişdir. Lu Sini "Çinin Qorkisi" adlandırırdılar. Lu Sin Sovet yazıçılarının əsərlərini tərcümə etmək üçün tərcüməçilər cəmiyyəti yaratmışdır. Lu Sin demişdir: "Ədəbiyyat həyat üçün və insan həyatını yaxşılaşdırmaq üçündür". (2, 3)

Lu Sin xalq haqqında və xalq üçün yazmışdır. Onun yaradıcılığı əsarət altında olan xalqın taleyi üçün rəğbət və məhəbbət duyğuları ilə doludur. Onun əsərləri azadlıq uğrunda mübarizədə xalq üçün silahdır.

Azərbaycanda şairin ölümünün 15 illiyinə həsr edilmiş gecə keçirilmişdir. "Gecədə yazıçı Süleyman Rəhimov böyük Sovet və Çin xalqları arasındakı möhkəm dostluqdan və məşhur yazıçı Lu Sinin yaradıcılığı haqqında giriş nitqi söyləmişdir. Sonra şair Ənvər Əlibəyli, Adil Babayev, Tələt Əyyubov çin şairlərinin şeirlərindən parçalar oxumuşlar".(2)

Mao Dun siyasətçi, şair, yazıçı və filosof kimi fəaliyyət göstərmişdir. O, 1893-cü ildə Cənubi Çində kəndli ailəsində anadan olmuşdur. Mao Dun Darvinin və Marksın fikirlərinə qapılaraq 1920-ci ildən etibarən güclü kommunist kimi ortaya çıxdı. 1921-ci ildə Şanxayda Çin Kommunist Partiyasını qurdu. Bu tarixdən etibarən müxtəlif ittifaqlar, qarşılıqlar, partizan döyüşləri və təbliğat üsullarından istifadə edərək kommunist partiyasını gücləndirdi. 1949-cu ildə isə Mao Dunun kommunistləri paytaxt Pekini ələ keçirdilər və "Çin Xalq Respublikası"nı elan etdilər. 1947-ci ildə çin ədəbi Mao Dun Bakıya gəlmiş və Azərbaycan Sovet yazıçıları ilə görüşü olmuşdur. Görüşdə Süleyman Rəhimov, Süleyman Rüstəm, Rəsul Rza, Məmməd Rahim, Mir Cəlal Paşayev, Mehdi Hüseyn, Əhməd Cəmil, Sabit Rəhman, Cəfər Cəfərov, Mirvarid Dilbazi, Nigar Rəfili, Ənvər Məmmədyanlı kimi ədiblər iştirak etmişlər. Mao Dun öz çıxışında demişdir: "Azərbaycan xalqının çox qədim və zəngin bir ədəbiyyata malik olduğu mənə çoxdan məlumdur. Xüsusən bu ölkənin məşhur böyük şairi Nizamini və onun müasirlərini mən Avropa mənbələrindən xüsusi bir həvəslə oxumuş, öyrənmişəm. Nizami dövründə Azərbaycan xalqı çox zəngin bir ədəbiyyat yaratmışdır. Mən Azərbaycan ədəbiyyatının bu dövrünü qızıl dövrü adlandıranlarla şərikəm. Azərbaycan yazıçıları məni köhnə dostları kimi böyük hörmət, hərarət və səmimiyyətlə qarşıladılar. Onların mənə hədiyyə etdikləri kitabları özümlə bərabər aparıram."(5, 4)

Mao Dunun "Uzaq Yürüş haqqında xatirə" adlı şeirini 1952-ci ildə B.Qasımzadə dilimizə tərcümə etmişdir:

On minlərlə çay axır keçdiyimiz yollardan,
Qarşımızda minlərlə keçilməz uca dağ var.
Lakin ordularımız qorxmur zəhmətdən bir an
Bilir Uzaq Yürüşə getməlidirlər onlar. (11,76)

Çinin qocaman yazıçısı K1 Con Pin 1902-ci ildə Sıçuan əyalətində anadan olmuşdur. Çin Yazıçılar Birliyinin sədr müavini və bir sıra elmi, inzibati vəzifələrdə işləmiş, ədəbi fəaliyyətini Sianda yaşayıb davam etdirmişdir. Şair 1954-cü ilin baharında Bakıya gələrkən Azərbaycan Yazıçılar İttifaqında respublikanın şair və yazıçıları ilə görüşmüş və xalq şairi Səməd Vurğunla dostluq əlaqələri qurmuşdur. O, Azərbaycandan aldığı təəssüratını "Bakı" adlı şeirində təənnüm etmişdir. Şeiri Azərbaycan dilinə 1955-ci ildə şair Nəbi Babayev (Xəzri) tərcümə etmişdir.

Seyr elədik biz Qafqazın başı qarlı dağlarını,
Coşğun axan çaylarını, bir də yaşıl bağlarını,
Gəlib çatdıq səhər çağı sahilinə göy Xəzərin.
Biz qovuşduq vüsalına
Bakı adlı əzəmətli bir şəhərin,
Gündüzləri, əziz Bakı, bir nəhəngi andırırsan,
Gecələrsə öz qoynundan çıxardığın işıqları

Öz qoynunda yandırırısan. (9,118)

Emi Siyao jurnalist, ədəbi tənqidçi, bir sıra jurnalların baş redaktoru olmuş çinli şair uzun illər Fransa, Belçika və Almaniyada yaşamış, adını da Emil Zolyanın şərəfinə qərb adı seçmişdir.

1938-ci ildə E.Tələt şairin "Mancuriya partizanlarının nəğməsi" şeirini, 1949-cu ildə Q.Böyükağa "Sovqat və məktub " şeirini, 1950-ci ildə Ənvər Əlibəyli "Cəbhəyə göndərilən hədiyyə kisəsində məktub" şeirini, 1954-cü ildə Ə.Ziyatay "Qızıl meydan" şeirini, 1958-ci ildə "Uşaqlıq bir bahardır" adlı şeirləri dilimizə tərcümə edilmişdir.

"Lu Tszi ədəbiyyata bütünlük və qədim daos düşüncəsinin estetik cəhətdən yeni deyimini gətirmişdir. O, ədəbiyyatda ölçülər haqqında danışır. O, gözəlliyi obyektiv kateqoriya kimi qəbul edir. Şair idrak haqqındakı daos nəzəriyyəsini verərək, onu təbiətin əksi kimi qəbul edir, şeylərin yaranmasını onun (təbiətin) təqlidi kimi qəbul edir. " (4, 368)

1954-cü ildə B.Qasımzadə şairin "Tayvan mənim xalqımın öz doğma torpağıdır" şeirini, İlyas Tapdıq "Çin" şeirini, Nigar Rəfibəyli "Syao Lan" şeiri, Q.Qasımzadə "Ən şərəfli iş" şeirini tərcümə etmişdir. Şairin "Çin" şeirində Vətənə olan sevgisi, məhəbbəti açıq-aşkar səslənir:

Çin! Bu söz
Bir hecalı üç səslə.
Fəqət milyon nəfəslə
Çinlilərin vətəni.
Çin! Sülh tərəfdarıdır.
Müharibə düşməni... (8)

Görkəmli Çin şairi Li Di Bakıya həsr etdiyi "Anırıq Bakını" adlı şeirini dilimizə Ələkbər Ziyatay tərcümə etmişdir.

Daha çox anılar dost yaxşı gündə,
Anır bakılını yumonlu bu gün,
Deyə bilməsəm də həyəcanımdan
Qurtaran deyildir sözü könlümün,
Bağçalı Bakıda, bağlı Bakıda
Güllə qarşılıandı çinli qonaqlar.
Yumon şəhərindən gələn hər qonaq
Min-min çaylar keçmiş, aşmışdı dağlar. (7)

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra ölkəmizdə tərcümə işinə münasibət də dəyişmiş, xüsusən orijinaldan tərcümə sahəsində uğurlu addımlar atılmışdır. Bu gün Azərbaycan-Çin ədəbi-mədəni əlaqələri öz müasir dövrünü yaşayır. Belə ki, əlaqələr genişlənmiş, dərinləşmişdir. Nəticədə Çin ədəbiyyatından xeyli sayda şeirlər, hekayələr, poemalar, romanlar dilimizə tərcümə edilmişdir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Hamlet İsaخانlı (2005). "Poetik tərcümə. Məhdud çərçivələr içində xoş ahəng və gözəllik axtarışı" məqalə. Poetik tərcümələr. 1-ci toplu. Xəzər Universiteti nəşriyyatı, Bakı.
2. Çinin böyük inqilabçı yazıçısı, Ədəbiyyat qəzeti, 1951-ci il, 25 oktyabr, N30, səh.3
3. Çağdaş dünya ədəbiyyatı. Poeziya. Lirikə. Ədəbi-poetik tərcümə Antologiyası
4. Ramil Əliyev (2014). Orta əsrlər Şərq intibah ədəbiyyatı tarixi, Müəllim nəşriyyatı, Bakı, səh. 368
5. Çin yazıçısı cənab Mao-Dunun Azərbaycan yazıçıları ilə görüşü. Ədəbiyyat qəzeti , 1947-ci il, 27 mart, səh. 4
6. Ədəbiyyat qəzeti. 1958-ci il. səh.2
7. Li Di "Anırıq Bakını". Ədəbiyyat qəzeti. 1960-cı il.

8. Li Tsi "Çin". Ədəbiyyat və incəsənət, N40, 1954, 2 oktyabr
9. Kı Con Pin "Bakı"(şeir). "Azərbaycan" jurnalı. Bakı, 1955, N3
10. Qo Mo Jo "Ana torpaq". Kommunist qəzeti, 1958-ci il 1 oktyabr, səh 1
11. Mao Tszı Dun "Uzaq Yürüş haqqında xatirə". "İnqilab və mədəniyyət" jurnalı. Bakı, 1952, N10, səh 76

SENKRETİZM

SYNCRETİSM

Nermin XUDAVERDİYEVA

AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu

ÖZET

Dil sisteminin evrimi süreçleri sistematik olarak kapsamlı bir şekilde araştırılır, aday dil gerçekleri sistematize edilir. Dil ve sistem gerçekleri arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Kelime, dilin en değişken birimidir. Eski dillerde çok az kelime çok anlam ifade etmiştir. Kelimeler çok işlevli olarak seçilmiştir. Modern dillerle karşılaştırıldığında, antik dillerde senkretizm fenomeni daha yaygındır. Senkretizm, bir dilde tarihi değiştirme, çeşitli formları örtüşen bir süreçtir. Senkretizm, dilin evrimi sürecinde birden fazla anlam veya anlam bileşeni biçiminde bir ifadedir. Senkretik formlar çok değerli (çok fonksiyonlu) ve homonimik olabilir. Ayrıca senkretizm, farklı gramer kategorilerinin gramlarının tek bir bölünmez gramer biriminde ifade edilmesinin bir örneği olabilir. Senkretizm, dilin evrimi sürecinde fonksiyonel bir bakış açısıyla farklı gramer kategorilerinin bir formundaki bir kombinasyondur. Bir grup dil uzmanı senkretizmi homonimiye, diğerlerini de çoklu hale getirir. Senkretizm birçok dilbilimci semantik, yapısal ve diferansiyel özelliklerin sentezi olarak anlıyoruz. Bu diferansiyel işaretler, ifadelerin, cümlelerin, cümle üyelerinin diferansiyel belirtileri olarak düşünülebilir. Bu diferansiyel işaretler, dil sisteminde bulunan ve birbirine geçiş ile karakterize edilen dil birimlerine atıfta bulunur. Bunlar dağınık dil birimleridir. Dil birimlerinin formunun ve içeriğinin gelişimi senkretizmin ortaya çıkmasına neden oluyor. Senkretizm, tüm dil seviyelerinde bulunan bir dil olayıdır. Senkretizmin her dil seviyesinde kendine has özellikleri vardır. Bağlamsal plana atıfta bulunan senkretizm, genellikle ifade planına özgü senkretizm ile ilişkilidir. Senkretik özellikler ifade biçimlerini dilde bulur. Bazı bilim adamları senkretizm kavramını sadece dilin paradigmatik sisteminde bulurlar. Bu bilim adamlarına göre, senkretizm dil sisteminin gelişim süreçlerinin ardındaki itici güçtür. Bu bilim adamları senkretizmi kirlilik ve difüzyondan ayırırlar. Onların görüşüne göre, kirlilik ve difüzyon sadece konuşmada ifade edilen sentagmatik ifade eder.

Anahtar Kelimeler: senkretizm, senkretizm problemi, senkretik formlar

ABSTRACT

Systematic study of language evolution of complex systems, nominative cases of language is. Language, communication systems and the relations existing between the facts are investigated. The most common expression language is changing. Few words expressed largely in ancient languages. Words çoxfunksionallığı different. Compared to modern languages, ancient languages was widespread cases of syncretism. Syncretism - in the language of historical change, the coincidence of the process is different. The history of language evolution of a form or component of meaning is in some sense - syncretism. Sinkretik forms were ambiguous (conformation) and could be homonymous. Different grammatical category with a single and indivisible qramemlərin the expression grammar may be example for syncretism. The language is functionally different grammatical category of united in a form is in the process of evolution - syncretism. In russian and the number

represents a suffix to some sex case. A group of linguists and syncretism, but others include a homonym for ambiguity. Many linguists, structural and semantic differential signs as they understand the synthesis of syncretism. Word groups, sentence and the sentence can be considered a member of this differential signs of differential signs. The differential signs of language in the system and interlaced, characterized by a single language is related to the couple. This hybrid language units, are diffuse. Syncretism lead to the development of language units of form and content. Syncretism - all language level is a peculiar language. The syncretism at each language has its own specific characteristics. The content is usually related to the plan of expression inherent in connection with the plan of syncretism syncretism. Finds expression in the language features, sinkretik forms. Some scientists refer to the system of language, but the concept paradigmatic syncretism. Scientists believe that this development process is the driving force of language syncretism. These scientists distinguish from contamination of syncretism and diffusion. According to them, but concerns were expressed in the speech, sintaqmatikaya contamination and diffusion.

Keywords: Syncretism, syncretism problem, sycretic forms

1. GİRİŞ

Türk dillərinin inkişaf tarixində sinkretizmin özünəməxsus yeri vardır. Sinkretizm, asemantikləşmə, monosillabizm, çoxmənalılıq, omonimlik prosesləri dil sisteminin təkamülündə xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Kökmorfemlərin təkhecalılığını ifadə edən monosillabizm türk dillərinin təkamülünün erkən dövrlərinə təsadüf edir. Bu zaman türk dillərinin lüğət tərkibində olan sözlər əsasən təkhecalı kökmorfemlərdən ibarət olmuşdur.

Sinkretizm türk dillərində monosillabizmlə (təkhecalılıqla) eyni zamanda mövcud olmuşdur. Dil sisteminin təkamülünün ilkin dövrlərində birhecalı kökmorfemlər öz sinkretikliyi ilə də səciyyələnmişdir. Sinkretiklik birmənalı, təkfunksiyalı monosillablaların əsasında yaranmışdır. Sinkretik köklərdə gedən məna diferensiasiyası isə bir sıra amillərlə bağlı olmuşdur. Bu baxımdan M.Seyidovun fikirləri maraqlıdır: “Əsas amillərdən biri erkən dövrdə lüğət tərkibinin bəsit olması, dildəki bütün məfhumları ifadə edə biləcək söz ehtiyatının olmamasıdır. Ona görə də bir neçə məfhumun yalnız bir sözlə adlandırılması zərurəti erkən dövrlərdə dildə sinkretizm hadisəsinin yaranmasına səbəb olmuşdur”.

Dil ictimai hadisədir və tarixi kateqoriyadır. Dil ətraf mühitin, cəmiyyətin, təbiət hadisələrinin təsiri nəticəsində yaranır və inkişaf edir. Hər bir dil mənsub olduğu xalqın tarixinin daşıyıcısıdır. Xalqın elm, mədəniyyət və mənəviyyatının inkişaf yolunu özündə əks etdirir. Bu baxımdan araşdırmağa çalışdığımız müxtəlif sistemli türk və Hind-Avropa dilləri, bu dillərin özəlliklərini ifadə edən sinkretizm hadisəsi tarixi reallıqları və dil sisteminə gedən dəyişiklikləri özündə ehtiva edir. Bu dəyişmələr uzun tarixi təkamül prosesinin nəticəsidir.

2. SİNKRETİK FORMALAR

Sinkretik formaların məna strukturlarında gedən semantik daralma və genişlənmə prosesləri dil təkamülü zamanı müşahidə olunur. Dil sisteminin inkişaf tarixində eyni mənanı bildirən sinkretik formalar diferensiallaşır, çoxmənalılıq yaranır. Sinkretik formaların məna baxımından diferensiallaşması prosesləri qədim türk dilində və sonrakı dövrlərdə fərqli istiqamətdə getmişdir. B.Məhərrəmli, professor M.Cahangirova istinadən qeyd edir ki, əgər sinkretiklik türk dillərinin orta əsrlər (xalq dili) dövrünə daha çox xasdırsa, ayrılma (diferensiallaşma) yeni milli dil dövrü üçün daha səciyyəlidir. Xalq dili dövründə milli dil

dövrünə keçid mərhələsində bu “əks” proseslər müvazi yaşayır, lakin diferensiaslaşma tədricən üstün məqam tutaraq mahiyyət etibarilə inkişafın daha aparıcı prosesinə çevrilir [1, 35-36].

Dünya dilçiliyində də, türkologiyada da sinkretik formaların semantik daralma və genişlənmə prosesləri müxtəlif baxımdan izah edilir. Avropa dilçiləri S.İlman, K.Baldinder, V.Vundt, N.Sperber bu sahədə maraqlı fikirlər söyləmişlər. Sinkretik formalarda semantik daralma və genişlənmə hadisələrinin səbəbini rus alimlərindən V.A.Zveqintsev polisemiya hadisəsində, D.N.Şmelyov sintaqmatik əlaqələrin təsirində görürlər [2, 10-12; 3, 91-94].

Sinkretik formalarda semantik daralma və genişlənmə proseslərinin səbəbini türkoloqlar da müxtəlif baxımdan izah edirlər. Sinkretik formalarda məna daralması və genişlənməsinin səbəblərini A.Annarov konkretlikdən abstraktlığa doğru dinamika ilə, A.Matqaziyev dilin daxili təkamül faktorları ilə izah edirlər [4, 64-70].

Türkoloqlardan E.Z.Kajibekov sinkretik formalarda daralma və genişlənmə proseslərini səs əvəzlənmələri ilə K.M.Nusayev isə həmin dillərin yayıldığı ərazilərin əlamətlərinə görə izah edir [5, 45-46].

Azərbaycan dilçiliyində də sinkretik formaların məna strukturunda gedən daralma və genişlənmə prosesləri müxtəlif baxımdan izah olunur. Y.Məmmədovun fikrincə, sinkretik formalarda məna strukturunun daralma və genişlənmə prosesləri aşağıdakı amillərlə bağlıdır: dilin ictimai və kommunikativ funksiyasının dəyişməsi, qəbilə və tayfa dillərinin xalq dilinə çevrilməsi, tarixi inkişaf, alınma sözlərin təsiri, qonşu xalqların dilləri ilə uzun sürən əlaqələr, dildə frazeoloji birləşmə və mürəkkəb sözlərin yaranması [6, 69-70].

Sinkretik formalarda mənanın daralma və genişlənmə proseslərini H.Həsənov əşya və hadisələrin dəyişməsi, bir əşyanın adının digərinə köçürülməsi, ictimai qaydaların dəyişməsi, sözün bir nitq hissəsindən digərinə keçməsi və s. kimi səbəblərlə izah edir [7, 21-23].

Z.B.Məmmədovanın fikrincə, sinkretik formaların məna təkamülündə semantik valentlik xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Alim semantik dəyişmələrin səbəbini elmi-texniki tərəqqidə görür və məna dəyişmələrini fonetik dinamika ilə əlaqələndirir [8, 3-5]. Rus alimləri B.A.Plotnikov və M.İ.Fomina sinkretik formaların semantik təkamülü kimi kəmiyyət və keyfiyyət dəyişmələrini qeyd edir, bu hadisələrin leksik sistemin inkişafında mühüm əhəmiyyətə malik olduğunu söyləyirlər [9, 120-124]. Bu barədə B.Məhərrəmlinin fikirləri çox maraqlıdır: “Beləliklə, indiyə qədər məna dəyişmələrinin təsnifatı zamanı fərqli meyarlar əsas götürülmüş, müxtəlif bölgələr aparılmışdır. Bizim fikrimizcə, məna dəyişmələrini məhz məntiqi-semantik prinsip əsasında təsnif etmək lazımdır. Çünki məna dəyişmələrindəki müxtəliflik, sərhəd məntiqin hökmü ilə və mənanın fərqi ilə müəyyənləşir. Biz semantik dəyişmələrin əsas üç növünün olması qənaətinə gəlirik: 1) mənanın daralması; 2) mənanın genişlənməsi; mənanın keçməsi (yəni yaranması) [1, 42-50].

Bir çox türkoloqların fikrincə, türk dillərində mövcud olan birhecalı köklər kök və affiksə bölünə bilər. Avropa dilçiləri Klousjn və Vamberi də bu fikirdə olmuşlar [10, 137-139; 11, 91-95]. Lakin J.Deni, Kotviç Ramstedt türk dillərində sinkretik formaların əsasən birhecalı köksözlərdən ibarət olduğunu iddia etmişlər. Bu alimlər sinkretik formaların genetik baxımdan birhecalı olduğunu sübut etməyə çalışmışlar. Türk dillərində sinkretizmin vacib problemlərindən biri də təkhecalı feillərin strukturu məsələsidir [12, 93-97; 13, 36-46; 14, 141-144].

3.SİNKRETİK KÖKSÖZLƏR

Türkoloq alimlər arasında sinkretik köksözlərin problemi barədə bir-birini təkzib edən iki nəzəriyyə mövcuddur. Birinci nəzəriyyənin tərəfdarları (V.V.Radlov, Q.Vamberi, N.A.Baskakov) türk dillərində ilkin birhecalı köklərin samitlə bitdiyini, yəni fonoloji baxımdan bağlı hecalar olduğunu iddia edirlər. İkinci nəzəriyyənin tərəfdarları isə (Klouson, A.N.Kononov, E.V.Sevortyan, A.M.Şerba) çox qədim açıqhecalı sinkretik formaların mövcudluğu barədə fikir söyləyirlər. N.A.Baskakov “Каракалпакский язык” (“Qaraqalpaq dili”); “Введение в изучение тюркских языков” (“Türk dillərinin tədrisinə giriş”); “Нагайский язык и его диалекты” (“Naqay dili və onun dialektləri”); V.L.Kotviç “Исследование по алтайским языкам” (“Altay dilləri üzrə tədqiqatlar”) adlı əsərlərində türk dillərində sonu samitlə bitən təkhecalı sinkretik formaların oldunu sübut etməyə çalışmışlar [15, 107-110; 16, 50-56].

A.N.Kononov “Грамматика языка тюркских рунических памятников VII-IX вв.” (“VII-IX əsrlərdə türk runik abidələrinin dilinin qrammatikası”); A.M.Şerbak “Сравнительная морфология тюркских языков” (“Türk dillərinin müqayisəli morfologiyası”) adlı əsərlərində A.A.Baskakov və V.L.Kotviçin qapalı ilkin hecalar barəsindəki fikirlərini təkzib etməyə çalışaraq türk dillərində qədim sinkretik formaların yalnız açıq hecalardan ibarət olduğunu sübut etmək istəmişlər.

Qeyri-omonim feil-ad korrelyatları adlanan “gizli sinkretik köklər” söz strukturunun əsasını təşkil edir və nitq hissələri problemi ilə sıx surətdə əlaqəli olur. Məsələn: “toy” – doymaq – toq – tox; “zoy” – yoxa çıxarmaq – zoq – yox; “kör” – görmək – qöz-qöz; “zaq” – sürtmək; zar – yağ və s.

Ramstedtin, Kotviçin və digər dilçilərin fikrincə, türk dillərində mövcud olan bu sinkretik formalar keçmiş sinkretizmin qalıqları sayıla bilər. E.V.Sevortyanın fikrincə, türk dillərində feil-ad köklərinin genişlənmiş formalarını kök-sözlərin və sözyaradıcı affikslərin qrammatik sinkretizminin nəticəsi hesab etmək olar [16, 550-556].

4. TÜRK DİLLƏRİNDƏ SİNKRETİK FORMALARIN STRUKTURU

Türk dillərində sinkretik formaların strukturu problemi bu günə qədər həll olunmamış qalır. Hələ də birmənalı düzəltmə sinkretik formaların və təkhecalı bölünməz kökmorfemlərin fərqləndirilmə meyarları müəyyən olunmamışdır. Sinkretik formaların sonunda gələn samitləri həmişə affiks adlandırmaq mümkün deyildir. Məsələn: Q.İ.Ramstedtin və V.Banqın təklif etdiyi ya – yav – yaq – yan sinkretik formalarının mənşəyindən danışarkən, həmin strukturların “ya” kökündən əmələ gəldiyini söyləmək olar. Bu zaman sonda gələn “v”, “q” və “n” samitləri affiks hesab olunur. E.V.Sevortyanın fikrincə isə, göstərilən bu üç forma “n” samiti ilə bitən sinkretik praformanın bölünməsi nəticəsində meydana gəlmişdir: yan – yav – yan – yaq. [17, 113-115; 16, 550-556].

Əlbəttə, nəzəri baxımdan E.V.Sevortyanın təklif etdiyi variant daha məqbul hesab oluna bilər. Lakin son samitləri heç də həmişə affiks hesab etmək mümkün deyildir. Türk dillərində bu və ya digər səsin kökə birləşməsinin konkret semantik funksional nəticələrini müəyyənləşdirmək bəzi ümumi qanunauyğunluqların aşkar edilməsinə şərait yaradar. Bu zaman bəzi dəyişmələrin təsadüfi xarakteri də müəyyənləşər.

Türk dillərində əsasən sinkretik formaların son samitlərinin dəyişməsinə diqqət yetirilir, lakin bəzən bu kökmorfemlərin bütün komponentləri variantlaşa bilər. Bu zaman bu sinkretik formaların tarixi ardıcılığına və hansı variantın daha qədim olduğuna diqqət yetirmək lazımdır. Türk dillərində təkhecalı sinkretik formaların fono-morfo-semantik təhlili göstərir ki, bu dillərdə son və anlaut samitlər eyni dərəcədə dəyişkəndirlər. “İldırım”, “göy gurultusu”,

“yağış”, “pis hava”, “şəfəq”, “yağıntı”, “qar” mənalarında işlənən sözlərin bərpası zamanı belə nəticəyə gəlmək olur ki, bu sinkretik formaların strukturları samit + sait + samit səslərindən ibarətdir.

Türk dillərində feil-ad korrelyativliyi ilə səciyyələnən homogen köklər bəzən qalın və incə saıtlərin səs əvəzlənmələri nəticəsində diferensiallaşır. Məsələn: *uq* (başə düşmək) – *ok* (ağıl – təxəyyül). Bu formalarda ad və feillərin diferensiallaşma prosesi aydın müşahidə olunur [18, 290-291; 14; 16-18].

E.V.Sevortyanın fikrincə, “but” – “büt” sinkretik omofomları *u < ü* saıtlərinin xüsusiyyətlərinə görə səciyyələnir. Lakin “but” sözü çox qədim dövrlərdə iran dillərindən keçmə isimdir: *büt* feili isə türk kökənli olub, iran dillərinə heç bir aidiyyəti yoxdur: *but* – *büt* – kumir, *büt* – inanmaq, səcədə [19, 231-232].

Deyilənlərin sübutu olaraq “*yay*”, “*çay*”, “*say*”, “*yac*”, “*yas*”, “*yaz*”, “*yaş*”. “*yal*”, “*sac*”, “*sas*”, “*saz*”, “*saş*”, “*zay*”, “*zac*”, “*zaç*”, “*zaz*”, “*zaş*”, “*zal*” sinkretik formalarını göstərmək olar. Bu sinkretik formalarda samitlərin daxili flektivləşməsi yeni sözyaradıcı proseslərə səbəb olur.

Türk dillərində “ac” (ac olmaq) – “aclıq” feili və onun sinkretik forması olan “ac” sifəti XIV əsr yazılı abidəsində işlənmişdir [20, 270-272]. A.N.Kononovun fikrincə, samit + sait + samit strukturlu sinkretik formalarda sözün son samiti və zaman isə müəyyən qrammatik funksiyanı yerinə yetirən, lakin zaman keçdikcə bu xüsusiyyəti itirib yeni yaranmış köksözə daxil olan formantdır. Məsələn, “*yaq*” – “yandırmaq” və “*yal*” – “alışmaq”; “*yarı*”, “ışıldamaq”, “ışılmaq”, “parıldamaq” sözləri “*ya*” sinkretik formasına aiddir. Bu fonetik hadisə və qanunauyğunluqlar sinkretik formaların mənasının diferensiallaşmasına səbəb olur [21, 77-80].

Sinkretik feil-ad kökləri ən qədim praformalara aid olub dialekt materiallarında günümüze qədər qalmaqda davam edir. Türk dillərində sinkretik formaların belə qədim etimologiyaları E.V.Sevortyanın “*Этимологический словарь тюркских языков*” (“Türk dillərinin etimoloji lüğətində”) bərpə olunmuşdur [22, 123-125].

Məlum olur ki, sözün son samitinin variantlaşmasından ibarət olan qədim sözyaradıcı üsul tarixi inkişafın hansı dövründəsə çox məhsuldar olmuşdur. Bu formalarda - *l* - və - *t* - variantları aşağıdakı misallarla izah olunur:

sal (qoymaq) – sat (satmaq);

kel (gəlmək) – ket (getmək);

al (almaq) – at (atmaq, atəş açmaq).

Bəzən bir çox qədim köklərin sinkretizmi feil-ad formalarında qalır. Məsələn: *toy*-*doymaq*; *toq*-*tox* və s. Bu müqayisə olunan formalarda “*y*” samiti ilə qurtaran forma feili, “*q*” səsi ilə qurtaran söz isə adları ifadə edir. İlk baxışdan görünür ki, bu misallardakı “*y*” və “*q*” elementləri sinkretik köklərin sözyaradıcı formalarıdır. Bununla bərabər qeyd etmək lazımdır ki, *j* – *z* samitləri heç də həmişə feil-ad omonimliyinin, sinkretik köklərin fərqləndirici amili ola bilmir. İ.A.Batmanov qeyd edirdi ki, bu samitlər köksözlərin semantik bölgüsünə xidmət edir [23, 10-12].

Sinkretik formaların son samitlərinin fonetik korrelyativliyi əsasən sözün ümumi mənasını semantik baxımdan bölür və dəqiqləşdirir. Beləliklə, etimoloji cəhətdən ümumi mənaya malik köksözlər fonetik korrelyasiyalar nəticəsində ad və feil anlamlarına bölünür. Söz sonunda gələn *r/z* və *l/s* səsdəyişmələrini buna misal gətirmək olar. Rotasizm və lambdaizm terminlərinin yaradıcıları sinkretik formaların sonunda ilkin olaraq “*r*” və “*l*” samitlərinin işləndiyini qeyd edirlər [24, 573-577; 23, 10-11].

Sinkretik köklərdə bu səs əvəzlənmələrinin tarixi təkamül baxımından araşdırılması türk dillərinin tarixi qrammatikalarının yaradılmasında əsas faktorlardan biri ola bilər.

KAYNAKÇA

1. Mehdiyeva S. Yazılı dastanların dili. Bakı, “Elm”, 1991, 314 s.
2. Закиев М.З. Об изучении древних тюрков и их языков. // «Тюркское языкознание». Ташкент, «ФАН», 1985, с. 24-28.
3. Щербак А.М. Очерки сравнительной морфологии тюркских языков (имя). М., 1967, 191 с.
4. Майзель С.С. Пути развития корневого фонда семитских языков. Москва, «Наука», 2014, 112 с.
5. Наджип Э.Н. Исследования по истории тюркских языков. XI-XIV вв. Москва-Ленинград, «Наука», 1989, 281 с.
6. Məmmədov S. Azərbaycan dilinin semantikasi. Bakı, 2006, 113 s.
7. Həsənov H. Azərbaycan dilinin semasiologiyası. Bakı, “Maarif”, 1978, 421 s.
8. Кононов А.Н. О семантике слов «кара» и «ак» в тюркской географической терминологии ИАН Таджикской ССР. Отделение обществ. Наук, 1954, вып. 5, с. 83-85, с. 159-179.
9. Покровская Л.А. Грамматика гагаузского языка. Фонетика и морфология. Москва, «Наука», 1964, 203 с.
10. J.Deni. L'armeno-coman et les “Erhemerides de Kamienles Viesbaden, 1957
11. Trier S. Der deutsche Wortschatz im Sinaberizk des Verstandes, p. 8.
12. Акманова Р.С. Термины родства в башкирском языке // <http://www.bashedu.ru/vestnie/2008 - 3/35, 249>.
13. Кононов А.Н. Грамматика современного узбекского литературного языка. М.-Л., 1960. 446 с.
14. Русско-чувашский словарь. Москва, «Советская энциклопедия», 1971, 926 с.
15. Юнусалиев Б.М. Киргизская лексикология (развитие корневых слов). Фрунзе, 1959, 312 с.

16. Севортян Э.В. К соотношению грамматики и лексики в тюркских языках. – В сб. Вопросы теории и истории языка. М., 1952, с. 132-146.
17. Русско-чувашский словарь. Москва, «Советская энциклопедия», 1971, 926 с.
18. Севортян Э.В. К соотношению грамматики и лексики в тюркских языках. – В сб. Вопросы теории и истории языка. М., 1952, с. 132-146.
19. Матгазиев А. Семантическое изменение слов внутренним фактором развития языка. «Советская тюркология», № 5, Баку, 1974, с. 65-69.
20. Юнусалиев Б.М. Киргизская лексикология (развитие корневых слов). Фрунзе, 1959, 312 с.
21. Сепир Е. Язык. М.-Л., Соцэгиз, 1934, 222 с.
22. Харитонов Л.Н. Современный якутский язык. Якутск, 2007, 531 с.
23. Кононов А.Н. Грамматика современного турецкого литературного языка. Москва-Ленинград. Изд. АН СССР, 1956, 569 с.
24. Севортян Э.В. Пробные статьи к «Этимологическому словарю тюркских языков. ВЯ, 1971, № 6, с. 74-88.
25. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка М., 1955, 314 с.
26. Дмитриев Н.К. Грамматика кумыкского языка. Москва-Ленинград, Издательство АН СССР, 1948, 230 с.
27. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка М., 1955, 314 с.

DÖRT DAĞ İÇİNDE BİR BELDE: BİNGÖL/ÇABAKÇUR
A CITY IN FOUR MOUNTAINS: BİNGÖL / ÇABAKÇUR

Öğr. Gör. İbrahim DAĞILMA
Bingöl Üniversitesi

ÖZET

Bu makalede Anadolu'nun Yukarı Fırat Bölgesi'nde Murat Suyu kıyısında vadi üzerine kurulmuş bir şehir olan Bingöl'ün tarih ve coğrafyasından bahsedilecektir. Bingöl, coğrafik bölge olarak birçok medeniyetin geçiş güzergâhıdır. M.Ö 1300'lü yıllara kadar uzanan tarihi geçmişi olan bu bölge, dört dağ arasında bir vadi üzerindedir ve kent olgusu yönüyle oldukça yenidir. Bingöl, Çevlik, Çabakçur gibi isimlerin bu şehre verilmesinde efsanevi anlatılar vardır. Bingöl, 'örf, adet, gelenek ve kültür' yönüyle folklorik bir bütünlüğe sahiptir. Kuzey, güney, batı, doğu... Nereden yönelirseniz yönelin engin dağların ötesinde yeşilin sarmaladığı bir şehir çıkar karşınıza. Bingöl, coğrafya olarak Medler, Sakalar, Giritler, Asurlular, İskitler, Persler, Selokit krallığı, Roma İmparatorluğu, Bizans egemenliğinde kalmış ve Kadisiye ve Havand savaşları akabinde İslam egemenliğine girmiştir. Bu şehir, bu tarihten bu yana hep İslam beldesi olarak kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bingöl, Çabakçur, şehir, tarih, kültür

ABSTRACT

In this article, I will mention the history and geography of Bingöl which is situated in the Upper Euphrates along the Murat River. Bingöl is on the transition route of a lot of civilisations. Its history goes back to 1300 B.C, its among four mountains, on a valley and city phenomenon is new. It has been named with Çevlik and Çabakçur before and there are some legends about these names. Bingöl has a folkloristic integrity on terms of customs, traditions and culture. Wherever you go towards you encounter a green geography. The Medes, Scythians, the Cretans, Assyrians, Persians, Selucians, the Rome and the Byzantium have dominated on the geography before. After Qadisiya and Havand the Islamic domination started in the region.

Keywords: Bingöl, Çabakçur, city, history, culture

1. BİNGÖL VE TARİH

Yunanlı tarihçi ve coğrafyacı Strabo M.S. 7-18 yılları arasında yazdığı eserinde¹ Anadolu'yu bir takım bölgelere ayırarak bugünkü Muş, Diyarbakır ve Bingöl illerinin bulunduğu bölgeye "KOMAJEN" ismini vermiştir.

Şehir isimlerinin kaynağına dair insanın bir öğrenme merakı olduğu gibi hemen hemen her şehir ismi için de tarihsel anlatılara ve kayıtlara dayandırılan rivayetler vardır. Bingöl şehri, daha önce 'Çevlik' ya da halk dilinde 'Çolig' veya sonradan 'Çabakçur' ismiyle bilinirdi.² Bingöl adı günümüze kadar bir dağ ve bir yerleşkenin adı olarak kullanılmıştır. Bingöl (Çabakçur)'ün ne zaman ve kimler tarafından kurulduğunu kesin olarak belirlemek mümkün olmasa da, Bingöl adı hakkında bazı mitolojik ve ilmî tanımlar yapılmıştır³:

İlk rivayet Hazret-i Zülkarneyn'e dayandırılır. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde anlatıldığı üzere " Hz. Hızır, Hz. İlyas, Hz. Zülkarneyn ab-ı hayatı bulmak için yola koyulurlar. Bir süre sonra yolları ayrılır. Zülkarneyn (as) ise yoluna devam eder. Bir süre sonra yolu bir yaylaya varır. Orada akan bir sudan içer. Suyu içince omzundaki iki çıkıntının

¹ Strabo, *Geographika – Antik Anadolu Coğrafyası*(Çeviren: Prof. Dr. Adnan Pekman) , Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1987.

² Okan Alay, *Kültür Dünyamızda Bingöl*, Üniversite Kitabevi, Elazığ, 1996, s. 13.

³ Hasbi Soylu, *Şehir Coğrafyası Açısından Bir Araştırma Bingöl*, Aktif Yayınları, Erzurum 2003, s. 27

iyileştğini görür ve burası Cebel-u Çur⁴/Çapakçur'dur der. Bu isim Makdis Lisanında⁵ "Cennet suyu" anlamına gelir."⁶

Eskiçağ'da Abus (Abos) Mons adı ile Aras nehrinin doğduğu yer olarak bilinen Bingöl, eski Ermeni coğrafyasında "Srmanç" adı veriliyordu.⁷

Başka bir rivayete göre, "Bir avcı avdan dönerken bir suyun kenarında dinlenir. Bu esnada avladığı kekligi temizlemek için suya bırakır. Allah'ın hikmeti keklük birden canlanıp uçar. Bu durum karşısında şaşırان avcı bu suyun ab-ı hayat olduğunu anlar.⁸ Bu sevinçle arkadaşlarına haber vermek için koşar. Adam, döndüğü zaman çok şaşırır; çünkü az önceki suyun birçok göle ayrıldığını görmüştür. Bu şaşkınlıkla, 'Burası bir göl değil, Ming köl/Bingöl' der."⁹

İslami kaynaklarda geçen bir bilgiye göre; İslâm orduları Diyar-i Bekir'e geldiklerinde Halid b. Velid, İslam ordularını Kibes'in komutasında bugün Kuruca (Ğazik) olarak bilinen bölgeye gönderir. Müslümanlar burada medeni bir görünüme sahip Merel adında bir şehre rastlarlar. Bu şehir, kaynaklarda Cebel-i Cur olarak geçmektedir. Fetih için buraya gelen Kibes, savaşların birinde Buğun Sultan Dağı yöresinde şehit olur. Bundan sonra bu yer Sultan Kibes/Kubeys olarak namlanır ve şu anda ziyaret edilen bir yerdir.¹⁰

Tarihi irdelediğimizde Bingöl'le ilgili şu kronoloji müşahede edilir:

- Bingöl, Anadolu'nun düşman istilası görmeyen bölgelerinden birisidir. Bingöl'ün tarihi daha çok komşu illerin tarihi incelenerek çıkarılmıştır. Bingöl daha çok beyliklere bağlı otlak olarak tutulmuştur. Şimdiye kadar Bingöl ili sınırları içinde bir şehir kalıntısına rastlanmaması bunu doğrular.¹¹

- Harput, Bingöl ve Muş dolayları M.Ö 1300'lü yıllarda Hititlerin eline geçti. Van bölgesinde oturan Urartular, Hititlerin M.Ö 1200'lü yıllarda yıkılmasıyla batıya doğru hareket ederek Bitlis, Muş ve Bingöl'ü alarak Murat Vadisi'nde ilerlediler¹² İslam orduları 634 yılında bu toprakları fethettiler. Bingöl, 1200 yılında Mengüçlerin eline geçti. 1230'da ise Kiğı ve Bingöl I. Alâeddin Keykubat tarafından alındı. 1243'te Moğol istilasına maruz kalan bölge 1473 yılında Fatih Sultan Mehmet'in Otlukbeli zaferiyle Osmanlı hâkimiyetine girdi. Bingöl, 1844'te Çevlik ismiyle bir nahiye olarak Palu'ya, bir yıl sonra Erzurum'a ve 1848'de ise Çabakçur ismiyle Diyarbakır'a bağlandı.¹³

- Ruslar, 08.06.1916 Çabakçur cephesine saldırdı. Sırasıyla Masalla Deresi ve Kiğı'ya saldıran Ruslar halk direnişinin önünde duramadı.¹⁴ Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti 1924 yılında Genç'i il yaptı, üç yıl sonra Genç tekrar ilçe oldu.

- Şeyh Sait'in 1925'teki ayaklanması hızlı gelişmesi sonucu Daraheni birkaç aylığına geçici başkent ilan edilir. Şeyh Sait'in silah arkadaşı Modanlı Faki Hasan onun adına geçici başkentini idaresini yürütür.¹⁵ Bu olayın bastırılır. Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlüğe

⁴ Bingöl'ün bugün bulunduğu yere ilk defa ismen İslam kaynaklarında Cebelü Cur şeklinde rastlanır. (Bkz. İslam Ansiklopedisi, TDV, İstanbul, 1992, c.6, s. 183) Bu ismin de cebel; dağ ve cur; dere anlamlarından kaynaklanarak ona yakıştırıldığı belirtilse de bu ancak bir rivayet olarak nakledilmektedir. Yine bu rivayetlerden birine göre de 'cur-cor' sözcüğünün yüksek, yukarı anlamlarında olduğu dolayısıyla bu Cebelü Cur'un 'Yüksek-Yukarı Dağ' anlamında olduğu söylenmektedir. (Bkz. Alay, a.g.e, s. 13-14)

⁵ **Makdis:** Mukaddes yer, manasına gelir. (Bkz. <http://www.osmanlicanedemek.com/makdis-96211>, 22.08.2016, 13.21) Makdis lisanına dair, herhangi bir bulguya rastlamadım. Bu kelimeden türetilen kelimelerin tamamı Beytül-Makdis/Kudüs ve Kitabı Mukaddes/Tevratla ilgili olduğu için bu kelimenin de Yahudi kültürüyle ilgili olduğunu söyleyebiliriz. -Yazarın Notu-

⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Zuhuri Danışman Yayınları, C.5, İstanbul, 1920, s. 112-113.

⁷ Mehmet Kaya, "Cumhuriyet Arşiv Vesikaları Işığında Bingöl Vilayeti'nin Kurulması ve İdari Yapısının Düzenlenmesi", *Arşiv Vesikalarına Göre Bingöl Kolokyumu*, (1-2 Ağustos 2009), Bingöl Belediyesi Yayınları, Bingöl 2009, s. 232.

⁸ A.g.e, s. 120.

⁹ Sami Sakaoğlu, 101 Anadolu Efsanesi, İstanbul, 1976, s. 235.

¹⁰ Abdurrahman Acar, *Bingöl ve Çevresinde İslam Dininin Yayılışı*, I. Bingöl Sempozyumu, Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Yayınları, 2007, s. 23-25.

¹¹ T.C. Bingöl Valiliği, *Bingöl 1995 İl Yıllığı*, Ankara 1995, s. 34.

¹² Piran Yuvaç, *Bingöl'ün Tarihçesi*, Bingöl, 1967, sayı: XVI, s.12.

¹³ T.C. Bingöl Valiliği, *Bingöl 1995 İl Yıllığı*, Ankara, 1995, s. 19.

Metin Tuncel, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Bingöl maddesi, TDV, İstanbul, c.6, s.184.

¹⁴ T.C. Bingöl Valiliği, *Bingöl 1995 İl Yıllığı*, Ankara, 1995, s. 23-24.

¹⁵ Hallı Reşat, *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924 -1938)*; Gnkur. Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, , Ankara, 1972, s.97-98.

girmesiyle bu coğrafyada neredeyse taş üstüne taş, baş üstüne baş kalmaz. Köyler ve insanlar, hayvanlar ve ürünler ateşe verilir.¹⁶

• 04.01.1936 2885 Sayılı Yasayla Çapakçur il merkezi olmak üzere Bingöl il oldu. Genç, Solhan ve Kiğı il sınırlarına dâhil edildi.¹⁷ 22.05.1971’de Bingöl büyük bir depremle sarsılır. Bu büyük depremin ardından bilânço ağırdır. Yöre halkı bunu “71 felaketi” veya “Afet 71” diye hafızasına kaydetmiştir. Bingöl ve yakın çevresinde bu depremdeki kadar can ve mal kaybına sebep olan şiddette başka bir deprem yoktur.¹⁸

• 12 Eylül Askeri darbesinden sonra, 1982 Anayasa’na diğer illere oranla büyük bir çoğunlukla HAYIR der.¹⁹ Bingöl, bir kez daha kara listeye alınır. Âlimler ve kanaat önderleri ya cezaevine atılır ya da sürgüne gönderilir. Bundandır ki, bugün bile sanayi anlamında kayda değer bir işletme ve fabrika yoktur. Bir yandan devletin derin yerlerinde kırmızı puntolarla fişlenen şehir sadece seçim zamanında oy kaygısıyla hatırlanırken diğer yandan terör yapılanmasının ağır faturası halka yoksulluk, ihmal edilmişlik, çileli günler olarak geri döner.

2. BİNGÖL VE SOSYAL YAŞAM

Bingöl’de sosyal yaşam çoğunlukla kendi kültürel dinamikleri içinde şekillenmiştir. Dinin toplum üzerindeki etkisi azımsanmayacak bir noktadadır. Bingöl ve çevresinde tarih boyunca farklı dini ve etnik gruplar yaşamış, bu topluluklar bir hoşgörü ortamı oluşturmuşlardır. Osmanlı Devleti’nin önemli sancak ve kazalarından olan Genç sancağı ile Çapakçur ve Kiğı kazaları, farklı etnik ve dini unsurlardan müteşekkildi. Kaynaklar, Osmanlı dönemindeki mezkûr sancak ve kazalar ile bu merkezlere bağlı yerleşim birimlerinde Kürtlerin, Türklerin, Ermenilerin ve Rumların bir arada ikamet ettiklerini ortaya koymaktadır.²⁰ Bunun yanı sıra Müslüman, Hıristiyan, Yezidi ve Kıptilerin yaşadığı farklı bir dini boyut tarihi kayıtlarca sabittir.²¹ Tarihi kayıtlar, farklı etnisitelerin ve dini kimliklerin yüzyıllar bir arada iyi ilişkiler içinde yaşadığını gösteriyor. Öyle ki, farklı dini kimlikler bu güzel ilişkileri perçinlemek için inançları bağlamında bağlar oluşturmuş; bayram, düğün ve ölüm gibi durumlarda birbirlerinin yanında olmuşlardır. Örneğin, Hıristiyan olan Ermeniler Müslümanlarla akraba olmak için “kirvelik” yoluyla akrabalık bağı kurmuşlardır.²²

Kirvelik, kucağına kanın dökülmesi anlamına gelen ‘gunê ma rişawa şima pêş’ veya ‘gune şima rişawa ma pêş’²³ sözüyle ifade edilmektedir. Kirvelik sanal(sihri) bir akrabalıktır. Kirveye değer verilir, anlaşmazlıklarda sözü dinlenirdi.²⁴

Fransız İhtilali sonrası bu bir arada yaşama ve sosyal ortamda beraber bulunma kültürü zedelenmiş, asırlarca can ciğer olan bu insanlar, birbirine hasım kesilmiş, katliamlar yaşanmıştır.²⁵ Örneğin, Genç sancağına bağlı 319 Talori²⁶ bölgesinde Osmanlı devletini ve bilhassa yöre halkını derinden etkileyen hadiseler cereyan etmiştir.²⁷

¹⁶ Bkz. Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu* (Çev. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1984, s.266. Hallı, a.g.e, s. 232.

Malmısanij, *Mi Şêx Seîd Dî*, Vate Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 72-73.

<http://www.dogruhaber.com.tr/haber/213750-taniklarinin-dilinden-seyh-said-ve-sonrasi/> 02.08.2016, 16.05

¹⁷ <http://www.bingolkulturizm.gov.tr/TR,56984/ilin-tarihcesi.html>, 02.08.2016, 13.25

¹⁸ İhsan Seymen & Atilla Aydın, “Bingöl Deprem Fayı ve Bunun Kuzey Anadolu Fay Zonu ile İlişkisi”, *MTA Enstitü Dergisi*, Ankara, 1972, sayı: 79, s. 1-2.

¹⁹ Bkz. <http://referandum.secimsonuclari.com/1982-referandum-sonuclari/> 02.08.2016, 17.05

<http://bianet.org/bianet/siyaset/118223-cesurbingol-anayasaya-hayir-diyecek-kadar-cesur-muydu>, 02.08.2016, 17.05

²⁰ Evliya Çelebi, a.g.e, s. 112-115.

²¹ Evliya Çelebi, a.g.e, s. 112-115.

Bkz. Ercan Çağlayan, *Bingöl(Çapakçur) ve Çevresinde Ermeni-Müslüman İlişkileri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2008, s. 24-40

²² Namık Kemal Dinç, *Kürtlerin ve Ermenilerin hafızasında Kirvelik geleneği*, <http://repairfuture.net/>, 03.08.2016, 14.56.

²³ ‘Bizim kanımız sizin eteğinize döküldü’ veya ‘Sizin kanınız bizim eteğimize döküldü.’ (Yazarın notu.)

²⁴ Doğan Karasu, *Bingöl’de Sosyal ve Kültürel Yaşam*, Sistem Mücellit, İstanbul, 2004, s. 205.

²⁵ Çağlayan, a.g.e, s. 71.

²⁶ **Talori**: Diyarbakır iline bağlı bir bölge, dere ismidir. Batman-Diyarbakır arasında olup Diyarbakır iline 89 kilometre mesafe uzaklıktadır. (Bkz. <https://www.haritatir.com/harita/Talori-Deresi/9010>, 12.04.2018; <http://www.sasun.org/tarih/1915-oncesi-sasun-ermenileri-h634.html>, 12.04.2018)

²⁷ Bkz. Hallı, a.g.e, s. 232. ve Malmısanij, a.g.e, s. 72-73.

Bingöl’de sosyal yaşamın merkezinde çoğunlukla aile bulunur. Bu aileler, genelde büyük tip ailelerdir. Çekirdek aile olayı daha çok kent merkezinde görülür.²⁸ Aile içinde din ve geleneğin birlikte ördüğü bir hürmet, sevgi ve işbirliği örgüsü vardır. Akrabalık ve komşuluk kültürü de sosyal yaşamın öne çıkan ikinci bir birleştirici gücü niteliğindedir. Bayram, düğün, ölüm, hastalık, askere uğurlama, sünnet düğünü gibi sevinçli ve kederli günlerde akraba ve komşular ziyaret edilerek bu bağ güçlendirilir. Şehirleşme ve apartman kültürü son zamanlarda bu bağı gevşetse de komşuluk ve akrabalık hala birleştirici bir güçtür.²⁹ Yine Bingöl insanının sosyal yaşamda ortak vasıflarından biri de misafirperverliktir. Bu husus, Bingöl’de kendini en belirgin şekilde göstermektedir.³⁰

Bingöl halkında birlikte hareket etme önemli bir özelliktir. Bingöl’de dini aidiyetler bölge illeriyle kıyaslandığında daha ağır basmaktadır. Bingöl’de aşiretçilik ve ağalık sistemi çok güçlü değildir. Nüfuzu geniş olan aileler vardır. Bingöl’de (özellikle Zazalar arasında) medrese kültürünün güçlü etkisi vardır. Hemen her aileden bir ya da iki kişi medresede okumuştur...

Şehirlerin yaşamında önemli şahsiyetler yadsınamayacak bir yere sahiptir. Bir kentte ilmi, edebi, siyasi ve entelektüel birikimleriyle öne çıkmış insan sayısı ile o kentin gelişimi açısından doğrudan bir ilişki vardır. Bingöl’de, bu meyanda tarihi şahsiyetlerin sayısı pek fazla olmamakla beraber etkili olan fertlerin yaşamış olduğunu biliyoruz. Bununla ilgili bir iki örnek verecek olursak, Ortaçağ tarihçilerinden İbn-i Ebi Tayy (ö: 1232)’ın kaydına göre; Eyyubiler Devleti’nin kurucusu Selahaddin’in babası Necmuddin Eyyub, Çapakçur’da dünyaya gelmiştir.³¹ Diğer bir örnek olarak Erzurum Kongresi’nin toplanmasında azımsanmayacak ölçüde katkısı olan Kiğı’nın Kümbet Köyü’nden Hüseyin Avni Ulaş gösterilebilir.³² Yine Şeyh Ahmed Çabakçurî (1830-1921) bu şahsiyetlerden biridir.³³

3. BİNGÖL VE COĞRAFYA

Cumhuriyetin ilk yıllarında il olan Bingöl yüksek dağları, vadiler şeklinde uzanan düzlükleri, ovaları, nehirleri ve yerleşim alanlarıyla 8125 km karelik bir yüzölçümüne sahiptir. Şehir, Doğu Anadolu Bölgesi’nin Yukarı Fırat Bölümü’nde yer alır. Bingöl ilçeleri, onlarca beldesi ve 320 köyüyle geniş alana yayılan bir yerleşkedir. Genç, Solhan, Kiğı, Karlıova, Adaklı, Yayladere, Yedisu olmak üzere yedi ilçesi vardır. İlçe ve köyleriyle 300 bine yakın bir nüfusa sahip Bingöl şehrinin merkez nüfusu 108 bini aşmıştır.³⁴

Şehir merkezi, deniz seviyesinden 1151 metre yükseklikte olup Göynük suyunun bir koluna hâkim düzlük üzerine kurulmuştur. İl sınırları içinde arazi engebelidir, dağlar ve tepelik alanlar geniş bir yer kaplar. Şehir merkezi dışına çıkıldıkça yükseklikleri 3000 metreyi bulan dağ yükseltilerine rastlanır. Yaylalar ve kimi düzlüklerin dahi yer yer yüksekliği 2000 metreyi aşar.

Bingöl’de belli başlı yaylalar ise şunlardır: Bingöl Yaylası, Şerafettin Yaylaları, Genç’te Çötele (Çotla) Yaylası, Karlıova’da Hırhal ve Çavreş Yaylası, Kiğı’da Kiğı Yaylası ve Dağın Düzü Yaylaları, Adaklı’da Karer Yaylası’dır.³⁵ Bingöl’de dağlar orta kısımlarda birbirinden uzaklaşarak genişlemiş ve bu genişleyen yerde Bingöl Ovası meydana gelmiştir.³⁶ Cennet parçası bir benzetmeyi yakıştırdığımız bu şehir, güzelliğiyle büyüleyen ve birçok doğa harikasına sahiptir:

3.1.GÜNEŞİN DOĞUŞU

Karlıova ilçesinin 3250 m. yükseklikteki Bingöl Dağlarının Kale Tepesi’nden "Güneşin Doğuşu" normal doğuşundan çok farklı seyredilir. Bu güzellik ancak 15 Temmuz–15

²⁸ Alay, a.g.e, 150-151.

²⁹ A.g.e, 150-151.

³⁰ A.g.e 150-151.

³¹ Bu bilgiyi doğrulayacak başka kaynaklara ulaşamadık. Bu bilgi, sadece Bingöl’ün tarihi kronolojisinden bahseden il yıllığı türünde kaynaklarda vardır. -Yazarın notu-

³² <http://www.tarihnotlari.com/bingol-ve-tarihi/>, 03.08.2016, 14.58

³³ Ramazan Muslu, *Bingöllü Bir Halidi Şeyhî: Şeyh Ahmed Çabakçurî*, I. Bingöl Sempozyumu, Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Yayınları, 2007, s. 125.

³⁴ Alay, a.g.e, s. 41

³⁵ <http://www.bingolkulturturizm.gov.tr/TR,56989/ilin-cografi-konumu.html>, 25.08.2016, 13.40.

³⁶ A.g.e, s. 42

Ağustos tarihleri arasında seyredilebilir. "Güneşin Doğuşu" çok değişik şekillerde, normal halinden çok farklı, heyecanlı ve oldukça korkunç sahneler yaratmaktadır. Dünyada tam anlamıyla "Güneşin Doğuşu" iki yerden izlenir. Birincisi İsviçre'nin Alp Dağlarından, ikincisi; Bingöl Dağlarının Kale Tepesi'nden seyredilir. Ulaşım imkânı güçtür. Karlıova ilçesine kadar yol asfalt, dağın zirvesine kadar ham yoldur. Dağın altına kadar arabayla gidildikten sonra zirveye 25–30 dk. yaya çıkılır. Etrafta soğuk su kaynakları ve yeşillikler görülür. Yol güzergâhında dinlenme, konaklama tesisleri mevcut değildir. Güneş doğarken ilk etapta hafif bir kızartı ile belirir. Kızartı etrafta çok renkli güzellikler ve dekorlar yayar. Daha sonra dehşetli bir karartı şeklini alır. Kor parçası olarak beliren kızartıların içinde insan yüzüne benzer üç büyük leke (Siyah renkli) belirir. Güneş karartı halinde yavaş yavaş açılmaya başlar. Ufukta bu haliyle görünen güneş oluşum yolunda altın bir küre halini alır. Döndükçe etrafa binlerce ışık saçır. Daha önce görülmemiş bir renk cümbüşü gözleri dostça kapar. Akabinde güneş elmas parçası gibi kristalleşip eski durumunu alır.³⁷

3.2. YÜZEN ADA

Bingöl ilinin Solhan ilçesine bağlı Hazarşah Köyü Aksakal Göl mezasında hareket eden üç ada vardır. Bu adalar, bir itme kuvvetiyle hareket ettiğinden Yüzen ada (Başlık Yüzen Ada şeklinde ayrı yazılmış) olarak isimlendirilmiştir. Bingöl-Solhan karayolunda anayoldan 4–5 km uzaklıktadır. Yüzen ada tamamen doğaldır. Göl, üç tarafı tepelerle çevrili düz arazi üzerinde bulunan krater göl konumundadır. Göl'ün alanı 300 m²'nin üzerindedir. Sit alanı olarak koruma altına alınan göl, turistik bir çerçevede ıslah edilecektir. Derinliği 50 metreden fazladır. Göle devamlı akıntı olduğu tespit edilmiştir. Gölün altından ve kemerlerinden giren su, gölün alt tarafından, gölden daha aşağıdan dereyi beslemektedir. Yaz ve kış aylarında su seviyesi aynı kalmaktadır. Su tatlı ve berrak olup, herhangi bir madensel tuz ihtiva etmemektedir. Balık yetiştirmek mümkündür. Gölün ortasından hareket eden üç ada vardır. Adalar göl içinde bağımsızdır, binildiği zaman sal gibi her tarafa ağır ağır hareket etmektedir. Adanın üzerinde 4–5 tane bodur ve dış budak ağacı mevcuttur. Çevredeki bitkiler gölün mevcut suyu ile beslenmektedir. Ada üzerinde bulunan ot kökleri sarılıcı olması nedeniyle toprak tamamen bitki kökleri ile kaynamış ve yapışmış durumdadır. Ayrıca gölün ortasında bulunan adanın yapısı incelendiğinde çayır, ayrık otu ve suda yetişen çeşitli bitkilerin ada üzerinde mevcut olduğu görülmektedir. Gölün çevresinde de çeşitli bitkilere rastlamak mümkündür. Yeşil alanın dışında kalan arazi gölden çok yüksektir. Çevresi meşe ve yeşil alan ile kaplıdır. Etrafında susam bitkileri vardır.³⁸

3.3. KAPLICALAR

Bingöl-Karlıova karayolunun 20. km.sinde Kös mevkiinde olup yaz ve kış aylarında ulaşım sağlanabilmektedir. Kaplıcaların 10 moteli, 1 oteli, 10 pansiyonu ikisi kapalı olmak üzere 3 yüzme havuzu, lokantası, çay bahçesi, araç parkı bulunmaktadır. Yerli ve yabancı turistler burada dinlenmek, şifa bulmak için akın akın gelmektedirler.

Kaplıca havuz suyundan 1981'de alınan numunelerin Ankara Refik Saydam Merkez Hıfzısıhha Enstitüsü Kimyevi Tahlil Şubesinde yapılan tahlil sonuçları ve Ankara Numune Hastanesi Fizikoterapi ve Hidroterapi Kliniği Şefliğince yapılan tetkik raporu sonucunda; Su bikarbonatlı, karbondioksitli ve karbon gazoz sular gurubundandır. Bundan başka Klor, Sülfat ve silikat gibi anyonlar ile demir ve alüminyum katyonları da mevcuttur.

Su içildiği zaman midenin çabuk boşalmasını sağlar. Hazmı artırıcı maden suyu olarak da içilebilir. Tortu bıraktığı için ancak mahallinde içilebilir. Şişelenip nakledilemez. Romatizma ve kadın hastalıklarında banyo olarak kullanılması faydalıdır. Ayrıca suyun deri ve böbrek hastalıklarına faydalı olduğu söylenmektedir.³⁹

3.4. KAYAKEVİ

Bingöl Kayak Merkezi'nin şehir merkezine olan uzaklığı 25 km.dir. Ulaşımın özel araçlarla sağlandığı kayak merkezinde karasal iklim şartları hüküm sürmekte olup kayak sezonu aralık

³⁷ Alay, a.g.e, s. 133-134

³⁸ Alay, a.g.e, s. 132-133

³⁹ Alay, a.g.e, s. 139-140

ayında başlayıp mart ayına kadar devam etmektedir. Kayak merkezinde, 50 yatak kapasiteli bir kayak evi bulunmaktadır.

Kayak merkezinde bulunan pistin uzunluğu 1.000 m. olup, acemi ve ileri düzey kayakçılar için güzergâhlar bulunmaktadır. Ortalama meylin %25 olduğu merkezde alt istasyon 1.650 m. üst istasyon 1.890 m. yüksekliğindedir. Teleski 44 askılıdır. Kayak arabası ve kayakla yürüyüş alanı mevcuttur. Her türlü kış sporlarına elverişli olup, kış sezonu boyunca halkın hizmetine açıktır.⁴⁰

2016'da hizmete açılan ikinci bir kayak merkezi olan Haserek Kayak Merkezi, bin 700 metre kayak pisti, teleskiye, teleski ve baby lifti, 70 yatak kapasiteli oteli ve sosyal tesisine sahiptir.⁴¹

3.5. PERİ SUYU

İl sınırları içinde 258 km. uzunluğuna sahip bu suyun il içindeki uzunluğu 112 km.dir. Güneydoğu yönünde akan su, Kiğı yöresinden birçok suyu içine alarak il sınırlarından çıkar. Munzur suyuyla buluşan bu nehir, başka bir koldan Fırat nehrine karışır.

3.6. SÜLBÜS DAĞI

Volkanik bir dağ olup Yayladere İlçesi'nin kuzeybatısında yer alır. Zirvesi her zaman karlıdır. Dağın zirvesi düz olmakla beraber uzaktan sivri görünümündedir. Dağın zirvesinde bulunan bir ziyaretin birbirine kavuşamayan iki aşığın hikâyesine binaen yapıldığı söylenmektedir.

3.7.ÇIR ŞELALESİ

Uzundere Köyünün adını aldığı dereidir. Çır taşı olarak bilinen 100 m. Yükseklikteki kayalığın ortasından geçen güzel ve büyüleyici bir şelaledir. Su 50 m. Yükseklikten alt taraftaki dereye taş zemine düşerken müthiş bir görünümle 'şır şır' şeklinde bir ses çıkarmaktadır.⁴²

3.8. URARTU YOLU

Urartu uzmanı Veli Sevin'in yaptığı araştırmalara göre dünyanın en eski karayolu Bingöl'den geçmektedir. MÖ IX ve VII. yüzyıllar arasında, Anadolu'da organize bir yönetim sistemi kuran Urartuların günümüzden yaklaşık 2 bin 800 yıl önce yaptığı Urartu yolu, Bingöl-Elazığ karayolunda 20 kilometre boyunca Karakoçan'a doğru devam etmekteydi. Dünyanın en eski yollarından biri olan bu yol, bugün varlığını devam ettiren ender yollarından biri olarak kabul edilmektedir. Urartu karayollarının en etkileyici kalıntıları Bingöl dağları üzerindedir. Van'dan Palu, Harput ve Malatya'ya uzanan bu karayolu Bingöl için büyük önem taşımaktadır.⁴³ Yolun, koruma altına alınıp turizme açılması ilin tanıtımına ve ekonomisine büyük katkı sağlayacağı kuşkusuzdur.

Bu coğrafi ve tarihi güzelliklerin dışında şehrin görmeye değer daha birçok mekânı vardır:

Genç'teki Sebeterias Kalesi, Kralkızı Kalesi, Şeyh Sait Hazretleri'nin bir müddet istişare mekânı olarak kullandığı camii; Solhan'da Kale Camii, Mizgeft Camii, Saint Charles Manastırı; Kiğı'da Akkoyunlular'dan kalan Balaban Camii ve Selçuklulardan kalan tarihi mezarlık, Kiğı Kalesi, Ermeni ve Rum kiliseleri kalıntıları; Bingöl Aşağıçarşı'da Suveydi Beylerinden kalan İsfahan Bey Camii bu yerlerin başlıcalarıdır.⁴⁴

4. İKLİM VE EKONOMİ

Kuzeyden sokulan nemli-serin hava kütlelerine açık olması ve yükselti faktörü sebebiyle Bingöl ve çevresi yazları sıcak, kışları soğuk geçmektedir. Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğünün verilerine göre Bingöl'de yıllık ortalama sıcaklık 12,1 derecedir. Yıllık yağış tutarı 873,7 mm. kadar olup, kar yağışlı gün sayısı 24,5 gün, donlu gün sayısı ise 94,1 gün kadardır.

Bingöl yaylaları, hayvancılık için çok elverişlidir. Yine bu yaylalarda yapılan arıcılıktan elde edilen bal yurdun her tarafından aranır duruma gelmiştir.⁴⁵

Bitki örtüsü, zengin su kaynakları ve toprak yapısı bakımından tarım, hayvancılık ve arıcılığa oldukça müsait olup, orman varlığı ve yeraltı kaynakları bakımından oldukça zengindir. 1550 tarihli

⁴⁰ Alay, a.g.e, s. 141.

⁴¹ <http://www.bingol.gov.tr/haserek-kayak-merkezi-kayakseverleri-bekliyor>, 03.08.2016, 15.11

⁴² Alay, a.g.e, s. 136-137.

⁴³ Bkz. Veli Sevin, *Urartular'a Ait Dünyanın En Eski Karayolu*, <http://www.journals.istanbul.edu.tr/uanadolu/article/view/1023000881>, İstanbul Üniversitesi, 2010, 03.08.2016, 16.00

⁴⁴ Bkz. Alay, a.g.e, s. 121-132

⁴⁵ <http://www.bingolkulturturizm.gov.tr/TR,56989/ilin-cografi-konumu.html>, 25.08.2016, 13.42

mufassal tahrir defterinde, Çapakçur ve çevresinde buğday, darı, arpa ile sebze ve meyve tarımının yanında çeltik (pirinç) üretiminin de yapıldığı kaydedilmiştir⁴⁶. Yine aynı deftere göre değirmencilik de yaygın olup değirmen işletmesi karşılığında Resm-i âsiyâb adıyla ahaliden vergi alınmaktaydı. Genç, Solhan, Karlıova ve Kiğı gibi dağlık bir coğrafi yapıya sahip olan Çapakçur'da hayvancılık oldukça yaygın bir uğraş ve geçim kaynağıydı.

Çapakçur sınırları içerisinde önemli yaylalar yer aldığından, Osmanlı ve önceki dönemlerde, Çapakçur'da yaylacılık faaliyetleri oldukça yaygındı. Hayvancılıkla uğraşan aileler, yaz aylarında hayvan sürüleriyle birlikte yüksek kesimlerdeki yaylalara çıkarlardı. Çapakçur'u ziyaret eden Evliya Çelebi, Anadolu'nun çeşitli yörelerinde bulunan yaylaları ismen sayar ve bu yaylalar arasında en güzel, en seçme, en meşhur ve en beğenilen yaylanın Bingöl yaylası olduğunu söyler.⁴⁷ Bitlis Vilayet Salnamelerinde de Genç Sancağında yaylacılık faaliyetlerinin yaygın olduğu belirtilmiş ve yöredeki yaylalar ismen zikredilmiştir.⁴⁸ Bingöl yaylalarının bu özelliği dikkate alınarak yayla turizmi adıyla bu yaylalar tekrar eski önemine kavuşturulabilir.

Osmanlı kayıtlarına göre, yörede envai çeşit sebze ve meyvenin yetiştirildiği görülmektedir. Mesela kayıtlarda yörede pamuk, zeytin, bamyâ ve keten gibi sebzelerin yanı sıra ceviz, fındık, nar, kestane, vişne, kiraz, şeftali, üzüm, zerdali, erik, elma, armut, alıç, iyi cins dut ve sair meyve üretimi yapılmaktaydı. Bilhassa üzüm bağcılığı yaygın olduğundan pestil üretimi de oldukça fazlaydı. Geçmişteki Bingöl bu şekildeydi.⁴⁹

IV. Murat'tan başlayıp Cumhuriyetle ivme kazanan siyasi manevralar, Bingöl yöresi için her zaman haksızlık, ihmalkârlık, gözden çıkarma olarak belirmiştir. Bir rivayete göre bölgenin manevi büyüklerinden Şeyh Ali Sebti Hazretlerinin dedeleri "*Kendisi Mey içip de kendi tebaâsına yasaklayan bir sultana biat etmeyiz.*" dediği için IV. Murat tarafından ailenin tamamına yakını kıyım uğramıştır.⁵⁰

Bingöl'ün Solhan ilçesi Bozkanat köyünün bugün bir mezarası olan Guév (Topluca mezarası), 1925 tarihinde gerçekleşen Şeyh Said ayaklanmasına bölgenin verdiği destek nedeniyle daha sonra devlet tarafından, bölgenin cezalandırılıp, etkisizleştirilerek insansızlaştırılmasını amaçlayan Bicar Tenkil Hareketi çerçevesinde katliama uğramış köylerden sadece biridir.⁵¹

Bu ve benzeri sebeplerden büyük oranda devlet desteğinden yoksun kalan Bingöl'de sanayi yatırımlarının neredeyse dibe vurması, olağanüstü hal yıllarındaki politikalar, köylerden zorla göç ettirme gibi nedenlerden dolayı Bingöl'ü ekonomik gelişmişliğin olmadığı bir coğrafya olarak görürüz. Yüksek yaylalar ve otlak alanlar, hayvancılığa elverişli bir ortam oluştursa da koruculuk sistemine bağlı maddi desteklenme, terörün yol açtığı korku bu sektörü de yok olacak bir noktaya çekmiştir. Ekilebilir alanlar, şehir halkı için kifayet etse de yine benzer nedenler tarımsal faaliyetleri de olumsuz etkilemiştir.

Ekonomik alanda bir atılım, bir gelişme umudu içinde olan halkın çoğu zaman politik rantlar, işsizlik, kayırma gibi usulsüzlük ve sıkıntılarla karşılaşması da ilin ekonomisi adına bir olumsuzluk olarak durmaktadır. Bingöl'ün Türkiye ortalaması itibarıyla 2011 verilerine göre kişi başına milli gelirin düştüğü payda son sıralarda yer alması Bingöl ilinde ekonomik bir gelişmişliğin olmadığını göstermektedir.

Arıcılık, ipek böcekçiliği değerlendirilmesi halinde başka ekonomik gayretler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bingöl balının son dönemlerde TSE kalitesi alması bu alanı canlı hale getirirken, Küçük Sanayi Sitesi, Organize Sanayi oluşumu son zamanlar için küçük çaplı da olsa

⁴⁶ M. Mahfuz Söylemez & Abdullah Demir, *1550 Tarihli Tahrir Defterine Göre Çapakçur Livası Nüfus ve İskân*, Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, 2014, s.59.

⁴⁷ Evliya Çelebi, a.g.e, s. 112-115.

⁴⁸ Enver Konukçu, *Köroğlu'na Kadar Bingöl*, Yenigün Matbaası, Ankara 1987, s. 9-10.

⁴⁹ Birol Erkan, Mehmet Şentürk & Yusuf Ekrem Akbaş, *Bingöl İlinin Türkiye'nin İhracat ve GSYH'sına Katkısının Alt Sektörler İtibarıyla İncelenmesi*, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Yıl: 11 Sayı: 21 Bahar 2012 / 1 s.107-126 Alay, a.g.e, s. 44, 87-93

⁵⁰ Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Devletinin Tahlili Tenkitli Siyasi Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1994, c.1, s. 161.

Mehmet Ünlücan, *IV. Murad'ın İcraatında Din ve Siyaset Etkeni*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, s. 110.

⁵¹ Yusuf Ziya Döğër, Bilinmeyen Roboski Guév, 25.08.2016 adlı köşe yazısı, bkz.

<http://www.bingolonline.com/Form.php?Sayfa=Yazdir&f=1&id=42872>, 25.08. 2016, 14.55

ekonomik hareketliliğe bir işarettir. Benzer desteklemelerin hayvancılık ve tarımsal gayretler için olması ekonomiyi ileri düzeyde etki edecektir.⁵²

Halı, kilim, heybe dokumacılığı, palancılık, keçe yapımı, çorap ve eldiven örümü; deşik (Bir çeşit çoban çalgısı), kaval, kaşık-kepçe, kar küreği; çocuklar için araba, beşikler; çiftçilik için saban, döven, harman savurma gibi mahalli el sanatları, ayrıca topraktan yapılan çömlek, tandır tarzı sanatlar ekonomik bir pazar oluşturacak kadar olmasa da bundan bir yirmi yıl öncesine kadar küçük ölçekli bir gelir alanı olarak şimdi ise az oranda bir hobi olarak yaygındır.⁵³

Yemek kültürü yönünden bir sofraya zenginliği vardır. Bingöl yöre halkı özellikle misafirperverlik, komşuluk ilişkileri, fakirleri gözetme, damak zevki gibi hususlara bağlı farklı bir yemek kültürüne sahiptir. Mastuva, Ayran Çorbası, Sörina pelin, Turakin(Patile), Kılç, Tutmaç Çorbası, Maliyez, Löl(Zervét), İçli köfte vb. yemekler söz konusu çeşitliliği gösteren örneklerdendir.⁵⁴

SONUÇ

Bingöl, Doğu Anadolu Bölgesi Yukarı Fırat bölümünde yer almaktadır. Bu bölgede adı efsanelere geçmiş bu yöreye "Bingöl/Çapakçur" adını vermişlerdir.

Bingöl, kaleleri, kayak merkezi ve yüzen adası, yemek kültürü ile ilgi çeken bir ildir.

Bingöl ve çevresi Urartu, Asur, Pers, Roma, Arap, Selçuklu, Saltuk, Akkoyunlu, Safevi ve Osmanlı dönemlerini yaşamıştır. 1936 yılında "Çapakçur" adı ile il olmuş ve adı "Bingöl" olarak değiştirilmiştir. İl genelinde yazların sıcak ve kurak, kışları soğuk ve kar yağışlı geçtiği karasal iklim şartları hüküm sürmektedir. Ekonomi, iklim çeşitliliğine, doğa koşullara ve siyasi gelişmelere bağlı olarak gelişmemiş bir noktadadır.

KAYNAKÇA

Acar, Abdurrahman, "Bingöl ve Çevresinde İslam Dininin Yayılışı", *I. Bingöl Sempozyumu Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Yayınları*, 2007.

Aksun, Ziya Nur, *Osmanlı Devletinin Tahlili Tenkitli Siyasi Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1994.

Alay, Okan, *Kültür Dünyamızda Bingöl*, Üniversite Kitabevi, Elazığ, 1996.

Çağlayan, Ercan Çağlayan, *Bingöl(Çapakçur) ve Çevresinde Ermeni-Müslüman İlişkileri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2008.

Çelebi, Evliya, *Seyahatname*, Zuhuri Danışman Yayınları, C.5, İstanbul, 1920.

Dinç, Namık, *Kürtlerin ve Ermenilerin hafızasında Kirvelik geleneği*, <http://repairfuture.net/>, 03.08.2016, 14.56.

Döğler, Yusuf Ziya, *Bilinmeyen Roboski Guév*, 25.08.2016 adlı köşe yazısı, bkz. <http://www.bingolonline.com/Form.php?Sayfa=Yazdir&f=1&id=42872>, 25.08. 2016, 14.55

Erkan, Birol & Şentürk, Mehmet & Akbaş, Yusuf Ekrem, "Bingöl İlinin Türkiye'nin İhracat ve GSYH'sına Katkısının Alt Sektörler İtibarıyla İncelenmesi", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 11 Sayı: 21 Bahar 2012.

Hallı Reşat, *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924 -1938)*, Gnkur. Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, , Ankara, 1972.

<http://bianet.org/bianet/siyaset/118223-cesurbingol-anayasaya-hayir-diyecek-kadar-cesur-muydu>, 02.08.2016, 17.05.

<http://referandum.secimsonuclari.com/1982-referandum-sonuclari/> 02.08.2016, 17.05.

⁵² Bkz. Erkan, Şentürk & Akbaş, a.g.e, s.107-126.

Alay, a.g.e, s. 44, 87-93.

⁵³ Bkz. Erkan, Şentürk & Akbaş, a.g.e, s.107-126.

Alay, a.g.e, s. 44, 87-93.

⁵⁴ Alay, a.g.e, 178-180.

- <http://www.bingol.gov.tr/haserek-kayak-merkezi-kayakseverleri-bekliyor>, 03.08.2016, 15.11.
- <http://www.bingolkulturturizm.gov.tr/TR,56984/ilin-tarihcesi.html>, 02.08.2016, 13.25.
- <http://www.bingolkulturturizm.gov.tr/TR,56989/ilin-cografi-konumu.html>, 25.08.2016, 13.40.
- <http://www.dogruhaber.com.tr/haber/213750-taniklarinin-dilinden-seyh-said-ve-sonrasi/> 02.08.2016, 16.05.
- <http://www.tarihnotlari.com/bingol-ve-tarihi/>, 03.08.2016, 14.58
- Karasu, Doğan, *Bingöl'de Sosyal ve Kültürel Yaşam*, Sistem Mücellit, İstanbul, 2004.
- Kaya, Mehmet, “Cumhuriyet Arşiv Vesikaları Işığında Bingöl Vilayeti'nin Kurulması ve İdari Yapısının Düzenlenmesi”, *Arşiv Vesikalarına Göre Bingöl Kolokyumu*, (1-2 Ağustos 2009), Bingöl Belediyesi Yayınları, Bingöl 2009.
- Konukçu, Enver, *Köroğlu'na Kadar Bingöl*, Yenigün Matbaası, Ankara 1987.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (Çev. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1984.
- Malmîsanij, *Mi Şêx Seîd Dî*, Vate Yayınevi, İstanbul, 2009.
- Muslu, Ramazan, “Bingöllü Bir Halidi Şeyhî: Şeyh Ahmed Çabakçurî”, *I. Bingöl Sempozyumu*, Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Yayınları, 2007.
- Sakaoğlu, Sami, *101 Anadolu Efsanesi*, İstanbul, 1976.
- Sevin, Veli, *Urartular'a Ait Dünyanın En Eski Karayolu*, <http://www.journals.istanbul.edu.tr/uanadolu/article/view/1023000881>, İstanbul Üniversitesi, 2010, 03.08.2016, 16.00.
- Seymen, İhsan & Aydın, Atilla, “Bingöl Deprem Fayı ve Bunun Kuzey Anadolu Fay Zonu ile İlişkisi”, *MTA Enstitü Dergisi*, Ankara, 1972, sayı: 79.
- Soylu, Hasbi, *Şehir Coğrafyası Açısından Bir Araştırma Bingöl*, Aktif Yayınları, Erzurum 2003.
- Söylemez, M. Mahfuz & Demir, Abdullah, *1550 Tarihli Tahrir Defterine Göre Çapakçur Livası Nüfus ve İskân*, Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, 2014.
- Strabo, *Geographika – Antik Anadolu Coğrafyası* (Çeviren: Prof. Dr. Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1987.
- T.C. Bingöl Valiliği, *Bingöl 1995 İl Yıllığı*, Ankara 1995.
- Tuncel, Metin, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Bingöl maddesi, TDV, İstanbul, c.6.
- Ünlücan, Mehmet, *IV. Murad'ın İcraatında Din ve Siyaset Etenki*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.
- Yuvaç, Piran, *Bingöl'ün Tarihçesi*, Bingöl, 1967, sayı: XVI.

DÜĞMELER VE BAŞKA ŞEYLER
BUTTONS AND OTHER THINGS

Arş. Gör. Dr. Alparslan OYMAK
Yıldız Teknik Üniversitesi

ÖZET

*Düğmeler ve Başka Şeyler*¹, postmodern Türk romanının en güzel örneklerinden biridir. Roman, konusu gereği postmodern teknikler kullanılarak oluşturulmuştur ancak yazarın asıl amacı postmodern bir eser ortaya koymak değildir. Metinlerarasılık, üstkurmaca, laytmotifler ya da semboller sadece anlatıyı parlatmak için kullanılan araçlardır. Yazar bu araçları açıkça kullanır. Yani teknik anlamda fark edilmesini istemediği bir şey yoktur. Eserin asıl amacı gerçekle kurmaca arasındaki ilişkiyi irdelemektir. Gerçekliği sorgularken de anlatının sınırlarını zorlar. Bunu yaparken de bilinçli bir muğlaklıktan faydalanır. Zaman, mekân ve gerçeklikle sık sık oynar. Roman tek bir anlatıcı üzerine kurulmamıştır. Var olan tüm anlatıcılar arasında bir mücadele vardır. Bu mücadele aslında bir kendini var edebilme mücadelesidir. Romanın kendisi aslında gerçek olduğu düşünülen hayatın bir sembolü olarak düşünülebilir. Hayat bir öyküyse eğer, insan bu öyküde bir öykü kahramanı mıdır yoksa öykünün yazarı mıdır? Kendinden ya da varlığından ne kadar haberdardır? Var olan her şeyin aslında kimin kurgusu olduğu sorusu sürekli olarak okuyucuya hatırlatılır. Romanda yeni bir şey söylemenin, hiç anlatılmamış olan öyküyü anlatmanın mümkün olmadığı vurgulanır. Ancak yeni bir şeylerin söylenmesinin imkansızlığı bir kısır döngüyü ifade etmez. Bu bir yeniden doğumdur. Romanın başarılı olmasının bir nedeni de aynı şeyleri daha önce kullanılan tekniklerle farklı şekilde söyleyebilmesidir. Bu da yazarın üslubuyla ilgilidir. Onda okura üstten bir bakışın izi görülmez. Okuru uğraştırmak, onu ipuçlarının peşinden sürüklemek gibi bir derdi yoktur. Gönderme yaptığı tüm eserlerin ya yazarını ya künyesini ya da bir resmini romanına zaten eklemiştir. Ucu açık bir anlatıya sahip olan eserde gerçeklikle ilgili sorgulama okurun kendisine bırakılmıştır. Okurdan istenilen tek şey ise edebiyat, gerçeklik, kurmaca, hayat ve dünya hakkında düşünmesidir.

Anahtar Kelimeler: Postmodern, Gerçeklik, Kurmaca, Anlatı, Anlatıcılar.

ABSTRACT

Buttons and Other Things is one of the best examples of postmodern Turkish novel. The novel was created using postmodern techniques due to its subject matter, but the author's main purpose is not to produce a postmodern work. Intertextuality, metafiction, leitmotives, or symbols are only tools used to polish the narrative. The author explicitly uses these tools. So there is nothing that does not want to be noticed in the technical sense. The main purpose of the work is to examine the relationship between reality and fiction. She challenges the narrative when questioning reality. In doing so, she makes use of a conscious ambiguity. She often plays with time, space and reality. The novel is not based on a single narrator. There is a struggle between all existing narrators. This struggle is actually a struggle to exist. The novel itself can be considered a symbol of life, which is actually thought to be real. If life is a story, is man a story character or author of the story? How aware of himself or his existence? The question of who is the fiction of everything that exists is constantly reminded to the reader. It is emphasized that it is not possible to tell something new in the novel and to tell the story that has never been told. But the impossibility of saying something new does not imply a vicious circle. This is a rebirth. One of the reasons why the novel is successful is that it can say the same things differently with the techniques used before. This is related to the author's style. There is no trace of a glance from the top to the readers. There is no such thing as entangling the readers,

¹ Akerson, Fatma, *Düğmeler ve Başka Şeyler*, YKY, İstanbul, 2016.

dragging them after the clues. She has already added either an author's name or a picture of all the works he referred to in her novel. In the work, which has an open-ended narrative, the questioning about reality is left to the readers themselves. The only thing the readers are asked to think about literature, reality, fiction, life and the world.

Keywords: Postmodern, Reality, Fiction, Narration, Narrators.

1. GİRİŞ

“Postmodern anlatı, bilinen örneklerinin üzerine yeni bir şeyler ekleyip kendisini var etmeye devam edebilir mi” sorusunu soran okur, aynı şeylerin yeniden ama farklı biçimde söylenebileceğini gösteren bir romanla karşı karşıyadır. Yalnız, buradaki “aynılık”la olumlu bir gönderme yapıldığını belirtmek gerekir. Bu kadar denenmiş anlatım tekniği ve bu tekniklerin kayda geçmiş örnekleri varken, bildik bir şey okunduğu hissini vermeyen bir eser söz konusudur. Zaten romanın anlatıcıları da söylenebilecek her şeyin çoktan söylendiğini sıklıkla ifade ederler. “Yeni bir şeyler anlatmak mümkün müdür?” sorusu bir yana, bu romanla okura zor, muğlak ama her nasılsa sürükleyici- ki sürükleyici olmak gibi bir derdi de yoktur anlatının- bir yolculuktan başka bir şey vaat edilmez.

Romanın asıl anlatıcısının, -kimdir bu asıl anlatıcı tartışılır- öteki anlatıcı ve kahramanlarının kendi öykülerini oluşturma, bir anlamda kendilerini var etme çabaları ya da sorgulamaları anlatıda bir izlek olarak takip edilebilir. Yukarıda bahsedilen bilinçli muğlaklık -kimin kimi anlattığı, tarihlerin, mekânların belirsizliği vb.- da kurmaca/gerçek karşıtlığının başarılı bir ironisi olarak ele alınabilir. Böylelikle gerçeği sorgulamanın ya da edebiyatta gerçekliğin ne anlam ifade ettiği, bunun yanında okurun “gerçek”le tatmin edilmesinin gereği de ortaya konmuş olur. Gerçi “sorgulamak” bu durumu ifade etmek için doğru bir sözcük müdür tartışılır çünkü anlatının bir mesaj verme kaygısı taşıdığı izlenimini yaratabilir. Daha doğru bir değerlendirme “düşünme” kavramı üzerinden yapılabilir. *Düğmeler ve Başka Şeyler*, okuru; düşünmeye, edebiyatın, hayatın, gerçekle kurmacanın felsefesi üzerine eğilmeye iten bir romandır esasında.

Fatma Akerson'un bu romanını belli eleştiri yöntem ve teknikleri kullanarak parçalara ayırıp incelemek mümkündür. Örneğin küçük ve büyük yapılardan, bağdaşıklık ve tutarlılık görünümünden, art ve öngönderimlerden, yinelemelerden, eksilteli yapılardan, bağıntı öğelerinden vb. bahsedilebilir. Ancak bu tarz bir eleştiri yöntemi kullanmak, eserin asıl değerini tam olarak anlamada okuyucuya bir yarar sağlamayacaktır.

Düğmeler ve Başka Şeyler'de metinlerarasılık, üstkurmaca, göstergeler, laytmotifler, semboller vb. gibi anlatıyı taçlandıran araçlardır sadece. Zaten yazarın kendisi de bu araçları açıkça kullanarak kendi ironik üslubuyla yaklaşır. Yani teknik anlamda fark edilmesini istemediği bir şey yoktur. Her şeyi gösterir okuyucuya. Bunu yaparken de isteyene ansiklopedik bilgi, isteyene fotoğraf, isteyene dijital ortamdan bir kaynak, isteyene akademik bir kitabın künyesini sunar. Neye hangi şekilde inanmak istiyorsa ya da istediği gerçeğe ulaşmakta okuru serbest bırakır. Anlatının derin yapısının önemi de burada ortaya çıkar. Yukarıda da biraz bahsedildiği gibi, okurun bu eserden bir gerçekliğe ulaşması mümkün müdür ya da ulaşılabilecek bir gerçeklik var mıdır sorusu, üzerinde düşünülebilecek izleklerden biridir. Bu ve romanın içine girildikçe anlaşılacak başka sorgulamaları daha rahat irdeleyebilmek için parantez içi okumalarla desteklenen bir eleştiri tarzının benimsenmesinin daha uygun olacağı düşünülmüştür.

2. ROMANIN BAŞLANGICI

Düğmeler ve Başka Şeyler, neredeyse her eserde görülen bir epigrafla başlar. Ancak buradaki alıntı, başka eserlerden ya da kutsal kitaplardan alınan özlü sözlerden değildir. Zaten öyle olmaması için kurgulanmıştır. Alıntı, -ilk sayfadaki açıklama esas alındığında- romanın asıl anlatıcısının (Asıl anlatıcıdan kasıt ilk bakışta Eylül'ü ve Eylül'ün kurgusunu sergileyen anlatıcıdır.) kendisine anlatıcı olarak seçtiği Eylül'e aittir. Eylül, havaya hayal daireleri çizip içini anlatacaklarıyla doldurmaya çalışan bir anlatıcıdır. Hilmi adlı birisine dünyevi bir şeyler anlatacağına söz verdiği için bu öyküyü anlattığını ifade eder. Anlatıcıların öyküye sürekli olarak müdahale edeceklerinin ilk kanıtı da burada okurun karşısına çıkar. Asıl anlatıcı -tabii şimdilik- Hilmi'nin Eylül'ün bir arkadaşı olduğunu, bir daha adının geçmeyeceğini, onu unutmamızı söyler. Bir sahnede gösterilen silahın mutlaka bir yerde patlaması gerektiği kuralına bilinçli bir koşutluk söz konusudur. Yani oyun henüz ilk sayfadan başlamaktadır.

3. ÖYKÜNÜN BAŞLANGICI, ANLATICILAR VE MÜCADELELERİ

Eylül, yaratma sürecinde zaman zaman sıkıntılar yaşayan bir yazardır. Onun anlatısını, hayal dairesinin içine yerleştirebildiği ya da yerleştiremediği kişiler ya da olaylar belirler. Dairenin içine adeta almak istemediği, daha doğrusu öyküsünü sıradan bulduğu için kendine yediremediği kahramanı Gülşen'dir.

Gülşen'in öyküsü aşk, ihtiras vb. gibi çekici temalar yerine basit düğmeler üzerine kurulacaktır. Düğme toplayan anneannesiyle büyüyen genç kız, görsel tasarım okurken yine kendisi gibi düğmelerle ilgilenen Koray'la tanışır. (Gülşen kendi öyküsünü kendi ağzından anlatırken asıl anlatıcı parantez içinde Gülşen'in sustuğunu söyler. Hemen ardından da Eylül'ün, Gülşen'i şimdilik bu kadar anlatacağını söylediğini görürüz. Bu, anlatıcıların aynı anda sahne aldıkları örneklerden sadece biridir. Bunun dışında birbirlerinin anlattıklarına müdahale ettikleri birçok örnekten biri de şudur: Gülşen Koray'a çarpan biri yüzünden elinde tuttuğu çayın üzerine döküldüğünü anlatırken, üzerindeki çay lekesinin çıkmayacağını söyler. Buradaki olay Gülşen'in ağzından aktarılmaktadır. Ancak Eylül, leke çıkarıcılarla bu işin halledilebileceğini ekleyince Gülşen sinirlenir. Sinirlenmesinin nedeni Eylül'ün -yani bu düzlemdeki anlatıcısının- kendisine, karışmasıdır.)

4. (I. BÖLÜM) MOR HARMANILI KADIN

Mor harmanili kadın, Eylül'ün hayal dairesine bir türlü dâhil edemediği kahramandır. Evin ön odasının penceresinden gördüğü manzara – ki bu manzaraya ait olduğu öne sürülen bir fotoğraf kitaba eklenmiştir – bir iskelenin olduğu denizden oluşur. Bu görüntüye daha sonra mor harmanili kadın da eklenecek ancak Eylül gördüklerini yine dairesinin içine alamayacaktır.

Eylül mor harmanili kadını (Bundan sonra MHK şeklinde kısaltmayla kullanılacaktır. Romanda da bu şekilde kısaltılmıştır) anlatısına çekemeyince bazı değişiklikler yapmaya çalışır. Bahçeye bakan arka pencerenin önünde kendini daktiloda yazarken hayal eder. Çocuklardan biri daktilo sesini duyup içeriye bakar. Bu Gülşen'in küçüklüğünden başkası değildir. Yani Eylül, Gülşen'i anlatmaktan kaçınmaz. Burada Eylül'ün Gülşen'i istemese de anlatmak zorunda kalması asıl anlatıcının boyunduruğunda olmasıyla da açıklanabilir. Çünkü o gerçek anlatıcı değildir ve onun kurgusuna uymak zorundadır.

Kadını hayal dairesine çekemeyen Eylül pes eder. Evden çıkıp iskeleye, kadının yanına gider ve ona bir kadeh şarap içmeyi önerir. Bu noktada MHK'nın da kendini arayış içinde olduğu anlaşılır. Onu bugünkü haline getiren olaylardan önceki benini bulmaya çalışır. (Burada 'su' sembolü bir laytmotif olarak devreye girer. Su, arınmanın, dönüşümün, yeniden doğumun, hayatın sembolüdür. Kadın, suya dokunmaya çalışır. Başarabilirse her şeyin düzeleceğine ya da kendini tanımlayabileceğine inanır. Gülşen ve MHK'nın suya karşı farklı tutumları olduğu da belirtilmelidir. MHK suya dokunmak isterken Gülşen bir havuzda biriken suya pis olabileceği için dokunmak istemez. Roman boyunca gerçekçi bir tavır sergiliyormuş gibi

görünen Gülşen'in gerçekle yüzleşmeye hazır olmadığı da söylenebilir. Sadece yansımalara bakabiliyor oluşunu da bununla açıklamak mümkündür.)

Eylül ne zaman Gülşen'in öyküsünü anlatmaya başlasa bir yerde tıkanır. Kendi anlattıklarını basmakalıp bulup yine yönünü MHK'ya çevirir. "Elimi suya bir değdirebilsem, kendime ulaşmış olacağım"² cümlesine uygun bir müzik düşünür ve aklına Bach'tan- bu da bir laytmotif olarak görünecek- küçük bir füg gelir. MHK, bir Sümer tapınağından geldiğini ve oradakilerin Bach dinlemediğini söyler ancak elini suya değdirebilecekse bir müzik parçası, şiir, resim ya da bir öykünün peşinden gitmeye razıdır. Tüm roman da tam bu şekilde yani farklı öyküler, müzik, şiir, resim, fotoğraf ve simgelerle ilerleyecektir.

Burada Eylül'le ilgili ilginç nokta, MHK'yı Gülşen'den önce betimlemiş olmasıdır. Kadın; iri siyah gözlere, zeytin yeşili bir tene, hafif kemerli bir buruna sahiptir. Gülşen'e ise henüz bir yüz çizememiştir. Ancak bir yandan da iki kadının birbirlerine benzeyip benzemediklerini düşünür. Tam bunları aklından geçirirken de Gülşen'in siyah kıvrırcık saçlarını atkuyruğu yaptığını söyler. Bu bilgi yenidir, Gülşen'in dış görünüşü ile ilgili ilk ayrıntı verilir. Tabii MHK'nın da siyah ve kıvrırcık saçları olduğunu eklemek gerekir. Bu durum da daha sonra iki kadın arasında bir dönüşüm yaşanıp yaşanmayacağı hakkında okuru meraklandırır.

Suya dokunmak yerine onun yansıttıklarına odaklanan Gülşen, havuzun kenarındaki karga ve kediyi sudaki yansılardan seyrederek Eylül bu sahnenin, iyi bir sipariş almalarına rağmen Gülşen'in çok sevinmesini engellediğini düşünür ve sinirlenir. Suya yansıyan karga ve kedinin -biri laytmotif daha- bu sahneyi çaldığını düşünür. Aslında kendi kurgusunu istediği gibi kontrol edemediği için rahatsızdır. Hâkimiyet tamamen ona ait değildir. Bazen Gülşen, bazen MHK, bazen de kendisini kurgulayan anlatıcı yoluna çıkar, anlatının seyrini değiştirirler.

MHK insanların kendilerine değil ancak yansımalarına bakabiliyordur. Eylül, kadının kendisine bakabildiğini söyleyerek itiraz ettiğinde MHK'nın cevabı sert olur. "Sen kendini gerçek mi sanıyorsun?"³ Daha da ileri giderek, onun basit, uydurulmuş bir anlatıcı olduğunu söyler. MHK'yı da bu yüzden hayal dairesine çekememektedir. Sonunda Eylül, kimin kimin dairesinin içinde olduğu konusunda şüpheye düşmeye başlar. Rüyasında MHK'nın "Dünya çoktan kapandı" (laytmotif) dediğini gördüğü sırada bir karga balkondaki bir saksıyı devirir ve Eylül'ü uyandırır. Kafası yine karışmıştır; karga gerçekten var mıydı yoksa rüyasının bir parçası mıydı? Diğer bir ihtimal de hem rüyasında hem de gerçekte var olmuş olmasıdır. Böylelikle gerçeklik/kurmaca ikilemine bir de rüya düzlemi eklenir. Burada dünyanın kapanmasının ne anlama geldiği de ayrıca sorgulanabilir. Yazılacak olan yazılmış, söylenecek olan söylenmiş olduğu için mi dünya kapanmıştır?

Bu arada Gülşen havuzda yine karganın yansısını görür. Artık karga onda bir takıntıya dönüşmeye başlamıştır. Önce cep telefonuyla karganın, sonra da yansımalarının fotoğrafını çeker. Fotoğrafları bilgisayarına aktarır onları çıktılarını alır. Bu fotoğraflara bakarak karakalem bir karga resmi çizer. Bu karga resmini de taratıp bilgisayarına aktarır. Sonsuza kadar devam edebilecek bir kopyanın kopyasını alma işlemiyle karşı karşıyadır okur. Bununla da yetinmeyip internetten kuş resimleri aramaya başlar. Böylelikle bir kopya ile daha karşılaşmış olur. Marie Laurencin imzalı, omuzuna beyaz bir güvercinin konmak üzere olduğu bir kız resmidir bu.⁴ Bu resim kitaba da alınır ve okuyucuya gösterilir. Ayrıca

² a. g. e., s. 18.

³ a. g. e., s. 21.

⁴ a. g. e., s. 23.

bilgisayarının masaüstü arka planında yerini alır. Görüldüğü gibi kopyalar ya da yansımalar son bulmaz.

Başlarda Gülşen'in hayatının odağında olan düğmeler artık yokturlar. Onun yerini kuşlar alır. Ancak bu kuşlar gerçek kuşlar değildir. Bilgisayardaki yansımalar Gülşen'e üzerinde oynama imkânı sunup, öylece kaldıkları için güven verir. Gerçek kuşların ya da gerçekliğin öngörülemez olmasından rahatsızlık duyuyor gibidir. Ekrandakiler gerçeklerinden daha parlaktır ve Gülşen sahiden uçabilen kuşlara bakmaya hazır değildir. Bu yüzden Koray'ın ona iki muhabbet kuşu getirmesinden hoşnut olmaz. (Wikimedia'dan bir muhabbetkuşu ve iki karga resmi, bağlantı adresleri ile birlikte sayfaya eklenmiştir.⁵) Gülşen'in cesaretini toplayıp uçan karganın ardından uzun uzun bakması bir şeyleri değiştirir. Atölyeye girer, karakalem karga resmini yırtar, bilgisayardan da silerek onu serbest bırakır. Bu bir değişimin habercisi de olabilir. Buraya kadar bakıldığında romanın üç paralel durumla biçimlendiği söylenebilir. Bunlar; yazma serüveni, hayatın kendisi ve insanın benlik arayışıdır.

Eylül Gülşen'in başından geçenleri son kareye kadar MHK'ya anlatır. Burada yine MHK'dan bir eleştiri gelir. Ona göre; kuşlar, uçmak, özgürlük kavramlarıyla oluşturulan bu özgürleşme sahnesi çok sıradan ve bildiktir. Eylül, sanki yaratıcısı kendisi değilmiş ya da öyküye müdahale edemiyormuş gibi -ki aslında edemez- topu Gülşen'e atar çünkü ondan daha fazlası beklenemez.

Bu kadar kuş lafının geçtiği yerde MHK da Anka Kuşu'ndan adını anmadan bahseder. Ama onun özgürlükle ilgisi yoktur. Anka Kuşu, efsanedeki gibi güneşi kapatır. Tam burada Eylül içinden Dünya'nın kapandığını düşünürken sanki MHK onun bilincini okuyormuş gibi müdahale eder: "Dünya kapanmamalı"⁶. MHK Gülşen'in öyküsünü küçümsedikçe Eylül'de bir koruma duygusu gelişir, hatta ona ısınmaya bile başlar. Onun bu kadar kolay harcanmasına gönlü razı değildir. Böylelikle Gülşen'in öyküsünün yeni bir ivme kazanacağını işareti verilmiş olur.

Sırada Mor harmanili kadının öyküsünün başlangıcı vardır. Kadın dört beş bin yıl öncesinin Uruk (Sümer) kentinde yaşayan bir tapınak fahişesidir. (Eylül bunun ne anlama geldiğini sorduğuna pişman olur çünkü "Googlelayarak" kısa yoldan bu bilgiye ulaşabilir. Burada hemen Google'dan bir dipnot eklenir. Dipnot, Eylül'ün yaptığı aramanın linkidir. Aslında burada bir arama motoruna yüklenen gerçeklik algısından da bahsedilebilir. İnternet ortamında var olan her bilgi "gerçek" midir ya da doğru mu kabul edilmelidir?)

MHK öyküsünü anlatırken annesinin adının Lamassi olduğunu söyler. Eylül bu öykünün bir yerlerden yürütülmüş olduğunu düşünür ve biraz araştırdıktan sonra *Lamassi'nin Mektubu* adında bir kitap bulur. (Buradaki teknik ilginçlik Lamassi adı geçince hemen ilgili kitabın künyesinin dipnotla verilmesidir. Eylül'ün künye verildikten sonra araştırma yaptığını söylemesi, dipnotu kitabın asıl anlatıcısının verdiği izlenimini uyandırır. Yani Eylül ondan sonra harekete geçer ya da geçebilir. Çünkü kontrol kendisinde değildir. Peki, Eylül'ün fark ettiği bu öyküyü yürüten kimdir? Aksini gösteren bir kanıt yoksa asıl anlatıcıdır.)

Ayrıca MHK'nın verdiği bilgilerin kitapla karşılaştırıldığında biraz farklı olduğu anlaşılır. Kitaba göre, Lamassi ve kocası Asur'da kumaş imal ederler. Kocasını sık sık iş seyahatine çıktığından karısı ile tüm işlerini mektuplarla idare etmektedirler. Burada tarih /edebiyat/gerçeklik tartışmalarına da bir gönderme yapılmış olur.⁷

⁵ a. g. e., s. 25, 27.

⁶ a. g. e., s. 26.

⁷ Darga, Muhibbe, *Anadolu'da Kadın*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015.

Mor harmanili kadının ailesinin işlettiği bir dokuma atölyeleri vardır. Babası çıktığı iş seyahatinden dönmez. Bir süre sonra da annesi “çöl beni çağırıyor”⁸ diyerek evi terk eder. Anneannesi tekrar atölyenin başına geçer. (Bu kısım, Gülşen ve anneannesini andırır. MHK’nın anneannesi onu tapınağa gitmesi için programlamıştır. Eylül de Gülşen’i düğmelerle çizmişti ancak artık Gülşen bu durumdan tatmin olmamaktadır. O da anneannesinin programladığı kadın olmak istemez.) Sahneye atölyede çalışan kızların sıkılmaması için tutulan bir masalcı çıkar. Kadın Eylül’ün sinirine dokunsa da onun hiç anlatılmamış (Gerçekten öyle midir?) öyküsünü merak etmektedir. Ayrıca anlatıcı rolünden çıkıp dinleyici rolüne geçmekten hoşnuttur. Romandaki teknik hoşluklardan biri de burada olduğu gibi anlatıcıların hem anlatıcı hem de dinleyici konumuna geçişler yapmalarıdır.

Gülşen’e gelindiğinde başka değişimler de yaşadığına tanık oluruz. Bir köprüden, aşağıdaki suya doğru eğildiğinde kendisini adeta bir yaşamın kıyısında hisseder. Burada asıl anlatıcı onun içinde olduğu durumu açıklar. Gülşen, anlatıcısının kendisi için oluşturduğu hayal dairesinin sınırına dayanmıştır.⁹ Öykünün yeni bir boyuta taşındığı nokta burada belirir. Gülşen hayal dairesinden dışarı sarkar ve sudaki yansımada belli belirsiz MHK’yı görür. Artık iki ayrı düzlemdeki öykü kahramanları birbirleriyle karşılaşacaklardır.

Bu arada MHK Eylül’ün kendisini hayal dairesinin içine almak istediğinin farkındadır ama direnir. Kendisini de Gülşen gibi belli bir programın içine gömeceğini düşünür. Hatta anlatıcı kimliğini ona devretmeye çalıştığına inanır. Hayatını sorgulamaya da devam eder: Ona ait bir öyküsü var mıdır? Kadının Masalcı ile karşılaşması ise bir dönüşümü ifade eder. MHK kapının eşliğindedir (kapı/eşik metaforu) ve soyut bir denize açılmak üzeredir. Masalcının gözlerinde olabileceği bir denizi gördüğünü düşünür. Masalcı onu görünce susmuştur. Bu da dünyanın yeniden kapanmasına neden olur. Çalışan kızlar da durur, atölyedeki devinim kesilir. Tuhaf bir sessizliğin içinde bulurlar kendilerini (Burada asıl anlatıcı Masalcı mı sorusu yöneltilebilir çünkü o susunca MHK’nın anlatısı kesintiye uğrar ve dünya kapanır. Tabii asıl anlatıcısının yaratıcısı bu romanın yazarıdır. Romanı yazarken, bir benzetme olarak kalemi elinden bırakması da tüm kahramanlar için her şeyin susması anlamına gelir.)

Masalcı lacivert taşının öyküsünü anlatmaya geçince düğmelerle başlayan anlatı, lacivert taşına ve taşın dönüştüğü öteki nesnelere doğru evrilecektir.

MHK Masalcı’nın gözlerinin lacivertinin beyaz harmanisinde yansıdığını düşünür, daha doğrusu kendini Masalcı’nın bakışını yansıtan cam bir yüzey gibi hisseder. Görüldüğü gibi yansımalar devam eder. Masalcı lacivert taşını kadının boynuna takar ve olmayan yaşını da ona aktarır. Böylece ikisi birden geleneği kırmış olur. Adam ortadan kaybolur, kızlar kadına mor bir harmani dikerler. (Kadın anlatıcı konumuna yükselince bir payenin göstergesi olarak mor harmaninin sahibi olur.) Artık boynunda mor bir halka vardır. Bütün programlar altüst olmuştur. Masalcı artık MHK’dır. Tapınağa bu haliyle yerleştikten sonra gelen her müşteriye masallar anlatmaya başlar. Ancak MHK’nın memnuniyetsizliği devam eder. O suya dokunabilse, yansılardan kurtularak gerçeği görüp göremeyeceğini sorgular.

Onun gibi de Eylül de içinde bulunduğu durumdan hoşnut değildir çünkü MHK kendi öyküsünü ona anlattırılmaz, kendi anlatır ve onu dışarıda bırakır. İnsanlara değil de yansımalarına bakabiliyor olmasına anlam veremez. (Gülşen de önceleri gerçek kuşlara

⁸ a. g. e., s. 29.

⁹ *Truman Show* (1998) adlı sinema filminde tüm hayatının dev bir stüdyoda geçtiğini fark eden bir adamın gerçek dünyaya adım atabilme çabası konu edilir. Filmin son sahnesinde Truman, programın yapımcısının tasarladığı dünyanın yani platonun sonuna ulaşır. Tıpkı Gülşen gibi Truman da gerçekliğin sınırındadır.

bakamıyordu.) Bu arada Koray evlilik yıldönümlerinde Gülşen'e -tıpkı masalcının MHK'ya verdiği gibi- lacivert taşından bir kolye hediye eder.

Bundan sonra Koray'da bir değişim başlar. Bu durum Gülşen'in, Eylül'ün hayal dairesinden çıkıyor oluşuyla ilgilidir. Bize böyle düşündürten şey, Koray'ın da bir özne olarak ön plana çıkmasıyla ilgilidir. Meşhur karga bu sefer onun dikkatini çeker, hatta bir an muhabbet kuşlarına karganın gözünden baktığını düşünür. Karga havalanınca adamın yüzünde garip bir ifade kalır. (Hatta Koray içeri girseydi bile, o ifade balkonda kalacaktır. Burada da bir dipnot devreye girer. Lewis Carroll'un ağaçta oturan kedisi ona gülümser. Kedi gittikten sonra ise gülümsemesi kalır.¹⁰ Romanın gönderme yaptığı Carroll'un *Alice Harikalar Ülkesinde* adlı eserine bakıldığında, kedi ile Alice'in ilginç bir diyalogu ile karşılaşırız:

Alice "Lütfen bana ne yana gideceğimi söyler misiniz?"

Kedi "Gitmek istediğin yere göre" dedi.

Alice "Canım neresi olursa olsun..." diye yanıtladı.

Kedi "Öyleyse ne yana gitsen olur" dedi.

Alice istediğini biraz daha anlatmak için "Bir yere gideyim de" diye ekledi.

Kedi "Doğal olarak" dedi, "yürüye yürüye sonunda bir yere varırsın elbet."¹¹

Yukarıdaki alıntı Koray'ın çıkmak üzere olduğu yolculuğu ifade eder gibidir. Yolculuk, aslında bir anlam arayışının başlangıcıdır. Sorgulama sırası Koray'a gelir, neden belli bir sıralamaya uyarak yaşadığını merak eder ve "Neden buradayım?" diye sorar kendine. Bu sorularsa Eylül'ün dikkatini Koray'a yöneltmesine neden olur.

Eylül, her zamanki gibi pencereden baktığında, MHK'yı göremez ve telaşlanır. Yazdıklarını gözden geçirince de sarsılır. Neden hep başkalarının öykülerini anlatmaktadır? Hatta MHK'nın hayal dairesinin içine çekildiğini düşünmeye başlar. Anlatıcının öykünün bir yerinde kenara çekilmesinin gerekliliğinden dem vurduğu bölümde Eylül'ün de kenara çekilebileceğinin ipucu verilir aslında. Zaten o sırada asıl anlatıcı "Ben" diyerek Eylül'e müdahale eder. Koray'ı ve diğer erkekleri o anlatmak ister ve işe Koray'la başlar. Artık kalem ondadır.

Bakışlar Koray'ın üzerine yönelince onunla ilgili daha fazla şey öğrenmeye başlarız. Gülşen'e taktığı kolye -ayna- yansıma üçlüsünün birleştiği sahnede Koray'ın içinde bir şeylerin değiştiği görülür. O da Gülşen gibi yansılar çekici bulmaya başlar. Hâlbuki bu şekilde kurgulanmamış, adeta yazma süreci içerisinde bu değişime karar verilmiş gibidir. Asıl mesele ise Koray, Gülşen ve MHK'nın -her ne kadar onu anlatisına çekemese de- Eylül'ü yani anlatıcılarını terk ediyor oluşlarıdır. Bununla orantılı olarak, Eylül kendisini MHK'nın yerine koymaya çalıştıkça anlatıcı kimliğinden uzaklaşmaktadır. Bu aslında, benliğini ararken onu tamamen kaybetmesine de yol açabilecek tehlikeli bir durumdur.

Bu arada asıl anlatıcı, Eylül'ün anlatisına müdahale ettiği için pişmandır ve aradan çekilmeye karar verir.

Uzun süredir ortalıkta görünmeyen MHK, Eylül'e bütün masallarını şehrin semalarına bıraktığını söyler. Anlatma görevi ona Masalcı tarafından, boynuna lacivert taşından yapılmış halkayla birlikte verilmişti. Şimdi halka onda değildir. Kime verdiğini ise hemen söylemez. MHK, anneannesinin kumaş boyalarını -tıpkı Gülşen'in anneannesinin düğmelere yaptığı gibi- tasnif ettiğini hatırlayıp aynısını masallara uygulamaya karar verir. Anlattığı masalı bir ruloya yazıp, korumak için bir deri kılıfa koyar. (Kurmaca/gerçeklik bağlamında Eylül'ün yine

¹⁰ a. g. e., s. 39.

¹¹ Carroll, Lewis, *Alice Harikalar Ülkesinde*, Çev. Kısmet Burian, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, Ekim 1998, s. 63.

Sümer’de papirüs olmadığı için itiraz ettiğini eklemek gerekir) Tabii MHK’nın tasnif işi için bilgisayar kullandığı da söylenmelidir. Eylül, üçüncü kadehten sonra buna itiraz bile etmez.) Çünkü zaten gerçeklik zemini kaydırılmış, her şey iç içe geçmiştir.

MHK lacivert halkayı bir kuyumcuya bırakır. İlginç olan nokta, kolyeyi Koray’ın satın almasıdır. Eylül artık çok sinirlenir çünkü Koray onun kahramanıdır. Ancak Eylül onları bırakmamak için mücadele edecektir. Tabii bir şeyin içinde sıkışmışlık hissi, neden kendi boynunda da lacivert bir kolye olmadığını sorgulatır. Çünkü kolyeyi takan, anlatıcıya döner. (Peki, tek bir gerçek kolye var mıdır? Varsa bu kolyeyi kim takıyor?)

5. (II. BÖLÜM) ADI: MEHMET İSMET KORAY SOYADI: YILMAZ

II. bölüm Koray’ın kimlik bilgilerinin verilmesiyle başlar. Koray artık başkahraman olmaya soyunur. Ancak asıl anlatıcı tekrar araya girer ve Eylül’e öyküyü artık kendisinin anlatmak istediğini söyler. Eylül bunu duyunca biraz kırılır ancak arada ona yardım edeceğini de ekler.

Yeniden asıl anlatıcıyla baş başayızdır. Gerçi MHK bu öyküden ve anlattığı öykülerden gerçekten çıkmış mıdır ya da Koray kolyeyi alarak yansımaların tilsimini eline geçirmiş midir, belirsizdir. Anlatıda hiçbir şey kesin değildir. Gülşen kolyeyi bir çekmeceye kaldırdığında artık anlatıda olmayacak mıdır? Şimdilik öyle görünmektedir.

Şimdi Koray’ın öyküsü asıl anlatıcı tarafından baştan özetlenir. Koray Cihangir’e gönderme yapılan bir semtte bir stüdyo tutar. Bir sanat dergisinde iş bulmuştur. Koray’ın annesi sinirlendiğinde kendini çöllere vuracağını söylediği belirtilir. Annesinin adı Leyla’dır. (Normalde Mecnun kendini çöllere vurur) ancak anlatıcı araya girerek ona Lamassi denilebileceğini ekler. Lamassi, MHK’nın annesidir ve o da kendini çöllere vurmuştur. Koray’ın denizden ziyade çölü sevmesi de bundandır. (Şu hâlde MHK ile Koray’ın kardeş olma ihtimalleri sorgulanabilir.)

Koray Hale, Jale ve Lale adlı üç kadınla birlikte. Bu bilinen esprili üçleme aslında gerçeğin yansımalarına gönderme yapar. Koray gerçek olan hiçbir şeye dokunmak istemez. Bir gün bir masal çözümlemesine rastlar. (Dipnotta Tahsin Yücel’in *Söylemlerin İçinden* adlı kitabının bilgisi verilir. Sonra da masalın yer aldığı antolojinin künyesi verilir: Pertev Nailli Boratav, *Az Gittik Uz Gittik*. Masalda geçen “dam” sözcüğünün karşılığı olan “oda/ev” dipnotta verilir. Ayrıca Koray’ın evinden görünen binanın damındaki su deposunun resmi eklenmiştir.¹² Tabii buradaki ‘dam’la çatının kast edildiği vurgulanır. Söylenenle anlatılan arasındaki fark da gerçekliği sorgulatır aslında. Adı geçen kitaptan, kendi benliğinin bilincinde olmayan adamın yani Karatepeli’nin masalı aynen aktarılır. Karatepeli’nin kendini bilmemesiyle Koray’ın, Gülşen’in hatta öteki kahramanların kendilerini var edememeleri arasında bir paralellik olduğu söylenebilir. Bir anlatının içinde, bir anlatıcının sınırlandırdığı bir ortamda olduğunun farkında olmayan kahramanların Karatepeli’yle benzer bir hayatları vardır.

Koray masal anlattığı sürece arkadaşlarının dikkatini çeker. Hale anlattığı masaldan sonra “Bir gün bir masal dinledim, tüm hayatım değişti”¹³ diyecektir. Burada aynı cümleyle başlayan Orhan Pamuk’un *Yeni Hayat*’ına yapılan gönderme açıktır.

“Ben kimim?” sorusunu irdeleyen masalın daha önceki bir örneğinden bahseden anlatıcı, Cami’nin benzer masalını da aktarır. Hikâyeye, insanların bir şehre girebilmek için gölgelerini kapıda bırakmak zorunda olduklarıyla ilgilidir. O zaman araya MHK girer ve Masalcı’dan buna

¹² a. g. e., s. 56.

¹³ a. g. e., s. 57.

benzer bir öyküyü zaten dinlediğini söyler. Bu müdahale ile anlatıcı, yeni bir şey söylemenin mümkün olup olmadığını sorgular. Ayrıca öyküden çıkardığını zannettiği MHK yine karşısındadır. Eylül ise ortalarda yoktur.

Koray sürekli anlattığı, Andersen'in sevdiği prens için sesiyle kuyruğunu değişen denizkızının masalını biraz değiştirip, sesinin yanında onun gölgesini de yok eder. Burada hemen gölge motifinin Murakami'de de olduğu eklenir. Onun *Haşlanmış Harikalar Diyarı ve Dünyanın Sonu* kitabındaki "Dünyanın Sonunda"¹⁴ hikâyesine gönderme yapılmıştır. Dış dünyadan izole edilmiş, duvarlarla çevrili bir şehirden bahsedilir. Anlatıcının bilinçaltında oluşturduğu bu şehirdeki insanların seçim özgürlüğü, gölgesi ve yüreği yoktur. Gölgelere kapı bekçisi el koyar. Gölgesiz insanlar belleklerini de yitirmektedir. İlginç olan nokta, anlatıcının aşk nedeniyle, bilinçaltında yarattığı şehri terk edemeyerek orada hapsolmayı göze almasıdır. *Düğmeler ve Başka Şeyler*'de de kahramanların benzer bir sıkışmışlık hali içinde oldukları tespit edilebilir.

Burada yine aynı soruyla karşılaşılır. Koray gerçekten farklı bir masal mı anlatıyordu? Onu gözleyen MHK, onun da bir şeyleri kopyaladığını söyler. Koray'ın kolyeyi aldığından habersizdir ancak içgüdüsel olarak elini boynuna götürür, kolyesi yerinde değildir. İlginç olan, Koray'ın da elini istemsizce boynuna götürmesidir.

O sırada Eylül ortaya çıkar. Hayal dairesinin içine lacivert taşından bir kolye çizmiştir. Anlatıcı, Eylül'ü devreye sokarak var olan karışıklıktan kurtulmak için kendi sorumluluğunu ona yükleyecektir. Asıl anlatıcı ile Eylül arasındaki anlatı nöbeti yine Eylül'dedir. Eylül denizi ve MHK'yı hayal dairesine almayı başardığı gibi, artık eski ve yeni tüm kahramanlarına yeniden sahip olur.

Görüldüğü gibi okur, sürekli bir değişim/dönüşüm sarmalı içerisinde. Başka bir bedene bürünen canlılardan sonra kolye de düğmelere dönüşür.

Yazar bu kadar iç içe geçen bir anlatının getirdiği kafa karışıklığını gidermek için son durumu özetleyen beş maddelik bir tasnif yapar. Sonuç olarak kim bilir kaçınıcı defa geri çekilir. Eylül'ün tavsiyesi ise yokuşu zikzak yaparak çıkmasıdır. (Bu anlatıya hâkim olabilmek için de zikzak yapmak gerekir.)

MHK, Koray'ın anlattığı denizkızını bulursa, barın terasında masal anlatan o adamı da bulacağını düşünür. Onun kolyeyi alan adam olduğunu hâlâ bilmiyordu. Ancak Koray denizkızının öyküsünden vaz geçeceği için onu bulması imkânsızdır artık. (Bu arada Koray'ın çizimini yarım bıraktığı denizkızı Gülşen'e benzemektedir.)

Koray denizkızına bakıp Gülşen'i, sonra da lisedeki aşkı Ayşen'i hatırlar. Onu internette arar, bulamaz. Artık denizkızının öyküsünü yazmadığını fark edince gerçeklik/yansıma kavramlarına yüklediği anlamları sorgular. Yansımaları yakalamak için onların gerçeklik hallerini bilmesi gerektiği sonucuna varır. Sonuçta bilinmeyen şey hayal de edilemez. Böylelikle Koray ikinci "ayma" vakasını yaşar. Yansımalar için gerçeklikler aramaya, buna da Ayşen'le başlar. İnternette onu ararken birden denizkızını aramaya yönelir. Denizkızı, prensi unuttukça sesine yeniden kavuşacak, sonrasında ise Hale'nin lokantasında çalışmaya başlayacaktır. Eylül, Koray'ın denizkızının öyküsünü yazamayınca onu lokantaya yollamak zorunda kaldıklarını MHK'ya anlatır. Eylül'ün suçu Koray'a atması ilginçtir. Sanki -tabii kendi düzleminde- Koray onun yarattığı bir kahraman değildir. Bu durum ona göre MHK'nın

¹⁴ Murakami, Haruki, *Haşlanmış Harikalar Diyarı ve Dünyanın Sonu*, Çev. Hüseyin Can Erkin, Doğan Kitap, İstanbul, 2011.

suçudur. Yeni olabilecek tüm öyküleri lanetlediği için yazar adayları adeta bağlanmışlardır. (Burada bir anlamda yeni yazarların konu bulmaktaki sıkıntılarına da gönderme yapılmış olması muhtemeldir.)

MHK Koray'ın kim olduğunu Eylül'den öğrenir. Onun sesini Masalcı'nın sesine benzetir. Taşın düğmelere dönüştürülüp şehirde dolaşmasından rahatsız olur. Çünkü onlar ikinci el öykü şablonları gibidir. Koray bu düğmelerden birine rastlayıp ikinci el bir anlatıcı olarak kalmış olabilir. Masalcı'nın elinde buna benzer birçok halkanın olması, bu halkaları yeni yetme kızların boyunlarına takmış olması da mümkündür. Öyleyse MHK'dan ve başka kızlardan çokça var demektir. Yani birileri bir gün yeni şeyler anlatabilir.

Eylül sonunda MHK ile Koray'ı karşılaştırır. Koray'ın elinde yolda bulduğu lacivert taşından bir düğme vardır. Kadın, Koray'a öyküsünü anlatır. Onun kadim Masalcı'nın silik bir kopyası olduğunu düşünür. Böylece Masalcı'sına kavuşma umutları söner ama tüm öyküsünü anlattığı için artık başka anlatıcılara ihtiyacı olmayacağını söyler. Ona göre artık bitmiştir. Koray ise kaderine razı olur ve ikinci el bir anlatıcı olarak kalır.

6. (III. BÖLÜM) GÜLŞEN YILMAZ

Bu bölümde kolye Gülşen'dedir. Bazen ekrandaki görüntüler gibi sanal olduğunu düşünür. Havuzun kenarına oturup elini suya daldırma isteği duyar ancak havuzun suyu pistir. İç giyim firması sahibi olan müşterisi Engin'le evlenir. Atölyesi küçük bir fabrikaya dönmüştür. Çalışan kızlara sesli kitaplar dinletir. Anlatıcı burada MHK'nın anlattığı atölyeyle olan benzerliğe tesadüf der. Engin çekmecedeki kolyeyi bulur. Gülşen'in aklından kolyeden düğmeler yapmak gelir ama vaz geçer. Kolye yine ortaya çıkmaz.

MHK özlemle kolyesini geri istemektedir. Bir sergi açılışında Gülşen'le karşılaşırlar. Kolye Gülşen'in boynundadır. Engin'in kolyeyi boynuna takışını aynadan görmesi, Koray'la olan sahneyi hatırlatır. Bu noktada Eylül'den itirafa benzer bir açıklama gelir. Bu sahne öyküye ivme kazandırmak için sonradan eklendiğini ve tüm olumsuzluğun bu sahneye yüklendiğini anlatır.

İkisi arasındaki benzerlik azımsanacak gibi değildir. Gülşen, MHK'nın genç bir kopyası gibidir. Eylül görünüşlerini benzetebilse de ruhları için aynı şeyi söylemez. Gülşen ona baktığında ekrandaki parlak bir görüntüye bakıyormuş gibi hisseder. Fotoğraf sergisindedirler. Siyah beyaz fotoğraflarda insan yüzleri vardır. Suratların yanında da arkası dönük kuşlar mevcut. Tam ortadaki resim ise diğerlerinden farklıdır. Bir iskelede arkası dönük iki kadın görülür. İki kadın, bu resmin tam karşısında birbirlerine bakmaktadırlar. (*Cahil Periler'e* gönderme.) Gülşen boynunu yakan kolyeyi hızla MHK'ya verir. O da derhal kolyeyi alıp salonu terk eder. Başka bir yerde, yolda Koray'ın ayağı bir şeye takılır, bu lacivert taşından bir düğmedir. Daha önce de bunlardan birini gördüğünü düşünen Koray düğmeyi almaz, yoluna devam eder. (Koray düğmeyi almayarak ayağına gelen fırsatı tepmiş de olabilir.)

7. (IV. BÖLÜM) EYLÜL VE BEN

Anlatıcı ve Eylül, Koray'ın eskiden sık gittiği İtalyan restoranında buluşurlar. Koray'ın sucuklarını verdiği kedi de oradadır. (Bu kedi karganın yanındaki kedi de olabilir.)

Eylül'ün bir tanıdığı kız Didem, Gülşen'in fabrikasında işe girmiştir. O da görsel tasarım okur. Başlarda fabrikada sesli kitap CD'leri dinlediklerini sonra da bir adamın gelip onlara öykü anlatacağını söylediğini aktarır. Adam uzun boylu, esmer, sürmeli gibi siyah gözlü bir adamdır (Masalcı). Eylül devam eder. Didem'in boynunda lacivert nazar boncuklarından yapılmış bir kolye vardır. Mor pelerinli bir kadın (MHK) cumartesi günleri elişi pazarında

satmaktadır. O boncuklardan düğme de yapıldığı ancak onları başkasının sattığı aktarılır. Ayrıca Didem öykü yazmaya başlamıştır. Anlatıcı bu anlatılanları pek ciddiye almaz çünkü hepsini Eylül’ün uydurduğunu düşünür. Ona göre tüm kahramanları başarısız olmuştur. Sadece karga başarılı olmuş olabilir. Bir de hüthüt kuşu. Belki de Didem onun öyküsünü anlatacaktır.

8. (V. BÖLÜM) AYÇA VE HÜTHÜT KUŞU

Ayça, Gülşen ve Engin’in kızıdır. Leyla adlı şehla bir bakıcısı vardır. (Koray’ın annesinin adı da Leyla idi.) Süleyman Amca, Ayça’ya hüthüt kuşunu gösterir. Süleyman Amca’nın çocukluk fotoğrafı Ayça’ya çok benzer. Karısının adı Belkis’tir. (Hüthüt kuşu, Hz. Süleyman’a rehberlik yapan, yeraltındaki suları görme yeteneğine sahip olan, mitolojide önemli bir kuştur. Saba Melikesi ile Hz. Süleyman’ın tanışmalarına o neden olur. Saba Melikesi Belkis ise Etiyopya ve Somali’de hüküm sürdüğü söylenen bir kraliçedir.)

Kuş resimlerinden kartlarla hafıza oyunu oynarlar. Belkis Yenge yıllar önce sırta kadem basmıştır. Süleyman Amca’nın karısı ya da sevgilisidir. Kuşların dilinden anladığı söylenir. Ayça büyür, veterinerliği kazanır. Yeni taşındığı eve iki çöl afişiyle gelir. Gülşen, Koray’ın evini görmediği için çöl fotoğraflarına bir anlam veremez. Anlatıcı araya girerek okuyucuda uyanan şüpheyi gidermek ister gibidir. Ayça’nın Koray’a çekmiş olma ihtimali olmadığı belirtilir.

Gülşen’in babası öldükten sonra, eskiden Gülşen’in yanında çalışan Didem başsağılığına gelir. Artık ikinci sınıf polis romanları yazmaktadır. O da ikinci el yazar olmuştur aslında. Didem, Ayça’yı alıp pazara götürür. Onu, nazar boncuklu kolyeleri satan Belkis Hanım’la tanıştırır. Bu MHK’dır. Ayça onu annesine benzetir. Hüthüt kuşunu anımsar. Belkis ona kolye mi yoksa hüthüt kuşunu mu istediğini sorduğunda kuşu seçer. Ayça çocukluğunda olduğu gibi hüthüt kuşunun kendine özgü adının ne olduğunu sorar. Daha önce de adı geçen Cenevizlinin Yeri adlı bir meyhaneye otururlar. Belkis ona Koray’ın kızı olup olmadığını sorar. Ayrıca çok uzaklardan, denizin ötesinden çölleri aşarak geldiğini anlatır. Aslında eskiden bir anlatıcı olduğunu da ekler. MHK’nın konuşmasının bir yerinde dipnotla Calvino’ya gönderme yapılır. Bu noktada yazarın *Var Olmayan Şövalye*’sinin¹⁵ kahramanından söz etmek fikir verici olabilir. Şöyle ki, eserin kahramanı Agilulfo, var olmayan ama bunun bilincine varmaya çalışan bir şövalyedir. Onun zıttı olarak verilen seyisi ise bedeni olup aklı olmayan Gurdulü’dür. Gurdulü’nün durumu Karatepeli ile aynıdır. Kendinin farkında değildir. Agilulfo ise aslında bu romanda kendi varlıklarını, gerçekliklerini sorgulan tüm kahramanlar gibidir. Hepsi de var olma çabası içindedirler. Kendi öykülerini aramaları, bir şeylere tutunmaya çalışmaları bu çabanın ürünüdür. Gerçek zannettikleri hayatlarında olduğu gibi öteki düzlemde yani kurmacanın sınırları içinde de mücadele verirler.

Anlatının sonlarında Belkis boynundaki halkayı çıkarıp Ayça’ya takar. Asıl anlatıcı da mor harmanın Ayça’ya çok yakışacağını Eylül’e söylemeyi düşünür. Bir anlamda her şey başa dönmüş ya da yeni başlıyor gibidir. Bu bir kısır döngüden ziyade doğal olan bir dönüşüm ya da doğanın olağan ilerleyişini çağırıştırır. Bu düzlemde Ayça’nın mor harmanlı kadına dönüşmesi hatta zaten o olması da muhtemeldir. Tam olarak ifade etmek gerekirse eserin sonu aslında eserin başlangıcı yani şu ana kadar oluşturulmuş kurgunun çıkış noktası da olabilir.

9. (VI. BÖLÜM) SİMURG’A GİDEN KUŞLAR

Son bölüme geldiğinde dipnotta, Feridüddin Attar’ın *Mantıku’t Tayr* (Kuş Dili) adlı eserinin künyesi verilir. Bu klasik anlatıda, kendilerine bir padişah bulmak için Hüthüt kuşunun rehberliğinde çileli bir yolculuğa çıkan kuşların macerası anlatılır. Karşılaştıkları her engelde

¹⁵ Calvino. İtalo, *Varolmayan Şövalye*, Çev. Neyyire Gül Işık, YKY, İstanbul 2016.

sayıları azalan kuşlar en sonunda hedeflerine yani Simurg'a ulaşırlar. Geriye topu topu otuz kuş kalmıştır. Kendilerini karşılayan çavuş kuşu, buraya gelene kadar yaptıkları her şeyin yazdığı kâğıtları önlerine koyar. Bu sırada ortaya Simurg çıkar ama Simurg zaten kendilerinden ibarettir. Aynada otuz kuşun sureti belirir yani Simurg'da kendilerini, kendilerinde Simurg'u görmüş olurlar. Kuşların hepsi bu aynada yok olurlar. Bu aslında bir olmakla aynı anlamdadır.

10. SONUÇ

Romanın aslen iki anlatıcısı vardır. Asıl anlatıcı ve onun yine anlatıcı olarak kurguladığı Eylül. Eylül hem anlatıcı hem de roman kahramanı rolündedir. Zaman zaman asıl anlatıcıya yarenlik yaptığı da söylenebilir. Eylül'ün ilk planda oluşturduğu kahramanlar Gülşen ile Koray'dır. Eylül'ün dikkatini dağıtan yani onu Gülşen'le Koray'ın öyküsüne yoğunlaşmasını engelleyen kişi mor harmanili kadındır. Eylül başlarda bu kadını kendi öyküsünün içine çekmeye çalışsa da uzun süre başarılı olamayacaktır. Nedeni ise mor harmanili kadının anlatıdaki rolünün Eylül'le aynı seviyede olmamasıdır. Hatta Eylül'ün başkası tarafından yaratılmış basit bir anlatıcı olduğunu yüzüne vururken bilinçlilik anlamında ondan önde olduğu söylenebilir.

Mor harmanili kadın bir masal anlatıcısıdır aslında. Onu bu görevi devreden ise eski çağlardan kalma Masalcı'dır. Önceleri ikinci planda olan Koray da elinden geldiği kadar bir masal anlatıcısına dönüşmeye çalışır ancak başarılı olamaz.

Eylül'ün bir tanıdığının kızı olan Didem de aynı yola girer. Boynundaki lacivert kolyeyi – kolye, anlatıcı durumuna geçmenin de bir sembolüdür – Belkis'tan yani mor harmanili kadından almıştır. Kadim Masalcı'yla da Gülşen'in atölyesinde karşılaşır. Ancak o da ikinci sınıf bir anlatıcı olmaktan kurtulamaz. Lacivert taşından yapılma – buna büyümlü nesne de denebilir – halka, kolye, düğme ya da boncuklar başlarda bir yetenek bahşetmelerine rağmen aynı zamanda bir lanetin de taşıyıcısıdır. Mor harmanili kadının hem kolyeden kurtulmak hem de onu tekrar elde etmek istemesi de bu ikilemden kaynaklanır. Halkayı son olarak boynuna takan Ayça'nın başarılı olup olamayacağı bilinemez ama bu durumun yeni bir başlangıcı ya da her şeyin başlangıcını temsil ettiği düşünülebilir.

Düğmeler ve Başka Şeyler, okurun önüne ucu açık bir anlatı serer. Roman, okurla sürekli bir iletişim halindedir ve bu iletişimi ona birçok seçenek sunarak kurar. Kurmaca ile gerçek arasındaki ilişki, neyin gerçek neyin kopya ya da kopyanın kopyası olduğu temel bağlantı noktalarıdır. Romana eklenen fotoğraf ve resimler hem bir gerçeklik algısı yaratmak hem de aslında gerçek olmadıklarını göstermek için vardılar. Tıpkı idealar dünyasında olduğu gibi karga ideası ya da zihnimizdeki karga imgesi sürekli bir kopyalamaya tâbi tutulduğunda gerçeği takip etmek zorlaşır. Yine bu görsel malzemeler, aynalar, pencereler ya da insanın bulunduğu konuma göre bakış açısı, yansıma kuramında olduğu gibi varlığın sınırlı bir kısmını görmemize olanak tanır. Romanda anlatılanların, verilen bilgilerle ispat edilmeye çalışıldığı algısı da bu yüzden yaratılır. Soru, gerçeğin ne kadarının görülebileceğidir. Romana hâkim olan belirsizlik bu bağlama uygun şekilde işlenmiştir. Verilen hiçbir bilginin kesinliği yoktur. Çünkü olamaz.

Romanda üzerinde durulabilecek ikinci eksen yine gerçeklikle bağlantılı olarak, var olma/kendini var edebilme çabasıyla ilgilidir. Örneğin Eylül, anlatıya tamamen hâkim olma mücadelesi verir. Mor harmanili kadın, kendi öyküsünü kendi yazamadığı için mutsuzdur. Koray da benzer arayışlarla anlatıcı olmak istemiştir. İnsanın kendi hayatını anlamlandırabilme çabasıyla öykü kahramanlarının kurmaca içerisinde aynı şey için uğraşmaları arasında paralellik vardır. Roman içerisinde de dünya üstünde de bir yer edinebilme mücadelesi verilir. Kafalarda, var olan her şeyin aslında kimin kurgusu olduğu sorusu sürekli. Binlerce yıllık anlatılarda da binlerce yıllık insanlık tarihinde de hep aynı yaşanmışlıklar çıkar insanın karşısına. Romanda da vurgulandığı gibi, yeni bir şey söylemek, hiç anlatılmamış olan öyküyü

anlatmak mümkün değildir. Ancak bu romanda yeniden söylemek, daha önce de belirtildiği gibi bir kısır döngüden ziyade bir dönüşümü, bir yeniden doğumu ifade eder. Laytmotif olarak kullanılan, kuşlar, aynalar, su vb. bu yüzden anlatıyla örtüşerek bir bütünlük oluşturur.

Yazarın ve romanın en önemli başarısı da burada, kendine has üslubunda ortaya çıkar. Bilinen mitler ve semboller, bildik yaşamlarla, tanıdık öykülerle harmanlanarak yeniden ama okuru sürükleyerek gözler önüne serilir. Postmodern anlatı teknikleriyle desteklenen kurguda okura üstten bir bakışın izleri görülmez, “ey okur” tarzı bir yönlendirme niyeti yoktur. Okuru yormak, onu ipuçlarının peşinden sürüklemek gibi bir amacı da yoktur. Gönderme yaptığı tüm eserlerin ya yazarını ya künyesini ya da bir resmini zaten romanına eklemiştir. Okurun inanmak ya da görmek istediği daha doğrusu eserden almak istediği ne ise, kendisine bırakılmıştır. Bu haliyle aşırı yorumlara da olanak veren romanın, okuru yoğunlukla yönelttiği nokta düşündürmektir. Hayatı, insanları, edebiyatı, düğmeleri ve başka şeyleri düşünmek.

Son olarak mutlaka eklenmesi gereken nokta, *Düğmeler ve Başka Şeyler*’in beyaz perdeye aktarılmaya çok uygun bir eser olduğudur. Roman baştan sona fotoğraf karelerinden oluşuyor gibidir. Görselliğe verdiği önem, karakter çözümlenmeleri, kurgusu ve üslubuyla sinemaya uyarlandığında eserin bu düzlemde de çok dikkat çekeceği açıktır.

KAYNAKÇA

1. Akerson, Fatma, *Düğmeler ve Başka Şeyler*, YKY, İstanbul, 2016.
2. Calvino, Italo, *Varolmayan Şövalye*, Çev. Neyyire Gül Işık, YKY, İstanbul 2016.
3. Caroll, Lewis, *Alice Harikalar Ülkesinde*, Çev. Kısmet Burian, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, Ekim 1998.
4. Darga, Muhibbe, *Anadolu'da Kadın*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015.
5. Murakami, Haruki, *Haşlanmış Harikalar Diyarı ve Dünyanın Sonu*, Çev. Hüseyin Can Erkin, Doğan Kitap, İstanbul, 2011.

ABDURRAHMAN AKTEPİ'NİN DİVANINDAKİ HAYVAN MAZMUNLARI

ANIMAL METAPHORS IN ABDURRAHMAN AKTEPİ'S DIWAN

Dr. Öğr. Üyesi Osman ASLANOĞLU
Dicle Üniversitesi

ÖZET

Şeyh Abdurrahman Aktepi, Diyarbakır'ın Çınar ilçesine bağlı Aktepe köyünde doğmuş ve 1910'da aynı yerde vefat etmiştir. Nakşibendî Halidî şeyhi olan Aktepi, tasavvufta, dinî ilimlerde, tıp ve astronomi gibi modern bilimlerde ve araştırma konumuzun içerisinde olduğu edebiyat alanında kendisini eserleriyle ıspatlamış bir şahsiyettir. Farklı dillerde ve alanlarda yazılmış eserleri içerisinde bir divanı vardır. Kürtçe yazılmış olan bu eser Aktepi'nin edebiyatta da öne çıkmasına sebep olmuştur. Şiirlerinde Rûhî mahlasını kullanmıştır. Bu nedenle eserine Dîvan-ı Rûhî adını vermiştir. Bu eser edebî özellikleriyle Kürt edebiyatı için oldukça önemlidir. Aktepi, divanında daha çok ilahi aşk üzerinde durmuştur. Aktepi, ilahi aşkı ve diğer konuları klasik edebiyatta olduğu gibi pek çok benzetmelerle işlemiştir. Aktepi'nin divanında 17 kadar hayvan adı geçmektedir. Bunların neredeyse tamamı aşk konulu şiirlerde kullanılan benzetmeler içindir. Bu çalışmayla Aktepi'nin edebi yönünü daha iyi anlamaya ve ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Abdurrahman Aktepi, Kürtçe, Divan, Hayvan, Mazmun.

GİRİŞ

Aktepi'nin şiirlerinde farklı alanlarda pek çok mazmun geçmektedir. Bunlardan biri de hayvan unsurudur. Aktepi divan şiirinin klasik tarzıyla gazellerine ve diğer tarzdaki şiirlerine hayvan unsuruyla büyük bir zenginlik katmıştır. Teşbih ve istiareler şairlerin edebi gücünü gösterir. Aktepi de bu alanda hünerini ortaya koymuş ve pek çok benzetmeye yer vermiştir. Divanında yaklaşık 17 kadar hayvan adı geçmektedir. Bunlardan 7 tanesi kuş grubunda yer almaktadır. Diğerleri ise çoğunlukla memeli ve böcek türündedir. Şair genel itibarıyla bu mazmunları divan şiirindeki yaygın özellikleriyle kullanmıştır. Bu hayvanlar içerisinde klasik şiirde en az yer verilen hayvan kazdır. En çok bahsedilen hayvan ise bülbüldür. Aktepi'nin bu hayvanları nasıl ve hangi yönlerle işlediğine bakalım.

1. Akrep

Zehirli kuyruğuyla canlıları öldürebilen tehlikeli bir hayvandır. Siyah, yeşil ve sarı renkli türleri vardır. Genellikle bu tehlikenin etkisiyle şiirlere konu edilir. İki kısıkcıyla da edebiyatta çok bahsedilir. Edebiyatta rengiyle ve şekliyle sevgilinin saçına benzetilir(Çelebioğlu, s. 577). Sevgilinin saç edebiyatta siyah olarak zikredilir ve iki zülüflü olduğu için âşığı öldüren bir akrebe benzetilir. Ayrıca burç olarak zikredilme durumu söz konusudur. Akrep burcu yeniden doğmayı ve ölümü etkiler.

Aktepi şiirinde sevgilinin perçemini zikrederek akrebe benzetir ve âşik tehlikesine işaret etmiş olur:

Wer perîşan bin li bedrê purçemê 'eqreb-sifet

Ez perîşanê dilê bêçare pur rişan dikin 21/17

2. Aslan

Genellikle Farsça ve Kürtçesi olan şîr kelimesiyle zikredilir. Aslan, kedigiller ailesinden iri cüsseli, güçlü pençeleri ve adaleleri olan memeli bir hayvandır (Muîn, V, s. 2103). Pek çok medeniyette simge olarak aslan resmi ve heykeli kullanılmıştır ve kutsal hayvanlardan sayılmıştır (Akbay ve diğ. s. 567). Burçlardan birinin ismi “aslan burcu”dur. Aslan burcu soy, zevk ve hayalciliği etkiler. Pençesinin öldürücü özelliğinden dolayı öldürücü bir hastalık olan kansere, *aslan pençesi* anlamına gelen “şîrpençe” denilir. Cesaretinden dolayı Hz. Ali’ye “Allah’ın Aslanı” (*Esedullah*) sıfatı verilmiştir (Uludağ, 126; Pala, s. 26-27).

Edebiyatta daha çok cesaretin temsili olarak ve avcı olarak zikredilir. Avcı ve öldürücü olmasıyla ölüm ve felek gibi varlıklar için kullanılır. Aktepî Hz. Ali’yi övdüğü bir şiirinde onu Allah’ın aslanı olarak zikreder:

Şahê Merdan, şêrê Yezdan îbn-î emmê Mistefa

Rehberê rahê heqîqet astî siltanê huda 9/5

Aşk konulu bir şiirinde sevgili, âşığına hitap ederek aşk ile âşığın bir aslan haline geldiğini söyler. Bu ifadeyle aşkın etkisine işaret eder ve âşığın aslında korkak bir tilki iken aşk vasıtasıyla bir aslana dönüştüğünü belirtir:

Maşuk:

Rûbehek na kes bi wê ‘eşqa me da te ismê şêr

Hem çû Luqman im bi weslê xweş dikim qelbê seqîm 18/20

Sevgili zalim olmasıyla âşığın canına kasteder. Sevgilinin bakışlarıyla vurulan âşık, aslanın pençesine düşmüş gibidir. Bu da onun ölümü sayılır.

Tîr û rim pey pey dibarin ber dilê kul bê ’eded

Şewqê yarê keckulah, têk pare kir cerg û kebed

Xaif û lerezende me ez ketme nêv pencê esed

Derdê hicranê qetî kir canê şêrîn ez cesed 13/35

Sevgili veya güzel bir ceylana benzer, zayıf olmasına rağmen güzelliğiyle güçlü aslanları yener:

Ba xired kes reste nabit qed ji pencê esmeran

Gerçi ev kafir xezal in setwetê şêran dikin 21/12

3. Balık

Balık da boğa gibi klasik şiirde genellikle burçlar bağlamında işlenir. Şiirlerde “Hût” veya “mâhî” olarak geçer. Zaman olarak 20 Şubat-20 Mart aralığına denk gelir. Mekan olarak semanın Güney yarım küresinde bulunur. Balık burcu sınırlama ve kuşatma güdünü etkiler. Ayrıca yeni bir yaşamın ortaya çıkışını ifade eder(And, s.332; İlhan, s. 23). Elementi su’dur. Yönetici gezegeni Neptün’dür. Aktepi boğa kelimesinde bahsedildiği gibi Zaman aralığını ifade için kullanmıştır. Aktepi, Boğa’dan Balık’a kadar sevinçli olmaktan bahsedince Nisan’dan Mart’a kadar demek istemiştir ki bu da yılın tamamını ifade eder. Ayrıca gökteki yerleri düşünüldüğünde Kuzey’den Güney’e kadar her yerin sevinçle dolduğu anlamı da söz konusudur:

Cîhan bû xulxul û şahî, ji burcê sewrê ta mahî

Ji husna mahê xergahî, diheş girtin ji şewqê re 1/19

4. Boğa

Arapçası sevr’dur. Burçlar genellikle yaygın bilinen etkileri veya zamanlarının özellikleri bağlamında ele alınırlar. Boğa da daha çok Boğa burcuyla olan ilgisiyle kullanılır. Boğa burcu zenginliği ve azmi temsil eder. Zaman aralığı olarak ise 21 Nisan ve 21 Mayıs’a denk gelir(And, s. 332-333, İlhan, s. 23). Mekan olarak semanın Kuzey yarımküresindedir. Elementi topraktır. Aktepi bir beytinde Boğa burcundan Balık burcuna kadar ifadesini kullanmıştır. Şair burada tüm yılı kastetmiştir diyebiliriz. Çünkü Balık burcu Şubat ve Mart iken Boğa burcu Nisan ve Mayıstır. Aktepi sevgilinin ortaya çıkıp görünmesinin oluşturduğu sevinci anlatırken Boğadan Balık burcuna kadar derken aslında sevincin bütün bir yıla yayıldığını söyler. Ayrıca burçların mekansal özelliği düşünüldüğünde de Balık burcu Güney yarım kürede olduğu için Kuzeyden Güneye kadar tüm dünya kastedilmiş olabilir:

Cîhan bû xulxul û şahî, ji burcê sewrê ta mahî

Ji husna mahê xergahî, diheş girtin ji şewqê re 1/19

5. Bülbül

Klasik tarzlı divan şiirinde en çok kendisinden bahsedilen ve benzetme yapılan mazmun bülbüldür. Şiirlerde Andelib olarak da geçer. Kuşlar içerisinde aşığı o, temsil eder ve ötüşüyle aşığın feryatlarını dile getirir. Sevgilisi ise güldür. Bu ilişki nedeniyle gülle beraber anılarak tenasüp sanatı yapılır(Onay, s. 101; Tolasa, s. 454; Pala, s. 77). Aktepi’nin divanında kendisinden oldukça fazla ve farklı özellikleriyle bahsedilir:

Bülbül güle yaptığı cilveler ile bahsedilir:

îhya bike vî bédilî, carek bi dêmê sorgulî

Wek cilweheyê bilbilî, bêtin ji min sed fetl û gerr 10/5

Bülbül aşk şarabıyla sarhoş ve mesttir:

Mislê bilbil bêhiş ê yarê gul endam im çira?

Çunkî gêsû helqedar in perçemî 'eyar e gul 14/5

Bülbül aşıkları simgeler: gülü severler. Ama sevgili birdir, dünyadaki sevgililer boştur, onları sevenler boşuna sever:

Fîl heqîqet gul yek e, ev nazika şeng û şepal

Bilbilan bêhûde meylê werdê der bustan dikin 21/13

Bülbül sadık bir aşık gibi ise her zaman sevgisi devam eder. Sadece baharda değil:

Bilbilê sadiq heqîqet sinfê 'uşşaq in, çi ra?

Der biharê, der xezanê seyf, şîta efxan dikin 21/14

Geçtiği diğer beyitler: 2/3, 2/16, 4/10, 5/4, 5/9, 11/7

6. Ceylan

Edebiyatta ahû ve ğazal isimleriyle geçer. Teşbih ve istiare sanatları kullanılarak sevgiliyle aralarında benzetme yapılır. Gözlerinin güzelliğiyle, ürkek ve nazik oluşuyla, avcılarının avı olmasıyla ve bedeninden çıkarılan misk kokusuyla anılırlar.

Sevgili, bir ceylana benzer, zayıf olmasına rağmen güzelliğiyle güçlü aslanları yener:

Ba xired kes reşte nabit qed ji pencê esmeran

Gerçî ev kafir xezal in setwetê şêran dikin 21/12

7. Doğan

Yırtıcı kuşlardandır. Baz veya şahbaz olarak anılır. Av için terbiye edilmiş bir kuştur(Kurnaz, s. 203). Göğsü ve yanları kahverengi siyah çizgiler vardır. Diğer yerlerinde beyaz ve kül renginde tüyler vardır. Çenesinde siyah şeritler vardır. Divan edebiyatında avcılığıyla güçlü ve zalim varlıklara benzetilir. Divân edebiyatında çok sayıda varlık için kullanılır. Aşık ve sevgilinin bahsedildiği yerde sevgilinin gönül avlayan saçlarından kinayedir(Pala, s. 60). Bâz, genellikle av avlamadaki mahareti ve alışkanlığı ile kendini gösterir(Tolasa, s. 456). Avlayıcı olarak benzetilen olarak kullanılınca tenasüp sanatı yapılarak avı ile beraber zikredilir.

Aktepî sevgiliden ayrı olmanın acısıyla çektiği acının hayvanları dahi üzüntüye boğacağını söylerken örnek olarak doğan ve kekligi örnek verir. Burada Aktepî de örnek verirken avcı ve av tenasübünü kullanıyor:

Baz û kebk û teyr û heywan, dê dibin mehzûn û giryan

Bişnewend er barê êşan, şewt û zarîne di min 22/8

Aktepî sevdiğine kavuşan aşğın sevincini anlatmak için dostlar içerisinde ve aşıklar arasında bir doğan kuşu gibi görüneceğini söyler:

Dê li nik emsal û eqranan bikim sed fexr û naz

Tev refê ûşaqqî ez mislê teyrê şahîbaz 4/35

8. Ejderha

“Ejd”, “ejder”, “ejdhâ” veya “ejderhâ” gibi isimlerle geçer. Pehlevicede “aji” veya “aj”, yılan sözcüğünden gelir ve *Aj-i Dahhâk*: “*Dehhâk yılanı*” da aynı köktendir. Eski efsanelerde yarasa kanatlı, dikenli kuyruklu, derisi pullu efsanevi canavardır. Başu aslan başına, kuyruğu yılan kuyruğuna benzermiş(Kam, s. 143). Ejderha da yılan gibi kıvrımlı şekle ve siyah renge sahip olması nedeniyle sevgilinin saçu ve zülfü için benzetme aracı olarak kullanılır. Çünkü sevgilinin kıvrım kıvrım saçları, ejderhayı andırır(Pala, s. 136). Aktepî de aynı şekilde sevgilinin zülüflerini ejderhaya benzetir ve kalbini o zülüflerin yaraladığını belirtir:

Ledxe kir qelbê me ejderhayê zulfê ‘enberî

Min nevê xûbanê alem xeyrî yarê enwerî 12/5

9. Karga

Genellikle Farsçasu olan zağ kelimesi ile işlenir. Kargalar tuhaf sesleri, siyah renkleri, parlak cisimlere olan düşkünlükleri ile mitolojiye ve sanata sıklıkla konu olmuşlardır. Daha çok menfî açıdan ele alınan karga, bir hiciv hayvanıdır. En çirkin ötüşlü, kötü yürüyüşlü kuş olarak bilinen karga, halk kültüründe de iyi karşılanmaz. Çoğu hikâye ve şiirde değerli nesnelere ve cevherlere kaçırılan kuş olarak anılır. Olumsuz özellikleriyle rakibi olan bülbül ve humâ gibi kuşlarla tezat ilişkisi ile zikredilir. Siyah rengiyle de gece ve sevgilinin yüzündeki ben için benzetilen olarak kullanılır. Aktepî bir beytinde sevgilinin güzellik unsurlarını zikrederken servi gibi boyundan ve kargaya benzeyen siyah beninden bahseder:

Bi qurban ew qeda wekî serwê baxan

Bi heyran xalê reş teşbîhê zaxan 20/9

10. Kaz:

Kazlar, beyaz ve gri tüylere sahip ayakları perdeli olan otçul bir kuştur. Uçarken beraber hareket ederler ve “V” harfi şeklinde beraber dizilerek uçarlar(Korugan, s. 70). Göç ederken yönlerini yıldızlara göre tayin ettikleri söylenir. Hayatları boyunca tek eşli yaşarlar ve birbirlerine çok bağlıdırlar. Bu özellikleri içerisinde en çok beraber hareket etmeleri ve sadakatleri dikkat çekicidir. Aktepî yarından ayrı olduğunu zikrederken aşıkları kazlara benzeterek onların beraber aynı safta yer aldığını ancak kendisinin bu sevgili grubundan ayrı düştüğünü söyler:

Dûr û mehcûr im ji yarê ser refê qaz û siyan

Na qerîb im, na qerîb im, na qerîb im, na qerîb 2/12

11. Keklik

Şiirlerde kebk adıyla anılır. Güzel yürüyüşüyle sevgilinin salınarak veya sekerek yürümesinde benzetilendir. Aşık onu avlamak için uğraşır(Tolasa, s.290, 456; Kahraman, s. 853). Hoş-reftar ve hoş-hıram gibi tabirlerle sevgilinin yürüyüşü üzerinde durulur ve keklîge benzetilir. Ayrıca güzel ötüşüyle de sevdiği için inleyen âşığa benzetilir. Keklik genellikle avlanan bir kuş olduğu için avcısı olan doğan ve şahin gibi kuşlarla tenasüp içerisinde beraber zikredilir. Aktepî bir beytinde sevgilisinden ayrı kalmanın tüm hayvanları dahi üzdüğünü söyler ve örnek olarak doğan kuşu ile keklîgi verir:

Baz û kebk û teyr û heywan, dê dibin mehzûn û giyan

Bişnewend er barê êşan, şewt û zarîne di min 22/8

12. Kelebek

Farsçası pervane olan kelebek çok nazik bir hayvandır. Dokunulduğunda zarar görebilecek kadar ince kanatları vardır. Aşk ve sevgiliye vefa yolunda canından geçmenin ve kendini yakmanın sembolü olan meşhur bir hayvandır(Seccadî, s. 370). Kelebekler, geceleri gördükleri ışığın veya ateşin çevresinde uçarlar ve bazen alevler kendilerini yakar. Bu da edebiyatta aşk için kendini feda etme şeklinde yorumlanmıştır. Aşık, kelebek gibi sevgilinin ateşiyle yanar:

Dema dem hildibe der dil, hezar ateşge heya Rebb

Te suhtim şubhê perwanê, ji ferqa ser heta paê 28/6

13. Köpek

Kelb olarak da zikredilir. Çoğunlukla evcilleştirilen ve pek çok türü bulunan bir hayvandır(Nihanî, s. 37). Sadakati ve insana yakınlığı ile bilinir. İnsanlar tarafından genellikle avlanmak için kullanılır. Bu nedenle av ile beraber zikredilir. Edebiyatta rakip için kullanılan benzetmelerdendir. “Sevgili” ceylan olunca, “rakip” de bu ahuyu avlamak için tutulan bir nevi

av köpeği olur(Tolasa, s. 359, 459.). Sadakat özelliği Ashab-ı kehf hikayesinde de görülür. Aktepi de sadakati üzerinde durur. O, şah-ı nakşibendinin tarikatından müridi olarak kapısında kalacağını söylerken “kapıda köpek olmak” tabirini kullanılır:

Kelbê în dergehê şah im ta demê lehd û kefen 6/22

Kelbê şahê Neqşibend im ta li dinya zende me

Me'dena cûd3 û sexaê ez feqîr im hewce me 23/1

14. Kuş

Şiirlerde daha çok Farsça adı olan morğ kelimesi ile anılır. Kuş, edebiyatta daha çok uçuşu, özgür olması veya aksine bir kafese kapatılarak uçamaması veya avlanması gibi özelliklerle bahsedilir. Bu özelliklerle pek çok şeye benzetilir. Gerçek ve dar anlamı dışında daha çok fiziksel âlem veya beden kafesine hapsedilmiş kabul edilen insan ruhunu simgeleyen bir varlıktır(Yıldırım, s. 530). Bu açıdan kuş ve ruh arasında ilişki kurulur. Aynı şekilde gönül ve kalp de beden kafesindeki bir kuş gibidir. Aktepi sevgiliden ayrı kalma neticesinde ağlamaklı ve üzgün olduğunu belirttiği bir şiirinde sabrının kalmadığını, aşkın kendisi için bir zehir haline geldiğini söyleyerek kendisini yaralanmış bir kuşa benzetir:

Sebr û seman bû mubeddil, hub li min zehra helahil

Şubhê murxê nîmîbismil, qelbê xemgînê di min 22/16

İlahi aşk yolunda kanadı bağlı bir kuş olduğunu söyler:

Der sulûkê rahê heq ez murxekî perbeste me

Bêhişê xemra gunah im 'asî û şermende me 23/2

15. Papağan

Farsça ve Kürtçesi olan Tûtî kelimesiyle anılır. Papağan daha çok Hindistan'da bulunan ve ehlileştirilmeye en müsait kuştur. Konuşabilme veya konuşmaları taklit etme özelliği ve kabiliyeti ile bilinir. Dutların olgunlaştığı dönemlerde ortaya çıktığı ve tut yemeyi sevdiği için bu isimle anıldığı bilinir(Yıldırım, s. 693-694). Papağanlar şeker yemeyi sevdikleri için edebiyatta genellikle şeker kelimesi ile tenasüp yapılarak aktarılır. Papağanın konuşması şeker yemesinden dolayı tatlı gibidir. Bu yönüyle sevgili için benzetilendir. Sevgili de konuşunca aşığı mutlu eder:

Bi weslê dil ku şa kim min çû gul ey tûtiyê natiq

Xelas ke min bi yek mehbet ji hal û derkê meqhûrî 24/18

16. Tilki

Farsçası rubah'tır. Tilkiler, kara köpeklerin küçük türlerindedir. Genellikle yalnız yaşarlar(Worrall, Mary ve diğerleri, I. Cilt, s. 348). Burnu ve kulakları sivri ve büyük; kuyruğu uzun, zekâ ve hilesiyle bir hayvandır. Kurnaz olduğu bilinir ve bu özelliği masallara konu olmuştur. Edebiyatta kurnazlığı veya çaresizliği ve zayıflığı ile zikredilir. Tilki, rakip için benzetilendir(Pala, s. 461). Tilki, zayıflığı ile aşık için benzetilendir. Çünkü sevgili, gücü ve etkisi ile mâşuka karşı bir aslan gibi güçlü iken âşık çok zayıf düşer.

Sevgili, aşığa hitap ederek aşığın çaresiz bir tilki konumunda iken aşk sayesinde onu bir aslana çevirdiğini söyler. Aşkın özelliğine değinilir:

Maşuk:

Rûbehek na kes bi wê 'eşqa me da te ismê şêr

Hem çû Luqman im bi weslê xweş dikim qelbê seqîm 18/20

Gönül, aşkın kendisine verdiği enerji ve özellikler ise padişahlar gibi güçlü bir özelliğe sahip olur. Aşk olmazsa gönül basit bir tilki gibidir:

Me xwe dibînî ku çendîn quwwet û sekwet ji te têtin

Hemî asarê 'eşqê yar e, wer ne xod çî rûbahî 25/20

17. Yılan

Şiirlerde daha çok “mar” olarak geçer. Gerçek hayatta tehlikeli ve öldürücü bir hayvan olan yılan edebiyatta daha çok sevgilinin uzun saçı ve zülüfleri için kullanılır. İnceliğ ve uzunluğu, siyah rengi ve tehlikeli oluşu gibi noktalar benzetme yönleridir. Ayrıca yılanların hazineleri koruduğu söylenir. Bu açıdan yılanı benzeyen zülüflerin de güzellik unsurlarına nöbetçilik yaptığı benzetmesi yapılır. Bu açıdan teşbih ve istiare sanatları yapılır. Bazı rivayetlerde Hz. Adem'in cennet çıkarılmasında pay sahibi olduğu için birlikte anılarak tenasüp sanatı yapılır(Zavotçu, 2012, s. 21; Talibiyân, Yahya ve Zehra Caferî, s. 140; Pala, 1997, s.38) Aktepe de yılanı siyah rengiyle sevgilinin zülüflerine benzeterek işler:

*Wucûda perde bû 'edem, di gel dilber şudem hemdem
Siyeh marê mûyê edhem, xelek bestin ji helqê ra 1/17*

Ah û nalîn tîn ji min, gestim siyeh-marê gulê

Sotin û narê di dil da ew çî çeşmê şehle tê 27/8

SONUÇ:

Yakın dönem şairi olan Şeyh Abdurrahman Aktepe küçük divanında ve az sayıdaki şiirlerinde oldukça pek çok mazmuna yer vermiştir. Şiirlerinde dini, tarihi ve efsanevi kişiliklere ve sosyal olgulara yer vermekle kalmamış tabiatı da şiirlerinde oldukça yaygın bir şekilde kullanmıştır. Tabiat unsurları içerisinde de hayvanlar önemli bir yer tutmaktadır. Hayvan mazmunları, şiirlerine oldukça edebî bir üslup kazandırmış ve Aktepe'nin klasik şiirin usta bir takipçisi olduğunu göstermiştir. Onlarca hayvan adını şiirlerinde kullanması, onun doğayı da iyi okuduğunu ayrıca göstermektedir. Bu çalışmanın Aktepe'nin edebi yönünün anlaşılmasına katkıda bulunmasını ümit ederiz.

KAYNAKÇA

1. Akbay, Zeynep, Yaşar Anday, İpek Erkeller, Sema Güzelşen ve Pınar Kür, Gelişim Yayınları, İstanbul.
2. And, Metin, Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası, Yapı kredi Yayınları, İstanbul, 2008.
3. Çelebi, Evliya, Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman, 9. Kitap, 2. Cilt, Yapı kredi Yayınları, İstanbul, 2011.
4. Çelebioğlu, Amil, Kültür ve Edebiyatımızda Allah, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, MEB Yay., İstanbul 1998.
5. İlhan, Barış, Derleyen: Ayşem Aksoy, Astroloji Dersleri, İlhan Yayınevi, İstanbul, 2004.
6. Kam, Ömer Ferit, (Haz. Halil Çeltik) Divan Şiirinin Dünyasına Giriş (Asar-ı Edebiye Tedkikâtı), Birleşik Yayınevi, Ankara 2008.
7. Korugan, Tamer, Lüzumsuz Bilgiler Ansiklopedisi, Aykırı Yayıncılık, 2001, İstanbul.
8. Kurnaz, Cemal, Hayali Bey Dîvânı Tahlili, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.
9. Muîn, Muhammed, Ferheng-i Fârisî, İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1386, 6 Cilt.
10. Nihanî, Şukûh, Tehlil ve nakş-ı numadin ve Edebî-yi Heyvanat der Divan-ı Hakanî, Tabatabaî Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Tahran, 1394.
11. Pala, İskender, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Kapı Yayınları, İstanbul 2009.
12. Seccadî, Seyyid Cafer, Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü, (Çev. Hakkı Uygur) Ensar neşriyat, İstanbul 2007.
13. Tolasa, Harun, Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası, Akçağ Yayınları, Ankara 2001.
14. Uludağ, Süleyman, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2005.
15. Worrall, Mary ve diğerleri, Danişnâme-i Nucevanan ve Kudekan-i Oksford, II Cilt, Tercüme: Mecid Melikan ve diğerleri, Neşr-i Ney, Tahran, 1380.
16. Yıldırım, Nimet, Fars Mitolojisi Sözlüğü, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2008.

ARAP EDEBİYATINDA DESTAN GELENEĞİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER
EVALUATIONS ON THE EPIC TRADITION IN ARABIC LITERATURE

Doç. Dr. İbrahim USTA

Bingöl Üniversitesi

ÖZET

Edebi türlerin en eskilerinden birisi olan ve Arapçadaki “melhame” sözcüğünün karşılığı olan destan kelimesi, “l-h-m” kökünden türemiş ismi mekândır. Sözlükte; “ölümlü, kanlı savaş, savaş yeri, savaşın en şiddetli hali, her taraftan ceset ve giysi parçaları saçılan, insanın kaçamayacağı derecede şiddetli bir savaş hali” gibi anlamlara gelmektedir. Spesifik anlamda ise, tarih öncesi dönemden günümüze kadar değişerek gelmiş, yazarı belli olmayan, kulaktan kulağa yayılan ve toplumun hayal gücüyle biçim değiştiren; insan ve insanüstü varlıklarla ilgili hayalî veya alegorik bir anlatımı olan halk hikâyeleridir.

Klasik dönem Arap edebiyatında, Cahiliye-Emevi-Abbasi dönemi şairlerinin bazı şiirleri kahramanlık, savaş manzaraları içerse de bu tür şiirlerin tam bir destan olduğu söylenemez. Buna karşın Arap edebiyatında bulunan ve sîret şeklinde isimlendirilen halk hikâyeleri tarzındaki edebi tür, bazı edebiyatçılar tarafından destana eşdeğer olarak görülmüştür. Bu çalışmada, Arap edebiyatındaki destan anlayışı ortaya konmaya çalışılmıştır. Klasik ve modern dönem Arap edebiyatındaki destansı unsurlar ele alınmış, Arapların destan geleneğinden yoksun olmasının muhtemel sebepleri araştırılmıştır. Son olarak modern dönem Arap yapay destanlarından bazılarının kısa tanıtımı yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Destan, Arap Destanları, Hamzatu'l-'Arab, Modern Arap Edebiyatı

ABSTRACT

The epic word, which is one of the oldest of literary genres and corresponds to the word “malhama” in Arabic; is a name derived from the root of “l-h-m”. In lexicon, it means “mortal, bloody war, war place, the most violent state of war, scattered corpses and clothes from all sides, oone of the most violent state of war that mankind cannot ran away”. However, specifically, they (epics) mean folk tales that have changed from prehistoric times to the present day, whose author is not known, traditionally spreading and transforming with the imagination of society and have an imaginary narrative about human and superhuman beings or have an allegorical narrative.

Although it includes heroism and war scenes in some of the poems of the Jahiliyya-Umayyad-Abbasid period in classical Arabic literature, such poems cannot be said to be a complete epic. On the other hand, the literary genre in the style of folk tales, which is found in Arabic literature and named as sîret (biography), has been seen as equivalent to epic by some writers. In this study, the understanding of epic in Arabic literature is tried to be put forward. Epic elements in classical and modern Arabic literature were discussed and possible reasons for the lack of the epic in Arabs literature were investigated. Finally, a brief of some of the modern artificial Arab epics were introduced.

Keywords: Epic, Arabic Epics, Hamza al-Arab, Modern Arabic Literature

GİRİŞ

Destan kelimesi sözlükte; hikâye, masal, sergüzeşt, manzum hikâye (kıssa), vâkıa, hile, tezvir, tarih, roman, nağme, teganni ve hayvan masalı (fabl) gibi anlamlara gelmektedir.¹ Spesifik bir terim olarak destan, belli belirsiz tarih olaylarına ve efsane motiflerine dayanılarak toplumun manevi gücünden meydana gelmiştir. Milletlerin hayatında pek büyük yankılar uyandırmış tarihi olaylar, çağdan çağa değişerek ülküleşmiş ve sayısız hayal unsurlarıyla tanınmaz hale gelmiş uzun manzum hikâyelere dönüşmüştür. Ağızdan ağıza taşınan ve toplumun hayal gücüyle biçim değiştiren insan ve insanüstü varlıklarla ilgili, hayalî ve alegorik bir anlatımla aktarılan halk hikâyeleri bu şekilde destanların temelini oluşturur. Başka bir ifadeyle destan; yozlaşmadan, toplumdaki iç çelişkileri, bireylerin ya da sınıfların türlü ilişkilerinden ziyade toplumu yöneten, ona önder olan «ideal» kişilerin hem dış güçlerle, hem de olağanüstü yaratıklarla savaşlarını anlatan daha çok manzum şeklinde ortaya çıkan, en eski halk edebiyatı mahsullerinden biridir. Sözlü geleneğe bağlı bu anonim mahsuller, zaman ve mekân içinde cemiyetin iradesini ellerinde tutan «Kahraman-Bilge» şahsiyetlerin menkıbevi ve hakiki hayatları etrafında teşekkül etmiş uzun, didaktik hikâyelerdir.²

Destanlar; milletlerin ortak şuur ve hayal gücünde iz bırakan birtakım tarihî ve sosyal olayların meydana geldiği doğuş; olaya ve kahramanlarına yeniler eklenerek destanın bölgeden bölgeye ve kuşaktan kuşağa aktarıldığı yayılış; sözlü geleneği bilen güçlü bir şairin ortaya çıkararak mevcut destanı şiirsel bir tarzda nazma dönüştürdüğü yazılış dönemi olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır.³

Destanlar, mitolojinin aksine yaşadığımız zamana daha yakın bir zaman diliminde oluşmuştur. Ana konuları tanrısal değil, daha çok insani özellikler taşır ve gerek anlatılanlar ve gerekse dinleyiciler tarafından gerçek olarak kabul edilen anlatımlardır. Gerek destan, gerekse masal ve efsane (mitoloji) gibi diğer edebi anlatıların, iç içe geçmiş, birbirlerini beslemiş ve birbirlerinden etkilenmiş olduklarını söylemek mümkündür. Bu türlerin ortak noktası, çoğunlukla olağanüstü olayların işlenmesinin yanı sıra ilk dönemde oluşmaları ve dilden dile aktarılarak günümüze kadar ulaşmalarıdır.

Destan; genellikle göçlerden, savaşlardan, zaferlerden, geçmişte yaşamış kahramanların, kralların, yöneticilerin ve komutanların eylemlerinden, hanedanların başarılarından söz eder. Diğer bir ifade ile destanlar, yazılı tarihin sözlü tamamlayıcılarıdır. Her ne kadar tarihsel özellikler taşısalar da, destanlarda mitolojik unsurlardan olan hayaletler, gömülü hazineler, periler, cinler vb. öğeleri de görmek mümkündür.⁴

En eski edebi türlerden birisi olan destanın, destan olarak kabul edilmesi için bir takım şartları sağlaması gerekmektedir. Bunun için öncelikle destanın belli bir ulusla alakalı olması, anonim olması, halkın tamamı tarafından kabul görmüş olması gerekmektedir. Buna ek olarak; tarihi ve sosyal olaylardan beslenmesi, olayda adı geçen kahramanın olağanüstü güçlere sahip olması, yiğitlik, cesaret, dostluk, ölüm ve vatan sevgisi gibi ana temalardan müteşekkil olması gerekmektedir. Son olarak her ne kadar mensur destanlara azda olsa rastlansa da, destanların çoğunlukla manzum şeklinde olması gerekmektedir.

Edebiyatta destan, doğal ve yapay olmak üzere iki ana kısma ayrılmaktadır. Doğal destan; adından da anlaşılacağı üzere yaşanmış bir olay neticesinde, anonim olarak oluşmuş yani yazarı belli olmayan, herkes tarafından saygı ve kabul görmüş destan türüdür. Bu tür destanlar yazının icadından önce ortaya çıkmış ve yazının icadıyla beraber yazıya geçirilmiştir. Hintlerin Mahabharata ve Ramayana, Rusların İgor, Yunanlıların İliada ve

¹ Heyet, *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, 11. Baskı., Ankara 2011, s.641; Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, 33. Baskı, Ankara 2017, s.190 ve 202.

² Boratav, Pertev Naili, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1988, s. 37-38.

³ Yetiş, Kazım, “*Destân*”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 1994, IX/2002.

⁴ Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, s.36; Heyet, *el- Ustûra, tevsik hadâri*, Cem‘iyyetu’t-tecdîdi’s-sekâfiyyeti’l-ictimâiyye, Bahreyn, 2005, s. 52.

Odyseia, Sümerlerin Gılgamış, Kırgızların Manas, Türklerin Oğuz Kağan ve Ergenekon destanları doğal destanlara örnek olarak vermek mümkündür. Yapay destan ise; toplumu etkileyen bir olayı, doğal destanlara benzer bir şekilde ama belirli bir yazar tarafından kaleme alınmasıdır. Yapay destanlar daha yakın bir zamanda yazılmış ve içeriğinde daha az olağanüstü olaylara yer verilmiştir. Latin (Roma) Edebiyatında Vergilius'un Aenies, İtalyan Edebiyatında Dante'nin İlahi Komediya, İngiliz Edebiyatında John Milton'un Kaybolmuş Cennet ve Türk Edebiyatında Nazım Hikmet'in Kuva-yı Milliye ve Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın Üç Şehitler Destanı isimli çalışmalarını, yapay destanlara örnek olarak vermemiz mümkündür.⁵

1. ARAP EDEBİYATINDA DESTAN KAVRAMI ÜZERİNE TARTIŞMALAR

Destan kelimesi Arapçada ; “l-h-m” kökünden türetilmiş ismi mekân olarak karşımıza çıkmaktadır. Sözlük anlamı: ölümlü, kanlı savaş⁶, savaş yeri⁷, savaşın en şiddetli hali⁸, her taraftan ceset ve kıyafet saçılan, insanın kaçamayacağı derecede şiddetli bir savaş hali⁹, fitne zamanındaki savaş¹⁰, insan etlerinin kılıçlarla kesildiği şiddetli savaş¹¹ gibi anlamlara gelmektedir. İstilahta ise destanlar; kahramanlar, krallar ve beşeri tanrıların zikredilerek, bunlara ait olağanüstü macera ve mitolojik anlatılarına yer veren hikâyelerdir. İlyada ve Şehname gibi manzum olduğu gibi, Siyretu ‘Antera b. Şeddâd gibi mensur da olabilir.¹² Buna göre destan; bir milletin yaşamını, ahlakını, gelenek ve göreneklerini, örf ve adetlerini, davranışlarını, hayallerini, insanlığını ve fikrini yansıtan en önemli enstrümanlardan biridir.

Arap edebiyatında Klasik dönem dediğimiz İslam öncesinden başlayıp 20. yüzyıla kadarki süreç içerisinde Yunan ve Roma edebiyatındaki gibi bir destan geleneğinin olmadığı edebiyatçılar arasında ihtilaflı bir durumdur. Her ne kadar ‘Amr b. Kulsûm, Hâris b. Hillîze ve ‘Antere b. Şeddâd gibi Cahiliye ve Ebû Temmâm, Ebû Firâs el-Hemedânî, el-Mütenebbî gibi Emevi-Abbasi dönemi şairlerinin bazı şiirlerinde destansı unsurlardan olan kahramanlık, cesaret, övünme ve savaş manzaraları gibi temalar görülse de, bu tür şiirlerin tam bir destan olduğu söylenemez.¹³ Çünkü bu durum birtakım sebeplere bağlanmıştır. Muhtemel sebepler şunlardır:

a- **Araplarda ulus anlayışının bulunmaması:** Cahiliye döneminde -kabilecilik anlayışından kaynaklı- destan oluşumundaki ortak unsurlardan olan vatan birliği ve ulus anlayışının bulunmaması, ulusal bir kahraman çıkarma olasılığını ortadan kaldırmıştır. İslam sonrası dönemde ise, din ve vatan birliği oluşmasına rağmen, destanın temel unsurlarından olan hurafe ve mitolojik anlatının dinde yasak olması sebebiyle destana ait bir veriye rastlanamamaktadır. Klasik Arap şiirine baktığımızda, bu şiirlerin en temelinde övünme ve hamaset vardır. Ayrıca Arap savaşlarında fetih ruhunun olduğu söylenemez, sadece başka bir

⁵ Ğarrîb, Corc, *eş-Şi'ru'l-melhamî, târihuhû ve a'lâmuhû*, Dâru's-sekâfe, Beyrut, trs s.8.

⁶ Ferâhîdî, Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-‘ayn*, Dâru'l-kutubi'l-‘ilmiyye, Beyrut 2003, IV/75.

⁷ İbn Dureyd, Ebû Bekr, *Cemheretu'l-luga*, Dâru'l-İlmi li'l-melâyîn, Beyrut, 1987, I/568

⁸ Feyruzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb *el-Kâmûsu'l-muhît*, Müessesetu'r-risâle, Beyrut, 2005, s.1157.

⁹ İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed, Lisânu'l-‘Arab, Dâru Sâdir, Beyrut, trs., XII/537-538.

¹⁰ el-Ezherî, Ahmed, *Tehzîbu'l-luga*, ed-Dâru'l-Mısriyye li't-te'lîf ve't-terceme, Kahire 1967, V/104.

¹¹ ez-Zebîdî, Muhammed Murtażâ, *Tâcu'l-‘arûs*, Matba'atu hukûmeti'l-Kuveyt, 1967, XXXIII/404.

¹² Enîs, İbrahim ve diğerleri, *el-Mu'cemu'l-vasît*, Mektebu'ş-şurûki'l-devliyye, Kahire 2004, s.819; et-Tuncî, Muhammed, *el-Mu'cemu'l-mufasssal fi 'ulumi'l-luga*, Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, I/623; Ğarrîb, *eş-Şi'ru'l-melhamî*, s.5.

¹³ Demirayak, Kenan, *Arap edebiyat tarihi, Cahiliye Dönemi*, 2. Baskı, Fenomen Yay., Erzurum 2012, s.151-152.

kabileye intikam amacıyla saldırı düşüncesi vardır. Bu sebeple orduyu veya halkı cesaretlendirip, galeyana getirecek destansı bir kahramanın oluşma imkânı yoktur.¹⁴

b- Araplardaki hayal/tasavvur kültürü: Bilim insanları iki çeşit hayalden söz etmektedirler. Birincisi, şekle benzeterek tasvir etme ki; buna *descriptive dream* denilmektedir. Türkçeye tasviri-betimsel hayal veya tasavvur olarak tercüme etmek mümkündür. İkinci kısım hayal olan, *Imaginative dream* ise; ibdâi - yaratıcı hayal veya kurgu şeklinde dilimize çevrilebilir. Arap şairlerin eserlerine baktığımızda, onların daha çok benzeterek tasvir etmeyi (tasviri hayal) tercih ettikleri görülmektedir. Çünkü Arap, görünen ve hissedilen şeylerden bilgi edinir ve üzerine yeni olmayan şeyleri giydirir. Bu bakımdan Arap akli sınırlı olup, yeni tecrübeleri olmadığından kendisinden bir şey ekleyemez. Bu durum destan veya mitoloji üretmede Batı'ya göre geride kalınması demektir. Roma ve Yunanlılarda ise bunun tersini görmekteyiz. Yani Yunan akli daha çok kurgu denilen maddi gerçekliklerden uzak; görünmeyen âleme yoğunlaşmaktadır. Onlar savaşı cesaret, güzellik vb. mücerret şeylerle tasvir etmişler, hatta insana dahi benzettikleri de olmuştur. Bundan dolayı *İlyada* ve *Odyseia* gibi büyük olay ve büyük savaşları anlatan eserler vücuda getirebilmişlerdir.¹⁵

c- Mitolojik veri yetersizliği: Bilindiği üzere destanların oluşumunda mitolojinin katkısı büyüktür. Bu bağlamda, Batı (Yunan-Roma) edebiyatı hakkında destan yazımına ilham veya malzeme olan yüzlerce tanrı figürü bulunmaktayken, Arap toplumunda yaşadıkları ortam sebebiyle, Batı'ya kıyasla şairin destanın ana temasını oluşturmak için faydalanacağı gelişmiş bir çoktanrılı inancının bulunmaması, destansı çalışmalarını olumsuz etkilediği söylenebilir.¹⁶

d- Uzun süreli savaşların olmaması: Arap toplumunda, şairin kahramanlıkları tasvir edeceği bir destan oluşturması için esinleneceği uzun ve kanlı savaşların olmaması olumsuz bir durumdur. Zûkâr, Bu'âs, Gabrâ, Dâhis ve Besûs gibi Eyyâmü'l-Arab olarak adlandırılan bu savaşlar; genellikle şahıslar veya kabileler arasında çıkan bir tartışma ile başlar, daha sonra savaşa dönüşürdü. Savaş bittikten sonra tarafların hatip ve şairleri yergi veya övgülerle olayı anlatırlardı. Tarafların farklı anlatımlarıyla dikkat çeken bu savaş hikâyeleri yüzyıllarca dilden dile dolaşarak günümüze kadar gelmiştir. Bu tür savaşların kısa sürmesi, kabileler arası olması ve intikam üzerine kurgulanması, hakkında her ne kadar şiirler yazılsa da, destana yetecek materyal sağlayamamıştır.¹⁷

e- Destan türünün Arap edebiyatında daha önceden duyulmaması: Klasik Arap edebiyatı döneminde destanın varlığı şairler tarafından duyulmamış, okunmuş olsa dahi bunun farklı bir tür olduğu muhtemelen algılanamamıştır. Mesela Câhız, “el-Beyân ve't-tebyîn” isimli eserinde Yunan ve Arap şiirini kıyaslamasına rağmen destanla ilgili hiçbir şey söylememiştir. Aksi halde Araplar, destan konusunda da maharetlerini göstermekten çekinmezlerdi. Ayrıca Homeros ismi, İbn Ebî Usaybi'a, el-Beyrûnî, Huneyn b. İshâk, İbn Haldûn ve Şehristânî gibi

¹⁴ el-İskender, Ahmed ve diğerleri, *el-Mufasssal fî târihi'l-edebi'l-'Arabî*, Dâru İhyâi'l-'ulum, Beyrut, 2004, s.37; Ğarrîb, *eş-Şi'ru'l-melhamî*, s.12.

¹⁵ Abdulmu'îd Hân, Muhammed, *el-Esâtîru'l-'Arabîyye kable'l-İslâm*, Matba'atu lecneti't-telif ve't-terceme, Kahire, 1937, s. 31 ve 45; eş-Şâbbî, Ebu'l-Kâsım, *el-Hayâlu 'ş-Şi'rî inde'l-'Arab*, Kelimât 'Arabîyye li't-terceme ve'n-neşr, Kahire, 2013, s.12; ez-Zeyyâd, Ahmet Hasen, *Târihu'l-edebi'l-'Arabî*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 2004, s.26; Hüseyin, Tâhâ, *Min târihi'l-edebi'l-'Arabî*, Dâru'l-İlmi li'l-melâyîn, Beyrut, 1987, I/186-187.

¹⁶ Hüseyin, Tâhâ, *Min târihi'l-edebi'l-'Arabî*, I/88-89; el-İskender, *el-Mufasssal fî târihi'l-edebi'l-'Arabî*, s.41; er-Râfi'î, Mustafa Sâdık, *Târihu'l-âdâbi'l-'Arab*, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrut 2009, III/112; Ğarrîb, *eş-Şi'ru'l-melhamî*, s.6; Dayf, Şevkî, *Târihu'l-edebi'l-'Arabî*, *Asru'l-câhilî*, 22. Baskı Dâru'l-ma'ârif, Kahire, 2000, s.189.

¹⁷ el-Fâhûrî, Hannâ, *el-Cam'i fî târihi'l-edebi'l-'Arabî*, *el-edebu'l-kadîm*, Dâru'l-cil, Beyrut, 2005, s.93; er-Râfi'î, *Târihu'l-âdâbi'l-'Arab*, III/111.

meşhur yazar ve tercümanların eserlerinde geçmesine rağmen, destana karşı herhangi bir ilgi veya eğilim olmamıştır.¹⁸

f- **Dil ve din kaynaklı sebepler:** Abbasiler döneminde hicri 3. yüzyılda başlayan tercüme hareketi sırasında Huneyn b. İshâk, Yahyâ b. el-Batrîk, Yuhanna b. Mâseveyh, İbnu'n-Nâ'ime el-Hımsî ve Yuhannâ ed-Dımaşkî gibi meşhur tercümanlar olmasına rağmen, İlyada isimli eser tercümeyle gerek görülmemiştir. Bunun muhtemel iki nedeni vardır. İlk sebep bu eserin içeriğinin dinin temel inanç esaslarına uymaması olabilir. İkinci olarak Arap şiirinin tek vezni ve tek kafiyeyi gerektirmesi, buna karşın Batı destanlarının çok uzun ve vezin-kafiye uyumunun zorunlu olmaması, mütercimlerin manzum eser olan İlyada'yı -Arapçadaki kafiye ve vezne uyduramama endişesinden kaynaklı- tercüme etmekten kaçınmış olmaları muhtemeldir.¹⁹Bundan dolayıdır ki; İlyada isimli eserin Arapça tercümesi, Arap şairlerine ancak 20. yüzyılda ulaşmış ve bu durum Arapların destan konusunda geç kalmalarına sebebiyet vermiştir.²⁰

g- **Destanların uzun muhtevası:** Destanların çok uzun olması Arap şairlerinin gözünü korkutmuş olabilir. Zira hicri 7. yüzyılda, Firdevsi'ye ait Şehnâme isimli Fars destanının Ebi'l-Feth el-Benderî el-İsfahânî (ö.586-643/1245-1190) tarafından Arapçaya tercüme edilmiş olmasına rağmen, son yüzyıla kadar hiçbir şairin destan yazımına giriştiği görülmemiştir.²¹

h- **Şiirde öznellik-nesnellik problemi:** Arap şiiri genellikle (zâtî) öznelidir. Yani telif edilen şiirde olay örgüsünden çok şairin, duygu, düşünceleri ve kullandığı lafız önemlidir. Batı destanlarında ise durum tam tersidir. Şiirleri nesnel (mevdû'î) yani objektiftir. Şairin kendisini ve kendine ait duygu-düşüncelerini bir tarafa bırakarak olay veya hikâyeyi anlatmasıdır. Asıl olan olay örgüsüdür. Arap şairi, nesneliği sevmediğinden veya şiirlerinde nesneliği kullanmadığından, destan tarzı bir çalışmaya girmeyi uygun görmemiş olabilir.²²

2. DESTANDAN ROMANA BİR GEÇİŞ TÜRÜ OLARAK HALK HİKÂYELERİ

Destanların zamanla biçim ve içerik değişikliğine uğraması sonucu, halk hikâyesi, masal ve efsane gibi bazen uzun, bazen kısa soluklu anlatım türleri oluşmuştur. Bunlar arasında destanla en yakından ilgili olan halk hikâyeleri; gerçek veya gerçeğe çok yakın bir olayın dilden dile günümüze kadar ulaşan anlatıdır. Bu bakımdan halk hikâyeleri, destandan romana geçiş süreci olarak kabul görmektedir. Ana teması genellikle aşk, din veya kahramanlık olan bu tür destansı anlatımlarda, söz konusu kişilerin, olağanüstü özellikleri oldukça sınırlı ve gerçek yaşama daha uygundur. Anlatılar nesir-nazım karışımı olmakla beraber, olay örgüsü çoğunlukla kurmacadır. Genellikle anonim bir anlatı türü olan bu tür hikâyeler, ortaya çıktıkları dönemin sosyal, siyasal ve kültürel özelliklerini yansıtmakta ve hikâye kahramanı genelde amacına ulaşarak düşmanlarını alt etmektedir.²³

Klasik Arap edebiyatında bulunan ve sîret şeklinde isimlendirilen halk hikâyeleri tarzındaki bu edebi tür, bazı edebiyatçılar tarafından destana eşdeğer olarak görülmüştür. Bu tür anlatılar çoğunlukla nesir şeklinde kaleme alınmıştır. Bir destanda olması gereken hemen

¹⁸ el-Büstânî, Süleymân, *Tercemetu İlyâda* (Mukaddime), Muessesetu'l-Hindâvî, Kahire, 2012, s. 26-27; Ğarrîb, *eş-Şi'ru'l-melhamî*, s.9.

¹⁹ Hüseyin, Tâhâ, *Min târihi'l-edebi'l-'Arabî*, I/70-71.

²⁰ el-Büstânî, *Tercemetu İlyâda* s. 56.

²¹ er-Râfi'î, *Târihu'l-âdâbi'l-'Arab*, III/111.

²² Dayf, *Târihu'l-edebi'l-'Arabî*, 'Asru'l-câhilî, s.189.

²³ ez-Zeyyâd, *Târihu'l-edebi'l-'Arabî*, s.27; Boratav, Pertev Naili, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, Tarih Vakfı Yayınları, Ankara, 2014, s.41-43.

hemen tüm özellikler -nazım hariç- bu türde mevcuttur. Sîret, sözlükte “davranış, hal, yol, âdet, bir kimsenin ahlâkı, seciyesi ve hayat hikâyesi” gibi anlamlara gelen siyer kelimesinin tekilidir.²⁴ Bu bağlamda Arap edebiyatında sîret adı altında birçok destansı hikâye mevcuttur. Bunlardan en önemlileri arasında İlyada el-‘Arab lakaplı Sîretu ‘Antera b. Şeddâd²⁵, Sîretu Benî Hilâl²⁶ Sîretu’l-Emîra Zâti’l-himme²⁷, Sîretu Hamzatu’l-‘Arab(el-Pehlivân)²⁸, Sîretu ez-Zîr Sâlim(el-Mühelhil)²⁹, Sîretu ‘Alî Zîbak³⁰ Sîretu ez-Zâhir Baybars³¹ Sîretu Seyf b. Zîyezen³² gibilerini saymak mümkündür.

Yukarıda isimleri zikredilen halk kahramanlarının hikâyeleri ne ilginçtir ki, tamamı miladi 1250-1571 yılları arasında Mısır ve çevresinde hüküm süren Memlûkler döneminde ortaya çıkmıştır. Bunun en önemli sebebi; doğudan gelerek Bağdat’ı yakıp yıkan Moğol tehlikesine ve batıdan gelerek Kudüs’ü ele geçiren haçlılara karşı, vatanlarını savunması için ortak bir kurtarıcı kahramana ihtiyaç duyulmuş olması muhtemeldir. Zira Sîretu Benî Hilâl ve Sîretu’l-Emîra Zâti’l-himme isimli eserler hicri 7. yüzyılın başında telif edilmişken, sekiz ciltten meydana gelen Sîretu ‘Antere b. Şeddâd ile beş ciltten oluşan Sîretu ez-Zâhir Baybars hicri 7. yüzyılın sonlarında, Sîretu Hamzatu’l-‘Arab(el-Pehlivân), Sîretu ez-Zîr Sâlim(el-Mühelhil), Sîretu Seyf b. Zîyezen ise hicri 8. veya 9. yüzyılda telif edilmiştir.³³

Konuyla ilgili olduğu için, Hamzatu’l-‘Arab isimli destanı kısaca zikretmekte fayda vardır. Klasik Arap edebiyatı kaynaklarında Emîr Hamza, Hamzatu’l-‘Arab veya Hamzatu’l-Pehlivân olarak zikredilen bu kıssa, Kisra Ânuşirvân (m.531-579) adıyla bilinen Sasani imparatoru zamanında geçmektedir. Rivayetlere göre Hamza, Mekke civarında doğmuş soylulardan birisinin oğludur. Hikâyenin kahramanı olan Hamza, Arap kaynaklarında İranlı bir prens olarak geçerken, Fars kaynaklarında ise Arap bir prens olarak geçmektedir. Fars metinlerinde “Hamzâ-i Pehlevân”, “Hamza nâme” ve “Kralın hikâyesi” gibi isimlerle tanınmış olup, Arap yarım adasından çıkıp Fars memleketine girerek orayı fetheden bir kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Kisra ise şehrini ve tahtını ele geçirmeye çalışan bu tehlikeli düşmandan kurtulmaya çalışmaktadır. Hikâyenin devamında Hamza, Fars diyarını fethettikten sonra Şam, Mısır, Roma, Habeşistan, Fas ve Endülüs şehirlerini de fethedip, büyük bir İslam imparatorluğu kurmak niyetindedir. Hikâye, İslam öncesi döneme ait olduğu için, kahramanımız Hamza, tek yaratıcıya inanan, Hz. İbrahim dini olan hanif bir muvahhiddir. Arap rivayetlerinde ise Hamza, Arap topraklarını ele geçiren Ânuşirvân’a karşı topraklarını geri almaya çalışan bir komutan olarak karşımıza çıkmaktadır. Hamza, öncelikle topraklarını kurtarmış, sonra güneyden Yemen’e ve kuzeyden Mezopotamya’ya kadar sınırlarını genişletmiştir. Fars edebiyatındaki Sahipkırannâme’de anlatılan Hamza ile Hamzatu’l-Pehlivân’ın aynı kişi olmadığını bilinmesi gerekir. Zira Sahipkırannâme’de Hz. Peygamberin amcası Hz. Hamza ve kahramanlıkları anlatılmakta olup, miladi 1073 yılında adı bilinmeyen bir yazar tarafından kaleme alınmıştır.³⁴

Hamzatu’l-Pehlivân isimli halk hikâyesi kaynaklarda kısaca şu şekilde geçmektedir: Kisra Ânuşirvân bir gece yatak odasına gidip derin bir uykuya dalar ve bir kâbusla uyanır.

²⁴ Fayda, Mustafa “Siyer”, İslam Ansiklopedisi, Tdv. Yay. Ankara 2009, xxxvii/ 319.

²⁵ Heyet, *Sîretu ‘Antera b. Şeddâd* (I-VIII), Vizâratu’s-sekâfe, Kahire, 2018.

²⁶ Heyet, *Sîretu Benî Hilâl*, Muessetu’l-Hindâvî, Kahire, 2014.

²⁷ Heyet, *Sîretu’l-Emîra Zâti’l-himme*, Dâru’l-cil, Beyrut, 1980.

²⁸ Heyet, *Kıssatu’l-Emîr Hamzatu’l-Pehlivân* (I-IV), Hey’etu’l-‘âmmeli li kusûri’s-sekâfe, Kahire 2010.

²⁹ Heyet, *Sîretu ez-Zîr Sâlim*, Menşûrâtu’l-cemel, Beyrut, 2012.

³⁰ Heyet, *Sîretu ‘Alî Zîbak*, Hey’etu’l-Mısriyyeti’l-‘âmmeli li’l-kitâb, Kahire, 2004.

³¹ Heyet, *Sîretu ez-Zâhir Baybars* (I-V), Hey’etu’l-Mısriyyeti’l-‘âmmeli li’l-kitâb, Kahire, 1996.

³² Heyet, *Sîretu Seyf b. Zîyezen* (I-IV), Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, Beyrut, 1991.

³³ el-İskender, *el-Mufasssal fî târihi’l-edebi’l-‘Arabî*, s.500-501; Beyracıklı, Zeynep, *en-Nesru’l-‘Arabîfi ‘asrı’d-duveli’l-mütetâbi’a*, <http://www.odabasham.net/87617-> (erişim tarihi: 10.07.2019)

³⁴ Yıldırım, Nimet, *İran Mitolojisi*, Pinhan Yayınları, İstanbul 2012, s.398.

Tekrar uykuya dalan Kisra aynı rüyayı görür. Sabah olduğunda rüyasını yorumlaması için veziri Bezrcemher'i yanına çağırır fakat gördüğü rüyayı ona anlatmaktan vazgeçerek, tek başına gezintiye çıkar. Biraz dolaştıktan sonra sarayına geri dönen Kisra'nın düşünceli olması ve moral bozukluğu yüzünden belli olmaktadır. Hiç kimse cesaret edip sebebini soramaz. Vezir tüm cesaretini toplayıp, Kisra'ya endişe ve kederinin sebebini sorar. Kisra ona gece gördüğü rüyası sebebiyle moralinin bozuk olduğunu söyleyerek, gördüğü rüyayı yorumlamasını ister. Kisra rüyasını anlatmaya başlar: "Kendimi sarayımda altın bir sofranın başında oturmuş bir halde gördüm. Sofrada büyük bir kaz bulunuyordu ve ben çok açtım. Tam kazı yemek üzereyken çirkin ve korkunç görümlü bir köpek havlayarak geldi, ben de ürkererek geri çekildim, sonra köpek gelip kazı ağzına alarak sarayımdan kaçmak istedi. Karnımın açlığı beni güçsüz bıraktığı için köpeğin ağzından yiyeceği almaya cesaret edemedim. Bu sırada büyük bir aslan gördüm. Aslan, köpeğin saraydan çıkmasına fırsat vermeden içeri girerek, onu bir vuruşta öldürdü ve kazı ondan alarak bana verdi. Sonra korku içerisinde uykudan uyandım"

Kisrayı dikkatli bir şekilde dinleyen vezir, başını kaldırarak rüyayı şu şekilde yorumlar: "Yüce efendim! Rüyanızda gördüğünüz sofraya sizin şehriniz, kaz ise sizin saltanatınızdır. Kazı almaya çalışan köpek Hayber'den çıkacak bir düşman, köpeği öldürerek kazınızı size iade eden aslan ise Hicaz diyarında ortaya çıkarak Hayberli düşmanı alt edip, size tahtınızı iade edecek soylu ve yüce birisidir."

Bu yorum üzerine Kisra, vezirini değerli hediyelerle Hicaz'a (Mekke) göndererek, kendisini kurtaracak bu kişiyi bulmasını ister. Vezir Mekke'ye ulaştığında, ismi İbrahim olan Mekke emirine misafir olur. Bu sırada emirin eşinin hamile olduğunu ve aradığı kişinin henüz doğmamış olduğunu anlar. Emire, doğacak olan çocuğuna Hamza (aslan) adını vermesini tembihleyerek Kisra'nın yanına döner. Aradan zaman geçer ve Hamza serpilerek yiğit bir delikanlı olur. Bir gün sütkardeşi ve yakın arkadaşı Ömer'le çölde aslan avına giderler. Sonrasında çölde yollarını kaybedip susuzluktan bitap düşerler. Bu sırada yanlarında aksakallı bir süvari belirir. Onlara su vererek konuşmaya başlar: " Sen! Hamzatu'l-'Arab isimli, Arapları kurtaracak kişisin. Senin doğduğun gece 800 Arap evladı daha dünyaya geldi. Babana selamımı ilet ve ona 800 çocuğu bulup, savaş için eğitmesini söyle" der. Bu duruma çok şaşırarak Hamza, ona kim olduğunu sorar. Aksakallı süvari kendisinin Hızır olduğunu söyleyerek hızla oradan ayrılır. Bu ilginç görüşme sonrası Hamza, öncelikle kabilesini sonra civar kabileleri emri altına alır. Kisranın himayesi altında bulunup, Hamza'ya itaati reddeden Gassânî kralı Numân b. Münzir'le yaptığı savaşta onu yener ve sonra onu affederek serbest bırakır. Bunun üzerine Numân, Hamza'ya tabi olur. Bu sırada Hayber'de Hartîn isimli bir Yahudi 400 bin kişilik bir orduyla kisraya isyan eder. Savaş meydanında galip gelen Hartîn, kisranın topraklarının bir kısmını ele geçirir. Bunun üzerine kisra Hamza'dan yardım ister. Hamza ordusuyla saldırıya geçerek Hartîv ve ordusunu bozguna uğratarak, toprakları geri alır ve kisraya iade eder. Hikâyede Hamza, sadece ülkesini kurtarmamış, İstanbul, Yunanistan, Şam Diyarı, Filistin ve Mısır'ı da fethetmiştir. Hamza bu maceraları esnasında olağanüstü birçok olayla karşılaşmıştır. Hîre yolculuğu esnasında cinlerin rehberliği sayesinde çölde kaybolmamış, Kaf dağında cinlerle karşılaşarak onları yenmiş, deniz altında karşılaştığı bir cin grubunun saldırısı yüzünden boğulma tehlikesi atlattığı ve kendisini sütkardeşi ve yakın dostu Ömer el-'Ayyâr kurtarmıştır.³⁵

³⁵ 'Abdülhakîm, Şevkî, *Mevsû'atu'l-folklor ve'l-esâtîri'l-'Arabiyye*, Dâru-l 'avde, Beyrut 1982, s.399-401.

3. MODERN ARAP EDEBİYATINDA DESTAN

Modern Arap edebiyatçılarının destana ilgisi hiç şüphesiz, Süleyman el-Büstânî'nin (1856-1925) Homeros'un İlyada isimli Yunan destanını (1887-1895) yılları arasında Arapçaya tercüme etmesinden sonra başlamıştır. İlim çevrelerince Firdevsi'ye ait Şahnâme isimli Fars destanının Ebi'l-Feth el-Benderî el-İsfahânî (ö.1245-1190) tarafından tercüme edilmesinden sonraki en kaliteli tercüme olduğu ifade edilen İlyada isimli bu eser, Ahmed Şevkî, Abdulmesîh el-Antakî, Paulos Selâme, Muhammed Tevfik ve Ahmed Muharrem gibi bazı modern dönem Arap şairlerine ilham vererek, onların da destan yazmasına olanak sağlamıştır.³⁶ Arap edebiyatına yeni girmiş olan bu tür, aslında Arap şairlerin fazla ilgisini çektiği söylenemez. Zira Avrupa'da çıkan romantizm, sembolizm, realizm, sürrealizm gibi şiirdeki yeni edebiyat akımları şairlere daha çekici gelmiş, ayrıca başka bir edebi tür olan tiyatro da -muhtemelen- destandan daha kısa olduğu için daha cazip görünmüştür. Şairlerin bu dönemde yazdıkları tiyatro eserleri yazdıkları destanlardan kat kat fazladır. Yapay destanların en önemlilerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

1- Melhametu'l-İmâm 'Alî (el-Kasîdetu'l-'aleviyyetü'l-mübâreke) 'Abdulmesîh el-Antakî (1875-1922) isimli Halep doğumlu, Yunan asıllı şair ve gazeteci tarafından kaleme alınan bu eser, 5595 beyitten müteşekkil olup, Hz. Ali'nin doğumundan başlayarak, hayatını, savaşlarını, kahramanlıklarını ve şehadetini ele almaktadır. Modern Arap edebiyatının ilk ve en uzun yapay destanı olarak kabul edilen bu çalışma manzum bir eserdir.³⁷

2- 'İydu'l-Gadîr (Melhame İslâmiyye): Paulus Selâme(1902-1979) isimli Lübnanlı şair ve yazar tarafından kaleme alınan bu eser, 47 kaside ve toplamda 3415 beyitten müteşekkildir. Eser, Hz. Peygamberin doğumundan ve peygamberliğinden başlayarak Hz. Ali'nin doğumunu, onun yaşamını, şahsiyetini, zekâsını, Hz. Peygambere olan bağlılık ve arkadaşlığını anlatmaktadır. Eser, ayrıca Gadîri Hum ve Kerbelâ gibi tarihi olayları da içermektedir.³⁸

3- el-Mu'allakatu'l-İslâmiyye fî târihi'l-Ka'beti ve'l-Mescidi'l-Harâm: Eser, Medine doğumlu Muhammed Tevfik el-Ya'rûbî(1910-1989) tarafından kaleme alınmıştır. 850 beyitten müteşekkil bu çalışma, Kâbe ve Mescid-i Harâm'ın inşa tarihini ele almaktadır.³⁹

4- Melhametu mecdi'l-İslâm (el-İlyâdatu'l-İslâmiyye): Mısırlı şair Ahmed Muharrem (1877-1945) tarafından kaleme alınan bu eser 3000 beyitten oluşmaktadır. Şair bu çalışmasında Hz. Peygamberin hayatını ve savaşlarını kronolojik sırayla nazım şeklinde ele almış ve Hz. Peygamberi Yunan destan kahramanı İlyada'ya benzetmiştir.⁴⁰

5- İlyâda el-Cezâir: Cezayirli şair Müfdî Zekeriyâ (1908-1977), 1000 beyitten müteşekkil bu çalışmasında, Cezayir tarihinin İslami fetihler öncesinden başlayarak, istiklal harbine kadar geçen zamanı ve bu zaman sürecinde Cezayir'in tarihi olaylarını ele alıp kahramanlarını zikretmiştir.⁴¹

6- Kibâru'l-havâdis fî vâdi'n-Nîl: Mısırlı şair ve yazar Ahmed Şevki(1868-1932), *Nil Vadisindeki Büyük Olaylar* isimli 264 beyitten müteşekkil şiirinde, milattan önceki dönemlerden başlayarak günümüze kadar gelen kronolojik bir Mısır tarihi sunmaktadır.⁴² Ayrıca şairin, Hz. Peygamberi övmek için yazdığı ve muhtelif kasidelerden oluşan 1726 beyitten müteşekkil şiiri de bu bâbdan sayılabilir.

³⁶ el-Fâhûrî, *el-Cam 'i fî târihi'l-'edebi'l-'Arabî, el-edebu'l-'hadîss.*161-162; Ğarrîb, *eş-Şi'ru'l-melhamî*, s.14.

³⁷ el-Antakî, 'Abdulmesîh, *Melhametu'l-İmâm 'Alî (el-Kasîdetu'l-'aleviyyeti'l-mübâreke)*, Muessesetu'l-'alemî li'l-matbû'ât, Beyrut 1991.

³⁸ Selâme, Paulus, *'İydu'l-Gadîr, eş-Şirketu'l-'âlemiyye li'l-kitâb*, Beyrut, 1999.

³⁹ Tevfik, Muhammed el-Ya'rûbî, *el-Mu'allakatu'l-İslâmiyye fî târihi'l-Ka'beti ve'l-Mescidi'l-Harâm*, Matba'atu's-sa'âde, Kahire, 1955.

⁴⁰ Muharrem, Ahmed, *Melhametu mecdi'l-İslâm (el-İlyâdatu'l-İslâmiyye)*, Dâru'l-'urûbe li'n-neşr, Kahire, 1963.

⁴¹ Zekeriyâ, Müfdî, *İlyâda el-Cezâir*, Muessesetu'l-vataniyye li'l-kitâb, Cezair, 1987.

⁴² Şevkî, Ahmed, *Şevkiyyât*, Muessesetu'l-Hindâvî (s.25-35), Kahire, 2012.

7- Melhametu ‘Abkar: Lübnan/Zahle doğumlu mehcer şairlerinden Şefik Ma’lûf (1905-1976) *‘Abkar Vadisi* isimli destan çalışmasında, İslam öncesi dönemde de adından sıkça bahsedilen bu vadi ve üzerinde yaşayanlarla ilgili bir divan oluşturmuştur. Bugünkü (Suud) Yemâme’de bulunan Nehd bölgesi yakınlarındaki derin bir vadinin adı olan ‘Abkar vadisi, cinlerin yoğun olarak yaşadığına inanılan bir yerdir. Rivayetlere göre bu vadide uzun zamandır cin şairler yaşar ve orada bir gece geçirebilen kişilere bu cinler tarafından şiir öğretildiğine inanılırdı.⁴³ 273 beyitten oluşan bu çalışmada şair, bu vadide yaşayan cin, şeytan ve falcılarla yaşadığı maceralarını kurgusal olarak anlatmaktadır.⁴⁴

8- ‘Alâ bisâti’r-rîh: Lübnanlı mehcer şairi Fevzî Ma’lûf (1899-1929), tamamlayamadan vefat ettiği *uçan halı üzerinde* isimli fantastik şiirinde, rüyasında uçan bir halı üzerinde göğe yükselerek yaşadığı maceralarından bahsetmektedir. Şair, bu macerasında göç sonrası yaşamak zorunda kaldığı Brezilya’dan anavatamı Lübnan’a olan şevk ve özlemini de dile getirmektedir.⁴⁵

SONUÇ

İnsanlığın edebi faaliyetleri ana hatlarıyla mitoloji, masal, efsane, destan, halk hikâyesi ve roman gibi aşamalardan geçmiştir. Bu türlerden biri olan destan, geçmiş asırlardan beri dünya edebiyatında şairlerin kullandığı eski edebi türlerden olup, Persler, Hintler, Romalılar ve Yunanlar tarafından aktif olarak kullanılmıştır. Klasik dönem Arap edebiyatında bu edebi türe benzer şiir veya sîret tarzında çalışmalar olsa da, tam manasıyla destan sayılabilecek çalışmalar bulunmamaktadır. Araplarda ulus bilincinin olmaması, herkes tarafından kabul görmüş kahraman figürlerinin ortaya çıkarılamaması, destanlara ilham veren uzun savaşların bulunmaması, dinsel veya dilsel bir takım problemler, bu edebi türün klasik Arap edebiyatında oluşumunu engellemiştir. Ancak Süleymân el-Büstânî’nin İlyada isimli Yunan destanını Arapçaya tercümesi; Ahmed Şevkî, Muhammed Tevfik, Müfdî Zekeriyâ, Şefik Ma’lûf, Fevzî Ma’lûf, Paulus Selâme ve ‘Abdulmesîh el-Antakî gibi modern dönem Arap şairlerine ilham vermiş, bunun neticesinde yapay destanlar yazılmaya başlamıştır. Bu çalışmada destan türünün Arap edebiyatındaki yansımaları değerlendirilmiştir.

⁴³ Bkz; Usta, İbrahim, *İslam Öncesi Arap Mitolojisi*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2015, s.161.

⁴⁴ Ma’lûf, Şefik, *‘Abkar*, Matba‘atu mecelleti’ş-şark, Beyrut, 1936.

⁴⁵ Ma’lûf, Fevzî, *‘Alâ bisâti’r-rîh*, Muessesetu’l-Hindâvî, Kahire, 2012.

KAYNAKÇA

- ‘Abdulahkîm, Şevkî *Mevsû‘atu’l-folklor ve’l- esâtîri’l-‘Arabiyye*, Dâru’l-‘avde, Beyrut 1982.
- ‘Abdulmu‘îd Hân, Muhammed, *el-Esâtîru’l- ‘Arabiyye kable’l-İslâm*, Matba‘atu Iecneti’t-telif ve’t-terceme, Kahire, 1937.
- el-Antakî, ‘Abdulmesîh, *Melhametu’l-İmâm ‘Alî (el-Kasîdetu’l-‘aleviyyeti’l-mübâreke)*, Muessesetu’l-‘alemî li’l-matbû‘ât, Beyrut 1991.
- Beyracıklı, Zeynep, *en-Nesru’l-‘Arabî fî ‘asrı’d-duveli’l-mütetâbi’a*, <http://www.odabasham.net/87617-> (erişim tarihi: 10.07.2019)
- Boratav, Pertev Naili, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, Tarih Vakfı Yayınları, Ankara, 2014.
- Boratav, Pertev Naili, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1988.
- el-Büstânî, Süleymân, *Tercemetu İlyâda* (Mukaddime), Muessesetu’l-Hindâvî, Kahire, 2012.
- Dayf, Şevkî, *Târihu’l-edebi’l-‘Arabî, ‘Asru’l-câhilî*, 22. Baskı Dâru’l-ma‘ârif, Kahire, 2000.
- Demirayak, Kenan, *Arap Edebiyat Tarihi, Cahiliye Dönemi*, 2. Baskı, Fenomen Yay., Erzurum 2012.
- Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, 33. Baskı, Ankara 2017.
- Enîs, İbrahim ve diğerleri, *el-Mu‘cemu’l-vasît*, Mektebu’s-şurûki’l-devliyye, Kahire 2004.
- el-Ezherî, Ahmed, *Tehzîbu’l-luga*, ed-Dâru’l-Mısriyye li’t-te’lif ve’t-terceme, Kahire 1967.
- el-Fâhûrî, Hannâ, *el-Cam‘i fî târihi’l-edebi’l-‘Arabî, el-edebu’l-kadîm*, Dâru’l-cîl, Beyrut, 2005.
- el-Ferâhîdî, Halil b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘ayn*, Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, Beyrut 2003.
- Feyruzâbâdî, Mecdudîn Muhammed b. Ya‘kûb *el-Kâmûsu’l-muhît*, Müessesetu’r-risâle, Beyrut, 2005.
- Ğarrîb, Corc, *eş-Şi‘ru’l-melhamî, târihuhû ve a’lâmuhû*, Dâru’s-sekâfe, Beyrut, trs.
- Heyet, *Kıssatu’l-Emîr Hamzatu’l-Pehlivân (I-IV)*, Hey’etu’l-‘âmme li kusûri’s-sekâfe, Kahire 2010.
- Heyet, *Sîretu ‘Alî Zîbak*, Hey’etu’l-Mısriyyeti’l-‘âmmeti li’l-kitâb, Kahire, 2004.
- Heyet, *Sîretu ‘Antera b. Şeddâd (I-VIII)*, Vizâratu’s-sekâfe, Kahire, 2018.
- Heyet, *Sîretu Benî Hilâl*, Muessetu’l-Hindâvî, Kahire, 2014.
- Heyet, *Sîretu ez-Zâhir Baybars (I-V)*, Hey’etu’l-Mısriyyeti’l-‘âmmeti li’l-kitâb, Kahire, 1996.
- Heyet, *Sîretu ez-Zîr Sâlim*, Menşûrâtı’l-cemel, Beyrut, 2012.
- Heyet, *Sîretu Seyf b. Zîyzen (I-IV)*, Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, Beyrut, 1991.
- Heyet, *Sîretu’l-Emîra Zâti’l-himme*, Dâru’l-cîl, Beyrut, 1980.
- Heyet, *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, 11. Baskı., Ankara 2011.
- Heyet, *el- Ustûra, tevsik hadârî*, Cem‘iyyetu’t-tecdîdi’s-sekâfiyyeti’l-ictimâiyye, Bahreyn, 2005.
- Hüseyn, Tâhâ, *Min târihi’l-edebi’l-‘Arabî*, Dâru’l-ilmi li’l-melâyîn, Beyrut, 1987.
- İbn Dureyd, Ebû Bekr, *Cemheretu’l-luga*, Dâru’l-ilmi li’l-melâyîn, Beyrut, 1987.
- İbn Manzûr, Ebu’l-Fadl Cemâluddîn Muhammed, *Lisânu’l-‘Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, trs.
- el-İskender, Ahmed ve diğerleri, *el-Mufasssal fî târihi’l-edebi’l-‘Arabî*, Dâru İhyâi’l-‘ulum, Beyrut, 2004.
- İslam Ansiklopedisi, TDV Yay., İstanbul, 1994-2010.
- Ma‘lûf, Fevzî, *‘Alâ bisâti’r-rîh*, Muessesetu’l-Hindâvî, Kahire, 2012.
- Ma‘lûf, Şefik, *‘Abkar*, Matba‘atu mecelleti’s-şark, Beyrut, 1936.
- Muharrem, Ahmed, *Melhametu mecdî’l-İslâm (el-İlyâdatu’l-İslâmiyye)*, Dâru’l-‘urûbe li’n-neşr, Kahire, 1963.
- er-Râfî‘î, Mustafa Sâdık, *Târihu’l-âdâbi’l-‘Arab*, Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, Beyrut 2009.
- Selâme, Paulus, *‘İydu’l-Gadîr*, eş-Şirketu’l-‘âlemiyye li’l-kitâb, Beyrut, 1999.

eş-Şâbbî, Ebu'l-Kâsım, *el-Hayâlu's-şi'rî inde'l-'Arab*, Kelimât 'Arabiyye li't-terceme ve'n-neşr, Kahire, 2013.

Şevkî, Ahmed, *Şevkiyyât*, Muessesetu'l-Hindâvî, Kahire, 2012.

Tevfik, Muhammed el-Ya'rûbî, *el-Mu'allakatu'l-İslâmiyye fî târihi'l-Ka'beti ve'l-Mescidi'l-Harâm*, Matba'atu's-sa'âde, Kahire, 1955.

et-Tuncî, Muhammed, *el-Mu'cemu'l-mufassal fî 'ulûmi'l-luga*, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrut, 2001.

Usta, İbrahim, *İslam Öncesi Arap Mitolojisi*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2015.

Yıldırım, Nimet, *İran Mitolojisi*, Pinhan Yayınları, İstanbul 2012.

ez-Zebîdî, Muhammed Murtazâ, *Tâcu'l-'arûs*, Matba'atu hukûmeti'l-Kuveyt, 1967.

Zekerîyyâ, Müfdî, *İlyâda el-Cezâir*, Muessesetu'l-vataniyye li'l-kitâb, Cezair, 1987.

ez-Zeyyâd, Ahmet Hasen, *Târihu'l-edebi'l-'Arabî*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 2004.

ERZURUM TÜRKÜLERİ ÖRNEKLEMİNDE TÜRK HALK MÜZİĞİNDE TERENNÜMLER

TARANNUMS IN TURKISH FOLK SONG IN THE SAMPLE OF ERZURUM FOLK SONGS

Dr. Yakup AÇAR
Kafkas Üniversitesi

ÖZET

Bu araştırmada Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu Türk Halk Müziği Repertuarında bulunan toplam 260 Erzurum türküsü taranmış ve terennüm (hem sözlük anlamı olanların hem de sözlük anlamı olmayanların oluşturduğu kelime grupları) kullanım durumları tespit edilmiştir. Bu araştırmanın amacı TRT Türk Halk Müziği Repertuarında bulunan Erzurum türkülerinde kullanılan terennümlerin kullanım durumu ve terennümlerin Türk sanat müziği ve Türk halk müziğindeki önemine değinmektir. Araştırma betimsel türdedir ve genel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırma için belirlenen Erzurum türkülerinde terennüm konusunun temellendirilmesi ve yönlendirilmesi adına literatür taraması yapılarak kaynaklara ulaşılmış ve konuyla ilgili bilgiler toplanmıştır.

Terennüm, anlam bakımından Arapçadan türemiş ve sözlük anlamı söylenen ezgi veya icracısı demektir. Türk müziğinde ise bazılarının sözlük anlamı olan bazılarının ise sözlük anlamı olmayan kelime gruplarıdır. Terennümler genellikle büyük formlu eserlerde, az sıklıkta ise küçük formlu eserlerde kullanılmıştır. Türk sanat müziğinde vezin ve usul uyumu, formları birbirinden ayırma ve bestecinin hünerini gösterme gibi birkaç amaçta kullanılmıştır. Türk halk müziğinde ise vezin-ezgi-usul uyumunu sağlama temel amacındadır. Terennümler lafzî ve ikâî olmak üzere iki türdedir. Lafzî, sözlük anlam karşılığı olan terennümlerken ikâî sözlük anlam karşılığı olmayan terennümlerdir. Bu iki terennüm türü cümle başında, ortasında ve sonunda kullanılmaktadır. Ayrıca eserlerde ayrı ayrı kullanıldığı gibi bir arada da kullanılmaktadır.

İncelenen 260 Erzurum türküsünün 105'inde terennüm kullanılmış ve 62 farklı terennüm kullanılmıştır. Türkülerde her iki türde terennümlerin ayrı ayrı ve bir arada kullanıldığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Terennümlerin türkülerde diğer amaçlarının dışında sadece cümle tamamlama adına yani vezin-ezgi-usul uyumu adına kullanıldığı görülmektedir. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda diğer yörelerdeki terennümlerin kullanım durumu ve terennümlerdeki değişime uğramış olduğu düşünülen kelimelerin incelenmesi gibi çeşitli önerilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Terennüm, Türk Halk Müziği, Türkü, Erzurum

ABSTRACT

In this research, 260 folk songs belong to Erzurum in Turkish Folk Song Repertoire of Turkish Radio and Television Corporation were analysed and the use of tarannums (both lexical and non-lexical word groups) were determined. The aim of this study is to mention the **use of** tarannums used in Erzurum folk songs in TRT Turkish Folk Music Repertoire and refer to the significance of tarannums in Turkish Classical Music and Turkish Folk Music. The research is descriptive and the general survey model is used. In order to ground and direct the subject of tarannums in Erzurum folk songs determined for the research, the resources were accessed reviewing the literature and relevant information was collected.

Tarannum is semantically derived from Arabic and lexically means the melody or performer. In Turkish music, they are the word groups some of which have lexical meaning and some of which have not lexical meaning. Tarannums are generally used in large-formed works and

less frequently in small-formed works. They have been used in Turkish classical music for several purposes such as meter and style harmony, separating forms and demonstrating the composer's skill. In Turkish folk music, the core purpose is to achieve the harmony of meter-melody-style. The tarannums are of two types: lafzî (literal) and ikâî. Tarannums that have a dictionary meaning are Lafzî and tarannums that have no dictionary meaning are Ikâî. These two tarannum types are used at the beginning, middle and end of sentences. They are used separately in the works as well as used together.

Tarannums were used in 105 of the 260 Erzurum folk songs examined and 62 different tarannums were used. It was concluded that both types of tarannums were used separately and together in folk songs. It is seen that except for the other purposes, tarannums are used only for the purpose of completing the sentence, that is, for the harmony of meter-melody-style. In line with the results obtained, various suggestions such as the use of tarannums in other regions and the examination of the words which are thought to have changed in tarannums were given.

Keywords: Tarannum, Turkish Folk Song, Folk Song, Erzurum.

1. GİRİŞ

Kültürün temel öğelerinden dil, insanların iletişimini sağlayan temel araçtır. Müzik ise hisleri belirli bir estetik anlayışa göre düzenlenmiş seslerle anlatan diğer bir iletişim aracıdır. Bu iki ana iletişim aracının birleşimiyle ortaya çıkan eserler dinleyici üzerinde yoğun etki ve kalıcı izler bırakmaktadır.

Sözlü müzikte zaman zaman bir motif, bir cümle ya da bir tema, yapıt ile topluluklar arasında iletişim kurmayı sağlar. Bu durumda müzik yapıtında kullanılan dil daha çok bir araç niteliğindedir. Müziksel iletişim açısından bakıldığında; müziğin, söz ögesinin daha iyi anlaşılıp güçleşmesine ve önem kazanmasına katkıda bulunduğu görülmektedir (Çevik, 2000: 195).

Bir sözlü eserin oluşumunda müziğin sözlerle uyumu önemlidir. Fakat unutulmaması gereken bir önemli husus ise usuldür. Tam olarak ezgi, vezin ve usul uyumu bir sözlü yapıtı oluşturmaktadır. Bu üç temel öge birleşiminde uyumun kusursuz olması gerekmektedir. Bu kusursuz uyumun sağlanmasında terennümlerin önemi büyüktür. Türk sanat müziğinde terennümler birkaç görev üstlenmektedir. Özellikle büyük formlu eserlerde bestecinin müzik maharetlerini gösterme amacı ve vezin usul ilişkisini bütünleme bu duruma verilebilecek örneklerdir. Türk halk müziğinde ise terennüm kullanımının temel amacı vezin ve ezgi-usul bütünlüğüdür. Türk halk müziğinde terennümler sözlere ek olarak cümle başında, ortasında ve sonunda kullanılmaktadır. Terennümler; belirli bir anlama sahip olan “lafzî terennümler” ve kendi başına anlam ifade etmeyen “ikâî terennümler” şeklinde iki türdür ve her ikisi de Türk halk müziği eserlerinde kullanılmaktadır. Konu itibariyle Erzurum türküleri incelendiğinde her iki türde olan terennümler cümle başında, ortasında ve sonunda kullanılmış ve ihtiyaç bakımından vezin, müzik ve usul bütünlüğü görevindedir.

2. TERENNÜM

Terennüm kelime anlamı bakımından Arapça Ren’eme, yeren’umu fiil kökünden türetilmiş ve sözlük karşılığı olarak “söylenilen ezgi veya icracısı” anlamındadır. Bu tanıma paralel olarak Türk Müziğinde terennüm ise; klasik formlu eserlerin birçoğunda bulunan bazılarının sözlük anlamı olan bazılarının ise sözlük anlamı olmayan kelime gruplarıdır.

Terennümler bestecilerin büyük formlu eserlerde bazen de küçük formlu eserlerde kimi zaman güftenin orijinallğine bağlı kalmayarak ve güftenin anlamından da uzaklaşmayarak, kimi zaman ise güftelerin anlamını göz önünde bulundurmayarak tamamen melodi

üretimindeki marifetlerini ve bağımsızlıklarını göstermek için kullanılır. Eserin melodik olarak en dikkat çekici kısmı olarak düşünülmektedir.

Bestekârların, eserin güftesindeki hecelerin kapalılık ve açıklık durumunun kendilerini kısıtlaması ve bestekârlıktaki özgürlük sahalarını daraltması sebebiyle, kendilerini bu olumsuz durumdan kurtarmak, ifade etmek istedikleri müzikal fikri tam olarak aktarmak ve bestekârlıktaki maharetlerini sergileyebilmek maksatlı, terennüm bölümlerini kendilerine özgürlük için bir kaçış sahası olarak gördükleri düşünülmektedir (Bol, 2016: 9).

Terennümler, çoğunlukla güftenin veznine, bazen usûle uygun, güfteden farklı bir vezin kullanılarak; ancak mutlak surette usûlün darplarına uygun kelime, mısra, beyit, bent veya daha uzun söz gruplarıyla bestelenirler. Bu söz grupları, kendi aralarında kafiyeli hecelerden oluşmakta ve klasik formlu eserlerde güfte kadar önemli olmakla birlikte, genellikle eserlerin mısra sonlarında aynı veya benzer melodiyle tekrarlanırlar (Türkel, 2005: 65). Terennümler Lafzî ve İkâî şeklinde iki türdedir.

2.1. LAFZÎ TERENNÜM

Belli anlamı olan bir veya daha fazla kelime, mısra, beyt, bend hatta daha fazla ölçülere kadar çıkabilen, güftenin usûlüne ve veznine uygun, (bazen de vezin değişikliği ve usûl geçkisi yapabilen) bestekârın şiire hakimiyetini göstererek eserin güftesinden bağımsız fakat anlam bütünlüğünü bozmadan kullanılan terennümlerdir (Türkel, 2005: 65).

Lafzî terennümler Kâr, Beste, Semâî, gibi formlarda çoğunlukla kullanılmış, terennüm bitince kendisinden önceki güfte mısraının son bir-iki kelimesi veya tümü tekrarlanarak bir anlamda parantez kapatılmış olur (Tanrıkorur, 2011:174).

2.2. İKÂÎ TERENNÜM

Kendi başlarına bir anlam ifade etmeyen, klasik eserlerde kullanılan, bazen kendi aralarında uyaklı uzun-kısa hece zincirlerine *ikâî terennüm* denir. Kuvvetli söylenen ‘düm’ ve zayıf söylenen ‘tek’ kelimeleri gibi ‘ten, te, ne vb... kelimeler de hem söylenişteki vurguları hem de ritim aletlerinde sağ ve sol elle vurulmalarına göre tınıları farklıdır. Bundan dolayı lafzî terennümler eserin bestelendiği usûlün kuvvetli, yarım kuvvetli ve zayıf zamanlarını belirgin hale getirirler. Bunun dışında usûlün esas darp ve vellelelerini ritmik hecelerle anlatırlar (Türkel, 2005: 66).

Bu iki terennüm türü birbirinden ayrı kullanıldığı gibi aynı eser içerisinde birlikte de kullanılmaktadır. Hatta bazı formlardaki eserlerde eserin giriş bölümünde yer alan ikâî terennümün güfteye, lafzî terennümün ise ikâî terennüme zemin hazırlamak üzere kullanıldığı bilinmektedir.

3. TÜRK HALK EDEBİYATINDA TERENNÜM

Türk Halk Müziği Türk Halk Edebiyatının hemen her alanıyla paydaş diyebileceğimiz kadar girift alanlar olmasına karşılık uygulamada bu iki alanı ayırıştırabilmekteyiz. Çalışmamızda konulandırdığımız “Terennüm” olgusu da Türk Halk Edebiyatında “Nida” olarak bulunur ve bu konuda Kocakaplan; bu sanat ile çok kuvvetli duygu ve heyecanlar anlatılır. Nida bazen de içi okuyucu tarafından doldurulacak boş bir mahfaza vazifesini görür. Sanatkâr söylenemeyen, ancak hissedilebilen duyguları da nida yoluyla ifade eder. Her okuyucu bunu kendisinde uyanan etkiye göre algılar ve nidâ kelimesini kendine göre yorumlar ve doldurur. Nida sanatı nazımda ve nesirde sık kullanılan bir sanattır. Kelimenin mânâsı ile daha fazla ilgili olduğu için de mânâ sanatları arasında sayılır. “ey, eyvah, eyâ, vah, ah, vs.” gibi ünleme edatları ile yapılıp diye ifade eder (Kocakaplan, 1992: 111).

4. TÜRK HALK MÜZİĞİNDE TERENNÜM

Lafzî ve ikâî terennümlerin karışık uygulanmasının yanında terennüm dışında, bestekârların eseri besteledikleri esnada güftenin başına, ortasına ya da sonuna getirdikleri lafzî süsler vardır. Bu lafzî süslerin usûl ile vezin arasındaki boşlukları doldurmak için kullanıldıkları, sonradan geleneksel hale geldikleri söylenebilir.

Terennümler türkülerde genellikle usul, ezgi ve söz arasındaki uyumu sağlaması maksadıyla kullanılmıştır. Türkülerde karşılaşılan terennümler incelendiğinde kimi araştırmacıya göre bu terennümlerin iki ana terennüm türünde olabileceği, kimi araştırmacıya göre ise yeni bir kategori olarak “terennüm dışı lafzî süsler” olarak nitelendirilebileceği düşüncesini oluşturmaktadır.

Terennüm dışı lafzî sözler olarak nitelendirilen kelimeler, türkülerde ve konumuz itibariyle Erzurum türkeleri özelinde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Terennüm dışı lafzî sözler kendi içinde başta, ortada ve sonda kullanılan sözler olarak üç ayrı grupta değerlendirilmiştir. Her ne kadar aruz vezni-usûl ilişkisi için düşünülmüş olsa da hece vezniyle yazılmış türkülerin kullanımında da aynı maksadın olduğu anlaşılmaktadır. Örnek verilecek olursa başta kullanılan terennüm dışı lafzî sözler için, *ah, yar, ey*; ortada kullanılan terennüm dışı lafzî sözler için, *ah, aman, hey*; sonda kullanılan terennüm dışı lafzî sözler için *vay, efendim, gel canım, gel aman aman* gibi terennümlerin ya da lafzî sözler türkülerimizde sıkça kullanılmaktadır.

5. ÇALIŞMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Bu çalışma Erzurum türkülerinde kullanılan terennümlerin içerik açısından incelenmesi amacını taşımaktadır. Bu temel amaç dışında Türk müziğinde kullanılan terennüm, terennüm türleri ve Türk halk müziği nazariyatında ki durumu hakkında bilgileri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırma betimsel türdedir ve genel tarama modeli kullanılmıştır.

Betimsel araştırmalar, olayı olduğu gibi araştırmaya ve var olan durumu belirlemeye çalışan araştırmalardır. Bu tür araştırmalarda, ele alınan olaylar ve durumlar ayrıntılı bir şekilde araştırılmakta, daha önceki olaylar ve durumlarla ilişkisi incelenerek, “Ne” oldukları betimlenmeye çalışılmaktadır (Tanrıögen, 2012: 59).

Araştırmada genel tarama modeli kullanılmış ve araştırma için belirlenen Erzurum türkülerinde terennüm konusunun temellendirilmesi ve yönlendirilmesi adına literatür taraması yapılarak kaynaklara ulaşılmış ve konuyla ilgili bilgiler toplanmıştır.

6. BULGULAR

6.1.ERZURUM TÜRKÜLERİNDE KULLANILAN TERENNÜMLER

Erzurum türkülerinin terennümlerini inceleme adına TRT Türk halk müziği repertuarından faydalanılmıştır ve toplam 260 Erzurum türküsü tespit edilmiştir ve bu türkülerde toplam 62 farklı terennüm kullanılmıştır.

Tablo 1. Erzurum Türkülerinde Terennüm Kullanım Durumu

Terennüm	f	%
Yok	155	59,7
Var	105	40,3
Toplam	260	100

TRT Türk halk müziği repertuarında toplam 260 türkü tespit edilmiştir. Bu türkülerde %59,7 oranında 155 türküde terennüm kullanılmamış, %40,3 oranında 105 türküde ise terennüm

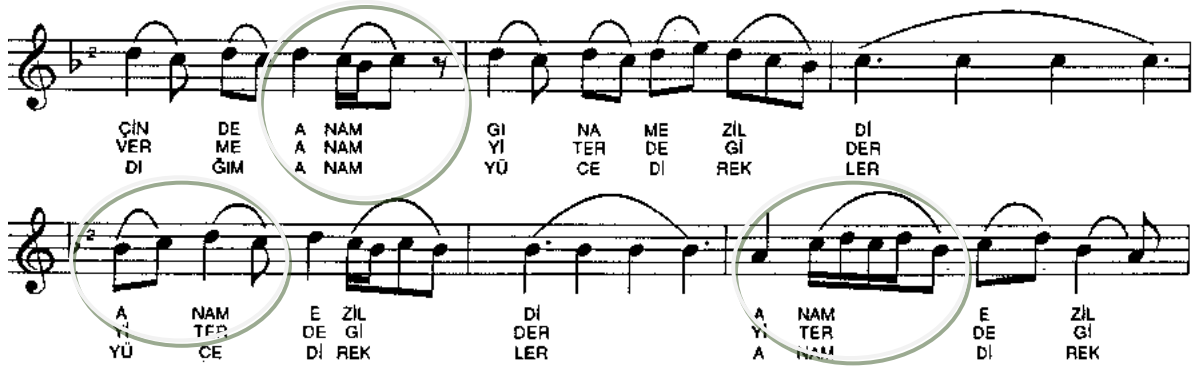
kullanılmıştır. Terennüm kullanılan türkülerde lafzî ve ikâî terennümler hem ayrı ayrı hem de bir arada kullanıldığı tespit edilmiştir.

Aşağıda Erzurum türkülerinde cümle başında, ortasında ve sonunda kullanılan terennümlere, ikâî ve lafzî terennümlere ve her iki terennümün bir arada kullanıldığı örnek türküler yer verilmiştir.



Şekil 1. Cümle Başında Kullanılan Terennüm Örneği

TRT THM repertuarında bulunan 104 repertuar numaralı "Uykudan Uyanmış" isimli türküde "Annam" terennümü cümle başında kullanılmış ve türkünün sözleriyle ilişkisiz bir şekilde sadece cümleye giriş amacıyla yazılmıştır.



Şekil 2. Cümle Ortasında Kullanılan Terennüm Örneği

TRT THM repertuarında bulunan 15 repertuar numaralı "Düngürcüler Geldi Sıra Sıra Dizildi" isimli türküde "Anam" lafzî terennümü cümle ortasında kullanılmış ve türkünün sözleriyle ilişkisiz bir şekilde cümle ortasında vezin-ezgi-usul uyumu maksadıyla eklenmiştir.



Şekil 3. Cümle Sonunda Kullanılan Terennüm Örneği

TRT THM repertuarında bulunan 181 repertuar numaralı "Kutuda Karabiber" isimli türküde "Livanoy" terennümü cümle sonunda kullanılmış ve türkünün sözleriyle ilişkisiz bir şekilde cümle sonunda vezin-ezgi-usul uyumu maksadıyla eklenmiştir.



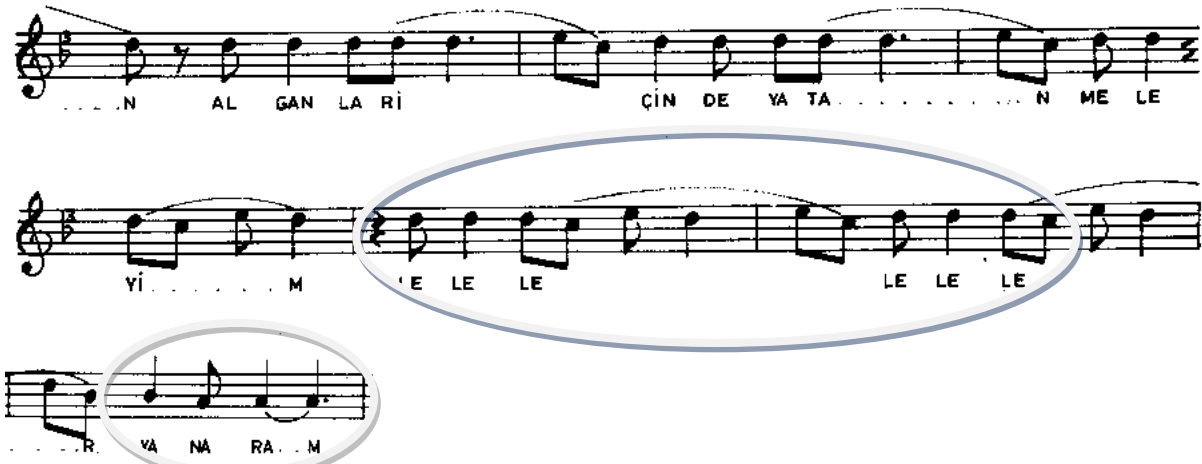
Şekil 4. İkâî Terennüm Örneği

TRT THM repertuarında bulunan 1215 repertuar numaralı “Gara Çuhalım Oğlan” isimli türküde “Tillara Tillara” ikâî terennümü kullanılmış ve türkünün sözleriyle ilişkisiz bir şekilde cümlenin vezin-ezgi-usul uyumu maksadıyla eklenmiştir.



Şekil 5. Lafzî Terennüm Örneği

TRT THM repertuarında bulunan 1216 repertuar numaralı “Bu Gece Ay Doğacak” isimli türküde “Aynalım” lafzî terennümü kullanılmış ve türkünün sözleriyle ilişkisiz bir şekilde cümlenin vezin-ezgi-usul uyumu maksadıyla eklenmiştir.



Şekil 5. İkâî ve Lafzî Terennümlerinin Bir Arada Kullanıldığı Türkü Örneği

TRT THM repertuarında bulunan 1342 repertuar numaralı “Al Kanlar İçinde Yatan Meleğim” isimli türküde “le le le” ikâî terennümü ve “yanaram” lafzî terennümü kullanılmıştır. Bu iki terennümün de türkünün sözleriyle ilişkisiz bir şekilde olduğu ve cümlenin vezin-ezgi-usul uyumu maksadıyla eklendiği tespit edilmiştir.

TRT THM repertuarında bulunan Erzurum türküleri incelendiğinde, lafzî terennümlerde anlam bakımından aynı olan fakat yöresel ağızdan kaynaklanacağı düşünülen çeşitli harf değişikliklerine uğramış terennümlerin olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan vezin-ezgi-usul bütünlüğü maksadıyla terennümlere ekleme terennümler de yapılmıştır.

Birbirlerinden türemiş olduğu düşünülen, anlam bakımından aynı olan fakat harf değişikliğine uğramış terennümler ve kullanım sıklığı aşağıda tablo halinde verilmiştir.

Tablo 2. Erzurum Türkülerinde Eş Anımlı ve Birbirlerinden Türemiş Terennümler

Terennüm	K. Sıklığı	Terennüm	K. Sıklığı
Dılo,	2	Gülüm	1
Dıloy	1	Hop gülüm	1
Dıloy	1	Nar gülüm	1

Deloy	1	Dost gülüm	1
Loy loy	1	He gülüm	1
Terennüm	K. Sıklığı	Terennüm	K. Sıklığı
Le / le le / le le le	10	Can	5
Vay le le	3	Balacan	1
Hay le le	1	Sunacan	1
Yar le le	1	Canocan	1
Terennüm	K. Sıklığı	Terennüm	K. Sıklığı
Vay	6	Aşam Yar	4
Vuy	1	Paşam Yar	4
Hey	1	Terennüm	K. Sıklığı
Oy	12	Livan	1
Ey	13	Livanoy	1
Uy	1		
Terennüm	K. Sıklığı	Terennüm	K. Sıklığı
Canım	1	Aeylam	1
Canım oy	1	Leylelam	1
Terennüm	K. Sıklığı	Terennüm	K. Sıklığı
Güley	1	Gel	1
Ah le güley	1	Di gel gel	1
Terennüm	K. Sıklığı	Terennüm	K. Sıklığı
Hanım eylen	1	Hay lilim	1
Canım eylen	1	Hoy lilim	1

TRT THM repertuarında bulunan Erzurum türküleri incelendiğinde zengin bir terennüme sahip olduğu görülmüştür. Erzurum türkülerinde tespit edilen terennümler aşağıda tablo halinde verilmiştir.

Tablo 3. Erzurum Türkülerinde Kullanılan Diğer Terennümler

Terennüm	K. Sıklığı	Terennüm	K. Sıklığı
Yar	8	Ömrüm	1
Balam	5	Nana	1
Nenni	3	Efendim	1
Hop	3	Canan	1
Ah	3	Oğul	1
Nanay	2	Hele	1
Yandım	2	Of	1
Anam	1	Tillara	1
Aynalım	1	Neynim	1
Daldala	1	Yanaram	1
Hu	1	Eyvah	1

7. SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkülerde sıkça kullanılan terennümler olmasına rağmen yeterli araştırmanın yapılmamış olduğu dikkat çekici bir unsurdur. Klasik Türk müziğinde kullanılan terennümlerin vezin-usul ilişkisi, formların oluşumunda ve ayrışmasındaki etkinliği ve müzikal estetik temelli kullanıldığı bilinmekteyken halk müziğinde terennümlerin vezin-ezgi-usul uyumu maksadıyla cümleyi-motifi tamamlama adına olduğu ve kullanıldığı düşünülmektedir.

TRT Türk Halk müziğinde bulunan Erzurum türküleri incelendiğinde terennümlerin amaçlarından olan bestecinin hünerlerini göstermesi türkülerde karşımıza çıkmamaktadır. Bu gösteriş timsali misyonu ikâî terennümler üstlenmektedir. Türkülerde ikâî terennümü kullanımı lafzî terennüme oranla çok daha düşüktür. Dolayısıyla Erzurum türkülerinde görülen terennümler vezin-ezgi-usul uyumu maksadı düşüncemizi desteklemektedir.

Erzurum türkülerinde ikâî ve lafzi terennümler cümle başında, ortasında ve sonunda kullanıldığı, her iki terennüm türünün de kullanıldığı ve bunların bir arada da kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Erzurum türkülerinde kullanılan terennümler incelendiğinde anlam bakımından birbiriyle aynı fakat zaman içerisinde çeşitli harf değişikliğine uğradığı görülmüştür. Bu değişikliğe uğramış terennümlerin halk edebiyatı/bilimi açılarından incelenip yöreyi temsil edip etmediği incelenebilir.

Türkülerimizde kullanılan terennümler yörelere göre incelenip kullanılma durumları incelenebilir. Bilhassa Türk sanat müziğinden de beslenen yörelerdeki (Kütahya, Elazığ gibi.) türküler incelenip hangi maksatla terennümlerin bulunduğu araştırılabilir.

KAYNAKÇA

1. Bol, Y. (2016), “Biçimsel Açıdan Türk Musikisinde Kâr Formu”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
2. Çevik, S (2000), “Müzikte Söz Ögesinin Önemi, Müziğin Dile, Dilin Müziğe Etkileri”, 192-196, Türk Halk Müziğinde Çeşitli Görüşler. İkinci Baskı, (Ed. Salih Turhan) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları /1414.
3. Kocakaplan, İ. (1992). “Açıklamalı Edebî Sanatlar”, MEB Yayınları, İstanbul.
4. Tanrıkorur, C. (2011), “Osmanlı Dönemi Türk Musikisi”, Üçüncü Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul.
5. Tanrıöğen, A. (Ed.). (2012). “Bilimsel Araştırma Yöntemleri”, Anı Yayıncılık. Ankara.
6. Türkel, S. (2005), “Şeyh Gâlib’in Bestelenmiş Şiirlerinde Usûl-Vezin İlişkisi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Fırat Üniversitesi, Elazığ.

**XV ULUSLARARASI KAZAN
MÜSLÜMAN SINEMA FESTIVALI**

Doç. Dr. Dınara FARDEEVA
Tataristan Bilimler Akademisi

ÖZET

Kazan uluslararası müslüman sinema festivali “Kültürlerin diyalogu diyalog kültürü aracılığıyla” sloganıyla gerçekleştirildi. Festivalin hedefleri: Rusya’nın kültürel ve sanat işçileri, yakın ve uzak ülkelerdeki deneyimlerin değişimi; insanın manevi, ahlaki ve kültürel değerlerini popülerleştiren filmler yaratan film yapımcılarının yaratıcı başarılarının gösterilmesi; Rus ve dünya toplumunda İslam ve Müslümanların objektif bir bakış açısı yaratılması.

Anahtar kelime: festival, film, sinemacı, müslüman.

XV ULUSLARARASI KAZAN MÜSLÜMAN SINEMA FESTIVALI

XV uluslararası Kazan Müslüman sinema festivalinin programı, yazarın dininden bağımsız olarak iyi, barış ve adalet isteyen en iyi yerli ve dünya sinemasını seçmektedir.

Geçmiş yıllar, festivalin uluslararası kültürel süreçte aktif bir katılımcı olduğunu göstermiştir. Dahası, kendi yüzüne sahip ve dünyanın farklı yerlerinde çok fazla görünen diğer festivaller gibi değil. Sadece festival nedeniyle ilk kez izleyiciler Bahreyn, Kuveyt, Suudi Arabistan ve diğer ülkelerin sinematografı tarafından çekilmiş fotoğrafları gördü.

Yıllar içinde, festivalin onurlu misafiri edildi: Katrin Deneuve, Isabelle Adjani, Mark Dakaskos, Aydan Şener, Kary-Hiroyuki Tagawa, Armand Assante, Azizulli Hamidnezade, Iya Ninidze, Nikita Mikhalkov, Eldar Ryazanov, Yevgeny Mironov, Margarita Terekhova, Aristarh Livanov, Aleksandr Mitta, Igor Petrenko, Alla Surikova, Veniyamin Smekhov, Anton Makarsky, Sergey Selin, Sergey Solovyov, Maksim Averin, Alexandr Filippenko, Oleg Tabakov, Pavel Maykov, Adrian Brody, Kıştof Zanussi, Karen Şakhnazarov, Vladimir Menşov, Aleksandr Gordon, Valentina Talyzina, Dmitry Dyjev, Tatiana Abramova, Şamil Hamatov, Alexei Petrenko, Lyudmila Hityaeva, Elena Liyadova, Vladimir Vdoviçenkov, Marat Başarov, Viktor Merejko, Svetlana Svetliçnaya ve diğerleri. Ünlü Rus ve yabancı sinemacılar

XV festivalinin konukları oldu: oyuncular Selim Bayraktar, Yulia Rutberg, Larisa Udoviçenko, Alexey Petrukhin, sinemacılar Boris Graçevsky, Nikolai Dostal, Hojakuli Narliev ve diğerleri. Seçim komitesi ve jüri, önde gelen sanatçıları - film yönetmenleri, kameramanları, dünyanın dört bir yanından gelen film uzmanlarını içerir. Bu yıl jüri, senarist, film eleştirmeni ve yönetmen Zohra Zamani (İran), senarist, yapımcı ve sinemacı Jovan Markoviç (Sırbistan), film uzmanı Hong Sang Vu (Güney Kore), film yapımcısı, sinemacı, Andrea Morgen (İtalya), film yapımcısı, yönetmen Sonia Vesterhold (Danimarka), sinemacı, senarist Mehmed Vahadyr Er (Türkiye), sinemacı, senarist, sinema oyuncusu, film eleştirmeni Amr Said Hasan Araf (Mısır), yönetmen, film eleştirmeni, senarist Djevdet Tizlik (Bosna Hersek).

Uluslararası toplum, Kazan Müslüman Film Festivali'ne giderek daha fazla ilgi duyuyor. Yıldan yıla katılımcı sayısı ve ilan edilen film sayısı artar. 2019'da 44 ülkeden 400 film katılmaya davet edildi.

XV Kazan Uluslararası Müslüman Sinema Festivali'nin açılış filmi, Özbekistan “İmam Ebu İsa Muhammed Termizi” (sinemacı Abduhalil Mignarov) filmiydi. Sinemacı, çekimdeki sorunun film için bilgi toplamanın zorluğu olduğunu itiraf etti. Senaryo için gerçekler tam anlamıyla farklı kaynaklardan birebir derlenmiştir. Ancak Mignarov, filmin bir hayal olmadığını, arsada küçük tarihi notlara ve hadislere dayandığını vurguluyor. Ayrıca, hadis alanındaki danışmanlar ve uzmanlar da çekimde yer aldı.

Film, “As Sunan” adlı hadislerin yazarı olan büyük İmam Ebu İsa Muhammed Termiziya'nın çocukluğunu, gençliğini ve olgunluğunu anlatıyor. Kahramanı iyi bir hatırası vardır ve Hadis arayışı içinde uzun ve zor bir yaşamdan geçmektedir. Bu, bilgenin yoludur, ancak kayıp ve mahrumiyet olmadan olmaz. Film, medresenin üzerinde çalışmaktan ve yaşlılıktan sona ermekten ve bir kitap yazmaktan başlayarak kahramanın hayatının büyük bir dönemini kapsadığından, üç oyuncu Termiziya'nın rolünü oynadı: çocukluk döneminde Abdulla Sadriddinov, gençliğinde ve yetişkinliğinde Donier Hafizov ve yaşlılıkta Abdühalil Mignarov. Filmin aksiyonu III. Yüzyılda, AH'den, yani Gregoryen takviminin IX. Yüzyılında gerçekleşir. Bunun, bilim ve eğitimin gelişiminin yanı sıra, Hadis araştırmalarının yapıldığı gün olduğuna inanılıyor.

XV Kazan Uluslararası Müslüman Sineması Festivali'nin en iyi filmi Aibek Dayrbekov'un yönettiği “Ağacın Şarkısı” (Kırgızistan, Rusya) filmi. Bu, göçebelerin hayatı hakkında tarihi bir müzikal. Eylem XVIII yüzyılın sonunda gerçekleşiyor. Film, Kırgız efsanelerine dayanıyor. Filmin olayları uzak bir kasabada yaşanıyor, bu iki sevgili romantik bir hikaye. Hikayesinde zengin bir aileden, fakir bir aileden. Hayat onları denemeler atar ama onlarla baş ederler.

Film sinemacısı Aybek Dayrbekov, “Bu, belirli bir insanla ilgili bir film değil, bunlar insanların hayatından ve insani değerlerden hikayeler” diyor (Dayrbekov). Senaryoda yedi yıl çalıştığını itiraf etti. Filmin çekimi için sinemacı en güzel yerleri seçti, 50 oyuncu ve ekstralara için 1.100 kişi katıldı. Tabiki, tarihi müzikal inanılmaz derecede eğlenceli olduğu ortaya çıktı. Burada o dönemin muhteşem kostümlerini, zamanın ev eşyalarını görebilirsiniz. Özellikle film için 200 kostüm yapıldı ve 17 şarkı kaydedildi.

Tataristan Devlet Başkanı “Sinemada Hümanizm İçin” ödülü, Azad Moussavi ve Kuruş Atai'nin yönettiği “Find Fairy” (İran) filminin temsilcilerine verildi .Rusya Film Eleştirmenleri ve Film Eleştirmenleri Birliği (“Cidden Saygılarımla, Dakka”; Bangladeş, sinemacı Abu Şahidİmon) filmine ödül verildi.

Kazan şehrinin ödülü Tataristanlı İldar Yagafarov'dan “Baygal” filmi için sinemaciye verildi.“Baigal” bir melodramdır. Film, oğlunu otuz yıldır görmeyen ve aniden büyük sorunları olduğunu öğrenen bir Galimzyan (aktör Renat Galimov) adamı hakkındaki hikaye ye dayanıyor. Baba, her şeyden önce parayla – oğluna yardım etmeye çalışıyor. Kahramanın ruhunda huzur yoktur, yaşamın mutluluğunu hissetmez. Mitolojik Baigal balığı eski zamanlardan beri biliniyordu çünkü en zor zamanlarda ihtiyacı olan herkese yardımcı oldu. Baigal balığın önemli bir rol oynadığı bir evlat edinme süreci çok karmaşık.

“Soupa Modo” adlı filme İzleyici Ödülü verildi (Kenya, Almanya, sinemacı Likaron Vainain). Ölümçül hasta dokuz yaşındaki kız çocuğu, kısa ömrünün kalan günlerini geçirmek için köyüne döner. Tek teselli, bir Süper Kahraman olma hayalidir ve vazgeçmek istemeyen kız kardeşinin çabaları sayesinde sevgi dolu bir anne ve Kenyalı köy Maveni'nin sakinlerinin isteğini yerine getirir.

Jüriye özel olarak “Yemen: Muhabirler – Savaşın Çocukları” filmi (sinemacı Hadija Al-Salami) verildi. Unutulan savaş hakkında anlatmak, çocuklar için bir kamera ödünç almamak ve böylece onları askeri muhabirlere dönüştürmek gibi daha iyi ne olabilir ki? 11 yaşındaki Ahmed ve 9 yaşındaki yeğeni, Suudi Arabistan'dan çıkan koalisyona patlamalarının darbeleri altında sürekli yaşamak zorunda kalan Yemenilerin günlük yaşamını anlatıyor. Film sinemacısı Hadija Al-Salami tarafından savaş muhabirlerine dönüştüler, Sana'a sokaklarında dolaşıyorlar, yetişkinleri ve günlük hayatlarını tarif eden ve yıkıcı savaşın neden olduğu endişeleri paylaşan çocuklarla röportaj yapmak için mülteci kampını ziyaret ediyorlar. Bu savaşı anlamadaki başarısızlık, oldukça beklenen bir nefret kanıtına dayanıyor. Doğal olarak davranan görüşülen tanıklar, şaşırtıcı bir şekilde, bir gün bir tane olacaklarını umdukları Arap dünyasında ülkelerinin geleceği için büyük umutlar veriyor. Ülkenin savaştaki günlük yaşamını keşfetmeye ek olarak, bu belgesel, savaş muhabirleri gibi yetişkin gazetecilerin ötesine geçen ve hiçbir

kısıtlama olmaksızın çok cesur sorular soran çocuklara canlı bir şekilde gösteriyor. Bununla birlikte, bu durum, karmaşıklıklarından uyandırıcı dokunuşlara karşılık olarak duygularını tam olarak ifade etmelerini engellemez.

Çocuklar için en iyi ulusal film, Tataristanlı sinemacı Kronid Sazonov'un ("Örümcek A4. Kayıp olanlar"). En iyi kısa ulusal film, Amir Salyanov'un "Kayıp yol" un eseri, en iyi belgesel ulusal filmi "Tataristan'ın Ruhaniy ayları" filmine verildi.

"Uzun metrajlı sinema filminin en iyi oyuncusu" İlahe Hasanova ("Nar Bahçesi", Azerbaycan). "Kurbağa" filmi için Emir Hadjikhafizbegoviç (Bosna Hersek, Makedonya, Sırbistan, Hırvatistan, Slovenya) uzun metrajlı filmin en iyi oyuncusu oldu.

"Tam Özellikli Bir Oyun Filminin En İyi Operatörü" adaylığında Yuri Danilov, "Baygal" (Tataristan) filminin çekimi için bir zafer kazandı. Sorbon ve Bakhtiyor Karimov, "Bir Filmin En İyi Senaryosu" adlı "Teshina" (Tacikistan) filmine verildi.

"En İyi Uzun Metrajlı Filmin En İyi Sinemacısı" ödülüne Türkiye sinemacısı Semih Kaplanoğlu tarafından "Buğday" filmi için alındı. Film, otuz yılda gezegenimize ne olacağı sorusunu gündeme getirirken, dünyayı genetik olarak değiştirilmiş ürünlerle tıkayan gösterirken, oyuncu Jean Mark Barr'ın oynadığı kahraman korunmuş orijinal tahıl tohumlarını arıyor. Ancak yönetmen S. Kaplanoğlu, Rumi gibi şairler, Tasavvuf bilgeliğine değinerek bu soruyu cevaplıyor. Karşı bir soru soruyor: ilk önce ne geliyor ve daha önemli olan şey - tohum mu yoksa nefes mi? Film geçmişte, insanlık deneyiminde bir gelecek arayışı içindedir.

Festivalde bir dizi paralel program da gösterildi: Korece, Tunus, Sırp, Afrika sineması, Eldar Ryazanov ve Stanislav Govorukhin filmlerinin retrospektifleri. Geleneksel olarak, festival tasarımı, yaratıcı toplantılar ve sinematograflarla usta sınıflar, sinemanın güncel konularına yönelik yuvarlak masa masararını açtı.

Sonuç

Varlığı sırasında, Kazan Uluslararası Müslüman Sineması Festivali prestijli bir film yapımcıları forumunun statüsünü kazanmış, Kazan'ın kültürel bir başkent olarak imajını güçlendiren bir olay olan Kazan'ın kültürel yaşamının vazgeçilmez bir niteliği haline gelmiştir.

Kaynakça

DAYRBEKOV, Aybek. <https://limon.kg/news:70393>

GİRİŞİMCİLİĞİN SOSYO KÜLTÜREL YAPISININ BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ALAN ARAŞTIRMASI: BİNGÖL ÖRNEĞİ

AN INVESTIGATION ON THE DETERMINATION OF THE SOCIAL CULTURAL
STRUCTURE OF ENTREPRENEURSHIP: A CASE STUDY OF BİNGÖL

Prof. Dr. Sait PATIR

Bingöl Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet KARAHAN

Fırat Üniversitesi

Şule Nur ŞEYHVELİOĞLU

Gaziantep Üniversitesi

ÖZET

Toplumun ticarete yatkınlığı, o toplumun kalkınmışlığının ana lokomotifi sayılabilir. Bir toplumdaki ticari faaliyetlerin çokluğu ve sıklığı o toplumun kalkınmışlığı ve gelişmişliğinin en belirgin göstergesidir. Dünyada AB ülkelerinde ve dünyanın diğer ülkelerinde gelişmişliğine ana unsuru açılan ticari müessese sayısı ve faaliyetteki işletme sayısıdır. Bu sayı artıkça yeni istihdam sahalarının oluşmasına ve ticari rekabetin artmasına neden olacaktır. Serbest piyasa anlamında yeni müesseseler o bölgenin atar damarı hükmündedir. Girişimcilik kültürü bir bölgelerin yeni iş fikirlerinin hayata geçirilmesine zemin hazırlayan, insanları yeni iş fikirlerine yönlendiren en büyük etkidir. Bir bölgenin yeni iş fikirleri ile istihdam oluşturması o bölge ekonomisini olumlu etkileyecek ve ileri taşıyacaktır. Bu bağlamda Bingöl ilinin girişimcilik sosyal – kültürel yapısının belirlenmesine yönelik 1000 kişilik bir örneklem üzerinde bir anket uygulanmış ve girişimciliğe yatkınlıklarını belirlenmeye çalışılmıştır. Bu ankete göre; %55,7 KOSGEB’den haberi olmadığını, %78,7 Girişimcilik sertifikasının olmadığını, ortak çalışmaya karşı; mutluluk duyarım diyenlerin oranının %67,3 şeklindedir. Bölge insanının; ekip çalışmasına yatkın olduğunu, sermayesini iş kurarak değerlendirmeyi düşündüğü, iş kurma bürokrasisinin uzun olduğu, sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik, Girişimcilik kültürü, Yeni İş fikri

ABSTRACT

The tendency of the society to trade can be considered as the main locomotive of the development of the society. The multiplicity and frequency of commercial activities in a society is the most obvious indicator of the development and development of that society. The main element of development in the EU countries and other countries of the world is the number of commercial enterprises and the number of enterprises in operation. As this number increases, new employment areas will be created and commercial competition will increase. In terms of free market, new establishments are at the disposal of the region. Entrepreneurship culture is one of the most important factors that lead to the realization of the new business ideas of the regions and directs people to new business ideas. The employment of a region with new business ideas will positively affect the economy of the region. In this context, a survey was conducted on a sample of 1000 people in order to determine the social and cultural structure of the entrepreneurship of Bingöl province and their predisposition to entrepreneurship was tried to be determined. According to this survey; 55.7% KOSGEB, 78.7% entrepreneurship certificate is not known, against collaborative work; 67.3% of those

who say. I am happy. The people of the region; it is prone to team work, considering to establish a business by capital, business bureaucracy is long, the results have been reached.

Keywords: Entrepreneurship, Entrepreneurship culture, new business idea

1.1.GİRİŞİMCİLİK KAVRAMI

Girişimci, mal ve hizmet üretmek için üretim faktörleri olan emek, sermaye ve diğer kaynakları kullanarak bir değer oluşturmaya çalışan kişi demektir. Yani, bir işletme açan ve bunu çalıştıran kişiye de girişimci denilebilir. Girişimcilik ise, bir iş fikrine sahip olarak pazardaki fırsatları değerlendirerek mal ve hizmet üretmek amacıyla sermaye, doğal kaynak, emek gibi üretim faktörlerinin bir araya getirerek, işletilmesiyle ilgili faaliyetler olarak tanımlanabilir(Tekin.2005.2-3).

Girişimci kişi;

- Pazardaki fırsatları ve gelişmeleri sezinleyen,
- Pazar fırsatını ve gelişmeleri iş fikrine dönüştüren,
- Risk üslenerek kaynakları bir araya getiren ve etkin kullanmaya çalışan,
- İşletmesini rekabete hazırlayan,
- Rekabeti yaşam biçimi haline getirerek kendisini ve işletmesini geliştiren,
- Yenilikçi ve azimli kişi olarak ifade edilebilir.

Girişimcilikle ilgili çalışmalar gün geçtikçe daha hızlanarak devam etmektedir.Devletin, KOSGEB kanalıyla özel teşebbüse sağladığı imkânlar girişimcilik kurslarını ve sertifikalarını daha aranırduruma getirmiştir. Bu bağlamda, konunun kamuoyundaki itibarının yükselmesi yapılan çalışmaların dikkate değer bir şekilde ivme kazanmasına neden olmuştur.

1.2: Literatür taraması

Girişimcilik potansiyelinin belirlenmesine yönelik çalışmalar yoğunluklu olarak sorgulanmıştır.

(Aytaç,&İlhan,2007:Balaban&Özdemir,2008:Yılmaz&Sünbül,2009:Patır&Karahan,2010:Kılıçker&Odabaşı,2010:Bozkurt,2011:Yılmaz&Günel,2011:Yıldırım vdg;2011:Bozkurt Alparslan,2013:Duran vdg,2013: Uluköy vdg,2013,Uluköy vdg,2013,Bulut&Aslan,2014,Mutlu,2014:Fidan&Yeşil,2015:Korucu&Olpak,2015:Çolakoğlu &Çolakoğlu,2016:Demiralay vdg,2016: Işık&Türkmendağ,2016:Tanrıverdi vdg,2016:İnce&Yıldırım,2017: Karakulle & Karakaya,2017: Sarıtaş & Duran,2017: Akyurt, 2018: Karataş,2018: Yurtseven & Ergün ,2018: Karıman& Eliöz, 2018: Demir& Demiryürek,2018).

1,3, Bingöl ilinin sosyo ekonomik yapısı

Bingöl ilinin iktisadi ve sosyal göstergeleri Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Bingöl İli İktisadi ve Sosyal Göstergeler

Yüzölçümü	8 277 km²
Nüfus 2013	265 514
Yıllık nüfus artış hızı, 2012-2013	% 11,4
Nüfus yoğunluğu, 2013	32/km ²
Okuryazar oranı	%90,98
İşsizlik oranı	%7,0
İşgücüne katılma oranı	%54,6
İstihdam oranı	%50,8
Yüz bin kişi başına hastane yatak sayısı(2012)	237
Kişi başına gayri safi katma değer TRB1 (2011)	5820 \$
Bin kişi başına otomobil sayısı, 2013	21
Mutluluk düzeyi, 2013	%59,5
Ortaöğretimde (lise) net okullaşma oranı, 2013/'14	%64,55
İş kayıtlarına göre girişim sayısı, 2013	6 701
Toplam motorlu kara taşıtları 2013	13437
Ev sahibi olan hane halkı yüzdesi	%70,8

Kaynak: TÜİK, Seçilmiş Göstergelerle Bingöl 2013, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara, Eylül 2014.

Tablo 1'e bakıldığında Okuryazarlık oranı %90,98 ile iyi bir düzeydedir. İşgücüne katılma oranı % 54,6 ve istihdam oranı % 50,8 olmuştur. İş kayıtlarına göre girişim sayısı 6701 olarak elde edilmiştir.

Bingöl ilini içinde bulunduğu bölge illerle karşılaştırılacak olursak şu şekilde bir durum ortaya çıkmaktadır.

TRB1 Bölgesi kendi içerisinde gerek gelişmişlik düzeyi, gerekse öne çıkan sektör ve potansiyeller bakımından oldukça birbirinden bağımsız bir yapıya sahiptir. 2011 yılı sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi sıralamasına göre bölge illerinden Bingöl 72, Elazığ 39, Malatya 42, ve Tunceli 58 şeklinde konumlanmaktadır. 2003 yılında yapılan benzer çalışmaya göre Elazığ, Malatya ve Tunceli illeri gerilerken, Bingöl 4 sıra yükselebilmiştir.

Bingöl'de yatırım için alınan teşvik belgesi verileri yıl bazında tablo halinde yukarıda verilmiş, 2010 ile 2013 yılları arasında teşvik belgesi sayılarında fazla bir artış söz konusu olmamış, yapılan sabit yatırım toplamında özellikle 2013 yılında çok önemli bir artış sağlanmış, bununla beraber toplam istihdam da doğru orantılı olarak artış kaydetmiştir. 2010-2013 yılları arasında toplam 74 adet teşvik belgesi almış 1967 kişi istihdam edilmiştir. Toplam sabit yatırım tutarı 1.349.840.094,00 TL'dir (Patır, Yolcu, 2015, 3).

II. ÖRNEK UYGULAMA

2.1. BİNGÖL'DE GİRİŞİMCİLİK KÜLTÜRÜNÜN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR SAHA ÇALIŞMASI

2.1.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, girişimcilik olgusu bölge kalkınmışlığına pozitif katkı sağlayan dolayısı ile girişimciliğin özendirilmesine ve genç ve yetenekli girişimcileri önlerinin açılmasına bölge kalkınmışlığı için her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Top yekûn yeni iş fikirlerinin uygulama bulduğu ve serbest piyasa şartlarında ekonomiye katıldığı günümüzde, küçük girişimciler için yeni sahaları hazır hale getirilmesi kaçınılmazdır. Bingöl ili örneğinde yeni iş imkânlarının varlığının sorgulanması ve oluşturulması bölgenin ekonomisinin gelişimi için önemli bir parametre olacaktır. Bingöl’de yaşayan insanların girişimcilikle ilgili görüşlerinin yansıtıldığı bu çalışma bundan sonra gelecek çalışmalara da bir basamak olacağı açıktır. Bu anketle girişimcilik kültürünün varlığı ile ilgili bir durum tespiti yapılmak istenmiştir.

2.1.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada anket yöntemi kullanılmıştır. Ankette iki kısmın yer aldığı toplam 25 soru yönetilmiştir. Ankete katılanların demografik özelliklerinin yer aldığı birinci kısımda, cinsiyet, yaş ve gelir dağılımları ile birlikte KOSGEB ‘den haberinin olup olmadığı, girişimcilik kursuna katılıp katılmadı yer almıştır. İkinci kısımda ise; 18 soru yönetilmiş iş deneyimi, bir işte çalışıp çalışmadığı, hangi tür işte çalıştığı sorularından oluşmuştur.

Ankette toplam popülasyonu, Bingöl ili 2016 merkezi nüfus sayımına göre elde edilen 153.011¹, kişiden oluşturmaktadır. Örneklem büyüklüğü olarak 385 kişi yeterli olmakla beraber, örneklem olarak 1000 kişiye ulaşılmış ve doldurulan anketlerin 980 tanesi değerlendirmeye uygun bulunmuştur. Örneklemin, ana kütleyi temsil edecek kadar yeterli büyüklüğe sahip olduğu görülmektedir.

2.1.3. Anket Bulguları

Anket sonunda, girişimcilik konusunda, elde edilen demografik özelliklerle ilgili aşağıdaki bulgular elde edilmiştir. Tablo 2’de demografik bulgular verilmiştir.

¹ https://www.nufusu.com/ilce/merkez_bingol-nufusu_e.t, 06.11.2017

Tablo 2: Demografik özellikler

Cinsiyet	Frekans	yüzde
Erkek	624	63,7
Bayan	356	36,3
Total	980	100,0
Yaş	Frekans	Yüzde
21-30	550	56,1
31-40	236	24,1
41-50	150	15,3
51 ve üstü	44	4,5
Toplam	980	100
Medeni hal	Frekans	Yüzde
Evli	433	44,2
Boşanmış	64	6,5
Bekar	483	49,3
Toplam	980	100
Meslek grubu		Yüzde
Serbest meslek	374	38,1
Memur	205	20,9
İşçi	198	20,2
çiftçi	34	3,5
İşsiz	117	11,9
Ev hanımı	52	5,4
Toplam	980	100
Kaçıncı Çocuksunuz		Yüzde
En büyüğü	270	27,7
Ortanca	370	37,8
En küçüğü	195	19,9
Diğer	145	15,6
Toplam	980	100
Girişimcilik Sertifikanız Var mı?		Yüzde
Evet	211	21,5
Hayır	769	78,5
Toplam	980	100
KOSGEB'den Haberin var mı?		Yüzde
Evet	434	44,3
Hayır	546	55,7
Toplam	980	100
İş Yeri Açtın mı?		
Evet	125	12,7
Hayır	855	87,3
Toplam	980	100

Tabloya bakıldığında; Ankete katılanların; %64 erkek ve %36 da bayanlardan meydana gelmektedir. Girişimcilik sertifikası olmama oranı %78.5, KOSGEB'de haberi olmama oranı %55.7, ve İş yeri açmama oranı % 87.3 olarak elde edilmiştir. Bu sonuçlara göre Girişimcilik programlarının daha iyi tanıtımı yapılması ve daha görsel olarak hazırlanması fayda verebilir.

KOSGEB kredilerinden ve desteklerinden de büyük bir kesimin (546 kişinin) haberinin olmaması dikkati çekmektedir. İşyeri açma oranı ise oldukça düşük çıkmıştır %12.7 (125 kişi) Bütün bunlara bakarak gerek kurs programları ve gerekse işletme açma teşvik duyuruları sıklıkla gündeme getirilmesi bölge halkı için yeni iş fikirlerinin hayata geçirilmesinde bir teşvik unsuru olabilir. Ankete katılanların eğitim seviyeleri tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3: Eğitim seviyeniz

	Frekans	Yüzde
İlkokul	87	8,9
Ortaokul	101	10,3
Lise	283	28,9
Lise terk	63	6,4
Yüksekokul	294	30,0
Yüksek lisans	94	9,6
Doktora	10	1,0
Diğer	48	4,9
Toplam	980	100,0

Ankete katılanları yaklaşık yarısından fazlasının %54,5, lise ve altı ve % 40,6’sının da yüksekokul ve üstü olduğu görülmektedir. Diğerleri ise, %4,9 eğitimi olmayan gruptur. Yukarıdaki bilgilerle bu şıkkı değerlendirecek olursak; ankete katılanların eğitim seviyeleri neredeyse yarıya yakını yüksekokul ve üstü olduğu halde, işletme açma oranları oldukça düşük çıkması bu okumuş kesime bilgilendirme toplantılarının yapılmasının faydalı olacağı önere bilinir. Bu kesimin dikkatleri çekilebilir.

Tablo 4’de Girişimcilikle ilgili hangi konuda eğitim aldınız durumu, verilmiştir.

Tablo 4: Girişimcilikle ilgili hangi konuda eğitim aldınız?

	Frekans	Yüzde
Genel işletme	168	17,1
Satış	92	9,4
Ekonomi	40	4,1
Planlama	33	3,4
Girişimcilik	58	5,9
Tanıtım	35	3,6
Muhasebe	18	1,8
İş yeri açma bilgileri	34	3,5
Üretim yönetimi	36	3,7
Vergiler	5	,5
Teşvik kredileri	11	1,1
Kredi	6	,6
Finansman	6	,6
Halkla ilişkiler	5	,5
Personel	4	,4
Pazarlama	4	,4
Toplam	980	100

Ankete katılanların genel işletme konusunda eğitim aldıkları görülmektedir. Bu durum oldukça önemlidir. Genel işletme, işletmenin bütününe ilgilendirdiği nedeniyle, bir işletme çalıştırmakla ilgili bilgilerin olması yeni bir işletme açmakla ilgili oldukça iyi bir durumu göstermektedir.

Tablo 5’de nerede çalıştığınız durumu, verilmektedir.

Tablo 5: Nerede çalıştınız

	Frekans	Yüzde
Köy	75	7,6
Kasaba	40	4,1
İlçe	80	8,2
Şehir	659	67,2
Büyükşehir	126	12,9
Toplam	980	100,0

Ankete katılanların % 12,9 ‘ i büyükşehirde çalışmış, diğerleri ise % 87,1’si şehir ve daha küçük yerleşim yerlerinde çalıştıkları görülmektedir. Şehir ortamında çalışanların sayısı (659 kişi) ile oldukça iyi bir durumu yansıtmaktadır. Bu tecrübeyi edinmiş olanlar çok rahat bunu yeni kuracakları işletmelerinde de tekrarlayabilirler.

Tablo 6’de ankete katılanların aylık gelir dağılımları verilmektedir.

Tablo 6: Gelir seviyeniz nedir

	Frekans	Yüzde
150-200	136	13,9
201-400	191	19,5
401-650	64	6,5
651-1000	171	17,4
1001-1400	92	9,4
1401-2000	93	9,5
2001-3000	103	10,5
3001 ve yukarısı	130	4,7
Toplam	980	100,0

Gelir seviyeleri olarak tablo 5’e bakıldığında; 1400 TL ve üzerinin %24,9 olduğu ve geri kalanın da %75,1 1400 TL’nin altında, gelir seviyesine sahip oldukları görülmektedir. Ankete katılanların gelir seviyelerinin oldukça düşük oldukları görülmektedir.

Ankete katılanların aylık harcamaları ile bilgileri tablo 7’da verilmiştir.

Tablo 7: Harcama seviyeniz nedir

	Frekans	Yüzde
150-200	175	17,8
201-400	197	20,1
401-650	103	10,5
651-1000	120	12,2
1001-1400	100	10,2

1401-2000	75	7,7
2001-3000	100	10,2
3001 ve yukarısı	110	11,2
Toplam	980	100,0

Aylık harcama seviyeleri olarak tablo 6'e bakıldığında; 1400 TL ve üzerinin %29 olduğu ve geri kalanın da %70'de 1400 TL'nin altında, gelir seviyesine sahip oldukları görülmektedir. Oldukça düşük bir aylık harcama durumu söz konusudur. İş kurma nedeniniz nedir, durumu tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8: İş kurma nedeniniz nedir

	Frekans	Yüzde
Para kazanmak	544	53,6
Başkası için çalışmayı seviyorum	161	16,4
Ün kazanmak	68	6,9
Fazla enerji ve yetenekleri değerlendirmek	62	6,3
Aile geleneğini devam ettirmek	33	3,4
Diğer	111	11,4
Toplam	980	100,0

Tabloya bakıldığında % 53,6 ile para kazanmak, %16,4 ile başkası için çalışmayı sevmek şeklinde elde edilmiştir.% 70'ini bu iki şık toplamı oluşturmuştur. Geri kalan da % 30'u bu iki seçeneğin dışındakilerin toplamı olarak elde edilmiştir. Ailedeki girişimcinin işi durumu, tablo 9'de verilmiştir.

Tablo9: Ailedeki girişimcinin işi nedir

	Frekans	Yüzde
Dükkan	371	37,8
Mağaza	161	16,4
İş yeri	220	22,4
Fabrika	59	6,0
Tesis	37	3,8
Ortak iş	17	1,7
Diğer	115	11,7
Toplam	980	100,0

Tabloya bakıldığında dükkân ve mağaza %54,2, işyeri %22,4 fabrika veya tesis %9,8, ortak iş %1,7 olarak elde edilmiştir. Ortak işte çalışmanın çok az, olması dikkati çekmektedir.

Ortak çalışmaya yaklaşımınız nedir durumu, tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 10: Birlikte çalışmaya yaklaşımınız nedir

	Frekans	Yüzde
Mutluluk duyarım	660	67,3
Gerekirse ara sıra çalışırım	120	12,2
Tek başıma çalışmayı severim	151	15,5
Birlikte çalışmayı sevmem	49	5,0
Toplam	980	100,0

Ortak çalışmaya bakış açılarını veren değerlendirmeye göre; mutluluk duyarım %67,3, tek başıma çalışmayı severim %15,5, ara sıra çalışırım % 12,2 ve çalışmayı sevmem %5 olarak elde edilmiştir. Birlikte çalışmayı sevmem ile tek başıma çalışmayı severim toplamı %20,5’ (200) kişidir. Mutluluk duyarım ile ara sıra çalışırım diyenler %79,5 (780) kişi olmuştur. İşteki başarı etkenini neye bağlıyorsunuz durumu, tablo 11’da verilmiştir.

Tablo 11: İşteki başarı etkenleri nedir

	Frekans	Yüzde
Daha çok bireysel çalışmayla ilgilidir	156	15,9
Ekip çalışmasıyla ilgilidir	298	30,4
Ekip çalışması + bireysel çalışmayla ilgilidir	228	23,3
Sistemle ilgilidir	114	11,6
Hepsi	150	15,3
Diğer	16	1,6
Toplam	980	100,0

Çalışmada başarı etkenini neye bağlıyorsunuz durumu, ekip çalışmasına bağlı %30,4, ekip çalışması ve bireysel çalışmaya bağlı %23,3, daha çok bireysel çalışmayla ilgili %15,9, sistemle ilgili %11,6 ve hepsi %15,3 olarak elde edilmiştir. Daha önce bir işte çalışıp, istifa ettiniz mi, durumu tablo 12’de verilmiştir.

Tablo 12: Daha önce bir işte çalışıp, istifa ettiniz mi?

	Frekans	Yüzde
Evet, birkaç kez	362	36,9
Evet, sadece bir kez	209	21,3
Hayır	409	41,8
Toplam	980	100,0

İşten ayrıldınız mı durumu, evet ayrıldım % 58,2, hayır %41,8 şeklinde elde edilmiştir. İş girip çıkma büyük oranda elde edilmiştir. Bir yerde çalışma kararlılığı bulunmamaktadır. En

az bir yerden ayrılma toplamı %58,2 olmuştur. Bu da çalışmaktan kaçınma şeklinde düşünülebilir. Sıklıkla iş değişikliği için öğrenilmesi ve daha iyi yerlere götürülmesini zayıflatan unsurlardır. İşten ayrıldıysanız, ayrılma nedeniniz nedir, durumu tablo 13’de verilmiştir.

Tablo 13: İşten ayrılma nedeniniz nedir

	Frekans	Yüzde
İnsanlar beni anlamadı, yanlış anladı	120	12,2
Benim hiçbir kusurum yoktu	149	15,2
Benim kusurum olmakla birlikte bana haksızlık yapıldı	122	12,2
Benim de hatalarım vardı	31	4,1
Zaten işten ayrılacaktım	122	12,2
Çalıştığım iş bana göre değildi	136	13,8
Ücret düşüktü	189	19,2
Arkadaşlık ilişkileri zayıftı	47	4,6
Yöneticiler basiretsizdi	64	6,5
Toplam	980	100,0

Tabloya bakıldığında işten ayrılma nedeni olarak; % 19,2 ile ücret düşük, %15,2, hiçbir kusurum yoktu, %13,8 çalıştığım iş bana göre değildi, %12,2 ile zaten işten ayrılacaktım, %12,2, işyeri bana haksızlık yaptı yanlış anlaşıldım şeklindedir. Çok farklı nedenlerle işten ayrıldıklarını beyan etmekle beraber, ücret düşüklüğü en belirgin bir neden olarak dikkati çekmektedir. Hangi işyerinde çalıştığınız durumu tablo 14’de verilmiştir.

Tablo 14: Çalıştığınız iş yerleri hangisidir?

	Frekans	Yüzde
Genellikle küçük işletmeler (100 kişiden az)	581	59,4
Genellikle orta ölçekli işletmeler (100-500 arasında)	253	25,8
Genellikle büyük işletmeler (500 kişiden fazla)	146	14,8
Toplam	980	100,0

Tabloya bakıldığında %59’i küçük işletmelerde, %25,8’i orta işletmelerde, %14,8’i de büyük işletmelerde çalışmakta olduklarını beyan etmişlerdir. Daha önce iş kurdunuz mu, durumu tablo 15’de verilmiştir.

Tablo 15: Daha önce iş kurdunuz mu?

	Frekans	Yüzde
Bir çok iş kurdum	245	25,0
Bir kaç iş kurdum	200	20,4
Hiç kurmadım	535	54,6
Toplam	980	100,0

Tabloya bakıldığında en az bir iş kuranlar %45,4 ve iş kurmayanlar 54,6 olarak elde edilmiştir.

Kurduğunuz işle ilgili zorluklar nelerdir durumu, tablo 16’de verilmiştir.

Tablo 16: Kurduğunuz işle ilgili zorluklar nelerdir?

	Frekans	Yüzde
Bürokratik engellerin fazlalığı	242	25,0
Vergi işlemlerinin ve yükünün fazla olması	312	31,6
Girişimcilik sorunlarının çözümlendiği bir merkezin olmaması	227	23,0
İnsan kaynaklarının yetersiz oluşu	100	10,4
Diğer nedenler	99	10
Toplam	980	100,0

Tabloya bakıldığında, iş kurma ile ilgili zorluklar olarak; vergi işlemi ve yükünün fazlalığı %31,6, bürokratik engellerin çokluğu %25, sorunların çözümlendiği bir merkezin olmaması %23,insan kaynaklarının yetersizliği % 10,4 ve diğer nedenler %10 şeklindedir. Ankete katılanlar çoğunlukla bürokratik zorluklar ve vergi işlemlerinin zorluğunu %56,6 görmektedirler. Ankete katılanların yarısından fazlası bürokratik engeller ve vergi işlemlerinden yakınmaktadırlar. Sermayenizi nerede değerlendirirsiniz durumu, tablo 17’de verilmiştir.

Tablo 17: Sermayenizi nerede değerlendirirsiniz?

	Frekans	Yüzde
Bankada değerlendiririm	195	20
Hisse senedi ve tahvil alırım	135	13,5
Kendi işimi kurarım	417	42,5
Ortak bir iş yeri kurarım	96	9,0
Diğer	137	15,0
Toplam	980	100,0

Tabloya bakıldığında, yatırıma dönüştürürüm %33,5, kendi işimi kuararım%42,5, ortak bir iş yeri kurarım %9 ve diğer seçenekler % 15 olarak elde edilmiştir. Ortak olarak ve şahsi olarak

kendi iş yerimi açarım diyenler % 51,5, şahsi olarak değerlendirme toplamı 48,5 olarak elde edildiği görülmektedir. İş yeri açma kararınızda neler yaparsınız durumu, tablo 18’de verilmiştir.

Tablo 18: İş yeri açma kararınızda neler yaparsınız?

	Frekans	Yüzde
Piyasa araştırması yaparım	403	41
En yakınımnda başarılı iş yeri örnekleri varsa bunlardan yararlanırım	146	15
Rakipleri taklit ederim	89	9
Tamamen kendime ait, diğerlerinden farklı özellikte bir iş yaparım	182	18,5
Piyasa şartlarını görerek karar veririm	160	16,5
Toplam	980	100,0

Tabloya bakıldığında, işyeri ile ilgili piyasa araştırması yaparım diyenler,%41, tamamen kendime ait bir fikirle iş kurarım diyeler % 18,5, piyasa şartlarını görerek karar veririm diyeler%16,5Başarı iş fikirlerini taklit ederi diyenler %15, rakipleri taklit ederim % 9 şeklinde elde edilmiştir. Piyasayı araştırarak kendi iş fikrimi kurarım düşüncesini beraber düşünüldüğünde yaklaşık %59,5 yapmaktadır ki bu azımsanacak bir durum değildir. Burada şu söylenebilir, piyasayı araştırarak işimi kurmalıyım düşüncesi ağırlık kazanmaktadır. Bu da olumlu bir durumdur.

Bir iş yer açmanız halinde ilk bakacağınız şeyler nelerdir durumu, tablo 19’de verilmiştir.

Tablo 19: Bir iş yer açmanız halinde ilk bakacağınız şeyler nelerdir?

	Frekans	Yüzde
Yeni ürün fikirleri	225	23,0
Yeni üretim fikirleri	174	17,8
Yeni finansman pazarları	65	6,6
Yeni ve bol kazançlı işler	262	26,7
Yeni insan kaynakları	45	4,6
Hepsi	154	15,7
Diğer	55	5,6
Toplam	980	100,0

Bir önceki soruyla beraber düşünecek olursak, ankete katılanlar, piyasayı araştırdıktan sonra: %26,7 ile bol kazançlı olacak işleri araştırım demişlerdir. Ayrıca, % 23 yeni ürün fikirlerini araştırdım,%17,8 ile yeni üretim fikirlerini araştırdım, %15,7 ile de bütün piyasaya bakırım demişlerdir. İş konularında sorumlu bilinmeli midir, durumu tablo 20’de verilmiştir.

Tablo 20: İş konularında sorumlu bilinmeli midir?

	Frekans	Yüzde
Katılıyorum	483	49,3
Tamamen katılıyorum	208	21,2
Fikrim yok	203	20,7
Katılmıyorum	43	4,4
Tamamen katılmıyorum	43	4,4
Toplam	980	100,0

Tabloya bakıldığında % 70,5 ile katılıyorum ve tamamen katılıyorum şeklinde elde edilmiştir. Ankete katılanların büyük çoğunluğu sorumluluğun bilinmesi şeklinde, görüş bildirmişlerdir. Kredi kaynaklarını biliyor musunuz, durumu tablo 21’de verilmiştir.

Tablo 21: Kredi kaynaklarını biliyor musunuz?

	Frekans	Yüzde
Evet	263	26,8
Hayır	406	41,4
Kısmen	311	31,8
Toplam	980	100,0

Ankete katılanların % 73,2 kredi kaynaklarını çok az veya hiç bilmemektedir. %26,8’i de bildiklerini söylemektedirler. Bu şunu ifade etmektedir, ankete katılanların büyük bir kesimi kredi kaynaklarından haberleri bulunmamaktadır.

Tablo 22’da güvenilirlik analizi verilmiştir. Güvenirlik analizi, standardize edilmiş Cronbach alfa değeri 0,53 elde edilmiştir.

Tablo 22: Güvenirlik analizi

Reliability Statistics		
Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
,468	,535	40

Tablo 23 ‘de; Anova test sonuçları verilmiştir. Tabloya bakıldığında, Ankete katılanların girişimcilik algıları birbirinden farklıdır ve önemlidir.

Tablo 23: Anova Tukey testi sonuçları

ANOVA with Tukey's Test for Nonadditivity						
		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig
Between People		3321,946	635	5,231		
Within People	Between Items	13419,600 ^a	39	344,092	4,045E3	,000
	Nonadditivity	2349,610 ^b	1	2349,610	874,762	,000
	Balance	66516,074	24764	2,686		
	Total	68865,684	24765	2,781		
	Total	82285,285	24804	3,317		
Total		85607,231	25439	3,365		
Grand Mean = 2,4109						
a. Kendall's coefficient of concordance W = ,157.						
b. Tukey's estimate of power to which observations must be raised to achieve additivity = -1,792.						

SONUÇ VE ÖNERİLER

- Ankete katılan 1000 kişiden 980'i üzerinden yapılan analizlerde: Ankete katılanların; %64 erkek ve %36 da bayanlardan meydana gelmektedir. Girişimcilik sertifikası olmama oranı %78.5, KOSGEB'den haberi olmama oranı %55.7, ve İş yeri açmama oranı % 87.3 olarak elde edilmiştir. Bu sonuçlara göre Girişimcilik programlarının daha iyi tanıtımı yapılması ve daha görsel olarak hazırlanması fayda verebilir. KOSGEB kredilerinden ve desteklerinden de büyük bir kesimin (546 kişinin) haberinin olmaması dikkati çekmektedir. İşyeri açma oranı ise oldukça düşük çıkmıştır %12,7 (125 kişi) Bütün bunlara bakarak gerek kurs programları ve gerekse işletme açma teşvik duyuruları sıklıkla gündeme getirilmesi bölge halkı için yeni iş fikirlerinin hayata geçirilmesinde bir teşvik unsuru olabilir.
- Ankete katılanları yaklaşık yarısından fazlasının %54,5, lise ve altı ve % 40,6'sının da yüksekokul ve üstü olduğu görülmektedir. Diğerleri ise, %4,9 eğitimi olmayan guruptur. Yukarıdaki bilgilerle bu şıkkı değerlendirecek olursak; ankete katılanların eğitim seviyeleri neredeyse yarıya yakını yüksekokul ve üstü olduğu halde, işletme açma oranları oldukça düşük çıkması bu okumuş kesime bilgilendirme toplantılarının yapılmasının faydalı olacağı önere bilinir. Bu kesimin dikkatleri çekilebilir.
- Ankete katılanların genel işletme konusunda eğitim aldıkları görülmektedir. Bu durum oldukça önemlidir.
- Ankete katılanların % 12,9 ' i büyükşehirde çalışmış, diğerleri ise % 87,1'si şehir ve daha küçük yerleşim yerlerinde çalıştıkları görülmektedir. Şehir ortamında çalışanların

sayısı (659 kişi) ile oldukça iyi bir durumu yansıtmaktadır. Bu tecrübeyi edinmiş olanlar çok rahat bunu yeni kuracakları işletmelerinde de tekrarlayabilirler.

- Niçin iş yeri açmak istiyorsunuz, % 53,6 ile para kazanmak, yani evini geçindirmek şeklinde söylenebilir ve %16,4 ise başkası için çalışmayı sevmek şeklinde elde edilmiştir.% 70'ini bu iki şık toplamı oluşturmuştur. Ankete katılanları % 70'i evini geçindirmek ve başkası için çalışmak şeklinde görüşlerini ifade etmişlerdir.
- Ortak çalışmaya karşı tutumunuz nedir, şeklindeki soruya: mutluluk duyarım %67,3 ile elde edilmiştir. Yaklaşık olarak ankete katılanların 670 kişi ortak çalışmayı sevdiğini beyan etmişlerdir. Bingöl halkının genelinde çalışmayı sevdiğini yorumu yapılabilir.
- İşteki başarı neye bağlıyorsunuz durumu, ekip çalışmasına bağlı %30,4, ekip çalışması ve bireysel çalışmaya bağlı %23,3,toplamda ekip çalışmasına ve bireysel çalışmaya bağlı diyenler %50,7 olarak elde edilmiştir. Ankete katılanların yarısından fazlası (497) kişi, başarının ekip çalışması ile geleceğini düşünmektedirler.
- Ailede çalışanın işyeri nedir sorusuna; dükkân ve mağaza %54,2, işyeri %22,4 fabrika veya tesis %9,8, ortak iş %1,7 olarak elde edilmiştir. Girişimcilik olarak, dükkan ve mağaza, ankete katılanların ailelerinin işleri olarak görülmektedir. Ortaklığın çok az olması dikkati çekmektedir.
- İşin zorluğu nedir, sorusuna bakılacak olursa; iş kurma ile ilgili zorluklar olarak; vergi işlemi ve yükünün fazlalığı %31,6, bürokratik engellerin çokluğu %25, sorunların çözümlendiği bir merkezin olmaması %23,insan kaynaklarının yetersizliği % 10,4 ve diğer nedenler %10 şeklindedir. Ankete katılanlar çoğunlukla bürokratik zorluklar ve vergi işlemlerinin zorluğunu görmektedirler.
- İşten ayrıldınız mı durumu, evet ayrıldım % 58,2, hayır %41,8 şeklinde elde edilmiştir. İşe girip çıkma büyük oranda elde edilmiştir. Bir yerde çalışma kararlılığı bulunmamaktadır. En az bir yerden ayrılma toplamı %58,2 olmuştur. Bu da çalışmaktan kaçınma şeklinde düşünülebilir.

- AKYURT, N.(2018); Üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerinin belirlenmesi: sağlık örneği, Medical Sciences, Yıl 2018, Cilt 13, Sayı 2, S 43 – 57.
- AYTAÇ, Ö .ve İlhan, S. (2007). Girişimcilik Ve Girişimci kültür: Sosyolojik Bir Perspektif. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.(18), 101-120.
- BALABAN, Ö. ve Özdemir, Y.(2008).Girişimcilik Eğitiminin Girişimcilik Eğilimi Üzerindeki Etkisi: Sakarya Üniversitesi İ.İ.B.F. Örneği. Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi.32,133-148 Bessant,
- BOZKURT, Ç. Ö. (2011). Dünyada ve Türkiye’de Girişimcilik Eğitimi: Başarılı Girişimciler ve Öğretim Üyelerinden Öneriler. Ankara: Detay Yayıncılık.
- BOZKURT, Ö. Ç.ve Alparlan, A. M. (2013). Girişimcilerde Bulunması Gereken Özellikler İle Girişimcilik Eğitimi: Girişimci Ve Öğrenci Görüşleri. Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi.8(1),7-28
- BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ 2012-2016 Stratejik Planı, S.11. Bingöl.
- BULUT, Ç. ve Aslan, G. (2014). Üniversitelerde Girişimcilik Eğitimi. Selçuk Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi.27,1-20
- ÇOLAKOĞLU, H. ve Çolakoğlu, T. (2016). Üniversitelerdeki Girişimcilik Eğitimi İle Öz Yeterlilik Algısı Ve Girişimcilik Potansiyeli İlişkisi Üzerine Bir Saha Araştırması. Sosyal ve Be- şeri Bilimler Araştırmaları Dergisi.17(37),70-75
- DEMİR, H., Demiryürek K,(2018); Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Eğilimlerinin Belirlenmesi: OMÜ Ziraat Fakültesi Örneği., KSÜ Tarım ve Doğa Derg 21(Özel Sayı): S.168-176.
- DEMİRALAY, R., Bayır, E. A., ve Gelibolu, M. F. (2016). Öğrencilerin Bireysel Yenilikçilik Özellikleri ile Çevrimiçi Öğrenmeye Hazır Bulunuşlukları İlişkisinin İncelenmesi. Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi.5(1),161-167.
- DURAN, C., Büber, H., ve Gümüştekin, G. E. (2013). Girişimcilik Hislerine Eğitimin Katkısı: Kütahya Meslek Yüksek Okulu Makine Programı Örneği. Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi.8(2),33-56
- FİDAN, F. ve Yeşil, Y. (2015). Türkiye’de Kadın Girişimciliğini Geliştirmede Eğitim Faaliyetleri.Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi.3(14), 318-329
- IŞIK, C. ve Türkmendağ, T. (2016). Atatürk Üniversitesi Turizm Fakültesi Öğrencilerinin Bireysel Yenilikçilik Algılarının Belirlenmesi. Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi. 70-99.
- İNCE, E. ve Yıldırım, İ. (2017). Girişimciliğin İlk Aşamasında Girişimcilerin Finansman Temininde Karşılaştıkları Sorunların Maxqda İle Değerlendirilmesi: Gaziantep Örneği. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi,5(43).624-637

KARAKULLE, İ.ve Karakaya, A.(2017). Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Eğilimleri Üzerine Bir Araştırma. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi,5(46),596-614

KARATAŞ,İ – (2018); Beden eğitimi ve spor yüksekokulu öğrencilerinin kişilik özelliklerinin girişimcilik eğilimleri üzerindeki etkilerinin incelenmesi: Bartın üniversitesi örneği,- acikerisim.bartın.edu.tr. e.t.11.05.2019.

KARIMAN, E, Eliöz, M, (2018); Girişimci Eğilimi Göstermeyen Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Potansiyelinin Araştırılması: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi; OMÜ Eğitim Fakültesi Dergisi / OMU Journal of Education Faculty 2018, 37(2), 195-209.

KILIÇKER K. ve Odabaşı H. F. (2010). Bireysel Yenilikçilik Ölçeği Türkçe'ye Uyarlama Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,38:150-164

KORUCU, A. T. ve Olpak, Y. Z. (2015). Öğretmen Adaylarının Bireysel Yenilikçilik Özelliklerinin Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi. Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama, 5(1).111-127

MUTLU, S. (2014). KOSGEB'in Uygulamalı Girişimcilik Sertifikası Eğitimi Kurslarına Katılan Kursiyerlerin Girişimcilik Potansiyelleri Ve Eğilimleri. Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi 9(1),1-21

PATİR, S.ve Karahan, M. (2010). Girişimcilik Eğitimi ve Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Profillerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Alan Araştırması. Business and Economics Research Journal.1(2), 27-44

PATIR, S; Yolcu, Y(2015); Bingöl iline yapılan devlet teşvikleri ve bu teşviklerin bölge ekonomisine katkıları, 3. Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı,3.rd. International Regional Development Conferense,15-16,Ekim/October,.Bingol/TURKEY

SARITAŞ, A. ve Duran, G. (2017). Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Eğilimlerinin Tespitine İlişkin Bir Araştırma. Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.5(1), 147-165

SOYLU, A., Şenel, D., Kalfa, V. R. ve Kocaalan, M. L. (2015).Girişimcilik Eğitimlerinin Öğrencilerin Girişimcilik Eğilimlerine Olan Etkilerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma: Pamukkale Üniversitesi, Honaz Meslek Yüksekokulu Örneği.İşletme Araştırmaları Dergisi.7(3), 311-335

TANRIVERDİ, H., Bayram, G. N. ve Alkan, M. (2016). Girişimcilik Eğitiminin Girişimcilik Eğilimi Üzerine Etkisinin İncelenmesi. Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi.11(1).1-12

ULUKÖY, M., Demireli, C.ve Kahya, V. (2013). KOSGEB Girişimcilik Eğitimi Kurslarına Katılan Katılımcıların Girişimcilik Profiline Yönelik Bir Alan Araştırması. Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi.8(2). 79-96

YILMAZ, B. S. ve Günel, Ö. D. (2011).Üniversite Eğitimi ve Girişimcilik: Bireyleri Girişimciliğe Yönlendiren Etkenler Üzerine Bir Araştırma. Akademik Bakış Dergisi.26,1-16

YILMAZ, E. ve Sünbül A. M. (2009). Üniversite Öğrencilerine Yönelik Girişimcilik Ölçeğinin Geliştirilmesi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21

YILDIRIM, M. H., Demirel, Y. ve İçerli, L. (2011). İşletme Sahibi Yöneticilerin Girişimci Kişilik Özellikleri İle Girişimcilik Becerileri Arasındaki İlişkinin Tespiti: Aksaray Örneği. Organizasyon Ve Yönetim Bilimleri Dergisi.3(2).189-194

YURTSEVEN R., Ergün M; İlkokul Öğrencilerinin Girişimcilik Becerilerinin Geliştirilmesine Yönelik Öğretmen Görüşleri, International Journal of Social Science Research, Yıl 2018, Cilt 7, Sayı 1, S. 118 - 140

TEKİN, Mahmut, Hayallerin Gerçeğe Dönüşümü: Girişimcilik,2005,Güney Ofset Matbaacılık, Konya.

TÜİK, Seçilmiş Göstergelerle Bingöl 2013, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara, Eylül 2014.

[http://www.fka.org.tr/ContentDownload/TRB1%20B%C3%96LGE%20PLANI%20\(2010%20-%202013\).pdf](http://www.fka.org.tr/ContentDownload/TRB1%20B%C3%96LGE%20PLANI%20(2010%20-%202013).pdf) e.t. 24.08.2015

https://www.tarim.gov.tr/SGB/TARYAT/Belgeler/il_yatirim_rehberleri/bingol.pdf. e.t.07.11.2017

https://www.nufusu.com/ilce/merkez_bingol-nufusu e.t. 06.11.2017.

**TÜRKİYE'DE MEDYA İŞLETMELERİNDE ÇALIŞAN GAZETECİLERİN
MOTİVASYON VE İŞ TATMİNİ***
MOTIVATION AND JOB SATISFACTION OF EMPLOYEES IN MEDIA ENTERPRISES
IN TURKEY

Mustafa SERT
Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Orhan BAYTAR
Marmara Üniversitesi

ÖZET

İletişim, bireyler kadar, insan toplulukları için de önemlidir. Bu sebeple insanlar, zaman içinde kitleler arasında iletişimi sağlayabilmek için çeşitli araçlar geliştirmişlerdir. Bugün teknolojinin gelişmesi ile birlikte ortaya çıkan ve her biri medya içinde ayrı bir mecraı oluşturan kitle iletişim araçlarına öncülük eden gazeteler; insanlar ve insanlar tarafından oluşturulan topluluklar arasında iletişimi sağlayabilmek amacıyla ortaya çıkmıştır. Gazetelerin insanoğlunun hayatında yer almaya başlamasıyla birlikte, gazetecilik mesleği de ortaya çıkmıştır. Gazeteciliğin bir meslek olarak ortaya çıkmasıyla birlikte, diğer meslek grupları için var olan olumlu-olumsuz durumlar, gazetecilik mesleğini icra eden kişiler için de geçerli olmaya başlamıştır.

Sosyal bir varlık olarak farklı sosyal ve çıkar gruplarıyla etkileşim içerisinde olan gazeteciler, hem çalıştıkları kurum hem de dış çevreyle olan ilişkilerinden önemli ölçüde etkilenebilmektedir. Gazetecilerin çalışma koşullarını olumlu veya olumsuz yönde etkileyen iç ve dış çevresel faktörler; gazetecilerin psikolojilerini, işe bağlılık düzeylerini, mesleğe bakışlarını ve performanslarını etkileyebilmektedir. Toplumsal ve kurumsal düzeyde gazetecilerin performanslarını belirleyen bu tür koşulların tespit edilmesi ve gazetecilerin mesleğe olan bakışlarını ortaya koymak önem taşır.

Bu çalışmada, gazetecilerin motivasyon ve iş tatmini düzeyi üzerinde etkili olan hususların araştırılması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda belirlenen bağımsız değişkenlere göre gazetecilerin motivasyon ve iş tatmini üzerinde etkili olan unsurlar tespit edilmiş, yorumlanmış ve bu çerçevede öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Medya, Gazete, Gazetecilik, Motivasyon, İş Tatmini.

ABSTRACT

Communication is as important for human communities as it is for individuals. For this reason, people have developed a variety of tools to ensure communication between the masses over time. Today, newspapers that emerged with the development of technology and pioneered mass media, each of which forms a separate medium within the media have emerged in order to provide communication between people and communities formed by people.

As newspapers started to take part in human life, the profession of journalism also emerged. With the emergence of journalism as a profession, the positive or negative situations that occurred for other professions have started to be fact for the people who practice journalism. Journalists, as a social entity interacting with different social and interest groups can be

* Bu çalışma; Doç.Dr. Orhan BAYTAR danışmanlığında, Mustafa SERT tarafından hazırlanan Doktora tezinden üretilmiştir.

significantly affected by their relationships with the organization and the external environmental factors. Internal and external environmental factors that affect the working conditions of journalists positively or negatively may affect journalists' psychology, their level of commitment, view of the profession and performances. It is important to identify such conditions that determine the performance and social outputs of journalists at the personal, social and institutional levels and to show the journalists' view on their profession.

In this study, it is aimed to investigate the factors that affect the motivation and job satisfaction level of the journalists. According to the independent variables determined in this direction; the factors affecting the motivation and job satisfaction of the journalists were determined, interpreted and some suggestions were made within this framework.

Keywords: Media, Newspaper, Journalism, Motivation, Job Satisfaction.

1. GİRİŞ

Sahip olduğu akıl gereği insan, kendisini ve dış dünyayı sürekli sorgulamakta, olaylar arasında sebep-sonuç ilişkisi kurarak sonuçları ortaya çıkaran sebepleri keşfetmeyi ve merak duygusunu aklıyla yönlendirerek yeni şeyler geliştirmeyi amaçlamaktadır. İnsan, kendisine verilen bu yetenekleri kullanabildiği ölçüde hayatını kolaylaştırabilmekte ve insan olmanın hakkını tam anlamıyla verebilmektedir.

Topluluk içinde yaşamak durumunda olan insanoğlu, sahip olduğu ve çoğu insana has özellikleri gereği yakınlarında olup bitenleri ve bunların kendisi üzerinde oluşturması muhtemel sonuçları merak etmektedir. İnsan, bu merak duygusunun sonucunda elde ettiği bilgiyi kullanabildiği ölçüde, olumsuz durumlar için daha önceden önlem alabilecek ve kendisini etkileme ihtimali olan olayların gelişiminde rol edinip söz sahibi olabilecektir. Bunun yanında doğal çevre karşısında donanımsız olan insanın hayatta kalarak neslini devam ettirebilmesinin yolu da, çevre ile ilgili edineceği bilgiye bağlıdır. Bütün bu etkiler sebebiyle insanoğlu yaşadığı çevreyle, kendisiyle birlikte yaşayan insanlarla, yaşadığı toplumla ve diğer insan topluluklarıyla iletişim kurarak onların durumları hakkında bilgi edinip durumlarından haberdar olmak ister.

İnsanın diğer insanlardan ve insan topluluklarından bilgi alabilmesi iletişim yoluyla mümkündür. İletişim kısaca duygu, düşünce veya bilgilerin mümkün olan her türlü yolla başkalarına aktarılması şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2006). Tanımdan anlaşılacağı üzere; bu bilgi alışverişi yani iletişim çeşitli yol, araç ve yöntemlerle gerçekleştirilebilmektedir. İnsanlık tarihi incelendiğinde bu durum net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. İnsanlar ve insan toplulukları birbirleriyle, diğer topluluklarla ve hatta gelecek kuşaklarla duygu-düşüncelerini paylaşabilmek için zaman içinde yeni yollar, yöntemler ve araçlar geliştirmişlerdir.

1980'lerin sonunda ve 1990'lı yılların başında iletişim altyapısındaki dönüşüm süreci sonrasında Türkiye, sahip olduğu zengin içerikli ancak teknolojik açıdan yoksul olan bir medya ortamından, modern ve ekonomik açıdan zengin bir medya zeminine taşındı. Böylece ekonomik kalkınma için uygulanan piyasaya dayalı ve dışa yönelik strateji sonucunda daha fazla bilgiye dayalı bir ekonomiye ve gelişmiş bir iletişim ağı için gerçekleştirilen devasa bir kamu yatırıma kestirmeden geçiş sağlandı (The World Bank, 1993, s. 166, 210). Gerçekten de, gelişmiş bir iletişim ağı içinde kamu yatırımlarındaki büyüme genellikle medya altyapısının genişlemesi ve medya kurumlarında ve ürünlerinde bir artışa işaret etmektedir. Bu dönemde ulaşım ve iletişim imkânlarının artmaya başlaması ve çeşitlenmesi sonucu medyada sonradan gelişmeye başlayan radyo-televizyon gibi mecralar özel teşebbüsün

etkisiyle büyümüş ve internet teknolojisinin ortaya çıkmasıyla birlikte, bireysel ve kitle iletişimi ciddi bir dönüşüm sürecine girmiştir.

Halkın haber alma ihtiyacını karşılamada ve düşüncesini özgür bir şekilde açıklama konusunda araç olan medya; toplumun istenen gelişmişlik düzeyine ulaşabilmesi, devlet otoritesinin hukuka bağlılığının sağlanması ve bunu devamlı hale getirebilmesi açısından sağlıklı gelişmesi gereken alanların başında gelmektedir. Her vatandaşın eşit haklardan yararlanabildiği, otoritenin her işleminde hukuku temel aldığı ve toplumsal sınıflar arasındaki farklılıkların çatışma haline dönüşmediği bir ortamın oluşabilmesinde medyanın; yasama, yürütme ve yargının ardında yer almasının gerektiği düşüncesi pek çok platformda savunulmaktadır. Medyanın sahip olduğu bu pozisyon tabiatıyla ona bazı sorumluluklar yüklemektedir. Bu sorumluluk, medyada faaliyet gösteren işletmelerin ve medya çalışanlarının; hem insan hakları evrensel ilkelerine, hem Türkiye Cumhuriyeti yasalarına, hem de basın meslek ilkelerine bağlı kalmalarını gerekli kılmaktadır.

İletişim bireyler için önemli olduğu kadar, insan toplulukları için de önemlidir. Bu sebeple insanlar, kitleler arasında iletişimi sağlayabilmek için de çeşitli araçlar geliştirmişlerdir. Bugün teknolojinin gelişmesi ile birlikte ortaya çıkan ve her biri medya içinde ayrı bir mecraı oluşturan kitle iletişim araçlarına öncülük eden gazeteler bu ihtiyacın sonucunda ortaya çıkmıştır. Gazetelerin insanoğlunun hayatında yer alması doğal olarak gazetecilik kavramını doğurmuştur.

İlk dönemlerinde gazetecilik, günlük olayların yazılı olarak özellikle de gazeteler halinde basılması şeklinde tanımlanmış ve gerçekleştirilmiş olsa da, 20. yüzyılda radyo, televizyon ve de İnternet'in yaygınlaşmasıyla bu terimin kapsamı, günlük olayların tüm basılı ve elektronik ortamlarda nakledilmesi şeklinde genişlemiştir (Kuyucu M., 2013, s. 59).

Yaşanan onca teknik, sosyal gelişim ve dönüşümün ardından günümüz dünyasında gazetecilik; haberler ve ilişkili yorum ve materyaller, broşürler, haber e-postaları, gazeteler, dergiler, radyo, sinema, televizyon, kitaplar, web günlükleri (bloglar), görüntülü veya sesli İnternet yayınları, ses, görüntü ve yazı içeren yayınların yayın zamanından sonra izlenmek üzere dijital ortamlara aktarılması (podcast) ve e-mail yoluyla toplanması, hazırlanması ve dağıtılması (Sütçü, Akyazı, ve Dilmen, 2006, s. 319-324; Kuyucu M., 2013, s. 61-62) şeklinde değişik mecra ve faaliyetleri kapsar hale gelmiştir.

Günümüzde Türkiye'de yazılı medya endüstrisi, modern dünyanın diğer birçok bölgesinde olduğu gibi, üretim yoğunluğunun artmasıyla karakterize edilen büyük sermaye gerektiren bir iştir ve bu yüzden ulusal bir gazete kurmak için gereken başlangıç sermayesi oldukça yüksektir.

Ancak, son derece rekabetçi piyasa yüzünden gelirin düşük olması nedeniyle Türk basınının genel finansal durumu oldukça zayıf ve savunmasız durumdadır (Sönmez, 2004; Aktaran: Kaya ve Çakmur, 2010, s. 526).

Ne var ki; yazılı basının bu kritik maddi durumu hâlihazırdaki medya sahiplerinin yayın yapmaya devam etmesini engellemediği gibi yeni girişimcilerin bu pazara girmesini de engellememiştir. Bu tarz bir ortamın oluşmasıyla gazete sahipliği modelinde köklü değişimler meydana gelmiştir. Bu ortamda bir yandan asıl yatırımını bankacılık ve/veya inşaat gibi sektörlere yapmış olan yeni girişimciler gazetecilik sektörüne de girerken, diğer yandan geleneksel medya sahipleri medya endüstrisi dışındaki diğer alanlara da yatırım yapmaya başlamıştır (Kaya A. R., 2009, s. 247).

Medyada ticarileşmenin ilk zamanlarında çok sayıda bağımsız yayın ve dağınık sahiplik yapısı şeklinde bir yapı hâkimken, 1990'lar ile birlikte bu durum değişerek büyük özel şirketlerin sektörde çok sayıda yayımla yer aldığı bir yapıya büründü. Dahası, bu şirketler aynı zamanda geniş bir yelpazede diğer endüstriyel sektörlere de el atmış durumdaydılar. 1990'ların sonu ve 2000'lerin başında ise ticarileştirmeden holdingleşmeye doğru hızlı bir geçiş olmuştur ve medya piyasası, çok az sayıdaki gruplar tarafından satın alınarak onların boyunduruğu altına girmiştir*. Bu gruplar içinde en büyüğü Doğan Medya Grubu'dur ve İngilizce basılan günlük bir gazeteyle birlikte 4 adet ulusal gazete ve özel paydaşlarına ait gazetelerle birlikte toplamda 8 adet ulusal gazete sahibidir (Mülksüzleştirme Ağları, 2017, s. 1).

TÜİK verilerine göre Türkiye'de gazete ve dergi sayısı, 2016 yılında 2015 yılına göre %7,9 azalarak 6 bin 265 olmuş ve bu yayımların %59,7'sini dergiler oluşturmuştur. 2016 yılında yayımlanan gazetelerin %90,7'si yerel, %2,6'sı bölgesel, %6,6'sı ise yaygın (ulusal) yayın yaparken dergilerin %39,3'ü yerel, %5,8'i bölgesel, %54,8'i yaygın (ulusal) yayın yapmıştır (Tablo 1). Gazete ve dergilerin tirajı, 2016 yılında 2015 yılına göre %20 azalmıştır. Ülkemizde 2016 yılında yayımlanan gazete ve dergilerin yıllık toplam tirajı 1 milyar 705 milyon 225 bin olup bunun %94,1'ini gazeteler oluşturmuştur (TÜİK, 2017a, paragraf 2).

Tablo 1: Türkiye'de Yazılı Basın Yayın Sayısı (2013-2016)

Yayın Türü	Yıl	Yayın Sayısı			
		Yerel	Bölgesel	Ulusal	Toplam
Gazete	2013	2813	107	180	3100
	2014	2619	143	182	2944
	2015	2447	112	172	2731
	2016	2293	66	168	2527
Dergi	2013	1464	235	2359	4058
	2014	1595	274	2307	4176
	2015	1513	296	2262	4071
	2016	1470	218	2050	3738
Yayımların Yıllık Tiraj Sayısı	2013	2.461.783.909			
	2014	2.274.530.479			
	2015	2.132.242.338			
	2016	1.705.225.264			

Kaynak: TÜİK (2017a), <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=96velocale=tr> (Erişim: 18 Mart 2018).

Ancak son yıllarda Türkiye'de medyanın sahiplik yapısının değişebileceği bir ortamın oluştuğu gerçeği Doğan Medya Grubu'nun 2018 yılında el değiştirmesi ile bir kez daha kendini göstermiştir. Doğan Medya Grubu'nun, yine medyada bir süredir faaliyet gösteren Demirören Grubu'na satılmasının ardından, Doğan Holding Onursal Başkanı Aydın Doğan, satılan medya kuruluşlarının binalarında çalışanlarıyla buluşarak onlara veda etti (Hürriyet, 2018, paragraf 5). Türk medyasında holdingleşmenin sembol isimlerinden biri olan Aydın

* Türk Medyasını elinde tutan en önemli sahipleri şu şekilde sıralanabilir: Doğan Grubu, Doğuş Grubu, Zirve Holding, Ciner Grubu, Ethem Sancak-Murat Sancak, Albayrak Grubu, Fox Grubu, TMSF, İhlas Grubu, Beyaz İletişim A.Ş.-Hayat Görsel Yayıncılık A.Ş., Demirören Grubu, Dünya Grubu, Alkım Yayıncılık, Burak Akbay, Acun Ilıcalı, Osman Gökçek, Termikel, Durdu Özbolat CHP 23. ve 24. Dönem Milletvekili, Mediasa (Sabancı), Spectrum Medya, Power Grup, Saran Group, Bir Numara Yayıncılık, Palmali Grup (Kaynak: Ceren Sözeri, 2015. Hükümeti destekleyene bütün kapılar açılıyor. (Bağımsız Gazetecilik Platformu-Platform For Independent Journalism. <http://platform24.org/medya-izleme/813/-hukumeti-destekleyene-butun-kapilar-aciliyor> (Erişim: 13.03.2017).

Doğan'ın medya yatırımlarını satarak sektörden çekilmesi Türk medya tarihinin kayda değer olaylarından biridir.

Dünyanın hemen her yerinde olduğu gibi gazeteciliğin ortaya çıkmaya başlamasıyla birlikte gazetecilerin sorunları da ortaya çıkmıştır. Her ne kadar gazetecilik diğer işçilik alanlarından fikir işçiliği yönüyle ayrılrsa da, neticede ortada kar edip devamlılığını sağlamaya çalışan bir işletme vardır ve karı arttırmak için medya işletmeleri de emek faktörünü daha ucuza elde edip onu elinde tutmanın derdindedirler. Bu durum sebebiyle gazeteciler doğal olarak hak kayıplarına uğramaktadırlar. Bunun yanında zaman zaman siyaset cephesinin medya camiasına ve gazetecilere takındığı olumsuz tavır; gazetecilerin motivasyonlarını olumsuz etkilemekte ve iş tatmininin oluşmasını engellemektedir.

2. ARAŞTIRMANIN KURAMSAL TEMELİ

Günlük hayatta sıklıkla duyduğumuz motivasyon kavramı, hayatta kalma ve yaşamı devam ettirebilme (açlık, susuzluk ve üreme ihtiyaçları v.b.) gibi çeşitli davranış biçimlerini açıklamak için kullanılmaktadır. Hangi kavramla açıklarsak açıklayalım, motivasyon; terfi, saygınlık ve cezadan kaçış v.b. getirileri elde etme isteğini veya ihtiyacını gerçekleştirmeye hizmet eder. Diğer yandan Latince 'hareket etmek' anlamına gelen 'movere' kelimesi kökünden türeyen motivasyon kelimesi, 'harekete geçiren' anlamında da kullanılmaktadır (Adair, 2013, s. 9). Özetle motivasyon belirli bir hedefe ulaşmak üzere girilen davranışı harekete geçirir ve yönlendirir (Sansone ve Harackiewicz, 2000, s. XVII).

Motivasyon konusunda yaptığı çalışmalarla tanınan başka bir bilim insanı olan Snell de, "motivasyon her şeydir" der. Snell motivasyon olmazsa, en yetenekli insanların bile sahip oldukları potansiyeli ortaya çıkaramayacaklarını savunur. Ona göre motivasyon olduğu sürece insanlar sahip oldukları zeka ve akademik yeterlilik düzeyine göre beklenenin ötesinde performans sergileyecektir. Snell ayrıca, şirketin personelinin aslında şirketin sahip olduğu bir değer olduğunu ve şirketi çalışanların oluşturduğunu belirtir. Çalışanlar, şirketin müşterilerin gözündeki imajını yansıtır. Çalışanlar tek başına yüksek kalite standartlarında bir hizmeti sunma gücünü elinde tutar. Dolayısıyla şirketin kazancını nihayetinde arttıracak veya azaltacak olan şirketin yöneticileri değil çalışanlarıdır (Snell, 1999, s. 8).

Spector, iş tatminini basitçe insanların işleri ve işleriyle ilgili farklı hususlar konusunda nasıl hissettikleri şeklinde tanımlamıştır. İş tatmini, insanların işlerini ne kadar sevdiğilerinin (tatmin) veya sevmediklerinin (tatminsizlik) bir derecesidir. Genel olarak değerlendirilirse iş tatmini tutumsal bir değişkendir. Bu bağlamda iş tatmini, iş hakkındaki küresel bir his veya işin her alanı veya çeşitli unsurları hakkında ilişkili tutumların oluşturduğu bir küme olarak düşünülebilir (Spector, 1997, s. 2-4).

Gibson ve ark.'na göre ise iş tatmini bir bireyin verilen görevi yapmasıyla ilişkili öznel refahının kişisel olarak bir ifadesi şeklinde de tanımlanabilir. İş tatmini içsel ve dışsal neticelerin düzeyine ve iş sahibinin bu neticeleri nasıl gördüğüne bağlıdır. Bu neticeler farklı kişiler için farklı değer taşıyabilir. Bazıları için sorumluluk ve mücadele gerektiren bir iş, bu insanların aldığı eğitime ve bu iş ile daha önceki içsel neticelere sahip deneyimlerine bağlı olarak tarafsız veya negatif bir değere sahip olabilir. Diğer bazı insanlar için ise bu tür işe ait neticeler yüksek derecede pozitif değer taşıyabilir. İnsanlar bu işin neticelerine verdikleri önem bakımından farklılık gösterebilirler. Bu farklılıklar işin gerektirdiği özünde aynı olan görevler için farklı düzeylerde iş tatmin derecelerinin oluşmasına neden olabilir (Gibson, Ivancevich, ve Donnelly, 2000, s. 352-353).

Bu çalışmada Türkiye’deki medya sektöründe istihdam edilen gazetecilerin motivasyonları ve iş tatminleri araştırılmış, gazetecilerin motivasyonlarını ve iş tatminlerini etkileyen faktörler tespit edilerek çözüm önerileri sunulmuştur.

3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Bu araştırmanın evrenini Türkiye’de yerel, bölgesel ve ulusal gazetelerde çalışmakta olan kadın ve erkek gazeteciler oluşturmaktadır. Evrenin sayısını belirlemek için TÜİK verilerine bakıldığında anket çalışmasının yapıldığı 2016 yılında gazete çalışanlarının toplam sayısının 15.625 olduğu görülmüştür (TUİK, 2017b). Bu sebeple 15.625 gazeteci bu çalışmanın evreni olarak kabul edilmiştir. Bu evren içinden evreni temsil edecek şekilde %95 güven düzeyi ve ± %5 örnekleme hatasında örneklem büyüklüğü aşağıdaki formüle göre hesaplanmıştır (Yamane, 2010: 116-120).

$$n = \frac{N \cdot z^2 \cdot p \cdot q}{d^2 \cdot (N - 1) + z^2 \cdot p \cdot q}$$

n = örnekleme girecek birey sayısı

N = hedef kitledeki birey sayısı

z = belirli bir anlamlılık düzeyinde t tablosuna göre bulunan teorik değer (%95 güven aralığına karşılık gelen t değeri = 1,96),

p = incelenen olayın görülme olasılığı

q = 1-p (incelenen olayın görülmemesi olasılığı)

d = olayın görülüş sıklığına göre kabul edilen ± örnekleme hata oranı

$$n = \frac{(15625) \times (1,96)^2 \times (0,50) \times (0,50)}{(0,05)^2 \times (15625 - 1) + (1,96)^2 \times (0,50) \times (0,50)} = 375$$

Anketin geçerliliğini sağlamak için 15.625 kişilik evreni temsil eden 375 ve üzeri bireyle anket çalışması gerçekleştirmek amaçlanmıştır. Araştırma verilerini toplamada anket yöntemi kullanılmıştır. Oluşturulan anket formu Google Form uygulaması kullanılarak internet ortamına aktarılmış ve 02.12.2017 ve 10.03.2018 tarihleri arasında gazete çalışanlarına e-posta yoluyla anket linki ulaştırılarak uygulanmıştır. Bu yolla nihai olarak 406 anket gerçekleştirilmiştir. Elde edilen anketlerden 18 tanesi eksik ve hatalı verilerden dolayı değerlendirme dışı bırakılarak kalan 388 anket ile çalışmaya devam edilmiştir.

4. BULGULAR ve TARTIŞMA

4.1. KATILIMCILARIN TANIMLAYICI BİLGİLERİ

Ankete dâhil olanları tanımlamak amacıyla katılımcılara cinsiyet, yaş, medeni hal, eğitim durumu, çalıştığı gazetenin yayın türü, gazetede görevi, gazetede pozisyonu, gazetecilikteki çalışma süresi, çalıştığı gazetede çalışma süresi ve maaşlarına ilişkin sorular sorulmuştur. Bu sorulara ilişkin dağılımlar aşağıda verilmiştir. Tablo 2’ye bakıldığında araştırmaya dâhil olan katılımcıların cinsiyetlerine göre dağılımları yer almaktadır. Buna göre, araştırmaya katılanların %23,5’inin kadınlardan %76,5’inin ise erkeklerden oluştuğu görülmektedir.

Tablo 2: Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Dağılımları

Cinsiyet	Frekans	Yüzde (%)
----------	---------	-----------

Kadın	91	23,5
Erkek	297	76,5
Toplam	388	100,0

Tablo 3’de katılımcıların yaşlarına ilişkin minimum ve maksimum seviyeler görülmektedir. Bu yaşlara ilişkin ortalama değer ise 39,56’dır.

Tablo 3: Katılımcıların Yaşlarına Göre Dağılımları

	Minimum	Maksimum	Ortalama
Yaş	20	67	39,56
Toplam	388	100,0	

Tablo 4’e bakıldığında araştırmaya dâhil olan katılımcıların medeni hallerine göre dağılımları yer almaktadır. Tabloya göre, araştırmaya katılanların %64,7’sinin evli %35,3’ünün ise bekâr olduğu görülmektedir.

Tablo 4: Katılımcıların Medeni Hallerine Göre Dağılımları

Medeni Hal	Frekans	Yüzde (%)
Evli	251	64,7
Bekâr	137	35,3
Toplam	388	100,0

Tablo 5’de araştırmaya katılan katılımcıların eğitim seviyelerine göre dağılımları yer almaktadır. Tabloya göre, katılımcıların %2,8’i ilköğretim, %25,5’i lise, %15,7’si ön lisans, %44,3’ü lisans, %11,6’sı lisansüstü eğitim seviyesine sahiptir.

Tablo 5: Katılımcıların Eğitim Seviyelerine Göre Dağılımları

Eğitim	Frekans	Yüzde (%)
İlköğretim	11	2,8
Lise	99	25,5
Ön lisans	61	15,7
Lisans	172	44,3
Lisansüstü	45	11,6
Toplam	388	100,0

Tablo 6’da katılımcıların çalıştıkları gazetenin yayın türüne göre dağılımları yer almaktadır. Tabloya bakıldığında, katılımcıların %61,6’sı yerel, %4,9’u bölgesel, %33,5’i ise ulusal gazetelerde çalışmaktadır.

Tablo 6: Katılımcıların Çalıştığı Gazetenin Yayın Türüne Göre Dağılımları

Yayın Türü	Frekans	Yüzde (%)
Yerel	239	61,6
Bölgesel	19	4,9
Ulusal	130	33,5
Toplam	388	100,0

Tablo 7’ye bakıldığında araştırmaya dâhil olan katılımcıların çalıştıkları gazetede görevlerine göre dağılımları yer almaktadır. Tabloya göre, katılımcıların %13,7’si genel yayın yönetmeni, %2,8’i yayın koordinatörü, %17,5’i yazı işleri müdürü, %3,1’i il/bölge temsilcisi, %4,1’i sorumlu müdür, %7,2’si haber müdürü, %3,6’sı sayfa/bölüm/ek sorumlusu, %3,1’i

görsel yönetmen, %21,6'sı muhabir/foto muhabiri, %11,6'sı editör/redaktör, %5,7'si köşe yazarı, %5,9'u ise diğer olarak görev yapmaktadırlar.

Tablo 7: Katılımcıların Gazetedeki Görevlerine Göre Dağılımları

Görev	Frekans	Yüzde (%)
Genel Yayın Yönetmeni	53	13,7
Yayın Koordinatörü	11	2,8
Yazı İşleri Müdürü	68	17,5
İl/Bölge Temsilcisi	12	3,1
Sorumlu Müdür	16	4,1
Haber Müdürü	28	7,2
Sayfa/Bölüm/Ek Sorumlusu	14	3,6
Görsel Yönetmen	12	3,1
Muhabir/Foto Muhabiri	84	21,6
Editör/Redaktör	45	11,6
Köşe Yazarı	22	5,7
Diğer	23	5,9
Toplam	388	100,0

Tablo 8'de araştırmaya katılan katılımcıların çalıştıkları gazetede pozisyonlarına göre dağılımları yer almaktadır. Tabloya bakıldığında, katılımcıların %44,8'i yönetim kademesinde yer almazken %55,2'si yönetim kademesinde yer almaktadır.

Tablo 8: Katılımcıların Gazetede Pozisyonlarına Göre Dağılımları

Pozisyon	Frekans	Yüzde (%)
Yönetici Değil	174	44,8
Yönetici	214	55,2
Toplam	388	100,0

Tablo 9'da araştırmaya katılan katılımcıların gazetecilikteki çalışma sürelerine ilişkin minimum ve maksimum seviyeler görülmektedir. Bu çalışma sürelerine ilişkin ortalama değer ise 15,13'tür.

Tablo 9: Katılımcıların Gazetecilikteki Çalışma Sürelerine Göre Dağılımları

	Minimum	Maksimum	Ortalama
Çalışma Süresi	1	51	15,13
Toplam	388	100,0	

Tablo 10'da araştırmaya katılan katılımcıların çalıştıkları gazetede çalışma sürelerine ilişkin minimum ve maksimum seviyeler görülmektedir. Bu çalışma sürelerine ilişkin ortalama değer ise 7,59'dur.

Tablo 10: Katılımcıların Çalıştıkları Gazetede Çalışma Sürelerine Göre Dağılımları

	Minimum	Maksimum	Ortalama
Çalışma Süresi	1	27	7,59
Toplam	388	100,0	

Tablo 11'e bakıldığında araştırmaya dâhil olan katılımcıların maaşlarına göre dağılımları yer almaktadır. Tabloya göre, katılımcıların %25,5'i 1500 altı, %54,1'i 1500-3500, %12,4'ü 3501-5500, %5,7'si 5501-7500, %2,3'ü ise 7500 üzeri maaş düzeyine sahiptir.

Tablo 11: Katılımcıların Maaşlarına Göre Dağılımları

Eğitim	Frekans	Yüzde (%)
--------	---------	-----------

1500 altı	99	25,5
1500-3500	210	54,1
3501-5500	48	12,4
5501-7500	22	5,7
7500 üzeri	9	2,3
Toplam	388	100,0

4.2. KATILIMCILARIN MOTİVASYON ve İŞ TATMİN DÜZEYİNE İLİŞKİN ANALİZLER

Katılımcıların motivasyon ve iş tatmin düzeylerinin ölçülebilmesi amacıyla iki grup halinde likert ölçekli sorular hazırlanmıştır. Katılımcılardan likert ölçekli sorulara 1 den 5 e kadar puan vermeleri istenmiştir. Puanlamada 1 kesinlikle katılmıyorum, 2 katılmıyorum, 3 kararsızım, 4 katılıyorum ve 5 kesinlikle katılıyorum düzeylerine karşılık gelmektedir. Her iki gruba ait sorular ve Cronbach Alfa değerleri Tablo 12’de verilmiştir.

Tablo 12: Motivasyon ve İş Tatmini Düzeylerine İlişkin Sorular ve Cronbach Alfa Değerleri

Motivasyon Düzeyine İlişkin Sorular	İş Tatmini Düzeyine İlişkin Sorular
Kurum dışından yapılan olumsuz değerlendirme ve yorumlar yöneticilerim tarafından gerektiği gibi takdir edilmemi engeller	Hakkımda kurum dışından yapılan değerlendirme ve yorumlar maaş artışı üzerinde etkilidir
Kurum dışından yapılan olumsuz değerlendirme ve yorumlar kurum içi çekişmeleri artırır	Hakkımda kurum dışından yapılan değerlendirme ve yorumlar terfimi olumsuz etkiler
Kurum dışından yapılan olumsuz değerlendirme ve yorumlara muhatap olmamak için gazetede sorumluluk almaktan kaçınırım	Gazeteme yönelik olumsuz değerlendirme ve yorumlar yüzünden mesleğe bağlılığım azalmakta
İşimi yaparken hakaret ve tehditlerle karşılaşırım	Gazetemle çok sık fikir ayrılığına düşerim
Meslekte ilerleyebilmek için dışarıdan yapılan değerlendirme ve yorumlar dikkate alınmalıdır	Başka bir sektörde iş bulsam medya sektörünü bırakırım
	Meslektaşlarıma yapılan idari yaptırım ve cezai kovuşturmalar mesleğe bağlılığımı azaltır
Cronbach Alfa	
0,763	0,824

Motivasyon ve iş tatmini düzeyine ilişkin soruların analizinde “Bağımsız Örneklem t Testi” ve “Tek Yönlü ANOVA Testi” kullanılmıştır.

Bağımsız örneklem t testi, bağımsız iki farklı örneklem grubunun parametrelerine dayalı olarak kurulan hipotezlerin, bağımsız iki örnekten elde edilen nicel ve nitel verilerin istatistikleri kullanılarak test edilmesinde yararlanır (Özdamar, 2013, s. 274). Bu testte gruplar arasında ortak üyelik yoktur (örneğin kadın-erkek gibi). Testin uygulanabilmesi için elde edilen verilerin normal dağılıma uygunluk göstermesi gerekir.

Tek yönlü ANOVA testi ikiden fazla kitlenin ortalamaları arasında farklılık olup olmadığını test etmek amacıyla uygulanan bir testtir. Bu testin iki önemli varsayımı vardır. Varsayımlardan ilki grupların (örneklemelerin) çekildiği kitlenin normal dağılıma uyduğu varsayımdır. İkinci varsayım ise kitlelerin homojenliği varsayımdır (Mert, 2016, s. 75). Gruplararası çoklu karşılaştırmalarda, Levene testi sonuçlarına göre varyanslarının eşitliği varsayımının sağlandığı durumlarda Bonferroni Post-Hoc testi, sağlanmadığı durumlarda Tamhane T2 Post-Hoc testi tercih edilmiştir.

Gazete çalışanlarının motivasyon düzeylerine ilişkin farklılığı ölçmek amacıyla, belirlenen bağımsız değişkenlere göre “Bağımsız Örneklem t Testi” ve “Tek Yönlü ANOVA Testi” uygulanmıştır. Belirlenen bağımsız değişkenler; cinsiyet, yaş, medeni hal, eğitim, gazetenin yayın türü, gazetede görev, gazetede pozisyon, gazetecilik deneyimi, çalıştığı gazetede çalışma süresi ve maaştır. Bu on bağımsız değişkene göre gazete çalışanlarının motivasyon düzeylerine ilişkin farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla uygulanan bağımsız örneklem t testi ve tek yönlü ANOVA sonuçları Tablo 13’de verilmiştir.

Tablo 13’de yer alan sonuçlara bakıldığında gazete çalışanlarının motivasyon düzeyleri yaş değişkenine göre ($p = 0,017 < 0,05$) anlamlı farklılık göstermektedir. Bonferroni Post-Hoc testi sonuçlarına göre “30-39” yaş grubundaki katılımcıların motivasyon düzeylerinin “50-59” yaş grubundaki katılımcılardan daha yüksek olduğu görülmektedir.

Eğitim değişkenine bakıldığında ($p = 0,015 < 0,05$) anlamlı farklılık göstermektedir. Bonferroni Post-Hoc testi sonuçlarına göre lisansüstü eğitim düzeyine sahip olan katılımcıların motivasyon düzeylerinin lise eğitim düzeyine sahip olan katılımcılarından daha yüksek olduğu görülmektedir.

Gazetecilik deneyimi değişkenine bakıldığında ($p = 0,003 < 0,05$) anlamlı farklılık göstermektedir. Bonferroni Post-Hoc testi sonuçlarına göre “1-9” yıl arası deneyime sahip olan katılımcıların motivasyon düzeylerinin “10-19” yıl arası ve “30 ve üzeri” yıl deneyime sahip olan katılımcılardan daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 13’de cinsiyet, medeni hal, gazetede pozisyon, gazetenin yayın türü, gazetede görev, çalıştığı gazetede çalışma süresi ve maaş değişkenlerine bakıldığında istatistiki açıdan anlamlı bir sonuca ulaşamadığı görülmektedir.

Tablo 13: Gazete Çalışanlarının Motivasyon Düzeylerine İlişkin Bağımsız Örneklem t Testi ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Değişkenler	Gruplar	N	t	p	Farklılık
Cinsiyet	1-Kadın	91	-1,795	0,073	
	2-Erkek	297			
Medeni Hal	1-Evli	251	-0,171	0,865	
	2-Bekar	137			
Gazetede ki Pozisyon	1- Yönetici Değil	174	-0,077	0,939	
	2- Yönetici	214			
			F		
Yaş (yıl)	1-18-29	76	3,059	0,017	2-4*
	2-30-39	138			
	3-40-49	103			
	4-50-59	49			
	5-60 ve üzeri	22			
Eğitim	1-İlköğretim	11	3,112	0,015	5-2*
	2-Lise	99			
	3-Ön Lisans	61			
	4-Lisans	172			
	5-Lisansüstü	45			
Gazetenin Yayın Türü	1-Yerel	239	0,220	0,802	
	2-Bölgesel	19			
	3-Ulusal	130			
Gazetede ki Görev	1-Genel Yayın Yönetmeni	53	1,322	0,210	
	2-Yayın Koordinatörü	11			
	3-Yazı İşleri Müdürü	68			
	4-İl/Bölge Temsilcisi	12			
	5-Sorumlu Müdür	16			
	6-Haber Müdürü	28			
	7-Sayfa/Bölüm/Ek Sorumlusu	14			
	8-Görsel Yönetmen	12			
	9-Muhabir/Foto Muhabiri	84			
	10-Editör/Redaktör	45			
	11-Köşe Yazarı	22			
	12-Diğer	23			
Gazetecilik Deneyimi (yıl)	1-1-9	130	4,734	0,003	1-2,4*
	2-10-19	142			
	3-20-29	81			
	4-30 ve üzeri	35			
Çalıştığı Gazetede ki Çalışma Süresi (yıl)	1-1-5	191	0,900	0,441	
	2-6-10	94			
	3-11-15	59			
	4-16 ve üzeri	44			
Maaş (TL)	1-1500 altı	99	0,966	0,426	
	2-1500-3500	210			
	3-3501-5500	48			
	4-5501-7500	22			
	5-7500 üzeri	9			

*Bonferroni

Gazete çalışanlarının iş tatmini düzeylerine ilişkin farklılığı ölçmek amacıyla, belirlenen bağımsız değişkenlere göre “Bağımsız Örneklem t Testi” ve “Tek Yönlü ANOVA Testi” uygulanmıştır. Belirlenen bağımsız değişkenler; cinsiyet, yaş, medeni hal, eğitim, gazetenin yayın türü, gazetede görev, gazetede pozisyon, gazetecilik deneyimi, çalıştığı gazetede çalışma süresi ve maaştır. Bu on bağımsız değişkene göre gazete çalışanlarının iş tatmini düzeylerine ilişkin farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla uygulanan bağımsız örneklem t testi ve tek yönlü ANOVA sonuçları Tablo 14’de verilmiştir.

Tablo 14’de yer alan sonuçlara bakıldığında gazete çalışanlarının iş tatmini düzeyleri cinsiyet değişkenine göre ($p = 0,002 < 0,05$) anlamlı farklılık göstermektedir. Grup ortalamalarına bakıldığında erkeklerin iş tatmini düzeylerinin kadınlardan daha yüksek olduğu görülmektedir.

Medeni hal değişkenine bakıldığında ($p = 0,037 < 0,05$) anlamlı farklılık göstermektedir. Grup ortalamalarına bakıldığında evli olan katılımcıların iş tatmini düzeylerinin bekar olan katılımcılardan daha yüksek olduğu görülmektedir.

Gazetede pozisyon değişkenine bakıldığında ($p = 0,000 < 0,05$) anlamlı farklılık göstermektedir. Grup ortalamalarına bakıldığında yönetici pozisyonunda olan katılımcıların iş tatmini düzeylerinin yönetici pozisyonunda olmayan katılımcılardan daha yüksek olduğu görülmektedir.

Yaş değişkenine bakıldığında ($p = 0,007 < 0,05$) anlamlı farklılık göstermektedir. Bonferroni Post-Hoc testi sonuçlarına göre “50-59” yaş grubundaki katılımcıların iş tatmini düzeylerinin “18-29” yaş grubundaki katılımcılardan daha yüksek olduğu görülmektedir.

Gazetede görev değişkenine bakıldığında ($p = 0,000 < 0,05$) anlamlı farklılık göstermektedir. Tamhane’s T2 Post-Hoc testi sonuçlarına göre muhabir/foto muhabiri olan katılımcıların iş tatmini düzeylerinin yazı işleri müdürü, haber müdürü ve köşe yazarı olan katılımcılardan daha düşük olduğu görülmektedir.

Çalıştığı gazetede çalışma süresi değişkenine bakıldığında ($p = 0,004 < 0,05$) anlamlı farklılık göstermektedir. Bonferroni Post-Hoc testi sonuçlarına göre çalıştığı gazetede “16 ve üzeri” yıldır çalışanların iş tatmini düzeylerinin “1-5” yıldır çalışanlardan daha yüksek olduğu görülmektedir.

Maaş değişkenine bakıldığında faktöre katılım ($p = 0,028 < 0,05$) anlamlı farklılık göstermektedir. Bonferroni Post-Hoc testi sonuçlarına göre “1500-3500” arası maaşı olan katılımcıların iş tatmini düzeylerinin “1500 altı” maaşı olan katılımcılardan daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tabloda eğitim, gazetenin yayın türü ve gazetecilik deneyimi değişkenlerine bakıldığında istatistiki açıdan anlamlı bir sonuca ulaşılamadığı görülmektedir.

Tablo 14: Gazete Çalışanlarının İş Tatmini Düzeyleri Faktörüne Bağımsız Örneklem t Testi ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Değişkenler	Gruplar	N	t	p	Farklılık
Cinsiyet	1-Kadın 2-Erkek	91 297	3,126	0,002	
Medeni Hal	1-Evli 2-Bekar	251 137	-2,093	0,037	
Gazetedeği Pozisyon	1- Yönetici Değil 2- Yönetici	174 214	4,618	0,000	
			F		
Yaş (yıl)	1-18-29 2-30-39 3-40-49 4-50-59 5-60 ve üzeri	76 138 103 49 22	3,602	0,007	4-1*
Eğitim	1-İlköğretim 2-Lise 3-Ön Lisans 4-Lisans 5-Lisansüstü	11 99 61 172 45	1,135	0,340	
Gazetenin Yayın Türü	1-Yerel 2-Bölgesel 3-Ulusal	239 19 130	1,964	0,142	
Gazetedeği Görev	1-Genel Yayın Yönetmeni 2-Yayın Koordinatörü 3-Yazı İşleri Müdürü 4-İl/Bölge Temsilcisi 5-Sorumlu Müdür 6-Haber Müdürü 7-Sayfa/Bölüm/Ek Sorumlusu 8-Görsel Yönetmen 9-Muhabir/Foto Muhabiri 10-Editör/Redaktör 11-Köşe Yazarı 12-Diğer	53 11 68 12 16 28 14 12 84 45 22 23	4,740	0,000	9-3,6,11**
Gazetecilik Deneyimi (yıl)	1-1-9 2-10-19 3-20-29 4-30 ve üzeri	130 142 81 35	1,285	0,279	
Çalıştığı Gazetedeği Çalışma Süresi (yıl)	1-1-5 2-6-10 3-11-15 4-16 ve üzeri	191 94 59 44	4,476	0,004	4-1*
Maaş (TL)	1-1500 altı 2-1500-3500 3-3501-5500 4-5501-7500 5-7500 üzeri	99 210 48 22 9	2,752	0,028	2-1*

*Bonferroni

** Tamhane's T2

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Medya işletmeleri denince ilk akla gelen gazete mecrasında, haber üretim işi ile uğraşan gazetecilerin yeteneklerini en iyi şekilde kullanarak kitlenin ihtiyacına cevap verebilecek üretimi sağlıklı bir şekilde gerçekleştirebilmeleri zihinsel olarak olaya kanalize olabilmeleri ve buldukları iş ortamında kendilerini güvende ve rahat hissetmeleri ile çok yakından ilişkilidir. Bu durum fikir işçisi olan gazetecilerin yaptıkları asıl işten diğer dikkat çeken konulara yönelmemelerini sağlayacak huzurlu bir çalışma ortamında mümkündür. Bu ortamın sağlıklı oluşturulması ve huzur ortamının korunması gazetecilerin iş tatmini üzerinde olumlu etki oluşturacaktır. Bununla beraber gazetecilerin başarılarının takdir edilmesi, onlara kendilerini muhasebe edip geliştirebilecekleri bir ortamın sağlanması da motivasyonlarının arttırılabilmesi açısından gereklidir.

İş hayatında çalışanların verimlerini onları motive ederek sürekli arttırabilmek mümkün olmayabilmektedir. Onları motive eden unsurların yanında; yaptıkları işler, iş arkadaşları, iş ortamları ve çalıştıkları iş yeri ile ilgili olarak da onların olumlu düşünceler geliştirmeleri uzun vadede motivasyonlarını etkileyecektir. İnsan faktörünün son derece önemli olduğu medya sektöründe, iş tatmini arttıran faktörlerin yöneticiler tarafından göz ardı edilmemesi çalışanların verimliliğini sağlamak açısından son derece önemlidir. Çünkü yaptığı işten tatmin olan bir gazetecinin, yaptığı üretimin entelektüel özelliği hesaba katıldığında, iş tatminine diğer sektörlerdeki çalışanlardan daha fazla ihtiyaç duyduğu savunulabilir.

Şirketler, liberal ekonomik sistem içinde hayatlarını devam ettirebilmek için sürekli karlılıklarını arttırma eğilimi içine girmekte bu da çoğu zaman şirketleri çalışanlarına, müşterilerine ve topluma karşı olan sorumluluklarını yerine getirmekten imtina eder duruma sokmaktadır. Söz konusu medya işletmeleri olunca, üretilen hizmetin niteliği dikkate alındığında bu ruh halinin ortaya çıkarabileceği olumsuz durumlar daha fazla düşündürücü boyutlara ulaşabilmektedir. Bu hassas durum sebebiyle medya işletmelerinin kuruluş amaçlarına bağlı kalabilmeleri, bağımsız, tarafsız, adaletli kararlar vermeyi kendine görev edinen bağımsız denetim kuruluşlarına hukuk sistemi içinde yer vermeyi zorunlu hale getirmektedir. Bu yolla, medyayı elinde tutan sermayenin sahip oldukları kuruluşları sadece kendi çıkarları doğrultusunda kullanmalarını engelleyerek, medyanın asli amaçlarına yönelmesinin mümkün olabileceği kanaatindeyiz.

KAYNAKLAR

1. Adair, J. (2013). *Etkili Motivasyon: İnsanlardan En İyi Verimi Nasıl Alabilirsiniz?* S. Uyan (çev.). İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı. Nu. 4.
2. Bağımsız Gazetecilik Platformu (Platform For Independent Journalism) (2017). <http://platform24.org/medya-izleme/813/-hukumeti-destekleyene-butun-kapilar-aciliyor> (Erişim: 13.03.2017).
3. Gibson, J., J. Ivancevich ve J. Donnelly. (2000). *Organizations – Behavior – Structure – Processes*. Boston, USA: McGraw-Hill, 10 b.
4. Hürriyet. (2018). *Aydın Doğan, Doğan Medya'ya veda etti.* <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/aydin-dogan-dogan-medyaya-veda-etti-40797098> (23 Nisan 2018).
5. Kaya, A. R. (2009). *İktidar Yumağı - Medya-Sermaye-Devlet*. Ankara: İmge Kitabevi.
6. Kaya, R. ve B. Çakmur. (2010). Politics and the Mass Media in Turkey. *Turkish Studies*. 11.4, 521-537.
7. Kuyucu, M. (2013). Bab-ı Ali'den Tablet Gazetelere Basın İşletmeciliği. *İletişim ve Diplomasi Akademik Hakemli dergi.* <http://www.iletisimvediplomasi.com/bab-i-aliden-tablet-gazetelere-basin-isletmeciligi/> (4 Ağustos 2017).

8. Mert, M. (2016). *Yatay Kesit Veri Analizi Bilgisayar Uygulamaları*. Ankara: Detay Yayıncılık, 1. b.
9. Mülksüzleştirme Ağları. (2017). Türkiye Medya Sahipleri Ağı. *Mülksüzleştirme Ağları*. <http://mulksuzlestirme.org/turkiye-medya-sahipleri-agi/> (15 Mart 2017).
10. Özdamar, K. (2013). *Paket Programlar İle İstatistiksel Veri Analizi-1: MINITAB 16-IBM SPSS 21* Eskişehir: Nisan Kitabevi, 9. b.
11. Sansone, C. Ve J. Harackiewicz. (2000). *Intrinsic and Extrinsic Motivation – The Search for Optimal Motivation and Performance*. California – USA: Academic Press.
12. Snell, S. (1999). *Motivate your staff – self study workbook*. Britain: Kogan Page Limited, 2. b.
13. Sönmez, M. (2004). Medyada Erozyon ve Ekonomik Nedenler. S. İrvan, N. Gülkan Pazarıcı, ve M. Sönmez (Ed.). *Türkiye'de Kitle İletişimi* içinde. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 65-76.
14. Spector, P. (1997). *Job satisfaction: Application, Assessment, Cause and Consequences*. California: Sage Publications.
15. Sütçü, C. S., E. Akyazı ve N. E. Dilmen. (2006). Teknolojik Değişim ve Dönüşümlerin Gazetecilik Üzerindeki Etkilerinin Tarihsel Süreçte Değerlendirilmesi. C. Bilgili (Ed.). *Medyada Olmayanlar (Medya Eleştirileri)* içinde. İstanbul: Beta Basım A.Ş., 293-328.
16. TDK. (2006). Güncel Türkçe Sözlük. *Türk Dil Kurumu*. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=%C4%B0LET%C4%B0%C5%9E%C4%B0M (17 Şubat 2018).
17. The World Bank. (1993). Turkey; Informatics and Economic Modernization. *The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank*. <http://documents.worldbank.org/curated/en/488241468779124698/pdf/multi0page.pdf> (6 Ağustos 2017).
18. TÜİK. (2017a). Türkiye İstatistik Kurumu, Yazılı Medya İstatistikleri, 2016. *Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni*. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24673> (18 Mart 2018).
19. TÜİK. (2017b). Türkiye İstatistik Kurumu, Yazılı Medya İstatistikleri. *Çalışan Sayısı*. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr> (9 Ekim 2018).
20. Yamane, T. (2010). *Temel Örneklem Yöntemleri*. A.Esin (çev.). İstanbul: Literatür Yayınları.

TAGUCHI METODU VE KALİTE EVİ MODELİ YAKLAŞIMLARININ SEKTÖRLERDE KULLANIMLARINA YÖNELİK BİR ÇALIŞMA

A STUDY ON THE USAGE OF TAGUCHI METHOD AND QUALITY HOUSE MODEL
APPROACHES IN SECTORS

Dr. Öğr. Üyesi Fatih Çağatay BAZ

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi

ÖZET

Teknolojinin hızlı gelişmesi, beraberinde sanayi ve ekonomideki değişimler işletmeler arası rekabeti arttırmaktadır. Her geçen gün işletmeler gelişim göstermekte ve müşterilerine sundukları hizmetlerde kaliteyi artırma için çalışmalar gerçekleştirmektedir. Bu sayede şirketler müşterileri için kaliteli ürünler üretmekte, ürünlerin tasarımı aşamasından ürün kalitesine etki edecek faktör analizlerini yapmaktadır. Taguchi Metodu ve Kalite Evi Modeli üretim noktasında oldukça önemli katkılar sağlamaktadır. Taguchi Metodu ile klasik deney tasarımlarındaki ortamların aksine defalarca deney yapmanın önüne geçilmektedir. Kalite Evi Modeli ile müşteri istekleri teknik anlamlara dönüştürülmektedir. Bu iki model zaman ve maliyet anlamında üreticilere kazanç sağlamaktadır. Bu çalışma ile Taguchi Metodu, Kalite Evi Modeli ve bu yöntemlerin sektörlerde kullanımları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Taguchi Metodu, Kalite Evi Modeli, Sektörler, Kalite Fonksiyon Göçerimi

ABSTRACT

Rapid development of technology and changes in industry and economy increase competition among enterprises. Every day, businesses are developing and are working to improve the quality of the services they offer to their customers. In this way, companies produce quality products for their customers and make factor analyzes that affect the product quality from the design stage of the products. The Taguchi Method and the Quality House Model make significant contributions to the production site. With the Taguchi Method, it is avoided to conduct experiments repeatedly in contrast to the environments in classical experimental designs. With the Quality House Model, customer requests are transformed into technical meanings. These two models provide manufacturers with time and cost savings. In this study, Taguchi Method, Quality House Model and the use of these methods in the sectors were examined.

Keywords: Taguchi Methods, Quality House Model, Sectors, Quality Function Deployment

1. GİRİŞ

Bilim ve teknolojinin hızlı gelişmesi, beraberinde pek çok değişimi getirmektedir. Endüstriden eğitime spordan sağlık sektörüne kadar insanlara sunulan ürün ve hizmetlerde gelişmeler olmaktadır. Son günlerde konuşulan 4.0 kavramı endüstri, lojistik, web ve farklı alanlarla ilerlemeye devam etmektedir. Tüm bu gelişmeler özellikle sanayi ve ekonomideki değişimleri öncelikle ilgilendirmektedir.

Sanayi ve ekonomideki değişimler işletmeler arasındaki rekabet ortamını arttırmaktadır. Her geçen gün işletmeler gelişim göstermekte ve müşterilerine sundukları hizmetlerde kaliteyi artırma için çalışmalar gerçekleştirmektedir. Bu sayede şirketler müşterileri için kaliteli ürünler üretmekte, ürünlerin tasarımı aşamasından ürün kalitesine etki edecek faktör analizlerini yapmaktadır. Bu anlamda karşımıza yeni bazı yaklaşımlar çıkmaktadır.

Taguchi Metodu ve Kalite Evi Modeli üretim noktasında oldukça önemli katkılar sağlamaktadır. Taguchi Metodu ile klasik deney tasarımlarındaki ortamların aksine defalarca deney yapmanın önüne geçilmektedir. Kalite Evi Modeli ile müşteri istekleri teknik anlamlara dönüştürülmektedir. Bu iki model zaman ve maliyet anlamında üreticilere kazanç sağlamaktadır.

2. TAGUCHI METODU

Taguchi metodolojisinde, istenen tasarım belirli koşullar altında en iyi performansı seçerek sonuçlandırılır (Dobrzanski, Domagala ve Silva, 2007). Taguchi Modeli araştırmacıların yanı sıra endüstri alanında kullanılan ve zamandan ve maliyetten kazanç sağlayan yöntemdir (Gökçe ve Taşgetiren, 2009).

Taguchi, en küçük – en iyi ve en büyük – en iyi durumları için beklenen kalite kaybının dolaysız en küçülenmesini önermektedir (Ferah, 2003). Taguchi metodu bir tür kesirli faktöriyel tasarımdır. Bu tasarım ile deneylerin tüm kombinasyonlarının denenmesi yerine ortogonal dizinleri yardımıyla sadece bir kısmı yapılmakta ve en iyi performans karakteristiğini veren faktör seviyeleri bulunabilmektedir. Ortogonal dizinler, bir sayı matrisi olarak ifade edilmekte olup her sütun, seçilen faktörlerin seviyelerini gösterirken her satır ise dikkate alınan faktörleri ifade etmektedir (Düzyol, 2016).

Taguchi Modeli kullanımının farklı ürün tasarımlarında kullanıldığı ve önemli iyileşmeler sağlandığı görülmektedir. Taguchi Modeli ile daha az deney yaparak daha çok kazanç elde etmek mümkün olmuştur. Bu açıdan birçok çalışmada bu modele yer verildiği alanyazında görülmüştür (İç ve Yıldırım, 2011). Taguchi Modeli parametre tasarımı aşamasında uygulanmaktadır. Yani üretim başlamadan önce uygulanması işletmelere büyük avantajlar sağlar. Çünkü ürün için işe başlamadan önce sonuç ile ilgili bilgi sahibi olunmaktadır. İşte bu açıdan işletmeler zaman ve maliyet kaybı yaşamazlar ve verimli şekilde sistemlerini kurarlar (Canıyılmaz ve Kutay, 2003).

Taguchi yönteminin araştırmacılara getirisi, diğer deney tasarım yöntemlerine göre çok daha az sayıda deney yapılması ve bu sayede sonuca ulaşma açısından süre – maliyet kazancı sağlamasıdır (Thamizhmanii, Saparudin ve Hasan, 2007; Yurdakul, Güneş ve İç, 2016). Taguchi, çalışılacak deneyin büyüklüğünü önemli ölçüde azaltmaktadır ve bu yöntemle çoğu sektörde başarılı sonuçlar elde edilmiştir (Alhalabi ve Sabır, 2011). Dolayısıyla Taguchi, istenen hedef değerden sapan performans özelliklerini ölçmek için kayıp fonksiyonunun kullanılmasını önerir (Athreya & Venkatesh, 2012).

Taguchi yönteminin ana basamakları şu şekilde sıralanmaktadır (Chen, Tam, Chen ve Zhengy, 1996):

1. Faktör ve etkileşimlerin belirlenmesi,
2. Her bir faktörün seviyelerinin belirlenmesi,
3. Uygun ortogonal matrisin seçilmesi,
4. Faktör ve etkileşimlerin ortogonal matrislerin sütunlarına aktarılması,

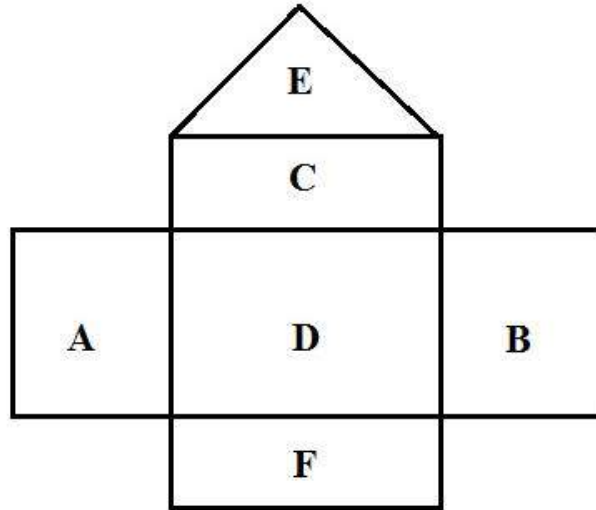
5. Deneylerin yapılması,
6. Verilerin analizi ve optimal seviyelerin belirlenmesi,
7. Doğrulama deneylerinin yapılmasıdır.

3. KALİTE EVİ MODELİ

Her geçen gün artan sayıda hizmet işletmesi kalite konusuna ilgi göstermekte ve hizmet kalitesini geliştirmek için çalışmalar yapmaktadır. Hizmet işletmelerinin kalite konusuna önemle eğilmelerinin nedeni, kalite ile işletme başarısı arasındaki ilişkinin somut olarak ortaya koyulmuş ve işletmeler tarafından anlaşılmış olmasıdır.

Kalite Fonksiyon Göçerimi (KFG) olarak adlandırılan müşteriler tarafından istenilen özelliklerin, niteliklerin bunları gerçekleştirecek fonksiyonlara dönüştürme ve hiyerarşi içerisindeki uygun görülen kısımlara yönlendirilmesi faaliyetidir. Kalite Evi Modeli ise Kalite Fonksiyon Göçerimi' nin temel planlama aracı olarak tanımlanır. Farklı disiplinlerden bir araya gelen uzmanların katılımları ile bir takım oluşturulur ve bu takım pazar araştırmalarından ve verilerden edinilen bir takım müşteri taleplerini önceliklendirilmiş mühendislik hedeflerine dönüştürür. Kalite Evi Modeli müşteri sesini hedeflenen tasarım özellikleri doğrultusunda çevirir. Bunları sektör kuruluşlarının nasıl karşılayacağını belirler (Yapraklı ve Güzel, 2010).

Kalite evi konusunda esasen tasarım anlamında bir zorluk yoktur. Ancak bu yönteme alışılması başlangıçta biraz zaman alabilir. Belirli bir süre sonra kalite evi olarak adlandırılan grafiksel tabloya bakmak bir haritaya bakmayı andırır (Güllü ve Ulcay, 2002). İşletme bölümleri katılımları ile oluşan takımlar, ilgili müşterilerin isteklerinin ve gereksinimlerinin yeni ürün veya hizmet tasarımı konusunda karşılanacak mühendislik hedeflerine dönüştürmektedir (Akbaba, 2005).

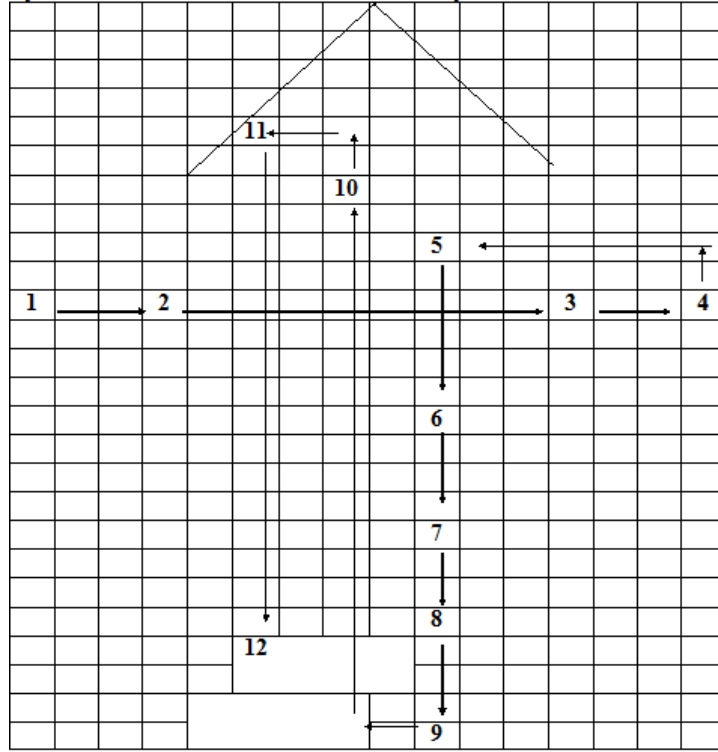


Şekil 1. Kalite Evinin Temel Kısımları (Güllü ve Ulcay, 2002).

- A: Tüketicinin Sesi (Voice of Customer - VOC)
- B: Müşteri Memnuniyet Seviyeleri
- C: Teknik Özellikler
- D: Tüketicinin Sesi ile Teknik Özellikler Arasındaki İlişki Matrisi

E: Teknik Özellikler Arasındaki Korelasyon (İlişki)
F: Rakip Ürünler ile Hedef Değerler Arasındaki Karşılaştırma

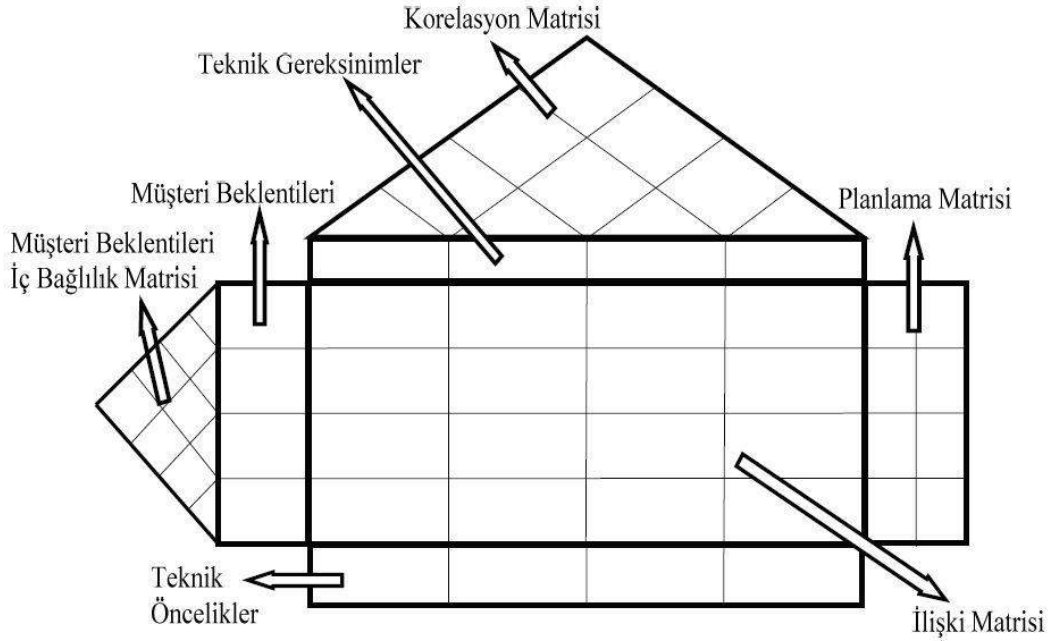
3.1. Kalite Evi Modelinin Tasarlanması



Şekil 2. Kalite Evi Modelinin Tasarlanması (Alıç, 2017).

1. Müşteri Gereksinim ve Beklentileri
2. Müşteri Gereksinim ve Beklentilerinin Anlamı
3. Rakip Karşılaştırmaları
4. Müşteri Gereksinim ve Beklentilerine İlişkin Diğer Kriterler
5. Ürün ya da Proje Özellikleri
6. Müşteri Gereksinim ve Beklentileri ile Ürün ya da Proje Özellikleri İlişkisi
7. Ürün ya da Proje Özelliklerinin Anlamı
8. Ürün ya da Proje Özelliklerinin Rekabet Karşılaştırması
9. Ürün ya da Proje Özelliklerine İlişkin Diğer Kriterler
10. Ürün ya da Proje Özelliklerinin Optimizasyon Yönü
11. Ürün ya da Proje Özelliklerinin Karşılıklı Etkileşimi
12. Ürün ya da Proje Özelliklerine İlişkin Hedef Değerler

Müşteri ihtiyaçlarının “Neler” olduğu ve bunların mühendislerce “Nasıllar” şeklinde adlandırdıkları matris tarzlı bir şema Kalite Evi Modelidir. İnsanlar problem ve sorumluluklarını bu ev çatısında bulunan bilgi motifleri sayesinde önceliklerini belirleme kolaylığına sahiptir. Bu şema 6 ana bloktan oluşmaktadır. Bu 6 ana blok ise yukarıda belirtilen 12 parçadan oluşmaktadır (Alıç, 2017). Müşteri taleplerinden yola çıkılarak Kalite Fonksiyon Göçerimi (KFG) uygulamasında iki önemli kısım yer almaktadır. Bunlardan birisi yatayda yer alacak müşteri bilgileri, yani müşteri kısmı, diğeri ise dikeyde yer alacak bu müşteri bilgilerine cevap verecek teknik kısımdır (Savaş & Ay, 2005).



Şekil 3. Kalite Evi Modeli (Ersöz & Aktepe, 2011).

Kalite Evi Modeli müşterilerin isteklerinin teknik anlamlara dönüştürülmesinde kullanılır. Kalite Evi Modeli bunun yanı sıra işletmelere zayıf yönlerini belirlemede avantaj sağlar. İşletmelere rakiplerine karşı belirlemesi gereken stratejiler konusunda yardımcı olur. Ayrıca iyileştirme yapılması gereken öncelikler belirlenir (Temeloğlu, 2008).

3.2. Kalite Evi Modelinin Analizi ve Sonuçlarının Yorumlanması

Kalite Evi Modeli, grafiksel zenginlikte ve bilgiye erişimde kolaylıklar sunan bir bilgi bankasıdır. Bu bilgi bankası, geleneksel geliştirme belgelerine kıyasla daha doğru bilginin istenilen zamanda oluşturulmasını sağlar. Kalite Evi Modeli müşteri ilişkileri ile bunları karşılama yönelik olarak belirlenen kalite karakteristiklerini ilişkilendirmeye, objektif ölçülere dayalı olarak karşılaştırmaya ve aralarındaki korelasyonları belirlemeye yarayan matrisler setidir (Demirdöğen, Güzel ve Avcı, 2010).

3.3. Modellemelerin Sektörlerde Kullanımları

Alanyazında yapılan çalışmalara bakıldığında Taguchi Metodu ve Kalite Evi Modelinin birçok farklı alanda kullanılmakta olduğu görülmektedir. Bu çalışmalar tekstilden sağlık sektörüne kadar çeşitlilik göstermektedir. Otomobil sektöründe kullanımı alanyazında rastlanan sektörlerden olmaktadır (Demirdöğen, Güzel ve Avcı, 2010). Gıda sektöründe ve konaklama işletmelerinde de Kalite Evi Modeli konusunda çalışmalar yapılmıştır (Akbaba, 2005; Yıldız ve Baran, 2011). Hatta beyaz eşya sektöründe dahi kullanımı alanyazında görülmektedir (Sattarov, 2008). Yapılan çalışmalarda bu işletmelerle birlikte tedarikçi seçimi için de Kalite Evi Modeli ile Kalite Fonksiyon Göçeriminden faydalanılmıştır (Tunca ve Bayhan, 2012). Taguchi Modeli ile de yine eğitimden maden sektörüne kadar (Düzyol, 2016) farklı alanlarda çalışmalar yapıldığı görülmektedir (Olgun ve Özdemir, 2013).

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Teknolojideki gelişmeler beraberinde sanayi ve ekonomiyi ilgilendirmekte, sektörlerde bu gelişmeler neticesinde müşterilerine sundukları hizmetlerde kaliteyi artırma çalışmaları yürütmektedir. Bu sayede şirketler müşterileri için kaliteli ürünler üretmekte, ürünlerin tasarımı aşamasından ürün kalitesine etki edecek faktör analizlerini yapmaktadır.

Bu alanda karşımıza çıkan iki yaklaşım olan Taguchi Metodu ve Kalite Evi Modeli üretim noktasında sektörlerde oldukça önemli katkılar sağlamaktadır. Taguchi Metodu ile klasik deney tasarımlarındaki ortamların aksine defalarca deney yapmanın önüne geçilmektedir. Kalite Evi Modeli ile müşteri istekleri teknik anlamlara dönüştürülmektedir.

Yapılan çalışmalar bu iki modelin zaman ve maliyet anlamında üreticilere kazanç sağladığını ortaya koymaktadır. Alanyazına bakıldığında Taguchi Metodu ve Kano Modeli ile yapılmış olan araştırmaların çoğunlukla mühendisliğin farklı alanlarında olduğunu göstermektedir (Kayır, Aslan ve Aytürk, 2013; Meral, Sarıkaya ve Dilipak, 2011; Turgut ve Dikici, 2011). Gıda sektöründen konaklamaya, otomotivden tekstile kadar farklı alanlarda yapılan benzer çalışmalar olduğu görülmektedir. Hatta Taguchi Metodu, Kalite Evi Modeli ve diğer metod ve modellerin birlikte kullanıldığı çalışmalar da mevcuttur. Bu alanda yapılacak sonraki çalışmalarda araştırmacıların alanyazını detaylı incelemelerinin faydalı olacağı düşünülmektedir. Çünkü benzer metod ve modeller ile benzer sektörlerde yapılmış çok sayıda çalışmaya rastlamak mümkündür. Ayrıca kuramsal anlamda Taguchi Metodu ve Kalite Evi Modelinin detaylandırılmış kaynaklarının da araştırmacılar tarafından oluşturulmasının sektörlere katkı sağlayacağı da önerilebilir.

KAYNAKÇA

Akbaba, A. (2005). Müşteri Odaklı Hizmet Üretiminde Kalite Fonksiyon Göçerimi (KFG) Yaklaşımı: Konaklama İşletmeleri İçin Bir Uygulama Çalışması. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*. 16 (1), 59 – 81.

Akbaba, A. (2005). Yeni Ürün Geliştirme Sürecinde Kalite Fonksiyon Göçerimi (KFG): Turizm İşletmeleri İçin KFG Temelli Bir Ürün Geliştirme Süreci Önerisi. *Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 2 (5), 38 – 59.

Alhalabi, K., & Sabır, E. C. (2011). Anti Statik Yağın İplik Kalite Parametrelerine Etkisi. *Çukurova Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*. 26 (2), 19 – 32.

Alıç, E. (2017). Kalite Evi Nedir? Neden ve Nasıl Kullanılır? Erişim adresi: <https://emrealic.wordpress.com/2017/06/13/kalite-evi-nedir-neden-ve-nasil-kullanilir/>

Athreya, S., & Venkatesh, Y. D. (2012). Application of Taguchi Method for Optimization of Process Parameters in Improving the Surface Roughness of Lathe Facing Operation. *International Refereed Journal of Engineering and Science*. 1 (3), 13 – 19.

Canıyılmaz, E., & Kutay, F. (2003). Taguchi Metodunda Varyans Analizine Alternatif Bir Yaklaşım. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*. 18 (3), 51 – 63.

Chen, Y. H., Tam, S. C., Chen W. L. & Zhengy, H. Y. (1996). Application of Taguchi Method in the Optimization of Laser Micro-Engraving of Photomasks, *International Journal of Materials & Product Technology*. 11 (3), 333-344.

Demirdöğen, O., Güzel, D., & Avcı, S. B. (2010). Otomobil Sektöründe Bir Kalite Fonksiyon Göçerimi Uygulaması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*. 13 (1), 259 – 272.

Dobrzanski, L. A., Domagala, J., & Silva, J. F. (2007). Application of Taguchi Method in the Optimisation of Filament Winding of Thermoplastic Composites. *Archives of Materials Science and Engineering*. 28 (3), 133 – 140.

Düzyol, S. (2016). Taguchi Deneysel Tasarım Metodu Kullanılarak Karadon (Zonguldak) Kömürünün Yağ Aglomerasyonu Davranışının İncelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*. 31 (2), 77 – 84.

Ersöz, S., & Aktepe, A. (2011). Kalite Fonksiyon Yayılımında (KFY) Bir Veri Zarflama Analitik Ağ Süreci (VZAAS) Uygulaması. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*. 26 (2), 401 – 413.

Ferah, M. (2003). Çok Yanıtlı Taguchi Deneysel Tasarım Metodu ve Alüminyum Sanayinde Bir Uygulama. *SAU Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*. 7 (2), 61 – 69.

Güllü, E., & Ulcay, Y. (2002). Kalite Fonksiyonu Yayılımı ve Bir Uygulama. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik – Mimarlık Fakültesi Dergisi*. 7 (1), 71 – 91.

Gökçe, B., & Taşgetiren, S. (2009). Kalite İçin Deneysel Tasarım. *Makine Teknolojileri Elektronik Dergisi*. 6 (1), 71 – 83.

İç, Y. T., & Yıldırım, S. (2012). Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleriyle Birlikte Taguchi Yöntemini Kullanarak Bir Ürünün Tasarımının Geliştirilmesi. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*. 27 (2), 447 – 458.

Kayır, Y., Aslan, S., & Aytürk, A. (2013). AISI 316Tİ Paslanmaz Çeliğin Torlanmasında Kesici Uç Etkisinin Taguchi Yöntemi ile Analizi. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*. 28 (2), 363 – 372.

Meral, G., Sarıkaya, M., & Dilipak, H. (2011). Delme İşlemlerinde Kesme Parametrelerinin Taguchi Yöntemiyle Optimizasyonu. *Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*. 27 (4), 332 – 338.

Olgun, M. O., & Özdemir, G. (2013). Önem – Memnuniyet Analizi ve Taguchi Metodu ile Eğitimde İyileştirme Önceliklerinin Belirlenmesi: Bir Uygulama Örneği. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*. 19 (2), 81 – 87.

Sattarov, R. (2008). Kalite Fonksiyon Yayılımında Bulanık Mantık Yaklaşımı: Beyaz Eşya Sektöründe Bir Uygulama. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

Savaş, H., & Ay, M. (2005). Üniversite Kütüphanesi Tasarımında Kalite Fonksiyon Göçerimi Uygulaması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 7 (3), 80 – 98.

Temeloğlu, M. H. (2008). Müşteri Beklentilerine Odaklı Ürün ve Hizmet Tasarımının Geliştirilmesine Yönelik Bir Sistem Önerisi. Yüksek Lisans Tezi. Başkent Üniversitesi, Endüstri Mühendisliği Anabilim Dalı.

Thamizhmanii, S., Saparudin, S., & Hasan, S. (2007). Analyses of Surface Roughness by Turning Process Using Taguchi Method. Journal of Achievements in Materials and Manufacturing Engineering. 20 (1), 503 – 506.

Tunca, M. Z., & Bayhan, M. (2012). Kalite Fonksiyon Göçerimi Yönteminin Tedarikçi Seçiminde Kullanımı. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 11, 53 – 69.

Turgut, E., & Dikici, A. (2011). Eş Eksenli Bir Isı Değiştiricisinin Tasarım Parametrelerinin Taguchi Metodu ile Optimizasyonu. 6 th International Advanced Technologies Symposium. 16 – 18 May, Elazığ.

Yapraklı, T. Ş., & Güzel, D. (2010). Sağlık Sektöründe Bir Kalite Fonksiyon Göçerimi Uygulaması. Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi. 13 (19), 457 – 476.

Yıldız, M. S., & Baran, Z. (2011). Kalite Fonksiyon Göçerimi ve Homojenize Yoğurt Üretiminde Uygulaması. Ege Akademik Bakış. 11 (1), 59 – 72.

Yurdakul, M., Güneş, S., & İç, Y. T. (2016). Honlama Prosesinde Yüzey Kalitesinin Taguchi Metodu ile İyileştirilmesi. Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi. 31 (2), 347 – 360.

**BİR KARGO ŞİRKETİNDEN HİZMET SATIN ALAN TÜKETİCİLERİN
DENEYİMSEL PAZARLAMA UYGULAMALARINA YÖNELİK ALGILARININ
SOSYO-DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ**

INVESTIGATION OF THE PERCEPTIONS OF CONSUMERS PURCHASING SERVICE
FROM A CARGO COMPANY REGARDING EXPERIENTIAL MARKETING
PRACTICES ACCORDING TO SOCIO-DEMOGRAPHIC VARIABLES.

Dr. Öğr. Üyesi Murat ÇAKIRKAYA

Necmettin Erbakan Üniversitesi

ÖZET

Giriş: Pazarlamanın yıllar içerisindeki gelişim seyri incelendiğinde pazarlamanın temel çalışma alanları arasında yer alan ürün yönetimi, marka yönetimi, müşteri ilişkileri yönetiminin vb. yerini deneyimsel pazarlamanın aldığı görülmektedir. Pazarlama profesyonelleri geleneksel pazarlama metodlarının yanı sıra müşteri deneyimi yaratmanın yollarını aramaktadır. Deneyimsel pazarlama, tüketicinin satın aldığı ürün veya hizmetin yaşamında yaratacağı beklentileri kavrayabilmek ve bu durum için hizmet edecek bir deneyim sunmakla ilişkilidir. **Amaç:** Araştırmanın amacı; bir kargo şirketinden hizmet alan tüketicilerin deneyimsel pazarlama uygulamalarına yönelik algılarının sosyo-demografik değişkenler göz önüne alındığında anlamlı farklılık gösterip göstermediğini tespit etmektir. **Yöntem:** Bu bağlamda bir kargo şirketinden hizmet satın alan tüketiciler üzerinde bir anket çalışması yapılmıştır (n=412). Amaçlı örnekleme yöntemi ile uygulanan anketin verileri kullanılarak değişkenler arasındaki farklılıklar test edilmiştir. Bu tüketicilerin, deneyimsel pazarlama uygulamalarına yönelik algılarının puan ortalamalarının sosyo-demografik değişkenlere göre farklılaşp farklılaşmadığının belirlenmesinde t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. **Bulgular:** Araştırma neticesinde bir kargo şirketinden hizmet satın alan tüketicilerin deneyimsel pazarlama uygulamalarına yönelik algılarının eğitim durumu ve meslek gibi önemli sosyo-demografik değişkenlere göre farklılıklar gösterdiği görülmüştür (p<0,05). Buna karşın medeni durum, cinsiyet, yaş ve aylık gelir durumuna ait sosyo-demografik değişkenler için anlamlı bir fark gözlenmemiştir. **Tartışma ve Sonuç:** Deneyimsel pazarlama önemlidir. Çünkü deneyimsel pazarlama marka değerini yükseltir, tüketicilerin gözünde ürün ve hizmetlerin rakiplerinkinden ayrışmasını sağlar, yenilikleri destekler, kurumun imajını güçlendirir ve son olarak tüketici sadakatini artırır. Bu nedenle tüm yöneticilerin ve pazarlama profesyonellerinin deneyimsel pazarlama uygulamalarına yönelik gelişmeleri takip etmeleri, etkin bir deneyimsel pazarlama altyapısı oluşturmaları ve son olarak deneyimsel pazarlama uygulamalarına muhatap olan müşteri profillerini iyi analiz ederek doğru kişilere doğru uygulamaları sunmaları önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Deneyimsel Pazarlama, Sosyo-Demografik Değişkenler, Deneyim

ABSTRACT

Introduction: When the development of marketing over the years is examined, it is seen that product management, brand management, customer relationship management etc. which are among the main working areas of marketing are replaced by experiential marketing. Marketing professionals are looking for ways to create customer experience as well as traditional marketing methods. Experiential marketing is related to understanding the expectations that the consumer will create in the life of the product or service purchased and providing an experience to serve for this situation. **Purpose:** The aim of this study is to determine whether the perceptions of consumers receiving service from a cargo company regarding experiential

marketing practices show significant differences when socio-demographic variables are considered. **Method:** In this context, a survey was conducted on consumers who purchased services from a cargo company (N = 412). Differences between the variables were tested by using the questionnaire which was applied with purposive sampling method. The t-test and one-way analysis of variance (ANOVA) were used to determine whether the average scores of these consumers' perceptions of experiential marketing practices differ according to socio-demographic variables. **Findings:** As a result of the research, it was seen that the perceptions of consumers who purchase services from a cargo company regarding experiential marketing practices differ according to important socio-demographic variables such as marital status, education level and profession ($p < 0,05$). However, no significant difference was observed for socio-demographic variables related to gender, age and monthly income. **Discussion and Conclusion:** Experiential marketing is important. Because experiential marketing raises brand value, separates products and services from competitors, supports innovations, strengthens corporate image and finally increases consumer loyalty. For this reason, it is important for all managers and marketing professionals to follow developments related to experiential marketing practices, to create an effective experiential marketing infrastructure, and finally to analyze the customer profiles that are relevant to experiential marketing practices and to offer the right applications to the right people.

Keywords: Experiential Marketing, Socio-Demographic Variables, Experience

1. GİRİŞ

Günümüzdeki rekabet koşullarının yanı sıra değişen müşteri talepleri işletmeleri rakiplerinden farklı olmaya zorlamaktadır. Bu da rakiplerine göre rekabet üstünlüğü elde etmek için yeni stratejiler geliştirmeyi zorunlu kılmaktadır (Alagöz & Ekici, 2014:500). Tarıma dayalı ekonominin hüküm sürdüğü dönemde ürünler farklı değildi ve meta olarak kabul edildiler. Sanayileşme ile birlikte ürün ön plana çıkmıştır. Bu süreçte şirketler ürün kalitesi ile fark yaratmaya çalışmışlardır. Bir sonraki adımda, soyut bir niteliğe sahip hizmetler ön plana çıkmış ve sunulan hizmetin kalitesinin yanı sıra bu hizmete dair somut unsurların birlikte değerlendirildiği bir süreç yaşanmıştır (Günay, 2008:65). Bugün dördüncü olarak deneyim pazarlaması süreci yaşanmaktadır ve kullanımı her geçen gün artmaktadır. Çünkü tüketiciler ürün ve hizmet alımlarında deneyimlemeden hoşlanmaktadır. Bu nedenle de her geçen gün daha fazla şirket müşterilerine bu deneyimi yaşatmaktadır (Pine & Gilmore, 1998:97).

Şirketlerin müşterileri ile olan ilişkilerini uzun süre sağlıklı bir şekilde devam ettirebilmeleri için farklı ürün ve hizmetler sunması önemlidir. Bu nedenle şirketlerin farklılık yaratma noktasında yeni arayışlara girdikleri gözlemlenmektedir. Bu bağlamda şirketler müşterilerine anılarda saklanabilecek hoş deneyimler sunmaya çalışmaktadır. Deneyimsel pazarlama da işte bu kapsamda devreye girmekte ve bu deneyimleri yaşatabilmeleri adına önemli bir yol gösterici olmaktadır (Uygur & Doğan, 2013:33).

Deneyimsel pazarlamayı yaklaşan deneyim ekonomisinin bir parçası olarak kabul eden perakendeciler, ürünlerini müşterilere sunan bir mağazadan ziyade kendilerini bir anı kaynağı olarak konumlandırmışlardır. Bu görüşü benimseyen hizmet sağlayıcılar da kendilerini bir hizmet sağlayıcıdan ziyade deneyim sunucu olarak konumlandırmışlardır (Liu & Chen, 2006:326).

Bu çalışmada bir kargo şirketinden hizmet alan tüketicilerin deneyimsel pazarlama uygulamalarına yönelik algılarının sosyo-demografik değişkenlere göre anlamlı farklılık gösterip göstermediği test edilmiştir.

2. ALAN YAZIN

Son zamanlarda, pazarlama araştırmacıları ve pazarlama profesyonelleri “deneyim” kavramı üzerinde yoğunlaşmışlar ve ekonominin yeni odağının ürün/hizmetin kendisinden ziyade deneyim olacağı üzerine yeni bir fikir ortaya atmışlardır. Böylece, deneyim ekonomisi, deneyimsel pazarlama, eğlence ekonomisi, duygu ekonomisi, ilgi ekonomisi vb. kavramlar ortaya çıkmıştır (Liu & Chen, 2006:326).

Deneyim (experience) kelimesi “experiencia” kökünden gelmektedir. Araştırma ve test etme vb. anlamlarında kullanılmaktadır (Yang, 2009:248). Literatürde pek çok yazar farklı deneyim tanımlamaları yapmıştır. Bunlardan yola çıkılarak bir tanımlamada bulunulacak olursa deneyim; tüketicinin katılımı esasına dayanan, üretim ve tüketimin bulunduğu an ortaya çıkan, tüketiciyi fiziksel, duygusal, entelektüel ve ruhsal olarak etkileyen, ürün ve hizmetten farklı, eğlenceli, bağlayıcı ve unutulmaz ekonomik çıktılardır (Kabadayı & Alan, 2014:206).

Deneyimsel Pazarlama kavramı, geleneksel pazarlama konsepti baz alınarak geliştirilmiş olup tüketicilerin deneyimlerinden oluşan bir içeriğe sahiptir. Deneyimsel pazarlamanın amacı tüketicilerin katılımlarını sağlayarak satışa sunulan ürün ve hizmeti satın almalarının ve yaşadıkları bu deneyimi başkalarıyla paylaşımlarının sağlanmasıdır. Diğer bir ifadeyle tüketicilerin de katılımıyla bütünsel bir deneyim yaratmaktır. Bir başka yaklaşıma göre ise deneyimsel pazarlamanın temel amacı, müşterilerin duygularına dokunarak olumlu deneyimler sunulması ve buradan hareketle müşteri sadakatinin sağlanmasıdır (Wibisono & Yahya, 2019:3). Bunların gerçekleştirilmesi durumunda marka ve tüketicileri arasında güçlü bir ilişki kurulacaktır. Çünkü müşterilerin olumlu bir deneyim yaşamaları, firmanın markası ile müşterileri arasında duygusal bağlılığın yaratılmasını teşvik eder ve bu da müşteri sadakatini artırır (Gentile vd., 2007:404). Ayrıca, deneyimsel pazarlamanın en önemli özelliği deneyimler yoluyla ürün ve hizmetler hakkında iletişim kurmaktır. Bu süreçte ağızdan ağıza iletişim bir araç olarak değerlendirilebilir (Wood & Masterman 2008:13).

Deneyimsel pazarlama ile geleneksel pazarlamanın benzeşen yönleri varsa da temelde derin farklılıklar söz konusudur. Bu farklılıkları ortaya koyan önemli çalışmalardan biri Schmitt, (1999b, 53-54) tarafından kaleme alınmıştır. Schmitt deneyimsel pazarlamanın gelişimini; bilişim teknolojisinin yaygınlaşmasına, markanın egemen güç haline gelmesine ve iletişim ve eğlencenin aynı anda her yerde bulunmasına bağlamıştır. Geleneksel pazarlama ile deneyimsel pazarlamanın farkları temelde 4 başlıkta ele alınabilir. Bunlardan ilki geleneksel pazarlama yaklaşımı ürün/hizmetlerin özellik ve faydaları üzerinde odaklanırken deneyimsel pazarlamanın deneye odaklanmasıdır (Kabadayı & Alan, 2014:208). İkinci farklılık geleneksel pazarlamada ürün kategorisinin ve rekabetin sınırlı olmasına karşın deneyimsel pazarlamada ürün ve hizmetlerin reklamlarından paketlenmesine kadar olan tüm pazarlama süreçleri, tüketim deneyimi göz önünde bulundurularak düzenlenir. Diğer bir ifadeyle tüketim bütünsel bir deneyimdir. Geleneksel ve deneyimsel pazarlama arasındaki 3. farklılık şudur: Geleneksel pazarlamada tüketicilerin ürün/hizmeti satın almaya karar verme aşamalarında rasyonel bir tutum sergilediklerine inanılmasına karşın deneyimsel pazarlamada müşteriler hem rasyonel hem de duygusal karar vericiler olarak görülür (Schmitt, 1999b, 55-56). İki pazarlama yaklaşımı arasındaki son farklılık ise geleneksel pazarlama anlayışında satın alma eğilimi, müşteri memnuniyeti vb. bazı pazarlama çıktılarına değerlendirmek için regresyon analizleri, konumlandırma haritaları vb. analitik, kantitatif ve nitel araştırma yöntemleri tercih edilirken deneyimsel pazarlama yaklaşımında bunlara ilave olarak deneyimsel tasarımlar gibi yöntemler de kullanılmaktadır (Richardson, 1999:471).

Deneyimsel pazarlamanın son dönemde önem kazanmasının başlıca nedeni geleneksel pazarlama anlayışında deneyimlere dair bir imkân bulunmamasına karşın deneyimsel pazarlamada bu imkânın müşterilere sunuluyor olmasıdır. Diğer yandan bazı pazarlama faaliyetleri kapsamında deneyimsel pazarlamaya yer verilmesine karşın bu uygulamanın pazarlama kapsamında dikkate alınmadığı gözlemlenmektedir (Suhaily & Soelasih, 2018:11). Deneyimsel pazarlamada, müşteriler, bir ürünü veya hizmeti diğerlerinden farklılaştırabilirler; bu noktada yapılacak deneyimlemede beş yaklaşımdan söz edilebilir: duyularla, duygularla,

düşünerek, harekete geçerek ve ilişki kurarak (Andreani 2007:2-3). Diğer bir ifadeyle deneyimsel pazarlamanın beş alt boyutu bulunmakta olup bunlardan “Duyusal Deneyim” beş duyu organına hitap etmek için, “Duygusal Deneyim” duygu ve ruh hallerine hitap etmek için, “Düşünsel Deneyim” yaratıcılık ve bilişsel açıdan cazip hale getirmek için, “Davranışsal Deneyim” yaşam tarzı, fiziksel davranışı cazip hale getirmek için ve son olarak “İlişkisel Deneyim” ise sosyal çevreye ve kültürel gruplara hitap etmek için oluşturulur (Nagasawa, 2008, 314). Deneyimsel pazarlamayı oluşturan beş boyuta ait bilgiler aşağıda sunulmuştur;

Duyusal Deneyim: Duyusal deneyimden maksat; duyma, görme, dokunuş, tat ve koku ile duyusal deneyimler yaratılmasıdır. Duyusal deneyime yönelik pazarlama faaliyetlerinde beş duyunun tamamının devreye sokulması düşünülmelidir. Bu bağlamda duyusal deneyime eşlik edecek duyusal uyarıcılar geliştirilmeli ve pazarlama faaliyetleri bu uyarıcılarla desteklenmelidir. Unutulmamalıdır ki sunulan bir deneyime ilgi ne kadar fazla olursa, o kadar etkili ve akılda kalıcı olacaktır (Pine & Gilmore, 1998:97). Beş duyu, pazarlamada çok önemlidir, çünkü bireyin satın alımında ve tüketim sürecinde önemli bir rol oynar. Bu duyular yoluyla bir birey; bir kurumu, bir markayı ya da bir ürünü algılayabilir. Bu duyular, marka kimliğini, marka imajını netleştirme, müşteriler için değer yaratma ve insan davranışını etkilemede de rol oynar. Bir nörolog olan Damásio (1995), duyuların akla gelen görüntülerin oluşmasına yardım ederken, akıl yürütme ve karar verme için önemli olduğunu vurgulamıştır. Duyular; insanları, yerleri nesnelere vb. anlamada yardımcı olur (Agapito vd., 2012:10). Tüketici üzerinde etki yaratmak için duyulara hitap edilir. Duyusal deneyim; şirketleri ve ürünleri ayırt etmek, tüketicileri motive etmek ve görsel çekicilik veya heyecan yoluyla ürünlere değer katmak için kullanılabilir (Schmitt, 1999a:22). Örneğin, bir Starbucks kafede iç tasarım, dekorasyon ve caz müziği (Razi & Lajevardi, 2016:68).

Duygusal Deneyim: Duygular pek çok yazar tarafından farklı şekilde tanımlanmıştır. Schmitt (1999a:23) duygusal deneyimi, bir markaya karşı kuvvetli bir sempati duymak ya da bu markayla gurur duymak vb. olumlu bir ruh hali yaratmak için müşterilerin içsel duygularına hitap eden bir yaklaşım olduğunu ifade etmiştir. Duygusal deneyim yaşatmak suretiyle başarı sağlanabilmesi için gerekli olan motivasyonun, belirli duyguları tetikleyebilecek uyaranlar sayesinde mümkün olacağı yazarın diğer ifadeleri arasındadır. Açıkçası, bir ürün veya hizmete yönelik olumlu veya olumsuz duygular, o ürün veya hizmetin tüketilme derecesini etkileyecektir (Nigam, 2012:71).

Davranışsal Deneyim: Deneyimsel pazarlamanın önemli bir alt boyutu olan davranışsal deneyim, tüketicilerin fiziksel deneyimine odaklanır. Bu yöntem, tüketicilerin yaşam tarzlarına, davranışlarına ve fiziksel etkileşimlerine uygun davranışsal deneyim yaşamaları için onlara farklı şeyler yapmanın farklı yollarını göstermeye odaklanır (Song vd., 2015:240). Davranışsal deneyimde temel amaç, şirketin üretimi olan ürün veya hizmetlerin müşterilerce benimsenmesi ve uzun süre kullanımıdır. Diğer bir ifadeyle davranışsal deneyim sayesinde müşteri tercihleri değiştirilebilir ve onlarla uzun süreli ağ kurulabilir (Nigam, 2012:71).

Düşünsel Deneyim: Düşünsel deneyim, bilişsel ve problem çözme deneyimleri yoluyla müşterilerin zekasına hitap eden entelektüel bir deneyim değeridir. Gıda maddeleri üreten bir şirketin ürettiği ürünlerin sağlıklı yaşam için değerli olduğuna yönelik paylaşımı, müşterilerin zihinlerinde kabul görüyorsa düşünsel deneyimin başarısından söz etmek mümkün olabilecektir (Nagasawa, 2008, 314). Düşünsel deneyimin amacı müşterileri, şirketin ve ürünlerin yeniden değerlendirilmesine yol açabilecek ayrıntılı ve yaratıcı düşüncelere katılmaya teşvik etmektir (Nigam, 2012:71).

İlişkisel Deneyim: İlişkisel deneyim yukarıda açıklanan diğer dört deneyim türü ile de ilişkilidir. Diğer bir ifadeyle birey yaşadığı duyusal, duygusal, davranışsal ve düşünsel deneyimlerden etkilenir. Ancak bu deneyim türleri bireyin kişisel duyguları kapsamındadır. İlişkisel deneyimde ise bireyin diğer kişilerle kuracağı iletişimin etkisi söz konusu olmaktadır (Schmitt, 1999a:23). İlişkisel deneyim, bireyin kendini bir marka etrafında geniş sosyal ve kültürel bir çevre ile ilişkilendirmesidir. Bu açıdan bakıldığında ilişkisel deneyim; kişisel duyguların,

duygularının, davranışların ve düşüncelerin çok ötesindedir. Diğer bir ifadeyle pazarlama oyunu, sunulan ürün ya da hizmete bağlı kişilerin marka ile kuracakları özdeşlik üzerinden oynanır (Nigam, 2012:71).

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmanın amacı; Bir kargo şirketinden hizmet alan tüketicilerin deneyimsel pazarlama uygulamalarına yönelik algılarının sosyo-demografik değişkenlere göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini tespit etmektir. Bu doğrultuda araştırmanın evrenini, Yurtiçi Kargo'dan hizmet alan tüketiciler oluşturmaktadır. Ancak, araştırma kapsamında Yurtiçi Kargo'dan hizmet alan tüketicilerin tamamına ulaşmak maliyet, zaman sınırı ve örneklem erişim zorluğu sebebi ile araştırma, olasılığa dayalı olmayan örnekleme türlerinden amaçlı örnekleme yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Eksik ve hatalı veriler içeren anketler devre dışı bırakıldıktan sonra analizler 412 geçerli anket formundan elde edilen veriler üzerinden gerçekleştirilmiştir. Araştırmada birincil verilerden biri olan yüz-yüze görüşme yöntemi ile anket tekniği kullanılmıştır. Araştırmada Schmitt (1999b:61-62) ve Özdemir (2018:59)'in çalışmalarından derlenerek kurgulanmış olan “*Deneyimsel Pazarlama Ölçeği*” kullanılmıştır. Bu kapsamda demografik sorulara da yer verilmiştir. Araştırma kapsamında ölçek ifadeleri deneyimsel pazarlama boyutları üzerinden kurgulanarak katılımcılara yöneltilmiştir. Oluşturulan ölçekte yer alan ifadelerin tamamı Likert (beşli) ölçeğine göre ölçeklendirilmiştir. Araştırmanın veri çözümlemesi için istatistik programından faydalanılmıştır. Araştırma verileri, Konya'da ikamet eden ve Yurtiçi Kargo'dan hizmet alan tüketicilerden elde edilmiştir. Temsil yeteneği, örneklem büyüklüğü, zaman sınırlılığı, maliyet ve katılımcılara erişim zorluğundan dolayı araştırma sınırlı bir örneklem grubu üzerinde gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla araştırma sonuçlarının genellenebilirliği ve dışsal geçerliliği sınırlıdır. Diğer bir sınırlılık ise araştırmanın zamanı ele alışı bağlamında kesitsel bir araştırma olmasından dolayıdır. Bu doğrultuda araştırma sonuçları Şubat 2019-Mart 2019 tarihleri ile sınırlıdır. Çünkü bu zaman aralığı araştırma verilerinin toplandığı tarihlerdir.

3.1. BULGULAR VE YORUMLAR

Araştırmada elde edilen bulgular doğrultusunda bu başlık altında, Yurtiçi Kargo'dan hizmet alan tüketicilerin deneyimsel pazarlama uygulamalarına yönelik algılarının cinsiyet, yaş, eğitim durumu, medeni durum, aylık gelir durumu ve meslek gibi sınıflı değişkenlere göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini test etmek amacıyla tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testi sonuçlarına yer verilmiştir. Araştırma verileri belirlenen sistematik çerçevesinde analiz edilerek elde edilen sonuçlar aşağıda sunulmuştur:

3.1.1.KATILIMCILARIN SOSYO-DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ

Araştırma amacı doğrultusunda bu bölümde, Yurtiçi Kargo'dan hizmet alan tüketicilerin profilini belirleyen sosyo-demografik değişkenlere ilişkin betimleyici istatistik sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri (n=412)

Demografik Değişkenler	Değer	Frekans	Yüzde	Demografik Değişkenler	Değer	Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Erkek	219	53,2	Medeni Durum	Bekâr	203	49,3
	Kadın	193	46,8		Evli	209	50,7
	Toplam	412	100		Toplam	412	100
Yaş	18-24	166	40,3	Eğitim Durumu	İlköğretim	58	14,1
	25-35	133	32,3		Lise	115	27,9
	36 ve Üstü	113	27,4		Ön Lisans	55	13,3
					Lisans ve Üzeri	184	44,7

	Toplam	412	100		Toplam	412	100
Meslek	Özel Sektör Çalışanı	59	14,3	Aylık Gelir Durumu	2000 TL -	152	36,9
	Esnaf	97	23,5		2001–3500 TL	129	31,3
	İşçi	76	18,4		3501–5000 TL	88	21,4
	Memur	43	10,4		5001 TL +	43	10,4
	Öğrenci	88	21,4				
	Ev Hanımı	49	11,9				
	Toplam	412	100			Toplam	412

Tablo 1'e bakıldığında, ankete katılan bireylerin %46,8'inin kadın, %53,2'sinin erkek, %49,3'ünün bekâr, %50,7'sinin ise evli olduğu görülmektedir. Katılımcıların %40,3'ü 18–24 yaş aralığında, %32,3'ü 25–35 yaş aralığında, %27,4'ü ise 36 yaş ve üstünde yaşa sahiptir. Öte yandan katılımcıların eğitim durumları incelendiğinde, %14,1'inin ilköğretim, %27,9'unun lise, %13,3'ünün ön lisans ve %44,7'sinin ise lisans ve üzeri eğitime sahip olduğu görülecektir. Anket katılımcılarının %10,4'ü memur, %23,5'i esnaf, %18,4'ü işçi, %14,3'ü özel sektör çalışanı, %21,4'ü öğrenci ve %11,9'u ise ev hanımıdır. Son olarak katılımcıların aylık gelir durumları incelendiğinde, %36,9'unun 2000 TL ve daha az, %31,3'ünün 2001–3500 TL arası, %21,4'ünün 3501–5000 TL arasında olduğu görülecektir. 5001 TL ve üzerinde gelire sahip olanların oranı ise %10,4 düzeyindedir.

3.1.2.FARK TESTLERİ

Araştırmada “Bir kargo şirketinden hizmet alan tüketicilerin deneyimsel pazarlama uygulamalarına yönelik algıları”nın sosyo-demografik değişkenlere göre anlamlı farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda; Eğitim durumu ve mesleki durum gibi sosyo-demografik özellikler göz önüne alındığında gruplar arasında anlamlı farklılıklara rastlanmıştır. Buna karşın cinsiyet, medeni durum, yaş ve aylık gelir durumu gibi sosyo-demografik değişkenlerin göz önüne alınması durumunda ise gruplar arasında anlamlı bir farklılık bulunmadığı görülecektir.

Tablo 2. Eğitim Durumu Değişkenine Göre Bir Kargo Şirketinden Hizmet Alan Tüketicilerin Deneyimsel Pazarlama Uygulamalarına Yönelik Algılarının ANOVA Testi Sonuçları

Değişkenler	Eğitim Durumu	\bar{X}	LEVENE		ANOVA		GAF*
			Levene Statistic	Sig.(p)	F	Sig.(p)	
Deneyimsel Pazarlama	İlköğretim	3,24	,529	,663	5,702	,001	İlköğretim / Lise Lisans ve Üzeri / Lise
	Lise	2,62					
	Ön Lisans	2,88					
	Lisans ve Üzeri	3,11					

*GAF: Scheffe testi sonuçlarına göre gruplar arası fark

Tablo 2'de de görüleceği üzere Levene Testinin “p” değeri 0,05 değerinden büyük olduğundan (0,663 > ,05) ANOVA analizinin yorumlanmasına geçilmiştir. ANOVA testi sonuçlarına göre, “Bir kargo şirketinden hizmet alan tüketicilerin deneyimsel pazarlama uygulamalarına yönelik algıları”nın eğitim durumu bağlamındaki farklılıklarını tespit etmek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Testi gerçekleştirilmiştir. Yapılan analiz sonucunda katılımcıların deneyimsel pazarlama uygulamalarına yönelik algılarının “Eğitim Durumu” bağlamında anlamlı (p<,05) şekilde farklılaştığı görülmüştür (p=,001). Tablodan da görüleceği üzere fark ilköğretim mezunları lehinedir. Diğer bir ifadeyle ilköğretim mezunları deneyimsel pazarlama uygulamalarından diğer gruplara göre daha fazla etkilenmektedir. Gruplar arası farklar incelendiğinde, ilköğretim mezunlarının (\bar{X} =3,24; p<,05), lise mezunlarına (\bar{X} =2,62; p<,05)

göre deneyimsel pazarlama uygulamalarından daha fazla etkilendikleri görülmüştür. Aynı şekilde lisans ve üzeri mezuniyete sahip olanların ($\bar{X}=3,11$; $p<,05$), lise mezunlarına ($\bar{X}=2,62$; $p<,05$) göre deneyimsel pazarlama uygulamalarından daha fazla etkilendikleri görülmüştür.

Tablo 3. Meslek Değişkenine Göre Bir Kargo Şirketinden Hizmet Alan Tüketicilerin Deneyimsel Pazarlama Uygulamalarına Yönelik Algılarının ANOVA Testi Sonuçları

Değişkenler	Meslek	\bar{X}	LEVENE		ANOVA		GAF*
			Levene Statistic	Sig.(p)	F	Sig.(p)	
Deneyimsel Pazarlama	Ev Hanımı	3,29	,929	,462	3,563	,004	Ev Hanımı / İşçi Memur / İşçi
	İşçi	2,57					
	Memur	3,34					
	Uzman	2,90					
	Esnaf	3,00					
	Öğrenci	2,91					

*GAF: Scheffe testi sonuçlarına göre gruplar arası fark

Tablo 3'te de görüleceği üzere Levene Testinin " p " değeri 0,05 değerinden büyük olduğundan ($0,462 > ,05$) ANOVA analizinin yorumlanmasına geçilmiştir. ANOVA testi sonuçlarına göre, "Bir kargo şirketinden hizmet alan tüketicilerin deneyimsel pazarlama uygulamalarına yönelik algıları"nın meslek bağlamındaki farklılıklarını tespit etmek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Testi gerçekleştirilmiştir. Yapılan analiz sonucunda katılımcıların deneyimsel pazarlama uygulamalarına yönelik algılarının "*Meslek*" bağlamında anlamlı ($p<,05$) şekilde farklılaştığı görülmüştür ($p=,004$). Tablodan da görüleceği üzere fark ev hanımları lehinedir. Diğer bir ifadeyle ev hanımları deneyimsel pazarlama uygulamalarından daha fazla etkilenmektedir. Gruplar arası farklar incelendiğinde, ev hanımlarının ($\bar{X}=3,29$; $p=,05$), işçilere ($\bar{X}=2,57$; $p=,05$) göre deneyimsel pazarlama uygulamalarından daha fazla etkilendikleri görülmüştür. Aynı şekilde memurların ($\bar{X}=3,34$; $p=,05$), işçilere ($\bar{X}=2,57$; $p=,05$) göre deneyimsel pazarlama uygulamalarından daha fazla etkilendikleri görülmüştür.

4. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Bir şirket, müşterilerin akıllarında yer etmesi için sunduğu ürün/hizmeti ilgi çekici ve unutulmaz bir şekilde dizayn etmeli, bu kapsamda sunduğu ürün/hizmeti adeta bir sahne olarak kullanmalıdır. Bunun başarılabilmesi durumunda müşteriler için akılda kalıcı bir deneyim gerçekleşmiş olacaktır (Liu & Chen, 2006:326).

Yapılan çalışma sonucunda eğitim durumu ve mesleki durum gibi sosyo-demografik özellikler göz önüne alındığında gruplar arasında anlamlı farklılıklara rastlanmasına karşın medeni durum, cinsiyet, yaş ve aylık gelir durumu gibi sosyo-demografik değişkenlerin göz önüne alınması durumunda gruplar arasında anlamlı bir farklılık bulunmadığı görülmüştür.

Sonuç olarak kargo sektöründe başarılı olmak isteyen bir markanın müşterileri üzerinde görsel ve işitsel olarak güçlü bir etki bırakması, onlar için bir değer ifade etmesi ve rakipleri ile ayrılan duygusal özelliklere sahip olması önemli rekabet avantajları sağlayacaktır. Örneğin müşterilerin kargo şirketinin her mağazasına girdiğinde cezbedici ve o mağazayı rakiplerinden ayıran bir kokuyu hissetmeleri, ilgili markaya karşı memnuniyet ve akabinde sadakat duymalarını sağlayacaktır. Diğer yandan kargo şirketleri duygusal bir marka imajı da çizebilmelidir. Bu bağlamda müşterilerin markaya karşı aidiyet ve güçlü duygular hissetmeleri, bu müşterilerin duygu ve düşüncelerini tetikleyebilecek deneyimsel pazarlama uygulamaları ile mümkün olabilecektir. Müşteri memnuniyeti ve sadakati sağlamaya dönük tüm bu uygulamalar müşterileri aktive edebildiği ve sunulan hizmetin müşterilerce satın almaya dönük bir eyleme dönüştüğü sürece değerlidir. Kargo sektöründe sunulan yüksek hizmet kalitesinin müşterileri harekete geçirebilmesi de bu kapsamda değerlendirilmelidir. Bunun sağlanabilmesi markanın

eylem odaklı bir marka olduğunun da bir göstergesi olacaktır. Kargo şirketlerinin yenilikçi olmaları, merak uyandıran ilgi çekici özelliklere sahip olmaları ve müşterilerin meraklarını giderme ve sorunlarını çözme noktasında gayretli olmaları müşterilerin zihinsel dünyasında kabul görmelerini sağlayacaktır. Kargosunun akıbeti hakkında sağlıklı bilgi alamayan ya da kargo faaliyetleri kapsamında yaşadığı bir soruna çözüm üretilmeyen bir müşterinin düşünce dünyasında bu markaya karşı olumlu bir intibaha sahip olması beklenemez. Son olarak kamuoyunda ilgi uyandıran sosyal sorumluluk projelerine imza atan, fan grupları oluşturabilen, geleneksel medya kanallarında ve sosyal medyada deneyimsel pazarlama uygulamalarını sağlıklı bir şekilde gerçekleştirebilen kargo firmalarının başarılı olmalarını beklemek hayal olmayacaktır. Bu firmalar oluşturdukları bu gönüllü ağı eWOM’u kullanarak daha da genişletebilir ve marka aidiyeti yüksek gönüllü pazarlamacılar ordusu oluşturabilirler. Gelecek çalışmalar için öneriler şu şekilde özetlenebilir; Mevcut çalışma lojistik sektöründe gerçekleştirilmiş olup bundan sonraki çalışmalar farklı sektörlerde gerçekleştirilebilir. Bir diğer öneri çalışmanın Konya merkezi haricinde farklı illerde, bölgelerde ve ülkelerde gerçekleştirilmesidir. Son olarak mevcut çalışmada bir kargo şirketinden hizmet alan tüketicilerin deneyimsel pazarlama uygulamalarına yönelik algılarının sosyo-demografik değişkenlere göre anlamlı farklılık gösterip göstermediği araştırılmıştır. Bundan sonraki çalışmalarda deneyimsel pazarlamanın müşteri memnuniyeti, müşteri sadakati, marka değeri, itibar yönetimi vb. pek çok değişkene etkisi araştırılabilir.

KAYNAKLAR

1. Agapito, D., Pinto, P., & Mendes, J. (2012). Sensory Marketing and Tourist Experiences. *Spatial and Organizational Dynamics Discussions Papers*, 10, 7-19.
2. Alagöz, S. B., & Ekici, N. (2014). Experiential Marketing and Vacation Experience: The Sample of Turkish Airlines. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 150, 500-510.
3. Andreani, F. (2007). Experiential Marketing (Sebuah Pendekatan Pemasaran). *Jurnal Manajemen Pemasaran*, 2(1), 1-8.
4. Damasio, A. R. (1995). Toward a Neurobiology of Emotion and Feeling: Operational Concepts and Hypotheses. *The Neuroscientist*, 1, 19-25.
5. Gentile, C., Spiller, N., & Noci, G. (2007). How to Sustain the Customer Experience: An Overview of Experience Components that Co-Create Value with the Customer. *European Management Journal*, 25(5), 395-410.
6. Günay, G. N. (2008). Hizmet Pazarlamasından Deneyimsel Pazarlamaya: Bir Güzellik Merkezinde Uygulama. *Ulusal Pazarlama Kongresi*, Nevşehir, 64-72.
7. Kabadayı, E. T., & Alan, A. K. (2014). Deneyimsel Pazarlama: Pazarlamadaki Artan Önemi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 203-217.
8. Liu, J.C. & Chen, J. (2006). Virtual Experiential Marketing on Online Purchase Intention. *Proceedings of the 11th Annual Conference of Asia Pacific Decision Sciences Institute Hong Kong*, June 14-18, 325-333.
9. Nagasawa, S. Y. (2008). Customer Experience Management: Influencing on Human Kansei to Management of Technology. *The TQM Journal*, 20(4), 312-323.
10. Nigam, D. A. (2012). Modeling Relationship between Experiential Marketing, Experiential Value and Purchase Intentions in Organized Quick Service Chain Restaurants Shoppers Using Structural Equation Modeling Approach. *Paradigm*, 16(1), 70-79.
11. Özdemir, O. (2018:59). Deneyimsel Pazarlama Yaklaşımı ve Kurumsal İtibar ile İlişkisi: Operatör Şirketleri Üzerine Bir Araştırma. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
12. Pine, B. J., & Gilmore, J. H. (1998). Welcome to the Experience Economy. *Harvard Business Review*, 76, 97-105.

13. Richardson, A. (1999). Subjective Experience: Its Conceptual Status, Method of Investigation, and Psychological Significance. *The Journal of Psychology*, 133(5), 469-485.
14. Schmitt, B.H. (1999a). Experiential Marketing: A New Framework for Design and Communications. *Design Management Journal (Former Series)*, 10(2), 19-26.
15. Schmitt, B.H. (1999b). Experiential Marketing, *Journal of Marketing Management*, 15, 53-67.
16. Song, H. J., Ahn, Y. J., & Lee, C. K. (2015). Structural Relationships Among Strategic Experiential Modules, Emotion and Satisfaction at the Expo 2012 Yeosu Korea. *International Journal of Tourism Research*, 17(3), 239-248.
17. Suhaily, L. & Soelasih, Y. (2018). How E-Service Quality, Experiential Marketing, and Price Perception to make Repurchase Intention on On-line Shopping? *The International Journal of Business Management and Technology*, 2(3), 10-20.
18. Uygur, S. M., & Doğan, S. (2013). Deneysel Pazarlamanın Müşteri Memnuniyeti Üzerine Etkisi: Restoranlar Üzerine Bir Araştırma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (37), 33-48.
19. Wibisono, N. & Yahya, E.S. (2019). The Role of Experiential Marketing Towards Satisfaction and Reintention to Visit a Tourist Destination. *Journal of Tourism & Sports Management (JTSM)*, 1(1), 1-14.
20. Wood, E. H., & Masterman, G. (2008). Event Marketing: Measuring an Experience. In 7th International Marketing Trends Congress, Venice.
21. Yang, C. Y. (2009). The Study of Repurchase Intentions In Experiential Marketing-An Empirical Study of the Franchise Restaurant. *International Journal of Organizational Innovation*, 2(2).

**ÇALIŞANLARIN EĞİTİM DÜZEYLERİ ÜZERİNDEN SOSYAL SERMAYE,
MOTİVASYON VE İŞ TATMİNİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ;
BATMAN ÜNİVERSİTESİ ÇALIŞANLARI ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA**

Dr. Öğr. Üyesi Osman YILMAZ
Batman Üniversitesi
Muhammed Mahsun ŞAHİN
Batman Üniversitesi

ÖZET

İnsan sosyal bir varlıktır. Gündelik hayatında yaşadığı etkileşimler kişi üzerinde nasıl etkin ve etkileyici olabiliyorsa, iş hayatında da bu etkileşimler, işe ilişkilere ilişkin tatmin sağlayacaktır. Sosyal sermaye, iş tatmini ile birlikte işe ilişkin motivasyonu da arttırmaktadır.

İnsanlar ortak değerler etrafında toplandıklarında birbirlerine karşı duydukları güven çerçevesinde ve güçlü iletişim ağlarıyla birlikte tek başlarına yapamayacakları işleri başarabilmektedirler. Farklı deneyimlerle ve kişiliklerle ortak uyum içinde aynı işle ilgili farklı bakış açıları kazanabilecekler ve yapacakları çalışmayı zenginleştirebileceklerdir. Çalışmanın birinci bölümünde ‘‘Sosyal Sermaye’’ kavramı tanımlanmış ve sosyal sermaye türleri üzerinde durulmuştur.

İş tatmini, bireyin yaptığı işi ve iş deneyimini değerlendirdiğinde sahip olduğu hoşnutluk hali olarak tanımlanabilir. İnsanların özel hayatlarında ve iş hayatlarında üzerlerindeki baskıyı artıran rekabet düzeyi psikolojik durumlarında mutsuzluk, tatminsizlik, performans düşüklüğü ve verimlilikte azalmaya yol açtığı son dönemde yapılan çalışmaların başlıca sonuç çıktıları olmuştur (Akçay, 2011, s.80).

Motivasyon, bireylerin belirli bir amacı gerçekleştirmek için kendi arzu ve istekleri davranmaları ve bu süreçten tatmin olmaları şeklinde tanımlanabilir (Doğan ve Aslan, 2018, s.115-120).

Örgütlerin misyonlarını gerçekleştirebilmeleri için bu boyutlar önemlidir. Bu değerler çalışanların performansını arttıracak ve sektörlerindeki mevcut rekabet koşullarında öne çıkmasını sağlayacaktır.

Çalışmanın evreni Batman üniversitesi çalışanlarıdır. Çalışmada Batman Üniversitesi çalışanları üzerinde yapılacak araştırma ile Batman Üniversitesi çalışanlarının eğitim düzeyinin sosyal sermaye, iş tatmini ve motivasyonu ile ilişkisi, araştırma sonunda cevap bulmaya çalışılan sorular olacaktır.

Bu soruya bağlı olarak; Katılımcıların eğitim düzeyleri bağlamında İş Tatmin düzeyi nedir? Katılımcıların eğitim düzeyleri bağlamında Motivasyon düzeyi nedir? Katılımcıların eğitim düzeyleri bağlamında Sosyal sermaye düzeyleri nedir? Sorularına cevap aranacak ve bu bulgular ve farklılaşmaların tespiti ve analizi yapılarak çalışanlar, yöneticiler ve araştırmacılara öneriler sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Sermaye, İş Tatmini, Motivasyon, Eğitim Seviyesi

ABSTRACT

Human is a social entity. Just as the interactions he experiences in everyday life can be efficient and effective on the person, these interactions in business will provide satisfaction regarding relationships. Social capital increases job motivation as well as job satisfaction.

When people gather around common values, they can pull off what they cannot do it alone with their trust in each other and strong communication networks. They will be able to gain different perspectives about the same job in a common harmony with different experiences and personalities and enrich their work. In the first part of the study, the concept of “Social Capital” has been defined and the types of social capital have been emphasized.

Job satisfaction can be defined as the state of contentment of an individual when s/he evaluates her/his work and work experience. That the level of competition that increases the pressure on people in their private and business lives leads to poor performance, decrease of performance, dissatisfaction, and unhappiness in their psychological situations has been the main outcome of recent studies (Akçay, 2011, s.80).

Motivation can be defined as individuals' behaving with their own desires and eagerness to fulfill a certain purpose and being satisfied with this process. (Doğan and Aslan, 2018, s.115-120).

These dimensions are important for organizations to achieve their missions. These values will increase the performance of the employees and make them stand out in the current competitive conditions in their sectors.

The universe of the study is the employees at Batman University. In this study, with the research done on Batman University employees, the relationship between the education level of Batman University employees and social capital, job satisfaction and motivation will be the questions that are tried to find answers at the end of the research.

Depending on this question; What is the level of Job Satisfaction in terms of participants' level of education? What is the level of motivation in terms of participants' level of education? What is the level of social capital in terms of participants' level of education? The answers will be sought and these findings and differentiations will be identified and analyzed; and suggestions will be made to employees, managers and researchers.

Keywords: Social Capital, Job Satisfaction, Motivation, Education Level

1. GİRİŞ

Bilgiye, sermayeye ve üretim kaynaklarına ulaşmanın kolaylaştığı günümüz koşullarında rekabetin içinde kalıcı olabilmek için performans artırıcı birtakım entelektüel varlıklara sahip olunması gereklidir. Çalışanların göstereceği performans çok önemlidir ve bu da çalışanların işe yönelik tutumlarına bağlıdır (İmamoğlu ve ark, 2004, s. 167-176). Çalışanlar işe yönelik olumlu tutumları arttıkça iş tatmini artmaktadır. İş tatmininin performans üzerinde olumlu etkisi tespit edilmiştir (Çekmecelioğlu, 2006, 153-168). İş tatmini çalışan bağlılığı ile birlikte verimliliği ve işyerinin toplam performansını arttırmakla birlikte stratejik hedeflerine de katkı sağlar (Muguongo vd., 2015, s. 47). İnsanlar ortak değerler etrafında toplandıklarında birbirlerine karşı duydukları güven çerçevesinde ve güçlü iletişim ağlarıyla birlikte tek başlarına yapamayacakları işleri başarabilmektedirler. Farklı deneyimlerle ve kişiliklerle ortak uyum içinde aynı işle ilgili farklı bakış açıları kazanabilecekler ve yapacakları çalışmayı zenginleştirebileceklerdir.

Bu çalışmada eğitim seviyesine bağlı olarak Batman üniversitesi personelinin sosyal sermaye, iş tatmini ve motivasyon seviyesi ölçülecektir.

2. SOSYAL SERMAYE

Genel itibariyle sosyal sermaye “toplumsal eylemin gerçekleştirilmesinde gerekli olan sosyal yapılar ve ağlar; bu yapılar içinde normatif içerikler (güvenirlilik ve karşılıklı ilişkiler) ve bununla birlikte yapılar aracılığıyla elde edilen kolektif eylemlerin sonuçları” anlamına gelir (Prakash ve Selle, 2004, s.18). ‘Sosyal Sermaye’ kavramı tanımlanmış ve sosyal sermaye türleri üzerinde durulmuştur. Bir toplumda yer alan kişilerin karşılıklı fayda sağlamak için ortak amaç ve gerekli işbirliğine yönelmelerini sağlayan ve kültürel düzeyi birleştiren bir birikim olma özellikle sosyal sermaye, yetenekli insanların birlikte hareket etmesi için kurallar ve ağların varlığını belirtmektedir (Erselcan, 2009, s.1-2).

Bağlayıcı, birleştirici, köprü kuran sosyal sermaye türleri ile birlikte, sivil toplum ve kamusal sosyal sosyal sermayesi olarak da sınıflandırmak mümkündür. Bu kaynaklar doğrultusunda sosyal sermaye; “insanların ortak amaçları için, bireyler gruplar ya da organizasyonlar halinde bir arada çalışma yeteneğidir” şeklinde tanımlanmaktadır (Ören, 2007, s.74).

3. İŞ TATMİNİ

Tatmin duygusunu açıklamak üzere yapılan teorik ve görgül çalışmalarda öncelikle motivasyon konusu incelenmiştir. Bu konudaki öncü çalışmalar;

- Maslow’un (1943) İhtiyaçlar Hiyerarisi Yaklaşımı,
- Herzberg’in (1966) Çift Faktör Teorisi,
- Vroom’un (1964) Beklenti Teorisi

Motivasyon teorilerinden hareketle Hackman ve Oldham (1980) İş Modeli (Job Characteristics Model) çalışması ile Price ve Mueller’in (1986) iş tatmin modeli çalışmaları ile iş tatmini çalışmaları geliştirilmiştir (Koçel, 2018, s.509).

İş tatmini, bireyin yaptığı işi ve iş deneyimini değerlendirdiğinde sahip olduğu hoşnutluk hali olarak tanımlanabilir. İş tatmini iş şartlarına ve işin sonuçlarına bağlı kişisel değerlendirmelerdir (Schneider ve Snyder, 1975, s.31).

Maslow (1943) ihtiyaçlar belirli bir sıra ile oluşmakta ve bu sıra ile giderilmesi ile tatmin olunmakta bu tatmine bağlı olarak motivasyon ve performans gerçekleşmektedir. Doğrudan iş tatmini incelenmemektedir.

Hackman ve Oldham (1980) iş tatminini – çift faktör teorisinde olduğu gibi- işe ilişkin değişkenler ile açıklamaya çalışmaktadır. Bu modele göre çekirdek iş özellikleri, psikolojik özellik ve etkiler arasındaki etkileşimlere bağlı olarak oluşur.

Herzberg, yapılan işin kendisi ile alakalı olan ve iş görenleri tatmin eden etkenleri “motive edici faktörler”, işin çalışma şartları ile alakalı olan etkenleri de “hijyen faktörler” olarak adlandırmıştır. Herzberg, Motive Edici Faktörler ile Hijyen Faktörleri aşağıda maddeler halinde verilmektedir (Herzberg, 1996, s.45):

Motive Edici Faktörler

- Başarı,
- Tanınma,

- İşin kendisi,
- Gelişme olanakları,
- İlerleme imkânları,
- Sorumluluk,
- Geri bildirim.

Hijyen Faktörler

- Kontrol kalitesi (tarzı),
- Şirket normları ve yöntemleri,
- Ücret,
- Çalışma şartları,
- İş güvenliği,
- Bireysel yaşantı,
- Statü,
- Kişiler arası ilişkiler (astlarla, üstlerle, akranlarla).

Motive edici etkenler, doğruca işe, işin kapsamına ve kendisine yönelik olup, Hijyen etkenler ise genel anlamıyla işin çevresi ile alakalı etkenlerdir. Motive edici etkenler bir kişinin mesuliyet, tanınma, başarı ve bireyin kendisini yetiştirmesine olanak tanımaktadır. Bu sebeple Herzberg'in araştırması ile beraber, idarecilerin iş motivasyonuna olan görüşlerinin de değiştiği anlatılmaktadır (Drafke ve Kossen, 1997, s.56).

İş tatmini ile yüksek içsel motivasyon, örgütsel etkililik, yüksek sorumluluk, yüksek performans, devamsızlık, işgören sağlığı, işgören ilişkileri ve azalan işgücü devri (Hackman ve Oldham, 1975, s.161) bakımlarından önemli ve olumlu etkileri vardır. Ters durumda devamsızlık, sabote etme örgütsel etkisizlik gibi verimlilik azaltıcı davranışlar ve sonuçlar ortaya çıkmaktadır (Yüksel, 2011, s.304). Bu sonuçların örgüt ile doğrudan ilişkisi nedeniyle iş tatmini örgütsel psikoloji çalışmalarının merkezinde yer alır (Dormann ve Zapf, 2001, s.483).

İş tatmin düzeyi örgüt yönetimi açısından önemli bir değerlendirme aracıdır. Yüksek düzeyde iş tatmini örgütün iyi yönetildiği, iş tatmininin azalması örgütsel koşullarda bozulmalar olduğunun göstergesidir (Demirel ve Yıldırım, 2015).

İş Tatmininin Boyutları

İş tatmininin boyutları, dışsal ve içsel olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Dışsal İş Tatmini

İş tatmininin dışsal etkenlerinin oluşmasını sağlayan değişkenler; işyeri şartları (ısıtma, havalandırma vb.), alınan ücret, işyerinin sunduğu olanaklar (yemek sigorta vb.), yükselme ve başarıya bağlı ücret artışı şeklinde belirtilmektedir (Özdemir, 2006).

İçsel İş Tatmini

İş tatmininin içsel etkenleri; ekip olarak çalışmak, iş ortamında kurulan dostluk ve arkadaşlıklar, iş görenlerin görev, yetki ve mesuliyetleri, bireyin kabiliyet ve becerilerini sergileyebilme imkânı, idarecilerin yetkinliği, çalışma süresi ve bu saatlerin çalışana uygunluğu, çalışanın firmaya verdiği değer olarak sıralanmaktadır (Gül ve ark., 2008, s.3).

4. MOTİVASYON

Motivasyon, Latince “hareket etmek” anlamına gelen “movere” sözcüğünden türemiş olarak temelde “harekete geçiren” anlamında kullanılmaktadır. Bireyin herhangi bir gereksinimi karşılamak veya belirlemiş olduğu bir amaca ulaşmak için harekete geçmesiyle birlikte motivasyon başlamaktadır (Adair, 2013, s.9).

Yönetimdeki temel amaç, maddi ve manevi mevcut bütün kaynakların verimli ve etkili bir biçimde kullanılmasını sağlamaktır. Bunların gerçekleşebilmesi de motivasyonun sağlanmasıyla mümkündür (Koçel, 2018, s.633-634).

İdarecilerin yeni koşullar oluşturmak ya da var olan koşulların gidişatını değiştirmek için inisiyatif kullanması çalışanların motivasyonunu ve örgüt başarısını yükseltmektedir (Yazıcıoğlu, 2010, s.244).

Motivasyon, bireylerin belirli bir amacı gerçekleştirmek için kendi arzu ve istekleri davranışları ve bu süreçten tatmin olmaları şeklinde tanımlanabilir (Doğan ve Aslan, 2018, s.115-120).

Motivasyon kavramı ile iş tatmini arasındaki ilişki, karşılıklı olarak etkileşim içerisinde olmalarına rağmen durumlara ve şartlara göre farklılık gösterebilmektedir. Birbirleri arasındaki ilişki bazı durumlarda olumlu, bazı durumlarda olumsuz, bazı durumlarda ise nötr olabilmektedir. Kişinin rahatlığını ve iç huzurunu sağlamakta olan tatmin, kişinin davranışlarını değiştirme anlamına gelmemektedir. Bu noktada tatmin ile motivasyon birbirinden ayrılmaktadır. Çünkü motivasyon, kişinin dışsal davranışlarını etkilemekte ve onu harekete geçirmektedir. Öte yandan tatmin ise bir huzuru ve iç zevki ifade etmektedir (Çelik, 2010, s.67-68).

5. UYGULAMA

5.1.Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada; Batman Üniversitesinde çalışan akademik ve idari personeli eğitim düzeyine göre değerlendirilerek, sosyal sermaye, iş tatmini ve motivasyon düzeylerini belirlemek ve sebeplerini tespit etmek amaçlanmıştır.

5.2. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evreni Batman Üniversitesinde çalışan 901 personel oluşturmaktadır. Üniversite Etik Kurulundan gerekli izin alındıktan sonra 300 anket formu elden dağıtılmıştır. Ayrıca 750 personele e-posta aracılığıyla online anket formu gönderilmiştir. İki hafta süren anket çalışması sonucunda 286 anket bilgisi değerlendirmeye alınmıştır.

$$n = \frac{N*t^2*p*q}{d^2*(N-1)+t^2*p*q}$$
$$n = \frac{901*(1,96)^2*(0,5)*(0,5)}{901*(0,05)^2+(1,96)^2*(0,5)*(0,5)} = 269,33$$

5.3.Araştırmada Kullanılan Ölçekler

5.3.1. Sosyal Sermaye Ölçeği

Sosyal sermaye ölçeği örgütlerde geçerli ve psiko-metrikli onaylanmış bir ölçektir (Kouvonen vd., 2006). Ölçek, sosyal sermayenin hem bilişsel ve yapısal kısımlarını barındırmakta hem de bir birleriyle bağlaştıran tiplerine deyinmektedir. (Harpham ve ark., 2002; Krishna ve Shrader, 1999; Woolcock ve Narayan, 2000). Ölçek bir örgütteki işgörenlerin ortak tutumları, karşılıklı saygı ve güveni, çalışanların iletişim ağlarındaki birlikteliği ve katılım ile amirlerin saygınlığını belirlemektedir. Ölçekte geçerli 8 soru bulunmaktadır. Bu ölçek 5-li likert ölçeği ile ölçeklendirilmiştir (Oksanen vd., 2008, s.639). Sosyal sermaye veri toplama aracının iç tutarlık Cronbach's Alpha katsayısının (0.936) yüksek düzeydeki değerinden hareketle veri toplama aracının oldukça güvenilir olduğu söylenebilir.

5.3.2. Motivasyon ölçeği

İş Motivasyonu Ölçeği: Ölçek, Mottaz (1985), Brislin, Kabigting, Macnab, Zukis ve Worthley (2005), Ertan (2008)'in çalışmalarında kullandıkları, içsel ve dışsal motivasyon boyutlarından oluşan 24 maddeli 5'li likert tipi bir ölçektir.

5.3.3. İş tatmin ölçeği

Akademik araştırmalarda çalışanların iş doyumlarını ölçmek için en fazla tercih edilen ölçek Minnesota İş Tatmini Ölçeğidir. Ölçek, 1967 yılında Weiss, Dawis, England ve Lofquist tarafından geliştirilmiş, 1985 yılında Aslı Baycan tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Minnesota İş Doyum Ölçeği hem iç hem de dış olmak üzere genel memnuniyete katkıda bulunan iki alt boyuta sahiptir. İç iş tatmini ile ilgili konularda, başarı, tanıma, takdir etme, işin kendisi, iş sorumluluğu, terfi ve çalışanların mesleğin kendisi hakkında hissettikleri gibi işin öz niteliklerini ölçmek için çaba sarf edilmiş olmaktadır. Dışsal iş doyumunda ise işletme stratejisi, denetim şekli, yönetici ve astlarla ilişkiler, iş yerine ilişkin çalışma koşulları, ücret gibi işin çevresine ve çalışanların işletmeyle ilgili neler hissettikleri tespit edilmeye çalışılmış olmaktadır (Keser, 2006, s.50).

5.4. Verilerin Analizi

Verilerin analizi SPSS 22 programı ile yapılmış ve %95 güven düzeyi ile çalışılmıştır. Maddeler içi ölçeklerden elde edilen basıklık ve çarpıklık değerlerinin +3 ile -3 arasında olması normal dağılım için yeterli görülmektedir (Groeneveld ve Meeden, 1984; Hopkins ve Weeks, 1990).

Sosyal Sermaye, Motivasyon ile Genel Tatmin ölçek ve alt boyut puanlarından elde edilen çarpıklık ve basıklık değerleri -3 ile +3 arasında olduğundan normal dağılıma uygun olduğu belirlenmiştir. Sosyal Sermaye, Motivasyon ile Genel Tatmin ölçek ve alt boyut puanlarının demografik değişkenlere göre farklılık gösterme durumu parametrik olan test tekniklerinden T ve ANOVA testleri ile analiz edilmiştir. Çalışmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliği Cronbach's Alpha katsayısı ile incelenmiş ve motivasyonu ölçeği alfa değeri 0,932, iş tatmini ölçeğinin alfa değeri 0,946 ve sosyal sermaye ölçeğinin alfa değeri 0,936 olarak bulunmuştur. Likert tipi bir ölçekte yeterli sayılabilecek bir güvenilirlik katsayısının mümkün olduğunca 1'e yakın olması gerekmektedir. Elde edilen sonuçlar çalışmada kullanılan ölçeklerin yüksek güvenilirlikte olduğunu göstermektedir. (Uçar, 2016, s.20-35).

H1: Öğrenim durumun sosyal sermaye, motivasyon ile genel tatmin ve bunların alt boyutları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 5.1. Kişisel Bulgular

		n	%
Cinsiyet	Kadın	64	22,5
	Erkek	222	77,5
Yaş	18-30	45	15,8
	31-40	157	55,0
	41-50	72	24,9
	51 ve üstü	12	4,3
MedeniDurum	Evli	218	76,1
	Bekar	68	23,9
ÖğrenimDurumu	Lise ve dengi okul	22	7,7
	Ön Lisans	28	10,0
	Lisans	105	36,8
	Yüksek Lisans	41	14,4
	Doktora	90	31,1
Hizmet Süreniz	0-5 yıl	45	15,8
	6-10 yıl	112	38,8
	11-15 yıl	71	24,9
	16-20 yıl	27	9,6
	21 yıl ve üzeri	31	11,0
Hangi Sınıfta Çalışmaktasınız	İdari Personel (Memur – İşçi)	171	59,8
	Akademik Personel	115	40,2

Ankete cevap veren katılımcılardan erkeklerin oranı %77,5; 31-40 yaş arası olanların oranı %55,0; evli olanların oranı %76,1; lisans mezunu olanların oranı %36,8, doktora mezunu olanların oranı %31,1; hizmet süresi 6-10 yıl olanların oranı %38,8; İdari Personel olarak çalışanların oranı %40,2'dir.

Sosyal Sermaye, Motivasyon ile Genel Tatmin Ölçek ve Alt Boyut Puanlarının Öğrenim Durumu Açısından İncelenmesi

Öğrenim Durumu	n	Ortalama	ss	F	p	
İç Motivasyon	Lise ve dengi okul	22	3,63	0,96	15,042	,000*

	Ön Lisans	28	3,01	0,58		
	Lisans	105	3,25	0,76		
	Yüksek Lisans	41	3,67	0,59		
	Doktora	90	3,97	0,42		
	Lise ve dengi okul	22	4,11	0,75		
Dış Motivasyon	Ön Lisans	28	3,85	0,56		
	Lisans	105	3,82	0,62	5,463	,000*
	Yüksek Lisans	41	4,13	0,46		
	Doktora	90	4,20	0,35		
	Lise ve dengi okul	22	3,92	0,79		
Motivasyon	Ön Lisans	28	3,51	0,49		
	Lisans	105	3,59	0,62	10,933	,000*
	Yüksek Lisans	41	3,94	0,48		
	Doktora	90	4,11	0,33		
	Lise ve dengi okul	22	3,73	1,03		
İçsel Tatmin	Ön Lisans	28	3,07	0,92		
	Lisans	105	2,98	0,79	12,620	,000*
	Yüksek Lisans	41	3,53	0,70		
	Doktora	90	3,79	0,53		
	Lise ve dengi okul	22	3,86	0,96		
Dışsal Tatmin	Ön Lisans	28	3,12	1,01		
	Lisans	105	3,01	0,75	9,532	,000*
	Yüksek Lisans	41	3,32	0,92		
	Doktora	90	3,72	0,60		
	Lise ve dengi okul	22	3,78	0,99		
Genel Tatmin	Ön Lisans	28	3,09	0,93		
	Lisans	105	2,99	0,74	12,112	,000*
	Yüksek Lisans	41	3,44	0,74		
	Doktora	90	3,76	0,53		
	Lise ve dengi okul	22	3,95	1,18		
Sosyal Sermaye	Ön Lisans	28	3,20	1,05		
	Lisans	105	3,04	0,98	4,259	,002*
	Yüksek Lisans	41	3,15	1,17		
	Doktora	90	3,53	0,76		

***p<0,05**

Sosyal sermaye, motivasyon ile genel tatmin ölçek ve alt boyut puanlarının öğrenim durumu açısından incelenmesi için yapılan ANOVA testi sonuçları aşağıda verilmiştir.

Öğrenim durumu farklı olan gruplar arasında iç motivasyon açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmaktadır ($p<0,05$). Buna göre puan ortalamaları incelendiğinde doktora

mezunu olanlarda iç motivasyon %3,97 en fazla iken ön lisans %3,01 mezunu olanlarda en azdır.

Öğrenim durumu farklı olan gruplar arasında dış motivasyon açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmaktadır ($p<0,05$). Buna göre puan ortalamaları incelendiğinde doktora mezunu olanlarda dış motivasyon %4,20 en fazla iken lisans mezunu %3,82 olanlarda en azdır.

Öğrenim durumu farklı olan gruplar arasında motivasyon açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmaktadır ($p<0,05$). Buna göre puan ortalamaları incelendiğinde doktora mezunu olanlarda motivasyon %4,11 en fazla iken ön lisans mezunu olanlarda %3,51 en azdır.

Öğrenim durumu farklı olan gruplar arasında içsel tatmin açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmaktadır ($p<0,05$). Buna göre puan ortalamaları incelendiğinde doktora mezunu olanlarda içsel tatmin %3,79 en fazla iken lisans mezunu olanlarda %3,07 en azdır.

Öğrenim durumu farklı olan gruplar arasında dışsal tatmin açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmaktadır ($p<0,05$). Buna göre puan ortalamaları incelendiğinde lise ve dengi okul mezunu olanlarda dışsal tatmin 3,86 en fazla iken lisans mezunu olanlarda %2,98 en azdır.

Öğrenim durumu farklı olan gruplar arasında genel tatmin açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmaktadır ($p<0,05$). Buna göre puan ortalamaları incelendiğinde lise ve dengi okul mezunu olanlarda genel tatmin % 3,78 en fazla iken lisans mezunu olanlarda %3,09 en azdır.

Öğrenim durumu farklı olan gruplar arasında sosyal sermaye açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmaktadır ($p<0,05$). Buna göre puan ortalamaları incelendiğinde lise ve dengi okul mezunu olanlarda sosyal sermaye % 3,95 en fazla iken lisans mezunu olanlarda %3,04 en azdır.

SONUÇ

Çalışanların yaptıkları işlerden tatmin olmaları, çalıştıkları kurumdan memnun olduğunun bir göstergesidir. İşgörenlerin işlerinde tatmin olmaları kurumda verilen hizmet kalitesini, verimliliği ve akademik çalışmalarını da etkileyeceği bir gerçektir. Batman Üniversitesi çalışanları üzerine yapılan sosyal sermaye, iş tatmini ve motivasyon süreçlerinin incelemesine yönelik çalışmada, çalışanlara demografik (kişisel) sorular, iş tatmini, motivasyon ve sosyal sermaye ile ilgili 209 personele anket uygulanmıştır.

Sosyal sermaye, motivasyon ile genel tatmin ölçek ve alt boyut puanlarının eğitim durumları açısından araştırılması için ANOVA testi uygulanmıştır. Analiz sonucu iç ve dış motivasyonu yüksek olan sınıfın doktora mezunu olanlar olduğunu, en zayıf motivasyon ilişkisinin de ön lisans mezunlarında olduğu sonucunu göstermiştir. İçsel tatmin açısından incelendiğinde doktora mezunu alanlarda yüksek en düşük içsel tatminin lisans mezunları olduğu görülmektedir. En ilginç sonucu dışsal tatminin, genel tatminin ve sosyal sermaye açısından istatistiksel olarak en yüksek puanın lise ve dengi okul mezunların olduğu en düşük lisans mezunu olan grup olduğu göstermektedir.

Doktora mezunların iç-dış motivasyon, motivasyon ile içsel tatminin yüksek olması üniversitelerin akademik bir ortam oluşu ve kendilerini geliştirme imkanı bulmalarına

bağlana bilir. Lise ve dengi mezunların çoğu üniversitede çalışan işçi ve güvenlik personelidir. Lise ve dengi okul mezunların dışsal tatmin, genel tatmin ve sosyal sermaye düzeylerinin en fazla oluşu işsizliğin yaygın olduğu günümüzde müteahhit firmaya bağlı çalışırken devlet tarafından kadro verilmesi aile ve toplum içinde belirli bir itibar ve statü elde etmelerini sağlamıştır. İç ve dış motivasyon, içsel ve dışsal tatmin ile sosyal sermaye düzeyleri en düşük çıkan ön lisans ve lisans mezun grubunu çoğunluğu idari memur oluşturmaktadır. Bire bir yapılan görüşmelerde, idari memur grubunda bulunup şube müdürü altında bulunan kadrolarında bulunan personelin devlet kurumlarında kariyer yapma veya terfi alma gibi bir şansların olmadığını ve liyakat kuralları göz önünde bulundurulmadığı böyle bir şansın ancak bulacakları bir torpile bağlı olduğunu aktarılmışlardır. Çalışanlardaki bu görüş üniversitede çalışan memurların iç ve dış motivasyonun ile içsel ve dışsal tatminin düşüklüğüne sebebiyet vermektedir.

Devlet kurumlarında çalışan işgörenlerin çoğunda bu görüş hakimdir. Devlet kurumlarının daha verimli ve üretken olması için çalışanlara verilen sosyal hak ve iş garantisi yanında liyakat kurallarını uygulamak ayrıca 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu ve Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Görevde Yükselme ve Unvan Değişikliği Esaslarına Dair Genel Yönetmelik ile daire başkanı ve altında bulunan unvanların sınavla atamaların yapılmasını sağlayacak mevzuat değişikliği ile giderilmesi mümkündür.

Öğretim üyeleri arasında oluşan rekabet akademik çalışmaları engellediği ve çatışma ortamının geleceğe dönük hesap planların yapılmasına sebebiyet verdiği bu da doktora mezunlarının dışsal tatmin, genel tatmin ve sosyal sermaye düzeylerinin düşmesine sebebiyet teşkil etme olasılığı yüksektir. Bu düşüşü engellemek için akademisyenlerin beklentilerini karşılamak, akademik terfilerde uluslararası kriterleri uygulamak ve akademisyenlerin idari görev verilmesinde liyakat esasları göz önünde bulundurulması sorunların önemli kısmını çözecektir.

KAYNAKLAR

1. Adair, J. (2013). *Etkili Motivasyon*. Çeviren: Salih Uyan. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.
2. Baycan, A. (1985). *An analysis of the several aspects of job satisfaction between different occupational groups*. Boğaziçi Üniversitesi SBE Doktora Tezi, İstanbul.
3. Brislin, R. W., MacNab, B., Worthley, R., Kabigting Jr, F., ve Zukis, B. (2005). *Evolving perceptions of Japanese workplace motivation: an employee-manager comparison*. International Journal of Cross Cultural Management, 5(1), 87-104.
4. Çelik, P. (2010). *İşgörenlerin Motivasyon Düzeyleri ile İş Tatmini ve İşe Devam İlişkisi Üzerine Turizm Sektöründe Bir Uygulama*. Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi: Antalya.
5. Doğan, S. ve Aslan, M. (2018) *Psikolojik Sermaye, İçsel Motivasyon ve İş Tatmini İlişkisi*. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İİBF Dergisi, Sayı: 11(3), s.112-125.
6. Dormann, C., ve Zapf, D. (2001). *Job satisfaction: A meta- analysis of stabilities*. Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior, 22(5), 483-504.
7. Drafke, M., ve Kossen, S. (1997). *The Human Side Of Organizations*.(7. Basım).

8. Erselcan, F. (2009). *Sosyal Sermaye ve Ekonomik Kalkınma: Sivas, Kayseri ve Yozgat Bölgesinde Bir Araştırma*. Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi: Sivas.
9. Ertan, H. (2008). *Örgütsel bağlılık, iş motivasyonu ve iş performansı arasındaki ilişki: Antalya'da beş yıldızlı otel işletmelerinde bir inceleme*.
10. Groeneveld, R. A., ve Meeden, G. (1984). *Measuring skewness and kurtosis*. *Journal of the Royal Statistical Society: Series D (The Statistician)*, 33(4), 391-399.
11. Gül, H., Ercan, O. ve Gökçe, H. (2008). *İş Tatmini, Stres, Örgütsel Bağlılık, İşten Ayrılma Niyeti ve Performans Arasındaki İlişkiler: Sağlık Sektöründe Bir Uygulama*. Akademik Bakış Uluslar Arası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 15, Ekim. s.1-11.
12. Çekmecelioğlu, H. G. *İs Tatmini ve Örgütsel Bağlılık Tutumlarının İşten Ayrılma Niyeti ve Verimlilik Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi: Bir Araştırma*. İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 8(2), 153-168 (2006).
13. Hackman, J. R., ve Oldham, G. R. (1975). *Development of the job diagnostic survey*. *Journal of Applied psychology*, 60(2), 159.
14. Harpham, T., Grant, E., ve Thomas, E. (2002). *Measuring social capital within health surveys: key issues*. *Health policy and planning*, 17(1), 106-111.
15. Hopkins, K. D., ve Weeks, D. L. (1990). *Tests for normality and measures of skewness and kurtosis: Their place in research reporting*. *Educational and Psychological Measurement*, 50(4), 717-729.
16. Koçel, T. (2018). *İşletme Yöneticiliği*. İstanbul: Beta Yayınları.
17. Kouvonen, A. vd. (2006). *İşyerinde Kısa Bir Sosyal Sermaye Ölçüsünün Psikometrik Değerlendirilmesi*. BMC Public Health, BioMed Central, s.1-10
18. Krishna, A., ve Shrader, E. (1999, June). *Social capital assessment tool*. In *Conference on social capital and poverty reduction* (Vol. 2224). Washington, DC: World Bank.
19. Mottaz, C. J. (1985). *The relative importance of intrinsic and extrinsic rewards as determinants of work satisfaction*. *The Sociological Quarterly*, 26(3), 365-385.
20. Muguongo, M. M., Muguna, A. T., ve Muriithi, D. K. (2015). *Effects of compensation on job satisfaction among secondary school teachers in Maara Sub-County of Tharaka Nithi County, Kenya*. *Journal of Human Resource Management*, 3(6), 47-59.
21. Oksanen, T., Kouvonen, A., Kivimäki, M., Pentti, J., Virtanen, M., Linna, A., ve Vahtera, J. (2008). *Social capital at work as a predictor of employee health: multilevel evidence from work units in Finland*. *Social science ve medicine*, 66(3), 637-649.
22. Ören, K. (2007). Sosyal Sermayede “Güven” Unsuru ve İşgücü Performansına Etkisi. *Kamu-İş Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1. s.71-90.
23. Özdemir, A. (2006). Farklı örgüt kültürü olan işletmelerde zaman yönetimi üzerine ampirik bir araştırma: Bursa ili örneği (Master's thesis, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler

Enstitüsü).

24. Prakash, S., ve Selle, P. (Eds.). (2004). *Investigating social capital: Comparative perspectives on civil society, participation and governance*. Sage.
25. S.Z. İmamoğlu, H.Keskin, ve S. Erat, (2004) *Ücret, Kariyer ve Yaratıcılık ile İş Tatmini Arasındaki İlişkiler: Tekstil Sektöründe Bir Uygulama*. Yönetim ve Ekonomi Celal Bayar Üniversitesi İİBF Dergisi, 11(1), 167-176
26. Schneider, B., ve Snyder, R. A. (1975). *Some relationships between job satisfaction and organization climate*. Journal of applied psychology, 60(3), 318.
27. Weiss, D. J., Dawis, R. V., England, G. W., ve Lofquist, L. H. (1967). *Minnesota studies in vocational rehabilitation. Manual for the Minnesota satisfaction questionnaire*, 22, 23-4.
28. Woolcock, M., ve Narayan, D. (2000). *Social capital: Implications for development theory, research, and policy*. The world bank research observer, 15(2), 225-249.
29. Yazıcıoğlu, İ. (2010). *Örgütlerde İş Tatmini ve İşgören Performansı İlişkisi: Türkiye ve Kazakistan Karşılaştırması*. Bilig, Sayı: 55. s.243-264.
30. Yıldırım, A., ve Demirel, E. T. (2015). *Ücret Tatmininin Yaşam Tatminini Belirleyici Etkisi Var mı? Elazığ Banka Çalışanları Örneği*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.
31. Yüksel, İ. (2011). *İletişimin iş tatmini üzerindeki etkileri: Bir işletmede yapılan görgül çalışma*. Doğu Üniversitesi Dergisi, 6(2), 291-306.

PATERNALİST LİDERLİĞİN MOTİVASYON ÜZERİNDEKİ ETKİSİ
THE EFFECT OF PATERNALIST LEADERSHIP ON MOTIVATION

Prof. Dr. İsmail BAKAN

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Makbule OĞUZ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Hamran AMIRLI

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

ÖZET

Paternalist bir lider, işgörenlerine hem iş hem de özel yaşamlarıyla ilgili öneri ve tavsiye vermekte, işgörenleriyle kişisel olarak ilgilenmekte, onların özel yaşamlarına ilişkin destek vermekte ve böylelikle örgüt içerisinde bir aile ortamı yaratmaktadır. İşgörenler, zamana ve içinde bulunduğu topluma göre farklı özelliklere, tutum ve davranışlara, motivasyona ve beklentilere sahiptirler. İşgörenlerin yöneticilerinden bekledikleri liderlik yaklaşımı ve davranışı, bu beklentilerin başında gelmektedir. İşgören, yöneticinin babacan davranışından dolayı kendini örgüte bağlı hissederek, örgütle kendini özdeşleştirir, kendi isteğiyle örgütte kalmayı arzular, bağlı olduğu örgüte önem verir ve bunların sonucunda kendini örgüte ait hisseden işgörenin motivasyonu artar ve örgütün amaçlarını gerçekleştirmek adına daha yüksek performans için çaba harcar. Bu nedenle paternalist liderlik davranışı sergileyen yönetici, işgörenin motivasyonunu artırırken, motivasyonu artan birey de yüksek bir performans sergilemektedir.

Bir örgütün kültürü, çoğunlukla toplumsal kültürden etkilenmektedir. Toplumsal kültürün başlıca tipik özelliklerinden biri de paternalizm anlayışıdır. Doğu toplumlarında oldukça yaygın bir yaklaşımdır. Bunun nedeni ise daha iş birliği ve geniş güç mesafesi özelliğinden dolayı paternalizm yaklaşımı bu toplumlarda yaygın olarak görülmektedir. Bu çalışma kapsamında paternalist liderlik davranışı gösteren liderin, motivasyon üzerindeki etkisinin araştırılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Doğu Akdeniz bölgesinde yer alan bir ilde faaliyet gösteren gıda işletmelerinde çalışan işgörelere anket çalışması uygulanmış ve anket sonucunda elde edilen veriler SPSS programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Analiz sonucunda paternalist liderlik davranışı gösteren liderin, işgörenin motivasyonunu olumlu etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lider, Paternalist Liderlik, Motivasyon

ABSTRACT

A paternalist leader offers advice and advice to employees on both their work and personal lives, personally cares for their employees, supports them in their private lives and thus creates a family environment within the organization. Employees have different characteristics, attitudes and behaviors, motivation and expectations according to time and society. The leadership approach and behavior that employees expect from their managers is one of these expectations. The employee feels connected to the organization due to the father's behavior of the manager, identifies himself with the organization, desires to stay in the organization with his own will, attaches importance to the organization to which he is attached, and as a result of this, the employee who feels himself belongs to the organization increases the motivation and strives for higher performance in order to realize the goals of the organization. For this reason, the manager who exhibits paternalist leadership behavior

increases the motivation of the employee and the individual whose motivation increases, shows a high performance.

The culture of an organization is often influenced by social culture. One of the main characteristics of social culture is paternalism. It is a very common approach in Eastern societies. The reason for this is that paternalism approach is common in these societies due to its more collaborative and wide power distance feature. In this study, it is aimed to investigate the effect of the leader who shows paternalist leadership behavior on motivation. For this purpose, a questionnaire was applied to the employees working in food establishments operating in a province in the Eastern Mediterranean region and the data obtained as a result of the survey were analyzed through SPSS program. As a result of the analysis, it was found that the leader showing paternalistic leadership behavior had a positive effect on the motivation of the employee.

Keywords: Leader, Paternalist Leadership, Motivation

1. GİRİŞ

İşletmelerin mal ve hizmet üretimi ve sunumunun her adımında insan vazgeçilmez bir unsurdur. Günümüzde gıda sektöründe teknoloji ne kadar gelişmiş olursa olsun sektörde gelişen teknolojiyi kullanacak olan yine insandır. Bu sebeplerden dolayı, sadece gıda sektöründeki işletmelerin değil tüm işletmelerin en önemli kaynağını insan oluşturmaktadır. Çünkü işletmelerin yükünü çeken, üretimi gerçekleştiren, işletmenin canlı bir organizma gibi işlemlerini sağlayan, insan unsurudur. Bu yüzden işletmeler için işgörenin motivasyonu oldukça önemli bir konudur. İşgören motivasyonu, işgörenlerin yaptıkları işe önem vermeleri, örgüt amaçlarını benimsemeleri, bu amaçlar doğrultusunda çaba göstermeleri üzerinde destekleyici bir güce sahiptir. Bu yüzden motivasyon seviyesi yüksek işgörenler buldukları işletmelerde yüksek moral seviyeleri ile işletmenin uzun vadeli karlılığına ve varlığını sürdürmesine katkıda bulunabileceklerdir (Özüpak ve Aktan, 2008:68).

Günümüzde liderlik, belirli amaç ve hedeflere ulaşmak için bilinçli bir şekilde insanları etkileme ve yönlendirme yeteneği olarak kabul edilmektedir. İyi bir lider, işgörelere sadece profesyonel başarıya ulaşma konusunda yol gösteren değil; aynı zamanda onlara güven veren, ikna kabiliyetini kullanan ve çoğunlukla işgöreleri motive eden bir kişi konumundadır (Önen ve Kanayran, 2015:43). Liderlik ve motivasyon örgüt içerisinde yer alan çalışan davranışlarını yönlendiren ve belirli bir hedef doğrultusunda hareket etmesini sağlayan önemli birer olgudur. Örgütleri başarıya ulaştıracak en önemli kaynak insan faktörüdür. Örgütsel kaynakların sınırlı olduğu düşünüldüğünde en önemli kaynağın insan gücü olduğu ve insan potansiyeli olduğu söylenebilmektedir. Örgütlerin etkenlik ve başarıya ulaşmasını sağlayan en önemli unsur olan insan gücünü yönlendirmenin en önemli yollarından biri de etkin liderlik uygulamalarının ve becerisinin sergilenmesi ve çalışanların motive edilmesidir (Yeşil, 2016:158,159)

Literatürde paternalist liderlik ve motivasyon kavramlarının birlikte ele alındığı herhangi bir çalışmaya rastlanılamamıştır. Araştırmanın belirlenen değişkenleri birlikte ele alan ilk çalışma olması sebebiyle önemli olduğu ve ilgili literatürdeki boşluğu doldurabileceği düşünülmektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Paternalist Liderlik

Lider, başkalarını belirli bir hedef doğrultusunda davranmaya sevk eden, onlara ilham veren ve etkileyen, o kişilerin kendisini isteyerek izlemelerini sağlayan kişidir. Liderlik, liderin yaptığı şeylerle ilgili bir süreçtir (Koçel, 2014: 668). Paternalist lider, işgöreleri kendi iyilikleri için baba şefkatiyle koruyan ve gözeten, meslek ve işyeri dışındaki hayatlarına dahil olan bir yöneticinin uyguladığı liderlik tipi olarak adlandırılabilir (Şendoğdu ve Erdirençelebi,

2014:255). Paternalizm kavramı, ikili ilişkilerin özelliklerini, daha çok astın ve üstün görev ve sorumluluklarını ilgilendirir. Paternalist liderlik tarzında ast ile üst arasındaki ilişki ebeveyn ve çocuk arasındaki ilişkiye benzemektedir. Bu ilişkide üstün görevi astına yardımcı olmak, rehberlik etmek, astı korumak ve astı için iyi olacağını düşündüğü kararları onun adına vermektir. Üst bu davranışları sergilerken asttan beklenen davranış ise üstüne itaat etmesi ve sadık olmasıdır. Paternalist özellikler genellikle feodal ve patriarkal düzene sahip aile ve devlet yapılarında görülmektedir. “Babacan” ve “pederşahi” gibi özellikleri kendinde toplayan devlet, halkını himayesi altına alıp ona bakmakla yükümlüdür. Zamanla aile ve devlet içinde yer alan bu ilişkilerin işyerlerine de yansıdığı gözlenmiştir (Erben, 2004:347). Paternalist lider, örgüt ortamında bir aile sıcaklığı yaratmaya çalışmaktadır. İşgörenleriyle yakın ve kişisel ilişkiler kurmakta, iş dışında işgörenlerin özel hayatlarıyla ilgilenmekte, sadakat beklemekte, işgörenlerin otorite ve statü konularına dikkat etmelerini arzulamaktadır (Köksal, 2011;105). Paternalist lider, örgütte çalışan işgörelere kendilerini örgütün birer parçası olduğunu hissettirir. Bunu hissettirebilmek için yeni bir faaliyeti nasıl yapmaları gerektiğini işgörelere açıklar, gerektiği gibi işleri yerine getiren/getirmeyen işgören ödüllendirilir ya da uyarılır. İşgörenleri, sorumluluk almaya teşvik eder ve işgörenler de kendi sorumluluklarının olduğu alanda çıkabilecek herhangi bir sorunu çıkmadan tarif edildiği gibi çözümlediklerinde babacan liderlerinin mutlu olacağını bilirler (Şendoğdu ve Erdirençelebi, 2014:256).

2.2. Motivasyon

Motivasyon kelimesi Latince “movere”, yani “hareket ettirme, hareketlendirme” kelimesinden gelmektedir. Motivasyon, işgörenlerin ve örgütün amaçlarında uyumu sağlamak amacıyla uygulanan yöntemlerin tamamını ilgilendirir. Motivasyon hem işletme verimliliğinin artmasını hem de işgörenlerin örgütten bekledikleri doyumun artırılmasını hedeflemektedir. Motivasyon, insan ilişkilerine yön veren önemli bir olgu sayılmaktadır. Liderliğin özü, astların çabalarını örgütün amaçları doğrultusunda yönlendirmekten geçmektedir. İşgörenlerin istekli olması, yaptıkları işleri benimsemeleri ve çaba göstermeleri, liderin onları motive etmeleri sayesinde mümkün olacaktır. Liderin temel görevi, işgörenlerin isteklerini sürekli ve canlı tutmak; bunun için örgütte iletişim kanallarını açık tutmak, işgörenlerin kendilerini geliştirmesine imkan tanımak ve geliştirmektir (Önen vd., 2005:44). Tüm örgütlerin temel sorunu, örgütlerin hedeflerini gerçekleştirmek için işgörenlerin etkin bir şekilde ve işgörelenden beklenen düzeyde çalıştırılmamasıdır. İşgörenlerin verimli olmamalarının ve çalışmamalarının altında sorumluluklarını istenilen düzeyde yapabilecek yeterlilikte olmamaları gibi nedenler yatabilir. İşgörenlerin işlerini başarılı şekilde yapabilecek yeterlilikte olmamaları verimsizliğin nedenlerinden bir bölümünü oluştururken diğer bölüm ise gerekli yeterliliğe sahip olmalarına rağmen doğru liderlik yapılmamış ve motive edilmemiş işgörenlerin bulunmasıdır. Motivasyon kuramlarının bir bölümü işgörenin içinde bulunan içsel faktörlerden çok kişinin dışında, çevresinde bulunan dışsal faktörlere ağırlık vermektedir. Bu kuramlar, işgörenin hareketlerinin dışsal faktörlerden etkilendiği ve kontrol edildiği varsayımına dayanmaktadır. Bu halde sorun, hangi dış faktörlerin “işgöreni nasıl motive edilebileceği” sorunu olmaktadır. Yöneticiler ve yönetilenler motivasyonun iki yönünü oluştururlar. Yöneticiler motivasyon aracını kullanarak işgörenlerin yaptıkları işleri daha iyi ve konsantre yapmalarını ve dolayısıyla kaynaklarını en verimli şekilde kullanılmasını sağlamaya çalışırlar (Kantar, 2010:123)

İşgörenleri motive eden faktörler kişiden kişiye göre değişiklik gösterebilir. Bu sebeple motivasyon araçları kullanılırken, kişisel farklılıkların da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Başka bir ifadeyle, kişisel ihtiyaç ve öncelikleri farklılık arz ettiğinden dolayı bir işgöreni motive eden araç diğer işgöreni etmeyebilir (Tunçer, 2013:100).

3. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışma, paternalist liderlik davranışı gösteren yöneticinin işgörenin motivasyonu üzerindeki etkisini incelemek amacıyla yapılmıştır. Bir başka ifadeyle, babacan lider olan yöneticinin işgörenin motivasyonunu artırıp artırmadığı, araştırmanın amacını oluşturmaktadır.

3.1. Araştırma Yöntemi

Yöneticilerin sergiledikleri paternalist liderlik davranışının motivasyona etkisini incelemeyi amaçlayan bu çalışma için veriler anket tekniğiyle elde edilmiştir. Araştırma için hazırlanan anket formu, Doğu Akdeniz bölgesinde yer alan bir ilde faaliyet gösteren gıda işletmelerinde çalışan işgörenden tesadüfi örneklem yöntemiyle seçilen 141 işgörene uygulanmıştır. Dolayısıyla, araştırmanın amacına ulaşabilmek için yapılan analizler ve ulaşılan bulgular 141 anket verisine dayandırılmıştır. Anket, işgörenden demografik özelliklerini ve paternalist liderlik ve motivasyon değişkenlerini ölçmeye yönelik soruları kapsayan üç bölümden oluşmaktadır. Ankette yer alan paternalist liderlik değişkenini ölçmeye yönelik Aycan (2001)'nin geliştirdiği 17 soru ve beş alt boyuttan oluşan ölçek kullanılmış ve ölçekte yer alan ifadelerin uyarlanmış halinin uzman akademisyenler tarafından kontrolü sağlanmıştır. “Çalışanlar sürekli olarak kurumun geleceğini ve çıkarlarını düşünmelidir; yönetici her bir çalışanın hayatının pek çok yönüyle derinlemesine ve uzun süreli ilgilenmelidir; ideal yönetici bir baba gibidir, ideal yönetici; çalışanlar hakkında verilecek kararlarda onlara danışmalıdır” önermeleri ölçekte yer alan ifadeler arasındadır. Çalışan motivasyonunu ölçmeye yönelik Mottaz'ın (1982) modeli esas alınarak Dünder vd. (2007) tarafından geliştirilen 24 sorudan oluşan ölçek kullanılmıştır. “Çalışma arkadaşlarım çalışmalarından dolayı beni takdir ederler; çalışmakta olduğum kurumun ileride şuan ki durumundan daha iyi olacağına inanıyorum; yöneticilerim çalışmalarından dolayı her zaman beni takdir ederler” önermeleri ölçekte yer alan ifadeler arasındadır. Paternalist liderlik ve motivasyon ölçekleri, “1: Kesinlikle Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Kararsızım, 4: Katılıyorum ve 5: Kesinlikle Katılıyorum” şeklinde beşli Likert ölçeğine göre düzenlenmiştir. Araştırmanın amaçları doğrultusunda elde edilen veriler SPSS programı kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma değişkenlerinin güvenilirliği literatürde yaygın olarak kullanılan Cronbach Alfa değerleri ile ölçülmüştür. Normallik testi için Kolmogorov-Smirnov testi uygulanmıştır. Bu test sonucunda elde edilen değer verilerin normal dağıldığını göstermiş ve bu sebeple parametrik analiz yöntemlerinin uygulanmasına karar verilmiştir. Araştırma verilerinin analizinde frekans ve korelasyon analizlerinin yanı sıra geliştirilen hipotezleri test etmek amacıyla regresyon analizleri kullanılmıştır.

3.2. Araştırma Modeli

Bu çalışmada, paternalist liderliğin alt boyutlarının motivasyonun alt boyutları üzerindeki etkisini incelemek için şu hipotezler geliştirilmiştir:

H1: Paternalist liderliğin, “çalışanların işyerine ve üstlerine bağlılığı” alt boyutu içsel motivasyonu pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H2: Paternalist liderliğin, “liderin çalışanların özel hayatına etkisi” alt boyutu içsel motivasyonu pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H3: Paternalist liderliğin, “liderin baba rolü” alt boyutu içsel motivasyonu pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H4: Paternalist liderliğin, “liderin güçlendirmeye yönelik davranışları” alt boyutu içsel motivasyonu pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H5: Paternalist liderliğin, “liderin çalışanlar arası uyumu sağlamaya yönelik davranışları” alt boyutu içsel motivasyonu pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H6: Paternalist liderliğin, “çalışanların işyerine ve üstlerine bağlılığı” alt boyutu dışsal motivasyonu pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

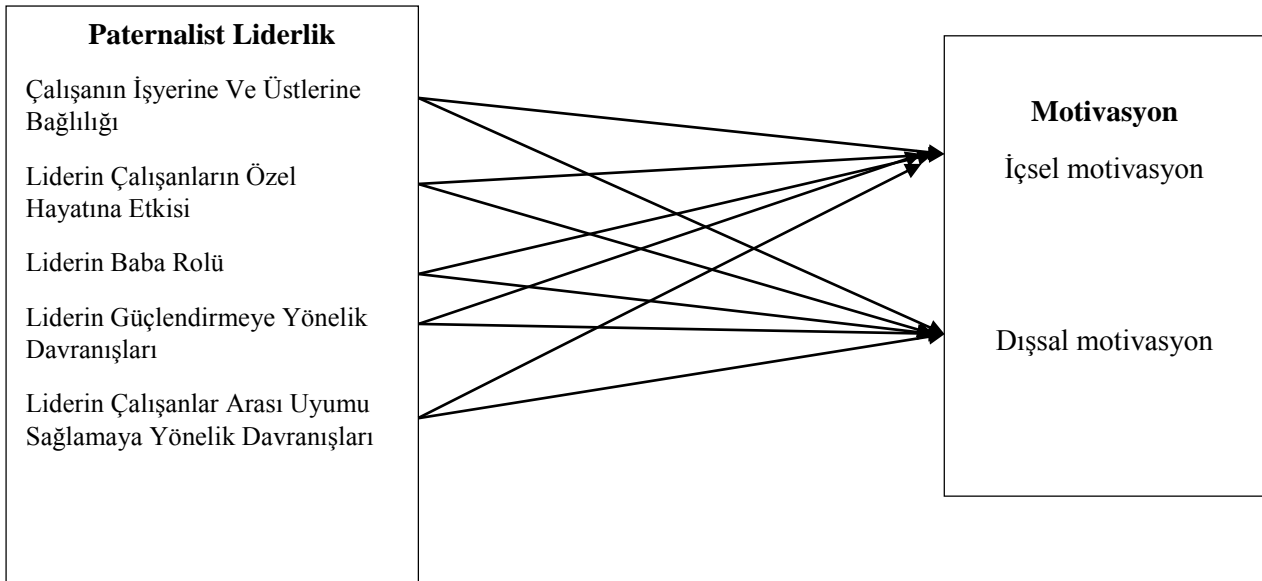
H7: Paternalist liderliğin, “liderin çalışanların özel hayatına etkisi” alt boyutu dışsal motivasyonu pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H8: Paternalist liderliğin, “liderin baba rolü” alt boyutu dışsal motivasyonu pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H9: Paternalist liderliğin, “liderin güçlendirmeye yönelik davranışları” alt boyutu dışsal motivasyonu pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H10: Paternalist liderliğin, “liderin çalışanlar arası uyumu sağlamaya yönelik davranışları” alt boyutu dışsal motivasyonu pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

Geliştirilen hipotezler doğrultusunda araştırmanın modeli Şekil 1’de gösterilmektedir.



Şekil 1. Araştırma Modeli

Bu model kapsamında araştırmanın bağımsız değişkenleri olan paternalist liderliğin alt boyutlarının bağımlı değişken olan motivasyonun alt boyutları (içsel ve dışsal) üzerindeki etkisi incelenmiştir.

4. ARAŞTIRMA BULGULARI

Araştırma değişkenlerinin güvenilirliği, literatürde yaygın olarak kullanılan Cronbach Alfa değerleri ile ölçülmüştür. Tablo 1’de görüldüğü gibi paternalist liderliğin alt boyutu olan liderin güçlendirmeye yönelik davranışları ve liderin çalışanlar arası uyumu sağlamaya yönelik davranışları hariç araştırma değişkenlerinin diğerlerinin güvenilirlik değerleri Özdamar (1999)’ın yüksek güvenilir düzey olarak tanımladığı 0,81 ve üzerinde bulunmuştur (Yaşar, 2014:63).

Tablo 1. Araştırma Değişkenlerinin Güvenilirliği

Değişkenler	Cronbach Alfa Değeri	Önerme Sayıları
Paternalist Liderlik	,924	17
Çalışanların İşyerine Ve Üstlerine Bağlılığı	,865	6
Liderin Çalışanların Özel Hayatına Etkisi	,844	5
Liderin Baba Rolü	,853	2
Liderin Güçlendirmeye Yönelik Davranışları	,673	2
Liderin Çalışanlar Arası Uyumunu Sağlamaya Yönelik Davranışları	,749	2
Motivasyon	,921	24
İçsel Motivasyon	,893	9
Dışsal Motivasyon	,900	15

Ankete katılanların cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu gibi demografik değişkenlere göre durumları Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Araştırmaya Katılanların Demografik Özellikleri

	Frekans	Yüzde		Frekans	Yüzde
Cinsiyet			Medeni Durum		
Kadın	81	58,3	Bekar	68	48,2
Erkek	58	41,7	Evli	63	44,7
Toplam	139**	100	Diğer	10	7,1
			Toplam	141	100
Yaş			Eğitim Durumu		
20-25	49	36,8	Lise	79	61,2
26-30	29	21,8	Ön Lisans	8	6,2
31-35	18	13,5	Lisans	37	28,7
36-40	16	12,0	Yüksek Lisans	4	3,1
41-45	15	11,3	Doktora	1	,8
46-50	4	3,0	Toplam	129	100
51 yaş ve üzeri	2	1,5			
Toplam	133	100			
Gelir Düzeyi			İşyerindeki Çalışma Süresi		
1000 -2000	77	54,6	5 yıldan az	86	62,3
2001-3000	41	29,1	6-10 yıl arası	39	28,3
3001-4000	12	8,5	11-15 yıl arası	8	5,8
4001-5000	6	4,3	16-20 yıl arası	2	1,4
5001-6000	3	2,1	20 yıl ve üst	3	2,2
6001-7000	1	,7	Toplam	138	100
7001-8000	1	,7			
Toplam	141	100			

**Araştırmada elde edilen anket sayısı 141 olmasına rağmen toplam rakamının bu sayıdan düşük olmasının nedeni bazı sorulara katılımcılardan bazılarının cevap vermemiş olmasıdır.

Araştırma anketi toplamda 81(%58,3) kadın, 58 (41,7) erkek katılımcı tarafından yanıtlanmıştır. Katılımcıların 68’i bekar ve 62’si evli olduklarını belirtmişlerdir. Yaş dağılımlarına bakıldığında ise katılımcıların çoğunun 20-35 yaş aralığında (%72,1) olduğu görülmektedir. Katılımcıların eğitim durumları hakkında sorulan soruya verdikleri yanıtlara bakıldığında %61,2’sinin lise, %6,2’sinin ön lisans mezunu, %28,7’sinin lisans ve %3,1’inin yüksek lisans ve %0,8’inin doktora mezunu olduğu anlaşılmaktadır. Elde ettikleri gelirleri

açısından katılımcıların %54,6'sının 1000-2000 TL, %29,1'inin 2001-3000 TL, %8,5'inin 3001-4000 TL ve %4,3'ünün 4001-5000 TL gelir düzeyine sahip oldukları görülmektedir. Yine tablo incelendiğinde, katılımcıların yaklaşık %62,3'ünün 5 yıldan az, %28,3'ünün 6-10 yıl arası, %5,8'inin 11-15 yıl arası, %1,4'ünün 16-20 yıl arası, %2,1'inin 20 yıl ve daha uzun süredir bu işletmelerde çalıştıkları görülmektedir.

Araştırma hipotezleri test edilmeden önce modelde bulunan değişkenlerin birbirleri ile ilişkilerinin istatistiksel açıdan derecesine bakılmıştır. Değişkenler arası korelasyon analiz sonuçları Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3. Araştırma Değişkenlerinin Korelasyon Değerleri

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7
1.Çal. İş. Ve Üst.Bağ	1						
2.Lid.Çal.Öz. Hayata Etkisi	,641**	1					
3.Lid. Baba Rolü	,437**	,693**	1				
4.Lid. Güç. Yön.Dav	,357**	,528**	,630**	1			
5.Lid. Çal. Uy. Sağ. Yön. Dav	,422**	,566**	,608**	,628**	1		
6.İç. Motivasyon	,548**	,475**	,323**	,407**	,401**	1	
7.Dışsal Motivasyon	,273**	,485**	,487**	,413**	,407**	,505**	1

** Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır

Paternalist liderlik alt boyutları ile motivasyon alt boyutları arasındaki ilişki korelasyon analizi ile test edilmiştir. Tablo 3'te yer alan korelasyon analizi sonuçlarına göre paternalist liderlik alt boyutlarıyla, motivasyon değişkeninin alt boyutları arasında anlamlı ilişkiler olduğu, en güçlü ilişkilerin paternalist liderliğin alt boyutu olan liderin baba rolü ile dışsal motivasyon (0,487) arasında ve liderin çalışanın özel hayatına etkisi alt boyutu ile dışsal motivasyon (0,485) arasında, pozitif ve anlamlı yönde olduğu bulunmuştur. Paternalist liderliğin alt boyutu olan çalışanların işyerine ve üstlerine bağlılığı ile motivasyonun alt boyutu olan dışsal motivasyon (0,273) arasında diğer güçlü ilişkilere göre düşük bir ilişki bulunmuştur. Elde edilen bu sonuçlar, çalışma kapsamında geliştirilen hipotezleri destekler niteliktedir.

Çalışmada öne sürülen hipotezleri test etmek amacıyla yapılan regresyon analizi sonuçları Tablo 4-8'de sunulmuştur.

Tablo 4. Çalışanın İşyerine Ve Üstlerine Bağlılığının İçsel Motivasyon ve Dışsal Motivasyon Üzerindeki Etkisi

Değişkenler	Beta	t değeri	p değeri
İçsel Motivasyon	,548	7,719	,000
	$\Delta R^2= ,300$	F=59,580	,000
Dışsal Motivasyon	,273	3,351	,001
	$\Delta R^2= ,075$	F=11,232	,001

Çalışmada geliştirilen “H1: Paternalist liderliğin, çalışanların işyerine ve üstlerine bağlılığı alt boyutu içsel motivasyonu pozitif ve anlamlı olarak etkiler” hipotezini test etmek amacıyla yapılan regresyon analizi sonucuna göre; çalışanların işyerine ve üstlerine bağlılığının içsel motivasyonu ($\beta= ,548$; %30) $p<0,01$ düzeyinde anlamlı, pozitif yönde etkilediği anlaşılmaktadır. Çalışmada geliştirilen “H6: Paternalist liderliğin, çalışanların işyerine ve üstlerine bağlılığı alt boyutu dışsal motivasyonu pozitif ve anlamlı olarak etkiler” hipotezini test etmek için yapılan regresyon analizi sonucuna göre; çalışanların işyerine ve üstlerine bağlılığı dışsal motivasyonu ($\beta= ,273$; %7,5) $p<0,01$ düzeyinde anlamlı ve pozitif yönde etkilediği anlaşılmaktadır. Bu verilerden hareketle H1 ve H6 hipotezleri kabul edilmiştir.

Tablo 5. Liderin Çalışanların Özel Hayatına Etkisinin İçsel Motivasyon ve Dışsal Motivasyon Üzerindeki Etkisi

Değişkenler	Beta	t değeri	p değeri
İçsel Motivasyon	,475	6,362	,000
	$\Delta R^2= ,226$	F=40,481	,000
Dışsal Motivasyon	,485	6,537	,000
	$\Delta R^2= ,235$	F=47,726	,000

Bu çalışmada geliştirilen “H2: Paternalist liderliğin, liderin çalışanların özel hayatına etkisi alt boyutu içsel motivasyonu pozitif ve anlamlı olarak etkiler” hipotezini test etmek amacıyla yapılan regresyon analizi sonucuna göre; liderin çalışanların özel hayatına etkisi içsel motivasyonu ($\beta= ,475$; %22,6) $p<0,01$ düzeyinde anlamlı, pozitif yönde etkilediği

anlaşılmaktadır. Çalışmanın bir diğer hipotezi olan “H7: Paternalist liderliğin, liderin çalışanların özel hayatına etkisi alt boyutu dışsal motivasyonu pozitif ve anlamlı olarak etkiler” hipotezini test etmek için yapılan regresyon analizi sonucuna göre; liderin çalışanların özel hayatına etkisinin dışsal motivasyonu ($\beta = ,485$; %23) $p < 0,01$ düzeyinde anlamlı ve pozitif yönde etkilediği anlaşılmaktadır. Bu verilerden hareketle H2 ve H7 hipotezleri kabul edilmiştir.

Tablo 6. Liderin Baba Rolünün İçsel Motivasyon Ve Dışsal Motivasyon Üzerindeki Etkisi

Değişkenler	Beta	t değeri	p değeri
İçsel Motivasyon	,323	4,019	,000
	$\Delta R^2 = ,104$	F=16,151	,000
Dışsal Motivasyon	,487	6,572	,000
	$\Delta R^2 = ,237$	F=43,193	,000

Çalışma kapsamında ele alınan diğer bir hipotez olan “H3: Paternalist liderliğin liderin baba rolü alt boyutu içsel motivasyonu pozitif ve anlamlı olarak etkiler” hipotezini test etmek amacıyla yapılan regresyon analizi sonucunda, paternalist liderliğin alt boyutu olan liderin baba rolünün içsel motivasyonu %10,4 oranında ve $p < 0,01$ düzeyinde açıkladığı görülmüştür. Çalışmada geliştirilen bir diğer hipotez “H8: Paternalist liderliğin liderin baba rolü alt boyutu dışsal motivasyonu pozitif ve anlamlı olarak etkiler” hipotezini test etmek amacıyla yapılan regresyon analizi sonucuna göre, liderin baba rolü dışsal motivasyonu %23,7 oranında ve $p < 0,01$ düzeyinde açıklamaktadır. Bu sonuçlardan hareketle H3 ve H8 hipotezleri kabul edilmiştir.

Tablo 7. Liderin Güçlendirmeye Yönelik Davranışlarını İçsel Motivasyon Ve Dışsal Motivasyon Üzerindeki Etkisi

Değişkenler	Beta	t değeri	p değeri
İçsel Motivasyon	,407	5,251	,000
	$\Delta R^2 = ,166$	F=27,576	,000
Dışsal Motivasyon	,413	5,343	,000
	$\Delta R^2 = ,170$	F=28,548	,000

Çalışma kapsamında regresyon analizine tabi tutulan diğer hipotezler ise “H4: Paternalist liderliğin, liderin güçlendirmeye yönelik davranışları alt boyutu içsel motivasyonu pozitif ve anlamlı olarak etkiler” ve “H9: Paternalist liderliğin, liderin güçlendirmeye yönelik

davranışları alt boyutu dışsal motivasyonu pozitif ve anlamlı olarak etkiler” hipotezleridir. Bu hipotezleri test etmek için yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre paternalist liderliğin alt boyutu olan liderin güçlendirmeye yönelik davranışları içsel motivasyonu %16, dışsal motivasyonu %17 oranında ve $p < 0,01$ düzeyinde açıklamaktadır. Bu sonuçlara göre H4 ve H9 hipotezleri kabul edilmiştir.

Tablo 8. Liderin Çalışanlar Arası Uyumu Sağlamaya Yönelik Davranışlarının İçsel Motivasyon Ve Dışsal Motivasyon Üzerindeki Etkisi

Değişkenler	Beta	t değeri	p değeri
İçsel Motivasyon	,401	5,158	,000
	$\Delta R^2 = ,161$	F=26,603	,000
Dışsal Motivasyon	,407	5,249	,000
	$\Delta R^2 = ,165$	F=27,557	,000

Çalışmada geliştirilen “H5: Paternalist liderliğin, liderin çalışanlar arası uyumu sağlamaya yönelik davranışları alt boyutu içsel motivasyonu pozitif ve anlamlı olarak etkiler” hipotezini test etmek amacıyla yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre; liderin çalışanlar arası uyumu sağlamaya yönelik davranışlarının içsel motivasyonu ($\beta = ,401$; %16) $p < 0,01$ düzeyinde anlamlı, pozitif yönde etkilediği anlaşılmaktadır. Çalışmada geliştirilen “H10: Paternalist liderliğin, liderin çalışanlar arası uyumu sağlamaya yönelik davranışları alt boyutu içsel motivasyonu pozitif ve anlamlı olarak etkiler” hipotezini test etmek için yapılan regresyon analizi sonucuna göre; liderin çalışanlar arası uyumu sağlamaya yönelik davranışları dışsal motivasyonu ($\beta = ,407$; %16) $p < 0,01$ düzeyinde anlamlı ve pozitif yönde etkilediği anlaşılmaktadır. Bu verilerden hareketle H5 ve H10 hipotezleri kabul edilmiştir.

5.SONUÇ

Hangi işletme kademesinde bulunulursa bulunsun her yönetici motivasyon konusuyla ilgilenmek zorundadır. Çünkü yöneticilik işinin temeli, bireyi çalıştırmak, bireylerle beraber çalışmak, çalışma ekibini oluşturan bireylerin örgütsel hedefler doğrultusunda isteyerek çalışmalarını; bilgi, yetenek ve becerilerini tam anlamıyla bu doğrultuda harcamalarını sağlamaktır (Koçel, 2014:729).

Tüm evrende yaşanan küreselleşme olgusu ve bu olguyla beraber tüm hususta yaşanan değişim ve gelişmeler bilginin daha büyük önem kazanmasına sebep olmuştur. İçinde bulunduğumuz zaman artık bir bilgi çağıdır ve bu bilgi çağı her alanda büyük ilerlemelere ve değişimlere sahne olmaktadır. Bu değişimlerden liderlik olgusu da nasibine düşen payı almıştır (Bakan ve Doğan, 2012:9). İşgörenlerden beklediği performansı elde etmek isteyen bir lider, işgörenlerini motive etmek zorundadır. Lider, motivasyonu örgütsel verimlilik ve etkinliği artırmaya yönelik işlevsel bir araç olarak da kullanabilir. Bu sebeplerden dolayı bir liderlik anlayışı olan paternalist liderliğin motivasyonu etkileyebileceği düşünülmüştür. Paternalist liderlik alt boyutlarının, motivasyon alt boyutları üzerinde bir etkisinin olup olmadığını incelemeyi amaçlayan bu çalışmanın yapılmasına, literatür taraması sonucunda paternalist liderliğin alt boyutlarıyla motivasyonun alt boyutlarının ele alındığı çalışmaya rastlanılmamış olmasından dolayı literatüre katkı sağlamak amacıyla karar verilmiştir. Çalışma Doğu Akdeniz bölgesinde faaliyet gösteren gıda işletmelerinde çalışan tesadüfi örneklem yöntemiyle seçilen 141 işgören üzerinde bir anket uygulamasıyla gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada yapılan korelasyon analizi neticesinde paternalist liderlik alt boyutları ile motivasyon alt boyutları arasında $p<.01$ düzeyinde anlamlı ilişkiler olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Katılımcıların, yöneticilerinin sergiledikleri paternalist liderlik davranışı arttıkça işgörenlerinin de motivasyonun arttığı algısına sahip oldukları sonucuna varılmıştır.

Bağımsız ve bağımlı değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkilerin belirlenmesinden sonra araştırma hipotezlerinin test edilmesine yönelik doğrusal regresyon analizleri gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın amacı doğrultusunda yapılan regresyon analizi sonucunda da paternalist liderliğin alt boyutlarının, motivasyonun alt boyutları üzerinde anlamlı, pozitif yönde etkiye sahip oldukları bulgusuna ulaşılmıştır. Bu çerçevede çalışmada ileri sürülen tüm hipotezler kabul edilmiştir. Elde edilen bu bulgular doğrultusunda, gıda işletmelerinde çalışan yöneticilerin, paternalist liderlik özelliklerini esas alarak işgörenlerinin içsel ve dışsal motivasyonlarını artırabileceklerinin farkında olmaları ve bu farkındalığa yönelik çeşitli stratejiler üretmeleri gerektiği söylenebilir.

Bu çalışma, araştırma kapsamındaki Doğu Akdeniz bölgesinde yer alan gıda işletmelerinden elde edilen verilerle ve kullanılan yöntemlerle sınırlıdır. Bu kapsamda elde edilen bulguların küçük bir örneklemden elde edilen verilere dayalı olması nedeniyle tüm gıda işletmelerinde çalışan işgörenler açısından genelleştirilebilirliğinin sağlanması mümkün olmamaktadır. Değişkenler arasındaki etkileşimin daha net şekilde ortaya konulabilmesi bakımından çalışmanın farklı bölgelerde ve sektörlerde uygulanması ve örneklem büyüklüğünün genişletilmesi önerilebilir.

KAYNAKÇA

- BAKAN, İ. (2008). ‘Örgüt Kültürü” Ve “Liderlik” Türlerine İlişkin Algılamalar İle Yöneticilerin Demografik Özellikleri Arasındaki İlişki: Bir Alan Araştırması’, KMU İİBF Dergisi Yıl:10 Sayı:14 Haziran.
- BAKAN,İ., DOĞAN İ.F.(2012) “Hizmetkâr Liderlik”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi
- ERBEN, G., S. (2004). “Toplumsal Kültür Aile Kültürü Etkileşimi Bağlamında Paternalizm Boyutuyla İşletme Kültürü: Türkiye Örneği”, 1. Aile İşletmeleri Kongresi Bildirileri, 17-18 Nisan 2004, (Ed.: Koçel, T.), İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları: 345-356.
- KANAYRAN, H.G., ÖNEN, S.M . (2015) “Liderlik ve Motivasyon: Kuramsal Bir Değerlendirme” Birey Ve Toplum, 5(10)
- KANTAR, H., (2010) “İşletmede Motivasyon” 2. Baskı Kum Saati Yayınları
- KOÇEL, T., 2014. “İşletme Yöneticiliği” 15.Baskı İstanbul: Beta Basım Yayın
- KÖKSAL, O.(2011). “Bir Kültürel Liderlik Paradoksu: Paternalizm” Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8 (15), s. 101 - 122
- ÖNEN L., TÜZÜN B. (2005) “Motivasyon” Epsilon Yayınevi
- ÖZÜPAK N.M., ve AKTAN E. (2008) “Konya Emniyet Müdürlüğü Örneği’nde İşgören Motivasyonu” Selçuk İletişim, 5(2)
- ŞENDOĞDU, A., ERDİRENÇELEBİ, M. (2014). Paternalist Liderlik İle Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Araştırma. Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 14(27), 253-274.
- TUNÇER P. (2013) “Örgütlerde Performans Değerlendirme Ve Motivasyon” Sayıştay Dergisi Sayı:88/ Ocak - Mart 2013
- YAŞAR M.(2014) . “İstatistiğe Yönelik Tutum Ölçeği: Geçerlilik ve Güvenirlilik Çalışması”, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 36 (Temmuz 2014/II)
- YEŞİL A.(2016) “Liderlik ve Motivasyon Teorilerine Yönelik Kavramsal Bir İnceleme” Uluslararası Akademik Yönetim Bilimleri Dergisi 2(3)

MİKROKREDİ KULLANAN KADINLARIN GİRİŞİMCİLİK PROFİLLERİ ENTREPRENEURAL PROFILES OF WOMEN USING MICROCREDIT

Prof. Dr. İsmail BAKAN

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Mustafa Tuncer OKUMUŞ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Merve Rabia KUTLUK

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

ÖZET

Girişimcilik, ülkelerin üzerinde önemle durduğu ve hakkında birçok çalışma yapılmış önemli bir konu olarak görülmektedir. Kadın girişimciler kendilerine özgü girişimcilik davranışları oluşturmakta ve başarılı girişimler oluşturmaktadırlar. Mikrokredi kullanan kadın girişimciler de kadın girişimciler içerisinde ayrıca dikkat çekilebilecek bir girişimci kitle olarak ortaya çıkmakta ve oldukça başarılı girişimlerde bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, mikrokredi kullanan kadınların girişimcilik profilleri ile ilgili olarak, kadınların girişimci profili, algılanan yetenek, iş tutkusu, öğrenme yönelimi ve süreklilik ilişkilerini incelemektir.

Kahramanmaraş'ın 7 ilçesinde yaklaşık 4000 mikrokredi kullanan kadın girişimci bulunmaktadır. Aldıkları mikrokredilerle bir çok girişimcilik faaliyeti gerçekleştirmekte ve zaman içerisinde girişimlerini büyüterek kendi işyerlerini açan bir çok başarılı örnek bulunmaktadır.

Kadın girişimcilerin gerçekleştirdikleri faaliyetlerinde ihtiyaç duydukları *girişimcilik profilleri*, girişimcinin bir işi başarılı bir şekilde tamamlaması için gerekli olan *algılanan yetenek*, çalışanların çok çalışmaktan mutlu olma durumu olan *iş tutkusu*, girişimcilerin mevcut bilgi birikimlerine yeni öğrenmeler yoluyla eklemeler yapmalarını sağlayan girişimcilikte *öğrenme yönelimi* ve girişimcilikte karşılaştığı güçlükler karşısında pes etmeme ve işlerini yeniden düzene koyup ilerleyebilme durumu olan *süreklilik (sebat etme)* arasındaki ilişki incelenmiştir.

Çalışmada öncelikle yerli ve yabancı literatür taranmıştır. Araştırma verilerinin elde edilmesi için anket tekniği seçilmiştir. Çalışma kapsamında Kahramanmaraş'ta mikrokredi kullanan 351 kişiye anket uygulanmıştır. Toplanan verilerin SPSS'e veri girişi yapılmış ve veriler analiz edilmiştir. Analiz kapsamında, güvenilirlik, demografik istatistikler, korelasyon ve regresyon analizleri yapılmıştır.

Analiz bulgularına göre; Kahramanmaraş'ta mikrokredi kullanan kadınların girişimcilik profili ile algılanan yetenek, öğrenme yönelimi, iş tutkusu ve süreklilik arasında pozitif yönlü ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma değişkenlerinin (algılanan yetenek, öğrenme yönelimi, iş tutkusu ve süreklilik) kadın girişimcilik profilini arttırdığı ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Mikrokredi, Kadınların Girişimcilik Profilleri, Algılanan Yetenek, İş Tutkusu, Süreklilik

ABSTRACT

Entrepreneurship is seen as an important issue that countries emphasize and many studies have been done about. Women entrepreneurs create their own entrepreneurship behaviors and create successful enterprises. Women entrepreneurs who use microcredit also emerge as a remarkable entrepreneurial mass among women entrepreneurs and make very successful initiatives. The aim of this study is to investigate the entrepreneurial profile of women using microcredit, women entrepreneurs profile, perceived ability, passion for work, learning orientation and persistence.

There are approximately 4000 women entrepreneurs using microcredit in 7 districts of Kahramanmaraş. There are many successful entrepreneurship activities with the micro-credits they have received and there are many successful examples that have opened their own businesses by expanding their enterprises over time.

The relationship between; entrepreneurial profiles that women entrepreneurs need in their activities, perceived ability required by the entrepreneur to successfully complete a job, Passion of work, which is a condition of employees being happy to work hard, entrepreneurship learning orientation, which enables entrepreneurs to add to their existing knowledge through new learning, persistence which not to give up in the face of difficulties in entrepreneurship and to reorganize and advance their business were examined.

In this study, firstly, domestic and foreign literature was searched. In order to obtain the research data, questionnaire technique was selected. A questionnaire was applied to 351 people using microcredit in Kahramanmaraş scope of the study. The data collected were entered into SPSS and analyzed. Within the scope of the analysis, reliability, demographic statistics, correlation and regression analyzes were performed.

According to the analysis findings; It is concluded that there is a positive relationship between entrepreneurship profile of women using microcredit in Kahramanmaraş and perceived ability, passion for work, learning orientation and persistence. It can be stated that research variables (perceived ability, passion for work, learning orientation and persistence) increase female entrepreneurship profile.

Keywords: Women's entrepreneurs profile, perceived ability, passion for work, learning orientation and persistence.

1. GİRİŞ

Girişimcilik üzerinde çokça çalışılan bir konu iken kadın girişimciliği son zamanlarda dikkat çeken konulardan birisi durumundadır. Ülkemizde kadın girişimci sayısının her geçen gün arttığı görülmektedir. Kadın girişimciler çok geniş bir yelpazede girişimlerde bulunmakta ve başarılı da olmaktadır. Kadın girişimcilerin kendilerine özgü girişim profilleri ortaya çıkmaktadır (Krakauer vd., 2018). Bu çalışmanın konusunu da kadın girişimcilerin girişimcilik profilleri ve bu profilleri etkilediği düşünülen unsurlardan algılanan yetenek, iş tutkusu, öğrenme yönelimi (Clerck, Honig ve Martin,2013) ve süreklilik (sebat) (Krakauer vd., 2018) oluşturmaktadır. Kadın girişimciler içerisinde de mikrofinans olarak girişim gerçekleştiren başka bir deyişle mikrokredi kullanan kadın girişimciler çalışmada ele alınmıştır.

Mikrofinans Programı, Türkiye'de ilk defa 18 Temmuz 2003 yılında Diyarbakır'da, 5 bayanın mikrokredi alması ile başlamış, Türkiye genelinde 65 il, 90 şube ile faaliyetlerini devam ettirmektedir. Dar gelirli bayanlara mikrokredi verilmesini sağlayan Program, 60.000'den

fazla bayan ile birlikte bu bayanların çocuklarına ve ailelerine ulaşma fırsatı yakalamıştır. (TİSVA, 14.07.2019).

Mikrokredi uygulaması Kahramanmaraş'ın Afşin, Andırın, Dulkadiroğlu, Elbistan, Göksun, Onikişubat ve Türkoğlu ilçelerinde uygulanmakta ve yaklaşık aktif 4.000 kadın girişimci bu kredilerle girişim faaliyetlerini sürdürmektedir. Oldukça başarılı girişimler gerçekleştirdikleri gözlemlenen bu grubun girişimcilik profilleri ve bu profili etkileyen değişkenler incelemeye değer olarak görülmektedir.

1.1. KADIN GİRİŞİMCİ PROFİLİ

İnsanlığın var olduğu günden bu yana sürekli çeşitlenen insan ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik olarak gerçekleştirilen tüm faaliyetler girişimciliğin, girişimcilik de ekonomik ve sosyal gelişmenin temelini oluşturmuştur. Girişimcilik, yenilik ve yaratıcılık faaliyetlerini öncelikle belirli riskleri alarak atıl kaynakların birleştirilmesi ve yönetilmesi sürecidir. Bu süreci bizzat gerçekleştiren veya aracılık eden kişi girişimci, sonuçta ortaya çıkan işletme ise girişimdir (Bakan, 2015:13-16).

Girişimcilik açısından dikkat çeken bir diğer konu da kadın girişimci sayısının artmasıdır. Kadın girişimciler kendilerini erkek girişimcilerden farklılaştıran özellikleriyle ekonomik kalkınmaya önemli katkılar sağlamaktadırlar (Bakan, 2015:88).

Küçük işletmeler kadınlara girişimcilik yoluyla kendilerini ekonomik olarak ifade etmelerine basamak oluşturmaktadır. Gittikçe artan sayıda kadın, cam tavan sendromunu kırmanın en iyi yolunun kendi şirketlerini kurmak olduğunu fark ediyorlar (Scarborough, 2014:19). Bu anlamda mikrokredi kullanan kadın girişimciler de aldıkları mikrokrediler ile birçok farklı alanda girişim faaliyeti yürütmekte ve zaman içerisinde kendi işletmelerini açarak girişimlerini büyütülmektedirler.

İş sahibi kadınların gelirleri diğerlerine göre yüksek olmasına rağmen erkeklere göre düşük seviyede kalmaktadır. Kadınlar, erkeklerden daha dışa dönük ve sosyaldirler ve erkekler kadar sezgiseldirler. Kadınlar çok görevli insanlardır, sözlü iletişimi ve iyi tanımlanmış rutinleri tercih ederler. Kendilerine özgü girişimcilik profilleri vardır. Fırsatları belirlemede ustadırlar. Yürütme, önderlik yapma, cesaretlendirme, planlama ve zamanlama davranışlarının yanı sıra iş programlarını geliştirme ve işletme finansmanını düzenleme davranışlarını içeren örgütlenme yeteneğine sahiptirler. Stratejik düşünebilir ve uygulayabilirler. Sosyal ağları güçlü kurabilir ve kullanabilirler (Krakauer vd., 2018:365).

Girişimcilik profilleri güçlü olan kadınlar mevcut girişimlerini sürdürme, geliştirme ve yeni girişimler oluşturmada daha başarılı olacaklardır. Zaman içerisinde kendilerini daha da geliştirerek girişimcilik profillerini güçlendirebileceklerdir. Bu özellikleri bireysel olarak kadınları daha güçlü birer girişimci haline getirecektir.

1.2. ALGILANAN YETENEK

Algı, bireylerin çevrelerini anlamlandırabilmek adına duyumsal izlenimlerini düzenleme ve yorumlama süreçlerine verilen isimdir (Robbins ve Judge, 2017:168).

Yetenek, insanların, bir iş için gerekli çeşitli görevleri yerine getirme kapasitesidir. Düşünsel yetenekler, düşünmek, mantığa oturtmak ve problem çözmek gibi düşünsel faaliyetleri yerine getirebilmek için ihtiyacımız olan yeteneklerdir. Fiziksel yetenekler, dayanıklılık, esneklik, güç gibi özellikler isteyen görevleri yerine getirebilme kapasitesidir (Robbins ve Judge, 2017:51).

Yetenek, bir işi başarılı bir şekilde tamamlamak için gerekli olup hem kendiliğinden gelen yani içsel hem de sonradan öğrenilen becerileri kapsamaktadır. İçsel beceriler, çalışanların belirli işleri daha çabuk öğrenmelerini ve daha iyi yapmalarını sağlamaktadır. Fiziksel ve zihinsel anlamda bireyde doğuştan gelen pek çok beceri bulunmaktadır ve bunlar aynı zamanda bizim öğrenilen becerileri edinme yeteneğimizi de etkilemektedir. Öğrenilen beceriler şu anda sahip olduğunuz beceri ve bilgilerdir. Öğrenilmiş yetenek, edinmiş olduğunuz fiziksel ve zihinsel beceri ve bilgileri kapsamaktadır (McShane ve Glinow, 2016:24).

Gatewood ve arkadaşlarına (2002) göre; eğer insanlar kendilerine verilen beceri ve yetenek kümelerinin yeterli olduğunu algıarlarsa, gerekli davranışlarda bulunmaya motive olurlar. Yüksek algılanan yeteneğe sahip bireylerin aktif olması beklenir (Parish ve Treasure, 2003:174).

Algılanan yetenek, girişimcilere gerçekleştirecekleri faaliyetlerinde harekete geçmeleri ve başarılı olmaları için motive edici önemli bir etkidir. Bu bilgilerden hareketle araştırmanın birinci hipotezi şöyle kurgulanmıştır:

H1. Algılanan yetenek, kadınların girişimcilik profilini pozitif yönde etkiler.

1.3. İŞ TUTKUSU

Tutku, kişinin sevdiği ve önemli bulduğu, kendini tanımlayan, önemli zaman ve enerjinin harcadığı bir faaliyete (örneğin iş) doğru güçlü bir eğilim olarak tanımlanır. İki tür tutku mümkündür: uyumlu tutku ve obsesif tutku. İşe çok değer verildiği, anlamlı olduğu ve kişi tarafından önemli olarak özgürce kabul edildiği zaman, o kişinin kimliği ve özünde özerk bir şekilde içselleştirilerek ahenkli bir tutku ortaya çıkar (Vallerant vd., 2013, akt., Houlfort vd. 2015:85). Takıntılı bir tutkuya sahip olmak, diğer yaşam aktivitelerine önemli bir yatırım yapılmasını engeller ve böylece bilişsel, duyuşsal ve davranışsal repertuarını canlandırma ve şarj etme fırsatını engeller. Dolayısıyla, iki tutku türü niteliksel olarak farklıdır ve farklı sonuçlara yol açar (Houlfort vd. , 2015:85).

Çalışanların iş tutkusu; kalıcı, duygusal olarak pozitif, anlam temelli, işlerinde tutarlı, yapıcı iş niyetleri ve davranışlarıyla sonuçlanan örgütsel durumların, tekrar eden bilişsel ve duyuşsal değerlendirmelerinden kaynaklanmaktadır (Zigarmi vd., 2009:310). İş tutkusu özellikle bireyin çok çalıştılarındaki olumlu duygulardan oluşan, çalışanların işe yaklaşımının duygusal bir yönüne neden olur. İş tutkusu, çalışanların işe önemli zaman yatırımları yapmaktan aldığı mutluluk kaynağını oluşturur (De Clercq ve Belausteguigoitia, 2017:79). İş tutkusu, çalışanların çok çalışmaktan hoşlanmaları ve sonucunda elde ettikleri başarılarından mutlu olmaları, boş zamanlarında bile çalışmaya geri dönmeyi beklemeleri gibi duyguların çalışanlarda oluşması durumudur. Bu bilgilerden hareketle araştırmanın ikinci hipotezi şöyle kurgulanmıştır:

H2. İş tutkusu, kadınların girişimcilik profilini pozitif yönde etkiler.

1.4. ÖĞRENME YÖNELİMİ

Öğrenme, kişinin sezgisel ve bilişsel süreçlerle, çevresi ile ilgili olarak birikmiş ve yeni bilgi ve uyarıları algılaması, olaylar arasındaki benzerlik ve farklılıkları algılaması ve bunları özümseyerek davranışları yansıtmasıdır. Dolayısıyla öğrenme olayının göstergesi davranışlardır (Koçel, 2018:433). Öğrenme, deneyimlerimiz sonucu davranışlarımızda meydana gelen oldukça kalıcı bir değişimdir (Robbins vd., 2016 :237).

Girişimcilikte öğrenme yönelimi, girişimcilerin mevcut bilgi birikimlerine yeni öğrenmeler yoluyla eklemeler yaparak girişimlerini geliştirmeleri veya yeni girişimler oluşturacak bilgi ve

beceriye sahip olmalarıdır. Bu öğrenmeler; yeni fırsatlar, risk alma, zor görevler üstlenme, yüksek düzeyde yetenek ve beceri gerektiren işlerde çalışma gibi sebeplerle yeni beceriler öğrenme ve geliştirme ile yeteneklerini geliştirmek için okuma yoluyla gerçekleşebilir. Girişimcilerin gelişen ve hızla değişen ortamlarda bu beceriye ihtiyaç duyacakları açıktır. Bu bilgilerden hareketle araştırmanın üçüncü hipotezi şöyle kurgulanmıştır:

H3. Öğrenme yönelimi, kadınların girişimcilik profilini pozitif yönde etkiler.

1.5. SÜREKLİLİK (SEBAT)

Süreklilik, belirsiz getiri projelerinde yoğun olarak çalışabilme becerisi, sebat üzerine odaklanarak öz-farkındalık gelişimidir (Krakauer vd. 2018:364). Süreklilik, zor koşullar altında kişisel etkinliği ve performansı güvenilir bir şekilde öngördüğünden ve yeni bir şirket kurmak devam eden bir zorluk olduğundan, ısrarcı girişimciler daha az ısrarcı olanlardan daha iyi performans gösterme eğiliminde olacaktır (Markman ve Baron, 2003:291).

Girişimcilikte süreklilik (sebat), engelleri aşabilme, işinde kayıp yaşadığında devam edebilme, hata yaptığında pes etmeme ve işlerini yeniden düzene koyup ilerleyebilme, başarısızlıktan olumsuz etkilenmeyip öğrenmenin bir yolu olarak görüp yeniden ayağa kalkarak devam edebilme durumudur. Girişimciler sürekli bu durumlarla karşı karşıya kalabilecekleri için pes etmeden işlerinde süreklilik sağlayabilmeleri önemli hale gelebilecektir. Süreklilik, işlerin tamamen kötüye gideceği noktayı da görüp ayağa kalkabilecek zamanı da bilmeyi gerektirir. Bu bilgilerden hareketle araştırmanın dördüncü hipotezi şöyle kurgulanmıştır:

H4. Süreklilik (sebat etmek), kadınların girişimcilik profilini pozitif yönde etkiler.

2. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Araştırmada; nicel araştırma yöntemi uygulanmıştır. Hazırlanan bu çalışmada veri toplama sürecinde anket tekniği en uygun teknik olarak kabul edilmiş ve uygulanmıştır.

Krakauer vd. (2018) tarafından kullanılan ölçeklerden uyarlanan; kadınların girişimci profili “Kadın girişimciler sosyoekonomik çevre ile başa çıkmak için iyi becerilere sahiptir” şeklinde sorulardan oluşan 3 önerme, süreklilik “Planlama hatası yaptığım zaman, işleri tekrar düzenler ve ilerlerim” şeklinde sorulardan oluşan 5 önerme uyarlanarak kullanılmıştır.

Clerck vd. (2013) tarafından kullanılan ölçeklerden uyarlanan; algılanan yetenek “Eğer istersen kendi işimi kurabileceğimden kendimi emin hissediyorum” tarzında 2 önerme, iş tutkusu “Çok çalışmayı sevdiğim için çok şey başardım” şeklinde sorulardan oluşan 4 önerme uyarlanarak kullanılmıştır.

Ankette her bir ifade için “1.Kesinlikle Katılmıyorum”, “2.Katılmıyorum”, “3.Kararsızım”, “4.Katılıyorum” ve “5.Kesinlikle Katılıyorum” ölçeklerinden oluşan 5 aşamalı Likert ölçeği ile değerlendirme yapılmıştır.

Toplanan veriler SPSS 21 istatistik paket programı kullanılarak değerlendirilmiştir. İlk olarak anket verileri araştırma değişkenleri bazlı güvenilirlik testine tabi tutulmuş, Cronbach’s alfa güvenilirlik katsayısı bulunmuştur. Daha sonra kişiye tanımlayıcı istatistikler ortaya koyulmuştur. Korelasyon testi ile araştırma değişkenleri arasındaki ilişki düzeyi ve yönü belirlenmiş, regresyon analizi ile hipotezler test edilmiştir. Analiz sonuçları tablolar halinde sunulup raporlanmış ve ortaya çıkan bulgular yorumlanarak çalışmanın sonucu ortaya konulmuştur.

2.1. ARAŞTIRMANIN EVRENİ VE ÖRNEKLEM

Bu araştırmanın evrenini Kahramanmaraş'ta faaliyet gösteren mikrokredi kullanan kadınlar oluşturmaktadır. Araştırmada örneklem sayısının belirlenmesinde basit tesadüfî örneklem yönteminden yararlanılmıştır. Bu kapsamda, Kahramanmaraş'ın 7 ilçesinde mikrokredi kullanan kadınlar araştırmanın evrenini oluşturmakta olup 351 kişi örneklem olarak seçilmiş ve Kahramanmaraş Afşin, Andırın, Dulkadiroğlu, Elbistan, Göksun, Onikişubat ve Türkoğlu ilçelerinde 360 anket dağıtılmış, dağıtılan anketlerden 9 anket geri dönmemiş ve çalışma 351 katılımcıya ait anket verileri ile gerçekleştirilmiştir.

2.2. ARAŞTIRMANIN GÜVENİLİRLİĞİ

Ölçeklerin güvenilirliğinin test edilmesinde Cronbach's Alfa değerleri kullanılmıştır. Literatüre göre alfa değeri 0,70 veya üzerinde bir değere sahip ($0,70 \leq \alpha \leq 1$) ise ölçek güvenilir kabul edilmektedir. 0,80 ile 1 aralığında çıkan alfa katsayıları yüksek derecede güvenilir kabul edilmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2016).

Tablo 1. Güvenilirlik Tablosu

Değişkenler	Soru Adedi	Cronbach's Alpha Değeri
Kadınların girişimci profili	3	,712
Algılanan Yetenek	2	,913
İş tutkusu	5	,766
Öğrenme Yönelimi	6	,818
Süreklilik	5	,730

Araştırma değişkenleri ile ilgili soru sayıları ve ölçeklerin güvenilirliğine ilişkin Cronbach's alfa değerleri Tablo 1'de yer almaktadır. Güvenirlikleri test edilen değişkenlerden "algılanan yetenek" in 0,9 ve üzeri değer ile en yüksek güvenilirlik oranına sahip olduğu açığa çıkmıştır.

3. DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER İLE İLGİLİ TANIMLAYICI İSTATİSTİKLER

Çalışanların demografik özellikleri ile ilgili tablo 2.'deki araştırma sonuçları incelendiğinde; katılımcıların tamamı çalışma yapılan gruptan dolayı kadınlardan oluşmaktadır. Medeni durum açısından bakıldığında, %81,7'sinin evli, %8'inin bekâr, %10,3'ünün diğer seçeneğini işaretlediği görülmüştür. Araştırma kapsamına göre katılımcıların %6,1'inin 18-24 yaş arası, %24,6'sının 25-34 yaş arası, %43,6'sının 35-44 yaş arası, %25,7'sinin 45 ve üstü yaşlarda yer aldıkları araştırma sonuçlarından anlaşılmaktadır. Katılımcıların öğrenim durumu incelendiğinde; %39,9'u ilkökul, %25,9'u ortaokul, %26,5'i lise, %5,4'ü ön lisans, %1,9'u lisans, %0,3'ü lisansüstü seviyesindedir.

Faaliyet gösterdikleri ilçelere bakıldığında çalışanların %13,7'sinin Afşin, %8'inin Andırın, %23,6'sının Dulkadiroğlu, %14,2'sinin Elbistan, %7,7'sinin Göksun, %23,1'inin Onikişubat, %9,7'sinin Türkoğlu ilçesinde faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır.

%69,8'inin eşinin çalıştığı, %22,9'unun eşinin çalışmadığı görülmüştür. Girişimcilik yıllarına bakıldığında %4,7'sinin 1 yıldan az, %10,4'ünün 1-2 yıl arası, %35,3'ünün 2-5 yıl arası, %36,9'unun 6-10 yıl arası, %12,6'sının 11 yıl ve üzeri süre içerisinde girişimci oldukları bulunmuştur.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Değişkenlere Göre Dağılımı

<i>Genel Bilgiler</i>	<i>Sayı</i>	<i>%</i>	<i>Genel Bilgiler</i>	<i>Sayı</i>	<i>%</i>
Eşin			Medeni Durum		
Çalışıyor	220	69,8	Bekar	28	8,0
Çalışmıyor	72	22,9	Evlü	285	81,7
Yok	23	7,3	Diğer	36	10,3
Toplam	315	100	Toplam	349	100
Yaş			Öğrenim		
18-24 arası	21	6,1	İlkokul	125	39,9
25-34 arası	85	24,6	Ortaokul	81	25,9
35-44 arası	151	43,6	Lise	83	26,5
45 ve üstü	89	25,7	Ön Lisans	17	5,4
			Lisans	6	1,9
			Lisansüstü	1	,3
Toplam	346	100	Toplam	313	100
Girişimcilik			İlçe		
1 yıldan az	15	4,7	Afşin	48	13,7
1-2 yıl arası	33	10,4	Andırın	28	8,0
2-5 yıl arası	112	35,3	Dulkadiroğlu	83	23,6
6-10 yıl arası	117	36,9	Elbistan	50	14,2
11 yıl ve üzeri	40	12,6	Göksun	27	7,7
			Onikişubat	81	23,1
			Türkoğlu	34	9,7
Toplam	317	100	Toplam	351	100

Not: Tablolarda bazı sorulara yanıt vermeyen kişiler olduğundan toplam sayı 351'in altındadır.

4. İLİŞKİ BAZINDA BULGULAR

4.1. KORELASYON ANALİZİ

Korelasyon analizi iki veya daha fazla değişken arasında ilişki olup olmadığı, varsa ilişkinin yönü ve şiddetini hesaplamak için kullanılır. Çalışmada kadınların girişimcilik profilleri, algılanan yetenek, iş tutkusu, öğrenme yönelimi ve süreklilik (sebat) değişkenleri aralarında anlamlı ilişki olup olmadığını ve ilişkinin yönünü araştırmak için korelasyon testinden faydalanılmıştır. Tablo 1.'de soru sayıları verilmiş olan değişkenler SPSS'te "ortalama hesaplama - compute mean" seçeneği kullanılarak tek değişken haline getirilmiştir.

Tablo 3. Araştırma Değişkenlerine Yönelik Korelasyon Analizi

	1	2	3	4	5
1. Kadın Girişimcilik Profili	1				
2. Algılanan Yetenek	,570**	1			
3. İş Tutkusu	,492**	,459**	1		
4. Öğrenme Yönelimi	,580**	,651**	,591**	1	
5. Süreklilik	,346**	,304**	,489**	,393**	1

** p<0,01

Korelasyon katsayısı -1 ile +1 arasında değişen değerler alır. Bu katsayı +1 değerine yakın ise iki değişken arasında pozitif yönlü bir ilişki, -1 değerine yakın ise iki değişken arasında negatif yönlü bir ilişki söz konusudur. Katsayı 0-0,3 arasında değerler alıyorsa ilişkinin zayıf, 0,3-0,7 arasında değerler alıyorsa ilişkinin orta, 0,7-1 arasında değerler alıyorsa ilişkinin kuvvetli olduğu yorumu yapılabilir (Gürbüz ve Şahin, 2016:264).

Tablo 3.'te görülen katsayılara göre; tüm değişkenler arasında orta kuvvette pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu ortaya çıkmaktadır. Anlamlı ilişki içerisinde olan değişkenler arasından, kadınların girişimci profili ile algılanan yetenek ve öğrenme yönelimi diğer değişkenlere göre nispeten daha yüksek ilişki içerisinde olduğu görülmektedir.

4.2. REGRESYON ANALİZİ

Tablo 4. Algılanan yeteneğin kadınların girişimci profili üzerine etkisine yönelik regresyon analizi

<i>Değişken</i>	<i>Düzeltilmiş</i>	<i>F</i>	<i>Beta</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Algılanan yetenek	,325	166,570	,570	12,906	,000

Yapılmış olan basit doğrusal regresyon analizine göre ($F=166,570$; $p<0.00$) Algılanan yetenek kadınların girişimci profilindeki değişimin %32,5'ini açıklamaktadır. Algılanan yeteneğin kadınların girişimci profilini anlamlı ve pozitif yönde etkilediği bulgusundan hareketle araştırmanın H1 (*Algılanan yetenek, kadınların girişimcilik profilini pozitif yönde etkiler*) Hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 5. İş tutkusunun kadınların girişimci profili üzerine etkisine yönelik regresyon analizi

<i>Değişken</i>	<i>Düzeltilmiş</i>	<i>F</i>	<i>Beta</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
İş tutkusu	,242	110,948	,492	10,533	,000

Yapılmış olan basit doğrusal regresyon analizine göre ($F=110,948$; $p<0.00$) iş tutkusu kadınların girişimci profilindeki değişimin %24,2'sini açıklamaktadır. İş tutkusu arttıkça kadınların girişimci profili artmaktadır. İş tutkusunun kadınların girişimci profilini anlamlı ve pozitif yönde etkilediği bulgusundan hareketle H2 Hipotezi (*İş tutkusu, kadınların girişimcilik profilini pozitif yönde etkiler*) kabul edilmiştir.

Tablo 6. Öğrenme yöneliminin kadınların girişimci profili üzerine etkisine yönelik regresyon analizi

<i>Değişken</i>	<i>Düzeltilmiş</i>	<i>F</i>	<i>Beta</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Öğrenme yönelimi	,337	176,360	,580	13,280	,000

Yapılmış olan basit doğrusal regresyon analizine göre ($F=176,360$; $p<0.00$) öğrenme yönelimi kadınların girişimci profilindeki değişimin %33,7'sini açıklamaktadır. Öğrenme yönelimi arttıkça kadınların girişimci profili artmaktadır. Öğrenme yönelimi kadınların girişimcilik profilini anlamlı ve pozitif yönde etkilediği açığa çıktığından H3 Hipotezi (*Öğrenme yönelimi, kadınların girişimcilik profilini pozitif yönde etkiler*) kabul edilmiştir.

Tablo 7. Sürekliliğin kadınların girişimci profili üzerine etkisine yönelik regresyon analizi

<i>Değişken</i>	<i>Düzeltilmiş</i>	<i>F</i>	<i>Beta</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Süreklilik	,120	47,289	,346	6,877	,000

Yapılmış olan basit doğrusal regresyon analizine göre ($F=47,289$; $p<0.00$) süreklilik kadınların girişimci profilindeki değişimin %12,0'ını açıklamaktadır. Süreklilik arttıkça kadınların girişimci profili artmaktadır. Süreklilik (sebat) kadınların girişimcilik profilini anlamlı ve pozitif yönde etkilediği sonucu açığa çıktığından H4 Hipotezi (*Süreklilik -sebat etmek-, kadınların girişimcilik profilini pozitif yönde etkiler*) kabul edilmiştir.

5. SONUÇ

Mikrokredi kullanan kadınların girişimcilik profilleri ile ilgili olarak yapılmış olan çalışmada; Kadınların girişimci profili ile algılanan yetenek, iş tutkusu, öğrenme yönelimi ve süreklilik (sebat) arasında orta kuvvette pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu ortaya çıkmıştır.

Pozitif yönde anlamlı ilişki içerisinde olan algılanan yetenek, öğrenme yönelimi, iş tutkusu ve süreklilik arttıkça kadınların girişimci profillerinin de iyileştiği görülmüştür.

Mikrokredi kullanan kadınların girişimcilik profili ile algılanan yetenek, iş tutkusu, öğrenme yönelimi ve süreklilik değişkenleri arasında anlamlı ilişkilerin bulunması, mikrokredi kullanan kadınların kendi yeteneklerini yeterli ve kıymetli gördükleri ve kendi yeteneklerine güvendikleri, işlerinin devamı açısından öğrenme (okuma ve beceri geliştirme)'ye önem verdikleri yani öğrenme yöneliminde oldukları, işlerinin devamı ve büyümesi için azimli ve sebatkar davrandıkları söylenebilir.

Çalışmanın sadece Kahramanmaraş'ta yapılmış olması araştırmanın temel kısıtlarından birisi olarak ifade edilebilir. Mikrokredi uygulaması yapılan diğer illerde de çalışmanın genişletilebileceği düşünülmektedir.

Kadın girişimciliği özel bir araştırma alanı olup yapılmış olan bu çalışmanın daha sonra yapılacak olan kadın girişimciliği çalışmaları için önemli bir katkı sunacağı değerlendirilmektedir.

6. KAYNAKÇA

1. Bakan İ. (Ed.), 2015. Girişimcilik ve Girişimcilikte Seçme Konular, Gazi Kitabevi, 526s.
2. De Clercq, D., Honig, B. ve Martin, B. (2013). "The roles of learning orientation and passion for work in the formation of entrepreneurial intention", *International Small Business Journal*, 31(6):652-676.
3. De Clercq, D. ve Belausteguigoitia, I. (2017). "Overcoming the dark side of task conflict: Buffering roles of transformational leadership, tenacity, and passion for work", *European Management Journal*, 35(1): 78-90.
4. Gatewood, E. J., Shaver, K. G., Powers, J. B. ve Gartner, W. B. (2002). "Entrepreneurial expectancy, task effort, and performance", *Entrepreneurship theory and practice*, 27(2), 187-206.
5. Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Felsefe-Yöntem-Analiz*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 471s.
6. Houliort, N., fernet, C., vallerand, R. J., Laframboise, A., guay, F. ve koestner, R. (2015). "The role of passion for work and need satisfaction in psychological adjustment to retirement", *Journal of Vocational Behavior*, 88: 84-94.
7. Koçel T. (2018). *İşletme Yöneticiliği*, 17. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul, 743s.

8. Krakauer, P.V.D.C., De Moraes, G.H.S.M., Coda, R. ve Berne, D.D.F. (2018). “Brazilian women’s entrepreneurial profile and intention”, *International Journal of Gender and Entrepreneurship*, 10(4):361-380.
9. Markman, G. D. ve Baron, R. A. (2003). “Person–entrepreneurship fit: why some people are more successful as entrepreneurs than others”. *Human resource management review*, 13(2): 281-301.
10. Mcshane, S.L. ve Glinow, M.A.N. (2016). *Örgütsel Davranış, (Çev.) GÜNSEL A., ve BOZKURT S., Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 305s.*
11. Parish, L.E., ve Treasure, D.C. (2003). “Physical activity and situational motivation in physical education: Influence of the motivational climate and perceived ability”, *Research Quarterly for Exercise and Sport*, 74(2): 173-182.
12. Robbins S.P. ve Judge T.A. (2017). *Örgütsel Davranış, (Çev.) ERDEM İ., Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 666s.*
13. Robbins S.P., Decenzo D.A., ve Coulter M. (2016). *Yönetimin Esasları Temel Kavramlar ve Uygulamalar, (Çev.) ÖĞÜT A., Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 479s.*
14. Scarborough N. M. (2014). *Girişimciliğin ve Küçük İşletme Yönetiminin Temelleri, (Çev.) G. Sart, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 703s.*
15. TİSVA, 14.07.2019, <http://www.israf.org/public/admin/filemanager/uploaded/bilgi-notu2012.pdf>
16. Zigarmi, D., Nimon, K., Houson, D., Witt, D. ve Diehl, J. (2009). “Beyond engagement: Toward a framework and operational definition for employee work passion”, *Human Resource Development Review*, 8(3): 300-326.

**MARKA DEĞERİNİN FİNANSAL BOYUTUYLA (HIROSE YÖNTEMİ)
İNCELENMESİ: BİST İNŞAAT ve BAYINDIRLIK İŞLERİ SEKTÖRÜNDE
UYGULAMA**

INVESTIGATION OF BRAND VALUE WITH FINANCIAL SIZE (HYROSE METHOD):
APPLICATION IN BIST CONSTRUCTION AND PUBLIC WORKS SECTOR

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk DEMİRKOL
Harran Üniversitesi
Öğr. Gör. Abdulrezzak İKVAN
Adıyaman Üniversitesi

ÖZET

Hirose Yöntemi, Japonya’da devlet politikasına bağlı olarak 2002 yılında başlatılan bir proje kapsamında işletmelerin marka değerini finansal verilere dayalı somut olarak hesaplamaya yönelik bir uygulamadır. Yöntemin amacı, marka değerini ölçmeye yönelik mevcut yöntemlerin yetersizliğini ortadan kaldırılarak daha gerçekçi ve kullanılabilir bir marka değerini belirleyen bir ölçek meydana getirmektir. Yöntem literatürde yeni olmasına karşın yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Literatürde yaygın kullanılması araştırmacılar tarafından yasal bir dayanağının olması, finansal verilere dayanması, objektif ve güvenilir verilerle hesaplanması şeklinde ifade edilmektedir. Benzer şekilde birçok çalışmada marka değerini hesaplayan diğer yöntemlere göre daha somut verilere dayanması, uygulanabilir olmasının yaygınlaşmasında etkili olduğu belirtilmektedir. Hirose yöntemi marka değerini prestij değişkeni, sadakat değişkeni ve genişleme değişkeni olmak üzere üç farklı boyutta ve her boyuta ilişkin verilerin finansal verilerden sağlayarak hesaplamaktadır. Belirtilen değişkenlerden elde edilen değerler risksiz faiz oranına bölünerek ilgili işletmenin marka değeri belirlenmektedir. Hirose yöntemine dayalı uygulamada birçok çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Yöntem, işletmeler açısından önemli bir varlığı ifade eden marka değerini finansal bilgilerle somut olarak belirlemeye çalışması alınacak ekonomik kararlar açısından hedef kullanıcılara önemli katkılar sunacaktır. Çalışmada yöntemin uygulanabilirliğinin ve elde edilen sonuçların kullanılabilirliğinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda BİST İnşaat ve Bayındırlık sektöründe işlem gören ANELE ve SANEL işletmelerine ait finansal veriler kullanılarak hirose yöntemi çerçevesinde marka değerleri belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlar, hirose yönteminin uygulanabilirliğinin ve sonuçlarının kullanılabilirliğinin finansal raporların doğru, gerçekçi, güvenilir ve raporlama standartlarına uygunluğuna bağlı olduğunu göstermektedir. Son dönemlerde raporlama standartlarına uygun yayımlanan finansal raporlarda faaliyet dışı gelirlere ilişkin tutarların ayrı başlık altında sunulmaması özellikle genişleme değişkeni hesaplanmasında kısıtlayıcı bir unsur olarak görülmektedir. Aynı zamanda

sadece finansal verilerle hesaplanan marka değerlerinin gerçekçi bir marka değerini ifade etmede yetersiz kalacağı öngörülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Marka Değeri, Hirose Yöntemi, Finansal Raporlar,

SUMMARY

The Hirose Method is a practice to calculate the brand value of enterprises based on financial data in the context of a project initiated in 2002 based on state policy in Japan. The aim of the method is to eliminate the inadequacy of existing methods to measure brand value and to create a scale that determines a more realistic and usable brand value. Although the method is new in the literature, it is widely used. Its widespread use in the literature is expressed by the researchers as having a legal basis, based on financial data, and calculating with objective and reliable data. Similarly, in many studies, it is stated that it is based on more concrete data than other methods that calculate brand value and it is effective in spreading its applicability. The Hirose method calculates brand value by providing financial data from three dimensions: prestige variable, loyalty variable and expansion variable. The values obtained from these variables are divided by risk-free interest rate and the brand value of the related enterprise is determined. It is seen that many studies have been made in the application based on Hirose method. The method will make significant contributions to the target users in terms of economic decisions that will be made to determine the brand value, which is an important asset for the enterprises, with the financial information. In this study, it was aimed to determine the applicability of the method and the usability of the results obtained. In this context, the financial values of ANELE and SANEL enterprises, which are traded in the BIST Construction and Public Works sector, are determined using the financial data within the framework of Hirose method. The results show that the applicability of the Hirose method and the availability of the results depend on the accuracy, realistic, reliable and compliance of the financial reporting standards. The fact that non-operating income amounts are not presented under separate headings in the financial reports published in accordance with the reporting standards is seen as a restrictive factor in the calculation of the expansion variable. At the same time, it is foreseen that the brand values calculated only with financial data will not be sufficient to express a realistic brand value.

Key Words: Brand Value, Hirose Method, Financial Reports,

1. GİRİŞ

Türk Dil Kurumu markayı, “*bir ticari malı, herhangi bir nesneyi tanıtmaya, benzerinden ayırmaya yarayan özel ad veya işaret*”¹ şeklinde tanımlamaktadır. Markaların son dönemlerde işletmelerin maddi olmayan varlıkları arasında bir değer olarak yer almaları marka değerinin hesaplanabilir bir yapıya kavuşturulmasını önemli hale getirmiştir. Aynı şekilde yatırımcı kararlarında marka değerinin bir kriter olarak göz önünde bulundurulması doğru ve gerçekçi verilerle marka değerinin bilinir olmasını gerektirmektedir. Benzeri amaçlar çerçevesinde marka değerini hesaplamaya yönelik birçok yöntem ve metod kullanılmaktadır. Hirose yöntemi de finansal verilere dayalı olarak marka değerini hesaplamaya yönelik oluşturulmuş bir yöntemdir. Çalışmada işletmelerin marka değerini hesaplamada hirose yönteminin uygunluğunu test etme ve elde edilecek neticelerle hedef kullanıcılara faydalı bilgiler sunma amaçlanmıştır. Bu kapsamda marka ve marka değeri ile Hirose Yöntemine ilişkin temel bilgiler çalışmanın kavramsal çerçeve bölümünü oluşturmaktadır. Literatür bölümünde Hirose yöntemi kullanılarak marka değerine yönelik yapılan çalışmalara yer verilmiştir. Çalışmanın uygulama bölümünde BİST İnşaat ve Bayındırlık endeksinde işlem gören ANELE ve SAN-EL işletmelerine 2014-2018 dönemine ait finansal verilerden faydalanılarak hirose yöntemi kapsamında marka değerlerinin hesaplanması yapılmıştır. Sonuç kısmında ise elde edilen bulgular ışığında yorumlara ve çözüm önerilerine yer verilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın temelini oluşturmasından dolayı marka, marka değeri ve hirose yöntemine ilişkin açıklayıcı bilgiler önemsenmiştir. Özellikle hirose yönteminin bilinirliğini pekiştirmek ve marka değerini hesaplamasına yönelik kapsadığı formüllerinin anlaşılabilirliğini sağlamak amacıyla kapsamlı bilgilere yer verilmiştir.

2.1. MARKA VE MARKA DEĞERİ

Marka, temelde işletmelerin veya ürünlerin benzeri işletme veya ürünlerden farklılaşmaya yönelik gerçekleştirilen faaliyetler bütünü olarak ifade edilebilir. Farklılaşmanın temel amacı işletme veya ürünlerin kendine has özellikleriyle hedef kitlelerin zihinlerinde yer edinmelerini sağlamaktır. Günümüz rekabet koşullarının çok yoğun olduğu bir ortamda işletmelerin veya ürünlerin hedef kitleler nezdinde kabul görme ve bunun devamlılığını sağlamaları markalaşma ile mümkün olabilmektedir. Bu kapsamda işletmeler markalaşmaya önem vermekte ve bu amaçla yüksek bütçeli harcamalardan kaçınmamaktadırlar.

Marka kavramı çalışmalardaki yaklaşımlara bağlı olarak çeşitli şekillerde ifade edildiği görülmektedir. Marka, işletme ürünlerinin tanımlanması ve tanıtılmasında rakiplerine göre

¹ Türk Dil Kurumu, <http://sozluk.gov.tr/>

farklılığı ifade eden ad, sözcük, tasarım, dizayn gibi özelliklerdir (Kotler & Armstrong, 2005: 248).

Ülkemizde 556 sayılı kararnamede marka “*Bir teşebbüsün mal veya hizmetlerini bir başka teşebbüsün mal veya hizmetlerinden ayırt etmeyi sağlaması koşuluyla, kişi adları dâhil, özellikle sözcükler, şekiller, harfler, sayılar malların biçimi veya ambalajları gibi çizimle görüntülenebilen veya benzer biçimde ifade edilebilen, baskı yoluyla yayımlanabilen ve çoğaltılabilen her türlü işaretleri içermektedir*”² şeklinde tanımlanmaktadır. Üretici veya satıcılar tarafından sunulan ürünlerin tanımlanmasını, rakip ürünlerden farklılıklarının belirlenmesine yönelik ayırt edici isim veya sembollerdir (Aaker, 1991: 31). Marka, “üretici veya satıcı konumundaki işletmelerin ürünlerini tanımlamak, rakip işletmelerin ürünlerinden farkını ortaya koyabilmek için kullanılan, yasalarla koruma altına alınabilen her türlü ad, terim dizayn, sembol veya tümünün bileşiminden oluşan değerdir (Gülmez ve Dörtyol, 2009:169). Bu tanımlamalarda rakip işletmelere göre farklılaşma noktasına yoğunlaşan bir vurgulama ön plana çıkmaktadır. Bu durum markanın temel özelliklerinden birinin farklılaşma olduğunu ortaya koymaktadır. Farklılaşma ile işletmenin ürünlerinin rakip işletmelerin ürünlerinden belirli özellikleriyle ayrılarak kendisine has bir alan meydana getirmesi amaçlanmaktadır. Oluşturulan bu alan sayesinde işletmenin arz ettiği ürünlerin hedef kitle tarafından kabulünün kolaylaşacağı öngörülmektedir.

İşletmenin rakiplerine göre satış miktarını ve elde edeceği kar marjını yükselten bir değerdir (Fernandez, 2001). Tüketiciler açısından marka, ürüne yönelik işlevsel ve duygusal özelliklerin bilinirliğini sağlayan, tekrarlarında hatırlanmasını kolaylaştıran ve satın alma kararlarında etkisi bulunan unsurdur (Uztuğ, 2003:21). Tüketici ve satış temelli bu yaklaşımlarda markanın işletmeye ait ürünlerin satış miktarını arttırmaya yönelik özelliğine vurgu yapılmaktadır.

Marka genel olarak; işletmelerin rekabet edebilir güce sahip olması ve arz ettikleri mal veya hizmetlerinin piyasada hedef kitlelerce hedeflenen düzeyde kabulünün sağlanması amacıyla rakiplerinden veya rakip ürünlerden farklı olabilecek şekilde meydana getirdikleri isim, sembol, dizayn, şekil, logo veya bunların bileşenlerinden oluşan bütünsel bir unsur olarak değerlendirilebilir.

Marka değeri de yapılan çalışmalarda hedeflenen yaklaşımlara bağlı olarak farklı şekillerde ifade edildiği görülmektedir. Finansal açıdan marka değeri, marka unsuruna bağlı

² 556 sayılı Markaların Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, md.5.

olarak işletmenin gelecekte sağlayacağı nakit akışların net bugünkü değeridir (Doyle, 2008: 390). Başka bir açıdan Kerin ve Sethuraman (1998: s260) marka değerini, işletmenin hedef kitleye arz ettiği ürünlerin değerini yükselten veya azaltan sözleşmeler, varlıklar olarak ifade etmişlerdir. Marka değeri, hedef kitleye özel ve farklı değerler sunan, kendisini rakiplerinden ayırıcı ve farklı özelliklerin bütünüdür (İlik, 2014: s19). Son dönemlerde marka değerinin işletmeler açısından ölçülebilir ve parasal bir ifade ile belirtilebilir bir unsur olmaya başladı. Bu durum marka değerine atfedilen tanımlamaların çerçevesini genişletmiştir. Marka değeri; ölçülebilir, çok fonksiyonlu, parasal değer olarak ifade edilebilen, işletmenin piyasa değerine etki eden ve finansal raporlarında gösterilebilen önemli bir varlıktır (Batıbay, 2010). Marka değeri, marka kavramının taşıdığı özelliklere sahip olmakla birlikte daha fazla anlam ifade eden bir kavram olduğu görülmektedir. Marka değeri, markanın taşıdığı özelliklerin işletmenin mal veya hizmetlerin satış miktarlarına yansımaları ya da işletmenin piyasa değerinin maksimum olmasındaki katkıları şeklinde ifade edilebilir. Kısacası markayı rakiplerden farklılaşma ve hedef kitlenin zihninde yer edinme, marka değerini ise sağlanan farklılaşma ve yer edinmenin avantajlarından faydalanılarak işletmenin ürün satışlarını artırma veya piyasa değerini yükseltme çabaları olarak ifade edilebilir.

2.2. HIROSE YÖNTEMİ

Hirose yöntemi finansal veriler kullanılarak marka değerlemesini hesaplayan bir metottur. Çalışmalarda bu yöntem ekonomik değer yaklaşımı, gelir yaklaşımı vb. şekillerde ifade edildiği de görülmektedir. Yöntem, marka değerini ölçmeye yönelik mevcut yöntemlerin yetersiz kalması neticesinde 2002 yılında Japonya'da Yoshikuni Hirose başkanlığında Japonya Ekonomi, Ticaret ve Endüstri Bakanlığı'nın talimatlarıyla yürütülen bir proje neticesinde literatüre kazandırılmıştır. Yöntem literatürde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bir devlet politikası kapsamında ortaya çıkması ve sadece finansal verilere dayalı olması yöntemin güvenilirliğini ve objektifliğini güçlendirmektedir (Hiroshi, 2012: s158). Aynı zamanda Hirose yönteminin diğer yöntemlere göre ulaşılabilir, hesaplanabilir verilere dayanması ve uygulanabilir olması kısa sürede kullanımını yaygınlaştırmıştır (Başçı,2009:76).

Hirose yöntemi üç temel değişkenden meydana gelmektedir. Bu değişkenler Prestij Değişkeni, Sadakat Değişkeni ve Genişleme Değişkeni'dir. Hirose yöntemi çerçevesinde marka değeri (1) nolu eşitlikle hesaplanmaktadır.

$$MD = (PD \times SD \times GD) / rf \quad (1)$$

Eşitlikte yer alan kısaltmalar;

MD= Marka Değeri

PD= Prestij Değişkeni

SD= Sadakat Değişkeni

GD= Genişleme Değişkeni

rf= Risksiz Faiz Oranını ifade etmektedir.

Kısaca Hirose yöntemi kapsamında marka değeri, belirtilen değişkenlere ilişkin oluşan değerlerin ilgili dönemdeki risksiz faiz oranıyla iskonto edilmiş değer olarak ifade edilebilir. Her bir değişkene ait değer hesaplanması belirli bir eşitliğe dayanmaktadır.

Prestij Değeri (2) nolu eşitlikle hesaplanmaktadır.

$$PD = \frac{1}{5} \sum_{i=-4}^0 \left[\left(\frac{S_i}{SMM_i} - \frac{S_i^*}{SMM_i^*} \right) \times \frac{RPG_i}{FG_i} \right] \times SMM_0 \quad (2)$$

PD= Prestij Değeri

S_i = Marka Değeri Hesaplanan İşletmeye Ait Satışlar

$SMMM$ = Marka Değeri Hesaplanan İşletmeye Ait Satılan Mal Maliyetleri

S_i^* = Kıyaslanan İşletmeye Ait Satışlar

SMM_i^* = Kıyaslanan İşletmeye Ait Satılan Mal Maliyetleri

RPG = Marka Değeri Hesaplanan İşletmeye Ait Reklam, Pazarlama Giderleri

FG = Marka Değeri Hesaplanan İşletmeye Ait Faaliyet Giderleri

SMM_0 = Marka Değeri Hesaplanan Döneme Ait Satılan Mal Maliyetleri

Prestij değeri, marka değerinin sinerji fonksiyonuna bağlı olarak işletme ürünlerinin rakip işletme ürünlerine göre daha yüksek değerde talep görmesini ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle prestij değişkeni, markanın fiyat avantajına bağlı nakit akışlarıdır (Alsu ve Palta, 2017: s179). Prestij Değeri markaya dayalı fiyat primlerinin sağladığı nakit akışları olarak belirtilebilir (İlik, 2014: s61). Fiyat avantajı, işlev ve kalite bakımından benzer ürünlerde bile markalı ürünün diğer ürüne göre daha yüksek fiyattan hedef kitle tarafından talep görmesini ifade etmektedir (Demir, 2016: s46). Formülde belirtilen kıyaslanan işletme seçimi aynı sektördeki rakip

firmalardan kapsamdaki değerlerden en düşük değerlere sahip işletme şeklinde ele alınmaktadır.

Sadakat Değişkeni (3) nolu eşitlik kapsamında hesaplanmaktadır.

$$SD = \frac{\mu_C - \sigma_C}{\mu_C} \quad (3)$$

SD= Sadakat Değişkeni

μ_C = SMM beş yıllık ortalaması

σ_C = SMM standart sapması

Sadakat değişkeni, işletmenin hedef kitle nezdinde uzun süreli ve istikrarlı olarak talep görmesini ifade etmektedir. Başka bir açıdan sadakat değişkeni, işletmenin uzun süreli ve istikrarlı satışlarında rol oynayan sadakatli müşterilere sahip olma yeteneğini gösteren bir değerdir (Wang ve Yu, 2015:43).

Son değişken olarak genişleme değişkeni (4) nolu eşitlik kullanılarak hesaplanmaktadır.

$$GD = \frac{1}{2} \left[\frac{1}{2} \sum_{i=-1}^0 \left(\frac{\dot{I}HR_i - \dot{I}HR_{i-1}}{\dot{I}HR_{i-1}} + 1 \right) + \frac{1}{2} \sum_{i=-1}^0 \left(\frac{XS_i - XS_{i-1}}{XS_{i-1}} + 1 \right) \right] \quad (4)$$

GD= Genişleme Değişkeni

$\dot{I}HR_i$ = Marka Değeri hesaplanan döneme ait işletmenin ihracatı,

$\dot{I}HR_{i-1}$ = Marka Değeri hesaplanan dönemden önceki döneme ait işletmenin ihracatı

XS_i = Marka Değeri hesaplanan döneme ait işletmenin esas faaliyet dışı gelirleri

XS_{i-1} = Marka Değeri hesaplanan dönemden önceki döneme ait işletmenin esas faaliyet dışı gelirleri,

Genişleme değişkeni, işletmenin sektörel ve coğrafi boyutta ulaşabildiği sınırları göstermektedir. Ancak muhasebe veri kayıt sisteminde sektörel bağlamda ayrıştırıcı bir özellik uygulanmadığından bu değişkenin hesaplanmasında yurtdışı satışlar ve esas faaliyet dışı gelir tutarları kullanılmaktadır. Markanın ulaşabildiği sınırları veya büyüklüğü belirlemek amacıyla yurtdışı satışlar ve esas faaliyet dışı gelirler önemli birer gösterge olarak kullanılmaktadır.

İhracat faaliyetlerini gerçekleştiren bir işletmenin farklı kültürlerde ve pazarlarda talep gördüğü dolayısıyla kalite ve marka değerini sağladığı kuvvetle muhtemeldir.

3. LİTERATÜR TARAMASI

Alsu ve Palta (2017) çalışmalarında marka değeri ile ilgili kullanılan yöntemleri incelemişler. Marka değerlemede çok farklı yöntemlerin uygulandığı dolayısıyla sonuçlarının da dopal olarak farklı olduğu ve tek doğru yöntemden söz edilemeyeceği belirtmişlerdir. Sağlıklı bir marka değerinin hesaplanmasında uzun dönem verilerinden faydalanılması sonuçlarının güvenilirliğini arttıracığı vurgulanmıştır. Marka değerlemedeki farklılıkları ve karmaşıklığı ortadan kaldırmak için devlet politikası kapsamında genel kabul gören bir sistemin oluşturulmasının gerekliliği ifade edilmiştir.

Demir (2016) tez çalışmasında finansal tablo verilerine dayalı marka değeri tespitini BİST Metal, Eşya sektöründe uygulamalı olarak gerçekleştirmiştir. Çalışmada ilgili sektördeki işletmelerin beş yıllık finansal verileri kullanılarak hirose yöntemi çerçevesinde işletmelerin marka değerleri ortaya konulduğu ve Brand Finance Yönteminin sonuçlarıyla yapılan kıyaslamada marka değeri açısından her iki yöntemde de ilk iki sıraya yerleşen şirketlerin ARCLK ve FROTO olduğu, ancak rakamsal olarak farklı sonuçlar verdikleri vurgulanmıştır. Farklılığın nedeni olarak yöntemler bazında ele alınan verilerin kapsamlarının aynı düzeyde olmaması şeklinde belirtilmiştir.

Uygurtürk, Uygurtürk ve Korkmaz (2017) çalışmalarını marka değerini hirose yöntemiyle belirlemeye yönelik BİST Seramik sektöründe uygulama şeklinde gerçekleştirmişlerdir. Çalışmada ilgili sektör firmalarına ait 2011-2015 dönemlerine ait finansal tablolarından faydalandığı ve elde edilen sonuçlara göre genişleme ve prestij değişkenlerinde KUTPO firmasının daha yüksek değerlerde olduğu, sadakat değişkeninde ise EGSER firmasının daha yüksek değerde olduğu genel olarak marka değerinin KUTPO firmasının daha yüksek değerde olduğunu tespit etmişlerdir. Ancak analize ait değerlerin ilgili firmaların marka değerinin tam ve hatasız olduğunu göstermemekle birlikte elde edilen neticelerin firmaların marka değerine yönelik belli düzeyde bilgi sunduğunu ifade etmişlerdir.

Çam vd. (2018) çalışmalarında marka değerini hesaplamada farklı bir yaklaşım olarak geliştirilmiş hirose yöntemini kullanmışlardır. Risk faktörünü dikkate almamasından dolayı hirose yönteminin eksiklerinin olduğu geliştirilen modelle bu eksikliğin giderilmeye çalışıldığı ve yeni bir bakış açısıyla marka değerinin hesaplanacağı vurgulanmıştır. Çalışmada BIST Otomotiv sektöründe işlem gören işletmelerin finansal verileri hirose yöntemi kapsamında marka değerleri hesaplanmış ve bu değerlerin sürdürülebilir pozisyonları belirlemeye

çalışmışlardır. Elde edilen sonuçlara göre marka değeri en yüksek işletmenin Ford olduğu risk düzeyine göre marka değerini sürdürebilme yeteneği en iyi olan işletmelerin ise Topaş ve Otokar olduğu belirtilmiştir.

Zengin ve Güngördü (2015) çalışmasında marka değeri hesaplamasını finansal ve pazarlama boyutuyla BİST Gıda sektör işletmeleri üzerinde uygulama şeklinde ele almışlardır. Çalışmada benzer çalışmalardan farklı bir yol izlenerek marka değeri hesaplamasında finans ve pazarlama boyutları birlikte değerlendirildiği belirtilmiştir. Her iki boyutta da aynı sonuçların elde edildiği ve marka değeri en yüksek işletmenin Migros olduğunu tespit etmişlerdir. Finans boyutunun prestij değişkeni ile pazarlama boyutunun marka imajı, algılanan kalite değişkenlerinin benzer sonuçları doğurduğu ancak finans boyutundaki sadakat değişkeninin pazarlama boyutundaki marka sadakati ile benzerlik göstermediğini ifade etmişlerdir.

4. UYGULAMA

Çalışma BİST İnşaat ve Bayındırlık İşleri sektöründe faaliyet gösteren işletmelerden ANELE kodlu Anel Elektrik Proje Taahhüt ve Ticaret A.Ş. ile SANEL kodlu San-El Mühendislik Elektrik Taahhüt Sanayi ve Ticaret A.Ş. Hirose yöntemi kapsamında marka değerlerinin hesaplanması temelinde olmaktadır. Bu amaç çerçevesinde çalışmanın verileri ilgili işletmelerin 2014-2018 dönemlerine ait finansal tablolarından elde edilmiş ve söz konusu finansal tablolar Kamu Aydınlatma Platformu (KAP) web sitesinden sağlanmıştır. Hirose yönteminde prestij değerinin hesaplanmasında faydalanılan (2) nolu eşitlik gereği kıyaslanan işletme olarak ilgili sektördeki en düşük finansal değerlere sahip işletmeyi belirten YAYLA kodlu Yayla Enerji Üretim Turizm ve İnşaat Ticaret A.Ş. dikkate alınmıştır. Hirose yöntemiyle marka değerinin hesaplanmasında yararlanılan veriler performans tablo kapsamında yer alan satışlar, satışların maliyeti, pazarlama ve reklam gideri, faaliyet gideri, yurtdışı satış gelirleridir. Kapsamdaki işletmelere ilişkin belirtilen veriler KAP'ta yayımlanan finansal raporlardan elde edilmiştir. Elde edilen veriler ilgili işletmelerin marka değerlerini belirlemek amacıyla Hirose yöntemi kapsamında yer alan değişkenler bazında hesaplanarak tablo haline getirilmiştir.

Prestij Değeri: Hirose yöntemine göre en fazla verilerin kullanıldığı değişkendir. Bu değişkenin hesaplanmasında satışlar, satışların maliyetleri, pazarlama ve reklam giderleri ile faaliyet giderleri kalemlerine ait tutarlardan faydalanılmaktadır. Aynı zamanda kıyaslanan işletmeye ait satışlar ve satışların maliyetleri de yöntem kapsamında faydalanılan bir değer olmaktadır. Hesaplamalardan elde edilen sonuçlara göre Anele işletmesinin prestij değeri 240.985,9537 TL iken Sanel işletmesinin prestij değeri 3.986.316.141 TL olarak gerçekleşmiştir.

HOCA AHMET YESEVİ
ULUSLARARASI BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ
 26-27 Ağustos 2019, Gölbaşı - ADIYAMAN

	Satışlar	SMM	S/SMM	S*/SMM*	RPG/FG	PD
ANELE	1.354.477.385	1.349.015.276	1,00404896	0,97593544	0,000270826	240.985,9537
	1.015.757.257	909.515.700	1,11681113	0,894383845	0,001372465	
	677.440.131	603.902.608	1,121770501	0,980684862	2,16503E-05	
	559.529.563	533.537.628	1,048716217	0,759401136	0,000100865	
	623.949.446	569.021.579	1,096530376	1,027040576	0,007887032	
SANEL	55.768.086	56.111.336	0,993882698	0,97593544	0,261313524	3.986.316,141
	49.512.263	43.077.212	1,149384111	0,894383845	0,347584931	
	40.174.179	34.638.537	1,159811657	0,980684862	0,344401914	
	46.708.140	40.993.060	1,139415794	0,759401136	0,315465625	
	45.096.493	36.752.627	1,227027744	1,027040576	0,366438405	
YAYLA	19.987.515	20.480.366	0,97593544	0,97593544	0,151114192	
	22.377.660	25.020.197	0,894383845	0,894383845	0,188173561	
	20.786.207	21.195.603	0,980684862	0,980684862	0,164272643	
	15.026.915	19.787.849	0,759401136	0,759401136	0,736564644	
	27.058.202	21.243.476	1,273718199	1,027040576	0,020674907	

Sadakat Değişkeni: Kapsamdaki işletmelerin beş yıllık satılan mal maliyetlerinin ortalamasının standart sapmasından farkının tekrar ortalama maliyete bölünmesiyle elde edilen bir değeri ifade etmektedir. Tablo'da görüleceği gibi Anele işletmesinin sadakat değeri 0,565 iken Sanel işletmesinin sadakat değeri 0,801 olarak gerçekleşmiştir.

	ANELE	SANEL
2018 SMM	1.349.015.276	56.111.336
2017 SMM	909.515.700	43.077.212
2016 SMM	603.902.608	34.638.537
2015 SMM	533.537.628	40.993.060
2014 SMM	569.021.579	36.752.627
ORTLAMA SMM	792.998.558,2	42.314.554,4
SMM STANDART SAPMA	344.954.263,2	8.404.395,518
SADAKAT DEĞİŞKENİ	0,565000138	0,801382866

Genişleme Değişkeni: İşletmeler son dönemlerde performans tablolarındaki revizyon sonucu faaliyet dışı gelirlerini ayrı kalemlerde göstermedikleri için genişleme değeri hesaplanmasında

İlgili işletmelerin yurtdışı satışları gelirleri kullanılarak hesaplanmıştır. Bu verilere dayalı olarak hesaplanan genişleme değerleri Anele işletmesinde 1,37 iken Sanel işletmesinde 41,63 değerinde oluşmuştur.

	ANELE	SANEL
2018 İHRACAT GELİRLERİ	1.301.992.240	28.980.082
2017 İHRACAT GELİRLERİ	950.228.688	696.150
GENİŞLEME DEĞİŞKENİ	1,37018831	41,62907707

Marka Değeri: Hirose yönteminde marka değeri prestij, sadakat ve genişleme değişkenlere ait değerlerin birbirleriyle çarpımının risksiz faiz oranına bölünmesiyle hesaplanmaktadır. İlgili değişkenlere ait değerlerin birbirleriyle çarpım sonuçları çalışma döneminde risksiz faiz oranını ifade eden devlet tahvili faiz oranı %17'ye bölünmesi sonucu işletmelerin marka değeri belirlenmiştir. Hesaplamalar sonucu Anele işletmesinin marka değeri 1.097.425,917 TL iken Sanel işletmesinin marka değeri 781.902.054,88 TL olarak belirlenmiştir.

	ANELE	SANEL
$MD=(PD*SD*GD)/rf$	$(240.985,95*0,565*1,3702)/0,17$	$(3.986.316,14*0,801*41,6291)/0,17$
MARKA DEĞERİ	1.097.425,917	781.902.054,88

Hirose yönteminin sağlıklı hesaplanması için yöntemin temelini oluşturan finansal raporların doğru, güvenilir ve gerçekçi verilerle ve muhasebe standartlarına uygun düzenlenmiş olmasını gerektirmektedir. İşletmelerin marka değerleri arasında meydana gelen fark dikkate alındığında ilgili işletmelerin finansal verilerin finansal raporlara aktarılmasında çelişkilerin olma ihtimalini düşündürmektedir. Örneğin Anele işletmesinin faaliyet giderleri içerisinde pazarlama ve reklam gider tutarlarının çok düşük düzeyde olması ya da Sanel işletmesinin 2017 yılında gerçekleşen yurtdışı satış gelirleri ile 2018 yılında gerçekleşen yurtdışı satış gelirleri arasında devasa farkın bulunması çelişkilerin varlığını kuvvetlendirmektedir.

5. SONUÇ

İşletmelerin bir bütün olarak değerlerinin hesaplanabilmesi karar alıcılar açısından önem arz etmektedir. İşletmelerde marka değeri önemli bir değeri teşkil etmektedir. Marka değerinin genel kabul görmüş bir çerçevede hesaplanabilmesi işletmelerin gerçek değerinin belirlenmesi açısından önemlidir. Bu amaçla marka değerini hesaplamaya yönelik değişik yöntemler konuya farklı boyutlarla katkı sunmaya çalışmaktadırlar. Marka değerinin tüketici temelinde belirlenmesine yönelik yöntemlerin yanında finansal verilere dayanarak

belirlenmesini öngören yöntemler de bulunmaktadır. Bunun yanında hem tüketici hem de finansal temelde marka değerinin hesaplanmasını öngören karma yöntemlerin de olduğu görülmektedir. Tüm yöntemlerin temel amacı işletmeler açısından faaliyet sürecine bağlı olarak meydana gelen marka değerinin gerçeğine uygun bir düzeyde belirlenmesine hizmet etmektir. Yöntemlerin kullanılabilirliği, çalışmalardan elde edilen sonuçların işletmelerin piyasa değerleriyle tutarlılığı ölçüsünde anlam ifade edecektir. İşletmelerin birçok konuda (faaliyet, sektör, kapasite, vizyon, misyon vb.) farklılık göstermesi herhangi bir yöntemin tamamen doğruluğunu veya yanlışlığını ifade etmeyi zorlaştırmaktadır. Hirose yönteminin finansal verilere dayanarak marka değerini hesaplamasına odaklanması konuyu somutlaştırması adına olumlu, sadece finansal verilerin marka değerinin belirlenmesinde yetersiz kalacağı da olumsuz yönünü oluşturduğu öngörülmektedir.

Çalışmada inşaat ve bayındırlık sektöründe faaliyet yürüten Anele ve Sanel işletmelerin finansal verilerine dayanarak hirose yöntemi çerçevesinde marka değerleri hesaplanmış ve Anele işletmesinin marka değeri 1.097.425,917 TL, Sanel işletmesinin marka değeri ise 781.902.054,88 TL olarak belirlenmiştir. Hirose yöntemin temel bileşenlerini oluşturan prestij, sadakat ve genişleme değişkenlerinin hesaplanmasında kullanılan finansal verilerin işletmelerin marka değerleri üzerinde doğrudan etkiye sahip olmalarından dolayı ilgili verilerin doğru, gerçekçi ve güvenilir bir şekilde işletmeler tarafından finansal raporlara alınması sonuçların kullanılabilirliği açısından son derece önemlidir. Çalışmada marka değerleri belirlenmeye çalışılan işletmelerin finansal verilerin finansal raporlara aktarılmasında muhtemel yanlışların varlığı öngörülmektedir. Anele işletmesinde gerçekleşen faaliyet giderleri içerisinde pazarlama ve reklam giderlerin çok düşük düzeyde olması ya da Sanel işletmesinin 2017 yılına göre 2018 yılında elde ettiği yurtdışı gelirlerindeki devasa farkın tespit edilmesi muhtemel yanlışların varlığını kuvvetlendirmektedir. Sonuç itibarıyla hirose yöntemi kapsamında ilgili işletmelerin marka değerlerinde ifade edilmesi güç farklı sonuçların ortaya çıkması yöntemi ya da yöntemde kullanılan verilerin sorgulanmasını gerektirmektedir. Yöntemin uygulanabilir ve sonuçlarının kullanılabilirliğine dair birçok literatür çalışmalarda belirtilmiş olması çalışmamızda elde edilen farklı sonuçların sorgulanmasının yöntemden çok işletmelerin finansal verilerin sunulmasına yönelik olması gerektiğini güçlendirmektedir.

KAYNAKÇA

Aaker, D.A. (1991). *Managing Brand Equity: Capatilizing On The Value Of A Brand Name*.
New York: Free Press.

- Alsu, E., Palta, G. (2017). Marka Değerinin Belirlenmesi Ve Ölçülmesi Üzerine Finansal Bir Yaklaşım: Ampirik Bir Çalışma. Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi, 2(4), s179.
- Başçı, E. S.(2009). Marka Değerinin Tespiti ve İMKB’de Bir Uygulama, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Muhasebe Finansman Bilim Dalı Doktora Tezi, s76, Ankara.
- Batıbay, İ. (2010). Marka Değerleme ve Örnek Uygulama, T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Muhasebe Finansman Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, s, 2010.
- Çam, A.V., vd. (2018). Marka Değerinin Hesaplanmasında Farklı Bir Yaklaşım: Geliştirilmiş Hirose Yöntemi, The Journal of International Scientific Researches 3(4), s194-202.
- Demir, R., (2016). Finansal Tablo Verilerine Dayalı Marka Değeri Tespiti Ve Bist Metal Eşya, Makine Ve Gereç Yapım Sektöründe Uygulama, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara
- Doyle, P. (2008). Değer Temelli Pazarlama: Şirketinizi Büyütmek Ve Hissedar Değeri Yaratmak İçin Pazarlama Stratejileri. Çev. Gülfidan Barış, İstanbul: Mediacat.
- Fernandez, P. (2001). Valuation of Brands and Intellectual Capital. Social Science Research Network, Working Paper.
- Gülmez, M., Dörtüol, İ.T. (2009), Açıklamalı Pazarlama Sözlüğü, s169, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Hiroshi, T. (2012). The Empirical Analysis Via The Corporate Brand Power Evaluation Model. SCIS-ISIS 2012, Kobe, Japan, November 20-24, pp158.
- İlik, S. (2014). Finansal Temelli Marka Değeri Tespiti: Boya Sektöründe Örnek Uygulama, Uzmanlık Tezi, s21, Türk Patent Enstitüsü .
- Kerin, R. A. and Sethuraman, R. (1998). Exploring The Brand Value- Shareholder Value Nexus For Consumer Goods Companies. Journal of the Academy of Marketing Science, 4, pp260.
- Kotler, P. & Armstrong, G. (2005). Principles of marketing. Eleventh Edition, New Jersey: Pearson Prentice Hall.

Uygurtürk, H., Uygurtürk H. ve Korkmaz, T. (2017). Marka Değerinin Hirose Yöntemi İle Belirlenmesi: BİST’de İşlem Gören Seramik Sektörü Firmaları Üzerine Bir Araştırma. International Congress of Management Economy and Policy, 20-21 Mayıs, İstanbul, Türkiye.

Uztuğ, F. (2003). Markan Kadar Konuş, MediaCat Kitapları, s21, İstanbul.

Wang, D. H. M., and Yu, T. H. K. (2015). A Fuzzy Logic Approach To Modeling Brand Value: Evidence From Taiwan’s Banking Industry. In Annual Conference of the Global Innovation and Knowledge Academy (pp. 39-52).

Zengin, B., ve Güngördü, A. (2015). Marka Değerinin Hesaplanması Üzerine Ampirik Bir Çalışma: Finans Ve Pazarlama Boyutu. İİBF Dergisi, 17(2), 282-298.

Türk Dil Kurumu, <http://sozluk.gov.tr/>

Kanun Hükmünde Kararname , 556 sayılı Markaların Korunması Hakkında KHK, md.5.

SÜRDÜREBİLİRLİK RAPORLARININ İŞLETMENİN SÜREKLİLİĞİ KAVRAMI KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF SUSTAINABILITY REPORTS WITHIN THE SCOPE OF BUSINESS CONTINUITY

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk DEMİRKOL
Harran Üniversitesi
Öğr. Gör. Abdulrezzak İKVAN
Adıyaman Üniversitesi

ÖZET

Sürdürülebilirlik raporları işletmelerin ekonomik, çevresel ve sosyal boyutlarını belirtmektedir. Her boyutun birçok alt boyuttan oluştuğu sürdürülebilirlik raporları işletme paydaşları açısından önemli bir veri niteliğindedir. Sürdürülebilirlik raporları işletmelerin paydaşlarına karşı sorumluluk bilinciyle ekonomik, çevresel ve sosyal faaliyetlerine ilişkin bilgilerin sunulmasıdır. Son dönemlerde paydaşların (ortaklar, çalışanlar, tedarikçiler, kreditorler, devlet, toplum, STK'lar, çevre, vs.) bir bütün olarak işletmenin sürekliliği açısından birer değer olarak kabul görmesiyle, ilgili paydaşlara yönelik detaylı uygulama ve bilgilendirmelerin önemi artmıştır. Paydaşların işletmeye ilişkin değerlendirmelerinde finansal bilginin yetersizliğinden dolayı paydaşların bilgi ihtiyaçlarını gidermek amacıyla işletmelerin finansal ve finansal olmayan bilgilerini çok boyutlu olarak sunmasının gerekliliği belirgin hale gelmiştir. Belirtilen amaçlara hizmet etmesi için bazı ülkelerde zorunlu olmakla birlikte ülkemizde gönüllülük esasına dayanarak sürdürülebilirlik raporları işletmeler tarafından paydaşlara yönelik yayımlanmaktadır. Sürdürülebilirlik raporları işletmenin paydaşlarına detaylı bilgi sunumunun yanında geleceğe yönelik işletmenin devamlılığına ilişkin paydaşların ilgi ve duyarlılığını tetikleyici bir fonksiyona sahip olacağı da beklenmektedir. İşletmenin ekonomik, çevresel ve sosyal boyutlarda gerçekleştirdiği faaliyetlerinin işletmenin satışlarına, maliyetlerine, çalışan ve müşteri sadakatine, vizyon, misyonlarını gerçekleştirmelerine olumlu yansımalarının olacağı dolayısıyla işletme sürekliliğine de hizmet edeceği öngörülmektedir. Çalışma, sürdürülebilirlik raporlarının işletmenin sürekliliğine olan muhtemel katkıları üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Bu kapsamda sürdürülebilirlik raporları işletmenin sürekliliği kavramı çerçevesinde incelenmiştir. Sürdürülebilirlik raporlarının içerik analizleri yapılarak işletmenin sürekliliğine yansımaları belirlemeye çalışılmıştır. İşletmelerin faaliyetlerine ilişkin sürdürülebilirlik raporlarını eksiksiz, doğru ve güvenilir bilgilerle yayımlamaları halinde paydaşların asimetrik bilgi düzeylerini düşüreceklerinin yanında geleceğe ilişkin paydaşların işletmeye ilgilerini arttıracacağı dolayısıyla işletmenin sürekliliğine önemli ve olumlu katkılar sunacağı öngörülmektedir. Bu durum

işletmenin sürekliliğinin yanında, şeffaflaşmasına bağlı olarak piyasa değeri, markalaşması, kredibilitesi, toplumsal kabul edilebilirliği vb. konularda olumlu yansımaları beraberinde getirecektir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik Raporu, İşletmenin Sürekliliği, İşletme Paydaşları

SUMMARY

Sustainability reports indicate the economic, environmental and social dimensions of businesses. Sustainability reports, where each dimension consists of several sub-dimensions, are important data for the business stakeholders. Sustainability reports are the presentation of information about economic, environmental and social activities of the enterprises with a sense of responsibility towards their stakeholders. Recently, the importance of detailed implementation and information for stakeholders has become more important as stakeholders (partners, employees, suppliers, creditors, government, society, NGOs, environment, etc.) are recognized as values for the continuity of the enterprise as a whole. Due to the insufficiency of financial information in the stakeholder evaluations of the enterprise, it became evident that the multi-dimensional financial and non-financial information of the enterprises in order to meet the information needs of the stakeholders has become evident. Although it is mandatory in some countries to serve the stated purposes, sustainability reports are published by the enterprises for the stakeholders on a voluntary basis. The sustainability reports are expected to provide detailed information to the stakeholders of the enterprise, as well as to trigger the interest and sensitivity of the stakeholders regarding the sustainability of the enterprise for the future. It is foreseen that the activities carried out by the enterprise in economic, environmental and social dimensions will have positive reflections on sales, costs, employee and customer loyalty, the realization of the vision and mission of the enterprise and therefore it will serve the business continuity. The study focused on the possible contribution of sustainability reports to the sustainability of the business. Within this scope, sustainability reports were examined within the framework of the concept of continuity of the enterprise. Content analyzes of sustainability reports were conducted to determine the reflections on sustainability of the enterprise. It is envisaged that if the companies publish their sustainability reports on their activities with complete, accurate and reliable information, they will not only decrease the asymmetric knowledge level of the stakeholders, but will also increase the interest of the future stakeholders to the enterprise, thus making important and positive contributions to the continuity of the enterprise. This situation, as well as the continuity of the business, depending on the transparency of market value, branding, credibility, social acceptability and so on. issues will bring positive reflections.

Keywords: Sustainability Report, Business Continuity, Business Stakeholders

1. GİRİŞ

Süreklilik işletmelerin temel amaçlarından biridir. Bu temel amacın sağlanması için işletmelerin faaliyetlerine ilişkin kaynakları bilinçli bir şekilde tüketmeleri gerekmektedir. Sürdürülebilirlik raporları işletmelere faaliyetlerinde tükettikleri ekonomik, çevresel ve sosyal kaynaklara ilişkin detaylı bilgi sunulmasını öngören bir rapordur. Sürdürülebilirlik raporları işletmenin tüm paydaşlarına karşı sorumluluğunu yerine getirme fırsatını yakaladığı bir bilgi paylaşım yöntemidir. İşletme paydaşlarının bütünsel olarak işletme faaliyetlerinden doğrudan veya dolaylı olarak etkilendiği düşünüldüğünde sürdürülebilirlik raporlarının yayımlanmasının işletmeler açısından bir sosyal sorumluluk kapsamında değerlendirilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda sürdürülebilirlik raporları yayımlamakla işletmeler devamlılıklarına yatırım yapmaktadırlar. Ekonomik faktörlerden daha fazla önem kazanmaya başlayan çevresel ve sosyal faktörlere ilişkin bilgilerini şeffaflık ilkesi çerçevesinde gerçeğe uygun şekilde sunan işletmelerin paydaşlar nezdinde olumlu bir imaj oluşturacağı muhakkaktır. Oluşturulan bu imajın işletmenin ekonomik, çevresel ve sosyal verilerine olumlu yansımaları olacaktır. Örneğin etkin ve verimli kaynak kullanımları, çevresel duyarlılıklar ve insana yatırım konularındaki çalışmalarından ötürü işletmenin çok boyutlu kazanımlar elde edeceği muhtemeldir. Sürdürülebilirlik raporları kapsamında işletmelerin şeffaflaşmalarının gelecekteki üzerindeki muhtemel etkilerinin belirlenmesi işletmeler açısından önem arz etmektedir. Sürdürülebilirlik raporlarına dayalı olarak işletmelerin gelecekteki ilişkin olumlu etkilerinin belirlenmesi raporların amacına ulaşılabilirliğini ve işletmelerin gelecekteki ilişkin umutlarını güçlendirecektir. Literatür çalışmalarında genelde sürdürülebilirlik raporlarına yönelik içerik analizleri, işletme performanslarına etkileri gibi konulara ağırlık verilmiştir. Ancak sürdürülebilirlik raporlarının işletmenin sürekliliğine etkilerine yönelik literatürde bir çalışmaya rastlanmamıştır. Sürdürülebilirlik raporlarını farklı bir bakış açısıyla değerlendirerek işletmelerin sürekliliğine muhtemel etkilerini belirlenmesi ve literatüre kazandırılması çalışmanın fikrini oluşturmaktadır. Bu fikir çerçevesinde sürdürülebilirlik raporlarının işletmenin sürekliliğine yönelik katkıları çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Çalışmanın temel amacına ulaşmak için yöntem olarak işletmenin sürekliliğine etkisi çerçevesinde sürdürülebilirlik raporlarının içerik analizi tercih edilmiştir. Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çalışmanın temel yapısını kapsayan sürdürülebilirlik raporları ve işletmenin sürekliliğine ilişkin kavramsal bir çerçeve oluşturulmuştur. İkinci bölümde sürdürülebilirlik raporlarının işletmeler üzerindeki etkilerine yönelik literatür araştırmalarına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde

sürdürülebilirlik raporlarına ait içerik analizlerinin işletmenin sürekliliği kapsamında değerlendirilmesi yapılmıştır. Son bölümde ise konuya ilişkin çeşitli öneriler getirilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmada işletmenin sürekliliğinde sürdürülebilirlik raporların önemi üzerinde durulmuştur. Bu kapsamda çalışmanın omurgasını oluşturan sürdürülebilirlik raporları ve işletmenin sürekliliğine ilişkin temel düzeyde bilgi sunumu çalışmanın anlaşılabilir olmasına önemli katkılar sunacağı öngörülmüştür. Kavramsal çerçevede ilgili kavramların ifade ettiği anlamlar, içeriklerine yönelik tanıtıcı ve açıklayıcı detaylı bilgilere yer verilmiştir.

2.1 SÜRDÜREBİLİRLİK ve GRI SÜRDÜREBİLİRLİK RAPORU

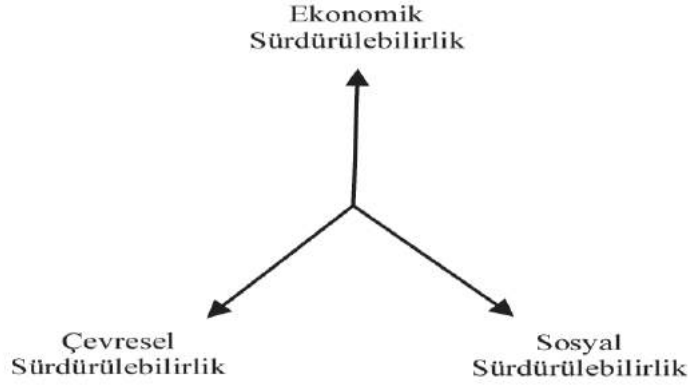
Ekonomik, çevresel ve sosyal koruma ve kalkınma boyutlarını barındıran sürdürülebilirlik kavramı son dönemlerde önemi giderek artmakta ve tüm bilimlerde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (Kuşat, 2012, 228). Sürdürülebilirlik kavramı literatürdeki kullanım alanına göre çok farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Genel olarak sürdürülebilirlik herhangi bir faaliyetin devamlılığını sağlanmaya yönelik çabalar bütünü şeklinde bir anlam barındırdığı söylenebilir. Kavramın genel çerçevesi Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonun yapmış olduğu tanımlamayla çizilmiştir. Komisyon 1987 yılında sürdürülebilirliği “*gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılayabilme kabiliyetlerine zarar vermeden mevcut neslin ihtiyaçlarını karşılamasıdır*”¹ şeklinde ifade etmiştir.

Sürdürülebilirlik kavramı, kaynak tüketiminin sosyal sorumluluk bakış açısıyla olgunlaştırılmasını hedeflemektedir. Bundan dolayı yapılan kavramsal tanımlamaların genelinde kaynak tüketimine yönelik açıklamaların olduğu görülmektedir. Bu kapsamda sürdürülebilirlik kavramına yönelik bazı tanımlamalar şu şekildedir:

Sürdürülebilirlik, topluma dair tüm kaynakların etkin ve verimli kullanımını sağlama, sosyal sorumluluk bakış açısıyla katılımcılığa dayalı bir süreçtir (Gladwin vd., 1995: s876).

Sürdürülebilirlik, insan ihtiyaçlarının giderilmesinde fayda ve memnuniyeti sağlayan, çevresel faktörlere yenilenme fırsatını tanıyan ve hayat kalitesini yükselten gelişmelerdir (Allen, 1980). Sürdürülebilirliğin ekonomik, çevresel ve sosyal boyutları bulunmakta ve bu boyutlar birbirleriyle sürekli etkileşim halindedir.

¹ The World Commission on Environment and Development, Our Common Future, (1987).



Şekil 1. Sürdürülebilirlik Boyutları²

Ekonomik, çevresel ve sosyal boyutlar sürdürülebilirlik kavramı kapsamında bütünsel bir birliktelik sağlamaktadırlar. Ekonomik sürdürülebilirlik, ekonomik birimlerin satışlarına bağlı olarak karlılığı ve güçlü bir finansal yapıya kavuşmasını, çevresel sürdürülebilirlik; işletmenin faaliyetlerini icra ederken çevreye karşı hassasiyetini ve duyarlılığını, sosyal sürdürülebilirlik ise; işletmenin başta iş görenleri olmak üzere genelde tüm toplumun yaşam kalitesine yapacağı katkıları ifade etmektedir (Gençoğlu ve Aytaç 2016: s52).

Sürdürülebilirlik daha çok işletme faaliyetlerine yönelik ele alınmaktadır. Sürdürülebilirlik ekonomik, çevre ve sosyal değişkenlere ilişkin kaynakların işletmeler tarafından tüketilirken gelecek nesillerin ihtiyaçlarına da cevap verebilecek düzeyde zarar vermeden aktarılmasını ifade etmektedir. Bu durum işletmelere kaynak tüketimlerinde sosyal sorumluluk bilinciyle hareket edilmesini gerekli kılmaktadır. İşletmelerde kar elde etme amacının günümüzde önemi yitirdiği bunun yerine değer oluşturmanın popüler olduğu görülmektedir. Bunun temel nedeni toplumun gelecek nesillere karşı sorumluluklarının bilinciyle hareket ederek ekonomik faktörlerin yanında çevresel ve sosyal faktörlere ilişkin kaynak tüketimlerinde etkin ve verimliliği önemsemeleridir. Toplumsal bilinç karşısında işletmeler de kaynak tüketimlerinde, çevresel duyarlılığa ve sosyal haklara önem vererek değer oluşturmaya çalışmaktadırlar. Günümüzde sürdürülebilirliğe en fazla katkıyı işletmelerin sağlamaları gerekmektedir. Çünkü işletmeler faaliyetlerinde iyi bir performans sergilemeleri uzun dönemli devamlılıklarını sağlamalarında yeterli bir unsur olamamaktadır. İşletmenin sürekliliğinin sağlanması ekonomik performansın yanında içinde bulunduğu çevresel ve sosyal unsurları da önemsemesi ve bu unsurlara değer katması gerekmektedir (Doane, MacGillivray, 2001).

² Dyllick, T., & Hockerts, K. (2002). Beyond the business case for corporate sustainability. *Business Strategy and the Environment*, 11(2), s. 132

İşletmeler sürdürülebilirliğe yönetsel bir bakış açısıyla yaklaşmaları gerekmektedir. İşletmelerin tüm faaliyetlerinde ve stratejik kararlarında sürdürülebilirliğin önemli bir yer teşkil etmesi gerekmektedir. Bu, işletmenin sürekliliği açısından önemlidir. Çünkü işletmelerde giderek önemli hale gelen paydaşlar kavramı sürdürülebilirliğin tüm unsurlarını barındıran, işletmeye ilişkin doğrudan veya dolaylı olarak ilişkisi bulunan veya işletme faaliyetleri dolayısıyla etkilenen her türlü varlığı ifade etmektedir. Paydaşlar işletmelerin geleceklerinin şekillenmesinde önemli bir faktör olmakta ve paydaşların en önemli beklentileri işletmelerin şeffaflaşmalarıdır. İşletmeler sadece finansal verileri paylaşmakla şeffaflaşmalarını sağlayamamaktadırlar. Finansal verilerin yanında ekonomik, sosyal ve çevresel unsurlara ilişkin finansal olmayan verilerinin de doğru, gerçekçi ve güvenilir şekilde paylaşılması gerekmektedir. Sürdürülebilirlik raporlarıyla işletmeler ekonomik, sosyal ve çevresel faaliyetlerine ilişkin paydaşları bilgilendirmektedirler (Önce ve diğerleri,2015: s.235). Yapılan bilgilendirmeler paydaşların işletmeye yönelik olumlu tutum sergilemelerinin yanında işletmelerin de kendilerini etrafıca analiz etme imkânına kavuşmaktadırlar.

Sürdürülebilirlik kavramı yukarıda da değinildiği gibi ekonomik, çevresel ve sosyal unsurlara ilişkin duyarlılıkların sağlanması ve belirtilen unsurlara ilişkin bilgilerin paydaşlarla paylaşımını ifade etmekteydi. İşletmeler sürdürülebilirlik boyutlarına ilişkin bilgilerin paydaşlarla paylaşımını sürdürülebilirlik raporlarıyla sağlamaktadırlar.

İşletmelerin paydaşlarıyla bilgi paylaşımına yönelik uluslararası boyutta birçok raporlama şekilleri bulunmaktadır. Bu raporların bazı ülkelerde uygulanması zorunlu olsa da birçok ülkede gönüllülük esasına göre düzenlenmektedir. Bu amaca yönelik uluslararası boyutta yaygın kullanımına sahip oluşturulmuş rapor Küresel Raporlama Girişimi Sürdürülebilirlik Raporlama Rehberi (Global Reporting Initiative – GRI) olarak görülmektedir. GRI, Amerika kökenli Küresel Raporlama Girişimi'nin geliştirdiği bir rapor olup, işletmelerin ekonomik, sosyal ve çevresel faaliyetleriyle ilgili bilgilerin sunumuna ilişkin rehber niteliğinde bir kaynaktır (Çetin, Varan ve Fışkın, 2015: s15).

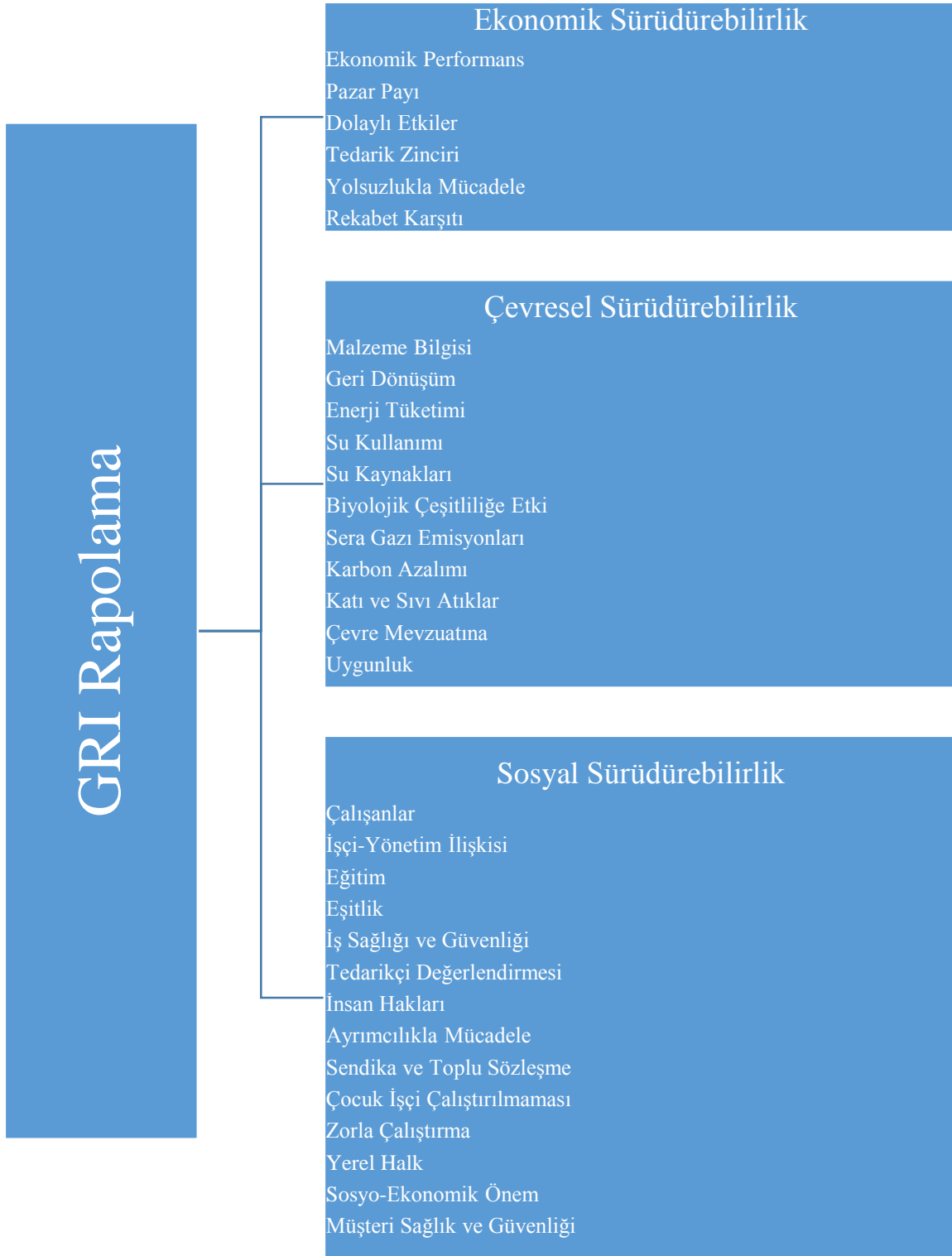
GRI raporlama sürekli güncellenerek G1, G2, G3, G3.1 ve G4 isimleriyle işletmelerin hizmetine sunulmuştur. Son olarak ilgili kuruluş GRI ile ilgili standartları oluşturmuştur. Bu standartlar, sürdürülebilirlik raporlamada işletmeler tarafından oluşturulan en iyi uygulamaları kapsamaktadır. Aynı zamanda belirtilen standartlar, işletmelerin sürdürülebilirliğe katkı sağlamalarına kaynaklık etmektedir.

İşletmeler yayımladıkları sürdürülebilirlik raporlarıyla aşağıda belirtilen (sınırlı olmamakla birlikte) birçok faydayı sağlamaktadırlar (Kolk, 2004: s.54):

- İşletmelerin misyon ve vizyonlarına yönelik yeteneklerini geliştirir
- İşletmenin çevreye yönelik duyarlılığını geliştirir ve çevresel uygulamalarını hayatta geçirme fırsatını oluşturur.
- Şeffaflığa bağlı olarak işletmenin açık ifade edilmesine, itibarının yükselmesine dolayısıyla çeşitli paydaşlardaki kredibilitesini olumlu yansımaları olur,
- Kaynak kullanımlarındaki tasarrufundan dolayı verimliliği ve etkinliği sağlar
- İnsani değerlere yapılacak yatırımların nihai sonucu olarak başta çalışanlar olmak üzere tüm paydaşların motivasyonunu sağlar.

GRI raporlamaya ilişkin 1999 yılından 2016 yılı verilerine göre dünyada 10.042 kuruluş toplamda 38.106 adet sürdürülebilirlik raporlama gerçekleştirmiştir. Ülkemizde ise aynı dönemlerde 118 kuruluş toplamda 320 adet sürdürülebilirlik raporlama gerçekleştirmiştir (<https://www.semtrio.com/gri-kurumsal-surdurulebilirlik-raporlamasi>, Erişim tarihi 10.07.2019).

GRI sürdürülebilirlik raporlamada ekonomik, çevresel ve sosyal boyutlarının kapsadıkları konular Şekil-2’de belirtilmiştir.



Şekil 2: GRI Sürdürülebilirlik Raporu Boyutları ve Kapsamları

GRI sürdürülebilirlik raporlamanın amacına ulaşabilmesi için işletmeler Şekil-2’de belirtilen boyutlarda ve kapsamlarda paydaşlara maksimum bilgi sunma gayretinde olmaları gerekmektedir.

2.2 İŞLETME SÜREKLİLİĞİ:

İşletmenin sürekliliği muhasebenin oniki temel kavramlarından birdir. Bu kavram gereği işletmenin ömrünün işletme sahip ve ortaklarının ömrü ile sınırlı olmadığını ifade etmektedir. Yani işletmenin sınırsız bir ömre sahip olmasını belirten bir kavramdır. Ekonomik, yönetim veya hukuki olumsuzluklardan ötürü faaliyetlerini sonlandırmaları muhtemel olmasına karşın işletmeler, kuruluşlarında veya normal süreçlerde faaliyetleri belli bir süreye bağlanamaz.

Süreklilik ilkesi, işletmenin hesaplara dayalı kurulmuş kişiliğinin sürekliliğini ortaya koyan düşüncedir (Yazıcı, 2001, s. 42). Türkiye Muhasebe Standartlarında işletmenin sürekliliği kavramı “*Mali tablolar normal olarak işletmenin devamlılığı ve öngörülebilir bir gelecekte de faaliyetlerini sürdüreceği varsayımına dayanılarak hazırlanır. Böylece işletmenin ne tasfiye niyetinin ne de ihtiyacının olduğu, faaliyet hacminin de önemli ölçüde azalmayacağı varsayılır. Eğer böyle bir niyet ve ihtiyaç varsa mali tablolar farklı bir gerekçe ile hazırlanmalı ve bu gerekçe açıklanmalıdır*”³ şeklinde ifade edilmiştir.

İşletmelerin sürdürülebilirliği sağlamaları ancak süreklilik ilkesine sahip olmalarıyla mümkündür. Belli bir amaç veya faaliyet için belirli bir süre oluşturmuş işletmelerin sürekliliği sağlamamalarından dolayı sürdürülebilir bilinçle hareket etmeleri düşünülemez. İşletmeler ihtiyaç duyulan mal ve hizmet üretmelerinin yanında paydaşlarına çeşitli faydalar sağlayan ekonomik birimlerdir. Paydaşlara yönelik faydaların devamlılığı işletmelerin sürekliliğine bağlıdır. Aynı zamanda süreklilik işletmelere piyasada varolabilmek için gelişime ve yenilenmeye açık olmayı zorunlu kılmaktadır. Benzer şekilde süreklilik kavramı işletmelere maliyet unsuruna dikkat etmeyi, kaynak tüketiminde etkinlik ve verimliliği, yetenekli iş görenlerin sadakati için insan haklarına riayet etmeyi öğretir. İşletmenin sürekliliğine bağlı oluşan etkenlerin sağlanması işletmeden işletmeye, sektörden sektöre farklılıklar barındırması muhtemeldir. İşletme veya sektörlerin faaliyet süreçleri, paydaş beklentileri, vizyon veya misyonları farklı olduğundan sürdürülebilirlik rapor içeriklerine de farklılaştıracaktır (Tepegöz ve Türedi, 2015: s44).

³ Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) kavramsal çerçeve 23. Madde, s11.

İşletmenin sürekliliği sürdürülebilirlik için bir gereklilik olup, sürdürülebilirlik de işletmenin sürekliliğini tesis eden bir yapıdır. Kısacası süreklilik ve sürdürülebilirlik kısır döngü içerisinde birbirlerini etkileyen ve tetikleyen işletmelerin yaşam seyrindeki önemli iki unsurdur.

3. LİTERATÜR ÇALIŞMALARI

Almeida vd. (2014) çalışmalarında sektörler bazında sürdürülebilirlik raporlarının yayılma hızını ölçmeye çalışmışlardır. Elde edilen bulgulara göre GRI sürdürülebilirlik rehberine bağlı raporlamanın finans ve enerji sektörlerinde daha yayılcı bir durumun söz konusu olduğunu ifade etmişlerdir.

Montabon ve diğerleri (2007) çalışmalarında sürdürülebilirlik raporlarının işletme performanları açısından değerlendirmiler. Kırkbeş işletmenin yayımlanmış olduğu sürdürülebilirlik raporunun değerlendirildiği çalışmada özellikle işletmelerin çevresel boyuta ilişkin uygulamalarının işletmenin performansı üzerinde olumlu etkilerinin olduğunu tespit etmişlerdir. Bu durum son dönemlerde işletme paydaşlarının gelecek nesillere karşı sorumluluklarının gereği olarak çevresel faktörlere daha fazla önem verdikleri ve bu önemin işletmelerin uygulamalarına doğrudan yansımalarının olduğunu göstermektedir.

Ertan (2018) çalışmasında ülkemizde 2005-2017 dönemleri arasında yayımlanan sürdürülebilirlik raporlarına ilişkin içerik analizini yöntemini uygulayarak sürecin gelişimini öngörmeye odaklanmıştır. Elde edilen bulgularda sürdürülebilirlik raporlamanın Türkiye’de arttığını ve raporlamada imalat sektörünün açık ara önde olduğunu, raporlama rehberi olarak daha çok GRI raporlama rehberinin uygulandığını belirtmiştir.

Şahin, Çankaya ve Karakaya (2017) çalışmalarında ülkemizde 2015 yılına kadar GRI rehberine göre sunulan sürdürülebilir raporların sektörel ve zamansal farklılıklarını incelemişler. Elde edilen bulgulara göre zamansal ve sektörel farklılıkların olduğunu, raporların düzenli olarak yıllık yayımlanmadıklarını, raporların sayıca yeterli düzeyde olmadıklarını tespit etmişlerdir. Ayrıca çalışmalarında sürdürülebilirliğin anlaşılabilir kılınması için yasal alt yapının tamamlanması ve işletmelere raporlamaya ilişkin gerekli eğitimlerin sağlanmasının önemli olduğunu vurgulamışlardır.

4. UYGULAMA

Çalışma sürdürülebilirlik raporlarının işletmenin sürekliliği üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir çerçevede oluşturmuştur. Uygulama aşamasında GRI rehberine uyumlu bir şekilde sürdürülebilirlik raporlarının yayımlanmasında ülkemizde öncü bir firma olan Çimsa A.Ş.’nin en son yayımladığı 2018 dönemine ait sürdürülebilirlik raporunu işletmenin

sürekliliğine etkisine yönelik incelenmiştir. Çalışmada GRI rehberinde belirtilen ekonomik, çevresel ve sosyal boyutlara ilişkin ilgili şirketin sunduğu verilerin işletmenin sürekliliğine hangi açıdan hizmet edeceği tartışılmıştır. Öncelikle Çimsa A.Ş hakkında tanıtıcı bilgileri kısaca vermek gerekirse;

Çimsa, Sabancı Holdinge bağlı bir şirket olarak 1972 yılında Mersin’de kurulmuş ve mevcut durumda Mersin, Eskişehir, Kayseri, Niğde, Afyonkarahisar ve Valencia (İspanya)’da 6 entegre fabrikası, Houston (ABD) ve Ankara’da bulunan iki öğütme tesisiyle faaliyetlerini sürdürmektedir. Şirket, Hamburg (Almanya), Trieste (İtalya), Sevilla ve Alicante (İspanya), Gazimagusa (KKTC), Köstence (Romanya) ve Novorossiysk’de (Rusya) bulunan terminalleriyle uluslararası bir çimento üreticisidir⁴.

Tablo 1: Çimsa A.Ş’nin 2018 Dönemine Ait Sürdürülebilirlik Raporunun Boyutsal İçerikleri

2018	İçerik
Genel Boyut	Kurumsal Profil, Strateji, Etik Ve Dürüstlük, Yönetişim, Paydaş Analizi, Raporlama,
Ekonomik Boyut	Ekonomik Performans, Piyasa Varlığı, Dolaylı Ekonomik Etkiler, Satınalma Uygulamaları, Yolsuzlukla Mücadele
Çevresel Boyut	Malzemeler, Enerji, Su, Biyoçeşitlilik, Atıksular Ve Atıklar, Çevresel Uyum
Sosyal Boyut	İstihdam, İş Sağlığı Ve Güvenliği, Eğitim Ve Öğretim, Çeşitlilik Ve Fırsat Eşitliği, Ayrımcılık Yapmama, Toplu İş Sözleşmesi Hakkı, Çocuk İşçiliği, Zorla/Zorunlu Çalıştırma, Müşteri Sağlık Ve Güvenliği, Ürün Ve Hizmet Etiketlemesi

Çimsa A.Ş GRI rehberine uygun olarak sürdürülebilirlik raporlarını düzenli yayımlamaktadır. Şirketin raporu geniş kapsamlı yayımlaması sürdürülebilirlik konusuna verdiği önemi göstermektedir. Aynı zamanda şirket bünyesinde sürdürülebilirlik komitesinin varlığı da konuya verdiği önem derecesinin belirlenme açısından değerlidir. Genel boyutta paydaşları bilgilendirme amacıyla şirketin yapısı, stratejileri, yönetim şekli ve raporlamaya ilişkin temel bilgileri sunmuştur. Ayrıca paydaş analizinin detaylı olarak yer verilmesi şirketin paydaşlar teorisine verdiği önemi göstermektedir.

Ekonomik boyutta işletme sektörel bilgiler sunulmuş ve aynı zamanda işletmenin bir önceki dönemine göre performansı analiz edilmiştir. Bu bilgiler işletmenin gelişimi, sektörel düzeyini belirleme ve paydaşların karar almalarını desteklemesi açısından önemlidir. İşletmenin

⁴ <https://www.cimsa.com.tr/hakkinda>

satınalma uygulamalarına yer vermesi ve yolsuzlukla mücadele konusunda hassasiyetini belirtmesi paydaşlar nezdinde şeffaflaşmasını sağlamaktadır. Ekonomik boyutta ilişkin verilerin sayısal olarak sunulması diğer boyutlara göre daha kanıtlanabilirlik bir düzeye sahiptir.

Çevresel boyut ile ilgili olarak işletmenin faaliyetlerine ilişkin tükettiği malzemelere, enerjiye ve atıksulara ait sayısal veriler sunması paydaşlara yıllar itibariyle yaşanan iyileşmelerin tespitini sağlamaktadır. Aynı zamanda çevreye yönelik faaliyetlerine yer vermesi işletmenin paydaşlar cephesinde olumlu izlenimlerin oluşturmaya zemin hazırlayabilir.

Sosyal boyutla ilgili olarak işletmenin çok fazla başlık altında detaylı bilgiler sunduğu görülmektedir. İşgörenlerine ait birçok bilginin sunulması işletmenin çalışanlarını sürdürülebilirlik açısından bir avantaj unsuru olarak gördüğü söylenebilir. İşçi çalıştırma hususunda kanun ve yönetmeliklere uyulması, sendikalaşma hususunda kısıtlayıcı uygulamaların olmaması, işçi sağlığı ve iş güvenliğine yönelik sıkı kontrollerinin mevcut olması sosyal boyuttan önemli göstergeleridir. Sağlıklı ve güvenilir ürün hizmeti sunma, usulüne ve kanunlara uygun şekilde paketlemelerin yapılması sosyal paydaşlar arasında yer alan müşterilere verilen önemi ortaya koymaktadır.

5. SONUÇ

Ülkemizde sürdürülebilirlik raporlarının sunulması zorunlu olmamakla birlikte çalışma kapsamında ele alınan Çimsa A.Ş. işletmesi düzenli olarak bu raporları GRI rehberine uygun şekilde hazırlayarak paydaşlarına sunmaktadır. Bu konuda ülkemizde diğer işletmelere örnek gösterilebilecek bir potansiye sahiptir. Gönüllülük esasına dayalı olmasına rağmen işletmeye ilişkin bilgileri detaylı sunması Çimsa A.Ş.'ye paydaşlar nezdinde olumlu bir izlenimin oluşmasını sağlayacaktır. İşletmenin sürdürülebilirlik raporlarına verdiği önem ve zengin bir içerikle raporlarını paydaşlarıyla istikrarlı paylaşması işletmenin kabul görmesini sağlayacaktır. Aynı zamanda işletme büyesinde sürdürülebilir komitenin oluşturulmuş olması işletmenin sürdürülebilirlik hususundaki vizyonunu ortaya koyması açısından önem arz etmektedir. Tüm bu olumlu gelişmelerin neticesinde işletmenin piyasada kabul görmesini, değerine ve finansal performanslarına olumlu yansımaların oluşması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü işletmenin sürdürülebilirliğinin ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarına ilişkin ortaya koyduğu güçlü irade işletmenin şeffaflaşmasına imkan sağlamaktadır. Günümüzde ekonomik birimlerin finansal performanslarından öte sosyal ve çevresel faaliyetlerinin tüketiciler açısından önemsendiği ve tüketim tercihlerinde değerlendirildiği dikkate alındığında kapsamdaki işletmenin ilgili alanlardaki çalışmalarından ötürü albenisi yükselecektir. Üretim sürecinin şeffaf olduğu bir

işletmede tüketicilerin gereksinim duyduğu mal ve hizmetleri güvenli bir şekilde satın almaya devam edeceklerdir. Aynı şekilde çevreye duyarlı ve kaynak tüketiminde hassas hareket eden ya da başta çalışanlarına olmak üzere tüm sosyal paydaşlarına insan hakları çerçevesinde yaklaşım gösteren bir işletmenin sürekliliğinin sağlanması için tüm paydaşların güçleri nispetince destekleyici olacakları düşünülmektedir. Sonuç kısmında ufak bir kısmı ifade edilmeye çalışılan durumların işletmenin sürekliliğinde olumlu etkileri oluşturacağı öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

- Allen, R., (1980). How to Save the World, Barnes and Noble, New Jersey.
- Almedia A. M., Liach, J. ve Marimon, F. (2014). A Closer Look at the ‘Global Reporting Initiative’ Sustainability Reporting as a Tool to Implement Environmental and Social Policies: A Worldwide Sector Analysis, Corporate Social Responsibility and Environmental Management, 21, 318-335.
- Çetin, Ç.K., Varan, S., ve Fışkın C.S. (2015). Sürdürülebilirlik Raporlamasında Paydaş Katılımı: Türkiye’deki Firmaların Analizi, Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi Cilt 6, Sayı 1, s9-35.
- Doane, D., MacGillivray, A. (2001). Economic Sustainability The business of staying in business, http://www.projectsigma.co.uk/RnDStreams/RD_economic_sustain.pdf
- Dyllick, T., & Hockerts, K. (2002). Beyond the business case for corporate sustainability. Business Strategy and the Environment, 11(2), pp132
- Ertan, Y., (2018). Türkiye’de Sürdürülebilirlik Raporlaması (2005-2017), Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi Kasım, 11 (3): s463-478.
- Gladwin, T., Kennely, J. ve Krause, S.T. (1995). Shifting Paradigms for Sustainable Development: Implications for Management Theory and Research, Academy of Management Review, 20 (4), 874-907.
- Gücenme Gençoğlu, Ü., Aytaç, A. (2016). Kurumsal Sürdürülebilirlik Açısından Entegre Raporlamanın Önemi ve BIST Uygulamaları. Muhasebe ve Finansman Dergisi, 72, s51-66.
- Kolk, A. (2004). A Decade Of Sustainability Reporting: Developments And Significance. International Journal Environment and Sustainable Development, 3(1), pp51-64.

- Kuşat, N. (2012). Sürdürülebilir İşletmeler İçin Kurumsal Sürdürülebilirlik ve İçsel Unsurları, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi. XIV(II): s227-242.
- Montabon, F., Robert, S., and Ram N., (2007). “An Examination of Corporate Reporting, Environmental Management Practices and Firm Performance”, Journal of Operations Management. 25, pp998-1014.
- Önce, S., Onay, A., Yeşilçelebi, G. (2015). Kurumsal Sürdürülebilirlik Raporlaması ve Türkiye’deki Durum. Journal of Economics, Finance and Accounting, 2(2), 230-252.
- Tepegöz, Ş.M., ve Türedi, H.,(2015). İşletmenin Sürekliliği Varsayımı ve Denetçinin Sorumluluğu, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ERZSOSDE) VIII-II: 43-52.
- The World Commission on Environment and Development, Our Common Future, (1987)
- Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) kavramsal çerçeve 23. Madde, s11.
- Şahin, Z., Çankaya, F., Karakaya, A. (2017). Sürdürülebilirlik Raporlarının Sektörlere ve Yıllara Göre Analizi, Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, 20, 17-32
- Yazıcı, M. (2001). Muhasebe Bilim Öğeleri (1. Baskı).İstanbul:Çağlayan Basımevi.
- <https://www.cimsa.com.tr>, Erişim tarihi 11.07.2019
- <https://www.semtrio.com/gri-kurumsal-surdurulebilirlik-raporlamasi>, Erişim tarihi 10.07.2019

4 ve 5 YILDIZLI OTEL İŞLETMELERİNDE İNOVASYON ÇEŞİTLERİNİN ENTROPİ YÖNTEMİ İLE ÖLÇÜLMESİ: DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ ÖRNEĞİ

THE MEASUREMENT OF INNOVATION TYPES IN 4 AND 5 STAR HOTEL
ENTERPRISES BY ENTROPY METHOD: CASE OF EASTERN BLACK SEA REGION

Dr. Öğr. Üyesi Selçuk KORUCUK
Giresun Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ERGÜN
Giresun Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Salih MEMİŞ
Giresun Üniversitesi

ÖZET

Teknolojik gelişim ve küreselleşmenin de etkisiyle dünya genelinde işletmelerin faaliyet gösterdikleri tüm alanlarda rekabet düzeyleri çok yüksek seviyelere ulaşmıştır. Bu rekabet ortamından işletmeler, rakiplerinden farklılaşarak tüketicilerinin gözünde daha ön planda yer alabilmek ve bir adım daha ileri geçebilmek için birçok yöntem başvurumaktadırlar. Farklı stratejilerle rekabet avantajını kendisine çekmeye çalışan birçok işletme inovasyon faaliyetlerine odaklanmaktadır.

Çalışmada, Doğu Karadeniz bölgesinde faaliyet gösteren 4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerinde inovasyon çeşitlerinin önceliklendirilerek en ideal işletme seçiminin saptanılması amacıyla alanında uzman 20 kişi ile yüzyüze görüşülerek anketlere yanıt alınmıştır. Bu çalışmada turizm inovasyon çeşitleri olan niş, ürün/hizmet, süreç, devrimsel, organizasyonel, pazarlama ve işlevsel inovasyon unsurlarının otel işletmelerinde önceliklendirilmesi ENTROPİ tekniği ile yapılmıştır. Yapılan ENTROPİ tekniği sonucunda otel işletmelerinde inovasyon çeşitlerinin en önemlisi ürün/hizmet inovasyonu olmuştur. Organizasyonel inovasyon, pazarlama inovasyonu, işlevsel inovasyonu, süreç inovasyonu, niş inovasyonu ve devrimsel inovasyonu otel işletmelerinde diğer faktörler olarak tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnovasyon, İnovasyon Çeşitleri, Turizm İnovasyonu, ENTROPİ.

ABSTRACT

As a result of technological development and globalization, the competition levels in all fields of business operations of the world have reached very high levels. In this competitive environment, businesses are applying many methods in order to differentiate themselves from their competitors to be more prominent in the eyes of their consumers and to take it one step further. Many companies that try to attract competitive advantage with different strategies focus on innovation activities.

In this study, in order to prioritize innovation types in 4 and 5 star hotel businesses operating in Eastern Black Sea region, 20 experts were interviewed face-to-face and responses to the questionnaires were obtained to determine the most ideal business selection. In this study, the prioritization of tourism innovation types such as niche, product /service, process, revolutionary, organizational, marketing and functional innovation elements in hotel enterprises has been done with ENTROPI technique. As a result of the ENTROPI technique, the most important innovation types in hotel businesses was product / service innovation. Organizational innovation, marketing innovation, functional innovation, process innovation, niche innovation and revolutionary innovation have been identified as other factors in hotel businesses.

Keywords: Innovation, Innovation Types, Tourism Innovation, ENTROPI.

GİRİŞ

Yoğun rekabet şartlarında rakiplerinden farklılaşarak süreklilik sağlamayı amaçlayan işletmeler, çok çeşitli stratejiler uygulamakta ve birçok yöntemden faydalanmaktadır. Bu süreç içerisinde işletmeler tarafından kullanılan yöntemlerden biri de inovasyondur. Özellikle hizmet sektörü, sunulan hizmetin nasıl daha fazla iyileştirileceği ile ilgili olduğundan dolayı inovatif yaklaşımlara uygun bir sektör alanı olarak nitelendirilebilir. Zira hizmet işletmelerinde genellikle her işletmenin belirli standartlardaki kalite ve hizmet düzeylerini uyguladıkları düşünüldüğünde farklılık oluşturacak veya rekabet üstünlüğü sağlayacak stratejilerin çoğunun inovasyon faaliyetleri ile ilişkisinin olduğu aşikârdır.

İnovasyon, hem çağımız ulusal ekonomileri hem de işletmeler için vazgeçilmez bir dinamizm kaynağı durumuna gelmiştir. Bu açıdan inovasyonun ekonomi, toplum ve işletmeler için önemini üç başlık altında toplamak söz konusudur. İnovasyon; ulusal ve bölgesel ekonomiler için sürdürülebilir ekonomik büyümenin, toplumlar için sosyal kalkınma ve refah düzeyinin, hem işletmeler hem de ulusal ekonomiler için rekabet gücünün ana dinamiği haline dönüşmüştür.

İnovasyon kelime köklerini, “yenileşme, başkalaşma” anlamına gelen Latince bir terim olan “innovatus” kelimesinden almaktadır. İnovasyon ile ilgili yapılan tanımların ana odak noktasının yeni fikirlerin geliştirilmesi olduğu ifade edilebilir (Jain vd., 2010:239). İnovasyonun tanımı, yeni ürünler, üretim yöntemleri, örgüt yapıları ya da hizmet alternatifleri biçiminde yapılabilir. İnovasyona yönelik bu bakış açısı yeni öğeler oluşturabilmek için eski ürün çeşitleri, üretim süreçleri, hizmet teknikleri gibi öğelerin çeşitli denemeler yapılarak geliştirilmesini gerektirmektedir (Balzat, 2002:232).

Hizmet inovasyonu yeni hizmet konseptleri, tüketicilere yönelik yeni etkileşim alternatifleri, yeni değer ortaklıkları, yeni örgütsel yapıları, yeni teknolojilerin kullanıldığı hizmet alternatiflerini içermektedir (DenHertog vd.,2010:496).

İnovasyon çeşitleri tüm sektörler için genel olarak; ürün, süreç, hizmet, teknoloji, organizasyonel, pazarlama, yönetim ve müşteri inovasyon unsurlarından oluşur (Elçi, 2007: 3). Bu çalışmada hizmet inovasyonu özelinde inovasyon çeşitleri; iş, ürün/hizmet, süreç, devrimsel, organizasyonel, pazarlama ve işlevsel inovasyonlar olarak ele alınmıştır.

Yapılan literatür taramasında otel işletmelerinde inovasyon çeşitlerinin önem derecelerinin ortaya konulmasına yönelik başkaca bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu noktadan hareketle bu çalışmanın amacı, ENTROPİ tekniği aracılığıyla Doğu Karadeniz bölgesinde faaliyet gösteren 4 ve 5 yıldızlı otel işletmeler özelinde 7 inovasyon çeşidi kriterinin önem derecelerinin ortaya konulmasıdır. Bu amaçla öncelikli olarak problemi etkileyen karar kriterlerinin önem dereceleri ENTROPİ tekniği ile ortaya konulmuştur.

Çalışmada ilk olarak inovasyon ve inovasyon çeşitleri konusunda yapılan çalışmalar incelenmiş, sonra ENTROPİ tekniğine ilişkin bilgiler verilmiş, izleyen adımda ise çalışmanın uygulama kısmına geçilerek teknik çalışmanın problemine uygulanmış, ileride yapılacak çalışmalara yönelik önerilerin de bulunduğu sonuç kısmıyla çalışma tamamlanmıştır.

LİTERATÜR TARAMASI

Günümüzde inovasyon ve inovasyon çeşitlerinin önemi gittikçe artmaktadır. Bu kapsamda inovasyon ve/veya inovasyon çeşitleri konusundaki çalışmalardan bazıları aşağıda verilmiştir.

Oke (2007) hizmet sektörlerinde inovasyon uygulamalarına yönelik yaptığı çalışmada telekomünikasyon ve finans sektörlerinde ürün inovasyonları daha fazla önemli iken, taşımacılık ve perakende sektörlerinde ise hizmet inovasyonlarının daha önemli olduğu belirlenmiştir.

Oke vd. (2007) KOBİ'ler üzerine yaptıkları çalışmada KOBİ'lerin radikal yeniliklere daha fazla odaklanmaya eğilimli oldukları ve bu durumda satış cirosundaki büyüme ile ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Moscardo (2008) kavramsal olarak turizmde sürdürülebilir inovasyonu ele aldığı çalışmasında farklı potansiyel turizm gelişmelerini değerlendirmek için kullanılacak bir dizi ek kriterler ortaya koymakta ve sürdürülebilirlik performans göstergelerinin gelişimi hakkında önerilerde bulunmaktadır.

Rhee vd. (2010) yaptıkları Güney Kore' de KOBİ'lerdeki girişimcilerin yaratıcılığı için yeniliklerin ve performansın sürdürülmesi adlı çalışmalarında, pazar oryantasyonu ve girişimci oryantasyonun öğrenme oryantasyonu vasıtasıyla yenilikçiliğin üzerinde olumlu yönde etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Burmaoğlu ve Şeşen (2011) tarafından yapılan çalışmada organizasyonel inovasyonun en önemli belirleyicilerinin bilgi, iş birliği, ağ geliştirme potansiyeli ve pazar büyüklüğü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Baregheh vd. (2012) gıda sektöründeki KOBİ'lere yönelik olarak yaptıkları araştırmada ürün inovasyonunun süreç, pozisyon ve paradigma inovasyonlarından daha önemli olduğu saptanmıştır.

Örücü vd. (2011) KOBİ'lere yönelik yaptıkları çalışmada işletmelerin büyük bir kesiminin ürün inovasyonunu gerçekleştirdikleri belirlenmiştir.

Hassan vd. (2013) yaptıkları çalışmada Pakistanlı imalat işletmeleri inovasyon performansı üzerinde inovasyon çeşitlerinin (ürün, süreç, pazar ve organizasyonel) etkisini araştırmışlardır. Yapılan araştırma sonucunda süreç inovasyonunun diğer inovasyon çeşitlerinden daha önemli olduğu tespit edilmiştir.

Kaynak ve Demir (2015) TRA1 düzey 2 bölgesi OSB' nde imalat sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin inovasyon faaliyetlerini konu aldıkları çalışmada, işletme büyüklüğüne inovasyon kaynakları arasında farklılık olduğu ve işletmelerin sahip olduğu birimlere göre inovasyon uygulamalarının farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır.

Cankül vd. (2018) çalışmalarında inovasyon kavramını ve bu çerçevede bulunan artırılmış gerçeklik uygulamalarını inceleyerek, yiyecek içecek işletmelerine bütünleşmiş durumda olan işletmelere sağlayacağı olası avantajlarını değerlendirmişlerdir.

Memiş ve Korucuk (2019) yaptıkları çalışmada Giresun ilinde 10 ve üzeri çalışanı olan gıda işletmelerinde inovasyon çeşitlerinin önceliklendirilerek en ideal firma seçiminin tespit edilmesi amaçlanmış ve bu amaçla belirlenen kriterler Çok Kriterli Karar Verme tekniklerinden DEMATEL ve VIKOR teknikleri kullanılarak tespit edilmiştir. Yapılan çalışma sonucunda gıda işletmelerinde ürün çeşitlerinin en önemlisi hizmet inovasyonu olmuştur.

Araştırmanın Yöntemi

Bu kısımda araştırmanın yöntemi olan ENTROPİ'den bahsedilmiştir.

Entropi Ağırlık Yöntemi

Entropi, gerçeği yansıtan ağırlıklandırma yöntemlerinden biridir. Ortaya konulan probleme ilişkin maksimum belirsizlik ya da minimum belirliliği açıklamada etkin yöntemlerden biri olan entropi aynı zamanda insan kaynaklı hataları da ortadan kaldırmaktadır. Uygulamada yöntemdeki değer küçüldükçe düzensizlik derecesi de küçülmektedir (Wu vd., 2011: 5163-5165; Çiçek, 2013: 59)

Entropi Ağırlık yönteminin uygulama adımları ise aşağıda verilmiştir. (Abdullah ve Otheman, 2013: 26)

1.Aşama: Başlangıç Karar Matrisinin Oluşturulması

m tane karar alternatifi ve n tane değerlendirme kriterine sahip olan çok kriterli karar problemi için aşağıdaki şekilde bir başlangıç karar matrisi oluşturulur.

$$X_{m \times n} = \begin{matrix} X_{11} & X_{12} & \dots & X_{1j} \\ \vdots & X_{22} & \dots & X_{2j} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ X_{i1} & X_{i2} & \dots & X_{ij} \end{matrix}$$

2.Aşama: Başlangıç Karar Matrisinin Normalize Edilmesi

Normalizasyon işleminde kriterlerin fayda (1) ya da maliyet (2) yönlü olmasına göre aşağıdaki formüller uygulanır:

$$P_{ij} = \frac{X_{ij} - X_j^{\min}}{X_j^{\max} - X_j^{\min}} \quad i = 1, \dots, m; j = 1, \dots, n \quad (1)$$

$$P_{ij} = \frac{X_j^{\max} - X_{ij}}{X_j^{\max} - X_j^{\min}} \quad i = 1, \dots, m; j = 1, \dots, n \quad (2)$$

Başlangıç matrisi normalize edildikten sonra $R=[r_{ij}]_{m \times n}$ matrisinde gösterilerek eşitlik (3)'ten faydalanılmaktadır.

$$P_{ij} = \frac{r_{ij}}{\sum_{i=1}^m r_{ij}} \quad (3)$$

3.Aşama: Entropi Değerinin Hesaplanması

Entropi değeri (E_j), aşağıdaki eşitlik (4) yardımıyla hesaplanmaktadır:

$$E_j = -k \sum_{i=1}^m P_{ij} \ln(P_{ij}) \quad (4)$$

Burada k değeri, $k = (\ln(m))^{-1}$ formülü ile hesaplanmaktadır.

4.Aşama: Farklılaşma Derecesinin Hesaplanması

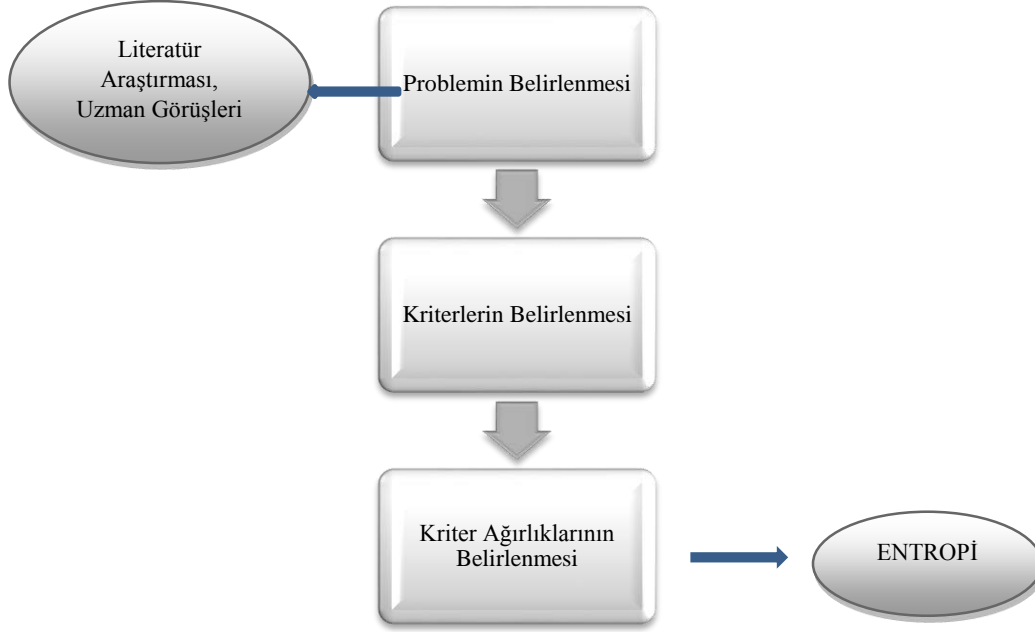
Entropi değerinin farklılaşma derecesi (d_j), eşitlik (5) yardımıyla hesaplanmaktadır:

$$d_j = 1 - E_j; \quad \square_j \quad (5)$$

5.Aşama: Entropi Ağırlığının Hesaplanması

Her bir kriterin nesnel ağırlığı (W_j), eşitlik (6)'ya göre tanımlanmaktadır:

$$W_j = \frac{d_j}{\sum_{j=1}^n d_j}, \quad \square_j \quad (6)$$



Şekil 1. Entropi Uygulama Aşamaları

1. Bulgular

Çalışmada, Doğu Karadeniz bölgesinde yer alan 4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerinde inovasyon çeşitlerinin değerlendirilmesi için çok kriterli karar modeli oluşturulmuştur. Şekil 1’de verilen modelde Entropi değerlendirme modeli adımları uygulanmıştır. Modele göre öncelikle uzman görüşleri ile literatür taramasından faydalanılarak 4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerinde inovasyon çeşitlerine ilişkin kriterler belirlenmiştir. Belirlenen kriterler eşit öneme sahip olmadığından kriterlerin ağırlıklandırılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu çerçevede, Entropi yöntemi ile belirlenen kriterler ağırlıklandırılmıştır. Kriterler belirlenirken Abernathy ve Clark (1985), Oke (2007), Baregheh vd. (2011), Hassan vd. (2013) ile Memiş ve Korucuk (2019) çalışmalarından faydalanılarak aşağıdaki tablo oluşturulmuştur.

Tablo 1. Karar Kriterleri

Ana Kriterler
Niş İnovasyon (K ₁)
Ürün / Hizmet İnovasyonu (K ₂)
Süreç İnovasyonu (K ₃)
Devrimsel İnovasyon (K ₄)
Pazarlama İnovasyonu(K ₅)
Organizasyonel İnovasyon(K ₆)
İşlevsel İnovasyon (K ₇)

1.1.Kriterlerin Ağırlıklandırılması

Entropi yönteminden yararlanılan bu aşamada kriterlerin değerlendirilmesi için karar matrisi oluşturulmuştur. Konunun paydaşları olan akademisyenlere (3), 4 ve 5 yıldızlı otel işletmesi yöneticilerine; Ordu (5), Giresun (2), Trabzon (6), Rize (2), Artvin (1) ve Gümüşhane (1) olmak üzere toplamda 20 adet anket sunulmuştur. Görüşlere ilişkin tablolar Ek'ler kısmında sunulmuştur. Bu doğrultuda kriterlerin ağırlıklandırılmasına yönelik olarak Entropi ile ağırlıklar belirlenmiş ve Tablo 2’de yer alan kriter ağırlıkları elde edilmiştir.

Tablo 2. Kriter Ağırlıkları Tablosu

	K₁	K₂	K₃	K₄	K₅	K₆	K₇
Ağırlık	0,118	0,179	0,127	0,111	0,153	0,172	0,140

Tablo 2’ye göre 4 ve 5 yıldızlı otel işletmeleri için en önemli ana kriterlerin sırası ile “Ürün / Hizmet İnovasyonu”, “Organizasyonel İnovasyon”, ”Pazarlama İnovasyonu” ve ”İşlevsel İnovasyon ” olduğu belirlenmiştir. Öte yandan en az öneme sahip ana kriterlerin ise sırasıyla “Niş İnovasyon” , “Devrimsel İnovasyon”, ve “Süreç İnovasyonu” olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Hizmet sektörü, tüketicilere sunulan hizmetin nasıl daha fazla iyileştirileceği ile ilgili sorulara cevap arayan bir sektör olması nedeniyle inovatif yaklaşımlara da uygun bir sektör konumundadır. Bu nedenle hizmetlerde gerçekleştirilen değişiklikler kalıcı işletme modellerine de dönüşebilmektedir. Hizmet inovasyon kapsamında yeni hizmet konseptleri, tüketicilere yönelik yeni etkileşim alternatifleri, yeni değer ortaklıkları, yeni örgütsel yapıları, yeni teknolojilerin kullanılması önemli unsurlardır.

Yapılan bu çalışma ile Doğu Karadeniz bölgesinde faaliyet gösteren 4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerinde inovasyon çeşitlerinin önceliklendirilerek en ideal işletme seçiminin saptanılması amacıyla 20 uzman görüşü alınmıştır.

Çalışma sonucunda ENTROPİ tekniği ile inovasyon çeşitleri önceliklendirilmiş ve en önemli inovasyon çeşidinin ürün/hizmet inovasyonu olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, Baregheh vd. (2012), Memiş ve Korucuk (2019) çalışmaları ile benzeşmemekte, Hassan vd. (2013) yaptıkları çalışmalarıyla örtüşmemektedir. Öte yandan devrimsel inovasyonunun ise diğer inovasyon çeşitlerinden daha az önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca bu sonuca göre Oke (2007) hizmet sektörlerinde inovasyon uygulamalarına yönelik yaptığı çalışmada telekomünikasyon ve finans sektörleriyle otel sektörünün inovasyon çeşidi önceliği örtüşmezken yine aynı çalışmada yer alan taşımacılık ve perakende sektörleriyle otel sektörünün inovasyon çeşidi önceliği örtüşmektedir.

Gelecekte daha geniş kapsamlı bölgeleri kapsayacak benzer bir çalışma ile bölgeler arasında otel sektöründe inovasyon çeşidi önceliğinin sonuçları karşılaştırmalı olarak ele alınabilir. Diğer yandan bu çalışmada irdelenen problem tüketicileri de içerecek şekilde ele alınarak tüketicilerin gözünden olması gereken inovasyon çeşidi önceliği tespit edilebilir.

Ayrıca söz konusu çalışma gelecekte diğer çok kriterli karar verme ve/veya parametrik veya parametrik olmayan diğer teknikler ile bulanık mantık eklenerek geliştirilebilir ve sonuçlar mukayese edilerek tartışılabilir.

Kaynakça

Abernathy, W. J. ve Clark, K. B. (1985). Innovation: Mapping the Winds of Creative Destruction, *Research Policy*, 14, 3-22.

Abdullah L. & Otheman A. (2013), “A New Weight for Sub-Criteria in Interval Type- 2 Fuzzy TOPSIS and Its Application”, *I. J. Intelligent Systems and Applications*, Vol: 02, 25-33.

Balzatz, M. (2002). The Theoretical Basis and the Empirical Treatment of National Innovation Systems, University of Augsburg, Institute for Economics, Working Paper, 1-39.

Baregheh, A., Rowley, J., Sambrook, S. and Davies D. (2012). Food Sector SMEs and Innovation Types. *British Food Journal*, 114(11), 1640-1653.

Burmaoğlu, S. ve Şeşen, H. (2011). Türk Firmalarının Organizasyonel İnovasyon Yeteneğini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66(4), 1-20.

Cankül, D., Doğan, A. ve Sönmez, B. (2018). Yiyecek-İçecek İşletmelerinde İnovasyon Ve Artırılmış Gerçeklik Uygulamaları, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(3), 576-591.

Çiçek H. (2013), “Maksimum Entropi Yöntemi İle Türkiye'deki Coğrafi Bölgeleri Yıllık Hava Sıcaklık Değerlerinin İncelenmesi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar.

Den Hertog, P., Van Der Aa, W. ve De Jong, M. W. (2010) Capabilities for Managing Service Innovation: Towards a Conceptual Framework, *Journal Of Service Management*, 21(4), 490-514.

Elçi, Ş. (2007). “İnovasyon Kalkınmanın ve Rekabetin Anahtarı”, Ankara: Technopolis Group. 2. Baskı.

Hassan, U. M., Shaukat, S., Nawaz, S. M. and Naz, S. (2013). Effects of Innovation Types on Firm Performance: an Empirical Study on Pakistan's Manufacturing Sector. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences*, 7 (2), 243-262.

Jain, R., Triandis, H. C. ve Weick, C. W. (2010) Managing Research, Development and Innovation: Managing The Unmanageable, Vol. 34, ABD: John Wiley And Sons.

Kaynak, S. ve Demir, A. (2015). İmalat Sektöründe İnovasyon Uygulamaları: TRA1 Düzey 2 Bölgesinde Bir Araştırma, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(3), 273-292.

Memiş, S. ve Korucuk, S. (2019). “Dematel ve Vikor Bütünleşik Yaklaşımı ile Gıda İşletmelerinde İnovasyon Çeşitlerinin Önceliklendirilmesi ve En İdeal Firma Seçimi”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (Ek Sayı 1): 1070-1084.

Moscardo, G. (2008). Sustainable Tourism Innovation: Challenging Basic Assumptions, [Tourism and Hospitality Research](#), 8(1), 4-13.

Oke, A. (2007). Innovation Types and Innovation Management Practicesin Service Companies, *International Journal of Operations & Production Management*, 27(6), 564-587.

Oke, A., Burke, G. and Myers, A. (2007). Innovation Types and Performance in Growing UK SMEs. *International Journal of Operations & Production Management*. 27(7), 735-753.

Örücü, E., Kılıç, R. ve Savaş, A. (2011). Kobi'lerde İnovasyon Stratejileri ve İnovasyon Yapmayı Etkileyen Faktörler: Bir Uygulama, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 12 (1), 58-73.

Rheea, J., Parkb, T. and Leec, D. H. (2010). Drivers of Innovativeness and Performance for Innovative SMEs in South Korea: Mediation of Learning Orientation. *Technovation*, 65-75.

Wu, Z., Sun, J., Liang, L.,& Zha, Y. (2011), "Determination of Weights for Ultimate Cross Efficiency Using Shannon Entropy", *Expert Systems with Applications*, 38, 5162-5165.

EKLER

EK:1. Karar Vericilerin Kriterler Üzerinden Elde Ettikleri Karar Matrisi

Kriterler	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇
K ₁	1	4,97	3,93	3,21	3,30	1,47	5,43
K ₂	2,75	1	2,88	2,99	1,76	4,15	6,10
K ₃	3,17	3,17	1	2,40	2,81	5,10	3,46
K ₄	4,24	2,44	3,86	1	5,15	3,20	3,73
K ₅	2,35	6,50	3,55	3,75	1	3,87	5,19
K ₆	3,16	5,30	5,54	4,01	3,33	1	4,31
K ₇	2,01	4,47	4,13	2,07	2,70	4,14	1

EK:2. Normalize Dağılım Tablosu

Kriterler	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇
K ₁	0,054	0,178	0,162	0,165	0,165	0,064	0,186
K ₂	0,146	0,036	0,119	0,154	0,088	0,181	0,209
K ₃	0,168	0,114	0,041	0,124	0,14	0,222	0,118
K ₄	0,235	0,088	0,131	0,051	0,25	0,140	0,128
K ₅	0,124	0,233	0,147	0,193	0,05	0,169	0,178
K ₆	0,167	0,19	0,229	0,206	0,166	0,044	0,147
K ₇	0,106	0,161	0,171	0,107	0,135	0,180	0,034

BEDEN EĞİTİMİ VE SPOR YÜKSEKOKULUNDA OKUYAN ÖĞRENCİLERİN YARATICI KİŞİLİK DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ

INVESTIGATION OF THE CREATIVE PERSONALITY LEVELS OF SCHOOL OF
PHYSICAL EDUCATION AND SPORT STUDENT

Dr. Öğr. Üyesi Hande İNAN
Adıyaman Üniversitesi

ÖZET

Değişimi değerlendirip yönlendirebilecek ve yeni toplum düzenine katkıda sağlayacak yenilikçi ve girişimci bireylerde bulunması gereken en önemli özellik yaratıcılıktır. Bilgi ve teknoloji çağında yaşanan hızlı değişimler yeni bilgileri etkin bir şekilde kullanan, yaratıcı düşünceye sahip, problemler karşısında yaratıcı beceriler sergileyebilen bireylerin var olmasını gerekli hale getirmiştir. bireylerde yeni ufukların açılmasında ve toplumdaki bireylerin daha ileri bir düzeye taşınmasında yaratıcılık büyük bir rol oynamaktadır. Bu araştırmanın amacı, beden eğitimi ve spor yüksek okulunda okuyan öğrencilerin yaratıcı kişilik düzeylerini incelemektir. Araştırmanın çalışma grubunu 2018-2019 eğitim öğretim yılında Adıyaman Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksek okulunda okuyan 154 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırma tarama modelinde betimsel bir çalışmadır. Araştırmada, beden eğitimi bölümünde okuyan öğrencilerin yaratıcı kişilik düzeylerini belirlemek için Şahin ve Danışman (2017) geliştirdiği ‘Yaratıcı Kişilik Özellikleri’ ölçeği kullanılmıştır. Ayrıca araştırmada öğretmenlerin bilgileri “Kişisel Bilgi Formu” (cinsiyet, yaş, bölüm, kitap okuma alışkanlığı) ile toplanmıştır. Ölçek tek boyutlu olup, ölçekte 17 madde bulunmaktadır. Ters maddeler, ters puanlanmıştır Ölçeğin alt faktörleri için Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .60 ile .65 aralığında hesaplanmıştır. Ölçek geneli ise .67’dir. Ölçek, kesinlikle katılıyorum, katılıyorum, kararsızım, katılmıyorum ve kesinlikle katılmıyorum şeklinde puanlanmaktadır. Araştırmada elde edilen verilerin SPSS 22.0 paket programından yararlanılarak istatistiksel analizleri yapılmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde istatistikî yöntem olarak, tanımlayıcı istatistik, bağımsız gruplar t-testi, Mann Whitney-U ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testleri kullanılmıştır. Araştırmanın sonucuna göre, öğrencilerin yaratıcı kişilik düzeyleri ile cinsiyetleri ve yaş değişkenleri açısından anlamlı bir fark bulunmazken, öğrencilerin okudukları bölüm ve kitap okuma alışkanlıkları durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yaratıcılık, Yaratıcı Düşünme, Öğrenci, Beden Eğitimi

ABSTRACT

Creativity is the most important feature of innovative and entrepreneurial individuals who can evaluate and direct change and contribute to the new social order. Rapid changes in the age of information and technology have made it necessary for individuals to use new information effectively, have creative thinking, and exhibit creative skills in the face of problems. creativity plays an important role in opening up new horizons in individuals and taking individuals in society to a higher level. The aim of this study is to examine the creative personality levels of the students attending the School of Physical Education and Sports. The study group of the study consists of 154 students attending Adıyaman University School of Physical Education and Sports in 2018-2019 academic year. The research is a descriptive study in screening model. In the study, ‘Creative Personality Traits’ scale developed by Şahin and Adviser (2017) was used to determine the creative personality levels of the students

studying in physical education department. In addition, teachers' information was collected with Personal Information Form ”(gender, age, department, reading habits). The scale is one-dimensional and has 17 items. Inverse items were reversed. Cronbach's alpha internal consistency coefficient for the sub-factors of the scale was calculated between .60 and .65. The overall scale is .67. The scale is scored as strongly agree, agree, undecided, disagree and strongly disagree. SPSS 22.0 software was used for statistical analysis. Descriptive statistics, independent groups t-test, Mann Whitney-U and one-way analysis of variance (ANOVA) tests were used as statistical methods. According to the results of the study, while there was no significant difference in terms of creative personality levels, gender and age variables of the students, a statistically significant difference was found between the students' reading chapters and their reading habits.

Keywords: Creativity, Creative Thinking, Student, Physical Education

1. GİRİŞ

Bilgi ve teknoloji çağında yaşanan hızlı değişimler yeni bilgileri etkin bir şekilde kullanan, yaratıcı düşünceye sahip, problemler karşısında yaratıcı beceriler sergileyebilen bireylerin var olmasını gerekli hale getirmiştir. Argun'a, (2012: 1) göre teknoloji hızla gelişirken, ona ayak uyduracak olan insanların aktif, ileriye görebilen, kendini tanıyan ve kendini ifade edebilen, çevre olanaklarını ve teknolojiyi en iyi şekilde kullanan yaratıcı bir yapıya sahip özelliklerle yetiştirilmelidir. Yaratıcılık günlük yaşantımızda çok sık kullanılan algılama, bilinçlilik, duyarlılık, yeniliğe açıklık, esneklik, sezgi, kavrama yeteneği ve buluş gibi zihinsel süreçleri içeren bir kavramdır.

Latince karşılığı, 'creare' sözcüğünden gelen doğurmak, yaratmak ve meydana getirmek anlamındadır. Yaratıcılık insanlık tarihi kadar eski olmasına rağmen, özellikle son beş yüzyılda güzel sanatlar alanına ilişkin bir olgu olarak benimsenmiş, çoğunlukla bir deha ya da tanrısal ve olağan üstü güçlerle açıklanmaya çalışılmıştır (Kamaraj ve Aktan 1998, Gürsoy 2001, San 2003). Araştırmalarda iki tür yaratıcılıktan bahsedilmektedir. Birincisi resim yapma, müzik besteleme, roman, şiir yazma gibi yeteneğe bağlı, öğrenilebilen, alıştırmalarla geliştirilebilen ve ürün veren yaratıcı etkinlikler, ikincisi ise her türlü yaratıcılığın temelinde bulunan yaratıcı tutum ve davranış biçimleridir. Bu tür yaratıcılık bir ürünle görünür duruma gelmeyebilir. Görme, algılama ve tepki verme yetilerinin işlenmesi ile geliştirilebilir. Yaratıcılık kişinin ürün olarak isimlendirebileceğimiz bir takım fikirlerle iletişim içine girmesidir (Gönen vd1998, San 2003).

Günümüzde ise yaratıcılığın 4p'sinden bahsedilmekte, yaratıcılık dört farklı açıdan ele alınmaktadır: Ürün(product), kişi(person), çevre(press) ve süreç(process). Pek çok araştırma bir kategori üzerinde yoğunlaşmıştır. Torrance yaratıcılığı süreç boyutunda ele almış, yaratıcı bireyin bilişsel ve kişilik özelliklerini de ortaya koymuştur. Yaratıcılığa bilişsel ve mantıklı bir olgu olarak yaklaşan araştırmacılar, kavramı bir kişinin aklını ve zekasını özgün ve üretime dönük kullanması olarak açıklamaktadırlar. Yaratıcılık bir çeşit düşünme, neden bulma, çağrışım yapma ve problem çözme faaliyetleridir. Bazı yaklaşımlar sözel davranışlara, diğerleri de sözel olmayan, şekilsel davranışlara daha fazla önem vermektedirler (Aslan 2001).

Orhon'a (2014:23) göre yaratıcılık, bireyi, yöntemleri, materyalleri işbirliklerini ve benzeri faktörleri kapsayan çok boyutlu bir süreçtir. Bu nedenle yaratıcılık, öğrenci, aile, öğretmen, okul, üst yönetimler, sivil toplum örgütleri, bakanlıklar gibi çok ortaklıklı bir sistemdir.

Gelişmiş ülkeler bu toplumsal koşulları oluşturabilmek, toplumları değişen dünyaya ayak uydurabilmek için, ülkeler her zamankinden daha fazla yaratıcı eğitime ihtiyaç duymuştur (Öncü, 2014: 100). Çünkü Öncü'nün (2014: 208) belirttiği gibi, toplumların yaşamın her alanında kaliteli bir yaşama kavuşmasında, bireylerde yeni ufukların açılmasında ve toplumdaki bireylerin daha ileri bir düzeye taşınmasında yaratıcılık büyük bir rol oynamaktadır. Bu nedenle aileler çocuklarının her gelişim evresinde hangi fiziksel, ruhsal ve zihinsel gereksinime sahip olduğunu bilmeli ve çocuğunun yaratıcı üst düzey düşünme becerilerinin gelişimi için gerekli olanakları sağlamalıdır. Çünkü Doğan'ın (2016) belirttiği gibi aileler bu konularda ne kadar bilinçli olurlarsa çocuğun yaratıcılık becerisinin gelişimi ilerleyen yaşla beraber o kadar kolay olacaktır. Ancak çoğu çocuk bu niteliklere sahip bir aileye sahip olarak dünyaya gelmemektedir. Bu nedenle çocuklarda üst düzey becerilerini, özellikle de yaratıcılık becerisini bulup geliştirmek için daha profesyonel, planlı, programlı ve özel olarak oluşturulmuş bir ortamın sağlandığı çağdaş formal eğitim kurumlarının varlığını zorunlu hale getirmiştir.

21. Yüzyılın okulları, açık, esnek ve yaratıcı sistemler olarak planlanmalıdır (Tafari, 1994). Daha fazla bilgi vermektense çok daha fazla merak ve heyecan öğesinin kullanıldığı, ezberci eğitimin yerine daha fazla yaratıcı düşünmeye yer verildiği yerler olmalıdır (Sungur, 2001: 23). Okulu oluşturan paydaşlar arasında öğrenenler üzerinde kritik yere sahip olan bileşen ise öğretmendir. Yaratıcılık gibi üst düzey becerilerin toplumda yer edinmesi ve bireye kazandırılması amacı, ülkemizde çağdaş eğitim kurumlarında görev yapan yaratıcı düşünme becerilerine sahip bilgili ve deneyimli öğretmenlerin var olması ihtiyacını doğurmuştur (Aybek, 2010:1; Hemming, 1997; Kelly, 2003). Bu nedenle geleceğimiz olan çocuklar üzerinde önemli etkiye sahip olan sınıf öğretmenlerin yaratıcılık düzeyinin belirlenmesi ve yaratıcılık düzeyini arttırmak için yapılması gereken eylemlerin tespiti önemlidir. Çağımızda yaratıcı düşünme gibi üst düzey düşünme becerilerine sahip bireylerin yetişmesi için hazırlanan eğitim programlarının aktif uygulayıcıları okullarda görev yapmakta olan öğretmenlerdir. Bilginin hızla yayıldığı çağımızda öğretmenlerin imajı da değişime uğramıştır. Öğretmen, değişerek artan bilgi karşısında kendi bilgilerini yenilemeli ve bilgiye hızlı ve doğru bir şekilde ulaşma konusunda yeterli donanıma sahip iyi bir rehber olmalıdır (Balay, 2004). Çünkü öğrencilerin yaratıcı düşünme becerilerinin gelişimi için öğretmenler öncelikli olarak bu becerilerin geliştirecek yöntem ve teknikleri kullanmalı ve sınıf ortamını psikolojik açıdan uygun hale getirmelidirler. Öğrencilerin zor durumlar karşısında kendi çözüm yollarını bulmaları konusunda teşvik etmeli ve buna ortam sağlamalıdır. Yaratıcı öğretmenler, öğrencilerin kendi yaratıcı yeteneklerini keşfetmelerini ve bu yetenekleri kendini gerçekleştirme yolunda kullanmalarını sağlayacak öğretim ortamları yaratmalıdırlar. Bireysel farklılıkları dikkate alarak bilgi aktarıcı değil yol gösterici olmalıdırlar (Aydoğan, 2008). Bununla birlikte öğrencilerin toplumda yaratıcı bireylere dönüşürken bir davranış modeli olmalıdırlar. Öğretmenlerin öğrencilere vermiş olduğu bilgilerin daha heyecanlı, ilgi çekici ve gerçek yaşamla bağlantılı olmasını sağlaması için, karmaşık konuları öğrencilerin anlayabileceği bir dille daha kolay sunabilmesi, bunları yaparken çocukların hayal güçlerini anlatılan konuları mizahi yönleriyle ele alarak hayata geçirmesi için bir öğretmenin yaratıcı özelliklere sahip olmalıdır. Yaratıcı öğretmen, öğrencileri bir birey olarak kabul eden, öğrencilerin özgür birey olmaları konusunda özendirilen ve bu konuda onlara model olurlar. Yaratıcı öğretmenler sınıfın dışında da öğrencilere çok zaman ayırırlar. Yaratıcı öğretmenler sürekli okuyan, meraklı ve kolay iletişim kurma becerisine sahip bireylerdir (Sungur, 2001). Ancak bu özellikler sayesinde öğretmen çağın gerektirmiş olduğu eğitim anlayışını öğrencilerine verebilir (Öncü, 2014). Bu nedenle eğitimin verimli, nitelikli ve başarılı olması için yaratıcılık öğretmenler açısından önemli bir hale gelmiştir (Orhon, 2014: 24).

2.Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, beden eğitimi ve spor yüksekokulunda okuyan öğrencilerin yaratıcı kişilik düzeylerini incelemektir.

3.YÖNTEM

3.1.Araştırmanın Modeli

Bu araştırma Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulunda okuyan öğrencilerin yaratıcı kişilik düzeylerinin incelenmesi amacıyla yapılmıştır. Yapılan bu araştırma var olan bir durumu, var olduğu biçimde ve nesnel bir yaklaşım ile ortaya koyma üzerine temellendiren (Karasar, 2009) tarama modelinde bir değişkene ilişkin sayısal değerlerin toplanması, betimlenmesi ve sunulmasına olanak sağlayan istatistiksel işlemleri tanımlayan betimsel istatistik modelidir (Büyüköztürk, 2014).

3.2.Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu 2018-2019 eğitim öğretim yılında Adıyaman Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulunda okuyan 154 öğrenci oluşturmaktadır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada, beden eğitimi ve spor yüksekokulunda okuyan öğrencilerin yaratıcı kişilik düzeylerini belirlemek için Şahin ve Danışman (2017) geliştirdiği ‘Yaratıcı Kişilik Özellikleri’ ölçeği kullanılmıştır. Ayrıca araştırmada öğretmenlerin bilgileri “Kişisel Bilgi Formu” (cinsiyet, yaş, bölüm, kitap okuma alışkanlığı) ile toplanmıştır. Ölçek tek boyutlu olup, ölçekte 17 madde bulunmaktadır. Ters maddeler, ters puanlanmıştır Ölçeğin alt faktörleri için Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .60 ile .65 aralığında hesaplanmıştır. Ölçek geneli ise .67’dir. Ölçek, kesinlikle katılıyorum, katılıyorum, kararsızım, katılmıyorum ve kesinlikle katılmıyorum şeklinde 5li likertli ölçektir.

3.4. Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin analizinde betimsel istatistiklerden frekans, yüzde, ortalamalar arası farkı hesaplamada bağımsız gruplar T-testi ve Mann Whitney-U testi, çoklu karşılaştırmalarda ise tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır.. Araştırmada elde edilen verilerin SPSS 22.0 paket programından yararlanılarak istatistiksel analizleri yapılmıştır.

4. BULGULAR

Araştırmaya ilişkin bulgular tablolar halinde aşağıda sunulmuş, buna ilişkin yorumlara da tablo altında yer verilmiştir.

Tablo 1.

Beden Eğitiminde Okuyan Öğrencilerin Yaratıcı Kişilik Ölçeğinin Cinsiyet Değişkenine Göre t- testi Sonuçları

Cinsiyet	n	\bar{X}	S	sd	t	p
Kadın	61	57,18	8,84	1,132	,776	,469
Erkek	93	56,26	6,69	,693		

Tablo 1’de görüldüğü gibi, yapılan t-testi sonuçlarına göre kadın öğrencilerin yaratıcı kişilik

puan ortalamaları ($\bar{X}=57,18$),erkek öğrencilerin puan ortalamalarına ($\bar{X}=56,26$) göre daha yüksek bulunmasına rağmen bu farklılığın anlamlı düzeyde olmadığı görülmüştür ($t= ,776$ $p> .5$).

Tablo 2.

Beden Eğitiminde Okuyan Öğrencilerin Yaratıcı Kişilik Ölçeğinin Bölüm Değişkenine İlişkin Mann Whitney-U Testi Sonuçları

Bölüm	n	Sıra ortalaması	Sıra toplama	U	p
Öğretmenlik	95	95.82	16386.00	1398	.00
Antrenörlük	49	87.17	15.69.00		
Toplam	154				

Tablo 4’te görüldüğü gibi, yapılan Mann Whitney-U testi sonuçlarına göre, öğretmenlik bölümünde okuyan öğrencilerin sıra ortalamaları (95.82), antrenörlük bölümü okuyan öğrencilerin sıra ortalamaları (87.17) bulunması sonucuna göre anlamlı farklılık olduğu bulunmuştur. $p= .00$, $p<.05$.

Tablo 3.

Beden Eğitiminde Okuyan Öğrencilerin Yaratıcı Kişilik Ölçeğinin Yaş Değişkenine İlişkin Anova Testi Sonuçları

Yaş	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
18-20	Gruplararası	141,46	2	70,733	1,227	,296
21-23	Grupiçi	8704,43	151	57,645		
24 ve üstü	Toplam	8845,90	153			

Tablo 3’te görüldüğü gibi öğrencilerin yaratıcı kişilik düzeylerinin yaş değişkenine göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) tekniği uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda; sınıf öğretmenlerin kıdem ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($F(1,227)=,296$ $p> .5$).

Tablo 4.

Beden Eğitiminde Okuyan Öğrencilerin Yaratıcı Kişilik Ölçeğinin Kitap Okuma Alışkanlığı Değişkenine İlişkin Anova Testi Sonuçları

Kitap okuma Alışkanlığı	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Anlamlı Fark
Her gün	Gruplararası	889.05	2	444.526	3.446	.034	Hergün>fırsat buldukça
Fırsat buldukça	Grupiçi	23865.94	185	129.005			
Hiç	Toplam	24755.00	187				Hergün>hiç okumam

Tablo 4’te görüldüğü gibi öğrencilerin yaratıcı kişilik düzeylerinin kitap okuma alışkanlıkları değişkenine göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) tekniği uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda; sınıf öğretmenlerin kitap

okuma alışkanlıkları ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur $F(2,185)=3.446, p< .05$. Bu sonuç sınıf öğretmenlerinin yaratıcı kişilik düzeylerinin kitap okuma alışkanlıkları değişkenine bağlı olarak anlamlı düzeyde değiştiğini göstermektedir.

5.TARTIŞMA ve SONUÇ

Araştırmadan elde edilen sonuçlardan biri, cinsiyet değişkeninin öğrencilerin yaratıcı kişilik üzerinde anlamlı bir etkisinin olamamasıdır. Alan yazına bakıldığında bu sonucu destekleyen araştırmalara rastlanmasına rağmen (Akkanat, 2012; Biber, 2006; Erol, 2010; İşleyen ve Küçük, 2013; Kurnaz, 2011; Toyran, 2015; Türkmen, 2014; Zeytun, 2010), bu sonucu desteklemeyen çalışmalara da rastlanmıştır (Gök ve Erdoğan, 2011; Gülel, 2006). Çoban, (2016) okul öncesi öğretmenlerinin kendi algılarına göre yaratıcılık düzeylerini belirlemeyi amaçlayan çalışmasında öğretmenlerin yaratıcı yaratıcılık düzeylerinin cinsiyetlerinin yaratıcılık düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmadığı belirlenmiştir. Şahin,(2010) ise ilköğretim öğretmenlerinin yaratıcılık, yaşam doyumu ve tükenmişlik düzeylerini belirlemek ve aralarındaki ilişkiyi incelemeyi amaçladığı çalışmasında öğretmenlerin yaratıcılık düzeylerinin, cinsiyet değişkenlerinden etkilenmediği belirlenmiştir. Yapılan bu çalışmada, yaş değişkeninin öğrencilerin yaratıcılıkları üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı saptanmıştır. Alanyazına bakıldığında Bu sonuç sınıf öğretmenlerinin yaratıcılık düzeylerinin baba eğitim düzeyi değişkenine bağlı olarak değişmediğini göstermektedir. Alanyazına bakıldığında bu sonucu destekleyen çalışmalara rastlanırken (Akıllı, 2012; Çetingöz, 2002; Toyran, 2015; Türkmen, 2014; Zeytun, 2010), bu araştırmanın sonucunu desteklemeyen çalışmalara da rastlanmıştır (Gök ve Erdoğan, 2011; Türkmen, 2014).

Ayrıca öğrencilerin yaratıcı kişilik düzeylerinin kitap okuma alışkanlıkları değişkenine bağlı olarak anlamlı düzeyde değiştiğini göstermektedir. Buna göre; kitap okuma alışkanlığı her gün olan öğrencilerin puan ortalamaları, kitap okuma alışkanlığı fırsat buldukça olan öğrencilerin puan ortalamalarından ve kitap okuma alışkanlığı hiç okumam olan öğrencilerinin puan ortalamalarından yüksek bulunmuştur. Ancak alan yazında bu sonucun aksini gösteren araştırmalara da rastlanmıştır (Gülel, 2006). Buna göre çok kitap okuyan bireylerin daha az okuyan ve hiç okumayanlara göre daha çok yaratıcılık düzeylerinin daha yüksek olduğu sonucuna varılabilir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin yaratıcı kişilik düzeylerinin bölüm değişkenine bağlı olarak değişip değişmediğinin incelendiği bu çalışmada bölüm değişkeninin öğrencilerin yaratıcılığı üzerine anlamlı bir etkiye sahip olduğunu gösterdi.

Bu araştırmanın sonuçları araştırmaya katılan öğrencilerin yaratıcı kişilik düzeylerinin düşük düzeyde olduğunu, cinsiyet ve yaş düzeyinin yaratıcı kişilik üzerinde anlamlı düzeyde etkiye sahip olmadığını göstermiştir. Yine bu araştırma sonuçları okuduğu bölüm ve kitap okuma alışkanlığının öğrencilerin yaratıcı kişilik üzerinde anlamlı düzeyde etkisinin olduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır.

6.ÖNERİLER

İleride yapılacak araştırmalara yönelik öneriler aşağıda verilmiştir:

Bu araştırma Adıyaman Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulunda okuyan öğrencilerle sınırlı tutulmuştur. Bundan sonraki araştırmaların farklı fakültelerde okuyan öğrenciler üzerinde uygulanabilir. Ayrıca araştırmada farklı üniversitelerin beden eğitimi ve spor yüksekokulunda okuyan öğrencilere uygulanarak karşılaştırılmalı araştırmalar yapılabilir.

7.KAYNAKÇA

- Akıllı, N. (2012). *İlköğretim sekizinci sınıf öğrencilerinin eleştirel düşünme eğilimleri ve yaratıcılık düzeylerinin değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Akkanat, Ç. (2012). *İlköğretim yedinci sınıf öğrencilerinin bilimsel yaratıcılık düzeylerinin incelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Tokat.
- Aktamış, H. ve Can, B. T. (2007). Fen öğretmen adaylarının yaratıcılık inançları. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 2(4), 484-499.
- Albayrak, H. (2005). *5-6 yaş çocuklarının yaratıcılık ve öğrenime hazır oluş düzeylerine okulöncesi eğitimin etkisinin incelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Argun, Y. (2012). *Okul öncesi dönemde yaratıcılık ve eğitimi (3. baskı)*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Aybek, B. (2010). *Örneklerle düşünme ve eleştirel düşünme (1. baskı)*. Adana: Nobel Kitabevi.
- Aydoğan, R. (2008). *Okumaya karşı olumlu ve olumsuz tutuma sahip 6. sınıf öğrencilerinin Türkçe dersinde kullandıkları okuduğunu anlama stratejileri ve yaratıcılık düzeyleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Bacak, S. (2008). *İlköğretim 5. sınıf sosyal bilgiler dersinde öykü tabanlı öğrenme yaklaşımının öğrenenlerin akademik başarı ve yaratıcılıklarına etkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Balay, R. (2004). "Küreselleşme, Bilgi Toplumu ve Eğitim". Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 37(2), 61-82.
- Baltacı, H. (2013). *Çocuğun yaratıcılık performansında görsel değerlerin yeri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Samsun.
- Benckenstein, C. C. (2016). *Creativity Through the Eyes of Social Studies Teachers in Urban Settings*. Texas A&M University.
- Bender, M. T. (2006). *Resim-iş eğitimi öğrencilerinde duygusal zeka ve yaratıcılık ilişkileri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Büyüköztürk, Ş. (2014). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı(20. baskı)*. Ankara: Pegem Akademi.
- Çetingöz, D. (2002). *Okulöncesi eğitimi öğretmenliği öğrencilerinin yaratıcı düşünme becerilerinin gelişiminin incelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek

- Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Çoban, S. (1999). *Yöneticilerin yaratıcılık düzeyleri ile liderlik tarzları arasındaki ilişki*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çoban, B. (2014). *Probleme dayalı öğrenmenin öğrencilerin akademik başarılarına, yaratıcılıklarına ve transfer becerilerine etkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Çoban, Ç. (2016). *Okul öncesi öğretmenlerinin yaratıcılık düzeylerinin incelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Uşak.
- Doğan, N. (2016). Yaratıcı düşünme ve yaratıcılık. Pegem Atıf İndeksi, 2016(5), 167-198.
- Edinger, M. J. (2008). An Exploratory Study of Creativity-Fostering Teacher Behaviors in Secondary Classrooms. Virginia: The Faculty of the School of Education The College of William and Mary in Virginia.
- Erdoğan, M. (2006). Yaratıcılık ile Öğretmen Davranışları ve Akademik Başarı Arasındaki İlişkiler. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(17), 95-106.
- Eroğlu, M. (2014). *İlköğretim Okulu Yönetici ve Öğretmenlerinin Örgütsel Yaratıcılık Algılarının İncelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep.
- Erol, O. (2010). *Meslek yüksekokulu öğrencilerinin bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanma sıklıkları ile yaratıcılık algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Isparta.
- Ersükmen, E. (2010). *İlköğretim fen ve teknoloji ders öğretmenlerinin yaratıcılık kavramına ilişkin görüşleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Gök, B. ve Erdoğan, T. (2011). Sınıf öğretmeni adaylarının yaratıcı düşünme düzeyleri ve eleştirel düşünme eğilimlerinin incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 44(2), 29-51.
- Gülel, G. (2006). *Sınıf öğretmeni adaylarının yaratıcılık düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Hemming, H. E. (1997). The Teacher's Role in Facilitating Critical Thinking About Social Issues. Halifax, Nova Scotia: Dalhousie University.
- İşler, A. Ş. ve Bilgin, A. (2002). Eğitim fakültesi sınıf öğretmenliği adaylarının yaratıcılık hakkındaki düşünceleri. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 133-152.

- İşleyen, T. ve Küçük, B. (2013). Öğretmen adaylarının yaratıcı düşünme düzeylerini farklı değişkenler açısından incelemesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(21), 199-208.
- Jennings, T. (2005). *Investigation Creativity: Understanding the Perspectives of Teachers and Students*. Dekalb, Illinois: Northern Illinois University.
- Kandır, (2001). *Erken Çocukluk Eğitiminde Kaliteyi Belirleyen Ölçütler Gelişim ve Eğitimde Yeni Yaklaşımlar*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Karasar, N. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemleri (31. baskı)*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Karrow, D. D. (1997). *Science Teachers' Views of Creativity*. London, Ontario: The University of Western Ontario.
- Kelly, M. O. (2003). *An Examination of the Critical and Creative Thinking Dispositions of Teacher Education Students at the Practicum Point*. Massachusetts, Boston: University of Massachusetts.
- Kılıç, B. (2011). *İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin bilimsel yaratıcılık ve bilimsel tutum düzeylerinin belirlenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Kurnaz, A. (2011). *İlköğretim öğretmenlerinin yaratıcılık düzeyleri ve demokratik tutumları arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Lapėnienė, D., & Bruneckienė, J. (2010). Teachers' Creativity in the Domain of Professional Activity. Analysis of Individual Factors. *Economics and Management*, 15, 642-649.
- Maloney, J. E. (1992). *Teacher training in creativity: A phenomenological inquiry with teachers who have participated in creativity coursework*. University of Massachusetts.
- Merriman, T. J. (2015). *A Phenomenological Approach to Understanding Pro-C Level Teachers' Perceptions of Creativity*. The University of South Dakota.
- Narey, M. J. (2006). *A mixed-method study of relationships among teacher quality, reflective practice, and creative abilities of k-12 in-service public school teachers*. Pennsylvania: Indiana University of Pennsylvania.
- Orhon, G. (2014). *Yaratıcılık, nörofizyolojik, felsefi ve eğitsel temeller (2. baskı)*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Öncü, E. (2014). *Öncü erken çocukluk döneminde yaratıcılık ve geliştirilmesi(3. baskı)*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Raudsepp, E. (1977). 12 Vital characteristics of the creative supervisor, *Supervisio*, 45, 14-15.
- Scott, K. A. (2015). *Creativity: conceptions of a group of exemplary teachers*. Greensboro: The University of North Carolina.

- Sungur, N. (2001). *Yaratıcı okul düşünen sınıflar (1. baskı)*. İstanbul: Evrim Yayıncılık.
- Şahin, F. (2017). ‘Yaratıcı Kişilik Özellikleri Ölçeği: Güvenirlilik ve Geçerlilik Çalışması.’
Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi, Karabük Üniversitesi, 7 (2)

**FUTBOL TARAFTARLARININ ŞİDDET VE ÖFKE İLİŞKİSİNİN
BAZI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ**
INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN
VIOLENCE AND ANGER OF FOOTBALL FANS IN TERMS OF SOME VARIABLES

Arş. Gör. Hakan BÜYÜKÇELEBİ

İnönü Üniversitesi

Doç. Dr. Mahmut AÇAK

İnönü Üniversitesi

Doç. Dr. Zeki COŞKUNER

Fırat Üniversitesi

ÖZET

Bir spor oyunu olan futbolun eski zamanların sportif aktivitelerinden sosyolojik anlamda farklı bir zeminde durması, özellikle içinde bulunduğumuz yüzyılda kazandığı küreselleşme, örgütlenme, sanayileşme, ticarileşme, siyasallaşma, bilimselleşme gibi birçok anlamda toplumun da farklı özelliklerini yansıtan bir olaydır (Amman 2008). Çağımızda futbol, silah ve ilaç sektörünü bile arka planda bırakabilecek derecede dünya çapında bir güce sahip, ekonomik ve toplumsal baskınlığı en üst düzeyde spor branşı ve sportif etkinliği aşan sosyal, psikolojik fenomen ve bir sanayidir (Eker 2010). Bu sebeple futbol oyununda kazanmak her zamankinden daha önemli hale gelmiştir. Bu çalışmada; futbol taraftarlarının bazı değişkenler açısından şiddet ve öfke ilişkisinin incelenmesi amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın örneklemi ise Malatya Spor ve Elazığ Spor maçlarını takip eden toplam 572 futbol taraftarıdır. Araştırma konusuna ilişkin katılımcı taraftarların bireysel özelliklerinin saptanması ve çalışma içeriğinin bağımsız değişkenlerinin belirlenmesi amacıyla sorular yönetilmiştir. Özer 1994’da Türkçeye uyarladığı Sürekli Öfke ve Öfke Tarz Ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek 34 madden oluşmaktadır. Verilerin homojenliği ve varyansları test edilmiş, ikili karşılaştırmalarda Independent Samples T test, çoklu karşılaştırmalar da ise OneWay Anova testi kullanılmıştır. Futbol taraftarlarından erkek olanların öfke düzeyleri kadın tarafların öfke düzeylerinden daha yüksektir. Futbol taraftarlarının yaşları, kardeş sayıları, eğitim seviyeleri, annelerinin eğitim seviyesi, annelerinin mesleği, babalarının eğitim seviyesi, babalarının mesleği, tuttıkları takımlar, lisanslı ürün alma durumları ile öfke düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır. Futbol taraftarlarının spor yapıyor olması durumu, takımın maçlarını izledikleri yeri ve lisanslı ürün alma durumları ile öfke düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmiştir. Futbol taraftarlığı ön plana çıkan kişilerin öfke düzeylerininin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Futbol, Futbol Taraftarları, Şiddet, Öfke

ABSTRACT

The fact that football stands on a different sociological basis compared to the sports activities of the old times is an event that reflects the different characteristics of the society in many senses such as globalization, organization, industrialization, commercialization, politicization and scientification gained in the present century (Amman, 2008). Football has a world-class power that can leave even the arms and pharmaceuticals in the background. Also, it is a social, psychological phenomenon and industry that exceeds the branch of sports and sport activity at the highest level of economic and social dominance (Eker, 2010). Therefore, winning the

football game has become more important than ever. The aim of this study was to investigate the relationship between violence and anger in terms of some variables. The sample of the study is a total of 572 football fans following the matches of Malatya Spor and Elazığ Spor. The participants were asked questions to determine the individual characteristics of the participants and to determine the independent variables of the study content. In this study; Ozer 1994, the Anger and Anger Style Scale adapted to Turkish was used. This scale consists of 34 substances. The homogeneity and variance of the data were tested. Independent Samples T test was used in paired comparisons. OneWay Anova test was used for multiple comparisons. The anger levels of male football fans are higher than the anger levels of female fans. No statistically significant difference was found between the age, sibling numbers, education levels, education level of their mothers, profession of their mothers, education level of their fathers, profession of their fathers, teams they follow, licensed product intake and anger levels of football fans ($p>0.05$). Statistically significant difference was found between the situation of football fans doing sports, the place where the team watched the matches and the purchase of licensed products and their anger levels($p<0.05$). It was found that the anger levels of the people who were prominent in football support were higher.

Keywords: Football, Football Fans, Violence, Anger

1. GİRİŞ

Bugün futbol, sadece futbol olma ötesinde çok farklı bir vaka haline gelmiştir. Gündelik yaşantımızdaki mutluluklarımızın ve hayal kırıklıklarımızın başlıca yönlendiricisinden biri, ortak bir zemin haline gelmiştir (Baldık, 2002). Bir spor oyunu olan futbolun eski zamanların sportif aktivitelerinden sosyolojik anlamda farklı bir zeminde durması, özellikle içinde bulunduğumuz yüzyılda kazandığı küreselleşme, örgütlenme, sanayileşme, ticarileşme, siyasallaşma, bilimselleşme gibi birçok anlamda toplumun da farklı özelliklerini yansıtan bir olaydır (Amman 2008).

Öte yandan futbolun günümüz şartlarındaki stadyumlarının dünya çapında sahip olduğu ileri teknolojiye ve donanımına sahip olmaları, yaşamın hemen her alanındaki reklam kampanyaları, televizyonlar gibi kendine ait medya araçları, her türlü giyim ve formanın satıldığı özel mağazaları, futbolcuları, teknik direktörleri, kendi bünyesinde çalışan insanları ve taraftarları ile hayal gücünü zorlayan bir sanayi olmuştur (Eker 2010).

Araştırmacıların çoğuna göre futbol, bu çağın en çok tutulan spor branşıdır. Oyunun zor olmaması, kazanacak olanın evvelden bilinmemesi, rekabet, iddia, heyecan, gerilim, mutluluk ve üzüntü gibi duyguları ön plana çıkarması, yediden yetmişe birçok yaş grubundan insanın hem oynamayı sevmesi hem izlerken keyif alması gibi özellikler, dünyanın her köşesindeki çeşitli kişi ve grupların futbolu benimsemesini, takip etmesini dolayısıyla en popüler spor dalı haline gelmesini sağlamaktadır (Kuper 1996). Çağımızda futbol, silah ve ilaç sektörünü bile arka planda bırakabilecek derecede dünya çapında bir güce sahip, ekonomik ve toplumsal baskınlığı en üst düzeyde spor branşı ve sportif etkinliği aşan sosyal, psikolojik fenomen ve bir sanayidir (Eker 2010).

Seyre dayanan ve özellikle açık havada yapılan sporların hemen hemen hepsinde toplumlardan ve sosyal gruplardan bireye karşı yansıma yapan bir özellik aranır. Toplumda birlik şuru olarak kabul edilen futbol, seyirci olarak iştirak edenlerde olsun, fiili olarak oyuna dahil olanlarda olsun, psikolojik olarak birtakım değişikliğin gerçekleşmesine de sebep olmaktadır (Eker ve ark 1998). Özellikle genç nesillerin yapıcı ve yaratıcı, milli birlik ve beraberlik duygusu ve davranışı yüksek, örnek teşkil etmesine yardımcı olması bakımından sporun, sosyal ve kültürel gelişmeye önemli katkısı vardır (Fişekçioğlu 1996).

MATERYAL VE METOT

Araştırmanın örneklemini ise Malatya Spor ve Elazığ Spor maçlarını takip eden toplam 346 futbol taraftarıdır.

Kişisel Bilgi Formu

Araştırma konusuna ilişkin katılımcı taraftarların bireysel özelliklerinin saptanması ve çalışma içeriğinin bağımsız değişkenlerinin belirlenmesi amacıyla sorular yönetilmiştir. Bu bölüme ilişkin cevabı tespit edilmek istenen bilgiler şu şekildedir. Cinsiyet, yaş, kardeş sayısı, eğitim düzeyi, anne-baba eğitim düzeyi, anne-baba mesleği, spor branşı, taraftar olunan takım ve bu takım ile aradaki gönül bağı, lisanslı ürün alma ve maçları izleme yeri.

Sürekli Öfke ve Öfke Tarz Ölçeği (SÖÖTÖ)

1980'li yılların başında C.D. Spielberg tarafından geliştirilen ölçek Özer (1994) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Bu çalışmada Özer tarafından çevrilen ölçek kullanılmıştır. Puanlama, 'hiç' cevabına 1 puan, 'biraz' cevabına 2 puan, 'oldukça' cevabına 3 puan ve 'tümüyle' cevabına 4 puan verilmesi suretiyle gerçekleştirilir. Sürekli öfkeyi tespit etmek maksadı taşıyan ölçek sorularından fazla puan elde edilmesi öfke düzeyinin yüksek olduğu sonucunu gösterir.

Verilerin Analizi

Çalışmanın bu safhasında örneklem grubunu oluşturan taraftar gruplarından elde edilen veriler doğrultusunda buna ilişkin bireysel özelliklerin frekans ve yüzdelik dağılımları tespit edilmiştir. Verilerin istatistiki analizini sağlamak için SPSS (Statistical Package For Social Scientists for Windows Release 17.0) programı kullanılmıştır. Anlamlılık düzeyi 0,05 üzerinden değerlendirilmiştir. Elde edilen istatistiksel bulgular çalışmanın amacı doğrultusunda çizelge şeklinde sistematik halde sunulmuştur. Taraftarların sosyo-demografik özelliklerine göre öfke anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği uygun testlerle incelenmiştir. İlk olarak, öfke alt boyutları için ortalama değerler hesaplanmıştır. Verilerin homojenliği ve varyansları test edilmiş, ikili karşılaştırmalarda Independent Samples T test, çoklu karşılaştırmalar da ise OneWay Anova testi kullanılmıştır.

BULGULAR

Tablolar

Tablo 1. Futbol taraftarlarının cinsiyetlerine göre öfke düzeyleri

Cinsiyet	N	X	ss	t	p
Kadın	178	2,19	0,36	0,499	0,618
Erkek	168	2,22	0,34		

p<0,05

Tablo 1'e göre futbol taraftarlarından erkek olanların öfke düzeyleri ($X=2,22$), kadın tarafların öfke düzeylerinden ($X=2,19$) daha yüksektir.

Tablo 2. Futbol taraftarlarının yaşlarına göre öfke düzeyleri

	N	X	ss	F	p
12-17	40	2,19	0,39	1,699	0,140
18-23	176	2,27	0,34		
24-29	42	2,16	0,41		
30-35	30	2,10	0,24		
36-41	14	2,00	0,29		
42 ve üzeri	44	2,13	0,33		
Toplam	346	2,20	0,35		

$p<0,05$

Tablo 2'ye göre futbol taraftarlarından öfke düzeyleri en yüksek olanlar 18-23 yaşları arasında olanlar, en düşük olanlar 36-41 yaşları arasında olanlardır. Futbol taraftarlarının yaşları ile öfke düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır ($p>0,05$).

Tablo 3. Futbol taraftarlarının kardeş sayılarına göre öfke düzeyleri

	N	X	ss	F	P
Yok	7	2,20	0,30	0,206	0,892
1-3	196	2,21	0,32		
4-6	96	2,17	0,40		
6 üzeri	40	2,23	0,37		
Toplam	346	2,20	0,35		

$p<0,05$

Tablo 3'e göre futbol taraftarlarından öfke düzeyi ortalaması en yüksek olanlar kardeş sayısı 6 ve üzeri olanlar, en düşük olanlar ise 4-6 arası kardeşi olanlardır. Futbol taraftarlarının kardeş sayıları ile öfke düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmemiştir ($p>0,05$).

Tablo 4. Futbol taraftarlarının eğitim seviyesine göre öfke düzeyleri

	N	X	ss	F	p
İlkokul	24	2,23	0,46	1,723	0,147
Ortaokul	86	2,24	0,38		
Lise	100	2,27	0,38		
Üniversite	124	2,11	0,26		
Lisans Üstü	12	2,23	0,25		
Toplam	346	2,20	0,35		

$p<0,05$

Tablo 4'e göre futbol taraftarlarından öfke düzeyleri en yüksek olanlar lise mezunu olanlar, en düşük olanlar üniversite mezunu olanlardır. Futbol taraftarlarının eğitim seviyeleri ile öfke düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır ($p>0,05$).

Tablo 5. Futbol taraftarlarının annelerinin eğitim seviyesine göre öfke düzeyleri

	N	X	ss	F	P
İlkokul	164	2,12	0,39	2,977	0,210
Ortaokul	70	2,24	0,28		
Lise	88	2,33	0,33		
Üniversite	20	2,16	0,39		
Lisans Üstü	4	2,30	0,50		
Toplam	346	2,20	0,35		

$p < 0,05$

Tablo 5'e göre futbol taraftarlarından öfke düzeyleri en yüksek olanlar annesi lise mezunu olanlarken, en düşük olanlar annesi ilkokul mezunu olanlardır. Futbol taraftarlarının annelerinin eğitim seviyeleri ile öfke düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır ($p > 0,05$).

Tablo 6. Futbol taraftarlarının annelerinin mesleklerine göre öfke düzeyleri

	N	X	ss	F	p
Memur	14	2,23	0,41	0,445	0,721
İşçi	10	2,23	0,28		
Ev Hanımı	296	2,19	0,35		
Diğer	26	2,31	0,30		
Toplam	346	2,20	0,35		

$p < 0,05$

Tablo 6'ya göre futbol taraftarlarının annelerinin mesleği ile öfke düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır ($p > 0,05$).

Tablo 7. Futbol taraftarlarının babalarının eğitim seviyelerine göre öfke düzeyleri

	N	X	ss	F	p
İlkokul	90	2,12	0,34	0,937	0,444
Ortaokul	104	2,21	0,40		
Lise	94	2,24	0,31		
Üniversite	50	2,25	0,33		
Lisans Üstü	8	2,30	0,25		
Toplam	346	2,20	0,35		

$p < 0,05$

Tablo 7'ye göre futbol taraftarlarından öfke düzeyleri en yüksek olanlar babası üniversite mezunu olanlarken, en düşük olanlar babası ilkokul mezunu olanlardır. Futbol taraftarlarının babalarının eğitim seviyeleri ile öfke düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır ($p > 0,05$).

Tablo 8. Futbol taraftarlarının babalarının mesleğine göre öfke düzeyleri

	N	X	ss	F	p
Memur	66	2,27	0,33	0,887	0,449
İşçi	82	2,19	0,32		
Serbest Meslek	112	2,15	0,38		
Diğer	86	2,23	0,35		
Toplam	346	2,20	0,35		

$p < 0,05$

Tablo 8'e göre futbol taraftarlarından babalarının mesleği ile öfke düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır ($p>0,05$).

Tablo 9. Futbol taraftarlarının spor branşlarının olma durumuna göre öfke düzeyleri

Spor branşı var mı?	N	X	ss	t	p
Evet	88	2,31	0,36	2,463	0,015
Hayır	258	2,17	0,34		

$p<0,05$

Tablo 9'a göre futbol taraftarlarından spor branşlarının olması durumu ile öfke düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmiştir ($p<0,05$).

Tablo 10. Futbol taraftarlarının taraftarı oldukları takıma göre öfke düzeyleri

	N	X	ss	F	p
Galatasaray	112	2,21	0,32	1,577	0,169
Fenerbahçe	122	2,16	0,32		
Beşiktaş	64	2,26	0,41		
Malatyaspor	32	2,16	0,39		
Takım tutmuyor	8	2,07	0,16		
Diğer	8	2,60	0,34		
Toplam	346	2,20	0,35		

$p<0,05$

Tablo 10'a göre futbol taraftarlarından tuttukları takımlar ile öfke düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır ($p>0,05$).

Tablo 11. Futbol taraftarlarının taraftarı oldukları takımla olan gönül bağına göre öfke düzeyleri

	N	X	ss	F	p
Takım tutmuyor	8	2,07	0,16	2,245	0,66
Fanatik	86	2,27	0,39		
Holigan	8	2,60	0,30		
Takım Taraftarı	114	2,16	0,26		
Seyirci	130	2,17	0,38		
Toplam	346	2,20	0,35		

$p<0,05$

Tablo 11'e göre futbol taraftarlarının tuttukları takımlarla aralarındaki gönül bağı ile öfke düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır ($p>0,05$).

Tablo 12. Futbol taraftarlarının lisanslı ürün alma durumlarına göre öfke düzeyleri

	N	X	ss	F	p
Takım tutmuyor	8	2,07	0,16	4,436	0,013
Evet	136	2,30	0,37		
Hayır	202	2,14	0,32		
Toplam	346	2,20	0,35		

$p<0,05$

Tablo 12'ye göre futbol taraftarlarından lisanslı ürün alma durumları ile öfke düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p<0,05$).

Tablo 13. Futbol taraftarlarının maçları izleme yerine göre öfke düzeyleri

	N	X	ss	F	p
Takım tutmuyor	8	2,07	0,16	2,703	0,016
Statta	36	2,36	0,32		
Çay Ocağında	60	2,32	0,40		
Televizyondan	170	2,12	0,33		
İnternette	46	2,28	0,31		
Telefondan	22	2,17	0,30		
İzlemiyor	2	1,79	.		
Toplam	346	2,20	0,35		

p<0,05

Tablo 13'e göre futbol taraftarlarından tuttukları takımın maçlarını izledikleri yer ile öfke düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmiştir (p<0,05).

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Tabloya göre futbol taraftarlarının cinsiyetleri, yaşları, kardeş sayıları, eğitim seviyeleri, annelerinin eğitim seviyesi, annelerinin mesleği, babalarının eğitim seviyesi, babalarının mesleği, tuttukları takım ve tuttukları takımla aralarındaki gönül bağı ile öfke düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmezken, futbol taraftarlarının spor branşlarının olması durumu, lisanslı ürün alma durumları, tuttukları takımın maçlarını izledikleri yer ile öfke düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmiştir.

Aydın ve arkadaşları (2015), Aktif Spor Yapan ve Yapmayan 12-14 Yaş Ortaokul Öğrencilerinin Şiddet Eğilimlerinin İncelenmesi amacıyla yaptıkları çalışmada, öğrencilerin şiddet eğilimlerinde cinsiyet ve spor yapma durumlarına göre anlamlı bir farklılık saptanmazken, öğrenim gördükleri sınıf ve algılanan sınıf içi başarı durumlarına göre anlamlı farklılıklar tespit etmişlerdir.

Kabak (2009), ergenlerde spora katılımın saldırgan davranışlar üzerine etkilerin incelenmesi amacıyla yaptığı yüksek lisans tez çalışmasında öğrencilerin lisanslı sporcu durumlarına, anne-baba meslek ve anne-baba eğitim düzeylerine göre saldırganlık puanları arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir. Ancak cinsiyete ve ailenin aylık gelir düzeyine göre öğrencilerin saldırganlık puanları arasında istatistiksel anlamda bir fark olduğu belirlenmiştir. Erkek öğrencilerin kızlara göre istatistiksel anlamda daha yüksek saldırganlık puanına aile aylık geliri 600 TL ve aşağısında olan öğrencilerin saldırganlık puanlarının diğer öğrencilere göre daha düşük olduğunu saptamıştır.

Futbol taraftarlarından erkek olanların öfke düzeyleri kadın tarafların öfke düzeylerinden daha yüksektir. Futbol taraftarlarının yaşları, kardeş sayıları, eğitim seviyeleri, annelerinin eğitim, annelerinin mesleği, babalarının eğitim, babalarının mesleği, tuttukları takımlar, lisanslı ürün alma durumları ile öfke düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır. Futbol taraftarlarının spor yapıyor olması durumu, takımın maçlarını izledikleri yeri ve lisanslı ürün alma durumları ile öfke düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmiştir. Futbol taraftarlığı ön plana çıkan kişilerin öfke düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Amman MT, 2008. Sporun toplumsal dinamikleri, Editör: Tavacıoğlu L, Arslanoğlu B, Spor bilimlerinde güncel yaklaşımlar, İTÜ Beden Eğitimi, İstanbul.
- Aydın, P. Ersoy, A. Aktaş, N. (2015). Aktif Spor Yapan ve Yapmayan 12-14 Yaş Ortaokul Öğrencilerinin Şiddet Eğilimlerinin İncelenmesi, Sportif Bakış: Spor ve Eğitim Bilimleri Dergisi, 2 (1), 1-9.
- Baldık Ö, 2002. Futbolun kuşatıcılığı altında. Zafer Dergisi, Ekim 310. Balkaya F, 2001. Öfke: temel boyutları, nedenleri ve sonuçları. Türk Psikoloji Dergisi, 4 (7), 21-45.
- Eker G, 2010. Futbolun dayanılmaz çekiciliği, büyülenen taraftar portresi, fanatizm ve beşiktaş. Milli Folklor Kültür ve Araştırma Dergisi, 22 (85):173-182.
- Erkal M, Güven O, Ayan D, 1998. Sosyolojik açıdan spor. İstanbul, Der Yayınları. Erkek N, Özgür G,
- Fişekçioğlu İB, 1996. Konya ilindeki amatör ve profesyonel futbolcuların sosyo-ekonomik ve kültürel profillerinin incelenmesi. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, İstanbul.
- Kabak, F. (2009). Ergenlerde Spora Katılımın Saldırgan Davranışlar Üzerine Etkilerinin İncelenmesi, Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi Ve Spor Anabilim Dalı, Adana
- Kuper S, 1996. Futbol asla sadece futbol değildir. İstanbul, Gençlik Yayınları, s. VII-1. Kuru E, 1998. Sporda psikoloji. Ankara, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi, 65, 129-135, 140-144.
- Özer AK, 1994. Sürekli öfke ve öfke ifade tarzları (öfke-tarz) ölçekleri ön çalışması. Türk Psikoloji Dergisi, 9 (31), 26-35.

**BEDEN EĞİTİMİ ÖĞRETMENİ ADAYLARININ ÖĞRETMENLİK
MESLEĞİNE İLİŞKİN TUTUM VE BENLİK SAYGILARININ
İNCELENMESİ**
INVESTIGATION OF THE ATTITUDE AND SELF-RESPECT OF PHYSICAL
EDUCATION TEACHER CANDIDATES ABOUT TEACHING PROFESSION

Öğr. Gör. Abdullah ALTUNHAN

Artuklu Üniversitesi

Hacı YILDIZ

Hacı Fehime Güleç Ortaokulu

Tahir Volkan ASLAN

İnönü Üniversitesi

ÖZET

Bu araştırmanın amacı; beden eğitimi ve spor öğretmenliği bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını ve benlik saygısı düzeylerini belirlemek, bu tutumlar ve benlik saygılarının; öğretmen adaylarının kişisel bilgilerinden elde edilen bağımsız değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını karşılaştırarak ortaya koymaktır. Çalışmaya, Malatya İnönü Üniversitesi beden eğitimi ve spor öğretmenliği bölümünde öğrenim gören 227 öğretmen adayı gönüllü olarak katılmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak; 'Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Tutum Ölçeği' ve 'Coopersmith Benlik Saygısı Ölçeği' kullanılmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde istatistikî yöntem olarak; frekans, yüzde dağılımları, aritmetik ortalama, standart sapma; parametrik testlerden bağımsız gruplar için T-Testi; parametrik olmayan testlerden ise Mann Whitney U ve Kruskal Wallis testleri kullanılmıştır. Araştırma sonucunda beden eğitimi öğretmeni adaylarının, öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının algılanan akademik başarı durumu değişkenine göre; benlik saygılarının ise sınıf, anne eğitim durumu, baba eğitim durumu, algılanan akademik başarı durumu ve gelir durumu değişkenine göre farklılaştığı görülmüştür. Ayrıca her iki ölçekten elde edilen puanlar arasındaki korelasyon katsayısı da anlamlı bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Beden eğitimi öğretmeni, tutum, benlik saygısı.

ABSTRACT

The purpose of this research; to determine the attitudes and self-esteem levels of the prospective teachers studying in the physical education and sports teaching department towards the teaching profession, and to determine the self-esteem levels; The aim of this study is to determine whether the pre-service teachers differ according to the independent variables obtained from their personal information. 227 volunteer teacher candidates from İnönü University physical education and sports teaching department participated in the study. As a data collection tool; 'Attitude Scale for Teaching Profession' and 'Coopersmith Self-Esteem Scale' were used. In statistical evaluation of data; frequency, percentage distributions, arithmetic mean, standard deviation; T-Test for groups independent of parametric tests; Mann Whitney U and Kruskal Wallis tests were used for nonparametric tests. As a result of the study, the attitudes of physical education teacher candidates towards teaching profession were determined according to the perceived academic achievement variable; self-esteem was found to vary according to the variables of class, mother's education, father's education, perceived academic

achievement and income. In addition, the correlation coefficient between the scores obtained from both scales was found to be significant.

Keywords: Physical education teacher, attitude, self esteem.

1. GİRİŞ

Öğretmen, okulda verilen eğitim sisteminin en temel ögesidir. Bir ülkenin kalkınmasında, nitelikli insan gücünün yetiştirilmesinde, toplumdaki huzur ve sosyal barışın sağlanmasında, bireyin sosyalleşmesi ve toplumsal hayata hazırlanmasında, toplumun kültür ve değerlerinin genç kuşaklara aktarılmasında, öğretmenler başrolü oynamaktadır. Öğretmenler toplumların gerçek mimarları ve insan kişiliğini şekillendiren sanatkarlardır (Özden, 1999: 22).

Eğitim sistemimizin çağın özelliklerine göre geliştirilmesinde en önemli öğelerinden biri öğretmendir. Öğretmenin kişisel nitelikleri, öğrenme etkinliklerinin yöneticisi olarak yeterliği, yeterlik duygusu, öğrenme sürecini izleme, değerlendirme ve ders vermedeki yeterliği, özgeçmişi, öğrenci ve diğer bireylerle ilişkileri onun sınıftaki başarısını da etkiler (Güçlü, 2002:173). Beden eğitiminde, eğitimin diğer alanlarından farklı olarak “hareket öğrenme ve hareket yoluyla öğrenme” esas alınmaktadır. Bir başka deyişle beden eğitimi fiziksel hareketler yoluyla insanın eğitilmesidir (Tamer ve Pulur, 2001:41).

Tutumla ilgili bütün tanımlarda ortak nokta, tutumun bireyin çevresindeki toplumsal olgulara karşı gösterdiği bir tepki ön eğilimidir. Tutum kavramı, öncelikle toplumsal tutumları ifade etmektedir. Burada dikkati çeken ikinci nokta, bir tepki davranışına hazır olma durumu olarak görülmesidir. Üçüncü nokta ise, tutumların duygusal ve bilişsel öğelerden oluştuğudur. Dördüncü nokta ise, tutumların oluşumunda bilgi, inanç ve duyguların sistemli ve sürekli bir biçimde örgütlenmesidir (İnceoğlu, 1993: 68). Buna göre bu araştırmanın amacı; beden eğitimi ve spor öğretmenliği bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını ve benlik saygısı düzeylerini belirlemek, bu tutumlar ve benlik saygılarının; öğretmen adaylarının kişisel bilgilerinden elde edilen bağımsız değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını karşılaştırarak ortaya koymaktır.

2. YÖNTEM

2.1. Evren ve Örneklem

Araştırmada; mevcut durumu ortaya çıkarmayı amaçlayan, betimsel ve taramaya yönelik bir yöntem kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, 2018-2019 Eğitim-Öğretim Yılı bahar yarıyılında, Malatya İnönü Üniversitesi beden eğitimi ve spor öğretmenliği bölümünde öğrenim gören 106 kadın ve 121 erkek öğrenci olmak üzere toplam 227 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır.

2.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada ‘Kişisel Bilgi Formu’, ‘Öğretmenliğe İlişkin Tutum Ölçeği’ ve ‘Coopersmith Benlik Saygısı Ölçeği’ veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Araştırmada bağımlı değişkenler olarak “Tutum Ölçeği” ve “Benlik Saygısı Ölçeği” puanları, bağımsız değişkenler olarak da “Kişisel Bilgi Formu”ndaki demografik veriler kullanılmıştır. ‘22 maddeden oluşmaktadır. Öğretmenliğe İlişkin Tutum Ölçeği Erkuş, Sanlı, Bağlı ve Güven (2000) tarafından öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları değerlendirmeye yönelik geliştirilen ‘Öğretmenliğe İlişkin Tutum Ölçeği’ kullanılmıştır. Öğrencilerin, benlik saygısı puanını saptamada ise Coopersmith (1986) tarafından geliştirilmiş olan, Turan ve Tufan(1987) tarafından Türkçe'ye uyarlanan ve geçerlik- güvenirlilik çalışması yapılan "Coopersmith Benlik Saygısı Ölçeği" kullanılmıştır.

2.3. Verilerin Analizi

Araştırmada toplanan verilerin istatistiksel analizi SPSS paket programında yapılmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde istatistikî yöntem olarak; frekans, yüzde dağılımları, aritmetik ortalama, standart sapma; parametrik testlerden bağımsız gruplar için T-Testi; parametrik olmayan testlerden ise Mann Whitney U ve Kruskal Wallis testleri kullanılmıştır. Verilerin parametrik testlerin ön şartlarını sağlayıp sağlamadığı Kolmogorov-Smirnov (verilerin normal dağılım durumu) testi ile incelenmiştir.

3. BULGULAR

Bu bölümde beden eğitimi öğretmeni adaylarının, öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının ne düzeyde olduğu; bu tutumlar ile cinsiyet, sınıf, anne ve baba eğitim durumu, gelir durumu ve algılanan akademik başarı durumu değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığına ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Aşağıdaki tabloda, araştırmaya katılan öğrencilerin ‘Tutum Ölçeği’nden aldıkları puanların aritmetik ortalaması, standart sapması ve minimum-maksimum değerleri sunulmuştur.

Tablo 3.1. Tutum Ölçeği Puanlarının Dağılımı

	N	Ort	Ss	Minimum	Maksimum
Tutum Ölçeği	227	91,40	15,87	28	110

Tablo.3.2. Tutum Ölçeği Puanlarının Cinsiyete Göre Mann Whitney U-Testi Sonuçları

Cinsiyet	n	Sıra Ort.	Sıra Toplamı	U	p
Kadın	106	127,83	13550,50	4946,500	0,003
Erkek	121	101,88	12327,50		

Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları, cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir [$U=4946,500$; $p<0,05$].

Tablo.3.3. Tutum Ölçeği Puanlarının Yaş durumuna Göre Kruskal Wallis Testi sonuçları

Yaş	n	Sıra Ort.	sd	χ^2	p
18-21	96	111,82	2	0,348	0,840
22-25	115	114,73			
26-29	16	121,84			

Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları, yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [$\chi^2=0,348$; $p>0,05$].

Tablo.3.4. Tutum Ölçeği Puanlarının Sınıf durumuna Göre Kruskal Wallis Testi sonuçları

Sınıf	n	Sıra Ort.	sd	χ^2	p
1. Sınıf	35	120,80	3	0,787	0,853
2. Sınıf	62	114,02			
3. Sınıf	53	108,25			
4. Sınıf	77	112,10			

Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları, Sınıf değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [$\chi^2=0,787$; $p>0,05$].

Tablo.3.4. Tutum Ölçeği Puanlarının Anne Öğrenimi durumuna Göre Kruskal Wallis Testi sonuçları

Anne Öğrenimi	n	Sıra Ort.	sd	X²	p
Okul Bitirmemiş	47	111,13	4	1,916	0,751
İlkokul	83	121,35			
Ortaokul	43	108,15			
Lise ve dengi okul	32	113,41			
Üniversite	22	104,70			

Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları, Anne Öğrenimi değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [$x^2=1,916$; $p>0,05$]

Tablo.3.5. Tutum Ölçeği Puanlarının Baba Öğrenimi durumuna Göre Kruskal Wallis Testi sonuçları

Baba Öğrenimi	n	Sıra Ort.	sd	X²	p
Okul Bitirmemiş	12	113,17	4	4,072	0,396
İlkokul	71	119,57			
Ortaokul	52	105,36			
Lise ve Dengi Okul	60	122,83			
Üniversite	32	99,45			

Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları, Baba Öğrenimi değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [$x^2=4,072$; $p>0,05$].

Tablo.3.6. Tutum Ölçeği Puanlarının Aylık Gelir durumuna Göre Kruskal Wallis Testi sonuçları

Aylık Gelir	n	Sıra Ort.	sd	X²	p
499 TL ve Altı	61	118,89	3	1,172	0,760
500-999	39	106,12			
1000-1499	31	108,74			
1500 TL üstü	96	115,80			

Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları, Aylık Gelir değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [$x^2=1,172$; $p>0,05$]

Tablo.3.7. Tutum Ölçeği Puanlarının Akademik Başarı durumuna Göre Kruskal Wallis Testi sonuçları

Akademik Başarı	n	Sıra Ort.	sd	χ^2	p
Düşük	31	121,65	2	0,514	0,773
Orta	147	113,24			
Yüksek	49	111,45			

Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları, Akademik başarı değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [$\chi^2=0,514$; $p>0,05$]

Tablo 3.8. Benlik Ölçeği Puanlarının Dağılımı

	N	Ort	Ss	Minimum	Maksimum
Benlik Ölçeği	226	17,31	3,70	6	25

Tablo.3.9. Benlik Ölçeği Puanlarının Cinsiyete Göre Mann Whitney U-Testi Sonuçları

Cinsiyet	n	Sıra Ort.	Sıra Toplamı	U	p
Kadın	106	121,33	12739,50	5530,500	0,092
Erkek	121	106,71	12911,50		

Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları, cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [$U=5530,500$; $p>0,05$].

Tablo.3.10. Benlik Ölçeği Puanlarının Yaş durumuna Göre Kruskal Wallis Testi sonuçları

Yaş	n	Sıra Ort.	sd	χ^2	p
18-21	96	110,95	2	0,273	0,873
22-25	114	115,66			
26-29	16	113,38			

Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları, yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [$\chi^2=0,273$; $p>0,05$].

Tablo.3.11. Benlik Ölçeği Puanlarının Sınıf durumuna Göre Kruskal Wallis Testi sonuçları

Sınıf	n	Sıra Ort.	sd	χ^2	p
1. Sınıf	33	79,38	3	10,524	0,015
2. Sınıf	62	120,98			
3. Sınıf	53	119,71			
4. Sınıf	76	114,93			

Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları, Sınıf değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir [$\chi^2=10,524$; $p<0,05$]

Tablo.3.12. Benlik Ölçeği Puanlarının Anne Öğrenimi durumuna Göre Kruskal Wallis Testi sonuçları

Anne Öğrenimi	n	Sıra Ort.	sd	X ²	p
Okul Bitirmemiş	47	113,99	4	5,021	0,285
İlkokul	83	112,11			
Ortaokul	42	100,20			
Lise ve dengi okul	32	134,19			
Üniversite	22	113,00			

Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları, Anne Öğrenimi değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [$x^2=5,021$; $p>0,05$].

Tablo.3.13. Benlik Ölçeği Puanlarının Baba Öğrenimi durumuna Göre Kruskal Wallis Testi sonuçları

Baba Öğrenimi	n	Sıra Ort.	sd	X ²	p
Okul Bitirmemiş	12	113,17	4	2,601	0,627
İlkokul	71	119,57			
Ortaokul	52	105,36			
Lise ve Dengi Okul	60	122,83			
Üniversite	32	99,45			

Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları, Baba Öğrenimi değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [$x^2=2,601$; $p>0,05$].

Tablo.3.14. Benlik Ölçeği Puanlarının Aylık Gelir durumuna Göre Kruskal Wallis Testi sonuçları

Aylık Gelir	n	Sıra Ort.	sd	X ²	p
499 TL ve Altı	61	118,89	3	1,055	0,788
500-999	39	106,12			
1000-1499	31	108,74			
1500 TL üstü	96	115,80			

Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları, Aylık Gelir değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [$x^2=1,055$; $p>0,05$].

Tablo.4.15. Benlik Ölçeği Puanlarının Akademik Başarı durumuna Göre Kruskal Wallis Testi sonuçları

Akademik	n	Sıra Ort.	sd	X ²	p
----------	---	-----------	----	----------------	---

Başarı					
Düşük	31	109,34	2	0,313	0,855
Orta	147	115,25			
Yüksek	48	110,83			

Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları, Akademik başarı değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [$\chi^2=0,313$; $p>0,05$].

4. TARTIŞMA

Araştırmada beden eğitimi öğretmen adaylarının, tutum ölçeğinden elde ettikleri puanlar oldukça yüksek bulunmuştur (Tablo 1). Beden eğitimi öğretmen adaylarının, bölüme isteyerek girmeleri öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının yüksek olmasında bir etken olabilir.

Araştırma sonucu, beden eğitimi öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ile cinsiyet değişkeni arasında farklılık göstermemektedir (Tablo 2). Pehlivan (2010)'ın araştırma sonucunda, beden eğitimi öğretmen adaylarının, cinsiyete göre öğretmenlik mesleğine ilişkin puanlarında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Eş (2010), öğretmen adaylarının cinsiyete göre öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları arasında manidar fark olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Yapılan araştırma sonucunda; beden eğitimi öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları, sınıf değişkeni arasında anlamlı bir ilişki yoktur (Tablo 3). Pehlivan (2010)'ın araştırma sonucuna göre; öğretmenlik mesleğine yönelik tutum puanları ile sınıf değişkeni arasında anlamlı bir ilişki görülmemiştir. Öğretmen adaylarının farklı sınıflarda olmaları öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarında herhangi bir değişikliğe neden olmadığı sonucuna varılabilir.

Araştırma bulguları; beden eğitimi öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ile anne eğitim durumu arasında anlamlı bir ilişki göstermemektedir (Tablo 4). Dağ (2010)'ın yapmış olduğu çalışmada; anne mesleğini 'öğretmen' ve 'diğer' olarak belirten öğretmen adaylarının tutum puanları arasında istatistiksel fark bulunmamıştır. Övet (2006)'ın araştırma sonucunda ise; anne mesleğinin öğretmen olması ve öğretmenlik mesleğini tercih etme durumları karşılaştırıldığında, gruplar arasında farklılık saptanmıştır.

Araştırmada elde edilen sonuçlardan biri; beden eğitimi öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları, baba eğitim durumu değişkenine göre farklılık göstermemektedir (Tablo 5). Övet (2006)'e göre, araştırmaya katılan öğretmen adaylarının baba mesleğinin öğretmen olması durumu, öğretmenlik mesleğini tercih etmelerinde etkili olan faktörlerin karşılaştırılmasında gruplar arasında istatistiksel olarak bir fark saptanmıştır. Dağ (2010)'a göre ise; baba eğitim durumu öğretmen olan öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğini tercihlerinde farklılık görülmemektedir. Eş (2010)'ın araştırmasında, öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine ve öğretmenlik mesleğini tercih etmelerine ilişkin tutumları, baba mesleğine göre farklılık göstermemektedir.

Araştırma bulguları, beden eğitimi öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları, algılanan akademik başarı durumu değişkeni arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Akademik başarı durumunu 'yüksek' olarak belirten öğretmen adaylarının tutumları, akademik başarı durumunu 'düşük' ve 'orta' olarak belirten öğretmen adaylarının tutumlarına göre daha yüksektir (Tablo 6). Saraç (2007)'in araştırma sonucunda, ilköğretim ve

orta öğretim matematik öğretmenliği bölümünde öğrenim gören, öğretmen adaylarının akademik başarı algıları ile ilgili öğretmenlik tutum düzeyleri arasında önemli bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu çalışma gösteriyor ki, beden eğitimi öğretmen adaylarının yeteneklerinin farkında olmaları ve öğretmenlik mesleğini yapabileceklerine dair inançları, akademik başarı durumlarını olumlu yönde etkilemektedir.

Araştırma sonuçları; beden eğitimi öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ile gelir durumu değişkeni arasında anlamlı farklılık olmadığını göstermektedir (Tablo 7). Dağ (2010)'ın yapmış olduğu çalışmada; öğretmen adaylarının aylık gelir düzeyleri ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

Yapılan araştırma sonucunda; beden eğitimi öğretmen adaylarının benlik saygısı ölçeğinden elde ettikleri puanlar yüksek bulunmuştur (Tablo 8). Beden eğitimi bölümü öğrencilerinin özel yetenekle girilen bir bölümde okumaları, kişisel özelliklerinin farkında olmaları, benlik saygısının yüksek çıkmasına etken olabilir.

Araştırmada elde edilen bir diğer sonuç; beden eğitimi öğretmeni adaylarının benlik saygısı ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir farklılık olmadığıdır (Tablo 9). Altuntaş (2006)'ın araştırma sonucunda, kız ve erkek öğretmen adaylarının benlik saygısı puanları karşılaştırıldığında cinsiyetler arasındaki fark önemsiz bulunmuştur. Beden eğitimi ve spor öğretmenliği bölümünde okuyan öğretmen adaylarının, sosyal olmaları, takım halinde birçok faaliyete kız ve erkek birlikte katılmaları, öğretmen adaylarının benlik saygısında cinsiyete göre herhangi bir farklılık göstermemesine sebep olabilir.

Araştırma sonuçlarına göre, beden eğitimi öğretmeni adaylarının benlik saygısı, sınıf değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. 4. sınıfta öğrenim gören öğretmen adaylarının benlik saygısı 1, 2 ve 3. sınıflarda öğrenim gören öğretmen adaylarının benlik saygısına göre daha yüksektir (Tablo 10). Altuntaş (2006)'ın araştırmasında; değişik sınıflarda öğrenim gören öğretmen adaylarının benlik saygısı puanları karşılaştırıldığında farklılık önemli bulunmuştur. 4. Sınıfta öğrenim gören öğretmen adaylarının benlik saygısının yüksek olması, yılsonunda iş hayatına atılacak olmaları ve sorumluluklarının farkında olmaları şeklinde yorumlanabilir.

Yapılan araştırma sonucunda; beden eğitimi öğretmen adaylarının benlik saygısı ile anne eğitim durumu arasında anlamlı bir ilişki vardır. Anne eğitim durumunu 'üniversite' olarak belirten öğretmen adaylarının benlik saygısı, 'diğer' olarak belirten adaylara göre daha yüksektir (Tablo 11). Otacıoğlu (2009)'nun araştırmasında, benlik saygısı puanı ile annenin eğitim durumu arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Altuntaş (2006)'ın yapmış olduğu çalışmada ise; öğretmen adaylarının benlik saygısı, annenin eğitim durumu değişkenine göre karşılaştırıldığında farklılık önemsiz bulunmuştur. Annenin eğitim seviyesinin yüksek olması, bireyin eğitim yaşantısı boyunca anneden göreceği desteğin ve ilginin daha bilinçli olması, bireyin benlik saygısına olumlu yönde katkı sağlayabilir.

Araştırma sonuçlarına göre; beden eğitimi öğretmen adaylarının benlik saygısı ile baba eğitim durumu arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Baba eğitim durumunu 'üniversite' olarak belirten öğretmen adaylarının benlik saygısı, 'diğer' olarak belirten öğretmen adaylarına göre daha yüksektir (Tablo 12). Otacıoğlu (2009)'nun araştırmasında; benlik saygı puanı ile baba eğitim durumu arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Altuntaş (2006)'ın araştırma sonucunda ise; baba eğitim durumu düzeyine göre benlik saygısı puanları arasındaki farklılık önemli bulunmamıştır. Babanın da önemli bir model olduğu göz önüne alındığında, baba eğitim seviyesinin yüksek olması, bireyin benlik saygısını olumlu yönde etkileyebileceği şeklinde yorumlanabilir.

Araştırmada elde edilen bir diğer bulguda, beden eğitimi öğretmen adaylarının benlik saygısı ile algılanan akademik başarı durumu arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir.

Akademik başarı durumunu ‘yüksek’ olarak belirten öğretmen adaylarının benlik saygısı puanları, akademik başarı durumunu ‘düşük’ ve ‘orta’ olarak belirten öğretmen adayların benlik saygılarına göre daha yüksektir (Tablo 13). Otacıoğlu (2009)’nun araştırma sonucunda; öğretmen adaylarının benlik saygısı puanları ile akademik başarı puanları arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Altuntaş (2006)’ın araştırma sonucuna göre ise, benlik saygısı puanları ile başarı durumları karşılaştırıldığında, benlik saygısı düzeyi orta düzeyde olan öğrencilerin başarı düzeyi de orta düzeyde çıkmıştır. Yüksek benlik saygısına sahip öğretmen adaylarının başarı düzeyi de yüksektir. Bu veriler gösteriyor ki, öğretmen adaylarının benlik saygısı ile akademik başarı durumu arasında önemli bir ilişki vardır ve buna göre benlik saygısı düzeyi arttıkça başarı oranı da artmıştır.

Araştırma sonuçları; beden eğitimi öğretmen adaylarının benlik saygısı ile gelir durumu değişkeni arasında önemli bir farklılık göstermektedir. Gelir durumunu ‘yüksek’ olarak belirten öğretmen adaylarının benlik saygısı puanları, ‘diğer’ olarak belirtilen adayların benlik saygısına göre daha yüksek çıkmıştır. (Tablo 14). Altuntaş (2006), ekonomik düzeye göre bireylerin benlik saygısı puanları arasındaki farklılığı önemsiz bulunmuştur. Ekonomik durumun iyi olması, bireylerin hedeflerine ulaşmasını kolaylaştırarak, sosyal ve fiziksel aktivitelere katılım oranını etkilemektedir. Bu bağlamda gelir durumunun yüksek olması bireyin benlik saygısının olumlu gelişmesini sağlayabilir.

Araştırma sonucunda, beden eğitimi öğretmen adaylarının ‘Benlik Saygısı Ölçeği’nden elde ettikleri puanlarla, ‘Tutum Ölçeği’nden elde ettikleri puanlar arasındaki korelasyon katsayısı anlamlı bulunmuştur (Tablo 15). Bu veriler ışığında, benlik saygısı ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlar arasında anlamlı bir ilişkinin olması araştırmanın beklenen bir sonucudur.

KAYNAKLAR

- Özden, Yüksel (1999), Eğitimde Dönüşüm Eğitimde Yeni Değerler, Ankara: Pegem Yayınları.
- İnceoğlu, Metin (1993), Tutum Algı İletişim, Ankara: Verso Yayınları.
- Güçlü, N. (2002). Sistem Yaklaşımı ve Eğitim Örgütleri. Öğretmenlik Mesleğine Giriş. Küçükahmet, L. (Ed.). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Tamer, K. Ve Pulur, A. (2001). Beden Eğitimi ve Sporda Öğretim Yöntemleri. Ankara: Kozan Ofset.
- İnceoğlu, Metin (1993), Tutum Algı İletişim, Ankara: Verso Yayınları.
- Erkuş, Adnan (2000), Öğretmenliğe İlişkin Tutum Ölçeği Geliştirilmesi. Eğitim ve Bilim Dergisi, 25, 27-34.
- Coopersmith S. The Antecedents of Self-Esteem. WH Freeman (ed), San Francisco, Freeman Press, 1967.
- Tufan, B., Turan, N. (1987). Coopersmith Benlik Saygısı Ölçeği Üzerinde Geçerlik, Güvenirlik Çalışması. 23. Ulusal Psikiyatri Kongresi Bildirileri, İstanbul.
- Pehlivan, Zekai (2010), “Beden Eğitimi Öğretmen Adaylarının Fiziksel Benlik Algıları ve Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumlarının Analizi”. Eğitim ve Bilim Dergisi, 35,156.
- Eş, Ümmühan (2010), Sınıf Öğretmeni Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Tutumlarının ve Öğretmenlik Mesleğini Tercih Etmede Nedenlerinin İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dağ, Esra (2010), Sınıf Öğretmeni Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları ile Öğretmenlik Mesleğini Tercih Etmelerinde Etkili Olan Faktörler Arasındaki İlişki (İzmir Örneği), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Övet, Onur (2006), Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Öğretmenlik Mesleğini Tercih Etmelerinde Etkili Olan Faktörlerin Belirlenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Saraç, Nur Emine (2007), İlköğretim ve Ortaöğretim Matematik Bölümü Öğretmen Adaylarının Çoklu Zeka Alanlarının Belirlenmesi ve Matematik ile Öğretmenlik Mesleğine Karşı Tutumlarının İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Altuntaş, Çetin (2006), Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğrencilerinin Benlik Saygısı Düzeyleri İle Akademik Başarıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Otacıoğlu Gürşen, Sena (2009), “Müzik Öğretmeni Adaylarının Benlik Saygısı Düzeyleri ile Akademik ve Çalgı Başarılarının Karşılaştırılması”, Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, 13,141-150.

**SPOR YAPAN VE YAPMAYAN ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN
BENLİK SAYGISI DURUMLARININ İNCELENMESİ**
INVESTIGATION OF SELF-RESPECT STATUS OF SPORT AND NON-SPORT
UNIVERSITY STUDENTS

Öğr. Gör. Ramazan BAYER
Malatya Turgut Özal Üniversitesi
Kemal KURAK
Göztepe Spor Kulübü

ÖZET

Araştırma spor yapan ve yapmayan üniversite öğrencilerinin benlik saygısı durumlarının incelenmesi amacıyla yapılmıştır. Araştırmada anket, tarama ve ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmaya Malatya İnönü Üniversitesinde öğrenim gören İktisat Fakültesinden 147, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulundan 106 öğrenci ile toplam 253 öğrenci katılmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerin benlik saygısını belirlemek amacıyla Rosenberg Benlik Saygısı ölçeği kullanılmıştır. Elde edilen verilerin değerlendirilmesinde SPSS istatistik paket kullanılarak verilerin frekans analizi, yüzde analizi, t testi analizi, Anova testi analizleri yapılmıştır. Çalışmanın sonuçları incelendiğinde araştırmaya 119 kadın, 134 erkek öğrenci katılmıştır. Spor yapan ve yapmayan öğrencilerin benlik saygısı düzeyleri ile cinsiyetleri arasında ilişki incelendiğinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı belirlenmiş, öğrencilerin spor yapma durumları, cinsiyetleri, yaşları ile benlik saygısı düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Spor yapan öğrencilerin gelir durumları, bölümleri, sınıf düzeyleri ile benlik saygısı düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmezken, spor yapmayan öğrencilerin gelir durumları, bölümleri, sınıf düzeyleri ile benlik saygısı düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Spor, Üniversite Öğrencileri, Benlik Saygısı.

ABSTRACT

The research was conducted to investigate the self-esteem status of university students who do sports and those who do not. Survey, survey and relational survey model were used in the study. 147 students from the Faculty of Economics at Inonu University in Malatya, 106 students from the School of Physical Education and Sports and 253 students participated in the study. The Rosenberg Self-Esteem scale was used to determine the self-esteem of the students. In the evaluation of the obtained data, frequency analysis, percentage analysis, t test analysis and Anova test analyzes were performed using SPSS statistical package. When the results of the study were examined, 119 female and 134 male students participated in the study. When the relationship between the self-esteem levels and gender of the students who did and didn't do sports was found to be statistically significant, it was found that there was no statistically significant relationship between the students' sporting status, gender, age and self-esteem levels. While there was no statistically significant difference between the income status, departments, class levels and self-esteem levels of the students doing sports, a statistically significant difference was found between the income status, departments, class levels and self-esteem levels of the students who did not do sports.

Key Words: Sport, University Students, Self Esteem.

1. GİRİŞ

Her bireyin doğumuyla başlayan kişilik geliştirme kavramının daha sonraki dönemlere aktarımında sıkıntı yaşayabileceği gibi, gerekli aile desteği ve çevresel faktörlerinde etkisiyle

olumlu bir kişilik özelliği de ortaya çıkarabilmektedir. Kişilerarası iletişimle yürütülen ilişki kurma ve tutmanın, insanın doğumuyla birlikte yaygın olarak bağlanma arayışı ve aynı zamanda bilinç yönetiminden geçerek bağlanma durumunu yaratmada oldukça önemli bir rol oynadığı ve bağlanma kuramının insanların doğumundan ölüme kadar olan kalıcı ilişki kalıplarını betimlemeye çalıştığı belirtilmektedir (Erdoğan, 2002). Zira bu konuda yapılmış çalışmalara bakıldığında kişilik kapsamı içerisinde çok farklı araştırmalar göze çarpmaktadır. Bu çalışmaları incelediğimiz zaman kişiliğin gelişimine çok fazla katkıda bulunduğu inanılan benlik saygısı ve atılganlık kavramlarının fazlaca araştırıldığı görülmektedir. Ancak literatüre bakıldığında önemi bir bireyin gelişimindeki en önemli aktörlerden olan benlik gelişimine bağlı olarak benlik saygısı ve yine benlik saygısına paralel olarak gelişen ya da çeşitli nedenlerle geliştirilmeye çalışılan atılganlık kavramlarının daha fazla araştırılması görüşü ağır basmaktadır. Bu bağlamda spor bilimcilerinin psiko-sosyal alanda çok çeşitli araştırma konuları bulunmaktadır.

Spor yapma bilincinin ülke sathında tabana çok fazla yayılarak küçük yaşta bireyden yetişkin bir bireye kadar anlayışın yerleştirilmesi olumlu bir kişilik oluşturma, benlik saygısı ve atılganlık düzeyi gelişimini sağlayacaktır. Spor yapma aynı zamanda bir sosyalleşme aracıdır. Sporun ülke çapında yaygınlaştırılarak, gençlerin sporun bir dalında aktif olarak çalışmasının sağlanması, toplum ruh sağlığına güç kazandıracaktır. Gelişmiş ülkelerde, örgün eğitimdeki gençler arasında sporda lisans sahibi olanlar yaklaşık dörtte bir oranında iken, ülkemizde gençler arasında lisanslı sporcu sayısı son derece düşüktür (Kulaksızoğlu, 2005).

Otoriter, demokratik veya izin verici şeklinde ana babalık üslubu ve aile içi samimi ilişkilerin çocukların arkadaşlıklarına, atılganlıklarına ve benlik saygılarına etki ettiği belirtilmektedir (Gander ve Gardiner, 2001). Bireylerin sağlam, doğru ve olumlu bir benlik kavramı oluşturabilmeleri zaman alabilmektedir. Aile yapısı, arkadaş çevresi, çevreden edinilen bilgiler, çevreye uyum ve okul durumları vb. durumlar “ben” kavramını olumlu ya da olumsuz etkileyebilmektedir. Ben duygusuna paralel olarak benlik saygısının geliştiğini görmekteyiz. Benlik kavramı, kişinin sahip olduğu ve kendisi hakkında doğru olduğunu düşündüğü inançlar ve imgeler dizisidir (Yıldız, 2004).

Atılganlık, bireylerin gerekli bir empati ortamının da oluşturularak, karşısındaki kişilerin kim olursa olsun haklarını gasp etmeden, davranışlarını yadırgamadan, hiçe saymadan kendi davranışlarını da ortaya koyarak, gerektiğinde “hayır” diyerek kendisini ifade edebilmektir. Sosyal-kültürel ve psikolojik doğasıyla çok yönlü araştırmalara konu olan atılganlık kavramı girişkenlik olarak da isimlendirilmiş; kişilerarası ilişkilerin nitelik ve niceliğinin iyileştirmesinde temel uyum ögesi olarak değerlendirilmiş ve sosyal beceri bağlamında önem kazanmıştır (Tan, 2006). Bu çerçeveden baktığımızda atılganlığın ve benlik saygısının çok çeşitli değişkenlere bağlı olarak değişebileceği, azalabileceği ya da artabileceği görülmektedir. Atılganlık ve benlik saygısı arasındaki ilişki de kuşkusuz çok önemlidir (Kahriman, 2005). Türkiye’de sporla ilgili yapılan araştırmalar spor bilimciler tarafından çok sayıda yapılmış ve yapılmaya da devam etmektedir. Buna rağmen sporda psiko-sosyal alanla ilgili yapılmış çalışmaların sayısı, Avrupa ülkeleriyle karşılaştırıldığında çok düşük sayıda kalmaktadır. Araştırma kapsamına spor yapan ve yapmayan üniversite öğrencilerinin alınması, bu çalışmayı diğer sporla ilişkilendirilen benlik saygısı ve atılganlık düzeyi çalışmalarından farklı kılmaktadır.

Buna göre bu çalışma spor yapan ve yapmayan üniversite öğrencilerinin benlik saygısı ve atılganlık düzeylerini incelemek ve konu ile ilgili daha sonra yapılacak olan araştırmalara ışık tutmak amacıyla yapılmıştır.

2.YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada anket, tarama ve ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini Malatya İnönü Üniversitesi İktisat ve İdari Bilimler Fakültesi ve Beden Eğitimi ve

Spor Yüksekokulunda 2018-2019 eğitim öğretim yılında öğrenim gören 253 öğrenci oluşturmaktadır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın birinci bölümünde katılımcıların kişisel bilgilerinin belirlendiği altı adet soru, ikinci bölümde ise Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği kullanılmıştır (Rosenberg,1986). Altmış üç maddeden oluşa ölçeğin 12 alt ölçeğinden, arattırmada sadece benlik saygısını ölçen birinci alt ölçek kullanıldı. Benlik saygısı ölçeği toplam 10 ifadeden oluşmaktadır. Her ifade 4'lü Likert tipi (çok doğru, doğru, yanlış, çok yanlış) seçenekler içermektedir. Değerlendirme yapılırken, olumlu ifadelerde “çok doğru” seçeneği 4 puan, “çok yanlış” seçeneği 1 puan; olumsuz ifadelerde ise tam tersi olacak şekilde hesaplama yapıldı. 10 maddenin toplamından elde edilen puan 10'a bölünerek ortalama puan elde edildi. Ölçekten en yüksek 4, en düşük 1 puan alınmakta ve ortalama puanın yükselmesi benlik saygısının yüksek olduğunu göstermektedir.

2.5. Verilerin Analizi

Rosenberg Benlik Saygısı ölçeği aracılığıyla toplanan veriler istatistiksel paket programı (SPSS) aracılığıyla analiz edilip sonuçlar yorumlanmıştır. Öncelikle demografik bilgiler ve diğer grup sorulara ait fikir edinilmesini sağlamak amacıyla aritmetik ortalama, standart sapma, frekans ve yüzde dağılımları içeren tanımlayıcı istatistikler sunulmuştur. Spor yapan ve yapmayan üniversite öğrencilerinin benlik saygısı ve atılganlık düzeyinin bazı demografik değişkenlerle ilişkisi incelenmiştir. Elde edilen verilerin frekans analizi, yüzde analizi, t testi analizi, anova testi analizi yapılmıştır.

3. BULGULAR

Anket formundan elde edilen bulgulardan oluşturulan tablolar ve yorumları aşağıdaki gibidir.

Tablo 1. Öğrencilerin spor yapma durumlarına göre dağılımları

	Frekans	Yüzde (%)
Evet	151	59,7
Hayır	102	40,3
Toplam	253	100,0

Tablo 1'e gör araştırmaya katılan öğrencilerin %59,7'si spor yaparken, %40,3'ü ise spor yapmamaktadır.

Tablo 2. Öğrencilerin spor yapma durumlarına göre benlik saygı düzeyleri

Spor yapıyor musunuz?	N	X	ss	t	p
Evet	151	2,63	0,28	1,913	0,057
Hayır	102	2,70	0,25		

p<0,05

Tablo 2'ye göre spor yapmayan öğrencilerin benlik saygısı ortalamaları (X=2,70) spor yapan öğrencilerin benlik saygısı ortalamalarından daha yüksektir. Tablo 2'ye göre öğrencilerin spor yapma durumları ile benlik saygısı düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmemiştir (p>0,05).

Tablo 3. Spor yapan ve yapmayan öğrencilerin cinsiyetlerine göre benlik saygı düzeyleri

Spor yapıyor musunuz?	Cinsiyet	N	X	ss	t	p
Evet	Kadın	53	2,64	0,26	0293	0,770
	Erkek	98	2,63	0,29		
Hayır	Kadın	66	2,70	0,23	0,239	0,764
	Erkek	36	2,69	0,28		

p<0,05

Tablo 3'e göre spor yapan öğrencilerden kadın olanların benlik saygısı ortalaması ($X=2,64$), erkek olanların benlik saygısı ortalamasına ($X=2,63$) göre daha yüksektir. Spor yapmayan öğrencilerden kadın olanların benlik saygısı ortalaması ($X=2,70$), erkek olanların benlik saygısı ortalamasına ($X=2,69$) göre daha yüksektir.

Spor yapan ve yapmayan öğrencilerin benlik saygısı düzeyleri ile cinsiyetleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir ($p>0,05$).

Tablo 4. Spor yapan ve yapmayan öğrencilerin yaşlarına göre benlik saygı düzeyleri

Spor yapıyor musunuz?		N	X	ss	f	p
Evet	18-22	79	2,62	0,28	1,785	0,152
	23-27	67	2,62	0,28		
	28-32	4	2,80	0,29		
	33-37	1	3,20	.		
	Total	151	2,63	0,28		
Hayır	18-22	86	2,71	0,25	0,779	0,462
	23-27	14	2,64	0,26		
	28-32	2	2,55	0,07		
	Total	102	2,70	0,24		

$p<0,05$

Tablo 4'e göre spor yapan öğrencilerden yaşları 18-22 arası olanların benlik saygısı ortalaması $X=2,62$, 23-27 arası olanların $X=2,62$, 28-32 arası olanların $X=2,80$, 33-37 arası olanların $X=3,20$ 'dir. Spor yapmayan öğrencilerden yaşları 18-22 arası olanların benlik saygısı ortalamaları $X=2,71$, 23-27 arası olanların $X=2,64$, 28-32 arası olanların $X=2,55$ 'dir. Öğrencilerin yaşlarına göre benlik saygısı ortalamalarına bakıldığında benlik saygısı en düşük olanlar spor yapmayan ve yaşları 28-32 arasında olanlarken, en yüksek olanlar ise spor yapan ve yaşları 33-37 arası olanlardır.

Spor yapan ve yapmayan öğrencilerin yaşları ile benlik saygısı düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmemiştir ($p<0,05$).

Tablo 5. Spor yapan ve yapmayan öğrencilerin gelir durumlarına göre benlik saygı düzeyleri

Spor yapıyor musunuz?		N	X	ss	f	p
Evet	0-1600	110	2,62	0,26	1,520	0,212
	1601-3000	28	2,60	0,33		
	3001-4500	7	2,81	0,16		
	4501 TL ve üstü	6	2,75	0,52		
	Total	151	2,63	0,28		
Hayır	0-1600	83	2,73	0,25	3,208	0,026
	1601-3000	12	2,56	0,17		
	3001-4500	3	2,47	0,15		
	4501 TL ve üstü	4	2,60	0,12		
	Total	102	2,70	0,25		

$p<0,05$

Tablo 5'e göre spor yapan öğrencilerden gelir düzeyleri 0-1600 TL olanların benlik saygısı ortalamaları $X=2,62$, 1601-3000 arası olanların $X=2,60$, 3001-4500 arası olanların $X=2,81$, 4501 ve üzeri olanların $X=2,75$ 'dir. Spor yapmayan öğrencilerden gelir durumu 0-1600 arası olanların benlik saygısı ortalamaları $X=2,73$, 1601-3000 arası olanların $X=2,56$, 3001-4500 arası olanların $X=2,47$, 4501 ve üzeri olanların ise $X=2,60$ 'dir. Öğrencilerin gelir durumlarına göre benlik saygısı ortalamalarına bakıldığında benlik saygısı en düşük olanlar

spor yapmayan ve gelir durumu 3001-4500 arasında olanlar, en yüksek olanlar ise spor yapan ve gelir durumu 3001-4500 arası olanlardır.

Spor yapan öğrencilerin gelir durumları ile benlik saygısı düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmezken ($p>0,05$), spor yapmayan öğrencilerin gelir durumları ile benlik saygısı düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmiştir ($p<0,05$).

Tablo 6. Spor yapan ve yapmayan öğrencilerin bölümlerine göre benlik saygı düzeyleri

Spor yapıyor musunuz?		N	X	ss	t	p
Evet	BESYO	93	2,63	0,28	0,079	0,937
	İktisat	58	2,63	0,28		
Hayır	BESYO	13	2,58	0,31	1,892	0,061
	İktisat	89	2,71	0,23		

$p<0,05$

Tablo 6'ya göre spor yapan öğrencilerden BESYO'da okuyanların benlik saygısı ortalamaları ($X=2,63$) ile İktisatta okuyanların benlik saygısı ortalamaları ($X=2,63$) eşittir. Spor yapmayan öğrencilerden İktisatta okuyan öğrencilerin benlik saygısı ortalaması ($X=2,71$), BESYO'da okuyan öğrencilerin benlik saygısı ortalamasından ($X=2,58$) daha yüksektir. Öğrencilerin okudukları bölüm ile benlik saygıları ortalamalarına bakıldığında benlik saygısı ortalaması en düşük olanların spor yapmayan BESYO öğrencileri, benlik saygısı ortalaması en yüksek olanların ise spor yapmayan İktisat öğrencileri oldukları görülmektedir. Spor yapan öğrencilerin bölümleri ile benlik saygısı düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmezken ($p>0,05$), spor yapmayan öğrencilerin bölümleri ile benlik saygısı düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmiştir ($p<0,05$).

Tablo 7. Spor yapan ve yapmayan öğrencilerin sınıflarına göre benlik saygı düzeyleri

Spor yapıyor musunuz?		N	X	ss	f	p
Evet	1. Sınıf	20	2,60	0,21	0,270	0,847
	2. Sınıf	18	2,60	0,37		
	3. Sınıf	53	2,63	0,27		
	4. Sınıf	60	2,65	0,29		
	Total	151	2,63	0,28		
Hayır	1. Sınıf	20	2,83	0,33	3,271	0,024
	2. Sınıf	20	2,61	0,20		
	3. Sınıf	43	2,70	0,19		
	4. Sınıf	19	2,64	0,27		
	Total	102	2,70	0,246		

$p<0,05$

Tablo 7'ye göre spor yapan öğrencilerden 1. Sınıfta okuyanların benlik saygısı ortalamaları $X=2,60$, 2. Sınıfta okuyanların $X=2,60$, 3. Sınıfta okuyanların $X=2,63$, 4. Sınıfta okuyanların ise $X=2,65$ 'dir. Spor yapmayan öğrencilerden 1. Sınıfta okuyanların benlik saygısı ortalamaları $X=2,83$, 2. Sınıfta okuyanların $X=2,61$, 3. Sınıfta okuyanların $X=2,70$ 4. Sınıfta okuyanların ise $X=2,64$ 'tür. Öğrencilerin sınıf düzeylerine göre benlik saygısı ortalamalarına bakıldığında benlik saygısı en düşük olanlar spor yapan 1. ve 2. Sınıf öğrencileriyken, en yüksek olanlar ise spor yapmayan ve 3. Sınıfta okuyan öğrenciler oldukları görülmektedir.

Spor yapan öğrencilerin sınıf düzeyleri ile benlik saygısı düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmezken ($p>0,05$), spor yapmayan öğrencilerin sınıf düzeyleri ile benlik saygısı düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmiştir ($p<0,05$).

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Öğrencilerin spor yapma durumları, cinsiyetleri, yaşları ile benlik saygısı düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmemiştir. Spor yapan öğrencilerin gelir durumları, bölümleri, sınıf düzeyleri ile benlik saygısı düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmezken, spor yapmayan öğrencilerin gelir durumları, bölümleri, sınıf düzeyleri ile benlik saygısı düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmiştir.

Aktaş ve Erhan, (2015), “Spor Yapan ve Spor Yapmayan Bireylerin Benlik Saygısı ve Risk Alma Düzeylerinin İncelenmesi (Erzurum İli Örneği)” isimli makale çalışmalarının sonucunda yaş, cinsiyet, spor yapma durumu, medeni hal gibi değişkenlere göre araştırma kapsamında katılımcı bireyler arasında benlik saygısı ve risk alma düzeyleri arasında farklılıklar belirlenmiştir.

Özdayı (2019), “Üniversite Öğrencilerinin Benlik Saygısının Bazı Demografik Bilgilere Göre İncelenmesi” isimli çalışmasının sonucunda öğrencilerin sınıfları ve cinsiyetleri ile benlik saygıları arasında ilişki tespit etmiştir.

Aktaş (2014), “Farklı Branşlarda Spor Yapan ve Spor Yapmayan Bireylerin Benlik Saygısı ve Risk Alma Düzeylerinin İncelenmesi” isimli yüksek lisans çalışmasında, öğrencilerin yaş, cinsiyet, spor yapma durumu, medeni hal, spor türü değişkenler ile benlik saygısı düzeyi arasında ilişki tespit etmiştir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin %59,7’si spor yaparken, %40,3’ü ise spor yapmamaktadır.

Spor yapmayan öğrencilerin benlik saygısı ortalamaları spor yapan öğrencilerin benlik saygısı ortalamalarından daha yüksektir.

Spor yapan öğrencilerden erkek olanların benlik saygısı ortalaması, erkek olanların benlik saygısı ortalamasına göre daha yüksektir. Spor yapmayan öğrencilerden kadın olanların benlik saygısı ortalaması, erkek olanların benlik saygısı ortalamasına göre daha yüksektir.

Öğrencilerin yaşlarına göre benlik saygısı ortalamalarına bakıldığında benlik saygısı en düşük olanlar spor yapmayan ve yaşları 28-32 arasında olanlarken, en yüksek olanlar ise spor yapan ve yaşları 33-37 arası olanlardır.

Öğrencilerin gelir durumlarına göre benlik saygısı ortalamalarına bakıldığında benlik saygısı en düşük olanlar spor yapmayan ve gelir durumu 3001-4500 arasında olanlarken, en yüksek olanlar ise spor yapan ve gelir durumu 3001-4500 arası olanlardır.

Öğrencilerin okudukları bölüm ile benlik saygıları ortalamalarına bakıldığında benlik saygısı ortalaması en düşük olanların spor yapmayan BESYO öğrencileri, benlik saygısı ortalaması en yüksek olanların ise spor yapmayan İktisat öğrencileri oldukları görülmektedir.

Öğrencilerin sınıf düzeylerine göre benlik saygısı ortalamalarına bakıldığında benlik saygısı en düşük olanlar spor yapan 1. ve 2. Sınıf öğrencileriyken, en yüksek olanlar ise spor yapmayan ve 3. Sınıfta okuyan öğrenciler oldukları görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Erdoğan, İ. (2002). İletişimi Anlamak. Ankara: Erk Yayıncılık.
- Kulaksızoğlu, A. Ergenlik Psikolojisi. 7. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005.
- Gander, M. J.. Gandiner, H. (2001) W. Çocuk ve Ergen Gelişimi, Yay. Onur, B, ANKARA, İmge Kitabevi.
- Yıldız, M. (2006). “Dinsel Yönelim Biçimleri ve Bazı Demografik Değişkenler Açısından Üniversite Öğrencilerinin Benlik Tasarımları Üzerine Bir Araştırma”, Tabula Rasa Felsefe, Teoloji, 6(17): 81-102.
- Tan, G. (2006). Öğretimde planlama ve değerlendirme (10. Baskı). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Kahriman, Y. (2005) Karadeniz Teknik Üniversitesi Trabzon Sağlık Yüksekokulu öğrencilerinin benlik saygıları ve atılganlık düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. C.Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi, 9(1): 24-32.
- Rosenberg, M. (1986). Self-concept and psychological well being in adolescence. FL Academic Press.

- Aktaş, İ. (2014). Farklı Branşlarda Spor Yapan Ve Spor Yapmayan Bireylerin Benlik Saygısı Ve Risk Alma Düzeylerinin İncelenmesi, Atatürk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Erzurum.
- Aktaş, İ. Erhan, S. E. (2015). Spor Yapan ve Spor Yapmayan Bireylerin Benlik Saygısı ve Risk Alma Düzeylerinin İncelenmesi (Erzurum İli Örneği), Sportif Bakış: Spor ve Eğitim Bilimleri Dergisi, 2 (2), 40-51.
- Özdayı, N. (2019). Üniversite Öğrencilerinin Benlik Saygısının Bazı Demografik Bilgilere Göre İncelenmesi, Spor Eğitim Dergisi, 3(3), 69-80.

AKTİF OLARAK SPOR YAPAN VE YAPMAYAN LİSE ÖĞRENCİLERİNİN BEDEN EĞİTİMİ DERSİNE KARŞI TUTUMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI
COMPARISON OF THE ATTITUDES OF HIGH SCHOOL STUDENTS ACTIVE AND NON-SPORTS AGAINST PHYSICAL EDUCATION COURSE

Öğr. Gör. Ramazan BAYER
Malatya Turgut Özal Üniversitesi
Öğr. Gör. Abdullah ALTUNHAN
Artuklu Üniversitesi
Ercan DOĞAN
İnönü Üniversitesi

ÖZET

Bu araştırma, Malatya ili merkez ilçelerinde bulunan liselerde öğrenim gören ve aktif olarak spor yapan ve yapmayan lise öğrencilerinin beden eğitimi dersine karşı tutumlarını saptamak amacıyla yapılmıştır. Araştırmaya, rastgele örnekleme yöntemiyle seçilen 2 liseden toplam 265 öğrenci katılmıştır. Öğrenci tutumlarının ölçülmesi için Demirhan ve Altay (2001) tarafından geliştirilen, 12'si olumlu 12'si olumsuz olmak üzere toplam 24 maddeden oluşan Beden Eğitimi ve Spor Tutum Ölçeği kullanılmıştır. Verilerin analiz edilmesinde öğrencilerin tutum ölçek puanlarının normallik testi yapılarak bağımsız iki örneklem t testi ve Kikare uyum iyiliği testi kullanılarak değerlendirilmiştir. Sonuçlar incelendiğinde, aile desteği ve arkadaş desteğiyle aktif olarak spor yapan ve yapmayan öğrencilerin beden eğitimi dersine karşı tutumları arasında anlamlı bir ilişki olmadığı ($p > 0.05$), medyada popüler biri olma isteği ve öğretmenin verdiği destek ile aktif spor yapan ve yapmayan öğrencilerin beden eğitimi dersine karşı tutumları arasında ise anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir ($p < 0.05$). Sporla aktif olarak uğraşan ve uğraşmayan lise öğrencilerinin Beden Eğitimi dersine karşı tutumlarında devlet okulu veya özel okulda öğrenim görmelerinin etkisinin istatistiksel olarak anlamsız olduğu da görülmektedir ($p > 0.05$). Sporla aktif olarak uğraşma ve uğraşmama ile akademik başarı değişkeni arasındaki fark ise anlamlı bulunmuştur ($p < 0.05$).

Anahtar Kelimeler: Beden Eğitimi, tutum, aktif sporcu, aile, arkadaş.

ABSTRACT

His study was carried out to determine the attitudes of high school students attending high school students in the central districts of Malatya province to the physical education class. A total of 265 students from 2 high schools selected by random sampling method participated in the study. Developed by Demirhan and Altay (2001) to measure student attitudes, 12 "side positive 12 "side immortal be in total 24 the article formed Physical Education and Sports Attitude Scale used. In the analysis of the data attitude scale scores were evaluated using two independent samples t test and chi square fit goodness test. When the results were examined, the attitudes of the students who actively and not doing sports with the support of family and friends to physical education course There was no significant relationship between ($p > 0.05$), the desire to be popular in the media and the support given by the teacher and active sports and non-active students' attitudes towards physical education was determined to be a significant difference ($p < 0.05$). It is also seen that the effect of attending high school students who are actively engaged in sports and not attending Physical Education course in public or private schools is statistically insignificant ($p > 0.05$). sports active as hassle and not bother me with academic The difference between the success variable was found to be significant ($p < 0.05$).

Keywords: Physical Education, attitude, active sportsman, family, friend.

1. GİRİŞ

Genel eğitim içinde büyük öneme sahip olan beden eğitimi ve sporun temel amacı, çocukların fiziksel etkinlikler yolu ile eğitimini sağlayarak her öğrencinin hareket kapasitesinin en üst düzeye çıkmasına yardımcı olmaktır (Çöndü, 2004). İnsan fiziksel, zihinsel ve ruhsal yönleriyle bir bütün olarak değerlendirilmeli, eğitim bu hizmeti gerçekleştirecek şekilde düzenlenmelidir. Beden Eğitimi etkinlikleri ile birey kendi yeteneklerini ve başkalarının yeteneklerini tanımayı, eşit koşullarda yarışmayı, yenilgiyi kabullenerek başkalarını takdir edebilmeyi, kazandığı zaman mütevazı olabilmeyi, zamanını ve emeğini en uygun şekilde kullanmayı öğrenir. Bu anlamda beden eğitimi insanı çok yönlü olarak hayata hazırlamayı amaçlayan çağdaş eğitim sisteminin önemli bir aracıdır (Mirzeoğlu, 2003).

Beden eğitimi ve spor derslerinde amaç her çocuğun aynı seviyede yetiştirilmesi değil, her birinin kendi yeteneklerine göre gelişip büyümesinin sağlanmasıdır. Beden eğitimi derslerinde yaptırılacak hareketler şu veya bu metodun ilkelerine göre değil çocukların beden ve ruh ihtiyaçlarına, ilgi ve yeteneklerine göre ayarlanmalıdır (Şirinkan vd., 2008).

Diğer alanlarda olduğu gibi okul ortamında öğrenciler beden eğitimi ve spor dersine ilişkin de tutumlar oluştururlar. Beden eğitimi dersine öğrencilerin olumlu tutum geliştirmeleri dersin verimli işlenmesini sağlayarak öğretmeni de güdüleyebilir (Kangalgil, Hünük ve Demirhan, 2006).

Tutumlarının oluşmasında ailenin, çevrenin ve direkt kişisel deneyimlerin etkisinin olduğunu belirtilmiştir. Bununla birlikte bireylerin yaşları da tutumların oluşmasında önemli rol oynar. Özellikle çocukluk döneminde (6–12 yaşları arası) çoğu tutumlar anne ve babayı taklit ederek oluşur. Ergenlik döneminde (12–21 yaşları arası) tutumlar şekillenir. İlk yetişkinlik devresinde (21–30 yaşları arası) ise bu tutumlar giderek kristalleşir veya kemikleşir. Bu dönemde edinilen tutumlar, kolay kolay değişmez (Güllü ve Güçlü, 2009). Bu durum özellikle ortaöğretim öğrencilerinin ergenlik döneminde olduğu düşünülürse bu dönemdeki beden eğitimi derslerine ilişkin oluşturdukları tutumlarının şekillenmekte olduğu söylenebilir. Bu açıdan ortaöğretim öğrencilerin beden eğitimi dersi tutum oluşumu açısından önemli bir dönem olduğu görülmektedir. Bu nedenle ortaöğretim öğrencilerinin tutumlarının yönünün ve şiddetinin ölçülmesi gerekir (Güllü ve Güçlü, 2009).

Bu bilgiler doğrultusunda çalışma, Malatya ilinde bulunan liselerde öğrenim gören ve aktif olarak spor yapan ve yapmayan öğrencilerin beden eğitimi dersine yönelik tutumlarının ölçülmesi ve karşılaştırılması amacıyla yapılmıştır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada “Aktif Olarak Spor Yapan ve Yapmayan Lise Öğrencilerinin Beden Eğitimi Dersine Karşı Tutumlarının Karşılaştırılması” amacıyla toplam 24 maddeden oluşan Beden Eğitimi ve Spor Ölçeği kullanılmıştır.

2.2. Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini Malatya ili merkez ilçelerinde yer alan liselerde öğrenim gören ortaöğretim öğrencileri, örneklemini ise bu liselerden rastgele örnekleme yoluyla seçilmiş 2 farklı lisede öğrenim gören ve 9,10,11 ve 12. sınıfa devam eden 265 öğrenci oluşturmaktadır.

2.3. Verilerin Toplanması

Araştırmada veri toplama aracı olarak tarafından geliştirilen Demirhan ve Altay (2001) tarafından geliştirilen, 12’si olumlu 12’si olumsuz olmak üzere toplam 24 maddeden oluşan “Beden Eğitimi ve Spor Tutum Ölçeği” ve kişisel bilgi formu kullanılmıştır.

Ölçekten toplam puanlar üzerinden alınabilecek en düşük puan 24, en yüksek puan 120'' dir. Ortalamalar kullanıldığında ise en düşük tutum puanı 1, en yüksek tutum puanı 5'' dir. Ölçeğin Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı 0.82 olarak hesaplanmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Verilerin analiz edilmesi amacıyla SPSS istatistik program kullanılarak, verilerin normal dağılıma uygunluğu Kolmogorov- Smirnov testi ile yapılmış ve normal dağılım gösteren veriler bağımsız iki örneklem t testi ile analiz edilmiştir.

3. BULGULAR

Malatya ilinde bulunan liselerde öğrenim gören ve aktif olarak spor yapan ve yapmayan öğrencilerin beden eğitimi dersine yönelik tutumlarının ölçülmesi ve karşılaştırılması amacıyla yapılan ölçekten elde edilen veriler ve değerlendirmeler aşağıda verilmiştir.

Tablo 3.1.Araştırmaya Katılan Bireylerin Cinsiyet Dağılımları

Cinsiyet	Frekans	Yüzde (%)
Erkek	176	66,4
Kız	89	33,6
Toplam	265	100,0

Araştırmaya katılan öğrencilerin %66,4'ü (176) Erkek, %33,6'sı (89) kadın öğrencidir.

Tablo 3.2.Araştırmaya Katılan Bireylerin Okul Türü Dağılımlar

Okul Türü	Frekans	Yüzde (%)
Spor Lisesi	128	48,3
Mesleki	137	51,7
Toplam	265	100,0

Araştırmaya katılan öğrencilerin %48,3'ü (128) Spor Lisesi, %51,7'si (137) Mesleki liselerde öğrenim gören öğrencilerdir.

Tablo 3.3. Araştırmaya Katılan Bireylerin Sporla Aktif Olarak Uğraşan ve Uğraşmayan Lise Öğrencilerinin Cinsiyetlerine Göre Beden Eğitimi Dersine Karşı Tutumlarının Karşılaştırılması T Testi Sonuçları

Cinsiyet	N	X	SS	Sd	t	p
Erkek	176	2,9157	0,50107	263	-0,465	0,642
Kadın	89	2,9457	0,484			

Katılımcıların cinsiyetlerine göre ölçeğinden aldıkları puan ortalamalarına göre beden eğitime karşı tutumları arasında anlamlı fark bulunmamıştır ($p>0.05$). Erkek bireylerin puan ortalamalarının kadın bireylerden düşük olduğu gözle çarpılmaktadır.

Tablo 3.4. Araştırmaya Katılan Bireylerin Sporla Aktif Olarak Uğraşan ve Uğraşmayan Lise Öğrencilerinin Okul Türüne Göre Beden Eğitimi Dersine Karşı Tutumlarının Karşılaştırılması T Testi Sonuçları

Okul Türü	N	X	SS	Sd	t	P
Spor Lisesi	128	2,9264	0,53309	263	0,021	0,116
Mesleki	137	2,9252	0,45823			

Katılımcıların okul türüne göre ölçeğinden aldıkları puan ortalamalarına göre beden eğitime karşı tutumları arasında anlamlı fark bulunmamıştır ($p>0.05$). Spor Lisesi bireylerin puan ortalamalarının Mesleki bireylerden düşük olduğu gözle çarpılmaktadır.

Tablo 3.5. Araştırmaya Katılan Bireylerin Sporla Aktif Olarak Uğraşan ve Uğraşmayan Lise Öğrencilerinin Ailede Spor yapana Göre Beden Eğitimi Dersine Karşı Tutumlarının Karşılaştırılması T Testi Sonuçları

Ailede Spor Yapan	N	X	SS	Sd	t	P
Evet	141	2,9303	0,51371	263	0,157	0,876
Hayır	124	2,9207	0,47452			

Katılımcıların ailede spor yapanlara göre ölçeğinden aldıkları puan ortalamalarına göre beden eğitime karşı tutumları arasında anlamlı fark bulunmamıştır ($p>0.05$). Evet bireylerin puan ortalamalarının Hayır bireylerden yüksek olduğu göze çarpmaktadır.

Tablo 3.6. Araştırmaya Katılan Bireylerin Sporla Aktif Olarak Uğraşan ve Uğraşmayan Lise Öğrencilerinin Beden Eğitimi Dersine Karşı Tutumlarının Karşılaştırılması T Testi Sonuçları

Aktif Olarak Spor yapıyor musunuz	N	X	SS	Sd	t	P
Evet	147	2,9368	0,51144	263	0,403	0,687
Hayır	118	2,9121	0,47519			

Katılımcıların Aktif Olarak Spor yapıyor musunuz ölçeğinden aldıkları puan ortalamalarına göre beden eğitime karşı tutumları arasında anlamlı fark bulunmamıştır ($p>0.05$). Evet bireylerin puan ortalamalarının Hayır bireylerden yüksek olduğu göze çarpmaktadır.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyetlerine göre beden eğitime karşı tutumları ölçeğinden aldıkları puan ortalamalarına beden eğitime karşı tutumları $p>0.05$ anlamlılık düzeyine göre anlamlı fark bulunmamıştır. Erkek bireylerin puan ortalamalarının kadın bireylerden düşük olduğu göze çarpmaktadır.

Şişko ve Demirhan (2002)'in araştırma bulgularına göre; kız ve erkek öğrencilerin tutum puanları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Bu fark lisede öğrenim gören kız öğrencilerin görüşlerinden kaynaklanmaktadır. Kız öğrencilerin görüş ortalamaları daha düşüktür. Çünkü olumlu tutumun oluşması sadece örgün eğitim sayesinde olmamaktadır. Aile, akran grubu, görsel-işitsel araçlar ve benzeri değişkenler de tutumun oluşmasında etkindir. Bu çalışma her ne kadar benim çalışmamı destekler nitelikte olmasada; Hünük (2006)'nın yapmış olduğu bir araştırmada, kızların beden eğitimi aktivitelerinden kaçtıklarına dair olan yaygın kanının aksine, kızlar okul dışındaki fiziksel aktiviteye katılım konusunda da oldukça yüksek bir dağılım göstermişler ve kendilerini "aktif" olarak tanımlamışlardır. Ayrıca egzersizin sağlık açısından önemi hakkındaki çağdaş söylemlerden olumlu yönde etkilendikleri görülmüştür. Bu çalışma benim çalışmamdaki kız öğrencilerin tutumlarının erkek öğrencilere göre yüksek olduğunu desteklemektedir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin okul türüne beden eğitime karşı tutumları ölçeğinden aldıkları puan ortalamalarına beden eğitime karşı tutumları $p>0.05$ anlamlılık düzeyine göre anlamlı fark bulunmamıştır. Spor Lisesi bireylerin puan ortalamalarının Mesleki bireylerden düşük olduğu göze çarpmaktadır.

Görücü (2001)'nin yapmış olduğu araştırmada, sporda temel eğitimi nerede aldıklarını belirten öğrencilerin, okul seçeneğinde yoğunlaştıkları görülmektedir. Bu konuda mahalle ikinci sırada yer alırken, arkadaş grubu da üçüncü sıradadır. Kitle iletişim araçlarından eğitim alanların oranı oldukça düşüktür ve son sıradadır. Öğrencilerin sporda temel eğitimi aldıkları yerler ile aktif spor yapmaları değişkeni arasında herhangi bir anlamlılık bulunmamıştır. İlgili literature bakıldığında çalışma, benim çalışmamı desteklemektedir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin ailede spor yapanların beden eğitime karşı tutumları ölçeğinden aldıkları puan ortalamalarına beden eğitime karşı tutumları $p>0.05$ anlamlılık düzeyine göre anlamlı fark bulunmamıştır. Evet bireylerin puan ortalamalarının Hayır bireylerden yüksek olduğu göze çarpmaktadır.

Akandere, Baştuğ ve Akdoğan (2009)“ın erkek maratoncular üzerinde yapmış olduğu çalışmada, bu sporcuların sosyal çevre ve ekonomik durumlarının spora yönelmeye etkisi araştırılmış, denekleri spora yönelten değişkenler sırası ile okuldaki ortam, yerleşim yeri , arkadaş grubu, aile olarak bulunmuştur. Bireyi etkileme olasılığı yüksek olarak beklenen aile, spora katılım açısından arka sıralarda gelmekte, bireyin okul ortamı ve bu sosyal ortamın çocuğun görüşlerinde daha etkili olduğu belirlenmiştir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin Aktif Olarak Spor yapıyor musunuz değişkenine göre beden eğitimine karşı tutumları ölçeğinden aldıkları puan ortalamalarına beden eğitimine karşı tutumları $p>0.05$ anlamlılık düzeyine göre anlamlı fark bulunmamıştır. Evet diyen bireylerin puan ortalamalarının Hayır diyen bireylerden yüksek olduğu göze çarpmaktadır.

Hünük (2006)“ün ilköğretim ikinci kademe öğrencileri üzerinde yapmış olduğu bir çalışmada, öğrencilerin spora aktif katılıp – katılmadıklarına yani sporcu lisansına sahip olup olmamaları durumuna bakıldığında, sporcu lisansına sahip olan ilköğretim ikinci kademe öğrencilerinin sporcu lisansına sahip olmayan öğrencilere oranla tutum puanları ortalamalarının daha yüksek olduğu görülmektedir. İlgili literature bakıldığında yapılan çalışmanın benim çalışmamı desteklediği görülmektedir.

KAYNAKÇA

Çöndü, A., (2004) Beden Eğitimi ve Sporda Özel Öğretim Yöntemleri. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Mirzeoğlu. N. (Editör). (2003). Spor Bilimlerine Giriş. Ankara: BağırçanYayımevi

Şirinkan, A., Çalışkan, E., Gündoğdu, K., Şirinkan, S., Bay, E., Kürkcü, R., (2008). ilköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Beden Eğitimi ve Spor Dersleri Hakkındaki Görüşleri (Erzurum ili Örneği). Atatürk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 10 (1). 53-57.

Kangalgil, M. , Hünük, D., Demirhan, G. , (2006). ilköğretim, Lise ve Üniversite Öğrencilerinin Beden Eğitimi ve Spora İlişkin Tutumlarının Karşılaştırılması. H.Ü. Spor Bilimleri Dergisi, 17 (2). 48-57.

Güllü, M. ve Güçlü, M. , (2009) Orta Öğretim Öğrencileri için Beden Eğitimi Dersi Tutum Ölçeği Geliştirilmesi. Niğde Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 3 (2).

Demirhan, G. ve Altay, F., (2001) Lise Birinci Sınıf Öğrencilerinin Beden Eğitimi ve Spora İlişkin Tutum Ölçeği II. H.Ü. Spor Bilimleri Dergisi, 12 (2). 9-20.

Şişko, M., Demirhan, G., (2002). İlköğretim Okulları ve Liselerde Öğrenim Gören Kız ve Erkek Öğrencilerin Beden Eğitimi ve Spor Dersine İlişkin Tutumları. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 23, 205-210.

Hünük, D. (2006). Ankara İli Merkez İlçelerindeki İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Beden Eğitimi Dersine İlişkin Tutumlarının Sınıf Düzeyi, Öğrenci Cinsiyeti, Öğretmen Cinsiyeti ve Spora Aktif Katılımları Açısından Karşılaştırılması. (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara).

Görücü, A. (2001). Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokullarında Okuyan Öğrencilerin Aktif Spor Yapma Durumlarının Belirlenmesi.

Akandere, M., Baştuğ, G. , Akdoğan, Z. (2009). Erkek Maratoncularda Sosyal Çevre ve Ekonomik Durumun Spora Yönelmeye Etkisi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (22).

**BEDEN EĞİTİMİ VE SPOR YÜKSEKOKULLARINDA EĞİTİM GÖREN FERDİ VE
TAKIM SPORLARIYLA UĞRAŞAN ÖĞRENCİLERİN STRESE KARŞI
KOYABİLME DÜZEYLERİNİN KARŞILAŞTIRMASI**
COMPARISON OF STRESS RESISTANCE OF INDIVIDUAL AND TEAM SPORTS
STUDENTS IN PHYSICAL EDUCATION AND SPORT SCHOOLS

Hacı YILDIZ
Hacı Fehime Güleç Ortaokulu
Doç. Dr. Mahmut AÇAK
İnönü Üniversitesi
Öğr.Gör. Mehmet SARIKAYA
Bingöl Üniversitesi

ÖZET

Bu çalışma sporcu performansının etkilerinin olduğu düşünülen stresle başa çıkma düzeyleri ferdi ve takım sporcularındaki farkı araştırmayı hedeflemektedir. Çalışmadaki amaçlara ulaşılması için branş kategorisine göre yaş ve cinsiyet gibi özelliklere göre değişkenler belirlenmiştir. Araştırmanın değerlendirilmesi ve amacına ulaşılması için stresle başa çıkma ölçeği kullanılmıştır. Çalışmanın Materyali 2019 yılı bahar dönemi Bilimsel Araştırma dersi kapsamında İnönü Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu öğrencilerinden oluşan 250 kişi ile yürütülmüştür. Verilerin analizinde SPSS 16.0 programı kullanılmış, İndepent T-testi ve One - Way Anova testi yapılmıştır. Verilerin değerlendirmesi 0,05 anlamlılık seviyesine göre yapılmıştır. Erkeklerin stresle başa çıkma düzeyindeki ortalamaları, kadınların stresle başa çıkma düzeyindeki ortalamalarına göre daha yüksektir. Ayrıca takım sporu yapanların stresle başa çıkma düzeyindeki ortalamaları ferdi spor yapanların stresle başa çıkma düzeyindeki ortalamalarına göre daha yüksektir. 11-15 yıldır spor yapanlar stresle başa çıkma düzeyleri en yüksek olan kişiler iken stresle başa çıkma düzeyi en düşük olanlar 16 yıl ve üzeri spor yapan öğrencilerdir. Antrenörlük ve Engellilerde Egzersiz bölümünde okuyanlar Stresle Başa Çıkma düzeyleri en düşük olan bölüm Öğretmenlik Bölüm öğrencileridir.

Anahtar Kelimeler: Beden Eğitimi, Ferdi Spor, Takım Spor, Stres.

ABSTRACT

This study aims to investigate the differences in individual and team athletes' levels of coping with stress, which are thought to have effects on athlete performance. In order to achieve the objectives in the study, variables were determined according to the branch category according to characteristics such as age and gender. The stress coping scale was used to evaluate the study and to achieve its aim. The material of the study was carried out in the scope of the Scientific Research course of the spring semester of 2019 with 250 people who are students of İnönü University School of Physical Education and Sports. SPSS 16.0 program was used for the analysis of the data, and Indepent T-test and One - Way Anova test were performed. Data were evaluated according to the significance level of 0.05. The average level of coping with stress of men is higher than the average level of coping with stress of women. In addition, the average stress coping level of the team sporters is higher than the average level of coping stress with the individual sportsmen. Those who have been doing sports for 11-15 years have the highest levels of coping with stress, while those with the lowest levels of coping with stress are students who have been doing sports for 16 years and over. Students studying in the Department of Coaching and Exercise for the Disabled have the lowest levels of Coping with Stress.

Key Words: Physical Education, Individual Sport, Team Sport, Stress

1. GİRİŞ

Stres kaygı, depresyon, uyku bozuklukları, koroner kalp hastalıkları, psikosomatik hastalıklar, bağışıklık sisteminde azalma ve kanser gibi problemleri ortaya çıkarabilir (Akandere-1997). Bu durum organizmanın diğer fonksiyonlarını da bozarak kan şekeri yükselir, hazımla ilgili salgılar azalır, mide kanaması ve ülser olasılıkları belirir, terlemede artış görülür (Şahin-1995).

Bireyin kişiliği, sağlık durumu, yaşı, ailevi durumu ve yaşam tarzı stresle yakından ilgilidir. Her bireyin kalıtımı ve içinde yaşadığı çevre farklı olduğundan stres karşısındaki duyarlılık da bireyden bireye farklılıklar gösterir. Bazı kişilik özellikleri strese duyarlılığı arttırırken, bazı kişilik özellikleri bu konudaki duyarlılığı azaltmaktadır. Bazı uyarıcılar bazı bireyler tarafından olumsuz uyarıcı olarak algılanırken bazı bireylerde etki oluşturmayabilir. Bireylerin algılamalarındaki değişiklikler strese karşı problem çözme becerilerinin de farklılaşmasına sebep olur (Ataman-2002).

Spor psikolojisi alanında kaygı, geleneksel olarak, spor performansına önemli katkılar sağlayan bir durum olarak görülmektedir. Ancak, spor psikolojisi alanı geliştikçe kaygı ile spor performansı arasındaki ilişkiyi açıklayan kuramları kabullenme durumu değişmiştir. Ayrıca, kaygının doğası tek yönlü olmaktan çıkıp bir takım bilişsel ve duygusal etkenlerin karmaşık etkileşimi olarak vurgulanan çok yönlü bir yapı olarak görülmeye başlanmıştır (Cox-1998, Spielberger-1996). Bireyler kişisel dirençleriyle olumsuz stresi olumlu strese çevirebilirler. Kötü stresin erken fark edilip önlemler alınması önemlidir. Fakat stresin herhangi bir olayın sonucu olarak aniden atağa geçmesi de mümkündür. Ancak genelde pek çok insanda bu durum, birikimle zaman içinde ortaya çıkar. Bireyin performansında, veriminde giderek düşmeler meydana gelir (Yaman-2000).

Spor etkinliklerine katılan bireyler, belirli bir seviyeye gelmeyi veya performanslarını bir önceki performanslarının üzerine çıkarma istek ve hedefi içerisinde olurlar. Diğer yandan mevcut fiziksel performansının en üst düzeye çıkarılabilmesinde etkili olan psikolojik durumlarının da unutulmaması gerekir. Bunların başında da sporcunun stres yaratan faktörlerden uzak tutulması gelmektedir. Bu çalışma, günlük yaşamda ve spor ortamında strese yol açan sebepleri kısaca inceledikten sonra, bireysel ve takım sporlarıyla uğraşan bireylerin üzerinde oluşan stres düzeyini ve sebeplerini belirleyerek, branş kategorisi, yaş ve cinsiyet değişkeni açısından gruplar arasındaki farklılıkları ortaya koymak amacıyla yapılmıştır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, Malatya ilinde İnönü Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulunda aktif spor yaşantılarına devam eden bireysel ve takım sporlarıyla uğraşan sporcuların stresle başa çıkma düzeylerinin ele alındığı betimsel bir araştırmadır.

2.2. Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evreni, Malatya ilinde İnönü Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu aktif spor yaşantılarına devam eden toplam 250 (148 erkek, 102 kadın) ferdi ve takım sporuyla uğraşan sporcular ile sınırlandırılmıştır. Bu araştırmada % 95 güvenirlilik ve ± 5 sapma miktarı kabul edilerek örneklem büyüklüğü hesaplanmıştır.

2.3. Verilerin Toplanması

Araştırmada “Anket Survey” tekniği kullanıldı. Araştırmada belirlenen amaçlara ulaşabilmek için konu ile ilgili literatür taraması yapılarak sporcuların ayırt edici özelliklerini belirlemek için bilgi toplama formu ve strese başa çıkma düzeylerini tespit etmek amacıyla “Stresle Başa çıkma Stratejileri Ölçeği” (STBÖ) kullanılmıştır (Şahin-1995).

2.4. Verilerin Analizi

Ölçekten elde edilen veriler öncelikle bilgisayar ortamına aktarılmış, daha sonra da paket programından yararlanılarak hesaplamalar yapılmıştır. Verilerin analizinde yüzde frekans, Independent t-testi, One-Way Anova, anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında

olduğunu belirlemek için Tukey LSD testi yapılmıştır. İstatistiksel analizler, SPSS programında yapılmıştır.

3. BULGULAR

Tablo 1. Öğrencilerin cinsiyetlerine göre stresle başa çıkma düzeyleri

Cinsiyet	N	X	ss	t	p
Kadın	102	2,57	0,32	0,775	0,439
Erkek	148	2,60	0,32		

$p < 0,05$

Tablo 1'e göre erkeklerin stresle başa çıkma düzey ortalamaları ($X=2,60$), kadınların stresle başa çıkma düzey ortalamalarına ($X=2,57$) göre daha yüksektir ve öğrencilerin cinsiyetleri ile stresle başa çıkma düzeyleri arasında istatistiksel olarak bir ilişki saptanmamıştır ($p > 0,05$).

Tablo 2. Öğrencilerin yaşlarına göre stresle başa çıkma düzeyleri

Yaş	N	X	SS	f	p
18-20	69	2,59	0,29	0,108	0,955
21-23	116	2,59	0,32		
24-26	47	2,56	0,38		
27 ve üzeri	18	2,59	0,29		
Toplam	250	2,59	0,32		

$p < 0,05$

Tablo 2'ye göre 18-20 yaşlarında olan üniversite öğrencilerinin stresle başa çıkma düzey ortalamaları $X=2,59$, 21-23 yaşları arasında olanların $X=2,59$, 24-26 yaşları arasında olanların $X=2,56$, 27 ve üzeri yaşlarında olanların ise $X=2,59$ 'dur. Tablo 2'ye göre ayrıca öğrencilerin yaşları ile stresle başa çıkma düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmediği görülmektedir ($p > 0,05$).

Tablo 3. Öğrencilerin spor türlerine göre stresle başa çıkma düzeyleri

Spor türü	N	X	SS	t	p
Takım sporu	111	2,60	0,31	0,739	0,461
Ferdi sporu	139	2,57	0,33		

$p < 0,05$

Tablo 3'e göre takım sporu yapanların stresle başa çıkma düzey ortalamaları ($X=2,60$), ferdi spor yapanların stresle başa çıkma düzey ortalamalarına ($X=2,57$) göre daha yüksektir ve öğrencilerin spor türleri ile stresle başa çıkma düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmamıştır ($p > 0,05$).

Tablo 4. Öğrencilerin spor yapma sürelerine göre stresle başa çıkma düzeyleri

Spor yapma süresi	N	X	SS	f	p
1-5	123	2,58	0,32	0,334	0,800
6-10	83	2,59	0,33		
11-15	35	2,60	0,35		
16 ve üzeri	9	2,49	0,25		
Toplam	250	2,59	0,32		

$p < 0,05$

Tablo 4'e göre spor yapma süresi 1-5 yıl olan öğrencilerin stresle başa çıkma düzeyleri $X=2,58$, 6-10 yıl arası olanların $2,59$, 11-15 yıl arası olanların $X=2,60$, 16 ve üzeri olanların ise $X=2,49$ 'dur. Tabloya göre stresle başa çıkma düzey ortalaması en yüksek olan üniversite öğrencileri 11-15 yıldır spor yapanlarken, stresle başa çıkma düzeyleri en düşük olanlar ise 16 yıl ve üzeri bir süredir spor yapan üniversite öğrencileridir. Tablo 4'e bakıldığında öğrencilerin spor yapma süreleri ile stresle başa çıkma düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmadığı görülmektedir ($p > 0,05$).

Tablo 5. Öğrencilerin annelerinin eğitim durumuna göre stresle başa çıkma düzeyleri

Anne eğitim durumu	N	X	SS	f	p
Okuryazar değil	30	2,65	0,28	1,326	0,254
Okuryazar	46	2,59	0,34		
İlkokul mezunu	84	2,59	0,35		
Ortaokul lise mezunu	76	2,58	0,30		
Fakülte yüksekokul	13	2,40	0,27		
Lisansüstü eğitim	1	2,93	.		
Toplam	250	2,59	0,32		

$p < 0,05$

Tablo 5'e göre annesi okuryazar olmayan öğrencilerin stresle başa çıkma düzeyleri $X=2,65$, okuryazar olanların $2,59$, ilkokul mezunu olanların $X=2,59$, ortaokul lise mezunu olanların $X=2,58$, Fakülte mezunu olanların $X=2,40$, lisansüstü eğitim almış olanların ise $X=2,93$ 'tür. Tabloya göre stresle başa çıkma düzey ortalaması en yüksek olan üniversite öğrencileri, annesi lisansüstü eğitim almış olan üniversite öğrencileriyken, stresle başa çıkma düzeyleri en düşük olanlar ise annesi fakülte mezunu olan üniversite öğrencileridir. Öğrencilerin annelerinin eğitim durumu ile stresle başa çıkma düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir ($p > 0,05$).

Tablo 6. Öğrencilerin babalarının eğitim durumuna göre stresle başa çıkma düzeyleri

Baba eğitim durumu	N	X	SS	f	p
Okuryazar değil	9	2,68	0,31	0,484	0,781
Okuryazar	25	2,62	0,27		
İlkokul mezunu	68	2,59	0,33		
Ortaokul lise mezunu	112	2,58	0,33		
Fakülte yüksekokul	27	2,51	0,33		
Lisansüstü eğitim	9	2,61	0,30		
Toplam	250	2,59	0,32		

$p < 0,05$

Tablo 6'ya göre babası okuryazar olmayan öğrencilerin stresle başa çıkma düzeyleri $X=2,68$, okuryazar olanların $X=2,62$, ilkokul mezunu olanların $X=2,59$, ortaokul lise mezunu olanların $X=2,58$, fakülte mezunu olanların $X=2,51$, lisansüstü eğitim almış olanların ise $X=2,61$ 'dir. Tabloya göre stresle başa çıkma düzey ortalaması en yüksek olan üniversite öğrencileri, babası okuryazar olmayan üniversite öğrencileriyken, stresle başa çıkma düzeyleri en düşük olanlar ise babası fakülte mezunu olan üniversite öğrencileridir. Tablo 6'ya göre öğrencilerin babalarının eğitim düzeyi ile stresle başa çıkma düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmamıştır ($p > 0,05$).

Tablo 7. Öğrencilerin aylık gelirlerine göre stresle başa çıkma düzeyleri

Aylık gelir	N	X	SS	f	p
0-1.600	143	2,61	0,33	0,765	0,514
1.601-3.000	67	2,55	0,27		
3.001-4.500	25	2,59	0,40		
4.501 ve üzeri	15	2,51	0,32		
Toplam	250	2,59	0,32		

$p < 0,05$

Tablo 7'ye göre aylık geliri 0-1.600 TL arası olan öğrencilerin stresle başa çıkma düzeyleri $X=2,61$, 1.601-3.000 TL arası olanların $X=2,55$, 3.001-4.500 TL arası olanların $X=2,59$, 4.501 TL ve üzeri olanların ise $X=2,51$ 'dir. Tabloya göre stresle başa çıkma düzey ortalaması en yüksek olan üniversite öğrencileri 0-1.600 TL arası geliri olanlarken, stresle başa çıkma düzeyleri en düşük olanlar ise aylık geliri 4.501 ve üzeri olan üniversite öğrencileridir. Öğrencilerin aylık gelirleri ile stresle başa çıkma düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmamıştır ($p > 0,05$).

Tablo 8. Öğrencilerin bölümlerine göre stresle başa çıkma düzeyleri

Bölüm	N	X	SS	f	p
Öğretmenlik	59	2,45	0,33	6,665	0,000
Antrenörlük	120	2,61	0,31		
Yöneticilik	28	2,74	0,31		
Engellilerde egzersiz	43	2,61	0,29		
Toplam	250	2,59	0,32		

$p < 0,05$

Tablo 8'e göre Öğretmenlik bölümünde okuyan öğrencilerin stresle başa çıkma düzeyleri $X=2,45$, Antrenörlük bölümünde okuyanların $X=2,61$, Yöneticilik bölümünde okuyanların $X=2,74$, Engellilerde Egzersiz bölümünde okuyanların ise $X=2,59$ 'dur. Tabloya göre stresle başa çıkma düzey ortalaması en yüksek olan üniversite öğrencileri Antrenörlük ve

Engellilerde Egzersiz Bölümünde okuyanlarken, stresle başa çıkma düzeyleri en düşük olanlar ise Öğretmenlik Bölümünde okuyan üniversite öğrencileridir. Öğrencilerin bölümleri ile stresle başa çıkma düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p<0,05$).

4. TARTIŞMA

Bu çalışmanın sonucu olarak araştırma grubunun stresle başa çıkma stratejileri ölçeği aldıkları puanların ferdi ve takım sporcularının branş kategorisinde ayrıca yaş ve cinsiyet gibi değişkenler açısından değerler elde edilmiştir.

Yapılan çalışmada 250 kişi üzerinden alınan sonuçlar içerisinde kadınlar 102, erkekler 148 kişi olmak üzere erkeklerin kadınlardan daha fazla stres altında olduğu belirlenmiştir. Bu durumda anlaşıldığı gibi erkeklerin daha fazla stres altında ve stres ile daha fazla karşı karşıya kaldığını anlayabiliriz. Bunun yanı sıra erkekler kadınlara göre daha çok fiziksel ve psikolojik etmenleri vardır.

Stresle başa çıkma düzeyleri ölçeğinde uygulanan denekler üzerindeki yaş oranları arasındaki verilere bakılarak 28-20 ve 21-23 yaş aralığındaki kişilerin stresle başa çıkma ve stres altında olma oranları aynı gösterilmektedir buda kişilerin yaşam şartları göz alınarak hemen hemen birbirine yakın dönemler olduğu göz önüne alınmalıdır. 24-26 yaş grubunda biraz daha düşüş gözlemlenmiş olup 27 ve üzeri yaş grubunda ise tekrardan bir artış gözlemlenmiştir.

Takım ve ferdi spor yapan bireylere bakıldığında takım sporundaki bireyler daha fazla stres altına girmiş olurlar çünkü herkes birbiri ile iş birliği içerisinde olduğundan sorumluluk bilinci daha yüksek seviyelere çıkar. Ferdi sporu ile uğraşan birey ise stres düzeyi süreklilik sağlar bunun nedeni ise birey kendini tek başına hissettiği için stres düzeyini kendi kendine düşürmek ve geri toparlanması gerekir.

Bireylerin spor yapma yılları üzerindeki stres düzeyleri ilk yıllarda yüksek olduğu gözlemlenmiş bireyler yeni edinilecek bir deneyim kazanacağı için bireylerin stresle baş etme düzeyleri daha yüksek ve zorludur. Sporculuk yılları ve deneyimleri arttıkça stres düzeyleri artışı olduğu halde yalnız stres düzeylerinin kısa süreli olduğu belirlenmiştir.

Ailelerin eğitim durumları incelendiğinde bireyler üzerinde çok bir etkinin olmaması sadece bazı bireylerin etkilendiği ve bununla aile içerisinde bireyler üzerinde desteklenmesi yalnız bırakmaması sürekli çocuklarıyla ilgili birer aile bireyleri olduğu varsayılarak stres üzerindeki etmenler değişiklikler gösterir.

Bireylerin aylık gelirlerin spor yapma ve geçim şartları ile stres altında olmaları iç ve dış etmenler bireylerin spor yaşamlarının kalitesinin düşüklüğünü gözlemlenmiştir.

Bireyler gerek spor malzemesi gerek beslenme ve antrenman için gerekli yerlerin tesisi için verdikleri ücretler bireyler üzerinde sporda yaptıkları mücadele de hem olumlu hem de olumsuz etkenler olduğu belirlenmiştir. Bireylerin eğitim durumları ile karşılaştırılan değerler antrenörlük bölümü ve engellilerde egzersiz bölümü stres düzeylerin daha yüksek olduğu belirlenmiş öğretmenlik bölümü ise stres düzeyleri daha düşük olduğu belirtilmiştir.

Arsan; yaptığı çalışmasında bireysel sporcuların gevşeme, kaçınma, sosyal geri çekilme gibi kaçınma ağırlıklı stratejileri takım sporcularına göre daha fazla kullandıklarını belirtmiştir. Ayrıca bireysel sporcular takım sporcularına göre başa çıkma stratejilerini daha fazla tercih etmektedir (Arsan-2007). Özbekçi, basketbol, voleybol ve atletizm sporcularının durumluk kaygı puanlarını incelenmiş yaş ve stres düzeyleri arasında bir ilişki bulunamamıştır (Özbekçi-1989).

Kolt tarafından yapılan çalışmada sporcuların stres toplam puanları ile takvim yaşları arasında anlamlı bir fark olmadığını, sporcuların yaşları ilerledikçe stres düzeylerinde bir değişiklik meydana gelmediğini belirtmiştir (Kolt-1995).

Anshel ve ark.'nın yapmış olduğu çalışmada müsabaka sırasında yaşanan stres faktörleri ile başa çıkmada yaklaşma şeklinde başa çıkma stratejilerinde erkeklerin kadınlara oranla daha yüksek puanlar aldıkları ve bu stratejileri stresli durumlarda daha çok kullandıklarını, kadın

sporcuların erkek sporcularla benzer psikolojik özellikler taşıdığını basa çıkma becerilerinin farktan çok benzerlik gösterdiğini belirtmişlerdir (Anshel-1998).

Arseven ve Güven, yaşlara göre (20 yaş üstü ve 20 yaş altı) iki gruba ayrılan sporcuların müsabaka ortamındaki anksiyete düzeyi ile ilgili verileri analiz etmişler çıkan sonuçlar arasında anlamlı bir ilişki görememişlerdir (Arseven-1992).

KAYNAKÇA

Ataman G. (2002). İşletme Yönetimi: Temel Kavramlar Yeni Yaklaşımlar, Türkmen Kitabevi, 2.baskı, İstanbul, s. 485

Cox R.H. (1998). *Sport Psychology: Concepts and Applications*, 4.baskı, Boston: McGraw-Hill, p.46

Spielberger C.D. (1996). Theory and research on anxiety. In C.D. Spielberger (Ed), *Anxiety and behavior*. New York: Academic Press. s.23

Yaman M. (2000). Hoşgörür V. Örgütsel Stres Yönetiminde Sporun Önemi, Marmara Üniversitesi Spor Araştırmaları Dergisi, Cilt 4, Sayı: 1, İstanbul Nisan s. 46-51.

Şahin N, Durak A. (1995). Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeğinin Üniversite Öğrencileri için Uyarlanması. *Türk Psikoloji Dergisi*, Ankara, Sayı: 10, s. 56-73

Arseven N. (2007). Türkiyede sporcuların stresle başa çıkma davranışlarının belirlenmesi. Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, s. 116-118.

Özbekçi F. (1989). Farklı Spor dallarında Yaşanan Müsabaka Stres Düzeylerinin Araştırılması, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, s.74

Kolt G.S. Kirkby R.J. ve Lindner H. (1995). Coping processes in competitive gymnasts: Gender differences, *Perceptual and Motor Skills*, 81, 1139-1145.

Anshel M. H. Porter, A. ve Quek JJ. (1998). Coping with acute stress in sport as a function of gender: An exploratory study, *Journal of Sport Behavior*, 21, 363-377.

Arseven A. Güven Ö. (1992). Sporcuların Müsabaka Ortamındaki Anksiyete Düzeyleri, Spor Bilimleri II. Ulusal Kongresi Bildirileri, Ankara Üniversitesi, Ankara 20-22 Kasım s. 150.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN ENGELLİLERE OLAN TUTUMU THE ATTITUDE OF UNIVERSITY STUDENTS TO THE DISABLED

Öğr. Gör. Mehmet SARIKAYA
Bingöl Üniversitesi
Ercan DOĞAN
İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Zeki COŞKUNER
Fırat Üniversitesi

ÖZET

Engellilik özellikle günümüz toplumlarında toplumun tüm kesimlerini etkileyen bir sorun olarak kabul edilmektedir. Engellilere yönelik toplumsal duyarlılığın artırılması için toplumun ve toplumun çeşitli kategorilerinin engellileri nasıl algıladığının araştırılması önemlidir. Bu amaçla çalışma üniversite öğrencilerinin cinsiyet, öğrencilerin ailelerinin sosyoekonomik düzeyi, çevrelerinde veya kendilerinde herhangi bir engelin, fakülte türü ile engellilere yönelik tutumların incelenmesi amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın örneklemini İnönü Üniversitesinde öğrenim gören 250 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak, kişisel Bilgi Formu ile Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı tarafından yürütülmüş "Toplum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor?" başlıklı araştırma için proje ekibi tarafından geliştirilmiş Özürlülere Yönelik Tutum Ölçeği (ÖYTÖ) kullanılmıştır. Sonuç olarak, üniversite gençliğinin genel olarak engellilere yönelik tutumlarının olumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Engellilerin toplumla bütünleşmesini sağlayan yasal düzenlemeler ve fiziksel imkânların iyileştirilmesi onların yaşamlarını kolaylaştırmaktadır. Ancak engellilere yönelik toplumsal duyarlılığın artırılması için gerek bireysel gerekse toplumsal düzeyde engellilikle ilgili farkındalığın artırılması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Engelli, Gençlik, Tutum, Engellilere Yönelik Tutumlar

ABSTRACT

Disability is accepted as a problem affecting all segments of society especially in today's societies. In order to increase the social sensitivity towards the disabled, it is important to investigate how the society and the various categories of society perceive the disabled. For this purpose, the study was conducted to investigate the gender, the socioeconomic level of the families of the students, the type of faculty and their attitudes towards the disabled. The sample of the study consists of 250 students studying at İnönü University. As a data collection tool in the research, the Personal Information Form was conducted by the Presidency of the Administration for the Handicapped and "How Does the Society Understand Disability?" Attitude Scale towards Disabled Persons (STAI) developed by the project team was used for the research entitled". As a result, it was concluded that university students' attitudes towards disabled people were generally positive. The legal arrangements and the improvement of physical facilities that enable the integration of disabled people into the society make their lives easier. However, in order to increase the social sensitivity towards the disabled, awareness on disability should be increased both at the individual and social levels.

Keywords : Disabled, Youth, Attitude, Attitudes Towards Disabled People.

1. GİRİŞ

Tarihi süreç içerisinde engellilere yönelik tutumlar farklı yerlerde ve toplumlarda farklı şekillerde gözükmeyle birlikte olumsuz tutumların varlığı genel olarak bilinmektedir. Ancak bu olumsuz tutumlar dinler ve kutsal kitaplar aracılığı ile değişmeye başlamıştır. Sonraki yıllarda ise engellilerin korunması görevini devletler üstlenmiştir (Özida, 2008: 23).

Toplum çocuklar, gençler, yaşlılar gibi farklı kategorilerden oluşmaktadır. Bu toplumsal grupların engellilere yönelik tutumları farklılaşabilmektedir. Engellilerin toplumsal algılanmalarının olumlu yönde olabilmesi ve sorunlarının daha kolay ve hızlı çözülebilmesi açısından bu tutumları bilmek önemli bir rol oynayabilmektedir. Bu bağlamda 2014 verilerine göre genç nüfus (15-24 yaş) oranı %16,5 olan (TÜİK, 2015b: 26) Türkiye'de üniversite öğrencilerinin engellilere ilişkin tutumlarını tespit etmek önemlidir.

Bütün dünyada olduğu gibi ülkemiz de hızlı bir sosyal değişimle karşı karşıyadır. Dolayısıyla bu değişim gençlerin çeşitli sorunlara bakışını da etkilemektedir. Örneğin gençlerin toplumsal açıdan önem verdiği olgulara baktığımızda 1970'ler gençliği sevgi, özgürlük, eşitlik, eğitim gibi olguları ön planda tutarken 1990'lar gençliği para, sevgi, meslek, eğitim ve iletişimi önemsemektedir. Örneğin 1970'lerde 8. sırada olan paranın 1990'larda 1. sıraya yükselmiş olması önemli bir göstergedir. 2001-2004 yılları arasında yapılan bir araştırmada ise gençliğin gittikçe bireyselleşen kitle iletişim araçlarının etkisiyle "Batı tipi" bir tüketim modeline yöneldikleri tespit edilmiştir (Armağan, 2004: 125-128).

Türkiye'de engelli sayısı konusunda her birinde farklı ölçütlerin alındığı istatistik sonuçlarla karşılaşılmaktadır. Örneğin, Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı tarafından Türkiye İstatistik Kurumuna 2002 yılında yaptırılan Türkiye Özürlüler¹ Araştırması'na göre, Türkiye'de engelli nüfusun toplam nüfus içindeki oranı %12.29'dur. Bu sonuca göre 8,5 milyon engelli vatandaşımız bulunmaktadır. Yine TÜİK tarafından yürütülen 2011 Nüfus ve Konut Araştırması sonuçlarına göre; Türkiye'de görme, duyma, konuşma, yürüme, merdiven çıkma veya inme, bir şey taşıma veya tutma ve yaşlılarına göre öğrenme, basit dört işlem yapma, hatırlama veya dikkatini toplama fonksiyonlarından en az birinde çok zorlandığını veya hiç yapamadığını belirten kişi sayısı 4 milyon 882 bin 841'dir. Bu da 2011 yılında toplam nüfusun %6,6'sını oluşturan kişilerin en az bir engeli olduğu anlamına gelmektedir. En az bir fonksiyonda zorluk yaşadığını veya hiç yapamadığını belirtenlerin %42,8'i erkek, %57,2'si ise kadındır (TÜİK,2015a). Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı bünyesinde yer alan Ulusal Engelliler Veri tabanı (ÖZVERİ) verilerine göre ise, Türkiye'de 2013 yılı rakamlarına göre, 1 milyon 599 bin 222 engelli bulunmaktadır. Bu kişilerin 672 bin 172'si kadın, 887 bin 41'i ise erkektir (TBMM, 2014).

Tüm ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de engelliliğin gerek tanımında gerekse sınıflandırılmasında farklılık olsa da genelde tıbbî ve sosyal model bakış açısı bu tariflere yansımaktadır. Bilindiği gibi "tıbbî model", engelliliği beden işlevlerinin bozulması olarak değerlendirmekteyken, "sosyal model" ise engelin sadece bireysel eksikliklerden değil bununla birlikte toplumsal kısıtlamalardan da kaynaklandığını ileri sürmektedir. Ayrıca yaşlılar ve engelliler ile ilgili evde bakım hizmetlilerini, tıbbi hizmetleri kapsayan 'sağlık Çalışmamızda "özür, özürlü, özürülük" yerine "engel, engelli, engellilik" terimlerini kullanmayı tercih etmekle birlikte atıfta bulunduğumuz eser, ölçek ve kanunlardaki kullanılışları, orijinalini bozmamak amacıyla olduğu gibi korunmuştur.

1.7.2005 tarih ve 5378 sayılı Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'da engelli "doğuştan veya sonradan her hangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duyuşsal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılama

güçlükleri olan ve korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişi" şeklinde tarif edilmiştir.

Engellilerin sınıflandırılmasında farklı tasnifler yapılmaktadır. Genel olarak engelliler bedensel, zihinsel ve ruhsal olmak üzere üç gruba ayrılırken, bedensel engelliler de kendi içinde; ortopedik, görme, işitme ve konuşma engelli şeklinde sınıflara ayrılabilir (Genç, 2015: 67).

Son asırda yaşanan sanayileşme ve onun getirdiği yaşam şekli engellileri toplum dışına itmiş, savaşlar, doğal afetler, terör olayları toplumdaki engelli sayısının artmasına neden olmuştur. Günümüzde engelliliğin bireysel yönleri kadar toplumsal yönlerinin de olduğu bir olgu olarak kabul edilmektedir. Engelliliğin temelde biyo-fiziksel yönü öne çıkmakla birlikte psiko-sosyal yönünün de olması onun çok boyutlu bir olgu olduğunu göstermektedir. Sorunu medikal boyutunun ötesinde bir toplumsal sorun olarak kabul etme ve ona ilişkin sosyolojik ve psikolojik yaklaşımların göz ardı edilmemesi gerekir. Bu bağlamda sosyolojik anlamda engellilik fiziksel bir engelin bireyin birçok yönü ile birlikte onun sosyal hayatını ve sosyalleşmesini engellemesidir (Güllü, 2010: 197).

Bedensel bazı özelliklerin işlevsizliği dışında, sosyal anlamda engelli bireylerin engelli olmayanlardan farklı oldukları söylenemez. Asıl farklılığı oluşturan engelli bireylerin sosyal sistem içinde göz ardı edilmeleridir. Sorunun kaynağı engel durumu değil, engellenmişlik durumu ve bunu inşa eden sosyal ve kültürel faktörlerdir. Kısaca sosyolojik bakış açısında engellilik engel durumunun yol açtığı bir şeyden ziyade engelli olanlar ve engelli olmayanlar arasındaki sosyal mesafe a da sosyal ilişkilerden kaynaklı olarak düşünülmesi gereken sosyal bir olgudur (Burcu,2015: 11-12). Aslında bunun arka planındaki zamanla oluşan ve değişebilen tutumlarımızdan söz etmek gerekmektedir. Bu bağlamda sosyal içermeye ya da toplumsal bütünleşme politikalarıyla engelli bireyin sosyal hayata katılımı, toplumla entegre olması ve potansiyellerini kullanabilmelerini sağlamak için desteklenmeleri gerekmektedir (Genç & Çat, 2013: 365).

Birey yaşamı boyunca bilgi, duygu ve davranış boyutlarının bir kombinasyonu ile çevresinde farkında olduğu canlı-cansız her şeyle ilgili bir duruş oluşturur ve sergiler. Bunun tutum olarak adlandırılabilmesi için, psikolojik obje olarak nitelendirilen diğer insanlar, gruplar, fikirler veya nesnelere ilgili organize olmuş, tutarlı, uzun süreli duygu, düşünce ve davranış eğilimlerinden söz ediliyor olması gerekmektedir (Cüceloğlu, 1991: 521; krş. Kağıtçıbaşı, 2010: 110-111).

Tutumun davranışa dönüşmesi bilişsel farkındalığın önemini ortaya çıkarır. Çünkü farkındalık tutum-davranış ilişkisini güçlendirebilen bir etkidir. Aynı zamanda da farkındalığın niteliği değiştikçe davranışın ortaya çıkması da o düzeyde değişebilmektedir. Yani kişi kendisi için neyin önemli olduğuna dikkat ettiğinde, tutumlar davranışlar üzerinde daha etkili olurken, başkalarının neleri önemseydiğine dikkat ettiğinde başkalarının beklenti ve isteklerine uygun davranışlarda bulunabilmektedir (Kağıtçıbaşı, 2010:123). Buradan hareketle engelliliğe yönelik tutumların davranışa dönüştürülmesinin, engelliler ve engellilik olgusu hakkında farkındalık düzeyiyle de yakından ilişkili olduğu söylenebilir.

Engellilik, engellinin kendisi dışında aile çevresi de dikkate alındığında nüfusun önemli bir bölümünü doğrudan ilgilendirdiği görülmektedir. Dolayısıyla engellilik toplumun sadece belirli bir kesimini değil tümünü etkileyen bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplum denilen canlı organizmanın hayatını devam ettirebilmesi toplum içerisindeki farklı kategorilerin birbirlerini tamamlamasıyla mümkündür. Bu bağlamda engelliler hakkında oluşan olumsuz yaklaşımları tespit etmek, bunları gidermeye çalışmak ve engellilerin toplumla bütünleşmesini sağlamak için toplumsal duyarlılığın ve farkındalığın

artırılması gerekmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde toplumun ve özellikle nüfusun büyük bir kesimini oluşturan gençlerin engelliliği nasıl algıladığı ve değerlendirdiği önem kazanmaktadır. Bu çalışma ile engellilere yönelik üniversite gençliğinin tutumları demografik değişkenler açısından araştırılması amaçlanmıştır. Üniversite gençlerinin cinsiyet, ailenin sosyoekonomik düzeyi, dindarlık düzeyleri ve okuduğu fakülte değişkenleri çerçevesinde engellilere yönelik tutumlarını belirlemektir. Çeşitli engel gruplarını nasıl algıladıklarını, engellilerin eğitimi konusundaki yaklaşımları (kaynaştırma eğitimi ile ilgili) nedir? Engellilerin yeterlilikleri konusundaki görüşleri nelerdir? Kendilerine en yakın ve en uzak hissettikleri engel türleri hangileridir? Gibi sorulara da cevap aranacaktır.

2.YÖNTEM

2.1.Evren ve Örneklem

Üniversite gençlerinin engellilere yönelik tutumlarının ölçüldüğü bu araştırma tarama modelinde bir çalışmadır. Araştırmanın örnekleme, tabakalı örneklem tekniğiyle belirlenmiş 134'si (%53,6) kadın, 116'sı (%46,4) erkek olmak üzere 250 öğrenciden oluşmaktadır.

2.2.Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak, katılımcıların demografik özelliklerine (cinsiyet, sosyoekonomik düzey) ilişkin bilgiler ve engellilere yönelik bazı konulardaki tutumlarını belirlemek amacıyla yedi sorunun yer aldığı bir anket formu ile Özürlülere Yönelik Tutum Ölçeği (ÖYTÖ) kullanılmıştır. Özürlülere Yönelik Tutum Ölçeği (ÖYTÖ): Özürlüler İdaresi Başkanlığı tarafından yaptırılan Toplum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor Temel Araştırması adlı çalışmada kullanılan toplumun engellilere yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla araştırma ekibi tarafından geliştirilmiş ölçek, beş dereceli likert türü bir ölçektir. ÖYTÖ, 28 madde ve altı faktörden (Eğitim Ortamları, Kişilerarası İlişkiler, Çalışma Yaşamı, Aile Yaşamı, Kişisel Özellikler ve Yetkinlik Bağımsız Yaşam) oluşmaktadır. ÖYTÖ'de bazı maddeler olumlu bazı maddeler ise olumsuz tutum ifadelerini içermektedir. ÖYTÖ'nün tümünden alınabilecek en düşük ve en yüksek puanlar 28 ile 240 arasında değişmektedir. ÖYTÖ'den yüksek puan almak, engellilere yönelik olumlu tutumları ifade etmektedir (Özida, 2008: 57).

3. BULGULAR

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Bireylerin Cinsiyet Göre T Testi Sonuçları

Cinsiyet	N	X	SS	Sd	t	p
Kız	134	0,2702	0,61714	248	0,437	0,662
Erkek	116	0,2352	0,64688			

Katılımcıların cinsiyet göre ÖYTÖ-28 ölçeğinden aldıkları puan ortalamalarına alt ölçeklerinde $p>0.05$ anlamlılık düzeyine göre anlamlı bir fark olmadığı belirlenmiştir. ÖYTÖ-28 Kız bireylerin puan ortalamalarının Erkek bireylerden yüksek olduğu göze çarpmaktadır. Bu da kadınların erkeklere oranla daha duygusal olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. Araştırmaya Katılan Bireylerin Ailenizde ve çevrenizde Engelli Bireyler var mı Göre T Testi Sonuçları

Ailenizde ve çevrenizde Engelli Bireyler var mı?	N	X	SS	Sd	t	p
Evet	76	0,2204	0,59510	244	-0,387	0,699
Hayır	170	0,2540	0,64464			

Katılımcıların Ailenizde ve çevrenizde Engelli Bireyler var mı göre ÖYTÖ-28 ölçeğinden aldıkları puan ortalamalarına göre $p>0.05$ anlamlılık düzeyine göre anlamlı bir fark

olduğu bulunmamıştır. Evet, bireylerin puan ortalamalarının Hayır bireylerden düşük olduğu göze çarpmaktadır.

Tablo 3. Araştırmaya Katılan Bireylerin Sınıf Göre ANOVA Testi Sonuçları

Sınıf	N	X	SS	F	P	Fark
1.Sınıf	35	0,2014	0,55273	2,108	0,100	3.Sınıf 4.Sınıf
2.Sınıf	81	0,2148	0,63755			
3.Sınıf	94	0,3724	0,58006			
4.Sınıf	40	0,1008	0,75412			
Toplam	250	0,2539	0,63008			

Araştırmaya Katılan Bireylerin Sınıf Dağılımlarına gurubundaki bireylerin ÖYTÖ-28 ölçeğinden aldıkları puan ortalamalarına bakıldığında $p>0.05$ anlamlılık düzeyine göre anlamlı bir fark olduğu bulunmamıştır. ÖYTÖ-28 ölçeklerinde 3.Sınıf bireylerin puan ortalamaları 4.Sınıf bireylerin puan ortalamalarından yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4. Araştırmaya Katılan Bireylerin Annenizin Eğitim Durumu Göre ANOVA Testi Sonuçları

Annenizin Eğitim Durumu	N	X	SS	f	p	Fark
Okur-Yazar değil	26	0,2174	0,64697	0,979	0,431	Okur-Yazar Lisansüstü
Okur-Yazar	43	0,3779	0,60703			
İlkokul Mezunu	77	0,1779	0,64044			
Ortaokul-Lise Mezunu	70	0,3155	0,59188			
Fakülte/Yüksekokul	28	0,2143	0,74732			
Lisansüstü	6	-0,0333	0,32965			
Toplam	250	0,2539	0,63008			

Araştırmaya Katılan Bireylerin Annenizin Eğitim Durumu Dağılımlarına gurubundaki bireylerin ÖYTÖ-28 ölçeğinden aldıkları puan ortalamalarına bakıldığında $p>0.05$ anlamlılık düzeyine göre anlamlı bir fark olduğu bulunmamıştır. ÖYTÖ-28 ölçeklerinde Okur-Yazar bireylerin puan ortalamaları Lisansüstü bireylerin puan ortalamalarından yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 5. Araştırmaya Katılan Bireylerin Babanızın Eğitim Durumu Göre ANOVA Testi Sonuçları

Babanızın Eğitim Durumu	N	X	SS	f	p	Fark
Okur-Yazar değil	7	0,5857	0,81020	0,511	0,768	Okur-Yazar değil

Okur-Yazar	28	0,3179	0,57578			Ortaokul-Lise Mezunu
İlkokul Mezunu	62	0,2500	0,62074			
Ortaokul-Lise Mezunu	100	0,2168	0,64446			
Fakülte/Yüksekokul	46	0,2511	0,64459			
Lisansüstü	7	0,2500	0,51962			
Toplam	250	0,2539	0,63008			

Araştırmaya Katılan Bireylerin Babanızın Eğitim Durumu Dağılımlarına grubundaki bireylerin ÖYTÖ-28 ölçeğinden aldıkları puan ortalamalarına bakıldığında $p>0.05$ anlamlılık düzeyine göre anlamlı bir fark olduğu bulunmamıştır. ÖYTÖ-28 ölçeklerinde Okur-Yazar değil bireylerin puan ortalamaları Ortaokul-Lise Mezunu bireylerin puan ortalamalarından yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 6. Araştırmaya Katılan Bireylerin Aylık Gelir Göre ANOVA Testi Sonuçları

Aylık Gelir	N	X	SS	f	p	Fark
0-1600 TL	93	0,1606	0,65170	2,179	0,091	3001-4500 TL 0-1600 TL
1601-3000 TL	82	0,2713	0,53223			
3001-4500 TL	24	0,5208	0,54552			
4501 TL ve Üstü	51	0,2706	0,74069			
Toplam	250	0,2539	0,63008			

Araştırmaya Katılan Bireylerin Aylık Gelir Dağılımlarına grubundaki bireylerin ÖYTÖ-28 ölçeğinden aldıkları puan ortalamalarına bakıldığında $p>0.05$ anlamlılık düzeyine göre anlamlı bir fark olduğu bulunmamıştır. ÖYTÖ-28 ölçeklerinde 3001-4500 TL bireylerin puan ortalamaları 0-1600 TL bireylerin puan ortalamalarından yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 7. Araştırmaya Katılan Bireylerin Bölüm Göre ANOVA Testi Sonuçları

Bölüm	N	X	SS	f	p	Fark
Okul Öncesi	17	0,1854	0,70193	0,815	0,603	Felsefe PDR
Matematik	59	0,2669	0,49258			
Sınıf	55	0,2255	0,68610			
Sosyal	15	0,1854	0,46770			
İngilizce	20	0,2575	0,57084			
Felsefe	27	0,5185	0,69367			
PDR	8	0,0125	0,68335			
Fen	37	0,2041	0,73790			

Güzel Sanatlar	4	0,4250	0,63836			
Müzik	8	0,1125	0,61976			
Toplam	250	0,2539	0,63008			

Araştırmaya Katılan Bireylerin Bölüm Dağılımlarına gurubundaki bireylerin ÖYTÖ-28 ölçeğinden aldıkları puan ortalamalarına bakıldığında $p>0.05$ anlamlılık düzeyine göre anlamlı bir fark olduğu bulunmamıştır. ÖYTÖ-28 ölçeklerinde Felsefe bireylerin puan ortalamaları PDR bireylerin puan ortalamalarından yüksek olduğu tespit edilmiştir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Sözü edilen araştırmada da 18-25 yaş grubunu oluşturan kişilerin tutumlarının ileriki yaştakilerden daha olumlu olduğu ve bunun nedeni olarak da gençlerin daha idealist ve henüz deneyimsiz olmalarından kaynaklanabileceği ifade edilmektedir (Özida, 2008: 106). Nitekim Spor Bölümü öğrencilerinin engelli bireylere yönelik tutumlarının belirlenmesini amaçlayan bir araştırmada da öğrencilerin engelli bireylere yönelik olumlu tutumlarının olduğu görülmektedir (Sarı-Yıldırım, Bektaş & Altıparmak, 2010: 82). Ayrıca 8/06/2011 tarihinde Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı bünyesinde "Özürlü ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü" nün kurulması, 3/5/2013 tarihinde genel müdürlüğün adının "Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü" şeklinde değiştirilmiş olması ve 'Ulusal Engelliler Tabanı' gibi icraatlar (EYHGM, 2014), geçen sekiz yılda hükümet politikalarının ve toplum algısının olumlu yönde geliştiğini düşündürülebilir.

Engellilere yönelik tutum konusunda hem kadınların hem de erkeklerin engellilere yönelik tutum ortalama puanlarının olumlu yönde yüksek olmasına karşın cinsiyet grupları arasında anlamlı bir farklılığın tespit edilmemesi, diğerkâmlık (alturizm), merhametli, sosyal olaylara duyarlı olma gibi davranış modellerini sergilemede biyolojik cinsiyet türünün belirleyici olmasından daha çok insanî bir durumla ilgili olduğunu göstermektedir.

Ailelerinin Aylık Gelirlerine Göre Gruplandırılan Öğrencilerin Engellilere Yönelik Tutumları Engellilere yönelik tutumlar açısından öğrencilerin ailelerinin aylık gelirlerine göre sınıflandırılmış gruplar arasında anlamlı farklılık olup olmadığını anlamak üzere yapılan tek yönlü ANOVA testi sonuçlarına göre farklı gelir düzeylerini oluşturan gruplar arasında anlamlı bir fark olmadığı saptanmıştır ($F(2,179)=0,091$, $p>.05$). Benzer bir sonuca, Yıldırım ve Dökmen (2004) tarafından yapılan araştırmada da ulaşılmıştır.

Öte yandan sosyoekonomik düzey bakımından farklılıktan söz eden araştırmalar da bulunmaktadır (Avcıoğlu, Sazak-Pınar & Öztürk, 2005; Murray, Wren & Keys, 2008; Robinson, Martin & Thompson, 2007). Örneğin Özida (2008: 113) tarafından yürütülen çalışmada eğitim ve gelir düzeyi arttıkça, olumlu tutumların da arttığı belirlenmiştir.

Yüksek aylık gelire sahip grubun ($n=51$) engellilere yönelik tutum puanı (Ort.=0,2706) en orta düzeyde iken en düşük grubun ($n=24$) ise en yüksek puana (Ort.=0,5208) sahip oldukları gözlenmiştir. Bireyin daha rahat yaşam standartlarına ulaşmış olması neticesinde çevresindeki kişilere ve gelişmelere daha ilgili olması beklenir. Çünkü olumlu sosyal davranışları etkileyen unsurlardan biri de gelir düzeyidir. Kendi sorunları ile meşgul olan birisinin diğerlerinin sorunları ile ilgilenmesinin zor olacağı düşünülebilir.

Ailesinin gelir düzeyine göre sınıflandırılmış gruplar arasında anlamlı farklılığın olmamasının sebebi olarak da örneklemin gruplara göre dağılımının yeterince dengeli

olmamasından kaynaklanabilir. Örneğin yukarıda verilen iki grubu oluşturan [alt (n=24) ve üst gelir (n=93) düzeyleri] öğrenci sayılarını göz önünde bulundurmanın yanı sıra örneklemin yarısından fazlasını ise orta düzey diye sınıflandıran grup (n=250, Ort.=0,2539) oluşturmaktadır. Bu durum örneklemin sözü edilen değişken açısından yeterince heterojen bir yapıya sahip olmadığını göstermektedir. Ayrıca her ne kadar öğrencilerin ailelerinin gelir düzeyleri farklılaşsa da bu durum öğrencilerin aylık harçlıklarına aynı düzeyde yansımaya sahip olmadığını net bir veri bulunmamaktadır.

Engellilere yönelik tutumlar açısından öğrenim gördükleri fakülterlere göre "Okul öncesi (n=17, Ort.=0,1854), Matematik (n=59, Ort.=0,2669), Sınıf (n=55, Ort.=0,2255), Sosyal Bilimleri (n=15, Ort.=0,1854), İngilizce (n=20, Ort.=0,2575), Felsefe (n=27, Ort.=0,5185), PDR (n=8, Ort.=0,0125) ve Fen (n=37, Ort.=0,2041) ve Güzel sanatlar (n=4, Ort.=0,4250) ve Müzik (n=8, Ort.=0,1125)" şeklinde sınıflandırılan gruplar arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı saptanmıştır (F(0,815), p<0.001).

Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu anlamak için uygulanan Tukey HSD testi sonucunda bunun "felsefe" ile "PDR", fakülteleri arasındaki büyük bir fark vardır. Bu anlamlılık yönünün Felsefeden PDR bölümüne doğru olduğunu gösterir.

Ülkemizin genç bir nüfusa sahip olması dolayısıyla üniversite gençliği toplumumuz açısından önemli bir değerdir. Gençlik toplumun sürekliliği açısından yine önemli bir işleve sahiptir. Gençlerin diğer sosyal konularda olduğu gibi dinî konularda da farklı düşünceleri ve değerlendirmeleri mümkün olabilmektedir. Kimlik bunalımı, geleceğe yönelik beklentiler, hızla değişen ve gelişen toplumsal yapı gençliği ciddi şekilde etkilemektedir. Birbirine zıt beklentiler ve tercihler bu dönemin belirgin özelliklerindedir.

Sonuç olarak üniversite gençliğinin engellilere yönelik tutumlarının genel olarak olumlu olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Özida (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakan- lığı Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı) (2008), Toplum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor?, Ankara: T.C. Başba- kanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı Yayınları.

TÜİK (2015b). İstatistiklerle Gençlik 2014, An- kara: Türkiye İstatistik Kurumu. Ünal, Vehbi. (2016). Engellilerde Toplumsal Bütünleşme ve Dindarlık İlişkisi, İstan- bul: Rağbet Y ayınları.

Armağan, İbrahim. (2004). Gençlik Gözüyle Gençlik, İstanbul: Kırkısraklılar Vakfı Usadem Yayınları

TÜİK (2015a). Dünya Nüfus Günü, 2015, Haber Bülteni (sayı: 18617, 06/07/2015). www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18617 adresinden 10.02.2017 tarihinde erişildi

TBMM (2014). Yazılı Soru Önergesi Cevabı, [www2.tbmm.gov. tr/d24/7/7-21723sgc.pdf](http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-21723sgc.pdf) adresinden 06.11.2016 tarihinde eri-şildi.

Genç, Y. (2015). Engellilerin Sosyal Sorunları ve Beklentileri, Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 15/ 35, 65-92.

Güllü, İ. (2010). Özürlü Üniversite Gençliğinin Toplumsallaşma Süreçleri Üzerine Bir Araştırma-Erciyes Üniversitesi Örneği, Toplum Bilimleri Dergisi, 4/8, 193-214.

Burcu, Esra. (2015). Engellilik Sosyolojisi, Ankara: Anı Yayınları.

Genç, Y. & Çat, G. (2013). Engellilerin İstihdamı ve Sosyal İçerme İlişkisi, Akademik İncelemeler Dergisi, 8/ 1, 363-393

Cüceloğlu, Doğan. (1991). İnsan ve Davranışı, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem. (2010). Günümüzde İnsan ve İnsanlar Sosyal Psikolojiye Giriş (12.Basım), İstanbul: Evrim Yayınevi.

Sarı-Yıldırım, H., Bektaş, M. & Altıparmak, S. (2010). Hemşirelik Öğrencilerinin Engellilere Yönelik Tutumlarının Belirlenmesi, Yeni Tıp Dergisi, 27, 80-83.

EYHGM (ASB Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü) (2014). Kurum Hakkında, <http://eyh.aile.gov.tr/kurumsal/kurum-hakkinda> adresinden 06.11.2016 tarihinde erişildi.

Yıldırım, F. & Dökmen, Z.Y. (2004). Engellilere Yönelik Tutumlarla Sosyal Üstünlük Yönelimi, Adil Dünya İnancı ve Kontrol Odağı İnancı Arasındaki İlişkiler, (Haz.: Komisyon) 6. Ulusal Sosyal Hizmetler Konferansı Küreselleşme, Sosyal Adalet ve Sosyal Hizmetler içinde, (ss. 180-195), Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayınları.

Avcıoğlu, H., Sazak-Pınar, E. & Öztürk, T. (2005). Kaynaştırma Uygulamaları Okul Öncesi Eğitim Kurumlarında Uygulanan Kaynaştırmaya Yönelik Öğretmen ve Anne-Baba Tutumlarının İncelenmesi, XIV. Ulusal Özel Eğitim Kongresi Bildiri Kitabı, Özel Eğitimden Yansımalar içinde (ss. 69-89), Ankara: Kök Yayıncılık.

Murray, C., Wren, C. T. & Keys, C. (2008). University Faculty Perceptions of Students With Learning Disabilities: Correlates and Group Differences, Learning Disability Quarterly, 31, 95-113.

Robinson, C., Martin, J. & Thompson, K.(2007). Attitudes Towards and Perceptions of Disabled People - Findings from A Module Included in The 2005 British Social Attitudes Survey, Disability Rights Commission.

SPORUN LİSE ÖĞRENCİLERİNİN ÖZGÜVEN DÜZEYLERİNE ETKİSİ
THE EFFECT OF SPORTS ON SELF-CONFIDENCE LEVELS OF HIGH SCHOOL
STUDENTS

Doç. Dr. Mahmut AÇAK
İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Zeki COŞKUNER
Fırat Üniversitesi
Tahir Volkan ASLAN
İnönü Üniversitesi

ÖZET

Araştırma, sporun lise öğrencilerinin özgüven düzeylerine etkisini belirlemek ve demografik değişkenlerin farklılığını incelemek amacıyla yapılmıştır. Çalışmaya Malatya’da bulunan Malatya Fen Lisesi ve Malatya Spor Lisesi 9-10-11-12. sınıf öğrencilerinden 158 ‘i erkek, 92’ si kadın öğrenci olmak üzere toplam 250 öğrenci katılmıştır. Araştırmanın verilerini elde etmek için, Akın (70) tarafından geliştirilen 33 maddelik Öz- Güven Ölçeği kullanılmıştır. Araştırma verilerinin değerlendirilmesinde istatistikî yöntem olarak frekans, yüzde dağılımları, ikili gruplar için Independent Samples t testi, çoklu gruplar için (Pearson Correlation testi) OneWay-ANOVA analizleri kullanılmıştır. Sonuç olarak; İç ve dış özgüven, toplam özgüven açısından lisanslı sporcu olanlar ile olmayanlar arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir ($p < 0.05$). Lisanslı sporcu olanların tüm boyutlarda daha yüksek değerlere sahip olduğu tespit edilmiştir. Spor yaşı ile dış özgüven arasında anlamlı ilişki bulunurken ($r = .133$, $p < 0.05$), spor yaşı ile iç özgüven ve toplam özgüven arasında anlamlı ilişki bulunamamıştır ($p < 0.05$). Sonuç olarak, sporun lise öğrencilerinin özgüven düzeylerine etki ettiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Beden Eğitimi, Özgüven, Spor.

ABSTRACT

The research was conducted to determine the effect of sports on high school students' self-confidence levels and to investigate the differences in demographic variables. Malatya Science High School and Malatya Sports High School in Malatya 9-10-11-12. A total of 250 students, 158 of whom were male, 92 of them were female students. The 33-item Self-Confidence Scale developed by Akın (70) was used to obtain the data of the study. Frequency, percentage distributions, Independent Samples t test for two groups , OneWay- ANOVA analysis for multiple groups (Pearson Correlation test) were used as statistical methods in the evaluation of the research data .As a result; There was a significant difference between internal and external self-confidence and total self-confidence between licensed and non-licensed athletes ($p < 0.05$). It was found that those who are licensed athletes had higher values in all dimensions. While there was a significant relationship between sport age and external self-confidence ($r = .133$, $p < 0.05$), no significant relationship was found between sport age and internal self-confidence and total self-confidence ($p < 0.05$). As a result, it can be said that sport affects the self-confidence levels of high school students.

Key Words: Physical Education, Self - Confidence, Sports Page.

1. GİRİŞ

Öğrenme ve öğrenilenleri faaliyete geçirmede özgüven çok büyük öneme sahiptir. Düşük özgüvenli çocuklarla karşılaştırıldığında yüksek özgüvenli çocuklar daha yaratıcı bulunmuşlardır. Yüksek özgüvenli kişiler aynı zamanda gerçekliğin sosyal tanımlamalarını daha az kabul etme eğilimindedirler, ta ki bu tanımlamalar kendi gözlemleriyle uyumlu, daha esnek, yaratıcı ve problemlere karşı daha iyi çözümler getirme yetisinde olana kadardır (1).

İnsan kişiliğinin en temel özelliklerinden biri olan özgüven, kişinin kendisiyle alakalı değerlendirmeleri sonucunda oluşan öznel bir olgudur. Bireyin davranışlarını etkiler ve dinamik bir yapıya sahiptir. Özgüven kalıtsal bir özellik değildir ve aile, okul, çevre gibi faktörlerin etkisi ile birey yaşadıkça şekillenmektedir (2,3).

Spor kişisel yönden çocuk ve gençlere bedensel, ruhsal, toplumsal, zihinsel, duygusal, sağlık, ahlak, güven, disiplin, kültür, zevk gibi özellikler kazandırır. Dinamik ve sağlıklı bir toplum yaratılmasında sporun önemi büyüktür (4). Çocuk ve gençlerin her bakımdan gelişmesinde önemli bir rol oynamakta büyüme çağındaki çocuklar için bedensel sağlık, fizyolojik gelişme, iyi bir kişiliğin oluşması ve ruh sağlığı bakımından yararlı ve gereklidir (5). Spor ortamı içinde birey kendi yeteneklerini ve başkalarının yeteneklerini tanımayı, eşit koşullarda yarışmayı, yenilgiyi kabullenerek başkalarını takdir edebilmeyi, kazandığı zaman mütevazı olabilmeyi, başkalarına yardım etmeyi, doğayla ve zamanla yarışarak zamanını ve emeğini en uygun şekilde kullanmayı öğrenir (6).

Özgüven, çocuğun gelişmesine ve kişiliğine yön veren özelliktir, fakat toplumsal ve bireysel faktörler bu özelliklere kişiliğin gelişmesinde yer buluş şekillerini etkilemektedir. Özgüven bireyin ve gelişim çağındaki çocuk ve gençlerin yapabilirlik potansiyelini oluştururken, spor bireyin potansiyelini kullanmasında, önüne çıkan engelleri daha kolay aşması için yardımcı olur.

Bu araştırmanın amacı sporun lise öğrencilerinin özgüvende düzeylerine etkisi olup olmadığını incelemektir.

2.YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada genel tarama modeli ve anket (survey) modeli kullanılmıştır. Belirlenen ölçekler araştırmacı tarafından bizzat dağıt topla yöntemi ile katılımcılara uygulanmıştır. Uygulama öncesinde ölçekle ilgili bilgi yine bizzat araştırmacı tarafından verilmiştir.

Bu araştırmada betimsel ve taramaya yönelik bir yöntem uygulanmıştır. Amaca uygun olarak mevcut bilgiler, ilgili literatürün taranmasıyla sistematik bir şekilde hazırlanarak konu hakkında teorik bir çerçeve oluşturulmuştur. Bununla birlikte araştırma problemine yönelik olarak veri toplama aşamasında ölçek tekniğinden yararlanılmıştır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada belirlenen amaca ulaşmak için Malatya’da bulunan Malatya Fen Lisesi ve Malatya Spor Lisesi 9-10-11-12. Sınıf öğrencileri evren olarak belirlenmiştir. Araştırmaya katılanların 158 ‘i erkek, 92’ si kadındır. Malatya merkezindeki ya da Battalgazi ilçe merkezindeki devlet liselerinde okuyan 250 öğrenci örnekleme oluşturmuştur. Ayrıca Araştırmanın verilerini elde etmek için, Akın (7) tarafından geliştirilen 33 maddelik Öz- Güven Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek; içsel özgüven ve dışsal özgüven olmak üzere iki alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçekte bulunan içsel özgüven maddeleri 4-25-32-17-10-30-12-3-19-5-21-27-9-23-1-7- 15, dışsal özgüven maddeleri 6-31-20-29-16-14-22-11-18-33-2-28-26-13-8-24’ dür. Ölçek sınıflaması 5’ li Likert tipi sınıflamadır. Akın (7) geliştirdiği ölçeğin güvenirlik değerini ölçeğin bütünü için 0.94, içsel özgüven alt boyutunda 0.97 ve dışsal boyutunda ise 0.87 olarak bulunmuştur.

2.5. Verilerinin Analizi

Toplanan veriler SPSS 22.0 programında analiz edilmiştir. Katılımcıların özellikleri ile ilgili analizlerde yüzde ve frekans analizi, cinsiyetler ve lisanslı sporcu olma değişkenleri arasındaki farkların incelenmesinde Independent t test, spor yaşı ve öz güven arasındaki ilişki için Pearson Correlation testi kullanılmıştır. Anlamlılık düzeyi $p < 0.05$ olarak kabul edilmiştir.

3. BULGULAR

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Bilgileri

		Frekans	Yüzde (%)
Cinsiyet	Erkek	158	63,2
	Kadın	92	36,8
Lisanslı Sporcu	Evet	107	42,8
	Hayır	143	57,2
Spor Yaşı	1 yıl	26	10,4
	2 yıl	30	12,0
	3 yıl	27	10,8
	4 yıl	75	30,0
	Yok	92	36,8

Araştırmaya katılanların %63,2'ü erkek (n=158), %36,8'si kadındır (n=92). Lisanslı sporcu %42,8'ı Evet (n=107), %57,2'ü Hayır (n=143), spor yaşı katılımcıların %10,4'ü 1 yıl (n=26), %12,0'ü 2 yıl (n=30), %10,8'ü 3 yıl (n=27), %30,0'ü 4 yıl (n=75), %36,8'ü Yok yıl (n=92) spor yaptıklarını belirtmiştir. Katılımcıların yaş ortalamaları $20,0 \pm 1.4$ olarak bulunmuştur.

Tablo 2: Katılımcıların Cinsiyet değişkeni açısından iç ve dış özgüven, toplam özgüven puan ortalamalarına ilişkin t-test sonuçları

	Cinsiyet	N	X	SS	t	p
İç güven	Erkek	158	3,6344	0,67461	-2,984	0,003
	Kadın	92	3,8830	0,61359		
Dış Güven	Erkek	158	3,6413	0,67505	-2,615	0,009
	Kadın	92	3,8968	0,63956		
Toplam Özgüven	Erkek	158	3,6270	0,76031	-2,977	0,003
	Kadın	92	3,8683	0,66820		

* $p < 0,05$

Tablo 2'de cinsiyetler arasında toplam özgüven, iç ve dış özgüven seviyeleri arasındaki farklılıklar verilmiştir. Buna göre iç özgüven, dış özgüven ve toplam özgüven açısından cinsiyetler arasında anlamlı bir fark bulunmuştur ($p < 0.05$). İç özgüven ve dış güven boyutunda kadınların daha yüksek değerlere sahip olduğu bulunmuştur.

Tablo 3: Katılımcıların Lisanslı sporcu olma değişkeni açısından iç ve dış özgüven, toplam özgüven puan ortalamalarına ilişkin t-test sonuçları

	Lisans Sp.	N	X	SS	t	p
İç Özgüven	Evet	107	4,0313	0,57214	4,930	0,000
	Hayır	143	3,6318	0,65144		
Dış Özgüven	Evet	107	3,9930	0,59185	4,241	0,000
	Hayır	143	3,6198	0,66386		
Toplam Özgüven	Evet	107	4,0127	0,61167	4,890	0,000
	Hayır	143	3,6259	0,74068		

* $p < 0,05$

Tablo 3’de lisanslı sporcu olma değişkeni arasında toplam özgüven, iç ve dış özgüven seviyeleri arasındaki farklılıklar verilmiştir. Buna göre iç ve dış özgüven, toplam özgüven açısından lisanslı sporcu olanlar ile olmayanlar arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. ($p < 0.05$). Lisanslı sporcu olanların tüm boyutlarda daha yüksek değerlere sahip olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4: Katılımcıların branş değişkeni açısından iç ve dış özgüven, toplam özgüven puan ortalamalarına ilişkin Anova sonuçları

	Grup	N	X(SD)	SS	p
İç Özgüven	Futbol	40	3,9176	0,53959	0,000
	Voleybol	25	3,8941	0,59506	
	Güreş	11	4,2246	0,51201	
	Çim hokeyi	12	3,9069	0,75558	
	Diğer	77	3,9717	0,62491	
	Yok	85	3,4995	0,67445	
Dış Özgüven	Futbol	40	3,9328	0,60221	0,000
	Voleybol	25	3,9750	0,61924	
	Güreş	11	4,0739	0,64760	
	Çim hokeyi	12	3,9271	0,74039	
	Diğer	77	3,9058	0,63273	
	Yok	85	3,4765	0,77109	
Toplam Özgüven	Futbol	40	3,9250	0,53592	0,000
	Voleybol	25	3,9333	0,58531	
	Güreş	11	4,1515	0,55065	
	Çim hokeyi	12	3,9167	0,73414	
	Diğer	77	3,9398	0,59081	
	Yok	85	3,4883	0,66251	

Tablo 4’da iç ve dış özgüven, toplam özgüven açısından branşlar arasındaki farklar verilmiştir. Gruplar arasında anlamlı bir fark bulunmuştur ($p > 0.05$).

Tablo 5: Toplam özgüven, iç ve dış özgüven puanları arasındaki ilişki

	X	SS	N		İç Özgüven	Dış Güven	Toplam Özgüven	Spor Yaşı
İç Özgüven	3,79	0,65	250	r	1	0,774**	0,941**	-0,121
				p		0,000	0,000	
Dış Özgüven	3,80	0,66	250	r	0,774**	1	0,942**	-0,121
				p	0,000		0,000	
Toplam Özgüven	3,78	0,71	250	r	0,941**	0,942**	1	-0,121
				p	0,000	0,000		0,057
Spor Yaşı	3,71	1,35	250	r	-0,121	-0,106	-0,121	1
				p	0,056	0,094	0,057	

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$

Tablo 5’de toplam özgüven, iç ve dış özgüven arasındaki ilişki verilmiştir. Buna göre, tablo 5’de iç ve dış özgüven ile toplam özgüven puanı arasında pozitif korelasyon bulunmuştur. Spor yaşı ile iç özgüven, dış özgüven ve toplam özgüven arasında düşük seviyede negatif korelasyon bulunmuştur ($p < 0.05$).

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Tablo 2’de cinsiyetler arasında toplam özgüven, iç ve dış özgüven seviyeleri arasındaki farklılıklar verilmiştir. Buna göre iç özgüven açısından cinsiyetler arasında anlamlı farklılık tespit edilmişken ($p<0.05$) dış özgüven ve toplam özgüven değerlerinde anlamlı farklılık bulunamamıştır ($p>0.05$). İç özgüven boyutunda kadınların daha yüksek değerlere sahip olduğu bulunmuştur.

Tablo 3’de lisanslı sporcu olma değişkeni arasında toplam özgüven, iç ve dış özgüven seviyeleri arasındaki farklılıklar verilmiştir. Buna göre iç ve dış özgüven, toplam özgüven açısından lisanslı sporcu olanlar ile olmayanlar arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir ($p<0.05$). Lisanslı sporcu olanların tüm boyutlarda daha yüksek değerlere sahip olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4’te iç ve dış özgüven, toplam özgüven açısından branşlar arasındaki farklar verilmiştir. Gruplar arasında anlamlı farklılık tespit edilememiştir ($p>0.05$).

Tablo 5’te spor branşı ile toplam özgüven, iç ve dış özgüven arasındaki ilişki verilmiştir. Buna göre, spor yaşı ile dış özgüven arasında anlamlı ilişki bulunurken ($r=.133$, $p<0.05$), spor yaşı ile iç özgüven ve toplam özgüven arasında anlamlı ilişki bulunamamıştır ($p<0.05$). Buna göre, spor yaşı arttıkça dış özgüvenin arttığı söylenebilir.

Kişilik ile sportif eylemler arasındaki ilişkiyi ele alan bir araştırmada genç performans sporcuları ile sporcu olmayanları karşılaştırdığında spor yapanların yapmayanlara göre daha canlı, daha çalışkan, ilişki kurmaya sürekli hazır sebatlı, zor koşullarda ortama uymalarının daha iyi olduğunu belirlemiştir (8).

Spor yapanların yapmayanlara göre daha bağımsız, objektif ve daha az endişeli olmak gibi farklı kişilik özelliklerine sahip olduğu kabul edilmektedir. Sporla ilgilenen kişilerin aynı zamanda daha fazla sorunla karşı karşıya kaldığı da bir gerçektir. (9).

6 hafta boyunca 12-15 yaş aralığındaki çocuklara verdikleri fiziksel eğitim sonucunda çocukların özsayıgı düzeylerinde olumlu değişiklikler gözlenmiştir (10).

Özsayıgı ile ilgili yapılan araştırmalara bakıldığında; spor yapan ve yapmayan ergenlerde özsayıgının incelenmesi sonucunda spor yapanlar lehine anlamlı bir fark bulmuştur (11). Sporla daha uzun süre iç içe yaşayan bireylerin özsayıgı düzeyleri, spor yapan veya daha az sürece spora katılımında bulunmuş bireylere göre daha yüksek bulunmuştur. Aynı zamanda bazı araştırmalarda spora katılımından sonra özsayıgı düzeyindeki artış tespit edilmiştir (12). Yüzücüler ile yapılan çalışma sonucunda yüzücülerin depresyon, özsayıgı ve kaygı düzeyleri değerlendirilmiştir. Düzenli spor yapan 9-13 yaş arası bireylerin özsayıgı puanları kontrol grubuna göre anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur (13).

Spor yapan ergenler için olumlu bir kimlik geliştirme, sosyal yetkinlik beklentisi ve özsayıgı düzeylerinin yükseltilmesinde antrenörleri de önemli rol oynamaktadır (14). Beden eğitimi ve spor yüksekokulu öğrencilerinin özsayıgı düzeyinin akademik başarıya etkisini araştırıldığı çalışmada spor yöneticiliği 4. Sınıf öğrencilerinin özsayıgı puanlarının spor yöneticiliği 2. sınıf öğrencilerinden daha yüksek olduğunu bulmuştur. Bunun nedeninin 4. sınıf öğrencilerinin okudukları bölümün avantajlarını ve önemini daha iyi kavramış olmaları olabileceğini belirtmiştir. Yukarıda da belirtildiği üzere özellikle 9. sınıf öğrencilerinin okula ve düzenli spor yapmaya alışma döneminde olmalarının bu sonucu etkilediği düşünülmektedir (15).

Bu çalışmanın sonuçları temel alınarak beden eğitimi ve spor alanında çeşitli uygulamalar yapılabilir. Özgüven kavramı psiko-sosyal kavram olduğu göz önüne alındığında, lise öğrencilerinin daha fazla sosyal etkileşim kurabileceği uygulamalı derslerin müfredatlar içerisine dahil edilmesi öğrencilerin özgüvenlerinin artmasını sağlanacağı söylenebilir. Mevcut çalışma lise öğrencilerinin özgüven düzeylerinin incelenmesi amacı ile yapılmıştır. Gelecekte çalışmalarda, branş farklılıkları göz önüne alınarak yeni faktörlerden oluşan modeller ortaya atılabilir.

KAYNAKÇA

1. Pervin LA. & John OP. Personality, Theory and Research, 8nd Ed. John Wiley and Sons, pp. 39-40, Inc., USA, 2001.
2. Habmly K. Özgüven. (Çev: Bıçakçı, B.) pp. 34, 5. Basım, Alfa Yayınları, İstanbul, 2003.
3. Gökner Ö. Özgüven Kazanmak. S. 24-25, 2. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2010.
4. Altınok K. Çocuk ve Gençlerin Kötü Alışkanlıklardan Korunmasında Sporun Fayda ve Önemi. s. 46, Nehir Yayıncılık, Ankara, 1995.
5. Aracı H. Okullarda Beden Eğitimi. s. 14, 6.Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2006.
6. Öztürk F. Toplumsal Boyutlarıyla Spor. s. 40,53, Bağırgan Yayınevi, Ankara, 1998.
7. Akın A. Özgüven Ölçeğinin Geliştirilmesi Ve Psikometrik Özellikleri. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2007;7(2): 167 – 176.
8. Tiryaki Ş. Spor Psikolojisi. s. 134-137, Eylül Kitap ve Yayınevi, Ankara, 2000.
9. Pehlivan Z, Konukman F. Beden Eğitimi Öğretmenleri ile Diğer Branş Öğretmenlerinin Problem Çözme Becerisi Açısından Karşılaştırılması, Ankara Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 2004;2: 16-23.
10. İçten B, Kuruç Z, Kocaekşi S. 6 Haftalık Egzersiz Öncesi ve Sonrası 12-15 yaş Aralığındaki Çocukların Benlik Saygısındaki Değişim. 9. Uluslararası Spor Bilimleri Kongresi Bildiri Kitabı, s. 944, 9. Uluslararası Spor Bilimleri Kongresi, Muğla, 3-5 Kasım, 2006.
11. Gün E. Spor Yapanlarda ve Spor Yapmayan Ergenlerde Benlik Saygısı. Adana, Çukurova Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2006.
12. Holloway J, Baechle T. Strength Training For Female Athletes, Journal of Sport Medicine, 1990;24: 216-228.
13. Karakaya I, Coşkun A, Ağaoğlu B. Yüzücülerin Depresyon, Özsaygı ve Kaygı Düzeylerinin Değerlendirilmesi, Anadolu Psikiyatri Dergisi, 2006;7:162-166.
14. Danish S, Taylor TE, Fazio RJ. Enhancing Adolescent Development Through Sports and Leisure. pp. 92-108, Blackwell Handbook of Adolescence, Blackwell Publishing Ltd., Oxford, USA, 2003.
15. Altunbaş Ç. Beden Eğitimi ve Spor Yüksek Okulu Öğrencilerinin Özsaygı Düzeyleri ve Akademik Başarıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Sivas, 2006.

**ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN OKUL MÜDÜRÜ KAVRAMINA YÖNELİK
METAFORİK ALGILARI**

SECONDARY SCHOOL STUDENT'S METAPHORIC IMPRESSION RELATED TO THE
CONCEPT OF SCHOOL MANAGER

Öğrt. Rabia ERİŞ

Albayrak Ortaokulu

ÖZET

Bu çalışmanın amacı ortaokul öğrencilerinin “müdür” kavramına ilişkin algılarını ortaya çıkarmaktır. Çalışmada nitel araştırma desenlerinden Fenomenoloji (Olgu bilim) deseni kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemine göre belirlenmiş 2018-2019 eğitim-öğretim yılında Siirt’in Kurtalan ilçe merkezinde yer alan bir ortaokulda öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri “Okul müdürü gibidir. Çünkü.....” ifadesinin yer aldığı form ile toplanmıştır. Araştırmanın verileri içerik analizi ile değerlendirilmiştir. Yapılan analiz sonucunda ortaokul öğrencilerinin okul müdürü kavramına yönelik çok sayıda metafor ürettiği ve bu metaforların olumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Metafor, Okul Müdürü, Ortaokul, Fenomenoloji

ABSTRACT

The aim of this study is to reveal perceptions of the “principal” concept of secondary school students. In the study, qualitative research patterns were used in the phenomenon of phenomenology (case science). The Working Group of the study is determined according to the method of easy accessible sampling, the students who are studying in a secondary school located in Kurtalan District center of Siirt in 2018-2019 academic year. The data of the research was collected by using a simple sentence of metaphorical data collection which is “school manager..... Follows. Because.....”. The data of the research has been evaluated by content analysis. As a result of the analysis, secondary school students produced a large number of metaphors for the concept of the school manager and the conclusion that these metaphores were positive.

Key Words: Metaphor, School Principal, Middle School, Phenomenology

1.GİRİŞ

Eğitim kişinin davranışlarında bir amaca bağlı olarak yeni davranışlar kazanmasını sağlayan kendi deneyimleri yoluyla istenilen davranışların meydana getirilmesi sürecidir (Kalaycı, 2000). Durkheim'e (2010, akt; Mialaret)'e göre eğitim, "Yetişkin neslin, henüz sosyal hayat için yeteri kadar olgunlaşmamış olan, genç nesiller üzerine uyguladığı eylemdir. Çocuklarda, yaşadıkları sosyal çevrenin ve mensubu oldukları toplumun onlardan istediği fiziksel, zihinsel ve ahlaki özelliklerin ortaya çıkmasını amaç edinmiştir." diye belirtmiştir. Eğitim yaşam boyu sürmektedir ve insanlığın doğuşundan beri var olmaktadır. Günümüzde okullar bireylerin yeni davranışlar oluşturmada ya da davranışlarını değiştirmede sorumludur (Taymaz, 2003). Okul belirli bir insan grubuna, belirli bir mekanda, belirli amaçlara bağlı olarak belirli rol yapısı ile programlı olarak belirli sürede ve planlara uygun olarak eğitim-öğretim hizmeti sunan toplumsal bir hizmet örgütüdür (Şişman ve Turan, 2005). Bu hizmet örgütü eğitim sistemlerinin vazgeçilmez ve en temel ögesidir.

Eğitim sistemlerinde yapılacak ya da yapılan değişikliklerin uygulamaların ilk uygulandığı yer okullardır (Arslan, 2008). Okul insan üzerinde çalışarak küçük yaşlardan itibaren insanın değişmesini farklılaşmasını sağlar ve bu durum okulu diğer kurumlardan ayıran en önemli en temel özelliktir. Okulun bu ayrıcalıklı, özel ve etkili konumu, aynı zamanda okul yöneticiliğinin önemini ön plana çıkarmaktadır (Açıkalın, 1998). Okulların beklentileri karşılayabilmesi, eğitim amaçlarını ulaştırarak verimliliğin ve kalitenin artarak toplumsal gelişme ve değişim sağlanmasında en önemli rol okul yöneticisine aittir (Taymaz, 1995). Okul yöneticisi çalışanların eş güdümlü çalışmasını sağlayarak onlar arasında iletişim kuran, yapılan etkinlikleri değerlendirerek okulunu başarılı ve etkili seviyeye ulaştırmaya çalışan, hayatı bütün olarak algılayarak gelecek merkezli düşünen ve bunu öğretme öğrenme süreci ile bütünleştirebilen kişidir (Başar, 1995). Okul yöneticisinin görevi sadece yasa ve yönetmelikleri uygulayıp resmi işlemleri yapmak ya da sadece öğrenci başarısını arttırmaya çalışmak değildir. Geleneksel sorumlulukların ötesine çıkarak okulu geleceğe hazırlamalıdır (Arslan, 2008). Okul yöneticilerinin görevi okulun bulunduğu çevrenin farklı yapısını ve özelliklerini göz önünde bulundurarak, okuldaki tüm madde ve insan kaynaklarını verimli bir şekilde kullanarak okulları belirli bir amaç etrafında birleştirir (Akçay, 2003). Okulda insan ve madde kaynaklarını en etkili şekilde kullanabilmek okulun amaçlarına uygun şekilde devamını sağlar. Okul yöneticisinin bunu elde edebilmesi yönetim kavramlarını ve süreçlerini iyi bilerek tüm çalışanlarla birlikte bunların davranışa dönüşmesini sağlamalıdır. Okul içinde ve çevresindeki kişi ve grupları bilimsel yolları kullanarak okulun amaçlarına uygun eyleme geçirebilmesi için okul müdürünün iyi yetişmiş olması gerekir. Okul müdürlerinin görevlerini başarılı bir şekilde yapabilmeleri için okulda çalışan ve iletişim halinde bulunan tüm personelin beklentilerini göz önünde bulundurmalıdır. Okul müdürünün gösterdiği her davranış ilişki içinde olduğu grup tarafından algılanır, izlenir ve anlamlandırılır (Bursalıoğlu, 2005).

Dış dünyadan gelen uyarıların farklı şekilde yorumlanması, ifade edilmesi, karşıdaki insanların tutum ve davranışlarını fark etmesini sağlar. Zihinsel algıları ifade etmenin pek çok yolu vardır. Bu farklı anlamlandırma ve ifade etme biçimlerinden bir tanesi de "metaforlardır" (Kösterelioğlu, 2014). Metaforlar bir şeyin başka bir şeye benzetilmesi için kullanılan zihinsel araçlardır ve bireylerin kişisel tecrübelerine anlam vererek olayların meydana gelişini ile ilgili düşüncelerimizi yapılandırarak yönlendirip kontrol etmekte kullanılır (Saban 2004). Metafor söylenmek istenileni etkileyici bir şekilde daha az kelimeyle ifade edebilmektir. Olayları farklı yönleri ile görmeyi, özgün düşünmeyi ve bu düşünceleri

aktarmada önemli bir araçtır (Girmen, 2007). Metaforlar soyut fikirleri somutlaştırarak bilgiye yeni bir bakış açısıyla bütünsel olarak yaklaşmayı ve anlaşılmayan değerlendirmeleri şekillendirerek sunmayı sağlar (Jacobs & Heracleous, 2006). Metaforlar özgür düşünme sistemini geliştirirken düşündüklerimizi tek bir kelimeyle ifade edip farkına varılmayan detayların anlamlandırılıp sorunlara yanıt bulma aracı olarak kullanılır (Koç, 2014). Metaforlar bireylerin duygu, düşünce ve isteklerini daha anlaşılır ve kolay kılarak bireylerin ifadeleri güçleştirdiğinde devreye girerler. Metaforlarda önemli olan bir kavramın başka kavramların özellikleriyle ve özüyle yapılandırılması anlamlandırılması, somut ve anlaşılır şekilde sunulmasıdır (Gedikli, 2014).

Alan yazın incelendiğinde müfettiş (Döş, 2010), öğrenci (Köksal, 2010), öğretmen (Oğuz, 2009), yönetici (Cerit, 2008) gibi eğitim sistemini temsil eden kavramlarla ilgili metafor çalışmaları bulunmaktadır. Okul müdürlerinin okulun her çalışanı ile özellikle öğrencilerle olan ilişkileri, öğrencilerin okul müdürünü nasıl algıladıklarının belirlenmesi müdürlerin eğitim öğretim sürecindeki rol ve sorumluluklarından mana çıkarmalarına yardımcı olacaktır. Okul müdürlerine ilişkin metaforik algılama ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde zihinsel algıların ortaya çıkarılmasının okulların nasıl yönetildiğinin ve okul müdürlerinin nasıl bir yönetim anlayışı içinde olduklarını ortaya çıkarması bakımından önemlidir. Öğrencilerin gözünde okul müdürlerinin hangi rollere sahip olduğunun tespit edilerek yönetim niteliklerinin belirlenmesine destek olacaktır. Bu araştırmanın amacı ortaokul öğrencilerinin okul müdürü kavramına ilişkin metaforik algılarının tespit edilmesidir.

1.1. OKUL

Toplumların gelişme sürecinde bireylerin özgürce ve refah içinde yaşayabilmesini sağlayacak eğitimi aile yardımıyla ya da kendi kendilerinin almalarının mümkün olmadığını anlaşılması okul kurumlarını ortaya çıkarmıştır (Yalçın, 2011). Şişman ve Turan (2005)'a göre "okul çevresinden aldığı başta öğrenci kaynağı olmak üzere diğer kaynakları (program, öğretmen, teknoloji vb.) belli alt sistemler yardımıyla işe koşan, çevreye eğitim hizmeti ve eğitilmiş insanları ürün olarak sunan, kendi işleyişini değerlendirerek dönütler sağlayan, bu doğrultuda program ve süreçlerini gözden geçirerek gerektiğinde değişiklikler yapmak suretiyle varlığını sürdürmeye çalışan açık sosyal bir sistemdir." Bir toplumda yaşayan bireylerin eğitilmeleri ile yetkilendirilmiş kurumların ortak adı okuldur ve okul kavramı küreselleşen dünyada bilgi ve teknolojinin hızla ilerlemesi sebebiyle daha da önemli hale gelmiştir. Yapılan araştırmalar, bireylerin okula devam etmesinin ve aldıkları eğitimin niceliksel ölçüsünün, davranışları ve gelişim düzeyleri üzerinde etkisinin önemli olduğu göstermektedir. (Fogelman, 1978). Okul, bilgi beceri olumlu istendik davranışların verildiği kurumlardır. Okul insanların birbiriyle ilişkileri ve toplumsal ilişkileri düzenleyen ve "eğitsel düzenlemelerde öğrencilerin potansiyellerinin en üst seviyesine ulaşmalarını sağlamak için, okul, aile ve topluluk yaşamında öğrenciye destek sağlamayı amaçlar." (Constable, 2009; akt., Richard ve Sosa, 2014). Kısaca topluma faydalı, ailesini, ülkesini seven bireyler yetiştirmeyi amaç edinmiş yapılar bütünüdür. Bilinçli vatandaş olarak eğitilen bireyler başkalarına değer vermeyi, bu değerlerle beraber yaşamayı okul da öğrenirler. Dolayısıyla özgür, karar verebilme iradesini kullanan, okumuş bireyler çözüm odaklı düşünme becerilerine de sahip olurlar. Okul yalnız bilgiyi aktaran öğreten kurumlar olmayıp, toplumun kültürünü de gelecek kuşaklara aktaran bir işleve sahiptir. Eğitim sistemlerinde yapılacak ya da yapılan değişikliklerin uygulamaların ilk uygulandığı yer okullardır. (Arslan, 2008).

1.2 OKUL MÜDÜRÜ

Ortak amaçları yerine getirmek için bir araya gelmiş bireylerden oluşan okulun temel bileşenleri öğretmenler, öğrenciler, veliler ve okul yöneticileridir. Bu temel bileşenleri ortak amaçlar doğrultusunda koordine etmek, eyleme geçirmek, insan ve madde kaynaklarını en iyi şekilde kullanarak devamlılığı sağlamakla görevli kişi okul müdürleridir. Okul müdürlüğü ilk olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde meslek olarak ortaya çıkmıştır. Okul yöneticisi çağdaş eğitim anlayışıyla eğitim süreçlerinin ülke çıkarları ile paralel bir şekilde yürütülmesine katkıda bulunan, çalışanların eş güdümlü çalışmasını sağlayıp aralarında bağ kuran, okulun verimli ve başarılı bir seviyeye ulaşmasını sağlayan kişidir (Kaya, 1984).

(Arslan, 2008) okul yöneticisinin görevlerini şu şekilde sıralamıştır:

- Kurumun fiziksel ortam ve eğitim durumu bakımından ihtiyaçlarını tam olarak karşılamak,
- Kurumda görev yapan personelin uyumlu bir şekilde çalışmasını sağlamak,
- Personelin mesleki ve kişisel gelişimlerine yardımcı olmak,
- Kurumun ve kurumun bulunduğu çevrenin sağlıklı iletişim kurarak gelişmesine katkı sağlamak,
- Kurumun ihtiyaçlarını tam ve doğru olarak saptamak ,
- Çevresindeki diğer kurum yöneticileriyle işbirliği yaparak yapılan çalışmalarını değerlendirmek,
- Eğitim ve öğretim programlarının hazırlanmasına ve uygulanmasına katkıda bulunarak programların uygulanabilirliğini değerlendirmek,
- Okulun amaçlarını belirlemek, açıklamak ve bu amaçların yerine getirilmesini kontrol etmek,
- Okulu eğitim-öğretim ortamına hazır bir hale getirmek,

Okul müdürleri okul yönetiminden birinci derecede sorumlu olan kişidir ve “okulların işleyişleri konusunda yasalar çerçevesinde karar alma, plan yapma, personel arasında işbölümü, eşgüdüm ve etkili iletişim sağlama, örgütlenme, denetleme, değerlendirme ve yöneltme gibi yönetsel” iş ve işlemleri yaparlar (Kayıkçı, 2008). Okul müdürlerinin yalnızca yönetmeliklere kuramsal çerçeveye bağlı kalmadan çevrenin değişmesiyle değişen ve yenilenen talepleri de karşılayabilmeleri gerekmektedir. Okul müdürleri okulun tüm personelinin okulun ortak amaçları doğrultusunda bütünleştirir, güdümler ve etkili, güçlü okul olabilmek için toplumu değişmeye ikna ederler (Arslan, 2002).

1.3 METAFOR

İnsanoğlu belirli bir toplumda yaşar ve toplumdaki diğer pek çok insanla iletişim halindedir. Bu iletişimi kurabilmek, düşüncelerini rahat bir şekilde ifade ederek karşıdakine aktarabilmek insanların en büyük ihtiyacıdır. Düşüncelerimizi ifade etmenin bir yolu olan metaforlar “bir şeyin başka bir şeye benzetilmesi” olarak tanımlanır (Akkaya,2011). Metaforlar zihinsel araçlardan biridir ve düşüncelerimizi yapılandırarak yönlendirir, olayların meydana gelişini ve işleyişini kontrol eder (Saban, 2004). Düşüncelerimizi ifade etmekte zorlandığımızda metaforlar devreye girer. Kendimizi daha iyi ifade etmemizi sağlarken, isteklerimizi, duygu ve düşüncelerimizi daha kolay ve anlaşılır olmasını sağlarlar. Metaforlar kavramların başka kavramların özellikleriyle anlamlandırılmasını, daha somut ve anlaşılır halde sunulmasını sağlarlar. Kişisel tecrübelerimize anlam vermeyi sağlarken aynı zamanda iki olay veya iki durum arasında anlam bağı kurarak olayların anlaşılmasını kolaylaştırır (Gedikli, 2014).

Metaforlar yaratıcı olarak kavramlarla ilgili farklı anlamlara ulaşmamızı sağlar ve bunu yaparken bizlere gerçeklikle ilgili yeni şeyler gösterir. Yaşadığımız dünyaya farklı bir gözle bakmamızı sağlayan metaforlar çevremizi kavramaya, güçlü zihinsel modeller oluşturmaya yardım ederler (Çil, 2018). Metaforlar bireyleri yaratıcı düşünmeye, dilin zenginliklerini keşfetmeye, farklı açılardan düşünmeye ve hayal güçlerini kullanmaya sevk ederler. Metafor ile öğrenciler eski ve yeni bilgileri arasında bağ kurarak zihinlerinde var olan şemanın yeni bilgilerle şekillenmesini sağlarlar. Bu şekilde öğrencinin kişisel deneyimleri, geçmiş öğrenmeleri ile yeni öğrenilen kavramlar arasında güçlü bağlantılar kurarak öğrenme sürecinin kalitesini daha da artırmaktadır. (Arslan ve Bayrakçı, 2006). Tek bir cümlede etkili ve vurgulu birçok anlam taşıyan metaforlar çeşitli özelliklere sahiptir. Genelde soyut ve kavramsal olması, düşünce gücünün önemli bir kısmını oluşturması, yaratıcılık gerektirerek genelde bilinçdışı olması, günlük yaşamdaki deneyimlerimizle temellenmesi metaforların sahip olması gereken özelliklerdendir (Lakoff ve Jhonson, 2005).

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Ortaokul öğrencilerinin okul kavramına ilişkin metaforik algılarını tespit etmek amacıyla ortaya çıkan Araştırmada nitel bir yöntem olan olgu bilim (fenomenoloji) yöntemi kullanılmıştır. Fenomenoloji yaklaşımın etkililiği Şahsi tecrübelerinden meydana gelmektedir. Bu yaklaşımda araştırmacı katılımcıların olaylara yükledikleri anlamlarla bireylerin algılamalarını inceleyerek kişisel tecrübeleri ile ilgilenmektedir (Baş, Akturan 2013).

2.2. ARAŞTIRMA MODELİ

Bu Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılacaktır. (Yıldırım 1999). Nitel araştırmalarda tümevarım ilkesi hakimdir. Araştırmacı topladığı tanımlayıcı ve iç içe geçmiş ilişkilerle ilgili detaylı bilgilerden yola çıkarak incelediği probleme ilişkin topladığı verilerle anlamlı bir yapı oluşturma, ana temaları ortaya çıkarma, topladığı verilerden yola çıkarak bir teori oluşturma çabası içindedir. (Glaser ve Strauss, 1967). Nitel araştırma nitel veri toplama yöntemleri olan doküman analizi, gözlem, görüşme yöntemlerinin kullanıldığı, olayların ve algıların doğal ortamda esnek, gerçekçi, derinlemesine betimlenerek ve bütüncül şekilde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma türü olarak tanımlanabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Nitel araştırma insan davranışlarını veya deneyimlerini tanımlamak için sözcükleri veri olarak kullanır. Nitel Araştırmadaki Amacımız: kendi toplumsal çevrelerini yaratmada nasıl davrandıklarını anlamaya çalışmaktır. Ayrıca toplum içinde yaşamaları, dünyayı nasıl gözlemledikleri nasıl algıladıkları yönünde anlamaya çalışmaktadır. Bu perspektiften baktığımızda nitel araştırmayı “araştırmacının kendiliğinden, doğal olarak oluşan olguları tüm karmaşıklığı içinde incelemesi, irdelemesi” olarak söylemek uygundur. (Fraenkel ve Warren, 2000). Bir başka deyişle nitel araştırma, kuram oluşturmaya temel alan bir anlayışla sosyal olguları kendi bütünlüğü içinde, bağlı buldukları doğal çevrede araştırmayı ve anlamayı ön plana alan yaklaşımdır. Nitel araştırmalarda araştırmacı toplanan verilerden yola çıkarak daha önceden bilinmeyen bir takım sonuçları birbiri ile ilişkisi içinde açıklayan bir modelleme çalışmasıdır (Glaser, 1978). Nitel araştırmalarda araştırmacı esnektir ve toplanan verilere göre araştırma sürecini yeniden biçimlendirir ve tümevarıma dayalı bir yaklaşım izler (Yıldırım ve Şimşek, 2013).

Nitel araştırmaların en çok karşımıza çıkan yedi özelliği vardır:

- Doğal ortama duyarlı olma,
- Araştırmacının katılımcı olması,
- Bütüncül ve derinlemesine yaklaşım,
- Algıların ve olguların ortaya konması,

- Araştırma deseninde esneklik ve özgürlük,
- Tümevarımcı analiz,
- Nitel veri (Yıldırım ve Şişek, 2013).

Nitel araştırmalar yapılırken araştırmacılar verileri birinci elden kendileri toplayarak alanda zaman harcarlar. Dolayısıyla araştırmacı araştırma yapılırken araştırma sürecinin bir parçası haline gelir. Burada önemli nokta araştırmacının araştırma verilerini öznel bir yaklaşımdan uzak objektif yaklaşımını kaybetmeden toplayabilmesidir. Nitel araştırmalarda toplanan veriler birbirlerini tamamlar nitelikte olmalıdır. Bütünü oluşturan parçaların toplamdan daha fazla anlam ifade etmesinden hareketle araştırma konusu bütüncül olarak belirlenir ve analiz edilir (Bogdan ve Biklen , 1992; akt. Yıldırım, 1999). Nitel araştırmalarda araştırmaya katılan çalışma grubunun düşünceleri, algıları ve deneyimleri konuya dahil edilerek çevreyi nasıl algıladıklarını ve ne şekilde yordama yaptıkları saptanmaya çalışılır. Nitel araştırmalarda araştırma verileri birbirinden koparılmaz. Araştırmaya katılan çalışma grubu önemli bilgi kaynağı olduğu kabul edilir ve esnek bir tutum izlenerek çalışma grubunun vereceği cevaplar önceden belirlenen sorularla sınırlandırılmaz. Bu şekilde mümkün olduğunda ayrıntılı ve derinlemesine bilgi toplanmaya çalışılır (Yıldırım, 1999).

Nitel araştırmalarda, araştırma deseni oluşturmak zor ve en önemli adımlardan biridir. Çünkü nitel araştırmalarda araştırma süreci açık olarak belirli değildir. Nitel araştırma “genel olarak problem belirleme, bilgi toplama aracını oluşturma, bilgi toplama ve bu bilgileri açıklama ve yorumlama” aşamalarından oluşur. Ancak, araştırmanın başında oluşturulan kavramsal ve yöntemsel yapı durumsal ve bağlama özgü olmasından dolayı süreç içerisinde değişikliklere uğrayabilir. Yani, araştırma süreci içerisinde yeni yöntemlere başvurulması gerekebilir, yeni problemler ortaya çıkabilir araştırmanın yönü değişebilir (Maxwell, 1996; akt. Yıldırım 1999).

Yapılan bu çalışmada nitel araştırma yöntemi desenlerinden biri olan Olgubilim (Fenomenoloji) deseni kullanılmıştır. Olgubilim (Fenomenoloji) deseni farkında olduğumuz ancak ayrıntılı bir şekilde derinlemesine bir anlama biçimine sahip olmadığımız olgulara odaklanmaktadır. Olgular yaşadığımız dünyada yönelimler, kavramlar, durumlar, algılar, deneyimler, olaylar gibi çeşitli şekillerde karışımıza çıkmaktadır. Bu olgularla günlük hayatımızda sıkça karşılaşırız. Ancak bu tanışıklık olguları tam olarak anladığımız anlamına gelmez. Tam anlamıyla kavrayamadığımız bize tümüyle yabancı olmayan olguları araştırmak için olgubilim (Fenomenoloji) uygun bir nitel araştırma desendir. Nitel araştırmaların doğasına uygun olarak olgubilim deseni kesin ve genellenebilir sonuçlar ortaya koymayabilir. Ancak bir olguyu daha iyi anlamamıza tanımamıza yardımcı olacak açıklamalar, yaşantılar ve örnekler ortaya koyabilir (Yıldırım ve Şişek, 2013). Fenomenolojinin temel amacı nesnenin gerçek doğasını anlamak, bir fenomenle ilgili bireysel deneyimleri evrensel nitelikteki bir açıklamaya indirgemektir. Araştırmacılar fenomeni tanımlar, fenomenle ilgili deneyime sahip olan kişilerden veri toplar ve bütün bireylerin deneyimlerinin özünü tanımlayan bütüncül bir betimleme yapar bu betimleme onların “neyi”, “nasıl” deneyim ettiklerinden oluşur (Moustaakas, 1994).

2.3. ÇALIŞMA GRUBU

Araştırmanın çalışma grubu amaçlı örneklem yönteminden kolay ulaşılabilir (rastlantısal) örnekleme ile seçilmiştir. Amaçlı örnekleme zengin bilgi sağlayacak bir durumu derinlemesine çalışabilmek veri kaynaklarının seçilmesi oluşturulur. Araştırmacının yanıt aradığı sorularla ilgili önemli bilgiler öğrenmesini kolaylaştırmak için zengin bilgi kaynağı olan durumlara ihtiyaç vardır (Patton, 2002). Amaçlı örneklem yöntemlerinden biri olan kolay ulaşılabilir durum örneklemesinin kullanılmasının nedeni ise araştırmaya hız ve pratiklik kazandırmasıdır. Kolay ulaşılabilir durum örnekleme, araştırmacının diğer örnekleme yöntemlerini kullanma imkanının olmadığı durumlarda kullanılır (Yıldırım, Şimşek, 2013). Çalışma grubunu 2018-2019 eğitim-öğretim yılında Siirt'in Kurtalan ilçesinde merkezde bulunan bir okul ile merkeze bağlı bir köy okulunda öğrenim gören ortaokul öğrencileri oluşturmaktadır.

2.4. VERİ TOPLAMA ARACI

Araştırmaya katılan orta okul öğrencilerinin okul müdürü kavramına ilişkin metaforik algılarını ortaya çıkarmak için veri toplama aracı olarak açık uçlu soruların yer aldığı yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Form iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde sınıf seviyesi, ikinci bölümde “okul müdürügibidir/ benzetmektedir, çünkü” cümlesini tamamlamaları istenmiştir. “Görüşme formu yöntemi, benzer konulara yönelmek yoluyla değişik insanlardan aynı tür bilgilerin alınması amacıyla hazırlanır” (Patton, 1987; akt. Yıldırım, 1999). Yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi önceden sorulmuş soruları sorma, sorularla ilgili daha ayrıntılı bilgi almak için cevaplara sadık kalarak ek sorular sorma özgürlüğüyle kullanılan bir yöntemdir. Araştırmacının soruları veya konuları belirli bir öncelik sırasına koyması zorun değildir. Araştırmacı görüşme sırasında isterse sohbet tarzı bir yöntem benimseyerek bazı konuların ayrıntısına girebilir, sorulan soruların cümle yapısını veya sırasını değiştirebilir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Yarı yapılandırılmış görüşmeler katılımcının kendi düşünceleriyle algıladığı dünyayı anlatmasını sağlar. Bu amaçla algılanan dünyaya ulaşmak için sorular çoğunlukla açık uçlu olmalıdır (Merriam, 2013). Bu amaç doğrultusunda ilk önce metafor kavramı ve form ile ilgili öğrencilere farklı alanlardan örnekler verilmiştir. Verilen örneklerden sonra formlar öğrencilere dağıtılarak cümleyi tek bir metafor kullanarak düşüncelerini yazmaları istenmiştir. “Metafor çalışmalarında “gibi” kavramı genellikle metafor konusu ile metafor kaynağı arasındaki benzerliği daha net bir şekilde ortaya çıkarabilmek için kullanılmaktadır. Bu araştırmada “çünkü” kavramına da yer verilerek yapılan benzetmeler için mantıklı bir sebep üretmeleri istenmiştir” (Çapan, 2010).

2.5. VERİLERİN ANALİZİ VE YORUMLANMASI

Verilerin çözümlenmesinde içerik analizi yöntemi esas alınmıştır. Araştırmada elde edilen veriler arasında ilişkilere ulaşabilmek amacıyla içerik analizi kullanılmıştır. Çalışma grubunda elde edilen veriler ilk olarak “kodlama ve ayıklama” aşamasından geçirilmiştir. Bu aşamada çalışma grubunun ürettikleri metaforlar kodlanmıştır daha sonra araştırmanın amacına uygun olmayan metaforlar elenmiştir. 84 kişiden oluşan çalışma grubu tarafından üretilen metaforlardan araştırmanın amacına uygun 30 metafor üzerinden yürütülmüştür. Analizin ikinci aşaması “derleme aşaması” yapılmıştır. Daha önce hazırlanmış olan metaforlar listesinden birer örnek ifade seçilmiştir. Analizin üçüncü basamağında katılımcı ortaokul öğrencilerinin okul müdürü kavramına yönelik algısı ile ilgili ürettikleri metaforlar gruplandırılarak 8 farklı kavramsal kategori oluşturulmuştur. Ardından örnek ifadelerle sıkça yer verilerek araştırmanın geçerlik ve güvenilirliğinin artırılması esas alınmıştır. Son olarak

verilerin analizi tamamlandıktan sonra raporlaştırılmak üzere bilgisayar ortamına aktarımı sağlanmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde ortaokulda okuyan öğrencilerin okul müdürü kavramına karşı algısına ilişkin geliştirdikleri metaforlar ve bu metaforlardan yola çıkılarak geliştirilen farklı kavramsal kategorilere sahip olduğu özellikler katılımcıların ürettiği metaforlar verilerek açıklanmıştır.

3.1. MÜDÜR KAVRAMINA YÖNELİK ÜRETİLEN METAFORLAR

3.2. MÜDÜR KAVRAMINA İLİŞKİN METAFORLARIN KATEGORİLERE GÖRE DAĞILIMI

5.Sınıf Öğrencilerinin Okul Müdürü Kavramına Yönelik Ürettikleri Metaforlar

Sıra No	Metafor	(f)	%
1	SEVECEN BİRİ	5	
2	BABA	4	
3	YÖNETİCİ	4	
4	GİRİŞİMCİ	2	
5	ARKADAŞ	2	
6	BEYİN	1	
7	BAŞKAN	1	
8	ÖĞRETMEN	1	
TOPLAM		20	

20 kişiden oluşan 5. Sınıf öğrencileri okul müdürü kavramı ile ilgili 8 Metafor üretmiştir. Üretilen metaforlar Sevecen Biri (5), Yönetici (4), Baba (4), Girişimci (2), Arkadaş (2), Beyin (1), Başkan (1), Öğretmen (1) şeklinde sıralanmaktadır. Kategorilere uygun olarak üretilen metafora ilişkin örnekler aşağıda verilmiştir.

“Müdür yönetici gibidir; o bizi her zaman korur ve isteklerimizi yerine getirir.”

“Müdür yönetici gibidir; çünkü okulu yönetiyor bize bakıyor, okula bakıyor, güvenliğimizi sağlıyor.”

“Müdür baba gibidir; çünkü bizi düşünür, iyiliğimizi ister.”

“Müdür baba gibidir; çünkü ne kadar yardıma ihtiyacımız olsa hep yardımımıza koşar, hep bizim için en iyi yolu seçer, hep iyiliğimizi düşünür.”

“Müdür çalışkan ve girişimci gibidir; çünkü asla pes etmez.”

“Müdür beyin gibidir; çünkü beyin vücudu müdür okulu yönetir.”

- “Müdür bir dost ve arkadaş gibidir; çünkü o herkesi sever ve onlara yardım eder.”*
“Müdür yönetici gibidir; çünkü okulu yönetir.”
“Müdür dost ve arkadaş gibidir; çünkü bize sevecen yaklaşır.”
“Müdür sevecen biri gibidir; çünkü çocukları, öğretmenleri sever onlarla ilgilenir.”
“Müdür girişimci gibidir; çünkü okuldan o sorumludur.”
“Müdür iyi biri gibidir; çünkü sakin ve sabırlıdır.”
“Müdür öğretmen ve yönetici gibidir; çünkü neyin nasıl olacağını öğretir ve okulu yönetir.”
“Müdür çok iyi bir öğretmen gibidir; çünkü bizim için çok çalışır, eşyalar getirir.”
“Müdür sevgi dolu iyi kalpli biri gibidir; çünkü bizleri çok sever.”
“Müdür sevecen biri gibidir; çünkü bizleri ve okulu çok sever.”
“Müdür babamız büyüğümüz gibidir; çünkü ne istesek yapar, bizi sevip sayar, bir şeye ihtiyacımız olduğunda verir ve çalışkan olmamızı ister.”
“Müdür babamız gibidir; çünkü okulu yönetir ve sorun olduğunda yönetir.”
“Müdür bir başkan gibidir; çünkü güler yüzlü, disiplinlidir, ayrımcı değildir.”
“Müdür iyi ve dürüst sevecen biri gibidir; çünkü okulu korur, bizim için çalışır.”

6.Sınıf Öğrencilerinin Okul Müdürü Kavramına Yönelik Ürettikleri Metaforlar

Sıra No	Metafor	(f)	%
1	YÖNETİCİ	11	
2	BABA	4	
3	İYİ BİRİ	3	
4	BAŞKAN	2	
TOPLAM		20	

20 kişiden oluşan 6. Sınıf öğrencileri okul müdürü kavramı ile ilgili 5 Metafor üretmiştir. Üretilen metaforlar Yönetici (11), Baba (4), İyi Biri (3), Başkan (2) şeklinde sıralanmaktadır. Kategorilere uygun olarak üretilen metafora ilişkin örnekler aşağıda verilmiştir.

- “Müdür arkadaş gibidir; çünkü bize hep arkadaş gibi davranır.”*
“Müdür yönetici gibidir; çünkü okulumuzu ve bizleri yönetir.”
“Müdür yönetici gibidir; çünkü bizi çok iyi yönetir.”
“Müdür yönetici gibidir; çünkü okulu yönetir.”
“Müdür başkan gibidir; çünkü okulu n iyi şekilde yönetmeye çalışır.”
“Müdür yönetici gibidir; çünkü bizi doğru yola iletir, bizim doğru bir insan olmamızı ister.”
“Müdür iyi bir yönetici gibidir; çünkü okul düzeni daima iyi olsun diye uğraşır.”
“Müdür yönetici gibidir; çünkü okulun eksiklerini giderir, bizleri sever, her işi yapar.”
“Müdür yönetici gibidir; çünkü okulu yönetir.”
“Müdür çok anlayışlı bir insan gibidir; çünkü bizimle ilgilenir ve okulu çok iyi yönetir.”
“Müdür çok iyi bir yönetici gibidir; çünkü okulumuza etkinlikler düzenler, okul binasını temiz tutar, okul bahçesini renklendirir, oyun potaları kurar.”
“Müdür çok iyi ve sorumluluk sahibi biri gibidir; çünkü okula zamanında gelir, iyi bir insandır, ailemiz kadar severiz.”
“Müdür çok samimi biri gibidir; çünkü onunla hemen iletişim kurabiliriz, okulda ne zorluk varsa ona söyleyebiliriz.”
“Müdür yönetici gibidir; çünkü okulu yönetir, okulun sorunlarıyla ilgilenir.”
“Müdür yönetici gibidir; çünkü okulu yönetir.”

“Müdür annemiz ve babamız gibidir; çünkü tüm sorunlarımızla ilgilenir ve bize çok iyi davranır.”

“Müdür cumhurbaşkanı gibidir; çünkü bize görevi olan şeyleri verir, bize yardımcı olan en büyük kişidir.”

“Müdür baba gibidir; çünkü eksikleri tamalar, kırılan bir eşyayı tamamlar.”

“Müdür yönetici gibidir; çünkü okulun sorunlarını çözer.”

“Müdür baba gibidir; çünkü bize çok iyi davranır, bir sorunumuz olduğunda bize yardım eder.”

“Müdür baba gibidir; çünkü çok anlayışlı ve iyi bir insan gibidir.”

7.Sınıf Öğrencilerinin Okul Müdürü Kavramına Yönelik Ürettikleri Metaforlar

Sıra No	Metafor	(f)	%
1	BABA	9	
2	YÖNETİCİ	6	
3	ABİ	2	
4	ÇİFTÇİ	1	
5	LİDER	1	
TOPLAM		19	

19 kişiden oluşan 7. Sınıf öğrencileri okul müdürü kavramı ile ilgili 5 Metafor üretmiştir. Üretilen metaforlar Baba (9), Yönetici (6), Abi (2), Lider (1), Çiftçi (1) şeklinde sıralanmaktadır. Kategorilere uygun olarak üretilen metafora ilişkin örnekler aşağıda verilmiştir.

“Müdür baba gibidir; çünkü her sorunumuza çözüm bulup bizimle ilgilenir.”

“Müdür iyi bir yönetici gibidir; çünkü okulu çok iyi yönetir, okula sahip çıkar, iyi huylu bir insandır.”

“Müdür baba gibidir; çünkü nasıl evimizde babamız bizi yönlendiriyor bizi seviyorsa ikinci evimizde yani okulda müdür babamız gibidir.”

“Müdür çok iyi bir yönetici gibidir; çünkü okulu çok iyi yönetir.”

“Müdür iyi bir yönetici gibidir; çünkü okulu sıkıntılar karşısında çok iyi yönetir.”

“Müdür iyi bir yönetici gibidir; çünkü okulla çok iyi ilgilenir.”

“Müdür benim için abi gibidir; çünkü bize her zaman destekçi olmuştur.”

“Müdür liderimiz gibidir; çünkü okulu çok iyi yönetir.”

“Müdür benim için çok iyi bir baba gibidir; çünkü bize çok iyi davranır.”

“Müdür bizim için baba gibidir; çünkü her baba çocuklarını büyütür, gelecekleri için eğitir.”

“Müdür yönetici gibidir; çünkü okulu çok iyi yönetir.”

“Müdür çiftçi gibidir; çünkü bize bildiği bitin şeyleri verir. Ondan sonra bizim o bilgileri aklımızda tutup gelişmemizi sağlar.”

“Müdür çok iyi bir yönetici gibidir; çünkü okulu çok iyi yönetir.”

“Müdür baba gibidir; çünkü bizi koruyup kollar, dertlerimizi, sıkıntılarımızı paylaşabiliriz.”

“Müdür baba gibidir; çünkü kendi çocuklarına önem verdiği gibi bize de önem verir.”

“Müdür baba, abi gibidir; çünkü her ihtiyacımız olduğunda elinden geleni yapar, kendi çocukları gibi görür.”

“Müdür baba gibidir; çünkü hepimize sahip çıkar, bizi korur ve yardım eder.”
“Müdür baba gibidir, çünkü ihtiyaç duyduğumuz her şeyi karışılar ve bize önem verir.”
“Müdür ağabey gibidir; çünkü bizim için elinden gelen her şeyi ortaya koyar.”

8.Sınıf Öğrencilerinin Okul Müdürü Kavramına Yönelik Ürettikleri Metaforlar

Sıra No	Metafor	(f)	%
1	BABA	13	
2	ÖĞRETMEN	2	
3	LİDER	1	
4	DEDE	1	
5	YÖNETİCİ	1	
6	DAĞ	1	
7	GÜNEŞ	1	
8	KILAVUZ	1	
9	ÖRTÜ	1	
10	PATRON	1	
11	BAŞKAN	1	
TOPLAM		24	

24 kişiden oluşan 8. Sınıf öğrencileri okul müdürü kavramı ile ilgili 11 Metafor üretmiştir. Üretilen metaforlar Baba (13), Öğretmen (2), Yönetici (1), Lider (1), Dede (1), Dağ (1), Güneş (1), Kılavuz (1), Örtü (1), Patron (1), Başkan (1) şeklinde sıralanmaktadır. Kategorilere uygun olarak üretilen metafora ilişkin örnekler aşağıda verilmiştir.

“Müdür bir baba gibidir; çünkü her kusuru affeder hiç kimseyi incitmez.”
“Müdür örtü gibidir; tüm kusurlarımızı örter.”
“Müdür baba gibidir; Çünkü tüm ihtiyaçlarımızı karşılar, soğukkanlı çok iyi biridir.”
“Müdür kılavuz gibidir; her türlü bilgiyi anında bize verir ve bize yol gösterir.”
“Müdür babamız gibidir; çünkü babamızın yaptığı gibi bizi korur, kollar. Bütün ihtiyaçlarımıza elinden geldiğince yardım eder.”
“Müdür bir baba gibidir; çünkü bizim sadece ders olarak gelişmemizi değil insani olarak da gelişmemizi sağlar.”
“Müdür patron gibidir; çünkü her şeyi denetleyen ve düzenleyen kişidir.”
“Müdür ufukta doğup parlayan bir güneş gibidir; çünkü bilgisi, merhameti ile içimizi ısıtıp huzurla doldurur.”
“Müdür babamız gibidir; çünkü babamız bizimle ne kadar ilgileniyorsa müdür de bizimle o kadar ilgilenip ihtiyaçlarımızı karşılar.”
“Müdür baba gibidir; çünkü her sıkıntımızı ona danışırız.”
“Müdür baba gibidir; çünkü bizim için hep en iyi olanı düşünür.”
“Müdür belediye başkanı gibidir; çünkü belediye başkanı o ili ya da ilçeyi yönettiği gibi müdür de okulu yönetir.”
“Müdür baba gibidir; çünkü bizi koruyup kollar.”
“Müdür öğretmen gibidir; çünkü bize ders verir.”

“Müdür dede gibidir; çünkü bize bolca nasihatte bulunur.”

“Müdür zirvesi gökte olan bir dağ gibidir; çünkü o hepimizin üstünde olan kişidir. Çok katı ve ulaşılmazdır. Onu görebilirsin ama ulaşamazsın.”

“Müdür okuldaki babamız gibidir; çünkü bizim için hep iyisini ister ve bir şeyler kazanmamızı ister.”

“Müdür benim için yönetmen gibidir; çünkü okulu, öğrencileri ve okulda çalışanları yönetir.

“Müdür babamız gibidir; çünkü iyiliğimiz için her şeyi yapıyor ve bize nasihat ediyor.”

“Müdür baba gibidir; çünkü okulun ihtiyaçlarını giderir ve okulun düzen içinde yaşamasını sağlar.”

“Müdür baba gibidir; çünkü her derdimizi ona danışarak derman buluruz.”

“Müdür öğretmen gibidir; çünkü her şeyi öğretmeye çalışır.”

“Müdür baba gibidir; çünkü hep derdimizi dinler sorunlarımızı paylaşabiliriz.”

“Müdür lider gibidir; çünkü bir değil pek çok insanı yönetir.”

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu araştırma Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde bulunan Siirt ilinin Kurtalan ilçe merkezinde bir ortaokuldaki öğrencilerin okul müdür kavramına yönelik metaforik algılarını ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Araştırma bir metafor çalışmasıdır. Yapılan uygulama ve analizler sonucunda araştırmanın amacına uygun olarak öğrenciler tarafından üretilen metaforlar üzerinden bulgulara ulaşılmıştır.

Metaforlar aracılığıyla doğrudan ilişki içinde olup örnek aldıkları okul yöneticileri ile ilgili söylem, uygulama, davranış, görev gibi konulardaki algıların ortaya konması son derece önemlidir. Okul paydaşları tarafından müdür ile ilgili algıların ortaya çıkarılması etkili, verimli ve kaliteli bir okul ortamının oluşmasını sağlar. Araştırma sonucunda elde edilen metaforlar öğrencilerin gözünden okul müdürü ile ilgili algıları ortaya koyarak müdür kavramının yeniden biçimlendirilmesini sağlaması yönünden önemlidir. Okul müdürü kavramı ile ilgili ortaya çıkan olumlu veya olumsuz bütün sonuçlar müdürlerin görev ve sorumluluklarını yeniden gözden geçirerek düzenlemeler yapmalarını, eksik yönlerini görerek tamamlayabilmelerini, olumlu yönlerini pekiştirmelerine imkan sağlar (Clarcken, 1997). Okul müdürleri okulun tüm bileşenleri tarafından sürekli izlenir, değerlendirilir ve örnek alınır. Gelişen ve değişen çağın gereklerine uygun olarak okul müdürlerinin bir otorite unsuru olmayıp yetkiyi dağıtmaları, değişimi kolaylaştırıp yapıcı olmaları, yeniliklere açık olup sürekli kendini geliştirmeleri, personelinin de kendini geliştirmesine imkan sağlayıp paylaşımcı olmaları gerekmektedir. Öğrencilerin diğer öğrencilerle, öğretmenlerle, yöneticilerle ilişki içinde oldukları, rol model olarak gördükleri sayesinde hayata hazırlanıp kişilik oluşturmaya başladıkları ilk yer sosyal ortam olan okullarda olumlu ve sıcak bir ortam oluşmasında görev ve sorumluluk okulun en tepesinde olan kişi olan okul müdürüne aittir (Hale ve Moorman, 2003). Araştırmadan elde edilen sonuçlar katılımcıların okul müdürü kavramına yönelik ürettikleri metaforlara bakıldığında 5. ve 7.sınıf öğrencilerinin gözünde okul müdürü kavramının daha çok baba, sevecen biri, dede gibi daha pozitif kavramlarla ifade edildiği; buna karşın 6.sınıf öğrencilerinde ise okul müdürlerinin diğer metaforlara kıyasla fazlasıyla ön planda olacak şekilde “yönetici” olarak addedildikleri görülmektedir. Çalışmadan çıkan sonuçlar, okul müdürünün derslere girmemesine rağmen öğrenciler gözünde oldukça önemli bir yeri olabileceğine ve de öğrencilerin üzerindeki muhtemel etkilerine işaret etmektedir. Bu yönüyle okul müdürlüğü rolünün öğrenciler üzerindeki geniş etkilerinin incelenmesi söz konusu olabilir.

KAYNAKLAR

1. Açıkalın, A. (1998). Okul Yöneticiliği (4. Basım), Ankara: Pegema Yayıncılık.
2. Açıkalın, A. (1998). Toplumsal, Kuramsal ve Teknik Yönleriyle Okul Yöneticiliği (4.Baskı), Ankara: Pegema Yayıncılık.
3. Akçay, A. (2003). “ Okul Müdürleri Öğretmenleri Etkileyebiliyor mu?”. Milli Eğitim Dergisi, Sayı 157.
4. Akkaya, N. (2011). İlköğretim 8. sınıf Türkçe dersinde okuduğunu anlama stratejilerini kullanmanın tutuma etkileri [Effects of using the reading comprehension strategies on the attitudes at elementary school 8th grade Turkish course]. National Education, 191.
5. Arslan, H. (2002, Mayıs). Okul Müdürlüğünü Geliştirme Programları. 21. Yüzyıl Eğitim Yöneticilerinin Yetiştirilmesi Sempozyumu, Ankara.
6. Arslan, H. (2008). Okul işletmesinin yönetimi. (Sarpkaya, R., Ed.). Ankara: Anı
7. Arslan, M. M., & Bayrakçı, M. (2006). Metaforik düşünme ve öğrenme yaklaşımının eğitim-öğretim açısından incelenmesi. Milli Eğitim Dergisi, 171, 100-108.
8. Arslan, M ve Bayrakçı, M. (2008). “Metaforik Düşünme ve Öğrenme Yaklaşımının Eğitim-Öğretim Açısından İncelenmesi”. Millî Eğitim Dergisi, sayı 171.
9. Baş, T., Akturan, U. (2013). Nitel araştırma yöntemleri. (2. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
10. Başar, H. (1995). Eğitim Denetçisi. Ankara: Pegem Yayınları.
11. Bursalıoğlu, Z. (2005). Okul Yönetiminde Yeni Yapı ve Davranış. Ankara: Pegem Akademi.
12. Çapan, E. (2010). Öğretmen adaylarının üstün yetenekli çocuklara yönelik metaforik algıları. Journal of International Social Research 3 (12).
13. Cerit, Y. (2008). Öğrenci, öğretmen ve yöneticilerin “müdür” kavramı ile ilgili metaforlara ilişkin görüşleri. Eğitim ve Bilim. 33 (147), 3-13.
14. Clarken, R. H. (1997). Five metaphors for educators. Paper presented at the annual meeting of the American Educational Research Association, March 24-28, Chicago.
15. Çil, D. (2018). Ortaokul öğrencilerinin temel fizik kavramların yönelik metaforik algılarının incelenmesi. Kırıkkale Üniversitesi. Fen Bilimleri Enstitüsü. Kırıkkale.
16. Döş, İ. (2010). Aday öğretmenlerin müfettişlik kavramına ilişkin metafor algıları. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 9(3), 607 -629.
17. Fraenkel, J.R. ve N.E. Wallen (2000). How to Design and Evaluate Research in Education. (4th Edt.) Boston: McGraw-Hill.
18. Fogelman, K. (1978). The effectiveness of schooling. in Armytage, W.H.G. and Peel, J. (eds) Perimeters of Social Repair. London: Academic Press
19. Gedikli, Ö. (2014). Ortaokul 2, 3 ve 4. sınıf öğrencilerinin Türkçe öğretmenini algılayışının metaforlar aracılığıyla belirlenmesi (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
20. Glaser, B.G. (1978). Theoretical sensitivity. Mill Valley, CA: Sociology Press.
21. Glaser, B. & Strauss, A.L. 1967. *Discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research*, Chicago: Aldine

22. Girmen, P. (2007). “İlköğretim Öğrencilerinin Konuşma ve Yazma Sürecinde Metaforlardan Yararlanma Durumları”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
23. Güler, A., Halıcioğlu, M.B. ve Taşpınar, S. (2013). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
24. Hale, E. L. & Moorman, H. N. (2003). Preparing school principals: A national perspective on policy and program innovations. Washington: *Institute for Educational Leadership*.
25. Jacobs, C., & Heracleous, L. T. (2006). Constructing shared understanding: The role of embodied metaphors in organization development, *Journal of Applied Behavioral Science*, 42, 207-226.
26. Kalaycı, N. (2000). Öğretme-öğrenme süreçleri. Yönetici adaylarının Eğitimi semineri. Ankara: Gazi Üniversitesi Basımevi.
27. Kaya, Y.K. (1984). Eğitim Yönetimi: Kuram ve Türkiye’deki Uygulama. Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.
28. Kayıkcı, K. (2008). İlköğretim müfettişleri ve öğretmenlerin ses temelli cümle öğretim yönteminin uygulanmasına ilişkin görüşleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi* 14 (3).
29. Koç, E. S. (2014). Sınıf öğretmeni adaylarının öğretmen ve öğretmenlik mesleği kavramlarına ilişkin metaforik algıları. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 47-72.
30. Köksal, Ç. (2010). İlköğretim 1. Sınıf Öğrencilerinin, Ebeveynlerinin ve Öğretmenlerinin “Okuma-Yazma” Kavramına Yükledikleri Anlamlar: Metaforik Bir Analiz. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
31. Kösterioğlu, M. (2014). Öğretmen adaylarının okul yöneticisi kavranıman ilişkin metaforik algısı. *Journal of words turk*. 6 (3).
32. Lakoff, G. ve Johnson, M. (2005). Metaforlar hayat, anlam ve dil. (Çev: Demir, G. Y.). İstanbul: Paradigma.
33. Merriam, S. (2013). Nitel Araştırma. (Çevirmen: Selahattin Turan).
34. Moustakas, C. (1994). Phenomenological research methods. Thousand Oaks, CA: Sage.
35. Mialeret, G. (2010). Eğitim Bilimlerinin Gelişimi. (H. Izgar ve M. Gürsel, Çev.). Ankara: Nobel Yayın ve Dağıtım.
36. Oğuz, A. (2009). Öğretmen adaylarına göre ortaöğretim öğretmenlerini temsil eden metaforlar. *Milli Eğitim Dergisi*, 182, 36-56.
37. Richard, L. A. ve Sosa, L. V. 2014. School Social Work in Louisiana: A Model of Practice. *Children & Schools*, 36 (4), 211-220.
38. Patton, M.Q. (2002). Qualitative evaluation and research methods. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications, Inc.
39. Saban, A. (2004). Giriş düzeyindeki sınıf öğretmeni adaylarının "öğretmen" kavramına ilişkin ileri sürdükleri metaforlar . *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 131-155.
40. Şişman, M ve Turan, S. (2005). “Örgütsel Semboller ve Eğitimde Sembolik Liderlik”. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, sayı 37.
41. Taymaz, H. (1995). “Okul Yönetimi”. Ankara: Sayfa Yayınları.
42. Taymaz, H. (2003). Okul Yönetimi. Ankara: Pegema Yayıncılık.
43. Yalçın, M. (2011). İlköğretim okullarında okul müdürüne ilişkin metaforik algılar (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.

44. Yıldırım, A. 1999. Nitel Araştırma Yöntemlerinin Temel Özellikleri ve Eğitim Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi. *Eğitim ve Bilim*, 23(112),7-17
45. Yıldırım, A. ve Şimşek, H. 2008. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (6.Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık
46. Yıldırım, A., Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

**YÖNETİCİLERİN KAYIRMACILIK TUTUMUNUN ÖĞRETMENLER
ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN
İNCELENMESİ**

EXAMINING THE INFLUENCE OF MANAGERS'
ATTITUDE ON TEACHERS IN TERMS OF VARIOUS
VARIABLES

Serhat DAĞHAN

Siirt Üniversitesi

ÖZET

Yapılan bu araştırma yöneticilerin kayırmacılık tutumunun öğretmenler üzerindeki etkisinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesini amaçlamaktadır. Araştırmanın evrenini 2018-2019 eğitim-öğretim yılı içerisinde Diyarbakır ilinde bulunan Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarında görev yapan öğretmenler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini evren içinde seçkisiz örneklem yöntemi ile seçilen 415 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmanın verilerinin toplanması amacıyla Erdem ve Meriç (2012) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır. Araştırmanın verileri SPSS paket programına yüklenmiş olup elde edilen verilerin betimsel, yüzde, frekans, t-testi, Mann-Whitney U Testi ve Kruskal-Wallis H Testi yapılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre; kadın öğretmenlerin erkek öğretmenlere oranla, kadrolu öğretmenlerin sözleşmeli öğretmenlere oranla, sendikalı öğretmenlerin sendikası olmayan öğretmenlere oranla, hizmet yılı fazla olan öğretmenlerin hizmet yılı az olan öğretmenlere oranla daha fazla kayırdığı görülmüştür. Bunun yanında branş değişkenine göre ise aralarında anlamlı bir farklılık görülmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Okul yönetimi, kayırmacılık, yönetici.

ABSTRACT

This research aims to examine the influence of the managers' attitude on teachers in terms of various variables. The universe of the study is based on teachers in the schools of the Ministry of National Education in the province of Diyarbakir within the academic year of 2018-2019. The sample of the study consisted of 415 teachers selected by a sampling method in the universe. The scale was developed by Erdem and Meric (2012) for the purpose of collecting the data of the research. The data of the research has been uploaded to the SPSS package program and the data obtained from the script, percentage, frequency, T-Test, Mann-Whitney U test and Kruskal-Wallis H test were performed. According to the results of the study; Compared to male teachers of female teachers, the teachers of the staff are more than the contracted teachers, the union teachers in comparison to the union teachers, more than the year of service teacher with more than the year of service, compared to teachers The In addition, according to the branch variable, there was no

significant difference between them.

Key Words: School Management, favoritism, manager.

1.GİRİŞ

1.1.YÖNETİCİLİK

Liderlik kavramını açıklamadan önce yöneticiliğin ne anlama geldiğini belirtmek gerekir. Yöneticilik, kişisel gayretlerle çözümü zor iş ve işlemlerin çözülebilmesi için, bir şahıs yada ekip yardımıyla iş görenlerin çalışmalarını düzenleyip oryantasyon sürecidir (Donnelly ve diğerleri, 1998:3). Yönetici ise, kurumların belirlenen hedeflere ulaşmalarını sağlamak için eldeki bütün kaynakları beraberce verimli, uyumlu ve etkin kullanarak uygulama ve karar alma çalışmalarına yön veren kişidir (Yalçın, 1995:53). Yöneticiden yönetme sürecinde beklenen başlıca görevler; insan kaynaklarının yönetimi, koordinasyonu, geleneksel yönetim uygulamaları ve rutin iletişim faaliyetleridir (Luthans ve diğerleri, 1985:259). İş yaşamının sürekli değişimi iş görenlere bakış açısını da değiştirmiştir. Amirlerden asıl beklenen klasik yönetim anlayışından daha çok liderlik davranışlarını sunmasıdır.

Sahip oldukları beceri ve bilgiler ile okulun geleceğini planlayabilme, yön verebilme ve okuldaki değişim çabalarının yönlendirebilme gibi faktörlerinden dolayı okul yöneticileri okulun etkinliğini ve verimliliğini artırmada önemli bir unsurdur (Garies ve Tschannen-Moran, 2005). Okullar, iyi yönetilebildikleri zaman eğitim ve öğretim gibi faaliyetlerin yerine getirilmesinde ve ülkeleri için nitelikli insanların yetiştirilmesinde etkili bir fonksiyona sahip olabilirler. Çeşitli yönetimlerden yararlanarak ve farklı aşamaları geçerek günümüze ulaşmış genel yönetim ilkelerinden bahsetmek mümkündür. Kuramcıların ve düşünürlerin görüşleri ile biçimlenen yönetim ilkeleri, yöneticiler ve okul yönetimi için bazı standart ilkeler meydana getirmiştir. Ayrıca etkili bir okul yönetiminde hem okul yöneticileri için hem de örgütsel açıdan bazı yeterliliklerin olmasını savunmuşlardır. Okul yönetim yapısına bakıldığı zaman, okul yönetim yapısının hukuki açıdan birtakım dayanaklarının olduğu, yöneticiler açısından tek, yönetime katılma açısından birçok görevinin bulunduğu ve karar verme sürecine dönük olduğu görülmektedir. Eğitim yönetimi ile okul yönetimi, örgüt işleyişi ve yapısı açısından incelenip karşılaştırıldığı zaman; okul yöneticileri, üst seviye eğitim planı ve politikalarını belirleyen, orta seviyede ise bunları yorumlayan, bunların uygulanmasını gerçekleştiren ve sistemin geri beslenmesini sağlayan kişilerdir. Ayrıca insanlar üzerinde çalışması ve insanları farklılaştırma çabası içinde olması okulları diğer eğitim kurumlarından ayıran temel özelliktir. (Açıkalın, 1995, 3; Bursalıoğlu, 2000).

Son yarım asırlık dönemde eğitim alanında yapılan tartışmalar okul yöneticiliğinden okul liderliğine doğru giden bir dönüşüm geçirdiği belirtilmektedir. Müdür ve yönetici kavramlarının yerine daha çok lider kavramı kullanılmaktadır. Yöneticilikle ilişkili olarak geçmiş dönemlerde otoriter, yapının kendisini önemsemeyen, pozitivist görüş açısının tersine, modern çağcıl tartışmalarda liderliğin her şeyden önce kültürel ve ahlaki yönünü ortaya çıkarmaktadır. Temel vazifesi, içinde yaşadığı toplumun kültürel mirasını yaşatmak ve aktarmak, gereksinim duyduğunda bu kültürü değiştirerek yeniden dizayn edecek olan okullar kültür değiştiren, aktaran, yaşatan ve üreten kurumlar olarak görülmektedir. (Şişman, 1995, 80; 1998, 410)

1.2. LİDERLİK

Liderlik kavramını açıklamada çok çeşitli tanımlar kullanılmıştır. Liderlik kavramını açıklayan bazı kavramlar aşağıda sıralanmıştır;

- Liderlik; bir kişinin diğer kişi veya gruplara güç kullanarak onları, istenilen yönde davranmaya özendirme (Donnelly ve diğerleri, 1998:3).
- Liderlik, izleyenlerini belirlenen sonuçlara götürebilme kabiliyeti (otoritesini) kullanabilmektir (Türkmen, 1996:53).
- Liderlik, her soruya cevap vermek, her şeyi bilmek, her konudan anlama kabiliyetine sahip olmak değildir. İzleyecek bireyleri çekebilme kabiliyetidir (Özel, 1998:105).
- Lider, belirli kişileri belirlenen amaçlar çevresinde toplayabilme ve belirlenen amaçlara ulaşabilmek için kişileri harekete geçirebilme kabiliyeti olan kişidir (Eren, 1998:357).
- Liderlik, belirli koşul ve durumlar çerçevesinde amaçlara ulaşabilmek için bireylerin eylemlerini ve davranışlarını tesir etme sanatıdır (Şimşek, 1999:176).

Eğitim yönetimi alınan kararlara ve belirli politikalara uygun olarak belirlenen eldeki imkanları verimli ve etkili bir biçimde kullanan, kurumların belirlemiş oldukları vizyon ve misyona uygun olarak yönlendirir (Akçay, 1996: 75).

Okul yöneticileri eğitim ile ilgili amaç, karar ve politikaların sonuçlanmasıyla ilgilendirilir. Okul yöneticileri bunlarla birlikte grup çalışmalarını yönlendirmek, karar verme, madde ve insan kaynaklarını organize etmek için genel yönetimde ilke, metot, teori ve tekniklerden faydalanır (Kaya, 1999: 43).

Okul yöneticilerinin ilişkili oldukları öğrenci, öğretmen ve çalışanlarının beklentilerini dikkate alarak eldeki madde ve insan kaynağını faydalı bir şekilde yönetmelidir (Erkoç, 2000: 75). Okul yöneticilerinin liderlik kabiliyetine sahip olabilmesi için öncelikle personeller ile sıkı bir iletişime sahip olmalı ve kendilerini sürekli geliştirmeye açık olmalıdırlar (Ünal, 2000, 13-14).

Okul yöneticisi okulların belirlenen amaçlarına ulaşabilmesi için çalışmaları ve çalışanları denetleyen, iş görenleri örgütleyen ve bu bütünlüğü koordine eder. Tüm okul yöneticilerinin gayesi, bakanlığın politikasına göre amaçlanan hedefler doğrultusunda okulları etkin bir şekilde işleyen bir yapıda yaşatmaktır. Bunları dikkate alarak okul yöneticilerinin çok yönlü ve belli yeterliliğinin olması gerekir (Gürsel, 1997: 77).

Okul yöneticilerinin bu görevi icra edebilmesi için belli bir teknik, bilgi ve yönetim anlayışına sahip olmalıdır. Belli bir donanımla görev yapan yöneticinin davranış ve tutumu farklı olacaktır. Günümüzdeki uygulamada okul yöneticileri müdür yardımcılardan yada öğretmenlerden seçilmektedir. Okul yöneticiliğine seçilen kişiler daha önce den yöneticilik görevini

yapanlardan seçilmiş olabileceği gibi ilk defa yönetici olarak atanan ve görevi esnasında karşılaşacağı zorluklarla yöneticiliği öğrenecek olanlar da vardır. Yönetici olmak isteyen kişilerin daha öğretmenken yöneticilerde bulunması gereken bilgi, beceri, teknik ve yönetin becerilerini bilmesi gerekir (Binbaşıoğlu,1983: .1).

Eğitim ile ilgili sorunlar için üst kademedeki yöneticilerin çözüm olamayacakları günümüze değin denenip kanıtlanmış bir gerçektir.Değişen dünya şartlarına adapte olabilmek için okullarımızın ülke ve dünya koşullarını şimdiden algılaması ve işleyişe koyma durumunda kalacaktır. Değişim tutkularını hedef olarak alırsak çoğunlukla eski anlayışlarımızı tamamen yitireceğimiz bir noktaya geliriz. Bu beraberinde belirli tehlikelerde doğuracak, ileride karşılaşa bilinecek sarsıntılara karşı koruyacak ve liderlik özelliklerini taşıyacak kişilerin okul yöneticisi olarak görev başında olmalıdır (Açıkalın,1998: 4).

1.2.1.MODERN LİDERLİK TARZLARI

İdari alanda gerçekleştirilen en yeni çalışmalar, liderlik modellerinden biri olan geleneksel tarzın yetmediğini ortaya çıkarıp daha önce hiç denenmemiş liderlik modelleri geliştirilmesine öncü olmuştur. Yeni modeller; daha evvel üzerinde fazla durulmayan liderlik sürecinin ayrımlı taraflarını konu olarak almıştır. Karşımıza çıkan ilk ve en önemli ayırım ise; lider ile izleyici arasındaki bağlantının boyutları yapılan çalışmaların kaynağını meydana getirmiştir. Bu modeller; alışkanlıklara ve geçmişe çokça tabi olan işlemci lider, geleceğe, yeniliğe ve sürekli değişime açık olan dönüşümcü lider ve işçilerine büsbütün serbestlik tanıyıp sadece uzaktan izleyen lider yani karizmatik liderlik tarzıdır (Yukl 1998, s. 285).

Modern liderlik stili, liderliklerin gelişigüzel bir şekilde meydana gelmediğini savunmaktadır. Çağdaş kuramlara göre, vizyon sahibi olup ve bu vizyonu öteki paydaşlar ile ortak bir vizyona tahvil edebilen , vizyonun gerçekleşmesi adına planlar yapabilen kişidir. Liderliğin olabilmesi için formal bir pozisyonun varlığına gerek yoktur . Örgütte her birey potansiyel birer liderdir (Grossman ve Veliga, 2005).

“Modern liderlik” kavramı üzerine yapılan çalışmalarda da başka sınıflandırmalarla karşılaşmak mümkündür. Dönüşümcü liderlik ve işlemsel liderlik olarak ele aldığımız bu iki özelliği olan alt öğelerin de kendi başına liderlik tarzları olduğunu görmemiz mümkündür. Mesela dönüşümcü liderin vizyoner olma ve esin kaynağı yaratma gibi nitelikleri vizyoner ve esin veren lider olacak şekilde ayrıca ele alınmaktadır. Bu sahada yapılmış çalışmalardan da yola çıkılarak çalışmada modern liderlik stilleri olarak aşağıda izah edildiği şekilde dönüşümcü liderlik, işlemsel liderlik, ve karizmatik liderlik stilleri üzerinde durulmuştur.

1.2.1.1.TRANSAKSİYONEL (İŞLEMSEL) LİDERLİK

İşlemsel liderliğin karşımıza çıkan ilk özelliklerini şu şekilde sıraya koymak mümkündür; liderler, işlevsel liderlikte çalışanlarını orantılı bir şekilde ödüllendirilmesine ve sosyal gereksinimlerinin karşılanmasına, üretkenlikleri arttırmaya çalışırlar. İdari faaliyetler

konusunda oldukça yeteneklidirler. İşlerinin kusursuz ve verimli olmasından hoşnut olurlar. Kişilerin başarımlarını artırıcı planlar, projeler ve bütçeler üstünde fazla yoğunlaşırlar. Otoritelerini iş görenlerini mükafatlandırarak kullanırlar. Koşullara bağlı bir ödüllendirmeye hem etken yönetime hem de edilgen yönetime, büsbütün serbestlik yönetim stiline ehemmiyet verirler (Bass ve Avolio, 1995).

Genel manada işlemsel liderler, geçmişteki yapıcı ve yararlı çalışkanlıklarını devam ettirerek bunları ileride görev alacaklara devrederek daha faydalı uygulamalarda bulunmaktadır. En önemli diğer nitelikleri ise geçmişle bugün arasındaki geçişi başarılı bir şekilde sağlamaktır. Bu liderlik stiliyle, pasif büyüme ve tasarruf yöntemini benimsemiş olan teşkilatlarda etkili bir biçimde kullanılmakta ve etkin olmaktadır (Eren, 2004, s. 312-314).

Lider, örgütsel emellerini ve performans işaretlerini sınırladıktan sonra iş görenin temsil ettiği çabanın karşılığı olarak ona dilediği dayanağı sağlar, performans gayesini gerçekleştirme konusunda kimlerin mesul olduğunu açıklar, çalışanlarının performans karşılığı olarak ferdi beklentilerini karşılamak için şartlı ödül tutum ve davranışlarını sergiler (Karip, 1998). Bu tarz tutumlara sahip liderler sıra dışı bir durum söz konusu olmazsa faaliyete geçmezler veyahut standartlar karşılanmadığında iş görenlerine karışmayı tercih ederler (Sökmen, 2010, s. 140). Bunun sebebi ise hüküm verme konusundaki zorlulukları ve bazı zamanlarda ise bu kararları geciktirmeleridir. Bazı araştırmacılar ise bu boyutu serbest bırakan liderlik şeklinde de tanımlamaktadır; zira bu zihniyetteki tüm liderler, iş görenlerin görevlerini yapmaları konusunda büsbütün serbest bırakmış durumdadırlar (Sabuncuoğlu ve Tüz, 2005, s. 221).

1.2.1.2.TRANSFORMASYONEL (DÖNÜŞÜMCÜ) LİDERLİK

Dönüşümcü liderlik; dinamik olarak örgütte değişmeyi başlatan, değişmeye öncülük edecek, geleceği görme konusunda duyulan ihtiyacı tanımlamada lidere imkan sağlayacak kabiliyetlerin kümesidir (Keçecioglu 2003, s.34). Dönüşümcü liderlik yaklaşımına bakılırsa, liderler izleyicilerin gereksinimlerini, değer yargılarını değiştirebilen kişilerdir. Dönüşümcü liderler organizasyonları, değişim ve daha önce tanınmayanı gerçekleştirip üstün başarıya ulaştıran kişilerdir. Bu nitelikler toplamında liderin vizyon sahibi olması gerektiği ve bu vizyonu ancak izleyicilere kabul ettirmesi ile mümkün olabileceği açıklamaktadır (Peker ve Aytürk, 2000, s. 78).

Liderler, bu yaklaşıma göre, dönüşümcü liderlik tutumlarını sergileyerek iş görenlerinin fonksiyonlarını en iyi şekilde yerine getirme bahsinde oldukça etkin rol üstlenmektedirler. Astları, liderlerine karşı hayranlık ve saygı duyarlar. Onu kendileri için kalburüstü bir rol model görüp taklit ederler ve lidere benzeme eğilimi içerisine girerler (Sökmen, 2010, s. 147). Bunun için, lider iş görenleriyle beraber hareket eder, onların bütün hissiyatlarını ve ihtiyaçlarını dikkate alır (duygu, düşünce, ilgi ve istekleri). Astlarına karşı dostça yaklaşır, önerilerde bulunur, onlara yardım eder ve başarılı olmaları için elinden gelen gayreti sergiler (Sabuncuoğlu ve Tüz, 2005, s. 229).

Lider, iş görenlerinde kültürel birikim sağlayabilmek için , teşkilatın karşılaşacağı fırsatları, tehditleri, teşkilatın sağlam yönlerini veya zayıflıklarını astları ile her zaman paylaşırlar. Bu bağlamda liderler kendi mantalitelerini ve kavramsallaştırmalarını iş görenlerine aktarabildiği oranda dönüştürücü liderlik rolünde başarılı olabilirler (Bass, 2004, s. 277). Bu da ancak liderin, iletişimdeki kitle ile tek tek ilgilenerek, onların gereksinimlerini, yeteneklerini ilgi ve alakalarını dikkate alarak genel bir çerçevede değerlendirmesiyle mümkün olur.

1.2.1.3.KARİZMATİK LİDERLİK

Karizmatik liderlik araştırmacıların merakını sayısız defa uyandırmış ve araştırma konusu olmuştur. Araştırmalardan en büyük öneme sahip olanlarından bazıları da House ve diğ., (1993)'nin yaptıkları çalışmalar ve Conger ve Kanungo (1987)'nin atıf kuramıdır. House ve diğ.(1993), karizmatik liderlerin diğer insanlardan hangi yönleri ile farklılaştıklarını, nasıl davrandıklarını ve ortaya çıkmalarını kolaylaştıran koşulların neler olduğunu tespiti yönelir. Conger ve Kanungo'ya (1994, s.442) göre ise karizma, örgütte çalışanlar tarafından belirli bir kişiye yapılan atıftır. Kişisel risk üstlenme, kendini kurban etme, savunulan vizyona ulaşmak için yüksek maliyetlere katlanma ve güven uyandırma gibi özelliklere sahip liderlere karizma atfedilmesi daha olasıdır. Bumodele göre; karizmatik liderlik; izleyicilerin, liderin davranışlarına yönelik algılamalarına dayalı bir atıftır (Akt. Aslan, 2009). Atıf kuramında örgütlerde karizmatik liderin kendini gösterebilmesi bir kriz durumuna ihtiyaç yoktur. Lider içinde bulunduğu durumlardaki doyumsuzluk duygularını uyandıran bir bakış açısıyla ortaya çıkarak geleceğe daha umutla baka bilinecek bir çalışma ortamı yaratır.

Karizmatik liderlik ile ilgili yapılan araştırma dikkate alınarak izleyenler üzerinde etkili ve meslektaşlarından daha derin etkiye sahiptirler. İzleyiciler, liderine gönülden bağlanır, hiç kuşku oluşmadan inancını “doğru” olarak algılar (Kılınç, 1997). Bass (1985: 31)'a göre karizmatik liderlik, liderin teşvikiyle lidere duyulan davranış ve tutumların olumlu yönde değiştiren ve lidere karşı heyecanlı tutumlarını canlandırır. Beraberinde macera ve coşku duygularını harekete geçirir. Karizmatik liderler astlarına kendisini kabullendirerek belirttiği hedeflerin yararlı hedefler olduğunu göstererek izleyiciler tarafından potansiyellerinden daha fazla görünürler. İçinde bulunulan düzenin yetkilerin astlarla paylaşımı karizmatik liderliğin doğuşunu hızlandırarak daha büyük başarılar elde etmeyi sağlar. Karizmatik lidere kendilerini ortak olarak gören astların karizmatik liderlere atfettiği davranışları sıralarsak; statükoyu sürdürmemek, kişisel risk üstlenmek, üye ihtiyaçlarına duyarlılık göstermek, sıra dışı davranışlar sergileme, çevresel duyarlılık, vizyon belirleme (Conger ve Kanungo 1987).

1.3.KAYIRMACILIK

Büte (2011) Kayırmacılığı (favoritizm) kavramı toplumumuzda kullanılan, torpil, iltimas, kollamacılık, ve adam kayırmacılığı kavramları ile eş anlamlı olduğunu ifade etmiştir. Erdem (2010) ise kayırmacılık kavramını, bir grubun veya bir kişinin çıkarına olacak şekilde, adalet ve haktan sapma eğilimi olarak tanımlamıştır. Meriç (2012) göre ise, kayırmacılık, farklı nedenler ile (cinsiyet, akraba bağlılığı, aynı okuldan mezun olma, hemşericilik, siyasi görüş, sendika üyeliği) okul yönetiminin okulda çalışan kişilerin kanunlara aykırı bir şekilde desteklemesi, kollaması ve okuldaki diğer personellere tanımadığı fırsatları sağlaması olarak tanımlamıştır. Ayrıca Meriç (2012) kayırmacılığın farklı türleri bulunduğunu ve bu türlerin; eş-

dost kayırmacılığı (kronizm), akraba kayırmacılığı (nepotizm), öz yeterlik ve kayırmacılık, patronaj hizmet kayırmacılığı, örgütsel sessizlik, siyasal kayırmacılık olarak ifade etmiştir.

Yapılan araştırmalar, Türkiye’de gerek merkezi gerekse yerel yönetimlerde zaman zaman kayırma ilişkilerinin görüldüğünü göstermektedir (Adaman, Çarkoğlu ve Şenatalar, 2001; Bayhan, 2002; Büken, 2006; Ortaş, 2002; Ökçesiz, 1999; Tekiner, 2009). Yerel ve merkezi yönetimler sorunlarını çözmek isteyen bireyler akraba, tanıdık ve eş-dost yardımıyla girilen irtibatla problemleri çözüme yoluna gitmektedirler. (Adaman ve Çarkoğlu, 2000). Ancak, feodal ilişkilerin etkisinde kalarak, hatır gönül uğruna tanıdık kişileri kayırma alışkanlığı; insan ilişkilerinde güçlüye karşı itaat etme, zayıf olanı ezme, empatik düşünememe, etik değerleri sürekli kılamama ve toplumsal güvensizlik gibi birtakım açmazlara neden olmaktadır (Koçöz, 2004). Bu çıkmazlara karşı kayırılan kişilerin iş ve işlemlerini kolay ve hızlı gerçekleştirebilirler. Türkiye’de özellikle 2000’li yılların başından itibaren kamuda personel istihdamının merkezi sınavlara dayalı olarak yapılmasının, kayırmacılığı azalttığı söylenebilir. Ancak 2010 yılı kamu personeli seçme sınavının eğitim bilimleri bölümüne ait kısmının iptal edilmesine neden olabilecek düzeydeki “soruların sınavdan önce bazı kişilere ulaştırılması olayı” adam kayırmacılığının devam ettiğine işarettir. Kayırmacılığın çeşitli türleri bulunmaktadır. Bu çalışmada kayırmacılık türleri: “Akraba Kayırmacılığı (Nepotizm)”, “Eş-Dost Kayırmacılığı (Kronizm)”, “Siyasal Kayırmacılık (Partizanlık)”, “Hizmet Kayırmacılığı”, “Patronaj” ve “Cinsel Kayırmacılık” altı başlıkta incelenmiştir.

1.3.1.OKUL YÖNETİMİNDE KAYIRMACILIK

Okul yöneticisi, devletin yasalarda belirttiği eğitim politikasını ve bu politikanın uygulanmasını sağlamak için daha önceden belirlenen özel ve genel eğitim hedeflerini gerçekleştirebilmelidir (Kaya, 1991). Okul yöneticileri, yürürlükte bulunan politikalar haricinde mesleğin etik prensiplerini dikkate alarak yöneticilik görevlerini yapmaları gerekmektedir (Bursalıoğlu, 1991).

Etik değerler yönetim görevini yapan okul yöneticilerinin tutum ve davranışlarını şekillendirmelidir. Yöneticilerin adil davranış gösterip göstermedikleri konusunda verdikleri kararlarda her daim sorgulanmaktadırlar. Bu durumlar göz önüne alınarak yöneticilerin verdikleri kararlarda daima hakkaniyet ve eşitliğe dikkat etmelidirler (Strike, Haller ve Soltis’e 2005).

Bir okulun eğitim alanında başarı sağlayabilmesi için okul yöneticileri tarafında okulda çalışan bütün personellerden olabildiğince çok faydalanabilmelidir. Okul yöneticileri okulda çalışan personellerinden yeterli miktarda faydalanabilmesi için çalışanlarına uygun çalışma ortamları hazırlamalı ve çalışanları arasında adaletli davranmalıdır. Aksi takdirde dışlandığını hisseden çalışanlarının performanslarında azalma meydana gelecektir. Bu doğrultudan bakıldığında okul yöneticileri okullarında başarılı bir yönetim ve işleyiş istiyorlarsa kesinlikle çalışanlarına eşit davranmalı ve çalışanları arasında kayırmacılık yapmamalıdır.

Okul yönetimi tarafından gösterilen kayırmacı yaklaşımlar, okulun personelleri ve öğretmenleri üzerinde istenmeyen etkiler oluşturmakta ve bunun sonucunda oluşan etkiler bunların yabancılaşmasına sebep olmaktadır. Okulun personellerinin ve öğretmenlerinin yaşamış olduğu bu yabancılaşma hissi, eğitsel ve örgütsel verimliliği/etkililiği azaltmaktadır (Pounder ve Blase, 1988). Aynı zamanda okul yöneticilerinin sergilediği kayırmacı yaklaşımlar öğretmenlerin mesleki doyumlarını ve motivasyonlarını azaltmakta, ilerleme olanaklarını sınırlamakta, kontrol edildikleri hissine kapılmalarına neden olmakta, ön hazırlıklarının boşa gittiğini düşünmelerine sebep olmakta, ders dışı etkinlikleri yapma ve katılma isteklerini yok etmekte, günlük okul sorumluluklarından uzaklaştırmaktır. Kısacası, öğretmenlerin hissettikleri kayırmacılık duygusu öğretmenlerin gerek mesleki alanda ki çalışmalarını olumsuz etkilemekte gerekse güven duygularını zedelemekte bunun sonucu olarak da öğretmenlerin başarılarında büyük bir düşüş olmaktadır (Spaulding, 1997).

Kayırmacılık tutumu, okulların sahip oldukları gücü, kaynaklarını ve öğretmenlerin performanslarını olumsuz yönde etkileyen önemli bir olgudur. Okullar örgütsel ve eğitsel amaçlarına ulaşmak istiyorlarsa, personellerinin kendilerini geliştirmesine ve korunmasına önem vermelidir (Pounder ve Blase, 1988). Alanyazı incelendiğinde, yöneticilerin kayırmacılık tutumunun öğretmenler üzerindeki etkisinin cinsiyet, eğitim durumu, herhangi bir meslek kuruluşuna üye olup olmadıkları ve kıdem değişkenleri açısından inceleyen herhangi bir araştırma yapılmadığı görülmektedir. Yapılan bu araştırma yöneticilerin kayırmacılık tutumunun öğretmenler üzerindeki etkisinin cinsiyet, eğitim durumu, herhangi bir meslek kuruluşuna üye olup olmadıkları ve kıdem değişkenleri açısından incelemeyi ve bu alanda araştırma yapmak isteyen araştırmacılara katkı sunmayı amaçlamaktadır.

2.YÖNTEM

2.1.ARAŞTIRMANIN MODELİ

Yöneticilerin kayırmacılık tutumunun öğretmenler üzerindeki etkisinin cinsiyet, eğitim durumu ve kıdem değişkenleri açısından incelemeyi amaçlayan bu çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden tarama (Survey) modeli kullanılmıştır. Tarama modelleri geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekli ile betimlemeyi amaç edinen araştırmalar için uygun bir modeldir (Karasar, 2006).

2.2.ARAŞTIRMANIN ÖRNEKLEMİ

Araştırmanın örneklemini 2018-2019 eğitim-öğretim yılında Diyarbakır ilinde Millî Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda görev yapan 415 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan öğretmenlerin demografik özellikleri Tablo 1. belirtilmiştir.

Tablo 1. Ölçeğe Katılan Öğretmenlerin Demografik Değişkenlere Göre Dağılımı

	Değişken	n	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	212	51,08
	Erkek	203	48,92
Branşı	Sınıf Öğretmeni	262	63,13
	Branş Öğretmeni	153	36,87
Hizmet süresi	1-5 yıl	112	26,99
	6-10 yıl	96	23,13
	11-15 yıl	83	20,00
	16-20 yıl	79	19,04
	21 ve üzeri yıl	45	10,84
İstihdam Şekli	Kadrolu	302	72,77
	Sözleşmeli	113	27,23
Bir Meslek Örgütüne Üye	Evet	290	69,88
	Hayır	125	30,12

Tablo 1 incelendiğinde, araştırmaya katılan öğretmenlerin 212'si (% 51,08) kadın, 203'ü (% 48,92) erkek; 262'si (%63,13) sınıf öğretmeni, 153'ü (% 36,87) branş öğretmeni, 112'si (% 26,99) hizmet süresi 1-5 yıl arası, 96'sı (%23,13) hizmet süresi 6-10 yıl arası, 83'ü (% 20,00) hizmet süresi 11-15 yıl arası, 79'u (% 19,04) hizmet süresi 16-20 yıl arası, 45'i (10,84) hizmet süresi 21 yıl ve üzeridir; 302'si (%72,77) kadrolu, 113'ü (% 27,23) sözleşmeli; 290'ı (% 69,88) meslek örgütüne üye, 125'i (% 30,12) meslek örgütüne üye değil.

2.3. VERİ TOPLAMA ARACI

Araştırmanın verilerinin toplanılması için Erden ve Meriç (2012) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır. Ölçeğinin güvenilirlik ve geçerlilik çalışmaları Erdem ve Meriç (2012) tarafından yapılmış olup iç tutarlılık katsayısı (Cronbach Alpha) 0. 962 olarak bulunmuştur.

2.4. VERİLERİN ANALİZİ

Araştırmanın verileri SPSS paket programına yüklenmiştir. Öncelikle verilerin homojen dağılıp dağılmadığını belirlemek için levene testi uygulanmıştır. Ardından elde edilen verilerin betimsel, yüzde, frekans, t-testi Mann-Whitney U Testi ve Kruskal-Wallis H Testi yapılmıştır.

3.BULGULAR

Yöneticilerin kayırmacılık tutumunun öğretmenler üzerindeki etkisinin cinsiyet, eğitim durumu ve kıdem değişkenleri açısından etkisini belirlemek amacıyla yapılan araştırmadan elde edilen bulgular aşağıda sunulmuştur.

Yöneticilerin kayırmacılık tutumunun öğretmenler üzerindeki etkisinin cinsiyet değişkeni göre Mann-Whitney U Testi sonuçları tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Cinsiyet Değişkenine Göre Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Cinsiyet	N	Sıra Ortalama	Sıra Toplamı	U	Z	p
Kadın	212	74,70	4855,50	1969,50	1,642	0,04
Erkek	203	63,85	4597,50			

Tablo 2’de görüldüğü üzere yöneticilerin kayırmacılık tutumunun öğretmenler üzerindeki etkisinin cinsiyet değişkeni açısından aralarında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacı ile yapılan Mann-Whitney U Testi sonuçlarına göre aralarında anlamlı bir farklılık bulunmuştur [U=1969; P<0,05].

Yöneticilerin kayırmacılık tutumunun öğretmenler üzerindeki etkisinin branş değişkeni göre Mann-Whitney U Testi sonuçları tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3. Branş Değişkenine Göre Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Cinsiyet	N	Sıra Ortalama	Sıra Toplamı	U	Z	p
Branş Öğretmeni	262	84,45	5825,50	2269,50	1,242	0,101
Sınıf Öğretmeni	153	57,25	3487,50			

Tablo 3’de görüldüğü üzere yöneticilerin kayırmacılık tutumunun öğretmenler üzerindeki etkisinin branş değişkeni açısından aralarında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacı ile yapılan Mann-Whitney U Testi sonuçlarına göre aralarında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır [U=2269; P>0,101].

Yöneticilerin kayırmacılık tutumunun öğretmenler üzerindeki etkisinin hizmet süresi değişkenine göre Kruskal-Wallis H Testi sonuçları tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. Hizmet Süresi Değişkenine Göre Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları

Hizmet Süresi	N	Sıra Ortalaması	Sd	χ^2	P	Anlamli Fark (Mann-Whitney U)
1-5 yıl	112	114,00				
6-10 yıl	96	80,32				
11-15 yıl	83	77,91	4	31,152	,00	5-1, 5-2,5-3
16-20 yıl	79	45,23				4-1,4-2,4-3
21 ve üzeri yıl	45	45,12				

Tablo 4'te görüldüğü üzere yöneticilerin kayırmacılık tutumunun öğretmenler üzerindeki etkisinin hizmet süresi değişkenine ile aralarında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacı ile yapılan Kruskal-Wallis H Testi sonuçlarına göre aralarında anlamlı farklılık görülmüştür [$\chi^2_{(4)}=31,152$, $p < 0,05$]. Bu anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacı ile yapılan Mann-Whitney U testine göre, hizmet süresi 21 ve üzeri yıl olan öğretmenler ile hizmet süresi 1-5, 6-10, 11-15 yıl olan öğretmenler arasında 21 ve üzeri yıl hizmet süresi olan öğretmenler lehine; 16-20 yıl hizmet süresi olan öğretmenler ile, hizmet süresi 1-5 yıl, 6-10 yıl ve 11-15 yıl olan öğretmenler arasında 16-20 yıl hizmet süresi olan öğretmenler lehine anlamlı farklılık bulunmuştur. Diğer gruplar arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Yöneticilerin kayırmacılık tutumunun öğretmenler üzerindeki etkisinin istihdam şekli değişkenine göre t- Testi sonuçları tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 5. İstihdam Şekli Değişkenine Göre t-Testi Sonuçları

Gruplar	N	X	ss	sd	t	p
Kadrolu	302	2,96	1,16			
Sözleşmeli	113	2,500	1,06	413	0,64	0,52

Tablo 5 incelendiğinde Tablo 3'de görüldüğü üzere yöneticilerin kayırmacılık tutumunun öğretmenler üzerindeki etkisinin istihdam şekli değişkenine göre aralarında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacı ile yapılan t- Testi sonuçlarına göre aralarında anlamlı bir farklılık olmadığı ($P > 0,05$) görülmektedir.

Yöneticilerin kayırmacılık tutumunun öğretmenler üzerindeki etkisinin bir meslek örgütüne üye şekli değişkenine göre t- Testi sonuçları tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 5. Bir Meslek Örgütüne Üye Şekli Değişkenine Göre t-Testi Sonuçları

Gruplar	N	X	ss	sd	t	p
Bir meslek örgütüne üye	290	3,24	0,31	413	-0,66	0,51
Bir meslek örgütüne üye	125	3,32	0,54			

Tablo 5 incelendiğinde Tablo 3’de görüldüğü üzere yöneticilerin kayırmacılık tutumunun öğretmenler üzerindeki etkisinin Bir meslek örgütüne üye değişkenine göre aralarında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacı ile yapılan t- Testi sonuçlarına göre aralarında anlamlı bir farklılığın bir meslek örgütüne üye olan öğretmenler lehine olduğu ($P<0,05$) görülmektedir.

4.SONUÇ TARTIŞMA VE ÖNERİLER

4.1.SONUÇ VE TARTIŞMA

Yöneticilerin kayırmacılık tutumunun öğretmenler üzerindeki etkisinin cinsiyet, eğitim durumu ve kıdem değişkenleri açısından etkisini belirlemek amacıyla yapılan bu araştırmadan elde edilen sonuçlar aşağıdaki verilmiştir.

Cinsiyet değişkeninin yöneticilerin kayırmacılık tutumları üzerinde bir etkisinin olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan Mann-Whitney U Testi sonuçlarına göre; kadın öğretmenlerin erkek öğretmenlere oranla daha fazla kayırıldığı görülmektedir [$U=1969$; $P<0,05$]. Bu sonuca göre; yöneticilerin cinsiyet ayrımı gözeterek personelleri arasında kayırmacılık yaptığı ve bunu genel olarak kadınlar lehine kullandıkları söylenebilir.

Branş değişkeninin yöneticilerin kayırmacılık tutumları üzerinde bir etkisinin olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan Mann-Whitney U Testi sonuçlarına göre sınıf öğretmenleri ile branş öğretmenleri arasında herhangi bir anlamlı farklılık bulunmamıştır [$U=2269$; $P>0,101$]. Bu sonuca göre; branş değişkeninin yöneticilerin kayırmacılık tutumları üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı söylenebilir.

Hizmet süresi değişkeninin yöneticilerin kayırmacılık tutumları üzerinde herhangi bir etkisi olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal-Wallis H Testi sonuçlarına göre, aralarında anlamlı farklılık bulunmuştur [$\chi^2_{(4)}=31,152$, $p< 0,05$]. Bu anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla yapılan Mann-Whitney U Testi sonuçlarına göre; hizmet süresi 21 ve üzeri yıl olan öğretmenler ile hizmet süresi 1-5 yıl, 6-10 yıl ve 11-15 yıl olan öğretmenler arasında 21 ve üzeri yıl olan öğretmenler lehine; hizmet süresi 16-20 yıl olan öğretmenler ile hizmet süresi 1-5 yıl,6-10 yıl ve 11-15 yıl olan öğretmenler arasında 16-

20 yıl olan öğretmenler lehine anlamlı bir farklılık görünmüştür. Bu sonuca göre; yöneticilerin mesleki kıdemi fazla olan öğretmenleri mesleki kıdemi az olan öğretmenlere oranla daha fazla kayırdıkları ya da tutumlarında daha olumlu davrandıkları görülmüştür. Çünkü mesleki kıdemi fazla öğretmenler kendi kişisel hak ve sorumluluklarını mesleki kıdemi az olan öğretmenlere oranla daha fazla bildikleri söylenebilir. Ayrıca, mesleki kıdemi fazla olan öğretmenleri yaşları itibarıyla daha yaşlı ve emekliliğe daha yakın olmalarından, yöneticiler bu öğretmenlere kolay kolay söz geçiremediğini söyleyebilir. Çünkü yöneticiler bu mesleki kıdeme sahip öğretmenler ile sorun yaşamak yerine bunları daha fazla idare edip sorunsuz bir yönetim elde etmek istemektedirler. Aksi durumda, bu meslek kıdemine sahip öğretmenler emekliliklerinin yaklaşması ve yaşlarının daha büyük olması nedeni ile yöneticiler ile zıtlık yoluna gidebilirler bu durumda da yöneticiler beklemedikleri sorunlar ile karşı karşıla kalabilir, okul içinde yönetime karşı gruplaşmalar oluşabilir. Böylelikle, okulun yönetimini sekteye uğrayabilir ve kaybedebilirler.

İstihdam şekli değişkeninin yöneticilerin kayırmacılık tutumları üzerinde bir etkisinin olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan t- testi sonuçlarına göre kadrolu ve sözleşmeli öğretmenler arasında anlamlı bir farklılık görünmemiştir. Bu sonuca göre istihdam şeklinin yöneticilerin kayırmacılık tutumları üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı söylenebilir.

Bir meslek örgütüne üye değişkeninin yöneticilerin kayırmacılık tutumları üzerinde bir etkisinin olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan t-testi sonuçlarına göre; bir meslek örgütüne üye olan öğretmenlerin bir meslek örgütüne üye olmayan öğretmenlere oranla daha fazla kayırıldığı görülmüştür. Bu sonuca göre; öğretmenlerin haklarını koruyan bir meslek kuruluşuna üye olmaları yöneticilerin öğretmenlere yönelik tutumlarını olumlu yönde etkilediği söylenebilir. Ayrıca, öğretmenlerin yandaş meslek örgütleri diye tanımladığımız iktidar yanlısı örgütlere üye olması, yöneticilerin bunlara yönelik tutumlarını etkilemektedir. Bu etkilemenin nedenlerini şu şekilde ifade edebiliriz; iktidar yanlısı meslek kuruluşlarına üye olan öğretmenlere yönelik olumsuz tutum ve baskı gösteren müdürlerin ileride ki mesleki yaşantısında kendi aleyhine bir durum ile karşılaşmamak için yandaş meslek kuruluşlarına üye olan öğretmenler ile iyi geçinme yoluna gittikleri söylenebilir.

4.2.ÖNERİLER

Yöneticilerin buldukları kurumda sorunsuz ve sağlıklı bir yönetim sağlayabilmeleri için öğretmenler arasındaki eşitliği göz ardı etmemelidirler. Çünkü öğretmenler, yöneticilerinin kendileri arasında eşit davranmadıklarını hissetmeleri hem çalıştıkları kurumda verimli çalışmalarını engeller hem de yöneticilere karşı olumlu tutumları olumsuz yönde etkilenir. Yöneticilerde okullarındaki başarıları artırabilmek ve sorunsuz bir yönetim sağlayabilmeleri için kurumlarında çalışan tüm personellerin arasında ayırım gözetmeksizin eşit davranmayı kendilerine bir görev olduğunu bilmelidirler.

KAYNAKÇA

1. Açıkalm, A. (1995). Toplumsal, kurumsal ve teknik yönleriyle okul yöneticiliği, Ankara: Pegem A Yayınları.
2. Adaman, F., Çarkoğlu, A. ve Şenatalar, B. (2001). Hanehalkı gözünden Türkiye'de yolsuzluğun nedenleri ve önlenmesine ilişkin öneriler. İstanbul: Tesev.
3. Akçay, Cengiz (1996). Okul Yönetimi, 72 Ofset Tesisleri, Ankara.
4. Aslan, Ş. (2009). Karizmatik liderlik ve vatandaşlık davranışı ilişkisi: “Kurumda çalışma yılı” ve “ücret” değişkenlerinin rolü. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi. 6, 1, 256-275.
5. Bass, B. M. (2004). Leadership: Good, Beter, Best. Modern Clasics on Leadership. Eds. J. T. Wren, D. A. Hicks, and T. L. Price. N Elgar, Cheltenham, UK: Reference Collection.
6. Bass, B., M., Avolio, B. J. (1995). Improving Organizational Effectiveness Through Transformational Leadership, U.S.A: Sage Publications
7. Bass, B.M. (1985). Leadership and Performance Beyond Expectations, New York: Free Press,
8. Bayhan, V. (2002). Demokrasi ve sivil toplum örgütlerinin engelleri: Patronaj ve nepotizm. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 26(1), 1-13.
9. Bursalıoğlu, Z. (1991). Okul yönetiminde yeni yapı ve davranış. Ankara: Pegem A.
10. Bursalıoğlu, Z. (2000). Eğitimde yönetimi anlamak sistemi çözümlmek. Ankara: Pegem A Yayınları.
11. Büken, Ö. N. (2006). Türkiye örneğinde akademik dünya ve akademik etik. Hacettepe Tıp Dergisi, 37(3), 164-170.
12. Büte, M. (2011). Nepotizmin iş stresi, iş tatmini, olumsuz söz söyleme ve işten ayrılma niyeti üzerine etkileri: Aile işletmeleri üzerinde bir araştırma. Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20(1), 177-194.
13. Conger J.A.ve Kanungo, R.N. (1987). Toward a Behavioral Theory of Charismatic Leadership in Organizational Settings, Academy of Management,
14. Donelly, H., J., Gibson ve J.J., Ivancevich (1998). Fundamentals of Management, Calofornia, USA, 10th edition, McGraw Hill.
15. Erdem, M. & Meriç, E. (2012). Okul Yönetiminde Kayırmacılığa İlişkin Ölçek Geliştirme Çalışması. Eğitim Bilimleri Araştırma Dergisi, 2(2), 141-154.
16. Erdem, R. (2010). Yönetim ve örgüt açısından kayırmacılık. R. Erdem (Ed.), Kayırmacılık/ayrımcılık içinde (ss. 1-2). İstanbul: Beta.
17. Eren, E. (1998). Yönetim Ve Organizasyon. İstanbul: Beta Yayıncılık.
18. Eren, E. (2004). Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası, İstanbul: Beta Basım Yayım
19. Gareis, C. R. & Tschannen-Moran, M. (2005). Cultivating principals' sense of efficacy: Supports that matter. Paper to be presented at the annual meeting of the University Council for Educational Administration, Nashville, TN. <http://coe.ksu.edu/ucea/2005/TschannenUCEA2005.pdf>.
20. Grossman, S. ve Valiga T.M. (2005). The New Leadership Challenge (3.Edition). Philadephia: F.A. Davis Company
21. House, R. J., Shamir, B., Arthur, M.B. (1993). The Motivational Effect of Charismatic Leadership: A SelfConcep t Based Theory, Organization Science
22. Karasar, N. (2011). Bilimsel araştırma yöntemi: kavramlar, ilkeler, teknikler (21. Baskı). İstanbul: Nobel yayınları.
23. Karip, E. (1998). Dönüşümcü liderlik. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, (4), 16
24. Kaya, Y. K. (1991). Eğitim yönetimi. Ankara: Set Ofset.
25. Kaya, Yahya Kemal. (1999). Eğitim Yönetimi Kuram ve Türkiye'deki Uygulama. Ankara: Bilim Yayıncılık.

26. Keçecioglu, T. (2003). Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
27. Kılınç, T. (1997). Durumsallık Ötesi Liderlik, Karizmatik Liderlik, 21.Yüzyılda Liderlik Sempozyumu, İstanbul: Deniz Harp Okulu.
28. Koçöz, R. (2004). Aydınlarımız, toplumsal çelişkilerimiz ve duyarlılıklarımız. Çağın Polisi Dergisi, (34). <http://www.caginpolsi.com.tr/34/index.htm> adresinden 16.10.2010 tarihinde alınmıştır.
29. Luthans F., S., Rosenkrantz, H., Hennessey.(1985). “What Do Succussful Manegers Really Do?”, Journal of Applied Behavioral Science, August, 1985. s.255-270.
30. Meriç, E. (2012). İlköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin algılarına göre okul yönetiminde kayırmacılık (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
31. Ortaş, Đ. (2002). Üniversitelerin sorunları-1. Bilim, Eğitim ve Düşünce Dergisi, 2(4).
32. Ökçesiz, H. (1999). Đstanbul barosu çevresi adli yargıda yolsuzluk araştırması. Đstanbul: Đstanbul Barosu.
33. Özel, M.(1998).Etkili Yönetici. İstanbul: İz Yayıncılık.
34. Peker, Ö. ve Aytürk, N. (2000). Etkili Yönetim Becerileri, Ankara: Yargı Yayınevi
35. Ponder, D. G. & Blase, J. J. (1988). Principal favoritism: Explanations, effectsand implications for practice. University of Arkansas University Libraries,19 (1), 3-7.
36. Sabuncuoğlu, Z. ve Tüz, M. (2005). Örgütsel Psikoloji. Ezgi kitabevi.
37. Sökmen, A. (2010). Yönetim ve Organizasyon, Ankara: Detay Yayıncılık
38. Şimşek, Ş. (1999).Yönetim ve Organizasyon. Ankara: Nobel Yayıncılık.
39. Şişman, M. (1995). Örgüt kavramının kültürel açıdan çözümlenmesi ve eğitim örgütleri. Eğitim Spaulding, A. (1997). Life in schools - A qualitative study of teacherperspectives on the politics of principals: Ineffective leadership behaviorsand their consequences upon teacher thinking and behavior. School Leadership & Management, 17 (1), 39-55.Yönetimi, 1 (1), 79-94.
40. Tekiner, M. A. (2009). Türk polis teşkilatında kurumsal kültür ve alt-kültürler üzerine bir araştırma (Yayımlanmamış doktora tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana
41. Türkmen, İ. (1996). Yönetimde Verimlilik. Ankara: MPK Yayınları .
42. Yalçın, A.(1995). “Yöneticilikten Etkin Liderliğe” . Mustafa Özel .Stratejik Yönetim ve Liderlik. İstanbul: İz Yayıncılık.52.
43. Yukl, G. (1998). Leadership in Organizations (4. Basım). New Jersey: PrenticeHall

YENİ EĞİTİM-ÖĞRETİM ÇALIŞMA TAKVİMİ MODELİ'NİN ÖĞRETMEN VE ÖĞRENCİLERE YANSIMALARI

THE REFLECTIONS OF THE NEW EDUCATION-TRAINING WORK SCHEDULE MODEL TO TEACHERS AND STUDENTS

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ÇETİN
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Sami AYDIN
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

ÖZET

Bu araştırmanın amacı Yeni Eğitim-Öğretim Çalışma Takvimi Modeli'nin öğretmen ve öğrencilere yansımaların neler olabileceğini öğretmen görüşleri doğrultusunda ortaya çıkarmaktır. Araştırma nitel araştırma desenlerinden olgubilim deseninde yürütülmüştür. Araştırmanın çalışma grubunu 2018-2019 eğitim-öğretim yılı Kahramanmaraş il merkezinde ilkokul, ortaokul ve lisede görev yapan 14 gönüllü öğretmen oluşturmuştur. Katılımcılar amaçlı örneklem yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemine göre belirlenmiştir. Araştırmanın amacına uygun olarak yeni eğitim-öğretim çalışma takvimi modelindeki ara tatillerin tüm öğretim kademelerindeki öğretmen ve öğrencilere yansımalarını ortaya koyabilmek için ilkokul, ortaokul, lise öğretmenleriyle çalışarak maksimum çeşitlilik sağlanmaya çalışılmıştır. Araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak toplanan veriler, içerik analizi tekniğiyle analiz edilmiştir. Araştırmanın sonucunda Yeni Eğitim-Öğretim Çalışma Takvimi Modeli uygulamasının öğrencilere bilişsel, bedensel, psikolojik ve sosyal yansımalarının olabileceği öğretmenlere ise bedensel, psikolojik, kişisel gelişim ve aile hayatına yönelik yansımalarının olabileceği tespit edilmiştir. Yeni Eğitim-Öğretim Çalışma Takvimi Modeli uygulamasının öğretmenler adına daha etkili ve verimli olabilmesi için öğretmenlerin ara tatillerde; sosyal, kültürel, sportif etkinlikler yapmaları, hizmetiçi eğitim faaliyetlerine katılmaları, meslektaşlarıyla bir araya gelerek paylaşım ve süreç değerlendirmesi yapmaları, eğitim-öğretimin geri kalan süresi için kendini ve planlarını güncellemeleri gerektiği belirlenmiştir. Yeni Eğitim-Öğretim Çalışma Takvimi Modeli uygulamasının öğrenciler adına daha etkili ve verimli olabilmesi için ise öğrencilerin; sosyal, kültürel ve sportif aktivitelere katılmaları, oyun oynamaları, kişisel gelişim kurslarına gitmeleri, öğrenme eksikliklerini gidermeleri, kitap okumaları, bulmaca çözmeleri ve çeşitli zekâ oyunları oynamaları gerektiği belirlenmiştir. Araştırmada Milli Eğitim Bakanlığı'nın kurum ve kuruluşlarla işbirliği yaparak sosyal, kültürel ve sportif faaliyetler düzenlemesi gerektiği, öğrencilerin motivasyon kaybı yaşamamaları ve çalışan ebeveynlerin ara tatillerden olumsuz etkilenmemeleri için tedbir alması gerektiği sonuçlarına da ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yeni Çalışma Takvimi, Eğitim, Öğretmen

ABSTRACT

The aim of this research is to reveal the reflections of the New Education and Study Calendar Model to teachers and students in line with the teachers' opinions. The research was carried out in the phenomenological design of qualitative research designs. The study group of the study consisted of 14 volunteer teachers working in primary, secondary and high school in Kahramanmaraş city center in 2018-2019 academic year. The participants were determined according to the maximum diversity sampling method. In accordance with the aim of the study, in order to reveal the reflections of the intermediate education holidays in the new education-training schedule model to teachers and students at all levels of education, maximum diversity was tried to be achieved by working with primary, secondary and high

school teachers. The data were collected using a semi-structured interview form prepared by the researchers. The collected data were analyzed by content analysis technique. As a result of the research, it was determined that the New Education and Study Calendar Model application may have cognitive, physical, psychological and social reflections for students, and teachers, physical, psychological, personal development and family life. In order to be more effective and productive on behalf of teachers, the application of the New Education-Study Schedule Model is used for the teachers; social, cultural, sporting activities, participating in in-service training activities, meeting with colleagues to make sharing and process evaluation, and the need to update himself and his plans for the rest of the education. In order to be more effective and productive on behalf of students, New Education and Training Calendar Model application; social, cultural and sporting activities, play games, go to personal development courses, eliminate learning deficiencies, read books, solve puzzles and play various intelligence games. In the study, it was concluded that the Ministry of National Education should organize social, cultural and sportive activities in cooperation with institutions and organizations, and that the students should take measures to avoid any loss of motivation and to prevent the working parents from being negatively affected by the intermediate holidays.

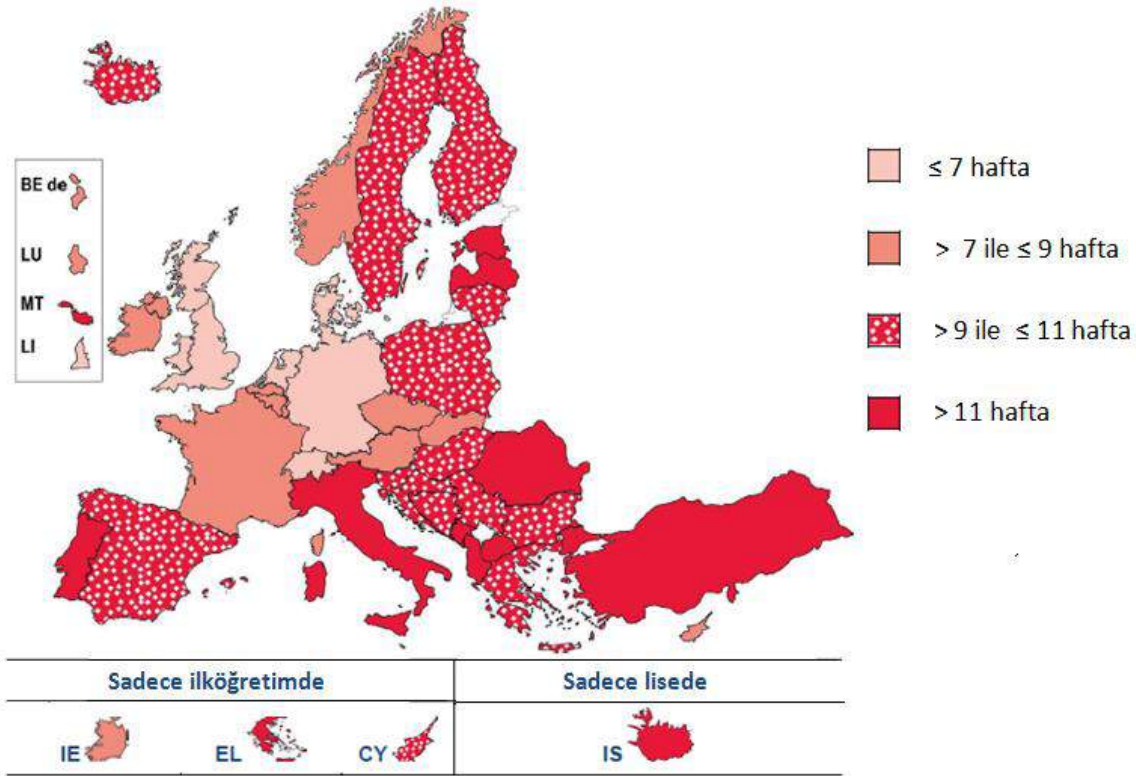
Keywords: New Work Schedule, Education, Teacher.

1. GİRİŞ

“Çağdaş bilimsel anlayışa göre eğitim; bireyin bedensel, duygusal, düşünsel ve sosyal yeteneklerinin kendisi ve toplumu için en uygun şekilde gelişmesi oluşumudur. Kısacası bireyin her yönüyle kendisi ve toplumu için en uygun düzeyde geliştirilmesi sürecidir” (Yeşilyaprak, 2012, s.2). Çağdaş eğitim bireyleri bir bütün olarak yetiştirmeyi amaçlamakta ve bu amacı gerçekleştirmede formal, informal ve son zamanlarda literatüre giren sarmal eğitim türleri kullanılmaktadır (Gündüzalp, 2018). Bu eğitim türleri içerisinde yer alan formal eğitim; önceden hazırlanan bir plan ve program çerçevesinde gerçekleştirilir (Çalık, 2015). Türk Milli Eğitim sistemi içerisinde yer alan formal eğitimin türlerinden örgün eğitim; okul öncesi, ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretimi kapsar (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 1973). Ülkemizde örgün eğitimin uygulandığı kurumlarda zorunlu öğretim 2012-2013 eğitim ve öğretim yılından itibaren 4+4+4 şeklinde üç kademeye ayrılarak 12 yıla çıkarılmıştır. Birinci kademe 4 yıl süreli ilköğretim (1.2.3.4. sınıf), ikinci kademe 4 yıl süreli ortaokul (5. 6. 7. ve 8. sınıf) ve üçüncü kademe 4 yıl süreli lise (9. 10. 11. ve 12. sınıf) olarak düzenlenmiştir (MEB, 2017). Zorunlu eğitim kurumlarında ders yılının başlaması yarıyıl ve yaz tatilleriyle ders kesim tarihi MEB tarafından belirlenir (MEB, 1973). Ders yılı süresinin 180 iş gününden az olmaması esastır. Bu süre derslerin başladığı günden kesildiği güne kadar okulun açık bulunduğu günler ile öğrencilerin törene katıldıkları resmi tatil günleri sayılarak hesaplanır (MEB, 2013, 2014). Ülkemizde ders yılı süresince zorunlu eğitim kademelerinde öğrenciler haftanın 5 günü okula devam etmektedirler. Öğrenciler bu günlerde okul öncesi ve ilköğretimde haftada 30 ders saati, ortaokullarda 35 ders saati, liselerde ise 40 ders saati öğrenim görmektedirler (MEB, 2018a). Öğrencilerin öğrenim gördüğü bu sürelerde resmi tatil günleri ile her ne sebeple olursa olsun okulun açık bulunmadığı günler göz önünde bulundurulmaz. Normal eğitim yapan okullarda sabah ve öğleden sonrası yarımşar gün, ikili eğitim yapan okullarda bu süreler tam gün sayılır (MEB, 2013, 2014).

Ülkemizde temel eğitim ve ortaöğretim kurumlarında ders yılı iki döneme ayrılır. Haziran ayının ikinci haftasından Eylül ayının ikinci haftasına kadar 13 hafta yaz tatili yapılmaktadır. (Arı, 2005; MEB, 2013; MEB, 2014). Ülkelerin tatil dönemleri ve uzunluklarına ilişkin uygulamalarına bakıldığında büyük farklılıklar göze çarpmaktadır. Şekil 1’de görüldüğü üzere Almanya, İngiltere ve Hollanda gibi ülkelerdeki okulların çalışma takvimlerinde 6 haftalık kısa bir yaz tatili planlanırken Türkiye, İtalya ve Litvanya gibi ülkelerin çalışma takvimlerinde 13 haftalık planlanan yaz tatili diğer ülkelere kıyasla daha uzundur (Eurydice,

2018). Yaz tatili kısa olan ülkelere baktığımızda eğitim öğretim yılı içinde daha sık ve uzun tatillere sahip olduğu görülmektedir. Türkiye’de yaz tatili süresinin uzun olması eğitim-öğretim yılı içerisinde kısa süreli tatillerin az olmasına neden olmaktadır (Tedmem, 2016).



Şekil 1. 2018-2019 Yaz tatil süreleri (hafta bazında) ilköğretim ve lise kademelerinde. (Kaynak: Eurydice, 2018).

Günümüzde Avrupa Birliği ülkelerinin birçoğu yüzlerce yıldır insanların köylerden, tarımdan uzaklaşıp kentlerde teknoloji ile uğraşarak daha spesifik bilgi ve yeteneklerle donanımlı bireyler haline geldiklerini fark etmiş durumdadırlar. Bireylerdeki ve toplumdaki bu değişim hala tarımsal yaşama uygun bir şekilde yapılan ders yılı takvimlerinin sorgulanmasına yol açmaktadır (Kerry ve Davies, 1999). Bilginin, toplumun her alanına süratle yayılabildiği çağımızda okulların çalışma takvimlerinde etkililik ve verimlilik kriterlerini göz önünde bulundurularak yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir (Tedmem, 2016). Ülkemizde de uygulanmakta olan standart okul takviminin ülkemizin çok kültürlü yapısı ve bölgelere göre farklılaşan sosyo-ekonomik yapısına paralel farklı yaşam biçimleri nedeniyle etkililiği ve veriminin gözden geçirilmesi gerektiğini düşünen (Tedmem, 2016) Milli Eğitim Bakanlığı yetkilileri, 2023 Eğitim Vizyonu çalışmaları doğrultusunda özünde verimlilik ve denge temalarını barındıran ‘Yeni Eğitim Öğretim Çalışma Takvimi Modeli’ni (YEÖÇTM) kamuoyuna açıklamışlardır. Açıklanan YEÖÇTM’e ilişkin bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Yeni Eğitim-Öğretim Çalışma Takvimi Modeli

Dönemler	Tarih	Gün sayısı	Toplam gün
1.Dönem/1.Ders dönemi	09-30 Eylül 2019	16 gün	49,5 gün
	01-31 Ekim 2019	22,5 gün	
	01-15 Kasım 2019	11 gün	
1. Ara tatil	18-22 Kasım 2019	5 gün	5 gün
1. Dönem/2.Ders dönemi	25-29 Kasım 2019	5 gün	39 gün
	02-31 Aralık 2019	22 gün	
	02-17 Ocak 2020	12 gün	

Yarıyıl tatili	20-31 Ocak 2020	15 gün	15 gün
2. Dönem/1. Ders dönemi	03-28 Şubat 2020	20 gün	45 gün
	02-31 Mart 2020	22 gün	
	01-03 Nisan 2020	3 gün	
2. Ara tatil	06-10 Nisan 2020	5 gün	5 gün
2. Dönem/2. Ders dönemi	13-30 Nisan 2020	14 gün	47 gün
	04-29 Mayıs 2020	18 gün	
	01-19 Haziran 2020	15 gün	

Tablo 1'deki takvime göre 13 haftalık yaz tatili süresinin 2 haftası Nisan ve Kasım aylarında yapılacak birer haftalık ara tatil olarak planlanmıştır. Ülkemiz eğitim ve öğretimi için yeni olan bu çalışma takviminin uygulamasının başarılı olabilmesi için tarafların konu ile ilgili ne düşündüklerinin ortaya konulması gerekmektedir. Bunun en kestirme yolu ise YEÖÇTM'in uygulayıcıları olan öğretmenlerin konu hakkındaki görüşlerini almaktır. Öğretmenlerin görüşlerinin alınması çıkabilecek sorunların önceden belirlenerek önlem alınmasını, varsa yanlış anlaşılmalara gidilmesini, bilgilendirme çalışmalarının yapılmasını ve öğretmenlerin değişiklikleri benimsemelerinin sağlanmasını sağlayabilir. Bu yüzden araştırmadan elde edilecek veriler yöneticiler ve uygulayıcılara yol göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Bu kapsamda araştırmanın amacı Yeni Eğitim-Öğretim Çalışma Takvimi Modeli'nin öğretmen ve öğrencilere yansımalarının neler olabileceğini öğretmen görüşleri doğrultusunda ortaya çıkarmaktır. Bu amacı gerçekleştirmek için aşağıdaki alt amaçlara cevap aranmıştır.

- 1- Öğretmenlerin YEÖÇTM'de planlanan ara tatillerin öğrencilere yansımalarının neler olabileceği hakkındaki görüşleri nelerdir?
- 2- Öğretmenlerin, YEÖÇTM'de planlanan ara tatillerin öğretmenlere yansımalarının neler olabileceği hakkındaki görüşleri nelerdir?
- 3- Öğretmenlerin YEÖÇTM'de planlanan ara tatillerin daha etkili ve verimli olabilmesine yönelik önerileri nelerdir?

2. YÖNTEM

Araştırmanın bu bölümünde araştırmanın modeli, çalışma grubu, veri toplama araçları, verilerin analizi, geçerlilik ve güvenilirlik çalışmalarıyla ilgili bilgiler verilmiştir.

2.1. ARAŞTIRMANIN MODELİ

Araştırmada öğretmen görüşleri derinlemesine incelendiğinden olgubilim deseninde nitel bir çalışmadır. Olgubilim deseninde amaç günlük hayatımızda karşılaştığımız, farkında olup derinlemesine bir anlayışla fikir sahibi olmadığımız olaylar, deneyimler, algılar, yönelimler, kavramlar gibi olguları ortaya çıkarmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Araştırmada olgu yeni eğitim öğretim çalışma takvimi modelidir. Yeni eğitim öğretim çalışma takvimi modelindeki Kasım ve Nisan aylarındaki ara tatillerin öğretmen ve öğrencilere yansımalarının neler olabileceği, ara tatillerin öğrenci ve öğretmenler açısından etkili ve verimli geçirilmesi için öğretmenlerin önerilerinin neler olduğu ortaya çıkarılmaya çalışıldığından olgubilim deseni kullanılmıştır.

2.2. ÇALIŞMA GRUBU

Olgubilim deseninde yürütülen çalışmalarda katılımcılar seçilirken, olguyla ilişkili, olguyu ileri düzeyde açıklayabilecek bilgi seviyesine sahip kişilerin olmasına özen gösterilmelidir (Creswell, 2018). Araştırmanın çalışma grubunu 2018-2019 eğitim ve öğretim yılında

Kahramanmaraş ilindeki ilkököl, ortaokul ve liselerde görev yapan 14 gönüllü öğretmen oluşturmaktadır. Katılımcılar amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Amaçlı örnekleme yöntemi araştırmayı derinlemesine yapabilmek amacıyla bilgi açısından en uygun, önceden belirlenen ölçütleri sağlayabilen durumların seçildiği yöntemdir (Patton, 2014). Bu örnekleme türünde amaç göreceli olarak oluşturulan küçük örneklem grubuyla çalışarak probleme taraf olabilecek kişilerin çeşitliliğini maksimum derecede yansıtmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Bu araştırmanın amacına uygun olarak yeni eğitim-öğretim çalışma takvimi modelindeki ara tatillerin tüm öğretim kademelerindeki öğretmen ve öğrencilere yansımalarını ortaya koyabilmek için ilkököl, ortaokul, lise öğretmenleriyle çalışılmıştır. Çalışmada etik olarak öğretmenlerin adları yerine Ö1.....Ö14 şeklinde kodlar verilmiştir. Katılımcı öğretmenlerin demografik özellikleri Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Katılımcı Öğretmenlerin Demografik Özellikleri

Kod	Cinsiyet	Kıdem yılı	Branşı	Çalışılan okul kademesi
Ö1	Erkek	29	Sınıf Öğrt.	İlkokul
Ö2	Kadın	24	Sınıf Öğrt	İlkokul
Ö3	Kadın	19	Sınıf Öğrt	İlkokul
Ö4	Kadın	18	Sınıf Öğrt	İlkokul
Ö5	Erkek	34	Sınıf Öğrt	İlkokul
Ö6	Kadın	15	Matematik Öğrt.	Ortaokul
Ö7	Erkek	22	Fen Bilimleri Öğrt.	Ortaokul
Ö8	Erkek	25	Türkçe Öğrt.	Ortaokul
Ö9	Kadın	15	Sosyal Bilgiler Öğrt.	Ortaokul
Ö10	Erkek	19	Edebiyat Öğrt.	Lise
Ö11	Erkek	15	Matematik Öğrt.	Lise
Ö12	Erkek	26	Fizik Öğrt.	Lise
Ö13	Kadın	16	Biyoloji Öğrt.	Lise
Ö14	Kadın	17	Matematik Öğrt.	Lise

Tablo 2 incelendiğinde çalışma grubundaki öğretmenlerin beşi ilkökulda (Sınıf Öğretmeni), dördü ortaokulda (Matematik, Fen Bilimleri, Sosyal Bilgiler, Türkçe Öğretmeni), beşi lisede (Edebiyat, Matematik[2], Fizik, Biyoloji) görev yapmaktadır. Çalışma grubundaki erkek ve kadın öğretmen sayıları eşittir. Katılımcı öğretmenlerin sekizi 15-20 yıllık kıdeme (%57), üçü 21-25 yıllık kıdeme (%21), ikisi 26-30 yıllık kıdeme (%14), biri 31-35 yıllık kıdeme (%7) sahiptir.

2.3. VERİ TOPLAMA ARACI VE VERİLERİN TOPLANMASI

Araştırmacılar tarafından geliştirilen ve iki bölümden oluşan yazılı görüş alma formuyla araştırma verileri toplanmıştır. Görüş alma formunun ilk bölümü öğretmenlerin kişisel özelliklerini belirlemek için beş sorudan, ikinci bölümü ise yeni eğitim-öğretim çalışma takvimi modeli ile ilgili üç açık uçlu sorudan oluşmaktadır. Görüşme formundaki açık uçlu sorular ilgili alanyazının incelenmesi ve uzman görüşüne başvurularak hazırlanmıştır. Hazırlanan görüş alma formunun katılımcılar tarafından doldurulması istenmiştir. Forum uygulanmadan önce katılımcılara araştırma hakkında bilgi verilmiş ve araştırmaya gönüllü olanların katılması istenmiştir. Katılımcı öğretmenlere çalışmanın amacına ulaşabilmesi için görüş alma formunu içtenlikle doldurmaları gerektiği belirtilmiştir. Doldurulan formlar dosyalanmıştır.

2.4. VERİLERİN ANALİZİ

Nitel araştırmalarda tüm çalışmalara uyabilecek mükemmel bir analiz yöntemi yoktur. Nitel çalışmalarda önemli olan araştırmacının tüm zeka ve kabiliyetini kullanarak okuyucuya araştırma sürecindeki deneyimlerini aktarabilmesidir (Patton, 2014). Dolayısıyla her nitel çalışmada kendine özgü teknikler kullanılarak veriler analiz edilebilmektedir (Çetin, 2017). Bu çalışmada veriler analiz edilirken içerik analiz yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada öncelikler kodlar çıkartılmış, kodlar doğrultusunda temalar belirlenmiştir. Burada araştırmaların amacı birbirine benzeyen kodları belirli temalar altında birleştirerek okuyucunun anlayabileceği bir şekilde düzenlemektir (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Bu çalışmada geçerlilik ve güvenilirlik adına çeşitli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada katılımcı öğretmenler gönüllülük esasına göre seçilmiştir. Çalışma hakkında kendilerine bilgi verilmiştir. Öğretmenlerin etik ilkeler doğrultusunda kimlikleri ve okulları gizli tutularak kendilerine Ö1.... Ö14 şeklinde kodlar verilmiştir. Çalışma süreci olduğu gibi aktarılmaya çalışılmıştır. Geçerlilik ve güvenilirliği sağlamak için Lincoln ve Guba'nın (1985) belirttiği dört stratejiden yararlanılmıştır. Bu stratejiler iç geçerlilik yerine inandırıcılık, dış geçerlilik yerine aktarabilirlik; iç güvenlik yerine tutarlılık, dış güvenlik yerine teyit edilebilirliktir.

Bu araştırmada inandırıcılığı arttırmak için araştırma süreci ve katılımcıların demografik özellikleri ayrıntılı bir şekilde ortaya konmuştur. Uzman görüşüne başvurularak çalışma düzenlenmiştir. Verilerin doğruluğu için katılımcı teyidi yapılmıştır. Bu araştırmada aktarabilirliği sağlamak adına okuyucuya, çalışmanın her aşaması ayrıntılı bir şekilde sunulmuş, okuyucunun anlayabileceği bir dil kullanmaya azami gayret gösterilerek bulgular detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Katılımcı görüşlerinden doğrudan alıntılar yapıp, oluşturulan tabloların altında yer vermiştir. Bu araştırmada tutarlılığın sağlanabilmesi amacıyla iki araştırmacı birbirinden bağımsız bir şekilde kodlar ve temalar oluşturmuşlardır. Farklı kodlamaların olduğu durumlarda buna sebep olan durum tespit edildikten sonra, birlikte tartışarak edilerek ortak bir karara varılmıştır. Teyit incelemesinde araştırmacı tüm veri toplama araçlarını ve eldeki araştırma unsurlarını gerektiğinde ilgililerin teyidi için saklaması gerekmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Bu çalışmada da görüşme formları dosyalanıp saklanmıştır. Ayrıca bilgisayar ortamında yapılan tüm çalışmalar araştırma adıyla oluşturulan dosyada saklanmıştır.

3. BULGULAR

Araştırmanın bu bölümde verilerden elde edilen bulgular araştırmanın alt amaçları doğrultusunda sırası ile verilmiştir.

3.1. YEÖÇTM'DE PLANLANAN ARA TATİLLERİN ÖĞRENCİLERE YANSIMALARI HAKKINDAKİ BULGULAR

Araştırmanın birinci alt amacı YEÖÇTM'de planlanan ara tatillerin öğrencilere yansımalarının neler olabileceğini ortaya çıkarmaktır. Bu kapsamda öğretmen görüşlerinde elde edilen bulgular Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. YEÖÇTM'de Planlanan Ara Tatillerin Öğrencilere Yansımaları

Temalar	Kodlar	Katılımcılar
Bedensel Yansımaları	Fiziksel dinlenme fırsatı bulma	Ö1,Ö3,Ö5,Ö6,Ö9,Ö11,Ö13
	Zihinsel yenilenme imkanı bulma	Ö1,Ö8,Ö9,Ö10,Ö14
Psikolojik Yansımaları	Motivasyon kaybı yaşama	Ö7,Ö9,Ö10,Ö11,Ö12,
	İlgi, istek ve dikkatini toparlama	Ö1,Ö8,Ö14
	Mutluluk duyma	Ö10
Bilişsel Yansımaları	Öğrenmede kesintiye ve kayba yol açma	Ö2,Ö3
	Öğrenme eksikliklerini tamamlama	Ö9

Tablo 3 incelendiğinde yeni eğitim-öğretim çalışma takvimi modelindeki ara tatillerin öğrencilere yansımaları bedensel, psikolojik, bilişsel ve sosyal temaları altında toplanmıştır. Ara tatillerin bedensel yansımaları teması altında yer alan fiziksel dinlenme fırsatı bulma(Ö1,Ö3,Ö5,Ö6,Ö9,Ö11,Ö13) en fazla görüş bildirilen yansımadır. Örneğin fiziksel dinlenme fırsatı bulmayı Ö5 *'Planlanan ara tatil dönemlerinde öğrenciler kısa süreli de olsa dinlenme fırsatı bulacaklar.'* şeklinde ifade ederken Ö6 *'Dinlenme adına olumlu olacağını düşünüyorum.'* şeklinde ifade etmiştir. Öğretmenler fiziksel olarak dinlenme fırsatı bulan öğrencilerin zihinsel olarak da yenilenerek okula geleceğini(Ö1,Ö8,Ö9,Ö10,Ö14) düşünmektedirler. Konu ile ilgili olarak Ö9 *'Öğrenciler dinlenip daha zinde bir başlangıç yapabilir.'* şeklinde görüş bildirirken Ö8 *'Kısa molalar zihnin toparlanmasına yol açacaktır.'* şeklinde görüş bildirmiştir.

Öğretmenler psikolojik yansımalar temasında ara tatillerin motivasyon kaybı yaşamaya (Ö7,Ö9,Ö10,Ö12), ilgi, istek ve dikkatini toparlamaya (Ö1,Ö8,Ö14) ve mutluluk duymaya (Ö10) neden olacağını ifade etmişlerdir. Ara tatillerin neden olacağı motivasyon kaybı hakkında Ö7'nin görüşü *'Tatil yaklaştıkça motivasyon kaybı yaşanabilir.'* iken Ö10'un görüşü *'Tatilden önceki haftanın son hafta izlenimi verecek olması nedeniyle derslerin sekteye uğraması en büyük korkum.'* şeklindedir. Ayrıca Ö12'de konu hakkında *'Öğrencilerin dönem arası dönüşlerde bile yeni döneme adaptasyon sorunu yaşarken bu takvimde üç kez motivasyon uğraşımına gireceğiz.'* şeklinde görüşlerini belirtmiştir. Öğrencilerin bu sürelerde ilgi, istek ve dikkatinin toparlanacağını düşünen Ö1 düşüncelerini *'Dağılmış ilgi, istek ve dikkatin toparlanmasına olumlu etkisi olacaktır.'* şeklinde ifade ederken, Ö10 öğrencilerin duyacağı mutluluğu *'Öğrenciler sevinecek, dönem ortasında tatil yapmaktan mutlu olacaklardır.'* şeklinde ifade etmiştir.

Ara tatillerin bilişsel yansımalarını öğretmenler, öğrenmede kesintiye yol açma (Ö2,Ö3) ve öğrenme eksikliklerini tamamlama(Ö9) olarak ifade etmişlerdir. Ö3 öğretimde yaşanacak olan kesintiyi *'Birinci sınıf gibi alt sınıflarda dersten kopma ve unutmaya gibi sıkıntılar yaşanabilir.'* cümlesiyle belirtmiştir. Ö9 ise öğrencilerin eksik kazanımları için *'İyi bir başlangıç yapmak için ara tatillerde ders eksiklerini tamamlayacaklar.'* şeklinde düşüncelerini ifade etmiştir.

Katılımcı öğretmenler ara tatillerin öğrencilere sosyal etkinlikler yapma fırsatı vereceğini (Ö2,Ö3, Ö5) belirtmişlerdir. Ö2 konu hakkındaki görüşünü *'Anne babalarda öğretmenlerin yönlendirmeleriyle öğrenciler için farklı etkinlikler planlayarak buna katkı sağlarlar.'* şeklinde ifade ederken, Ö3 düşüncelerini *'Ara tatillerin öğrencilere sosyal etkinlikler için fırsat doğuracağını düşünüyorum.'* cümlesiyle ifade etmiştir.

3.2. YEÖÇTM'DE PLANLANAN ARA TATİLLERİN ÖĞRETMENLERE YANSIMALARI HAKKINDAKİ BULGULAR

Araştırmanın ikinci alt amacı YEÖÇTM'de planlanan ara tatillerin öğretmenlere yansımalarının neler olabileceğini ortaya çıkarmaktır. Bu kapsamda öğretmen görüşlerinde elde edilen bulgular Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. YEÖÇTM'de planlanan ara tatillerin öğretmenlere yansımaları

Temalar	Kodlar	Katılımcılar
Bedensel Yansımaları	Dinlenme fırsatı bulma	Ö1,Ö4,Ö7,Ö8,Ö9,Ö13,Ö14
Kişisel Gelişim Yansımaları	Öz değerlendirme yapma	Ö3,Ö5,Ö8,Ö9

	Kendini güncelleme	Ö2,Ö3,Ö4,Ö9
	Planlama yapma	Ö6
Tutum ve Değer Yansımaları	Meslektaşlarıyla paylaşımda bulunma	Ö3,Ö5,Ö8
Psikolojik Yansımaları	Heyecanlanma	Ö10
	Rahatlama	Ö7,Ö13
Aile Hayatına Yansımaları	Çocuklarının bakım sorunu	Ö11

Tablo 4 incelendiğinde yeni eğitim-öğretim çalışma takvimi modelindeki ara tatillerin öğretmenlere yansımaları bedensel, kişisel gelişim, tutum ve değer yansımaları, psikolojik ve aile hayatı temaları altında toplanmıştır. Katılımcı öğretmenlerin yarısı (Ö1,Ö4,Ö7,Ö8,Ö9,Ö13,Ö14) ara tatillerin öğretmenlerin dinlenmelerine olanak sağlayacağını düşünmektedirler. Ö1 yakalanacak dinlenme fırsatını *'Hızlı bir tempoda kahve molası vermek insanı dinlendirir. Bu kısa tatillerin öğretmenler üzerinde de aynı etkiyi sağlayacağına inanıyorum.'* şeklindeki cümlesiyle ifade ederken Ö13 *'Kısa süreli bir nefes alma ve dinlenme sağlayacaktır.'* şeklinde ifade etmiştir. Ö9 da görüşlerini *'.....hem de istirahat açısından faydalı olacağını düşünüyorum.'* şeklinde belirtmiştir.

Kişisel gelişim teması altında öğretmenler ara tatillerde öz değerlendirme yapma imkânlarının (Ö3,Ö5,Ö8,Ö9) olacağını belirtmişlerdir. Ö3 *'Öğretmenin geriye dönük eksiklerini, şimdiye kadar yaptıklarını değerlendirmesini göreceği fikrindeyim.'* şeklinde ifade ederken Ö8 görüşlerini *'Uygulanan programın sakın bir zihinle bir ara değerlendirmeye tutulmasını sağlayacaktır.'* şeklinde ifade eden cümle kurmuştur. Öğretmenler ara tatillerin kendilerini güncelleme olanağı (Ö2,Ö3,Ö4,Ö9) sağlayacağını belirtmişlerdir. Konu hakkında Ö2'nin görüşü *'Öğretmenler için de kendini toparlayacağı bir fırsattır.'* şeklinde iken Ö4'ün görüşü *'.....eksiklerini giderme fırsatı olacaktır.'* şeklindedir. Ayrıca öğretmenler planlama yapmak (Ö6) için zaman bulacaklarını belirtmişlerdir. Ö6 görüşlerini *'Öğretmenlerin uygulaması gereken etkinlikleri planlama adına olumlu olabilir.'* şeklinde ifade etmiştir.

Tutum ve değer yansımaları temasında öğretmenler meslektaşlarıyla paylaşımlarda bulunma(Ö3,Ö5,Ö8) fırsatı yakalayacaklarını ifade etmişlerdir. Konuyla ilgili olarak Ö5'in görüşü *'Öğretmenler bu ara tatil dönemlerinde yapacakları seminer ve eğitimlerle paylaşımlarını arttıracaklardır.'* şeklindedir. Ö8 de düşüncelerini *'Bu devrede zümreler arası görüşmeler daha rahat yapılabilir.'* şeklinde ifade etmiştir.

Psikolojik yansımaları temasında ara tatillerden duyacağı heyecanı Ö10 *'.....öğretmenlere dönem ortasında tatil heyecan verebilir.'* şeklinde ifade ederken ayrıca öğretmenlerin rahatlayacağı (Ö7,Ö13) diğer katılımcılarca ifade edilmiştir. Konu ile ilgili olarak Ö13 *'Öğretmenlere kısa süreli bir nefes alma sağlayacaktır.'* şeklinde düşüncelerini ifade etmiştir.

Ara tatillerin aile hayatına yansımaları temasında öğretmenlerin kendi çocuklarının bakım sorunu Ö11 tarafından ifade edilmiştir. Ö11'in görüşü *'Öğretmenler tatil yapmayacaklar ancak evde çocukları bekleyecek. Bu olay çok büyük sıkıntı olacaktır.'* şeklindedir.

3.3. YEÖÇTM'DE PLANLANAN ARA TATİLLERİN DAHA ETKİLİ VE VERİMLİ OLABİLMESİ İÇİN ÖNERİLERE AİT BULGULAR

Araştırmanın üçüncü alt amacı YEÖÇTM'de planlanan ara tatillerin öğretmen ve öğrenciler açısından daha etkili ve verimli olabilmesi için yapılması gerekenlerin neler olabileceğini

ortaya çıkarmaktır. Bu kapsamda öğretmen görüşlerinde elde edilen bulgular Tablo 5’te verilmiştir

Tablo 5. YEÖÇTM’de Planlanan Ara Tatillerin Daha Etkili ve Verimli Olabilmesi İçin Yapılması Gerekenler

Temalar	Kodlar	Katılımcılar
Öğretmenlere yönelik öneriler	Sosyal ve kültürel etkinliklere katılmalı	Ö1,Ö2,Ö4,Ö5,Ö7,Ö13
	Süreç değerlendirmesi yapmalı	Ö3,Ö14
	Meslektaşlarıyla paylaşımda bulunmalı	Ö8,Ö14
	Kişisel gelişim kurslarına katılmalı	Ö2,Ö3
	Hizmetiçi eğitimlere katılmalı	Ö3,Ö11
	Planlama yapmalı	Ö6
	Sportif faaliyetlere katılmalı	Ö14
Öğrencilere yönelik öneriler	Kendini güncellemeli	Ö6
	Sosyal ve kültürel aktivitelere katılmalı	Ö2,Ö4,Ö5,Ö7,Ö8
	Kişisel gelişim kurslarına katılmalı	Ö2,Ö3
	Öğrenme eksikliklerini tamamlamalı	Ö6,Ö9
	Aktif dinlenme yapmalı	Ö4,Ö13
	Bahçe oyunları oynamalı	Ö1
Sportif faaliyetlere katılmalı	Ö14	

Tablo 5’te ara tatillerin etkili ve verimli geçmesi için katılımcı öğretmenlerin büyük çoğunluğu meslektaşlarına sosyal ve kültürel etkinliklere katılmalı önerisini getirmişlerdir. İkişer öğretmen süreç değerlendirmesi yapmalı (Ö3,Ö14), meslektaşlarıyla paylaşımda bulunmalı (Ö8,Ö14), kişisel gelişim kurslarına katılmalı (Ö2,Ö3), hizmetiçi eğitimlerine katılmalı (Ö3,Ö11) önerilerinde bulunurken, birer öğretmen planlama yapmalı(Ö6), sportif faaliyetlere katılmalı (Ö14) ve kendini güncellemeli(Ö6) önerilerinde bulunmuştur. Sosyal ve kültürel etkinliklere katılmayı Ö1 ‘*Öğretmenlerin farklı ortam ve yerlerde zaman geçirip enerji toplamalı*’ şeklinde ifade ederken Ö5 ‘*Bu dönemler öğrencilerin ve öğretmenlerin birlikte sosyal aktiviteler yapacakları dönemler olmalı*’ şeklinde ifade etmiştir. Süreci değerlendirmeyi Ö3 ‘*Eğitim ve öğretimle ilgili öğrenci ve veliden geri dönüt anketleri alınabilir.*’ şeklindeki cümlesiyle açıklamıştır. Meslektaşlarıyla paylaşımda bulunmayı Ö14 ‘*Toplantılar yapmaları, dönemi değerlendirmeleri iyi olur.*’ şeklinde ifade etmiştir.

Planlanan ara tatillerin etkili ve verimli geçmesi için öğretmenler öğrencilere en fazla sosyal ve kültürel etkinliklere katılmalı (Ö2,Ö4,Ö5,Ö7,Ö8) önerisinde bulunmuşlardır. İkişer öğretmen kişisel gelişim kurslarına katılmalı (Ö2,Ö3), öğrenme eksikliklerini tamamlamalı (Ö6,Ö9), aktif dinlenme yapmalı (Ö4,Ö13) şeklinde görüşlerini ifade ederken, birer öğretmende bahçe oyunları oynamalı(Ö1) ve sportif faaliyetlere katılmalı(Ö14) şeklinde önerilerde bulunmuşlardır. Sosyal ve kültürel aktivitelere katılmayı Ö4 ‘*.....il içi ve il dışı gezilere katılarak değerlendirebilirler.*’ şeklinde ifade ederken Ö8 ‘*Bu devrede öğrenciler özellikle kişisel gelişimlerine olumlu etkiler sağlayacak oyun, spor, müzik, gezi ve ilgileri doğrultusunda hobileriyle ilgilenmelidirler.*’ şeklinde ifade etmiştir. Kişisel gelişim kurslarına katılmayı Ö2 ‘*Bu tatillerde öğrenciler MEB ve ilişkili bakanlıkların hazırlayacağı kurslara katılmalıdır.*’ cümlesiyle ifade etmiştir. Öğrenme eksikliklerini tamamlamayı Ö9 ‘*.....iyi bir başlangıç yapmak için aralarda derslerindeki eksiklikleri giderici çalışmalar yapılmalıdır.*’ ifadesiyle belirtmiştir. Aktif dinlenme yaparak bu süreleri değerlendirmeyi Ö13 ‘*Zihni aktif olarak dinlendiren kitap okuma, zeka oyunları, müzik dinleme v.b. etkinlikler yapabilirler.*’ şeklindeki cümlesiyle ifade etmiştir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada öğretmen görüşlerinden elde edilen bulgular neticesinde yeni eğitim-öğretim çalışma takviminde planlanan ara tatillerin öğrenciler ve öğretmenlere yansımaları, tatil sürelerinin etkili ve verimli geçirilmesi için sunulan önerileri ortaya koymak amaçlanmıştır.

Araştırmanın sonucunda öğretmenler, ara tatillerin öğrencilere bedensel, psikolojik, bilişsel ve sosyal yansımalarının olabileceğini belirtmişlerdir. Ara tatillerde daha fazla dinlenme fırsatı bulan öğrencilerin hem fiziksel hem zihinsel olarak iyi oluş haline geleceği araştırmanın sonuçlarındandır. Öğrencilerin tatillerde erken kalkmak zorunda olmadıkları için uyumaya daha fazla zaman bulacakları bunun sonucunda da hem fiziksel hem de zihinsel olarak dinlenecekleri yorumu yapılabilir. Muraz (2019) yaptığı çalışmada araştırmanın sonucunu destekler biçimde yeterli ve kaliteli uykunun kişinin mental iyi oluş halini olumlu etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Bu çalışmada ara tatillerin öğrencilere psikolojik yansımalarından biri motivasyon kaybı yaşamalarıdır. Öğretmenlerin ara tatillerin öncesindeki haftada, öğrencilerin tatil psikolojisine girip motivasyon kaybı yaşayacakları ara tatillerden sonraki haftada da öğrencileri tekrar okul ve ders motivasyonu sağlamakta zorlanacakları bu araştırmanın sonuçlarındandır. Çalışmanın bu sonucunu Gökçe'nin (2012) yaptığı çalışmada, tatil dönüşlerinde öğrencilerin uyum sorunu yaşadığı sonucu desteklemektedir. Araştırmada elde edilen bir başka sonuç ise tatillerden kaynaklı öğrenmede kopuklukların, kayıplarının yaşanacağıdır. Çalışmanın bu sonucunu Arı (2004) yaptığı çalışmada yaz tatillerinde öğrencilerin öğrenme kaybı yaşadıkları sonucu desteklemektedir.

Ara tatillerin öğrencilere sosyal etkinlikler yapmaları için daha çok fırsat vereceği araştırmanın bir başka sonucudur. Öğretmenler ara tatillerde sosyal aktivitelerin öğrencinin kişilik gelişimini geliştireceğini düşünmektedirler. Ata, Çeliker ve Aybaz'da (2015) yaptıkları çalışmada sosyal aktivitelerin kişilik gelişimine olumlu katkıları olduğu ve sosyal aktiviteler içerisinde yer alan bireylerin kendine güvenen ve yaratıcı bireyler olacağını belirtmektedirler.

Araştırma sonuçlarına göre ara tatillerin öğretmenler üzerinde bedensel, kişisel gelişim, mesleki gelişim, psikolojik ve aile hayatına yansımaları olabileceği öğretmenler tarafından belirtilmiştir. Öğretmenler bu zaman diliminde okulda olmalarına karşın yoğun bir eğitim-öğretim sürecinde olmayacakları için dinlenme fırsatı bulacakları, MEB tarafından yapılacak çalışmalarla kişisel ve mesleki gelişimlerinin arttıracağını düşünmüş olabilirler. Araştırmada ara tatil süresince öğretmenlerin öz değerlendirme yaparak kendilerini güncelleyecekleri, planlamalarını da gözden geçirerek revize etme imkanına kavuşacakları tüm bunların kişisel gelişimlerine olumlu katkılar sunacağı elde edilen bir diğer sonuçtur. Kösterelioğlu ve Çelen (2016) yaptıkları çalışmada kişilerin öz değerlendirme yaparak yaptıkları çalışmalarda eksik, hata ve doğruları görme imkanına kavuştuklarını bu sayede kendilerini güncelleyerek ileride yapacakları çalışmalar için öz değerlendirme yapmanın mesleki gelişimlerini destekledikleri bulgusu araştırmanın sonucunu destekler niteliktedir.

Araştırmanın sonuçlarından bir diğeri de öğretmenlerin ara tatil süresince planlanacak toplantılarla bir araya gelip başta eğitim-öğretim konuları olmak üzere birçok konuda paylaşımda bulunma imkanına kavuşacak olmalarıdır. Çınkır ve Çetin (2010) yaptıkları çalışmada öğretmenler arasındaki işbirliği ve etkileşimin artması ile öğretmenlerin daha profesyonel olacaklarını vurgulamışlardır. Ayrıca Çetin (2017) yaptığı çalışmada öğretmenlerin en önemli bilgi kaynakları arasında meslektaşlarının geldiğini belirtmektedir. Öğretmenlerin bu sürede meslektaşları ile iletişime geçme fırsatı bulmaları önemli görülebilir. Araştırma sonuçlarına göre öğretmenler ara tatillerin öğretmenlerde psikolojik olarak heyecan duyma ve rahatlama sağlayacağını düşünmektedirler. Ayrıca öğretmenler ara tatilde okulda

çeşitli çalışmalarını yaparken kendi çocuklarının evde olmalarından dolayı bakım sorunu yaşayacakları araştırmanın bir diğer sonucudur.

Ara tatillerin öğretmen ve öğrenciler açısından daha etkili ve verimli geçmesi için öğretmenler tarafından çeşitli önerilerde bulunulmuştur. Bu önerilerden sosyal, kültürel, sportif etkinliklere ve kişisel gelişim kurslarına katılmalı şeklindeki öneriler öğretmenler ve öğrenciler için ortak önerilerdir. Ara tatillerde ortaya çıkacak serbest zaman etkinlikleriyle öğrenciler sosyo-kültürel ortamlarda aktif hale gelerek psikososyal gelişimleri de olumlu anlamda etkilenecektir (Büküşoğlu ve Bayturan, 2005). Bu etkinlikler sayesinde hem öğretmenler hem de öğrenciler tarafından eğitim ve çalışma dışındaki zamanları anlamlı bir hale gelecektir (Çelik, 2018). Ayrıca sportif etkinlikler yoluyla kişiler hem bedensel hem de ruhsal sağlığı bu süreçte olumlu etkilenecektir (Bek, 2008).

Bu araştırmada ara tatillerde öğretmenlerin meslektaşlarıyla bir araya gelerek ya da bireysel olarak süreç değerlendirmesi yapması, hizmetiçi eğitim ve kişisel gelişim kurslarına katılarak kendilerini güncellemesi önerilmektedir. Öğretmenlerin yapılacak toplantılarla süreç değerlendirmesi yaparak kendilerine, öğrencilerine, kullandıkları materyal ve öğretim etkinliklerine yönelik çıkarımlarda bulunarak öğrenmeyi arttırıcı önlemler alacakları düşünülmektedir (MEB, 2018b). Bu zaman zarfında öğretmenler Milli Eğitim Bakanlığı'na düzenlenecek hizmetiçi eğitimlerle de kendilerini yenileyebilirler. Araştırmanın bu sonucunu alanyazında yapılan çalışmalar desteklemektedir (Güney, 2018; Aydın, 2008; Ural, 2017). Ancak öğretmenler düzenlenecek olan hizmetiçi eğitimlerin öğretmenlerin ilgi, ihtiyaç ve istekleri doğrultusunda alanında uzman kişilerce her türlü altyapısı düşünülerek özenle düzenlenmesini istemektedirler. Alanyazında hizmetiçi eğitimlerle ilgili çalışmalar (Kulaz, 2013; Doğan, 2009) incelendiğinde öğretmenlerin hizmetiçi eğitimlerin niteliği boyutunda isteklerini destekler sonuçlara rastlanmaktadır.

Katılımcı öğretmenler, öğrencilere bahçe oyunları oynayarak, kitap okuyarak, zeka oyunları oynayarak, müzik dinleyerek bu zaman dilimini fiziksel ve zihinsel aktif bir şekilde geçirmelerini önermişlerdir. Araştırmanın bu sonucunu alanyazında yapılan çalışmaların sonuçları desteklemektedir (Büküşoğlu ve Bayturan, 2005; Duru ve Köse, 2012; Marangoz, 2018). Araştırmanın sonucunda aşağıdaki öneriler getirilmiştir.

- 1- Milli Eğitim Bakanlığı ve iş birliği yapacağı kurum ve kurularca öğretmen ve öğrencilere sosyal ve kültürel etkinlikler ile kişisel gelişim kursları düzenleyebilir.
- 2- Öğretmenlere yeterli sayıda ve nitelikli hizmetiçi eğitimler düzenlenebilir. Bu eğitimlerde üniversitelerin akademisyenleriyle işbirliği yapılabilir.
- 3- Öğrencilerin bu süreçte motivasyon kaybı yaşamamaları için gerekli rehberlik hizmeti yapılmalıdır.
- 4- Çalışan ebeveynlerin ara tatil süresince olumsuz etkilenmemeleri için tedbir alınmalıdır.
- 5- Bu çalışma nitel bir çalışmadır. Daha geniş evren ve örnekleme nicel çalışmalar yapılabilir.
- 6- Çalışma takvimi uygulandıktan sonra eski ve yeni çalışma takvimlerinin karşılaştırmasına yönelik çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA:

Arı, A. (2004). "Yaz Tatili Öğrenme Kaybı" konusunda öğretmen görüşleri. *Milli Eğitim Dergisi*, 32 (163), 91-103.

- Arı, A. (2005). Ülkemizde ilköğretim ders yılının diğer bazı avrupa ülkeleriyle karşılaştırılması ve farklı uygulamalar. *Milli Eğitim Dergisi*, 33 (167), 309-319.
- Ata, M., Çeliker, H. ve Aybaz, G. (2015). Günümüzde sosyal aktivitelerin önemi ve bu bağlamda meslek yüksekokullarında yaşanan yetersizlikler, *4.Uluslararası Meslek Yüksekokulları Sempozyumu (UMYOS)* 21-23 Mayıs 2015 Yalova Üniversitesi, Yalova.
- Aydın, D. (2008). *Öğretmenlerin, yöneticiler tarafından hizmetiçi eğitim programları desteklenmesi sonucunda kazandıkları bilgi ve becerileri eğitime yansıtma düzeylerinin incelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bek, N. (2008). *Fiziksel aktivite ve sağlığımız*. Ankara: Sağlık Bakanlığı Yayınları.
- Büküşoğlu, N. ve Bayturan, A. F. (2005). Serbest zaman etkinliklerinin gençlerin psiko-sosyal durumlarına ilişkin algısı üzerindeki rolü. *Ege Tıp Dergisi*, 44 (3), 173-177.
- Creswell, J. W. (2018). *Nitel araştırma yöntemleri, beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*. (Çev. M Bütün ve S.B. Demir). Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Çalık, T. (2015). Eğitim bilimi ile ilgili bazı temel kavramlar. L. Küçükahmet (Ed.) *Eğitim Bilimine Giriş* içinde (s. 15-21). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Çelik, E. (2018). Modern toplumda serbest zamanın işlevi ve planlanması. *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, 5 (9), 77-92.
- Çetin, A. (2017). *Özel dershanelerden resmi okullara atanan ilköğretim fen bilimleri öğretmenleri üzerine bir durum çalışması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Çinkır, Ş. ve Çetin, S. K. (2010). Öğretmenlerin okullarda mesleki çalışma ilkeleri hakkında görüşleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 16 (3), 353-371.
- Doğan, O. (2009). *Hizmetiçi eğitime katılımın eğitim öğretim sürecine etkisi ile ilgili yönetici ve öğretmen görüşleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Duru, E. G. ve Köse, H. S. (2012). Klasik müzik dinlemenin ilköğretim öğrencilerinin sınav başarılarına etkisi. *e-Journal of new World Science Acadmey*, 7 (2), 143-149.
- Eurydice (2018). *The Organisation of Scholl Time in Europe. Primary and General Secondary Education-2018/2019*. Eurydice Facts and Figures. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Gökçe, F. (2012). Öğretmen ve velilerin, öğrencilerin okulda geçirdikleri zaman, ders ve dinlenme süreleri ile tatiller ve okul dönemleri konusundaki görüşleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12 (4), 2541-2560.
- Gündüzalp, S. (2018). Eğitimin temel kavramları, amaç ve işlevleri. M. B. Özcan ve T. Y. Özdemir (Ed.), *Eğitim Bilimine Giriş* içinde (s. 15-34). Ankara: Asos Yayınları.
- Güney, B. (2018). *Sınıf öğretmenlerinin hizmetiçi eğitim programlarına ilişkin görüşleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.

- Kerry, T. ve Davies, B. (1999). *Improving student learning through calendar change. School Leadership & Management, 19* (3), 359-371.
- Kösterelioğlu, İ. ve Çelen, İ. (2016). Öz değerlendirme yönteminin etkililiğinin değerlendirilmesi. *İlköğretim Online, 15* (2), 671-681.
- Kulaz, E. (2013). *İlkokul öğretmenlerinin kendilerine yönelik hizmetiçi eğitim uygulamalarının koşulları ve verimliliği hakkındaki görüşleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Lincoln, Y. S. ve Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. California: Sage Publications.
- Marangoz, D. (2018). *Mekanik zeka oyunlarının ilkökul 2.sınıf öğrencilerinin zihinsel beceri düzeylerine etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2019). *Haberler*. Temmuz 07, 2019 tarihinde <https://www.meb.gov.tr/bakan-selcuk-yeni-egitim-ogretim-calisma-takvimi-modelini-acikladi/haber/18662/tr> adresinden erişildi.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2018 a). *Haftalık ders çizelgeleri*. Temmuz 06, 2019 tarihinde Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı: <http://ttkb.meb.gov.tr/www/haftalik-ders-cizelgeleri/kategori/7> adresinden alındı.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2018b). *Matematik öğretim programı*. Temmuz 01, 2019 tarihinde MEB Öğretim Programlarını İzleme ve Değerlendirme Sistemi: <http://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=329> adresinden alındı.
- Milli Eğitim Bakanlığı Okul Öncesi ve İlköğretim Kurumları Yönetmeliği (2014, 26 Temmuz). *Resmi Gazete*: (Sayı: 29072). Erişim adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/07/20140726-4.htm>
- Milli Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği (2013, 07 Eylül). *Resmi Gazete*: (Sayı: 28758). Erişim adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/07/20140726-4.htm>
- Milli Eğitim Temel Kanunu (1973, 24 Haziran). *Resmi Gazete*: (Sayı: 14574). Erişim Adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14574.pdf>
- Milli Eğitim Bakanlığı (2017). *Türk eğitim sistemi*. Temmuz 06, 2019 tarihinde MEB Strateji Geliştirme Başkanlığı: http://sgb.meb.gov.tr/eurydice/kitaplar/Turk_Egitim_Sistemi_2017/TES_2017.pdf adresinden alındı.
- Muraz, M. (2019). *Çukurova üniversitesi öğrencilerinde uyku kalitesinin mental iyi oluş ile ilişkisi*, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Çukurova Üniversitesi, Aile Hekimliği Anabilim Dalı, Adana.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri*. (Çev. M. Bütün ve S.B. Demir). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- TEDMEM (2016). *Okul çalışma takvimi ve yaz ayları öğrenme kayıpları*. Temmuz 06, 2019 tarihinde Türk Eğitim Derneği: <https://tedmem.org/mem-notlari/degerlendirme/okul-calisma-takvimi-yaz-aylari-ogrenme-kayıplari> adresinden alındı.

Urlunç, O. (2017). *Okul yöneticilerinin hizmetiçi eğitim programlarına ilişkin görüşleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.

Yeşilyaprak, B. (2012). *Eğitimde rehberlik hizmetleri*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (11. bas.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

**ÖĞRETMENLERİN YAŞAM BOYU ÖĞRENME EĞİLİMİ İLE
KİTAP OKUMA ALIŞKANLIĞI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ
(ELBİSTAN ÖRNEĞİ)**
TEACHERS LIFE-LONG LEARNING TENDENCIES THE INVESTIGATION
OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE BOOK READING
(ELBİSTAN SAMPLE)

Doç. Dr. İbrahim Yaşar KAZU

Fırat Üniversitesi

Öğrt. Hüseyin ÇAM

Milli Eğitim Bakanlığı

ÖZET

Bu araştırmanın temel amacı öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ile kitap okuma alışkanlığı arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Betimsel nitelikteki araştırmada ilişki tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini 2018-2019 eğitim öğretim yılında Kahramanmaraş ili Elbistan ilçesinde görev yapmakta olan 151 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmanın verilerine Coşkun (2009) tarafından geliştirilen “Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimleri Ölçeği” ve Gömleksiz (2004) tarafından geliştirilen “Kitap Okuma Alışkanlığına İlişkin Tutum Ölçeği” ile ulaşılmıştır. Verilerin analiz edilmesinde betimsel istatistiklerin yanında, öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ile kitap okuma alışkanlıkları arasındaki ilişkiler Pearson Momentler Çarpımı Korelasyonu kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin ve kitap okuma alışkanlıklarının yüksek olduğu ve öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ile kitap okuma alışkanlıkları arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: 3-5 kelimelik Türkçe Anahtar Kelimeler eklenmelidir.

ABSTRACT

The main purpose of this study is to investigate the relationship between lifelong learning tendencies of teachers and reading habits. In the descriptive study, relational survey model was used. The sample of the study consists of 151 teachers working in Elbistan district of Kahramanmaraş province in 2018-2019 academic year. The data of the study was obtained with the Lifelong Learning Tendencies Scale developed by Coşkun (2009) and Attitude Scale for Book Reading Habits developed by Gömleksiz (2004). In addition to descriptive statistics, Pearson Product Moment Correlation was used to analyze the relationships between teachers' lifelong learning trends and their reading habits. As a result of the study, it was determined that teachers' lifelong learning tendencies and book reading habits were high and there was a positive significant relationship between teachers' lifelong learning tendencies and book reading habits.

Key Words: Lifelong learning, book reading habits, teacher.

1. GİRİŞ

Bilgi, eğitim yoluyla elde edilen, her zaman ihtiyaç duyulan, ulaşılması zor ve ekonomik değeri çok yüksek kaynaklardan bile daha değerli ve daha üstündür. Yaşadığımız bilgi toplumunda var olmak isteyen bireyler, bilgiyi nasıl ve ne şekilde elde edeceğini bilmesi gerekmektedir. Bireyler gereksinim duyduğunda bilgiye ulaşabilmeli, yararlı bilgiyi seçebilmeli, güncel gelişmeleri takip edebilmeli ve sonuçta yaşanan değişimlere uyum sağlayabilmelidir.

Toplumların çağdaşlaşma yolunda gelişimlerini devam ettirebilmeleri, başta genç nüfusun olmak üzere bütün bireylere bilgiye ulaşabilme, onu kullanabilme ve yeniden yapılandırabilme, üretebilme, problem çözebilme, analiz ve sentezini yapabilme, yeniliklere uyum sağlayabilme, eleştirel düşünebilme gibi niteliklerin kazandırılmasıyla sağlanabilmektedir (Sağlam ve Kürüm, 2005: 53). İnsanlar bu becerilere yaşam boyu öğrenme ile ulaşacaktır.

Yaşam boyu öğrenme kavramı ekonomik, toplumsal ve bireysel açılardan ele alınmış olup, her birey ya da kuruluş için farklı bir anlam taşır ve aynı anda birden fazla şeyin karşılığı olarak düşünülebilir. Bu noktadan hareketle karma bir kavram olarak düşünülebilecek olan yaşam boyu öğrenmeye ilişkin farklı tanımlar yapılmıştır (Aspin ve Chapman, 2000; Biesta, 2006; Yılmaz ve Ersoy, 2010; Young, 2000). Yaşam boyu öğrenme Milli Eğitim Bakanlığı'na göre kişisel, toplumsal, sosyal ve istihdam ile ilişkili bir yaklaşımla bireyin; bilgi, beceri, ilgi ve yeterliliklerini geliştirmek amacıyla hayatı boyunca katıldığı her türlü öğrenme etkinlikleridir (MEB, 2009: 7). Güleç, Çelik ve Demirhan'a (2012: 35) göre eğitimin belirli bir zaman aralığında sınırlandırılmadığı, bireyi merkeze alan, okul dışı öğrenmeye önem veren, yeni bir okul rolü sunan, eğitimde devletin ağırlığının azaldığı ve buna karşın sosyal tarafların rollerinin artırılmasını gerektirmektedir. Diğer bir tanıma göre, sürekli eğitim ihtiyacından kaynaklanan eğitimsel bir olgudur (Lengrand, 1989; Celep, 2003; Güneş, 1996). Yaş, mesleki statü ya da toplumsal statü fark etmeksizin bireyin tüm ömründe yer alan, öz yönetimli öğrenme ile mümkün olan resmi ya da resmi olmayan en geniş öğrenme biçimidir (Smith ve Spurling, 1999; akt: Crick, Broadfoot and Claxton, 2004).

Yaşam boyu öğrenme insanlara bilgilerini tazeleme, hayatın içindeki gelişim ve değişimi anlama ve yorumlama, kişisel, mesleki ve entelektüel düzeylerini artırma imkanı sağlar (Oskay, Erdem, Akkoyunlu, Soran ve Yılmaz, 2010). Bu açıdan bakıldığında öğretmenlerin kendi ve mesleki gelişimlerini sağlamak için yaşam boyu öğrenme ilkelerini benimsemeleri gerekir ve öğretmenlerden yaşam boyu öğrenme yeterliklerine sahip olmaları beklenir (Kolnik, 2010).

Dünyada yaşam boyu öğrenme kavramı 1970'li yıllarda ilk olarak UNESCO ile, daha sonra OECD ile sonraki yıllarda Avrupa Konseyi'nin tanımlaması ile birlikte eğitim literatüründe sürekli eğitim kavramı olarak kullanımı yaygınlaşmıştır. Buna rağmen yaşam boyu öğrenme kavramının ne olduğu net bir şekilde tanımlanamamıştır. Ülkemizde ise, özellikle Avrupa Birliği (AB) üyelik sürecinin etkisi ile birlikte yaşam boyu öğrenme kavramı önemli bir hale gelmiştir. AB tarafından ayrıca önem verilen yaşam boyu öğrenme düşüncesi, Türkiye'de 1973 yılında çıkarılan 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'nda eğitimin yaş ve süre ile sınırlandırılmayacağı ifadeleri ile ele alınmıştır (Demiralp ve Kuzu, 2017: 75).

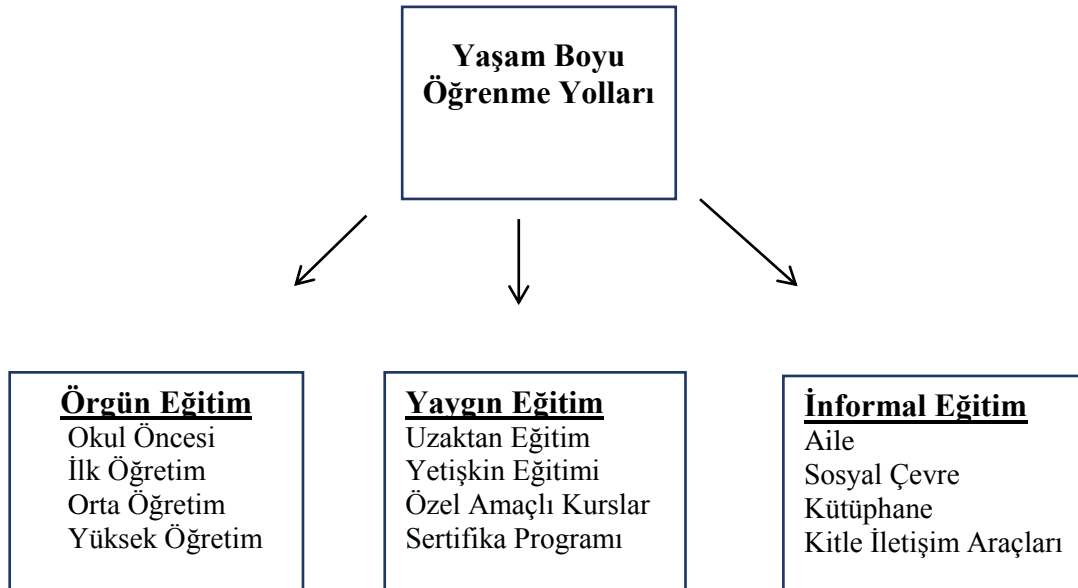
Türkiye'de 2000 yılı itibariyle Hayat Boyu Öğrenme kavramı ilk olarak 8. Beş Yıllık Kalkınma Planındaki yer almıştır (Kılıç, 2015: 37). Bunun sonucunda eğitim politikalarında gün eğitim kurumlarının yanı sıra tüm vatandaşların kişisel ve mesleki gelişimlerini

sürdürebilmeleri amacıyla Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü kurulmuştur (Güleç, Çelik ve Demirhan, 2012: 45).

Günümüz eğitim sisteminde öğretmenlerin insanları yetiştirdiği düşünüldüğünde, öğretmenlerin gereken bilgi ve teknolojiye sahip olmaları, yeniliklere açık olmaları ve çağa ayak uydurabilmeleri gerekmektedir (Yılmaz, 2007: 157). Bu sebeple öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimi olması gerekmektedir. Yaşam boyu öğrenme eğilimi, yaşam boyu öğrenen bireylerin yeteneklerini, niyetlerini ve başarı duygusunu içeren öz yönetimli öğrenme eğilimidir (Crick ve Yu, 2008).

Öğretmenlerin mesleki gelişimleri için gerçekleştirecekleri çalışmalar değişimi yakalamaları için bir gereklilik olarak görülmektedir. Bir öğretmenin mesleğinin önemini anlayabilmesi için, kendisini geliştirmesi ve sürekli yenilemesi gerekirken, aynı zamanda mesleki gelişim olanakları sayesinde öğretmenler mesleğini daha etkin olarak içselleştirir ve uygular (Corcoran, 1995; Akt: Kaya ve Kartallıoğlu, 2010: 117). Öğrenciler açısından bakıldığında, yaşam boyu öğrenme becerilerinin kazanılması için örnek teşkil eden öğretmenlerin ilgili yeterliklere ne derece sahip oldukları bu süreçte önemlidir (Gencel, 2013: 240). Bireylerin çağın gerekli kıldığı özelliklere sahip olabilmesi için yaşam boyu öğrenme becerilerini kazanmaları gerekmektedir (Coşkun, 2009: 18). Bu bireyler genellikle bilgiye kolayca ulaşabilen, sorunların üstesinden gelebilen, yeni ürünler sunabilen, kısaca yenilikçilik özellikleri gösterebilen bireylerdir (Rogers, 1995: 248).

Yaşam boyu öğrenme, örgün, yaygın ve algın öğrenmenin birbirini tamamladığının fark edilmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla öğrenmenin, boş vakitlerde, günlük yaşamda, çalışma ortamında veya aile ortamında, yani farklı zaman ve mekanlarda meydana gelebileceğini belirtmektedir (Kaya, 2010). Bireylerin yaşam boyu öğrenme yolları Şekil 1’de belirtilmiştir:



Şekil 1. Yaşam boyu öğrenme yolları (Coşkun, 2009: 27)

Günümüzde hızla değişen ihtiyaçlar kendini geliştiren insanlara yönelik gereksinimlerin zamanla artması, bireylerin de yaşanan değişime ayak uydurabilmesi için öğrenmeyi öğrenmelerini gerektirmektedir (Demirel, 2009: 2). Bir öğretmenin yaşam boyu öğrenme yeterliklerine sahip olmadan bilgi çağına uyum sağlaması ve aktif öğrenme ortamı oluşturması mümkün değildir. Öğrenmeyi amaç edinmiş bireyler, bunu okulla

sınırlandırmayacak, çevrelerini sorgulayacak, eleştirel düşünebilecek, kendilerini ve toplumunu geliştirmek için gayret gösterecektir. Günümüz eğitimindeki değişim öğrencilerin yaşam boyu öğrenen bireyler olmasını ve okulların öğrenme topluluğuna dönüşmesini beklemektedir. Özellikle öğretmenlerin daha nitelikli olması ve öğrenciler açısından örnek olabilmesi için “sürekli öğrenen” olması gerekmektedir (Yıldırım, 2015: 2). Öğrenmeyi öğrenme ve yaşam boyunca öğrenme, öğretmen eğitim programlarının içinde yer almalıdır ve yaşam boyu öğrenmenin prensipleri, içeriği, bağlamı, tüm öğretme-öğrenme fırsatları ve pedagojik yaklaşımları programlarda bildirilmelidir (Dolan, 2012).

Gelişmiş toplumlarda insanlar kitaplarla gerçek manada tanışmış, ülkesinin ve kendisinin ihtiyaçlarının fark etmiş, değişim ve gelişimin eksiklerini sorgulayan, mükemmelleşme amacıyla adımlar atabilen, eleştirel düşünebilme becerisine ve özdenetime sahip kişilerdir. Böyle bir toplumda bireyler öğrenmenin zevkini özümsemiş ve öğrenmeyi öğrenmişlerdir. Sonuçta eğitim, zaman ve mekân kısıtlamalarından kurtularak okul dışında gerçekleşebilir.

Yaşam boyu öğrenme kavramı ile ilişkili olan kavramlardan bir tanesi okumadır. Okuma, ekonomik, kültürel ve teknolojik gelişmeleri izlemek, boş zamanları değerlendirmek, yeni şeyler öğrenmek amacıyla yapılan etkinlikler ya da ilgi olarak ifade edilebilir (Aksaçlıoğlu ve Yılmaz; 2007: 5). Okuma insanın temel alışkanlıklarından bir tanesidir. Çocukluk döneminde okuma alışkanlığının kazanılmasının çok önemli bir yeri vardır (Alpay, 1990: 79; Yılmaz, 1998: 248). Bireyler okuyarak çeşitli bilgilere ulaşmakta, daha etkin bir şekilde öğrenmekte ve günlük yaşamında da başarılı olmaktadır. Bir başka ifadeyle okuma, bireyin dilsel, düşünsel, duygusal, sosyal, kültürel vb. yönlerden gelişimine katkı sağlayan bir beceridir. Okuma, aynı zamanda kişiler arası iletişimde, modern toplumun gereklerini yapma, bilinçli kararlar alma ve sürdürülebilir öğrenme gibi üst düzey becerilerin de gelişimine katkı sağlamaktadır (Güneş, 2017: 2)

Kitap okumak, insana bir yandan bilgi verir diğer yandan da kişiliğin oluşmasına ve gelişmesine katkı sağlar (Solmaz, 2018: 605). Kitap okuma becerisi, çocuklara küçük yaşlarda kazandırılması gereken bir alışkanlıktır. Son zamanlarda teknolojik aletlerin insan hayatının her alanına girdiği göz önünde bulundurulursa kitap okuma alışkanlığı geliştirmenin zorlaştığı söylenebilir. Eğitim öğretim sürecinde kitapların işlevsel olarak kullanılabilmesi için okuma alışkanlığı kazandırılması zorunludur. Okuma alışkanlığı, bireylerin okuma eylemini sürekli, düzenli ve eleştirel bir şekilde devam ettirmesidir (Yılmaz, 2004: 116). Özbay’a (2007) göre, okuma alışkanlığı, bireyin kendini, çevresini ve çevresindeki olayları anlayabilmek için okumayı bir araç olarak görmesi ve bunu kullanma isteğidir.

Okuma alışkanlığının kazanılmasında aile, öğretmenin ve arkadaş çevresinin etkisi büyüktür. Öğretmenler, alışkanlığın kazandırılmasında en etkin durumda olan kişilerdir (Gürcan, 1999: 42).

Toplumların gelişmişlik düzeyi ekonomik gelişmişlik ile değil, toplumda yaşayan insanların kitap okuma alışkanlığı ile ölçülmektedir. Eğitimin temel amaçları vardır bunlardan bir tanesi bireylere okuma alışkanlığı kazandırmak ve bunu geliştirmektir (Kırmızı, 2012: 2355). Okuma alışkanlığı insanın kişiliğini, karakterini ve hayatı anlamlandırması bakımından önemlidir. Okuma alışkanlığı kazanan bireyin okumayı sevmesi, kitaplarla arasında bir diyalog ve bağ oluşması beklenmektedir. Sürekli gelişim içinde olan dünyada yaşam boyu öğrenmenin sağlıklı yürütülebilmesi ancak bireylere okuma alışkanlığının kazandırılmasıyla sağlanabilir (Yıldız, Ceran ve Sevmez, 2015: 144). Bu açıdan bakıldığında yaşam boyu öğrenme ile okuma alışkanlığı arasında bir ilişkinin varlığı ortaya çıkmaktadır.

1.1. PROBLEM DURUMU

Bu araştırmanın temel problemi öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ile kitap okuma alışkanlıkları arasındaki ilişkiyi tespit etmektir. Bunun yanında,

- 1- Öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düzeyi nedir ?
- 2- Öğretmenlerin kitap okuma alışkanlığına ilişkin tutumları nasıldır ?
- 3- Öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ile kitap okuma alışkanlıkları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu araştırmayla öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ile kitap okuma alışkanlığı arasında ilişkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Okuma becerileri 21. yüzyılın temel becerileri arasında yer almaktadır. Bu açıdan araştırma kapsamında öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme ile okuyan, okuduğunu anlayan, bilgili, kendini sürekli geliştiren okuma alışkanlığı olan bireylerin beklentilerinin açıklanması amaçlanmıştır. Ayrıca yaşam boyu öğrenmede temel yapı taşı olan öğretmenlerin kitap okuma alışkanlığıyla ilişkili tutumları incelenerek öneriler sunulması amaçlanmıştır.

1.3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Öğretmenler yaşam boyu öğrenme becerilerinin öğrencilere kazandırılmasında önemli bir görev ve sorumluluk üstlenmektedir. Bu nedenle öncelikle öğretmenlerin bu niteliklere sahip olması gerekir. Kendini yenileyen, kişisel gelişime önem veren, yaşam boyu öğrenme becerilerine sahip olan bir öğretmenin yetiştireceği bireylerin bu becerilere sahip olacağı düşünülebilir. Bunun yanında kitap okuma alışkanlığı bireylerin kendi kişiliğini, karakterini ve doğrularını oluşturması bakımından önemlidir. Okuma alışkanlığı sürekli ve yaşam boyu olmalıdır ayrıca bu alışkanlığın kazandırılmasında aileye ve öğretmene oldukça büyük görev düşmektedir. Bu açıdan bakıldığında okullarımızın görevini yerine getirmesinde en önemli role sahip olan öğretmenlerimizin yaşam boyu öğrenme eğilimi ile kitap okuma alışkanlıkları arasındaki ilişkinin incelenmesi önemlidir.

1.4. SAYILTILAR

Araştırmada kullanılan iki ölçekte yer alan sorulara öğretmenlerin içtenlikle cevap verdiği varsayılmaktadır.

2. YÖNTEM

Bu araştırmada, öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimi ile kitap okuma alışkanlığı arasındaki ilişkisi betimsel olarak ifade edilmiştir. Araştırmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modeli, “iki veya daha çok değişken arasında birlikte değişim varlığını veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma desenlerinin tümü” olarak tanımlanır (Karasar, 2012).

2.1. EVREN VE ÖRNEKLEM

Bu araştırmanın evreni 2018-2019 eğitim öğretim yılında Kahramanmaraş ili Elbistan ilçesinde görev yapmakta olan 1600 öğretmen, örnekleme ise tesadüfi olarak seçilen 151 öğretmenden oluşmaktadır. Çalışma grubundaki öğretmenlerin demografik özellikleri aşağıda Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Öğretmenlerin Demografik Özellikleri

Değişkenler	Kategori	N	%	Değişkenler	Kategori	N	%	
Cinsiyet	Kadın	64	42,4	Yaş	20-30	38	25,2	
	Erkek	87	57,6		31-40	65	43,0	
Branşı	Sınıf Öğr.	43	28,5		41-50	39	25,8	
	Branş Öğr.	108	71,5		51 ve Üstü	9	6,0	
Medeni Hal	Evli	123	81,5		Kıdem	0-5	31	20,5
	Bekar	28	18,5			6-10	30	19,9
Okul Türü	İlkokul	47	31,1			11-15	36	23,8
	Ortaokul	45	29,8			16-20	24	15,9
	Lise	59	39,1	21 ve Üstü		30	19,9	
Eğitim Durumu	Lisans	139	92,1					
	Lisansüstü	12	7,9					

Tablo 1 incelendiğinde, çalışmaya katılan öğretmenlerden %42,4’ü kadın, %57,6’sı erkektir. Bunun yanında %81,5’i evli ve %18,5’i bekarıdır. Çalışma grubunun %28,5’i sınıf öğretmeni, %71,5’i branş öğretmeni, %31,1’i ilkokul, %29,8’i ortaokul ve %39,1’i lise ve dengi okullarda görev yapmaktadır. Çalışma grubunda %92,1 lisans mezunu ve %7,9 lisansüstü mezunu olup öğretmenlerin %25,2’si 20-30 yaş aralığında, %43,0’ı 31-40 yaş aralığında, %25,8’i 41-50 yaş aralığında ve %6,0’ı 51 yaş ve üstündedir. Kıdemlerine göre ise çalışma grubunun %20,5’i 0-5 yıl kıdemde, %19,9’ı 6-10 yıl kıdemde, %23,8’i 11-15 yıl kıdemde, %15,9’u 16-20 yıl kıdemde ve %19,9’u 21 yıl ve üstü kıdemde olduğu görülmüştür.

2.2. VERİ TOPLAMA ARACI

Öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimi ile kitap okuma alışkanlıkları arasındaki ilişkinin tespit edilmesi amacıyla iki farklı ölçek kullanılmıştır. İlk olarak kullanılan ölçek, Coşkun (2009) tarafından geliştirilen “Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimleri Ölçeği” 6’lı likert tipinde, 27 madde ve 4 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin Cronbach alpha güvenirlik katsayısı 0,89’dur. Ayrıca ölçeğin alt boyutlarının güvenirlik katsayısı, motivasyon (,83), sebat (,86), öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk (,79) ve merak yoksunluğu (,83) olarak belirlenmiştir. Ölçekte motivasyon ve sebat boyutları olumlu ifadeler içermekte iken öğrenmeyi düzenleme ve merak yoksunluğu boyutları ise olumsuz ifadeler içermektedir. İkinci olarak kullanılan ölçek, Gömleksiz (2012) tarafından geliştirilen “Kitap Okuma Alışkanlığına Yönelik Tutum Ölçeği”dir. Ölçek tek boyutlu olup, 5’li likert tipinde ve 30 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin Cronbach alpha güvenirlik katsayısı 0,87’dir.

2.3. VERİLERİN ANALİZİ

Araştırma kapsamında kullanılan ölçeklerden elde edilen veriler, analizlerin yapılması için SPSS-Windows paket programına aktarılmış ve betimsel istatistikler (frekans, aritmetik ortalama, standart sapma ve yüzde) kullanılarak analiz edilmiştir. Anket uygulamada yaşanabilecek bazı problemler göz önünde bulundurularak 180 öğretmene anketler elden dağıtılmıştır. Öncelikle veriler toplanmış, sonra anket sorularının yönergelere uygun yanıtlanıp yanıtlanmadığı kontrol edilmiş, eksik veya yanlış cevap verilen anketler değerlendirme dışı bırakılmıştır. Yapılan kontroller sonucunda 151 öğretmene ilişkin ölçek değerlendirmeye alınmıştır. Betimsel istatistiklerin yanında, öğretmenlerin yaşam boyu

öğrenme eğilimleri ile kitap okuma alışkanlıkları arasındaki ilişkiyi belirlemek için Pearson Korelasyonu kullanılmıştır. Pearson Korelasyonu normal dağılıma sahip olan değişkenler arasındaki ilişkileri betimlemek için yapılan bir tekniktir (Büyüköztürk, 2017). Pearson Korelasyon katsayısı değişkenler arasındaki ilişkinin derecesini ifade ederken katsayı işareti (+ / -) ise ilişkinin yönünü belirtmektedir. Pearson Korelasyon katsayısının 1.00 veya 1.00'e yakın olması pozitif bir ilişkiyi; -1.00 veya -1.00'e yakın olması negatif bir ilişkiyi; 0.00 olması ise bir ilişkinin olmadığını gösterir. Pearson Korelasyon katsayısının büyüklük bakımından yorumlanmasında kullanılan aralıklar ise "mutlak değer olarak 0.70-1.00 arasında olması yüksek, 0.70-0.30 arasında olması orta; 0.30-0.00 arasında olması ise düşük düzeyde bir ilişki olarak tanımlanabilir" (Büyüköztürk, 2017).

Tablo 2. Ölçeklere ilişkin puan aralıkları

Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimi Ölçeği		Kitap Okuma Alışkanlığı Ölçeği	
1.Hiç uymuyor	1.00-1.83	1.Hiç katılmıyorum	1.00-1.80
2.Kısmen uymuyor	1.84-2.66	2.Katılmıyorum	1.81-2.60
3.Çok az uymuyor	2.67-3.49	3.Kısmen katılıyorum	2.61-3.40
4.Çok az uyuyor	3.50-4.32	4.Katılıyorum	3.41-4.20
5.Kısmen uyuyor	4.33-5.15	5.Tamamen katılıyorum	4.21-5.00
6.Çok uyuyor	5.16-6.00		

3. BULGULAR

3.1 BİRİNCİ ALT PROBLEME İLİŞKİN BULGULAR

Araştırma kapsamında ilk alt problem olarak öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düzeyi belirlenmeye çalışılmıştır. Bu alt probleme ilişkin öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ölçeğinden elde edilen bulgular Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. Yaşam boyu öğrenme eğilimleri ölçeğine ilişkin betimsel istatistikler

Alt Boyutlar	N	Min.	Max.	\bar{X}	SS
Motivasyon	151	2,67	6,00	5,32	,60
Sebat	151	2,33	6,00	4,83	,78
Öğrenmeyi Düzenleme	151	1,50	6,00	5,06	,99
Merak	151	2,89	6,00	4,99	,81
TOPLAM	151	3,19	6,00	5,04	,59

Tablo-3 incelendiğinde; motivasyon alt boyutunda ortalamının ($\bar{x} = 5,32$), sebat alt boyutunda ortalamının ($\bar{x} = 4,83$), öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk alt boyutunda ortalamının ($\bar{x} = 5,06$) ve merak yoksunluğu alt boyutunda ortalamının ($\bar{x} = 4,99$) olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin geneline bakıldığında öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin yüksek olduğu görülmektedir ($\bar{x} = 5,04$). Diğer bir ifade ile öğretmenler yaşam boyu öğrenme eğilimi ölçeğinin tümüne 5.04 katılım derecesi ile "Kısmen uyuyor" şeklinde görüş bildirmişlerdir.

3.2 İKİNCİ ALT PROBLEME İLİŞKİN BULGULAR

Araştırmanın ikinci alt problemi kapsamında öğretmenlerin kitap okuma alışkanlıklarının düzeyi belirlenmeye çalışılmıştır. Bu alt probleme ilişkin ulaşılan betimsel istatistikler Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo-4: Kitap Okuma Alışkanlığı Ölçeğine İlişkin Betimsel İstatistikleri

Kitap Okuma Alışkanlığı Ölçeği	N	Min.	Max.	\bar{X}	SS
Toplam Puan	151	3,17	4,93	4,50	,33

Tek boyutlu olarak hazırlanmış olan kitap okuma alışkanlığı ölçeği genel olarak incelendiğinde, öğretmenlerin kitap okuma alışkanlıklarının yüksek olduğu belirlenmiştir ($\bar{x} = 4,50$). Diğer bir ifadeyle öğretmenlerin kitap okuma alışkanlıklarının ölçeğe 4,50 katılım derecesi ile “tamamen katılıyorum” şeklinde görüş bildirdikleri anlaşılmaktadır.

3.3. ÜÇÜNCÜ ALT PROBLEME İLİŞKİN BULGULAR

Araştırma kapsamında üçüncü alt problem olarak öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ile kitap okuma alışkanlıkları arasında anlamlı bir ilişkinin varlığı belirlenmeye çalışılmıştır. Öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ile kitap okuma alışkanlıkları arasındaki ilişkinin varlığını belirlemek için yapılan Korelasyon analizi sonuçları Tablo 5’de gösterilmiştir.

Tablo 5. Öğretmenlerin Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimleri ile Kitap Okuma Alışkanlıkları Arasındaki İlişkiye Yönelik Korelasyon Tablosu

Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimi Toplam Puan ve Alt Ölçek Puanları	Motivasyon	Sebat	Öğrenmeyi Düzenleme	Merak	Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimi	Kitap Okuma Alışkanlığı
Motivasyon	-	,769**	,200*	,386**	,698**	,382**
Sebat	-	-	,187*	,359**	,697**	,380**
Öğrenmeyi Düzenleme	-	-	-	,522**	,706**	,180*
Merak	-	-	-	-	,837**	,354**
Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimi	-	-	-	-	-	,424**

(* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$)

Tablo 5 incelendiğinde öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ile kitap okuma alışkanlıkları arasındaki ilişki ($r = ,424$, $p < ,05$) dikkate alındığında yaşam boyu öğrenme eğilimindeki toplam varyansın (değişkenliğin) yaşam boyu öğrenme eğiliminden kaynaklandığı söylenebilir. Sonuç olarak öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimi ile kitap okuma alışkanlıkları arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu ilişkinin orta düzeyde ve pozitif yönlü olduğu görülmektedir.

Öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimi ölçeğinin alt boyutları ile öğretmenlerin kitap okuma alışkanlıkları arasındaki ilişki durumu incelendiğinde, ilk olarak motivasyon alt boyutu ile kitap okuma alışkanlığı arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu ilişkinin orta düzeyde ve pozitif yönlü olduğu görülmektedir ($r = ,382$, $p < ,05$). Benzer şekilde öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimi ölçeğinin sebat alt boyutu ile kitap okuma alışkanlığı arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu ilişkinin de orta düzeyde ve pozitif yönlü olduğu görülmektedir ($r = ,380$, $p < ,05$). Öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimi ölçeğinin öğrenmeyi düzenleme alt boyut ile kitap okuma alışkanlığı arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu ilişkinin ise düşük derecede ve pozitif yönlü olduğu görülmüştür ($r = ,180$, $p < ,05$). Diğer yandan yaşam boyu öğrenme eğilimi ölçeğinin merak alt boyut ile kitap okuma alışkanlığı arasında anlamlı bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Bu ilişkinin orta düzeyde ve pozitif yönlü olduğu belirlenmiştir ($r = ,380$, $p < ,05$).

Çalışma sonucunda ortaya çıkan öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ile kitap okuma alışkanlıkları arasındaki anlamlı, pozitif ve orta düzeydeki ilişki, yaşam boyu öğrenmenin de istenilen nitelikte bireylerde ve toplumda görülebilmesi için bireylerin yaşam boyu öğrenme becerileri ve eğilimlerinin aynı doğrultuda var olması gerektiği şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca yaşam boyu öğrenmenin, bireyin potansiyelini, yeterliklerini ve becerilerini hayatı boyunca büyük bir uyum içinde geliştirdiği süreç olarak düşünülebilir. Bu açılarından bakıldığında kitap okuma alışkanlığına sahip olan bireylerin yaşam boyu öğrenme eğilim düzeyinin de yüksek olmasını gerektirir ki ve bu durum ilişkinin daha yüksek çıkması gerektiğini işaret eder. Ancak sonuçlar beklenti düzeyinin altında çıkmıştır.

4. SONUÇ

Öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düzeyini belirlemek amacıyla yapılan analiz sonuçlarına göre, ölçeğin toplam puan ortalaması $\bar{X}=5.04$ olarak belirlenmiştir. Öğretmenler ölçekte bulunan maddelerin kendileri için uygunluğuna, “Kısmen uyuyor” düzeyinde görüş bildirmişlerdir. Ölçek aracılığıyla elde edilen bu puan ortalamasının yüksek olmasından dolayı öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin yüksek olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Yaşam boyu öğrenme eğilimi ile ilgili olarak alanyazın incelendiğinde, değişik örneklemeler üzerinde ölçek uygulamasının yapıldığı çalışmalara rastlanılmaktadır. Şahin ve Arcagök (2014), öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme yeterlilik düzeyinin yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yavuz Konokman ve Yanpar Yelken’in (2014) eğitim fakültesi öğretim elemanlarının ile yaptığı çalışmada da öğretim elemanlarının yaşam boyu öğrenme yeterliklerinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kılıç (2015) çalışmasında; öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ölçeği maddelerine “Kısmen Uyuyor” düzeyinde görüş bildirdiklerini ve araştırma kapsamında elde edilen toplam puanların ölçek ortalamasının üzerinden olduğundan öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin yüksek olduğunu tespit etmiştir.

Yaşam boyu öğrenme eğilimi ölçeğinin alt boyutları incelendiğinde ise öğretmenlerin sebat, öğrenmeyi düzenleme ve merak alt boyutlarında “Kısmen uyuyor” şeklinde; motivasyon alt boyutunda ise “Çok uyuyor” şeklinde görüşlerini belirtmişlerdir. Bu durum ile öğretmenlerin ölçeğin alt boyutlarında ortalama puanın üstü derecede katılım gösterdiği belirlenmiştir.

Öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme motivasyonu ve sebatlarının yüksek olması, yaşam boyu öğrenmeye istekli ve meraklı olması, yaşam boyu öğrenme faaliyetlerini sürdürme eğiliminde olması ve bu süreçte kendi öğrenme sorumluluklarını alarak zamanını ve imkanlarını düzenleyebilmesi, yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin yüksek olmasını sağlamaktadır. Bu durum öğretmenlerin yaşam boyu öğrenmeye ilişkin olumlu bir bakış açısına sahip oldukları biçiminde yorumlanabilir. İlgili alan yazındaki araştırmaların sonucu da bu durumla benzerlik göstermektedir. Kılıç (2015), çalışmasında öğretmenlerin motivasyon alt boyutuna ilişkin katılım düzeyinin “Çok uyuyor”; Sebat alt boyutuna ilişkin katılım düzeyinin “Kısmen Uyuyor”, öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk alt boyutunun katılım düzeyinin “Kısmen Uymuyor” ve merak yoksunluğu alt boyutunun katılım düzeyinin ise “Kısmen Uymuyor” şeklinde olduğu sonucuna ulaşmıştır. İzci ve Koç (2012) çalışmalarında, öğretmen adaylarının yaşam boyu öğrenme konusunda güçlü bir duyarlığa sahip olduklarını tespit etmişlerdir. Bununla birlikte, Evin Gencil (2013) öğretmen adaylarının kendilerini yaşam boyu öğrenmede “yeterli” algıladıkları sonucuna ulaşmıştır. Kazu ve Erten’e (2016:852) göre, öğretmen yetiştiren kurumlarda öğrenmeyi öğrenme düşüncesini temele alan ve yaşam boyu öğrenme yeterliklerini kazandıracak ve o bilinçte yetiştirecek daha fazla etkinliklere programlarda yer verilmelidir.

Çalışma sonucunda öğretmenlerin kitap okuma alışkanlığı ölçeği genel olarak incelendiğinde, ölçeğin puan ortalamasının $\bar{X}=4,50$ (katılıyorum) olduğu ve yüksek düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Yıldız, Ceran ve Sevmez'in (2015) çalışmasında öğretmen adaylarının okuma alışkanlığının düşük olduğu, Susar Kırmızı, Fenli ve Kasap'ın çalışmasında sınıf öğretmeni adaylarının okuma alışkanlığına yönelik tutumlarının düşük olduğu görülmüştür.

Öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ile kitap okuma alışkanlıkları arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla yapılan korelasyon analizi sonucunda pozitif yönlü, orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin yüksek çıkmasının yanında kitap okuma alışkanlıklarının da yüksek çıktığı belirlenmiştir. Bu durumun, öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimine sahip olmalarının yanında; kitap okuma alışkanlığı benimsedikleri ve okuduklarını içselleştirmekten kaynaklandığı düşünülebilir.

Araştırma kapsamında öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ölçeğinin alt boyutları ile kitap okuma alışkanlıkları ölçeği arasındaki ilişki incelenmiştir. Yaşam boyu öğrenme eğilimleri ölçeği motivasyon alt boyutu ile kitap okuma alışkanlıkları ölçeği toplam puanı arasında orta düzeyde, pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bu bulgu ile yaşam boyu öğrenmeye yönelik motivasyonu artıran kitap okuma alışkanlıklarının da arttığı sonucuna ulaşılmaktadır. Öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ölçeği sebat alt boyutu ile kitap okuma alışkanlıkları ölçeği toplam puanları arasında orta düzeyde, pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bu bulgu ile yaşam boyu öğrenmede sebat düzeyi artıran bireylerin kitap okuma alışkanlıklarının da artmasına sebep olduğu görülmektedir. Öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ölçeği öğrenmeyi düzenleme alt boyutu ile kitap okuma alışkanlıkları ölçeği toplam puanları arasında düşük düzeyde, pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Yaşam boyu öğrenme eğilimleri ölçeği merak alt boyutu ile kitap okuma alışkanlıkları ölçeği toplam puanları arasında ise orta düzeyde, pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

İlgili alan yazın incelendiğinde öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ile kitap okuma alışkanlıkları arasındaki ilişkiyi inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu sebeple araştırma sonuçları alanyazında yeni çalışma alanlarını belirginleştirmekte, gelecekte yapılacak çalışmalara yön vermesi düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Aksaçlıoğlu, A. G ve Yılmaz, B. (2007). Öğrencilerin televizyon izlemeleri ve bilgisayar kullanmalarının okuma alışkanlıkları üzerine etkisi. *Türk Kütüphaneciliği* 21 (1). 3-28.
- Aksoy, M. (2008). *Yaşam boyu öğrenme ve kariyer rehberliği ilkelerinin istihdam edilebilirliğe etkileri: Otel işletmeleri üzerine bir uygulama*. Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Alpay, M. (1990). *Çocuk ve kütüphanesi: Okul öncesi dönem*. Kütüphane: Dünü yarına bağlayan köprü içinde (79-84). Türk Kütüphaneciler Derneği. İstanbul.
- Aspin, D. N. ve Chapman, J. D. (2000). Lifelong learning: concepts and conceptions, *International Journal of Lifelong Education*, 19(1), 2-19.
- Biesta, G. (2006). What's the point of lifelong learning if lifelong learning has no point? On the democratic deficit of policies for lifelong learning. *European Educational Research Journal*, 5(3-4).
- Celep, C. (2003). *Halk Eğitimi*. Anı Yayıncılık: Ankara

- Crick, R. D., Broadfoot, P. & Claxton, G. (2004). Developing an effective lifelong learning inventory: The ELLI project. *Assessment in Education*. 11 (3), 247– 272.
- Crick, R. D. ve Yu, G. (2008). Assessing learning dispositions: is the effective lifelong learning inventory valid and reliable as a measurement tool?. *Educational Research*, 50 (4), 387–402.
- Coşkun, Y. D. (2009). *Üniversite öğrencilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi*. Yayınlanmış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Demiralp, D., ve Kuzu, H. (2017). Öğretmen adaylarının etkili yaşam boyu öğrenme düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından karşılaştırılması. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 71-85.
- Demirel, M. (2009). Yaşam boyu öğrenme ve teknoloji. *9th. International Educational Technology Conference (IETC)*. 6-8 Mayıs 2009. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Field, J. (2010). *Lifelong Learning. International Encyclopedia of Education 3rd Edition*, Elsevier, 89.
- Gencel, İ., E. (2013). Öğretmen adaylarının yaşam boyu öğrenme yeterliklerine yönelik algıları. *Eğitim ve Bilim*, 38 (170), 237-252.
- Güleç, İ., Çelik, S. ve Demirhan B. (2012). Yaşam boyu öğrenme nedir? Kavram ve kapsamı üzerine bir değerlendirme. *Sakarya University Journal of Education*, 2(3), 34-48.
- Güneş, F. (1996). *Yetişkin Eğitimi (Halk Eğitimi)*. Ankara: Ocak Yay.
- Güneş, F. (2017). Okuma ve sınırsız öğrenme. *Sınırsız Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 2 (1), 1-20.
- Gürçan, H. İ. (1999). Okuma alışkanlığı ile kitap yayıncılığının kültürel iletişim ve teknolojisine bağlı sorunları karşısında Türkiye koşulları temelinde bir model önerisi, *Yayınlanmamış doktora tezi*, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Kaya, S. ve Kartallıoğlu, S. (2010). Okul temelli mesleki gelişim modeline yönelik koordinatör görüşleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Dergisi* 10 (2), 115-130.
- Kuzu, İ.Y. ve Erten, P. (2016). Öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme yeterlikleri. *İlköğretim Online*. 15(3), 838-854.
- Kolnik K, K. (2010). Lifelong learning and the professional development of geography teachers: A view from Slovenia. *Journal of Geography in Higher Education*, 34 (1), 53– 58.
- Lengrand, P.(1989). Lifelong education: growth of the concept. *Lifelong Education for Adults An International Handbook*, USA:Pergamon Press
- MEB (2009). *Türkiye Hayat Boyu Öğrenme Strateji Belgesi-Yüksek Planlama Kurulu*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Oskay, Ö., Erdem, E., Akkoyunlu, B., Soran, H., Yılmaz, A., (2010). “Öğretmenlerin öğretme ve öğrenme sürecindeki yeterlikler açısından kendilerini değerlendirmeleri üzerine bir çalışma” Uluslararası Öğretmen Yetiştirme Politikaları ve Sorunları Sempozyumu II 16–18 Mayıs 2010 – Hacettepe Üniversitesi, Beytepe, Ankara.
- Rogers, E.M. (1995). *Diffusion of innovations (Third Edition)*. New York: Free Press.
- Sağlam, M. ve Kürüm, D. (2005). Türkiye ve Avrupa Birliği ülkelerinde öğretmen eğitiminde yapısal düzenlemeler ve öğretmen adaylarının seçimi. *Milli Eğitim Dergisi*, 33(167), 53-70.
- Solmaz, M. (2018). Üniversite öğrencilerinin okuma alışkanlığı üzerine bir araştırma: Yüzüncü Yıl Üniversitesi örneği. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 22(2), 603-622.
- Sönmez, V. (2007). *Öğretim ilke ve yöntemleri*. Ankara: Anı Yay .
- Susar Kırmızı, F., Fenli, A. ve Kasap, D. (2014). Sınıf Öğretmeni adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri ile okuma alışkanlıklarına yönelik tutumları arasındaki ilişki. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. 3(1), 354-367.

- Yıldırım, Z. (2015). Sınıf öğretmenlerin yaşam boyu öğrenmeye yönelik yeterlik algıları ve görüşleri. *Yayınlanmamış yüksek lisans tezi*. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Yıldız, D., Ceran D., ve Sevmez H. (2015). Eğitimi Fakültesi öğrencilerinin okuma alışkanlıkları profili. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 8(3), 141-166.
- Yılmaz, B. (1998). Okuma alışkanlığı sorunu, bir enstitü örneği ve Türkiye için öneriler. *Türk Kütüphaneciliği*, 12 (3), 244-251.
- Yılmaz, B. ve Ersoy, A. (2010). *Yaşam boyu öğrenme ve halk kütüphaneleri: kuramsal bir yaklaşım*.
- Yılmaz, M. (2007). Sınıf öğretmeni yetiştirmede teknoloji eğitimi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (27)1, 155-167.
- Young, M. (2000). *Bringing knowledge back in: Towards a curriculum for lifelong learning*, A. Hodgson (Ed.) *Policies, Politics and the Future of Lifelong Learning* (97-112) içinde. London: Kogan Page.

**ORTAOKUL MATEMATİK ÖĞRETMEN ADAYLARININ SAHİP OLDUKLARI
ÖĞRENME STİLLERİ VE KULLANDIKLARI BİLİŞÜSTÜ ÖĞRENME
STRATEJİLERİ**

SECONDARY SCHOOL MATHEMATICS TEACHER CANDIDATES' LEARNING STYLES AND
METACOGITIVE LEARNING STRATEGIES

Selin YILDIZ

Fırat Üniversitesi

Prof. Dr. Fikriye KIRBAĞ ZENGİN

Fırat Üniversitesi

Prof. Dr. Raşit ZENGİN

Fırat Üniversitesi

ÖZET

Öğrenme, bireyin çevresiyle belli bir düzeydeki etkileşimleri sonucunda meydana gelen nispeten kalıcı izli davranış değişmesidir. Bu değişimin planlı ve düzenli etkinlikler sonucu olması, davranışların istendik nitelikte olmasına olanak hazırlar. Öğrenme stillerini aynı öğrenme ve öğretme ortamlarında öğrenenleri diğerlerinden daha aktif ya da pasif kılan, parmak izi gibi bireye özgü biyolojik ve gelişimsel özellikler şeklinde tanımlanabilir. Bu araştırmanın amacı, ortaokul matematik öğretmen adaylarının sahip oldukları öğrenme stilleri ile kullandıkları bilişüstü öğrenme stratejilerini belirleyerek, öğrenme stiline sahip matematik öğretmen adayının hangi bilişüstü öğrenme stratejilerini kullandıklarını ortaya koymaktır. Araştırmanın çalışma grubunu 2018-2019 yılında Elazığ Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Matematik Öğretmenliği Bölümü 1. sınıf, 2. sınıf, 3. sınıf ve 4. sınıflarında öğrenim görmekte olan toplam 165 ortaokul matematik öğretmen adayı oluşturmaktadır. Araştırma, tarama yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Araştırmada, ortaokul matematik öğretmen adaylarının sahip oldukları öğrenme stillerini belirlemek amacı ile Kolb (1984) tarafından geliştirilen Gencel (2006) tarafından Türkçe'ye uyarlanan "Kolb Öğrenme Stilleri Envanteri" ayrıca öğretmen adaylarının bilişüstü öğrenme stratejilerini belirlemek için ise Gündoğan Çöğenli ve Güven (2014) tarafından geliştirilen "Bilişüstü Öğrenme Stratejileri Belirleme Ölçeği" kullanılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen veriler SPSS paket programı ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, ortaokul matematik öğretmen adaylarının %40,2'sinin özümleyici, %36'sının dönüştürücü, %15,2'sinin ayırt edici ve %8,5'inin uyum sağlayıcı öğrenme stiline sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Öğretmen adayların en çok planlama, izleme ve duyuşsal stratejileri kullandıkları; değerlendirme stratejilerini ise daha az kullandıkları ortaya çıkmıştır. Bu sonuç, ortaokul matematik öğretmen adaylarının öğrenirken, öğrenme süreçlerini planlayıp, anlama düzeylerini izledikleri ve bu süreçte karşıladıkları duygusal engellerle başa çıkabildikleri biçimde yorumlanabilir. Bunun yanında, öğrenme sürecini bir bütün olarak değerlendirmeyi sıklıkla tercih etmedikleri söylenebilir. Matematik öğretmen adaylarının sahip oldukları

öğrenme stilleri ile kullandıkları bilişüstü öğrenme stratejileri arasında anlamlı farklılık göstermediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Öğrenme Stilleri, Bilişüstü Öğrenme Stratejileri, Matematik Öğretmen Adayları

ABSTRACT

Learning is a relatively permanent change in behavior that occurs as a result of an individual's interactions with his environment. This change is the result of planned and regular activities, which enables behaviors to be desired. Learning styles can be defined as individual and biological characteristics such as fingerprints, which make learners more active or passive in the same learning and teaching environments. The aim of this study is to determine the metacognitive learning strategies used by maths teacher candidates with their learning styles and to determine which metacognitive learning strategies they have. The research group of the study consists of 186 maths teacher candidates who are studying in the 1st, 2nd, 3rd and 4th grades of Elazığ Fırat University Faculty of Education in 2018-2019. The research was carried out using screening method. Kolb Learning Styles Inventory developed by Kolb (1984) and adapted to Turkish by Gencil (2006) was used to determine the learning styles of maths teacher candidates and in addition, Metacognitive Learning Strategies Determination Scale “developed by Gündoğan Çöğenli and Güven (2014) was used to determine the metacognitive learning strategies of the teachers. The data obtained from the research were analyzed with SPSS package program. According to the results of the analysis, it was found out that 40.2% of the secondary school mathematics teachers were assimilator, 36% were converger, 15.2% were diverger and 8.5% had accomadator learning style. Pre-service teachers mostly used planning, monitoring and affective strategies; evaluation strategies. This result can be interpreted in a way that secondary school mathematics teacher candidates plan their learning processes and monitor their understanding levels and deal with the emotional barriers they face during this process. In addition, it can be said that they often do not prefer to evaluate the learning process as a whole. It was seen that there was no significant difference between mathematics teacher candidates' learning styles and metacognitive learning strategies.

Keywords: Learning Styles, Metacognitive Learning Strategies, Maths Teacher candidates.

1. GİRİŞ

Bilgi birikiminin artması ve teknoloji alanındaki hızlı gelişmeler insan yaşamında kalıcı ve sürekli değişim ve gelişimlere yol açmaktadır. Bu değişim ve gelişimlere uyum sağlamak ve geri kalmamak tüm toplumların temel amaçları arasında yer almaktadır. Değişim ve gelişimlerin devamını sağlayan kalifiyeli ya da nitelikli insan gücü, bu gücü yetiştiren ise eğitimidir. Bu nedenle nitelikli insan gücü yetiştirme bütün dünya ülkelerinin eğitim politikalarının en önemli ve vazgeçilmez konusudur. Bununla birlikte eğitimin kalitesinin artırılmasında öğrenme stillerinin önemli bir role sahip olduğu görülmektedir (Mutlu, 2008).

Öğrenme, bireyin çevresiyle belli bir düzeydeki etkileşimleri sonucunda meydana gelen nispeten kalıcı izli davranış değişmesidir (Senemoğlu, 2005). Bu değişimin planlı ve düzenli etkinlikler sonucu olması, davranışların istendik nitelikte olmasına olanak hazırlar (Bilen, 2006). Kolb (1984) ise öğrenmeyi “deneyimin dönüştürülmesi yoluyla bilginin oluşturulduğu süreç” olarak tanımlamıştır. Kolb, öğrenme stillerini geliştirdiği deneyimsel öğrenme kuramına göre belirlemiştir. Ona göre öğrenme stili “bireyin bilgi alma ve işleme sürecinde tercih ettiği yollar” olarak tanımlanmıştır (Jonassen and Grabowski, 1993).

Kolb’a göre öğrenme stilleri şu biçimde sıralanmaktadır:

- Ayırt edici
- Özümleyici
- Dönüştürücü
- Uyum sağlayıcı

Bu öğrenme stillerinin özellikleri aşağıda açıklanmıştır (Kayes, Kayes and Kolb, 2005; Kolb and Kolb, 2005; Kolb, 1984):

Ayırt edici öğrenme stilinde baskın olan öğrenme yeteneği somut yaşantı ve yansıtıcı gözlemdir. Ayırt edici öğrenme stiline sahip bireylerin genel özelliği olaylara karşı farklı bakış açıları geliştirebilmeleridir. Bilgi elde etmeye yönelik olarak, çok sayıda düşünceyi bir araya getirip, farklı düşünceler üretebilirler. Öğrenmeye yönelik olarak, grup eşliğinde çalışmayı tercih ederler.

Özümleyici öğrenme stilinde baskın olan öğrenme yeteneği soyut kavramsallaştırma ve yansıtıcı gözlemdir. En güçlü özelliği tümevarımsal düşünme ve kuramsal modeller oluşturma yeterliliğidir. Özümleyici öğrenme stiline sahip bireyler okuma yapmayı, ders anlatmayı ve bir şeyler hakkında düşünmeyi severler. Özümleyici öğrenme stiline sahip bireylerin özelliği, soyut kavramlar ve düşünceler üzerine yoğunlaşmalarıdır. Bilgiyi elde etmeye yönelik olarak, parçaları birleştirip mantıklı çıkarımlar yaparlar. Bu sayede elde ettikleri bilgiyi düzenleyebilirler. Olaylara farklı açılardan bakabilirler. Öğrenmeye yönelik olarak, uygulama yapmak yerine, konu üzerinde düşünmeyi ve fikir üretmeyi tercih ederler. Kişilik özelliklere yönelik ise kararsız yapıda bireyler oldukları söylenebilir.

Dönüştürücü öğrenme stilinde baskın olan öğrenme yeteneği soyut kavramsallaştırma ve etkin denemedir. Dönüştürücü öğrenme stiline sahip bireyler karşılattıkları yeni düşünce ve teorileri en iyi, uygulayarak öğrenirler. Sosyal ve kişiler arası konular yerine teknik olay ve problemlerle uğraşmayı severler. Dönüştürücü öğrenme stiline sahip bireylerin genel özelliği iyi birer sorun çözücü olmalarıdır. Bilgi elde etmeye yönelik olarak, bilgiyi tümevarımsal yöntemle, düzenli bir biçimde elde ederler. Öğrenmeye yönelik olarak, en iyi deneyerek öğrenirler, kişilik özellikleri ise akılcı ve yararçı olmalarıdır.

Uyum sağlayıcı öğrenme stilinde baskın olan öğrenme yeteneği somut yaşantı ve etkin denemedir. Bu öğrenme stiline sahip olan bireyler yaparak ve hissederek öğrenirler. Plan yapmayı, yeni ve ilgi çekici deneyimler yaşamayı severler. Mantıklı analizler yapmak yerine

içlerinden geldiği gibi davranmayı tercih ederler. Risk almayı, fırsatlardan yararlanmayı ve eylemde bulunmayı severler. Kariyer hayatında satış, pazarlama gibi eylem odakları işleri tercih ederler (Jonassen and Grabowski, 1993). Kısacası, uyum sağlayıcı öğrenme stiline sahip bireylerin genel özelliği etkin olmalarıdır. Bilgiyi, deneyerek elde etmeyi tercih ederler. Öğrenmeye yönelik olarak, yaparak ve hissederek öğrenirler. Kişilik özellikleri ise sanatsal, sabırsız ve düzensiz olmalarıdır.

Görüldüğü gibi, Kolb'un deneyimsel öğrenme kuramına dayalı olarak belirlediği öğrenme stillerine sahip bireylerin, kendilerine özgü özellikleri vardır.

Bireyin öğrenme sürecini yapılandırabilmesi için, bu süreçte ona yardımcı olacak kimi unsurlara gereksinimi vardır. Öğrenme stratejileri, söz konusu gereksinimin karşılanmasında kolaylaştırıcı stratejiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Öğrenme stratejileri, genel olarak bireylerin kendi kendilerine öğrenmelerini kolaylaştıran teknikler (Özer, 2008) ya da bireylerin öğrenmeyi sağlamaları için izlemeleri gereken yollar (Güven, 2004) olarak tanımlanabilir. Öğrencinin öğrenme sürecinde bu teknikleri kullanması, bağımsız öğrenmeyi sağlar. Bu stratejiler sayesinde birey, yeni karşılaştığı bilgiyi nasıl öğrenebileceğini bilir ve öğrendiği bilgiyi kolayca hatırlayabilir. Ayrıca, öğrencinin öğrenme sürecinde kendi öğrenme sorumluluğunu kazanması için bilgiye nasıl ulaşması gerektiğini bilmesi gerekir. Öğrenme stratejileri öğrenme sürecinin daha etkili duruma gelmesini sağlar. Bununla birlikte, öğrenci kendi öğrenmesi konusunda bilinçli duruma gelir ve öğrenmedeki verimliliği de artar. Öğrenci herhangi bir rehberlik gereksinimi duymadan öğrenebilir (Güven, 2004). Bu noktada öğrenme stratejilerinin öğrenciye yardımcı olduğu söylenebilir. Öğrenme stratejileri belleğe yerleştirme, geri getirme gibi bilişsel stratejileri ve bilişsel stratejileri yönlendiren bilişüstü süreçleri kapsayan, öğrenenin öğrenmesini etkileyen, öğrenen tarafından kullanılan davranış ve düşünme süreçlerine işaret etmektedir (Arends, 1997, Akt: Namlu, 2004). Genel anlamda öğrenme stratejileri bilişsel ve bilişüstü stratejiler olarak iki grupta incelenmektedir. Bilişsel ve bilişüstü stratejiler, öğrenme sürecinde birbirini tamamlayan ve birbirinden bağımsız olarak düşünülmeyen stratejilerdir (Lenz, 1992). Bilişsel stratejiler “ne” ve “nasıl” sorularına; bilişüstü stratejiler ise “ne zaman” ve “nerede” sorularına yanıt arar (Özer, 2008). Bilişüstü öğrenme stratejileri, öğrencilerin öğrenme süreçlerini yapılandırmalarına ve kendi öğrenme sorumluluklarını üstlenmelerine olanak sağlayan stratejilerdir. Bu stratejiler sayesinde öğrenciler kendi öğrenme süreçlerini planlar, izler ve değerlendirir. Aynı zamanda bu süreçte duyuşsal stratejilerden de yararlanır. Bireyin bilişüstü becerilerinin var olması ya da gelişmesi için bilişsel alanı kapsayan bilgi ya da stratejiler olmalıdır. Örneğin, bireyin problem çözme gibi bilişsel bir etkinlikle uğraşmadan, problem çözme basamaklarını belirlemesi ve bu basamakları sıraya koyması yani planlama yapması düşünülemez. Her ne kadar farklı biçimlerde adlandırılrsa da bilişüstü kavramının temelinde biliş bilgisinin üzerindeki üst düzey zihinsel süreçler ve bu süreçlerin öğrenme öğretme ortamlarına entegrasyonu bağlamındaki beceriler ve stratejiler yer alır. Bilişüstü öğrenme stratejileri, en yalın anlamıyla, öğrenme işleminin yönetimini ve denetimini sağlayan stratejiler olarak tanımlanabilir. Bu stratejiler sayesinde öğrenenler öğrenme sürecine ilişkin işlemleri planlar, izler, yönlendirir ve

gerektiğinde düzeltebilir. Öğrenciler, bu süreçte anlamayı izleme ve duyuşsal stratejilerden yararlanırlar (Özer, 2008).

Alanyazında bilişüstü öğrenme stratejilerinin sınıflandırılması bağlamında gerçekleştirilen araştırmalar bulunmaktadır (O'Malley, Chamot, Stewner-Manzanares, Russo and Küpper 1985; Brezin, 1980). Bu araştırmalar incelendiğinde araştırmalarda bilişüstü öğrenme stratejileri olarak en çok planlama, izleme, değerlendirme stratejilerinin kullanıldığı; ayrıca duyuşsal stratejilerin de bilişüstü öğrenme stratejilerinin bir boyutunu oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır (Gündoğan Çögenli, 2011). Bu bağlamda bilişüstü öğrenme stratejileri Gündoğan Çögenli (2011) tarafından planlama, izleme, değerlendirme ve duyuşsal stratejiler olarak sınıflandırılmıştır. Bireyin öğrenmeye başlamadan önce öğreneceği konuya yönelik amacını belirlemesi, plan yapması, kullanacağı araç-gereçleri organize etmesi planlama stratejileriyle, öğrenme sırasında anlama düzeyini ve amaçlarına ulaşip ulaşmadığını periyodik olarak kontrol etmesi izleme stratejileriyle ve öğrendiği konuya ilişkin öğrenme sürecinin etkililiğini değerlendirmesi değerlendirme stratejileriyle ilişkilidir. Duyuşsal stratejiler ise, tüm boyutlar üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Gündoğan Çögenli, 2011).

Araştırmanın genel amacı, matematik öğretmen adaylarının sahip oldukları öğrenme stillerini ortaya koymaktır.

Bu genel amaç doğrultusunda şu sorulara yanıt aranmıştır:

1. Ortaokul matematik öğretmen adaylarının sahip oldukları öğrenme stilleri nelerdir?
2. Ortaokul matematik öğretmen adaylarının kullandıkları bilişüstü öğrenme stratejileri hangileridir?
3. Ortaokul matematik öğretmen adaylarının sahip kullandıkları bilişüstü öğrenme stratejileri onların öğrenme stillerine göre farklılık göstermekte midir?

2. YÖNTEM

2.1. ARAŞTIRMA MODELİ

Araştırma genel tarama yöntemlerinden " survey" yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Bu yöntemde amaç, var olan durumu var olduğu şekilde ortaya koymaktır. Bu araştırmada ortaokul matematik öğretmen adaylarının hangi öğrenme stiline sahip olduğunu belirlemek amaçlandığından bu yöntem kullanılmıştır.

2.2. ÇALIŞMA GRUBU

Araştırmanın çalışma grubunu 2018-2019 yılında Elazığ Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Matematik Öğretmenliği Bölümü 1. sınıf, 2. sınıf, 3. sınıf ve 4. sınıflarında öğrenim görmekte olan toplam 186 ortaokul matematik öğretmen adayı oluşturmaktadır.

2.3. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

2.3.1. ÖĞRENME STİLLERİ ENVANTERİ

Matematik öğretmen adaylarının öğrenme stillerini belirlemek amacı ile Kolb tarafından ilk versiyonu 1971’de geliştirilen ve Gencel (2006)’in Türkçe’ye uyarlama ve geçerlik, güvenilirlik çalışmalarını yaptığı Öğrenme Stilleri Envanteri’nin 3. versiyonu kullanılmıştır. Kolb Öğrenme Stilleri Envanteri, 4’er seçenekli toplam 12 tamamlamalı maddeden oluşmaktadır. Her bir seçenek sırasıyla Somut Yaşantı (SY), Yansıtıcı Gözlem (YG), Soyut Kavramsallaştırma (SK) ve Etkin Deneme (ED) öğrenme biçimlerini belirlemeye yöneliktir. Envanteri yanıtlayacak olanlar, bu tamamlamalı maddelerden kendilerine en uygun olandan en az uygun olana doğru 4, 3, 2, 1 puan vererek yanıtlarlar. Her bir seçeneğe verilen puanlar sırasıyla toplanır. Sonuçta her birey için 12 ile 48 arasında bir puan elde edilir. Birleştirilmiş puanlar şu biçimde elde edilir: Soyut Kavramsallaştırma (SK) - Somut Yaşantı (SY) Etkin Deneme (ED) – Yansıtıcı Gözlem (YG) Buna göre, yanıtlayıcının 3. seçeneğe (SK) verdiği puandan 1. seçeneğe (SY) verdiği puan, 4. seçeneğe (ED) verdiği puandan 2. seçeneğe (YG) verdiği puan çıkarılır ve birleştirilmiş puanlar elde edilir. Elde edilen puanlar -36 ve +36 arasında değişir. Deneyimsel öğrenme kuramına göre düzenlenmiş olan bir grafikte iki puanın kesiştiği nokta bireye en uygun olan öğrenme stilini gösterir.

2.3.2. BİLİŞÜSTÜ ÖĞRENME STRATEJİLERİ BELİRLEME ÖLÇEĞİ

Araştırmada, öğretmen adaylarının kullandıkları bilişüstü öğrenme stratejilerini belirlemek amacıyla Gündoğan Çögenli ve Güven (2014) tarafından geliştirilen ve 4 alt boyutta toplam 28 maddeden oluşan Bilişüstü Öğrenme Stratejileri Belirleme Ölçeği kullanılmıştır. Ölçekteki maddeler “kesinlikle katılmıyorum”, “katılmıyorum”, “kararsızım”, “katılıyorum”, “kesinlikle katılıyorum” biçiminde belirtilen 5’li dereceleme tipine göre düzenlenmiştir. Modelin doğrulanıp doğrulanmadığını belirlemek amacıyla yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda $\chi^2=484.92$; $df=344$; $\chi^2/df=1.40$; $RMSEA=0.040$; $RMR=0.047$; $SRMR=0.052$; $NFI=0.90$; $NNFI=0.96$; $CFI=0.97$; $GFI=0.88$; $AGFI=0.86$ değerlerine ulaşılmıştır. Ölçeğin tümüne ilişkin Cronbach Alpha güvenilirliği .87 olarak belirlenmiş; alt boyutları oluşturan planlama stratejileri, izleme stratejileri, değerlendirme stratejileri ve duyuşsal stratejilere ilişkin güvenilirlik kat sayıları sırasıyla .76, .68, .58 ve .53 olarak bulunmuştur (Gündoğan Çögenli ve Güven, 2014). Ölçeğin bu çalışmada hesaplanan Cronbach Alpha güvenilirliği ise planlama stratejilerine ilişkin .78, izleme stratejilerine ilişkin .80, değerlendirme stratejilerine ilişkin .60 ve duyuşsal stratejilere ilişkin .66 olarak bulunmuştur

2.4. VERİLERİN ANALİZİ

Veriler frekans, yüzde değeri, aritmetik ortalama, standart sapma, tek yönlü varyans analizi teknikleri ile analiz edilmiş ve bulgular tablolar halinde sunulmuştur

3. BULGULAR

Öğrencilerin öğrenme stillerine göre frekans (f) ve yüzde (%) dağılımı tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1. Matematik öğretmen adaylarının sahip oldukları öğrenme stilleri

Öğrenme Stilleri	Frekans	Yüzde
Uyum Sağlayıcı	14	8.5
Ayırt Edici	25	15.2
Dönüştürücü	59	36
Özümleyici	66	40,2

Tablo 1 incelendiğinde, ortaokul matematik öğretmen adaylarının %42.2'si özümleyici, %36'sı dönüştürücü, % 15.2'si ayırt edici öğrenme stiline ve %8.5'i de uyum sağlayıcı öğrenme stiline sahiptirler. Buna göre, matematik öğretmen adaylarının uyum sağlayıcı, ayırt edici ve dönüştürücü öğrenme stillerine göre daha çok özümleyici öğrenme stiline sahip oldukları söylenebilir.

Matematik öğretmen adaylarının kullandıkları bilişüstü öğrenme stratejileri alt ölçeklerine ilişkin aritmetik ortalama puanları ve standart sapma değerlerine Tablo 2'de yer verilmiştir.

Tablo 2. Matematik öğretmen adaylarının kullandıkları bilişüstü öğrenme stratejileri

	\bar{X}	Ss
Planlama Stratejileri	35.56	4.59
İzleme Stratejileri	32.37	3.78
Değerlendirme Stratejileri	15.60	2.40
Duyusal Stratejiler	28.20	4.21

Tablo 2 incelendiğinde ortaokul matematik öğretmen adaylarının planlama stratejileri alt ölçeğinde 35.56 puan ortalaması ile en yüksek puanı elde ettikleri görülmektedir. Ortaokul matematik öğretmen adayları planlama stratejilerinden sonra en yüksek puan ortalamasını 32.37 ile izleme stratejileri alt ölçeğinden elde etmişlerdir. Ortaokul matematik öğretmen adayları bu stratejilerden sonra en çok kullandıkları stratejiler duyusal stratejiler alt ölçeğinde ortaokul matematik öğretmen adaylarının puan ortalaması 28.20 olarak bulunmuştur. Değerlendirme stratejileri alt ölçeğinden ise 15.60 aritmetik ortalama ile en az puanı elde etmişlerdir. Bu bilgiler ışığında, ortaokul matematik öğretmen adaylarının planlama stratejilerini, izleme stratejilerini ve duyusal stratejileri daha çok kullandıkları, değerlendirme stratejilerini ise daha az kullandıkları söylenebilir. Bu sonuç, ortaokul matematik öğretmen adaylarının öğrenirken, öğrenme süreçlerini planlayıp, anlama düzeylerini izledikleri ve bu süreçte karşıladıkları duygusal engellerle başa çıkabildikleri biçimde yorumlanabilir. Bunun yanında, öğrenme sürecini bir bütün olarak değerlendirmeyi sıklıkla tercih etmedikleri söylenebilir.

Ortaokul matematik öğretmen adaylarının sahip oldukları öğrenme stillerine göre bilişüstü öğrenme stratejileri alt ölçeklerinden elde ettikleri puan ortalamalarının istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını belirlemek amacıyla, elde edilen grup ortalamalarına göre

varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Analiz sonucunda elde edilen değerlere Tablo 3’de yer verilmiştir.

Tablo 3. Matematik öğretmen adaylarının sahip oldukları öğrenme stillerine göre kullandıkları bilişüstü öğrenme stratejileri arasındaki farklar

	Varyansın kaynağı	Kareler toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	p
Planlama Stratejileri	Gruplararası	23.296	3	7.765	.363	.780
	Gruplariçi	3443.286	161	21.387		
	Toplam	3466.582	163			
İzleme Stratejileri	Gruplararası	29.310	3	9.770	.678	.567
	Gruplariçi	2319.393	161	14.406		
	Toplam	2348.703	163			
Değerlendirme Stratejileri	Gruplararası	17.442	3	5.814	1.004	.001
	Gruplariçi	932.158	161	5.790		
	Toplam	949.600	163			
Duyusal Stratejiler	Gruplararası	1.212	3	.404	.022	.995
	Gruplariçi	2913.188	161	18.094		
	Toplam	2914.400	163			

Farklı öğrenme stillerine sahip ortaokul matematik öğretmenin adayının planlama, izleme, değerlendirme ve duyuşsal stratejileri kullanma durumlarını belirten puan ortalamaları arasında anlamlı farklılık göstermemektedir.

4.TARTIŞMA VE SONUÇ

Elde edilen bulgular ışığında; matematik öğretmenin adaylarının çoğunun özümseyici öğrenme stiline sahip olduğu görülmektedir. Kolb, Boyatzis and Mainemelis (1990); yapılan çalışmalarda bireylerin mesleklerinin, onların baskın öğrenme stilini etkilediğini belirtmişlerdir, örneğin mühendislik yapanların ayrıştırıcı, edebiyat ve sanatla ilgili bir meslek yapanların dönüştürücü, yönetim ile ilgili bir meslekle uğraşanların uyum sağlayıcı ve eğitim ile ilgili bir meslek yapanların ise özümseyici öğrenme stilini tercih ettiği vurgulanmaktadır. Aşkar ve Akkoyunlu (1993) yaptıkları çalışmada eğitimle ilgili bir meslek yapanların özümseyici öğrenme stiline sahip olduğunu belirtmiştir. Bahar, Özen ve Gülaçtı (2007)’de

yaptıkları çalışmada öğretmen adaylarının en fazla Özümseyen öğrenme stilini tercih ettiği belirlenmiştir. Yapılan araştırmalar araştırma bulgularını destekler niteliktedir.

Araştırma sonuçlarına göre öğretmen adayların en çok planlama, izleme ve duyuşsal stratejileri kullandıkları; değerlendirme stratejilerini ise daha az kullandıkları ortaya çıkmıştır. Ay ve Baloğlu Uğurlu (2016) sosyal bilgiler öğretmen adaylarının bilişüstü öğrenme stratejilerininin inceledikleri çalışmalarında öğretmen adayların en çok planlama, izleme ve duyuşsal stratejileri kullandıkları; değerlendirme stratejilerini ise daha az kullandıklarını ortaya koyumuştur. Gündoğan Çöğenli (2011) sınıf öğretmenleri ile gerçekleştirdiği araştırma sonuçları öğretmenlerin çok planlama, izleme ve duyuşsal stratejileri kullandıkları; değerlendirme stratejilerini ise daha az kullandıklarını sonucuna varılmıştır. Gerçekleştirilen araştırma sonuçları ile araştırma bulgularını destekler niteliktedir.

Matematik öğretmen adaylarının sahip oldukları öğrenme stilleri ile kullandıkları bilişüstü öğrenme stratejileri arasında anlamlı farklılık göstermediği görülmüştür. Gündoğan Çöğenli (2011) sınıf öğretmenleri ile gerçekleştirdiği çalışmasında sınıf öğretmenlerinin sahip oldukları öğrenme stillerine göre planlama stratejilerini ve duyuşsal stratejileri kullanma durumlarında farklılık olduğu, izleme ve değerlendirme stratejilerini kullanma durumlarında ise anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna varmıştır.

5. ÖNERİLER

- Eğitim Fakültesinin bütün bölümlerinde okuyan 1., 2., 3. ve 4. sınıf öğrencilerinin dahil edildiği bir araştırma yapılabilir.
- Öğrencilerin üniversite bölüm tercihleri ile öğrenme stilleri arasındaki ilişki ve uyum araştırılabilir bölüm bazında öğrencilerin öğrenme stillerinin belirlenmesinin ardından, öğrencilerin stillerine yönelik bir ders içeriğinin hazırlanıp, uygulamalı bir çalışma sonrasında öğrencilerin başarıları incelenebilir
- Öğrenme stil ve bilişüstü öğrenme stratejileri başka değişkenler (akademik başarı, ailenin eğitim düzeyi, gelir düzeyi vb.) açısından incelenebilir

6. KAYNAKÇA

- Aşkar, P. ve Akkoyunlu, B.(1993). Kolb öğrenme stili envanteri. *Eğitim ve Bilim*, 87(17),37-47.
- Ay, E. ve Baloğlu Uğurlu, N. (2016). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının bilişüstü öğrenme stratejilerininin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Electronic Turkish Studies*, 11(3).
- Bahar, H. H., Özen, Y. ve Gülaçtı, F. (2007). Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Cinsiyet ve Kayıtlı Olunan Programa Göre Akademik Başarı Durumlarının ve Öğrenme Stillerinin İncelenmesi. *XVI. Eğitim Bilimleri Kongresi*.
- Brezin, M. J. (1980). Cognitive monitoring: From learning theory to instructional applications *Educational Technology Research and Development*, 28(4), 227-242.

- Gencel, Ş. E. (2007). Kolb'un deneysel öğrenme kuramına dayalı öğrenme stilleri envanteri III'ü Türkçe'ye uyarlama çalışması. *D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (2), 120-140.
- Gündoğan Çögenli, A. (2011). Sınıf öğretmenlerinin sahip oldukları öğrenme stilleri ve kullandıkları bilişüstü öğrenme stratejileri. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.*
- Gündoğan-Çögenli, A. ve Güven, M. (2011). Öğretmenlere Yönelik Bilişüstü Öğrenme Stratejileri Belirleme Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. 3. Uluslararası Eğitim Bilimleri Kongresi (22-25 Haziran 2011). Gazimağusa, Kuzey Kıbrıs.
- Güven, M. (2004). Öğrenme stilleri ile öğrenme stratejileri arasındaki ilişki. *Yayımlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.*
- Jonassen, D. H. and Grabowski, B. L. (1993). *Handbook of individual differences, learning and instruction*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Kayes, A. B., Kayes, C. D. ve Kolb, D. A. (2005). *Experiential learning in Simulation & Gaming*, 36(3), 330-354.
- Kolb D.A, Boyatzis R. E. and Mainemelis, C. (1990). *Experimental learning theory: Previous research and new directions*.
- Kolb, A. Y. and Kolb, D. A. (2005). *The Kolb learning style inventory-Version 3.1 2005 technical specifications [Kolb öğrenme stilleri envanteri 3.1.2005 versiyonunun teknik özellikleri]*
- Kolb, D.A. (1984). *Experiential learning: Experiences as the source of learning and development*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Lenz, B. K. (1992). Self-managed learning strategy systems for children and youth. *School Psychology Review*, 21(2), 211-228
- Mutlu, M. (2008). Eğitim fakültesi öğrencilerinin öğrenme stilleri. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (17), 1-21.
- Namlu, A. G. (2004). Bilişötesi öğrenme stratejileri ölçme aracının geliştirilmesi: Geçerlilik ve güvenirlilik çalışması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 123-136.
- O'Malley, J. M., Chamot, A. U., Stewner-Manzanares, G., Russo, R. P. and Küpper, L. (1985). Learning strategy applications with students of English as a second language. *Tesol Quarterly*, 19(3), 557-584.
- Özer, B. (2008). Öğrencilere öğrenmeyi öğretme. A. Hakan, (Ed.). *Öğretmenlik meslek bilgisi alanındaki gelişmeler içinde* (s.139-152). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Senemoğlu, N. (2005). *Gelişim öğrenme ve öğretim* (12.bs.). Ankara: Gazi Kitabevi.

ÖĞRETMENLERİN NÖBETÇİ ÖĞRETMENLİĞE İLİŞKİN ALGILARININ METAFORLAR YOLUYLA İNCELENMESİ

INVESTIGATING THE METAPHOR PERCEPTIONS OF TEACHERS
TOWARDS THE CONCEPT OF “HALL MONITOR TEACHER”

Doç. Dr. Serkan ÜNSAL

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Faruk YÜKSEK

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

ÖZET

Bu çalışmada, öğretmenlerin “Nöbetçi Öğretmen” kavramına yönelik algılarını metafor yardımıyla ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Araştırma nitel bir çalışma olup, olgubilim deseninde yürütülmüştür. Araştırmanın çalışma grubunu 2018-2019 eğitim-öğretim yılında Kahramanmaraş il merkezinde yer alan ilkököl ortaokul ve liselerde görev yapan 110 gönüllü öğretmen oluşturmuştur. Çalışma grubunun oluşturulmasında amaçlı örneklem türlerinden ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada Milli Eğitim Bakanlığı Okul Öncesi Eğitim ve İlköğretim Kurumları Yönetmeliği ile Milli Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliğine göre nöbet tutma yükümlülüğüne sahip olma ve görev yaptığı okulda nöbet tutmuş olma ölçüt olarak alınmıştır. Araştırmaya katılan ilkököl, ortaokul ve liselerde görev yapan öğretmenlerin “Nöbetçi Öğretmen” kavramına ilişkin sahip oldukları metaforları ortaya çıkarmak amacıyla her birinden “Nöbetçi Öğretmen gibidir. Çünkü” cümlelerini tamamlamaları istenerek veriler toplanmıştır. Toplanan verilerin analizi nitel veri analizlerinden olan içerik analizi tekniğine göre çözümlenmiştir. Araştırmanın sonucunda öğretmenlerin “Nöbetçi Öğretmen” kavramına ilişkin toplam 49 farklı ve 90 geçerli metafor ürettiği tespit edilmiştir. İlk beş sırada yer alan metaforlar sıklık sırasına göre; asker 9 adet (% 10), güvenlik görevlisi 6 adet (% 6,66), radar 6 adet (% 6,66), bekçi 5 adet (%5,55), çoban 4 adet (4,44) olduğu belirlenmiştir. Üretilen metaforların ortak özelliklerinden yola çıkılarak 8 adet kategori oluşturulmuştur. Bu kategoriler; kolluk kuvveti 24 adet (%26), meslek 22 adet (%24,44), teknoloji 15 adet (%16,66), canlı varlık 11 adet (%12,22), aile 6 adet (%6,66), araç 5 adet (%5,55), film karakteri 5 adet (%5,55), dinsel karakter 2 adet (2,22) şeklindedir. Araştırmada elde edilen sonuçlara göre ilkököl, ortaokul ve lisede görev yapan öğretmenler nöbetçi öğretmeni daha çok okullarda güvenliği sağlayıcı kişi olarak görmektedirler.

Anahtar sözcükler: Metafor, Öğretmen, Nöbetçi Öğretmen

ABSTRACT

In this study, it is aimed to explain the teachers' perceptions to the concept of hall monitor Teacher with the help of metaphor. The study was a qualitative study and was conducted in the phenomenology design. The study group of the study consisted of 110 volunteer teachers working in primary, secondary and high schools in Kahramanmaraş city center in 2018-2019 academic year. The criterion sampling method, one of the purposeful sample types, was used in forming the study group. In the research, having the obligation to keep guard duty

according to the Regulation of Pre-school Education and Primary Education Institutions and the Regulation of Secondary Education Institutions of the Ministry of National Education was taken as a criterion. Teachers who take part in the study working primary, secondary or high schools are asked to complete sentence “ the hall monitor teacher is... Because” to explain metaphors they have for hall monitor teacher. The analysis of the collected data was analyzed according to the content analysis technique which is one of the qualitative data analyzes. As a result of the study, it was found that teachers produced 49 different and 90 valid metaphors related to the concept of hall monitor teacher. The first five metaphors are in order of frequency; 9 soldiers (10%), security guards 6 (6.66%), radar 6 (6.66%), guard 5 (5.55%), the shepherd 4 (4.44) were determined. Based on the common characteristics of the metaphors produced, 8 categories were created. These categories are; police force 24 (26%), occupation 22 (24.44%), technology 15 (16.66%), living entity 11 (12.22%), family 6 The vehicle has 5 (5.55%), 5 (5.55%) character, 2 (2.22) religious characters. According to the results of the study, teachers working in primary, secondary and high schools regard hall monitor teacher as the security provider in schools.

Keywords: Metaphor, teacher, perception of hall monitor teacher,

1. GİRİŞ

Biri gönderici diğeri alıcı pozisyonunda olan insan ya da insan topluluğu, kendi aralarında duygu, düşünce, bilgi ve haber alışverişinde bulunmak için, farklı konularda birbirleriyle anlam akışını sağlamak için farklı dil kullanabilirler. Bu dil söz, yazı, jest, mimik ya da vücut dili olabilir. Anlam akışını en güçlü ve etkili sağlamanın yolu olan dil, ifade etmek istediğini doğrudan ifade edebileceği gibi bazen de dolaylı yolu yani benzetmeleri, jestleri ve benzeri iletişim kanallarını kullanabilir. Kullandıkları bu kanallar aracılığıyla kişiler, anlatmak istediklerini hem daha kalıcı hem de daha kolay bir biçimde diğerlerine anlatır (Ünsal, Korkmaz, & Çetin, 2016).

Anlam akışını sağlamak, anlatılmak isteneni kolaylaştırarak anlatmak, bilinmeyen bir olguyu bilinen yola çıkararak daha anlaşılır kılmak için başvurulan yollardan biri de metafor kullanmaktır (Ünsal, Korkmaz, & Çetin, 2016). İngilizceden Türkçeye geçmiş bir sözcük olan “metafor” (metaphor) kelimesi Türkçede teşbih (benzetme), istiare, mecaz sözcükleriyle de ifade edilmektedir (Aydın, 2004). Metafor sözcüğü yapısal yönüyle incelenecek olursa sözcüğün bir birleşik sözcük (meta+phora) olan “metaphora”ya dayadığı görülür. “Öte” manasına gelen “Meta” ile “taşımak” manasına gelen “phora” sözcükleri birleşip kaynaşarak “metaphora”yı oluşturmuştur (Tepebaşılı, 2013).

Bireylerin, bilinen ile bilinmeyeni bağdaştırarak zihinde tasarlanan yeni olgular arasında bağ oluşturma gayreti (Aydoğdu, 2008) olan metaforlar güçlü bir zihinsel araç olarak bireylerin somut olmayan, karmaşık bir zihinsel olguyu veya kuramı anlamlandırmasına ve izah etmesine olanak tanır (Saban, Koçbeker, Saban, 2006). En geniş ve kapsayıcı manada metafor; kişilerin kendilerini ve kendi dışında kalan dünyayı algılamalarına, kendisini ve dış dünyayı anlamlandırmasına dönük bir şemalandırma aracıdır (Aslan ve Bayrakçı, 2006; Girmen, 2007).

Bir olguyu, kavramı veya bir durumu bir başkasının bakış açısından hareketle algılamaya yarayan metaforlar (Eraslan, 2011) gündelik hayatta sık sık kullanılmakta ve hayatın her alanında karşımıza çıkmaktadır (Akyol, 2019). Gündelik hayatın her aşamasında karşımıza çıkan, kullanılan metaforlar gündelik hayat dışında felsefe, dilbilim, edebiyat, sosyoloji, psikoloji, iletişim, hukuk, siyaset, sanat, mimari, işletme, yönetim bilimi ve eğitim gibi pek çok alanda tartışılmakta ve kullanılmaktadır (Akyol, 2019).

Eğitim sistemin ana unsuru olan öğretmenler, eğitim sürecinde çok fazla ve çeşitte roller üstlenmekte, bu roller kültürlere / toplumlara, zamana ve şartlara göre değişim göstermektedirler. Şişman (2000) öğretmenin rollerini okul dışı ve okul içi olmak üzere iki kategoride gruplandırmaktadır. Özdemir (2018) öğretmenin okul dışındaki rollerini aydın, uzman ve aile ferdi olarak belirtirken okul içindeki rollerini model, ana-baba, lider, bilgi kaynağı, yargıç, rehber, danışman, sosyolog, teknolog, meslektaş olarak belirtmektedir. MEB (2013) ise öğretmenlerin belirtilen okul içi rollerinin yanında sınıf düzeni ve yönetim görevini yerine getirme, eğitim ve öğretimin gerektirdiği fiziksel ve psikolojik ortamı hazırlama gibi rollerinin de olduğunu vurgulamaktadır. Bunun yanında öğretmenin okul içindeki rollerinden bir diğeri ise nöbet görevini yerine getirmektir (Demir ve Oral, 2016).

Nöbetçi öğretmenlik, okul idaresince hazırlanan çizelgeye göre yapılan görevdir. Okul ders zili çalmadan 15 dakika önce okula gelen (taşınmalı eğitim kapsamında eğitim veren okullarda bu süre 30 dakikaya kadar çıkabilir) derlerin bitiminden 15 dakika sonra nöbetçi öğretmenlik görevini tamamlamış olur. (MEB, 2017). Nöbetçi öğretmenin görev tanımı ve bu görevi hangi şartlar altında yapacağı öğretmenler kurulu toplantılarında belirlenir. Nöbetçi öğretmenin görev tanımı içerisine şunlar girebilir; eğitim ve öğretim işlerinin düzenli bir şekilde yürütmesinde okul idaresine yardımcı olur. Nöbetçi öğretmen, okulun eğitim öğretime hazır olup olmadığını kontrol eder, kendi görev tanımı içerisinde yer alan görev alanına geçerek öğrencileri kontrol eder, düzeni sağlar ve öğrencilerin eğitim öğretime sağlıklı bir şekilde başlamasını temin eder. Dersler başladıktan sonra ders aralarında sınıfların boşaltılmasını ve dersliklerin havalandırmasını sağlar. Okul dışından gelebilecek, okulun düzenini bozabilecek unsurlara müdahale eder. Bu noktada yerine getirilen nöbet görevi aslında iyi olan uygulamaları teşvik etme ve öğrencilerin yeteneklerini geliştirmeye yönelik bir uygulama olmaktan çok öğrencilerin sorumluluklarını yerine getirip getirmediğini kontrol eden bir denetim biçiminde olduğu görülmektedir (Demir & Oral, 2016). Her ne kadar MEB (2017) tarafından nöbetçi öğretmenlerin görev tanımının öğretmenler kurullarında belirleneceği ve öğretmenlerin nöbet görevlerini öğretmenler kurullarında belirtilen şartlarda yerine getirmesi gerektiği belirtilmişse de öğretmenler nöbet görevini farklı şekilde algılayabilmekte ve kendilerine yeni roller yükleyebilmektedirler. Bu durum öğretmenlerin nöbet görevini yerine getirirken farklı şekillerde davranmasına neden olabilmektedir. Öğretmenlerin nöbet görevinde davranışlarına etki eden algılarının ortaya çıkarılması öğretmenleri anlama adına önem arz etmektedir. Bu yüzden araştırmanın amacı öğretmenlerin “nöbetçi öğretmen” kavramına yönelik zihinlerinde oluşturdukları algıları ortaya çıkarmak, nöbetçi öğretmenliğin öğretmenler için ne anlam ifade ettiğini belirlemektir. Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevaplar aranmıştır:

1. Öğretmenler nöbetçi öğretmen kavramına ilişkin sahip oldukları algılarını hangi metaforlar yoluyla açıklamaktadırlar?
2. Öğretmenlerin nöbetçi öğretmen kavramı ile ilgili oluşturdukları metaforlar ortak özellikleri bakımından hangi kategoriler altında toplanmaktadır?

2. YÖNTEM

2.1. ARAŞTIRMANIN DESENİ:

Bu araştırma öğretmenlerin nöbetçi öğretmen algılamalarını metafor yardımı ile ortaya çıkarmaya dönük nitel bir çalışmadır. Nitel araştırma desenlerinden olgubilim (fenomenolojik) yaklaşımı ile oluşturulmuş bir araştırmadır. Bir konunun keşfedilmesi gerektiğinde nitel araştırma yapılır (Creswell, 2018). Nitel araştırmalarda fark ettiğimiz lakin ayrıntılı bir idrake sahip olmadığımız olguları (Yıldırım & Şimşek, 2016) ortaya çıkarmak için olgubilim deseni kullanılabilir. Olgubilim insanların fert fert ya da toplu olarak deneyimlediği, olguları nasıl idrak ettiğine, ne anlam yüklediğine, nasıl tasvir ettiğine, hatırladığına ve başkalarıyla bu durumu nasıl dile getirdiğine odaklanır (Patton, 2014). Bu araştırmada metafor yöntemi kullanılarak öğretmenlerin nöbetçi öğretmenliği nasıl algıladıkları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

2.2. ÇALIŞMA GRUBU:

Bu çalışmanın araştırma grubu Kahramanmaraş ilinde ilkokul, ortaokul ve lise türlerinde görev yapan ve 2018-2019 Eğitim Öğretim Yılında nöbet tutmuş olan 110 öğretmen den oluşmaktadır. Araştırmaya 54'ü erkek öğretmen (%45) ve 66 da kadın öğretmen (%55) katılmıştır. Araştırmaya katılan erkek ve kadın öğretmenlerin yüzde olarak değeri parantez içinde verilmiştir.

2.3. VERİLERİN TOPLANMASI:

Araştırmaya katılan ilkokul, ortaokul ve liselerde görev yapan öğretmenlerin “Nöbetçi Öğretmen” kavramına ilişkin sahip oldukları metaforları ortaya çıkarmak amacıyla öğretmenlerin her birinden “Nöbetçi öğretmen gibidir. Çünkü” cümlelerini tamamlamaları istenerek veriler toplanmıştır. Bu amaç için bu cümlelerin yazılı olduğu bir form araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur. Öğretmenlerin zihninde iz bırakan nöbetçi öğretmenlikle ilgili algıları ortaya çıkarma hedefinde olan bu metaforik çalışmada “gibi” kavramıyla zihindeki algı ile algının sahibi arasındaki bağı açık bir biçimde ortaya çıkarmak; “Çünkü” sözcüğü ile de öğretmenlerin ürettikleri metaforlar için bir neden veya mantıklı bir bağ kurmaları beklenmiştir (Saban, 2008). Çalışmaya katılımın gönüllü olduğu bilgisi verildikten sonra çalışmaya katılan öğretmenlere metafor hakkında ve metaforun uygulanışı konusunda bilgi verilmiştir. Uygulamanın zihinde netleşmesi için farklı konulardan metafor örnekleri verilmiştir. Öğretmenlerin yoğunlaşmaları ve ne düşündüklerini tek metafor ile yazmaları istenmiştir.

2.4 VERİLERİN ANALİZİ VE YORUMLANMASI:

Araştırma verilerinin analizinde “içerik analizi” kullanılmıştır. Analiz sürecinin ilk aşamasında oluşturulan metaforlar ile metaforların gerekçeleri arasında mantıksal bir ilişki kurulabilip kurulamaması açısından detaylı bir inceleme yapılmıştır. Oluşturulan metaforlarda Saban (2008)’in belirttiği üzere oluşturulan metafor ile metaforun gerekçesi / mantıksal dayanağı göz önünde tutulması önemlidir. Mantıksal bağın oluşturulmadığı hallerde metaforlar tasnif dışı bırakılmış değerlendirilmeye alınmamıştır. (Aydın, 2011; Şeyihoğlu ve Gencer, 2011).

Araştırmanın başlangıcında 110 öğretmenden metafor geliştirmeleri istenmiştir. Ancak 90 öğretmenin geliştirdiği metaforlar değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. 20 öğretmenin oluşturduğu metaforlar tanım biçiminde olduğu, birden çok benzetme yapıldığı, nöbetçi öğretmen ne değildir şeklinde cevap verildiği ya da mantıksal gerekçesi yazılmadığı için analiz dışı bırakılmıştır. Değerlendirme dışı bırakılan metaforlara örnek olarak “*Nöbetçi öğretmen kroki gibidir; çünkü yüksekçe bir alana çıkar, kuşbakışı öğrencileri izlersin.*” verilebilir; çünkü bu metaforu geliştiren öğretmen nöbetçi öğretmeni krokiye benzetmiş ancak benzetme sebebinin mantıksal dayanağını mantıksal olarak gerekçelendirememiştir. Çünkü metafora göre nöbetçi öğretmen krokidir ama gerekçesinde kroki olma özelliği ile ilgili bir durum belirtilmeyip öğrencileri izlediği ifade edilmiştir. Yine öğretmenlerin nöbetçi öğretmen nedir algısını ortaya koyma amacına hizmet etmeyen “*Nöbetçi öğretmen güvenlik görevlisi değildir gibidir; çünkü öğretmenlik özel bir ihtisas mesleğidir.*” cevabı da değerlendirme dışı bırakılmıştır. “*Nöbetçi öğretmen aç susuz kalmak gibidir; çünkü özel eğitim öğretmeni olduğum için dışarı çıkamıyorum.*” cevabı da hem metaforun yapılamamış hem de gerekçesi ifade edilememiş olduğundan analiz dışı bırakılmıştır. Uygun olmayan metaforların analiz dışı bırakılmasından sonra 90 adet geçerli metafor kalmıştır. Geçerli olan metaforlar bir liste halinde kaydedilmiş ve tablo halinde listelenmiştir. Listeye alınmış her bir metaforu oluşturan öğretmen sayısı (f) ve yüzdesi (%) çıkarılmıştır. Araştırmada güvenliği sağlamak için analiz, tasnif ve temizleme yapıldıktan sonra metaforlara 2 araştırmacı tarafından kategoriler oluşturulmuştur. Daha sonra araştırmacıların oluşturdukları kategoriler karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma sonucunda görüş birliği sağlanan metaforlarla kategoriler oluşturulmuştur. Görüş ayrılığı olan metaforlar için farklı uzmanların görüşüne de başvurularak geçerli olan bütün metaforlar için kategoriler oluşturulması sağlanmıştır. Nitel çalışmalarda güvenilirliğin sağlanması için çalışmanın her bir basamağında yapılanların detaylı bir biçimde tanımlanması gerekir. Bu tanımlamada çalışmanın güvenilirliğini artırmak, ulaşılan verilerin detaylı bir biçimde yazılması ve neticelere nasıl ulaşıldığının ifade edilmesi önemlidir (Büyüköztürk, 2013). Bu çalışmada metaforlardan hareketle kategorilerin nasıl oluşturulduğu detaylı bir biçimde ifade edilmiş ve bulgular bölümünde ise öğretmenlerin oluşturdukları metaforlardan örnekler sunulmuştur. Araştırmacı, öğretmenlerin nöbetçi öğretmen olgusu ile ilgili algılarını ortaya çıkarma sürecinde nesnel bir tutum sergileyerek dış güvenilirliği sağlamaya çalışmıştır. Kısacası araştırmacı, öğretmenlerin araştırmanın hedefine göre metaforları forma yazmalarını sağlamıştır (Yıldırım & Şimşek, 2016).

3. BULGULAR

Araştırmada 90 öğretmen 49 farklı metafor oluşturmuştur. Bu metaforların 33 tanesi birer öğretmen tarafından; 16 tanesi birden fazla öğretmen tarafından oluşturulmuştur. Örneğin 9 öğretmen nöbetçi öğretmeni “asker”e benzetmiştir. Sonuçta, öğretmenler tarafından nöbetçi öğretmen kavramıyla ilgili oluşturulan 49 metaforun benzer olan özelliklerinden hareketle 8 kategori oluşturulmuştur. Öğretmenlerin 24’ü (%26,66) nöbetçi öğretmeni kolluk kuvveti olarak, 11’i (%12,22) nöbetçi öğretmeni canlı olarak, 15’i (%16,66) nöbetçi öğretmeni teknoloji olarak, 6’sı (%6,66) nöbetçi öğretmeni aile olarak, 22’si (%24,44) nöbetçi öğretmeni meslek olarak, 5’i (%5,55) nöbetçi öğretmeni araç olarak, 5’i (%5,55) nöbetçi öğretmeni film karakteri olarak, 2’si (2,22) ise nöbetçi öğretmeni dinsel karakter olarak algıladıkları analiz sonucunda ortaya çıkmıştır.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin “nöbetçi öğretmen” olgusu ile ilgili oluşturdukları metaforlar tablolastırılarak sunulmuştur. Çalışmaya katılan öğretmenlerin nöbetçi öğretmen kavramına yönelik geliştirdikleri metaforlar sınıflandırılarak frekans (f) ve yüzde (%) değerleri Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo: 1. Öğretmenlerin “Nöbetçi Öğretmen” Kavramı İle İlgili Oluşturdukları Metaforların Frekans ve Yüzde Değeri							
Sıra No	Geliştirilen Metaforlar	f	%	Sıra No	Geliştirilen Metaforlar	f	%
1	Asker	9	10	26	Fırıldak	1	1,111
2	Güvenlik Görevlisi	6	6,666	27	Can Yeleği	1	1,111
3	Radar	6	6,666	28	Bıçak	1	1,111
4	Bekçi	5	5,555	29	Gardiyan	1	1,111
5	Çoban	4	4,444	30	Başçavuş	1	1,111
6	Süpermen	3	3,333	31	Korkuluk	1	1,111
7	Köle	3	3,333	32	Değnekçi	1	1,111
8	Drone	3	3,333	33	Süper Kahraman	1	1,111
9	Anne	3	3,333	34	Hamal	1	1,111
10	Amele	3	3,333	35	Robot	1	1,111
11	Hızır	2	2,222	36	Melek	1	1,111
12	Arı	2	2,222	37	Bakıcı	1	1,111
13	Karınca	2	2,222	38	Kedi	1	1,111
14	Güvenlik Kamerası	2	2,222	39	Cankurtaran	1	1,111
15	Acil Servis	2	2,222	40	Temizlikçi	1	1,111
16	Baba	2	2,222	41	Ayna	1	1,111
17	Makine	1	1,111	42	Timsah	1	1,111
18	Sevimli Hayalet Casper	1	1,111	43	Ahtapot	1	1,111
19	Derviş	1	1,111	44	Tavuk	1	1,111
20	Joker	1	1,111	45	Bomba Uzmanı	1	1,111
21	Alarm	1	1,111	46	Matematik	1	1,111

HOCA AHMET YESEVİ
ULUSLARARASI BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ
26-27 Ağustos 2019, Gölbaşı - ADIYAMAN

					Profesörü		
22	Doktor	1	1,111	47	İple Bağlı Fil	1	1,111
23	Nöbetçi Subayı	1	1,111	48	Günah Keçisi	1	1,111
24	Ebeveyn	1	1,111	49	Mobese	1	1,111
25	Akbaba	1	1,111	TOPLAM		90	100

Tablo: 1. İncelendiğinde öğretmenlerin “nöbetçi öğretmen” kavramına yönelik 49 adet metafor geliştirdikleri görülmektedir. Öğretmenlerin oluşturdukları metaforlar sıklık bakımından İlk üç sırada yer alan metaforlar ; “asker (f=9, % 10), “güvenlik görevlisi, radar” (f=6, %6,666) ve “bekçi” (f=5, % 5,555) şeklindedir. Yukarıda frekans değeri ve yüzdesi verilen metaforlar Tablo: 2’de kategorik olarak tasnif edilmiştir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin nöbetçi öğretmen kavramına yönelik geliştirdikleri metaforlar sınıflandırılarak oluşturulan kategoriler, metafor sayısı, metafor frekansı ve yüzde değerleri Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo: 2. Öğretmenlerin Ürettikleri “Nöbetçi Öğretmen” Olgusu İle İlgili Oluşturulan Kategoriler, Metaforlar, Metafor Sayısı, Metafor Frekansı ve Yüzde Değerleri

Sıra No	Kategori	Metaforlar	Metafor Sayısı	Metafor Frekansı	Yüzde Değeri
1	Kolluk Kuvveti Olarak	Asker(9) Güvenlik Görevlisi(6) Bekçi(5) Nöbetçi Subayı(1) Başçavuş(1) Bomba Uzmanı(1) Gardiyan(1)	7	24	26,66
2	Canlı Olarak	Arı(2) Karınca(2) Akbaba(1) Kedi(1) Timsah(1) Ahtapot(1) İple Bağlı Fil(1) Günah Keçisi(1) Tavuk(1)	9	11	12,22
3	Teknoloji Olarak	Radar(6) Drone(3) Güvenlik Kamerası(2) Makine(1) Alarm(1) Robot(1) Mobese(1)	7	15	16,66
4	Aile Olarak	Anne(3) Ebeveyn(1) Baba(2)	3	6	6,66
5	Meslek Olarak	Çoban(4) Köle(3) Amele(3) Acil Servis(2) Hızır(2) Değnekçi(1) Hamal(1) Bakıcı(1) Cankurtaran(1) Temizlikçi(1) Doktor(1) Matematik Profesörü(1) Joker(1)	13	22	24,44
6	Araç Olarak	Fırıldak(1) Can Yeleği(1) Bıçak(1) Korkuluk(1) Ayna(1)	5	5	5,55
7	Film Karakteri Olarak	Süpermen(3) Sevimli Hayalet Casper(1) Süper Kahraman(1)	3	5	5,55
8	Dinsel Karakter Olarak	Melek(1) Derviş(1)	2	2	2,22
TOPLAM			49	90	100

Tablo: 2 incelendiğinde öğretmenler tarafından üretilen toplam 49 metaforun ortak olan özelliklerinden hareketle 8 kategori oluşturulmuştur. Öğretmenlerin 24'ü (%26,66) nöbetçi öğretmeni kolluk kuvveti olarak; 11'i (%12,22) canlı olarak; 15'i (%16,66) teknoloji olarak; 6'sı (%6,66) aile olarak; 22'si (%24,44) meslek olarak; 5'i (%5,55) araç olarak; 5'i (%5,55) film karakteri olarak ve 2'si (%2,44) nöbetçi öğretmeni dinsel karakter olarak değerlendirmektedir.

Öğretmenler kolluk kuvveti olarak nöbetçi öğretmen kategorisinde 7 metafor (%26,66) üretmişlerdir. Bu kategorinin frekans dağılımları Asker(9), Güvenlik Görevlisi(6), Bekçi(5), Nöbetçi Subayı(1), Başçavuş(1), Bomba Uzmanı(1), Gardiyan(1) biçimindedir. Kolluk kuvvetleri kategorisiyle ilgili bazı metaforlar aşağıdaki gibidir.

Ö73. *“Nöbetçi öğretmen asker gibidir; çünkü her şeyden sorumludur ama hiçbir yetkisi yoktur.”*

Ö51. *“Nöbetçi öğretmen güvenlik görevlisi gibidir; çünkü ortamın güvenliğini sağlar.”*

Ö10. *“Nöbetçi öğretmen bekçi gibidir; çünkü durmadan gezip güvenliği sağlamaktadır.”*

Ö30. *“Nöbetçi öğretmen başçavuş gibidir; çünkü sürekli sağı solu gözetler.”*

Ö20. *“Nöbetçi öğretmen gardiyan gibidir; çünkü öğrencilere bekçilik yapar.”*

Öğretmenler canlı olarak nöbetçi öğretmen kategorisinde 9 metafor (%12,22) üretmişlerdir. Bu kategorinin frekans dağılımları; Arı(2), Karınca(2), Akbaba(1), Kedi(1), Timsah(1), Ahtapot(1), İple Bağlı Fil(1), Günah Keçisi(1), Tavuk(1) biçimindedir. Canlı kategorisi ile ilgili bazı metaforlar aşağıdaki gibidir.

Ö24. *“Nöbetçi öğretmen arı gibidir; çünkü Hiç durmaz. Dinlenmeye bile zamanı yoktur.”*

Ö34. *“Nöbetçi öğretmen karınca gibidir; çünkü her yere koşuşturması gerekir.”*

Ö55. *“Nöbetçi öğretmen kedi gibidir; çünkü kedi gibi hareketli olmak zorundadır.”*

Ö75. *“Nöbetçi öğretmen timsah gibidir; çünkü akşama doğru acıkınca sağa sola saldırır, sabah doyunca şefkatli, ağlamaktadır.”*

Ö77. *“Nöbetçi öğretmen ahtapot gibidir; çünkü çok fazla eli, kolu, gözü olmak zorundadır.”*

Ö81. *“Nöbetçi öğretmen iple bağlı fil gibidir; çünkü güçlüdür fakat gücünü kullanamaz, öğrenilmiş çaresizlik önünü keser.”*

Ö83. *“Nöbetçi öğretmen günah keçisi gibidir; çünkü Gün boyunca olan bütün sorunlardan sorumlu tutulur.”*

Öğretmenler teknoloji olarak nöbetçi öğretmen kategorisinde 7 metafor (%16,66) üretmişlerdir. Bu kategorinin frekans dağılımları; Radar(6), Drone(3), Güvenlik Kamerası(2), Makine(1), Alarm(1), Robot(1), Mobese(1) biçimindedir. Teknoloji ile ilgili bazı metaforlar aşağıdaki gibidir.

Ö61. *“Nöbetçi öğretmen radar gibidir; çünkü gözünden bir şey kaçmaz.”*

Ö53. *“Nöbetçi öğretmen güvenlik kamerası gibidir; çünkü bütün öğrencileri görmek zorundadır.”*

Ö3. *“Nöbetçi öğretmen makine gibidir; çünkü çok çalışır çok yorulur.”*

Ö45. *“Nöbetçi öğretmen robot gibidir; çünkü ne kadar yıpransa da şikâyet etmeye hakkı yoktur.”*

Öğretmenler aile olarak nöbetçi öğretmen kategorisinde 3 metafor (%6,66) üretmişlerdir. Bu kategorinin frekans dağılımları; Anne(3), Ebeveyn(1), Baba(2) biçimindedir. Aile ile ilgili bazı metaforlar aşağıdaki gibidir.

Ö84. *“Nöbetçi öğretmen anne gibidir; çünkü Çocuklarına hangi zaman ve yer olursa olsun sahip çıkar, şefkat gösterir.”*

Ö29. *“Nöbetçi öğretmen ebeveyn gibidir; çünkü Her bakımdan öğrenciyi korur, gelişimine katkı sağlar.”*

Ö92. *“Nöbetçi öğretmen baba gibidir; çünkü Öğrencilerin başına bir şey gelmemesi için takip eder.”*

Öğretmenler meslek olarak nöbetçi öğretmen kategorisinde 13 metafor (%24,44) üretmişlerdir. Bu kategorinin frekans dağılımları; Çoban(4), Köle(3), Amele(3), Acil Servis(2), Hızır(2), Değnekçi(1), Hamal(1), Bakıcı(1), Cankurtaran(1), Temizlikçi(1), Doktor(1), Matematik Profesörü(1), Joker(1) biçimindedir. Meslek ile ilgili bazı metaforlar aşağıdaki gibidir.

Ö86. *“Nöbetçi öğretmen çoban gibidir; çünkü öğrencilerin her türlü güvenliğinden sorumludur.”*

Ö67. *“Nöbetçi öğretmen amele gibidir; çünkü her işe koşar.”*

Ö40. *“Nöbetçi öğretmen değnekçi gibidir; çünkü Durakta bekleyen dolmuş gibi seferine devam etmelidir.”*

Ö43. *“Nöbetçi öğretmen hamal gibidir; çünkü okulun yükünü taşır.”*

Ö49. *“Nöbetçi öğretmen bakıcı gibidir; çünkü öğrencinin her anını kollamak zorundadır.”*

Ö56. *“Nöbetçi öğretmen cankurtaran gibidir; çünkü acil durumlara anında müdahil olur.”*

Ö66. *“Nöbetçi öğretmen temizlikçi gibidir; çünkü bütün okulun temizliğini kontrol eder.”*

Ö16. *“Nöbetçi öğretmen doktor gibidir; çünkü her an bir yaralanma ile karşı karşıya kalabilir.”*

Ö2. *“Nöbetçi öğretmen matematik profesörü gibidir; çünkü her problemi çözer.”*

Ö13. *“Nöbetçi öğretmen joker gibidir; çünkü her yerde olması ve her şeyi çözmesi beklenir.”*

Öğretmenler araç olarak nöbetçi öğretmen kategorisinde 5 metafor (%5,55) üretmişlerdir. Bu kategorinin frekans dağılımları; Fırıldak(1), Can Yeleği(1), Bıçak(1), Korkuluk(1), Ayna(1) biçimindedir. Araç ile ilgili bazı metaforlar aşağıdaki gibidir.

Ö26. *“Nöbetçi öğretmen can yeleği gibidir; çünkü en tehlikeli anlarda öğrenci ve okul personelini o kurtarır.”*

Ö32. *“Nöbetçi öğretmen korkuluk gibidir; çünkü görüntü var, icraat yoktur.”*

Ö68. *“Nöbetçi öğretmen ayna gibidir; çünkü Okulun düzenini, tertibini, işleyişini gelen velilere gösterir.”*

Öğretmenler film karakteri olarak nöbetçi öğretmen kategorisinde 3 metafor (%5,55) üretmişlerdir. Bu kategorinin frekans dağılımları; Süpermen(3), Sevimli Hayalet Casper(1), Süper Kahraman(1) biçimindedir. Araç ile ilgili bazı metaforlar aşağıdaki gibidir.

Ö50. *“Nöbetçi öğretmen süpermen gibidir; çünkü her olaya yetişmesi bütün sorunları çözmesi beklenir.”*

Ö5. “Nöbetçi öğretmen sevimli hayalet casper gibidir; çünkü görünmez sanırsın aslında her yerdedir.”

Ö42. “Nöbetçi öğretmen süper kahraman gibidir; çünkü okulun bütün yükünü taşır.”

Öğretmenler dinsel karakter olarak nöbetçi öğretmen kategorisinde 2 metafor (%2,22) üretmişlerdir. Bu kategorinin frekans dağılımları; Melek(1), Derviş(1) biçimindedir. Dinsel karakter ile ilgili bazı metaforlar aşağıdaki gibidir.

Ö47. “Nöbetçi öğretmen melek gibidir; çünkü Her daim gözü ve koruyucu kanatları çocukların üzerindedir.”

Ö6. “Nöbetçi öğretmen derviş gibidir; çünkü her saniye “Ya Sabır” çeker.”

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu çalışmada öğretmenlerin “nöbetçi öğretmen” kavramıyla ilgili sahip oldukları algıları, nöbetçi öğretmenliğin öğretmenler için ne anlam ifade ettiğini, metaforlar aracılığıyla ortaya çıkarmak amaçlanmıştır.

Öğretmenlerin oluşturduğu 49 metaforun benzer özelliklerinden yola çıkılarak 8 kategori meydana getirilmiştir. Bu kategoriler; kolluk kuvveti olarak nöbetçi öğretmen, canlı olarak nöbetçi öğretmen, teknoloji olarak nöbetçi öğretmen, aile olarak nöbetçi öğretmen, meslek olarak nöbetçi öğretmen, araç olarak nöbetçi öğretmen, Film karakteri olarak nöbetçi öğretmen, dinsel karakter olarak nöbetçi öğretmen şeklindedir.

Öğretmenlerin nöbetçi öğretmen kavramına yönelik, 49 farklı metafor üretmelerinin sebebi nöbet tutan öğretmenlerin nöbetçilikle ilgili belirli deneyime sahip olmaları ve bu konuya yönelik hassasiyetlerinden kaynaklanmış olabilir. Aynı zamanda nöbetin öğretmenler açısından yorucu olması (Gündoğdu, Saracaloğlu, Altın, Üstündağ 2014) ve nöbetçi öğretmenliğin sorumluluğunun yüksek olması gibi nedenlerden dolayı çok sayıda metafor üretilmesine sebep olmuş olabilir.

Öğretmenlerin nöbetçi öğretmen hakkında ürettikleri metaforların oranına bakıldığında en yüksek oranın kolluk kuvveti olduğu görülmektedir. Kolluk kuvvetleri devlet adına yurt içinde ve dışında barış içinde yaşama, düzeni sağlama, yargıya yardımcı olma görevleri yürüten devlet gücüdür. Bu güç emniyet mensupları, ordu ve jandarma gibi adli ve idari kolluklarla yerine getirilir (Eryılmaz, 2006). Dolayısıyla öğretmenlerin de nöbetçi öğretmenin görevinin okul içinde kontrol ve düzeni sağlama ve öğrenciler arası barışı tesis etme yönüyle devletin kolluk kuvvetlerine benzetmiş olabilirler.

Kavramsal kategoriler incelendiğinde öğretmenlerin nöbetçi öğretmenliği farklı özelliklere sahip canlılara benzettiği görülmektedir. Bu canlıların bazılarının çok çalışmaları yönüyle (arı, karınca gibi) metafor olarak kullanıldığı görülmektedir. Nöbetçi öğretmenlerin günlük girdiği derslerine ek olarak nöbet görevi yapmaları, nöbet görevinin de ağırlığının ders araları öğretmenlerin dinleme saatleri olan teneffüslere denk gelmesi, öğretmenleri çok çalıştırdıkları

düşüncesine götürüp bu durumu çok çalışan canlılara benzetmelerine sebep olmuştur. Özbilen ve Günay' a (2017) göre de nöbetçi öğretmenlik, öğretmenleri yoran, onlara bir iş yükü getiren bir durumdur. Canlı kategorisinde kullanılan ahtapot metaforu da bu durumu ifade eder. Ahtapotun kollarının çokluğu nöbetçi öğretmenin iş yükünün fazla olduğunu, elinin kolunun her yere yetişmesi gerektiğini ifade için kullanan bir metafor olabilir. Yine öğretmenler iş yükünün ve sorumluluğun çokluğunu; ama bunlar karşısında çaresiz kaldığını ipe bağlı fil metaforu ile açıklamış olabilirler. Fil, gücü sembolize eder ve öğretmenin iş yoğunluğuna rağmen güçlü olduğunu, o çok işin altından kalkabileceğini ancak yetkilerinin kısıtlılığı yönüyle bağlanmış bir fil gibi olduğunu ifade etmiş olabilirler.

Kavramsal kategoriler incelendiğinde öğretmenlerin nöbetçi öğretmenliği teknolojiye benzetmişlerdir. Bu teknolojik ürünlerin çoğunluğu görüntü alma, video kaydetme özelliği olan araçlardır. Teknolojik araçlardan güvenlik kameralarının metafor olarak kullanımındaki iki özelliği dikkat çekicidir. Bunlar öğretmenlerin güvenlik kameraları gibi okullardaki her alanı gözetlemesi ve olumsuz bir durum olduğunda ilgili birimlere haber vermesi özellikleridir. Bu durumlar öğretmenlere nöbet alanı içerisindeki her olumsuzluğu görme, bunlara müdahale etme ve nöbetçi öğretmenin kendi yetkileri ile çözemeyeceği olayları ilgili birimlere haber verme görevleri ile ilişkilidir. Bu durum öğretmenlerin, nöbetçi oldukları zamanlarda öğrencilerin sürekli gözetleme durumunda kalmalarıyla açıklanabilir. Çünkü öğrenciler istenmeyen davranışlar sergilediğinde bu davranışlarının kontrol altına alınması(Özbilen & Günay, 2017) nöbetçi öğretmen tarafından beklenilmektedir.

Kavramsal kategoriler incelendiğinde öğretmenlerin nöbetçi öğretmenliği farklı mesleklerle ifade etmişlerdir. Metafor oluşturulan bu meslekler daha çok başka insanlara yardım etme özelliğine sahip meslekler olduğu görülmektedir. Köle, amele, bakıcı, hızır, acil servis gibi. Ama bu meslekler aynı zamanda içerisinde bir olumsuzluğu, özgürlüğün sınırlandırılması gibi bir durumu da barındıran meslekler olarak görülmektedir. Bu durum öğretmenlerin, nöbeti yük olarak gördüğü şeklinde yorumlanabilir. Nitekim Gündoğdu, Saracaloğlu, Altın, Üstündağ'ın, (2014) çalışmalarında öğretmenlerin nöbet görevini angarya olarak görmeleri bu yorumu güçlendirmektedir. Nöbetçi öğretmenin sorumluluk alanına giren konular gereği öğretmenler kendilerini, öğrencileri korumak - kollamak yönüyle çobana, okulun ve öğrencilerin her türlü işine koşmaları yönüyle amele ve köleye; öğrencilerin arkadaşlarına ve kendilerine zarar verdiklerinde onlara yardım etmeleri yönüyle de doktor, cankurtaran, hızır ve acil servise benzetmiş olabilirler.

Kavramsal kategoriler incelendiğinde öğretmenler, öğretmenliği değişik araçlarla ifade etmişlerdir. Nöbetçi öğretmenliği araç metaforları ile ifade edildiği durumlarda da öğretmenler nöbetçi öğretmenin özverisini ve iş yükünün çokluğunu ifade etmişlerdir. Nöbetçi öğretmenliği “fırıldak” metaforu ile ifade eden öğretmen, nöbetçi öğretmenin sorumluluk alanında durmaksızın çalıştığını, can yeleği metaforu ile ifade eden öğretmen yine nöbetçi öğretmenin son ana kadar öğrencileri düşündüğünü ifade etmiştir.

Kavramsal kategoriler incelendiğinde öğretmenlerin nöbetçi öğretmenliği film karakterleri ile ifade etmişlerdir. Seçilen bu karakterlerin hepsi de olağanüstü güce sahip hayali karakterlerdir. Doğaüstü güce sahip bu karakterler aynı zamanda insanlara yardım etme ve problem çözme yeteneğine sahip karakterlerdir. Öğretmenlerin nöbetçi öğretmenin özelliklerini anlatmak için kullandıkları bu metaforlar ile nöbetçi öğretmenliği olağanüstü güç gerektiren bir durum olarak görmüş olabilirler. Bu durum öğretmenlerin dersler arasında yapılan nöbetçi öğretmenliği ekstra güç gerektiren bir vazife olarak algıladıkları; ama öğretmenlerin bu fazladan yükün altından da kalkabildikleri, bu gücü kendilerinde gördükleri şeklinde yorumlanabilir.

Kavramsal kategoriler incelendiğinde öğretmenler nöbetçi öğretmenliği dinsel karakter olarak ifade etmişlerdir. Dinle ilgili seçilen 2 farklı karakterde, 2 farklı özellik dikkati çeker; koruyucu, kollayıcı özelliği ile melek ve sıkıntılara sabır gösteren derviş. Dini kimliği olan bu iki varlık öğretmenlerin metaforlarında dinsel kimliklerinden ziyade koruyucu özellikleri ve sebat etme özellikleri ile kullanmış olabilir. Çünkü öğretmenlerin nöbetçi öğretmen olduklarında öğrencileri korumaları, kollamaları ve nöbetçi öğretmenliğin gereği olan ekstra işlerden dolayı artan iş yüküne karşı sabır göstermek durumunda kalabilmektedir.

Bu çalışma 110 öğretmenle gerçekleştirilmiş olup, daha geniş örneklem grupları üzerinde metafor çalışmaları yapılabilir. Yapılacak çalışmada istatistik programları kullanılarak, cinsiyet ve kıdem açısından nöbetçi öğretme yönelik algıda bir farklılık olup olmadığına bakılabilir. Öğrencilerin, nöbetçi öğretmen algılarını belirlemeye yönelik metafor çalışmaları yapılarak, öğretmenler ile öğrencilerin nöbetçi öğretmen algılarında bir farklılık olup olmadığına bakılabilir.

KAYNAKLAR

- Akyol, C. (2019). Metaforların Kullanım Alanları ve Faydaları. E. Kılcan içinde, *Metafor ve Eğitimde Metaforik Çalışmalar İçin Bir Uygulama Rehberi* (s. 49-87). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Arslan M. M. & Bayrakçı M. (2006). Metaforik düşünme ve öğrenme yaklaşımının eğitim öğretim açısından incelenmesi. *Milli Eğitim*, 171,100-108
- Aydın, İ. H. (2004). Bir Felsefi Metafor Yolda Olmak. *Kırıkkale Üniversitesi 1. Ulusal Sosyal Bilimler Sempozyumu*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi.
- Aydın, F. (2011). Üniversite Öğrencilerinin “Çevre” Kavramına İlişkin Metaforik Algıları The Metaphoric Perceptions Of University Students Towards “Environment” Concept. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 16(26).

- Aydoğdu, E. (2008). *İlköğretim okullarındaki öğrenci ve öğretmenlerin sahip oldukları okul algıları ile ideal okul algılarının metaforlar (mecazlar) yardımıyla analizi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Creswell, J. W. (2018). *Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Siyasal Kitabevi Yayıncılık.
- Demir, F., & Oral, Ş. (2016). Öğretmenlerin Nöbet Görevine İlişkin Algıları. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 477-488.
- Eraslan, L. (2011). Sosyolojik Metaforlar. *akademik Bakış Dergisi*, 1-22.
- Eryılmaz, M. B. (2006). Demokratik Ülkelerde Kolluk Güçleri Arasında Yetki ve Görev Alanı Paylaşımı: Türkiye Örneği. *TBB Dergisi*, 179-188.
- Girmen, P. (2007). *İlköğretim öğrencilerinin konuşma ve yazma sürecinde metaforlardan yararlanma durumları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- MEB. (2014, Temmuz 26). <http://mevzuat.meb.gov.tr/dosyalar/1703.pdf>. Temmuz 12, 2019 tarihinde <http://mevzuat.meb.gov.tr/dosyalar/1703.pdf>:
- MEB. (2017, Eylül 16). https://ogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/20161748_milli_egitim_bakanligi_ortaogretim_kurumlar_yonetmeligi.pdf. Temmuz 12, 2019 tarihinde
- Özdemir, T.Y., & Orhan, M. (2018) İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin Örgütsel Vatandaşlık Davranışları ile Örgütsel Sosyalleşme Davranışları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 73-90.
- Özbilen, F. M., & Günay, G. (2017). İlköğretim Kurumlarında Görev Yapan Öğretmenlerin Okul Nöbetlerine İlişkin Görüşleri. *INESJOURNAL Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 141-157.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Saban, A. (2008). Okula İlişkin Metaforlar. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 459-496.
- Saban, A., Koçbeker, B. N. & Saban A. (2006). Öğretmen adaylarının öğretmen kavramına ilişkin algılarının metafor analizi yoluyla incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri (Educational Sciences: Theory & Practice)*, 6(2), 461-522
- Şeyihoğlu, A., & Gencer, G. (2011). Hayat Bilgisi öğretiminde “metafor” tekniğinin kullanımı. *Türk Fen Eğitimi Dergisi*, 8(3), 83-100.
- Şişman, M. (2000). Öğretmenlik Mesleğine Giriş. Ankara: Pegem Akademi Yayınları

Tepebaşı, F. (2013). *Metafor Yazıları*. Konya: Çizgi Kitapevi Yayınları.

Ünsal, S., Korkmaz, F., & Çetin, A. (2016). Lise Öğrencilerinin Felsefe Kavramına Yönelik Metafor Algılarının İncelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1047-1064.

Yıldırım, A., & Şimşek, h. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.

SINIF ÖĞRETMENİ ADAYLARININ ÇEVREYE YÖNELİK ETİK FARKINDALIKLARI

ETHICAL AWARENESS OF CLASSROOM TEACHER CANDIDATES

Öğrt. Derya SÖNMEZ

Milli Eğitim Bakanlığı

ÖZET

Bu çalışmanın amacı Eğitim Fakültelerinde öğrenim gören Sınıf Öğretmeni adaylarının çevre etiği farkındalıklarının incelenmesidir. Araştırmanın örneklemini 2017-2018 akademik yılda bir devlet üniversitesinin Eğitim Fakültesinin Sınıf Öğretmenliği bölümünde öğrenim gören 100 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Araştırma, Sınıf Öğretmeni adaylarının çevre etiği farkındalık düzeylerini belirlemeyi amaçladığından nicel araştırma yöntemlerinden tarama modelinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın verileri Özer ve Keleş (2016) tarafından geliştirilen "Çevre Etiği Farkındalık Ölçeği" kullanılarak toplanmış ve veriler bilgisayar ortamında istatistiksel olarak analiz edilmiştir. Nicel verilerin analizinde betimsel istatistikler (f, %) kullanılmıştır. Araştırma sonucuna göre Sınıf Öğretmenliği bölümü öğrencilerinin çevreye yönelik etik yaklaşımları ve farkındalıkları belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çevre Etiği, Farkındalık, Sınıf Öğretmeni Adayları.

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the environmental ethics awareness of the prospective classroom teachers in the faculties of education. The sample of the study consists of 100 prospective teachers who are studying in the Classroom Teaching Department of the Faculty of Education of the state university in 2017-2018 academic year. The research was conducted in a screening model of quantitative research methods as it aims to determine the environmental ethics awareness levels of prospective classroom teachers. The data of the research was collected using "Environmental Ethics Awareness Scale" developed by Özer and Keleş (2016) and the data were analyzed statistically on computer. Descriptive statistics (f, %) were used in the analysis of quantitative data. According to the results of the study, the ethical approaches and awareness of the students of the Department of Primary Education were determined.

Keywords: Environmental Ethics, Awareness, Prospective Classroom Teachers.

1. GİRİŞ

İnsanoğlu, doğada varoluşundan bugüne değin doğadan yararlanmış, doğayı işlemiş, bilgi birikimine ve teknolojik gelişmelere paralel olarak doğaya egemen olmaya çalışmıştır. Bu çaba, başlangıçta uyum içinde olan doğa ile insan arasındaki dengeyi bozmuştur. Bilimin olanaklarına bürünen insan, kendini doğadan üstün görerek doğal kaynakları sınırsızca tüketmeye başlamıştır (Ürey, 2018).

Ekonomik büyüme adına çevreyi tahrip etmenin ve yaşanmaz hale getirmenin insan neslinin devamını sağlamak amacıyla bağdaşmadığı ortadadır. İnsanoğlunun doğa ile uyum içinde yaşamak ve doğadan ihtiyaçları oranında yararlanmak yerine onu kirletmeye, sömürmeye, onu yok etmeye başlamasıyla ciddi küresel sorunlar baş göstermiştir (Karaca, 2008). Çevre sorunları bilim insanları tarafından on yıllardır dile getirilmeye çalışılmış fakat insanlar bu çevre sorunlarını, ağır etkileri ortaya çıkınca algılamaya başlamışlardır (Altunoğlu, 2010). Bu

noktadan itibaren insanlar çevreye karşı daha sorumlu ve duyarlı hale gelmiş, çevreye yönelik koruma çalışmaları yasalarda yerini almaya başlamıştır (Desjardins, 2006).

Etik, bireye ne yapması veya ne yapmamasını tavsiye eden bir dizi değerler bütünüdür. Bu değerler bütünü erdemler, ilkeler, ödevler ve toplumun çıkarları olmak üzere dört grupta incelemek mümkündür. Erdem, iyi bir insanı betimleyen özelliklerin tamamıdır. İlke, davranışları şekillendiren temel doğrulardır. Ödev, bireyin kabullendiği rolden istenen davranışlardır. Toplumun çıkarları, toplumun bütününe faydasına olan her türlü faaliyettir. Bu değerlerin tümü bir bütün olarak incelendiğinde, etik davranışın sınırlarını belirlemektedir (Mertler, 2015). Etik, çevre duyarlılığının ortaya çıkmaya başladığı 1960'lı yıllara kadar toplumsal yaşamı düzenlemesiyle sınırlı hükümler olarak varlığını sürdürmüştür. Ancak, çevre sorunlarının iyice görünür hale gelmesi ve çevrenin dünyanın bu şekilde gündemine girmesiyle birlikte etiğin insanın doğaya ilişkin edimlerini içine alarak yeni bir boyut kazandığı görülmektedir. Böylece insanın doğaya bakışına yön veren yeni bir etik dalı olarak çevre etiği doğmuştur (Özdemir, 2016).

Çevre sorunlarının çözümüne ulaşmanın en önemli yolu çevre etiğinden geçmektedir. Çevre etiğini topluma uygulamanın yolu ise toplumun bu konuda eğitilmesi ve toplumda çevre etiği farkındalığının oluşturulmasıdır. Çevre etiği farkındalığı sağlanırsa, çevre bilinci ve tutumu için de bir adım atılmış olur (Özer, 2015). Doğaya karşı sorumlu olmak, yalnızca doğadaki insan dışındaki varlıklarla olan ilişkiyi ifade eder gibi görünse de sosyal, sağlık ve felsefi açılardan bu konularda hassasiyetleri olan, sonuçlarından doğrudan veya dolaylı etkilenen diğer insanlara karşı bir sorumluluğu da içerir (Yıldız, 2016).

Çevre etiğini temel alan yaklaşımlar eski zamanlardan itibaren değişerek bu zamana kadar gelmiştir. En eski çevre etiği yaklaşımı insanı merkeze alan yaklaşımdan sonra canlıyı merkeze alan ve çevreyi merkeze alan çevre etiği yaklaşımları da sırayla ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımların sonrasında da birçok yaklaşım da aynı amaçlarla fakat hedefe ulaşmada farklı uygulamalarla ve farklı isimlerle doğmuştur (Özer, 2015). Çevre etiğini temel alan yaklaşımlar şöyle özetlenebilir:

İnsanı Merkeze Alan (Antroposentrik) Etik Yaklaşım: Geleneksel etik ilkelerin çevre sorunlarına uygulanmasıyla ortaya çıkan çevre etiğinin ilk yaklaşımı, insan merkezci çevre etiği olarak adlandırılmaktadır. Bu yaklaşıma göre, yalnızca insan ahlaki bir değere sahiptir. İnsanın doğal dünyaya karşı sorumlulukları olduğu kabul edilse de, bu sorumluluklar doğrudan değil, dolaylıdır. İnsan merkezci çevre etiği, gelecek kuşakların ahlaki sorumluluğun konusu yapılması suretiyle kendi içinde bir gelişim göstermiştir. Böyle bir gelişime rağmen yaklaşımın yine de insan merkezci oluşunun nedeni, sorumlulukları henüz doğmuş olmayanları kapsayacak biçimde genişletirken, ahlaki açıdan yine sadece insanların ahlaki ilgi alanına alınmasıdır (Desjardins, 2006).

Canlıyı Merkeze Alan (Biyosentrik) Etik Yaklaşım: Canlıyı merkeze alan etik yaklaşımının özünde, bütün canlıları herhangi bir ayrıma tabi tutmadan onları eşit kabul etmek vardır. Ancak bu mutlak bir eşitlik anlamına gelmemektedir. Sadece canlı olmak ahlaki bir değer sayılmak için yeterlidir. Bu nedenle bütün yaşam içsel bir değere sahiptir. Bu

anlayış nedeniyle canlıyı merkeze alan etik yaklaşım, insanı merkeze alan etik yaklaşımdan belirgin bir şekilde kopuşu ifade etmektedir (Kılıç, 2008).

Çevreyi Merkeze Alan (Ekosentrik) Etik Yaklaşım: İnsanı merkeze alan etik yaklaşımın diğer canlılara olan haksız tutumu ve canlıyı merkeze alan etiğin sahip olduğu, insanların diğer canlılar üzerindeki hiyerarşik üstünlüğünün çevre sorunlarına ilişkin problemlere çözüm üretmesinde sıkıntı çeken çevre felsefecileri, yeni arayışlar içerisine girmiştir. Çevreyi merkeze alan etik yaklaşım bu düşüncelerin ürünüdür (Bülbül, 2013). Özdemir (2016)'e göre çevreyi merkeze alan etik yaklaşımlar, “hazcı (egosentrik) etik”, “yaşama saygı etiği”, “toprak etiği” ve “derin ekoloji” şeklinde gruplandırılmaktadır.

Hazcı (egosentrik) etiğe göre, insanların hayvanların acı duymalarına neden olacak her türlü faaliyeti etik dışı, bunun yerine onların haz duymalarına sağlayacak davranışlar etikdir. Hazcı etik, hayvanların bireysel yaşamını yücelttiği için avlanmayı reddeder. Hayvan hakları hareketi olarak da bilinen hazcı etik, ABD’de ortaya çıkıp bütün dünyaya yayılan oldukça yaygın bir çevreci harekettir (Özdemir, 2016).

Yaşama saygı etiği, insanların aldığı kararların tüm sorumluluğu konusunda duyarlı olmasını gerektiren bir karakter çizgisidir. Bu kararların tüm sorumluluğunun bilincinde olmamızı gerektiren bir tavidir. İnsanları, umursamaz bir biçimde ve vicdan azabı duymaksızın bir canlının yaşamına son vermekten alıkoyar. Bunu yaparken insanlara gerçek ve ahlaki bir yaşam sürdürmeleri için yardımcı olur (Desjardins, 2006).

Toprak etiği yaklaşımı, insan ve doğa arasında bir çarpıklığı açıkça ortaya koymaktadır. Çünkü doğanın bir uzantısı olarak kabul ettiğimiz insanı, ahlaki bir varlık kabul ederken yaşamın kaynağını barındıran canlı ve cansız varlıkları ortaya çıkaran doğanın bizzat kendisini de değer olarak kabul etmektedir. Diğer yandan doğa insanın değil, insan doğanın bir uzantısı olduğu gerçeği bile doğanın ahlaki bir özne olarak sayılması için yeterlidir (Kılıç, 2008).

Derin ekoloji, insanı merkeze alan etik yaklaşımı insan/doğa düalizmini ekoloji karşıtı inanç ve pratiklerin temeli olarak görür. Derin ekolojistler uzun vadede dünya nüfusunun azaltılması gerektiğini de savunurlar. Gelişmekte olan ülkelerde yoksullukla bağlantılı tarım arazilerinin azalması ve ormansızlaşma gibi çevresel sorunları derinleştiren hızlı nüfus artışı ve gelişmiş ülkelerde zenginlikle bağlantılı evsel atıkların bertarafı ve sera gazı salınımları gibi sorunları derinleştiren hızlı ekonomik büyüme ölümcül sonuçlar doğurmaktadır. Derin ekolojiye getirilen en ciddi ve yaygın itirazlardan biri ekomerkezciliğin insan düşmanı olduğu yönündedir (Garrard, 2016).

Çevre etiği yaklaşımlarından biri olan ekofeminist yaklaşım; çevrede eşleri tarafından şiddet ve zarar gören kadınlar, insanlar tarafından zarar gören sömürülen doğaya benzetilmiştir. Bu yaklaşıma göre baskın olan tüm kuvvetler ortadan kaldırılırsa herkes refah bir hayata kavuşacaktır. Tıpkı kadın ve erkek arasındaki eşitsizlikle, erkeklerin kadınlara karşı baskısı ortadan kaldırılırsa ve doğaya hâkim olmaya çalışan insanların olumsuz davranışlara yönelik sınırlandırmalar koyulursa hem kadınlar hem de doğa rahata ermiş olacaktır. Bu sayede doğadaki canlı varlıklar için rahat bir yaşam, doğa için ise temiz ve sürdürülebilir doğal kaynakların sağlanacağını savunmaktadır (Özer, 2015).

Mistik (Teosentrik) etik, insanın dünyadaki yeri, insan yaşamının anlamı ve doğayla ilişkisinin anlamı gibi felsefi sorulardan hareketle doğru yaşamın ne olduğunu arayan etik türüdür. Anadolu kültürünün temelini oluşturan tasavvuf ve derviş geleneği mistik etiğin en iyi örnekleridir. İnsanın ihtiyacı olmayan şeylerin arkasından kapılmasına yol açan her türlü ihtiras ve hırstan uzak durması, bunun yerine doğa ile uyumlu sade bir yaşam sürmesi gerekir. Bu açıdan teosentrik etiğin, günümüz çevreciliğinin en önemli özelliği olan “gönül sadeliğinin” temelini oluşturduğu söylenebilir (Özdemir, 2016).

Sosyal (Toplumsal) ekoloji yaklaşımına göre doğa estetik görünümlü bir varlık olarak görülmektedir. Bunun yanında insanların bu estetik varlığa ihtiyacı olduğu bilinmektedir. İnsan bu doğanın bir parçasıdır, bu yüzden kullanma hakkı vardır. İnsansız bir doğa kabul edilemez. İnsanların doğaya olan müdahalesi bir gereklilik olarak görülmektedir (Özer, 2015). İnanç Merkezci (Teleosentrik) etik yaklaşım, doğada canlı-cansız her varlığın Allah tarafından yaratıldığı ve Allah’ın iradesinde davrandığı inancını temel alan etik yaklaşımdır. İnanç merkezci etik yaklaşımda, insan Allah’ın diğer varlıkları emanet ettiği “çoban” olarak betimlenir. Bu nedenle, insana düşen Allah’a karşı sorumluluk gereği kendisine emanet edilen canlı cansız her türlü doğal varlığı korumak ve kollamaktır. Bu anlamda, İslam inancı ve bununla beslenen kültürün, diğer canlılara kötü davranışı günah saydığı ve etik olarak doğru kabul etmediği için doğanın korunması açısından önemli bir potansiyel olduğu düşünülebilir (Özdemir, 2016).

Gelecekçi (Fütürist) yaklaşım ise diğer yaklaşımların aksine öncelikli değeri ne insanlara ne canlılara ne de şu anda çevrede bulunan canlı ve cansız varlıklara vermemiştir. Bu yaklaşıma göre öncelikli kabul edilen gelecek nesildir. Gelecek nesil olarak sadece insanlar değil; tüm canlı ve cansız varlıklardır. Gelecekçi yaklaşım hemen hemen tüm yaklaşımları kapsayan bir açıklama olmuştur. Gelecekçi yaklaşımın amacı, bireyler çevreyi kullanırken gelecek nesli düşündüğü takdirde şu anda olan ve olacak çevre sorunlarına karşı önlem sağlanabilir (Özer, 2015).

Bugünkü kuşağın çevreyi gelecek nesiller için koruması çok önemlidir. Bu nesillerin gelecekte hayatlarını doğrudan etkileyecek kararlar karşısında oy ve söz hakkı yoktur. Onların çıkarlarını koruyacak ve nesiller arası bir eşitlik düzeyini sağlayacak tek şey günümüz neslidir (Gautier, 2014).

Küresel çevre sorunlarının giderek arttığı günümüzde, gelecekte kamu ve özel sektörde çalışacak ve söz sahibi olacak öğretmen adaylarının çevre etiği farkındalıkları gelecek nesiller için önem arz etmektedir (Sönmez, 2018; Sönmez, 2019). Çevre etiğini topluma uygulamanın en önemli yolu eğitimden geçmektedir. En etkili eğitim ise küçük yaşta verilen eğitimidir. Öğrencilere küçük yaşta verilen çevre etiği eğitimiyle farkındalık sağlanabilir. Farkındalık sağlanırsa, çevre bilinci ve tutumu için de bir adım atılmış olur. Çevre etiği farkındalığın sağlanması için sadece öğrencilere değil; öğretmenlere de büyük görevler düşmektedir. Bu yüzden öğretmenlerin dört yıl boyunca aldıkları eğitimler sırasında başta çevre ve çevre ile ilgili dersler olmak üzere çevre etiği konusunda farkındalık düzeylerinin artırılması gereklidir. Çevre etiğinin farkında olan öğretmen, çevre etiğinin farkında olan öğrenciler yetiştirebilir (Özer, 2015).

Çevre etiği boyutunda çevre bilgisine sahip olan Sınıf Öğretmeni adaylarının gelecek nesiller için karar alma mekanizmalarını kullanırken çevre etiği farkındalığı ile kararlar almalarının günümüzde ve gelecekte doğal yaşamın korunması ve küresel çevre sorunlarının önlenmesinde önemli olacağı söylenebilir (Sönmez, 2019). Bu çalışmada Sınıf Öğretmeni adaylarının çevre etiği farkındalık düzeyleri ile ilgili elde edilecek veriler ışığında sınıf öğretmenliği yetiştirme öğretim programlarında yer alan çevre ile ilgili derslerin çevre etiği boyutunda tekrar ele alınmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1.1. İlgili Çalışmalar

Karakaya (2009) çalışmasında insanı merkeze alan ve insanı merkeze almayan çevre etiği yaklaşımlarına göre Eğitim Fakültesi son sınıf öğrencilerinin çevreye yönelik bakış açılarını bazı değişkenler bakımından tespit etmeyi amaçlamıştır. Araştırma sonucuna göre Eğitim Fakültesi son sınıf öğrencilerinin çevreye yönelik bakış açılarının daha çok doğa merkezli yaklaşımlara yakın olduğu; aynı zamanda öğrencilerin cinsiyetlerine, öğrenim gördükleri bölümlere, yetiştikleri çevrelere, bir kütüphaneye sahip olma durumlarına, okudukları kitap türlerine göre anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Saka ve ark. (2009) çalışmalarında Eğitim Fakültesi son sınıf öğrencilerinin çevre etiğine yönelik tutumlarını tespit etmeyi amaçlamıştır. Araştırmanın sonuçlara göre Sınıf Öğretmenliği bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarının çevreyle daha ilgili olduğu, Okul Öncesi Öğretmenliği bölümünde öğrenim gören öğrencilerin ise çevreye daha az ilgili oldukları belirlenmiştir.

Cappellaro (2016) çalışmasında Sınıf Öğretmeni adaylarının çevreye yönelik etik yaklaşımlarını incelemiştir. Araştırma sonucuna göre Sınıf Öğretmeni adaylarının çevrenin çok boyutluluğu, biyoçeşitlilik, su temaları için zayıf insan merkezci; toprak, hava ve enerji temaları için çevre merkezci oldukları tespit edilmiştir. Cevaplarda kullanılan terimler ve ifadeler yetersiz bulunmuş, çevre eğitiminde kullanılan birçok klişe cümleye rastlanmıştır. Sınıf öğretmeni adaylarının çevreye yönelik etik yaklaşımlarının daha çok üniversite öncesi aldıkları eğitimden ve informal yolla edindikleri bilgilerden etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Bozdemir ve Faiz (2018) çalışmasında Sınıf, Sosyal Bilgiler ve Fen Bilimleri Öğretmeni adaylarının çevreye yönelik ekosentrik (çevre-merkezci), antroposentrik (insan-merkezci) ve antipatik yaklaşımlar açısından tutumlarını incelemiştir. Verilerin analizi sonucunda ekosentrik (çevre-merkezci) tutumların kadın öğrenciler, antipatik tutum puanlarının erkek öğrenciler lehine olduğunu, sınıf düzeyi değişkeni açısından düzey arttıkça ekosentrik (çevre-merkezci) tutum puanlarının arttığı ve antipatik tutum puanlarının azaldığı tespit edilmiştir.

Bu çalışmanın amacı Sınıf Öğretmeni adaylarının çevre etiği farkındalıklarının incelenmesidir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada nicel araştırma yöntemi olan tarama (survey) modeli kullanılmıştır. Tarama (survey) araştırması, bir grubun belirlenmiş bir problem hakkında ne düşündüklerini, katılımcılara yönlendirilen sorulara verdikleri cevaplar aracılığıyla incelenmesidir. Eğitim araştırmalarında en sık kullanılan yöntemlerdendir. Seçilen topluluktaki bireylerden

topluluğun mevcut durumunu belirlemeyi, görüş, inanç, tutumları hakkında bilgi elde etmeyi sağlar (Arılı ve Nazik, 2004).

Nicel araştırmanın temel ilkesi çalışma sonucunda ulaşılan bulguların bir şekilde sayısal olarak ifade edilmesi ve ölçülebilmesidir (Ekiz, 2009). Bu durumdan yola çıkarak araştırmada durum tespitini amaçlayan betimsel yöntemlerden tarama (survey) modeli kullanılmıştır. Betimleme araştırmaları hipotezlerin doğruluklarını araştırmak ya da bazı soruların cevaplarını bulabilmek için veri toplayarak devam eden bir çalışmalardır (Arılı ve Nazik, 2004).

Araştırma, Sınıf Öğretmeni adaylarının çevre etiği farkındalık düzeylerini belirlemeyi amaçladığından nicel araştırma yöntemlerinden tarama modelinde gerçekleştirilmiştir.

2.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Bir araştırma için evren, soruları cevaplamak için ihtiyaç duyulan verilerin elde edildiği canlı ya da cansız varlıklardan oluşan büyük gruptur. Evren, araştırmada toplanacak verilerin analizi ile elde edilecek sonuçların geçerli olacağı, yorumlanacağı grup olarak tanımlanabilir (Büyüköztürk ve ark., 2014). Araştırmanın evrenini 2017-2018 akademik yılda Türkiye’de Eğitim Fakültelerinin Sınıf Öğretmenliği bölümünde öğrenim gören öğretmen adayları oluşturmaktadır.

Örneklem evrenin tamamının incelenmesinin mümkün olmadığı durumlarda, araştırmadaki popülasyonu temsil etmesi amacıyla seçilen canlı veya cansız gruplardır (Büyüköztürk ve ark., 2014). Araştırma örneklemini belirlemek amacıyla seçkisiz olmayan örnekleme yöntemlerinden biri olan elverişli örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu örnekleme yönteminde araştırmacı yakın ve erişilmesi kolay olan bir durumu seçmektedir. Bu da araştırmaya hız ve pratiklik kazandırır. Ayrıca maliyetin düşük olması da elverişli örnekleme yönteminin tercih edilme nedenleri arasındadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Araştırmanın örneklemini 2017-2018 akademik yılda Türkiye’de bir devlet üniversitesinin Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği bölümünde öğrenim gören 100 öğretmen adayı oluşturmaktadır.

2.3. Veri Toplama Aracı

Çevre etiğine yönelik farkındalık düzeylerinin belirlenmesi amacıyla Özer ve Keleş (2016) tarafından geliştirilen 23 maddeden, 4 alt boyuttan oluşan (çevre etiğinin tanımı, çevre etiğinin amacı, çevre etiğinin ortaya çıkış nedeni ve çevre etiğine yönelik alınabilecek önlemler) ve Cronbach’s Alpha güvenilirlik katsayısı 0,95 olan “Çevre Etiği Farkındalık Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek 5’li likert tipi bir ölçektir. Ölçekteki dereceleme;

- 1- Hiç katılmıyorum,
 - 2- Katılmıyorum,
 - 3- Kararsızım,
 - 4- Katılıyorum,
 - 5- Tamamen katılıyorum
- şeklindedir.

2.4. Verilerin Analizi

Katılımcılara uygulanan anketlerinin elde edilen nicel veriler, kodlanarak bilgisayara yüklenmiş ve istatistik programı kullanılarak yüzde (%) ve frekans (f) analizleri yapılmıştır.

Araştırmaya katılan sınıf öğretmeni adaylarından elde edilen verilerin dağılımını göstermek amacıyla frekans ve yüzde kullanılmıştır. Elde edilen bulgular çizelge haline dönüştürülmüştür. Sonuçlar yorumlanarak tabloların altında sunulmuştur.

3. BULGULAR

	Katılmıyorum		Katılmıyorum		Karasızım		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
“Dünyamızı gelecek kuşaklarla paylaşmak zorundayız.”	2	2	2	2	3	3	17	17	76	76
“Çevrede yer alan her şey değerlidir, ahlaki olarak dikkate alınmayı hak eder.”	1	1	2	2	3	3	18	18	77	77
“İnsan refahının sağlanması için çevreyi korumak şarttır.”	1	1	1	1	2	2	19	19	77	77
“Mutlu bir hayat için çevreyi korumalıyız.”	1	1	1	1	2	2	20	20	76	76
“İnsanlar sadece birbirleriyle değil; doğal çevresiyle de sürekli ilişki içindedir.”	1	1	1	1	4	4	25	25	69	69
“Bugünkü kuşaklara fayda sağlıyor olsa bile, gelecek kuşakların refahını olumsuz etkileyecek bir davranış hoş görülemez.”	1	1	1	1	8	8	27	27	63	63

“Çevremizde bulunan canlı cansız varlıklara saygının yolu eğitimden geçmektedir.”	3	3	6	6	8	8	30	30	53	53
“İnsan teknolojisiz bir hayatta kalsa; hem diğer canlıların hem de cansız varlıkların değerini daha iyi anlayacaktır.”	5	5	9	9	14	14	26	26	44	44
“İnsan refahının sağlanması için insanların çevreye karşı olumsuz davranışlarının sınırlandırılması gereklidir.”	2	2	3	3	7	7	32	32	56	56
“Belirli hukuk kuralları koyulmadığından çevre sorunları giderek artmaktadır.”	2	2	4	4	10	10	31	31	53	53
“Her türlü doğal kaynak adalet ve hukuk çerçevesinde tüketilmelidir.”	3	3	4	4	12	12	32	32	49	49
“Çevreyi korumak ahlaki bir kuraldır; bu yüzden bu kurala uyulmalıdır.”	1	1	1	1	3	3	24	24	71	71
“Günümüzde oluşturulan çevre	1	1	1	1	5	5	26	26	67	67

sorunları gelecek kuşaklar için tehdit oluşturmaktadır.”										
“Her yapılan düzenlemede insanlar dışında canlı ve cansız varlıklar da dikkate alınmalıdır.”	1	1	1	1	4	4	29	29	65	65
“Hükümetlerin çevreye yönelik yasaklamaları veya tedbirleri olmalıdır.”	2	2	1	1	7	7	30	30	60	60
“Ekoloji sorunlarının ortadan kaldırılması için eğitimin yapılandırılması gerekmektedir.”	2	2	3	3	7	7	34	34	54	54
“Tüm insanlar ahlaki duyarlılığa sahip olurlarsa çevre sorunları ortadan kalkar.”	1	1	2	2	7	7	27	27	63	63
“Doğal kaynakları koruyarak kalkınmak mümkündür.”	2	2	3	3	12	12	33	33	50	50
“İnsanların refah ve mutluluğunu ön planda tutan doğa anlayışı sürdürülürse; doğa geri dönülemez bir	3	3	4	4	12	12	29	29	52	52

yıkıma gidecektir.”										
“Gelecek kuşaklar için sınırsız sömürüden vazgeçmeliyiz.”	1	1	2	2	8	8	25	25	64	64
“Doğal dengenin bozulması tüm canlıları etkiler.”	1	1	1	1	3	3	18	18	77	77
“İnsan çevrede bulunan canlı varlıklara karşı sorumludur.”	1	1	2	2	2	2	23	23	72	72
“İnsanın doğaya karşı ahlaki sorumluluğu vardır.”	1	1	1	1	3	3	21	21	74	74

Örnekleme alınan üniversite öğrencilerinin çevre etiği farkındalığı ile ilgili ifadelere verdiği cevaplar incelendiğinde;

“Dünyamızı gelecek kuşaklarla paylaşmak zorundayız” ifadesine üniversite öğrencilerinin, %2’si kesinlikle katılmıyorum, %2’si katılmıyorum, %3’ü kararsızım, %17’si katılıyorum, %76’sı kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

“Çevrede yer alan her şey değerlidir, ahlaki olarak dikkate alınmayı hak eder” ifadesine üniversite öğrencilerinin, %1’i kesinlikle katılmıyorum, %2’si katılmıyorum, %3’ü kararsızım, %18’i katılıyorum, %77’si kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

“İnsan refahının sağlanması için çevreyi korumak şarttır” ifadesine üniversite öğrencilerinin, %1’i kesinlikle katılmıyorum, %1’i katılmıyorum, %2’si kararsızım, %19’u katılıyorum, %77’si kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

“Mutlu bir hayat için çevreyi korumalıyız” ifadesine üniversite öğrencilerinin, %1’i kesinlikle katılmıyorum, %1’i katılmıyorum, %2’si kararsızım, %20’si katılıyorum, %76’sı kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

İnsanlar sadece birbirleriyle değil; doğal çevresiyle de sürekli ilişki içindedir” ifadesine üniversite öğrencilerinin, %1’i kesinlikle katılmıyorum, %1’i katılmıyorum, %4’ü kararsızım, %25’i katılıyorum, %68’i kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

“Bugünkü kuşaklara fayda sağlıyor olsa bile, gelecek kuşakların refahını olumsuz etkileyecek bir davranış hoş görülmez” ifadesine üniversite öğrencilerinin, %1’i kesinlikle katılmıyorum, %1’i katılmıyorum, %8’i kararsızım, %27’si katılıyorum, %63’ü kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

“Çevremizde bulunan canlı cansız varlıklara saygının yolu eğitimden geçmektedir” ifadesine üniversite öğrencilerinin, %3’ü kesinlikle katılmıyorum, %6’sı katılmıyorum, %8’i kararsızım, %30’u katılıyorum, %53’ü kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

“İnsan teknolojisiz bir hayatta kalsa; hem diğer canlıların hem de cansız varlıkların değerini daha iyi anlayacaktır” ifadesine üniversite öğrencilerinin, %5’i kesinlikle katılmıyorum, %9’u katılmıyorum, %16’sı kararsızım, %26’sı katılıyorum, %44’ü kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

“İnsan refahının sağlanması için insanların çevreye karşı olumsuz davranışlarının sınırlandırılması gereklidir” ifadesine üniversite öğrencilerinin, %2’si kesinlikle katılmıyorum, %4’ü katılmıyorum, %6’sı kararsızım, %32’si katılıyorum, %56’sı kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

“Belirli hukuk kuralları koyulmadığından çevre sorunları giderek artmaktadır” ifadesine üniversite öğrencilerinin, %2’si kesinlikle katılmıyorum, %4’ü katılmıyorum, %10’u kararsızım, %31’i katılıyorum, %53’ü kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

“Her türlü doğal kaynak adalet ve hukuk çerçevesinde tüketilmelidir” ifadesine üniversite öğrencilerinin, %3’ü kesinlikle katılmıyorum, %4’ü katılmıyorum, %12’si kararsızım, %32’si katılıyorum, %49’u kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

“Çevreyi korumak ahlaki bir kuraldır; bu yüzden bu kurala uyulmalıdır” ifadesine üniversite öğrencilerinin, %1’i kesinlikle katılmıyorum, %1’i katılmıyorum, %3’ü kararsızım, %24’ü katılıyorum, %71’i kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

“Günümüzde oluşturulan çevre sorunları gelecek kuşaklar için tehdit oluşturmaktadır” ifadesine üniversite öğrencilerinin, %1’i kesinlikle katılmıyorum, %1’i katılmıyorum, %5’i kararsızım, %26’sı katılıyorum, %67’si kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

“Her yapılan düzenlemede insanlar dışında canlı ve cansız varlıklar da dikkate alınmalıdır” ifadesine üniversite öğrencilerinin, %1’i kesinlikle katılmıyorum, %1’i katılmıyorum, %4’ü kararsızım, %29’u katılıyorum, %65’i kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

“Hükümetlerin çevreye yönelik yasaklamaları veya tedbirleri olmalıdır” ifadesine üniversite öğrencilerinin, %2’si kesinlikle katılmıyorum, %1’i katılmıyorum, %7’si kararsızım, %30’u katılıyorum, %60’ı kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

“Ekoloji sorunlarının ortadan kaldırılması için eğitimin yapılandırılması gerekmektedir” ifadesine üniversite öğrencilerinin, %2’si kesinlikle katılmıyorum, %3’ü katılmıyorum, %7’si kararsızım, %34’ü katılıyorum, %55’i kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

“Tüm insanlar ahlaki duyarlılığa sahip olurlarsa çevre sorunları ortadan kalkar” ifadesine üniversite öğrencilerinin, %1’i kesinlikle katılmıyorum, %2’si katılmıyorum, %7’si kararsızım, %27’si katılıyorum, %63’ü kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

“Doğal kaynakları koruyarak kalkınmak mümkündür” ifadesine üniversite öğrencilerinin, %2’si kesinlikle katılmıyorum, %3’ü katılmıyorum, %12’si kararsızım, %33’i katılıyorum, %50’si kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

“İnsanların refah ve mutluluğunu ön planda tutan doğa anlayışı sürdürülürse; doğa geri dönülemez bir yıkıma gidecektir” ifadesine üniversite öğrencilerinin, %3’ü kesinlikle

katılmıyorum, %4'ü katılmıyorum, %12'si kararsızım, %29'u katılıyorum, %52'si kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

“Gelecek kuşaklar için sınırsız sömürüden vazgeçmeliyiz” ifadesine üniversite öğrencilerinin, %1'i kesinlikle katılmıyorum, %2'si katılmıyorum, %8'i kararsızım, %25'i katılıyorum, %64'ü kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

“Doğal dengenin bozulması tüm canlıları etkiler” ifadesine üniversite öğrencilerinin, %1'i kesinlikle katılmıyorum, %1'i katılmıyorum, %3'ü kararsızım, %18'i katılıyorum, %77'si kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

“İnsan çevrede bulunan canlı varlıklara karşı sorumludur” ifadesine üniversite öğrencilerinin, %1'i kesinlikle katılmıyorum, %1'i katılmıyorum, %3'ü kararsızım, %23'ü katılıyorum, %72'si kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

“İnsanın doğaya karşı ahlaki sorumluluğu vardır” ifadesine üniversite öğrencilerinin, %1'i kesinlikle katılmıyorum, %1'i katılmıyorum, %3'ü kararsızım, %21'i katılıyorum, %74'ü kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

4. SONUÇ

Çevresel risk algıları hem bireyden bireye hem de cinsiyet, ırk, toplumsal sınıf gibi unsurlara göre değişmektedir (Garrard, 2016). Araştırmanın amacı doğrultusunda Sınıf Öğretmeni adaylarının çevre etiği farkındalık düzeyleri kullanılan ölçekten elde edilen veriler ile incelenmiştir.

Araştırma bulgularına göre örnekleme yer alan Sınıf Öğretmenliği bölümü öğrencilerinin çevre etiği farkındalık ölçeğine vermiş oldukları cevaplarda “İnsan teknolojisiz bir hayatta kalsa; hem diğer canlıların hem de cansız varlıkların değerini daha iyi anlayacaktır” görüşünde öğrencilerin en fazla ayrıştıkları (%5'i kesinlikle katılmıyorum, %9'u katılmıyorum, %16'sı kararsızım, %26'sı katılıyorum, %44'ü kesinlikle katılıyorum) ve en fazla kararsızlığı bu maddede yaşadıkları görülmüştür.

Çevre etiği farkındalık ölçeğinde yer alan “İnsan refahının sağlanması için çevreyi korumak şarttır” maddesi (katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum dereceleri birlikte değerlendirildiğinde) (%19, %77) Sınıf Öğretmenliği bölümü öğrencileri tarafından en fazla olumlu görüş bildirdikleri madde olmuştur. Bu sonucun nedeninin insanoğlunun hayatta öncelikle kendi yaşam standartlarının önceliğine yer vermesinin bir sonucu olduğu düşünülmektedir.

Çevre etiği farkındalık ölçeğinde yer alan “İnsan teknolojisiz bir hayatta kalsa; hem diğer canlıların hem de cansız varlıkların değerini daha iyi anlayacaktır” maddesi (katılmıyorum ve kesinlikle katılmıyorum dereceleri birlikte değerlendirildiğinde) (%5, %9) Sınıf Öğretmenliği bölümü öğrencileri tarafından diğer maddelere göre en fazla olumsuz görüş bildirdikleri madde olmuştur.

Sınıf Öğretmenliği bölümü öğrencileri, Dünyamızı gelecek kuşaklarla paylaşmak zorunda olduğumuzu; çevrede yer alan her şeyin değerli olduğunu, ahlaki olarak dikkate alınmayı hak ettiğini; insan refahının sağlanmasının için çevreyi korumanın şart olduğunu; mutlu bir hayat için çevreyi korumayı; insanlar sadece birbirleriyle değil, doğal çevresiyle de ilişki içinde olduğunu; bugünkü kuşaklara fayda sağlıyor olsa bile gelecek kuşakların refahını olumsuz

etkileyecek bir davranışın hoş görülemeyeceği; çevremizde bulunan canlı cansız varlıklara saygının yolunun eğitimden geçtiği maddelerine verilen cevapların büyük çoğunluğu “katılıyorum” ve “kesinlikle katılıyorum” şeklindedir. Bu durum Sınıf Öğretmenliği bölümü öğrencilerinin sosyal medyada yer alan çevre ve çevre sorunları ile ilgili bilgi, haber ve konuların etkisinin olduğu düşünülebilir. DesJardins (2006)’in yaptığı çalışmalara göre insan ve doğa arasında da bir saygının olması gerektiğini vurgulayarak bu çalışmanın sonucunu desteklemektedir.

Sınıf Öğretmenliği bölümü öğrencileri, insan teknolojisiz bir hayatta kalsa; hem diğer canlıların hem de cansız varlıkların değerini daha iyi anlayacağı; insan refahının sağlanması için insanların çevreye karşı olumsuz davranışlarının sınırlanması gerektiği; belirli hukuk kuralları koyulmadığından çevre sorunları giderek arttığı; her türlü doğal kaynak adalet ve hukuk çerçevesinde tüketilmesi gerektiği; çevreyi korumanın ahlaki bir kural olduğunu ve bu kurala uyulması gerektiğini; günümüzde oluşturulan çevre sorunlarının gelecek kuşaklar için tehdit oluşturduğunu; her yapılan düzenlemede insanlar dışında canlı ve cansız varlıklar da dikkate alınması gerektiğine; hükümetlerin çevreye yönelik yasaklamaları ve tedbirleri olması gerektiği maddelerinden bazılarında “katılıyorum” ve “kesinlikle katılıyorum” ifadelerini kullanırken bazı maddelerde ise “katılmıyorum” veya “kesinlikle katılmıyorum” ifadelerini kullanılmıştır. Ertan (2004)’in çalışmasında etik yaklaşımlarımız, bizim dışımızdaki canlı ve cansız varlıklar ile doğayla ilişkilerimizi düzenleyen en önemli öğelerden birisi olduğunu belirtmiştir.

Sınıf Öğretmenliği bölümü öğrencileri, ekoloji sorunlarının ortadan kaldırılması için eğitimin yapılandırılması gerektiğini; tüm insanlar ahlaki duyarlılığa sahip olurlarsa çevre sorunlarının ortadan kalkacağını; doğal kaynakları koruyarak kalkınmanın mümkün olacağını; insanların refah ve mutluluğunu ön planda tutan doğa anlayışı sürdürülürse doğa geri dönülemez bir yıkıma uğrayacağı; gelecek kuşaklar için sınırsız sömürden vazgeçilmesi gerektiği maddelerine “katılıyorum” ve “kesinlikle katılıyorum” ifadeleri kullanılmıştır. Ergün ve Çobanoğlu (2012) çalışmasının sonucunda bugünkü kuşakları, sadece gelecek nesiller için yükümlülük altına soktuğu ve doğayı yine kaynak olarak algıladığı dikkate alındığında, etik açıdan insan merkezli olduğu söylenebilir de, yarattığı sonuçlar bakımından canlı ve çevre merkezli etik değerlere de hizmet ettiği görüldüğü sonucuna varılmıştır.

Sınıf Öğretmenliği bölümü öğrencileri, doğal dengenin bozulması tüm canlıları etkileyeceğini; insan çevrede bulunan canlı varlıklara karşı sorumlu olduğunu; insanın doğaya karşı ahlaki sorumluluğu olduğu maddelerine “katılıyorum”, “kesinlikle katılıyorum” ve “kararsızım” gibi ifadeler kullanılmıştır. Cairns ve Fellow (2002)’a göre çevre etiğinin gezegenimizin sürdürülebilirliği için önemli bir temel olduğunu belirterek insanların ve diğer canlıların etik sistemini benimsemesi gerektiğini belirtmiştir.

Özer (2015) çalışmasında fen bilgisi öğretmen adaylarının canlı ve cansız varlıkların doğada bir yeri olduğunun ve yaşam haklarının önemini farkında olmalarına rağmen araştırmaya katılan öğretmen adaylarının insan merkezci yaklaşımlarından dolayı kendi çıkarlarını kısıtlayacak durumlarda diğer canlı ve cansız varlıkların varlıklarını yok sayabileceklerini tespit etmiştir. Bundan dolayı öğretmen adaylarının kendi çıkarları söz konusu olduğunda

diğer canlı ve cansız varlıklara karşı sorumluluklarının farkında olmadıkları görülmüştür. Ayrıca araştırmaya katılan öğretmen adayları teknolojisiz bir hayatta kaldıklarında canlı ve cansız varlıkların değerinin daha iyi anlaşılamayacağı görüşüyle insanların teknolojiye bağımlılığından dolayı teknolojiyi doğal çevreden daha çok önemsedikleri tespit edilmiştir. Özer (2015)'in bulunduğu bu sonuçla çalışmayı desteklemektedir.

Sonuç olarak Sınıf Öğretmeni adaylarının çevre etiği farkındalıklarının oluşturulabilmesi için çevre ve çevre etiği ile ilgili etkinliklere aktif katılımları sağlanarak, çevre etiği konusunda olumlu tutumlarının gelişmesine katkı sağlayabilir. Eğitim Fakülteleri içerisinde yer alan bölümlerde çevre ile ilgili derslerin öğretim programlarına çevre ve çevre etiğini konu alan içeriklerin eklenmesi önerilebilir.

KAYNAKLAR

- Alpak, G. (2016). Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Çevreye Yönelik Etik Yaklaşımları İleSürdürülebilir Çevreye Yönelik Tutumlarının İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü. Aydın.155s.
- Altunoğlu, B. D. (2010). Ortaöğretim Öğrencilerinin Çevre Risk Algısı. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara. 142s.
- Arılı, M. ve Nazik, M. H. (2004). Bilimsel Araştırmaya Giriş. Gazi Kitapevi, Ankara.
- Bozdemir, H., Faiz, M. (2018). Öğretmen Adaylarının Çevreye Yönelik Ekosentrik, Antroposentrik ve Antipatik Tutumları. *Sakarya UniversityJournal of Education*, 8(1), s.61-75.
- Bülbül, S. (2013). Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Çevre Etiği Algıları Üzerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara. 75s.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E. Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş., Demirel, F. (2014). Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Pegem Akademi Yayınları, 18. Baskı, ISBN:978-9944-91928-9, Ankara.342s.
- Cairns, J. ve Fellow EEIU. (2002). A Declaration of Eco-Ethics, Ethics in ScienceandEnvironmentalPolitics, USA, 79-81.
- Cappellaro, E. (2016).Sınıf Öğretmeni Adaylarının Çevreye Yönelik Etik Yaklaşımları. 15. Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumu 11-14 Mayıs 2016. Tam Metin Bildiri Kitabı s.870-880. E-ISBN:978-605-4397-58-7. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi. Muğla.
- ÇEDGM. (2004). Türkiye Çevre Atlası. Çevre ve Orman Bakanlığı, ÇED ve Planlama Genel Müdürlüğü, Çevre Envanteri Dairesi Başkanlığı. Ankara. 472s.
- Desjardins, J.R. (2006). Çevre Etiği, Çeviren: Ruşen Keleş, İmge Kitabevi, ISBN: 975-533471-8, Ankara.539s.
- Ergun, T. ve Çobanoğlu, N. (2012). Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre Etiği, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 3(1).
- Ertan, B. (2004). 2000'li Yıllarda Çevre Etiği Yaklaşımları ve Türkiye, Yönetim Bilimleri Dergisi, 1(3).
- Garrard, G. (2016). Ekoeleştiri-Ekoloji ve Çevre Üzerine Kültürel Tartışmalar, Çeviren: Ertuğrul Genç, Kolektif Kitap, ISBN: 978-605-5029-51-7, İstanbul.304s.

- Gautier, C. (2014). Petrol, Su ve İklim, Çeviren: Sevgi Genç, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları. ISBN:978-975-403-946-7. Ankara.363s.
- Karaca,C. (2008). Çevre, İnsan ve Etik Çerçevesinde Çevre Sorunlarına ve Çözümlerine Yönelik Yaklaşımlar, Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi, 12, 1, 19-33.
- Karakaya, Ç. ve Çobanoğlu, E. O. (2012). İnsanı Merkeze Alan (Antroposentrik) Ve Almayan (Nonantroposentrik) Yaklaşımlara Göre Eğitim Fakültesi Son Sınıf Öğrencilerinin Çevreye Yönelik Bakış Açılıarı. Türk Fen Eğitimi Dergisi, 9(3), s.23-35.
- Karakaya, Ç. (2009). Antroposentrik (İnsanı Merkeze Alan) VeNonantroposentrik (İnsanı Merkeze Almayan) Yaklaşımlara Göre Eğitim Fakültesi Son Sınıf Öğrencilerinin Çevreye Yönelik Bakış Açılıarı, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü. Samsun. 78s.
- Kılıç, S. (2008). Çevre Etiği Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Sonuçları. Orion Kitabevi, ISBN:978-9944-769-08-2, Ankara.254s.
- Mertler, B. Z. (2015). Sınıf Öğretmenlerinin Okul Yöneticilerinin Etik Liderlik Davranışlarına İlişkin Görüşleri, Yüksek Lisans Tezi, Okan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.128s.
- Özdemir, O. (2016). Ekolojik Okuryazarlık ve Çevre Eğitimi. Pegem Akademi, ISBN:978605-318-597-0, Ankara.132s.
- Özer, N., Keleş. Ö. (2016). Çevre Etiği Farkındalık Ölçeği Geliştirme Çalışması. Fen Bilimleri Öğretimi Dergisi, Cilt 4, Sayı 1, s.47-64.
- Özer, N. (2015). Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Çevre Etiğine Yönelik Farkındalık Düzeylerinin Belirlenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü. Aksaray. 126s.
- Saka, M., Sürmeli, H., Öztuna, A. (2009). WhichAttitudesPreserviceTeachers' HavetowardsEnvironmentalEthics, ProcediaSocialandBehavioralSciences, 1, s.2475–2479.
- Sönmez, D. (2019). Yükseköğretim Öğrencilerinin Çevre Etiği Farkındalığı, Lambert Academic Publishing, ISBN:978-620-0-11785-4,Berlin, 58s.
- Sönmez, D. (2018). Farklı Fakültelerde Öğrenim Gören Yükseköğretim Öğrencilerinin Çevre Etiği Farkındalık Düzeylerinin İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü. Kahramanmaraş. 74s.
- Sungur, S. A. (2017). Lisans Öğrencilerinin Çevreye Yönelik Etik Tutumları. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 5, Sayı: 41, s.469-479.
- Ürey, M. (2018). Fen Bilimleri Öğretimi ve STEM Etkinlikleri (Editörler: Ahmet Tekbıyık,Gültekin Çakmakçı). Nobel Yayınevi, ISBN:978-605-7928-31-3. Ankara. s.323-352.
- Yıldız, M. (2016).Doğa Koruma ve Ormancılıkta Kamudaki Karar Vericilerin Çevre Etiği Algısının Uygulama Etik Açısından Değerlendirilmesi. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara. 227s.

ÖN LİSANS ÖĞRENCİLERİNİN DERSTE TEKNOLOJİ KULLANIMLARINA YÖNELİK EĞİLİMLERİNİN İNCELENMESİ

INVESTIGATION OF TRENDS OF ASSOCIATE UNDERGRADUATE STUDENTS
TOWARDS THE USE OF TECHNOLOGY IN THE COURSE

Öğr. Gör. Ahmet UYAR

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi

Öğr. Gör. Akın KARAKUYU

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi

ÖZET

Olağanüstü bir hızla gelişen teknoloji günümüz insanın ve toplumlarının vazgeçilmez bir ihtiyacı ve zorunluluğu haline gelmiştir. Açık bir sistem olan eğitim sistemi de bu değişimlerden etkilenmiş ve her alanda olduğu gibi teknoloji eğitim alanında yaygın bir biçimde kullanılır hale gelmiştir. Bu çalışmanın amacı ön lisans öğrencilerinin teknolojiyi derslerde kullanımına yönelik eğilimlerinin cinsiyet, sınıf, öğrenim türü, bölüm türü ve yaş değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini incelemektir. Çalışmanın yöntemi nicel araştırma türlerinden tarama yöntemidir. Çalışma ön lisans eğitimi alan ve araştırmaya gönüllü olarak katılan 318 öğrenci ile yürütülmüştür. Günüç (2013) tarafından geliştirilen “Derste Teknoloji Kullanımına Yönelik Eğilim” ölçeği ile toplanan veriler Mann Whitney U ve Kruskal Wallis H testleri kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre; erkek öğrencilerin derste teknoloji kullanma eğilimlerinin kadınlara göre yüksek olduğu, teknik programlardaki öğrencilerin derste teknoloji kullanma eğilimlerinin sosyal programlardaki öğrencilere göre yüksek olduğu, öğrencilerin derste teknoloji kullanma eğilimlerinin sınıf, öğrenim türü ve yaş değişkenlerine göre anlamlı değişim göstermediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Teknoloji, Eğitim teknolojisi, Ön lisans öğrencileri

ABSTRACT

Technology that has developed with extraordinary speed has become an indispensable need and necessity of today's people and their societies. The education system, which is an open system, has also been affected by these changes and technology has become widely used in the field of education as in every field. The purpose of this study is to examine whether associate degree students' tendency to use technology in courses shows a significant difference according to gender, class, type of education, department type and age. The method of the study is the screening method from quantitative research types. The study was conducted with 318 volunteer students who are associate degree education and participated in the research voluntarily. The data collected by Günüç (2013) tendency scale for technology use in class scale were analyzed using Mann Whitney U and Kruskal Wallis H tests. According to the results of the study, a significant differences were found in favor male students according to the gender, in favor technical department according to the department type variables. There were no significant differences according to the class, type of teaching and age variables.

Keywords: Technology, Educational technology, Associate degree students

1. GİRİŞ

İçinde yaşadığımız bilgi toplumunda teknoloji günden güne değişip gelişmekte ve yaşamımızın bütün alanlarında yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bu alanlardan biri de eğitimidir. Teknolojinin eğitimde kullanılması ile birlikte de eğitim teknolojisi kavramı ortaya çıkmıştır.

Eğitim teknolojisi değişik bilimlerin verilerini, özel hedef, yöntem, araç gereç, ölçme ve değerlendirme gibi sonuçlarını uygulamaya koyan, insan kaynaklarından en iyi şekilde yararlanmayı sağlayan, eğitim sisteminin sorunlarının çözülmesini, kalitenin yükseltilmesini ve verimliliğin artırılmasına yarayan sistemler bütünüdür (Rıza, 2013). Gagne ve Glaser (1987) göre eğitim teknolojisi; öğrenme-öğretme sürecinin etkili bir şekilde gerçekleştirilmesini amaçlayan ve bu süreçte medyayı kullanan tekniklerin bütünüdür. Bir başka tanımda ise eğitim teknolojisi öğrenme öğretme ortamlarının öğrenciler için en iyi şekilde tasarlanması, öğrenmenin daha çok duyu organına hitap ederek zenginleştirilmesi, öğrenme öğretilmede ortaya çıkan sorunları çözen, ürünün kalitesini ve kalıcılığını artıran akademik sistemler bütünü olarak tanımlanmıştır (İşman, 2008). Bu tanımların ortak noktası ise eğitim teknolojisinin öğrenme ortamlarını öğrencilerin farklı duyu organlarına hitap edecek şekilde zenginleştirilmesi, öğrenme esnasında ortaya çıkabilecek sorunları çözmeye yardımcı olarak öğrenmeyi kolaylaştırıcı olmasıdır.

Eğitim sistemlerinin görevlerinden biri de toplumun ihtiyaç duyduğu niteliklerde bireyler yetiştirmektir. Günümüzün şartları dikkate alındığında toplumun ihtiyacı olan ve nitelikli bireyler yetiştirmenin bir yolu da teknolojinin eğitimle bütünleştirilmesidir (Çelik ve Kahyaoğlu, 2007). Öğretimde, ne kadar çok duyu organına hitap edilebilirse öğrenilenlerin o oranda kalıcı olacağı bilinen bir gerçektir. Eğitimde teknolojiyi kullanmak öğrencilere öğrenme ve bilgi edinme yollarından olan görme, işitme, okuma ve merak uyandırıcı nesnelere bir arada ve etkili bir biçimde sunmayı sağlar. Ayrıca öğrencilerin hızlı değişimlere ayak uydurması, teknolojiyi kullanmaya alıştırmayı ve teknik alt yapılarının oluşması açısından da teknolojiyi eğitim ortamına transfer etmek önemlidir (Kenar ve Balcı, 2013).

Akkoyunlu (1998)'e göre ise teknolojinin eğitim sürecinde kullanılmasının başlıca yararları şöyledir;

- Öğrenmenin niteliğini artırır,
- Öğrencilerin ve öğretmenlerin hedefe daha kolay ulaşmasını sağlayarak harcadıkları zamanı azaltır,
- Öğretmenin öğrenme öğretme sürecinde etkinliğini artırır,
- Niteliğini düşürmeden eğitimin maliyetini düşürür,
- Öğrenmeyi, öğrenme ortamında daha etkin hale getirir.

Eğitimin amaçlarından biri de başarıya ulaşmaktır. Öğrenme ortamında teknolojiyi kullanmak bilgisayar destekli eğitim vermek geleneksel eğitime göre başarıyı artırmaktadır. (Uyar, 2016; Yaman, 2007; Chang, 2002; Hacker ve Sova, 1998). Eğitimde kullanılan ve eğitimde başarıyı artıracığı düşünülen teknolojik araçlar şu şekilde sıralanabilir (Yılmaz, 2016):

- Ses ve görüntü kaydedici cihaz,
- İnternet aracılığı ile sesli iletişim ve tele-konferans için telefon,
- Bilgisayarlar,
- Projeksiyon Cihazları
- E-posta,
- E-kütüphane, Z-kütüphane,
- İnternet ve medyaya ulaşma işlevi ile gazete ve TV
- Blog Sayfalar
- Web 2.0 araçları
- Google Uygulamaları

- Eba (Eğitim Bilişim Ağı)
- Etkileşimli Tahta,
- Tablet bilgisayarlar,
- İnternet tabanlı eğitim-öğretim materyalleri (v-sınıf)

Günümüzde eğitimden bilgi teknolojilerindeki araçları başarı ile kullanabilen, veri toplayıp analiz ederek bunları yorumlayabilen ve uygun bilgi teknolojileri ile çalışma yapabilen bireyler yetiştirmesi beklenmektedir (Tor ve Erden, 2004). İş dünyasının tekniker ihtiyacını karşılayan meslek yüksekokulu öğrencilerinden de sosyal ve meslek yaşantılarında bu becerileri yerine getirebilmeleri beklenmektedir. Bu sebeple çalışmamızda ön lisans öğrencilerinin teknolojiyi derslerde kullanımlarına yönelik eğilimlerinin cinsiyet, sınıf, öğrenim türü, bölüm türü ve yaş değişkenlerine göre incelenmiştir.

1.1.Problem Cümlesi:

Ön lisans öğrencilerinin teknolojiyi derslerde kullanımlarına yönelik eğilimleri bazı değişkenler açısından anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

1.2. Alt Problemler:

Ön lisans öğrencilerinin teknolojiyi derslerde kullanımlarına yönelik eğilimleri;

1- cinsiyet,

2- sınıf,

3- öğrenim türü,

4- bölüm türü,

5- yaş,

değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada nicel araştırma türlerinden tarama yöntemi kullanılmıştır. Tarama araştırmaları bir grubun belirli olan özelliklerini ortaya koymak amacıyla yapılan çalışmalardır (Büyüköztürk vd., 2011).

2.2. Çalışma Grubu

Çalışma grubunu Akdeniz bölgesindeki bir üniversitede öğrenim gören ve çalışmaya gönüllü olarak katılan 318 ön lisans öğrencisi oluşturmaktadır.

2.3. Verilerin Toplanması

Veri toplama aracı olarak Derste Teknoloji Kullanımına Yönelik Eğilim Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek Günüş (2013) tarafından geliştirilmiş ve geçerlik güvenilirlik çalışması yapılmıştır. Ölçek 5'li Likert yapıda olup 16 maddeden oluşmaktadır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 16, en yüksek puan ise 80 dir. Çalışmada belirlediğimiz örneklem için cronbach alpha iç tutarlılık katsayısı .95 olarak hesaplanmıştır. Bu değer ölçeğin oldukça güvenilir bir ölçek olduğunu göstermektedir.

2.4. Verilerin Analizi

Verilerin analizine geçmeden önce verilerin normal dağılım gösterip göstermediğine bakılmıştır. Kolmogorov Smirnov testi sonucunda verilerin normal dağılım göstermediği tespit edilmiştir. Bu sebeple verilerin analizinde; cinsiyet, sınıf, öğrenim türü ve bölüm türü değişkenleri için Mann Whitney U testi, yaş değişkeni için ise Kruskal Wallis H testi uygulanmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde araştırmadan elde edilen verilerin analiz edilmesi sonucu ulaşılan bulgular yer almaktadır. Ön lisans öğrencilerinin cinsiyetlerine göre derste teknolojiyi kullanma eğilimlerinin değişip değişmediğine Mann Whitney U testi ile bakılmıştır. Analiz sonuçlarına ait veriler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Cinsiyet Değişkenine Göre Mann Whitney U Testi Sonuçları

Cinsiyet	N	Sıralar Ort.	Sıralar Top.	U	z	p
Erkek	215	173.94	37397.00			
Kadın	103	129.36	13324.00	7968.00	-4.048	.000*

*p<.05 düzeyinde anlamlı farklılık

Tablo 1’deki verilere göre öğrencilerin cinsiyetlerine göre derste teknolojiyi kullanma eğilimlerinin değiştiği söylenebilir (p<.05). Sıralar ortalamalarına bakıldığında erkeklerin sıra ortalamasının (Sıra Ortalaması=173.94) kadınların sıra ortalamasından (Sıra Ortalaması=129.36) yüksek olduğundan erkeklerin derste teknolojiyi kullanma eğilimlerinin kadınlara göre daha yüksek olduğu söylenebilir.

Ön lisans öğrencilerinin sınıf değişkenine göre derste teknolojiyi kullanma eğilimlerinin değişip değişmediğine Mann Whitney U testi ile bakılmıştır. Analiz sonuçlarına ait veriler Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Sınıf Değişkenine Göre Mann Whitney U Testi Sonuçları

Sınıf	N	Sıralar Ort.	Sıralar Top.	U	z	p
1.Sınıf	162	168.86	27355.00			
2.Sınıf	156	149.78	23366.00	11120.00	-1.850	.064

*p<.05 düzeyinde anlamlı farklılık

Tablo 2’ye göre ön lisans öğrencilerin sınıf değişkenine göre derste teknolojiyi kullanma eğilimlerinin değişmediği söylenebilir (p>.05).

Öğrencilerin öğrenim türlerine göre derste teknolojiyi kullanma eğilimlerinin değişip değişmediğine Mann Whitney U testi ile bakılmıştır. Analiz sonuçlarına ait veriler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3. Öğrenim Türü Değişkenine Göre Mann Whitney U Testi Sonuçları

Öğrenim Türü	N	Sıralar Ort.	Sıralar Top.	U	z	p
1.Öğretim	205	157.58	32303.00			
2.Öğretim	112	161.61	18100.00	11188.00	-.375	.708

*p<.05 düzeyinde anlamlı farklılık

Tablo 3’deki verilere göre ön lisans öğrencilerin öğrenim türlerine göre derste teknolojiyi kullanma eğilimlerinin değişmediği söylenebilir (p>.05).

Katılımcıların bölüm türlerine göre derste teknolojiyi kullanma eğilimlerinin değişip değişmediğine Mann Whitney U testi ile bakılmıştır. Analiz sonuçlarına ait veriler Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4. Bölüm Türü Değişkenine Göre Mann Whitney U Testi Sonuçları

Bölüm Türü	N	Sıralar Ort.	Sıralar Top.	U	z	p
Sosyal	214	149.48	31989.00			
Teknik	104	180.12	18732.00	8984.00	-2.789	.005*

*p<.05 düzeyinde anlamlı farklılık

Tablo 4’e göre öğrencilerin bölüm türlerine göre derste teknolojiyi kullanma eğilimlerinin değiştiği söylenebilir (p<.05). Sıralar ortalamalarına bakıldığında teknik bölümlerin sıra ortalamasının (Sıra Ortalaması=180.12) sosyal bölümlerin sıra ortalamasından (Sıra Ortalaması=149.48) yüksek olduğu görülmektedir. Bu bağlamda teknik programda öğrenim gören öğrencilerin derste teknolojiyi kullanma eğilimlerinin sosyal programdaki öğrencilere göre daha yüksek olduğu söylenebilir.

Meslek yüksekokulu öğrencilerinin yaş değişkenine göre derste teknolojiyi kullanma eğilimlerinin değişip değişmediğine Kruskal Wallis H testi ile bakılmıştır. Analiz sonuçlarına ait veriler Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. Yaş Değişkenine Göre Kruskal Wallis H Testi Sonuçları

Grup	Yaş	N	Sıra Ort.	sd	X ²	p	Anlamlı Fark
1	18	27	168.54				
2	19	69	152.49				
3	20	75	150.77	4	2.096	.718	Yok
4	21	77	163.14				
5	22 ve Üstü	70	168.26				

*p<0.05 düzeyinde anlamlı farklılık

Tablo 5'teki veriler incelendiğinde öğrencilerin yaşlarına göre derste teknolojiyi kullanma eğilimlerinin değişmediği söylenebilir (p>.05).

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada ön lisans öğrencilerinin derste teknoloji kullanımlarına yönelik eğilimleri cinsiyet, sınıf, öğrenim türü, bölüm türü ve yaş değişkenlerine göre incelenmiştir. Öğrenme ortamında teknoloji kullanımı öğrenme öğretme sürecinde hem öğretmenlerin hem de öğrencilerin işlerini daha kolay hale getirecektir.

Araştırmada meslek yüksek okulu öğrencilerinin cinsiyetleri ile teknoloji kullanımına yönelik eğilimleri arasındaki sıra ortalamaları incelendiğinde erkek öğrencilerin sıra ortalamalarının bayan öğrencilere göre daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bu bulgu erkek öğrenciler lehine anlamlı bir farklılık olduğu şeklinde yorumlanabilir. Literatürdeki bazı çalışmalarda Dursun (2017) bayanlar lehine anlamlı fark bulurken Torzkadeh ve Dyke (2002), Kaya (2007) ve Şimşek (2015) cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık bulamamışlardır.

Çalışmamızda öğrencilerin yaşları ile derste teknoloji kullanmaları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Bu sonuç günümüzde teknolojinin yaygınlaşması ve her yaştan insanın kullanması ve hayatını etkilemesinden kaynaklı olabilir. Literatürdeki bazı çalışmalar bu bulguyu destekler durumdadır (Keser, 2000; Ulaş ve Ozan, 2010; Özçiftçi, 2014; Kaya, 2017).

Katılımcıların sınıf düzeyleri ile derste teknoloji kullanımlarına yönelik eğilimleri arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Bu bulgu meslek yüksek okullarında iki yıllık eğitim verilmesi nedeniyle sınıflar arasında farkın anlamlı bir seviyede olacak kadar olmamasından kaynaklı olabilir. Şimşek (2015) de yaptığı çalışmada sınıf değişkeni açısından anlamlı bir fark bulamamıştır. Ayrıca öğrenim türü değişkenine göre de anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Dursun (2017) yaptığı çalışmada I. Öğretim öğrencilerinin lehine anlamlı bir fark bulmuşlardır.

Önlisans öğrencilerinin öğrenim gördükleri bölümlerinin sosyal veya teknik bölüm olma durumuna göre derste teknoloji kullanımlarına yönelik eğilimlerinde teknik bölümler lehine anlamlı bir farklılık çıkmıştır. Bu durum teknik programda öğrenim gören öğrencilerin ders içeriği ve dersin gereklerini yerine getirme adına teknolojik cihazları daha fazla kullanmalarından ve bölümleri itibarıyla teknik bilgilerinin daha fazla olmasından kaynaklı olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Akkoyunlu, B. (1998). Eğitimde Teknolojik Gelişmeler. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2011), Bilimsel Araştırma Yöntemleri, PegemA Yayınları, 10.Baskı
- Chang, C. Y. (2002). "Does Computer-Assisted Instruction + Problem Solving =Improved Science Outcomes? A Pioneer Study". The Journal of Educational Research, 95 (3):143-150.

- Çelik, H.C ve Kahyaoğlu, M.(2007) İlköğretim Öğretmen Adaylarının Teknolojiye Yönelik Tutumlarının Kümeleme Analizi, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, Güz, 5(4), 571-586
- Dursun, M.(2017) Üniversite Öğrencilerinin Eğitimde Teknoloji Kullanımına İlişkin Tutumlarının Spor Ve Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Gagne, R. M., & Glaser, R. (1987). *Foundations in learning research*. New York:Lawrence Erlhaume Associates, Inc., Publeshers.
- Günüç, S.(2013) Teknolojinin Öğrenci Bağlılığındaki Rolü ve Derste Teknoloji Kullanımı İle Öğrenci Bağlılığı Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Hacker, R.G. ve Sova, B.(1998). “Initial teacher education: a study of the efficacy of computer mediated courseware delivery in a partnership concept.” *British Journal of Education Technology*, 29 (4):333-341.
- İşman, A. (2008). *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Kaya, B.(2017). Sınıf Öğretmenlerinin Eğitimde Teknoloji Kullanımına İlişkin Tutum Düzeyi İle Mesleğe Yönelik Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Ahi Evran Üniversitesi, Kırşehir.
- Kenar, İ ve Balcı, M.(2013) Öğrencilerin Derslerde Teknoloji Ürünü Kullanımına Yönelik Tutumu: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*
- Keser, H. (2000). Yönetici Adaylarının Teknolojiye Yönelik Tutumları. IV. Fen Bilimleri Eğitimi Kongresi. 696–700. Ankara: MEB Basımevi.
- Özçiftçi, M. (2014). ‘ ‘ Sınıf Öğretmenlerinin Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimleri İle Eğitim Teknolojisi Standartlarına Yönelik Özyeterliliklerinin İlişkisi’’. *Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi*. Amasya Üniversitesi SBE
- Rıza, E. T. (2003). *Eğitim Teknolojisi Uygulamaları ve Materyal Geliştirme*. İzmir: Birleşik Matbaacılık.
- Şimşek, Ü.(2015). Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Eğitimde Teknoloji Kullanımına İlişkin Tutum Ve Görüşlerinin İncelenmesi, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Aksaray Üniversitesi, Aksaray.
- Tor, H. ve Erden, O. (2004). İlköğretim Öğrencilerinin Bilgi Teknolojilerinden Yararlanma Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma. *The Turkish Online Journal of Educational Technology – TOJET*. 3 (1), 120-130.
- Torkzadeh, G., Dyke, T. (2002). Effects of Training on Internet Self-Efficacy and Computer User Attitudes. *Computers in Human Behavior*, (5), 479-494.
- Ulaş, A., H.ve Ozan, C. (2010). Sınıf öğretmenlerinin eğitim teknolojileri açısından yeterlilik düzeyi. *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 1, 63
- Uyar, A.(2016). Bilgisayar Destekli Çevre Eğitiminin Bilgisayar Teknolojileri Programı Öğrencilerinin Çevre Okuryazarlığına Etkisinin İncelenmesi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.
- Yaman, M. (2007). “The Competence of Physical Education Teachers In Computer Use”. *TOJET*, 6, 4(5), 46-55.
- Yılmaz, M.(2016) İlkokul Öğretmenlerinin Eğitimde Teknoloji Kullanımına İlişkin Bilgisayar Yeterliliklerinin Ve Teknoloji Tutumlarının Değerlendirilmesi, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin Üniversitesi.

АЛИШЕР НАВОИЙ ШЕЪРИЯТИДА ЛИРИК ҚАҲРАМОН

Н.П. Бозорова,
филология фанлари номзоди.

Илмий раҳбар: И.Ҳаққул

Шеъриятда шоир шахсияти ва дунёқараши бир образ воситасида тўлақонли очилади. Бу – лирик қаҳрамон. Адабиётшуносликда таъкидланганидек, лирик қаҳрамон – шоирнинг шеърдаги образи, хатти-ҳаракати шоирнинг нуқтаи назари билан ўлчанган ва баҳоланган, шоир дунёқараши, кечинма ва ўзига хос қиёфасини акс эттирувчи, шахсияти ва “биографияси” шоирниқига айнан ўхшаган, шоир идеалидаги “мен”дан ҳам бир қатор хусусиятларни ўзлаштирган поэтик образдир. Шу боис шеърнинг мазмун-мундарижаси, бадиий эстетик қиймати шоир дунёқараши, тафаккури хусусида сўз борганда, албатта, биринчи галда, лирик қаҳрамонга мурожаат этилади. Лирик қаҳрамонга муносабат орқали шеърий таҳлил ва талқин тўғри амалга оширилади ва шоирнинг ғоявий мақсади тўла ойдинлашади.

Мумтоз шоирларимиз, айниқса, Алишер Навоий шеъриятини ўрганиш, таҳлил этишда бу ёндашув жуда тўғридир. Чунки шоир дунёқараши, кечинма ва туйғулари айнан лирик қаҳрамон образи орқали англашилади. Навоийшунос А.Ҳайитметов таъбири билан айтганда, “лирик қаҳрамоннинг қалби шоир қалбидан ҳарорат олади, лирик қаҳрамоннинг ақли шоир ақли билан иш юритади”, шунингдек, “шоир образини, дунёқарашини очишда лирик қаҳрамонсиз асло иш битмайди”.

Адабиётшуносликда Навоийнинг лирик қаҳрамони муаммосига доир тадқиқотлар яратилган. Ўрганилган аксар ишларда Алишер Навоий шеъриятида лирик қаҳрамон ошиқ, ориф, ринд, зоҳид, мутафаккир сифатида келиши ўрганилган. Бизнингча, улуғ шоир лирик қаҳрамонини фақат шу доирадагина ўрганиш биров тордек, шоир ғазалларига чеклов қўйгандек. Аслида, Алишер Навоий шеърияти бундай чекловлардан устун. Бу шеърият чексиз ҳайрат, завқ, кашф ва илҳом самараси. Унда бори ҳикмат – одам ва олам ҳақиқати – рамзу ишоратларда куйланган. Ва бундай ғазаллар лирик қаҳрамони маънавий мақом ва ҳол соҳиби бўлган толиб, ошиқ, ориф, ғаний, муҳаййир, фоний сифатида гавдаланади. Ғазалларни шу нуқтаи назардан ўрганиш, тасниф қилиш эса навоийшунослигимиз учун ўзига хос янгилик бўлади.

ORGANİK TARIM SİSTEMİ VE BU SİSTEM İÇİNDE ORGANİK PAMUĞUN YERİ VE ÖNEMİ

ORGANIC AGRICULTURE SYSTEM AND IMPORTANCE OF ORGANIC COTTON IN THIS SYSTEM

Dr. Öğr. Üyesi Cevher İlhan CEVHERİ

Harran Üniversitesi

ÖZET

Bu çalışma 2018 ve 2019 yıllarında, Dünya’da ve Türkiye’de organik tarım ve organik tarım içinde pamuğun yerini ve önemini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Çalışmada organik tarımla ilgili çeşitli kaynaklar incelenmiştir. Organik tarımın tanımı, organik tarımın yararları, organik tarım ürünlerinin kullanım alanları, Dünyada ve Türkiye’de organik tarım ürünleri miktarları, organik pamuk tarımının önemi; ekolojik denge, ekonomi ve tekstil sektörü açısından değerlendirilmesi yapılmıştır. Türkiye’de organik pamuk tarımı dar alanlarda yapılmakta olup, son yıllarda önem kazanmaya başlamıştır. Günümüzde, toplumun belirli kesimlerinde çevre koruma bilincinin artması ve pamuk tarımında kullanılan pestisitlerin azaltılması temel amaç olmuştur. Günümüzde organik ürünlerin tüketilmesi konusunda bilinçli bir toplum kesimi gelişmiştir. Bu bilinçli toplumun gelişiminde kuşkusuz en önemli etken organik tarım konusunda ve sosyal sorumluluk bilinciyle faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarıdır. Ayrıca bu çalışmada, organik pamuk sisteminin pamuk üretim sistemi içindeki yeri ve önemi, doğal varlıkların korunması, karbon ayak izinin azaltılması ve çevrenin daha az kirletilmesi konuları detaylı olarak incelenmiştir. Organik pamuk sisteminin en önemli ögesi kuşkusuz ekim nöbetidir. Ekim nöbetinin uygulanma şekli, ekim nöbeti sisteminin organik pamuk üretim sisteminde uygulanması ve modellenmesi detaylı olarak araştırılmıştır. Bu çalışmada temel amaç, organik tarım ve organik pamuk sisteminin mevcut durumunun tahlil edilmesi, çevre koruma bilincinin geliştirilmesi ve bu konuda araştırma yapacak araştırmacılara yol gösterici olmaktır.

Anahtar Kelimeler: Organik Tarım, Pamuk, ekim nöbeti.

ABSTRACT

This study is conducted to determine the place and importance of cotton in 2018 and 2019, in organic agriculture and organic farming in the world and Turkey. In the study, various sources related to organic agriculture were examined. The definition of organic agriculture, the benefits of organic farming, areas of organic agricultural products, organic agricultural products in the world and Turkey amounts, the importance of organic cotton farming were evaluated in terms of ecological balance, economy and textile sector. Organic cotton farming in Turkey is carried out in narrow spaces, it has gained importance in recent years. Today, increasing environmental awareness in certain segments of society and reducing the pesticides used in cotton farming have been the main objective. Today, a conscious segment of society has developed about the consumption of organic products. Undoubtedly, the most important

factor in the development of this conscious society is the non-governmental organizations operating in the field of organic agriculture and social responsibility. In this study, the place and importance of organic cotton system in cotton production system, protection of natural assets, reduction of carbon footprint and less pollution of environment are examined in detail. The most important element of the organic cotton system is undoubtedly the seizure rotation. The method of sowing rotation, application and modeling of sowing rotation system in organic cotton production system were investigated in detail. The main purpose of this study is to analyze the current situation of organic agriculture and organic cotton system, to develop environmental protection awareness and to provide guidance to the researchers who will conduct research on this subject.

Key Words: Organic Agriculture, Cotton, Planting rotation.

1.Giriş:

Organik tarım, yüksek girdi kullanımına dayalı endüstriyel tarımın insan sağlığı, ekonomi ve çevre açısından ortaya çıkardığı olumsuz sonuçların karşısında alternatif olarak ortaya çıkmış bir tarım sistemidir. Organik tarım üç ana ilke üzerine inşa edilmiştir; organik tarım sistemi kapalı bir sistemdir, organik tarım sisteminde ürün rotasyonu vardır ve organik tarım sistemi tabiatla uyumlu bir tarım sistemidir(Anonim, 2019a).

Organik tarım, sürdürülebilir tarım sistemlerinden birisidir. Ancak, organik tarımın tarlada ürünlerin üretimden pazarlamasına kadar geçen süreçte kendine özgü kural ve uygulamaları bulunmaktadır. Günümüzde organik tarım uygulamaları sadece gelişmiş ülkelerde değil, gelişmekte olan ülkelerde de yaygınlaşmaktadır. Bu, özellikle gelişmiş ülkelerde tüketicilerin kendi sağlıklarını ve çevreyi korumaya verdikleri önemin giderek artması sonucu karşımıza çıkmaktadır. Buna bağlı olarak, özellikle Avrupa, kuzey Amerika ve Okyanusya kıtalarında organik gıda pazarı gelişmektedir. Gelişmiş ülkelerde yetiştirilemeyen organik ürünlere olan talep, uluslararası ticaretin gelişmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla, Türkiye gibi ekolojisi organik tarıma uygun gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelerinden gelen talepleri karşılayabilmek için organik ürün üreticisi ve ihracatçısı konumuna gelmektedirler(Demiryürek, 2011).

İkinci dünya savaşından sonra çok hızlı teknolojik gelişmeler ortaya çıkmış ve tarım kesimi de bu teknolojik gelişmelerden nasibini almıştır. Özellikle 1960'lı yıllarda başlatılan "Yeşil Devrim" denilen tarım teknikleri ile ürünlerde %100'e varan artışlar sağlanmıştır. Üretimdeki bu patlama yüzyılın en önemli teknolojik gelişmelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Ancak, bu tarım teknikleri ekosistemin çok hızlı bir şekilde bozulmasına neden olduğu için, sürdürülemeyecek bir gelişmenin eşğine gelmiştir. Toprak-su-hava kirlenmiş, çeşitli kimyasal ilaç ve gübreler kullanılarak üretilen gıdalar insanlarda ciddi sağlık problemlerine neden olmuştur (Ak, 2004). Bu üretim teknikleri ile yapılan bitkisel üretimde; kimyasal gübre ve ilaç kullanımı, hayvansal üretimde ise hormon ve antibiyotik benzeri yem katkı maddelerinin kullanımı, verimi artırmış ve maliyeti düşürmüştür. Fakat bu tekniklerle üretilen, kalıntı içeren bazı bitkisel ve hayvansal ürünler insan sağlığını olumsuz yönde etkilemiştir. Bu tür sağlıksız ürünlerle beslenen insanlarda başta kanser olmak üzere, sağlık

sorunlarında son yıllarda önemli artışlar gözlenmiştir (Ak, 2004). Konvansiyonel tarım sisteminde birim alandan daha yüksek verim almak amacıyla yürütülen yoğun faaliyetler sonucu, toprağın aşırı sömürülmesi, çevre kirliliği, doğal dengenin ve ürün kalitesinin bozulması ve üründe kalıntı oluşması gibi olumsuzlukların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ortaya çıkan bu olumsuzlukların giderilmesi, daha sağlıklı ürün üretimi ve tüketimi için bilinçli üreticiler ve tüketiciler bir araya gelerek Ekolojik Tarım kavramını ortaya atmış ve geliştirmişlerdir (Öztürk, 2004). Değişik ülkelerde yapılan ulusal bazdaki organik tarıma yönelik çalışmalar bağımsız olarak yürütülürken, 1970’li yıllardan sonra bu çalışmalar “Uluslararası Organik Tarım Hareketleri Federasyonu” (IFOAM) adı altında toplanmıştır. Almanya’da konumlanmış olan bu kuruluşun temel amacı organik tarımla ilgili standartları belirlemek ve dünyada yapılan organik tarımla ilgili bilgi akışını koordine etmektir. AB ülkelerinde ilk organik tarım yönetmeliği bitkisel üretime yönelik olarak 24.06.1991 tarihinde yayınlanmıştır. Hayvancılığa yönelik organik tarım yönetmeliği ise 1999 yılında yayınlanmış ve 2000’de yürürlüğe girmiştir (Taşbaşlı ve Zeytin, 2003).

Dünyada 1970’lerden sonra yoğun olarak çevre sorunları tartışılmış, bu sorunların çözümü için birçok ulusal ve uluslararası girişimde bulunulmuş ve konu ile ilgili yasal ve kurumsal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte 1980’lere kadar çevre kirliliği ile genellikle le hava kirliliği, sanayi atıkları, nükleer atıklar ve gürültü kirliliği gibi sanayinin neden olduğu sorunlar anlaşılmıştır. Bu tarihlere kadar kimyasal girdilerin kontrolsüz ve yoğun olarak kullanıldığı geleneksel tarımın neden olduğu kirlilik ve bunun besi zinciri ile bütün canlılar üzerinde neden olduğu sağlık riskleri, diğer kirlenme türleri kadar dikkati çekmemiştir (Aksoy ve Altındişli, 1996). Entansif veya yoğun tarım olarak da adlandırılan geleneksel tarım da birim alanda maksimum verimin alınması hedefi, işletmeleri genellikle tek üründe uzmanlaşmaya (monokültüre) teşvik etmiş ve monokültür uygulamasının çevre koruma yönünden birçok olumsuz sonuçları ortaya çıkmıştır (Bülbül ve ark., 2001).

2. Tarım Sistemleri

Günümüz dünyasında toprak ile uğraşan insanlar tarafından çeşitli tarım sistemleri uygulanmaktadır. Bu tarım sistemleri; geleneksel tarım sistemi(konvansiyonel tarım), iyi tarım uygulamaları, organik tarım sistemi ve Masanobu Fukuoka adlı araştırmacının uyguladığı ve dar alanda yapılan tarım sistemidir. Konvansiyonel tarım sisteminde, tohum, gübre ve ilaçlamada herhangi bir kısıtlamanın olmadığı ve geleneksel olarak yürütülen bir tarım sistemidir. İyi tarım uygulamaları, belli ölçekte ilaçların kullanıldığı, bütün işlem aşamalarının kayıt altına alındığı ve sürdürülebilir sistemin ölçü alındığı bir sistemdir. Organik tarım sistemi, GDO’lu olamayan doğal ve genetik safiyetin olduğu tohum, kimyasal gübre ve ilaçların kullanılmadığı, bütün işlem aşamalarının yetkilendirilmiş bir kontrol ve sertifikasyon firmasınınca denetlendiği ve nihai ürünün sertifikalandırılıp pazara sunulduğu bir sistemdir. Son olarak dar çerçevede ve spesifik olarak değerlendirilen bir tarım sistemi vardır. Masanobu Fukuoka adlı Japon filozof ve çiftçinin savunduğu ve herhangi bir beşeri müdahalenin olmadığı tarım sistemi vardır. Fukuoka tarım felsefesini ‘shizen nōhō’ olarak isimlendirmiştir. İngilizce’ye ‘natural farming’ diye çevrilen bu ismin Türkçe karşılığı ise

‘doğal tarımdır’. ‘Fukuoka Metodu’ ya da ‘hiçbir şey yapma tarımı’ olarak da biliniyor. Bu yöntem bir ekosistem kuran canlı organizmaların karmaşıklığını tanımaya ve bu ekosistemi farkındalıkla kullanmaya dayanır. Fukuoka tarımı yalnızca yiyecek üretme yolu olarak değil, aynı zamanda temel amacı ‘insanlığın gelişimi ve tamamlanması’ olan, hayata karşı estetik ve spiritüel bir yaklaşım olarak görmüştür. Fukuoka’ya göre, doğal tarımın beş ilkesi vardır. Bunlar; (1)İnsanların toprağı sürmesi ve işleme için makine kullanımı gereksizdir, (2)Hazır gübreler kullanmak ve kompost hazırlamak gereksizdir, (3)Yabani ot temizliği gereksizdir, yabani otlar en az müdahale ile belli bir seviyede tutulabilir, (4)Böcek ilacı ve herbisit kullanımı gereksizdir ve (5)Meyve ağaçlarının budanması gereksizdir(Anonim, 2019b).

3. Ekim Nöbeti

Ekim nöbeti; aynı tarla üzerinde farklı kültür bitkilerinin belirli sıra dahilinde birbirini takip edecek şekilde yetiştirilmesine denir. Ekim nöbeti, tarla tarımının organize edilmesinde üzerinde durulacak en önemli konulardan biridir. Ekim nöbetinde asıl amaç toprağın üretkenliğinin sürdürülebilmesi ve birim alandan elde edilen verimin artırılmasıdır (Tuğay, 1988; Sencar ve ark., 1994). Bazı bitkiler uzun yıllar arka arkaya aynı tarlada ekildiklerinde verimleri büyük ölçüde düşer bunlara kendine katlanmaz (keten, pancar, yulaf, bezelye, kolza, ayçiçeğı, haşhaş), bazı bitkiler ise arka arkaya aynı tarlada yetiştirildikleri takdirde verim azalması dar sınırlar içinde kalır bu bitkilere de kendine katlanır (mısır, bakla, soya fasulyesi, tütün, kenevir, çeltik) bitkiler denilir. Kendine katlanmayan bir bitkinin aynı tarlaya ikinci kez ekilebilmesi için geçmesi gereken süreye ekim molası, ekim nöbetinde art arda gelen bitkilerden bir diğerinden önce ekilen bitkiye ön bitki, sonra ekilen bitkiye de müteakip bitki ismi verilir. Bunların yanı sıra ön bitki, birinci, ikinci ve üçüncü müteakip bitki gibi kavramlarda kullanılır. Art arda sıralanan iki ana bitkide ekim nöbeti çifti, bir yıl içinde aynı tarlada iki veya daha çok mahsul yetiştirip hasat edilmesi çoklu yetiştirme sistemi olarak adlandırılır(Kara ve ark., 2011).

Ekim nöbeti sisteminin kuşkusuz en önemli faydası, tarım sistemlerinde sürdürülebilirliği sağlamaktır. Günümüz dünyasında tarım sektörünün tartıştığı konuların başında sürdürülebilirliği sağlamaktır. Sürdürülebilir tarım sisteminde; toprak, su, tohum, ekolojik sistemin devamlılığı esastır. Dünyadaki koşullar; sürdürülebilir tarım kavram ve uygulamalarını ön plana çıkartmaktadır. Bu kavram ve uygulamalarda; ekolojik sistemde hatalı uygulamalar sonucu kaybolan doğal dengeyi yeniden kurmaya yönelik, insana ve çevreye dost üretim sistemlerini içeren, esas itibariyle sentetik kimyasal ilaçların ve gübrelerin kullanımının yasaklandığı, organik ve yeşil gübreleme, münavebe, toprağın muhafazası, bitkinin direncini arttırma, parazit ve predatörlerden yararlanmayı tavsiye eden ve üretimde miktar artışı değil ürünün kalitesinin artırılması amaçlanmaktadır. Son yıllarda üretimde ve üründe kalite kavramları üzerinde durulmaktadır ve bu durum toprakların verimlilik dereceleriyle yakından ilgilidir. Ülkemizde tarımda sürdürülebilirliğin sağlanması açısından doğal dengelerin bozulmadan adaptasyon yetenekleri yüksek, verimli ve kaliteli çeşit ile uygun yetiştirme tekniklerinin uygulanması yanında tarım alanlarımızın verimliliğinin korunarak, üretken bir şekilde kullanılması önem arz etmektedir. Tarımda veriminin arttırılması için alınacak önlemlerin başında toprakların korunması ve

verimliliklerinin atırılması gelmektedir. Bitki besin maddelerince fakir, fiziksel kimyasal ve biyolojik özellikleri kötü bir topraktan diğer kültürel önlemler ne ölçüde alınır alınsın elverişsiz toprak özellikleri düzeltilmedikçe iyi, bol ve devamlı ürün almanın imkânı yoktur(Karakurt, 2009).

Konvansiyonel ve Organik tarım sistemlerinde, toprakların verimliliğini artırmanın yollarından biriside baklagil bitkilerinin ekim nöbetine alınmasıdır. Çünkü baklagilleri köklerinde taşıdıkları nodozite bakterileri sayesinde havadaki serbest azotu toprağa bağlamaktadırlar. Ayrıca baklagil bitkileri sayesinde topraktaki organik madde oranı artmaktadır. Topraktaki mikroorganizma aktivitesi artmaktadır. Topraktaki azot ve fosfor bitkinin alabileceği forma dönüşmektedir. Bütün bu artı değerler düşünüldüğünde tarımsal faaliyet içinde ekim nöbeti ve yeşil gübreler(baklagil kökenli) daha da önemli hale gelmektedir.

4. Pamuk Tarımı

Dünya Pamuk üretim durumuna baktığımızda; Uluslararası Pamuk Danışmanları Komitesi (International Cotton Advisory Committee-ICAC) kaynaklarına göre, dünya (lif) pamuk üretimi 2017/18 sezonunda %17 artarak 26.75 milyon tona yükselmiştir.

Çizelge 1. Dünya Pamuk Durumu (Milyon ton)*

	2015-16	2016-17	2017-18	2018/19*
Başlangıç Stoğu	22.97	23.335	18.81	18.76
Üretim	21.476	23.075	26.752	26.257
Tüketim	24.14	24.497	26.81	27.55
İhracat	7.520	8.176	8.998	9.677
İthalat	7.583	8.089	8.988	9.677
Dönem Sonu Stoğu	20.33	18.814	18.76	17.46

* Anonim, 2018a. ICAC, World Cotton Statistics,2018/19 Outlook, Dec., 2018 **Tahmini Değer.

Dünya pamuk tarımındaki gelişmeler, sorunlar ve çözüm önerileri çeşitli platformlarda tartışılmaktadır. ICAC 77. Genel Kurul Toplantısı 2-7 Aralık 2018 tarihlerinde Fildişi Sahili Abidjan şehrinde yapılmıştır. Toplantıda öne çıkan başlıca hususlar şunlardır:

A.Gelecekteki Talep: ICAC Sekreterliği 2017-2025 döneminde küresel lif talebinin 25.5 milyon ton artarak 121 milyon ton'a çıkacağını tahmin etmekte ve bunun dünya pamuk sektörü için önemli bir fırsat içerdiğine dikkat çekmektedir. Bu dönem zarfında kişi başına pamuk tüketiminin 4 kg artabileceği ve böylece anılan toplam lif talebinin %28'inin pamuk endüstrisi tarafından karşılanabileceği öngörülmektedir(Anonim, 2019c).

B.Devlet Destekleri: ICAC dünya genelinde birçok hükümetin pamuk üretimini desteklemekte olduğunu ve bu desteklerin artarak sürdüğünü rapor etmektedir. Bu bağlamda 2016/17 sezonunda 4.4 milyar dolar olan doğrudan ve dolaylı desteklerin 2017/18 sezonunda, üretimdeki artışla birlikte 5.9 milyar dolar'a çıktığı hesaplanmaktadır(Anonim, 2019c).

C.İklim Değişikliğinin Pamuk Üretimi Üzerindeki Olumsuz Etkisiyle Mücadele: Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) iklim değişikliğinin tarımsal üretimde

azımsanmayacak kayıplara yol açacağını öngörmektedir. Dünya pamuk alanlarının %55'nin yağmura bağımlı olması nedeniyle, bu alanlardaki olası su stresi verimde azalmalara neden olabilecektir. Bunun yanı sıra zararlı böcek sorunlarının yaygınlaşması, koza ağırlıkları ile koza tutumunun azalması, dolayısıyla verim ve kalite kayıplarının artmasına yol açacak ısı dalgalanmaları meydana getirebilecektir. Buna karşılık, atmosferdeki CO₂ seviyesinin yükselmesinin pamuk verimini artırabileceği bilgisi de edinilmiş bulunmaktadır. ICAC pamuk üreticisi ülke hükümetlerine su ve besin kullanım etkinlikleri yüksek, beklenmedik kuraklık, su baskınları, zararlı ve hastalık salgınlarına dirençli pamuk çeşitleri geliştirilmesinin teşvik edilmesini önermektedir(Anonim, 2019c).

D.Zararlı Böceklerin GDO'lu pamuğa direnci ile mücadele: Son yıllarda zararlı böceklerin GDO'lu pamuğa, yabancı otların herbisitlere karşı dirençlerinin giderek artması GDO'lu pamuğun yararlarına karşı dünya genelinde bir meydan okuma olarak ortaya çıkmıştır. Halen bu olgu, gen üstüne gen eklenmiş yeni GDO'lu çeşitlerle yenilmeye çalışılmaktadır. Ancak bu hem çok zaman almakta, hem de üretim maliyetlerini artırmaktadır. Ayrıca, her yeni GDO'lu çeşit pamuk üretim sisteminde yeni zorluklara yol açabilmekte ve çözüm kısır döngüye girmektedir. (Bu sorun aslında ülkemiz pamuk tarımında GDO'lu tohum kullanımının daha işin başlangıcında yasaklanmış olmasının ne denli isabetli bir karar olduğunun açık kanıtıdır. ICAC'ın bir önceki Genel Kurul toplantısında sunulan "GDO'lu ve GDO'suz Pamuk Üretim Deneyimleri ve Yakın Gelecek İçin Çıkarımlar" konulu bildiri ile söz konusu bu sorun literatüre dayalı bulgulardan hareketle gündeme taşınmıştır(Anonim, 2019c).

E.Tohum (Gen Kaynağı) Takası üzerinde hükümetler arası Politikalar: Komiteye üye ülkeler arasında tohum takasının (Seed-Exchange) tarımsal gelişmeyi kolaylaştıracağı bildirilmiştir. Önde gelen pamuk ülkelerinde pamuğun geliştirilmesi için gerekli genetik taban çok sınırlıdır. Ayrıca sürekli değişen pazar isteklerine uygun lif değerlerine sahip çeşit geliştirme ihtiyacı ülkeler arası tohum (gen kaynağı) takasını önemli kılmaktadır. (Bu konu, yukarıdaki "GDO'lu çeşitlere karşı gelişen zararlı dirençleri" başlıklı kendine özgü olay üzerine acilen gündeme alınan bir olgu olarak dikkatimizi çekmiştir. Geçen yılki Ulusal Pamuk Konseyinin(UPK) bildirisinde, hararetli tartışmalar sırasında bu konuya hiç değinilmezken, sadece bir yıl sonra, aynı kesim tarafından ısrarla gündeme taşınması, Ulusal Pamuk Konseyi(UPK) tarafından GDO'lu üretime geçerek ciddi bir risk almış olan büyük pamuk ülkeleri karşısında ülkemizin GDO'dan arı pamuk gen kaynaklarının umulanın çok üstünde değere sahip olduğunun ve yakın gelecekte bu değer katlanarak büyüyeceğinin ilk önemli göstergesi olarak yorumlanmaktadır. Nitekim aynı düşünceden hareketle, Ulusal Pamuk Konseyi (UPK) tarafından bir sonraki Genel Kurul Toplantısında Teknik Seminer konusu yapılmak üzere önerilen konuların başında yer alan bu konu yerine; "Organik Pamuk", "BCI", "Fair Trade Cotton" ve yeni marka olan "GMO Free Turkish Cotton" gibi farkındalık, kimlik ve markalar için önem arz eden "İzlenebilirlik" konusunun seçilmesi savunulmuş ve Pakistan, Hindistan, İsviçre, vd. bazı ülkelerin desteği ile kabul edilmiştir.) (Anonim, 2019c).

5.Türkiye Pamuk Durumu

Ülkemizde Pamuk istatistikleri, diğer tarımsal ürünlerde olduğu gibi, Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından derlenen verilerin TÜİK tarafından analiz edilerek yayımlanmasıyla oluşturulmaktadır. Bu bağlamda pamuk ekim alanları ve kütlü pamuk rekoltesi için yıl boyunca 3 kez tahmin yapılarak toplu sonuçları Haber Bültenleri ile açıklanmakta; 3. Tahmin sonrasında kesinleşen değerler “Toplam Ekilen Alan”, “Toplam Kütlü Pamuk Üretimi” ve varsayılan ortalama çırçır randımanı üzerinden hesaplanan “Toplam Lif Pamuk Üretimi” ile bu değerlerden hesaplanan “Ortalama Kütlü ve Lif Pamuk Verimleri” olarak istatistiklere geçmekte ve yayımlanmaktadır. Lif pamuk ithalat ve ihracat verileri ise Ticaret Bakanlığınca GTIP numaraları (5201, 5202, 5203) itibarıyla, miktar (ton) ve değer (\$) olarak derlenmekte ve TÜİK istatistiklerinde yayınlanmaktadır. Bununla birlikte Ulusal Pamuk Konseyinin imkânları ölçüsünde pamuk bölgelerindeki Ziraat Odaları ve Ticaret Borsaları, Tarım Satış Kooperatifleri, Sulama Birlikleri, tohum, gübre ve ilaç firmaları ve benzeri kaynaklarla sezon boyunca yakın temas kurularak ekiliş, erken, orta ve son dönem gelişmeleri, hasat ve hasat sonrası piyasalar hakkında sayısal ve nesnel bilgiler de toplanmaktadır. Bu bilgiler aylık yönetim kurulu toplantılarında tartışılarak değerlendirilmekte ve sonuçta ekili alan, verim, rekolte vb. temel göstergeler için UPK tahmini değerleri ortaya çıkmaktadır. Çizelge 2’ye göre, Türkiye pamuk ekim alanları 2016/17 sezonunda son beş yılın en düşük seviyesi olan 416 bin hektara geriledikten sonra 2017/18 sezonunda prim desteklerindeki iyileştirme, uygun iklim koşullarıyla birlikte artan verim ve nihayet istikrarlı fiyatların etkisiyle 502 bin hektara yükselmiştir. Aynı sezonda tarla veriminin de 2016/17 sezonundaki tarihi rekor 505 kg-Kütlü dekar⁻¹ seviyesine yakın gerçekleşmesi (488 kg-Kütlü Dekar⁻¹) sonucunda 2 milyon 450 bin ton kütlü rekoltesi oluşmuştur ICAC 77. Toplantısında ekim alanının 525 bin ha, kütlü veriminin 2.570 bin ton, verimin 494 kg da⁻¹, lif üretiminin 988 bin ton, lif veriminin 188 kg da⁻¹ ve çırçır randımanının % 38 olacağı tahmin edilmektedir(Anonim,2019c).

Ülkemizin pamuk üretimi ve verimlilik durumu özellikle Ulusal Pamuk Konseyi(UPK) ve diğer ilgili kamu kurumları tarafından yakından takip edilmektedir. Pamuk tarımında yaşanan sorunlar; tohum, gübre, sulama, hastalık ve zararlılarla savaşım, hasat ve depolamadır. Bu sorunların uygun zeminlerde tartışılması ve akılcı çözümlerin bulunması en önemli konuların başında gelmektedir. Ülkemiz tekstil sektörünün ihtiyaç duyduğu lif pamuk miktarı yıllara göre, sanayinin, ekonominin ulusal ve uluslararası dengelerine göre değişmekle beraber, şu anda yaklaşık 1.600 bin ton yıl⁻¹ civarındadır. İhracatımızın %35’inin tekstil sektörüne dayalı olması, tekstilin en önemli hammaddesi konumunda olan pamuğun önemini daha da arttırmaktadır. Önümüzdeki süreçte tekstil lif kalitesinin artırılması en çok önem verilmesi gereken konuların başında gelmektedir. Ülkemiz tekstil ürünlerinde kalite yönünden bir farkındalık oluşması gerekiyorsa, burada yapılması gereken pamuk lif kalitesinin iyileştirilmesi ve depolama koşullarının iyileştirilmesine bağlıdır. Çünkü günümüz tekstil sektörünün beklediği koşulların başında kantitatif özellikler yerine kalitatif özelliklerin iyileştirilmesidir.

Çizelge 2. Türkiye Pamuk Üretimi

	2015-16*	2016-17*	2017-18*	2018-19**	2018-19***
Ekim Alanı, bin ha	434	416	502	525	525
Kütlü Üretimi, bin ton	2050	2100	2450	2570	2200
Kütlü Verimi, kg da ⁻¹	472	505	488	494	420

Lif Üretimi, bin ton	738	756	882	988	838
Lif Verimi, kg da ⁻¹	170	182	176	188	173
Çirçir Randımanı**	36	36	36	38	38

*Anonim, 2018b. (TUIK) **Anonim, 2018c. Turkey Country report for ICAC 77th Plenary Meeting, Abidjan.

*** UPK Tahmini.

6. Organik Pamuk Tarımı

Organik pamuk tarımı ile ilgili çalışmalar 70'li yıllardan itibaren dünyada gelişmeye başlayan çevre bilincinin bir sonucu olarak ilgi görmeye başlamıştır. Çevre kirliliği kavramını oluşturan önemli etkenlerden birisi olan tarımsal kirlilik, günümüzde doğal yaşam dengesi düşünülmezsizin uygulanan modern tarım yöntemlerinde kullanılan sentetik maddelerin toprağa verilmesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Organik Pamuk, konvansiyonel pamuğa göre tamamen doğal yöntemlerle üretilmekte ve doğanın korunmasını destek vererek, sürdürülebilir tarıma olanak sağlamaktadır. Tarım alanlarında kullanılan çeşitli kimyasal maddeler, esas kullanım amaçlarının yanı sıra toprak, bitkiler, hayvanlar ve dolaylı olarak da insan yaşamı üzerinde önemli tehdit unsuru oluşturmaktadır. Çevreci hareketler sonucu bu zararlar hiçbir yanılığa meydan vermeyecek şekilde tespit edilmiş ve tarımsal kirliliğe yol açan etkenlerin ortadan kaldırıldığı, tamamen doğal yöntemlerin kullanıldığı bir tarım yöntemi tanımlanarak bu yöntemin uygulanması konusunda çalışmalara başlanmıştır (Anonim, 2019d).

Dünya organik pamuk verileri dikkate alındığında; 2017 yılı verilerine dünyada 220.478 çiftçi, 472.999 ha alan, 117.525 milyon balya organik pamuk lif üretimi gerçekleşmiştir. 2017 verilerine göre dünyada üretilen toplam pamuğun %10'u organikdir. Dünyada en fazla organik pamuk üretimi yapan ülkeler; Hindistan(%51), Çin(%19), Kırgızistan(%7), Türkiye(%7), Tacikistan(%4) ve Tanzanya(%3) ülkeleridir. Bu 7 ülke dünya organik pamuk üretiminin %97'sini oluşturmaktadır. 2017 istatistik verilere göre Türkiye'de organik pamuk sektöründe 196 çiftçi, 3863 ha alanda, 7.741 bin balya üretim yapmıştır. Aynı dönemde Türkiye, dünya organik lif pamuğunun %6.6'sını ve ulusal pamuğun yaklaşık %1'ini organik olarak üretmiştir(Anonim, 2019e).

7. Sonuç

Ülkemizde organik pamuğun yaygınlaşması için çeşitli projeler ve teşvikler olmaktadır. Ayrıca organik üretilen pamuklar, konvansiyonel pamuklara göre fiyat yönünden daha çok yüksek fiyata alıcı bulmaktadır. Bunun nedeni, belli bazı toplum kesimlerinde çevre koruma duyarlılığının yüksek olması ve organik hayat prensiplerinin benimsenmesidir. Günümüz konvansiyonel tarım sisteminde, özellikle pamuk tarımında hastalık ve zararlı popülasyonunun yüksek olması fazla miktarda ilaçların kullanılmasına neden olmaktadır. Yüksek oranda ilaç kullanımı ekonomik yönden, bitki sağlığı ve insan sağlığı yönünden bir çok sorunu beraberinde getirmiştir. Bu sorunlara çözüm olmak için üreticileri alternatif çözümler üretmeye sevk etmiştir. Alternatif çözümlerden bir tanesi de üretimde miktar artışı

yerine kalite artışını önemseyen ve sıfır atık dediğimiz sistemi benimseyen organik pamuk üretim faaliyetidir.

KAYNAKÇA

- Ak, İ., 2004. Apolyont doğal tarım ve hayvancılık projesi. I. Uluslararası organik hayvansal üretim ve gıda güvenliği kongresi. 28 Nisan–1 Mayıs, 2004, s.144.
- Aksoy, U. ve Altındişli, A. 1996. Ekolojik (Organik, Biyolojik) Tarım, Ekolojik Tarım Organizasyonu Demeği, İzmir.
- * Anonim, 2018a. ICAC, World Cotton Statistics,2018/19 Outlook, Dec., 2018
- Anonim, 2018b. <http://www.resmiistatistik.gov.tr/>
- Anonim, 2018c. Turkey Country report for ICAC 77th Plenary Meeting, Abidjan.
- Anonim, 2019a. <https://ekozelorganik.com/sayfa/ekolojik-tarim-nedir>
- Anonim, 2019b. https://tr.wikipedia.org/wiki/Masanobu_Fukuoka.
- Anonim, 2019c. http://www.upk.org.tr/User_Files/editor/file/pamuksektorraporu.pdf
- Anonim, 2019d. <https://karsu.com.tr/urunler/moda-iplikler/organik-pamuk/>
- Anonim, 2019e. <https://textileexchange.org/downloads/2018-organic-cotton-market-report/>
- Bülbül, M., Tanrıvermiş, H. ve Gündoğmuş, E. 2001. Tarımsal Kalkınmanın Çevre Üzerine Etkileri-Sorunları ve Cozum Yolları. MPM verimlilik Dergisi Sayı:2CK) 1/3:171-20C Ankara.
- Demiryürek, K. 2011. Organik tarım kavramı ve organik tarımın dünya ve Türkiye'deki durumu. *GOÜ, Ziraat Fakültesi Dergisi*, 28(1), 27-36.
- Kara, B, Kara, N., Akman, Z., ve Balabanlı, C. 2011. Tarla bitkilerinde ekim nöbetinde ön bitki değeri ve etkileri. *Derim*, 28(1), 12-24.
- Öztürk, A, İ., 2004. Türkiye'de organik bal üretimi. I. Uluslararası organik hayvansal üretim ve gıda güvenliği kongresi. 28 Nisan–1 Mayıs, 2004, s.111.
- Sencar, Ö., Gökmen, S., Kandemir, N. 1994. Tarla Bitkileri. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 3, 302 s, Tokat.
- Taşbaşlı, H., ve Zeytin., 2003. Organik tarımın genel ilkeleri. T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Mart-2003, Ankara.
- Tuğay, M.E., 1988. Tarla Tarımı. Cumhuriyet Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No:4, 200 s, Tokat.

GAP BÖLGESİ'NDE TOPRAK KAYNAKLARI ve KULLANIMI
SOIL RESOURCES AND USAGE IN THE GAP REGION

Doç. Dr. Ali Rıza ÖZTÜRKMEN
Harran Üniversitesi

ÖZET

Toprak, insan ve diğer bütün canlılar için çok önemli bir yaşam kaynağıdır. Canlılar toprağı, barınma, beslenme ve su temini gibi çeşitli ihtiyaçlarının karşılanmasında kaynak olarak kullanırlar. Toprak insanlar için yaşamsal, tarımsal, endüstriyel ve çevresel pek çok işlevlere sahiptir. Toprak, canlılığın kaynağıdır. Yeryüzündeki varlıkların hiçbiri topraksız yaşayabilme olanağına sahip değildir. Toprak, canlıların üremesi ve gelişmesi için iyi bir ortam sağlar. İnsanlar her devirde toprağı işleyip ürün yetiştirerek büyük ölçüde geçimlerini sağlamışlardır. Aynı zamanda, toprakta depolanan ve yeryüzüne çıkan suları da kullanarak gereksinimlerini karşılamışlardır. İnsanlar toprağın büyük yararları olmasına rağmen, hor kullanmaktan ve kirletmekten çekinmemişlerdir. Bilinçsizce ağaçlar kesilmiş, bitki örtüsünü yok edilmiş daha fazla ürün almak, yeni yerleşim yerleri kurmak ve endüstriyel üretim yapmak için doğa tahrip edilmiştir.

Kaybedildiğinde veya bozulduğunda insan ömrü süresinde tekrar kazanılamaz. Bilimsel olarak toprak oluşum faktörleri altında ana kayadan 1 cm kalınlığında bir toprak tabakasının oluşması için en az 300 ila 1000 yıl geçmesi gerekmektedir. Topraklar yenilenebilir varlıklar değildir, bu yüzden toprakların korunması gıda güvenliği ve sürdürülebilir gelecek için büyük önem taşımaktadır.

GAP alanında enerji, sosyal, sağlık ve tarımsal alanlarda olumlu yatırım ve geri kazanımlar olurken, diğer yandan da topraklar yeteneklerine göre kullanılmadığından verimlerini kaybetmektedir. Bölgede uygulanmaması sonucu tarım toprakları üzerinde yapılaşmalar ve yanlış kullanımlar hızla devam etmektedir. Kısaca önemli harcamaların yapıldığı GAP alanında özellikle tarımsal alanda özel tarım politikaları oluşturulmalı ve izlenmelidir.

Anahtar Kelimeler: GAP Projesi, Toprak, Sulama.

ABSTRACT

Soil is a very important source of life for man and all other living things. They use it as a resource to meet various needs such as land, welfare, nutrition and water supply. Soil has many vital, agricultural, industrial and environmental functions for humans. Soil is the source of life. None of the earthly possessions have the ability to live without land. The soil provides a good environment for the rebirth and growth of the living things. People have been making great livelihoods by cultivating crops and cultivating goods in every period. At the same time, they have met their needs by using the waters stored in the earth and released to the earth. Although people have great benefits of land, they are not afraid to contempt and pollute. Unconsciously the nature has been destroyed to cut more trees, destroy more planted products, build new settlements and make industrial production.

When lost or destroyed, human life can not be regained over the course of its life. Scientifically, soil formation factors require a minimum of 300 to 1000 years to form a 1 cm thick soil layer from the bedrock. Soils are not renewable assets, so land conservation is crucial for food safety and a sustainable future.

In the GAP area, there is positive investment and recovery in energy, social, health and agricultural areas, while the lands lose productivity because they are not used according to their capabilities. The consequences of not being applied in the region are rapid construction and misuse of agricultural land. Briefly, in the GAP region where significant expenditures are made, special agricultural policies should be established and monitored especially in agricultural areas.

Keywords: GAP Project, Soil, Irrigation.

GİRİŞ

Tarih boyunca insanlığın, toplumların ve ulusların yaşamında en önemli mülkiyet araçlarından biri olan toprak uğruna savaşlar yapılmış, nice canlar feda olmuştur. İnsanlar, aileler, topluluklar kendilerini güvencede hissetmek için toprağı yaşamlarının, bedenlerinin bir parçası olarak görmüşlerdir. Bu durum halen sürmekte, ülkeler toprak varlığı ve üretkenliği sayesinde ayakta durabilmektedir.

Bizleri doyuran, doğaya-canlılara ev sahipliği yapan, kucak açan toprağı saygı her toplumun sosyolojik, kültürel ve politik açıdan temel önceliklerinden olmalıdır. Ne var ki; erozyon ve benzeri doğal yitim süreçlerinin yanında, her şeyi rant ve kolay kazanç sayan politikalar nedeniyle topraklarımız bugün birçok sorunla karşı karşıyadır.

Günümüzde alansal ve kalite olarak kayıplara/bozunuma uğrayan toprağın önemi henüz daha fazla anlaşılmış değildir. Son zamanlarda dünyanın farklı alanlarında meydana gelen açlık ve göç sadece o ülkeyi değil gelişmiş ülkeleri de endişelendirmeye başlamıştır. İnsanları buldukları ortamlarda tutmak ve beslenmelerini orada sağlamak artık bir çok ülkenin ana politikaları arasında yer almaya başlamıştır. Ülke politikacıları, karar vericiler ve bilim insanları insan yaşamının temeli olan gıdayı sağlayan toprakların korunma ve doğru kullanımının zorunluluğuna inanmışlardır. Bu konuda son yıllarda toprak bozunumunun önlenmesi ve sürdürülebilirliğinin sağlanması için bütçeler ayrılmış ve uluslararası antlaşmalar imzalanmıştır.

DÜNYADA TOPRAK: Dünyanın yüzeyi % 29.1'i arazi, %70.9'u ise sularla kaplıdır. FAO verilerine göre dünya arazi varlığının % 33'ü tarım alanı olarak kullanılmaktadır. Yaklaşık 48.85 milyon km² olan tarım alanlarına ait bu % 33'lük oranın % 1'e yakını uzun ömürlü bitki alanı, % 9.27'si işlenen alan ve % 22.53'ü ise daimi çayır-mera alanıdır (Rehber E., 2015). İnsanoğlu yerleşik tarıma geçtikten sonra işlemeye uygun arazileri tarımsal üretim amacıyla kullanmıştır. Dünya nüfusu 2000 yılında 6 Milyar, 2011 yılında 7 Milyar iken, 2050 yılında 9 Milyar olması beklenmektedir. Bu artışın % 98'i gelişmekte olan ülkelere ve bu gün 840 Milyon kişi kronik yetersiz beslenme, açlık sorunuyla baş başa, 1.3 Milyar insan ise yoksulluk çekmektedir. Dünyada kişi başına ekilebilir alan 1960 yılında 4.5 dekar, 1998 yılında 2.5 dekar iken 2050 yılında 1.5 dekar olacağı tahmin ediliyor (Öztürkmen, 2015). Yani artan nüfusla beraber tarım arazilerinin artışı mümkün olmadığı için gelecek yıllarda açlık ve yoksulluk en büyük tehlike olarak karşımıza çıkacaktır.

FAO tahminlerine göre, dünya topraklarının % 30'u erozyon, toprağın bir yolla kaplanması, tuzlanma, organik maddesi ve yapısının bozulması, asitleşme, uygun olmayan kullanımlarla kirlenme vb. yollarla bozulmakta ve gerçek niteliğini kaybetmektedir. Yeni yaklaşımlar uygulanmadıkça 2050 yılında işlenen ve verimli arazi miktarının 1960'ların ancak dörtte biri kadar olacağı tahmin edilmektedir.

TÜRKİYE'DE TOPRAK: Tarım arazisi varlığı: 1983'de 28.05 Milyon ha iken, 2005'de 26.60 Milyon ha, 2010'da 24.39 Milyon ha ve 2013'de 23.80 Milyon ha gerilemiştir. Tarım arazilerindeki bu azalma, erozyon, yanlış kullanım, kirlenme gibi nedenlerle giderek artmaktadır. Ülkemizde kişi başına düşen tarım arazisi miktarı ise: 1985'de 5.4 dekar iken, 1995'de 4.5 dekar, 2005'de 3.7 dekar ve 2013'de 3.1 dekar olmuştur. Kişi başına düşen tarım arazisi miktarı 1985 – 2005 yılları arasındaki 20 yıllık dönemde % 31 azalmıştır.

Türkiye'de de tarım arazileri amaç dışı kullanımı yoluyla azalmaktadır. İlk tarım sayımını yapıldığı 1927 yılında toplam arazinin %70'i tarımsal amaçla kullanılırken, bu oran 2011 yılında % 51'e düşmüştür. 1927 yılında 46.3 milyon hektar olan çayır-mera alanının 2011'de 18.7 milyon hektara düşmesi en çarpıcı değişimdir (Rehber E., 2015). Arazilerin hızla yapılaşmaya açılması bunun temel nedenlerinden biridir. Türkiye'de toprak yapısının da çok verimli olduğu iddia edilemez. Kimyasal gübre kullanımı, hatalı toprak işleme, yanlış ve aşırı sulama vb. nedenlerle nitelikli topraklar hızla bozulmaktadır. Önemli faktörlerden birisi de

erozyondur. Her yıl tarım alanlarından 500 milyon ton, tüm ülke yüzeyinden yaklaşık Kıbrıs Adası büyüklüğünde (1.4 milyar ton) verimli üst toprak, erozyonla kaybedilmektedir.

GAP BÖLGESİNDE TOPRAK: GAP Bölgesi alan ve nüfus açısından ülkemizin yaklaşık % 10'luk bir bölümüne tekabül etmektedir. Bununla birlikte ülke genelinde ekonomik olarak sulanabilir toplam alanın % 20'sine sahiptir. Fırat ve Dicle nehirleri ile birlikte Türkiye'nin toplam su potansiyelinin % 28'ini oluşturmaktadır. Türkiye'nin güneydoğusundaki 9 ili kapsayan alan GAP Bölgesi olarak anılmakta ve 75.193 km²'lik yüzölçümü ile ülkenin % 9.7'sini oluşturmaktadır.

GAP Ülkemizin geleceği için çok önemli bir projedir. GAP bütün bileşenleri tamamlandığında; 1.82 Milyon hektar alan sulamaya açılacak, Yılda 27 milyar kWh elektrik üretimi gerçekleşecektir (GAP BKİ, 2009).

Ülkemizde son yıllarda dünyada olduğu gibi hızla çoğalan nüfusun gereksinimlerini karşılamak amacıyla artan yoğunlukta toprakların kullanımı artmıştır. Beslenme ihtiyacı ve tarımda yüksek kazanç beklentisi tarım alanlarında baskıyı arttırmıştır. Bu ürün artışı tarım alanlarında hatalı kullanım, kötü yönetim, çevresel baskıları arttırmış, bunun sonucunda ise köyden kente göç ve tarımda başarısızlığı ortaya koymuştur.

Hatalı ve yanlış kullanımlar sonunda en önemli doğal varlıklarımızdan birisi olan topraklarımız erozyon, sanayi ve yerleşim alanı olarak kullanılma, çoraklaşma ve kirlenme nedeniyle ya tamamen yok olmakta ya da eski üretkenliklerine kavuşmaları için uzun yıllar ve pahalı yatırımlar gerektirecek kadar verimsizleşmekte ve bozulmaktadır. Ülkemiz topraklarının sorunlar: önem sırasına göre erozyon, amaç dışı kullanım, kirlenme ve çoraklaşma etkenlerdir. Son yıllarda ülkemizde özellikle tarımsal potansiyeli yüksek ova topraklarımızda tarımsal üretimi kısıtlayan, topraklarımızın yok olmasına neden olan en önemli sorun, en az erozyon sorunu kadar önemli hale gelmiştir. Düzensiz sanayileşme yatırımı ve nüfus artışına bağlı kentleşme sonucu verimli tarım topraklarının amaç dışı kullanımınıdır.

Tarım topraklarının amacına, sınıfına ve potansiyellerine uygun kullanılmalarını engelleme, toprakların korunması ve iyileştirilmesi için çıkarılmış olan kanunlar, yönetmeliklerin uygulanmasında karşılaşılan sorunlar; tarım arazilerinde amaç dışı kullanım durumu ve sorunları, arazilerin kullanım planlarının yapılabirlik durumu ile tüm bu çalışmaları koordine edecek, denetleyecek, yürütecek resmi yapının yetersizliğinin birlikte değerlendirilmesi ile mümkün olacaktır.

Toprak her ne kadar tarımsal bir konu olarak düşünülse de insanlığın yaşamı için gereken gıda ve su, dışında arıtma, döngüler, yapı ve kullanım materyalleri ile insanlığın yaşam kalitesi için sanat hizmetlerinde yer alan doğal kaynaktır. Anılan konular fen ve sosyal bilimlerin başlıca çalışma konularıdır. Örneğin iklim değişikliğinde en önemli konu toprakların organik karbon içeriğinin arttırılmasının önceliği iyice ortaya çıkmıştır, besin döngülerinin toprak olmaksızın gerçekleşmesi neredeyse olanak dışıdır.

TOPRAK KULLANIMI VE POTANSİYELİ: Ülkemizdeki arazilerinin sadece % 6.4'lük kısmı derin-çok derin, düz ve düze yakın, tuzluk, alkalilik, yaşlık, taşlılık ve erozyon gibi sorunları olmayan iklim koşullarının izin verdiği her türlü bitkinin yetişmesine uygun I. sınıf arazilerden oluşmaktadır. Arazilerimizin % 8.7'lik kısmı tarımsal potansiyeli yüksek sadece birkaç olumsuz özeliği olan ve iklimin izin verdiği çoğu bitkinin yetişmesine uygun II. sınıf arazilerden oluşmaktadır. Söz konusu veriler ülkemiz arazi varlığının % 15.1'i yani toplam 11.8 milyon hektarını oluşturan I. ve II. sınıf arazilerin çok iyi bir şekilde amacına uygun kullanılması, korunması gerektiğini göstermektedir (Aksoy ve Ark., 2015).

Dolayısıyla çölleşme tehdidi altındaki ülkemiz, toprak kaynakları bakımından zengin bir ülke değildir. Anlaşıldığı gibi, toplam arazi varlığı içerisinde zaten çok düşük bir oranda bulunan nitelikli tarım arazileri, çok daha büyük miktarlardaki daha az nitelikli araziler içinde

alternatif alan bulunmadığı gibi yapay ve gerçeğe aykırı gerçeklerle tarım dışına çıkarılmıştır. Bu olumsuzluklar 2005 yılında Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu ortaya çıkmasını gerektirmiştir.

Topraklarımızın bilinçsizce kullanımının artması sonrası 3 Haziran 2005 tarihinde 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu oluşturulması toprak koruma ve planlanması açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmiştir (Anonim, 2011).

GAP projesi çerçevesinde ilk sulamaya açılan Harran Ovası'na olan ilgi ve artan nüfus baskısı ovadaki verimli tarım arazileri üzerinde konutlaşmada ciddi artışların olduğu dikkat çekmektedir. Şanlıurfa'da daha önce yürürlükte olan 3083 sayılı kanunla 5403 sayılı kanunun çakışması gerekçe gösterilerek uzun süre toprak kurulunun toplanmaması nedeniyle betonlaşmada artış gözlenmiştir. 2017 yılında Şanlıurfa'daki verimli arazilerin koruma ovası olarak ilan edilmesi ve toprak kurulunun toplanmaya başlanması olumlu adımlar olarak değerlendirilebilir.

Ülkemizdeki sulanabilir 8.5 Milyon hektar arazinin % 20'si ve toplam suyun % 28'i GAP alanında bulunmaktadır. GAP'taki bu alanın yaklaşık 1/3'ü Şanlıurfa'ya aittir. Aydoğdu ve Arkadaşları (2009) tarafından yapılan bir çalışmada Şanlıurfa İli Harran Ovası tarım alanlarında (kadastral veriler kullanılarak köy yerleşim alanları dışında) konut, sanayi ve petrol istasyonu olmak üzere 3 alanda amaç dışı kullanım olduğu görülmüştür. Toplamda konut anlamında 21 399 adet yapılaşmanın 15 695 dekar, sanayi olarak 130 adet fabrikanın 2 416 dekar ve petrol istasyonu olarak da 37 istasyonun 253 dekar tarım alanını işgal ettiği tespit edilmiştir. Toplam tarımsal amaç dışı yapılaşma 21 566 adet ve 18 364 dekar olduğu belirlenmiştir.

İnsanlar çok eski zamanlardan bugüne kadar toprakla iç içe yaşamışlardır. Daha rahat ve kolay bir yaşam sürdürebilmek için çevreyi sürekli değiştirmeye çalışmışlardır. Değiştirmek istedikleri çevrede en çok etkilenen unsurlardan biri de toprak olmuştur. Topraklar kısa süreli yararlar uğruna çoğunlukla kötü kullanılmış ve halen kullanılmaktadır. Bu olumsuz uygulamaları kısaca şöyle sıralayabiliriz:

- Doğanızın en önemli varlıklarından ormanlar kesilip, bitki örtüsü zarara uğratılınca çıplaklaşan topraklar, buldukları yerden başka yerlere sürüklenmiştir. Sellerin meydana gelmesine yol açılmıştır.
- Tarım ürünlerinin verimini artırabilmek için toprağa fazla miktarda verilen maddelerle toprağın yapısı zayıflatılmıştır. Bu durum, toprak ve su kirliliğine yol açmıştır.
- İnsanlar endüstriyel ürünler üretirken, ortaya çıkan zararlı atıklar ve zehirli maddeler toprağa bırakmışlar ve toprağın kirlenmesine neden olmuşlardır.
- Nüfusunun hızla artması sonucu insanlar için yeni yerleşim alanları gerekmiştir. Bu yerleşim alanları verimli toprakların üzerinde kurularak, bu araziler işgal edilmiştir.
- İnsanlar, tarımsal faaliyetlerinde usulüne uygun işlemler yapmamışlardır. Görüldüğü gibi insanlar toprağı her fırsatta hor kullanmışlardır. Ancak bunun zararlarını daha yeni fark edebilmişlerdir. Bu yüzden son yıllarda toprakları korumak amacıyla, kapsamlı çalışmalar yapılmaktadır. Örneğin yeni fidanlar dikerek ormanlar genişletilmeye ve toprak yerinde tutulmaya çalışılmaktadır. Tarım arazilerinin yanlış kullanılmasını engellemek için yasalar çıkarılmaktadır. Verimsizleşen toprakları ıslah etmek amacıyla önemli yatırımlar yapılmaktadır. Bütün bu çalışmalar giderek yaygınlaşmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER: Tarım arazilerinin kullanımını disipline edebilmek için, güncel detaylı toprak etüt ve haritaları hazırlanmalıdır.

Tarım dışı amaçlı alan kullanılmasına özen gösterilmeli, nitelikli tarım topraklarının korunması temel yaklaşım olmalıdır.

Ülkemizin verimli Ova topraklarının niteliklerinin belirlenmesi, üretim gücünün ve potansiyelinin belirlenmesi gereklidir. Son Bakanlar Kurulu gereği Büyük Ova Statüsü almış alanlar, güncel hayata geçirilmek kaydıyla korunmalıdır.

Çevre duyarlı bütüncül planlama benimsenmelidir. Çevre duyarlı planlama yaklaşımında; doğal kaynaklar ve doğa bozulmadan, yaşam kalitesinin artması, toplumun veya bireylerin gereksinimlerinin karşılanması öncelikli hedef olmalıdır.

Çevre üzerinde olumsuz etkisi olacak her türlü kimyasal ve organik girdilerin satışı ve kullanılması mutlaka ruhsata bağlanmalıdır.

Gübre ve tarım ilaçlarının kullanım standartları kontrol edilmeli, topraklar her türlü zehirleyici ve atık maddelerden korunmalıdır.

Toprak erozyonu önlenmelidir. Erozyonu önleyici her türlü çalışmaya önem verilmelidir.

Doğal bitki örtüsü bozulmamalı, pek çok bitki ve hayvan türünün yaşayabilmesi sağlanmalıdır.

Bitki ekim nöbeti uygulanmalı, ürün sıralamasında çok yıllık baklagil yem bitkilerine yer verilmelidir.

Toprak işleme, ekim, dikim, arazi eğimine dik doğrultuda yapılmalı, aşırı toprak işlemeden kaçınılmalıdır.

En önemlisi ise her geçen gün alansal olarak azalan tarım topraklarının daha da azalmaması için uygun tarım politikası ve yönetim stratejilerinin çizilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Aksoy E, Özsoy G, Bayramin İ, Çullu MA, Şenol S, 2015. 5403 Sayılı Toprak Koruma ve Arazi kullanım yasasının değerlendirilmesi. Türkiye Ziraat Mühendisliği VIII. Teknik Kongresi, 12-16 Ocak 2015. Bildiriler Kitabı, Cilt: 1, Sayfa: 102 - 117 Ankara.

Anonim, 2011. Bursa İli Tarım Arazilerinin Amaç İşı Kullanım Sorunları ve Çözümler. ZMO Bursa Şubesi, TMMOB Bursa İl Koordinasyon Kurulu Bursa 3.Kent Sempozyumu 29-30 Nisan, Bursa, Bildiri Kitabı pp.88-95.

Aydoğdu M., Tarini M., Akçar H. T., Aydemir A., 2009. Harran Ovası'nda Coğrafi Bilgi Sistemleri Ve Uzaktan Algılama İle Tarım Arazilerinde Amaç Dışı Kullanımının Tespiti, *TMMOB Coğrafi Bilgi İLGİ SİSTEMLERİ KONGRESİ, 02-06 Kasım 2009, İzmir.*

GAP Bölge Kalkınma İdaresi, 2009. [WWW.gap.gov.tr](http://www.gap.gov.tr).

Öztürkmen A.R., 2015. 5403 Sayılı "Toprak Koruyamama, Arazi Kullanamama Kanunu ve Şanlıurfa. TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Tarım ve Mühendislik Dergisi, ISSN-1300-0071, Sayfa: 36-42, ANKARA.

Rehber E., 2015. 2015 Toprak Yılı, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Tarım ve Mühendislik Dergisi, ISSN-1300-0071, Sayfa: 4-6, ANKARA.

TIBBİ ŞAPKALI MANTAR *HERICIUM AMERICANUM* GINSS' İN MİSEL VE TOHURLUK MİSEL ÜRETİMİ

MEDICAL MUSHROOM *HERICIUM AMERICANUM* GINSS' MYCELLIUM AND
SPAWN PRODUCTION

Prof. Dr. Sevda KIRBAĞ

Fırat Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet AKYÜZ

Bitlis Eren Üniversitesi

ÖZET

Halk arasında aslan yelesi veya dede sakalı olarak bilinen *Hericium americanum* özellikle uzak doğuda bir çok hastalığın tedavisinde alternatif olarak kullanılmaktadır. Ülkemizde son zamanlarda taze ve kurutulmuş olarak tüketilmektedir. Bu şapkali mantar türünün kültürü Dünya'da çok yapılmakta olup, ülkemizde üretimi ticari olarak çok az yapılmaktadır. Mantarların üretimlerinin yapılabilmesi için ana kültür ve tohumluk misel eldesi önemli bir aşamadır. *H. americanum* üretiminin en önemli aşaması olan tohumluk misel genellikle yurtdışı kaynaklardan sağlanmaktadır. Yurtdışı kökenli izolat ve kültürlerden elde edilen tohumların ithali ülkemiz şapkali mantar yetiştiricilerine ciddi bir ekonomik yük getirmektedir. Bu nedenle yerli tohumluk misel üretimi ekonomik olarak önemli bir katkı sağlayacaktır.

Bu çalışma, *H. americanum*'un misel ana kültürü ve tohumluk miseli elde etme sürelerini belirlemek için yapılmıştır. Ana kültürün çoğaltılmasında patates dekstroz agar (PDA), tohumluk misel üretiminde ise arpa taneleri kullanılmıştır. Patates dekstroz agar ve tohumluk misel (spawn) eldesi için için kullanılan arpa otoklavda steril edilmiştir. *H. americanum*'un miselleri patates dekstroz agar ortamında gelişmiştir. *H. americanum*'un saf miselleri petri kaplarındaki PDA ortamını ortalama olarak 30 günde sardığı gözlenmiştir. Arpa taneleri kullanılarak mantarın tohumluk miselleri (spawn) elde edilmiştir. Misellerin erlenlerdeki (250 ml'lik) arpa tanelerini ise ortalama 27 günde sardığı tespit edilmiştir.

Sonuçta *H. americanum* miseli kullanılarak ana kültür ve tohumluk misel üretimi gerçekleştirilmiştir. Mantarın tohumluk misel (spawn) üretiminin yapılmış olması ileride yapılacak kültür çalışmalarına materyal sağlanmıştır. Endustiriyel çapta üretim sağlanırsa ülkemiz tohumluk misel alımında dışa bağımlılıktan ve bazı firmaların tekelinde kurtulabilir. Tohumluk misel üretiminin artırılması ve mantar kültürü yapan üreticilere bu mantarı tanıttıp üretimlerinin teşvik edilmesi gerektiği kanısındayız.

Anahtar Kelimeler: *H. americanum*, Tıbbi mantarı, ana kültür, tohumluk misel

ABSTRACT

Popularly known as lionmane or grandfather's beard, *H. americanum* is used as an alternative in the treatment of many disease, especially in the far east. In our country recently consumed as fresh and dried. The culture of this mushroom species is very much done in the World and in production in our country rarely done commercially. Main culture and seed mycellium (spawn) production is a an important stage for the production mushrooms. The most important stage of *H. americanum* production, the spawn, is usually provided from overseas sources. Importation of spawn obtained from isolates and cultures originating from abroad orginin brings a serious economic burden to our country mushrooms growers. Therefore, domestic seed mycellium production will make an important economic contribution.

This study was carried out to determine the mycellium main culture and spawn times of *H. americanum*. Potato dextrose agar (PDA) was used for growing main culture and barley grains were used for spawn production. Potato dextrose agar and barley used for spqwn were sterlised in autoclave. Mycelia *H. americanum* growth in Patato dextrose agar medium. It was observed that *H. americanum* wrapped potato dextrose agar medium in petri dishes with pure mycellium on average in 30 days. Using barley grain, the spawn of mushrooms were obtained. It was determined that mycellium wrapped barley grains in erlenmayer (250ml) on average in 27 days.

Result, the main culture and seed mycelia (spawn) production were carried out using *H. americanum* mycellium. Mushrooms spawn has been made in future cultural studies have been provided material. If industrial scale production is provided, our countr can get rid of depence on foreign seeds monopoly of some companies. We believe that spawn production shoul be inceared and mushrooms producers shoul be introduced to this mushroom and their production shoul be encouraged.

Keywords: *H. americanum*, Medical mushroom, main culture, spawn

1. GİRİŞ

Yüzyıllardır şapkalı mantarlar farklı toplumlar tarafından, besinsel, tıbbi ve hallusinojenik amaçlarla kullanıldığı ve bazı uygarlıklar tarafından da doğa üstü güçlerle donatıldığına inanılmaktadır. Günümüzde ise bazı şapkalı mantar türlerinin, besleyici ve tedavi edici özelliklerinden ziyade, aroma ve tat özelliklerinden dolayı tercih edildikleri ve içerdikleri pek çok bioaktif bileşenler sayesinde sağlığa yararlı bir besin olarak tercih edildiği görülmektedir (Diez ve Alvarez 2001; Sanmee ve ark., 2003; Wasser, 2010; Chang ve Wasser, 2012; Lin ve ark., 2013; Kalac, 2016).

Hericium türleri, Basidiomycetes sınıfında, Hericiaceae'de yer alan, yenilebilir mantar türleridir. Çin ve Japonya'da gıda olarak tüketiminin yanı sıra ilaç olarak yaygın şekilde kullanılmaktadırlar (Atilla ve Tüzel, 2016). Doğada, şapka 5-30 cm büyüklüğündedir, sap kısmı ise gelişmemiştir (Chang ve Miles, 2004). *Hericium* cinsine ait bütün türlerin başları bir buz saçağı yığını şeklindedir (Arora, 1986). Beyaz lastiksi bir merkezden çıkan püsküller ile

kolayca tanınabilir. Etli kısmın rengi beyazdan kirli beyaza değişir, yarı şeffaf ve lastiksi bir görünüşü bulunmaktadır (Kuo, 2003). Halk arasında aslan yelesi veya dede sakalı olarak bilinen *Hericium* türleri; ülser, iltihap ve tümörler üzerinde tedavi edici rol oynadığı, sinir hücrelerinin yenilenmesi, ömrün uzatılması, antikanser, Alzheimer hastalığı tedavisinde kullanılmaktadır (Khan ve ark., 2013; Thongbai ve ark., 2015).

Bu çalışmada *H. americanum*'un ana misel ile tohumluk misel eldesi ve sürelerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Hericium americanum Ginns miseli Kırşehir Ahievran Üniversitesi Ziraat Fakültesinden sağlanarak deneysel çalışmalarda kullanılmıştır. *H. americanum* kültürünün çoğaltılması, tohumluk misel (spawn) üretimi Chang ve Hayes (1978)'e göre yapılmıştır.

2.1. ANA KÜLTÜRÜN ÇOĞALTILMASI

Patates dekstroz agar (PDA) hazırlanarak, steril cam petrilere yaklaşık 25 ml dökülmüştür. Aşılama işlemi; petri kaplarında bulunan ana kültürün kapakları açılarak, steril bir bistüri ile kare şeklinde yaklaşık 0.5 cm² büyüklüğünde kesilerek, bir parça agarlı besiyerinin miselle birlikte PDA bulunan petri kabının ortasına bırakılması şeklinde yapılmıştır. Petrilerin kapağı kapatılmış ve kenarları parafillenenerek gerekli bilgiler yazılmıştır. Buradan elde edilen miseller, tohumluk misel (spawn) eldesinde aşı materyali olarak kullanılmıştır.

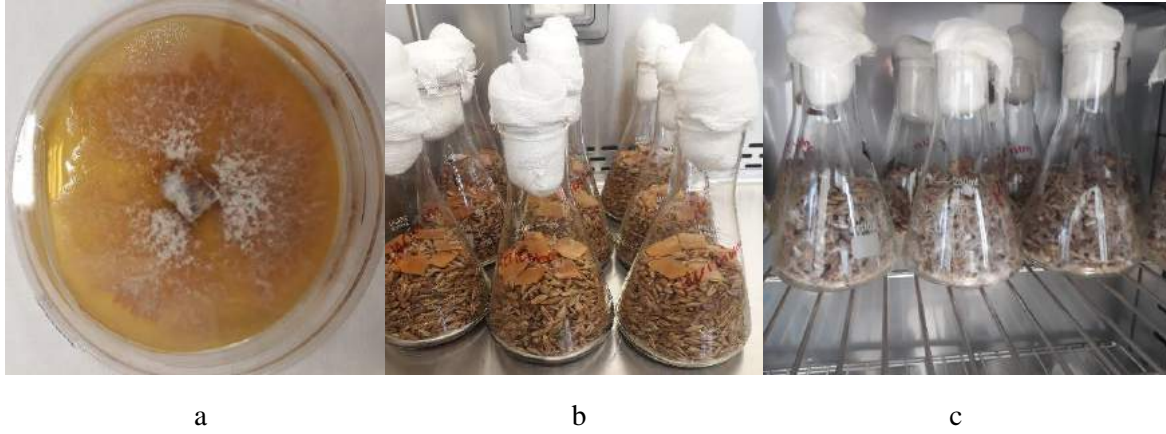
2.2. TOHURLUK MİSEL (SPAWN) ELDESİ

Çeşme suyunda 1 kg arpa tanesi 40 dk süreyle kaynatılmış, yapışkanlığının giderilmesi için çeşme suyu altında yıkanmış ve suyun süzülmesi için 1-2 saat bekletilmiştir. Süzülen taneler, kurutma kağıtları üzerine 2-3 cm kalınlıkta serilerek oda sıcaklığında 6-8 saat süreyle bekletilmiş ve yaklaşık % 55 oranında nem içermesi sağlanmıştır. 1 kg'lık buğday tanelerine, ortam pH'ını 5.5-6.5 arasında tutmak için 2 g kireç, tanelerin birbirine yapışmasını önlemek için 8 g alçı eklenmiştir (Chang ve Hayes 1978). Daha sonra; 250 ml'lik erlenlerin her birine yaklaşık 150 g haşlanmış arpa taneleri doldurularak erlen hacminin 1/3'ünün misellerin hava alması için boş bırakılmıştır. Erlenlerin ağzı pamukla iyice kapatılarak otoklavda steril edilmiştir. Petri kaplarında çoğaltılan miseller, besiyeriyle birlikte steril bir bistüri yardımıyla yaklaşık 0.5 cm² büyüklüğünde parçalara bölünerek, aşılama kabini içerisinde soğumaya bırakılan erlenlerin her birine, ana kültürden 2 parça agarlı besiyeri ile birlikte misel aşılanmıştır. 25±1°C de sabit sıcaklıkta inkübasyona, bırakılan erlenler 5-10 günün sonunda, elle sallanarak taneler üzerinde gelişmeye başlayan misellerin her tarafa homojen dağılması sağlanmıştır. Mantar misellerinin erlenlerdeki taneleri sardıktan sonra kompost ortamında "tohumluk misel (spawn)" olarak kullanılmıştır.

3. SONUÇLAR VE TARTIŞMA

H. americanum'un miselleri patates dektroz agar ortamında geliştiği gözlenmiştir (Şekil 1a). Aynı şekilde arpa taneleri kullanılarak tohumluk (spawn) miselleri elde edilmiştir (Şekil 1b-c). Petri kaplarındaki (9 mm çapındaki) patates dektroz agar ortamını ortalama 30 günde sardıği saptanmıştır (Şekil 1a). *Hericium* türlerinin misel gelişimlerinin ve sürelerinin farklı faktörlere bağlı olduğu belirtilmektedir. Miselyum büyümesi için optimal sıcaklığın 25 ° C olduğu tespit edilmiştir (Imtiaj ve diğ. 2008).

Bu çalışmada sadece besiyortamı kullanıldığı için misel elde etmesi uzun süre almış olabilir. Katkı maddesi, gelişim şartları veya fiziksel faktörler uygulanırsa bu süre kısaltılabilir. Miselyum gelişimi ideal olan sıcaklıkta gözlemlenmiştir.



Şekil 1. *H. americanum*'un misel ve tohumluk misel üretimi (a: saf misel, b: tohumluk misel hazırlama, c: tohumluk (spawn) misel)

Misellerin arpa tanelerini (250 ml'lik erlenlerde) ortalama 27 günde sardıği gözlenmiştir (Şekil 1c). Tohumluk misel eldesi için genellikle arpa, buğday, yulaf, pirinç, mısır, darı vs. taneleri kullanılmaktadır. Danelerin yapısı, büyüklüğü ve kimyasal içeriği farklı olduğu için sarım sürlerinin de farklı olabileceği belirtilmiştir (Kumar 2015).

Bu çalışmada misellerin arpa tanelerini sarma süresi tespit edildiği için ileride yapılacak bu konudaki çalışmalara katkı sağlayacaktır. Misel ve tohumluk misel eldesi farklı besiyeri ve hububat tanelerinde denenerek en kısa sürede üretimleri sağlanabilir.

KAYNAKLAR

Arora, D. (1986). *Mushrooms Demystified*. Ten Speed Press, BHEey, Calif.

Atila, F., Tüzel, Y (2016). *Hericium* İzolatlarının Verim ve Şapka Özellikleri Üzerine Sıcaklığın Etkisi. Bahçe özel sayı VII.Ulusal Bahçe bitkileri Kongresi bildiriler Kitabı.

- Chang S. T., Hayes, W.A. (1978). The Biology and Cultivation of Edible Mushrooms st Edition. Academic Press, 842 p. eBook ISBN: 9781483271149.
- Chang ST, Wasser SP (2012). The role of culinary-medicinal mushrooms on human welfare with a pyramid model for human health. *Int J Med Mushrooms* 14(2):95-134.
- Chang, H.Y., Roh., M.G., (1999). Physiological characteristics of *Hericium erinaceus* in sawdust media. *Korean Journal of Mycology*, 27: 252- 255.
- Chang, S.H., Miles, P.G., (2004). *Mushrooms Cultivation, Nutritional Value, Medicinal Effect and Environmental Impact*. 385s.
- Diez, V.A., Alvarez, A. (2001). Compositional and nutritional studies on two wild edible mushrooms from Northwest Spain'', *Food. Chem.*, 75: 417-422.
- Ginns (1984). *Hericium coralloides* N. Amer. auct. (= *H. americanum* sp.nov.) and the European *H. alpestre* and *H. coralloides*. *Mycotaxon*. 20 (1): 39–43.
- Intiaj A, Jayasinghe C, Lee GW, Shim MJ, Rho HS, Lee HS, et al. (2008). Vegetative growth of four strains of *Hericium erinaceus* collected from different habitats. *Mycobiology*.36(2):88–92.
- Kalač P. *Edible mushrooms: chemical composition and nutritional value*. Academic Press, 2016.
- Khan, M. A., Tania, M., Liu, R., & Rahman, M. M. (2013). *Hericium erinaceus*: an edible mushroom with medicinal values. *Journal of Complementary and Integrative Medicine*, 10(1), 253-258.
- Kumar S (2015). Evaluation Of Substrates For Quality Spawn Production Of Mushrooms. Agriculture Plant Patology, Division of Plant Pathology Sher-e-Kashmir University of Agricultural Sciences and Technology of Jammu Main Campus, Chatha, Jammu
- Kuo, M., 2003. Web., http://www.mushroomexpert.com/hericium_erinaceus.html.
- Lin SY, Chen YK, Yu HT, Barseghyan GS, Asatiani MD, Wasser SP, Mau JL (2013). Comparative study of contents of several bioactive components in fruiting bodies and mycelia of culinary medicinal mushrooms. *Int J Med Mushrooms*. 15(3):315-23.
- Sanmee, R., Dell, B., Lumyong, P., Izumori, K., Lumyong, S., (2003). Nutritive value of popular wild edible mushrooms from Northern Thailand. *Food Chem.*, 82: 527-532..
- Thongbai, B., Rapior, S., Hyde, K. D., Wittstein, K., & Stadler, M. (2015). *Hericium erinaceus*, an amazing medicinal mushroom. *Mycological Progress*, 14-91.
- Wasser SP (2010). Medicinal mushroom science: history, current status, future trends, and unsolved problems. *Int J Med Mushrooms*. 12(1):1-16.

SIÇANLARDA TİMOKİNON'UN EŞZAMANLI TEDAVİSİ İLE OLANZAPİN'E BAĞLI BEYİN HASARI VE METABOLİK YAN ETKİLERİ

OLANZAPINE-INDUCED BRAIN DAMAGE AND METABOLIC SIDE EFFECTS BY CONCOMITANT TREATMENT OF THYMOQUINONE IN RATS

Dr. Öğr. Üyesi Sedat BİLGİÇ

Adıyaman Üniversitesi

ÖZET

Olanzapin (OLZ), şizofreni ve bipolar bozukluk semptomlarını tedavi etmek için en çok reçete edilen antipsikotik ilaçlardan biridir, ancak sıklıkla olumsuz etkilerle ilişkilendirilmektedir. Bu çalışmanın amacı beyinde nöroprotektif etkisi olduğu bilinen ve bir antioksidan olan tiyokinon'un (TQ), beyinde OLZ'in olumsuz etkilerine karşı olası koruyucu etkilerini araştırmaktır. TQ'nun yüksek biyolojik aktivitesi ve düşük sistemik toksisitesi, konvansiyonel terapötik bileşiklere umut verici bir alternatif haline getirmektedir.

35 dişi Sprague Dawley sıçanına deneysel prosedürler uygulandı. Sıçanlar rastgele beş gruba ayrıldı: grup 1, kontrol; grup 2, OLZ; grup 3, TQ1; grup 4, TQ2; grup 5, TQ3. Sıçanlara, OLZ (birinci hafta için günde bir kez 4 mg/kg, ikinci hafta için günde bir kez 8 mg/kg, po) ve TQ (günde bir kez, 25, 50, 100 mg/kg, p.o.) 14 gün boyunca uygulandı. Tedavinin 15. gününde, kan ve beyin dokuları analiz için çıkarıldı.

Sonuçlar, TQ tedavisinin OLZ tarafından indüklenen ağırlık artışını azalttığını göstermiştir. TQ; total antioksidan kapasitesi (TAS), ve yüksek dansiteli lipoprotein kolesterol (HDL) seviyelerini arttırdı. Glukoz, kolesterol (CH), trigliserit (TG), düşük dansiteli lipoprotein kolesterol (LDL), oksidatif stres indeksi (OSI) ve total oksidan kapasitesi (TOS) düzeylerini ise anlamlı olarak azalttı ($p < 0.05$).

Bu çalışma, TQ ile yapılan tedavinin beyin dokusunu OLZ'in yan etkilerine karşı koruyabileceğini ortaya koymaktadır. TQ, terapötik etkinliği arttırmak için etkili bir terapi süreci olabilir. Sonuç olarak, bu çalışma TQ'nun, OLZ'in neden olduğu oksidatif stresi azalttığına dair ilk kanıtı oluşturmaktadır. Böylece TQ; nöronal hasar gibi serbest radikal bazlı hasarları azaltabilir. TQ'nun OLZ'nin neden olduğu beyin hasarı üzerinde doğrudan bir nöroprotektif etkisi olup olmadığını netleştirmek için ileri çalışmalara da ihtiyaç vardır.

Anahtar Kelimeler: Olanzapin, Timokinon, Oksidatif Stres, Beyin Hasarı, Sıçan

ABSTRACT

Olanzapine (OLZ) is one of the most widely prescribed antipsychotic drugs to treat the symptoms of schizophrenia and bipolar disorder but it is often associated with adverse-effects. The aim of this study was to investigate the possible protective effect of thymoquinone (TQ), an antioxidant, which is known to have neuroprotective effects, against the adverse-effects of

OLZ in the brain. The high biological activity and low systemic toxicity of TQ make it a promising alternative to conventional therapeutic compounds.

Experimental procedures were performed on 35 female Sprague Dawley rats. Rats were randomly divided into five groups as: group 1, control; group 2, OLZ; group 3, TQ1; group 4, TQ2; group 5, TQ3. Rats were treated with OLZ (4 mg/kg, once a day for the first week, 8 mg/kg once a day for the second week, p.o.) and TQ (25, 50, 100 mg/kg, once daily, p.o.) for 14 days. On treatment day 15, blood and brain tissues were removed for analysis.

The results showed that TQ treatment reduced weight gain induced by OLZ. TQ increased total antioxidant status (TAS), high-density lipoprotein cholesterol (HDL) and decreased glucose, cholesterol (CH), triglyceride (TG), low density lipoprotein cholesterol (LDL), oxidative stress index (OSI), and total oxidant status (TOS) levels significantly ($p < 0.05$).

This study revealed that treatment with TQ might protect brain tissue against the side-effects of OLZ. TQ could be an effective course of therapy to enhance therapeutic efficacy. In conclusion, the present report represents the first evidence that TQ reduces oxidative stress caused by OLZ, so that, it may reduce free radical based damages, such as neuronal damage. Further studies are needed to clarify if TQ has a direct neuroprotective effect on brain damage caused by OLZ.

Key Words: Olanzapine, Thymoquinone, Oxidative Stress, Brain Damage, Rat

1. INTRODUCTION

OLZ is a commonly prescribed atypical antipsychotic for the treatment of schizophrenia and bipolar disorder (1). However, it has been reported that OLZ induces neurotoxicity through oxidative stress, mitochondrial depolarization and damage in human neuronal cell line and also in vivo mouse brain (2). According to several meta-analyses, still milder neuromotor side effects being observed with OLZ in patients with schizophrenia (3).

Medicinal plants, including TQ, can be useful in the development of drugs nowadays, and have various pharmacological effects (4). TQ has various pharmacological effects such as antihypertensive, anticancer, anti-inflammatory, neuroprotective and analgesic properties (5). TQ is also reported to possess strong antioxidant properties. The high biological activity and low systemic toxicity of TQ make it a promising alternative to conventional therapeutic drugs. The fact that OLZ exposure induces an excessive increase of metabolic alterations suggests that TQ could be used as an alternative therapy.

We investigated the efficacy of TQ for preventing or treating OLZ induced brain damage and increasing brain function in rats by evaluating biochemical changes in brain function.

2. MATERIALS AND METHODS

2.1. EXPERIMENTAL DESIGN

In our study, thirty five female Sprague Dawley rats were divided into five groups as follows: group 1, control; group 2, OLZ; group 3, TQ1; group 4, TQ2; group 5, TQ3. The control group was given physiological saline solution by gavage once a day. 4 mg/kg once a day for the first week, 8 mg/kg once a day for the second week of OLZ was given to all groups, except control. 25 mg/kg body weight/day TQ was given to TQ1 group. 50 mg/kg body weight/day TQ was given to TQ2 group. 100 mg/kg body weight/day TQ was given to TQ3 group. The dose and duration of TQ was selected according to results from previous study (6). All compounds were suspended in physiological saline solution and administered by gavage once a day. Body weight was recorded at the beginning of the study and at the end of the study. The treatment course lasted 2 weeks for all groups. At the end of the 2nd week of treatment period, the animals were euthanized by exsanguination through cardiac puncture under diethyl ether anesthesia. The

entire brain was excised and stored at -80 °C for subsequent biochemical analysis. Blood samples were immediately collected from the retro-orbital venous plexus in a tube free from any anticoagulant agent for separation of serum samples for biochemical analysis.

STATISTICAL ANALYSES

SPSS software, version 20.0, was used for statistical analysis. Data are means \pm SEM. The normality for the variables in the groups was determined by the Shapiro-Wilk test. The comparison of the mean weight of all groups were evaluated with the paired-samples T-test before and after the treatment. The one-way analysis of the variance (ANOVA) followed by the LSD post hoc test were used for the comparison of the biochemical parameters. The inter-group differences were evaluated either by the Kruskal-Wallis test or the Mann-Whitney *U* test. The significance was considered at the $p < 0.05$ level.

3. RESULTS

3.1. EFFECTS OF OLZ AND TQ ON WEIGHT GAIN/LOSS

Total body weight was measured at the beginning and at the end of the experiment. In relation to body weight, a significant increase was observed between the initial and final weight for the control group. On the other hand, OLZ and TQ1 groups showed a significant increase when comparing the initial with the final weight ($p < 0.05$). The final body weight for the OLZ group was higher than for the TQ1 group. The mean body weights of all groups are shown in Table 1.

3.2. EFFECTS OF OLZ AND TQ ON BIOCHEMICAL PARAMETERS

We measured the levels of the biochemical, and oxidative stress parameters in the serum, and results are shown in Table 2. The glucose, LDL, TG, and CH levels significantly increased in the OLZ group as well as decreased in HDL compared to the control, TQ1 groups ($p < 0.01$). In addition, glucose, TG and CH levels significantly decreased in the TQ1 group compared to the control, OLZ, T3 groups ($p \leq 0.05$) (Table 2).

The ameliorative effects of the TQ treatment against the OLZ administration significantly increased the TAS level and decreased the TOS, OSI levels ($p < 0.05$). The TAS level significantly decreased in the OLZ group compared to the control, TQ1, and TQ2 groups ($p < 0.05$). The TOS level was significantly higher in the OLZ group when compared to the control, the TQ1, TQ2, and TQ3 groups ($p < 0.05$). The TQ1 group had a significantly lower TOS level when compared to the control, OLZ, and TQ3 groups ($p < 0.05$). The OSI level was significantly higher in the OLZ group when compared to the control, TQ1, TQ2 groups ($p < 0.01$) (Table 2).

Table 1. Body weight (g) of the study population during treatment.

Groups	Weight (mean \pm SEM)		p value
	Initial	Final	
Control	238.29 \pm 7.54	252.86 \pm 7.47	0.000
OLZ	234.57 \pm 7.28	248.00 \pm 5.86	0.005
TQ1	225.29 \pm 4.16	233.71 \pm 3.69	0.005
TQ2	232.40 \pm 3.56	226.80 \pm 5.26	0.071
TQ3	244.80 \pm 9.89	246.80 \pm 9.42	0.537

Changes in the body weight of experimental rats. Values are expressed as mean \pm SEM of seven animals. The groups were compared with the paired-samples T-test at initial and final of the treatment. $p \leq 0.05$. Abbreviations: OLZ, olanzapine; TQ, thymoquinone; TQ1, OLZ + 25 mg/kg TQ; TQ2, OLZ + 50 mg/kg TQ; TQ3, OLZ + 100 mg/kg TQ. 4 mg/kg once a day for the first week, 8 mg/kg once a day for the second week of OLZ was given to all groups, except control group.

Table 2. Comparison of serum biochemical, and serum oxidative stress parameters among the study population.

	STUDY GROUPS				
	Control	OLZ	TQ1	TQ2	TQ3
<i>Biochemical Parameters (Mean ± SEM)</i>					
Glucose (mg/dL)	125.71 ± 5.22 ^b	134.43 ± 4.96 ^{a,c}	120.57 ± 5.28 ^{a,b,e}	128.57 ± 3.45	126.43 ± 2.21 ^c
CH (mg/dL)	50.14 ± 3.54 ^b	53.29 ± 3.35 ^{a,c}	43.43 ± 3.03 ^{a,b,e}	40.57 ± 3.08	44.86 ± 2.61 ^c
TG (mg/dL)	72.71 ± 11.39 ^b	79.43 ± 11.11 ^{a,c}	56.29 ± 11.54 ^{a,b,e}	50.86 ± 3.69	58.71 ± 9.17 ^c
HDL (mg/dL)	21.29 ± 1.36 ^b	18.71 ± 1.34 ^{a,c}	21.00 ± 1.09 ^b	27.71 ± 0.92	28.14 ± 0.63
LDL (mg/dL)	14.29 ± 2.41 ^b	20.71 ± 2.20 ^{a,c}	14.14 ± 1.75 ^b	12.71 ± 2.46	13.14 ± 2.65
<i>Total Oxydant/Antioxydant (Mean ± SEM)</i>					
TAS (mmol/L)	1.60 ± 0.26 ^b	0.90 ± 0.16 ^{a,c,d}	2.00 ± 0.31 ^{b,e}	1.81 ± 0.15 ^{b,e}	0.95 ± 0.27
TOS (µmol/L)	9.31 ± 0.55 ^b	14.90 ± 0.99 ^{a,c,d,e}	6.45 ± 0.75 ^{a,b,e}	8.77 ± 0.53 ^b	7.14 ± 0.96 ^b
OSI (AU)	0.06 ± 1.41 ^b	0.20 ± 3.54 ^{a,c,d}	0.05 ± 0.86 ^b	0.05 ± 0.68 ^b	0.10 ± 2.20

Each group represents the mean ± SEM of seven rats. . a: Significant from control; b: Significant from OLZ; c: Significant from TQ1; d: Significant from TQ2; e: Significant from TQ3 ($p \leq 0.05$). Abbreviations: OLZ, olanzapine; TQ, thymoquinone; TQ1, OLZ + 25 mg/kg TQ; TQ2, OLZ + 50 mg/kg TQ; TQ3, OLZ + 100 mg/kg TQ. 4 mg/kg once a day for the first week, 8 mg/kg once a day for the second week of OLZ was given to all groups, except control group. $p < 0.05$. AU: Arbitrary Units.

1. DISCUSSION

In the present study initial and final body weight of experimental animals were measured. Hence TQ, a dietary supplement, significantly prevents OLZ-induced weight gain, which might suggest a potential effectiveness on human subjects. Therefore, TQ is a safe compound for co-administration with OLZ for mitigating antipsychotic-induced weight gain/obesity without influencing their therapeutic action (7).

In our study, TQ prevented the increase in fasting plasma glucose, impaired glucose tolerance and alteration in insulin sensitivity. Accordingly, the antihyperglycemic effect of TQ has been reported earlier in streptozotocin–nicotinamide-induced diabetic rats (8). We demonstrated that TQ prevented the increase in TG, total CH and LDL as well as decreased in HDL caused by OLZ consumption. The effect of TQ on serum lipids has been reported earlier in experimental conditions (9). This finding is probably a consequence of feeding behavior and the decrease in body weight.

Oxidative stress is one of the key mechanisms responsible for brain damage and disease progression. In the present study, we have observed that TQ could protect brain from OLZ-induced brain damage. We found that serum TAS levels increased and TOS/OSI levels prominently decreased with TQ treatment as in the previous studies (10). The beneficial effects of TQ obtained in the current work, are very likely due to its strong antioxidant properties, and may be associated with its constituent compounds (11). This implies that the TQ presented a neuroprotective activity probably due to its antioxidant capacity.

4. REFERENCES

1. Kantrowitz, J.T., Citrome, L. (2008), "Olanzapine: review of safety 2008," *Expert Opin Drug Saf* 7: 761–9.
2. Vucicevic, L., Misirkic-Marjanovic, M., Paunovic, V., et al. (2014), "Autophagy inhibition uncovers the neurotoxic action of the antipsychotic drug olanzapine," *Autophagy* 10: 2362–78.
3. Leucht, S., Cipriani, A., Spineli, L., et al. (2013), "Comparative efficacy and tolerability of 15 antipsychotic drugs in schizophrenia: a multiple-treatments meta-analysis," *Lancet* 382: 951–962.
4. Bent, S. (2008), "Herbal medicine in the United States: review of efficacy, safety, and regulation: grand rounds at University of California, San Francisco Medical Center," *J Gen Intern Med* 23: 854-9.
5. Abdulhakeem Al-Maje, A., Fadhel Al-Omar, A., Mahmoud Nagi, N. (2006), "Neuroprotective effects of thymoquinone against transient forebrain ischemia in the rat hippocampus," *European Journal of Pharmacology* 543(1-3): 40-7.
6. Prabhakar, P., Reeta, K.H., Maulik, S.K., Dinda, A.K., Gupta, Y.K. (2015), "Protective effect of thymoquinone against high-fructose diet-induced metabolic syndrome in rats," *Eur J Nutr* 54(7): 1117-27.
7. Cooper, G.D., Pickavance, L.C., Wilding, J.P., Harrold, J.A., Halford, J.C., Goudie, A.J. (2007), "Effects of olanzapine in male rats: enhanced adiposity in the absence of hyperphagia, weight gain or metabolic abnormalities," *J Psychopharmacol* 21(4): 405-13.
8. Pari, L., Sankaranarayanan, C. (2009), "Beneficial effects of thymoquinone on hepatic key enzymes in streptozotocin-nicotinamide induced diabetic rats," *Life Sci* 85(23–26): 830-34.
9. Prabhakar, P., Reeta, K.H., Maulik, S.K., Dinda, A.K., Gupta, Y.K. (2015), "Protective effect of thymoquinone against high-fructose diet-induced metabolic syndrome in rats," *Eur J Nutr* 54(7): 1117-27.
10. Aydin, M.S., Kocarlan, A., Kocarlan, S. et al. (2015), "Thymoquinone protects end organs from abdominal aorta ischemia/reperfusion injury in a rat model," *Rev Bras Cir Cardiovasc* 30(1): 77-83.
11. Mansour, M.A., Nagi, M.N., El-Khatib, A.S., Al-Bekairi, A.M. (2002), "Effects of thymoquinone on antioxidant enzyme activities, lipid peroxidation and DT-diaphorase in different tissues of mice: a possible mechanism of action," *Cell Biochem Funct* 20: 143-51.

**SARIKANTARON (*Hypericum perforatum*) BİTKİSİNİN BİYOJEOKİMYASAL
ÖZELLİKLERİNİN ARAŞTIRILMASI**

INVESTIGATION OF BIOGEOCHEMICAL PROPERTIES OF TUTRIX (*Verbascum
speciosum*)

Doç. Dr. Alaaddin VURAL

Gümüşhane Üniversitesi

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Gümüşhane il sınırları içinde yeralan Demirören Köyü yakın çevresinde gelişmiş hidrotermal alterasyon sahası üzerinde gelişmiş topraklarda yetişmiş olan sarı kantaron (*Verbascum speciosum*) bitkisinin biyojeokimyasal özelliklerinin araştırılmasıdır. Bitkilerin topraktan element alma kapasiteleri yetiştikleri toprakla ilişkilidir. Dolayısıyla bitkinin element biriktirme kapasitesinde, bitkinin yetiştiği ortamın jeolojik, jeokimyasal özellikleri de büyük önem taşımaktadır. Yapılan bu çalışma ile bitkinin biyojeokimyasal özelliklerinin yanısıra bitkinin yetiştiği jeolojik ortamın element içeriği de tespit edilmiştir. Hidrotermal alterasyon gelişimin gözlemlendiği Demiören sahası, özellikle hidrotermal/epitermal değerli ve baz metal cevherleşmeleri (altın, gümüş, bakır, kurşun, çinko) için karakteristik bir alterasyon sahasıdır. Bahse konu alterasyon sahasında sarı kantaron bitkisi yaygın bir gelişim göstermektedir. Önemli bir metalojenik bölge olan Doğu Karadeniz Bölgesi'nde bir çok yerde de bitkinin yaygın olarak yetiştiği bilinmektedir. Bitkinin yaygın olarak yetiştiği dikkate alındığında, cevherleşme için ümit verici bir sahada yetişen bu bitkinin biyojeokimyasal özelliklerinin araştırılmasının maden arama ve çevre jeokimyası çalışmalarına vereceği katkının önemi dikkate alınarak bu çalışma gerçekleştirilmiştir.

Bu kapsamda sahadan 50 adet sarı kantaron bitkisi toplanmıştır. Bitki örnekleri; kök, gövde ve çiçek olarak parçalara ayrılmıştır. Bölümlere ayrılmış örnekler Gümüşhane Üniversitesi, Jeoloji Mühendisliği Jeokimya laboratuvarında analiz için hazırlanmış ve ana-iz ve bazı nadir toprak element analizleri için Kanada'da akredite bir laboratuvara gönderilerek ICP-AES ve ICP-MS ile analiz ettirilmiştir. Elde edilen analiz sonuçları, tanımlayıcı istatistik parametreleri, normalite testleri gibi değişik istatistiksel metotlarla irdelenmişlerdir.

Sarı kantaron bitkisinin kök, gövde ve çiçeklerinin element içeriklerine ait tanımlayıcı istatistik parametreleri hesap edilmiş, Kolmogrov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testleri ile normallik testleri gerçekleştirilmiştir. Bitkide element içeriklerinin dağılım aralığı ise oluşturulan kutu diyagramları ile irdelenmiştir. İstatistiksel veriler birlikte değerlendirildiğinde; sarı kantaron bitkisinin köklerinde Cu, Mn, Ca, P, Ba, Ti, B, Al, nispeten Na, K, Hg elementlerinin normal dağılım karakteri gösterdiği tespit edilmiştir. Bitki çiçeklerinde Mo, Cu, Zn, Co, Mn, Fe, As, Ca, P, Cr, Mg, B, Al, K, S, Hg, Se elementlerinin normal dağılım gösterdikleri tespit edilmiştir. Bitki gövdelerindeki element içerikleri irdelendiğinde; Cr, Ba, B, Cu, Pb, Zn, Fe, As, Au, Sr, Sb, Ca, P, Mg, K, S elementlerinin normal dağılım gösterdikleri tespit edilmiştir. Bu veriler de dikkate alınarak sarı kantaron bitkisindeki elementler için ortalama değer hesaplaması, normal dağılım gösteren elementler için aritmetik ortalama değerleri, aşırı uç değerler içeren normal dağılım göstermeyen elementler için harmonik ortalama değerleri, aşırı uç değerlerin olmadığı normal dağılım göstermeyen elementler için ise geometrik ortalama değerleri dikkate hesaplanmıştır. Bitkinin bölümleri dikkate alındığında; elementlerin çoğunlukla köklerde yüksek konsantrasyonlara ulaştığı tespit edilmiştir. Elementler bazında değerlendirildiğinde; Mo, Pb, Ag, Ni, Fe, As, Th, V, Cr, Ba, Ti, Al, Sc, Tl, H, Ga daha çok kantaron köklerinde zenginleşirken, Cu, Zn, Co, Mn, U, Au, Cd, P, La, Mg, K, Sc, S, Se elementlerinin kantaron

çiçeklerinde daha yüksek değerlere gözlendiği, Sr, Sb, Ca ve B elementlerinin ise sarı kantaron gövdesinde yüksek değerlerde olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sarı kantaron (*Hypericum perforatum*); Jeokimya, Biyojeokimya, Maden Arama, Gümüşhane.

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate the biogeochemical properties of tutrix (*Verbasicum speciosum*) plant grown in developed soils on the hydrothermal alteration area in the vicinity of Demirören Village in Gümüşhane province. The capacity of plants to take elements from the soil is related to the soil they grow. Therefore, the geological and geochemical properties of the environment in which the plant grows are of great importance in the element accumulation capacity of the plant. In this study, besides the biogeochemical properties of the plant, the element content of the geological environment in which the plant grows was determined. Demirören area where hydrothermal alteration development is observed, is a characteristic alteration site especially for hydrothermal / epithermal precious and base metal mineralizations (gold, silver, copper, lead, zinc). Tutrix plant shows a widespread development in this alteration area. It is known that the plant is widely grown in many places in the Eastern Black Sea Region which is an important metallogenic region. Considering the widespread growth of the plant, this study was carried out considering the importance of the contribution of researching the biogeochemical properties of the plant to mineral exploration and environmental geochemistry studies.

In this context, 50 tutrix plants were collected from the field. Plant samples are divided into parts as root, stem and flower. Samples divided into their parts were prepared for analysis in Geological Engineering Geochemistry laboratory of Gümüşhane University and sent to an accredited laboratory in Canada for major-trace and some rare earth element analyzes and analyzed with ICP-AES and ICP-MS. The results of the analysis were analyzed with different statistical methods such as descriptive statistical parameters and normality tests.

Descriptive statistical parameters of elemental contents of root, stem and flowers of tutrix plant were calculated and normality tests were performed with Kolmogrov-Smirnov and Shapiro-Wilk tests. The distribution range of the element contents in the plant was examined with the box diagrams. When the statistical data were evaluated together; it was determined that Cu, Mn, Ca, P, Ba, Ti, B, Al, relatively Na, K, Hg elements show normal distribution character in the roots of tutrix plant. Mo, Cu, Zn, Co, Mn, Fe, As, Ca, P, Cr, Mg, B, Al, K, S, Hg, Se showed normal distribution in plant flowers. When element contents of plant stems are examined; Cr, Ba, B, Cu, Pb, Zn, Fe, As, Au, Sr, Sb, Ca, P, Mg, K, S showed normal distribution. Taking into account these data, calculation of mean value for elements in the tutrix plant were calculated using arithmetic mean values for elements with normal distribution, harmonic mean values for elements with non-normal distribution containing extreme values, and geometric mean values for elements without normal distribution with extreme values. Considering the parts of the plant; It was determined that the elements reached high concentrations mostly in the roots. When evaluated on the basis of elements; Mo, Pb, Ag, Ni, Fe, As, Th, V, Cr, Ba, Ti, Al, Sc, Tl, H, Ga enriched in tutrix's roots; Cu, Zn, Co, Mn, U, Au, Cd, P, La, Mg, K, Sc, S, Se were observed to be higher values in tutrix's flowers; Sr, Sb, Ca and B elements were found to be high values in the tutrix's stems.

Keywords: Tutrix (*Hypericum perforatum*); Geochemistry, Biogeochemistry, Mineral Exploration, Gümüşhane.

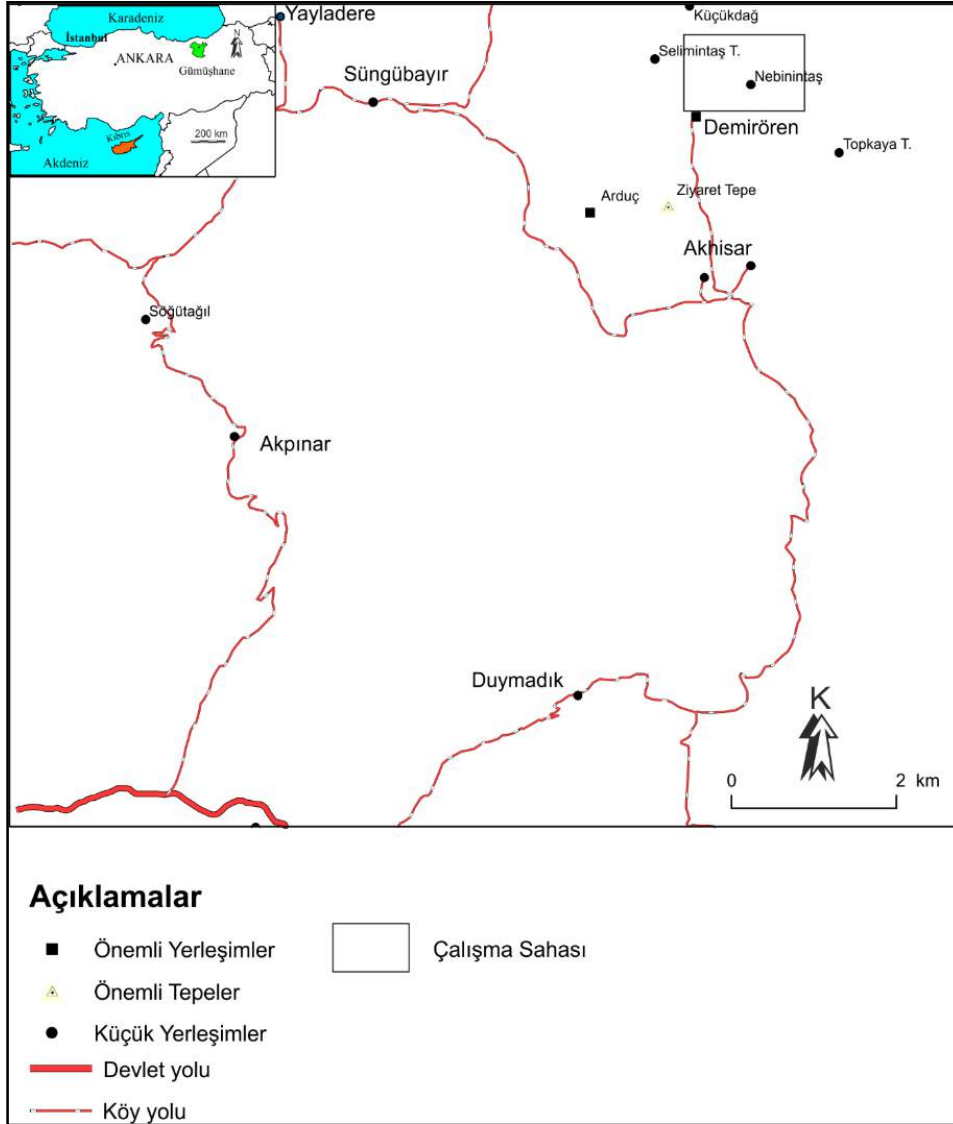
1. GİRİŞ

Bu çalışmayla Demirören alterasyon sahasında yetişmiş olan sarı kantaron (*Hypericum perforatum*) bitkisinin element biriktirme karakteri ve biyojeokimyasal özellikleri araştırılmıştır. Demirören alterasyon sahası cevherleşme potansiyeli barındıran bir saha olup, sarı kantaron bitkisi sahada yaygın olarak yetişmektedir. Geçmişte sahada özel ve kamu sektöründen araştırmacılar tarafından yapılmış değerli metal (altın-gümüş) arama amaçlı çalışmalar bulunmaktadır (Güner et al., 2012; Vural, 2016). Ayrıca sahada toprak ve bitki jeokimyası amaçlı yapılmış çalışmalar da bulunmaktadır (Vural, 2016, 2015, 2013). Sarı kantaron bitkisi 30-120 cm yüksekliğe kadar yetişen kısa ömürlü, çok yıllık bir hemikriptofit bitki türüdür ve tıbbi bitki olarak da kullanılmaktadır (Buckley et al., 2003). Bitki Avrupa ve Asya kökenli olmakla birlikte, bu gün Antartica hariç dünyanın her yerinde gözlenmektedir (Crockett and Robson, 2011; Robson, 2002) Bitki geniş bir aralıktaki asiditeye sahip hem doğal, hem yarı doğal ortam topraklarında yetişebilmektedir. Değişik topoğrafik koşullar ve iklimsel farklılıklardan fazla etkilenmemektedir. Tıbbi veya gıda ürünlerinin imalatında kullanılan bitkinin kök, yapraklar, tomurcuklar, çiçekler ve meyveleri kesilmiş, toz haline getirilmiş ve sulu infüzyonlar, yağ infüzyonları ve sulu alkol özütleri olarak satılmaktadır (McCutcheon, 2017). Bitki kökleri uygun koşullarda derinlere kadar ulaşabilmektedir. Dolayısıyla yetiştiği ortamda bir nevi doğal bir mini sondaj görevini üstlenmektedir. Yetiştigi ortamın cevherleşme potansiyeli bir saha olduğu düşünüldüğünde bitkinin element biriktirme potansiyelinin ortaya konması maden arama çalışmaları için önemlidir. Bitkiler türlerine göre farklı elementler için farklı element biriktirme kapasitelerine sahiptir. Bitkilerin element biriktirme yeteneklerinde yetiştikleri toprağın element içerikleri de etkili olmaktadır.

Bu çalışma ile alterasyon sahasının değişik yerlerinden alınan sarı kantaron bitkisinin element içeriği tespit edilmiş olmakla birlikte, bitkinin hangi element(ler)e karşı yüksek biriktirme yetenekleri gösterdikleri de belirlenmiştir. Yapılan çalışma ile hem sahadaki elementlerin (özellikle de metallerin) alansal dağılımları tespit edilmeye çalışılmış, hem de bitkinin hangi elementlere göre duyarlı olduğu da anlaşılmasına çalışılmıştır.

Çalışma alanı, Alp-Himalaya Dağ kuşağı içinde yer alan Doğu Karadeniz Dağları'nın güney kesiminde, Gümüşhane İli'nin yaklaşık 45-50 km Kuzeydoğusunda yer almaktadır (Şekil 1). Çalışma alanı Doğu Karadeniz Bölgesi'nin orta-güney kesimlerinde yer almaktadır. Çalışma sahasına; Gümüşhane-Trabzon Devlet Yolu ile bu yollara bağlı stabilize yollar ile ulaşılmaktadır. Gümüşhane ili ve çevresini de içine alan bölgede Karadeniz Bölgesi'nin ılıman iklimi ile İç Anadolu Bölgesi'nin karasal iklimlerinin geçiş özellikleri hakimdir. Bölgede yaz mevsimi kurak ve sıcak, bazen de serin ve hafif yağışlı geçerken, kış mevsimi ise soğuk, sert

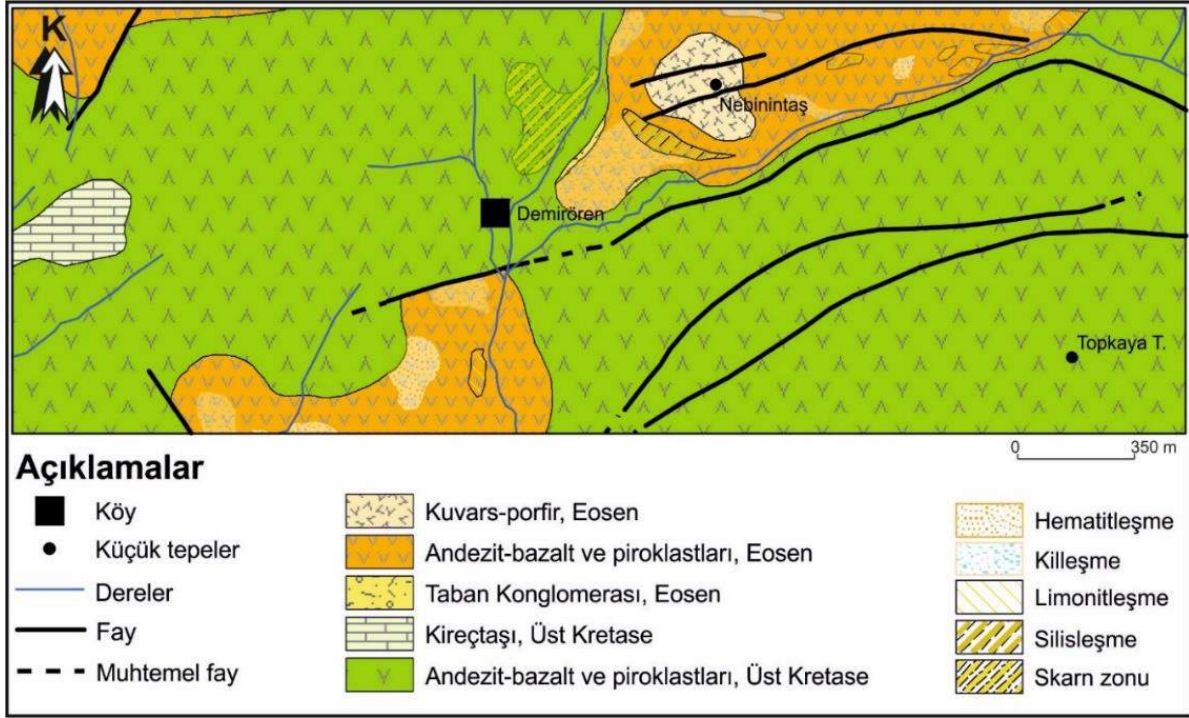
ve ağırlıklı olarak kar yağışlıdır. Bölgenin geçiş iklim koşullarına sahip olması bitki çeşitliliğinin en önemli nedenidir.



Şekil 1. Çalışma alanı yer bulduru haritası

Bölge içerdiği maden yatakları, cevherleşmeler, tektonik konumu ve genel jeolojisiyle oldukça dikkat çekicidir ve bu yüzden de pek çok araştırmacının çalışmasına konu olmuştur. Bölgede yer alan Demiören hidrotermal alterasyon sahası Gümüşhane ilinin kuzeydoğusunda yer almakta olup, sahaya Gümüşhane-Tekke-Arzular güzergahını kullanarak yaklaşık 1 saatte ulaşılabilmektedir. Çalışma sahasında yüzeyleyen kayaç birimleri Mezozoik dönemde başlayarak Kuvaterner'e kadar ulaşmaktadır (güncel alüvyon ve traverten oluşumları). Sahada yüzeyleyen kayaçlar yaşlıdan gence doğru sıralandığında; bazalt-andezit ve piroklastları (Üst Kretase) en altta yer almaktadır. Ayrıca Üst Kretase kriçtaşları da çalışma sahası dışında gözlenmektedir. Bu birimlerin üzerine taban konglomerası (Erken Eosen) gelmektedir. Taban konglomerası ile başlayan uyumsuzluk düzlemi üzerine ise andezit-bazalt ve piroklastları (Orta

Eosen) gelmektedir. Bu birimler ise granodiyorit-kuvarsporfir (Geç Eosen) karakterindeki kayalar tarafından kesilmektedir (Şekil 2).



Şekil 2 Çalışması sahasının jeoloji haritası (Güner vd. 2012 ve Vural 2013, Vural 2015 2016’’dan değiştirilerek alınmıştır)

2. GEREÇ VE YÖNTEM

Çalışma kapsamında gerçekleştirilen çalışmalar, arazi çalışmaları, laboratuvar örnek hazırlama ve analiz çalışmaları ve verilerin değerlendirildiği büro çalışmaları olarak ele alınabilir. Arazi çalışmaları kapsamında çalışmanın amacına uygun olarak, sahada gözlenen sarı kantaron bitkisi KB/GD doğu doğrultusunda 50şer metre aralıklarla belirlenen örnek alım noktalarından bu noktaları temsil edecek şekilde toplanmıştır. Sahadan toplanan sarı kantaron bitkileri Gümüşhane Üniversitesi Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi Laboratuvarında ultra saf su ile üçer defa yıkanmış ve üzerindeki toprak, toz ve benzeri yabancı unsurlar uzaklaştırılmıştır. Daha sonra bitkileri kök, gövde ve çiçek olarak bölümlerine ayrılmışlar ve hava akımı ve ortamdaki tozlardan da etkilenmeyecek şekilde oda sıcaklığında 1-2 hafta kurumaya bırakılmıştır. Doğal ortamda kurutulan sarı kantaron bitkisine ait kök, gövde ve çiçekleri daha sonra 50 °C’ta 24 saat kurutulmuş ve çelik paslanmaz öğütücülerle öğütülerek toz haline getirilmiştir. Analize hazırlanan örnekler; ana, iz element ve belli başlı nadir toprak element analizleri için ACME (Kanada) laboratuvarlarına gönderilmiş ve ICP-MS ve ICP-EAS yöntemleriyle analiz ettirilmiştir. Analiz sonuçları tanımlayıcı istatistiksel parametreler,

kutu diyagramları gibi değişik istatistiksel metotlarla değerlendirilmiş ve bitki için element ortalama değerleri tespit edilmiştir.

3. BULGULAR

Sarı kantaron kök, gövde ve çiçeklerine ait ortalama, medyan, varyans, standart sapma, en küçük ve en büyük değerleri ve çarpıklık ve basıklık gibi tanımlayıcı istatistik parametreleri edilmiştir (Tablo 1, 2 ve 3). Veri topluluklarının ortalama ve ortanca değerlerinin birbirinden farklı olması, çarpıklık değerlerinin sıfırdan farklı, basıklık değerlerinin de üçten farklı olması, aynı şekilde varyans değerlerinin sıfırdan farklı olması veri topluluğunun ideal olarak normal dağılım göstermediğinin işaretidir.

Elementlerin çoğunlukla kantaron köklerinde yüksek konsantrasyonları ulaştıkları gözlenmektedir. Mo, Pb, Ag, Ni, Fe, As, Th, V, Cr, Ba, Ti, Al, Sc, Tl, H, Ga daha çok kantaron köklerinde zenginleşirken, Cu, Zn, Co, Mn, U, Au, Cd, P, La, Mg, K, Sc, S, Se elementlerinin kantaron çiçeklerinde daha yüksek değerlere gözlendiği, Sr, Sb, Ca ve B elementlerinin ise sarı kantaron gövdesinde yüksek değerlerde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 1. Sarı kantaron köklerinin tanımlayıcı istatistik değerleri ve değişik ortalama değerleri.

	Minimum	Maximum	Mean	Median	Harmonic Mean	Geometric Mean	Std. Deviation	Skewness
Mo	0,24	1,69	0,61	0,47	0,43	0,50	0,45	1,51
Cu	6,07	13,81	10,11	10,19	9,51	9,81	2,50	0,04
Pb	0,24	7,54	1,66	0,91	0,72	1,04	1,95	2,32
Zn	16,00	34,00	21,16	19,60	20,36	20,73	4,74	1,55
Ag_ppb	2,00	35,00	11,93	8,00	7,18	9,36	8,72	1,42
Ni	2,60	18,30	7,57	6,00	5,75	6,56	4,41	1,27
Co	0,20	1,36	0,66	0,53	0,49	0,56	0,38	0,76
Mn	20,00	113,00	60,00	54,00	47,68	53,65	28,73	0,57
Fe_yzde	0,05	0,27	0,12	0,09	0,09	0,10	0,07	1,17
As	0,10	1,00	0,40	0,30	0,18	0,26	0,39	1,04
U	0,01	0,07	0,02	0,01	0,01	0,02	0,02	1,63
Au_ppb	0,20	1,00	0,45	0,40	0,35	0,39	0,24	1,20
Th	0,10	0,50	0,21	0,20	0,17	0,19	0,11	1,44
Sr	12,40	42,60	21,89	21,40	19,97	20,86	7,50	1,53
Cd	0,10	3,64	1,02	0,80	0,41	0,67	0,96	1,65
Sb	0,05	2,16	0,29	0,11	0,10	0,14	0,55	3,33
V	3,00	23,00	9,60	7,00	6,44	7,80	6,54	1,03
Ca_yzd	0,23	0,54	0,35	0,33	0,34	0,34	0,09	0,94
P_yzd	0,04	0,11	0,08	0,08	0,08	0,08	0,02	-0,26
La	0,18	1,91	0,62	0,50	0,36	0,46	0,54	1,54
Cr	4,40	40,70	16,99	12,70	11,37	13,81	11,62	1,08
Mg_yzd	0,08	0,19	0,11	0,10	0,10	0,11	0,04	0,97
Ba	2,70	131,70	63,00	59,20	20,26	44,21	41,02	0,23
Ti	5,00	50,00	19,27	18,00	13,83	16,36	11,72	1,36
B	7,00	15,00	10,80	11,00	10,51	10,66	1,78	0,26
Al_yzd	0,02	0,14	0,07	0,06	0,05	0,06	0,04	0,72
Na_yzd	0,00	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,62
K_yzd	0,35	0,88	0,62	0,62	0,60	0,61	0,13	0,07
Sc	0,20	0,60	0,39	0,30	0,35	0,37	0,14	0,63
Tl	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02		

HOCA AHMET YESEVİ
ULUSLARARASI BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ
 26-27 Ağustos 2019, Gölbaşı - ADIYAMAN

S_yzd	0,05	0,05	0,05	0,05	0,05	0,05		
Hg_ppb	2,00	8,00	5,47	5,00	4,73	5,13	1,85	-0,25
Se	0,10	0,40	0,25	0,20	0,22	0,24	0,07	0,13
Te	0,04	0,04	0,04	0,04	0,04	0,04	0,00	
Ga	0,10	0,40	0,19	0,15	0,14	0,17	0,11	0,88

Tablo 2. Sarı kantaron çiçeklerindeki tanımlayıcı istatistik değerleri ve değişik ortalama değerleri

	Minimum	Maximum	Mean	Median	Harmonic Mean	Geometric Mean	Std. Deviation	Skewness
Mo	0,09	0,89	0,35	0,32	0,25	0,30	0,21	1,23
Cu	12,06	20,37	15,77	15,36	15,32	15,54	2,75	0,20
Pb	0,23	2,27	0,66	0,42	0,46	0,53	0,55	2,26
Zn	28,90	62,50	46,73	49,90	44,37	45,58	10,39	-0,28
Ag_ppb	2,00	20,00	6,15	5,00	4,15	4,95	4,88	2,16
Ni	1,50	7,80	3,41	2,50	2,68	2,99	1,95	1,24
Co	0,19	1,14	0,58	0,59	0,45	0,51	0,27	0,36
Mn	41,00	95,00	61,86	61,50	57,95	59,88	16,31	0,38
Fe_yzde	0,02	0,13	0,06	0,06	0,04	0,05	0,03	0,63
As	0,10	0,50	0,21	0,20	0,15	0,18	0,15	1,45
U	0,01	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02	0,01	-1,73
Au_ppb	0,20	6,90	1,32	0,75	0,52	0,74	2,01	2,91
Th	0,10	0,30	0,15	0,10	0,12	0,13	0,08	1,29
Sr	11,40	35,10	22,03	20,10	19,89	20,96	7,01	0,29
Cd	0,08	4,73	1,73	1,03	0,52	1,05	1,58	0,94
Sb	0,02	0,65	0,11	0,05	0,05	0,06	0,17	3,11
V	2,00	4,00	2,78	3,00	2,63	2,71	0,67	0,25
Ca_yzd	0,53	0,96	0,70	0,70	0,68	0,69	0,12	0,44
P_yzd	0,26	0,56	0,41	0,41	0,39	0,40	0,08	0,08
La	0,08	0,52	0,22	0,18	0,16	0,19	0,14	1,31
Cr	1,70	5,30	3,68	3,80	3,32	3,51	1,09	-0,27
Mg_yzd	0,22	0,37	0,31	0,31	0,30	0,30	0,04	-0,86
Ba	2,10	53,20	13,91	10,50	6,28	9,26	13,78	2,00
Ti	8,00	25,00	13,64	11,00	11,59	12,53	5,98	0,74
B	17,00	34,00	25,86	26,00	25,14	25,51	4,26	-0,32
Al_yzd	0,01	0,06	0,03	0,03	0,02	0,03	0,02	0,31
Na_yzd	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,63
K_yzd	1,43	2,11	1,76	1,76	1,74	1,75	0,19	0,21
Sc	0,20	0,40	0,31	0,30	0,29	0,30	0,07	-0,11
S_yzd	0,12	0,43	0,23	0,23	0,21	0,22	0,07	1,48
Hg_ppb	1,00	7,00	4,36	4,50	3,43	3,97	1,69	-0,10
Se	0,10	0,50	0,29	0,30	0,25	0,27	0,11	0,16
Ga	0,10	0,20	0,14	0,10	0,12	0,13	0,05	0,64

Tablo 3. Sarı kantaron gövdelerindeki tanımlayıcı istatistik değerleri ve değişik ortalama değerleri

	Minimum	Maximum	Mean	Median	Harmonic Mean	Geometric Mean	Std. Deviation	Skewness
Mo	0,17	1,71	0,51	0,45	0,35	0,42	0,39	2,37
Cu	4,55	11,86	8,45	8,45	7,99	8,23	1,86	-0,35
Pb	0,20	0,81	0,40	0,36	0,33	0,36	0,19	0,86
Zn	16,80	57,50	31,21	30,90	28,48	29,79	10,25	1,18
Ag_ppb	2,00	18,00	6,43	5,00	4,19	5,10	4,91	1,49
Ni	0,70	3,90	1,86	1,65	1,44	1,64	1,00	1,18
Co	0,10	0,60	0,25	0,20	0,19	0,21	0,15	1,33
Mn	25,00	108,00	52,29	43,50	44,63	47,99	24,57	1,44
Fe_yzde	0,02	0,04	0,03	0,03	0,03	0,03	0,01	0,00
As	0,10	0,30	0,18	0,15	0,14	0,16	0,10	0,85
Au_ppb	0,20	1,00	0,55	0,55	0,43	0,49	0,25	0,19

Th	0,10	0,10	0,10	0,10	0,10	0,10	0,00	
Sr	14,20	46,90	31,35	31,15	28,11	29,83	9,41	-0,34
Cd	0,07	4,37	1,14	0,62	0,36	0,67	1,19	1,69
Sb	0,06	0,26	0,13	0,13	0,10	0,12	0,07	0,69
V	2,00	2,00	2,00	2,00	2,00	2,00		
Ca_yzd	0,57	0,91	0,76	0,75	0,75	0,75	0,09	-0,24
P_yzd	0,08	0,28	0,17	0,16	0,15	0,16	0,05	0,47
La	0,04	0,86	0,25	0,17	0,12	0,17	0,25	1,55
Cr	2,40	4,80	3,14	3,00	3,04	3,09	0,64	1,46
Mg_yzd	0,13	0,26	0,22	0,22	0,21	0,21	0,04	-1,01
Ba	2,30	96,60	36,04	32,60	13,49	24,73	27,87	0,94
Ti	3,00	8,00	5,00	5,00	4,62	4,80	1,52	0,92
B	19,00	49,00	31,86	32,50	29,67	30,76	8,67	0,35
Al_yzd	0,01	0,02	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,86
Na_yzd	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,02
K_yzd	0,88	1,43	1,16	1,21	1,13	1,15	0,18	-0,34
Sc	0,10	0,40	0,21	0,20	0,18	0,20	0,07	1,27
S_yzd	0,06	0,30	0,22	0,22	0,19	0,20	0,06	-1,19
Hg_ppb	3,00	7,00	4,07	4,00	3,77	3,91	1,27	1,16
Se	0,20	0,50	0,26	0,25	0,25	0,25	0,08	1,73

Kantaron bitkisi için kök, çiçek ve gövdelerindeki element içeriklerinin normal dağılım gösterip göstermedikleri Kolmogrov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testleri ile irdelenmiştir (Tablo 4-6). Ayrıca elementlerin sarı kantaron kök, çiçek ve gövdelerindeki dağılımları kutu diyagramları ile gösterilmiştir (Şekil 3-5).

Kantaron bitkisinin köklerindeki element içerik biriktirme özellikleri incelendiğinde; Cu, Mn, Ca, P, Ba, Ti, B, Al, nispeten Na, K, Hg elementlerinin normal dağılım karakteri gösterdiği tespit edilmiştir (Tablo 4).

Tablo 4. Normallik testleri sarı kantaron köklerindeki element içerikleri için Kolmogorow-Smirnov ve Shapiro-Wilk testleri yapılmıştır^{c,d,e,f}

	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Mo	,275	15	,003	,786	15	,002
Cu	,127	15	,200*	,952	15	,563
Pb	,242	15	,018	,705	15	,000
Zn	,180	15	,200*	,859	15	,024
Ag_ppb	,232	15	,029	,870	15	,033
Ni	,239	15	,021	,876	15	,041
Co	,171	15	,200*	,877	15	,042
Mn	,183	15	,190	,925	15	,233
Fe_yzde	,211	15	,072	,856	15	,021
As	,316	7	,033	,768	7	,020
U	,331	10	,003	,703	10	,001
Au_ppb	,229	11	,111	,876	11	,092
Th	,347	15	,000	,788	15	,003
Sr	,206	15	,087	,874	15	,038
Cd	,182	15	,192	,829	15	,009
Sb	,403	15	,000	,465	15	,000
V	,203	15	,096	,858	15	,022
Ca_yzd	,193	15	,139	,905	15	,115
P_yzd	,197	15	,120	,920	15	,196
La	,302	15	,001	,771	15	,002

HOCA AHMET YESEVİ
ULUSLARARASI BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ
 26-27 Ağustos 2019, Gölbaşı - ADIYAMAN

Cr	,208	15	,079	,858	15	,023
Mg_yzd	,167	15	,200*	,858	15	,023
Ba	,134	15	,200*	,957	15	,640
Ti	,170	15	,200*	,893	15	,076
B	,193	15	,136	,919	15	,188
Al_yzd	,189	15	,153	,898	15	,089
Na_yzd	,225	13	,072	,865	13	,045
K_yzd	,154	15	,200*	,962	15	,732
Sc	,342	15	,000	,771	15	,002
Hg_ppb	,197	15	,122	,935	15	,326
Se	,268	15	,005	,861	15	,025
Te	.	2
Ga	,292	14	,002	,784	14	,003

*. This is a lower bound of the true significance.

a. Lilliefors Significance Correction

c. There are no valid cases for Bi. Statistics cannot be computed.

d. There are no valid cases for W. Statistics cannot be computed.

e. Tl is constant. It has been omitted.

f. S_yzd is constant. It has been omitted.

Sarı kantaron çiçeklerinin element biriktirme karakterleri incelendiğinde; Mo, Cu, Zn, Co, Mn, Fe, As, Ca, P, Cr, Mg, B, Al, K, S, Hg, Se elementlerinin normal dağılım gösterdikleri tespit edilmiştir.

Tablo 5. Normallik testleri sarı kantaron çiçeklerindeki element içerikleri için Kolmogorow-Smirnov ve Shapiro-Wilk testleri yapılmıştır^{c,d,e,f}

	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Mo	,151	14	,200*	,913	14	,173
Cu	,103	14	,200*	,948	14	,527
Pb	,328	14	,000	,688	14	,000
Zn	,184	14	,200*	,948	14	,537
Ag_ppb	,286	13	,005	,748	13	,002
Ni	,252	14	,016	,837	14	,015
Co	,110	14	,200*	,960	14	,729
Mn	,142	14	,200*	,933	14	,337
Fe_yzde	,174	14	,200*	,938	14	,399
As	,253	7	,195	,816	7	,059
U	,385	3	.	,750	3	,000
Au_ppb	,363	10	,001	,555	10	,000
Th	,401	12	,000	,662	12	,000
Sr	,146	14	,200*	,967	14	,838
Cd	,231	14	,042	,856	14	,027
Sb	,398	14	,000	,521	14	,000
V	,297	9	,021	,813	9	,028
Ca_yzd	,109	14	,200*	,966	14	,812
P_yzd	,126	14	,200*	,976	14	,944
La	,268	14	,007	,809	14	,007
Cr	,116	14	,200*	,969	14	,857
Mg_yzd	,159	14	,200*	,906	14	,136
Ba	,257	14	,013	,784	14	,003
Ti	,242	14	,026	,861	14	,031
B	,206	14	,111	,965	14	,799
Al_yzd	,179	14	,200*	,887	14	,074
Na_yzd	,307	14	,001	,767	14	,002
K_yzd	,143	14	,200*	,983	14	,990
Sc	,253	14	,015	,821	14	,009
S_yzd	,228	14	,048	,876	14	,052
Hg_ppb	,148	14	,200*	,942	14	,444

Se	,188	14	,196	,937	14	,381
Ga	,391	8	,001	,641	8	,000

*. This is a lower bound of the true significance.
a. Lilliefors Significance Correction
c. There are no valid cases for Bi. Statistics cannot be computed.
d. There are no valid cases for W. Statistics cannot be computed.
e. There are no valid cases for Tl. Statistics cannot be computed.
f. There are no valid cases for Te. Statistics cannot be computed.

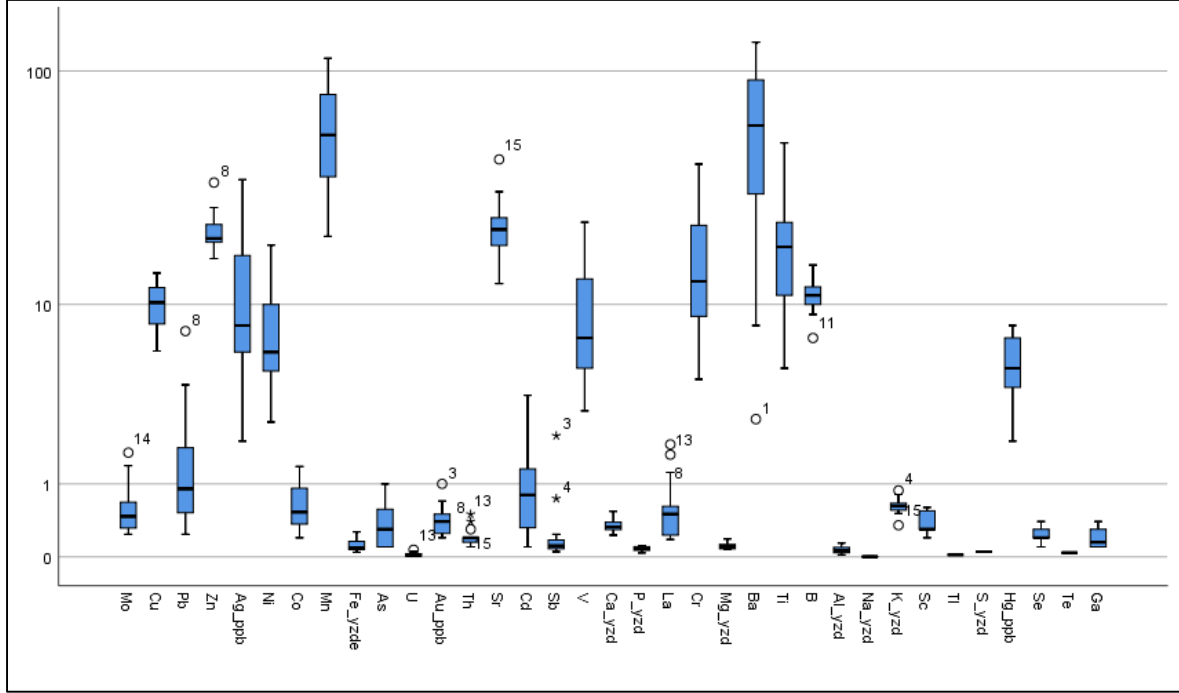
Sarı kantaron gövdelerindeki element biriktirme karakteri irdelendiğinde; Cr, Ba, B, Cu, Pb, Zn, Fe, As, Au, Sr, Sb, Ca, P, Mg, K, S elementlerinin normal dağılım gösterdikleri tespit edilmiştir. Dolayısıyla elementler için ortalama değer hesap edilirken, normal dağılım gösteren elementler için aritmetik ortalama değerleri, aşırı uç değerler için harmonik ortalama değerleri, aşırı uç değerlerin olmadığı normal dağılım göstermeyen elementler için ise geometrik ortalama değerleri dikkate alınmıştır.

Tablo 6. Normallik testleri sarı kantaron gövdelerindeki element içerikleri için Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testleri yapılmıştır^{a,b,e,f,g,h,i}.

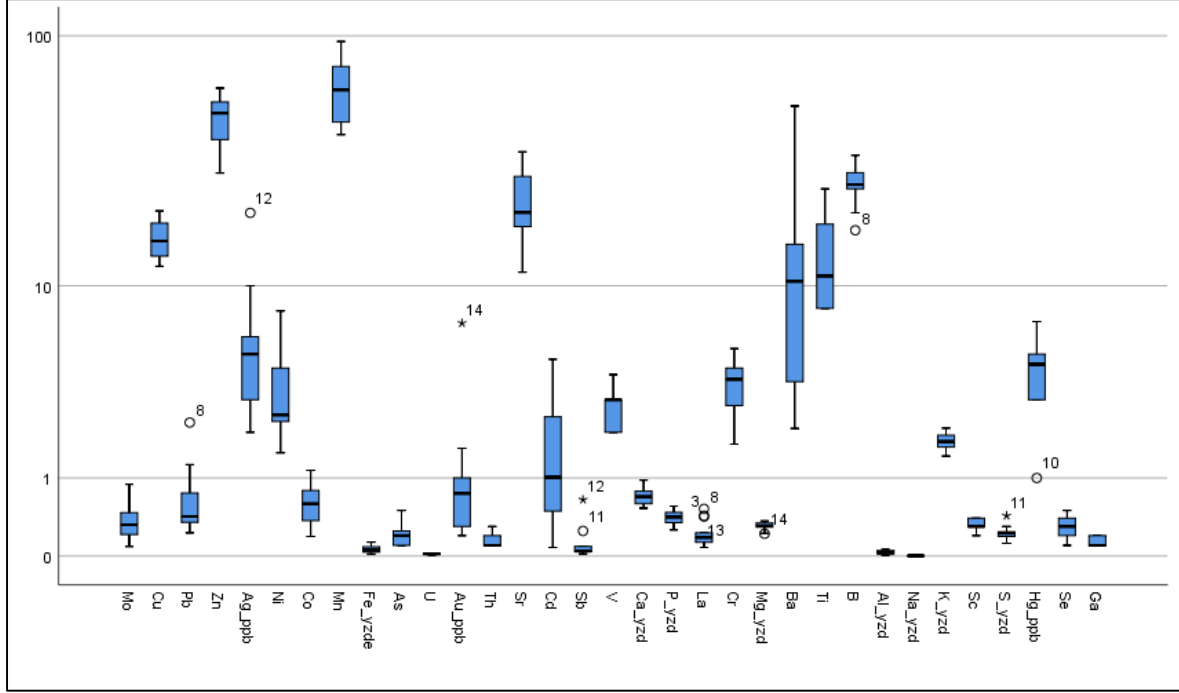
	Kolmogorov-Smirnov ^c			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
La	,294	14	,002	,794	14	,004
Cr	,231	14	,042	,875	14	,050
Ba	,124	14	,200*	,921	14	,225
Ti	,286	14	,003	,860	14	,031
B	,134	14	,200*	,966	14	,826
Sc	,396	14	,000	,724	14	,001
Hg_ppb	,237	14	,032	,821	14	,009
Se	,277	14	,005	,708	14	,000
Mo	,224	14	,054	,744	14	,001
Cu	,141	14	,200*	,983	14	,988
Pb	,181	14	,200*	,900	14	,114
Zn	,176	14	,200*	,923	14	,244
Ag_ppb	,249	14	,019	,809	14	,006
Ni	,205	14	,113	,852	14	,024
Co	,243	14	,025	,839	14	,016
Mn	,275	14	,005	,824	14	,010
Fe_yzde	,110	14	,200*	,968	14	,844
As	,283	4	.	,863	4	,272
Au_ppb	,121	10	,200*	,961	10	,800
Th	.	5	.	.	5	.
Sr	,147	14	,200*	,968	14	,845
Cd	,239	14	,030	,815	14	,008
Sb	,159	14	,200*	,902	14	,122
Ca_yzd	,166	14	,200*	,961	14	,745
P_yzd	,127	14	,200*	,968	14	,843
Mg_yzd	,151	14	,200*	,911	14	,161
Al_yzd	,414	9	,000	,617	9	,000
Na_yzd	,332	14	,000	,779	14	,003
K_yzd	,204	14	,117	,918	14	,208
S_yzd	,182	14	,200*	,913	14	,176

*. This is a lower bound of the true significance.
a. There are no valid cases for Bi. Statistics cannot be computed.

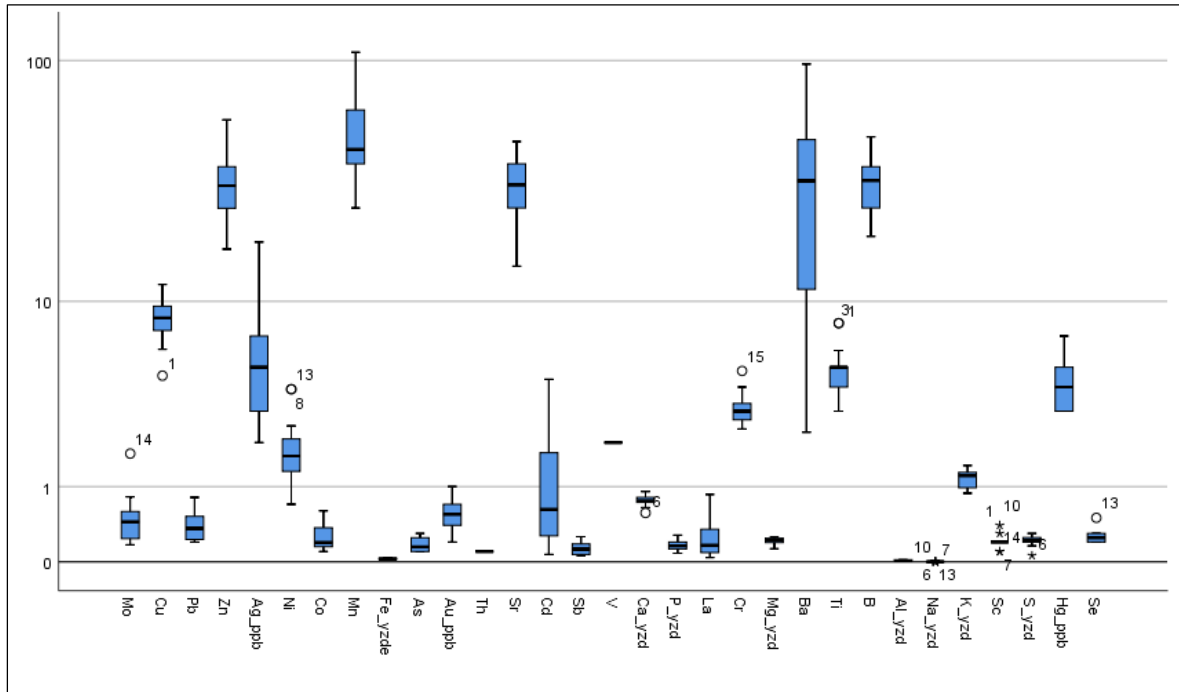
- b. V is constant. It has been omitted.
- c. Lilliefors Significance Correction
- e. There are no valid cases for W. Statistics cannot be computed.
- f. There are no valid cases for Tl. Statistics cannot be computed.
- g. There are no valid cases for Te. Statistics cannot be computed.
- h. There are no valid cases for Ga. Statistics cannot be computed.
- i. There are no valid cases for U. Statistics cannot be computed.



Şekil 3. Sarı kantaron köklerindeki elementlerin konsantrasyonlarının kutu diyagramları ile gösterimi (Hg, Ag, Au elementleri ppb, Fe, Al, Ca, P, Mg, Al, Na, K elementleri % olarak diğerleri ise ppm cinsinden verilmiştir).



Şekil 4. Sarı kantaron çiçeklerindeki elementlerin konsantrasyonlarının kutu diyagramları ile gösterimi (Hg, Ag, Au elementleri ppb, Fe, Al, Ca, P, Mg, Al, Na, K elementleri % olarak değerleri ise ppm cinsinden verilmiştir).



Şekil 5. Sarı kantaron gövdelerindeki elementlerin konsantrasyonlarının kutu diyagramları ile gösterimi (Hg, Ag, Au elementleri ppb, Fe, Al, Ca, P, Mg, Al, Na, K elementleri % olarak değerleri ise ppm cinsinden verilmiştir).

4. SONUÇLAR

Demirören alterasyon sahasından, sahadaki element dağılımını tespit etmek ve sarı kantaron bitkisinin kök, gövde ve çiçeklerinin element ortalama değerleri, element içeriklerinin belirlenmesi ve genel olarak element biriktirme kapasitelerinin belirlenmesi amacıyla 50 adet bitki örneği toplanmış ve belli başlı ana ve iz elementler için analiz ettirilmiştir. Elde edilen veriler değişik istatistiksel metotlarla değerlendirilmiştir. Elementlerin çoğunlukla sarı kantaron bitkisinin köklerinde yüksek konsantrasyonları ulaştıkları tespit edilmiştir. Mo, Pb, Ag, Ni, Fe, As, Th, V, Cr, Ba, Ti, Al, Sc, Tl, H, Ga daha çok sarı kantaron köklerinde zenginleşirken, Cu, Zn, Co, Mn, U, Au, Cd, P, La, Mg, K, Sc, S, Se elementlerinin kantaron bitkisinin çiçeklerinde zenginleştiği, Sr, Sb, Ca ve B elementlerinin ise sarı kantaron gövdesinde yüksek değerlere ulaştığı görülmüştür. Kantaron bitkisinin köklerindeki element biriktirme kapasitesi dikkate alındığında; Cu, Mn, Ca, P, Ba, Ti, B, Al, nispeten Na, K, Hg elementlerinin normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Bitki çiçeklerinin element biriktirme karakterleri incelendiğinde; Mo, Cu, Zn, Co, Mn, Fe, As, Ca, P, Cr, Mg, B, Al, K, S, Hg, Se elementlerinin normal dağılım gösterdikleri tespit edilmiştir. Sarı kantaron gövdelerinde ise Cr, Ba, B, Cu, Pb, Zn, Fe, As, Au, Sr, Sb, Ca, P, Mg, K, S elementlerinin normal dağılım gösterdikleri tespit edilmiştir. Dolayısıyla bitkinin değişik bölümlerindeki elementler için ortalama değer hesap edilirken, normal dağılım gösteren elementler için aritmetik ortalama değerleri, aşırı uç değerlere sahip normal dağılım göstermeyen elementler için harmonik ortalama değerleri, aşırı uç değerlerin olmadığı normal dağılım göstermeyen elementler için ise geometrik ortalama değerleri dikkate alınarak bitki bölümleri için element ortalama değerleri hesap edilmiştir.

5. KATKI BELİRTME

Bu çalışma Gümüşhane Üniversite, Bilimsel Araştırmalar Proje Koordinatörlüğü tarafından desteklenmiştir (Proje No: 17.F5114.02.02). Yazar desteklerinden dolayı Gümüşhane Üniversitesi, Bilimsel Araştırmalar Proje Koordinatörlüğü'ne teşekkür eder.

6. KAYNAKÇA

- Buckley, Y.M., Briese, D.T., Rees, M., 2003. Demography and management of the invasive plant species *Hypericum perforatum*. II Construction and use of an individual-based model to predict population dynamics and the effects of management strategies. *J Appl Ecol* 40, 494–507.
- Crockett, S., Robson, N., 2011. Taxonomy and chemotaxonomy of the genus *Hypericum*. *Med Aroma Plant Sci Biotech* 5, 1–13.

- Davis, P.H., 1982. Flora of Turkey and East Aegean Islands. Edinburgh University Press.
- Güner, S., Yazıcı, E., Dursun, Ö., Akyürek, S., 2012. Gümüşhane-Demirören Sahasının Maden Jeolojisi Raporu. Ankara.
- McCutcheon, A., 2017. On adulteration of *Hypericum perforatum*. Bot. Adulterants Bull. 1, 1–9.
- Robson, N., 2002. Studies in the genus *Hypericum* L. (Guttiferae) 4(2). Section 9. *Hypericum sensu lato* (part 2): subsection 1. *Hypericum* series 1. *Hypericum*. Bull. Nat. Hist. Museum Bot. 32, 61–123.
- Turker, A.U., Camper, N.D., 2002. Biological activity of common mullein, a medicinal plant. J. Ethnopharmacol. 82, 117.
- Vural, A., 2016. Demirören (Gümüşhane) Fe-Skarn Yatağının Jeolojik, Jeokimyasal ve Köken Özellikleri Açısından İncelenmesi.
- Vural, A., 2015. Contamination Assessment of Heavy Metals Associated with an Alteration Area : Demirören Gumushane , NE Turkey 86, 215–222.
- Vural, A., 2013. Demirören (Gümüşhane) Altın Zenginleşme Sahasında Toprak ve Bitki Jeokimyası Çalışması.

SİĞİRKUYRUĞU (*Verbascum speciosum*) BİTKİSİNİN ELEMENT BİRİKTİRME KAPASİTESİ

ELEMENT ACCUMULATION CAPACITY OF MULLEIN (*Verbascum speciosum*)

Doç. Dr. Alaaddin VURAL

Gümüşhane Üniversitesi

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Demirören hidrotermal alterasyon sahasında (Gümüşhane, Türkiye) yetişen sığırkuyruğu (*Verbascum speciosum*) bitkisinin yetiştiği ortamın jeolojik özellikleriyle ilişkili olarak element biriktirme kapasitesinin araştırılmasıdır. Demirören hidrotermal alterasyon sahası, özellikle hidrotermal/epitermal cevherleşmeler için önemli bir kılavuz olan alterasyon ve silisleşmelerin yoğun olarak geliştiği bir bölgedir. Çalışma sahasında sığırkuyruğu bitkisi yaygın olarak rastlanan bitkilerdendir. Bitkinin Gümüşhane ve yakın çevresinde hatta ülke genelinde de yaygın olarak yetiştiği dikkate alındığında, cevherleşme için ümit verici bir sahada yetişen bu bitkilerin element biriktirme potansiyelinin araştırılması maden arama ve çevre jeokimyası çalışmalarına önemli katkı sağlayacağı için bu çalışma gerçekleştirilmiştir.

Bu kapsamda sahadan 50 adet sığırkuyruğu bitkisi toplanmış ve element içeriklerinin tespit edilmesi için ICP-AES ve ICP-MS ile Kanada'da analiz ettirilmiştir. Elde edilen analiz sonuçları değişik istatistiksel metotlarla irdelenmişlerdir.

Sığırkuyruğunun element içeriklerinin normal dağılım gösterip göstermedikleri standart sapma, çarpıklık vb. tanımlayıcı istatistiksel parametrelerde irdelendiğinde; genel olarak ana elementlerin normal-normale yakın dağılım gösterdiği tespit edilmiş olmakla birlikte, özellikle iz elementlerin ağırlıklı olarak normal dağılım göstermediği tespit edilmiştir. Yapılan Kolmogrov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testlerine göre ise ana elementlerden Ca, Mg, S elementlerinin iz elementlerden ise Ni, U, Sr ve B elementlerinin normal dağılım gösterdiği bunun dışındaki elementlerin ise normal dağılım göstermediği tespit edilmiştir. Dolayısıyla normal dağılım gösteren elementler için sığırkuyruğu bitkisinde ortalama değer olarak aritmetik ortalama değerlerinin kullanılabilceği, normal dağılım göstermeyen ve aşırı uç değerlere sahip elementlerde ise harmonik ortalama değerlerinin, normal dağılım göstermeyen ancak çok sayıda aşırı uç değer içermeyen elementleri için ise ortalama değer olarak geometrik ortalama değerlerinin kullanılacağı görülmüştür. Bu veriler ışığında sığırkuyruğu bitkisi için aritmetik ortalama, geometrik ortalama ve harmonik ortalama değerleri tespit edilerek, bitkideki örneklem topluluk karakterlerine göre elementler için ortalama değerler önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sığırkuyruğu (*Verbascum speciosum*); Jeokimya, Biyojeokimya, Maden Arama, Gümüşhane.

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate the capacity of element accumulation in relation to the geological characteristics of the environment of the mullein (*Verbascum speciosum*) grown in the Demirören hydrothermal alteration area (Gümüşhane-Turkey). Demirören hydrothermal alteration area is an area where alterations and silicifications are intensively developed, which is an important guide especially for hydrothermal / epithermal mineralizations. The mullein plant is one of the most common plants in the study area. Considering that the plant is widely

grown in Gümüşhane and its immediate surroundings, even in the country, this study was carried out since the investigation of the element accumulation potential of these plants grown in a promising area for mineralization will contribute to mine exploration and environmental geochemistry studies. In this context, 50 mullein plants were collected from the field and analyzed in Canada with ICP-AES and ICP-MS for determination of element contents.

The results of the analysis were analyzed with different statistical methods. When the element contents of the mullein are examined in normal distribution using descriptive statistics such as standart deviation, skewness etc.; in general, the major elements were found to be close to normal or normal distribution, especially trace elements were found to be predominantly non-normal distribution. According to Kolmogrov-Smirnov and Shapiro-Wilk tests, it was determined that Ca, Mg, S elements in major elements, and Ni, U, Sr and B in trace elements showed normal distribution, while other elements show non-normal distribution. Therefore, it was observed that arithmetic mean values can be used as mean values in mullein plants for normally distributed elements, while harmonic mean values are used for elements which do not show normal distribution and have extreme values, and geometric mean values will be used as mean value for elements that do not show normal distribution but do not contain many extreme values. In the light of these data, arithmetic mean, geometric mean and harmonic mean values were determined for mullein plants and average values were suggested for elements according to the sample community characters in the plant.

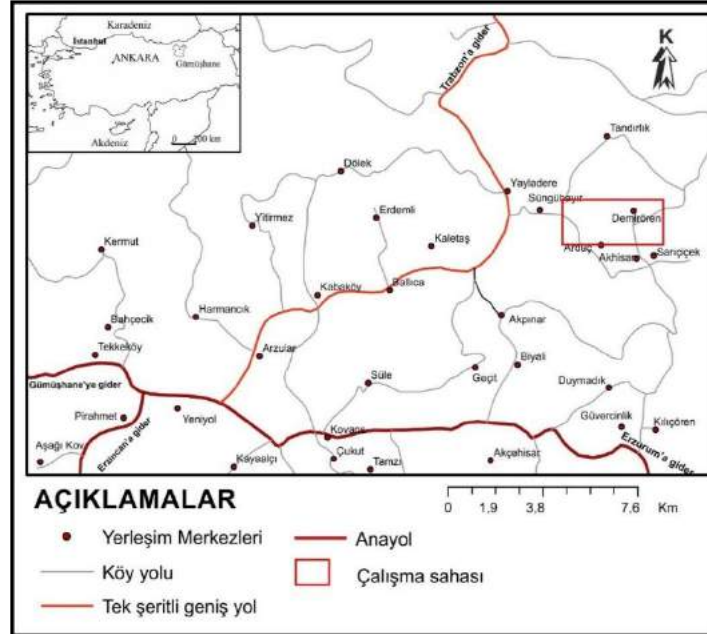
Keywords: Mullein (*Verbascum speciosum*); Geochemistry, Biogeochemistry, Mineral Exploration, Gümüşhane.

1. GİRİŞ

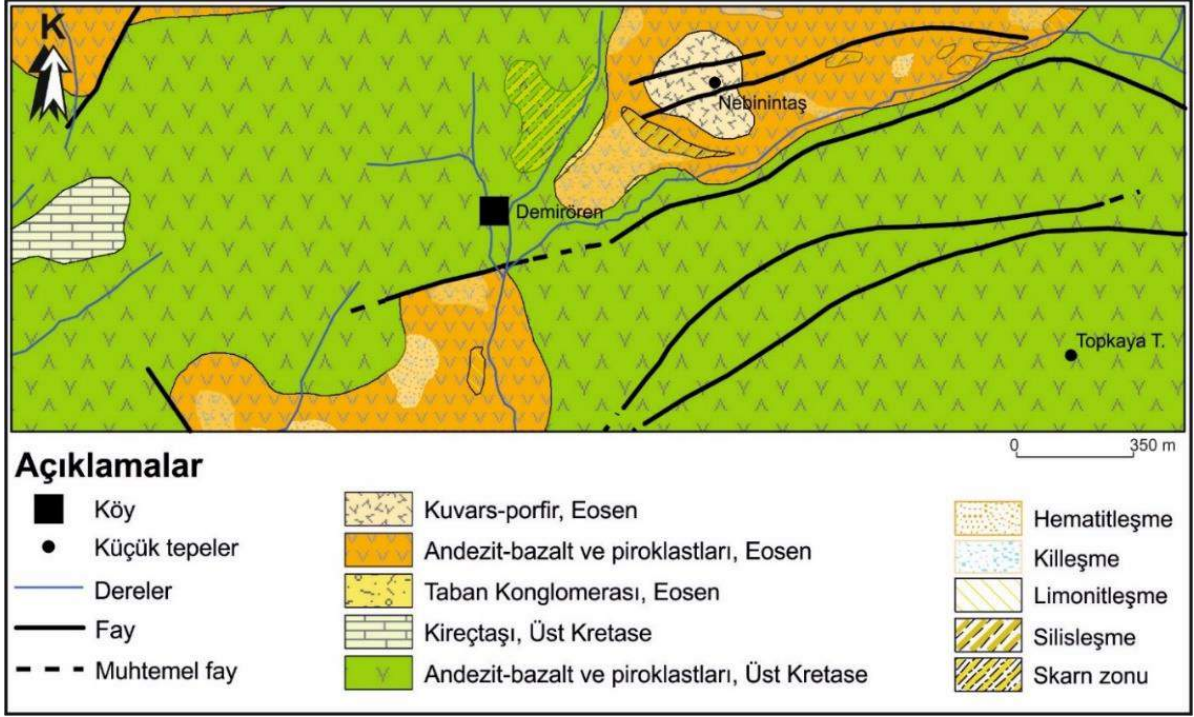
Bu çalışma Demirören alterasyon sahasında yetişmiş olan sığırkuyruğu (*Verbascum speciosum*) bitkisinin element biriktirme kapasitesi ve biyojeokimyasal özelliklerinin araştırılmasını amaçlamıştır. Bitkinin yaygın olarak rastlandığı Demiören alterasyon sahası cevherleşme potansiyeli barındıran bir saha olup, sahada cevherleşme gelişip gelişmediğinin araştırılmasına yönelik olarak yapılmış çalışmalar bulunmaktadır (Vural, 2016, 2013). Sığırkuyruğu (*Verbascum*) bitkisi genellikle yıllık, iki yıllık veya çok yıllık bitkiler türündedir. 30 cm ile 120 cm arasında değişen boylara ulaşmaktadır (Davis, 1982). Kökleri derinlere kadar uzanmakta olup, yerel olarak bazen ateş tutuşturmalık olarak da kullanılmaktadır. Bitki, enflamatuar hastalıklar, astım, spazmodik öksürükler, diyare ve diğer pulmoner sorunların tedavisinde kullanılan tıbbi bir bitkidir (Turker and Camper, 2002). Bitki kökleri ile derinlere kadar ulaşabildiği için bir nevi doğal bir mini sondaj vasfına sahiptir. Yetiştigi alanın cevherleşme potansiyeli olan bir saha olduğu düşünüldüğünde bitkinin element biriktirme potansiyeli önem arz etmektedir. Bitkilerin element biriktirme kapasiteleri element türlerine göre farklılıklar göstermekle birlikte yetiştigi toprağın element içerikleri de bitkilerdeki element içeriklerinde etkili olmaktadır. Bu çalışma ile sahanın değişik yerlerinden alınan sığır kuyruğu bitkisinin element içeriği tespit edileceği gibi hangi elementlere karşı

yüksek biriktirme yetenekleri de belirlenebilecektir. Yapılan çalışma ile hem sahadaki elementlerin (özellikle de metallerin) alansal dağılımları tespit edilmeye çalışılmış, hem de bitkinin hangi elementlere göre duyarlı olduğu da anlaşılmaya çalışılmıştır.

Çalışma sahası, Alp-Himalaya Dağ kuşağındaki Doğu Karadeniz Dağları'nın güney kesiminde, Gümüşhane İli'nin yaklaşık 45-50 km Kuzeydoğusundadır (Şekil 1). Çalışma alanı Doğu Karadeniz Bölgesi'nin orta-güney kesimlerinde yer almaktadır. İnceleme alanına ulaşım; Gümüşhane-Trabzon Devlet Yolu ile bu yollara bağlı stabilize yollar ile sağlanır. Gümüşhane ili ve çevresinde Karadeniz Bölgesi'nin ılıman iklimi ile İç Anadolu Bölgesi'nin karasal iklimlerinin geçiş özellikleri hakimdir. Bölgede yazlar kurak ve sıcak, bazen de serin ve hafif yağışlı, kışlar ise soğuk, sert ve ağırlıklı olarak kar yağışlıdır.



Bölge içerdiği cevherleşmeler, tektonik konumu ve genel jeolojisi yönünden pek çok araştırmacının ilgisini çekmiştir. Bölge içinde yer alan Demiören alterasyon sahası Gümüşhane ilinin kuzeydoğusunda yer almakta olup, sahaya Gümüşhane-Tekke-Arzular güzergahını kullanarak 50 km asfalt ve 5 km berkitme yol ile yaklaşık 1 saatte ulaşılabilmektedir. Çalışma sahasında yüzeylenen kayaç birimleri Mezozoik-Senozoik zaman aralığı içindeki kayaçlar olup, yaşlıdan gence doğru; bazalt-andezit ve piroklastları (Üst Kretase), Kireçtaşı (Üst Kretase), Taban Konglomerası (Erken Eosen), Andezit-bazalt ve piroklastları (Orta Eosen), granodiyorit- kuvarsporfir (Geç Eosen) şeklinde sıralanmaktadır (Şekil 2).



Şekil 2 Çalışması sahasının jeoloji haritası (Güner vd. 2012 ve Vural 2013, 2016''dan değiştirilerek alınmıştır)

2. GEREÇ VE YÖNTEM

Çalışma kapsamında, arazi çalışmaları, laboratuvar örnek hazırlama ve analiz çalışmaları ve verilerin değerlendirildiği büro çalışmaları olarak ele alınabilir. Arazi çalışmaları kapsamında çalışmanın amacına uygun olarak, sahada gözlenen sığırkuyruğu bitkisi KB/GD doğu doğrultusunda 50şer metre aralıklarla belirlenen örnek alım noktalarından bu noktaları temsil edecek şekilde toplanmıştır. Sahadan toplanan bitki Gümüşhane Üniversitesi Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi Laboratuvarında ultra saf su ile üçer defa yıkanmış ve üzerindeki toprak, toz ve benzeri yabancı unsurlar uzaklaştırılmıştır. Örnekler hava akımı ve ortamdaki tozlardan da etkilenmeyecek şekilde oda sıcaklığında 1-2 hafta kurumaya bırakılmıştır. Doğal ortamda kurutulan bitki örnekleri daha sonra 50 °C'ta 24 saat kurutulmuş ve çelik paslanmaz öğütücülerle öğütülerek toz haline getirilmiş ve ana, iz element ve belli başlı nadir toprak element analizleri ACME (Kanada) laboratuvarlarında ICP-MS ve ICP-EAS yöntemleriyle gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçları değişik istatistiksel metotlarla değerlendirilmiştir.

3. BULGULAR

Ortalama, ortanca, varyans, standart sapma, en küçük ve en büyük değerleri ve çarpıklık ve basıklık gibi değerler bitkilerdeki elementler için hesap edilmiştir (Tablo 1 ve 2). Veri

topluluklarının ortalama ve ortanca değerlerinin birbirinden farklı olması, çarpıklık değerlerinin sıfırdan farklı, basıklık değerlerinin de üçten farklı olması, aynı şekilde varyans değerlerinin sıfırdan farklı olması veri topluluğunun ideal olarak normal dağılım göstermediğinin işaretidir. Sığırkuyru bitki verileri incelendiğinde verilerin normal dağılım göstermedikleri anlaşılmaktadır.

Tablo 1. Sığır kuyruğu bitkisindeki ana elementlere ait tanımlayıcı istatistik parametreleri (elementler % olarak verilmiştir)

	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation	Skewness		Kurtosis	
	Statistic	Statistic	Statistic	Statistic	Statistic	Std. Error	Statistic	Std. Error
Fe_yzde	0,02	0,21	0,06	0,05	2,26	0,35	4,43	0,69
Ca_yzd	0,56	1,12	0,83	0,14	0,00	0,35	-0,76	0,69
P_yzd	0,15	0,37	0,23	0,05	0,65	0,35	-0,13	0,69
Mg_yzd	0,17	0,30	0,23	0,03	-0,05	0,35	-0,19	0,69
Al_yzd	0,01	0,12	0,03	0,03	2,25	0,35	4,42	0,69
Na_yzd	0,00	0,04	0,00	0,01	6,32	0,35	41,68	0,69
K_yzd	1,19	3,02	1,88	0,42	1,03	0,35	0,79	0,69
S_yzd	0,06	0,25	0,14	0,05	0,43	0,36	-0,17	0,70

Sığır kuyruğuna ait ana elementleri için tanımlayıcı istatistiksel parametreler incelendiğinde Fe, Al, Na, K elementlerinin çarpıklık değerlerinin sıfırdan farklı olduğu görülmektedir. Bu elementlere ait standart sapma (std.dev) değerlerinin ise 0 (sıfır)'a yakın olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu veriler eşliğinde sahada ana elementlerin nispeten normal dağılım gösterdiği görülmektedir. Fe, Al, Na ve K elementlerinin nispeten alterasyon etkisi ile dalgalanma gösterdiği tespit edilmiştir.

İz elementler dikkate alındığında Cu, Zn, Ag, Mn, Sr, V, Cr, Ba, Ti, Hg, elementlerinin standart sapma değerlerinin yüksek olduğu, çarpıklık değerleri dikkate alındığında ise Mo, Pb, Zn, Ag, Co, As, U, Au, Cd, Sb, Sc elementlerine ait değerlerin yüksek olduğu dolayısıyla ideal bir normal dağılım göstermediği tespit edilmiştir.

Sığırkuyruğundaki elementler için Kolmogrov-Smirnov normalite testleri yapılmıştır (Tablo 3). Normalite test değerleri dikkate alındığında; ana elementlerden Ca, Mg, S elementlerinin iz elementlerden ise Ni, U, Sr ve B elementlerinin normal dağılım gösterdiği bunun dışındaki elementlerin ise normal dağılım göstermediği tespit edilmiştir. Dolayısıyla normal dağılım gösteren elementler için ortalama değer olarak aritmetik ortalama değerlerin kullanılacağı, diğer elementler için ise ortalama değer olarak geometrik ortalama (normal dağılım göstermediği halde aşırı uç değerlerin fazla olmaması ve/veya durumunda) ve/veya harmonik ortalamaların (dağılım normal dağılım göstermemekle birlikte veri setinde aşırı uç değerlerin fazla olması durumunda) kullanılacağı görülmüştür. Elementler için bu yüzden geometrik ve harmonik ortalamalar hesaplanmıştır (Tablo 4).

Tablo 2. Sığır kuyruğu bitkisindeki ana elementlere ait tanımlayıcı istatistik parametreleri (Hg, Ag ve Au elementleri ppb, diğerleri ppm olarak, olarak verilmiştir)

	Minimum Statistic	Maximum Statistic	Mean Statistic	Std. Deviation Statistic	Skewness		Kurtosis	
					Statistic	Std. Error	Statistic	Std. Error
Mo	0,15	1,51	0,46	0,29	1,69	0,35	2,99	0,69
Cu	5,72	16,87	10,22	2,75	0,98	0,35	0,28	0,69
Pb	0,30	4,69	0,89	0,79	3,24	0,35	12,33	0,69
Zn	11,10	43,60	18,79	6,34	2,03	0,35	4,93	0,69
Ag_ppb	5,00	90,00	26,41	15,04	1,86	0,35	5,86	0,69
Ni	1,30	7,50	3,20	1,49	0,84	0,35	0,36	0,69
Co	0,09	0,78	0,25	0,18	1,78	0,35	2,51	0,69
Mn	30,00	131,00	73,61	28,26	0,08	0,35	-1,33	0,69
As	0,10	1,50	0,36	0,36	2,35	0,51	5,41	0,99
U	0,01	0,05	0,02	0,01	1,34	0,69	1,86	1,33
Au_ppb	0,20	2,50	0,65	0,56	2,15	0,49	5,12	0,95
Th	0,10	0,40	0,19	0,08	0,62	0,37	0,09	0,73
Sr	11,30	50,00	30,22	8,88	0,01	0,35	-0,43	0,69
Cd	0,01	0,08	0,03	0,01	2,05	0,36	5,01	0,70
Sb	0,03	0,87	0,09	0,13	5,32	0,35	31,97	0,69
Bi								
V	2,00	8,00	3,63	1,93	1,19	0,56	0,43	1,09
La	0,08	2,30	0,63	0,48	1,60	0,35	2,65	0,69
Cr	1,80	13,90	3,73	2,16	3,03	0,35	10,98	0,69
Ba	5,00	181,20	41,89	33,61	2,29	0,35	6,82	0,69
Ti	5,00	34,00	9,85	7,07	2,14	0,35	3,90	0,69
B	12,00	46,00	29,09	7,83	0,22	0,35	-0,30	0,69
W								
Sc	0,10	0,60	0,28	0,11	1,12	0,35	1,53	0,69
Tl								
Hg_ppb	1,00	15,00	5,46	2,93	1,66	0,35	2,92	0,69
Se	0,20	0,50	0,30	0,08	0,77	0,35	0,56	0,69
Te	0,03	0,06	0,05	0,02				
Ga	0,10	0,40	0,20	0,11	0,56	0,66	-1,11	1,28

4. SONUÇLAR

Demirören alterasyon sahasından, sahadaki element dağılımını tespit etmek ve sığır kuyruğunun element ortalama değerleri, element içeriklerinin belirlenmesi ve genel olarak element biriktirme kapasitelerinin belirlenmesi amacıyla 50 adet bitki örneği toplanmış ve belli başlı ana ve iz elementler için analiz ettirilmiştir. Elde edilen veriler değişik istatistiksel metotlarla değerlendirilmiştir. Yapılan veri analizleri birlikte değerlendirildiğinde çalışma sahasından toplanan bitki örneklerindeki elementlerin çoğunlukla normal dağılım göstermediği tespit edilmiştir. Tanımlayıcı istatistiksel parametreler ve normallik testleri dikkate alındığında; ana elementlerden Ca, Mg, S elementlerinin, iz elementlerden ise Ni, U, Sr ve B elementlerinin normal dağılım gösterdiği bunun dışındaki elementlerin ise normal dağılım göstermediği tespit edilmiştir. Dolayısıyla normal dağılım göstermeyen elementlerin bölgenin jeolojik, jeokimyasal ve fiziko-kimyasal özelliklerinden etkilendiği sonucuna varılmıştır. Sığırkuyruğu bitkisindeki elementlerin ortalama değerlerinin hesaplanmasında; normal dağılım gösteren elementler için aritmetik ortalamanın uygun olacağı, normal dağılım

göstermeyen ancak çok sayıda aşırı uç değer içeren elementlerin bitkideki ortalama değer hesaplanmasında harmonik ortalamının kullanılarak ortalamasının belirlenmesi gerektiği, normal dağılım göstermemekle birlikte aşırı uç değerleri barındırmayan elementler için ise bitkideki ortalama değer hesabında geometrik ortalamının kullanılması gerektiği sonucuna ulaşılmış olup, bitkideki elementlerin aritmetik, geometrik ve harmonik ortalama değerleri hesap edilmiştir.

Tablo 3. Sığırkuyruğundaki elementlerin normalite testleri

	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Fe_yzde	,285	46	,000	,664	46	,000
Ca_yzd	,079	46	,200*	,980	46	,602
P_yzd	,133	46	,040	,956	46	,081
Mg_yzd	,091	46	,200*	,977	46	,504
Al_yzd	,322	45	,000	,654	45	,000
Na_yzd	,408	46	,000	,274	46	,000
K_yzd	,161	46	,004	,919	46	,003
S_yzd	,130	44	,059	,971	44	,322
Mo	,207	46	,000	,824	46	,000
Cu	,143	46	,020	,900	46	,001
Pb	,247	46	,000	,630	46	,000
Zn	,185	46	,000	,803	46	,000
Ag_ppb	,141	46	,023	,859	46	,000
Ni	,117	46	,132	,933	46	,011
Co	,232	46	,000	,760	46	,000
Mn	,137	46	,031	,927	46	,007
As	,317	20	,000	,659	20	,000
U	,231	10	,139	,824	10	,028
Au_ppb	,239	22	,002	,749	22	,000
Th	,248	40	,000	,821	40	,000
Sr	,074	46	,200*	,989	46	,932
Cd	,271	44	,000	,734	44	,000
Sb	,312	46	,000	,406	46	,000
V	,252	16	,008	,820	16	,005
La	,175	46	,001	,845	46	,000
Cr	,255	46	,000	,651	46	,000
Ba	,195	46	,000	,786	46	,000
Ti	,287	46	,000	,674	46	,000
B	,099	46	,200*	,978	46	,515
Sc	,250	46	,000	,850	46	,000
Hg_ppb	,236	46	,000	,827	46	,000
Se	,304	46	,000	,816	46	,000
Te	,260	2	.			
Ga	,274	11	,021	,828	11	,022

*. This is a lower bound of the true significance.

a. There are no valid cases for Bi. Statistics cannot be computed.

b. Lilliefors Significance Correction

d. There are no valid cases for W. Statistics cannot be computed.

e. There are no valid cases for Tl. Statistics cannot be computed.

Tablo 4. Sığır kuyruğu elementindeki elementlerin ortalama değerlerinin kıyaslanması

	Minimum	Maximum	Mean	Median	Harmonic Mean	Geometric Mean	Std. Deviation	Skewness
Mo	0,15	1,51	0,46	0,37	0,35	0,40	0,29	1,69
Cu	5,72	16,87	10,22	9,53	9,60	9,90	2,75	0,98
Pb	0,30	4,69	0,89	0,65	0,61	0,72	0,79	3,24
Zn	11,10	43,60	18,79	16,55	17,36	17,99	6,34	2,03
Ag_ppb	5,00	90,00	26,41	22,50	19,82	22,96	15,04	1,86
Ni	1,30	7,50	3,20	3,00	2,59	2,88	1,49	0,84
Co	0,09	0,78	0,25	0,19	0,18	0,20	0,18	1,78
Mn	30,00	131,00	73,61	80,00	62,27	67,93	28,26	0,08
Fe_yzde	0,02	0,21	0,06	0,04	0,04	0,04	0,05	2,26
As	0,10	1,50	0,36	0,20	0,22	0,27	0,36	2,35
U	0,01	0,05	0,02	0,02	0,02	0,02	0,01	1,34
Au_ppb	0,20	2,50	0,65	0,50	0,40	0,50	0,56	2,15
Th	0,10	0,40	0,19	0,20	0,16	0,17	0,08	0,62
Sr	11,30	50,00	30,22	30,90	27,26	28,81	8,88	0,01
Cd	0,01	0,08	0,03	0,02	0,02	0,03	0,01	2,05
Sb	0,03	0,87	0,09	0,06	0,06	0,07	0,13	5,32
V	2,00	8,00	3,63	3,00	2,93	3,23	1,93	1,19
Ca_yzd	0,56	1,12	0,83	0,84	0,81	0,82	0,14	0,00
P_yzd	0,15	0,37	0,23	0,22	0,22	0,22	0,05	0,65
La	0,08	2,30	0,63	0,48	0,37	0,48	0,48	1,60
Cr	1,80	13,90	3,73	3,05	3,16	3,38	2,16	3,03
Mg_yzd	0,17	0,30	0,23	0,23	0,23	0,23	0,03	-0,05
Ba	5,00	181,20	41,89	35,00	23,26	32,01	33,61	2,29
Ti	5,00	34,00	9,85	7,00	7,49	8,35	7,07	2,14
B	12,00	46,00	29,09	28,00	26,85	28,01	7,83	0,22
Al_yzd	0,01	0,12	0,03	0,02	0,02	0,02	0,03	2,25
Na_yzd	0,00	0,04	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	6,32
K_yzd	1,19	3,02	1,88	1,76	1,80	1,84	0,42	1,03
Sc	0,10	0,60	0,28	0,30	0,24	0,26	0,11	1,12
S_yzd	0,06	0,25	0,14	0,15	0,13	0,14	0,05	0,43
Hg_ppb	1,00	15,00	5,46	5,00	4,25	4,83	2,93	1,66
Se	0,20	0,50	0,30	0,30	0,28	0,29	0,08	0,77
Te	0,03	0,06	0,05	0,05	0,04	0,04	0,02	
Ga	0,10	0,40	0,20	0,20	0,15	0,17	0,11	0,56

5. KATKI BELİRTME

Bu çalışma Gümüşhane Üniversite, Bilimsel Araştırmalar Proje Koordinatörlüğü tarafından desteklenmiştir (Proje No: 17.F5114.02.02). Yazar desteklerinden dolayı Gümüşhane Üniversitesi, Bilimsel Araştırmalar Proje Koordinatörlüğü'ne teşekkür eder.

6. KAYNAKÇA

Davis, P.H., 1982. Flora of Turkey and East Aegean Islands. Edinburgh University Press.

Turker, A.U., Camper, N.D., 2002. Biological activity of common mullein, a medicinal plant. J. Ethnopharmacol. 82, 117.

Vural, A., 2016. Demirören (Gümüşhane) Fe-Skarn Yatağının Jeolojik, Jeokimyasal ve Köken Özellikleri Açısından İncelenmesi.

Vural, A., 2013. Demirören (Gümüşhane) Altın Zenginleşme Sahasında Toprak ve Bitki Jeokimyası Çalışması.

İNSAN DİYETİNDE İNÜLİN: GENEL ÖZELLİKLERİ, BESİN BİLEŞİMİ VE TERAPÖTİK ETKİLERİ

INULİN IN THE HUMAN DIET: PROPERTIES GENERAL, NUTRITIONAL COMPOSITION AND THERAPEUTIC EFFECTS

Arş. Gör. Murat AÇIK

Ankara Üniversitesi

Arş. Gör. Murat ALTAN

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Funda Pınar ÇAKIROĞLU

Ankara Üniversitesi

ÖZET

Heterojen fruktoz polimerlerinden oluşan inülin bitkilerde karbonhidrat türevi olarak depolanmakta ve miktar olarak oldukça çeşitlilik göstermektedir. Hindiba kökleri en zengin inülin kaynağı olarak kabul edilir. Yapısında bulunan monosakkarid birimleri bir arada bulunmasına rağmen, sindirime dirençli olması nedeniyle inülin düşük kalori içeriğine sahiptir (1.5 kcal/g veya 6.3 kJ/g). Barsak bakterilerinin etkisiyle inülin, kısa zincirli yağ asitlerine (asetat, propiyonat ve bütirat vs), laktat, bakteriyel yakıtlara ve gazlara dönüştürülür. Genellikle inülin, mide sağlığındaki faydalı rolü nedeniyle sağlığın iyileştirilmesi amacıyla prebiyotik, yağ replasmanı, şeker replasmanı ve prebiyotik olarak kullanılır. Ayrıca, fonksiyonel bir bileşen olan inülin, barsak mikrobiyotasını geliştirmede, lipid emilimini ve kan glikoz seviyesini koruyarak insülin direncini engellemede bir takım yararlı rolleri yapılan çalışmalarda gösterilmiştir. İnülin kalsiyum ve fosfor gibi mineral emiliminde artışa neden olarak kemik sağlığının olumlu yönde gelişmesini etkiler. Ayrıca barsakta uzun süre kalmasından dolayı tokluk hormonların sekresyonunda artışa neden olur. Böylece hipokalorik bir besin olan inülin alımı obezite ile mücadelede etkin rol oynayabilir. Barsak mikrobiyotasında yararlı mikroorganizmaların çoğalmasında rol oynayan inülin, immün sistemin gelişmesini sağlayarak hem alerjinin hem de birçok hastalığın etiopatogenezinde rol oynayan inflamasyonun gelişmesini önler. İnülinin barsak duvarında trofik etki sağladığı ve vitamin sentezinde önemli rol üstlendiği yapılan çalışmalarda açıkça gösterilmiştir. Son olarak ise birçok meta analiz çalışma ve sistematik derleme sonuçlarına göre plazma trigliserid ve düşük dansiteli lipoprotein (LDL) kolesterol konsantrasyonunu azalttığı gösterilmiş olup kardiyovasküler sağlığı geliştirdiği görülmüştür. Sonuç olarak inülinin bireylerin yaşam tarzıyla ilgili olabilecek çeşitli hastalıkları önlemek veya bu hastalıkların etkilerini azaltmak için bir potansiyele sahip olduğu söylenebilir. Ayrıca besinin terapötik ve fonksiyonel özelliğini arttırabilmek ve insan diyetlerine daha fazla uyarlanabilmesi için inülin eklenerek yeni tarifler geliştirilebilir.

Anahtar Kelimeler: İnülin, diyet lifi, hiperkolesterolemi, hiperglisemi, iştah

ABSTRACT

Inulin as a heterogeneous blend of fructose polymers is diversely found in nature primarily as storage carbohydrates in plants. Chicory roots are considered as the richest source of inulin. Although monosaccharide units are present together, inulin has a low calorie content due to its digestive resistance (1.5 kcal/g or 6.3 kJ/g). Under the influence of intestinal bacteria, inulin is converted to short-chain fatty acids (acetate, propionate and butyrate etc.), lactate, bacterial fuels and gases. Commonly, inulin is used as a prebiotic, fat replacer, sugar replacer and for the development of functional foods in order to improve health due to its beneficial role in gastric health. In addition, as a functional ingredient, inulin has been shown in several studies to improve intestinal microbiota, prevent lipid resistance and prevent insulin resistance by maintaining blood glucose levels. Inulin causes an increase in mineral absorption, such as calcium and phosphorus, and affects the favorable development of bone health. In addition, inulin causes an increase in the secretion of saturation hormones due to the long-term stay in the intestine. Thus, inulin intake that is a hypocaloric nutrient, can play an active role in the struggle against obesity. Inulin, which plays a role in the proliferation of beneficial microorganisms in intestinal microbiota, promotes the development of the immune system and prevents the development of both allergies and inflammation that are involved in the etiopathogenesis of many diseases. It has been clearly shown that inulin has a trophic effect on the intestinal wall and plays an important role in vitamin synthesis. Finally, according to the results of many meta-analysis studies and systematic reviews, it has been shown that plasma triglyceride and low-density lipoprotein (LDL) cholesterol concentrations are reduced and cardiovascular health is improved. In conclusion, it can be said that inulin has the potential to prevent or reduce the effects of various diseases that may be related to individuals' lifestyle. In addition, new recipes can be developed by adding inulin to enhance the therapeutic and functional properties of the food and to further adapt it to human diets.

Keywords: Inulin, dietary fiber, hypercholesterolemia, hyperglycemia, appetite

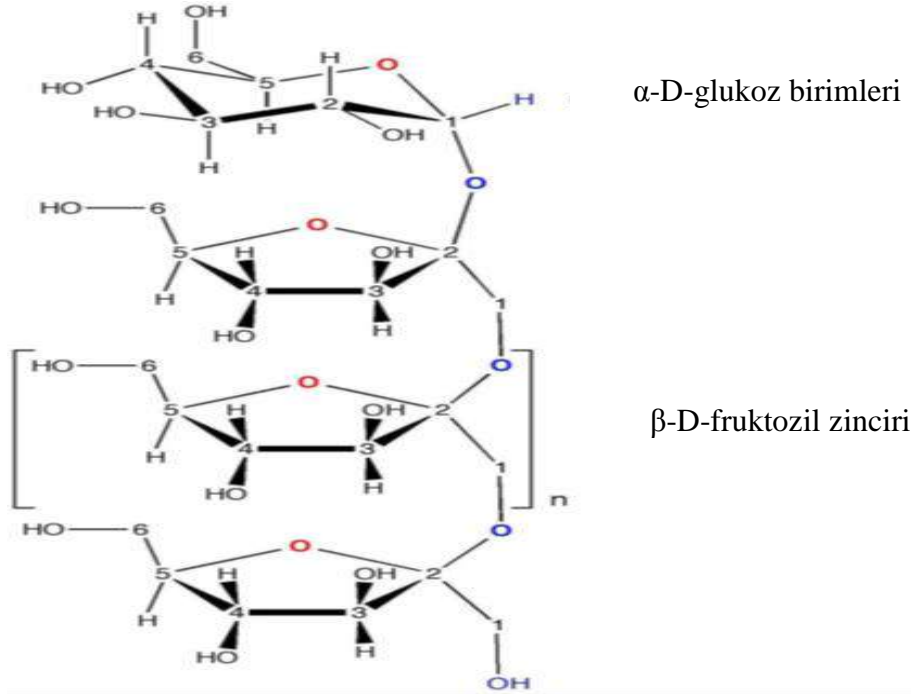
1. GİRİŞ

İnülin, 3000'den fazla bitkide bulunmasından dolayı yüz yıllardır günlük besin alımımızın bir parçası olmuş, hem insan sağlığı üzerinde önemli bir yer edinmiş hem de gıda endüstrisinde bir takım faydalar sağlamıştır (1). İnülinin polimerizasyon derecesi 3-60 arasında olup, 3-10 polimerizasyon derecesine sahip olanlar oligofruktoz veya frukto-oligosakaritler olarak adlandırılmaktadır. Sindirilmeyen oligosakarit ailesinden olan inülinin vücuda alındıktan sonra kolonda mikrobiyota tarafından fermente olurlar. Bu nedenle gıdalarda, sindirilebilir karbonhidrat kaynaklarından daha az enerji sağlayan, çözünebilir bir diyet lifi kaynağı olarak görev yaparlar (2). İnülin ve oligofruktoz endüstriyel olarak hindiba köklerinden izolasyon ve saflaştırma işlemiyle elde edilir. Yiyecek ve içeceklerde fizikokimyasal ve besinsel kapasitesinden dolayı yaygın olarak kullanılırlar. Sindirilebilir karbonhidratlara kıyasla yaklaşık %65-75 oranında daha az enerji verir ve tatlılık derecesi sükroza oranla %10'dur (3). Geleneksel olarak inülinin konstipasyonu engellediği ve mineral Emilimi arttırdığı bilinmektedir (4). Ayrıca son yıllarda iştah hormonlarını baskılayabileceği, kan şekeri regülasyonunu sağlayabileceği ve barsak mikrobiyotasını olumlu yönde geliştirebileceği için birçok hastalık oluşumunu engelleyebileceğine dair görüşler hız kazanmaya başlamıştır. Bu derleme, inülinin besinsel önemi ve sağlık üzerindeki etkilerini güncel araştırmalar ışığında gözden geçirmek amacıyla yapılmıştır.

1.1. İNÜLİNİN TANIMI VE KİMYASAL YAPISI

İnülin, fruktan olarak da bilinen lifler sınıfına ait doğal bir polisakarittir. Doğada 3000'den fazla sebze de bulunduğu bilinmektedir (5). Bu yüzden günlük diyetlerin önemli bir parçası olmuş ve aynı zamanda teknolojik faydalar sağlamıştır. İnülin 1800'lü yılların başlarında Alman bilim insanı olan Valentine Rose tarafından Orta Asya'ya özgü Elecampane bitkisinin köklerinde bulunmuştur. Daha sonra 1817 yılında Thomson tarafından inülin olarak isimlendirilmiştir. İnülin sferokristalleri, yer elması, enginar ve elecampane bitkilerinde Julius Sachs tarafından 1864 yılında tespit edilmiştir (6).

α -D-glukopiranosil- $[\beta$ -D-fruktofuranosil] $(n-1)$ -D-fruktofuranoside olarak tanımlanan inülin fruktan polimeridir. β -(2-1) glikosid bağları, inülinin fruktoz birimleri ile anomerik karbonun β -konfigürasyonu arasında bulunur. Bu durum inülini ince barsakta sindirilmez hale getirir, ancak yalnızca barsak mikrobiyotası ile kalın barsakta fermente edilebilir (7). β (2,1) bağlı fruktoz residülerinin sükroza bağlanmasıyla oluşan 1-ketoz inülinin prekürsörüdür. Aynı zamanda levan fruktozun lineer polimeridir, ancak bunlar yan zincirli ve β (2,6) fruktozil-fruktoz bağlı moleküllerdir. Levanın biyosentezinde ürün 6-kestozdur. Fruktozil residülerinin β (2,6) sükroza bağlanmasıyla oluşur. Bazı bitkiler hem β (2,1) hem de β (2,6) bağlı fruktozil residülerine sahip kompleks levanlara sahiptir. Şekil 1'de inülinin kimyasal yapısı ve bileşimi gösterilmiştir (8).



Şekil 1. İnülinin kimyasal yapısı

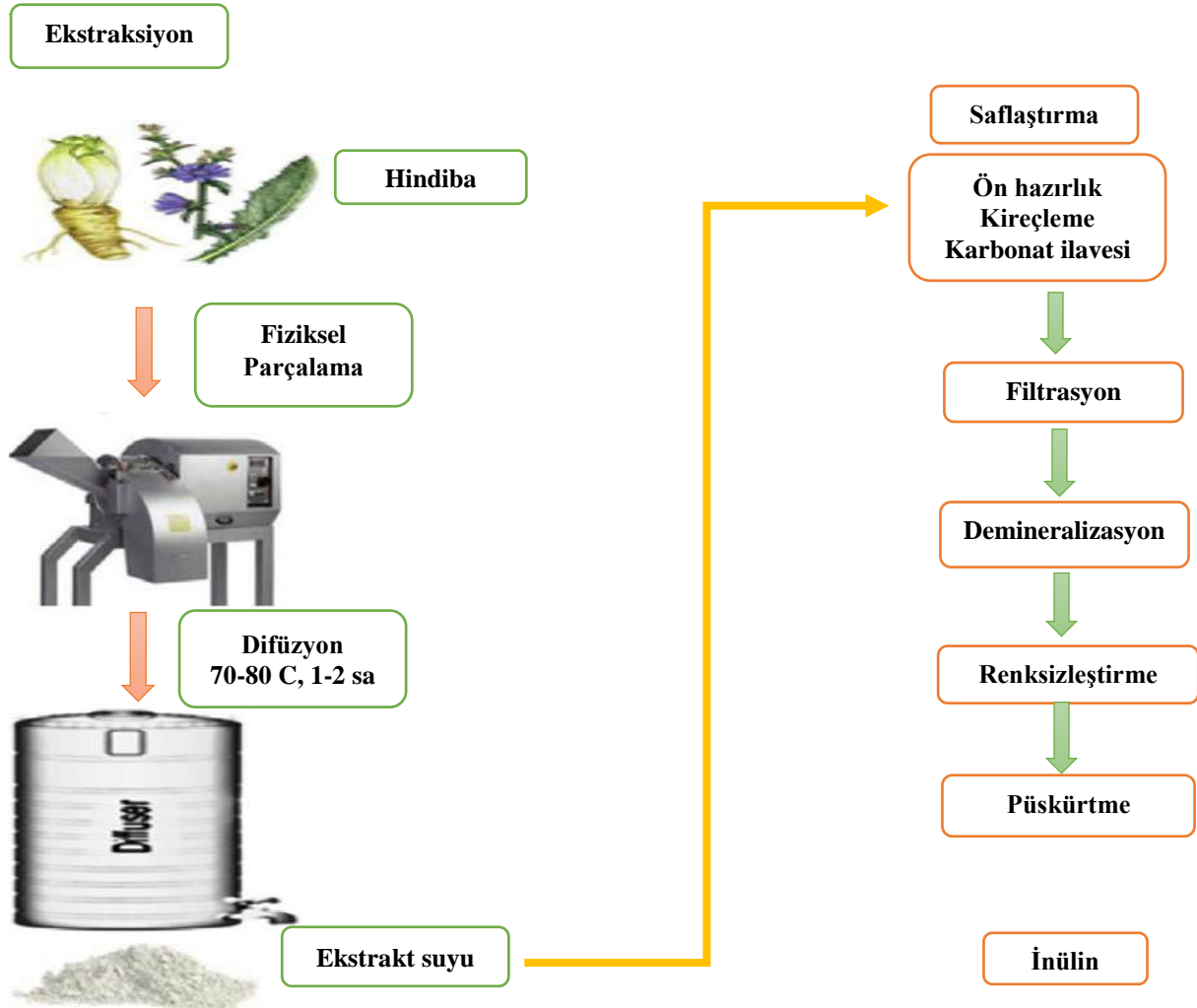
1.2. İNÜLİNDEN ZENGİN BESİNLER VE ÜRETİM PROSESİ

Ticari olarak inülinin çoğu hindibadan üretilir, ancak dahlia ve Jerusalem enginarının ılıman bölgelerde endüstriyel üretim için de birer kaynak olduğu düşünülmektedir. Gıda endüstrisinde hindiba (*Cichorium intybus*) ve yer elması (*Helianthus tuberosus*) geniş kullanıma sahip olmakla birlikte sarımsak, kuşkonmaz, soğan, pırasa ve muzda da mevcuttur (9). Ayrıca, Tablo 1’de inülin içeriği yüksek olan bazı yeni bitkiler bildirilmiştir.

Tablo 1. Belli başlı bitkilerin İnülin içerikleri

İnülin kaynağı	Bitki Kısmı	İnülin içeriği (g/100g)	Referans Kaynaklar
Yacon (<i>Smallanthus sonchifolius</i>)	Kökler	35	(10)
Tatlı Yaprak (<i>Stevia rebaudiana</i>)		18-23	(11)
Sarımsak, Çin sarımsak (<i>Allium sativum</i>)	Soğan başı	14-23	(12, 13)
Arpa (<i>Hordeum vulgare</i>)	Taneler	18-20	(14)
Hindiba (<i>Cichorium intybus</i>)	Kök	11-20	(15)
Yer elması (<i>Helianthus tuberosus</i>)	Yumru kök	12-19	(16)
Kuşkonmaz (<i>Kuşkonmaz sp.</i>)	Kökler	15	(17)
Agave (<i>Agave sp.</i>)	Gövde sapı	12-15	(18)
Karahindiba (<i>Taraxacum officinale</i>)	Kökler	12-15	(19)
Dahlia (<i>Dahlia pinata cav.</i>)	Yumru kök	10-12	(20)
Suma (<i>Pfalia glomerate</i>)	Kökler	11.4	(21)
Soğan (Kırmızı ve Beyaz), arpacık soğanı (<i>Allium cepa</i> , <i>Allium sp.</i>)	Soğan başı	5-9	(22)
Dulavratotu (<i>Arctium sp.</i>)	Kökler	8.3-9.9	(23)

Hindiba, Asteraceae familyasına ait olup iki yılda bir yetişebilen bitkidir. Büyümenin ilk yılında, hindiba bitkileri vejetatif fazda kalır ve sadece yapraklar, kökler ve lifli kökler oluşturur. Hindiba kökleri küçük dikdörtgen şeker pancarı ile benzerlik göstermektedir (24). İnülin üretimi iki aşamadan geçer. Birinci aşamada, ticari ürün üretmek için rafine edilen ham şurubun çıkarılması ve ilk saflaştırılması yapılır. İkinci aşamada, klasik saflaştırma işleminden ekstrakt suyunun içerisindeki istenmeyen maddeleri ve organizmaları uzaklaştırmak için nispeten yüksek sıcaklıkta (80-90 °C) bir takım adımlar (preliming, liming ve karbonasyon) gereklidir. Bu işlemler, mikrofiltrasyon ve ultrafiltrasyon gibi membran bazlı teknolojilerin zahmetli ve zaman alıcı adımlarını hafiflettiği rapor edilmiştir (25). Demineralizasyon, renksizleştirme ve püskürtmeyle kurutma işleminden sonra inülin suplemanı elde edilir (Şekil 2). Sonuçta hindibadan elde edilen inülinin 3-60 polimerizasyon derecesine sahip uzun zincirli yapıya sahip olduğu görülmüştür. Polimerizasyon derecesi 23'ten büyük ise, bu durum yüksek kaliteli uzun zincir bir inülin elde edildiğinin göstergesidir (26, 27).



Şekil 2. Hindibadan inülin üretim prosesi (28).

1.3. İNÜLİNİN BESİN BİLEŞİMİ VE SAĞLIK ÜZERİNE ETKİLERİ

1.3.1. BESİN BİLEŞİMİ VE GÜVENİLİR ALIM DOZLARI

Son yıllarda diyet lifi, insan sağlığının iyileştirilmesi için temel bir bileşen olarak kabul edilmektedir ve bu nedenle diyet lifi ile zenginleştirilmiş gıdalara olan ilgi yoğunlaşmıştır. Diyet lifinin temel özellikleri şunlardır: gastrik salgılarda hidrolize ve ince barsakta absorpsiyona karşı dirençli iken kalın barsak mikroflorası ile fermente edilebilir. İnülin ve oligofruktoz sindirim enzimlerine karşı dirençli olan β -2-1 bağları ile fruktoza bağlandığı için, enerji değerleri diğer bilinen karbonhidratlara göre düşüktür. İnülinin neredeyse % 90'ı kolona geçer ve orada bulunan bakteriler tarafından sindirilir. Böylece diyet lifi kompleksinin önemli bir bileşenidir ve gıda maddeleri üzerinde diyet lifi olarak etiketlenir (29).

Yapısında bulunan monosakkarid birimleri bir arada bulunmasına rağmen, sindirime dirençli olması nedeniyle inülin düşük kalori içeriğine sahiptir (1.5 kcal/g veya 6.3 kJ/g). Barsak bakterilerinin etkisiyle inülin, kısa zincirli yağ asitlerine (asetat, propiyonat ve bütirat vs), laktat, bakteriyel yakıtlara ve gazlara dönüştürülür. Bakteriler ve konakçı hücre, kısa zincirli yağ asitlerinin bir kısmını da kullanabilir. Araştırma sonuçlarına göre inülinin enerji değeri 1-1.5 kcal/g olduğu gözlemlenmiştir (30).

Genel olarak oligosakkaritlerin alınması ciddi bir sağlık problemine yol açmaz. Ancak aşırı miktarda alındığında bazı fermantasyon ürünlerinin ozmotik etkileri nedeniyle gaz oluşumuna, şişkinliğe, karın kramplarına ve sıvı halinde dışkılamaya neden olabilmektedir. Uzun zincirli inülin moleküllerin varlığında yan etki görülme oranı azalmaktadır. Çünkü uzun zincirli inülin molekülleri kısa zincirli inülin moleküllerininkinden yaklaşık %50 daha düşük bir oranda fermente edilir. Havenaar (2000) tarafından yapılan çalışmada ortalama polimerizasyon derecesi 9 olan inülinin günlük olarak 20 g verildiğinde herhangi bir ciddi yan etkiye neden olmadığı gözlemlenmiştir (31). Oligofruktoz ve inülinin beslenme açısından önemi üzerine yapılan çalışmaların büyük çoğunluğunda, alım seviyeleri günlük 20 gramın altındadır. Son yıllarda yapılmış 2 randomize kontrollü çalışmada hindiba ve sabır otundan elde edilen inülinin orta düzeyde alımında (5-10 g/gün) tolerans sağlandığı bildirilmiştir. Sadece hafif gastrointestinal yan etkiler gözlemlendi ve bu etkiler oligofruktoz alımındaki gözlemlenen yan etkilere göre daha hafif düzeydedir (32, 33).

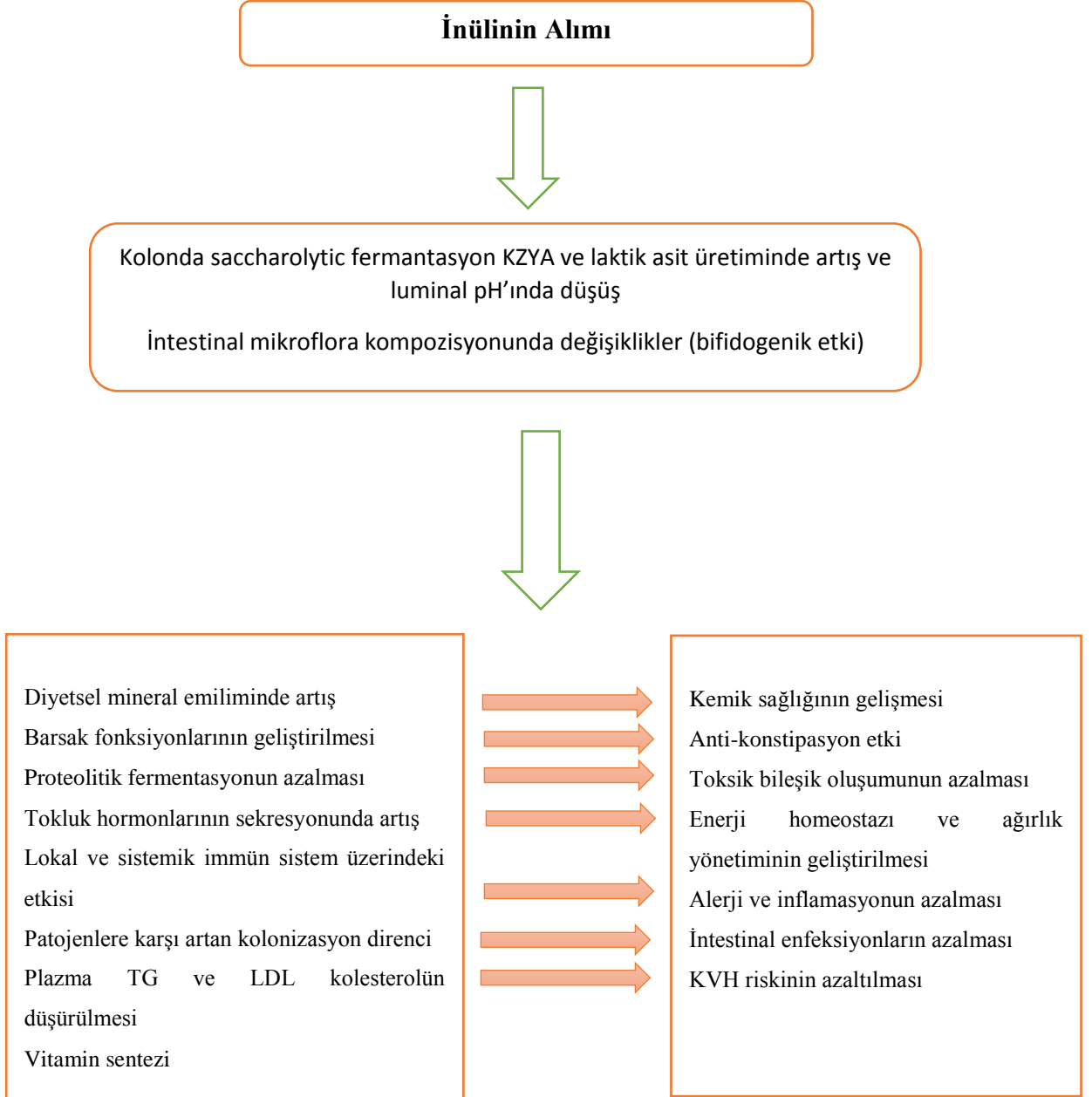
1.3.2. İNÜLİN VE METABOLİK SAĞLIK

Hispley 1953 yılında bitki hücre duvarının sindirilmeyen bölümleri diyet lifi olarak adlandırmıştır. Amerikan Tahıl Kimyacıları Birliği tarafından, insan ince barsağında sindirime ve absorpsiyona dirençli, kalın barsakta tamamen veya kısmen fermente edilebilen bitkilerin veya benzer karbonhidratların yenilebilir kısımları diyet lifi olarak literatüre kazandırılmıştır (34). Lignin, oligosakkaridler, polisakkaridler ve bitki bölümlerinden oluşan diyet lifi kan kolesterolün ve glukozun düşürmesini sağlamanın yanı sıra laksatif etki sağlayabilmektedir. Günlük 2500 kcal'lik sağlıklı beslenme planında diyet lifi gereksinimi 30 g iken, 2000 kcal'lik beslenme planı için gereksinim 25 g olarak belirlenmiştir. WHO'nun

önerdiği günlük diyet lifi miktarı 27-40 g iken bunun 16-24 gramı nişasta olmayan kısımdan oluşmalıdır (35).

Diyet lifleri en temel sınıflandırılması suda çözünme durumlarına göre ayrılmaktadır. Bazı tahıl ve sebzelerde bulunan hemiselülöz, lignin ve selüloz formları suda çözünmez iken, kurubaklagil, yulaf, arpa, meyve ve kuru meyvelerde non-selüloz olan müsilaj, sakız ve pektin ise suda çözünen formda olduğu bilinmektedir (36, 37). Çözünmez lifler glukoz/kolesterol metabolizması üzerinde etkiye sahipken, çözülebilir lifler hipokolesterolemik ve hipoglisemik özelliklere sahip ve karbonhidrat ve yağ metabolizmasıyla doğrudan ilişkilidir. Çözünebilir liflerde, lipogenez ve lipogenezis mekanizmalarında önemli bir role sahip olan kolon fermentasyonu aracılığı ile kısa zincirli yağ asidi (asetat, propiyonat ve bütirat) üretilebilmektedir. Propiyonat lipogenezisi engellerken, asetatla birlikte yağ senteziyle antagonist bir etki sergiler (38).

İnulin ve oligofruktoz her zaman sağlıklı insan diyetinin bir parçası olmuştur. Tüm Avrupa Birliği ülkelerinde yasal olarak gıda veya gıda bileşenleri (katkı maddeleri olarak değil) olarak sınıflandırılırlar. Avustralya, Kanada ve Japonya'daki otoriteler de aynı sonuca varmıştır. ABD'de tanınmış uzmanlardan oluşan bir ekip, hindibadan elde edilen inülin ve oligofruktozun GRAS (genel olarak güvenli olarak tanımlanan) durumunu onaylamıştır. Bütün bu ülkelerde, yiyecek ve içeceklerde belirli bir sınırlama olmaksızın kullanılabilirler. Çoğu ülke inulin ve oligofruktozun diyet lifi olarak etiketlenebileceğini de kabul etmiştir (39). Japonya, fruktooligosakaritleri, gastrointestinal sağlığı ve minerallerin emilimini kolaylaştırabilmelerini göz önünde bulundurarak 1983'te gıda takviyesi olarak kullanmış ve inulin bazlı gıda maddelerini pazarlamıştır. Çözünebilir bir diyet lifi olan inülin, üst gastrointestinal kanalda herhangi bir sindirim olmadan kalın bağırsağa girer. Kolonda pH'ı düşürmenin yanı sıra, artmış fekal biyokütle olarak kısa zincirli yağ asitlerinin üretilmesine neden olan bakteriyel fermentasyona uğrar (40). Ayrıca, inulin ve frukto-oligosakarit takviyeleri, bağışıklık sistemini güçlendirir ve ülseratif kolit, enflamatuar barsak hastalıkları ve kolorektal gibi çok çeşitli hastalıkların önlenmesine yardımcı olabilir (6, 41). İnülinin potansiyel etkileri Şekil 3'te gösterilmiştir.



Şekil 3. İnülin alımının bağırsak ve sistemik etkileri (38).

1.3.2.1. LİPİD METABOLİZMASI ÜZERİNE ETKİSİ

Hipertansiyon ve insülin direnci ile birlikte yüksek trigliserit ve kolesterol düzeyleri metabolik bozukluklardan sorumlu ana faktörlerdir. Kolesterol, arterlerin iç duvarlarında yağ birikmesi için ana etken madde olarak düşünülebilir. Sonuçta bu durum vasküler disfonksiyonlara, arterioskleroz, felç ve kalp rahatsızlıklarına katkıda bulunabilir. İnce vakalarının %18'inde ve kardiyovasküler komplikasyonlarının %56'sında kan kolesterol düzeyinin artışı baş sorumlusu olarak gösterilmektedir (42). Son yıllarda bilim adamları ve sağlık otoriterleri kandaki yüksek trigliserid (TG) ve kolesterol seviyelerini azaltmak için diyet rehberlerinin daha fazla ön plana çıkarılması gerektiğini vurgulamışlardır. Bu görüş, medikal ajanların pahalı ve yan etkilerinin fazla olması nedeniyle günden güne önem

kazanmıştır. İnülin ve fruktooligosakaritler, özellikle öğün sonrası çok düşük yoğunluklu lipoproteinlerinin (VLDL) emilimini azaltarak trigliserit konsantrasyonlarını azaltmada yardımcı olur (43).

İnülin ve oligosakaritlerin hipokolesterolemik etkisinin altında yatan temel mekanizma, kolonik fermentasyon sonucunda kısa zincirli yağ asitlerinin (KZYA) üretimi ile lipogenezisi azaltarak TG sentezini inhibe etmesidir. Asetat ve propiyonatlar kolon mukozal bariyerde emilip karaciğere taşınır. Asetat karaciğerde kolesterol sentezi için substrat görevi üstlenirken propiyonatlar kolesterol ve TG sentezinde rol oynayan enzimler üzerinde inhibe edici rol oynarlar (44). Bu nedenle asetat ve propiyonat oranı TG düzeyinin azaltılmasında çok önemli role sahiptir. Diyetle %1-5'lik hindiba ekstresi ve %5 inülinin azaltılmış lifli besine kıyasla kolesterol ve safra salgılarını önemli derecede düşürdüğü bulunmuştur. Ayrıca hedef grupta kontrol gruba kıyasla HDL/LDL oranı daha yüksek seyretmiştir. Prebiyotikler, yararlı bakteri türleri tarafından çoklu doyamamış yağ asitlerinde (PUFA) sentezlenen cis-9 ve trans-11-konjuge linoleik asit aracılığı ile triaçilgliserol ve kolesterol sentezini azaltır. Bu mekanizma hayvanlarda kanıtlanmış olmasına rağmen klinik çalışmalarda tutarsızlıklar vardır (6, 43).

Klinik çalışmalarda inülinin lipid profilleri üzerindeki etkisi; doz, verildiği süre ve katılımcı profili gibi birçok etkene bağlı değişkenlik göstermektedir (45-47). Sağlıklı gönüllüler üzerinde yapılan bir çalışmada %11 oranında zenginleştirilmiş makarna 8 hafta boyunca verildiğinde HDL/LDL oranı, TG ve kolesterol düzeyinde göze çarpan bir iyileşme görülmüştür (45). Letexier ve ark. (48) tarafından yapılan başka bir çalışmada ise günlük 10 g inülin verildiğinde lipogenezis ve plazma triaçilgliserol konsantrasyonunu azalttığı görülmüştür. Ancak farklı bir çalışmada kısa süreli (3 hafta) olarak aynı miktarda inülinin verilmesinin lipid profilleri üzerinde herhangi bir etkisi saptanamamıştır (46).

1.3.2.2. GLİSEMİK KONTROL

Bilimsel kanıtlar, diyabet prevalansının gelişmekte olan ülkelerde endişe verici oranda arttığını göstermektedir. Çeşitli çalışmalar, yüksek lifli diyet tüketiminin, gastrik boşalmanın gecikmesini sağlayarak şişkinlik (doyuruculuk) süresini arttırabileceğini göstermiştir. Ayrıca yavaşlayan glikoz emilimi sayesinde postprandiyal insülin düzeyinde düşüş sağlanır. Lifli besinler üst gastrointestinal sistemi geçtikten sonra kalın barsaklarda mikroorganizmalar tarafından fermentasyon sonucunda KZYA'ne dönüşerek glukoneogenez ve insülin duyarlılığının regülasyonunu sağlar (42).

Epidemiyolojik bulgular hem Batı hem de Asya ülkelerinde diyabet oluşumunda sürekli bir artış olduğunu göstermiştir. Diyabet, çoğunlukla insülin aktivitesindeki anormal artış ve ardından yükselen kan glukoz seviyesinden dolayı oluşan metabolik bir hastalıktır. Bu nedenle hastalığın gelişiminde rol oynayabilecek potansiyel risk faktörlerini tanımlamak önemlidir (49). İnülin ve frukto oligosakarit (FOS) glisemik yanıtın stabilizasyonu ve lipid metabolizması üzerinde etkin bir rol oynadığı için çalışmalar bu alanda hız kazanmıştır (50). Yapılan deneysel bir çalışmada, diyabetik ratlara verilen diyetlere ek olarak farklı oranlarda (%5, 10 ve 15) inülin verilmiş ve çalışma sonucunda kan glikoz düzeyinin doza bağımlı olarak azaldığı görülmüştür. Ayrıca karaciğer ve böbrek fonksiyonlarında iyileşme görüldüğü saptanmıştır (51).

Hayvan çalışmalarında yüksek yağlı diyet ile LPS üreten bakteri türleri arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. LPS konsantrasyonu obezite ve insülin direnci gelişiminde rol oynar. Gram(-) bakteriler tarafından üretilen LPS, bağırsaktan konakçının dolaşımına geçerek metabolik endotoksemiye neden olabilir (52). LPS, makrofajlar tarafından reaktif oksijen türlerinin ve proinflamatuvar sitokinlerin aşırı üretilmesini uyarmakta, subklinik sistemik inflamasyon, kilo alımı ve insülin direnci gelişimi ile sonuçlanmaktadır (49, 53). Vaka-kontrol çalışmalarında diyabetli bireylerin sağlıklı bireylere göre serum endotoksin düzeyi 2 kat daha yüksek bulunmuştur (54). Metabolik endotoksemi ile enerji alımı ve açlık insülin düzeyleri arasında pozitif korelasyon bulunmaktadır. Yüksek yağlı diyetle beslenmiş ratlarda prebiyotik alımı, gram (+) bakteri sayısını arttırarak, glukoz toleransını iyileştirdiği, LPS konsantrasyonunda ve proinflamatuvar sitokin düzeyini de azalttığı görülmüştür (55).

Güncel bir sistematik derlemede diyetin prebiyotikle (inülin dahil) desteklenmesi sağlıklı veya hafif şişman bireylerde postprandiyal glikoz ve insülin düzeyini azalttığı konusunda genel bir kanıya varılmıştır. Ayrıca yapılan meta analiz raporları da bu durumu doğrulamaktadır (47). Yüksek nitelikli yapılan iki plasebo kontrollü randomize çalışmada inülin alımının glisemik kontrol üzerinde iyileştirici etkisi görülmesine rağmen bu sonuçların barsakta farklı mikrobiyal kompozitlerindeki meydana gelen değişikliklerden mi yoksa farklı etkenlerden mi kaynaklandığına bakılamamıştır (56, 57). Ancak iki çalışmada da prebiyotik takviyesinin gastrik boşalmada geciktirici etkisi olduğu görülmüştür. Çalışmalarda altında yatan mekanizmaların daha net olarak ortaya konulabilmesi için daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulduğu bir gerçektir.

1.3.3. İŞTAH ÜZERİNE ETKİSİ

İştah, çevresel faktörler, içsel dürtüler, sosyal faktörlerin yanı sıra enerji depolanması ve metabolizması üzerinde rol oynayan fizyolojik faktörlerin karmaşık bir etkileşimini kapsar. Uzun yıllardan beri hem epidemiyolojik hem de müdahale çalışmalarında diyet lifi alımının yüksek olmasının vücut ağırlığının azalması ve iştah kontrolü yoluyla obezitenin önleminde rol oynayabileceği öne sürülmüştür (58). Ayrıca, bütün lif türleri iştahı benzer bir şekilde değiştirmez, çünkü liflerin özellikleri incelendiğinde, çözünürlük, fermente edilebilirlik ve vizkosite değişkenlik gösterebilir. Lifin bu özellikleri sadece doyma kapasitesini değil aynı zamanda uzun dönem iştah ve enerji alımını etkileyebilir (59).

Cani ve ark. (60) tarafından yapılan çalışmada, sağlıklı insanlara 2 hafta boyunca günde 16 g (8 gr *2/d) oligofruktozun verilmesi durumunda doyumluk önemli ölçüde arttırmıştır. Günlük enerji alımının azalmasının yanı sıra özellikle akşam yemeğinden sonra olası yiyecek alımında önemli oranda düşüş görülmüştür. İnülinle ilgili çalışmalar daha çok son yıllarda yapılmış olup genel olarak inülinin gıda alımı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu ancak doyumluğa etki etmediğini göstermiştir. Heap ve ark. (61) tarafından yapılan randomize çift kör plasebo kontrollü çalışmada inülin + yoğurdun doyumluktaki etkilerini 1 ve 8 günlük tüketimden sonra belirlemeyi amaçlamıştır. Sağlıklı ve BKİ'si normal olan kadınlara 8 gün boyunca günlük inülin (6 g) + yoğurt karışımı verilmiştir. Başlangıçta plasebo ve inülin alan gruplar arasında enerji alımı ve vizüel analog skalasına göre iştah skorunda herhangi herhangi bir farklılık gözlenmemiştir. Sekizinci gün sonunda inülin alan grupta

kontrol gruba göre daha düşük yeme isteği ve olası yeme isteği daha düşük bulunmasına rağmen öğle yemeği ve günlük total enerji alımı benzer bulunmuştur.

Smilijanec ve ark. (62) tarafından küçük bir çalışma grubuna (n=7) 10 g'lık inülin verilerek akut enerji alımı üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Orta yaşlı ve BKİ 25 kg/m² veya üzerinde olan bireyler çalışmaya dahil edilmiştir. Sonuçta katılımcıların inülin tüketimiyle beraber çok az bir kısmında hafif gastrointestinal şikayetler (karın bölgesinde guruldamalar) görülmüş, ancak enerji alımı veya iştah üzerinde herhangi bir etkisi bulunamamıştır. İnülin tedavisi alan çocuklarda yapılan çalışmalarda çelişkili sonuçlar bulunmaktadır. Fazla kilolu veya obez olan 7-18 yaş arasındaki 97 çocuğa 16 hafta inülin (8 g / gün) ya da plasebol verilmiştir. Kontrol grubuna kıyasla müdahale grubu daha yüksek tokluk ve daha düşük olası besin alımı ile ilişkilendirilmiştir. Ancak müdahale grubunda kontrole göre ghrelin düzeyi artmış ve BKİ z skorları benzer bulunmuştur (63).

2. SONUÇ

Sonuç olarak, inülinin diyet lifi açısından zengin ve sağlığı olumlu yönde etkilediği söylenebilir. Ayrıca besinin terapötik ve fonksiyonel özelliğini arttırabilmek için inülin eklenerek yeni tarifler geliştirilebilir. Yağ replasmanı olarak bilinen inülin, herhangi bir gıdanın içerisinde yer almasıyla beraber insan sağlığı üzerinde herhangi bir zararlı etki oluşturmadan hem hiperkolesterolemi hem de hiperglisemi riskini azaltmak için etkin rol üstlenir. Son olarak inülinin bireylerin yaşam tarzıyla ilgili olabilecek çeşitli hastalıkları önlemek veya bu hastalıkların etkilerini azaltmak için bir potansiyele sahip olduğu söylenebilir.

3. KAYNAKLAR

1. Wichienchot S, Thammarutwasik P, Jongjareonrak A, Chansuwan W, Hmadhlu P, Hongpattarakere T, et al. Extraction and analysis of prebiotics from selected plants from southern Thailand. *Songklanakarın Journal of Science & Technology*. 2011;33(5).
2. Kalyani Nair K, Kharb S, Thompkinson D. Inulin dietary fiber with functional and health attributes—a review. *Food Reviews International*. 2010;26(2):189-203.
3. Schaafsma G, Slavin JL. Significance of inulin fructans in the human diet. *Comprehensive Reviews in Food Science and Food Safety*. 2015;14(1):37-47.
4. Kaur N, Gupta AK. Applications of inulin and oligofructose in health and nutrition. *Journal of biosciences*. 2002;27(7):703-14.
5. Wichienchot S, Thammarutwasik P, Jongjareonrak A, Chansuwan W, Hmadhlu P, Hongpattarakere T, et al. Extraction and analysis of prebiotics from selected plants from southern Thailand. 2011;33(5).
6. Shoab M, Shehzad A, Omar M, Rakha A, Raza H, Sharif HR, et al. Inulin: Properties, health benefits and food applications. 2016;147:444-54.
7. Apolinario AC, de Lima Damasceno BPG, de Macedo Beltrao NE, Pessoa A, Converti A, da Silva JAJCp. Inulin-type fructans: A review on different aspects of biochemical and pharmaceutical technology. 2014;101:368-78.
8. Roberfroid MJBjON. Introducing inulin-type fructans. 2005;93(S1):S13-S25.
9. Flamm G, Glinsmann W, Kritchevsky D, Prosky L, Roberfroid MJCrifs, nutrition. Inulin and oligofructose as dietary fiber: a review of the evidence. 2001;41(5):353-62.

10. Castro A, Céspedes G, Carballo S, Bergenstahl B, Tornberg E. Dietary fiber, fructooligosaccharides, and physicochemical properties of homogenized aqueous suspensions of yacon (*Smallanthus sonchifolius*). *Food research international*. 2013;50(1):392-400.
11. Lopes SM, Krausová G, Rada V, Gonçalves JE, Gonçalves RA, de Oliveira AJ. Isolation and characterization of inulin with a high degree of polymerization from roots of *Stevia rebaudiana* (Bert.) Bertoni. *Carbohydrate research*. 2015;411:15-21.
12. Álvarez-Borroto R, Ruano-Nieto AL, Calle-Miñaca MR, Lara-Fiallos MV. Extracción y determinación de inulina del ajo común autóctono (*Allium sativum*). *Revista Cubana de Química*. 2015;27(2):131-46.
13. Zhang N, Huang X, Zeng Y, Wu X, Peng X. Study on prebiotic effectiveness of neutral garlic fructan in vitro. *Food Science and Human Wellness*. 2013;2(3-4):119-23.
14. Nemeth C, Andersson AA, Andersson R, Mangelsen E, Sun C, Åman P. Relationship of grain fructan content to degree of polymerisation in different barleys. *Food and Nutrition Sciences*. 2014;5(06):581.
15. Figueira GM, Park KJ, Brod FPR, Honorio SL. Evaluation of desorption isotherms, drying rates and inulin concentration of chicory roots (*Cichorium intybus* L.) with and without enzymatic inactivation. *Journal of food engineering*. 2004;63(3):273-80.
16. Bach V, Clausen MR, Edelenbos M. Production of Jerusalem artichoke (*Helianthus tuberosus* L.) and impact on inulin and phenolic compounds. *Processing and impact on active components in food*: Elsevier; 2015. p. 97-102.
17. Chi Z-M, Zhang T, Cao T-S, Liu X-Y, Cui W, Zhao C-H. Biotechnological potential of inulin for bioprocesses. *Bioresource Technology*. 2011;102(6):4295-303.
18. Moreno-Vilet L, Camacho-Ruiz R, Portales-Pérez D. Prebiotic agave fructans and immune aspects A2—preedy. *Probiotics, prebiotics, and synbiotics*. 2016:165-79.
19. Kango N. Production of inulinase using tap roots of dandelion (*Taraxacum officinale*) by *Aspergillus niger*. *Journal of food Engineering*. 2008;85(3):473-8.
20. Kosasih W, Pudjiraharti S, Ratnaningrum D, Priatni S. Preparation of inulin from dahlia tubers. *Procedia Chemistry*. 2015;16:190-4.
21. Caleffi ER, Krausová G, Hyršlová I, Paredes LLR, dos Santos MM, Sasaki GL, et al. Isolation and prebiotic activity of inulin-type fructan extracted from *Pfaffia glomerata* (Spreng) Pedersen roots. *International journal of biological macromolecules*. 2015;80:392-9.
22. Judprasong K, Tanjor S, Puwastien P, Sungpuag P. Investigation of Thai plants for potential sources of inulin-type fructans. *Journal of Food Composition and Analysis*. 2011;24(4-5):642-9.
23. Lou Z, Wang H, Wang D, Zhang Y. Preparation of inulin and phenols-rich dietary fibre powder from burdock root. *Carbohydrate polymers*. 2009;78(4):666-71.
24. Kelly GJAMR. Inulin-type prebiotics--a review: part I. 2008;13(4):315-30.
25. Mendes MF, Cataldo LF, da Silva CA, Nogueira RI, Freitas SP. EXTRACTION OF THE INULINE FROM CHICORY ROOTS.
26. Franck A, De Leenheer L. Inulin. *Biopolymers Online*. Wiley-VCH Verlag GmbH & Co. KGaA, Weinheim; 2005.
27. Cho SS, Samuel P. *Fiber ingredients: food applications and health benefits*: CRC press; 2009.
28. Zhu Z, He J, Liu G, Barba FJ, Koubaa M, Ding L, et al. Recent insights for the green recovery of inulin from plant food materials using non-conventional extraction technologies: A review. 2016;33:1-9.
29. Shoab M, Shehzad A, Omar M, Rakha A, Raza H, Sharif HR, et al. Inulin: Properties, health benefits and food applications. *Carbohydrate polymers*. 2016;147:444-54.
30. Nyman M. Fermentation and bulking capacity of indigestible carbohydrates: the case of inulin and oligofructose. *British journal of Nutrition*. 2002;87(S2):S163-S8.
31. Havenaar R. Scientific evidence for beneficial effects of inulin DP9 on the intestinal flora of humans. Zeist, The Netherlands: TNO Nutrition and Food Research. Report; 2000.
32. Bonnema AL, Kolberg LW, Thomas W, Slavin JJJotADA. Gastrointestinal tolerance of chicory inulin products. 2010;110(6):865-8.
33. Holscher HD, Doligale JL, Bauer LL, Gourineni V, Pelkman CL, Fahey GC, et al. Gastrointestinal tolerance and utilization of agave inulin by healthy adults. 2014;5(6):1142-9.
34. Kalyani Nair K, Kharb S, Thompkinson DJFRI. Inulin dietary fiber with functional and health attributes—a review. 2010;26(2):189-203.

35. Ahmed W, Rashid S. Functional and therapeutic potential of inulin: A comprehensive review. *Critical reviews in food science and nutrition*. 2019;59(1):1-13.
36. Elleuch M, Bedigian D, Roiseux O, Besbes S, Blecker C, Attia HJFc. Dietary fibre and fibre-rich by-products of food processing: Characterisation, technological functionality and commercial applications: A review. 2011;124(2):411-21.
37. Saeed F, Pasha I, Anjum FM, Sultan MTJCrifs, nutrition. *Arabinoxylans and arabinogalactans: a comprehensive treatise*. 2011;51(5):467-76.
38. Ahmed W, Rashid SJCrifs, nutrition. Functional and therapeutic potential of inulin: A comprehensive review. 2017:1-13.
39. Franck AJBjoN. Technological functionality of inulin and oligofructose. 2002;87(S2):S287-S91.
40. Hidaka H, Adachi T, Hirayama MJADFT. 40 Development and Beneficial Effects of Fructo-oligosaccharides (Neosugar®). 2008:471.
41. Schaafsma G, Slavin JLJCRiFS, Safety F. Significance of inulin fructans in the human diet. 2015;14(1):37-47.
42. Yasmin A, Butt MS, Afzaal M, van Baak M, Nadeem MT, Shahid MZJJoff. Prebiotics, gut microbiota and metabolic risks: Unveiling the relationship. 2015;17:189-201.
43. Lin Z, Zhang B, Liu X, Jin R, Zhu WJJomf. Effects of chicory inulin on serum metabolites of uric acid, lipids, glucose, and abdominal fat deposition in quails induced by purine-rich diets. 2014;17(11):1214-21.
44. Kaur N, Gupta AKJJob. Applications of inulin and oligofructose in health and nutrition. 2002;27(7):703-14.
45. Russo F, Riezzo G, Chiloiro M, De Michele G, Chimienti G, Marconi E, et al. Metabolic effects of a diet with inulin-enriched pasta in healthy young volunteers. 2010;16(7):825-31.
46. Williams CM, Jackson KGJBJoN. Inulin and oligofructose: effects on lipid metabolism from human studies. 2002;87(S2):S261-S4.
47. Kellow NJ, Coughlan MT, Reid CMJBJoN. Metabolic benefits of dietary prebiotics in human subjects: a systematic review of randomised controlled trials. 2014;111(7):1147-61.
48. Letexier D, Diraison F, Beylot MJTAjocn. Addition of inulin to a moderately high-carbohydrate diet reduces hepatic lipogenesis and plasma triacylglycerol concentrations in humans. 2003;77(3):559-64.
49. Nakamura YK, Omaye STJN, metabolism. Metabolic diseases and pro-and prebiotics: mechanistic insights. 2012;9(1):60.
50. Abad Alegria F, Gonzalez Vivanco P, editors. The health and nutritional virtues of artichokes-from folklore to science. V International Congress on Artichoke 660; 2003.
51. Zaky EJA-EJoA, Science E. Physiological response to diets fortified with Jerusalem artichoke tubers (*Helianthus tuberosus* L.) powder by diabetic rats. 2009;5(5):682-8.
52. Cani PD, Amar J, Iglesias MA, Poggi M, Knauf C, Bastelica D, et al. Metabolic endotoxemia initiates obesity and insulin resistance. 2007;56(7):1761-72.
53. Liang H, Hussey SE, Sanchez-Avila A, Tantiwong P, Musi NJPo. Effect of lipopolysaccharide on inflammation and insulin action in human muscle. 2013;8(5):e63983.
54. Creely SJ, McTernan PG, Kusminski CM, Khanolkar M, Evans M, Louise Harte A, et al. Lipopolysaccharide activates an innate immune system response in human adipose tissue in obesity and type 2 diabetes. 2007.
55. Everard A, Lazarevic V, Derrien M, Girard M, Muccioli GG, Neyrinck AM, et al. Responses of gut microbiota and glucose and lipid metabolism to prebiotics in genetic obese and diet-induced leptin-resistant mice. 2011;60(11):2775-86.
56. Garcia A, Otto B, Reich S, Weickert M, Steiniger J, Machowetz A, et al. Arabinoxylan consumption decreases postprandial serum glucose, serum insulin and plasma total ghrelin response in subjects with impaired glucose tolerance. 2007;61(3):334.
57. Lu Z, Walker K, Muir J, O'dea KJEjocn. Arabinoxylan fibre improves metabolic control in people with Type II diabetes. 2004;58(4):621.
58. Rebello CJ, O'neil CE, Greenway FL. Dietary fiber and satiety: the effects of oats on satiety. *Nutrition reviews*. 2015;74(2):131-47.
59. Amin T, Mercer JG. Hunger and Satiety Mechanisms and Their Potential Exploitation in the Regulation of Food Intake. *Current Obesity Reports*. 2016;5(1):106-12.

60. Cani PD, Joly E, Horsmans Y, Delzenne NM. Oligofructose promotes satiety in healthy human: a pilot study. *European journal of clinical nutrition*. 2006;60(5):567.
61. Heap S, Ingram J, Law M, Tucker AJ, Wright AJ. Eight-day consumption of inulin added to a yogurt breakfast lowers postprandial appetite ratings but not energy intakes in young healthy females: a randomised controlled trial. *British Journal of Nutrition*. 2016;115(2):262-70.
62. Smiljanec K, Mitchell CM, Privitera OF, Neilson AP, Davy KP, Davy BM. Pre-meal inulin consumption does not affect acute energy intake in overweight and obese middle-aged and older adults: A randomized controlled crossover pilot trial. *Nutrition and health*. 2017;23(2):75-81.
63. Hume MP, Nicolucci AC, Reimer RA. Prebiotic supplementation improves appetite control in children with overweight and obesity: a randomized controlled trial. *The American journal of clinical nutrition*. 2017;105(4):790-9.

ERKEN VE ORTA ADÖLESAN ÇAĞDAKİ ÖĞRENCİLERİN YEME TUTUMLARI
EATING ATTITUDES OF STUDENTS IN EARLY AND MIDDLE ADOLESCENCE
PERIODS**Arş. Gör. Aylin BAYINDIR GÜMÜŞ**

Ankara Üniversitesi

Doç. Dr. Hülya YARDIMCI

Ankara Üniversitesi

ÖZET

Adölesan çağ, yetişkin dönemin temellerinin atıldığı son aşama olması nedeni ile sağlıklı yeme davranışlarının edinilmesi için son derece önemlidir. Bu dönemdeki bireylerde yeme davranışı bozuklukları görülme riski yüksektir. Dolayısıyla adölesanların yeme davranışı bozukluklarına eğilimlerinin farkedilmesi gerekmektedir. Ancak erken, orta ve geç dönemdeki adölesanlar fiziksel, psikolojik, bilişsel, duygusal ve sosyal yönden birbirlerinden farklılık gösterebilmektedir. Bu çalışma, erken ve orta dönem adölesanların beslenme alışkanlıklarının ve yeme tutumlarının değerlendirilmesi amacı ile yapılmıştır. Gerekli izinler alındıktan sonra, gönüllü olan bireyler çalışmaya dahil edilmiştir. Veriler soru formu kullanılarak, “yüz yüze görüşme tekniği” ile araştırmacılar tarafından toplanmıştır. Yeme tutumunu test etmek için “*Yeme Tutumu Testi-26*” kullanılmıştır. Test sonucunda toplam 20 veya daha fazla puan alan katılımcıların risk altında olduğu ifade edilmiştir. Verilerin analizi SPSS for Windows paket programında yapılmış, güvenilirlik katsayısı olarak $p < 0.05$ değeri kabul edilmiştir. Çalışmaya yaş ortalamaları $14,5 \pm 1,2$ yıl olan, 185 erkek (%58,2) ve 133 kız (%41,8) olmak üzere toplam 318 ortaokul ve lise öğrencisi katılmıştır. Ortalama Yeme Tutumu Testi puanı $20,4 \pm 10,7$ olup öğrencilerin risk altında oldukları dikkat çekmiştir. Erken adölesan dönemdeki öğrencilerin median test puanı, orta adölesan dönemde olanlara kıyasla daha yüksektir (sırasıyla 20,0; 18,0; $p < 0.05$). Katılımcıların sosyodemografik özelliklerine göre her iki grupta da test puanları açısından farklılık saptanmamıştır ($p > 0.05$). Tüm katılımcılar arasında öğle ve akşam yemeğini haftada beşten daha fazla tüketenlerin ortalama test puanları, daha az sıklıkta tüketenlere kıyasla istatistiksel açıdan daha düşüktür ($p < 0.05$). Erken adölesan dönemde bu durum yalnızca akşam yemeği için geçerli iken ($p < 0.05$), orta adölesan dönemde ana öğün tüketim sıklıklarına göre ortalama test puanlarını farklılaşmamıştır ($p > 0.05$). Ancak rakamsal olarak ana öğünleri daha sık tüketenlerde ortalama test puanının daha düşük olduğu ifade edilmelidir. Bu sonuçlar, adölesanlara sağlıklı beslenme alışkanlıkları kazandırmak ve bu dönemde (özellikle erken ergenlik döneminde) yeme davranışı bozukluklarını önlemek için faaliyetlerin yapılması gerektiğini göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Adölesan dönem; yeme tutumu; beslenme alışkanlıkları

ABSTRACT

Adolescence is an important step for acquiring healthy eating behaviors because it is the last stage in which the foundations of the adult period are laid. The risk of eating behavior disorders is high in individuals in this period. Therefore, the tendency of adolescents to eating behavior disorders should be noticed. However, adolescents in the early, middle and late periods may differ in terms of physical, psychological, cognitive, emotional and social aspects. The aim of this study was to evaluate the eating habits and eating attitudes of students who in early and middle adolescence. After obtaining the necessary permissions, volunteers were included in the study. Data were collected by the researchers using the questionnaire using the “*face to face interview technique*”. “*Eating Attitude Test-26*” was used to test the eating attitude. It was stated that the participants who had a total score of 20 or more were at risk. The data were analyzed by SPSS for Windows package programme and $p < 0.05$ was accepted as reliability coefficient. A total of 318 secondary and high school students [185 males (58.2%) and 133 girls (41.8%)] with a mean age of 14.5 ± 1.2 years participated in the

study. The mean Eating Attitude Test score was 20.4 ± 10.7 and it was noted that students were at risk. The median test scores of the students in the early adolescence period were higher than those in the middle adolescence period (20.0; 18.0; $p < 0.05$, respectively). There was no difference in terms of test scores according to socio-demographic characteristics in both groups ($p > 0.05$). For all participants, the mean test scores of those who consumed lunch and dinner more than five times a week were statistically lower than those who consumed less frequently ($p < 0.05$). While this situation was valid only for dinner in early adolescence period ($p < 0.05$), mean test scores did not differ according to frequency of main meals consumption in middle adolescence period ($p > 0.05$). However, it should be stated that numerically average test score is lower in those who consume main meals more frequently. These results have shown that activities should be carried out to gain healthy eating habits to them and to prevent eating behavior disorders during this period (especially in early adolescence).

Keywords: adolescence period; eating attitude; dietary habits

1. GİRİŞ

Adölesan dönemi, yaşam boyu devam eden alışkanlıkların yerleştiği bir dönemdir. Sağlıksız beslenme alışkanlıkları da bu dönemde görülen riskli davranışlardır. Adölesanların beslenme durumları birçok faktörden etkilenmektedir. Beslenme alışkanlıklarını bilmek ve bunların ekonomik, sosyodemografik faktörler ve sağlık ile olan ilişkilerini saptamak, beslenme alışkanlıklarının neden ve sonuçlarını anlamada yol gösterici olmaktadır (Özmen ve ark., 2007).

Adölesanlar yalnızca fiziksel olarak değil, bilişsel ve psikososyal yönden de gelişimlerini sürdürmektedirler. Bu dönemdeki bireyler kimlik arayışı içindedir ve bağımsız olmaya, kabul görmeye çabalarlar. Dış görünüşleri ile fazla ilgilidirler ve benlik kavramı bu dönemde gelişir. Özellikle 15-17 yaş arası (orta adölesan dönem), yaşam tarzının belirlendiği dönemdir. Yaşam tarzının bir parçası olan, kalıcı yeme alışkanlıkları bu dönemde oluşmaktadır. Bu dönemdeki bireylerin yeme davranışlarını ve beslenmelerini etkileyen etmenlerin saptanması bir sağlık sorunu olan obezitenin ve ilişkili hastalıkların önlenmesinde de yol gösterici olabilir (Tanrıverdi ve ark., 2011).

Adölesanların beslenme alışkanlıkları çoğunlukla çocuklardan ve yetişkinlerden farklıdır. Genellikle öğün atlama eğilimindedirler. Öğünlerinin büyük bir kısmını ev dışında tüketmelerinin yanı sıra; gazlı, şekerli ve fastfood gibi yiyecek veya içecekleri de sıklıkla tüketmektedirler. Bazıları besinlere ilişkin çeşitli inanışlar geliştirirler veya vejetaryen beslenme tarzını benimserler (Günebak, 2005).

Genellikle yüksek sosyoekonomik düzeydeki ailelerde zayıf olmaya önem verilmesi, obez olmaktan korkulması, bunun yanında evde bol miktarda yiyecek içecek bulunması, gelişim sorunu olan genç kızların yeme bozukluklarına yakalanmalarında etkili olmaktadır. Yeme bozukluğu ya yiyecekten tiksinererek yemeği reddetme ya da yediğinden dolayı suçluluk duyarak kusma şeklinde ortaya çıkmaktadır (Baysal, 2012). Adölesanlarda yeme bozukluklarından Anoreksia Nervosa (AN) ve Bulimia Nervosa (BN) daha çok görülmektedir. Yeme bozuklukları özellikle endüstrileşmiş batı toplumlarında, beyazlarda, üst ve orta sosyoekonomik gruplarda daha sık görülmekle birlikte diğer etnik ve sosyoekonomik gruplarda da son yıllarda yapılan araştırmalara göre artış görülmektedir (Eker, 2006).

Yeme bozukluklarının genel toplumdaki yaygınlığı yaklaşık %0.5-3 arasındadır. Yeme bozukluklarının ortaya çıkışında sosyokültürel etkenlerin önemli rolü olduğu ileri sürülmektedir. Sosyokültürel baskıların topluma iletilmesinde en güçlü aracı ise medyadır. Medyada, zayıflık genellikle idealize edilmekte, zayıf-ince olmak kadında çekicilik, toplumsal kabul görme, başarı elde etme ve kendini denetleme yetisi ile birlikte anılmaktadır. Zayıflık yönündeki bu aşırı baskılar ve pekiştirmeler sonucunda kadınlarda sürekli olarak diyet yapma, yediklerinden kurtulmak için kusma, diüretik veya laksatif kullanma gibi yeme davranışı bozuklukları ortaya çıkmaktadır. Medya, adölesan dönemdeki özellikle kızlara kendilerini karşılaştıracak imgeler sunmakta, adölesanları kendilerini bu imgeler ile

kıyaslamaya yönelmektedir. Bu dönemde medyada sunulan bu aşırı zayıf imgeler ile kendini karşılaştıran kızlarda, eğer bu imgelerini gerçek idealler olarak da görüyorsa, beden doyumsuzluğu, zayıflığı takıntı haline getirme ve yeme davranışında bozukluklar ortaya çıkabilmektedir (Aslan, 2001).

Adölesan dönemin beslenme alışkanlıkları ve yeme tutumu açısından oldukça önemli olduğu görülmektedir. Ancak bu dönemde bireylerin tutumlarını ölçmek, değerlendirmek ve somutlaştırmak gerekmektedir. Bu amaçla bazı testler geliştirilmiştir. Yeme Tutumu Testi (Eating Attitude Test-26) en çok kullanılan değerlendirme testlerinden biridir. Bu test EAT-40'ın düzenlenmesiyle oluşturulmuştur. Asıl formu İngilizce olan EAT-40 ilk defa Gardner ve Garfinkel tarafından (1979) geliştirilmiş, Orhan Doğan tarafından (1985) Türkçe'ye çevrilmiştir. Daha sonra da Savaşır ve Erol (1989) tarafından geçerlilik/güvenilirlik çalışması yapılmıştır. On bir ila 70 yaş arasına uygulanabilen yemek yemek ile ilgili davranış ve tutumları ile normal bireylerdeki yeme davranışlarında olası bozuklukların belirtilerini ölçmek üzere yapılandırılmıştır. Asıl formun, Cronbach alfa değeri 0.79'dur. Yapı güvenirliği ise 0.87 düzeyindedir. Türkçe formun test-tekrar test güvenirliği 0.65, Kuder Richardson güvenirliği ise 0.70 alfa değeridir. Türkçe formun geçerlilik çalışmaları da yapılmıştır (Eker, 2006). EAT-26 ile yapılan ilk çalışma sosyokültürel gelişimin yeme bozuklukları üzerindeki etkisini araştırmak için kullanılmıştır. O zamandan itibaren birçok farklı dile çevrilmiş ve birçok kez kullanılmıştır. EAT-26 bir yeme bozukluğu tanısı koymak, profesyonel bir teşhis veya danışma gerçekleşmesi için tasarlanmamıştır. Yeme bozukluklarında tanı koymakta tek başına bir kriter değildir. Bu test, yeme bozukluğu tarama sürecinde ilk adım olarak kullanılmaktadır (David ve Garner, 1979)

Bu çalışma, erken (ortaokul çağı) ve orta dönem (lise çağı) adölesanların beslenme alışkanlıklarının ve yeme tutumlarının değerlendirilmesi amacı ile yapılmıştır.

2. GEREÇ VE YÖNTEM

2.1. ARAŞTIRMA EVRENİ VE ÖRNEKLEMİ

Bu çalışma 2016 yılı içerisinde Hatay ve Kayseri illerinde, sosyokültürel ve sosyoekonomik açıdan heterojen bir yapıya sahip üç farklı devlet okulunda yapılmıştır. Yaşları 12-17 yıl arasında değişen, ortaokul veya lise öğrencisi olan 318 katılımcı ile yürütülmüştür.

Araştırma ile ilgili okul yönetiminden izin alınmış ve araştırmanın içeriği konusunda bilgi verilmiştir. Benzer şekilde öğrencilere de araştırma ile ilgili bilgi verilerek araştırmanın konusu açıklanmıştır. Katılmayı gönüllü olarak kabul eden, iletişim kurabilen ve gönüllü olanlar araştırmaya dahil edilmiştir. Araştırmada Helsinki Deklarasyonu prensiplerine uyulmuştur.

2.2. VERİLERİN TOPLANMASI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Katılımcıların sosyodemografik özellikleri, ana öğün tüketim sıklıkları ve yeme tutumuna yönelik bilgileri içeren anket formu araştırmacılar tarafından "yüz yüze görüşme yöntemi" ile toplanmıştır.

Yeme bozukluklarının saptanabilmesi için daha önceden hazırlanmış, geçerliliği ve güvenirliği klinik çalışmalarla gösterilmiş olan Yeme Tutumu Testi (Eating Attitude Test-26) uygulanmıştır. Test sonucunda 20 veya daha fazla puan alan öğrencilerin bir profesyonele başvurması gerektiği bildirilmektedir.

Bu testin puanlaması yapılırken ilk 25 ifadede 'Her zaman', 'Sıklıkla', 'Bazen' cevapları için sırasıyla 3, 2, 1 puan, 'Nadiren' ve 'Hiçbir zaman' cevapları için 0 puan verilmiştir. Yirmi altıncı ifadede ise 'Her zaman', 'Sıklıkla', 'Bazen' cevapları için 0 puan, 'Nadiren', 'Hiçbir zaman' cevapları için sırasıyla 2 ve 3 puan verilmiştir.

2.3. VERİLERİN İSTATİSTİKSEL DEĞERLENDİRİLMESİ

Araştırma sonucunda elde edilen verilerin analizi SPSS for Windows paket programında yapılmıştır. Niteliksel verilerin sayı yüzde tabloları ile dağılımları verilmiştir. Bağımsız grupların karşılaştırılmasında Ki-Kare testi (5'ten küçük beklenen hücre sayısı >25 üzeri olduğunda Fisher'in kesin ki-kare testi) kullanılmıştır. Bağımsız iki grup arasındaki

ortalamaların karşılaştırılmasında parametrik testlerden Independent t ve parametrik olmayan testlerden Mann-Whitney U testi kullanılmıştır. Bağımsız ikiden fazla grup arasındaki ortalamların karşılaştırılmasında ise parametrik testlerden OneWay ANOVA ve parametrik olmayan testlerden Kruskal Wallis testi uygulanmıştır. İstatistiksel olarak $p < 0.05$ değeri anlamlı kabul edilmiştir.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

Adölesan dönemi yetişkinliğe geçiş için son basamak olması nedeni ile oldukça önemli bir dönemdir. Bu dönemde kazanılacak olan sağlıklı yeme davranışları yetişkinlik döneminin de daha sağlıklı olarak geçirilmesine katkı sağlayacaktır. Aynı zamanda beslenmeye bağlı oluşabilecek hastalıkların önlenmesine ve/veya geç dönemde ortaya çıkmasında da etkili olabilecektir. Bu çalışma bu bilgilerin ışığında, erken (ortaokul çağı) ve orta dönem (lise çağı) adölesanlarda beslenme alışkanlıklarının ve yeme tutumlarının değerlendirilmesi için yapılmıştır.

Tablo 1. Öğrencilerin Adölesan Dönemlerine Göre Genel Özellikleri

	Erken Adölesan (n=165, %51,9)		Orta Adölesan (n=153, %48,1)		Toplam (n=318)		x ² p
	S	%	S	%	S	%	
Cinsiyet							
Erkek	93	56,4	92	60,1	185	58,2	0,463
Kız	72	43,6	61	39,9	133	41,8	0,496
Yaşanan yer							
Şehir	157	95,2	139	90,8	296	93,1	2,281
Köy-kasaba	8	4,8	14	9,2	22	6,9	0,131
Ailedeki birey sayısı (katılımcı dahil)							
3-4	41	24,8	58	37,9	99	31,1	18,354 0.000
5	55	33,3	62	40,5	117	36,8	
6	31	18,8	21	13,7	52	16,4	
≥7	38	23,0	12	7,8	50	15,7	
Kardeşler içindeki sıra							
1	59	35,8	67	43,8	126	39,6	5,888 0,053
2	43	26,1	47	30,7	90	28,3	
≥3	63	38,2	39	25,5	102	32,1	
Baba eğitim durumu							
Okuryazar veya değil	8	4,8	7	4,6	15	4,7	7,787 0,100
İlkokul	55	33,3	37	24,2	92	28,9	
Ortaokul	31	18,8	23	15,0	54	17,0	
Lise	37	22,4	35	22,9	72	22,6	
Lisansüstü	34	20,6	51	33,3	85	26,7	
Anne eğitim durumu							
Okuryazar veya değil	21	12,7	9	5,9	30	9,4	21,907 0.000
İlkokul	77	46,7	60	39,2	137	43,1	
Ortaokul	38	23,0	24	15,7	62	19,5	
Lise	21	12,7	35	22,9	56	17,6	
Lisansüstü	8	4,8	25	16,3	33	10,4	
	$\bar{X} \pm SS$		$\bar{X} \pm SS$		$\bar{X} \pm SS$		
Yaş (yıl)	13,5±0,6		15,5±0,6		14,5±1,2		

Ki-kare testi kullanılmıştır.

Çalışmaya 185 erkek (%58,2), 133 kız (%41,8) öğrenci olmak üzere, yaş ortalamaları $14,5 \pm 1,2$ yıl olan toplam 318 öğrenci katılmıştır. Erken adölesan ve orta adölesan dönemde olanların sayısı ve oranları sırası ile 165; %51,9 ve 153; %48,1'dir. Katılımcıların çoğunluğu (%93,1) şehirde yaşamaktadır. Katılımcı dahil ailedeki birey sayısı en çok (%36,8) beş, katılımcının kardeşler arasındaki sırası (%39,6) birincidir. Öğrencilerin anne ve babalarının eğitim durumları çoğunlukla ilkökuldür (sırasıyla %28,9 ve %43,1) (Tablo 1).

Erken ve orta adölesan dönem öğrencilerin, ailelerindeki birey sayısı ve annelerinin eğitim durumlarının dağılımları istatistiksel açıdan farklılık göstermiştir ($p < 0.05$). Diğer değişkenler arasında farklılık saptanmamıştır ($p > 0.05$).

Bekar'ın (2006) yatılı ve gündüzlü ilköğretim okullarında öğrenim gören adölesan çağıdaki kız öğrencilerin beslenme durumlarını, beslenme alışkanlıklarını, antropometrik ölçümlerini, fiziksel aktivitelerini ve diyet örüntülerini belirlemek amacı ile yapmış olduğu araştırma sonucunda, bu çalışmaya benzer şekilde adölesanların %18,4'ünün dört veya daha az bireyden, %53'ünün 4-7 bireyden ve %28,6'sının yediden fazla bireyden oluşan ailelerden geldikleri saptanmıştır.

Özdemir'in (2008) yaptığı çalışmada ise, adölesanların babalarının çoğunluğu (%48,1) ilkökul mezunudur. Bunu %23,6 oranıyla ortaokul mezunları izlemiştir. Adölesan annelerinin %60,2'sinin ilkökul mezunu olduğu, %12,6'sının okur yazar olmadığı görülmüştür. Tanrıverdi ve arkadaşlarının (2011) lise öğrencilerinin yeme tutumları, yeme davranışları ve benlik saygılarını incelemek amacıyla yaptığı çalışmada da, öğrencilerin %35,7'sinin babası, %42,8'inin annesi ilkökul düzeyinde eğitiminin olduğu bulunmuştur. Özmen ve arkadaşlarının (2007) yaptıkları çalışmada ise öğrencilerin ebeveynlerinin çoğunluğunun ilkökul mezunu oldukları (anneler %46,8, babalar %34,3) saptanmıştır.

Tablo 2. Öğrencilerin Adölesan Dönemlerine Göre Ana Öğün Yapma Sıklıkları

	Erken Adölesan		Orta Adölesan		Toplam		χ^2 p
	S	%	S	%	S	%	
Kahvaltı yapma sıklığı							
Her gün	114	69,1	104	68,0	218	68,6	3,954 0.412
Haftada 5-6	11	6,7	18	11,8	29	9,1	
Haftada 3-4	11	6,7	9	5,9	20	6,3	
Haftada 1-2	20	12,1	12	7,8	32	10,1	
Hiç	9	5,5	10	6,5	19	6,0	
Öğle yemeği yapma sıklığı							
Her gün	119	72,1	113	73,9	232	73,0	6,833 0.145
Haftada 5-6	26	15,8	18	11,8	44	13,8	
Haftada 3-4	8	4,8	16	10,5	24	7,5	
Haftada 1-2	9	5,5	3	2,0	12	3,8	
Hiç	3	1,8	3	2,0	6	1,9	
Akşam yemeği yapma sıklığı							
Her gün	147	89,1	139	90,8	286	89,9	5,976 0.191
Haftada 5-6	6	3,6	9	5,9	15	4,7	
Haftada 3-4	2	1,2	3	2,0	5	1,6	
Haftada 1-2	7	4,2	1	0,7	8	2,5	
Hiç	3	1,8	1	0,7	4	1,3	

Ki-kare testi ve Fisher'in kesin Ki-Kare testi kullanılmıştır.

Öğrencilerin adölesan dönemlerine göre ana öğün yapma sıklıkları Tablo 2'de verilmiştir. Katılımcıların büyük kısmı ana öğünlerini her gün tüketmektedir (sırasıyla %68,6; 73,0; 89,9). Adölesan döneme göre sıklık dağılımı incelendiğinde ise, istatistiksel farklılık saptanmamıştır ($p > 0.05$).

Özdemir'in (2008) çalışmasında, her gün kahvaltı, öğle ve akşam yemeği tüketen öğrencilerin oranı sırasıyla %49.7, %68.1 ve %80.3 olarak belirlenmiştir. Demir'in (2006) çalışmasında ise, hiç kahvaltı yapmama oranı %14.5, hiç öğle yemeğini tüketmeme oranı %5.9 ve hiç akşam yemeği tüketmeme oranı %3.9 olarak saptanmıştır.

Tablo 3. Öğrencilerin Adölesan Dönemlerine ve Sosyodemografik Özelliklerine Göre EAT-26 Puanları

	Erken Adölesan	Orta Adölesan	Toplam
	$\bar{X} \pm SS$ Median(IQR)	$\bar{X} \pm SS$ Median (IQR)	$\bar{X} \pm SS$ Median (IQR)
EAT-26 Puanı	21,1±10,1 20,0 (13,0)	19,6±11,2 18,0 (13,0)	20,4±10,7 19,0 (13,0)
U=10974,500 p=0.044			
Cinsiyet			
Erkek	21,5±11,7	17,0 (13,0)	18,0 (15,0)
Kız	20,7±7,6	18,0 (12,0)	19,0 (10,0)
	t=0,521 p=0.603	U=2.403,500 p=0.133	U=11.332,500 p=0.230
Yaşanan yer			
Şehir	20,9±10,2	20,0±11,5	20,5±10,8
Köy-kasaba	24,5±6,5	15,5±6,9	18,5±7,9
	t=0,974 p=0.332	t=-1,452 p=0.149	t=-0,832 p=0.477
Ailedeki birey sayısı (katılımcı dahil)			
3-4	21,6±11,2	20,1±12,2	20,7±11,8
5	21,1±8,2	21,4±11,8	21,3±10,3
6	20,6±9,2	15,9±5,7	18,7±8,3
≥7	21,0±12,1	15,0±7,9	19,5±11,5
	F=0,063 p=0.979	F=2,026 p=0.113	F=2,026 p=0.113
Kardeşler içindeki sıra			
1	22,0±9,9	18,0 (13,0)	19,0 (13,0)
2	20,1±11,7	17,0 (12,0)	18,5 (12,0)
≥3	20,9±9,2	17,0 (13,0)	18,5 (13,0)
	F=0,471 p=0.625	Test istatistik=0,194 p=0.908	Test istatistik=0,724 p=0.696
Baba eğitim durumu			
Okuryazar veya değil	27,3±17,6	16,6±11,6	22,3±15,6
İlkokul	21,2±9,7	21,7±13,6	21,4±11,4
Ortaokul	20,7±10,3	20,0±9,0	20,4±9,7
Lise	22,8±7,5	19,4±10,7	21,1±9,3
Lisansüstü	18,1±10,5	18,5±10,6	18,3±10,5
	F=1,810 p=0.129	F=0,574 p=0.682	F=1,203 p=0.309
Anne eğitim durumu			
Okuryazar veya değil	20,5±9,6	16,3±12,8	19,3±10,7
İlkokul	21,3±8,9	19,6±12,3	20,6±10,5
Ortaokul	22,8±12,0	22,0±9,3	22,5±10,9
Lise	18,0±9,3	18,7±9,7	18,4±9,5
Lisansüstü	21,0±14,4	20,12	20,2±12,4
	F=0,798 p=0.528	F=0,528p=0.715	F=1,188 p=0.316

İki grubun karşılaştırılmasında normal dağılan verilerde Independent t testi, dağılmayanlarda Mann Whitney U testi yapılmıştır. İki'den fazla gruplar içinse normal dağılanlarda OneWay ANOVA, dağılmayanlarda Kruskal Wallis testleri kullanılmıştır.

Tablo 3’de hem adölesan dönemlerde ayrı olarak, hem tüm öğrencilerin bazı sosyodemografik özelliklerine göre EAT-26 puanları incelenmiştir. Öğrencilerin ortalama EAT-26 puanları 20 puan üzerinde olup ($20,4 \pm 10,7$) risk grubunda oldukları tespit edilmiştir. Erken adölesan dönemdeki öğrencilerin median EAT-26 puanları, orta adölesan dönemindeki öğrencilere kıyasla daha yüksektir (sırasıyla 20,0; 18,0; $p < 0,05$, Tablo 2). Yapılan bir çalışmada erkek öğrencilerin ortalama EAT-26 puanları $12,8 \pm 7,4$ ve kızların ise $16,6 \pm 8,2$ olarak bulunmuştur (Sarıdağ-Devran, 2014). Batıgün ve Utku’nun (2006) çalışmasına göre; ortalama EAT-26 puanlarında kızların erkeklerden, yaş grubuna göre ise 13-16 yaş arasındaki adölesanların daha yüksek puan aldıkları belirlenmiştir.

Kazkondur (2010), kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha bozuk yeme tutumu sergilediklerini belirtmiştir. Benzer bazı çalışmalarda da aynı şekilde, kızların erkeklere göre EAT-26 puanlarının daha yüksek olduğu belirtilmiştir (Uskun ve Şabaplı, 2013, Siyez, 2006). Ancak bu çalışmada, erken adölesan grubundaki erkeklerin ortalama puanları kızlardan daha yüksek iken; orta adölesan dönemde literatüre benzer şekilde kız adölesanların daha yüksek median puan aldıkları saptanmıştır (Tablo 3). Bunun nedeni erken adölesan grubunda erkeklerin, orta adölesan grubunda ise kızların kendi beden imajlarına daha fazla önem vermeye başlamalarından kaynaklanmış olabilir. Hem erken hem de orta adölesan dönemdeki öğrencilerin sosyodemografik özelliklere göre EAT-26 puanlarının istatistiksel açıdan farklılaşmadığı saptanmıştır ($p > 0,05$).

Anormal yeme tutum ve davranışlarının aile ortamı, özgüven ve mükemmeliyetçilik ile ilişkisini araştırmak amacı ile yapılan bir çalışmada, normal yeme tutum ve davranışları gösteren öğrencilerin oranı %25 iken, anormal yeme tutum ve davranışları gösteren öğrencilerin oranı da %25’dir (Çakırlı-Alşan, 2005). Eker’in (2006) yaptığı bir araştırmada, yeme tutum ve davranışlarında bozukluk gösteren öğrenciler %7’lik bir oranı oluşturmaktadır. On beş yaşındaki öğrencilerin %4,3’ü, 16 yaşındakilerin %7,3’ü, 17 yaşındakilerin ise %7,1’i yeme tutumlarında bozukluk göstermiştir.

Tablo 4. Öğrencilerin Adölesan Dönemlerine ve Ana Öğün Tüketim Sıklıklarına Göre EAT-26 Puanları

	Erken Adölesan	Orta Adölesan	Toplam
	$\bar{X} \pm SS$	$\bar{X} \pm SS$	$\bar{X} \pm SS$
Kahvaltı yapma sıklığı			
Haftada 5-6-7	20,6±10,0	19,6±12,0	20,1±11,0
Haftada hiç-1-2-3-4	22,7±10,5	19,7±7,5	21,4±9,3
	t=-1,164 p=0.246	t=-0,010 p=0.992	t=-0,883 p=0.378
Öğle yemeği yapma sıklığı			
Haftada 5-6-7	20,6±10,1	18,9±10,8	19,8±10,4
Haftada hiç-1-2-3-4	24,6±9,9	23,7±13,1	24,1±11,6
	t=-1,634 p=0.104	t=-1,870 p=0.063	t=-2,450 p= 0.015
Akşam yemeği yapma sıklığı			
Haftada 5-6-7	20,5±9,7	19,5±11,2	20,0±10,5
Haftada hiç-1-2-3-4	28,6±12,5	23,6±11,0	27,1±12,0
	t=-2,714 p= 0.007	t=-0,805 p=0.422	t=-2,700 p= 0.007

Independent t testi yapılmıştır.

Öğrencilerin adölesan dönemlerine ve ana öğün tüketim sıklıklarına göre EAT-26 puanları Tablo 4’te olduğu gibidir.

Öğrencilerin ortalama EAT-26 puanları, öğle ve akşam yemeği için haftada beşten daha fazla yapanlarda istatistiksel açıdan anlamlı olarak daha düşük bulunmuştur ($p < 0,05$). Benzer durum kahvaltı için de geçerlidir ancak bu sonuç anlamlı bulunmamıştır ($p > 0,05$). Erken adölesan dönemdeki öğrencilerde, akşam yemeğini haftada beşten daha fazla yapanların

ortalama EAT-26 puanları daha az sıklıkta yapanlara kıyasla daha düşük olduğu saptanmıştır ($p<0.05$).

4. SONUÇ

Çalışmaya yaşları 12-17 arasında değişen, erken ve orta adölesan dönemde olan, ortaokul veya lise öğrenimine devam eden 318 öğrenci katılmıştır. Yaş ortalamaları $14,5\pm 1,2$ yıl olup, anne ve baba eğitim durumları genellikle ilkokuldur. Katılımcılar adölesan dönemlere göre ayrıldığında, anne eğitim durumu ve ailede yaşayan birey sayısı dışında aralarında herhangi bir farklılık saptanmamıştır ($p>0.05$). Sosyodemografik özelliklere göre erken ve orta adölesan dönemdeki öğrencilerin EAT-26 puanlarında farklılık olmadığı saptanmıştır ($p>0.05$).

Bireylerin birçoğu ana öğünlerini haftada beşten fazla yapıyor olarak görünse de, haftada dört veya daha az yapanların oranı da azımsanmayacak düzeydedir. Ayrıca istatistiksel farklılık olmamasına karşın erken adölesan dönemde ana öğün atlama oranlarının daha yüksek olduğu dikkat çekmektedir. Bu sonuçlara paralel olarak ana öğünlerini daha az sıklıkta yapan öğrencilerin özellikle erken adölesan dönemde EAT-26 puanlarının da daha yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca erken adölesan dönemdeki öğrencilerin median EAT-26 puanları, orta adölesan döneme kıyasla daha yüksektir. Alınan puanların yüksek olması erken adölesan dönemde olanların risk grubunda olduğunu, bir profesyonele yönlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu sonuçlardan yola çıkarak, daha sonraki yıllarda kalıcı problemlere yol açmaması amacı ile, erken adölesan dönemdeki bireylere, başta aileler olmak üzere öğretmenlerin ve sağlık çalışanlarının daha dikkatli ve özenli olmaları gerektiği ifade edilmelidir. Unutulmamalıdır ki yeme bozuklukları geri dönüşümü zor ve yaşamı kökten etkileyen olumsuzluklara yol açabilen bir durumdur.

5. KAYNAKLAR

- ASLAN, S. H. (2001). Beden İmgesi ve Yeme Davranışı Bozuklukları ile Medya İlişkisi: Düşünen Adam, 14(1): 41-47
- BATIGÜN D, UTKU Ç (2006). Bir Grup Gençte Yeme Tutumu ve Öfke Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türk Psikoloji Dergisi, 21 (57): 65-78.
- BAYSAL, A. (2012). Beslenme. Ankara: Hatiboğlu Yayınevi.
- BEKAR, G. (2006). Yatılı ve Gündüzlü İlköğretim Okulunda Öğrenim Gören Kız Adölesanların Antropometrik Ölçümleri, Beslenme Durumları, Beslenme Alışkanlıkları ve Diyet Örutülerinin Tespiti: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- ÇAKIRLI-ALŞAN, Z. (2005). Anormal Yeme Tutum ve Davranışlarının Aile Ortamı, Öz Güven ve Mükemmeliyetçilikle İlişkisi: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DEMİR, B. D. (2006). Liseye Devam Eden Kız Öğrencilerin Beslenme Alışkanlıkları ve Beden Algısını Etkileyen Etmenler: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- EKER, E. (2006). 2005 Yılında İstanbul Ortaöğretim Kurumlarında Eğitim Gören Ergenlerin Yeme Tutumlarının Değerlendirilmesi ve Kendine Zarar Verme ile İntihar Davranışları Bakımından Karşılaştırılması: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, Adli Tıp Enstitüsü.
- GARNER, D.M., GARFINKEL, P.E.(1979). The Eating Attitudes Test: An Index of the Symptoms of Anorexia Nervosa: Psychological Medicine, 9: 273-279.
- GÜNEBAK, T. (2005). 14-15 Yaş Kız Çocuklarında Bazı Antropometrik Ölçümler ve Bu Ölçümleri Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- KAZKONDU İ. (2010). Üniversite Öğrencilerinde Ortoreksiya Nervosa (Sağlıklı Beslenme Takıntısı) Belirtilerinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- ÖZDEMİR, N. (2008). Liseye Devam Eden Kız Öğrencilerin Beslenme Alışkanlıkları ve Buldukları Kilolarından Memnuniyet Durumlarının İncelenmesi: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- ÖZMEN, D., ÇETİNKAYA, A.Ç., ERGİN, D., ŞEN, N., DÜNDAR ERBAY, P. (2007). Lise Öğrencilerinin Yeme Alışkanlıkları ve Beden Ağırlığını Denetleme Davranışları: TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni, 6 (2):98-105.
- SARIDAĞ-DEVİRAN, B. (2014). Doğu Anadolu Bölgesinde Yaşayan Adölesan ve Yetişkinlerin Beslenme Alışkanlıkları İle Yeme Tutum ve Davranışlarının Belirlenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- SİYEZ, D. M. (2006). Yeme Bozukluğu Olan Çocuklar ve Ergenler Etiyolojisiyle İlgili Çalışmalar, Müdahale, Değerlendirme ve Tedavi: Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, 20: 21-27.
- TANRIVERDİ, D., ESEN, S., GÖNÜLLÜOĞLU, N., KURDAL, E., BALIK, G. (2011). Lise Öğrencilerinin Yeme Tutumları, Yeme Davranışları ve Benlik Saygılarının İncelenmesi: Gaziantep Tıp Dergisi, 17(1):33-39.
- USKUN, E., ŞABAPLI, A. (2013). Lise Öğrencilerinin Beden Algıları ile Yeme Tutumları Arasındaki İlişki: TAF Prev Med Bull, 12(5): 519-528.

ÇAY VE KARDİYOVASKÜLER HASTALIKLAR

TEA AND CARDIOVASCULAR DISEASES

Arş. Gör. Murat ALTAN
Ankara Üniversitesi
Arş. Gör. Murat AÇIK
Ankara Üniversitesi

ÖZET

Çay, *Camellia sinensis* adıyla bilinen bitkinin yapraklarından elde edilmektedir. Sudan sonra tüketilen en önemli içecek olan çay, dünya nüfusunun üçte ikisinin tükettiği bir içecektir. İnsan vücudunu birçok yönden etkilemektedir ve 4000' den fazla kimyasal madde içermektedir. Belirli miktarlarda tüketildiğinde toksik etkilere rastlanmadığı ve sağlığı iyileştirici etkilere sahip olduğu görülen bir içecektir. Tüketilen çayın sadece popüler bir içecek değil, aynı zamanda gündelik hayatta tüketilen antioksidan ajan olduğu belirtilmiştir. Çayın kardiyovasküler hastalıklara karşı koruyucu özelliğe sahip olduğu görülmüştür. Çay içeriğindeki antioksidan polifenolik bileşikler, başta flavonoidler, bu koruyucu özelliklere sahip olan ana bileşenlerdir. Çay, kalp damar hastalıklarına karşı önleyici muhtemel mekanizmalardan biride LDL oksidasyonunu engellemesidir. Çayın total kolesterol ve LDL kolesterol üzerine düşürücü etkileri gözlenmiştir ancak daha fazla çalışma yapılması gerekmektedir. Yapılan çalışmalar çayın oksidatif hasar üzerine olumlu etkileri olduğunu gözlenmiştir. Çayın sistolik ve diyastolik kan basıncı düşürerek kardiyovasküler hastalık riskini azaltabileceği bulunmuştur. Endotel fonksiyon ve ateroskleroz üzerine yapılan çalışmalar çayın kardiyovasküler hastalıklar üzerine pozitif etkileri olduğunu göstermiştir. Çayın platelet agregasyonu üzerine olumlu etkilerinin görüldüğü çalışmalar olsada etkisinin tam olarak anlaşılabilmesi için daha fazla çalışmaya ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre çayın kardiyovasküler hastalıklar üzerinde zararlı etkisinin olmadığı, aksine risk azaltıcı etkisi olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çay, KVH, Polifenol

ABSTRACT

Tea is derived from the leaves of the plant known as *Camellia sinensis*. Tea, the most important beverage consumed after the water, is a beverage consumed by two thirds of the world's population. It affects the human body in many ways and contains more than 4000 chemicals. When consumed in certain amounts, it is seen as a beverage that has no toxic effects and has health-improving effects. It is stated that consumed tea is not only a popular beverage but also an antioxidant agent consumed in daily life. Tea has protective properties against cardiovascular diseases. Antioxidant polyphenolic compounds in the tea content, especially flavonoids are the

main components with these protective properties. One of the possible preventive mechanisms against cardiovascular diseases is tea inhibiting LDL oxidation.. The positive effects of tea on total cholesterol and LDL cholesterol have been observed, but further studies are needed. Studies have shown that tea has positive effects on oxidative damage. It has been found that tea can reduce the risk of cardio vascular disease by lowering systolic and diastolic blood pressure. Studies on endothelial function have shown that tea has positive effects on cardiovascular diseases. Although there are studies showing positive effects of tea on platelet aggregation, more studies are needed to fully understand its effect.. According to the results of the study, tea has no harmful effect on cardiovascular diseases, on the contrary it can be seen to have a risk reducing effect.

Keywords: Tea, CVD, Polyphenol

1.GİRİŞ

Çay, *Camellia sinensis* adıyla bilinen bitkinin yapraklarından elde edilmektedir. Sudan sonra tüketilen en önemli içecek olan çay, dünya nüfusunun üçte ikisinin tükettiği bir içecektir. İnsan vücudunu birçok yönden etkilemektedir ve 4000' den fazla kimyasal madde içermektedir. Belirli miktarlarda ve orta dereceli sıcaklıklarda tüketilen çay, herhangi bir akut veya kronik toksik etki göstermeyen ve sağlığı iyileştirici etkisi bulunan bir içecektir . Yapılan birçok çalışmaya göre, düzenli olarak çay tüketen kişilerin sağlıklı bir yaşam tarzına sahip oldukları görülmektedir (Çelik, 2006).

Çayın antioksidan, antiaterosklerotik ve antikanserojenik özelliklere sahip olduğu belirtilmektedir. Yapılan birçok çalışma sonucunda, tüketilen çayın kardiyovasküler hastalıklara karşı koruyucu etki gösterdiği belirtilmektedir. Çayın içeriğindeki antioksidan polifenolik bileşikler, başta da flavonoidler bu koruyucu özelliklere sahip olan ana bileşenlerdir. (Hodgson, 2006). Çaydaki polifenollerin her biri en az bir hidroksil grubu (-OH) içeren birden fazla benzen halkasından oluşan bileşiklerdir. Çayda bulunan başlıca polifenoller flavonoidlerdir (Hodgson ve Croft, 2010).

Bu derleme çay ve çay flavonoidlerinin kardiyovasküler hastalıklar üzerine etkilerini incelemek amacıyla oluşturulmuştur.

2.ÇAY

Çay bitkisinin *Camellia sinensis* ve *Camellia assamica* olmak üzere iki ana çeşidi vardır: Çin'e özgü *Camellia sinensis*; uzun ömürlü ve soğuk havaya dayanıklı bir yapıya sahip ve küçük yapraklardan oluşmaktadır. Hindistan Assam bölgesinde yetiştirilen *Camellia assamica*, daha büyük, bir ağaç gibi yapraklara sahip, daha hassas, aromatik, kısa ömürlü, tropikal ve yağışlı bölgelerde kolayca yetiştirilmektedir (Fisunoğlu ve Besler, 2008; Taşkın, 2007). Çay, yaprağını dökmeyen her zaman yeşil olan bir bitkidir. Çay üretimi için genelde

sürgün ucundan koparılan iki yaprak ve bir tomurcuk kullanılmaktadır. Çünkü çay bitkisinde polifenol miktarı genç yaprakta daha fazladır, yaşlandıkça azalmaktadır. Yani çay yaprağındaki kalite etkenleri, genç yaprak ve tomurcukta toplanmaktadır. Bitkinin sürgün dönemlerinde sürgünlerinin sürekli oluşabilmesi için yeterli sıcaklık ve bol yağmur olması gereklidir (Çelik, 2006).

Taze çay yaprakları, % 36 polifenolik bileşikler, %25 karbonhidratlar, % 15 proteinler, % 6,5 lignin, % 5 kül, % 4 aminoasitler, % 2 lipidler, % 1,5 organik asitler, % 0,5 klorofil yanı sıra karotenoidler ve % 0.1'den daha az uçucu madde içermektedir (Luczaj ve Skrzydlewska, 2005; Graham, 1992).

Camellia sinensis ait bir çayı, işleme yöntemlerine göre üç ana başlıkta toplayabiliriz. Bunlar; siyah çay (tam fermente edilmiş-tam okside edilmiş), yeşil çay (fermente edilmemiş-okside edilmemiş) ve oolong (yarı fermente edilmiş-yarı okside edilmiş) çaydır (Shukla, 2007). Bir başka çay türü de pek yaygın olmayan beyaz çaydır. Dünyadaki en nadide ve en pahalı çay, beyaz çaydır. Çok değerli ve az miktarda olan beyaz çay, bugüne dek yalnızca Çin' in Fujian Bölgesindeki belirli tohum cinslerinden üretilmektedir. Hasat edildikten sonra yalnızca soldurulup kurutulan beyaz çay ismini üzerini kaplayan gümüş renkli tüylerden ve çok açık renkli liköründen almıştır. Bu çay, çok hafif ve tatlımsı bir lezzete sahiptir. Yeşil ve siyah çay insan sağlığı açısından çok yararlı olmakla birlikte, beyaz çay en az üretilen ve en yüksek düzeyde antioksidan içeren çay çeşidi olarak bilinmektedir. Antioksidanlar, vücudu serbest radikallerin zararlı etkilerinden koruyan bileşenlerdendir. Serbest radikaller, DNA yapısına zarar vererek ve yaşlanmayı hızlandırarak vücuda zarar veren tehlikeli yapılardır. Antioksidanlar, bu zararlı yapıları engelleyip, etkisizleştirmektedir. Beyaz çay, bu koruyucu bileşenlerle yüklüdür (Çaykur, 2017)

Dünya genelinde ortalama 2 milyon ton çay üretildiği bildirilmektedir. Üretilen bu çayın yaklaşık %20 si yeşil çay olup Asya ve Orta Doğu ülkelerinde; %78'i siyah çay olup en çok batıda ve Asya ülkelerinde; %2'si oolong çayı olup, Çin'in güney doğusunda tüketildiği ifade edilmektedir. Benzer kimyasallardan oluşan siyah çay, yeşil çay ve oolong çayının aralarındaki temel fark üretimleri sırasında gerçekleşen kimyasal değişimlerdir (Shukla, 2007). Çayın üretildiği belli başlı ülkeler: Hindistan, Çin, Sri Lanka, Türkiye, Rusya ve Japonya'dır. Çayın sağlığa yararlı bir içecek olduğu "US Food and Drug Administration (FDA)" tarafından da bildirilmiştir ve kullanımı önerilmektedir (Wu ve Wei, 2002)

3.ÇAY FLAVANOİDLERİ

Çaydaki fenolik bileşiklerin çoğu polifenollerdir. Polifenoller, her biri en az bir hidroksil grubu (-OH) içeren birden fazla benzen halkasından oluşan bileşiklerdir. Çayda bulunan başlıca polifenoller flavonoidlerdir (Hodgson ve Croft, 2010). Antioksidan özellik gösteren polifenoller vücuttaki zararlı serbest radikalleri bağlayarak etkisiz hale getirmektedir (Shukla, 2007).

Çayın, antioksidan, antiaterosklerotik ve antikanserojenik özelliklere sahip olduğu belirtilmektedir. Bu etkilerin görülmesinde çayda bulunan flavonoidlerin sorumlu olduğu

belirtilmiştir. Flavonoidler 6 gruba ayrılır. Bunlar sırasıyla: flavonlar, flavanonlar, isoflavonlar, flavonoller, flavanol ve antosiyanin bileşikleridir. Çayda bulunan 2 temel flavonoid bileşiği ise “flavanoller ve flavonoller”dir (Balentine, 1997). Ayrıca çayda düşük konsantrasyonda ve önemli miktarda fenolik asitler (gallik asit ve sinamik asit esterleri olan quinic asit) de bulunmaktadır (Hodgson ve Croft, 2010).

Çay ile ilgili araştırmalar genellikle flavonoidlerin üzerine olmuştur. Hem yeşil çay, hem de siyah çay flavonoidler açısından zengindir (Tablo 3.1). Bir fincan çay (1-3 dakika boyunca sıcak suya konan 2 gr çay yaprağı), 150-200 mg flavonoid sağlamaktadır. Çoğu kişi 2-3 bardak/gün çay tüketimi ile alınması gereken toplam flavonoid miktarını büyük ölçüde sağlamış olur. Tüm kaynaklardan alınan toplam flavonoid miktarı genellikle günde 1000 mg’ dan daha azdır. Bundan dolayı tüketilen çay, diyetteki toplam flavonoidlerin yarısından fazlasını oluşturmaktadır (Hodgson ve Croft, 2010).

Tablo 3.1. Çayın Flavonoid bileşimi: kuru ağırlık yüzdesi (Hodgson ve Croft, 2010)

Bileşen	Yeşil çay	Siyah çay
Toplam flavonoidler	15-25	15-25
Toplam kateşinler	12-18	2-3
Epikateşin	1-3	<1
Epikateşingallat	3-6	<1
Epigallokateşin	3-6	<1
Epigallokateşingallat	9-13	1-2
Flavanol	2-3	1-2
Theaflorinler	<1	4
Diğer polifenol	2-4	7-15

3.1. Flavonoidlerin Antioksidan Etkisi

Siyah çay, çay yaprağının fermante edilmesi ile oluşur ve oksitlenmiş bir üründür. Siyah çay biyolojik etkinliği kesinleşmemiş olan multimerik polifenoller içermektedir. Çay bileşenlerinin antioksidatif etkileri ile ilgili çeşitli konu ve çalışmalar incelenmiştir. Bu antioksidan etkinin, çayda bulunan theaflavin ve thearubigins gibi polifenollerin yanında siyah

çayın ana bileşenleri olan kateşinlerden kaynaklandığı görülmüştür. Antioksidan özellik, serbest radikal oluşumunu engelleme, serbest radikalleri süpürme ve geçiş metali iyonlarını şelatlama ile ortaya çıkmaktadır. Çay, özellikle theaflavinler, NFκB veya AP-1 gibi transkripsiyon faktörlerinin uyarılmasını etkileyebilmektedir. Theaflavinlerin, ksantinoksidaz veya nitrik oksit sentaz (eNOS) gibi prooksidatif enzimlerin uyarılmasını önlediği kanıtlanmıştır. Tüketilen siyah çayın sadece popüler bir içecek değil, aynı zamanda gündelik hayatta bulunan antioksidan ajan olduğu belirtilmiştir (Luczaj ve Skrzydlewska,2005).

Reaktif oksijen türleri ve reaktif azot türlerinin aterosjenik etkisi, kateşinler, flavonoller, theaflavinler ve thearubiginler içeren çay flavonoidleri gibi güçlü antioksidanlarla hafifletilebilmektedir. Korunma mekanizmaları serbest radikallerin atılmasını, metal şelasyonunu, redoks duyarlı transkripsiyon faktörlerinin, nükleer faktör ve aktivatör protein-1'in inhibisyonunu, "pro-oksidan" enzimlerin bastırılmasını ve Faz II enzimlerini içermektedir. Çay polifenoller, katyonları şelatlama yetenekleri nedeniyle serbest radikal oluşumunu önleyebilmekte ancak diğer taraftan hem-demir emilimini azaltabilmektedir. Kateşinlerin antioksidatif özelliği hidroksil kalıntılarının varlığına bağlı olduğundan, theaflavin gallatlar serbest theaflavinlere kıyasla daha güçlü antioksidandır (Wang ve Helliwell, 2001).

Bir çalışmada çaydaki total antioksidan kapasitesini belirlemek için Oxygen Radical Absorbance Capacity (ORAC) yöntemi kullanılmıştır. Çayın antioksidan kapasitesi kuru madde bazında değerlendirildiğinde; daha önceden ölçülen diğer meyve ve sebzelerden daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, çay demlenerek içildiğinden dolayı, demleme koşulları, içilen çaydaki nihai antioksidan miktarını etkileyebilmektedir. Çayda bulunan yüksek seviyedeki antioksidan miktarı, 150 ml çay içimi ile günlük alınması gereken antioksidan seviyesine kolaylıkla ulaşılmasını sağlayabildiği gözlenmiştir (Prior ve Cao, 1999).

3.2. Flavonoidlerin Etki Mekanizması

Flavonoidlerin kardiyovasküler hastalıklar üzerindeki etkisi birkaç mekanizma ile gösterilmektedir. Bunlar: lipit metabolizmasını değiştirilmesi, LDL oksidasyonunun engellenmesi, aterosklerotik doku hasarını ve vasküler hücre adezyon molekül ekspresyonunun azaltılması, endotel fonksiyonun iyileştirilmesi ve kan basıncını düşürülmesi olarak belirtilmektedir (Vauzour ve ark., 2010).

Polifenollerin vasküler fonksiyon üzerindeki etkileri için önerilen bir mekanizma, nitrik oksit sentaz (eNOS) seviyesini ve aktivitesini değiştirip düzenleyerek, endotele biyolojik olarak etkinlik kazandırmayı içermektedir. Polifenollerin fizyolojik konsantrasyonlarını kullanarak yapılan çalışmalar, polifenollerin endotel bağımlı gevşemeye neden olduğunu göstermiştir. Vasküler nitrik oksidin bu düzenlenmesi, polifenollerin, eNOS fosforilasyonu ve takip eden NO üretimi üzerinde PI3-kinaz/Akt yolu ve hücre içi Ca⁺² gibi kinaz sinyal yolları ile etkileşime girme kabiliyetini içerdiği düşünülmektedir. Birçok polifenol; eNOS' u uyarmanın yanı sıra eNOS ekspresyonunu arttırdığı, prostasiklin üretimini başlattığı, endotelin-1 ve endotelial NADPH oksidazı engellediği ve anjiyogenezi ve vasküler hücrelerin çoğalmasını önlediği, matriks metalloproteinaz (MMP) uyarılmasını engellediği görülmüştür. Aynı

zamanda platelet agregasyonunu siyah çay kullanımı ile önleyerek akut ve kronik olarak trombosit aktivasyonunu ve agregasyonunu etkilemektedir. Son olarak, flavanoller ve flavonoller, RAGE ile MAPK sinyalinin düzenlenmesi ve NADPH oksidazın baskılanmasına yol açan NF-kB gibi transkripsiyon faktörlerinin azalmış regülasyonu yoluyla AGE ile ilişkili vasküler hasarı önlemek için etki göstermektedir (Vauzour ve ark., 2010).

4. KARDİYOVASKÜLER HASTALIKLAR

Kardiyovasküler hastalıklar (KVH), kalp ve damar bozukluklarıdır. Serebrovasküler hastalıkları (inme/felç), koroner kalp hastalığını (kalp krizi) ve romatizmal kalp hastalığını içermektedir. Kardiyovasküler hastalıklar nedeniyle yaşanan ölümlerin beşte dördü kalp krizi ve inmelerden kaynaklanır. KVH riskleri olarak; yüksek tansiyon, kan şekeri ve kan lipitlerinin yanı sıra fazla kilolu ve obez olma durumu gösterilebilmektedir.

Kardiyovasküler hastalıklar; dünya genelinde ölümlerin en sık nedenidir. Her yıl yaklaşık olarak 17,7 Milyon insan KVH'dan ölmektedir. Bu tüm ölümlerin %31' i demektir Koroner damar hastalıkları ve inme başta olmak üzere, KVH sebepli ölümlerin 2030 yılında 23,6 milyona ulaşması öngörülmektedir (WHO, 2017).

5. ÇAY FLAVONOİDLERİ ve KARDİYOVASKÜLER HASTALIKLAR

Flavonoid alımı ile koroner kalp hastalığı ölüm oranı arasındaki ilişkiyi araştıran meta analiz çalışması yapılmıştır. Meta-analizde yedi prospektif kohort çalışma incelenmiştir. 30-84 yaş arasındaki erkek ve kadınlardan oluşan yaklaşık olarak 105 000 kişinin, 2087'si koroner kalp hastalığı nedeniyle ölmüştür. Yüksek oranda flavonoid alımı; en düşük flavonoid alımı değeri ile karşılaştırıldığında koroner kalp hastalığı ölüm riskini düşürebileceği belirtilmiştir (Huxley ve Neil, 2003). Flavonoidlerin endotel ve trombosit fonksiyonu üzerindeki etkileri incelendiğinde, flavonoidlerin kardiyovasküler hastalık riski üzerinde yararlı etkilerinin olabileceği belirtilmiştir (Vita, 2005).

5.1.Ateroskleroz

Yeşil ve siyah çay, kalp damar hastalıklarına karşı temel koruyucu etkilerini LDL oksidasyonunu engelleyerek yapmaktadır (Hodgson ve ark., 2000). Yeşil çay tüketimi ile koroner ateroskleroz arasındaki ilişkiyi incelemek için ilk kez koroner arteriografi yapılan 30 yaş ve üzeri 512 hasta araştırılmıştır. Yeşil çay tüketimi dahil yaşam tarzı özellikleri operasyon yapılmadan önce bir anket formu ile tespit edilmiştir. 117 erkek ve 50 kadın hastada bir veya daha fazla koroner damarda ciddi daralma olduğu tespit edilmiştir. Yeşil çay tüketimi erkeklerde koroner ateroskleroz ile ters orantılı olarak görülürken, kadınlarda görülmemiştir. Şeker hastalığı için diyet veya ilaç tedavisi alanlar dışındaki 262 erkeğin alt grubunda, yeşil çay ve koroner ateroskleroz arasında belirgin, koruyucu bir ilişki olduğu görülmüştür. Sonuç olarak yeşil çayın, erkeklerde koroner ateroskleroza karşı koruyucu olabileceğini belirtilmiştir (Sasazuki ve ark., 2000).

Apolipoprotein E(Apo E) eksikliği olan fare ve hamsterlar, flavonoid açısından zengin gıdaların veya bitki özlerinin ateroskleroz gelişimindeki etkilerini araştırmak için yapılan çalışmada çay kaynaklı flavonoidlerin aterosklerotik doku bozukluğu gelişimini önlediği gözlenmiştir (Hodgson ve Croft, 2006).

Birçok epidemiyolojik çalışma, flavonoid alım ile kardiyovasküler hastalık riski arasındaki ilişkiyi araştırmış ve farklı sonuçlar bulmuştur (Sesso ve ark. 1999;Geleijnse ve ark., 2002; Mukamal ve ark., 2002; Sesso ve ark., 2003). Çay, Batı toplumlarında flavonoidlerin başlıca tüketim kaynağıdır. Holanda’da yapılan bir çalışmada çay tüketimi ile aortik ateroskleroz arasındaki ilişki incelenmiştir. Başlangıçta kardiyovasküler hastalığı olmayan 3454 kişinin çay tüketiminin aortik ateroskleroz şiddeti ile ilişkisi araştırılmıştır. Kadınlarda erkeklerden daha güçlü sonuçlar elde edilmiştir. Çay alımının hafif ve orta dereceli ateroskleroz ile ilişkisi, istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Çalışma, iskemik kalp hastalığına karşı çay içilmesinin koruyucu bir etki gösterebileceği belirtilmiştir (Geleijnse ve ark., 1999).

5.2.Endotel Fonksiyon

Endotel disfonksiyon, normal endotel bağımlı vazodilatasyon kaybı ile karakterizedir. Endotel disfonksiyonunun gelişimi, kardiyovasküler hastalığın patogenezine neden olabilmektedir (Landmesser ve ark., 2004). Bazı çalışmalar, çayda mevcut olan saf flavonoidlerin veya çayın endotel fonksiyonuna etkilerini incelemiştirlerdir. Bu çalışmaların çoğu, flavonoidlerin akım aracılı dilatasyonda önemli bir iyileşmeye sebep olduğunu göstermiştir (Hodgson, 2006; Dufft ve ark., 2001; Hodgson ve ark., 2002; Hodgson 2005; Nagaya ve ark., 2004).

Endotel fonksiyonu değerlendirmek için çayında dahil olduğu çeşitli meyve ve sebzelerin sulu ekstraktları ratlara verilmiş ve ratların aortlarında ki endotel fonksiyon üzerindeki etkilerine bakılmıştır. Sonuçta, çayın endotel fonksiyon üzerinde olumlu etkiler gösterdiği gözlenmiştir (Fitzpatrick ve ark., 1995).

Çay tüketiminin endotel disfonksiyon üzerindeki etkileri ile ilgili yapılan çalışmada; kısa süreli etkiler, 450 mL çay veya su tüketiminden 2 saat sonra incelenmiştir. Uzun süreli etkiler, 4 hafta boyunca günlük 900 mL çay veya su tüketiminden sonra incelenmiştir. Hem kısa hem de uzun süreli çay tüketimi, endotel disfonksiyonu olumlu etkilerken, su tüketiminin hiçbir etkisi olmamıştır. Kısa ve uzun süreli siyah çay tüketiminin, koroner arter hastalığı olan hastalarda endotel vazomotor disfonksiyonuna olumlu etkileri olduğu görüşüne varılmıştır (Duffy ve ark., 2001).

5.3.Kan Basıncı

Çay tüketimi ile alınan çay polifenollerinin kan basıncı ile ilişkisi araştıran kesitsel çalışmada >70 yaş ve üzeri 218 kadının kan basınçları ölçülerek, 24 saatlik diyetleri değerlendirilmiştir. Günlük çay tüketimleri ortalama 525 ml’dir. Bir fincan (250 ml) çayın tüketimi 2,2 mmHg sistolik, 0,9 diastolik kan basıncında düşüşe neden olduğu gözlenmiştir.

Uzun süre ve düzenli çay tüketiminin yaşlı kadınlarda kan basıncını olumlu etkileyebileceği sonucuna ulaşılmıştır (Hodgson ve ark., 2003).

Alışkanlık haline gelen yeşil çay tüketimi kardiyovasküler koruma ile ilişkilendirilmiştir. Sistematik olmayan bir literatür taramasında 2009 yılına kadar elde edilen klinik bulgular değerlendirilmiş ve yeşil çayın hipertansiyona olumlu etkileyebileceği ve inme riskini azaltabileceği belirtilmiştir. Çay, ateroskleroz gelişimi için risk faktörlerini zayıflatarak, kardiyovasküler hastalıkların görülme olasılığını azaltabilmektedir (Clement, 2009).

Güneydoğu Arizona' da yapılan araştırmada, yüksek siyah çay tüketimi, düşük sistolik kan basıncıyla ilişkili olarak bulunmuştur (Hakim ve ark., 2000).

Arteriyel kan basıncı normal olan erkek ve kadın bireylerde 4 haftalık randomize, kontrollü çalışmada, günde altı fincan siyah çay içmenin klinik olarak ölçülen kan basıncında anlamlı bir etkiye sahip olmadığı görülmüştür (Arts ve ark., 2000).

Negishi ve ark. siyah ve yeşil çay polifenollerinin inme eğilimli hipertansif ratlarda kan basıncı ile ilişkisi araştırılmıştır. Ratlar kontrol, siyah ve yeşil çay grubuna bölünmüştür. Su içine katılmış polifenoller ratlara verilmiştir. Ratların tansiyonları ölçülmüş, yeşil ve siyah çay verilen gruplarda kontrol grubuna kıyasla sistolik ve diastolik kan basıncı anlamlı derecede daha düşük çıkmıştır. Düzenli tüketilen siyah ve yeşil çayın hipertansiyon üzerine olumlu etkilerini olabileceği belirtilmiştir (Negishi ve ark., 2004)

Toplam 1536 katılımcı içeren 20 randomize klinik çalışmalarının incelendiği meta-analiz çalışmasında yeşil çayın kan basıncı ve lipit parametreleri üzerindeki etkinliği incelenmiştir. Yeşil çay tüketimi, sistolik kan basıncı, total kolesterol ve LDL kolesterol düzeylerinde önemli düşümlere neden olmuştur. Sonuçta yeşil çayın sistolik kan basıncı, LDL ve total kolesterol düzeylerinde belirgin bir düşüme neden olduğu gözlenmiştir (Onakpoya ve ark., 2014).

5.4.Oksidatif Hasar

Çaydaki antioksidan flavonoidlerin, azalmış kardiyovasküler hastalık riskinden sorumlu olduğu öne sürülmüştür. 50' den fazla çalışma, flavonoidlerin in vitro olarak güçlü antioksidan aktiviteye sahip olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, bu alandaki birçok hayvan ve insan çalışmalarına rağmen, flavonoidlerin in vivo olarak oksidatif hasarı fiilen önleyiciliğine dair sınırlı kanıt bulunmaktadır (Halliwell ve ark., 2005; Manach ve ark., 2005).

Erba ve ark. 24 kişiye kontrollü diyet ile birlikte günlük iki fincan (250 mg kateşin) yeşil çay vermiştir. Plazmada antioksidan ve lipit seviyeleri, lenfositlerde oksidatif hasarın lipit ve DNA' ya etkisi ve glutasyon peroksidaz aktivitesi ölçülmüştür. 42 gün sonra; plazma antioksidan aktivitesinde belirgin bir artış, plazma peroksit seviyesinde belirgin düşümlere, LDL kolesterolünde önemli bir düşüme neden olmuştur. Bu çalışma, dengeli bir diyetle tüketilen yeşil çayın genel olarak antioksidan durumunu iyileştirdiği ve insanlarda oksidatif hasara karşı koruma sağladığı gözlenmiştir (Erba ve ark., 2005).

6.5.Kolesterol

Kim ve ark. yaptığı meta-anlizde yeşil çayın total kolesterol, düşük yoğunluklu lipoprotein (LDL), yüksek dansiteli lipoprotein (HDL) kolestrol ve serum lipid düzeyleri arasındaki ilişki değerlendirilmiştir. 20 randomize kontrollü çalışmanın sistematik olarak gözden geçirilmiş ve yeşil çay tüketimi ile total kolesterol ve LDL kolesterol düzeylerinde istatistiksel olarak önemli bir düşüş olduğu görülmüştür. Ancak, HDL kolesterolü veya trigliserid seviyeleri üzerinde anlamlı bir etki bulunamamıştır (Kim ve ark., 2011).

Suliburska ve ark. yaptığı çalışmada yeşil çay ekstraktının obez hastalarda kan lipit profili ve antioksidan duruma etkileri incelenmiştir. Üç ay süreyle 46 obez hastaya rasgele olarak yeşil çay (379 mg) ekstraktı ve plasebo verilmiştir. Üç ay sonunda yeşil çay özütü takviyesi sonucunda total kolesterol, LDL ve trigliserid düzeylerinde azalmalar olduğu görülmüştür. Serumdaki total antioksidan düzeyinde artışlar da olduğu gözlenmiştir. Sonuç olarak yeşil çay ekstraktının obez hastalarda, lipit profili ve total antioksidan durum üzerine faydalı etkilerinin olduğu görülmüştür (Suliburska ve ark., 2012).

Bingham ve ark. siyah çayın kan lipitleri, kan basıncı ve bağırsak üzerine etkisi araştırılmıştır. Dört hafta boyunca 68 kişiye 6 bardak siyah çay verilmiştir. Çalışma 2., 3. ve 4. haftaların sonunda, kan lipitleri ve kan basıncı ölçülmüştür. Sonuç olarak çay tüketiminin LDL kolestreol, HDL kolesterol, trigliserit ve kan basıncı üzerinde anlamlı bir değişiklik yapmadığı gözlenmiştir (Bingham ve ark., 1997).

Hayvan modellerinde yapılan çalışmalar ve epidemiyolojik araştırmalar, flavonoidlerin kan kolesterolü konsantrasyonlarını azaltabileceğini belirtilmiştir. Bununla birlikte, bazı insan müdahale çalışmasında siyah çayda artan flavonoid alımı ile kan lipid ve lipoproteinlerinde çok az veya hiç değişiklik bulunamamıştır. Diğer kaynaklardan gelen flavonoid alımının kan lipidini ve lipoproteinleri üzerinde olumlu etkilerinin olduğu gözlenmiştir (Hodgson ve Croft, 2006; Manach ve ark., 2005).

6.6.İnflamasyon

İnflamasyonun vasküler hastalığın başlamasında ve ilerlemesinde önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir. Vasküler duvardaki inflamasyon süreçleri, sitokinler, eikozanoidler ve nitrik oksit gibi çeşitli faktörlerin aracılığa sokulabilir ve bu da hücresel işaretleme, hücre büyümesi ve farklılaşmasını ve çeşitli diğer hücresel süreçleri modüle etmektedir. In vitro çalışmaların sonuçları, çay ve diğer gıdalarda bulunan flavonoidlerin, anti-inflamatuar etkilerle tutarlı inflamatuvar medyatörler üzerinde etkili olduğunu düşündürmektedir (Sies ve ark., 2005).

Bununla birlikte bugüne kadar, randomize kontrollü çalışmalar, flavonoidlerin anti-inflamatuar etkisini doğrular nitelikte sonuçlar göstermemiştir. Çeşitli çalışmalar, 8 hafta boyunca düzenli tüketilen çayın, inflamasyon için spesifik bir belirteç olmayan C-reaktif protein konsantrasyonları üzerinde olumlu bir etki göstermediği bulunmuştur (Lee ve ark., 2005).

6.7. Platelet Agregasyonu

Platelet agregasyonu, miyokardiyal infertilasyona ve felce neden olabileceği düşünülmektedir. İn vitro çalışmalar, izole flavonoidlerin platelet agregasyonu belirteçlerine olumlu etki edebileceğini göstermiştir (Rein ve ark., 2000).

Kakao ve kırmızı üzüm takviyeleri ile ilgili veriler, genellikle trombosit aktivasyonunun azalttığını göstermiştir. Ancak çay ile ilgili yapılan araştırma sonuçlarının daha az tutarlı olduğu görülmüştür. Çayın, platelet agregasyonu üzerindeki etkilerini değerlendirmek için yapılan 2 çalışmada, platelet agregasyonu üzerinde etki göstermediği sonucuna ulaşılmıştır (Hodgson ve ark., 2001; Hodgson ve ark., 2002; Lee ve ark., 2005).

7.SONUÇ

Çayın sağlık üzerine ve kardiyovasküler hastalıklar üzerine olumlu etkisi, içerdiği flavonoidlerin güçlü antioksidan özelliğinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Ancak flavonoidlerin kardiyovasküler hastalıklara karşı koruyucu etki mekanizması tam olarak açıklanamamıştır. Çalışmalarda, beslenme faktörleri, sigara, kan basıncı, serum lipitleri ve şişmanlık, genetik yatkınlık gibi kardiyovasküler hastalık görülmesine neden olduğu bilinen faktörleri kontrol altına almak oldukça zordur. Bir başka zorluk ise tüketilen çay miktarını, kişisel özellik ve diğer alışkanlıkları belirlemektir. Mevcut araştırmalar ışığında, çayın kardiyovasküler hastalığa karşı koruma sağlayabileceği görülmektedir. Ancak konunun daha iyi aydınlatılabilmesi için uzun süreli ve daha fazla çalışmaya ihtiyaç vardır.

KAYNAKLAR

- ARTS IC, VAN DE PUTTE B, HOLLMAN PC. (2000). Catechin contents of foods commonly consumed in The Netherlands. 1. Fruits, vegetables, staple foods, and processed foods. *Journal of agricultural and food chemistry*, **48(5)**: 1746-1751.
- BALENTINE DA, WISEMAN SA, BOUWENS LC (1997). The chemistry of tea flavonoids. *Crit Rev Food Sci Nutr* **37**: 693704.
- BINGHAM SA, VORSTER H, JERLING JC, MAGEE E, MULLIGAN A, RUNSWICK SA, CUMMINGS JH. (1997). Effect of black tea drinking on blood lipids, blood pressure and aspects of bowel habit. *British Journal of Nutrition*, **78(1)**: 41-55.
- Cardiovascular Diseases, (2017). World Health Organization http://www.who.int/cardiovascular_diseases/en/ (son erişim tarihi: Kasım, 2017)
- CAYKUR (2017). Beyaz Çayın Tarihçesi ve İşleme Teknolojisi http://www.caykurcayevi.com/main/cay_hakkinda/id/9-beyaz-cayin-tarihcesi-ve-isleme-teknolojisi (son erişim tarihi: 22 Haziran 2017)
- CELIK F. (2006). Çay (*Camellia sinensis*); içeriği, sağlık üzerindeki koruyucu etkisi ve önerilen tüketimi. *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Sciences*, **26.6**: 642-648.
- CLEMENT Y. (2009). Can green tea do that? A literature review of the clinical evidence. *Preventive medicine*, **49(2)**: 83-87.
- DUFFY, S. J., KEANEY JR, J. F., HOLBROOK, M., GOKCE, N., SWERDLOFF, P. L., FREİ, B., & VİTA, J. A. (2001). Short-and long-term black tea consumption reverses endothelial dysfunction in patients with coronary artery disease. *Circulation*, *104(2)*, 151-156.
- ERBA D, RISO P, BORDONI A, FOTI P, BIAGI PL, TESTOLIN G. (2005). Effectiveness of moderate green tea consumption on antioxidative status and plasma lipid profile in humans. *The Journal of nutritional biochemistry*, **16(3)**: 144-149.
- FISUNOGLU M, BESLER HT. (2008) Çay ve Sağlık İlişkisi. Sağlık Bakanlığı Yayın No:**727**. 1-24.
- FİTZPATRİCK, D. F., HİRSCHFİELD, S. L., RİCCİ, T., JANTZEN, P., & COFFEY, R. G. (1995). Endothelium-dependent vasorelaxation caused by various plant extracts. *Journal of Cardiovascular Pharmacology*, *26(1)*, 90-95.

GELEIJNSE JM, LAUNER LJ, HOFMAN A, POLS HA, WITTEMAN JC (1999). Çay flavonoidleri ateroskleroza karşı koruma sağlayabilir: Rotterdam Çalışması. *İç Hastalıkları Arşivi*, **159(18)**: 2170-2174.

GELEIJNSE, J. M., LAUNER, L. J., VAN DER KUIP, D. A., HOFMAN, A., & WITTEMAN, J. (2002). Inverse association of tea and flavonoid intakes with incident myocardial infarction: the Rotterdam Study. *The American journal of clinical nutrition*, *75(5)*, 880-886.

GRAHAM HN. (1992). Green tea composition, consumption, and polyphenol chemistry. *Preventive medicine*, **21(3)**: 334-350.

HAKIM IA, HARRIS RB, WEISGERBER UM. (2000). Tea intake and squamous cell carcinoma of the skin: influence of type of tea beverages. *Cancer Epidemiology and Prevention Biomarkers*, **9(7)**: 727-731.

HALLIWELL B, RAFTER J, JENNER A. (2005). Health promotion by flavonoids, tocopherols, tocotrienols, and other phenols: direct or indirect effects? Antioxidant or not?. *The American journal of clinical nutrition*, **81(1)**: 268S-276S.

HARBOWY ME, BALENTINE DA, DAVIES AP, CAI Y (1997). Tea chemistry. *Critical reviews in plant sciences*, **16(5)**: 415-480.

HODGSON JM, CROFT KD (2010). Tea flavonoids and cardiovascular health. *Molecular aspects of medicine*, **31(6)**: 495-502.

HODGSON JM, CROFT KD.(2006). Dietary flavonoids: effects on endothelial function and blood pressure. *J Sci Food Agric*. **86**: 2492-8.

HODGSON JM, DEVINE A, PUDDEY IB, CHAN SY, BEILIN LJ, PRINCE RL. (2003). Tea intake is inversely related to blood pressure in older women. *The Journal of nutrition*, **133(9)**: 2883-2886.

HODGSON JM, PUDDEY IB, BURKE V, BEILIN LJ, MORI TA, CHAN SY. (2002). Acute effects of ingestion of black tea on postprandial platelet aggregation in human subjects. *British Journal of Nutrition*, **87(2)**: 141-145.

HODGSON JM, PUDDEY IB, CROFT KD, BURKE V, MORI TA, CACCETTA RAA, BEILIN LJ. (2000). Acute effects of ingestion of black and green tea on lipoprotein oxidation. *The American journal of clinical nutrition*, **71(5)**: 1103-1107.

HODGSON JM, PUDDEY IB, MORI TA, BURKE V. (2001). Effects of regular ingestion of black tea on haemostasis and cell adhesion molecules in humans. *European journal of clinical nutrition*, **55(10)**: 881.

HODGSON, J. M., BURKE, V., & PUDDEY, I. B. (2005). Acute effects of tea on fasting and postprandial vascular function and blood pressure in humans. *Journal of hypertension*, *23(1)*, 47-54.

HODGSON JM.(2006). Effects of tea and tea flavonoids on endothelial function and blood pressure: a brief review. *Clin Exp Pharmacol Physiol*.**33**: 838-41.

HUXLEY RR, NEIL HAW. (2003). The relation between dietary flavonol intake and coronary heart disease mortality: a meta-analysis of prospective cohort studies. *European Journal of Clinical Nutrition*, **57(8)**: 904-908.

KIM A, CHIU A, BARONE MK, AVINO D, WANG F, COLEMAN CI, PHUNG OJ. (2011). Green tea catechins decrease total and low-density lipoprotein cholesterol: a systematic review and meta-analysis. *Journal of the American Dietetic Association*, **111(11)**: 1720-1729.

- LANDMESSER, U., HORNİG, B., & DREXLER, H. (2004). Endothelial function: a critical determinant in atherosclerosis?. *Circulation*, *109*(21_suppl_1), II-27.
- LEE W, MIN WK, CHUN S, LEE YW, PARK H, LEE DH, ... & SON JE. (2005). Long-term effects of green tea ingestion on atherosclerotic biological markers in smokers. *Clinical biochemistry*, **38(1)**: 84-87.
- LIM SS, VOS T, FLAXMAN AD, DANAEI G, SHIBUYA K, ADAIR-ROHANI H, ... & ARYEE M. (2013). A comparative risk assessment of burden of disease and injury attributable to 67 risk factors and risk factor clusters in 21 regions, 1990-2010: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2010. *The lancet*, **380(9859)**: 2224-2260.
- LUCZAJ W, SKRZYDLEWSKA E. (2005). Antioxidative properties of black tea. *Preventive medicine*, **40(6)**: 910-918.
- MANACH C, MAZUR A, SCALBERT A. (2005). Polyphenols and prevention of cardiovascular diseases. *Current opinion in lipidology*, **16(1)**: 77-84.
- MUKAMAL KJ, MACLURE M, MULLER JE, SHERWOOD JB, MITTLEMAN MA. (2002). Tea consumption and mortality after acute myocardial infarction. *Circulation*, **105(21)**: 2476-2481.
- NAGAYA, N., YAMAMOTO, H., UEMATSU, M., ITOH, T., NAKAGAWA, K., MIYAZAWA, T., ... & MIYATAKE, K. (2004). Green tea reverses endothelial dysfunction in healthy smokers. *Heart*, *90*(12), 1485-1486.
- NEGİSHİ, H., XU, J. W., IKEDA, K., NJELEKELA, M., NARA, Y., & YAMORİ, Y. (2004). Black and green tea polyphenols attenuate blood pressure increases in stroke-prone spontaneously hypertensive rats. *The Journal of nutrition*, *134*(1), 38-42.
- ONAKPOYA I, SPENCER E, HENEGHAN C, THOMPSON M. (2014). The effect of green tea on blood pressure and lipid profile: a systematic review and meta-analysis of randomized clinical trials. *Nutrition, Metabolism and Cardiovascular Diseases*, **24(8)**: 823-836.
- PRIOR RL, CAO G. (1999). Antioxidant capacity and polyphenols components of teas: implications for altering in vivo antioxidant status. *Proceedings of the Society for Experimental Biology and Medicine*, **220(4)**: 255-261..
- REIN D, PAGLIERONI TG, PEARSON DA, WUN T, SCHMITZ HH, GOSELIN R, KEEN CL. (2000). Cocoa and wine polyphenols modulate platelet activation and function. *The Journal of nutrition*, **130(8)**: 2120S-2126S.
- SASAZUKI S, KODAMA H, YOSHIMASU K, LIU Y, WASHIO M, TANAKA K, ... & KAWANO T. (2000). Relation between green tea consumption and the severity of coronary atherosclerosis among Japanese men and women. *Annals of epidemiology*, **10(6)**: 401-408.
- SESSO, H. D., GAZIANO, J. M., BURİNG, J. E., & HENNEKENS, C. H. (1999). Coffee and tea intake and the risk of myocardial infarction. *American Journal of Epidemiology*, *149*(2), 162-167.
- SESSO, H. D., GAZIANO, J. M., LIU, S., & BURİNG, J. E. (2003). Flavonoid intake and the risk of cardiovascular disease in women. *The American journal of clinical nutrition*, *77*(6), 1400-1408.
- SHUKLA Y. (2007). Tea and cancer chemoprevention: a comprehensive review. *Asian Pacific Journal of Cancer Prevention*, **8(2)**: 155.

- SIES H, SCHEWE T, HEISS C, KELM M. (2005). Cocoa polyphenols and inflammatory mediators. *The American journal of clinical nutrition*, **81(1)**: 304S-312S.
- SULIBURSKA J, BOGDANSKI P, SZULINSKA M, STEPIEN M, PUPEK MUSIALIK D, JABLECKA A. (2012). Effects of green tea supplementation on elements, total antioxidants, lipids, and glucose values in the serum of obese patients. *Biological trace element research*, **149(3)**: 315-322.
- TASKIN M.(2007) Bahçeden- bardağa çay. Çay Sanayici İş Adamları Derneği Yayın No: **1**. 1-103.
- VAUZOUR D, RODRIGUEZ-MATEOS A, CORONA G, ORUNA-CONCHA MJ, SPENCER JP (2010). Polifenoller ve insan sağlığı: hastalıkların önlenmesi ve etki mekanizmaları. *Besinler*, **2 (11)**: 1106-1131.
- VINSON, J. A., TEUFEL, K., & WU, N. (2004). Green and black teas inhibit atherosclerosis by lipid, antioxidant, and fibrinolytic mechanisms. *Journal of agricultural and food chemistry*, *52*(11), 3661-3665.
- VITA JA. (2005). Polyphenols and cardiovascular disease: effects on endothelial and platelet function. *The American journal of clinical nutrition*, **81(1)**: 292S-297S.
- WANG H, HELLIWELL K. (2001). Determination of flavonols in green and black tea leaves and green tea infusions by high-performance liquid chromatography. *Food Research International*, **34(2)**: 223-227.
- WU CD, WEI GX. (2002). Tea as a functional food for oral health. *Nutrition* **18**: 443-4.

**GELENEKSEL VE FABRİKASYON YÖNTEMLERLE ÜRETİLMİŞ İSOT
BAHARATI VE SALÇASI KULLANILARAK HAZIRLANAN LAHMACUNLARIN
DUYUSAL VE MİKROBİYOLOJİK YÖNDEN KARŞILAŞTIRILMASI**

SENSORIAL AND MICROBIOLOGICAL COMPARISON OF LAHMACUNES
PREPARED BY USING ISOT(PEPPER) SPICES AND PASTA PRODUCED BY
TRADITIONAL AND FABRICATION METHODS

Doç. Dr. Serap KILIÇ ALTUN

Harran Üniversitesi

Arş. Gör. Mehmet Emin AYDEMİR

Harran Üniversitesi

Prof. Dr. Hisamettin DURMAZ

Harran Üniversitesi

ÖZET

Bu çalışmanın amacı Şanlıurfa ilinde geleneksel yöntemlerle üretilmiş isot baharatı ve salçasını kullanarak hazırlanan lahmacunlar ile fabrikasyon yöntemlerle üretilmiş isot baharatı ve salçasını kullanarak hazırlanan lahmacunların duyusal ve mikrobiyolojik yönden karşılaştırılmasıdır. Bu amaçla tüm malzemeler aynı çeşit ve oranda kullanılıp, sadece kullanılan isot baharatı ve salçasının çeşidi geleneksel ve fabrikasyon olacak şekilde laboratuvar ortamında hazırlanan lahmacun harcı 240-260 °C'de taş fırında pişirildi. Mikrobiyolojik analizlerde; kullanılan çiğ dana kıyması(Ç), geleneksel ev isot baharatı ve salçası ile hazırlanmış lahmacun harcı(GÇ), fabrikasyon isot baharatı ve salçası ile hazırlanmış lahmacun harcı(FÇ), geleneksel isot baharatı ve salçası ile hazırlanmış pişirilmiş lahmacun(GP) ve fabrikasyon isot baharatı ve salçası ile hazırlanmış pişirilmiş lahmacun(FP) örnekleri materyali oluşturdu. Mikrobiyolojik analizler için; toplam aerob mezofilik genel canlı bakteri sayımında Plate Count Agar (PCA), koliform gurubu bakteri sayımında ise Violet Red Bile (VRB) Agar kullanıldı. Duyusal analizler için; Harran Üniversitesi Veteriner Fakültesinde eğitimine devam eden 18-25 yaş aralığında 40 erkek, 10 bayan olmak üzere toplam 50 öğrenci panelist grubu oluşturdu. Duyusal analizlerde tat, görünüm, koku ve kıvam açısından 1-5 arasında bir puanlama yapılması istenildi. Mikrobiyolojik analizler sonucunda; çiğ dana kıyması, geleneksel isot baharatı ve salçası ile hazırlanmış lahmacun harcı, fabrikasyon isot baharatı ve salçası ile hazırlanmış lahmacun harcı, geleneksel isot baharatı ve salçası ile hazırlanmış pişirilmiş lahmacun ve fabrikasyon isot baharatı ve salçası ile hazırlanmış pişirilmiş lahmacun örneklerinde ortalama toplam aerobik mezofilik genel canlı bakteri sayıları sırasıyla 7.87±0,09, 5.62±0.09, 5.65±0.08, 4.51±0.03 ve 4.54±0.02 log kob/g düzeylerinde, ortalama koliform grubu bakteri sayıları ise sırasıyla 4.99±0.05, 4.87±0.03, 4.87±0.03, 2.53±0.12 ve 2.46±0.23 log kob/g düzeylerinde tespit edilmiştir. Duyusal analizler sonucunda; panelistlerin geleneksel isot baharatı ve salçası ile hazırlanmış lahmacunlara tat, görünüm, koku ve kıvam açısından verdikleri puan ortalamaları sırasıyla 3.9±0.1, 4.3±0.1, 3.8±0.1, 3.8±0.1 olup, fabrikasyon isot baharatı ve salçası ile hazırlanmış lahmacunlara ise sırasıyla ortalama 2.7±0.13, 3.3±0.13, 2.8±0.13, 2.8±0.13 idi. Sonuç olarak kullanılan isot baharatı ve salçasının geleneksel ev yapımı veya fabrika üretimi olması lahmacunun mikrobiyolojik kalitesi açısından bir fark oluşturmadığı ancak duyusal olarak fark oluşturduğu istatistiksel olarak ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Lahmacun, İsot Baharatı, Halk sağlığı

ABSTRACT

The aim of this study is to compare sensorial and microbiological aspects of lahmacuns prepared by using isot spices and paste produced by using traditional methods and fabricated methods. For this purpose all materials are used in the same kind and rate, only by using isot(pepper) spices and pasta produced by traditional and fabrication methods lahmacun mortar prepared in the laboratory environment was cooked in a stone oven at 240-260 0C. Microbiological analysis; raw beef ground beef (Ç), lahmacun mortar (GÇ) prepared with traditional home isot spice and paste , lahmacun mortar (FÇ) prepared with fabricated isot spice and paste , cooked lahmacun (GP) prepared with traditional isot spice and paste, baked lahmacun prepared with fabricated isot spice and paste (FP) samples prepared with formed the material. For microbiological analysis; Plate Count Agar (PCA) was used for total aerobic mesophilic live bacteria count, and Violet Red Bile (VRB) Agar was used for coliform bacteria count. For sensory analysis; A total of 50 students, 40 males and 10 females aged 18-25 years, formed panalist group studying at Harran University Faculty of Veterinary Medicine. In sensory analyzes; for taste, appearance, smell and consistency a score of 1-5 was requested. As a result of microbiological analysis; lahmacun mortar prepared with raw beef ground beef, traditional isot spice and paste, lahmacun mortar prepared with fabricated isot spice and paste, cooked lahmacun prepared with traditional isot spice and paste, cooked lahmacun samples prepared with fabricated isot spice and paste average total number of aerobic mesophilic general bacteria in respectively 7.87±0,09, 5.62±0.09, 5.65±0.08, 4.51±0.03 ve 4.54±0.02 log cuf/g levels. average coliform group bacteria counts respectively 4.99±0.05, 4.87±0.03, 4.87±0.03, 2.53±0.12 ve 2.46±0.23 log cuf/g levels was determined. As a result of sensory analysis; the average score given by the panelists to lahmacuns prepared with traditional isot spice and paste in terms of taste, appearance, smell and consistency, respectively 3.9±0.1, 4.3±0.1, 3.8±0.1, 3.8±0.1, The mean values of lahmacuns prepared with fabricated isot spice and paste were 2.7 ± 0.13, 3.3 ± 0.13, 2.8 ± 0.13, 2.8 ± 0.13, respectively. As a result, it is shown that the isot spice and paste used as traditional home made or factory production does not make a difference in terms of microbiological quality of lahmacun but it makes a sensory difference.

Keywords: Lahmacun, Isot Spice, Public Health

1.GİRİŞ

Lahmacun; kıyma ve isot gibi baharatlar kullanılarak hazırlanan karışımın taş fırında 240-260 °C'de pişirilmesi ile elde edilen bir mamuldür. Lahmacun, Arapçada etli hamur anlamına gelen 'Lahm-i acun'dan (et ve hamur) türemiştir. Türk Pizzası olarak da adlandırılan ve ülkemizde üretimi ve tüketimi oldukça yaygın bir gıda olan lahmacunun tarihi Babillere kadar dayanmaktadır. (Durmaz ve ark., 2018).

Biber, dünyada yaygın olarak yetiştirilen *Capsicum* cinsinden tek yıllık bir bitkidir. Kırmızıbiber (*Capsicum annum* L.) sahip olduğu renk ve aroması ile domatesten sonra yaygın üretilen sebzeler arasında ikinci sırada yer alır (Vengaiyah ve Pandey, 2007). Kırmızıbiberin üretimi en yaygın sırasıyla Çin, Meksika ve Türkiye'de yapılmaktadır. Türkiye'de üretilen toplam yaş kırmızıbiberin yarısına yakını Şanlıurfa il sınırlarında yetiştirilmektedir (Korkmaz ve ark., 2016).

Ülkemizdeki en yaygın kullanım biçimi kurutulmuş elde edilen baharat ve salça olan kırmızıbiber, taze ve sos gibi farklı şekillerde de yaygın olarak tüketilebilen bir sebzedir. Genellikle yemeklere çeşni ve renk katmak amacıyla kullanılan kırmızıbiberden üretilen isot

baharatı ve salçası, özellikle çiğ köfte ve lahmacun gibi yöresel ürünlerin hazırlanmasında kendine has koyu kırmızı rengi ve aromasından dolayı önemli bir bileşen olarak kullanılmaktadır (Atasoy ve ark., 2017).

İsot baharatı üretimi geleneksel ev yapımı ve fabrika üretimi olmak üzere iki farklı şekilde yapılmaktadır. Geleneksel yöntemlerle evde üretilen isot baharatı, olgunlaşmış taze kırmızıbiberler tohum yuvaları ve sap kısımları ayrılarak elle iki parçaya ayrılıp, güneşte ön kurutma, tuzlayarak torbalarda terletme, güneşte son kurutma ve öğütürerek yağlama şeklinde elde edilmektedir. Fabrika üretimi isot baharatının üretimi daha hızlıdır. Bu üretimde, nem oranı % 15'in altına düşüncüye kadar fırınlarda kurutulan kırmızıbiber öğütülerek önce pul biber ardından tavlama ve kepertme işlemleri ile isota dönüştürülmektedir (Korkmaz ve ark., 2016).

Acı biberlerin yapısında anti-inflamatuar, anti-kanserojenik, anti-lipemik, antioksidan, anti-dispeptik, immunsupressif ve antibakteriyel etkisi olan kapsaisinin insan sağlığı üzerine birçok olumlu etkisi yapılan araştırmalarla rapor edilmiştir (Çiçek, 2005). Gıda sanayiinde doğal anti-mikrobiyal, aroma ve renk katkı maddesi olarak pek çok alanda kullanılmaktadır (Careaga, 2003).

Et ürünlerinde kullanılan baharatların çeşidi kullanılan ürüne, bölgeye ve bölge halkının damak tadına göre değişebilmektedir. Genel olarak et ürünlerinde karabiber, kekik, kırmızı pul biber, kimyon ve acı kırmızıbiber gibi baharatlar kullanılmaktadır. İsot baharatı, ülkemizde yaygın olarak kebab, köfte, çiğköfte ve lahmacun gibi kıyma ile yapılan ürünlere katılarak kullanılır. Baharatların kendine has aroması yanında ürünün kalitesini iyileştiren antibakteriyel ve antioksidan etkileri de bulunmaktadır (Arın, 2009).

İsot gibi baharatlar et ürünlerinde yalnızca aroma vermek için değil aynı zamanda anti-mikrobiyal etkiyi sağlayan esansiyel yağ içerikleri ile bozulma riskini azaltmak için de kullanılmaktadır (Ekici ve ark., 2014; Ouattara ve ark., 1997).

Bu çalışmanın amacı geleneksel yöntemlerle üretilmiş isot baharatı ve salçası kullanılarak yapılan lahmacunlar ile fabrikasyon yöntemlerle üretilmiş isot baharatı ve salçası kullanılarak hazırlanan lahmacunların duyuusal ve mikrobiyolojik yönden karşılaştırılmasıdır.

2.MATERYEL METOD

Çalışmada materyal olarak geleneksel ev yapımı isot baharatı ve salçası, çiğ dana kıyması, maydanoz, soğan, sarımsak, karabiber, tuzdan oluşan lahmacun karışımı ve aynı miktarda ve oranda fabrika üretimi isot baharatı ve salçası, çiğ dana kıyması, maydanoz, soğan, sarımsak, karabiber, tuzdan oluşan lahmacun karışımı 5-6 saat +4°C'de bekletildikten sonra taş fırınında 240-260°C'de pişirilmiştir. Pişirildikten sonra iki farklı lahmacun örneği duyuusal analizler için panelistlere tattırılmıştır. Steril bisturi yardımıyla mümkün olduğunca küçük parçalar halinde kesilen her bir örnekten (Ç, GÇ, FÇ, GP, FP) 25'er g tartılarak 225 ml (1:10 dilüsyon oranı) steril % 0.1 peptonlu su (Oxoid CM 733R) ile 5 dakika homojenize edilip ve steril % 0.1 peptonlu su ile 10⁸ seviyesine kadar seri dilüsyonlar hazırlanmıştır. Hazırlanan dilüsyonlardan toplam mezofil aerobik bakteri, koliform gurubu bakteri sayımı için her örnekten üç tekrar besiyerlerine ekimler yapılmıştır (Pichhardt, 1993).

2.1.TOPLAM MEZOFİL AEROB BAKTERİ (TMAB) SAYIMI: TMAB sayısının belirlenmesinde Plate Count Agar (PCA) (Oxoid, CM0463) kullanılmıştır. Yayma plak yöntemine göre uygun dilüsyonlar petri kutularındaki besiyerlerine ekimi yapılarak, 37°C'de

24 saat inkübe edildikten sonra, bütün koloniler sayılmış ve birimi kob/g olarak hesaplanmıştır (Bridson, 1998).

2.2.KOLİFORM BAKTERİ SAYIMI: Bu amaçla Violet Red Bile Agara (Oxoid CM107) çift katlı dökme plak yöntemiyle ekim yapıldı. Plaklarda 37±1 °C'de 24 saat inkübasyon sonunda oluşan menekşe-kırmızı renkli tipik koloniler sayılarak kob/g olarak hesaplanmıştır (Harrigan, 1998).

2.3.DUYUSAL ANALİZ: Lahmacunların duyu analizleri için, Harran Üniversitesi Veteriner Fakültesinde öğrenimine devam eden 18-25 yaş aralığında 40 erkek 10 bayan olmak üzere toplam 50 öğrenci panelist olarak belirlenmiştir. Lahmacun örnekleri tat, görünüm, koku ve kıvam açısından 1 ile 5 arasında bir puanlanmıştır.

2.4.İSTATİSTİKSEL ANALİZLER: Örneklere ait mikroorganizma sayıları ortalama logaritmik değerlere çevrilmiştir. İstatistiksel analizler SPSS 2017 paket programında varyans analizi (ANOVA) ve bağımsız T testi ile değerlendirilmiştir.

3.BULGULAR

Mikrobiyolojik analizler sonucunda; çiğ dana kıyması, geleneksel ev isot baharatı ve salçası ile hazırlanmış lahmacun harcı, fabrikasyon isot baharatı ve salçası ile hazırlanmış lahmacun harcı, geleneksel isot baharatı ve salçası ile hazırlanmış pişirilmiş lahmacun ve fabrikasyon isot baharatı ve salçası ile hazırlanmış pişirilmiş lahmacun örneklerinde ortalama toplam aerobik mezofilik genel canlı bakteri sayıları sırasıyla 7.87±0.09, 5.62±0.09, 5.65±0.08, 4.51±0.03 ve 4.54±0.02 log kob/g düzeylerinde, ortalama koliform gurubu bakteri sayıları ise sırasıyla 4.99±0.05, 4.87±0.03, 4.87±0.03, 2.53±0.12 ve 2.46±0.23 log kob/g düzeylerinde tespit edilmiştir. Geleneksel ve fabrikasyon yöntemlerle üretilmiş isot baharatı ve salçası lahmacun yapımında kullanılmasının mikrobiyolojik kalite açısından istatistiksel olarak bir fark oluşturmadığı saptanmıştır (P>0.05). Örneklerin mikrobiyolojik analiz sonuçları Tablo 1 ve Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 1. Lahmacun örneklerinin toplam aerob mezofilik bakteri sayıları (log kob/g)

Örnek	n	Minimum	Maximum	Ortalama
Ç	3	7.70	8	7.87±0.08
GÇ	3	5.48	5.78	5.62±0.09
FÇ	3	5.54	5.81	5.65±0.08
FP	3	4.48	4.58	4.51±0.03
FP	3	4.52	4.58	4.52±0.02

n=Tekerrür sayısı

Tablo 2. . Lahmacun örneklerinin toplam koliform bakteri sayıları (log kob/g)

Örnek	n	Minimum	Maximum	Ortalama
Ç	3	4.90	5.08	4.99±0.05
GÇ	3	4.81	4.93	4.87±0.03
FÇ	3	4.81	4.92	4.87±0.03
GP	3	2.30	2.70	2.53±0.12
FP	3	2	2.78	2.46±0.2

n=Tekerrür sayısı

Duyusal analizler sonucunda; geleneksel ev isot baharatı ve salçası ile hazırlanmış lahmacunların panelistler tarafından tat, görünüm, koku ve kıvam açısından verdikleri puan

ortalamaları sırasıyla 3.9 ± 0.1 , 4.3 ± 0.1 , 3.8 ± 0.1 , 3.8 ± 0.1 şeklinde olup, fabrikasyon isot baharatı ve salçası ile hazırlanmış lahmacunların panelistler tarafından tat, görünüm, koku ve kıvam açısından verdikleri puan ortalamaları ise sırasıyla 2.7 ± 0.13 , 3.3 ± 0.13 , 2.8 ± 0.13 , 2.8 ± 0.13 şeklinde olduğu hesaplanmıştır. Yapılan istatistiksel hesaplamalar sonucunda geleneksel isot baharatı ve salçası ile hazırlanmış lahmacunlar tat, görünüm, koku ve kıvam açısından fabrikasyon isot baharatı ve salçası ile hazırlanmış lahmacundan daha çok beğenildiği saptanmıştır. ($P < 0.001$) Duyusal analizler sonucunda panelistler tarafında verilen puanlamaların ortalamaları Tablo 3 ve Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 3. Geleneksel yöntemlerle üretilmiş isot baharatı ve salçası ile hazırlanmış lahmacunlara panelistlerin verdiği puan ortalamaları

	n	Minimum	Maximum	Ortalama
Tat	50	1	5	3.9 ± 0.1
Görünüm	50	2	5	4.3 ± 0.1
Koku	50	1	5	3.8 ± 0.1
Kıvam	50	1	5	3.8 ± 0.1

n: kişi sayısı

Tablo 4. Fabrikasyon yöntemlerle üretilmiş isot baharatı ve salçası ile hazırlanmış lahmacunlara panelistlerin verdiği puan ortalamaları

	n	Minimum	Maximum	Ortalama
Tat	50	1	5	2.7 ± 0.13
Görünüm	50	1	5	3.3 ± 0.13
Koku	50	1	5	2.8 ± 0.13
Kıvam	50	1	5	2.8 ± 0.13

n: kişi sayısı

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Yapılan duyusal analizler sonucunda geleneksel ve fabrikasyon yöntemlerle üretilmiş isot baharatı ve salçası kullanılarak hazırlanan lahmacunlar arasında istatistiksel olarak önemli bir fark olduğu görülmüş. Panelistler geleneksel yöntemler ile üretilmiş isot baharatı ve salçası kullanarak hazırlanmış lahmacunları tat, görünüm, koku, kıvam açısından daha çok beğendiği görülmüştür. Bunun sebebi İsoot baharatı ve salçasının üretim aşamasında fabrikasyon yönteminde kısa süreli olması bunun aksine geleneksel yöntemde rengini, kıvamını, ve tadını alana kadar uzun süre güneşte bekletilmesinden olduğu düşünülmektedir.

Yapılan mikrobiyolojik analizler sonucunda geleneksel ve fabrikasyon yöntemlerle üretilmiş isot baharatı ve salçası kullanılarak hazırlanan lahmacunlar arasında istatistiksel olarak bir fark görülmemiştir. İsoot baharatı ve salçası üretim şeklinin farklı olması kırmızıbiberlerin içerdikleri kapsaisin miktarını etkilemediğini ve dolayısıyla yakın oranlarda antibakteriyel etki gösterdiği sonucuna varılmıştır. Ancak çiğ dana kıyması ile baharatları katılmış lahmacun harcı arasında fark olduğu görülmüştür. Bu farkın görülmesi kırmızıbiber de bulunan kapsaisin antibakteriyel etkisinden dolayı ve ayrıca lahmacun harcı içine koyulan sarımsak, karabiber ve soğanında gösterdiği antibakteriyel etkisinden dolayı olduğu düşünülmektedir.

Dorantes ve ark. (2002) yaptıkları bir çalışmada, çeşitli kırmızıbiber ekstraktlarının *Staphylococcus aureus*, *Listeria monocytogenes*, *Bacillus cereus* ve *Salmonella typhimurium*’ un üremesini baskıladığını ve dolayısıyla rapor etmişlerdir. Bu çalışmada her iki lahmacun örneğinde de belirlenen TMAB ve koliform sayısı araştırmacıların bulguları ile örtüşmektedir.

Kim ve Ryeon (1979) tarafından Kore’de yapılan bir araştırmada ülkelerinde üretilen Kore acı biberlerinden elde edilen kapsaisin’in *Sarcina lutea*, *Bacillus cereus* ve *Bacillus subtilis* üzerinde antibakteriyel etkisinin olduğunu rapor etmişlerdir.

Rose Koffi-Nevry ve ark.(2012) yapmış oldukları bir çalışmada *Capsicum*’un *Vibrio cholerae*, *Staphylococcus aureus* ve *Salmonella typhimurium*’a karşı etkili olduğunu, Soetarno ve Sukrasno ’nun (1997) yapmış oldukları araştırmada ise *Capsicum*’un üç farklı türünden elde edilen etanol ekstraktlarının Gram +, Gram - bakteriler ve küflere karşı antibakteriyel aktivitelerinin benzer olduğunu rapor etmişlerdir.

Careaga ve ark. . (2003), yapmış oldukları bir çalışmada, *Capsicum annuum* ekstraktının sığır etine inokule edildikten sonra *Salmonella typhimurium* ve *Pseudomonas aeruginosa* üzerine antibakteriyel etkisini araştırmışlardır. Çalışmada, örnekleri 7 °C’de 7 gün süre ile inkübe etmişleridir. Sonuçta biber ekstraktının minimum inhibisyon konsantrasyonunun *S. typhimurium* için 1,5 ml/100 g et olduğunu tespit etmişlerdir.

Özellikle Güneydoğu Anadolu bölgesinde çokça tüketilen lahmacun, çiğköfte ve kebab gibi et ürünlerinde isot baharatı ve salçasının kullanılması ürünün mikrobiyolojik kalitesini olumlu yönde etkilediği kanısına varılmıştır. Sonuç olarak kullanılan isot baharatı ve salçasının geleneksel ev yapımı veya fabrika üretimi olması lahmacunun mikrobiyolojik kalitesi açısından bir fark oluşturmadığı ancak duyuşsal olarak fark oluşturduğu istatistiksel olarak ortaya konulmuştur.

KAYNAKLAR

1. Atasoy, A. F., Hayođlu, İ., Korkmaz, A., Esra, K. A. R. A., & Yıldırım A. 2017: Geleneksel Ev İsoť Baharatının Aflatoksin İçeriğinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma. *Harran Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi*, 21(1), 35-40.
2. Arın, B. (2009). Et Ürünlerinde Kullanılan Bazı Baharatların Antibakteriyel Ve Antioksidan Aktivitelerinin İncelenmesi. Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
3. Bridson E.Y, 1998: *The Oxoid Manual*, 8th Edition. Oxoid Ltd, Hamshire. UK. Harrigan WF., 1998: *Laboratory Methods in Food Microbiology*. Academic Press, San Diego. USA
4. Careaga M, Fernandez E, Dorantes L, Mota L, Jaramillo ME, Hernandez-Sanchez H., 2003: Antibacterial activity of *Capsicum* extract against *Salmonella typhimurium* and *Pseudomonas aeruginosa* inoculated in raw beef meat. *Int J Food Microbiol*. 83(3): 331-335.
5. Çiçek, H., Yılmaz, N., Çelik, A., Ceylan, N. Ö., Meram, İ. 2005: Kapsaisinin (Kırmızı Biber) İnsan Sağlığı Üzerine Etkileri.
6. Dorantes, L., Fernández, E., Sánchez, H.H. (2002). Antimicrobial activity of *Capsicum* extracts against some pathogenic bacteria. *Proceedings of the 16th International Pepper Conference*, Mexico
7. Durmaz, H., Altun, S. K., & Aydemir, M. E. (2018). Farklı Çözdürme Yöntemlerinin Lahmacunun Mikrobiyolojik Kalitesi Üzerine Etkisi. *Harran Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 7, 33-36.

- 8.Ekici, L., Öztürk, İ., Sağdıç, O., Yetim, H. (2014). Et ve et ürünlerinde baharatların doğal antioksidan ve antimikrobiyel olarak kullanımı. Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Fen Bilimleri Dergisi,30(1), 66-72.
- 9.Hamadaa H, Nishida K, Furuya T, Ishihara K, Nakajima N. 2001: Preparation of a new pepper: chemoenzymatic synthesis of capsaicin oligosaccharide and 8-nordihydrocapsaicin oligosaccharide. Journal of Molecular Catalysis B: Enzymatic 16:115-119.
- 10.Harrigan, W. F. (1998). Laboratory methods in food microbiology. Gulf Professional Publishing.
- 11.Kim, K., Ryeon, K. (1979). A study on content and antibacterial effects of kapsaisin from Korean hot pepper. Report of the National Institute of Health, 16, 241-251.
- 12.Koffi-Nevry, Rose; Kouassi, Kouassi Clément; Nanga, Zinzerdof Yesse; Koussémon, Marina; Loukou, Guillaume Yao. International Journal of Food Properties., 15 Issue 5, p961-971. 11p. 5 Charts.
- 13.Korkmaz, A., Aydoğdu, M. H., Mutlu, N., & Atasoy, A. F. (2016). Geleneksel ve Fabrikasyon Yöntemiyle Üretilen İsoot Baharatlarının Bazı Fizikokimyasal ve Renk Özelliklerinin Belirlenmesi. *Harran Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi*, 20(3), 204-213.
- 14.Ouattara, B., Simard, R.E., Holley, R.A., Piette, G.J.P., Begin, A., 1997: Antibacterial activity of selected fatty acids and essential oils against six meat spoilage organisms. Int. J. Food Microb. 37, 155-162
- 15.Pichhardt, K. (1998). Lebensmittelmikrobiologie. In *Hygieneschulung Lebensmittel* (pp. 19-48). Springer, Berlin, Heidelberg.
- 16.Soetarno, S., Sukrasno, E. (1997). Antimicrobial activities of the ethanol extracts of *Capsicum* fruits with different levels of pungency. *JMS*, 2 (2), 57-63.
- 17.Vengaiah, P. C., & Pandey, J. P. (2007). Dehydration kinetics of sweet pepper (*Capsicum annum* L.). *Journal of Food Engineering*, 81(2), 282-286.

DENEYSSEL DİYABETİK SIÇAN TESTİSİNDE BAİBA VE TİMOKİNONUN KORUYUCU ETKİSİNİN ARAŞTIRILMASI

INVESTIGATION OF THE PROTECTIVE EFFECT OF BAİBA AND
THYMOQUINONE IN THE TESTIS OF EXPERIMENTAL DIABETIC RATS

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim AKTAŞ

Adıyaman Üniversitesi

ÖZET

Bu çalışmanın amacı deneysel olarak oluşturulan Diabetes Mellitus'un sıçan testisi üzerindeki yıkıcı etkilerini timokinon (TQ) ve beta-aminoizobütirik asit (BAİBA) gibi koruyucu maddeler kullanarak biyokimyasal parametrelerle araştırmayı amaçladık. BAİBA ve TQ'nun yüksek biyolojik aktiviteleri ve düşük sistemik toksisiteleri, konvansiyonel terapötik bileşiklere umut verici bir alternatif haline getirmektedir.

Yaptığımız çalışma 35 adet Sprague Dawley cinsi sıçan ile yapıldı. Sıçanlar beş gruba randomize olarak dağıtıldı. Çalışmamızda grup 1, kontrol; grup 2, streptozosin; grup 3, streptozosin + timokinon; grup 4, streptozosin + beta-aminoizobütirik asit; grup 5, streptozosin + timokinon + beta-aminoizobütirik asit. 50 mg/kg tek doz streptozosin 0.1 M sodyum sitrat tamponu (Ph: 4.5) i.p. 72 saat sonra, kuyruk damarından alınan kanda 250 mg/dl'nin üzerinde glikoz değeri olanlar diyabetik olduğu kabul edildi. Deneysel diyabetin kurulmasından sonra, 100 mg/kg Beta-aminoizobütirik asit içme suyunda çözündürülüp günlük olarak gavajla verildi. Diabetes mellituslu sıçanlara zeytinyağında çözündürülmüş olan, 20 mg/kg/gün timokinon gavaj olarak verildi. Çalışmamızın 39. gününde tedavi için kan ve dokular analiz için çıkarıldı.

Streptozosin grubunda; vücut ağırlığı, testis ağırlığı, insülin ve serum testosteron miktarı azaldı ve glukoz, yem ve su tüketimi arttı. Timokinon, beta-aminoizobütirik asit ve timokinon + beta-aminoizobütirik asitle muamele edilmiş gruplarda, bu durum tersine çevrilmiştir.

Bu çalışma, beta-aminoizobütirik asit ve timoquinonun streptozosin ile indüklenen diabetes mellitusa karşı koruyucu bir etkisi vardır. Beta-aminoizobütirik asidin koruyucu etkisinin, timokinondan daha etkili olduğu gözlemlendi. Ek olarak, thmoquinone + beta-aminoizobütirik asidin birlikte kullanılması ikisinin ayrı ayrı kullanımından daha etkili olmuştur. BAİBA ve TQ'nun streptozosin nedenli diabetes mellitus üzerinde doğrudan koruyucu bir etkisinin olup olmadığını netleştirmek için ileri çalışmalara ihtiyaç vardır.

Anahtar Kelimeler: Streptozosin, Timokinon, Beta-aminoizobütirik Asit, Testis, Rat.

ABSTRACT

The aim of this study was to investigate the destructive effects of experimentally induced Diabetes Mellitus on rat testis; we aimed to investigate biochemical parameters using protective agents such as thymoquinone (TQ) and beta-aminoisobutyric acid (BAİBA). The high biological activity and low systemic toxicity of BAİBA and TQ make them a promising alternative to conventional therapeutic compounds.

The experiment was performed with 35 male Sprague Dawley rats. Rats were randomized to five groups: group 1, control; group 2, streptozocin; group 3, streptozocin + thymoquinone; group 4, streptozocin + beta-aminoisobutyric acid; group 5, streptozocin + thymoquinone +

beta-aminoisobutyric acid. 50 mg/kg single dose streptozotocin 0.1 M sodium citrate buffer (Ph: 4.5) i.p. dissolved in. After 72 hours, those with glucose values above 250 mg/dl in the blood taken from the tail vein were considered diabetic. After the experimental diabetes was established, 100 mg/kg Beta-aminoisobutyric acid was dissolved and gavaged daily in drinking water. The rats with diabetes mellitus were given 20 mg/kg/day thymoquinone in olive oil and then given as gavage. On treatment day 39, blood and tissues were removed for analysis.

In the streptozotocin group; body weight, relative testis weight, insulin and serum testosterone amount decreased and glucose, food and water consumption increased. In thymoquinone, beta-aminoisobutyric acid and thymoquinone + beta-aminoisobutyric acid treated groups, this was reversed significantly.

This study provides a protective effect of beta-aminoisobutyric acid and thymoquinone against streptozotocin-induced diabetes mellitus. The protective effects of beta-aminoisobutyric acid were observed to be much greater than that of thymoquinone. In addition, the co-use of thymoquinone + beta-aminoisobutyric acid was more effective. Further studies are needed to clarify if BAIBA and TQ have a direct protective effect on diabetes mellitus caused by streptozotocin.

Key Words: Streptozotocin, Thymoquinone, Beta-aminoisobutyric Acid, Testis, Rat.

1. INTRODUCTION

Diabetes Mellitus (DM) is a disease characterized by an increase in blood sugar levels (hyperglycemia) due to inability or insufficient synthesis of insulin. Insulin deficiency or resistance to insulin causes some changes in protein, carbohydrate, lipid metabolism and damages many tissues as a result of DM formation (1). Hyperglycemia reduces the peripheral use of glucose in muscle and fat cells due to insufficient glucose uptake and increases blood glucose, leading to oxidative stress by increasing reactive oxygen species (2). The resulting free radicals are also highly effective in the development of DM (3). In addition, studies on DM have been reported to cause complications such as macrovascular (cardiovascular) and microvascular (retinopathy, nephropathy, and neuropathy). Oxidative stress in men with DM; they may cause diabetes complications, including decreased sperm count and motility, impaired sperm morphology, germ cell apoptosis, increased lipid peroxidation, testosterone serum levels, and alteration of antioxidant enzymes in testicular tissue. Such damages are caused by unnecessary production of ROS and can eventually lead to male infertility (4). DM has negative effects on the fertility of diabetic animals; for example, it causes a decrease in testicular and body weight and abnormal spermatogenesis in sperm deformities. Sperm cells include a high amount of specific lipid composition such as polyunsaturated fatty acid, plasmalogen and sphingomyelin. In the absence of an antioxidant mechanism, this high amount of polyunsaturated fatty acids makes mammalian spermatozoa more vulnerable to oxidative damage (5). Streptozotocin (STZ) is an antibiotic that causes pancreatic islet destruction and is used experimentally to produce the type1 diabetes mellitus (T1DM) model (6). It is toxic in pancreatic β cells and causes apoptosis (7). Beta-aminoisobutyric acid (BAIBA), zidovudine (AZT) and stavudine (d4T) is a catabolite and its toxicity is low (8). BAIBA has been found to reduce body fat mass gain in mice fed standard feeds without altering food consumption. Baiba in myocytes; induces the production of a metabolite myokine signal and is integrated by fatty acid oxidation, improving the resulting damage (9). Thymoquinone (TQ), *Nigella sativa* is the most important bioactive component found in the essential oil %18, 4-24. TQ isolated from black seed has many beneficial effects especially antioxidant, antihyperlipidemic, antidiabetic, antiinflammatory, gastroprotective and

hepatoprotective properties. It was found that β cells protect against oxidative stress and support the redox cycle (9). TQ in the testis; antiapoptotic, antioxidant, increase sperm viability and motility, repair against morphological disorders and testicular histology damage and rats have decreased protective testosterone hormone normalization. TQ significantly improved semen quality and reproductive properties of mice exposed to heat stress, significantly improved spermatogenesis after testicular damage in mice and testicular damage caused by controlled methotrexate in mice. In addition, TQ mice are protected from testicular damage caused by exposure to cadmium by their antioxidant and anti-inflammatory activities (4).

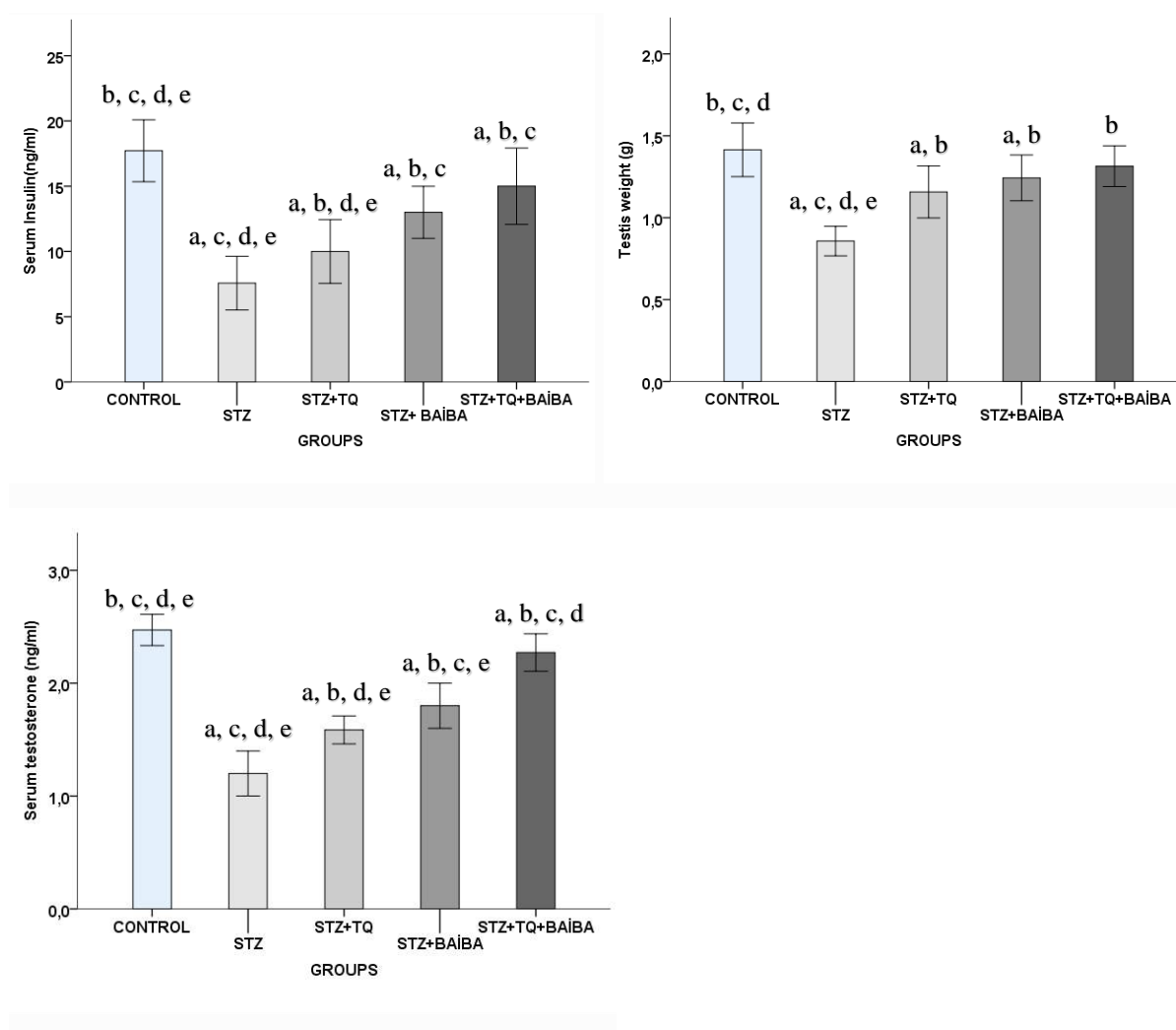
In this experimental study; the protective effect of BAİBA and TQ against tissue damage of experimental DM caused by STZ will be investigated and compared.

2. MATERIALS AND METHODS

The animals were provided from the Experimental Research Center of Adiyaman University after take to permission of Ethical (2019/06). The rats used in our study were kept at 22-25 °C room temperature for 12 hours in light (7.00 and 19.00) and 12 hours in darkness (19.00 and 7: 00). The cages were specially prepared and cleaned every day. Add-libitum water and food intake were provided to the whole group by giving the same standard rat feed. In this study, 35 male Sprague Dawley male rats weighing 250-300 g were subjected to experimental procedures. Rats were randomized into five groups. Group 1, control; group 2, STZ; group 3, STZ + TQ; Group 4, STZ + BAİBA; group 5, STZ + TQ + BAİBA. 50 mg/kg of single-dose STZ 0.1 M sodium citrate buffer (Ph.: 4.5) will be dissolved in i.p (10, 11). After 72 hours, blood glucose levels above 250 mg/dl from the tail vein will be considered diabetic. STZ + BAİBA after once experimental diabetes has been established, 100 mg/kg BAİBA dissolved in drinking water daily and gavaged (8). STZ + TQ during the test, 20 mg/kg/day TQ was dissolved in olive oil and then gavaged. STZ + TQ + BAİBA after (12, 13). At the end of the experiment, rats in all groups will be decapitated under anaesthesia by administering ketamine (75 mg/kg + xylazine 10 mg/kg) i.p. After the blood samples were collected for the analysis of biochemical parameters such as glucose, insulin, testosterone, all animals were sacrificed on day 39 (14). Daily water consumption and food intake, glucose level and body weight were weighed, measured and determined at 3 days and at the end of the experiment (15). STZ, BAİBA and TQ were obtained from, Sigma-Aldrich (Germany).

3. RESULTS

Figure 1: Effects of STZ, STZ + TQ, STZ + BAİBA and STZ + TQ + BAİBA on serum biochemical parameters (insulin, testosterone) and relative testis weight.



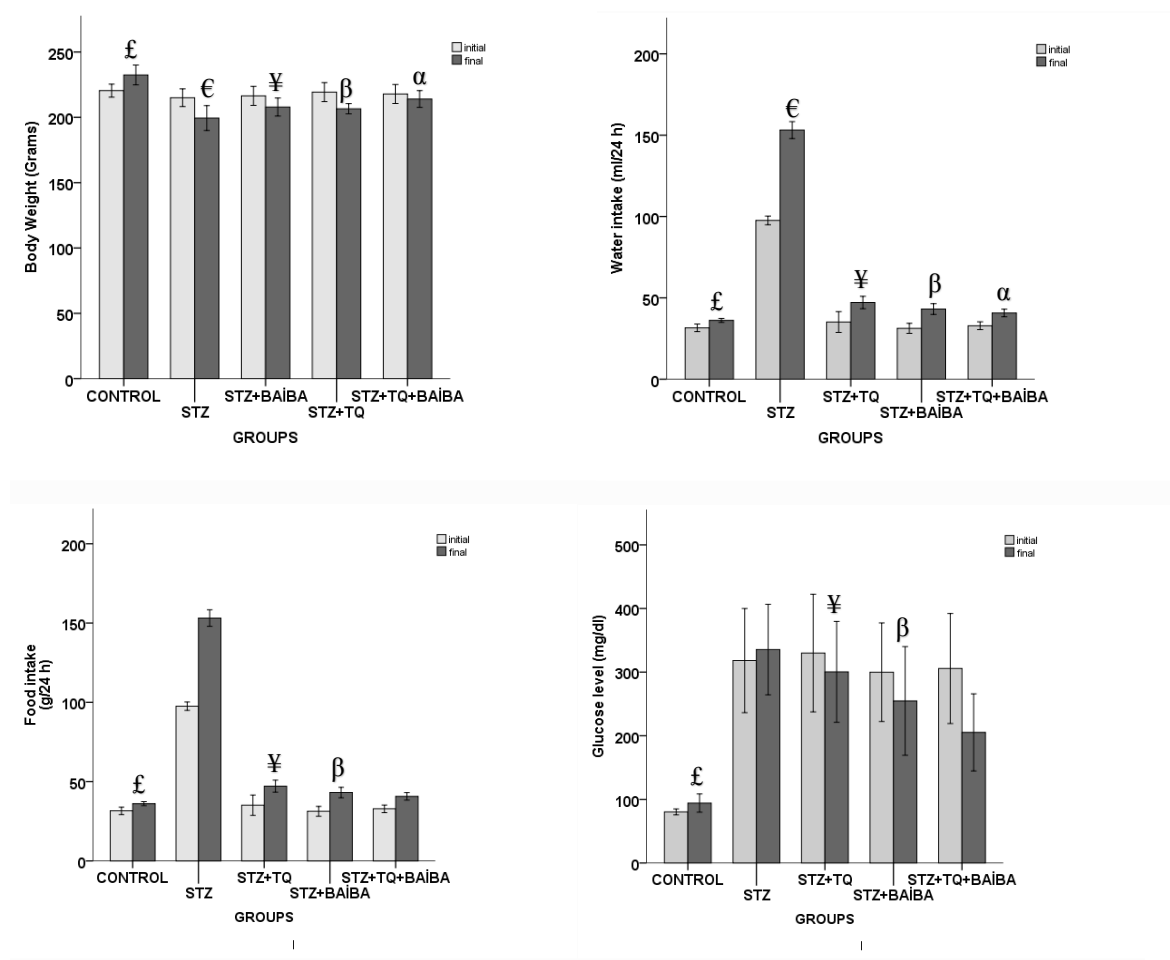
Effects of streptozotocin, thymoquinone, beta-aminoisobutyric acid and their coadministration on the testis level of serum insulin, testosterone and testis weight in rats after five weeks. Values are expressed as mean \pm SEM of seven animals. ANOVA followed by the LSD post hoc test were used. * $p < 0.05$ versus control; ^a $p < 0.05$ versus STZ-treated rats; ^b $p < 0.05$ versus STZ + TQ-treated rats; ^c $p < 0.05$ versus STZ + BAİBA-treated rats; and ^d $p < 0.05$ versus STZ + TQ + BAİBA-treated rats. Abbreviations: STZ, streptozotocin; TQ, thymoquinone; BAİBA, beta-amioisobutyric acid STZ, 50 mg/kg; STZ + TQ, 50 mg/kg STZ + 20 mg/kg TQ; STZ + BAİBA, 50 mg/kg STZ + 100 mg/kg BAİBA; STZ + TQ + BAİBA, 50 mg/kg STZ + 20 mg/kg TQ + 100 mg/kg BAİBA.

Table 1. Comparison of serum biochemical parameters (insulin, serum testosterone) and relative testis weight among the study population.

Stage of study	Control	STZ	STZ + TQ	STZ + BAİBA	STZ+TQ+BAİBA
Testis (g /100g body weight)	1.41 \pm 0.06 ^{b,c,d}	0.85 \pm 0.03 ^{a,c,d,e}	1.15 \pm 0.06 ^{a,b}	1.2 \pm 0.05 ^{a,b}	1.31 \pm 0.05 ^b
Insulin(ng/ml)	17 \pm 0.96 ^{b, c, d, e}	7 \pm 0.84 ^{a,c,d,e}	10 \pm 1 ^{a,b,d,e}	13 \pm 0.81 ^{a, b, c}	15 \pm 1.19 ^{a, b, c}
S.testosterone	2.4 \pm 0.05 ^{b, c, d, e}	1 \pm 0.08 ^{a,c,d,e}	1 \pm 0.05 ^{a,b,d,e}	1.8 \pm 0.08 ^{a, b, c, e}	2 \pm 0 ^{a,b,c,d}

Each group represents the mean \pm SEM for seven rats. ap < 0.01 versus the control group; bp < 0.01 versus the STZ group; cp < 0.01 versus the STZ+TQ group; dp < 0.01 versus the STZ+BAİBA group; and ep < 0.01 versus the STZ+TQ+BAİBA group. STZ: Streptozotocin; TQ: Thymoquinone; BAİBA, Beta-aminoisobutyric acid. STZ 50 mg/kg; STZ 50 mg/kg, TQ 20 mg/kg; STZ 50 mg/kg, BAİBA 100 mg/kg; STZ 50 mg/kg, TQ 20 mg/kg, BAİBA, 100 mg/kg.

Figure 2: Changes in body weight, water intake, food intake and glucose, of experimental rats.



Changes in the body weight, water intake, food intake and glucose level of experimental rats. Values are expressed as mean \pm SEM of seven animals. The groups were compared with the paired-samples t-test at initial and final treatment. £, €, ¥, β, α in each column, different superscript characters mean significant differences at $p < 0.05$ in different groups. Abbreviations: STZ, streptozotocin; TQ, thymoquinone; BAİBA, beta-aminoisobutyric acid; STZ, 50 mg/kg; STZ + TQ, 50 mg/kg STZ + 20 mg/kg TQ; STZ + BAİBA, 50 mg/kg STZ + 100 mg/kg BAİBA; STZ + TQ + BAİBA, 50 mg/kg STZ + 20 mg/kg TQ + 100 mg/kg BAİBA.

Table 2. Changes in body weight, water intake, food intake and glucose of experimental rats.

Stage of study	Control	STZ	STZ + TQ	STZ + BAİBA	STZ + TQ + BAİBA
----------------	---------	-----	----------	-------------	------------------

Initial weight (g)	220 ± 2	215 ± 2	219 ± 2	216 ± 2	217 ± 2
Final weight (g)	239 ± 6 [£]	199 ± 3 [£]	206 ± 1 [¥]	207 ± 2 ^β	214 ± 2 ^α
p ANOVA	0.021	0.001	0.001	0.002	0.001
Initial Water Intake(ml/24 h)	31.5 ± 0.9	97.5 ± 1.0	35.1 ± 2.6	31.2 ± 1.2	32.8 ± 0.9
Final Water Intake(ml/24 h)	36.1 ± 0.5 [£]	153.1 ± 2.1 [£]	47.1 ± 1.5 [¥]	43.1 ± 1.3 ^β	40.7 ± 0.9 ^α
p ANOVA	0.006	0.001	0.023	0.001	0.001
Initial Food Intake(g/24 h)	23.7 ± 1	29,1±0,5	24,1±0,8	25.7 ± 0.6	25.8 ± 1.4
Final Food Intake(g/24 h)	29.4 ± 1.2 [£]	59 ± 16.6	31.5 ± 2.1 [¥]	28 ± 0.8 ^β	27 ± 0.8
p ANOVA	0.029	0.121	0.021	0.012	0.573
Initial glucose(mg/dl)	80 ± 1	318 ± 33	330 ± 37	269 ± 31	305 ± 35
Final glucose(mg/dl)	94 ± 5	335 ± 29	330 ± 32 [¥]	254 ± 34	205 ± 24 ^α
p ANOVA	0.110	0.755	0.018	0.060	0.041

Changes in the body weight, water intake, food intake and glucose of experimental rats. Values are expressed as mean ± SEM of seven animals. The groups were compared with the paired-samples ttest at initial and final treatment. $p \leq 0.05$. STZ: streptozotocin; TQ: thymoquinone; BAİBA: beta-aminoisobutyric acid. STZ, 50 mg/kg; STZ + TQ, 50 mg/kg STZ + 20 mg/kg TQ; STZ + BAİBA, 50 mg/kg STZ + 100 mg/kg BAİBA; STZ + TQ + BAİBA, 50 mg/kg STZ + 20 mg/kg TQ + 100 mg/kg BAİBA.

STATISTICAL ANALYSES

SPSS software, version 20.0 was used for statistical analyses. Data were means ± SEM. Body weight, water intake, food intake, glucose level data were analyzed by the paired-samples t-test. The groups were compared with the paired-samples t-test at the beginning and end of the study. The Shapiro–Wilk test was performed to assess normality. Inter-group and intra-group comparisons were made using one-way ANOVA post hoc LSD for parametric values; for nonparametric values, the Kruskal–Wallis test was used for biochemical parameters (serum insulin and amylase) and relative pancreas weight. Values for $p \leq 0.05$ were considered statistically significant.

4. CONCLUSION

In this study, we aimed to investigate the positive and negative effects of protective agents such as TQ and BAİBA against testicular injury of STZ-induced DM. STZ is an unstable molecule that accumulates in pancreatic cells and breaks down into carbon radicals. Carbonium radicals are highly reactive and have direct toxic effects on the pancreatic islet cell; it also shows indirect toxic effects by increasing ROS production (16). The body weight of the rats and the relative weight of the testis decreased during diabetes due to disintegration of the tissue protein in the diabetic group. Diabetes leads to a significant increase in skeletal muscle catabolism with a decrease in protein synthesis. The relative weight of the testes decreases, causing tissue degradation and a reduction in epididymis weight. In addition, the testes and other reproductive tissues are associated with testosterone, which motivates the

growth and secretion movement of the reproductive organs. Hyperglycaemia, an increase in feed and water consumption, and a decrease in serum testosterone concentration have been observed in diabetic rats due to a decrease in serum insulin levels. TQ reduces blood sugar and increases insulin levels. The hypoglycaemia indicated may be due to the development of the β -cell ultra-fine structure, thus leading to improved insulin levels that help with glucose uptake by normoglycemia. Decreasing body and relative testicular weight due to the relative increase in insulin level increases weight and reduces food and water consumption. In addition, TQ suppresses endogenous glucose freedom in the liver and muscles. DM hyperglycaemia increases the ROS level in the testes and causes DNA degradation and a significant decrease in sperm parameters such as sperm motility, counting and viability (5). In contrast, TQ significantly improves sperm parameters by clearing ROS and activating testicular enzymatic antioxidant status. Regarding sperm cell count, it is the most critical evaluation value for spermatogenesis and is highly correlated with fertility. TQ also exhibits a significant reduction in sperm concentration, live sperm percentage, and increased sperm abnormalities in diabetic rats. TQ; It can be an excellent natural protective agent against inflammatory and oxidative damage caused by diabetes. Testis testosterone is very important for spermatogenesis and high testosterone level is required for the normal physiology of seminiferous tubules. TQ causes a relative increase in testosterone level. BAIBA stimulates insulin secretion from β -cells and exerts control over blood glucose levels in diabetic rats and improves hepatic glycogen content. It converts white adipose tissue to brown adipose tissue and plays a useful role in regulating glucose metabolism and insulin sensitivity (17). At the same time, BAIBA decreases daily water consumption and food intake with STZ. However, in diabetic rats it reverses the decreasing body and relative testicular weight.

As a result, metabolism was impaired in STZ-induced DM, which decreased with the use of TQ and BAIBA and approached normal with the use of both (TQ + BAIBA). Phytochemicals (TQ; BAIBA) repair the damage of testicular cells caused by STZ by removing free radicals.

5. REFERENCES

1. Hasselbaink, D.M., Glatz, J.F.C., Luiken, J.J.F.P., Roemen, T.H.M., Van der Vusse, G.J. (2003), "Ketone bodies disturb fatty acid handling in isolated cardiomyocytes derived from control and diabetic rats," *Biochem J* 11: 753–60.
2. King, G.L., Loeken, M.R. (2004), "Hyperglycemia-induced oxidative stress in diabetic complications," *Histochem Cell Biol* 122(4): 333–8.
3. Halliwell, B. (1987), "Free radicals and metal ions in health and disease," *Proc Nutr Soc* 46(1): 13–26.
4. Shoorei, H., Khaki, A., Khaki, A.A., Hemmati, A.A., Moghimian, M., Shokoohi, M. (2019), "The ameliorative effect of carvacrol on oxidative stress and germ cell apoptosis in testicular tissue of adult diabetic rats," *Biomed Pharmacother* 111: 568–78.
5. Atta, M.S., Almadaly, E.A., El-Far, A.H., Saleh, R.M., Assar, D.H., Al Jaouni, S.K., et al. (2017), "Thymoquinone defeats diabetes-induced testicular damage in rats targeting antioxidant, inflammatory and aromatase expression," *Int J Mol Sci* 18(5) 1-10.

6. Furman, B.L. (2015), "Streptozotocin-induced diabetic models in mice and rats," *Current Protocols in Pharmacology* 5: 1-20.
7. Bathina, S., Srinivas, N., Das, U.N. (2017), "Streptozotocin produces oxidative stress, inflammation and decreases BDNF concentrations to induce apoptosis of RIN5F cells and type 2 diabetes mellitus in Wistar rats," *Biochem Biophys Res Commun* 486(2): 406–13.
8. Begriche, K., Massart, J., Abbey-Toby, A., Igoudjil, A., Lettéron, P., Fromenty, B. (2008), "β-Aminoisobutyric Acid Prevents Diet-induced Obesity in Mice With Partial Leptin Deficiency," *Obesity* 16(9): 2053–67.
9. Karandrea, S., Yin, H., Liang, X., Slitt, A.L., Heart, E.A. (2017), "Thymoquinone ameliorates diabetic phenotype in diet-induced obesity mice via activation of SIRT-1-dependent pathways," *PLoS One* 12(9): 1-12.
10. Liu, Y.D., Zhang, S.C., Xue, J., Wei, Z.Q., Shen, B.X., Ding, L.C. (2019), "Caffeine improves bladder function in streptozotocin-induced diabetic rats," *NeuroUrol Urodyn* 38(1): 81–6.
11. Bayat, M., Dabbaghmanesh, M.H., Koohpeyma, F., Mahmoodi, M., Montazeri-Najafabady, N., Bakhshayeshkaram, M. (2018), "The effects of soy milk enriched with *Lactobacillus casei* and Omega-3 on the tibia and L5 vertebra in diabetic rats: a Stereological Study," *Probiotics Antimicrob Proteins* 4: 1–10.
12. Pari, L., Sankaranarayanan, C. (2009), "Beneficial effects of thymoquinone on hepatic key enzymes in streptozotocin–nicotinamide induced diabetic rats," *Life Sci* 85(23–26): 830–4.
13. Randhawa, M.A., Alghamdi, M.S., Maulik, S.K. (2013), "The effect of thymoquinone, an active component of *Nigella sativa*, on isoproterenol induced myocardial injury," *Pak J Pharm Sci* 26(6): 1215–9.
14. El-Shemi, A.G., Kensara, O.A., Alsaegh, A., Mukhtar, M.H. (2018), "Pharmacotherapy with thymoquinone improved pancreatic β-Cell integrity and functional activity, enhanced islets revascularization, and alleviated metabolic and hepato-renal disturbances in streptozotocin-induced diabetes in rats," *Pharmacology* 101(1–2): 9–21.
15. Sharma, G., Ashhar, M.U., Aeri, V., Katare, D.P. (2019), "Development and characterization of late-stage diabetes mellitus and -associated vascular complications," *Life Sci* 216: 295–304.
16. Joudaki, R., Setorki, M. (2019), "The protective effect of *Satureja bachtiarica* hydroalcoholic extract on streptozotocin-induced diabetes through modulating glucose transporter 2 and 4 expression and inhibiting oxidative stress," *Pharm Biol* 57(1): 318–27.
17. Shi, C.X., Zhao, M.X., Shu, X.D., Xiong, X.Q., Wang, J.J., Gao, X.Y., et al. (2016), "β-aminoisobutyric acid attenuates hepatic endoplasmic reticulum stress and glucose/lipid metabolic disturbance in mice with type 2 diabetes," *Sci Rep* 6(1): 1-11.

PEPTİK ÜLSERLİ YAŞLI HASTADA MİDE PERFORASYONU:OLGU SUNUMU
GASTRIC PERFORATION IN AN ELDERLY PATIENT WITH PEPTIC ULCER: CASE
REPORT

Arş. Gör. Mehmet SARIYDIN

Adıyaman Eğitim-Araştırma Hastanesi

Uzm. Öğr. Gör. Ayşe ŞAHİN TUTAK

Adıyaman Eğitim-Araştırma Hastanesi

ÖZET

Peptik ülser hastalığı en sık olarak duodenumun bulbusunda lokalize olur. İkinci en sık yerleştiği yer prepylorik antrumdur. Daha az sıklıkta postbulber bölge, pilor kanalı, midede angulus üzeridir. Mide ülserinin en sık görülen üç komplikasyonu kanama, perforasyon ve obstrüksiyondur. Perforasyon çoğunlukla duodenum ön yüzde prepylorik bölgede görülür. Bizim vakada yaşlı hastalarda daha sık karşılaşılan peptik ülserle bağlı perforasyonu işlemeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Peptik ülser, perforasyon, yaşlı hasta

ABSTRACT

Peptic ulcer disease is most commonly localized in the bulb of the duodenum. The second most common site is the prepyloric antrum. Less commonly, the postbulbar region, the pyloric duct, and the stomach are above the angulus. The three most common complications of gastric ulcer are bleeding, perforation and obstruction. Perforation is mostly seen in the prepyloric region of the anterior aspect of the duodenum. In our case, we tried to show more frequent peptic ulcer-related perforation in elderly patients.

Keywords: Peptic ulcer, perforation, elderly patient

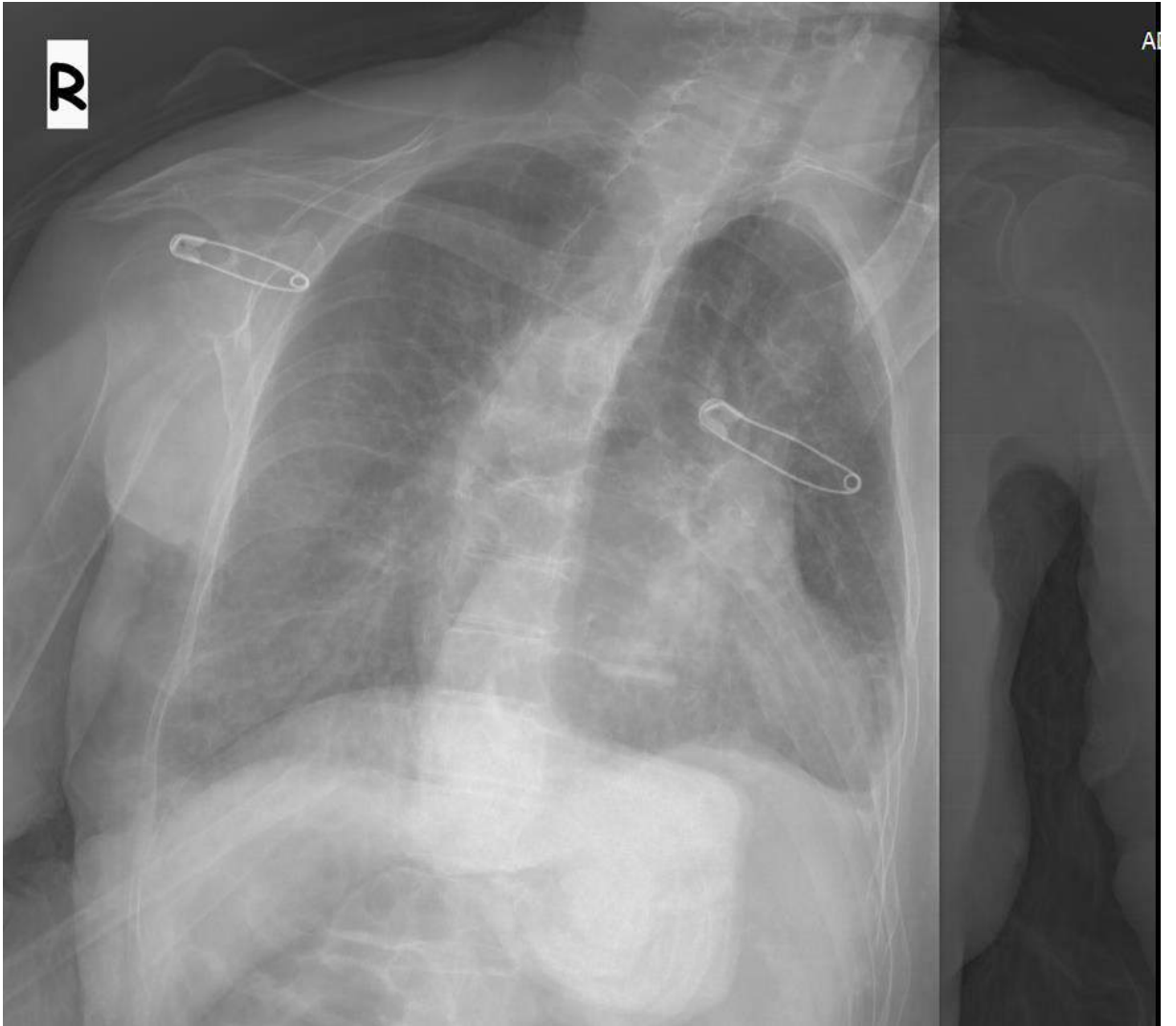
1. GİRİŞ

Peptik ülser hastalığının yaşam boyu prevalansı düşmektedir ve şu anda % 5-10 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Peptik ülser hastalığının genel insidansında düşüş eğilimi olduğu gibi, genel komplikasyon oranlarında da bir düşüş olmuştur. [1] Peptik ülser hastalığı eskiden artan asit üretimi, diyet faktörleri ve stresin sonucu olduğu düşünülüyordu. Bununla birlikte, Helicobacter Pylori enfeksiyonları, düşük doz aspirin, non-steroidal anti-enflamatuar ilaçların (NSAID'ler) kullanımı, artık peptik ülser hastalığının gelişmesine yol açan daha popüler etiyolojilerdir. [1] [2]. Sigara ve alkol gibi diğer faktörler de katkıda bulunabilir. Üst gastro-intestinal kanaması, peptik ülser hastalığının en sık görülen komplikasyonudur. Bir sonraki en yaygın komplikasyon perforasyondur. Peptik ülserlere sekonder üst kanama yıllık insidansının 100.000 kişide 19 ile 57 vaka olduğu tahmin edilmektedir.

2. OLGU SUNUMU

77 yaşında bayan olan hastanın yaklaşık bir yıldır ara ara epigastrik ağrı, midede yanma ve ekşime şikayetleri mevcut idi. Yaklaşık 2 hafta önce akut koroner sendrom nedeni ile kardiyoloji yoğun bakımda yatan ve koroner anjiyografi için riskli bulunup

hasta antiagregan tedavi ile taburcu edilmiş. Hasta acil servise halsizlik, melena şikayetleri ile gelmiş. Hasta üst gastro-intestinal sistem(GİS) kanama tanısı ile yoğun bakım ünitesine yatırıldı. Hastanın orali stoplanarak medikal tedavisine başlandı. Yapılan ilk fizik muayenede genel durum iyi, TA: 100/60 mm/hg, Nabız: 90/dk idi. Hastanın ilk karın grafisinde mide perforasyonu yoktu.(Resim-1) Hastaya eritrosit replasmanı yapıldı. Yapılan üst GİS endoskopisinde mide bulbusunda yaklaşık 15 mm üzeri beyaz eksudalı, antrumda yaklaşık 15 mm ve 20 mm çaplı üzeri beyaz eksudalı ve mide fundus korpus bileşkesi arka duvarda yaklaşık 40 mm çaplı üzeri kirli beyaz eksudalı kenarları sert malign karakterde ülser izlendi. Medikal tedavisi devam eden hastanın ani başlayan tansiyon düşüklüğüne bağlı inotrop destekleri ve mayisi arttırıldı.Bir süre sonra kardiyak arrest geçiren hastaya CPR uygulandı. Hastanın kardiyak enzimleri normaldi. Kardiyopulmoner resusitasyona cevap vermeyen hasta exitus kabul edildi. Hasta exitus kabul edildikten sonra abdomen çok distandü olduğu görüldü ve portable akciğer grafisi çekildi.(Resim-2) Hastada mide perforasyonuna bağlı geniş alana yayılmış sağ ve sol üst kadranslardan başlayıp, sağ ve sol orta kadranslara kadar yayılım gösteren hava mevcuttu.



(RESİM-1) Hastanın ilk geliş akciğer grafisi



(RESİM-2) Exitus sonrası çekilen direkt grafi, bilateral serbest hava görülmekte

3. TARTIŞMA

Peptik ülser en sık 20-60 yaş arasında görülür. Duodenal ülserler mide ülserlerine göre 5-6 kat daha siktir [3]. Peptik ülserli hastaların %5-10'unda ilk belirti perforasyon olabilir. Her yıl için perforasyon riski %1'dir. Peptik ülser perforasyonuna bağlı mortalite %15 olup çoğunlukla gecikmiş tanı, ileri yaş ve ek hastalıklar yüzündendir.

Farklı etiyolojik nedenlerle oluşan peptik ülserler primer ve sekonder olarak iki grup altında incelenir. Başka bir hastalığa, dış etkenlere veya ilaçlara bağlı olmadan oluşan ülserler, primer kronik ülserlerdir [4]. Sekonder ülserler, kafa travması, yanık, sepsis, sistemik hastalıklar ve bazı ilaçların kullanımı esnasında ortaya çıkan akut ülserlerdir. Primer ülserlerin hemen tamamında Helikobakteri pylori pozitifdir. Helikobakteri pylori duodenal ülserlerin %70-100'ünde mevcut olmasına karşın, mide ülserinde bu oran daha düşüktür [5].

Perforasyon sonrası akut karın bulguları ortaya çıkar. Karında yaygın duyarlılık ve rigidite vardır (tahta karın). Perforasyon gastrik ülserlerde daha nadir görülüp bu da çoğunlukla duodenum ön yüzünde prepilorik bölgede yerleşen ülserlerde görülür. Mide ülserleri midenin herhangi bir yerinde oluşabilir. Büyük çoğunluğu küçük kurvaturda, antrum ve korpus mukoza birleşiminde 2 cm'lik bölgede bulunurlar.

Bizim vakada mide ülseri mevcut hastanın hemodinamisini bozup kardiyak arrest geçiren ve exitus sonrası fark edilen mide perforasyonu görülmüştür.

4. SONUÇ

Sonuç olarak, peptik ülser hastalığının morbidite ve mortalitesi yüksektir. Distantü karın ve hemodinamisi ani bozulmuş yaşlı hastalarda mide perforasyonunu göz ardı etmemek gerekir.

REFERANSLAR

1. Lanas A, Chan FKL. Peptic ulcer disease. *Lancet*. 2017 Aug 05;390(10094):613-624.
2. Gisbert JP, Legido J, García-Sanz I, Pajares JM. Helicobacter pylori and perforated peptic ulcer prevalence of the infection and role of non-steroidal anti-inflammatory drugs. *Dig Liver Dis*. 2004 Feb;36(2):116-120.
3. Sayek Temel Cerrahi. Cilt 1, 3.baskı, Ankara, 1996; 1042.
4. Deckelbaum RJ, Roy CC, Lussier-Lazaroff J, Morin CL. Peptic ulcer disease: a clinical study in 73 children. *Can Med Assoc J* 1974; 111: 225-228.
5. Møller MH, Adamsen S, Wøjdemann M, Møller AM. Perforated peptic ulcer: How to improve outcome *Scand J Gastroenterol* 2009; 44: 15-22.

TÜRKİYE’DE SAVUNMA SANAYİ YAPILANMASININ GENEL BİR ANALİZİ
THE STRUCTUREL OVERVIEW OF TURKISH DEFENSE INDUSTRY: A GENERAL
ANALYSSES

Öğr. Gör. Baybarshan ALİ KAZANCI
Kırıkkale Üniversitesi

İlteriş Kaan BARUN
Kırıkkale Üniversitesi

Mete ÇAPAR
Marmara Üniversitesi

ÖZET

Küresel çapta askeri güç geçmişten günümüze kadar olan süreç içerisinde en önemli alanlardan biri olmuştur. Bir ülkenin askeri teknolojisi, silah gücü ne kadar kuvvetliyse dünyada caydırıcı gücü o kadar etkili olmaktadır. Bu durumda dünyada yaptırım gücünü kullanabilme yöntemlerinden birisi savunma sanayi sektörüdür. Özellikle 21. Yüzyılda teknolojinin her alanı sardığı bilindiğine göre, milli güvenlik stratejileri de teknoloji çerçevesinde şekillenmektedir. Ayrıca vatandaşların güven, huzur içerisinde yaşamaları için devletlerin bu alana ayrı parantez açtıkları da bilinmektedir.

Milli güvenlik ve savunma hizmetlerindeki temel amaç, ülke egemenliğini korumak ve kollamaktır. Dolayısıyla tam kamusal olarak nitelendirilen bu hizmetten tüm ülke vatandaşları faydalanmaktadır. Osmanlı Devleti’nden günümüze Türkiye’nin savunma sanayi geçmişinde farklı stratejiler benimsenmiştir. Buna bağlı olarak da savunma sanayi şekillenirken harcamalar değişkenlik göstermiştir.

Maliyetler ülkeden ülkeye jeostratejik konum, siyasi miras, komşu ilişkileri, dini ve etnik yapı, doğal zenginlikler ve hükümet politikalarına bağlı olarak değişim gösterebilmektedir. Türkiye’nin ise güncel olarak uyguladığı savunma sanayi alanında sektör stratejileri sonucunda harcamalarda her yıl artış gerçekleşmekte ve milli üretim altında teknolojik bilgi birikimi sağlanmaktadır.

Bu makalede, Osmanlı’dan günümüze gelen savunma sanayi alanında stratejiler irdelenerek günümüze kadar gelişen sürece gelinecektir. Bunun yanında Türkiye Cumhuriyeti’nin savunma sanayisi hakkında genel bilgi verilerek, savunma sektörü ardından bütçesel veriler ve harcamalar incelenecektir. Harcamaların ekonomi politik niteliği ve savunma sanayinin dışa bağımlılıktan uzaklaşması ile ülke ekonomisinin kazanımları ve teknolojik gelişmelere değinilecektir.

Çalışmada ayrıca Türkiye’nin savunma sektörüne yapılan harcamalara ve sektörün yapılanmasına değinilecektir. Son zamanlarda sıkça karşılaştığımız yerli ve milli savunma sanayi söylemi ile neyin kastedildiği, yerli ve milli savunma sistemi üretiminin öneminden bahsedilecek olup güncel bilgilerle sektörel ve bütçesel veriler paylaşılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yerli ve Milli, Savunma Sanayi, Savunma ve Teknoloji, Türkiye

ABSTRACT

Globally, military power has been one of the most important fields in the process from the past to the present. The more powerful the military technology of a country, the more effective its deterrent power in the world. In this case, one of the methods of using sanction power in the world is the defense industry sector. Since it is known that technology covers

every field, especially in the 21st century, national security strategies are shaped within the framework of technology. In addition, it is known that states attach importance to this field for citizens to live in trust and peace.

The main purpose of national security and defense services is to protect the sovereignty of the country. Therefore, all citizens of the country benefit from this service, which is described as fully public. From the Ottoman Empire to present, it has been adopted different strategies in the defense industry history of Turkey. As a result, while the defense industry has been shaped, expenditures have changed.

Costs may vary from country to country depending on geostrategic location, political heritage, neighboring relations, religious and ethnic structure, natural wealth and government policies. In areas where Turkey's defense industry stays current, as a result of sector strategies, expenditure is increasing every year and technological accumulation of knowledge is provided under national production.

In this article, strategies in the field of defense industry from the Ottomans to the present is examined and the process that has been developed to the present is reached. Additionally, giving general information about the Republic of Turkey's defense industry, defense industry after budgetary and expenditure data is analyzed. With the political economy of the expenditures and the detachment of the defense industry from external dependence, the gains of the national economy and technological developments are discussed.

The study also refers to the expenditures on Turkey's defense industry and the reconstruction of Turkey's defense industry and sector. What is meant by the discourse of domestic and national defense industry, which is frequently encountered recently, the importance of domestic and national defense system production is mentioned and sectoral and budgetary data are shared with current information

Keywords: Local and National, Defense Industry, Defense and Technology, Turkey.

1. GİRİŞ

Toplumların güvenlik ihtiyacı temelinde oluşabilecek tehditlere karşı teminat sunabilecek, yaşamış oldukları ulusun bekası, sürdürülebilirliği ve devletin de meşruiyeti açısından savunma sanayi önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye'nin içerisinde bulunduğu jeopolitik konum ve komşu ülkeler ile yürüttüğü siyaset üzerinden bakıldığında güçlü ve caydırıcı silahlı güce sahip olması gerekmektedir. Bu güce sahip olmak için ana etken; silahlı kuvvetlerin gelişmesi ile paralel şekilde ilerleyen en önemli kavram bilim ve teknolojidir. Bu minvalde Türkiye'de yapılan yatırımlar son yıllarda bilim ve teknoloji alanında hızla artmakta ve buna bağlı şirketlerin sayılarda hızla yükselmektedir.

Savunma faydası bölünemez ve dışlanamaz özelliği dolayısıyla günümüz paradigmasında bir ülkenin sınırları içerisinde tam kamusal mal ve hizmet niteliği taşımaktadır. Sunumunun devlet tarafından yapılması beklenen savunma için hükümetler, bütçeleri düzenlerken bu kısma önemli paylar ayırmakta ve bu alana savunma harcamalarını gerçekleştirmektedirler.

Kamu malı faydası dışlanamaz ve bölünemez özelliği kapsamında herkesin eşit olarak tüketebileceği mal ve hizmetleri ifade etmektedir. Bu nedenle kamu mallarının sunumu devlet tarafından yapılmaktadır. Savunma harcamalarının güvenlik ile ilişkisi küresel kamu malı bağlamında da kurulmaktadır. Bu bakış açısı küresel barışın ve güvenliğin sağlanabilmesi bakımından karşılaşılabilecek durumların anlaşılabilmesi için analitik bir konsept sunarken,

silahlı çatışmadan kaçınmak için yapılacak harcama ile hiç bir şey yapılmamasının maliyeti arasındaki dengeye dikkat çekmektedir.¹

Günümüzde savunma harcamalarının kalemlerine ilişkin net görüş birliği olmamasına karşın Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO), Birleşmiş Milletler (BM) gibi kurumların tanımlamaları üzerinden genel bir yargıya varmak mümkündür. Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI)'nin verileri, çalışmamızda kullanılacak kaynaklardan biri olacaktır. Yanı sıra sektörel ve bütçe ile ilgili veriler için de Milli Savunma Bakanlığı (MSB) ve Savunma ve Havacılık Sanayii İmalatçılar Derneği'nin (SASAD) raporlarından da faydalanılacaktır.

2. TÜRK SAVUNMA SANAYİSİ

Türk savunma sanayisinin temelleri Osmanlı'nın son dönemlerine dayanmaktadır. Nizam-ı Cedid ordusunun kurulup ıslahat hareketlerinin ışığında ordunun ihtiyaçlarına yönelik üretim adımları atılmıştı. Abdülmecit ile birlikte savunma sanayi alanında Avrupa'dan getirilen buharlı makineler Türk Savunma Sanayi'nin ilk fabrikalaşma sürecinin başlangıcını oluşturmaktaydı. Tersaneler konusunda yetkin üretim kapasitesi ve teknolojik üstünlüğü bulunan Osmanlı donanmasının ihtiyacı olan askeri teçhizatlar yine ulusal savunma sanayi üretimi ile karşılanmaktaydı. Mondros Mütarekesi sonrası Osmanlı sınırlarında faaliyet gösteren harp fabrikalarının kapatılması sonrası savunma sanayi yatırımları ve gelişimi son bulmuştur. Kurtuluş Savaşı sonrası Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde kamu teşebbüsü ile açılan silah fabrikaları ve ağır savunma sanayi geliştirme yatırımları hızlanmıştır.²

Cumhuriyetin ilanından sonra 1923-1950 yılları arasında ulusallık, millilik politikası çerçevesinde fabrikalar kurulmuştur. Savunma sanayinin ulusallığının temellendirilmesi adına beşeri yatırımlar ve araştırma geliştirme faaliyetleri desteklenmiştir. Bu sayede savunma sanayi alanında gelişmeler sağlanmaya çalışılmıştır.³O dönem savunma sanayi kuruluşlarının çoğunluğu kamu kuruluşlarıdır. Bu kuruluşların en önemlisi Makina ve Kimya Endüstri Kurumudur. Türkiye'de ulusal savunma sanayi hareketliliğinin başlamasının ilk adımları olarak daha sonra ulusal havacılık sanayini geliştirmek için Ankara'da uçak ve motor fabrikası kurulmuştur. Test çalışmaları için gerekli olan rüzgâr tüneli yapımı için dönemin devlet bütçesinin neredeyse üçte biri harcanmıştır.⁴

1950 sonrası devlet politikası değiştirilerek millilikten uzaklaşmıştır. Bu duruma sebep olan en büyük etken Truman Doktrini ve Marshall Yardımlarıdır. Türkiye Cumhuriyetine 100 milyon dolarlık yardım ile üretim ekonomisinden ithalatçı ekonomik anlayışa geçiş başlamıştır. Askeri yardımların etkisi ile kurulan fabrikalar dönüştürülmüş ya da kapatılmıştır.⁵

¹Mustafa K. Topçu, "Savunma Planlamasının Ekonomiye Etkileri ve Savunma Bütçeleri", **Savunma Bilimleri Dergisi**, Cilt 9, Sayı 1, Nisan 2010, s.85.

²T.C Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı, Savunma Sanayimiz, 2017, <https://www.ssb.gov.tr/website/contentlist.aspx?PageID=47&LangID=1> (22 Nisan 2019), s.1-5.

³Aytekin Ziyilan, "Savunma Nereden Nereye; Türkiye'de Savunma Sanayii Tarihçesi", **Ulusal Strateji Dergisi**, Kasım/Aralık: 2001, s.1-2.

⁴Emel Özdemir ve Arda M. Çakmak, Atatürk'ün Emri ile Kurulan Ankara Rüzgar Tünelinin Tanıtımı ve Kullanım Alanları, **MSB Savunma Ar-Ge 98 Sempozyumu Bildiriler Kitabı Milliyet Gazetesi**, 19 Kasım 1998, Entellektüel Bakış Köşesi.

⁵Barış Ertem, "Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı", **Balıkesir Üniversitesi SBE Dergisi**, Cilt 12, Sayı 21, Haziran 2009, s.393-397 ve Ziyilan, s.1-2.

1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası ülkeye uygulanan silah ambargosu sonrası askeri vakıflar ve devlet kurumları yeni bir oluşumun fitilini ateşlemişlerdir. Dönemin şartlarına uygun hareket etme kabiliyetine sahip olmak için ileriki zamanlarda böyle bir ambargo ile tekrar karşı karşıya kalmak istemeyen Türkiye Cumhuriyeti, milli savunma sanayi hareketi yerine yerli üretim politikasına geçiş sağlamıştır.⁶

1990'lı yıllarda savunma sanayi ihtiyaçları “Hazır Alım” (AH-1 W Super Cobra, AB-412 Helikopterleri, MLRS Roket Sistemleri, vb.) ile karşılanmıştır. 1990 sonrası ithalata dayalı Türk savunma sanayi, uygulanan yerlileştirme politikaları sonucunda alınan kararlarla bugün yerli ve özgün tasarım modellerin üretimi ile ithal ikame yoluna geçmiştir. “Ortak Üretim” modeliyle zırhlı muharebe araçları, nakliye ve eğitim uçakları ve Coguar helikopteri envantere kazandırılmıştır.⁷ Ancak Türkiye’de kurulacak ortaklıkların savunma sanayi sektöründe sermaye getireceğini düşünerek hata yapılmıştır. Kurulan şirketler tek ürüne bağlı olarak projelerinin tamamlanmasıyla birlikte getirilen sermaye ürün fiyatlarına yansıtılarak geri götürülmüştür. Ayrıca yabancı ortaklıkların ulusal teknolojiyi ilerleteceğini düşünmek de yanlış stratejiye sebebiyet vermiştir. Aksine yabancı ortaklıklar sürecin devamı açısından teknoloji gelişimini aksatmaktadırlar.⁸

20 Haziran 1998’de yayınlanan 98/11173 sayılı bakanlar kurulu kararı ile Yeni Türk Savunma Sanayi ve Strateji Esasları (TSSPSE)’nin 6.B.C. maddesine dayalı olarak yabancı yatırımcılara dayalı savunma sanayi politikası uygulaması söz konusudur. Bu madde nezdinde yabancı yatırımcıların bilim ve teknoloji alanlarındaki ilerlemelerini ülke içerisindeki şirketlere ortaklık kurarak aktarımını teşvik etmesi hedeflenmiştir.⁹

Ziylan (2001)¹⁰ Bakanlar Kurulu Kararını:

“Dokümanın en önemli özelliği teknoloji odaklı olması ve ihtiyaç duyulan teknolojileri “milli olması zorunlu”, “kritik” ve “diğer” teknolojiler şeklinde gruplanmasıdır. Bu tanımlama, ülke için gerekli teknolojiler için, projeden projeye değişmeyen, kurumsallaşmış bir yaklaşımın ortaya konmasını sağlayacak olması açısından çok önemlidir. Ayrıca “Milli Olması Zorunlu” ve “Kritik” ihtiyaçların “Milli” gizlilik dereceli tesis güvenlik belgesine sahip yerli sanayi tesislerinde geliştirilip üretilmesi esası getirilerek, ülke açısından “Milli Olması Zorunlu” ve “Kritik” teknolojilerin edinilmesi süreci ve edinilen teknolojilerde sürekliliğin sağlanması garanti altına alınmıştır.”
sözleriyle ifade etmiştir.

2000’li yıllardan itibaren TSK’nin modernizasyonu amacıyla yürütülen projeler kapsamında yurt içi geliştirme modeli benimsenmiştir. Bu süreçte üretim anlayışı değişerek “lisans altında üretim”den “mühendislik ve tasarıma dayalı üretime” doğru bir yapıya evrilmiştir.¹¹

Yerlileştirme ve millileştirme yönündeki atılımlar doğrultusunda yerli ve milli kelimelerinin açılımını yapmak gerekmektedir. Konu hakkında birbirine yakın birçok düşünce

⁶Ali R. Izgi, “Kıbrıs Barış Harekâtı Sonrasında Türkiye’ye Uygulanan Silah Ambargosu ve Sonuçları”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi SBE, 2007), 120-124.

⁷T.C Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Müsteşarlığı, **2018-2022 Savunma Sanayii Sektörel Strateji Dökümanı**, Ankara, 2018, s.2.

⁸Ziylan, s.2-3.

⁹TUBİTAK, **Vizyon 2023 Projesi Savunma, Havacılık, Uzay Paneli Raporu**, Ankara, Temmuz 2003, s. 3-4.

¹⁰Ziylan, s.4-5.

¹¹SSM, s.2.

bulunmaktadır.¹² Bu görüşlere dayanarak ortalama bir tanım olarak; alt parça temini tamamen ya da kısmen yurt dışından ithal edilebilen ülke içerisinde üretilerek katma değer yaratılan ürünlere yerli denmektedir. Milli olabilmesi için alt parçaların tamamının ülke içerisinde üretilip ürünün tasarımının ve fikri mülkiyet haklarının yerli firmada olması durumudur.

Savunma Sanayi Başkanlığının verilerine göre Türk savunma sanayi yerlilik oranları 2006 yılında %20 iken 2016 yılında ise %65 seviyelerinde gerçekleşmiştir.¹³

Dünya savunma sanayi politikasına baktığımızda ülkelerin asıl hedefleri kendi savunma sistemlerini oluşturup teknolojik gelişim ve ilerlemeyi, ülke beşeri sermayesi ile yapması hedeflenmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin savunma sanayi planlamasında asıl hedefi ulusal bir savunma politikası oluşturmak ve yabancı sermayeye dayalı gelişimi engellemeye dönük çalışmalar yapılmaktadır.

3. TÜRK SAVUNMA SANAYİ SEKTÖREL YAPISI

Türk Savunma Sanayi, kamu ve özel sektör kuruluşlarından meydana gelmektedir. Kamuya ait kısmını Milli Savunma Bakanlığına bağlı Makina ve Kimya Endüstrisi ve askeri fabrikalar, bakım ikmal merkezleri, tersaneler oluştururken; Savunma Sanayi Müsteşarlığı (SSM) ve Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı'nın iştiraki olan kamu ortaklı kuruluşlardan oluşmaktadır. Özel kuruluşlar ise yerli ve yabancı ortaklı firmalardan oluşmaktadır. Sektörde bulunan kamu ve özel firmaları büyük çoğunlukla TSK'nın ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulmuştur.¹⁴

Türk savunma sanayi firmaları tüm alt sektörleri ile birlikte Savunma Sanayi İmalatçılar Derneği (SASAD) altında tek çatı olarak toplanmıştır. SASAD tarafından kuruluş ve faaliyet alanlarına göre firmalar 10 alt grupta toplanmıştır. Bu gruplar; kara araçları, deniz araçları, havacılık ve uzay, elektronik, 'silah, mühimmat, roket ve füze', elektrik, bilişim, ARGE ve mühendislik, 'malzeme, kalıp ve parça', lojistik, ilgili kurumlar olarak belirlenmiştir.¹⁵ 2016 Capital Dergisi tarafından yapılan araştırmada Türkiye'nin en büyük 500 firması arasında 10 savunma sanayi firması bulunmaktadır. Bunlar sıralamaları ile birlikte TUSAŞ 47, ASELSAN 50, OTOKAR 136, ROKETSAN 211, TAI 255, BMC 285, HEMA Endüstri 296, DYO 304, FNSS 341, Nurol Makina 404 olarak belirlenmiştir.¹⁶

Tablo 1'de 2014-2018 yılları arasında savunma sanayisini toplam cirosu verilmiştir. SASAD verilerine göre hazırlanan tabloda 2014 yılında 5.1 milyar dolar olarak gerçekleşen toplam ciro 2018 yılında 8.7 milyar dolar ile 2014 yılına göre ortalama %71 artış göstermiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin savunma sanayisine gün geçtikçe küresel rekabeti de göz önüne alarak harcamaları artırdığı düşünülebilir. Ayrıca ülkenin bulunduğu stratejik konum hasebiyle savunma sanayisinin güçlü olmak zorunda olduğu da gözlerden kaçmamalı ve bu alanda harcamaların ileri zamanlarda artma ihtimali de bulunduğu düşünülmelidir.

Tablo 1: Türkiye'nin Savunma Sanayi Cirosu, (Milyon Dolar)

¹² Haluk Bulucu, "Sizce, Savunma Sanayiinde Yerli ve Milli Kelimeleri Ne İfade Ediyor?", Ekim 2017, <http://www.hbstrateji.com/sizce-savunma-sanayiinde-milli-ve-yerli-kelimeleri-ne-ifade-ediyor-88> (24 Nisan 2019), s.1.

¹³T.C Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı, Türk Savunma Sanayiinin 2016 Yılı Performansı, 2017, <https://www.ssb.gov.tr/WebSite/ContentList.aspx?PageID=48> (24 Nisan 2019), s.1.

¹⁴SSM, s.2.

¹⁵Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Türkiye Savunma Sanayi Meclisi, **Türkiye Savunma Sanayi Sektör Raporu 2010**, Ağustos 2011, s.5.

¹⁶Capital 500 – Türkiye'nin En Büyük 500 Şirketi, 2016, <https://www.capital.com.tr/listeler/capital-500> (26 Nisan 2019).

2014	2015	2016	2017	2018
5.101	4.908	5.968	6.693	8.761

Kaynak: SASAD Performans Raporu I, 2018, s.14.

Türk savunma sanayi odaklı şirketlerin modernizasyon, üretim ve teknoloji yoğun gelişim süreci göz önüne alındığında dışa bağımlı savunma yatırımlarının azalacağı düşünülmektedir. Bu bilgiler ışığında SIPRI raporlarına göre Ortadoğu ülkelerinin 2013 - 2018 yılları arasında silah ithalatı beş kat artmış aynı seneler içerisinde Türkiye'nin Savunma ihracatı %140 artmıştır.¹⁷

SASAD verilerine göre ise Tablo-2'de belirtildiği gibi 2014 yurtdışı satış gelirleri 1.8 milyar dolardan 2018 yılında 2.1 milyar dolar seviyelerinde gerçekleşmiştir. 2014 yılına göre %17,9 olarak gerçekleşen artış oranı sektöre olumlu yansımaktadır. Türkiye'nin savunma sanayisinde dış ticaret çerçevesinde ilerleme kaydettiği bu verilere göre anlaşılmaktadır. Özellikle ihracata yönelik bu artışın, teknolojik gelişmeler ışığında "yerli ve milli" stratejisinin önemiyle bağdaştırmak mantıklı gözükmektedir. Ancak gelişim gösterse de dünya çapında yeterli düzeyde olmadığı da belli olmaktadır.

Tablo 2: Türkiye'nin Savunma Sanayi Yurtdışı Satış Gelirleri, (Milyon Dolar)

2014	2015	2016	2017	2018
1.855	1.929	1.953	1.824	2.188

Kaynak: SASAD Performans Raporu I, 2018, s.17.

Savunma sanayi, teknoloji yoğun ve yüksek katma değerli bir sektördür. Üretimlerin yüksek maliyetli olması, merkezi yönetimlerin teşvik ve çalışmaları sayesinde Ar-Ge yapılarak gelişimi sağlanmaktadır.¹⁸ Ar-Ge kamu desteği ile finanse edilir. Ar-Ge faaliyetleri sonucunda kazanım olarak elde edilen diğer bir etmen ise teknolojik gelişme ve bilgi birikimidir. Bu kazanımlar askeri olmayan alanlarda da gelişmeye ve ilerlemeye sebebiyet verecektir.¹⁹ Ölçek ekonomisi sağlanmasıyla, hammadde maliyetinde azalma, üretimde kaliteyi getirecektir.²⁰

Sektörün sürdürülebilirliği açısından sonraki yıllarda da bu seviyede devam etmesi önem taşımaktadır. İhracattaki ağırlıklı bölgenin ABD ve Avrupa olmasının yanı sıra diğer ülkelerinde dâhil olması önemli gelişmeler olarak görülmektedir. Sektörün pazarlayabileceği ürün çeşitliliği her geçen yıl artmaya devam etmektedir. Bu durumlar gelecek konusunda ihracattaki olumlu havanın temelini oluşturmaktadır.²¹

4. SAVUNMA BÜTÇESİ VE HARCAMALAR

Savunma bütçelemesi; teçhizat, personel, altyapı ve programlar için mali kaynakların tahsis edilmesi sürecidir. Mali kaynakların yeterlilik durumu, askeri ve barış operasyonlarına katılma durumları, sanayi üretimi, teknoloji üretimi gibi pek çok etken göz önünde

¹⁷Stockholm International Peace Research Institute, Sources and methods, 2019, <https://www.sipri.org/databases/milex> (27 Nisan 2019).

¹⁸Nick Clifton, vd. "An Analysis of Actual and Potential Clustering Structures, Stakeholder, Governance Activities and Cross-Locality Linkages in The Welsh Aerospace Industry", **European Planning Studies**, Vol.19, No.2 (February 2011), s.279-309.

¹⁹ Martin Blom, vd. "Defence Firms Facing Liberalization: Innovation and Export In An Agent-Based Model Of The Defence Industry", **Computational and Mathematical Organization Theory**, Vol.20, Nu.4 (December 2014), <https://link.springer.com/article/10.1007/s10588-014-9173-6> (30 Nisan 2019).

²⁰ Topçu, s.84.

²¹ Savunma Havacılık ve Sanayi İmalatçılar Derneği, **Performans Raporu I**, 2018, s.25.

bulundurularak savunma bütçesi oluşturulmaktadır. Uzun vadeli kaynak taahhütleri, beklenmeyen dalgalanmalar savunma harcamalarında kaynak kullanımının etkinsizliğine neden olmaktadır. Bu sebeple savunma bütçesi belirlenirken yıllık bütçeleden çok son zamanlarda daha uzun vadeli bütçeleme yöntemleri kullanılmaktadır.²²

Savunma bütçesinin belirlenmesi birbirini tamamlayan iki yaklaşımla ele alınmaktadır. Dış politika yaklaşımı olarak adlandırılan ilk yaklaşımda önce ulusun politikası ve dünya görüşü belirlenmektedir. Ardından bu dış politikanın uygulanabilmesi için gerekli askeri güç planlanır ve maliyetler hesaplanarak bütçe oluşturulur. İkinci yaklaşıma ise iç politika yaklaşımı denmektedir. Bu yaklaşımda ulusal gelişme hedefleri ve ayrılacak kaynaklar belirlenir, azami savunma bütçesi belirlenerek bu azami kısıtta alternatif askeri güç hedefleri oluşturulur. Daha sonra ulusal hedefe en uygun seçenek bu alternatifler arasından belirlenir. Her iki yaklaşım da birbirini tamamlayıcı olarak ele alınmaktadır.²³

Tablo 3'te Merkezi Yönetim Bütçesinden Milli Savunma Bakanlığı(MSB), Jandarma Güvenlik Komutanlığı (JGK) ve Sahil Güvenlik Komutanlığı'na (SGK) ödenen miktarlar yer almaktadır. En güncel haliyle 2013-2017 dönemi ödeneklerinin yer aldığı tabloda, 2013 yılında 34,3 milyar TL olarak gerçekleşen savunma bütçe ödenekleri %50,4 artarak 2017 yılında 50,6 milyar TL olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 3: Savunma Bütçe Ödenekleri, (Milyar TL)

KURUMLAR	2013	2014	2015	2016	2017
MSB	27,8	29,9	33,0	38,3	41,4
JGK	6,0	6,6	7,2	9,6	9,4*
SGK	0,5	0,5	0,6	0,7	0,8

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı (MSB), Jandarma Genel Komutanlığı (JGK) ve Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 4'te ise gerçekleşen harcama miktarları verilmiştir. 2013 yılında 25,7 milyar TL olarak gerçekleşen harcama 2017 yılında %64,9 artış göstererek 42,4 milyar TL olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 4: Kurumların Yaptığı Savunma Harcamaları, (Milyar TL)

KURUMLAR	2013	2014	2015	2016	2017
MSB	19.9	21.3	22.7	26.3	30.3
JGK	5.4	6.2	7.3	9.6	11.3
SGK	0.4	0.4	0.5	0.5	0.8

Kaynak: Maliye Bakanlığı, MSB, JGK ve SGK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye'de savunma bütçe ödenekleri ve harcamaları her geçen yıl artış göstermiştir. Bunun en büyük nedeni birinci bölümde bahsettiğimiz son dönemde savunma sanayii politikasında yapılan değişiklikler ve sektördeki ciro ve yurtdışı satış gelirlerinin de artış göstermesidir.

²² Topçu, s.76.

²³ Kutluk K. Sümer, "Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisinin İncelenmesi", **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, Ağustos 2005, s.84.

Savunma harcamalarının hacmini hesaplarken kullanacağımız SIPRI verilerinde yılsonu toplamalarının farklılık gösterdiği görülecektir. Bu durumun toplam harcamayı hesaplarken bizim MSB, JGK ve SGK'nın bütçe ve harcama verilerini hesaplamamızdan kaynaklanmakta olup SIPRI harcama toplamını farklı tanımda hesaplamaktadır.

SIPRI tanımlamasında askeri harcamalar:

- Silahlı kuvvetler. (Barış güçleri dâhil)
 - Savunma bakanlıkları ve savunma projesi yürüten diğer bağlı organlar.
 - Paramiliter kuvvetler.
 - Askeri saha faaliyetleri.
- dahil edilerek hesaplanmıştır.²⁴

Tablo 5: Türkiye'nin Savunma Harcamaları

	2014	2015	2016	2017	2018
Savunma Harcamaları Milyon ₺	38,895	43,196	53,932	64,247	91,569
Savunma Harcamaları Milyon \$	13,917	14,355	16,630	17,824	22,088

Kaynak: SIPRI Military Expenditure Database 2018

SIPRI 2018 raporuna göre Tablo-5'de Lira ve Dolar cinsinden Türkiye savunma harcamaları verilmiştir. 2018 yılı Dünya sıralamasında 15. sırada yer alan Türkiye savunma harcamaları 2014'den 2018'e kadar savunma harcamalarını her sene artırarak 2018 yılında harcama miktarı 22,088 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir.

Tablo 6: Savunma Harcamalarının Hacmi

	2014	2015	2016	2017	2018
GSMH Payı	1.90%	1.80%	2.10%	2.10%	2.50%
Sav.Har. / Kamu Har.	5.70%	5.50%	5.90%	6.10%	7.10%

Kaynak: SIPRI Military Expenditure Database 2018

Bir ülkenin savunma harcamasının Gayrisafi Milli Hasıla'ya(GSMH) oranı savunma yükü olarak adlandırılmaktadır. Savunma yükü savunma harcamalarının büyüklüğünün belirlenmesinde önemli bir ölçüt olarak kullanılmaktadır.²⁵ Tablo-6'da Türkiye'nin savunma yükü 2014 yılından 2018 yılına doğru artış eğiliminde seyretmiştir. 2016 ve 2017 yıllarında %2.10 oranını korurken 2018 yılına geldiğimizde bu oran tekrar artarak %2.50 seviyesinde gerçekleşmiştir. Türkiye'nin savunma yükü ortalaması Tablo-6'dan yola çıkarak 2014-2018 yılları arasında %2.08 seviyelerinde gerçekleşmiştir.

Yine Tablo-6'da gösterilen savunma harcamalarının, kamu harcamalarına oranına baktığımızda ise 2014-2018 yılları arasında artış eğilimi gösterdiğini söyleyebiliriz. 2014 yılında %5.70 olarak hesaplanan oran 2015 yılında 0.2 puan düşerek %5.50 olarak hesaplanmış ardından artışa devam ederek 2018'de %7.10 seviyesine çıkmıştır.

²⁴Stockholm International Peace Research Institute, Sources and methods, 2019, <https://www.sipri.org/databases/milex/sources-and-methods#definition-of-military-expenditure> (28 Nisan 2019).

²⁵Tülay Baran, Türkiye'de Savunma Sanayi Sektörünün İncelenmesi ve Savunma Sanayi Sektörü Harcamalarının Ekonomi Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi, **Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 4, Sayı 2, Aralık: 2018, s.65.

Savunma harcamaları politik sebeplerden kaynaklı her ülkede farklı etki gösterse de, ekonomi ve kaynak dağılımı açısından aynı etkileri göstermektedir. Üretim sürekliliğinin sağlanması büyük yatırımlar ve AR-GE etkin faaliyet gerektirmektedir. Ayrıca ikili kullanımın (dual-use) yaygınlaştırılması askeri yatırımların sivil sektöre de hizmet edebilmesi yatırımların ekonomi üzerindeki olumsuz etkisini azaltacak ve yan sanayiye katkı sağlayacaktır. Dünya savunma sanayine yön veren şirketlerin ve ülkelerin teknolojik ve bilgi tecrübelerine ulaşılabilmesi için yoğun araştırma ve geliştirme yapılmalı aynı zamanda büyük miktarlarda ekonomik yatırım bulunmalıdır. Savunma sanayindeki üretimin etkisi piyasadaki diğer endüstrilere etki etmiyor ise üretimin alternatif maliyeti yüksek olacaktır. Bu durum ekonomiye olumsuz yansıyan savunma yatırımlarının diğer endüstri firmalarının teknolojik ve ekonomik gelişimi sonrası piyasada pozitif bir etki yaratacaktır.²⁶ Bu bağlamda yapılacak askeri işbirliklerinin önemi de ortaya çıkacaktır.

5. SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti jeopolitik konumu gereği ve mirasçısı olduğu tarih bakımından milli egemenliği ve vatanın bekası için milli güvenlik konusunda her an fiili bir saldırı olacakmış gibi tetikte olması gereken bir konumdur. Milli savunma ve stratejisi gereği içerde ve dışarıda devletin otoritesine karşı atılacak herhangi bir adımda dirayetli bir duruş sergilemesi için silahlı kuvvetlerinin caydırıcı güce sahip olması gerekmektedir. Bu gücün elde edilebilmesi için iki ihtimal vardır. Birinci ihtimal; dışa bağımlı, üretimden uzak ithalata dayalı savunma harcamaları. Bu ihtimalin Kıbrıs Harekâtında sonuçları görülmüştür. İkinci ihtimal ise kendi öz sermayesi ve beşeri faktörleri atıl olmayacak şekilde kullanılarak yerli bir savunma sanayi politikası izlenmesidir. Teknoloji üretimi ve geliştirme faaliyetlerinin yoğun olarak çalışıldığı bu sektörde yan sanayi kuruluşlarına olan etki yüksek miktardadır. Bu bilgiler ışığında gelişmiş ülkeler seviyesinde üretim stratejisi uygulayarak ihracatçı bir ülke konumuna doğru seyir izlenmesi gerekmektedir.

Devlet savunma sanayine harcamaları yaparken optimal harcama seviyesini koruması gerekmektedir. Yapılan fazla harcamaların dengeli seyretmemesi diğer kamu harcamalarından kısılmasına sebebiyet verip halkın refah düzeyinin düşmesine neden olacaktır. Güncel verilere bakıldığında Türkiye’de savunma harcamalarının artış gösterdiği ve sektörün genişlediği görülmektedir. 1990 sonrası ithalatçı savunma sanayi konumundan ithal ikameci ülke konumuna geçmek için atılan yerlileştirme adımları şuan için başarı ile uygulanmaktadır. Teknoloji ve bilgi gelişiminin hız kesmeden ilerletilmesi ve diğer gelişmiş savunma sanayi teknolojilerine sahip ülkeler ile yarışacak hale gelmesi için daha fazla Ar-Ge çalışmalarının yapılması gerekmektedir.

Bu bilgiler ışığında savunma sanayi sektörünün gelişim ve ilerleyişi son yıllarda yükselen bir grafik çizmekte ve ülke ekonomisine ışık kaynağı olmaktadır. Yerli üretimin teşviki ile yerli sermayenin birleşimi yerli savunma sanayi oluşumunu tetikleyecektir.

KAYNAKÇA

1. Baran, Tülay. “Türkiye’de Savunma Sanayi Sektörünün İncelenmesi ve Savunma Sanayi Sektörü Harcamalarının Ekonomi Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi.” **Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**. Cilt 4, Sayı 2, Aralık 2018, ss.58-81.
2. Blom, Martin, Fulvio Castellacci, Arne Fevolden. “Defence Firms Facing Liberalization: Innovation and Export In An Agent-Based Model Of The Defence Industry”, **Computational and Mathematical Organization Theory**. Vol.20, Nu.4 December 2014,

²⁶Topçu, s.83-86.

- <https://link.springer.com/article/10.1007/s10588-014-9173-6> (30 Nisan 2019) ss.430-461
Aktaran: Hakan Eren ve Ali Kılıç. “Örgütlerde Yenilikçilik Ortamı: Özellikle Bir Sektör Olarak Savunma Sanayiinde Durum.” **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**. Cilt 27, Sayı 3, 2013, ss.221-244.
3. Bulucu, Haluk. “Sizce, Savunma Sanayiinde Yerli ve Milli Kelimeleri Ne İfade Ediyor?”, Ekim 2017. <http://www.hbstrateji.com/sizce-savunma-sanayiinde-milli-ve-yerli-kelimeleri-ne-ifade-ediyor-88> (24 Nisan 2019).
 4. Capital 500 – Türkiye’nin En Büyük 500 Şirketi. 2016. <https://www.capital.com.tr/listeler/capital-500> (26 Nisan 2019).
 5. Clifton, Nick, Rhys David, Oliver Ehret, David Pickernell. “An Analysis of Actual and Potential Clustering Structures, Stakeholder, Governance Activities and Cross-Locality Linkages in The Welsh Aerospace Industry”, **European Planning Studies**. Vol.19. No.2, February 2011, s.279-309 Aktaran: Tanyel Ö. Eceral. “Türk Savunma ve Havacılık Sanayisinin Küresel, Ulusal ve Yerel Dinamikleri: Ankara Örneği”, **Gazi Akademik Bakış**. Cilt 11. Sayı 21, Aralık 2017, ss.87-105.
 6. Ertem, Barış. Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı. **Balıkesir Üniversitesi SBE Dergisi**. Cilt 12, Sayı 21, Haziran 2009, ss.377-397.
 7. Izgı, Ali R. “Kıbrıs Barış Harekatı Sonrasında Türkiye’ye Uygulanan Silah Ambargosu ve Sonuçları”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Pamukkale Üniversitesi SBE, 2007.
 8. Kutlu, Şahabeddin. “Uydu-Uzay Teknolojilerinin Geliştirilmesinde Türkiye’nin Yönetim Anlayışı ve Dünya Ölçeğinde Karşılaştırmalı Bir Bakış Açısı”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Ankara Üniversitesi SBE, 2017.
 9. Özdemir, Emel ve Çakmak M. Arda. Atatürk’ün Emri ile Kurulan Ankara Rüzgar Tünelinin Tanıtımı ve Kullanım Alanları. **MSB Savunma Ar-Ge 98 Sempozyumu Bildiriler Kitabı Milliyet Gazetesi**. 19 Kasım 1998, Entellektüel Bakış Köşesi.
 10. Savunma Havacılık ve Sanayi İmalatçılar Derneği. **Performans Raporu I**. 2018, s.25.
 11. Stockholm International Peace Research Institute. Sources and methods. 2019. <https://www.sipri.org/databases/milex/sources-and-methods#definition-of-military-expenditure> (28 Nisan 2019).
 12. Sümer, Kutluk K. Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisinin İncelenmesi. **Güvenlik Stratejileri Dergisi**. Cilt 1, Sayı 1, Ağustos 2005, ss.82-91.
 13. T.C Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı. Savunma Sanayimiz. 2017. <https://www.ssb.gov.tr/website/contentlist.aspx?PageID=47&LangID=1> (24 Nisan 2019).
 14. T.C Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı. Türk Savunma Sanayiinin 2016 Yılı Performansı. 2017. <https://www.ssb.gov.tr/WebSite/ContentList.aspx?PageID=48> (24 Nisan 2019).

15. T.C Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Müsteşarlığı. **2018-2022 Savunma Sanayii Sektörel Strateji Dökümanı**. Ankara, 2018.
16. Topçu, Mustafa K. “Savunma Planlamasının Ekonomiye Etkileri ve Savunma Bütçeleri”. **Savunma Bilimleri Dergisi**. Cilt 9, Sayı 1, Nisan 2010, ss.75-96.
17. TUBİTAK. **Vizyon 2023 Projesi Savunma, Havacılık, Uzay Paneli Raporu**. Ankara: Temmuz 2003.
18. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Türkiye Savunma Sanayi Meclisi. **Türkiye Savunma Sanayi Sektör Raporu 2010**. Ağustos: 2011.
19. Ziylan Aytekin. “Savunma Nereden Nereye; Türkiye’de Savunma Sanayii Tarihçesi.” **Ulusal Strateji Dergisi**. Kasım/Aralık 2001, ss.1-7.

AKTAU HAZAR DENİZİNİN STATÜSÜ SÖZLEŞMESİ: ARKA PLANI VE TEMEL HÜKÜMLERİ

AKTAU CONVENTION ON THE STATUS OF THE CASPIAN SEA: HISTIRICAL BACKGROUND AND PRESENT FRAMEWORK

Prof. Dr. İrfan Kaya ÜLGER

Kocaeli Üniversitesi

Merve EROL

Kocaeli Üniversitesi

ÖZET

Bu çalışma 12 Ağustos 2018’de Kazakistan’ın Aktau kentinde Hazar Denizi’ne sahildar ülkelerin katılımıyla imzalanan Hazar Denizinin Statüsü Sözleşmesinin tarihi arka planı ve hükümlerini inceleme amacı taşımaktadır. Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından Hazar Denizi’nin statüsünün ne olacağı bölgesel ve küresel düzeyde tartışmalara neden olmuştur. Sahildar ülkeler, değişik dönemlerde ulusal çıkarlarına en uygun seçeneği gündeme getirdikleri için taraflar arasında bir konsensüs sağlanamamıştır. Statü tartışmaları küresel düzeyde özellikle petrol şirketleri ve ithalatçı ülkeler tarafından da yakından takip edilmiştir. Hazar’ın deniz mi, göl mü olduğu, bir başka ifadeyle statünün ne olduğunun tespit edilmesi, buradaki zengin enerji kaynaklarının sahildar ülkeler arasında paylaşımını doğrudan etkilemektedir.

Uzun müzakerelerin ardından sahildar devletler arasında imzalanan Aktau Sözleşmesinde Hazar Denizi’nin statüsünün, “özel rejime tabii deniz“ olduğu hususunda mutabakat sağlanmıştır. Sözleşmeye göre, taraf devletler arasında deniz tabanının paylaşımı sonradan yapılacak anlaşmalara bırakılırken, sahildar devletlere 15 deniz mili karasuları ve 10 deniz mili balıkçılık bölgesi tahsis edilmiş ve e arada kalan deniz alanının da tarafsız bölge statüsüne tabii olduğu kayıt altına alınmıştır. Sözleşme, sahildar olmayan ülkelerin Hazar Denizi’nde silahlı güç bulundurmalarını yasaklamış, yanyana veya karşı karşıya devletler arasında sağlanan mutabakat temelinde boru hattı inşa edilebileceğine de yeşil ışık yakmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hazar Denizi, Aktau Sözleşmesi, Karasuları, Deniz Hukuku

ABSTRACT

This article analysis the historical background and provisions of the Convention on the Legal Status of Caspian Sea which has been signed among five coastal countries on August 12, 2018 in the city of Aktau, Kazakhstan. Following to the breakup of the Soviet Union, the legal status of the Caspian Sea brought many discussions among scholars in both regional and global levels. Because of each coastal country to the Caspian argue for the most appropriate option to their national interests in different periods, they have not been able to achieve a consensus over the dispute.

The abovementioned debate has also been followed closely by major oil companies and importing countries at global level. The question of whether the Caspian is a sea or a lake, in other words, the determination of its status, directly affects the sharing of its rich energy resources among the coastal countries. An agreement between five littoral states was signed with the Convention held in Aktau, Kazakhstan by giving Caspian a ‘special legal status’. According to the Convention, while the sharing of the seabed between the States parties was

left to the later agreements, the coastal states were allocated 15 nautical miles of territorial waters and 10 nautical miles of fishing zones. It is recorded that the remaining sea area is subject to neutral region status. The Convention prohibits non-coastal countries from holding armed forces in the Caspian Sea. Further the Convention enables construction of new pipeline projects among abreast and facing states on the basis of the agreement.

Key Words: Caspian Sea, Aktau Convention, Territorial Waters, Law of the Sea

GİRİŞ

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasından sonra sahip olduğu zengin hidrokarbon kaynakları nedeniyle Hazar Denizi tüm dünyanın ilgisini çekmiştir. Önceleri sahildar ülkeler İran ve SSCB ile sınırlı iken, 1991 sonrasında Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan'ın da bağımsızlık kazanmasıyla rakam beşe yükselmiştir. Yeni bağımsızlık kazanan devletlerin Hazar Denizi zenginliklerinden pay alabilmesi için öncelikle Rusya hakimiyetinin kırılması ve statünün belirlenmesi gerekiyordu. Biyo-çeşitliliği, deniz özellikleri, geniş petrol ve doğal gaz rezervleri ile eşsiz nitelikte olan Hazar Denizi'nin kaynaklarının paylaşımı ve kullanımı konusunda yirmi yılı aşkın süredir sürdürülen görüşmelerde yakın zamana kadar nihaî bir çözüme ulaşılamamıştır. Bölgedeki doğal kaynakların sahildar ülkeler arasında paylaşımına en önemli engel, yasal statüsü konusunda yaşanan fikir ayrılıkları olmuştur.

Gerçekten de sahildar devletler, uzun yıllar boyunca devam eden müzakerelerde Hazar'ın statüsünün deniz veya göl olarak tanımlamakta güçlük yaşamışlardır. Dolayısıyla taraflar arasındaki uyuşmazlık, jeopolitik önemi giderek artan Hazar üzerinde bölge-dışı aktörlerin müdahalesine kapı aralamıştır. Bu çerçevede ABD, Çin ve AB gibi aktörlerin soruna ilgileri artmıştır. Dış müdahaleyi mümkün kılan uyuşmazlık, Hazar Denizi'nde güvenlik odaklı ciddi politik, ekonomik ve çevresel sorunları ortaya çıkarmıştır.

Hazar'ın statüsü ile ilgili ilk görüşmeler 1996 yılında sahildar devletlerin dışişleri bakan yardımcılarında yapılmıştır. Müteakiben 2002 yılından itibaren ise belirli aralıklarla Devlet ve Hükümet Başkanları seviyesinde zirve toplantıları yapılmıştır. İlk zirve toplantısı 2002 yılında Aşkabat'ta yapılmış, bunu 2007'de Tahran, 2010'da Bakü ve 2014'de Astrahan toplantıları izlemiştir. En sonunda 12 Ağustos 2018'de Hazar Denizinin Statüsüne İlişkin Sözleşme Kazakistan'ın Aktau kentinde imzalanmıştır.

Aktau Sözleşmesi, ihtilafın tüm boyutlarını çözümlenmekten uzak olsa da tarafların uzlaşma konularının kayıt altına alan bir metin olması bakımından önem taşımaktadır. Sözleşme ile sahildar devletler arasında en düşük ortak paydada sağlanan konsensüs temelinde Hazar Denizi için özel bir rejim tesis edilmiştir. Sözleşmenin dibacesinde Birleşmiş Milletler Ana Sözleşmesi (Charter) ve 1982 tarihli BM Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS) hükümlerinin dikkate alındığına vurgu yapılmıştır. Sahildar devletler uluslararası hukuk ve teamülleri de göz önünde bulundurarak bölgede iyi komşuluk ve karşılıklılık temelinde işbirliğine gitmişler, bölge güvenliği ve siyasal istikrarın tesisi konularında mutabakat sağladıklarının altını çizmişlerdir. Sözleşmenin temel amacının Hazar havzasında ekonomik işbirliğini güçlendirmek ve güvenlik tesisi olduğu ifade edilmiştir.

Bu çalışma, Hazar Denizinin Statüsüne İlişkin Sözleşmenin temel hükümlerini inceleme amacı taşımaktadır. Sözleşme metninin incelenmesinden de açık biçimde görüleceği üzere sahildar devletler, Hazar Denizi'nin hukuki statüsü konusunda tüm ihtilafları çözüme kavuşturmaya muvaffak olamamışlardır. Üzerinde uzlaşılan metin, esas itibarıyla tarafların uzlaştıkları hususları ihtiva etmektedir ve bu niteliği ile Sözleşme bir ara aşamayı

simgelemektedir. Önümüzdeki dönemde, sözleşmedeki ilke kararları ve mutubakat sağlanan hususlar temelinde, ikili ve çok taraflı yeni anlaşmalar yapılması söz konusu olabilecektir. Nitekim Sözleşme, Hazar Denizine ilişkin kimi anlaşmazlık konularını özellikle de deniz tabanının paylaşımını daha sonraya ertelemiştir. Sözleşme, mevcut haliyle Hazar Denizinin su yüzeyinin statüsü, tarafların arasında paylaşım ve kullanım hakları hakkında sağlanan ilerlemeyi göstermektedir. Bir başka ifadeyle Sözleşme, bölge ülkelerinin Hazar bölgesinde var olan doğal kaynaklardan yasal ve güvenli yollarla yararlanabilmesinin önünü açmıştır. Sözleşmenin bölgenin hidrokarbon kaynakları üzerinde yaratacağı uzun vadeli etkiler için şimdiden bir değerlendirme yapmak kahinlik olacaktır.

Bu genel çerçevede içerisinde çalışmanın temel amacı, Hazar denizinin stratejik önemini, sahildevletlerin görüşlerini ve Sözleşme ile getirilen düzenlemeyi analiz etmektir. Çalışmanın ilk bölümünde Hazar denizinin stratejik önemi, ikinci bölümde sahildevletlerin Hazar denizine ilişkin müzakerelerde dile getirdikleri resmi görüşlerinin zaman içerisinde ne şekilde değiştiği incelenecektir. Son bölümde ise 12 Ağustos 2018'de Aktau'da imzalanan Hazar Denizinin Statüsü Sözleşmesinin hükümleri analiz edilecektir.

1. HAZAR DENİZİNİN STRATEJİK ÖNEMİ VE DOĞAL ZENGİNLİKLERİ

Hazar Denizi, yeryüzünün en geniş topraklarla çevrili su kütesidir. Havza'nın diğer su kaynaklarından izole yapısı, iklimi ve deniz özellikleri ile eşsiz bir ekolojik sisteme sahip olması, doğal kaynaklar açısından zenginliği ve stratejik konumu, dikkatlerin bu bölge üzerinde toplanmasına neden olmuştur (Stratfor, 2018). Hazar Denizi, 1991 öncesinde SSCB ile İran'ın ortak kullanımına açık bir göl statüsünde idi. SSCB'nin dağılmasının ardından bir yandan sahildevletlerin sayısı artmış, öte yandan da enerji kaynakları nedeniyle bu bölge AB, Çin, Hindistan, ABD ve Türkiye gibi küresel ve bölgesel güçlerin ve devlet dışı aktörlerin de ilgi odağı haline gelmiştir. Hem deniz tabanında, hem de kıyı bölgelerde büyük miktarda petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip olan Hazar Denizi, bu kaynaklara uluslararası piyasalara arzını sağlayacak boru hattı projeleri sebebiyle de önem kazanmış, ilgili aktörler arasında derin bir rekabet doğmasına neden olmuştur.

Hazar bölgesi, dünyanın en eski petrol üretim alanlarından biri olma özelliği taşımaktadır ve gelecekte bu durumun üretim artışına paralel olarak daha da güçlenmesi beklenmektedir. Bölgede var olan doğal gaz rezervlerinin keşfi ve üretimi bakımından bugüne kadar kayda değer ilerlemeler sağlanmıştır. 2012 yılı verilerine göre, Hazar Denizi havzasında petrol rezervi 48 milyar varil petrol ve doğal gaz rezervi ise 292 trilyon metreküp düzeyindedir. Kıyıdan uzak bölgelerdeki petrol rezervlerinin çoğu Hazar Denizi'nin kuzey kesiminde, buna karşılık doğalgaz rezervlerinin büyük bölümü güney yer almaktadır (EIA, 2012). İlaveten bölgenin, henüz keşfedilmemiş petrol ve doğalgaz yataklarına da ev sahipliği yaptığı tahmin edilmektedir. Doğal kaynaklar açısından bu zenginlik sebebiyle, bölge günümüzde devletler arasında rekabet alanı haline gelmiştir. Özellikle siyasal çatışmaların hızından hiçbir şey kaybetmediği Körfez coğrafyasından sağlanan petrol arzına alternatif arayan ülkeler için Hazar havzası önemli bir alternatif haline gelmiştir.

Küresel ortamda enerjinin yeni jeopolitiği olarak tanımlanan Hazar'ın kaynaklarının paylaşımı ve kullanımı konusunda ciddi sorunlar baş göstermiştir (Ongarova, 2018: 4). Bugün deniz üzerinde önemli çevresel sorunlar ve baskılarla karşılaşmaktadır. Hazar Denizinde aşırı avlanma, atık sularının boşaltılması ve petrol-doğal gaz üretimleri dahil ekosistemi üzerinde yaratılan tehlike, aşırı sömürü, habitat tahribatı ve kirlilik gibi tehditler günümüzde çok belirgin hale gelmiştir. (Caspian.Info. 2018). Çevresel sorunların yanında, bölge güvenliği sorunu da siyasal ve ekonomik çıkarlar sebebiyle önem kazanmıştır. SSCB'nin dağılmasının

ardından Hazar Denizi'ne kıyısı olan devletler arasındaki siyasi ve sosyal çeşitliliğe rağmen, Hazar için ortak endişe duyulmuş, çözüm önerileri geliştirilmiştir. Bölgenin stratejik önemi, yasal statü hakkında farklı görüşlere sahip olan kıyı devletleri arasında kesin bir çözüm bulma ihtiyacı ortaya çıkarmıştır.

2018 yılı Ağustos ayında taraf ülkeler arasında imzalanan Hazar Denizinin Statüsüne İlişkin Sözleşmenin yeni bağımsızlık kazanan ülkelerin ekonomik sorunlarının çözüme kavuşturulmasına katkı sağlaması beklenmektedir. Sözleşme ile Türkmenistan doğalgazının Avrupa'ya intikali konusunda yaşanan zorlukların aşılması ihtimali güçlenmiştir. Zira, Hazar'ın statüsünün sözleşme ile "özel statülü deniz" şeklinde tanımlanması, Türkmenistan'dan Azerbaycan'a ulaşacak Trans Hazar Boru Hattı'nın iki ülkenin münhasır yetkisinde olacağı anlamına gelmektedir. İnşa edilecek bu hattın Azeri doğalgazının intikali için oluşturulan Trans Anadolu Boru Hattına (TANAP) eklenmesiyle, hem Türkmenistan'ın Rusya'ya bağımlılığı azalacak, hem de Avrupa'nın tedarik piyasalarında çeşitlenme söz konusu olabilecektir.

Devletlerarası ilişkilerde deniz alanlarının nasıl kullanılacağı ve ne tür yetkilerin paylaşılacağı konusunda yazılı anlaşmalar ancak 1950'li yıllarda gündeme gelmiştir. Birden fazla devletin kıyıdaş olduğu denizlerin yasal paylaşımı konusu, eğer varsa o denizin kaynaklarının kullanımı noktasında da stratejik önem afetmektedir. Uluslararası deniz hukuku sözleşmesine göre, en temel anlamda, herhangi bir deniz alanındaki yetki bölgeleri ve alanlarının tespitinde kıyı devletlerine hak tanınmakta ve yetkilerinden söz edilmektedir (Çakmak, 2014:162). SSCB döneminde sadece İran ve SSCB arasındaki yasal düzenlemelere tabi olan Hazar Denizi, 1991 sonrası Uluslararası Deniz Hukuku'nun önemli tartışma alanlarından biri haline gelmiştir.



ŞEKİL-1- Hazar Denizi ve sahil devletleri

SSCB'nin dağılması öncesinde Hazar Denizi, eşitlik ilkesi çerçevesinde Rusya ve İran arasında yapılan anlaşmalara göre paylaşılmıştır. Bu dönemde, iki ülke arasında göl olarak kabul edilen Hazar, kıyısı olmayan devletlere kapalı hale getirilmiştir. Tarihsel süreçte Hazar Denizi'nin statüsünü ilişki hüküm ihtiva eden anlaşmalardan biri 16 Şubat 1828 tarihinde SSCB ve İran hükümetleri arasında imzalanan Türkmençayı Anlaşmasıdır. Söz konusu antlaşmada, Hazar'ın % 88'lik bölümü Rusya'nın ve % 12'lik kısmı ise İran kullanım alanı olarak kabul edilmiştir. Daha sonraki süreçte iki ülke arasında gerçekleşen anlaşmalar arasında 1921 ve 1940 tarihli anlaşmalar dikkat çekmekte ve günümüzde de devam eden tartışmaların temelini oluşturmaktadır. 26 şubat 1921 tarihli 'Dostluk ve İşbirliği Anlaşması' ile Hazar Denizi üzerinde, İran ve SSCB için serbest dolaşım ve savaş gemisi bulundurma hakkı getirilmiştir (Kocaman, 2018:101). Ardından 25 Mart 1940 tarihli 'Ticaret ve Seyrüsefer Anlaşması' ile de her iki ülkeye kendi kıyılarından itibaren 10 mil uzunluğunda balıkçılık alanı tanınmıştır. Adı geçen anlaşmalarda Hazar Denizi dışarıya kapalı bir göl olarak tanımlanmış ve İran ile SSCB arasında yetki alanları paylaşımı yapılmıştır.

1991 sonrasındaki yeni konjonktürde ise İran ve Rusya, beş ülke arasında yasal bir statü belirlenmediği sürece 1921 ve 1940 yılı anlaşmalarının geçerliliğini koruduğu görüşlerini savunmuşlardır. Buna karşılık, Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan ise Hazar'ın deniz olarak tanımlanması ve deniz tabanının da kıyı şeritlerine göre ulusal yetki alanları şeklinde belirlenmesini talep etmişlerdir. Bu konudaki en uyumsuz taraf olarak görünen Tahran hükümeti, Hazar'ın 5 eşit parçaya bölünmesi ve kaynaklarının da sahil devletleri arasında eşit paylaşılması fikrinde ısrar etmiştir. Diğer sahil devletleri ise bu görüşe karşı mesafeli bir tutum ortaya koymuşlardır. Hazar'ın statüsü tartışmalarında bir diğer dikkat çeken analiz de şu şekildedir: 1921 ve 1940 tarihli anlaşmalar, Hazar'ın hukuki statüsüne ilişkin hüküm ihtiva etmemektedir. Esasen günümüzde uluslararası hukuk öznesi olmayan bu anlaşmaların geçerliliği de bulunmamaktadır. (Abilov, 2013:51).

SSCB'nin dağılmasının ardından Hazar'ın statüsü konusunda sahil devletleri arasında konsensüs sağlanamamış olması petrol arama ve çıkarma faaliyetlerini de olumsuz yönde etkilemiştir. Bu dönemde devletlerin ulusal çıkarlarını maksimize edecek seçenekler üzerinde yoğunlaşmaları nedeniyle yer yer çatışma yaşanmıştır (Abilov, 2013: 48). Siyasi, hukuksal ve ekonomik alanda uzmanlarca tartışılan Hazar'ın statüsü konusundaki seçenekler şu şekilde sıralanmaktadır:

1. Hazar, açık deniz kabul edildiğinde burada 1982 tarihli BMDHS'nin uygulanması gerekecek ve deniz sahil devletleri arasında sektörlere bölünecektir. Sözleşmeye göre her sahil devletinin kıyından 12 mile uzanan karasuları, 200 ile 350 mil olabilecek kıta sahanlığı ve 200 mile kadar münhasır ekonomik bölge elde etme şansı olacaktır.¹

2. Hazar kapalı deniz olarak tanımlandığında BMDHS'nin Kapalı veya Yarı Kapalı Denizlere ilişkin 122'nci ve 123'ncü maddelerine göre uygulamaya tabi olacaktır. Sözleşme kapalı denizi şu şekilde tarif etmektedir: "İki veya daha çok devlet tarafından çevrili ve diğer bir denize veya okyanusa dar bir geçitle bağlı bulunan veyahut da bütünüyle veya büyük bir bölümü ile, iki veya daha çok devletin kara sularından ve münhasır ekonomik bölgelerinden oluşan bir körfez, bir deniz havzası veya bir deniz anlaşılır. İşbu sözleşme gereğince kıyı devletleri, kendilerine ait olan hakların kullanılmasında ve yükümlülüklerin yerine getirilmesinde aralarında işbirliğine gideceklerdir."

¹ 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin 87.Maddesi'ne göre açık denizler sahili bulunsun yada bulunmasın bütün devletlere açıktır.

3. Hazar, sınır gölü olarak kabul edildiğinde uluslararası hukuka göre bu kategori göller üzerindeki hakların paylaşımının eşitlik ilkesi temelinde şekillenmesi gerekecektir. Buna göre, Hazar uluslararası sınır gölü olarak tanımlandığında, bütün kıyı devletlerinin sahillere eşit uzaklıkta çizilen merkez hattıyla ve bu merkez hattın üzerindeki kara sınırlarının son noktasından çizilen bir dikey hatla ulusal sektörlere bölünecektir. (Bayraktar, 2007:86). Bir başka ifadeyle göl olarak tanımlaması halinde Hazar Denizi, sahil devletleri arasında eşit şekilde bölünecektir.

Hazar havzasındaki önemli enerji bölgelerinin başında Tengiz gelmektedir. Kazakistan sınırları içerisinde yer alan bu bölgedeki petrol rezervi 1979 yılında keşfedilmiştir. Günümüzde TengizChevroil öncülüğünde çokuluslu bir konsorsiyumu tarafından işletilmektedir. Tengiz bölgesindeki rezervin sınırları Hazar denizinin kuzey doğusuna kadar uzanmaktadır. Kazakistan sınırları içerisinde yer alan Kaşagan bölgesindeki petrol rezervi son 30 yılda Hazar havzasında keşfedilen en büyük alan olma özelliği taşımaktadır. Hazar Denizinin Rusya sektöründe yer alan Karshagin ve Filanovsky petrol ve doğalgaz bölgelerini Lukoil işletmektedir.

Hazar Denizinin Azerbaycan sektöründe Şah Deniz bölgesindeki petrol rezervi 1999 yılında keşfedilmiştir. Bu bölgenin Bakü'ye uzaklığı 70 km'dir. Azerbaycan sektöründe bulunan bir başka bölge olan Azeri-Çerag- Güneşli'de ise petrol 1970 yılında keşfedilmiştir. Her iki bölgeyi de aralarında TPAO'nun da bulunduğu çok uluslu konsorsiyumlar işletmektedir. Türkmenistan sektöründe yer alan Çelen bölgesindeki petrol Dragon şirketi işletirken, Serdare Jangal bölgesinde Azerbaycan da hak iddia etmesine rağmen petrol üretim İran şirketi tarafından yapılmaktadır. 1989 yılında keşfedilen ve 50 milyon ton petrol rezervi tespit edilen Serdar/Kapaz bölgesinde ise henüz üretim başlamamıştır. Bölgede hem İran, hem de Azerbaycan hak iddia etmektedir. (Toktassyonov, 2019)

2- SAHİLDAR DEVLETLERİN HAZAR DENİZİNİN STATÜSÜ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Sahildar devletlerin Hazar denizi hakkındaki görüşleri birbirinden farklılık göstermiş ve hatta zaman içerisinde aynı devletin görüşünde bile değişiklik ortaya çıkabilmiştir. Azerbaycan başlangıçta Hazar'ın statüsünün sınır gölü sınır gölü tanımlanması görüşünü desteklerken, Kazakistan ulusal sektörlere bölünmesini savunmuş, BMDHS'nin uygulanmasını istemiştir. Diğer yandan İran ve Rusya, Hazar üzerindeki paylaşımları anılan sözleşmeye göre belirlemekten kaçınmışlardır. Türkmenistan ise 'tarafsız' konumu nedeniyle başlangıçta Rusya ve İran'ın görüşüne yakın dururken, daha sonra Azerbaycan ve Kazakistan gibi sektörlere bölünme görüşünü desteklemiştir.

SSCB döneminde Hazar Denizi bir iç deniz olarak kabul ediliyordu. Rusya, 1991 sonrasında da bu görüşün geçerliliği fikrini savunmuştur. Bölgenin stratejik önemine farkına varan diğer aktörlerin müdahalesini istemeyen Rusya, BMDHS'nin Hazar Denizinde uygulanmasını istememiştir. Rusya'nın esas önem verdiği husus, bölge dışı aktörlerin Hazar havzasına müdahale etmesini engellemektir. Rusya'nın bölge üzerindeki politikalarının temelini bu görüş oluşturmuştur (Akar, 2018: 16). Azerbaycan'ın Azeri ve Çerag havzalarında yabancı konsorsiyumlara imtiyaz verdiği 1994 tarihli Asrın Anlaşması'na kadar, Rusya Hazar konusunu esas itibarıyla fazla gündeme getirmemiştir. Bu anlaşmanın imzalanmasının ardından BM'ye gönderdiği bir mektup ile 1921 ve 1940 anlaşmalarının yürürlükte olduğu ve Hazar Denizinde BMDHS'nin uygulanamayacağı görüşünü ileri sürmüştür. İlk yıllarda Hazar

Denizi'ni sektörel bölümlere ayrılmasına karşı olan Rusya, 1996 yılından sonra tutumunu değiştirerek 40-45 millik kıyı şeridi dışında kalan kısımlarda ortak kullanım fikrini teklif etmiştir. Bu süreçte kıyıdaşlardan yalnızca Türkmenistan ve İran'ın desteğini alan Moskova hükümeti, 1998 yılında Kazakistan ile yaptığı ikili anlaşma sonrasında tekrar bir tutum değişikliğine giderek Hazar'da daha aktif bir politika izlemeye başlamıştır. Yeni dönemde Rusya, deniz tabanının eşit uzaklık ilkesine göre paylaşılmasını ve ortak kullanım hakkını savunmuştur (Akar, 2018:16).

Putin'in başkanlığında Rusya dış politikası incelendiğinde 'Avrasyacılık' fikri çerçevesinde Kafkaslar'da ve Orta Asya'da aktif politika seçeneğinin tercih edildiği görülmektedir. Bu cümleden olmak üzere, Moskova hükümeti Hazar konusunda, kıyıdaş devletlerin meşru çıkarlarını da dikkate alarak, bölge kaynaklarının paylaşılmasının ve yararlı işbirliği ortamı tesis edilmesinin bölge güvenliğinin katkı sağlayacağı düşüncesi ile hareket etmiştir (Mammadov, 2010:112). Yeni dönemde Hazar Denizi'nin yeni statüsünün belirlenmesi toplantılarında Putin yönetimi yapıcı bir tutum izlemiştir. Nitekim, Ağustos 2008'de Aktau'da imzalanan Rusya büyük ölçüde memnun kalmıştır. Özellikle bölge-dışı aktörlerin Hazar'da askeri varlık bulundurmasının yasaklanması, NATO ve ABD varlığından şikayetçi olan Rusya'yı oldukça rahatlatmıştır.

Putin yönetimi Türkmen gazını Avrupa'ya taşıyacak olan Trans-Hazar Boru Hattı projelerini veto etmeyeceğini açıklamıştır. Bu Rusya'nın, Türkmenistan'dan çıkarılan doğal gazın dış pazarlara açılmasına imkan sağlayacak projelere engellemeyeceği anlamına gelmektedir (Dubnov, 2018). Güvenlik konusunda alınan kararlar açısından Rusya, durumdan en çok memnun olan ülke olarak gözüксе de, bu kategorideki projelerin hayata geçirilmesi, Rusya'nın ihracattaki tekel pozisyonunu zedeleyecektir. Bununla birlikte, Hazar'ın statüsü tartışmaları sürerken Moskova hükümetinin en çok önem verdiği husus, bölge üzerinde kıyıdaş olmayan devlet ve devlet dışı aktörlerin varlığı veya müdahalesi olmuştur. Rusya, bir anlamda arka bahçesi olarak gördüğü bu toprakların jeostratejik önemini diğer büyük güçlerle paylaşmak istememiştir. Bu çerçeveden bakıldığında 12 Ağustos tarihinde sahil devletleri tarafından imzalanan Aktau Sözleşmesinin güvenlikle ilgili maddeleri Rusya'yı tatmin etmiştir.

İran'ın Hazar konusundaki tutumu ise başlangıçtan beri eşit paylaşım görüşünü savunma temelinde şekillenmiştir. Soğuk Savaş'ın bitimine kadar olan süreçte İran, SSCB ile birlikte Hazar'a kıyısı olan iki devletten biri konumundaydı. SSCB sonrası süreçte ise enerji çıkarlarına öncelik verdiğinden Hazar için geniş kapsamlı bir anlaşmaya pek sıcak bakmamıştır. Bağımsızlık kazanan yeni devletlerin de Hazar'a sahil devletleri ve bölgenin hidrokarbon kaynakları açısından zengin kısımlarının bu devletlerin kıyılarında bulunması, Tahran hükümetini endişelendiren hususların başında gelmiştir. Nitekim başlarda İran, 1921 ve 1940 yıllarında yapılan anlaşmaların geçerliliğini savunmuştur. Özellikle son yıllara kadar hukuki statüsünün çözüme kavuşturulmadan deniz üzerinde arama, sondaj ve nakil çalışmaları yapılmasına karşı çıkmıştır (Bayraktar, 2007:88).

Statü sorununun tarihsel sürecine bakıldığında İran'ın resmi görüşü, Hazar'ı sınır gölü olarak kabul edilmesi, ve bunun doğal sonucu olarak da deniz tabanı ve yüzeyinin beş sahil devletleri arasında eşit biçimde paylaşılmasıdır. İran, Rusya'nın 1996 sonrası tutum değişikliği ile desteklediği orta hat prensibine göre paylaşılmasına da karşıdır. Çünkü bu seçenekte kendisine verimsiz kısımlardan pay düşeceğini bilmektedir. Hazar üzerindeki çoğu politikasını Azerbaycan'a olan tedirginliği üzerinden şekillendiren İran'ın tezinin kabul edilmesi durumunda, bu ülke Azerbaycan'a ait petrol zengini bölgeden pay almış olacaktır (Aslanlı, 2018:13). Rusya gibi İran da bölge konjunktüründe dış aktörlerin bulunmasından rahatsızlık duymuş, özellikle Azerbaycan ve Kazakistan'ın Batılı petrol şirketleri ile yaptıkları anlaşmalara tepki göstermiştir. Diğer yandan Afganistan'a giden askeri sevkiyatların

Azerbaycan ve Kazakistan üzerinden geçme ihtimali de İran'ı rahatsız etmiştir (Akar, 2015: 23).

Aktau Sözleşmesi İran açısından, verimsiz hidrokarbon kaynaklarından pay alıyor olması dolayısıyla çok tatmin edici sonuçlar doğurmamıştır. Sözleşme, İran medyası tarafından kıyasıya eleştirilmiş, diğer ülkeler arasında ikili anlaşmalarla deniz yatağının kullanımına ilişkin olarak alınmış kararların İran'ın yalnızlaşması anlamına geldiği görüşü ileri sürülmüştür. (Tehran Times, 2018). Ne var ki, uluslararası konjonktür ve İran yönetiminin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar söz konusu anlaşmaya itiraz edecek fırsat bırakmamıştır. Bir başka şekilde ifade etmek gerekirse, Aktau Sözleşmesinde İran klasik görüşleri yerine önceliğini bölge güvenliği ve istikrarından yana kullanmıştır. Zira İran, Hazar'ın deniz tabanı konusundaki belirsizlik ve ortak kullanıma açık olan kısmı için kesin bir çözüm getirilmemiş olduğunun farkındadır. Bölgenin çözülememiş olan sorunları güney kesimde yer almaktadır ve bu anlaşmazlık taraflar arası ikili anlaşmalara bırakılmıştır. Bu da İran'ın Azerbaycan ve Türkmenistan ile varolan sorunların bir süre daha devam edeceğini göstermektedir. Nitekim Sözleşme ile belirlenmiş olan kıyı suları ve balıkçılık alanı dışında kalan kısmın ortak kullanıma açık olması ibaresi ile İran, Alborz enerji bölgesi üzerinde olan egemenliğini kaybetmektedir (Tehran Times, 2018). Dolayısıyla İran, söz konusu Aktau Sözleşmesinin tüm sorunları çözmediği, daha sonraya bırakılan deniz tabanı paylaşımı konusundaki ikili anlaşmaların kendisine kaybettiği hakları geri kazandıracığı görüşündedir.

Yeni bağımsızlık kazanan sahil devletleri arasında Azerbaycan, statü sorununda en keskin tutum sergileyen ülke olmuştur. Hazar'ın sınır gölü olarak kabul edilmesinin gerekliliğini savunan Azerbaycan, Rusya ve İran'ın argümanı olan 1921 ve 1940 Anlaşmaları'nın geçerliliğini, onların yalnızca avlanma ve seyrüsefer güzergah ve kurallarını belirlediği gerekçesiyle kabul etmemiş, Hazar'ın "ortak kullanımı" fikrine karşı çıkmıştır (Ciddi, 2017:39). Ülke ekonomisinin büyük ölçüde Hazar enerji kaynakları ile güçlendiği düşünüldüğünde, ulusal çıkarları açısından dış politikasında önemli bir yere sahip olan Hazar'ın statüsü hakkında Azerbaycan, olumlu girişimlerde bulunduğu yaptığı ikili, üçlü anlaşmalar ile göstermiştir. 2001 yılında Rusya ile denizi sektörel olarak bölen anlaşma, 2003 yılında Kazakistan ile benzer bir anlaşma imzalanması bu olumlu girişimlerin örnekleridir (Avcı, 2014:12).

Bölge üzerinde ulusal çıkarlarını ön plana alarak strateji belirleyen Azerbaycan bunu yaparken diğer kıyı devletlerinin çıkarlarını da göz ardı etmemiş, uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde hareket etmeye itina göstermiştir. Azerbaycan'a göre Hazar, "milli sektörler" bölünmelidir. Uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde Hazar'ın sahil devletlere tahsisi iki şekilde olabilir. Ya Hazar bir "sınır gölü" olarak değerlendirilip deniz tabanının eşit uzaklık ve orta hat prensibine göre sektörler bölünmeli, yahut da "deniz" olarak değerlendirilip 1982 BMDHS hükümleri uygulanarak her kıyı devletten 12 deniz millik karasuları, 200 mil ve daha fazlasını kapsayabilecek kıta sahanlığı ve 200 millik münhasır ekonomik bölge tahsis edilmelidir (Aslanlı, 2018:19).

Birçok konuda olduğu gibi Azerbaycan'ın da petrol projeleri için olan hedeflerini gerçekleştirme konusunda önüne çıkan engel Hazar'ın yasal statüsü hakkındaki belirsizlik olmuştur. Denizin bölünmesini ulusal bölgeler temelinde destekleyen Azerbaycan, kendine ait bölge üzerindeki egemenliğini sabit kılmak adına Anayasası ile bu egemenliğini düzenlemiş, böylece kıyı devletleri arasında bu konuya yasal düzenleme getiren tek devlet olmuştur. Bu durum, 12 Kasım 1995 tarihli Anayasa'da "Azerbaycan'ın iç suları, Hazar denizinin Azerbaycan'a ait olan kısmı, Azerbaycan ülkesinin bir parçasıdır" şeklinde ifade edilmiştir. Böylece, Azerbaycan Hazar denizinin kendi sektörü üzerinde anayasal güvence tesis etmiştir.

(Aslanlı, 2018:19). Hazar denizindeki ekonomik faaliyetleri de bu gelişmelere paralel seyir takip etmiş, Batılı şirketlerin desteği ile geliştirdiği petrol projeleri sebebiyle Hazar’da en aktif ülke olmuştur (Ciddi, 2017:36).

Aktau Sözleşmesi Azerbaycan’ın beklentilerini tam olarak karşılamamıştır. Zira Azerbaycan deniz tabanının da paylaşımı görüşünü savunmaktadır. Sözleşme mucibince Türkmenistan ile olan Kepez/Serdar, İran ile olan Alov/Alborz gibi petrol ve doğalgaz bölgeleri üzerindeki sorunların çözümü sonraya bırakılmıştır. (Aslanlı, 2018:11). Ancak yine de Azerbaycan açısından Sözleşme büyük bir adım niteliğindedir. Sözleşmenin imzalanması sonrasında, Azerbaycan’ın uluslararası bir geçiş ülkesi rolünde güçlenme ve bu durumun ekonomiye olumlu yönde yansımaları beklenmektedir.

Hazar’a sahildar devletler arasında % 29,7 payla, en geniş kıyı şeridinde sahip olan Kazakistan’ın hukuki statü konusundaki tartışmalarda tavrı genel olarak fazla değişmemiştir. Hidrokarbon kaynakları açısından da oldukça zengin Kazakistan’ın Hazar’da sahip olduğu yetki alanı, ülke ekonomisi ve dış politikasında büyük etkiye sahiptir. Bu nedenle Kazakistan yönetimi, petrol ve doğal gaz kaynakları üzerindeki egemenliği korumak için girişimlerden kaçınmamıştır. Hazar üzerindeki yetki paylaşımı konusunda Azerbaycan’ın görüşüne yakın olarak Kazakistan, Hazar’ın “kapalı deniz” olarak kabul edilmesi gerektiği görüşünü savunmuş, özellikle sektörel bölünme fikri üzerinde ısrarcı olmuştur. Deniz tabanının milli sektörlere bölünmesi halinde Kazakistan’ın payına düşecek olan sektörde petrol ve doğal gaz rezervleri oldukça zengindir. 1991 yılından 2016’ya kadar olan verilere göre Hazar’ın Tengiz bölgesinden elde edilen günlük petrol miktarı 570 bin varil olarak, yine aynı bölgeden elde edilen doğal gaz miktarı ise yıllık 274 trilyon metreküp olarak hesaplanmıştır (EIA, 2018). Veriler göz önünde bulundurulduğunda Kazakistan’ın konu üzerindeki tavrı, sahip olduğu kaynakları korumak ve projeleri arttırmak yönündedir.

Hazar’ın paylaşımı konusunda 1996 yılında gerçekleşen ilk görüşmede Kazakistan; yetki alanının ve balıkçılık bölgesi sınırlarının belirlenmesinin, deniz tabanının milli sektörlere bölünmesinin uluslararası deniz hukukuna göre değerlendirilmesini talep etmiştir (Avcı, 2014:17). 1998 yılına Rusya ile yaptığı anlaşma ile Hazar’ın kuzey kısmını eşit olarak paylaşan Kazakistan, benzer bir anlaşmayı 2001 yılında Azerbaycan ile yapmış, 2003 yılında ise aynı ülkeler Almatı’da gerçekleşen görüşme ile deniz tabanının bölünmesi konusunda anlaşma imzalamışlardır (Ongarova, 2017:6). Bundan sonraki süreçte yasal statü tartışmalarında BM sözleşmesinin uygulanmasının gerekliliğini savunmuş olan Kazakistan’ın 12 Ağustos 2018 tarihli Aktau zirvesindeki tutumu ise bölgesel güvenliği ön plana çıkarma şeklinde cereyan etmiştir. Kazakistan, yetki alanlarının paylaşımı konusunda netlik istemiş, Türkmenistan ile birlikte planlanan Trans- Hazar boru hattı projeleri gibi girişimler için engellerin kalkmasını hedeflemiştir (Ongarova, 2017:8).

Hazar’a kıyısı olan devletler arasında, statü sorununda en çekimser ve değişken tavır sergileyen ülke ise Türkmenistan olmuştur (Ciddi, 2018:45). Deniz üzerindeki yetki alanlarının paylaşımı için ilk yıllarda Rusya ve İran’ın görüşlerine yakın tutum sergileyerek ortak kullanım fikrini savunan Türkmenistan, daha sonraki zamanlarda Kazakistan ve Azerbaycan’ın “orta hat” görüşüne yakın tutum sergilemiştir. Türkmenistan bu prensibin uygulanmasını desteklerken, orta hattı matematiksel verilere göre belirlenmesini görüşünü savunmuş, diğer devletlerin kıyı şeritlerini çok dikkate almamıştır (Kocaman, 2018:109). Burada önemli olan husus, Azerbaycan ile benzer görüşe sahip olmasına karşın iki ülke arasında yıllardır çözülememiş sorunların varlığıdır. Kepez/Serdar petrol ve doğal gaz yatağı konusunda anlaşmazlık devam etmektedir. Azerbaycan’ın Kepez, Türkmenistan’ın Serdar olarak adlandırdığı bölgeyi, ülkelerden her biri kendi sektörlerine dahil kabul etmektedir. 2007 sonrası değişen Türkmenistan politikası doğrultusunda sorun

üzerinde olumlu gelişmeler yaşanmış olsa da, bugün dahi kesin bir çözüm sağlanmamıştır (Ciddi, 2018: 46).

Petrol ve özellikle doğal gaz kaynakları açısından oldukça zengin rezervlere sahip Türkmenistan, Hazar'ın statüsü konusundaki tartışmalarda hiçbir zaman göl ya da deniz olmasına dair bir görüş ifade etmemiş, sektörel bölünme konusunda Azerbaycan ve Kazakistan ile benzer görüşleri savunmuştur. Türkmenistan, Hazar sorunun çözümü için sahildar ülkeler arasında işbirliğini savunmaktadır (Kocaman, 2019:109). Her ne kadar Azerbaycan ile enerji yatağının paylaşımı konusunda ihtilaf yaşamış olsa da, Türkmenistan'ın sahip olduğu doğal gazı Avrupa'ya taşıyacak olan boru hattı projeleri için Azerbaycan'ın güzergahına ihtiyacı vardır. Nitekim Aktau Sözleşmesi, Türkmenistan ve Kazakistan'dan çıkartılan doğal gazın küresel pazara açılmasını sağlayacak boru hattı projelerinin önünü açmıştır.

3. AKTAU SÖZLEŞMESİNİN TEMEL HÜKÜMLERİ

12 Ağustos 2018'de beş sahildar ülke liderleri tarafından Kazakistan'ın Aktau kentinde imzalanan Hazar Denizinin Statüsü Sözleşmesinde Hazar, deniz veya göl olarak tanımlanmamış, "özel statüye tabii deniz" şeklinde ifade edilmiştir. Bu çerçevede anlaşma mucibince Hazar denizinin tabanı, yanyana ve karşı karşıya olan ülkeler arasında çizilecek orta çizgi kuralına göre sonradan yapılacak anlaşmalarla beşe bölünmek suretiyle paylaşılacaktır. Sahildar ülkelerin Hazar denizinin su havzası üzerindeki egemenlik alanları ise 15 deniz mili karasuları ve bunu takip eden 10 deniz mili münhasır balıkçılık bölgesi şeklinde belirlemiştir. Her sahildar ülke, bu sınırlar içerisinde suda, deniz tabanında, yer altında ve hava sahasında egemenlik hakkına sahip olacak, bunun ötesinde kalan saha ise "ortak kullanım alanı" şeklinde tanımlanmıştır.

Sözleşmenin girizgahında taraflar BM ana sözleşmesi ve deniz hukukuna ilişkin beynelmül hukuk kurallarından esinlendiklerini, ayrıca iyi komşuluk ve karşılıklı anlayış ve dayanışma ruhuna sadık kalacaklarını ifade etmişlerdir. İlave olarak taraflar, Hazar denizinin ve sahip olduğu zenginliklerin bilincinde olduklarını, kaynakların adil paylaşımı, rasyonel kullanımı ve Hazar havzasında çevrenin korunması gibi hususlarda etkili bir rejim oluşturmanın gerekliliğini ifade etmişlerdir. (Caspian Sea Convention, 2018)

Sözleşmenin 2'nci maddesinde tarafların egemenlik, münhasır yetki ve Hazar Denizi'ndeki haklarının bu sözleşme ile tanımlandığı belirtilmektedir. Buna göre, tarafların sözleşme yükümlülüklerini yerine getirirken birbirlerinin bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüklerine saygı gösterecekler, güç kullanma ve güç kullanma tehdidine başvurmayacak ve birbirlerinin içişlerine müdahalede bulunmayacakları temel prensipler olarak ortaya konulmuştur.

Müteakip maddelerde ise, Hazar denizinin barışçıl amaçlarla kullanılacağı, tarafların iyi komşuluk, dostluk ve işbirliğine ehemmiyet verecekleri, anlaşmazlıkları uluslararası hukuk çerçevesinde çözüme kavuşturma konusunda ilke kararına vardıkları ifade edilmektedir. Üzerinde mutabakat sağlanan prensipler arasında ayrıca Sözleşmenin bölgede güvenlik ve istikrar tesisini hedeflediği hükmü de yer almaktadır. Taraf ülkeler, bölgesel güvenlik ve istikrar için güven arttırıcı önlemleri alma yükümlüğü altına girmişlerdir. Sahildar olmayan devletlerin askeri kuvvetlerinin bölgede bulunmasına izin verilmeyecektir. Hazar denizinin ulusal paylaşım dışında kalan yerleri "ortak kullanım alanı" statüsüne tabii olacaktır. Taraf devletler, Hazar denizinde çevrenin ve ekosistemin korunmasında işbirliğine gideceklerdir.



ŞEKİL 2: Hazar Denizinin Statüsü Sözleşmesine göre sahildevletleri arasında deniz alanı paylaşımı

Beşinci maddeye göre, Hazar denizi suları iç sular, karasuları, münhasır balıkçılık bölgesi ve açık deniz olarak bölümlere ayrılmıştır. Altıncı maddede, karasuları ve üzerindeki hava sahasında devletlerin tam egemenlik hakları kullanacakları ifade edilmektedir. Yedinci maddeye göre sahildevletleri Hazar Denizi'ndeki karasularının uzunluğu 15 deniz mili olarak belirlenmiştir. 8'nci maddede deniz tabanı ve yer altındaki kaynakların paylaşımı hususunda kesin hüküm ortaya konulmamış, bunun yerine sahildevletleri devletler hukukunda genel olarak kabul görmüş ilkeler ve normlar dikkate alınarak, deniz tabanının ve yer altının paylaşımının bitişik ve zıt kıyıları olan Devletler arasında yapılan anlaşmayla gerçekleştirileceği belirtilmiştir. 9'ncü maddede sahildevletleri karasularının bitiş çizgisinden itibaren 10 deniz mili münhasır balıkçılık bölgesine sahip oldukları, devletlerin bu alanda biyolojik kaynakların korunmasına itina göstermeleri gerektiği kayıt altına alınmıştır. 10'ncü madde, açık deniz statüsündeki sulara serbestiyetin esas olduğu ifade edilmiştir. 11'nci maddede karasularında devletlerin yükümlülükleri ve kaçınmaları gereken hususlar maddeler halinde sayılmıştır. 12'nci maddede devletlerin karasularındaki yetkileri ve müteakip maddede ise Hazar denizinde yapılacak bilimsel araştırmaların ayrıntıları yer almaktadır. 14'ncü maddede devletlerin Hazar'da boru hattı ve kablo inşa edebilecekleri, bir

sonraki maddede ise eko-sistemin korunması için devletlerin münferiden ve ortaklaşa alacakları önlemler sıralanmaktadır. 17'nci maddede taraflar, Hazar denizinde uluslararası terörizm, silah ve uyuşturucu kaçakçılığı ile mücadele edecekleri ve diğer suçlara karşı işbirliğine gidecekleri hükmüne yer verilmiştir. 18'nci maddede anlaşmanın tarafların mutabakatı sonucunda revize edilebileceği, yahut yeni anlaşma ve protokollerin söz konusu olabileceği belirtilmektedir. 19'uncu maddede her yıl taraf devletlerin dışişleri bakanlarının bir araya geleceği toplantılarda sözleşmenin uygulanmasının gözden geçirileceği belirtilmektedir. 23'ncü maddede ise sözleşmenin süresiz olarak imzalandığı ifadesi yer almaktadır.

Sözleşme metninde en muğlak hüküm, deniz dibinin paylaşımı konusunu düzenleyen madde olmuştur. Sözleşmenin 8'nci maddesi ile taraf devletlerin deniz dibinin paylaşımı konusunda kendi aralarında anlaşma yapabilecekleri öngörülmüştür. Gelecek yıllarda sahildevletleri arasında bu konuda anlaşmazlık yaşanması ihtimali güçlü gözükmektedir. İran ile Azerbaycan arasında Araz-Alov-Sharg bölgelerinde, benzer şekilde Azerbaycan ile Türkmenistan arasındaki Serdar / Kapaz alanında uzlaşma sağlanması kolay olmayacaktır.

Sözleşmenin önümüzdeki dönemde problem yaratması muhtemel bir diğer muğlak noktası da anlaşmazlıkların nasıl çözüleceğinin sarıh biçimde belirlenmemiş olmasıdır. 21'nci maddede "istişare ve müzakere" yöntemi ile sonuç alınmaması halinde "uluslararası hukukta öngörülen diğer barışçı çözüm yolları"na başvurulacağı ifade edilmektedir. Sözleşmenin en dikkaç çeken maddelerinden biri de, sahildevletleri olmayan devletlerin silahlı güçlerinin Hazar denizine girişinin yasaklanmasıdır. Buna göre, yabancı bir ülkenin donanması veya askeri gemisi, Hazar denizine giremeyecektir. Bu durum İran ve Rusya bakımından büyük başarı anlamına gelmektedir.

Hazar Sözleşmesinde yeni bağımsızlık kazanan sahildevletleri ülkelerin lehine sayılabilecek bir önemli gelişme de, taraf ülkelerin petrol veya doğal gaz boru hattı inşa etmeleri halinde hattın güzergahında bulunmayan ülkelerden muvafakat olma zorunluluğunun ortadan kalkmasıdır. Bu durum muvacehesinde Trans Hazar Doğalgaz Boru hattının uygulamaya aktarılmasının kolaylaştığını iddia etmek mümkündür. Türkmen gazının Batıya ihracının önündeki engeller kalkmıştır. Rusya'nın bu konuda taviz vermesinin nedeni, projenin kısa vadede uygulamaya aktarılamayacağı şeklindeki değerlendirmedir. Rusya'nın yeni statüdeki temel kazanımı bölgenin tek hakim gücü olduğunun tescil edilmesi olmuştur. Nitekim Rusya, 2019 yılı içerisinde Dağıstan'a bağlı Kaspiysk'de yeni bir donanma üssü açmaya hazırlanmaktadır. Anlaşmadan çok da memnun olmayan İran'ın temel kazancı ise ABD'nin Hazar bölgesindeki faaliyetlerinin yasaklanması olmuştur.

SONUÇ

Zengin doğal kaynaklara sahip Hazar havzasının jeostratejik önemi hem sahip olduğu kaynakların bolluğundan, hem de Asya ve Avrupa kıtalarının kesişiminde yer alan konumundan almaktadır. Sahildevletleri arasında SSCB'nin dağılmasından günümüze sürdürülen Hazar Denizinin statüsünün belirlenmesi müzakereleri, 12 Ağustos 2018'de Aktau'da imzalanan sözleşme ile sonlanmıştır. Hazar Denizinin Statüsüne İlişkin Sözleşme, tarafların müzakerelerde gündeme getirdikleri tüm sorunları çözüme kavuşturmadan ziyade en düşük ortak paydada sağladıkları uzlaşmayı kayıt altına almıştır. Sahildevletleri, Hazar Denizinin su kaynaklarının paylaşımı, karasuları ve münhasır balıkçılık bölgesinin kapsam ve sınırları, bölgenin sahildevletleri olmayan güçlerin askeri faaliyetlerine kapatılması ve güvenliğinin tesisi konularında asgari mutabakat sağlamışlardır. Buna karşılık, deniz tabanının paylaşımı

hususunda görüş ayrılıkları giderilememiştir. Sözleşmede yanyana ve karşı karşıya olan devletlerin uluslararası hukuk ilkelerini göz önünde bulundurarak yeni anlaşma yapmaları öngörülmüştür. Sözleşmenin temel hükümleri şu şekilde sıralanmaktadır:

-Sözleşme taraflara, kıyıda 15 deniz mili egemen sular bölgesi, 10 deniz mili daha balıkçılık alanı vermekte, geri kalan sular için ise kıyıdaşlar için ortak kullanım hakkı sağlamaktadır.

-Sözleşme'ye göre, denizaltından geçecek olan boru hattı projeleri tarafların oy birliğini gerektirmeyecektir. Yalnızca boru hattını talep eden ve güzergahından geçen devletlerin onayı yeterli olacaktır.

-Boru hatlarının inşasında getirilen temel şart, çevre koşullarına uygunluk olmalıdır.

-Sözleşme'nin bir diğer önemli hükmü ise Hazar Havası'nda kıyı devletleri dışında herhangi bir devletin veya aktörün askeri varlık bulundurmasının yasaklanması olmuştur. Sözleşme esas itibarıyla Hazar Denizi üzerinde çevre sorunlarının önüne geçilmesi ve barışçıl ortamın yaratılması, bölge devletleri arası işbirliği sağlanmasını amaçlamıştır.

Sözleşmenin uzun vadeli etkilerinin neler olacağı konusunda değerlendirme kapsamlı analiz yapmak için zaman geçmesi gerekmektedir. Bununla birlikte Aktau Sözleşmesinin, Trans Hazar Boru Hatları inşasının kolaylaştırdığını söylemek mümkündür. Sözleşmenin güvenlikle ilgili hükümleri, Hazar bölgesinde ABD ve Batı etkisini sınırlandırırken Rusya'nın nüfuzunu güçlendirmiştir. İran ve Rusya'nın Hazar'ın Statüsü Sözleşmesini imzalarken ekonomik çıkarları yerine jeopolitik perspektife ve güvenliğe öncelik vermişlerdir.

KAYNAKÇA

Abilov, S. (2013). "Hazar Raporu: Hazar'ın Hukuki Statüsü". **Hazar Strateji Enstitüsü Raporu**, İstanbul.

Aslanlı, K. (2018), "Hazar Denizi'nin Jeopolitik ve Jeoekonomik Konumu: Enerji, Taşımacılık, Hukuk ve Çevre Boyutları" **İran Araştırmaları Merkezi**, 5-13.

Avcı, E.(2014). "Hazar'ın Statü Sorunu ve Sahildar Devletlerin Konuya Yaklaşımları" **Uluslararası Stratejik Bakış Enstitüsü Analizi**

Bayraktar, G. (2007). "Hazar'daki Jeopolitik Mücadelenin Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkileri" **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 11

Birleşmiş Milletler, (2001). **Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi-1982**. BM Enformasyon Merkezi Yayınları, Ankara.

Bayraktar, G. (2007). "Hazar'daki Jeopolitik Mücadelenin Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkileri" **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 11

Brezinski, Z. (2005). **Büyük Satranç Tahtası**. İnkılap Kitapevi, İstanbul.

Caspian Sea Convention (2018), **Convention on the Legal Statüs of the Caspian Sea**, <http://en.kremlin.ru/supplement/5328/> (Erişim: 11 Aralık 2018)

Ciddi, O. (2017). "Hazar'ın Hukuki Statüsünün Belirlenmesi Sorunu", **Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi**. KKTC Yakın Doğu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı. Lefkoşa.

- Chufrin, G. (2001). **The Security of the Caspian Sea Region**. Oxford: SIPRI.
- Çakmak, C. (2014). “Uluslararası Deniz Hukuku” **Uluslararası Hukuk: Giriş, Teori ve Uygulama**, içinde (s.157-176). Ekin Yayınevi, Bursa
- Çolakoğlu, S. (1998). “Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu”. **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**,
- EIA. (2013); **EIA Statistic: Caspian Sea Region**. https://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/regions_of_interest/Caspian_Sea/caspian_sea.pdf/ , (Erişim: 25 Aralık 2018)
- EIA. (2017), **EIA Analysis: Kazakhstan**. <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=KAZ> ,(Erişim:15 Mayıs 2018)
- Kocaman, M. E. (2018). “Hazar Havzası'nın Hukuki Statüsü”, **Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi**, 104-109.
- “Legal Framework of the Caspian Sea and the Interests of Iran” (2018). **Tehran Times**: <https://www.tehrantimes.com/news/429319/Legal-framework-of-the-Caspian-Sea-and-the-interests-of-Iran>, (Erişim: 10 Aralık 2018)
- Ongarova, Y. (2018). “Kazakistan'ın Çok Yönlü Enerji Politikası ve Hazar Denizi”, **Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi**, 2(3), 1-21.
- Oruç, T. Ç. (tarih yok). “Kıyıdaş Devletlerin Talepleri Çerçevesinde Hazar'ın Hukuki Statüsü ve Paylaşılması Sorunu”. **Stratejik Araştırmalar Enstitüsü**, 83-102.
- Otabek Suleimanov, E. S. (tarih yok). **Legal Status of Caspian Sea**. COLIBRILAW, 1-10.
- Putin, V. (2018)., “Fifth Caspian Summit Aktau”, <http://en.kremlin.ru/events/presidents/news/58296/> (Erişim, 21 Aralık 2018)
- Russia, P. o. (2018). Convention on the Legal Status of the Caspian Sea. <http://en.kremlin.ru/supplement/5328/> (Erişim 11 Kasım 2018)
- Shrinov, R. (2018,). Kazakhstan to complete formalities for sea borders after delimitation of bottom with Azerbaijan, Turkmenistan. AzerNews: https://www.azernews.az/news.php?news_id=136426&cat=business/ (Erişim: 20 Aralık 2018)
- Shirinov, R. (2018). Caspian littoral countries ink historic Convention. AzerNews: https://www.azernews.az/news.php?news_id=136299&cat=nation/ (Erişim: 11 Ekim 2018)
- Toktassyonov, T,(2019). Caspian Sea Convention: The Reasons Behind Iran's Landmark Agreement, **Journal of International Politics**, Vol:1, Issue 1, 2019- pp1-7
- Terzioğlu, S. S. (2008). “Hazar'ın Statüsü Hakkında Kıyı Devletlerin Hukuksal Görüşleri”. **Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu**, Cilt:3, Sayı: 5.
- Yolcu, T. (2014). “Hazar Bölgesi'nin Hukuki Statüsü Sorunu ve Türkiye'nin Bölgeye Yönelik Siyaseti” **ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi** (ASSAM - UHAD), 12-28.

Worldview.Stratfor.com, "The Strategic Importance of the Caspian Sea",
<https://worldview.stratfor.com/article/strategic-importance-caspian-sea> (Erişim: 20 Aralık
2018)

IRAK VE YAKIN COĞRAFYASINDA YAŞANAN GELİŞMELERDE HAŞDİ ŞABİ ORDUSUNUN ROLÜ

Dr. Öğr Üyesi Abbas KARAAĞAÇLI

Giresun Üniversitesi

ÖZET

Arapçada “Haşd” grup cemaat veya cemiyet anlamındadır. “Şab” ise ortak değerlere sahip grup anlamına geliyor. Günümüzde ise Haşdi Şabi gönüllü birlikler olarak kullanılmaktadır. Böylece Haşdi Şabi birlikte hareket eden bir grup anlamına gelmektedir. Irak Başbakanı Adil Abdulmehdi yayınladığı bir fermanla ülkede faaliyet gösteren tüm paramiliter örgütlere 30 gün içerisinde büro, temsilcilik ve kontrol noktalarını kapatılması veya devlete teslim edilmesini talep etmiştir. Aynı zamanda Irak Silahlı Kuvvetler Başkomutanı da olan Başbakan Adil Abdulmehdi Irak’ta faaliyet gösteren en büyük silahlı siyasal güçlerden biri konumunda olan Haşdi Şabi ordusu içinde geçerli olduğunu belirtmiştir. Söz konusu paramiliter ordunun isterse Irak Ordusu ile birleşebileceklerini aksi takdirde örgütün askeri kanadının silahlarını teslim ederek silahsızlanmalarını yalnızca siyasi faaliyetlerini sürdürmelerini talep etmiştir. Irak Başbakanı verilen süre sonunda söz konusu silahlı grupların yayınlanan bu emre uymadıkları takdirde kendilerine karşı gerekeni yapacaklarını belirtmiştir.

El Kaide’nin Irak’taki yapılanmasından ayrılarak, Irak Devleti ve Iraklı Şiiilerin dini lideri ve en üst fetva makamı olan Ayetullah Ali Sistani’in çağırısı ile Nisan 2013 yılında kurulan IŞİD, 9 Haziran 2014 yılında Irak’a saldırdı. Ardından Müslümanlar için kutsal olan camileri, türbeler ve mezarları tahrip etmeye başladı. Kutsal mekânların tahrip edilmesi İslam dünyasında büyük bir tepki ile karşılandı. Irak Merkezi Hükümeti saldırılara son vermek ve IŞİD’i durdurmak amacıyla ordunun yanı sıra yeni bir paramiliter örgüt kurulmasını planladı. Irak’ta gönüllü grupların bir araya gelerek "Haşd El Şabi" adında bir milis gücü oluşturdu. Bu çalışmada Haşdi Şabi örgütünün oluşum süreci faaliyetlerinin yanı sıra başbakanın yayınladığı genelgeden sonra örgütün konumu ve nasıl bir tavır takınacağı gibi hususlar incelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu örgütün en yakın destekçisi konumunda olan İran devletinin tavrı da bu makalede değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Irak, Haşdi Şabi, Irak Bölgesel Kürt Yönetimi, Selefilik, Irak Parlamentosu

ABSTRACT

In Arabic, “Hashd” means a group or community. “Shab” means a group that has common values. Today, Hashdi Shabi is used as voluntary forces. Hashdi Shabi, thus means a group acting together. Iraqi Prime Minister Adil Abdulmehdi issued a order to all paramilitary organizations operating in the country that demands to close offices, representative offices and checkpoints or hand over them to the state administration. Prime Minister Adil Abdulmehdi, who is also the Commander in Chief of the Iraqi Armed Forces, stated that this orders is also valid for Hashd al-Shabi, one of the largest armed political forces operating in Iraq. He demands that this paramilitary army could unite with the Iraqi Army or they could continue their political activities only if they disarm themselves by handing over the arms of

the military wing of the organization. Iraqi Prime Minister stated that if these armed groups hesitate obeying the orders, they will give the necessary reaction to them. ISIS, that was founded in April 2013 with the call of Ayatollah Ali Sistani, the religious leader of the Iraqi State and Iraqi Shiites and the highest fatwa authority, attacked Iraq on the June 9, 2014. Then they began to destroy mosques and tombs that were sacred to Muslims, destroying of the sacred places received great reaction from the Muslim World. The Iraqi Central Government planned to establish a new paramilitary organization along with the Army in order to end attacks and stop ISIS. Volunteer groups came together in Iraq to form a militia called Hashd al-Shabi. In this study, the activities of the formation process of Hashdi Shabi organization, and the position of the organization after the circular issued by the prime minister tried to be examined the issues such as attitude. In addition, the attitude of the Iranian state, which is the closest supporter of this organization, will be evaluated in this article.

Keywords: Iraq, Hashdi Shabi, Iraqi Kurdish Regional Government, Literalism, Iraq Parliament

1.GİRİŞ

30 Haziran 2019 günü Irak başbakanı Adil Abdulmehdi yayınladığı fermanla Haşdi Şabi ordusunun Irak Silahlı Kuvvetleri ile birleşmesini ve silahlı kuvvetlerde geçerli olan tüm yasa ve kuralların bu örgütü de kapsamasını söylemiştir. Irak Başbakanı halkın genel çıkarları ve anayasanın kendisine tanıdığı yetkilere dayanarak söz konusu fermanla; “tüm Haşdi Şabi birliklerinin silahlı kuvvetlerin ayrılmaz bir parçası olarak faaliyetlerini sürdürmelerini” dile getirmiştir. Yayımlanan fermana göre “tüm paramiliter birliklerin Irak şehirlerinin içinde veya dışında faaliyet gösteren paramiliter güçlerin aleni veya gizli şekilde uymadıkları halde kendileri ile kanunun çerçevesinde uygulama yapılacaktır”¹. Bildiğimiz gibi Irak’ta Haşdi Şabi’ye bağlı 40’tan fazla paramiliter örgüt faaliyet göstermektedir. Kimi uzmanlara göre ise Irak ve bölge ülkelerde bu rakamdan daha çok İran yanlısı askeri faaliyetleri de bulunan siyasi örgütler faaliyet sürdürmektedirler².

Görüldüğü gibi Irak Merkezi Hükümeti ülkede hâkimiyetini pekiştirmek ve egemenliğini sağlamak doğrultusunda bazı önemli adımlar atmaktadır. Bu çerçevede önceliği silahlı grupların ordu ile birleşmesine öncelik verdiği anlaşılmaktadır. Arapçada Haşd cemaat, grup, cemiyet anlamına gelmektedir. Şab ise ortak düşüncelerle birlikte hareket eden halk anlamı taşımaktadır. Böylece Haşdi Şabi birlikte hareket eden bir grup anlamına gelmektedir. Arapça El Haşd El Şabi adıyla anılan bu örgüt 2015 yılında IŞİD³ Irak kentlerine yaptığı saldırılara karşı Irak⁴ halkının direnişini örgütlemek için kurulmuştur. Örgüt Irak devleti ve Iraklı Şiiilerin dini lideri ve en üst fetva makamı olan Ayetullah Ali Sistani⁵ çağırısı ile kurulmuştur.

¹ <https://www.radiofarda.com/a/iraq-pmf-pm/30032355.html>

² <https://www.mepanews.com/iranin-sinir-otesi-gucu-milis-grup-ve-yapilanmalar-26727h.htm>

³IŞİD, 2003 yılında temelleri atılmasına rağmen El Kaide’nin Irak’taki yapılanmasından ayrılarak Nisan 2013’te kurulmuştur. O dönemlerden günümüze kadar Suriye devletinin güvenlik güçleriyle savaşıyor bir örgüttür.

⁴Irak: Irak ya da resmî adıyla Irak Cumhuriyeti, Batı Asya’da bir ülkedir. Kuzeyde Türkiye, doğuda İran, güneydoğuda Kuveyt, güneyde Suudi Arabistan, güneybatıda Ürdün, batıda ise Suriye ile sınır komşusudur. Başkenti ve en büyük şehri Bağdat’tır. Nüfusu 38,27 milyondur. Başkanı Behrem Salih’tir. Resmi dilleri Arapça, Kürtçe, Süryanice, Ermenice, Modern Standart Arapça, Türkmençe

⁵Ayetullah Ali Sistani: Ayetullah el-Uzma Seyyid Ali el-Hüseyni el-Sistani hâlihazırda Irak’taki en önemli Şii dini lider olup Nefes kentindeki Havza’nın da kurucusudur. İran’da doğmuş olan Ayetullah el-Uzma İmamiye Şiisi arasında taklit mercii olarak kabul edilen bir müçtehitir ve 1951 yılından beri Irak’ta yaşamaktadır.

Bu örgüt Irak'ın silahlı kuvvetleriyle birlikte ülkenin toprak bütünlüğü için mücadele etmektedir. Irak'taki tüm etnik ve dini gruplar bu yapı içerisinde yer almaktadır.

Tunus'ta başlayıp bütün Ortadoğu ve Kuzey Afrika'yı saran kimi uzman tarafından Arap Baharı bazılarının ise Ortadoğu'yu yeniden şekillendirecek Büyük Ortadoğu Projesinin bir yansıması olan olaylar zinciri Mısır'dan Yemen'e kadar olan coğrafyada birçok yönetimin devrilmesine, iç savaşlarla birlikte etnik ve mezhep savaşlarına zemin hazırlayan bir gelişme olarak değerlendirilmektedir.

Esasen birçok ülkenin yönetiminin değiştirilmesinin yanı sıra bu coğrafyada sınırların yeniden çizilmesi ve batının çıkarlarına göre şekillendirilmesi hedeflenmektedir. Nitekim batılı devletlerin çok kısa sürede bölgeye askeri müdahale dâhil her türlü işgal girişimi ile karşı karşıya gelindi. Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da egemen ve bağımsız ulus devletleri zayıflatmak iç savaş ve çatışmalarla istikrarsızlaştırmak hedefi doğrultusunda bölge çok kısa sürede mantar gibi çoğalan birçok selefi-vahabi cihatçı örgütünün faaliyet ve çalışma alanına dönüştürüldü.

Merkezi Irak ve Suriye hükümetini ortadan kaldırmak doğrultusunda IŞİD Suriye'deki hâkimiyet alanlarını genişlettikten sonra 10 Haziran 2014 yılında Irak'ın ikinci en büyük kenti olan kuzeydeki Musul kenti bu örgüt tarafından ele geçirildi. Kentin işgali sırasında Irak ordusu tarafından önemli bir direniş yapılmadı. IŞİD'li teröristler çok kısa bir zaman içerisinde bu önemli kente hâkim oldular. Ardından diğer cihatçı terör örgütleri ile birlikte güneye yönelerek Irak'ın diğer kentlerini bilhassa Şiiler için kutsal sayılan Necef, Kerbela, Kazımein, Kufe ve diğer kentleri ele geçirmek için harekete geçtiler.

2.ÖRGÜTÜN KURULMA SÜRECİ

Irak Şam İslam Devleti yani IŞİD 2013 yılında kurulduktan sonra 9 Haziran 2014 yılında Irak'a saldırdı. Ardından Müslümanlar için kutsal olan camileri, türbeler ve mezarları tahrip etmeye başladı. IŞİD'li teröristler çok kısa sürede Yunus Peygamber, Cercis Peygamber, Şys Peygamber ve Yahya Bin Zeyd'in türbesini tahrip ettiler⁶.

Kutsal mekânların bombalanması ve tahrip edilmesi İslam dünyasında büyük bir tepki ile karşılandı. Özellikle Şii inancında olan Müslümanların bu saldırılar ardından saldırıların inanç ve dini değerlerine saldırılmış gibi kabullenmeleri ardından Irak'ta büyük bir tepki ve infial meydana geldi. Irak Merkezi Hükümeti saldırılara son vermek ve IŞİD'i durdurmak amacıyla ordunun yanı sıra yeni bir paramiliter örgüt kurulmasını planladı. Örgütün kuruluşu 3 aşamada gerçekleşti. Buna göre;

Terör Örgütü "Irak İslam Şam Devleti" (IŞİD) ve diğer Selefi-Vahabi Terör Örgütleri başta Irak olmak üzere diğer İslam Ülkelerinde terör eylemlerine girişip, masum sivilleri katletmeye, kentleri ve köy yerlerini tahrip edip bölgeleri terörize etmeye başlamasıyla birlikte bu cani çetelere karşı ülkelerin güvenlik güçleri ve orduları karşı koymaya başladılar. Ordu ve güvenlik güçleri birçok nedenden dolayı söz konusu terör örgütleriyle mücadelede yetersiz kalınca devreye gönüllü milis güçleri girdiler. Irakta gönüllü grupların bir araya gelerek "Haşd El Şabi" adında bir milis gücü oluşturdular. Gönüllü birlikler anlamına gelen Haşd El Şabi gücü kısa sürede tekfirci teröristlerle mücadele eden en önemli birliğe dönüştü.

⁶<http://www.entekhab.ir/fa/news/173790/%D8%AA%D8%AE%D8%B1%DB%8C%D8%A8-30-%D9%85%DA%A9%D8%A7%D9%86-%D9%85%D8%B0%D9%87%D8%A8%DB%8C-%D8%B9%D8%B1%D8%A7%D9%82-%D8%A7%D8%B2-%D8%B3%D9%88%DB%8C-%D8%AF%D8%A7%D8%B9%D8%B4-%D8%AF%D8%B1-%DA%A9%D9%85%D8%AA%D8%B1-%D8%A7%D8%B2-%DB%8C%DA%A9-%D9%85%D8%A7%D9%87>

Bildiğimiz gibi Irak'ta çarşılar, camiler, türbeler, köprüler, fabrikalar, atölyeler, enerji santralleri, barajlar, tarihi kalıntılar, müzeler, anıtlar ve eski yapılar, askerler, siviller yani bütün Iraklılar bu teröristlerin hedefine girdiler.

Paramiliter bir örgüt konumunda bulunan Haşdi Şabi Irak devleti emrinde ordu ve güvenlik güçlerinin yardımına koşan bir birlik olarak ortaya çıkmıştır⁷. Irak'ta IŞİD varlığı tehlikeli bir duruma yaklaşmış başta ülkenin en önemli ikinci kenti olan Musul'un IŞİD tarafından işgal edilmesi tehlikenin ne denli büyük olduğu ve bu ülkenin toprak bütünlüğünü tehdit etmeye başlaması ile birlikte Irak halkı top yekün bu terör örgütlerine karşı mücadele etmeye başladılar. Esasen daha önceden kutsal Necef kentinde bulunan dini otoriteler IŞİD'e karşı cihat fetvası yayınlamışlardır.

Haşdi El Şabi'nin çekirdeğini oluşturan Şii ve Sünni Araplar bu fetvalardan sonra birlikteliklerini güçlendirmişlerdir. Özellikle Selahaddin, Neyneva ve El Anbar illerinin IŞİD tarafından işgale uğramasından sonra binlerce müslümanın yanı sıra bölgedeki aşiretler ve Hristiyan, Türkmen ve Kürtler kısa sürede Haşdi Şabi ye katıldılar.

Misyon olarak Haşdi Şabi örgütü Irak'taki Şii din adamlarının fetva⁸ ve düşüncelerini temel almaktadır. Iraklı büyük Şii din adamı ve fetva makamı Ayetullah Seyid Ali Sistani Haşdi Şabi'nin kurucu manevi lideri olarak yirmi maddelik bir bildirme ile Haşdi Şabi'nin önceliklerini şöyle açıklamıştır⁹.

Haşdi El Şabi mensuplarının İslami değerlere bağlı olarak esir düşen IŞİD ailelerine insanca muamele etmeleri özellikle kadınlar ve çocuklara iyi davranmaları gerekli olmadığı sürece ağaçları kesmemelerini öngörmüştür. Aynı şekilde Müslüman olmayanlara karşı da her türlü saldırganlıktan uzak olmaları tavsiye etmiştir. Bazı uzmanlar Haşdi Şabi'yi Amerika'daki Navy SEAL¹⁰ birliğine, Rusya'nın ALFA(AİBHA)¹¹ birliklerine benzetmektedirler.

Irak Şam İslam devleti terör örgütü 2013 yılında kuruldu. Bu terör örgütü 9 Haziran 2014 yılında Irak'a saldırıp başta ülkenin en önemli ikinci büyük kenti olan Musul'u işgal etti. Ardından Iraktaki kutsal mekânlara saldırdı. Öncelikle bu terör örgütü Yunus¹² peygamber, Cercis¹³ peygamber ve kutsal Kufe kentinin yanındaki Yahya Bin Zeyd¹⁴ Türbesini havaya uçurdu. Bu durumda Irak hükümeti ordunun yanı sıra halkı da örgütleyecek Haşdi Şabi'nin kurulmasına karar verildi.

3.HAŞDİ ŞABİNİN KURULUŞ AŞAMASI:

Örgütün kurulması 3 aşamada gerçekleşmiştir.

⁷ <http://www.milliyet.com.tr/irak-cizgiyi-asti-hasdi-sabi-dunya-2351627/>

⁸Fetva, dini veya hukuki bir konuda "bir olayın hükmünü açıklayan veya hükmünü koyan, güçlükleri çözen kuvvetli cevap" anlamına gelmektedir.

⁹<http://peace-ipc.org/fa/%D8%A7%D9%84%D8%AD%D8%B4%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D8%B4%D8%B9%D8%A8%DB%8C-%D9%88-%DA%A9%D8%A7%D8%B1%DA%A9%D8%B1%D8%AF-%D8%A2%D9%86-%D8%AF%D8%B1-%D8%A8%D8%AD%D8%B1%D8%A7%D9%86-%DA%A9%D8%B4%D9%88%D8%B1-%D8%B9>

¹⁰Navy SEALs ABD Donanması'nın özel kuvvetleridir. İsimlerindeki SEAL kelimesinin anlamı SEa=deniz, Air=hava ve Land=yer anlamına gelir. Bu özel kuvvet birimi konvansiyonel olmayan savaş, anti-terörizm, direkt saldırı ve özel keşif görevlerinde kullanılır. Birçok ülkede bahriye komandoları olarak bilinir.

¹¹Rus özel kuvvetleri dünyanın en profesyonel ve elit güçlerinden birisidir.

¹²Yunus; Kur'an'da adı geçen, Musevilik, Hıristiyanlık, İslam ve Bahailik'te Tanrı'nın elçisi ve kutsal sayılan bir kişidir.

¹³Şam civarlarında ve Filistin'de yaşadığı ve Hz. İsa'dan (a.s.) sonra geldiği için, onun dininin hükümlerini devam ettirdiği ve Musul şehri Kralı Dâdiyan tarafından şehit edildiği rivayet edilmiştir.

¹⁴ Şiiilerin dördüncü imamı olan imam Seccad'ın torunudur. Babası Zeyd'in ölümünden sonra Emevilere karşı isyan etmiş ve yenilmiştir.

3.1. 1.AŞAMA: Irak'ın o dönemdeki Başbakanı ve Silahlı kuvvetler başkomutanı olan Nuri El Maliki¹⁵ Irak'ın bütünlüğünü korumak ve IŞİD terör örgütünün başkent Bağdat'a saldırısını önlemek amacıyla Haşdi Şabi'nin kurulmasına karar verildi.

3.2. 2.AŞAMA: Irak Şiilerinin dini lideri Ayetullah Ali Siyistani'nin fetvası: Haşdi Şabi'nin kurulmasından 3 ay sonra Ayetullah Siyistan'i yayınladığı fetva ile IŞİD'e karşı cihat çağrısında bulundu ve halkı Haşdi Şabi'ye katılarak direnişe davet edince örgüt önemli bir meşruiyet kazandı.

3.3. 3.AŞAMA: Yasal meşruiyet ise Nisan 2015 yılında Irak bakanlar kurulunun karar Haşdi Şabi'nin kuruluşunu onayladı. Başbakanlığa bağlı olan bu direniş örgütü Irak Silahlı Kuvvetlerinin bir parçası olarak Irak devleti ve parlamentosu emrinde görev yapacağını ilgili tüm bakanlıklar ve devlet dairelerinin örgüte her türlü yardımı yapmaları gerektiğini söyledi.

Nihayetinde Irak Meclisi yasal bir düzenleme yaparak Haşdi Şabi'yi bu ülkenin silahlı kuvvetlerinin resmi bir bölümü olarak tanınmasına karar verdi. Bu yasa tasarısı meclisin gündemine gelince bazı Sünni milletvekilleri yasa tasarısına karşı çıktılar. Onlara göre Kahir Akseriyeti Şii inancına mensup militanlardan oluşmuş bir askeri birliğin ülkenin milli ordusunun içinde yer alması çokta uygun bir eylem olmadığı yönünde idi. Bu muhalif milletvekillerinin karşı çıkmalarına rağmen yasa tasarısı mecliste onaylanarak Haşdi Şabi Irak Genelkurmay Başkanlığı emrinde bir birlik olarak faaliyet göstermesi kabul edildi. Ve böylece bu paramiliter örgüt Irak Milli Ordusu şemsiyesi altında cihatçı gruplara karşı savaşıma devam etti¹⁶.

Haşdi Şabi'nin kuruluşuna ön ayak olan en büyük gelişme ise Irak'ta en üst düzey Şii otorite olarak kabul edilen Ayetullah Ali Sistani'nin 2014'te IŞİD'in Musul'u ele geçirmesinin ardından "IŞİD'e karşı cihat edilmesi" yönünde yayımladığı fetvaydı. IŞİD'in Haziran 2014'te Musul'u ele geçirmesinin ardından yayımlanan Time dergisinin kapağında "Irak'ın Sonu" ifadesi yer alıyor, uluslararası arenada Irak sonu gelmiş bir ülke olarak resmediliyordu.

Nüfusta çoğunluğu Şii'lerin oluşturduğu Irak'ın felakete sürüklenişine yönelik en güçlü sinyal olarak algılanan Musul'un IŞİD'in eline geçmesi ve hemen akabinde Ayetullah Sistani'nin fetvasının ardından yaklaşık 60 ila 90 bin arasında Iraklı IŞİD'a karşı silah altına girmek için gönüllü olmayı seçti. Hadi Şabi çatısı altında toplanan milis gruplar arasında en yaygın ve etkilileri ise Badr örgütü, Kata'ib Hizbullah, Asaib Ahlelhak, Kata'ib İmam Ali, Kata'ib Sayyid el Şuhada. 2016 yılının sonunda bir Haşdi Şabi sözcüsü tarafından verilen rakamlara göre, Haşdi Şabi'yi oluşturan 50'den fazla milis grup ve gönüllü kişilerin katılımıyla örgütteki militan sayısı 142 bine ulaşmıştı¹⁷.

4.HAŞDİ ŞABİ BÜNYESİNDE BULUNAN SİLAHLI ÖRGÜTLER

Tahminen bu ordu 50 civarında büyüklü küçüklü örgütten oluşmaktadır. Bu gruplar içerisinde en önemlileri Esaip Ehl El Hak, Seraya Telie El Hurasani, Ketaip Seyit El Şüheda, Hereke Hizbullah El Necba. Basına sızan bilgilere göre bu örgütün içinde yer alan en önemli silahlı gruplar:

- Bedir Tugayları
- Ehlil Hak Tugayları

¹⁵Nuri Kamil Muhammed Hasan el-Maliki, Irak başbakanlığı görevinde bulunan Iraklı siyasetçi ve devlet adamıdır. Amerika Birleşik Devletleri ile ülkenin güneyindeki Şii topluluğunu barıştırmaya yönelik bir politika çizmiştir.

¹⁶ <http://www.bbc.com/persian/world-38117460>

¹⁷ <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/arap-basini-yazdi-hasdi-sabi-irakin-hizbullahi-40619455>

- Ketaibi Hizbullah
- Gevvat Guvvat El Şehid El Sadr
- Hareket El Neciba
- Saray-el İslam
- Saray-el Cevad
- Liva Ali Aliekber
- Seriya El etebat
- Ketaip Seyi El Şhade
- Ketaip El Teyyar El Risali
- Ketaip El Tiyar El Salih
- Sıraya El Hurasani Tugayı
- Sıraya Aşura Tugayı
- GuvvatVedallah
- Firgetil Abbas El Gatiliye Tugayı

Kimi uzmana göre kimlik ve örgüt yapılarını basından uzak tutan hatta değim yerinde ise yer altında faaliyetlerini sürdüren çok aşırı inanç örgütleri de bir şekilde bu büyük şemsiyenin altında faaliyetlerini sürdürmektedirler. Kesinleşmemiş bilgilere göre Pakistan, Afganistan, Lübnan ve diğer ülkelerden Şii mezhebine mensup bazı aşırı militanlar İran'ın devrim muhafızlarına bağlı Kudüs Ordusu kanalı ile Haşdi Şabi ve benzer organizasyonlara yönlendirilmektedir. Bu doğrultuda ülkemizde de basında bazı bilgiler yer almaktadır. Öte yandan Haşdi Şabi içerisinde yer alan grupların, askeri mühimmat ve lojistik açıdan İran tarafından desteklendiği açık. Haşdi Şabi ile birlikte İran'ın Irak'taki etkisinin de hissedilir derecede arttığı görülüyor. İranlı askeri danışmanların operasyonlarda çok fazla yer almadığı, bunun yerine askeri strateji, operasyonel planlama, eğitim konularında büyük görevler üstlendiği ifade ediliyor. İran etkisi, doğal olarak Haşdi Şabi yapısının inandırıcılığı konusunda soru işaretleri ortaya çıkarıyor¹⁸.

Ülkemizin bu örgütün yapısı ve onu oluşturan silahlı gruplarla ilgili farklı yaklaşımlar söz konusudur. Örneğin Aşağıdaki yorumda örgütü şöyle değerlendirmiştir. Halk Seferberlik Güçleri (PMF) adı da verilen Şii gönüllülerden oluşan milis örgütlenmesi. IŞİD'in Haziran 2014'te Musul'u ele geçirmesinin akabinde Enbar ve Tikrit'te de kontrolü sağlamasının ardından Şii dini otorite Ayetullah Ali es-Sistani'nin çağrısı üzerine kuruldu. İran'a yakınlığıyla bilinen Haşdi Şabi milislerinin sayısı ile ilgili resmi bir veri yok. Ancak bu örgütlenme altında yaklaşık 20-30 bin civarında milis olduğu belirtilirken, İran'ın Haşdi Şabi'ye maddi, askeri, istihbarat ve operasyon yapabilme gibi konularda destek vererek bu yapı üzerinde kontrol sağladığı biliniyor. Haşdi Şabi çatısı altındaki başlıca milis güçleri ise şu şekilde: Bedir Tugayı, Ketaib Hizbullah, Asaib Ehlulhak, Ketaib İmam Ali, Ketaib Seyidu's-Şuheda, Seraya el-Horasani, Ensar el-Merceiyye Tugayları, Ali Ekber Tugayları, Firkatu'l Abbas el-Kitaliyye, Seraya Aşura, Seraya Ensar el-Akide, Seraya el-Cihad, Feylak el-Karrar, El-Muntazar Tugayları¹⁹.

Haşdi Şabi oluşumu oldukça karmaşık ve hatları net olmayan bir yapıya sahip. Haşdi Şabi bünyesinde 60'a yakın silahlı örgütün üyesi bulunuyor. Milis grubuna bağlı, kayıtlı 140 bin kişilik bir güçten bahsediliyor ve 2017 yılının bütçesinden 122 bin Haşdi Şabi üyesine ödenmek üzere maaş bütçesi ayrıldığı biliniyor. Haşdi Şabi'nin resmileştirilmesiyle, bu

¹⁸ <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/hasdi-sabi-ve-irak-devletinde-milislesme-tehlikesi/697796>

¹⁹ <https://odatv.com/bunlari-bilmeden-ortadoguyu-anlayamazsiniz-2411161200.html>

kişilerin tamamı hükümete bağlı kolluk güçleri haline getirildi. Ancak yasa, milis gruplara ilişkin herhangi bir açıklık getirmiyor. Yani milis grupların üyeleri Haşdi Şabi bünyesinde resmi bir kimlik kazanırken, yasada milis grupların statüsü konusunda hiçbir maddenin yer almamış olması dikkat çekici.

Zira Haşdi Şabi dışında milis gruplara bağlı silahlı güçler de var. Bu nedenle silahlı grupların ve sahip oldukları savaşçıların sayısını tam olarak bilmek mümkün değil. Ayrıca farklı gruplar farklı bölgelerde etkinlik gösteriyor. Bu nedenle gruplar arasındaki etkinlik ve sayı oranı farklılık gösteriyor. Bu karmaşıklığın giderilmesi ve bu gruplar arasındaki çeteleşmenin önüne geçilmesi amacıyla kazandırılan kurumsal kimlik önemli bir adım olsa da, yasada bu milis gruplara değinilmemiş olması, önümüzdeki dönemde milis güçlerin varlığını koruyup korumayacağını ve nasıl bir pozisyon alınacağını belirsiz bırakıyor.²⁰

4.1.HAŞD ŞABİ'Yİ OLUŞTURAN BİRLİKLERİN MEZHEPSEL BAĞLILIKLARI

Haşdi Şabi oluşurken başta Suudi Arabistan ve bazı diğer ülkeler bu ordunun Şii inancına mensup militanlardan oluştuğunu ve Irak'taki sünnileri hedef aldığını böylece Irak'ta sünnileri yok etmeye yönelik projenin parçası olduğu tezini ortaya attılar. Oysaki araştırmalara göre bu orduyu oluşturan milis birlikler ve komuta kademelerinde önemli oranda Sünni mezhebine mensup komutanların olduğu bilinmektedir. Irak çok etnik ve mezhepsel bir yapıya sahiptir. Araplar, Kürtler, Türkmenler, İzediler, Şiiler, Sünniler, Hıristiyanlar, Süryaniler ve başka birçok unsurdan oluşan bir ülkedir.

Haşdi Şabi güçleri “Hedef gözetmeksizin saldırı düzenleme ve sivillerin ölümüne neden olma” iddiaları nedeniyle yeniden gündeme gelmiştir. IŞİD'in Musul'u ele geçirmesinden sonra, Şii din adamı Ayetullah Ali Es-Sistani'nin “cihat” çağrısı üzerine kurulan Haşdi Şabi, İran'a yakınlığı ve Sünnilere karşı mezhepçi yaklaşımıyla öngörülüyor.

Söz konusu oluşum, başlangıçta Musul, Tikrit ve Anbar'da IŞİD'e karşı direniş göstermeyen Irak güvenlik güçlerine takviye olarak kurulmuştur. Ancak daha sonra Sünnilere yönelik Tikrit, Diyala ve diğer bölgelerde mezhepçi bir yaklaşım sergilediler. Özellikle Sünnilere ait ev ve iş yerlerini ateşe vermenin yanında, yağma gibi insan hakları ihlalleri ile suçlandılar. Irak'ta Felluce'yi terör örgütü IŞİD'den kurtarma operasyonuna katılan bu oluşuma bağlı milis güçleri, bu dönemde farklı siyasi ve etnik yapıyı temsil eden gruplarla işbirliği yaptı.

En az 15 ayrı silahlı grubu ve 43 Şii aşireti tek çatı altına toplayan Haşdi Şabi kuvvetleri arasında Şii, Kürt gruplarının da bulunduğu biliniyor. Haşdi Şabi ile bazı Türkmen tugaylarının IŞİD'e karşı bazı bölgelerde ortak hareket düzenledikleri öne sürülüyor. Son dönemde ise, oluşumun büyük bir bölümü doğrudan Irak İçişleri Bakanlığına bağlı hareket ediyor. Grubun yönetici kademesi ve komutanlarının maaşları Bağdat hükümeti tarafından ödeniyor.

İran'ın da açık şekilde yardım ettiği gruba ABD'de destek veriyor. Haziran ayında, Amerika'nın Bağdat Büyükelçisi Stuart Jone, bu gruba temas içerisinde olduklarını ve IŞİD'le savaştaki katkısına “saygı duyduklarını” belirtmiştir. Haşdi Şabi'nin 300 bine yakın silahlı taraftarı olduğu tahmin edilmektedir. Milis güçlerinin Musul'a yönelik operasyonda Irak ordusu ile birlikte hareket etmesi beklenmektedir.

²⁰ <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/hasdi-sabi-ve-irak-devletinde-milislesme-tehlikesi/697796>

4.2.SÜNNİ MEZHEBİNE MENSUP HAŞDİ ŞABİ BİRLİKLERİ

- ✓ Amiriye El Semudu Ordusu Komutanı Albay Hamiş El Eysavi
- ✓ Der El Felluce Ordusu Komutanı Albay Macıd El Muhammedi
- ✓ Nehut El Neşami Tugayı Komutanı Şeyh Rafi El Fehdavi
- ✓ El Nevadır Tugayı Komutanı Şeyh Abdurrahim El Şemeri
- ✓ Beyrak El Irak(Haşd el Sbeavi) Tugayı Komutanı Şeyh Migdat Fares El Abdulah El Sbeavi
- ✓ Ehrar El Fırat Tugay Komutanı El Cefreyfi
- ✓ Der El Cezire Tugayı Komutanı Albay Mezher El Bylavi
- ✓ Kuzey El Remadiaşireteri Birlikleri Komutanı General Tarık El Esel
- ✓ Neyneva Eyaleti El Cebur Aşiretleri Birliği Komutanı Muhammed El Ceburi
- ✓ El Tahi Birliği Komutanı Yasin Hüseyin El Mesleh El Ceburi
- ✓ El Tenaya Birliği Komutanı Şeyh Hamut El Meyah
- ✓ Abu Temehe Grubu Komutanı Mehdi Salih El Ceburi
- ✓ Selahattin Ordusu Komutanı Eşem El Sebhan El Ceburi
- ✓ Ehrar El Kereme Birliği Komutanı Albay Muhammed Merzi El Cemeyli
- ✓ Serhat El Hak birliği komutanı Albay Cemet El Cemali
- ✓ Haşdi Şabi 30'uncu Kolordusu Komutanı Abu Abdullah El Fehdavi
- ✓ El Remadi Aşiretleri Birliği Komutanı Albay Ahmet Abdullah El Biyallavi
- ✓ Kereme El Felluce Kolordusu Komutanı Şeyh Cuma Feze Ali El Cumeyli
- ✓ Ebna El Ğerbiye Tugayı Komutanı Cemal Şehap El Muhellavi
- ✓ Şeyh Ali El Nemravi Tugayları Komutanı Ali AbdFeyh
- ✓ El Haşd El Eşairi Komutanı Albay Saddam Kerep El Sermet
- ✓ Haşdi Cnup(Güney) Musul Tugayı Komutanı Şeyh Nizhan El Seher El Lehibi
- ✓ Ugabanisehrayi El retiyeye(El Retiye çölu kartalları) Tugayı Komutanı Şeyh Şakir El Ebu Reyşh
- ✓ Haşd El Tahdi Tugayı Komutanı Şeyh Metban El Remah
- ✓ Haşdi Aşiretel Cebur komutanı Şeyh Halit El Sebah
- ✓ Haşd Eldim El Muhamede Tugayı Komutanı Şeyh Kehlan El Hasud²¹

5.HAŞDİ ŞABİ ÖRGÜTÜ İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

5.1.ELDE ETTİKLERİ BAZI BAŞARILAR

Haşdi Şabi Birlikleri IŞİD Terör Örgütünün Irak'ın kentlerini ele geçirme girişimlerine karşı önemli başarılar elde etmiştir. Örneğin: Kutsal Samira ve Amerli kentlerinin ablukasını kırmak Cerf El Elseher, Musul, Felluce, Tuzurmatu, Selahaddin ilinin büyük kısmı, Enbar ve birçok ilin teröristlerden temizleme harekâtı.2015 yılının sonunda Haşdi Şabi kuruluşunun 550. Gününde 19 Irak kentini teröristlerden kurtarmıştır. Günümüzde ise IŞİD vb. terör örgütlerinin Irak topraklarının %95'inden temizlenmesinde Haşdi Şabi'nin çok önemli rolü olmuştur.

Örgütün üye sayısı 100.000-250.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Faaliyet Ettikleri Coğrafya Irak'ın illeri(Bağdat, Babil, Diyala, Selahattin, El-Embar, El- Curume, Musul, Tusulmatu, Kuzey Irak)Örgütün Kullandıkları Silahlara gelince genel olarak İran'dan gelen silahlar, Irak ordusunun verdiği veya Amerikalılardan alınan silahlar.

²¹ <http://www.emekliassubaylar.org/haberler/item/3210-irak-hasd-el-sabi-orgutu-ve-bolgesel-geli-smeler>

Komutanlık yapısına gelince bu askeri birlik yasal bir birlik olup Irak devleti ve parlamentosu emrinde Irak Silahlı Kuvvetleri, Irak İstihbaratı ve Irak dini Merceiyete (Fetva Makamı) bağlı olarak çalışmaktadır. İŞİD ile mücadele döneminde dönemin Irak Başbakanı ve Irak Silahlı Kuvvetler Başkomutanı olan Haydar İbadi idi. Kimi Orta Doğu uzmanı ve özellikle batı yanlısı olanlara göre Haşdi Şabi Ordusunun manevi komutanının İran Devrim Muhafızlarına²² bağlı Kudüs Ordusu²³ komutanı General Kasım Süleymani²⁴ olduğu tezini ileri sürmektedirler. Söz konusu komutan dönem dönem Irak, Suriye ve Orta Doğunun diğer çatışma bölgelerinde file bulunmuş ve haberlere konu olmuştur. Örgütün yönetim kurulu başkanı Faleh Feysel Fehet El Feyyaz²⁵. Örgüt karmaşık bir yapıya sahiptir. Örneğin örgütün en önemli liderlerinden biri Haşdi Şabi İslam Direniş Komutanlığı makamıdır. Bu komutanlığı Hacı Abu Mehdi EL Muhendis yürütmektedir.²⁶

Örgütün sözcüsü ve yönetim kurulu üyesi Ahmed El Esadi'dir. Ayrıca örgüt bünyesinde faaliyet gösteren bazı komutanlar ise;

- ✓ Aşura ve Ensar El Geyde komutanı Emmar Hekim
Haşdi Şabi bünyesinde faaliyet gösteren Bedir Tugaylar komutanı: Hadi El Amir
- ✓ Ehlil-hak Tugayı komutanı: Gays El Hazali
- ✓ El Selam Tugayı komutanı: MuktedaSadır
- ✓ İmam Ali Tugayı komutanı: Şabel El Zeydi
- ✓ Irak Hristiyanları Birliği Genel Başkanı ve Babiliyon Tugayı komutanı: Şeyh Reyyan El Keldani
- ✓ Hadi Amiri: Bedir Örgütünün Genel Başkanı
- ✓ Gays Hazeli: Eshaip Ehlil El Hak Teşkilatının Genel Başkanı
- ✓ EbucasinNasiri: Guvat El Şehit Elsedr Örgütünün Başkanı
- ✓ Ekrem Kebi: Hereket El Neciba İslami Direniş Teşkitinin Başkanı

6.İRAK BAŞBAKANI'NİN KARARNAMESİNİN ARDINDAN YAŞANAN GELİŞMELER

²²İran Devrim Muhafızları Ordusu, İran Silahlı Kuvvetleri'ne bağlı kara, hava, deniz ve füze kuvvetleri bulunan büyük bir ordudur. Halk ağzında ve özellikle İran diasporasında ordu mensubu kişilere organizasyona duydukları hayranlığı belirtmek için Farsçada "Muhafızlar" anlamına gelen Pasdaran denilmektedir.

²³Tevhid Selam ya da Tevhid Selam Kudüs Ordusu, Hizbullah'ın kurucularından İranlı düşünür ve siyasetçi Musa el-Sadr'ın fikirleri temelinde İslam devleti kurmayı amaçlayan örgüt. Emniyet Genel Müdürlüğü'nün 2007 yılında açıkladığı terör örgütleri listesinde ismi bulunmaktadır.

²⁴Kasım Süleymani, İranlı asker. 1998 yılından beri İran Devrim Muhafızları Ordusu Kudüs Gücü Komutanı. MohammadrezaSoleimani, ZeinabSoleimani 2 tane çocuğu vardır.

²⁵Faleh El FEYYAZ 1956 Bağdat doğumludur. 1980'li yıllarda Hizb Eldaveh katılmış daha sonra Saddam Hüseyin'in devrilmesi ile Başbakanlığa gelen İbrahim El Caferi'nin danışmanlığını yürütmüştür. Daha sonra Cumhurbaşkanlığı yardımcı özel kalem müdürlüğünü yürütmüş en son Milli Güvenlik Bakanlığı yapmıştır.

²⁶Cemal Cafer İbrahim kod adı Abu Mehdi El Muhendis 1954 Basra doğumludur. Babası Iraklı annesi İran asıllıdır. 1977 yılında Mühendislik fakültesinden mezun olduktan sonra Hizb Eldaveh partisine katılmıştır. Devrik Irak lideri Saddam Hüseyin zamanında Hizb Eldaveh partisi yasaklanınca Kuveyt'e gitmiş. Kuveyt'in El Cabiriye kentinden Saddam Hüseyin aleyhine siyasi faaliyetlerde bulunmuştur. 2003 yılında Irak da Baas partisi yönetimi yıkılınca ülkesine dönmüş. 2005 yılında Babil ilinin temsilcisi olarak parlamentoya girmiş ama işgalci Amerikalılar tarafından ülkeyi terk etmek zorunda kalıp İran'a gelmiştir. Amerikalıların Irak'ı terk etmesi ile birlikte Irak'a dönmüş halen Haşdi Şabi kuvvetlerinin Başkomutan yardımcısı olarak görev yapmaktadır. Anti Emperyalist birisi olan Abu Mehdi ye göre İŞİD terör örgütünün arkasında Amerikalılar ve Suudi Arabistan bulunmaktadır.

Irak Ordusu'nun yanı sıra IŞİD ve benzer selefi-vahabi terör örgütlerinin etkisiz hale getirilmesi sürecinde önemli rol üstlenen Haşdi Şabi Irak siyasi sahasında büyük bir etkiye sahiptir. Milis liderleri ve bu gruba mensup savaşçıların oluşturduğu ittifak 2018 yılında yapılan Irak parlamento seçimlerinde 2 sıra yer almışlardır. Irak parlamentosunda faaliyette bulunan hemen hemen tüm siyasi partilerin çeperinde bir askeri ve silahlı grubun bulunduğu inkâr edilmeyecek bir gerçektir. Daha doğru ifade ile Amerikan işgalinden sonra Irak'ta farklı etnik, din ve mezhepsel grup ve cemaatlerin silahlı milis gruplarının yanı sıra siyasa kanat kanalı ile de parlamentoda temsil edilmektedirler. Merkezi hükümetin otorite sağlamasında yetersiz kalınca söz konusu silahlı gruplar mensup oldukları kendi insanları, kentleri, kasaba ve köylerin güvenliğini sağlamak doğrultusunda faaliyet yürütmektedirler. Merkezi hükümetin denetimini dışında onun hiyerarşik yapısından farklı merkezlerde yönetilen söz konusu silahlı gruplar her ne kadar IŞİD ve benzer terör örgütleri ile mücadele aşamasında önemli roller üstlenmişlerse de merkezi otoritenin dışında bulunmaları pek çok sorunu beraberinde getirmektedir. Irak Başkanı Adil Abdulmehdi'nin imzaladığı kararname ile Halk Seferberlik güçlerinin oluşturan gruplar siyasi ve paramiliter faaliyetler arasında bir seçim yapmaya zorlanıyor. Örgüt mensuplarına yeni kurallar doğrultusunda hareket etmeleri için 31 Temmuz'a kadar süre tanınmıştır. Irak başkanının kararnamesine halen Irak parlamentosunda en çok kürsüye sahip olan Mukteda El Sadr²⁷ olumlu yaklaşmış ve silahlı grupların bu kararnameyi uygulamaya davet etmiştir.

Uzun bir dönem Amerikan işgal kuvvetlerine karşı direnişin komutanlığını yürüten Mukteda El Sadr, başbakanın genelgesini desteklediklerini ve bu hareketin güçlü bir Irak'ın oluşmasında önemli bir adım olacağını dile getirmektedir. Belirtmeliyiz ki Mukteda El Sadr son dönemlerde kendisini Amerika ve İran'ın Irak'ta nüfuz kurmasına karşı gelerek daha bir Irak milliyetçisi kimliğini benimsemektedir. Mukteda El Sadr'ın yanı sıra Haşdi Şabi ordusunun önemli Şii silahlı gruplarından olan ve İran'ın Kudüs ordusuna yakınlığı ile bilinen Eshaip Ehlil El Hak Teşkilatının Genel Başkanı Gays Hazeli de başbakanın kararnamesini desteklediğini de bildirmiştir²⁸.

Bu iki önemli siyasi figürün yanı sıra diğer grupların ve liderlerin tavrı henüz kesinleşmemiştir. 2016 yılında Irak parlamentosu çıkardığı bir yasa ile Haşdi Şabi birliklerinin Irak Milli Ordusunun bir parçası haline gelmeyi onaylamıştır. O tarihte parlamentodaki Sünni vekiller oylama sırasında meclisi terk etmişlerdir. Bu kanunun yürürlüğe girmesine rağmen Haşdi Şabi bağımsız bir birlik olarak varlığını sürdürmüş. Büroları, kışlaları, devriyeleri ve denetleme noktaları varlıklarını günümüze dek sürdürmüşlerdir. Bununla beraber bazı silahlı gruplarda faaliyet alanlarını sona erdirmiş ve siyasi faaliyetlere ağırlık vermiştir. Örneğin Haşdi Şabi'nin en önemli askeri birliklerinden olan Bedr Ordusu komutanı Hadi Amiri siyasi faaliyetlere soyunmuş ve Feth El Mübin itilafi şemsiyesi altında parlamentoya girmiştir.

Amerika İran ile Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi daimi üyeleri ve Almanya ile imzaladığı nükleer anlaşmada tek taraflı olarak çekildikten sonra pek çok İranlı devrim muhafızlığı komutanlığının yanı sıra Haşdi Şabi'de faaliyet gösteren komutanlar yaptırımlara dâhil edilmiştir. Örneğin Abu Mehdi EL Muhendis ve bazı Haşdi Şabi komutanları bu listelere dâhil edilmiştir. Geçen ay Irak'ın başkenti Bağdat'ta Haşdi Şabi'nin kuruluş yıl dönümü töreninde İran'a teşekkür temalı bir kongre düzenlenmiştir. Kongre sırasında Abu

²⁷Mukteda es-Sadr, Irak'ta Amerika Birleşik Devletleri işgaline karşı direnen Şii grup Mehdi Ordusu'nun lideridir. Bağdat'ın kurtarılmış bölge olarak nitelendirilebilecek Sadr Kent bölgesinin gayri resmi yöneticiliğini yaptı.

²⁸ <https://www.radiofarda.com/a/iraq-pmf-pm/30032355.html>

Mehdi EL Muhendis konuşmasında İran hızlıca bizim her istediğimizi yaptı. Silah depolarını bize açtı, bize silah uçak ve mühimmat verdi. İran'ın Soho uçakları ve füzeleri bize çok önemli katkılar sağladı²⁹.

Amerika'nın İran'a karşı hasmane tutumu son 40 yılda devam etmektedir. Özellikle Donald Trump başkanlığa geldikten sonra İsrail devleti ile Suudi Arabistan lobilerinin baskıyla bu hasmane davranışlar saldırgan bir tutuma dönüşmüştür. Bu doğrultuda Amerika İran'ın civar ülkelerdeki yandaşı örgütlerle ilişkilerini kesip ekonomik ve lojistik yardımlarının kesmesini istemektedir. Bu doğrultuda İran'ın Haşdi Şabi örgütüne verdiği destekte gündeme gelmektedir. Öte yandan İran dini lideri Ayetullah Seyit Ali Hamaney Kasım 2018 de Irak Cumhurbaşkanı Behram Salih ile görüşüyor. Bu görüşmede Ali Hamaney şu sözlere değiniyor: Haşdi Şabi örgütü tekcirci teröristlerle mücadelede çok önemli rol oynamıştır. Bu nedenden dolayı bu örgütü koruyup kollamalıyız³⁰.

İranlı komutanlar özellikle devrim muhafızları komutanları Haşdi Şabi ve benzer örgütlere lojistik ve ekonomik desteklerini saklamaya gerek duymadan aleni bir şekilde basın önünde deklare etmektedirler. Zaten bu tutum ülkenin en güçlü siyasi ve askeri figürü olan dini liderin de sözlerinde de kendini göstermektedir. Haşdi Şabi komutanlarının İran ziyaretleri, İranlı komutanların da karşılıklı İran ziyaretleri bu iki silahlı grup arasındaki yakın ilişkinin göstergesidir.

SONUÇ

Kuşkusuz Haşdi Şabi'nin Irak Başbakanlığına ve Irak Genelkurmay emrinde görev yapan bir silahlı güç olmasından dolayı yasal bir konuma sahip olduğu gerçeği ortadadır. Özellikle dönemin başbakanı Hayder El İbadi'nin bu orduyu kendi komutasında çalıştırma doğrultusunda anayasanın 78 maddesi gereği milli ordunun emir komutası altında görev yapan bir birlik olarak yerini almıştır. Ayrıca Haşdi Şabi ordusu Irak Anayasasının 108 maddesi gereğince Irak Milli Savunma Bakanlığı bünyesinde yer almaktadır. Haşdi Şabi'nin faaliyetlerine bu çerçevede muhalif olan siyasilerin öne sürdükleri Irak Anayasasının 9'uncu maddesinin Haşdi Şabi'yi kapsamayacağı tezi ileri sürülmektedir.

Irak Anayasasının 9'uncu maddesi paramiliter grupların faaliyetlerini düzenlemektedir. Öte yandan Irak hükümetinin ileri sürdüğü teze göre Haşdi Şabi'nin faaliyetleri milli muhafız birliğinin kurulmasıyla çelişkili bir durum oluşturmamaktadır. Bazı Iraklı siyasiler Haşdi Şabi'nin oluşumunu milli muhafız birliğinin oluşumuna karşı girişim olarak değerlendirmektedirler. Hatta bazı politikacılar Haşdi Şabi ordusunu İran'da 1979 devriminden sonra ortaya çıkan devrim muhafızlarına benzetmektedirler. Haşdi Şabi'nin faaliyetleri hakkında olumlu düşüncülerin yanı sıra bu orduyu mezhepçi bir politika gütmekle de değerlendirenler söz konusudur.

Önemli olan bu ordunun oluşum ve faaliyetlerinden sonra Musul vb onlarca kent ve kasaba İŞİD ve diğer cihatçı gruplardan temizlenmiştir. Öte yandan Haşdi Şabi ordusunun Irak'ın kuzeyinde İsrail, Suudi Arabistan vb batılı devletlerin zımnı desteği ile kurulmak istenen bağımsız Kürdistan(Barzanistan) kurulmasını önlemek ve Irak'ın toprak bütünlüğünü sağlamak doğrultusunda çok önemli katkısı olduğu kanaatindeyim.

Muhtemelen bu ordu Irak askeri ve siyasi hayatında yer almasaydı bugün Irak'ın kuzeyinde bağımsızlığını ilan etmiş hatta kimi devletler tarafından resmen tanınmış bir Kürt devletinin

29 <http://www.bbc.com/persian/48049778>

30 <https://www.radiofarda.com/a/iran-supreme-leader-khamenei-met-iraq-president/29606093.html>

varlığına şahit olacaktık. Bence Musul'un IŞİD istilasından kurtarılması başkente doğru ilerlemesinin önünün kesilmesi ve Barzani'nin bağımsız Kürdistan'ı kurarak Irak'ı parçalama girişiminin engellenmesi Haşdi Şabi'nin varlığı sayesinde gerçekleşmiştir yâda önemli katkısı bulunmuştur. Tarih bu konuda kararını verecektir.

Önümüzdeki günlerde bu örgütün Irak Milli Ordusu içinde yer alarak Milli Ordunun bir parçası haline dönüşmesi hususları Irak ve bölge ülkelerinde tartışma konusu olacaktır. Kanımca bu örgütün Irak Silahlı Kuvvetlerini bünyesinde faaliyet göstermesi en önemli en mantıklı en doğru tutum olacaktır. Zira tarih bize göstermiştir ki her ne sebepten olursa olsun merkezi otoritenin dışında bünyesinde silah barındıran silahlı grupları eğiten, örgütleyen ve yöneten kişi ve gruplar ülkenin toprak bütünlüğü, güvenliği ve devletin otoritesini sağlamasında en önemli handikaplardan birini oluşturmaktadırlar. Zaten birçok güvenlik sorunuyla karşı karşıya bulunan Irak, silahlı grupların merkezi hükümet ordusuyla girecekleri silahlı bir çatışma sonucunda işin içinden çıkamayacak her iki tarafa zarar verecek yıpratıcı bir iç savaşa sahne olacaktır. İşin doğrusu tüm silahlı paramiliter kuvvetlerin Irak merkezi hükümeti ordusu hiyerarşisi içinde ülkenin toprak bütünlüğü ve dışardan gelecek saldırılara karşı birlikte ve beraber mücadele etmeleridir.

KAYNAKLAR

1. <https://www.radiofarda.com/a/iraq-pmf-pm/30032355.html>
2. <https://www.mepanews.com/iranin-sinir-otesi-gucu-milis-grup-ve-yapilanmalar-26727h.htm>
3. <http://www.entekhab.ir/fa/news/173790/%D8%AA%D8%AE%D8%B1%DB%8C%D8%A8-30-%D9%85%DA%A9%D8%A7%D9%86-%D9%85%D8%B0%D9%87%D8%A8%DB%8C-%D8%B9%D8%B1%D8%A7%D9%82-%D8%A7%D8%B2-%D8%B3%D9%88%DB%8C-%D8%AF%D8%A7%D8%B9%D8%B4-%D8%AF%D8%B1-%DA%A9%D9%85%D8%AA%D8%B1-%D8%A7%D8%B2-%DB%8C%DA%A9-%D9%85%D8%A7%D9%87>
4. <http://www.milliyet.com.tr/irak-cizgiyi-asti-hasdi-sabi-dunya-2351627/>
5. <http://peace-ipsc.org/fa/%D8%A7%D9%84%D8%AD%D8%B4%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D8%B4%D8%B9%D8%A8%DB%8C-%D9%88-%DA%A9%D8%A7%D8%B1%DA%A9%D8%B1%D8%AF-%D8%A2%D9%86-%D8%AF%D8%B1-%D8%A8%D8%AD%D8%B1%D8%A7%D9%86-%DA%A9%D8%B4%D9%88%D8%B1-%D8%B9>
6. <http://www.bbc.com/persian/world-38117460>
7. <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/rap-basini-yazdi-hasdi-sabi-irakin-hizbullahi-40619455>
8. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/hasdi-sabi-ve-irak-devletinde-milislisme-tehlikesi/697796>
9. <https://odatv.com/bunlari-bilmeden-ortadoguyu-anlayamazsiniz-2411161200.html>
10. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/hasdi-sabi-ve-irak-devletinde-milislisme-tehlikesi/697796>
11. <http://www.emekliassubaylar.org/haberler/item/3210-irak-hasd-el-sabi-orgutu-ve-bolgesel-geli-smeler>
12. https://www.ntv.com.tr/dunya/tartisilan-guc-hasdi-sabi,ryZ2rXBL_kOZJstR11d6MA (erişim tarihi 21.12.2018)
13. <http://alhashed.net/category/%D8%A5%D9%86%D9%81%D9%88%D8%BA%D8%B1%D8%A7%D9%81%D9%8A%D9%83/>
14. <https://www.alalamtv.net/news/1709295/%D8%A7%D9%84%D8%A8%D8%B5%D8%B1%D8%A9-%D8%A3%D9%88%D9%84%D8%A7-%D9%81%D9%8A-%D8%B9%D8%AF%D8%AF-%D9%85%D8%AA%D8%B7%D9%88%D8%B9%D9%8A-%D8%A7%D9%84%D8%AD%D8%B4%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D8%B4%D8%B9%D8%A8%D9%8A%D8%8C->

- <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1394/04/22/797044/%D8%B3%D8%A7%D8%AE%D8%AA%D8%A7%D8%B1-%D8%AD%D8%B4%D8%AF-%D8%B4%D8%B9%D8%A8%DB%8C-%D8%B9%D8%B1%D8%A7%D9%82-%D9%85%D9%87%D9%85%D8%AA%D8%B1%DB%8C%D9%86-%DA%AF%D8%B1%D9%88%D9%87-%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D8%AA%D8%B4%DA%A9%DB%8C%D9%84-%D8%AF%D9%87%D9%86%D8%AF%D9%87-%D8%A2%D9%86>
16. پایگاه اینترنتی الحشد الشعبی و مصاحبها سراسر الحشد الشعبی: مستند جدار الماء
17. https://www.youtube.com/watch?v=a5TCMy_BdMU
18. <https://www.radiofarda.com/a/iraq-pmf-pm/30032355.html>
19. <http://www.bbc.com/persian/48049778>
20. <https://www.radiofarda.com/a/iran-supreme-leader-khamenei-met-iraq-president/29606093.html>

TANZİM SATIŞLARININ KARİKATÜRLERE YANSIMASI ÜZERİNE BİR SÖYLEM ANALİZİ ÇALIŞMASI

A DISCOURSE ANALYSIS ON REFLECTION OF DIRECT SALES ON COMICS

Doç. Dr. Fatma NİSAN
İnönü Üniversitesi

Emre GÖKTAŞ
İnönü Üniversitesi

ÖZET

Türkiye’de 2018 yılının son çeyreğinde kış mevsiminin başlamasıyla sebze ve meyve fiyatları gözle görülür bir şekilde Türkiye’de artmaya başlamış ve 2019’un ilk ayında ise artan fiyatlar ülke gündemine oturmuştur. İdeolojik yapısı fark etmeksizin birçoğu yazılı ve görsel yayım organı artan sebze fiyatlarını gündemlerinden düşürmemiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi (Ak Parti) Hükümeti sebze fiyatlarını düşürmek için ilk olarak, “stokçuluk yapıyor” iddiasıyla sebze depolarına teftiş düzenlemiş ardından pazarcuları, halcileri ve marketleri denetime tabi tutmuştur. Bu önlemlere rağmen sebze fiyatlarını düşüremeyen Ak Parti Hükümeti, 1973 yılında yapılan “Tanzim Satışları” gündeme getirmiştir. Nitekim 11 Şubat 2019 tarihinde sebze fiyatlarını düşürmek amacıyla İstanbul’da 50, Ankara’da ise 15 noktada tanzim satış noktaları kurulmuştur. Bu tarihten itibaren ekonomik kriz tartışmaları yazılı ve görsel medyada tanzim satışlar üzerinden gündeme taşınmıştır. Hükümete yakın diye tabir edilen medya kuruluşları, tanzim satışların başlamasını halka ucuz sebze satılması, stokçuların-tüccarların gücünün kırıldığı noktasında ele alırken muhalif diye nitelendirilen medya kuruluşları ise, tanzim satışların kalıcı çözüm olmadığı, yoksulluğun arttığı, çağ dışı gözüken kuyruklar ve ekonomik kriz ekseninde ele almıştır. Tanzim satışların karikatürlere yansımaları da yazılı ve görsel medyanınkiyle hemen hemen aynı olmuştur. Bu çalışmada; toplumun genelini ilgilendiren ve temel tüketim ürünü olan sebze fiyatlarındaki artışın, basın yayım organlarının yayımladığı karikatürlerde nasıl ele alındığı incelenmiştir. İnternet arama motoru olan Google’da “karikatür tanzim satış” konusunda yapılan aramada üst sıralarda listelenen 35 karikatür arasından seçilen 9 karikatür eleştirel söylem analizi yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmanın sonunda, farklı yayım çizgisine sahip medya kuruluşlarının karikatürlerinde toplumun genelini ilgilendiren ekonomik konularda eleştirel bir söylem oluşturduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Karikatür, Tanzim Satış, Söylem Analizi.

ABSTRACT

With the beginning of winter in Turkey, at the last quarter of 2018, there has been an enormous increase in prices of vegetables and fruits and at the first month of 2019, these continuously increasing prices came to the fore across the country. Regardless of their ideological views, many media institutions have kept these prices on their agendas. In order to decrease the increasing prices of vegetables, the government ruled by Justice and Development Party (Ak Party) first claimed that the prices are high because of stockpiling then they inspected vegetable warehouses and investigated sellers and the markets. Despite above mentioned precautions, Ak Party was not able to decrease the prices and they came up with the idea of ‘Direct Sales’ which was first implemented in 1973 in Turkey. Therefore, they arranged 50 direct sales points in Istanbul and 15 in Ankara to decrease the prices in February 11,2019. Following this date, direct sales points are mentioned as a sign of economical crisis by print and visual media. Media institutions known close to the government have mentioned about direct sales points as they are a chance to sell vegetables at cheap prices to the people and thanks

to them the power of stockers is weakened; however, the opposing media institutions have claimed that these direct sales points cannot be permanent solutions, poverty is increasing day by day, customers' waiting in the long lines looks like a primitive scene and there is an economic crisis. The reflection of direct sales points on comics has been nearly the same as visual and print press did. In this study, the way how media has handled the increasing prices of the vegetables, which is an important matter for the society since they are one of basic consumption goods, on comics is analyzed. "Direct sales comics" is searched on Google, 9 comics among 35 top listed comics are chosen and then analyzed using critical discourse analysis method. At the end of the study, it has been observed that media institutions with different views have used critical discourse in their comics while mentioning economical issues affecting everyone in the society.

Key Words: *Comics, Direct Sales, Discourse Analysis*

1.GİRİŞ

Geçmişten günümüze ekonomik kriz durumlarında devletler çeşitli önlemler almaktadır. Türkiye'de tanzim satış noktaları bunlardan bir tanesidir. Tanzim kelime olarak; "düzenleme, düzen verme, yoluna koyma" (www.kelimeler.net, 27.04.2019) anlamlarına gelmektedir. Günümüzde adını sıkça duyduğumuz tanzim satış noktalarının, ilk çıkış zamanı çok daha eskilere dayanmaktadır. "İlk olarak 1973 yılında Tansa adı ile satışa başlamıştır. 1976 yılına gelindiğinde, Tanzim Satışlar Müdürlüğü çatısı altında, İzmir Konak'ta ilk mağazasını açmıştır. Mağaza sayısı 12'ye ulaşan Tansa, 15 Aralık 1986 tarihinde şirketleşerek Tansaş adını almıştır" (www.hurriyet.com.tr, 27.04.2019). Halka, ürünleri daha uygun fiyattan satmak amacıyla kurulan tanzim satış noktaları, şirketleşmenin etkisiyle varlığını büyüyerek devam ettirmiştir. "Tansaş, 10 Kasım 2005'te Migros'a satılarak 2008 yılı sonuna kadar mağaza sayısını 270'e çıkarmıştır. 2016 yılında ise Migros ile birleşmiş ve bu ad ile varlığını devam ettirmiştir" (aksam.com.tr, 27.04.2019).

2019 yılının ilk ayından itibaren özellikle de sebze-meyve fiyatlarının artması ile Tanzim Satışlar, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 2 Şubat 2019 tarihinde Sivas'ta yaptığı açıklamada, "Gerekirse tanzim satışları belediye eliyle kurarız ve ucuza satış yaparız" (takvim.com.tr, 27.04.2019) demesiyle yeniden gündeme gelmiştir. Bu açıklamanın akabinde, "11 Şubat 2019 tarihinde sebze ve meyve fiyatlarını düşürmek için İstanbul'da 50, Ankara'da ise 15 noktada tanzim satış noktaları kurulmuştur" (bbc.com.tr, 27.04.2019).

Bu çalışmanın amacı ise, toplumun genelini ilgilendiren sebze-meyve fiyatlarındaki artışın tanzim satışlar ekseninde nasıl karikatürize edildiğini araştırmak ve farklı ideolojilere sahip medya mecralarının bu konuyu karikatürlerde nasıl ele aldığını ortaya koymaktır. Buradan hareketle 11 Şubat- 1 Mart 2019 tarihleri arasında arama motoru Google'da, "karikatür tanzim satış" konusunda yapılan arama sonucunda listelenen 35 karikatür arasından 9 karikatür analiz için seçilmiştir. Bu karikatürler, "İletiyi gönderenin, söylediklerinin yanında söylemek istediklerini ya da söylemek istemediklerini saptamayı amaçlamaktadır" (Günay, 2013: 51) anlamına gelen eleştirel söylem analizi ile incelenmiştir. Bu çerçeveden hareketle, toplumun tamamını ilgilendiren ekonominin ve sebze meyve fiyatlarının siyasal, toplumsal karikatürlerle nasıl yansıdığını ortaya koyması açısından bu çalışma önem arz etmektedir.

2. KARİKATÜR ÜZERİNE NOTLAR

Güldürürken düşündüren "Karikatür olayların, düşüncelerin, duyguların iki boyutlu mizahi ve abartılı bir ifadesi" (Hünerli, 2011: 41) şeklinde tanımlanmaktadır. Mizahın bir türü olan karikatür; İtalyancada "sarıp toplamak, bohçalamak, eşek şakası yapmak, yüklemek" (Nişanyan, 2003: 217) anlamlarına gelirken "eğlendirmek, güldürmek, birine bir davranışa incitmeden takılmak amacını güden ince alay- nükte- humor; gerçeğin tebessüm edilebilecek, gülünebilecek yanlarını ortaya koyan bir edebi tutum" (Tokmakçioğlu, 2011: 140) şeklinde de

yorumlanmaktadır. Türk Dil Kurumu (TDK)'na göre ise; karikatür insan ve toplumla ilgili her türlü olayı konu alarak abartılı bir biçimde veren, düşündürücü ve güldürücü resim (www.kelimeler.net, 27.04.2019) anlamına gelmektedir. Yani karikatür, çizgiyle mizah yapma sanatıdır (Selçuk, 1998: 12). Bu nedenle çizginin anlatım gücü, karikatür sanatında büyük bir önem taşımaktadır. Ufak bir çizgi uzantısı, ufak bir noktacık çoğu kez anlatılmak isteneni güçlendirebilmekte ve karikatürün etkisini çoğaltabilmektedir (Selçuk, 1998: 240). Bu noktada çizginin görsel dili algıda karşılık bularak, okuyucunun zihninde oluşan temsillerde somutlaşmaktadır (Yücel, 2008: 2) denilebilmektedir.

Karikatür, özellikle basın karikatürü bir toplumun tarihini vermektedir. Yazı, tarihi sonra kaydederken karikatür ise hemen; bir önseziyle geleceğe de ışık düşürmektedir (Çeviker, 1997: 30). Türkiye'nin karikatür ile ilk tanışması 1800'lü yıllara dayanmaktadır. 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ve 1856 yılında ise Islahat Fermanı'nın ilan edilmesi, Osmanlı tarihi açısından; batılılaşma, sultanın yetkilerinin kısıtlanması ve ilk basın organlarının kurulması açısından önem arz etmektedir. Yeni özgürlük ortamlarının oluşması ilk defa gazetelerin basılmasına olanak sağlamıştır. "Böylelikle Osmanlı Devleti'nde ilk Türkçe gazete 1828 yılında Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa tarafından Vakayi-i Mısriye adıyla yayımlanmıştır. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'dan esinlenen II. Mahmut, 1831 yılında devletin ilk resmi gazetesi olan Takvim-i Vakayi'yi yayımlamıştır. Türkçe çıkan üçüncü gazete ise William Churchill tarafından 1840 yılında çıkarılan Ceride-i Havadis olmuştur. Osmanlı basınında ilk karikatür 1867 yılında İstanbul adlı gazetede yayımlanmıştır. 1870 yılına gelindiğinde ise Teodor Kasap, ilk mizah dergisi olan Diyojen'i çıkartmış ve bu dergide 1871 yılında bir karikatüre yer vermiştir (Çeviker, 2010: 16). İlk Türk karikatürçüsü olarak kabul edilen Ali Fuat Bey, II. Meşrutiyet'in ilk mizah dergisi olan Karagöz'ü kurmuş ve devletçi mizahın ilk örneklerini vermiştir (Çeviker, 2010: 20). Bu dönemde; "Kalem, Cem, Davul, Dalkavuk, Kara Sinan" gibi mizah dergileri de yayım hayatına başlamıştır (Davulcu, 2018: 148). Kurtuluş Savaşı döneminde de birçok mizah dergisi yayım hayatına başlamıştır. Bunlardan en önemlileri; "Diken, Güteryüz, Aydede, Akbaba ve Zümrüdüanka dergileridir" (Çeviker, 2010: 21). Yaşanan toplumsal ve siyasal sıkıntılara rağmen tek parti dönemi basın yayın organlarında nitelikli artış gözlenmektedir (Lüleci, 2016: 73). Bu dönemin başlıca mizah dergileri; "Karagöz, Akbaba, Kelebek, Papağan, Cem, Kalem, Markopaşa, Aydede" (Çeviker, 2010: 22) gelmektedir.

Çok partili hayatın başlaması Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi karikatür için kritik bir dönemi ifade etmektedir. "Karikatürün, basının gözdesi olacağı döneme girilmekte ve gazetelerde karikatüre olağanüstü yer verilmeye başlanmaktadır. Fakat Demokrat Parti'nin liberal özgürlükçü politikaları 1950'li yılların sonuna doğru yerini basına müdahaleye ve baskıcı politikalara bırakmıştır" (Çeviker, 2010: 24). "1955 yılında yaşanan 6-7 Eylül Olaylarının faturası basına kesilmiş halkı kıskırtan haberlerden dolayı basına, sıkıyönetim ile birlikte ağır sansür uygulanmıştır (Çakır ve Yavalar, 2017: 268). 1960 yılına gelindiğinde ise darbe ile Demokrat Parti iktidardan düşürülmekte ve Türkiye için yeni bir süreç başlamaktaydı. 1961 yılında yapılan yeni Anayasa, toplumun tüm alanını etkilediği gibi basın ve karikatürü de etkilemekteydi. Bu süreç, "içerik ve estetik olarak yeni bir karikatür ortaya çıkarıyordu. Karikatürçüler, 1961 Anayasası'nın getirdiği ortamda artık daha özgür çizebiliyorlardı. Daha önceleri çizgilerine yeterince yansıtamadıkları toplumcu düşünceler, mizahla buluşuyordu. Kısa zamanda, 1960 öncesine göre büyük bir estetik aşama kaydediliyordu (Çeviker, 2010: 25). 12 Eylül 1980 Darbesi döneminde basın ve karikatür en zor günlerini geçirmiştir. "Karikatürün kendini gösterebildiği bütün araçlar ortadan kaldırılmıştır. Elde sadece gazeteler ve birkaç popüler dergi kalmıştır (Çeviker, 2010: 27). Günümüze gelindiğinde ise karikatür sanatı daha çok mizah dergileri sayesinde ayakta durmaktadır (Bayram, 2009: 108).

Küçük oluşu, aykırılığı ve mükemmel görünmeyen kırık dökük yapısı ile farklı etkiler yapan iletişim biçimlerinden biri (Oral, 1998: 9), aracı kabul edilen "Karikatürü çizen kişilerin

diğer kişilerle iletişimini sağlayan bu sanat, tüm iletişimlerde olduğu gibi genel iletişim kuramlarına uygun bir yapı gösterir” (Özer, 1985: 25). Dolayısıyla karikatür, sayfalarca yazıp anlatılmak istenen fikirleri basit ama önemli bir çizimle tek bir karede anlatabilmesi açısından önemli bir düşünce iletim aracı olmaktadır (Bayram, 2009: 108).

Karikatürün hammaddesi insandır yani insanın çelişkileri, yanılgıları, yaptıkları, yaptıkları, davranışları, gözlemleri, özlemleridir (Selçuk, 1998: 200). Çizgiyle düşünen karikatür sanatçısı, çevresinde olup bitenleri, insanları, insanların çelişkilerini, yaptıklarını, yapmak istediklerini, özlemlerini dikkatle izlemeli, gözlemelidir. Yapıtını oluşturacağı boş kağıdı önüne koyduğunda, demek istediğini, anlatım biçimini hatta kompozisyonunu önce kafasında düşlemeli, biçimlemeli, sonra hayalinde yarattığı, çizdiği karikatürü beyaz kağıt üzerinde somutlaştırmalıdır (Selçuk, 1998: 241). Karikatür, bir eleştiri sanatı olarak, iyi niyet taşımaz, ama kötü niyetli de değildir. Kötüyle, iyi olmayanla uğraşır. Ancak bunu, siyah bir boyaya kalem batırıp güneş resimleri çizerek, umudu sürekli canlı tutmaya çalışarak yapar. Karikatür, bir anlamda, iyi niyetli değildir ama iyinin peşindedir (Oral, 1998: 102).

3. İDEOLOJİ VE SÖYLEM

Geçmiş çok eskilere dayanan ideoloji, düşünce sistemlerinin kendi kismiliklerinin ilk kez farkına varmaya başladığı tarihsel dönemde ortaya çıkmış ve bu farkına varışın da söz konusu düşünce sistemlerinin yabancı ve alternatif söylem biçimleri ile karşılaşmak zorunda kaldıkları zaman ortaya çıktığı ileri sürülmektedir (Eagleton, 2005: 156). İdeoloji kelimesini ilk kez dolaşıma sokan kişilerin daha doğrudan ataları, Francis Bacon ve Thomas Hobbes gibi düşünürlerdir (McLellan, 2009: 4). Ancak kavram ilk kez 1797 yılında Antoine Destutt de Tracy tarafından kullanılmıştır (McLellan, 2009: 6). Buna rağmen ideoloji kavramını siyasal söylemin gündemine oturtan ve terimi popülerleştiren Karl Marx ve takipçileridir (Çakmak Kılıçaslan, 2008: 94). Marksizm’deki ideoloji tanımı, “sınıf çıkarlarına hizmet eden gizemleştirme” (Barrett, 2004: 217) şeklindedir. Rigel’e göre (2005: 316); ideoloji, toplumsal gerçekliğe bağımlılığını yanlış- tanıyan düşünümücü bir tavrıdan, eylem odaklı bir inançlar kümesine, bireylerin toplumsal bir yapıyla aralarındaki ilişkiyi yaşamalarını sağlayan vazgeçilmez mecradan hâkim bir siyasi iktidarı meşrulaştıran yanlış fikirlere kadar her şey olarak adlandırılabilir.

İdeoloji, toplumsal dünyaya yerleşikleşerek, toplumsal gerçekliğin kurucusu haline dönüşür (Mumby, 2005: 128), ideoloji belli bir toplumsal oluşum içinde anlamlıdır ve ideolojiyi açıklamak esasında bu toplumsal oluşumu açıklamaktır (Çelik, 2005: 102). İdeoloji, kurucu rolüne vurguda bulunduğu sürece pozitif bir kavramdır, toplumsal eşitsizliklerin ‘doğallaştırılması’ anlamında ise, negatif bir vurguya sahiptir. Marxçı kuramlar, sömürünün yeniden üretilmesinin bir aracı olarak ideolojiye negatif bir anlam yüklemektedir, ancak toplumsal eşitsizliklerin tarihselliğine yapılan vurguyla ideolojinin üretim/yeniden üretim işlevinin yarattığı döngünün kırılması amaçlanmaktadır (Çelik, 2005: 167).

İdeoloji, toplumsal oluşum olarak ancak dil ile ortaya çıkabilmesi, ancak dilde anlatım bulması nedeniyle söylem ile doğrudan ilişkilidir (İlgin, 2003: 293). Peki, söylem nedir? Geçmiş batıda iki bin yıl kadar eskilere dayanan (Kocaman, 2009: 1) söylem en basit ifadeyle anlamın dil içinde hareket etmesi ile ortaya çıkan şey (Sancar Üşür, 1997: 89) ya da söz; dilin sözlü ya da yazılı gerçekleşmesi, konuşan bireyin kullanımı (İnceoğlu ve Çomak, 2009: 24) şeklinde tanımlanmaktadır. Söylem, dilin işlevleri içinde ideolojik mücadelenin etkilerini göstermektedir (Fairclough, 1992: 30).

“İdeoloji ile söylem arasındaki ilişki bir bilgisayarda program ile bu program kullanılarak üretilen bilginin ilişkisine benzemektedir. İdeoloji bir bilgisayar programı, söylem ise, bu program kullanılarak yaratılan çıktılar ve doğrulardır. İdeoloji mesajları üretmek için kullanılan göstergesel kurallardır. Bunu gerçekleştirmek için bir bilgi sisteminin bir anlamlar

ve göstergeler sistemine dönüştürülmesi gerekir. Bu gerçekleşirse bilgiler birer kod haline dönüşebilir. Bu bağlamda ideoloji, mevcut mesaj düzeylerinden biridir; mesajların anlamlandırılma düzeyidir. İdeolojiyi okumak demek mesajların görünmeyen yüzünü okumak demektir. Söylem mesajın söylediği ideoloji ise, söylenebilecek olanı belirleyen kodlamadır” (Sancar Üşür, 2008: 132). Söylemlerin ideolojilerinkine benzer bir etkisi vardır. Söylemler mevcut bir düşünme-görme biçimi olarak alternatif düşünme biçimlerini ortadan kaldırabilir, dolayısıyla da belli bir iktidar dağılımını destekleyebilmektedir (Mutlu, 2008: 262). Sadece siyasi ve ideolojik söylemler, durumu kendilerine özgü yollarla kavramsallaştırarak kendi gösterilerini kendileri yaratır (Eagleton, 2005: 289).

Eagleton’a göre (2005: 308); “İdeoloji, bir dil meselesinden çok bir söylem meselesidir; anlamlandırma meselesi değil, somut söylemsel etkiler yaratma meselesidir. İdeoloji, iktidarın belirli sözler üzerinde etkide bulunduğu ve kendisini onlar içine zımnen kaydettiği durumları ifade eder; fakat buna dayanarak herhangi bir söylemsel tarafgirlik biçimiyle, taraflı sözlerle ya da retorik önyargılarla aynı şey olduğu söylenemez; ideoloji kavramı, daha çok belirli bir söz ile bu sözün olanaklılık koşulları arasındaki ilişkiye dair bir şeyler ifşa etmeyi amaçlamaktadır.”

4. TANZİM SATIŞLARIN KARİKATÜRLERE YANSIMASI

Bireyler gazete haberleri gibi metinleri ele alırken doğruluğu sorgulanamayan kutsal metinler gibi onları incelenemez. Aksine bu tarz metinleri incelerken, okurken egemen ideolojileri, egemen ideolojinin oluşturduğu düşünce yapısını, gücü elde etmek için verilen mücadeleyi bu metinlerin bir parçası olarak düşünüp o yönde adlandırır (Devran, 2010: 117). Örneğin, tanzim satışların görsel ve yazılı medyada yansıması ele alınırken egemen ideoloji ve onun oluşturduğu söylemin ekseninde ele alınmalıdır. Çünkü medya organları kendi ideolojilerine yakın gördükleri egemen güçlerin aleyhine haber yapmama eğilimindedir.

1970’li yıllarda hayatımıza giren tanzim satış noktalarının, yaklaşık elli yıl sonra yeniden gündeme gelmesi ve hayatımıza girmesi basın yayın organları ve karikatüristler için önemli bir çalışma alanı haline gelmiştir. Özellikle karikatüristler olumsuz ekonomiyi tanzim satışlar ekseninde ele almıştır. Bu çalışma toplumum tamamını ilgilendiren ekonominin mizah çerçevesinde nasıl ele alındığını ortaya koymakta ve karikatürlerdeki ince mesajlara dair önemli ayrıntıları ortaya koymaktadır.

4.1. METODOLOJİ

Bu çalışmada tanzim satışların başlama tarihi olan 11 Şubat 2019’dan itibaren konuyla ilgili internet sitelerinde yer alan karikatürler incelenmiştir. Bu karikatürler çözümlenirken yöntem olarak eleştirel söylem analizi kullanılmıştır. Birbirinden farklı medya organları tarafından ele alınan karikatürlerin incelenmesinde eleştirel söylem analizi kullanılmasının sebebi; “söylem analizinin cümleleri, ifadeleri ve sözcüklerin farklı anlamlarda kullanıp kullanılmadığı hususunu ortaya koymasındır” (Sezer, 2012: 44). Söylem çözümlemesi gerçeğe dayalı değil, anlama dayalı bir sonucu amaçlamaktadır (Atabek, 2007: 152). Eleştirel söylem çözümlemesi, ‘bakmak’ ve ‘görmek’ arasındaki farkın bilimsel yöntemleştirilmesi olarak da düşünülebilmektedir (Büyükkantarcıoğlu, 2012: 167). Bu açıdan değerlendirildiğinde söylenmeyenin çözümlenmesi, bazen metinde gerçekte söylenenin araştırılmasından daha açıklayıcı olabilmektedir (van Dijk, 2007: 170). “Çeşitli amaçlar ve yaklaşımlarla genişleyen çerçevesi, farklı söylem türleri, iletişim ortamları, iletişim amaçları, katılımcılar ve toplumsal değişkenler bağlamında yürütülen çalışmaları ile söylem çözümlemesi, bugün, dilbilimin çok yönlü ve belki de en geniş kapsamlı inceleme alanı kabul edilmektedir” (Büyükkantarcıoğlu, 2012: 163).

“Temel amacı metin içine yerleştirilmiş ideolojik yapıları çözmek olan söylem analizi, haber metinleri incelenirken de sıklıkla kullanılmaktadır. Bir söylem olarak ele alınması

gereken haber metinleri, incelenirken haber metinlerinin üretildiği dönem, o dönemin egemen ideolojik yapısı ve medya kuruluşunun ekonomi politikaları, reklam kaynakları, medya patronlarının ticari yatırımları gibi faktörlerden bağımsız düşünülmemelidir” (Kula, 2002: 192). İdeolojinin bilinçli ve profesyonelce kelimelere, görsellere iliştiirildiğini belirten “eleştirel söylem çözümlemesi, haberde yer alan ideolojik unsurların seçilen dil kalıpları içerisinde yerleştirildiği ve kolayca görünemeyeceği noktasından hareket etmekte ve haberlere bilinçli şekilde yerleşmiş, iliştiirilmiş ideolojik unsurların ancak eleştirel söylem çözümlemesi ile ortaya konabileceği vurgulanmaktadır (Doruk, 2013: 108). Aynı zamanda eleştirel söylem analizi, “haberlerin belli bir sınıf tarafından bir ideoloji ile birlikte yeniden üretildiğini ve haberlerin nesnel, tarafsız olmadığı fikrini benimsemektedir” (Toruk ve Sine, 2012: 355).

Genel olarak eleştirel söylem analizi, egemen güç ile haber metinleri arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. “Toplumda siyasal ve ekonomik açıdan gücü elinde bulunduranlar, medya kuruluşlarında yer alan haber metinlerinin üsluplarını ve dillerini belirler. Gücü elinde bulunduran bu grup haberleri toplumsal iktidarın penceresinden geçirerek yeniden üretilmesini sağlar. Buna karşı olarak medya kuruluşlarının hedef kitlesini oluşturan vatandaşlar söylem üretme noktasında pasif konumdadırlar (Koç, 2012: 205).

4.2. BULGULAR

Çalışmanın bulgular kısmında 11 Şubat- 1 Mart 2019 tarihleri arasında arama motoru Google’da, “tanzim satış karikatür” konusunda listelenen 35 karikatür arasından 9 karikatür seçilerek analiz edilmiştir. Karikatürler seçilirken farklı ideolojilere ait yayın organlarının taranmasına özen gösterilmiştir. İnceleme sonucunda egemen ideolojiye yakın olan medya organlarının “tanzim satışlar” konusunu karikatür köşelerine yansıtmadıkları gözlenmiştir. İnternet arama motoru olan Google’da “tanzim satışlar karikatür” konusunda yapılan aramada ön plana çıkan karikatüristlerin tanzim satışlar konusunu genellikle; kötüye giden ekonomi, olumsuz manada eski yıllara dönüş ve vatandaşların alım gücünün düşmesi ekseninde ele çizgilerine yansıttığı görülmüştür.

Toplumun genelini ilgilendiren sebze-meyve fiyatlarının vatandaşların alım gücünü etkileyecek derecede yükselmesi basım-yayım organlarının önemli gündem maddesi olmuş ve mizahi çerçevede karikatüristler tarafından eleştirilmiştir. Bu çalışmanın bulgular kısmında yer verilen 9 karikatür de bu durumu ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

Karikatür 1. www.tumkarikaturler.com, 19 Şubat 2019.



Tanzim satışların başlamasından yaklaşık bir hafta sonra yayımlanan bu karikatürde; tanzim satış standında sebze satan rahat duruşu ve gözlükleriyle karikatürize edilen Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve iki vatandaş yer almaktadır. Sebze kasalarının yanında duran Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın elleri cepte çizilmesi rahatlığını ve bu

durumdan memnuniyetini ifade etmektedir. Aynı zamanda Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ağız bölgesindeki ifade kayıtsız bir tavır takındığını resmederken güneş gözlüklerinin ise zenginliği simgelediği görülmektedir. Karikatürde sohbet halinde olan vatandaşların yüz ifadelerine bakıldığında umutsuz ve tedirgin oldukları görülmektedir. Uzamış sakallar ise işsizliği, bakımsızlığı ve yoksulluğu temsil etmektedir. Aynı zamanda vatandaşların, ellerini cebe koyma biçimi çaresizliklerini göstermektedir. Diyalog penceresinde yer alan konuşma metni ise vatandaşların; yoksulluğunu, umutsuzluğunu, çaresizliğini desteklemektedir. Hem geniş açıdan bakıldığında hem detaylara inildiğinde bu karikatür olumsuz giden ekonomiden, vatandaşların etkilendiğini yöneticilerin bu durumdan rahatsız olmadıkları, hatta rahat bir tavır takındıkları yönünde eleştirel bir söylem oluşturmaktadır.

Karikatür 2. www.tumkarikaturler.com, 19 Şubat 2019.



Yine www.tumkarikaturler.com'dan Yasin Halaç tarafından ele alınan karikatürde, tanzim satış ve pazar esnafı karşılaştırılması yapılmıştır. Tanzim satış standında yer alan Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan; yine gözlüklü, kayıtsız bir yüz ifadesi ve elleri cebinde resmedilmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, karikatüristin bu karikatüründe de halinden memnun, toplumsal olaylara kayıtsız, varlıklı bir kişiliği simgelemektedir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın karşısında yer alan pazar esnafı, tedirgin ve endişeli yüz ifadesiyle Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı işaret parmağıyla göstermektedir. Pazar esnafının, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a yönelik "Bakma öyle Suriyeliler bile bizden alıyor!" söylemi, ülkemizde mülteci konumunda yer alan Suriyelilerin; Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına göre daha rahat yaşadığı ve alım gücünün daha iyi olduğu iması yapılmıştır. Pazar esnafının ikinci söylemi olan "31 Mart'tan sonra dayanabilecek misin bakalım Tansa?" ise 31 Mart 2019 tarihinde yapılacak olan Mahalli İdareler ve Belediye Başkanlığı seçimlerine gönderme yapmaktadır. Pazar esnafının bu söylemi ve işaret parmağıyla Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı göstermesi kötü giden ekonomiden onu sorumlu tuttuğunu ve 31 Mart seçimlerinden sonra Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın güç kaybedeceği yönünde bir anlam oluşturmaktadır.

Karikatür 3. www.yeniasya.com.tr, 11 Şubat 2019.



Tanzim satışların başladığı güne denk gelen bu karikatür Yeni Asya Gazetesinin web sitesinde yayımlanmıştır. İbrahim Özdamak imzası taşıyan bu karikatürde madenci-maden ocağı ve vatandaş-market karşılaştırılması yapılmaktadır. Karikatürün sol tarafında maden ocağından elinde altınla çıkmış ve “altın buldum” diyerek sevinen son derece mutlu gözükken bir madenci yer almaktadır. Karikatürün sağ tarafında ise marketten “biber, patlıcan buldum” diyerek tıpkı altın bulan madenci gibi sevinçten tek ayağı yerden kesilmiş mutlu bir vatandaş yer almaktadır. Marketten çıkmış vatandaşın kıyafetine bakıldığında beyaz yakalı olması göze çarpmaktadır. İş hayatında beyaz yaka kavramı beden gücüyle değil zihin gücüyle çalışan memur, öğretmen, mühendis ve yönetici pozisyonunda çalışan kişileri ifade etmektedir. Bu çerçeveden hareketle karikatüre bakıldığında alım gücü yüksek olan “beyaz yakalılar” bile sebze almakta zorluk çektiği görülmektedir. Aynı zamanda zor bulunan altın madeniyle biber ve patlıcanın karşılaştırılması sebze fiyatlarının hem pahalı olması hem de kolay ulaşılabilir olmadığını göstermektedir.

Karikatür 4. www.evrensel.net, 14 Şubat 2019.



Evrensel gazetesinden Sefer Selvi tarafından ele alınan bu karikatürde ise domates, patlıcan gibi sebzeleri almak için tanzim satış kuyruğuna girmiş vatandaşlar görülmektedir. Tanzim satış aracının görevlisine bakıldığında ince dudak üstü bıyık yapısıyla iktidarı ve Ak Parti seçmenini temsil ettiği görülmektedir. Fakat görevlinin mutsuz yüz ifadesi Ak Parti seçmeninin de olumsuz ekonomik şartlarından memnun olmadıkları anlaşılmaktadır. Sıraya giren vatandaşların giyimine bakıldığında orta sınıfa temsil ettiğini ve yüz ifadelerine bakıldığında umutsuz ve tedirgin oldukları görülmektedir. Sırada beklerken sohbet eden vatandaşlardan soldakinin “Zaman ne çabuk geçiyor! Önce doksanlı yıllar şimdi yetmişli yıllardayız” söylemi, ülkenin olumsuz anlamda hızlı bir şekilde geriye doğru gittiğini ifade etmektedir. Diğer vatandaşın “Bir de bakmışsın 1800’lü yıllarda...” söylemi ise Osmanlı

Devleti'nin son yılları olan çöküş dönemine atıfta yapmakta ve daha da kötüye gideceği imasında bulunmaktadır.

Karikatür 5. www.evrensel.net, 17 Şubat 2019.



Yine Evrensel gazetesinin web sitesinde Sefer Selvi imzası taşıyan bu karikatürün üst kısmında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 21 Şubat 2019 tarihinde "İki tür kuyruk vardır, bir yokluk kuyruğu, iki varlık kuyruğu; bizimki varlık kuyruğu" açıklaması yer almaktadır. Tanzim satış standının önünde yer alan kuyruk sonu görülmeyecek şekilde çizilmiştir. Kuyruğun başında yer alan üç vatandaş ise mutsuz yüz ifadeleri, çökmüş omuzları ve yamalı elbiselerle ele alınmıştır. Yoksulluğu simgeleyen bu üç vatandaşın karşısında bürokrasiyi simgeleyen takım elbiseli iki kişi yer almaktadır. Bu iki kişinin yüz ifadelerine bakıldığında ise acımasızlık ve zor durumda olan vatandaşa yönelik alaycı bir tavır sergiledikleri görülmektedir. İlk diyalog penceresinde yer alan kişinin "Bak bu varlık kuyruğu" söylemine karşılık ikinci kişinin alaycı bir tavırla "Hadi biz yokluk kuyruğuna girelim. Marketlerde hiç kuyruk yok" dediği görülmektedir. Bu perspektiften bakıldığında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın "varlık kuyruğu" ifadesi eleştirilmekte ve vatandaşların yokluk içinde olduğu vurgulanmaktadır.

Karikatür 6. www.evrensel.net, 16 Şubat 2019.



Tanzim başladığı günden itibaren bu konuya sıklıkla yer veren karikatürist Sefer Selvi 16 Şubat 2019 tarihli karikatüründe ise Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile bir vatandaşın diyaloguna yer vermiştir. Bu karikatürde vatandaşlar ise İŞKUR binası önünde sonu belli olmayan bir sıra oluşturmaktadır. Yüz ifadesi belli olan vatandaşlar şaşkın bir şekilde çizilmiş Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile konuşan vatandaş ise tedirgin bir şekilde ele alınmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın vatandaşa gelerek "Gidin biraz da tanzim satış kuyruğuna girin. İşsizliği çok gösteriyorsunuz" söylemi, ekonomide sadece sebze-meyve fiyatlarının kötü olmadığı aynı zamanda insanların iş bulmakta da zorluk çektiği anlatılmaktadır. Kuyruğun sadece tanzim satış standlarının önünde olmadığı insanların iş bulmak içinde kuyruklarda beklemesi gerektiği ifade edilmektedir. Cumhurbaşkanı Recep

Tayyip Erdoğan'ın vatandaşın cevabına karşılık “Bak kuyruk da beğenmiyorlar!” ifadesi ise Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın vatandaşları her alanda kuyrukta beklemeye mecbur bıraktığı ve bunu olumlu bir şekilde karşıladığı söylemini barındırmaktadır. Ayrıca Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın yüz ifadesine ve ağız-dudak yapısına bakıldığında olumsuz bir biçimde karikatürize edildiği görülmektedir.

Karikatür 7. www.yenicaggazetesi.com.tr, 13 Şubat 2019.



Emre Ulaş imzası taşıyan karikatürün üst kısmında “*Vatandaş tanzim satışı da pahalı buldu*” açıklamasına yer verilmiştir. Karikatürde tanzim satış standının yanında yer alan Hazine ve Maliye Bakanı Berat Albayrak, “*Gel Vatandaş Gel*” diyerek halka seslenmektedir. Bakan Albayrak'ın yüz ifadesine ve ağız-diş yapısına bakıldığında olumsuz bir şekilde karikatürize edildiği görülmektedir. Hazine ve Maliye Bakanı Berat Albayrak'ın yanında ise kasa dolusu sivri kazık satan esnaf yer almaktadır. Bakan Albayrak, pahalılığı ve fahiş fiyatı simgeleyen kazıkları satan esnafa “*Onları marketlere dağıtma bizimkilerin pahalılığı görünmesin*” demektedir. Karikatüre bu pencereden bakıldığında, sebze fiyatlarının pahalılığından şikâyetçi olan vatandaşların sorununu çözmek için yapılan tanzim satışlarında pahalı olduğu, halkın talebini karşılayamadığı noktasında eleştirilmektedir. Çıkış noktası marketlerde sebze fiyatlarının çok pahalı olması ve bu fiyatların düşürülmesi için yapılan tanzim satış noktalarının en az marketler kadar pahalı olduğu karikatürde; Hazine ve Maliye Bakanı olan Berat Albayrak'ın “*Onları marketlere dağıtma bizimkilerin pahalılığı görünmesin*” söylemiyle desteklenmektedir. Genel hatlarıyla bakıldığında Emre Ulaş, bu karikatürde tanzim satışlar ekseninde kötü giden ekonomi noktasında Hazine ve Maliye Bakanı Berat Albayrak eleştirilmekte ve onu sorumlu tutmaktadır.

Karikatür 8. www.haberturk.com, 23 Şubat 2019.



Bu karikatürde ise yorgun, çalışmaktan gözleri şişmiş, bir elinde alışveriş torbası bir elinde sigara olan vatandaş görülmektedir. Dağınık saçları, şişmiş gözleri ve yüz ifadesiyle; çalışmaktan yorgun ve bitkin düşmüş; çöken omuzlarıyla hayat şartlarından ve pahalılıktan dolayı eğildiğini; elindeki ince alışveriş torbasıyla da alım gücünün düşük olduğu ve yokluk

mesajı verdiği görülmektedir. Patlıcanın 20 lira biberin 18 lira olduğunu gören vatandaşın, “Yüksek maliyetten bu transfer yatar...” söylemi sebze fiyatlarının fahiş şekilde arttığını, satın almanın çok zor olduğu mesajını; milyon dolarlarla bahsedilen futbolcu transferlerine atıf yaparak vermektedir. Diğer karikatürlerin aksine bu karikatürde siyasetçi eleştirisi yapılmamış; sanatçı, olaya toplumun alım gücü ve fiyat artışı yönüyle bakmıştır.

Karikatür 9. www.twipu.com, 1 Mart 2019.



Ele alınan bu karikatür diğer 8 karikatüre göre “tanzim satış” konusunu farklı boyutlarıyla ele almaktadır. İncelenen diğer karikatürlerin odak noktasında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Hazine ve Maliye Bakanı Berat Albayrak, yoksulluk ve pahalılık yer alırken bu karikatürde sanatçı odak noktasına sebze ve meyve tüccarları olarak nitelendirilen kabzımalları koymaktadır. Nitekim Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan bu konudaki açıklamalarında sebze ve meyve fiyatlarının artmasının sorumlusu olarak kabzımalları, marketleri, hal esnafını ve pazarcıları göstermiştir. Karikatürün arka planına bakıldığında diğer karikatürlerin aksine tanzim satış noktasında sıranın olmadığı ve vatandaşın rahatlıkla alışveriş yaptığı görülmektedir. Karikatürün sol kısmında alışverişini tamamlamış torbaları dolu ve halinden memnun iki vatandaş yer almaktadır. Karşılarında ise tanzim satış noktasına market arabasıyla gelmiş, altın saati ile zenginliği temsil eden ve muzip yüz ifadesiyle bir kabzımal yer almaktadır. Karikatürdeki kadın yanında yer alan kişiye “Aa ayol bu Kabzımal Kamil değil mi?” diyerek şaşkınlığını belirtmektedir. Kabzımalın “Naapim burada çok ucuz” demesi ise; sebze fiyatlarını tüccarların arttırdığını ve tanzim satışların ucuzluk noktasında vatandaşların talebini karşıladığı söylemini desteklemektedir.

5.SONUÇ

11 Şubat 2019 tarihinde tanzim satışların başlamasıyla yazılı ve görsel medya kuruluşları bu konuya sıklıkla yer vermiştir. Bu çalışmaya, internet arama motoru olan Google’da “tanzim satış karikatür” konusuyula yapılan aramada üst sıralarda listelenen 9 karikatür konu olmuştur. Farklı yayın çizgilerine sahip basın yayım organlarına ait olan bu karikatürler, eleştirel söylem analizi ile incelenmiştir. Yeni Asya, Evrensel, Yeniçağ, Habertürk gibi ulusal ölçekteki gazeteler satış konusunu ekonomik kriz bağlamında eleştirmiştir. Evrensel gazetesinden Sefer Selvi ve Tüm Karikatürler internet sitesinde karikatürleri yayımlanan Yasin Halaç, karikatürlerinde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ı ön plana çıkarmış ve ekonomik krizin sorumlusu olarak onu göstermişlerdir. Yeniçağ gazetesi ise eleştirilerini Hazine ve Maliye Bakanı Berat Albayrak üzerinden yapmış hayat pahalılığının sorumlusu olarak onu göstermişlerdir. Yeni Asya ve Habertürk gazetelerinin karikatürlerine bakıldığında herhangi bir siyasi figüre yer verilmeden pahalılık, alım gücünün düşüklüğü ve vatandaşların mağduriyeti ön plana çıkarılmıştır. İncelenen karikatürler arasından “Miralay” mahlasıyla

sosyal medyada yayımlanan dokuzuncu karikatür, tanzim satışların halkı rahatlattığını ve bu pahalılığın sorumlusu olarak tüccarların olduğunu ön plana çıkarmıştır.

Çalışmanın sonuçlarına genel olarak bakıldığında farklı yayın çizgilerine ait Evrensel, Yeni Asya, Yeniçağ, Habertürk gibi ulusal ölçekteki medya kuruluşları tanzim satışlar konusuna eleştirel boyutta bakmıştır. Bu durum da şu yorumu yapmamıza olanak sağlamaktadır; farklı yayın çizgilerine sahip olan medya kuruluşları toplumun genelini ilgilendiren “ekonomik” konularda eleştirel bir söylem oluşturabilmektedir.

KAYNAKÇA

- Atabek, Ü. (2007). “Söylem Çözümlemesi: Başlangıç Düzeyi İçin Öneriler”, Der: Ümit Atabek ve Gülseren Şendur Atabek, *Medya Metinlerini Çözümlemek: İçerik Göstergebilim ve Söylem Çözümleme Yöntemleri*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Bayram, Y. (2009). “Türkiye’de Siyasi Karikatürün Yeri ve 11’inci Cumhurbaşkanlığı Seçimine İlişkin Siyasi Karikatürlerin Çözümlemesi”, *Selçuk İletişim*, 6 (1), 107-123.
- Barrett, M. (2004). *Marx’tan Foucault’ya İdeoloji*, Çev: Ahmet Fethi, Ankara: Doruk Yayıncılık.
- Büyükkantarcıoğlu, S. N. (2012). “Söylem İncelemelerinde Eleştirel Dilbilimsel Boyut: Eleştirel Söylem Çözümlemesi ve Ötesi”, *Haber Eleştirmek*, Ed: Ömer Özer, Konya: Literatürk Yayınları.
- Çakır, H. ve Yavalar D. E. (2017). “Demokrat Parti İktidarı ve Basın”, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (3), 257-270.
- Çakmak Kılıçaslan, D. E. (2008). *Siyasal İletişim İdeoloji ve Medya İlişkisi*, İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Çelik, N. B. (2005). *İdeolojinin Soykütüğü: Marx ve İdeoloji*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Çeviker, T. (1997). *Karikatür Üzerine Yazılar*, İstanbul: İris Yayıncılık.
- Çeviker, T. (2010). *Karikatürlerle Cumhuriyet Tarihi: Tek Parti ve Demokrat Parti Dönemi*, 1.Cilt, İstanbul: NTV Yayınevi.
- Davulcu, E. (2018). “Dalkavuk, Kalem, Davul, Kartal, Cem ve Kara Sinan Dergilerindeki Reklam ve İlanlarda Modernleşme ve Değişen Tüketim Kültürü”, *Bilig*, Sayı 85, 147-173.
- Devran, Y. (2010). *Haber, Söylem, İdeoloji*, İstanbul: Başlık Yayın Grubu.
- Doruk, Ö. (2013). “Disiplin Toplumu ve Haber Söylemi: Gökkuşuğu Derneği’nce Yapılması Planlanan Yürüyüşün Engellenmesine İlişkin Haberlerin Çözümlemesi”, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi e-Gifder*, 2 (1), 107-132.
- Eagleton, T. (2005). *İdeoloji*, Çev: Muttalip Özcan, 2. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Fairclough, N. (1992). *Discourse and Social Change*, Cambridge: Polity Press.
- Günay, V. D. (2013). *Söylem Çözümlemesi*, İstanbul: Papatya Bilim Yayınevi.
- Hünerli, S. (2011). “Bir Muhalefet Aracı Olarak Karikatür ve Savaş Karşıtı Karikatürler”, *Ulusal İletişim Kongresi Gülmenin Arkeolojisi ve Medyada Mizah Olgusu, Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi Ulusal İletişim Kongresi Bildiri Kitabı*, 13-15 Mayıs 2010, Erzurum: Mega Ofset.
- Ilgın, L. (2003). “Söylem ve İdeoloji”, Haz: Barış Çoban ve Zeynep Özarslan, *Söylem ve İdeoloji Mitoloji-Din-İdeoloji*, 285-297, İstanbul: Su Yayınları.

- İnceoğlu, Y. A. ve Çomak, N. A. (2009). “Teun A. van Dijk”, Der: Yasemin Giritli İnceoğlu-Nebahat Akgün Çomak, *Metin Çözümlemeleri*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kocaman, A. (2009). “Dilbilim Söylemi”, Haz: Ahmet Kocaman, *Söylem Üzerine*, 3. Baskı, Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Koç, N. K. (2012). “Türkiye’deki Yazılı Basında Tekel İşçi Eyleminin Sunumu”, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 4, 189- 216.
- Kula, N. (2002). “Gazetelerde Yer Alan Polise Yönelik Haberlerdeki Söylemsel Boyutlar: Gaffar Okkan Suikastı Örnek Olayı”, *Polis Bilimleri Dergisi*, 4 (1-2), 187-203.
- Lüleci, Y. (2016). *Tek Parti Döneminde İktidar ve Basın*, İstanbul: Volga Yayıncılık.
- McLellan, D. (2009). *İdeoloji*, Çev: Barış Yıldırım, 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Mumby, D. K. (2005). “İdeoloji ve Anlamın Toplumsal İnşası: Bir İletişim Bakış Açısı”, *Doğu Batı*, Çev: Çiler Dursun, Kasım-Aralık-Ocak 2004-2005, 123-141.
- Mutlu, E. (2008). *İletişim Sözlüğü*, 5. Basım, Ankara: Ayraç Kitapevi.
- Nişanyan, S. (2003). *Sözlerin Soyağacı, Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, 2. Basım, İstanbul: Adam Yayınları.
- Oral, T. (1998). *Yaza Çize*, İstanbul: İris Koleksiyonu.
- Özer, A. (1985). *Karikatürün Reklamlarda Kullanımı*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- Rigel, N. (2005). “Lacan’ın Çekiciyle Put Kırmak: Slavoj Zizek”, Haz: Nurdoğan Rigel, Gül Batuş vd., *21. Yüzyıl İletişim Çağını Aydınlatan Kuramcılar: Kadife Karanlık*, 2. Baskı, İstanbul: Su Yayınevi.
- Sancar Üşür, S. (1997). *İdeolojinin Serüveni: Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Sancar Üşür, S. (2008). *İdeolojinin Serüveni: Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme*, 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Selçuk, T. (1998). *Grafik Mizah*, Der: Turgut Çeviker, İstanbul: İris Yayıncılık.
- Sezer, T. (2012). “Manifesto’dan KCK Sözleşmesine PKK/KCK’DA Söylem”, *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, 3 (1), 41-65.
- Tokmakçioğlu, E. (2011). *Türk Basın Tarihi*, Ankara: İsim Yayınları.
- Toruk, İ. ve Sine, R. (2012). “Haber Söylem Üretimindeki İdeolojik Etki: Wikileaks Haberleri”, *Türkiyat Araştırmaları Derneği*, 31, 351-178.
- van Dijk, T. A. (2007). “Medya İçerikleri: Bir Söylem Olarak Haberin Disiplinler Arası Çözümlemesi”, Der: Ümit Atabek ve Gülseren Şendur Atabek, *Medya Metinlerini Çözümlemek: İçerik Göstergebilim ve Söylem Çözümleme Yöntemleri*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Yücel, Y. G. (2008). *1972-1980 Yılları Arasında Bir Mizah Dergisi: Gırgır’da Yoksulluk Temsiliyetleri*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli.

İnternet Kaynakları

www.aksam.com.tr/yasam/tanzim-satis-nedir-tanzim-satis-ne-demek/haber-821954, Erişim Tarihi: 27.04.2019.

- www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-47206934, Erişim Tarihi: 27.04.2019.
- www.evrensel.net/fotograf/4/sefer-selvi-karikaturleri/s/1449, Erişim Tarihi: 6.5.2019.
- www.haberturk.com/galeri/karikatur/496009-can-baytak-karikaturleri, Erişim Tarihi: 6.5.2019.
- www.hurriyet.com.tr/ekonomi/tanzim-satis-nedir-41106239, Erişim Tarihi: 27.04.2019.
- www.kelimeler.net/Tanzim-kelimesinin-anlami-nedir, Erişim Tarihi: 27.04.2019.
- www.takvim.com.tr/webtv/video-haber/video/baskan-erdogan-gerekirse-tanzim-satislari-belediye-eliyle-kurariz, Erişim Tarihi: 27.04.2019.
- www.tumkarikaturler.com/2019/02/tanzim-satis-karikatur.html, Erişim Tarihi: 5.5.2019.
- www.twipu.com, Erişim Tarihi: 29.04 2019.
- www.yenicaggazetesi.com.tr/13-subat-2019-gunun-karikaturu-emre-ulas-3911g.htm, Erişim Tarihi: 7.5.2019.

MEDENİYETLER VE SOSYAL BİLİMLER ALGISI
CİVİLİZATİONS AND SOCIAL SCIENCES PERCEPTION

Doç. Dr. Seyit TAŞER

Necmettin Erbakan Üniversitesi

ÖZET

Tarihten günümüze Anadolu'dan, Mezopotamya'ya, Mısır'dan Çin'e uzanan coğrafyada çok sayıda medeniyet varlık göstermiştir. Her bir medeniyetin bilime ve insanlığa çeşitli katkıları olmuştur. Bu katkılar öncelikle insanların günlük yaşantısını kolaylaştıran basit alet, edevat, araç ve gereçlerin icadıyla ilgilidir. Bununla birlikte sosyal bilimlerin sahasına giren gelişmeler ise insanlığın başlangıcına kadar gider. İletişim, toplum bilimi, davranış bilimi ve yönetim bilimi gibi sosyal bilimlere ait konular her zaman var olagelmıştır.

İlk insanların varlığından itibaren sosyal bilimlerin tarihsel gelişimi ele alınırken, genel başlık olarak doğu ve batı medeniyeti şeklinde bir tasnif yapılır. Özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren, olumlu veya olumsuz olsa da, medeniyetler sanayi inkılabı ve teknolojik gelişmelerin tesiri altında kalmıştır. Şarkiyatçılık ile doğu-batı medeniyetlerinin gelişimine ilişkin başta E.Said'in eserleri olmak üzere Fuat Sezgin veya Aydın Sayılı gibi isimlerin önemli eserleri bulunmaktadır. Bu çalışmada ise sosyal bilimlerin ele alınışı ve işlenişi bakımından medeniyetlerin değerlendirilmesine yönelik olan içerik, özgünlük arz etmektedir.

İnsanlığın ortak birikimi ve mirası olan bilimin gelişimine katkı bakımından medeniyetlerin değerlendirilmesi ayrıca yapılabilir. Çünkü maksadımız batı ve doğu medeniyetlerinin kıyaslanması değildir. Çalışma, medeniyetlerin bilimsel alandaki özveri ve fedakârlıkları ile bu hususta göstermiş oldukları hassasiyetlere ilişkin farkındalığı problem edinmiştir. Bu çalışma özellikle sosyal bilimler sahası ile sınırlıdır. Amaç bu noktadaki medeniyetler arasındaki bazı farklılıklara dikkat çekerek değerlendirme yapmaktır. Bunların başında sosyal bilimlerin algılanış biçimi gelmektedir. Diğer taraftan kaynakların değerlendirilmesi, özgünlük, akıl ve vahiy ilişkisi gibi hususlar da yine aradaki farklılıklar arasında yer almaktadır. Bu konuların detaylarına çalışmada yer verilecektir. Bu detayları belirlerken, konuyla ilgili kaynakların taranması yöntemiyle araştırma ve analiz yapılacaktır.

Anahtar Kavramlar: Medeniyet, Şark, Batı, Sosyal Bilimler

ABSTRACT

Many civilizations have been present in the geography extending from Anatolia to Mesopotamia and from Egypt to China since history. Each civilization has made various contributions to science and humanity. These contributions are primarily related to the invention of simple tools, equipment, tools and equipment that facilitate the daily life of people. However, the developments in the field of social sciences go to the beginning of humanity. Social science subjects such as communication, social science, behavioral science and management science have always existed.

While the historical development of the social sciences has been dealt with since the first human beings, a classification as east and west civilization is made as the general title. Especially XVIII. century, whether positive or negative, civilizations have been under the influence of industrial revolution and technological developments. There are important works of E. Said, Fuat Sezgin or Aydın Sayılı as well as Orientalism and the development of east-

west civilizations. In this study, the content, which is aimed at the evaluation of civilizations in terms of handling and processing of social sciences, has originality.

The evaluation of civilizations can also be done in terms of contributing to the development of science, the common accumulation and heritage of humanity. Because our aim is not to compare western and eastern civilizations. The study gained awareness of the civilizations' self-sacrifice and sacrifices in the scientific field and their awareness about the sensitivities they showed in this regard. This study is particularly limited to the field of social sciences. The aim is to make an assessment by drawing attention to some differences between civilizations at this point. The most important is the perception of social sciences. On the other hand, issues such as the evaluation of resources, originality, the relationship between reason and revelation are also among the differences. Details of these issues will be included in the study. While determining these details, research and analysis will be carried out by scanning the relevant resources.

Key Concepts: Civilization, Orient, West, Social Sciences

GİRİŞ

Sosyal bilimler insanla, toplumla, birey ve toplum ilişkileriyle ilgili alanları ihtiva eden bir yapıya sahiptir. Bu ilişkiler ekonomik, hukuki veya sosyal mahiyette olabilir. Bu süreçten yola çıkılarak çeşitli olaylar üzerinde değerlendirmeler yapılarak bir genelleme veya kanuna veya kurama ulaşma sonrasında bilimsel bilgi ortaya çıkmaktadır. Bilimsel bilgilerin nesilden nesile aktarılması ve bunların bir birikim sonrasında ilerleme kaydetmesi bilimsel gelişmeyi sağlamaktadır.

Bilimsel gelişmeler dünyanın farklı kıtaları veya bölgelerinde aynı hızda gerçekleşmeyebilmektedir. Fakat gerek tarihte gerek günümüzde bilimsel alanda yaşanan bir gelişmenin farklı coğrafyalarda yaşam süren insanlar tarafından da fark edilerek bundan istifade etme yoluna gidildiği bilinmektedir. Günümüzde iletişim ve ulaşım imkanlarının daha kolay hale gelmesi bu süreci hızlandırmıştır. Mesela yapılan bir bilimsel tez çalışması kapsamında üretilen verimli ve yerli bir tohum üretildiği anda duyulmakta, fark edilmekte ve talep edilebilmektedir. Dolayısıyla bu konuda çalışma yapan insanların bilimsel gelişmeleri takip ettiklerini, gözlemlediklerini ve buna ulaşmak için en seri biçimde harekete geçtiği anlaşılmaktadır. Bu etkileşim süreci bilhassa sosyal bilimlerde zamanla doğu ve batı medeniyeti kavramını doğurmuştur.

Doğu ve batı medeniyetlerinin oluşumu mekânsal bir gereksinimden doğmuş olabilir. Zira geniş bir coğrafyada tüm gelişmeleri bir bütün şeklinde değerlendirmek zordur denilebilir. Bu amaçla doğu ve batı şeklinde coğrafik bir inceleme sahası oluşabilir. Tasnifin yapılmasında nedenlerden biri bu olabilir. Fakat daha kuvvetli sebep kültürel, dini ve tarihi farklılıklardır. Eskiçağdan günümüze yaşam biçimleri değerlendirildiği zaman bir takım farklılıklar dikkat çekmektedir. Günümüz dünyası belki de bu farklılıkların en minimize olduğu zamanlardan biridir. Küreselleşme bunda en önemli rolü oynamaktadır. Netice itibariyle doğu ve batı kavramı bilimsel çalışmalarda da karşımıza çıkan bir olgudur. Bu kapsamda medeniyetler arasındaki temel farklılıklardan söz edilecektir.

Doğu medeniyeti içerisinde de çok sayıda spesifik medeniyetler oluşmuştur. Bu noktada Mısır, Çin, Hint, Mezapotomya ilk anda sıralanabilir. Batıda da bu kapsamda medeniyetlerin

oluşumu ile ilgili olarak ayrı ayrı tasnifler veya özel veya lokal tanımlamalar yapılmadığı söylenebilir. Bu da ilk anda batı ve doğu medeniyetleri arasındaki farklardan birisi olarak karşımıza çıkar. Diğer farklılıkları da ayrı ayrı bölümlerde değerlendirmek mümkündür.

1. Bilime Bakış Açısı

Bireyin, toplumun veya bunları içine alan medeniyetin bilime hangi zaviyeden baktığı şüphesiz önem taşır. Zira bu bir anlamda kaliteyi, olgunluğu, medeniyet anlamında gelişmişliği, samimiyeti görmek mümkün olabilir. Bu tartışmalar yalnız bilim için değil diğer alanlar için de geçerli olabilmektedir. Mesela sanat alanında, sanat sanat için mi toplum için mi sorunsal tartışılacağı bir sorunsaldır. Bu durum bilim için de geçerlidir. Bilim bilim için mi, toplum için mi, gelişmek için mi, ihtiyaçları karşılamak için mi yapılır. Tabi bunların hepsi için veya birisi için veya hiçbiri için de bilim yapılabilir. Mesela keşf etme duygusu da bilimi geliştirebilir.

Batı skolastik kültürün etkili olduğu Ortaçağ döneminde bilimi ve diğer alanları kilisenin baskısı altında tutmuştu. Rönesans, reform, aydınlanma çağı ve coğrafi keşiflerle beraber XV. asır ve sonrasında ilerleme süreci yaşayan Batı, bilimsel hususlarda da temel kaynakları iyi değerlendirerek gelişme kaydetti. Fakat Batının bilime yaklaşımı daha çok bilimi gelişme sürecinin bir parçası olarak görmek suretiyle şekillenmişti. Sanayi inkılabı ve sonrasında da bu durum daha bariz bir şekilde ortaya çıkmış, hayatı kolaylaştıran, teknolojik bir takım üretimler gerçekleştirmeye yönelik hamleler bilimle özdeşleşmiştir.

Doğu medeniyeti ve bunun içerisinde yer bulan alt kümelerde ise bilime yaklaşım daha çok ilim ve alimin kutsiyeti üzerine inşa olunmuştur. Okumak, okuduğunu anlamak, düşünmek, tefekkür etmek ve böylece insan-ı kâmil bir düzeye erişebilmek gaye olmuştur. Kuran ve hadisler bu konuda yol gösterici tayin edilmiştir. Fakat bu noktada ilim ve din adamlarından da çağlara damga vuran isimler yine bu hususun altını çizmişlerdir. Mevlana, Yunus Emre, Ahmed Yesevi ve daha birçok isim ilmin önemine işaret ederken insanın okumasının, kendini anlamasıyla değer kazanacağı görüşünü ön planda tutmuşlardır. Tabi bilime bakış açısı aynı zamanda bilimden elde edilmek istenen amacı da belirleyen bir olgudur. İslam medeniyeti burada insanı merkeze almıştır. Tüm iyi vasıflarla donatılmış, terbiye görmüş, adap öğrenmiş, insanlara saygılı, aynı zamanda ilimde derinlik kazanmayı hedefleyen bir insan yetiştirme temel amaç olarak ortaya çıkmıştır. Doğu ve batı medeniyetlerinin ilme bakış açılarındaki bu farklılıklar bilimdeki değişim ve gelişimi de etkilediği için önem taşımaktadır.

2. Dipnot Geleneği

Dipnot geleneği yazana ve yapana sadık kalma ilkesidir. Üretene saygı duymak, bunu kabul ve ilan etmektir. Bu konuda ahlaki ölçütler içerisinde hareket edilmesi gerekir. Günümüzde bilimsel çalışmalarda intihal programları ile tarama yapılabilmektedir. Böylece kişinin kendinden bir takım katkıların olması beklenilmektedir. Geçmişte ise bu konuda yasal veya teknik boşlukların bulunması nedeniyle denetimin de aynı şekilde ihmal edilmesi gibi sebeplerle dipnot konusunda yeterli özen gösterilmesi vicdani bir durum olarak karşılık görmüştür. Bu durum medeniyetler arasında yaşanan bilgi transferlerinin takibini zorlaştırdığı gibi, ilk kaynağa ulaşma konusunda daha detaylı çalışmalar yapmayı gerektirmiştir.

Dipnot usul olarak aslında çok eskiye inen bir geçmişte bulunmaktadır. Orijinal bir kaynaktan alıntı yapma şeklinde V. Asırda örneği görülür. Modern anlamda dipnot ise, 1696 tarihinde Bayle'nin Tarihi ve Eleştirel Sözlük adlı eserinde eski dönemlere atıflar yapılmıştır. Bilhassa XVIII. asırla beraber yazar, tercüman ve yayıncılar arasında dipnot gelişme gösterir. Fakat bu

konuda Hegel gibi farklı düşünen ve dipnota karşı çıkan isimler de olmuştur. XIX. yüzyılda da Batı'da dipnot kullanımına önem verilmediği görülür. Hatta Ranke'nin de bu konuda titiz olmadığı belirtilir. Osmanlı Devleti döneminde ilk tespit edilen dipnot ise 1869 olduğu anlaşılır. Mustafa Celaleddin Paşa kullanmıştır. Dipnot kullanımı XIX. yüzyıl sonlarına doğru yaygınlaşmıştır(Acun,2011:64,67). Buraya kadar ifade edilenler yakın tarihteki dipnotun daha modern anlamda kullanımını belirtmek maksadı taşımaktadır. Fakat Batı ve Doğu arasında eskiçağlardan yeniçağa kadar uzanan evredeki bilimsel alışverişin sağlıklı tenkidini yapmak atıflar ile mümkün olabilirdi. Olabilirdi diyoruz zira, atıflar konusunda titiz davranılmış olursa medeniyetlerin doğuş ve gelişim süreci daha iyi tahlil etmek mümkün olabilirdi.

Mesela X. yüzyılda Batı bilimi ile ilgili gelişmeler yaşanırken ve İslam bilim kitaplarının buradaki etkisi inkar edildiği zaman Batı, bilim tarihi yazılabilir miydi sorusu akla gelmektedir. Tabi ki İslam bilimi Batı bilimine kaynaklık teşkil etmiştir. Atıf geleneği ile konuyu bağdaştırmak gerekirse de Draper'dan nakledilen bir ifade vardır. Burada, Avrupalı yazarların Batının İslam bilim geleneğinden aldıklarını görmezden geldiğine vurgu yapılır. Yine bir Batılı isim olarak Nicholas Rescher İslam ilminin batıya etkisinin birçok alanda gerçekleştiğine değinmiştir 574,575. Dolayısıyla Batı bazı şeylerin üstünü örtmeye çalışsa da gerçeği ifade eden Batılı aydınlar ve yazarlar da olmuştur. Tabi Batının kendi içinden bunu seslendirmiş olması şüphesiz daha önemlidir.

Birinci kısımda ifade edilen hususlarla bağlantılı olmak üzere dipnot geleneği konusundan bahsetmek mümkündür. Batının bilime bakışı noktasında tezahür eden maddeci ve somut bir ürün odaklı gelişme süreci dipnot geleneğine de yansımıştır. Bilim milletlerin ortak çabasıyla meydana gelen bir birikimdir. Bu birikime katkı sağlarken bir önceki dönemdeki gelişmeleri göz ardı etmek doğru değildir.

İslam medeniyeti, Aristo'yu, Platon'u, Herodot'u ve eserlerini yok saymamıştır. Burada tercümeler yoluyla inceleyip, değerlendirme yaptığı vakit bunu açıkça belirtmiştir. Böylece eskiçağ Yunan filozofları ve eserleri günümüze kadar bilinir olmuştur. İslam medeniyeti buradan elde ettiği tecrübe ve birikime kendi özgün katkısını da ortaya koyarak bilimin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Diğer taraftan X.asırdan XVI. asra kadar Farabi, Gazali, İbn Haldun ve İbn Sina gibi isimler yetiştiren doğu medeniyeti, aynı zamanda çağların ötesine ışık tutacak mahiyette eserler ortaya koymuştur. Fakat XVII.ve XIX. asır sürecine gelindiği zaman Weber, Freud, Spencer vb. sosyoloji ve psikolojide ifade ettikleri hususlarla ilgili tarihsel mahiyette ifade edilenleri görmez gelebilmişlerdir. Burada yapana sadık kalma ilkesi kapsamında atıflar yapılmış olursa bu durum Batının bilimsel saygınlığını da olumlu etkileyebilirdi. Aynı zamanda İslam âlimlerinin de isimleri bugün tüm dünyada daha etkili bir şekilde anılır veya karşılık bulurdu.

Bazı bilim alanlarında dahi batı ve doğuda kullanılagelen kavramların benzer mahiyetler arz etse de algılanış biçimlerinin farklı olduğu söylenebilir. Örneğin Siyaset Biliminde batı politika, doğu siyaset bilimi kavramını uygun bulmuş ve kullanmıştır. Kavramlar temelde aynı şeyleri ifade ediyor olsa dahi gerek bu alanda çalışma yürütenler gerekse toplum nezdinde bu kavramların algılanış biçimi farklılık gösterebilmektedir. Politika kavramının “politik davranıyor” ifadesinde geçtiği ve buradan da anlaşılacağı üzere “olduğu gibi görünmeme” şeklinde bir karşılığı olabilmektedir. Siyaset kavramında ise, daha çok devletle birlikte kavramın ele alındığı görülür ve bir ciddiyeti esas aldığı söylenebilir.

Günümüzde etik kavramı ile ahlak felsefesi üzerinde yoğunlaştığı görülür. Bilhassa Batı'da intihalin oransal olarak düştüğü anlaşılır. Fakat zaman içerisinde bu konuda titiz davranılmamış olmakla birlikte, belli bir seviyeye ulaşıncaya Batı'nın bu konudaki duyarlılığının arttığı söylenebilir. Dolayısıyla günümüzde bilim ve teknolojiye kat ettikleri mesafe göz önüne alınarak bu konuda hassas davranılabilmektedir.

3- Akıl- Vahiy İlişkisi

İslam medeniyetinin ilk dönemlerinden günümüze bilim ve metafizik arasında bir çatışma görülmemiştir. Ortaçağ İslam alimlerinden Farabi, Gazali, İbn Sina vb. isimler akıl ve vahyin bir arada değerlendirilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bilimin ilerlemesine vahyin katkıda bulunacağı düşüncesini taşımışlardır. Nitekim bilimsel alanda elde edilen bulgularla nakli anlamda ifade edilenlerin birbiriyle örtüştüğü dayanaklarıyla beraber ortaya konulmuştur.

Zaman zaman bu konuda sorunlar yaşanmamıştır demek zordur. Bilhassa farklı alanlarda yaşanan çözümlenin XVIII. veya XIX. asırda bilimi de olumsuz etkilediği bilinmektedir. Öyle ki ulema sınıfının attığı adımlar idari alana müdahale şeklinde algılanabilecek olumsuzluklar doğurduğu gibi kendine ve yakınlarına imkân sağlama amacıyla hareket eden kazasker veya şeyhülislam gibi ilmiye teşkilatı mensuplarının bilime zarar verdikleri anlaşılır. Bu cümlelerden hareketle bazı bilimsel teknik ve icad yapmak isteyenlerin küffar olarak tarif ve tanımı da, yine bu ve benzeri kişilerin, yani konumunu koruma odaklı hareket eden bazı ulema mensuplarının yapıp ettikleridir. En bilinen örneği de Hazerfan Çelebi'dir. Tabii bu tür durumlarla Osmanlı'nın son dönemlerinde yani ekonomik ve sosyal gerilemenin olduğu dönemde karşılaşılabilmektedir. Fakat batıya bakıldığı vakit bunun bilhassa Ortaçağ olmak üzere geniş bir zaman diliminde etkili olduğu bilinmektedir.

Batı'da da Galile bunun en bariz örnekleri arasında yer alır. Dünya dönüyor demesi üzerine idamı bu noktadaki akıl karmaşasının bir uzantısı olarak vücut bulur. Batı'da skolastik kültürün etkili olduğu dönemde din ve akıl arasında bir beraberlik veya bütünlük değil dinin tüm alanları olduğu gibi bilimi de kontrolü veya baskısı altına aldığı bir süreç yaşanmıştır. XV. Ve XVI. Asır sonlarında yaşanan gelişmelerle birlikte Papa'nın tanrıdan aldığı iddia ettiği yetkinin sahteliğinin ortaya çıkarak Reform hareketinin başlaması ve Avrupa'da Papa ile reformcu Martin Luther arasında yaşanan ihtilaf Avrupa'yı yeni bir başlangıca doğru itmekteydi. Bu başlangıç bilimi seküler mahiyette ele alma çabası olarak karşılık bulmuştu. Dinden arındırılan ve tamamen pozitivist bir yaklaşımla bilimsel gelişmenin sağlanabileceği düşüncesi Batı'da hakim olmaya başlamıştı. Auguste Comte bunun öncülüğünü yapmıştır. Seküler kültür Avrupa'da bilimsel çalışmaları belki olumlu yönde etkilese dahi, bilimsel çalışmanın amacını teşkil eden toplumsal yapıda ciddi bozulmalar ortaya çıkmıştı. Sosyal yapıda ahlaki çöküntünün baş göstermesi bu konuda bir çözüm üretilmesi gereğini de açıkça göstermekteydi. Bu durumda yapılabilecek şey yine bilimle bu noksanlığın giderilmesine çalışmaktı. Bilim adamları tamamen seküler ve pozitivist bir yaklaşımın uygun olamayacağını düşünerek toplumu bir arada tutabilecek, daha sağlıklı bir şekilde sürecin yürütmesine katkıda bulunabilecek hususlar üzerinde değerlendirme yapmışlardır. Nihayetinde din ve ahlakın toplumda yadsınamayacak hususlar olduğu ve hatta bilimsel alanda da bu noktanın altını çizmek ve vurgulamak gerekliliği uygun görülmüştü. Bununla ilgili olarak da verilebilecek bir örnek Max Weber'dir. Weber, din sosyolojisini geliştiren bir isimdir. Batı ilk dönemde metafizik, teolojik ve pozitivist şeklinde sıralanabilecek bir yol takip etmişti. Fakat bu yolun ortaya koyacağı zararlar keşfedilerek tekrar teoloji veya metafizikden yararlanma yoluna gitmişti. Günümüzde de her ne kadar Avrupa'da veya Batı'da dindarlık oranında bir düşme

olduğu söylene dahi dinin ekonomi, sosyal hayat veya siyasete ve bilimde etkili olduğu rahatlıkla söylenebilir. Yapılan bilimsel çalışmalar dahi bu inancın bir tezahürü olarak şekillenmektedir.

SONUÇ

Bilim tarihinin geçmişten günümüze seyrinin iyi takip edilmesi, içinde bulunduğumuz veya temsil ettiğimiz medeniyeti daha iyi anlamamızı gerektirmektedir. Bilime yaklaşımın, bilimden elde edilmek istenen sonucun, amaçların daha iyi anlaşılması bu temel üzerinden hareket ederek daha iyi sonuçlar elde edebilmeyi sağlayacaktır. Zira hem özgüven gelişecek hem de metodsall yaklaşımlar açısından meselelere bakışımız değişecektir. İslam bilim tarihine ilişkin bilinmesi gereken birçok isim veya eser bulunmaktadır. Bunların genel anlamda dahi bilinmemesi, haberdar olunmaması bir eksiklik olarak nitelendirilebilir. Fakat daha genel bir zaviyeden bakılırsa İslam bilim tarihinin nitelikleri hakkında en azından belirleyici unsurları bilmekte fayda vardır.

Batının bilime yaklaşımı bilhassa yakın dönemde hemen tüm dünyayı etkilemiştir denilebilir. Bu yaklaşımın hatalı veya eksik yönlerinin değerlendirilmemesi veya bunlar üzerinde durulmaması da, bilim ve eğitimden istenilen neticelerin alınabilmesini güçleştirebilir. Tabii bu durumda Batı zaten bilimde gelişmiştir yargısı ile karşılaşılabilir. Fakat Batı da eğitim ve bilim konusunda eleştirilen hususlar bulunmaktadır. Din gelişimi ve ilerlemeyi destekler. Dolayısıyla Doğu medeniyetinde bilimsel gelişme konusunda tenkit edilen noktaların tahlilinin iyi bir şekilde yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Acun Fatma (2011), Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Dipnotlar, CIEPO Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları 6. Ara Dönem Sempozyum Bildirileri, Haz. Adnan ŞİŞMAN vd. 14-16 Nisan 2011, Uşak, Cit:1

Açıkgenç, Alparslan(2016),İslam Bilim Geleneğinin Batı Bilim Geleneğinin Doğuşundaki Rolü,Bilim Epistemolojisi ve Sosyolojisi Açısından Tarihi Bir Değerlendirme, Yeni Türkiye.

Bilgili Ali Sinan(2010), Sosyal Bilgilerin Temelleri, PegemAkademi, Ankara.

Sezgin Fuat(2018), İslam Bilim Tarihi Üzerine Konferanslar, Timaş Yayınları.

TÜRKİYE`NİN NÜKLEER ENERJİ PROJELERİNİN ANALİZİ: AKKUYU ÖRNEĞİ

Öğr. Üyesi Mehmet DİKKAYA

Kırıkkale Üniversitesi

Shamsi RZALI

Bursa Uludağ Üniversitesi

ÖZET

Gelişen Türkiye ekonomisinin enerji ihtiyacı her geçen yıl hızla artmaktadır. Artan talebi karşılamak için sanayinin temel girdilerinden biri olan elektrik enerjisinin kurulu güç kapasitesinin artırılmasına ihtiyaç vardır. Diğer yandan, enerjide ithalata yüksek bağımlılık oranı Türkiye ekonomisi üzerinde büyük bir yük oluşturduğu için orta ve uzun vadede yenilenebilir enerji piyasalarına daha fazla yöneleceği öngörülmektedir.

Artan küresel ısınmayla birlikte gelişen ülkelerin enerji tüketimine daha dikkatli yaklaşması, hava kirliliği ve karbon emisyonlarının insanlığı tehdit edecek seviyelere gelmesi, enerji üretiminde yenilenebilir kaynaklara yönelmeyi zorunlu hale getirmektedir. Bu çerçevede elektrik üretiminde fosil yakıtları yüksek oranda ikame edebilecek en önemli seçenekler güneş, rüzgâr ve nükleer enerjidir.

Bu çalışma, Türkiye`nin enerji açığı ve enerji politikaları bağlamında nükleer enerji projelerin Akkuyu özelinde değerlendirmektedir. Araştırma ve tahminler elektrik piyasası üzerinden yürütülmüş olup, analizde bu kısıt üzerine odaklanılmıştır. Nükleer enerjiye ekonomik olarak yaklaşılmış, güvenlik riskleri ve politik faktörler de dikkate alınmıştır.

Çalışmanın temel amacı, nükleer enerjinin kısa tarihsel gelişimini açıklamak, bu enerji tipinin dünya çapında piyasasını araştırmak, Türkiye`nin enerji açığı sorununda nükleer enerjiye yönelmenin avantaj ve dezavantajlarını analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Nükleer Enerji, Enerji Açığı, Rusya

GİRİŞ

Ülkelerin ekonomik potansiyeli geliştikçe enerjiye olan talep de artmaktadır. Sanayinin temel girdilerinden olan elektrik enerjisi ve enerji arz güvenliği, her ülke için hayati öneme sahiptir. Enerji açığı, genel anlamda insanoğlunun artan enerji kullanım isteği ile bu talebi karşılayabilme yeteneği arasındaki fark olarak açıklanır. Türkiye ölçeğinde ise bu fark, tüketim çılgınlığına doğru yönelen dinamik bir unsur ve dış açığı yapısal sorun haline getiren bir olgu olarak görülebilir.

Türkiye ekonomisinin özellikle 1980`den itibaren dışa açıldığını aradaki krizlere rağmen büyüme eğiliminde olduğunu görmekteyiz. 2002`den itibaren Türkiye ekonomisinin istikrarlı büyüme performansı doğal olarak enerji talebini de artırmaktadır. Diğer yandan bunun sebep olduğu dış açık sorunsalı, Türkiye`yi bazı risklerle karşı karşıya getirmektedir. Doğal enerji rezervlerinin bulunmaması ve enerji ithalatında yüzde seksenlere yaklaşacak şekilde dışa bağımlı olması, bu ülkeyi ve politik aktörleri alternatif politikalar geliştirmeye sevk etmiştir. Petrol krizinden sonra nükleer enerjinin dünyada yaygınlık kazanması Türkiye`nin bu enerji kaynağına daha fazla dikkat etmesine sebep olmuştur. Ancak ekonomik krizler ve bazı

bürokratik engeller sonucu Türkiye, nükleer enerji sektöründe istikrarlı bir politika oluşturamamıştır.

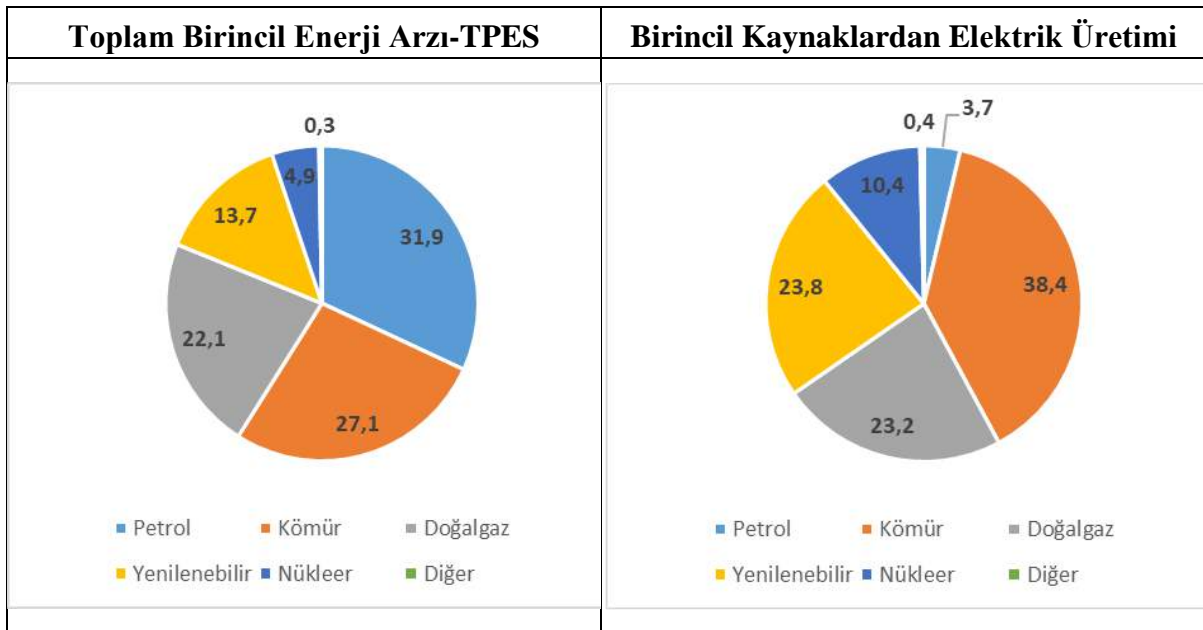
2016`dan önce yapılan projeksiyonlarda 2016-2019 yılları arasında Türkiye`nin enerji açığı ile karşılaşacağı öngörülmektedir. Yine artan enerji talebinin büyük bir kısmının ithal kaynaklar ile karşılanacak olması Türkiye ekonomisinin önemli sorunlarından biri olan dış ticaret açığını olumsuz yönde etkileyecektir. Zaman geçtikçe Türkiye`nin enerjide dışa bağımlılık oranı da artmaktadır. Nitekim 1990`da %53 olan bağımlılık, 2014`te %73`e yükselmiştir. 2000 ve 2014 yılları arasında toplam ithalat içinde enerji ithalat kalemlerinin payı %15`ten %25`e yükselmiştir. 2000 yılında 27 milyar dolar olan dış ticaret açığının yaklaşık 9 milyar doları, 2014`te ise 84 milyar dolar olan açığın 55 milyar doları enerji faturasının payına düşmüştür. Dolayısıyla küresel enerji fiyatlarında yaşanan dalgalanmalar Türkiye ekonomisi üzerinde riskler oluşturmaya devam etmektedir. Tüm bunlar dikkate alınarak Türkiye`de karar vericilerin zaman kaybetmeden istikrarlı ve kalıcı enerji politikaları üretmelerine ihtiyaç vardır. Bu minvalde enerji sektöründe nükleer enerjinin yaygınlık kazanması, bu enerji kaynağını masaya yatırılmasını ve Türkiye`nin attığı adımların incelenmesini gerektirmektedir.

Bu çalışmada ilk olarak nükleer enerjinin kısa tarihçesi ve dünya enerji görünümündeki yeri, küresel nükleer enerji piyasası incelenecektir. Ardından nükleer enerji tesislerinin ekonomisi vurgulanacak ve karar vericilerin enerji projelerinde hangi yöntemlerle karar verebilecekleri açıklanacaktır. Son olarak ise Türkiye`nin enerji açığı, enerji üretimi ve enerji talebi yapılacak projeksiyonlarla araştırılacaktır. Bu analizde Türkiye`nin enerjide dışa bağımlılığını gidermek için kurulacak nükleer güç santrallerinin önemi vurgulanacak ve enerji açığına nasıl etki edeceği yönünde kısa analizler yapılarak sonuç ve önerilerde bulunulacaktır.

1. NÜKLEER ENERJİNİN KÜRESEL GÖRÜNÜMÜ VE KISA TARİHİ

Dünya piyasalarında enerji talebi çeşitli kaynaklardan elde edilmektedir. Bu kaynakların büyük bölümü fosil yakıtlardır. Küresel ısınmaya ve çevre kirliliğine rağmen fosil yakıtların enerji tüketimindeki payı çok yüksektir. Günümüzde küresel enerjinin yaklaşık %81`i fosil yakıtlar olan petrol, doğalgaz ve kömürden sağlanmaktadır. Avrupa Komisyonu verilerine göre dünya enerji tüketiminde birincil enerji kaynaklarının dağılımı ve elektrik üretiminde kaynakların kullanımı Şekil 1`de gösterildiği gibidir.

Şekil 1: Dünya Birincil Enerji Arzı ve Elektrik Üretimi (2016, Mtep)



Kaynak: EC-European Commission, *EU Energy in Figures Statistical Pocket Book-2017*, EU Publications, Luxembourg, 2018, s. 13-15.

Buna göre Toplam Birincil Enerji Arzı-TPES içinde en büyük pay sırasıyla petrol (%31,9) kömür (%27,1) ve doğalgaza (%22,1) aittir. Yenilenebilir enerji kaynakları %13,7 ve nükleer enerjinin küresel enerji tüketimindeki payı ise %4,9 olarak gözlemlenmiştir.

Bilindiği üzere enerji kaynakları birincil ve ikincil olmak üzere ikiye ayrılır. Birincil olan petrol, doğalgaz, kömür vb. en çok ikincil enerji olan elektrik üretiminde kullanılır. İkincil enerji kaynağı olan elektrik üretiminde kaynakların dağılımı ise geçen yüzyılın ortalarından günümüze kadar belli oranlarda değişmiştir. 1970'lerde elektrik üretiminde %38,3 payla kömür ilk sırada, %24,8 oranla petrol ikinci, %12,1 oranla doğalgaz üçüncü, %3,3 oranla ise nükleer enerji beşinci sırada gelmekte idi (Aydın, 2015: 151). Yakın dönemde ise bu oranlar Şekil 1'de gösterildiği gibi değişmiştir. Nitekim, 2016 itibariyle petrolün payı elektrik üretiminde keskin bir şekilde azalmış ve %3,7'ye inmiştir. Bunun için kömürün kullanımı %38,4 oranıyla sabit kalmıştır. En büyük ilerleme ise doğalgaz, nükleer enerji ve yenilenebilir kaynakların elektrik üretiminde kullanılmasında yaşanmıştır. Nitekim nükleer enerji 1970'lerde %3,3 paya sahipken günümüzde küresel elektrik üretiminin %10,4'ü nükleer enerji kaynaklıdır. Doğalgazın payı ise yaklaşık %10 oranında artarak %23,2'ye kadar yükselmiştir. Yenilenebilir kaynakların elektrik üretiminde kullanımında iki binlerden itibaren bir devrim yaşanmıştır. Bu ekseninde günümüzde yenilenebilir enerji kaynaklarının küresel elektrik üretiminde payı yaklaşık %23,8 olarak hesaplanmaktadır (EC, 2018: 10-15).

Nükleer enerji, XIX. Yüzyılda Fransız fizikçi Becquerel tarafından uranyumun fotoğraf plakalarını ekspozetmesi sayesinde keşfedilmiştir. Sonradan Einstein gibi bilim adamları bu enerji üzerinde çalışmalara başlamışlardır. Einstein'ın ünlü $E=mc^2$ denklemi ile kütlenin enerjiye dönüşebileceğinin teorik olarak ispatlanmasından sonra nükleer enerjinin üretilmesi ve kontrol edilmesi üzerine çalışılmıştır. Nükleer enerji, ağır atom çekirdeğinin parçalanması (filyon) ve bu parçacıkların tekrar birleşmesi (füzyon) sonucu ortaya çıkar. Tekrar birleşme ve parçalanmalar ile patlamalar meydana gelir ve büyük miktarlarda enerji ısı enerjisi açığa çıkar. Bu yöntem ilk defa Japonya'ya atılan atom bombası yapımında kullanılmıştır. Ortaya çıkan ısı enerjisi ile de elektrik üretilir (Aydın, 2015: 176-178).

Nükleer enerjinin 50 yıllık tarihi boyunca dünya çapında etkili olan, İskoçya, ABD, SSCB (Çernobil) ve Japonya'da olmak üzere dört santral kazası meydana gelmiştir. Bu kazalarda çevre olumsuz etkilenmiş, radyasyon sızıntıları sayesinde sivil ölümler ve çeşitli hastalıklar meydana çıkmıştır (Temurçin, Aliağaoğlu, 2003: 27). Buradan anlaşılıyor ki, nükleer enerjinin insanlık için büyük küresel bir tehdit oluşturma potansiyeli bulunmaktadır.

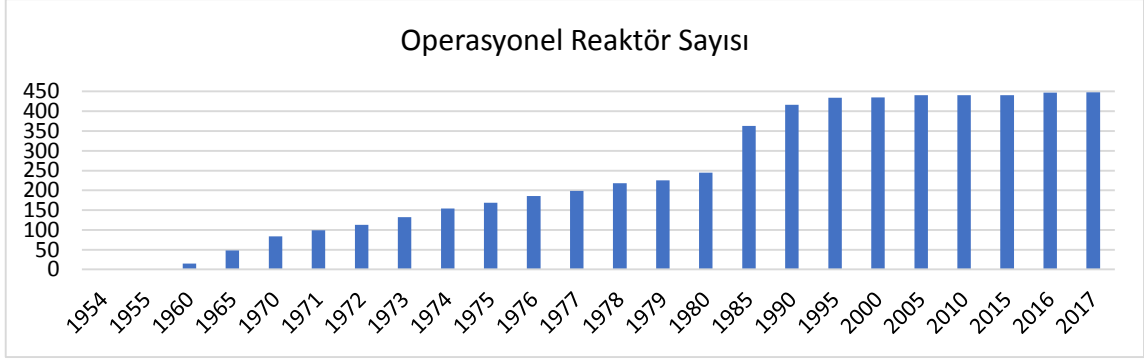
Özellikle Japonya'da meydana gelen kazadan sonra bazı ülkeler nükleer santralleri kapatmak kararı almıştır. Japonya'da nükleer santrallerin açılması halen tartışma konusudur. En son İsviçre'de nükleer santrallerin 2029'a kadar kapatılması oylansa da az bir oranla bu öneriye referandumda ret kararı çıkmıştır. Ancak 2017'de yapılan tekrar referandumda İsviçre halkı yeni nükleer santrallerin inşasına ret cevabı vermiş ve yenilenebilir enerjinin desteklenmesi yönünde hükümete yeşil ışık yakmıştır (BBC, 2017). Bu çerçevede dünya kamuoyu nükleer enerji konusunda ikiye bölünmüş durumdadır. Fakat enerjide dışa bağımlılık bu ülkeler için nükleer enerji seçeneğini her zaman önemli kılmaktadır.

Nükleer enerjinin yaygınlaşmaya başlaması, birinci petrol krizi ile gündeme gelmiştir. Nükleer reaktörlerin inşa sürecinin sıklaşmasına ve TPES içinde nükleer enerjinin kullanımına tarihsel olarak göz atıldığında bu gerçeğe karşılıktaşağıdaki gibidir.

Uluslararası Atom Enerji Ajansı'nın (International Atomic Energy Agency-IAEA) verilerine göre, günümüz itibariyle dünyada 441 nükleer reaktör faaliyettedir. Faaliyete geçen nükleer reaktörlerin sayısal olarak 1965 ve 1985 arasında yaklaşık yedi kat artış gösterdiği, petrol

krizlerinin zirvede olduğu yıllarda (1970-1980) hızlı bir artış yaşandığı ve 1995-2017 arasında nükleer reaktör sayısının sabit kaldığı görülmektedir.

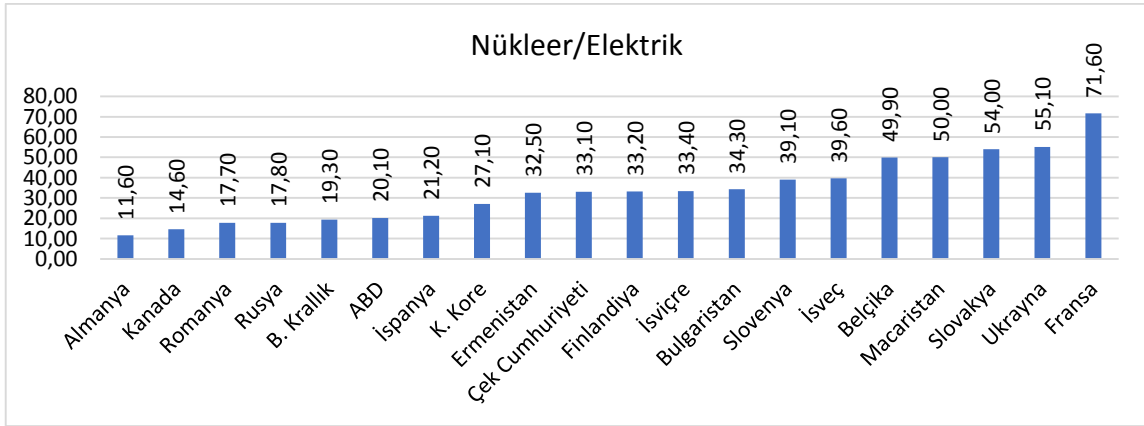
Şekil :2 *Dünyada Faaliyette Olan Nükleer Reaktör Sayısı (1954-2017)*



Kaynak: IAEA, *Nuclear Power Reactors In The World*, RDS-2/38, IAEA Publications, Viyana, 2018, s. 20.

Şekil 3'te ise nükleer enerjinin ulusal elektrik üretimi içindeki payları, ülkeler itibarıyla sıralanmıştır. Bir enerji kaynağının %10'dan fazla kullanıldığı taktirde enerji arz güvenliğine katkı sağlayacağı otoriteler tarafından genel kabul gördüğü için, dünya ülkelerinde 2017 itibarıyla ulusal elektrik üretiminde nükleer enerjinin payının %10'dan daha fazla olduğu ülkelerin bir sıralamasını veren bu şekle göre, Almanya'da ulusal elektrik üretiminin %11,60'ı nükleer kaynaklardan gelmektedir. Avrupa'da ve dünyada elektrik üretiminde en çok nükleer kaynakları kullanan ülke %71,60'lık payla Fransa'dır. Nükleer enerjinin payı %50'den fazla olan ülkeler genellikle Avrupa ülkeleridir. ABD'nin ulusal elektrik üretiminde nükleer enerjinin payı ise %20 olarak gözlemlenmektedir.

Şekil 3: *Nükleer Enerjinin Ulusal Elektrik Üretiminde Payı (2017, %)*



Kaynak: IAEA-International Atomic Energy Agency, *Nuclear Power Reactors In The World*, RDS-2/38, IAEA Publications, Viyana, 2018, s.18.

Nükleer enerjinin üretilmesi için hammaddeye, nükleer santrallere ve donanımlı işgücüne ihtiyaç vardır. Nükleer enerjinin hammaddesini uranyum ve küçük miktarlarda geri dönüşümlü plütonyum oluşturmaktadır. Uranyum, doğada birleşimleri bulunan çok ağır radyoaktif maddedir ve yer kabuğunun her yerinde mevcuttur. Doğadan çıkartılan Uranyum bileşimleri belli bir zenginleştirme aşamasından sonra nükleer santraller için yakıt maddesine dönüştürülür (World Nuclear Association (A), 2016). Dünyada en çok uranyum rezervi bulunan ülkeler ise 2017 yılı itibarıyla Tablo 1'de sıralanmıştır.

Tablo 1: Dünyada Bilinen Uranyum Rezervlerinin Dağılımı (2017, ton)

Ülkeler	Miktarı (Ton)	Yüzdesi	Ülkeler	Miktarı (Ton)	Yüzdesi
Avustralya	1.706.100	%29	Namibiya	382.800	%6
Kazakistan	679.00	%12	G. Afrika	338.100	%6
Rusya	505.000	%9	Brezilya	276.100	%5
Kanada	493.000	%8	ABD	207.400	%4
Nijerya	404.900	%7	Çin	199.100	%4
Diğerleri	358.800	%10	Toplam	5.902.900	100

Kaynak: World Nuclear Association (A), "Uranium Resources, Supply of Uranium", <http://www.world-nuclear.org/information-library/nuclear-fuel-cycle/uraniumresources/supply-of-uranium.aspx> (11 Haziran 2019)

Buna göre (Tablo 1) Kazakistan, Kanada, Avustralya ve Rusya gibi ülkeler üretim ve zenginleştirmede öne çıkmaktadır. Ayrıca bu ülkelerde dünya uranyum üretiminin yaklaşık %60'ı gerçekleştirilmektedir. 2015 istatistiklerine göre Kazakistan üretimde %39 oranla dünyada birincilik elde etmiş, Kanada %22, Avustralya ise %12 oranla üçüncü sırada yer almıştır. Küresel çapta 2015 yılında yaklaşık olarak 60.496 ton uranyum üretilmiştir (World Nuclear Association (A), 2016). 2017 verilerine göre Uranyum üretim ve zenginleştirmede öne çıkan 10 şirket ise bu piyasanın yaklaşık %85'ini kontrol etmektedir.

Tablo 2: Dünyanın En Büyük Uranyum Şirketleri ve Payları

Şirketler	Ait Olduğu Ülkeler	Uranyum (Ton)	Piyasa Payları %
KazAtomProm	Kazakistan	12681	21
Cameco	Kanada	10926	18
Areva	Fransa	9368	15
ARMZ- Uranium One	Rusya	7849	13
CNNC & CGN	Çin	3303	5
BHP Billiton	-----	3161	5
Rio Tinto	-----	2757	5
Navoi	-----	2385	4
Paladin	-----	1435	2
Diğerleri		6631	11
Toplam		60,496	100

Kaynak: World Nuclear Association, "World Uranium Mining Production", <http://www.world-nuclear.org/information-library/nuclear-fuel-cycle/mining-of-uranium/world-uranium-mining-production.aspx> 19 Haziran 2019

Nükleer enerjinin üretilmesinde bir diğer önemli etken nükleer reaktörlerdir. Zenginleştirilmiş hammadde özel tabletler haline getirilerek reaktörlerde kullanılmaktadır. Dünyada ilk nükleer reaktör deneysel amaç uğruna Chicago Üniversitesi'nde kurulmuştur. Sivil yollardan elektrik üretimi için ise ilk reaktör 1954 yılında eski SSCB'de Obninsk eyaletinde inşa edilmiştir.

Nükleer reaktörlerin gelişmesi ve dünya çapında yaygınlaşması 1970'li yıllara denk gelmiştir. Petrol krizinden önce nükleer enerji maliyetlerinin yüksek olması, bu sektörün fosil enerji kaynakları ile rekabetini engellemekteydi. Petrol krizinden sonra fiyatların dört kat atması sonucu nükleer enerji rekabet edebilecek seviyeye geldi. Dünya ülkelerinin nükleer enerjiye yönelmesindeki bir diğer sebep enerji tüketiminde Basra Körfezi'ne bağımlılığın azaltılması

olmuştur (Yergin, 2015: 20). Daha önce de bahsedildiği gibi dünya elektrik üretiminin yaklaşık %11'i nükleer enerjiden elde edilmektedir. OECD ülkeleri için bu oran %21 civarındadır. 2016 istatistiklerine göre dünyada faaliyette olan 441 reaktörün kurulu gücü 382.855 MW, üretilen elektrik miktarı ise 2.441 TW.h civarındadır. Bu reaktörlerin kapasitesi dünya elektrik üretiminin %15'ini karşılayacak seviyededir (IAEA, 2016: 10). 1985'ten 2015 yılına kadar reaktörlerin kurulu gücünde meydana gelen artış aşağıdaki tabloda (Tablo 3) gösterilmiştir.

Bu manzaraya göre, ABD, Fransa, Ukrayna, Rusya, Çin ve Kuzey Kore gibi ülkeler ulusal elektrik üretiminde nükleer enerjiye büyük önem vermektedir. Nitekim elektrik üretiminde nükleer enerjiyi en çok kullanan ülke Fransa'dır. Tablo 3'te sıralanan ülkeler, elektrik üretiminde nükleer enerji payı (ilk 10 ülke) en yüksek ülkeler olarak sıralanmıştır.

Tablo 3: Büyük Nükleer Enerji Üreticileri

Ülkeler	Reaktör Sayısı	Nükleer Enerji Arzı (GW.h)	Nükleer Yüzdesi (%)
ABD	99	798.012	19,5
Fransa	58	419.022	76,3
Rusya	35	182.807	18,6
Çin	31	161.202	3,0
Kuzey Kore	24	157.198	31,7
Kanada	19	95.636	16,6
Almanya	8	86.810	14,1
Ukrayna	15	82.405	56,5
İngiltere	15	63.894	18,9
İspanya	7	54.758	20,3

Kaynak: IAEA-International Atomic Energy Agency, *Nuclear Power Reactors In The World*, RDS-2/38, IAEA Publications, Viyana, 2018, s.18

ABD hem faaliyette olan reaktör sayısına göre, hem üretilen elektrik miktarına göre lider ülkedir. Bu ülkede 99 adet reaktör vardır ve bu reaktörlerin toplam kurulu gücü 99.185 MW'dır. Kurulu güçleri 67.103 Mw olan 59 yeni reaktör de inşaat halindedir. İnşaat halinde olan reaktörlerin ülkelere göre dağılımında Çin 18 ünite ile ilk sırada, Rusya ve Hindistan 7 reaktör ile ikinci, Birleşik Arap Emirlikleri ve Türkiye ise 4 ünite ile üçüncü sıradadır (IAEA, 2018: 65).

Nükleer reaktörlerin kapatılmasına liderlik eden ülke Almanya'dır. Nitekim 31 Ocak 2017 verilerine göre kapatılması devam eden veya kapatılan reaktör sayısı dünya genelinde 166 adettir. Almanya 29 nükleer reaktörünü kapatacağını ve yeni bir reaktör inşa etmeyeceğini deklare etmektedir. Japonya ise 18 reaktörü kapatmış durumdadır (IAEA, 2018: 69). Nükleer reaktör inşaatı, faaliyette bulunan reaktör sayıları ve planlanan reaktör inşaatlarına baktığımızda dünya genelinde genel bir eğilim tespit etmek mümkün değildir. İnşaat altında olan ve inşaatı planlanan reaktör sayısına baktığımızda Rusya ve Çin liderliği korumaktadır ama Batı Avrupa ülkelerinin yeni reaktör yapımında istekli olmadıkları da dikkatlerden kaçmamaktadır.

2. NÜKLEER TESİSLERİN EKONOMİK ANALİZİ

Nükleer enerji endüstrisi hem ekonomik büyümeye hem de yeni iş imkanlarının yaratılmasına büyük katkı sağlamaktadır. ABD'de yapılan bir çalışmaya göre, bu ülkede bulunan reaktörler elektrik satışlarından her yıl 40-50 milyar dolarlık bir yerel ekonomik değer yaratmaktadır. Ayrıca 100 bin kişilik istihdama katkı sağlamaktadır. ABD Ticaret Bakanlığı'nın 2014'te yapılan tahminlerine göre küresel nükleer enerji piyasasının gelecek 10 yıl içindeki değeri 500-740 milyar dolar olarak hesaplanmıştır (NEI, 2014: 1-2).

Nükleer enerji üretimi, belli ekonomik risk ve maliyetleri barındırdığı için bu tesislerin detaylı maliyet ve finansman analizleri yapılmaktadır. Bu çalışmada Türkiye'nin nükleer enerji inşası konusuna geçmeden önce maliyet analizi daha sonra finansman analizi yapılacaktır.

2.1. MALİYET ANALİZİ

Enerji üretimi yapan santrallerin çeşitli maliyetleri vardır. Bu maliyetler yakıt, sermaye ve işletme maliyetleri olarak üç ana gruba ayrılır. Enerji üreten otoriteler karar verirken bu maliyetleri dikkate almak zorundadır. Maliyet analizi yapmak için santrallerin çeşitli maliyetlerini karşılaştırmakta fayda vardır:

Tablo 4: Enerji Santrallerinin Maliyetleri

	Gecelik Maliyet \$/kW	Yakıt Maliyeti \$/MMBtu	Elektrik Üretim Maliyeti, ¢/kWh
Nükleer	4,000	0.67	8.4
Kömür (Düşük)	2,300	1.60	5.2
Kömür (Orta)	2,300	2.60	6.2
Kömür (Yüksek)	2,300	3.60	7.2
Doğalgaz (Düşük)	850	4.00	4.2
Doğalgaz (Orta)	850	7.00	6.5
Doğalgaz (Yüksek)	850	10.00	8.7

Kaynak: Loskow ve Parsons, 2009.

Tablo 4'te enerji santrallerinin çeşitli maliyetleri görülmektedir. Gecelik maliyetler herhangi bir santralin bir gecede kurulduğu varsayımı altında hesaplanmıştır. Bu maliyet santralin inşaat maliyetine tekabül etmektedir. Tablodan görüldüğü üzere, nükleer santralin gecelik maliyeti kömürden iki kat, doğalgazdan yaklaşık dört kat daha büyüktür. Yakıt maliyetinde ise en yüksek maliyet doğalgazda ve kömürde olmaktadır. Bilindiği gibi, bu enerji kaynaklarının fiyatları küresel çapta petrol fiyatlarına bağımlı olarak büyük oranlarda değişmektedir¹.

Diğer önemli maliyet kalemi, üretilen birim elektrik başına ortalama maliyettir ki, nükleer santraller kömürden çok, doğalgazdan az maliyetle elektrik üretebilmektedir. Özetlersek nükleer santrallerin sabit maliyetleri çok yüksek, yakıt maliyeti çok düşük, birim elektrik üretimi başına maliyeti ise fosil yakıtlarla rekabet edebilecek seviyededir. Doğalgaz santrallerinin ise dezavantajı yakıt maliyetlerinin çok yüksek (%80) olması, avantajı ise sabit maliyetlerinin düşük olmasıdır. Kömür ise çevresel riskler ve sabit maliyetler değerlendirildiğinde diğer enerji kaynakları ile rekabet edebilecek seviyededir (Loskow ve Persons, 2009). Başka bir çalışmaya göre ise işletme, yakıt ve inşaat maliyetlerin toplam maliyet içindeki payları da santrallere göre farklılık göstermektedir.

Tablo 5: Çeşitli Maliyetlerin Toplam Maliyet İçindeki Payları

Santraller	İnşaat Maliyeti	İşletme Maliyeti	Yakıt Maliyeti
Nükleer	%65-80	%10-20	%5-10
Doğalgaz	%20-30	%5-10	%60-80

Kaynak: Atiyas, 2011.

Özetle, karar vericilerin elektrik üretim santralleri kurmasında karşılarına çeşitli oranlarda maliyetler çıkmaktadır. Bu nedenle santralin geri ödeme süreleri ve ilgili ülkenin enerji talebi dikkate alınarak karar verilmektedir. Yaklaşık 20 milyar dolar sermaye maliyetine sahip bir nükleer santral kurmak ortalama 5-7 yıl içinde mümkün olabilmektedir. Nükleer santrallerin

¹ Tablodaki veriler belirli varsayımlar altında türetilmiştir. İnşaat sürelerine ve türlerine göre bu maliyetler değişmektedir. Burada amaç rakamları mutlak olarak değerlendirmek değil, sabit maliyetler ile değişken maliyetlerin farklı yakıt türlerinde nasıl farklılaştığına dikkat çekmektir.

maliyetleri o tesisin ekonomik ömrü boyunca maliyetleri amorti edecek biçimde planlanmaktadır. Nükleer santraller ekonomik açıdan belirli riskleri taşımakta ve belirli faktörler maliyetleri etkilemektedir. Bu faktörler şöyledir:

❖ **İnşaat süresinin uzunluğu ve maliyetlerdeki belirsizlikler:** Yapılan bir çalışmaya göre inşaat süresi beş yıl olan nükleer santrallerde faiz giderleri genel giderlerin %30'unu, yedi yıllık bir santralde ise %40'unu oluşturmaktadır. Ayrıca inşaat süresinin uzun olması geleceğe yönelik beklentileri azaltmakta ve santralin teknoloji karşısında kırılganlığını etkilemektedir (Kumbaroğlu, 2011).

❖ **Kapasite Faktörü:** Kapasite faktörü yüksek olan nükleer santrallerin ekonomik verimliliği daha yüksek olmakla birlikte maliyetleri önemli ölçüde düşürmektedir. Nükleer tesislerin ortalama kapasite faktörleri %82-85 civarında tahmin edilmiştir (Atiyas, 2011).

❖ **Ekonomik Ömür:** Ekonomik ömrü yüksek olan tesislerin birim başına elektrik üretim maliyetleri de yüksektir. OECD raporlarında, tesislerin ömrü 40 yıl olarak belirlenmiş olmasına rağmen ABD'de ekonomik ömürle ilgili bazı düzenlemelere gidilmiş, tesislerin ömrünün uzatılmasına ilişkin ruhsatlar verilmiştir.²

❖ **Olası Nükleer Kazanın Maliyeti ve Sigorta Teminatı:** Bazı çalışmalara göre Almanya'da en kötü senaryo ile tahmin edilen nükleer santral kazasının maliyeti 11 trilyon dolardır. Tesis işletmecileri işletmenin bütün kazalarından sorumludur ama sigorta edilen kaza maliyetinden çok aşağıdır. Almanya'da zorunlu sigorta karşılığı 3,7 trilyon dolar, İsviçre'de ise 2 trilyon dolardır. Nükleer programları olan ülkeler bazı uluslararası yönetmelikler çerçevesinde kazanın belli bir kısım maliyetini karşılamayı garanti etmektedir. Kaza maliyetleri o kadar yüksektir ki hiçbir sigorta bedeli bu tutarı karşılayamamaktadır. Bu faktör, sektörün en kırılgan noktasıdır (WNA, The Economics of Nuclear Power, 2016).

❖ **Nükleer Yakıtın Elden Çıkarılması ve Tesisin Kapatılması:** Önemli maliyet kalemlerinden biridir. Bunun için en uygun finansman modeli, reaktörlerin ekonomik ömrü boyunca bu maliyet kalemi için belli bir fon oluşturulmasıdır. Sökülme maliyeti gecelik maliyetin yaklaşık %20'sine ulaşabilmektedir (Atiyas, 2011).

2.2. FİNANSMAN MODELLERİ

Dünya çapında nükleer tecrübesi olan ülkelerde farklı modeller uygulanmıştır. 1980'li yıllara kadar dünyada elektrik üretim ve dağıtımının kamunun tekelinde olması, dikey bütünleşik kamu işletmesi modellerine örnektir. Bu modellerde nükleer enerjinin üretilmesi, dağıtılması devletin tekelinde olmuştur. Özelleştirmelerden sonra kamu müdahalelerinin yarattığı ek maliyetler ve belirsizlikler ortadan kalkarak nükleer santraller açısından rekabeti artırmıştır. Bu modellerde nükleer santrallerin karşılaştığı riskler ya doğrudan hükümet tarafından finanse edilmiş ya da getiri oranı regülasyonu ile tüketicilere yansıtılmıştır.³ Bu modellerden uzaklaşmanın temel nedeni, devlet bütçeleri üzerinde yüklerin azaltılması olmuştur. Dikey bütünleşik finansman modellerinin bazı faydaları da vardır. Sermaye maliyetinin yüksek olması ve nükleer enerji üreten şirketlerin belli bir tüketici kitlesine sahip olması nedeniyle bu modeller nükleer enerji şirketlerini finansal risklerden korumaktadır.

Fransa'da yapılan Flamanville nükleer santral projesi bu geleneksel modele uygundur. Bu projede reaktörler AREVA şirketi tarafından sağlanmasına karşın yapım ve mühendislik hizmetleri Elektrik de France (EDF) şirketine aittir. Ayrıca projenin sahibi de EDF'dir. Bu nedenle yapım ve inşaat riskleri EDF'ye aittir (Finon and Rosques, 2008).

² Bu konuda detaylı bilgi için bkz: Reuters, 12 Ekim 2012. <http://www.reuters.com/article/utilities-nuclear-pge-idUSL1E8LCJS020121012> (13 Haziran 2019).

³ Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Levent Aydın, *Enerji Ekonomisi ve Politikaları*, Seçkin Yayınları, II. Baskı, Ankara, 2015, s: 165-166.

Bir diğer finansman modeli, kamunun alım garantileri vermesidir. Bu modelde üreticiler ile tüketiciler arasında kamunun alım garantisi vererek üreticileri fiyat risklerinden korumaktadır. Akkuyu Nükleer Santral Projesi'nde bu yöntem uygulanmıştır. Alım garantilerinin verilmesi modeli, diğer enerji yatırımlarında da uygulanmaktadır (Atiyas, 2011). Bu yöntem, son zamanlarda kamu harcamalarının genişlemesi üzerindeki etkisi bağlamında sıkça tartışmaya açık bir görüntü arz etmesine rağmen, kamu otoriteleri tarafından istikrarlı bir şekilde izlenmeye devam etmektedir.

ABD'de uygulanan yatırım finansmanı ve borç garanti modeli, büyük alıcılar konsorsiyumu da önemli finansman modellerindedir. ABD'de uygulanan yöntemle göre, belirli bir miktar elektrik sipariş (6 GWe) eden şirketlerin yatırımlarının %80'i borç olarak devlet tarafından ödenebilmektedir. Bunun yanında, sipariş borçlarını ödeyemeyen elektrik şirketlerinin borçları da devlet tarafından nükleer şirketlere ödenmesi garanti edilmiştir (Finon and Rosques, 2008). Diğer fosil yakıt santrallerinden daha yüksek sermaye maliyetlerine sahip olan nükleer santrallerin sürdürülebilmesi için geniş maliyet analizleri ve finansal tahminlere gerek vardır. Bütün bu tarihsel ve ekonomik arka plandan yola çıkılarak şimdi Türkiye'nin enerji görünümü dikkate alınarak ve geleceğe yönelik projeksiyonlardan yola çıkılarak Akkuyu projesi ve nükleer enerji ihtiyacı analiz edilebilir.

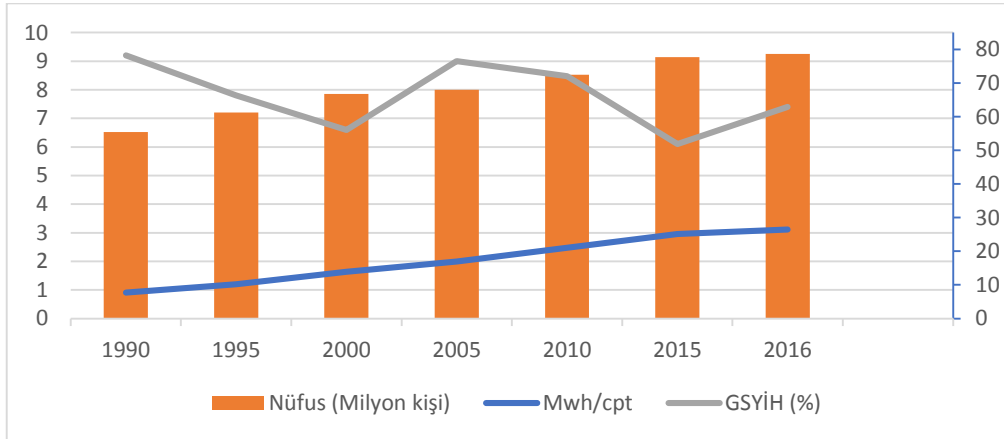
3. TÜRKİYE'NİN ENERJİ AÇIĞI SORUNU VE NÜKLEER ENERJİYE YÖNELİMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: AKKUYU ÖRNEĞİ

Türkiye ekonomisi, milenyumun başında yaşadığı derin ekonomik krizin (Şubat 2001 krizi) ardından sürekli gelişme göstermektedir. Ekonomi geliştikçe enerji talebi de sürekli bu trende uygun olarak genişlediği için ülkeler enerji arz güvenliğine büyük önem verirler.

3.1. TÜRKİYE'DE ENERJİ ARZ VE TALEBİNİN GENEL MANZARASI

Ekonominin büyümesi ile artan nüfus, kişi başına düşen enerji miktarını da artırır. Aşağıdaki grafikte (Şekil 4) nüfus, GSYİH ve kişi başına düşen elektrik tüketimi bakımından 1990-2016 aralığında Türkiye'nin manzarası sunulmaktadır.

Şekil 4: Türkiye'de Enerji Tüketimi (1990-2016)



Kaynak: TÜİK, Dünya Bankası ve IEA'nın verilerinden türetilmiştir.

Buna göre Türkiye ekonomisi, 2000-2015 yılları arasında yaklaşık olarak 10 kat büyümüş, buna paralel olarak nüfus 10 milyon artmış⁴, kişi başına düşen elektrik miktarı yaklaşık 3 kat artış göstermiştir. Nitekim 2017'de Türkiye'de elektrik üretimi 273,4 milyar Kwh, tüketimi ise 278,3 milyar Kwh olmuştur. Türkiye'nin son 15 yılda ortalama elektrik enerjisi tüketim hızı %5,4 seviyesinde gerçekleşmiştir. 2002 yılında 31.846 MW olan elektrik enerjisi kurulu gücü 2016

⁴ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre 2018 yıl ortası nüfus 82 milyon kişidir. TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/HbGetirHTML.do?id=30709> (15 Temmuz 2019).

yılı sonu itibarıyla yaklaşık 2,5 katına çıkararak 78.497 MW'ye yükselmiştir. 2002-2016 arası son 15 yıllık dönemde ise ortalama yıllık %7,1'lik bir kurulu güç artışı gerçekleştirilmiştir. Kurulu güç ise 2016 yılına oranla 2017 yılında %5,22 artarak 78.497 MW olmuştur. 2017'de elektrik üretiminin büyük bir bölümü doğalgaz, kömür ve hidro kaynaklarla gerçekleşmiştir. Türkiye'de elektrik üretiminin birincil enerji kaynaklarına göre dağılımı Tablo 6'da gösterilmiştir (EPDK, 2017: 14-15).

Tablo 6: *Türkiye'de Elektrik Üretiminin Kaynakları (Ocak 2017, GWh)*

Yıllar	Termik	Yüzde (%)	Hidro	Yüzde (%)	Yenilenebilir	Yüzde (%)	Toplam
2002	95.563	73.9	33.684	26.0	153	0.1	129.400
2006	131.835	74.8	44.244	25.1	221	0.1	176.300
2010	176.300	73.8	51.796	24.5	3.585	1.7	211.208
2016	184.889	67.6	67.268	24.6	21.230	7.8	273.387

Kaynak: T.C Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2017.

Buna göre, günümüzde elektrik enerjisinin büyük bölümü (%67,6) fosil yakıtlardan elde edilmektedir. Tabloya göre Türkiye, küresel trend ile uyumlu olarak yenilenebilir enerji payını yaklaşık 7 kat artırmıştır. Termik santraller içinde en büyük payı %33,74 oranla kömür almaktadır. Bunu %32,1'lik oranla doğalgaz almaktadır. Rüzgâr santrallerinde üretilen enerjinin payı ise 2014'teki %3,4 orandan 2016'da %5,7'ye yükselmiştir (EPDK, 2017: 17).

Türkiye ekonomisi açısından bir diğer dikkat çeken nokta, elektrik üretiminde kamu ve özel sektörün paylarıdır. Dünyada 1980'lerden itibaren enerji üretiminde kamu sektörünün payının azaldığını özel sektörün ise payının arttığı bilinmektedir. Türkiye'nin enerji verilerine dikkat ettiğimizde bu değişim Türkiye'de de yaşanmıştır. Nitekim, 2002'de elektrik enerjisinde kamunun payı %59,8, özel sektörün payı ise %40,2 civarındadır. Buna rağmen manzara zaman içinde radikal biçimde tersine dönmüştür. Nitekim 2006'da kamu sektörünün payı yaklaşık %10 azalmış, özel sektörün payı da yaklaşık %10 artmış ve sırasıyla %48,1 ve %51,9 civarında gerçekleşmiştir. 2016'da ise elektrik üretiminde kamunun payı yaklaşık 3 kat azalarak %17 civarında, özel sektörün payı ise yaklaşık iki kat artarak %83 olarak gerçekleşmiştir (EPDK, 2017: 19).

Türkiye ekonomisi geliştikçe enerji ithalatı da artmaktadır. İthal enerjiye olan bağımlılık cari açık üzerinde negatif etki oluşturmaktadır. İthalatın büyük bölümü petrol, doğalgaz, kömür vb. enerji kaynaklarından oluşmaktadır. Diğer taraftan Türkiye'de enerji tüketimi yüksek oranda artarken üretimdeki artışın buna karşılık verememesi Türkiye ekonomisi açısından büyük bir risk teşkil etmektedir. Türkiye'de enerji tüketimi ile üretimi arasındaki açığın yıllar itibarıyla arttığı gözlemlenmektedir. Nitekim 1970'te birincil enerji tüketimi 16.8 TEP'den 2013'te 90 milyon TEP'e ulaşmıştır⁵. Enerji üretimi ise 15 milyon TEP'ten sadece 32 milyon TEP'e yükselmiştir. Böylece enerji tüketimi dönem arasında 5 kat artarken, üretimi ise sadece 2 kat artmıştır (Aydın, 2015: 525). Bu verilere göre denebilir ki, diğer sektörlerde olduğu gibi enerjide de Türkiye ürettiğinden çok tüketmektedir. Bu artış hızı ile Türkiye Avrupa'da birinci, dünyada ise Çin'den sonra ikinci sıradadır. Talepteki bu artışı karşılamak için yılda 4 bin-5 bin MW ilave kurulu güce ihtiyaç vardır. Türkiye doğalgazın %98'ini, petrolün %94'ünü ve

⁵ TEP-Ton eşdeğer petrol, Enerji orijinal birimleri petrol cinsinden TEP'e dönüştürülerek ortak birim olarak kullanılmaktadır.

kömürün ise %30'unu ithal etmektedir. Genel olarak enerjide ithalata bağımlılığı ise %70 civarındadır⁶.

Türkiye`de ithalatın bileşimine bakıldığında enerjinin büyük etkisi olduğu görülmektedir. Bu konuda yapılan çalışmalardan elde edilen verilere göre: 2000-2014 arası dönemde enerji ithalatının toplam ithalat içindeki payı %15-%25 arasında değişmektedir. Bu dönemde enerji ithalatı parasal olarak yaklaşık 6 kat artarak, 9,5 milyar dolardan, 55 milyar dolara ulaşmıştır. Türkiye`nin ithalatı ise aynı dönemde 55 milyar dolardan, 242 milyar dolara ulaşmıştır. 2003`ten sonra artan petrol fiyatları veya enerji maliyetleri Türkiye`nin enerji açığı üzerinde negatif etkisini sürdürmüştür. Verilere göre, Türkiye`nin dış ticaret açığının yaklaşık üçte biri enerji ithalatından kaynaklanmaktadır. Nitekim 2000`de dış ticaret açığı 27 milyar dolarken bu açığın 9,5 milyar doları enerji ithalatından kaynaklanmıştır. 2014`e geldiğinde ise açık 84,5 milyar dolar olmuş ve toplam ithalat içinde enerjinin payı 55 milyar dolarla ithalatın üçte ikisine denk olmuştur (Aydın, 2015: 527). Petrol, doğalgaz ve kömür gibi fosil yakıtlara olan bağımlılık, kriz dönemlerinde (dış ticaret açığının yarattığı olumsuz etkiler dikkate alındığında) belirleyici rolünü artırmaktadır.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ve TEİAŞ`ın birlikte hazırladığı projeksiyonlara göre Türkiye`nin elektrik üretiminde 2016 yılından itibaren açıkların meydana gelme ihtimali vardır. Aşağıdaki tabloda projeksiyonların yıllara göre verileri gösterilmiştir.

Tablo 7: Elektrik Talebi Projeksiyonları (2020-2025)

Yıllar	Referans Talep		Düşük Talep		Yüksek Talep	
	Enerji Talebi (GWh)	Artış (%)	Enerji Talebi (GWh)	Artış (%)	Enerji Talebi (GWh)	Artış (%)
2020	221543	3,3	212763	2,5	231188	4,2
2023	244289	3,3	229260	2,5	261115	4,1
2024	252203	3,2	234901	2,5	271687	4,0
2025	260217	3,2	240566	2,4	2824950	4,0

Kaynak: TEİAŞ, On Yıllık Talep Tahminleri Raporu (2019-2028), Şubat 2019

Bu projeksiyonlara göre 2023`te elektrik enerjisi talebi yüksek talep senaryosu ile 261115 GW.h`a, düşük talep senaryosu ile ise 229260 GW.h`a ulaşması beklenmektedir. Türkiye`de elektrik tüketim talebi yılda ortalama %3-4 oranla artış göstermektedir. Yüksek talep senaryosu ile Türkiye`nin elektrik enerjisi talebinin 2020-2025 arasında %4, baz talep senaryosuna göre ise yaklaşık %3,3 oranında artması beklenmektedir.

3.2. Türkiye`de Nükleer Enerji Çalışmaları: Akkuyu Örneği

Türkiye`de enerji talebinin sürekli ve düzenli biçimde artması, doğal olarak ülkeyi yeni enerji üretim alternatifleri bulmaya ve geliştirmeye zorlamaktadır. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu arasında 2010 yılında Akkuyu Nükleer Santrali`nin inşasına ilişkin bir anlaşma imzalanmıştır. Bu santral 4800 MW gücünde olup 4 üniteden oluşmaktadır. İlk ünitenin 2019-2020 arasında, diğer ünitelerin ise birer yıl ara ile devreye girmesi planlanmaktadır. Akkuyu nükleer santrali 20 Milyar dolarlık proje bedeline sahip olup yüzde yüz Rus sermayeli bir projedir.⁷ Bununla Türkiye 2023 yılına kadar Akkuyu ve Sinop Nükleer Güç Santralini (NGS) inşa etmekle doğalgaz ithalatını 16 Milyar m³, bir başka deyişle 7.2 Milyar Dolar azaltmayı hedeflemektedir. Ayrıca Akkuyu santralinin inşasında 10 bin işçi

⁶ Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz: ETKB,

http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FSayfalar%2FNukleer_Guc_Santralleri_ve_Turkiye.pdf (17 Mayıs 2019).

⁷ Akkuyu NGS`nin proje detayları ile ilgili bkz:

http://www.csb.gov.tr/turkce/dosya/ced/AKKUYU_NGS_CBD.pdf (18 Mayıs 2019)

çalışacak, yerel firmalar ise nükleer güvenlikle ilgili olmayan 8 milyar dolarlık inşaat malzemesi satacaktır (ETKB (A), 2013: 19).

Türkiye’de 2009 yılında uygulamaya konulan Elektrik Enerjisi Piyasası Arz Güvenliği Strateji Belgesi’nde yer alan hedeflere göre, 2023 yılına kadar yenilenebilir kaynakların elektrik üretimi içerisindeki payı en az %30 düzeyinde olması, doğal gazın payının ise %30’un altına düşürülmesi amaçlanırken elektrik enerjisi üretiminin %5’inin nükleer enerjiden sağlanması hedeflenmiştir. 2023’te kurulacak olan iki nükleer santral o dönemin kurulu gücünün yaklaşık %10’nu oluşturacaktır⁸. Sonuç olarak Türkiye enerji açığının bir kısmını kapatmak için nükleer enerjiye yönelecektir. Bu durumda yapısal sorun olan cari açığın azaltılmasına uzun dönemde katkı yapılacak ve doğalgaz ithalatı azalacaktır. Türkiye’de toplam karbon emisyonunun %36’sının elektrik sektöründen kaynaklandığı dikkate alınır 2019-2020’de devreye girecek nükleer güç santralının her bir ünitesinin 3 milyon ton karbon emisyonunu önleyeceği düşünülmektedir (Ayдын, 2011: 18).

Türkiye Elektrik Ticaret ve Taahhüt Anonim Şirketi (TETAŞ), ilk iki üniteden üretilen elektriğin %70’ini, ikinci ve üçüncü ünitelerden üretilen elektriğinin ise %30’unu 2020-2035 yılları için alma garantisi vermiştir. Bunun yanında, elektriğin alım bedeli ilgili yılda nominal değerler hesaplanmak suretiyle KDV hariç 12,35 cent/kw.h olarak belirlenmiştir (Kumbaroğlu, 2011). Türkiye’de tüketicilerin kullandığı elektriğin ortalama fiyatı 8 cent/kw.h olduğu ve alım garantilerinin dolar üzerinden verilmesi dolar/TL kuruna bağlı olarak döviz kurunun yükselmesi durumunda Türkiye’nin yükümlülüklerini artırma potansiyeline sahiptir. Özellikle anlaşmanın imzalanmasından sonra geçen yıllar içinde döviz kurunun iki kattan fazla yükselmesi, maliyetin karşılanması konusunda ciddi endişelere sebep olmaktadır.

Akkuyu NGS ile ilgili bir diğer eleştiri noktası ise jeopolitik faktörlerle ilgilidir. Bu faktörle ilişkili olarak, Rusya’nın tarihi hedeflerinden biri olan Akdeniz’e (sıcak denizlere) inme politikası Akkuyu NGS ile gerçekleştirilmiş olmaktadır. Türkiye’de kullanılan ROSATOM yapımı reaktörlerin ciddi testlere tabi tutulmadığı ve Türkiye’ye nükleer güç anlamında teknoloji transferi yapılmayacağı da bir gerçektir. Çünkü, daha önce ifade edildiği gibi, santral tamamen Rusya’dan gelen ekipler ve Rus firması tarafından yapıldığı için santralle ilgili bilgiler paylaşılmamakta ve bölgede Türk yetkililerin denetim hakkı bulunmamaktadır (Deutsche Welle, 2011).

Diğer taraftan Akkuyu NGS’nin Rusya tarafından inşa edilmesi Türkiye’nin enerjide Rusya’ya günümüzde %53 olan enerji bağımlılığını daha da artıracaktır. Diğer taraftan yap-işlet-devret modeli tercih edileceği için enerji pazarlıklarında Türkiye’yi zor duruma düşürebilir. Akkuyu NGS anlaşmasının yapıldığı tarihlerde Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu ve TEİAŞ tarafından yapılan talep tahminleri ile günümüzde yapılan talep tahminleri arasında ciddi farklar mevcuttur. İlgili dönemde yapılan talep tahminleri günümüz rakamlarından çok yüksekte (yaklaşık 100 bin Gwh) seyrettiği için, dönemin hükümeti nükleer enerji projesine sıcak bakmaktaydı. Buna rağmen günümüz talep tahminleri ile karşılaştırıldığında Akkuyu ve Sinop NGS’lerinin yeniden değerlendirilme ihtiyacı olduğu anlaşılmaktadır⁹.

Akkuyu örneği, Türkiye’nin artan enerji ihtiyacını karşılamak için, doğal gaz ve diğer fosil yakıtlarda karşı karşıya olduğu ithalata bağımlılığını azaltma amacına yönelik olarak, ekonomik görünümü bir projenin olası tehditler de içerebileceğine ilişkin iyi bir örnek olarak zikredilebilir. Buradan yola çıkarak, özellikle son yılların klişe mottosu olan “yerli ve milli”

⁸ Belgenin tam metni için bkz: İstanbul Ticaret Üniversitesi, <http://ww4.ticaret.edu.tr/enerji/wp-content/uploads/sites/79/2015/11/Elektrik-Enerjisi-Piyasası-Ve-Arz-Güvenliği-Strateji-Belgesi.pdf> (20 Mayıs 2019).

⁹ Enerji Talep Tahminlerinin revizyonu için bkz: TEİAŞ, 2017: 14-16 ve TEİAŞ, 2019: 51

yönelimlerden sapma eğilimlerinin ortaya çıkmasına neden olabilir. Üstelik, son yıllarda savunma sanayiinde yaşanan Rusya ile balayı döneminin bir tür uzantısı olarak enerjide ortaya çıkabilecek tekeli bir bağımlılık ilişkisine neden olabilir. Daha da önemlisi, küresel piyasalarda arzı sürekli artan fosil yakıtlar örneğinde olduğu gibi, alternatif pazarlardan temin edilebilecek (en azından oligopolistik bir yapıda) bir enerji hammaddesinin yerini tekeli bir piyasa yapısı alabilecektir. Bu açıdan, cari açığa neden olan bağımlılık unsurunu azaltmak için yeni komplikasyonlara girmeme konusunda dikkatli olmak büyük önem arz etmektedir.

SONUÇ

Yaklaşık 50 yıllık bir geçmişe sahip olan nükleer enerji, II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünya gündemine girmiş durumdadır. Çalışmada ifade edildiği gibi, dünya enerji dengesini ve küresel politikaları değiştiren nükleer enerji birçok alanda kullanılmaktadır. Denizaltılardan çeşitli silahlara kadar kullanım alanına sahip olan nükleer enerji, daha çok enerji üretiminde kullanılmaktadır. Bu çerçevede Türkiye de bu tecrübeden yararlanmak istemektedir. Türkiye'nin nükleer enerji serüveni 1960-1970'li yıllarda başlasa da 50 yıllık zaman dilimi içinde Türkiye'de bir nükleer santral kurmak mümkün olmamıştır. Çeşitli bürokratik ve ekonomik engellerin neden olduğu aksamalar yüzünden nükleer enerji anlaşması ancak 2010'da yapılabilmıştır.

Bilindiği üzere Türkiye ekonomisinin büyümesi ve artan enerji talebi enerji tüketiminde çeşitli alternatiflerin denenmesini zorunlu kılmaktadır. Gelecekteki tahminlere göre Türkiye, elektrik üretiminde yenilenebilir enerjisini %30, nükleer enerji üretimini ise %5 oranına ulaştırmayı hedeflemektedir. Her yıl ortalama %3-4 oranında artmakta olan ulusal elektrik enerjisi talebini, tahminlere göre 2016'dan sonra üretim ve ithalatla karşılanmakta yetersiz kalınacaktır. Çözüm önerisi ise yerli enerji kaynaklarının üretime katkısını artırmaktır. Fakat kömür, rüzgâr ve güneş enerjisinin kapasite faktörünün düşük olması, enerji üretiminin çevresel faktörlere büyük oranda bağlılığı, depolanma ve iletim teknolojilerinin yeteri kadar gelişmemesi bu enerji kaynaklarını nükleer enerji karşısında zayıf kılmaktadır. Bu nedenle Türkiye, nükleer enerjinin üretilmesine büyük önem vermekte ve Akkuyu NGS stratejik yatırımlara dahil edilmekle bu projeye devlet desteği verilmektedir. Bunun yanında Türkiye, üretilen enerjiye ilişkin alım garantisi vermekle de nükleer enerji projelerini desteklemektedir.

Yakın gelecekte CO₂ emisyonlarının ve hava kirliliğinin insanlığı yüksek derecede tehdit edecek seviyede olması, ülkelerin alternatif enerji seçeneklerine yönelmesini daha da hızlandıracaktır. Örneğin Türkiye Akkuyu NGS'ni üretime katarak 12 milyon ton karbon salınımını önlemeyi hedeflemektedir.

Buna rağmen, bu alanda yaşanan gelişmeler ve veriler incelendiğinde Türkiye'nin nükleer enerji projelerinin ciddi riskler taşıdığı görülmektedir. Özellikle nükleer santraller için Akdeniz'in seçilmesi ve kullanılacak reaktörlerin gerekli testlere tabi tutulmadığı eleştirileri, konunun uzmanları tarafından sıkça dile getirilmektedir. Türkiye'nin nükleer enerji projelerinin jeopolitik ve ekonomik olmak üzere iki grup sakıncası mevcuttur. Jeopolitik faktörlere örnek olarak Rusya'nın Akdeniz'de nükleer varlığını inşa etmesi, anlaşmalar çerçevesinde santrallerin teknoloji transferi gerçekleştirmeyeceği, enerji alanında Rusya'nın Türkiye karşısında pazarlık gücünü artırma ihtimalleri gibi unsurlar sayılabilir.

Diğer taraftan zaten büyük bir orana sahip olan Rusya'ya yönelik enerji bağımlılığının Akkuyu santrali ile birlikte gittikçe yükselme ihtimali açıktır. Alım garantilerinde devletin birim başına 12 cent teklif etmesini gözönüne aldığımızda, günümüz elektrik fiyatları ile mukayesede santralin tüketicilere ucuz elektrik sağlayamayacağı da aşikardır. Anlaşmanın imzalanmasından beri döviz kurunda meydana gelen bir kaç katlık yükselme, bu projenin "en azından" fiyatlamaya açısından gözden geçirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Küresel eğilimler, ekonomi politik ve jeopolitiğin kuralları birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye'nin enerji açığı sorununu çözmek için en temel ve kesin yolu, iç kaynaklarına yönelmek ve Avrupa Birliği, Çin ve ABD örneklerinde olduğu gibi yenilenebilir enerjiye daha fazla önem vermektir.

KAYNAKÇA

- Atiyas, İ. (2011). "Nükleer Santrallerde Riskler, Özendirimler ve Finansman Modelleri: Uluslararası Deneyim ve Akkuyu Modeli", *Nükleer Enerjiye Geçişte Türkiye Modeli* (Ed. Sinan Ülgen), EDAM Yayınları, I Baskı, İstanbul.
- Aydın, L. (2011). "Türkiye'nin Enerji Açığı Sorunu ve Çözüm Önerileri", Stratejik Düşünce Enstitüsü (13 Mayıs 2019).
- Aydın, L. (2015). *Enerji Ekonomisi ve Politikaları*, Seçkin Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- BBC News, "Switzerland votes to phase out nuclear power", <https://www.bbc.com/news/world-europe-39994599> (10 Haziran 2019).
- BP Statistical Review 2017, "World Energy 2017" <http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/statistical-review-2016/bp-statistical-review-of-world-energy-2016-full-report.pdf> (15 Mayıs 2019).
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, "Akkuyu Nükleer Güç Santrali Projesi" http://www.csb.gov.tr/turkce/dosya/ced/AKKUYU_NGS_CBD.pdf (18 Haziran 2019).
- Deutsche Welle, Türkiye'nin Nükleer Enerji Açmazı, <https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiyenin-n%C3%BCkleer-enerji-a%C3%A7maz%C4%B1/a-14911742> (19 Haziran 2019).
- EC (2018)-European Commission, *EU Energy in Figures Statistical Pocket Book-2018*, EU Publications, Luxembourg.
- Energy Information Agency, "World Energy Outlook-2016", <http://www.eia.gov/outlooks/ieo/> (1 Haziran 2019).
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, "Türkiye'nin Enerji Görünümü-2017", http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FEnerji%20ve%20Tabii%20Kaynaklar%20Görünümü%2FSayi_15.pdf (10 Mayıs 2019).
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, (A), "Nükleer Güç Santralleri ve Türkiye" http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FSayfalar%2FNukleer_Guc_Santralleri_ve_Turkiye.pdf (1 Haziran 2019).
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, (B), "Türkiye'nin Elektrik Görünümü-2016", <http://enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Elektrik> (2 Haziran 2019).
- EPDK, Elektrik Piyasası 2015 Yılı Piyasa Gelişim Raporu, 2015.
- Finon, D. ve F. Roques (2008). "Financing Arrangements and Industrial Organization for New Nuclear Build in Electricity Markets" EPRG Working Paper EPRG 0826.
- IAEA (2018)-International Atomic Energy Agency, *Nuclear Power Reactors In The World*, RDS-2/38, IAEA Publications, Viyana.
- International Energy Administration, Statistics Electricity Information, 2012 <http://www.iea.org/media/training/presentations/statisticsmarch/electricityinformation.pdf> (21 Mayıs 2019).
- International Atomic Energy Agency, "PRIS Information Systems", <https://www.iaea.org/PRIS/WorldStatistics/OperationalReactorsByCountry.aspx> (15 Mayıs 2019).
- İstanbul Ticaret Üniversitesi, <http://ww4.ticaret.edu.tr/enerji/wp-content/uploads/sites/79/2015/11/Elektrik-Enerjisi-Piyasası-Ve-Arz-Güvenliği-Strateji-Belgesi.pdf> (18 Mayıs 2019).
- Joskow, P. and J. E. Parsons (2009). "The Economics of Future Nuclear Power" Daedalus, Fall 2009, s. 45-59.
- Kaya, K. ve Koç E. (2015). "Enerji Üretim Santralleri Maliyet Analizi", Mühendis ve Makina, cilt 56, sayı 660, s. 61-68.

- Kumbaroğlu, G. (2011). "Türkiye Açısından Nükleer Enerji Ekonomisi", *Nükleer Enerjiye Geçişte Türkiye Modeli* (Ed. Sinan Ülgen), EDAM Yayınları, I Baskı, İstanbul.
- Kumbaroğlu, G. (2012). "Nükleer Enerji ve Türkiye: Bir İhtiyaç Analizi", *Nükleer Enerjiye Geçişte Türkiye Modeli-II* (Ed. Sinan Ülgen), EDAM Yayınları, İstanbul.
- Nuclear Energy Institute, "Nuclear Energy's Economic Benefits- Current and Future", <http://www.nei.org/CorporateSite/media/filefolder/Policy/Papers/jobs.pdf?ext=.pdf> (22 Mayıs 2019).
- Saygın, H. (2011). "Büyük Nükleer Kazalar ve Nükleer Enerji Teknolojisinin Evriminde Doğurdıkları Sonuçlar", *Nükleer Enerjiye Geçişte Türkiye Modeli* (Ed. Sinan Ülgen), EDAM Yayınları, I Baskı, İstanbul.
- TEİAŞ (2014)-Türkiye Elektrik İletim Anonim Şirketi, Türkiye Elektrik Enerjisi 5 Yıllık Üretim Kapasite Projeksiyonu.
- TEİAŞ (2017)-Türkiye Elektrik İletim Anonim Şirketi, Türkiye Elektrik Enerjisi 5 Yıllık Üretim Kapasite Projeksiyonu (2017-2021).
- TEİAŞ (2019)-Türkiye Elektrik İletim Anonim Şirketi, On Yıllık Talep Tahminleri Raporu (2019-2028).
- The World Bank, Electric Power Consumption, <http://data.worldbank.org/indicator/EG.USE.ELEC.KH.PC?view=chart> (28 Mayıs 2019).
- TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/HbGetirHTML.do?id=30709> (15 Temmuz 2019).
- World Nuclear Association (A), "Uranium Resources, Supply of Uranium", <http://www.world-nuclear.org/information-library/nuclear-fuel-cycle/uranium-resources/supply-of-uranium.aspx> (11 Haziran 2019).
- World Nuclear Association (B), "Information Library", <http://www.world-nuclear.org/information-library.aspx> (23 Mayıs 2019).
- World Nuclear Association (C), "The Economics of Nuclear Power", <http://www.world-nuclear.org/information-library/economic-aspects/economics-of-nuclear-power.aspx> (15 Mayıs 2019).
- Yergin, D. (2014). *Enerjinin Geleceği: Petrol, Doğalgaz, Elektrik*, Optimist Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, M ve Örnek, İ (2007). "Enerjide Son Seçim: Nükleer Enerji", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6(1):32-44.

**TÜRKİYE’DE DÖVİZ KURU DALGALANMALARININ SANAYİ ÜRETİMİ VE
TÜKETİCİ GÜVENİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: (2008-2019)**

İbrahim AYTEKİN

Kırıkkale Üniversitesi

Arş. Gör. Bayram Veli DOYAR

Süleyman Demirel Üniversitesi

ÖZET

Ulusal sınırların ortadan kalkmasıyla birlikte Dünya hızla küresel bir köy haline dönüşmüş ve ülkeler; gerek siyasal, gerek ekonomik, gerekse de kültürel açıdan birbirlerine entegre olmuşlardır. Özellikle ekonomik ve finansal alanda yaşanan liberalizasyon, uluslararası ticareti hızlandırmış ve döviz kurunu uluslararası ticaretin ayrılmaz bir parçası haline dönüştürmüştür. Finansal liberalizasyon ile birlikte artık döviz kuru ülkelerin siyasal, ekonomik, ve güvenlik politikalarından etkilenebilmekte ve bu doğrultuda yaşanan döviz kuru dalgalanmaları, iç ve dış piyasalarda ülkelerin üretim, tüketim ve ticari faaliyetlerini etkileyebilmektedir.

Bu çalışmada Türkiye’nin reel döviz kuru, toplam sanayi üretimi ile tüketici güven endeksi gibi makroekonomik göstergeler arasında bir ilişkinin olup olmadığının tespit edilmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda yapılan çalışmanın ana teması: Türkiye’nin 2008:M1–2019:M3 dönemlerine ait reel döviz kuru, toplam sanayi üretimi ile tüketici güven endeksinin aylık verileri kullanılarak ekonometrik bir analizi yapılmıştır. Çalışmanın amacı doğrultusunda önce Genişletilmiş Dickey Fuller Testi kullanılarak seriler aynı düzeyde durağan hale getirilmiştir. Ayrıca bu değişkenler arasında Johansen Eş Bütünleşme Testi kullanılarak uzun dönemli ilişkinin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak Granger Nedensellik Testi kullanılarak analiz yapılmıştır. Granger nedensellik testinde döviz kuru ile sanayi üretimi arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu, döviz kurundan tüketici güven endeksine doğru ise tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Döviz, Sanayi, Üretim, Tüketici, Güven,

1. GİRİŞ

Sanayi devrimi ve küreselleşme uluslararası ticareti olumlu yönde etkilerken, ekonominin küreselleşmesi açısından önemli birer gelişmedir. Küreselleşme ile birlikte yaşanan bu baş döndürücü gelişmeler ise Birinci Dünya savaşına kadar devam etmiştir. Ülkeler Birinci Dünya savaşının hemen akabinde, içe dönük ve milliyetçi ekonomi politığe yönelmiş ve bu milliyetçi ekonomi politığın faturası ise; 1929 yılında patlak veren ve Büyük Buhran olarak adlandırılan ekonomik krizle ödenmiştir. Bu bağlamda Büyük Buhranın etkilerinden kurtulmak ve ülkelerin dışa yönelik ekonomi politikalarını tekrar hayata geçirebilmek adına çeşitli adımlar atılmıştır. Atılan bu başlıca adımlar ise şöyledir: Bretton Woods sisteminin oluşturulması, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'nın (GATT) imzalanması, Dünya Bankası (WB) ve Uluslararası Para Fonu (İMF) gibi sistemlerin kurulmasıdır. Daha sonra 1970'li yıllarda altın para standardı olarak adlandırılan Bretton Woods sisteminin çökmesi ve petrol arz şokları, dünya ekonomisini ciddi bir şekilde etkilemiş ve bundan sonra ise yavaş yavaş dalgalı kur sistemine geçmiştir (Dikkaya ve Özyakışır, 2008: 5-10).

1980'li yıllardan sonra birbirlerine tekrar entegre olmaya başlayan ulusal piyasalar, ekonomik ve finansal küreselleşmenin birer halkasını oluşturmaktadırlar. Bu bağlamda finansal liberalizasyon ile birlikte döviz kuru artık uluslararası bir ödeme aracı haline dönüşmüş ve her türlü uluslararası işlemlerde kullanılmaya başlanmıştır. Dövizin uluslararası bir ödeme aracı haline dönüşmesiyle birlikte artık döviz kurunda yaşanan dalgalanmalar, başta az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler olmak üzere birçok ülkeyi etkilemeye başlamıştır. Yani; döviz kurlarında yaşanacak dalgalanmalar, başta finans ve sanayi sektörü olmak üzere, büyüme, enflasyon, işsizlik, tüketici güveni gibi birçok ekonomik göstergelyi etkileyeme başlamıştır. Dolayısıyla bu çalışmada; döviz kurlarında yaşanan dalgalanmaların Türkiye'de sanayi üretimi ile tüketici güveni üzerindeki etkisinin ekonometrik bir analizi yapılmıştır.

2. TEORİK ARKA PLAN

Döviz kurları özellikle gelişmekte olan ülkelerin makroekonomi politikalarını etkileyen uluslararası bir değişkendir. Dolayısıyla döviz kurlarında meydana gelen dalgalanma veya şoklar makroekonomik göstergeleri etkilemektedir. Bu bağlamda ihracatı ithal ara girdilere bağlı olan Türkiye gibi ülkelerde döviz kurularında meydana gelen şok ve dalgalanmalar ekonomide büyük etkiler yaratmaktadır. Bu etkiler sanayi üretimi ve tüketici güveni gibi iki önemli değişken üzerinde de etkili olabilmektedir (Tümtürk, 2017: 838). Yani finansal liberalizasyon ile birlikte döviz kuru oynaklıkları, küresel çapta reel ekonomileri etkileyen çok önemli bir değişken haline gelmiştir. Bu doğrultuda yaşanan gelişmeler, sanayi sektörünün üretim maliyeti ile kararlılığını etkilediği gibi, tüketicilerin güvenleri üzerinde de etkili olabilmektedir (Şentürk ve Dücan, 2014: 68).

Sanayi kavramı köken olarak Arapça'ya dayanmaktadır. Fakat; sanayi kavramı İngiliz James Watt'ın 1774 yılında buharlı makineleri icat etmesi ve bu makinelerin İngiltere sanayi sektöründe kullanılmaya başlanmasıyla birlikte Dünya gündemine oturmuştur. Kömürlü buhar gücüne dayanarak çalışan bu makineler, işbölümü, uzmanlaşma ve seri üretime ciddi katkılar sağlamıştır. Böylece dünyanın çehresini değiştiren ve birinci sanayi devrimi olarak adlandırılan bu gelişme, adını dünya ekonomi tarihine altın harflerle yazdırmıştır. Uluslararası Standart Sanayi Sınıflandırması'nda *sanayi sektörü*; *imalat sanayi, madencilik, elektrik, su ve inşaat sektörlerini kapsayan geniş bir anlamda tanımlanmaktadır*. Ayrıca sanayi sektörü, bir

ülkenin tarım ve hizmetler sektörünü de önemli derece etkileyen bir güçtür. Tarım sektörü teknolojik gelişmelerden faydalanarak üretimi hızlandırmak ve maliyetleri düşürmek gibi hedeflerine, ancak sanayinin gelişmesi sayesinde ulaşabilecektir. Günümüzde gelişmiş ekonomiler aynı zamanda sanayileşmiş ülkelerdir. Bu durum gelişmişliğin en önemli itici gücünün sanayi olduğunun en somut göstergesidir. Sanayi sektörü, rekabet, teknoloji, içsel ve dışsal ölçek ekonomileri, nitelikli işgücü, altyapı ve üstyapı gibi kalkınmayı direkt etkileyen faktörleri, tarım sektöründen daha fazla etkilemektedir. Dolayısıyla neredeyse tüm az gelişmiş ülkelerde sanayileşme, iktisadi kalkınmanın temel politikası olarak kabul edilmiştir. Son olarak da sanayileşme, sosyal ve kültürel yapıda da ciddi değişimler yaratmaktadır (Koç, Şenel ve Kaya, 2018: 2-3).

Tüketici güven endeksi ise; ekonominin şu andaki durumuna ve geleceğine yönelik olan halkın güvenini ölçer. Tüketici güveni genel olarak faiz oranları, enflasyon, kur ve işsizlik gibi temel ekonomik değişkenler doğrultusunda hareket eder (Fisher ve Statman, 2003: 116). Tüketici güveni ekonomide önemli bir ekonomik gösterge ve faaliyet olmakla birlikte, hane halkı harcamalarının tahmininde kullanılmaktadır. Güven endeksinde bir düşüşün olması, ekonominin geleceğine yönelik bir endişenin var olduğunu ifade eder (Tekin ve Cengiz, 2018: 3838). Dolayısıyla tüketici güven endeksi daha çok beklentiler üzerine yoğunlaşmış ve bu sayede iktisat bilimi için önemli bir değişken haline gelmiştir. Son olarak Tüketici güven endeksi: nihai tüketici olarak kabul edilen hane halkına yönelik olarak yapılan anketlerin sonuçları şeklinde ifade edilebilir (Tunalı ve Özkan, 2016: 55).

3. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde, başta Türkiye olmak üzere birçok ülkeye yönelik; döviz kuru, sanayi üretimi ve tüketici güvenini analiz eden birden fazla çalışma bulunmaktadır. Yapılan çalışmaların çoğunda elde edilen bulgular, döviz kuru, sanayi üretimi ile tüketici güveni arasında ilişkinin varlığı şeklindedir. Fakat; azda olsa bazı çalışmalarda farklı sonuçlar elde edilmiştir. Elde edilen bu sonuçların farklı olmasının temel sebepleri ise; ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin farklı oluşu, çalışmalarda farklı dönem ve yöntemlerin kullanılmış olması, ülkelerin ulusal ve uluslararası konjonktürden farklı bir şekilde etkilenmeleri şeklinde açıklanabilir. Bu doğrultuda yapılmış çalışmalara yönelik daha detaylı literatür sonuçları tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Literatür Tarama Tablosu

Yazar(lar)	Ülkeler	Veriler	Yöntem	Sonuç
Uçan (2013)	Türkiye	1990:Q1-2010:Q2	Johansen Eşbütünleşme Testi	Dışa açılma ve finansal liberilizasyon sonrası döviz kurlarının belirlenmesinde dış piyasa ve makroekonomik değişkenler etkili olurken, merkezi otoritenin gücü zayıflamıştır.
Uçan ve AYTEKİN (2017)	Türkiye	2004:M1-2017:M7	Johansen Eşbütünleşme,	Uzun dönemde eş bütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Ayrıca döviz kuru ile enflasyon arasında aynı yönlü ilişkiye rastlanmıştır.

Bozkuş ve Kahyaoğlu (2018)	Kazakistan	2002:M1-2017:M4	Çok Kırılmalı Tümeleşme Tekniği	Reel Efektif Döviz Kurları ile Sanayi Üretim Endeksi arasında harcama bakımından uzun dönemli bir ilişki vardır. Bu ilişkinin bazı dönemlerde tersine dönmesi sonucu Hollanda Hastalığıyla birlikte yaşandığı bulgusuna ulaşılmıştır.
Rashidi ve Bidisha Lahiri (2012)	ASEAN +3 Ülke	1992-2004	Goldberg Metodu	İhracat esaslı reel döviz kuru sanayi üretimini artırdığını fakat; sanayi üretim seviyeleri üzerinde önemli bir etkisinin bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca ithalatın ve değer düşüklüğünün etkisinin, reel döviz kuru göstergelerine dahil edildiği durumlarda simetrik olduğu bulunmuştur.
İbicioğlu Kapusuzoğlu ve Karan (2013)	Türkiye	2003:M12-2011:M12	Johansen Eşbütünleşme, Granger Nedensellik, Etki-Tepki	Döviz kuru, tüketicilerin ekonominin geleceğine yönelik beklentilerine ciddi yön veren önemli faktörlerden biridir.
Durgun Kaygısız (2019)	Türkiye	2010:M01-2018:M12	VAR Analizi	Döviz kurundaki dalgalanmaların enflasyon ile tüketici güvenini etkilediği sonucuna varılmıştır. Reel kesim güven endeksi, faiz ve sanayi üretimi arasında ise çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Beşel ve Yardımcıoğlu (2016)	Türkiye	2005:M01 – 2014:M10	Zivot-Andrews testi Gregory-Hansen testi Toda-Yamamoto nedensellik testi	Döviz kurundan işsizlik ile tüketici güven endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ayrıca petrol fiyatlarından işsizliğe doğru da tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi de mevcuttur.
Petek ve Şanlı (2019)	Türkiye	2007:Q1-2017:Q3	Johansen Eşbütünleşme, Granger Nedensellik Testleri	Kapasite kullanımından GSYİH ve sanayi üretiminde doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ancak döviz kuru ile kapasite kullanımı arasında bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Arısoy (2012)	Türkiye	2005:M1-2012:M1	VAR Modeli	Tüketici güven endeksi tüketicilerin tüketim, yatırımcıların ise yatırım ve üretim beklentilerine yön vermektedir.
Jamil Streissler and Kunst (2012)	Avrupa Birliği (Parasal Birlik)	1980:M1-2009:M4	AR (k) - EGARCH(p,q) Modelleri	Ortak para biriminin yürürlüğe girmesinden sonra tüm ülkeler için reel döviz kuru oynaklığının olumsuz etkileri azalmıştır.
Ogunmuyiwa And Adelowokan (2018)	Nijerya	1986-2016	Box Jenkins O.L.S Yöntemi Ve Chow Kırılma Noktası Testi	Ampirik bulgular, döviz kuru ve sanayi üretim arasında uzun vadeli bir ilişkinin olmadığını gösterse de, Box Jenkins O.L.S. sonuçları, Nijerya'da döviz kurunun sanayi üretimi üzerindeki olumlu ve önemli etkisini ortaya koymaktadır.
Carlino, Voith and Cody (1994)	ABD	1972-1989	Kesitsel Zaman Serisi	Reel döviz kurundaki dalgalanmalar, yerli ve yabancı üretim (toplam ve sektör bazında) üzerinde küçük etkilerinin olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca devlet üretimindeki artışın etkisi, döviz kuru dalgalanmalarındaki etkiden daha fazla olduğu sonucuna varılmıştır.

4. VERİLERİN EKONOMETRİK ANALİZİ

Reel döviz kurlarındaki dalgalanmaların temel makroekonomik değişkenlerle ilişkisini Türkiye ekonomisi açısından inceleyen bu çalışmada yer alan veri setleri; reel döviz kuru, toplam sanayi üretimi ve tüketici güven endeksi verilerinden oluşmaktadır. Analiz dönemi Türkiye'nin 2008:M1-2019:M3 yılları arası aylık verilerinden oluşmaktadır. Veriler Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) elektronik veri dağıtım sistemi ile Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TUIK) elde edilerek analiz edilmiştir. Analizlerde ise Eviews 9.0 paket programı kullanılmıştır. Çalışmada: **RDK**: Reel Döviz Kuru, **TSÜ**: Toplam Sanayi Üretimi **TG**: Tüketici Güvenini ifade etmektedir.

Çalışmada ilk etapta değişkenlerin durağanlık durumlarının test edildiği birim kök testi analiz sonuçları yer almaktadır. Tahmin edilecek VAR modeli için uygun gecikme uzunlukları belirlenmiş, ardından değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığının incelendiği Johansen eşbütünlük testi uygulanmıştır. Daha sonra kısa dönemde meydana gelecek bir şok neticesinde modelin ne kadar sürede dengeye geleceğini gösteren hata düzeltme modeli tahmin edilmiştir. Son kertede ise veriler arasında bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığının test edildiği Granger nedensellik analiz sonuçları yer almaktadır.

Tablo 2: Düzey Değerde Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Düzey Değer (Sabit)		Düzey Değer (Sabit ve Trendli)	
	ADF t İstatistik Değeri	Olasılık Değeri	ADF t İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
TSÜ	-0.995100	0.7536	-2.047655	0.5692
RDK	-1.344139	0.6076	-3.282282	0.0737
TG	-2.714399	0.0742	-2.770400	0.2109

Seriler arasında sağlıklı bir analizin yapılabilmesi için serilerin aynı düzeyde durağan (birim kök içermeyen) olması gerekmektedir. Bu doğrultuda tablo 2’de düzey değerde I(0) birim kök testi analizi için Augmented Dickey-Fuller (ADF) testi kullanılmıştır. Verilerin olasılık değerleri H_0 hipotez testi %5 anlamlılık düzeyinden büyük olduğu için H_0 hipotezi kabul edilmektedir. Yani veriler düzey değerde I(0) (sabit, sabit ve trendli) birim kök içermektedir. Kısaca serilerin düzey değerde durağan olmadığı (birim kök içeren) sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla düzey değerde durağan çıkmayan (birim kök içeren) serilerin birinci farklarının I(1) alınarak durağanlaştırıldığı sonuçlar, tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3 Birinci Farkı Alınmış Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Birinci Fark (Sabit)		Birinci Fark (Sabit ve Trendli)	
	ADF t İstatistik Değeri	Olasılık Değeri	ADF t İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
TSÜ	-3.701709	0.0052	-3.595873	0.0343
RDK	-9.208283	0.0000	-9.178985	0.0000
TG	-10.18871	0.0000	-9.300268	0.0000

Tablo 2’de serilerin düzey değerde I(0) durağan olmadığını ifade etmiştik. Dolayısıyla tablo 3’te, düzey değerde I(0) birim kök içeren serilerin birinci farkları I(1) (sabit, sabit ve trendli) alınarak, aynı düzeyde durağan (birim kök içermeyen) hale getirilen sonuçlar yer almaktadır. Birinci farkları I(1) (sabit, sabit ve trendli) alınarak yapılan analizler neticesinde verilerin olasılık değerleri H_0 hipotez testi %5 anlamlılık düzeyinden küçüktür. Yani: H_0 hipotezi ret edilmekte ve seriler durağan (birim kök içermeyen) hale gelmektedir.

Tablo 4: Gecikme Uzunluklarının Belirlenmesi

Gecikmeler	Bilgi Kriterleri					
	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-1394.736	NA	727931.1	22.01159	22.07878	22.03889
1	-1065.026	638.6504	4663.286	16.96104	17.22979*	17.07023
2	-1045.948	36.05384	3979.981	16.80233	17.27263	16.99340*
3	-1037.120	16.26504	3993.374	16.80504	17.47690	17.07801
4	-1029.002	14.57374	4054.014	16.81894	17.69235	17.17379
5	-1015.598	23.43188	3789.450	16.74957	17.82454	17.18632
6	-1007.593	13.61384	3859.933	16.76525	18.04177	17.28388
7	-998.6623	14.76763	3878.845	16.76634	18.24442	17.36686
8	-985.3453	21.39117*	3642.190*	16.69835*	18.37799	17.38077

* En uygun gecikme uzunluğunun kabul edildiğini gösterir.

Tablo 4'te serilerin gecikme uzunlukları verilmiştir. Yıldız (*) işaretinin en fazla yer aldığı satır en uygun gecikme uzunluğunu işaret eder. Bu bağlamda VAR analizi için uygun gecikme uzunluğu FPE, AIC LR, ve HQ kriterlerine göre 8 iken, SC kriterine göre 1'dir. Fakat; sağlıklı bir analiz için AIC kriterini kullanmak gerektiğinden 8. gecikme uzunluğu seçilmiştir (Uçan ve Koçak, 2014: 57). Bundan sonraki aşamada ise Johansen eşbütünlük testi gidilmiş ve 8 olarak seçilen gecikme uzunluğu çerçevesinde yapılan Johansen Eşbütünlük testinin sonuçları tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: Johansen Eşbütünlük Test Sonuçları

İz Testi	%5 Kritik Değeri	Olasılık Değeri	Eş Bütünlük Sayısı
35.37799	29.79707	0.0102	Hiç Yok*
8.690418	15.49471	0.3948	En Çok 1 Tane
0.285093	3.841466	0.5934	En Çok 2 Tane
Maksimum Özdeğer İstatistiği	%5 Kritik Değeri	Olasılık Değeri	Eş Bütünlük Sayısı
26.68757	21.13162	0.0074	Hiç Yok*
8.405325	14.26460	0.3390	En Çok 1 Tane
0.285093	3.841466	0.5934	En Çok 2 Tane

Tablo 5'te Johansen eşbütünlük testi sonuçları verilmiştir. Johansen eşbütünlük testi seriler arasında uzun dönemde bir ilişkinin olup olmadığının incelenmesi için kullanılır. Bu bağlamda çalışmada 8 gecikme uzunluğu ile yapılan Johansen eşbütünlük testi göre seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu hem iz hem de maksimum özdeğer testleri tarafından onaylanmıştır.

Kısa dönemde dengeden sapmanın modeli uzun dönemde nasıl dengeye getirdiğini gösteren hata düzeltme modeli (ecm) sonuçları tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: Hata Düzeltme Modeli(ECM) Test Sonuçları

Hata Düzeltme	D(TSÜ)	D(RDK)	D(TG)
Hata Düzeltme Katsayısı	-0.186421	-0.046702	0.022182
Standart Hata	(0.07035)	(0.02460)	(0.02464)
Hesaplanan t Değeri	[-2.64999]	[-1.89827]	[0.90011]

Hata düzeltme modelinin anlamlı olabilmesi için, hata değerinin -1 ile 0 arasında bir değere sahip olması gerekmektedir (Kaya, Aytekin ve Yılmaz, 2018: 88). Bu bağlamda tablo 6'da hata düzeltme terimi -0,186421 değerini almış olup, hata düzeltme terimi -1 ve 0 arasında bir değer aldığı ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu için hata düzeltme mekanizmasının çalıştığını göstermektedir. Burada $\frac{1}{|ECM|} = \frac{1}{|-0,186421|} = 5,4$ 'tür. Yani: döviz kuru dalgalanmaları, toplam sanayi üretimi ve tüketici güveni serilerinde kısa dönemde meydana gelen dengesizlikler, yaklaşık 5 aylık bir periyotta yeniden uzun dönem dengesine ulaşacaktır.

Tablo 7: Granger Nedensellik Test Sonuçları

Bağımlı Değişken: TSÜ (Toplam Sanayi Üretimi)			
Bağımsız Değişkenler	Ki Kare	Olasılık Değeri	Karar
RDK	7.024488	0.0298	H ₀ : Red
TG	2.922015	0.2320	H ₀ : Kabul
ALL	7.403506	0.1160	H ₀ : Kabul
Bağımlı Değişken: RDK (Reel Döviz Kuru)			
Bağımsız Değişkenler	Ki Kare	Olasılık Değeri	Karar
TSÜ	7.442325	0.0242	H ₀ : Red
TG	1.404564	0.4955	H ₀ : Kabul
ALL	10.90136	0.0277	H ₀ : Red
Bağımlı Değişken: TG (Tüketici Güveni)			
Bağımsız Değişkenler	Ki Kare	Olasılık Değeri	Karar
TSÜ	1.216259	0.5444	H ₀ : Kabul
RDK	10.12421	0.0063	H ₀ : Red
ALL	12.06284	0.0169	H ₀ : Red

Tablo 7'de değişkenlerin birbirlerini etkileyip etkilemediklerini analiz etmek için Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Eğer olasılık değeri % 5'ten küçük ise H₀ hipotezi ret edilmekte ve Granger nedeni olarak kabul edilmektedir. Fakat; olasılık değeri % 5'ten büyük ise H₀ hipotezi kabul edilmekte ve Granger nedeni değil olarak tanımlanmaktadır.

- RDK → TSÜ'nün nedenidir.
- TG → TSÜ'nün nedeni değildir.
- TSÜ → RDK'nin nedenidir.
- TG → RDK'nin nedeni değildir

- TSÜ → TG'nin nedeni değildir.
- RDK → TG'nin nedenidir.

Tablo 7'nin ilk kısmında toplam sanayi üretimi (TSÜ) bağımlı değişken iken; reel döviz kuru (RDK) ve tüketici güveni (TG) bağımsız değişkenlerdir. TSÜ % 5'ten küçük yani anlamlı bulunurken, TG % 5'ten büyük, dolayısıyla anlamsız bulunmuştur. Bu bağlamda TSÜ'den RDK'ya doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğu, fakat; TGE'den RDK'ya doğru bir nedensellik ilişkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Tablo 7'nin ikinci kısmında ise reel döviz kuru (RDK) bağımlı değişken iken; toplam sanayi üretimi (TSÜ) ve tüketici güveni (TG) bağımsız değişkenlerdir. Burada RDK % 5'ten küçük yani anlamlı bulunurken, TG % 5'ten büyük, dolayısıyla anlamsız bulunmuştur. Bu bağlamda RDK'dan TSÜ'ye doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğu, fakat; TGE'den RDK'ya doğru bir nedensellik ilişkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Tablo 7'nin son kısmında tüketici güveni (TG) bağımlı değişken iken; toplam sanayi üretimi (TSÜ) ve reel döviz kuru (RDK) bağımsız değişkenlerdir. RDK % 5'ten küçük yani anlamlı bulunurken, TSÜ % 5'ten büyük, dolayısıyla anlamsız bulunmuştur. Bu bağlamda RDK'dan TG'ye doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğu, fakat; TSÜ'den TGE'ye doğru bir nedensellik ilişkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak elde edilen bulgular, sanayi üretimi ile reel döviz kuru arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu, fakat; reel döviz kurundan tüketici güvenine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu ifade etmektedirler.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye geliştirmekte olan ülkeler kategorisinde yer alıp, ekonomik olarak dışa bağımlı ve dolayısıyla ekonomisi küresel piyasalardan etkilenen bir yapıdadır. Bu bağlamda küresel konjonktürde yaşanan ekonomik, politik, güvenlik vb. birçok gelişme Türkiye ekonomisini etkileyebilmektedir. Küresel çapta yaşanan bu tür gelişmeler ise uluslararası ticaretin önemli bir aracı olan döviz kurunu da etkilemektedir. Döviz kurunda yaşanan bu tür gelişmeler ise ekonomisi dışa bağımlı olan Türkiye'nin makroekonomik göstergelerini etkilemektedir. Reel döviz kurlarındaki dalgalanmaların temel makroekonomik değişkenlerle ilişkisini Türkiye ekonomisi açısından inceleyen bu çalışmada yer alan veri setleri; reel döviz kuru, toplam sanayi üretimi ve tüketici güven endeksi verilerinden oluşmaktadır. Analiz dönemi Türkiye'nin 2008:M1-2019:M3 yılları arası aylık verilerinden oluşmaktadır.

Çalışmada kullanılan veriler düzey değerinde I(0) durağan çıkmazken, birinci farkları I(1) alınarak durağan hale getirilmiştir. Daha sonra çalışmada 8 gecikme uzunluğu ile yapılan Johansen eşbütünleşme testine göre seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu hem iz hem de maksimum özdeğer testleri tarafından onaylanmıştır. Ayrıca kısa dönemde, toplam sanayi üretimi ve tüketici güveninde, döviz kurundaki dalgalanmalarından kaynaklı meydana gelen dengesizlikler, yaklaşık 5 aylık bir periyotta yeniden uzun dönem dengesine ulaşacağı tespit edilmiştir. Son kertede ise Granger nedensellik analizi yapılarak seriler arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. En önemlisi olan Grangerlik nedensellik testi sonuçları ise sanayi üretimi ile reel döviz kuru arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu, fakat; reel döviz kurundan tüketici güvenine doğru ise tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Yani döviz kurunda yaşanan gelişmeler Türkiye'nin toplam sanayi üretim hacmini etkilerken, iktisadi büyümenin en önemli kolu olan sanayi üretiminde meydana gelen gelişmeler de döviz kurunu etkilemektedir. Ayrıca döviz kurunda yaşanan

dalgalanmalar tüketicilerin güven ve beklentilerini etkilerken, tüketici güven ve beklentilerinde yaşanan gelişmeler ise döviz kurlarını etkilememektedir. Sonuç itibari ile döviz kurları Türkiye ekonomisinin makroekonomik göstergelerini ciddi bir şekilde etkileyen dışsal bir değişkendir. Bu durumda yapılabilecek en önemli şeyin döviz kuru dalgalanmalarını minimize edecek ekonomi politikaları izlemek ve ekonominin dinamiklerini dış şoklara karşı daha dayanıklı hale getirmektir.

KAYNAKÇA

- Al-Rashidi, Atef and Lahiri Bidisha. (2012). "Trade-Weighted Exchange Rate Indices: Explaining Industrial Production". *Journal of International and Global Economic Studies*, Volume: 5, Issue: 2, pp. 24-31.
- Arısoy, İbrahim. (2012). "Türkiye Ekonomisinde İktisadi Güven Endeksleri ve Seçilmiş Makro Değişkenler Arasındaki İlişkilerin VAR Analizi". *Maliye Dergisi*, Sayı: 162, ss. 304- 315.
- Beşel, Furkan ve Yardımcıoğlu, Fatih. (2016). "Tüketici Güven Endeksi ile Makro Değişkenler Arasındaki İlişki". *Uluslararası Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Kongresi(ICPESS)*, 24-26 Ağustos, 2016, İstanbul.
- Bozkuş, Sezer ve Kahyaoglu, Hakan. (2018). "Üretim ile Reel Efektif Döviz Kurunun Uzun Dönemli İlişkisi:Kazakistan Üzerine Bir Uygulama". *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 2, ss.360-387.
- Carlino, Gerald. Voith, Richard and Brian, Cody. (1994). "The Effects of Exchange Rate and Relative Productivity Changes on US Industrial Output at the State Level". *Urban Studies*, Volume: 31, Issue: 2, pp. 219-232.
- Dikkaya, Mehmet ve Özyakışır, Deniz. (2008). *Küreselleşmenin Ekonomi-Politikleri*. Gazi Kitabevi, Ankara.
- Durgun, Kaygısız, Ayşe. (2019). "Türkiye'de Tüketici ve Reel Kesim Güven Endeksi İle Seçilmiş Makro Değişkenler Arasındaki İlişki: 2010-2018". *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 1 Mart 2019, ss. 314-332.
- Fisher, Kenneth L. and Statman, Meir. (2003), "Consumer Confidence And Stock Returns". *The Journal of Portfolio Management*, Volume: 30, Issue: 1, pp. 115-127.
- İbicioğlu, Mustafa. Kapusuzoğlu, Ayhan ve Karan M. Baha. (2013). "Türkiye'deki Tüketici Güven Endeksi ile Döviz Kuru Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi". *İşletme Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı:1, ss. 5-16.
- Jamil, Muhammad. Streissler, W. Erich and Kunst, M. Robert. (2012). "Exchange Rate Volatility and its Impact on Industrial Production, Before and After the Introduction of Common Currency in Europe". *International Journal of Economics and Financial Issues*, Volume: 2, Issue: 2, pp. 85-109.
- Kaya, M. Veysel. Aytekin, İbrahim ve Yılmaz, S. Serhat. (2018). "Income, Unemployment and Crime in Turkey: An Analysis of Causality". *Annals of Dunarea de Jos*

University, Fascicle I : Economics and Applied Informatics, Volume: 24, Issue: 1, pp. 85-90.

Koç, Erdem. Şenel, M. Can ve Kaya, Kadir. (2018). “Dünyada ve Türkiye’de Sanayileşme I - Strateji ve Temel Sanayileşme Sorunları”. *Mühendis ve Makine Dergisi*, Cilt: 59, Sayı: 690, ss. 1-26.

Ogunmuyiwa, M. Segun and Adelowokan, O. Adedayo. (2018). “Measuring th Impact of Exchange Rate on Industrial Output in Nigeria”. *European Journal of Marketing and Economics*, Volume: 1, Issue: 2, pp. 87-93.

Petek, Ali ve Şanlı, Orhan. (2019). “Türkiye’de Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, Döviz Kurları ve Sanayi Üretim Endeksinin Kapasite Kullanım Oranları Üzerine Etkileri: Zaman Serileri Analizi”. *International Review Of Economics and Management*, Volume: 7, Issue:1, pp. 49-73.

Tümtürk, Oğuz. (2017). “Türkiye’de Döviz Kurlarının Yurtiçi Fiyatlara Geçiş Etkisi ve Enflasyon Hedeflemesi”. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Cilt:24, Sayı: 3, ss. 837-855.

Şentürk, Mehmet ve Dücan, Engin. (2014). “Türkiye’de Döviz Kuru-Faiz Oranı ve Borsa Getirisi İlişkisi: Ampirik Bir Analiz”. *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 3, ss.67-80.

Tekin, Bilgehan ve Cengiz, Selim. (2018). “Pay Senedi Piyasası İle Tüketici Güven Endeksi Arasındaki Nedensellik ve Eşbütünleşme İlişkileri: Borsa İstanbul’da Bir Uygulama”. *Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR)*. Volume: 5, Issue: 29, pp. 3837-3847.

Tunalı, Halil ve Özkan, İbrahim, E. (2016). “Türkiye’de Tüketici Güven Endeksi ve Tüketici Fiyat Endeksi Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi”. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2, ss. 54-67.

Uçan, Okyay. (2013). *Döviz Kuru Dinamikleri*. Seçkin Yayınevi, Ankara.

Uçan, Okyay ve Aytekin, İbrahim. (2017). “Döviz Kuru Enflasyon İlişkisi: Türkiye Örneği (2004-2017)”. *International Conference on Multidisciplinary, Science, Engineering and Technology (IMESET’17 Bitlis)*, October 27-29, 2017, Bitlis.

Uçan, Okyay ve Koçak, Esra. (2014). “Türkiye’de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki”. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 2, ss. 51-60.

www.tcmb.gov.tr.

www.tuik.gov.tr.

AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİNDE METROPOLİTEN KENT YÖNETİMİ
METROPOLITAN URBAN MANAGEMENT IN EUROPEAN UNION COUNTRIES

Hacer TOMAN
Mustafa Kemal Üniversitesi
Melike KAYIRAL
Bartın Üniversitesi

ÖZET

20. yüzyılın son çeyreğinde kentsel sorunların çözümü ve kalkınma ile çevre arasındaki ilişkinin yeniden kurulabilmesi için sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kentsel kalkınma ön plana çıkmıştır. Ancak kentlerin karşı karşıya kaldığı toplumsal, ekonomik, politik ve ekolojik problemlerin artması, bu problemlerin kent sınırlarını aşması, çok sayıda aktörü kapsamaması ve teknolojik gelişmelerle birlikte giderek daha da karmaşıklaşması neticesinde 21. yüzyılın ilk çeyreği tamamlamadan birbiriyle ilişkili bir dizi yeni kavram, yaklaşım ve model gündeme gelmiştir.

Günümüzde “gelişmiş” olmanın belirtilerinden biri bilim ve teknolojideki gelişmeler ise diğeri “kentleşmedir”. Kentleşme yapısı, Sanayi Devrimi’nden sonra hızla değişmiş, gelişmiş ve büyümüş, bunun sonucu olarak, kırsal yerlerden kentlere doğru yoğun bir göç olmuştur. Kentleşmenin hızlanması ve yoğun göç, “metropolitan alan” olgusunu ortaya çıkarmıştır. Metropolitan alanlar, günümüz kentleşme yapısının en belirgin biçimidir ve kendine has nitelikler taşır.

Neolitik çağlardan bu yana var olan yerleşme biçimleri ve özellikle kentlerin gelişimi, 19. yüzyıldan sonra hızlanmış ve boyut değiştirmiş bulunmaktadır. Kentleşmenin farklı dönemlerde farklı sebepleri ve görünümleri olmasına rağmen, başat öğeler, genellikle ekonomik, sosyal, siyasal, teknolojik ve idari olarak sayılabilir. 18. ve 19. yüzyıllarda Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’da sanayileşme, kentleşmeyi ortaya çıkaran ve hızlandıran en önemli faktördür. Sürecin ilerlemesiyle bu faktörler gelişmiş, kent ve kentleşme de buna bağlı bir gelişim ve değişim sürecinin içerisine girmiştir

Bu kapsamda çalışmanın çerçevesini, Avrupa Birliğinde yerel yönetimlerin önemi, Avrupa Birliği ülkelerinde metropolitan kent yönetimi, metropolitan kentlerin karşılaştığı sorunlar, riskler, krizler, metropolitan alanların az gelişmiş ülkelerde durumu, gelişmiş ülkelerde metropolitan alan uygulamaları ve metropolitan geleceği oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Metropolitan Kent, Metropolitan Kent Yönetimi, Yerel Yönetimler, Kentleşme.

ABSTRACT

In the last quarter of the 20th century, sustainability and sustainable urban development came to the forefront in order to solve the urban problems and restore the relationship between development and environment. However, a number of new concepts related to the completion of the first quarter of the 21st century as a result of the increase in the social, economic, political and ecological problems faced by the cities, the problems of these problems exceeding the city limits, the inclusion of many actors and the increasing complexity with the technological developments. , approach and model has come up.

In today's world, one of the symptoms of being developed that is the developments in science and technology and the other is” urbanization The urbanization structure changed rapidly after the Industrial Revolution and as a result of this, there was intense migration from rural areas to cities. The acceleration of urbanization and intense migration have revealed the phenomenon of metropolitan area. Metropolitan areas are the most evident form of today's urbanization structure and have unique characteristics.

The forms of settlement that have existed since the Neolithic ages and especially the development of the cities have accelerated and changed after the 19th century. Although the different periods of appearance have different reasons and appearance, the main elements are generally economic, social, political, technological and administrative. Industrialization in Western Europe and North America in the 18th and 19th centuries is the most important factor that exposes and accelerates urbanization. With the advancement of the process, these factors developed and urban and urbanization showed a development and change.

In this context, the framework the study will be the importance of local government in the European Union, metropolitan urban management in European Union Countries, challenges, risks, crises of metropolitan cities, the situation in the metropolitan areas of the least developed countries, applications in metropolitan area in developed countries, the future of metropolitan.

Key Words: European Union, Metropolitan City, Metropolitan Urban Management, Local Governments, Urbanization.

1. GİRİŞ

Yönetimsel kurumlar olarak yereldeki müşterek ihtiyaçların karşılanması için oluşturulmuş, etkin ve verimli kamu hizmetlerinin sunulmasında temel rol oynayan yerel yönetimler, hem değişen kalkınma anlayışının bir parçası hem de kalkınma politikalarının merkezi durumundadır. Bu bağlamda, önemli bir fonksiyona sahip olan yerel yönetimler, 21. yüzyıl ile birlikte yeni tartışma ve kavramları da beraberinde getirmiştir.

Hızlı nüfus artışları kentlerin gelişmesine sebep olmakta, sosyo-ekonomik faaliyetler ve yerleşme kent merkezlerinden yöre kentlere doğru yayılım göstermektedir. Dolayısıyla yayılma ve genişlemenin artması, metropoliten kentlerin ortaya çıkışına sebebiyet vermiştir. Bu kentlerin politikalarının sürdürülebilirliğinde temel etken ise bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmelerdir.

Kentlerin hızla büyümelerinin önemli bir sonucu olarak mega kentlerin sayısı da günden güne artış göstermektedir. Mega kentler, küreselleşmenin ürünü olan sermaye, insan ve mal devinimi ile sosyal ve iktisadi kalkınma için yeni fırsatlar yaratmaktadır. Diğer yandan bu kentlerde ilişkileri organize ve idare etmek adına uygulanacak birçok model bulunmaktadır. Bu kapsamda çalışmada, Avrupa Birliğinde (AB) yerel yönetimlerin önemine, AB ülkelerinde metropoliten kent yönetimine, metropoliten kentlerin karşılaştığı temel sorunlara, yönetim modellerine, metropoliten alanların az gelişmiş ülkelerdeki durumuna, gelişmiş ülkelerdeki uygulamalarına ve geleceğine değinilecektir.

2. AVRUPA BİRLİĞİ'NDE YEREL YÖNETİMLER

Avrupa Birliği Müktesebatı (hukuki mevzuatı) (acquis communautaire), temel Avrupa Birliği anlaşmalarında ve diğer yardımcı hukuk kaynaklarında (tüzük, karar, yönerge vs.) yer alan kural ve kurumlar bütünüdür. Dış ilişkiler, güvenlik ve adalet, serbest dolaşım, gümrük birliği, çevre koruması, eğitim ve araştırma vs. tüm konular AB Müktesebatı içinde yer alan konulardır.

Avrupa Birliği'ne üye olan bir ülke Avrupa Birliği'ni kuran anlaşmaları ve hukuk düzenini aynen benimser ve egemenlik yetkilerinin bir kısmını AB kurumlarına devreder. AB hukuku ile üye devletlerin ulusal hukukun çatıştığı durumlarda uluslararası hukukun üstünlüğü kabul edilir. AB müktesebatı iç hukukun üstündedir (<http://ab.istanbul.gov.tr>).

Yerel yönetimler, Avrupalı toplumların temel yapı taşları ve geleneksel yönetim yapılarıdır. Kent yönetimlerinden başlamak üzere tüm yerel otoriteler, Avrupa siyasi ve toplumsal tarihine yön veren önemli aktörler olmuşlardır. Günümüze kadar ulusal düzeydeki siyasi çatıyı da belirleyici olan bu yerel aktörlerin, nasıl bir role ve işleve sahip olacaklarını büyük ölçüde Birliğin ilke ve yaklaşımları belirlemektedir. AB'nin ulus-üstü (supra-national) bir entegrasyon olması sebebiyle, üye ülkelerin tüm siyasi ve idari yapı ve süreçleri, Birliğin ortak hukukundan ve merkezi otoritesinden doğrudan ve dolaylı biçimde etkilenmektedir (Ökmen ve Canan 2009, s. 14).

AB müktesebatı, yerel yönetimler için birtakım ilkeler ve koşullar ortaya koymaktadır. Bu bağlamda esas müktesebat uyumu devlet düzeyinde olmakla birlikte, bölgesel ve yerel birimlerin işleyişlerini etkileyen bir dizi yasal düzenleme üye devletleri bağlayıcı niteliktedir. Birlik müktesebatının yaklaşık % 60'lık bir bölümünden yerel yönetimler sorumludur. Yerel ve bölgesel yönetimler, birçok alanda (kamu ihaleleri, sağlık, eğitim, istihdam, çevre, sosyal politika, tüketici hakları, bölgesel gelişme, vb.) AB müktesebatının uygulayıcısı konumundadırlar (Tekeli ve İlkin 2005, s.10). Avrupa Birliği müktesebatının Yerel Yönetimleri ilgilendiren konularının başlıkları şöyle olmaktadır;

2.1. ÇEVRE ALANINDA YER ALAN DÜZENLEMELER

AB Çevre Politikası, çevrenin korunması, kollanması ve kalitesinin yükseltilmesi, insan sağlığının korunması, doğal kaynakların akılcı ve dikkatli kullanılması ve hem bölgesel hem

küresel çevre problemleri ile ilgili olarak uluslararası düzeyde önlemlerin alınmasını hedeflemektedir. Çevre alanında dört temel konu öncelikli hedefler olarak belirlenmiştir. Bu konular şunlardır; iklim değişikliği, Doğa ve Biyolojik Çeşitlilik, Çevre ve Sağlık, Doğal Kaynaklar ve Atıklar.

2.1.2. ULAŞIMA YÖNELİK YASAL DÜZENLEMELER

Avrupa Birliği, artan hareketliliği kısıtlamadan, etkin kaynak kullanımı ile çevreye duyarlı, güvenli ve erişilebilir ulaşımı sağlamayı amaçlamaktadır. AB müktesebatında ulaşım politikası başlığı altındaki mevzuat, aşağıdaki temel konuları içermektedir; ulaşım biçimleri arasındaki dengenin düzenlenmesi, trafikte darboğazların ortadan kaldırılması, kullanıcı ihtiyaçlarına odaklanma, küreselleşme etkilerinin yönetimidir.

2.1.3. KAMU SATIN ALIMI VE TEDARİK SİSTEMİNE YÖNELİK YASAL DÜZENLEMELER

AB’de mal, hizmet ve insanların serbest dolaşımını güvenceye almak için kamu satın alımları rekabet ortamına açılmalıdır. 1970’ten bu yana yayınlanmış direktifler bu açılmanın yasal temelini oluşturmaktadır. Bu alanda 15’e yakın direktif yayınlanmıştır ve yerel yönetimler kamu ihaleleri yaparken bu kurallara uymak zorundadırlar.

2.1.4. ENERJİ YÖNETİMİNE YÖNELİK YASAL DÜZENLEMELER

Avrupa Birliği’nin enerji müktesebatı, elektrik ve doğal gaz pazarının oluşumu, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı, enerjinin verimli kullanımı, nükleer enerji ve güvenliği ve devlet yardımları gibi politikaları içermektedir. AB’nin enerji politikası; piyasaların bütünleşmesi, sürdürülebilir kalkınma, tüketicinin korunması, ekonomik ve sosyal uyum gibi ilkelere dayanmaktadır. AB Enerji Politikasının Hedefleri; Toplam enerji tüketiminde kömürün payını korumak, Doğal gazın payını artırmak, Nükleer enerji santralleri için azami güvenlik şartları tesis etmek, Yenilenebilir enerji kaynaklarının payını artırmaktır.

2.1.5. SOSYAL POLİTİKA VE İSTİHDAM

Sosyal Politika ve İstihdam başlığı altındaki müktesebat, aktif, katılımcı ve sağlıklı bir topluma ulaşmak amacıyla yaşam kalitesinin iyileştirilmesini hedeflemektedir. İş hukuku, eşitlik, iş yerinde sağlık ve güvenlik ile ayrımcılık gözetmemek gibi alanlardaki standartları kapsamaktadır. Avrupa Birliği’nin sosyal politikası, çalışanların yaşam ve çalışma koşullarının iyileştirilmesini, işçi ve işveren kesimleri arasında bir diyalog ortamı oluşturulmasını ve üye ülkelerin sosyal politikaları arasında uyum sağlanmasını amaçlamaktadır. Avrupa Birliği’nin istihdam politikası ile ilgili hedef ve yükümlülükler şunlardır: işsizlikle mücadele, yeni istihdam yaratma ve girişimcilik, işgücünün serbest dolaşımının desteklenmesi, insan kaynağının geliştirilmesi ve hayat boyu eğitim, işgücünün artırılması ve aktif yaşlanma, kadın-erkek eşitliği, iş yaşamında dezavantajlı kişilere karşı ayrımcılıkla mücadele, ücretlerde teşvik sistemiyle iş ortamının cazibesinin artırılması, kayıtsız işgücünün kayıt altına alınması, istihdamda bölgesel farklılıkların azaltılmasıdır.

2.1.6. REKABET

AB’nin rekabet politikası, rekabeti bozduğu kabul edilen eylemleri engelleyerek piyasa güçlerinin hâkim olduğu bir ekonomik ortam yaratmayı ve bunu sürdürmeyi hedefler.

2.1.7. TÜKETİCİNİN VE TÜKETİCİ SAĞLIĞININ KORUNMASI

Tüketicinin ve üreticinin sağlığının korunması alanındaki Topluluk müktesebatı yanıltıcı-karşılaştırmalı reklâmlar, ürün sorumluluğu, kapıdan satışlar, tüketici kredileri, tehlikeli taklitler, paket turlar, tüketici sözleşmelerinde haksız hükümler, ürün fiyatları, garanti belgesi ve kullanım kılavuzları, tamir ve satış sonrası hizmetler, tüketicilerin eğitilmesi gibi konuları içermektedir.

2.1.8. EĞİTİM VE KÜLTÜR

Avrupa Birliği'nde eğitim alanında ortak bir politika söz konusu değildir; ancak ülkeler isterlerse, bu konuda görüş alışverişinde bulunabilmektedirler. AB'de eğitim alanında ilk çalışmalar 1976 yılında eğitim bakanlarının bir araya gelerek üye ülkelerdeki uygulamaları karşılaştırmalarıyla başlamıştır. 1986 yılında Erasmus programının uygulanmasıyla bilgi alışverişinden öğrenci değişimine geçiş yaşandı. 1992'de Tek Pazar'ın kurulmasıyla ve Maastricht anlaşmasıyla eğitim bir AB politikası haline geldi.

2.1.9. AB KENTLERİNDE KÜLTÜR YAKLAŞIMLARI

AB kentlerinde kültürel faaliyetlerin yönetimi, yerel alışkanlıklar ve ihtiyaçlar çerçevesinde gerçekleştirilmedi. Bu sebeple, yerel yönetimlere AB'nin eğitim ve kültür politikası bağlamında önemli bir rol düşmektedir.

2.1.10. BİLGİ TOPLUMU VE MEDYA

AB Komisyonu tarafından benimsenen tanıma göre, "Bilgi Toplumu", ekonomik ve sosyal yaşamda bilginin kilit unsur olduğu bir toplumu ifade etmektedir. Bilgi Toplumu ve Medya politikalarının amacı, doğru bilgiyi doğru kişilerin kullanımına zamanında eksiksiz olarak sunmaktır.

2.1.11. YABANCILARIN GAYRİMENKUL EDİNMELERİNE YÖNELİK YASAL DÜZENLEMELER

Gayrimenkul edinme, satma ya da devretme AB'nin temel özgürlükleri ve AB yasasında yer alan ayrımcılığa karşı genel yasaklamaları kapsamında ele alınmaktadır.

2.1.12. YEREL SEÇİMLERE YÖNELİK YASAL DÜZENLEMELER

Birlik vatandaşları yerel yönetim seçimlerinde aday olma ve oy kullanma hakkına sahiptir. Bu düzenlemenin amacı, ülkelerdeki yasal hükümleri uyum içine almak değil, yerel ya da ulusal düzeyde oluşmuş engelleri ortadan kaldırmaktır.

2.1.13. GÜVENLİK HİZMETİ VE YASAL İŞBİRLİĞİNE YÖNELİK YASAL DÜZENLEMELER

AB içinde yerel düzeyde yer alan ve özellikle örgütlü suç, para aklama, terörizm gibi eylemlere karşı mücadele edecek mevcut yapıların etkili hale getirilmesi çalışmaları içinde yerel yönetimlere de önemli görevler düşmektedir (www.ibb.gov.tr ve (Tekeli ve İlkin 2005, ss.10-14).

2.2. AVRUPA BİRLİĞİ'NDE YEREL YÖNETİMLERİN ÖNEMİ

Demokratikleşme ideallerinin yükselen değer haline gelmesi ve yerel yönetimlerin ön plana çıkması yerel yönetimlerin öneminin artmasına neden olmuştur. Küreselleşme olgusu, teknolojiye yaşanan gelişmeler beraberinde yeni sonuçları getirmiştir. Küreselleşen sorunlar ve uluslararası ilişkiler sistemi ile beraber devletler hem küreselleşme sürecini hem de yerelleşmeyi bir arada geçirmektedir. Bu gelişmeler Avrupa Birliği'ne de yansımış, birlik içinde bazı konular entegrasyonla merkezi bir nitelik kazanırken, yerindenlik ilkesiyle de yerel yönetimler ön plana çıkmıştır (Uzun ve Kurt 2002, ss. 74-75). Tüm dünyada metropoliten kentler sanayi merkezleri olmaktan çıkıp, bilgi ve hizmet merkezleri haline gelmektedir. Küresel bir ekonomik düzen içinde bazı kentler, uluslararası bilgi merkezleri, dünya kentleri olarak işlev görme şansını yakalama durumundadırlar. Dış dinamiklerin yanında, kentlerin sunabildikleri kendi olanakları, kentsel altyapı, kurumlar, kentsel hizmetler, yetişmiş insan gücü ve kentsel çevre kalitesi gibi unsurlar yerel düzeyde kentlerin, yerel halkın ve ulusal düzeyde de ülkelerin gelişiminde ve rekabet yetisi kazanmalarında belirleyici rol oynayacaklardır. Diğer yandan yönetim anlayışındaki çağdaş gelişmeler, merkezi ve yerel yönetimlerin tümünü kapsayan birçok değişim ve dönüşümün ürünüdür. Ekonomik ve siyasal dönüşüm süreçleri birbirleriyle paralel yürümektedir. Bu bütünlükte yerel yönetimler giderek artan bir önem kazanmakta ve bu birimler tarafından götürülen hizmetlerin de toplumsal

dönüşümü yakalayacak bir hız ve etkinlikte olması gereksinimi kendini daha yoğun duyurmaktadır. (Fırat 2005, ss. 28-37).

Avrupa Birliği üye ülkelerinde nüfusun %70'i kentlerde yaşamaktadır. Bu oranın %60'lık bir kısmı orta ölçekli kentlerdedir. Kentler, Avrupa Birliği için ekonomik büyümenin motoru olarak algılanmaktadır. Kentler, ekonomik katma değer barındığı, bilgi ve yeniliklerin üretildiği, ileri teknoloji şirketlerinin rekabeti ile çok uluslu faaliyetlerin gerçekleştiği, başta hizmet sektörünün ve istihdamın önemli kaynaklarının yer aldığı alanlardır ve Avrupa Birliği bölgeleri için hayati öneme sahiptir. Bölgelerin rekabet gücünü arttıran, bölgeleri güçlü kılan faktörlerdir. Güçlü kentler güçlü bölgeleri meydana getirirler. Bu nedenle AB bölgeleri içerisinde kentlerin yönetimlerinin Bölgeler Komitesinin aldığı uyum politikası bağlamında alınan kararlara uyması son derece önemlidir (Piskorz ve Goulet 2009, s. 7).

Avrupa'da yerel yönetimler incelendiğinde ilk göze çarpan en önemli nokta tekdüze bir yönetim sisteminin olmayışıdır. AB üyesi her devlet, kendi ulusal politik sistemi, tarihi, jeopolitik konumu, demografisi ve kültürü yönüyle diğerlerinden farklıdır. Üye devletler yerel yönetimde farklı sistemlere sahip olsalar da demokrasinin yüzyıllardır gelişmesi sonucunda temsili demokrasi, yerel yöneticilerin seçimle gelmesi, hukuk devleti olma, halkın yerel ihtiyaçlarının en iyi yerel yönetimlerce karşılanabileceği inancı gibi ortak prensipler geliştirmişlerdir (Keser 2004).

Avrupa Birliği, ülkelerin kamu yönetimlerinin yapısına ve dolayısıyla yerel yönetimlerin statüsüne ve işleyişine ilişkin belirli bir biçim önermemektedir. Bununla birlikte Birliğin standartlarını uygulayabilen, verimlilik ve üretkenlik esasına göre işleyen bir yönetim sisteminin olması esastır. AB üye ülkelerin iç yönetim sistemi hakkında karar vermemekte ve üye ülkelerin yerel ve bölgesel yönetimlerinin statüsünü belirlememektedir. (Kösecek 2007).

Avrupa Birliği'nin yapısı Birlik, ulusal devletler ve bölgeler olmak üzere üç basamaklı kabul edilmektedir. Yerel yönetimler bu üçlü yapıda, diğerleri gibi bir yönetim basamağı olarak değil, âdeta bölge düzeyinin bir parçası biçiminde değerlendirilmektedir. Böyle olmakla birlikte Avrupa'nın bütünleşmesi için yerel yönetimlerden önemli beklentiler vardır (Mengi 2004). Politik ve ideolojik gerekçelerle; yerinden yönetimin Avrupa'da demokrasinin kökleşmesi için şart olduğu düşünülmektedir. Avrupa Birliği'nin bütünleşmesinde yerel ve bölgesel yönetimlerin küçümsenemez rolü vardır. Çünkü yerel yönetimler seçilmişler arasında halka en yakın olanlardır.

Avrupa Birliği'nin en önemli sorunlarından birisi halka uzaklıktır. Yakınlığı sağlamanın yolu ise, halka en yakın birimler olan yerel ve bölgesel yönetimlerin Birlik içinde, kararların alınması sürecinde daha etkili duruma getirilmeleridir. Böylece yönetimin etkinliği artırılmış ve kültürel çeşitlilik özendirilmiş olacaktır. (Mengi 2004). Bu nedenle Avrupa Birliği vatandaşlarına daha iyi hizmet verebilmek için halka en yakın yönetim birimi olan yerel yönetimlerin gelişmesine büyük önem verilmektedir (<http://min.avrupa.info.tr>).

Hukuksal ve yönetsel yetkilerin bölgeler temelinde devredilmesi demokrasinin temel bir bileşeni olarak görülmektedir. Diğer bir ifade ile kamu işlerinin yürütülmesi amacıyla yükümlülüklerin dağıtılması, bir merkezi devletin işleyişinden daha üstün görülmektedir. Yerel ve bölgesel yönetimlerin güçlü olduğu durumlarda; kamu işlerinin daha etkili ve daha az masraflı şekilde yürütülmesi sağlanır, bu sayede karar alma süreci bireylere ve topluluklara daha fazla yaklaşır, bölgesel altbölümlerin kültürel, toplumsal ve ekonomik nitelikleri dikkate alınmış olur, yurttaşlar kamusal sorumlulukların yerine getirilmesi açısından motive edilir, siyasal partilerin ve diğer toplumsal grupların kamusal işlere doğrudan katılımı kolaylaşır, hükümet harcamaları nüfus ile doğrudan orantılı hale gelmiş olur, hükümet fonlarının, hayat şartlarının uyumlulaştırılması temelinde kurulmuş bir mali eşitlik sağlama sistemi çerçevesinde, küçük bölgesel birimlere dağıtılması sağlanmış olur (Locatelli 2004).

3. AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİNDE METROPOLİTEN KENT YÖNETİMİ

İlk olarak 1800'lü yılların ortalarında Londra'da ve sonrasında da ABD'nin büyük kentlerinde yerel kurumların isimlerinin önüne "metropolitan" sıfatı kullanılmaya başlanmıştır. Metropolitan alanlar, genellikle bir merkez anakent ile onu çevreleyen ve onunla ekonomik olarak bütünleşik yöre kentler (*suburbs*) ve ilçe yerel yönetimlerinden oluşmaktadır (Frey ve Zimmer, 2001). Görmez (1993: 19) ise metropolitan alanı; nüfusun yoğun olduğu ve ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan bölgenin merkezi olarak kabul görebilecek kent ya da kentlerin tamamının oluşturduğu bütün olarak tanımlamaktadır. Küreselleşmeye paralel olarak kentlerin ve yerel yönetimlerin öne çıktığı günümüzde, gelişmekte olan ülkelerin, gelişmiş ülke seviyelerini yakalamalarında potansiyel enerji merkezi konumundaki kentsel alanları, özel birer laboratuvar alanı olarak görüp, masaya yatırmak gerekmektedir. Büyükşehir belediyelerine ilişkin 6360 sayılı son yasal düzenleme de bunu daha da önemli kılmaktadır. Yeni yasanın uygulanacağı 29 il, aynı ölçülerde olmasa da, Türkiye'nin en kentleşmiş ve gelişmiş illeridir. Bu iller Türkiye nüfusunun % 75'ini barındırırken, milli gelire ve vergilere katkısı daha büyüktür. Yani Türkiye ekonomisinin lokomotifi olan illerdir. Büyüme ve kentleşme, aslında çoğu kez eşanlı olarak kullanılagelmiştir. Gerçekten de günümüzde büyümeye ilişkin eylemlerin gerçekleştiği mekânlar çok büyük ölçüde kentsel ya da metropolitan alanlardır. Ancak, ekonomik ya da nüfus anlamında büyümenin kent açısından anlamı, mekânsal ve (alt) yapısal büyüme ya da genişleme- dir. Bu süreç öyle işlemektedir ki, kentsel alanın daha geniş mekâna yayılmasına yol açan kentsel nüfus yoğunlaşması, bu nüfusun ihtiyaçlarının karşılanması için yeni yerel yönetim birimleri kurulmasını da beraberinde getirmekte ve metropolitan alanlarda yönetsel bölünmüşlüğe de neden olmaktadır. Yeni yerel yönetimler hizmet yetersizliklerini gidermeyi amaçlasa da, metropolitan alan ölçeğinde hizmet aksamaları devam etmekte ve kentsel büyümenin yönetilmesi güçleşmektedir. Bunun yanında, metropolitan alan ölçeğinde, çarpık kentleşme, hizmetlere erişim güçlüğü, hizmet sunumunda eşitsizlikler, çok sayıda özerk yerel yönetim birimlerinin hizmetleri arasındaki koordinasyonsuzluk, hizmet örtüşmeleri ya da aksamaları, yetersiz işbirliği ve kaynak israfı gibi sorunlara yol açmaktadır. Bu sorunları aşmak için kentsel alanlar için yeni metropolitan yönetim modeli önerileri mevcuttur. Avrupa Birliği, bir yandan coğrafi sınırların geniş bir biçimde üye ülkeleri kapsayacak şekilde tanımlarken bir yandan da "yerellik" ilkesine vurgu yapmaktadır. Avrupa Birliği Konseyi tarafından yayınlanan *Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı* yerel yönetimlerin üzerinde kapsamlı öneriler ve görüşler sunmaktadır. Avrupa Birliği üye ülkeleri arasında, yerel düzeydeki yönetim kademelerinin güçlenmesi daha özerk yönetim birimleri haline gelebilmelerine yönelik girişimler, 1957'de Avrupa Konseyi çerçevesince atılan adımlarla başlamış, 1985 tarihinde Avrupa Konseyi üyesi ülkelerin imzasına açılan Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ile somut bir hal almıştır. Yerindenlik (Subsidiarite) düşüncesinin 1993 Maastricht Antlaşması'nda yer alması, yerel yönetimlerin ve yerel düzeyde gerçekleştirilecek hizmetlerinin AB için ne kadar önemli olduğunu anlatmaktadır.

Avrupa kıtasında yüzyıllar süren savaşlar birçok düşünür ve devlet adamını kıtada barışın sağlanması, Avrupalı devletlerin birlik içerisinde hareket etmeleri yönünde düşünceler geliştirmesine neden olmuştur. Kant, sürekli bir barışı sağlayacak düzen arayışı içerisinde Avrupa Birleşik Devletleri düşüncesini ortaya atarken (Tekeli ve İlkin 2005). Victor Hugo ise 1849 yılında "bir gün gelecek bu kıtanın tüm ulusları farklı özelliklerini veya görkemli bireyselliklerini kaybetmeden yüksek bir birlik etrafında bir araya gelecekler ve Avrupa kardeşliğini oluşturacaklardır (Köseçik 2006)" diyerek Avrupa Birliği düşüncesini dile getirmiştir.

1946'da Winston Churchill, Zürih kentinde yaptığı konuşmada Fransa ve Almanya'nın bir "Avrupa Birleşik Devletleri" içinde bir araya gelmelerini önermişti. 1947'de ABD Dışişleri Bakanı Marshall Harvard Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada Avrupa ülkelerini aralarında bir yeniden canlandırma programı geliştirmeye çağırıyordu (Tekeli ve İlkin 2005, s.23).

Avrupa'yı siyasal bir bütün haline getirme düşüncesi ilk olarak ikinci dünya savaşından sonra atılmıştır. 1951 yılında Batı Almanya, Fransa, Belçika, Hollanda, İtalya ve Lüksemburg'un yer aldığı altı devlet arasında Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) kurulmuştur. Bu yapılanma 1957 Roma Anlaşmasıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) (Keser 2007) ve 1958 yılında atom enerjisinin barışçı kullanımını geliştirmek için bir ortak pazar niteliğinde olan Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM) (Tekeli ve İlkin 2005, s.25) ile genişletilmiştir.

7 Şubat 1992 yılında imzalanan Maastricht Antlaşması Avrupa Birliğine giden yolda önemli bir adım ve dönüm noktasıdır. Resmi adı Avrupa Birliği Antlaşması (Treaty on European Union) olan Maastricht Antlaşması ile Avrupa Birliği ekonomik bir topluluk olma özelliği yanında siyasal bir topluluk niteliği kazanmıştır. Avrupa Ekonomik Topluluğu adı Avrupa Birliği (AB) olmuştur. Üye ülkeler, uluslararası alanda ekonomik birliktelik kurmalarının yanı sıra siyasal birliği de hedeflemişlerdir. Bu antlaşma ile siyasal birliğin yanı sıra ortak bir dış güvenlik politikası da oluşturulmuştur.

3.1. METROPOLİTEN KENTLERİN KARŞILAŞTIĞI TEMEL SORUNLAR, RİSKLER, KRİZLER

Metropolitan kentlerin karşılaştıkları birçok sorunun temel nedenlerinden birincisi, makro kentlerdeki hızlı nüfus artışıdır. Bugün, hızlı nüfus artışına dair yapılan tahminler, OECD ülkelerinin üçte iki nüfusunun kentlerde yaşadığı ve gelecek 10 yılda yaklaşık 500 civarında kentin nüfusunun 1 milyona ulaşacağı yönündedir. Bu artış sorunu kentlerin büyümesine neden olmakta, kentleşmeyle birlikte bu nüfus yoğunluğu kentleri genişletmekte, sosyo-ekonomik faaliyetler ve yerleşme kent merkezlerinden yöre kentlere doğru yayılım göstermektedir. Bu devinimin devam etmesi, kentin yüzleştirdiği veya gelecekte karşı karşıya kalabileceği muhtemel sorunları ve etkisini farklılaştırmaktadır. Bu noktada, ülke ve kentlerin gelişmişlik düzeyi, karşılaşılan sorunların farklılaşmasına sebep olduğu kadar, sorunlara hazır olma ve aşabilme kapasitesine de yardımcı olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerdeki plansız kentleşme, katı atıkların imhası, su temin edilmesi, sel felaketlerinin önlenmesi gibi temel olan alt yapı hizmetlerinin halka etkin sunulamaması ve bunun neticesinde de hastalıkların artması, yoksulluk gibi ciddi sorunlar görülmektedir. İnsanlar temiz suya ulaşamamanın yanında, okul, hastane, kanalizasyon gibi primer kamusal ihtiyaçların karşılanmadığı gecekondü bölgelerinde yaşamaya mecbur kalmaktadırlar (Köseoğlu, 2019: 11-12).

Büyüme ve hızlı kentleşme gelişmekte olan ülkelerin olduğu kadar gelişmiş ülkelerin de karşı karşıya kaldığı ciddi bir sorundur. Bu sorunlar; sosyal refah düzeyindeki değişim, iktisadi değişim, toplu konut projelerinden geri çekilmek ve kamuya ait sorumlulukların belediyelere devredilmesi, artan işsizlik, yoksulluk ve evsizlik gibi problemlerdir. Diğer yandan, çarpık kentleşme politik ayrışmalar, merkez dışı toprakların yönetimindeki kifayetsizlik ABD ve birçok ülkede kent merkezinin gerilemesine sebebiyet vermektedir. Bu durumun da hızlı ve plansız kentleşme süreciyle doğrudan ilişkisi bulunmaktadır (Sorensen and Okata, 2011: 3).

Kentsel nüfustaki dönüşümün en önemli sonucu mega kent olarak tanımlanan metropollerin ortaya çıkışıdır. Mega kentler, diğer metropollerden farklı problemlerle karşılaşabilmektedirler. Bu kentlerin büyük bir bölümü gelişmekte olan ülkelerde yer almaktadır. Gelişme seyrinde olan ülkelerdeki kentler, sanayileşmiş Avrupa ülkelerine oranla daha hızlı büyümektedirler. Sanayileşmiş ülkelerdeki büyük kentler, temiz su, hava ve su kirliliği, atık yönetimi gibi sorunlarla uzunca bir süre uğraş vermişlerdir. Diğer taraftan

gelişmekte olan ülkelerdeki mega kentler bu sorunların bütünüyle aynı anda mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerde ulaşım ve hava kirliliği, istihdam, su temini gibi sorunlar yaşanmaktadır.

Küreselleşme, kentleri etkileyen bir diğer önemli faktördür. Aynı zamanda küreselleşmenin önemli bir unsuru olan bilgi ve teknoloji alanındaki hızlı ilerlemeler kentlerin dönüşümünde önem arz etmektedir. Bugün, bilgi ve teknoloji sayesinde kentler arası işbirliği ve ağların geliştirilmesi mümkün olmaktadır. Bütün bu gelişmeler kentleri yerel bir aktör olmanın ötesinde küresel bir güç olarak öne çıkarmaktadır. Bununla birlikte kentler birçok yeni risk ve krizlerle karşı karşıyadır (Köseoğlu, 2019: 13-14). Petrol fiyatlarındaki yükselme, sel ve fırtına gibi iklim felaketleri kentlerde gerçekleşmektedir ve kentsel kriz ve risklerin artması, kentsel alanın ve nüfusun yoğunlaşmasına koşut olarak yaşanan sorunlardır.

3.2. METROPOLİTEN KENT YÖNEYİM MODELLERİ

Metropolitan kent, önemli bir nüfusa sahip, sosyal, ekonomik ve kültürel açılarından çeperindeki bölge ve kentlere egemen olan başlıca büyük kentlere verilen addır. Günümüz dünyasında metropolitan yönetimler yeni kentsel sorunlarla etkin bir biçimde mücadele etmek, işbirliğinden yararlanmak ve amaçlarına uygun yönetimler arası ilişki ağını pekiştirmek için gündün güne çeşitli yönetim modellerine ihtiyaç duymaktadır. Bunlar (Slack, 2003: 141-152; Köseoğlu, 2019: 19-20);

3.2.1. KURUMSAL YÖNETİM MODELİ

Bu modelde, oluşturulan belediye tüzel kişiliği, metropolitan yönetime bağımlı ya da bağımsız olabilmektedir. Yerel yönetimler üzerinde belli bir üst otoritenin olmadığı, birleşme yöntemiyle daha büyük belediyelerden oluşan modeller *tek kademeli yönetimler* olarak adlandırılmaktadır. Yerel yönetim biriminden ayrı yeni bir yönetimin olduğu metropolitan yönetimler *iki kademeli yönetimler* olarak adlandırılır. Görevleri ve finansmanı açısından diğer belediyelerle zorunlu veya gönüllü işbirliği bulunan metropolitan yönetimlerde de *belediyeler arası ortak yönetimler* mevcuttur. İşbirliği modelinde ise kurumsal niteliği olmayan yönetim modelidir. Belirli prosedürlere bağlı olarak resmiyet kazanmaktadırlar.

4. METROPOLİTEN ALANLARIN AZGELİŞMİŞ ÜLKELERDE DURUMU

Batı toplumlarında 20. yüzyılın başından itibaren, sanayi kenti üzerine kurulmuş olan metropolitan alanlar, az gelişmiş ülkelerde henüz sanayi kenti ve sanayi toplumu evrimi yaşamamış bir kentsel yapı üzerinde oluşmuştur. Bu ise, gelişmiş Batı ülkelerinin hazır ettiği teknolojik yapıları kullanarak, deyim yerindeyse “hazıra konarak” gerçekleştirilmiştir

Bu oluşum, Batıdakinden ayrı olarak, bazı kurumlar yerleşmeden gelişmiştir, dolayısıyla eksiktir. Az gelişmiş ülkelerde metropolitan alanlar, yerleşmeler arasında önce sanayi üretiminin sonra da üretim ile kontrol ve idarenin farklılaşması, kompleks örgütlerin gıda maddesi ve maden dışsattımından başka alanlarda da oluşması ile, 1965’lerden sonra belirginleşmeye başlamıştır (Kıray, 1982: 5).

Kentte yaşama tercihleri bakımından, gelişmiş ülkelerdeki metropolitanleşme sürecinde, varlıklı sınıflar kent merkezinin gürültüsünden, pisliğinden, yeni ve temiz semtlere kaçma eğilimindedirler. Oysa az gelişmiş ülkelerde, kent sınırlarına yakın ve hatta kent sınırları dışındaki yerler, kente gelen kır kökenli kitlelerin ucuz toprak bulmak ve gecekondular yapabilmeleri amacıyla, aşırı talep görmekte ve hızla kalabalıklaşmaktadır (Keleş, 1993: 34-35). Yani birinde kentin dış kesimlerine yerleşim tercih iken, diğerinde zorunluluk söz konusudur.

Az gelişmiş ülkelerdeki yoğun nüfusun, metropolitan alanlarda etkilediği kentsel yapıya da değinmek gerekir. Bu etkilerden biri, ülkede bir kentin diğer kentler aleyhine dengesiz bir

gelişme süreci içine girerek, ülkenin “tek büyük kent (Primate City)”i durumuna gelmesidir. Diğeri ise, kentlerin büyüklükleri ile büyüklük sıralaması arasında belli bir ilişkiye dayanan yerleşme yapısıdır (Keleş, 1993: 35).

Batı ülkelerindeki metropolitan alanların çevre-çekirdek ilişkilerinde “belirli bir denge” gözetilmesi zorunluluğu vardır. Oysa azgelişmiş ülkelerdeki büyük kentler, çevreden sağladıkları çok yönlü çıkarılara ve bunun sonucu hızlanarak yığılan birikimlere, ancak pazar, tüketim, istihdam ve bunlarla doğrudan veya yakından ilgili hizmetlerle cevap verebilmektedirler (Tolan, 1997: 3-4).

Azgelişmiş ülkelerdeki metropolitan alan yerleşmesinde irdelenebilecek bir özellik de “teknolojinin yerleşme şeklidir”. Söz konusu yerlerde “sermaye yoğun” nitelikli ileri bir teknolojik yerleşme vardır. Bu teknoloji, toplumun genel gelişme seviyesinden çok üstün olup, yukarıdan empoze edilir. Dolayısıyla yaratılan konut alanları da buna uyar. Bu ülkelerde görülen bir diğer özellik de sanayi yapısı ve örgütlerin oluşumu ile ilgilidir. Orta ölçekli sanayinin iç dinamizmle gelişme hızı farklılaşması ve bunun parçası olarak kompleks örgütlerin ortaya çıkması, şehrin iç yapısını ve çevre ile ilişkisini dereceli olarak etkilemektedir. Tarım yapısında görülen özellik ise, topraktan kopan nüfusun, şehre göç ve yerleşmesindeki dalgalanmalardır. Bu durum, sadece şehrin çevre konut alanlarını değil, metropolitan alan içindeki bütün yerleşmeleri etkilemektedir (Kıray, 1982: 6).

Batı ülkeleri ve azgelişmiş ülkelerde görünüşte benzer olan alt yerleşme ya da banliyöler de niteliksel olarak farklı yapıdadır. Azgelişmiş ülkelerin banliyöleri, bir yandan kendi dinamiği ile büyüyen sanayinin şehrin merkezinden dışarı kaçması, öte yandan da hızla topraktan kopan (kırsal kökenli) nüfusun, merkez şehir konut stokunda kendine yer bulamayıp, şehrin hemen dış sınırına yerleşmesiyle oluşmuştur. Daha sonra bu durum hızla şehirden taşmış ve hemen şehir çevresinde kısa mesafede yerleşmiş, istihdam olanağı yaratan orta ve küçük sanayinin çevresinde düşük standartlı konutların oluşumuyla, ülke banliyösünü yaratmıştır (Kıray, 1982: 8). Bu yapı, gelişmiş batı ülkelerinden çok farklıdır. Örneğin ABD’de banliyölerin oluşumu ve fonksiyonları, birbirlerine göre farklılıklar (yatakhane, çalışma, dinlenme banliyöleri vb.) gösterir (Aydın, 1993: 311-314).

Oluşum itibariyle daha önceden benzer süreçleri yaşayan batıdaki metropoliten alanların, azgelişmiş ülkelerde olduğu gibi olumsuz bir gelişme içine girmemesinin temel nedeni, ulaşım ve haberleşme, sanayi ve konut gibi yapıların çok daha etkin bir teknoloji ve örgütlenme ile yapılmış olması, kendi sorunlarını yaratmakla beraber, çevre kalitesinin yüksek kalmasıdır (Kıray, 1982: 8). Bu nedenle, azgelişmiş ülkelerdeki gibi metropoliten alan sorunları, pek belirgin olarak ortaya çıkmamıştır. Azgelişmiş ülkelerin, metropoliten alan oluşumunda, kentler bir aracı niteliği taşır. A.G. Frank’a göre azgelişmiş ülkelerde artı değer, önce kırsal kesimden kentlere, daha sonra da bu ülkelerden gelişmiş metropollere aktarılmaktadır (Canatan, 1995: 93-94). Buna göre, azgelişmiş ülkelerde kentler de, gelişmiş ülkelere göre farklı bir işlev (metropol-uydu ilişki zincirinde aracı) görmektedir.

4.1. GELİŞMİŞ ÜLKELERDE METROPOLİTAN ALAN UYGULAMALARI

Gelişmiş ülkelerde metropoliten alan uygulamaları, genellikle yerel federasyon biçimindedir. Yerel federasyon biçimi örgütlenmenin ilk ve belirgin örnekleri arasında Tokyo, Toronto, Miami, Winnipeg, Londra ve Paris (Eke,1985: 48) ile, Stockholm, Kopenhag, Amsterdam ve Madrid satılabilir (Yücel, 1994: 17). Bunlardan bazıları, çağdaş ve gelişmiş örnekler olması nedeniyle dikkati çeker:

4.1.1. LONDRA

Londra’da metropoliten yönetim sistemi, 1888’de kurulmuş olan Londra “county” yönetiminin genişletilmiş bir şekli olarak 1960’ların başlarında, tüm İngiltere’de ise 1974’te kurulmuştur. Bu yönetim modeli, 1 Nisan 1986 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır.

1 Nisan 1986'dan itibaren yeni bir model yürürlüğe girmiştir. Yeni model çerçevesinde, eski metropolitan yönetimin görevlerinden büyük bölümü özel amaçlı kuruluşlara, bazıları da alt (yerel) birimlere aktarılmıştır. 1 Nisan 1986'ya kadar yürürlükte olan eski modelde, Londra Büyükşehir ve ilçe belediyelerinin kuruluşu şöyledir: Yerel yönetimle ilgili sorumluluk ve görevler, Londra Büyükşehir Yönetimi (GLC) ile 32 alt yönetimi ve Londra şehri arasında paylaştırılmıştır. GLC, bölge çapında sorunlarla uğraşan stratejik nitelikte yönetim kademesidir. Alt kademe yerel yönetim birimleri ise yerel ihtiyaçlara yönelik hizmetlerle uğraşır. GLC, siyasal parti esasına göre faaliyet gösteren, 92 üyeli ve dört yılda bir seçilen meclis tarafından yönetilmektedir. Meclis üyeleri, siyasal partilerden bağımsız olarak çalışan bir kadroyla danışma ilişkisi içindedir. Meclis'e bağlı olarak çalışan ve politika, hukuk, etnik ve kadın gibi konulardan, planlama, sanayi- istihdam ve kamu hizmetlerine kadar geniş bir çeşitlilik gösteren komiteler vardır. GLC'nin sorumlu olduğu görevler genel olarak stratejik bölgesel niteliktedir. Bunlar, yukarıda komiteler eliyle görülen hizmetler olup, bazı sağlık ve sosyal hizmetler ve su sağlama gibi hizmetler ilgili yerel birliklerle ortak yürütülür. Alt birimlerin görevleri ise, GLC'nin görevlerinin yerel düzeyde görülmesidir denilebilir.

1986'da yürürlüğe giren yeni modele göre ise büyükşehir düzeyindeki hizmetlerin bazıları, tek tek faaliyetler gösteren veya birden çok olup da ortak komiteler eliyle faaliyet gösteren ilçe(alt yönetim birimi) yönetimlerine aktarılmıştır. Bazı durumlarda ise, hizmetlerin "county" ölçeğinde sunulmaya devam edilmesi için, ortak kurullar oluşturulup, hizmetlerin bu kurullara aktarılmıştır. Londra Büyükşehir Yönetimi ile sıkı ilişkisi bulunan ve 12 İlçe Londra ilçesinde eğitim hizmeti sağlayan İlçe Londra Eğitim Kuruluşu, özel amaçlı bir kuruluş olarak varlığını sürdürecektir ve bundan böyle doğrudan seçimle oluşturulacaktır. Ayrıca, beş yıllık bir geçiş dönemi için 7 metropolitan bölgeyi içeren "geçici kuruluşlar" oluşturulması yoluna gidilmiş ve bu kuruluşların üyelerinin bakanlar tarafından atanması öngörülmüştür (Erdumlu, 1993: 42-43).

4.1.2. TOKYO

Japonya 47 ile ayrılmıştır. İllerin altında belediyeler bulunmaktadır. İllerin kendi bağımsız meclisleri bulunmaktadır ve bölge idaresi esasına göre kurulmuş bulunmaktadırlar. Tokyo Büyükşehir Yönetimi 1943 yılında kurulmuştur. Tokyo, bu illerden biri olmakla birlikte, bütün il tek bir belediyeye sahiptir. İller, merkezi devletin bölgesel fonksiyonlarını, belediyeler ise mahalli halka götürülecek hizmetleri görmek üzere kurulmuşlardır. Meclisleri ve başkanları halk tarafından seçilirler. Tokyo'da özel kanunla getirilmiş idare şekline göre, il valisi ve belediye başkanı ile il ve belediye meclisleri tektir ve tek dereceli seçimle 4 yıl için halk tarafından seçilirler. 127 üyeli Tokyo İdaresi Meclisinin 9 teknik komitesi vardır. Her meclis üyesi bir komitede yer almak durumundadır. Kent bütününde hizmet götüren merkezi idare, belediye veya yarı bağımlı şirketler bulunmaktadır. Örneğin gaz ve elektrik özel sektör, posta ve otoyollar işletmeleri Büyük Tokyo Metropolitan Belediyesi şirketlerince yürütülür.

Japonya'da yerel yönetimlerin özerkliğini garantileyen bir yerel özerklik yasası vardır. Buna göre, yerel yönetimler iç işlerinde tamamen özerktirler. Yalnız yasa yapma yetkileri yoktur. Buna karşılık, talimatname ve yönetmelikler geçirebilirler. Bu düzenlemeler, o yerel yönetim alanı için yasa gücündedir. Metropolitan alanda oturma vergisi, işletme vergisi, emlak vergisi, yiyecek, içecek ve konut vergisi, otomobil vergisi, tütün tüketim vergisi, emlak alım-satım versisi mahalli vergilerdir. Bunlardan başka mahalli hizmet harç ve ücretleri, borçlanma ve öğretmen ücretlerine, yatırım projelerine ve trafik hizmetlerine harcanmak üzere merkezi idareden sağlanan gelirler bulunmaktadır. Merkezi idare gelirleri toplam gelirlerin ancak

%8'idir. %90'ın üzerinde gelir doğrudan mahallinden toplanarak elde edilmektedir (Yücel, 1994: 25-27).

4.1.3. TORONTO

Toronto metropolitan yönetimi 1953'te kurulmuştur. Öbür Kanada metropolitan yönetimleri ise 1960'ların sonlarında ve 1970'lerin başlarında kurulmuştur. Toronto metropoliten yönetimi altı belediyeden oluşmaktadır. 40 üyeli Toronto Metropolitan Meclisi, belediye başkanlarından, belediye meclislerin seçilmiş üyelerinden ve metropoliten meclisin üyeleri tarafından seçilen başkandan oluşmaktadır. Meclis metropoliten yönetimin en yüksek yaşama ve yürütme organıdır. Politikaları onaylar ve gelirler ile harcamaların artırılması konusunda yetki verir. Meclis, komiteler aracılığı ile faaliyet gösterir ve komiteler, onaylanmak ve uygulanmak üzere tavsiyelerde bulunurlar. Metropoliten yönetimin başkanı, görevi gereği, her bir komitenin üyesi olduğu ve her bir komitede oy hakkına sahip olduğu için güçlü bir konumdadır. Kanada'daki iki kademeli metropoliten yönetimler doğrudan bir sergileme sistemine sahip değildirler. Metropoliten birimler metropoliten düzeydeki harcamaları yerel belediyeler arasında paylaşırlar, onlarda vergileri toplarlar. Gelirler aynı zamanda, su sağlanması gibi hizmet karşılıklarından ve eyalet yönetiminden gelen para yardımlarından kaynaklanmaktadır. Metropoliten yönetim kurulduğunda, başlıca hedeflerden bir mali kaynakların tahvil çıkarılarak artırılması olmuştur. Özellikle Toronto metropolitan yönetim modelinde, metropoliten yönetim ile yerel belediyeler arasında rekabet ve sürtüşmeler asgari düzeye indirilmiştir. Bunda etkili olan, metropoliten meclisin, yerel birim temsilcilerinden oluşmasıdır. Genellikle, model yerel çıkarlarla metropoliten bölge çapındaki çıkarların sağlıklı bir biçimde dengelenmesine olanak vermiştir (Erdumlu, 1993: 39-40).

4.1.4. PARİS

Paris, Fransa nüfusunun en yoğun bulunduğu bölgelerden biridir. Ülke nüfusunun %20'si, ülke gayrisafi milli hasılasının %26'sı Paris'te bulunmaktadır.

Özel yasa ile yönetilen Paris Bölgesi 8 kentten oluşur. Bunların en büyüğü ve özel statüsü olanı Paris'tir. Paris il ve belediye sınırları aynı tutulmuş ve yönetimde birleştirilmiştir. Paris Büyükşehir Belediye Başkanı, Paris Belediye (il) Meclisi'nin başkanıdır. Kentte güvenlik hizmeti tamamen merkezi hükümete aittir. Büyükşehir Belediyesinin altında komünler bulunur. Paris Bölgesi Yönetimi fiziki ve kalkınma planlaması, ekonomik yatırımlar, mesleki eğitim, ekonomik yardım, çıraklık eğitimi gibi konulardan sorumlu iken, Paris Büyükşehir (il) Belediyesi iskele işletmeciliği, ticaret, lise öğretimi, sosyal refah hizmetleri, çevre ve kültür faaliyetleri ile, komün belediyeleri ise şehir planlaması, okul öncesi ve ilköğretim eğitimi, kültür ve spor faaliyet ve tesisleri gibi konularla uğraşır. Eğitim desantralize bir hizmettir. Ancak öğretim programları ve öğretmenler merkezden denetlenir. Paris Belediyesinin ekonomik gelişme, yollar, konut yapımı, sosyal hizmet ve sağlık, ilk ve orta öğretim, gençlik ve kültür faaliyetleri gibi çok geniş ve kapsamlı görevleri bulunmaktadır. Paris Kenti Belediye Meclisi ve 20 adet komün belediye meclisi 6 yıl için halk tarafından seçilir. Alt belediyelerden 1/3 oranında üyede Paris Büyükşehir Meclisi üyesidir. Paris Belediye Başkanı ve başkan yardımcıları belediye meclisi tarafından seçilir. Paris'in özel durumundan dolayı Büyükşehir Belediye Meclisinin vergi koyma yetkisi vardır. Emlak vergisi, konut vergisi, iş ve ticaret vergisi, emlak alım-satım vergisi, elektrik ve eğlence vergisi belediyece tespit edilir ve toplanır. Ayrıca belediye çöp toplama, temizleme ve sağlık harçları ve ücretleri ile kira gelirleri ve otopark ücretlerini toplar. Paris Büyükşehir Belediyesinin merkezden aldığı gelirler toplam gelirin 1/4'ü, öz gelirlerin 3/4'dür (Yücel, 1994: 22-24).

5. METROPOLİTAN GELECEĞİ

Birleşmiş Milletler uzmanlarının 1960'lı yıllarda yaptıkları tahminlere göre, 2000 yılında dünya nüfus altı milyarı geçecek ve bunun %48'i dünyanın gelişmiş bölgelerinde yaşayacaktır.

Bu yeni nüfus, az yoğun olan yerlerde toplanacak, ayrıca, şehirsiz yoğunluk bölgelerindeki nüfus da çok artacaktır. (Göçer, 1990: 2324). Bu tahminler hemen hemen gerçekleşmiştir. Benzer tespitler, gelecek zaman dilimleri içinde yapılabilir. Çünkü aynı gelişme dinamikleri bugünde mevcuttur. Kısmen “kentleşme” olgusu ile nüfus artışının hız kaybedeceği ileri sürülmekteyse de, bunun kısa vadede olacağı beklenemez. Bu çerçevede, bahsedilen sürecin gelişmiş bölgelerde kırsal nüfus ve küçük şehir nüfuslarında olacağı beklenmektedir. Bu gerileme az gelişmiş bölgeler içinde söz konusudur. Nitekim bugün dünyada şehirli nüfus oranının yaklaşık %51 olduğu ve bunun %40’ının büyük şehir yoğunluk bölgelerinde yaşadığı bilinmektedir (Göçer, 1990: 24). Nüfusun etkisi göz önünde tutulduğunda, bunun metropolitan alan kavramı üzerinde değişiklikler yapacağı söylenebilir. Dolayısıyla, 20.yüzyılın sonuna doğru dünyadaki birçok metropoliten alan nüfusunun 25 milyon olacağı iddiası (Çubuk,1985,39) ve bunun doğrulanması, metropoliten alanlar için yapılmış her çeşit sınırlamaların yeniden gözden geçirilmesini gerektirmektedir.

Kentsel nüfus anlamında, metropoliten alanların gelişmesi, 1960’dan bu yana bazı ilginç özellikler taşır. Bunlardan biri, gelişmekte olan ülkelerdeki kentleşme hızının ve metropoliten oluşumların, gelişmiş ülkelere nazaran yüksek oranda olmasıdır. Nitekim 1960’lı yıllarda, dünyanın nüfus açısından en hızlı büyüyen on beş kenti arasında, sanayileşmiş ülke kentleri yer almazken, Sao Paulo, Baudug, Lagos, Karaçi, Seul, Bogoto, Bombay, Kalküta ve Pekin gibi gelişmekte olan ülke kentleri yer almaktadır (Eke,1982,11). Benzer nitelikteki gelişme bugünde söz konusudur. Buna dayanarak, metropoliten alanların gelişmiş ülkelerdeki “daha yaşanabilir yerler” fonksiyonu, az gelişmiş ülkelerde “yeni ve kontrolsüz yerler” olarak görülmektedir. Ancak, ekonomik gelişimini tamamlamış olan ülkelerin çoğalacağı bir gelecekte, bugünkü gelişmiş ülke kentlerinde de görülmek üzere, kentlerin büyüyerek yeni oluşumlara yol açacağı söylenebilir. Bu yönde DOXİADİS’in “Existics” adlı eserindeki ibareler ilgi çekicidir: Burada, 21. asrın sonunda dünya nüfusunun 35 milyara varacağı ve bu nüfusun büyük bir kısmının şehirlerde yaşayacağı tahmin edilmektedir. Şehirler o derece büyüyecektir ki, birbirleriyle birleşecek, boş alanlar dolacak ve dünyanın bir ucundan diğer ucuna yayılmış şehirler doğacaktır. Yazar, bugünkü önemli şehirleri içine alan bu şehir yapısına “Ekumonopolis” demektedir (Göçer,1990,32).

Günümüzde metropoliten kentlerle ilgili yeni uygulamalara bakıldığında, güvenli kentler, dayanıklı kentler, iklim değişikliği ile mücadele gündemi, akıllı kentler, ekolojik kentler, yeşil kentler, kentsel yönetim, kent diplomasisi, e-demokrasi ve e-katılım gibi parametrelerin iyileştirildiği ve geliştirildiği görülmektedir (Köseoğlu, 2019: 14-15).

6. SONUÇ

Özellikle 20. yüzyılda yaygınlaşan motorlu taşıtlar, günlük ilişki alanını genişletirken, merkez kenti çevreleyen çok geniş bir alandaki yerleşmeleri bütünleştirerek, onları yeni toplumun elemanları durumuna sokmuştur. Bu olgu, nüfus artışı, çevre üzerinde belirleyici olmak ve kontrol kurulması, teknolojik gelişmeler ile karmaşık sosyal organizasyonların oluşması yoluyla kentleşmeyi ilerleten bir süreç olmuştur.

Gelişmekte olan toplum yerleşimlerinde, tek büyük kentin çevresine olan etkisi değişmekte ve çeşitli büyüklükteki sanayi ile kırsal çevreden kopan nüfusun yeni ilişkiler içinde yerleştiği metropoliten alanlar oluşmaktadır. İçinde başka kentler de bulunan bir çevre üzerinde egemenlik kurulduktan sonra ekonomik ve demografik büyümenin iyice hızlandığı metropolitenleşme sürecinde, bu yeni yapının bir elemanı olan insanlar, artık kırsal alanlara ya da küçük kentlere geri dönmezler. Böylece metropoliten alanlar tam olgunluğa ulaşırlar.

Metropolitan alanlar, oluşum dinamikleri nedeniyle, klasik kentlerden oldukça farklı özellikler taşırlar. Buna bağlı olarak, ilgili yerdeki sorunlar da değişik ve daha büyüktür. Gelişmiş ülkelerde, farklı özellikler taşıyan bütün metropolitan alanlar için tek tip bir yasa çıkarılmamış, farklı sorunların çözümü için aynı yollar ve kaynaklar ön görülmemiştir. Bilakis, hemen hepsinde belli kentler için yapılarına uygun özel yasalar olduğu yönetimde meclisin üstünlüğü ilkesi esas alınarak, belediye başkanının meclis tarafından seçildiği görülmektedir.

Nüfus ve sanayi kentlerde yoğunlaştıkça, kentin çevresinde mantar gibi oluşan yeni yerleşmelerin niteliği ile metropolitan alanlar, gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerde farklılıklar gösterir. Ancak görünen bir gerçek vardır; niteliği nasıl olursa olsun, bu süreç tüm dünyada hızla yaşanmaktadır. Bu o kadar hızlıdır ki, yakın zamanlara dair yapılan mekânsal ve demografik kestirimler, olgunun gerçekliği karşısında çok iyimser birer tahmin olarak kalmakta, uzun vadeli öngörüler ise belirsizliği nedeniyle ütöpik düşünceler olarak görülmektedir.

Metropolitan alanlar, niteliği ve gelişme hızıyla, klasik kent sorunlarına yönelik politikaları iflas ettirmiş, yetersizliklerini ortaya koymuştur. Bunun içindir ki, söz konusu yeni yerleşme yapıları için yeni model ve politikaların gerekliliğine inanıp, bunları vakit geçirmeden uygulamak gereklidir. Artık kent anlayışlarında da değişiklikler yapılmalı, Avrupa Konseyi'nin Yeşil Kitap'ında belirtilen "hem kentlerde yaşanan sorunları hem de kentlerin yarattığı sorunları çözmek, bunu yaparken kentlerin kendilerinin pek çok sayıda çözüm sunduğunu açıklıkla görmek, kent yöneticileri yerel, bölgesel ve küresel doğal sistemlere saygılı biçimde kent sakinlerinin toplumsal ve ekonomik gereksinmelerini karşılamaya çalışırken, sorunları başka mekanlara kaydırmak ya da geleceğe havale etmek yerine olabildiğince yerel düzeyde çözmelidir" yönünde yaklaşımlar geliştirilmelidir (Sürdürülebilir İnsan, 1996: 17).

KAYNAKÇA

- Arıkan, Y. E., 2006. Avrupa bütünleşmesi ve bölgecilik. H. Özgür ve B. Parlak (Ed.), Avrupa perspektifinde yerel yönetimler. İstanbul: Alfa Aktüel yayınları, s. 112.
- Avrupa Birliği'nde bölge planlaması ve Türkiye, <http://www.gap.gov.tr/Turkish/Dergi/D9152001/bolge.html>, Alıntı Tarihi: 01.03.2019.
- Aydınlı, H. İ., 2004. Sosyo ekonomik dönüşüm sürecinde belediyeler. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Barlow, M., 1993. Large city reforms, Robert J. Bennett (Ed.). Local government in the New Europe. London and New York: Belhaven Pres, s. 130-143.
- Budak, S., 2006. Yeniden Yapılanma, Avrupa Birliği ve Kent Kamu Yönetiminden Planlamaya Yeniden Yapılanma, 2006. İstanbul: TMMOB Şehir Plancıları Odası.
- Çelikyay, H., 2010. Avrupa Birliği Ülkelerinde Metropolitan Kent Yönetim Sistematiği, İstanbul Bahçe şehir Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Erçin, E., 2005. Avrupa Birliği'nin bölgesel politikası. 3. Baskı. İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı.
- European Comission Culture, <http://www.ec.europa.eu/culture/our-programmes> , Alıntı Tarihi: 01.03.2019.
- İBB, Avrupa Birliği çalışmaları Avrupa Birliği tarihi [online], 2010. <http://www.ibb.gov.tr>, Alıntı Tarihi: 01.03.2019.

- İnal, M., 2008, Avrupa Birliği ile bütünleşme sürecinde Türk metropoliten kent yönetim anlayışı. [online], 20 Mayıs 2008. http://www.mustafainal.net/index2.php?option=com_content&do_pdf, Alıntı Tarihi: 01.03.2019.
- Keser, H., 2004. Avrupa Bütünleşme Sürecinde Yerel yönetimler. Dünden bugüne yerel yönetimler, 2004 Çanakkale: Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi ve Çanakkale Belediyesi.
- Locatelli, R., 2004. Avrupa Birliği ve Türkiye'de Bölgesel Yönetişim, Bölgesel Otoriteler Ve Avrupa'da Bölgeselleşme, İstanbul: Sabancı Üniversitesi, İstanbul Politikalar Merkezi. <http://ipc.sabanciuniv.edu/tr/ArastirmaAlanlari/documents/RinaldoLocatelli.pdf>, Alıntı Tarihi: 01.03.2019.
- Maliye Bakanlığı, 2003. İyi Yönetişimin Temel Unsurları. Ankara: Maliye Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı Yayınları.
- Mengi, A., 2004. Avrupa Birliği Politikalarında Yerel Yönetimlerin Etkili Olma Yolları. Avrupa Birliği ve Yerel Yönetimler. 4-8 Ekim 2004 Girne - Kıbrıs, <http://www.ktbb.org/etkinlikler/konusmaaysegul.htm>, Alıntı Tarihi: 01.03.2019.
- OECD, Metropolitan Reviews, http://www.afi.es/FundacionCaiaDueroAula/pdfs/2006/5_01.pdf, Alıntı Tarihi: 01.03.2019.
- Özdal, B., 2010. AB'nin yerel yönetimler politikası. Bursa: Marmara ve Boğazları Belediyeler Birliği ve Bursa Kent Konseyi Semineri.
- Palabıyık, H., 2004. Avrupa Kentsel Şartı. Z. Toprak ve H. Yavaş, M. Görün (Ed.). Avrupa Konseyi Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi Anlaşmaları. İzmir: Birleşik Yayınları.
- Sazak, Ş., 2002. Metropolitan Kentin etki alanında kalan kentlerin çeperindeki arsaların dönüşüm süreci - Çorlu Büyük karıştırıcı örneği: Trakya Üniversitesi Yayınları, (50), ss. 6-12.
- Tankut, G., Çalışkan O., Levent, T., ve Zorlu, F., 2002. Yeni ufuklara kentler: Bilim ve Teknik, (12), ss. 4-7.
- Taş, B., 2006. AB uyum sürecinde Türkiye için yeni bir bölge kavramı İstatistikî Bölge Birimler Sınıflandırması (İBBS): Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8 (2).
- Tekel, A., 2002. Metropolitan planlamanın önemi ve gerekliliği üzerine: Çağdaş Yerel Yönetimler. 11 (1), ss. 42-56.
- Uzun, Ş. [t.y.]. Büyük Britanya Yönetim Sistemi, Dünyada kamu yönetimi araştırması projesi (yirmi birinci yüzyılda yönetim), T.C. İçişleri Bakanlığı Araştırma ve Etütler Merkezi (AREM) Araştırma Raporları, <http://www.arem.gov.tr/proje/yonetim.pdf>, Alıntı Tarihi: 01.03.2019.
- Yıldırım, S. (Ed.), (1987). Metropolitan Yönetim Dünya'da ve Türkiye'de, İstanbul: T.C. Marmara ve Boğazlar Belediyeler Birliği.
- Özgür, H., 2008, Metropolitan Alanların Yönetimine Kamu Tercihi ve Klasik Yönetim (Metropolitan Reform) Yaklaşımlarının Bakışları, Haziran 2008. <http://www.yerelisyaset.com/pdf/haziran2008/2.pdf>, Alıntı Tarihi: 01.03.2019.

BİR İNSANLIK SUÇU OLARAK SOYKIRIM: ARAKAN ÖRNEĞİ
GENOCİDE AS A CRIME AGAINST HUMANITY: THE EXAMPLE OF ARAKAN

Melike KAYIRAL
Bartın Üniversitesi

ÖZET

Bir grubun çeşitli etnik, dini ve ırksal niteliklerinden dolayı ortadan kaldırılması, topluluğun yaşamı için zaruri temellerin imha edilmesi insanlığa karşı işlenen suçların en büyüğüdür. Soykırım, bir grubun varlığını yok etmek amacıyla, zümreye karşı şiddet içeren eylemlerin yapılmasıdır. Soykırım suçunda, hedef kitle grupların tamamıdır. Suçun aktörleri, bireylerin kendisi ile ilgilenmemektedirler. Burada spesifik bir grubun hakları gasp edilmektedir. Irk, din, siyasal görüş veya herhangi ayırıcı bir özellik yönüyle diğerlerinden farklı bir topluluk, suçu işleyenlerin çıkarları doğrultusunda özel bir kastla yok edilmektedir. Bu suç, insanların yaşam hakkının inkârıdır ve bu inkâr, insanlığın vicdanını onarılmayacak derecede sarsmaktadır. Söz konusu suça dair hukuksal unsurlar ve yasaklar bulunmasına karşın, günümüzde bile bu suçun halen devam ettiği görülmektedir. Birleşmiş Milletler tarafından bu suçun cezalandırılmasının uluslararası bir önemde olduğu vurgulanmıştır. Birleşmiş Milletlerin, bu kararın uluslararası arenada bağlayıcılığı olan daha yetkin hukuki tedbirler almasına yol açtığı görülmektedir. Pozitif hukukun ötesinde uluslararası teamül hukukunun bir parçası olarak, soykırım suçunun da uluslararası hukuk kuralları kapsamında bağlayıcı niteliği olduğu belirtilmiştir. İnsanlığa karşı işlenen suçlardan olan soykırım suçu, 1948 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilen Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi ile hukuksal nitelik kazanmıştır. Bütün devletler açısından bağlayıcı nitelikte olduğu mahkeme içtihatları ve doktrinlerle netleştirilmiştir. Bu minvalde, bir suçun soykırım olarak tanımlanabilmesi için soykırım maddelerinden en az dördünü karşılaması gerekmektedir. Örnek kapsamında, uluslararası mahkemelerin söz konusu suça dair karara bağladığı davalarda caydırıcı özelliği olan hükümler verildiği görülmektedir (Ruanda Mahkemesi ve Avrupa Birliği Adalet Divanı vb). Diğer yandan, bazı soykırım örneklerinde ise uluslararası yargıya taşınan davaların uzun bir süre boyunca çözüm için beklediği ve sessizliğin hakim olduğu bir ortam göze çarpmaktadır. Bu konuda çeşitli küresel ve ulusal çıkarların olduğu söylenebilir. Bu çerçevede çalışmanın amacı, soykırım kavramını hukuksal dayanaklarıyla incelemek, Arakan Soykırımı ve söz konusu suça ilişkin çözüm önerileri ile çalışmayı sonlandırmaktır.

Anahtar Kelimeler: İnsanlık Suçu, Soykırım, Arakan Soykırımı

ABSTRACT

It is the greatest of crimes against humanity, the elimination of a group due to their nature such as ethnic, religious and racial also the destruction of essential foundations of the life of the community. Genocide is made of violent action to a group in order to destroy the existence of a group. The target audience is the whole of the groups in the crime of genocide. Crime actors are not concerned with individuals. Here is the usurped rights of a spesific group. The community that are different from the others aspects of religion, political opinion or any seperator feature are destroyed with the spesific intent in the interests of criminals. This crime is a denial of the right to life of people and this denial shake the cincience of humanity irreparable degree. It is seen that this fault remains still in this day despite legal elements and prohibitions. The punishment of this crime was emphasized by the United Nations in order to international importance. This decision of United Nations has caused that taking more competent legal measures binding in the international arena. Beyond Positive Law, as a part of Customary International Law, genocide crime is stated that law binding

under the rules of international law. The genocide crime which is against humanity adopted by United Nations General Assembly in 1948, gained legal qualification with the Prevention and Punishment Convention of the Genocide Crime. That is binding all states are eliminated with the doctrines and the jurisprudence of the court. This way, it is defended that can be identified as a crime of genocide has at least four of the materials of genocide. For example, in the case of the crime in question has been given to deterrent provisions by International courts (Ruanda Court and Court of Justice of the European Union etc...). On the other hand, it is seen that the cases which are transferred to the international judicial have been waiting in order to solution for a long time and quiet surroundings in some genocide examples. In this regard, that can be said to be various global and national interest. In this context, the purpose of the study, analyse the concept of the genocide with the legal grounds, Genocide of Arakan and suggestions for the solution of the this crime.

Key Words: Guilty of humanity, Genocide, Genocide of Arakan

1. GİRİŞ

Doğuştan ve toplum öncesi olma, mutlaklık, vazgeçilmezlik, bireysellik, devlete karşı olma, evrensellik gibi niteliklere haiz olan insan hakları kavramı, herhangi bir bireyin veya topluluğun etnik kökeni, dini, ırkı gibi özelliklerinden dolayı gasp edilmemeli, çiğnenmemeli ya da devlet eliyle ihlali meşrulaştırılmaya çalışılmamalıdır. 2. Dünya savaşının neden olduğu küresel tahribatın ve ulusal ölçekte nasyonal-sosyalist siyasalarla ilişkili olarak ortaya çıkan şiddet yanlısı eylemlerin genişlemesini önlemek amacıyla insan hak ve özgürlüklerinin tanınması ve korunması anayasal düzlemde demokratik bir sistemin esasıdır.

İnsan hakları denilince, odak nokta insandır ve bu hakların korunmasında; haksızlıkların bertaraf edildiği bir toplumda, maddi ve manevi tahribatın önlenmesi, evrensel nitelikte herkese somut ve eşit iyiyi sunan bir anlayışın benimsenmesi önem arz etmektedir. Bu konuda eski ABD başkanı Roosevelt; "Dünyanın her yerinde ifade özgürlüğüne saygı duyulmalı, İnsanların dünyanın her köşesinde kendi Tanrısına istediği şekilde tapmasına saygı duyulmalı, Dünyanın herhangi bir yerinde korkudan ve kötü muamelelerden kurtulma özgürlüğü olmalıdır" diyerek özgürlük üzerine yaptığı bu tespitlerle insan haklarının evrensel ve devredilmez olduğunu vurgulamaktadır (Four Freedoms Speech, 1941: 4).

Yeryüzünde hiçbir din ve inanış hangi ırk, dil ve ülkeden olursa olsun ırk ve millet üstünlüğünü kabul etmemektedir. Hiç kimse anne ve babasını seçme şansına sahip olamadığı için ırkını ve milliyetini de seçemez. Ancak ceddinin dine hizmetlerinden dolayı ırkını sevmesi suç olamaz. Dünyadaki bütün dinler ırk, din, renk, milliyet, siyasi görüş ve tahsil seviyesi ayırt etmeksizin, her insanın şeref ve itibarına hürmet etmektedir. Kutsal kitaplar ırkçılığı ve ırk üstünlüğünü kesin olarak reddedip, Yaraticıya adanmışlığı, insanları sevmeyi ve kardeşliği esas almakta ve öngörmektedir. Dolayısıyla Budizm'i dini bir inanış olarak benimseyen Budistlerin de diğer ırklardan bir üstünlüğü bulunmamaktadır. Üstünlük inanışından kuvvet kalkını yaratıp, birilerine saldırmak, öldürmek, tecavüz etmek, yağmalamak ve katletmek sadece insanlığın ve vicdanın yok olduğunu göstermektedir.

Devlete bile karşı olma özelliği ile mutlak ve vazgeçilmez haklardan olan insan haklarının Arakan soykırımı örneğinde, soykırımın, devlet destekli ve devlet eliyle meşrulaştırılmaya çalışıldığını görmekteyiz. Arakan modelinde görülen soykırımın, sistematik olarak günden güne artırılmasına karşın Myanmar devletinin, diğer devletlerin ve uluslararası kuruluşların da bu konuya tepkisiz kaldıkları görülmektedir. Ancak Türkiye, gerekli yardım ve çaba konusunda sahaya çıkan öncü devletlerdendir. Söz konusu soykırımı sessiz kalmamak ve durdurmak için İslam dünyası ve diğer devletler acilen işbirliği yapmalıdırlar.

Bu kapsamda çalışmada, soykırım kavramı ve hukuksal arka planına, uluslararası mahkemelerin perspektifinden Arakan soykırımına benzer davalarda hükme bağlanan örnek kararlara ve Arakan soykırımına değinilecektir.

2. SOYKIRIM

İnsanlığa karşı yapılmış suçlardan olan soykırım nosyonu, bir zümrenin kasti bir şekilde taciz edilmesi, öldürülmesi veya yok edilmesi fiilidir.

Lemkin; soykırımı, dinsel, ırksal veya ulusal bir grubu yok etmeyi amaçlayan, ırk anlamını ifade eden Yunanca *genos*, öldürme anlamına gelen Latince *cide* kavramlarının birleşiminden oluşan bir kavram olarak tanımlanmaktadır. Soykırımı, hedefin birey olmadığını, grubun bütünü olduğunu ifade eden Lemkin, soykırımın evrelerinden ilk aşamasını, zulüm altındaki zümrenin milli dokusunun imha edilmesi olarak tanımlarken, ikinci aşamayı, zulmedenlerin milli dokusunu zulüm altındakilere zerk etmesi olarak betimlemektedir. (1944: 79-90; 1946: 360-363).

Almanya'da Nazilerin 1942'deki soykırım eylemine dair "Bizler adı olmayan bir suça hazır bulunuyoruz" ifadesi insanlığa karşı işlenen suçları somutlaştıran örnektir. Savaşın ardından kurulan Nurenberg Mahkemelerinde Nazi komuta heyetinin *insanlığa karşı işlenen suçlardan* yargılanması, o zaman içerisinde soykırımın tanımlanmamış bir suç olduğunu göstermektedir (Kocaoğlu, 2010: 142).

İnsanlığa karşı işlenen suçlardan ayrı bir suç olarak tasnif edilen soykırım nosyonu, 11 Aralık 1946'da Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu'nun kabul ettiği 96(1) nolu sayılı kararı ile; soykırımın insanların yaşam hakkının inkârı olduğu ve böyle bir inkârın insanlığın vicdanını onarılmayacak derecede sarstığı ifade edilmiştir. Ayrıca, siyasal, etnik, dinsel konulara yönelik işlenen birçok soykırım örneklerinin mevcut olduğu ve bu suçun cezalandırılmasının uluslararası bir önemde olduğu BM tarafından vurgulanmıştır. BM'in, bu kararın uluslararası arenada bağlayıcılığı olan daha yetkin hukuki tedbirler almasına yol açtığı görülmektedir (Claire and Edwin, 2003: 66).

2.1. SOYKIRIMIN UNSURLARI

Uluslararası Ceza Divanı (UCD) tüzüğü 9. maddesi uyarınca, Soykırım (madde 6), İnsanlığa karşı suçlar (madde 7), ve Savaş Suçları (madde 8) maddelerinin tefsir ve tatbikinde suç öğelerinin UCD'da yargılanması gerektiği uygun görülmüştür. Akabinde 1998'de BM Genel Kurulu tarafından UCD'nin çalışma programını hazırlamak üzere kurduğu *Hazırlık Komitesi* adlı kurul divanın daha efektif çalışabilmesine olanak sunmak için *Suçların Unsurlarını* hazırlamıştır (Rome Statute of the International Criminal Court, md.9).

Bu kapsamda soykırımın Uluslararası Ceza Hukuku ve Uluslararası Ceza Divanı Perspektifinden unsurlarına değinecek olursak (Soykırım Sözleşmesi, 1948);

2.1.1. SUÇUN MADDİ UNSURU

Söz konusu suçun maddi ögesi; dini, ırkı ve milli niteliklerinden dolayı bir grubun maruz kaldığı fiillerden birisini içermektedir.

- Zümrenin mensuplarını öldürmek
- Zümreye büyük ölçüde fiziksel ve psikolojik zarar vermek
- Zümrenin yaşam koşullarını kasti olarak etkileyip, maddesel varlıklarının kısmi ya da tamamen tahrib edilmesine sebebiyet vermek
- İşkence altındaki zümrenin doğurganlığını engellemek
- Baskı altındaki grubun çocuklarını bir başka zümreye zorla nakletmek.

Bu eksende, bir suçun soykırım sayılabilmesi için bir gruba veya kesime yönelik yapılan bedensel ve psikolojik zararlar, öldürme gibi fiillerin işlenmesi mutlak surette soykırımı ifade

etmemektedir. Bu hareketlerin işlenmesi sırasında soykırım suçunun meydana gelmesine yönelik, suç kastının niteliği ve derecesi önem arz etmektedir. Ayrıca bir suçun soykırım olarak tanımlanabilmesi için unsurların en az 3 maddesini birden karşılaması, aynı zamanda suçun kasten ve istemli bir şekilde işlenmesi gerekmektedir.

2.1.2. SUÇUN MANEVİ UNSURU

UCD tüzüğüne göre suçun manevî unsuru;

Madde 30'a (Zihni Unsur) göre; aksi iddia edilmediği sürece, divanın yetkisi dahilindeki suçlardan cezai olarak suçun maddesel unsurları kasten olarak işlenmişse şahıslar eylemlerinden dolayı mesul tutulacaklardır. İlgili madde uyarınca kastı somutlaştıran durumlar (UCM Roma Tüzüğü);

-Bir eylemle ilgili olarak o şahıs eylemle ilgili olmayı isterse

-Bir sonuç ile ilgili olarak şahsın o sonucu istemesi veya olayların doğal akışı içerisinde meydana geleceğinin farkında olması

İlgili maddenin amaçları çerçevesinde, bilgi bir olayın varlığına veya olayların doğal seyrinde bir neticenin gerçekleşmesine dair farkındalık durumudur. Maddenin birinci fıkrasında geçen kasıt olgusu, bir suçu işlerken o suçu işlemenin düşüncesinde olmak anlamına gelmektedir. Suç unsurlarının giriş kısmında kasıt ve bilgi kavramlarının söz konusu duruma yönelik koşulların incelenmesi ile anlaşılacağı öngörülmüştür (UCD Statüsü, md.30).

Bu durumda kastın olmaması durumunda cezasızlık durumu oluşmaktadır. UCD tüzüğüne göre *Cezai Sorumluluğun Kalktığı Haller* başlığı çerçevesinde *zihinsel hastalık* yani kendi isteği ile vuku bulmamış olan hal, devam etmekte olan ciddi bir bedensel hasardan kaynaklanan zorlama olarak belirtilmiştir.

Dolayısıyla, manevî unsur açısından soykırım suçu, uluslararası ceza hukukunun alanına giren diğer suçlardan ayrılmaktadır. Şöyle ki; suçun işlenebilmesine dair genel kast değil özel kast aranmaktadır. Bir başka ifade ile özel kast, sanığın yargılandığı suçun neticesini açık olarak talep etmesidir. Söz konusu suç için etnik, dini vs. niteliklerinden dolayı bir zümrenin tamamıyla ya da kısmen yok edilmesi kastıdır. Bu eksende, herhangi bir grubun öldürülmesi veya zarara uğratılması soykırım suçunun oluşması için yeter değildir. Bu koşulun oluşması için suçluda, eylemi işleme anında öldürme kastının yanı sıra yukarıda belirtilmiş olan özel kastın da işlenmiş olması gerekmektedir (UCD Statüsü, md. 31). Aksi takdirde suçun manevî unsurunun oluşmasından dolayı öldürme fiili, soykırım suçunu meydana getirmemektedir (Soykırım Sözleşmesi, m.2).

3. SOYKIRIM SUÇUNUN ÖNLENMESİ VE CEZALANDIRILMASI SÖZLEŞMESİNİN (SSÖCS) KABUL EDİLMESİ

1948 yılında BM Genel Kurulunca 260A(3) sayılı karar kapsamında kabul edilen sözleşme, 1951 yılında yürürlüğe girmiştir. Sözleşmeyi, 2004 yılında 132 devlet onaylanmış ve 2005 yılı ile sözleşmeye imza atan devlet sayısı 41, onay veren ise 137 devlet olarak belirlenmiştir. 2000 ve 2012 arası sözleşmenin tarafları; Komoros: 2004, Bolivya: 2005, Gine: 2000, Andorra: 2006, Karadağ: 2006, Sırbistan: 2001, Sudan: 2003, İsviçre: 2000, Trinidad ve Tobago: 2002, Birleşik Arap Emirlikleri: 2005, Nijerya: 2009, Cape Verde: 2011. Dominik Cumhuriyetinin sözleşmeyi imzaladığı fakat onay işlemini tamamlamadığı bilinmektedir (11.12.1948) (Gemalmaz, 2012: 465-466).

Türkiye'nin sözleşmeye taraf olduğu ve 23.03.1950 tarih ve 5630 sayılı *Dini, Milli, Irksal Kesimlerin Kısmen ya da Tamamının İmha Suçunun Önlenmesi (Genocide) ve Cezalandırılması Hakkındaki Sözleşmeye Türkiye'nin de Katılmasının Onaylanmasına Dair Kanun* yasalaşmıştır. 1951 yılında yürürlüğe girmiştir (RG, 29/3/1950, s.7469).

3.1. ULUSLARARASI MAHKEME KARARLARINDA SSÖCS'NİN NİTELENDİRİLMESİ

Bir suçun soykırım suçu adı altında tanımlanması için öncelikle genel bir tespit gerekmektedir. Soykırımın, pozitif hukukun ötesinde, uluslararası teamül hukukunun bir parçası olarak, kuvvet ve zor kullanmadan arındırılmış hümanist ilkeler; kadın-çocuk ticareti yasağı, kölelik yasağı gibi alanların yanı sıra soykırım suçunun da uluslararası hukuk kuralları kapsamında bağlayıcı niteliği olduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda, bütün devletler açısından bağlayıcı nitelikte olduğu mahkeme içtihatları ve doktrinlerle netleştirilmiştir (Thornberry, 1994: 86-109).

Bu kapsamda Arakan soykırımı ile benzerlik gösteren farklı soykırım örneklerine ilişkin uluslararası mahkemelerce alınan örnek kararlar;

3.1.2. BOSNA SOYKIRIMI DAVASI KARARLARI (26.2.20007)

1992-1995 tarihleri arasında Bosna savaşı sırasında Sırp'lar tarafından Bosna-Hersek Cumhuriyeti topraklarında yaşayan Boşnaklara yapılan soykırımdır. UAD, Bosna-Hersek, Sırbistan ve Karadağ soykırımı davasında 2007 tarihli esas hükümleri uyarınca *İcrai Hükümler* kapsamında karara bağladığı genel hususlar (<https://www.icj-cij.org/files/case-related/91/091-20070226-JUD-01-00-EN.pdf>, Erişim Tarihi: 03.05.2019) ;

-Davalı devletlerce iddia edilen, UAD'ın söz konusu davada yargı yetkisi bulunmadığı doğrultusundaki itirazını reddederek, SSÖCS'nin 9. maddesi esasınca 20.3.1993 tarihinde Bosna-Hersek tarafından divana sunulan davada yargı yetkisinin bulunduğu

-Sırbistan'ın kendi organlarının, uluslararası gelenek hukuku ekseninde sorumluluğunu gerektiren eylemleri aracılığıyla SSÖCS'deki yükümlülüklerin ihlaline sebebiyet vermediğine

-Sırbistan'ın SSÖCS'deki yükümlülüklerin ihlaline olanak sağlayan, soykırım suçunun işlenmesine ve işlenmesinin teşvikine dahil olmadığına

-Sırbistan'ın SSÖCS'deki yükümlülüklerin ihlalini oluşturan suça ortaklık yapmadığına

-Sırbistan'ın 1995 Temmuz'ndaki söz konusu soykırıma dair önleme yükümlülüğünü ihlal ettiğine

-Slobodan Milosevic (Eski devlet başkanı), suçlu bulunarak hapis cezasına çarptırılmış ve Ratko Mladiç (Sırp General), SSÖCS'deki yükümlülükleri ihlal ettiği, mahkeme ile işbirliğine girişmediği ve soykırıma iştirakten müebbet hapis cezasına çarptırılmıştır.

Sırbistan'ın soykırımı önleme açısından yetkisi dahilindeki gerekli önlemleri almadığı ve davada 13 Eylül 1993'de divan tarafından verilen geçici önlemlere uymadığı ve bu doğrultudaki yükümlülüklerin ihlaline sebebiyet verdiği hükme bağlanmıştır.

3.1.3. RUANDA ULUSLARARASI CEZA MAHKEMESİNDEN ÖRNEK KARARLAR

-Akayesu, Jean Paul davası: insanlığa karşı suç işlemek ve soykırımdan müebbet hapis, hüküm: 2/9/1998 (<http://unictr.irmct.org/en/cases/ictr-96-4>, Erişim Tarihi: 09.05.2019).

-Kombanda, Jean davası: soykırımın işlenmesine ortaklık ve soykırımdan dolayı ömür boyu hapis kararı hükme bağlanmıştır. Hüküm: 4/9/1998 (<http://unictr.irmct.org/en/cases/ictr-97-23>, Erişim Tarihi: 09.5.2019).

-Rutaganda George davası: soykırımı işlemek, açıkça ve doğrudan tahrik ve insanlığa karşı suçtan dolayı müebbet hapis karara bağlanmıştır. Hüküm: 6/12/1999 (<http://unictr.irmct.org/en/cases/ictr-96-3>, Erişim Tarihi: 09.5.2019).

-Ruggiu Georges davası: soykırımı işlemek, açıkça ve doğrudan tahrik ve insanlığa karşı işlenen suçtan 24 yıl hapis kararı hükme bağlanmıştır. Hüküm: 1/6/2000 (<http://unictr.irmct.org/en/cases/ictr-97-32>, Erişim Tarihi: 09.5.2019).

4. ARAKANLI MÜSLÜMANLARA YAPILAN ETNİK TEMİZLİK

Arakan diğer ismi ile Rahingya, bugünkü harita konumu ile Myanmar Birliği Cumhuriyeti, Bangladeş Halk Cumhuriyeti ve Hindistan Cumhuriyeti arasında üçe bölünmüş bir ülkedir.

Arakan topraklarının bugünkü konumu doğu ve güney kesimi Myanmar, kuzeybatı kesimi de Hindistan egemenliği altında bulunmaktadır. Bu coğrafyadaki Budist halk Raxine olarak adlandırılmaktadır ve topraklarda sadece etnik değil dini bir ayrışmanın da söz konusu olduğu bilinmektedir.

Bu kapsamda, Rahingya denildiğinde kast edilen Müslümanlar, Raxine denildiğinde Budistlerdir. Ortadoğu ve Hicaz'a uzak olmasına rağmen çok erken zamanlarda (8.yy) İslamlaşmanın söz konusu olduğu ifade edilmektedir. Başka bir ifadeyle, Arakanlılar 8. yüzyılda Müslüman olmuş bir halktır. Çok dilli, çok din ve etnisiteli 54 milyon nüfusa sahip bir ülke olan Myanmar halkının %68'i Bamar, %9'u Şan, %3,5'u Raxine, %2'i Mon, %7'i Kayin, %2.5'i Çin, %1.9'u Rahingya, %1.5'i Kaçin, %1.25'i Hin ve %0.75'i Kayahlardan oluşmaktadır. 64 yerli etnik kökenin yaşadığı ülkede Şanlar, Kayinler ve Rahingyaların devlet tarafından her türlü dışlanmaya ve ayrımcılığa maruz bırakıldığı, vatandaşlık hakkı verilmediği bilinmektedir (<https://t24.com.tr/haber/6-soruda-arakan-tarihi-etnik-ve-dini-kiyimin-dunu-bugunu,429735>, Erişim Tarihi: 03.05.2019; <https://www.uhim.org/Uploads/GenelDosya/somurgeden-soykirima-arakan!-7861-d.pdf>, Erişim Tarihi: 03.5.2019).

Bu çerçevede, Arakan sorununun çatısı altında iki önemli faktör karşımıza çıkmaktadır; birincisi, etnik, ikincisi ise dini sorundur. Rahingyalar devletsiz bir kavimdir ve bu nüfusun 1 milyonu kendi topraklarında yaşarken, 1.5 milyonu da mülteci olarak farklı ülkelere göçe zorlanmışlardır. En temel insani haklarından mahrum bırakılmış bu topluluk, Myanmar egemenliği altında yaşamaktadır ve 1 milyonu vatandaşlık hakkına sahip değildir. Myanmar dışında yaşayan 1.5 milyonluk nüfus mülteci statüsünde ve büyük çoğunluğu kayıtsız mülteci statüsünde olduğundan ikamet ettikleri ülkelere kaçak olarak yaşamaktadırlar. Bu halk, nüfusu 2,5 milyonun üzerinde etnik bir topluluk olarak, gerek kendi ülkelerinde kalanlar, gerekse de başka ülkelere göç etmiş olanlar olsun, tamamına yakının kimliksiz, vasıfsız, eğitim, seyahat, mülk edinme gibi temel insani haklardan mahrum bırakıldığı görülmektedir. Arakan soykırımının, 500 yıl önce Kızıldenizli tecrübe edildiği soykırımla benzer olduğu ifade edilmektedir (<https://t24.com.tr/haber/6-soruda-arakan-tarihi-etnik-ve-dini-kiyimin-dunu-bugunu,429735>, Erişim Tarihi: 03.05.2019).

Arakan soykırımının 1784 yılına kadar uzandığı belirtilmektedir. Bu tarihteki Burma işgali esnasında Arakan'ın yerli halkı olan Müslüman Rahingyalar ve Budist Raxinelerin, oldukça zor günler geçirdiği ifade edilmektedir. İngiliz işgali altında olan Arakanda, iki halkın birbirine düşman ettirilmesinde, İngiliz payının büyük olduğu söylenmektedir. Özellikle Budist Raxineler üzerinde bu düşmanlık propagandalarının daha etkili olduğunun altı çizilmektedir. Söz konusu çekişmenin 1937 yılına kadar sürdüğü ve çekişmelerde etkili olan bir başka kanadın da Myanmar'ı İngiliz işgalinden kurtarmak üzere mücadele veren Takin partisi olduğu vurgulanmaktadır. 1937 tarihinde İngiliz sömürgesinden kurtularak, Hindistan'dan ayrılan Myanmar'da Takinler ülkedeki yönetimi ele geçirmişlerdir. Böylece Takinler, Arakan bölgesini kaybetmemek, Arakan'ı Myanmar'a bağlı tutmak amacıyla bölgedeki Budistleri Müslümanlara karşı kışkırtmışlardır. Dolayısıyla düşmanlığı körükleyen esas kanat Myanmar'lı Takinlerdir. Burada, İngilizlerin Takinlere enjekte ettiği kin ve nefret zehrini, Takinler de Raxinelere zerk etmişlerdir. Düzlemdeki hedef noktası da Müslümanlardır (<https://t24.com.tr/haber/6-soruda-arakan-tarihi-etnik-ve-dini-kiyimin-dunu-bugunu,429735>, Erişim Tarihi: 03.05.2019; <https://www.uhim.org/Uploads/GenelDosya/somurgeden-soykirima-arakan!-7861-d.pdf>, Erişim Tarihi: 03.5.2019).

1938 ve 1942 tarihleri aralığında İngilizlerin bölgeden çekilmesiyle birlikte Myanmar'ın bağımsızlığını ilan etmesinden bir süre önce, Arakanda Müslümanlara karlı yapılan iki büyük

saldırısı bulunmaktadır. Bu saldırılar, topraklardaki kardeşliği ve barışı yok eden acı hadiselerle sonuçlanmıştır (<https://t24.com.tr/haber/6-soruda-arakan-tarihi-etnik-ve-dini-kiyimin-dunu-bugunu,429735>, Erişim Tarihi: 03.05.2019;

<https://www.uhim.org/Uploads/GenelDosya/somurgeden-soykirima-arakan!-7861-d.pdf>, Erişim Tarihi: 03.5.2019);

-1938'de Müslümanlara karşı Budist çetelerin gerçekleştirdiği saldırıda, binlerce Müslüman öldürülmüş, 500 bini de yurtlarını terk ederek civar ülkelere göç etmek zorunda bırakılmışlardır.

-28 Mart 1942'de ise Minbya kentine bağlı Çonbile köyüne düzenlenen saldırıda Budistler ve Takinler, Müslümanları kadın, çocuk demeden kılıç, balta ve şişlerle katletmişlerdir. Bu katliamda, yüzlerce Müslüman kadına tecavüz edilerek vücutları baltalarla doğranmış, kundaktaki bebekler şişlenerek öldürülmüştür.

-Katliam sonrası bölgeyi yağmalayan Raxineler, altın, gümüş gibi değerli eşyalara el koymuşlar, hayvanları, mahsulleri ve eşyaları yağmacılara dağıtmışlardır. 40 gün süren katliamda toplam 150 bin Müslüman şehit edilmiştir.

4 Ocak 1948'de Myanmar bağımsızlığını kazanarak, bugünkü Myanmar Birliği Cumhuriyeti devleti kurulmuştur. Bu tarih itibarıyla Müslümanlara yapılan zulüm ve saldırılar bizzat devlet eli ve devlet destekli Raxine çeteleri tarafından meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Myanmar devleti kurulmasından bu yana Müslümanlara sistematik bir şekilde yapılan saldırılarda çok sayıda insan öldürülmekte, evler ve köyler yağmalanmaktadır. Gerçekleşen her iki saldırıda da insanlar boğazlanarak, diri diri yakılarak öldürülmüş, kurtulabilenler ise göç etmek zorunda bırakılmışlardır. Bu topluluğun, kendi vatanlarında yabancı gibi yurttaşlık haklarının elinden alınmasının geçmişi 1968 askeri darbesine dayanmaktadır. 1968'e kadar Rahingyaların elinde olan işletmeler, askeri darbe ile ellerinden alınarak kamulaştırılmıştır. Bu halk iktisadi yönden güçsüz konuma getirilmiş, askeri rejimle yönetilmeye başlayan devlet kontrolündeki medya aracılığıyla da Rahingyalar yabancı gösterilerek dışlanmıştır. Devlet kurumlarında çalışan tüm Müslümanlar işlerinden atılmış yerine Raxineler yerleştirilmiştir. 1982 Yeni Vatandaşlık Kanunu kapsamında Rahingya halkı milli unsur sınıfından çıkarılmış ve kendi yurtlarında sığıntı, yabancı konumuna getirilmişlerdir. Bugün bile en temel insan hakkı olan yurttaşlık hakkından mahrum bırakılmanın söz konusu olduğu 1982 Yeni Vatandaşlık Kanunu ile BM İnsan Hakları Deklarasyonununun 15. maddesi esasınca "Hiç Kimse Vatandaşlık Haklarından Mahrum Edilemez" maddesinin açıkça ihlalinin söz konusu olduğu görülmektedir. Tüzel anlamda hiç bir geçerliliği olmayan ve üzerinde Yabancılar aittir yazılı beyaz renkli kimlik sadece bilgi amaçlıdır ve insanlık suçunun somut örneği olarak durmaktadır. Bütün ayrımcılık unsurlarının söz konusu olduğu bu toplumda, okul ve eğitim hayatında da ciddi ayrımcılığın yapıldığı ve vatandaşlık statüleri olmadığından yükseköğrenimden haklarının engellendiği görülmektedir. Soykırım nosyonunun niteliklerine haiz Myanmar devleti, diğer ırkçı devletler gibi *Anadilde Eğitim ve Anadilde Savunma Hakkı* gibi temel insani hakları da hiçe saymaktadır. Üniversiteye gidebilmenin yasaklandığı ve en fazla liseye kadar okuma hakkının tanındığı bu örnek, temel insan haklarından olan eğitim hakkının ihlal edildiğini göstermektedir. Irkçı bir niteliğe bürünen ve bu özelliğini her geçen gün fanatizm boyutuna ulaştıran Myanmar devleti ve ordusu, bölgedeki etnik azınlıklara mensup insanları zorla çalıştırmakta ve çalıştırdığı yerlerde dini kimliklerini hedef alan aşağılayıcı hareketlere maruz bırakılmaktadırlar. Müslümanlar beton ev yapamamakta ve evlerini ahşap yapmaktadırlar, ayrıca bu evler devletin mülkiyetindedir ve kazara yangın çıkarsa, evde oturanlar *devlete ait evi yıkmak* suçundan 6 yıla kadar hapis cezasına çarptırılmaktadırlar. Bir Müslüman iş yeri açamaz, açabilmesi için bir Budist'le ortaklık kurmak zorundadır. Budist olana sermayeye pay koymadan işletmenin %50'ine sahip olma

hakkı tanınmaktadır. Müslümanların evlenmelerine engel olmak için çok çetin şartlar ve engeller koyulmaktadır. Evlilik için devletten izin almak gereklidir ve yüksek miktarda vergi alınmaktadır. Vergi alındıktan sonra dahi en az 2-3 yıl beklemleri gerekmektedir. Bazen vergi ödendiği halde 3 yıl sonra ret cevabı çıkabilmektedir ve vergilerin iadesi söz konusu değildir. Doğan her çocuk ve ölen her aile bireyi için devlete vergi yükümlülüğü bulunmaktadır. Ülke içi seyahat yasağının bulunduğu bölgede başkenti görmek yasaktır. Örnek kapsamında, 2001'de 8 Müslüman, o zaman başkent olan Yangon'a gitmek için çıktıkları yolculukta, polis tarafından yapılan kimlik kontrolünde seyahat izinleri olmasına karşın *ülkenin başkentini ziyaret etme suçundan* dolayı tutuklanmışlardır ve 7 yıl hapis cezasına mahkum edilmişlerdir. Kurban kesmek, cemaatle namaz kılmak yasaktır. Aksi durumda hapse atılıp, işkenceye maruz bırakılmaktadırlar. Cemaatle namaz kılınan ve dini sohbetlerin tertip edildiği camiler yıkılmakta ve yerine Budist tapınaklar inşa edilmektedir. Cami ve medreselerin tamir ve onarımı yasaklanmıştır.

Asimilasyon politikalarını katı bir şekilde tatbik eden Myanmar devleti, Arakandaki köy ve şehirlerin Rahingya dilindeki ismini değiştirip, Burmaca uydurma lakaplar takmaktadırlar (<https://www.uhim.org/Uploads/GenelDosya/somurgeden-soykirima-arakan!-7861-d.pdf>, Erişim Tarihi: 03.5.2019).

4.1. 2012 YILINDAKİ MEVCUT DURUM

- 2011'de yapılan parlamento seçimlerinde askeri cunta etkisini büyük ölçüde yitirmiştir. Seçim ile birlikte parlamento sivil siyasetçiler dahil olmuştur.
- 2011 parlamento seçimlerinde Arakanlı Müslümanlar da parlamentoya 46 temsilci çıkarmış fakat askeri cunta tarafından bu durum engellenmiş, yalnızca 3 temsilci çıkarılmıştır. 43 sandalye Budist temsilcilere verilmiştir.
- 2011 seçiminde Müslüman halka kimlik verileceği açıklanmıştır.
- 16 Ekim 2011'de Myanmar'da kurulan yeni hükümet, kayıtlı olan Müslüman mültecileri geri alacağını açıklamıştır.
- Gerçekleştirilen şiddet olayları askeri güvenlik güçleri ve devlet destekli Budist çeteler tarafından yapılmaktadır.
- Thein Sein (askeri cunta) tarafından yapılan açıklamada iç huzurun sağlanmasında tek çözümün, Müslümanların ülkeden sürülmesi ya da başka bir üçüncü bölgeye gönderilmeleridir.
- Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği toplantısında, Myanmar'ın Hong Kong elçisi diğer ülke yetkililerine "ciltleri pürüzsüz, temiz ve yumuşak olan güzel Myanmarlıların aksine, resimlerden onların teninin koyu kahve ve güzel olmadığını görmektesiniz" gibi ırkçı bakış açısını içeren cümlelerden oluşan bir mektup yollanmış ve Müslümanların Myanmarlı olmadıkları ifade edilmiştir. Burmalı rahipler tarafından düzenlenen broşürde ise Arakanlı Müslümanlar vahşi olarak betimlenmiştir.
- Budist rahiplerin önderi Ashin Htawana, Londra'daki bir toplantıda Müslümanlara yönelik toplama kamplar kurulmasına dair önerge sunmuş ve Müslümanların Arakandan çıkarılarak doğdukları topraklara geri gönderilmesini vurgulamıştır.
- Myanmar devletine ait kamu kurumları ve hastanelerde Müslümanların hizmet alması yasaklanmıştır. Bu durumda Müslümanlar sadece özel hastanelere gidebilmekte ve maddi imkânları zayıflatıldıklarından dolayı çoğu hastaneye gitmeden hayatlarını kaybetmektedirler.
- Müslümanların ehliyet ve araç kullanma hakları ellerinden alınmıştır. Bunun yanı sıra internet, cep telefonu ve ev telefonu kullanmaları da yasaklanmıştır.
- Ülkede sadece Arakan bölgesine günde 4-5 saat elektrik dağıtımı yapılmaktadır.

- Kuran okumak ve öğretmenin karşılık bulan cezası idamdır.
- Devlet, Müslüman mezarlıklarına müsaade etmemekte ve gömülen kişinin hüviyeti olmadığı için naaş çıkarılıp yakılmaktadır.
- 2012 yılının sonlarına doğru Ramri şehrindeki Budist bir rahibeye 3 Müslüman'ın tecavüz ettiği ve öldürdüğüne dair asparagas haberin yayılması ve bu haberin devlet kontrolündeki medya aracılığıyla yayılarak halkın galeyana getirilmesi söz konusu olmuştur. Bunun sonucunda intikam yeminleri savrularak, kin ve düşmanlık ortamı pekiştirilmiş, Müslümanlar tutuklanmış, sokağa çıkma yasağı konmuş ve camiler kuşatılmıştır.
- 3 Haziran 2012'de umre ziyareti dönüşü 10 Müslüman, Budistler tarafından öldürülmüş ve Moundaw kentindeki Müslümanlara Cuma namazı çıkışı saldırılmıştır.
- Devlet organlarının izleyici kaldığı olaylarda, cesetler toplanıp, yakılmıştır.
- Başkent Sitveye sıçrayan olaylarda 1.5 milyon üzeri Müslüman nüfusa karşı saldırılar artmış, işyerleri, evler, dükkânlar yağmalanmış, cinayetler artmıştır.
- 2014 yılında Myanmar'da planlanan yeni seçimler öncesi seçmen kütüklerinin belirlenmesi, Müslümanlara karşı yapılan son saldırıların ana nedenini oluşturmaktadır (<https://www.uhim.org/Uploads/GenelDosya/somurgeden-soykirima-arakan!-7861-d.pdf>, Erişim Tarihi: 03.5.2019).

4.2. 2017 YILINDA MEVCUT DURUM

- Artan saldırılarla ölümlerin, tecavüzlerin, yağmalamaların daha sert bir boyut aldığı görülmektedir.
- 2017'de Arakanlı Müslümanlara yönelik yapılan etnik temizlikte, 6000 üstü ölü, 400'e yakın köyün yakıldığı, 700 bin kişinin ülkeden çıkarıldığı tespit edilmiştir.
- BM İnsan Hakları Konseyi, 23 Mart 2018'de Arakanlı Müslümanlara tecavüz, işkence, cinayet gibi insan hakları ile ilgili ihlallerin ortaya çıkarılması için *Uluslararası Bağımsız Delil Tespiti Soruşturması Misyonu* kurulmasına yönelik önergeyi kabul etmiştir. Bu duruma Myanmar hükümeti karşı çıkmıştır.
- Rahingyalar, BM tarafından resmi olarak dünyanın en çok zulme maruz bırakılan halkı ilan edilmiştir <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/2017de-arakanli-musulmanlara-etnik-temizlik-zirve-yapti-/1014250>; <https://t24.com.tr/haber/6-soruda-arakan-tarihi-etnik-ve-dini-kiyimin-dunu-bugunu,429735>, Erişim Tarihi: 03.05.2019).

5. SOYKIRIMA SESSİZ KALINMASINA DAYANAK BULAN SEBEPLER

- Bölgedeki değerli taş, petrol, doğal gaz gibi kaynaklar buraya karşı ilgi oluşturmaktadır.
- Çin'in coğrafyadaki petrol ve doğalgazı kendi topraklarına nakletmek istemesi
- ABD'nin petrol ve doğalgazı Bangladeş üzerinden kendi pazarlarına taşımak istemesi. Ayrıca ABD, askeri donanmasının önemli bir bölümünü burada bulundurarak, kendisi ile ortak hedefleri paylaşan Çin ve Hindistan'ı kontrolü altında tutmak istemesi.
- Myanmar sahip olduğu jeopolitik ve jeostratejik konumu sebebiyle küresel güçlerin ve büyük şirketlerin ilgi odağı haline gelmiş ve ortak hedefler besleyen diğer küresel güçler aracılığıyla çatışma ortamının yatıştırılmasından ziyade hararetlenmesi söz konusu olmuştur.
- Bu sebepler ekseninde dışarıdaki emperyalist güçlerin çıkar çatışmalarına, içeride azınlık bir kesimin yok edilmesi hedef olmakta ve dünya bu soykırım örneğine sessiz kalmaktadır.

6. SONUÇ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Soykırımı durdurmaya yönelik somutlaşan herhangi bir sonuç bulunmamaktadır. Bu konuda uluslararası güçler rapor oluşturmaktan öteye gidememekte ve sessiz kalmaktadırlar. Türkiye'nin yardım girişimlerinde öncü konumda olduğu görülmektedir. Yapılan zulme karşı

tüm İslam dünyasının bütünleşip, insanlık dışı bu katliamlara dur demek için bir an önce harekete geçmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda;

-Soykırım suçunun önlenmesi ve tekrür etmemesi için mahkemelerdeki dava süreçlerinin uzatılmaması, mümkün olan en kısa zamanda çözülmesi, Uluslararası Adalet Divanı ve Ruanda Ceza Mahkemesi'ndeki gibi caydırıcı özelliği olan kararların (müebbet hapis), geniş kitlelere duyurulması ile diğer şiddet yanlısı insanlara örnek oluşturması sağlanabilir.

-Din adamlarının da dâhil olduğu bu soykırım örneğinde, inanç dışı ve ırkçı nitelikleri barındıran, vicdanı yok sayan Budizm'in insana ve insanlığa olan bakış açısının kamuoyunda duyurulması ile tepki ortamı yaratılabilir.

-Devletler düzeyinde toplu bir işbirliği sağlanmalıdır. Devletler sorunun çözümü için inisiyatif alarak, zulüm ve katliamların durdurulması, Müslümanların özgürlük ve temel insani haklara kavuşturulması için birlikte harekete geçmelidirler.

-1968 yılındaki askeri darbe ile askeri rejimin 1982'de çıkarmış olduğu Yeni Vatandaşlık Kanunu'nun uluslararası baskı ve telkinlerle kaldırılıp, vatandaşlık hakları ellerinden alınan Müslümanlara, temel insan hakkı olan bu hakkın geri iade edilmesi sağlanabilir. Çünkü bu kanun, BM İnsan Hakları Deklarasyonununun 15. maddesi esasınca "Hiç Kimse Vatandaşlık Haklarından Mahrum Edilemez" maddesinin açıkça ihlalinin söz konusu olduğunu göstermektedir.

-Civar ülkelere göç etmiş olan mültecilerin güven ve huzur içerisinde yurtlarına dönüş yapmaları sağlanmalı, mülklerine, varlıklarına el konulan bu insanlara Myanmar devleti tarafından giyim, barınak, yiyecek yardımı yapılmalıdır. Bu durumu kabul etmeme halinde, dünya devletleri bu duruma tepki göstererek siyasi ve iktisadi ilişkilerini kesebilirler.

-İrkçı ve faşist niteliklere sahip bu soykırım için Müslüman ülkeler acil olarak birlik olmalı, bu rejim karşısında durmalı ve toplumdan dışlamalıdır.

-Asya bölgesindeki diğer Budist devletlerle ilişki kurularak, işbirliği sağlanmalı ve bu devletlerin de bu insanlık suçuna tepki göstermeleri sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

ARAKAN SOYKIRIMI, Alıntı: <https://t24.com.tr/haber/6-soruda-arakan-tarihi-etnik-ve-dini-kiyimin-dunu-bugunu,429735>, Erişim Tarihi: 03.05.2019.

ARAKANDA ETNİK TEMİZLİK, Alıntı: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/2017de-arakanli-muslumanlara-etnik-temizlik-zirve-yapti-/1014250>, Erişim Tarihi: 03.05.2019.

GEMALMAZ, Mehmet Semih, (2012). Ulusal üstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş, Legal Yayın, İstanbul, 961.

FOUR FREEDOM SPEECH, (1941). Alıntı: <http://web.utk.edu/~mfitzge1/docs/374/FFS1941.pdf>, Erişim Tarihi: 03.5.2019.

KOÇAOĞLU, Serhat Sinan, (2010). Suçların Suçu Soykırım, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, N:90, 139-165.

LEMKİN, Raphael, (1944). Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation Analyses of Government-Proposals for Redress, Carnegie Endowment for International Peace, Washington.

LEMKİN, Raphael, (1946). Genocide- A New International Crime Punishment and Prevention, Revue Internationale de Droit Penal, N: 3-4.

RG, GENOCIDE, N: 7469, Alıntı: <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7469.pdf>, Erişim Tarihi: 03.05.2019.

- ROME STATUTE OF THE INTERNATIONAL CRİMİNAL COURT, (2011). Alıntı: <https://www.icc-cpi.int/nr/rdonlyres/336923d8-a6ad-40ec-ad7b-45bf9de73d56/0/elementsofcrimeseng.pdf>, Erişim Tarihi: 03.05.2019.
- SOYKIRIM SÖZLEŞMESİ, 1948. Alıntı: <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/32702-Soykirim-Sucunun-Onlenmesine-Ve-Cezalandirilmasina-Dair-Sozlesme.pdf>, Erişim Tarihi: 03.05.2019.
- THAN de Claire and SHORTS Edwin, (2003). International Criminal Law and Human Rights, Sweet and Maxwell Publishing, London, 600.
- THORNBERRY, Patrick, (1994). International Law and the Rights of Minorities, Clarendon Paperbacks, Great Britain, 86-109.
- UAD, Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Alıntı: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/91/091-20070226-JUD-01-00-EN.pdf>, Erişim Tarihi: 03.05.2019.
- UCD Statüsü, Alıntı: https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/mevzuat_CDRS.htm, Erişim Tarihi: 03.05.2019.
- UCM Roma Tüzüğü, Alıntı: <http://sorular.rightsagenda.org/Uploads/UCM%20MEV/Roma%20Stat%C3%BCs%C3%BC.pdf>, Erişim Tarihi: 03.05.2019.
- UHİM, Sömürgeci Soykırıma Arakan, Alıntı: <https://www.uhim.org/Uploads/GenelDosya/somurgeden-soykirima-arakan!-7861-d.pdf>, Erişim Tarihi: 03.5.2019.
- UNITED NATIONS INTERNATIONAL RESIDUAL MECHANISM FOR CRİMİNAL TRIBUNALS, ICTR-96-4T, Alıntı: <http://unictr.irmct.org/en/cases/ictr-96-4>, Erişim Tarihi: 09.05.2019.
- UNITED NATIONS INTERNATIONAL RESIDUAL MECHANISM FOR CRİMİNAL TRIBUNALS, ICTR-97-23, Alıntı: <http://unictr.irmct.org/en/cases/ictr-97-23>, Erişim Tarihi: 09.05.2019.
- UNITED NATIONS INTERNATIONAL RESIDUAL MECHANISM FOR CRİMİNAL TRIBUNALS, ICTR-96-3, Alıntı: <http://unictr.irmct.org/en/cases/ictr-96-3>, Erişim Tarihi: 09.05.2019.
- UNITED NATIONS INTERNATIONAL RESIDUAL MECHANISM FOR CRİMİNAL TRIBUNALS, ICTR-97-32, Alıntı: <http://unictr.irmct.org/en/cases/ictr-97-32>, Erişim Tarihi: 09.05.2019.

**TİTANYUM KATKILI In_2S_3 İNCE FİLMLEİN HAZIRLANMASI VE
KARAKTERİZASYONU**
PREPARATION AND CHARACTERIZATION OF TITANIUM DOPED In_2S_3 THIN
FILMS

Doç. Dr. Maharram ZARBALI

Harran Üniversitesi

Esra ASLAN

Harran Üniversitesi

Öğr. Gör. Dr. Ahmet TUMBUL

Harran Üniversitesi

ÖZET

In_2S_3 ikili bileşimi n-tipi bir yarıiletken olarak teknolojiye önemli uygulama alanları bulmuştur. Özellikle güneş hücrelerinde alternatif bir bileşik olarak sıklıkla kullanılmaktadır. Yapısında zehirli element bulundurmaması, kolayca düşük sıcaklıklarda üretilebilir olması ve uygun fiziksel özellikleri bu malzemenin önemli avantajlarından. Yarıiletken malzemelere katkılandırma yapılarak elektriksel ve optiksel özellikleri önemli ölçüde değiştirilebilmektedir. Yapılan literatür taramasına göre titanyum katkılı filmlerin optiksel özelliklerinde önemli değişiklikler olmaktadır. Bu çalışmanın amacı güneş hücrelerinde n-tipi yarıiletken olarak kullanılan In_2S_3 ince filmlerin bazı fiziksel özelliklerine titanyum katkılandırılmasının etkisini araştırmaktır. İnce filmlerin hazırlanması için fiziksel ve kimyasal olmak üzere birçok yöntem geliştirilmiştir. Kimyasal yöntemlerin avantajlarından birisi vakum ortamı gerektirmemesidir. Sol-jel yöntemi de kimyasal çözelti yöntemlerinden biridir. Bu çalışmada, katkısız, % 1.54 Ti, % 4.78 Ti ve % 12.2 Ti katkılı In_2S_3 ince filmler, cam altlıklar üzerine vakumsuz sol-jel yöntemiyle hazırlanmıştır. Titanyumun In_2S_3 ince filmlerin yapısal, morfolojiksel ve optiksel özelliklerine etkisi XRD, SEM, EDX ve UV-Vis spektrometresi yöntemleriyle incelenmiştir. XRD sonuçları tüm örneklerin tetragonal β - In_2S_3 yapıda kristalleştiğini göstermektedir. EDX sonuçları yapıya katılan titanyumun varlığını doğrulamaktadır. Ayrıca EDX sonuçlarına göre örneklerin yapısında tavlama işleminden dolayı sülfür eksikliği oluşmaktadır. SEM sonuçlarına göre ise çatlaksız ve tanecikli yapıya sahip ince filmler oluşmuştur. Bununla birlikte, titanyumun katkılandırılması ile görünür bölgede optiksel geçirgenlikte önemli bir artış olmuştur. Optiksel geçirgenlikteki bu gelişme güneş hücreleri uygulamaları için faydalı olabilir. Hazırlanan ince filmlerin optiksel soğurma grafikleri, örneklerin soğurma kenarlarının düşük dalga boylarına doğru kaydığını göstermektedir. Diğer taraftan, bant aralığı hesaplamaları ince filmlerin bant aralığında yüksek enerjiye doğru kayma olduğunu göstermektedir. % 12.2 Ti katkılandırılması ile bant aralığı 2.55 eV' dan 2.75 eV' a çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: In_2S_3 , sol-jel, ince film

ABSTRACT

The In_2S_3 binary compound has found important applications in the technology as an n-type semiconductor. It is frequently used as an alternative compound, especially in solar cells. It does not contain toxic elements in its structure, it can be easily produced at low temperatures and its suitable physical properties are important advantages of this material. Electrical and optical properties can be significantly changed by doping elements to semiconductor materials. According to the literature review, there are significant changes in the optical properties of titanium doped films. The aim of this study was to investigate the effect of titanium doping on some physical properties of In_2S_3 thin films used as n-type semiconductors in solar cells. Many methods have been developed for the preparation of thin films, both physical and chemical.

One of the advantages of chemical methods is that it does not require vacuum. Sol-gel method is one of the chemical solution methods. In the present study, undoped, 1.54 % Ti, 4.78 % Ti and 12.2 % Ti doped In_2S_3 thin films were successfully prepared by non-vacuum sol-gel method on glass substrates. Effect of titanium on structural, morphological and optical properties of In_2S_3 thin films was investigated by XRD, SEM, EDX and UV-Vis spectrometer techniques. The XRD results indicate that all films form in tetragonal β - In_2S_3 crystal structure. The EDX results prove that titanium is present in the thin film. The EDX results also show that there is sulfur deficiency in the films which might be due to the annealing process. According to the SEM images, crack-free films with granular surface were formed. Furthermore, according to the UV-Vis results there was a significant increase in the optical transmittance in the visible region with the addition of titanium. This improvement in the optical transmittance may be useful for solar cell applications. Optical absorbance spectrum of the prepared thin films shows that absorption edge of samples shifts to lower wavelengths. On the other hand, the band gap calculations show that there is a blue shift in the band gap value of thin films. With 12.2 % Ti doping, the band gap increases from 2.55 eV to 2.75 eV.

Keywords: In_2S_3 , sol-gel, thin film

1. GİRİŞ

İndiyum sülfür (In_2S_3), güneş hücresi uygulamaları için en umut vaat eden malzemelerden biridir. In_2S_3 , 2-2.6 eV aralığında doğrudan yasak bant aralığı olan bir n-tipi yarıiletken [1,2]. CuInS_2 (CIS) tabanlı güneş hücrelerinde, oldukça zehirli olan CdS yarıiletkenin yerine n-tipi katman olarak kullanılmıştır. In_2S_3 ince filmlerin fiziksel özelliklerine etkisini incelemek için Ag ve Sn gibi elementler katkı elementi olarak kullanılmıştır [3,4]. Özellikle, Gümüş katkılı In_2S_3 filmlerde kristalleşmede önemli iyileşme gözlenmiştir [5]. Diğer taraftan, optiksel özelliklerde yaptığı değişikliklerden dolayı titanyum katkılı filmlerde araştırma konusu olmuştur. Örneğin Ye ve arkadaşları atomik katman büyütme (ALD) yöntemiyle hazırladıkları ZnO ince filmlere titanyum katkılantırmışlardır [6]. Yapmış oldukları çalışmaya göre titanyum katkılı ZnO ince filmlerin bant aralığı katkısız ZnO'ya göre artmaktadır. Benzer bir çalışmada titanyum katkılı indiyum kalay oksit (ITO) filmlerde gözlenmiştir. Titanyumun optiksel özelliklere önemli etkilerinden dolayı bu çalışmada titanyum katkılı In_2S_3 filmler hazırlanmıştır. Yapmış olduğumuz literatür taramasına göre daha önce titanyum katkılı In_2S_3 filmler hazırlanmamıştır.

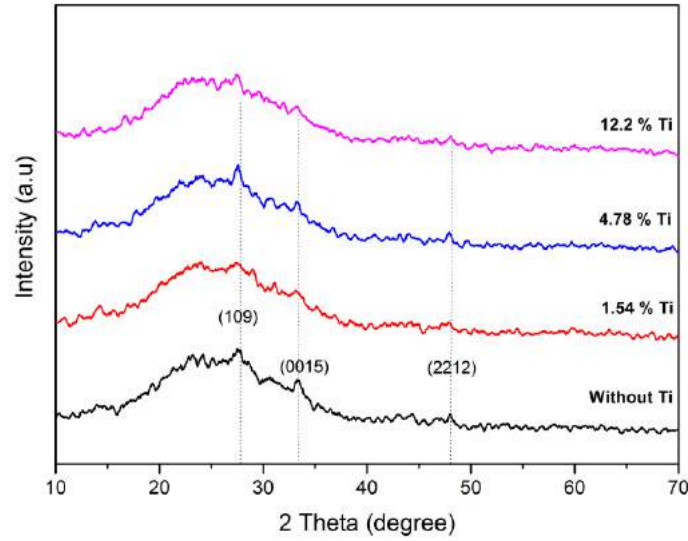
2. MATERİYAL VE YÖNTEM

Titanium (IV) isopropoxide ($\text{Ti}(\text{OCH}(\text{CH}_3)_2)_4$), indium (III) chloride hydrate ($\text{InCl}_3 \cdot x\text{H}_2\text{O}$), thiourea ($\text{CH}_4\text{N}_2\text{S}$), 2-methoxyethanol ($\text{CH}_3\text{OCH}_2\text{CH}_2\text{OH}$), ve ethanolamine ($\text{NH}_2\text{CH}_2\text{CH}_2\text{OH}$) başlangıç kimyasalı olarak kullanılmıştır. Thiourea ve indium (III) chloride hydrate, ayrı ayrı 55 °C' de 2-methoxyethanol de 45 dakika süre ile manyetik karıştırıcıda çözülmüştür. Jelat ajanı olarak ethanolamine kullanılmıştır. Ayrı ayrı çözülen kimyasallar birbirine karıştırılarak şeffaf homojen çözeltiler oluşturulmuştur. Hazırlanan çözeltiler % 1.54 Ti, % 4.78 Ti ve % 12.2 Ti oranlarda titanium (IV) isopropoxide katılarak katkılı çözeltiler elde edilmiştir. Dikey fırınlı daldırarak kaplama sisteminde cam altlıklar üzerine 280 °C' de filmler oluşturulmuştur. Elde edilen filmler daha sonra yatay fırında 360 °C' de 30 dk süre ile tavlammıştır.

3. SONUÇLAR VE TARTIŞMA

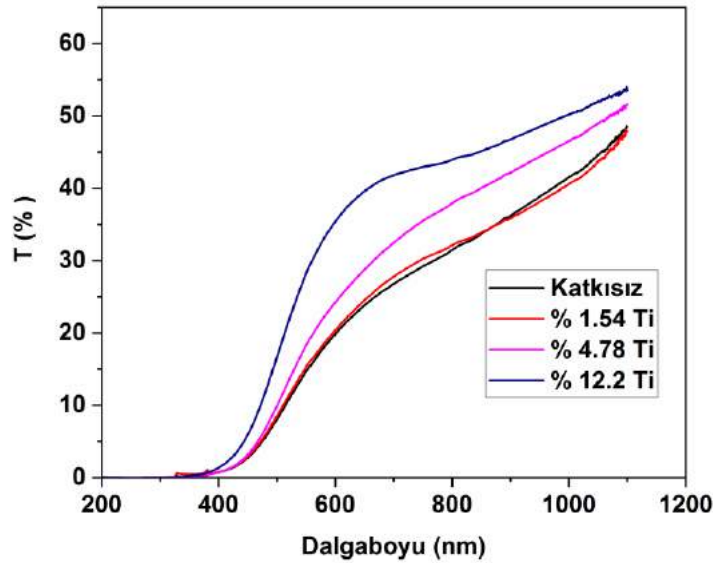
Hazırlanan örneklerin yapısal özellikleri 10° ile 70° açıları arasında XRD cihazı ile incelenmiştir. Şekil 1' de 27.65°, 33.56° ve 48.02° açılarında ortaya çıkan pikler, sırasıyla (109), (0015) ve (2212) Miller indisli tetragonal β - In_2S_3 yarıiletken fazına aittir (JCPDS card

no 25–0390).Bu sonuç literatürle uyumludur [2]. Şekil 1’ de görüldüğü gibi titanyumun katkılandırılması ile pik şiddetlerinde önemli bir değişiklik olmamıştır.



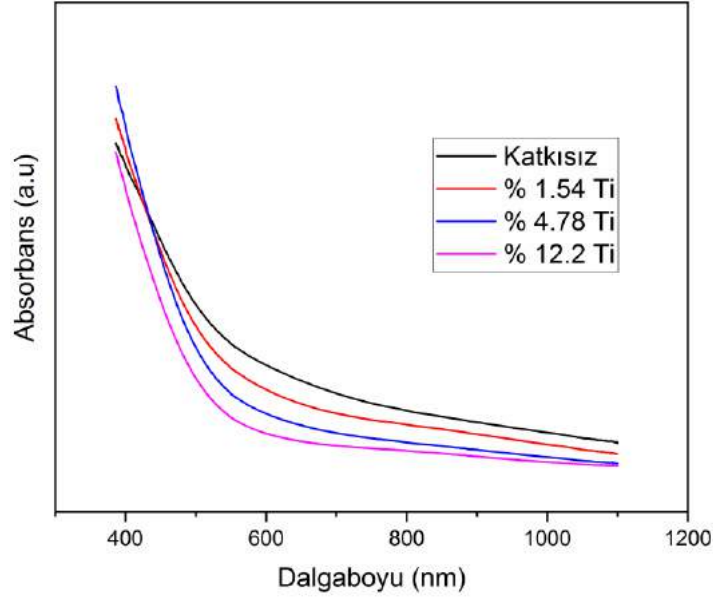
Şekil 1. Titanyum katkılı ve katkısız In₂S₃ ince filmlerin XRD sonuçları

Örneklerin optiksel özellikleri 200 nm ile 1100 nm aralığında UV-Vis spektrometresi ile incelenmiştir. Şekil 2, hazırlanan örneklerin dalgaboyuna göre optiksel geçirgenliklerinin nasıl değiştiğini göstermektedir.



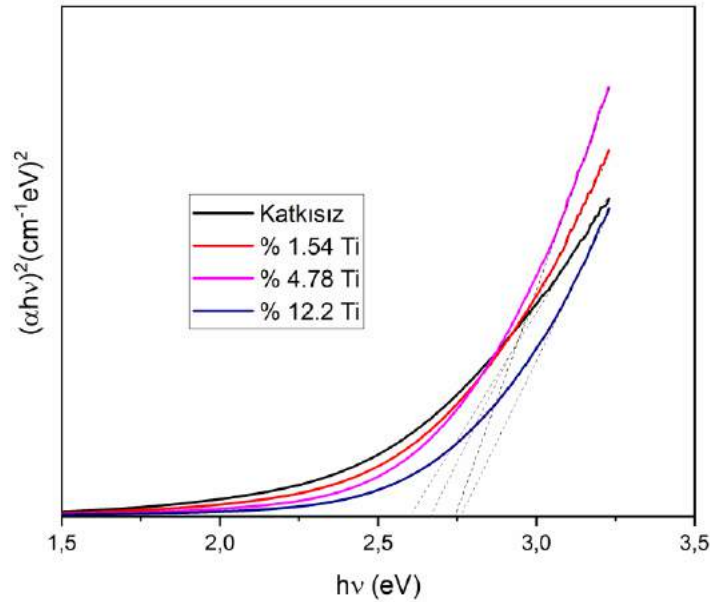
Şekil 2. Titanyum katkılı ve katkısız In₂S₃ ince filmlerin optiksel geçirgenlikleri

% 1.54 Ti katkılı ve katkısız In₂S₃ ince filmlerin optiksel geçirgenlikleri neredeyse aynıdır. Fakat, Çözeltideki titanyumun katkı oranı % 4.48’ e çıkarıldığında optiksel geçirgenlikte önemli değişiklik olmaktadır. Görünür bölgede optiksel geçirgenliğin arttığı açıkça görülmektedir. Titanyum miktarı % 12.2’ ye çıkarıldığında geçirgenlik daha da artmaktadır. Şekil 3’ de ise hazırlanan örneklerin dalga boyuna göre optiksel soğurma grafikleri verilmiştir.



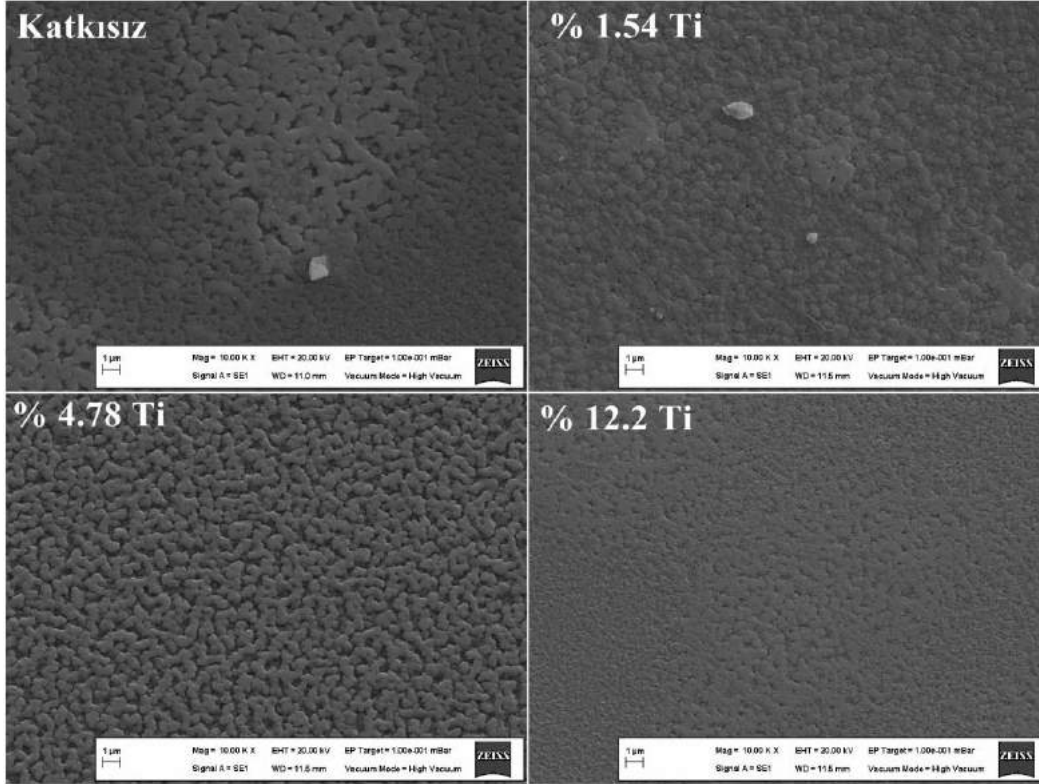
Şekil 3. Titanyum katkılı ve katkısız In_2S_3 ince filmlerin optiksel soğurma grafikleri

Titanyum katkılanması ile örneklerin optiksel soğurma kenarları düşük dalgalılarına kaymaktadır. Soğurma datarından elde edilen bant aralığı hesaplamaları katkısız filmlerin bant değerin yaklaşık olarak 2.55 eV olduğunu göstermektedir (Şekil 4). Benzer değeri literatürde de gözlenmiştir [3]. Bununla birlikte, Şekil 4'e göre titanyum katkılanmasıyla örneklerin bant aralığında yüksek enerjiye doğru kayma olmaktadır. % 12.2 Ti katkılanması ile yasak bant aralığı 2.55 eV' dan 2.75 eV' a çıkmaktadır.



Şekil 4. Titanyum katkılı ve katkısız In_2S_3 ince filmlerin bant aralıkları

Örneklerin yüzey yapısını incelemek için taramalı elektron mikroskobu (SEM) kullanılmıştır. Şekil 5' de katkılı ve katkısız In_2S_3 filmlerin SEM görüntüleri verilmiştir. Örneklerin yüzeyleri tanecikli ve çatlaksıdır. Şekil 5' den görüldüğü gibi % 4.48 Ti katkılı örneklerin yüzeyi homojen dağılımlı olmaktadır.



Şekil 5. Titanyum katkılı ve katkısız In_2S_3 ince filmlerin SEM görüntüleri

Tablo 1, bu çalışmada hazırlanan örneklerin EDX sonuçlarını vermektedir. Tablo 1'e göre tüm örneklerde sülfür eksikliği oluşmaktadır. Bu durum sülfürlü bileşiklerde temel bir problemdir. Tavlama sırasında yüksek sıcaklıklardan dolayı sülfür malzeme yapısından buharlaşmaktadır. Genellikle bu problemi çözmek için araştırmacılar tavlama sırasında H_2S gibi oldukça zehirli gazlar kullanmaktadır. Ayrıca, EDX sonuçları katkılı filmlerde titanyum miktarlarını vermektedir. EDX'den alınan sonuçlar yapıda titanyumun varlığını doğrulamaktadır.

Tablo 1. Titanyum katkılı ve katkısız In_2S_3 ince filmlerin optiksel EDX sonuçları

Örnek	EDX Sonuçları			Ti (%) çözeltide
	In (%)	S (%)	Ti (%)	
Katkısız	46.42	53.58	-----	-----
% 1.54 Ti	59.21	39.13	1.65	1.54
% 4.78 Ti	50.37	47.10	2.53	4.78
% 12.2 Ti	58.50	37.85	3.65	12.2

KAYNAKLAR

[1] L. Bhira, H. Essaidi, S. Belgacem, G. Couturier, J. Salardenne, N. Barreaux, J. C. Bernede, Structural and Photoelectrical Properties of Sprayed $\beta\text{-In}_2\text{S}_3$ Thin Films, Phys. Stat. Sol. (a), 2000, 181, 427.

- [2] M. Lajnef, H. Ezzaouia, Structural and Optical Studies of In₂S₃ Thin Films Prepared by Sulferization of Indium Thin Films, *The Open Applied Physics Journal*, 2009, 2, 23-26.
- [3] P. Lin, S. Lin, S. Cheng, J. Ma, Y. Lai, H. Zhou, H. Jia, Optical and Electrical Properties of Ag-Doped In₂S₃Thin Films Prepared by Thermal Evaporation, *Advances in Materials Science and Engineering*, 2014, 370861.
- [4] M. Mathew, M. Gopinath, C. S. Kartha, K. P. Vijayakumar, Y. Kashiwaba, and T. Abe, Tin doping in spray pyrolysed indium sulfide thin films for solar cell applications, *Solar Energy*, 2010, 84, 888–897.
- [5] B. Tiss, M. Erouel, N. Bouguila, M. Kraini, K. Khirouni, Effect of silver doping on structural and optical properties of In₂S₃ thin films fabricated by chemical pyrolysis, *Journal of Alloys and Compounds* 2019, 771, 60-66.
- [6] Z-Y. Ye, H-L. Lu, Y. Geng, Y-Z. Gu, Z-Y. Xie, Y. Zhang, Q-Q. Sun, S-J. Ding, D. W. Zhang, Structural, electrical, and optical properties of Ti-doped ZnO films fabricated by atomic layer Deposition, *Nanoscale Research Letters* 2013, 8, 108.
- [7] H. Taha, Z-T. Jiang, D. J. Henry, A. Amri, C-Y. Yin, M. M. Rahman, Improving the optoelectronic properties of titanium-doped indium tin oxide thin films, *Semicond. Sci. Technol.* 2017, 32, 065011.

EFFECT OF MOLYBDENUM ON THE INTERCRITICAL HEAT-AFFECTED ZONE OF Cr-Mo STEELS

Prof. Dr. Mehmet EROĞLU
Fırat University

ABSTRACT

In the present study, the effect of molybdenum with a content of 0.8 wt % chromium on the microstructure and hardness of intercritical heat-affected zone (HAZ) of a low carbon Cr-Mo steel were investigated. Low carbon steel specimens containing 0.4, 0.8, 1.4, 1.8 and 2.3 wt % Mo were welded using a submerged arc welding process with the heat inputs of 0.5, 1 and 2 kJ mm⁻¹. After welding, microstructure and hardness of the intercritical HAZs were investigated. From the microstructural observations, for a heat input of 0.5 kJ mm⁻¹ it was seen that a molybdenum content of 0.4 wt % was effective on the formation of bainite with martensite and greater values encouraged the formation of martensite producing higher hardness values. As the heat input increased to 1 kJ mm⁻¹ it was seen that the molybdenum content of 0.8 wt % and higher values were effective on the formation of bainite and martensite. However, bainite and martensite did not appear for the molybdenum contents of 0.4 wt % and 0.8 wt % with the heat input of 2 kJ mm⁻¹.

Keywords: Welding, Intercritical heat-affected zone, Molybdenum, Microstructure, Hardness

1. INTRODUCTION

In the welding of transformable steels, the heat affected zone (HAZ) are composed of a number of regions characterized by specific changes in microstructure such as a spheroidised zone, a partially transformed zone (intercritical heat-affected zone), a grain refined zone, and a grain coarsened zone [1-4]. The grain-coarsened zone [3-7] and the intercritical heat-affected zone (HAZ) [8-11] are critical zones since Charpy V-notch and fracture toughness tests have shown that embrittlement is located within these zones in the welding of low-carbon and low-alloyed steels. For the grain-coarsened zone in the HAZ the embrittlement depends on the chemical composition of the steel welded and on cooling rate. In the intercritical HAZ, which experiences a peak temperature between the Ac₁ and Ac₃ temperatures, partial transformation of austenite takes place. In a carbon steel having a ferrite/pearlite structure prior to welding, the pearlite islands, which are of eutectoidic carbon content, first transform to austenite on heating and then to ferrite-pearlite, upper bainite, auto-tempered martensite or high-carbon martensite on cooling [1,2,10,11-13]. Brittle fracture behavior in the intercritical HAZ is associated with the formation of martensite [2-10, 11].

There have been some investigations on the microstructure and mechanical properties of the intercritical HAZ [8-11,13,14], to the knowledge of the present author there is nothing in the literature that focuses on the effects molybdenum on the microstructure of the intercritical HAZ in the welding of low carbon Cr-Mo steels. Therefore, the present study was undertaken to clarify the effects of molybdenum content ranging from 0.4 wt % to 2.3 wt % along with a constant chromium content of 0.8 wt % and different heat inputs on the microstructure and hardness of the intercritical HAZ.

2. EXPERIMENTAL DETAILS

The specimens used in the experimental study were obtained by casting. The cast specimens measuring 150 x 200 x 30 mm were forged at 1100 °C to the thickness of 15 mm, then normalized at 900 °C for 30 min and cooled in air. Before welding, the final dimensions of the welding specimens were machined to the dimensions of 150 x 200 x 12.5 mm. The chemical compositions of the specimens are given in Table 1.

Table 1. Chemical Compositions of Welding Specimens (wt. %)

Specimen number	Elements							
	C	Si	Mn	P	S	Cr	Mo	Fe
1	0.129	0.247	0.495	0.026	0.025	0.75	0.418	Bal.
2	0.130	0.252	0.479	0.024	0.024	0.85	0.824	Bal.
3	0.139	0.241	0.489	0.022	0.022	0.88	1.412	Bal.
4	0.134	0.258	0.494	0.024	0.021	0.82	1.832	Bal.
5	0.127	0.243	0.474	0.021	0.029	0.79	2.312	Bal.

Bead-on-plate welds were made by a submerged arc welding machine with the heat inputs of 0.5, 1 and 2 kJ mm⁻¹. The welding parameters are given in Table 2. An electrode of AWS EL 12K specification and a diameter of 4 mm was used with granular basic type flux. After welding, samples were obtained from the welded specimens for microstructural examination and hardness measurement. The samples were ground, polished and etched with 2 wt. % nital. Microstructural analyses were performed by optical and scanning electron microscopy (SEM). Microhardness indentations in the intercritical HAZ were made with a 15 g load.

Table 2. Welding Parameters

Current (A)	Voltage (V)	Travel speed (mm min ⁻¹)	Nominal heat input (kJ mm ⁻¹)
510	20	1225	0.5
450	20	541	1
430	20	259	2

3. RESULTS AND DISCUSSION

From the results of the microstructural examination, it was seen that molybdenum strongly influenced the phases formed from carbon rich austenite in the intercritical HAZ. With a heat input of 0.5 kJ mm⁻¹, the microstructure formed from carbon rich austenite in the intercritical HAZ of specimen 1 consisted mainly of bainite (B) and martensite (M), as shown in Figure 1a. In the case of specimens 2-5, the microstructure was mainly composed of martensite, as illustrated in Figure 1b, taken from the specimen 5. In addition, in these specimens, some bainite were observed along with the martensite. A molybdenum content of 0.4 wt % in specimen 1 is thought to be effective on the formation bainite, however the molybdenum content of 0.8 wt % and greater values encourage the formation of martensite. Considering that a higher molybdenum content lowers the critical cooling rate [15], the above results seem reliable. In addition, it was also seen that the molybdenum content of 0.8 wt % is a critical

value with a heat input of 0.5 kJ mm^{-1} for the formation of higher volume fraction of martensite.

With a heat input of 1 kJ mm^{-1} the microstructure formed from the carbon-rich austenite in the intercritical HAZ of specimen 1 consisted of grain boundary ferrite (GBF) and fine grain pearlite (P), as shown in Figure 2a. The microstructure was mainly composed of bainite in specimens 2 and 3, as shown in Figure 2b, taken from specimen 3, bainite and martensite in specimen 4, as shown in Figure 2c, and martensite in specimen 5, as illustrated in Figure 2d. Relatively higher heat input causes the formation of ductile phases, such as ferrite and pearlite in specimen 1, however, bainite and martensite are deduced in specimens 2-5, respectively. Although the heat input was increased the presence of bainite and martensite in these specimens show that molybdenum contents of $0.8 \text{ wt } \% - 2.3 \text{ wt } \%$ are still effective on the formation of lower temperature transformation products at this medium heat input. In addition, it was also seen that the molybdenum content of $0.8 \text{ wt } \%$ was a critical molybdenum content with a heat input of 1 kJ mm^{-1} for the formation of bainite.

With a heat input of 2 kJ mm^{-1} , the microstructure formed from carbon-rich austenite in specimens 1 and 2 were mainly composed of polygonal ferrite (PF) and fine grain pearlite, as shown in Figure 3a, taken from specimen 1. With this heat input, the microstructure consisted of pearlite with bainite in specimen 3, as shown in Figure 3b, and bainite in specimens 4 and 5, as illustrated in Figure 3c, taken from specimen 5.

The higher heat input gives sufficient time for carbon diffusion from the carbon-rich austenite to neighbouring ferrite grains. As a result, carbon content of the austenite formed from pearlite decreases and this austenite produces ferrite and pearlite [10,11] in specimens 1 and 2. However, the formation of bainite in specimens 3-5 is related to the effect of higher molybdenum content, which is known to lower the critical cooling rate [15].

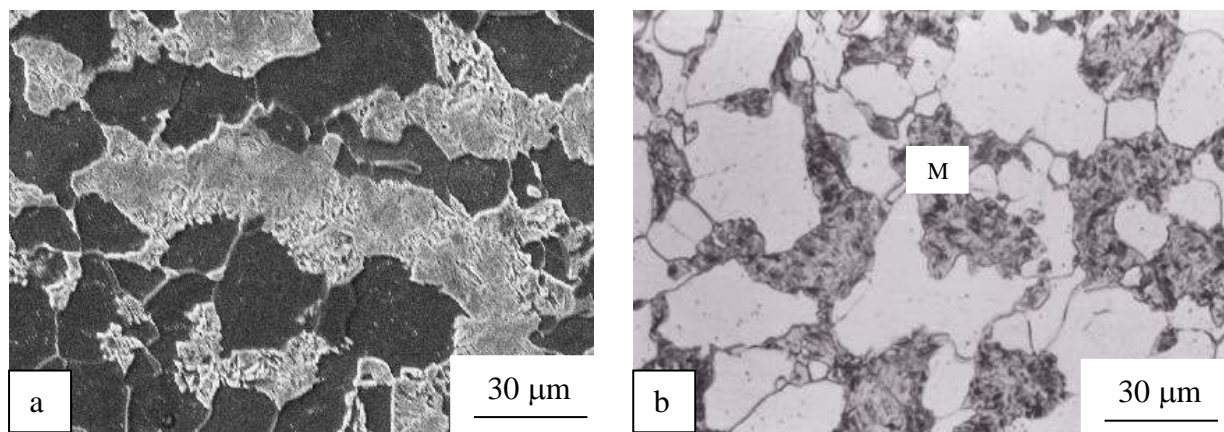
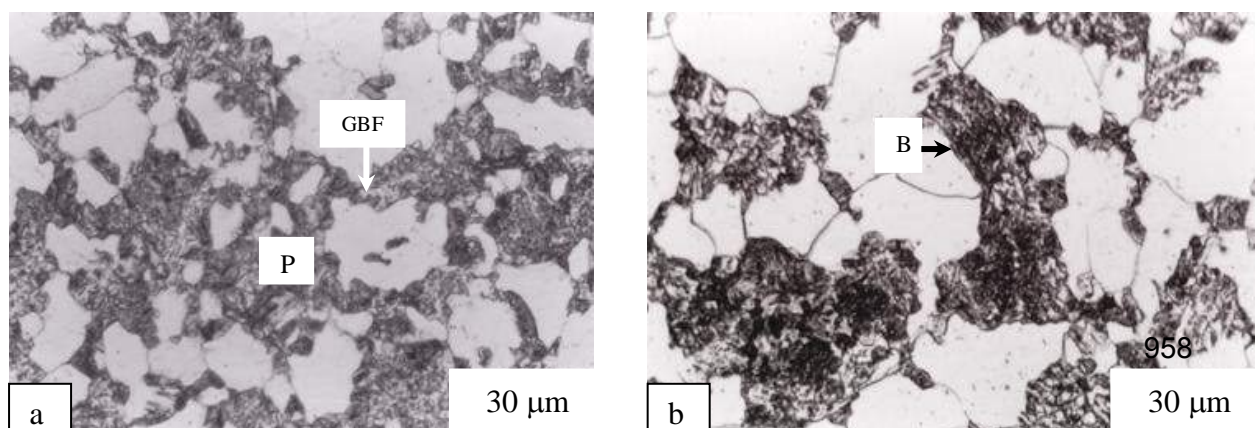


Figure 1. Microstructure of intercritical HAZ in specimens containing a) $0.4 \text{ wt}\% \text{ Mo}$ (SEM) and b) $2.3 \text{ wt } \% \text{ Mo}$ (optical) with a heat input of 0.5 kJ mm^{-1} .



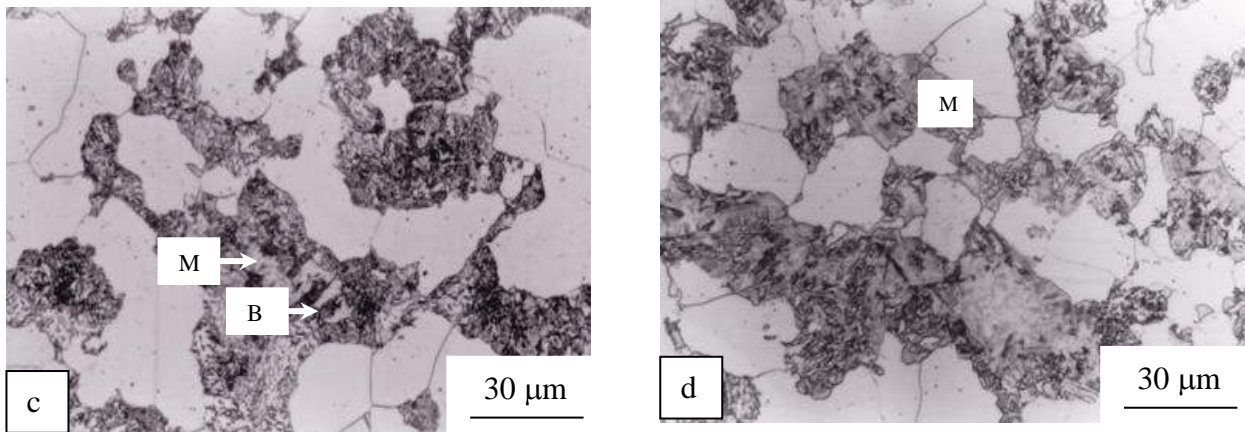


Figure 2. Microstructure (optical) of intercritical HAZ in specimens containing *a)* 0.4 wt %Mo, *b)* 1.4 wt %Mo, *c)* 1.8 wt % Mo and *d)* 2.3 wt %Mo with a heat input of 0.5 kJ mm^{-1} .

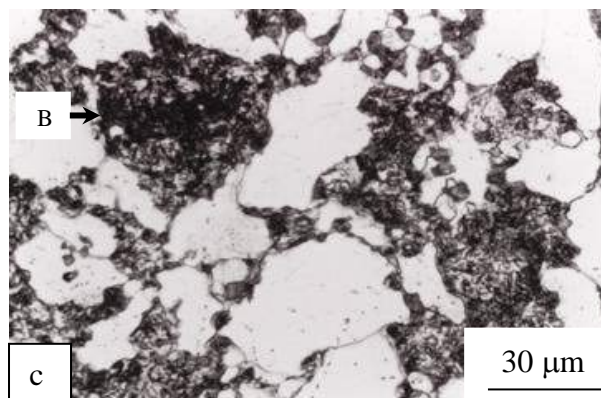
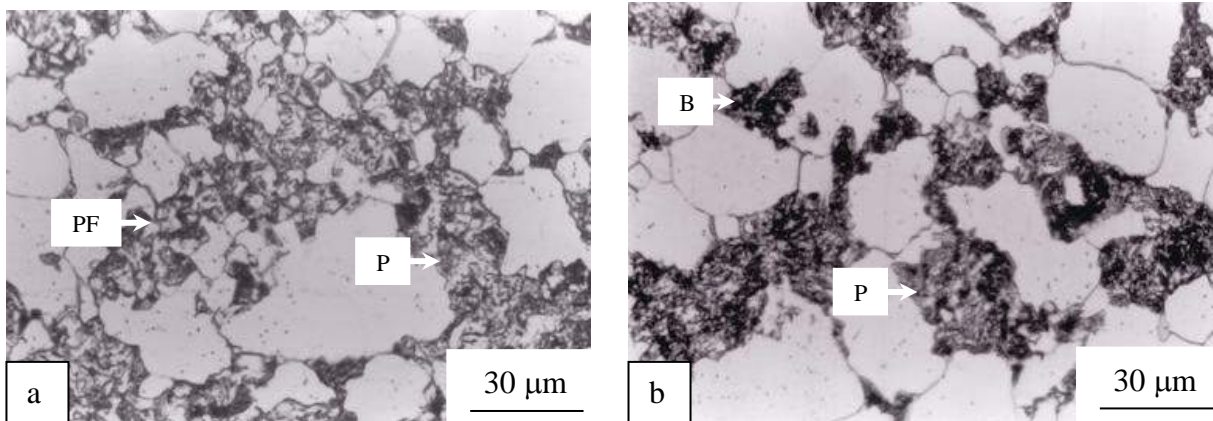


Figure 3. Microstructure (optical) of intercritical HAZ in specimens containing *a)* 0.4 wt %Mo, *b)* 1.4 wt %Mo and *c)* 2.3 wt %Mo with a heat input of 0.5 kJ mm⁻¹.

In general, the results of microstructural developments observed in the specimens are in good agreement with the study investigating the effect of chromium on the properties of intercritical HAZ [11]. However, in the present study it was shown for the first time that lower temperature transformation products, such as bainite and martensite were formed for the medium and higher heat inputs as the molybdenum content increased in the presence of chromium of 0.8 wt%.

From the results of the microstructural observation, the phases formed from carbon-rich austenite in the intercritical HAZ are summarised in Table 3.

Table 3. Phases Formed From Carbon-Rich Austenite in the Intercritical HAZ

Nominal Heat Input (kJ mm ⁻¹)	Specimen number				
	1	2	3	4	5
	Phases				
0.5	Martensite-bainite	Martensite	Martensite	Martensite	Martensite
1	Grain boundary ferrite – fine grain pearlite	Bainite	Bainite	Martensite-Bainite	Martensite
2	Fine grain polygonal ferrite –fine grain pearlite	Fine grain polygonal ferrite –fine grain pearlite	Pearlite-Bainite	Bainite	Bainite

The hardness values taken on the phases formed from carbon rich austenite in the intercritical HAZs of the specimens are given in Figure 4.

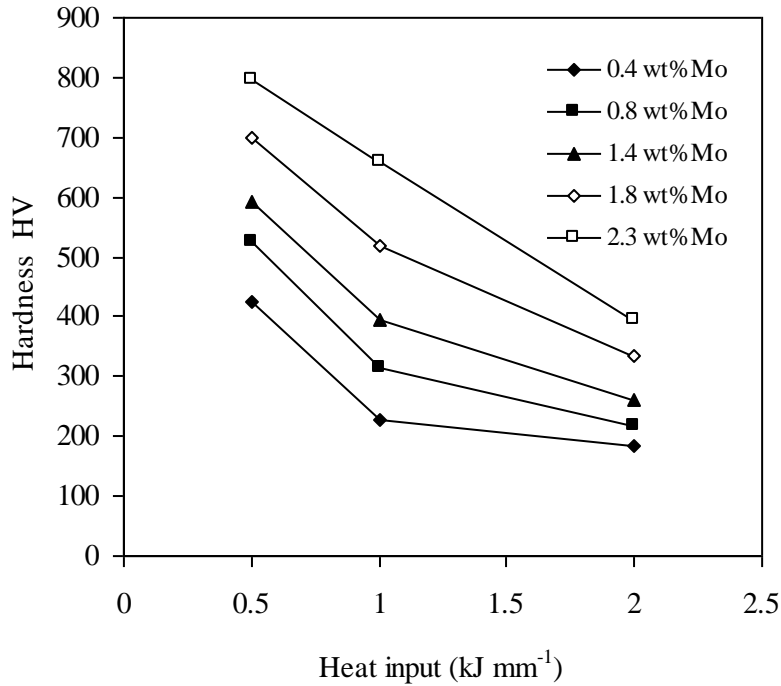


Figure 4. Relationship Between Microhardness of the Phases Formed From Carbon-Rich Austenite in the Intercritical HAZ and Heat Input.

It can be seen from the hardness profiles that maximum hardness values of the specimens were obtained with the lowest heat input. However, among the specimens, maximum hardness was obtained in specimen 5, which can be directly related to the molybdenum-rich martensite. As the heat input increased to 1 kJ mm⁻¹, the hardness values of specimens 1-3 started to decrease sharply because of the formation of ferrite and pearlite in specimen 1 and bainite in specimens 2 and 3, whereas the hardness in specimens 4 and 5 was still higher due to the formation of martensite compared with the heat input of 0.5 kJ mm⁻¹.

Maximum decrease in hardness in the intercritical HAZs was seen with the heat input of 2 kJ mm⁻¹. This loss of hardness is associated with the formation of polygonal ferrite in specimens 1 and 2, pearlite in specimen 3 and bainite in specimens 4 and 5. However, the loss of hardness of specimens 1-3 is higher than those of specimens 4 and 5. This is mainly because of the great amount of ductile phases in these specimens [11].

4. CONCLUSIONS

The effect of molybdenum with varying heat input on the microstructure and hardness of the intercritical HAZ of a low carbon Cr-Mo steel was investigated. The following results were obtained as the heat input increased.

1. The microstructure formed from carbon rich austenite in the specimen containing 0.4 wt % Mo changed from bainite and martensite to polygonal ferrite and fine grain pearlite.
2. The microstructure formed from carbon rich austenite in the specimen containing 0.8 wt % Mo changed from martensite to polygonal ferrite and fine grain pearlite.
3. The microstructure formed carbon rich austenite in the specimen containing 1.8 wt % Mo changed from martensite to pearlite and bainite.
4. The microstructure formed carbon rich austenite in the specimens containing 1.8 wt % Mo and 2.3 wt % Mo changed from martensite to bainite.

5. The molybdenum content of 1.8 wt % was a critical value with a heat input of 1 kJ mm⁻¹ for the formation of martensite.
6. The molybdenum content of 1.4 wt % was a critical value with a heat input of 2 kJ mm⁻¹ for the formation of bainite.
7. Hardness values decreased. Maximum hardness values were obtained for the molybdenum content of 2.3 wt %.

REFERENCES

- [1] K.E. Easterling, Introduction to the Physical Metallurgy of Welding, Butterworth-Heinemann, London, 1992.
- [2] L.-E. Svensson, Control of Microstructures and Properties in Steel Arc Welding, CRC Press, Boca Raton, FL, 1994.
- [3] M. Eroglu, M. Aksoy, N. Orhan, Mater. Sci. Eng. A, 269 (1999) 59.
- [4] M. Eroglu, Sci. Technol. Weld. Join., 7 (2002) 217.
- [5] O. M. Akselsen, Ø. Grong, P. E. Kvaale, Metall. Trans. A, 17A (1986) 529.
- [6] Ø. Grong, O. M. Akselsen, Met. Constr. 18 (1986) 557.
- [7] M. Eroglu, M. Aksoy, Mater. Sci. Technol., 18 (2002) 35.
- [8] O. M. Akselsen, Ø. Grong, J. K. Solberg, Mater. Sci. Technol., 3 (1987) 649.
- [9] O. M. Akselsen, G. Rørvik, A. O. Kluken, Mater. Sci. Technol., 10 (1994) 75.
- [10] M. Eroglu, M. Aksoy, Mater. Sci. Eng. A, 286 (2000) 289.
- [11] M. Eroglu, M. Aksoy, T. I. Khan, Mater. Sci. Technol., 18 (2002) 41.
- [12] J. F. Lancaster, Metallurgy of Welding, 3rd edn, Allen & Unwin, London, 1980.
- [13] A. Jorder, S. C. Saha, A. K. Ghose, Weld J. 70 (1991) 141.
- [14] C. L. Davis, J. E. King, Mater. Sci. Technol., 9 (1993) 8.
- [15] E. C. Bain and H. W. Paxton, Alloying Elements in Steel, ASM, Metal Park, OH, 1966.

SMART METODU KULLANARAK ADAY ÖNLİSANS ÖĞRENCİLERİ İÇİN ALTERNATİF ENERJİ KAYNAKLARI TEKNOLOJİSİ PROGRAMI TERCİH REHBERİ

PREFERENCE GUIDE OF ALTERNATIVE ENERGY SOURCES TECHNOLOGY
PROGRAMS FOR THE CANDIDATES OF VOCATIONAL SCHOOLS USING SMART
METHOD

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet TEBER

Bayburt Üniversitesi

Ahmet KARAKAŞ

Gebze Teknik Üniversitesi

ÖZET

Gelişmekte olan ülkeler sıralamasında ön sıralarda yer alan Türkiye'nin, hızlı ekonomik büyümesi ve artan enerji ihtiyacı doğrultusunda fosil enerji kaynağı arama çalışmalarının yanında, dışa bağımlılığı azaltmak için alternatif enerji kaynaklarına yönelik çalışmalara büyük hız vermiştir. Bu çalışmalar güneş enerjisinden elektrik üretimi (fotovoltaik enerji sistemleri), rüzgâr enerjisinden elektrik üretimi, su enerjisinden elektrik üretimi, biokütle ile enerji üretimi ve yakıt hücreleri, jeotermal enerji ile elektrik üretimi, nükleer enerji ile elektrik üretimi vb. olarak sıralanabilir. Alternatif enerji alanındaki yatırımlar enerji sektöründe dışa bağımlılığı azaltacağı gibi ciddi oranlarda iş istihdamı sağlama potansiyelini de beraberinde getirmektedir. Bu nedenle gelişmekte olan alternatif enerji kaynağı sektöründe ki teknolojiler nitelikli, kalifiye “tekniker” ihtiyacını doğurmaktadır. Bu bağlamda Türkiye’de ki alternatif enerji kaynakları sektörüne yönelik nitelikli tekniker ihtiyacını karşılamak üzere meslek liseleri ve meslek yüksekokulları hizmet vermektedir. Bu çalışma Türkiye’de ki alternatif enerji kaynakları teknolojisi programlarına yerleşmek isteyen lise son sınıf öğrencileri (önlisans adayları) için öğrencilerin tercih yaparken en çok dikkate aldıkları kriterler temel alınarak bir tercih rehberi hazırlanması amacıyla hazırlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Çok-Kriterli Karar Verme metodlarından SMART metodu kullanılarak, adayların en çok dikkate aldıkları kriterler ölçeğinde, Türkiye’de 2019 yılı itibarıyla eğitim-öğretim veren alternatif enerji kaynakları teknolojisi programları arasında karşılaştırmalar yapılmıştır. SMART metodunun tercih edilme sebebi, en yaygın kullanılan çok ölçütlü karar analiz metodlarından biri olması, çok sayıda seçeneğin birden çok performans kriterine göre değerlendirilebilir olması, seçenekleri öznel olarak tercih sırasına göre sıralama özelliğinin olması olarak sıralanabilir. SMART metodu üç ana adımda karar verme mekanizmasını sonlandırır: (i) Her bir seçenek değerlendirme kriteri için belirlenen bir ölçek üzerinden puan verilir, (ii) Kriter ağırlıkları belirlenir, (iii) Seçeneklerin final puanları belirlenir. Daha sonra Python 3.7.4 sürümlü programlama dili ile sıralama analizi gerçekleştirildi. Bu aşamadan sonra elde edilen sıralama tercihlerin önceliklerini belirlemiş oldu. Bu karşılaştırma neticesinde, adayların bir farkındalık içerisinde bilinçli bir şekilde tercih yapmalarına olanak sağlanmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: SMART Metodu, Çok-Kriterli Karar Verme, Alternatif Enerji Kaynakları Teknolojisi Programı.

1. GİRİŞ

Çok-kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemleri 1970’lerin başlarında geliştirilen, sorunları değerlendirmek ve karar alma sürecini birçok kriteri ele almak için kullanılan güçlü araçlardır

[1]. ÇKKV yöntemleri güçlü bir karar verme yeteneğine sahiptir ve ilgili akıllı sistemler gibi belirsizlik durumlarında sonuca (karar verme) ulaşmak için devreye girerler. Bu sayede insanlara yardım etmek için karar süreçlerinin analiz edilmesini sağlarlar. ÇKKV problemleri oldukça karmaşık olmakla beraber, çeşitli çelişkili kriterlerin ve bunlar arasında ki etkileşimlerin, problemin anlaşılması ve çözümü için açık bir şekilde modellemesini gerektirmektedir. ÇKKV metotları Çok-Amaçlı Karar Verme ve Çok-Nitelikli Karar Verme olarak iki ayrı grupta sınıflandırılabilir [2]. Çok-Nitelikli Karar Verme yöntemlerinde amaç “alternatifler” arasında karar vermeyi gerektirir. Yani Çok-Nitelikli Karar Verme karar verici açısından bir seçme problemidir.

Türkiye’de az sayıda eğitim-öğretim veren alternatif Enerji Kaynakları Teknolojisi Programlarının olması ve bu programları tercih eden öğrenci sayısının fazla olması [3], aday öğrencilerin birçok kriteri dikkate alarak seçim yapmalarında zorluk teşkil etmektedir. Ayrıca programın yer aldığı üniversitenin kampüs olanakları, programın bulunduğu yerleşke ve çevresinde ki sosyal hayat (K1), programdan mezun olanların Türkiye’de ki KPSS başarı sıralamaları (K2), programın sunduğu teknolojik altyapı ve laboratuvarlar (K3), programın kontenjana göre tercih edilme oranları (K4), programda görev yapan akademik personelin ünvan ve sayıları (K5), ERASMUS öğrenci değişim programları ile yurtdışına gönderilen öğrenci sayıları (K6), dil eğitimi (K7), program kontenjan sayısı (K8) ve programın bulunduğu ilin kurulu enerji gücü, programdan mezun olanlar için iş istihdamı olarak değerlendirildi, (K9) gibi çeşitli sürdürülebilir faktörler açısından aday öğrencinin seçim yapması oldukça zordur [3-5].

Alternatif enerji kaynakları teknolojisi programı seçimlerinde en tutarlı/uygun tercihlerin yapılabilmesi için, bu çalışma, aday öğrencilere bir tercih rehberi olarak hazırlandı. Bu tercih rehberinin hazırlanmasında, alternatiflerin (enerji önlisans programlarının) karşılaştırılması için ÇKKV yöntemlerinden SMART Metodu; kullanım kolaylığı, alternatiflerin birden çok performans kriterine göre değerlendirme kolaylığı, alternatifleri öznel olarak tercih sırasına göre sıralama özelliğinin olmasından dolayı kullanıldı.

Her bir kriter için alternatifleri belirlenen 1 ile 9 değerlerini içeren ölçeğe göre sabit değerler verildi. Daha sonra karar vericilerden her bir kriteri puanlamasını istendi. Birinci karar verici için 1. Kriter puanı tüm kriterler için verdiği puanların toplamına bölünerek normalize edildi. Bu durum her bir karar verici (toplam 100 adet) için tekrarlandı. Son olarak her bir kriter için bütün karar vericilerin normalize edilmiş değerlerinin ortalaması alındı. Bu sayede ortalama kriter ağırlıkları belirlenmiş oldu. Elde edilen ortalama kriter ağırlıkları ile her bir alternatif (üniversite) için belirlenen puanlar çarpıldıktan sonra ilgili seçenek için tüm çarpım değerlerinin toplanmasından oluşan final puanlar belirlendi. Python 3.7.4 sürümlü programlama dili kullanılarak sıralama analizi gerçekleştirildi [6]. Toplam sonuçlara göre en yüksek puanı alan alternatif, aday öğrenciler tarafından en çok tercih edilebilen üniversite olarak öne çıkmaktadır.

2. TEMEL ÇOK-ÖLÇÜTLÜ DEĞERLENDİRME TEKNİĞİ İLE KARAR ANALİZİ

SMART metodunda puanlama yöntemi, ağırlıklı puan sistemine dayanarak alternatifleri (üniversiteleri) karşılaştırmak için kullanılır [7]. Bu sayede puanlama modelleri birçok kriter kullanan farklı alternatifleri sayısallaştırma olanağı sağlar.

Temel çok-ölçütlü değerlendirme tekniğinde (Smart metodu), ilk aşama olarak 100 aday öğrenci ile yapılan ankette öğrencilerden önlisans tercihi yaparken dikkate alacakları kriterleri, yazarlar tarafından oluşturulan kriter tablosundan seçmeleri istendi. Bu sayede metot için uygulanacak kriterler belirlendi. İkinci olarak aday öğrencilerden her bir kriter için 10-100 puanları arası puanlar vermeleri istendi. Bu sayede her bir ortalama kriter ağırlık değerlerinin

belirlenmesi için Tablo 1 oluşturuldu. Ortalama kriter ağırlık tablosunda ki her bir hücre o kolonda ki toplam değere bölünerek normalize edildi. Her bir karar verici için normalize edilen değerlerin ortalaması alınarak ortalama kriter değerleri belirlenmiş oldu.

Tablo 1. Ortalama Kriter Ağırlık Tablosu

	Puanlama					Normalize Değerler					Ortalama Kriter
	Ö1	Ö2	Ö100	Ö1	Ö2	Ö100	Ağırlıkları
K1	90	98	88	0,166	0,162	0,163	0,164166266
K2	90	88	75	0,166	0,145	0,139	0,147922910
K3	70	75	67	0,129	0,124	0,124	0,125834066
K4	100	68	85	0,185	0,112	0,158	0,153585381
K5	40	65	52	0,074	0,107	0,096	0,093839624
K6	30	55	40	0,055	0,091	0,074	0,073897737
K7	10	55	30	0,018	0,091	0,055	0,055327491
K8	50	50	45	0,092	0,082	0,083	0,085742954
K9	60	50	55	0,111	0,082	0,102	0,099683570

K_n ve \bar{O}_n sırasıyla kriter ve öğrencileri tanımlamaktadır ($n=1,2,\dots,100$). Bundan dolayı ortalama kriter ağırlıkları ile her bir seçenek için verilen puanlar çarpıldıktan sonra ilgili alternatif (üniversite) için tüm çarpım değerlerinin toplanmasından final puanlar belirlenmiş oldu (Denklem (1)).

$$\text{Toplam Puan} = \sum_{i=1}^n W_i C_i \quad (1)$$

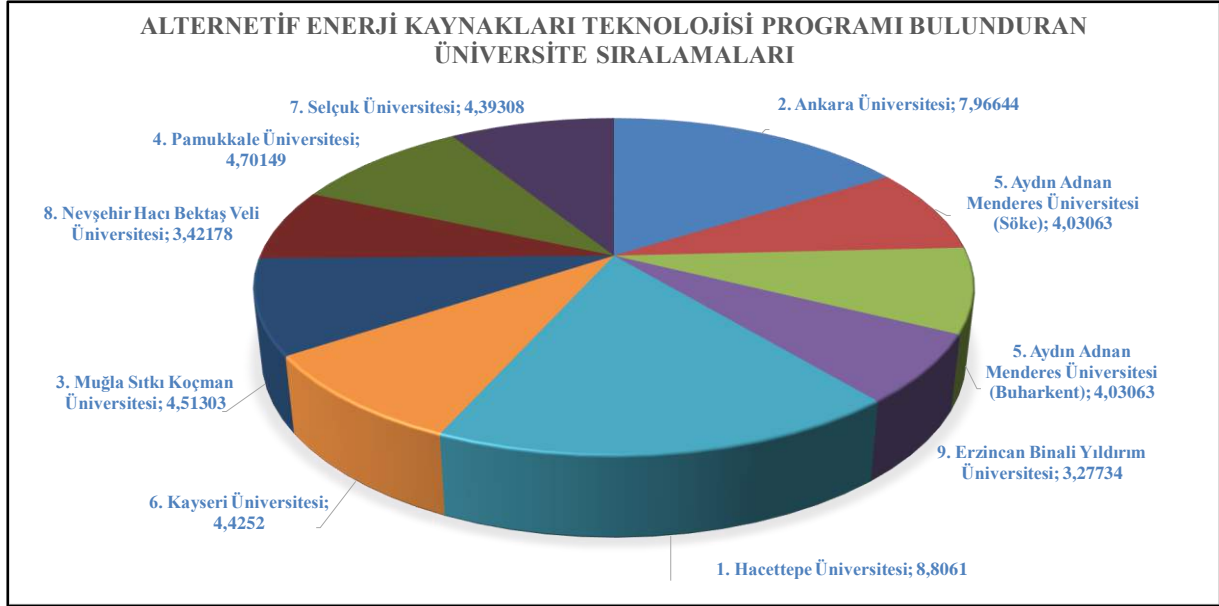
Yukarda ki denklemde W_i ortalama kriter ağırlığını ($0 \leq w_i \leq 1$) göstermektedir. Tablo 2 ankete katılan öğrencilerin kriterleri puanlamasından elde edilmiştir. Alternatiflerin (üniversitelerin) her bir kriter için puanlaması kendi aralarında aday öğrencilerden alınan 1 ile 9 arasında ki değerlendirme ölçeğine göre gerçekleştirildi. Bu puanlar Denklem (1)'de ki C_i kriter puanını göstermektedir.

Tablo 2. Kriter Puanı

Kriterler	S1	S2	S3	S4	S5	S6	S7	S8	S9	S10
K1	9	7	7	4	9	5	7	4	6	5
K2	9	7	7	8	9	7	7	7	7	7
K3	8	4	4	4	9	5	4	4	7	3
K4	7	2	2	1	9	3	4	2	4	3
K5	6	2	2	2	9	2	2	2	2	2
K6	9	2	2	1	9	1	2	1	1	2
K7	8	5	5	5	9	6	5	6	6	5
K8	8	1	1	1	9	3	2	1	3	2
K9	7	3	3	1	7	6	4	2	3	9

Çıkan sonuçlara göre en yüksek puanı alan alternatif, aday öğrenciler tarafından en çok tercih edilebilen üniversite olarak yerini almaktadır. Bu bağlamda üniversite sıralamaları Hacettepe Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Pamukkale Üniversitesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi (Söke Meslek Yüksekokulu), Aydın Adnan Menderes

Üniversitesi (Buharkent Meslek Yüksekokulu), Kayseri Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi olarak şekillenmiştir. Yapılan SMART Analizi sonucunda elde edilen toplam puanların dağılımı Şekil 1’ de ayrıca gösterilmiştir.



Şekil 1. Alternatif Enerji Kaynakları Teknolojisi Programı Bulunduran Üniversitelerin Sıralaması

Anket neticesinde öğrencilerden elde edilen veriler doğrultusunda tercih kriterlerine göre final puanları Şekil 1 de gösterilmiştir.

3. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Bu çalışma aday önlisans öğrencileri için, 2019 yılı itibariyle Türkiye’de aktif olarak faaliyet gösteren Alternatif Enerji Kaynakları Teknolojisi Programlarının tercih rehberi olması amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu amaç doğrultusunda aday öğrenciler üzerinde yapılan anket neticesinde, adayların üniversite tercihlerinde dikkate aldıkları en önemli dokuz kriter belirlenmiştir. Bu kriterlere göre SMART metodu uygulanarak yapılan analiz neticesinde, bu çalışma aday öğrencilere herhangi bir rehberlik almadan Alternatif Enerji Kaynakları Teknolojisi Programlarını en uygun/en tutarlı bir şekilde tercih yapma imkanı sunacaktır.

Alt sıralarda yer alan üniversiteler, bildiri metninde belirtilen kriterler üzerinde yatırım ve tedbirler olarak daha üst sıralarda yer almaları mümkündür. Analitik Hiyerarşi Süreci, ELECTRE, TOPSİS gibi Çok-nitelikli karar verme metodları ayrıca kullanılarak, her bir kriter üzerinde üniversitenin yapacağı yatırım ve tedbirlerin genel üniversite sıralamasına nasıl etki edeceği ayrıca bir çalışma konusu olarak üniversitelere fayda sağlamış olacaktır.

KAYNAKÇA

- [1] Afsordegan, A. “A contribution to multi-criteria decision making in sustainable energy management based on fuzzy and qualitative reasoning”, Doctoral Thesis, Universitat Politècnica De Catalunya, Barcelona, Spain, December 2015.
- [2] Sakarya University, SABIS, “Analytic Hierarchy Process (AHP),” 2019. [Online] Available <http://content.lms.sabis.sakarya.edu.tr/Uploads/49858/32729/06.hafta.pdf>. [Accessed: 14-July-2019]
- [3] YOK, “Yükseköğretim Program Atlası” 2019. [Online] Available

- <https://yokatlas.yok.gov.tr/index.php>. [Accessed: 15-July-2019]
- [4] OSYM, “2018 KPSS On Lisans Değerlendirme Raporu” 2019. [Online] Available <https://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2018/GENEL/onlisansdegrpweb21022019.pdf>. [Accessed: 13-July-2019]
- [5] EPDK, “Elektrik Piyasası Sektör Raporu” 2019. [Online] Available <https://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/3-0-23/elektrikaylik-sektor-raporlar>. [Accessed: 12-July-2019]
- [6] Python Software Foundation, 2019. [Online] Available <https://www.python.org/downloads/windows/> [Accessed: 14 July 2019].
- [7] Govindan, K., Rajendran, S., Sarkis, J., & Murugesan, P. (2015). Multi criteria decision making approaches for green supplier evaluation and selection: a literature review. *Journal of Cleaner Production*, 98, 66-83.

FİBER OPTİK AĞ SİSTEMLERİ VE ANALİZİ
FİBER OPTICAL NETWORK SYSTEMS AND ANALYSIS

Dr. Öğr. Üyesi Arif DOLMA

Kocaeli Üniversitesi

Aybike Nur CİNGÖZ

Kocaeli Üniversitesi

ÖZET

İletişim sistemlerinde giderek artan talep ve yükselen kalite beklentisi söz konusudur. Bunun için ise sistemin bant genişliğinin sağlayacağı büyüklükte kapasiteye sahip olması, hatanın en az şekilde olması ve iletim sırasında verinin güvenilir olması gibi konular belirleyici olmaktadır. Bu nedenlerle çalışmada fiber optik haberleşme sisteminde fiberi etkileyen parametreler irdelenmiştir. Çalışmada optik dağıtım ağ mimarisinin gelişmiş teknolojisi olan pasif optik ağlar ile türlerinden en önemli olan GPON tasarımından bahsedilmiş ve çoğullama teknolojisi olan WDM yöntemi anlatılmıştır. FTTX uygulamaları, tek kullanıcı için ve çok kullanıcı için GPON tasarımı değerlendirilmiştir. Ayrıca mesafenin kalite faktörüne etkisi, verimi ve gücü hakkında karşılaştırmalar yapılmıştır. Aynı zamanda eve kadar sistem olan FTTH sistemi incelenmiştir. Kullanıcı sayısına göre güç ve kalite faktörünün değişimine bakılmıştır. Her kullanıcıya ayrı bir bant vermek yerine aynı bant üzerinden her kullanıcıya farklı dalga boyu verilen WDM teknolojisinden faydalanılarak WDM pasif optik ağ mimarisi analizleri yapılmıştır. Bu analizlerde AWG sonrası optik spektrum analizine bakılarak gürültü gibi istenmeyen sinyallerin bant genişliği üzerindeki etkisi ortaya konulmuştur. Böylece pasif optik ağlarda kullanılacak olan yeni teknolojilerde taşıma kapasitesinin büyük ve haberleşmenin verimli olması için olası alternatifler OptiSystem 7.0 kullanılarak ileri sürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İletişim sistemleri; Pasif optik ağlar, optik dağıtım ağ mimarisi, FTTX, GPON, Optisystem

ABSTRACT

There is a growing demand for communication systems and a rising quality expectation. For this purpose, the capacity of the system to provide the capacity of the bandwidth, the error is the least and the reliability of the data is decisive issues. For this reason, the parameters affecting fiber in fiber optic communication system are examined. In this study, passive optical networks which is the advanced technology of optical distribution network architecture and GPON design which is the most important of its types are mentioned and the method of multiplexing technology WDM is explained. FTTX applications have been evaluated for GPON design for single user and multi-user. Also, the effect of distance on quality factor, yield and power were compared. At the same time, FTTH system, which is the system up to home, was examined. The change of power and quality factor according to the number of users was examined. Instead of giving each user a separate band, WDM passive optical network architecture analyzes were performed by utilizing WDM technology which gave different wavelength to each user over the same band. In these analyzes, the effect of unwanted signals such as noise on the bandwidth was determined by looking at the optical spectrum analysis after AWG. In this way, new alternatives to be used in passive optical networks have been proposed using OptiSystem 7.0 in order to provide high capacity and communication efficiency.

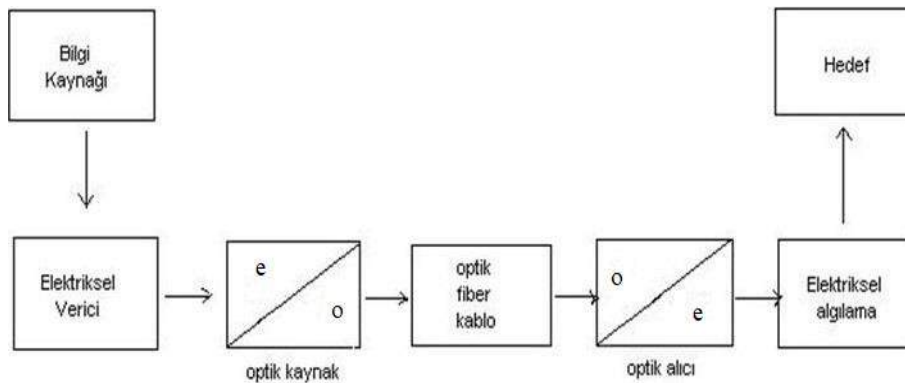
Keywords: Communication system, passive optical network, optical distribution network architecture, FTTX, GPON, OptiSystem

1. GİRİŞ

Hızla büyüyen teknoloji ile elektronik cihazların kullanımı giderek yaygınlaşmaktadır. Bununla birlikte cihazların kullanım kolaylığı ihtiyacı duyulmuştur. Fiber optik teknolojisi bu ihtiyacın büyük bir kısmını karşılamaktadır. Günümüzde birçok bilgi, tek bir optik fiber ile ışık hızıyla iletilebilmektedir. Optik fiberler; hızlılık, verimlilik ve daha çok kullanıcıya ulaşmak gibi haberleşme gereksinimlerini karşılamada en etkili çözümlerendir. Optik fiberler ile meydana getirilen optik ağlar, bakır kablo ile uygulanan haberleşmeye göre geniş band, verimlilik gibi birçok faktör daha iyi sonuç sağlamıştır. Pasif optik ağlar, enerjiye gerek olmadan son kullanıcıya kadar ulaşan optik ağlardır ve günümüz haberleşmede fiber optik için önemli rol oynamaktadır. Pasif optik ağlar geliştirilmeye devam edilmektedir. Yüksek hızlı internet için artan talep, gerçek geniş band deneyimini sağlayan yeni erişim teknolojilerinin temel nedenidir. Ses, görüntü ve multimedya unsurlarının hareketliliği ve yeni uygulamaların yaygınlaşması da yüksek band gereksinimi meydana getirmiştir. Daha çok kullanıcıya ulaşma ve daha yüksek kapasite gereksinimini sürekli olarak gelişen fiber teknolojisi sağlamaktadır. Optik haberleşme sistemleri, kullanıcı artışını karşılayabildiği için son kullanıcıya kadar iletimde kullanılmaktadır. Fiberin yakın zamanda, her kullanıcıya direkt olarak ileten bir sistem olması düşünülmektedir. Pasif elemanlarla oluşturulan ve son kullanıcıya iletimini temin eden sistemlere pasif optik ağlar denilmektedir. Pasif optik ağlar, yukarıda belirtilen özelliklerinin ötesinde sağladığı birçok avantaj nedeni ile yakın gelecekte odaklanmanın ivme kazanacağı bir bilişim ve teknoloji konusu olarak dikkat çekecektir.

2. FİBER OPTİK HABERLEŞME SİSTEMLERİ

Kaynak ışıktan gelen sinyallerin hedef kaynağa ulaşması fiber ile sağlanır. Bilgi, ışık sinyali ile modüle edilerek cam yüzeyinde iletilirler. İnsan saçı kadar incelikte olmalarına rağmen kırılmaya karşı kendilerini çok iyi korumaktadırlar. Cam ışığı taşıırken, fiberin dışını saran kablolar camın kırılmasını ve kayıp olmamasını sağlar.



Şekil 1. Fiber Optik Haberleşme Sistem Şeması

Şekil 1’de bir fiber optik haberleşme sistemi görülmektedir. Fiber, hem analog hem de sayısal işaret taşır. Bilgi kaynağı elektriksel işarete dönüştürülerek fiber optik haberleşme sistemine elektriksel işareti sağlar. Buradan elektriksel vericiye gelerek optik kaynağı sürer. Optik kaynağa geldiğinde ise elektrikten optiğe dönüşüm yapılır. Işık, optik fiber kablo boyunca

taşınır. Optik alıcıda demodülasyon yapılarak ışık tekrar elektriksel işarete dönüştürülür. Elektriksel algılamada bu işaret çözülerek bilgiye çevrilir ve hedefe gönderilir. Bilgi, ışık dalgalarıyla yani fotonlarla iletilir. Fiberin çalışma yöntemi yansıma ve kırılma kurallarına dayanır. Bir ışın demeti bir ortam veya mekândan farklı bir çevreye transfer olurken geliş açısı faktörüne göre yansıyor veya kırılarak iletilir [1].

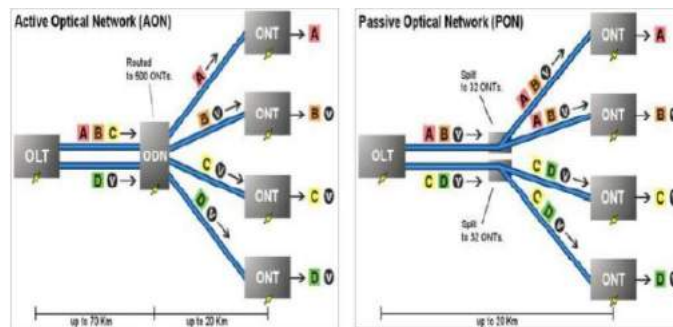
3. FİBER OPTİK AĞLARDA PARAMETRELERİN HABERLEŞMEYE ETKİLERİ

Işık fiber kablo içine tam yansıma yaparak ilerlerken bazı kayıplar olmaktadır. Fiber optiğin en önemli konuları zayıflama (iletim kaybı) ve dispersiyondur. Zayıflama sinyal gücünün azalmasıdır. Dispersiyon ise sinyalin bozulması ve yayılmasıdır. Bant genişliği dispersiyon ile kısıtlanır.

Bit Hata Oranı (BER), bit hatalarının sayısı, gürültü, girişim ve bozulma veya bit eşleme hataları nedeniyle değiştirilmiş olan bir iletişim kanalı üzerinden alınan bir veri akışının bit sayısıdır. BER, incelenen bir zaman aralığı boyunca toplam aktarılan bitlerin sayısına bölünen bit hatalarının sayısıdır. Formül $BER = E(t) / N(t)$ şeklindedir. Formülde verilen $E(t)$, t zamanında alınan hatalı bitlerin sayısıdır. $N(t)$, t zamanında iletilen toplam bit sayısıdır. Bit hata oranı (BER), genellikle yüzde olarak ifade edilen, daha az performans gösteren bir birimdir. Q Faktörü, bir osilatörün veya rezonatörün nasıl sönümlendiğini açıklar. Q faktörü ne kadar büyükse enerji kaybı o kadar az olmaktadır. Daha yüksek Q, rezonatörün depolanan enerjisine göre daha düşük bir enerji kaybı oranını gösterir. Bir radyo alıcısındaki yüksek Q ayarlı bir devre daha fazla seçiciliğe sahip olacak ve bu nedenle, spektrumun yakınında bulunan diğer istasyonlardan gelen sinyalleri filtrelemek için daha iyi bir iş olacaktır. Göz Diyagramı desenleri, optik iletişim sistemlerinin kalitesini ve kararlılığını incelemek için yaygın olarak kullanılan bir araçtır. Sinyallerin kalitesi gözün görünümünden değerlendirilebilir. Kanal gürültüsü ve semboller arası girişiminin birleştirilmiş bant nabız iletim sisteminin performansı üzerindeki kombine etkilerinin değerlendirilmesi için deneysel bir araçtır. Belirli bir sinyalleşme aralığında görüntülenen ilgilenilen sinyalin tüm olası gerçekleştirmelerinin senkronize süperpozisyonudur. Birbirine üst üste binmiş bir yakalanmış dalga biçiminin tüm bit periyotlarının bir kompozit görünüşüdür.

4. OPTİK DAĞITIM AĞ MİMARİSİ

Optik dağıtım ağ mimarisi, Aktif Optik (AON) ve Pasif Optik Ağlar (PON) şeklinde iki grup başlığı altında incelenmektedir [2]. Bir pasif optik ağ; Optik Hat Sonlandırıcı (OLT), Optik Ağ Terminali (ONT), Optik Ağ Ünitesi (ONU), Optik Ayraçtan oluşmaktadır. Optik ayraç, optik hat sonlandırıcı ile optik ağ ünitesi aralığında bilgiyi belli kısımlarına bölmektedir. Bu yapılar fiber optik kablolar ile birbirlerine bağlıdır [3]. Bilgi öncelikle optik hat sonlandırıcı bloğuna gelmektedir. Buradan optik ayraç ile optik ağ ünitesine bilgi ayrılmaktadır. Bilgi üst üste gelmeyecek şekilde fiber optik kablolar ile optik hat sonlandırıcıya gelmektedir.



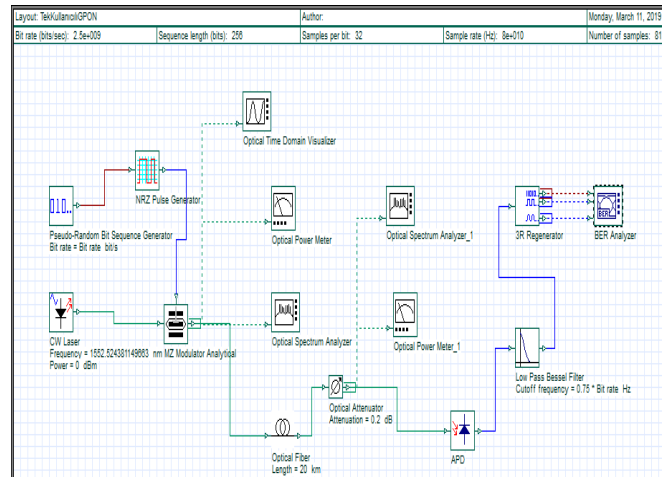
Şekil 2. Aktif ve Pasif Optik Ağlar Sistem Bloğu [6]

5. OPTISYSTEM PROGRAMI UYGULAMALARI

Bir GPON sisteminin performans ölçüsü, BER, Q-Faktör ve Optik gücünün dalga boyu ve zayıflama değıştikçe nasıl değıştiğini ve bu faktörlerin daha iyi iletişim için ne kadar etkili olduğunu analiz eder. GPON sisteminin aşağı akım performans analizi, "tek kullanıcı" durumu ve "çoklu kullanıcı" durumu için analiz edilir. Fiber optik haberleşme sisteminde Gigabayt pasif optik ağlarda (GPON) ITU G.984 standardı kullanılır. Bu standarda göre sistemin fiziksel katmanı için olası bölünmüş oranlar 1:64'tür, ancak 1:128 bölünmüş oranlar için çalışmak üzere değıştirilir. Kullanıcı ve sistem arasındaki fiziksel mesafe 20 kilometre kadar olabilir [4].

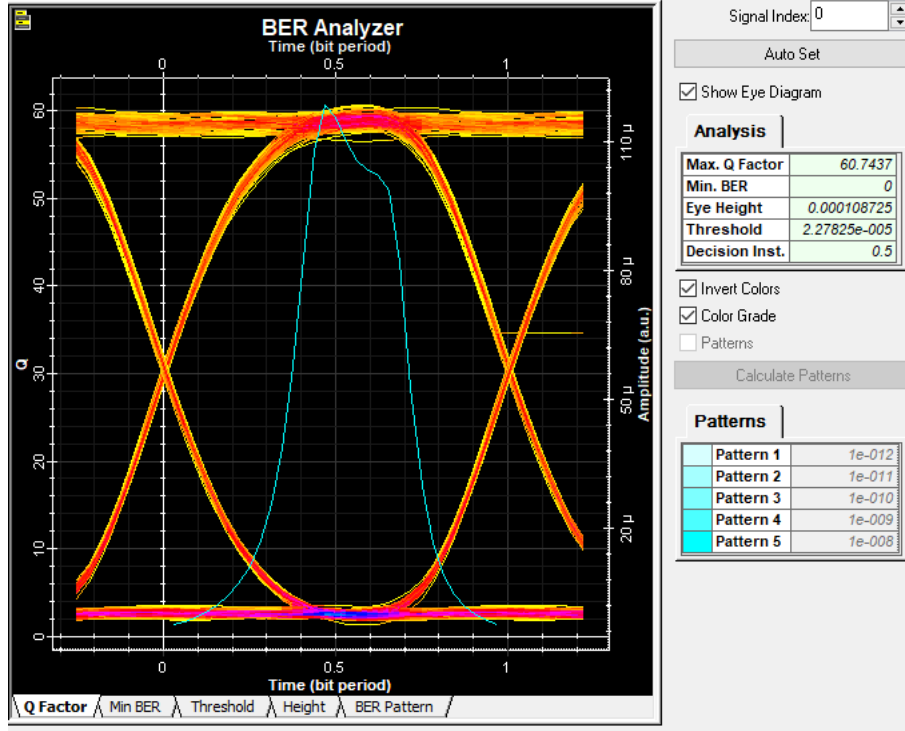
5.1. TEK KULLANICILI GPON UYGULAMASI

Tek kullanıcı GPON uygulamasının gösterildiği şekil 3'te 2.5 Gpbs hızında simülasyon uygulanmıştır. Optik hat sonlandırıcı (OLT) bölümünde, sözde rastgele bit dizisi üretici kullanılarak rastgele kodlar üretilmiştir.



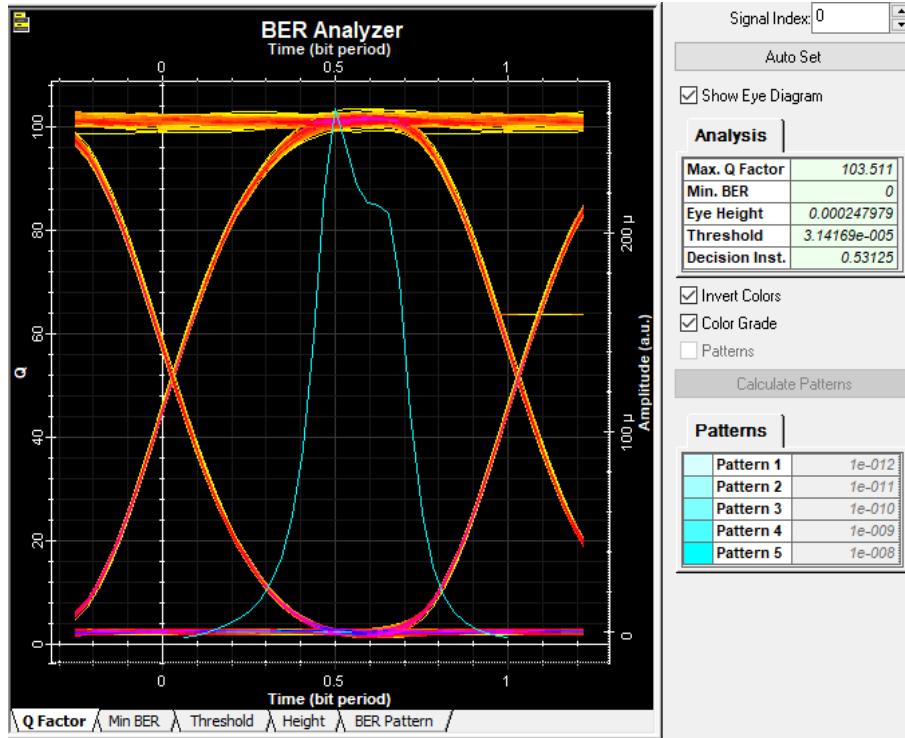
Şekil 3. Tek Kullanıcı GPON simülasyonu

Şekil 4'te verilen maksimum Q faktörü BER analizinde ortaya çıkan göz diyagramının kalitesini göstermektedir. Uygulanan simülasyonda optik fiber uzunluğu 20 km seçildiğinde, maksimum Q faktörü değeri 60,7437 sonucu alınmıştır. Minimum BER sonucunun 0 olması, sinyalin hatasız bir şekilde iletilmesini göstermektedir.

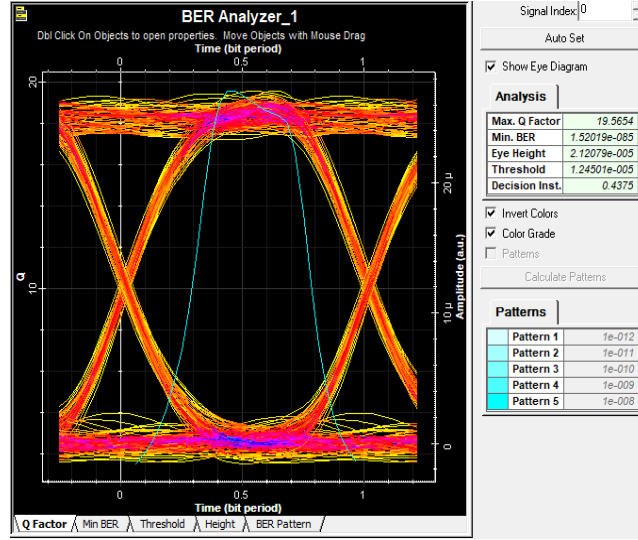


Şekil 4. Optik Fiber Uzunluğu 20 km için BER Analiz Sonucu

Şekil 5'te optik fiber uzunluğu 15 km olan tek kullanıcı bir GPON simülasyonu için BER analizi verilmiştir. Göz diyagramından elde edilen sonuca göre maksimum Q faktörü 103,511 değerine yükselmiştir. Dolayısıyla optik fiber uzunluğunun artırılması, maksimum Q faktör değerini de arttırmaktadır. Minimum BER değeri ise 0 çıktığı görülmektedir. Bu da iletimin kayıpsız şekilde yapıldığını göstermektedir.

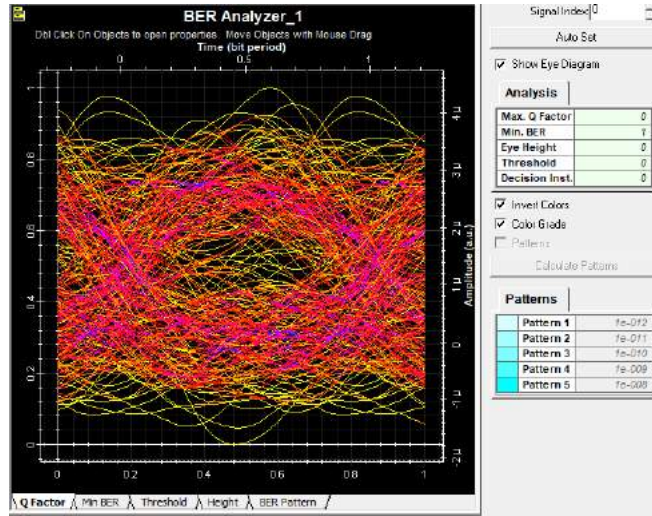


Şekil 5. Optik Fiber Uzunluğu 15 km için BER Analiz Sonucu



Şekil 8. Optik Fiber Uzunluğu 50 km için BER Analiz Sonucu

Son olarak mesafe 100 km yapılırsa şekil 9’da olduğu gibi maksimum Q faktörü 0 olarak izlenir. Q faktörünün 0 olması, minimum hata oranının 1 olması demektir ve bu durum teorik yaklaşımla kullanıcıya verinin ulaşmadığı ve dolayısıyla bilginin erişiminin olmadığı sonucunu verir. Bu şartlar altında sağlıklı bir haberleşme gerçekleştirilemez.

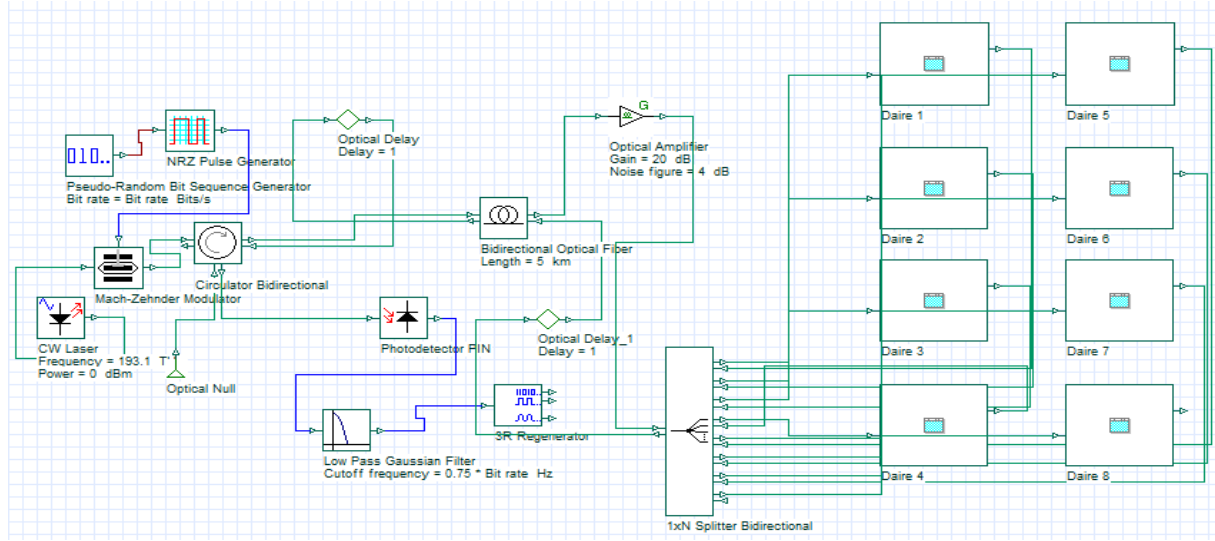


Şekil 9. Optik Fiber Uzunluğu 100 km için BER Analiz Sonucu

5.3. 8 DAİRELİ FTTH UYGULAMASI

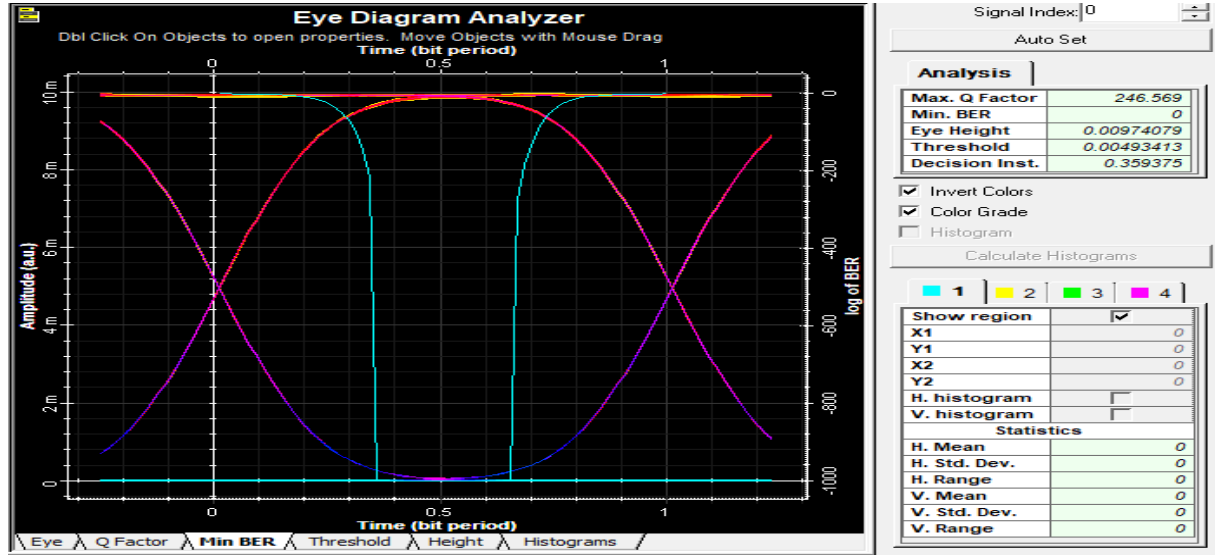
Bu tasarımda 8 daireye dağılan FTTH teknolojisi uygulanmıştır (şekil 9). Uygulamada kullanılan “Pseudo Random Generator” rastgele bitler üreterek bir dizi veri oluşmasını sağlamaktadır. “NRZ Pulse Generator” ile oluşan bir dizi bit burada darbe sinyaline dönüştürülmektedir. Sürekli dalga Lazer kaynağı bu sinyale taşıyıcı modülasyon frekansı oluşturmuştur. Mach Zehnder’de modüle edilerek veri çift yönlü optik fibere geçirilmiştir ve burada istenmeyen sinyaller engellenmiştir. Optik gecikmeler, sinyalin çakışmaması için uygulanmıştır. Bu simülasyonda optik fiber uzunluğu 5 km seçilmiştir. Sinyal optik güçlendiriciye geldiğinde tekrarlayıcı özelliği göstererek sinyal güçlendirilmiştir. Optik bölücüler ise tek giriş fakat çok çıkışa sahip çift yönlü elemandır.

Daire 1 için maksimum Q faktörü sonucu 246,569 olduğu şekil 11’de gösterilmektedir. Minimum hata sonucu sinyalde kayıp olup olmadığını göstermektedir. Göz diyagramı sonucuna bakıldığında, bu değer 0’dır. Sonucun 0 olması sinyalin en iyi şekilde iletildiği anlamına gelmektedir.



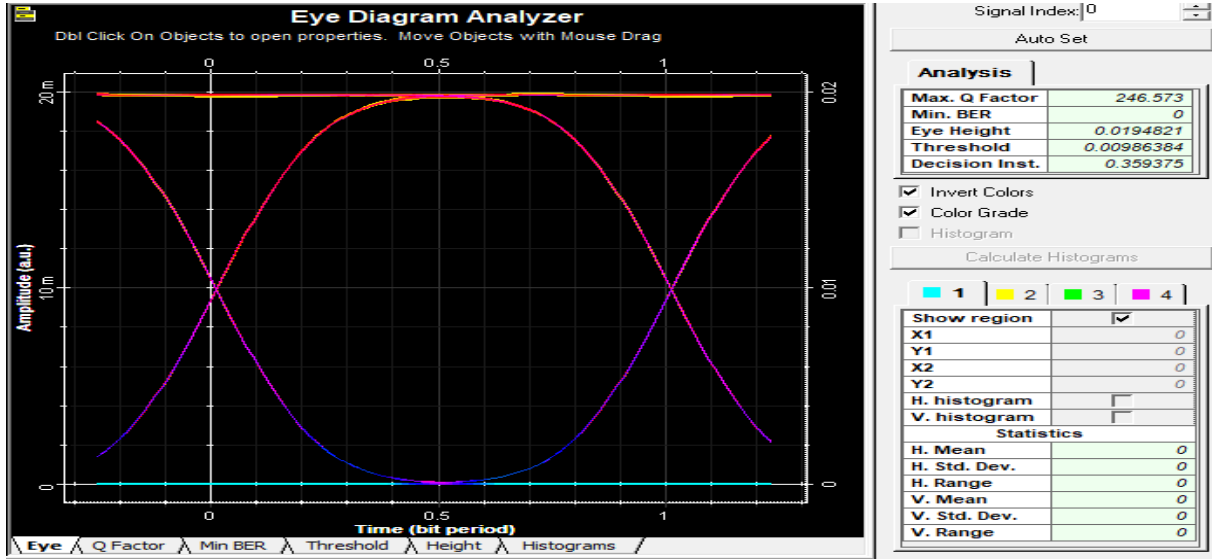
Şekil 10. 8 Daireye Dağıtılan FTTH Tasarımı

Bu uygulama 4 daireye düşürülüp tekrar simülasyon edildiğinde kalite faktörünün değişmediği şekil 11’de görülmektedir. Çift yönlü optik bölücünün N sayısı ne olursa olsun bu değer aynı olacaktır.

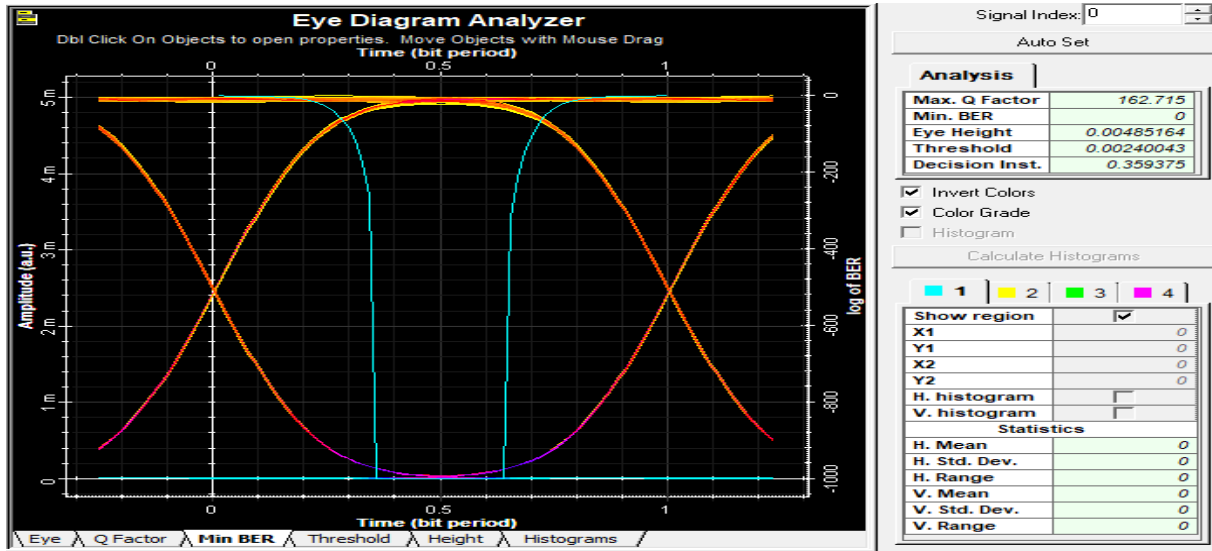


Şekil 11. Dairelerin BER Analiz Sonucu

4 Daireli FTTH Sistemi 5km için elde edilen BER analiz sonucu şekil-12’de verilmiştir. Burada Q faktörünün 246,569’dur. Şekil-13’de ise 8 daireye dağıtılan FTTH sisteminde mesafeyi 20 km’ye çıkarıldığında maksimum Q faktörünün 162,715 değerine düştüğü şekil 13’de minimum BER grafiğinde görülmektedir.



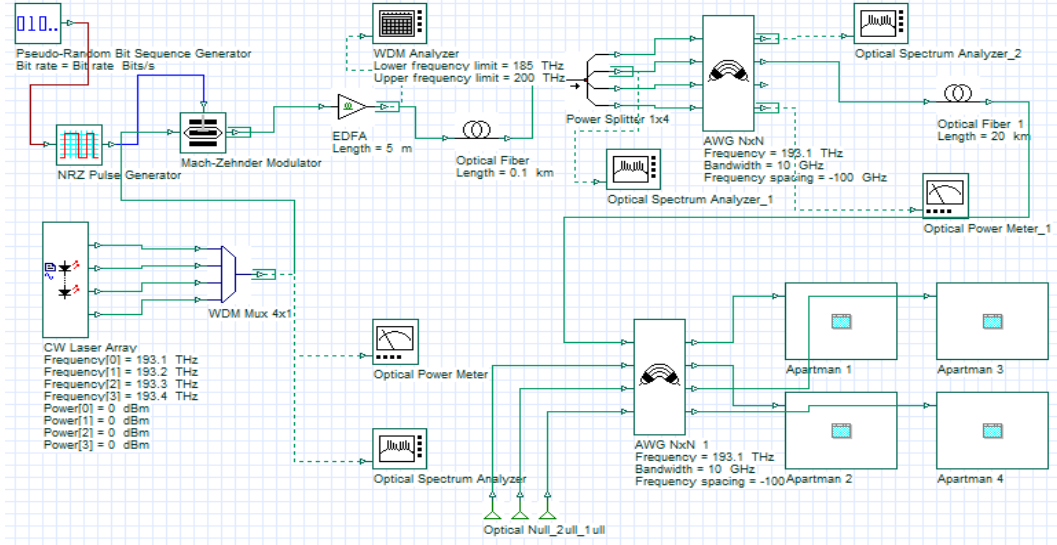
Şekil 12. 4 Daireli FTTH Sistemi (5km)



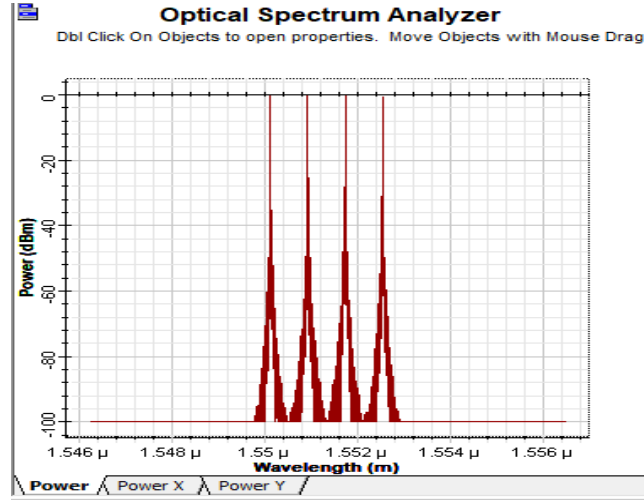
Şekil 13. 8 Daireli FTTH Sistemi (20 km)

5.4. WDM PON MİMARİSİ

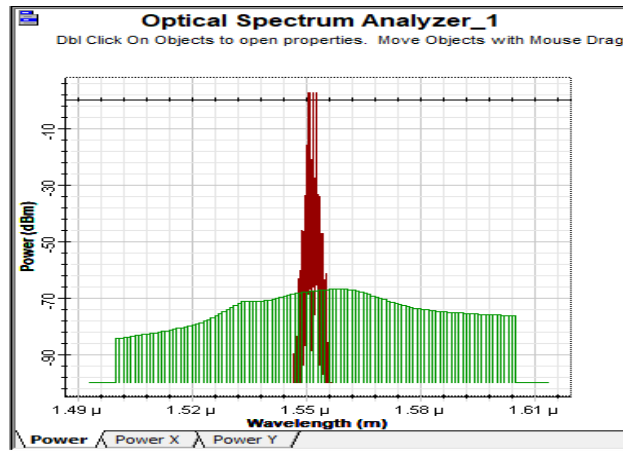
Her kullanıcıya tahsis edilmiş çeşitli dalga boyları kullanılan dalga boyu bölmeli çoğullama (WDM) teknolojisi, pasif optik ağ yapısıdır (Şekil 14). Bu sistemin pek çok yerlere sinyali sorunsuz şekilde iletebilen geleceğe dair teknolojide yer alma olasılığı çok yüksektir. En önemli özelliği optik fiberlere yüksek bant genişliği sağlamasıdır. Doğru sinyali kullanmak için fotodetektör kullanan bir sistemdir. Dalga boyu çoğullama yönteminde, optik ayraç ile sinyal çoğaltılırken toplayıcı ile optik dağıtım terminaline gelen sinyaller toplanmaktadır. Kullanıcılara güvenilir bir hizmet sunmaktadır. Dalga boyu çoklamasını kullanan pasif optik ağ yapısı uygulaması 4 farklı apartmana dağıtılacak şekilde yapılmıştır.



Şekil 14. WDM PON Mimarisi Uygulaması



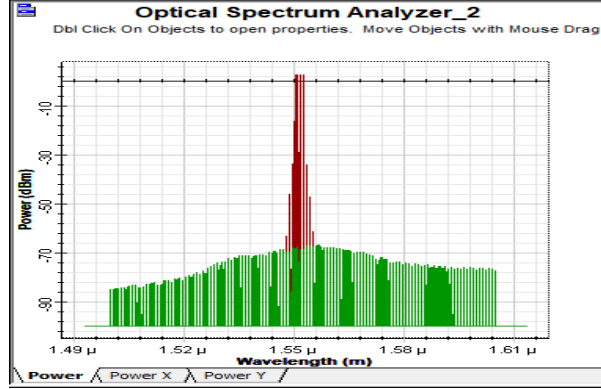
Şekil 15. WDM-PON ilk Optik Spektrum Analizi



Şekil 16. WDM-PON Güç Bölücü Sonrası Optik Spektrum Analizi

Şekil 14'te verilen optik spektrum analizinde 4 ayrı dalga boyuna ait analiz sonucu verilmiştir. Sinyal güç bölücü çıkışında optik spektrum analizi yapıldığında gürültünün bant

genişliğine kıyasla daha fazla artış olduğu şekil 15’de görülmektedir. Daha sonra sinyal AWG denilen çoklayıcıya gelmektedir. AWG sonrası optik spektrum analizine (Şekil 16) bakıldığında gürültü gibi istenmeyen sinyallerin daha da arttığı görülmektedir. Bu uygulamada yalnızca bir fiber optik kablo ile 4 adet dalga boyunda iletimi sağlanmıştır.



Şekil 17. WDM-PON AWG Sonrası Optik Spektrum Analizi

[5] nolu refans kaynakta yapılan WDM-PON analizine AWG ve EDFA eklenerek uygulama tasarlanmıştır. AWG ve EDFA'nın BER üzerindeki etkileri incelenmiştir. EDFA'lar, geniş bant genişliği ve optimum Bit Hata Oranı (BER) nedeniyle tek veya çok dalga boyu kaynakları kullanarak uzun mesafeli iletim için daha güvenilirdir. AWG'nin neden olduğu güç kaybı ve AWG'deki kanallar arası çapraz karışma nedeniyle oluşan gürültü hesaba katılarak analiz yapılmıştır. (şekil-17) Bu uygulama sonucunda her Erbium Doped Fiber kalite faktörünü arttırdığı ve Bit Hata Oranını minimize etmektedir. Fakat AWG sonucunda gürültü gibi istenmeyen sinyallerin daha da arttığı gözlemlenmektedir. Aynı zamanda farklı sayıda kullanıcı, farklı fiber uzunlukları ve kalite faktörü arttırmak için kullanılan Erbium katkılı fiber amplifikatör (EDFA) kullanılmıştır. Optik fiber bant genişliğinden yararlanılmıştır. Bu çalışmanın sonucunda mesafe arttıkça kalite faktörü azalmış, mesafe arttıkça BER artmıştır.

6. SONUÇ

Bu çalışmada fiber optik ağ sistem analizi yapılmıştır. Optik dağıtım mimarilerinden pasif optik ağ konusu ele alınmış ve uygulanan tasarımlarda kullanılan teknik elemanlar incelenmiştir. FTTX yöntemlerinden biri olan daireye kadar fiber (FTTH) teknolojisi ile ilgili simülasyonlar yapılmıştır. Çoğullama yöntemleri araştırılarak WDM teknolojisine sahip pasif optik ağ mimarisi incelenmiştir. WDM PON sisteminde, artan ağ kapasitesi talebi ve çıkış sinyalinin kalitesini yükseltmek için EDFA kullanılmıştır. Bu temel olarak zayıflama, bozulma ve Rayleigh gibi sorunları gidermek için kullanılmıştır.

GPON analizlerinde tek kullanıcı ve çok kullanıcı olmak üzere 2 uygulama ele alınmaktadır. Tek kullanıcı ve çok kullanıcı GPON tasarımında yapılan analizlere göre fiber uzunluğunun artması ile kalite faktörünün azalmış olduğu belirlenmiştir. Bu durum mesafe faktörünün sinyalin gücünü zayıflattığını göstermektedir. Düşen verimi iyileştirmek için optik güçlendirici kullanılarak sinyali tekrarlayıcı özelliği ile kuvvetlendirmek gerekmektedir. Ayrıca çok kullanıcı GPON’da gelen sinyallerin birbiri ile karışma durumu olmaması için optik gecikmeler kullanılmalıdır. Eve kadar fiber teknolojisi olan FTTH sisteminde kullanıcı sayısının kaç olduğuna bakılmadan gücün aynı şekilde iletiildiği anlaşılmıştır. Gürültü gibi istenmeyen sinyallerin önüne geçmek için uygulamada çift yönlü optik fiber kullanılmıştır. Minimum hata sonuçları 0 çıkarak iletişimin sorunsuz olduğu görülmüştür.

Optik spektrum analizörü ile son kullanıcıya kadar ulaşan güç sonuçlarına bakılmış ve bu sonuçların sistem kalitesine pozitif etkisinin varlığı anlaşılmıştır. Böylece sistem kalitesinin düşük olduğu uygulamalarda, optik kuvvetlendirici yardımıyla kalite faktöründe artış sağlanmış ve nihayetinde kullanıcılar için verimli bir iletişim ortamı sunulmuştur.

Dalga boyu çoğullama teknolojisine sahip pasif optik ağ mimarisinde aynı bant üzerinden birden fazla apartmana veri iletimi sağlanmıştır. Burada istenmeyen sinyallerin etkisi optik spektrum analizine bakılarak incelenmiştir.

EDFA, çıkış sinyalinin kalitesini arttırdığı görülmüştür. Optik güç analizörüne bakıldığında güç değerini arttırdığı görülmüştür. Fakat AWG'ler hesaba katıldığında, kalite faktörü değerinin azaldığı görülmektedir. Minimum BER değerinin ise az da olsa arttığı görülüp, bu da verimin azaldığı sonucunu vermektedir.

Bu çalışmaların sonucunda mesafe arttıkça kalite faktörü azalmış, mesafe arttıkça BER artmıştır. Uzun mesafelerde optik sinyal yükselteci kullanılarak verim artırılmıştır. AWG kullanılarak gürültü ve sinyal kayıpları değerleri hesaba katılarak analiz edilmiş, gürültülerin verimi düşürdüğü gözlemlenmiştir. EDFA yükselteci kullanılarak optik güç değeri artırılmış sistem verimi yükseltilmiştir.

KAYNAKÇA

- [1]. Fiber Optik Kablonun Çalışması: <https://docplayer.biz.tr/551223-Fiber-optik-kablonun-calismasi.html>
- [2]. İbrahim Uzar, N. Ö. (2014). Optik Haberleşme Sistemlerinde Kullanılan FTTX Teknolojisi ve Uygulamaları. Eleco 2014 Elektrik – Elektronik – Bilgisayar ve Biyomedikal Mühendisliği Sempozyumu. Bursa.
- [3]. İnternet ve Fiber altyapıları: <https://teknoseyir.com/inceleme/internet-ve-fiber-altyapilari-fftx-ve-xdsl-httpufukk-comaltyapi>
- [4]. ITU-T G.984 Recommendations: <http://www.itu.int/rec/T-REC-G/e>
- [5]. A.S.Samra (2014). Analysis of WDM Passive Optical Network. International Journal of Electronics and Communications

RADYOLİNK BÜTÇELEME RADIOLINK BUDGET

Dr. Öğr. Üyesi Arif DOLMA

Kocaeli Üniversitesi

Cemre Demirel

Kocaeli Üniversitesi

ÖZET

Günümüzde radyolinkler çok sık kullanılmaktadır. Radyolink iki nokta arasındaki elektromanyetik dalgalarla oluşan kablosuz bir bağlantıdır. Genellikle iletişimin zor olduğu koşullarda kullanılır. Güçlü veri iletimi sayesinde, en zor arazi koşullarında bile başarı ile kullanılabilir. İki nokta arasındaki bağlantıyı sağladığı ve güçlü bir bağlantıyı desteklemesi nedeniyle, genelde santraller arası iletişim için kullanılır. Radyolink iletim dalgaları, dar bir koridoru izleyerek hedefe ulaşır yani geniş bir alana yayılmaz. Her bir radyo birimi, tipik olarak 6 - 23 GHz aralığındaki mikrodalga frekanslarında çalışır ve radyolinklerinin kapasitesi frekans ile artar. Frekansa bağlı olarak, bir radyolink için maksimum iletişim aralığı birkaç metre ile yüzlerce kilometre arasında değişir.

Radyolink tasarımı yapılırken önemli olan link bütçelemesi araştırılmış ve Mlinkplanner programı ile radyolink tasarımı yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Radyolink, Link Bütçelemesi, Radyolink Tasarımı

ABSTRACT

Nowadays, radiolinkers are used frequently. Radiolink is a wireless connection between electromagnetic waves between two points. Usually used in situations where communication is difficult. Thanks to its powerful data transmission, it can be used successfully even in the most difficult terrain. Because it provides the connection between two points and supports a strong connection, it is generally used for inter-power communication. Radiolink transmission waves reach the target by following a narrow corridor, ie do not spread over a large area. Each radio unit typically operates at microwave frequencies in the range of 6 to 23 GHz and the capacity of the radiolink increases with frequency. Depending on the frequency, the maximum communication range for a radiolink varies from several meters to hundreds of kilometers. The link budgeting, which is important when designing the radiolink, was researched and the radiolink design was made with the Mlinkplanner program.

Keywords: Radio Link, Link Budget, Path Loss, Radiolink Design.

1. GİRİŞ

Haberleşme ağlarında iletimi sağlamak amacıyla koaksiyel kablo, fiber optik kablolar, uydu sistemleri ya da radyolinkler kullanılır. Bu iletim ortamlarının hangisinin tercih edileceği iki merkez arasındaki uzaklık, malzeme maliyeti, güvenlik ve yeryüzü şekilleri gibi ölçütler göz önünde bulundurularak belirlenir. Bu çalışmada iletim için herhangi bir eleman gerektirmediğinden daha ekonomik olan ve bilgi güvenliği açısından daha güvenilir olan ayrıca diğer uydu antenlerine göre daha az güç kullanan GSM radyolinkleri ele alınacaktır.

2. RADYOLİNK BÜTÇELEME

Cep telefonu, uydu iletişimi gibi iletişim ağları günlük yaşamımızda çok önemli bir yer kaplamaktadır ve herhangi bir kablosuz iletişim ağının planlanması ve konuşlandırılması

sırasında link bütçesi hesaplamaları kritik öneme sahiptir. Bu nedenle, radyo kanalında iletilen sinyal gücünün tahmini ve uygun bir sinyal gücü kalitesine sahip uygun sinyal kapsama alanının elde edilmesi özel ve ticari amaçlar için iletişim sistemlerinde önemli hale gelmiştir.

Link bütçesi, bir haberleşme sistemindeki vericiden alıcıya gelen tüm kazanç ve kayıpların hesaplanmasıdır. Kazançlara örnek olarak alıcı ve verici anten kazançları verilebilir. Kayıplara örnek olarak ise besleyici ile anten arasındaki kayıplar, serbest boşluk kaybı, engeller, atmosferik soğurma ve yağmur zayıflaması örnek verilebilir.

$$P_{rx} = P_{tx} + \text{Kazançlar} - \text{Kayıplar} \quad (1)$$

3. KAYIPLAR

3.1. YOL KAYBI

Yol kaybı, bir elektromanyetik dalganın uzayda ilerlerken güç yoğunluğundaki azalmadır. Yol kaybı bir telekomünikasyon sisteminin link planlamasının analizinde ve tasarımında önemli bir bileşendir. Bu terim, kablosuz iletişimde ve sinyal yayılımında yaygın olarak kullanılır. Yol kaybı, serbest alan kaybı, kırılma, kırınım, yansıma, hava şartları gibi birçok etkiden kaynaklanıyor olabilir. Yol kaybı aynı zamanda verici ve alıcı arasındaki mesafe, anten yüksekliği ve konumundan etkilenir.

3.2. ATMOSFER SOĞURMASI

Atmosferin elektromanyetik dalgayı soğurması sonucunda alınan sinyal gücünde zayıflama olur. Su buharının yarattığı kayıp 22 GHz civarında maksimum değere ulaşırken oksijenin yarattığı kayıp ise 60 GHz civarında maksimum değere ulaşır. Kar ve yağmur yağışı ve sis, radyo dalgalarının saçılmasına neden olduğu için sinyal gücünde önemli ölçüde zayıflama yaratır. Yağışların fazla olduğu bölgelerde, iletim mesafesi kısa tutulmalı ve düşük frekans bantları kullanılmalıdır[1].

3.3. YAĞMUR ZAYIFLAMASI

Bir elektromanyetik dalganın atmosferdeki yayılım yolu boyunca karşılaşılan moleküllerle etkileşimi göz önüne alınır. Bu, yağmur yoğunluğunun, sinyal frekansının ve polarizasyonun bir fonksiyonu olarak yağmur spesifik zayıflama tahminine yol açar. Yağmur yoğunluğuna ilişkin istatistiksel veriler, yaklaşık 40 GHz'e kadar olan frekanslarda, ITU-R yağmur zayıflama modelinin gerektirdiği şekilde göz önüne alınır.

Frekans ve dalga boyu da birçok biçimde gelen yağıştan etkilenir. Yağışın zararlı etkileri, formun fiziksel özelliklerine ve ayrıca söz konusu frekansın dalga boyu ilişkisine göre değişir. Dalga boyu direkt olarak frekansla ilişkilidir. 10 GHz kadar düşük frekanslarda tasarlanmış sistemler, ek solma marjının yağış zayıflama etkilerini yenmesini sağlamalıdır. 23 GHz'in üzerindeki frekanslardaki sistemler için, sis de dâhil olmak üzere daha küçük boyuttaki su damlacıkları bu milimetre dalga sistemleri için önemli bir husus olabilmektedir[2].

3.4. GÜRÜLTÜ ETKİSİ

İletişim sistemlerinde alıcının aldığı sinyal, verici tarafından gönderilen ve iletim ortamında zayıflama ve bozulmalara uğramış olan sinyali ve alıcı ile verici arasında bu sinyal üzerine eklenen istenmeyen sinyalleri içerir. İstenmeyen bu sinyaller gürültü olarak tanımlanır. Gürültü, iletişim sisteminin performansını kısıtlayan en önemli etkidir[3].

4. GÖRÜŞ HATTI

Görüş hattı, iki radyolink arasında bulunan kablosuz bir hattır ve elektromanyetik dalgalarla haberleşme sağlanır. Bu dalgalar kaynaktan alıcıya doğru şekilde hareket eder. Işınlara veya dalgalar yayılabilir, kırılabilir, yansıtılabilir veya atmosferde tıkanabilir, soğurulabilir fakat

ufuk ötesi haberleşmede kullanılmaz. Elektromanyetik dalga 30 Mhz'in üzerindeki frekanslarda iyonosfer tabakasından yansımada ilerleyeceği için iki antenin birbirini görmesi en önemli faktördür. Görüş hattı, dünyanın eğriliği, engeller, boş alan kaybı ve mesafe ile sınırlıdır[1].

Radyo dalgaları, kırılmadığı veya yansımadağı sürece düz bir çizgide hareket eder. İki radyolink arasında sinyalin yayıldığı alana Fresnel bölgesi denir. Fresnel bölgesi, vericiden alıcıya görüş hattı çizgisini çevreleyen üç boyutlu eliptik şekilli bir bölgedir. Fresnel bölgesinde bir engel varsa, radyo dalgalarının bir kısmı düz çizgi yolundan kırılır veya bükülür. Bu etki ise noktadan noktaya bir radyo bağlantısında alıcı antene ulaşan RF enerjisi miktarını azaltır. Fresnel bölgesinin kalınlığı ve yarıçapı sinyalin frekansına bağlıdır. Frekans ne kadar yüksekse, Fresnel bölgesi o kadar dardır ve daha iyi iletim sağlar. Fresnel yarıçapı aşağıdaki formül ile hesaplanabilir[7].

$$r = 17.32 \sqrt{\frac{d_1 \times d_2}{4f(d_1 + d_2)}} \quad (2)$$

4.1. RADYOLİNK SİSTEMLERİNDE HOP YAPILMASI

Radyolink sistemlerinin maksimum hop mesafesinden daha uzağa bilgi aktarmaları gerektiğinde ya da kullandıkları arazide bir engel ile karşılaşmaları nedeniyle birbirlerini göremedikleri durumlarda hop yapılarak mesafeler uzatılabilmektedir. Tek hop, Pasif Yansıtıcı, Back-to-back ve Aktif Tekrarlayıcı ile hop yapılabilir[4].

4.2. ZEMİN YANSIMALARI

Düz yüzeylerde ve deniz yüzeyindeki radyo sıçramalarında, verici tarafından yayılan elektromanyetik dalganın gücünün bir kısmı, düz yüzey üzerine yansımadağından sonra alıcı antene ulaşabilir. Dolayısıyla, alıcıda, doğrudan sinyal ve yansıtılan sinyal birbirlerine karışabilir. Sinyal yansımaları, çoğu durumda, radyo frekansı tasarımının kritik bir yönünü ve tasarım aşamasında doğru bir şekilde değerlendirilmediği takdirde, potansiyel bir işletim problemi kaynağını temsil eder. Güzergâh planlama ve saha seçiminde, mümkün olduğu kadar olası zemin yansımaları ile atlamalardan kaçınmak her zaman öncelikli bir hedef olmalıdır. Yer konumlandırma ve anten yüksekliğinin dikkatlice seçilmesi, bizi bu tür kayıplardan kurtarabilir[4].

5. ANTEN PARAMETRELERİ

Optik dağıtım ağ mimarisi, Aktif Optik (AON) ve Pasif Optik Ağlar (PON) şeklinde iki grup başlığı altında incelenmektedir [2]. Bir pasif optik ağ; Optik Hat Sonlandırıcı (OLT), Optik Ağ Terminali (ONT), Optik Ağ Ünitesi (ONU), Optik Ayraçtan oluşmaktadır. Optik ayraç, optik hat sonlandırıcı ile optik ağ ünitesi aralığında bilgiyi belli kısımlarına bölmektedir. Bu yapılar fiber optik kablolar ile birbirlerine bağlıdır [3]. Bilgi öncelikle optik hat sonlandırıcı bloğuna gelmektedir. Buradan optik ayraç ile optik ağ ünitesine bilgi ayrılmaktadır. Bilgi üst üste gelmeyecek şekilde fiber optik kablolar ile optik hat sonlandırıcıya gelmektedir.

5.1. ANTEN KAZANCI

Anten kazancı antenin kablo ve iletim ortamı arasında ne kadar verimli dönüştüğünü ifade eder. Teorik bir izotropik(dBi) antene kıyasla veya bir dipol antene (dBd) kıyasla dB olarak

ifade edilebilir. Kazanç genellikle yönlülük anlamına gelir. Anten kazancı doğrudan frekans ve antenin sinyal yakalama alanıyla ilgilidir. Sinyal yakalama alanındaki dalga boylarının sayısı bir antenin kazancını belirler. Bu nedenle, anten kazancı bu iki durumdan birinde artacaktır. Birçok anten türü olmasına rağmen, noktadan noktaya mikrodalga sistemlerinin çoğu, gerekli kazancı elde etmek ve girişimi azaltmak için parabolik antenler kullanır. Parabolik anten kazancının hesaplanması için standart formül, antenin yakalama alanının %55 aydınlatma verimliliğini varsayar[5]. “Aydınlatma verimliliği” terimi, anten yüzeyini aydınlatan antenin odak noktasındaki kaynak tarafından yayılan güç yüzdesini belirtir. Bu formül aşağıda gösterilmiştir.

$$92.45 + 20 \log_{10}(F) + 20 \log_{10}(D) \quad (3)$$

F = Frekans (GHz)

D = Çap (metre)

5.2. ANTEN HÜZME GENİŞLİĞİ

Anten hüzme genişliği, bir antenin ileri kazanımı ile yakından ilgili olan bir diğer önemli anten parametresidir. Radyolink tasarımında dar hüzmeli antenler tercih edilir. Nedeni ise daha uzağa daha verimli veri iletimi sağlamaktır. Anten hüzme genişliği aşağıdaki formülle bulunabilir.

$$70 \div (F \times D) \quad (4)$$

F = Frekans[GHz]

D = Anten Çapı[feet]

5.3. ANTEN ETKİN ALANI

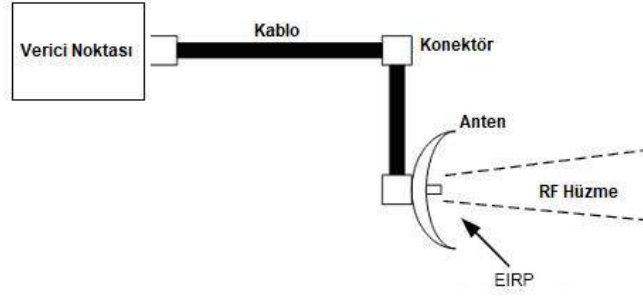
Etkili anten alanı, antenin altında bulunan mevcut gücün, anten üzerinde polarizasyon açısından eşleşen, anten üzerinde meydana gelen bir düzlem dalganın güç akı yoğunluğuna oranıdır. A_e ile gösterilir. Kazanç ile ilişkisi aşağıdaki formüllerde verilmiştir[5].

$$G = \frac{a_e 4\pi}{\lambda^2} \quad (5)$$

$$A_e = \frac{P_L}{W_i} \quad (6)$$

5.3. ETKİLİ İZOTROPİK YAYILAN GÜÇ

Etkili izotropik yayılan güç (EIRP), bir antenin ana lobunda veya odak noktasında ölçülen gerçek RF gücüdür. Antenin dBi kazancına eklenen antene aktarma gücünün toplamına eşittir. Güç seviyesi olduğundan, sonuç dBm cinsinden ölçülür. Şekil-1’de gösterilmiştir.



Şekil 1. EIRP Gösterimi[6]

6. ELEKTROMANYETİK İNTERFERANS

EMI açılımı “Electromagnetic Interference”(elektromanyetik girişim)’dir ve bir elektromanyetik işaretin bir başka elektromanyetik işaret ile karışması olarak tanımlanır. EMI, elektronik ve elektrikli cihazların çalışmalarını etkileyebilen önemli bir faktördür dolayısıyla elektrik-elektronik cihaz üreticilerini, tasarımcılarını, ilgilendirmektedir. Günümüzde elektronik teknolojisinin, haberleşme sistemlerinin gelişmesi ve genişlemesiyle birlikte EMI kaynaklarının sayısı ve çeşitliliği önemli ölçüde artmıştır. Bunun sonucu olarak da elektromanyetik girişim ortamında yer alan elektronik cihazlarda çok çeşitlilik arz eden fark edilmesi zor etkiler ortaya çıkmaktadır.

Bununla birlikte elektronik cihazların gelişme istikameti daha büyük ve karmaşık sistemlerin üretilmesi, daha düşük gürültü eşiklerine inilmesi, metalik olmayan gövdelerin kullanımının artması, veri güvenliği ihtiyacının artması, EMC’ye uymayan tasarım yöntemleri ve tekniklerinin kullanılması şeklinde ilerlemektedir. Çevremizdeki elektrikle çalışan her cihaz bir EMI kaynağı olabilmektedir. EMI sorunları açısından fiziksel çevreyi ön plana çıkaran belli başlı sebepler EMI kaynaklarının artması, yüksek frekanslardaki EMI seviyelerinin artması, daha fazla radyo vericisinin olması, mobil elektromanyetik enerji kaynaklarının artması, ortamların karmaşıklaşması ve yasal olmayan elektromanyetik enerji kaynakları olarak sıralanabilir.

7. MİNKPLANNER İLE RADYOLİNK TASARIMI

Radyolink bütçeleme yaparken göz önüne aldığımız değerleri hesaplayan Mlinkplanner programı ile noktadan noktaya radyolink tasarımı yapılmıştır. Radyolink sistemlerinde parabolik anten kullanmak yönlülüğü arttırdığı için avantajlıdır ve bu tasarımda HP6-65 modeli kullanılmıştır.

7.1. İKİ NOKTA ARASINA RADYOLİNK KURULUMU

Harita üzerinden hangi iki noktalar arası haberleşme sağlayacak ise o noktalara antenler yerleştirilir. Şekil 2’de Kartepe ve Taraklı noktaları arasında bir radyolink sistemi kurulmuştur. İki nokta arasındaki doğrultuda yeşil görünen kısımlar ağaçlık alanları göstermektedir. Eğer iki nokta arasında deniz bulunursa mavi, sık binalar bulunursa kırmızı gösterilir.



Şekil 2. Kartepe Taraklı Arası Radyolink Sistemi

7.2. SİSTEMİN KONUMLARI

Radyolink sistemlerinin tasarımında noktalardan biri Kocaeli-Kartepe’de iken diğer nokta Sakarya-Taraklı’da bulunmaktadır. İki nokta arasında yüksek binalar ve bazı tepeler dolayısıyla direkt olarak birbirlerini görmeye sıkıntı yaşanabileceği göz önünde bulundurularak en yüksek tepeler arasında radyolink sistemi tasarlanmıştır. Rakımları ise Kartepe 1598 metrede bulunurken Taraklı 724 metrede bulunmaktadır.

7.3. HESAPLAR

Sistem 6,5 GHz bandında çalışmakta olup, iki lokasyonda da 6.425 GHz - 7.125 GHz aralığında çalışan HP6-65 anten modeli kullanılacak şekilde tasarım yapılmıştır. Tezin içeriğinde yer alan radyolink bütçe hesaplamasında kullandığımız bazı verileri formüllerle hesaplayıp program ile aynı değerlere sahip olup olmadığı tespit edilmiştir. Programdaki değerler Şekil-3’te gösterilmiştir.

	Site A	Site B
Site name	KARTEPE	TARAKLI
Coordinate	N40°38'33.18" E30°06'00.33"	N40°24'22.00" E30°30'30.97"
Ground elevation	1598 m	724 m
Antenna model	HP6-65	HP6-65
Antenna gain	39.5 dB	39.5 dB
Antenna height	50 m	65.4 m
Tx power	27 dBm	27 dBm
Rx threshold	-68.7 dBm	-68.7 dBm
Frequency	6500 MHz	
Polarization	Vertical	
Path length	43.447 km	
Calculation method	ITU	
Free space loss	141.42 dB	
Diffraction loss	0 dB	0 dB
Rx signal	-37.4 dBm	-37.4 dBm

Şekil 3. Link Bütçeleme Parametreleri

7.4. KARŞILAŞTIRMALAR

A) ANTEN BOY DEĞİŞİMİ

Tasarımda Taraklı için kullandığımız anten yüksekliği 65.4 metredir ve alınan sinyalin değeri -37.4dB’dir. Eğer antenin boyunu 55m’ye düşürürsek, fresnel bölgesine giren engellerden ötürü kayıp artacaktır ve 1.4 dBlik kayba sebep olacaktır. Şekil-4’te görüldüğü üzere alınan sinyalin değeri -38.9 dBm’e gerilemiştir.. Eğer antenin yüksekliği 70 metre olarak tasarlansa dahi kazançta bir değişim gerçekleşmemiştir. Bu yüzden optimum anten yüksekliğini hesaplamak fazla maliyetin önüne geçebilir.

	Site A	Site B
Site name	KARTEPE	TARAKLI
Coordinate	N40°38'33.18" E30°06'00.33"	N40°24'22.00" E30°30'30.97"
Antenna model	HP6-65	HP6-65
Antenna gain	39.5 dB	39.5 dB
Antenna height	50 m	55 m
Frequency	6500 MHz	
Diffraction loss	1.4 dB	1.4 dB
Rx signal	-38.9 dBm	-38.9 dBm

Şekil 4. 55 Metre Anten Boyundaki Link Bütçeleme Parametreleri

B) FREKANS DEĞİŞİMİ

Parabolik antenin frekans aralığı 6.425-7.125 GHz olduğu için 6.5Ghz'de radyolink tasarımı yapılmıştır. Tasarım 7 GHz frekansında yapılırsa Şekil-5'te görüldüğü üzere fresnel yarıçapı azalır fakat yol kaybı artacağından ötürü alınan sinyal değerinde azalmaya sebep olur. 6.5 Ghz'de -37.4 dBm olan Rx sinyali -38.1 dBm'e düşer. -0.7 dBmlik düşüşe sebep olur.

	Site A	Site B
Site name	KARTEPE	TARAKLI
Antenna model	HP6-65	HP6-65
Frequency	7000 MHz	
Free space loss	142.06 dB	
Diffraction loss	0 dB	0 dB
Rx signal	-38.1 dBm	-38.1 dBm

Şekil 5. 7 Ghz Frekansında Link Bütçeleme Parametreleri

8. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada iletişim sistemleri için kesintisiz haberleşmeyi sağlayacak şekilde radyolink sistemlerinin tasarımı, link bütçeleme konuları ele alınmış; radyolink tasarım programı olan Mlinkplanner ile Kartepe ve Taraklı noktaları arasında bir radyolink sistemi tasarlanmış ve sonuçlar bölüm 7 de ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir.

KAYNAKLAR

- [1] B. Demir Öner "Görüş Hattı İletimi(Line of Sight Transmission)",(2015).
- [2] SAF Tehnika "An Introduction to Microwave Radio Link Design, (2002).
- [3] <https://www.cablefree.net/wirelesstechnology/fresnel-zone/>, (Ziyaret Tarihi: 15/05/2019)
- [4] Serhat Bayer, "İletişim Sistemlerinin Radyolink Sistemleri ile Yedeklenmesi", (2015).
- [5] Mustafa Mahdi, "Antenna Effective Length and Effective Areas",(2018)
- [6] <https://www.hayrisezer.net/page/3>, (Ziyaret Tarihi: 3/05/2019)
- [7] Ghasan Ali Hussain, "Design of Digital Microwave Radio Link by Matlab",(2016)

YAVAŞ SALINIMLI GÜBRELER SLOW RELEASE FERTILIZERS

Arş. Gör. Dr. Hasan ARSLANOĞLU

Fırat Üniversitesi

ÖZET

İnsanoğlunun yaşamını sürdürmek için yararlandığı doğal kaynaklar, mevcudiyeti sınırsız gibi düşünülerek, bilinçsiz bir şekilde tüketilmektedir. Bunların az bir kısmı yenilenebilir özelliğe sahip iken önemli bir kısmı tüketildiğinde yenisi yerine gelmeyen cinstendir. Doğal kaynaklarımızdan olan yeraltı zenginlikleri (madenler) de bu sınıftan olup insanlar tarafından ekonomik büyümeyi sağlamak üzere hızla tüketilmesi sonucunda her geçen gün azalmaktadır. Yapılan araştırmalara göre çok önemli birer enerji kaynağı olan petrol, kömür ve doğal gazın, yeni yataklar bulunmazsa, aşırı kullanılmaları nedeniyle çok kısa bir zaman sonra tükenenleri belirtilmektedir. Mineral kaynaklarının çok uzak olmayan gelecekte tüenecek oluşları bilim insanlarını düşündürmektedir.

Bitkilerin beslenmesi kendileri için gerekli olan elementleri ya topraktan kökleri ile ya da yapraktan almaları gerekmektedir. Besin elementlerinin bitki gelişimi için çok önemli görevleri vardır. Bitkiler, yaşamsal faaliyetlerini sürdürebilmesi için besin elementlerini almak zorundadır. Bitki beslenmesinde her besin elementinin rolü farklıdır, bunların dengeli bir şekilde bitkiye uygulanması gerekmektedir.

Ekserisi suda hızla çözünme özelliğine sahip kimyasal gübreler toprağa uygulandıklarında bir kısmı atmosferik yağışlardan kaynaklanan bir şekilde taşkınlarla akarsulara ve yüzey sularına bir kısmı topraktan hızla geçerek yeraltı sularına karışmak suretiyle kirlilik oluşturma potansiyeline sahiptir. Kimyasal gübreler, tamamı bitki tarafından alınmadığı için topraktan yıkanarak ırmaklara karışmak suretiyle alg patlamasına yol açan maddeler olarak bilinmektedir. Bu sebeplerle de esas amacına hizmet edemeden ekonomik kayıplara yol açmaktadırlar. İnsanlığı yeterince besleyecek düzeyde bitkisel üretim yapmak için kimyasal gübre kullanma zorunluluğuna karşın uygulanan gübrelerin çevre üzerinde yarattığı baskıyı ve ekonomik kayıpları ortadan kaldırmak için, bu konuda yapılan çalışmalar gübre kullanım etkinliğinin artırılmasının geleceği kurtaracak çözüm olabileceğini göstermektedir.

Sentetik gübreler bitki besin elementlerini içeren çeşitli inorganik tuzların bir karışımı olarak yapılırlar. Bunlar genellikle suda çok bol ve çabuk çözünen tuzlar olduğundan hızlı salınımlı gübrelerdir. Bu tip gübreler bitkilere hızlı enerji sağlayan vasıtalar olmakla birlikte toprağa verildiklerinde ekserisi sulama sırasında hızlı bir şekilde çözünüp yeterince yararlanılmadan uzaklaşırlar. Kan, kemik ve hayvan dışkısı olan tabii gübreler ise içerdikleri gübre elementlerini su ortamında çok yavaş bir hızla saldıklarından bu tip gübreler yavaş salınımlı gübreler olarak adlandırılırlar. Besin elementlerinin bu tip gübrelerden bitkiye geçişi günler hatta haftalar alabilir. Hibrit gübre olarak adlandırılan gübreler ise sentetik gübrelerle zenginleştirilmiş tabii gübrelerdir.

Anahtar Kelimeler: Gübre, Sentetik gübre, Hibrit gübre, Yavaş salınımlı gübre.

ABSTRACT

The natural resources that human beings use to sustain their lives are consumed unconsciously, considering their existence as limitless. While a few of them have renewable properties, a significant portion of them is not replaced when consumed. Underground resources (mines), which are one of our natural resources, are also of this class and are

decreasing every day as a result of their rapid consumption by people to ensure economic growth. According to the researches, it is stated that oil, coal and natural gas, which are very important energy sources, will be exhausted in a very short time due to their excessive use if no new deposits are found. The fact that mineral resources will be depleted in the not too distant future makes scientists think.

Plants need to take the elements that are necessary for their nutrition either from the soil with roots or from the leaves. Nutrients have very important tasks for plant development. Plants must take nutrients in order to continue their vital activities. The role of each nutrient in plant nutrition is different, which must be applied to the plant in a balanced manner.

Chemical fertilizers, most of which have the ability to dissolve rapidly in water, have the potential to form contamination by applying to soil, some of which are caused by atmospheric precipitation and some of them to surface waters by rapidly passing through the soil and into groundwater. Chemical fertilizers are known as substances that cause the algae explosion by washing from the soil and mixing with the rivers since not all are taken up by the plant. For these reasons, they cause economic losses before they can serve their main purpose. Despite the necessity of using chemical fertilizers in order to produce enough crops to feed humanity sufficiently, the studies carried out in order to eliminate the pressure and economic losses caused by the fertilizers applied on the environment show that increasing fertilizer use efficiency can be the solution that will save the future.

Synthetic fertilizers are made as a mixture of various inorganic salts containing plant nutrients. They are usually very abundant and quickly dissolving salts in water because they are quick release fertilizers. Although these types of fertilizers are the means to provide fast energy to plants, when they are applied to the soil, most of them dissolve rapidly during irrigation and move away from adequate use. Natural fertilizers, which are blood, bone and animal faeces, are called slow release fertilizers since they release the fertilizer elements they contain very slowly in the water environment. The passage of nutrients from this type of fertilizer to the plant can take days or even weeks. The so-called hybrid fertilizers are natural fertilizers enriched with synthetic fertilizers.

Keywords: Fertilizer, Synthetic fertilizer, Hybrid fertilizer, Slow release fertilizer.

1. GİRİŞ

Dünya nüfusundaki artışa paralel olarak tarımsal üretimin de artırılması zorunluluğu daha çok girdi kullanımını gündeme getirmekte, bu girdilerden yapay gübrelerin bazı riskler taşınması ikilem yaratmaktadır. Bu konuda çevresel olumsuzlukları azaltacak en etkili yolun değerlendirilmesi gerektiği bir gerçektir. Bitki beslenmesi yolu ile yüksek verim, kaliteli ve sağlıklı ürün elde edilmesi için, gübre gereksiniminin belirlenmesi, gübre çeşidi ve miktarı, uygulama yöntemi, uygulama sıklığı ve zamanı önem taşımaktadır (Fresco, 2004). Gübre kullanım etkinliğinin artırılmasının, riskleri azaltarak bitki besini gereksinimin karşılanmasında önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Alpkent (1991), Bilinçli bir gübreleme sonucu azotlu gübrelerin toprağa dengeli verilmesi ile çeşitli ürünlerde ortalama % 40-80, fosforlu gübrelerin etkili ve dengeli uygulaması ile ortalama % 60-65 verim artışı sağlandığını belirtmiştir. Gübre etkinliğini artıracak önlemler hem ürün açısından, hem çevresel açıdan, hem de ekonomik açıdan değerlendirilmelidir. Çevre ve insan sağlığına zarar vermeyen, doğal kaynakları koruyan, gıda güvenliğini sağlayan, çözümler insanoğluna yapılabilecek en önemli hizmetlerdendir. Bu gayretler, hem üretimin daha ekonomik hale gelmesi, hem de doğal kaynakların daha sonraki nesiller tarafından da kullanılabilmesi ve hem de bu yapay gübrelerin gelişi güzel kullanılmalarından kaynaklanabilecek çevre kirlenmesini önlemek gibi yararlar içermektedir.

Ekserisi suda hızla çözünme özelliğine sahip kimyasal gübreler toprağa uygulandıklarında bir kısmı atmosferik yağışlardan kaynaklanan bir şekilde taşkınlarla akarsulara ve yüzey sularına bir kısmı topraktan hızla geçerek yeraltı sularına karışmak suretiyle kirlilik oluşturma potansiyeline sahiptir. Kimyasal gübreler, tamamı bitki tarafından alınmadığı için topraktan yıkanarak ırmaklara karışmak suretiyle alg patlamasına yol açarken bir yandan da buharlaşarak veya bozularak zararlı gazlar üretirler. Bu sebeplerle de esas amacına hizmet edemeden ekonomik kayıplara yol açmaktadırlar. İnsanlığı yeterince besleyecek düzeyde bitkisel üretim yapmak için kimyasal gübre kullanma zorunluluğuna karşın uygulanan gübrelerin çevre üzerinde yarattığı baskıyı ve ekonomik kayıpları ortadan kaldırmak için, bu konuda yapılan çalışmalar gübre kullanım etkinliğinin artırılmasının geleceği kurtaracak çözüm olabileceğini göstermektedir.

Birçok araştırmacı yavaş veya kontrollü salınımlı gübre kullanmakla bu problemlerin önüne geçilebileceğini belirtmektedir (Ko vd., 1996; Liang vd., 2007). Gelişen gübre teknolojisi yavaş ya da kontrollü salınımlı gübrelerin yapım ve uygulamalarına büyük önem vermektedir. Yavaş salınımlı gübre imalının önemli bir yöntemi besi elementlerini bazı inorganik veya organik maddelerle kaplanıp oluşan kapsülün içerisinden diffüzlenererek ya da yavaş yavaş çözünerek ortama salınmasını sağlamaktır. Bu amaçla kullanılan maddeler arasında kükürt, kireçtaşı, fosfatlar ve silikatlar gibi inorganik maddeler, reçine, lastik, vakslar ve kitin gibi tabii organik maddeler, izobutiliden diüre, disiklopentadien, üre-formaldehit, polietilen gibi bazıları aynı zamanda gübre olan sentetik organik polimer maddeler sayılabilir (Tomaszewska ve Jarosiewicz, 2002; Kumbar vd., 2001; Wu vd., 2008; Wu ve Liu, 2008). Diğer bir yavaş salınımlı gübre, magnezyum amonyum fosfat ve fosfat kayası gibi çözümlüğü düşük bileşiklerin uygulanmasıdır (Lambert vd., 2007; Carnelo vd., 1997; Yetilmezsoy ve Sapci-Zengin, 2009; Song vd., 2007). Yavaş salınım sağlayan yöntemlerden birisi de iyon değiştiricilerin ve hümik asidin kullanılmasıdır. Bu alanda zeolitlerin ve hümik maddelerin gibi maddelerin gübre elementlerini tutan ortam olarak kullanılması üzerine oldukça fazla çalışma yapılmıştır (Robertson ve Leckie, 1999; Pickering vd., 2002; Li, 2003; Liang vd., 2007; Mumpton, 1999; Rehakova vd., 2004; Park vd., 2005).

Hazırlanmış bu çalışmanın amacı, yavaş ve kontrollü salınımlı gübrelerin bitki besin maddelerini suda çözünür formda bulduran gübrelere göre avantajlarını ve aralarındaki farkları ortaya koymaktır. Bu avantajlar çevresel zararların en alt seviyeye indirilmesi kadar, etkin kullanımından kaynaklanan ekonomik kazanımlar ve toprakların yozlaşmadan sürekli bir şekilde ürün verebilmeye devam edebilmesi olarak dikkat çekmektedir.

2. YAVAŞ SALINIMLI GÜBRELER

Toprağa verilen kimyasal gübrenin bir taraftan aşırı yağış ve taşkınlarla yeryüzü sularına sürüklenerek zayi edilmesi, diğer taraftan bazı tip gübrelerin önceki bölümlerde açıklandığı şekilde bozunup gazlaşarak kaybedilmesi gerek ekonomik ve gerekse çevresel kaygılar oluşturmaktadır. Finck (1992) bitkilerin mineral gübrelerden temel besin maddeler olan azot, fosfor ve potasyumu alımına dair şu bilgileri vermektedir. (1) Azotlu mineral gübrelerin % 50-70'i ilk yıl esnasında alınmaktadır. (2) Fosforlu mineral gübrelerdeki fosforun ortalama % 15'i ilk yılda değerlendirilmekte, takibeden uzun dönemde bitki tarafından ortalama % 1-2 oranında alınmaktadır. (3) Potasyumlu gübrelerin ilk yıldaki değerlendirilme yüzdesi yaklaşık % 50-60 oranlarındadır. Bu oranları bitki tarafından maksimum yararlanma noktasında kullanabilmek için gübre tipi, toprak tipi, sulama şekli, yağmurların durumu ve uygulama şekli vs. gibi birçok faktöre bağlıdır.

Gübre teknolojisi uzmanları özellikle azotlu kimyasal gübrelerin minimum çevre zararı veren en ekonomik gübrelerin yavaş ya da kontrollü salınımlı olduğu düşüncesinden hareket ederek yeni ürünler geliştirmişlerdir.

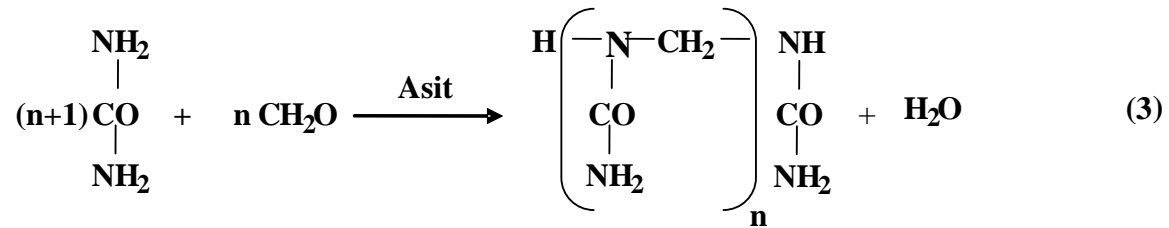
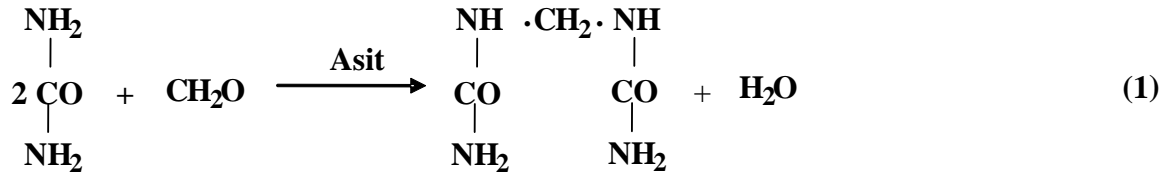
Bu ürünler (1) Besin maddesini suya çok yavaş veren inorganik ve organik bileşikler. (2) Kaplanmış veya enkapsüle edilmiş gübreler. (3) Süpergranüller.

2.1. Yavaş Çözünen Kimyasal Bileşikler

2.1.1. Üre aldehit kondensasyon bileşikleri

2.1.1.1. Üre-formaldehit (UF)

Üretilen yavaş veya kontrollü gübreler içerisinde önemli bir pay teşkil eder. Gübre olarak patenti çok eski yıllarda alınmış olup ticari üretimleri 1955’de başlamıştır. Katı, çözelti ve süspansiyon olarak kullanılmaktadır. Üre formaldehit, formaldehit ile üre fazlasının kontrollü şartlarda (pH, sıcaklık, mol oranı ve reaksiyon süresi vs) reaksiyonuyla değişik polimerizasyon derecesinde (zincir uzunluğu) metilen üre karışımları elde edilir (Eşitlik 2.1, 2.2, 2.3). Hafif nem çeken, kokusuz, beyaz ve granül yapıdadır. İçinde teorik olarak % 38 oranında azot bulunur. Amerikan bitki besin ve kontrol görevlileri birliği (AAPFCO, Association of American Plant Food and Control Officials) bu gübredeki Aktivite İndeksini minimum 40 bu tip gübredeki mevcut toplam azotu da minimum % 35 olarak belirlemişlerdir (Şekil 1) (Trenkel, 1997).

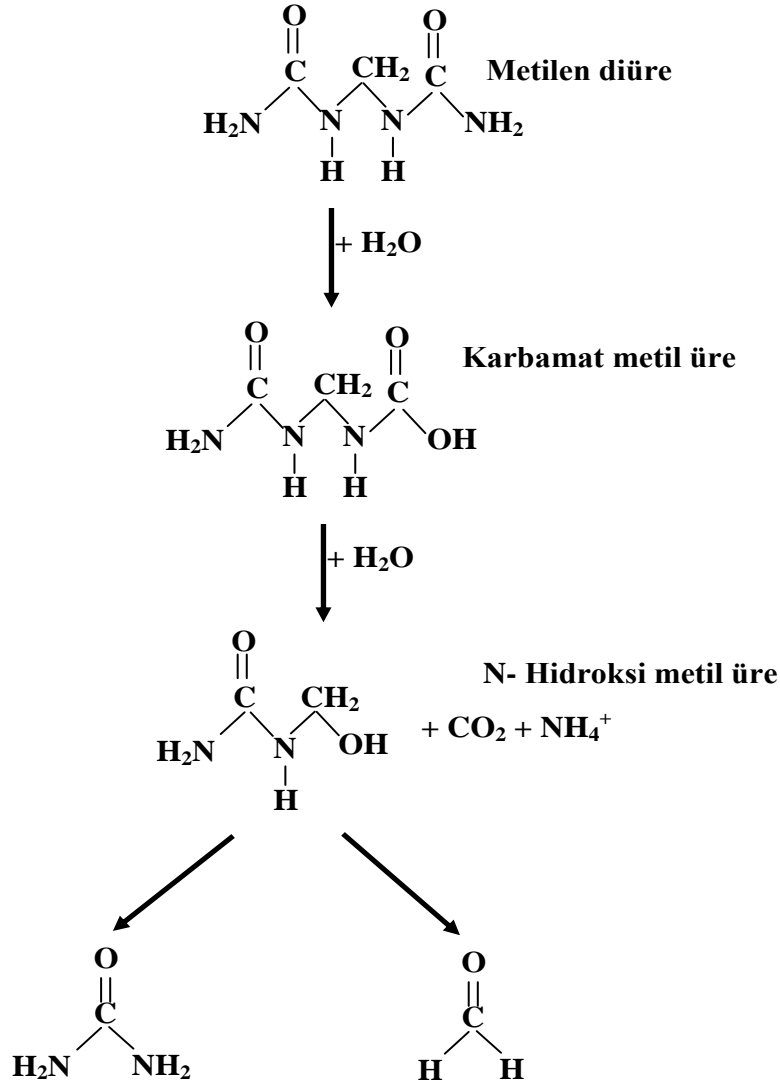


UF gübrelerindeki azot salınım mekanizması çözünme ve bozunma olmak üzere iki yolla meydana gelmektedir (Şekil 2). Genel olarak, ürünün özelliğine göre, azotun bir kısmı yavaşça salınırken, takibeden birkaç ayda (3-4 ay) tedrici olarak azalarak düşük çözünürlüğü nedeniyle vejetasyon sırasında bitkide yanmaya sebebiyet vermediği gibi germinasyona girişim yapmaz.

UF Polimerler karışımı

Soğuk suda (25°C) çözünen (CWS)	Soğuk suda (25°C) çözünmeyen (CWI)	
	Sıcak suda (100°C) çözünen (HWS)	Sıcak suda (100°C) çözünmeyen (HWI)
Fraksiyon (I)	Fraksiyon (II)	Fraksiyon (III)
AI (aktivite indeksi) soğuk suda çözünmeyen kısmın hesabına dayanır.		
$AI = \frac{II}{II + III} \times 100$ veya		
$AI = \frac{CWI - HWI}{CWI} = \frac{(\%N \text{ CWI} - \%N \text{ HWI})}{\%N \text{ CWI}} \times 100$		

Şekil 1. Üre Formaldehit gübresinin aktivite indeksinin hesaplanması (Trenkel, 1997).

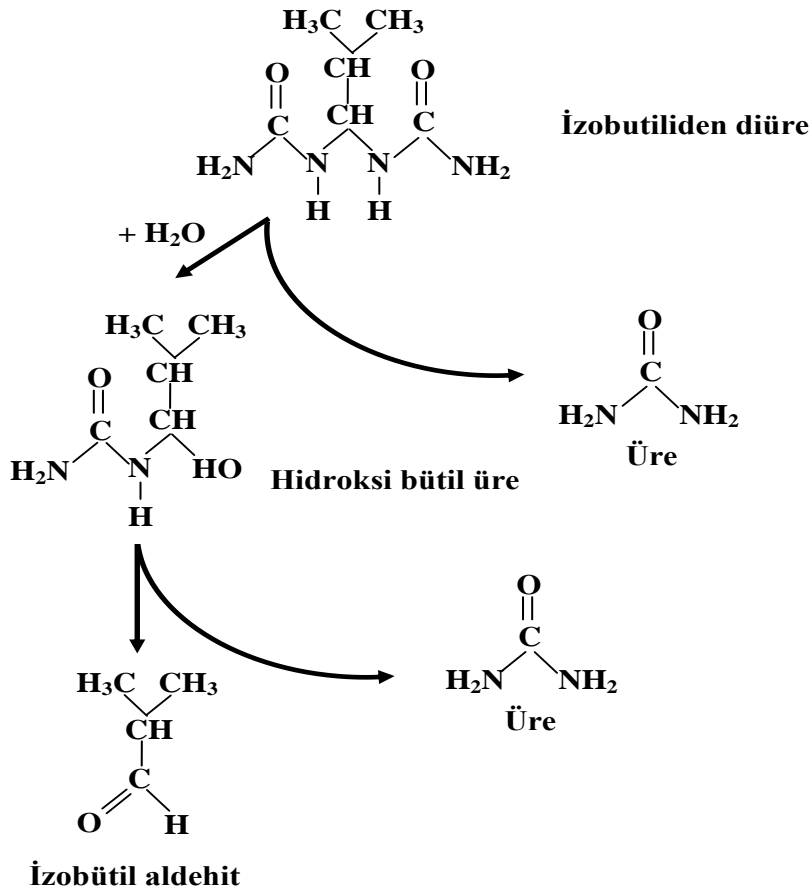
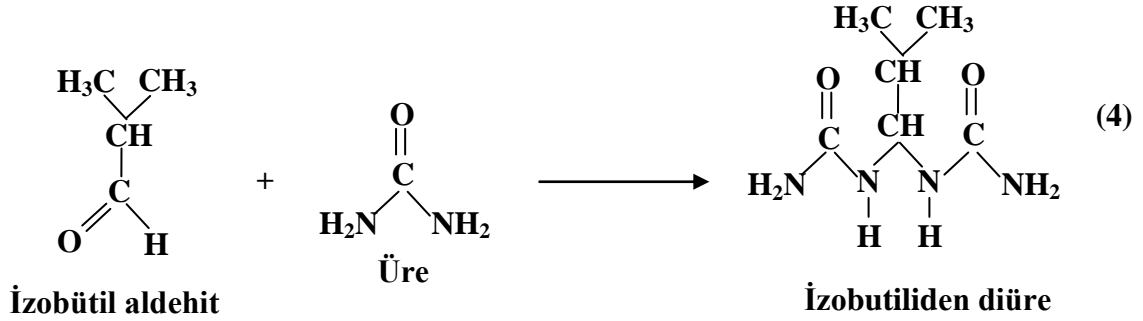


Daha yüksek sıcaklıklarda daha etkin olduğu bilinmektedir. Akdeniz iklimi gibi daha sıcak bölgelerde etkin olarak yaygın bir şekilde kullanılabilir. Tabii ki bu durum sıcaklık, nem ve toprak organizmalarının aktivitesi tarafından etkilenir.

Şekil 6.2. Metilen ürenin bozunma mekanizması

2.1.1.2. İzobutiliden diüre (IBDU)

İzobutiliden diüre sıvı bir madde olan izobutiraldehit ile ürenin reaksiyonu ile kondenzasyon ürünü olarak teşekkül eder. Üre formaldehit analogunun değişik zincir uzunluğunda teşekkül etmesine karşılık üre ile izobutiraldehitin reaksiyonunda tek bir oligomer oluşur. Üründe optimal oranda IBDU oluşumu için reaksiyonun nötralizasyonla sonlandırılması önemlidir. Teorik azot içeriği % 32.2'dir. AAPFCO azot içeriğini minimum % 30 olarak belirlemiş olup bunun % 90'ı soğuk suda çözünen fraksiyonu teşkil eder. Salınım mekanizması önce hidrolizle üreye dönüşme (Şekil 2.3), daha sonra bunun da amonyuma ve daha sonra da topraktaki bakterilerin etkisiyle nitrata dönüşme şeklinde gerçekleşir.



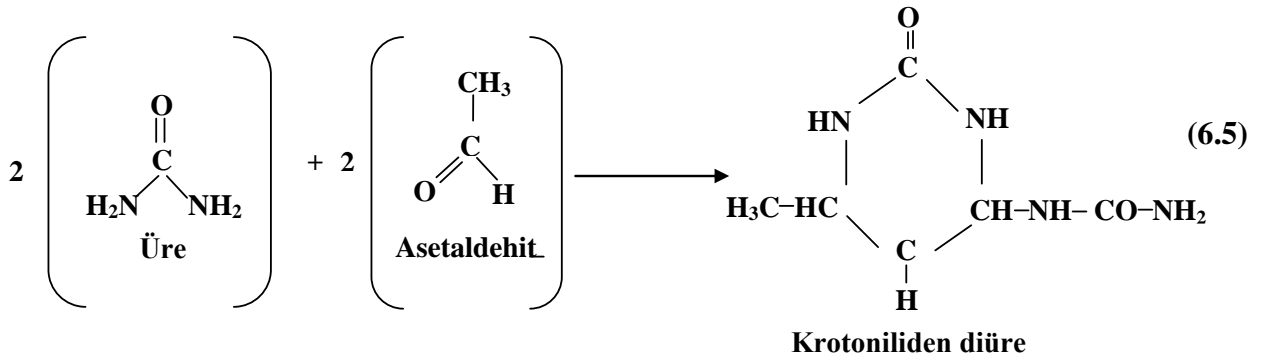
Şekil 6.3. İzobutiliden diürenin bozunma mekanizması

Küçük partiküllü IBDU gübresi daha hızlı çözünür; nem, sıcaklık ve pH azot salınımını belirleyen diğer parametrelerdir. Çimendeki uygulamaları iyi iken, seralardaki bazı uygulamalarda fitotoksosite tespit edilmiştir.

2.1.1.3. Krotoniliden diüre (CDU)

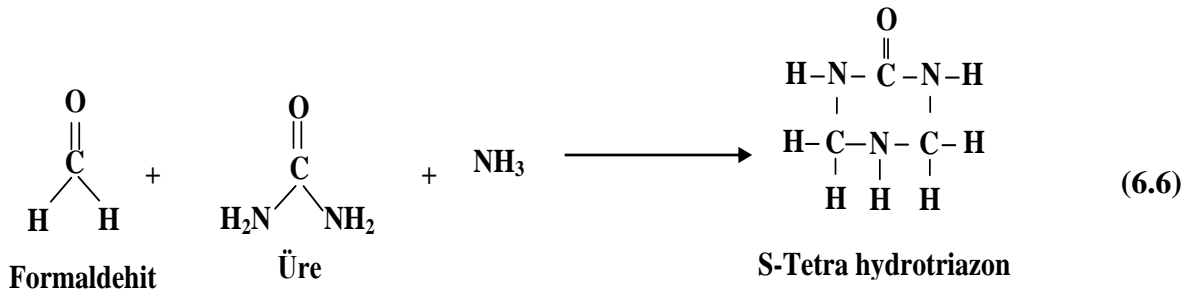
Krotoniliden diüre ürenin asetaldehit ile asit katalizörlüğündeki reaksiyonu ile elde edilir (Eşitlik 2.5). Suda çözüldüğünde tedricen üre ve krotonaldehide bozunur. Teorik olarak % 32.5 N içerir. IBDU için olduğu gibi azot salınım hızı için önemli parametre partikül büyüklüğüdür. Oldukça iri partiküllerde salınım hızı oldukça yavaştır.

CDU hem hidrolizle ve hem de topraktaki mikrobiyal proseslerle bozunur. Bu gübrede de bozunma hızını etkileyen parametreler sıcaklık, toprak nemi ve biyolojik aktivitedir. IBDU gübresinde olduğu gibi asidik topraklarda bile degradasyon yavaştır. Agronomik performansı IBDU esaslı gübrelere çok benzer. CDU gübresi BASF prosesinde krotonaldehit ile üreden çıkılarak, Japonya'da BASF prosesinin modifiye versiyonu olan Chiso prosesiyle asetaldehit ve üreden çıkılarak elde edilir. Japonya ve Avrupada çimen gübrelemede ve özel tarımda granüle NPK gübrelere içerisinde kompoze edilerek kullanılır.



2.1.1.4. Üre-triazon

Üre-triazon çözeltileri üre-amonyak-formaldehit üçlüsünün reaksiyonu ile elde edilir (Eşitlik 2.6). Bu gübredeki esas bileşen üç atomlu azot olan ve altı atomlu halkaya sahip bulunan triazondur. Bu gübre yaklaşık % 28 azot içeren sıvı gübre olarak pazarlanır ve çim için kullanılır.



2.1.1.5. Diğer organik kondense bileşikler

Oxamid, melamin gibi diğer organik bileşikler de yavaş salınımlı gübre olarak kullanılmıştır fakat üre formaldehit ürünleri kadar ticari bir öneme sahip değildir. Oxamid, diamit ile oksalik asidin reaksiyonundan elde edilir. Azot içeriği % 31.8, yoğunluğu 1.67g/cm³, higroskopik olmayan renksiz bir bileşiktir. Melamin (triamintriazine) % 66 N içeren toz halinde bir maddedir. Melamin, üreden sıcaklık ve basınç altında katalizör eşliğinde üretilir.

2.2. Düşük çözünürlüklü inorganik gübrelere

Çoğunlukla pratikte kullanılan düşük çözünürlüklü gübreler $\text{MeNH}_4\text{PO}_4 \cdot x\text{H}_2\text{O}$ genel formülüne sahip bileşiklerdir (Tablo 2.1). Bu formülde Me, Mg, Fe, Zn, ve Mn gibi divalent katyonlardır. Amonyum tuzlarının potasyum analogları da elde edilmiştir. Bazı durumlarda, potasyum ve amonyum tuzlarının karışımı yavaş salınımlı bir N-P-K gübresi yapımında kullanılır. Partikül boyutu, toprak nem içeriği, pH ve sıcaklık besin maddesinin çözünme hızını etkiler. Bu gübreler nispeten az miktarda azot kapsar (ki bu da azot yönünden cazip değildir), fosfor içerikleri oldukça büyüktür (% 50 P_2O_5 'e kadar). Azot içeriklerinin düşük ve salınım kontrolünün zayıf olması nedeniyle pratikte kullanımları çok sınırlıdır.

2.3. Kaplanmış Gübreler

2.3.1. Organik olmayan maddelerle kaplanmış gübreler

Kükürt kaplanmış üre (KKÜ) TVA (**Tennessee Valley Authority**) laboratuvarları tarafından geliştirilmiş olup 30 yıldır ticari olarak üretilmektedir (**Landels, 1994**). Bunun üretimi ön ısıtılmış üre granüllerinin erimiş kükürtle kaplanmasına dayanır. Elementel kükürt düşük maliyetli bir sekonder bitki besini olup, 156 °C'de eridiğinden bu amaç için uygun olduğu bulunmuştur. Bu nedenle, erimiş kükürt spreyleme ile üre granülünü ve muhtemelen diğer gübrelerin granüllerini kaplama yeteneğine sahiptir. KKÜ % 31-38 N içerir. Üretim sırasında, ürenin kükürtle kaplanmasından sonra, kükürt kaplamadaki çatlakları kapamak

Tablo 1. Yavaş çözünen ve bitki besin elementi içeren inorganik bileşikler (**Anonim-1, 2007**).

Bileşiğin formülü	Sudaki Çözünürlüğü (g/100 ml) (25°C'de)	% Çözünürlük		
		N	P	K
$\text{MgNH}_4\text{PO}_4 \cdot \text{H}_2\text{O}$	0.014	9.1	20.0	-
$s\text{MgNH}_4\text{PO}_4 \cdot 6\text{H}_2\text{O}$	0.018	5.7	12.7	-
$\text{MgKPO}_4 \cdot \text{H}_2\text{O}$	0.210	-	17.6	22.2
$\text{MgKPO}_4 \cdot 6\text{H}_2\text{O}$	0.230	-	11.7	14.7
Amonyum potasyum polifosfat	-	-	-	-
Eritilmiş camsal amonyum dihidrojen fosfat	-	-	-	-
Eritilmiş camsal potasyum hidrojen fosfat	-	-	-	-
Eritilmiş camsal dikalsiyum fosfat	-	-	-	-

ve kükürt kaplamanın mikrobiyal degradasyonunu azaltmak üzere wax ile spreylenecek bu defa da wax ile kaplanır (**Allen vd., 1971; McClellan ve Scheib, 1973; Oertli, 1974; Jarrell vd., 1979**).

En son olarak da, kondisyoner olarak görev yapmak üzere bir üçüncü tabaka (normal olarak attapulgit, tabii hidratlı magnezyum silikat ile) kaplanır (Şekil 2.4).

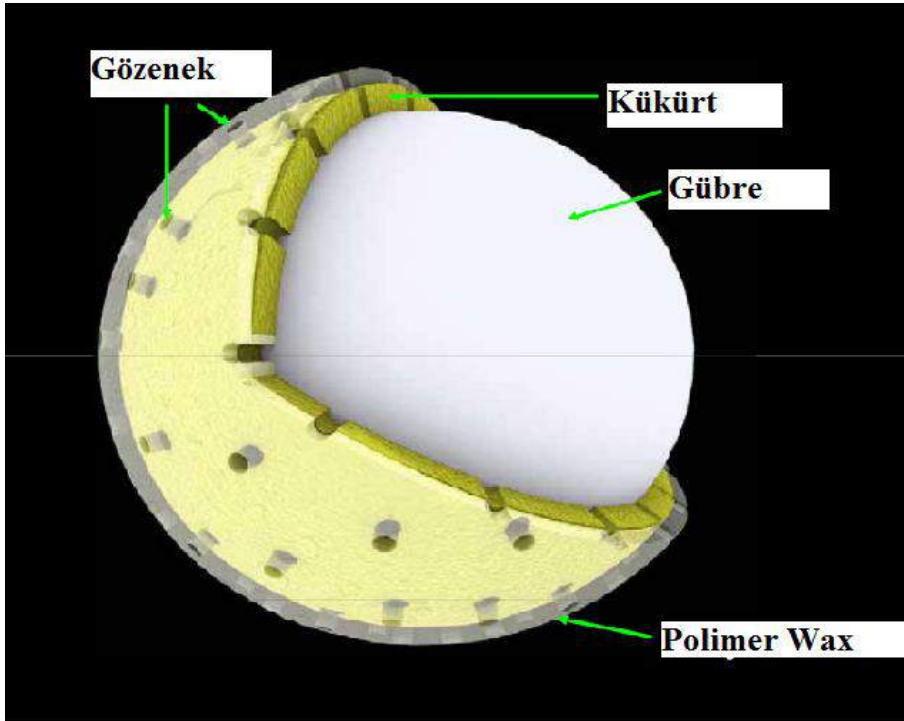
KKÜ'den azot salınımı kaplama kalitesine bağlıdır (**Oertli, 1974**). Tipik bir KKÜ granülleri popülasyonunda üç tip kaplama vardır;

1. Çatlayarak zarar görmüş olanlar,
2. İçteki kabuk çatlamış fakat waxla kaplı olanlar,
3. Mükemmel ve kalın kaplı olanlar (**Jarell vd., 1979**).

Defektli kaplamalar suyla temasta üreyi derhal salıverir. Goertz (1995) bunu “catastrophic salınım”, Raban ve diğ. (1997) “hatalı salınım” olarak adlandırmışlardır. Goertz (1995) mükemmel veya kalın kaplı olan granüller grubunu “locked-off, kilitli” olarak adlandırmıştır. KKÜ granüllerinin bir popülasyonunun üçte birinden daha fazlasının zarar görmüş grupta ve üçte birinin de mükemmel kaplanmış grupta olduğu belirtilmiştir (Fry vd., 1991; Raban, 1994). Bu nedenle, suyla temas halinde KKÜ granüllerinin üçte birinin içeriğinin hemen salılabildiği (patlama olarak tabir edilir) ve üçte birinin de bitkinin ihtiyaç duyduğundan uzun süre sonra salılabildiği (kilitleme etkisi) düşünülebilir. Şekil 2.5’de Kükürt ve polimer-wax ile kaplanmış gübrenin zamanla parçalanması ve granüle kükürt kaplı bir gübreden besin salınımının gerçekleşmesi ise Şekil 2.6’de verilmektedir.

2.3.1.1. Kükürt kaplanmış gübrelere polimer kaplanması

Alışılmış kükürt kaplanmış üre gübresinin düşük performansı nedeniyle, yavaş salınımlı gübre üreticileri bunu bir de organik polimerlerle (termoplastik veya reçine) ince bir şekilde



Şekil 4. Granüle bir gübrenin kükürt ve polimer ile kaplanması (Yunfeng, 2007).

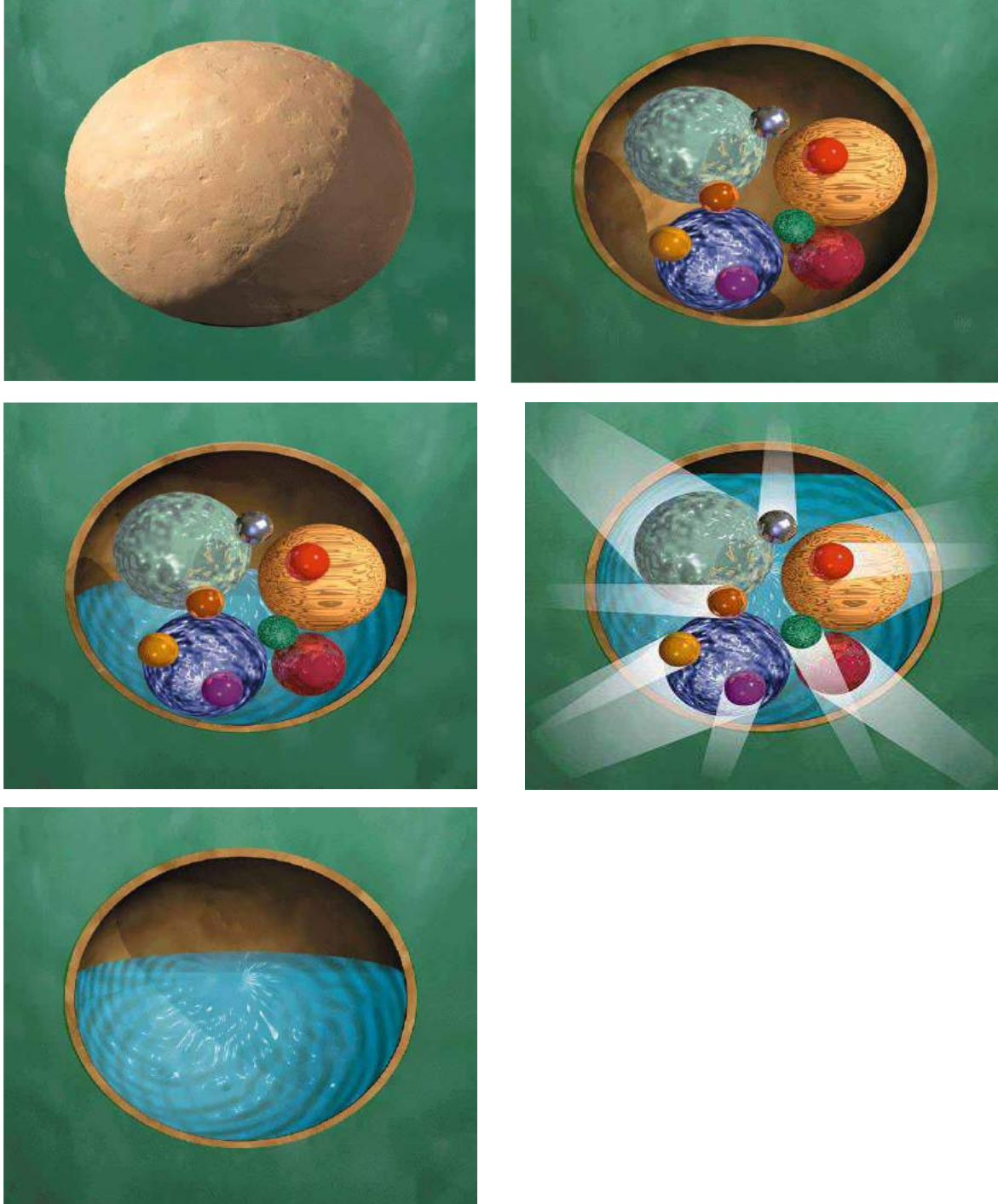


Şekil 5. Kükürt ve polimer-wax ile kaplanmış gübrenin zamanla parçalanması (Yunfeng, 2007).

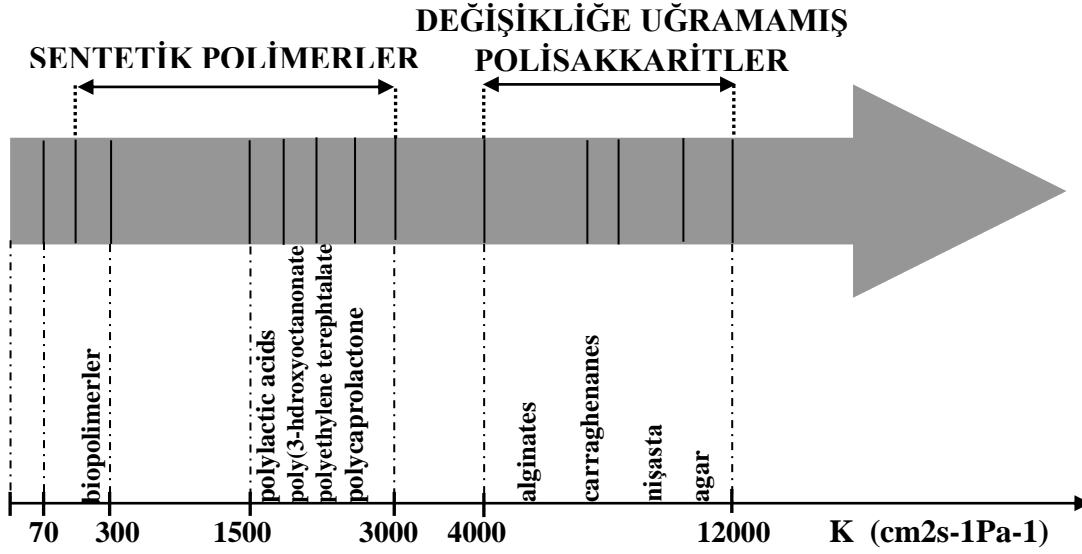
kaplayarak modifiye ürünler imal ederek piyasaya sürmüşlerdir. Bunlar polimer kaplı kükürtlü üre (PKKÜ) olarak adlandırılırlar. Goertz (1995)’e göre, PKKÜ diğer polimer kaplı yavaş salınımlı gübrelere gibi salınım özellikleri göstermektedir. İlave polimer tabakası,

kaplanmış granüllerin sürtünerek aşınıp arızalanmaya karşı dirençli olması amacıyla yapılmaktadır. Gerçekten, modifiye ürün klasik ürüne göre çok daha iyi salınım davranışları sergilemektedir.

Bir gübreyi polimer ile kaplamak için dikkat edilmesi gereken hususlar vardır. Bunlar, su buharı geçirgenlik katsayısının bir fonksiyonu olarak sağlanır. Bu polimerler iki şekilde incelenebilir (Şekil 2.7) (Devassine vd., 2002).



Şekil 6. Granüle kükürt kaplı bir gübreden besin salınımının gerçekleşmesi (Yunfeng, 2007).



Şekil 7. Kaplama yapmak için kullanılan polimerlerin sınıflandırılması (Devassine vd., 2002).

- Sentetik polimerler, yapıdaki çok fazla olan hidrofobik guruplar nedeniyle küçük bir geçirgenlik katsayısına sahiptirler ($K < 3000 \text{ cm}^2\text{s}^{-1}\text{Pa}^{-1}$).
- Değişikliğe uğramamış polisakkaritler, yapıdaki hidrofilik (hidroksil) guruplar nedeniyle daha yüksek bir geçirgenlik katsayısına sahiptirler ($K > 4000 \text{ cm}^2\text{s}^{-1}\text{Pa}^{-1}$).

Geçirgenlik sonuçları gösteriyor ki en iyi kaplamayı yapmak için kullanılabilen polimerler biopolimerler ve polylactic asittir. Kaplama işlemlerinde genelde polylactic asit kullanılır çünkü biopolimerlerin düşük çözünürlüğe sahip olduğu bulunmuştur (Devassine vd., 2002).

2.4. Organik polimerlerle kaplanmış gübreler

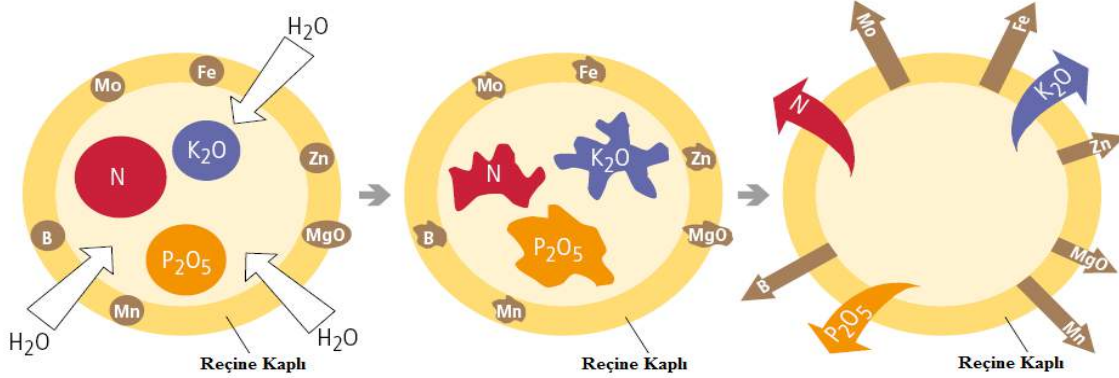
2.4.1. Reçine kaplanmış gübreler

Reçine kaplı gübreler genellikle termoset (ısıtmayla bozulan) grupta olan çapraz bağlanmış (cross-linked), hidrofobik polimer olup alışıldığı üzere, yerinde (in-situ) doğal halde kaplanırlar. Bunlar pratikte kullanılan alışılmış reçinelerin iki familyasındadırlar, birisi, alkid tip reçineler (örneğin Osmocote), diğeri ise poliüretan benzeri kaplamalardır (örneğin Polyon, Plantacote ve Multicote) (Trenkel, 1997).

İlk reçine kaplı yavaş salımlı gübre alkid tip reçine kaplı gübre olan Osmocote'dur. İlk defa 1967'de Kaliforniya'da üretilmiştir. Alkid tip reçine disiklopentadien ve gliserol esterinin kopolimeridir (Lambie, 1987; Goertz, 1991). Besin maddesinin salınımının kontrolü kaplama bileşiminin ve kaplama kalınlığının değiştirilmesiyle sağlanır. Hauck (1985) Osmocote'in salınımını şu şekilde tanımlamaktadır: su kaplamaya mikroskopik porlardan nüfuz eder ve kaplanmış çekirdeğin osmotik basıncını artırır ve böylece kaplamanın gerilmesine sebep olur. Gerilme mikroporları artırır ve böylece salınım yeteneğini artırır (Şekil 2.8). Alkid tip kaplama, reçine bileşim ve kalınlığıyla, salınım hızının kontrolünü sağlamada önemlidir. Tipik formülasyonlar gerektiğinde mikroelement de içeren üre ve kompoze N-P-K (değişik oranlarda) ihtiva eder. Bu tip imalat geniş sınırlarda granüler veya pirillenmiş gübre ürünlerine uygulanır.

Reçine kaplanmış ikinci familya poliüratan benzeri kaplamalardır. Genel olarak, reçine, gübre granülü üzerinde poliizosiyanatların (örneğin diizosiyanat) poli alkollele (polyol) reaksiyonu ile elde edilir (Moore, 1989; 1995). Moore (1989)'a göre, bu kaplamayı diğer

reçinelerden farklı kılan, poliizosiyanatın gübre çekirdeği ile reaksiyonudur. Bu nedenle bu ürün aşınmaya dirençli kontrollü gübre olup “reaksiyona girmiş tabaka kaplanmış gübre” (RTKG) (Reacted Layer Coated Fertilizer, RLCF) olarak adlandırılır. Gerçekten, kaplamada kullanılan organik polimerlerin ekserisi inorganik çekirdeğe iyice yapışır ve bu yüzden de aşınmaya dirençli ürünler oluşturur. Bunun tersine, kükürt kaplamanın tabiatı gereği, KKG’ler aşınmaya dirençli değildir. Reaksiyona girmiş tabaka kaplanmış gübre (RTKG) teknolojisi geniş bir yelpazede granüler veya pirillenmiş ürünlerin kaplanmasına imkan vermektedir. Bu teknoloji kaplama kalınlığını değiştirerek, bir dereceye kadar da bileşimi değiştirerek, salınım hızı ve salınım modelini oluşturmada iyi bir kontrol sağlar.



Şekil 8. Reçine kaplı gübrede besin salınımının model gösterimi (Trenkel, 2010).

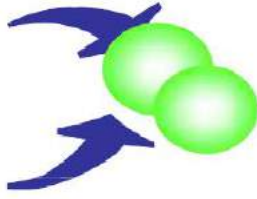
Bu ürünlerden besin maddesinin salınımı; toprak nemi, pH, ıslanma-kuruma ve mikrobiyal aktivite ile çok etkilenmezken esas olarak sıcaklığa bağlıdır (Christianson, 1988; Moore, 1995). Ancak bu, sadece bu sınıf kaplamalara has olmayıp polimer kaplamaların (reçineler ve termoplastik polimerler) nispeten ortak bir noktasıdır.

2.4.2. Termoplastik polimer kaplı gübreler

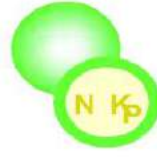
Granüler gübrelerin polietilen gibi termoplastik madde ile kaplanmasında kullanılan en yaygın teknoloji kaplama maddesini klorlu hidrokarbon tipi çözücülerde çözdükten sonra akışkan yataklı reaktörde granüllerin üzerine püskürtmek şeklindedir (Fujita vd., 1983; Fujita vd., 1989; Shoji ve Gandeza, 1992; Fujita, 1995). Besin unsurunun salınımının kontrolü, düşük geçirgenlikli polietilenin etilen-vinil-asetat gibi yüksek geçirgenlikli polietilenle harmanlanarak kullanılmasıyla elde edilir. Gandeza vd., (1991) salınımın sıcaklığa bağlılığının geliştirilmesi, kaplamaya mineral tozu ilavesiyle elde edilir. Bu, 10°C sıcaklık artışının salınımdaki artışta meydana getirdiği değişme olarak tarif edilen Q_{10} faktörünü (1.8-2.55 arasında değişir) kontrol eder. Gerçekten, polimer kaplı üre tipi birçok gübre için Q_{10} faktörünün 1.5-2.0 arasında değiştiği bulunmuştur (Raban, 1994). Yukarıda açıklanan teknoloji granüler ve pirillenmiş gübrelere uygulanabilir. Polietilen/etilen-vinil-asetat oranını ve ilave edilen mineral tozu yüzdesini değiştirerek salınım hızı kontrolü mükemmel bir şekilde sağlanabilir. Şekil 2.9’da polimer kaplı gübrede besin salınımının gerçekleşmesi görülmektedir.

Termoplastik polimerli birçok diğer ürünün yanında lateks kaplamalı ürünler de mevcuttur. Özel bir ürün de, ürenin EPDM (etilen propilen dien polimer) ile solvent içerisinde kaplanmasıdır. Ürenin ve diğer granüler bileşiklerin lateks kaplanması diğer kaplamalardan farkı bir su kullanan proses olmasıdır. Bu proseslerde polivinilden klorürün süspansiyonu

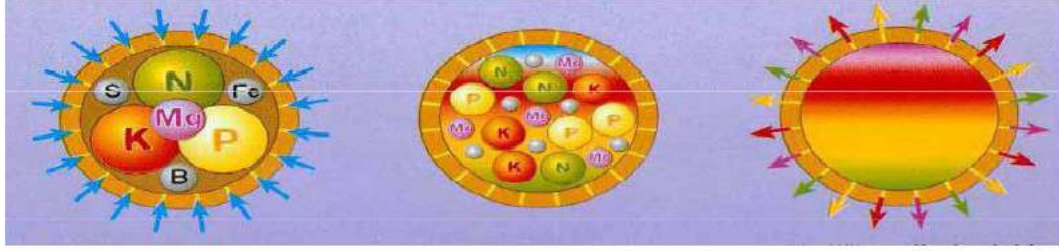
1. Su buharının polimerik kaplamanın içine nüfuz etmesi



2. Granül içindeki besinlerin çözünmesi



3. Besinlerin kaplamadan dışarı difüzyonu



Şekil 9. Polimer kaplı gübreden besin salınımının model gösterimi (Yunfeng, 2007). granüller üzerine püskürtülür ve solventin çevrime sokulması gibi bir işleme ihtiyaç göstermez (Kelch ve Thompson, 1992; Goertz, 1995).

2.4.3. Matriks esaslı yavaş salımlı gübreler

Uzun yıllar, gübreyi çözünme hızını düşürmek üzere bir malzeme ile karıştırarak yavaş ya da kontrollü gübre yapmak düşüncesi hakim olmuştur. Bu amaçla değişik malzemeler kullanılmıştır. Bunlar başlıca, lastik (Hepburn ve Arizal, 1989), jel esaslı malzemeler (Mikkelsen, 1994) ve termoplastik polimerlerdir. Bunların hiçbirisi kontrollü salımlı gübrelerin özelliklerini göstermemiştir. Shaviv vd. (1995 ve 1999) bir açıklığı bulunan küçük bir kap içerisinde kapsüllenmiş jel esaslı bir kombine cihaz geliştirmiştir. Bu sistem salınım üzerine mükemmel bir kontrol sağlamıştır, fakat ticari olarak imal edilememiştir.

Matriks yavaş salımlı diğer tipler, besin maddesinin (gübrenin) bir bağlayıcı karıştırılarak kompakt bir şekilde sıkıştırılmak suretiyle elde edildiği tabletler, çubuklar ve briketlerdir (Hauck, 1985; Wilson ve Chem, 1988). Birçok durumda, UF (üre-formaldehit) ve IBDU (izobutiliden diüre) karışımına ilave edilir. Bu ürünlerin tabiatı, çoğu durumda, zayıf özellikli yavaş salımlı gübrelere benzer ve bunların çözünme hızı kompakt edilmiş malzemenin yüzey/hacim oranı esasına göre değişir. Matriks esaslı yavaş salımlı gübreler pratikte çok sınırlı tarzda, mesela evlerin bahçelerinde, kullanılmaktadır.

2.5. Süpergranüle Gübreler

Gübrelere etkinliğini artırarak kapsadıkları besin elementlerinden bitkilerin yüksek oranda yararlanmalarını sağlamak, böylece kayıpları en aza indirerek çevre üzerinde ortaya çıkabilecek olumsuzlukları ve ekonomik zararları azaltacak yöntemlerden bir diğeri gübrelere yavaş çözünür formlarda üretmektir. Kimyasal gübrelere toprakta yavaş çözünmesi, bitkinin ihtiyaç duyduğu besin elementleri salınımının geniş bir döneme yayılması sonucunu gerektirmektedir. Çözünme yavaş olduğundan yıkanma yoluyla veya gazlaşarak kayıplar da azalmaktadır. Yıkanma ve gazlaşma yolu ile kayıplar daha çok azotlu gübre uygulamalarında ortaya çıktığından, yavaş etkili gübre üretimi azotlu gübrelere kapsamaktadır (Anonim-1, 2007).

Gübrelere yavaş etkili hale getirmenin mekanik yollarla (kompaktör yada biriktirme) yapılması çok tercih edilen bir yöntemdir (Trenkel, 2010 ve 1997). Gübre granüllerinin irileştirilmesi, başka bir deyim ile büyüklüklerinin artırılması, çözünmenin geniş bir zamana

yayılması gerektiğini göstermektedir. Böylece toprağa birkaç defa gübre uygulama zorunluluğu ortadan kalktığı gibi, bitki kök bölgesine yakın verilen iri taneli gübreden yararlanma artarken toprağa yayılmamış gübreden olacak fiksasyon ve kayıplar da azalmaktadır. Fındık veya ceviz iriliğinde üretilen bu tür gübreler “Süper Granül” olarak anılmaktadır.

2.6. Nitrifikasyon ve Üreaz İnhibitörleri

2.6.1. Azotlu gübrelerin tepkimeleri

Azotlu gübrelerde azot, nitrat (NO_3^-) ya da amonyum (NH_4^+) şeklinde bulunur. Negatif elektrik yüküne sahip olan nitrat iyonları (NO_3^-) toprakta tutulmazlar. Bu nedenle topraktan su ile kolayca yıkanıp giderler. Toprakta nitrat aşağı doğru olduğu gibi, yatay ve evapotranspirasyon sonucu yukarı doğru da taşınabilmektedir. Drenaj suyunda NH_4^+ 'a göre NO_3^- konsantrasyonu 100 kat daha fazladır. Asit tepkimeli topraklar dışında genellikle toprak çözeltilerinde nitrat düzeyi NH_4^+ 'a göre çok daha yüksektir.

Toprak mikroorganizmaları protein yapımında da önemli ölçüde nitratı kullanırlar. Katyonik özellikleri nedeniyle amonyum iyonları NH_4^+ toprağın değişim kompleksleri tarafından tutulur. Toprakta toprağa ayrılmı olmakla beraber amonyum, toprakta önemli düzeylerde adsorbe ve fiske edilir.

Amonyumun biyolojik yükseltgenmesi Nitrifikasyon olarak bilinir. İki aşamada gerçekleşen bu olayda NH_4^+ önce NO_2^- 'e sonra da NO_3^- 'a yükseltgenir. Amonyum iki aşamada NO_3^- 'a dönüşümü şu şekilde formüle edilebilir;



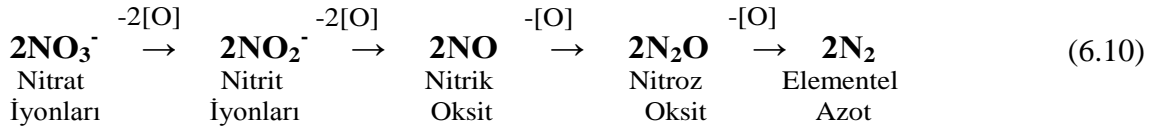
Nitrifikasyon ototrofik bakteriler tarafından gerçekleştirilir. Bu bakteriler enerjilerini inorganik tuzların yükseltgenmelerinden sağlarken karbon gereksinimlerini ise CO_2 'den karşılarlar. Gerçekte nitrifikasyon olayında iki özel bakteri görev yapar. Nitrosomanas adı verilen bakteriler NH_4^+ 'un NO_2^- 'e Nitrobakter ise NO_2^- 'in NO_3^- 'e yükseltgenmesinde görev yaparlar. Anılan bakteriler aerobik olup ortamda yayarışlı şekilde O_2 'e gereksinim gösterirler. Bu nedenle su ile kaplı topraklarda NH_4^+ 'un yükseltgenmesi önemli düzeyde geriler. Öte yandan nitrifikasyon bakterileri nötürden hafif aside değin değışen koşullarda işlevlerini en yüksek düzeyde yerine getirirler.

Nitrifikasyonda görev yapan mikroorganizmaların azotlu gübrelerdeki amonyumu (NH_4^+) yükseltgenmeleri olgusu üzerine çeşitli etmenler etki yapar. Bunlar;

- Toprak havalanması
- Amonyum iyonunun miktarı
- Toprak tepkimesi
- Toprak nemi
- Sıcaklık
- İnhibitör olarak adlandırılan nitrifikasyonu geciktirici maddelerdir

Yıkanarak toprakta derine doğru taşınan nitrat şeklindeki azot, taban suyuna karışmak suretiyle en sonunda kuyu ve ırmak sularına karışır. Yağış miktarı buharlaşma ve transpirasyon miktarlarından fazla olduğu sürece nitratın aşağı doğru taşınması sürer. Karşıt durumda ise nitrat toprak yüzeyine doğru, bir başka deyişle kök etki alanına doğru hareket eder. Topraklarda biyokimyasal tepkimler sonucu nitrat (NO_3^-) ve nitritin (NO_2^-) indirgenerek

azot gazlarına (NO, N₂O, N₂) dönüşümüne “denitrifikasyon” denir ve bu önemli bir olgudur. Bu şekilde tarım topraklarından yılda yaklaşık 200-300 milyon ton azot atmosfere dağılır. Fakültatif anaerobik bakteriler tarafından gerçekleştirilen denitrifikasyon olgusunda indirgenme tepkimelerine ilişkin gerçek mekanizma ise tam olarak bilinmemektedir. Tepkime sonunda aşağıda formüle edildiği şekilde nitratın beş değerli azotu aşamalı olarak sıfır değerli elementel azota dönüşmektedir. Her aşamada oluşan tepkimler özel bir indirgeme enzimi aracılığıyla katalize edilmektedir. Koşullara bağlı olarak aşamalardan herhangi birinde tepkime durduğunda azot atmosfere gaz şeklinde (NO, N₂O, N₂) uzaklaşır.

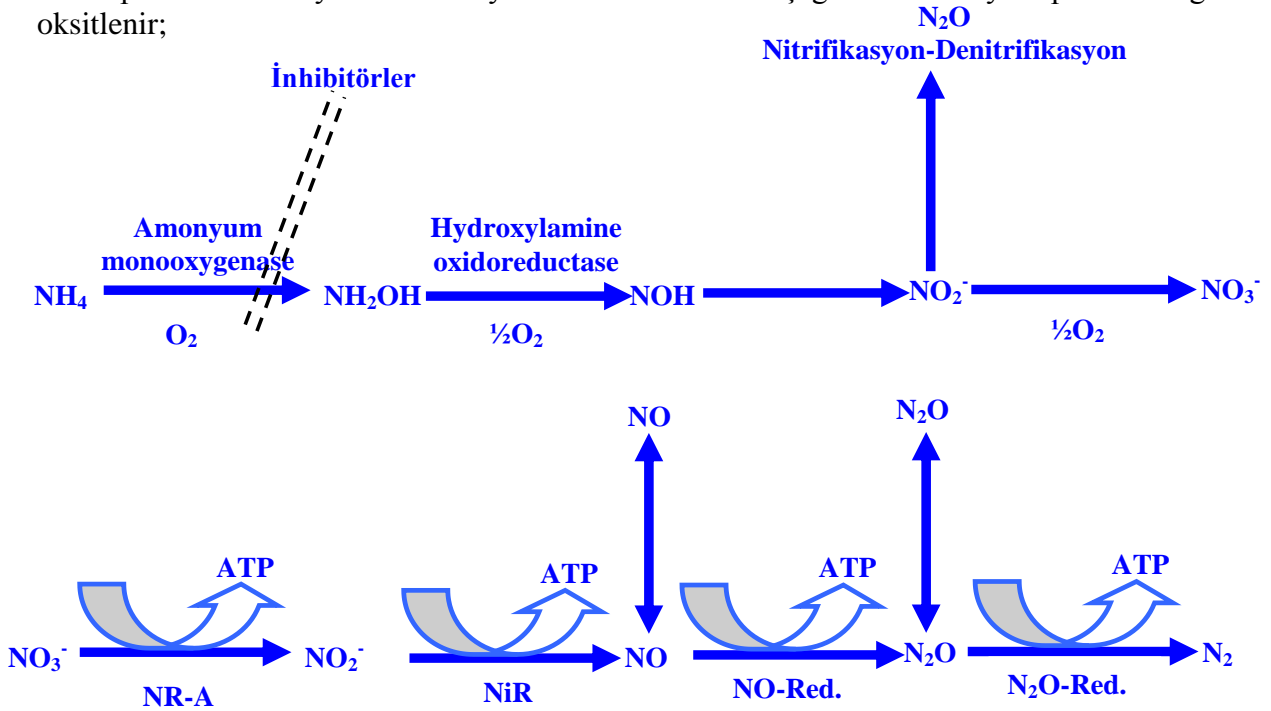


Amonyum içeren azot taşıyıcıları ile üreden kimi koşullar altında amonyak şeklinde azot atmosfere taşınır.

2.6.2. Nitrifikasyon ve Üreaz İnhibitörleri

Azotun mikrobiyolojik döngüsünde yer alan oksidasyon ve redüksiyon reaksiyonlarında toprak organizmalarının rolü, doğal ekosistemler (toprak, su, hava) için büyük önem taşımaktadır. Söz konusu reaksiyonlar sırasında açığa çıkan azotun, canlılar için yararlı formlarının yanı sıra hem gaz hem de suda çözünebilir bazı formları çevre kirliliğine de yol açmaktadır.

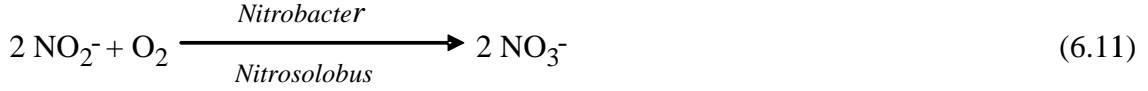
Topraktaki amonyumun sırasıyla nitrit ve nitrata aşağıdaki reaksiyon prosesine göre oksitlenir;



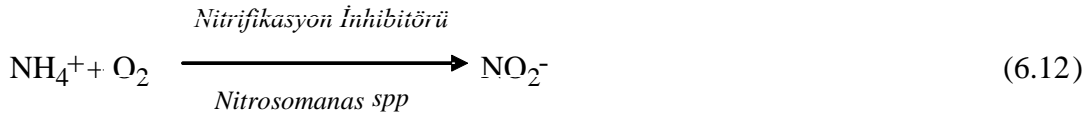
Şekil 12. Topraktaki amonyumun oksidasyonu ve nitratın denitrifikasyonu.

Amonyumun nitrite dönüşümünden sorumlu bakteri *Nitrosomanas spp*'dir. Nitritin nitrate oksidasyonu *Nitrobacter* ve *Nitrosolobus spp* tarafından hızlı bir şekilde oluşur. Bu proses nitrifikasyon prosesidir.

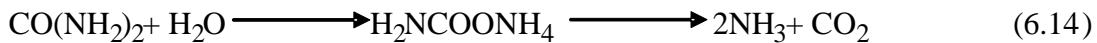
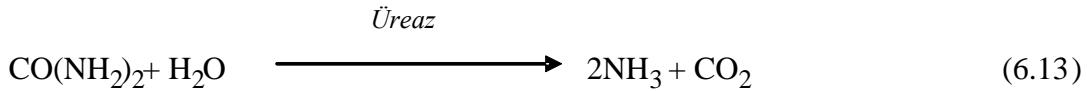
Nitrifikasyon prosesinde yan reaksiyonlar sonucu oluşabilecek N₂O ve NO gazları çevre açısından önemlidir.



iyonlarının nitrite oluşumunu engellemek yada topraktaki *Nitrosomanas spp* bakterilerinin aktivelerini düşürmek için kullanılmaktadır. İnhibitörler aynı zamanda bir azotlu gübre olan üre kullanıldığı zaman amonyağa bozunmasını engellemek için yada geciktirmek için de kullanılır.

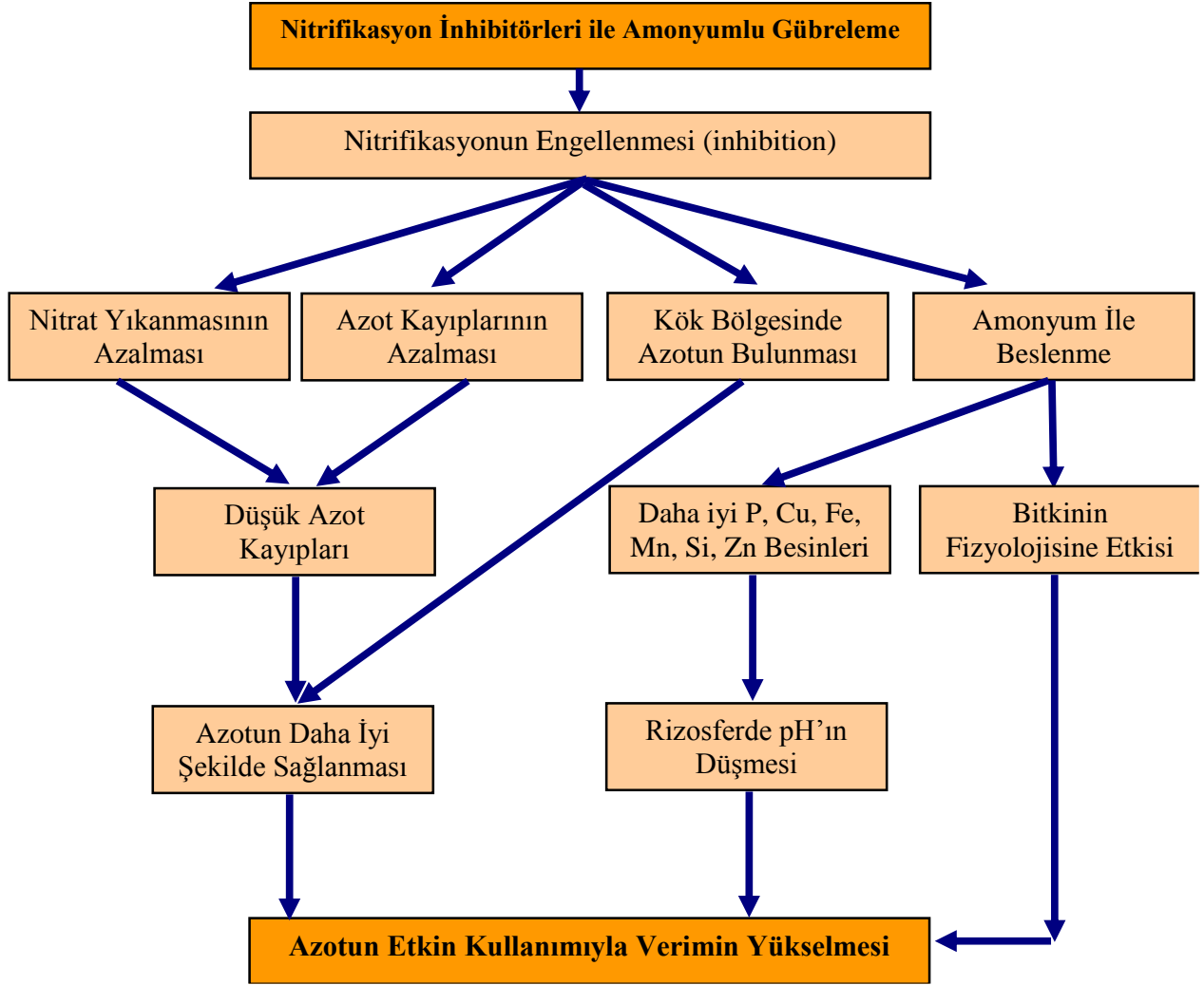


Topraklara uygulanan NH₄⁺, toprak koşullarına bağlı olarak toprak mikroorganizmaları tarafından NO₃⁻'a dönüştürülmekte, oldukça hareketli olan NO₃⁻ bitki kökleri tarafından absorbe edilmekte veya yıkanarak kök bölgesinden uzaklaşabilmektedir. Bu durum, NH₄⁺ iyonlarının toprak pH'sının düşürülmesindeki etkinliğini azaltmaktadır. Topraklardan yıkanma ve denitrifikasyon nedeniyle N kayıplarının önlenmesi, bunun yanısıra NH₄⁺ iyonlarının toprak pH'sı üzerindeki etkinliğinin uzun süre devam etmesi amacıyla, üre ve amonyum formunda N içeren gübrelere inhibitörler ilave edilmektedir. Bu sayede, nitrifikasyonun ilk evresinin gerçekleşmesi sıcaklığa bağlı olarak 1-3 ay arasında engellenmekte ve amonyumun rizosfer bölgesindeki reaksiyonunun düşürücü etkisi daha etkin bir şekilde görülmektedir (Şekil 13).



6.4.2.1. İnhibitör çeşitleri

Avrupa, Hindistan, Rusya ve Amerika Birleşik devletlerinde kullanılan birkaç tip nitrifikasyon ve üre inhibitörleri vardır. Bu bileşik ve maddeler, laboratuvarlarda ve deney alanlarında bilimsel araştırmalarla geliştirildi. Bu bileşikler ve maddeler Nitrapyrin, Terrazole (etridiazole), 5-ethoxy-3-trichloromethyl-1,2,4-thiadiazole, AM/AT/ATC (4-aminotriazole), CP (2-cyanimino-4-hydroxy-6-methylpyrimidine), 2-ethylpyridine, ATS (ammonium thiosulphate),



Şekil 13. Nitrifikasyon inhibitörlerinin kullanılması ile azotlu gübrelerin etkin kullanılması (Wissemeier, 2008).

ST (sodium thiosulphate), ZPTA (thiophosphoryl triamide), Thiourea, Guanylthiourea (GTU), AMP (ammonium polycarboxilate), Ethylene urea, Hydroquinone, Phenylacetylene, Phenylphosphoro diamidate, NCU (kaplı üre), NICU (kaplanmış üre), CCC/ECC (wax ile kaplanmış/kalsiyum karpit ile kaplanmış).

Tarımda kullanılan bazı nitrifikasyon inhibitörleri,

AM, Terrazole (5-ethoxy-3-trichloromethyl-1,2,4-thiadiazole), Ethylene urea, Thiourea.

Şimdiye kadar iki nitrifikasyon inhibitörü ticari olarak elde edilmiş ve tarımda yaygın olarak kullanılmıştır, bunlar Nitrapyrin: 2-chloro-6-(trichloromethyl)-pyridine, DCD: dicyandiamid'dir.

Son beş yılda laboratuvarlarda ve deney alanlarında bilimsel araştırmalarla yeni üre inhibitörleri geliştirildi. Bu bileşikler Thiophosphoro triamides, NBTPT (NBPT)(N-(n-butyl)thiophosphoric triamide), BNPO (NBPTO)(N-(n-butyl) phosphoric triamide), TPT(thiophosphoryl triamide), PPD/PPDA (phenyl phosphorodiamidate), CHTPT (cyclohexyl thiophosphoric triamide), CNPT (cyclohexyl phosphoric triamide), PT(phosphoric triamide), HQ (hydroquinone), p-benzoquinone, ATS16 (ammoniumthiosulphate), HACTP (hexamidocyclotriphosphazene), Thiopyridines, thiopyrimidines, thiopyridine-N-oxides, NN-dihalo-2-imidazolidinone, N-halo-2-oxazolidinone, NCU (kaplı üre), NICU (kaplı üre).

Ancak ticari olarak öneme sahip ve pratik olarak üretilen tek bir üre inhibitörü vardır;

NBTPT (NBPT): N-(n-butyl)thiophosphoric triamide.

Tarımda kullanılan bazı inhibitörlerin özellikleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2. Tarımda yaygın olarak kullanılan bazı inhibitörlerin özellikleri (Frye, 2005; Subbarao vd., 2006)

Kimyasal Adı	Ticari Adı	Suda Çözünürlüğü (g/l)	Uçuculuğu	14 gündeki inhibisyonu (%)	Uygulanma Şekli
2-chloro-6-(trichloromethyl-pyridine)	Nitrapyrin	0.04 (20°C'de)	Yüksek	82	Toprağa amonyakla beraber verilir
4-amino-1,2,4-6-triazole-HCl	ATC	*	*	78	*
2,4-diamino-6-trichloro-methyltriazine	CI-1580	*	*	65	*
Dicyandiamide	DCD	23(13°C'de)	Düşük	53	Üre yada diğer azotlu gübreler ile karıştırılır
Thiourea	TU	*	*	41	*
1-mercapto-1,2,4-triazole	MT	*	*	32	*
2-amino-4-chloro-6-methyl-pyrimidine	AM	1.25 (20°C'de)	Yüksek	31	Katı azotlu gübreler ile kaplanır

* Bu tür inhibitörler tarımda kullanılmasına rağmen literatürde bu bileşiklere ait özellikler bulunamamıştır.

3. SONUÇ

Bitkilerin beslenmesi kendileri için gerekli olan elementleri ya topraktan kökleri ile yada yapraktan almaları gerekmektedir. Besin elementlerinin bitki gelişimi için çok önemli görevleri vardır. Bitkiler, yaşamsal faaliyetlerini sürdürebilmesi için besin elementlerini almak zorundadır. Bitki beslenmesinde her besin elementinin rolü farklıdır, bunların dengeli bir şekilde bitkiye uygulanması gerekmektedir.

Ticari gübreler bitkiler için mutlak gerekli olan besin maddelerini bulduran kimyasal bileşiklerdir. Gübrelerin toprağa uygulanmasında yani gübrelemeden amaç, her yıl çeşitli yollarla topraktan uzaklaşan bitki besin maddelerini tekrar toprağa kazandırmak, böylece bitki gelişmesi için uygun koşulları toprakta sağlamaktır. Bünyelerindeki bitki besin maddelerini suda çözünür formda bulduran bu tür gübreler toprağa atıldıktan hemen sonra suda hızla çözünerek bitki kök bölgesindeki besin maddesi konsantrasyonunu hızla artırır. Bu bitki besin maddelerinin küçük bir kısmı bitkilerin ihtiyacı doğrultusunda bünyelerine alınır. Mineral gübrelerden özellikle azotlu gübrelerin çok yağışlı ve aşırı sulama yapılan bölgelerde kullanılması sonucunda ve toprağın da hafif bünyeli (kumsal) olmasına bağlı olarak nitrat azotu yıkanması meydana gelmektedir. Ayrıca, yanında amonyum formunda olan azotlu gübreler topraktaki mikroorganizmaların etkisi ile nitrata çevrilebilmekte veya nitrat azotunun azot gazına dönüşmesi sureti ile azot kaybı meydana gelmektedir. Benzer durum üre

gübresinde de görülmektedir. Azot yine bakteriler tarafından bitkilerin alabileceği amonyum formuna dönüşürken amonyak gazı halinde azot kaybı meydana gelmektedir. Fosfor ve potasyum gibi diğer elementlerde her ne kadar yıkanma kaybı meydana gelmese de bu bitki besin maddeleri topraktaki kireç ve kil mineralleri tarafından bağlanarak (fiksasyon) alımı zor maddeler haline gelirler.

Söz konusu kayıp ve zorlukları önleyebilmek için yavaş ve kontrollü salımlı gübreler üretilebilmektedir. Yavaş yada kontrollü salımlı gübreler, organik veya inorganik formda, katı veya sıvı yapıda olabilen, klasik gübrelere oranla içerdikleri besin maddelerini suda çözülme, mikrobiyal parçalanma, yetiştirme ortam koşullarına bağlı olarak daha yavaş salın ve bu yolla daha uzun süreli etki sağlayabilen gübrelerdir. Böylece bitkiye büyüme periyodu içerisinde gereken bitki besin maddelerini sağlamak mümkün olmaktadır. Bu yaklaşımla 3-6 ay süreyle kontrollü salınım yapabilen gübrelerdir. Yavaş yada kontrollü salımlı gübreler sahip oldukları besin maddelerine ve salınım süreçlerine göre üretilebilmektedir. Bunlar, peletlenmiş yavaş salımlı gübreler, suda çözünürlüğünü azaltmak için belli bir bölümü kimyasal olarak değiştirilmiş gübreler, kaplanmış yavaş salımlı gübrelerdir. Bu tür yavaş ve kontrollü salımlı gübreler, peyzaj düzenlemelerinde, golf sahalarında, stadlarda, süs bitkileri yetiştiriciliğinde, çiçek bordürlerinde, tarla bitkileri tarımında ve sera üretiminde kullanılabilir. Bu doğrultuda yavaş ve kontrollü salımlı gübrelerin bazı avantajları aşağıdaki gibi sıralanabilir,

1. Yavaş ve kontrollü salımlı gübreler, koşullara bağlı olarak çözünebilir mineral gübrelere iyi bir alternatiftir. İçermiş oldukları besin maddelerinin mevsim boyunca daha yavaş bıraktıkları için yıkanma ve yetiştirme ortamında meydana gelebilecek diğer kayıplara karşı iyi bir önlemdir.
2. Yanlış ve gereğinden fazla gübre kullanımından kaynaklanan NH_4^+ zehirlenmesi ve bitki yanmalarının önlenmesi.
3. Yavaş salımlı gübre kullanımıyla toprağın su tutma kapasitesi artırılır.
4. Gübre olarak toprağa verilen azotun yıkanarak yetiştirme ortamından kaybolması, başka yerlere taşınabilmesi ayrıca, çevre kirlenmesinin azaltılabilmesi.
5. Yüksek konsantrasyonlarda uygulansalar bile bitkilere toksite belirtileri (gübre yanıklıkları) gözlenmez. Ancak yine de önerilen dozların aşılması tavsiye edilir.
6. Fosforlu gübrelerin sulara karışması ile durgun ve akarsularda besin elementleri konsantrasyonunun yükselmesinin (ötrofikasyon) önlenmesi.
7. Yağış veya sulama rejimindeki farklılıklardan kaynaklanabilecek kök çürümelerine karşı nem içeriğinin kontrolünde kullanılabilmesi.
8. Yavaş salımlı gübre kullanımıyla, bitkilerde kalite ve verim özelliklerinin artırılabilmesi.
9. Üretim periyodu boyunca diğer gübrelere oranla yetiştirme ortamında daha stabil bir büyüme ve gelişme ortamı sağlar
10. Ayrıca klasik gübrelere oranla, uygulama sıklığı daha az olduğu için kullanımı daha pratik, işçilik maliyetleri daha düşüktür
11. Yavaş salımlı gübre fiyatları klasik gübrelere oranla daha yüksek gibi görünse de uygulandıklarında sağladığı faydalar bu dezavantajları ortadan kaldırmaktadır.

Yavaş salımlı gübrelerin bazı dezavantajları ise;

1. Yavaş salımlı gübrelerin maliyetleri klasik gübrelere oranla daha yüksektir,
2. Yavaş salımlı gübreler, tek yıllık bitkiler için kullanıldığında zaman aşımı olabileceğinden, bitki tarafından tam bir faydalanma olmayabilir,
3. Bazı yavaş salımlı gübreler bazı bitki türlerine karşı toksisite gösterebilir. Ayrıca kaplama yada matriks malzemelerinin toksik olduğu bazı durumlarda da toprağın yapısını bozduğu durumlar olabilir.

Üreticiler tarafından bitkiye, toprağa ve çevreye olan faydalarının daha iyi anlaşılmasıyla, ilerleyen zamanlarda gübreler içerisindeki toplam kullanım oranının artması beklenmektedir.

KAYNAKLAR

- Allen, S.E., Hunt, C.M., Terman, G.L.,** 1971, Nitrogen release from sulfur coated urea, as affected by coating weigh, placement and temperature, *Agron. J.*, **63**, 529-533 (Shaviv, 2000'den).
- Anonim-1,** 2007, Ferilizers, Ullmann's Agrochemicals, Vol. 1, Wiley-VCH Verlag GmbH & Co.KGaA, Weinheim ISBN:978-3-527-31604
(http://media.wiley.com/product_data/excerpt/43/35273160/3527316043.pdf)
(17.08.2010)
- Christianson, C.B.,** 1988, Factors affecting N release of urea from reactive layer coated urea, *Fert. Res.*, **16**, 273-284 (Shaviv, 2000'den).
- Devassine, M., Henry, F., Guerin, P., Briand, X.,** 2002, Coating of fertilizers by degradable polymers (Note), *International Journal of Pharmaceutics*, **242**, 399-404.
- Finck, A.,** 1992, 'Fertilizers and their efficient use'. In *IFA World Fertilizer Use Manual*. Editors: Halliday, D. J.; Trenkel, M. E.; Wichmann, W. Publisher: International Fertilizer Industry Association, Paris, France (Trenkel, 1997'den)
- Fresco, L.O.,** 2004, Fertilizer and the Future. FAO Agricultur Department, www.fao.org.
- Fry, J.D., Fuller, O.L., Maiser, F.P.,** 1991, Unreleased nitrogen in sulphur-coated urea and reactive layers coated urea following application to turf. In "Controlled release fertiliser workshop" (R.M. Scheib, Ed.), pp 40-43. TVA, Alabama (Shaviv, 2000'den).
- Fujita, T.,** 1995, Technical development, properties and availability of polyolefin coated fertilisers. In "Proc. Dahlia Greidinger Memorial Int. Workshop on Controlled/Slow Release Fertilisers" (Y. Hagin et al. Eds.), Technion, Haifa. Israel (Shaviv, 2000'den).
- Fujita, T., Maeda, S., Shibata, M., and Takabasi, C.,** 1989, Research and development of coated fertiliser. In "Fertiliser, Present and Future. Symposium proc.", pp. 78-100, Japanese Soc Soil Sci. and Plant Nutr. Tokyo (Shaviv, 2000'den).
- Fujita, T., Takahashi, C., Yoshida, S.,** 1983, Coated granular fertiliser capable of controlling the effect of temperature upon dissolution-out rate. US patent 4,369,055 (Shaviv, 2000'den).
- Gandeza, A.T., Shoji, S., Yamada, I.,** 1991, Simulation of crop response to polyolefin coated urea: I. Field dissolution, *Soil Sci. Soc. Am. J.*, **55**, 1462-1467 (Shaviv, 2000'den).
- Goertz, H.M.,** 1991, Commercial granular controlled release fertilizers for the specialty markets. In "Controlled release fertiliser workshop Proceedings " (R.M. Scheib, Ed.). pp. 51-68., TVA-NFERC, Al (Shaviv, 2000'den).
- Goertz, H.M.,** 1995, Technology development in coated fertilisers. In: "Proc. Dahlia Greidinger Memorial Int. Workshop on Controlled/Slow Release Fertilisers", (Y. Hagin et al. Eds.) Mar. 1993, Technion, Haifa. Israel (Shaviv, 2000'den).
- Hauck, R.D.,** 1985, Slow release and bio-inhibitor-amended nitrogen fertilisers. In "Fertiliser technology and use", (O.P. Engelstad, Ed.) pp. 293-322. 3rd ed. SSSA Madison, WI (Shaviv, 2000'den).
- Hepburn, C., Arizal, R.,** 1989, A controlled release urea fertiliser. Part 1: The encapsulation of urea fertiliser by rubber: processing and vulcanization procedures, *Plast. Rub. Proc. Appl.*, **12**, 129-134 (Shaviv, 2000'den).
- Jarrell, W.M., Boresma, L.,** 1980, Model for the release of urea by granules of sulfurcoated urea app.ied to soil, *Soil Sci Soc Am J*, **43**, 1044-1050 (Shaviv, 2000'den).
- Kelch, R.A., Thompson. H.E.,** 1992, Encapsulated slow release fertiliser, US patent 5,089,041 (Shaviv, 2000'den).
- Ko, B.S., Cho, Y.S., Rhee, H.K.,** 1996, Controlled release of urea from rosin-coated fertilizer particles, *Ind. Eng. Chem. Res.*, **35**, 250-257.
- Kumbar, S.G., Kulkarni, A.R., Dave, A.M., Aminabhavi, T.M.,** 2001, Encapsulation efficiency and release kinetics of solid and liquid pesticides through urea formaldehyde

- crosslinked starch, guar gum, and starch + guar gum matrices, *Journal of Applied Polymer Science*, **82**, 2863–2866.
- Lambie, J.M.H.**, 1987, Granular fertiliser composition having controlled release process of preparation thereof?. US patent 4,657,575 (Shaviv, 2000'den).
- Landels, S.P.**, 1994, Controlled release fertilisers: Supply and demand trends in US nonfarm markets, Proc. ACS National Meeting, Division of Fertilisers and Soil Chemistry, August 1994 (Shaviv, 2000'den).
- Li, Z.**, 2003, Use of surfactant-modified zeolite as fertilizer carriers to control nitrate release, *Microporous and Mesoporous Materials*, **61**, 181–188.
- Liang, R., Liu, M., Wu, L.**, 2007, Controlled release NPK compound fertilizer with the function of water retention, *Reactive & Functional Polymers*, **67**, 769–779
- Liang, R., Liu, M., Wu, L.**, 2007, Controlled release NPK compound fertilizer with the function of water retention, *Reactive & Functional Polymers*, **67**, 769–779
- McClellan, G.H., Scheib, R.M.**, 1973, Characterisation of sulphur coating on urea, *Sulphur Inst. J.*, **9**, 3-4 (Shaviv, 2000'den).
- Mikkelsen, R.L.**, 1994, Using hydrophilic polymers to control nutrient release, *Fert. Res.*, **38**, 53-60 (Shaviv, 2000'den).
- Moore, W.P.**, 1989, Attrition-resistant controlled release fertilizer, US patent 4,804,403 (Shaviv, 2000'den).
- Moore, W.P.**, 1995, Reacted layer technology for controlled release fertilisers. In "Proc. Of Dahlia Greidinger Memorial Int. Workshop on Controlled/Slow Release Fertilisers. Mar. 1993" (Y. Hagin, et al. Eds.), Technion, Haifa (Shaviv, 2000'den).
- Mumpton, F.A.**, 1999, La roca magica: Uses of natural zeolites in agriculture and industry, *Proc. Natl. Acad. Sci.*, **96**, 3463–3470.
- Oertli, J.J.**, 1974, The effect of coating properties on the nitrogen release from sulfur encapsulated urea, *Agrochimica*, **18**, 3-8 (Shaviv, 2000'den).
- Park, M., Kim, J.S., Choi, C.L., Kim, J.-E., Heo, N.H., Komarneni, S., Choi, J.**, 2005, Characteristics of nitrogen release from synthetic zeolite Na-P1 occluding NH_4NO_3 , *Journal of Controlled Release*, **106**, 44-50.
- Pickering, H.W., Menzies, N.W., Hunter, M.N.**, 2002, Zeolite/rock phosphate a novel slow release phosphorus fertiliser for potted plant, *Scientia Horticulturae*, **94**, 333–343.
- Raban, S.**, 1994, Release mechanisms of membrane coated fertilisers". M.Sc. Thesis, Agric. Engn. Technion-IIT. (Hebrew; contents, extended abstract, figures and tables in English) (Shaviv, 2000'den).
- Raban, S., Zeidel E., Shaviv, A.**, 1997, Release Mechanisms Controlled Release Fertilisers in Practical Use. In "Third Int. Dahlia Greidinger Sym. on Fertilisation and The Environment" (J.J. Mortvedt, and A. Shaviv, Eds.), pp. 287-295. April 1997, Technion, Haifa (Shaviv, 2000'den).
- Rehakova, M., Cuvanova, S., Dzivak, M., Rimar, J., Gaval'ova, Z.**, 2004, Agricultural and agrochemical uses of natural zeolite of the clinoptilolite type, *Current Opinion in Solid State and Materials Science*, **8**, 397–404.
- Robertson, A .P., Leckie, J.O.**, 1999, Acid/Base, Copper Binding, and $\text{Cu}^{2+}/\text{H}^+$ Exchange Properties of a Soil Humic Acid, an Experimental and Modeling Study, *Environ. Sci. Technol.*, **33**, 786-795.
- Shaviv, A.**, 2001, Improvement of fertilizer efficiency – Product Processing, Positioning and Application Methods. Proc., *Int. Fert. Soc.*, **469**, 1-23 (Shaviv, 2005'den).
- Shaviv, A., Zlotnikov, E., Zaidel, E.**, 1995, Mechanisms of nutrient release from controlled release fertilizers. In "Controlled/slow release fertilizers. Dahlia Gredinger memorial international workshop Proceedings" (J.Hagin and J.Mortvedt, Eds.) Technion, Haifa (Shaviv, 2000'den).

- Shoji, S., Gandeza, A.T.**, 1992, Controlled Release Fertilizers with Polyolefin Resin Coating, Konno Printing Co. Sendai, Japan (Shaviv, 2000'den).
- Song, Y., Yuan, P., Zheng, B., Peng, J., Yuan, F., Gao, Y.**, 2007, Nutrients removal and recovery by crystallization of magnesium ammonium phosphate from synthetic swine wastewater, *Chemosphere*, **69**, 319–324.
- Tomaszewska, M., Jarosiewicz, A.**, 2002, Use of Polysulfone in Controlled-Release NPK Fertilizer Formulations, *J. Agric. Food Chem.*, **50**, 4634-4639.
- Trenkel, M.E.**, 1997, Controlled release and Stabilized Fertilisers in Agriculture, IFA, Paris
- Trenkel, M.E.**, 1997, Controlled release and Stabilized Fertilisers in Agriculture, IFA, Paris (Shaviv, 2000'den)
- Trenkel, M.E.**, 2010, Slow and controlled release and stabilized fertilizers: an option for enhancing nutrient use efficiency in agriculture, International Fertilizer Industry Association (IFA) Paris, France.
- Wilson, F.N., Chem, C.**, 1988, Slow release true or false? A case study for control, Fertiliser Society of London (Shaviv, 2000'den).
- Wu, L., Liu, M.**, 2008, Preparation and properties of chitosan-coated NPK compound fertilizer with controlled-release and water-retention, *Carbohydrate Polymers*, **72**, 240–247.
- Wu, L., Liu, M., Liang, R.**, 2008, Preparation and properties of a double-coated slow-release NPK compound fertilizer with superabsorbent and water-retention, *Bioresource Technology*, **99**, 547–554.
- Yetilmezsoy, K., Sapci-Zengin, Z.**, 2009, Recovery of ammonium nitrogen from the effluent of UASB treating poultry manure wastewater by MAP precipitation as a slow release fertilizer, *Journal of Hazardous Materials*, **166**, 260–269.
- Yunfeng, L.**, 2007, Market prospect of slow release fertilizer in china and hanfeng's specialty slow release fertilizer technology, HANFENG EVERGREEN INC, (<http://www.firt.org/Presentation Archive/2007/Yunfeng Systems for Controlled Release Fertilizers presentation.pdf>)(08.06.2010).

SILAR METODU İLE NİKEL SÜLFİT İNCE FİLMLERİN BÜYÜTÜLMESİ VE KARAKTERİZASYONU

GROWTH AND CHARACTERIZATION OF NICKEL SULFITE THIN FILMS WITH SILAR METHOD

Arş. Gör. Dr. Tuba ÇAYIR TAŞDEMİRCİ

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

ÖZET

Nikel Sülfür (NiS) ince filmlerin sentezi için Sıralı İyonik Katman Adsorpsiyon ve Reaksiyon (SILAR) metodu kullanılarak cam yüzey üzerine büyütülmüştür. NiS ince filmleri farklı kalınlıklarda büyütülmüştür. Elde edilen filmlerin yapısal analizlerini yapmak için X-ışını difraksiyonu (XRD) ve taramalı elektron mikroskobu (SEM) kullanılmıştır. NiS ince film yüzey kalınlığının artmasının yapısal özellikleri üzerine etkisi incelenmiştir. Kalınlık arttıkça kristalitenin ve yüzey homojenliğinin artış gösterdiği ve NiS ince filmlerinin polikristal olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: NiS ince filmler, SILAR, XRD, SEM.

ABSTRACT

For the synthesis of Nickel Sulphide (NiS) thin films, the Successive Ionic Layer Adsorption and Reaction (SILAR) method was grown on the glass surface. NiS thin films were grown in different thicknesses. X-ray diffraction (XRD) and scanning electron microscopy (SEM) were used for structural analysis of the obtained films. The effect of the increase of NiS thin film surface thickness on the structural properties was investigated. It was found that as the thickness increased, the crystallinity and surface homogeneity increased and NiS thin films were polycrystalline.

Key Words: NiS thin films, SILAR, XRD, SEM.

1. GİRİŞ

Nikel Sülfür kalkojenit nano yapısı, eşsiz optik, elektriksel ve manyetik özellikler nedeniyle büyük ilgi görmüştür [1]. Geçiş metal kalkojenitlerinden biri olan nikel sülfür, düşük sıcaklıklı bir antiferromagnetik yarı iletken yüksek sıcaklıklı bir paramanyetik metale birinci dereceden bir faz geçişini içeren benzersiz elektromanyetik özelliği gibi eşsiz özelliklerinden, sertleştirme etkisine karşı önemli bir ilgi görmüştür. Nikel Sülfür, metal bir yalıtkan geçişini doping ile veya sıcaklık ve basıncın bir fonksiyonu olarak gösteren bir geçiş metali bileşiği ve ilginç bir malzemedir. Nikel sülfür ince filmleri, güneş seçici kaplamalar, IR dedektörleri gibi çeşitli cihazlarda ve fotoelektrokimyasal depolama cihazlarında bir depolama elektrotu olarak birçok uygulamaya sahiptir. Nikel sülfür, karmaşık bileşimsel, yapısal ve manyetik faz davranışı sergiler. Farklı Ni / S oranlarına sahip bir dizi NiS ince film bileşiği rapor edilmiştir, diğer formlara göre nispeten daha yüksek stabiliteye sahip olan dört nikel sülfür çeşidi vardır. Bunlar; millerit (NiS), vaesit (NiS₂), nikel bakımından zengin bileşik heazelwoodit (Ni₃S₂) ve polidimit (Ni₃S₄) 'dür.) [2].

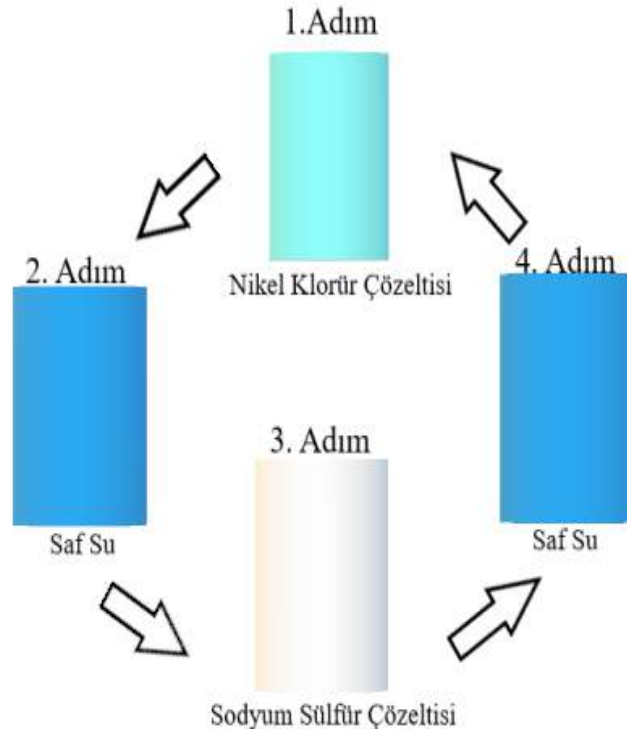
Kullerud ve Yund Ni-S faz diyagramı ile ilgili çok kapsamlı bir araştırma yapmışlar [3]. Bu araştırma sonucunda Ni₃S₂, paramanyetik davranış göstermiştir [4]. Ni₃S₄, ferromanyetik yapıya sahip olmasına rağmen [5]; yüksek sıcaklıklarda kararsızlığı nedeniyle laboratuvarında sadece tek bir fazın sentezlenmesi oldukça zordur [6]. β-NiS ve Ni₃S₂ sabit rombohedral bir yapıya, Ni₃S₄ ve NiS₂ kübik bir yapıya ve α-NiS altıgen bir yapıya sahiptir [3], [7]. Yüksek sıcaklık fazı antiferromagnetiktir ve bir metal yalıtkan geçişini gösterir [8], [9]. Ayrıca, mükemmel elektriksel ve optik [10], elektrokimyasal [11], yarı iletken [12], manyetik [13], [14], elektromanyetik ve mikrodalga-emme özelliklerini [15] nikel sülfürlerin boyaya duyarlı güneş pilleri kullanımında [16], seçici H₂S oksidasyonu [17], yardımcı katalizör [18], kloronitrobenzenin [19] seçici hidrojenlenmesi, hidrosülfürizasyon ve hidrojen evrimi reaksiyonu [20], lityum-iyon piller için katod malzemeleri [21], [22] ve manyetik cihazlar [23] vb. gibi özelliklerinden dolayı nikel sülfür birçok uygulama alanında önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmada amacım, birçok alanda kullanıma uygun olan Nikel sülfürün SILAR methodu ile büyütülmesi ve kalınlığın nikel sülfürün yapısal özellikleri üzerindeki etkisini incelemektir.

NiS ince filmi bu çalışmada SILAR methodu kullanılarak cam altlık malzeme üzerine oda sıcaklığının da büyütülmüştür. 60, 70, 80 ve 90 tur olmak üzere farklı tur sayılarında NiS ince filmleri cam üzerine kaplanmıştır. Elde edilen NiS ince filmleri XRD ve SEM cihazları ile yapısal analizi yapılmıştır. Bu çalışma da amacım, farklı kalınlıkların NiS ince filmi üzerine etkisini elde etmektir.

2. DENEYSEL YÖNTEM

SILAR metodu diğer kimyasal büyütme metodlarına göre ince film elde etmek için daha elverişli bir methodur. SILAR metodunda kullanılan birçok parametre kolaylıkla değiştirilerek ince film büyütülmesi gerçekleştirilmektedir. NiS ince filmi büyütme için öncelikle Ni ve S kaynağı olan iki çözelti hazırlanması gerekmektedir. Ni kaynağı olarak $NiCl_2$, S kaynağı olarak ise Na_2S çözeltisi hazırlanmıştır. NiS ince film kaplamak için 0.1 M $NiCl_2$ çözeltisi, 0.05 M Na_2S çözeltisi kullanılmıştır. İnce film kaplanacak altlık olarak mikroskop camları $10 \times 10 \times 2$ mm³ boyutunda kesitler alınarak hazırlanmıştır. Cam altlıklar kaplama yapılmadan önce temizleme aşamasından geçmiştir. Önce seyreltik sülfirik asit çözeltisinde daha sonra aseton kullanılarak temizlenmiş, saf sudan geçirilerek kaplama işlemine hazır hale getirilmiştir.

SILAR metodu temel olarak dört aşamadan oluşmaktadır. İlk olarak, $NiCl_2$ çözeltisine cam altlık daldırılarak 20 saniye boyunca çözelti içinde bekletilir, böylelikle Ni^{+2} ve Cl^{-2} iyonları cam altlık üzerine tutunurlar. Daha sonra, cam altlık deiyonize su içerisinde 10 saniye daldırılarak altlık üzerindeki zayıf bağlı olan Cl^{-2} iyonları yüzeyden ayrılırlar. Sonrasında ise Na_2S çözeltisine cam altlık 20 saniye daldırılır, yüzeye Na^{+2} ve S^{-2} iyonları tutunurlar. En son olarak zayıf bağlı olan S^{-2} iyonları yüzeyden ayrılmasını diye deiyonize su içerisinde 10 saniye daldırılır. Böylelikle, bir SILAR döngüsü tamamlanmış olur. Şekil 1. SILAR metodunun şematik halini göstermektedir.

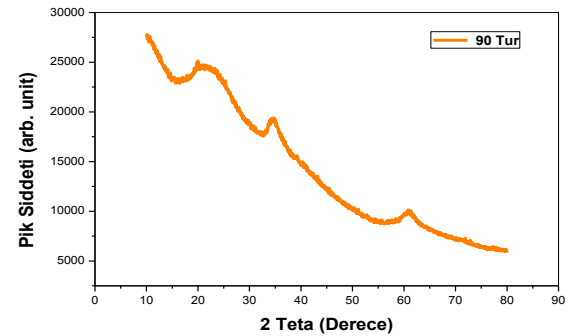
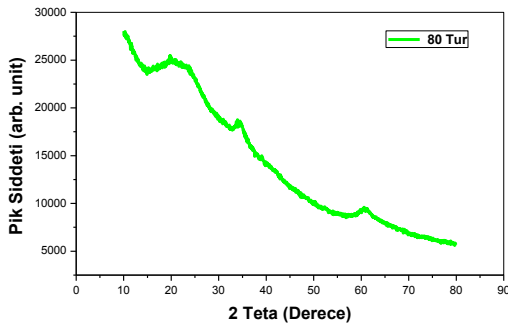
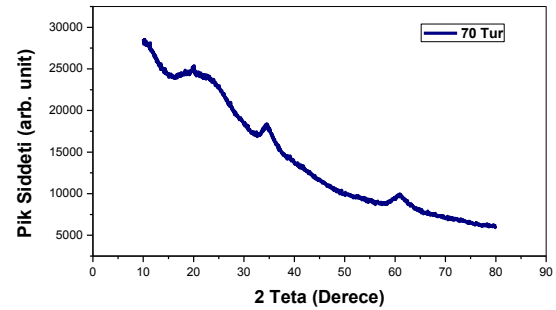
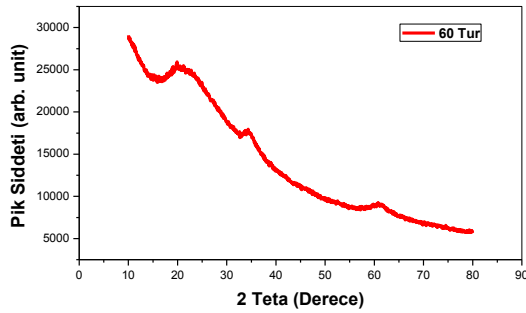


Şekil.1 SILAR döngüsünün şematik gösterimi.

Yüzey homojen kaplanana kadar bu işlem devam eder. NiS ince filmleri için 60, 70, 80 ve 90 tur cam yüzey üzerine büyütülme işlemi yapılmıştır. Kaplanan NiS ince filmlerin yapısal analizi için XRD ve SEM cihazları kullanılmıştır. NiS ince filmlerin analizi için kullanılan XRD ve SEM cihazlarının marka ve modelleri sırasıyla, Rigaku 2200D/Max, X-Ray Difraktometre ve Zeiss Supradır.

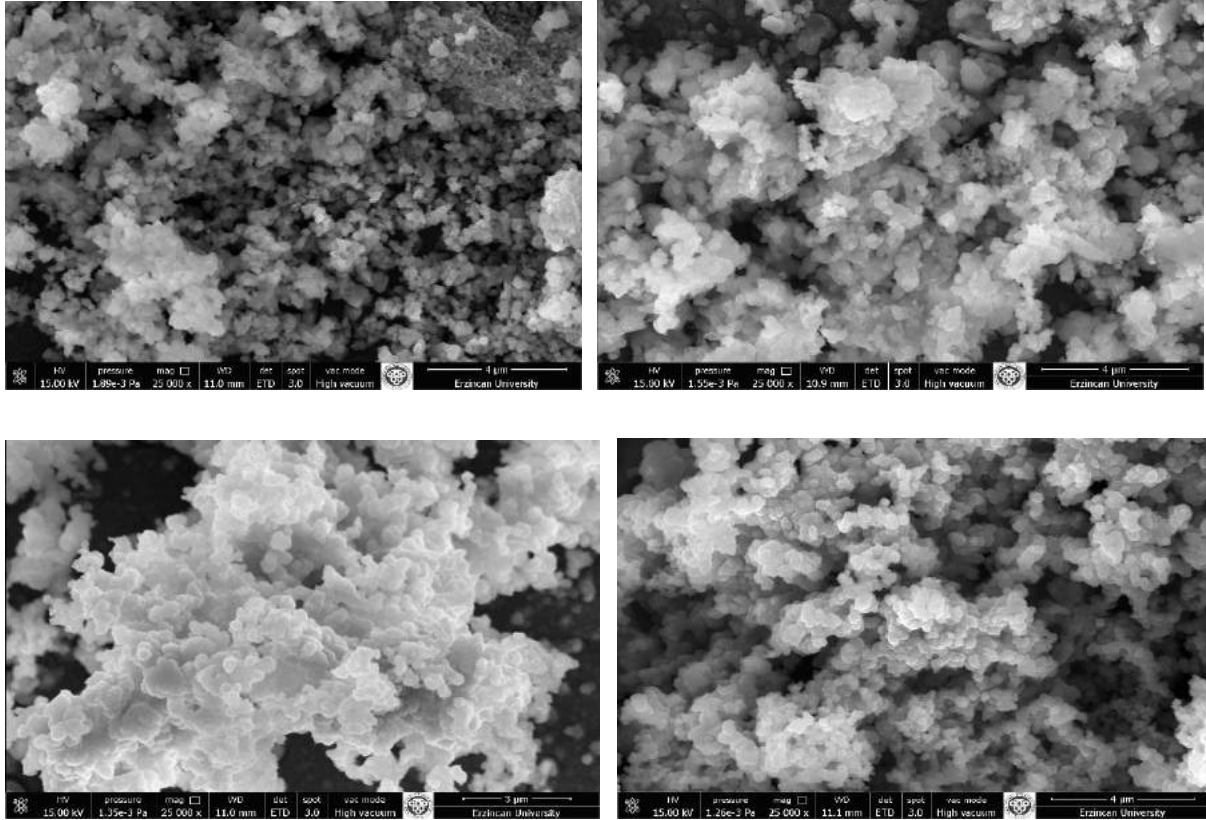
3. SONUÇLAR

Şekil 2’de NiS ince filmlerin XRD paternleri gösterilmektedir. XRD difraksiyon pikleri, 2θ açısı 10 ile 80 arasında alınmıştır. NiS ince filmleri farklı kalınlıklarda büyütüldüğünde 2θ açıları 21.92° , 34.50° ve 62.85° ’de ve küçük değişiklikler sergileyerek üç farklı noktada pik vermektedir. Bu açılardaki piklerin yönelimleri JCPDS00-002-1443’e göre sırasıyla, 21.92° , 34.50° ve 62.85° ’lerde (1 1 0), (3 0 0) ve (2 0 2) olarak elde edilmiştir. NiS ince filmlerin farklı düzlemler boyunca yönelimi ile poli kristal yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Kalınlığın artırılması ile pik şiddetlerinde az da olsa şiddetlenmeler olduğunu, bu durumda da kristal yapının iyileşme gösterdiğini söyleyebiliriz.



Şekil.2. 60, 70, 80 ve 90 tur büyütülen NiS ince filmlerinin XRD paternleri.

Şekil 3’de NiS ince filmlerin yüzey özelliklerini incelenerek SEM sonuçları gösterilmiştir. Taramalı elektron mikroskobu kullanılarak yapılan ölçümlerde yüzeyde homojen bir şekilde NiS ince filminin kaplandığını söyleyebiliriz. Tur sayısının artması ile yüzey homojenliğinin artması gözlemlenmiştir.



Şekil.3. 60, 70, 80 ve 90 tur büyütülen NiS ince filmlerinin SEM görüntüleri.

4. TARTIŞMA

Bu çalışmada NiS ince filmlerin farklı kalınlıklarda SILAR methodu kullanılarak cam yüzey üzerine oda sıcaklığında kaplama işlemi yapılmıştır. Kalınlığa göre incelenen NiS ince filmlerin yapısal özellikleri incelenmiştir. Bu çalışma, NiS ince filmde kalınlığı arttırarak daha homojen ve kristal yapısı daha iyileşmiş filmler elde edebileceğimizi ortaya koymuştur. SILAR metodunun NiS ince film büyütme için uygun bir yöntem olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKLAR

- [1] M. Salavati-Niasari, M. Bazarganipour, F. Davar, Solution-chemical syntheses of nanostructure HgTe via a simple hydrothermal process, *J. Alloys Compd.*, **499** (2010), 121-125.
- [2] A. Ennaoui, S. Fiechter, C. Pettenkofer, N. Alonso-Vante, K. Bilker, M. Bronold, H. Tributsch, Iron disulfide for solar energy conversion *Sol. Energy Mater. Sol. Cells*, **29** (1993), 289-370.
- [3] G. Kullerud, R.A. Yund, The Ni-S system and related minerals, *J. Petrol. Sci. Eng.* **3** (1962) 126-175.
- [4] P.A. Metcalf, B.C. Crooker, M. McElfresh, Z. Kakol, J.M. Honig, Low-temperature electronic and magnetic properties of single-crystal Ni₃S₂, *Phys. Rev. B* **50** (1994) 2055-2060.
- [5] A. Manthiram, Y.U. Jeong, Ambient temperature synthesis of spinel Ni₃S₄: an itinerant electron ferrimagnet, *J. Solid State Chem.* **147** (1999) 679-681.
- [6] C.N.R. Rao, K.P.R. Pisharody, Transition metal sulfides, *Prog. Solid State Chem.* **10** (1976) 207-270.
- [7] A. Ennaoui, S. Fiechter, C. Pettenkofer, N. Alonso-Vante, K. Bilker, M. Bronold, H. Tributsch, Iron disulfide for solar energy conversion, *Sol. Energy Mater. Sol. Cells* **29** (1993) 289-370.
- [8] J.T. Sparks, T. Komoto, Metal-to-semiconductor transition at the magnetic ordering temperature of NiS, *Phys. Lett. A* **25** (1967) 398-399.
- [9] J. Trahan, R.G. Goodrich, S.F. Watkins, X-ray diffraction measurements on metallic and semiconducting hexagonal NiS, *Phys. Rev. B* **2** (1970) 2859-2863.
- [10] R.L. Kautz, M.S. Dresselhaus, D. Adler, A. Linz, Electrical and optical properties of NiS₂, *Phys. Rev. B* **6** (1972) 2078-2082.
- [11] L. Mi, Q. Ding, W. Chen, L. Zhao, H. Hou, C. Liu, C. Shen, Z. Zheng, 3D porous nano/micro nickel sulfides with hierarchical structure: controlled synthesis, structure characterization and electrochemical properties, *Dalton Trans.* **42** (2013) 5724-5730.
- [12] D.D. Sarma, S.R. Krishnakumar, E. Weschke, C.S. Langeheine, C. Mazumdar, L. Kilian, G. Kaindl, K. Mamiya, S.I. Fujimori, A. Fujimori, T. Miyadai, Metalinsulator crossover behavior at the surface of NiS₂, *Phys. Rev. B* **67** (2003) 155112-1-9.
- [13] N. Kumar, N. Raman, A. Sundaresan, Temperature evolution of nickel sulphide phases from thiourea complex and their exchange bias effect, *J. Solid State Chem.* **208** (2013) 103-108.
- [14] C. Tang, C. Zang, J. Su, D. Zhang, G. Li, Y. Zhang, K. Yu, Structure and magnetic properties of flower-like α -NiS nanostructures, *Appl. Surf. Sci.* **257** (2011) 3388-3391.

- [15] Q. Su, J. Li, G. Zhong, G. Du, B. Xu, In situ synthesis of iron/nickel sulfide nanostructures-filled carbon nanotubes and their electromagnetic and microwave-absorbing properties, *J. Phys. Chem. C* **115** (2011) 1838–1842.
- [16] J. Yang, C. Bao, K. Zhu, T. Yu, F. Li, J. Liu, Z. Li, Z. Zou, High catalytic activity and stability of nickel sulfide and cobalt sulfide hierarchical nanospheres on the counter electrodes for dye-sensitized solar cells, *Chem. Commun.* **50** (2014) 4824–4826.
- [17] K. Nicolas, P.H. Cuong, E. Claude, J.L. Marc, Low temperature use of SiC supported NiS₂-based catalysts for selective H₂S oxidation: role of SiC surface heterogeneity and nature of the active phase, *Appl. Catal. A* **234** (2002)191–205.
- [18] L. Zhang, B.Z. Tian, F. Chen, J.L. Zhang, Nickel sulfide as co-catalyst on nanostructured TiO₂ for photocatalytic hydrogen evolution, *J. Hydrogen Energy* **37** (2012) 17060–17067.
- [19] F. Cao, R. Liu, L. Zhou, S.Y. Song, Y.Q. Lei, W.D. Shi, F. Zhao, H. Zhang, One-pot synthesis of flowerlike Ni₇S₆ and its application in selective hydrogenation of chloronitrobenzene, *J. Mater. Chem.* **20** (2010)1078–1085.
- [20] D.S. Kong, J. Cha, H.T. Wang, H.R. Lee, Y. Cui, First-row transition metal dichalcogenide catalysts for hydrogen evolution reaction, *Energy Environ. Sci.* **6** (2013) 3553–3558.
- [21] T.W. Lin, C.J. Liu, C.S. Dai, Ni₃S₂/carbon nanotube nanocomposite as electrode material for hydrogen evolution reaction in alkaline electrolyte and enzyme-free glucose detection, *Appl. Catal. B* **154–155** (2014) 213–220.
- [22] C.H. Lai, K.W. Huang, J.H. Cheng, C.Y. Lee, W.F. Lee, C.T. Huang, B.J. Hwang, Oriented growth of large-scale nickel sulfide nanowire arrays via a general solution route for lithium-ion battery cathode applications, *J. Mater. Chem.* **19** (2009) 7277–7283.
- [23] T. Thio, J.W. Bennett, T.R. Thurston, Surface and bulk magnetic properties of pyrite Nisz. Magnetization and neutron-scattering studies, *Phys. Rev. B* **52** (1995) 3555–3560.

DETERMINING OF CARBON STORAGE USING REMOTE SENSING

Prof. Dr. Mehmet MISİR
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Nuray MISİR
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Araş. Gör. Abdullah YILDIZ
Karadeniz Teknik Üniversitesi

ABSTRACT

Following EU regulation 2018/841 carbon reporting from the LULUCF is required by all EU member states. Within this scope the establishment of a carbon baseline in forests is a prerequisite. Two different approaches are used for determining the amount of carbon stored in forests. In both cases, control points including field sampling necessary to determine the parameters of the different stand. However, these studies are time consuming and costly. The current research addresses this need and focuses on quantifying carbon storage with remote sensing in pure beech plantation. The study area is in Trabzon Regional Directorate of Forestry. Terrestrial ecosystem based carbon storage is determined with the help of the field sampling data. Relationship between the brightness values obtained from the various bands in LANDSAT-8 OLI satellite image and various vegetation indices are examined. Thus, amount of carbon storage of the study area was estimated with remote sensing.

Keywords: Carbon storage, Forest, LANDSAT-8 OLI, Remote sensing

ÖZET

AB 2018/841 sayılı düzenlemesiyle tüm Avrupa birliği üye ülkelerinin LULUCF'e göre karbon miktarlarını belirlemeleri gerekmektedir. Bu kapsamda ormanlarda bir karbon referans değerinin oluşturulması ön şarttır. Ormanlarda depolanan karbon miktarını belirlemek için farklı iki yaklaşım bulunmaktadır. Her iki durumda da, farklı meşcerelerin parametrelerinin belirlenmesi için yersel ölçümlerin yapılması gereklidir. Ancak, bu çalışmalar zaman alıcı ve maliyetlidir. Bu araştırma bu ihtiyacı ele almakta olup ve Trabzon bölgesindeki saf kayın plantasyonlarının karbon depolama miktarlarını uzaktan algılama ile belirlemektedir. Çalışma alanı Trabzon Orman Bölge Müdürlüğü, Trabzon Orman İşletme Müdürlüğü, Sürmene Orman İşletme Şefliklerinin kapsamaktadır. Ekosistem bazlı karbon depolaması, alan envanteri verileri yardımıyla belirlenmektedir. LANDSAT-8 OLI uydu görüntüsünde çeşitli bantlardan elde edilen parlaklık değerleri ile çeşitli bitki örtüsü indeksleri arasındaki ilişki incelenerek çalışma alanının karbon depolama miktarı uzaktan algılama ile tahmin edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Karbon depolama, Orman, LANDSAT-8 OLI, Uzaktan algılama

1. INTRODUCTION

Forest play a major role in the global carbon cycle, radiation budget and maintaining climatic balance, variation in biomass quantity can be a good indicator of changes in these processes because they dominate the dynamics of the terrestrial carbon cycle.

These type studies emphasize the importance of forest in the carbon cycle and need to quantify, measure, monitor and manage carbon pools in forest.

Forest contain about approximately 80 % of the carbon stored in above- ground vegetation and about 40 % of the carbon stored in soil and below-ground vegetation.

Traditional methods of estimating forest biomass and carbon storage capacity at the tree level use allometric equations, developed as a function of the species and such characteristics as tree height and diameter at breast height (DBH). These methods are time consuming and expensive and the equations are specific to the location of the sample plots used for their development, and may not necessarily be applicable to other regions but using remote sensing imaginary is a practical product for developing biomass and carbon storage mapping methods.

The objective of this study was aimed to determine capacity of carbon storage using remote sensing method for pure beech plantations in Trabzon Regional Directorate of Forestry in Turkey.

2. MATERIAL AND METHODS

2.1. AREA

The study area is located in the Trabzon Central State Forest Enterprise which covers part of Trabzon Province located in the eastern Black Sea region of Turkey (Fig.1). The study area contains a forested area of 15804.4 ha. The altitude ranges from 400 to 2180 m above the sea level and average slope is about 61 %.

The Black Sea climate is characterized by mild winters and cool summers and is rainy during all four seasons. The average annual temperature is 12.2 °C, reaching a maximum of 20.2 °C in summer, a minimum of 4.5 °C in winter and with an average annual precipitation of 640.9 mm. Forest vegetation is typical and the dominant tree species include oriental spruce (*Picea orientalis* (L.) Link), Oriental beech (*Fagus orientalis* Lipsky), Scots pine (*Pinus sylvestris* L.), Nordmann's fir (*Abies nordmanniana* (Stev.) Spach subsp. nordmanniana), Oriental hornbeam (*Carpinus orientalis* Mill.), and Alder (*Alnus glutinosa* (L.) Gaertner).

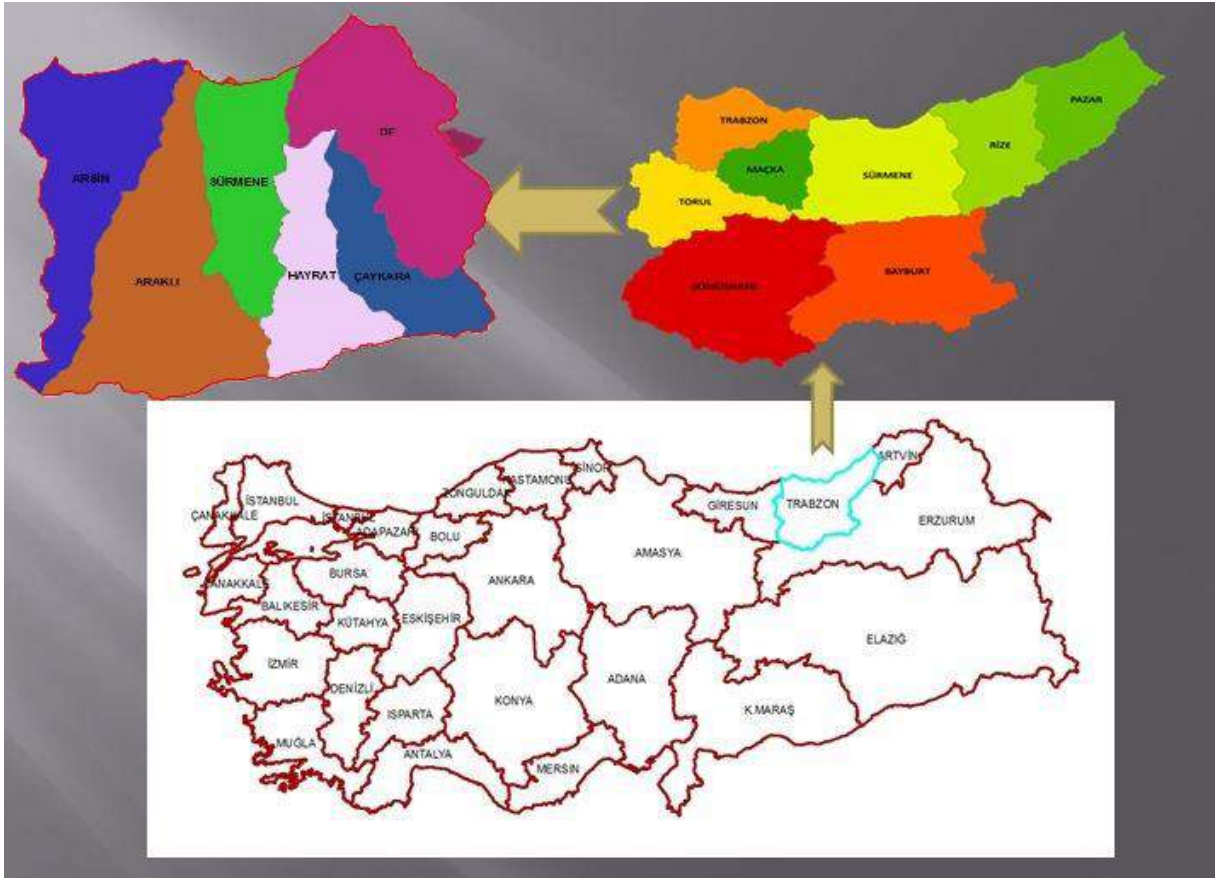


Figure 1. Study Area

2.2. FIELD SAMPLING

The paper incorporates sample plots and sample trees data. The results of sample plots include stand type, stand diameter (two type: mean diameter and quadratic mean diameter), stand height, basal area, number of trees, herbaceous biomass, shrub biomass, litter biomass, lying dead wood biomass, herbaceous carbon amount, shrub carbon amount, litter carbon amount and lying dead wood carbon amount. The sample trees results include diameter at breast height, tree height, stem biomass, branch biomass, foliage biomass, stem carbon amount, branch carbon amount and foliage carbon amount.

The study site has approximately 200 ha of scattered planted areas of beech (*Fagus orientalis*), up to 34 years old (Figure 1).

The beech plantations were stratified into 10-year age classes (4 age classes overall) and 3 types of site quality in the forest (good, medium, poor). Sampling was carried out in 3 plots for each age class – site quality combination (stratum) which sums up to 34 plots overall.

2.4. RELATIONSHIP AMOUNT OF CARBON STORAGE WITH REMOTE SENSING DATA

Remote sensing data can provide detailed information about the composition of the stand structures and the species forming the stand. Different stand structures have different spectral reflectance values in different wave lengths. In addition, the topographic structure on the stands affects their reflection values. Therefore, the relationship between stand parameters and remote sensing data also varies. In this study, dependent variable of carbon storage amount; reflectance values for satellite image bands, vegetation indices obtained from slope and aspect data and different band combinations were using as independent variables, the relationship between the amount of carbon storage in the stands and the remote sensing data was investigated.

3. RESULTS

The statistical values of certain characteristics of the sampling plots taken in the research area are given in Table 1.

Table 1. Statistical values of all bands and vegetation indexes

	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
BANT1	8821,0	10112,0	9445,9	366,3
BANT2	7941,0	9062,0	8466,2	314,5
BANT3	7169,0	8285,0	7654,0	294,8
BANT4	6356,0	7427,0	6722,8	271,1
BANT5	12459,0	25435,0	16494,9	2609,2
BANT6	7589,0	14560,0	10599,1	1418,4
BANT7	5937,0	8664,0	7307,2	635,3
BANT8	6784,6	8272,9	7262,7	308,8
BANT10	25119,0	27102,0	26350,2	475,1
BANT11	23374,0	24742,0	24164,7	319,7
NDVI	0,3	0,6	0,4	0,1
SR	2,0	3,6	2,5	0,4
DVİ	6070,0	18302,0	9772,1	2513,9
TVİ	0,8	1,1	0,9	0,1
NLI	0,8	0,9	0,8	0,0
SAVI	0,5	0,8	0,6	0,1
ND53	0,1	0,3	0,2	0,1
ND54	-0,3	-0,2	-0,2	0,0
ND57	0,1	0,3	0,2	0,0
ND32	-0,1	0,0	-0,1	0,0
ND73	-0,1	0,1	0,0	0,0
NDWI	0,2	0,3	0,2	0,0
EVI	0,5	0,7	0,6	0,1
IPVI	0,7	0,8	0,7	0,0

The amounts of carbon storage stands, the relationship between the values of the reflection band satellite images and vegetation index values are tried to be obtained. As explained above, the reflection values of the bands, the vegetation index values and the sample plot average slope and aspect values are used as independent variables in the models in which the amount of carbon storage is a dependent variable. The obtained model are given in Table 2.

Table 2. Parameters Estimations of the Carbon Model

	Parameter Estimate (β)	R ²	Standard Error (ton/ha)
Constant	-730.127		
Band1	0.548		
Band2	-0.693		
Band6	0.114		
Band10	-0.192		
Band11	0.247		
SR	-477.631	0.739	10.9
NDWI	2709.554		

4. DISCUSSION AND CONCLUSIONS

In order to develop carbon stock models by remote sensing of beech plantations of Eastern Black Sea region; correlations between carbon storage values obtained from the sampling area, reflectance values of slopes, slope and maintenance values and 20 different vegetation index values were determined. As a result of the evaluations, a model was developed for the determination of carbon storage capacity of beech plantations in Eastern Black Sea region by remote sensing method.

This study is the first study on carbon storage capacity of artificial forests (plantations). An important issue that artificial stands as well as natural stands in Turkey of also having on global climate change reveals numerically the positive contribution both in terms of contracts that the international side of our country should not be ignored in terms of scientific requirements.

Turkey has complex climate structure, particularly due to global warming, is one of the countries most affected by climate change will be seen. Because of it is naturally surrounded three sides by sea, it has a defective structure and orographic characteristics, different regions of Turkey will be affected by climate change in different formats and in different sizes. Determining the carbon storage capacity of forests in Turkey is of considerable importance because of this reason. In addition to the determination of carbon storage capacity only, it is important for our country to update these data periodically. (Mısır et al., 2013).

One of the remote sensing methods, satellite images can determine the carbon storage capacity of forested areas quickly, easily and with minimum cost. In such a study, the

difference between the year in which the satellite images were taken and the year in which the data to be taken as control points was obtained is important. In order to see how the year difference affects performance, more accurate information will be obtained by performing similar studies with recent and long-term data.

The results from such studies can be transferred to other fields of study with similar conditions and can be used as a guide for the selection of the best spectral band combinations in studies related to stand parameters. In addition, these results are important for the selection of possible bands in the classification of forest cover. It is estimated that these new relationships can be applied to studies using LANDSAT ETM +, ASTER, SPOT, MODIS or AVHRR data at regional or global scale.

Determining the carbon storage capacity of forests is becoming more and more important as the forests are one of the most important factors affecting global climate change. It is of great importance that this and similar studies be carried out using different satellite images so that we do not have more information about the carbon storage capacity of our forests quickly.

REFERENCES

- ÇAKIR, C., MISIR, M., MISIR, N. (2017). Determination of Carbon Sequestration Using Remote Sensing, International Conference on Agriculture, Forest, Food Sciences and Technologies, 15-17 Mayıs, Kapadokya, Turkey.
- MISIR, N., MISIR, N. (2018). Development of a Common Protocol to Assess the Impact of Forest Management Practices on Climate Change” , TR2013/0327.05.01-02/124 NOLU ab Projesi, D2.1 nolu iş paketi, Karadeniz Technical University, Trabzon.
- MISIR, N., MISIR, M., ÜLKER, C. (2012). “Karbon Depolama Kapasitesinin Belirlenmesi”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Doğa Bilimleri Dergisi Özel Sayı.
- MISIR, M., MISIR, N, ÜLKER, C., ERKUT, S. (2013). Saf Kayın Meşcerelerinin Karbon Depolama Miktarının Belirlenmesi (Trabzon Orman Bölge Müdürlüğü Örneği), Bilimsel Araştırma Projeleri, Trabzon.

BIODIVERSITY OF ARAKLI FOREST MANAGEMENT CHIEF

Prof. Dr. Nuray MISIR
Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet MISIR
Karadeniz Teknik Üniversitesi
Araş. Gör. Abdullah YILDIZ
Karadeniz Teknik Üniversitesi

ABSTRACT

Biodiversity, the variety of life, emerges as a combination of all living things on earth and is recognized as one of the key components of environmental sustainability. Biodiversity is the basis of the ecological balance in the whole ecosystem. Human actions, however, often lead to irreversible losses in terms of diversity of life on earth. This losses affect the functioning of the whole environment and difficult to realize the natural cycle. It is important to establish and protect life as an indicator of biodiversity for the continuation of natural balance. Forest areas are ecosystems that contain a significant portion of biological diversity. So, biodiversity in forest areas needs to be demonstrated. Importance of measurement of biological diversity is increasing and need for biodiversity assessment methods to enable biodiversity to be measured is outlined. Various methods were used to determine biological diversity. The biodiversity indices are statistical method which is planned to evaluate the variety of a data group consisting of different types of components.

Eastern Black Sea Region of Turkey is rich in biodiversity compared to other regions and endemism is high. Eastern Black Sea forest is dominated by *Picea orientalis*, *Abies* spp., *Pinus sylvestris*, *Fagus orientalis*, *Quercus* ssp., *Castanea sativa*, *Alnus glutinosa*, *Carpinus betulus*, *Acer* spp., *Ulmus* spp., *Taxus baccata*, *Populus* spp., *Tilia* spp., *Juglans regia*, *Salix* spp., and *Fraxinus angustifolia*. Data were collected 30 temporary sample plots from Araklı Forest Management Chief in Eastern Black Sea Region. In this study, aim to compare biodiversity using biodiversity indices such as Shannon-Weaner Index, Simpson Index, MacArthur Index, Pielou Regularity Index. The calculations are based on species composition as well as basal area distribution.

Keywords: Biodiversity, Forest, Index, Species composition

ÖZET

Yaşamın çeşitliliği olan biyoçeşitlilik, yeryüzündeki tüm canlıların bir birleşimi olarak ortaya çıkar ve çevresel sürdürülebilirliğin ana bileşenlerinden biri olarak kabul edilir. Biyoçeşitlilik, tüm ekosistemdeki ekolojik dengenin temelidir. Bununla birlikte, insan eylemleri, çoğu

zaman, yeryüzündeki canlı çeşitliliği açısından geri dönüşü olmayan kayıplara neden olmaktadır. Bu kayıplar tüm çevrenin işleyişini etkiler ve doğal döngünün gerçekleşmesi zorlaşır. Doğal dengenin devamı için yaşamın biyolojik çeşitliliğin bir göstergesi olarak oluşturulması ve korunması önemlidir. Orman alanları, biyolojik çeşitliliğin önemli bir bölümünü içeren ekosistemlerdir. Bu nedenle, ormanlık alanlardaki biyoçeşitliliğin ortaya konması gerekmektedir. Biyolojik çeşitliliğin ölçülmesinin önemi artmakta ve biyoçeşitliliğin ölçülmesini sağlamak için biyoçeşitlilik değerlendirme yöntemlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Biyolojik çeşitliliği belirlemek için çeşitli yöntemler kullanılmıştır. Biyoçeşitlilik endeksleri, farklı bileşen türlerinden oluşan bir veri grubunun çeşitliliğini değerlendirmek için planlanan istatistiksel yöntemdir.

Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi, biyoçeşitlilik bakımından diğer bölgelere göre zengin olup endemik tür sayısı fazladır. Doğu Karadeniz Bölgesi ormanları *Picea orientalis*, *Abies* spp., *Pinus sylvestris*, *Fagus orientalis*, *Quercus* spp., *Castanea sativa*, *Alnus glutinosa*, *Carpinus betulus*, *Acer* spp., *Ulmus* spp., *Taxcus baccata*, *Populus* spp., *Tilia* spp., *Juglans regia*, *Salix* spp., and *Fraxinus angustifolia* türlerinden oluşmaktadır. Çalışmada kullanılan veriler, Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki Araklı Orman İşletme Şefliği'nden alınan 30 adet geçici örnek alandan elde edilmiştir. Bu meşcerelerin Shannon-Weaner, Simpson, MacArthur ve Pielou Düzenlilik İndeksleri hesaplanarak biyoçeşitlilikleri karşılaştırılmıştır. Hesaplamalar hem sayı hem de göğüs yüzeyi bakımından türlerin karışım oranına göre yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Biyoçeşitlilik indeksi, Orman, İndeks, Tür karışımı

1. INTRODUCTION

The earth is made up of ecosystems and ecological features which are supported by biodiversity; yet many people do not understand the meaning of biodiversity or what the impact of its loss would mean. The fact is that all the species of flora and fauna, including humans, are dependent on each other, and the extinction of any one of these species can trigger a domino effect on the other species, which are directly or indirectly dependent on it.

Biodiversity has been shown to play a key role at all levels of the ecosystem service hierarchy (Mace et al., 2012, Gao et al., 2014). The diverse habitats and microhabitats contained in forest ecosystems hold the majority of the world's terrestrial species (Ozanne et al., 2003, Gao et al., 2014). However, these biologically diverse systems are increasingly being threatened by deforestation and forest degradation via varied direct or indirect mechanisms (Singh et al., 2001; Dirzo and Raven, 2003, Gao et al., 2014). Therefore, conserving forest biodiversity has become a critical task at local, national and global level.

To discern the influence of forest management intervention on forest biodiversity conservation among management regimes, we need to explore the effects of environmental and human forest use variables on species richness, diversity and density (Hooper et al., 2005, Kalonga et. al. 2016). Generally, easily accessible forests are more affected by human activities (Sassen and Sheil, 2013) depending on tree species (Ndangalasi et al., 2007); although effective forest management planning could reverse the situation (Ball, 2011, Kalonga et. al. 2016).

Turkey is among few temperate countries with the highest diversity in its fauna and flora. Because of its special position between Asia and Europe, and Africa, fauna and flora comprises elements from these continents. Turkey is in the interface of three different biogeographically regions where consist from European-Siberian, Mediterranean and Irano-Turanian regions. Of the Euro-Siberian Biogeographical Zone contain Kolshic zone aka Eastern Black Sea. This is the climatic region with the highest rainfall and is largely covered with forests. Eastern Black Sea forest is dominated by *Picea orientalis*, *Abies spp.*, *Pinus sylvestris*, *Fagus orientalis*, *Quercus ssp.*, *Castanea satvia*, *Alnus glutinosa*, *Carpinus betulus* and *Fraxinus angustifolia*.

Various diversity indices are used to determine the biodiversity. Diversity index is a statistical method which is planned to evaluate the variety of a data group consisting of different types of components. Features of a population such as number of existing species (Richness), distribution of individuals equally (Evenness) and total number of existing individuals underlie the basis of diversity indices (Wilhm and Dorris 1968, Allan 1975). Thus, any changes in any of these three features will affect the whole population, so that the diversity indices depending upon these features are used effectively to determine the changes in a population (Mandaville 2002, Dögel 1995, Türkmen and Kazancı, 2010). In this study, aim to compare biodiversity using biodiversity indices such as Shannon-Weaner Index, Simpson Index, MacArthur Index, Pielou Regularity Index. The calculations are based on species composition and species distribution as well as basal area and number of tree.

2. MATERIAL AND METHODS

The data used in this study were collected from Araklı Forest Management Chief in Eastern Black Sea Region of Turkey (Figure 1). In this area, from the various age and site classes 30 temporary sample plots which size range 400 m² to 800 m² were taken. Diameter at breast heights all trees was measured and identified to species in each sample plots. Ratios of basal

area and number of tree to species in each sample plots were calculated. Shannon-Weaner Index, Simpson Index, MacArthur Index, Pielou Regularity Index were used for statistical analyses of biodiversity.

HOCA AHMET YESEVİ
ULUSLARARASI BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ
26-27 Ağustos 2019, Gölbaşı - ADIYAMAN

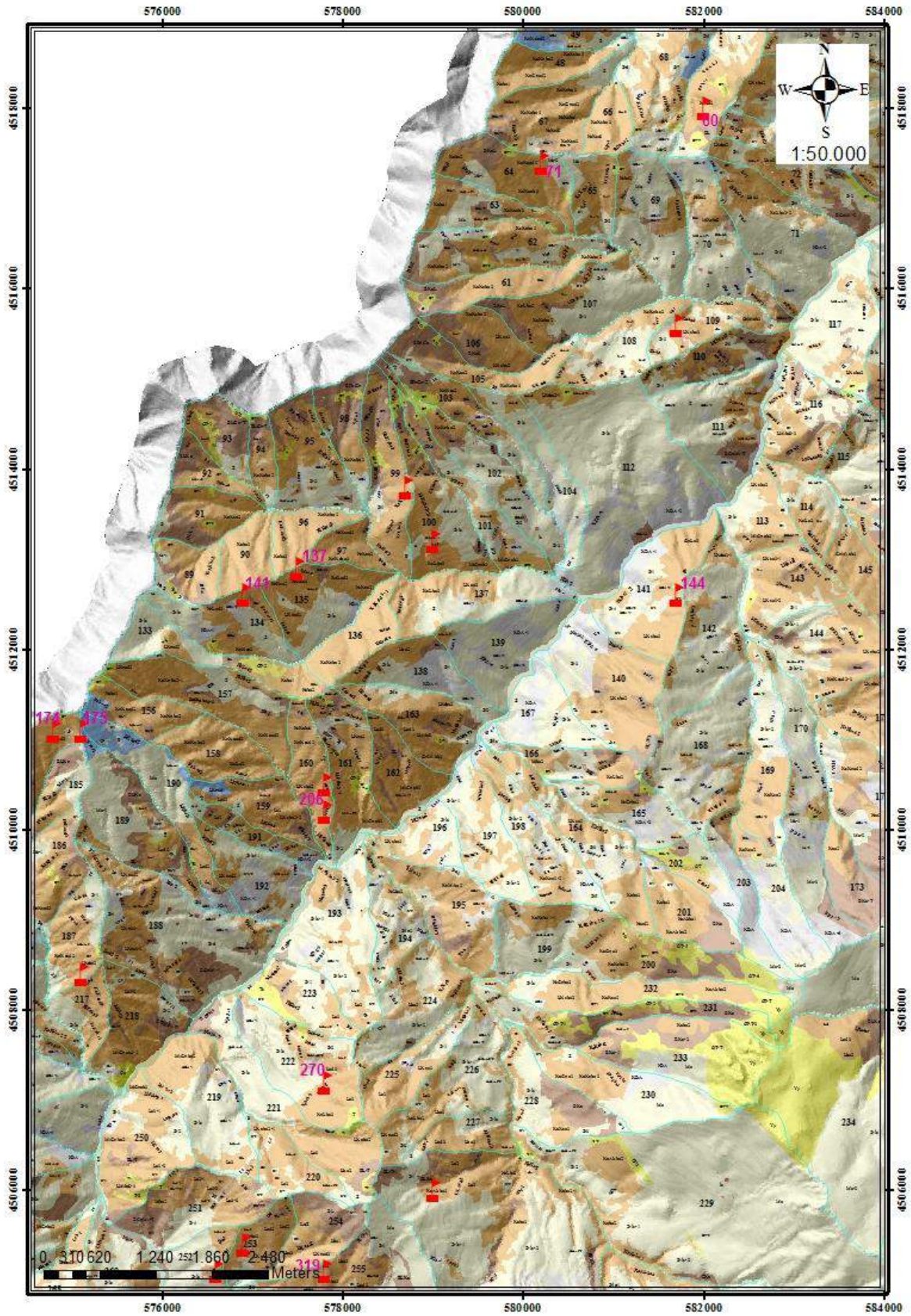


Figure 1. Study Area

2.1. Shannon-Weaner Diversity Index

This is an index applied to biological systems by derived from a mathematical formula used in communication area by Shannon in 1948 (Mandaville 2002). It's the most preferred index among the other diversity indices. The index values are between 0.0 – 5.0. Results are generally between 1.5 - 3.5, and it exceeds 4.5 very rarely (Kocataş 1992). The values above 3 indicate that the structure of habitat is stable and balanced but the values under 1 indicate that there are pollution and degradation of habitat structure (Türkmen and Kazancı, 2010).

$$H = - \sum_{i=1}^n P_i \times \ln P_i \quad (1)$$

H: Shannon-Weaner Diversity Index

P_i: Ratios of each species according to basal area or number of tree

2.2. Simpson Diversity Index

It's a diversity indices derived by Simpson in 1949 (Mandaville 2002). Simpson index values are between 0 - 1. But while calculating, final result is subtracted from 1 to correct the inverse proportion (Türkmen and Kazancı, 2010).

$$H = 1 - \sum_{i=1}^n P_i^2 \quad (2)$$

H: Simpson Diversity Index

P_i: Ratios of each species according to basal area or number of tree

2.3. MacArthur Diversity Index

It was derived from Shannon-Weaner index by MacArthur in 1965.

$$H = \frac{1}{\sum_{i=1}^n P_i^2} \quad (3)$$

H: MacArthur Diversity Index

P_i: Ratios of each species according to basal area or number of tree

2.4. Pielou Regularity Index

It was derived from Shannon-Weaner index by Pielou in 1966. The ratio of the observed value of Shannon-Weaner index to the maximum value gives the Pielou Regularity Index

result. The values are between 0- 1. When the value is getting closer to 1, it means that the individuals are distributed equally (Pielou 1966, Türkmen and Kazancı, 2010).

$$R = \frac{H}{\ln S} \quad (4)$$

R: Pielou Regularity Index

H: Shannon-Weaner Diversity Index

S: Number of species

3. RESULTS

Biodiversity in 30 sample plots in Araklı Forest Management Chief in Eastern Black Sea Region were calculated to use 1-4 formulas. In calculation, ratios of basal area and number of tree of species in sample plot were used. The calculation of one of the sample plots has shown Table1 and 2.

Table 1. Biodiversity indices according to ratio of basal area in sample plot 83

Species	Basal Area	Ratio of Basal Area	Shannon-Weaner	Simpson	MacArthur	Pielou Regularity
Fagus orientalis	0.323	0.458				
Alnus glutinosa	0.106	0.151				
Castanea sativa	0.276	0.391				
Total	0.705		1.010	0.615	2.594	0.920

Table 2. Biodiversity indices according to using ratio of number of tree in sample plot 83

Species	Number of trees	Ratio of number of trees	Shannon-Weaner	Simpson	MacArthur	Pielou Regularity
Fagus orientalis	12	0.308				
Alnus glutinosa	10	0.256				
Castanea sativa	17	0.436				
Total	39		1.074	0.650	2.854	0.977

The values of Shannon-Weaner diversity index were between 0.181 – 1.360. The lowest value was for plot 20 and the highest value was for plot 197 (Table 3and 4). All results were found

under the expected ranges (1.5 - 3.5). Although plot 318 has four species, it has lower value than plot 6 has three species. The reason of this is a behalf of one species has high ratio.

The values of Simpson diversity index were between 0.085 - 0.737. The lowest value was for plot 20 and the highest value was for plot 197 (Table 5 and 6). The result of this index and the result of Shannon-Weaner index were found highly resemble to each other. The values of the four plots (plot 11, 81, 137 and 197) which had the four highest values were the same in both indices.

Table 3. Sample plots which have highest Shannon-Weaner index value

Sample plot	<i>Picea orientalis</i>	<i>Pinus pinaster</i>	<i>Fagus orientalis</i>	<i>Carpinus betulus</i>	<i>Alnus glutinosa</i>	<i>Castanea sativa</i>	<i>Quercus hartwissiana</i>	Shannon-Weaner
Ratio of Basel Area								
6		0.525		0.243			0.232	1.021
11	0.193			0.052		0.304	0.451	1.192
81	0.102		0.559	0.189		0.150		1.158
137			0.263	0.406	0.037	0.294		1.200
197	0.216		0.176			0.322	0.285	1.360

Table 4. Sample plots which have lowest Shannon-Weaner index value

Sample plot	<i>Picea orientalis</i>	<i>Fagus orientalis</i>	<i>Alnus glutinosa</i>	<i>Castanea sativa</i>	<i>Acer spp.</i>	Shannon-Weaner
Ratio of Basel Area						
20			0.044	0.956		0.181
60			0.044	0.956		0.182
305			0.838		0.162	0.442
359	0.147	0.853				0.417
368	0.844	0.156				0.433

Table 5. Sample plots which have highest Simpson index values

Sample plot	<i>Picea orientalis</i>	<i>Fagus orientalis</i>	<i>Carpinus betulus</i>	<i>Alnus glutinosa</i>	<i>Castanea sativa</i>	<i>Quercus hartwissiana</i>	Simpson
Ratio of Basel Area							
11	0.193		0.052		0.304	0.451	0.664
81	0.102	0.559	0.189		0.150		0.619
83		0.458		0.151	0.391		0.615
137		0.263	0.406	0.037	0.294		0.678
197	0.216	0.176			0.322	0.285	0.737

Table 6. Sample plots which have to lowest Simpson index values

Sample plot	<i>Picea orientalis</i>	<i>Fagus orientalis</i>	<i>Alnus glutinosa</i>	<i>Castanea sativa</i>	<i>Acer spp.</i>	Simpson
Ratio of Basel Area						
20			0.044	0.956		0.085
60			0.044	0.956		0.085
305			0.838		0.162	0.271
359	0.147	0.853				0.251
368	0.844	0.156				0.263

The values of MacArthur Diversity Index were between 1.092 – 3.802 . The lowest value was for plot 20 and the highest value was for plot 197 (Table 7 and 8). Also result of this index and the result of Shannon-Weaner and Simpson index were found highly resemble to each other. The values of the four plots (plot 11, 81, 137 and 197) which had the four highest values were the same in other (Shannon-Weaner and Simpson index) indices.

The values of Pielou Regularity Index were between 0.261 – 1.000. The lowest value was for plot 20 and the highest value was for plot 72 (Table 9 and 10). Unlike other indices (Shannon-Weaner, Simpson and MacArthur indices) plot 197 doesn't have to highest value. The reason is that, Pielou is derived from Shannon-Weaner Diversity Index and even if the value of Shannon-Weaner index is high, due to the number of species is increased Pielou is decreased.

Table 7. Sample plots which have highest MacArthur index values

Sample plot	<i>Picea orientalis</i>	<i>Fagus orientalis</i>	<i>Carpinus betulus</i>	<i>Alnus glutinosa</i>	<i>Castanea sativa</i>	<i>Quercus hartwissiana</i>	MacArthur
Ratio of Basel Area							
11	0.193		0.052		0.304	0.451	2.979
81	0.102	0.559	0.189		0.150		2.626
83		0.458		0.151	0.391		2.594
137		0.263	0.406	0.037	0.294		3.109
197	0.216	0.176			0.322	0.285	3.802

Table 8. Sample plots which have to lowest MacArthur index values

Sample plot	<i>Picea orientalis</i>	<i>Fagus orientalis</i>	<i>Alnus glutinosa</i>	<i>Castanea sativa</i>	<i>Acer spp.</i>	MacArthur
Ratio of Basel Area						
20			0.044	0.956		1.092
60			0.044	0.956		1.093
305			0.838		0.162	1.372
359	0.147	0.853				1.335
368	0.844	0.156				1.358

Table 9. Sample plots which have highest Pielou Regularity index values

Sample plot	<i>Picea orientalis</i>	<i>Pinus pinaster</i>	<i>Fagus orientalis</i>	<i>Carpinus betulus</i>	<i>Castanea sativa</i>	<i>Quercus hartwissiana</i>	Pielou Regularity
Ratio of Basel Area							
6		0.525		0.243		0.232	0.929
72			0.487		0.513		1.000
91	0.457				0.543		0.995
197	0.216		0.176		0.322	0.285	0.981
286	0.536		0.464				0.996

Table 10. Sample plots which have to lowest Pielou Regularity index values

Sample plot	<i>Picea orientalis</i>	<i>Fagus orientalis</i>	<i>Carpinus betulus</i>	<i>Alnus glutinosa</i>	<i>Castanea sativa</i>	<i>Acer spp.</i>	<i>Quercus hartwissiana</i>	Pielou Regularity
Ratio of Basel Area								
20				0.044	0.956			0.261
60				0.044	0.956			0.262
88		0.718	0.007		0.275			0.571
300		0.136	0.010	0.090	0.764			0.534
318	0.049				0.076	0.031	0.844	0.429

The increase in the distribution of species in the area in favor of a species has reduced the biodiversity indices (Table 11). While ratio of basal area of *Fagus orientalis* %46 in sample plot 91, when this ratio increase to %70 in sample plot 144, biodiversity indices reduce.

Mean values of biodiversity indexes by species in sample plot shown Table 12. When number of species increased, biological diversity usually increased also.

Table 11. Effect of species ratios on biodiversity indices

Sample plot	<i>Picea orientalis</i>	<i>Castanea sativa</i>	Shannon-Weaner	Simpson	McArthur	Pielou Regularity
Ratio of Basel Area						
91	0.457	0.543	0.689	0.496	1.985	0.995
144	0.703	0.297	0.608	0.418	1.717	0.878

Table 12. Average values of biodiversity indices regard to number of species

Number of Species	Shannon-Weaner	Simpson	MacArthur	Pielou Regularity	Number of Sample Plots
2	0.496	0.330	1.571	0.716	10
3	0.859	0.518	2.141	0.782	10
4	1.002	0.542	2.379	0.723	10

4. CONCLUSIONS

Forest management include protect, develop and sustainability of biodiversity. So when forest managing, biodiversity is calculated using biodiversity indices. In this study, Shannon-Weaner Index, Simpson Index, MacArthur Index, Pielou Regularity Index were used for calculate to biodiversity.

As a result, as the number of species increase, as the distribution ratios of species approach each other, biodiversity indices have increased also. Biodiversity indices have increased in proportion to the number of species in regions where the ratio is behalf of a species. Biodiversity indices are higher in areas where the ratios are close to each other than areas have the ratios are distributed in behalf of one species. This result shows that, the distributions of ratios between species are important.

REFERENCES

- Allan, J.D., 1975. The Distributional Ecology and Diversity of Benthic Insects in Cement Creek, Colorado, *Ecology*, 56: 1040-1053.
- Ball, S., 2011. Putting the Forestry into Participatory Forest Managemenet – Simple Inventory Protocols for Sustainable Logging. In: Geldenhuys, C., Ham, C., Ham, H. (Eds.), *Sustainable Forest Management in Africa*. Stellenbosch.
- Dirzo, R., Raven, P.H., 2003. Global state of biodiversity and loss. *Annu. Rev. Environ. Resour.* 28, 137–167.
- Dügel, M., 1995. Köyceğiz Gölü'ne dökülen akarsuların su kalitelerinin fiziko-kimyasal ve biyolojik parametrelerle belirlenmesi, *Bilim Uzmanlığı Tezi*, Hacettepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 88s.
- Gao, T., Hedblom, M., Emilsson, T. and Nielsen, A.B., 2014. The role of forest stand structure as biodiversity indicator, *Forest Ecology and Management*, 330, 82-93.

- Hooper, D., Chapin III, F., Ewel, J., Hector, A., Inchausti, P., Lavorel, S., Lawton, J., Lodge, D., Loreau, M., Naeem, S., 2005. Effects of biodiversity on ecosystem functioning: a consensus of current knowledge. *Ecol. Monogr.* 75, 3–35.
- Kalonga, S. K., Midtgaard, F. and Klanderud, K., 2016. Forest certification as a policy option in conserving biodiversity: An empirical study of forest management in Tanzania, *Forest Ecology and Management*, 361, 1-12.
- Kocataş, A., 1992. *Ekoloji ve Çevre Biyolojisi*, Ege Üniv. Matbaası, İzmir, 564s.
- MacArthur, R. H., 1965. Patterns of Species Diversity, *Biological Reviews*, Volume 40, Issue 4, 510-533.
- Mace, G.M., Norris, K., Fitter, A.H., 2012. Biodiversity and ecosystem services: a multilayered relationship. *Trends Ecol. Evol.* 27, 19–26.
- Mandaville, S.M., 2002. Benthic Macroinvertebrates in Freshwater – Taxa Tolerance Values, Metrics, and Protocols, Project H - 1. (Nova Scotia: Soil & Water Conservation Society of Metro Halifax).
- Ndangalasi, H.J., Bitariho, R., Dovie, D.B., 2007. Harvesting of non-timber forest products and implications for conservation in two montane forests of East Africa. *Biol. Conserv.* 134, 242–250.
- Ozanne, C.H.P., Anhuf, D., Boulter, S.L., Keller, M., Kitching, R.L., Korner, C., Meinzer, F.C., Mitchell, A.W., Nakashizuka, T., Silva Dias, P.L., Stork, N.E., Wright, S.J., Yoshimura, M., 2003. Biodiversity meets the atmosphere: a global view of forest canopies. *Science* 301, 183–186.
- Pielou, E.C., 1966. The Measurement of Diversity in Different Types of Biological Collections, *J. Theoret. Biol.*, 13: 131-144.
- Sassen, M., Sheil, D., 2013. Human impacts on forest structure and species richness on the edges of a protected mountain forest in Uganda. *For. Ecol. Manage.* 307, 206–218.
- Singh, A., Shi, H., Foresman, T., Fosnight, E.A., 2001. Status of the world’s remaining closed forests: an assessment using satellite data and policy options. *Ambio* 30, 67–69.
- Türkmen, G. and Kazancı, N., 2010. Applications of Various Diversity Indices to Benthic Macroinvertebrate Assemblages In Streams In A National Park In Turkey, *Review of Hydrobiology*, 3,2: 111-125.
- Wilhm, J.L. and Dorris, T.C., 1968. Biological Parameters for Water Quality Criteria, *Bioscience* 18,6: 477-481.

COMPUTER MODELLING OF CANCELING AND LIMITATION OF FIRES IN BUILDINGS

Dr. Gunay ABDIYEVA-ALIYEVA

Academy of Ministry of Emergency
Situations of the Republic of Azerbaijan

Abstract. The main purpose of the article is to identify ways to limit and eliminate fires in buildings through computer modelling. This system facilitates the exchange of information between firefighters, dispatchers, operating managers and controlling personnel during the elimination of emergencies, giving rescuers and firefighters more details about the operation. In the process of the fire extinguishing media report, powdered extinguishing, carbon dioxide exhaust methods, pumping system, water consumption calculation, predictive formulas were identified and automated solutions were achieved.

The ability to quickly calculate the force and technique to be instantly based on the estimated cost estimates provided by the relevant system during the fires, ensures that the forecast is given in a short time.

Formulas for predicting events that can occur as a result of blasting of the gas mixture, gas-steam-and-air cloud have been identified, which in turn will allow the approximate of active extinguishing activities.

Keywords: fire, visualization, modelling, prediction, avalanche.

Introduction. Modern architectural-construction is classified as following:

- Appointment: Civil, industrial and agricultural produce;
- Number of floors: one-storied, multistoried, low-storied;
- According to the materials of the outer walls: Stone and wood;
- For the degree of resistance to the fire.

Characteristics of the building, floors and other elements of fire and extinguished only by appointment, showing the number of rooms, could damage development of the individual. Buildings, one or several different rooms that are dried for architecture. So first of all it is necessary to determine the conditions in the rooms of the building fire. The fire burning room temperature, pressure, viscosity, density of the atmosphere in the room at the time, the conditions of gas in the amount of gas is characterized by any of the conditions, building. The main factors that determine the development of the fire in the offices of the following is considered to change the parameters of the building: The amount of cargo fire in his room, distribution and units of the situation. The room during the exchange of fire in the development of the gas factor K_q . The ratio of holes in the walls of the room when it K_q is understood that the design of the floor area S_d , S_o exchange of gas:

$$K_q = \frac{S_o}{S_d} \quad (1.1)$$

Depending on the above-mentioned factors, when the fires develop in the premises of the building, the amount of major medium-volume parameters will be different at different times. Computerized modeling of fire prevention and removal is gradual.

Module 1: This module describes the object (building) of the event occurring. The visualization is intended for calculation of water supply during fire-fighting of the object's (building) facade cover [1].

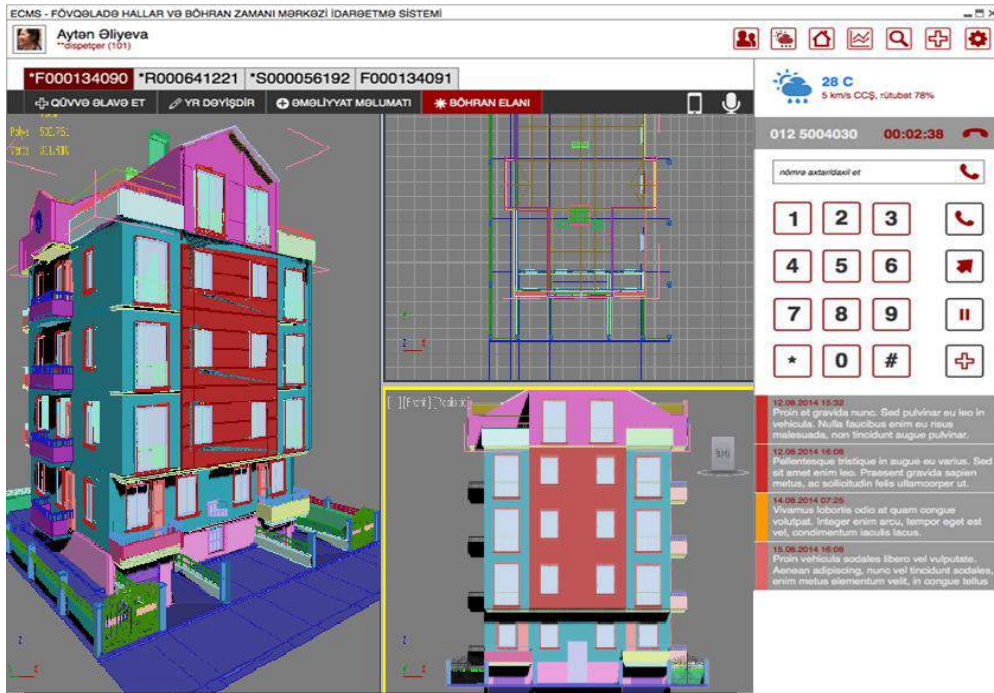


Figure 1.1. 3D visualization of the building

In this module a draft of the object (building) of the event is drawn up. The following steps are taken in the design of the project:

- scheme of building placement plan;
- location of fire hydrants;
- installation of fire brigades;

Module 2: The real-time calculation of fire extinguishing and development parameters dynamics. This module also includes short-term prediction of fire dynamics.

HOCA AHMET YESEVI
ULUSLARARASI BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ
26-27 Ağustos 2019, Gölbaşı - ADIYAMAN

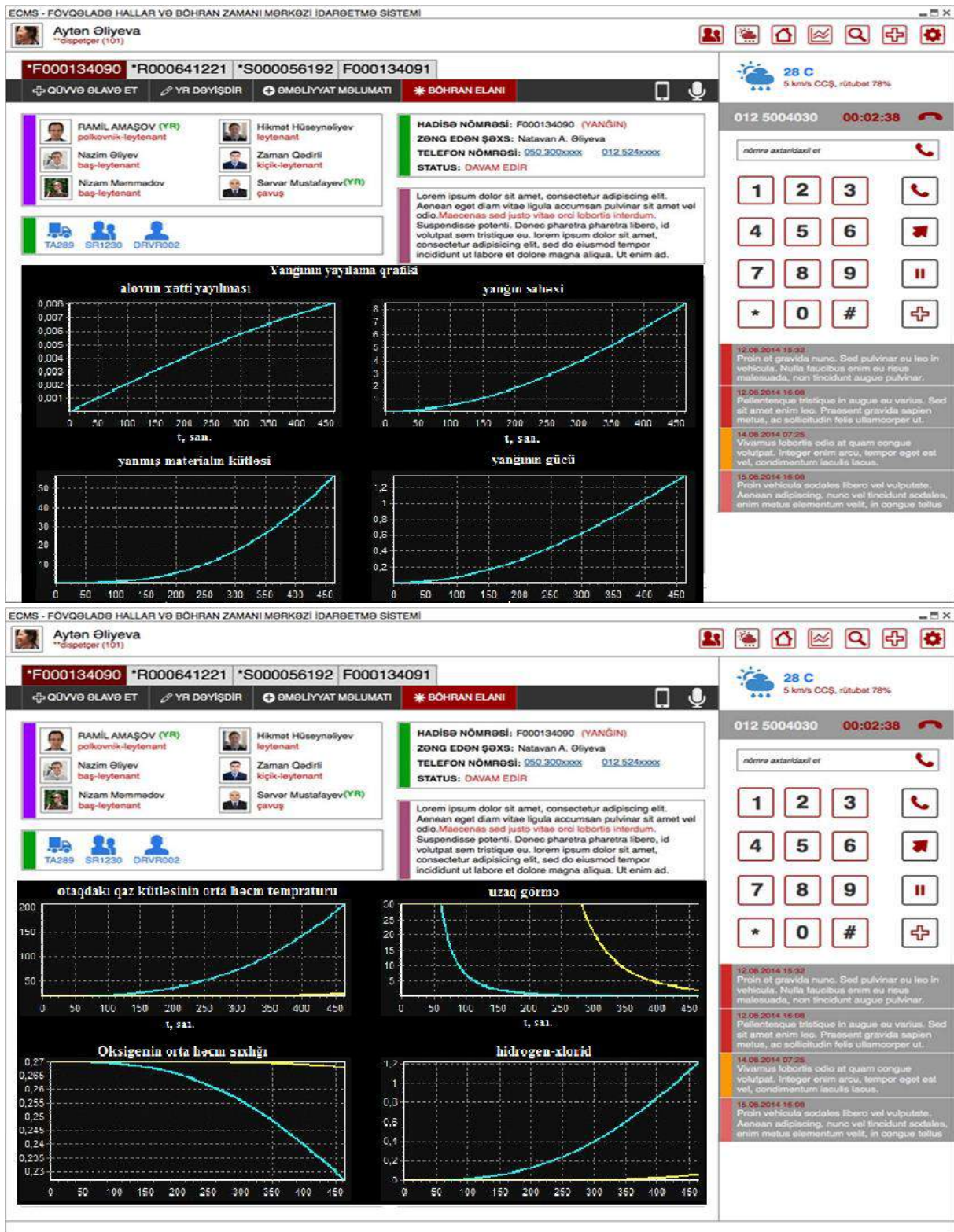


Figure 1.2. Fire Spread Scheme.

According to the analysis of the graphs in Figure 1.2, the area of the holes in the deck constructions and the height of the holes in the rooms increase, the decrease in the temperature and the increase in the overall rate of combustion increase the fire retardation; when the burden

of fire is equal, the characteristics of the development of fire in the premises of premises are largely dependent on the amount of gas exchange and the height of the room.

Module 3: Performs the calculation of the use of carbon dioxide, carbon dioxide, powdered extinguishing media and other flammable substances by using water, foam forming substances and volumes [1,2].

Explosion Accident Prediction and Risk Assessment: Explosion is a high-voltage physical-chemical transformation process that occurs as a result of a large amount of energy from the substance, the damaging and destructive impact wave. Explosive compounds and mixtures are divided into the following types depending on their physical properties:

- solid compounds or mixtures;
- gas mixture with some hazardous chemicals and so on;
- liquid substances;
- liquid mixtures;
- mixture of liquid and solid substances;
- air and gas mixture of hydrocarbon gases; condensed explosives.

Explosive combustion occurs in 2 modes. These include defective combustion and detonation combustion modes. In the defrost combustion mode, the flame is propagated at low speeds, and in detonational mode, with noise or higher speeds. Combustion combustion occurs during the combustion of air-petrol, gas mixtures, barites, and pyrotechnic compounds. The detonation blows the blow wave and the chemical reaction zone moving at a steady pace higher than the sound velocity.

Blasting of gas and air mixtures in gas and air, as well as gas-steam-air and dust-air mixtures in the production facilities, in the splurge and under pressure, the dissolution of liquefied gas, as well as the release of easily exploded liquids. The explosion of the above-mentioned blends is based on 3 main zones: the impact zone of detonation wave, the impact area of explosive products and the impact zone of the air blow wave.

The prediction of the current situation in the explosion is the determination of the extent of injury zones, the degree of damage to humans and the degree of disintegration of objects. For this purpose, one of the simplified or predictive prediction methods is used. In the simplified prediction method, the impact of the impact wave is determined by the pressure of its front wall $\Delta P_f, kPa$, and according to this estimation, the rate of damage to buildings and the degree of collapse of buildings is determined. In the probabilistic method of prediction, the impact of the impact wave is determined by the $\Delta P_f, kPa$, and the pulse wave compression phase of the impact wave front. Damage rate is defined depending on the P_z and ΔP_f function, which is the impulse of the compression phase $\dot{I}_+, kPa \cdot sek.$ and the pulse wave compression phase.

4 spillage zones are expected to be used to predict the emergence of explosive accidents. These are:

- full disintegration zone, $\Delta P_f \geq 50 kPa$;
- strong disintegration zone, $30 \leq \Delta P_f < 50 kPa$;
- medium range disintegration zone, $20 \leq \Delta P_f < 30 kPa$;
- weak diffuse zone, , $10 \leq \Delta P_f < 20 kPa$;

In the assessment of the condition, at the various distances, after the determination of the pressure ΔP_f , the radius of the object is plotted in accordance with the 10, 20, 30, 40 and 50 *kPa* values of the object, and the weak, moderate, strong and complete disintegration zones are recorded. When the explosion occurs within the building, the crumbs spread evenly across all sides, and when the explosion occurs outside the building, scrapes spread in the direction of the wave propagation [3].

If the explosion occurs inside a building with A, B, E, the approximate dimensions of avalanches can be determined by the following formula:

$$A_{av}, m: 2L + A; B_{av}, m: 2L + B_{av} \quad (1.2)$$

where L is the flight distance of the crumbs and is equal to half the height of the building:

$$L = \frac{H}{2} \quad (1.3)$$

When the explosion occurs outside the building, the size of the avalanche is approximated by the following formula:

$$A_{av} = L + A; B_{av} = L + B \quad (1.4)$$

The following formula is used for determining the height of the heel (h , m):

$$h = \gamma \cdot H \cdot (100 + kH) \quad (1.5)$$

where γ - the volcano is a special volume of the building 100 m^3 of construction, k is a constant quantity, $k = 2.5$ outside the building where the explosion occurs inside the building $k = 2$.

The non-returnable loss of the population outside the buildings and shelters is estimated by the following formula:

$$N_q = P \cdot G_t^{2/3} \quad (1.6)$$

where P is the population density, thousand people / km^2 ; G_t is trotyl equivalent, t.

$$N_{sec} = (3 \dots 4)N_g; N_{com} = N_q + N_{sek} \quad (1.7)$$

Depending on the degree of disintegration of buildings, the loss of people within the building can be estimated as follows:

$$N_{sec} = (3 \dots 4)N_g; N_{com} = N_q + N_{sec} \quad (1.7)$$

where the number of staff in the N_g - building, human; n - the number of buildings (installations) in the object; Total loss in distribution of $N_{i.com}$ building; K_{1i}, K_{2i} are the coefficients for the loss of buildings [4].

Result: The computer modelling of buildings can be used for emergency situations of any size and severity.

Automated system assists responsible personnel in rescue operations, as well as provides more effective planning in firefighting operations and suitable controlling of situation from any distance. The relevant system is able to immediately calculate the necessary forces and techniques during fire cases according to the obtained information and provides prognosis in a little period of time which can help to shorten an active firefighting duration.

REFERENCES

1. G.A.Abdiyeva-Aliyeva. "Information support making decisions to eliminate the consequences on emergency situations" diss.work. Baku, 2018. p.161
2. G.A.Abdiyeva-Aliyeva. "Information support of Central command system during emergencies". Azerbaijan Technical University, Scientific Works. Volume 1, Baku, 2016. p. 139-145
3. H.O.Ojagov. Monitoring and forecasting of emergency situations. Baku, 2005, p.236
4. G.A.Abdiyeva-Aliyeva "Explosion prediction and risk assessment". Azerbaijan Technical University, Scientific Works. Volume III, Baku, 2017. p.28-35

Helichrysum arenarium (Altınotu) MİKROBİYOLOJİK KALİTESİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

A RESEARCH ON MICROBIOLOGICAL QUALITY of *Helichrysum arenarium*(Golden
grass)

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Nilay GÜVENÇ

Adıyaman Üniversitesi

ÖZET

Bu çalışmada Adıyaman ili Ulubaba dağı yöresinde yetişen altınotu *Helichrysum arenarium* türünün antimikrobiyal aktivitesi araştırılmıştır.

Örneklerin aktivitesi oyuk agar metoduna göre *Staphylococcus aureus*, *Bacillus cereus*, *Klebsiella pneumoniae* ve *Escherichia coli* gibi patojen mikroorganizmalar üzerindeki antimikrobiyal etkileri test etmeyi amaçladık. Altınotu örnekleri blenderda parçalanarak 4 gr. alınıp, 16 mg/ml metanol ilavesi olacak şekilde hazırlandı. Sonra rotavapor cihazında metanol uzaklaştırıldı. Pellet miktarı tartılarak dimetil sülfoksit (DMSO) 40 µg/1ml düzeyinde (maksimum çözünen miktarına göre) tamamlanıp ekstratlar elde edildi. Antimikrobiyal etkileri denenecek kültürlerin hazırlanmasında Bakteriler, Nutrient Buyyon besiyerine aşılanarak 35±1°C'de 24 saat süreyle inkübe edildi. İnkübasyondan sonra kültürlerin, MacFarland (0.5) standardına göre bulanıklık ayarı yapıldı ve buyyon tüplerine aktarıldı. Ayrı olarak hazırlanan Müller Hinton Agar besiyerine, buyyondaki bakteri kültürleri 10⁶ bakteri/ml olarak aşılandı. Katılaştıran agar üzerine 6 mm çapında oyuk açıldı. Açılan oyuklara bir damla besiyerinden sonra 10 µl örnek aktarıldı. Bu şekilde hazırlanan petri kutuları 4°C'de 1.5-2 saat buzdolabında bekletildikten sonra bakteri aşılanan plaklar 37±1°C'de 24 saat süre ile inkübe edildi. Çalışma 3 paralel olarak yürütüldü ve sonuçlar ortalama değer olarak inhibisyon zonu (mm) şeklinde değerlendirildi.

Çalışma sonucumuza göre altınotu örneklerimizin en fazla etkiyi *K. pneumoniae* üzerinde gösterdiği en az etkiyi de *S.aureus* üzerinde gösterdiği saptandı. *K. pneumoniae* üzerinde 33 mm., *S.aureus* 23 mm., inhibisyon zonu gösterdiği tespit edildi.

Sonuçlarımıza göre altınotundan elde edilen ekstratların Gr (+) ve Gr (-) bakterilerde antimikrobiyal etkiye sahip olduğu belirlendi. Çalışmamız altınotunun patojen mikroorganizmaların gelişimini önlemede yararlı olabileceğini göstermiştir. Altınotunun diğer türleri üzerinde farklı patojen mikroorganizma türleri üzerinde antimikrobiyal bir etkisinin olup olmadığını netleştirmek için ileri çalışmalara ihtiyaç vardır.

Anahtar Kelimeler: Antimikrobiyal Aktivite, Patojen mikroorganizmalar, *Helichrysum arenarium*, Altınotu.

ABSTRACT

In this study, antimicrobial activity of *Helichrysum arenarium* species grown in Ulubaba mountain region of Adıyaman province was investigated. Activity of the samples We aimed to test antimicrobial effects on pathogenic microorganisms such as *Staphylococcus aureus*, *Bacillus cereus*, *Klebsiella pneumoniae* and *Escherichia coli* according to hollow agar method. The samples of Altınotu are broken down in the blender and 4 gr. and 16 mg / ml methanol. The methanol was then removed in the rotavapor apparatus. The amount of pellet was weighed and dimethyl sulfoxide (DMSO) was completed at 40 µg / 1ml (according to the

maximum amount of solute) to obtain the extracts. Bacteria were inoculated into Nutrient Broth and incubated at 35 ± 1 ° C for 24 hours.

. After incubation, the cultures were turbid according to the MacFarland (0.5) standard and transferred to broth tubes. The separately prepared Müller Hinton Agar medium was inoculated with bacterial cultures in the broth at (10^6 bacteria/ml). A 6 mm diameter hollow was made on the solidified agar. 10 µl of sample was transferred to the opened wells after a drop of medium. Petri dishes prepared in this way were kept in the refrigerator for 1.5-2 hours at 4 ° C, and the bacteria-inoculated plates were incubated at 37 ± 1 ° C for 24 hours. The study was carried out in 3 parallel and the results were evaluated as the mean zone of inhibition (mm). According to the results of our study, it was found that the most effective effect of our gold samples on *K. pneumoniae* was the least effect on *S. aureus*. 33 mm., on *S. aureus* 23 mm. on *K. pneumoniae* determined of inhibition zone. According to our results, it was determined that extracts obtained from gold tin had antimicrobial effect on Gr (+) and Gr (-) bacteria. Our study has shown that goldengrass may be useful in preventing the development of pathogenic microorganisms. Further studies are needed to clarify whether there is an antimicrobial effect on different pathogen microorganism species on other species of goldengrass.

Key Words: Antimicrobial Activity, Pathogen microorganisms, *Helichrysum arenarium*, Golden grass.

1. GİRİŞ

Dünyada artan nüfusla beraber yetersiz ve dengesiz beslenmenin yanı sıra, bilinçsiz ilaç kullanımına bağlı olarak mikroorganizmaların direnç kazanmaları ve yaşanan ekonomik güçlükler doğal kaynakları kullanma mecburiyetini zorunlu kılmıştır. Bu sayede günümüzde tıbbi bitkiler üzerinde yapılan araştırmalar ve bu bitkilerden elde edilen doğal kaynaklı ilaçların kullanımı gittikçe artmakta ve önem kazanmaktadır. Tıbbi bitkiler içerisinde önemli bir yeri olan altınotu (*Helichrysum sp.*) Güney doğu Asya ve Avrupa ile Avusturalya bölgelerinde sıklıkla bulunmaktadır. Ülkemizde de genellikle 20 türü vardır yaklaşık 15 türü endemik olan türlerdir ve halk arasında tedavi amacıyla kullanılmaktadır. Altınotun'un antioksidan, antibakteriyel ve antienflamatuar özelliği vardır. Sağlık üzerinde olumlu etkileri vardır. İltihap oluşumunu önler, iltihaplı yaralara altın otu yağı ya da çayı ile pansuman yapılması tedavi edici rol oynar. Mide ve bağırsaklardaki sorunları giderir. Gastrit ve mide sorunlarını ortadan kaldırır (1). Sindirim sistemi metabolizmasını düzenler. Hemoroid tedavisine yardımcı olur. Mide özsuynunu artırıcı etkisi bulunmaktadır. Prostatın tedavisinde önemlidir. Böbreklerde ve idrar yollarında kum ve taşların dökülmesine yardımcı olur. İdrar söktürücüdür (2). Fazla su atılımını sağlayarak vücuttan ödem oluşumunu engeller. Altın otu çayı vücutta tokluk hissi uyandırır. İdrar yolu enfeksiyonlarını önler, Pankreas ve safra salgısını artırır. Romatizmal hastalıklar, kemik, eklem, kas ve kramp ağrılarını azaltır, Altın otu yağının sedef, siğil ve dermatolojik hastalıkları gidermek için kullanılabilir. Düzenli olarak altın otu çayı tüketiminin varis oluşumunu engellediği, ilerlemesini durdurucu etkisi olduğu düşünülmektedir (3). Ülkemizde mevcut yetişen altınotu ektrelerin Gr (+), Gr (-) bakterilere karşı antimikrobiyal aktivitesi ortaya konularak bu bitkinin daha bilinçli olarak tüketilmesi, ve bu bitki üzerinde yapılacak daha sonraki çalışmalara ışık tutması ve

ülkemizdeki diğer tıbbi bitkilerin ortaya çıkarılması konusunda veri sağlanması amaçlanmıştır.

2. MATERYAL VE METOT

2.1. Materyalin Elde Edilmesi ve Hazırlanışı

Araştırmamızda kullanılan *Helichrysum arenarium* (altınotu) örnekleri, Adıyaman ili Ulubaba dağı bölgesinden toplanmıştır. Toplanan örnekler, steril kavanozlara konularak laboratuvara getirilmiş ve kurutulmuştur. Daha sonra çalışmada izleyen aşamalara geçilmiştir.

2.2. Bitki Ekstrelerinin Hazırlanışı

Çalışmamızda kullanılan altınotu bitkisi kurutulup toz haline getirildikten sonra 4 gr. alınıp, 16 mg/ml metanol ilavesi olacak şekilde hazırlanmıştır (4). Daha sonra bütün maddeler 40 µg/1ml düzeyinde (maksimum çözünen miktarına göre) dimetil sülfoksit (DMSO) ilave edilerek elde edilmiştir.

2.3. Test Mikroorganizmaları

Çalışmamızda kullanılan mikroorganizma kültürleri; Adıyaman Üniversitesi, Tıp Fakültesi, mikrobiyoloji laboratuvarı kültür koleksiyonundan sağlanmış olup, *Staphylococcus aureus*, *Bacillus cereus*, *Klebsiella pneumoniae* ve *Escherichia coli* bakterilerini içermektedir.

2.4. Mikroorganizma Kültürlerinin Hazırlanması ve Antimikrobiyal Etkinin Test Edilmesi

Bakteri suşları, Nutrient Buyyon besiyerine aşılansmış 35±1°C'de 24 saat süreyle inkübasyona alınmıştır. Belirlenen sürelerin sonunda ve sıvı besiyerinde gelişen kültürlerin, MacFarland (0.5) standardına göre bulanıklık ayarı yapıldıktan sonra buyyon tüplerine aktarılmıştır. Aynı olarak hazırlanan Mülller Hinton Agar besiyerine, buyyondaki bakteri kültürleri 10⁶ bakteri/ml olarak aşılandı. Katılaştıran agar üzerine 6 mm çapında oyuk açıldı. Altınotu örneklerinin antimikrobiyal etkilerini, oyuk agar metoduna göre irdelemek amacıyla; oyukların her birine, örneklerden 10µl doldurulmuştur. Bu şekilde hazırlanan petri kapları, 4°C'de 1.5-2 saat buzdolabında bekletildikten sonra, aşılansan petripler 37±1°C'de 24 saat inkübe edilmiştir. Çalışmamız 3 paralel halinde yürütülmüş ve sonuçların ortalaması alınarak inhibisyon zonları (mm.) biriminden bulunmuş ve kontrol amacıyla da standart %100'lük DMSO'dan yararlanılmıştır. (10µl) (4).

3. SONUÇLAR

Çalışma sonucumuza göre altınotu örneklerimizin en fazla etkiyi *K. pneumoniae* üzerinde gösterdiği en az etkiyi de *S.aureus* üzerinde gösterdiği saptanmıştır. *K. pneumoniae* üzerinde 33 mm., *S.aureus* 23 mm., inhibisyon zonu göstermiştir. Altınotu örneklerinin genellikle Gr (-) ve Gr (+) bakterilerde iyi düzeyde antimikrobiyal etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. (Tablo:1)

Tablo 1: (Adıyaman Ulubaba dağı yöresinde yetişen altınotunun antimikrobiyal aktiviteleri. ST:Standart (%100'lük DMSO).

Mikroorganizmalar	1	ST.
<i>Bacillus cereus</i>	28	-
<i>Staphylococcus aureus</i>	23	-
<i>Escherichia coli</i>	27	-
<i>Klebsiella pneumoniae</i>	33	-

4. TARTIŞMA

Altınnotunun antibakteriyel ve antioksidan özelliklerinin olduğu belirtilmiştir (5) Literatür araştırmalarında altınnotunun antibakteriyel ve antioksidan özelliğinin lipit peroksidasyonunu inhibe etmesinden kaynaklı olduğu düşünülmektedir (1). Altınotu ile yapılan başka bir araştırmada test mikroorganizmaları üzerinde kloroform ekstraktı ile hazırlanmış örneklerin 7, asetonunda hazırlanmış örneklerin 10 test bakterilerine karşı antimikrobiyal etkisinin olduğu tespit edilmiştir (6). Altınotu metanol ekstraktının disk difüzyon metoduna göre *Aeromonas hydrophila*, *Bacillus brevis*, *B. cereus*, *Klebsiella pneumoniae*, *Pseudomonas aeruginosa* ve *Staphylococcus aureus*'a karşı antimikrobiyal etki gösterdiği, *Escherichia coli*, *Morganella morganii*, *Mycobacterium smegmatis*, *Proteus mirabilis*, *Yersinia enterocolitica* ve *Saccharomyces cerevisiae*'e karşı herhangi bir antimikrobiyal aktivite göstermediği tespit edilmiştir (7). Başka bir araştırmada altınnotun'un metanolde hazırlanmış ekstraksiyonunun 13 bakteri ve 2 maya türüne karşı etkili olduğu saptanmıştır. Altınotu bitki çaylarının antimikrobiyal özelliği üzerine yapılan bir araştırmada test mikroorganizmaları üzerine herhangi bir etki göstermediği belirlenmiştir (8). İçerdiği flavonoid ve fenolikler sayesinde güçlü antioksidan özelliğe sahip olduğu ifade edilmiştir. Diğer bir araştırmada altınnotundan Luteolin, Naringenin ve Quercetin gibi bileşiklerin izole edildiği ve yüksek antioksidan kapasiteye sahip oldukları belirtilmiştir (1). Altınnotunun metanolla hazırlanan ekstraktının *E. coli*, *Morganella morganii*, *Mycobacterium smegmatis*, *Proteus mirabilis*, *Yersinia enterocolitica* ve *Saccharomyces cerevisia* üzerine etki etmediği, *B. subtilis*, *S. aureus* (B), and *C. albicans* üzerine etkili olduğu belirtilmiştir. Altınnotunun dört türü üzerine yapılan araştırmada önemli ölçüde antimikrobiyal ve antioksidan etki gösterdiği saptanmıştır (9). Yapılan bilgi ve literatür taraması ışığında çalışma bulgularımız yapılan diğer araştırmalarla benzer sonuçlar göstermektedir.

Sonuç olarak altınnotunun (*Helichrysum arenarium*) önemli düzeyde antimikrobiyal aktiviteye sahip olduğu açıkça saptanmıştır. Altınnotunun tüketiminin hastalıklara karşı koruyucu bir etki düzeyinin olmasının yanı sıra, bu çalışmanın gelecekte yapılabilecek

çalışmalarla birlikte tıp, eczacılık ve farmakoloji alanlarında yarar sağlayabileceği kanısındayız.

5. KAYNAKLAR

1. Kuş, B. (2012). “Altınotu ve ökseotu bitki ekstraktlarının alabalık filetosu üzerindeki antimikrobiyal ve antioksidan etkilerinin incelenmesi”. Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
2. ŞEN, N., KALAYCI, G., (2016). “Altın otu bitkisinden (*Helichrysum arenarium*) tanen ve kumarinin kimyasal kompozisyonu”. Selçuk Üniversitesi Fen Fakültesi Dergisi, 42 (2), 226-231.
3. <https://www.sabah.com.tr/saglik/2019/04/25/altin-otu-faydalari-ve-zararlari-nelerdir-altin-otu-neye-iyi-gelir>
4. Erecevit, P., Önganer, A.N., Kırbağ, S. (2009). “Elazığ bölgesi bal ve pekmezlerinin antimikrobiyal etkileri”. e-journal of New World Sciences Academy, 4- 3, 5A0015.
5. Rancic, A., Sokovic, M., Vukojevic, J., Simic, A., Marin, P., Duletic-Lausevic, S. (2005). “Chemical composition and antimicrobial activities of essential oils of *Myrrhis odorata* (L.) Scop, *Hypericum perforatum* L. and *Helichrysum arenarium* (L.) Moench”. Journal of Essential Oil Research 17, 341–345.
6. AIYEGORO, O. A., AFOLAYAN, A.J., OKOH, A. (2009). “In vitro antibacterial time kill studies of leaves extracts of *Helichrysum longifolium*. Journal of Medicinal Plants Research, 3: 462-467.
7. ALBAYRAK, S., AKSOY, A., SAGDIC, O., HAMZAOGLU, E., (2010). “Compositions, antioxidant and antimicrobial activities of *Helichrysum* (Asteraceae) species collected from Turkey”. Food Chemistry, 119:114–122.
8. Secerli, Ö., Deniz, S., KAPICIOĞLU, A. Bazı bitki çaylarının antimin araştırılması”. Biyoloji Öğretmenlerine Proje Danışmanlığı Eğitim Çalıştayı. 28 Ocak – 04 Şubat 2013 Antalya.
9. ALBAYRAK, S., AKSOY, A., SAĞDIC, O., BUDAK,Ü. (2010) “Phenolic compounds and antioxidant and antimicrobial properties of *Helichrysum* species collected from eastern Anatolia, Turkey”. Turk J Biol 34, 463-473.

HOCA AHMED YESEVİ'NİN DİVAN-I HİKMET'İNDE KULLANDIĞI BAZI TASAVVUFİ SEMBOLLER

Dr. Öğr. Üyesi M. Askeri KÜÇÜKKAYA
Harran Üniversitesi

ÖZET:

Hoca Ahmed Yesevi XII. Asırda yaşamış ünlü bir Türk mutasavvıfıdır. İslamiyet'e sıkı sıkıya bağlı bir anlayış ile tesis ettiği tarikatı sayesinde insanların gönüllerini dine ısındırmayı gaye edinmiştir.

Düşüncesinin temelini Allah, Peygamber ve insan sevgisi etrafında şekillendirmiştir. Muhatap olarak kabul ettiği kişilerin durumlarına göre hitap etmiştir. Onlara anlayabilecekleri tarzda tasavvufi dörtlükler söylemiş, uyguladığı yeni bir metod ve tarz ile irşad halkasını oluşturmuştur. Tasavvufî anlamdaki dörtlüklerinde bazı sembolik ifadeler kullanmıştır. Bu sembolik ifadelerin mahiyeti dünya ve ahiret dengesini kurma hedefini gözettiği görülür.

Ahmet Yesevî'nin temel hedefi insanı kalp ve gönül temizliğine ulaştırmaktır. Arı ve berrak bir inançla insanı tefekküre ve düşünceye sevk ettikten sonra hakiki mabudunu tanıtmaya amacını taşır. Divan-ı Hikmet'te kullandığı sembollerden biri garip insandır. İnsanın dünya hayatında kendisini her zaman garip ve yolcu gibi görüp davranmasını öğütlemiştir. Çünkü insan bir yolcudur. Bu dünyada geçici olarak kalacaktır. Garip gibi davranmalı ve her şeyin sahibi olan Allah'a ulaşmanın yollarını araştırmalıdır.

İlahi aşk konusu Yesevî'nin üzerinde durduğu önemli konuların başında gelir. Muhabetullah konusu tasavvufta önemli bir yer tutar. Yesevî'ye göre insan abid ve zahid olabilir. Ama herkes ilahi aşkın tezahürüne mazhar olamaz. Çünkü en üst makam aşk makamıdır. İlahi aşka ulaşmanın birinci basamağı nefsi öldürmekle mümkün olur. Nefislerini öldüremeyenler aşk makamına ulaşamaz.

Aşk ile eş anlamda kullanılan şarap motifi de Yesevî'nin kullandığı sembollerdendir. Şarap, ilahi aşka ulaşmanın aracıdır. Yesevî'ye göre nefsi öldürmenin yolu da aşk şarabını içmekle mümkündür.

Yesevî'nin kullandığı hurma sembolü de, ilahi aşkın verdiği manevi lezzet ve halavettir. Bununla marifet ve birçok mevhibelerin sırlarını anlamak mümkün olur. Allaha yaklaşma anının biri de seherdir. Yesevî, bütün insanların uykuda ve gaflette bulunduğu bir zaman olan seher vaktinde uyanık olmanın önemi üzerinde durmuştur. Çünkü Allah'ın rahmeti seher vaktinde iner. İnsan her zaman olduğu gibi seher vaktinde daha çok Allah'a yalvarmalı ve yakarmalıdır. Ahmed Yesevî, ölüm sembolünü hem nefisini öldürmek hem de kaçınılmaz son olan ölüme hazırlanmak gayesiyle sık sık kullanmıştır. Semâ' sembolü de Yesevî'nin kullandığı remz yani sembollerdendir. Zikir ve raks yani dönme ile ilahi aşkın bedeni sarmaya bir vesile olduğunu dile getirir.

Kelimeler: Ahmed Yesevî, Divan-ı Hikmet, Sembol

ABSTRACT:

Hodja Ahmed Yesevi XII. He is a famous Turkish Sufi who lived in the century. It aims to warm people's hearts to religion thanks to its sect established with a strictly adherent understanding to Islam.

The basis of his thought was formed around the love of Allah, the Prophet and the human being. Addressed according to the situations of the persons whom he accepted as interlocutors. He told them sufistic quatrains in a way they could understand and formed the ring of lore with a new method and style. He used some symbolic expressions in his Sufism quatrains. The nature of these symbolic expressions seems to pursue the goal of balancing the world and the hereafter.

The main goal of Ahmet Yesevi is to get people to clean their hearts and hearts. It has the purpose of introducing its true mabudun after being guided to contemplation and thought with a pure and clear belief. One of the symbols he used in Divan-i Hikmet is strange people. He has always advised people in the world to behave and behave as strange and passenger. Because man is a traveler. It will remain temporarily in this world. He must act strange and seek ways to reach Allah, the Lord of all things.

The issue of divine love is one of the important issues that Yesevi focuses on. The subject of Muhabetullah has an important place in Sufism. According to Yesevi, man can be abid and zahid. But not everyone can see the manifestation of divine love. Because the highest authority is love. The first step in reaching divine love is by killing the soul. Those who cannot kill their souls cannot reach love.

The wine motif used in the sense of love is one of the symbols used by Yesevi. Wine is the means to reach divine love. According to Yesevi, the way to kill the soul is by drinking the wine of love.

The palm symbol used by Yesevi is the spiritual flavor and halavid that divine love gives. With this it is possible to understand the secrets of ingenuity and many issues. One of the moment of approaching God is dawn. Yesevi emphasized the importance of being awake in the time of dawn, a time when all people were asleep and blind. Because the mercy of Allah descends at dawn. As always, one should pray to God more and more at the time of dawn. Ahmed Yesevi often used the symbol of death to kill himself and prepare for the inevitable death. The â sema Yes symbol is one of the symbols remz used by Yesevi. It reveals that divine love with dhikr and raks ie rotation is an occasion to encircle the body.

Words: Ahmed Yesevi, Divan-i Hikmet, Symbol

1. GİRİŞ:

Ahmed Yesevi, yaşadığı devrin tasavvuf hareketleri içerisinde kendine özgü, yenilikçi olmakla beraber, kökü klasik tasavvuf anlayışına dayalı tarikata ve insan eğitimine önem veren bir mutasavvıftır. Yeseviyye'nin temeli sevgidir.¹ Hoca Ahmed Yesevi, insanlara sevgiyle yaklaşmış, onların anlayabileceği kolaylıkla tasavvufi düşüncelerini dörtlükler halinde söylemiştir. Orta Asya bozkırlarında yaşayan insanların duygu ve düşüncelerine hitap ederek gönüllerini kazanma başarısını göstermiştir.² Hoca Ahmed Yesevi'nin sohbet meclislerinde Türkçeyi kullanması, kadınların dini törene katılması, şiirlerini Türkçe söylemesi, halkın O'nun manevi gücüne inanmasını sağlamasında kendisinin son derece dürüst ve sağlam bir düşünceye sahip oluşundan kaynaklanmıştır.³

Ahmed Yesevi, şiir ve söyleşileriyle, Kur'an-ı Kerim'in ayetlerini Hz. Peygamber'in (s.a.s) hadislerini halka anlaşılacak şekilde öğretmiştir. O, Orta Asya bozkırlarını okul, bu bölgede yaşayan geniş halk kitlelerini öğrenci yapan bir eğitimcidir.⁴ Yöntem olarak, İslam'ın sosyal yapılanma ile ilgili temel prensiplerini öğüt verici ve düşündürücü bir üslûpla insanlara aktarmıştır. Deyişleriyle bu dünyada yorulmanın, ahirette mutlu bir hayata götüreceğini sık sık tekrarlamıştır. Ahmed Yesevi, eğitim ve irşad yönteminin değişikliği ile İslamiyet'in Orta Asya'da yayılıp, anlaşılmasında ve yaşanmasında önemli hizmetlerin amili olmuştur. Öğretisinin tasavvufi ağırlıklı olması, İslam ahlakının beşeri hareket ve davranışlara yansımaları kolaylaştırmıştır. Orta Asya'nın bozkırlarında yaşayan göçebe topluluklar kolayca anlaşılabilir şiir ve nasihatleri davranış ve hareketlerinde göstermişlerdir.⁵

¹ İ. Agah Çubukçu, "Ahmed Yesevi ve Düşüncesi" "Erdem" Ank. 1995.c.7.Sayı 21.s.830.

²Yusuf Ekinci, "Hoca Ahmed Yesevi", Ocak Yay. Ank. 1995,ss.38-39.

³Mürsel Öztürk, "Ahmed Yesevi, Hacı Bektaş Veli ve Yunus Emre Zinciri" "Erdem" , Ank.1988.C.3.S. 9.ss.759-762.

⁴ F. Köprülü, "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar" , D.İ.B. Yay.Ank. 1976, s.114.

⁵Arif Ersoy, "Hoca Ahmed Yesevi'nin Sosyal Yapılanmaya Yönelik Yaklaşımları" Mehmet Şeker, Necdet Yılmaz, "Ahmed Yesevi Hayatı-Eserleri-Tesirleri" , Seha Nşr, İst. 1996.s.97.

Hoca Ahmed Yesevi, hikmetlerinde hitap ettiği topluluğun fikri seviyesini ve ruh hallerini göz önüne almış ve onlara tasavvufî felsefenin anlayamayacakları inceliklerini değil, daha çok şer’i ve ahlâki bir takım meseleleri nasihat verici bir tarzda söyleyerek, ahiret mutluluğunun bunlara bağlı kalma gereğini anlatmaya çalışmıştır.⁶

Ahmed Yesevi hikmetlerinde söyledikleri fikirlerin temelini Allah, peygamber ve insan sevgisine dayandırmıştır. Böyle olunca, çevresindekilerin iç âlemine seslenmesi, duygu ve inançlarına tercüman olması, takip ettiği metodun geçerliliğini ispatlamıştır denilebilir. İslamiyetin yeni yeni yayıldığı Orta Asya coğrafyasında insanların kalplerini hakikata ısındırmak ve yaklaştırmak için tasavvufî düşüncelerini motiflerle açıklamaya çalışmıştır.

Yesevi, tasavvufî konuları işlerken kullandığı mevzuları sade bir üslup ve ıstılahlarla sembolleştirmiştir.⁷ İlk dönem mutasavvıflar tasavvufî unsurları açıklarken remz ve işaretlerle yetinmişler, “*hakayik*” ve “*vahdet*”i ilgilendiren konular ise, İbnü’l Arabi ve daha sonrakiler tarafından yazılmıştır.⁸ Ahmed Yesevi, bazı hakikatlerin iyice anlaşılması açısından meramını motif ve sembollerle anlatmıştır. Kullandığı motifleri sıkça dile getirmesi, nasihat ve irşadın faydası açısından önem arz etmektedir. Ahmed Yesevi’nin tasavvufî konuları işlerken genel olarak kullandığı motifler bulunmaktadır.

2. HOCA AHMED YESEVİ’NİN DİVAN-I HİKMET’İNDE KULLANDIĞI BAZI TASAVVUFİ SEMBOLLER

2.1. GARİP İNSAN

Divan-ı Hikmet’in birçok yerinde “garip” sözü geçmektedir.⁹ Divan-ı Hikmet’te geçen garip sözcüğü “garip, yetim, fakir” ifadeleri ile yan yana zikredilmiştir. Genellikle bu kelimeler aynı anlamda kullanılmıştır. Yine “garip” ile “yetim” özdeş manada söylenmiştir.¹⁰

Ahmed Yesevi’nin, “*garip insan*” temasını Allah’a yaklaşma ve sevgisine ermek için bir motif (sembol) olarak kullanmıştır. Garip, kimsesi olmayan, yabancı kişi bilindiğinden, Ahmed Yesevi’de dünya hayatında “garip” gibi davranmanın lüzumu üzerinde durmuştur. Zira dünya ve içindekilerin hepsi geçicidir.¹¹ İnsanın bu dünya hayatına aldandığı aslı vazifelerini unutmaması gerekir. Dünya hayatı insanın ebedi olarak kalacağı bir yer değildir. Ancak, Allah’ın rızasını tahsile çalışanların, O’nun sevgisi peşinde koşanların, geçici olarak kalacakları bir misafirhane gibidir. Misafir ise, az kalacağından ister istemez kaldığı yeri terk edeceğinden, garipliğini, kimsesizliğini unutmamalıdır. Dünya misafirhane, insan ise misafirdir. Mutlaka gidicidir. Misafir, gönlünün istediği gibi davranamaz. Geçici ve aldatıcı dünya hayatı, inanan için zındandır. Zındanda ise çile çekilir. Nefis terbiyesi için en iyi ve geçerli metot onun isteklerine gem vurmaktır.

*Gariplikte yüz yıl kalsa da misafirdir;
Taht, baht ve gül bahçeleri hapishanedir.*¹²

⁶ F. Köprülü, “*Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*” s.132; Ahmed Yesevi “*Divan-ı Hikmetten Seçmeler*” Haz. Kemal Eraslan, ss.29-30 ve 38-39.

⁷ Mustafa Tahralı, “*Ahmed Yesevi’nin Divan-ı Hikmeti’nde Dini-Tasavvufî Unsurları*” Haz. Mehmet Şeker, Necdet Yılmaz, “*Ahmed Yesevi Hayatı-Eserleri-Tesirleri*”, Seha Neş.İst. 1996, s.407.

⁸ İ. Hakkı Bursevi, “*Kitab-ı Silsile*”, İst.1291.s.29.

⁹ Yesevi, “*Divanı Hikmet*”, E. Esin, vr. I.2a,2b,6a,4a;XV,28a;XVII,29b,30a,30b;XL.50b;XLIX,60b K. Eraslan, I.2,4,14.ss.54,57,57;VIII,1,5.ss.100-103;XLII,2.s.275; H. Bice, I.2,3,4,5,9,14,15,ss.3-4; 9.4,s.19; 13.1.s26; 16.1,4 s.31; 20.8,s.39;25.10,s.44;41,1,s.60; 98,20.122; 101,1,2,3,4,5,6,.s.127; 135,1, s.172.

¹⁰ Mehmet Şeker, “*Divan-ı Hikmete Göre İnsan ve Sosyal Hayat*” M. Şeker, N. Yılmaz. “*Ahmed Yesevi Hayatı-Eserleri-Tesirleri*” s.113; Türk Yurdu Dergisi, Hoca Ahmed Yesevi Özel Sayısı 73.Ank. 1993.s.26.

¹¹ Kehf (18) 46.

¹² Ahmed Yesevi, “*Divan-ı Hikmet*”, E. Esin.XVII, vr. 30a.

Ahmed Yesevi, dünya hayatına meylectmeme ile ilahi sevgiye ulaşmanın yolu, garip gibi davranıp, Allah'a sığınmakla mümkün olacağını söyler. Gariplerin de bir makamı vardır. İlahi tecellinin olduğu bu makama yalnızca, garip gibi yaşayanların layık olabileceklerini ifade eder. Yine bu makama ölmeden önce ölenler (*mutu kable en temutu*), masivâdan vazgeçenler, dünyasını ahirete satacak kadar inanç sahibi olanlarla, Allah sevgisi ile yüreklerini dağlayanlar sahip olabilirler.¹³

Ahmed Yesevi, Peygamber Efendimiz (s.a.s) ile Müslümanların, müşriklerin tasallutundan kurtulması için Medine'ye yapılan hicretin acıklı yönünü dile getirirken, konuyu gurbet ve gariplik havası içinde incelemiştir. Peygamber Efendimiz (s.a.s) ile Müslümanların çektikleri eziyet ve işkence döneminden sonra, İslam'ın garib geldiğini söyler. Kendisinin de "garip" gibi davranıp, birçok makamlara nail olduğunu belirtir.

*Medine'ye Resul gidip oldu garip;
Gariplikte mihnet çekip oldu habib,
Yaradan'a oldu yakın cefa çekip;
Garip olup geçitlerden geçtim işte.*¹⁴

Ahmed Yesevi, Hz. Muhammed'in (s.a.s) garip ve yetim hakkında söylediklerini de şöyle dile getirmiştir.

*Rasûl önüne bir yetim gelmiştir;
Garip ve müptelayım deyip söylemiştir.*

*Rahim eyledi Rasûl onun haline
Dileğini onun verdi eline.*

*Rasûl dedi ona" Ben de yetimim;
Yetimlikte, gariplikte yetişmişim.*

*Yetimi görseniz, incitmeyiniz;
Garibi görseniz, dağ etmeyiniz.*

*Gariplerin işi daima riyazettir;
Diri değil, garip ölü gibidir.*

*Allah'a garipler bellidir
Garibi sabah akşam sormuştur.*¹⁵

2.2- AŞK

Ahmed Yesevi'nin en çok işlediği konu motiflerinden biri de aşktır. Yesevi, kendisinden önceki mutasavvıfların işlemiş olduğu bu konuyu daha geniş bir detayla ele almıştır. O'nun aşk konusunda söylediği dizeler, tasavvuf ehlinin asırlarca bu mevzuda söylediklerinin adeta bir hülasasıdır.¹⁶

¹³ Ahmed Yesevi, "Divan-ı Hikmet", E. Esin.VII. vr.16b, vr.17b;VIII. Vr.17a; XV, vr.28b.

¹⁴ Ahmed Yesevi, "Divan-ı Hikmet", E. Esin. I. 2b; Ahmed Yesevi, "Divan-ı Hikmetten Seçmeler" Haz. K. Eraslan, I, 6.s.57; Ahmed Yesevi "Divan-ı Hikmet" Haz. H. Bice, I, 6.s.3.

¹⁵ Ahmed Yesevi, "Divan-ı Hikmetten Seçmeler" Haz. K. Eraslan, XLIII, 28,29,30,31,32,33,34,35,s. 289; Ahmed Yesevi, "Divan-ı Hikmet" Haz. H. Bice, Hikmet, 36.ss.55-56.

¹⁶ Mustafa Tahralı, "Ahmed Yesevi'nin Divan-ı Hikmeti'nde Dini-Tasavvufi Unsurlar" Haz. M. Şeker, N. Yılmaz. "Ahmed Yesevi Hayatı Eserleri- Tesirleri", s.414.

Yeseviyye tarikatında üzerinde en çok durulan konu aşk olmuştur. Aşk, yani muhabbetullah, Allah'a vuslat yolunda sâlik'in elde etmesi gereken en önemli makamdır.¹⁷ Tasavvufun ana hedefi marifet, en yüksek makamı ise, aşk yani muhabbetullahtır.¹⁸

Aşk ikiye ayrılır. Birincisi Allah'ı sevmeyi amaçlayan ilahi aşk, diğeri de Allah'ın dışındakilere duyulan sevgidir ki bu da mecazî aşktır. Aşk, sevginin aşırı derecesidir. Aşk, hiç bir şekilde ortaklığa tahammül etmez. Onun için aşığın kalbini sadece aşka yöneltmesi ve aşkın dışındaki bütün arzuların temizlenmesi gerekir.¹⁹

Ahmed Yesevi'de hakiki aşk, zahidlik ve abidlikten daha mukaddes ve daha üstündür. Ona göre zahid ve abid olmak, âşık olmaktan daha kolaydır. Herkes zahid ve abid olabilir ama herkes aşk makamına ulaşamaz.

*Zahid olma, âbid olma, âşık ol sen;
Mihnet çekip aşk yolunda sâdik ol sen;
Nefsi tepip dergahına layık ol sen;
Aşksızların hem canı yok, imanı yok.*²⁰

Gerçek manada nefsinin öldürenler, aşk makamına yükselebilirler. Aşk makamı zor bir iştir. Yesevi zor olanını seçmiştir.

*Kul Hâce Ahmed, aşktan katı belâ olmaz;
Merhem sürme, aşk derdine deva olmaz;
Gözyaşından başka kimse şahit olmaz;
Her ne kılsan, âşık kıl sen Perverdigâr.*²¹

2. 3- ŞARAP

Ahmed Yesevi, Divan-ı Hikmet'in birçok yerinde²² ilahi aşkta olgunluğa delalet eden şarap motifini²³ sık sık dile getirmiştir. Tasavvufta "şarap" motifi ilahi aşkı tasvir eder.

Şarap motifi, dünyayı baştanbaşa sarhoş eder; hastaları iyileştirir; köre gördürür; sağıra işittirir ve insanı kutup yıldızı gibi ebedi amacına ulaştırır.²⁴ İlahi aşk ile özdeşleştirilen şarap, hakiki aşka kavuşma anlamında kullanılır. Ahmed Yesevi'de "şarap", Allah ve Peygamber sevgisinin gönüle dolması ve bu nur ile cennet hurilerini görme, Peygamber cemalini seyretme gibi, ulaşılması güç değerlere kavuşmanın aracıdır.²⁵ Yesevi, tattığı ilahi aşk şarabı sarhoşluğunun verdiği lezzet karşılığında, dünya ve ahireti sattığını, "ölmeden önce ölme" sırrına bu vesileyle eriştiğini de söyler.²⁶ Yesevi, ilahi aşk şarabını içtiğinden şeytandan temizlendiğini, günahlarının affedildiğini, bununla aşk yoluna girebildiğini de ifade eder.²⁷ Yesevi, ilahi aşk şarabını tattığından şeytana karşı savaştığını, bu mücadelenin neticesinde galip geldiğinden, iki nefsinin de öldürdüğünden söz eder.²⁸ Ahmed Yesevi, ilahi aşk şarabı

¹⁷ Vicdani, "Tomar-ı Turuk-ı Aliyyeden Halvetiyye Silsilenâmesi", İst. 1338-1341, s.35.

¹⁸ Gazali, "İhyâu Ulûmi'd-Din", Mısır 1967. C. 4. s. 365.

¹⁹ İbrahim Düzen, "Aziz Nesefi'ye Göre Allah, Kâinat ve İnsan", s.168.

²⁰ Ahmed Yesevi, "Divan-ı Hikmetten Seçmeler" Haz. K. Eraslan, XI-11.s.120.

²¹ Ahmed Yesevi, "Divan-ı Hikmetten Seçmeler" Haz. K.Eraslan, XIX. 11.s.162.

²² Ahmed Yesevi, "Divan-ı Hikmet" E. Esin, II, vr.7a,III, vr.3b,V, vr.99b, VI, vr.14b, VII, vr.16b, XXXVI, vr. 96b.

²³ Namık Açıkgoz, "Ahmed-i Yesevi'nin Yaşnamesi ve Halk Edebiyatındaki Örnekleriyle Mukayesesi"
Türk Yurdu, Ahmed Yesevi Özel Sayısı, Sayı 73, Eylül Ank. 1993.s.24.

²⁴ Annemarie Schimmel, "Tasavvufun Boyutları", Çev. Önder Gürol, Adam Yay. İst. 1982. s. 240.

²⁵ Ahmed Yesevi, "Divan-ı Hikmet", E. Esin, III, vr.3b; K. Eraslan, III,6; H.Bice, 3,5.s.9.

²⁶ Ahmed Yesevi, "Divan-ı Hikmet", E. Esin. VI, vr.14b.

²⁷ Ahmed Yesevi, "Divan-ı Hikmet", E. Esin. V, vr.99a.

²⁸ Ahmed Yesevi, "Divan-ı Hikmetten Seçmeler" Haz. K. Eraslan, V, 5.s.82.

içtiğini, bundan dolayı bilinmeyen kendisine bildirildiğini, “*ledün ilmîne*” mazhar olduğunu, Allah’ın, ilham etmesiyle, hikmetleri söylediğini ifade eder.

*Otuz dörtte alim olup bilen oldum
“Hikmet söyle!” dedi Rabb’im, diyen oldum;
Kırklar ile şarap içtim, yoldaş oldum;
İçim dışım Hak nuruyla doldu dostlar. ²⁹*

“*Seyr-û sülûk*” da irşad makamına gelen Yesevi, ilahi aşkla hemhal olduğundan, muhabbet şarabını isteyen âşıklara verme arzusundadır. Zira Yesevi’ye göre, muhabbet şarabı o kadar tatlı ve lezizdir ki, tüm insanlığın bundan tatması gerekir. En büyük hedefi de, herkesin bundan tatmasıdır.

*Hâce Ahmed’in küpünde muhabbetin şarabı,
Aşıklara o meyden muradınca versem ben. ³⁰*

Ahmed Yesevi, ilahi aşk şarabını kendisine Peygamber Efendimiz’in (s.a.s) verdiği ve onun huzurunda içtiğini söyler. İçtiği şarap vasıtasıyla kendinden geçtiğini, Şiblî gibi sema edip, hakka ulaştığını da kaydeder. Yesevi, Allah sevgisinden dolayı herkesten kaçıp kurtulduğunu, Peygamber sevgisinden dolayı da yer altına zezem gibi girip, dünyadan arındığını ifade eder.

*Pîr-i Muğân bakıp durdu şarap içtim;
Şiblî gibi semâ edip candan geçtim;
Sarhoş oldum herkesten kurtulup kaçtım;
Zezem olup yer altına girdim işte. ³¹*

2.4- HURMA

Ahmed Yesevi, ilahi aşkın verdiği “*halâveti*” ifade eden “*hurma*” motifini de, tasavvufî düşüncelerini içeren dörtlüklerin birçoklarında dile getirmiştir. ³² Mutasavvıfların hurma motifine verdikleri mana “ ilahi marifet ve hakikatler, mevhîbeler, manevî haller, ilahi sıfatların tecellileri”³³ gibi, ahlak-ı hâmîde ve meyveleri olan müşâhede, mükâşefe ve manevî haller³⁴ olarak değerlendirilir.

Ahmed Yesevi’nin tasavvufî konuları işlerken kullandığı motiflerden: hurma, islam hakikatının gönülleri ve kalpleri gerçek kulluk ve ibadetle huzura, sükûna, emniyete kavuşturmasıyla, vicdanlara kazandırdığı manevî huzurun ifadesi olarak düşünülür. Zira İslam’ın güzelliği, getirdiği ahlakî ve amelî kıstaslarda, Allah’a gerçek anlamda kul olmaya sebep olduğundan, dini bilgi ve tasavvufî şevk, “*hurma*” ile özdeşleştirilmiştir.

Ahmed Yesevi, İslam’ın evrenselliğinin ve insanların İslam’a olan ihtiyacının bilincinde olarak, irşad hizmetinde bulunmasını, Peygamber Efendimiz’in (s.a.s) kendisine dört yaşında iken vermiş olduğu manevî hediyeyle bağlamaktadır. Yesevi, dört yaşında iken Peygamber Efendimiz’in (s.a.s) kendisine hurma verdiğini söylemektedir. Bununla insanları

²⁹ Ahmed Yesevi, “*Divan-ı Hikmetten Seçmeler*”, Haz. K. Eraslan, V,5.s.84.

³⁰ Ahmed Yesevi, “*Divan-ı Hikmetten Seçmeler*”, Haz. K. Eraslan, LX, 6; H. Bice,52, 6.s.72.

³¹ Ahmed Yesevi, “*Divan-ı Hikmet*”, E. Esin. VII, vr. 16b.

³² Ahmed Yesevi, “*Divan-ı Hikmet*”, E. Esin, I,4b; II, 8b; Ahmed Yesevi, “*Divan-ı Hikmetten Seçmeler*” Haz. K. Eraslan, I,17, II, 17, XII, 21-24; Ahmed Yesevi “*Divan-ı Hikmet*” H. Bice, 18, 22-24.

³³ Mustafa Tahrallı, “*Ahmed Yesevi’nin Divan-ı Hikmet’inde Dini -Tasavvufî Unsurlar*” Haz. M. Şeker, N. Yılmaz, “*Ahmed Yesevi Hayatı, Eserleri- Tesirleri*” s.421.

³⁴ İ. Hakkı Bursevi, “*Ruh’ul Beyan Tefsiri*”, C.V.s. 16.

hak ve hakikate davet etme görevini üstlendiğini, birçok insanları hak yola getirdiğini ifade etmiştir:

*Dört yaşında Hak Mustafa verdi hurma;
Yol gösterdim, birçok şaşkın geldi yola.* ³⁵

2. 5- SEHER

Yeseviye tarikatında kullanılan motiflerden birisi de “*seher*”dir. Kur’an-ı Kerim’de: “Onlar, gecelerini Rableri için kıyama durarak ve secdeye vararak geçirirler.”³⁶ Ve “Yaptıklarına karşılık onlar için saklanan müjdeyi kimse bilmez.”³⁷ diye buyurulmuştur. Bu Ayet-i Kerime’nin tefsirinde “onların yaptıklarından gaye “gece namazıdır” denilmiştir. “Ey İnananlar! Sabır ve namazla Allah’tan yardım dileyin.”³⁸ Ayetinde yardım dilenecek namaz, nefis mücahedesine yardımcı olan gece namazı olarak tefsir edilmiştir. ³⁹ Peygamber efendimiz (s.a.v) sabahın erken zamanını yani seher vaktini feyizli kılması için Allah’a dua etmiştir. ⁴⁰

Ahmed Yesevi, kalpten yapılan zikirle Allah’a yaklaşmanın en uygun zamanın seher olduğunu, bu zaman diliminde affedildiğini söyler

*Seher vaktinde ben ağlayıp inledim,
Tevbe ettim, efendim kabul etti dostlar.* ⁴¹

Seher vakti, bütün yaratıkların uykuda olduğu, gaflet karanlığının insanları kuşattığı bir andır. Yesevi, ele geçmez böylesi bir dönemde Allah’a yaklaşma gayesiyle yakarmanın önemini vurgulamak için de:

*Seher vakti ağlar idim, nida geldi;
“Didarımı göstereyim.” diye vâde kıldı;
Aklımı alıp, şaşkın kılıp aşkını saldı;
Lâ-mekânda Hak’tan dersler aldım işte.* ⁴² der.

İlahi aşka kavuşmak için hırs, heva ve nefsin isteklerini bırakmak gerektiğine göre, uykunun en tatlı döneminde kalkıp ibadet etmek lazımdır. Yesevi’ye göre, seher vaktinde kalkanlar aşk sırrına erebilirler. İbadetin halâveti ancak seher vaktinde tadılabilir. Seher vaktinde kalkmakla bahtiyarlığa erişile bilir.

*Seher vakti kalkanlar, canı feda eyleyenler
Aşk ateşinde yananlar seher vakti olanda.*

*Seher vakti hoş saat, kalkana olur rahat
Açılır devlet, saadet seher vakti olanda.* ⁴³

³⁵ Ahmed Yesevi, “*Divan-ı Hikmet*”, E. Esin, vr.II,8b.

³⁶ Furkan (25) 64.

³⁷ Secde (32) 17.

³⁸ Bakara (2) 153.

³⁹ Suhreverdi, “*Avarifü’l- Maarif*”, Trc. H. Kâmil Yılmaz, İrfan Gündüz, Erkam Yay. İst. 1990.s.465.

⁴⁰ Heysemi, “*Mecme’u’z-Zevad ve Menbe’u’l-Fevâid*”, Beyrut, 1967, C. I, s. 132.

⁴¹ Ahmed Yesevi, “*Divan-ı Hikmet*” E. Esin, XXXVI, vr. 97a; Ahmed Yesevi, “*Divan-ı Hikmet*” Haz. H. Bice, 5,9.s. 13.

⁴² Ahmed Yesevi, “*Divan-ı Hikmetten Seçmeler*” Haz. K. Eraslan, IX, 5. S.104.

⁴³ Ahmed Yesevi, “*Divan-ı Hikmet*” Haz. H. Bice, 93-2,3.s.119.

Ahmed Yesevi: “Allah’ın rahmeti seher vaktinde iner” der.⁴⁴ İsyân bataklığına saplananlar seher vaktinde kalkıp, gözyaşı dökmelidirler ki, rahmete mazhar olabilsinler. İnsan, seher vaktinin ulvî atmosferinde, yalnızlığını kimsesizliğini düşünüp, amellerini düşünüp Allah’a yalvarmalıdır.

*Sensin benim sığınağım, gazap eyleme Allah’ım,
Ey bütün halleri bilen, halimi sor seherde.*

*Baştan ayağa günahım iki cihana sığmaz
Kulun asi, günahkâr, gizli eyle seherde*

*Dağdan ağır günahım, özür demeğe dilim yok
Günahımı bağışlayıp, yerle bir eyle seherde.*

*Garibim ve kimsesizim, biçâreyim ve nâzırsın;
Senden başka kimim var, rahmet eyle seherde.*⁴⁵

Yesevi, manevî dertlerden muzdarib olan insanın, pişmanlık ve eziklikle gözyaşı döküp feryat etmesinin gerekliliği üzerinde de durur. Zira bu, hem nefis için iyi bir ders, hem de kalp ve akıl için iyi bir öğüttür. Manevi hastalıklardan kurtulmak için;

*Seher vakti kalkıp ağlayıp, feryad eyle;
Feryadından yer ve gökler neva eylesin.
Hakka sığınıp gözyaşını çağlayan eyle;
Ondan sonra Hakk derdine deva eylesin.*⁴⁶ der.

2. 6- ÖLÜM

Ahmed Yesevi’nin kullandığı motiflerden bir tanesi de “ölüm”dür. Ölüm konusunun her yaratılan için kaçınılmaz son olduğu: “ Her nefis ölümü tadacaktır. Sonunda bize döneceksiniz.”⁴⁷ Ölümün bir hiçlik ve firak-ı ebedi olmadığı, belki Allah tarafından verilen bir terhis olduğu, ebedi saadet yurdu ve vatan-ı asli tarafına sevkıyat olduğu, “ Biz Allah’a âidiz ve yine O’na döneceğiz”⁴⁸ ayetiyle bildirilmiştir.

Tasavvufta: ölüm, irâdi ölüm ve zaruri ölüm olmak üzere iki çeşittir. Zaruri ölüm, insanın tabîî ölümü, ruhun bedenden ayrılmasıdır. İrâdî veya ihtiyârî ölüm ise: “ Ölmeden önce ölünüz” (*mutu kable en temutu*) sırrıyla “fenâfillah”a ulaşmak, riyazet ve mücadele yoluyla nefsi (benliği) öldürüp, Hak’ta yok olmaktır.⁴⁹ Tarikata giren birisinin, dünya nam ve hesabına neyi varsa terk etmesi, ölmeden önce ölme düsturuna bağlı bir yaşantının içinde bulunması esası aranılır.

Ahmed Yesevi’nin tasavvuf düşüncesinde, çevresindekilere bir nasihat ve hakikati bildirme anlayışı mevcuttur. O, yaşamadığı ve takip etmediği bir metodun, başkaları tarafından yerine getirilmesini kendilerinden istememiştir. Yesevi, söylemiş olduğu her hususu ilkönce kendi nefsinde yaşamış, daha sonra da yaşatmaya çalışmıştır.

Hoca Ahmed, öğüt vereceksen kendine ver;

⁴⁴ Ahmed Yesevi, “Divan-ı Hikmet” E. Esin. XLVIII, vr. 58b;K. Eraslan, XXVII,10,s.199; H. Bice,25. s.44.

⁴⁵ Ahmed Yesevi, “Divan-ı Hikmet” Haz. H. Bice, 25-6,7,8,10.s.44.

⁴⁶ Ahmed Yesevi, “ Divan-ı Hikmet” E. Esin, vr.59a; H. Bice, 139,1.s.176.

⁴⁷ Ankebut (29) 57

⁴⁸ Bakara (2) 156

⁴⁹ Emine Yeniterzi, “ Mevlana Celaleddin Rumi” , T.D.V. Yay. Ank. 1995. ss. 87-88.

Aşık isen, candan geç de bir kere öl. ⁵⁰

Ahmed Yesevi, insanların geçici dünya hayatına aldanmamalarını, dünya için yaptıklarını bir gün terk edeceklerini, mal ve mülke güvenmenin yanlış olduğunu tasavvufa dayalı nasihat şeklinde kullanmıştır. Yesevi, “ölmeden önce ölme” düsturuna eren ve kendisini hesaba çeken bir kişidir.

*Hoca Ahmed, nefsi teptim nefsi teptim;
Ondan sonra sevdiğimi arayıp buldum;
Ölmeden önce can verme derdini buldum;
Ulu Tanrı'm, didarını görür müyüm ?* ⁵¹

Ahmed Yesevi, ölüm motifini kullanırken, insanların nazarını gerçek anlamda ahirete gerekli hazırlığın yapılmasına yöneltir. Ölüm anındaki şiddetli acı ve ızdırabı dile getirerek, ölümün zorluğunu hatırlatır. Ahiret yurdu için temin edilmesi gereken azık, yani günahlardan kaçınarak ibadet, tefekkür ve ihlas dairesinde sevap kazanma alışkanlığını aşılamaya çalışır. ⁵²

2.7-SEMA'

Ahmed Yesevi, “semâ” (cezbeyle dönülerek yapılan raks) konusu üzerinde de titizlikle durmuştur. O'na göre semâ' başlı başına bir düsturdur. İnsanların aşk ve vecdini kuvvetlendirip, ilahi nimetlerin kalbe sızmasına sebeptir. Bundan dolayı büyük bir ehemmiyeti vardır. Semâ' Allah'ın nurunu görmeye vesile olabilir. Hem Allah sevgisini hem de peygamber sevgisini kazandırır. ⁵³ Yesevi, semâ'ın önemini vurgulamak için geceleri uyumamak ve ibadet etmek için gözlerine tuzdan sürme çeken Şiblî'yi örnek gösterir. (Ölüm: H.334/ M. 945) ⁵⁴ Şiblî'nin semâ yaparak Allah'ın nurunu gördüğünü söyler.

*Şiblî aşık semâ kıldı, ı ışık görüp;
Mustafa'yı hazır görüp, sual sorup;
Dünya, ukba terk ederek gözünü yumup
Öyle kullar raks ve sema kıldı dostlar.* ⁵⁵

Hoca Ahmed Yesevi, semâ'yı haram, mübah, helal olmak üzere üç kısma ayırmıştır. Semâ' yapanı da, cahil, hâs, hâsü'l-hâs olarak belirtmiştir. Semâ yapan cahil, nefisini iştir, manevi hiç bir makam elde edemez. Hâs olan ise, gönlü ile iştir, fakr'a yönelme istidadı kazanır. Hasü'l-hâs ise, can ile iştir, muhabbetullahı kazanır. Buna göre, semâ', cahillere haram, has'lara mübah, hasü'l-hâs olanlara ise helaldir. Yesevi, semâ'ın mutlaka helal veya haram olduğunu kesin bir dille söylemeyi kabul etmez. O'na göre, semâ'yı yapanlara göre değerlendirmek en doğrusu olur. ⁵⁶

Yesevi, gerçek semâ'ı dünya hayatına değer vermeyen, ilahi aşkın yüceliğinden kendinden geçenlerin işi olarak değerlendirir.

*Muhabbetin kadehinden içip raks ederek
Divanelik makamına girdi dostlar;
Aç ve tokluk, kazanç, zıyan hiç bilmeyen*

⁵⁰ Ahmed Yesevi, “Divan-ı Hikmet” E. Esin, VII, vr.17a; K. Eraslan, X, 12, s. 115.

⁵¹ Ahmed Yesevi, “Divan-ı Hikmet”, E. Esin, vr.11b; K. Eraslan, VII,15.s. 99.

⁵² Ahmed Yesevi, “Divan-ı Hikmet” E. Esin, XLIX, vr.59a-59b-60a-60b; XLV, vr.56a-56b-57a-57b; K. Eraslan, XVII. s.153; XXI, 10-11. s.169. XXXIII, 11-12.s.231; XXXV.s.235; H. Bice, 111.s. 142.

⁵³ Ahmed Yesevi, “Divan-ı Hikmetten Seçmeler” Haz. K. Eraslan, XXIV-6.s.185.

⁵⁴ Mahir İz, “Tasavvuf, Mahiyeti Büyükleri ve Tarikatler”, Türdav. Yay. İst. s.126.

⁵⁵ Ahmed Yesevi, “Divan-ı Hikmetten Seçmeler” Haz. K. Eraslan, XXIV-6.s.185.

⁵⁶ Hazîni, “Cevahirü'l-Ebrar Min Emvâci'l-Bihâr”, vr. 33a.33b.

Sermest olup raks ve sema kıldı dostlar. ⁵⁷

Ahmed Yesevi, dünya sevgisinden vazgeçmeyen, nefis ve şeytanın esiri olan insanların tarikata girip, semâ yapmaları halinde bunun yalan olduğunu ifade eder. Aslında bu kişilerin Allah için değil de, dünya için semâ ve raks kılmış oldukları hatırlatmasında bulunur.

*Dünya tepmeden raks ve sema kılan cahil;
Hak yâdını bir an demez, yürür gâfil;
Dervişim der, dünyaya doğru gönlü mâyil (meyyal)
Dünya için raks ve sema kıldı dostlar.* ⁵⁸

Yesevi, semâ'nın ihlaslı bir şekilde yapılmasının gerektiğini söyler. Dürüstlük ölçülerinde yapılmayan, riyakârlığı çağrıştıran hareketleri Allah'ın kabul etmeyeceğini, bu şekilde davrananların en büyük hata işlediklerini söyler. Yesevî'ye göre semâ'nın en önemli tarafı kendinden geçmektir.

*Kendinden geçmeden raks ve sema kılmak hata;
Sübhan Rabb'im ona kılmaz safâ
Taata kılsa, gönülleri kılmaz safâ
Riya kılıp raks ve sema kıldı dostlar.* ⁵⁹

SONUÇ:

Orta Asya'da Türkler arasında İslamiyet'in yayılmasına büyük katkıları olan Ahmed Yesevî büyük Türk mutasavvıflarındandır. Onun hizmetleri sadece Orta Asya'da kalmamış, Anadolu, Hindistan, Uzak Doğu ve Balkanlara kadar yayılmıştır. Divan-ı Hikmet adlı eseri de Türk İslam Edebiyatının önemli yapıtlarındandır.

Orta Asya bozkırlarından göçebe halinde yaşayan Türkleri İslamiyet'e ısındırmak için dörtlükler halinde şiirler söyleyerek büyük bir hizmet ifa etmiştir. Muhataplarına anlayacakları şekilde hitap etmiş, gönüllerine tercüman olmuştur. Divan-ı Hikmetinde ibadetlerin inceliklerini en güzel şekilde dile getirmeye çalışmıştır. Kurduğu tarikatının gereği gibi yaşanması için önemli gördüğü tasavvufi bilgileri vermekten geri durmamıştır. Bazı düşüncelerini sembol ve remizlerle ifade etmeye çalışmıştır.

Ahmed Yesevî'nin kullandığı bazı tasavvufi sembollerden garip insan, aşk, şarap, hurma, seher, ölüm ve semâ' gibi motiflerdir. Kullanılan bu sembollerin tasavvufi anlamları çerçevesinde bir hayatın yaşanmasını amaçladığı görülür.

⁵⁷ Ahmed Yesevi, " *Divan-ı Hikmetten Seçmeler*" Haz. K. Eraslan, XXIV-1.s.183.

⁵⁸ Ahmed Yesevi, " *Divan-ı Hikmetten Seçmeler*" Haz. K. Eraslan, XXIV-3.s.183.

⁵⁹ A.g.e , XXIV,4-5.s.183.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, Namık. “ *Ahmed-i Yesevi'nin Yaşnamesi ve Halk Edebiyatındaki Örnekleriyle Mukayesesi* ” Ankara: Türk Yurdu, Ahmed Yesevi Özel Sayısı, Sayı 73, Eylül 1993.
- Çubukçu, İbrahim Agah. “ *Ahmed Yesevi ve Düşüncesi* ” “ *Erdem* ” Cilt: 7: Sayı 21. Ankara,1995.
- Düzen, İbrahim. *Aziz Nesevi'ye Göre Allah Kâinat ve İnsan*. Ankara: Şanlıurfa İlahiyat Fakültesini Geliştirme Vakfı Yayınları, 1991.
- Ekinci, Yusuf . “ *Hoca Ahmed Yesevi* ”, Ankara: Ocak Yayınları,1995.
- Eraslan, Kemal. *Ahmed-i Yesevi'den Seçmeler*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983.
- Ersoy, Arif. “ *Hoca Ahmed Yesevi'nin Sosyal Yapılanmaya Yönelik Yaklaşımları* ” Mehmet Şeker, Necdet Yılmaz, “ *Ahmed Yesevi Hayatı-Eserleri-Tesirleri* ” , İstanbul. Seha Neşriyat,1996.
- Gazali, “ *İhyâu Ulûmi'd-Din* ”, Cilt:4. Mısır 1967.
- Hazîni. *Cevahirü'l Ebrar min Emvaci'l Bihâr*. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar No: 3893.
- Hazîni. *Cevâhirü'l-Ebrâr Min Emvâc-ı Bihâr, Yesevi Menakıbnamesi*. Trc. Cihan Okuyucu. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1995.
- Heysemi, “ *Mecme'u'z-Zevad ve Menbe'u'l-Fevâid* ” , Cilt:1.Beyrut: 1967.
- İ. Hakkı Bursevi, “ *Kitab-ı Silsile* ” , İstanbul.1291.
- İ. Hakkı Bursevi, “ *Ruh'ul Beyan Tefsiri* ” , C.V. İstanbul.
- İz, Mahir. *Tasavvuf Mahiyeti, Büyüklere ve Tarikatler*. İstanbul: Türdav Yayınları, 1981.
- Köprülü, Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları,1987.
- Öztürk, Mürsel.“ *Ahmed Yesevi, Hacı Bektaş Veli ve Yunus Emre Zinciri* ” Ankara: “ *Erdem* ” Cilt: 3. Sayı:9. 1988.
- Schimmel, Annemarie. *Tasavvufun Boyutları*. Çev. Önder Gürol. İstanbul: Adam Yayınları, 1982.
- Suhreverdi, “ *Avarifü'l- Maarif* ” , Trc. H. Kâmil Yılmaz, İrfan Gündüz, İstanbul: Erkam Yay.1990.
- Şeker, Mehmet. “ *Divan-ı Hikmete Göre İnsan ve Sosyal Hayat* ” M. Şeker, N. Yılmaz.

“Ahmed Yesevi Hayatı-Eserleri-Tesirleri” , İstanbul: Seha Neşriyat 1996.

Tahralı, Mustafa. “*Ahmed Yesevi'nin Divan-ı Hikmeti'nde Dini-Tasavvufî Unsurlar*”
Hazırlayanlar: Mehmet Şeker, Yılmaz, Necdet. “Ahmed Yesevi Hayatı-Eserleri-
Tesirleri” , İstanbul: Neşriyat 1996.

Vicdanî, Sadık. “*Tomar-ı Turuk-ı Aliyyeden Halvetiyye Silsilenâmesi*”, İstanbul: 1338-1341.

Yeniterzi, Emine. “*Mevlana Celaleddin Rumi*”, Ankara: T.D.V. Yay.1995.

Yesevi, Ahmed. *Divan-ı Hikmet. (Emel Esin Nüshası)*. Tek-Esin Vakfı (Müze: No: 55) Haz.
Faruk Azmun. İstanbul: Tek-Esin Türk Kültürünü Araştırma ve Geliştirme Vakfı
Yayınları, 1994.

Yesevi, Ahmed. *Divân-ı Hikmet*. Haz. Hayati Bice. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,
1993.

Yılmaz, Necdet. *Ahmed Yesevi, Hayatı Eserleri Tesirleri*. İstanbul: Seha Neşriyat, 1996.

AHMED YESEVİ ESERLERİNDE KULLANILAN ORTAK TÜRK LEKSİKASI

THE COMMON TURKISH LEXICON USED
IN AHMET YASEVİ'S WORKS

Doç. Dr. REŞAD ZÜLFÜGAROV
Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi

ÖZET

Bildiride Orta çağ türk-islam mutasavvıfı Ahmed Yesevinin hayatı ve eserleri araştırılmıştır. Burada ortak kullanılan kelimelerin Ahmed Yesevi, Azerbaycan, Türkiye türkçelerindeki örneklerle karşılaştırılmalı araştırılması gerçekleştirilmiştir. Araştırmalara dayanarak söyleye biliriz ki, hakkında kısa olarak bahsettiğimiz kelimeler türk toplumlarının aynı kökten geldiğini, dilinin, kelimelerinin, inançlarının ortak olduğunu kanıtlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Ahmed Yesevi, ortak türk kelimeleri, “Divani hikmet”, Türkiye türkçesi, Azerbaycan türkçesi

ABSTRACT

In the article the author has been investigated the most prominent person of Middle Ages Ahmed Yesevi's life and works. The comparative investigation of the common Turkish lexicon used in Ahmed Yesevi's creative work and also in Azerbaijan and Turkish languages. According to the investigations we can say that all these common words prove that all the Turkish tribes have a common language and beliefs.

Keywords: Ahmed Yesevi, common Turkish lexicon, “Divani-hikmet”, Turkish, Azerbaijani

GİRİŞ

Türklerin İslamı kabul ettikleri ilk yüzyıllarda zengin türk tefekkürü ile islam bakış açısının ortaklığından yaranan tasavvuf edebiyatı ilk mükemmel tezahürünü Türkistan bilginini Ahmed Yesevi eserlerinde bulmaktadır. Ahmet Yesevi ilahileri ve hikmetleri kısa sürede tüm Türkistanda yayılarak ona büyük ün kazandırmıştır. Şöyle ki, “Türkistan müdrikinin” “Divani hikmet” eseri türk-islam edebiyatının ilk üç incisinden (diğerleri Yusuf Has Hacibin “Kutadku bilik”, Ahmet Yüqnekinin “Atıbetül-hakaik” eserleri) biri olarak tanımlanmaktadır.

Ahmed Yesevi günümüzdeki Kazakistan Cumhuriyetinin Çimkent kentinin yakınlarındaki Sayram kasabasında doğdu. Kaynaklarda Sayram kasabasının ünlü türk destanının kahramanı Oğuz Hanı'n idari merkezi olarak bilinen Yesi kentine yakın bir mesafede yerleşmesinden bahsedilmiştir. Ahmed Yesevinin çocukluk yılları çoğunlukla bu kasaba geçmiştir. Onun 1166 yılında 73

yaşındayken öldüğü bilinmektedir. Burdan yola çıkan bir çok araştırmacı onun doğum tarihinin 1093 yılına denk geldiğini göstermektedir. Araştırmalara baktığımızda Yesevinin ünlü bir aileden geldiği görülüyor. Babası İbrahim Şeyh ünlü bir alimdi. Babası ve annesi için bir türbe de yaptırdığı bilinmektedir. Yesevi ilk eğitimini kendi babasından almıştır.

Kaynaklarda Yesevinin olgunluk döneminde Şeyh Yusif Hemedani gibi bir müridin yanında devrin tüm ilimlerinde ilerlediği gösterilmektedir (divan). Şeyh Yusuf in ölümünden sonra tarikatın başına geçerek Türkistanın çeşitli yerlerini dolaşmıştır.

Ahmed Yesevi ile ilgili çalışmalar yapan sayın Doç. Dr İbrahim Kalın'ın araştırmalarında bu önemli kişilik hakkında aşağıdaki kelimeleri okumaktayız: "...Hoca Ahmed Yesevî, ilim, irfan ve maneviyat geleneğimizin büyük çınarlarından biridir. Hakk'a yürüdüğü 12. yüzyılın ikinci yarısından (ö.1166-67 ya da daha sonrası) bu güne, Orta Asya steplerinden Mezopotamya'ya, Anadolu topraklarından Balkanlara yayılan geniş coğrafyada bir mürşit, bir gönül insanı, bir sanatkâr olarak yolumuzu aydınlatmıştır. Onun açtığı yoldan yürüyen Tapduk Emre, Yunus Emre, Mevlânâ Celâleddin Rûmî, Sadreddin Konevi, Davud el-Kayseri, Hacı Bektaş-ı Veli, Sarı Saltuk, Baba İlyas, Somuncu Baba, İbrahim-i Gülşeni, Niyazi Mısri gibi büyük arifler, Anadolunun irfan medeniyetini inşa etmiş ve akıl ile imanın, aşk ile aşkın olanın, ilim ile ahlakın, inanç ile erdemin ayrılmaz bir bütün olduğunu göstermişlerdir. Yesevî yolunun bayraktarlığını yapan Horasan Erenleri ve Anadolu Erenleri, etnik, coğrafi ve kültürel farklılıkları manevi bir zenginliğe dönüştürmüş ve bin yıllık medeniyet yürüyüşümüzün ilk adımlarını atmışlardır”.

ANLATIM

Ahmed Yesevi eserlerini okuduğunuz zaman burada türk halklarının, özellikle oğuz türklerinin uzun yüzyıllar boyunca ortaklaşa kullandıkları çoğu sayıda sözlerin kullanıldığını görmekteyiz. Şöyle ki, şu sözlerin bazıları çağdaş türk dillerinin çoğunda şimdi de kullanılmamaktadır. *Aytmak-demek, uçmak-ölmek, yığlamak-ağlamak, irmek-varmak, arığ-temiz* ve başkaları. Şunu belirtmek isterdik ki, şu sözlerin çoğu türk halklarının ortak destanı olan “Kitabi Dede Korkut”da, orta asr türk halklarının, aynı zamanda Türkiye ve Azerbaycan edebiyatlarında da geniş alanda kullanılmıştır.

Ahmed Yesevi eserlerinde kullanılan bir çok kelimeler de mevcuttur ki, onlar çağdaş türk dillerinde, özellikle Türkiye ve Azerbaycan dillerinde ses yapısına göre benzer ve ya kısmen farklı, fakat aynı anlamda kullanılmaktadır. Bu tip kelimelere örnek olarak aşağıdakileri sunmamız mümkündür.

Ahmed Yesevi eserlerinde	Türkiye türkçesinde	Azerbaycan türkçesinde
<i>Tofrak</i>	<i>toprak</i>	<i>torpaq</i>
<i>Işk</i>	<i>aşk</i>	<i>eşq</i>
<i>Yaban</i>	<i>yaban</i>	<i>çöl</i>
<i>Uymak</i>	<i>uyumak</i>	<i>yatmak</i>
<i>Könqül</i>	<i>gönül</i>	<i>könül</i>
<i>Köğsüm</i>	<i>göysüm</i>	<i>köksüm</i>

Bu tür kelimelerin sayısını daha da artırmak mümkündür. Bildirmizde Ahmed Yesevi eserlerinde kullanılan şu tip sözlerin ortak türk dilçiliyi (dil bilimi) yönünden karşılaştırmalı tahlillerinden geniş şekilde bahs etmeyi amaçlıyoruz.

Düşüncelerimizi bir az daha açabilmek adına Yesevi'nin "Divanı hikmet" eserinde yer alan bazı örneklerin karşılaştırmalı tahliline bakmamız oldukça isabetli olacağı kanaatindeyiz.

Ahmed Yesevi eserlerinde kullanılan *tofrak* kelimesi Türkiye türkçesinde *toprak*, Azerbaycan türkçesindeyse *torpaq* şeklinde var olmaktadır. Aşağıdaki örneğe dikkat edelim:

Başım tofrak, özüm tofrak, cismim tofrak
Hak varlığa yiter nün dip ruhum müştak
Köydüm yandım bolalmadım hergiz afak
Şebnem bolup yir astığa kirdim muna (4)

Başım toprak, kendim toprak, cismim toprak
Hakka kavuşurmuyum? diye ruhum müştak
Kavrulup yandım olmadım asla ap ak
Şebnem olur yer altına girdim işte (Türkçesi)

Örnekten de gözetlediğimiz gibi, eski kelimeler günümüzde Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinde varlıklarını sürdürmektedirler. Azerbaycan türkçesinde türkiye türkçesinden farklı olarak sadece seslerin yer değişimi mevcuttur- *torpaq-toprak*.

Ahmed Yesevi eserlerinde kullanılan diğer bir kelime de *aytmak-demek- söylemek* sözüdür. Bir gerçeği göstermemiz önemli kiç aytmak fiili günümüzde Azerbaycan edebi dilinde kullanılmamaktadır, yalnız ağızlarda kendi varlığını sürdürüyor. Orta çağ Azerbaycan dilli eserlerdeyse şu fiilin geniş alanda kullanılmasıyla karşılaşyoruz.

Her subh-dem nida kildi kulak ımgı
Zikr ayt didi zikrin aytıp yördüm muna
İşksızlarını kördüm irse yolda kaldı ol
Sebebdin ışk dükkanın kurdum muna (7)

Sabahları kulağıma nida geldi
Zikr et! dedi zikrini deyip yürüdüm işte
Aşksızları gördüm ise yolda kaldı
O sebepten aşk dükkanını kurdum işte

Orta çağ Azerbaycan tasavvüf felsefesinin önemli şahslarından olan İmadeddin Nesimi eserlerinde de aynı kelimenin kullanıldığını görüyoruz.

Dilber aydır, ey Nesimi sakın ol kılma feğan,
Ben bu gün sabr eyleşem danla feğanı neylerim (Nesimi)

Günümüzdü Azerbaycan edebi dili için arkaikleşen, kullanılmaz hale gelen uçmak –cennet, ölmek kelimeleri hakkında bahs ettiğimiz dilin ağızlarında var olmaktadır. Örn: Uşmaha vara bilmek her müslümanın dileğidir (Nah.ağzı).

Aynı anlamlı kelimeye Yesevi eserlerinde de rastlamaktayız:

Tevbe kılıp hakka yangan aşıklarğa
Uçmah içre tört arığda şerbeti bar
Tevbe kılmay hak yanmağan ğafillerga
Tar lahidde katığ azab hasreti bar (1)

Tevbe kılıp Hakk`a dönen aşıklara
Cennet içinde dört pınarda şerbeti var

Tevbe kılıp Hakka dönmeyen gafillere

Dar lahidde katı hasreti var (Türkçe)

SONUÇ

Sonuç olarak belirtmeliyiz ki, ister Ahmed Yesevi eserlerinde, isterse de Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinde ortaklaşa kullanılan bir çok kelimeler vardır ki, bildirmizde onların küçük bir kısmını araştırdık. Yalnız unutmayalım ki, bu kelimelerin anlam, sesyapısı açısından bu kadar yakınlık oluşturması kaşılaştırmalı olarak öğrendiğimiz türkçelerin ortaklığını gerçek örneklerle göstermektedir. Ahmed Yasevi mirası günümüzde tüm türk halkları için oldukça değerlidir.

KAYNAKÇA

1. Bice Hayat, Divan-Hikmet, Ankara, 1993.
2. Carmuhammed-Uli M, Yesevilik Bilgisi, Ankara, 1998.
3. Emin A.M., Uygur Edebiyatında Ahmed Yesevi ve Yesevicilik, Kafılgar Pedagoji Enstitüsü ilmi Dergisi, Sayı:1.1988.
4. Eraslan K. Divani Hikmet'ten Seçmeler. Ankara, 1991.
5. Köprülü M. Fuat, Türk Edebiyatında ilk Mutasavvıflar, Ankara, 1976.
6. Köprülü M.Fuat, Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, 1981.
7. Osman Gayretcan, Uygur Klasik Edebiyatının Kısaca Tarihi, Urumçi, 1992.
8. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt:9.

AHMET YESEVÎ ÖĞRETİSİNİN OLUŞTURDUĞU DOĞAL İLETİŞİM STRATEJİSİNİN VE YESEVÎ DERVİŞLERİNİN İSLAM'IN YAYILMASINDAKİ ROLLERİNİN HALKLA İLİŞKİLER PERSPEKTİFİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

BY AHMET YESEVÎ TEACHING NATURAL COMMUNICATION STRATEGY THE
ROLE OF THE HISTORICAL AND GREENY DERVISHES IN THE SPREAD OF ISLAM
EVALUATION OF PUBLIC RELATIONS FROM PERSPECTIVE

Öğr. Gör. Ayten ÇALIŞ
İstanbul Aydın Üniversitesi

ÖZET

Çalışmada; herhangi bir ürünün, hizmet ya da fikrin hedef kitleye sunumu noktasındaki iletişim stratejilerini konu alan halkla ilişkiler disiplini ile, Yesevî öğretisinin gerek Ahmet Yesevî tarafından kendi dervişlerine gerekse Yesevî dervişleri tarafından çeşitli coğrafyalardaki halk kitlelerine sunumu arasındaki ilişkinin irdelenmesini amaçlanmıştır. Söz konusu ilişki; halkla ilişkiler kuramlarının İkna ve Sosyal Etki Teorileri kategorisinde yer alan, gözlemsel öğrenme ve modelleme olarak da bilinen Sosyal Öğrenme Kuramı (Sosyal Bilişsel Kuram) kapsamında ve iletişim biliminin genel kaideleri ile halkla ilişkilerin temel özellikleri çerçevesinde irdelenmiştir.

Belirli bir literatür taraması kapsamında gerçekleştirilen değerlendirme neticesinde; gerek Ahmet Yesevî'nin kendi dervişlerine uyguladığı iletişim modelinin, gerekse kendi öğretisi çerçevesinde yetiştirdiği dervişlerini farklı coğrafyalara sevk ederek sergilediği İslam'ı yayma stratejisinin içerik, sunum biçimi ve elde edilen netice bakımlarından halkla ilişkilerin en doğal ve en başarılı örneklerinden biri olduğu sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte Yesevî dervişlerinin Türkistan merkezli coğrafyadan farklı farklı noktalara gerçekleştirdikleri açılımların, hem teoride hem de pratikte Yesevî öğretisini temel alan bir kültürel diplomasi örneği olduğu; kamu diplomasisi ve yumuşak güç gibi halkla ilişkiler disiplininin günümüzdeki en geçerli örneklerinin, Amerika üzerinden profesyonel anlamda dünyaya yayılmadan yüzyıllar önce Türkler tarafından uygulandığı görülmüştür.

Ayrıca çalışmanın sonuç bölümünde; örneklem olarak alınan, Yesevî öğretilerine dayalı bu kadim halkla ilişkiler örneği ile bugün küresel düzlemde geçerli olan manipülasyona dayalı halkla ilişkiler yöntemleri arasındaki önemli farka da değinilmiştir. Bu kapsamda halkla ilişkilerin çıkış amacı ve manipülasyona dayalı algı yönetimi eksenli mevcut uygulanma biçimi ile bilimsel çerçevede çizilen etik sınırları arasındaki uyumsuzluk özetlenmiş; Yesevî öğretisinin benimsediği iletişim dilinin ve sergilediği iletişim stratejisinin, sağlıklı bir halkla ilişkiler örneği teşkil etmesi bakımından ne denli kalıcı ve başarılı olduğu ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İletişim Stratejisi, Halkla İlişkiler, Kültürel Diplomasi, Yumuşak Güç.

ABSTRACT

Study; The aim of the course is to examine the relationship between the discipline of public relations, which deals with the communication strategies in the point of presentation of any product, service or idea to the target audience and the presentation of Yesevî doctrine by both Yesevî dervishes and Yesevî dervishes to the masses in different geographies.

The relationship in question; Perspectives and Social Impact Theories of Public Relations Theories are examined within the scope of Social Learning Theory (Social Cognitive Theory) which is also known as observational learning and modeling and within the framework of general principles of communication science and public relations.

As a result of the evaluation carried out within the scope of a specific literature review; Both Ahmet Yesevî's communication model applied to his own dervishes and his strategy of spreading Islam by showing his dervishes raised in different geographies to different geographies are one of the most natural and successful examples of public relations in terms of content, presentation style and obtained results. However, the openings made by Yesevî dervishes to different points from Turkestan-based geography are an example of cultural diplomacy based on Yesevî doctrine in both theory and practice; It is seen that the most valid examples of public relations discipline such as public diplomacy and soft power are practiced by the Turks centuries before they spread to the world professionally through America. In the conclusion part of the study; The important difference between this ancient sample of public relations based on the Yesevî teachings and the methods of public relations based on manipulation that are valid today on the global level has been put forward and discussed. In this context, the mismatch between the purpose of public relations and the current implementation of perception management based on manipulation and the ethical limits drawn in the scientific framework are summarized; It has been demonstrated that the language of communication adopted by the doctrine of Yesevi and the communication strategy it exhibits are permanent and successful in terms of establishing a healthy public relations example.

Keywords: Communication Strategy, Public Relations, Cultural Diplomacy, Soft Power.

1. GİRİŞ

İletişim biliminin bir alt disiplini olarak ilk kez 1800'lü yılların başında Amerika'da ortaya çıkan, profesyonel anlamda ise 20. yüzyılın başında vücut bulan halkla ilişkilerin gerçek tarihi ve doğal arka planı, insanlığın sosyalleşme süreci ile birlikte başlatılmakta; Eski Yunan ve Roma dönemine kadar götürülmektedir. Bu kapsamda gerek yöneticilerin, gerekse düşünce ve sanat insanlarının halkla temas kurmak ve onlar üzerinde iyi bir intiba bırakarak güvenlerini kazanmak adına yürütülen birçok faaliyet, halkla ilişkilerin ilk örnekleri olarak kabul edilmektedir.

20. yüzyıla gelindiğinde Amerika'nın savaşa giriş nedenlerini halka anlatabilmek için 1917'de kurulan Halkı Aydınlatma Komitesi (Committee on Public Information) ise, kamu yönetiminin ilk halkla ilişkiler birimi olarak çalışmaya başlamıştır (Kazancı, 1992). Süreç içerisinde gittikçe profesyonelleşen ve uluslararası bir niteliğe sahip olan halkla ilişkiler; herhangi bir ürünün, hizmetin ya da fikrin hedef kitleye sunulmasını ve hedef kitle tarafından kabul görmesini içeren tüm iletişim stratejilerini bünyesine katarak gelişmiştir.

Ahmet Yesevî'nin öncelikle kendi dervişlerine aktardığı öğretisi ve akabinde de, tasavvufi terminolojide 'alperen' olarak anılan yetişmiş talebelerinin Türkistan dışındaki farklı coğrafyalarda ifa ettikleri misyon da; bu çerçevede doğal bir iletişim stratejisi ve belirgin bir halkla ilişkiler faaliyeti olarak öne çıkmaktadır. Zira Ahmet Yesevî, dervişleri ve farklı coğrafyalarda yerine getirilen misyon arasındaki bu doğal örüntü sadece bir fikrin, yani mesajın kaynak tarafından hedef kitleye aktarılması boyutuyla kalmamakta; 'kamu diplomasisi' ve kamu diplomasisinin en etkin yöntemlerinden biri olan 'kültürel diplomasi'nin de son derece stratejik bir vizyonla uygulandığını göstermektedir. Kamu diplomasisinin özünü oluşturan 'yumuşak güç' kavramı bu örnekte son derece belirgin bir

biçimde ortaya çıkmakta ve İslam anlayışının, Yesevî öğretisini temel alan yaşam pratikleri üzerinden çatışmasız, kolay ve sosyal uzlaşmaya dayalı bir biçimde yayılıp yerleştiği görülmektedir.

Sonuç olarak Yesevî; Müslüman Arap ordularının, hatta Müslümanlığı kabul eden ilk Türklerin savaş yoluyla yapmaya çalıştıkları işi, tasavvuf yoluyla daha kolay yapmıştır (Demirci, 2016).

İslam'ın ilk yayılış dönemlerinde kılıçla, fetihle yapılan açılımlara mukabil, tebliğin doğal bir iletişim kanalı olan ticaret yoluyla gerçekleşmesi ya da sonraki dönemlerde ticaret ahlâkını düzenleyen ahilik sistemi üzerinden sağlıklı bir fikrî inşa sürecinin açığa çıkması da yine benzer kolaylaştırıcı modeller olarak görülebilir. Ki ruhbanlığın bulunmadığı İslam anlayışının davranışa dayalı, üretim odaklı yaşam pratikleri; bu tarz örnekler için son derece zemin hazırlayıcı olmuştur.

2. HALKLA İLİŞKİLERİN GELİŞİM SÜRECİ

Halkla ilişkileri ilk tanımlama çalışmalarında 'basın ajanlığı' ve 'tanıtım' kavramları ön plana çıkarken; günümüzde ise 'ilişki yönetimi' ve 'sorumluluk' kavramları daha öne çıkmaktadır (Okay ve Okay, 2015). Bu anlamda mesajın hedef kitle tarafından kabulüne dayalı tek yönlü bir halkla ilişkiler anlayışının yerini, artık geribildirimi ve karşılıklı etkileşimi esas alan çift yönlü bir anlayış almıştır.

Reklam, halkla ilişkiler ve propaganda; temel olarak ikna edici iletişime dayanmaktadır. İkona edici iletişim, kişilerin ve kitlelerin belli bir kanaat edinmelerini ve bu kanaate uygun olarak davranmalarını amaçlar. Bu bağlamda reklam, halkla ilişkiler ve propaganda; ikna edici iletişim türleri olarak birbirlerine çok benzemektedirler (Becerikli, 2008).

Esasen halkla ilişkiler de propagandanın tarihsel gelişimi içerisinde ortaya çıkmış bir kavramdır. Kavram olarak ilk kez, 1807 yılında dönemin ABD Başkanı Thomas Jefferson tarafından 10. Kongre'ye gönderilen Birleşik Devletler'in dış ilişkileri ile ilgili bir mesajda kullanılmıştır. Daha sonra New Yorklu hukukçu Dorman Eaton 1882 yılında Yale Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde mezunlara hitaben yaptığı 'Hukuk Mesleğinin Halkla İlişkileri ve Ödevleri' başlığını taşıyan bir konuşmayla dikkatleri bu kavrama çekmiştir. Halkla ilişkiler alanındaki gelişmeler Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren ivme kazanmış ve Ivy Lee ile Edward L. Bernays'ın çalışmalarıyla halkla ilişkiler disiplini ortaya çıkmıştır (Güler, 2018).

Halkla ilişkiler, propagandanın farklı bir olgudur. Zira klasik propaganda doğası gereği tek merkezden yönetilen, tek yönlü, manipülasyon içeren, anti-demokratik yönetim biçimlerine daha uygun bir metottur. Halkla ilişkiler ise çift yönlü ve çoğulcu bir yöntemdir (Oktay, 1996). Bu anlamda halkla ilişkiler disiplininin bugün işaret ettiği nokta; kişilere, kurumlara ve fikirlere itibar kazandıracak yegane unsurun, gerçeğe ve samimiyete dayalı bir sunum olduğu hakikatidir. Küresel düzlemde karşılaştığımız geniş ölçekli uygulamalar bu gerçeğin tam tersini gösteriyor ve daha çok manipülatif bir tercih grafiği sergiliyor olsa da; halkla ilişkiler bilimsel bir disiplin olarak, iletişimde ancak gerçekçi ve samimi söylemlerin kalıcı neticeler verebileceğini ifade etmektedir.

Mesajların aktarılmasında güvenilirlik, etkililik ve gerçek; kritik öneme sahiptir (Saydam, 2012).

Halkla ilişkiler; adına çalıştıkları kurumların, ürünlerin, hizmetlerin ya da fikirlerin toplumsal uzamdaki konumlarını işaret eden, konumlara ilişkin anlamların yaratımı ile inanışları, değerleri ve davranışları yani habitusu (bireyi ve onun kimliğini) biçimlendiren söylemin yaratıcısı olarak konumlandırılmaktadır (Özkan, 2017). Bu anlamda halkla ilişkileri yapılan ürün, hizmet ya da fikir, toplumsal iletişim biçimlerini de yakından etkilemekte; hatta şekillendirmektedir.

3. AHMET YESEVÎ'NİN UYGULADIĞI İLETİŞİM METODU VE HALKLA İLİŞKİLER

Türklerin İslamiyet'i kabulü, tarihin önemli hadiselerinden biridir ve bu süreç uzun bir zamana yayılmıştır. Türklerin İslamiyet'i benimsemesinde ise tasavvuf inanışının büyük bir rolü olmuştur. Sufiler Horasan üzerinden Türkistan'a girmişler; Türkler kendilerine ilahiler, şiirler okuyan, Allah rızası için iyilikte bulunan, cennet ve saadet yollarını gösteren, sırları yoklayan bu hayırsever dervişleri eskiden dini bir kutsiyet verdikleri ozanlara, kamlara benzeterek hararetle kabul etmişler, onların dediklerini benimsemişlerdir. Ahmet Yesevî, kitabî kültürün unsurlarını şifahî hale dönüştürerek halkın idrak seviyesine uygun bir tarz ve tavır takip etmiştir. Sufiler, Ahmet Yesevî gibi halk çevrelerinden geldikleri için aynı dili konuştukları ve aynı dinî arka plana dayandıkları bozkırlarda, kent çıkışlı din adamlarından daha iyi sonuçlar alarak başarılı olmuşlardır (Demirci, 2016).

Yesevî yalın, derinlikli ama sade söylemleri ile dönemin mevcut inanç biçimleri olan Şamanizm, Budizm ve Paganizmin etkisini kırmış; gösterişsiz, mütevazı bir hayat yaşaması da söylemlerindeki inandırıcılığı artırarak kendisini güvenilir bir kaynak haline getirmiştir.

3.1. BİR İLETİŞİM KANALI OLARAK TASAVVUF

Yaklaşık üç yüzyıl süren İslam'ın Türkler arasında yayılış süreci, üç büyük devreye ayrılabilir: Türklerin ferdî olarak İslam'a geçiş dönemi (650-750), Türklerin oymaklar halinde din değiştirdiği dönem (İslam yönetiminde ve özellikle orduda görevler üstlenmeleri 750-870), toplu halde din değiştirme dönemi ve ilk Müslüman Türk devletlerinin ortaya çıkışı (870-950) (Bice, 2016). Bu merhaleleri takip eden süreçte ise tasavvufun İslam'ın yayılmasında ve yerleşmesinde çok büyük bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Tasavvuf, İslamiyet'in ahlâk ve maneviyat boyutudur. Bu sebeple İslamiyet'in yayıldığı her bölgede tasavvuf düşüncesi de yayılmıştır (Tosun, 2011). Türklerin Müslüman olmasında ve İslamiyet'in ahlâkî-mânevî değerlerini öğrenmelerinde tasavvuf önemli bir rol oynamıştır. Dinî-tasavvufî öğretilerin yayılmasında, sözlü anlatımların yanı sıra tasavvufî eserlerin de önemli bir payı vardır (Tosun, 2011). Tasavvuf bu anlamda, İslam mesajının hedef kitlelere ulaşması bakımından son derece etkili bir kanal olmuş ve ilk Türk tarikatı olan Yesevîlik de bu süreçte oldukça ciddi bir işlev görmüştür.

Ahmet Yesevî, şeyhliği döneminde İslam ahlâkının umdelerini Türkçe tasavvufî şiirler söyleyerek halka anlatmaya çalışmıştır. Hikmet adı verilen bu şiirler, sonraları müritleri tarafından bazı ilavelerle derlenmiş ve Dîvân-ı Hikmet meydana gelmiştir (Tosun, 2011). Hikmetler, sanıldığı kadarıyla Ahmet Yesevî'nin yakınındaki bazı dervişler tarafından yazıya geçirilmiş ve yine Yesevî dervişlerinin dilinden en uzak Türk yurtlarına kadar ulaştırılmıştır (Yüksel, 2015).

Hikmetlerde, çeşitli söz ve ifade formlarının kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bazı hikmetler bilgilendirme formunda, bazıları dua formundadır. Bazı hikmetlerde ise düşünmeye sevk eden bir tür soru formu dikkati çeker (Diyaret İlmî Dergisi, 2016).

Yesevî öğretisinin özünü, karakteristik yönünü yansıtan hikmetlerden birisi de şöyledir:

*Kayda körseng köngli sınık merhem bolgıl
Andag mazlum yolda kalsa hemdem bolgıl
Ruz-i mahşer dergahıga mahrem bolgıl
Mâ vü menlik halayıkdan kaçtım mena*

*Nerede görsen gönlü kırık, merhem ol
Öyle mazlum yolda kalsa, yoldaş ol
Mahşer günü dergâhına yakın ol
Benlik güden (kibirli) kişilerden kaçtım ben işte*
(Tosun, 2011).

Fertleri ve toplumları ayakta tutan en önemli husus, güven duygusudur. Kaybedilirse kaos ve toplumsal boşluk doğar (Okan, 2008). Dolayısıyla tasavvufî söylemler, kitlelerin psikolojik ihtiyaçlarına karşılık vermesi ve daha da önemlisi en temel ihtiyaç olan güven ortamının tesis edilmesi bakımından son derece önemlidir. Ahmet Yesevî'nin ve dervişlerinin yaşadığı dönemlerdeki türlü karışıklıklar, istilalar ve zorunlu göçler düşünülecek olursa; toplumların tasavvuf gibi yapıcı, onarıcı, güven verici bir iletişim diline ne denli ihtiyaç duyduğu da anlaşılabilir.

İletişim, en basit düzeyde üç ögeye dayanmaktadır. İletiyi gönderen, iletiyi alıp açımlayan ve ileti. İletiyi gönderene kaynak, alana hedef kitle, iletişimde gönderilen bildirimde de ileti denilmektedir (Oskay, 1997). Bu çerçevede Yesevî ve Yesevî dervişleri; güçlü birer kaynak olarak, mesaj-ileti konumundaki öğretiyi ve esasında İslam anlayışını, buldukları coğrafyalardaki insanlara, yani hedef kitleye iletmişlerdir. Tasavvuf da bu iletişimi başarılı kılan güçlü bir kanal olmuştur.

Tasavvufun güçlü bir iletişim kanalı olması, İslam'ın yayılışında bu anlamda önemli bir işlev görmesi; esasen onun sosyal uzlaşma noktasındaki gizli gücünden kaynaklanmaktadır.

Bireyler ya da gruplar arasındaki genel bir uzlaşmayı değil, duygusal bakımdan da uzlaşmayı ifade eden 'konsensus' kelimesi; yalnızca ulusal uzlaşmaları değil ortak duyguları (birlikte hissetmeyi) dile getirir. Konsensus içinde davranan kişiler ya da gruplar birbirlerine yakınlık hissederler ve aralarında etkili bağlar oluşur (Outhwaite, 2008). Tasavvufî söylemler de bu anlamda farklı kültür ve yaşayış biçimlerine, değişik bireysel ve sosyal kayıtlara rağmen insanda ortak olan fikir, yönelim ve hisleri açığa çıkarmakta; güçlü bir duygudaşlık ve toplumsal mutabakat ortamını tesis etmektedir.

Amerikalı iletişim teorisyeni Harold Lasswell'in ortaya attığı Genel İletişim Modeli; kişiler arası iletişim sürecini anlamak ve tanımlamak için, 'Kim (kaynak), kime (hedef), hangi kanalla (kanal-iletim aracı), hangi etki (ileti-mesaj) ile söylüyor?' sorularını sormaktadır (Yaylagül, 2016). Lasswell'in 1948 yılında yazdığı makale, iletişim araştırmalarının belki de en bilinen o tümcesiyle başlamaktadır: 'Kim, ne söyler, hangi kanal ile, kime, ne gibi bir etki ile?' (McQuail ve Windahl, 1997). Bu temel soru kapsamında Ahmet Yesevî'nin ve dervişlerinin 'kaynak', buldukları coğrafyalarda yaşayan insanların 'hedef', öğretinin ve dolayısıyla İslam anlayışının 'ileti', tasavvufun da iletiyi aktarmada kullanılan psiko-sosyal bir form, yani 'kanal' olduğunu söylemek mümkündür. İletişim sürecindeki etki ise bu kanalın yapısal karakteristiğinden kaynaklanmakta ve tasavvufî söylemlerin birleştirici, sorunları giderici, şifalandırıcı yönü kaynak ve hedef arasındaki iletişimi güçlendirmektedir.

Söz konusu temel iletişim süreçlerinde genellikle ‘kanal’ ile aynı anlamda kullanılan ‘araç’ kavramı ise üç temel kategoriye ayrılmaktadır. Birincisi sunumsal araçlar, ikincisi temsilî araçlar (kitap, resim, fotoğraf, yazı, heykel, vb.), üçüncüsü de mekanik (telefon, radyo, televizyon, teleteks vb.) araçlardır. Sunumsal araçlar; ses, yüz ve bedendir. Bu araçlar; konuşulan sözcüklerin, ifadelerin, jest ve mimiklerin doğal dilini kullanırlar. İletişimcinin varlığını zorunlu kılarlar, çünkü araç kişidir (Fiske, 2015). Dolayısıyla da tasavvufu ve tasavvuf kültürünü bir teknik araç olarak değil, insan odaklı olan ve sunumsal araçlara dahil edilen farklı bir boyutta değerlendirmek gerekmektedir.

Tasavvuf, bu bağlamda etkili bir iletişim kanalı olmakla birlikte; ilerleyen süreçlerde ciddi sorunların da ana merkezi olmuştur. Bu çerçevede Prof. Dr. Erol Güngör’ün İslam Tasavvufunun Meseleleri isimli yapıtında dile getirdiği şu temel eleştiriyi de hatırd tutmak yerinde olacaktır; *“Tasavvuf, Anadolu Türk Devleti’nin teşekkülü sırasında ve daha sonra hudut boylarında İslâm’ın ilerlemesine, Türkler’in birlik ve bütünlük kazanmalarına büyük ölçüde yardım etmiş; fakat daha sonraki safhada kısmen tersine bir fonksiyon kazanarak huzursuzluk ve parçalanma amili olmuştur”* (Güngör, 1989). Sonuç olarak tasavvuf İslam’ın yayılışı noktasında ciddi bir iletişim kanalı olmuş ancak sonrasında yaşanan çeşitli sorunlar önemli parçalanmalara sebebiyet vermiştir.

3.2. TOPLUMSAL ORTAM, DİL VE ÜSLUP

Tasavvufun bir iletişim biçimi olarak kullanıldığı her zeminde; toplumsal ortam, dil ve üslup gibi detaylar da doğal olarak ön plana çıkmaktadır. Bu çerçevede Ahmet Yesevî ile dervişlerinin nasıl bir dil ve üslup kullandıkları, toplumsal ortam anlamında nasıl bir sosyal atmosferde faaliyet gösterdikleri ve bu ortama uyum noktasındaki iletişim biçimleri önem taşımaktadır.

İletişim; kullanılan simge biçimi bakımından sözlü, sözsüz, yazılı ve görsel olarak kategorize edilmektedir (Güngör, 2013). Etkileşimlerimizin çoğu, konuşmadaki sözlerle gerçekleşmektedir. Dil toplumsal yaşamın temelidir. İnfornel konuşma, günlük yaşamda önemli bir yer tutmaktadır (Lazar, 2009). Bu kapsamda Ahmet Yesevî’nin Farsça ya da Arapçayı tercih edebilecek bilgi birikimine sahipken iletişim dili olarak Türkçeyi tercih etmesi ve son derece arı, duru bir dil kullanması; kitlelerle olan iletişim becerisinde önemli bir faktör olmuştur. Zira iletişimdeki ‘ortam’ kavramından da hareketle, iletinin sağlıklı aktarımına katkı sunacak olan uyum böylelikle sağlanmıştır.

İletişimsel işleyişte gönderici-ileti-alıcı arasındaki sistemsel işleyiş de, iletişimsel işleyişin bağlamı da son derece önemlidir. İletişimsel işleyişteki bağlam ise söz konusu iletişimsel sistemin içerisinde yer aldığı toplumsal sistemdir. Yani o toplumun siyasal, ekonomik, toplumsal, kültürel, dinsel, dilsel vb. yapılarının tümünün birden oluşturduğu toplumsal yapıdır. Hangi tarz, üslup, biçim, tür ve düzeyde olursa olsun; iletişimin toplumsal bağlamı, yani içerisinde bulunduğu toplumsal sistemle uyumu önemlidir (Güngör, 2015). Wheelen ve Hunger (1987) görev ortamı ile toplumsal ortam arasında da bir ayırım yapmışlardır (Grunig, 2005). Dolayısıyla Yesevî öğretisinin ve temelde de İslam’ın bir ileti-mesaj olarak hedef kitleye sunulması ile ilgili içerik görev ortamına karşılık gelirken, hedef kitlenin içinde bulunduğu sosyo-kültürel durum ise toplumsal ortamla örtüşmektedir.

Ahmet Yesevî; iletisini aktarmak istediği kitlelerin yaşam tarzlarını, bilinç düzeylerini, dili kullanım biçimlerini ve hadiselerle bakış açılarını son derece iyi kavramış ve mesajını toplumsal ortamla uyumlu kılarak iyi bir netice elde etmiştir. Ayrıca onun bu vizyonunu model alan dervişleri de söz konusu metodolojiyi göç ettikleri coğrafyalarda aynıyla

uygulamışlar ve bu şekilde İslam anlayışının, yaşayış ve algılayışının yerleşmesine ciddi bir katkıda bulunmuşlardır.

Yesevî'den nur alan, onun sıcak nefesini soluyan mürit ve halifeleri; yeni bir gönül çağlayanı halinde Anadolu topraklarına ayak basmışlar, insanların kalp ve gönüllerini İslam hidayeti, Allah nuru ve iman saadeti ile doldurmuşlardır. Böylece bu topraklar kısa zamanda İslamlaşmış, Türkleşmiş ve Türk dili çok daha yaygın bir hale gelmiş ve kıyamete kadar bir Türk ve İslam yurdu, daha sonraki Türk dalgalarının kolayca sığınacakları yeni bir ümit limanı olmuştur (Kitapçı, 2016).

Ahmet Yesevî, İslam'ı tasavvufî anlayış içinde tanıtmıştır. Onun üslûbu ve tarzı, bütünüyle kendine özgüdür. İslam kültüründe ortaya çıkan tarikatların bazıları nasıl değişik biçimlerde mûsikiden yararlandıysa; Yesevî tarikatı da Allah'a varma yolunda duyulan bu heyecanların, sazla birlikte söylenen şiirler ve musiki ile, hatta dinî rakslarla ifade edilmesinin yolunu açmıştır.

Bu durum, öteden beri duygu ve düşüncelerini benzer şekillerde dile getirmeye alışmış bir milletin ruhunda İslam inancına karşı büyük bir yakınlık hissi uyandırmıştır. Dahası İslam'ı yeni kabul edenlerde genellikle görülen taassuba yönelişleri de geniş ölçüde önlemiş ve yumuşatmıştır. Ayrıca kadınla erkeğin gündelik hayatta bir arada bulunabilme geleneğini de devam ettirmiştir (Demirci, 2017).

Yesevî, okuma yazma bilen veya bilmeyen, konar göçer hayat yaşayan veya yerleşik hayata geçen Türk topluluklarına, İslamî hakikatleri ve tasavvufî hayata dair bilgileri anlatmaya büyük özen göstermiş ve yaşam biçimi ile onlara ideal bir örnek olmaya çalışmıştır. Bu sebeple hitap ettiği topluluğun fikrî seviyesini ve ruh halini dikkate almış; derin anlamda felsefî ve tasavvufî konulara girmemiştir. Ağır terimler kullanmaksızın, daha çok şer'î ve ahlâkî konuları nasihat verici bir üslupla anlatmıştır (Kutlu, 2017).

Radikal Toplumsal Rol olarak adlandırılan dünya görüşü, halkla ilişkilerin hem örgütlerde hem de toplumda değişime katkıda bulunduğu önvarsayımından yola çıkmaktadır. Toplumun genelinde; halkla ilişkiler, kamusal tartışmalarda kullanılacak enformasyonu sağlayarak, toplumsal gruplar arasında bağlar kurarak ve toplumsal sorunların çözümüne tahsis edilecek kaynakları bir araya getirerek değişime katkıda bulunmaktadır (Grunig, 2005). Bu kapsamda özeldir Yesevî öğretisinin, genelde de İslam'ın yayılması adına yürütülen ve bir halkla ilişkiler faaliyeti olarak görülebilecek olan tüm iletişim çalışmaları; toplumsal yapının değişiminde ve şekil alışında önemli bir rol oynamıştır.

Ahmet Yesevî yetiştirdiği talebelerin her birini bir memlekete göndermek suretiyle İslamiyet'in doğru olarak öğretilip yayılmasını sağlamıştır. Bu şekilde gönderdiği talebelerinden bazıları sonraları Moğolların katliamından kaçıp kurtularak Anadolu'ya gelmişlerdir. Bu suretle onun yolu Anadolu'da da yayılıp tanınmıştır. Anadolu'nun Müslüman Türkler'e yurt olması, onun manevi işaretleri ile hazırlanmıştır. Hoca Ahmet Yesevî, tebliğden ziyade temsil metodunu benimsemiş; kendi yapıp ettikleriyle örnek olmaya çalışmıştır. Yesevî'nin eğitim metodu, genel olarak şu başlıklarda toplanabilir: tebliğden ziyade temsil metodu, sohbet metodu, sevgi metodu, hoşgörü metodu, taklit ve tatbik metodu, sabır metodu, göz teması metodu, rol-model metodu, hicret-hizmet metodu (Yesevî, 2018).

İnsanların kendilerine söylenenlerden ziyade gözlemledikleri davranışları model aldıkları, birçok psikolojik araştırmaya konu olmuştur. Dolayısıyla insanın taklit etmeye eğilimi olduğu ve önündeki somut örnekleri modellediği bilinen bir gerçektir. Ahmet Yesevî de bu önemli

gerçeğin somut bir örneği olmuş; öğretisinde yer alan değerleri ve önemli bilgileri teorik bir düzlemde ziyade hayat tarzıyla, öğretisiyle uyum arz eden yaşamsal üslubu ve iletişim biçimiyle aktarmıştır.

4. HALKLA İLİŞKİLERDE SOSYAL ÖĞRENME KURAMI VE YESEVÎ ÖĞRETİSİ

Toplumsal faydayı, toplumsal iyiliği gözeten ve gönüllülük esası üzerinde gerçekleşen faaliyetler; bugün halkla ilişkiler terminolojisinde kurumsal sosyal sorumluluk olarak ifade edilmektedir (Kalender ve Peltekoğlu, 2015). Yesevî öğretisinin yayılma şekli de mantık, ruh ve uygulama şekilleri bakımından sosyal sorumluluk bilincini yansıtmaktadır. Bireylerin dünyalarını ve bulunulan sosyal ortamı iyileştirmeye yönelik, öğretinin içeriğini yansıtan tüm bu uygulamalar ise; aktif bir sosyal öğrenme süreci içerisinde gerçekleşmektedir.

Eğitim ve bilişsel gelişme süreçleri ile ilgili olan Sosyal Öğrenme Kuramı (Sosyo-Bilişsel Gelişim Kuramı), alıcının bilgiyi işlemlerini inceleyerek ortaya çıkan davranışları açıklanmaktadır. Bu teori; kişilerin, yeni davranışların benimsenmesinde önemli alıcılar olduğunu ortaya koymaktadır (Wolstenholme, 2013). Yesevî öğretisinin kabul ve yayılma süreçlerine bakıldığında da, kitlelerin öğretilere ilişkin içeriğe kişilerin davranış biçimlerini, yaşam tarzlarını, söylemler ve eylemler arasındaki uyumu gözlemleyerek ikna oldukları; iletilenleri bu şekilde öğrendikleri görülmektedir.

Sosyal öğrenme kavramı ilk kez 1947 yılında Julien Rotter tarafından kullanılmıştır. Sosyo-kültürel Gelişim Kuramı ile de ilişkili olan Sosyal Öğrenme Kuramı ise Albert Bandura tarafından geliştirilmiştir. Bandura, davranışçı kurama eleştiri getirerek eksikleri tespit etmiştir (Korkmaz, 2016).

Sosyal Öğrenme Kuramı'nda kişilerin söylem ve eylemlerini, dolayısıyla her türlü sunumlarını gözleme oldukça önemlidir. Gözlemlenen edimlerin istikrarı, devamlı olarak aynı şekilde ve düzende açığa çıkıyor olması da yine aynı şekilde önemli ve hatta güdüleyicidir.

Gözlemsel öğrenme ve modelleme isimleri ile de anılan Sosyal Öğrenme Kuramı, Bandura'nın davranışsal indirgemeciliğin ötesine geçerek sosyal alan olgusuna yönelmesi ile ortaya çıkmıştır. Sosyo-kültürel teorisiyle Lev Vygotsky de, bu konudaki farklı açılıma bir zemin oluşturmuş ve bu kuramla birlikte gözlem yapma ile sosyal çevrenin ikna olma ve davranış değişikliği gibi hususlardaki güçlü etkisi bilimsel anlamda da konuşulur hale gelmiştir (Aklınızı Keşfedin, 2018). Bandura'dan önce Vygotsky de, tüm psikolojik süreçlerin, insanlar arasında, çoğu zaman çocuk ve yetişkinler arasında paylaşılan sosyal süreçlerle başladığını ifade etmiş; bunun en açık örneğinin de dil olduğunu söylemiştir (Sosyokültürel Kuram, 2012).

Halkla ilişkiler teorileri; ilişkilere ilişkin teoriler, ikna ve sosyal etki teorileri, kitle iletişim teorileri olmak üzere üç temel kategoriye ayrılmaktadır. Temelde bilişsel bir teori olan Sosyal Öğrenme Kuramı da, halkla ilişkilerin ikna ve sosyal etki teorileri kategorisinde yer almaktadır (Wolstenholme, 2013).

Toplumsal öğrenme kuramı; davranışın içsel süreçlerle dışsal ya da çevresel etmenlerin arasındaki etkileşimin bir işlevi olduğunu öne süren kuramsal yaklaşımdır (Mutlu, 2012). Özellikle sosyal çevre, ortam, gözlem, model alınan örnek kişi ve davranışlar gibi hususlar üzerine yoğunlaşan bu kurama göre belirli düşünce ve davranış kalıpları insanların birbirlerini izlemesiyle kazanılmaktadır. Bu bağlamda Ahmet Yesevî'nin ve Yesevî dervişlerinin çeşitli

halk kitlelerini ikna etmelerindeki temel faktör; öğretinin bilgisel düzeyde paylaşılmasından ziyade yaşanması, istikrarlı davranış kalıpları üzerinden kendini göstermesi olmuştur.

Osmanlı döneminde Gelibolulu Ali olarak ünlenen tarihçi, 1591’de yazmaya başladığı *Kühül-Ahbâr* isimli kitabında, Ahmet Yesevî’nin yaşam tarzını şu şekilde kayda geçirmiştir; Hoca Ahmet Yesevî daima alnının teri ve elinin emeği ile geçinirdi, ibadetten arta kalan boş zamanlarında ağaçtan kaşık, kepçe ve keşkül yontar, geçinmek için bu işten kazandığını harcardı (Bice, 2017). Ahmet Yesevî’nin kendi geçimini kendisinin sağlamasına ya da üretim noktasındaki güçlü yönelimine işaret eden bu somut davranış kalıbı, sosyal öğrenme süreci açısından oldukça karakteristik bir örnektir. Zira sergilenen istikrarlı davranış modeli, öğreti içinde geçen başkalarına yük olmama ya da zamanı boş geçirmeyerek sürekli üretimde olma gibi teorik bilgilerden çok daha etkili olmakta; Yesevî ya da Yesevî dervişleri tarafından süregelen olarak gerçekleştirilen bu tip davranış kalıpları, hedef kitle tarafından gözlemlenerek model alınmaktadır.

Yesevî öğretisinin yayılması ve benimsenmesi sürecinde ayrıca Difüzyon Kuramı’ndan da (Yeniliklerin Yayılması Kuramı) söz etmek mümkündür. Zira gerek Yesevî öğretisinin gerekse öğretinin temeli olan İslam anlayışının yeni bir fikir olarak çeşitli halk kitleleri tarafından benimsenmesi, belirli aşamalar çerçevesinde gerçekleşmiştir. Yeniliklerin Yayılması Kuramı’nda özne genellikle teknolojik bir yenilik olarak açığa çıksa da, kuramı ortaya atan isimler teknolojik gelişmelerin dışında yer alan herhangi bir fikrin de teoride ifade edilen sürece tabi olduğunu ifade etmişlerdir.

Yeniliğin benimsenmesi süreci; bilgi, ikna etme, karar, uygulama ve sağlamlaştırma evrelerinden oluşmaktadır (Tekinalp, 2013).

Yayımlı araştırmalarında bugün en fazla tanınan kişi, Everett M. Rogers’dır. Rogers, ‘Yeniliklerin Yayılımı’ adlı kitabında yayılımı bir yeniliğin belli kanallar aracılığıyla zaman içinde iletiildiği bir süreç olarak tanımlamaktadır. Rogers’a göre yeniliklerin yayılımındaki dört temel öge; yenilik, iletişim kanalları, zaman ve toplumsal sistemdir. Rogers yeniliği, ‘bir birey ya da başka bir kabullenme birimi tarafından yeni olarak algılanan düşünce, uygulama veya nesne’ olarak tanımlar (Yüksel, 2013). Dolayısıyla Yesevî öğretisinin de aynı şekilde yeni bir fikir ya da düşünme biçimi olarak farklı coğrafyalardaki yayılımı; öğreti içeriğinin sunumu, hedef kitlenin iknası, kabul edilen içeriğin yaşam alanına uygulanması ve öğretinin (mesaj) hedef kitlede kalıcı hale gelmesi gibi aşamalar üzerinden gerçekleşmiştir.

4.1. SOSYAL ÖĞRENME - KANAAT ÖNDERİ İLİŞKİSİ

Yesevî’nin muhtelif bölgelere gidip yerleşen talebeleri, tutum ve davranışlarıyla çevrelerine örnek olmuşlardır. Hoşgörüye dayalı yaşam biçimleriyle Müslüman olmayanların da sempatisini kazanmışlar ve birçok insanın İslam’ı seçmesine vesile olmuşlardır (Berçin, 2016). Sosyal ortam içerisindeki bu doğal gözlem, bir süre sonra onları buldukları yerlerin referans noktaları haline getirerek birer kanaat önderi olmalarını sağlamıştır.

İki Aşamalı Akış Teorisi’nde temel bir nokta olan ve bu kuram dışında iletişimin birçok alanında karşımıza çıkan ‘kanaat önderi’ kavramı, bireylerin ve toplumların iknasında önemli rol oynayan etkin tipolojilerdir.

Kanaat önderi, kendi görüşlerini sözünü dinleyenlere iki kademeli akışla birlikte aktaran kişidir ve bu kişiler her tabakadan, her kademededen olabilirler (Tokgöz, 2015).

Paul Lazarsfeld ve Elihu Katz isimli iletişim bilimciler tarafından ortaya koyulan İki Aşamalı Akış Kuramı'nın temel kavramı olan kanaat önderi, bireylerin ve kitlelerin herhangi bir fikri ya da davranış kalıbını kabullenmeleri noktasında son derece önemli bir referans olmaktadır.

İki Aşamalı Akış Kuramı; mesajların hedef kitleye iletilmesinde güvendikleri bir kanaat önderinden gelen iletilerin daha inandırıcı ve etkili olduğunu ortaya koymaktadır (Sancar, 2014). Yesevî öğretisinin halk kitlelerine sunulduğu ve yayıldığı dönemlerde kitle iletişim araçlarının olmayışı, kişilerin bu etkin araçlar tarafından birer kanaat önderi haline gelebilmesine engel teşkil etse de; ticaret, sohbet, gündelik ya da şiir ve müzik gibi sanatsal paylaşımlar yoluyla etkin bireylerin ortaya çıkması son derece doğaldır. Bu kapsamda gerek çok ciddi bir ilgi odağı ve bilgi kaynağı haline gelen Ahmet Yesevî, gerekse onun tarafından yetiştirilen talebeleri belirli bir zaman sonra buldukları coğrafyalarda birer kanaat önderi haline gelmişler ve iletilerin aktarımı, sunumu ve kitlelerin ikna olarak bu mesajları kabulü noktasında doğal bir avantaj yakalayarak, sosyal öğrenme ortamından edindikleri kazanımı daha da güçlendirmişlerdir. Dolayısıyla da öğretinin gerek ikna gerekse davranışa geçirme bakımlarından hedef kitle tarafından kabulünde 'sosyal öğrenme' sürecinin ve 'kanaat önderi' olgusunun önemli bir rolü olmuştur.

5. BİR YUMUŞAK GÜÇ ÖRNEĞİ OLARAK YESEVİLİK

Yesevilik kültürünün, bugün için başlıca üç ana coğrafi bölgede yayıldığını ve günümüze kadar devam ettiğini söylemek mümkündür. Bu bölgeler; bugünkü Kazakistan, Özbekistan, kısmen Türkmenistan ve Tacikistan ile Volga boylarını içine alan Orta Asya ağırlıklı saha, Hindistan sahası, Anadolu sahası ve Balkanlar'dır.

Yesevî ocağında binbir hikmetle yetişen ve gittiği her yerde hal dili ile Anadolu Müslümanlığını temsil eden Yesevî dervişleri; bir mızrak gibi Asya'nın bozkırlarından Anadolu'ya, oradan Avrupa içlerine ilerlemişlerdir. İçini (eren) ve dışını (alp) fetheden insan anlamında 'alp-eren' olarak isimlendirilen bu insanların unvanları, Selçuklu Devleti'nin ihtişamlı zamanlarında konaklama merkezleri Horasan olduğu için birçok kaynaktaki 'Horasan Erenleri' veya 'Alperenler' olarak geçmektedir (Bozkurt, 2016).

Yesevî dervişlerinin dünya üzerindeki bu ilerleyişleri, halkla ilişkilerin uluslararası boyutunu teşkil eden kamu diplomasisi ile kamu diplomasisinin bir alt kümesi olan kültürel diplomasiyle de yakından ilişkilidir. Öyle ki; Ahmet Yesevî, kamu diplomasisi kavramı ortaya atılmadan yüzyıllar önce bu olgunun en somut ve başarılı örneklerinden birini vermiştir. Zira kendisi yetiştirdiği talebeleri yoluyla Türkistan'dan dışarı çıkmadan birçok farklı coğrafyada bu öğretinin ve beraberinde de İslam'ın yayılıp köklenmesini sağlamıştır.

11. yüzyılın sonlarından itibaren kısa zamanda göçebe Türkmen kabileleri Türkistan ve Horasan yöresinden kalkıp Anadolu'ya gelmiştir. Harezm, Horasan ve Azerbaycan üzerinden batı istikametinde Anadolu'ya kitleler halinde göç eden zümreler arasında çok sayıda mutasavvıf, âlim ve sanatkâr da yer almıştır. Genel itibarıyla Orta Asya'dan gelip Anadolu'yu mesken tutan 'abdâl' ve 'baba' ismini taşıyan dervişlere 'Horasan Ereni' denilmektedir. Horasan bölgesi, İslam dünyası ile Türk dünyası arasında bir geçit olmuş; İslamiyet, Türkler arasına buradan girmiştir. Aynı dönemde Harezm alanları dervişlerle dolmuş, şeyh ve müritler sahip oldukları tasavvufî fikirleri, buradan Türkler arasına yaymışlardır. Hiç kuşkusuz tasavvuf hareketinin Anadolu'da alt yapısını oluşturan Hoca Ahmet Yesevî ve hikmetleri, Horasan Erenleri'nin çıkış noktasını teşkil etmiştir (Barkan, 1942). Dolayısıyla da Yesevî öğretisi, İslam'ın bir mesaj olarak farklı coğrafyalara taşınmasında oldukça büyük bir rol

oynamış ve İslam'ın sıcak savaşla değil yumuşak güç olarak söz konusu tasavvufî öğreti üzerinden yayılımını sağlamıştır.

İlk olarak Joseph Nye'in dünya kamuoyuna tanıttığı 'ince güç-yumuşak güç' kavramı; 2004'te yayınlanan 'Soft Power' kitabında; 'Bir ülkenin dünya siyasetinde istediği sonuçlara; onun değerlerine hayran olan, onu örnek alan, refah seviyesine ve fırsatlarına özenen ülkelerin kendisini izlemesiyle ulaşmasıdır.' şeklinde tanımlanmıştır. Nye'e göre askerî güç ya da ekonomik yaptırımlarla değişime zorlamak yerine dünya siyasetinin gündemini oluşturacak hedeflere yönelmek daha kalıcı ve insanî etki yaratmaktadır (Ünal, 2016).

Alperenler; bir asır önce Türkistan'da zuhur eden, Arap'ın kılıçla dize getiremediği Şaman Türklerini sözle, yumuşak dille, tasavvufu, töreyle, İslam'la şerefliendiren Ahmet Yesevî Hazretleri'nin talebeleri idi. Türkler arasında İslam'ın geniş kitleler halinde kabul edilmesinde, Ahmet Yesevî'nin büyük rolü olmuştur. Yesevî, Türk halk Müslümanlığının adı bilinen ilk öncüsüdür. Yesevîliğin Anadolu'ya girişi Moğol istilası akabinde, yani 13. yüzyılın ilk çeyreği içinde olmuştur. Yesevî dervişleri, Ahmet Yesevî'nin vefatından sonra geçen yarım yüzyıllık süre içinde, onunla ilgili bütün yazılı ve sözlü gelenekleri olduğu gibi buraya taşımışlardır (Ökçesiz, 2017).

Kamu diplomasisi genel olarak hükümetlerin kendi ülke tasarımları ve idealleri, kurumları ve kültürleri, ulusal hedefleri ve güncel politik çizgileri doğrultusunda yabancı kamuoyları ile yürüttüğü iletişim süreci biçiminde tanımlanmaktadır. Daha dar anlamda ise kamu diplomasisi, yurtdışındaki hedef kitlelerin duygu ve düşüncelerinde değişim yaratmak için yapılan kamusal iletişim olarak ele alınmaktadır (Keskin, 2014). Bu perspektiften bakıldığında Yesevîlik; bulunulan coğrafyanın dışındaki hedef kitlelerin düşünüş ve yaşayış biçimlerini değiştirmek adına sergilenen bir açılım olarak, bir kamu diplomasisi faaliyeti olarak sınıflandırılabilir.

Kamusal diplomaside 'ikna' ve 'anlayış geliştirme' arasında gidip gelen bir düalizm de söz konusudur. Bunlar politik bilgilendirme (ikna) ve kültürel iletişim (anlayış) olarak tanımlanmaktadır (Keskin, 2014). Bu kapsamda Yesevî öğretisinin farklı hedef kitlelere sunumu açısından sergilenen açılımlar da, bir anlayışın aktarılması bakımından 'kültürel iletişim' sınıfına girmektedir.

5.1. BİR KÜLTÜREL DİPLOMASİ ÖRNEĞİ

Kültür ve kültürlerarası iletişim insanlık tarihi kadar eski olmakla birlikte, insanoğlu hareket ettiği sürece tüm dünyaya farklı kültürleri taşımaya devam etmektedir. Kâşiflerden göçmenlere, gezginlerden iş adamlarına, sanatçılara, devlet adamlarına, turistlere, öğrencilere kadar herkes resmî olmayan elçiler, kültürel diplomatlar veya temsilciler olmuşlardır. Sürekli olarak transfer halinde olan kültürler; toplumların dillerini, dinlerini, fikir ve bilim-sanat dünyalarını, toplum yapılarını değişime zorlamaktadır (Yıldırım, 2015).

Sosyal antropoloji ile sosyolojinin konusu olan 'kültür' kavramı, modern düşüncedeki en karmaşık ama yine de en güçlü kavramlardan biridir. Bir toplumda var olan maddî ve mânevî varlıkların tümü olarak adlandırılan 'kültür' kavramı ile iletişim olgu ve sürecinin yakın ilişkisi vardır. Hatta iletişimin kültürler içerisinde doğduğu ve farklılaştığı söylenebilir (Aziz, 2016).

Kültür maddî bir varlık değildir ve mânevî bir anlayışı temsil etmektedir. Bu anlayışın maddî yansımaları görülebilir ancak köklerini birbirlerinden etkilenen mânevî paylaşımlardan alan

ve toplumsal dinamiklerin getirdiği değişimlerden etkilenen soyut bir kavramdır (Saydam, 2014).

Kültürel diplomasi ya da kültür diplomasisi de, ‘kültür’ gibi böylesi önemli bir iletişim zeminini kullanarak mesajların hedef kitleye sunumunu sağlamakta; iletilerin aktarımı noktasında son derece doğal ve bir o kadar da kalıcı bir iletişim stratejisi üzerinden ilerlemektedir.

İletişimin kültürel modeli, iletişimi insanların bir arada var oldukları bir anlam haritasının ya da ortak bir mekanın oluşturulması olarak görür. Kültürel model; önce mesajı ayırıp, sonra onu bir yerden ya da kişiden diğerine gönderen düz-çizgisel bir model yerine, zaten insanların ortak bir anlam dünyasında var olduklarını vurgular. Kurduğumuz iletişimin büyük çoğunluğu, yaşadığımız ortak anlamlar sistemini yeniden üretmeye yaramaktadır. Kültür sayesinde gerçeklik, düzenli ve baş edilebilir bir şey haline dönüşmektedir (Aziz, 2016). Bu anlamda Ahmet Yesevî ve talebeleri kültürel yaşam alanını söz konusu öğretinin aktarımı adına etkin bir iletişim zemini olarak görüp değerlendirmişler; hedef kitle olan çeşitli halk topluluklarının içinde bulunduğu kültürel şartlara uyum sağlamakla yetinmeyerek kendi iletilerini bu kültürel model çerçevesinde dinamize etmişlerdir.

Kültürel diplomasi siyasî, ekonomik ve askerî ittifaklar kurmak istenen diğer insanlarla bir ‘güven temeli’ oluşturulmasına yardımcı olmakta; hükümetlerin ötesinde, halklar arasında iyi ilişkiler tesis etmektedir. İşbirliği, yaklaşma, sivil toplumun güçlenmesi gibi noktalarda önemli katkılar sağlamakta ve yanlış anlaşılmaları, kin ve düşmanlık gibi düşüncelerin zamanla olumlu yöne evrilmesini sağlamaktadır (Akçay, 2014).

Anadolu Müslümanlığı da, bir hayat biçimi ve kültür olayı olarak kendini göstermiştir. Bir yönüyle dinî olmakla beraber, diğer yönüyle de bir sosyal akım olarak tanınmıştır. Bu sebeple zuhur ettiği tarihten günümüze kadar Anadolu insanının inkılapçı mücadelesinde büyük bir yer tutmuştur (Bozkurt, 2016). Açığa çıktıkları yerlerde bireysel iletişimle sınırlı kalmayarak sosyal ortamın sorunlarına da çözüm getirebilmek adına faaliyet gösteren ve Anadolu Müslümanlığının öncüsü olan Yesevîlik, tam anlamıyla halkla ilişkilerin merkez kavramlarından biri olan sosyal sorumluluk anlayışı ile hareket etmiş; sosyal ortamın fiziksel boyutuna yönelik onarımlardan ticaret hayatındaki sosyal sorunların rehabilitasyonuna kadar birçok somut hizmette bulunmuştur. Ahmet Yesevî öğretisinin bir sürgünü olan, tamamıyla bu kaynaktan beslenen ve öğretinin sosyal gelişim sürecindeki meyvelerinden biri olan ahîlik sistemi de bu tarz açılımların en belirgin örneklerinden biri olmuştur.

5.2. YESEVİLİKTEN KAYNAK ALAN AHİLİK SİSTEMİ VE SOSYAL SORUMLULUK

İslamiyet’in başta Uluğ Türkistan, Kafkasya, Anadolu ve Balkanlar’da tanınıp kabul görmesinde, ‘Yesevî’nin Yol Evlatları’ olan anılan isimlerin İslamiyet’i algılama şekilleri ile iş ve meslek ahlakı konusundaki inanç ve uygulamaları son derece etkili olmuştur. Bu unvanla anılan isimlerden birisi de Ahî Evran’dır. Ahîlik Teşkilatı’nın kurucusu olan Ahî Evran; Azerbaycan’daki Hoy şehrinde doğmuş, Maveraünnehir ve Horasan’daki Yesevî dervişlerinin dergahlarında yetişmiş, Ahmet Yesevî’nin bir yol evladı olarak Anadolu’da büyük hizmetler vermiştir (Ahmet Yesevî’den Ahî Evran’a Ahîlik, 2018).

Kamu hukuku, toplumsal fayda, sosyal sorumluluk gibi değerleri merkeze alarak bir yandan ticaret hayatını organize eden Ahîlik Sistemi, aynı zamanda toplumun mânevî yaşantısına da düzen ve derinlik getirmiş; bireylerin hem fizikî yaşamda hem de ahlak boyutunda olgunlaşmasını sağlamıştır.

Ahîlik; dürüstlüğün, sevginin, dostluğun, yardımlaşmanın, hoşgörünün, bilginin ve dayanışmanın sanat ile birleşimidir. Bu anlamda Ahîlik; işçinin, çalışanın, üretenin, namuslu kazancın, namuslu ticaretin ve adaletli yönetimin simgesi olmuştur. Ahîlik kuruluşları; meslekî-tasavvufî teşekküller olarak mensuplarını hem mânen eğitmiş, hem de alanlarında yetiştirmişlerdir. Ticârî ve sînâî hemen her meslek zümresi bir Ahî zaviyesi çatısı altında teşkilatlanmış, böylece ekonomik hayatın düzgün işlemesi sağlanmıştır (Demirci, M. Müslüman Türklerde Tasavvuf). Ahîliğe bir meslek, sanat ya da ticaretle ilişkisi olmayanlar katılamamıştır. Ahî örgütlerinde sanatkarlara iş yerinde yamak, çırak, kalfa ve usta hiyerarşisi ile mesleğin incelikleri ve sırları öğretilmiştir. Bu esnaf birlikleri o mesleğe ait işleri öğretmiş, mensupları arasındaki ihtilafları halletmiş, esnaf ile devlet arasındaki ilişkileri düzenlemiştir. Böylelikle haksız rekabetin ve tekelciliğin önlenmesi amaçlanmış ve tüketicilerin korunmasına yönelik düzenlemeler gerçekleştirilmiştir (Yesevî Düşünce, 2016).

Yesevîliğin bir sürgünü olan Ahîlik sistemi, her yönüyle bir sosyal sorumluluk örneği olarak sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik anlamda Anadolu tarihindeki o önemli almış; sosyal rehabilitasyon anlamında birçok problemin çözümüne katkı sunmuştur.

İnsan İlişkileri Hareketi (Human Relations Movement); Elton Mayo tarafından geliştirilen, iş performansının önemli ölçüde sosyal faktörlerden etkilendiğini söyleyen bir harekettir. Buna göre işçi moralinin yüksek olması ve iş yerinde geliştirilen güzel ilişkiler, iş verimini artırmaktadır (Masaroğulları ve Koçakgöl, 2011). Hem çalışanın ürünlerinden istifade eden hem de çalışan açısından bireysel ve sosyal planda birçok iyileştirme gerçekleştiren Ahîlik Sistemi, Mayo'nun İnsan İlişkileri Hareketi çerçevesinde de son derece olumlu bir örnektir.

6. SONUÇ

Büyük Selçuklu Devleti'nin güçlü olduğu son dönemde yaşayan Ahmet Yesevî; Pîr-i Türkistan, Hâce-i Türkistan, Hazreti Sultan, Sultânü'l-Evliyâ ve Evliyâlar Serveri gibi unvanlarla anılan ve 'Anadolu Müslümanlığı' olarak adlandırılan Türk merkezli İslam anlayışının öncüsü olan büyük bir alimdir.

Yesevî, İslam dininin birleştirici ve bütünleştirici dilini, ruhunu taşıyan öğretisini; yetiştirdiği talebeleri vasıtasıyla kendisinin yaşadığı Türkistan coğrafyasının dışındaki birçok bölgeye ulaştırmıştır. Yesevî'nin 'Alperenler' adıyla anılan öğrencileri kanalıyla, bir mesaj konumunda olan öğretisini Türkistan dışındaki coğrafyalarda yaşayan hedef kitlelere ulaştırma biçimi, son derece güçlü bir iletişim stratejisidir. Bu iletişim stratejisi belirli bir süreç içerisinde, sağlıklı ve doğal bir halkla ilişkiler çalışması olarak uygulamaya konulmuş; icra edilen bu çalışma kapsamında da, genelde kamu diplomasisinin özelde de kültürel diplomasinin başarılı bir örneği sergilenmiştir.

İletişim biliminin çatısı altında bulunan, ilk olarak 1800'lü yılların başında Amerika'da doğan ve profesyonel anlamda da 20. yüzyılın başında varlık gösteren halkla ilişkilerin; esasen halk yararına olan ya da olmayan Amerikan politikalarının kamuoyu nezdinde kabul görmesini sağlamak amacıyla ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu çerçevede halkla ilişkilerin çalışma alanı içerisinde yer alan kamu diplomasisi ve kültürel diplomasi gibi kavramlar da, genellikle bu aslı gayenin alt kümeleri olarak işlev görmüşlerdir. Ayrıca Amerikan politikalarını halk nezdinde legalize etmek adına kullanılan halkla ilişkilerin, bir ürünün alıcısı ile buluşması noktasındaki tanıtım çalışmaları kapsamında tüketim sektörünün merkezine oturduğu da; yine bilinmekte olan bir başka olgudur. Dolayısıyla da bugün halkla ilişkiler karşımıza; ekonomik anlamda belirli bir hegemonyaya sahip olan finansal güçlerin mesajlarını hedef kitleler ile

buluşturmayı ve empoze edilen yerli yersiz birçok duruma ‘rıza’ gösterilmesini sağlayacak propaganda faaliyetleri olarak çıkmaktadır.

Propaganda modeli; servet ve güç eşitsizliğine, onun kitle medyasının çıkarları ve seçimleri üzerindeki çok boyutlu etkisine odaklanmaktadır (Chomsky ve Herman, 2017). İtibar ise başkalarının bizi takdir etmesi ile elde edilmektedir. Dolayısıyla da bizim kendi kendimizi övmemiz ve iyi olduğumuzu iddia etmemiz, itibarlı olduğumuz anlamına gelmemektedir (Kadıbeşegil, 2006).

Bir bilim olarak halkla ilişkiler ise; herhangi bir ürün, hizmet ya da fikrin belirlenen hedef kitleye ‘manipülasyondan arındırılmış etik bir çerçevede’ ulaştırılabilmesi için geliştirilen, güvenin ve itibarın tesisine zemin hazırlayabilecek nitelikteki sağlıklı iletişim stratejilerini kapsamaktadır. Dolayısıyla da bir bilim olarak çerçevesi çizilen, amaç ve üslubu belirlenen halkla ilişkiler; çok açıktır ki bugün bilimsel anlamda sınırları çizilen etik bir çerçevede uygulanmamakta, genellikle manipülasyona dayalı algı yönetimine zemin hazırlayan bir çizgide seyretilmektedir.

Bununla birlikte halkla ilişkilerin ortaya çıkmasından yüzyıllar önce Türkistan merkezinden farklı farklı coğrafyalara doğru ilerleyen Yesevî öğretisinin ise; bugün bilimsel anlamda tanımı yapılan, sosyal sorumluluk anlayışını merkeze alan, güven ve itibarın tesisi adına etik ölçüler içerisinde gerçekleştirilmesi gereken halkla ilişkilerin en başarılı örneklerinden biri olduğunu söylemek mümkündür.

Değişik coğrafyalarda yaşayan Türk toplulukları arasında, Ahmet Yesevî kadar yaygın şöhreti olan bir veli yoktur (Bice, 2006). Bugün Hoca Ahmet Yesevî Türbesi, Türk dünyasının mânevî merkezi konumundadır (Yesevî Düşünce, 2016) ve son 25 yıldan beri de Hoca Ahmet Yesevî hakkındaki yayınlar bir hayli artmış durumdadır (Türk Birliği, 2014). Yesevî’nin vefatı üzerinden yüzyıllar geçmiş olmasına rağmen, bugün kendisine yönelik bu çapta ve küresel ölçekte bir güven ve itibarın var olması; öğretinin aktarımı noktasında hedef kitlelere uygulanan iletişim dilinin ne denli başarılı olduğunu ve hakikate uygunluğunu göstermektedir.

Hoca Ahmet Yesevî’nin, Türk milletinin iman çizgisinin başlangıç noktasını teşkil etmesi ve İslamiyet’in Türkler arasında yaygınlaşmasında birinci derecede müessir olması; onu, yaşadığı devirde olduğu gibi bugün de bütün Türk dünyasında fevkalade itibar edilen aziz bir şahsiyet mertebesine yükseltmiştir. Yüz elli yıllık bir zaman zarfında Ruslar’ın hem Çarlık hem de Sovyet dönemlerinde Türklük ve İslamiyet aleyhindeki propagandalarına, Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma politikalarına karşı onun mânevî varlığı; Türklüğün ve Müslümanlığın asla yıkılmayan bir kalesi olmuştur. O bir din adamı olduğu kadar aynı zamanda da toplumun bütün dertlerine alaka gösterip kendince çare bulmaya çalışan cesur ve hareketli bir cemiyet adamıdır (Siyayev, 2017). Dolayısıyla da Yesevî’nin, dinî içerikli öğretisini hedef kitlelere sunarken; esasen hayatın içindeki sosyal kimliğinin de çok önemli bir işlev gördüğünü belirtmek yerinde olacaktır.

Yesevî’nin İslam anlayışına ait tüm değerleri, yani iletişim düzlemindeki o önemli mesajı çeşitli halk kitlelerine belirli yaşam pratikleri çerçevesinde aktarması ise; halkla ilişkiler teorilerinin ‘ikna ve sosyal etki’ kategorisinde yer alan Sosyal Öğrenme Kuramı ile yakından ilişkilidir. Zira gözlemsel öğrenme ve modelleme isimleri ile de anılan bu kuram, iletişim ve ikna noktasında söylemlerden ziyade eylemlerin etkili olduğunu ortaya koymakta ve Yesevî öğretisinin geniş kitleler tarafından sahiplenilmesi noktasında da, öğreti içerisinde işlenen değerlerden çok Ahmet Yesevî ile talebelerinin ortaya koydukları yaşam pratikleri ile

benimsenen dil ve üslubun tesirli olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu olumlu etkinin zaman içinde gitgide büyümesi ve Ahmet Yesevî ile talebelerinin yaşadıkları bölgelerde birer kanaat önderi haline gelmeleri de yine iletişim bilimi açısından önem arz eden ayrı bir olgudur.

Sosyal sorumluluk anlayışını temel alan ve Ahmet Yesevî'nin öğrencilerinden Ahî Evran tarafından hayata geçirilen Ahîlik Sistemi ise; Yesevî öğretisindeki başarılı iletişimin arka planı olan sosyal öğrenme sürecine son derece önemli, karakteristik bir örnek teşkil etmektedir.

Hoca Ahmet Yesevî insanları incitmemeyi, kalp kırmamayı, onlara yapılan haksızlığa direnmeyi, inançsız bile olsalar onlara saygı göstermeyi öğütlemiştir (Kutlu, 2017). Dolayısıyla da tasavvufî üslubu, bütüncül ve hoşgörü odaklı naif bir yaklaşımı benimsemesi; sergilediği başarılı ve kalıcı iletişimde tasavvufun önemli bir yeri olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak Yesevî öğretisinin yayılması noktasında hem bulunulan ortamın kültür düzeyine uygun sade bir dil ve gönülleri fetheden tasavvufî bir üslup kullanılması, hem de söylemden ziyade sosyal ve bireysel davranışları ön plana çıkaran sağlıklı yaşam pratiklerinin sergilenmesi bir 'yumuşak güç' etkisi yaratmış; halkla ilişkiler adının, kamu diplomasisi ve kültürel diplomasi gibi kavramların bilinmediği o dönemlerde bu alanlara ait en başarılı örneklerin sergilenmesini sağlamıştır.

Ne var ki bu noktadaki başarı sadece kaynaktan çıkan iletinin, yani Ahmet Yesevî ve talebeleri tarafından aktarılan öğretinin hedef kitleler tarafından kabulü olmamış; bu örneklerin önemli birer halkla ilişkiler uygulaması olarak değerlendirilebilmesindeki esas belirleyici, manipülatif ve gerçekdışı yöntemlerden arınmış olan, güvene ve kalıcı itibara dayalı dürüst bir iletişim dilinin kullanılması olmuştur. Bu bağlamda Yesevîlik, etik bir düzlemde bilimsel sınırları çizilmiş halkla ilişkilerin en başarılı örneklerinden biri olarak anılmayı fazlasıyla hak etmektedir.

KAYNAKLAR

1. Ahmet Yesevî'den Ahî Evran'a Ahîlik. (2018). Erişim Tarihi: 13.07.2019, Adres: <http://kirikkale.gtb.gov.tr/ahmet-yeseviden-ahi-evrana-ahilik>
2. Akçay, N. C. (2014). Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Kültürel Diplomasi ve Fransa'nın Afrika Ülkelerine Yönelik Uluslararası Öğrenci Programları Örneği, T.C. Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (Uzmanlık Tezi).
3. Aklınızı Keşfedin. (2018). Sosyal Öğrenme-Albert Bandura'nın İlginç Teorisi, Erişim Tarihi: 07.07.2019, Adres: <https://aklinizikesfedin.com/sosyal-ogrenme-albert-banduranin-ilginc-teorisi/>
4. Aziz, A. (2016). İletişime Giriş, İstanbul: Hiperlink Yayınları.
5. Barkan, Ö. L. (1942). İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler, İstanbul: Vakıflar Dergisi.
6. Berçin, M. (2016). Ahmet Yesevî'nin Türk Kültürünün Yayılmasındaki Rolü, Erişim Tarihi: 10.07.2019, Adres: <https://edebiyatvesanatakademisi.com/makale/-ahmed-yesev-nin-turk-kulturunun-yayilmasindaki-rolu/21673>
7. Bice, H. (2006). İşaret Taşları, İstanbul: İnsan Yayınları.
8. Bice H. (2016). Pir-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevî, İstanbul: H Yayınları.
9. Bice, H. (2017). Yesevî Ata'dan Öyküler, İstanbul: H Yayınları.
10. Bozkurt, T. (2016). Türkistan Piri Hoca Ahmet Yesevî, İstanbul: Halk Kitabevi.
11. Chomsky, N. ve Herman, E. S. (2017). Rızanın İmalatı, İstanbul: BGST Yayınları.

12. Demirci, M. (2016). Ahmet Yesevî ve Türklerin İslam ve Din Anlayışı, Erişim Tarihi: 26.06.2019, Adres: <http://www.mehmetdemirci.org/ahmed-Yesevî-ve-turklerin-islam-ve-din-anlayisi/>
13. Demirci, M. (2017). Müslüman Türklerde Tasavvuf, Tarihi: 03.07.2019, Adres: <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=368592&/M%C3%BCsl%C3%BCman-T%C3%BCrklerde-Tasavvuf-/-Prof.-Dr.-Mehmet-Demirci->
14. Diyanet İlmi Dergisi. (2016). Hoca Ahmet Yesevî Özel Sayısı, Cilt: 52, Sayı: 4, Ankara: Diyanet Yayınları.
15. Fiske, J. (2015). İletişim Çalışmalarına Giriş, Ankara: Pharmakon Yayınevi.
16. Grunig, J. (2005). Halkla İlişkiler ve İletişim Yönetiminde Mükemmellik, İstanbul: Rota Yayınları.
17. Güler R. (2018). Stratejik İletişim - Güvenlik Odaklı Algı Yönetimi Paradigmaları, Ankara: Karakum Yayınları.
18. Güngör, E. (1989). İslam Tasavvufunun Meseleleri, İstanbul: Ötüken Yayınları.
19. Güngör, N. (2013). İletişim-Kuramlar-Yaklaşımlar, Ankara: Siyasal Kitabevi.
20. Güngör, N. (2015). İletişime Giriş, Ankara: Siyasal Kitabevi.
21. Kadıbeşgil, S. (2006). İtibar Yönetimi, İstanbul: MediaCat Yayınları.
22. Kalender, A., Balta Peltekoğlu, F., Uzoğlu Bayçu, S., Ergüven, M. S., Ayhan Yılmaz, R., Okay, A., Göztaş, A. ve Yıldırım Becerikli, S. (2015). Halkla İlişkiler, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
23. Kazancı, M. (1992). Halkla İlişkiler, Ankara: Savaş Yayınları.
24. Keskin, F. (2014). Politik İletişim Sözlüğü, Ankara: İmge Yayınevi.
25. Kitapçı, Z. (2016). Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî Yeni Horasanlı Eerenler Anadolu Hareketi El Kitabı, Konya: Yedi Kubbe Yayınları.
26. Korkmaz, B. (2016). Sosyal Öğrenme Kuramı - Albert Bandura, Erişim Tarihi: 09.07.2019, Adres: <http://www.krmgelisim.com/bilimsel-calisma-ve-makaleler/sosyal-ogrenme-kurami-albert-bandura>
27. Kutlu, S. (2017). Türk Müslümanlığı Üzerine Yazılar - Hanefilik Maturidilik Yesevîlik, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
28. Lazar, J. (2009). İletişim Bilimi, Ankara: Vadi Yayınları.
29. Masaroğulları, G. ve Koçakgöl, M. (2011). Psikoloji Sözlüğü, Ankara: Nobel Yayınları.
30. McQuail, D. ve Windahl, S. (1997). Kitle İletişim Modelleri, Ankara: İmge Yayınevi.
31. Mutlu, E. (2012). İletişim Sözlüğü, Ankara: Sofos Yayınları.
32. Okan, A. (2008). Yesevî Torunlarına Mektuplar, İstanbul: Kerkük Vakfı Yayınları.
33. Okay, A. ve Okay, A. (2015). Halkla İlişkiler-Kavram, Strateji ve Uygulamaları, İstanbul: Der Yayınları.
34. Oktay, M. (1996). İletişimciler İçin Davranış Bilimlerine Giriş, İstanbul: Der Yayınları.
35. Oskay, Ü. (1997). İletişimin ABC'si, İstanbul: Der Yayınları.
36. Outhwaite, W. (2008). Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü, İstanbul: İletişim Yayınları.
37. Ökçesiz, M. (2017). Anadolu Aydınlanma Asrı, Ses Gazetesi.
38. Özkan, G. (2017). Halkla İlişkilerin Toplumsal Rolüne İlişkisel Bir Bakış: Sosyo-Kültürel Yaklaşım, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.
39. Sancar, G. A. (2014). Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler, İstanbul: Beta Yayınları.
40. Saydam, A. (2012). Algılama Yönetimi, İstanbul: Remzi Kitabevi.
41. Saydam, A. (2014). İletişimin Derin Mavisi - Sürdürülebilirlik, İstanbul: Boyut Yayıncılık.
42. Siyayev, S. (2017). Ahmet Yesevî, Ankara: Hece Yayınları.

43. Sosyokltrlkuram.blogspot.com. (2012). Sosyokültürel Kuram, Erişim Tarihi: 08.09.2019, Adres: <http://sosyokltrlkuram.blogspot.com/2012/10/sosyokulturel-kuram.html>
44. Tekinalp, Ş. ve Uzun, R. (2013). İletişim Araştırma ve Kuramları, İstanbul: Beta Yayınları.
45. Tosun, N. (2011). Türkistan Dervişlerinden Yadigar-Orta Asya Türkçesiyle Yazılmış Tasavvufi Eserler, İstanbul: İnsan Yayınları.
46. Tokgöz, O. (2015). İletişim Kuramlarına Anlam Vermek, Ankara: İmge Yayınevi.
47. Türk Birliği Dergisi. (2014). Yıl: 1, Sayı: 3.
48. Ünal, U. (2016). Kamu Diplomasisi, Ankara: Gazi Kitabevi.
49. Yaylagül, L. (2016). Kitle İletişim Kuramları, Ankara: Dipnot Yayınları.
50. Yesevî, İ. (2018). Kul Hoca Ahmet Yesevî, Ankara: CB Matbaacılık.
51. Yesevî Düşünce Dergisi. (2016). Ahîlik.
52. Yıldırım Becerikli, S. (2008). Ve Halkla İlişkiler, Ankara: Karınca Yayınları.
53. Yıldırım, G. (2015). Uluslararası Halkla İlişkiler Perspektifinden Kamu Diplomasisi, İstanbul: Beta Yayınları.
54. Yüksel, E., Cangöz, İ., Özer, Ö., Uzun, R., Dağtaş, B., ve Erdoğan, İ. (2013). İletişim Kuramları, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
55. Yüksel, A. T. (2015). Ahmet Yesevî - Hayatı Eserleri Fikir ve Tesirleri, Erişim Tarihi: 09.07.2019, Adres: <https://www.altayli.net/ahmet-Yesevî-hayati-eserleri-fikir-ve-tesirleri.html>
56. Wolstenholme, S. (2013). Introduction to Public Relations, United Kingdom: Pearson Education Limited.

GEOSENTETİK SARGILI TEKİL TAŞ KOLON İLE İYİLEŞTİRİLEN YUMUŞAK KİLLİ ZEMİNLERDE KOLON ÇAPI VE UYGULAMA DERİNLİĞİNİN TAŞIMA GÜCÜ ÜZERİNE ETKİSİ

THE EFFECT OF COLUMN DIAMETER AND APPLICATION DEPTH ON BEARING CAPACITY IN SOFT CLAY SOILS İMPROVED WITH GEOSENTETIC ENCASED SINGLE STONE COLUMN

Arş. Gör. Cenk Cuma ÇADIR
Yozgat Bozok Üniversitesi

ÖZET

Geoteknik Mühendisliğinde en önemli konularından biri yumuşak zeminlerin iyileştirilmesidir. Yumuşak zeminler iyileştirilmediği takdirde aşırı ve farklı oturma yaparak üzerindeki yapıya zarar verebilir. Son dönemde yumuşak zeminlerin iyileştirilmesi konusunda kullanılmış kullanılmaya da devam etmektedir. Bu yöntemlerden biri de taş kolon tekniğidir. Taş kolonun etrafındaki yumuşak zeminler, yük etkisinde taş kolon malzemesinin yanall yayılmasını yeterli düzeyde sağlamayabilir. Dolayısıyla yapılan iyileştirilmeden yeterli verim elde edilmeyebilir. Bu durum dikkate alındığında son dönemde taş kolonun yanall yönde yayılmasını engellemek için her bir taş kolon geosentetik malzeme ile sarılmaktadır. Bu çalışmada da tekil bir taş kolonun etrafı farklı eksenel rijitliğe sahip (EI:1500, 2000 kN/m) geosentetik malzeme ile sarılarak güçlendirilmiştir. Çalışma kapsamında 20 m genişliğinde 15 derinliğinde yumuşak kil zemin profili, $\phi_s:40^\circ$ içsel sürtünme açısında, 50cm, 75cm, 100cm çapında ve 5m, 10m, 15m uzunluğuna sahip geosentetik sargılı tekil taş kolonlar ile iyileştirilmiştir. Geosentetik sargılı taş kolonlu bu zemin profili Plaxis 2D programı ile analiz edilerek taşıma gücü değerleri bulunmuştur. Çalışma sonucunda geosentetik malzeme rijitliği, taş kolon çapı ve uygulama derinliği arttıkça taşıma gücü değerinin de arttığı gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Zemin iyileştirme, taş kolon, yumuşak zeminler, sonlu elemanlar programı (Plaxis 2D, geosentetikler).

ABSTRACT

One of the most important issues in geotechnical engineering is the improvement of soft soils. If soft soils are not improved, excessive and different settlement can cause great damage to the structure. Recently, many methods have been used for the improvement of soft soils and they continue to be used. One of these methods is stone column technique. The soft soils around the stone column may not sufficiently provide for lateral spreading of the stone column material under load. Therefore, enough efficiency may not be obtained from the improvement. When this is considered, each stone column is surrounded by geosynthetic material in order to prevent lateral spreading of the stone column. In this study, a single stone column was encased by a geosynthetic material with axial rigidity (EI:1500, 2000 kN/m). Within the scope of the study, 20 m wide and 15 deep soft clay soil profile was improved with geosynthetic encased single stone column which has internal friction angle of $\phi_s: 40^\circ$, diameter of 50cm, 75cm, 100cm and length of 5m, 10m, 15m. This soil profile with geosynthetic encased stone column was analyzed with Plaxis 2D program and bearing strength values were found. As a result of the study, it was seen that the bearing capacity increased with increasing rigidity geosynthetic material stone column diameter and depth of application.

Keywords: Soil improvement, stone column, soft soils, finite element program (Plaxis 2D, geosynthetics).

1. GİRİŞ

Geoteknik mühendisliğinde yumuşak zeminler çok problemlili zemin sınıfları arasından yer almaktadır. Yumuşak zeminler arasında bulunan yumuşak killeri ani ve aşırı oturma yaparak taşıma gücü noktasında yetersizdir. Yapıya açılan alanların sınırlı olması ve bu alanlarında yumuşak zeminlerden oluşması dikkate değer bir konudur. Bu alanlarda inşa edilen yumuşak zeminler için gerekli önlemler alınmadığı takdirde yapısal maddi kayıpların yanında can kayıpları da yaşanabilir. Oluşabilecek bu durumlar dikkate alındığında yumuşak bir zeminin iyileştirilmesi zorunlu hale gelmiştir.

Son dönemde geoteknik mühendisliğindeki gelişmelere paralel olarak yumuşak zeminlerin (yumuşak kil, silt vb.) iyileştirilmesinde bir çok yöntem kullanılmış ve kullanılmaya da devam etmektedir. Kullanılmaya devam eden bu yöntemlerden biri de taş kolonlar tekniğidir. Taş kolonların tarihi gelişim ve aşamalarına bakarsak, ilk olarak 1830'larda Fransa'da doğal zeminlerin iyileştirilmesi için uygulandığını görürüz. Bu yöntem Avrupa'da ancak 1950'den sonra, Amerika'da ise 1972'den sonra yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Taş kolonlar özellikle yumuşak zeminlerin iyileştirilmesinde yaygın şekilde kullanılmakla birlikte taşıma gücünü artırmada, oturma süresini azaltmada (Vekli 2009).

Gelneksel taş kolon genellikle yumuşak zeminlerde yanal desteği yeterli ölçüde alamayabilir. Buna bağlı olarak da yük etkisindeki yanal yönde şişme/genişleme meydana gelebilir (Soroush A. ve ark. 2012, Miranda M. and Almudena D. C. 2016, Debnath P. ve Kanti Dey A. 2017). Dolayısıyla bütünlüğünü koruyamayan taş kolon ile yapılan iyileştirilmeden gerekli verim elde edilmeyebilir. bağlı olarak bütünlüğünü koruyamayacak ve taş kolon ile yapılan iyileştirilmeden gerekli verim elde edilemeyecektir.

Taş kolonun yanal yönde yayılmasını önlemek ve yumuşak zeminlerde gerekli iyileştirme verimini elde edebilmek için araştırmacılar birçok yöntem geliştirmişlerdir. Son dönemde araştırmacılar tarafından yaygın şekilde kullanılan teknik, her bir taş kolonun etrafının geosentetik bir malzeme ile sarılmasıdır (Murugesan ve Rajagopal 2006, Lee ve ark. 2008, Gniel and Bouazza, Pulko ve ark. 2011, Ghazavi ve Afshar 2013, Sarıcı 2014, Miranda ve ark. 2017 vb.).

Bu çalışmada Plaxis 2D programı yardımıyla 20 m genişliğinde 15 m derinliğindeki yumuşak kil zemin modellenmiştir. Daha sonra oluşturulan bu yumuşak kil zemin modeline çapları 50cm, 75cm, 100cm, boyları 5m, 10m, 15m ve içsel sürtünme açısı $\phi_s:40^\circ$ olan tekil bir taş kolon eklenmiş. son olarak tekil olarak farklı parametrelerde (çap ve boy) oluşturulmuş taş kolonlar farklı aksenal rijitliğe sahip (EI: 1500 kN/m 2000 kN/m) geosentetik malzeme ile sarılarak her bir durum için taşıma gücü değerleri bulunmuştur.

2. YÖNTEM

Çalışmada yapılan analizler Plaxis 2D sonlu elemanlar programı yardımıyla yapılmıştır. Son dönemlerde çeşitli teorik ve sayısal olarak zeminlerin davranışının belirlenmesinde sonlu elemanlar yöntemlerinin kullanımı yoğunluk kazanmıştır. Genel olarak zemin problemlerinin çözümünde yaygın şekilde kullanılan bu programda zeminin lineer-elastik olduğu kabulü yapılır. Çalışmada model zemin Kayseri-Yozgat otoyol hattının Divanlı köyü mevkinden alınmış olup analiz için gerekli değerler (kohezyon, permeabilite katsayısı, Elastisite modülü, birim hacim ağırlıklar vb.) laboratuvar ortamında belirlenmiştir.

Taş kolon için çakıl malzemesi için gerekli değerler ise yazarlarından olan C. C. Çadır (2016)'ın Yüksek lisans tez çalışmasından alınmıştır (**Tablo 1**).

Tablo 1. Yumuşak zemin ve Taş Kolon Parametreleri (C. C. Çadır, 2016).

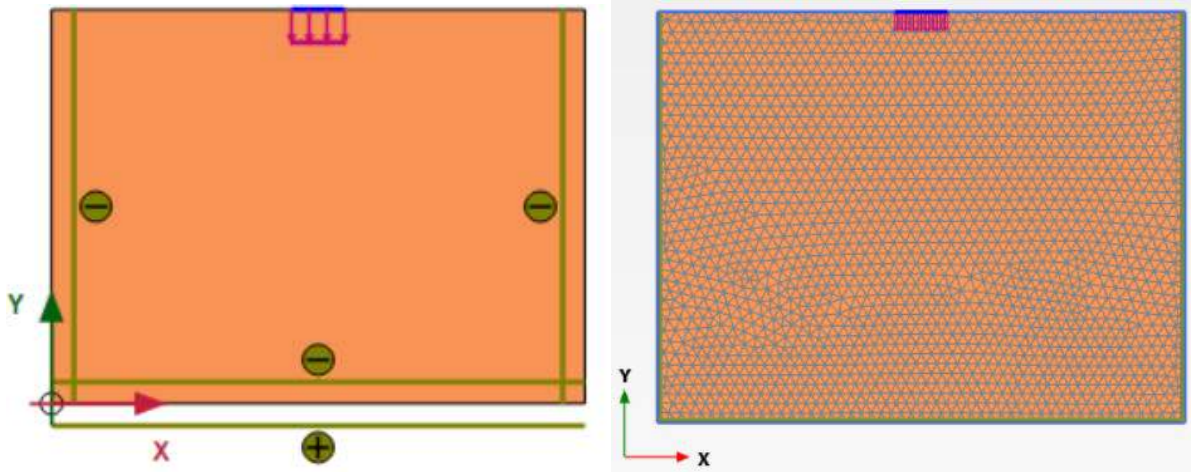
Malzeme	Kil	Çakıl
Drenaj Durumu	Drenajsız	Drenajlı
Kuru Birim Hacim Ağırlık, γ_k (kN/m ³)	18	19
Suya Doygun Birim Hacim Ağırlık, γ_d (kN/m ³)	21	22
Permabilite, k_x, k_y (m/gün)	1×10^{-8}	100
Elastisite Modülü, E (kN/m ²)	3000	75000
Poisson Oranı, ν	0.33	0.3
Efektif Kohezyon, c (KN/m ²)	9	1×10^{-9}
Efektif İçsel Sürtünme Açısı, ϕ (°)	10°	40°
Sükunetteki Toprak Basıncı Katsayısı, K_0	0.93	0.344
Taş kolonun Çapı, D (cm)	-	50/75/100

Plaxis 2D sonlu elamanlar programında zemin davranışının modellenmesinde Mohr-Coulomb malzeme modeli kullanılmıştır. geoteknik mühendisliğinde sıklıkla kullanılan ve zemin numunesi üzerinde gerçekleştirilen basit laboratuvar deneyleriyle elde edilebilen toplam 5 adet parametreye ihtiyaç duyulması nedeniyle bu malzeme modeli olarak Mohr-Coulomb malzeme modeli, tercih edilmiştir. Ayrıca geosentetik malzeme olarak farklı iki eksenel rijitlik (EA: 1500, 2000 kN/m) seçilmiştir. Geosentetik sargılı tekil taş kolon yumuşak kil içine yerleştirildikten sonra güçlendirilmiş yumuşak kil üzerine 2 m genişliğindeki temel plakası yerleştirilerek deplasman tanımlı taşıma gücü değerini bulunmuştur. Kullanılan temel plakasının özellikleri;

Temel Plakası Eksenel rijitliği (EA): 5×10^6 kN/m
Temel Plakası Eksenel rijitliği (EI): $8,5 \times 10^2$ kN/m
Temel Plakası Derinliği (W): 5 m
Temel Plakası Poison oranı (ν) : 0 bu şekildedir.

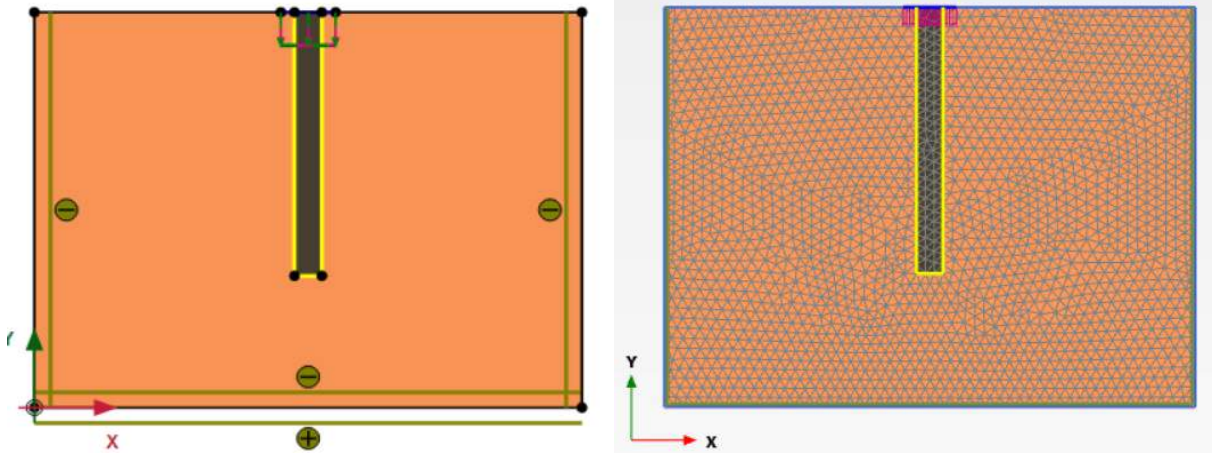
3. YAPILAN ÇALIŞMALAR VE BULGULAR

İlk aşamada Plaxis 2D sonlu elemanlar programında yumuşak kil zeminin geometrisi 15 m derinliğinde 20 m genişliğinde tek tabakalı olarak modellenmiştir. Geometrisi belirlenen bu zemin kitlesine malzeme özellikleri ve sonlu eleman çözümü için ağ (medium mesh) atanmıştır. Daha sonra sınır taşıma gücü değerini belirlemek için deplasman yükü tanımlanarak analize hazır hale getirilmiştir (Şekil 1.)



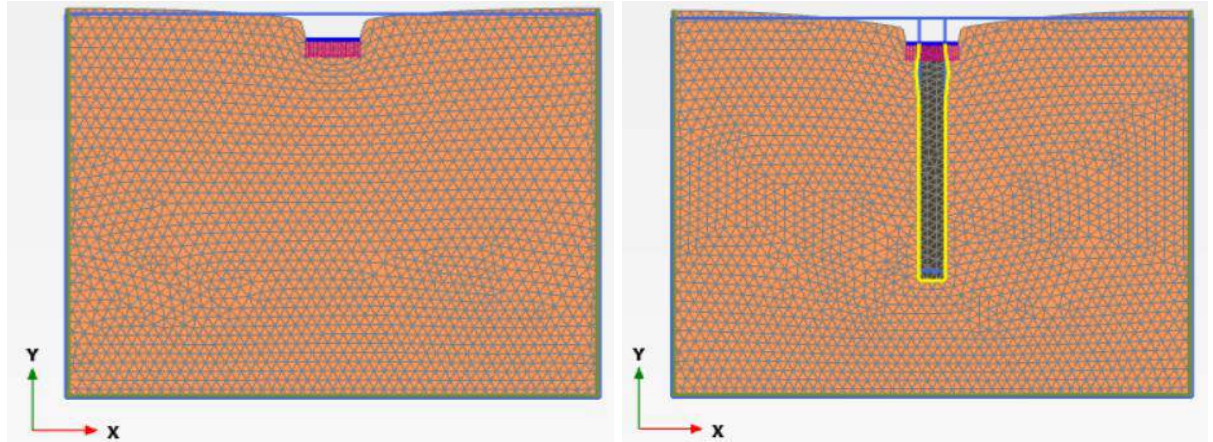
Şekil 1. Taş kolonsuz zemin geometrisinin ve ağın (mesh), oluşturulması, model zemin parametrelerinin girilmesi.

İkinci aşamada geometrisi ve zemin özellikleri girilen modellerine, çapları 50cm, 75cm, 100cm, boyları 5m, 10m, 15m ve içsel sürtünme açısı $\phi:40^\circ$ olan tekil bir taş kolon eklenmiştir. Oluşturulan geleneksel tekil taş kolonun etrafı da farklı eksenel rijitliğe sahip (EI:1500, 2000 kN/m) geosentetik malzeme ile sarılarak hazır analize hazır hale getirilmiştir.



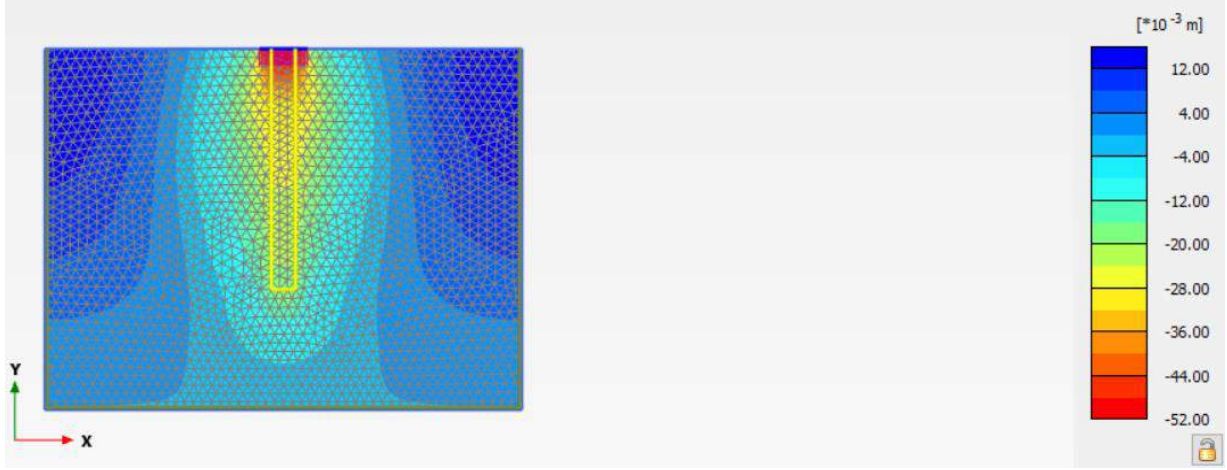
Şekil 2. Geosentetik sargılı taş kolonlu zemin geometrisinin oluşturulması, model zemin parametrelerinin girilmesi ve ağı (mesh) oluşturulması.

Üçüncü aşamada analize hazır hale getirilen taş kolonsuz ve geosentetik sargılı taş kolonlu yumuşak killi zemin modelleri analiz edilerek taşıma gücü değerleri bulunmuştur. Modellerin analiz sonrasındaki durumları Şekil 3. ve Şekil 4.'de verilmiştir.



Şekil 3. Taş kolonsuz ve geosentetik sargılı taş kolonlu zemin modellerinin analiz sonrası durumu.





Şekil 4. Taş kolonsuz ve geosentetik sargılı taş kolonlu zemin modellerinin analiz sonrası durumu.

Taş kolonsuz ve geosentetik sargılı taş kolonlu zemine ait taşıma gücü analizleri sonuçları **Tablo 2 a-b.**'de verilmiştir.

Tablo 2-a. Taş kolonsuz ve eksenel rijitliği $EI:1500$ kN/m olan geosentetikler sargılı taş kolonlu zemine ait sınır taşıma gücü değerleri.

Zemin Kohezyonu (kN/m ²)	Geosentetik Malzemenin Eksenel Rijitliği (kN/m)	Taş Kolonun İçsel Sürtünme Açısı (ϕ_s°)	Taş Kolon Uygulama Derinliği (m)	Taş Kolon Çapı (cm)	Geosentetiklerle Güçlendirilmiş Taş Kolonlar ile iyileştirilmiş Yumuşak Kil Zeminlerin Sınır Taşıma Gücü Değerleri (kN/m ²)	Taş Kolonsuz Zeminlerin Sınır Taşıma Gücü Değerleri (kN/m ²)
c=10	EA=1500	$\phi_s=40^\circ$	5	D=50	76,85	48,35
				D=75	89,40	
				D=100	96,20	
			10	D=50	78,20	48,35
				D=75	93.80	
				D=100	118.60	
			15	D=50	81.70	48,35
				D=75	96.50	
				D=100	121.40	

Tablo 2-b. Taş kolonsuz ve aksel rijitliği EI:2000 kN/m olan geosentetikler sargılı taş kolonlu zemine ait sınır taşıma gücü değerleri.

Zemin Kohezyonu (kN/m ²)	Geosentetik Malzemenin Aksel Rijitliği (kN/m)	Taş Kolonun İçsel Sürtünme Açısı (ϕ_s°)	Taş Kolon Uygulama Derinliği (m)	Taş Kolon Çapı (cm)	Geosentetiklerle Güçlendirilmiş Taş Kolonlar ile iyileştirilmiş Yumuşak Kil Zeminlerin Sınır Taşıma Gücü Değerleri (kN/m ²)	Taş Kolonsuz Zeminlerin Sınır Taşıma Gücü Değerleri (kN/m ²)
c=10	EA=2000	$\phi_s=40^\circ$	5	D=50	79.30	48,35
				D=75	92.10	
				D=100	97.50	
			10	D=50	79.30	48,35
				D=75	94.50	
				D=100	120.80	
			15	D=50	83.45	48,35
				D=75	99.50	
				D=100	125.30	

4. SONUÇLAR

Yumuşak kil zeminin farklı parametreler dikkate alınarak geosentetik sargılı tekil taş kolon ile güçlendirilerek taşıma gücündeki değişim belirlenmiştir. Geosentetik sargılı taş kolonla yapılan iyileştirme ile yumuşak killi zeminleri taşıma gücünde 1,5 katından fazla bir artış olduğu görülmüştür. Geosentetik sargılı tekil taş kolonlar farklı parametrelere dikkate alınarak yapılan iyileştirmeler kendi içinde kıyaslandığında taş kolon çapı, boyu ve geosentetik malzemenin aksel rijitliği arttıkça taşıma gücü değerlerinin arttığı görülmüştür. Bu durum yumuşak kil içindeki taş kolon alanı ve taş kolonun yanal yayılmasını sınırlayan malzeme rijitliği arttıkça taşıma gücünün arttığı sonucu çıkarılabilir. Ayrıca en iyi taşıma güçleri 100 cm çapı ve 15 m uygulama derinliğinde olduğu görülmüştür. Bu durumun ise yumuşak zemin içinde taş kolonun çalışmasını uç mukavemeti ve yanal sürtünmeden doğrudan almasıyla açıklanabilir. Şekil 4.'de yumuşak kil zemindeki deplasmana bağlı kontur değişimine bakılınca geosentetik sargılı taş kolonun oluşan gerilmeyi uygulama derinliği boyunca kendi üzerine alarak taşıma gücünü ne şekilde arttırdığı görülebilir.

KAYNAKÇA

1. Çadır. C. C. (2016) Taş kolonlar ile iyileştirilmiş şevlerin sonlu elemanlar yöntemi ile sismik analizi, Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü inşaat Mühendisliği Anabilim Dalı Trabzon.
2. Debnath P. and Kanti Dey A., (2017) Bearing capacity of geogrid reinforced sand over encased stone columns in soft clay, Geotextiles and Geomembranes 45, 653-664.
3. Ghazavi M. and Afshar N. J. (2013) Bearing capacity of geosynthetic encased stone columns, Geotextiles and Geomembranes 38, 26-36.
4. Gniel J. and Bouazza, A. (2009) Improvement of soft soils using geogrid encased stone columns, Geotextiles and Geomembranes 27, 167-175.

5. Lee D. Yoo C. Park S. and Jung S. (2008) Field load tests of geogrid encased stone columns in soft ground. In Proceedings of Eighteenth International Offshore and Polar Engineering Conference, Vancouver, BC, Canada, July, pp. 6-11.
6. Malarvizhi S. N. and Ilamparuthi K. (2007) Comparative study on the behavior of encased stone column and conventional stone column. *Soils and foundations*, 47(5), 873-885.
7. Marina M. Almudena D. C. Jorge C. and Cesar S. (2017), Influence of geotextile encasement on the behaviour of stone columns: Laboratory study, *Geotextiles and Geomembranes* 45, 14-22.
8. Miranda M. and Almudena D. C. (2016) Laboratory analysis of encased stone columns, *Geotextiles and Geomembranes*, 44, 269-277.
9. Murugesan S. and Rajagopal K. (2006) Geosynthetic-encased stone columns: Numerical evaluation, *Geotextiles and Geomembranes* 24, 349–358.
10. Pulko B. Majes B. and Logar J. (2011) Geosynthetic-encased stone columns: Analytical calculation model, *Geotextiles and Geomembranes* 29, 29-39.
11. Sarıcı T. (2014) Geosentetik İle Güçlendirilmiş Taş Kolonların Taşıma Kapasitesinin Analizi, İnönü Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi İnşaat Mühendisliği Ana Bilim Dalı, Malatya Ağustos.
12. Soroush A., Imam R. and Keykhosropur L. (2012) 3D numerical analyses of geosynthetic encased stone columns, *Geotextiles and Geomembranes* 35, 61-68.
13. Vekli, M. (2009) Taş Kolon İle Şev İyileştirilmesinin Deneysel ve Sayısal Olarak İncelenmesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü İnşaat Mühendisliği Anabilim Dalı Trabzon.

**TÜRKİYE'DE ENDÜSTRİYEL BÜYÜME YOLUNDA SU KAYNAKLARININ
MEVCUT DURUMU VE KULLANIM ALANLARI**
CURRENT STATUS AND USES OF WATER RESOURCES IN INDUSTRIAL GROWTH
PATH IN TURKEY

Dr. Öğr. Üyesi Fatih TUFANER
Adıyaman Üniversitesi

ÖZET

Kullanılabilir su kaynaklarının yetersizliği ve bozulan çevresel kalite, ülkemizde endüstriyel büyümenin sürdürülebilirliğini olumsuz etkilemektedir. Doğal kaynakların, sanayi gelişimi sürecinde çevresel kısıtlar çerçevesinde kullanımı özellikle de Türkiye'deki endüstriyel dönüşüm sürecinde çözülmesi gereken önemli bir sorundur. Bu nedenle su kaynaklarının mevcut durumunun ve kullanım alanlarının endüstriyel büyüme çerçevesinde analizi önemli görülmektedir. Endüstriyel büyüme için sınırlı su kaynaklarının ekonomik büyüme kapsamına dayanılarak yönetilmesi gerekmektedir. Su ile ilgili kararlar toplumdaki tüm ekonomik faaliyetleri, çevreyi ve yaşamı etkilemektedir. Bu nedenle, toplumun su konularında karar verme konusunda etkin bir rol oynaması önemlidir. Toplum içinde fikir ayrılıkları suyun birden çok kullanım alanı için paylaşılmasından kaynaklanmaktadır. Potansiyel su hacminin tarım ve sanayi gibi ekonomik önemi yüksek faaliyetler için kullanılması diğer kullanımlar için su kalitesini olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Bu çalışmada, su havzası koruma ve su kirliliğini önleme sorunlarına yardımcı olmak için bütüncül bir değerlendirme çerçevesinde ülkemizde endüstriyel büyüme yolunda su kaynaklarının mevcut durumu ve kullanım alanları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Su, Su Yönetimi, Endüstriyel Büyümenin Sürdürülebilirliği

ABSTRACT

The inadequacy of available water resources and the degraded environmental quality negatively affect the sustainability of industrial growth in our country. The use of natural resources, in the framework of environmental criteria in industrial development process is an important problem to be solved, especially in the industrial transformation process in Turkey. For this reason, the analysis of the current state of the water resources and their usage areas is considered important in the context of industrial growth. For industrial growth, limited water resources need to be managed on the basis of economic growth. Water-related decisions affect all economic activities, the environment and life in the community. For this reason, it is important that the community plays an active role in decision-making in water issues. Disagreements arise within the community because water is shared for multiple uses. The use of potential water in high economic activity, such as agriculture and industry, adversely affects water quality for other uses. In this study, the current status and use of water resources on the industrial growth path in our country have been examined in an integrated assessment to help water basin protection and water pollution prevention problems.

Keywords: Water, Water Management, Sustainability of Industrial Growth

1. GİRİŞ

Türkiye Avrupa ile Asya kıtasının birleştiği bir noktada bulunan farklı iklim özelliklerinin yaşandığı bir ülkedir. Fiziki coğrafya özellikleri ve ülke üzerinde egemen olan sirkülasyon koşulları gibi nedenlerden dolayı Türkiye'de yağışlar zaman ve alan bakımından yüksek değişkenlik göstermektedir. Bu değişkenlikler, dolaylı ya da direkt olarak ülke ekonomisinin alan ve yönünü etkilemektedir. İklim değişkenliği su kaynakları potansiyelinde farklılaşmaya

neden olduğundan sürdürülebilir gelişim için gerekli olan su, endüstriyel büyüme çalışmalarının konusu olmaktadır. Suyun bir girdi olarak kullanılmasından dolayı optimum şekilde fiyatlandırılması, sürdürülebilir ekonomik kalkınma açısından büyük önem arz etmektedir (Aytemiz ve Diler, 2015).

Türkiye, Dünya Bankası 2017 yılı Nisan ayı Dünya Ekonomik Görünüm Raporu verilerine göre 2016 yılında, satın alma gücü paritesine (SGP) göre dünyanın 13. ve Avrupa'nın 5. büyük ekonomisi haline gelmiştir (Dışişleri Bakanlığı, 2018). Türkiye ekonomisinin lokomotifini artık sadece tarım ve küçük endüstriyel üretimler değildir. Günümüzde ülkemiz, dünyanın güncel teknolojisini ve piyasasını yakinen takip edebilen bir ekonomi potansiyeline sahiptir. Türkiye 2000'ler den sonra hızlı bir atılımla geniş yurtiçi piyasaya, rekabetçi ve dinamik özel sektöre, yeterli ulaşım, telekomünikasyon ve enerji sektörlerine sahip olarak oldukça gelişmiş teknolojik altyapısını oluşturmuştur. Ülkemizde nüfus son 50 yılda (1968-2018) 34 milyondan 81.9 milyona ulaşmıştır. Ülkemizdeki nüfus artışıyla beraber refah düzeyindeki artış su kullanımını arttırmıştır. Türkiye'de belediyeler su ihtiyacını yüzeysel ve yeraltı su kaynaklarından karşılamaktadır. Belediyeler tarafından içme ve kullanma maksatlı olarak 1998 yılında toplamda 4.2 km³ su çekilirken 2016 yılında toplam çekilen su miktarı 5.8 km³ değerine yükselmiştir (TÜİK, 2018a).

Ülkemizde 1981-2017 yılları arasında ortalama yıllık toplam yağış yüksekliği 574 mm olarak tespit edilmiştir. Genel olarak ise yıllık yağış ortalaması 643 mm olup bu değer dünya ortalaması olan 800 mm'nin altındadır. Yıllık ortalama yağışa göre ülkemiz sınırlarına yılda 501 km³ su düşmektedir. Bu miktarın 274 km³'ü buharlaşma sonucu atmosfere karışmakta, 41 km³ su ise yeraltına sızmaktadır. Geriye kalan 186 km³ su potansiyeli ise yüzeysel akışa geçmekte, yüzeysel suların ise 98 km³ ü kullanılabilir. Yeraltına sızan suların 14 km³'ü çekilebilir olduğundan ülkemizde toplam ortalama yılda net 112 km³ kullanılabilir yeraltı ve yüzeysel su potansiyeli bulunmaktadır. Bununla birlikte Devlet Su İşleri (DSİ) sulamalarında 32 km³, içme suyunda 7 km³ ve sanayide 5 km³ su kullanılmakta toplamda ise 44 km³ su kullanılabilir. Su varlığına göre ülkeler, kişi başına düşen kullanılabilir su miktarı 8000-10000 m³ ve daha fazlası olması halinde su zengini, 2000 m³ ten daha az ise su azlığı yaşayan ülke ve 1000 m³ ten daha az ise su fakiri ülke olarak nitelendirilmektedir. 2018 yılı itibariyle 81.9 milyon nüfusa ulaşan ülkemizde son yıllarda yaşanan kuraklıklarla 112 km³'lük kullanılabilir su potansiyelimizin düşeceği de dikkate alındığında kişi başına düşen yıllık kullanılabilir su miktarının 1.368 m³'ün altında olduğu görülmektedir. Yukarıdaki sınıflandırma ölçütü dikkate alındığında, kişi başına düşen yıllık su miktarına göre ülkemizin su azlığı yaşayan bir ülke konumunda olduğu ve hatta su fakirliği yaşayan ülkeler sınıfına yaklaşmakta olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) verilerine göre 2030 yılında ülke nüfusunun 100 milyonu aşacağı tahmin edilmektedir (DSİ, 2018). Bu durum iklimin normal seyretmesi ve su kaynaklarının mevcut halinin korunması durumunda dahi su yönetiminin önemini ortaya koymaktadır. Mevcut ekonomik büyümenin refah seviyesini artırmasıyla beraber su tüketim alışkanlıklarının değişmesi gibi etkenler su kaynakları üzerindeki baskıyı arttırmaktadır. Bu nedenle, çevre mühendisliği alanı ile diğer ilgili disiplinler tarafından su kaynaklarının korunması, etkin kullanımı ve gelecek nesillere sağlıklı bir şekilde bırakılabilmesi için teknik ve bilimsel çalışmalarla akılcı çözümler üretilmesi gerekmektedir. Türkiye'nin, dünyanın en büyük 10 ekonomisi içerisinde girme hedefi çerçevesinde önemli bir üretim girdisi olan suyun iktisatlı ve verimli kullanılması açısından kalkınma planlarında su yönetimi konusunda stratejik planlarını daha ileri düzeylere taşıması bir gereklilik olarak görülmektedir.

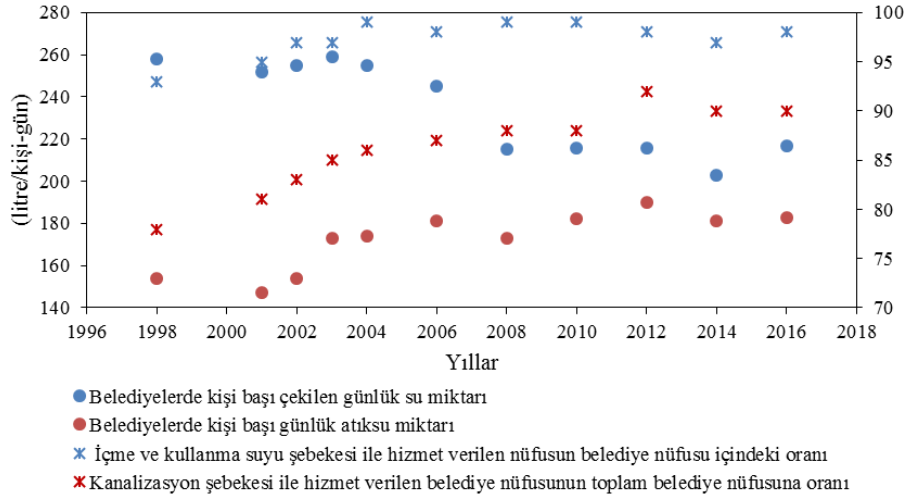
Türkiye'deki su kaynakları sınırlıdır. Kaynakların geleceği hakkında net çıkarımlar yapılamamakla beraber bu kaynaklar iklim değişikliğinden etkilenebilir. Ülkemizin de içerisinde yer aldığı Akdeniz Havzasında 45° kuzey enleminin güneyinde, sıcaklıkların

küresel ortalamanın oldukça üzerinde artarak yıllık yağışların % 10–40 azalması ve nehir akışlarında önemli bir azalmaya neden olması beklenmektedir. Akiferlerdeki yeraltı suyu doygunluk oranının yağış miktarlarındaki düşüş ve artan buharlaşma kombinasyonu nedeniyle % 50-70 oranında düşmesi beklenmektedir (Arslan-Alaton vd., 2011). Sürdürülebilir su kaynakları yönetimi stratejisini geliştirmek için mevcut su kaynaklarının, tarımsal, evsel ve endüstriyel su taleplerinin değişiminin, olası yeni su kaynaklarının kullanımının, durumunun ve yöntemlerinin araştırılması önemlidir. Bu çalışmada ülkemizde endüstriyel büyüme yolunda mevcut su kaynakları, mevcut su talepleri ve su kullanım eğilimleri araştırılmıştır. Gelecekteki su taleplerini değerlendirmek için bir zemin oluşturulmaya çalışılmıştır. Su için yeni kaynak araştırması yapılarak su kaynaklarında sürdürülebilirliğin sağlanması yaklaşımı özetlenmiştir.

2. EVSEL SU KULLANIMI

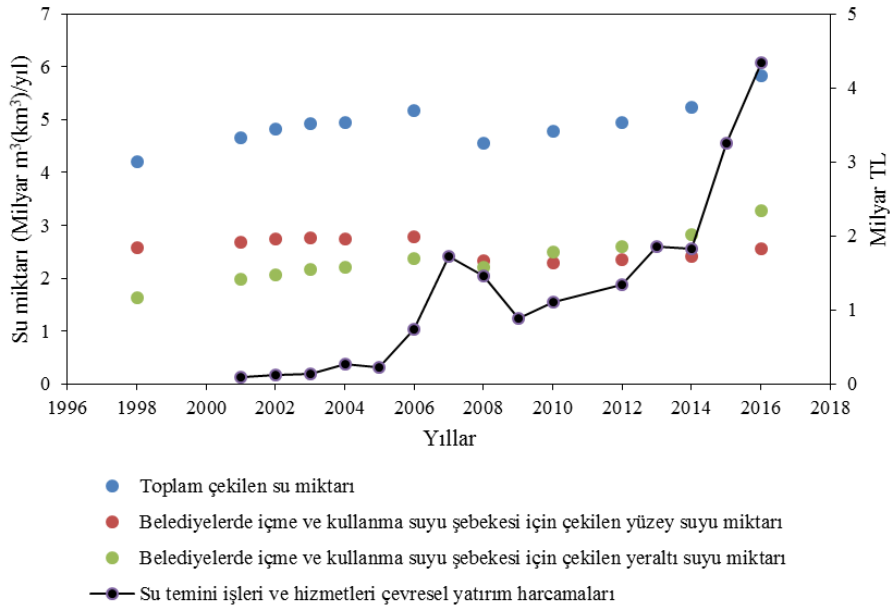
Nüfusun ve teknolojinin hızlı artışı su talebini artırmakla beraber içme suyu ve kanalizasyon çalışmalarında hizmet kalitesinin artırılması ve sürdürülebilirliğin sağlanması ihtiyacı devam etmektedir. Ülkemizde son 20-30 yılda yapılan yatırımlarla beraber içme ve kullanma suyu hatlarıyla hizmet verilen belediye nüfusunun toplam belediye nüfusuna olan oranın %99 seviyelerinde olduğu görülmektedir (Şekil 1). Yerleşime açılan alanlarda yeni şebeke inşası ve eskiyen şebekelerin yenilenmesi çalışmaları haricinde neredeyse içme suyu şebeke inşaatları tamamlanma aşamasına gelmiştir. Ancak kaliteli içme suyu temini açısından içme suyu arıtımı ihtiyacı artmıştır. 2016 yılı itibariyle belediyeler tarafından çekilen içme ve kullanma suyunun %57.4'ü arıtılarak hizmete sunulmaktadır (TÜİK, 2018a). Arıtma işlemine tabi tutulan içme suyu oranını artırma çalışmalarıyla beraber kullanılabilir nitelikteki suların tasarruflu kullanımı, içme sularının kalitesinin artırılması ve su kayıp - kaçaklarının azaltılması ile ilgili çalışmalar üzerinde önemle durulan konulardır. Ülkemizde 1973-1974, 1983-1984, 1989-1990, 1991-1992, 2001-2006, 2007-2008 ve 2017 yıllarında bölgelere göre farklılık göstermek üzere önemli kuraklıklar yaşanmıştır (Akbaş, 2014). Su arzının azalması ile beraber su yönetim politikaları geliştirilmiştir. Şekil 1'de görüldüğü üzere belediyelerde kişi başına çekilen su miktarının 2003 yılından itibaren azalmasının bir sebebinin su yönetim politikalarının iyileştirilmesinin olduğu düşünülmektedir. Belediyelerde 2001 yılında 113 içme ve kullanma suyu arıtma tesisi faaliyet gösterirken 2016 yılında bu sayı 519'a yükseldiği görülmektedir (TÜİK, 2018b).

Ülkemizde yerleşim yerlerinin sağlıklı, temiz ve yaşanabilir hale gelebilmesi için kentsel altyapı yatırımları oldukça önemsenmektedir. İçme suyunda olduğu gibi kanalizasyon ve atıksu arıtımı konusunda da önemli ilerlemeler görülmektedir. Şekil 1'de görüleceği üzere kanalizasyon şebekesiyle hizmet verilen nüfusun toplam belediye nüfusuna olan oranının her geçen yıl arttığı görülmektedir. 2016 yılı itibari ile %90 seviyelerine ulaştığı görülmektedir. Şekil 1 incelendiğinde kişi başı oluşan atık su miktarının kişi başı verilen su miktarına oldukça yaklaştığı görülmektedir. Bu durum halka verilen suyun önemli bir kısmının kullanıldıktan sonra kanalizasyon hatları ile tekrar toplanabildiğini göstermektedir.



Şekil 1. Belediyeler Tarafından Hizmete Sunulan Suların, Arıtılan Atıksuların ve Hizmet Verilen Nüfus Oranının Yıllara Göre Değişimi

Su temini ve atıksuların toplanarak arıtılması hizmetleri büyük yatırım ve işletme maliyetlerinin olduğu önemli bir hizmet sahasıdır. Bu nedenle bu alanda yeterli teknik personelin, teknolojinin ve denetimin sağlanması su hizmetlerinin sürdürülebilirliği açısından büyük önem arz etmektedir. Özellikle çevre mühendisliği alanında yetişmiş kalifiye elemanlar bu hizmetin lokomotifini oluşturmaktadır. Ülkemizde 112 km³ kullanılabilir su potansiyeli düşünüldüğünde 2016 yılı itibari ile toplamda 5.8 km³ suyun hizmete sunulması, çevre alanlarındaki yatırımların artması gerektiğinin açık göstergesidir. Şekil 2 incelendiğinde 2005 yılından sonra bu manada su temini işleri ve hizmetleri için yatırım harcamalarının ivme kazandığı görülmektedir. Hizmete sunulan su potansiyelimizin kalitesinin ve miktarının artırılmasının her açıdan ülkemiz insanlarına pozitif kazanımlar getireceği düşünülmektedir. Yüksek tuz içeriği bulunan suların arıtılarak içme suyu temininin yapıldığı günümüzde ülke su kaynaklarımızın değerlendirilmesinin ülkemiz ekonomisi açısından oldukça önemli olduğu görülmektedir.



Şekil 2. Belediyelerde içme ve kullanma suyu temini için çekilen toplam (yüzeysel ve yeraltı suyu) su miktarı ve su temini hizmetleri için çevresel yatırım maliyetinin yıllara göre değişimi

3. ENDÜSTRİYEL SU KULLANIMI

Belirli bir zamana kadar ücretsiz tükettiğimiz, çoğu üretim sektöründe vazgeçilemez bir unsur olan ve değerinin farkına son yıllarda varmaya başladığımız doğal kaynaklarımızdan biriside sudur. Gökyüzünden bedelsizce rahmet olarak inmesi ve ülkemizin hemen hemen her yerinde su arzının su talebinin üzerinde olması sanayileşmenin olmadığı yıllarda suya genellikle ücretsiz yakın küçük bedellerle ulaşılmasını sağlamıştır. Ancak sanayileşmenin başlaması ile beraber nüfus ve refah seviyesindeki hızlı yükseliş toplam su tüketim miktarını önemli ölçüde arttırmıştır. Ayrıca temiz su kaynaklarının kirletilmesi ve küresel iklim değişikliklerine bağlı olarak gelişen kuraklık olaylarının sıklaşması kullanılabilir su potansiyeli üzerinde baskılar kurmaktadır. Su kaynaklarının değeri ancak suyun kıtlasmaya başlaması ile anlaşılmiş ve su yetersizliğindeki artışlarla beraber su kaynaklarının korunması ve atıksuların artırılması konusu endüstriyel büyümede sürdürülebilirliğin temel taşları arasında yer almıştır.

Bir ürün ya da hizmet tüketilebilir veya faydalanılabilir hale gelene kadar geçen süreçte doğrudan ya da dolaylı olarak su kullanımı gerçekleşebilmektedir. İlk olarak Arjen Hoekstra 2002 yılında UNESCO-IHE’de bu durumu ifade etmek için su ayak izi kavramını ortaya koymuştur. Su ayak izi üretim zincirinin tüm aşamalarında su tüketimi ve oluşturduğu kirlilik göz önünde bulundurularak hesap edilir. Hesaplamalar, tarım, sanayi veya hizmet sektöründen elde edilen ürünlerin hepsinde benzerdir. Bir ürünün su ayak izi yeşil, mavi ve gri su olarak ve bu suyun ne zaman ve nerede kullanıldığını gösteren bileşenlerden oluşur. Mavi su ayak izi, yüzey ve yeraltı sularını, yeşil su ayak izi yağın yağmur miktarını, gri su ayak izi ise kirletilen tatlı su miktarını ifade etmektedir. Su ayak izi hem üretim sürecinden dolayı su kullanımını hem de doğrudan su kullanımını hesaba katar. Bir ürünün su ayak izi için alternatif bir terim “sanal su içeriği” dir, ancak ikinci terimin anlamı daha dardır. Talep olunan mal ve hizmetlerin tüketilebilir hale gelene kadar ihtiyaç duyulan saklı, gömülü su miktarına da sanal su denilmektedir. Esas itibari ile ürün ve hizmet için tüketilen enerji, toplam emek ya da oluşturacağı çevresel zararlarına da bu mantık çerçevesinde bakılabilmektedir. Bu bakış açısı ürünün ekonomik değerinin analizinde oldukça önemlidir. Sanal su tabiri sadece ürünün geçmişindeki dolaylı, saklı su miktarını ifade etmektedir. Bu kavram ülkeler ya da bölgeler arasında ürün ile beraber taşınan gömülü suyu ifade etmektedir. Bu nedenle bir ürünün su ayak izi çok boyutlu bir göstergedir. Daha geniş kapsamı nedeniyle "su ayak izi" teriminin kullanmanın tercih edildiği görülmektedir. Hacimsel miktar su kullanımının sadece bir yönüdür; su kullanımının yeri ve zamanlaması ve kullanılan su türü oldukça önemlidir. Bir tüketici veya üreticinin sanal su geçmişi mantıklı gelmeyebilir. Ancak uluslararası veya bölgeler arası sanal su akışları bağlamında “sanal su” teriminin kullanımı önem kazanmaktadır. Bir ülke veya bölge bir ürünü ihraç ya da ithal ediyorsa, sanal formda suyu ihraç ya da ithal ediyor demektir. Bu bağlamda, sanal su ihracatı, ithalatı, sanal su akışları ya da ticareti ekonomik anlamda önem kazanmaktadır (Aldaya vd., 2012; WWF, 2014).

Bir bardak süt için 255 litre, bir fincan kahve için 140 litre, 1 dilim ekmek için 40 litre bir tişört için 2700 litre sanal su tüketilmektedir. Ancak su ayak izinin detaylandırılması açısından sütün merada mı çiftlikte mi üretildiği, kahvenin veya pamuğun nereden geldiği, ekmek için kullanılan buğdayın yağmursuyu mu yoksa yüzeysel su ile mi sulandığı önem arz etmektedir (Kalemci, 2018).

Tablo 1. Bazı endüstriyel ürünlerin ortalama su ayak izleri (Pearce, 2006; Spiess, 2014; WWF, 2014).

Ürün	Birim	Küresel ortalama su ayak izi (lt)
Çikolata	1 kg	24000
Şeker	1 kg	1500
Peynir	1 kg	5000
Portakal suyu	1 kg	850
Mikroçip	2 gr	32
A4 Kâğıt	1 sayfa	10
Deri ayakkabı	1 çift	24000
Otomobil	1 adet	350000
Ev	1 adet	6000000

Türkiye’de üretim kaynaklı su ayak izinin yaklaşık olarak 139,6 km³/yıl olduğu ve mavi, yeşil ve gri su ayak izinin sırasıyla üretimde %19, %64, %17 ve tüketimde %17, %66, %17 olduğu belirtilmiştir. Yeşil su ayak izinin üretim ve tüketimde büyük bir orana sahip olması ülkede iklim koşulların ve yağışın üretim ve tüketim üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Üretim sektöründe endüstriyel su kullanımı sonucu oluşan gri su ayak izi, endüstriyel su kullanımının, su kalitesine olan etkisini ortaya koymaktadır. Üretim su ayak izi sektörleri göre ele alındığında %89’unu tarımsal üretim, %7’sini evsel su kullanımı ve geriye kalan %3’ünü ise endüstriyel üretim bünyesinde olduğu belirtilmektedir (Alper, 2015). Evsel ve endüstriyel su ayak izinde gri su ayak izi oldukça büyük bir bileşen olup sırasıyla %87 ve %92 gibi büyük paylara sahiptir. Gri su ayak izi fiziksel su miktarını değil oluşan atıksuyun arıtılabilmesi için gerekli olan temiz su miktarını ifade etmektedir. Ülkemizdeki ekonomik büyüme ve nüfus artışı dikkate alındığında gri su ayak izinin gelecekte risk oluşturabileceği düşünülmektedir. Bu manada gri su ayak izinin etkileri düşünülerek endüstriyel su yönetim planlarında bu konu dikkatle ele alınmalıdır (WWF, 2014).

Özellikle nüfusun ve sanayinin yoğun olduğu bölgelerde su kaynaklarının sürdürülebilir kullanımı oldukça önem arz etmektedir. Kullanılabilir nitelikteki sulara baskının arttığı bu bölgelerde sürdürülebilir kullanımın sağlanabilmesi öncelikle kaynakların korunması ve iyi yönetimine bağlıdır. Su kolay ve bedelsiz elde edilebileceği düşüncesiyle su ihtiyacı öncelerde çok önemsenmezken günümüzde üretim safhasında önemli bir girdi maliyeti oluşturmaktadır. Bu nedenle suya ulaşılabilirlik tarihin ilk zamanlarında yerleşim yerlerinin seçiminde önemli bir unsur olduğu gibi günümüzde de sanayi kollarının kurulumu ve işletilmesinde önemli bir yer tutmaktadır. Endüstriyel kuruluşlar mevcut su kaynaklarını sadece miktar olarak değerlendirmemekte ayrıca nasıl ne zaman ulaşılacağı ve ulaşılacak suyun niteliğini de belirlemek zorundadırlar. Bu kapsamda su ayak izi endüstriyel üretim sektöründe dikkate alınan bir kavram haline gelmiştir. Endüstriyel kuruluşların sürdürülebilir su yönetimini sağlaması açısından su ayak izi önemli ölçeklerden biridir. Endüstriyel üretim sektöründe bazı üretim faaliyetlerinde yüksek miktarlarda su kullanılmaktadır. Endüstriyel üretimde su kullanımı, çevresel ve ekonomik sürdürülebilirlik açısından iyi analiz edilmelidir. Endüstride hammadde ve proses suyu olarak yüksek hacimlerde su kullanılmaktadır. Ham maddenin yıkanması, işlenmesi, boyanması ve soğutma maksadıyla endüstriyel prosesler yüksek miktarlarda suya ihtiyaç duymaktadır. Bu bakımdan endüstri tesisleri düşük maliyetle ulaşabildikleri ve yakınlarında bulunan kuyu, baraj, akarsu ve şehir şebekesi sularını yaygın bir şekilde kullanmaktadır. Tablo 2’de ülkemizde endüstriyel amaçlı kullanılan suyun kaynağına göre miktarları verilmiştir. Ülkemizde 2004 yılı TÜİK verilerine göre endüstriyel üretim sektöründe yılda toplam yaklaşık 1.22 milyar m³ su tüketildiği görülmektedir. Tüketilen bu suyun % 54’ü denizlerden, %22’si yeraltı suyundan, %7’si barajlardan, %5.5’i akarsulardan ve %4’ü şehir şebekesinden karşılanmıştır. Deniz suyunun tüketim oranının büyük çıkması metal sektöründe soğutma suyu olarak %60

oranında deniz suyu kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca termik santrallerde soğutma suyu olarak kullanılan deniz suyu bu hesaba katılmamıştır. Ayrıca proseslerde kullanılan kayıtlı tüketilen su ile gerçek su kullanımı arasında farklılıkların olduğu ifade edilmektedir. Bu farklılığa, özellikle kayıt dışı açılan kuyuların sebep olduğuna dikkat çekilmektedir. Kontrolsüz durumların önüne geçilebilmesi adına su girdi-çıkı kütle dengelerinin yapılarak gerçeğe daha yakın verilerin bulunması önerilmektedir.

Tablo 2. Endüstri gruplarında su temin edilen kaynaklara göre kullanılan su miktarı (x10.000 m³/yıl)

İmalat sanayi	Toplam	Şehir Şebekesi	Pınar	Deniz	Göl	Akarsu	Baraj	Kuyu	Tanker	Diğer
Gıda ürünleri ve içecek	13293	741	313	28	195	2055	161	9391	59	350
Tekstil ürünleri	9356	626	29	-	-	30	48	6569	469	1585
Giyim eşyası	1955	392	68	-	-	3	-	975	184	333
Kâğıt ve kâğıt ürünleri	1799	31	7	-	-	-	-	1704	10	47
Kok kömürü, Rafine edilmiş petrol ürünleri	2330	26	2	-	854	-	1314	125	8	1
Kimyasal madde ürünleri	8830	245	3	1317	1348	54	2686	1314	125	1378
Metalik olmayan diğer mineral maddeler	3432	168	174	-	-	116	-	2663	88	223
Metal sanayi	75501	546	21	64299	-	4475	4430	1663	24	43
Makine ve teçhizat	2380	1402	1	-	-	60	-	842	7	68
Diğer	3486	856	49	1	2	34	8	1476	520	900
Ülke Toplamı	122362	5033	667	65645	2399	6827	8647	26722	1494	4928

Tablo 3. Endüstri gruplarında su kullanım alanlarına göre tüketilen su miktarı (x10.000 m³/yıl) (Alper, 2015; Töre, 2008)

İmalat sanayi	Toplam	Proses suyu	Kazan suyu	Soğutma suyu	Evsel su	Diğer	Yeniden kullanılan su
Gıda ürünleri ve içecek	13204	7879	643	2700	979	1003	3452
Tekstil ürünleri	9196	7330	523	235	740	368	425
Giyim eşyası	1891	1340	108	-	370	73	36
Kâğıt ve kâğıt ürünleri	1783	1394	105	122	135	27	374
Kok kömürü, Rafine edilmiş petrol ürünleri	2272	488	946	642	51	142	320
Kimyasal madde ürünleri	8563	3239	1188	3061	587	488	124
Metalik olmayan diğer mineral maddeler	3346	2361	85	168	528	204	404
Metal sanayi	75458	4022	795	67543	2249	849	35733
Makine ve teçhizat	2359	1982	16	24	241	96	19
Diğer	3434	1220	270	183	1361	403	143
Ülke Toplamı	121506	31255	4679	74678	7241	3653	41030

Endüstri grupları tarafından tüketilen suyun kullanım maksatları Tablo 3'te verilmiştir. Tablodaki verilere göre temin edilen suyun %61.4'ünün soğutma suyu olarak, %25.7'sinin proses suyu olarak ve %5.9'unun ise içme ve kullanma (evsel) suyu olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Endüstriyel üretim sektöründe suyun kullanım amaçları incelendiğinde sektörler arasında önemli farklılıkların olduğu görülmektedir. Endüstriyel üretimde kullanılacak suların özellikleri hangi maksat ile kullanılacağına bağlı olarak kalite özellikleri ayarlanmaktadır. Bu nedenle istenilen niteliklere sahip suyun temini için farklı arıtma süreçlerinden geçirilmeleri gerekmektedir. Sanayi tesislerinde ihtiyaç duyulan suyun hacmi, kalitesi ve kullanım maksadı dikkate alınarak stratejik planlamaların yapılması önem arz

etmektedir. İyi bir su yönetimi ile mevcut suların daha etkin ve sürdürülebilir kullanımı sağlanabilir. Endüstride kullanılan suların gerekli arıtım işlemlerinden geçirilerek yeniden kullanımı ya da arıtılmadan başka maksatlar için yeniden kullanımı sağlanabilir. Tablo 3'teki verilere göre metal, gıda ve kağıt sektörlerinde suların yaklaşık olarak sırasıyla %47, %26 ve %21 oranında, bütün sanayi sektörlerinde oluşan kullanım sularının ise yaklaşık olarak %34'ünün yeniden kullanıldığı görülmektedir. Bu manada su kaynaklarının üzerindeki baskının azaltılması adına kullanılan suların kaynağında arıtılması, yeniden kullanım uygulamalarının ve hacminin artırılması oldukça önemli görülmektedir.

Endüstriyel atıksuların yaklaşık olarak %34'ü farklı derecelerde arıtma işlemine tabi tutulduktan sonra kanalizasyon, deniz, göl, baraj, akarsu gibi alıcı ortamlara deşarj edilmektedir. Bu verilere göre endüstriyel üretimde suların etkin ve sürdürülebilir kullanımı ve atıksuların arıtılması konusunda çevre alanındaki uzman ve mühendisler oldukça önemli görevlerin düşmekte olduğu görülmektedir. Bu manda endüstriyel üretim sektöründe kullanılan suların kayıt altına alınması, uygun ve gelişmiş üretim teknolojilerinin kullanılması, oluşan atıksuların arıtılması endüstriyel büyüme yolunda önemli katkılarının olacağı düşünülmektedir.

4. TARIMSAL SU KULLANIMI

Ülkemizde üretim sektöründe yaklaşık olarak yüzde 89'u tarım sektörüne ait olan su ayak izinin en büyük kısmını yeşil su ayak izi oluşturmaktadır. Bu durum tarımsal üretimin düzenli iklim koşullarına ve yağışa olan bağımlılığını göstermektedir. Ayrıca, tarımsal üretimde sulama uygulamalarının göstergesi olan mavi su ayak izinin ikinci sırada yer alması mevcut su kaynaklarının sürdürülebilirliğinin sektör için önemli olduğunun göstergesidir. Tarımsal su kullanımında önemli bir yere sahip olan bitkisel üretimde yeşil su ayak izinin payının %66'dan fazla olduğu belirtilmiştir. Tarım sektöründe hayvancılığın kârlılığını arttıran otlatmanın su ayak izinin büyük bir kısmını yeşil su oluşturmaktadır. Bitkisel üretimin mavi su ayak izi ise yaklaşık olarak %20 seviyelerindedir (WWF, 2014). Bu durum sulamanın üretimdeki payının önemini vurgulayarak mevcut su kaynaklarının sürdürülebilirliğinin öneminin altını çizmektedir.

Tarımsal üretimde en önemli maliyet kalemlerinden birisi de sudur. Dünya Doğayı Koruma Vakfı (WWF), tarımsal sulama politikalarının revize edilmesini, su ihtiyacına göre entegre havza yönetiminin etkin hale getirilmesini, teknolojik ve su israfını önleyen sulama yöntemlerinin desteklenmesini ve izin dışı su kullanımlarının önlenmesini önermektedir. Tarımsal sulamalar incelendiğinde, ülkemizde yüzeysel sulama yapılması durumunda %35-60 arasında damla sulama yapılması halinde ise %5 ile 20 arasında su kayıplarının yaşandığı ifade edilmektedir (Aküzüm vd., 2010).

Tarımsal üretim içinde bitkisel üretimin ve otlatmanın su ayak izinin sırasıyla %92 ve %8 olduğu belirtilmiştir. Bitkisel üretimin su ayak izine bakıldığında, %38'inin tahıllara, %32'sinin yem bitkilerine, %13'ünün meyvelere ve sert kabuklu meyvelere, %10'unun endüstri bitkilerine, %5'inin yağ bitkilerine ve %2'sinin ise sebzeler ve baklagillere ait olduğu görülmektedir. Bitkisel üretimin su ayak izinin önemli bir oranına sahip olan tahıllar ve yem bitkileri, yeşil su ayak izinde de ön plana çıkmaktadır. Mavi su ayak izinde ise tahıllar ve endüstri bitkileri ön plana çıkmaktadır. Bu verilere göre endüstri bitkilerinin mavi su ayak izinde, yem bitkilerinin yeşil su ayak izinde ve tahılların ise her ikisinde de ön planda olduğu görülmektedir (WWF, 2014).

Türkiye gibi su fakirliğine doğru giden ülkelerin gelecekteki su ihtiyaçlarını dikkate alarak, mevcut su kaynaklarını iyileştirilmesi ve korunması için acil durum tedbirlerinin alınması gerekmektedir. Bu nedenle, gelecek nesillere sağlıklı ve yeterli miktarda su bırakabilmek için,

su kaynaklarının etkin ve sürdürülebilir kullanımı zorunlu hale gelmiştir. Bu amaçla ülke genelinde en büyük kullanım payına sahip olan sulama suyunun en iyi şekilde yönetilmesi gerekmektedir. Böylece, tasarruf edilen su diğer sektörler ve dolayısıyla ülke ekonomisine önemli katkılar sağlayacaktır. Toprak yapısı, bitki türü ve iklim, su kullanımını önemli ölçüde etkilediğinden tarımsal faaliyetlerde bu unsurlara göre planlama yapılması gerekmektedir. Özellikle tarımsal sulamadan sonra drenaj suyu oluşumunun azaltılması ve yeniden kullanımı gibi alternatiflerin geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Ayrıca tarımsal üretimde teşvikler ile su kayıplarını en aza indirmek için basınçlı sulama yöntemleri tercih edilmelidir. Temiz su kaynaklarının korunması için tarımda, arıtılmış atık suların yeniden kullanma alternatifleri oldukça önemli görülmektedir. Tarımsal üretim için gerekli su miktarları tespit edilip verilen kotanın aşılması halinde tüketim bedelinin artırılması gibi suyun aşırı kullanımını engelleyecek tedbirler alınabilir.

Ürünlerin satılabilmesi ve israf olmaması için üretim planlaması ve ihracat alternatiflerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Suyla beraber yapılan bütün girdi maliyetlerinin korunması açısından, pazar talebine göre tarımsal üretim politikalarının geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, hasat, nakliye, depolama, işleme ve ambalajlama kayıplarını azaltmak için tedbirlerin alınması gerekmektedir. Sulanan tarım alanlarında insan ve çevre etkileri ile toprak-bitki-su ilişkileri bağlamında çiftçilere yeterli ve etkili eğitim verilmelidir. Toplum, gıda atıklarının aynı zamanda bir su israfı olduğunun bilincinde olmalıdır. Su ve gıdaların korunması ile ilgili programlar yapılmalıdır. Sonuç olarak, yukarıda açıklanan uygulamalar uygun olduğunda, tarım amaçlı kullanılan su miktarı önemli oranlarda azaltılabilir. Böylelikle, Türkiye'de ve benzer ülkelerde tarımsal su kullanımının etkinliği artırılarak ülke genelinde sınırlı olan su kaynaklarının diğer endüstriyel ve evsel kullanım paylarını arttırmanın mümkün olabileceği düşünülmektedir (Ertek ve Yılmaz, 2014).

5. SONUÇ

1996–2005 döneminde evsel su temini, endüstriyel ve tarımsal üretim ile ilgili küresel yıllık ortalama su ayak izi 9,087 km³/yıl olmuştur. Bu rakam kişi başına hesaplandığında 1385 m³/yıl olmaktadır. Tüketilen suyun % 74'ü yeşil su, % 11'i mavi su ve % 15'i gri sudur. Toplam küresel su ayak izinin en büyük kullanım payını % 92 ile tarımsal üretim alırken, sanayi üretimi % 4,4'ünü ve evsel su temini ise % 3,6'sını oluşturmaktadır. Türkiye'nin ortalama su ayak izi kişi başına 1642 m³/yıl'dır. Türkiye'nin toplam su kaynaklarının % 73'ü tarımsal sulama, % 16'sı evsel kullanım ve % 11'i ise sanayi amaçlı kullanılmaktadır. Türkiye'nin mevcut sulama ihtiyaçlarını karşılamak için yenilenemeyen yeraltı suyu kullanımını 1960'lardan bu yana üç katına çıkarmıştır (Ocak vd., 2013). 2016 yılı TÜİK verilerine göre içme ve kullanma maksatlı olarak belediyelerde kişi başına çekilen günlük su miktarı 217 litre iken 2014 yılı Türkiye'nin su ayak izi raporuna göre su ayak izi yaklaşımı kapsamında günlük doğrudan ve dolaylı kişi başı su tüketiminin 5416 litre olduğu belirtilmektedir.

Su ayak izi suyun nerde, ne zaman ve ne maksatla kullanıldığının bir göstergesi olmakla beraber havza koşullarının mevcut durumuyla beraber bütüncül bir yaklaşımla değerlendirme yapıldığında anlam kazanmaktadır. Bunun ardından mevcut su kaynaklarının bölgesel ihtiyaçları maksimum derecede karşılayacak şekilde birbirine rakip olan su kullanım alanlarında en optimum paylaşımın sağlanması gerekmektedir. Coğrafi yapısı, iklim özellikleri, jeoekonomik ve jeopolitik önemi dikkate alınarak Türkiye'nin sahip olduğu 26 havzanın stratejik olarak değerlendirilmesi endüstriyel büyüme yolunda olan ülkemiz için büyük önem arz etmektedir. Türkiye'de bazı bölgelere 500 mm'nin altında yağış düşerken bazı bölgelere 1000 mm'nin üzerinde yağış düşmektedir. Bu durum nüfus, sanayi ve tarımsal alana göre bazı bölgelerde su kaynakları üzerinde baskı oluşturmaktadır. Bu nedenle üretim

politikaları dikkate alınarak bölgeler arasında su transferi gibi projelerle su kaynaklarının etkin kullanımı sağlanmalıdır. Özellikle endüstrinin yoğun olduğu havzalarda atıksu arıtımı konusunun öncelikli olarak ele alınması, bu bölgelerdeki endüstri sektörünün sürdürülebilirliği açısından oldukça önem arz etmektedir. Üst yönetim, üretim sektörü ve tüketim alanındaki bireylerde iktisat ve su yönetimi konusundaki bilinçlenmenin artması, suyun sadece doğrudan tüketilmediği, her bir ürün ve hizmetin arkasında sanal bir suyun yani su ayak izinin olduğunun farkına varılması ve gelecekte su fakiri bir ülke olma riskinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu manada Çevre ve Şehircilik Bakanlığının 2017 yılı Haziran ayında başlatmış olduğu “sıfır atık” projesinin ülke genelinde hızla yaygınlaştırılmasının oldukça önemli olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Akbaş, A., 2014. Türkiye üzerindeki önemli kurak yıllar. Coğrafi Bilimler Dergisi 12, 101-118.
- Aküzüm, T., Çakmak, B., Gökalp, Z., 2010. Türkiye’de su kaynakları yönetiminin değerlendirilmesi. Tarım Bilimleri Araştırma Dergisi, 67-74.
- Aldaya, M.M., Chapagain, A.K., Hoekstra, A.Y., Mekonnen, M.M., 2012. The water footprint assessment manual: Setting the global standard.
- Alper, F., 2015. Sürdürülebilirlik Kavramı içerisinde Su Ayak İzi: Tekstil Sektörü Örneği, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Arslan-Alaton, I., Türkman, A., Orhon, D., 2011. Climate Change and its Effects on Water Resources.
- Aytemiz, L., Diler, Ö., 2015. Sanal Su Ekonomisi. Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches 4.
- DSİ. (2018). Toprak ve Su Kaynakları. Retrieved 02.07.2018, from <http://www.dsi.gov.tr/toprak-ve-su-kaynaklari>
- Ertek, A., Yılmaz, H., 2014. The agricultural perspective on water conservation in Turkey. Agricultural water management 143, 151-158.
- Kalemci, F., 2018. Sanal Su ve Su Ayak İzi Faaliyetleri, Orman ve Su İşleri Bakanlığı Su Yönetimi Genel Müdürlüğü.
- Ocak, S., Ögün, S., Emsen, E., 2013. Turkey's animal production water footprint; heading in the wrong direction. Procedia Technology 8, 255-263.
- Pearce, F., 2006. When the rivers run dry: water--the defining crisis of the twenty-first century. Beacon Press.
- Spiess, W., 2014. Virtual water and water footprint of food production and processing.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, (2018). Türk Ekonomisinin Genel Görünümü. Erişim tarihi: 26.06.2018, <http://www.mfa.gov.tr/turk-ekonomisindeki-son-gelistmeler.tr.mfa>
- Töre, G.Y. (2008). Tekstil sektörü su sorunu ve su ihtiyacı. Retrieved 08.07.2018, from <https://slideplayer.biz.tr/slide/2284190/>
- TÜİK. (2018a). Su ile ilgili istatistikler. Retrieved 06.07.2018, from <http://www.tuik.gov.tr/PreTabloArama.do?metod=search&araType=vt>
- TÜİK. (2018b). İçme ve kullanma suyu arıtma tesisi ile hizmet verilen belediye sayısı. Retrieved 06.07.2018, from <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=121&locale=tr>
- WWF, 2014. Türkiye’nin Su Ayak İzi Raporu Su, Üretim ve Uluslararası Ticaret İlişkisi, Ankara.

KÖTÜLÜK PROBLEMİ VE TEODİSE
THE PROBLEM OF EVIL AND THEODICY

Arş. Gör. Halis ÇAVUŞOĞLU

Uludağ Üniversitesi

ÖZET

Teodise, mantıksal olarak ilk defa Epikuros tarafından formüle edilmiştir. İkinci yüzyılda bir kilise babası olan Lactantius, Epikuros'un kötülük problemini, Tanrı eğer kötülükleri kaldırmak istiyor ama bu kötülükleri kaldıramıyorsa güçsüzdür, kaldırmayı istiyor ve kaldırmıyorsa(gücü yettiği halde) kıskançtır şeklinde açıkladığını söylemiştir. David Hume Epikuros düşüncesini esrarlı(gizemli) bir sabuna benzetir. Çünkü Epikuros henüz kötülük problemi üzerine soruları cevaplamamıştır. Hume ise Tanrı ya güçsüzdür ya da Tanrı kötü niyetlidir, şeklinde ifade ederek Tanrının kötülüğü isteyip istemeyişini açıklamaktadır. Hume bu düşüncesiyle gaye ve nizam delilinin(teizmdeki) geçersizliğini gösterir. Ancak bu yolla ateizme gidilebileceğini düşünmemiştir.

Yeryüzünde var olan bu kadar kötülüğün olması ve bunun yanında sözü edilen sıfatlara sahip olan Tanrının varlığının aynı zamanda kabul edilmesi mantıksal olarak açık bir tutarsızlık ve çelişki içermektedir. Bu nedenle tanrının varlığıyla ilgili ortaya konulan bütün deliller de saçma ve ya yetersiz görülmektedir. Dolayısıyla bu durum karşımıza teodise kavramını çıkarmaktadır. Böylece eğer her şeye gücü yeten, her şeyi bilen ve mutlak anlamda iyilik sahibi olan tanrı varsa, yeryüzündeki bu kadar yaşanan kötülükler nereden geliyor? sorusu temel bir problem olmuştur. Ancak kötülük problemi ne teizmin geçersizliğini göstermek için ne de ateizmi oluşturmada bir temel olmak gibi önemli bir görevi yüklenmemiştir ve bunu yerine getirecek güce de sahip olmamıştır.

Günümüzde var olan dinler ve inançlarda aslında kötülük problemi bir problem değildir. Çünkü inançlarda herhangi bir çelişki yoktur. İnanan insanlar açısından her şey açık ve seçiktir. İnanç inanan insanların dışındaki insanlar için ifade edilemez ve açıklanamaz. Bununla alakalı olarak elimizde inançları ölçecek hiçbir ölçek de yoktur. Bu yüzden inanan insanlar açısından kötülük probleminin olması bir çelişki değildir. Çünkü böyle bir çelişkinin olması inanan insanlarda inancın ve dinin olmamasını gerektirmektedir.

Anahtar kelimeler: Kötülük Problemi, Teodise, Tanrı.

THE PROBLEM OF EVIL AND THEODICY

ABSTRACT

Theodise was logically formulated for the first time by Epicurus. Lactantius, a church father in the second century, said Epicurus explained the problem of evil as God is weak if he wants to remove evil, but he cannot remove it, and if he does not, he is jealous (if he has enough power). David Hume mysterious Epicurus thought likens to a (mysterious) soap. Because Epicurus has not yet answered questions on the problem of evil. Hume, God is either weak or God is malevolent, expresses whether God wants evil or not. With this in mind, Hume shows the invalidity of the evidence of purpose and order (in theism). However, he did not think that atheism could be achieved in this way.

The existence of so much evil that exists on the earth, as well as the acceptance of the existence of God, who possesses these adjectives, logically involves a clear inconsistency and contradiction. For this reason, all the evidence put forward regarding the existence of God is seen as absurd or insufficient. Therefore, this situation reveals the concept of theodise. So, if there is a god who is omnipotent, omniscient and absolutely good, where do all the evils on earth come from? The question has been a fundamental problem. The problem of evil, however, has neither an important duty to show the invalidity of theism nor to be a basis for the creation of atheism, nor has it the power to fulfill it.

In today's religions and beliefs, the problem of evil is not a problem. Because there is no contradiction in beliefs. For the people who believe, everything is clear and distinct. Faith cannot be expressed and explained to people other than believers. In relation to this, we have no scale to measure beliefs. Therefore, it is not a contradiction for people who believe that there is a problem of evil. Because the existence of such a contradiction necessitates the lack of faith and religion in believing people.

Keyword: The Problem of Evil, Religion, Theodise, God.

KÖTÜLÜK PROBLEMİ VE TEODİSE

Kötülük problemi, düşünce tarihinde ve din felsefesinde çalışılan en temel problemlerden biridir. İnsanın var olma nedeni ve yaşamdaki amacı göz önüne alındığında hiç şüphesiz mutluluk ereğinin olduğu kabul edilir bir gerçekliktir. Nitekim yaşam sürecinde insanın her zaman ve her koşulda mutlu olmadığı da bellidir. Bu açıdan zevkin karşıtı olarak acının var olduğu gerçeği ortadadır. Bu acıları da ortaya çıkaran bir kötülük durumdan bahsetmek yerinde olacaktır. Tarihsel olarak dönemlere göz atıldığında her dönemde bu kavrama farklı yaklaşım ve bakış açıları bulmak mümkündür. Örneğin Erich Fromm, kötülüğü, “anlam kazanma uğraşında yaşamın kendi kendisine yönelmesi” ya da “bütünüyle mekanik şeylere duyulan bir hayranlık”¹ olarak nitelendirmekte, Saint Augustinus ise kötülüğü, “Tanrı’dan yüz çeviren iradenin ahlak bozukluğu veya iyiden yoksun olmak”² şeklinde ifade etmektedir.

İnsanın varoluş amacına odaklanarak çıktığımız bu yolculukta mutluluğun engellenmesi olarak görebileceğimiz kötülük pek çok anlama gelebilecek kadar geniş çerçeveli bir sözcüktür. Bu açıdan Batı dillerindeki kötülük kavramına bakacak olduğumuzda “İngilizcede kötülüğün 1. bad condition 2. malicious or evil action, wrong, harm. 3. badness, wickedness sözcükleriyle karşılandığını görüyoruz. Ancak konumuzla alakalı olarak daha çok ahlaki ve metafiziksel kötülük anlamında evil ya da evil action kullanılmaktadır. Almancada ise kötülük sözcüğüne karşılık bösheit, schlechtheit, schlechtigkeit, das böse, häßlichkeit, laster, niederträchtigkeit, tücke, Übel kullanılmaktadır. Bösheit sözcüğü ahlaki ve metafiziksel kötülük anlamında kullanılmaktadır. Kötülük kavramının Arapçadaki karşılığı ise Sû’ ve Şerr kavramlarıdır.”³

“Kötü”nün Türkçe sözlüklerdeki kelime anlamına baktığımızda;

(1) amaca uygun olmayan, kusurlu ve yetersiz olan, korku ve endişe verici olan, zarar, acı ve rahatsızlık veren şey, zararlı etkide bulunan şey,

(2) ahlaki bakımdan iyinin karşısında yer alıp, yanlış ya da kabul edilemez olan şey,

(3) mutluluğa, ideallere, amaca ulaşmayı engelleyen durum veya oluşum için kullanılan nitelendirme olarak açıldığını görürüz.”⁴

“Kötülük” ise doğadan gelen ya da bilinçli insan eyleminin sonucu olan ve insan varlığına bu dünyadaki yaşamında büyük zarar veren durum, oluşum ya da şeye daha genel bir çerçevede verilen addır.”⁵ Tüm bu kötü ve kötülük tanımlarından sonra metafiziksel, ahlaki ve fiziksel olmak üzere üç türlü kötülükten bahsetmek yerinde gibi gözükmektedir.

¹ Erich Fromm, İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri I, çev. Şükrü Alpagut, Payel Yayınları, İstanbul, 1993, s.29-30.

² Saint Augustinus, İtirafı, çev. Dominik Pamir, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999, s.154,156.

³ Şemseddin Sâmî, Kâmûs-ı Türki. Çağrı Yayınları, İstanbul, 2005, (1317 Hicri),s.1190.

⁴ Ahmet Cevizci, Paradigma Felsefe Sözlüğü. Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000, s. 574-578.

⁵ Ahmet Cevizci, a.g.e., s. 574-578.

Metafiziksel kötülük bir şeyin formunda bulunan bir eksiklik durumundan kaynaklanırken; fiziksel kötülük insan eylemlerinden bağımsız bir kötülük türü olarak tanrının insanları cezalandırma isteğinin sonucu olarak var olan doğal olaylar olarak ele alınır. Diğer yandan bir de ahlaki anlamda kötülük vardır ki bu da insanın ödev ve sorumluluklarını yerine getirmemesinden doğmaktadır.

Genel anlamda kötülük kavramının etimolojisi bu şekilde tanımlardan oluşurken; kötülüğün ne olduğu problemine ilişkin sorular da yanıtlarını bu üç kötülük türü etrafında bulur. Dünya içerisinde savaşlar, kuraklıklar, depremler, açlıklar göz önüne alındığında her ne kadar bunlar doğal afet ya da felaket şeklinde görülüp, algılansa da bunların kaynağında bulunan kötülük anlayışının nedenine gitmek gerekecektir. Öte yandan kötülük ve bu kötülüğe neden olan ya da bu kötülüğe engel olamayan bir tanrının varlığı da yeni ve farklı boyutta tartışmalara sebebiyet verecektir. İnananlar ve inananların yönettiği düşünceler etrafında kullanılan ve yönetilen kötülük problemi bu açılardan çok eskilere dayanan bir felsefi ve dini sorunu da oluşturmaktadır. İşte bu yüzden dinlerin ve inanç sistemlerinin farklı anlayışları ve tanrı anlayışlarının da olması kötülük anlayışının farklı şekillerde kendini göstermesine neden olur. Dinlerin kötülük problemine bakışları: “Genel bir sınıflandırmayla dünya dinleri kötülük problemi karşısında başlıca üç tür çözüm önermektedirler. Hinduizm’de görüngüsel dünya, bütün kötülükleri ile birlikte, mayadır veya yanılısamadır. Düalizmin en dramatik bir biçimde örneklediği antik Zerdüştükte, birbirine zıt iyi ve kötü Tanrılar düalizmi vardır. Tarihsel Olarak Kötülük Problemi ve Çözüm Yolu Olarak Teodise Yahudilikte, İslamiyet’te ve Hıristiyanlıkta ise monizm ve düalizmin özgül bir bileşimi veya monoteizm biçimindeki nihai bir metafiziksel monizm içinde ahlaki bir düalizm eğiliminin kendine özgü bir terkibi vardır.”⁶

Dinlerin yanı sıra felsefe tarihinde de bu kavrama yönelik girişimlerin bulunduğunu söylemek kanımca yanlış olmayacaktır. Zira bunun tersini söylemek bu problemi ilk kez sistematik hale getiren Epikuros’a haksızlık etmek olacaktır. Epikuros için kötülük : “Tanrı, ya kötülükleri ortadan kaldırmak ister de, kaldıramaz veya kaldıracaktır, ama kaldırmak istemez; ya da ne kaldırmak ister ne de kaldıracaktır yahut da hem kaldırmayı ister hem de kaldıracaktır. Eğer ortadan kaldırmak istiyor da kaldıramıyorsa, O güçsüzdür ki bu durum Tanrı’nın karakteriyle uyumsuz; eğer ortadan kaldıracaktır fakat kaldırmak istemiyorsa, O kıskançtır ki bu da aynı şekilde Tanrı ile uyumsuz; eğer O ne ortadan kaldırmayı istiyor ne de kaldıracaktır, hem kıskanç hem güçsüzdür, bu durumda da, Tanrı değildir; eğer hem ortadan kaldırmayı istiyor hem de kaldıracaktır -ki yalnızca bu Tanrı’ya uygundur-, o zaman kötülüklerin kaynağı nedir? Ya da o kötülükleri niçin ortadan kaldırmamaktadır?”⁷

Bu şekilde bir problemin olduğu yerde bir de probleme çözüm arayışları ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla tanrıyı haklı çıkarma olarak teodise kavramının varlığı da

⁶ Cafer Sadık Yaran, Kötülük ve Theodise. Vadi Yayınları, Ankara, 1997,13.

⁷ Cafer Sadık Yaran, a.g.e.,s.11-12.

gecikmeyecektir. Nitekim bu kavrama göre dünyada var olan kötülüklerin sebebi Tanrı değil evrendeki düzensiz hareketler ve düzensiz ruhlardır.

Yaşadığımız evrene geçmişten günümüze doğru bakıldığında kötülüğün varlığı sürekli olarak karşımıza çıkmaktadır. “Kötülük ortadan kalkmaz. Zira daima iyiye karşılık bir şey bulunmalıdır. Fakat aynı zamanda kötülüğün Tanrılar arasında bir yer bulmasında da olanak yoktur; kötülük ölümlü tabiatlar ve şu topraklar üstünde hükmünü yapar. Bu nedenle kurtuluş için Tanrı’ya elden geldiği kadar benzemek gerekiyor. Tanrı’ya benzemek ise gerçek zekâ keskinliği ile birlikte adalet ve dinginliğe sahip olmak demektir. Çünkü Tanrı hiçbir zaman adaletsiz olamaz; tersine o, son derece adaletlidir.”⁸ “O insanlarla ilgili olarak meydana gelen bazı şeylerden sorumludur; fakat onlarla ilgili çoğu şeyin sorumlusu O değildir. O, her şeyin sebebi değil, yalnız iyi olanın sebebidir. Kötü olan şeylerle ilgisi yoktur. Tanrı iyi olduğu için, insanların başına gelen her şey, çoğumuzun sandığı gibi, ondan gelmez. Yalnız iyi olan şeyler Tanrıdan gelir... İyi olan şeyler de, kötülüklerden daha az olduğuna göre, Tanrı’dan çok değil, az şey gelir bize... Bu nedenle kötü şeyler için başka sebepler aranmalıdır. Bunların Tanrı’dan geldiği söylenmemelidir.”⁹

Batı Hristiyan düşüncesine teodise tarihi açısından bakıldığında karşılaşılabilecek ilk ve en önemli kişi şüphesiz, Augustinus’tur. Augustinus’a göre, kötülüğün pozitif bir gerçekliği yoktur. Kötülük, daha ziyade kötülük iyiliğin yokluğudur. Çünkü Tanrı, evreni yoktan yarattığı için evrende asıl olan iyiliktir. Augustine için kötülük iyiliğin yokluğudur. Çünkü Augustine’ye göre Tanrı’da kötülüğün olması veya Tanrı’nın kötü olması mümkün değildir. Mutlak iyi olan Tanrı’dan sadece iyilik doğar. Nitekim kötülük; iyiliğin azlığı’dır. Böylece Augustine’nin anlayışında kötülük, iyiliğin yeterli seviyede olmaması veya diğer bir varlık kategorisine göre daha az iyiliğe sahip olunmasıdır.

İbn Sina’ya (980-1037) göre, “görünüşte bu âlemde meydana gelen kötülükler, Aristo’nun ilkesine göre (‘alâ ‘asli’l-hakîm), âlemin yaratılmasındaki maksat değildir; esas maksat sadece iyiliklerdir. Kötülükler ise, yoksunluk ve mahrumiyetten ibarettir.”¹⁰ “Kemâlin yokluğu” olan kötülüğün “kendi başına duran “salt” bir varlığı yoktur; çünkü kötülükle yakın alakası olan maddenin (onun çeşitli formlar almaya, durmadan değişmeye, dağılıp yok olmaya müsait durumlarının) varlığı, zaten müstakil bir varlık değildir.”¹¹ “Filozofun ifadesiyle, kötülük, “ya mutlak kötülüktür ya da kötülük [iyilikten] fazladır ya da [iyilik ve kötülük] eşittir. Bu son ikisi var değildir. Çünkü az iyiliğin olması için pek çok kötülüğü kabullenmek, pek çok kötülük demektir. Mutlak kötülüğe gelince, onun varlığı imkânsızdır, hikmet de onun yaratılmasını gerektirmez. [Kötülükten] fazla olan iyiliğin yaratılmasını ise hikmet gerekli kılar; çünkü cömert olanın onu [yaratmayı] terk etmesi ona yakışmaz. Çünkü

⁸ Platon, Diyaloglar(Theaitetos).Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986, s. 176 b-c.

⁹ Platon, Devlet. Remzi Kitabevi, İstanbul, 1988, s. 379 c.

¹⁰ İbn Sina, Risaleler, (Çev. Alparslan Açıkgöç ve M. Hayri Kırbaoğlu), Kitâbiyât, Ankara, 2004, s.32.

¹¹ Mehmet, S. Aydın, Din Felsefesi, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir,2001, s.155.

bu, her şeyin düzeninin en eksiksiz bir şekilde daha önce bilinmesinin bir sonucudur ve varlık için gereklidir.”¹²

İbn Sina var olan her şeyin olması gerektiği gibi olduğunu iddia etmektedir. Bu yüzden de evrende tam bir düzenin olması için iyilikler kadar kötülüklerin de olması gerekir. Evren, “iyilik ve kötülüğü ihdas eden ve sakinleri arasında hem salih hem de şâki kişileri ortaya çıkaran unsurları ihtiva etmemiş olsaydı, âlemin tam bir düzeni olmazdı. Çünkü âlemde sırf iyilik olsaydı ve başka hiçbir şey olmasaydı, o zaman bu âlem başka bir âlem olurdu ve böylece bu âlemin şimdikinden farklı bir terkip üzere olması gerekirdi. Yine, şayet âlemde kötülükten başka bir şey olmasaydı, bu âlem başka bir âlem olurdu. Hâlbuki mevcut durum/düzen üzere mürekkep olan âlem içinde hem iyilik hem de kötülük bir arada bulunmaktadır.”¹³

Varlıkların var olmaları ile ilgili olarak özlerinde kötülük barındıran ve iyilik içeren şekilde iki farklı durumun olduğunu görmekteyiz. “İbn Sînâ’ya göre varlıklar, kendisinde hiçbir kötülük bulunmayanlar ve varoluş amacı iyilik olmakla birlikte bazı durumlarda kötülük olanlar şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Örneğin ateş iyidir. Ne var ki o, kimi durumlarda insanları, ormanları ve evleri yakabilir. Bu kötülük, ateşin kendisinden değil kullanımından kaynaklanmaktadır.”¹⁴ İbn Sînâ da âlemdeki kötülüğü platon da olduğu gibi Tanrısal amaçla değil de maddeyle açıklar. Ona göre kötülük, yalnızca madde ile formdan oluşan âlemde bulunmaktadır. Kötülüğün kaynağı madde olunca, kötülük sadece ay altı âlemde bulunmaktadır. Onun da kabul ettiği kozmolojiye göre ay üstü âlem bileşik olmadığından orada kötülük yoktur.”¹⁵

SONUÇ

John Leslie Mackie (1917-1981) bir yandan kötülüğün diğer yandan da Tanrının var olduğunu ifade eden iki önermenin mantıksal olarak birbiriyle çelişiyor olduğunu ifade etmiştir. Bundan dolayı bir önermenin kabulü, diğer önermenin de reddini gerektirmektedir. Tanrı varsa kötülük yoktur, kötülük varsa bu kötülüğü Tanrı yapmıyor sonucu ortaya çıkmaktadır.

¹² İbn Sina, 2004, a.g.e. , s.62.

¹³ İbn Sina, 2004, a.g.e. , s.32.

¹⁴ İbn Sînâ, eş-Şifâ, el-İlâhiyyât II, s. 416; İbn Sina, el-İşârât ve’t-tenbîhât, c. III, s. 299- 305.

¹⁵ İbn Sînâ, Kitâbün-Necât, neş. Mâcîc Fahri, Dârü’l-Afâki’l-Cedîde, Beyrut 1985, s.320-321.

Cafer Sadık Yaran Kötülük ve teodise adlı eserinde bu konuyu detaylı bir şekilde işlemektedir. Türkiye’de kötülük kavramına daha çok ahlaki veya moral anlamları yüklenmektedir. Batıda ise kötülük kavramı genellikle İradi ve Doğal(tabii-fiziki) kötülük şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Hastalık, kaza vs. insanların tedbirsizliği ya da dikkatsizliğinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle bunları ahlaki kötülükler(iradi) şeklinde tanımlayabiliriz. Deprem, sel, hortum gibi durumlarda ise insanlar neredeyse hiçbir şekilde etkili olmamaktadır. Bu ise tabii(doğal kötülük) kötülük anlayışının örnekleridir.

Richard Swinburne da kötülüğü ahlaki ve doğal şekilde olmak üzere ikiye ayırır. Swinburne, doğal kötülüğü, insanlar tarafından bilerek ve ya isteyerek meydana getirilmeyen ve insanların kendi ihmalleri sonucunda oluşmayan kötülükler(sel, yangın, deprem) olarak tanımlar. Bunlar sonucunda hem fiziksel hem de zihinsel olarak, insanlar ve hayvanlar büyük bir acıya maruz kalmaktadır. Ahlaki kötülük de ise insanların farkında olarak ve ihmalleri sonucunda özgür iradelerini kullanarak neden oldukları kötülüklerdir(hastalık, savaş, zulüm, intihar vs.)

Teodise kötülükle ilgili bir de metafizik kötülük şeklinde ifade edilen bir kötülük anlayışı vardır ki bunu da ilk kez Gottfried Leibnz kullanmıştır. Leibniz’in metafizik kötülükten kastettiği şey ise evrenin beklenen bir sonunun olması ve evrenin sınırlılığı olgusuna işaret etmesidir. Yani yaratılan evrenin “kemal” noktasının bulunmaması ve dünyada günahların var olması Leibniz’e göre metafizik kötülükte önemli yere sahip olan iki durumdur.

Kötülük aslında insanlığın var olması ile başlayan bir dini problemdir. Çünkü insanların yaşadığı ve olduğu yerde ya insanlar kötülüğe sebep oluyor, ya da insanlar kötülüğe maruz kalıyor. Bu nedenle ya doğrudan ya da dolaylı olarak dinin ele aldığı insani bir problem olmuştur. Ancak asıl burada ortaya çıkan temel sorun ise kötülük probleminde Tanrı’nın konumlandırılacağı yerdir. Yani sebep olan Tanrı mı yoksa insan mı şeklinde var olan durumu bu metnimizde kısaca anlatmaya çalıştık.

Sonuç olarak eğer bu kötülükler sebepleri olan Tanrı ise, Tanrı’nın sahip olduğu bütün vasıflarla ortaya çıkan bu kötülükler çeliştiği için bu iki durum yan yana hiç uyumlu olmuyor. Eğer bütün bu kötülükler sebepleri olan insan ise, insanın sahip olmadığı kabiliyet ve kudret bunları gerçekleştirmek için çok çok yetersiz kalmaktadır. Bu metnimizde genel olarak bu şekilde var olan iki temel çelişkiyi ele aldık

KAYNAKÇA

1. Augustinus, Saint İtiraflar, çev. Dominik Pamir, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999.
2. Aydın, Mehmet, Din Felsefesi, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir, 2001.
3. Cevizci, Ahmet, Paradigma Felsefe Sözlüğü. Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000.
4. Fromm, Erich, İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri I, çev. Şükrü Alpagut, Payel Yayınları, İstanbul, 1993.
5. Platon, Diyaloglar(Theaitetos).Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986.
6. Sâmi, Şemseddin, Kamus-i Türki. Çağrı Yayınları, İstanbul, 2005.
7. Sina, İbn , Kitâbün-Necât, neş. Mâcit Fahri, Dârü'l-Afâki'l-Cedîde, Beyrut 1985.
8. Sina, İbn, Risaleler (Çev. Alparslan Açıkgenç ve M. Hayri Kırbaşoğlu), Kitâbiyât, Ankara, 2004.
9. Yaran, Cafer Sadık, Kötülük ve Theodise. Vadi Yayınları, Ankara, 1997.

ŞANLIURFA'DA ANEMİYİ ÖNLEMEDE KULLANILAN GELENEKSEL TEDAVİLER

Öğr. Gör. Feray KABALCIOĞLU BUCAK

Harran Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ERİŞ

Harran Üniversitesi

Amaç:

Gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de geleneksel tedavi tercihi önemli bir halk sağlığı sorunudur. Son çeyrek yüzyılda özellikle gelişmiş ülkelerde bitkisel ürün kullanımının popüler olması ülkemizde “aktar sorununu” yeniden gündeme getirmiştir. Bu araştırma Şanlıurfa'da yaşayan gebelerin anemiden korunmak için kullandıkları geleneksel uygulamaları tespit etme amacıyla yapılmıştır.

Yöntem:

Kesitsel türde olan bu araştırma, Haziran – Ağustos 2018 tarihleri arasında Şanlıurfa ilinde gerçekleştirilmiştir. İşveren ve maliye kaydı olan, araştırmaya katılmayı kabul eden toplam 27 Attâr kaynak kişi olarak araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Görüşme sürecinde sorular sorularak, derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak, kaynak kişinin konuşma ve müşteri akışı bozulmadan yaklaşık 20 dakika görüşülmüştür. İzin alınarak görüşmeler kayıt altına alınmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde analitik rubrik yöntemi kullanılmıştır.

Bulgular:

Bu çalışmaya konu olan Attârlar sağlık ve sistemik hastalıklarla yönelik geleneksel tedaviler yapmakla beraber; kadın sağlığı, gebelik, doğum ve lohusalık ile ilgili geleneksel tedaviler yapmaktadırlar. Yapmakta olduğu geleneksel tedavileri aile büyüklerinden (dede, baba, akraba vb...), yanında çalışılan ustalardan, literatürü araştırarak, daha önce tedaviyi deneyimlemiş müşterilerinden öğrendiklerini belirtmişlerdir.

Gebelere önerilen ve uygulanan geleneksel tedavi incelendiğinde; Acı Kelek (Eşek Hıyarı), Acı Ot, Biberiye, Andız, Buğday Başağı, Böğürtlen Kuruşu, Ceviz, Civanperçemi,

Çakal Eriği (Yaban Eriği), Dağ Çileği, Dağ Kekiği (Zahter), Dev Kıvırcık Hardal Yaprağı, Dulavrat Otu, Dulavrat Kökü, Ebegümece, Eğir, Fındık, Gülçiçek, Hurma, Ihlamur, Isırgan Otu, Kaba Yabani Yonca, Kara Çalı, Karahinba, Karamiş Kara Dut, Karamuk, Kekik Keten Tohumu, Kırkkilit Otu Kırmızı Kantaron, Kuru İncirli (Heleşli), Kuşdili, Cıyancık, Çobandeğneği, Eşek madımağı, Keçimemesi, Kayışkıran, Madımalak, Canotu, Gıbişgan, Ebemekmeği, Badıma, Badımak, Badıma, Badımah, Madık, Madımalağı, Kuşeppeği, Kuşeymeyi, Bezmece otu, Casurık, Çobanekmeği, Epenek, Ebemkümece, Kadımalak, Kadimelek, Kuşbarık, Kuşmemesi, Kuru Üzüm, Kuştuşusu, Kuzu Kulağı, Kırtuşusu, Ekşikulak, Ebenekşisi, Ekşi ot, Dırşo, Ezeltere, Ekşice, Ekşilik, Ekşimik, Eğşikulak, Eğşimene, Oğlak kulağı, Şeytan kulağı, Turşu otu, Ekşicek, Ekşime, Tırsıka tırse, Ekşileme, Kuzum oğlağı, Ekşimcik, Ekşimenek, Ekşiotu, Evelik, Trışov, Katırcı kuzukulağı, Keçi sakalı, Keçe otu, Maydanoz Tohumu, Oğul Otu (Melisa Otu, Limon Otu), Pancar Kökü, Pancar Turşusu, Pau D'arco Kabuğu, Pekmez, Pembe Kantaron, Rezene Kökü, Rezene Tohumu, Dağ pazısı, Sirkecen, Yabani ıspanak, Sarı Yonca Semizotu Susam, Şeker Kamışı, Şirinbiyan Tere Tohumu, Tere Otu, Tin Sabır, Un Kepeği, Yaban Armudu, Yaban Mersini, Yer Elması, Yonca, Zerdeçal'dır.

Attârlar gebelerin geleneksel uygulamaları araştırıp öneri üzerine geldiklerini bildirmişlerdir. Kadınların anemiyi önlemeye yönelik geleneksel uygulamalarda en çok bitki çaylarını tükettikleri belirlenmiştir.

Sonuç:

Bu çalışma sonucunda Şanlıurfa'da yaşayan gebelerin anemiyi önlemek / tedavi etmek için attârlara başvurarak çeşitli geleneksel uygulamalar yaptıkları saptanmıştır. Şanlıurfa'da tıbbi bitkilerin kullanımı ticari amaca dönüşmüştür. Yanlış ve uygun olmayan bir şekilde halk sağlığını olumsuz yönde etkileyecek boyuta doğru gitmektedir.

Anahtar Kelimeler: Anemi, gebelik, geleneksel uygulamalar, Şanlıurfa

Giriş ve Amaç

Bitkilerin halk arasında ilaç amaçlı kullanılması tarihi dönemler itibarıyla değişkenlikler göstermiştir. Bitkisel kökenli droglar, kimyasal dönemin açılması ve ilerlemesi ile eski değerini kaybetse de farmakolojik tedavi ajanlarının en büyük bölümlerinden olmayı devam ettirmiştir.

Son yıllarda sentetik ilaçların yan etkilerinin artması, insanları tekrar doğal veya kültürel ortamlarda yetişen bitkilerle tedaviye yöneltmiştir. Yöresel halk ilacı olarak kullanılan bitkilerin incelenmesi ve bunlar üzerinde daha ileri araştırmaların yapılması tedavide önemli olabilmektedir. Bu nedenle değişik bölgelerde halk ilacı olarak, birçok bitki değerlendirilmektedir. Bitkiler ucuz maliyetleri ve sağlıklı olmalarının yanında vitamin, mineral ve antioksidanların kaynağını oluşturmaktadırlar. Bunların yanında birçok hastalığın tedavisinde de bitkilerden yararlanılmaktadır. Bitki türleri içerisinde hastalıkları önlemek, sağlığı sürdürmek veya hastalıkları iyileştirmek için kullanılan bitkiler olarak tanımlanan tıbbi ve aromatik bitkilerden, aynı zamanda besin takviyeleri, bitkisel çay, tat, çeşni olarak beslenmede faydalanılmaktadır. Geleneksel yapıya sahip olan yörelerde toplumun hastalıklara bakışı da, kültürün etkisi altında biçimlenmektedir. Yapılan araştırmalar, eğitim durumunun yanında, ekonomik şartların da hastalıklara karşı olan tutumu etkilediğini göstermektedir (1).

Dünya Sağlık Örgütü'ne (DSÖ) göre anemi; gebeliğin herhangi bir döneminde hemoglobin (Hb) seviyesinin 11 g/dl'nin altında olması olarak belirlemiştir (2). Gebelikte anemi, gebeliğin seyrini ve yenidoğanın yaşam kalitesini etkileyecek önemli bir sağlık sorunudur. Önlenbilir olması önemini bir kat daha arttırmaktadır (3). Bu nedenle demir eksikliği anemisi kadın sağlığı ve gebe sağlığı açısından çok önemle ele alınması gereken bir sorundur (4).

Gebelikte organizmanın demir ihtiyacının artması, (gebelikte fetüsün gereksinimleri ve kan hacminin artması nedeniyle demir tüketimi artmaktadır. Gebelikte özellikle 2. ve 3. trimesterde demir emilimi arttığı halde diyetle alınan demir ihtiyacı karşılamaya yetmez. Bu nedenle demir desteği gereklidir). Bu destek etkinliği, güvenli olması, ekonomik olması, sistemik ve lokal yan etkilerinin olmaması nedeni ile genellikle oral tedavi kullanılır. Günde 200 mg elementer demir içeren oral demir bileşiklerinin- ferröz sulfat, fumarat, glukonat, basit demir bileşikleri verilmesiyle sağlanabilir (5).

Gebelerin çoğunda demir verilmesine bağlı yan etki görülmemektedir. Ancak %10-20 hastada demire bağlı yan etkiler görülebilir. Oral tedavinin en önemli yan etkisi gastrointestinal irritasyondur. Buna bağlı bulantı, kusma, karın ağrısı, kabızlık ve ishal görülebilir. Demir

preparatları gaitayı siyah renge boyar. Bu yan etkiler nedeniyle gebelerin büyük çoğunluğu tedaviyi yarıda kesmekte ya da tedaviyi reddetmektedirler. Bunun sonucunda gebelerin büyük bir çoğunluğu bitkisel tedaviye yönelmektedir (6).

Bu araştırma Şanlıurfa ilinde yaşayan gebelerin anemiden korunmak için Attârlara başvurma durumları ve satın aldıkları geleneksel uygulamaları tespit etme amacıyla yapılmıştır.

Yöntem

Kesitsel türde olan bu araştırma, Haziran – Ağustos 2018 tarihleri arasında Şanlıurfa ilinde gerçekleştirilmiştir. İşveren ve maliye kaydı olan, araştırmaya katılmayı kabul eden toplam 27 Attâr kaynak kişi olarak araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Görüşme sürecinde sorular sorularak, derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak, kaynak kişinin konuşma ve müşteri akışı bozulmadan yaklaşık 20 dakika görüşülmüştür. İzin alınarak görüşmeler kayıt altına alınmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde analitik rubrik yöntemi kullanılmıştır.

Bulgular:

Bu çalışmaya konu olan Attârlar sağlık ve sistemik hastalıklarla yönelik geleneksel tedaviler yapmakla beraber; kadın sağlığı, gebelik, doğum ve lohusalık ile ilgili geleneksel tedaviler yapmaktadırlar. Yapmakta olduğu geleneksel tedavileri aile büyüklerinden (dede, baba, akraba vb...), yanında çalışılan ustalardan, literatürü araştırarak, daha önce tedaviyi deneyimlemiş müşterilerinden öğrendiklerini belirtmişlerdir. Gebelere önerilen ve uygulanan geleneksek tedavi incelendiğinde; Acı Kelek (*Eşek Hıyarı*), Acı Ot, (*Sarmaşık, Vicirne, Mıdır, Bıcık Otu, Kapurcuk, Kediye*), Acı Yavşan (*Bire otu, Pelin Otu, Yaka Otu, Ayvadene, Havşan, Yavşan otu*), Afyon Otu, Ak Dut, Alıç Kabağı, Bal kabağı (*Kaşıkçı kabağı*), Bataklık Nergisi, Biberiye (*Kuş Dili Otu, Hasalban, Beyaz Püren*), Andız, Buğday Başağı, Kuru, Centiyana, Ceviz, Civanperçemi, Çakal Eriği (*Yaban Eriği*), Çakır Dikeni, Çoban Düdüğü, Çörek Otu (*Otcam*), Dalak Otu, Dağ Çileği, Dağ Kekiği (*Zahter*), Dev Kıvırcık Hardal Yaprağı, Dulavrat Otu, Dulavrat Kökü, Ebegümece, Eğir, Fındık, Gülçiçek (*Gülhatmi, Hiro, Hıtmıye, Kömeç çiçeği*), Hurma, Ihlamur, Isırgan Otu, Kaba Yabani Yonca, Kara Çalı, Karahinba, Karamiş (*Yarayemiş, Taflan*), Kara Dut, Karamuk, Keçi Boynuzu (*Harnup*), Kekik (*Karabaş Otu*), Keten Tohumu, Kırkilit Otu (*At Kuyruğu, Kırkboğum, Zemberek Otu ve Çamotu*), Kırmızı Kantaron, Kıvırcık Labada Yaprağı, Kızıl Piren (*Püren, Funda Yada Yılgın*), Kuru İncirli (*Heleşli*), Kuşdili (*Kuşekmeği, Madımak, Kadımalak, Köyotu, Kurtpençesi, Madımağın oynası, Ciyancık,*

Çobandeğneği, Eşek madımağı, Keçimemesi, Kayışkıran, Madımalak, Canotu, Gıbişgan, Ebemekmeği, Badıma, Badımak, Badıma, Badımah, Madık, Madımalağı, Kuşeppeği, Kuşeymeyi, Bezmece otu, Casurık, Çobanekmeği, Epenek, Ebemkümece, Kadımalak, Kadimelek, Kuşbarik, Kuşmemesi, Mercimelek, Nane cücke, Solucanotu, Urgancık), Nar, Kuru Üzüm, Kuşturşusu (Çimenturşusu, Kuzu Kulağı, Kırturşusu, Ekşikulak, Ebenekşisi, Ekşi ot, Dırşo, Ezeltere, Ekşice, Ekşilik, Ekşimik, Eğşikulak, Eğşimene, Oğlak kulağı, Şeytan kulağı, Turşu otu, Ekşicek, Ekşime, Tırsıka turse, Ekşileme, Kuzum oğlağı, Ekşimcik, Ekşimenek, Ekşiotu, Evelik, Trişov, Katırcı kuzukulağı, Keçi sakalı, Keçe otu, Kemekulağı, Kızlaryemişi, Olabada,), Maydanoz Tohumu, Oğul Otu (Melisa Otu, Limon Otu), Mürver, Pancar Kökü, Pancar Turşusu, Pau D'arco Kabuğu, Pekmez (Dut, Harnup, Üzüm), Pembe Kantaron, Rezene Kökü, Rezene Tohumu, Salmanca (Sirken, Aksirken, Sirken, Köpürgen otu, Selmo, Ak kazayağı, Cimel, Evlidaotu, Güllüotu, Küllümançar, Tavukotu, Dağ ispanağı, Dağ pazısı, Sirkecen, Yabani ispanak, Deli bambal, Deli sirken, Votana, Iştır, Kazayağı, Kazayak, Sirken otu, Sirkelen, Telce, Kursalık, Selmo, Telçe, Tellice, Oşkuran, Silmik, Süpürge otu, Tel pancarı, Unluca, Votana), Sarı Yonca (Kokulu Yonca), Semizotu (Tohmahan), Sığır Kuyruğu, Susam, Şeker Kamışı, Şirinbiyan (Meyankökü, Meyan, Meyan kökü, Piyan, Bian, Biyan, Sus, Çuşne, Payam, Sus, Tatlı bıran, Piyon, Tatlıbian, Tatlımeyan), Tere Tohumu, Tere Otu (Aş penceri), Tin Sabır (Kaynana Dili, Frenk İnciri), Un Kepeği, Yaban Armudu, Yaban Mersini, Yer Elması, Yonca (Eşek Yoncası, Sarı yonca, Gayib otu, Koçboynuzu, Pire otu, Sarıtaş yoncası, Kokulu yonca, Kuş yoncası, Taş yoncası), zencefil, Zerdeçal'dır.

Attârlar gebelerin geleneksel uygulamaları araştırıp öneri üzerine geldiklerini bildirmişlerdir. Kadınların anemiyi önlemeye yönelik geleneksel uygulamalarda en çok bitki çaylarını tükettikleri belirlenmiştir.

Sonuç ve Öneriler: Bu çalışma sonucunda Şanlıurfa'da yaşayan gebelerin anemiyi önlemek / tedavi etmek için Attârlara başvurarak çeşitli geleneksel uygulamalar yaptıkları saptanmıştır. Bitkiler ucuz maliyetleri ve sağlıklı olmalarının yanında birçok hastalığın tedavisinde de bitkilerden yararlanılmaktadır. Bitki türleri içerisinde hastalıkları önlemek, sağlığı sürdürmek veya hastalıkları iyileştirmek için kullanılan bitkiler olarak tanımlanan tıbbi ve aromatik bitkilerden aynı zamanda besin takviyeleri, bitkisel çay, tat, çeşni olarak beslenmede faydalanılmaktadır. Bu bitkiler gebelik döneminde zararlı olabilmek anne ve fetüsün sağlığını olumsuz etkileyebilirler. Doğum öncesi bakım hizmetlerinde geleneksel tedaviler

konusunda gebelere eğitimler verilmeli, yanlış uygulamaların ana çocuk sağlığı açısından getirebileceği olumsuzlukları anlatılmalıdır.

Kaynakça

1. ERSİN F., AKSOY Ş.: Şanlıurfa'da Bir Halk Hekimi 'Attar İsa'; Türkiye Klinikleri Journal of Medical Ethics-Law and History, 2004. 12(2), 87-91.
2. DİM, C. C., ONAH H. E.: The Prevalence of Anemia Among Pregnant Women at Booking in Enugu, South Eastern Nigeria; MedGenMed 2007, 9 (3).
3. SÖZERİ, C., CEVAHİR, R., ŞAHİN, S., SEMİZ, O.: Gebelerin Gebelik Süreci ile İlgili Bilgi ve Davranışları. Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi. 2006, 1 (2).
4. PEHLİVANOĞLU, F. B. (2008). Dr. Lütfi Kırdar Kartal Eğitim Araştırma Hastanesi Gebe Polikliniğine Başvuran Gebelerde Anemi Prevalansı ve Etyolojisi. İstanbul.
5. GÜLERTAN YAVUZ S. Demir Eksikliği Anemisi Olan Kadın Hastalarda Oral Demir Tedavisinin Etkinliğinin Değerlendirilmesi. Uzmanlık Tezi. Haseki Eğitim Araştırma Hastanesi, 2008.
6. ERBAY, M. Ş., ANIL, S., & MELİKOĞLU, G. (2016). Plants used in traditional treatment against anemia in Turkey.

**DUYGUSAL ZEKÂNIN PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ:
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA**
THE EFFECT OF EMOTIONAL INTELLIGENCE ON PSYCHOLOGICAL WELL-
BEING: A STUDY ON UNIVERSITY STUDENTS

Uzm. Mesut KARAMAN

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Selin COŞKUN

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Hasret ALDAL

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Asiye KÖKKAYA

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Eda OBUZ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

ÖZET

Bu çalışma Bu çalışma sağlık yönetimi bölümü öğrencilerinde duygusal zekânın psikolojik iyi oluş üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla çalışmaya katılım gösteren öğrenci sayısı 143'dür. Veri toplama araçları olarak kişisel bilgi formu, Wong ve Law (2002) tarafından geliştirilen "Duygusal Zeka Ölçeği" Diener (2010) tarafından geliştirilen Telef (2013a) tarafından Türkçe'ye uyarlama çalışmasını yaptığı "Psikolojik İyi Oluş" ölçeği kullanılmıştır. Verileri SPSS 21 paket programı ile analiz edilmiştir. Verilerin değerlendirilmesinde sayı-yüzdeler hesaplama, pearson korelasyon analizi, basit ve çoklu doğrusal regresyon analizi yöntemleri tercih edilmiştir. Sonuç olarak öğrencilerin duygusal zekâ ve psikolojik düzeylerinin orta düzeyin üzerinde bulunduğu belirlenmiştir. Duygusal zekânın psikolojik iyi oluş algısını istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilediği saptanmıştır. Duygusal zekâ ölçeği alt boyutlarından kendi duygularını değerlendirme ve duyguları kullanma alt boyutlarının psikolojik iyi oluş algısını istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir. Sağlık yönetimi bölümü öğrencilerinin duygusal zekâ düzeylerinin artırılmasına yönelik yapılacak olumlu katkıların psikolojik iyi oluş algısını da aynı şekilde arttırdığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Duygusal Zekâ, Psikolojik İyi Oluş, Öğrenciler

ABSTRACT

This study was carried out to determine the effect of emotional intelligence on psychological well-being among health management students. For this purpose, 143 students participated in the study. Personal data form, ong Emotional Intelligence Scale W developed by Wong and Law (2002) and ef Psychological Well-Being "scale, which was adapted to Turkish by Telef (2013a) developed by Diener (2010), were used as data collection tools. The data were analyzed with SPSS 21 package program. Number-percentage calculation, pearson correlation analysis, simple and multiple linear regression analysis methods were used in the evaluation of the data. As a result, it was determined that the emotional intelligence and

psychological levels of the students were above the middle level. It was determined that emotional intelligence had a statistically significant and positive effect on psychological well-being perception. It was determined that the sub-dimensions of self-evaluation and using emotions, one of the emotional intelligence subscales, had a statistically significant and positive effect on the perception of psychological well-being. It can be said that positive contributions to increase emotional intelligence levels of health management students increase psychological well-being perception.

Keywords: Emotional Intelligence, Psychological Well-being, Students

1. GİRİŞ

Günümüz dünyasında eğitim alanının en önemli yapı taşı olan öğrencilerin psikolojik durumları ve duygusal zekâlarının hem eğitim hem de iş sektöründeki önemi giderek anlam kazanmaktadır. İlk olarak 20. yüzyılın son çeyreğinde Goleman'ın "İş Başında Duygusal Zekâ" adlı kitabını yayınlamasıyla Duygusal zekâ kavramı olarak önem kazanmaya ve örgütlerde dikkat çekmeye başlamıştır. Bu gelişmeler ışığında günümüzde de değeri her geçen gün artan duygusal zekânın hem eğitim hayatında hem de mesleki açıdan gerekli olduğuna dair görüşler giderek hız kazanmaya başlamıştır (Eröz, 2013: 214-215).

Önceleri söylenenleri anlama, kavrama ve öğrendiklerini uygulama yeteneğine sahip olan IQ seviyesi yüksek bireylerin daha zeki olduğu görüşü hakimdir. Fakat yapılan çalışmalar başarının sadece IQ seviyesinin yüksek olması ile elde edilemeyeceği gerçeğini ortaya koymuştur (Maboçoğlu, 2006: 3). Son yıllarda yapılan çalışmalar duygusal zekâ kavramı, duygularımızın iş ve sosyal hayatımızı nasıl etkilediği ve duygularımızı yönetme konusunda ne kadar başarılı olduğumuz üzerine yoğunlaşmıştır. Duygusal zekâ üzerine iki tanımdan bahsetmek mümkündür. İlk olarak duygusal zekâ insanlardaki olumlu tutumlara, davranışlara ve sonuçlara katkıda bulunma, bireyin kendi duygularını anlayabilmesi, duygularını yönetebilmesi, kendisini motive etmesi olarak tanımlanabilir. Kendi duygularını yönetebilen, yeni duygular üretebilen insanlar, stres, iş yükü ve depresyonla daha iyi başa çıkabilirler. İkinci olarak ise bireyin etkileşim halinde olduğu kişilerin duygularını anlayabilmesi, onunla empati kurabilmesi, onun olaya bakış açısını değerlendirebilmesi ve bu doğrultuda çözüm üretebilme yeteneği olarak tanımlanır (Yıldız 2016: 4). IQ derecesi insanların bir işe başlayabilmesi için etkili iken, o işte devam edebilmesi ve başarı gösterebilmesi duygusal zekâ ile mümkündür (Eröz, 2013: 214). Böylelikle bu durum kişilerin sergileyecekleri başarı ile tatmin düzeyleri yükseleceğinden mutluluğu da beraberinde getirecektir. İyi oluş kavramı mutluluk olarak tanımlanmış ve bu kavram insanlar açısından önemli bir yaşam amacıdır. Bu yüzden birçok bilim adamı mutluluk konusu üzerine araştırmalar yapmaktadır (Kuyumcu, 2012: 2; Telef vd., 2013b: 1298).

İyi oluş hakkında yapılan çalışmalar iki temel bakış açısı ortaya koymuştur: Hedonizm (Öznel iyi oluş) ve Eudemonizm (Psikolojik iyi oluş). Öznel iyi oluş mutluluk kavramına odaklanmaktadır ve bireyin yaşamına bağlı olarak bilişsel duygusal değerlendirmeleri olarak tanımlanmaktadır (Tangör,2016: 2). Eudemonizm yani psikolojik iyi oluş ise kendini gerçekleştirme ve anlam üzerinde dururken kişinin bütün olarak fonksiyonda bulunma ile ilgili iyi oluşları olarak nitelendirilmiştir (Telef vd., 2013: 1298-1299).

Deniz vd., (2017)'ne göre psikolojik iyi oluş tanımı; anlamlı amaçları sürdürme, diğerleri ile nitelikli ilişkiler kurma ve kişisel gelişim gibi hayatta karşı karşıya kalınan varoluşsal meydan okumalarla ve zorluklarla yüz yüze gelindiğinde kendini gerçekleştirme, fonksiyonda bulunma ve anlamlı yaşam sürdürme olarak tanımlamışlardır. Psikolojik iyi oluş aynı

zamanda aktif olarak çalışmaya katılma, başkalarıyla önemli ilişkiler kurma ve olumlu duygular oluşturma yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Ahmadi vd., 2014: 123-144). Psikolojik iyi oluş'a göre kişinin iyi oluşu için iyi hissetmesinden ziyade tatmin olacağı şeyler yapması ve daha iyi yaşamasından geçmektedir (Forgeard vd., 2011: 79-85).

Daha önce yapılan çalışmalarda duygusal zekâ ve önemi üzerine yoğunlaşmış, fakat duygusal zekânın psikolojik iyi oluş üzerindeki etkisi üzerine yeterince çalışma yapılmadığı görülmüştür. Üniversite öğrencileri üzerinde yapılan araştırmada amaç öğrencilerin duygusal yetilerini tespit etmek ve psikolojik etkilerini gözler önüne sermektir.

2.YÖNTEM

Bu çalışmada sağlık yönetimi öğrencilerinde duygusal zekânın ve psikolojik iyi oluş algısı üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırma evrenini Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi sağlık yönetimi bölüm öğrencileri oluştururken, araştırmada herhangi bir örneklem yöntemi seçilmeyerek Nisan-Mayıs 2019 tarihleri arasında 150 öğrenciye gönüllülük esası alınarak ulaşılmıştır.

Veri toplama araçları olarak kişisel bilgi formu, Wong ve Law (2002) tarafından geliştirilen Prof. Dr. Mustafa Paksoy'un Türkçe'ye uyarlama çalışmasını yaptığı "Duygusal Zeka Ölçeği" Diener (2010) tarafından geliştirilen Telef (2013a) tarafından Türkçe'ye uyarlama çalışmasını yaptığı "Psikolojik İyi Oluş" ölçeği kullanılmıştır. Duygusal zeka ölçeği Cronbach Alfa değeri değeri 0,83 olarak hesaplanırken alt boyutlarının Cronbach Alfa değerleri 0,71 ile 0,82 arasında değer aldıkları belirlenmiştir. Psikolojik iyi oluş ölçeği Cronbach Alfa değeri 0,86'dır.

Duygusal zekâ ölçeğinin puanlaması "1 hiç katılmıyorum"dan "5 tamamen katılıyorum" arasında olacak şekilde yapılmış ve psikolojik iyi oluş ölçeğinin ise "1 hiç katılmıyorum"dan "7 tamamen katılıyorum" arasında yapılmıştır. Verileri SPSS 21 paket programı ile analiz edilmiştir. Analiz yöntemi seçilmeden önce ölçek değişkenlerine normallik testi uygulanmıştır. Verilerin çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1 ile +1 arasında dağılım gösterdiği belirlenmiştir. Hair vd., (2013)'ne göre verilerin çarpıklık ve basıklık değerleri -1 ile +1 arasında ise ilgili ölçek değişkenleri normal dağılım şartını sağlamaktadır. Verilerin değerlendirilmesinde sayı-yüzdeler hesaplama, pearson korelasyon analizi, basit ve çoklu doğrusal regresyon analizi yöntemleri tercih edilmiştir.

3.BULGULAR VE TARTIŞMA

Katılımcıların demografik sonuçları Tablo 1'de gösterilmiştir. Analiz sonuçlarına göre katılımcıların %64,3'ünü kadınların oluşturduğu, anne eğitim düzeyi %63,6 ilköğrenim iken baba eğitim düzeyi %60,1 ilkokul %28,7 lise olduğu görülmüştür. Aylık gelir %81,8 orta düzeyde olduğu sonucuna ulaşılırken, birinci sınıf öğrencilerinin diğerlerine göre daha fazla ankete katıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların büyük çoğunluğunun Anadolu Lisesi mezunu olduğu ve 4 ve üzeri kardeş sahibi olanların %50'den fazla olduğu görülmektedir. Analiz sonucuna göre katılımcıların %44,8'i yurttan kalmakta ve büyük çoğunluğun il merkezinde oturduğu görülmektedir. Anket sonuçlarına göre katılımcıların %68,5'i çekirdek aile tipine sahiptir.

Bütün bu sonuçlar bir arada değerlendirildiğinde demografik olarak elde edilen verilerin üniversite ortamı ile uyumlu olduğu görülmektedir. Bu da elde edilen verilerle ilgili olumlu bir kanaatin oluşmasını sağlamıştır ve bu verilerle analize devam edilebileceği değerlendirilmiştir.

Tablo 1: Öğrencilerin sosyo-demografik özellikleri

		N	%
Cinsiyet	Kadın	92	64,3
	Erkek	51	35,7
Anne Eğitim Düzeyi	Okuryazar Değil	15	10,5
	İlköğretim	91	63,6
	Lise	10	7
	Yüksekokul	12	8,4
	Üniversite	15	10,5
Baba Eğitim Düzeyi	İlköğretim	86	60,1
	Lise	41	28,7
	Yüksekokul	9	6,3
	Üniversite	7	4,9
Ailenizin Aylık Geliri	Düşük	14	9,8
	Orta	117	81,8
	Yüksek	12	8,4
Sınıf	1.Sınıf	57	39,9
	2.Sınıf	25	17,5
	3.Sınıf	38	26,6
	4.Sınıf	23	16,1
Mezun Olduğu Lise	Anadolu Öğretmen Lisesi	10	7,0
	Anadolu Lisesi	78	54,5
	Meslek Lisesi	20	14,0
	Genel Lise	17	11,9
	Diğer	18	12,6
Kardeş Sayısı	1	8	5,6
	2	24	16,8
	3	36	25,2
	4 ve Üzeri	75	52,4
Nerede Kalıyor	Yurtta	64	44,8
	Tek Başına Evde	10	7,0
	Arkadaşları ile Evde	40	28,0
	Ailesi İle Birlikte	29	20,3
Yaşadığı Yer	İl merkezi	70	49,0
	İlçe Merkezi	45	31,5
	Köy Bucak	28	19,6
Aile Tipi	Çekirdek Aile	98	68,5
	Geniş Aile	45	31,5
Yaş (Ort.)		21,02±1,85	

Duygusal zeka ölçeği ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla yapılan pearson korelasyon analizi ve araştırmada kullanılan ölçeklerin puan ortalaması sonuçları Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2 incelendiğinde katılımcıların duygusal zeka ölçeği puan ortalaması $3,50\pm 0,04$ olarak hesaplanmıştır. Üniversite öğrencileri üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde Özbezek (2018) $3,76\pm 0,70$; Çetinkaya ve Alparslan (2011) çalışmasında $3,78$ olduğu görülmüştür. Katılımcıların duygusal zeka düzeylerini orta düzey üzerinde olduğu ve literatür ile uyumlu olduğu söylenebilir.

Psikolojik iyi oluş ölçeği puan ortalaması ise $4,75\pm 0,09$ olarak hesaplanmıştır. Üniversite öğrencileri üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde; Ulu (2018)’nin çalışmasında $3,63$; Tangör ve Curun (2016)’nin çalışmasında $3,70\pm 0,48$ ’dir. Katılımcıların psikolojik iyi oluş algılarının orta düzey üzerinde olduğu ve literatür ile uyumlu olduğu ifade edilebilir.

Tablo 2: Araştırmada Kullanılan Ölçeklerin Pearson Korelasyon Analizi Sonuçları

	Ort.		1	2	3	4	5	6
1. Kendi Duygularını Değerlendirme	3,65±0,06	r	1	,464**	,390**	,189*	,762**	,308**
		p		,000	,000	,011	,000	,000
2. Başkalarının Duygularını Değerlendirme	3,60±0,05	r	,464**	1	,354**	,274**	,758**	,271**
		p	,000		,000	,000	,000	,000
3. Duyguları Kullanma	3,57±0,05	r	,390**	,354**	1	,404**	,702**	,345**
		p	,000	,000		,000	,000	,000
4. Duyguları Düzenleme	3,18±0,60	r	,189*	,274**	,404**	1	,605**	,238**
		p	,011	,000	,000		,000	,001
5. Duygusal Zekâ	3,50±0,04	r	,762**	,758**	,702**	,605**	1	,405**
		p	,000	,000	,000	,000		,000
6. Psikolojik İyi Oluş	4,75±0,09	r	,308**	,271**	,345**	,238**	,405**	1
		p	,000	,001	,000	,001	,000	

** $p < 0,01$ * $p < 0,05$

Tablo 2 incelendiğinde; öğrencilerin duygusal zekâ düzeyleri ile psikolojik iyi oluşları arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur ($r=0,405$, $p=0,000$). Kaplan (2018) çalışmasında da duygusal zekâ ile psikolojik iyi oluş arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Buna göre öğrencilerin duygusal zekâ düzeylerindeki artışla psikolojik iyi oluş algılarında da aynı şekilde artış yaşanacağı söylenebilir. Duygusal zekâ ölçeği alt boyutları ile iyi oluş arasında en yüksek ilişki düzeyi duyguları kullanma alt boyutu ile psikolojik iyi oluş algısı arasında olduğu tespit edilirken en düşük ilişki düzeyi ise, duyguları düzenleme alt boyutu ile psikolojik iyi oluş arasında olduğu belirlenmiştir.

Öğrencilerin duygusal zekâ düzeylerinin psikolojik iyi oluş algısına etkisi Tablo 3'te gösterilmiştir. Tablo 3 incelendiğinde; basit doğrusal regresyon analizi sonucunda kurulan modelin ve t istatistik değeri istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 3: Duygusal Zekânın Psikolojik İyi Oluş Üzerindeki Etkisi

Değişken	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	p	F	Model (p)
	B	Std. Error	β				
Sabit	1,789	,512		3,495	,001	34,558	,000*
Duygusal Zekâ	,847	,144	,405	5,879	,000		
R ² :0,164 R: 0,405 * $p < 0,001$ ** $p < 0,01$ Adjusted R ² :0,159							

Duygusal zekânın öğrencilerin psikolojik iyi oluş algısı üzerindeki değişimleri açıklama oranı R² değeri %16,7'dir. Bulunan sonuç doğrultusunda; katılımcıların psikolojik iyi oluş algısı üzerindeki değişimlerin %16,4 kısmını duygusal zekâ açıklamaktadır. Duygusal zekâdaki bir birimlik artış ile psikolojik iyi oluş algıları üzerinde 0,847 birim arttırmaktadır. Buna göre katılımcıların duygusal zekâ düzeyleri psikolojik iyi oluş algısını istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir. Asıcı (2018) üniversite öğrencileri üzerine yaptığı çalışmada duygusal zekânın psikolojik iyi oluşu anlamlı ve pozitif yönde etkilediği

belirlenmiştir. Yine benzer bir çalışmada Kaplan (2018) çalışmasında da duygusal zekânın psikolojik iyi oluşu anlamlı ve pozitif yönde etkilediği görülmüştür.

Duygusal zekâ ölçeği alt boyutlarının psikolojik iyi oluş algısı üzerindeki etkisini ortaya koymak amacıyla yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçları Tablo 4’de sunulmuştur.

Tablo 4: Duygusal Zekâ Alt Boyutlarının Psikolojik İyi Oluş Algısına Etkisi

Değişken	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	p	VIF
	B	Standart hata	β			
Sabit	1,734	,524		3,309	,001	
Kendi Duygularını Değerlendirme	0,232	,114	,165	2,031	,044**	1,377
Başkalarının Duygularını Değerlendirme	0,151	,128	,095	1,173	,242	1,363
Duyguları Kullanma	0,325	,127	,208	2,554	,012**	1,389
Duyguları Düzenleme	0,150	,117	,098	1,281	,202	1,221

F: 8,966 R²:0,172 R: 0,684 *p<0,001 model (p):0,000* Adjusted R²:0,153
** p<0,05 Durbin-Watson: 1,775

Yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi sonucunda kurulan modelin ve kendi duygularını değerlendirme ve duyguları kullanma alt boyutlarına yönelik t istatistik değerleri istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur. Modelin belirlilik katsayısı R² değeri %17,2’dir. Bulunan bu sonuca göre kendi duygularını değerlendirme ve duyguları kullanma alt boyutlarının etkisi istatistiksel olarak anlamlıdır. Duygusal zekâ alt boyutlarında duyguları kullanma alt boyutu için bir birimlik artış öğrencilerin psikolojik iyi oluş algılarında 0,325’lik bir artışı ve kendi duygularını değerlendirme alt boyutu için bir birimlik artış 0,232 birimlik bir artışı sağlamaktadır. Ölçek alt boyutlarından kendi duygularını değerlendirme ve duyguları kullanım alt boyutunun öğrencilerin psikolojik iyi oluş algısı üzerindeki etkilerinin istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü olduğu belirlenmiştir.

4.SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma sağlık yönetimi öğrencilerinde duygusal zekânın psikolojik iyi oluş algısına etkisinin hangi düzeyde olduğunu belirlemek amacıyla yapılmıştır. uygulanmıştır. Sağlık Yönetimi bölümü öğrencilerinin duygusal zekâ ve psikolojik iyi oluş düzeyleri orta düzeyin üzerinde bulunmuştur.

Katılımcıların duygusal zekâ düzeyleri ve iyi oluşları arasında istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Buna göre öğrencilerin duygusal zekâ düzeyleri arttıkça aynı doğrultuda psikolojik iyi oluş algılarının da artacağı belirtilebilir. Duygusal zekânın psikolojik iyi oluş üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir etkisinin olduğu belirlenmiştir.

Duygusal zekâ ölçeği alt boyutlarında kendi duygularını değerlendirme ve duyguları kullanma alt boyutlarının öğrencilerin psikolojik iyi oluş algısını istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilediği saptanmıştır. Ölçek alt boyutlarından başkalarının duygularını değerlendirme ve duyguları düzenleme alt boyutlarının psikoloji iyi oluşu istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilemediği belirlenmiştir.

Her araştırma olduğu gibi bu araştırmanın da sınırlılıkları bulunmaktadır. Araştırma Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi'nde Sağlık Yönetimi bölümü öğrencilerinin gönüllü katılımı ile sınırlıdır. Bu nedenle araştırma sonuçlarının genellenebilmesi için, farklı üniversitelerde daha geniş kitlelerde araştırmaların yapılması ve sonuçların karşılaştırılması önerilmektedir. Bu çalışmadan elde edilen bulgular ile literatüre ve araştırmacılara katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmadi, S., Azar, H.K., Sarchogaei, M.N., & Nagahi, M. (2014). Relationship between emotional intelligence and psychological well being. *International Journal of Research in Organizational Behavior and Human Resource Management*, 2(1), 123-144.
- Asıcı, E. (2018). Affetmenin Yordayıcısı Olarak Duygusal Zekâ. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 23-37
- Çetinkaya, Ö., Alparslan, M.A. (2011). Duygusal Zekânın İletişim Becerileri Üzerine Etkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(1). 363-377.
- Deniz, M.E., Erus, S.M., & Büyükcebeci, A. (2017). Bilinçli farkındalık ile psikolojik iyi oluş ilişkisinde duygusal zekanın aracılık rolü. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 47(7), 17-31.
- Diener, E., Wirtz, D., Tov, W., Kim-Prieto, C., Choi, D., Oishi, S., & Biswas-Diener, R. (2010). New well-being measures: Short scales to assess flourishing and positive and negative feelings. *Social Indicators Research*, 97, 143-156.
- Eröz, S. (2013). Örgütlerde duygusal zekâ. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(29), 214-215.
- Forgeard, M. J. C., Jayawickreme, E., Kern, M., & Seligman, M. E. P. (2011). Doing the right thing: measuring wellbeing for public policy. *International Journal of Wellbeing*, 1, 79-85.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E. ve Tatham, R.L. (2013). Multivariate data analysis: Pearson, *Education Limited*.
- Kaplan, E. (2018). *Eşlerin Duygusal Zekalarının Psikolojik İyi Oluşları Üzerine Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Keleş, H.N. (2017). Anlamli iş ile psikolojik iyi oluş ilişkisi. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 5(1), 159-160.
- Kuyumcu, B. (2012). Türk ve ingiliz üniversite öğrencilerinin psikolojik iyi oluş duygusal farkındalık ve duygularını ifade etmelerinin ülke ve cinsiyet değişkenlerine göre incelenmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(2), 2.
- Mabaçoğlu, F. (2006). *Duygusal zekâ ve duygusal zekânın gelişimine katkıda bulunan etkenler*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özbezek, D.B. (2018). *Kontrol odağı ve duygusal zekânın liderlik etme motivasyonuna etkisi üzerine trcl bölgesinde bir araştırma: Üniversite öğrencileri örneği*. Doktora tezi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- Tangör, B. (2016). Psikolojik iyi oluşun yordayıcıları olarak bireysel farklılıklar: özgünlük, benlik saygısı ve sürekli kaygı. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 2-3.
- Tangör, B.B., Curun, F. (2016). Psikolojik iyi oluşun yordayıcıları olarak bireysel farklılıklar: Özgünlük, benlik saygısı ve sürekli kaygı. *Eğitim ve öğretim araştırmaları dergisi*. 5(4), 1-13.
- Telef, B.B. (2013a). Psikolojik iyi oluş ölçeği (PİOO): Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Hacettepe Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28 (3), 374-384.

- Telef, B.B., Uzman, E., & Ergun, E. (2013b). Öğretmen adaylarında psikolojik iyi oluş ve değerler arasındaki ilişkinin incelenmesi. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume*, 8(12), 1298-1299.
- Ulu, M. (2018). İlahiyat fakültesi öğrencilerinin psikolojik iyi oluşları ile değer yönelimleri arasındaki ilişki. *Journal of Sakarya University Faculty of Theology*, 20(37), 196-198.
- Wong, C. S., and Law, K. S. (2002). The effect of leader and follower emotional intelligence on performance and attitude: An exploratory study. *Leadership Quarterly*, 13, 243–274.
- Yıldız, M. (2016). Üniversite öğrencilerinde duygusal zekâ yaşam doyumu ve depresyonun cinsiyet ve sınıf seviyelerine göre etkileri. *Uluslararası Araştırma Dergisi*, 6(11), 4.

KONTROL ODAĞI: SAĞLIK YÖNETİMİ BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNDE BİR UYGULAMA

CONTROL FOCUS: AN APPLICATION ON HEALTH MANAGEMENT STUDENTS

Uzm. Mesut KARAMAN

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Asiye KÖKKAYA

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Eda OBUZ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Selin COŞKUN

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Hasret ALDAL

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

ÖZET

Bu çalışma sağlık yönetimi bölümü öğrencilerinde kontrol odağı düzeyini belirlemek kontrol odağı ölçeği ile demografik değişkenler arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla çalışmaya katılım gösteren öğrenci sayısı 150'dir. Veri toplama araçları olarak kişisel bilgi formu Spector (1988) tarafından geliştirilen Kontrol odağı ölçeği kullanılmıştır. Verileri SPSS 21 paket programı ile analiz edilmiştir. Verilerin değerlendirilmesinde sayı-yüzdeler hesaplama, bağımsız örneklem t testi, tek yönlü varyans analizi ve pearson korelasyon analizi yöntemleri tercih edilmiştir. Sonuç olarak; sağlık yönetimi bölümü öğrencilerinde kontrol odağı düzeyinin orta düzey üzerinde olduğu belirlenmiştir. Ölçek alt boyutları olan iç ve dış kontrol odağı düzeyleri de katılımcılarda orta düzeydedir. Kontrol odağı ölçeği ile cinsiyet, anne eğitim durumu, baba eğitim durumu, mezun olunan lise, sınıf düzeyi, kardeş sayısı, barınma, yaşanılan yer, ailenin aylık geliri, aile tipi arasında anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. İç kontrol odağı ile sınıf düzeyi ve kardeş sayısı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık belirlenmiştir. Katılımcıların kontrol odağı düzeylerinin, iç ve dış kontrol odağı algılarının yükseltilmesi ve geliştirmeye yönelik eğitici faaliyetlerin yapılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kontrol Odağı, İç ve Dış Kontrol Odağı, Öğrenciler

ABSTRACT

This study was conducted to determine the locus of control in health management students and to determine whether there was a significant difference between locus of control and demographic variables. For this purpose, 150 students participated in the study. As a means of data collection, the personal information form was developed by Spector (1988). The data were analyzed with SPSS 21 package program. Number-percentage calculation, independent sample t test, one-way analysis of variance and pearson correlation analysis methods were used in the evaluation of the data. As a result; It was determined that locus of control level of health management students was above the middle level. Internal and external locus of control, which are sub-dimensions of the scale, were also moderate in the participants. There was no significant difference between locus of control and gender, maternal education level, father education level, high school, grade level, number of siblings, accommodation, place of residence, monthly income of the family and family type. A statistically significant difference was found between internal locus of control and class level and number of siblings. It is recommended to increase the levels of locus of control, perceptions of internal and external locus of control and to carry out educational activities to improve them.

Keywords: Locus of control, Internal and external locus of control, Students

1. GİRİŞ

İnsanların kişilik özellikleri; yaptıkları işlerde, sosyal ilişkilerinde, hayatlarını ne yönde sürdüreceklerinden aldıkları eğitime kadar her alanda belirleyici bir rol oynamaktadır. İş hayatında aynı işi yapmalarına rağmen bir kişi sorumluluk sahibi iken diğer kişinin sorumluluktan kaçtığını görmek mümkündür. Aynı zamanda bazı kişiler başlarına gelen olaylar karşısında oluşan olumsuz durumlardan dış etkenleri sorumlu tutarken kimilerinin de bu sorumluluğu kendi üstlerine aldıkları görülmektedir. Gül ve Bayşenova (2018) tarafından bu yönde yapılan bir çalışmada insanların bir kısmının yaşadıkları her türlü olayı, başarı ya da başarısızlıkları kontrol edebileceklerine inandıkları, bazılarının ise söz konusu olayları şans, kader ve diğer insanlar gibi dışsal faktörlere atfettikleri belirtilmiştir. Çalışmada ifade edilen şekliyle söz konusu algı ve eylem farklılığı olayları kontrol edebildiğine inananları başarı ve mutluluğa taşıırken, her şeyi şans, diğer insanlar ya da kadere bağlayanları başarısızlık ve çeşitli psikolojik sorunlara götürebilmektedir. Literatürde bu durum kontrol odağı kavramı ile ilişkilendirilmektedir. Bu kavram birçok araştırmanın konusunu oluşturmaktadır (Sazkaya, 2018).

Basım ve Şeşen (2008)'in çalışmasında belirttiği gibi kontrol odağı kavramı ilk olarak Rotter tarafından tanımlanmıştır. Kişilerin elde etmiş oldukları ödüllerin veya sonuçların, başarı veya başarısızlık gibi durumların nelere atfedildiği ile ilgili bir kavram olarak ifade edilmiştir. Şeşen (2010)'in de çalışmasında daha kısa haliyle ifade ettiği kontrol odağı, bireyin yaşadığı olayları nelerin kontrol ettiğine dair olan inancıdır. Kontrol odağı kavramının temelinde "Sosyal Öğrenme Kuramı" yatmaktadır. Sosyal Öğrenme Kuramı çağdaş psikolojinin iki önemli kuramsal modeli olan davranışsal kuramla-bilişsel kuramı bir araya getirmeye çalışan bir kuramdır. Kontrol odağı pek çok çalışmada bir kişilik boyutu olarak ölçülüp değerlendirilmiştir (Gül ve Bayşenova, 2018).

Bireylerin kontrol odağı devamlı ve aralıksız bir temelde ölçülmesine rağmen, yazında ya içsel ya da dışsal odağa sahip olmaları açısından tartışılmaktadır (Kaya, 2016). Kişilerin davranışları ve onları takip eden pekiştiricileri arasında etki-tepki ilişkisi olup olmadığına yönelik düşünceler oluşmaktadır. Davranışları ile pekiştiriciler arasında bir ilişki olduğunu düşünen kişiler iç kontrol odaklı olarak tanımlanırken; böyle bir ilişki olduğunu düşünmeyenler dış kontrol odaklı olarak tanımlanmaktadır (Şahin vd., 2009).

Kontrol odağı yapısı, bir tipoloji olmak yerine bireysel farklılıkların bir boyutunu temsil etmektedir. Kontrol odağı yapısı daha çok bir süreklilik göstermekte ve bireyler içsel ve dışsal kontrol arasındaki herhangi bir noktada yer almaktadır. Bu açıdan, bireylerin değişmez bir şekilde, ya tamamen içsel kontrole sahip ya da tamamen dışsal kontrole sahip şeklinde sınıflandırılmayacağı ifade edilmektedir (Özbezek, 2018). Ayrıca iç ve dış kontrol odağı inancını kişilik özelliği olarak ele alıp inceleyen birçok çalışma, iç kontrol odağı yöneliminin kişilikteki etkilerinin, dış kontrol odağı yönelimli olmaya oranla daha olumlu sonuçları olduğunu göstermektedir (Basım ve Şeşen, 2006).

İç kontrol inancına sahip bireyler, amaçlarına ulaşma ihtimali ile gösterdikleri çaba ve tecrübelerinden ders çıkarma yeteneği arasında doğru ilişki olduğuna inanırlar ve kendileri için zor hedefler koyarlar. Buna karşılık, dış kontrol odaklı bireyler de gösterdikleri çaba ile bu çabanın sonucunda elde ettikleri netice arasında bir bağlantı olduğuna inanmazlar. Başlarına gelen önemli olayların belirleyicisi olarak şans faktörünü görürler (Şeşen, 2010). Aynı zamanda iç kontrol inancına sahip bireyler psikolojik ve fiziksel sağlıklarına daha fazla dikkat ederler, motivasyonları yüksektir ve bir işte tercih edilebilirlikleri de yüksektir. Dış kontrol inancına sahip bireyler yaşamlarındaki mutsuzlukları çaresiz bir ruh haliyle karşılarlar ve depresyona eğilimleri daha fazladır (Basım ve Şeşen, 2008).

Kişilerin sahip oldukları kontrol odağı inançları aslında iş ile ilgili davranışlarının şekillenmesinde önemli rol oynar. Bir başka deyişle, kişilerin kontrol odağı inançları işyerinde başarılı olup olmamaya ilişkilendirilmektedir. Bireyler başarılı olduklarında içsel kontrol odaklı; başarısız olduklarında ise dışsal kontrol odaklı eğilim gösterirler (Sazkaya, 2018). Özellikle sağlık sektörü gibi insan hayatını merkeze alan bir işte kişilerin başarılı olması büyük önem arz etmektedir. Başarısızlıkların ise başka şartlara veya kişilere atfedilmesinden ziyade sorumluluğu hatayı gerçekleştirenin üstlenmesi yani özellikle sağlık kurumu çalışanlarının iç kontrol inancına sahip olması önemli bir durumdur.

Bu çalışma sağlık yönetimi bölümü öğrencilerinin kontrol odağı düzeylerinin belirlenmesi ve kontrol odağının demografik değişkenlere göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir.

2. YÖNTEM

Tanımlayıcı tipteki bu araştırma tarama modeli ile gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sağlık Yönetimi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü'nde okuyan öğrencilerin kontrol odağı düzeylerini belirlemek ve kontrol odağı ölçeği ile sosyo-demografik değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma evreni sağlık yönetimi okuyan öğrencilerin tamamını kapsamaktadır. Araştırmada rassal örneklem yöntemi ile Nisan-Mayıs 2019 tarihleri arasında 150 öğrenciye ulaşılmıştır. Öğrencilerin araştırmaya katılımlarında gönüllülük esas alınmıştır.

Araştırmada veri toplama aracı olarak iki form kullanılmıştır. Birinci form sosyo-demografik özellikleri içeren kişisel bilgi formu olup 11 madde içermektedir. İkinci form ise Spector (1988) tarafından geliştirilen ve Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY tarafından Türkçe'ye çevrilen 16 maddeden oluşan Kontrol Odağı ölçeğidir. Kontrol Odağı ölçeği 16 madde içermekte olup iki alt boyuttan oluşmaktadır. Bu alt boyutlar; iç kontrol odağı (8 madde) ve dış kontrol (8 madde) odağıdır. Kontrol Odağı ölçeği için “(1) kesinlikle katılmıyorum” ile başlayıp “(5) kesinlikle katılıyorum” arasında puanlaması yapılmıştır. Kontrol odağı ölçeği Cronbach Alfa değeri 0,82 olarak hesaplanırken ölçek alt boyutlarından iç kontrol odağı Cronbach Alfa değeri 0,72 iken dış kontrol odağı Cronbach Alfa değeri 0,78'dir.

Veriler SPSS 21 paket programı ile analiz edilmiştir. Uygun analiz yönteminin seçiminden önce verilerin normal dağılım analizi yapılmıştır. Verilerin normal dağılım gösterebilmeleri için Hair ve diğerlerine (2013) göre -1 ile +1 arasında değer almaları gerekmektedir. Yapılan normal dağılım analizi sonucunda verilerin -1 ile +1 arasında değer aldıkları görülmüştür. Verilerin analizinde kullanılan istatistiksel yöntemler ise, sayı-yüzdeler hesaplama, bağımsız örneklem t testi, tek yönlü varyans analizi ve pearson korelasyon analizi yöntemleri tercih edilmiştir.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

Katılımcıların sosyo-demografik özellikleri ile kontrol odağı ölçeği arasında yapılan parametrik analizi test sonuçları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1 incelendiğinde; araştırmaya katılanların çoğunluğunun kadın olduğu görülmüştür. Katılımcıların çoğunluğunun yüne anne eğitim durumu ve baba eğitim durumlarının ilköğretim mezunu olduğu belirlenmiştir. Öğrencilerin ağırlıklı olarak Anadolu Lisesi'nden mezun olduğu bulgulanmıştır. Bu bölümü tercih edenlerin öğrenim gördükleri sınıf düzeylerinde ise Sağlık Yönetimi lisans eğitimi kademesinin her sınıf düzeyinden öğrencinin araştırmaya katılım gösterdikleri belirlenmiştir. Katılımcıların kardeş sayılarında çoğunluğunun 4 ve üzeri kardeşi bulunmaktadır. Katılımcıların büyük bir çoğunluğunun ailesinin aylık geliri orta düzeydedir. Öğrencilerin çoğunluğunun çekirdek ailede yaşadığı

görülmüştür. Bütün bu sonuçlar bir arada değerlendirildiğinde demografik olarak elde edilen verilerin üniversite ortamı ile uyumlu olduğu görülmektedir. Bu da elde edilen verilerle ilgili olumlu bir kanaatin oluşmasını sağlamıştır ve bu verilerle analize devam edilebileceği değerlendirilmiştir.

Tablo 1 de katılımcıların kontrol odağı puan ortalamaları ile demografik değişkenler arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığı incelenmiştir. Katılımcıların cinsiyetleri ile kontrol odağı arasında anlamlı düzeyde farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Literatürde farklı örneklem üzerinde gerçekleştirilen araştırmalar incelendiğinde bu sonucun uyumlu olduğu belirlenmiş ve bu sonucun literatür ile uyumlu olduğu belirlenmiştir (Özbezek, 2018; Garipağaoğlu ve Güloğlu, 2015; Grimes, Millea ve Woodruff, 2004). Katılımcıların kontrol odağı puan ortalamaları ile yaşadığı yer, anne eğitim durumu, baba eğitim durumu ve aile aylık geliri arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.

Tablo 1: Öğrencilerin sosyo-demografik özellikleri

Sosyo-Demografik Değişken		N	%	Kontrol Odağı		
				Mean	Test değeri	p değeri
Cinsiyet	Kadın	97	64.7	3,35±0,59	T:0,465	P:0,643
	Erkek	53	35.3	3,31±0,57		
Anne Eğitim	Okuryazar değil	20	13.3	3,20±0,68	F:1,871	P:0,119
	İlköğretim	93	62.0	3,33±0,57		
	Lise	11	7.3	3,61±0,31		
	Yüksek Okul	8	5.3	3,67±0,62		
	Üniversite	18	12.0	3,18±0,58		
Baba Eğitim	Okuryazar değil	11	7.3	3,21±0,77	F:0,601	P:0,648
	İlköğretim	84	56.0	3,36±0,57		
	Lise	38	25.3	3,26±0,50		
	Yüksek Okul	9	6.0	3,49±0,78		
	Üniversite	8	5.3	3,50±0,63		
Mezun Olunan Lise	Anadolu öğretmen	11	7.3	3,28±0,53	F:0,555	P:0,696
	Anadolu	78	52.0	3,36±0,59		
	Meslek	22	14.7	3,46±0,53		
	Genel Lise	23	15.3	3,23±0,65		
	Diğer	16	10.7	3,26±0,61		
Sınıf Düzeyi	1.Sınıf	31	20.7	3,40±0,59	F:2,124	P:0,100
	2.Sınıf	26	17.3	3,38±0,62		
	3.Sınıf	39	26.0	3,14±0,62		
	4.Sınıf	54	36.0	3,43±0,52		
Kardeş Sayısı	1	7	4.3	3,28±0,50	F:0,724	P:0,539
	2	22	14.7	3,43±0,60		
	3	37	24.7	3,43±0,45		
	4 ve üzeri	84	56.0	3,28±0,58		
Barınma	Yurt	70	46.7	3,33±0,60	F:0,302	P:0,824
	Tek Başına	11	7.3	3,23±0,64		
	Arkadaşlarla	43	28.7	3,32±0,58		
	Ailenin yanında	26	17.3	3,42±0,56		
Yaşanılan Yer	İl merkezi	68	45.3	3,36±0,57	F:0,242	P:0,785
	İlçe merkezi	50	33.3	3,29±0,60		
	Köy-bucak	32	21.3	3,37±0,60		
Ailenin Aylık Geliri	Düşük	16	10.7	3,24±0,74	F:0,349	P:0,709
	Orta	121	80.7	3,36±0,57		
	Yüksek	13	8.7	3,28±0,44		
Aile Tipi	Çekirdek	97	64.7	3,38±0,58	T:1,141	P:0,256
	Geniş	53	35.3	3,26±0,60		
Yaş (Ort.)	21,48±1,83					

Literatürde yapılan çalışmalar da bu durumu destekler niteliktedir. Başol ve Türkoğlu (2009)'nun öğretmen adaylarında gerçekleştirmiş oldukları çalışmada kontrol odağı puanları ile cinsiyet, yaş, çevre, anne eğitim durumu, baba eğitim durumu ekonomik durum değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık belirlenmemiştir. Öğrencilerin sınıf düzeyleri ve kontrol odağı puanları arasında da anlamlı bir farklılık tespit edilememiş ve bu sonuç literatürle uyumlu bulunmuştur (Özbezek,2018; Garipağaoğlu ve Güloğlu 2015; Seyhan, 2013; Durna ve Şentürk, 2012). Katılımcıların mezun oldukları lise, barınma ve aile tipleri ile kontrol odağı puan ortalaması arasında anlamlı bir farklılık saptanmamıştır.

Öğrencilerin sınıf düzeyleri ile kardeş sayıları ile iç ve dış kontrol odağı alt boyutları arasında yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Öğrencilerin sınıf düzeyleri ile kardeş sayıları ile iç ve dış kontrol

	N		İç Kontrol Odağı		Dış Kontrol Odağı	
			Ort.	Test değeri	Ort.	Test değeri
Sınıf	31	1.Sınıf	3.64±0.62	F:2.688 P:0.035	3.15±0.74	F:1.524 P:0.211
	26	2.Sınıf	3.45±0.62		3.31±0.79	
	39	3. Sınıf	3.32±0.52		2.96±0.84	
	54	4. Sınıf	3.59±0.51		3.26±0.73	
Kardeş sayıları	7	1	3.48±0.46	F:2.534 P:0.046	3.08±0.68	F:0.170 P:0.916
	22	2	3.58±0.55		3.27±0.85	
	37	3	3.69±0.44		3.16±0.66	
	84	4 ve üzeri	3.41±0.61		3.15±0.82	

Tablo 2 incelendiğinde öğrencilerin sınıf düzeyleri ile iç kontrol odağı arasında anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir. İç kontrol odağının 1.sınıf öğrencilerde anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur. Öğrencilerin kardeş sayıları ile iç kontrol odağı ölçeği arasında anlamlı bir fark saptanmıştır. İç kontrol odağının kardeş sayısı 3 olanlarda anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu görülmüştür. Öğrencilerin sınıf düzeyleri, kardeş sayıları ile dış kontrol odağı ölçeği arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür. Baba (2012) ise iç ve dış kontrol odağı alt boyutları ile sınıf düzeyi arasında anlamlı bir fark olmadığını bulmuştur. Kontrol odağı ölçeği alt boyutları arasındaki pearson korelasyon analizi ve ölçek değişkenlerine ait puan ortalaması istatistikleri Tablo 3’de sunulmuştur.

Tablo 3: Kontrol odağı ölçeği alt boyutları arasındaki pearson korelasyon analizi ve puan ortalaması istatistikleri

	Ort.		İç kontrol odağı	Dış kontrol odağı	Kontrol odağı
İç kontrol odağı	3,51±0,57	R	1	,504**	,819**
		P		,000	,000
Dış kontrol odağı	3,17±0,78	R	,504**	1	,908**
		P	,000		,000
Kontrol odağı	3,34±0,58	R	,819**	,908**	1
		P	,000	,000	

**p<0,01

Öğrencilerin iç ve dış kontrol düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur (r:0,504; p:0,000). Buna öğrencilerin iç kontrol düzeyleri arttıkça dış kontrol algılarının da aynı şekilde artacağı ifade edilebilir. Öğrencilerin kontrol odağı ölçeği

puan ortalaması $3,34 \pm 0,58$ olduğu görülmüştür. Yüceol (2018) çalışmasında kontrol odağı puan ortalaması $3,16 \pm 0,59$ olduğu görülmüştür.

Özbezek (2018) çalışmasında ise $2,95 \pm 0,70$ 'dir. Görüldüğü üzere bu çalışmada elde edilen puan ortalamasının literatür ile uyumlu olduğu söylenebilir. Buna göre öğrencilerin kontrol odağı düzeylerinin orta düzeyin üzerinde olduğu söylenebilir. Kontrol odağı için hesaplanan aritmetik ortalama değeri $3,34$ 'dür. İç kontrol odağı puan ortalaması $3,51 \pm 0,57$ ve dış kontrol odağı puan ortalaması $3,17 \pm 0,78$ 'dir. Buna göre öğrencilerin iç kontrol odağının aritmetik ortalama değerinin üzerinde olduğu dış kontrol odağının aritmetik ortalama değerinden düşük olduğu belirlenmiştir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sağlık Yönetimi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü'nde okuyan öğrencilerin kontrol odağı düzeylerini belirlemek ve kontrol odağı ölçeği ile sosyo-demografik değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Öğrencilerin kontrol odağı düzeylerinin orta düzeyin üzerinde olduğu belirlenmiştir.

Öğrencilerin sınıf düzeyleri, kardeş sayıları ile iç kontrol odağı ölçeği arasında anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir. İç kontrol odağının 1.sınıf ve kardeş sayısı 3 olanlarda anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu saptanmıştır. Öğrencilerin cinsiyet, anne eğitim durumu, baba eğitim durumu, aile aylık geliri, sınıf, mezun olunan lise, kardeş sayısı, kalınan yer, yaşanılan yer, aile tipi ile kontrol odağı ölçeği arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı belirlenmiştir.

Her araştırma olduğu gibi bu araştırmanın da sınırlılıkları bulunmaktadır. Araştırma Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi'nde Sağlık Yönetimi bölümü öğrencilerinin gönüllü katılımı ile sınırlıdır. Bu nedenle araştırma sonuçlarının genellenebilmesi için, farklı üniversitelerde daha geniş kitlelerde araştırmaların yapılması ve sonuçların karşılaştırılması önerilmektedir. Bu çalışmadan elde edilen bulgular ile literatüre ve araştırmacılara katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Baba, H. (2012). *Beden eğitimi ve spor yüksekokulundaki öğrencilerin kinestetik ve duygusal zekâlarının, iç-dış kontrol odaklarının akademik başarılarına etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimler Enstitüsü.
- Basım, H.N. ve Şeşen, H. (2006). Kontrol odağının çalışanların nezaket ve yardım etme davranışlarına etkisi: Kamu sektöründe bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Enstitüsü Dergisi*, (16),159-168.
- Basım, H.N. ve Şeşen, H. (2008). Çalışanların kontrol odaklarının örgüt içi girişimcilik tutumları ile ilişkisi: Kamu sektöründe bir araştırma. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(3),50-60.
- Başol, G., Türkoğlu, E. (2009). Sınıf öğretmeni adaylarının düşünme stilleri ile kontrol odağı durumları arasındaki ilişki. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(1), 732-757.
- Durna, U., Şentürk, F. K. (2012). Üniversite öğrencilerinin denetim odaklarını çeşitli değişkenler yardımıyla tespit etmeye yönelik bir çalışma, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(15),37-48.
- Garipağaoğlu, B. Ç., Güloğlu, B. (2015). Öğretmen Adaylarında Öz Liderlik Becerilerinin Yordayıcısı Olarak Öğrenilmiş Güçlülük ve Denetim Odağı. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*,15(2),147-162.
- Grimes, P. W., Millea, M. J., and Woodruff, T. W. (2004). Grades: Who's to Blame? Student Evaluation of Teaching and Locus of Control. *The Journal of Economic Education*, 55(2),129-147.

- Gül, H., Bayşenova, A. (2018). Kontrol odağı ve girişimcilik eğilimi ilişkisi: ktmü öğrencileri üzerine bir araştırma. *Manas Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 214-234.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E. ve Tatham, R.L. (2013). Multivariate data analysis: Pearson, *Education Limited*.
- Kaya, Ç. (2016). Kontrol odağı ve örgütsel muhalefet arasındaki ilişki üzerine bir araştırma. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 12(46), 81-96.
- Özbezek, D.B. (2018). *Kontrol odağı ve duygusal zekânın liderlik etme motivasyonuna etkisi üzerine trcl bölgesinde bir araştırma: Üniversite öğrencileri örneği*. Doktora tezi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- Sazkaya, M.K. (2018). Bireylerin örgüt kültürü algıları ve kontrol odağı ilişkisinin demografik değişkenler bağlamında incelenmesi. *Yönetim Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16(1), 116-135.
- Seyhan, B. Y. (2013). *Üniversite öğrencilerinde inanç tarzları, denetim odağı ve psikolojik iyi olma hali arasındaki ilişkiler*.Yayımlanmış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şahin, N.H., Basım, H.N. ve Çetin, F. (2009). Kişilerarası çatışma çözme yaklaşımlarında kendilik algısı ve kontrol odağı. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 20(2), 153-163.
- Şeşen, H. (2010). Kontrol odağı, genel öz yeterlik, iş tatmini ve örgütsel adalet algısının örgütsel vatandaşlık davranışına etkisi: Ankara'da bulunan kamu kurumlarında bir araştırma. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(2), 195-220.
- Yüceol, N. (2018). *Girişimcilik eğitimi alan kişilerin girişimci kişilik özellikleri ve girişimcilik eğilimi arasındaki ilişki üzerine bir araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

3 KATLI BETONARME BİNANIN VAN DEPREMİ ETKİSİ ALTINDA MODAL ANALİZİ

MODAL ANALYSIS of 3 STOREY REINFORCED CONCRETE BUILDING UNDER THE EFFECT of VAN EARTHQUAKE

Oğuzhan ÇELEBİ
Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal BEYEN
Kocaeli Üniversitesi

ÖZET

Günümüzde betonarme binaların herhangi bir yükleme altında analizi için farklı analiz yöntemleri önerilmiştir. Bu çalışmada betonarme binanın Van Depremi etkisi altındaki davranışını belirlemek için modal analiz yöntemi kullanılmıştır. Betonarme binanın enlem ve boylam koordinatlarına göre elde edilen elastik ivme spektrumuna uyumlu olarak ölçeklendirilmiş Van Depremi ivme kayıtlarını betonarme binanın zemininden etki ettirilerek modal analiz yapılmıştır. Binanın ilk olarak sönümsüz serbest titreşimi daha sonra deprem ivme verilerine göre zorlanmış titreşimi ve sonra sönümlü serbest titreşimi ve en son olarak deprem ivme verileriyle sönümlü zorlanmış titreşimleri elde edilmiştir. Sönümsüz serbest titreşim eğrisi frekans tanım alanına dönüştürülerek, önerilen çalışmalara göre binanın her modunda tahmini sönüm oranları hesap edilerek daha sonra binanın sönümlü zorlanmış titreşimleri elde edilmiştir. Bulunan titreşim diyagramlarına göre binanın kat tepkileri, kat yer değiştirmeleri ve katlarda oluşan kesme kuvvetleri elde edilerek birbirleriyle karşılaştırılmıştır. Yapılan analiz sonuçlarına göre betonarme binalarda sönüm oranının dikkate alınması binada oluşan iç kuvvetleri ve yer değiştirmelerin azaldığı izlenmiştir. Bunların yanı sıra, sabit sönüm oranında Türk Bina Deprem Yönetmeliği 2018'in önerdiği eşdeğer yanal yük analizi yapılarak her iki analiz sonuçları mukayese edilmiştir. Yapılan analiz sonuçlarına göre, eşdeğer yanal yük yöntemine göre depremin binada oluşturduğu taban kesme kuvveti, katların yer değiştirmeleri, modal analiz yönteminin binada oluşturduğu taban kesme kuvveti ve katların yer değiştirmesinden fazla olduğu gözlemlenmiştir. Elde edilen verilere göre, betonarme binaların tasarımında veya performansının incelenmesinde binanın tüm modlarının katkılarının görülebilmesi için modal analiz yönteminin dikkate alınması gerektiği öngörülmüştür. Ayrıca betonarme binanın depreme karşı performansında kabul edilen sönüm oranının aksine, zorlanmış titreşim ile hesaplanan sönüm oranlarına göre belirlenmesi gerektiği kanısına varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Betonarme Bina Sönüm Oranları, Modal Analiz, Zorlanmış Titreşim

ABSTRACT

Nowadays, different analysis methods have been proposed for the analysis of reinforced concrete buildings under any loading. In this study, modal analysis method was used to determine the behavior of reinforced concrete building under Van Earthquake. Modal analysis was performed out by affecting the Van Earthquake acceleration records, which were scaled in accordance with the elastic acceleration spectrum obtained according to the latitude and longitude coordinates of the reinforced concrete building. The first undamped free vibration of the building was computed and then undamped forced vibration of the building according to the earthquake acceleration data and then the damped free vibration, and finally the damped forced vibrations were obtained with the earthquake acceleration data.

The undamped free vibration curve is converted to frequency definition area and estimated damping rates are calculated in each mode of the building according to the proposed studies and then the damped forced vibrations of the building are obtained. According to the vibration diagrams, the floor responses, floor displacements and floor shear forces of the building were obtained and compared with each other. According to the results of the analysis, it has been observed that the internal forces and displacements in the building are reduced by taking into account the damping rate in reinforced concrete buildings. In addition, the equivalent lateral load analysis proposed by the Turkish Building Earthquake Code 2018 was performed at a constant damping rate and the results of both analyzes were compared. According to the results of the analysis, it was observed that the base shear force, displacement of floors, , the shear force created by the modal analysis method and displacement of floors in the building according to equivalent lateral load method were observed. According to the data obtained, it is predicted that modal analysis method should be taken into consideration in order to see the contribution of all modes of the building in the design or performance analysis of reinforced concrete buildings. Furthermore, contrary to the accepted damping ratio in the performance of the reinforced concrete building against earthquake, it should be determined according to the damping ratios calculated by forced vibration.

Keywords: Damping Ratio of Reinforced Concrete, Modal Analysis, Forced Vibration

1. GİRİŞ

Betonarme binaların tasarımı veya performansının değerlendirilmesinde farklı analiz yöntemleri kullanılmaktadır. Bu analiz yöntemlerinden birisi olan modal analiz metodu bu çalışmada açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmada ilk olarak betonarme binanın analitik modeli kurulmuştur. Betonarme binanın taşıyıcı kolon, taşıyıcı kiriş ve döşeme bilgilerine göre gerekli yüklemeler yapılarak modal analiz uygulanmıştır. Betonarme bina için bu çalışmada üç farklı mod şekli ele alınmıştır. Bu mod şekillerinde elde edilen iç kuvvetler, yerdeğiştirmeler tek mod altında toplanarak sistemin mod şekillerine göre ortak hareketi belirlenmiştir. Belirtilen her bir moda ait istem değerleri, sönümsüz serbest titreşim, sönümlü serbest titreşim, sönümsüz zorlanmış titreşim ve sönümlü zorlanmış titreşime göre elde edilerek birbirleriyle mukayese edilmiştir. Çalışmada daha sonra, eşdeğer yanal yük analiz yöntemiyle analiz yapılarak sonuçlar tartışılmıştır.

Modal analiz yöntemi betonarme binanın eğilme durumu, eğilmeli burulma modu ve burulma moduna ilişkin esasların tümü dikkate alınmasından dolayı önem teşkil etmektedir. Yapının deprem esnasında nasıl davranacağı, Türkiye de daha önceden meydana gelmiş yapıya etki eden büyük deprem verilerini binaya zorlanmış titreşim kuvveti olarak uygulayarak belirlenebileceği öngörülmüştür. Binada depremin oluşturduğu zorlanmış titreşim hareketinin, yapıda oluşturduğu tüm modları hesaba katabildiği ve daha gerçekçi sonuçlarla bina taşıyıcı elemanlarında oluşan hasarları görebilmek açısından önemli olabileceği izlenmiştir.

2. ÇOK SERBESTLİK DERECELİ YAPIDA OLUŞABİLECEK TİTREŞİM TÜRLERİ

2.1. Sönümsüz Serbest Titreşim

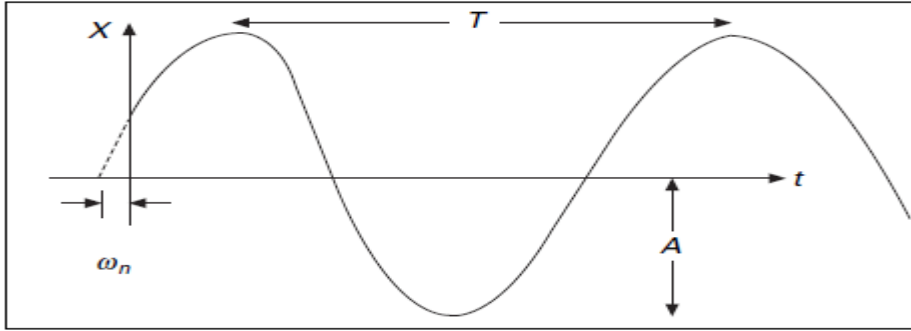
Yapıya etki eden herhangi bir zorlanmış kuvvetin olmadığı ve yapının kendi özelliklerine göre yaptığı titreşimdir. Sönümsüz serbest titreşimin genel dinamik denklemi Denklem (1)'de sunulmuştur; (Rajaskeran, 2015)

$$M\ddot{X}+KX=0 \quad (1)$$

Burada K yapısal rijitlik, \ddot{X} yapısal ivme ve X ise yapının yerdeğiştirmesidir. Önerilen özel çözüm sonucu yapının yerdeğiştirmesi X Denklem (2)'de ifade edilmiştir. (Rajaskeran, 2015).

$$X=A\sin(\omega_n t+\beta) \quad (2)$$

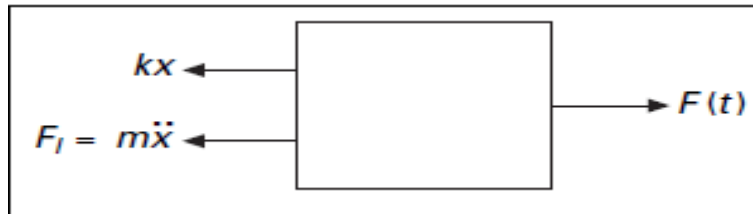
Burada A elde edilen modal çözüme ait modal genlik parametrelerine göre değişkenlik gösteren katsayı, ω_n yapının modal analizi sonucu elde edilmiş doğal açısal frekansı, t yapıya etki eden zaman ve β yapıda sönümsüz titreşimde ölçülen faz açısıdır. Tipik bir yapının sönümsüz serbest titreşim diyagramı Şekil 1'de ki gibidir. (Rajaskeran, 2015).



Şekil 1 Sönümsüz serbest titreşim diyagramı

Yapıya uygulanan herhangi bir F(t) kuvveti altında yapının gerçekleştirmiş olduğu titreşimdir. Denklem (3)'te sönümsüz zorlanmış titreşimin genel dinamik denklemi verilmiştir. (Rajaskeran, 2015).

$$M\ddot{X}+KX=F(t) \quad (3)$$



Şekil 2 Sönümsüz zorlanmış titreşim serbest cisim diyagramı

Önerilen özel çözüm sonucu X yerdeğiştirmesi aşağıdaki gibi bulunur; (Rajaskeran, 2015)

$$X=\phi Y \quad (4)$$

$$[M][\ddot{Y}] + [K][Y] = F(t)$$

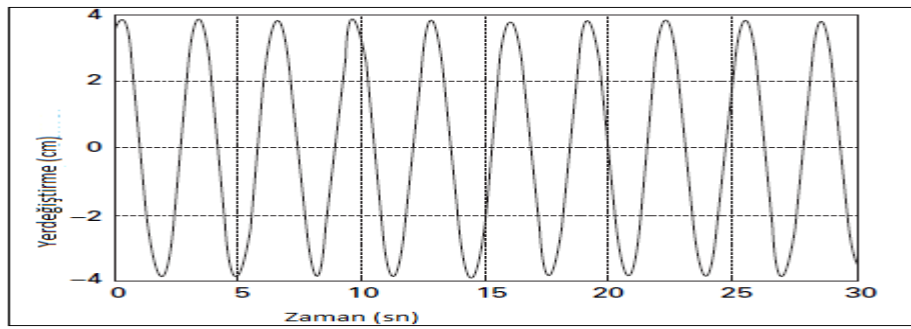
$$\phi^T M \phi \ddot{Y} + \phi^T K \phi Y = \phi^T F(t)$$

$$[I][\ddot{Y}] + [\lambda][Y] = [G(t)]$$

$$\ddot{Y}_n + \omega_n^2 Y_n = G_n(t) \quad (5)$$

$$Y_n = \frac{1}{\omega_n} \int_0^t F_n \sin[\omega_n(1-z)] dz \quad (6)$$

Denklem (6)'ya göre tipik bir yapının sönümsüz zorlanmış titreşim hareketi Şekil 3'de ki gibidir. (Rajaskeran, 2015).



Şekil 3 Sönümsüz zorlanmış titreşim hareketi

İfade edilen sönümsüz zorlanmış titreşim denklemlerinde ϕ modal genliğini, G modlara göre dağıtılmış zorlanmış titreşim kuvvetini ve Y ise yapının titreşim hareketinde zamana bağlı değişen yerdeğiştirme parametresini ifade etmektedir.

2.3. Sönümlü Serbest Titreşim

Depremden yapıya etki edilen enerji yapı içinde tüketilerek, bu etkilere karşı tepki oluşturmalıdır. Yapının plastik deformasyon yapabilmesi, donatının akma dayanımına ulaşması, betonun çatlaması, mesnet türlerine göre farklılık gösteren sürtünme ile bu deprem enerjisi tüketilebilir. Bu olaylara yapının sönümü denir. Tipik bir yapının sönümlü dinamik genel denklemi Denklem (7)'de ifade edilmiştir. (Rajaskeran, 2015).

$$M\ddot{X} + C\dot{X} + KX = 0 \quad (7)$$

Burada C yapısal sönümü belirtmektedir. Yapısal sönüm α ve β gibi sönüm katsayılarının oransalı olarak ifade edilmektedir. Aşağıda sönümlü serbest titreşimin özel çözümü sunulmuştur. (Rajaskeran, 2015).

$$C = \alpha + \beta \omega_n^2 \quad (8)$$

sönüm oranı ρ şu şekilde ifade edilmektedir; (Rajaskeran, 2015).

$$\rho = \frac{C}{C_r} \quad (9)$$

$$C_r = 2\sqrt{KM} \quad (10)$$

Bu denklemlerde C_r yapının kritik sönümünü, C ise yapısal sönümü göstermektedir. Kritik sönüm, yapıya dışarıdan gelebilecek enerjileri sönümleyebilen sönüme denir. km ifadesi doğal açısal frekansın karesine eşit olduğu için genel denklem şöyle ifade edilir; (Jimin, 2001).

$$M\ddot{X} + 2\rho w_n \dot{X} + KX = 0 \quad \text{ve} \quad \rho_i = \frac{\alpha + \beta w_n^2}{2w_n}$$

Önerilen teoremlere göre aşağıda yerdeğiştirmenin (X)'in özel çözümü sunulmuştur; (Jimin, 2001).

$$C = \alpha[M] + \beta[K]$$

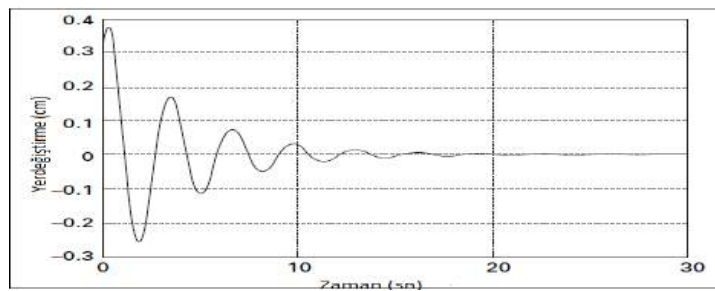
$$\Phi^T [C][\Phi] = \alpha([\Phi^T][M][\Phi]) + \beta([\Phi^T][K][\Phi]) = \alpha[I] + \beta[\lambda]$$

$$[I][\ddot{Y}] + (\alpha[I] + \beta[\lambda])[Y] + [\lambda][Y] = [0]$$

Bu denklemlerde $\lambda = w_n^2$ ifadesine eşittir. Y değişkeninin özel çözümü yapılarak Denklem (11) elde edilmiştir. (Rajaskeran, 2009).

$$Y_i = e^{\rho_i w_i t} (y_i(0) \cos(w_{di}(t)) + \frac{\dot{y}_i(0) + y_i(0) w_i \rho_i}{w_{di}} \sin(w_{di}(t))) \quad (11)$$

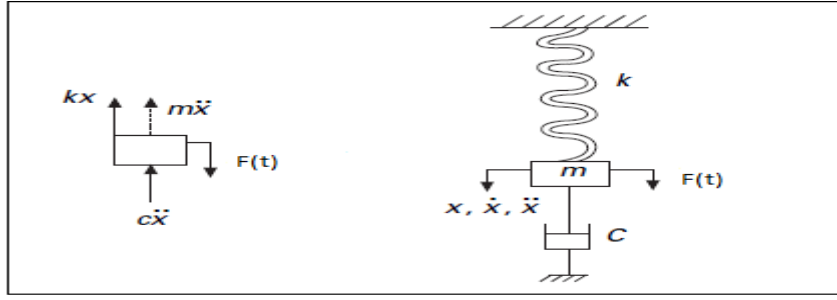
Denklem 11'de ifade edilen w_d sistemin sönümlü açısal frekansını ve \dot{y} ise sistemin hızını göstermektedir. Y değişkenini bulduktan sonra sistemin modal vektörü ile Y parametrelerini çarparak sistemin tüm modlarda ki yerdeğiştirmelerini elde edebiliriz. Tipik bir yapının sönümlü serbest titreşim diyagramı Şekil 4'te sunulmuştur. Bu diyagramda zorlanmış titreşim enerjisini sistemin zamanla sönümlendiği izlenmektedir. (Rajaskeran, 2009).



Şekil 4 Sönümlü serbest titreşim eğrisi

2.4. Sönümlü Zorlanmış Titreşim

Yapının belirli bir oranda sönüme sahip olması çerçevesinde, yapıya uygulanan zorlanmış titreşim hareketi esnasında yapının gerçekleştirmiş olduğu titreşim hareketidir. Denklem (12)'de ifade edilen genel denkleme özel çözüm uygulanarak titreşim hareketinin parametreleri hesaplanabilir. (Rajaskeran, 2009).



Şekil 5 Sönümlü zorlanmış titreşim serbest cisim diyagramı

Serbest cisim diyagramından genel denklem yazılırsa aşağıda belirtilen denklem elde edilir. (Rajaskeran, 2009).

$$M\ddot{X}+C\dot{X} +KX=F(t) \quad (12)$$

Durum uzaylarını kullanarak X yerdeğiştirmesinin özel çözümü elde edilebilir.

$$[y_1]=[x]$$

$$[y_2]=[\dot{x}]$$

$$[\dot{y}_1]=[y_2]$$

$$[\dot{y}_2]=[\ddot{x}]$$

$$[M][\dot{y}_2]+[C][y_2]+[K][y_1]=F(t)$$

$$[\dot{y}_2]=[M]^{-1}(-[K][y_1]-[C][y_2]+[F(t)])$$

$$\dot{y}=Ay+Bu$$

$$\begin{bmatrix} \dot{y}_1 \\ \dot{y}_2 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} [0] & [I] \\ -[M]^{-1}[K] & -[M]^{-1}[C] \end{bmatrix} \begin{bmatrix} y_1 \\ y_2 \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} [0] \\ [M]^{-1}[F(t)] \end{bmatrix}$$

$$[A][\phi]=[\lambda][\phi] \text{ ve } [A^T][\phi]=[\lambda][\phi]$$

yukarıda belirtilen özdeğer problemi çözülerek sistemin modal genlik değerleri (ϕ) hesaplanabilir. Daha sonra sisteme etki eden zorlanmış titreşim hareketi bütün modlara dağıtımı yapılır. Denklemlerde ifade edilen λ matrisi sistemin açısıl frekanslarını göstermektedir. (Rajaskeran, 2009).

$$Q(t)=[A]^T[B]F(t) \quad (13)$$

Genel denkleme özel çözüm yapılarak Y değişkenlerinin çözümü elde edilir.

$$Y_i(t) = \int_0^t e^{\lambda(t-z)} Q_i(z) dz \quad (14)$$

Belirtilen integral çözülürse Y(t) değerleri aşağıda ki ifadeye dönüşür ;

$$Y_i(t) = \frac{Q_i}{\lambda_i} (e^{\lambda_i t} - 1) \quad (15)$$

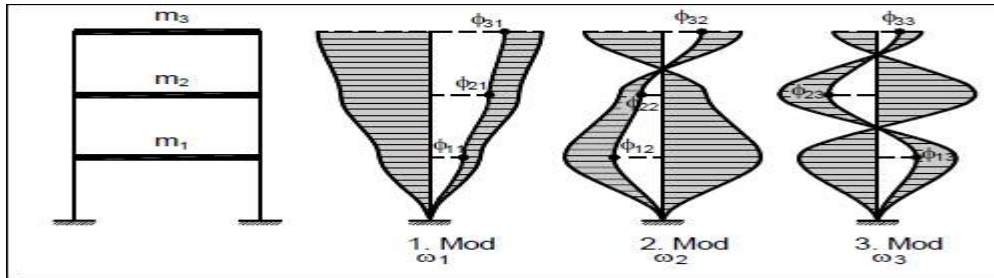
3. ÇOK SERBESTLİK DERECELİ SİSTEMLERDE MOD ŞEKİLLERİ VE AÇISAL FREKANSLAR

Sistemin modal değerlerini ve açısal frekanslarını elde edebilmek için denklem sisteminin sıfırdan farklı bir çözümün olması ancak katsayılar matrisinin matrisinin determinatının sıfıra eşit olması gerekir. Binada ilk olarak kütle ve rijitlik matrisleri oluşturularak aşağıda belirtilen işlemler gerçekleştirilebilir. (Darılmaz, 2015).

$$\det([K] - w^2[M]) = 0 \quad (16)$$

Bu determinantın açılımı ile n.dereceden bir polinom elde edilir. Bu polinomun kökleri doğal açısal frekansları (özdeğerleri) verir. Özdeğerlerin denklem içinde yerine yazılmasıyla her bir mod için özvektörler bulunur (ϕ). Binanın herhangi i modunda aşağıdaki eşitlik sağlanır. Elde edilen çözüm sonucu mod şekilleri elde edilir. Mod şekilleri sistemin ilgili frekansla titreşimi sırasında aldığı konumu gösterir. (Darılmaz, 2015).

$$([K] - w^2[M])[\phi_i] = 0 \quad (17)$$



Şekil 6 3 serbestlik dereceli sistemin mod şekilleri

Yukarıda ifade edilen denklemlerde elde edilen öz vektörlere normalizasyon işlemi yapılarak genelleştirilmiş sönüm, rijitlik ve kütle matrisleri hesaplanır. (Darılmaz, 2015).

$$[\phi_i]^T [M] [\phi_i] = M_i \quad (18)$$

$$[\hat{\phi}_i] = \frac{[\phi_i]}{\sqrt{M_i}} \quad (19)$$

Bölüm 2 ve Bölüm 3'te elde edilen yerdeğiştirme, rijitlik ve modal genlik parametrelerine göre katlarda oluşan modal kesme kuvveti ve modal taban kesme kuvveti aşağıda ki gibi hesaplanabilir. (Celep, 2018).

Katlarda oluşan modal kesme kuvveti;

$$V_{1n}(t)=k_1u_{1n}(t)=k_1\phi_{1n}Y_{1n}(t) \quad (20)$$

$$V_{2n}(t)=k_2u_{2n}(t)=k_{2n}(\phi_{2n}-\phi_{1n})Y_{2n}(t) \quad (21)$$

$$V_{3n}(t)=k_3u_{3n}(t)=k_{3n}(\phi_{3n}-\phi_{2n})Y_{3n}(t) \quad (22)$$

İfade edilen denklemlerde n mod şeklini ifade etmektedir. Tüm modlar için bulunan kesme kuvvetleri katlarda toplanarak kat kesme kuvveti elde edilebilir. Örneğin 1. kat modal kesme kuvveti aşağıdaki gibi elde edilebilir; (Celep, 2018).

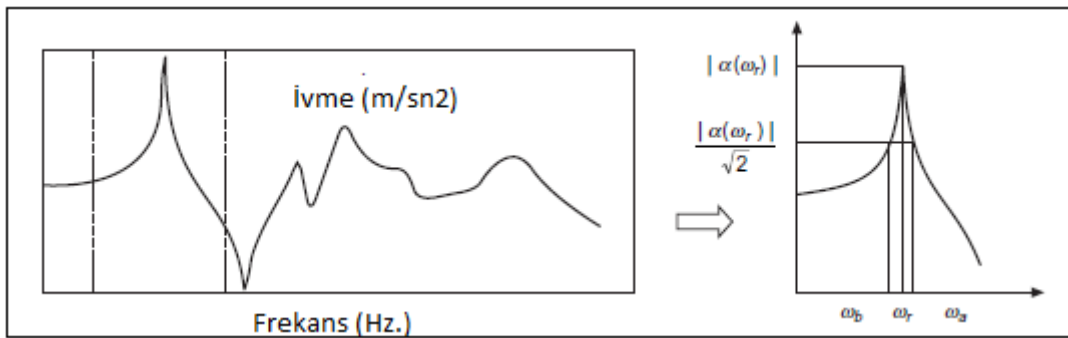
$$V_1=V_{11}+V_{21}+V_{31} \quad (23)$$

Katlarda elde edilen kesme kuvvetleri toplanarak modal taban kesme kuvveti elde edilebilir. (Celep, 2018).

$$V_{\text{taban}}=V_1+V_2+V_3 \quad (24)$$

4. SÖNÜM ORANLARININ BELİRLENMESİ

Betonarme binanın sönüm oranının hesaplanması oldukça zor bir işlemdir. Bir yapının sönüm oranının hesaplanması, binaya yerleştirilen özel ivme kayıt cihazlarıyla ya da binaya uygulanan zorlanmış titreşim ile belirlemek mümkün olabilir. Ancak, genelleşmiş olarak kabul edilen bazı sönüm oranları mevcuttur. Dolgusuz Çelik Bacalar'ın sönüm oranı 0,00-0,02. Ara duvarlı, narin kolonlu, büyük açıklıklı betonarme binaların sönüm oranları 0,02-0,04. Temelleri kuvvetli dolgulu betonarme ve çelik yapıların sönüm oranları 0,04-0,08 arasında değişebilir. (Mertol, 2002). Sönüm oranlarının belirlenmesi için önerilen başka bir yöntem ise Tepe noktalarının toplanması yöntemidir (PP Metod). Bu yöntemde, binanın zorlanmış serbest titreşimi frekans tanım alanında çözülerek, yapının frekans ivme eğrisi elde edilir. Elde edilen bu eğriye göre binada ki tüm modların tahmini olarak sönüm oranları hesaplanabilir. Tipik bir yapının tahmini sönüm oranları aşağıda belirtilen eğriye ve denkleme göre hesaplanabilir. (Jimin, 2001).



Şekil 7 Pik toplama yöntemi

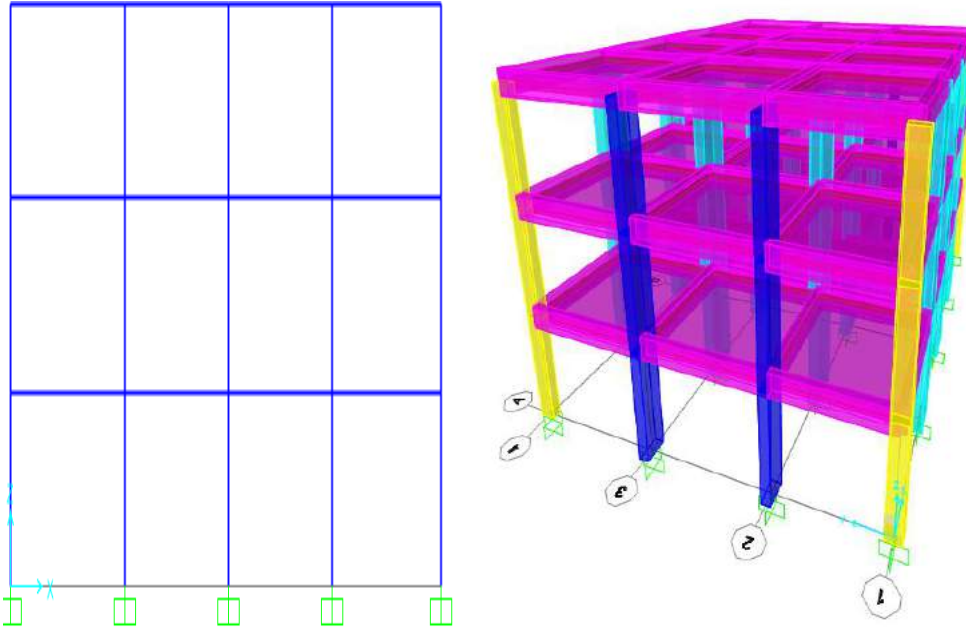
Şekil 7'de ki diyagrama göre tahmini sönüm oranı Denklem (25)'e göre hesaplanabilir. (Jimin, 2001).

$$\rho = \frac{w_b - w_a}{2w_r} \quad (25)$$

Bu denklemde w_r herhangi i. moda ait en büyük ivmeye karşılık gelen açısal frekans değeridir.

5. BİNA BİLGİLERİ

Betonarme binada uygulanacak olan modal analiz yöntemi için kullanılması gereken ön bilgiler daha önceki bölümlerde açıklanmıştır. Bu bölümde betonarme bina elemanlarında kullanılan malzeme türleri, bina taşıyıcı elemanlarının enkesit boyutları ve kat bilgileri açıklanmıştır. Betonarme bina, Erzurum Oltu İlçesinde 41.9 enlem ve 40.2 boylam koordinatlarında olup toplamda 3 katlıdır. Her bir katın yüksekliği 3 m'dir. Kat alanları 182 m²'dir. Betonarme binada C30 beton sınıfı ve S420a donatı sınıfı kullanılmıştır. Betonarme binada köşe kolonlar 30x50, kenar orta kolonlar 30x80 ve merkezi tüm kolonlar 35x120 boyutundadır. Kirişler ise tüm katlarda aynı olup 25x60 boyutundadır. Betonarme binada kullanılan döşeme kirişli döşeme olup kalınlığı 12 cm olarak alınmıştır. Betonarme binada duvarlar 13,5 cm delikli tuğla olmak üzere sabit yük ağırlığı 7,8 KN/m² olarak hesaba katılmıştır. Döşemelerde, ıslak hacim bulunmayan oda kısımları laminant kaplama olmak üzere sabit yük (G) 1,48 KN/m² ve hareketli yük (Q) 3,5 KN/m², ıslak hacimler fayans kaplama olmak üzere sabit yük 1,7 KN/m² ve hareketli yük 3,5 KN/m² olarak, merdivenler ise sabit yük 3,5 KN/m² ve hareketli yük 5KN/m² olarak hesaba katılmıştır. Betonarme binanın ağırlığını hesaplamak için G+nQ yük kombinasyonu kullanılmıştır. Burada n, hareketli yük katsayısıdır ve TBDY 2018'e göre konut binalarında 0,3 olarak hesaba katılır. Betonarme binanın tüm özellikleri sıralandıktan sonra, binanın analitik modeli Şekil 8'de sunulmuştur.

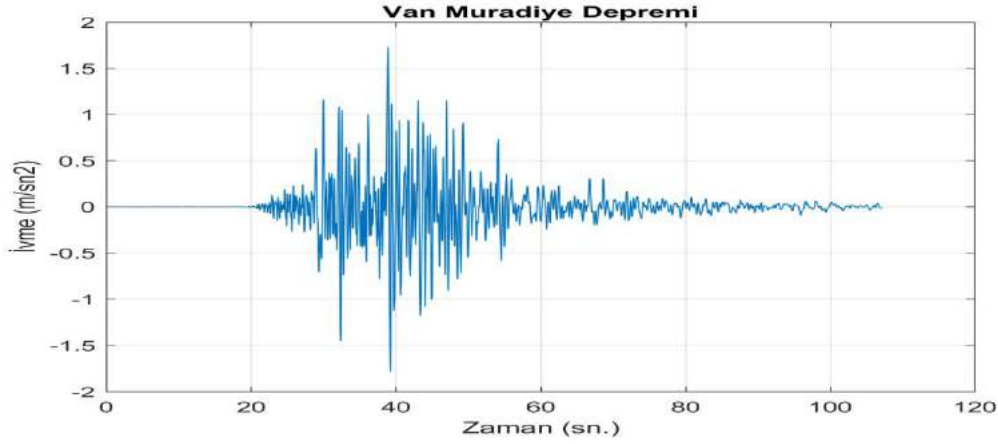


Şekil 8 Betonarme binanın analitik modeli

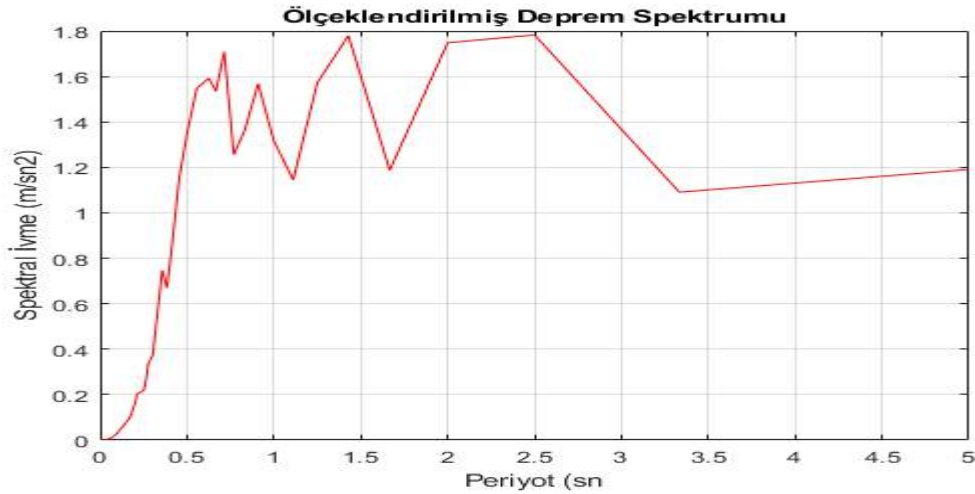
6. BETONARME BİNA MODAL ANALİZİNDE KULLANILAN DEPREM BİLGİSİ

Betonarme binanın sönümsüz ve sönümlü zorlanmış titreşiminde kullanılan 2011/10/23 tarihli, deprem derinliği 19.02 km olan, 6.7 ML şiddetinde ve Van Muradiye İstasyon

Müdürlüğünden kaydedilmiş en yüksek ivme değerleri (PGA), N-S 1,78 m/sn², E-W 1,695 m/sn², U-D 0,795 m/sn² olan Van Muradiye Depremidir. Van Muradiye Depremi Şekil 9'da sunulmuştur. Deprem ivme kayıtlarında X yönlü kayıtlar (N-S) kullanılmıştır. Deprem kayıtları, TBDY 2018'in önermiş olduğu kriterlere uyum sağlaması için ölçeklendirilmiştir. Ölçekleme betonarme binanın enlem ve boylam koordinatlarına göre, Türkiye Tehlikeli Deprem Haritalarından elde edilen elastik ivme spektrumuna uyum içinde yapılmıştır. 0,2T_p ve 1,5 T_p arasındaki deprem genlikleri aynı periyot aralıklarında ki elastik spektrum eğrisinde ki ivme değerlerinin %90'dan küçük olmayacak şekilde ölçeklendirilme yapılmıştır. Ölçeklendirilmiş deprem spektrumu Şekil 10'da sunulmuştur.



Şekil 9 Van depremi istasyon kayıtları



Şekil 10 Van depremi ölçeklendirilmiş spektrumu

Daha önceki bölümlerde belirtilen zorlanmış titreşim kuvveti bu çalışmada aşağıda belirtildiği gibi hesaba katılmıştır.

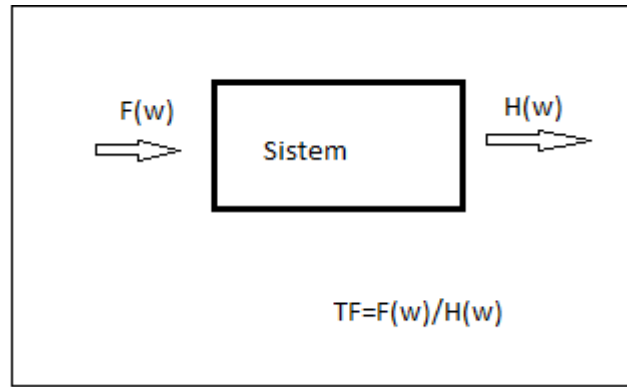
$$F(t) = m\ddot{u}_{g0}(t) \quad (26)$$

Bu denklemde m, betonarme binanın G+0,3Q yüklemesi altındaki ağırlığı, \ddot{u}_{g0} ise Van Muradiye Depremi zamanla değişen ivme değerleridir. Dolayısıyla Van Muradiye

Depremiyle, betonarme binada sönümlü ve sönümsüz zorlanmış titreşim hareketi yaptırılmıştır.

7. DEPREM ESNASINDA BETONARME BİNADA OLUŞAN TRANSFER FONKSİYONLARI

Binaya girdi olarak verilen deprem kayıtları binada birtakım değişikliklere yol açarak binadan farklı bir şekilde çıkarlar. Girdi tepkisiyle çıktı tepkisi arasındaki farka yapının transfer fonksiyonları denir. Yapının yerden aldığı enerji ve yapıdan çıkan enerji arasındaki fark ne kadar fazlaysa yapı o kadar çok deplasman, hız ve gerilmeye maruz kalır. Deprem binada oluşturduğu hasarı, rijitlik kaybını açıklayabilmek için transfer fonksiyonları (TF) diyagramlarına bakılabilir. Transfer fonksiyonları girdinin çıktıya oranı olarak bulunabilir. (Jimin, 2001).



Şekil 11 Sistemin transfer fonksiyonu

Çalışmada yürütülecek olan transfer fonksiyonları aşağıda ifade edilmiştir.

$$\text{Dinamik Rijitlik} = \frac{1}{a_w} = \frac{\text{Kuvvet}}{\text{Yerdeğiştirme}} = \frac{F_n(t)}{u_n(t)} = \frac{\text{Girdi}}{\text{Çıktı}} \quad (27)$$

$$\text{Yaklaşık kütle} = \frac{1}{A_w} = \frac{\text{Kuvvet}}{\text{İvme}} = \frac{F_n(t)}{a_n(t)} = \frac{\text{Girdi}}{\text{Çıktı}} \quad (28)$$

İfade edilen transfer fonksiyonlarda, deprem esnasında zorlanmış titreşim sonucu betonarme binada zamanla oluşan rijitlik ve kütle değişimi açıklanmaya çalışılmıştır.

8. ANALİZ SONUÇLARI

Önceki bölümlerde açıklanan ifadeler bu bölümde betonarme binanın karakteristiklerine göre sayısal olarak açıklanmıştır. İlk olarak betonarme binanın kütlesi(m) ve rijitliği(k) hesaplanmıştır. Taşıyıcı elamanın tabana ankastre mesnet ile bağlı olduğu düşünülerek aşağıda ki formülasyonlarla betonarme bina katlarının rijitliği hesaplanmıştır. G+0,3Q yüklemesi altında binanın ağırlığı hesaplanmıştır.

$$k = \frac{12EI}{L^3} \quad (29)$$

$$I = \frac{1}{12}bh^3 \quad (30)$$

Yukarıda belirtilen ifadelerde, k yapısal rijitlik, E betonun elastisite modülünü, L taşıyıcı eleman boyunu, I taşıyıcı elemanın güçlü eksenindeki atalet momentini, b ve h taşıyıcı elemanın enkesit boyutlarını göstermektedir.

Tablo 1 Betonarme bina kat kolon rijitlikleri

KOLONLAR	b (m)	h(m)	I (mm ⁴)	E (N/mm ²)	L (mm)	K(N/mm)
S101	0,5	0,3	1125000000	33000	3000	16500
S102	0,35	1,2	5,04E+10	33000	3000	739200
S103	0,35	1,2	5,04E+10	33000	3000	739200
S104	0,35	1,2	5,04E+10	33000	3000	739200
S105	0,5	0,3	1125000000	33000	3000	16500
S106	0,3	0,8	1,28E+10	33000	3000	187733,3
S107	0,35	1,2	5,04E+10	33000	3000	739200
S108	0,35	1,2	5,04E+10	33000	3000	739200
S109	0,35	1,2	5,04E+10	33000	3000	739200
S110	0,3	0,8	1,28E+10	33000	3000	187733,3
S111	0,3	0,8	1,28E+10	33000	3000	187733,3
S112	0,35	1,2	5,04E+10	33000	3000	739200
S113	0,35	1,2	5,04E+10	33000	3000	739200
S114	0,35	1,2	5,04E+10	33000	3000	739200
S115	0,3	0,8	1,28E+10	33000	3000	187733,3
S116	0,5	0,3	1125000000	33000	3000	16500
S117	0,35	1,2	5,04E+10	33000	3000	739200
S118	0,35	1,2	5,04E+10	33000	3000	739200
S119	0,35	1,2	5,04E+10	33000	3000	739200
S120	0,5	0,3	1125000000	33000	3000	16500

Tablo 1'e göre kattaki tüm kolonların rijitlikleri toplamı, o katın rijitliğini verir. Diğer katlardaki kolonların özellikleri aynı olduğu için tüm katlardaki kolonların rijitlikleri aynı olup 968733 KN/m olarak hesaplanmıştır. G+0,3Q yüklemesi altındaki katların ağırlıkları eşit olmak üzere 2631 KN olarak hesaplanmıştır. Tablo 2'de tüm katların kütle ve rijitlikleri sunulmuştur.

Tablo 2 Kat rijitlik ve kütleleri

KATLAR	K(KN/m)	M(KN)
3.KAT	968733	2631
2.KAT	968733	2631
1.KAT	968733	2631

Betonarme binanın kütle matrisi;

$$[M] = \begin{bmatrix} 2631 & 0 & 0 \\ 0 & 2631 & 0 \\ 0 & 0 & 2631 \end{bmatrix}$$

Betonarme binanın rijitlik matrisi;

$$[K] = \begin{bmatrix} K11 & K12 & K13 \\ K21 & K22 & K23 \\ K31 & K32 & K33 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} K1 + K2 & -K2 & 0 \\ -K2 & K2 + K3 & -K3 \\ 0 & -K3 & K3 \end{bmatrix}$$

$$= \begin{bmatrix} 19374667 & -9687333 & 0 \\ -9687333 & 19374667 & -9687333 \\ 0 & -9687333 & 9687333 \end{bmatrix}$$

Sistemin doğal açısal frekansının hesaplanması;

$$([K] - w^2[M]) = \begin{bmatrix} 19374667 - 2631w^2 & -9687333 & 0 \\ -9687333 & 19374667 - 2631w^2 & -9687333 \\ 0 & -9687333 & 9687333 - 2631w^2 \end{bmatrix}$$

$$\det([K] - w^2[M])=0;$$

$$-18212205591w^6 + 335286407277287w^4 - 141814w^2 = 0$$

$$w_1 = 27.07 \frac{rad}{sn} \text{ ve } T_1 = \frac{2\pi}{w_1} = 0,232 \text{ sn}$$

$$w_2 = 75.66 \frac{rad}{sn} \text{ ve } T_2 = \frac{2\pi}{w_2} = 0,083 \text{ sn}$$

$$w_3 = 109,34 \frac{rad}{sn} \text{ ve } T_3 = \frac{2\pi}{w_3} = 0,0574 \text{ sn}$$

Yukarıda eşitliklerde ifade edilen T_1 sistemin 1.mod doğal hakim periyodu, T_2 sistemin 2.mod periyodu, T_3 sistemin 3.mod periyodunu temsil etmektedir.

Sistemin modal genliklerinin hesaplanması;

1.mod modal genlikler ($w=w_1$);

$$\begin{bmatrix} 17456668 & -9687333 & 0 \\ -9687333 & 17456668 & -9687333 \\ 0 & -9687333 & 7769334 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \Phi_{11} \\ \Phi_{21} \\ \Phi_{31} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 0 \\ 0 \\ 0 \end{bmatrix}$$

$$\Phi_{31} = 1, \Phi_{21} = 0,802, \Phi_{11} = 0,445$$

2.mod modal genlikler ($w=w_2$);

$$\begin{bmatrix} 4313676,93 & -9687333 & 0 \\ -9687333 & -4313676,93 & -9687333 \\ 0 & -9687333 & -5373657,06 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \phi_{12} \\ \phi_{22} \\ \phi_{32} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 0 \\ 0 \\ 0 \end{bmatrix}$$

$$\phi_{32} = 1, \phi_{22} = -0,554, \phi_{12} = -1,24$$

3.mod modal genlikler ($w=w_3$);

$$\begin{bmatrix} -12079557,86 & -9687333 & 0 \\ -9687333 & -12079557,86 & -9687333 \\ 0 & -9687333 & -21766891,96 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \phi_{13} \\ \phi_{23} \\ \phi_{33} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 0 \\ 0 \\ 0 \end{bmatrix}$$

$$\phi_{33} = 1, \phi_{23} = -2,24, \phi_{13} = 1,79$$

$$[\Phi] = \begin{bmatrix} \phi_{11} & \phi_{12} & \phi_{13} \\ \phi_{21} & \phi_{22} & \phi_{23} \\ \phi_{31} & \phi_{32} & \phi_{33} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 0,445 & -1,24 & 1,79 \\ 0,802 & -0,554 & -2,24 \\ 1 & 1 & 1 \end{bmatrix}$$

Normalizasyon işlemi yapılarak geliştirilmiş modal vektörler ve modal kütle matrisleri oluşturulabilir.

$$[\phi_i]^T [M] [\phi_i] = M_i$$

$$[M_i] = \begin{bmatrix} 4844 & 0 & 0 \\ 0 & 7484 & 0 \\ 0 & 0 & 24267 \end{bmatrix}$$

$$[\hat{\phi}_i] = \frac{[\phi_i]}{\sqrt{M_i}} = \begin{bmatrix} 0,0070 & -0,0157 & 0,0122 \\ 0,0119 & -0,0056 & -0,0141 \\ 0,0138 & 0,0105 & 0,0056 \end{bmatrix}$$

8.1 Sönümsüz Serbest Titreşim Analiz Sonuçları

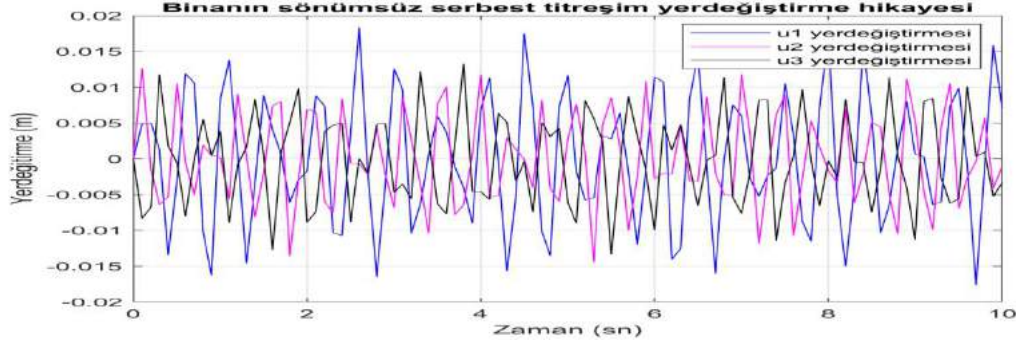
1.Katın başlangıç yerdeğiştirmesi 2 cm alınarak betonarme binada sönümsüz serbest titreşim uygulanarak genel çözümden hareket denklemleri çıkarılmıştır. Bölüm 2'de sunulan serbest titreşim denklemlerine ve bu bölümde hesaplanan modal genlik ve açısal frekans değerlerine göre elde edilen üm katlara ait hareket denklemleri ve serbest titreşim hikayeleri aşağıda sunulmuştur. Denklemlerden de anlaşılacağı gibi, bir kata ait yerdeğiştirmeyi bulabilmek için 1.mod, 2.mod ve 3.mod yerdeğiştirmeleri toplanmıştır.

$$u_1 = 0.21 \sin(w_1 t) + 1.08 \sin(w_2 t) + 0.64 \sin(w_3 t)$$

$$u_2 = 0.357 \sin(w_1 t) + 0.386 \sin(w_2 t) - 0.747 \sin(w_3 t)$$

$$u_3 = 0.414 \sin(w_1 t) - 0.726 \sin(w_2 t) + 0.312 \sin(w_3 t)$$

Elde edilen titreşim denklemlerine göre tüm katların sönümsüz serbest titreşim hareketleri diyagramı Şekil 12'de sunulmuştur.



Şekil 12 Betonarme binanın sönümsüz serbest titreşim diyagramı

8.2 Sönümsüz Zorlanmış Titreşim Analiz Sonuçları

Van Depremi etkisi altındaki betonarme binanın zorlanmış titreşim hareketi denklemleri aşağıda açıklanmıştır.

$$m\ddot{u}(t) + ku(t) = mu_{g0}(t)$$

Genelleştirilmiş kütlelerin modlara dağıtılması;

$$m_1 = [\phi_1]^T [M_i] [\phi_1] = [0,0070 \quad -0,0157 \quad 0,0122] \begin{bmatrix} 4844 & 0 & 0 \\ 0 & 7484 & 0 \\ 0 & 0 & 24262 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} 0,0070 \\ -0,0157 \\ 0,0122 \end{bmatrix} = 5,99$$

$$m_2 = [\phi_2]^T [M_i] [\phi_2] = [0,0119 \quad -0,0056 \quad -0,0141] \begin{bmatrix} 4844 & 0 & 0 \\ 0 & 7484 & 0 \\ 0 & 0 & 24262 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} 0,0119 \\ -0,0056 \\ -0,0141 \end{bmatrix} = 5,744$$

$$m_3 = [\phi_3]^T [M_i] [\phi_3] = [0,0131 \quad 0,0105 \quad 0,0059] \begin{bmatrix} 4844 & 0 & 0 \\ 0 & 7484 & 0 \\ 0 & 0 & 24262 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} 0,0131 \\ 0,0105 \\ 0,0059 \end{bmatrix} = 2,50$$

Katlara oluşan deprem kuvvetleri;

$$P_1(t) = 5,99\ddot{u}_g(t)$$

$$P_2(t) = 5,744\ddot{u}_g(t)$$

$$P_3(t) = 2,50\ddot{u}_g(t)$$

Bölüm 2'de ifade edilen Y'nin özel çözümü aşağıda ifade edilmiştir.

$$y_1(t) = \frac{1}{27,07} \int_0^t 5,99 \ddot{u}_g(z) \sin[w_n(t-z)] dz$$

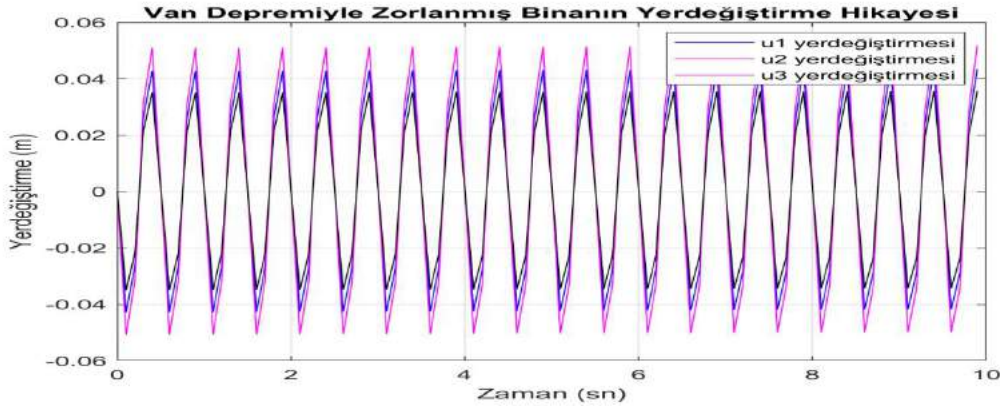
$$y_2(t) = \frac{1}{75,66} \int_0^t 5,74 \ddot{u}_g(z) \sin[w_n(t-z)] dz$$

$$y_3(t) = \frac{1}{109,34} \int_0^t 2,50 \ddot{u}_g(z) \sin[w_n(t - z)] dz$$

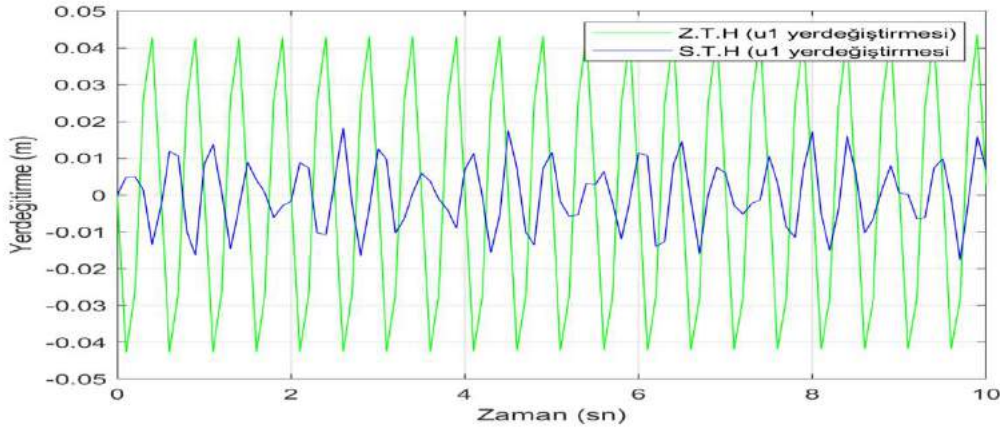
Katlarda oluşan yerdeğiştirmeler şöyle ifade edilir;

$$[u] = [\Phi][y];$$

Yukarıda elde edilen zorlanmış titreşim hareket denklemlerine göre çizdirilen zorlanmış titreşim hareketi hikayesi Şekil 13'te ve serbest titreşim hareketi ile mukayesesi Şekil 14'te sunulmuştur.



Şekil 13 Betonarme binanın sönümsüz zorlanmış titreşim hareketi



Şekil 14 Betonarme binanın zorlanmış ve serbest titreşim hareketi sonucu 1.katında oluşan yerdeğiştirmeler

Sönümsüz zorlanmış titreşim hareketi sonucu katlarda oluşan modal kesme kuvvetleri ve betonarme binada depremin oluşturduğu modal taban kesme kuvveti hesaplanmıştır. Sonuçlar Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3 Zorlanmış titreşim hareketi sonu katlarda oluşan modal kesme kuvvetleri

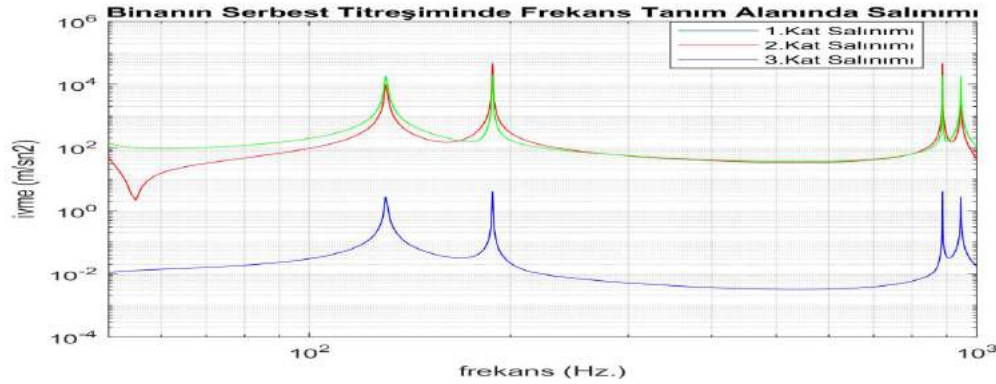
1.kat	M.genlik	Rijitlik	ü _{g0}	M _j	w ₁	w	V _{kat} (KN)
V11	0,007	9687333	1,78	-9,2	27	12,56	-1943,96
V12	-0,0157	9687333	1,78	-9,2	27	12,56	6303,97
V13	0,0122	9687333	1,78	-9,2	27	12,56	-7748,06
V1							-3388,04

2.kat	M.genlik	Rijitlik	üg0	Mj	w2	w	Vkat
V21	0,0119	9687333	1,78	21	75,66	12,56	774,09
V22	-0,0056	9687333	1,78	21	75,66	12,56	-1138,37
V23	-0,0141	9687333	1,78	21	75,66	12,56	-552,92
							-917,20
3.kat	M.genlik	Rijitlik	üg0	Mj	w3	w	Vkat
V31	0,0138	9687333	1,78	-78	109,34	12,56	-1573,29
V32	0,0105	9687333	1,78	-78	109,34	12,56	376,22
V33	0,0059	9687333	1,78	-78	109,34	12,56	524,43
							-672,64

Tablo 3'e göre depremin binada oluşturduğu taban kesme kuvveti 4977,88 KN olduğu gözlemlenmiştir.

8.3 Sönümlü Serbest Titreşim Analiz Sonuçları

Çalışmanın bu kısmında ilk olarak betonarme binanın serbest titreşim hareketi sonucu elde edilen frekans ivme eğrisine göre tüm modlara ait tahmini sönüm oranları hesaplanmıştır. Daha sonra genel çözümde belirtilen dinamik denklemden, betonarme binanın karakteristikleri kullanılarak sönümlü serbest titreşim hareket denklemleri çıkarılmıştır. Serbest titreşim hareketinin frekans tanım alanında ki eğrisi Şekil 15'te sunulmuştur.



Şekil 15 Frekans tanım alanında serbest titreşim hareketi

Şekil 15'e göre, 1.kat 1.mod salınımlı sönüm oranı örnek olarak aşağıda hesaplanmıştır. Diğer katlara ve modlara ait tahmini sönüm oranları Tablo 4'te sunulmuştur.

$$w_b = 2\pi f_b = 2\pi \times 135 \text{ ve } w_a = 2\pi f_a = 2\pi \times 117 \text{ ve } w_r = 2\pi \times 130$$

$$\rho_{11} = \frac{w_b - w_a}{2w_r} = \frac{135 - 117}{130} = 0,065$$

Tablo 4 Her bir moda ait tahmini sönüm oranları

Sönüm oranı (ρ)	Mod	1.kat sönüm	2.kat sönüm	3.kat sönüm

		oranı	oranı	oranı
ρ_{11}	0,065	0,072	0,0424	0,0289
ρ_{21}	0,0319			
ρ_{31}	0,0067			
ρ_{12}	0,0381	Betonarme binanın tahmini olarak ortalama sönüm oranı 0,0477 olarak belirlenmiştir		
ρ_{22}	0,0186			
ρ_{32}	0,00281			
ρ_{13}	0,0269			
ρ_{23}	0,0106			
ρ_{33}	0,00168			

Her bir moddaki sönüm oranlarının karelerinin karekökü alınınca o kata ait tahmini sönüm oranı belirlenmiş olabilir. Tüm katlarda hesaplanan tahmini sönüm oranlarının ortalamaları alınınca binanın genel sönüm oranının bulunabileceği öngörüldü.

Genel denklemden yola çıkılarak, sönüm katsayıları olan α ve β her bir modda ayrı ayrı hesaplanarak tek bir mod altında toplanmıştır. Her bir mod için ayrı ayrı sönümlü açısız frekans hesaplanarak titreşim denklemleri çıkarılmış oldu. Örnek olarak 1.kata ait u_1 yerdeğiştirmesinin hesaplanması aşağıdadır.

1.kata ait ortalama tahmini sönüm oranı 0,072'dir. Buradan yola çıkılarak sönümlü açısız frekans hesaplanmıştır.

$$w_{d1} = w_1 \sqrt{1 - \rho_1^2} = 27,07 \sqrt{1 - 0,072^2} = 26,92 \text{ rad/sn}$$

1.katın başlangıç yerdeğiştirmesi 2 cm olarak alınmıştır. Aşağıda ifade edilen formülasyonlar uygulanınca y değişkeninin başlangıç yerdeğiştirmesi 0,0140 cm olarak belirlenir. Diğer katlarda bu işlemler aynen tekrar edilmiştir ve hareket denklemleri aşağıda sunulmuştur.

$$u_1 = \phi_1 y_1$$

$$y_1 = [\phi_1]^{-1} [u_1];$$

$$y_1 = e^{1,938t} (0,0140 \cos(26,92t) + 0,00101 \sin(26,92t))$$

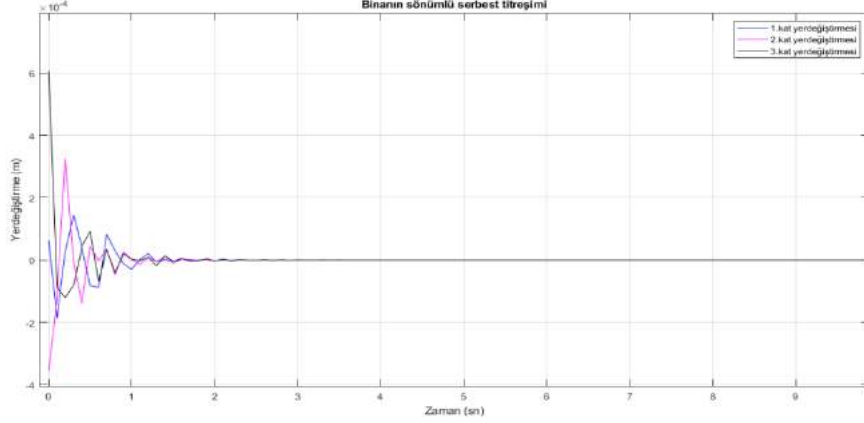
$$y_2 = e^{3,024t} (0,0238 \cos(75,58t) + 0,00101 \sin(75,58t))$$

$$y_3 = e^{3,158t} (0,0276 \cos(109,234t) + 0,00079 \sin(109,234t))$$

Yukarıda ifade edilen y değişkenlerine göre katların yerdeğiştirmeleri aşağıdaki gibi hesaplanır.

$$u = \phi y$$

Katların sönümlü serbest titreşim eğrisi Şekil 16'da sunulmuştur.



Şekil 16 Betonarme binanın sönümlü serbest titreşim diyagramı

8.4 Sönümlü Zorlanmış Titreşim Analiz Sonuçları

Çalışmanın bu kısmında genel sönüm matrisi elde edilerek zorlanmış titreşim hareketi denklemleri çıkarılmıştır. Betonarme binaya etki eden Van Depremi ivme kayıtları kuvvet formatına dönüştürülerek, elde edilen kuvvet bina katlarına modal genliklerine oranla dağıtılmıştır. Durum uzaylarında kütle, rijitlik ve sönüm matrisi yazılarak zorlanmış titreşim hareketi elde edilmiştir. Zorlanmış titreşim hareketine göre, tüm katlarda oluşan yerdeğiştirmeler hesaplanmıştır. Daha sonra katlarda oluşan modal kesme kuvvetleri ve depremin binada oluşturduğu modal taban kesme kuvveti hesaplanmıştır.

Genel sönüm matrisi;

$$\rho = \frac{c}{c_r}$$

$$c_r = 2\sqrt{km} = 2\sqrt{9687333 \times 2631} = 319295 \frac{KN}{m} \cdot s$$

$$c_{11} = 319295 \times 0,065 = 20753,52$$

İşlem adımlarına yukarıda açıklanan şekilde devam edilerek sönüm matrisi oluşturulmuştur.

$$[C] = \begin{bmatrix} 20753,52 & 12165,13 & 8588,77 \\ 10185,19 & 5938,70 & 3384,42 \\ 2139,20 & 819,17 & 536,39 \end{bmatrix}$$

$$[y_1] = [x],$$

$$[y_2] = [\dot{x}]$$

$$[\dot{y}_1] = [y_2]$$

$$[y_2] = [\ddot{x}]$$

$$[M][\dot{y}_2] + [C][y_2] + [K][y_1] = F(t)$$

$$[\dot{y}_2] = [M]^{-1}(-[K][y_1] - [C][y_2] + [F(t)])$$

$$\dot{y} = Ay + Bu$$

$$\begin{bmatrix} \dot{y}_1 \\ \dot{y}_2 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} [0] & [I] \\ -[M]^{-1}[K] & -[M]^{-1}[C] \end{bmatrix} \begin{bmatrix} y_1 \\ y_2 \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} [0] \\ [M]^{-1}[F(t)] \end{bmatrix}$$

$$[A] = \begin{bmatrix} 0 & 0 & 0 & 1 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 1 \\ -7364 & 3682 & 0 & -7,88 & -4,62 & -3,26 \\ 3682 & -7364 & 3682 & -3,87 & -2,257 & -1,086 \\ 0 & 3682 & -3682 & -0,813 & -0,318 & -0,203 \end{bmatrix}$$

$$[B] = \begin{bmatrix} 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 \\ 0,380 & 0 & 0 \\ 0 & 0,380 & 0 \\ 0 & 0 & 0,380 \end{bmatrix}$$

$$[A][\phi] = [\lambda][\phi]$$

$$[\lambda] = \begin{bmatrix} -0,34 + 109,30i & & & & & \\ & -0,34 - 109i & & & & \\ & & -2,2 + 75i & & & \\ & & & -2,2 - 75i & & \\ & & & & -2,5 + 26i & \\ & & & & & -2,5 - 26i \end{bmatrix}$$

$$[\phi] =$$

-0.0004 + 0.0054i	-0.0004 - 0.0054i	-0.0003 - 0.0098i	-0.0003 + 0.0098i	-0.0025 - 0.0120i	-0.0025 + 0.0120i
-0.0000 - 0.0068i	-0.0000 + 0.0068i	0.0004 - 0.0043i	0.0004 + 0.0043i	-0.0029 - 0.0216i	-0.0029 + 0.0216i
-0.0000 + 0.0030i	-0.0000 - 0.0030i	0.0009 + 0.0078i	0.0009 - 0.0078i	-0.0026 - 0.0270i	-0.0026 + 0.0270i
-0.5860 - 0.0445i	-0.5860 + 0.0445i	0.7366 + 0.0000i	0.7366 + 0.0000i	0.3294 - 0.0374i	0.3294 + 0.0374i
0.7392 + 0.0000i	0.7392 + 0.0000i	0.3249 + 0.0415i	0.3249 - 0.0415i	0.5906 - 0.0230i	0.5906 + 0.0230i
-0.3288 - 0.0011i	-0.3288 + 0.0011i	-0.5898 + 0.0464i	-0.5898 - 0.0464i	0.7344 + 0.0000i	0.7344 + 0.0000i

$$[\phi]^T = \begin{bmatrix} -0.5898 - 0.0117i & -0.5898 + 0.0117i & 0.3192 - 0.1902i & 0.3192 + 0.1902i & 0.7407 + 0.0000i & 0.7407 + 0.0000i \\ 0.7375 + 0.0000i & 0.7375 + 0.0000i & 0.5791 - 0.0672i & 0.5791 + 0.0672i & 0.3203 + 0.0516i & 0.3203 - 0.0516i \\ -0.3287 + 0.0035i & -0.3287 - 0.0035i & 0.7216 + 0.0000i & 0.7216 + 0.0000i & -0.5876 - 0.0244i & -0.5876 + 0.0244i \\ -0.0003 + 0.0054i & -0.0003 - 0.0054i & -0.0008 - 0.0120i & -0.0008 + 0.0120i & 0.0009 - 0.0097i & 0.0009 + 0.0097i \\ -0.0001 - 0.0068i & -0.0001 + 0.0068i & -0.0004 - 0.0216i & -0.0004 + 0.0216i & 0.0012 - 0.0042i & 0.0012 + 0.0042i \\ -0.0000 + 0.0030i & -0.0000 - 0.0030i & 0.0001 - 0.0269i & 0.0001 + 0.0269i & 0.0004 + 0.0078i & 0.0004 - 0.0078i \end{bmatrix}$$

$$P(t) = [\phi]^T [B] F(t)$$

$$[\phi]^T [B] = \begin{bmatrix} 0.0020 & 0.0026 & 0.0011 \\ 0.0046 & 0.0082 & 0.0102 \\ 0.0037 & 0.0017 & 0.0030 \end{bmatrix}$$

Deprem kuvveti her kata ayrı ayrı dağıtılırsa, katlarda oluşan zamana bağlı deprem kuvvetleri aşağıdaki gibi olur.

$$P_1(t) = (0.0020 + 0.0026 + 0.0011)m\ddot{u}_{g0}(t)$$

$$P_2(t) = (0.0046 + 0.0082 + 0.0102)m\ddot{u}_{g0}(t)$$

$$P_3(t) = (0.0037 + 0.0017 + 0.0030)m\ddot{u}_{g0}(t)$$

Zorlanmış titreşim kuvvetlerini ifade ettikten sonra, zamana bağlı y değişkeninin çözümü her bir kat için aşağıdaki gibi açıklanmıştır.

$$y_1(t) = \frac{P_1(t)}{\lambda_1} (e^{\lambda_1 t} - 1)$$

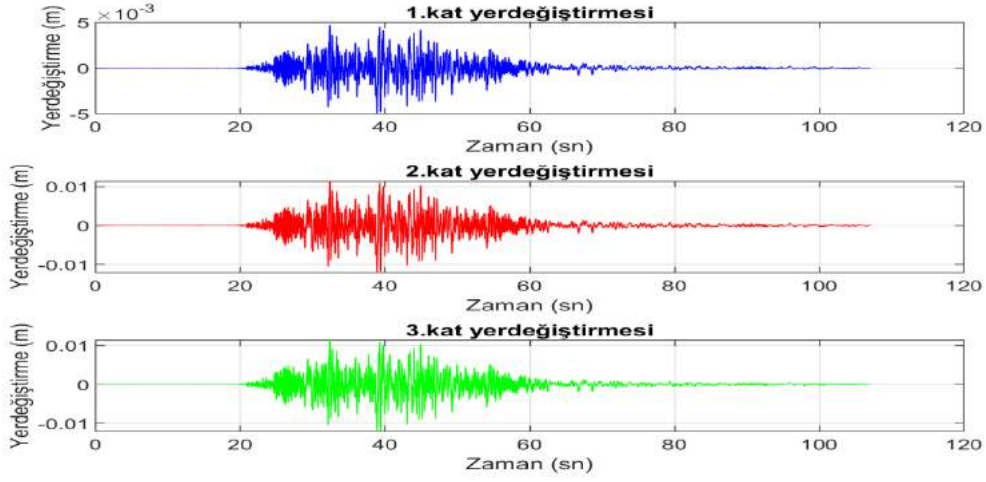
$$y_2(t) = \frac{P_2(t)}{\lambda_2} (e^{\lambda_2 t} - 1)$$

$$y_3(t) = \frac{P_3(t)}{3} (e^{\lambda_3 t} - 1)$$

Yukarıdaki denklemlerde y değişkenlerini bulduktan sonra, katların zamana bağlı yerdeğiştirmeleri aşağıdaki gibi tanımlayabiliriz.

$$u_n(t) = [\phi_n][y_n(t)]$$

Elde edilen denklemlere göre, Van Depremi altındaki binanın sönümlü zorlanmış titreşim hikayesi Şekil 17'de sunulmuştur.



Şekil 17 Van depremi altında betonarme binanın yerdeğiştirme zaman hikayesi

Zorlanmış titreşim altında titreşim hareketleri belirlendikten sonra, katlarda oluşan modal kesme kuvveti ve depremin binada oluşturduğu modal taban kesme kuvveti hesaplanmıştır. Tablo 5'te katlarda oluşan modal kesme kuvvetleri verilmiştir. Bu durumda, depremin binada oluşturduğu modal taban kesme kuvveti 2863 KN olduğu izlenmiştir

Tablo 5 Katlarda oluşan modal kesme kuvvetleri

1.kat	ϕ_n	Rijitlik (k)	u	V (KN)
V11	0,007	9687333	0,0027	183,0906
V12	-0,0157	9687333	-0,0047	1033,542
V13	0,0122	9687333	0,00363	981,104
V1				2197,736
2.kat	ϕ_n	Rijitlik (k)	u	V
V21	0,0119	9687333	-0,00192	-221,451
V22	-0,0056	9687333	0,000904	-153,254
V23	-0,0141	9687333	0,00227	-186,917
V2				-561,622
3.kat	ϕ_n	Rijitlik (k)	u	V
V21	0,0138	9687333	0,00115	153,738
V22	0,0105	9687333	0,000877	-28,0361

V23	0,0059	9687333	0,000493	-21,9689
V3				103,7329

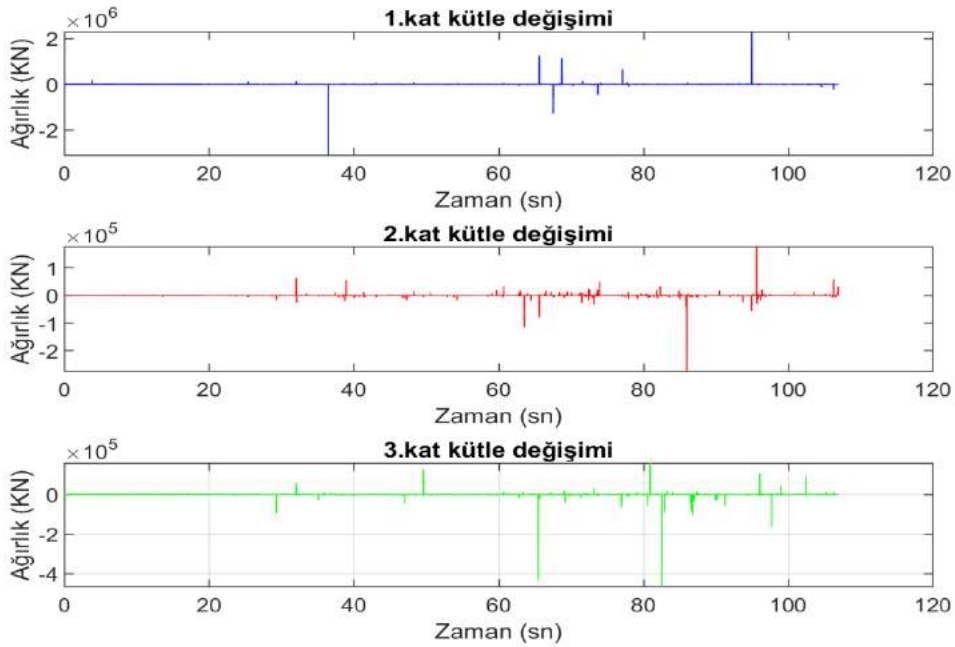
8.5 Deprem Etkisinde Kalan Betonarme Binada Oluşan Transfer Fonksiyonları

Çalışmanın bu kısmında betonarme binaya girdi olarak verilen Van Depremi Genlikleri ile binadan kat tepkisi olarak çıkan ivme genlikleri arasındaki orana göre, betonarme binada zamana bağlı olarak oluşan rijitlik değişimi ve kütle değişimi hakkında yorumlar yapılmıştır. İlk olarak deprem verileri kuvvete dönüştürülerek kat tepki ivmesine bölünmüştür. Bunun sonucunda katlarda deprem esnasında ağırlık değişimi izlenmiştir. Daha sonra deprem verileriyle oluşturulan kuvvet bina katlarında oluşan yerdeğiştirmelere bölünerek katlarda zamana bağlı olarak rijitlik değişimi gözlemlenmiştir.

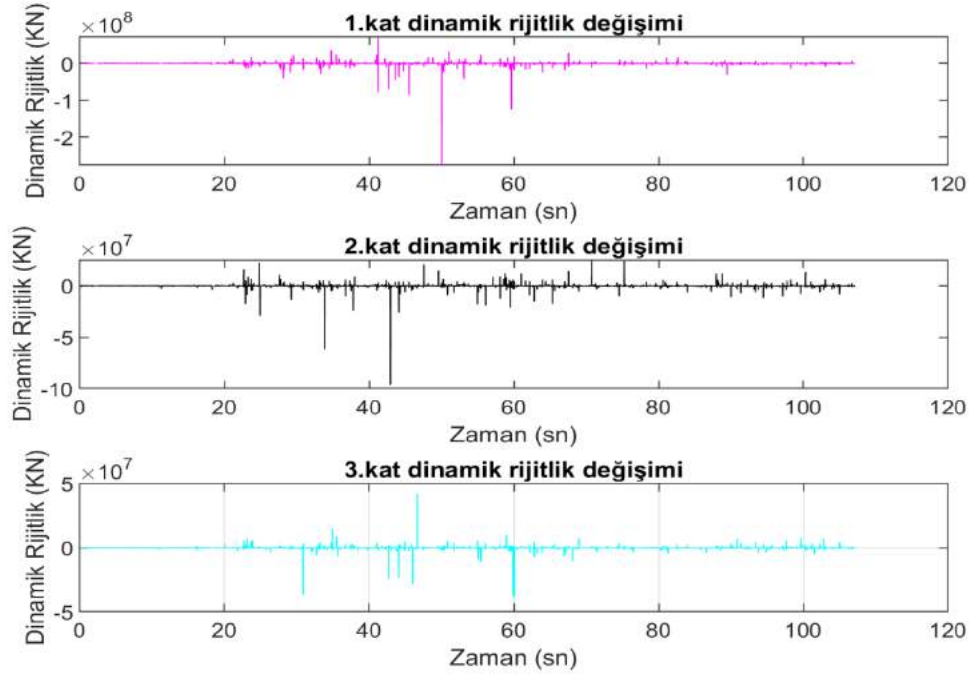
Aşağıda belirtilen denklemlere göre transfer fonksiyonları hesaplanmıştır. Şekil 18'de zamana bağlı olarak kütle değişimi ve Şekil 19'da zamana bağlı olarak rijitlik değişimi sunulmaktadır.

$$\text{Dinamik Rijitlik} = \frac{1}{\alpha_w} = \frac{\text{Kuvvet}}{\text{Yerdeğiştirme}} = \frac{F_n(t)}{u_n(t)} = \frac{\text{Girdi}}{\text{Çıktı}}$$

$$\text{Yaklaşık kütle} = \frac{1}{A_w} = \frac{\text{Kuvvet}}{\text{İvme}} = \frac{F_n(t)}{a_n(t)} = \frac{\text{Girdi}}{\text{Çıktı}}$$



Şekil 18 Zamana bağlı kütle değişimi



Şekil 19 Zamana bağlı rijitlik değişimi

8.6 Betonarme Binada Eşdeğer Yanal Yük Deprem Hesabı

Türk Bina Deprem Yönetmeliği 2018 yapı analiz yöntemlerinden biri olarak bu yöntemi önermiştir. Bu çalışmada eşdeğer yanal yük deprem hesabının yapılmasının nedeni, modal analiz ile hesaplanan kat kesme kuvvetleri, tepe deplasmanları ve modal taban kesme kuvvetleriyle eşdeğer yanal yük yöntemiyle hesaplanan bu değerleri mukayese ederek yorumlamaktır. Aşağıda TBDY 2018'e göre eşdeğer yanal yük hesabı açıklanmıştır.

Gözönüne alınan (X) deprem doğrultusunda, binanın tümüne etkiyen toplam eşdeğer deprem yükü (taban kesme kuvveti), $V_{te}^{(X)}$, Denklem (31)'e göre hesaplanır. (TBDY, 2018).

$$V_{te}^{(X)} = m_t S_{aR}(T_p^{(X)}) \geq 0.04 m_t I S_{DSg} \quad (31)$$

Burada $S_{aR}(T_p^{(X)})$, gözönüne alınan (X) deprem doğrultusunda azaltılmış tasarım spektral ivmesi (g) ve Denklem (32)'ye göre hesaplanır. Burada, m_t binanın toplam kütesidir. Denklem (31) ile hesaplanan toplam eşdeğer deprem yükü, bina katlarına etkiyen eşdeğer deprem yüklerinin toplamı olarak Denklem (33)'te verilmiştir. Binanın N'inci katına (tepesine) etkiyen ek eşdeğer deprem yükü $\Delta F_{NE}^{(X)}$ Denklem (34)'e göre hesaplanır. Toplam eşdeğer yükünün $\Delta F_{NE}^{(X)}$ dışında kalan kısmı, N'inci kat dahil olmak üzere, bina katlarına Denklem (35)'de ki gibi aktarılır. (TBDY, 2018).

$$S_{aR}(T) = \frac{S_{ae}(T)}{R_a(T)} \quad (32)$$

$$V_{te}^{(X)} = \Delta F_{NE}^{(X)} + \sum_{i=1}^N F_{iE}^{(X)} \quad (33)$$

$$\Delta F_{NE}^{(X)} = 0,0075 N V_{tE}^{(X)} \quad (34)$$

$$F_{iE}^{(X)} = (V_{te}^{(X)} - \Delta F_{NE}^{(X)}) \frac{m_i H_i}{\sum_{j=1}^N m_j H_j} \quad (35)$$

Burada, TBDY 2018 2.2’de tanımlanan $S_{ae}(T)$, DD- 2 deprem yer hareketi için Denklem (36)’ya göre hesaplanır. $R_a(T)$, TDY 2018 Denklem 4.1’de tanımlanan deprem yükü azaltma katsayısını göstermektedir. Binada performormans değerlendirmesi yaptığımız için deprem yükü azaltma katsayısını 1 ve yapı konut olduğu için bina önem katsayısı 1 olarak alınmıştır. (TBDY, 2018).

$$S_{ae}(T) = \left(0,4 + 0,6 \frac{T}{T_A}\right) S_{DS} \quad (0 \leq T \leq T_A)$$

$$S_{ae}(T) = S_{DS} \quad (T_A \leq T \leq T_B) \quad (36)$$

$$S_{ae}(T) = \frac{S_{D1}}{T} \quad (T_B \leq T \leq T_L)$$

$$S_{ae}(T) = \frac{S_{D1} T_L}{T^2} \quad (T_L \leq T)$$

Bu denklemlerde, S_{DS} kısa periyot tasarım spektral ivme katsayısı, S_{D1} 1.0 saniye periyot için tasarım spektral ivme katsayısıdır ve Türkiye Tehlikeli Deprem Haritasından enlem ve boylam koordinatlarına göre belirlenmektedir. Bu katsayılar boyutsuzdur. T , doğal titreşim periyodu, T_A ve T_B yatay elastik tasarım ivme spektrumu köşe periyodudur. Denklem (37)’ye göre bulunur. (TBDY, 2018).

$$T_A = 0,2 \frac{S_{D1}}{S_{DS}} \quad ; \quad T_B = \frac{S_{D1}}{S_{DS}} \quad (37)$$

$$R_a(T) = \frac{R}{I} \quad (38)$$

Türkiye Tehlikeli Deprem Haritalarından S_{ds} 1,484 ve S_{d1} 0,459 olarak elde edilmiştir. Daha sonra binanın köşe periyotları $T_A=0,0168$ sn ve $T_B=0,309$ sn olarak hesaplanmıştır. Binanın doğal hakim periyodu köşe periyotlarının arasında kalan bir değer olduğu için binanın elastik spektral ivme değeri (S_{ae}) S_{ds} değerine eşit olduğu izlenmiştir. Betonarme binanın deprem yükü azaltma katsayısı 1,0 olduğu için azaltılmış spektral değeri (S_{aR}) 1,484 olarak hesaplanmıştır. Yukarıda açıklanan eşdeğer yanal yük hesabı çalışmada kullanılan 3 katlı betonarme bina için uygulanmış olup Tablo 6’da sunulmuştur.

$$V_{te}^{(X)} = m_t S_{aR}(T_p^{(X)}) = 2631 \times 1,484 = 3904,40 \text{ KN}$$

Tablo 6 Katlarda oluşan kesme kuvvetleri

KATLAR	mi (KN)	Hi (m)	Δf_n	h (m)	FiE
3	2631	9	29,28303	3	1937,56

2	2631	6	29,28303	3	1291,707
1	2631	3	29,28303	3	645,8535

Eşdeğer yanal yük analizi sonucu, 1.katın tepe deplasmanı 0,0012 m, 2.katın tepe deplasmanı 0,0031 m ve 3.katın tepe deplasmanı 0,0046 m olduğu izlenmiştir.

Modal analiz ve eşdeğer yanal yük yöntemine göre analiz sonuçları Tablo 7'de sunulmuştur. Tablo 7'de sunulan değerler, her iki yöntemde de belirli bir sönüm oranlarına göre elde edilmiştir. Eşdeğer yanal yük analizinde sönüm oranı 0,05 ve modal analizde kabul edilen sönüm oranı 0,047 olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 7 Betonarme binada oluşan taban kesme kuvvetleri ve tepe deplasmanları

Yöntem	Tepe deplasmanı (m)	Taban kesme kuvveti (KN)
Eşdeğer Yanal Yük Analizi	0,0046	3904,4
Modal Analiz	0,00252	2863,04

9. SONUÇLAR

Türkiye'de Erzurum İli Oltu ilçesinde bulunan 3 katlı betonarme binanın sönümsüz serbest titreşimi, sönümlü serbest titreşimi, Van depremi altında sönümsüz zorlanmış titreşimi, Van depremi altında sönümlü zorlanmış titreşimi ve eşdeğer yanal yük yöntemiyle analizi yapılmıştır. Bu çalışmanın sonuçları özet olarak şöyle sıralanabilir;

Modal analiz yöntemiyle betonarme binada hesaplanan sönüm oranının, betonarme binalar için sabit olarak kabul edilen sönüm oranından daha düşük değer olduğu olduğu izlenmiştir. Bu nedenden dolayı, modal analiz sonucu betonarme binanın tabanında oluşan kesme kuvveti ve binanın tepe deplasmanın eşdeğer yanal yük yöntemine göre hesaplanan değerlerden daha az olduğu gözlemlenmiştir. sönüm oranlarının her modda farklı olmasının yanısıra, eşdeğer yanal yük analizinde hesaplanan tüm değerlerden farklı oluşabileceği izlenmiştir.

Betonarme binada sönüm kriterlerinin dikkate alınması, depremden binaya gelen enerjilerin önemli bir kısmının karşılandığı gözlemlenmiştir. Betonarme binanın sönüm kapasitesinin olmaması binada oluşan iç kuvvetlerin, taşıyıcı elemanların yapacağı deplasmanların çok fazla olduğu gözlemlenmiştir.

Betonarme binada değişen iç kuvvetler, deplasmanlar anlık olarak gözlemlenmiştir. Bu da modal analizin diğer yöntemlerden farklı sonuçlar oluşturabileceğini göstermiştir.

Betonarme binaya girdi olarak verilen Van Depremine karşı bina katlarının vermiş olduğu kat tepkileri hesaplanmıştır. Verilen tepkiye Van depreminin parametreleri olarak binanın her bir katında transfer fonksiyonları hesaplanmıştır. Hesaplanan transfer fonksiyonlara göre, depremin binanın her bir modunda önemli derecede rijitlik kaybının olduğu izlenmiştir. Bir diğer sonuç ise deprem bina taşıyıcı elemanlarının ataletini her bir modda azaltarak binanın taşıma kapasitesini azalttığı gözlemlenmiştir. Bu nedenle binanın katlarında önemli hasarların meydana geldiği izlenmiştir.

BeTonarme binanın herhangi bir yüklemenin altında analizi yapılırken tüm modların katkısının hesaba katılması gerektiği kanısı öngörülmüştür. Binanın her bir modu, binada önemli derecede iç kuvvet ve yerdeğiştirme katkısının olduğu izlenmiştir.

10. KAYNAKÇA

Beyen, K. (2015). Hasar tanılama analizlerinde frekans-zaman çözümlenmesi. 3. Türkiye Deprem Mühendisliği ve Sismoloji Konferansı, 14-16 Ekim, İzmir.

Darılmaz, K. (2015). "Depreme Dayanıklı Betonarme Binaların Tasarımına Giriş". Yayımlı Yayınları, İstanbul, Türkiye.

Mertol, A.ve Mertol, H.C. (2002). "Deprem mühendisliği depreme dayanıklı yapı tasarımı". Kozan Ofset, Antalya, Türkiye.

Jimin H. ve Zhi-Fang F. (2001). "Modal Analysis". A division of Reed Educational and Professional Publishing Ltd. Linacre House, Jordan Hill, Oxford OX2 8DP.

TBDY. (2018). Deprem bölgelerinde yapılacak binalar hakkında yönetmelik. Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, Ankara, Türkiye.

Celep, Z. (2018). "Deprem Mühendisliğine Giriş ve Depreme Dayanıklı Yapı Tasarımı". Beta Basın Yayın Dağıtım, İstanbul, Türkiye.

Rajasekaran, S. (2009). Structural dynamics of earthquake engineering: theory and application using MATHEMATICA and MATLAB. Elsevier.

SEKÜLERLEŞMENİN ANLAM VE KURAMINI SOSYOLOJİK BİR BAKIŞ AÇI İLE DEĞERLENDİRME

MEANING AND THEORY OF SECULARIZATION EVALUATION FROM A SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE

Fatma Zehra DURNA

Afyon Kocatepe Üniversitesi

ÖZET

Sekülerleşme sosyal bilimler alanında yıllardır gündemin başköşesinden düşmeyen ve muhtemelen yakın gelecekte de çok önemli bir yer işgal edeceği düşünülen, tespit ve teşhis edilmesi gereken mühim bir konudur. Sekülerleşme kökleri Rönesans, Fransız Devrimi, Reformasyon, Sanayi İnkılabı ve Avrupa aydınlanmasına dayanan tarihi, sosyo-kültürel, ekonomik ve siyasi bir süreçtir. Eğer sekülerliğin geçirdiği tarihsel süreç doğru bir şekilde bilinmez ve yorumlanmazsa; konu kavram ve kuram kargaşası ile karşı karşıya kalmaktan kaçınmaz. Bu bağlamda, bu çalışma literatürde sekülerleşme olarak bilinen konunun tarihsel-sosyolojik olarak kavramsal ve kuramsal çerçevesini anlamayı çalışmaktadır. Bu yüzden de sekülerleşme ile ilgili tartışmalara ne katılır ne de sekülerleşmeye karşıdır.

İnsanlık tarihi boyunca insan diye adlandırılan varlık inanma yetisine sahip olup, kendisinden yüce bir güce inanma durumu kesintisiz bir şekilde devam etmiştir. İnanma fikrinin mümkün olduğu kutsal düşünce tarih boyunca geçerliliğini koruduğu gibi günümüzde de geçerliliğini korumaya devam ettirdiği görülmektedir. Avrupa tarihinin tüm dönemlerini kapsayan ve sosyologlar tarafından beyan edilen, dini kurumun ya da kurumların, kutsalların ve sembollerin ölümünün gerçekleşeceği, toplumsal düzende önem ve etkileme gücünün azalacağı ya da kaybedeceği yönünde bazı görüş ve teoriler öne sürmüşlerdir. Ancak son yıllarda tüm bu öngörülerin gerçekleşmediği yönünde, yeni ve farklı bir takım iddialar ortaya konmaya başlanmıştır. Anlaşılan, modern toplumlarda din ve sekülerleşme arasındaki karşılıklı ilişki biçiminde varlıklarını sürdürmeye devam edeceklerdir.

Çalışmada öncelikle kavramsal olarak sekülerlik ve sekülerleşme tanımlanmış ve tarihsel süreci incelenmiş, ardından sekülerleşmeyle ilgili kavramlar analiz edilerek konu ile ilgili teoriler irdelenmiş, son olarak ise sonuç bölümünde konu biçimsel ve işlevsel olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sekülerlik, Sekülerizm, Sekülerleşme.

ABSTRACT

Secularization is an important issue in the field of social sciences that has not been in the forefront of the agenda for years and that is likely to occupy a very important place in the near future and that should be identified and diagnosis. Secularization is a historical, socio-cultural, economic and political process whose roots are based on the Renaissance, French Revolution, Reformation, Industrial Revolution and European Enlightenment. If the historical process of secularism is not properly known and interpreted, the subject cannot avoid being confronted with confusion of concepts and theories. In this context, this study seeks to understand the historical-sociological conceptual and theoretical framework of the subject known as secularization in the literature. Therefore, it neither participates nor opposes secularization in the debates about secularization.

Throughout human history, the so-called human being has the ability to believe, and the state of believing in a supreme power from him has continued uninterrupted. It is seen that the idea

of believing is possible as the sacred thought has retained its validity throughout history and continues to maintain its validity in the present day. They have put forward some views and theories that cover all periods of European history and are declared by sociologists that the death of religious institutions or institutions, Saints and symbols will occur, the importance and influence of the social order will decrease or lose. However, in recent years, a number of new and different claims have been put forward that all these predictions have not materialised. Apparently, they will continue to exist in modern societies in the form of a mutual relationship between religion and secularization.

The study examined the historical process of secularity and secularization with priority, then the concepts related to secularization were analyzed, finally the theories related to the subject were examined, and in the conclusion section the subject was evaluated as formal and functional.

Keywords: Secularity, Secularism, Secularization.

1. GİRİŞ

Batı toplumlarında meydana gelen Rönesans, Reform, Coğrafi Keşifler, Sanayi Devrimi, Aydınlanma Dönemi, kentleşme, eğitim, kitle iletişim araçlarında görülen hızlı değişimler ve yaygınlaşma, bilimsel ve teknolojik buluşlar, göç hareketleri gibi birçok olay ve olgular, köklü gelişme ve değişimlere yol açmıştır. Bunun yanında dünyanın birçok yerinde yaşanan büyük çaplı iç ve dış savaşlar sadece gerçekleşen toplumlar ile sınırlı kalmamış; tüm dünyayı derinden etkilemiş ve birçok araştırmalara kapı aralamıştır. Yaşanan tüm bu gelişme ve değişimlerin etkisi yalnız Batı toplumları ile sınırlı kalmamış aynı zamanda etkileri giderek tüm toplumlara sirayet etmiş ve bu noktada toplumsal hayatın her kesiminde geniş yankılar uyandıran büyük değişimler, küresel bir olgu olarak incelenmeye başlanmıştır.

İnsanlığın var olmasından itibaren hemen her döneminde toplumların hayatını etkileyen ve aşkın bir güce inanma duygusunun var olduğu görülmektedir. Din insanların yaşam biçimlerinin şekillenmesinde, sosyal, kültürel, ekonomik vs. tüm alanların düzenlenmesinde en önemli unsurlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Din, geleneksel toplum ve kültür yapısı bakımından toplumsal yapı üzerinde aileden boş zamanları değerlendirmeye, eğitimden ekonomiye, hukuktan sağlığa ve daha birçok alanları tümüyle hâkimken, modernleşme süreciyle birlikte toplumsal yapı üzerinde kutsal ve kutsal dışı ayrımı Durkheim ile, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri* eseriyle ortaya çıkmış, geleneksel değerlerde zayıflama meydana gelmeye başlamış ve insanları anlam arayışına itmiştir. Modernleşmenin mekânı olarak kabul gören şehirler, insanları yalnızlığa sürüklemiş, daha önceleri kolektif bilince dayalı toplum yapısı yerini bireyci anlayışın egemen olduğu yapılarla yer değiştirmeye başlamıştır. Ortaya çıkan bu köklü değişim ve gelişmelere uyum sağlama konusunda farklı farklı problemler yaşanmaya başlanmış, yaşanan gelişme ve değişimler toplumsal bunalımlar ve anomik durumlara doğru bir seyir izlemiştir.

Robert Nisbet, sosyolojide cemaate karşılık cemiyet, otoriteye karşılık güç, statüye karşılık sınıf, mensubiyete karşılık yabancılaşma ve kutsala karşılık seküler gibi bazı kavramların zıtlıklar meydana getirdiğini ifade etmektedir. Kutsala karşılık sekülerliğin sosyolojik araştırmanın bir öznesi olarak en açık bir şekilde akla gelen bir zıtlık olduğunu ifade etmektedir. Sosyolojik bakış açısından, sosyal ilişkilerin kişisellikten çıkışı, egemenliğin bürokratikleşmesi ve geleneksel sınıfların parçalanması gibi modern tarihteki büyük eğilimlere toplumun sekülerleştirilmesi eşlik etmiştir, yani kutsal değerlerin faydacı, uygulamacı ve hazzı diğer değerlerle yer değiştirme süreci başlamıştır.

Sekülerleşme kavramı, Türkçe'ye İngilizce aracılığı ile geçmiş olmakla birlikte, köken olarak Latince 'seaculum' sözcüğünden türemiştir. Yunanca'daki 'éaeon' sözcüğünün Latince tercümesi olan 'seaculum' sözcüğü de, 'zaman' ve 'mekân' çağrışımlarını birlikte veren bir

anlama sahiptir. Zaman şimdi ve hazır oluşu; mekân ise dünyada ve dünyevi oluşu anlatmaktadır. Şu halde sekülerleşme kavramı, bu dünyada meydana gelen çağdaş vakıaları, yani şimdiki zamanda olan olayları ifade eder şeklinde M. A. Kirman tarafından detaylı bir şekilde açıklanmaktadır.

İlk dönem sosyoloğu Weber için sekülerleşme, insanın rasyonelleşmesi sonucu rasyonelleşen toplumda, geleneksel karizmatik otoritelerden kurtulan insanın, daha önce etrafında yaratılmış olan büyülenmelerden kurtulması anlamını bulması halidir. Büyünün bozumuyla insan tanrılardan, animistik ruhlardan, büyülerden, tılsımlardan ve dini birçok motiflerden medet ummadan, varlığını kendi eseri olan dünyasında idame ettirmeye başlamıştır.

Dinin bir zamanlar diğer toplumsal kurumlar için yerine getirdiği, ama artık kaybolmuş işlevleri sayıp dökmeye gerek yok; dinin bir zamanlar seküler otoriteye meşruiyet sağladığını; kamusal politikaları tasvip hatta bazen de tasdik ettiğini; bir dizi tehdit ve pohpohlama yoluyla toplumsal denetim kurumlarını ayakta tuttuğunu; her türlü “gerçek bilgi” nin ocağı olarak görüldüğünü; gençleri toplumsallaştırdığını ve hatta bazı yaratıcı faaliyetlere hamilik bile yaptığını hatırlatmak yeterli ve yerinde bir tespittir. Bu işlevlerin yitirilişi, sekülerleşme tezinin merkezidir.

Sekülerleşme tartışmaları ilk olarak Batı toplumlarında, özellikle Hristiyan toplumlarda ortaya çıkmakla birlikte söz konusu sürecin etkileri Batı dışı toplumlarda da görülmeye başlanmış, son yıllarda artan bir şekilde neredeyse dünyanın diğer tüm bölgeleri ve dinleri üzerinde bu sürecin çok daha hızlı ve etkili olduğu gözlenmiştir. Sekülerleşme, yaygın ve yanlış bir şekilde dinin reddi anlamına geldiği kabul edilmektedir. Ancak sekülerleşme dinin reddi anlamına gelmemektedir; dinin etkisinin toplumun diğer kurumları ve bireysel davranış üzerindeki etkileme gücünün azalması anlamına gelmektedir.

Sekülerleşme süreci değişmezlik, süreklilik eşitlik veyahut değiştirilemez bir şey olmaktan uzaktır. Sekülerleşme süreci farklı toplumlar karşısında homojen veya eşit durumda değildir. Sekülerleşme süreci ortaya çıktığı ülkenin dini tarihi veya sosyo-kültürel yapısından çok etkilenecek şekillenmiştir. Türk toplumunda görülen değişim tecrübeleri zaman zaman inişli çıkışlı olmakla birlikte bazen anlam değişmesi bazen de bütünüyle dinselliğin kaybolduğu izlenimini vermektedir. Türk toplumunun Tanzimat’tan bu yana modernleşme tecrübesi yaşadığı, Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte modernleşme yönünde atılan adımların daha hızlı olduğu görülmektedir.

Türk toplumunun sekülerleşme yönünde değişimi belki uzun, sıkıntılı ve yavaş bir seyir içinde gerçekleşmiş olsa da kendi toplumsal dinamikleri içerisinde kendi toplumsal şartlarına uygun olarak gerçekleşmektedir. Bazen geleneksel değerlerin yerini seküler değerlerin almaması bazı bakımlardan geleneksel değerlerin halen canlı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, bu durum Türk toplumunun geçiş toplumu olduğunu ve belli oranda muhafazakâr; belli oranda seküler bir karakter arz etmesi, dolayısıyla “Modern muhafazakâr” denilen melez desenlerin varlığından söz edilmesine sebep olmaktadır. Türk toplumunda görülen bu durum sekülerleşme tezinin düz bir çizgide ilerlemediği, bazen zikzaklar çizdiğini göstermesi açısından da bir hayli önem arz etmektedir. Türk toplumunda dini değişim üzerine yapılan araştırmalar, insanların bazı bakımlardan geleneksel değerleri benimsedikleri, bazı bakımlardan da modern seküler değerleri benimsedikleri sonucunu ortaya koymuştur. Bu durum hem sekülerleşme hem de yeni paradigma yönünde birtakım yorumlamalar yapılmasını mümkün kılmaktadır.

2. SEKÜLERLİK VE SEKÜLERLEŞME KAVRAMLARI

Bir konunun daha iyi anlaşılabilmesi ve değerlendirilebilmesi için konu içerisindeki önemli kavramın ya da kavramların, öğrenilmesi ve tanımlanması gerekir. Konu açısından değer atfedilen kavramın ya da kavramların, açık ve net bir şekilde açıklanmaması veyahut başka anlamlara gelecek şekilde açıklanması kavram kargaşasına yol açmaya sebep olacaktır. Çalışmada böyle bir sıkıntının yaşanmaması ve daha iyi anlaşılıp değerlendirilmesi amacıyla öncelikli olarak yer alan bu kavramın ya da kavramların tanımı ve tarihsel gelişimi ifade edilecektir.

2.1. KAVRAMSAL AÇIDAN SEKÜLERLEŞME

Çalışmada öncelikli olarak yer alan ‘sekülerleşme’ kavramının tanımı ifade edilecektir.

Latince Saeculum’dan gelen seküler kavramı Roma İmparatorluğu döneminde festivallerde söylenen ilahi ve ayinler için kullanılmış olup, özellikle 12. yüzyılda Hristiyan bölgelerdeki halkı din adamlarından ayırt etmek için kullanılmaya başlanmıştır (Özay, 2007:123). Ve böylelikle 12. yüzyıldan itibaren kavram ‘kutsal’ ın karşıtı mahiyetinde bir anlam kazanmıştır. İlerleyen zamanlarda özelde Batı Asya’nın kilise ile olan çatışması ve gelişen Reform ve Rönesans hareketleri ile birlikte daha sonraları Fransız Devrimi, Sanayi Devrimi, Protestanlık hareketi vs. gibi olgu ve olayların etkileri sonucu ile kavram gelişimini günümüze kadar taşımaya devam etmiştir.

Sekülerleşme kavramı, Türkçe’ye İngilizce aracılığıyla geçmiş olmakla beraber, köken olarak Latince ‘saeculum’ sözcüğünden türemiştir. Yunanca’da ki ‘éaeon’ sözcüğünün Latince tercümesi olan ‘saeculum’ sözcüğü de, ‘zaman’ ve ‘mekân’ çağrışımlarını birlikte veren bir anlama sahiptir. Zaman şimdi ve hazır oluşu; mekan ise dünyada ve dünyevi oluşu anlatır. Şu halde sekülerleşme kavramı, bu dünyada meydana gelen çağdaş vakıaları, yani şimdiki zamanda olan olayları ifade eder” (Kirman, 2005:52) şeklinde M. A. Kirman tarafından detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

Günümüzdeki anlamınının kullanımına ilk olarak otuz yıl savaşlarından sonra imzalanan Westphalia anlaşmasında rastlanmakla beraber kavram; geleneksel dini formların etkisindeki azalma, dünyayla uyum, toplumun dinden ayrılması, dini inanç ve kurumların pozisyon değiştirmesi, dünyanın kutsaldan arındırılması ve kutsal toplumdaki seküler topluma geçiş anlamlarını ifade etmektedir (RİİS, 2006:196). Bu durum ise toplumsal hayat üzerinde büyük etkilere sebep olan hemen hemen her kesim üzerinde izler bırakarak küresel ölçekte incelemeler başlamasına neden olmuş ve halen olmaktadır.

Kavramın bu tarihsel gelişimini Berger ayrıca şu şekilde ifade eder: Sekülerizasyon kavramı biraz serüvenli bir tarihe sahip olmuştur. Kavram ilk defa Din Savaşlarından hemen sonra arazi ve emlağın kilise otoritelerinin gözetiminden çıkarılmasını belirlemek amacıyla kullanılmıştır. Aynı kavram Roma dini hukukunda bu sefer tarikatlardaki müridin, ‘dünya’ ya yönelişini göstermeye başlamıştır. Söz konusu her iki kullanımda da bu kavram, özel durumlardaki tartışmalar ne olursa olsun tamamen tasviri ve değerden uzak bir anlamda kullanılmıştır. Sekülerizasyon ve hatta onun türeviden olan “sekülerizm” kavramı, yerine göre müspet yerine göre de menfi değerli çağrışımlarla oldukça yüklü ideolojik bir kavram olarak kullanılmıştır. Geleneksel kiliseyle bağları olan çevrelerde ona “Hristiyanlaşmaktan uzaklaşma”, “dinsizleşme” vb. olarak saldırılırken, ruhban karşıtı ve ilerlemeci çevrelerde ise modern insanın dini vesayetlerden kurtuluşu anlamı verilmeye başlanmıştır (Berger, 1993:166). Sekülerleşmenin tanımlamalarında anlaşılacağı üzere din ilişkisi olarak değerlendirileceği gibi dinsel değişimlerin dünyevileşme ve rasyonelleşme ile meydana gelen toplumlar üzerindeki değişimlerinde bahsetmek mümkündür.

Nakip Attaş sekülerleşmeyi şu şekilde tanımlar: “Sekülerleşme; ‘insanın akli ve dili üzerinde önce dini sonra metafizik denetimden kurtarılması’ olarak tanımlanır. Bu ‘dünyanın dini veya

din misilli kavranışından soyularak bütün kapalı dünya görüşlerinin atılması, tüm doğaüstü mitlerin ve kutsal sembollerin parçalanmasıdır'. 'tarihin, mukadderattan kurtarılması'; insanın dünyada bir başına bırakıldığını, artık kaderini suçlamayacağını ve kaderine kızgınlık duymasının yersiz olduğunu keşfetmesidir..... insanın bakışlarının, dünya ötesinden bu dünyaya ve bu zaman çevirmesidir'. Sekülerleşme, hayatın sadece siyasal ve toplumsal yanlarını değil kaçınılmaz olarak kültürel yönünü de kapsar, çünkü o, 'kültürel entegrasyon sembollerinin dini olarak belirlenişinin kaybolmasıdır. Bu, 'toplumun ve kültürün dinsel kontrol ve kapalı metafizik dünya görüşlerinin tasallutundan kurtulacağı geri dönülmez tarihsel bir süreç' (Ataş, 2003: 42) şeklinde yorumlanmaktadır.

Kavram, zaman içerisinde farklı kişilerin farklı tanımlarından da anlaşılacağı üzere değişiklik göstermektedir. Çünkü mekan ve zaman bakımından bağımsız şekilde değerlendirilmesine mecbur kılmaktadır. Bu ise kavram üzerinde herkesin ortak bir tanımının yapamayacağını bir anlamda küresel ölçekte olduğunun göstergesi şeklindedir.

2.2. TARİHSEL AÇIDAN SEKÜLERLEŞME

Weber, dünyevileşmeyi kapitalizmin ve Protestanlığın bir ürünü olarak değerlendirir (Gorski, 2000:161). Weber, protestanlıkla birlikte hristiyanlıktaki dünya anlayışına ilişkin bakış açılarının farklılaştığını ve böylece "dünyanın büyüünün bozulduğunu" iddia eder. Çünkü protestanlık, hristiyan kutsallık anlayışının üç bileşeni olan 'sır, mucize ve büyü' den kendini alabildiğince soyutlamaya çalışmıştır. Artık Protestan mü'min, kutsal varlıklar ve güçlerin sürekli nüfuz ettikleri bir dünyada yaşamamaktadır (Robinson, 2002:344).

Genelde, sekülerleşmenin kökleri Rönesans, Reform ve Aydınlanma dönemine kadar uzandığı belirtilmiştir. Ancak sekülerleşme kavramının uzun bir tarihi geçmişe sahip olduğu söylenebilir. Fakat kavramın sosyal bilimler literatüründe günümüzdeki anlamıyla kullanıma girmesi yeni olarak kabul edilmektedir. Kavram sosyal, siyasal, ekonomik vb. yönlerden zaman içerisinde anlam kaymalarına uğramış ve farklı biçimlerde kullanılmıştır. Önemli sekülerleşme teorisyenlerinden Stark ve Bainbridge sekülerleşmenin aslında yeni bir olgu olmadığını; doğaüstüne bağlılığı zayıflatan bir süreç olarak çoğu ilkel toplumlarda olsa dahi hemen her toplumda görüldüğünü ve görülebileceğini ifade ederler (Stark and Bainbridge, 1987:311). Çünkü rasyonelleşme ile gelenekten uzaklaşarak doğaüstü güçler şeklinde nitelendirilen tüm her şeyden sıyrılarak, ampirist bir bakış açısı ile süreci gözden geçirmeye başlamışlardır.

Sekülerleşmenin başlangıcını Antik Yunan medeniyeti ve Roma Hukukuna dayandıran bir yaklaşım olsa da sekülerleşmeyi esas olarak Rönesans ve Reform hareketlerine dayandırmak kavramın tarihi gelişimi ve ifade ettiği anlam açısından daha uygun olacaktır. Rönesans dünya tarihi açısından önemli dönüm noktalarından birini teşkil etmektedir. Sanatta, bilimde ve felsefede tabiata yönelme eğilimi sonucunda, gerek konu gerekse metot olarak tanrısal ve ilahi olandan tabii olana doğru yönelim insanla doğayı karşı karşıya getirmiş, bir anlamda tanrısal güçleri devre dışı bırakmıştır. Rönesans'ın başlangıcında bulanık, belirsiz, müphem olan sekülerleşme, Rönesans'ın bitiminde oldukça net ve berrak bir şekil almaya başlamıştır. Başlangıçta içgüdüsel bir hareketi andıran sekülerleşme, sonraları bilinçli bir harekete dönüşmüştür (Hocaoğlu, 1994a: 95-108).

Kavram olarak kullanılmamış olsa da sekülerleşmenin izlerini, reformasyon hareketlerinde görmek mümkün olmaktadır. Reformasyon hareketleri, genel olarak hristiyanlığa ve onun temsil ettiği geleneğe, özelde Katolik kilisesine karşı çıkış hareketi olarak 15 ve 17. yüzyıllar arasında etkili olan ve hristiyan geleneğine yeni bir şekil vermek amacıyla hareket eden ve birçok protestan kilisesinin ortaya çıkışıyla sonuçlanan bir yenilik hareketi olarak tanımlanmaktadır (Kirman, 2004a:188; Altıntaş, 2001:222). Reformasyon hareketini Martin Luther, (1483-1546) 1517 yılı sonlarına doğru Wittenberg'de bir kilisenin kapısına asmış

olduğu meşhur ‘Doksan Beş Maddelik Tezi’ ile protestan hareketini başlattığı ifade edilmiştir. Bu hareketiyle Luther, kilise ve papalık kurumunu günah çıkarma, iman, tövbe, kutsal metinlerin farklı dillerde okunması, insan ve tanrı ilişkisi gibi birçok konu üzerinde çok uzun sürecek tartışmaları da başlatmıştır. Martin Luther bütün işleri yüceltilmiş olan Tanrının katına yükseltmiştir (Bruce, 2002:7). Tüm bu gelişmelere rağmen din, geleneksel toplumlardan modern toplumlara doğru dönüşüm gösteren toplumlarda “görünmeyen din” gibi farklı şekillerde varlığını korumayı sürdürmüştür. Sekülerleşme tezinin karşısına dinde yeni hareketlerin sahneye çıkmaya başlaması, rasyonel seçim teorisi gibi farklı teorilerin meydana gelmesi ile bir takım eleştiriler açıklanmıştır.

2.3. SEKÜLERLEŞME – SEKÜLERİZM İLİŞKİSİ

Etimolojik olarak farklı kavramlarla ilişkilendirilen sekülerleşme, modernleşme ile dinin yan yana olamaması öngörüsünden hareket edildiğinde, toplumsal yapının dinin kontrolünden ve metafizik yönelimlerinden sıyrıldığı, linear olarak ilerlediği kabul edilen tarihi bir süreci tanımlamak için kullanılabilir. Bu kavramla ilgili olarak ‘*Secular*’ kelimesinden türeyen isimlere göz attığımızda karşımıza sekülerleştirici (*seculariser*), sekülerizm ve sekülerlik gibi belirli bir siyaset geliştirmek amacıyla kullanılan kavramların çıktığını görüyoruz. “Sekülerizm” tıpkı yeni bir din gibi işlev gören yeni bir dünya görüşü olarak değerlendirilse de daha çok seküler yaşam tarzını ve seküler bir devlet sistemini olumlayan, bunu savunan, daha iyi bir dünya için sekülerleşmek gerektiğini iddia eden ideoloji (Ertit,2015: 49) olarak tanımlanabilir. “Sekülerlik” ise bir duruma verilen isim olarak karşımıza çıkmaktadır (Özay, 2006: 106). Sekülerizm, sekülerleşmeden amaçladıkları noktasında farklılaşmaktadır. Bu nedenle sekülerizmde düşünsel bir biçimde düşünce yapısından söz edilebilmektedir. Bu hususta sekülerizm; daha iyi olan sekülerin ikamesi adına düşüncelerin bütünüyle bir duruş, dinden tamamen soyutlanmış bir dünyevi hayat amacı ile mücadele edilirken; yeni din, siyaset, hukuk, politik, moral gibi anlamların tümünü kapsayacak bir biçimde verilmeye özen gösterilmiştir. Tüm bunların politik güce referansı noktasında sekülerizmin ilişkisi açık tutulmuştur.

Genel olarak sekülerizm bir düşünce akımı, bir hayat tarzı olarak protestan dünyasında dinden arındırılmış bir dünyevi hayat tarzı tesis edilmesi; dinin, dünyevi olan her türlü aksiyon ile bağlantısının koparılması ve bütün sosyal fonksiyonlarının, müeyyide güçlerinin bertaraf edilerek pasifize edilmesi ve dinin tamamen kişisel alana hapsedilerek hayat ile fonksiyonel ilişkisi kalmamış bir ritüeller ve inançlar kompleksi haline getirilmesinin bir ifadesi olarak anlaşılmıştır (Hocaoğlu, 1994: 35-76). Bu yüzden sekülerizme kişisel bir nitelik olmaktan ziyade özellikle politik alanda ve bir milletin toplumsal hayatında, seküler veya dünyevi olguların kurumsal ifadelerini yansıtan ortak tutum, organizasyon ve hukuki yapıları içine alacak şekilde de bakılabilir (Kosmin, 2008: 212-223) şeklinde yorumlanması mümkün görünmektedir.

Sekülerleşme – sekülerizm kavramları bazen birbirinin yerine kullanılsa da anlam itibariyle farklı kavramlardır. Dolayısıyla bu kavramların birbirinin yerine diğerinin anlamını da kapsayacak şekilde kullanılması genel konseptte uygun düşmemektedir. Çünkü sekülerleşme var olan bir toplumsal süreç olarak görülürken, sekülerizm dönüşümü onaylayan ve olumlayan bir siyasi doktrin (Ertit, 2014: 49) olarak görülmektedir. Bu noktada sekülerizm ile ancak siyasi ve hukuki bir sistem olarak görülen laiklik arasında bir ilişki kurmaktan öz edilebilir.

3. SEKÜLERLEŞMEYLE İLGİLİ KAVRAMLAR

Sekülerleşmenin ortaya çıkmasında ve oluşmasında birçok fikirselle süreçlerin varlığından söz etmek mümkündür. Sekülerleşme ile ilgili sunulan bu fikirselle süreçlerin farklılaşma, rasyonelleşme, modernleşme, bireycilik, çoğulculuk, özelleşme, dünyevileşme gibi birbirinden farklı birçok kaynağı kapsamaktadır. Elbette tüm bu süreçlerin birbiri ve sekülerleşme ile zorunlu bir bağıntısının olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak birbirinden tamamen bağıntısı kopukta değildir. Yaşanan bu fikri süreçlerin sekülerleşmenin oluşuma doğrudan bir etkisinin olduğunu söylemek pek mümkün olmasa da, sonuç olarak birbirlerini ve sekülerleşme olgusunu tetiklediğinden söz edilebilmektedir.

3.1.FARKLILAŞMA

Farklılaşma, dinin toplumun birçok yönü üzerindeki sosyal etkisini kaybetmesine yol açan bir süreç olarak anlaşılır. Din, daha önceleri sahip olduğu fonksiyonları kaybetmiştir. Farklılaşma neticesinde meydana gelen sekülerleşme ise, sosyal kurumların dinin etkisinin özgür ve özerk hale gelmesi sürecine işaret eder. Neticede, din açıkça görev ve sorumluluktan ziyade, bireysel seçim ve vicdan meselesi haline gelmiştir ki, bu durumda din giderek özerkleşmiştir. Bu süreçte, dinî yakın ilişkiler ve pratikler azalır. Buna bağlı olarak, rasyonelleşme eğilimleri giderek artar ve hadiseler bilimselle bakış açısıyla değerlendirilir, dini inançların inandırıcılığı zayıflar ve insanların onları uzun süre kabullenmeleri zorlaşır. Sonuç olarak, daha çok dünyevi değerler sistemi üstün duruma gelir (Hamilton, 2001: 188) ki bu durum sekülerleşmeyi tetikler.

Sekülerleşme olgusu üzerine çalışmasıyla tanınan Bruce farklılaşmayı, yapısal ve sosyal farklılaşma olarak iki kategoride değerlendirir. Bunlar:

1. Yapısal farklılaşmayla sosyal kurum ve rollerin daha önce somut halde sahip olduğu özelliklerin uzmanlaşmış rol ve yer değiştirmesi ve sosyal hayattan ayrılmasını kasteder.
2. Sosyal farklılaşma ise, statü ve rollerdeki farklılaşmadır. Ancak sosyal farklılaşma yapısal farklılaşmadan tamamen ayrı değildir, birbirlerine eşlik etmektedirler (Bruce, 1999: 8 ; 2002: 8-9).

Shiner gibi diğer sosyologlar tarafından da farklılaşma ile ima edilen anlam ve çoğu kullarındaki anlamın merkezî noktasının ne olduğu tartışılmış, neticede dini otoritenin düşüşü merkezî aksiyom olarak belirtilmiştir. Dini otoritenin düşüşüne yapılan bu vurgu Wilson'un sekülerleşme tanımında vurguladığı hususlara olan yakınlığını akla getirmektedir. Wilson, sekülerleşmeyi "*Dini kurum, hareket ve bilincin sosyal önemini kaybettiği süreç.*" olarak tarif etmektedir. Bu tanım aynı zamanda Berger'in toplumdaki kurumların ve kültürün, dini kurum ve sembollerin hâkimiyetinden uzaklaştığı sürece yaptığı vurguya benzer düşmektedir (Hamilton, 2001:188).

Anlaşıldığı kadarıyla toplumların yapısında meydana gelen değişimler, ilkelden moderne, aynı zamanda toplumların din anlayışlarında da bir takım değişimleri doğurmuştur. Toplumsal yapının dini kurumlar üzerindeki etkisi olduğu gibi dini kurum ve anlayışların da toplumsal yapı üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Karşılıklı etkileşim içerisinde cereyan eden bu karmaşık ilişkinin ortaya konması zor olsa da, imkânsız gözükmemekte (Wach, 1987: 31) olduğu fikrine sahiptir.

Genel olarak farklılaşmanın öncelikle "bu dünya" ve "öbür dünya" şeklinde başladığı dile getirilmektedir (Tschannen,1991:404-405) .Daha sonra ise endüstrileşmiş toplumların tipik özelliği olarak görülen farklılaşma; dinin elinde olan alanların farklılaşmasıyla daha önce din adamlarının hâkimiyetinde olan sağlık, eğitim, sosyal kontrol, politikalar ve refahın uzmanlaşmış kişiler ve kurumlara devredilmesi (Norris & Inglehart, 2004:9) olarak anlaşılır.

Sekülerleşmenin öngörülerini çerçevesinde insanın dünya anlayışındaki farklılaşma ile Weber'in Schiller'den aktardığı tabirle “büyü bozumu” arasında sıkı bir bağlantı görülmektedir. Bilimlerin gelişmesiyle birlikte, dünyanın doğal ve kültürel bir sürece tabi olduğu algısı güçlenmekte, bu durum insanın dinsel anlayışında tikellik ve öznellik değişimini öne çıkarmaktadır. Toplumun fonksiyonel ayrımlaşması, dinin git gide doğal olarak kamusal yaşamdan dışarıya itilmesine sebep olabilmektedir. Dinin; ekonomik, siyasal ve hatta sosyal davranış ve tutumlar alanından özel yaşamın gizli bir köşesine doğru çekilmesi bireyselleşmiş insanın kutsalla ilişkilerini yorumlamada ve organize etmede bir işleve sahip olması anlamında dönüşümü ifade ettiği (Robinson, 2002:344) görülmektedir.

Dini toplumsal ve bireysel alandaki işlevi farklılaşma çerçevesinde neo-sekülerleşme savunucuları tarafından da üzerinde durulan bir konudur. Farklılaşma olgusuna önem vermekle birlikte kurumların ve yapıların merkezi önemini azaltarak farklılaşmadan anlaşılabilir açıklamada klasik sekülerleşme teorisinden ayrılırlar. Onlar farklılaşmanın zorunlu olarak bireylerin dini inanç ve pratiklerinde azalmaya yol açacağı öngörüsünü kabul etmemektedirler. Tschannen, sosyal yapı içerisinde bireylerin dinle ilişkilerinde ve dini pozisyonlarında değişen çok fazla şeyin olmadığını söylemektedir. Paralel şekilde farklılaşmayı “Seküler alanların dini kurum ve normlardan ayrılması.” olarak gören Casanova, sekülerleşme sürecinde bireysel dindarlığın yitimini veya bırakılmasının zorunlu olmadığını dile getirmektedir. Sonuç olarak Chaves, sekülerleşmenin “Bireylerin dini katılımlarının azalmasıyla bağlantılı olarak okunması yerine dini otoritenin faaliyet alanının daralması.” olarak tanımlanabileceğini vurgular. Kısacası neo-sekülerleşme, bireysel dindarlıktaki düşüş tahminlerinden farklılaşmanın sorumluluğunu kaldırma girişimi olarak okunmaktadır. Buradan hareketle Casanova'ya göre, dini ve seküler alanların farklılaşması tezi hala sekülerleşme teorisinin savunulabilir merkezî yerini korumakta (Phillips, 2004:140-141) olduğu fikrine sıkı sıkıya bağlıdır.

3.2. RASYONELLEŞME

Rasyonelleşme genel olarak insanların çıkarlarını en üst seviyeye çıkarması; hedeflerine en kolay ve en az maliyetle ulaşması; akılcı biçimde hareket etmesi gibi bireyin düşünce ve eylemlerinde meydana gelen değişimi içerir (Bruce, 2002: 6). Rasyonelleşme kavramı M. Weber'in “dünyanın gözünü açması/büyüden arınması” (disengagement) kavramından yola çıkılarak açıklanmaktadır. Aslında bu ifadenin Frederich Schiller tarafından Weber'den çok daha önce kullanıldığı ifade edilmiştir (Attas, 2003: 42). Weber'e göre rasyonelleşme, “gözün açılması” veya başka bir ifadeyle büyüden ya da gizemden uzaklaşma demektir. “Gözün açılması” sadece insanların dinin eski gizemlerine inanmamalarını değil; aynı zamanda gizemli ya da değersiz hale gelmesini kapsamaktadır. Rasyonelleşmenin derecesi ve yönünü olumlu açıdan, büyüsel unsurların ortadan kalkmasıyla; fikirlerin sistematik tutarlılık ve doğaya uygunluk sağlaması belirlemektedir (Weber, 2002: 94). Weber “rasyonelleşme-gözünü açma” sürecine sekülerleşme ismini vermiştir. Sekülerleşme, aslında bu sürecin hem kendisi hem de sonucudur. Gizem, içinde girilip araştırılması gereken bir şey olarak değil, akıl ve teknolojinin ürünleriyle araştırılması gereken bir şeydir. Weber'e göre artık bu süreçte “dini bakış açısı” olsa olsa otorite için yarışan adaylardan birisi olacaktır. Bundan sonra dünyevi problemlerin çözümü için artık din adamlarına değil; ekonomistlere, fizikçilere, siyaset bilimcilere, psikologlara, sosyal danışmanlara ve doktorlara müracaat edilecektir (Wilson, 1976: 20; Swatos and Christiano, 2000: 4-5). Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, Weber'in sosyoloji literatürüne kendisinin kazandırdığı bu kavramı yazılarında pek fazla kullanmadığıda ayrıca görülmekte (Swatos and Christiano, 2000: 212; Yeşilyurt, 2001: 120) ve bilinmektedir..

Rasyonelleşme toplum yapısını birçok yönden değişime uğratmıştır. Toplumsal farklılaşmayla rasyonelleşme arasında yakın bir ilişki vardır. Farklılaşma sürecinde din ve dini kurumlar

toplumun diğer alanlardan farklılaşmıştır. En açık örnek kilise ve devletin ayrılmasıdır. Rasyonelleşme önce dinden ayrılma sürecine, diğer sosyal kurumların izleyiş prensiplerine rasyonel olarak ilişkilendirilen onların kendine özgü sosyal fonksiyonlarına ve bağımsız bir şekilde dini değerler ve kriterlere işaret eder. Örneğin ekonomik hayat modern dünyada gittikçe rasyonel hesap ve pazar mantığıyla egemen haline gelir böylece süreçler bizzat din üzerinde olumsuz etki yaparlar; böylece insanlar doğaüstü konularla daha az ilgili hale gelir ve din dış görünümüyle daha fazla seküler bir hale gelir. Din ruhsal konulardan ziyade, psikolojik rahatlama aracı şekline (Hamilton, 2001: 188) dönüştüğü görülür.

Rasyonelleşme, diğer bir anlamıyla bilimsel dünya görüşü ve teknolojinin egemen hale gelmesine işaret eder. Rasyonel aksiyon; din, gelenek veya duygunun rehberliğini kabul etmez. O, sadece denenmiş sonuçlara dayanan aksiyon için makul taleplerin zihnin soğukkanlı ve önceden tasarlanan muhakemesine dayanma (Haralambos and Holborn, 1995: 493) kabul edilir.

3.3. MODERNLEŞME

Modernleşme sosyolojik bir kavramdır ve sosyal değişmeyi ifade eder. Aynı kökten gelmelerine karşılık “modernizm” bir ideolojiyi, bir düşünceyi baskıyla kabul ettirmeyi, “modernite” batıya özgü modernleşmeyi ifade eder. Sekülerleşme ve modernleşme arasında çok yakın bir ilişkinin olduğu, modernleşmenin birçok bakımdan sekülerleşmeyi ima ettiği, ancak bunun çok karmaşık bir karakter arz ettiği (Berger, 2002: 13-15; Dobbeleare, 1989: 27-44; Woodhead, 2001:2) ifade edilmiştir.

Anthony Smith, modernleşmeye verilen üç anlam itibariyle modernleşmeyi şu şekilde tanımlamaktadır. Bunlar:

1. Birinci anlam ile modernleşme, toplumsal bir değişme süreci olarak yer ve zaman boyutunda evrensel olan süreçler grubudur. Bu bağlamda, modernleşme ilerlemeyi ifade eder; toplumsal dokuyu zenginleştiren ve güçlendiren güçlerin ortaya çıkması ve büyümesidir.
2. İkinci anlamıyla modernleşme, tarihseldir. Avrupa’da Rönesans ve Reformasyona kadar giden dönem laikleşme ve kapitalizmin doğuşu ile ayırt edilir. Başka bir tarihsel ayırım da Fransız ve Sanayi devrimleri sonrası gelişmelere tekabül eden dönemin modernleşme süreci olarak nitelendirilmesidir.
3. Üçüncü anlamıyla modernleşme, gelişmekte olan ülkelerin liderleri veya elitlerince izlenen bir dizi politikalara verilen isimdir. Dolayısıyla modernleşme, liderlerin belirli açılardan daha gelişmiş olarak gördüğü çağdaş toplumlar doğrultusunda belirli toplumu değiştirmek için bilinçli uyguladıkları bir dizi plan ve politikalar bütünüdür. Bu bağlamda; Atatürk, Gandhi veya Nyerere yenilikçi liderler (Smith, 1996: 90) arasında gösterilebilecek olanlara örnektir.

Wilson, geleneksel dini kurum ve sembollerin öneminin ve etkisinin azaldığı bir süreç olarak modern çağa geçişi birbirini izleyen üç aşamada değerlendirmektedir. Bu süreç üç aşamada şu şekilde gösterilebilir:

1. Birincisi, dışarıdan dini tehditlerle ahlaki kontrolü sağlama dönemidir, ahlaki kontrolün yerini artık trafik lambaları, radar sistemleri ve sigorta gibi teknik araçlar almıştır. Önceleri inancının gereği olarak bazı kurallara uyan insan artık modern kontrol araçlarına uymak durumundadır.
2. İkincisi, dine dayalı vicdan temeline oturan iç kontrolün sağlandığı dönemdir, toplum ahlaki düzenlemelere daha az bağımlı hale gelmiştir. İlişkiler kişisel

olmaktan çıkıp role dönüştüğü için dinin fonksiyonlarında azalma meydana gelmiştir.

3. Üçüncüsü, içsel ve dışsal her türlü kontrolün dini ve ahlaki bir konu olmaktan çıktığı modern dönemdir. İnancın gerilemesi ve etkisinin azalması sonuçta kilise ve buna bağlı inanç yapısını değiştirmiştir (Demirci, 2001: 28).

Teknoloji ve bilim alanında yaşanan gelişmeler neticesinde dinin daha önceleri sahip olduğu fonksiyonlar bilimle yer değiştirmiştir. Bu bağlamda Bryan Wilson, insanların geçmişte karşılaştıkları problemlerin çözümü için kutsal metinlere ve din adamlarına müracaat ettiklerini, ancak bilim ve teknik alanında meydana gelen gelişmelerle birlikte insanların artık dine değil, bilimsel veri ve tekniklerle problemleri çözdüklerini ifade eder. Ayrıca, din adamlarının da sosyal bir problemle karşılaştıklarında çözümü kutsal metinler yerine sosyal bilimcilerden aldıklarını ekler ve dinin modern toplumda öneminin azaldığını ifade eder (Demirci, 2001: 28).

Modern sözcüğünden türetilen bir kavram olan modernite (modernlik, çağcılık) ise Avrupa'da 17. yüzyılda aydınlanmayla birlikte ortaya çıkan ve zamanla tüm dünyaya yayılan bir değerler sistemine işaret eder (Gökkaya, 2009:10).

Modernitenin hayat felsefesi haline gelmiş şekli olan modernizm kavramının, Cevizci'de (Cevizci, 2013:1114) dört farklı anlamından bahsedilmektedir. Bunlar:

1. Geleneksel olanı yeni olana tabi kılma tavrı,
2. Bir inanç sistemi ya da öğreti bütününe değişen koşullara uyarlama eğilimi ya da hareketi,
3. Sanat alanında, 19. yüzyılın ikinci yarısında başlayıp, 20. yüzyılın ilk otuz yılı boyunca süren ve klasisizme bilinçli olarak karşı çıktığı için, Avrupa realist geleneğinden estetik kopuşu temsil eden sanat hareketi,
4. Modernizm terimi aynı zamanda ve daha geniş bir felsefi çerçeve içinde, çoğunluk aydınlanmayla irtibatlandırılan idealler ve kabuller için kullanılır.

Bir süreç olarak ilerlemeye vurgu yapan modernleşme kavramı; Avrupa merkezli bilgi, üretim, teknoloji, kültürün, genel anlamda hayat tarzının yeryüzü genelinde yaygınlaşma sürecine (Akgül, 2012:184) işaret eder. Eski ve geleneksel toplumların modern olmalarına, moderniteye ulaşmalarına imkân veren süreçler için kullanılmaktadır. Siyasi, kültürel, ekonomik ve toplumsal boyutları olan bir kavramdır. Modernleşmenin toplumsal boyutu Weber'in de modernliğe giden özel bir dinsel yol olarak belirttiği büyü bozumu; (Kippenberg, 2012:125) yani sekülerleşme-laikleşme ile ilgili (Cevizci, 2013:1114) olduğu şeklinde açıklanabilir veyahut tanımlanabilir.

Modernleşme teorisi; Batılı olmayan toplumların, Batı-dışı toplumların sosyo-ekonomik, politik ve kültürel geri kalmışlıktan kurtuluşlarını, onların Batılı toplumların düzeyine eriştilmesinde gören, yani gelenekten modernliğe geçişi esas alan Amerikan Sosyolojisi teorisi (Cevizci, 2013:1115) olarak kabul edilmektedir.

3.4. BİREYCİLİK

Bireycilik, her kişinin yaşam biçimi ile ilgili kendi seçimini kendisinin yapma hakkı ve zorunluluğudur. Bu kişisel kararlar temel ve vazgeçilmez insan özgürlükleri olarak kabul edilir. Bireyin özgür, bilinçli, olgun bir insan olması sonucu ortaya çıkan kişisel olgunlaşma, yani kişisel bütünlük vurgulanır. Bir kişinin diğer insanlardan farklı olma, dini olmayan bir toplumda kendi inancını benimseme ve uygulama, tersi bir durumda dinsel inanca dayalı bir toplumda dinsiz olma veya toplumda yerleşik din inancından farklı inanç ve uygulamaya yönelme hakkı bireyciliğin gereği olarak düşünülmüştür (Michael, 1994:104). Bu bağlamda

bireyselleşme (individuation) ile bireycilik (individualism) arasında ayrıma gidilmiştir. Bireyselleşme; bireyleri birbirinden farklı varlıklar şeklinde tanımlayan ve ayıran semboller ve işaretleri içermektedir. Buna karşılık bireycilik; dini, siyasi, ekonomik veya hukuki gibi çeşitli şekillerde açıklanabilen bireysel haklara dair öğreti şeklinde tanımlanmaya (Wuthnow, 2002:89) başlamıştır.

Modernleşme, toplumsal yapı ve kurumlarda bir takım değişimler meydana getirmiştir, geleneksel yapıya sıkı biçimde bağlanan bireyler giderek kendini daha çok keşfetmeye yönelmiş, böylece toplumdan bağımsız, özgürlükçü ve bireyci eğilimler artmıştır. Artan bu eğilimler karşısında geleneksel yapıda bir takım çözümler meydana gelmiştir. Bu durum dini hayatı derinden etkilemiş, değişen ve gelişen şartlar karşısında geleneksel din, insanların ihtiyaç ve beklentilerini karşılayamaz hale gelmiştir (Günay, 1999:101).

Bireycilik olgusu kendi içerisinde bazı ikilemleri barındırmaktadır. Bir yandan rasyonel tutumla dünya üzerinde egemenlik kurmuş, bilim ve teknolojinin gelişmesi, üretim faaliyetlerinin standartlaşması, sayısız dünya görüşlerinin ortaya çıkışıyla birey anlama krizine girmiştir. Sekülerleşme sürecinde dini kurum ve semboller geleneksel önemin kaybetmiştir. Dini ve dünyevi ilgiler arasında büyük bir ayrılık meydana gelmiştir. Birey için hayatın anlamıyla ilgili nihai problemlere çözüm sağlayıcı kanallar kaybolmaya başlamıştır. Birey için meşrulaştırma kaynağının kaybolması, birleşik bir dünyada anlamın tükenmesi anlamına gelmektedir (Wentworth, 1989:44).

Geleneksel değerlerin egemen olduğu toplumlarda din, insan hayatının bütünü kuşatmaktadır. Dini değerler ve normlar toplum hayatına yön vermektedir. Ancak sekülerleşme süreciyle birlikte din, daha önce sahip olduğu bu fonksiyonları kaybetmiştir. Geleneksel ve kurumsallaşmış din yapısından kopuş ve çok yönlü ampirik realiteyi inkar etmeksizin bireye yönelik, dini inanç ve uygulamalar konusunda; “Ben böyle düşünüyorum”, “Zihnim kilisemdir” ve “Bizzat kendim bir mezhebim” şeklinde ifade edilen farklı bireysel dindarlık tipleri gelişmiştir (Günay, 1999:105).

Sekülerleşmenin başlıca niteliklerinden biri bireyciliktir. Bunun anlamı; özelleştirilen dinin birey için bir seçenek veya tercih konusu haline gelmesi demektir. Fakat böyle bir özel dindarlık biçiminin, onu benimseyen bireyler için “gerçek” olabilmesine rağmen dinin, içerisinde tüm toplumsal hayatın herkesi bağlayıcı yüce manalara sahip olduğu ortak bir dünyayı inşa etme şeklindeki klasik görevi yerine getirmekten uzak olduğu ifade edilmiştir (Berger, 2000:203).

3.5. ÇOĞULCULUK

Çoğulculuk, bir toplum ve devlet yapısı içerisinde çeşitli dini grup veya mezheplerin yer almasını, aynı zamanda aynı millet veya kültüre mensup kişilerin farklı din veya mensubiyeti ve bundan kaynaklanan sosyal süreçleri de ifade eden bir kavram (Günay, 2000: 249) olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tarihin bütün dönemlerinde din veya dini kuruluşlar bireylerin özel hayatlarında ve toplumsal yapı üzerinde egemen olmaya çalışmışlar, bu bağlamda dini tekeller oluşturmuşlardır. Böylece, dini kurumlar bireylerin düşünce ve eylemlerini düzenleyen mekanizmalar halinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bir toplumda din veya dini organizasyon dini tekeli elinde bulundurduğunda, alternatif dini organizasyonların gücünü bastırmak için yeterli gücü kendisinde bulur. Ancak dinde aşınma meydana geldiğinde, diğer dini organizasyonlar için rekabet gücü zayıflayacak ve neticede rekabet edemez hale gelecektir. Böyle bir durumda dini çoğulculuğun sekülerleşmenin orta aşamasını oluşturduğu söylenemez (Stark and Bainbridge, 1987: 288) mümkün hale gelmektedir.

Modern çoğulcu yapıların bir özelliği toplumsal yapının farklılaşmış olmasını gerekli kılmaktadır. Bir toplum gelişimini sürdürürken, ilerledikçe daha karmaşık bir hale gelmektedir. Daha kozmopolit toplumların kültürleri de daha karmaşık olmaktadır. Kozmopolitlik bir toplumda çoğul kültürlerin varlığına işaret eder. Kültürün bir unsuru olarak din, karmaşık bir toplum yapısında geleneksel konumundan uzaklaşacaktır. Toplumsal farklılaşma ve işbölümünün kendini daha çok fark ettirdiği yapı içerisinde din, kendi özel alanına çekilecektir. Ancak pazar mantığının ortaya çıktığı bir ortamda din genel telafi edici olarak din pazarındaki yerini alacak (Stark and Bainbridge, 1987: 289) ve böylelikle toplumsal yapıdaki yerini farklılaştırmış olacaktır.

Çağdaş toplumların temel ayırt edici özelliklerinden birinin çoğulcu bir yapıya sahip oldukları ifade edilmiştir. Günümüz dünyasında hiçbir toplum, ister geleneksel isterse teknolojik ilerleme kaydeden bir toplum olsun, homojen değildir ve doğal olarak da küresel bir toplum özelliği taşımaz. Her yerde farklı arka planlara sahip farklı dili, kültürü, etnik kökeni ve sosyo-ekonomik yapıdaki sınıfsal oluşumlara sahip toplumlar olabilmektedir (Troll, 1999:322). Bu bakımdan çoğulculuk, toplumdaki hiçbir grubun çoğunlukta olsa bile, görüşlerini başka bir gruba dayatamayacağı anlamına gelir. Çoğulculuk ilkesi ayrıca, belirli din grupları içinde bile dinsel ibadet ve uygulamalarda büyük ayrımlar olabileceğini kabul eder. Bu ayrımlar, dini konularda çok hassas olup inanç ve ibadetlerini tüm ayrıntılarına kadar uygulayan dindar aşırı uç ile dine karşı hiçbir şey hissetmeyen ateistler gibi veya dini uygulamalara kayıtsız olan diğer bir uç arasında yer alabilir. Çoğulcu bir toplumda, her birey veya grup ötekini dinsel yaklaşımlarına engel olmayacak biçimde dini uygulamalarını yerine getirme serbestliğine sahip (Michael, 1994: 104) olma şansı ve hakkı elinde bulundurmaktadır.

Çoğulculuk çeşitli dünya görüş ve değer sistemlerinin bir arada barış içinde yaşamaları anlamına gelmektedir. Sekülerleşme ve çoğulculuk birbiriyle ilişkilendirilmiş olsa da, tarihsel bakımdan birbirlerinden bağımsız geliştikleri ifade edilmiştir (Berger, 2002b: 78). Sekülerleşmenin çoğulculuğu doğurduğu nasıl söylenebiliyorsa, çoğulculuğun da sekülerleşmeyi doğurduğu aynı şekilde ifade edilebilir. Sekülerleşme ve çoğulculuk birbirine bağlı süreçlerdir. Modernleşme ve endüstrileşme kültürel ve dini grupların çoğulcu bir karaktere bürünmesiyle toplumun sosyal parçalara ayrılmasını meydana getirmiştir. Sonuçta, devlet çatışma olmaksızın sadece bir dini uzun süre destekleyemez. Dinlerin çoğulluğu, bireylerin inançlarını kişisel bir tercih, bir seçim konusu haline getirmiştir (Haralambos and Holborn, 1995:486).

Çoğulcu bir toplum yapısı bir dini oluşum ve organizasyonların ortaya çıkışını beslemektedir. Böyle bir yapıda dini oluşumlar adeta mantar gibi çoğalmaktadır. Çoğulcu bir karaktere sahip olduğu ifade edilen Amerika'nın yeni dini hareketlerin süper marketi haline geldiği ve 2550 hristiyan cemaati olduğu ve bunların dışında yaklaşık 600 civarında hristiyanlık dışı yeni dini oluşumun varlığı (Kirman, 1999: 228) dikkate alındığında çoğulculuk ve yeni dini hareketler olgularının yakın bir ilişkiye sahip olduğu görülmektedir. Buna bağlı olarak dinin artık yeniden dünyayı meşrulaştırma fonksiyonu kaybolmaya başlamıştır. Onun yerine değişik dini gruplar, çekişme halindeki birçok alt-dünyalar karşısında değişik araçlar kullanmak suretiyle kendi özel alt-dünyalarını sürdürmeye çalışırlar. Buna bağlı olarak, dini meşrulaştırmaların bu çok sesliliği bir kimsenin aralarında seçim yapacağı bir imkânlar çokluğu olarak bilinçte içselleştirilir. Herhangi bir seçim göreceleştirilir ve kesin olmaktan çıkar. Belirsizlik ortamında birey, anlam dünyasını oluşturan "kutsal şemsiye" sini (Berger 2000) kaybeder. Dolayısıyla, yeni arayışlara girer. Kendisine geleneksel dinden farklı olarak çözümler sunan yeni oluşumlara katılır (Berger, 2000: 225 ; Stark, 2005: 276).

3.6. ÖZELLEŞME

Sekülerleşme teorisyenlerinden bazıları, sekülerleşmeyle birlikte modern toplumda dinin tamamen kaybolacağı yönünde fikirler ileri sürmüşlerdir. Sekülerleşme teorisyenlerinin bu iddialarına karşılık, seküler bir dünyada dinin varlığını devam ettirmesini açıklama modellerinden birisi de “özelleşme” tezidir. Bu teze göre, modern dünyada din kozmik bir güç olmak yerine; bireyin bilincinde, bireysel bir hadisedir. Yine bu teze göre, din belki bir sosyal kontrol mekanizması olarak geleneksel fonksiyonlarını en azından bazı alanlarda devam ettiriyor olsa da, artık dünyayı yönlendiren bir güç olmaktan çıkmıştır (Hadden, 1989: 20).

Bazı sosyologlar modern toplumların tipik olarak sekülerleşmediğini, dinin farklı bir karaktere bürünerek özelleştigiğine vurgu yapmaktadırlar Luhmann’a göre, dinin bireyselleşmesi veya özelleşmesi, kararların bireyselleşmesinin özel, belirli bir örneğidir ve toplumun fonksiyonel farklılaşmasının bir sonucudur. Modernleşmenin her iki yönü yani, sekülerleşme ve bireyselleşme, aynı fonksiyonel farklılaşma sürecinin bir sonucudur ve birbirlerini tamamlayan süreçlerdir (Dobbeleare, 1989: 28).

Modernleşmeyle birlikte özel ve kamusal alan ayrımı yapılmaya başlanmıştır. Kamusal alan seküler bir mahiyet kazanırken, din sadece özel alanın konusu haline gelmeye başlamıştır (Wentworth, 1989:47). Luckmann’a göre din, modern dünyada “görünmeyen din” biçiminde varlığını devam ettirmektedir. Yani, örgütlü dinin sunduğu hizmetleri tercih etmeyen bireyler artık kilise, cami, sinagog gibi mabetlere ilgisiz kalmaktadır. Böyle bir durumda örgütlü dine bağlılık ve bireysel dindarlık arasında ayrım yapılmıştır. Bireysel dindarlık olumlu karşılanırken, örgütlü dindarlık olumsuz karşılanmaya başlanmıştır. Din bireysel seçim konusu haline gelmiştir. Meydana gelen bu yeni durum “görünmeyen din” kavramıyla ifade edilmiştir (Luckmann, 2003: 77-81). Yapılan araştırmalarda cami veya kiliseye gidenlerin sayısında görülen düşüş, sekülerleşmenin zaferi olarak anlaşılabilir, yapılan diğer araştırmalar insanların dini eğilimleri terk etmediklerini, onları yeni şartlara uyarladıklarını göstermektedir. Bu durumda inanma ve bağlanma derecesini gösteren dindarlık nicel anlamda açık bir gerileme sürecine girmişken nitel anlamda varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Başka bir ifadeyle, toplumsal planda dindarlığın yerini bireysel dindarlık almıştır. Birinci durum “nicel sekülerleşme” olarak nitelenirken, ikinci durum “nitel sekülerleşme” olarak ifade edilmektedir. Anlaşılan, insanların mabetlere gitme oranındaki azalmanın istatistiksel ifadesi nicel sekülerleşmeyi; insanların karşılaştıkları problemlere karşı yaklaşım tarzlarındaki rasyonel seküler eğilimler sekülerleşmeyi ifade ettiği (Kirman, 2005b: 24) şeklinde yorumlanmaktadır.

Özelleşmeyle birlikte din, aşkın yönüyle anti-teknelci pazar olan modern toplumda dört kanalda varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Bunlar şu şekildedir:

1. Kitle iletişim araçlarıyla,
2. Eski mezhep ve kurumsallaşmış dini örgütlerin kendilerini yeniden kabul ettirmesiyle,
3. On dokuzuncu yüzyıldan kalma seküler ideolojilerin kalıntı taşıyıcılarıyla,
4. Daha küçük karizmatik şahsiyetler, astroloji ve bilinç artırıcı faaliyetler etrafında oluşan yarı-kurumsal yeni dini oluşumlar aracılığıyla varlığını sürdürmeyi (Coşkun, 2005: 15) devam ettiği bilinmekte ve gözlemlenmektedir.

3.7. DÜNYEVİLEŞME

Dünyevileşme; sosyal değişmeye paralel ‘dinin modern dünyada hayatta kalma mücadelesi’ olarak da isimlendirilebilir. “Dünyevileşme” denilen hadise; dinin kendinden, kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan içsel sekülerleşmenin ve dış unsurların zorlamasıyla (Özay, 2006:168) gerçekleşir.

Tschannen, dünyevileşme fikrinin en geniş şekilde gelişiminin ifade edildiği çalışmanın Luckmann'ın (Tschannen, 1991:406) teorisi olduğunu öne sürer. Luckmann'ın teorisi ise lineer olarak dinin dört sosyal formunun birbirini izlediği süreci kapsar. Luckmann'a göre dünyevileşme her şeyden önce bilinç düzeyinin farklılaşmasıyla başlar. Yani başlangıçta insanlığın varlığına dair temel problemlere dönük bakış açıları homojen iken daha sonra gelişen düşünce sistemleriyle farklı katmanlara ayrılmaya başlayan görüşler zihni boyutta farklılaşmayı başlatmıştır. Farklılaşma konusunda da değinildiği gibi zihni boyutta meydana gelen bu değişim dini diğer sosyal kurumlar seviyesine indirgemıştır. Burada dinin asli alanına döndüğü de söylenebilir. Bu dönüşüm; yani dinin farklılaşması birkaç sonucu ortaya çıkarmıştır.

İlk olarak dinin işlevinin otonom hale gelmeye başlamasıyla birlikte din hayatın diğer alanlarındaki etkisini kaybetmeye başlamıştır. Diğer bir sonuç ise dünya görüşündeki yarışta çoğulluğun artmasıdır. Bu çoğulluk, dinin akla uygun olmayan görüşlerinin çökmesine de sebep olmuştur. Diğer önemli bir sonuç ise bu rekabet ortamında bireyin alanını özelleştirmesidir. Birey istediğini farklı dünya görüşleri arasındaki farka bakarak özgürce seçecek ve kendi özel alanını, görüşünü oluşturacaktır. Luckmann bu “özelleştirmenin” iki sonucu bünyesinde barındırdığını iddia eder. Bir taraftan, bireyin seçiminden doğan dini konular genelleşerek “görünmez” (invisible) din gibi fonksiyon icra etmeye başlayacaktır. Diğer taraftan ise, bu özelleşmiş din günlük yaşamda aşkın değerlerini kaybederek “dünyevi” hale gelecektir (Tschannen, 1991:398) şeklinde değerlendirilmektedir. Bu da “dünyevileşme” denilen olguyu ortaya çıkaracaktır.

4. SEKÜLERLEŞME TEORİLERİ

Sosyologlar zaman içerisinde toplumda meydana gelen olayları ve olguları açıklamak için bir takım teoriler öne sürmüşlerdir. Uzun yıllar sosyal bilimler literatüründe etkili olan ve bu etkisi hala devam eden sekülerleşme konusu yoğun ilgi görmektedir. Bu çerçevede sosyologlar tarafından çeşitli sekülerleşme teorileri ortaya atılmıştır. Ortaya attıkları bu teoriler toplumdan topluma farklılık gösterdiği için farklı teoriler ile karşı karşıya kalmayı gerektirmiştir. Bu yüzden teorileri değerlendirip, yorumlamak sekülerleşme sürecini anlamayı kolaylaştıracaktır.

4.1. KATI (KLASİK) SEKÜLERLEŞME TEORİSİ

İlk dönemden itibaren din ve toplum yapısında meydana gelen değişimleri açıklama modelleri geliştirilmiştir. Bu modellerden biri de sekülerleşmedir. Klasik sekülerleşme teorileri, sosyal yapılar ve siyasal kurumların önceleri dini anlamlarla kaplıyken seküler varlıklara dönüştüklerinde, kilisenin kamu gücünü kaybettiğini ve insanların dinle daha az ilgilenir hale geldiklerini iddia eder. 1980'lere kadar, bu teoriler din sosyolojisinde hâkim durumda (Christiano and Swatos 2002: 59-67; Phillips,2004: 139) olduğu görülmekte ve gözlemlenmektedir.

Durkheim, Weber ve Marx sekülerleşmenin modernitenin bütünleyici bir parçası olduğunu ve tüm dünyayı kuşatacağını kabul etmişlerdir. Modernleşme ilerledikçe din özelleşecek, kültür üzerindeki etkisini kaybedecek, tamamen bireysel bir olguya dönüşecek ve hiçbir sosyal değişim potansiyeli olmayan, toplumsal gücü bulunmayan bir hale düşecektir. Kısacası, sekülerleşme toplumların yavaş yavaş kutsaldan uzaklaştığı, ilâhî olana ilgilerini kayb ettikleri, dinî güç ve otoritenin gittikçe zayıfladığı tek yönlü bir yol (Köse, 2001: 203) haline gelecektir. İlk dönem sosyologlarına göre sekülerleşme, geleneksel dinin toplumsal önemini kaybettiği bir süreçtir.

Klasik sekülerleşme teorisinin önemli temsilcilerinden Bryan Wilson sekülerleşmeyi, dini kurumların, aksiyonların ve bilincin sosyal önemlerini kayb ettikleri süreç olarak tanımlar. Sekülerleşme, sosyologlar tarafından kullanılan sosyolojik bir kavram olduğu kadar; aynı

zamanda saf tanımlayıcı bir kelimedir. Sekülerleşme tezi ifadesi herhangi bir zaman periyodunda meydana gelen sosyal değişme süreciyle ilgili bir teorinin yapısını, dağınık biçimdeki bir dizi önermeyi göstermektedir. Sekülerleşme tezi, insanlık tarihinin çok uzun bir geçmişine doğru gidildiğinde toplumun aralıklı bir şekilde ve çeşitli oluş sıklığı ve hızlılığıyla “daha seküler hale geldiği” bir süreci yaşadığını ima eder. Wilson’a göre, böyle bir tanımlama belki de bugüne kadar hiç yapılmamıştır (Wilson, 1982: 148-49).

Berger, sekülerleşme olgusunun köklerinin yahudi-hristiyan geleneğinden hareketle açıklamaya çalışır. Wilson, Berger’in tersine; sekülerleşme olgusuna modernite, bilim, teknoloji, sanayileşme ve şehirleşme gibi hristiyanlık dışı faktörlere yönelerek açıklamaya çalışmıştır. Yine o rasyonalitenin gelişmesinin sekülerleşme sürecinde merkezi bir rol oynadığına inanır. Bu süreçte bilimsel bilgi ve metotların özerk gelişmesi merkezidir, ancak hristiyanlığın tabiatında bulunan rasyonelleştirici güçler merkezi değildir (Hamilton, 2001: 201).

Wallis ve Bruce’a göre sekülerleşme, “dinin gerilemesini” değil toplumsal öneminin azalmasını ifade etmektedir. Nitekim dinin kamusal alandaki rolü azaldığı ve bu alanda dini kurumlar gerilediği halde “hakiki dinin” kapsamı olduğu gibi kalabilir. Başka bir anlatımla, dini itibari bağlanma ve dini ritüellerin icrası azalır veya kaybolurken, inanmaya ve ibadete devam edenlerin dindarlığı katılığını koruyabilir. Sekülerleşmenin asıl anlamı olan dinin toplumsal öneminin azalması ise, onun toplumsal rol ve kurumların işleyişini ve bireysel inanç ve eylemlerin daha az etkilenmesini ifade eder (Erdoğan, 1995: 180).

4.2. YENİ PARADİGMA VE RASYONEL SEÇİM TEORİSİ

Sekülerleşme tezi, on dokuzuncu yüzyılda din ve toplum ilişkisi hakkında hakim paradigma iken, son zamanlarda çeşitli meydan okumalara maruz kalmış, yeni teoriler geliştirilmiştir. Yeni paradigma teorisyenleri, klasik sekülerleşme teorilerinin modern dünyada dinin ve gelişen yeni olayların açıklanmasında yeterli olmadığını, dolayısıyla “bütün teorik söylemlerinde sekülerleşme kavramının kullanımdan kaldırılmasını” önerirler. Onlar sekülerleşmenin dinin bozulması veya çöküş teorisi olmadığını, “dini değişme” olduğunu iddia ederek (Stark ve Iannacoone 1994: 231; Gorski, 2000: 138) ifade ederler.

Yeni paradigmayı savunanlar sekülerleşmenin eski görüşlerindeki eksikliklerin kesinlikle ortaya konulması gerektiğini düşünürler. Wentworth, klasik sekülerleşmenin din ve toplum hakkında bazı konularda noksanlıkları olduğunu ifade eder ve yeni bir görüşün ortaya çıkmasını ve bunun da klasik sekülerleşmenin yerine geçmesinden memnun olduğunu ifade eder (Wentworth, 1989: 47).

Klasik sekülerleşme tezi kilise ve devletin ayrılmasını sekülerleşmenin göstergesi olarak sunar. Yeni paradigmanın savunucuları ise, sekülerleşmeyle din ve devletin ayrılmalarını kastetmemektedirler. Zira sekülerleşme kavramıyla kastedilen din ve devletin ayrılması olsaydı ortada bir tartışmanın olmayacağını dolayısıyla kastedilenin bundan farklı olduğu ifade edilmiştir. Sekülerleşme kavramıyla, eskiden bir dini kuruluşun kontrolü altında olan, ancak daha sonra bu özelliğini kaybeden kurumları tanımlamak için kullandıklarını ifade etmektedirler. Aslında, yeni paradigma, sekülerleşme sonucunda kutsalın sosyal alanda marjinal bir konuma geldiği, dinin sosyal fonksiyonlarını kaybettiği ve kişisel, özel bir tercih meselesi haline gelip, ferdin zihninde konumlanacağı düşüncesine karşı çıkmaktadır (Swatos and Christiano, 2000:214; Köse, 2001: 204).

Yeni paradigmanın öncü isimlerinin başında, önceleri ateşli bir sekülerleşme savunucusu olan ancak 1997 yılında daha önce ileri sürdüğü görüşlerin yanlış olduğunu, klasik sekülerleşme teorilerinin öne sürdüğü fikirlerin kabul edilemez olduğunu ileri sürerek klasik sekülerleşme teorilerine karşı görüşler ortaya koyan Berger gelmektedir (Stark, 1999: 41-66, Hamilton, 2001: 185). Berger’e göre sekülerleşme; kültür ve toplum sektörlerinin dini kurum ve

sembollerin egemenliğini ortadan kaldıran bir süreç (Roberts, 1990: 310) olarak tanımlanmaktadır ve bu şekilde tanımlanma eğilimi artmaktadır.

Yeni paradigmanın diğer önde gelen savunucuları olarak G. Davie, M. Douglas, P. Glasner, Glock and Bellah, A. Greeley, J. K. Hadden, T. Luckmann, D. Martin, R. Stark, W. Bainbridge, L. Warner, R. Wuthnow sayılabilir. Bu teorisyenlere göre din, aynı zamanda rasyonalizme ve modern toplumun bilimsel ve teknolojik temeline rağmen aşkın karakterini kaybederek (Hamilton, 2001:186) toplumsal yapıdaki statükosunu korumaya devam etmektedir.

Yeni paradigma, sekülerleşme tezine yönelik çeşitli eleştirilerde bulunmuştur. Ve bu eleştirileri temel üç kategoride değerlendirmek mümkündür. Bunlar:

1. Sekülerleşmenin hiçbir zaman gerçekleşmediğini savunanların görüşlerini içerir. Rodney Stark ve William Bainbridge de sekülerleşmenin meydana geldiğine inanmazlar. Onlar, bazı yerleşik kiliselerin doğaüstü üzerinde vurgularının önemli kısmını kaybedebileceğine, ancak sekülerleşmenin asla doğaüstünün ortaya çıkmasında yeni dini gruplar üzerinde daha çok vurgu yapamayacağına inanırlar. (Haralambos and Holborn, 1995: 487).
2. Sekülerleşme, dini çöküş değildir. Sekülerleşme tezinin yerleşik dinin modern toplumda çöküş içinde olacağı öngörüsü gerçekleşmemiştir. Böyle düşünenlere göre sekülerleşme, “dini değişim” olarak anlaşılmalıdır. Dini değişim ve toplumda dinlerin yerindeki değişimi de, “dinin” ölümüne işaret ettiği (Wentworth, 1989:45) anlamına gelmektedir.
3. Sekülerleşme tezine karşı diğer bir iddia, sekülerleşme gerçekleşmiş olsa bile, yirminci yüzyılın sonlarına doğru sekülerleşmeden dönüşün (de-secularization) meydana geldiğini, diğer bir deyişle kutsala dönüşün gerçekleştiğini ifade eden görüşler oluşturmaktadır. Bu düşünceyi savunanlara göre böyle bir sekülerleşme dönemi ile sekülerleşme teorisinin iddia ettiği gibi dinin sonuçta yok olması beklenemez. Çünkü dinin çöküşü veyahut düşüş hadisesi “doğrusal” bir yaklaşımla değil, ‘döngüsel-dairesel’ bir yaklaşımla değerlendirilmelidir Buna göre de sekülerleşme dinin dairesel eylemi içinde sadece belirli bir noktaya mahsus kalmaktadır ve bu nokta da dinî gelişim dairesinde dine neticede zarar veren bir safha değildir. Çünkü dairenin döngüsel eylemi devam eden (Swatos and Christiano 2000: 8 ; Köse, 2001: 207) bir süreci işaret etmektedir.

Modern toplumlarda rasyonelleşme, modernleşme, bilim ve teknolojinin gelişmesiyle dinin gerilemesine neden olmayacağı düşüncesine karşılık, yeni paradigmanın görüşleri şu şekilde özetlenebilir:

1. Sekülerleşme teorisi temelsiz fikirler karmaşasından ibarettir. Birbiriyle ilişkili bir sistematik öneriler bütününden oluşmamaktadır. Doğru kabul edilen bir ideolojiyi temsil eden varsayımlara dayanmaktadır. Aynı düşünceyi benimseyen Hadden’a göre sekülerleşme “bir teoriden çok bir doktrindir. Ona göre sekülerleşmenin temelini herhangi bir tetkikten geçirilmeyen faraziyeler oluşturmaktadır. Sekülerleşme, sorgulanmadan kabul edilen bir ideolojiyi temsil etmektedir. Dolayısıyla, sekülerleşme “şimdi” üzerine gerçekleştirilen bir izah olmaktan çok, “geçmiş” üzerine oluşturulan inançlara dayanmaktadır (Hadden, 1989: 4).
2. Uzun süredir gerçekleştirilen araştırmalar sekülerleşme teorisini desteklememektedir. Yapılan araştırmalar yaşanan gelişmelere rağmen, dinin modern toplumda bir şekilde varlığını devam ettirdiğini göstermektedir (Luckman, 2002).

3. Modernleşmeyle birlikte dini canlılığın azalacağı yönündeki öngörüler gerçekleşmemiştir. Modern din görülmektedir. Berger'e göre dünya bugün İskandinavya bölgesi gibi bazı istisnaları hariç, alabildiğine dini bir dönem yaşamaktadır. Bu da 1950-60'larda tarihçiler ve sosyal bilimciler tarafından ifade edilen sekülerleşme teorisinin yanıldığını gösterir. Bazı bölgelerde İskandinavya'da ve bazı gruplarda mesela hümanist akademisyenlerde bu güç o kadar fazla değilse de çoğu yerde dinî coşku yükselmeye (Berger, 2002a:13) devam ederek yaşamayı sürdürmektedir.
4. Komünizm'in Doğu Avrupa ve eski Sovyetler Birliği'nde ateizmi yerleştirmek için sistematik olarak gerçekleştirdiği sekülerleşme projesi başarısız olmuştur. Sekülerleşme teorisi her yerden daha fazla geçerli olması gereken bir coğrafyada geçerliliğini kaybetmiştir (Stark, 2002:61 ; Berger 1995:16).
5. Din bugün hem dünya politik arenasında hem de yerel politika üzerinde önemi giderek artan bir güç olarak yer almaktadır. Bu da, toplumların modernleştikçe kaçınılmaz olarak sekülerleşeceği tezinin iyi bir temele dayanmadığını göstermektedir. Berger, ABD'deki evanjelizm ve islam dünyasındaki diriliş hareketlerinin artan gücünü buna örnek olarak göstermekte (Berger, 2002a:27-31) veyahut dinin hala karşı konulamaz bir gücünün olduğunu ima etmektedir.
6. Bilimin ilerlemesiyle birlikte dinin gerek bireysel gerekse kurumsal anlamda hayatın tüm boyutları üzerindeki etkisini kaybedeceği tezi bugün yapılan araştırmalarla geçerliliğini kaybetmiştir. Bu araştırmalara göre bilim disiplinleri arasında daha bilimsel olarak değerlendirilen fizik, matematik gibi tabii bilimlerle meşgul olan bilim adamları arasında kendilerini "dindar" olarak tanımlayanların oranı psikolog, sosyolog ve antropologlara göre daha fazla (Stark, 2000: 57) olduğu görülmekte ve gözlemlenmektedir.
7. Sekülerleşme ve şehirleşme arasında doğrusal bir bağlantının olduğu var sayılmıştır. Modernleşmenin mekânı olarak kabul edilen şehirler sekülerleşmenin en fazla gözlemlenebileceği yerler olarak düşünülmüştür. Şehirler, modernitenin karakteristiklerini geniş bir şekilde sergileyen teknoloji, bilim ve rasyonaliteyle ilişkilendirilmiştir. Bununla birlikte şehirlerin diğer kırsal bölgelerden daha az dindar olduğu faraziyesine birçok araştırma tarafından yoğun olarak meydan okunarak (Luckmann, 2003: 25) bu doğrultuda araştırmalara ve incelemelere başlanmıştır.

SONUÇ

Sekülerleşme Batı toplumlarında meydana gelen ve bu toplumlarda da kendini özellikle hristiyan toplumlarda hissettiren coğrafi keşifler, rönesans, reform, sanayi inkılabı, aydınlanma dönemi, bilimsel gelişmeler, teknolojik buluşlar, kentleşme, kitle iletişim araçlarında görülen hızlı değişme ve ilerlemeler ve daha birçok alanlarda kayda değer bir şekilde gerçekleşen yenilikler; buluşlar gibi kökten ve derinden gelişme ve değişmelere yol açmıştır. Tüm bu söz konusu süreçlerin etkileri Batı toplumları ile sınırlı kalmamış, Batı dışı toplumlarda da etkileri görülmeye başlanmış ve son yıllarda artan bir şekilde dünyanın diğer bölgeleri üzerinde etkileri küresel bir olgu olarak incelenmeye başlanmıştır. Günümüzde özellikle küreselleşmenin etkilerini daha derinden hissettirdiği batılı olmayan toplumların da bu süreçten etkilenmesi olağan bir durum olarak karşılanmıştır.

Sekülerleşme, on dokuzuncu yüzyılın sosyal bilimlerinde hâkim paradigmadır. Modern dönemle birlikte dinin, kutsalın, dini kurumların ve sembollerin dominant ve geleneksel etkisinin sarsıntıya ve değişime uğraması olarak değerlendirilmesi süreci olarak tanımlanmaktadır. Ancak modernitenin getirdiği modernleşme, sanayi inkılabının temellerini attığı sanayileşme ve ikinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan bir takım gelişmeler sekülerleşme

olgusunun geçerliliği hususunda bazı soru ve sorgulamaların yapılmasına sebebiyet vermiştir. Tüm bu süreçlerden sonra din ve sekülerleşme arasındaki ilişki göz önünde bulundurulursa, yeni bir konu ve sorun ile mücadele mümkün hale gelmiştir.

Çalışmada birbirinden farklı ve benzer sekülerleşme tanımları verilmeye çalışılmıştır. Tanımların çeşitliliği bize tam anlamıyla sekülerleşme kavramının tanımı üzerinde bir fikir birliğinin olmadığını göstermektedir. Sekülerleşme tanımlamalarının ekseri bir şekilde modernitenin saiklerini anımsatır bir eksende anlam bulduğu da gözden kaçmamaktadır. Bu noktada sekülerleşme ile birbirine yakın anlamda olan sekülerizm kavramı arasında bir ayrıma gidilmek istenmiştir. Çünkü sekülerin ideolojik bir boyutunun olması ancak sekülerizmin siyasi gücü refere ederek laisizmle ilişkisi açıklanmıştır.

Çalışmada sekülerleşme ile ilgili tarihsel momentler, farklılaşma, rasyonelleşme, modernleşme, bireycilik çoğulculuk, özelleşme ve dünyevileşme gibi birçok süreç verilerek sekülerleşme tarihinin anlaşılması kolaylaştırılmıştır. Bu süreçler arasında da zorunlu bir bağın olmadığı ancak tek başına, birbirinden tamamen kopuk ve bağımsız olmadığı ifade edilmiştir. Dolayısıyla, bu süreçlerin sonucunda sekülerleşmenin meydana geleceği gibi zorunluluğun da olmayacağı vurgusu yapılmıştır.

Kuramsal sekülerleşme tartışmalarında kavramın ilk etaptaki anlamına da yol açan paradigma klasik teori olarak kendisine yer bulmaktadır. Sekülerleşmeyle birlikte dinin tamamen kaybolacağını veya toplumsal alandan bireysel alana kayacağını iddia eden klasik teori, dinin karşısına sekülerleşmeyi koymaktadır. Bu bakış açısı sekülerleşme-din ilişkisinin ele alınmasında ideolojik bir tutuma da kapı aralamaktadır.

Yeni Paradigma ve Rasyonel Seçim Teorisi sekülerleşme kuramının ise klasik sekülerleşme teorisine göre daha yeni din-sekülerleşme tartışmalarına odaklandığı çalışmada vurgulanmıştır. Bu kuram altında teorisyenlerin bir kısmı kutsalın vazgeçilmezliğine yoğunlaşırken bir kısmının da eklektik tarzda dini olanla seküler olanın birlikteliğine odaklandığı görülmektedir. Bu noktada modern dünyadaki dinlerin ideolojik eksende kaymaya bağlı olarak araçsallaştırılmasının nedeni bir yere kadar anlaşılır gözükmektedir. Dinin yok olmasından ziyade varlığına odaklanan bu teori sahiplerinin genel bir çıkarım vermesi adına kavramsal kullanımları "dinsiz bir gelecek düşüncesinin illüzyon" olduğu ana vurgusu etrafında gerileyenin dinden ziyade sekülerizm olduğu "sekülerizmin gerilemesi", "de-secularization" ve "dini düşüş efsanesi"; klasik sekülerleşme teorisinin ana hareket noktasına cevap niteliğinde "ait olmadan inanma" vurgusu ve gelinen noktada olayın "dinin krizinden sekülerizmin krizine" dönüştüğü vurguları etrafında çalışmada verilmiştir.

Sonuç itibarıyla, hem klasik sekülerleşme teorilerinin ortaya koyduğu veriler hem de yeni paradigmanın verileri ampirik olarak yetersiz ve teorik olarak yeniden gözden geçirilmesi ve farklı değerlendirmelerin yapılması gerekmektedir. Her iki teori de sekülerleşme konusuna dini değişim olgusu perspektifinden yaklaşmışlardır. Ancak dini değişimi yorumlama noktasında meydana gelen farklılık doğal olarak ayrı sonuçlara ulaşmalarına neden olmuştur. Çok yönlü faktörleri bünyesinde barındıran modernleşme, sekülerleşme gibi konuların tek bir teorik yaklaşım ve metotla ele alınması kaçınılmaz olarak hatalı sonuçlara ulaşılmasına neden olacaktır. Bu bakımdan konuya çeşitli perspektiflerin konuya uygun yönlerinden faydalanarak ele alınıp incelenmesi gerektiği ve bu alanda yeni çalışmaların yapılması, olgunun hem genel olarak hem de Türk toplumu özelinde anlaşılması bakımından araştırmacılara faydalı veriler sunacağı açıktır.

KAYNAKÇA

1. Akgül, M. (2012), “*Modernlik-Modernleşme, Postmodernlik, Sekülerleşme ve Din*”, Niyazi Akyüz – İhsan Çapçioğlu (Ed.), *Din Sosyolojisi El Kitabı*, (ss.181-210), Grafiker Yayınları, Ankara, s. 184.
2. Attas, S. N. (2003), “*İslam, Sekülerleşme ve Geleceğin Felsefesi*”, Çev. Mahmut Erol Kılıç, İstanbul, İnsan Yayınları, s.6.
3. Berger, P. (1993), “*Dinin Sosyal Gerçekliği*”, Çev. Ali Coşkun, İstanbul, İnsan Yayınları.
4. Berger, P. L. (2000), “*Kutsal Şemsiye, Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları*”, Çev. A. Coşkun, Rağbet Yay, İstanbul, s.225.
5. Berger, P. L. (2002a), “*Sekülerizmin Gerilemesi*”, der. A. Köse, “*Sekülerizm Sorgulanıyor*”, İstanbul, Ufuk Yay, s. 31.
6. Berger, P. L. (2002b), “*Dinin Krizinden Sekülerizmin Krizine*”, der. A. Köse, *Sekülerizm Sorgulanıyor*, İstanbul, Ufuk Yay, s.78.
7. Bruce, S. (1999), “*Choice and Religion*”, Oxford University Press, s.8.
8. Bruce, S. (2002), “*God is Dead, Secularization in the West*”, Oxford, Blackwell Publishing, s.6-9.
9. Cevizci, A. (2013), “*Felsefe Sözlüğü*”, (8. Baskı) Paradigma Yayınları, İstanbul, s.1115.
10. Coşkun, A. (2005), “*Din, Toplum ve Kültür*”, İz Yay, s.15.
11. Dobbeleare, K. (1989), “*The Secularization of Society? Methodological Suggestions*”, *Secularization And Fundamentalism Reconsidered, Religion and the Political Order Volume III*, Edited by Jeffrey K. Hadden and Anson Shupe, Paragon House, New York, First edition, ss. 28.
12. Erdoğan, M. (1995), “*Sekülerizm, Laiklik ve Din*”, *İslami Araştırmalar*, 8 (3-4), Yaz-Güz Dönemi, s. 180.
13. Ertit, V. (2014), “*Sekülerleşme: Dinden Uzaklaşmanın Hikâyesi*”, Liberte Yayınları, s. 49.
14. Ertit, V. (2015), “*Endişeli Muhafazakârlar Çağı*”, (2. Baskı), Orient Yayınları, Ankara.
15. Gorski, P. S. (2000), “*Historicizing the secularization debate church, state and society in late medieavel and early modern Europe, ca. 1300 to 1700*”, *American Sociological Review*; Feb.; 65 (1), s. 138.
16. Gökkaya, V. B. (2009), “*Türkiye’de Modernitenin Ötekisi: Kadın ve Kimliği*”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, s. 10.
17. Günay, Ü. (1999), “*Dinin Bireysel ve Toplumsal Boyutu*”, AÜİFD, Cumhuriyetin 75. Yıldönümüne Armağan, Özel Sayı, Ankara, s. 105.
18. Günay, Ü. (2000), “*Din Sosyolojisi*”, İnsan Yayınları, İstanbul, s. 49.
19. Haralambos, M. & Holborn M. (1995), “*Sociolgy, Themes and Perspectives, Forth Edition Published in 1995 by Collins Education*”, London, s. 487.
20. Hadden, J. K. & Shupe A. (1989), “*Desacralizing Secularization Theory*”, *Secularization And Fundamentalism Reconsidered, Religion and the Political Order Volume III*, Edited by Jeffrey K. Hadden and Anson Shupe, Paragon House, New York, First edition, s. 20.
21. Hocaoğlu, D. (1994), “*Sekülerizm, Laiklik ve Türk Laisizmi*”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı 29, Temmuz-Ağustos, Ankara, s. 35-76.
22. Hamilton, M. (2001), “*Sociology of Religion: Theoretical and Comparative Perspectives*”, London, Routledge, s. 201.

23. Hocaoğlu, D. (1994,a), “*Batı Tarzı Dünyevileşme: Laiklik ve Sekülerlik*”, Türkiye Günlüğü, Mayıs-Haziran, S. 28, s. 92-112.
24. Kippenberg, H. G. (2012), “*Max Weber: Din ve Modernleşme*”, Peter B. Clarke (Ed.), *Din Sosyolojisi Kuram ve Yöntem*, (ss.121-142), Çev.: Nilgün Sofuoğlu Kılıç, İmge, Ankara, s. 125.
25. Kirman, M. A. (1999), “*Batıda Ortaya Çıkan Yeni Dini Hareketlerin Bazı Özellikleri ve Toplumsal Tabanları*”, Dini Araştırmalar, 2 (4), s. 332
26. Kirman, M. A. (2004;a), “*Din Sosyolojisi Terimleri Sözcüğü*”, Rağbet Yay, İstanbul, s. 272.
27. Kirman, M. A. (2005), “*Din ve Sekülerleşme*”, Adana, Karahan Kitabevi.
28. Kirman, M.A. (2005;b), “*Din ve Sekülerleşme*”, Karahan Yay, Adana, s. 302.
29. Kosmin, B. A. (2008), “*Batı’da Politik Sekülerizm: Avrupa Birliği ve Birleşik Devletler Kamuoyunda Fikir Birliği Eğilimi*”, Ali İsra Güngör (Ed.), *Sekülerleşme ve Dini Canlanma*, s. 212-223, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara.
30. Köse, A. (2001), “*Modernleşme-Sekülerleşme İlişkisi Üzerine Yeni Paradigmalar*”, Günümüz İnanç Problemleri, Erzurum, s. 204.
31. Luckmann, T. (2003), “*Görünmeyen Din, Modern Toplumda Din Problemi*”, çev. A. Coşkun, Rağbet Yay, İstanbul, s.77-81.
32. Michael, S. J. T. (1994), “*Laisizme Katolik Bir Bakış*”, Cogito, 1 (Yaz), s. 104.
33. Norris, P. & Inglehart, R. (2004), “*Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide*”, Cambridge University Press, Cambridge, s. 9.
34. Özay, M. (2006), “*Günümüz Sosyolojisinde Modernleşme-Sekülerleşme-Din İlişkileri*”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), MÜSBE, İstanbul.
35. Özay, M. (2007), “*Sekülerleşme ve Din*”, İstanbul, İz Yayıncılık.
36. Wach, J. (1987), “*Din Sosyolojisine Giriş*”, çev. Battal İnandı, AÜİFY, Ankara, s. 31.
37. Weber, M. (2002), “*Sosyoloji Yazıları*”, çev. T. Parla, İletişim Yay. İstanbul, s. 94.
38. Wentworth, W. M. (1989), “*A Dialectical Conception of Religion and Religious Movements in Modern Society*”, Secularization And Fundamentalism Reconsidered, Religion and the Political Order Volume III, Edited by Jeffrey K. Hadden and Anson Shupe, Paragon House, New York, s. 47.
39. Wilson, B. (1976), “*Contemporary Transformation of Religion*”, Oxford University Press, s. 20.
40. Wilson, B. (1982), “*Religion in Sociological Perspective, Oxford University Press*”, s. 148-149.
41. Wuthnow, R. J. (2002), “*Din Sosyolojisi*”, çev. A. Çiftçi, Din ve Modernlik, Toplum Bilim Yazıları I, Ankara, s. 89.
42. Phillips, R. (2004). “*Can Rising Rates of Church Participation be a Consequence of Secularization?*”, Sociology of Religion, 2004, 65:2, s. 140-141.
43. Robinson, F. (2002), “*İslam’da Sekülerleşme*”, Çev.: Celaleddin Çelik, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı : 13 Yıl : 2002, s. 344.
44. Roberts, K. A. (1990), “*Religion in Sociological Perspective*”, California, Wadworth Publishing Company, s. 310.
45. Rus, O. (1993), “*Modern Toplumda Din Alanındaki Son Gelişmeler*”, *Din Sosyolojisi*, Editörler: Solmaz, Bünyamin & Çapçioğlu İhsan (Konya, Çizgi Kitabevi), s. 191-214.
46. Stark, R. (1999), “*Secularization: R.I.P*”, Special Issue of Sociology of Religion, 60 (3), Fall 1999, s. 41-66.
47. Stark, R. & Iannaccone, L. R. (1994), “*A Supply-Side Reinterpretation of the ‘Secularization’ of Europe*”, Journal for the Scientific Study of Religion, 33 (3), s. 231.

48. Stark, R. & Bainbridge, W. S. (1987), “*A Theory of Religion*”, Peter Lang New York, s. 390.
49. Swatos, W. H. & Christiano K. J. (2000), “*Secularization Theory: The Course of a Concept*”, *Sosyology of Religion*, 60 (3), Fall, s. 214.
50. Troll, C. W. (1999), “*Hıristiyanlık ve İslam Perspektiflerinden Sosyo-Politik ve Kültürel Çoğulculuğun Temelleri*”, çev. Ş. Ali Düzgün, AÜİFD, Cumhuriyetin 75.Yılına Armağan, Özel Sayı, Ankara, s. 322.
51. Tschannen, O. (1991), “*The Secularization Paradigm: A Systematization*”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol. 30, No. 4, s. 398-406.
52. Yeşilyurt, T. (2001), “*Seküler Dünyada İman Toplulukları-Modern İnsan için İmanın Anlamı*”, *İslamiyet*, IV (3), Temmuz-Eylül, s. 420.

**ARABA MƏDƏNİYYƏTİNİN NAXÇIVAN ABİDƏLƏRİNDƏ İZLƏRİ
(ERKƏN TUNC DÖVRÜNÜN MATERİALLARI ƏSASINDA)**
THE FEEDS OF THE ARABA CULTURE IN NAKHCHIVAN ABILITIES (ON
THE BASIS OF THE TWENTY TUNC PERIOD MATERIALS)

Doç. Dr. Toğrul XƏLİLOV
Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi

ÖZET

Naxçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin zengin bir tarihi var. Eski çağ tarihimizin, maddi ve mənəvi kültürümüzün araştırılmasında arkeoloji bulgular bilimsel öneme sahiptir. Onların her birini derinden inceleyerek önemli bilimsel sonuçlara ulaşmak olasıdır. Bu tür arkeolojik materyallerden bir grupunu Erken Tunç Çağı'na ait kilden tekerlek modelleri oluşturmaktadır. Onların işlevsel karakterleri ve yayılma alanı derinden araştırılmadığından tarafımızdan incelenmiştir. Çalışma sonucu onların tesadüfen yapılmadığı, mantıksal anlamının olduğu belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Naxçıvan, Erkən Tunc dövrü, təkər, araba, gil.

ABSTRACT

Nakhchivan Autonomous Republic has a rich history. From the ancient time, archaeological materials are of great importance in the study of our ancient history, material and spiritual culture. By studying each of them deeply, it is possible to achieve important scientific results. Some of such archaeological materials are clay wheel models of the Early Bronze Age. They have been studied by us, since their functional character and the extent of their spread haven't studied in complex form. It was discovered during the study that these archeological materials were not accidentally made and they had a logical basis.

Key words: Nakhchvan, Early Bronze Age, wheel, chart, clay

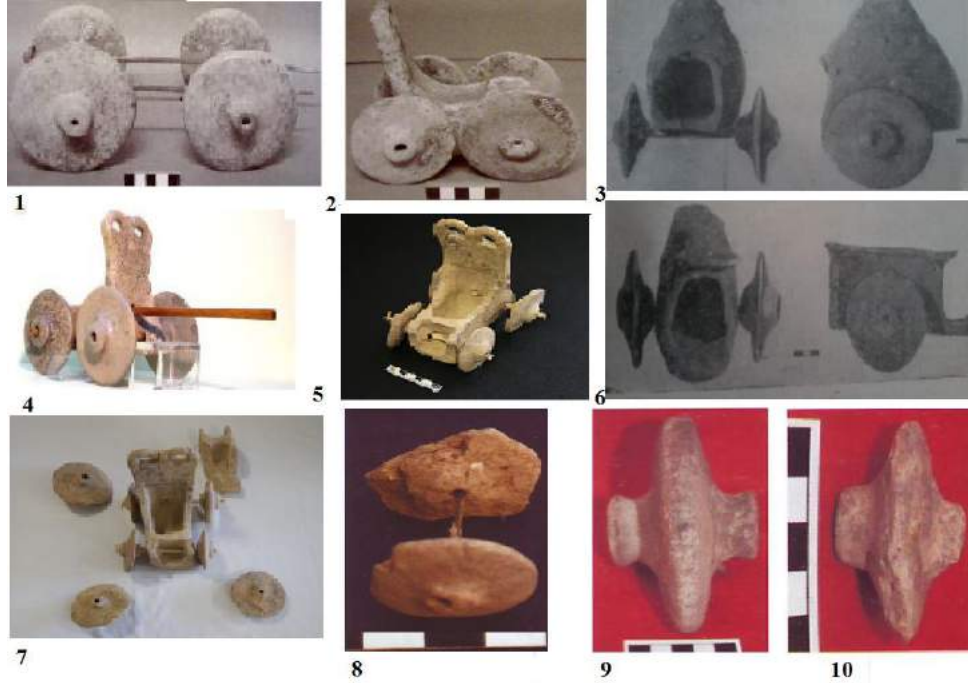
GİRİŞ

Naxçıvan Muxtar Respublikası qədim və zəngin tarixə malikdir. Qədim dövr tariximizin, maddi və mənəvi mədəniyyətimizin öyrənilməsində abidələrimizdən aşkar olunmuş arxeoloji materiallar mühüm əhəmiyyət daşıyır. Onların hər birini tədqiq etməklə mühüm elmi nəticələr əldə etmək, tariximizi daha dərinədən öyrənmək mümkündür. Belə arxeoloji materialların bir qismini Erkən Tunc dövrünə aid gil təkər modelləri təşkil edir. Onların funksional xüsusiyyəti və yayılma arealı ilə bağlı kompleks şəkildə araşdırma aparılmadığı üçün tərəfimizdən öyrənilmişdir.

Araba Mədəniyyətinin Naxçıvan Abidələrində İzləri və Yayıldığı Ərazi

Naxçıvan Muxtar Respublikasının Erkən Tunc dövrü abidələri içərisində I Maxtadan (Aşurov, Hüseynova vb., 2014: 119), I Kültürədən (Абибуллаев, 1982: 139), II Kültürədən (Сейдов, 1993: 56), Ovçular təpəsindən (Baxşəliyev, Marro vb., 2013: 348) minatür gil təkər modelləri aşkar olunmuşdur. Onların funksional xüsusiyyəti və yayılma arealı ilə bağlı araşdırma apararkən məsələyə ümumdünya kontekstindən yanaşaraq müqayisəli araşdırma aparsaq görərik ki, Naxçıvanla yanaşı Yanıqtəpədən (Burney, 1962: tab. XXIV), Göytəpədən (Brown, 1951: p. 48, fig. 13), Trialetidən (Куфтин, 1941: 95), Anadolu (Çetinkaya, 2012: 18-20), Altay (Грязнов, 1956: 21) və digər ərazilərdəki (Tuncay, 2018: 102, 106, 150, 187, 321) abidələrdən təkərlə yanaşı araba modelləri də tapılmışdır. Azərbaycanda Telmankənd kurqanında (Махмудов, 2016: 38-40), Baba Dərvişdə (Исмаилов, 1962: şəkl. 6, 7), Vəlikənddə (Котович, 1959: 124, tab. 1, 6), Sarıtəpədə (Nərimanov, 1959: 34-35), Leylätəpədə, Böyük Kəsikdə, Qalayerində, II Poyluda (Muradova, 1979: 85), Polutəpədə (Ахундов, 2011: 224-225), Mingəçevirdə (Асланов, Ваидов vb., 1959: 130, ris. 100-101), Qobustanda (Muradova, 1959: 53) qeydə alınmışdır. Mingəçevirdən, Qobustandan tapılan

arabalar ikitəkərli düzəldilmişdir. Haliyyədə Anadolu ərazisindən tapılmış dördtəkərli gil araba modellərindən biri Diyarbəkir, ikisi Qaziantəp, biri Adana müzeylərində saxlanılır (36). Bütün gil təkər modellərinin top hissəsi hər iki tərəfə doğru qabarıq düzəldilmiş, səthi yaxşı cilalanmışdır (tab. 1). Onların bir çoxunun təkərə keçən hissəsi (oxu) ağacdən düzəldiyi üçün təbii aşınma nəticəsində məhv olaraq dövrümüzədək salamat qalmamışdır.



1, 2-Anadolu (San 2009, 605, res. 1, 3); 3, 6-Mingəçevir (Асланов., Ваидов, Ионе, 1959); 4-Qaziantep (<http://www.gaziantepmuzesi.gov.tr/tr/kronoloji/bb14.asp>); 5, 7-Şanlıurfa (<http://aa.com.tr/tr/kultur-sanat/5-bin-yillik-oyuncak-at-arabasi-bulundu/924641>); 8-Ovçularbəsi (Baxşəliyev, Marro, Aşurov, 2013); 9-10-Maxta (Aşurov, Hüseynova, Əliyeva, Əliyev, Əzizov, Qasımlı, Abdullayeva, 2015).

Tablo 1.

Minatür təkər və araba modellərinin yaşayış yerləri ilə yanaşı kurqanlardan da aşkar olunması, geniş yayılma arealına malik olması onların təsadüfən düzəldilmədiyini, müəyyən məntiqə əsaslandığını qeyd etməyə əsas verir. Fikrimizi əsaslandırmaq üçün tarixə nəzər salsaq görərik ki, insanlar yaşadıkları bütün dövrlərdə daim yeniliyə can atmış, müxtəlif kəşflər və ixtiralar etmişlər. Onların əldə etdiyi yeniliklər insanların həm həyat tərzinin yaxşılaşmasına təsir göstərmiş, həm də mədəniyyətin inkişafına səbəb olmuşdur. Təkərin icad olunması da bu baxımdan mühüm yer tutmuş, bəşəriyyət tarixinin ən böyük yeniliklərindən biri olmuşdur. Çünki, təkərdən istifadə yalnız qədim dövrdə deyil, haliyyədə də aktuallıq kəsb edir. Təkərin icad olunmasından sonrakı tarixi prosesə nəzər salsaq görərik ki, insanlar onlardan arabalarla yanaşı dulus və su çarxlarında da istifadə etmişlər. Elmin, texnologiyanın inkişaf etdiyi müasir dövrümüzdə nəinki nəqliyyat vasitələrinin, həmçinin bir çox cihazların hissələri də təkər formasındadır.

Təkər birdən-birə, təsadüfən düzəldilməmişdir. Onun icad olunması prosesi müəyyən bir tarixi dövrü əhatə etmiş, tarixi zərurətdən yaranmışdır. Təkərin tarixi zərurət nəticəsində necə icad olunduğunu aydınlaşdırmaq üçün məsələyə ümumdünya kontekstindən yanaşsaq görərik ki, dünyanın bütün bölgələrində təkərin icad olunmasına qədərki proses oxşar olmuşdur. Təkər icad olunana qədər insanlar daşınması asan olan yüngül və kiçik yükləri kürəklərində və çiyinlərində aparmışlar. Ağır və böyük yükləri çiyinlərində və ya kürəklərində apara bilmədikləri üçün çoxlu əmək və vaxt tələb edən müxtəlif primitiv metodlardan istifadə etmişlər. Birinci metod yükün ağac kütük üzərində, ikinci metod isə buz

üzərində xizəyə bənzər alətlə sürüşdürərək aparılması olmuşdur. Üçüncü metod indiki nərdivana bənzər formalı alətin köməyi ilə icra edilmişdir. Onu kötüyün üzərinə qoyduqdan sonra arasına yükü yığmışlar. Sonra bir tərəfindən tutaraq kötüyün köməyi ilə (kötük diyirlənməsi nəticəsində) sürüyərək aparmışlar. Heyvanların əhəlləşdirilməsindən sonra insan əməyini heyvan əməyi əvəz etmişdir. Həmin aləti heyvana qoşaraq yükü qoşqu vasitəsi ilə aparmışlar. Qoşqu vasitəsi ilə yükü apararkən ağır yükün təsiri ilə nərdivana bənzər alət ilə kötük arasında gedən sürtünmə prosesi nəticəsində aradan bir müddət keçdikdən sonra kötük tədricən aşınaraq təkərə bənzər formaya düşmüşdür, yəni ibtidai təkər icad edilmişdir. Qoşqu heyvanı kimi öküzdən, buğadan, qatırdan, atdan istifadə edilmişdir. İribuynuzlulardan fərqli olaraq atlar əsasən savaşa arabalarına qoşulmuşdur. Çünki, digər heyvanlarla müqayisədə onlar daha sürətli hərəkət etmə qabiliyyətinə malikdir.

Təkər və araba modellərinin ilk dəfə nə vaxt və harada icad edilməsi, əhəmiyyəti, funksional xüsusiyyəti ilə bağlı mənbələrdə müxtəlif məlumat vardır. İngilis arxeoloqları Spenser və Qavrada Mesopotomiyada (İkiçayarasında) apardıqları tədqiqatlar zamanı əldə olunmuş arxeoloji materiallara, daş üzərində qeydə alınmış qabartma təsvirlərə və divar arxeoloji materiallara istinad edərək təkərin ilk dəfə e.ə. 5000-ci ildə Mesopotomiyada (İkiçayarasında) icad edildiyini qeyd etmişlər. Tədqiqatçılar ilk vaxtlar bu arxeoloji materialın təkər olduğunu müəyyən edə bilməmişlər. Hesab etmişlər ki, onlar gil qabları düzəltmək üçün dulusçu çarxının hissəsi olmuşdur. Lakin aparılan sonrakı tədqiqatlar müəyyən olunmuşdur ki, bu arxeoloji materiallar təkərdir. Onlar insanların qədim dövrlərdən etibarən arabadan istifadə etdiyini sübut edən arxeoloji materiallardır. Şumerlər arabanı “kağni” adlandırmışlar. Ondan e.ə. 3500-cü ildə əsasən yük daşımaq üçün istifadə etmişlər. Spenser və Qavradan sonra ingilis tədqiqatçısı Volle də bu sahədə tədqiqatlar aparmışdır. Tədqiqatlar zamanı Mesopotomiyadan (İkiçayarasından) e.ə. 2950-cu ilə aid yeni bir təkər modeli də aşkar olunmuşdur. Spenserin, Qavradanın və Vollenin apardığı tədqiqatlar zamanı ilk dövrlərdə arabaların ikitəkərli olduğu, şumerlərin ikitəkərli arabadan e.ə. 2800-cü ildə döyüş arabası kimi istifadə etdiyi, e.ə. 2500-cü ildə isə ikitəkərli arabanın dördtəkərli araba ilə əvəz olunduğu (dördtəkərli arabanın icad edilməsi), təkərlərin əvvəlcə barmaqsız, düz formada düzəldildiyi, e.ə. 2000-ci ildə barmaqlı formasının icad edildiyi müəyyən olunmuşdur (<http://www.uralakbulut.com.tr/wpcontent/uploads>). Mesopotomiya ilə yanaşı Misir, Het mədəniyyətindən və müxtəlif abidələrdən də ikitəkərli savaşa arabalarına aid materiallar aşkar olunmuşdur (<http://dunyaharptarihi.blogspot.com>).

İngilis arxeoloqları ilə yanaşı bir çox tədqiqatçılar da təkərin və arabanın ilk dəfə nə vaxt və harada icad edilməsi haqqında müəyyən fikirlər söyləmişlər. Tədqiqatçı B.Tuncay F.Ağasıoğlu istinad edərək (F.Ağasıoğlu öz fikrini V.G.Childe, T.S.Piggott, Y.A.Şer və b. tədqiqatçıların məlumatlarına əsasən söyləmişdir) ilk dəfə təkər və arabanın e.ə. IV minillikdə Urmiya-Van gölləri arasında yarandığını və buradan e.ə. III-II minilliklərdə dünyanın digər bölgələrinə yayıldığını qeyd etmişdir (Tuncay, 2018: 104). Çin mənbələrində qeyd edilmişdir ki, araba e.ə. 2000-800-ci illərdə türklər tərəfindən geniş istifadə edilmişdir (Beihai, 1994: pp. 523-524). Çin mənbələrində qeyd olunan fikrə məntiqi cəhətdən bağlı olan fakt F.Rəşidəddinin “Oğuznamə”sində də var. Əsərdə qeyd olunan məlumat belə əks olunmuşdur: “... digər bir qövmlər də, düşmənləri yağma edib qənimət (olca) yığdıqlarından, heyvanlar bunları daşımaq üçün gəlib çatmadığından “qanqlı”lar düzəldilər. Bundan əvvəl təkərlər yox idi. Arabanı ilk dəfə bunlar düzəldilər. Əşyaları, yükləri və qənimətləri bunun üzərinə qoyaraq daşdılar, getdilər. Oğuz bu səbəbdən onlara “qanqlı”, “yəni arabaçılar” adını verdi” (Rəşidəddin, 2003: 19). “Oğuznamə”də olan bu məlumat Ön Asiya xalqlarının dilində arabaya aid olan sözlərlə də uyğunluq təşkil edir. Məsələn, akad dilində “xulikanu”, “xulukannum”, hurri dilində “hulikanni”, het yazısında isə “xuliganni” şəklində işlənmiş yüngül arabanı bildiren sözlərin tərkibindəki “kan” ifadəsi əsərdə adı çəkilən “kanq” (araba) ifadəsi ilə uyğunluq təşkil edir.

Təkər və araba modellərinin ilk dəfə nə vaxt və harada icad edilməsi ilə bağlı mənbələrdə olan məlumatlarla Azərbaycandakı arxeoloji abidələrdən aşkar olunmuş arxeoloji materialları müqayisə edərək burada bir neçə faktın bir-biri ilə uyğunluq təşkil etdiyini görmək olar. Bunlar təkərin ilk dəfə nə vaxt türk etnosları tərəfindən icad edilməsindən, yəni onlara məlum olma tarixindən ibarətdir. Çünki, müqayisə etdikdə görürük ki, Mesopotomiya (İkiçayarası) kimi Azərbaycanda da ən qədim təkər modellərinin tarixi təqribən e.ə. 5000-ci ili əhatə edir. Azərbaycandakı Eneolit dövrünə (e.ə. VI-IV minilliklər) aid Polutəpə (Ахундов, 2011: 224-225), Leylatəpə, Böyük Kəsik, Qalayeri və II Poylu (Müseybli, 2014: 84-85), I Kültəpə (Nərimanov, 1959: 60) abidələrindən kifayət qədər qədim gil təkər modelləri aşkar olunmuşdur. N.Müseybli Azərbaycanın Eneolit dövrü abidələrindən (Leylatəpə, Böyük Kəsik, Qalayeri, II Poylu, Polutəpə) aşkar edilmiş gil təkər modellərinə əsaslanaraq arabadan istifadə edilmə mədəniyyətinin hind-avropa arealından Qafqaza yayılması haqqında fikirlərin (Ráosnyi, 1971: 16) heç bir elmi əsasının olmadığını düzgün qeyd etmişdir (Müseybli, 2014: 84-85).

Təkər modellərinin funksional xüsusiyyəti və əhəmiyyəti ilə bağlı araşdırma apararkən məlum olur ki, onların "Bir heyvan qoşma mədəniyyəti" (Bahəddin, 2003: 395), "Atlı araba mədəniyyəti" (Şayan, 2005: 166) ilə bağlı olması haqqında da müxtəlif fikirlər var. Arabadan istifadə edilmə mədəniyyətinin heyvanların əhliləşdirilməsindən sonra başlandıqı əsas götürülən bəzi mənbələrdə belə bir fikir də ifadə edilmişdir ki, "ilk dəfə Asiyada heyvanlar əhliləşdirildiyindən istər araba, istərsə də təkər həmin ərazidə icad edilmişdir (Türk Ansiklopedisi 3/195, 1949: 194).

"Bir heyvan qoşma mədəniyyəti", "Atlı araba mədəniyyəti" ilə bağlı araşdırma apararkən, insanların atla yanaşı öküz qoşulmuş arabadan da tarixən istifadə etdiyini əsas götürsək bu mədəniyyəti qısa şəkildə "Araba mədəniyyəti" və ya Bahəddin Ögəlin qeyd etdiyi kimi "Bir heyvan qoşma mədəniyyəti" adlandırmaq daha çox məntiqə uyğundur. Çünki, dünyanın hansı bölgəsində olursa olsun bu mədəniyyətin formalaşması prosesi arabanın icad edilməsindən sonra başlanmış, araba ilə bağlı olmuşdur. İkitəkərli və ya dördtəkərli arabalara yalnız atlar deyil digər heyvanlar da qoşmuşlar (öküz, buğa, qatır). Tarixdə at qoşulmuş arabadan ən çox türklər istifadə etmişlər. Onlar at saxlamaq, atdan istifadə etmək xüsusiyyətləri ilə hər zaman digər tayfalardan fərqlənmişlər. Türklərin yaratdığı mədəniyyətin ilk dövründə at mühüm yer tutmuşdur. Onun minik heyvanı kimi istifadə edilməsi türklərin hərəkət azadlığını daha da artırmış, daha geniş ərazilərə hakim olmalarına imkan yaratmış, tayfalararası iqtisadi-mədəni əlaqələrin genişlənməsinə mühüm təsir göstərmişdir. Türklər tərəfindən yetişdirilən at, onların mədəniyyətinə istiqamət verən mühüm amillərdən biri olmuşdur. Onların qədim dövrlərdən etibarən at saxlamaqla məşğul olduğu və yaxşı atlar yetişdirdiyi haqqında qədim türkcə mətnlərlə yanaşı Çin, Ərəb, Bizans və Avropa mənbələrində də xeyli məlumatlar vardır.

VII-X əsrə aid Bizans mənbələrində qeyd edilmişdir ki, "türklər sanki at üstündə doğulmuşlar, yerdə getməsini bilmirlər" (Kafesoğlu, 2000: 209). Avropalılar hunları "ata bağlı etnoslar" adlandırmışlar (Bahəddin, 2003: 80). Qərb yazıçılarından Sidoniusa görə, "at, hər kəsi belində daşıyır. Hunlar atlardan sadəcə minik vasitəsi kimi istifadə etməmişlər, eyni zamanda at belində yaşamışlar (Gyula, 2015: 91). Yuxarıda qeyd etdiyimiz faktlarla yanaşı "türklərin həyatları atlarına bağlıdır" (Çinar, 1996: 203-205; Emel, 2002: 51). "Hunlarda araba düzəldən ustalar yoxdur, çünki orada hər kəs araba düzəldir" (Türk Ansiklopedisi 3/195, 1949: 195.) fikirlərini. M.Kaşğarının "Divanı Lügat-it-türk" əsərində, Göytürk kitabələrində, L. Qumuliyovun əsərlərində və digər mənbələrdə verilən məlumatları da nümunə göstərmək olar. M.Kaşğarının "Divanı Lügat-it-türk" əsərində qeyd edilmişdir ki: "at türkün qanadıdır" (Sümer, 1983: 11). L. Qumuliyovun fikrinə görə "hunlar at yetişdirmişlər, öküzləri əhəlləşdirmişlər, təkərli arabalar düzəltmişlər. Bu təkərli, çadırli arabalardan istifadə onlar üçün əlverişli olmuşdur" (Gumilyev, 2002: 112). Göytürk kitabələrində qeyd edilmişdir ki, "hunlarla yanaşı Şərqi Türküstandakı Tanrı Dağları ilə Altay Dağları arasındakı ərazilərdə

yaşamış qədim türk tayfalarından olan kaocilər də ikitəkərli, ətrafları örtülü olan arabalardan geniş istifadə etmişlər” (İzgi, 1989: 14; Bahaeddin, 2000: 174). Çinli tarixçi Sui Beihai Tanrı, Altay dağlarında, Monqolustanda, Şərqi Türküstanda, Qazaxıstanda olan arabaların hun həyat tərzinə uyğun olduğunu qeyd etmişdir. Tədqiqatçı öz fikrini belə əsaslandırmışdır ki, “onların əksəriyyətində arabanın yanında qoyun, ilan, keçi, maral, qurd kimi heyvanlar birlikdə verilmişdir. Bu vəziyyət isə hun mədəniyyətinə aid xüsusiyyətlərdəndir” (Beihai, 1994: 524, 530, 531). Azərbaycanın digər bölgələri kimi Naxçıvanda və Anadoluda olan qayaüstü təsvirlər içərisində olan araba rəsmlərinin əksəriyyətinin bu tip xüsusiyyətlərə malik olmasını qədim türk mədəniyyətinin ortaq xüsusiyyətlərindən biri hesab etmək olar.

Aparılan müqayisəli araşdırma nəticəsində sonda belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, Naxçıvandakı Erkən Tunc dövrü abidələrindən aşkar olunmuş minatür gil təkər modelləri təsadüfən düzəldilməmişdir. Hər bir arxeoloji material kimi bu keramika məmulatlarının da müəyyən məntiqi əsası olmuşdur. Dünyanın müxtəlif bölgələrindəki arxeoloji abidələrdən aşkar olunmuş təkər və araba modelləri kimi onlar da “araba mədəniyyəti” ilə bağlı olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Aşurov S.H., Hüseynova S.A., Əliyeva F.A., Əliyev E.H., Əzizov K.Ş., Qasımlı V.A., Abdullayeva (2015) A.Q. Maxta arxeoloji ekspedisiyasının 2013-2014-cü il tədqiqatları // Azərbaycanda arxeoloji tədqiqatlar-2013-2014, Bakı: s. 114-121.
2. Абибуллаев О.А. (1982) Энеолит и бронза на территории Нахичеванской АССР. Баку: Элм, , 314 с.
3. Асланов Г.М., Вайдов Р.М., Ионе Г.И. (1959) Древний Мингечаур. Баку: Элм, 191 с
4. Ахундов Т.И. (2011) Памятники Муганской степи и предпосылка расселения ранних земледельцев на Южном Кавказе в эпоху неолита-энеолита // Startum plus. № 2, Одесса-Бухарест: s. 219-236.
5. Baheddin Ö. (2003) İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi (Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre). Baskı 3, Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları, 403 s.
6. Bahaeddin Ö. (2000) Türk Kültür Tarihine Giriş, c.1., Baskı 2, Ankara: Kültür Bakanlığı yayınları, 452 s.
7. Baxşəliyev V.B., Marro C., Aşurov S.H (2013) Ovçulartəpəsində arxeoloji tədqiqatlar // Azərbaycanda arxeoloji tədqiqatlar-2012, Bakı: s. 343-349
8. Beihai Su (1994) Xinjiang Yanhua. Xinjiang mei shu she ying chu ban she. Urumchi:. 613 p.
9. Brown T.B. (1951) Excavations in Azerbaijan 1948. London: 279 p.
10. Burney C.A. (1962) The Excavations at Yanik Tepe, Azerbaijan, 1961 Second Preliminary Report // İraq, Vol. 24, No. 2, Autumn: British Institute for the Study of Iraq, pp. 134-152
11. Çetinkaya G. M.Ö. 3. Binyılın Başlarından M.Ö. 1. Binyılın Ortalarına Kadar Anadolu Arabaları. Tez., Aydın: 2012, 264 s.
12. Çinar A.A. (1996) Türk Dünyası Halk Kültürü Üzerine Araştırma ve İncelemeler. Muğla: Muğla Üniversitesi Matbaası, 274 s.
13. Emel E. (2002) Türk Sanatında At // Türkler., c. 4. Ankara: Yeni Türkiye yayınları, s. 210-245.
14. Gyula N. (2015) Attila ve Hunları (çev: Şerif Başstav). İstanbul: A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fak.Yay. Baskı 2, 258 s.
15. Gumilyev (2002) L.N. Hunlar (çev.D.Ahsen Batur). İstanbul: Selenge yayınları, 665 s.
16. Həbibullayev O.H. (1959) Kültəpədə arxeoloji qazıntılar. Bakı: Elm, 134 s.

17. Исмаилов Г.С. (1962) Глиняные фигурки из поселения Бабадериш близ г. Казах Азербайджанской ССР / Доклады АН Азерб. ССР, №10, XVIII Баку: с. 95-99.
18. İzgi Ö. (1989) Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi. Ankara: Türk Tarih Kurumu yay., 111 s.
19. Kafesoğlu İ. (2000) Türk Milli Kültürü. İstanbul: Ötüken Nesriyatı, 454 s.
20. Куфтин Б.А. (1941) Археологические раскопки в Триалети. Тбилиси: Издательство АН ГССР, 492 с.
21. Котович В. Г. (1959) Новые археологические памятники южного Дагестана // МАД. т. I, Махачкала: с. 121-156.
22. Грязнов М.П. (1956) Культура и искусство ранних кочевников Алтая // Первобытная культура. Вып. 2. Москва: Искусство, с. 9-22.
23. Muradova F. M. (1973) Qobustan tunc dövründə. Bakı: Elm, 120 s.
24. Müseyibli N. (2014) Leylatəpə mədəniyyətinin qəbir abidələri və dəfn adətləri. Bakı: Nafta-Press, 140 s.
25. Махмудов Ф.Р. (2008) Культура юго-восточного Азербайджана в эпоху бронзы и раннего железа, Баку: Нафта-Пресс, 216 с.
26. Nərimanov İ.N. (1959) Sarıtəpə yaşayış yerində arxeoloji qazıntılar // Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Xəbərləri. Tarix, fəlsəfə, hüquq seriyası, № 3, Bakı:, s. 37-40.
27. Rəşidəddin F. (2003) Oğuznamə (tərtibçi İ.M.Osmanlı). Bakı: Azərbaycan Milli Ensiklopediyası, 108 s.
28. Rásonyi L. (1971) Tarihte Türklük. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma EnstitüsüYay., 420 s.
29. Резепкин А. Д. (1989) Северо-западный Кавказ в эпоху ранней бронзы (по материалам и погребельных памятников новосвободенского типа). Автореферат дисс. к. и. н. Ленинград: 35 с.
30. Сейдов А.О. (1993) Памятники кура-аракской культуры Нахичевани. Баку: Бирик, 164.
31. San O. (2009) Diyarbakır Müzesinde Yer Alan İki Adet Pişmiş Toprak Araba Modeli / Altan Çilingiroğlu'na Armağan Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığı'na Adanmış Bir Hayat, İstanbul: s. 599-605.
32. Sümer F. (1983) Türkler'de Atçılık ve Binicilik. Ankara: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yayını, , 132 s.
33. Şayan U.Ş. (2005) Türk Kültüründe At Arabası (At Arabalarının Dili) // Bilig, kış, sayı 32, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı, s. 165-178.
34. Tuncay B. (2018) Kurqanlarda yatan mifoloji təfəkkür və ginetik tariximiz. Bakı: Elm və təhsil, 472 s.
35. Türk Ansiklopedisi 3/195 (1949), Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1949, 512 s.
36. <http://aa.com.tr/tr/kultur-sanat/5-bin-yillik-oyuncak-at-arabasi-bulundu/924641>. 5 bin yıllık oyuncak at arabası bulundu. Şanlıurfa-Halil Fidan (Anadolu Ajansı).
37. <http://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/tekerlek-156-Tekerlek>.
38. <http://www.uralakbulut.com.tr/wpcontent/uploads/2012/12/tekerlekliaraba-Akbulut-Ural-Tekerlekli-arabayi-sumerler-5000-yil-once-kesfetti>,
39. <http://dunyaharptarihi.blogspot.com/2012/02/savaslar-degistiren-50-silah-6-savas.html>. Savaşları değiştiren 50 Silah (6) / Savaş Arabası.

Тогрул Халилов

О МОДЕЛЯХ ГЛИНЯНЫХ КОЛЕС В ЭПОХИ РАННЕЙ БРОНЗЫ НАХЧЫВАНЕ

РЕЗЮМЕ

Нахчыванская Автономная республика имеет богатую историю. В изучении древнейшей истории и материально - духовной культуры, археологические материалы играют значительную роль. Проводя глубокое исследование каждого из них, можно получить важные научные результаты. Некоторую часть этих археологических материалов составляют модели глиняных колес Эпохи Ранней Бронзы. Они были изучены нами, так как не были комплексно исследованы функциональные свойства и ареалы их распространения. Во время исследования было установлено, что эти археологические материалы изготавливались не случайно, а имели определенную логическую основу.

«СӨЙЛЕУ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ ҚҰНДЫЛЫҚТЫҚ ҚАТЫНАС» ФЕНОМЕНІНІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТАЛДАУЫ

Оқытушы Исаева Жақсыгүл Ибадуллаевна

АННОТАЦИЯ

Мақалада "сөйлеу қызметіндегі құндылықтық қатынас" феноменінің генезисі ұсынылған, оқушылардың мәдениетін қалыптастыру үшін толыққанды, үйлесімді тұлғаны тәрбиелеу және дамыту үшін сөйлеу қызметіне құндылықты қарым-қатынасты қалыптастырудың маңыздылығы көрсетілген

Abstract

The article presents the genesis of the phenomenon of "value attitude to speech activity", shows the importance of forming a value attitude to speech activity for the education and development of a full-fledged, harmonious personality, for shaping the culture of students.

Кілт сөздер

Білім беру; мәдениет; құндылықтық қарым-қатынас; сөйлеу қызметі; тұлғалық-маңызды деңгей, тілдік өмір, тілдік даралық.

Keywords:

education; culture; value attitude; speech activity; personality-significant level; language existence; speech individuality

Тез өзгертін әлем жағдайында, ақпараттың алуан түрлі көздері ғасырында "тірі" сөзге деген құндылықтық қарым-қатынас проблемасы, тілді функционалды сөйлеу жүйесі ретіндегі сақтау проблемасы ерекше өткір болып табылады. Постмодернизм дәуірі мен мәдениетін дәстүрлі құндылықтардың абсолюттік мәнін жоғалтумен байланыстырады.

Қазіргі оқушылар компьютерлік технологияларды жақсы меңгерген, қарым-қатынастың ерекше тілі қолданылатын Интернет-ресурстарға (әлеуметтік желілерге) жүгінеді. Осының барлығы сөйлеудің бұзылу фактісіне, өз бетінше мәтіндерді жасау, жазу, ана тілінің құнсыздануына әкеледі. Педагогика ғылымдарының докторы А.С. Роботова айтып кеткендей: "тірі ауызша немесе жазбаша сөйлеу-бұл файл емес!" [14, с. 45].

Осындай жағдайларда сөйлеу қызметіне құндылықты қарым-қатынасты қалыптастыру-оқушылар дамуындағы маңызды міндет болып табылады.

Ғылыми әдебиеттермен жүргізілген талдау нәтижесінде "құндылықты қарым-қатынастар" мәселесін зерттеумен философия, аксиология, жалпы психология, педагогика сияқты бірқатар пәндер ғалымдары айналысатынын көрсетті.

Философтар М.С.Каган, С.Ф.Анисимов, О.М.Панфилов осы феноменді талдай отырып, маңыздылық, мақсаттылық, қажеттілік сияқты маңызды сипаттамаларға баса назар аударады. Ғалымдар өз жұмыстарында философияның болашағы аксиологиямен байланысты деген ой айтады. Талданатын феноменнің психологиялық-педагогикалық анализі "құндылық қарым-қатынас" санаты әлі де зерттеу сатысында тұр деп айтуға мүмкіндік береді. Зерттелетін ұғым 1990 жылдардың басынан бастап педагогикалық әдебиетте белсенді түрде қолданыла бастады. Философтардың пайымдауынша, "құндылық қарым-қатынас", "құндылық бағдарлары" санатынан өзгеше сипатталған феноменнің негізгі мәнін нақты көрсетеді [7, б. 36].

Көптеген академиялық зерттеулерді зерттей отырып, қарастырылатын құбылысқа анықтама беруге, оның мәнін сипаттауға тырысамыз. Әрине,

психологиялық әдебиетте талданатын феноменді зерттеуді қарастыру маңызды. С.Л.Рубинштейн мотивтерге (ол оларды қарым-қатынаспен теңестіреді), қызығушылыққа, сондай-ақ эмоционалдық құрамдас рөлге назар аударады [15, б.120].

Белгілі Ресей психологы Д.А.Леонтьев "қажеттілік" және "жеке қарым-қатынас" ұғымдарын саралап, соңғылардың біліктілігі арқылы құндылық қарым-қатынасты талдайды. Адамның ортамен, оның іс-әрекетімен өзара әрекеттесуі оларға қарым-қатынас туындайды. Бұл қарым-қатынас жеке мағынада көрінетінін айтып кетті.[11, С. 3].

"Тұлғалық қарым-қатынас" призмасы арқылы құндылық қарым-қатынасты түсіндіру осы феноменді түсіністікпен толықтырады, оқылатын категорияның аса маңызды қасиеттерін анықтауға мүмкіндік береді. Осылайша, психологтар тұлғалық маңыздылық, қажеттілік, қызығушылық қызметі, сипаттамаларына назар аударады. Педагогикалық әдебиетте зерттелетін феноменді түсіндірсек Ресей педагогы А.К.Маркова «Мүмкін және нақты құндылықтар жүйесін» қарастырады. Автор қарым-қатынас «субъект-объектілік» байланыстар болған кезде ғана пайда болатынын айқын айтады. Зерттеуші "мәнділік сала"терминінің ерекше рөлін атап көрсете отырып, құндылықтық қарым-қатынас анықтамасын нақтылады.

«Қарым-қатынас, құндылық, қажеттілік, орнату» санатын талдай отырып, Р.А.Ахмадеева объектінің жеке маңыздылығын түсінетін субъектіні орнату арқылы «құндылықтық қарым-қатынасты» терминін түсіндіреді. Оның маңыздылығы, өз кезегінде,мүдделері мен қажеттіліктері арқылы анықталады. Жеке мүдделер мен қажеттіліктер құндылықтық қарым-қатынасты қалыптастырудағы шешуші рөлге ие екеніне біз автормен келісеміз.

Ю.О.Галушинскаяның диссертациялық зерттеуінде келесі анықтама табамыз:"...бір бағытты субъект-объектілік қарым-қатынас, оның процесінде субъект шындық объектілерін кәдеге жарату-моральдық өлшемдер бойынша бағалайды және олардың өзі үшін оң маңыздылығы туралы шешім қабылдайды..."[4, 9 Б.].

Бұл анықтама А.К.Маркованың зерттелетін категорияның мәні туралы тұжырымдарын нақтылайды. Құндылықтық қатынас-бұл субъект пен объектінің байланысы, ол үшін жеке маңыздылығы, қажеттіліктерді, адамның мүдделеріне қанағаттану, сөзсіз маңызды белгілері бар. Педагогикалық аксиология өкілдері құндылық қарым-қатынасты жеке тұлғаның тұтас білімінде көреді, оның өзегі қызмет және қарым-қатынас барысында қалыптасқан, адам берген қоғамдық сананың құндылығын көрсететін және құндылық мінез-құлық негізін білдіретін жеке тәжірибені құрайды [16, б.83].

Ғалымдар бұл адамның жеке және қоғамдық мәндердің өзара байланысын көрсететін ішкі ұстанымы деп есептейді. Жеке қарым-қатынастың пайда болуы үшін айқын, нақты қарым-қатынаста болу маңызды. Сонда білімдер «жан бітеді» ал бұл өз кезегінде ұлы оқиға. Л.Кожурина мұғалімдердің орыс тілі сабақтарында оқушылардың сөйлеу еркіндігін құруының шығармашылық тәсілдерін қолданыуын жалпылап , онсыз сабақ жоқ екендігін атап кеткен.

Эмоциялар мен мотивтер құндылықтық қатынас ретінде анықталатын бір құбылыстың мәнін құрайды. Ғылыми әдебиетті "құндылық қарым — қатынас" феноменіне қатысты зертеулерді талдай отырып, біз зерттелетін категорияның мынадай анықтамасын тұжырымдай алдық: құндылық қарым-қатынас-бұл субъектілік "мен" және объект арасындағы шындықтың байланысы, онда үнемі қажеттілік сезімі қалыптасқан "тұрақты сенімнің"белгісі болып табылатын объектіні құндылық ретінде моральдық қабылдау аяқталған кезде жеке-маңызды деңгейде қабылданатын және бағаланатын ерекше қарым-қатынас.

"Сөйлеу қызметі" феномені ғылыми білімнің көптеген салаларында зерттеледі. Философтар М.М.Бахтин және Э.С.Маркарян басқа адамдармен қарым-қатынас жасау,

ойды белгілі бір тілдің көмегімен көрсету және беру сияқты адамның қызметімен салыстырады. Ғалымдар бұл тілді қолдану процесі деп санайды [2, б.82].

Б.М.Гаспаров "тілдік өмір" ұғымын енгізді: "Тіл болмысымызды тұтас орта ретінде қоршайды... Бұл біздің тұрақты, "тілмен" және "тілде" ешқашан тоқтатылмайтын өміріміз, яғни мен тілдік зат деп атауды ұсынамын " [5, б. 39].

Шынында да, біздің күнделікті өміріміз тілдік сүйемелдеусіз мүмкін емес. Біздің пікірімізше, қазіргі әлемдегі сөз сөйлеу қызметіне ерекше назар аударылуы тиіс. Қазіргі мамандықтардың көпшілігі сөйлеу қызметімен байланысты. Адам өміріндегі сөйлеу рөлінің философиялық көрінісі зерттелетін феноменді тұтас түсіну үшін маңызды. Психологтар қарым-қатынасты ойлаумен байланысты психикалық процесс ретінде сөйлейді.

Л.С.Выготский тұлғаны тәрбиелеудегі сөйлеу қызметінің ерекше рөлін атап өтті. Оның арқасында адам санасы, оның танымдық процестері дамиды. Сөйлеу қызметі мен сөйлеу әрекеттерін ұйымдастырудағы тілдің спецификалық ерекшеліктері Л.С.Рубинштейннің, А.Н.Леонтьевтің, Н.С.Жинкина және т.б. еңбектерінде зерттелген.

А.А.Леонтьевтің ұстанымы өте қызықты болып табылады. Ғалым сөйлеу қызметі — бұл оның дәстүрлі түрлеріне-еңбекке, өнерге және т. б. сәйкес келмейтін қызмет түрі деп есептейді. Себебі сөйлеу қызметі ерекше орын алады, ол адамның сөйлеу әрекетінің пайда болуының негізгі факторы болып табылады.

Профессор И.А.Зимняя айтуынша: "сөйлеу қызметі белсенді, мақсатты, жанама тілмен және қарым-қатынас жағдайымен байланысты, адамдардың өзара қарым-қатынасы процесі болып табылады" [6, 28-29 б.].

Бұл анықтама, біздің ойымызша, сипатталған феноменнің мәнін барынша көрсетеді. Автор бұл процесс, жанама тіл. Бұған дейін біз сөйлеу қызметінің негізгі түрлерін: оқу, тыңдау, ауызша және жазбаша сөйлеуді табысты меңгеруді қамтитын тілдік тұлғаны қалыптастырудың маңыздылығын атап өттік. Осылайша, психологтар келесі маңызды санаттарға назар аударады: пәндік мотив, мақсатты, саналы іс-әрекет түрі.

Сөйлеу қызметін мақсатты педагогикалық зерттеу А. Н. Ксенофонтты ғылыми еңбектерінде ұсынылған. Зерттеушінің жұмысына ерекше назар аудару керек, өйткені онда педагогикадағы осы іргелі қызметті зерттеу перспективаларын ашуға әрекет жасалған.

Арнайы зерттеулер нәтижесінде оқушылардың сөйлеу қызметі оқу үрдісінде әртүрлі модификацияларда көрініс беретіні анықталды. Сөйлеу қызметі мұғалімнің ақпаратын белсенді қабылдауға ықпал етеді, оқушының когнитивті процестеріне жағымды әсер етеді. Сөйлеу қызметінің деңгейін талдау оқушылардың жеке танымдық қабілеттерін қорытындылауға мүмкіндік береді.

Сөйлеу қызметі оқушылардың оқуға деген көзқарасын көрсетеді, олардың оқу, танымдық және басқа да іс-әрекеттерден қызығушылықтарын, бейімділігін, қанағаттануын (немесе қанағаттанбауын) көрсетеді. Бұл қызмет оқушы ұстанымын білдіру үшін маңызды рөл атқарады, бұл объектаралық қарым-қатынасты қалыптастыруға ықпал етеді.

Сөйлеу әрекетінің ең үлкен құндылығы оқушылардың өз "Мен" деген жеке көзқарастары болып табылады. Ол оқушыларды белсенді қарым-қатынас үдерісіне тартады, олардың өз бетінше пайымдауларын сүйретуге мүмкіндік береді, олардың субъектілік, жеке ұстанымын қалыптастырады [9, Б.35].

Белгілі ғалым-лингвист Г.М.Кулаеваның, О.Е.Дроздованың, Е.А.Купированың, Е.П.Суворованың ғылыми еңбектерінде ана тіліне құндылық қарым-қатынасты қалыптастыру мәселесін шешу үшін әдістемелік ұсынымдар көрсетілген. Оқушылардың қазақ тіліне деген құндылықты тәрбиелеу "тілдік эстетикалық идеал" идеясы арқылы жүзеге асырылуы мүмкін.

Осылайша, біздің түсінігімізде сөйлеу қызметіне құндылық қарым-қатынас-бұл талапшыл, бірақ сонымен қатар оқушылардың жеке-маңызды деңгейде "тірі" сөз өнерін меңгерудің маңыздылығын түсінетін және бағалайтын өз сөйлеу қызметіне ұқыпты қарау. Құндылық қарым-қатынас оқушылардың өзін-өзі сөйлеуге ұмтылуына дайын. Құндылықтық қарым-қатынас ішкі бағалаудың іс жүзіндегі көрінісі болып табылады. Сөйлеу қызметіне құндылық қарым-қатынасты қалыптастыру процесі толыққанды, үйлесімді тұлғаны тәрбиелеу мен дамыту үшін, оқушылардың мәдениетін қалыптастыру үшін маңызды.

Әдебиеттер тізімі

1. Ахмадеева Р.А. Формирование ценностного отношения к искусству в процессе педагогического общения (на материале музыкальной подготовки учителей начальных классов): Автореф. дис.канд.пед.наук. - М., 1996. 19 с.
2. Бахтин М.М. Что такое культура. – М.: 1990.
3. Выготский Л.С. Мышление и речь // Собр. Соч. - Т.2. - М., 1982
4. Галушинская Ю.О. Воспитание ценностного отношения к старости у детей дошкольного возраста: Автореф. дис. канд. пед. наук. - Екатеринбург, 1998. 24 с.
5. Гаспаров Б.М. Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования. -Режим доступа: [gumer.info>bibliotek_Buks/Linguist/Gasp/...](http://gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/Gasp/...)
6. Зимняя И. А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке М., 1984, с.28-29
7. Каган М.С. Философская теория ценностей / М.С. Каган. Спб.: ТООТК Петрополис, 1997.- 205 с.
8. Кожурина Л. Урок как событие русского языка. - Режим доступа: rs.1september.ru>article.php...
9. Ксенофонтова А.Н. Совершенствование речевой деятельности учителя и учащихся в учебном процессе. Л., 1983
10. Леонтьев А. А. Психолингвистические единицы и порождение речевого высказывания. М., 1969. 308 с.
11. Леонтьев Д.А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции // Вопр. филос. 1996. N4., 3
12. Маркарян Э.С. Понятие «культура» в системе современных социальных наук. – М.: 1973.
13. Маркова А.К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте: Пособие для учителя. - М.: Просвещение, 1983. - 96 с.
14. Роботова А.С. Педагогика повседневная и научная: опыт, оценки, размышления: Монография. - Спб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2012. - 183 с.
15. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. - Спб.: Издательство «Питер», 1999. - 720 с.
16. Слостенин В. А. Введение в педагогическую аксиологию [Текст] / В. А. Слостенин, Г. И. Чижакова. – М. : Академия, 2013. – 192 с.
17. Щукина, Г.И. Роль деятельности в учебном процессе: Кн. Для учителя // Г.И. Щукина. – М.: Просвещение, 1986. – 144 с.
18. Щуркова Н. Е. Ценностные отношения [Текст] / Н. Е. Щуркова // Воспитание школьников. – 2015. – № 3. – С. 17-22.